manca il Vol. I

h

M

SPECVLI MAIORIS

VINCENTII BVRGVNDI

PRAESVLIS BELVACENSIS,

ORDINIS PRAEDICATORVM,

THEOLOGI AC DOCTORIS EXIMII,

Tomus Secundus.

QVI SPECVLVM DOCTRINALE INSCRIBITVR.
In quo materiam, & ordinem omnium artium prosequendo,
tota series Doctrinalis continetur.

OPVS SANE PRAECLARVM,
omnigena eruditione refertissimum, & diu desideratum;

Nunc è tenebris, in quibus iampridem iacuit, omni adhibita solertia emendatum, in lucem prodit.

Cum Indice Librorum, Capitulorum, Rerum, ac Materiarum locupletissimo.

AD S. D. N. GREGORIVM XIIII.
PONTIFICEM MAXIMVM.

VENETIIS, M D X C I.

Apud Dominicum Nicolinum.

INDEX
SINGVLORVM LIBRORVM,
ET CAPITVM, IN SECVNDO TOMO
SPECVLI MAIORIS, DOCTRINALIS NVNCVPATI,
CONTENTORVM,

In quo primus numerus capita, ſecundus folia, litera, a, primam foliorum faciem, b, verò alteram indicant.

INDEX LIBRI PRIMI.

Liber Primus, Epilogo præmiſſo de lapſu hominis, agit vniuerſaliter de ipſius, reparatione per doctrinam, & ſtudium Philoſophiæ. Deinde vero propter ſcientiam linguæ (quæ prior omnium comparanda eſt) agit, de quorundam vocabulorum, præcipuèque Latinorum, atque Græcorũ plurimis ignorata ſignificatione. Habet autem liber iſte 68. Capitula.

INDEX.

INDEX LIBRI SECVNDI.

Liber Secundus agit de arte Grammatica, quæ inter sermocionales scientias primum obtinet locũ, vtpotè cęterarum omnium instrumentum, vel etiam fundamentum. Habet autem Cap. 193.

De for-

INDEX.

INDEX LIBRI TERTII.

Liber Tertius agit, de Logica, & Rhetorica, & Poetica. Habet autem Cap. 131.

Deli-

INDEX.

INDEX LIBRI QVARTI.

Liber Quartus, incipit agere de practicis, siue moralibus scientijs, & agit de monastica, tanquam quæ priorem locum inter has tenet, eo quòd vitam propriam vnúquemque componere docet. Habet autem 177. Capitula.

De eo-

INDEX.

IN-

INDEX.

INDEX LIBRI QVINTI.

Liber quintus adhuc agit de monastica scientia, & est quasi complementum quinti libri: In illo nanque generaliter agitur de moribus, vel habitibus bonis, & malis, id est, de virtutibus, & vitijs. In hoc autem primo quidem describuntur particulariter mores hominum, cuiusque conditionis, ac sexus, & ætatis. Postmodum autem in vniuersali de bona, & mala hominum vita. De eloquentia quoque, & gloria, & amicitia, ac rebus ceteris, iuxta Tull. expetendis. Habet autem capitula 134.

De eo-

INDEX.

INDEX LIBRI SEXTI.

Liber Sextus agit de scientia œconomica, quæ merito secundum locum à monastica tenet, quia familiam propriam regere remque familiarem, siue domesticam administrare docet. Habet autem cap.149.

De co-

INDEX.

INDEX LIBRI SEPTIMI.

Liber Septimus incipit agere de Politica, quæ pertinet ad regimen ciuitatum. Agit itaque ciuitatibus earumque Rectoribus, & etiam de legibus, ac de iure multiplici, de personis publicis, & priuatis, de rebus quoque sacris, & non sacris. Et habet capitula 152.

De affe

INDEX.

Item

INDEX LIBRI OCTAVI.

Liber octauus agit de actionibus, siue de illa parte iuris, quæ pertinet ad actiones. Continet ergo processum causarum, ac litium, & ordinem iudiciarium. Habet autem liber iste 130. capitula.

INDEX.

IN-

INDEX.

INDEX LIBRI NONI.

Liber Nonus agit de criminibus, siue de Iudicijs criminum, quæ committuntur in Deum, secundùm quòd pertinent ad vtrunque forum seculare, videlicet, & ecclesiasticum. Habet autem capitula 160,

De fra-

INDEX LIBRI X.

Liber Decimus agit simili modo de criminibus, quæ committit homo in proximũ, vel etiam in seipsum. Habet autem liber iste 154. capitula.

IN-

INDEX LIBRI VNDECIMI.

Liber Vndecimus agit de artibus Mechanicis, videlicet, de Lanificio, de Architectura, de arte Fabrili, de Armatura quoque, & arte Militari, de arte Theatrica, de Nauigatione, & Mercatura, de Venatione, & Agricultura, & Alchimia. Et habet 133. capitula.

INDEX LIBRI XII.

Liber Duodecimus agit de Practica Medicinæ, quæ, & ipsa inter Mechanicas reputatur eo, quòd operationem manuum exercetur. Habet autem liber iste 148. capitula.

De regi-

INDEX LIBRI XIII.

Liber Decimustertius incipit agere de Theoricis, & agit de Theorica medicinæ propter affinitatem suæ practicæ, de qua prius actum est immediate. Habet autem liber iste 176. capitula.

De crea-

De cau-

De si-

INDEX LIBRI XIIII.

Liber Decimusquartus est, quasi supplementum tredecimi. Agit enim separatim, & ordinatè de cunctis speciebus ægritudinũ, ac de signis particularibus, & causis earum. Habet autem liber iste Cap. 132.

De paſ-

INDEX LIBRI XVI.

Sextusdecimus liber agit de Physica, id est de naturali Philosophia, cuius species quædã, siue pars est ipsa medicinæ Theorica. Habet autem liber iste 178. Cap.

De mo-

INDEX.

De his,

INDEX.

INDEX LIBRI XVI.

Decimusſextus Liber agit de Mathematica, & eius speciebus, & etiam de Metaphysica, quæ dicitur apud Philoſophos prima, & ſumma Philoſophia. Habet autem liber iſte 75. Capitula.

De dif-

INDEX LIBRI XVII.

Decimusseptimus liber agit de illa, quæ est finis omnium scientiarum, id est, de Theologia. Primo quidem fabulosam Theologiam, qua quondam Poetę vsi sunt, multitudinem quoque numinum, quàm nõnulli in rerum naturalium administratione posuerunt eliminiando. De hinc autem ad veram Theologiam ascendendo. Habet autem liber iste 64. Cap.

De libro

INDEX.

FINIS.

INDEX COPIOSISSIMVS RERVM, VERBORVM, AC MATERIARVM IN HOC VOLVMINE CONTENTARVM,

Alphabetico ordine digestus.

Allium.

INDEX.

B

C

INDEX.

Corpo-

D

E

F

INDEX.

generis

humores

INDEX.

L

Lapis

INDEX.

INDEX.

Pacti

Periurium

possessiuo-

INDEX.

Quando

INDEX.

Serpentes

T

Testimonij

Verbum

INDEX.

FINIS.

SPECVLI MAIORIS, VINCENTII PRAESVLIS BELVACENSIS,

Tomus Secundus,

SPECVLVM DOCTRINALE NVNCVPATVS, IN LIBROS DECEM, ET SEPTEM DISTINCTVS.

LIBER PRIMVS.

PROOEMIVM, ORDINEM conuenientem partis huius ſecundæ, ſcilicet Doctrinalis, ad primam ſcilicet Naturalem, explicans.

QVONIAM *igitur in Prima huius totius operis parte, quod Speculũ maius, vt dictum eſt, appellatur, totam naturalem hiſtoriam, auxiliante Deo, diuerſorum autorum floſculos excerpendo, ac ſub certis titulis redigendo, iuxta poſſibilitatis noſtræ modulum, breuiter ad plenum proſecuti ſumus. Differendo videlicet de prima natura, de angelica creatura, de materia informi, de fabrica mundi, ac iuxta ſeriem ſex dierum operum, de proprietatibus ſingularum per ordinem rerum, præcipueq; de humanæ naturæ primaria conſtitutione, & eiuſdem per peccatum deſtitutione. Quæ quidem vltimo loco poſt cætera, videlicet ſexta die, condita eſt: quia omnium rerum finis, ac ſumma eſt, in qua nimirum creaturæ, ſiue naturæ totius, videlicet corporalis, & ſpiritualis, vniuerſitas adunatur: vnde & pars illa, Speculum Naturale, congruè nuncupatur. In hac ſecunda parte, ſimili modo, de eiuſdem naturæ deſtitutæ plenaria reſtitutione, ſcribere breuiter, vt poſſumus, affectamus; quatenus in hunc modum totius rei ſummam ſub quodam compendio memoriter teneamus. Et quoniã ipſa reſtitutio ſiue reſtauratio per doctrinam efficitur atq; perficitur, iſta quoque pars, Speculum Doctrinale, non immeritò vocatur: doctrinæ namque cuncta proculdubio ſubiacent, quæ vel ad tuendam, vel ad recuperandam ſpiritualem, vel temporalem ſalutem hominis pertinent; ſicut plenius infra docebitur. Hic ergo de doctrinis, & artibus in hunc modum agitur: Primo quidem de omnibus in vniuerſali, videlicet de inuentione, & origine, ac ſpeciebus earum, & de modo ſtudendi, vel addiſcendi. Poſtea vero de ſingulis in particulari. Et inter has primum quidem de triuialibus, ſiue de ſermocinalibus, quia ſine his ceteræ nõ traduntur, aut communicantur, ſed per iſtas de illis congrue, veraciter, & honeſte diſſeritur. Deinde verò de practicis, quia per eas, purgatis mentium oculis, ad theoricam aſcẽditur. Poſtea quoque de mechanicis, quoniam ipſæ cum in operatione conſiſtant, velut affinitate quadam, practicis coniunguntur. Ad vltimum autem de theoricis, eo quòd in eis omnium finis à ſapientibus cõſtituitur. Et quoniam, vt ait Hieronymus, Sciri non poterit vis antidoti, niſi veneni quoque primò vis intelligatur. Praedictæ ita generis humani reparationi, (vt dictum eſt) Doctrinali, quæ in hoc libro declaratur, de corruptione quidem, & miſeria multiplici, qua peccati ſui merito diuinitus inflicta, in hoc etiã erumnoſo exilio aſſidue laborat, tanquam ex ſuperiori parte, breuis Epilogus præmittitur.*

De Lapſu, & miſeria generis humani. Cap. I.

HOMO cum in honore eſſet non intellexit, quia contra veritatem, ſemetipſum illuminantem, intumuit. Nam pingui ceruice armatus, aduerſus Deum erecto collo cucurrit; & dum ipſam diuinitatem rapere voluit, impetu ſuo fruſtratus, & eluſus, iniquitatis ſuæ pondere quodam, ad ſemetipſum protuit. Ibique pariter infirmitatem, cæcitatem, & vanitatem omnimodam incurrit. Ob hoc ergo dicitur, Non intellexit: quia fauente & ſuggerente patre mendacij, & mentiente ſibi iniquitate, ipſe quoque ſuimet homicida exiſtens, in veritate non ſtetit: ſed inflata facie ad lumen eius oculos claudens, in ſua cæcitate permanſit. Et quoniam eius iniquitas, (vt dictum eſt) quaſi ex adipe prodijt, in ſemetipſo prolapſus, omnis boni penuriam repperit. Ita, velut impellente faſtidio, a ſeipſo per ſemetipſum ad ima propellitur, ideſt, ad ea quibus pecora delectamur: Et dum omnia viſcera ſua in terram effudit, infra ſemetipſum totus euaneſcit. Dũq; ſolis inhiat bonis viſibilibus, comparat' iumentis inſipiẽtibus, quinetiã iumentorum comparatione, maioris ſtoliditatis arguitur. Vñ ad eorum ſcholam, vel doctrinã a ſapientibus mittitur. Interroga (inquit vnus) iumenta, & docebunt te. Salomõ quoq;, videlicet hoiem quẽlibet ſalutis ſue negligentẽ, & improuidũ, mittit ad formicã, vt diſcat ab ea ſapientiã. Denique non ſolũ per ignorantiã, & ebetudinẽ mentis, vtiq; ſimilis factus eſt illis. Verumẽt viribus corporis imbecilior multis, atq; fragilior, & omnibus ferè naturæ munimentis, quæ in ceteris aĩalibus ad ſui tuitionem apparent, inuenitur pauperior, atque nudatior. Animalium namque, (v.g.) quædam ob ſalutis ſuæ cuſtodiam, atque defenſionem, munita ſunt naturali virtute: ſicut Leo, & Vrſus. Quędam vero corporis pernicitate, ſicut ad curſum Lepus, & ad ſaltum Ceruus. Quædam autem corporis magnitudine, velut Elephas, Camelus. Quędam etiam annorum ferocitate, ſicut Aper dentibus, Taurus cornibus, & Cattus vnguibus. Quædam præterea pennarum habent officium, ſicut ad natandum Piſces, & ad volandum Apes. Quædam ad percutiendum habent aculeum, vt Apes. Quædã venenum læthiferum, vt Serpẽtes. Cunctis prorſus vnum aliquod naturale præſidium conſtat diuinitus eſſe collatum. Solus autem Homo præ omnibus deſtitutus agnoſcitur. Nam & his quidem, qui mole corporis eminent, tenuior, & his qui velocitate præeminent, pigrior: his quoque, qui naturalibus armis excellunt, infirmior, atque deſpectior eſſe probatur. Neque.n. ſaltẽ duriori cute, vel aliquo exteriori munimento, contra intemperiem aeris, corpus eius obtegitur, cum cęteroũ anima liũ corpora, vel pilis exterius, vt Boues, & Sues, vel plumis, vt

volucres, vel squamis, vt Pisces, atque Serpentes, vel conchis, vt Testudines muniantur. Sed & quibusdam sensibus corporis a cæteris animalibus homo superatur. Nam & Aquilæ clarius cernunt, & Talpæ liquidius audiunt, & Volucres sagacius odorant: Vt autem Apulei Platonici verbis vtar: Homines quidem sunt ratione plaudentes, oratione pollentes, immortalibus animis, sed moribundis membris, leuibus, & anxijs mentibus, brutis, & obnoxijs corporibus, dissimillimis moribus, similibus erroribus, audacia pertinaci, casso labore, fortuna caduca, sigillatim mortales, uolucri tempore, tarda sapientia, cita morte.

De Miseria huius vitæ. Cap. II.

INfœlix itaque mortalium genus, quorum natiuitas immunda, vita miseria, mors incerta. Vita inquam misera, quia timor in cogitationibus, labor in actionibus, dolor in passionibus, nec solum in malis, sed etiã in bonis periculosa. Cyprianus in libro de bono patientiæ. Vnusquisque cum nascitur, & hospitio huius mundi excipitur, initium sumit a lachrymis, & cum adhuc omnium rerum ignarus sit, nihil aliud q̃ flere nouit, prouidentia naturali lamentatur, mortalis vitæ procellas quas ingreditur, ploratus, & gemitus, in ipso exordio suo, rudis anima testatur. Sudatur.n. hic, quamdiu viuitur, & laboratur, nec sudantibus, & laborantibus possunt magis alia, q̃ impatientiæ subuenire solatia: nec aliud magis iustos, & iniustos discernit, q̃ q; in aduersis per impatientiã blasphemat iniustus, & conqueritur, patientia iustus probatur: Ambro. in lib. 2. de excessu Satyri. Plerumque dubia plus fatigant, vbi periculi metus integer, grauiusq; est timere ne acciderit, q̃ dolere, qđ iã noueris accidisse. Illud enim summam formidinis coaceruat; istud finem doloris expectat. Nulla pŏt esse iocunditas inter has vitæ nostræ amaritudines, ac dolores, quæ vel ex corporis infirmitate, vel extrinsecus accidentium incommoditate generantur. Anxij.n. semper, & ad ipsa lætiorum vota suspensi, quodam fluctuamus incerto, separantes dubia pro certis, incõmoda pro secundis, caduca pro solidis, nihil habentes potestatis in arbitrio, firmitatis in voto: plus.n. aduersorum dolore frangimur, q̃ secundorũ fructu potimur. Quid nobis miserius? qui tanq̃ spoliati, & nudi in hanc vitam proijcimur, corpore fragili, corde lubrico, imbecillo animo, anxij ad sollicitudines, desidiosi ad labores, proni ad voluptates. Non nasci lõge melius, sm sñiam Salomonis. Vnde, & S. Iob cognoscens, nasci, malorum oĩum esse principium, diem qua natus fuerat perire optauit, vt tolleretur origo incommodorum: optauit perire diem suæ generationis, vt diem acciperet resurrectionis. Quãti porrò mortem mœrori, quanti mortem formidini prætulerunt, iudicantes grauiorem esse metum mortis, q̃ mortem: adeo suis malis mors non timetur, sed vitæ miserijs antefertur, q; exitus morientis expetitur, vt formido viuentis euitetur. Itaque fuisse quidam feruntur populi, qui ortus hominum lugerent, obitusque cum gaudio celebrarent, eo q; ex huius mundi procellis emersissent. Nos quoque natales defunctorum dies obliuiscimur, & eum, quo obierunt, diem celebri solennitate renouamus. Idem in lib. de bono mortis. Quid boni est hoĩ, qui in hac vita in vmbra viuit, nec expleri potest cupiditatibus suis, & si expletur diuitijs, fructum quietis amittit: quia cogitur custodire, quod misera auiditate quæsiuit: sicque miserius possidet, quod ei prodesse non valet. Itaque si plena oneris est vita, vtique finis eius alleuiamentum est.

De duobus malis originalibus, Errore, & Cupiditate. Cap. III.

IGitur qđ ad primam originem pertinet, omnem mortaliũ progeniem fuisse damnatam, hoc ipsa vita (si vita dicenda est) tot, & tantis malis plena, testatur. Quid.n. aliud indicat horrenda quædam profunditas ignorantiæ, ex qua oĩs error existit, qui omnes filios Adam tenebroso quodam sinu suscipit, ut homo ab illo sine labore, dolore, timore, erui nõ possit? Quid amor tot rerũ vanarum atq; noxiarum, & ex hoc mordaces curæ, perturbationes, mœrores, formidines, insania gaudia, discordiæ, lites, bella, insidiæ, fallacia, adulatio, fraus, furtum, rapina, perfidia, superbia, ambitio, inuidia, homicidia, sœuitia, nequitia, luxuria, petulantia, impudentia, fornicationes, adulteria, incestus, & contra naturam vtriusque sexus, tot stupra, atque immũdiciæ (quas turpe est etiam dicere) sacrilegia, hæreses, blasphemiæ, periuria, oppressiones, innocentum calũniæ, falsa testimonia, iniqua iudicia, violentiæ, latrocinia, & quicquid talium malorum in mentem non venit, & tñ de vita ista hominum non recedit: verum hæc hominum sunt malorum, ab illa tñ erroris peruersiq; amoris radice venientia, cum qua omnis filius nascitur. Nam quis ignorat, cum quãta ignorantia veritatis, quæ iam in infantibus manifesta est, & cum quanta abundantia vanæ cupiditatis, quæ in pueris incipit apparere, homo veniat in hanc vitam; ita vt si dimittatur viuere, vt velit, in hæc facinora, & flagitia, vel cuncta, vel multa perueniat. Sed diuina gubernatione non omnino deserente damnatus, sensibus generis humani prohibitio, & eruditio, contra istas, cum quibus nascimur, tenebras inuigilant, & contra hos impetus opponuntur, plenæ tñ etiam ipsæ laborum, & dolorum. Quid.n. sibi volunt multimodæ formidines, quæ cohibẽdis paruulorum vanitatibus adhibẽtur? Quid pedagogi? quid magistri? quid ferulæ? quid lora? quid virgæ? nisi vt debelletur imperitia, & praua cupiditas infrenetur, cum quibus malis in hoc seculo viuimus. Quid est enim, q; cũ labore meminimus, sine labore obliuiscimur. Cum labore discimus, sine labore nescimus, cum labore strenui, sine labore inertes sumus. Nonne hinc apparet (inquit) velut pondere suo procliuis, & prona sit vitiosa natura, & quanta ope, vt hinc liberetur indigeat: desidia, segnicia, pigricia, negligentia, vitia sunt vtique quibus labor fugitur, cum labor etiam ipse, qui est vtilis, pœna fit.

De malis communibus iustorum, & iniquorum. Cap. IIII.

SEd præter puetiles pœnas, sine quibus disci non pŏt, quod maiores volunt, qui vix aliquid utiliter volũt, quot, & quãtis pœnis genus agitetur humanum, quæ non ad malitiã nequitiamq; iniquorum, sed ad conditionem pertinent miseriamq; cõem, quis vllo sermone digerit, quis vlla cogitatione comprehendit? Quantus est metus; quanta calamitas ab orbitatibus atque luctu, a damnis, & damnationibus, & deceptionibus, & mendacijs hominum, a suspicionibus falsis, ab omnibus violentis facinoribus, & sceleribus alienis? Quid ab innumeris casibus, qui forinsecus corpori formidantur, æstibus, & frigoribus, tempestatibus, hymbribusq;, alluuionibus, choruscatione, tonitrui, fulmine grandine, motibus, hiatibusq; terrarum, oppressionibus ruinarum, a tot venenis fruticum, aquarũ, aurarum, bestiarum, ac ferarum: vel tantũmodo molestijs, vel etiam morsibus mortiferis, Quę mala patimur nauigantes, q̃ terrena itinera gradiẽtes. Quis ambulat vbicunque non inopinatis subiacens casibus? De foro quidem rediens domum sanis pedibus suis, cecidit, pedem fregit, & ex illo vulnere finiuit hanc vitam. Quid vĩ sedente securius? De sella, in qua sedebat Hely sacerdos, cecidit, & mortuus est. Agricolæ, immo vero omnes homines, quot & quantos a cœlo, & terra, vel a perniciosis animalibus casus metuunt agrorum fructibus: Contra millefotmis dęmonis incursus quis innocentia sua fidit? Quandoquidem ne quis fideret, etiam paruulos baptizatos (quibus certe nihil est innocẽtius) aliqñ se vexant vt in eis maxime (deo ista sinente) monstretur huius vitæ flenda calamitas, & alterius desideranda fœlicitas. Iam vero de ipso corpore tot existunt morborum mala, vt nec libris medicorum cuncta cõprehensa sunt, in quorum pluribus, ac plenè omnibus etiã ipsa iuuamenta & medicamenta sunt: vt homines a pœnarum exercitio pœnali eruantur auxilio. Nonne ad hoc perduxit sitientes homines ardor immanis, vt vrinam quoque humanã, vel etiam suam biberent? Nonne ad hoc fames, vt a carnibus hominũ se abstinere non possent, nec inuentos homines mortuos, sed pp hoc a se occisos, nec quoslibet alienos, verumetiã filios, matres, incredibili crudelitate (quã rabida esuries faciebat) assumerent. Ipse postremo somnus (qui proprie quietis nomen accepit) quis uerbis explicet, sæpe somniorum visis quam sit inquietus, & quã magnus, licèt falsarum rerum terroribus, quas ita exhibet, & quodammodo exprimit, vt a veris eas discernere nequeamus: Animam miseram sensusq; perturbant, Qua falsitate visorum etiam vigilantes in quibusdam morbis & venenis miserabilius agitantur, quamuis multimoda varietate fallaciæ homines etiam sanos maligni dæmones nonnunquam decipiunt. Talibus visis etiam si eos per hæc ad sua traducere non potuerunt, sensus tamen eorum, solo appetitu qualitercunque persuadente, falsitatis illudant. Ab huius tamen miseriæ, quasi quibusdam inferis vitæ non liberat nisi gratia Saluatoris.

De Malis proprijs iustorum. Cap. V.

PRæter hæc autem mala huius vitæ bonis malisque cõia, habent in ea iusti etiam proprios quosdam labores suos, quibus aduersus vitia militant, vigilijs continuis excubantes, ne opinio verisimilis fallat, ne decipiat sermo versutus, nec ab his, quæ agenda sunt metus reuocet, ne in ea, quæ agenda non sunt cupido præcipitet, ne super iracundiam sol occidat, ne absorbeat inhonesta, uel immoderata tristitia, ne impartiendorum beneficiorum ingerat mens ingrata torporem, ne maledicis rumoribus bona conscientia fatigetur, ne temeraria suspicio nostra decipiat. Ne aliena

tia de nobis falsa nos fatiget, ne regnet peccatum in nostro mortali corpore, nec oculus sequatur concupiscentiam, ne in eo, quod male delectat, vel visio, vel cogitatio remoretur, ne improbum aut indecens verbum libenter audiatur, ne fiat, quod nō licet, etiam si libet, ne in hoc bello laborum periculorumque plenissimo, vel de viribus nostris speretur facienda victoria, vel viribus nostris facta tribuatur, sed eius gratiæ, de quo ait Apostolus. Gratias ago Deo, qui dat nobis victoriam per Iesum Christum, &c. Sciamus tamen qualibet virtute præliandi vitijs repugnemus: vel etiam vitia superemus, vel subiugemus, quamdiu sumus in hoc corpore nobis deesse non posse. Vnde dicamus Deo Dimitte nobis debita nostra.

De originalibus bonis, & post peccatum homini relictis. Cap. VI.

ITaque nunc iam considerandum est post hanc ipsam miseriam generis humani, in qua laudatur etiam iustitia punientis, qualibet & quam multis repleuerit bonis eiusdem bonitas, cuncta, quæ creauit administrantis primum benedictionē illam, quam protulerat ante peccatum dicens. Crescite, & multiplicamini, & replete terram. Nec post peccatum voluit inhibere, mansitq; in stirpe damnata donata fœcunditas: nec illam vim mirabilem seminum, immo etiam mirabiliore, qua efficiūtur, & semina, inditam corporibus humanis, & quodammodo intextam, vitium quoque peccati, quod quidem potuit auferre, quo nobis impacta est etiam necessitas mortis, sed vtrumque simul currit, isto quasi fluuio atque torrente generis humani, malum, quod a parente trahitur, & bonum quod a creante tribuitur. In originali malo duo sunt, peccatum, & supplicium. In originali bono alia duo, propagatio, & confirmatio. Propagatio nem in primis mundi operibus benedictione largitus est, a quibus operibus die septimo requieuit. Confirmatio vero in illo eius est opere, quousque nunc operatur, efficacem quippe potētiam suam, si rebus subtrahat, nec progredi poterunt, & suis dimensis motibus peragere tempora, nec prorsus in eo, quòd creatæ sunt aliquatenus permanebunt: ipse namque oppositione qua nunc usque operatur, facit vt numeros suos explicent semina, & a quibusdam latentibus, atque inuisibilibus inuolucris, in formas visibiles huius, quod aspicimus, decoris, euoluant. Ipse incorporeamq; naturam illam præpositam, istam subiectam miris modis copulans, & connectens animantem facit: Quòd opus eius, tam magnum, & mirabile est, vt non solū in homine, quod est animal rationale, & ex hoc cūctis terrenis animantibus excellentius, atque præstantius, sed in qualibet minutissima muscula, bene consideranti, stuporem mentis ingerat, laudemque pariat creatoris.

De bonis animæ naturalibus. Cap. VII.

IPse namque animæ humanæ mētem dedit, vbi ratio, & intelligentia in infante sopita est, quodammodo quasi nulla sit excitanda. s. atque exercenda, ætatis accessu, qua sit scientiæ capax, atque doctrinę, habilis perceptioni veritatis, & amoris boni, qua capacitate hauriat sapientiam, virtutibusq; prædita, quibus prudenter, fortiter, temperanter, & iustè aduersus errores, & cætera genera vitia dimicet, eamque nullius rei desiderium: nisi boni illius summi atque immutabilis vincat, Quod etsi nō faciat ipsa talium bonorum capacitas, in natura rationali diuinitus instituta, quātum sit boni, quam mirabile opus omnipotentis, quis competenter effatur, aut cogitat. Præter artes enim bene viuendi, & ad immortalem perueniendi fœlicitatem, quæ virtutes vocantur, & sola Dei gratia, quæ in Christo est, filijs promissionis, regniq; donātur. Nonne humano ingenio tot tantæque artes inuentæ sunt, & exercitatæ? partim, necessariæ, partim voluntariæ, vt tam excellens vis mentis atque rationis, in his etiam rebus, quas superfluas, immo & periculosas, perniciosasque appetit, quantum bonum habeat in natura, vnde ista potuit, uel inuenire, vel discere testetur. Quorsum. n. vestimentorum, & edificiorum, ad opera, quam mirabilia, quam stupēda industria humana peruenerit: quo in agricultura, quo in nauigatione profecerit, quam in fabricatione quorumcumque vasorum, vel ēt statuarum, vel picturarū varietatem excogitauerit, & impleuerit, qui in theatris mirabilia spectantibus, audientibus incredibilia, facienda, & exhibenda molita sit: in capiendis occidendis, domandandis irrationabilibus animalibus, quæ & quanta repperit: aduersus ipsos homines tot genera venenorum, tot armorum, tot machinamētorum, & pro salute mortali tuenda atquę reparanda, quot medicamenta, atque iuuamenta comprehenderit: pro voluptate faucium, quot condimenta, & gulæ incitamenta repperit: ad indicandas, & suadendas cogitationes, quā multitudinem, varietatemque signorum, (vbi præcipuum locum, verba, & literæ retinent) ad delectandos animos quos elocutionis ornatus, quā diuersorum carminum copiam ad mulcendas aures, quot organa musica, quos cantilenæ modos excogitauerit: quantam peritiam dimensionum, atque numerorum, meatusq;, & ordines siderum quanta sagacitate comprehenderit: quam multa rerum mundanarum cogitatione se implicauerit, quis possit eloqui, max me si velimus non aceruatim cum ea congerere, sed in singulis immorari. In ipsis postremo erroribus falsitatibus, defendendis, quam magna claruerunt ingenia philosophorum, atque hereticorum, quis estimare sufficiat.

De bonis corporalibus. Cap. VIII.

NAm cætera pulchritudo, & vtilitas creaturæ, quæ homini, licet in istos labores miseriasque proiecto, atque dānato, spectanda atque sumenda, diuina largitate concessa est, quo sermone terminari potest: in cœli, & terræ, & maris multimoda, & varia pulchritudine: in ipsius lucis tanta copia, tanquam mirabili specie in sole, & luna, ac sideribus, in opacitatibus nemorum, in coloribus, & odoribus florum: in diuersitate, ac multitudine volucrum garrularum, atque pictarū, in multiformi specie tot tātarumque aīantium: quarum illę plus habent admirationis, quæ molis minimū: plus. n. formicularū & apicularum opera stupemus, quam immensa corpora Balenarum. In ipsius quoq, maris tam grandi spectaculo, cum sese diuersis coloribus, velut vestibus induit. Et aliquando viride, atque hoc multis modis, aliqū purpureum, aliqū cæruleum est. Quòd porro delectabiliter spectatur, quantumcunq; turbatur, & fit inde maior suauitas, quia sic demulcet intuentē, vt non iactet, & quatiat nauigantē. Quid ciborum vsquequaque copia contra famem, quid saporum diuersitas contra fastidiū naturæ diffusa diuinitus, non cocorum arte, ac labore quęsita: Quanta in multis rebus tuendæ, ac recuperandæ saluris auxilia, quam grata vicissitudo diei alternantis, & noctis, aurarum quam blanda temperies. In fructibus, & pecoribus indumentorum conficiendorum, quanta materies, oīa commemorare quis posset. Hæc autem sola, quæ a me velut in quendam aggerem sunt coartata, si vellem, velut colligata inuolucra, soluere, atque discutere, quanta mihi mora esset in singulis, quibus plurima cōtinentur. Et hęc oīa sunt miserorum damnatorūq; solatia, non præmia bonorum. Quæ igitur illa sunt, si tot ac talia, & tanta sunt ista, quid dabit eis quos prædestinauit ad vitam, qui hæc dedit, quoque eis quos prædestinauit ad mortē. Quæ bona in illa beata vita faciet eos sumere, pro quibus in hac miseria, vnigenitum filium suum voluit vsque ad mortē, mala tanta perferre? Richardus de sancto Victore. Deus itaq; summè & immutabiliter bonus, sciens beatitudinem suam cōicari posse, & minui non posse, fecerat creaturam rationalem, vt eam beatitudinis suæ faceret esse participem. Fecerat autē eam ad imaginem, & similitudinem suam Ad imaginem secūdum cognitionem rationis, ad similitudinem secundum amorem virtutis. Iusseratque partem eius in sua simplici puritate subsistere, scilicet naturam angelicam, Partem vero luteis corporibus inesse, scilicet naturam humanam.

De inuentione scientiarum, quę data est homini in remedium. Cap. IX.

TRia vero dederat homini Deus in creatione sua. Primū fuit, quod eum fecerat ad imaginem suam. Secundum quod ad suam similitudinem, Tertium erat immortalitas corporis, si tamen perstetisset in obsequio creatoris. Hæc tria bona fuerant homini in conditione diuinitus data, & naturaliter, & originaliter insita fuerant. Et alia duo bona hominis quasi extra eum, vnum subtus eum, aliud supra eum. Subtus eum mūdus, supra eum Deus, Mundus visibile bonū, & transitorium, Deus inuisibile bonum, & æternū. In isto fuerat homo beatus, in illo beatificandus, Sub Deo fuit conditione, supra mundū dignitate. De inferiori bono recessurus, ad superius bonū perventurus. Sunt aūt tria mala principalia, quæ corrūpunt tria bona præcedentia. Per ignorantiā nāque corrupta est diuina imago, per concupiscentiā diuina similitudo, per infirmitatem mortalitas corporis. Facta est itaque via hominis tenebræ per ignorātiam, & lubricum per concupiscentiam. Et angelus Dei: idest infirmitas corporis ad vindictam immissa, persequens eum per mortalitatem donec reuertatur in terram de qua assumptus est. Porro tria sunt remedia, quibus tria mala prædicta repellontur, & tria bona reformātur. I. Sapientia, Virtus, Necessitas. Sapientia est comprehensio rerum prout sunt. Virtus est habitus animi in modum naturæ rōni consentaneus. Necessitas est sine qua viuere non possumus, sed fœlicius viueremus. Propter hæc autem tria remedia inueniendā, inuenta est oīs ars, & omnis disciplina. Nam propter inueniendā Sapientiam, inuenta est Theorica, propter Virtutem Practica, propter Necessitatē Mechanica. Theorica ignorantiā expellens, Sapientiā illuminat;

nat: Practica vitium excludens, virtutem roborat. Mechanica penuriam, cauens, præsentis vitę defectum temperat. Theorica in oĩ qđ est, & qđ non est scrutari verum eligit. Practica modum viuendi recte, & formam disciplinæ, s̃m virtutum institutionem, disponit. Mechanica res defluentes administrans, humano corpori necessaria prouidere satagit. Nam oĩum humanarum actionum, seu studiorum, quæ ratio moderatur, finis, & intentio ad hoc spectare debet, vt vel nostræ naturæ reparetur integritas, vel defectũ, quibus vita subiacet, temperetur necessitas. Temperatur aũt naturæ nostrę integritas Sapientia, ad quam pertinet Theorica, & Virtute ad quam pertinet Practica. Temperatur vero Necessitas administratione temporaliũ, ad quam Mechanica. Nouissima aũt oĩum inuenta est Logica, causa eloquentiæ. s. vt sapientes, qui prædictas principales scientias, & disciplinas inuestigarent, & inuenirent, rectius, veracius, & honestius illas tractarent, ac de illis dissererent, Rectius per Grammaticam. Veracius per Dialecticam: Ornatius p̃ Rhetoricam. Theorica interpretatur contemplatiua, Practica actiua, Mechanica adulterina, Logica sermocinalis. Sũt igit̃ hæc quatuor scientiæ, in qua oĩs philosophia diuiditur. Magica vero sub philosophia non continetur, sed foris falsa professione de vero mentiens, & veraciter lędens hoĩes, a diuina religione seducit, cultum Dęmonum suadet, & ad omne nephas sequaces suos impellit. Hæc quinque maleficiorum genera cõtinet. s. Manticem, Mathematicam, Maleficia, Sortilegia, Præstigia. Manticem interpretatur diuinatio, hæc quinq; species habet, Nigromantiam, Geomantiam, Hidromantiam, Aeromãtiam, Pyromantiam. Prima fit in mortuis, secunda in terra, tertia in aqua, quarta in aere, quinta in igne. Mathematica interpretatur vanitas, hæc habet species Aruspicã, Augurium, Horoscopicam. Aruspica dr̃ ab inspectione ararum, quæ fit quando in fibris animalium, quæ in aris ponuntur, fata quæ rũtur. Augurium ab auibus, hoc aliqñ pertinet ad aures, & dr̃ augurium: aliqñ ad oculos, & dr̃ auspicium. Horoscopica in cõstellationibus constat. Maleficia fiunt per incãtationes. Sortilegia per sortes. Pręstigia per fantasticas illusiones.

De primis philosophis, qui naturam scrutati sunt.
Cap. X.

AVgustinus de ciui. Dei li. 8. In Græca lingua duo philosophorum genera traduntur, Vnum Italicum, ex parte Italiæ, quæ quondam magna Gręcia nũcupata est. Alterum Ionicum, in eis terris, vbi & nunc Græcia noĩatur. Italicum genus autorem habuit Pythagoram Samium, a quo ẽt ferunt ipsum philosophiæ nomen exortum, Nam cum antea sapientes appellarentur, qui modo quodam laudabilis vitæ alijs præstare videbantur. Iste interrogatus, quid profiteretur, philosophum se esse r̃ndit. i. studiosum, vel amatorem sapientiæ: qm̃ sapiẽtes profiteri arrogantissimum videbatur. Ionici vero generis princeps fuit. Thales Milesius, vnus illorum septẽ, qui sunt sapientes appellati: sed illi ex vitæ genere distinguebantur, & quibusdam præceptis ad bene viuendum accommodatis. Iste autem Thales, vt successores propagaret, rerũ naturam scrutans, suasque disputationes literis mandans emicuit, alias enituit, maximaq; admirabilis extitit, q̃ astrologiæ numeris cõprehensis, defectus solis, & lunæ ẽt prædicere potuit. Aquam tñ putauit rerum esse principium, & hinc oĩa elementa, ipsumq;, & quæ in eo gignuntur existere: nihil aũt huic operi, qđ mundo considerato tam mirabile aspicimus, ex diuina mente præposuit. Huic successit. Anaximander eius auditor, mutauitq; de rerũ natura opinionem: qui non ex vna re sicut Thales: sed ex suis proprijs principijs quasque res nasci putauit: Quæ rerũ principia singularum credidit esse infinita, & innumerabiles mũdos gignere, & quæcunque in eis oriuntur: eosq; mundos modò dissolui, modò iterum gigni existimauit, quanta quisque ætate sua manere potuit, nec ipse aliquid diuinæ menti in his rerum operibus tribuens. Huius discipulus Anaximenes rerũ causas infinito aeri dedit, nec Deos negauit, aut tacuit, sed eos ex ipso aere ortos credidit. Anaxagoras vero eius auditor, harum rerum omnium quas videmus, effectorem Diuinum animum sensit, & dixit ex infinita materia, quæ constaret similibus inter se particulis rerum oĩum, quibus suis, & proprijs singula fierent, sed animo faciente diuinè. Dyogenes autem Anaximenis alter auditor, aerem quidem dixit rerum esse materiam, de qua omnia fierent, sed eum esse impotem diuinæ rationis, sine qua nihil ex eo fieri posset. Successit Anaxagoræ eius auditor Archelaus, & ipse de particulis similibus inter se, quibus singula quæque fierent, ita putauit constare omnia, vt inesse, & mentem diceret, quæ corpora æterna, idest istas particulas iungendo, & dissipando, ageret omnia.

De cæteris, qui postea philosophiam ad mores composuerunt.
Cap. XI.

HVius discipulus fuit Socrates magister Platonis, qui primus vniuersam philosophiam ad corrigendos mores, cõponendosq; flexisse memoratur, cum ante illum oẽs magis philosophicis. i. naturalibus rebus perscrutandis operã maximam impenderint. Non mihi autem vr̃ posse ad liquidũ colligi, vtrum Socrates, vt hoc faceret, tedio rerum obscurarum, & incertarum ad aliquid certum, & apertum reperiendum, aĩum intenderit, qđ esset vitæ beatæ necessarium, p̃p quam vitam omnium philosophorũ inuigilasse, ac laborasse dr̃ industria. An vero sicut de isto quidam beniuolentius suspicantur, nolebat immundos terrenis cupiditatibus aĩos se extendere in diuina, & conari, qñquidem ab eis causas rerum videbat inquiri, quas primas atque summas, non nisi in vnius veri, ac summi Dei voluntate esse credebat. Vnde non eas putabat nisi mũdata, & pura mente posse comprehendi: & ideo purgandæ bonis moribus vitæ, censebat instandum: vt deprimentibus libidinibus exoneratus animus, naturali vigore in æterna se attolleret, naturamq; incorporei, & incõmutabilis luminis, vbi causæ omnium factarum naturarum stabiliter viuunt, intelligẽtiæ puritate conspiceret. Constat tñ eum imperitorum stulticiam scire, se aliquid opinantium ẽt in his moralibus quæstionibus, (quo totum animum intendisse videbatur,) vel confessa ignorantia sua, vel dissimulata scientia lepore mirabili, disserendi, ac acutissima vrbanitate agitasse atque versasse. Hic plurimos suæ philosophiæ sectatores reliquit, quorum certatim studiũ fuit, in quęstionum moralium disceptatione versari, vbi agit̃ de summo bono, siue quo nemo beatus esse potest. Sic aũt diuersas inter se Socratici, de isto fine sñias habuerunt: vt quidã summum bonum diceret esse voluptatem, sicut Aristippus, q̃dam virtutem, sicut Antisthenes: sic alij atque alij aliud, & aliud opinati sunt. Inter quos Plato, cum suos condiscipulos mirabili ingenio anteiret, parũ tñ putans perficiendæ philosophiæ sufficere seipsum, ac Socraticam disciplinam, q̃ longe lateq; potuit peregrinatus, quaque versum eum alicuius nobilitate scientię percipiendæ fama rapiebat. Itaque & in Egypto, & in Italiæ partibus, vbi Pythagoreorum fama celebrabatur, didicit quæcunq; illic magna habebantur, atque docebantur. Itaq; cum studium sapientiæ, in actione, & in contemplatione versetur, vnde vna pars eius actiua, altera cõtemplatiua dici põt, quarum altera ad agendam vitam pertinet, s. actiua, contemplatiua autem ad conspiciendas naturę causas, & sincerissimã veritatem. Socrates in actiua excelluisse memoratur, Pythagoras vero magis contemplatiuæ, quibus potuit intelligentiæ viribus institisse: proinde Plato vtranq; iungendo, philosophiã perfecisse laudatur, quam in tres partes distribuit, vnam naturalem, quæ contemplationi deputata est. Aliam moralem, quę maxime in actione versatur. Tertiam rationalem, qua verum disterminatur a falso. Quæ licet vtrique. i. actioni, & contemplationi sit necessaria, maxime tamen cõtemplatio perspectionem sibi vendicat veritatis: ideo hæc tripartitio non est contraria illi distinctioni, qua intelligitur, omne studium sapientię in actione, & contemplatione consistere.

De diuersis generibus philosophorum. *Cap. XII.*

ISidorus in li. Etymol. 8. li. Philosophi triplici genere diuidũtur. Nam aut Phisici sunt, aut Ethici, aut Logici. Phisici dicti, quia de naturis tractant. Ethici, quia de moribus disputant. Logici autem, quia naturis, & moribus rationem adiungunt. Diuisi sunt autem, & hi in hęresibus suis, habentes quędam nomina ex autoribus, vt Platonici, Epicurei, Pythagorici. Alij a locis conuenticulorum, & stationum suarum, vt Peripatetici, Stoici, Academici. Platonici a Platone philosopho dicti, hi aĩarum creatorem esse Deum, corporum Angelos asserunt, & per multos annorum circulos in diuersa corpora redire aĩas dicunt. Stoici a loco dicti, Porticus. n. fuit Athenis, in qua picta erant gesta sapiẽtium, atque virorum fortium historiæ, in hac sapientes philosophabantur, ex quo, & Stoici dicti sunt, Gręce. n. Porticus Stoa dr̃, Hanc sectam primus Zeno instituit, Hi negant sine virtute efficici quemquã beatum, omne peccatum vniforme esse asserũt, dicentes: Sic ille nocens erit, qui paleas furatus fuerit, quã qui aurum, qui mergum occiderit, q̃ qui equum, Aĩam cum corpore perire dicunt, Affectant gloriam æternam, cũ se fateantur non esse æternos. Academici appellati a villa Platonis Academia Athenarũ, vbi idẽ Plato docebat. Hi oĩa incerta esse definiunt, nec esse aliquid de rebus, q̃ ita sit verum, vt non sit ambiguum. Vñ econtra philosophi sciri aliquid definiunt, Academici nihil. Hanc sectam Arcesilaus Chirenaicus repperit, cuius sectator, fuit Democritus, qui dixit tanquam in puteo alto, ita vt fundus nullus

sit:

sit,ita in occulto iacere veritatem. Inde commētantur Academiam.i.ex incerto veritatem opinari. Peripathetici a deambulatione dicti,eo q͂ Aristoteles autor eorum deambulans disputare solitus esset: Hi dicunt quādam particulam aīæ esse æternam,de reliquo magna ex parte moralem. Cinici ab immūditia impudētiæ nuncupati, contra humanam.o.verecundiam in propatulo coire cum coniugibus,eis inos erat,cēsentes licitum honestumq; esse palam cum vxore concumbere,sicut canes in plateis: quia coniugium iustum est: vnde & a canibus, quorum vitam imitabantur, nomen traxerunt. Epicurei dicti ab Epicuro quodam philosopho amatore vanitatis,non sapiētiæ,quem & ipsi philosophi Porcum noīauerunt: quasi voluptas in sceno carnali, voluptatem corporis summum bonū asserens,qui etiam dixit,nulla diuina prouidentia instructum esse aut regi mundū. Sed originem rerum athomis.i.insecabilibus,ac solidis corporibus assignauit, quorum fortuitis concursionibus vniuersa nascantur, & nata sunt: Omnia corpora corporibus, aīam nihil aliud esse,q͂ corpus,vñ & dixit non ero postquā mortuus fuero. Simnosophistæ nudi per opacas Indiæ solitudines,perhibentur philosophari, adhibentes tm̄ genitalibus tegmina. Simnos.n.ex eo dictū est,qd́ iuuenes nudi exercentur in campum, vbi pudenda sola tantum operiūt. Hi & a generando se cohibent, Philosophorum etiam errores,& apud ecclesiam induxerunt hæreses.

De diffinitionibus Philosophię. Cap. XIII.

RIcardus. Est autem philosophia omnium rerum humanarum,atque diuinarum disciplina, rōnes probabiliter inuestigans. Isidorus in lib.2. Philosophia est rerum humanarū, diuinarumq; cognitio,cū studio bene viuendi coniuncta. Hęc duabus ex rebus constare vr̄,Scientia.s. & Opinione. Scientia est cum res aliqua certa rōne percipitur. Opinatio est cū adhuc incerta res latet, nullaq; rōne firma vr̄, vtputa sol vtrum maior sit,q͂ omnis terra,luna globosa sit an concaua,stellæ cę li vtrum adhereant, an libero cursu ferantur per aera,cœlū ipsum qua magnitudine, quave constet materia, terræ quoque crassitudo quanta sit,aut quibus fundamentis librata sit,& suspensa. Philosophia interpretatur, Amor sapientiæ. Nam Græci Philon amorem, & Sophiam dicunt sapientiā. Item doctorum nonnulli sic eam diffinierunt. Philosophia est diuinarū, humanarumq; rerum, inquantum hoī possibile est,probabilis scientia. Item aliter. Philosophia est ars artiū,& disciplina disciplinarum. Rursum. Philosophia est meditatio mortis,quod magis conuenit christianis,qui seculi ambitione calcata,conuersatione disciplinabili, similitudine futuræ patriæ viuunt. Mercurius Trimegistus Asclepiade. Philosophia sola est cognoscenda diuinitate frequens,obtutus,& sancta religio, simplici enim mente diuinitatē colere, eiusq; facta venerari,agere etiā Dei voluntati gratias, quæ est sola bonitas plenissima, hæc est nullius animi importuna curiositate violata philosophia. Michael Scotus. Philosophia s̄m Aristotelem est ois rei scientia. Dicit.o. q͂ scientia cuiusque rei, quæ inquiritur, sub philosophia continetur,quæ est ois rei scientia. Isaac aūt in libello suo de diffinitionibus. ponit duas Philosophiæ descriptiones, harum vna sumitur ex eius proprietate, quæ talis est. Philosophia est assimilatio hoīs, operibus creatoris,secundū virtutem humanitatis. Assimilatur.n. operibus Dei,est scire veritatem rerum,per cognitiones quatuor causarum. Altera vero sumitur ex eius affectu, quæ talis est. Philosophia est integra cognitio hominis de seipso:cum.o. homo integre cognoscit seipsum, cognoscit quicquid est. s.substantiam, & accidens. Idem est ars,& scientia,doctrina quoque, disciplina,& facultas. Dr̄.n.ars, quia regulis suis arctat,doctrina aūt a doctore, disciplina a discipulo. Scientia uero cum iam tenetur in animo. Sed qm̄ in anima ipsa prius est in dispositione, postea vero in habitu, ideo scientia ipsa,cum iam est habitus mētis appellatur facultas, quia dat facultatem operandi secundū artē. Actor. Est ars,collectio principiorum.i.regularum ad eundem finem tendentium. Alphorabius in lib.de diuisione scientiarū. In omni siquidē arte, siue sit actiua, siue speculatiua,siue liberalis,siue fabrilis,regulæ sunt generaliter cōprehendentes oīa, vel plura,de quibus ars illa pertractat,quæ ad hoc quidem inuentæ sunt, vt per eas cognoscatur omne id qd́ est illius artis, ne forte recipiatur in ea, qd́ non est eius, vel reijciatur, quod est eius,& vt per eas caueamus,ne forte in alio erremus. Nam & in mechanicis instrumentum quo deprehenditur,si forte in alio erratur,vt in arte fabrili perpendiculum, regula vocatur. Boetius in libro de articulis fidei. Scientia est vis comprehensiua causarum, per quas, & propter quas aliquid habet esse. Quod si bonis vsibus naturaliter accommodata est, sapientia dici solet.

De partibus Philosophiæ iuxta Isidorum. Cap. XIIII.

ISidorus supra vbi. Philosophiæ species tripartita. Vna est Phisica.i.naturalis,in qua de naturæ inquisitione disseritur. Secunda est Ethica,in qua de moribus agitur. Tertia Logica,in qua disputatur qualiter in rerum causis, aut vitæ moribus veritas ipsa quæratur. In Phisica igitur causa quęrendi. In Ethica ordo viuendi. In Logica ratio intelligendi, versatur. Alij vero diffinierunt Philosophiæ rationem in duabus partibus consistere. Quarum prima est Inspectiua. Secunda vero Actiua. Inspectiua dr̄ illa,qua visibilia supergressi,de inuisibilibus aliqua comprehendimus,eaque sola mente inspicimus. Hæc diuiditur in tres.s. Naturalem, Doctrinalem, & Diuinalem. Naturalis illa dr̄,in qua cuiusq; rei natura discutitur. Nā vnumquodque his vsibus deputatur,in quibus a creatore diffinitum est,nisi forte cum voluntate diuina miraculum aliquod prouenire monstratur. Doctrinalis est illa scientia, quę abstractam considerat quantitatem. Abstracta.n.quantitas dr̄,quę a materia,vel alijs accidentibus,intellectu abstracta,considerat. Et hęc in quatuor subdiuiditur.s. Arithmeticam, Geometriā, Musicam, Astronomiam. Arithmetica est disciplina quantitatis numeralis secundum se. Geometria est disciplina magnitudinis immobilis atque formarum. Musica est disciplina de numeris,qui ad aliquid sunt,his.s.qui inueniūtur in sonis. Astronomia est disciplina, quæ cęlestium siderum cursus,figurasq; contemplatur, & habitudines stellarum circa se,ac circa terram Indagabili ratione percurrit. Diuinalis est illa,qua aut ineffabilis Dei natura, aut spiritualis creatura, ex aliqua parte profundissima qualitate disseritur. Porro actualis scientia dr̄ illa,quæ res propositas operationibus suis explicat. Huius partes sunt tres.s. Moralis, Dispensatiua,& Ciuilis. Moralis dr̄ illa per quam honestus viuendi mos appetitur. Dispensatiua vero,qua domesticarum rerum sapienter ordo disponitur. Ciuilis autem per quam totius ciuitatis vtilitas administratur.

Altera diuisio eiusdem iuxta Hugonem. Cap. XV.

HVgo. Philosophia est amor,& studium sapientię non eius quæ instrumentis explicatur,vt est Architectura, Agricultura,& cęterę huiusmodi, sed eius, quæ sola rerum humanarum primæua ratio est. Potest.n. idem actus ad philosophiam pertinere secundum rōnem suam, & ab ea excludi secundum administrationē. Verbigratia. Agriculturæ rō philosophi est,administratio rustici, opera aūt artificum, & si natura non sint,imitantur tñ naturam. Itaque rōne cogimur Philosophiam in oēs actus hominum diffundere, vt necesse sit tot esse philosophiæ partes,quot sunt rerum diuersitates. Sunt aūt in rebus alia æterna, quæ.s.nec principium,nec finem habēt, hoc est cui nō est aliud esse, & id qd́ est,quia a semetipso subsistere habet. Alia uero perpetua,quæ.s.cum principiū habeāt, non tñ finem habent,vt cœlestia corpora. Alia vero quæ vtrū que.s.temporalia, hæc sunt naturæ opera, quæ super terram oriuntur, sub lunari globo, mouente igne artifice,qui vi quādam descendit in res sensibiles procreandas. Hinc Mathematici mundum in duas partes diuiserunt. Et superlunarem mūdum (eo,q͂ omnia ibi primordiali lege consistant) naturam appellauerunt. Sublunarem aūt opus naturæ.i.superioris,qa omnium genera aīantium,quæ in eo vitalis spiritus infusione vegetantur, a superioribus per inuisibiles meatus infusum nutrimentum accipiunt,non solum vt nascendo crescant,sed vt alendo subsistant. Ipsum etiam superiorem mundum tempus vocabant,propter siderum cursum,inferiorem vero temporalem,quia secundum motus superiores agitur. Homo igitur in ea parte,qua mutabilitatis particeps est, in eā quoque necessitati obnoxius, & in ea qua immortalis est diuinitati cognatus. Omnium itaque humanarum actionum, seu studiorum, quę moderatur sapientia, ad hūc finem spectare debet intentio, vt vel imaginis diuinæ similitudo reperitur, vel huius vitæ necessitati consulatur. Cum igitur ad reparandam naturam nostram, idest diuinam imaginem intendimus, diuina actio est. Cum vero illi, quod in nobis infirmum est, necessaria prouidemus, humanum. Duo vero in homine Dei similitudinem reparant, scilicet speculatio veritatis, & exercitium uirtutis: vnde illa,quæ de superioribus est,scilicet in intelligentia. in speculatiuam, & moralem diuiditur. Illarum vero actionum, quæ huius vitæ necessitati deseruiunt, trimodum genus est. Primum, quod naturæ nutrimentum administrat. Secundum quod contra molesta, quæ extrinsecus accidere possunt munit. Tertium quod contra iam illata remedium præstat. Horum scientia, (quia opera humana prosequitur) congrue Mechanica, id est adulterina vocatur. Præter prædictas autem necesse fuit Logicam inue-

niri, quia nemo de rebus conuenienter disserere potest, nisi prius recte, & veraciter loquendi rônem agnouerit. Quatuor igitur dicimus esse scientias, qua reliquas oés continent, idest Theoricam, quæ in speculatione veritatis laborat, & Practicam, quæ mox disciplinam considerat, & Mechanicam, quæ actiones huius vitæ dispensat, Logicam quoque, quæ recte loquendi, & acute disputandi scientiam præstat.

Item alia iuxta Michaelem Scotum. Cap. XVI.

MIchael Scotus. Philosophia vero diuiditur in Theoricã, & Practicam. Nam testante Aristotele, omne qđ est, aut non est ex nostro opere, & voluntate, sicut & intelligentiæ, elementa quoque, & elementa, & ad vltimum omnia naturalia, & scientia, de his, vocatur Theorica: quia finis eius est tm̃ ad speculandum. Aut ex nostro est opere, & voluntate, sicuti leges, & institutiones, exercitus, & bella, & ad extremum omnia artificialia, & scientia de his vocatur Practica, quia finis eius est tm̃ ad operãdum. Vnde alibi dr̃, ꝙ duo sunt, quibus anima perficitur. s. Scientia, & Operatione. Theorica diuidit' in tres partes. s. Naturalem, Mathematicam, & Diuinam. Vna earum speculatur, qđ mouetur, & corrumpitur. s. Naturalis. alia uero, qđ mouetur, & non corrumpitur. s. Diuina. Practica vero diuiditur in duo. s. in Ciuilem, & Vulgarem. Ciuilem intellige sciẽtiam linguæ. Moralem meditationem, cæterasq; scientias, quæ pertinent ad ciuiles hoĩes, & honestos. Vulgarem vero Sutoriam, Fabrilem, ac cæteras artes, quę pertinent ad volgus, & viles homines. Vnde potest intelligi tres esse gradus sciarum, q̃dam enim sunt Nobiles, vt Theoricæ, quædam Ciuiles, quædam Vulgares. Itẽ Practica philosophiæ diuiditur in tres partes. Quarum prima est illa, quæ adinuenta est ad similitudinẽ naturalium, & quæ pertinet ad naturalia, sicut Medicina Agricultura, Alchimia. Scientia quoque de proprietatibus rerum, q̃ dr̃ Nigromantia, & scientia de significationibus rerum, quæ dr̃ Scientia de iudicijs, & ẽt scientia de speculis, de nauigatione, multæq; aliæ, quæ respectum habent ad illam partẽ Theoricæ, quæ dr̃ naturalis, & ad ipsam pertinent, tanquam practica eiusdem. Secunda est quæ adinuenta est ad similitudinem doctrinalium, vt negociatio, carpentaria, fabrilis, cęmentaria, textoria, sutoria, & aliæ hmõi multæ, quæ spectant ad Mechanicam, & sunt quasi practica illius. Tertia est illa, quæ inuenta est ad similitudinem diuinorum, & pertinet ad diuina, sicuti scientia moralis, quæ quatuor habet partes. s. qualiter ciuitas debeat regi, qualiter homo cum ciuibus debeat conuersari, qualiter cum familia se habeat, & qualiter vitæ suæ modum ordinare debeat. Item scientia diuinæ legis, quę similiter duas habet partes, vnam qualiter debeat credere, aliam qualiter debeat agere. Ad extremum autẽ omnes scientiæ inuitantes ad pietatem, & virtutem, quæ omnes tam ciuiles, q̃ vulgares ad diuinam scientiam spectant, & sunt quasi practica eiusdem.

De eodem iuxta Philosophos. Cap. XVII.

ARistoteles in Methaphisica, lib. 1. Pluribus autem repertis artibus, aliæ sunt ad necessitatẽ, vt Methaphisica, aliæ vero ad vtilitatem. Verbigratia. Ad introductionem, vt Sophistica, & Dialectica, aliæ aũt tm̃ ad voluptatem, vt comediæ, & alia iocosa carmina. Idem in lib. 6. Modi philosophiæ essentiales sunt tres. s. Mathematicus, Naturalis, & Diuinus. Alphorabius in libro de diuisione scientiarum. In hoc libello nostra est intentio scientiarum formas breuiter perstringere, earumq; partes summatim distinguere, ex quo multa prouenit vtilitas Nam cum aliquam sciarum addiscere, quis voluerit. p hoc quam illarum potius eligat, & cui studiosius intendat, & quæ ex qua sibi proueniat vtilitas, intelligere poterit. Hinc & poterit facile conuincere eum, qui se iactat scientiam aliquam comprehendisse, cum interrogatus, quæ sunt eius, & quid contineat, ne scierit rñdere: Per hoc etiam in omni scientia paratus apparebit, non. n. expers alicuius scientiæ creditur, qui q̃ est, & quot sint partes eius, & quid contineat, non ignorare vr̃. Itaque paruitati nostræ satis fieri credimus, si postquam nõ omnia scire possumus, saltem de singulis aliqua degustemus. Prima igitur scientiã linguæ, Secunda Logica, Tertia Doctrinalis scientia. Quarta naturalis, Quinta diuina, Sexta ciuilis. Doctrinalis in octo subdiuiditur, vt inferius dicetur. Idem in libro de ortu scientiarum. Maxima scientiæ diuisio fit, in scientiam de cælo, & scientiam de mundo, qui de cœlo cõtinetur, & scientiam de illo qđ est pręter hæc. Et massa quidem substãtiæ, quam continet cœlum. s. qđ est, sub circulo lunæ, & quatuor elementis est, & semper ex quatuor qualitatibus eorum, eius accidentia permutantur, & ex hac ratione corruptibilis vocatur. Substantia vero cœli non nisi loco permutatur, nec multiphariè formatur, vel figuratur, & ob hoc eius massa præter hanc corruptibilem esse probatur. Quod autem est præter hæc, nec massam habet, nec materiam, nec accidens, sed separatum est a substantijs, & accidentibus. hic est solus Deus benedictus, & excelsus. Ex libro fontis vitæ. Partes omnis scientiæ sunt tres, scilicet scientia de materia, & forma, & scientia de voluntate, & scientia de essentia prima.

Item alia eiusdem diuisio magistralis. Cap. XVIII.

ACtor. Item sicut dicit Aristoteles in principio secũdi Phisicorum. Nos sumus quodammodo finis omnium. Cum igitur in fine claudatur natura eorum, quæ ordinãtur ad finem, in hoĩe intelligitur natura cuiuslibet rei causatæ tã corruptibilis pp naturam corporis, q̃ incorruptibilis pp naturam animæ. Vnde cum tota Philosophia sit pp cognitionem rerũ, & proprietatem earundem. Philosophia ab antiquis diuidebatur in Mechanicam, & Liberalem. Mechanica repellit indigẽtias corporis, quæ sic dr̃ ab effectu, quia parti cui correspondet, & seruit mæcha est. Mæcha. n. Græcè seruitus latine. Et hęc diuiditur ẽm diuersa officia artis Mechanicę, in fabrilem, pellipariam & c. Vel ẽm aliam sñiam Mechanicæ dicuntur, quia in talibus antiquitus studebant serui, & subditi, nec licitum erat eis in liberalibus studere. Liberalis vero philosophia supplet indigentias animæ, quæ pars nobilis est, & de iure libera, qđ patet per sui exitum, inesse per creationem ab agente nobilissimo. i. a primo, Vel secũdum aliam sñiam, Liberalis dr̃ illa pars Philosophiæ, quia liberat, a curis secularibus studentes in ea. Vel quia eã liberis licebat studere, & non seruis. Hæc diuiditur in Theoricã, & Practicam. Practica est moralis philosophia & sic dr̃ ab effectu, quia consistit in agendo, & nõ in speculando, sicut vult Aristoteles, quia non est contemplationis gratia, sed quatenus boni fiamus. Itaq; Mechanica, & Moralis sũt circa operationes, sed Mechanica circa operationes corporis, morales vero operationes circa operationes animæ. Quæ ab antiquis solet diuidi. s. in Monasticam. Economicam, & Politicam, quæ diuisio datur pænes habitus diuersos, q̃bus mediantibus homo regit seipsum, vel propriam familiam, vel ciuitatem totam. Theorica diuiditur in Naturalem, & Rationalem. Naturalis aũt considerat de rebus, quæ non sunt a nobis, sed a natura. Rationalis aũt siue Sermocinalis de eis, quæ principium habent a natura, sed a nobis tñ complẽtur. Est. n. de sermone cuius principium est a natura, quia a naturalibus instrumentis. Completio autem sermonis est, ꝙ aliquid significat, nam ad hoc est inuentus: hoc aũt a nobis habet non a natura, quia ab impositione nostra datur ei significatio talis, vel talis. Naturalis aũt cõiter dicta, diuiditur in Mathematicam, Methaphisicam, & Naturalem proprie dictam, quia res de q̃bus est naturalis cõiter dicta, aut abstrahuntur a motu, & a materia, & secũdũ esse, & secundũ essentiam, & de talibus Methaphisica, vel prima philosophia, qđ idem est. Dr̃ aũt Methaphisica a Metha, qđ est trans, & Phisis, qđ est natura, quia transcẽdit res naturales proprie dictas. Aut abstrahuntur a materia secundum essentiam, vniuntur tñ ei secundũ esse, de talibus est Mathematica. Dr̃ aũt a Mathesis, qđ est abstractio, & Icos, qđ est scientia, quasi scientia de abstractis. Aut concernunt motum, & materiam, & secundum esse, & secundum essentiam, & de talibus est naturalis proprie dicta.

De origine scientiarum, & primo doctrinalium. Cap. XIX.

ALphorabius in libro de ortu scientiarũ. Nihil est nisi substantia, & accidens, & creator vtriusque. Quicquid. n. est creatum. Aut est per se existens, & hoc est substantia. Aut non est per se, hoc est qđ vocamus. Accidens. Hæc diuisio per contradictorias fit, inter quas medium, nec cogitari, nec intelligi põt. Accidentia quidem cõprehenduntur sensu, nullo mediante, substantia vero ratione, mediante accidente. Quòd aũt vtriusq; creator, præter illa sit, & largius esse habeat, ex signis euidentibus, & miraculis cõuenientibus apud peritissimos est manifestum. Ex his igitur ortum habent omnes scientiæ. Nam quia substantia multiplicem recepit diuisionem, multamque partium diuersitatem, hinc ortus est numerus, qui est multitudo composita ex vnitatibus. Et quia substantia naturaliter habet diuidi in infinitum potentia, numerum quoque oportuit in infinitum esse potentia. Hinc igitur orta est scientia de numeris, quæ dr̃ Arithmetica. & est substantia multiplicandi substantiæ partes, & diuidendi, & aggregandi, & minuendi, & pportionandi ad inuicem. Ex quo autem substantia diuidi cœpit in multas partes, accidit vnicuique illarũ partium aliqua figura disponi, & ex his quædam est figura rotunda, quædam triangula, quædam quadrangula, quædam vero pentagona, & sic per ordinem. Opus igitur fuit scientia, per quam accederemus ad figuras, quæ continent partes illas substantiæ, & hæc est scientia mensurandi, quæ dicitur Geometria. Per hanc enim scimus mensuras, & compositionem, & lineas

in superficiebus, & corporibus, & compositionem illorum inter se, quomodo figura proportionalis sit alij figuræ, & figura in figura, vel super figuram. Præterea substantia naturaliter mota est, & eius motus in tres species diuisus est, in velocem, & tardum, & medium. Vnde opus fuit arte per quam sciremus illorum motuum mensuras, & comparationes adiuicē, & hæc est scientia de motu, quæ dicitur Astronomia, per hanc enim cognoscimus cursus planetarum, & compositionem eorū in locis proprijs, directionem, retrogradationem, stationem, adequationem, nec tamen ad aliquid horum valemus pertingere, nisi per duas præcedentes. s. Arithmeticam, & Geometriam. Porro ex quo substātia mota fuerit, accidit ei sonus, qui in tres partes diuisus fuit. s. acutum, & grauem, & medium. Vnde & opus fuit arte, per quam veniremus ad horum sciētiam, & eorundem inter se compositionem, & hæc est scientia de sonis, quæ musica dicitur. Huius vtilitas est ad reparandum mores animalium, qui æqualitatem excedunt, & perficiendos decores illorum, qui perfecti non sunt, & conseruandum eos, qui videntur æquales. Est etiam eius vtilitas ad salutem corporis, quia quandoque languente anima, corpus etiam quandoque infirmatur, & comeditur, & curatio fit corporis per curationē animę. Huius autem scientię radices sunt tres, metrum, melos, gestus. Metrum quidem inuentum est ad proportionem intellectus rationalis in dictionibus. Melos autem ad proportionandas partes acuitatis, & grauitatis. Et hæ duæ radices subiectæ sunt sensui auditus. Gestus autem institutus est ad confirmandum se metro, & sono motibus consimilibus, & comparationibus competentibus, & est subiectus sensui visus. Hæc igitur ars duobus præcipuis sensibus subiecta est, qui sunt, visus, & auditus. Et in hac complentur disciplinæ quatuor, quæ dicuntur doctrinales, quia speculatorem suum docent, ac subtiliorem reddunt.

De origine Phisicæ, & Metaphisicę. Cap. XX.

ITem substantia permutatur simpliciter. Nam alia rubet, alia pallet, alia augetur, alia diminuitur, alia generatur, alia corrumpitur, & aliquādo infirmatur, aliquando sanatur. Ideo opus fuit scientia, quæ hoc totum ostenderet. s. qualiter fiant substantiæ permutationes, & quæ sunt eius actiones nocentes, & eas pro voluntate nostra repellere, vel augere. Hæc est scientia naturalis, quæ est de actione, & passione, quæ ex quatuor qualitatibus, scilicet caliditate, frigiditate, humiditate, siccitate aduenium substantiæ quatuor elementorum, & hæc siquidem in se latissima est, & largior cæteris scientijs. In hac enim perficitur cognitio omnium accidentium substantiæ absolutę, quæ continetur sub circulo lunæ, totiusque massæ illius substantiæ, cui accidit mutatio formæ. s. augmentum, & decrementum. Scientia quoque substantiæ superioris, idest sphærę circumuolubilis, & motus naturali mobilis deseruientis constitutioni mundi, secundum potentiam, & sapientiam, & voluntatem Dei benedicti, & excelsi. Igitur substātiæ cuius cognitio pertinet ad scientiam naturalem, massæ sunt quinque. s. Ignis, Aer, Aqua, Terra, Cœlum. Nam cœlum quidē sua natura mouetur, & mouet alia quatuor, ac permiscet, & complexionatur, ac permutat: ipsum aūt nec calidum, nec frigidum, nec leue, nec ponderosum, nec multipliciter formatur, vel figuratur, nec nisi in loco permutatur, vnde massa eius præter illa quatuor esse probatur. Considerata autem eius essentia, induxit hoīes ad inquirendū de illa, & eius massa. Itaq; de substantia cœli emersit cognitio de substantijs, quæ in ipso sunt. s. de stellis. ſm equalitatem mensurarum, ac diuersitatem dispositionum earum, & hoc totum est scientia de natura, qua adepta considerauerunt hoīes an haberet fortiorem, & an esset aliqua essentia non habens prius, nec posterius, nec principium, nec finem. Hæc igitur inquisitio fuit causa cognoscendi Deum creatorem substantiæ, & accidentis. Et hæc est scientia diuina, quæ est finis scientiarum, & perfectio earum, nec restat post eam vlla inquisitio, quoniam ipse est finis, ad quē omnis speculatio tendit, & in ipso quiescit.

De ordine scientiarum. Cap. XXI.

HOc aūt totum, qd diximus adinuentum est aīo speculando, lingua loquendo, narrando, interrogando, respondēdo. Itaque principium omnium scientiarum est scientia de lingua. i. de impositione nominum rebus. s. substantiæ, & accidentis. Secunda autem est Grammaticæ, quæ est scientia ordinandi ipsa nomina de rebus imposita, & componendi orationes. Tertia Logica, quæ est scientia ordinandi propositiones enunciatiuas, ſm figuras Logicas, ad eliciendas conclusiones, quibus perueniatur ad cognitionem dictorum, & ad iudicandum de illis, vtrum vera, vel falsa sint. Quarta vero Poetica, quæ est scientia ornandi metra, ſm proportionem dictionum, & tempora pedum, ac numerum eorum. Eius igitur ordinatio, scientiarumq; præcedentium, pertinet ad scientiam Arithmeticæ, quæ postea continuatur ei, cæteræque sicut præordinatæ sunt. Quintilianus de oratoria institutione, li. 1. Non sunt aūt ferendi, qui artem Grammaticam, vt tenuem atque ieiunam cauillantur, nisi fundamenta fideliter iecerit, quicquid superstruxeris corruet, necessaria pueris, iocunda senibus, dulcis secretorū comes, & quæ, vel sola omnium studiorum genere plus habet operis, minus ostentationis. Plurimi autem ambitiosa festinatione a posterioribus incipiunt, dum ostentare discipulos circa speciosa malunt. Richardus, vbi supra. In artibus ergo talis ordo seruandus est, prima omnium comparanda est eloquentia, & ideo expectanda est Logica. Deinde per Ethicam purificandus est oculus mentis, & sic ad Theoricam transeundum.

De via cognoscendi in qualibet arte. Cap. XXII.

ARistoteles in veteri Methaphisica lib. 1. Sensum aūt quē per oculos est, ideirco præ alijs diligimus, quoniam eo nos maxime cognoscere contingit, & multas drīas ostēdit. Fit autem ex multis memorijs vna experientia, & ex multis experimentis fit ars, & vna vniuersalis de similibus acceptio namque magis proficere videmus, sine experientia rōnē habentibus. Experientia enim singularium est, ars vero vniuersalium. Actus autem, & oēs generationes circa singularia sūt: non enim medicans hoīem sanat, nisi ſm Platonem, aut Socratem, &c. Denique si quis sine experimento rationē habeat, & vniuersale quidem cognoscat, ignorat aūt singulare, multotiens peccabit in curatione. Scire tamen, & obuiare, magis experimēto, quam arte arbitramur. Experti enim. i. pratici sciūt ipsum quia, sed pp quid, nesciunt. Artifices autem, idest theorici pp quid, id est causam cognoscunt, & oīno scientis est posse docere, ob hoc theoricam magis scientiam esse cōcipimus, quia theorici docere possunt, practici vero non. Nec oportet ordinari sapiētem, sed ordinare, nec huic ab altero suaderi, sed ab hoc minus sapienti. Difficillimum autem est hominibus vniuersalia cognoscere pa sensibilibus enim longissime sunt: maxime vero sēsibilia priora, & causæ sunt pp hoc enim, & ex his alia cognoscuntur. Item in lib. 2. Sicut autem noctuarum visus ad lucem diei se haber, sic intellectus noster ad omnia naturæ manifesta. Idem in noua. li. 1. Illud quidē ad qd assueti fuimus, magis animo applicabile, qd autem extra illud est inconueniens, immo inopinabile. In hoc quoque scire potes quantum facit consuetudo. Inuenies enim apologos, & fabulas propter consuetudinem magis applicabiles animo, q̄ sint suæ veritates. Verum in sensibus non est aliquid fixum, nec est possibile, vt sensibilia habeant aliquem terminum cōem, cum semper sint in trāsmutatione. Impossibile autem est, vt aliquis addiscat aliquid, nisi sciat eius principia. Et omnis doctrina fit ex prioribus, aut omnibus, aut quibusdam. Idem in 2. li. Prima actio eorum, qui scientias rerum comprehendere volunt, est perscrutari de difficilibus quæstionibus. Non. n. comprehēduntur ea, quæ sunt post, nisi per dissolutionem quæstionum difficilium, quæ sunt ante. Ignorans. n. vinculi nodum, nec dissoluere potest, nec ligatus ire: Propositiones quidem vniuersales sunt principia oīum sciētiarum. Item si quis voluerit scire naturas rerum, perscrutari debet ex quibus componuntur.

Qualiter anima humana per Philosophia studium, & doctrinam ab ignorantia reparatur. Cap. XXIII.

HVgo in libro de anima, & spiritu. Anima a creatore suo habet principia, ex quo est in genere suo perfecta. Vnde ex quo est, scire omnia, quæ ab homine sciri pōt, nisi grauitas carnis esset. Qd per primum hominem, qui ante corruptionē humanitatis, ex quo fuit, perfecte scientiam habuit humanā, probari potest, sed modo corrupta humanitate, ex quo coniungitur, corrumpitur, nec proprietates suas pōt exercere, donec vsu, & experientia, & alicuius doctrina excitata incipit discernere, veluti si quis cū subtili acie oculorū in tenebrosa detrudatur, videre tñ non pōt ibi, nisi prius assuescat tenebris, & lumē accendatur. Idē in lib. Didascalon. 1. Aīa siue per sensus ad sensibilia exeat, siue p intelligentiā ad inuisibilia ascēdat, ad seipsam rerū similitudines trahēs regirat, sectaq; in orbes, geminos motus glomerat. Pithagor. cū nāque dogma erat, similia similibus cōprehēdi. Itaque ol m capax, & rerū oīum similitudine insignita aīa esse dr, & ex oībus cōpositionē suscipere nō integraliter, sed virtualiter, ac potētialiter cōtinere: Hāc naturæ dignitatē oēs habent, sed non oēs æquè nouerunt. Aīus. n. passionibus corporis consopitus, & per sensibiles formas extra seme ipsum abductus, oblitus est quid fuerit, & quia nihil aliud fuisse se meminit, nil præterquam qd vr, esse credit. Reparatur aūt per doctrinā, vt nostram agnoscamus naturā. Summum igitur in vita solatium est sapientiæ studium, quod phi-

losophiam primus omnium nuncupauit Pythagoras. Ipsamque philosophiam, earum rerum quæ veræ essent, suique immutabilem substantiam sortientur, disciplinam esse constituit. Est autem philosophia disciplina, omnium rerum humanarum, atque diuinarum rationes plene inuestigans.

De studio, & animo studendi. Cap. XXIIII.

ARistoteles in veteri primo libro. Omnes quidem homines natura scire desiderant. Signum autem sensuum dilectio, & illius maxime, qui per oculos est. Hunc enim præ alijs diligimus, quia eo maxime nos cognoscere contingit, & multas rerum differentias ostēdit. Tullius in Rhetorica. t. Est nanque studium assidua, & vehemens animi ad aliquam rem applicata, magna cum voluntate, occupatio. Augustinus de Trinitate 10. li. Quia vero prorsus ignotā rem nullus amare pōt, considerandum est cuiusmodi sit amor studentium, idest, nondum scientium, sed adhuc scire cupientiū, quamque doctrinam. Et in his quippe rebus, in quibus nō vsitate dr̄ studium, solent existere amores ex auditu, dum cuiuslibet pulchritudinis fama ad videndum, & fruendum animus accenditur: quia generaliter nouit corporum pulchritudines, ex eo, q̄ plurimas vidit, & inest intrinsecus. Vñ approbetur cui forinsecus inhiatur. Q̄d cum fit, non rei penitus incognitæ amor excitatur, cuius genus ita notum est: cum aūt virum bonum amamus, cuius faciem nō vidimus, ex noticia virtutum amamus, quas nonimus in ipsa veritate. Ad doctrinas autem aliquas cognoscēdas plerumq; nos laudantium, atque prædicantium accendit auctoritas, & tamen nisi breuiter impressam cuiusque doctrinæ haberemus in animo notionem, nullo ad eam discendam studio flagraremus, quo ad eas peruenire possemus. Seneca ad Lucil. Epistola 48. Dociles itaque natura nos edidit, & rationem imperfectam dedit, sed quæ perfici possit.

Quòd doctrina cuiuslibet animo studioso, aliquatenus impressa sit eiusdem notio. Cap. XXV.

AVgustinus vbi supra. Iam si quisquam nescienti literas dicat esse quandam doctrinam, qua quisque valeat, q̄uis longe absenti, verba mittere manufacta in silentio, nōne dum concupiscit nosce, qd̄ id possit, omni studio circa illum finem mouetur, quem iam notum tenet. Sic accenduntur studia discentium, qd̄. n. prorsus quisque ignorat amare non potest. Ita etiam si quis ignotum vocabulum audiat, velut cū dr̄, Cęmentum, & ignorans quid sit requirat, cū. n. oēs literæ, oīaque soni spacia, nota sint ei, quid amplius in eo requirit, nisi cum quia audiuit vocabulum, simul innotuit signum esse, mouetur q; sciendi cupiditate, cuius rei signum sit. Quo igitur amplius notum est, sed non plene notum est, eo cupit aīus de isto nosce, qd̄ reliquum est. Nullum. n. signum perfecte cognoscit, nisi cuius rei signum sit cognoscatur. Hoc ergo, quia ardenti cura quærit, vt nouerit, studioq; accensus insistit, non pōt dici esse sine amore, neque amare nisi nota non pōt, neque istas tres syllabas amat, quas iam notas habet. Quid ergo amat, nisi, quia nouit atque intuetur in rationibus rerum, quæ sit pulchritudo doctrinæ, qua continentur notitiæ signorum oīum, & quę sit vtilitas in ea peritia, qua īter se humana societas sensa cōicat, ne sibi hominum cętus deteriores sint, quauis solitudine, si cogitationes suas colloquendo non misceant. Hāc ergo speciem decoram, & vtilem cernit aīa, & nouit, & amat, eāque in se perfici studet, quisque vocū significantium quęcunq; ignorat inquirit. Aliud est enim quod eam in luce veritatis conspicit, aliud in sua facultate concupiscit. Concupiscit namque in luce veritatis, quam magnum, & quam bonum sit omnes gentium linguas intelligere, ac loqui, nullamque vt alienigena audire, & a nullo ita audiri, cuius notitiæ decore motus animus, etiā vsu amplectitur quod ratione prænoscit, eiq; inhiet in omni opera, quam impendit consequendæ tali facultati. Quo circa cum quis audito verbo incognito, vult nosce quid sit, & quærit, vtique in studio discendi est, videturq; amare rem incognitam, quod non ita est, spem namq; istam tangit animus, quam nouit, & cogitat, in qua elucet decus consociandorum animorum in vocibus notis audiendis, atque reddendis, eaq; accendit studio quærentem, quid est, quod ignorat, secūdum notam formam, quo id pertineat intuentē, & amantem. Quamobrem omnis amor studentis animi idest, volentis scire, quod nescit, non est amor eius rei quam nescit, sed eius quam scit, propter quam vult scire, quod nescit.

Quòd Curiosus, a Studiosi nomine discernendus sit. Cap. XXVI.

AVt si quis tam curiosus est, vt non propter aliquam causam notam, sed solo amore rapiatur incognita sciendi, discernendus quidem est a studiosi nomine, iste curiosus: Sed nec ipse amat incognita, immo congruentius dicitur, odit incognita, quæ nulla esse vult, dum vult omnia cognita. Seneca ad Lucil. Multi aperta trāseunt, condita & obstrusa rimantur, furem signata solicitant, vile videtur quicquid patet, aperta effractarius præterit, hos mores habet imperitissimus quisque, in secreta irrumpere cupit, iactantiæ genus est nimis latere, & a conspectu hominum secedere, connocat turbā quisquis ocio suo aliquam fabulam imposuit. Bern. super Cant. in Homel. Scio vbi legerim, scientia inflat. Et iterum qui addit scientiam, addit, & laborem, videns quia scientiarum differentia est. Alia est inflans, alia contristans, nec dubito quin dolens tumenti præferenda sit, quia sanitatem, quam tumor simulat dolor postulat. Qui autem postulat saluti propinquat, quoniam qui petit accipit, nō qui se putat aliquid scire. Quid autem est modus sciendi, nisi vt scias quo ordine, quo studio, quo fine quæque nosce oporteat. Quo ordine, vt prius quod maturius ad salutem. Quo studio, vt id ardētius, quod ad amorem vehementius. Quo fine, vt non ad inanem gloriam, aut curiositatem, aut aliquid simile, sed tantum ad ędificationem tuam, & proximi. Sunt enim qui scire volunt eo tantum fine, vt sciant, & est turpis curiositas. Alij, vt sciantur ipsi, quos irrīdet fatuitas dicens. Scire tuum nihil est, nisi tu. s. h. s. a. & est turpis vanitas. Alij, vt scientiam vendant pecunia, vel honorib. & turpis quæstus est. Alij, vt ædificent, & charitas est. Alij, vt ædificentur, & prudentia est. Cibus indigestus malos humores generat, & corpus corrumpit non nutrit. Ita & multa scientia ingesta stomacho, animæ quæ est memoria, si decocta igne charitatis non fuerit, & sic per quosdam artus animæ mores scilicet, & actus transfusa, in me reputabitur huiusmodi scientia in peccatum, tanquam cibus in prauos humores noxiosque conuersus, an non inflationes, & torsiones in conscientia sustinebit, huiusmodi sciens bonum, & non faciens?

Quòd tria studentibus necessaria sunt. Cap. XXVII.

HVgo Didascalis, quarto libro. Tria studentibus necessaria sunt scilicet. Natura, Exercitium, Disciplina. In Natura cōsideratur, vt audita facile percipiat, & percepta firmiter custodiat. In Exercitio, vt labore, & sedulitate naturalem sensum excolat. In Disciplina, vt laudabiliter viuens, mores cum scientia componat. Ad Naturam itaque pertinent Ingenium, & Memoria. Quæ duo ita sibi in omni studio, & disciplina cohærent, vt vnum non prosit, si alterum desit, sicut nulla prosunt lucra vbi deest custodia, & incassum receptacula munit, qui quod recondat non habuerit. Ingenium quippe sapiētiam inuenit, memoria custodit. Est autem memoria vis retentiua eorum, quæ sensibus supposita fuerint per se, vel etiā in imaginibus. Ingenium est vis quædam naturaliter animo vnita, per se valens. Ingenium a natura perficitur, vsu iuuatur, immoderato labore retūditur, & exercitio temperato acuitur. Ingenium exercent duo, scilicet lectio, & meditatio. Lectionis genus triplex est, scilicet docentis, discentis, per se inspicientis. Dicimus enim Lego librum illi, & Lego librum ab illo, & Lego librum. In lectione consideranda sunt maxime, ordo, & modus. Ordo attenditur in disciplinis secundum naturam, vt Grammatica antiquior est Dyalectica. In libris secundum personam actoris, vel subiectam materiam. In narratione secundum dispositionem, quæ duplex est. Naturalis, scilicet quando res eo fertur ordine, quo gesta est. Et artificialis quando id quod postea gestum est, prius narratur, & quod prius, postmodum. In expositione secundum inquisitionem. Expositio tria continet, scilicet literam idest constructionem: sensum, idest apertam significationem: sententiam, idest profundiorem intelligentiam. Modus legendi in diuidendo constat. Omnis autem diuisio incipit a finitis, & vsque ad infinita progreditur. Omne autem finitum magis notum est, & scientia comprehensibile. Doctrina autem ab his, quæ magis nota incipit, vt cum ab vniuersalibus ad particularia descenditur. Sicque paulatim descendendo eorum, quæ continentur natura inuestigatur. Meditatio est frequens cogitatio cum consilio, quæ causam, & originem, modum, & vtilitatem cuiusque rei prudenter inuestigat. Hæc principium sumit a lectione, nullis tamen restringitur regulis aut præceptis lectionis. Principium ergo doctrinæ est in lectione, cōsummatio in meditatione. Quam si quis familiarius amare didicerit, iocundām valde reddit vitam, & maximam in tribulatione præstat consolationem. Oportet autem, vt quæ in discēdo diuisimus, cōmendanda memoriæ colligamus, hēc namq; omnis tractatio aliquod principium cui tota rei veritas, & vis sententiæ innititur, & ad ipsum cuncta alia referuntur, hoc quærere & considerare colligere est. Vnus fons est, & riuuli multi? Qui anfractus fluminum sequeris, tene fontem, & totū habes. Hoc iccirco dico, quia memoria hominis ebes est,

est,& breuitate gaudet,& si in multa diuiditur, fit in singulis minor. Rogo ergo te o lector,ne nimium legeris si multa legeris,sed si multa intellexeris,immo si retinere potueris. Constātinus in Pantegni prima parte.Sex aūt sunt,quæ scientiæ conueniunt,introducēda,s.libri intentionē,eiusdē vtilitatē,titulū & ad q̄ sēdit doctrinæ partē,nomē auctoris,& libri diuisionē.

De studij iuuamentis,& primo de Humilitate.

Cap. XXVIII.

HVgo vbi supra. Sapiens quidam cum de modo,& forma discendi interrogaretur.

Mens,inquit, humilis studium quærendi, vita quieta.

Scrutinium tacitum,paupertas,terra aliena,

Hæc reserare solent,nonnulla obscura legenti.

Illaudabilis quippe est scientia,quam vita maculat impudica: ideo præceptis legendi,præcepta quoq; vitæ adiunxit. Principium disciplinæ humilitas est,cuius tria præcipue ad lectionē pertinent documenta,scilicet vt nullam scripturam,vel scientiam uilem habeat,vt a nemine discere erubescat. Tertium vt cum scientiam adeptus fuerit,cæteros non cōtemnat.Multos hoc decipit,q ante tps sapientes videri volunt, vnde & simulant,quod non sunt,& quod sunt erubescunt, eoq; longius a sapientia vera recedunt,quo non esse sapientes,sed putari cupiunt.Huiusmodi multos noui,qui cum primis adhuc clementis,indigeant,non nisi summis interesse dignantur.Et ex hoc solū se magnos fieri putant,si magnorum,vel sapientū scripta vel legerint,vel audierint verba,vel ab eis cogniti fuerint. Sed vtinā me nemo agnoscat,& ego cuncta nouerim.Platonē audisti,audias & Chrysippum.In prouerbio dicitur. Quod tu non nosti,fortassis nouit Ofellus.Nemini omnia scire datum est,nec quisquam tamen cui aliquid speciale a natura recepisse non contigerit.Prudens igitur lector omnes libenter audit, omnia legit,idifferēter ab omnibus,quod sibi deesse videt,quęrit,nec quantum sciat,sed quantum ignoret considerat. Hinc istud Platonicum aiunt, Malo aliena verecundè discere,quàm mea impudenter ignorare. Cur.n.discere erubescis, & nescire non verecundaris,pudor iste maior est illo. Sapientior oībus eris,si ab oībus discere volueris.Qui ab oībus accipiunt,oībus ditiores fiunt.Si oīa legere non potes,ea quæ sunt vtiliora lege.Etiam si oīa legere potueris, non tñ idem labor oībus impendendus est.Sed quædam ita legenda sunt,ne sint incognita quædam vero ne sint inaudita: quoniam aliquando pluris esse credimus,quod non audiuimus,& facilius æstimatur res,cuius fructus agnoscitur.Expedit etiam tibi,vt cum aliquid sapere cœperis,cæteros non contemnas.Bonus enim lector humilis esse debet, & mansuetus, & a curis inanibus, & voluptatum illecebris prorsus alienus diligens,& sedulus, vt ab omnibus libenter discat, nunquam de scientia præsumat. Peruersi dogmatis actores, quasi venena fugiat,diu rem pertractet,antequam iudicet, dicta sapientum intellecta diligat, & si qua forte obscuriora repperit, non statim in vituperium prorumpat,vt nihil bonum esse credat, nisi quod ipse intelligere potuerit.Hæc est humilitas disciplinæ legentium.Ex decretis Gratiani distinctione 38.Augustinus in libro de cathetizandis rudibus.Sedulo monendi sunt scholastici,vt humanitate induti Christiana, discant non contēnere,quos cognouerint magis morum vitia,quàm verborum deuitare,sed cordi quidem casto linguam exercitatam, nec conferre audeant, quam etiam præferre consueuerant &c.Item Clemens Papa.Nullus episcopus propter oprobrium senectutis, vel nobilitatem generis, a paruulis,vel minimis eruditis,si qd forte est vtilitatis,& salutis inquirere negligat. Seneca ad Lucilium in epistolis. Quid enim stultius est,quam quia non didiceris non discere.Quam diu viuas,tamdiu discendum est quemadmodum viuas.

De quatuor cæteris. Cap. XXIX.

HVgo vbi supra. Studium quærendi ad exercitium pertinet.Antiqui propter amorem sapientiæ, alii calcabāt honores,alii proiiciebant diuitias,alii acceptis iniuriis gaudebant, alii deserta petebant, vt contemplationi liberius vacarent. Permenides philosophus quindecim annis in rupe Aegyptiaca cōsedisse legitur,& Prometheus ob immodicam meditandi curam in monte Caucaso vulturi expositus memoratur.Quidam cuidam philosopho ait. Nonne vides, quia te derident homines? Et ille ipsi.Me, inquit,derident,& eos Asini. Hanc igitur diligentiam in nostris doctoribus,esse vellē, vt nunquam in eis senesceret sapientia.Omnes penè virtutes corporis decrescunt in senibus,crescente sola sapientia. Vnde sapiens ille vir Grecię Themistocles,cum expletis 107.annis se mori cerneret,dixisse fertur,se dolere,quòd egrederetur e vita,quando sapere cœpisset. Vitæ quoque quies siue interior, vt mens,per illicita desideria non discurrat, siue exterior, vt ociū,& oportunitas, honestis,& vtilibus studiis suppetat,vtraque ad disciplinam pertinet. Scrutinium autem, idest meditatio ad exercitium spectat. Et studium quidem quærendi instantiam significat operis.Scrutinium vero diligentiam meditationis.Opus peragunt labor,& amor.Consilium pariunt cura,& vigilia.In labore est,vt agas.In amore,vt perficias.In cura,vt prouideas.In vigilia,vt attendas.Istę sunt quatuor pedissequæ portantes lecticam philologiæ, idest sedem sapientiæ; His enim suppositus gestari dicitur, quia in his se exercendo promouetur.Vnde pulchrè iuuenes propter robur a fronte lecticam tenere dicuntur, videlicet Philos,& Cophos, id est Amor,& Labor,quia foris opus peragunt. A posteriori puellæ, scilicet Philemia, & Agrimina; quod interpretatur cura, & vigilia; quia intus in secreto consilium pariunt. Parcitatem quoque, scilicet, superfluam,non sectari maxime ad disciplinam spectat.Pinguis enim venter,vt dicitur, sensum tenuem non gignit.Postremò terra aliena posita est, quæ & ipsa quoque hominem exercet.Omnis mundus philosophantibus exilium est.Quoniam,vt ait quidam.

Nescio qua natale solum dulcedine cunctos

Ducit, & immemores non sinit esse sui.&c.

Magne virtutis principium est, vt discat paulatim exercitatus animus visibilia hæc, & transitoria commutare,vt post modū possit etiam derelinquere.Delicatus ille adhuc est, cui patria dulcis est, fortis autem est cui iam omne solum patria dulcis est, perfectus vero, cui mundus totus,exilium est.Ille mundo amorem fixit.Iste sparsit,Hic extinxit.Ego a puero exulaui,& scio quo mærore animus artum aliquando pauperis tugurii fundum deserat, qua libertate postea marmoreos lares,& tecta liqueata despiciat.

De his quæ studentes impediunt. Cap. XXX.

TRia sunt,quæ præcipue legentium studus obesse solent. Negligentia,scilicet studii.Imprudentia,scilicet ordinis, & modi. Fortuna,vt paupertatis, doctorum raritatis. De primo lector admonendus est. De secundo instruendus.De tertio adiuuandus. Boetius in libro de scholastica disciplina. Non sie ergo scholaris dyscholus,id est a schola diuisus,per vicos, & plateas,tabernasque discurrens,ac meretricum cellulas,per publica quoque spectacula,per pompas,& choreas,per comesationes,& publicas cænas, oculis vagis,& effrena lingua, sed a luxuriæ feruore se studeat alienare,quam triplici membro diuidunt satyrici,Vnam consistere dicentes in ornatu,alterā in coitu,tertiam gulositatis assistricem.Cuiuslibet faeculentiæ rabie, nouimus contumelioso coitus appetitu subiectos laborare.Est enim meretrix iniquitatis, vita, inferni ianua, percussio scorpionis, vesicarum sceleris, puteus interitus.Huic comesationis, & ebrietatis species permutatim est annexa,tanquam causatum cum causa.Propter coitum enim fit ebrietas relatiue. necnon,& cætera vitiorum genera.Vinum autem modice quidem sumptum intellectui videtur acumen inferre,non modice vero potatum rationem perturbat, intellectum ebetat,memoriam eneruat,errorem infundit,& in furorem deiicit. Tertia porro luxuriæ species, quę ornatibus inhiat, gaudet vestium frequenti variatione,eorumque membratim sigillatione.Pectinis beneficio cæsariem polire,& calamistri tortuolitate, floriūque diuersitate, seriatim lasciuire: Gulam fuco persundere,castigationi nouaculorum frequenti inhiare. Sinus aromatibus implere gemmatis colla monilibus, parthorumque cingulis, ventrem castigatum plebi ostendere,rostratis calceis, & tabulatis incedere,collo elato,gutture inflato, supercilio mutilato, oculo impudico,incessuque fastuoso,se incircularis procedere, appositis quoque cibarijs omnia fastidere,& vltimo, raroque scholis interesse. Lorici, vetularumque remotio summopere captanda est,nedum veneris aliquid suggerat iniquitatum,vel a mancipio extrahat permolitum,quia mancipiorum rara reperitur clementia,rariorque in agone constantia.Ve autem se ducenti mancipio, in quo plenaria confidit dominantis dilectio. Seruus bilinguis procul expellatur, & ipsius eminente nequitia statim deponatur,licet consanguinitate proximus existat. Seruorum quippe credulitate multos sociorū vidimus iacturam incurrere.Creditoribus adhibeatur summa commendatio,dieq; præfixa semper pro posse debiti solutio. Cauendū est autem nè deliciosus mentem appetitus exerceat, ne luctū eneruet, ratioq; fidelis adunio. Defraudet familiaris,vt sinistra visu,& auditu ebibat,quod scribentis dextera præmolliat. Sit paupertatis facultas munda,porrò portio contenta, viriliter incussus perferens,ad summa semper anhelans,omnibus obediens,famulatu prompta,ad obloquendum tarda fidelis obsequio,dulcis integraq; colloquio,cordis tumorositate carens.

De

De his, qui studijs inutilibus se occupant. Cap. XXXI.

Hugo vbi supra. Scholares nostri aut nesciunt, aut nolunt modum congruum in discendo seruare, & idcirco, multos studentes, paucos sapientes inuenimus. Mihi autem videtur non minus curandum esse lectori, ne in studijs inutilibus operam suam impendat, quàm ne in bono, & vtili proposito tepidus remaneat. Malum est, bonum negligenter agere. Peius in vacuum multos labores expendere. Duo sunt genera scripturarum. Vnum scilicet artium, quæ philosophiæ supponuntur, vt est Grammatica, Dyalectica &c. Aliud eorum, quæ appendicia sunt artium, & in aliqua extra philosophiam materia versantur, vt sunt Carmina poetarum, Comediæ, & Tragediæ, & Fabulæ quoque, & Historiæ. Quisquis igitur ad scientiam pertingere cupit, si relicta veritate artium, reliquis se implicare voluerit, materiam laboris plurimam, vel infinitam inueniet, & fructum exiguum. Quapropter mihi videtur primum operam esse dandam artibus, maxime septem liberalibus, quæ sunt fundamentum omnis doctrinæ, & ita sibi cohærent, alterni sque vicissim rationibus indigent, vt si vel vna defuerit, cæteræ philosophum facere non possunt. Deinde cætera, si vacant, legantur, quia plus aliquando delectare solent serijs admixta ludicra. Seneca ad Lucillium epistola, 88. Potest & sine liberalibus studijs venire ad sapientiam, quamdocunque partem rerum humanarum, diuinarumque comprehenderis, ingenti copia quærendorum, ac discendorum fatigaberis. Hæc tam multa, tam magna, vt habere possint liberum hospitium, superuacua ex animo tollenda sunt, latum spacium res magna desiderat, & plus scire velle, quàm satis, est intemperantiæ genus. Quid quòd ista liberalium artium consectatio molestos, verbosos, intempestiuos, sibi placentes facit, & ideo nō discentes necessaria, quia didicerunt superuacua. Quatuor millia librorum Didimus Grammaticus scripsit, miser esset si tā multa etiam, superflua etiam legisset. In his libris de patria hominum, quæritur, de Eneæ matre vera, & alia, quę erant dediscenda si scires. Idem in 48 Nisi interrogationes vafertimas struxero, & cōclusione falsa a vero nascens mendacium astrinxero, non potero, & a fugiendis petēda secernere, pudet me. In re tā seria senes ludimus. Mus syllaba est, Mus autem caseum rodit, syllaba ergo caseum rodit. Puta me istud soluere non posse quod mihi ex ista scientia periculum imminet; quod incōmodum si ne dubio verendum est. O pueriles ineptias, quid mihi lusoria ista cōponis? Non est iocandi locus, aperta decent, & simplicia bonitatem, etiam si multum superesset gratis, parce dispensandum erat, vt sufficeret necessarijs. Nunc vero, quæ dementia est superuacua discere, in tanta temporis egestate. Idē in 49. Quod inquit non perdidisti habes, cornua non perdidisti, ergo cornua habes. Non vaco ad istas ineptias, ingens negocium in manibus est. Quid agam, mors me sequitur, vita fugit aduersus hoc doce me aliquid. Varro ad Attenensem auditorem. Sunt quædam, quæ eradenda essent ab animo scientis, quia inserendi veri locum occupant.

De illis qui artem confundunt. Cap. XXXII.

Hugo vbi supra. Est & aliquis error summopere vitandus. Quidam enim, licèt ex his, quæ legenda sunt, nihil prætermittant, nulli tamen arti, quod suum est tribuere norunt, sed in singulis omnes legunt. In Grammatica de syllogismorum ratione disputant. In Dyalectica casuales inflexiones inquirunt. Et quod magis irrisione dignum est, in titulo penè totum librum legunt, & inceptum tertia vix lectione expediunt, Huiusmodi non alios docent, sed suam scientiam ostentant. Sed vtinam quales mihi tales omnibus apparerent. In qualibet autem arte, aliud est agere de arte, aliud per artem. Agere de Grammatica quibusdam tantum cōuenit, vt Prisciano, Donato, Seruio. Agere vero Grammaticæ omnibus. Cum ergo de qualibet arte agimus, maxime in docendo, vbi omnia ad compendium restringenda sunt, & ad facilem intelligentiā euocanda. Non omnia dicenda sunt, quæ dicere possumus, ne minus vtiliter dicantur ea, quæ dicere debemus. Id tandem in vnaquaq; arte quæras, quod ad eam specialiter pertinere constiterit. Denique cum artes legeris, & quid sit vniuscuiusque proprium cognoueris, tunc demum rationes singularum conferre licebit. Noli diuerticula multiplicare, quoadusque semitas didiceris. Securus discurres, cum errare non timueris. Hieronymus ad Paulinum. Quod medicorum est, promittunt medici, tractant fabrilia fabri. Sola scripturarum ars est, quām sibi passim omnes vendicant. Scribimus indocti, doctique poemata passim. Hanc garrula anus, hanc delirus senex, hanc sophista verbosus, hanc vniuersi præsumunt, lacerant, docent antequam discant. Taceo de meī similibus, qui si forte ad scripturas sanctas post seculares literas venerint, & sermone composito, aures populi mulserint, quicquid dixerint hi legem Dei putant, nec scire dignantur quid Prophetæ, quid Apostoli senserint, sed ad sensum suum incongrua aptant testimonia, quasi grande sit, & non vitiosissimum dicendi genus, deprauare sententias, & ad voluntatem suam sacram scripturam trahere repugnantem, quasi non legerimus Homerocentonas, & Virgiliocentonas, ac vero sicut etiam Maronem sine Christo possimus dicere Christianum, quia scripserit.

Iam redit, & virgo &c.

Idem ad Pammachium, Felices, inquit Fabius, essent artes, si de illis artifices soli iudicarent.

De illis qui omnia legere volunt. Cap. XXXIII.

Hugo vbi supra. Sunt qui omnia legere volunt, sed infinitus est librorum numerus. Tu noli sequi infinita, vbi finis non est, nec requies, & ideo, nec pax, vbi vero pax nulla est Deus habitare non potest, quia in pace factus est locus eius. Seneca in Epistola secunda. Primum argumentum compositæ mentis existimo posse consistere, & secum morari. Illud autem vide, nè lectio multorum actorum, & diuersi generis voluminum habeat aliquid vagum, & instabile, certis ingenijs immorari, & innutriri oportet, si velis aliquid trahere quod in animo sedeat fideliter. Nusquam est, qui vbiq; est. Non prodest cibus, nec corpori accedit, qui statim sumptus emittitur. Nihil; tam vtile est, quod in transitu prosit, nihil æque sanitatem impedit, ut remediorum crebra mutatio. Itaque distrahit librorum multitudo, & cum legere non possis quantum habueris, satis habere quantum legas. Fastidientis stomachi est multa degustare. Item in 45. Non refert quàm multos libros, sed quàm bonos, lectio certa prodest, varia delectat. Varro ad Them. Sic multi libros degustant, vt conuiuę delicias, sed cito transcursa, citius labuntur, Renuit philosophia fastidientē stomachum, ad simplicem cœnam hylarem inuitat conuiuam. Multum interest vtrum rem ipsam an libros inspicias. Libri non nisi scientiarum paupercula monimenta sunt, principia inquirendorum continent, vt ab his negociandi principia sumat animus. Eo vero tantum studia intermittantur. Gaudet natura varietate. Omnia quidem nosse est impossibile, pauca vero non laudabile. Bernardus Claræuallensis. Multitudo rerum, & temporis breuitas, non patiuntur omnia comprehendi.

De his qui legunt, vel audiunt ea, quæ statui suo non congruunt. Cap. XXXIIII.

Hugo vbi supra. Cæterum liber non est a culpa, qui alienum vsurpat officium. Si monachus es, quid facis in turba, si amas silentium, cur clamantibus assidue interesse delectat? tu semper ieiunijs, & fletibus insistere debes, & philosophari quæris. Simplicitas Monachi philosophia est. Sed docere inquit alios volo, non est tuum docere, sed plangere. Si tamen doctor esse desideras, audi quid facias. Vilitas habitus tui, & simplicitas vultus, & innocentia vitæ, & sanctitas conuersationis tuæ docere debent homines, melius fugiendo mundum doces, quàm sequendo. In Decretalibus. 3. libro, vltimo titulo. Alexander 3. c. non magnopere. Nullus omnino post votum religionis, post factam in aliquo loco professionem ad phisicā legesue mundanas legendas permittatur exire. Si vero exierint, & ad claustrum infra duorum mēsium spacium non redierint, sicut excommunicati ab omnibus habeantur, & euitentur, & in causa nulla, si patrocinium voluerint prestare audiantur. Reuersi autem in choro, capitulo, mensa, & cæteris vltimi fratrum existant, & (nisi forte ex licentia sedis ap.) totius spem promotionis amittant. Item Honorius tertius c. super specula. Contra religiosas personas exeuntes ad audiendas leges, vel phisicam, Nos volentes, vt de cætero ipso facto sententiam excommunicationis incurrant, districtè præcipimus quatam a diocesanis, & episcopis ipsorum, quàm a cæteris episcopis in quorum dyœcesibus student, monachi tales excommunicati publicentur. Quia vero Theologiæ studium cupimus ampliari, ad Archidyaconos, Decanos, Plebanos, Præpositos, Præcentores, & alios clericos Personatus habentes, nec non presbyteros (nisi ab his infra spacium præscriptum destiterint) hoc extendi volumus, & mandamus, etiam ap. post. firmiter obseruari. Beda super Parabolas li. primo. Soli quoque conceditur hæreticorum libros legere, qui adeo solidatus est, in fide catholica, vt nequeat separari labiorum dulcedine, vel astutia. Gratianus in decretis. 1 parte, dist. xxxvij. Legitur in concilio Carthag. 4. Episcopus libros gentilium non legat, hæreticorum autem legat, aut pro necessitate, aut pro tempore. Item Hieronymus ad Damasum Papam, de prodigo filio Sacerdotes Dei videmus omissis euangelijs, & prophetis, comedias legere, amatoria bucolicorum versuum verba cantare, tenere virgilium, & id quod in pueris est causa necessitatis, crimen

crimen in se facere voluptatis. Nonne nobis videtur in vanitate sensus, & obscuritate mentis ingredi, qui diebus ac noctibus in dyalectica arte torquetur, qui phisicus perscrutator oculos trans cęlum eleuat, & vltra profundum terrarum, & abyssi in quoddam inane demergitur. Item Rabanus de ecclesiasticis præssuris. Legimus de bono Hieronymo. Quod cum legeret libros Ciceronis ab Angelo correctus est.

De secularibus literis ad eruditionem non ad voluptatem legendis. Cap. XXXV.

SEd contra legitur etiam, quòd Moyses, & Daniel omni scientia Aegyptiorum, & Chaldęorum eruditi fuerint. Legitur etiam, quòd præcepit dominus filijs Israel vt exspoliarent Aegiptios auro, & argento, moraliter instruens vt siue aurum sapientiæ siue argentum eloquentiæ, apud poetas inuenerimus, in vsus salutiferę eruditionis vertamus. In Leuitico etiam primitias mellis, id est, dulcedinem humanæ eloquentię domino iubemur offerre. Hinc etiam Beda in libro Regum ait. Turbat acumen legentium, & deficere cogit, qui eos a legẽdis secularibus omni modo existimat prohibendos. In quibus simul si qua inueniuntur vtilia, quasi sua sumere licet. alioquin Moyses, & Daniel sapientia, & literis Aegyptiorum, & Chaldęorum non paterentur erudiri, quorum tamen superstitiones, & delicias, alias delirationes horrebant: Nec ipse magister gentium aliquot versus poetarum suis, vel scriptis indidisset, vel dictis. Cur ergo legi prohibentur, quæ tam rationabiliter legenda probantur? Sed seculares literas quidam legunt ad voluptatem, poetarum figmentis, & ornatu verborum delectati. Quidã vero eas ad eruditionem addiscunt, vt errores gentilium legendo detestentur, & vtilia, quæ in eis inuenerint ad vsum sacræ eruditionis deuoti mutant, tales laudabiliter seculares literas addiscunt. Vnde beatus Gregor. quendam episcopum non reprehendit, quia eas didicerat, sed quia contra episcopale officium pro lectione euãgelica Grammaticã populo exponebat. Hinc etiam Ambrosius scribit super Lucam. Legimus aliqua ne ignoremus, legimus non, vt teneamus, sed vt repudiemus. Item Hieronymus super epistolam ad Titum. Si quis Grammaticam artem nouit, vel Dyalecticam, vt recte loquendi rationẽ habeat, & vera, & falsa diiudicet, non improbamus. Geometria autem, & Arithmetica habent in sua scientia veritatem, sed illa non est scientia pietatis. Scientia autem pietatis est, Noscere legem, & sacras scripturas, & intelligere Prophetias. In Euangelio credere, Apostolos non ignorare. Grammaticorum autem doctrina potest etiam proficere ad vitam dum fuerit in meliores vsus assumpta, Idem. Qui de mensa, & vino regis nolunt comedere ne polluantur, vtique si sapientiam atque doctrinã Babyloniorum scirent esse peccatum, nunquam acquiescerẽt discere, quod non licebat: discunt autem, nõ vt sequantur, sed vt iudicent, atque cõuincant. Quoniam si quispiam aduersum Mathematicos velit scribere, imperitus Matheseos, risui patebit. Et similiter aduersus philosophos disputans, si ignorat dogmata philosophorum. Discat ergo ea mente doctrinam Chaldaicam, qua moyses omnem sapientiam Aegyptiorum didicerat. Item siquando cogimur secularium literarum recordari, & aliqua ex his discere, quæ olim omisimus, non est nostræ voluntatis, sed, vt ita dicam, grauissimæ necessitatis, vt probemus ea, quæ a sanctis prophetis ante secula multa prædicta sunt, tã Græcorum, quàm Latinorum, & aliarum gentium literis contineri. Item Augustinus contra Manicheos. Si quid veri de Deo Sybilla, vel Orpheus, alijue gẽtium vates, aut philosophi prædixisse perhibentur, valet quidem aliquid ad Paganorum vanitatem reuincendam, non tamen ad istorum auctoritatem complectendam: quantum enim distat de Christi aduentu inter prędicationem Angelorum, & confessionem Dęmonum, tantum inter curiositatem sacrilegarum scripturarũ, & auctoritatem Prophetarum. Item Clemens Papa. Cum enim de diuinis scripturis integram quisquam & firmam regulam veritatis susceperit, absurdum non erit, si aliquid, & ex eruditione communi ac liberalibus studiis, quæ forte a pueritia attigit, ad assertionẽ veri dogmatis conferat, ita tñ, ꝙ vbi vera didicerit, falsa, & simulata declinet. Isidorus in libro Sententiarum. Ideo prohibẽtur Christianis poetarum figmenta legere, quia per oblectamenta fabularum nimium mentem excitant ad incentiua libidinum. Non enim solum Tura offerẽdo dæmonibus immolant, sed etiam eorum dicta libentius capiendo.

De diuersorum doctorum floribus excerpendis. Cap. XXXVI.

SEneca Epistola 84. Alit lectio ingenium & studio fatigatũ, non tamen sine studio reficit. Nec scribere tantum nec tãtũ legere debemus, altera res cõtristabit vires, & exhauriet (de stilo dico) altera soluet, & diluet: inuicem hoc, & illo commeandum est, & alterum altero temperandum, vt quicquid lectione collectum est, stilus redigat in corpus. Apes enim imitari debemus, quæ vagantur, & flores ad mel faciendum idoneos carpũt, deinde quicquid attulerint disponunt, ac per fauos digerunt, sic & nos debemus, quæcunque ex diuersa lectione congessimus, separe. Deinde adhibita ingenij nostri facultate, in vnum saporem varia illa libamenta confundere. Talẽ animum nostrũ esse volo, vt multæ in illo artes, multa pręcepta, multarum ætatum exempla sint in vnum conspirata. Hieronymus contra Vigilantium. Operis mei, & studij est multos legere, vt ex plurimis diuersos flores carpam. Idem ad Pammachium. Qui obijcit mihi Origenem, obijciat etiam cur hominem Iudæum habuerim præceptorem, cum ego miro odio, & auersarim circumcisionem. Libros quidem Origenis congregaui, & ideo errores eius non sequor, quia scio omnia, quæ dixit: atque vtinam omnium tractatorum haberem volumina, vt tarditatem ingenij, eruditionis diligentia compẽsarem.

De magistris audiendis, & reuerendis. Cap. XXXVII.

HIeronymus ad Paulinum. Habet autem nescio quid latẽtis energiæ, viuæ vocis actus, & in aures discipuli, de actoris ore transfusa fortius sonat. In Actibus Apostolorum sanctus Eunuchus, immo vir (sic enim eum sancta scriptura cognominat) cum legeret Isayam prophetam, interrogatus a Philippo, Putasne intelligis quæ legis? Respondit. Quo modo possum, nisi aliquis me docuerit? Ad minores artes veniam, & quæ tam lingua, quam manu administrãtur. Agricolæ cæmentarii, fabri, metallorum, lignorumque cesores, lanarii quoque, & fullones, & cæteri, qui variam supellectilem, & vilia opuscula fabricant, absque doctore assequi non possunt, qđ cupiunt. Boetius vbi supra. Qui non nouit subijci, non noscet magistrari, miserumque est fieri magistrum, qui nunquam nouit se esse discipulum. Debet autem discipuli subiectio in tribus consistere, scilicet vt sit attentus ad audiendum, docilis ad intelligendum, beniuolus ad retinendum. Malo quidem balbutientis magistri, licet tędioso fructu deliniri, quàm seducentis cęcitatis dulcore gloriari. Sit ergo discipuli summa magistratui subiectio, sit exercitij attentio, beniuolẽtia animi, docilitas ingenii, luxuriæ quoque specierum euitatio, & felicis constantię debita professio. Magistro subiici gaudeat, eumque metuendo diligat, & eius mansioni, si fieri potest, cohabitando se inserat, vt cum locus fuerit, ad eum inquirendũ recurrat. Varra vbi supra. Illum autem elige eruditorem, quem magis mireris in suis, quàm in alienis. Non tam laudabile est meminisse, hoc enim alienum est, illud proprij muneris est. Nil magnificũ docebit, qui a se nil didicit. Falsoque magistri nuncupantur auditorum narratores, sic igitur audiendi sunt, vt qui rumores recensent. Elucentissimum autem est edocendi genus, exemplorum subductio. Quintilianus 2. li. Nõ autem id quidem æstimãdum est cuius quisq, ætatis sit, sed quantum in studiis iam effecerit. Vt præceptorum officium est docere, sic discipulorum prebere se dociles, alioquin neutrum sine altero sufficiet. Sicut frustra sparguntur semina, nisi ea permollitus fuerit sulcus, ita scientia coalescere nequit, nisi sociata tradentis, accipientisque concordia.

De his, quæ ad magisterium accedunt. Cap. XXXVIII.

BOetius vbi supra. Iam verò discipulus cum ad perfectionẽ tendere teneatur, perfectionis effectiuam causam, vtpote continuitatis constantiam, prout facultas suppetit, menti studeat imprimere. Quid enim constantia lucidius, quid inconstantia nequius. Prima parit, secunda destruit, prima procedit, secunda retrocedit, prima colligit, secunda vero collecta dissoluit. Prudens scholaris semper aliquo consorte gaudeat, cui propriam conscientiam detegere valeat, qui nubila fortuna diligẽter subueniat, morboque ingruente sedulum se exhibeat, & si terrea caligo mortis affuerit, superstes facultates disponat. Si vero viuus euadat, possit ab eo pasci, sustentari, procurari, consolari. Vigente quoque valitudine libellis gaudeat permutatim, questiunculis certatim, & commendabili recordatione gradatim, castigationis felicitate connexim. Et sic inter eos mutuæ dilectionis integritas permaneat, vt primæui temporis ros instillans, in medio inundans fine vere inebrians existat. Deniq; bonę indolis iuuenis, qui ad magistratus honorem accedere cupit, primo quidem oportet, vt quæ ad tanti nominis recuperationem pertineant sciat, sciataque exprimere noscat, nec scriptorum commissioni totaliter se committat. Secundũ vt librorum copiam exercitationi suę conquirat, quatenus, cum opus fuerit, eos consulat, nec omnino credat, sicut Nigrius, qui Montani magistri sui sentẽtiis intantũ confusus est, quòd omne verbum,

bum,ab ipsius ore progressum, quaternulis exarabat, & tanquam factum existimans,nihil aliud magisterij vicem obtinēs, in scholis prędicabat. Vnde multotiens,pudore confusus,conclusus abibat. Miserrimi quippe ingenii est, semper inuentis vti,& nunquam inueniendis:stultius autem omnino magistri confidere sententiis. Sed primo quidem fidendum est,donec videatur quid sentiat. Deinde fingendum ipsum extrasse,docēdo si forte inueniatur, quod cōmisisse obiiciat sedulitati. Tertiò vt aliquos secreto quos doceat,eisque libros legat,aliisque eos rudimentis informet,vt sic intellecta sciat, & scita exprimere noscat,expressione vsum comparet,vsuq; magisterium propinet:alios namque docere,est propriè facultas industriæ. Quarto vt hos aliosq; sibi alliciat,quatenus cum magistrandi opportunitas fuerit,eorum intrinseco aspectu gaudeat. Quid enim turpius,quàm inceptionis primo tempore solus destitui? Quintò vt quorum gratia,& fauore coronandus est, illorum Peripateticè scholas obambulet,& cunaliter opponat,proteruientem acriter remordeat, diligentiusque pro tempore respondeat, ne si muta fuerit voluntas, imputetur excitati, vel arrogantię temeritati.

De his qui hoc officium affecuti iam exequi volunt.
Cap. XXXIX.

Qvicunque autem officium illud prosequi desiderat,vniuersa morum honestate oportet vt polleat, in sermone verax,in iudicio iustus,in consilio prouidus,in commisso fidelis,constans in vultu,pius in affatu,virtutibus insignis, bonitate laudabilis existat. Præter hæc etiam esse tenetur eruditus,mansuetus,rigidus,antiquus,quia prius oportet, vt addiscat,quàm doceat. Mansuetus autem,vt,quando necesse est, discipulorum elationem pati sciat. Rigidus vt erroris vindictam imponat,sophistarum lites dissoluat, oblatrantes remordeat, obloquentes reprimat,proteruientes corripiat. Antiquus vero non annis,sed perpetua scientia. Quod si vtrunq; fuerit conditio sanior erit. Valde autem absurdum est,& iniquum,vt imperiti peritis,nouelli antiquis,rudes præferantur emeritis. Nō sit autem negligens,quia sicut in vnoquoq; opere mater inuenitur constantia,sic vniuersæ doctrinæ, & disciplinæ nouerca est negligentię. Neque vero sit arrogās,quoniam & viuax pauperum scintillula,magistrantis extinguitur arrogantia,& diuitibus aufertur discendi voluntas, quia nunquam fideliter instruxit arrogantis sedulitas. Nam & in fastigio simplices despiciunt,& quod sciunt humiliter docere contemnunt,nec in datorem scientiæ causam referunt, sed in se propriam excellentiam respiciunt. Cum autem legendi causa scholas intrauerit, extrinsecus assumpto rigore,considerandum est,vt autoræ tempore continue submissa voce incipiat, ore rotūdo mediocriter ascendendo, neminem vero (nisi maxima necessitas vigeat) expectando,quia si quos vltra debitum expectauerit, hos quidem tepore pigritiæ confundet,itaq; rancore se comminuet. Si vero primo tempore discentium copiam non habuerit,non adeo tepescat, nec spe deposita euanescat. Sed tanto studiis acrius insistat,seque in conflictu strenue probet,vt sic,licet cū paucis,honorem contingat;paucorum enim consortio,multos destituros profunditatis studio vigente,frequenter strenue vidimus intitulari. Pietatis autem ambitu scholarum rector delinitus,discipulorum corda paupertate degentium,studioseque discentium,mulcere tenetur,videlicet cibariis, calceis, vestibus saltem tritis (si facultas suppetat) cæterisq; donatiuis Quintilianus.li.1. Optimus quisq; præceptor frequentia gaudet, & maiore se theatro dignum putat.

De interiori magisterio veritatis. *Cap.* XL.

AVgustinus in libro de magistro. Quis autē filium in scholam mittit,vt quid magister cogitet discat,ac istas omnes disciplinas,quas magistri docere,profitentur, cum verbis explicuerint,discipuli verum vera dicta sint,apud semetipsos cōsiderant,interiorem scilicet veritatem, pro viribus intuentes. Falluntur autem,vt eos,qui non sunt,magistros vocent: quia plerunq; inter tempus locutionis,& tempus cogitationis,nulla mora interponitur. Et quoniam post admonitionem sermonis,cito intus discunt,quod foris se ab eo,qui admonuit, didicisse arbitrantur. Nos autem intelligamus,quàm vere scriptum sit auctoritate diuina. Ne nobis quenquam magistrum dicamus in terris.& quòd vnus omnium magister est, in cœlis. Quid autem sit in cęlis docebit ipse,a quo & per homines signis admonemur,vt ad eum intro conuersi erudiamur,quem diligere,& nosse vita beata est. Idem in libro 1. retractationū. In libro quidem soliloquiorum dixi,quòd disciplinis liberalibus eruditi illas in se obliuione obrutas eruunt,quodammodo refodiunt,hoc autem nunc improbo, credibilius enim est ic circo vero respondere de quibusdam disciplinis, & imperitos carum,quia præsens est eis,quantum id capere possunt lumen æternæ rationis, vbi hæc immutabilia vera conspiciunt, non quòd ea aliquando nouerunt,& obliti sint,quod Platoni, vel talibus visum est, contra quorum opinionem in libro 15 de Trinitate disserui,quantum occasio dabat operi. Actor. De hoc superius habitum est. 12. libro, vbi actum est de Anima,capitulo de scientia,& sapientia.

De eruditione puerorum. *Cap.* XLI.

AVgustinus de ciuitate Dei 22. lib. Quis autem ignorat cū quanta ignorantia veritatis,quæ iam in infantibus manifesta est,homo in vitam veniat. Sed diuina gubernatione non omnino deserente damnatos,contra tenebras istas,cū quibus nascimur vigilat eruditio,plena tamen,& ipsa laboris, ac doloris. Quid enim sibi volunt multimodæ formidines,quę paruulis adhibentur. Quid pedagogi,quid magistri,quid ferulæ,quid virgæ,quid aliæ pueriles pęnæ, sine quibus disci non potest,quod maiores volunt, qui vix aliquid viliter volunt. Quid his pęnis agitur,nisi vt imperitia debelletur,& praua cupiditas infrenetur, cum quibus malis in hoc seculo viuimus. Quid est enim quod cum labore meminimus,sine labore obliuiscimur. Cum labore discimus,sine labore nescimus: Cum labore strenui,sine labore inertes sumus. Nonne hinc apparet,in quit,velut pondere suo procliuis,& prona sit vitiosa natura,& quanta ope,vt hinc liberetur,indigeat. Desidia,segnitia,pigritia,negligentia,vitia sunt vtique,qu ibus labor fugitur, cum labore etiam,ipse qui est vtilis pęna sit: Varro vbi supra. Sapiunt vasa quicquid primum acceperint,sic est de infantibus. Canale vero fissum est auris,quæ accepta memoriæ non commendat. Quintilianus vbi supra. Vtinam vero liberorum nostrorum mores, non ipsi perderemus, infantiam statim deliciis soluimus,mollis educatio (quam indulgentiam vocamus) neruos omnes mentis,& corporis frangit: Ætas igitur hominis tūc maxime formanda est,cum simulandi nescia est,& percipientibus facillime cedit,frangas enim citius,quam corrigas,quæ in praua induruerunt. Idem in libr. secundo Ingenia tamen puerorum nimia emendationis seueritate deficiunt,nam & despeiāt & dolent,& nouissime oderunt,quod maxime nocet,dum omnia timent nihil conantur.

De libris, & auctoritatibus eorum.
Cap. XLII.

ISidorus libro sexto. Codex multorum est: Liber vnius voluminis: Et dicitur Codex per translationem a corticibus arborum, seu vitiū quasi Caudex, quòd in se multitudinem librorum,quasi ramorum contineat. Liber est interior tunica corticis,quæ ligno cohęret. Vnde & Liber dicitur,in quo scribimus quia ante vsum chartæ,vel membranarum de Libris arborum volumina fiebant,idest compaginabantur. Vnde scriptores a Libris arborum Librarios, antea Bibliopolas dictos. Librum enim Græci Biblium vocant. Folia autem librorum appellata, siue ex similitudine foliorum arborū,vel quia ex follibus fiūt, idest ex pellibus,quæ de occisis pecudibus detrahi solent. Cuius partes paginæ dicuntur,eo quòd sibinuicem compaginantur. Versus autem vulgo vocati, quia sic scribebant antiqui sicut aratur terra,a sinistra enim ad dexteram primum ducebant stilum, deinde conuertebantur ab inferiori,& rursus ad dexterā versus. Romæ primus librorum copiam aduexit Emilius Paulus Persa,Macedonum Rege deuicto: Deinde Lucullus e Pontica preda, post hos Cæsar dedit Marco Varroni negocium, cumque maxime præfecit bibliothecæ construendæ. Primum autem Romæ bibliothecas publicauit Pollio Græcas simul,atque Latinas,additis autorum imaginibus in atrio,quod de manubiis magnificentissimum instruxerat: Apud nos quoq; Pamphilus martyr, cuius vitam Eusebius Cæsariensis conscripsit. Pisistratum in sacræ bibliothecæ studio primus adequare contendit. Hic enim in bibliotheca sua prope, 30. voluminum millia habuit. Hieronymus atque Gennadius ecclesiasticos scriptores toto orbe quærentes, ordine prosecuti sunt, eorumque studia in vno voluminis indiculo comprehenderunt. Marcus, Terrentius, Varro apud Latinos innumerabiles libros scripsit. Apud Græcos quoque Calcenterus miris attollitur laudibus, quòd tantos libros ediderit, quantos quisque nostrum scribere propria manu vix possit. De nostris quoque apud Græcos Origenes, in scripturarum labore, tam Græcos, quàm Latinos operum suorum numero superauit. Denique Hieronymus sex millia librorum eius legisse fatetur. Horum tamen omnium studia Augustinus ingenio, vel scientia sua vicit; nam tanta scripsit, vt diebus ac noctibus non solum scribere libros eius quisquam, sed nec legere quidem occurrat,

De

De diuersis generibus opusculorum.
Cap. XLII.

OPusculorum genera dicuntur esse tria. Primum genus excerpta sunt, quę Græcè Scholia nuncupantur, in quibus ea, quæ videntur obscura, vel difficilia summatim, ac breuiter perstringuntur. Secundum genus Homiliæ sunt, quas Latini verbum appellant, quæ proferuntur in populis. Tertium Thomi, quos nos libros, vel volumina vocamus. Homeliæ autem ad vulgus loquuntur. Thomi vero idest libri maioris sunt disputationis. Dyalogus est disputatio, vel collatio duorum, vel plurimorum, quem Latini sermonem dicunt. Sermo autem dictus est, quia inter vtrumque seritur. Tractatus est vnius rei multiplex expositio, eo quòd trahat sensum in multa sentiendi, contractando secum. Commentaria dicta sunt, quasi cum mente, sunt enim interpretationes, vt commenta iuris, commenta euangelij. Apologeticum est excusatio in quo solent quidam accusatoribus, respondere. Panagericum est licentiosum, & lasciuiosum genus dicendi, in laudibus Regum, in cuius compositione homines multis mendacijs adulantur. Fastorum libri sunt in quibus Reges, vel Consules scribuntur, a Fascibus dicti, id est potestatibus. Vnde, & Ouidij libri Fastorum dicuntur, quia de Regibus, & Consulibus editi sunt. Prohemium est initium dicendi, quod apud nos præfatio nuncupatur, quasi prolocutio. Præcepta sunt, quæ quid faciendum, aut quid non faciendum docent. Primus autem pręcepta apud Hebræos Moyses scripsit. Apud Latinos vero Marcus vates primus præcepta composuit, ex quibus est illud: Postremus dicas, primus taceas. Parabola quippe alienius, rei per se similitudinem gerit, quod licet sit vocabulum Græcum, iam tamen pro Latino vsurpatur. Problemata, quæ latinè appellantur propositiones. Quæstiones sunt habentes aliquid quod disputatione soluendum sit. Quęstio autem est cum quæritur, an sit, an quid sit, an quale sit. Argumentum dictum quasi argutum inuentum, ad probandas res. Epistolam proprie Græci vocant, quod interpretatur latine Missa. Ante chartæ enim & membranarum vsum, in dolatis ex ligno codicellis, epistolarum alloquia scribebantur. Vnde & portitores earum Tabellarios vocauerunt.

De diuersitate Linguarum, ac Idiomatum.
Cap. XLIII.

AVgustinus de ciuitate Dei 19. libro. Est inter miserias huius vitæ linguarum diuersitas, quæ hominem alienat ab homine, nam si duo aliqua necessitate simul esse cogantur, quorum neuter linguam nouit alterius, nihil prodest ad eos associandos tanta similitudo naturæ, ita vt libentius sit homo cum cane suo, quam cum homine alieno. Isidorus in lib. Aethy. 9. Diuersitas linguarum exorta est in ędificatione turris post diluuium, cuius superbia societatem humanam diuisit. Nam omnium antea nationem vna lingua, scilicet Hębræa, fuit, qua Patriarchæ, & Prophetæ vsi sunt, non solum in sermonibus suis, verumetiam in literis sacris. Fuerunt autem ex tribus filiis Noe gentes .73. vel potius, vt ratio declarat. 72. scilicet. 15. de Iaphet. 31. de Cam. 27. de Sem. totidemque linguæ, quæ per terras esse cæperunt, quæque crescendo prouincias, & insulas impleuerunt. Ex primo quidem quot gentes fuerunt tot linguæ. Deinde vero ex vna lingua plures sunt gentes exortæ. Linguas autem nunc accipimus pro verbis, eo modo quo id quod efficitur, per id quod efficit, nominatur, sicut os solet dici pro verbis, & manus pro literis. Tres autem sunt literæ sacræ, quæ maxime toto orbe excellunt, scilicet Hebrea, Græca, Latina Vnde & propter scripturarum obscuritatem, harum cognitio est necessaria, vt siqua dubitatio nominis aut interpretationis in vnius linguę sermone oriatur ad alteram recurratur. Et Græca quidem, inter cæteras gentium linguas habetur clarior, nam & Latinis & omnibus est sonantior. Huius varietas, in quinque partibus discernitur. Quarum prima dicitur Cenedo, id est, mixta siue communis dicitur, qua omnes vtuntur. Secunda Attica, qua vsi sunt autores Græci. Tertia Dorica, quam habent Aegiptij, & Syrici. Quarta Ionica. Quinta Eolica. Latinas quoq; linguas quatuor esset quidam dixerunt, i. Priscam, Latinã, Romanã, Mixtam. Omnes quidem orientis gentes in gutture linguam & verba collidunt, sicut Hebrei, & Syri. Omnes autem mediterraneæ sermones in palato feriunt, vt Græci, & Asiani. Omnes autem occidentales verba in dentibus frangunt, vt Itali & Hyspani. Syrus, & Chaldęus in sermone vicinus est Hebræo in plerisque consonans ex literarum sono. Omnem autem linguam homo quilibet, aut audiendo tenere potest, aut legendo, ex præceptore accipere. Cumque linguarum omnium scientia, cuiquam difficilis sit, nemo tamen iam desidiosus est, vt gentis suæ linguam nesciat, alioquin brutis animalibus deterior est, nam & illa propriæ vocis clamorem exprimũt istæ propriæ linguæ noticia carent.

De scientia Lingue, & partibus eius.
Cap. XLV.

ALphorabius in libro de diuisione sciẽtiarum. Scientia linguæ omnium naturaliter prima est, quæ in duo diuiditur, scilicet, in scientiam considerandi, & obseruandi, quid vnaquæq; dictio significet, apud gentem illam, cuius est lingua, & in scientiã obseruandi regulas illarum dictionum. Dictionum enim significantium in omni lingua, Aliæ sunt simplices, Alię compositæ. Simplicium, aliæ propriæ, vt Socrates, aliæ communes, vt Homo. Communium autem aliæ sunt rerum nomina, aliæ aliarum propria, quæ accidunt, vt Nomini genus, & numerus Verbo modus, & tempus &c. Igitur scientia Linguę diuiditur apud omnes gentes, in septem partes. Prima est scientia dictionum simplicium, quid significet vnaquęque, scilicet genus, & speciem vel aliud huiusmodi. Secunda est dictionum compositarum, siue orationum, quibus apud illam gentem vtuntur oratores, vel versificatores, siue sapientiores apud eos. Tertia est scientia regularum, de dictionibus simplicibus, quæ scilicet inquirit de prolatione literarum & numero earum. & de vocalibus, & non vocalibus. De literis quoque, quę sibi cõiunguntur, in syllabam, & de Syllabis, quæ quæ cui coniungatur ad constituendum dictionem, & cum hoc docet, quæ cum qua dictione ordinetur in orationem. Quinta est scientia regularum, ad rectè scribendum, & dicitur Orthographia, quę docet, quæ litera, cum qua scribi debeat, & quæ non. Sexta est scientia regularum ad rectè loquendum, & docet distinctiones subdistinctiones, & accentus graues, & acutos, & circumflexos. Septima est scientia regularum ad versificandum, & hæc docet quę syllaba longa, quæ breuis, postea de pedibus, & cesuris, deinde de variis metrorum generibus. Metrorum autem varietatem facit numerus vel diuersitas pedum, & appellatur a nomine pedis vel inuentoris. Actor. Nota quòd Alphorabius hic, sub scientia linguæ Grammaticam comprehendit. Superius autem in libro de ortu scientiarum dicit, quòd scientia linguæ Grammaticam præcedit, itaque quod ad linguę scientiam attinet, longum vtique nimis esset, immo opus imbecillitatis nostrę viribus penitus impossibile, vocabulorum omnium in omnibus linguis origines, atque significationes exponere. Paucorum vero, quę frequenter in scripturis incidunt, nec satis omnibus nota sunt, tam ex Papiæ, quam aliorum libris, significationes plerumque etiam, & origenes studuimus excerpere, operique præsenti inserere. Præcipue vero latinorum, atque Græcorum. Habent enim Hebraica per se volumen suum, illa quidem, quæ in sacra scriptura continentur. De cæteris ergo iuxta ordinem alphabeti, pauca breuiter (vetente folio) prosequamur.

De

De vocabulis, quæ incipiunt per A. Cap. XLVI.

ABauus pater aui.
Abiegna, ligna abietis.
Abietarius, lignarius.
Abigeus, ab abigo, gis, est fur iumentorum, uel qui alienū seruum seducit.
Abiugare, idest diuidere, abolere.
Abolere. i. delere, obliuisci.
Abra, ancilla.
Abrotanum, genus herbæ.
Abscire. i. de memoria exire.
Absensio, aduiatio.
Absida, vel absis Græce, lucida Latinè interpretatur, & est latus ædificij, qui à lumine recepto p arcū resplēdet.
Absinthium, herba quædam amarissima.
Abstemius, abstinens, a temeto, idest vino.
Achalantia, vel acanthylis auis, quæ & carduelis dicit.
Acharis, sine. g. uanus.
Acanthus, flos herba, qua vestis inficitur.
Acephali, genus hæreticorū sine capite.
Acer, species ligni.
Aciare, ferrum durum.
Accidiari, indignari, stomachari.
Accide, idest tediosè, ind. gnāter.
Accingi, idest præparari, armari.
Accire, vocare.
Acetabulū, quia acetum fert.
Accola, vicinus vel nouus cultor, vel alienus. Vnde quidā.
Accola non propriam, colet incola terram.
Acolythi Græcè, ceroferarii.
Acredula, auis quædam.
Acroceria, ligatura articulo.
Acromata, scenicorum carmina.
Actuarii, diuersis actibus generaliter occupati. Inde actuaria, riæ, & dr̄ nauis, quæ velo, & remis simul agitur.
Acuba, exilium.
Adactus, idest coactus, vel electus.
Adagonista, id est incitator, vel certator.
Adar, Februarius, vel Marti⁹.
Adici, compelli, subigi.
Adyta, ostia, vel loca secreta.
Admestia, obliuio.
Admissum, peccatum.
Adnepos, id est pronepotis filius.
Aanullare, inanire, vel adnihilare.
Adonis adonidis. Amasius Veneris.
Adoptare, adfiliare.
Ador, far, vel sacrificia, vel gloria bellicæ virtutis.
Adoria, gloria.
Adoriri, idest conari, uel ordiri, aggredi.
Adorsus, allocutus.
Adorta, assumpta.
Appendix, socia, comes.
Adria, vrbs Græca Illyrico mari proxima.
Adrum Erina, ab adrumeto ciuitate.
Adselotum, ali sum,
Affatim, strenuè, abundè.
Apherefis, abscisio de principio uerbi.
Afficere, iniuriis grauare.
Afforismus, est sermo breuis integrum propositæ rei sensum desc ribens.
Aphros Græcè, spuma.
Aphricus, ventus a meridie flans.
Aphron Græcè, insipiens.
Aphronitrum, dicitur spuma nitri.
Agamus, sine coniuge.
Agapes, charitas, vel aliorum labor.
Agapeta, vel Agapetes, lenocinator.
Agaricum, radix vitis albæ,
Age, festina.
Aggeres, quibus fossæ replentur, ad vrbem capiendam.
Aginare, fugare.
Aginator, negociator.
Agiographa, sacra scriptura.
Agrian Græcè, ferre.
Alabastrites, lapis candidus, vnde fit alabastrum.
Alla, pars exercitus, habens, 30. æquites.
Alares, equitum turmæ.
Albugo, album, quod operit oculum.
Alarica, hasta habens ferrum trium angulorum.
Altion, auis.
Allegoria, est tropus, quo aliud signatur, quam dicitur.
Alpha, prima litera est apud Græcos.
Alga, herba.
Alicula, sinus vestis.
Alipes, est equus uelox, celer pedibus.
Alnus, arbor.
Aloa, arbor.
Aloen, herba.
Altanus, flatus, qui in pelago fit, dicitur ab alto, id est mari.
Altercati, idest contendere.
Altilia, alites, arte vel studio saginata.
Aluearia, vasa siue examina Apum.
Alumen, est quædam salsugo terræ.
Alluuio, aquarum inundatio.
Aluuies, locus cenosus.

Adhuc de eodem.

AMua, auis nocturna, quæ & Strix.
Ambages, circuitus.
Ambro, deuorator, profusus, luxuriosus.
Ambrosium, diuinum.
Amen Hebraice, verè, uel veritas, siue verax, uel fiat.
Amentum, ligamentum iaculorum, quod est in medio hastilium.
Amphibalus, id est byrrus, velatus.
Amphi Græce, utrunque.
Amphitapa, ex utraque parte villosa tapetia.
Amphitheatrum, locus rotundus, ubi pugnant gladiatores.
Amphora, quia duas habet ansas.
Aminea, genus uitis.
Amita, soror patris, quasi alia mater.
Amulum, flos farinæ præ nimia tenuitate de mola eiectus.
Amomum, genus unguenti, vel fruticis.
Amula, vrceolus, in quo vinū offertur.
Amurca, fex olei.
Ana Græce, sursum.
Anachoresis, heremus, uel dicitur uita anachoretalis, uel domus.
Anaglypha, uasa superi⁹ sculpta, & dicitur ab ana, quod est sursum, & glyphe, quod est sculpere vel sculptura.
Anagoge, sursum ductio. Inde anagogeticus, a. um. qui tractat de cœlestibus. Inde anagogetice, aduerbium.
Annales, consules, vel libri annua acta continentes.
Analogia, similium comparatio, ut incerta certis probentur.
Analogium, quia inde sermo prædicatur.
Anascena, astructio contraria cacascene. Hæc enim confirmat sententiam, illa reuincit.
Anastrophe, verborum ordo præposterius.
Anate, sollicitudine.
Anathema, separatio, uel separatum.
Anastole, oriens.
Ancones vncinos, vel incastratores.
Androgeni, hermafroditæ.
Aneliolus, tediosus.
Anesis, requies.
Anesum, herba quædam.
Anetum, herba.
Anfractus, circuitus.
Angaria, est seruitii personalis indebita exactio.
Angena, glandulæ.
Angiportus, ædium atria.
Angistrum, hamus.
Angois, crudelis.
Anguilla, scutica, qua in scholis coercentur pueri.
Animaduersio, sententia, vel vltio animæ commotior, & constantior.
Anit, incumbit.
Anquina, funis nauis, quo ad malum antemna constringitur.
Antagonista, prouocator.
Antarticus, unus circulus cœli, quia contrarius artico.
Antebiblium, pignus pro codice datum.
Antenna, lignum quo vela dependent.
Antidotum, ex contrario datum.
Anciæ, cinciani dependentes circa aures.
Antiphrasis, unius verbi ironia.
Antigraphus, nota quæ in libris ponitur, ubi diuersus habetur sensus.
Antipodes, genus monstri, vel qui sub terris, contraria nobis vestigia calcare putantur.
Antiquarii, qui uetera scribunt.
Antithesis, literæ pro litera positio.
Antitheta, contra posita.
Antonomasia, significatio uice nominis proprii posita.
Anthos Græce, flos.
Antropos, idest homo, ab ana quod est sursum, & tropos, quod est conuersio, quasi sursum conuersus, & erectus, ut suum creatorem aspiciat.

Adhuc de eodem

APathia Græcè, impassibilitas.
Apex, summitas cuiuslibet rei, vel linea iacens super literam.
Apianæ, quædam vuæ.
Apiago, herba.
Apii forum, ab Apiò Claudio constructum.
Apium, herba.
Aplustra, ornamenta nauis.
Apocalypsis, reuelatio.
Apocrypha, dubia uel abscondita.
Apocrysis, depulsio.
Apodex, comes.
Aposragisma, signaculum anuli.
Apogeum, spelunca.
Apoloterium, ubi lauantium vestes ponuntur
Apologia, excusatio vel satisfactio.
Apolus, diuinus.
Aporia, uulnus, cura, molestia seditio, angor, tædium, anxietas.
Aposiopisis, suspensa locutio.
Apostatare, retrocedere.
Apostrophe, idest euersio.
Apothecæ, repositoria.
Aquaseculus, ventriculus.
Atrabo, arra bona.
Aratiuncula, fossa parua, qua si sulcus aratri.
Arcessire, aduocare.
Archelia, regna uentorum.
Archia, initium uel principatus.
Archimagirus, princeps cocorum.
Archimandrita, summus pastor.
Arcestes, sagittarius.
Architectus, magister fabricarum.
Architriclinus, princeps tricliuii.
Archiua, armaria.
Arcturus, quoddam sydus.
Arcuatum, est uulnus scorpii, quia cauda eius, qua fecit est

est curua.
Ardea, auis.
Area, æqualitas tabularum.
Areston, omnimoda virtus.
Argis, silua.
Argisteria, statio nes nundinarum.
Argumentum, quod in principio libri causam breuiter pandit.
Argutus, loquax, astutus.
Ariel, leo Dei,
Aries, machinamentum belli cum.
Arioli, qui circa aras idolorū sacrificantes, dæmonum responsa accipiunt.
Armamentorium, locus, armorum repositorius.
Aristologia, herba.
Armillæ, propriè virorū sunt, ob animorum virtutem collata militibus, & sunt ornamenta brachiorum, ab armo, dicta vel ab armis.
Armillum, vas vinarium.
Arquunturæ, forfices.
Arsaces, nomen commune regum Persarum.
Arsenicum, pigmentum.
Arsipio, arcus.
Arsis, vocis eleuatio.
Artaba, idest mensura habēs modios tres, & tertiam partem modii.
Arthemo, velum nauis dirigendæ potius, quàm accelerandæ causa commendatum.
Arteriæ, venæ.
Articulatim, gradatim.
Argumentum, ingenium.
Arriplex, duplex, dolosus.
Aruina, pinguedo cuti adhærens.
Arundo sagitta.
Aruspices, qui exta pecudum inspiciunt, & ex eis futura prædicunt.
Ascalonia, herba.

Adhuc de eodem.

ASciа, parua securis.
Ascire, quærere, uocare.
Ascopa, vas vtri simile.
Asse, nummo.
Asseda, cliens, vel qui aliquem sequitur causa lucri.
Assentatio, adulatio.
Aspaltum, bitumen.
Assidei, Iudæi, qui erant in Dei cultu assidui, ut Iudas Machabeus, & eius socii.
Asyllus, Tabanus, vel sacer locus, quem violare nephas est.
Asopa, ubi multa venalia sunt.
Asparagus, herba spinosa.
Aspernari, irridere, contemnere.
Aspiculatio, assensio.
Aspica, ruina.
Astarium, ubi uenduntur, bona proscriptorum.
Assumentum, additamentum siue pars assuenda.
Astericus, stella picta, ut lucescant, quæ omissa sunt.
Astipulari, assentire, adiungi.
Astus, astutia, fraus.
Athanatos, immortalis.
Atauus, abaui pater.
Atranius, dicitur a veste nistra.
Attratus, lugubris.
Autenticum, firmum.
Auctio, publica venditio.
Auernus, infernus.
Auersari, spernere.
Augures, qui volatus auium, & uoces intendunt.
Augustum, amplificatum, religiosum.
Auitum, antiquum.
Aulea, cortina regia.
Aurugo, erugo, siue rubigo, vel morbus ex corrupto felle nascens, qui sanguinem vertit in pallorem.
Auspex, qui auium auspicia intendit.
Auspicari, incipere auspice iuuante.
Austerus, asper durus.
Australis, quidam piscis.

De incipientibus per B. Cap. XLVII.

BAbiger, id est, stultus.
Baburra, stultitia.
Baccæ. Oliuæ Laurique poma.
Bacchari, furere, discurrere.
Baccula, a bacca, diminutiuum.
Bahen, ornamentum colli, ex anulis aureis confectum.
Baianola, lectus ad baiulandum.
Baias, portus a baiulandis.
Baiulare, portat.
Baiulus, pōrtator.
Balearis, funda a loco dicta.
Bali Græcè, emittere.
Bardus, stultus.
Bari Græce, grauis.
Barrhitus, uox Elephantis.
Barrus, rufus, vel niger.
Basilla, regina.
Basileus, rex.
Basilicæ Regum habitacula.
Basis, fundamentum.
Basilica, herba.
Basiliscus. Serpens.
Basterna, vehiculum mollibus stramentis compositum.
Bath, vestis linea.
Bathus, capit metretam, & dimidiam, & est idem in liquidis, quod ephi in aridis, scilicet mensura trium modiorum.
Benna, genus vehiculi.
Beta, secūda litera apud Græcos.
Aibliones, musciones, qui in vino nascuntur.
Bibex, pugna.
Bibleis, duplicibus lintheis.
Biblii habitatores Biblos vrbis Phenicis.
Bibliopola, qui codices uendit.
Biblus, liber.
Bibula, papyrus.
Bibulus, bibitor.
Biceps, duo capita habēs vel bis acutus.
Bidens, anchora, vel ouis, uel genus aratri.
Bidental, fossorium.
Biforium, biforme.
Bifidum, bifome uel in duas partes fissum.
Bigens, de duabus gentibus natus.
Biga, duorum Equorum currus.
Bilinguis, qui aliud dicit, & aliud cogitat, uel potius, qui aliud dicit in præsentia, & aliud in absentia.
Bilis, tristitia, uel colera.
Bilices, duplices loricæ.
Bimaritus, secundus maritus.
Bimatur, duplicatur.
Bimatus, biennium.
Biothanatus, bis mortuus.
Bipennis, securis.
Byrsa, corium.
Birrus, uoluntas vel uita, uel vestis.
Bisextus, est per quatuor annos unus dies adiectus, crescit enim per annos singulos quarta pars assis, qui cōpletur, & unum diem facit.
Bissilites, porcus fissis ungulis.
Bisinachia, uestis candida ex lino.
Bisulcum, utraque parte sulcatum.
Byssum, sericum, tortum, uel genus lini candidissimi, & nobilissimi.
Bitalassum, bimaritimum. Est enim lingua terræ in mare protensa, ita quòd hinc in de mari circundatur. Nam mare Græce thalassum dicunt.
Bitumen, gleba.
Blas, stultus.
Blasto, cubicularius.
Blacta, purpura, vel genus animalis.
Blathera, sonus ranæ vel cameli.
Blacterare, stulte loqui.
Blemnones, putidi, stulti, uel impudici.
Bobinare, clamare.
Bobinator, rixosus, uel inconstans.
Bolida, honor magnus.
Bolis bolidis, dicitur uas ænéum, uel plumbeum, cum cathena, quod impletum adipe mittitur in mare, ad probandum utrum loca petrosa sint, ubi nauis stare potest, an arenosa, quæ nauem perdunt.
Bombyx, genus uermis.
Bombus, sonus.
Bostar, passus bouis.
Bostumen, ubi corpora comburuntur.
Bostro, aliàs butro, uel bepho iuuenis.
Boborigmon, sonus turpidus.
Briances, faucium præfocatio.
Brachiles, succinctoriū, quod descendens per ceruicem, & a lateribus colli diuisum, vtriusque alarum sinus ambit, ut constringens uestes corpus componat.
Branchas, fauces.
Brachtea, lamina tenuis auri.
Brauium, meritum, præmiū, corona, uel munus uictoriæ.
Brionia, uitis alba.
Bruma Græcè æ dac itas.
Bucca, armenta.
Buccella, quod bucca semel carpere potest.
Bucet, loca boum.
Bucidæ, qui boues cedunt.
Buccinus, clangor.
Bucco, garrulus.
Bucolicum, carmen pastorale.
Bucula, iuuenca.
Buggeus, spado.
Bullæ, ornamenta rotunda regalium puerorum, uel Equorum sicut bullæ, quæ ex spumis aquarum fiunt, & inflantur a uento.
Bursto, nascitur ex Equo, & Asina, sicut Mul' ex Equa, & Asino.
Burgos, castra.
Burgones, caulas,
Burrum, rufum, vel nigrum.
Bustum, rogus, uel ubi mortuus iacet,

De his quæ incipiunt per. C. Cap XLVIII.

CAbro id est nespa longa.
Cacabus, a sono.
Cadus, fiula lignea, uel amphora habens urnas tres.
Casa Græce, lignum.
Calamistrum, ferrum in calami similitudine, quo in cinere calefacto crines intorquebant, ut crispi fierent.
Calamitas, infelicitas, miseria.
Calamites, rana.
Calathus, leue gestamen ex ligno uel iunco, in quo pensa ponuntur.
Calcis, prima pars plantæ, vel finis.
Calculator, idest numerator, a calculis, quibus solent numerare.
Calculus, lapillus rotundus, uel numerus.
Calculus, minima pars ponderis.
Callere, discere.
Callybe, ferro.
Callis, semita angusta.
Calones, negociatores uel nauiculæ.
Cala, uel colens, id est, ligna portantes.
Caluaria, in capite ab ossibus caluis dicta.
Caluarie, locus ubi damnati decapitabantur.
Calumnia, falsa excusatio.
Cameræ, volumina introrsum respicientia.
Camillus, sacrorum minister.
Caminus, fornax.
Campestria, succinctoria circa genitalia.

Canna,

Canna, arundo.
Cannalis, quia cana est in mo dum cannæ.
Canabum, a cannæ similitudine dicitur.
Capcelli, fenestræ angustæ.
Candere, fulgere, vel feruere.
Cancer, morbus quidam in carne, paulatim serpens, donec interimat.
Canistrum, calathus, ex canna fissa contextus.
Canon, regula.
Canopeya, Ægyptus.
Canti, quibus rota circundatur.
Chaos, caligo confusa.
Caparis, herba.
Capillatura, capillorum ornatus.
Capisterium, uas purgando tritico aptum.
Capitalis, veteranus, uel dolosus, uel superbus.
Capitium, ubi caput tunicam intrat.
Capitolium, quasi Romanæ vrbis caput.
Capitolinus, capitolio seruiens.
Caplum siue capulum, funis vnde iumenta indomita cõprehenduntur.
Capsa, uas vbi ponuntur reliquiæ, siue capella.
Capsus, carruca undique circumtecta, quasi capsa.
Captio, conspiratio, vel opinio.
Capulus, manuarium gladii vel pheretrum.
Carabdrio, animal simile muscæ.
Carabus, nauicula.
Character, nota, vel figura.
Carbasus, lini species, vnde fiunt vela, quæ & carbasa.
Cardia, cordis passio.
Carectum, herba similis iunco, vel locus caricum.
Charybdis, gurges qui naues absorbet.
Carice, ficus.
Caries, proprie putredo ligni.
Carina, media pars nauis.
Carinans, arguens conuiciãs, vel illudens.
Carix, herba quædam, inde carectum.
Carpasia, nauis a carpendo.
Carpanus, color uiridis.
Carpentum, pompaticum vehiculi genus, quasi carrũ põpaticum.
Carpens euellens, uel narrãs.
Carpere iter, ambulare.
Cartallus, canistrum.
Cartilago, ossa tenera, & sine medulla.
Casa, agreste habitaculum, palis virgulisque contextũ.
Casses, aranearum telæ, uel retia luporum, vel pericula, vel ærumnæ.
Casia, herba uel flos.
Cassidile, bursa, uel saccellus.
Casleu. Nouember.
Casina, hiatus.
castoreum, unguentum ex testiculis castoris animalis.
castra, militum custodiæ, per circuitum.
castrensis, militaris, vel hostilis.
castrimargia, gula.
catha, iuxta, uel secundum, vel contentus multorum.
casa, tabernaculum, uel tugurium, inde casula.
cataclysmus, diluuium.
catalogus, iustorum numerus.
cathamane, de mane.
cataplasma, inductio.
catapulus, aduentus nauium.
catapota, genus calicis.
cataplexatio, obiurgatio.
cataractę, fenestræ, uel ostia fluuiorum.
catartica, purgatoria.
catasceua, confirmatio ex proprietate rei.
Catasta, scala æculeo similis.
catema, muliebre collare.
catemare, instruere homines in fide, ante baptismum.
catilo, gulosus quasi catulus.
catinum, uas fictile.
catus, acutus, prudens.
cauabuccina, cornea.
caucasum, candidum.
cauculus, tumor vesicæ uel petra.
caudix, radix, vel robur.
caulę, stabula ouium, vel cohortes.
caupo, negociator, uel tabernarius a capiendo dicitur.
cauteriata, lacerata, corrupta.
cauterium, dicitur, quia urit, quandoque pro signo, quandoque pro cura adhibetur.
cautio, scriptura cautionalis.
cauus, caballus, uel caucellus.

Adhuc de eodem.

CEleuma, canticum calcatorum vindemiæ, proprie uero nautarum.
celium, genus ferramenti, qđ vulgo Celionem uocant. Inde Celata, id est, sculpta.
Celones, naues quædam agiles ad ministerium classis aptæ.
cæmentarii, architecti.
Cænaculum, dicitur a communione vescendi, quod facere solebãt antiqui, ne fingit laritas luxuriam gigneret.
Cænobium, habitaculum plurimorum in communi uescentium.
Cęnum, sordidum, & odoratum lutum.
Cenodoxia, iactantia siue inanis gloria.
Cænon, Græce, commune, uel nouum Latine.
Censor, iudex.
Censura, iudicium, uindicta.
Centaurus, quoddam genus monstri.
Centrum, stimulus ferreus, vel punctus in medio circuli.
centuriæ, partes exercitus, in centenos milites diuise, quibus, qui præsunt Centuriones dicuntur.
cerealia, arma uel instrumenta pistoria.
cerata. Græce cornua.
ceros, cornu.
cerastes, genus serpentis cornutum.
ceranos, Græce, flumen.
ceres, fruges.
cæremoniæ, sacræ culturæ.
cernuus, magnus, sacer, vel socius sine dolo, alias succus siue solea.
cerberum, aiunt canem trium capitum.
ceruicatus, uel ceruicosus, q̃ durę ceruicis est, uel superbus.
cerula, alta maria.
cerusa, ex plumbo uel stagno conficitur.
cesones, uel cæsares, qui secto matris utero extrahebantur.
cessio, propriæ rei concessio.
cespes, frutex vel gleba.
cestus, coriũ quo manus suas pugiles armant, & inuicti cedunt.
cibarius, panis crossus, qui ad cibum seruis datur, nec delicatur.
cicada, genus minuti animalis.
cicendela, genus Scarabei.
cyclades, insulæ in mari, quæ sunt. 53.
cyclon, Græce rotundum.
cyclopes, semiferi homines, vnum oculum in fronte habentes.
cyclus, orbis, siue gyrus.
cidaris, mitra.
cidoninum, genus pomi.
cygnum Syri dicunt, quodlibet candidum.
cillere, mouere.
cilex, pirata.
cigni, poetæ.
cilia, tegmina quibus cooperiuntur oculi.
chiliarchæ, qui mille præsunt, Gręce, enim mille, chylia dicitur.
ciachi, pondus decem dragmis appenditur.
cymbala, acitabula, quæ percussa inuicem se tangunt, & sonant.
cidari (ut quidam putant) acitabula, quæ percussa in modulos concitant.
cincinni, capilli dependentes de capite mulierum.
cinnabarim, quidam dicunt minium, alii draconum sanguinem.
cinamomum, arbor aromatica.
cynomya, musca canina.
cinus, latine Ilex.
circinus, circulus, uel instrumentum carpentarii, quod vergendo efficit circulum.
circiter, proprie ad numerum pertinet.
circa, ad locum, circum ad tempus.
circus, gyrus.
circulator, qui famam asportat periculi.
circenses ludi, quasi circumenses.
circum, putant dictum à circuitu Equorum, quia ibi circummeta Equi currebant.
circũforanus, qui aduocationis causa, circumfora, & conuentus uagatur.
circumlunium, locus quẽ aqua circumluit.
circumpedes, obsequia seruorum.
circum scribere, circumuenire, uel concludere, uel delere, uel in præiudicium mittere.
circæ, inspirationes.
cyrographum, manu scriptũ, uel cautio.
cis citra, circa.
cistę, corbes.
cistella, a crustis ex lignis, vel cannis, quibus texitur dicta.
clanculo, occulte.
classica, tuba.
classicum, sonus in tuba, uel naui.
clauus, gubernaculum.
cleros, Græce sors, uel hæreditas.
cleronomia, hæreditas.
climata, plagæ cœli, quæ sunt quatuor.
clinicus, qui de lecto non descendit, Nam clinon Græce lectus.
clinosus, inclinatus.
cloacæ fossæ balneariæ, uel quibus procloantur aquæ.
clodus, uacillans pedibus.
cloes, folles, vel pluma.

Adhuc de eodem

COalescere, crescere, uel conglutinare, uel simul nutriri.
cocistrio, tabernarius.
cochitus, lacus infernalis.
cocleatiũ dimidia pars dragmæ.
cocleæ, altæ, & rotundæ turres, in quibus per orbem cõscenditur ad similitudinem cocleæ piscis.
coccum, Græce, nos rubrum siue uermicelum dicimus.
coccus, flos purpureus, vel fructus ilicis.
codex, radix arboris, uel multitudo librorum in unum corpus.
codicillum, testamentum.
cophinus, corbos, uel uas ex virgulis aptum mundare stercora, uel terram parare concauitate sui dicta.
congiarium, donatio Imperatoris.
cohors, minor habet milites. 300. maior autem. 400.
cola; membrum sentẽtiæ, vel colatoria, quibus multum colatur.
colaphus, alapa, vel pugnus.

colare,

Colare,mundare,purgare.
Cola Græce fel.
Collega, socius,a colligatione amicitiæ dictus.
Colles, quasi colla montium.
Colete, inhabitare venerari, frequenrare, exercere.
Collibia Hæbraice uilia mu nuscula.
Colica, passio dicitur ab inte stino,qđ Græci Colõ vocãt.
Colina,coquina.
Collirida, panis subcinericus.
Colobium,vestimentum longum sine manicis.
Colomelli,dentes longi,& ro tundi,qui & canini.
Colonia,quæ defectu indigenarum,nouis cultoribus adimpletur.
Colonus,peregrinus, uel inha bitans,uel cultor aduena.
Coloquintis, cucurbita agrestis.
Colos, color fictus.
Colostrum,lac nouum.
Colum,dicunt colonem vnde mulieres nent,vel fastigium tẽpli rotundũ,uel intestinũ.
Columen,culmen.
Colluuio,sordium congregatio.
Colyria, dicuntur vnguenta, quædam qua uitia oculorũ detergunt.
Collirida, panis quadratus. de simila factus in sartagine,cum oleo frixus,uel modicus panis triangulus.
Coma,particula sententiæ,& interpretatur incisio.
Comatic⁹,breuis versificator.
Comere,componere,ornare.
Comędia, historia, quæ humiliũ velut meretricũ,& pri uatorum hominum continet acta.
Comenta,fraudes,artes,adin uentiones, mendacia,uolumina,interpretationes.
Cõmentarii,scriptores annalium,uel qui causas cõmen tabantur, & disputabaut.
Comesatio,bonitas innocentum,uel conuiuia meretricũ per unum.m. & per unum.s. scribendum.
Cometes, stella quædã noua.
Comici, qui comędias scribunt,uel canunt.
Cominisci,confingere,fraudẽ adhibere.
Cominus, contra uel prope, cui contrarium est eminus, id est,longius.
Cõmissura,particula,siue con iunctura,uel compago.
Committere,peccare,coniun gere,credere.
Comis,facilis, suauis, aptus. Inde comitas,id est benigni tas, uel urbanitas.
Comicialis, morbus caducorum.
Commolere, dentibus cõminuere.
Cõe,immundũ aliqđ dicitur.
Compago,iunctura.
Compellare,interpellare,alloqui.
Comperehendinare, differre in tertium diem.
complices, qui uno crimine iuncti sunt, nunquam uerò in bono dicimus complices sensui permiscere.
complodere,repercutere.
compita, loca ad quæ vndiq; peruenitur, uel ubi plures uiæ conueniunt.
complanare,solo æquare.
compos,perfectus, uel cõpositus,uel desiderium suum cõ secutus, uel compossessor.

Adhuc de eodem.

COna,alta rotunditas,vel fructus Cypressi.
concha,quasi concaua.
concameratum,curuum,& ad modum circuli flexum.
concentum,dicunt philosophi sonum suauẽ,qui fit ex motu septem stellarum.
conciliare,coniungere.
conchilium,genus coloris, ex quo tingitur purpura.
cõcinare,consequi,cõponere.
conclaue, interius cubiculũ.
concrepare,concinnere, consentire.
concreti,commixti siue coadunati.
concubi, simul concubantes.
concula, mensura continens tria coclearia.
conchus.lapis in mari.
condus,cyphus, uel poculum.
conditio,condictio, euentus, occasio,potestas.
conaire, sepelire.
conductus,hospitium dicim⁹ conductum.
confectus,debilitatus.
confertus,plenus, densus,uel in unum collectus.
conficere,commiscere,consumere,dissipare, persundere, peragere.
confrages,loca in quibus venti undique currunt ac sese frangunt.
confragosa, loca aspera.
consutare,conuincere, coniicere,æstimare, colligere. re,æstimare, colligere.
concio, populi multitudo, siue conuocatio, uel allocutio populi,uel consilium.
concionator, autem qui popu lum alloquitur vel cõuocat.
conniuentia,consensus.
conniuere, capitis motu acquiescere.
compingere coniungere,consentire,oculos claudere, interdum dissimulare.
connixa,partu liberata.
conopeum rete,in modũ tentorii,quo culices excluduntur, uel stragulum, uel suppellectile.
comprimit,coercet,domat.
consciscere, irrogare,vel consentire,constituere.
confectarius,pernicialis.
consequens, conueniens uel rectissimum, uel credibile.
conserere, coniungere,consulere,collocare.
considunt,sedent.
consitum, constipatum, condensum.
cõsobrini,filii materteræ,uel auunculi.
conspicari, considerare, conspirate,coniurare cõsentire.
constellationes, notationes siderum,quas obseruãt Mathematici, quomodo se habeat quisque cum nascitur.
consternatus territus conuictus.
constipatus, densatus.
consul,iudex,uel prætor a cõ sulendo.
consultus,boni consilii perspi cax.
cõtegere,colligere, suspicari.
contestor,iudices.
Obtestor,aduersarios.
conticinium, tempus noctis post Gallicantum,uel quod imperator a populo rogat.
conticium,qđ omnes silent.
contiguare,comportare.
contignatio,tignorum cõstructio.
contrahere,conquirere,apprehendere colligere.
controuersia,contradictio.
contubernium, ad tempus cõ manendi conuentio.
contus,hasta sine ferro,sed cu spide acuta.
contumax,contemptor.
contumeliæ,iniuriæ.
contutare,occultare,uel in tu to reponere.
conuenæ, commanentes, uel de diuersis locis uenientes.
conuexum,quasi conuersum, siue incuruatum.
conuulsum, cui sua adimuntur aliqua.
conum,prunum, uel acuta ro tunditas.
conus,galea, cypressi bacca.

Adhuc de eodem.

COpodium particula carnis.
copo,negociator.
cops,copia.
copsus,copiosus.
corban,munus.
corbanon, gazophylacium.
corbes, colatoria musti,curuatis uirgis intexta.
corbinus, uel corbius corde duplex.
cordatus, sapiens uel magnificus.
cordiagni, qui post tempus nati sunt.
corepiscopi, uicarii episcoporum.
correptum,raptum,sublatũ.
coriandrum,herba quædam.
coribantes.Dii pahanorum.
corylus,arbor nucis auellanæ uel ipsa nux.
corymbi, hæredarum baccæ, vel uitium anuli, qui proxima quæque ligant.
corinthus,theca arcuum, uel sagittarum.
cormei,acerui lapidum.
cornicines, qui tubis corneis cantant.
cornificina,macellum.
cornipes.Equus.
cornua, in nauibus extremæ partes antemnarũ, in bello extremitas exercitus.
cornupeta,bos ferus,qui cornu petit aliquem.
chorus,multitudo canẽtium, qui apud Iudęos,non min⁹, quàm ex decem constat.
chorus,Græce. ventus occidẽ talis.
chorus mensura. 30. modios continens. In utraque mẽsu ra tenet principium,tam ari dorũ,quàm liquidorum.
cosmus,Græce mundus. Inde Microcosmus.
costros, Græci appellant, qui in extremis castrorum parti bus maiores creantur, dicti ꝙ castra ducant.Vnde reges vocantur.
cossum rugossum,& curuum, & contractum.
cote,Græce incisio.
cotei,iracundi.
cotis,lapis quo acuitur ferrũ ad incidendum, uel dignitas corporis.
cotula,emina, sex hñs ciatos.
cothurnus, superbia,vel superbus, uel genus calciamenti humile, sed tale ut in utroque conueniat pede. Vnde si quis duobus discordantibus fuerit amicus, cothurn⁹ dicitur.
coturnix,auis quædam.

Adhuc de eodem.

CRapula,nausea, uel immoderata uoracitas,qua si cruda æpula, & indigesta.
crater,calix, habens duas ansas.
craticula,dicta est a crate.
creagræ, fuscinulæ tridentes.
creantes,graciales.
creas,agrestes capras.
crementum,semen mascu.vn de animalium corpora accipiuntur.
cremonia, sacrificia,immolatio.
creperon,dubium dicitur.Vn de creperus.a.um.id est dubius.
crepida, genus calciamenti vtrique pedi aptum,dictum a pedum crepitu in ambulando.
crepido, ruina, uel summitas riparum, uel cuiusque rei.
crepitare,leuiter flare,uel sonare,uel stridere.
crepor, uel crepitus, sonus.
crepundia, initia, uel insignia, uel indicia, quæ expositis insantibus adhibentur.
crepusculum, dubia lux, quæ fit uespere, uel mane. Nam creporon dubium dicimus

Creta, genus terræ albæ.
Cretici, dies iudiciales, uel de terminatiui, ut quo homo vel liberatur, uel purgatur, uel moritur.
Cribrum, dicitur, quia ibi frumentum currendo purgat, quasi currifrugum.
Crypta, spelunca.
Crisopis, aurum tantum uidetur esse.
Crisparis, uibrans, cõtorquẽs, splendens, concutiens.
Cristæ, cassides. Inde cristat⁹, id est, galeatus.
Croceum, rubicundum.
Crocitus, uox corui.
Crocum, siue crocus, herba. Inde croceum, id est rubicũdum.
Croma, Græce color, uel croma.
Cromaticus, qui colore nõ cõfunditur, nec colorẽ murat.
Chronon, Græce tempus. Inde chronica.
Crudum, durum, forte.
Crumenæ, sacculi.
Crustula, diminutiuum a crusta, & est panis oleo consperſus, in medio concauus, & tortus.
Cubus, in geometria figura vndique solida.
Cuculla, vestis, quasi minor cella dicta.
Cucuma, a sono feruoris nominatur.
Cucumis, vel cucumer masc. ge. herba.
Cudere, fabricare, percutere.
Culleus, masc. ge. fit ex corio in quo parricidę cũ Symia, & Gallo, & Serpente in mari præcipitabantur.
Culmæ, coquinæ.
Culmen, tectũ, uel altitudo.
Culmines, pro diuites poni puto.
Culmus, calamus quo spica continetur.
Culponei, rustica calciamẽta.
Cumba, nauicula breuis.
Cunabula, lectuli infantium.
Cuntari, dubitare, vel differre. Inde cuntanter.
Cuneus, minor turba.
Cuniculi, trãsitus occulti, uel agrestia animalia.
Curio, præco theatri.
Cultri, cultelli.

De his, quæ incipiunt per D. Cap. XLVIII.

Dare dexteras, id est, auxilium præbere.
Dare pœnam, id est, soluere, uel sustinere.
Dactilon, Græce digitus.
Dammula genus feræ Caprioli similis. Vel ut quidam dicunt Mustela.
Dapsilis, largus.
Deambulacra, deãbulatoria.
Deca. Græce decem.
Decapolis, regio decem ciuitatum.
Dedicare, consecrare.
Deciduus, desidiosus.
Decipula, laqueus, muscipula, pedica.
Desciscere, dissentire, vel a proposito se retrahere.
Decrepitus, ualde senex, quasi in crepusculo vitæ.
Decuriones, decani, qui scilicet. 10. militibus præsident, vel qui officium curiæ administrant.
Deductum, tenue, subtile, gracile.
Desectare, a fecibus segregare.
Deficiscere, desperare, uel defatigari.
Defecisci, dissolui, euanescere.
Defungi, finire.
Degeneres, ignobiles, uel genere impares, uel generi suo non respondentes.
Degere, uiuere, agere.
Degluere, decoriare.
Deierare, uerum iurare, uel Deum iurare.
Dehiscere, aperire, uel dilatare.
Delatio, accusatio.
Delator, qui detegit, quod latebat, ut detractor, uel qui alienum caput impetit.
Delatura, prodiito.
Delibatus, perfusus, degustatus.
Delibor, immolor.
Delibui, ungui.
Delibutus, unctus, perfusus.
Delicuisse, in liquorẽ vel defectum conuersum esse.
Deligere, eligere.
Delirare, desipere, uanum esse.
Delitescere, latere.
Delubra, fana, vel templa idolorum.
Demetere, separare, incidere.
Demolitus, dissipatus, exterritus.
Denarium, genus nummi, qđ pro decem nummis reputabatur.
Denotare, culpare, manifestare.
Dentile, aratri pars prima in qua vomer inducitur.
Denuo, iterum.
Depelliculari decipere a pelliciendo.
Deperire, turpi amore ęstuare.
Depopulari, spoliare, vastare.
Depositum, commissum, uel creditum pręcipue.
Descire, discedere, separare, denunciare.
Deputare, destituere.
Deserere, disturbare.
Detractans, recusans.
Decrementa, damna.
Detrudere compellere, excludere.
Deuexum, pronum, inclinatũ.
Deuocare, accusare, maledicere per furorem.
Deuteronomium, Gręce secũda lex.
Dextrum, propitium, prosperum.
Dextra, pugio, uel securis dextræ habilis.
Dextralia, uirorũ, & mulierũ sunt, qm̃ vterque dexteram habet.

Adhuc de eodem.

Diaconia, Græce ministerium. Inde diacones, id est, ministri.
Diafonia, uoces discrepantes.
Dialogus, disputatio duorũ.
Diametros, linea circuli recta per centrum ducta in duas partes diuidens circulum.
Diaplasma, significat, semper vel iugiter, idest id cui annectitur sempiternum esse cõfirmat.
Didascolus, Græce magister.
Didragma, due dragmæ.
Didragma, mensura duplex scrupuli sex.
Diducere, distrahere, diuicere.
Dieta, uiuendi regula.
Diffamare, diuulgare.
Diffiteri, abnegare.
Diffetisci, dissolui marcescere.
Digamiæ, secundæ nuptiæ.
Digerere, deducere, ordinare, exponere, consumere, exigere.
Digestum, serenum, exalatum descriptum.
Dilapidare prodigere, erogare dissipare.
Diluere, delere, vel lauare, purgare.
Dimicare, pugnare, cõtẽdere.
Dimiclium requietorium.
Dina media potestas herbarum, uel liber ubi herbarũ medicinæ scribuntur, uel locus, ubi medicinæ reponuntur.
Dyoscorus apud Græcos Iunius.
Diplo diplico.
Diplois duplex vestimentum.
Dipsas, genus aspidis.
Dipricæ duæ tabulæ.
Dipondius, quasi duo pondera, idest libræ duæ.
Diriguit obstupuit.
Disceptare, contendere.
Discidium, discordia uel separatio.
Discire, discedere, dissentire.
Disciscere, discrepare, disiũgere succumbere perire.
Discoforus, discum ferens.
Discholus, difficilis indisciplinatus uel immoralis.
Discrimen, periculũ, uisio dilucidatio, uel duplex a quo discriminare, diuidere.
Discriminalia, pectines, uel ornamenta capitis mulierum.
Disseptus, diuisus.
Disserere, uel dissepeare, adaperire, uel dicere.
Dissertus, prudens facundus.
Disijcere, dispergere, uel disperdere, uel fugare, uel despicere vel differre.
Disenteria, intestinorum vulnus.
Dissologia, duplex locutio.
Dispensare, disponere.
Distribuere, gubernare, moderari.
dispartire, dissipare, distribuere diuidere.
displodere, eissolnerr, dispergere.
disterminare, disiungere.
distichon Græce opus duorũ versuum.
distractum, diuisum, uel uenditum.
dissuria, urinæ difficultas.
ditio, potestas.
diuaricare, cõstituere aperire.
diuortium, separatio.
dolabrum, bipennis, quia duo habet labra.
dolãtes, tela abscõdita, uel vaginę lineæ in quibus latent.
domata, Græci tecta dicunt.
domata, mœnia, vel superiores partes domus.
donaria, loca ubi dona oblata recondebantur.
dorcones, auidi noratores.
dorix, nomen fluuii.
doxa, Græce gloria.
dracena, dicitur a draco sicut leæna a Leo.
drachma, octaua pars uncię genus denarii, & est solido minor scrupulis tribus constat, idest octodecim siliquis.
dromeda genus camelorum.
dromedarii cameli ueloces.
dromis, Grǽce cursor. Vnde & dromedes cursores.
dromones, longę naues.
drusus, impatiens uel rigidus vel contumax.
ductile, q malleo producas.
duellio, prouigil, uel rebellio.
duellũ, bellũ, qa eius duę sũt partes, uel bellum secundũ.
dulẽsis, seruitus est, q & Deo, quantum oportet est reddẽda, & hominibus quantum condecet exhibenda.
dumtaxat, tantummodo.
dureo trieris.

De incipientibus per E. Cap. XLIX.

Ebenus, arbor vel gemma candida, qua artifices, aurum poliunt.
ebeni de ebeno facti.
ebiones pauperes.
ebionitę, hæretici quidam ab ebione uel paupertate intelligentiæ dicti.
ebul nouember.
ebur, ossa & dentes elephãtis.
echo, imago uocis qua ĩ cauis locis ostẽsa resultat, & resonat.
echonomus, dispensator.
eculeus genus tormẽti sic dictus eo, q extẽdit hominẽ.
edicere, foris dicere, euocare vel præcipere. Vñ & ædicta.
editum vel factum uel prolatum.
editui, ianitores quasi custodes ædis.
educare, nutrire vel eligere, proferre, liberare.
edulium, quod facile æditur, ut sorbitiuncula.
efebia, domus puerorum lupanari similis.
ephebi, adolescentes a Phebo dicti.

Effœmi-

Effęminati, idest molles sine fœminis, scilicet turpiter in ephebos operantes.
Effata, fatigata, uel frequenti fœtu exhausta, vel vacua, vel sterilis.
Ephi decima pars chori, idest tres modii, & hoc in aridis.
Ephod, superhumerale.
Egerere, tollere.
Egestuosus, miseriis pressus.
Egloga, interlocutio, uel lectio, vel uilis sermo.
Elatę, palmarum folia.
Electrum, dicitur eo, quòd ad radium solis auro clarius argentoque refulgeat.
Elegans, honestus, egregi⁹, nobilis, modestus, gratus.
Elegiacus. carmen cuius modulatio miseris conuenit.
Elidere, percutere, lædere, frãgere.
Eulogium, prosapia, vel respõsum.
Elucubratum, elaboratum, exquisitum, ornatum.
Eluere, diluere, purgare.
Elul, mensis Augustus.
Elucro, clauo.
Elumes liquor fossę.
Eni. & aspiratur sæpius in principio, admiratio, vel cũ increpas.
Emancipati, e manu emissi, vel iuris propriı dñi statuti.
Emax, emptor, auidus.
Embolismus Græcum est, latinè super augmentum, eo q̃ expleat numerum annorum communium.
Emerita, arma victricia.
Emeritus, veteranus, solutusque militia, cui iam vsus ꝑlii non est.
Emina, appendet libram vnã, quæ geminata facit sextarium.
Eminus, procul vel non lõge.
Emissarius, prædo, homicida, vel flagitiorum, & luxuriæ satelles.
Emissus, ceruus dicitur quando ceruam sequitur.
Emolumentum, lucrum.
Emorroys, fluxus sanguinis, vel genus aspidis.
Empyrea, ignea.
Emula, similia.
Emunctoria, idest forcipes ad emungendum.
Enotmia, vitia, uel dedicationes.
Enchiridion, dicitur quia manu astringitur.
Energia Græcè, id est agilitas.
Engaddi, locus vbi finitur mare mortuum.
Enigma, sermo figuratus, & obscurus.
Ænixa. conata, vel a partu liberata.
Æno vinum.
Ænoforum, id est vas ferens vinum.
Entecam Græce, idest repositę rei copiosam substantiam appellamus.
Eous Græce, aurora, vel Sol, vel homo de oriente.
Epanados, quam nostri regressionem dicunt, principum dignitas erat.
Epar Græce, iecur.
Epigramma, idest titulus vel abbreuiatio scripturæ.
Epilogus nouissima pars controuersiæ, quæ præces tantum habet.
Epinicia, uictoriæ.
Epinemia, quæ dantur per singulos menses.
Epistylia, quæ super capita columnarum ponuntur.
Epitaphiũ Græce, sup tumulũ, est enim titulus vel carmen mortuorum.
Epithalamiũ, carmen nuptiarum, quod decantatur in honore sponsi, & sponsę.
Epithema, dicta quia superponitur aliis adiutoriis pręcedentibus.
Epithoma. idest recapitulatio vel abbreuiatio.

Adhuc de eodem.

Erebi, inferni.
Eregione, e latere, e contra.
Egre Græce, opera.
Ergasterium Græce, operariũ vbi opus fit, uel taberna, uel vbi aliquod operis exercitiũ geritur.
Ergastulum, carcer vel proprie locus vbi deputatur noxii, ad aliquod opus faciendum.
Erodius Græce. fulica.
Eruca, vermis uel herba.
Eructare, emittere.
Eruderare, purgare, sustollere.
Erugo siue rubigo, fit in frugibus quando ros vel ymber nocte super teneras spicas cadit, & postmodum incalescente sole uertuntur in rubedinem, & inanescũt grana adhuc tenera.
Eadem dicuntur, & aurugo, ab auralis, uel ab eurus ventus ab oriente.
Esto, concedo, vel plane.
Estus, maris inquietudo, idest accessus uel recessus.
Etymologia, origo uocabulorum.
Ethnici, Gentiles.
Ethnos enim Græce, gens.
Eucharistia, idest bona gratia vel gratulatio.
Euestigio, statim.
Euge, bene, gratulatio est, vel laudatio siue salutatio.
Euitare, castrare euacuare examinare.
Eulogetus Græce, id est bene dictus.
Elogium, responsum diuinũ, vel prosapia vel bona fama.
Eumenides, id est furię, seu deæ infernales.
Eusebia Græce, pietas.
Exa Græce, sex.
Exactum, exquisitum, uel eiectum, uel completum.
Exalare, idest emittere uel spirare.
Examen, multitudo uel caput vel probatio, uel filum medium, quo statera regitur, & lances æquantur.
Exameter, versus qui senari⁹ dicitur.
Examitum, pannus sex filis contextus, qui vulgo dicitur samix.
Exapla, bibliotheca.
Exaplois, exemplaribus.
Exapla, idest sextuplica, scilicet singulariter.
Excandere, exardere.
Exceptoria, receptacula.
Excerta, serpẽs qui Græce vocatur hydra, idest multorũ capitum.
Excidere, euertere.
Exconsules, qui iam a consulatu exierant.
Excubare, vigilare.
Excubię, officia vigiliarum.
Excossor, idest prædo uel percussor, siue homicida.
Exedra, assis separata modicum a prætorio vel palacio.
Exequię, funeris prosecutio.
Exerere, expedire, aperire, uudare, vel eleuare.
Exesa, consumpta uel euacua.
Exilis, tenuis, quia quasi per angustum potest exire.
Eximius, quasi ualde eminẽs.
Exolescere, affluere, delere, euanescere.
Exoletus, uanus, infamis, solutus, turpis.
Exorcismus Græce, idest adiuratio uel increpatio.
Exorsus, locutus.
Expergisci, euigilare.
Expilare, surripere.
Exossare, idest ossa extra ꝑiicere.
Explodere, illidere.
Exsententia, idest prospere vel ex uoto, siue exoptato.
Exta, intestina.
Extasis mentis excessus, uel ex pauore uel intentione ad superna.
Extemplo, idest subito.
Extorris, idest exul, quasi extra terram suam pulsus.
Extricare, idest expellere, exterminare.
Extuberare, tumere.
Exuberare, abundare.
Exulcerare, exasperare.
Exuuię, idest vestes siue spolia ab exuendo.

De incipientibus per F. Cap. L.

Factus.
Faustus, idest hylaris, gratus, honestus.
Facilis, tractabilis ingeniosus.
Facinus, quicquid agit indomita cupiditas ad corrumpendam animam, uel corp⁹ suum.
Factio, coniuratio.
Factiosus, seditiosus, fallax, vel faciens.
Facula, a face.
fallarica, genus teli, uel arcę grandis.
falcastrum, ferramentum curuum cum manubrio longo ad densitatem veprium succidendam.
far, genus frumenti.
farcire, implere.
farus cęnatorium, uel turris maxima, quę flãmarũ īdicio longe vr̃ a nauigantibus.
fas, honor, licitum, iustum.
farũ, dictũ, qa candelem fert.
fascia, cingulum quo pectus, & papillę comprimuntur. Inde fasciola.
fasciare, ligare.
fascis lignorum colligatio.
fascinare, grauare, vel adulando decipere.
fascellus, nauicula uasta.
fastes honores, uel dicta.
fasti libri in qbus reges vel consules scribebantur, dicti a fascibus. i. potestatibus.
fasti dies quibus ius fatur, id est dicitur. Nefasti quibus non dicitur.
fata, dicta, uel responsa, uel mors.
fatalis, debitus, vel mortalis.
fatidici, diuini uel fata cauentes.
fatiscere, multum hyare, siue aperire, dissolui.
fauni, homines vel dii siluestres, qui fantur futura, qui & ficarii.
feculenta, fece plena.
femen, idem quod femur.
ferale mortiferum.
flebile, perniciosum.
ferculum, missorium, uel uasculum, uel discus, uel plect⁹ portatilis.
feriæ, cessationes ab operib⁹.
fermæ, prope, fere.
ferula herba.
festinato, festinanter.
feta, plena uel liberata.
fialin Græce, vitrum. Inde fiala.
fibrę, venę, vel extremiates iecoris, uel mẽbrorũ iũcturę.
fibulę, quibus ornantur pectora fœminarum.
ficarii, fauni.
fidicula uel fidicen, cythara, vel cytharedus.
fidiculę, ungulę quibus turquentur in eculeo appensi.
filaxe Græce, seruare. Inde gazophylacium.
fimbriæ, cathenæ, uel orę uestimentorum.
ficellum. vas gracilibus viminibus factum.
fiscina, saccus uel sarcina. Inde fiscella.
fiscus, pellis in qua testiculi sunt, uel saccus publicus.

Adhuc de eodem.

Flaccentia, contracta.
Flagella, summitates uitium, & arborum, quia flatu agitantur.
flagitare, poscere.
flagitium, quicquid agit indomita cupiditas, a flagitando.

agra, incendia cubili, verbera. Inde flagella.
Flagrare, incendere vel percutere.
Flamines, Pontifices idolorum, quasi filamines, scilicet a filo quo capita teligabant.
Focarię, coquinarię, ad focum faciendum.
Folles, pelles.
Folicatum, curuatum.
Folliculus, theca frumenti in qua seruatur granum.
Fomes, firmitas, origo, fomentum.
Fora theatra.
Forcipes, fabrorum sunt quibus ferrum candens tenetur.
Forco securus qua Pontifices in sacris vtuntur.
Forenses, a foro.
Forfices, sartorum.
Fornicatio, amor legitimo cõnubio solutus & vagus, dicta a fornicibus, id est ædificijs arcuatis.
Fornix arcus de coctura fornacis extructus in plateis in signum triumphi, vel opus concameratum. Inde forniceum, vel galea, vel fornicatio.
Forpices, tenaces, vel instrumenta tonsorum.
Fortuna, dea casuum.
Fortunatus, felix, diues.
Forus locus exercendarum litium, a fando.
Formum calidum. Vnde & feruidum.
Fos græce, ignis vel lux.
Fragra vel frasa, poma Synestria.
Fragrantia, redolentia, quia fracta plus redolent.
Framea, hasta longissima, vel gladius versatilis, id est, bis acutus.
Frasis, locutio, interpretatio.
Fratrias græce, coniuratio.
Fratrissa vel fratrua, vxor fratris.
Fratuelis, duorum fratrum filius.
Frenusculi, vlcera circa oris rictum.
Frendere, dentes comprimere, vel concutere.
Fronus, nior, issimus, græce sapiens, tior, tissimus.
Frugalitas, largitas vel temperantia siue parcitas.
Frugi, temperatus vel temperate.
Frumen, eminens gutturis pars qua cibis fruimur.
Frutex, breuis dictus est eo, quòd fronde terram tegat, a quo fructeta,
Fucatum, tinctum, fictum.
Fucus, dolus vel genus apis vel vermiculus vnde vestis tingitur, vel genus herbæ.
Fulcra, quibus lecti fulciuntur.
Fulgere, ferire. Vnde fulmen.
Fulica, auis.
Fuluum, rubeum.
Furnarium, domus furni.
Funalia, candelabra.
Functus, vsus, vel consecutus, vel finitus.
Funda, fundibulum, vel genus rhetis piscatorij, eo quod in fundum mittatur.
Functoria, transitoria.
Fundibalus, quasi funda emittens. Bali enim grece dicitur emittere.
Fundus, possessio, quia in ea fundatur vel stabilitur patrimonium.
Funebræ, luctuosum.
Funestum, sceleratum, pollutum.
Fungi, dicti quia ignem accepti concipiunt.
Furceps, ignarus.
Furcifer, qui ob leue delictum furcam circa viam ferre cogebatur, confitens peccatum suum, magis ad hominum ignominiam & aliorum terrorem, quam ad supplicium.
Furiæ, deæ infernales, vel patientia.
Furnum, nigrum, inde fur.
Furunculus, vulnus, vel tumor in acutum surgens.
Fuscina, vel fuscinula, creagra siue tridens.
Fuscum, nigrum.

De incipientibus per G. Cap. LI.

GAla græce lac. Vnde gala ticiæ deliciæ, lauticiæ.
Galbanum, succus ferulæ, vel genus pigmenti.
Galeros, corium. Inde galea.
Galerum, pileum de pelle hostiæ cæsæ factum, vel pelliceum calamacium, vel palliũ de iunco.
Gamos græce, nuptiæ.
Ganeo, tabernio.
Gluto, luxuriosus.
Gannire, vulpium est, sicut latrare canum.
Garganus, mons Apulię.
Garos græce, liquamen.
Gaza, Syriace, thesaurus.
Gazophylaciũ. Cella vbi thesauri reconduntur.
Ge. græce terra.
Genesta, genus virgulti amarissimi.
Genethliaci, qui hominum genesim per 12. cœli signa describunt.
Geniolus, ingeniosus.
Genos græce, barba, vel genus.
Gentiles, qui ita sunt vt geniti fuerunt, scilicet sub peccato, & non sunt regenerati.
Genium, naturale, amicum.
Gerere, disponere, explicare, agitare.
Gygantomachia, pugna.
Gymnasium, generaliter exercitiorum locus, vel philosophorum vel athletarum ludus vbi exercentur athletæ, vel cursores.
Gymnos, nudus.
Gymnosophe, qui nudi philosophantur in solitudinibus Indię tãtũ tectis genitalib⁹,
Girgillus, lignum transuersũ ex quo funis cum situla in puteum mittitur, dictus, qa in gyrum versatur.
Gith. genus leguminis.
Glaber. lenis facie, rasus, uel sine barba purus.
Gladiatores, qui in spectaculis mutua se cede trucidãt.
Gladiolus, herba foliis gladij similibus.
Glarea, terra glutinosa vel cõdensa, uel lapilli fluminum quos aqua fluens trahit.
Glaucom, album.
Glauci oculi, pro splendentes ponitur.
Glis gliris, animal paruum.
Glirium, torcens immobile.
Gliphe Græce, insculptus.
Globa, iunctura.
Globus, ignis euomens, uel eructuans densitates.
Globus, lapis.
Globus, pensa mulierum.
Glossa Græce lingua uel aduerbium.
Glossa, gemma.
Gnota Græce, scito.
Gomor, decimi pars ephi.
Grabatum Græce, reclinati capitis susceptio.
Graphia Græce, scriptura.
Graphin Græce, litera.
Gradipes, auis quæ & tarda.
Graculus, auis.
Gramma Græce, literalis scriptio.
Grassari, seuire, prædari vel crescere.
Gronsi dicuntur fructus arboris ficus immaturati, & inutiles pulsu uentorum cadentes.
Gumma vel gummi, lachryma sudore lignorum elaxata Græcum est.
Gurdus, ineptus, inutilis.
Gurges, locus altus in flumine uel uerticosus.
Gurgustum, guttur uel antrũ angustum, & tenebrosum, vel casa breuissima in qua mittuntur pisces.
Gutta, dicitur amoniacum.
Guttatus, color in equo albus, nigris interuenientibus notis.

De incipientibus per H. Cap. LIII.

HAmatum uncis circundatum.
Hamula dicit ab hamo fiscinula, scilicet ad extrahẽdas carnes uel dispensandas in caldaria.
Harmonia ex multis vi uocibus coaptata moderatio.
Harpax rapax.
Harpe enim Græce rapere est, & est instrumentum orci.
Harpiæ, arum genus auium.
Hiacinthina uestis æthereo colore resplendens.
Hiacinthus herba, vel gemma.
Hebenus, arbor nigra Indiæ.
Hectecæ, solaria de cænaculorum parietibus eminentia.
Hemispheriũ, dimidia sphera.
Heros, uir fortis. Inde heroicum.
Hermaphroditus genus monstri in quo uterque sexus apparet.
Herilis, Dominus, uel Dominicus.
Helluo, uorax, ebriosus.
Hem, uox irascentis.
Herculaneus, eunuchus.
Heri, Domini.
Herilis, domicellus, idest Dominus minor.
Herinacius, animal paruũ spinosum.
Herma froditus, qui vtrumque sexum habet.
Herniosus ponderosus siue ruptus.
Herodius, falco vel girfaco.
Heroes, uiri fortes.
Hiberi, Hispani.
Hibleus, flos vel floridus.
Hydriæ, vasa aquarum.
Hymen, nuptię, uel carnẽ nuptiale.
Hibex, caprea.
Hypothesis Græcè dicitur arcus cœlestis.
Hiri, mensura in liquidis.
Hispidus, pilosus, spinosus horridus.
Histrio, dicitur ioculator, qui historiam motu corporis significat.
Histria, quædam terra.
Historiata, historiata, scilicet historias quasdam continens.
Histrix, quadruplex spinosus.
Hiulca, scissa, aperta.
Holitores, olerum distractores.
Homos Græce, totus.
Homos, similis vel æqualis.
Homonyma, cum unum nomen multa signat.
Homousion. eiusdem substantiæ, scilicet cum patre.
Homuntio, uel homunculus, homo non grandis formæ.
Hortipilatio, horror & erectio pilorum.

De incipientibus per I. Cap. LIIII.

IActura, damnum, quod vltro patimur.
Iambus dicitur, quia huiusmodi carmine solent poete detrahere.
Ibis, auis quædam.
Icon, nis Græce imago siue iconia.
Idea, Græce proprietas, uel consuetudo.
Idos Græce forma. Inde idolum.

Iecur,

Iecur,epar.
Illepidum,insuaue.
Illex,arboris species.
Illibata,incontacta incontaminata.
Illicere, suadere, inducere vel seducere.
Illuuies, squalor, immunditia.
Inaures, ab aurium foraminibus dictæ sunt quibus gemmę dependent, harum vsus in Græcia, quas puellæ vtraque, pueri tantum dextera gerebant.
Incestare,polluere.
Incestum quod committitur cum sacra virgine vel cum propinqua.
Incola. Aduenticius sed permanens.
Incolatus,peregrinatus.
Inconditus,incompositus.
Increbrescere,innotescere.
Incus, ferrum in quo cuditur, id est,fabricatur.
Innotescere,idest frequentari.
indagare,inuestigare.
indare,inserere,immittere.
indoles, proprie quædam imago futuræ virtutis in iuuene.
induciæ,dationes.
industria,solertia.
inędia,fames,tenuitas.
inertia,pigritia.
inerticula,vna nigra.
inetia,hærebus.
inextricabilis,inexplicabilis.
infandi,nefandi,id est nec nominandi.
infensus,offensus.
inficiari,crimen inferre vel negare,vel mentiri.
infrunitus, gulosus quasi sine freno moderationis, vel sine frunine.
ingenitum, innatum, consuetum.
ingruere,grauiter irruere.
initiare,sacrare.
initias, agrorum congiraria.
inolescere,inhærere, increscere.
impendia, impensæ sumptus, & lucra.
impetigo,sicca scabies prominens a corpore cum asperitate & rotunditate formæ.
implanare, delere, vel dolare.
impos, impotens, pusillanimis.
impræcari,intente rogare, optare,expugnare.
in præsentiarum, pro in præsenti.
impræceps, in profundo præcipitio.
in procinctu, in apparatu vel in militia.
impunes,sine crimine vel pœna.
inquam,dicam,vel dixi.
inquilini, qui alienam terram inhabitant vel colunt, scilicet aduenæ.
inscribere,accusationis est.
insignire, decorare,signum imponere.
insimulare, accusare ficto crimine.
insitum,insertum.
insolescere, contra consuetudinem agere.
insolentius,superbius.
insoleuit,inualuit,inhæsit.
institare, mortuum inuoluere.
institis lintheolis.
institor, negociator, vel nauigator.
insudare, cum sudore quærere.
insumere,assumere.
inmemerabile, perpetuum immortale.
intemerata, integra nulla temeritate violata.
intempestata, nox media dicitur, quia caret tempore, s. actu per quem dignoscitur tempus.
intentare, inferre,denunciare.
intercalare,interponere.
intercipere,decipere.
interlunium,tempus inter deficientem & nascentem lunā, scilicet.30.dies.
internitio,interitus.
internitium, bellum in quo omnes pereunt.
interpolatum,interpositum in terruptum vel varium.
interrasilis, interpolata celatutus.
interscapulum,spacium interscapulas.
intestabilis, sine fide & testimonio.
intestinum, domesticum.
inuolare, in volam, id est, in manum includere.
inuisere, respicere, visitare.
inuolucrum,dictum quod aliquid intus teneat inuolutum.
inurere, imprimere notas vel maculas.
ipothesis,Gręcè dicitur arcus cœlestis.
iter sabbari, vnum milliarium secundum legem.
itidem, ad ipsum vel iterum atque iterum.
iuba, coma.
iuuat,libet.
iugiter, perseueranter.
iuglandem nucem quasi Iouis glandem.
iunctus, dicitur eo, ꝙ iunctis radicibus hæreat.
iuniperus,genus arboris.

De incipientibus per K. qua tamen potius scriberentur per C. Cap. LV.

KAbrina. Laborem inferens.
kakosi inteton, vitiosa compositio.
Kai,cancelli.
kalamcutum, menta agrestis.
kalendas, dictas quidam putant,quòd apud veteres omnia mensium principia colebantur.
kancer, est animal maritimum.
kanifer,senex.
Kanti,acuti,
kappa,capitulum.
kappa, diuinarius voluntarius.
Kapisterium,quod agnis vel suronibus in caput ponitur.
kaplere, credendum proferre.
Kaplosus,elisus.
Kapa, apud poeticos caput dicitur.
karinantes, illudentes.
Karistea, dies festus inter cognatos.
Karistia,gratia.
Kathecuminus, in fide instructus.
Kathegoria, accusatio vel dilatio nominis.
Katholicus,vniuersalis.
Kaupo, negociator tabernarius.

De incipientibus. per L. Cap. LXVI.

LAbirinthus,ædificiū perplexum parietibus,qualis domus fuit dedali, vbi fuit minotaurus inclusus, dicta quia inde elabi nemo possit sine glomere fili.
Laberna, fur vel gladiator.
Labrum,vas ad lauandum.Inde & labellum, idem & labium,dicitur.
Labrusca,vitis Syluestris,quia in labris agrorum nascitur.
Lacerna,cucullа subtilis, vel pallium fimbriatum.
Laciniare,lacerare.
Laciniosum, pannosum laceratum.
Lacinia, extremitas vestis.
Lacteus circulus, via in sphęra,quam circuit sol & ex eius splendoris transitu lucet & alba fit.
Lacula,læ, vel laculata vestis, quæ lacus quadratos quosdā cum pictura habet intextos vel additos acu.
Lacunaria, quæ cameram sub tegunt & ornant, quæ & laquearia.
Lacus, fine lacuna idem quod stagnum.
Lagana, panes lati ac tenues.
Lagena,vas fictile. Inde laguncula.
Lagos,græcè lupus.
Lamia, dicitur genus monstri has fabulæ infantes laniare solitas ferunt.
Lamina, i. parua lama aurea ad modum dimidiæ lunæ facta frontem ornabat Pontificis.
Lanista,gladiator vel carnifex a laniando.
Lanugo.Prima barba a similitudine lanæ.
Lapates esse dicunt cibum ex oleribus confectum vel ollas minores.
Laquearia,lacunaria laruę,vmbræ damnatorum animæ ex hominibus male meritos dę-mones factos aiunt, quorum natura esse dicitur terrere paruulos & in locis garerire tenebrosis.
Lateres tegulæ.
Latex, liquor fontis, quia in venis terræ latet,vel quodlibet humorosum quod suo fructu clauditur vt vinum.
Latomi,lapidum cęsores.
Latrina,secessus publicus.
Lebes siue lebeta, olla ænea minor caldaria.
Lechytus ampulla olearia.
Lectica,lectus vel in quo consules portantur.
Legio maior,12.millia hominum,minor sex millia continet.
Lembus,nauicula.
Lemures,laruæ.
Lęno,impudicus vel stupri cō siliator,vel adulator.
Lenticula,vasculum olearium quadrangulum, vel in latere apertum exęre vel argento factum,a leniendo dictum.
Lepor, blandicies gratia suauitas.
Lętamen, fimus,quia facit arua lętari.
Lętaniæ,græce rogationes.
Leugas galli, stadia græci,nos vero milliaria dicimus.
Leuga passus habet mille centumquinque.
Leuiathan, serpens de aquis.
Leuigare, lenire dealbare polire.

Adhuc de eodem.

Liba vel libamina, sacrificia de liquidis.
Libare,fundere.
Libanus, mons Arabiæ, vel labor turis.
Liber, pater Deus vini apud Græcos.Liber enim vsum vini apud Græcos ostendisse fertur. Dicitur etiam liber interior tunica corticis.
Libertinus, olim liberti filius nunc vero a liberto factus vel possessus.
Libra perfectum habet pondus scilicet. 12. vncias, dicta quasi libera, quia omnia pondera in se continet.
Librarij,scribæ.
Licia,quasi ligia, filum innodatum quo, scilicet stamina telarum ligantur.Inde liciatorium.
Licinius,candela vel cicendola lucernæ.
Licon,græce lupus.
Lictor, apperitor vel percussor,vel ecclesiæ seruitor.
Lyen,splen.
Lyeum, vinum a Lyenon, id est soluere, quia nos a cura soluat.
Ligurtire, summatim degustare.
Lymbus, vestis vel circuitus clamydis vel lucubrum cuiusque rei.

Lymphari, bachare vel ſurere.
Lymphaticus, ſuribundus qui aquam timet, vel qui ex aqua quaſi diuinat.
Limpidum, præclarum purum perſpicuum.
Liniamenta, extremitates corporum.
Lippitudo, vitium oculorum cum ex crebra humoris effuſione palpebrę groſſeſcunt.
Lyrici, poetæ dicti à varietate carminum. Vnde lirura cæmentum & Lira a liniendo dicta.
Liuor, macula in corpore.
Lix, græce aper.
Lixa, olim dicebatur aqua. Vnde & elixare dicitur.
Loculus, locus in terra factus ad aliquid custodiendum.
Logium, rationale.
Lolium, herba tribuloſa.
Lora, retinacula.
Loramenta, laquearia.
Lotium, vrina, quia ea lota indumenta mundantur.
Lucina, luna.
Lucinantes, ſuadentes.
Lucubro, vigilo.
Lucubrationes, nocturna lumina. Inde lucubratiuncula, vnius noctis vigilantia.
Luere, purgare, pœnas ſoluere.
Luligo, genus auis.
Lumbricus, genus vermis inteſtinorum.
Lumbare, cinctorium lumborum.
Lunaticus epilenticus, i. caducus.
Lunulę, mulierum ornamenta in lunæ ſimilitudinem bullulæ aureæ dependentes.
Lupanar, proſtibulum vbi meretrices quaſi lupæ miſeros rapiunt.
Lupata, frena dura & aculeata ad ęquos domandos.
Luridum, pallidum, ſordidum.
Luſcus, qui minus eſt videns.
Luſtra, obſcura ferarum lacibula.
Luſtrare, videre circumire.
Luſtrum, ſpacium quinque annorum.
Lutrum, vas quoddam ſiue cōcha ad lauandum.
Luxis, laxatis ſiue quaſſatis.

De incipientibus per M. Cap. LVI.

MAcarius græce beatus.
Macellarius, laniſta.
Macellum, vbi mactantur vel venduntur pecora.
Macerare, cruciare, lacerare.
Machina, fabrica, inſtructio exquiſitio, argumentum.
Macros, græce longus.
Macte, maior factæ vel magis aut etiam verbum eſt bene alicui optantis.
Macula, turpitudo, nota.
Madidum, infuſum.
Magalia, caſæ paſtorales.
Magiſtratus, prætores vel conſules quaſi maiores reliquis officijs.
Magnatus, nobilis, potens.
Magnes, genus lapidis.
Magnificentia, celſitudo largitas.
Magnopere; magno opere, vel ad magnum opus neceſſarium.
Magi, malefici ſapientes mathematici.
Maieſtas, dignitas, autoritas gloria, vel numen.
Malagma, empiaſtrum.
Malaxatus, ſubactus, vel maxillatus.
Malę, maxillæ.
Malefidum, infidum, periculoſum.
Malegratum, ingratum.
Malleolus, nouellus palmes.
Maleſuada, male ſuadens.
Mallonen, græce comam.
Malumpunicum, quia de punica regione tranſlatum.
Malus, arbor, vel vanus.
Mammona, diuitiæ vel dęmō qui præſidet auaritiæ.
Mammotrecti, pueri lac ſugentes quaſi mammas trahentes.
Manhu, quid eſt hoc.
Mancia, ſacrificium.
Mancipare, quaſi manu tradere, vel manu captum adducere.
Mancipium facere, in ſeruitutem redigere.
Mancus, manu ancus.
Mandare, commendare, committere deponere credere vel in fidem tradere.
Mandere, manducare.
Mandibula, mola dentium.
Mandragora, genus herbę.
Manes, vmbræ vel inferi animæ, vel dij defunctorum.
Manere, reſtare, expectare.
Mania inſania.
Manicare, mane ire.
Manicæ, manuum vincula.
Manicleata, tunica manutrita.
Manipulus, ligatura, cuneus. 200. militum.
Manſa, comeſta, manſueta.
Manſum, fundum vel domus.
Mantica, bargila, ſportella.
Manticula, victoria, pera.
Manticulare, fraudare vel furari.
Mantile, velamen menſæ vel mappa.
Mantum, quod manus tergit.
Manus multitudo, poteſtas.
Manubiæ, prędę, quia manu capiuntur.
Manuducere, tenendo ducere.
Manumiſſus, libertus quaſi manu emiſſus.
Manzer, de ſcorto natus.
Mappalia, caſæ paſtorales.
Mappa, cui apponuntur epulæ Inde mappella.
Maran, amarum.
Maratana, Domini aduentus, vel Dominus venit, Syrum eſt.
Marcidus, laſſus, grauatus, languidus.
Marcus, malleus maior. Inde marculus.
Mare, totum elementum.
Maria vero partes maris.
Margo, extrema pars cuiuſq; loci.
Mars incantator.
Mars, pugna.
Marſupium, burſa uel ſacculum.
Martia, gens Romana. Sic martia mœnia.
Martius campus, ideſt Romanus.
Maſticina, crocea.
Maſtix, reſina lentiſci.
Maſtruga, fortis vel uęſtis ex ferarum pelliculis.
Mathematici, genethliatici, qui uitam hominum ſiderū momentis conſtituunt.
Materia, ſilua, occaſio.
Matrona, vxor, quia iā in matrimonium uenit.
Matrix, in qua fetus generatur.
Maturare, accelerare.
Mauors, belligerator.
Mauortem, matronale operimentum, quod caput operit.
Mauortia, idem quod martia id eſt, Romana vel belligeroſa.
Mauſeola, ſepulcra.

Adhuc de eodem

MEander, quidā fluuius.
Machanię, ingenia fabrorum.
Meapte, meipſius.
Mechanica, peritia fabricandi res quaslibet.
Meaptus, fatuus.
Meditulium, medius locus, vel locus meditationis.
Megas Græce, magnus. Inde,
Megacoſmus, ideſt maior mūdus.
Mela, Græce, mala.
Melam Græce, nigrum. Inde melencolica, quia fel in nigredinem conuertitur.
Meleſia, compoſitor cantus, vel meditationis locus.
Melos, dulcis ſonus.
Melota, lamata.
Melotos, pellis caprina uel ouina, a collo pendens præcincta uſque ad lumbos. Sic dicta, quia prius ut quidam exiſtimant fiebat de pellicu lis, melonum. Eſt autem habitus, qui neceſſarius eſt ad opis exercitium.
Membrana, pergamena, quia ex membris pecudum detrahuntur.
Mœnalias paſtorales.
Mene Græcę, luna.
Mantor, inuentor.
Merum, purum.
Meritum, dignum.
Meta, ſignum receſſus, circuitus, terminus.
Metari, conſtituere uel locare, finire.
Metellus, mercenarius, qui metit.
Metron Græce, menſura. Inde metreta, & metropolitanus a menſura ciuitatū quibus præſidet. Eſt autē metreta menſura liquidorum continens ſex ſextarios.
Migma Hebraicè, mixtura.
Milliarium, mille paſſibus terminatur.
Mina, habet. 60. ſiclos.
Mimi, ioculatores.
Minitari, frequenter minari vel comitari.
Myoparo, nauis piratica.
Myrtus, genus arboris.
Miſilia, haſtilia.
Mirmice, formicę.
Miſſitare, frequenter mittere.
Miſſorium, concha modica.
Myſterium, ſecretum uel ſacramentum, uel occulta præfiguratio. Inde myſticum.
Mythos Græce, fabula.
Mythiton, fabulare.
Mna, habet libram unam, vel dragmas. 8. Alij. 12. quod libras duas, & ſemis.
Medialus, per quem axis uoluitur.
Modulatio, dulcedo vocis.
Molles, qui ſemen in terram effundunt.
Moliri, conari, fabricare.
Monarchia, principatus.
Monas Græcę, ſingularitas.
Moneta, ſimilitudo.
Monile, ornamētū ex gēmis, qđ pēdete collo fęminarū.
Monumētum, amoris pignus vel memoria.
Monocors, unicornis.
Monaptota, unius tantum caſus, ut frugi.
Monos Græcè, ſolus.
Morio, amens.
Moron Græce fatuum.
Moroſus, difficilis, faſtidioſus.
Mortaria, ubi ſemina trita mortificantur.
Morticinium, in quo ſanguis animæ mortuus eſt.
Multare, ideſt manducare, calcare percutere, frangere, mitigare.
Mulctra, uel mulctrū eſt uas ubi lac mulgetur. Idem, & mulgarium.
Muliebria, menſtrua.
Mulio, ſeſſor Muli.
Mulſum, ideſt potio ex aqua, & melle.
Mulcta, uel verius multa, dānum pecuniæ.
Mulctare, condemnare, calcare, affligere.
Multipharię, multis partibus.
Munia, officia uel tributa.
Munacus, qui munera capit, uel qui munera fiſci accipit, hi ſunt curialium maiores.
Municipales, autem originis ciues, & in loco officium gerentes.

Municipium, ciuitas a muniis, idest officiis.
Munifex, munera dans.
Murra genus ligni de quo fiunt ciphi.
Murena, genus piscis. Inde murenulę, cathenulę auro in virgulas lente scentę cōtextę ordinis flexuosi in similitudinem murenę piscis vel serpentis, quæ ad collum ornandum a capite desinentes aptantur.
Murex, eminens, acutū, præruptum, excelsum, saxum vel cacumen montis.
Muria, liquamen.
Musac sabbati, gazophylacium regum, sicut corbonā sacerdotum vel secundum Hebræos organū erat quo in sabbato cantabatur.
Muscinoes, bibiones.
Musculi, capita neruorum vel curtia nauigia.
Musitare, passerum est.
Muscius, genus soricis.
Mutilare, cadere, vel truncare, debilitare.
Mutire, canum est, & est gānire, vel submurmurare.
Mutuare, & commodare differunt. Nam qui mutuum dat aliud recepturus est, q autem commodat idem sibi reddi desiderat.

De incipientibus per N. Cap. LVII.

Nabla, idest psalteria.
Nayades, deæ maris.
Naoz Græcè, templum.
Napta, purgamenta lini, uel cniuslibet rei, uel genus fomitis apud Persas.
Napus, & nardus herbę.
Nardum, genus odoris optimi.
Nathinnei Hebraice, Græcè dicūtur hypodiacones.i. subdyacones.
Nationes, homines vagi, sine lege, quasi sic nati, qui & gentiles quasi sic geniti scilicet in præputio.
Nauare, operā dare, vel studio se implere, cogere.
Nauclerus, dominus nauis.
Naufragium, portus ubi naues, sæpius franguntur.
Nauicularius, nauium fabricator.
Naulum merces nauigii.
Nausia, uomitus.
Nantica, res naualis.
Nauus, agilis studiosus.
Necessarii, amici vel propinqui. Inde necessitudo.
Nec sila.
Nebulo uanus, mendax latro.
Necessitudo, affectus vel ꝓpinquitas, amicitia.
Nec immerito, non sine causa.
Neue, ut non.
Nectar, odor, arbor quædā, vita deorum, potus Angelorum.
Nefandum vel nefariū, execrandum, uel nec dicendū, vel sceleratum.
Negocitę, id est opifices, mercenarii.
Negocium, causa vel actio.
Neuię, deliramenta, uel mēdacia, uel carmina senilia, & funebria.
Neoficus, rudis, nouellus.
Neomenia, nouilunium. Calendę.
Nepos, luxuriosus, prodigus euersor, gluto, nequam, pnitiosus, vel fugax.
Neri, pensa mulierum.
Neruici, funes de neruis facti.
Nere, filare.
Neruus, cyppus.
Neruosum, robustum, rigidum.
Neu, neque.
Neuterici, idest iuuenes, mi norès nouicii.
Neuus, macula.
Nibatus, splendidus.
Nihil, compositū est ex nil & hilo. Hilum dicit Varro signare medullam ferulę.
Nihilipendere pro nihilo habere.
Nicolaitę, quidam hæretici.
Nicromancia, mortuorū diuinatio.
Nictycorax Grecè, noctis coruus, & est bubo secundum quosdam, secundum alios noctua, magis autem videtur esse bubo, nam in Deuteronomio pro duobus ponuntur nictycorax, & noctua.
Nidor, odor virus.
Nisa Græcè, ignis odor, qui latinis nidor dicitur.
Niger, quasi nubiger.
Nympha, sponsa in nuptiis, vel dea aquarum, musca pastorum.
Nimirum, vtiq;.f.nec mirū.
Ningere, niuare.
Nisan. Aprilis.
Nisans, implicans.
Nitela, nitor quasi species salis.
Minalę, niueum, candidum.
Nixus, munitus, inclinatus, incumbens.
Notisuca, luna.
Nodus inuolutio.
Nola, campana, sic dicta a ciuitate campanię huius nominis, ubi primo facta fuit.
Non me fugit, non me præterit.
Norga, sordes maris.
Notma, regula, forma.
Nostrates, de nostra patria.
Nota. idest macula, inscriptio, signum.
Notus, ventus qui & auster, vel Nothus homo de adulterio uel concubina natus, vel qui patre nobili, & matre ignobili generatur.
Nouacula, dicitur ab innouando.
Nouale, ager primum proscissus, vel qui annis alternis vacat, nouandarum sibi virium gratia.
Nouare, reparare.
Nouissimum, uilissimum.
Noxa, culpa, uel pœna.
Nubilis, ad nubendum abilis.
Nubilum, cæcū, obscurum.
Nocicula, amigdala.
Nudiusterius, aduerbiū tēporis, & ulterius signat tēpus, quàm heri.
Nuga, turpicudo, macula.
Nugaces, vani, fatui.
Nugas, vanos, inutiles, Hæbreum est.
Nugigerulus, turpis nunci⁹.
Nuere nutam dare, promittere, aperire.
Nullatenus, nullo modo.
Num. nunquid.
Numen. potestas claritas dignitas.
Numerarii, qui publicum numerum ærariis inserunt.
Numisma, solidus nomine effigieque signatus.
Numularius, campsor.
Nundinę, cōmercia vel mercandi loca.
Nusciosus, qui uespere plus videt.
Nutare, titubare.
Nutus, signum, præceptum, potestas.

De incipientibus per O. Cap. LVIII.

O litera per se aliqn̄do est interiectio admirantis, sicut cum dr̄ o rem magnā, aliqn̄ aduerbiū, exclamantis, ut o conditionē miserā, aliqn̄ ꝓnomen, uel articul⁹ nt̄i casus, ut o ille.
Oa Græcè, oua.
Obaudire, obedire.
Obcludere, præcludere.
Obducere, claudere, operire.
Obductio, oppressio uel mors.
Obelus, virgula ferrea.
Obesus, pinguis, refertus.
Obire, fugere, circumire, perire, expiare.
Obites, intentio, uel genus serpentis.
Obiurgare, increpare.
Oblatrare, obloqui, obmurmurare.
Oblectamentum, delectatio solatium.
Obliterare, delere, vel obliuisci.
Oblituit, latuit.
Oblitū, media corrcp. linitū.
Obloqui, idē qd̄ oblatrare.
Obluctari, reniti.
Obnoxie, firmiter, uel intente aut totis viribus.
Obnixus, constrictus, uel obligatus, uel subditus.
Obnubere, obtegere.
Obolus. 20. pars sicli.
Obrepere, decipere.
Obrisum, aurum coloris optimi, dictum eo, quod splēdore irradiet.
Obriguit, obstupuit, uel indurauit.
Obsepta, opposita uel circūclusa.
Obsita obsessa.
Obsoleuit, dissuescit, euanescit, recedit.
Obsordet, insolescit.
Obstetrix, quæ parienti assistit adiutrix.
Obstinatio mentis duricia, pertinacia, uel perseuerantia.
Obstupuit, stupefactus est uel percussus est.
Obstrepere, obloqui.
Obstringili, genus, calciamēti.
Obtemperat, obedit.
Obtēdit, opponit, prætēdit.
Obtestor, cōtestor, rogo, adiuro.
Obtigit, contigit.
Optio, electio.
Obtrectatio, inuidia.
Obtruncare, occidere, vel caput præcidere.
Obtutus, aspectus.
Obuenire, ꝑter spē euenire.
Obumbrare, tegere.
Occasio, facultas.
Ocinum, genus oleris.
Occi pitium, capitis pars posterior, idest post auriculas.
Ocistrio Græce, tabernari⁹.
Ocyter velociter.
Ocyus, velocius.
Ocreę, tybialia calciamenta, quia crura tegunt.
Oculatus, videns & prudēs.
Occupat, anticipat.
Occursar, obuiar.
Odeę, Græcè, via.
Oeclionomia, dispositio vel præparatio.
Oephi, decima pars chori, id est modii tres.
Oena Grecè, elementa.
Oestrus, tabanus.
Offa, pars frusti escę. Inde offe lla.
Ofi Græcè, coluber.
Ofax Hæbraice, aurū obrizum.
Officere, tingere, vel nocere.
Olea, arbor cuius fructus oliua.
Oleaster, arbor siluestris oliuę foliis similis oliuę.
Olfactoriala, vascula muliebria, quibus odoramēta gestantur.
Olympias, uel olympiada spacium quatuor annorū.
Olympum, cęlum, mare.
Olympus mons Macedonię altissimus.
Olitor, hortolanus.
Olon Græcè, idest totum. Inde olocaustum, totum incensum.
Olosara, vestis tota serica.
Olor, Cignus.
Omen, augurium.
Omentat, expectat.
Omonyma, similia uel vninomia.
Omousion, assimilatio, uel eiusdem substantiæ.
On Græcè, id est Asinus. Inde.
Onager, Asinus agrestis.
Onix, gemma quædam.
Onocentaurus, homo mixtus Asino.

Onocrotalus, idest auis rostro longo.

Adhuc de eodem.

OPpansum, idest obiectum extensum.
Operepræcium, necessarium vel magnopere.
Operiri, expectare, rogare.
Operosum, laboriosum.
Oppetere, occidere, vel mori.
Opidani, qui in locis ceteris a Roma habitabant Nam qui in vrbe vrbani. Sola enim Roma vrbs, cętera oppida.
Oppidò, omnino vel valde.
Oppignorare, dato pignore colligare.
Oppilare, obdurare, occludere.
Oppilio, pastor ab ouibus dictus.
Optima, fęcunda, fertilis, abundans, diues, pinguis.
Opinio, fama, rumor.
Opimachus, lacerta.
Opipera, conuiuia opulenta.
Opion, succus papaueris.
Opo Gręce, idest succus. Inde.
Opobalsamum.
Ops, opem ferens.
Optimates, summi, vel excellentes.
Optio, electio.
Oracula idest responsa diuina, vel ipsa delubra, vel templa de quibus dantur rñsa.
Orbare, priuare, auferre.
Orbita, strata.
Orca, vmbrosa, vel vrceus.
Orcestra, pulpitum scęnę vbi cantabant comici.
Oreulus, præsagium.
Orcus, mors, vel Deus terræ, secundum paganos.
Ordo, idest gradus dispositio, distinctio.
Orphani, Græcæ pupilli.
Organum, nomen est omniũ vasorum musicorum, sed illius proprie, quod inflatur follibus.
Orge, idest ira.
Orgia, ministeria sacra liberi.
Orion, stella in septẽtrione.
Oriundus, natus.
Ornus, arbor, quæ & alnus.
Orobum, legumen, quod & vitia dicitur.
Oros Græcè, visio somni.
Orsus, locutus, vel loqui cæpit.
Ortigia insula. Vnde ortigometra genus auis, require infra.
Orthodoxus, recte credens, quasi recte gloriæ.
Orthos enim Græce, recte latine dicitur.
Osanna, saluifica.
Oscitatio, oris apertio vel extensio.
Oscilla, genus ludi proprie funis ligatus agitatione per ducens sedentem.
Osores, odium exercentes.
Ostenta prodigia, auspicia.
Ostenrat, sæpius iactāter ostendit vel præfert.
Ostentui, prodigio, vel monstro.
Ostra Græcè, idest testa. Inde ostrea.
Ostrum, purpura, vel odiosum.
Ouare, gaudere, gloriari.
Oxi, apud Græcos acutum. Inde oxea, acutus, accentus vel morbus.
Oxi etiam acetum. Vnde oxigarus acetum cum liquamine permixtum, & oximel, ex aceto, & melle.

De incipientibus per P. Cap. LIX.

PActum, idest decretum, lex, institutum, conuentio.
Paculę, eloquentiæ.
Pagi, loca inter agros apta ędificiis.
Palla, velamentum vel vestis superior.
Palantes, fugientes, errātes.
Phalanx, legio vel multitudo ordinata.
Pallax dolosus, & fallax.
Palatę, massę de ficis recentibus compactę.
Phalera, ornamenta equorũ sermonum.
Phalerare, ornare.
Phalernum uinum a Phalerna regione, vbi nascitur optimum.
Phana templa idolorum.
Phanatici templorum ministri vel qui futura prędicāt.
Phago Græce commedo.
Phagoledoros maledictio ledron enim Græci maledictum, & qui aliis detrahũt maledictis, quasi se pascũt.
Pales, dea pastoralis.
Palestra, lucta, vel locus vbi exercetur.
Paliurus, herba spinosa.
Palmaris, magna, præcipua.
Palmes pars vitis vbi uua nascitur.
Palma, gubernaculi pars vna Inde palmula, extrema remi latitudo.
Palmus, quatuor habet digitos.
Palpitare, tremere, animam trahere.
Palpo, manu tento.
Paludamentum, insigne erat pallium imperatorum cocco, & purpura auroque distinctum.
Paludes, loca aquosa.
Pan Græce, omne. Pā quoq; pagani Deum dicunt, vel incubum, Latini siluanum Deum rusticorum.
Panerethos, Ecclesiasticus dictus a pan. quod est totũ & ars quod est virtus, quia omnium est instructiuus.
Pandecter, omnia ferens, & vetus, & nouũ testamentũ.
Pandum, recuruum.
Pangere, cantare, defigere, plantare.
Panthera, genus bestię, vel restis vel rethe.
Pantheus, quasi omnium Deus.
Pauper, genus herbę.
Papillę, capita mamillarum.
Papilio, tabernaculum, a similitudine papilionis volātis.
Papyrus, eo quòd igni, & cereis sit aptus. Idem & bibula, eo quod humorem bibat.
Papyrio, vas de papyro.
Papula, paruissima cutis erectio circumscripta cum tubore.
Papus Græce, auus.
Parabola, obscura, similitudo, vel comparatio.
Paraclytus, cõsolator, vel aduocatus.
Paradisum, viridarium.
Paradoxon, quę dicimus inopinata accidisse.
Paraphrastes, falsus locutor vel potius ille, qui veritati vel sententiæ pro possę innititur, sed in verbis proprietatem interpretationis non sequitur.
Paragoge, est appositio ad finem dictionis.
Pharmatia medicina vel maleficium.
Parapsis, gabata vel catinus, & est vas quadrangulum, & quadrilaterum.
Parasceue, præparatio.
Parcę, fata.
Parduelis, hostis.
Pardus, genus bestię.
Parentalia, conuiuia gentilium in morte parentum statuta, quæ in eorum anniuersariis celebrabantur.
Parthicusis, est interpositio causæ.
Patet, constat.
Parricida, parentis interfector.
Parilis, æqualis.
Parius, genus marmoris.
Paro, nauigium piratarum.
Parsimonia, parcitas.
Passim, promiscue vel indifferenter, vbique.
Pastinare, plantare.
Pastosoria, talamu vel cubilia leuitarum, atria templi.
Patentes campi, idest lati.
Patera, fiala, a potando.
Paticus, mollis, vel qui succumbit masculo, quia patitur non agit.
Pathos Græce, perturbatio.
Patrare, perficere.
Patresconscripti, senatores.
Idem, & patricii, quia prouident, reipublicæ sicut patres filiis.
Patronymica, nomina dicũtur eo, quod trahuntur a patribus.
Patronus, defensor, aduocatus.
Patruelis, patrui filius.
Patulę, patentes.
Pauxillum, parum.

Adhuc de eodem.

PEcullari, furari de peculio.
Peculium, pecunia, & est dictum a pecudibus, in quibus veterum constabat vniuersa substantia.
Peculiare, familiare.
Pedagogus, idest pedissequus vel eruditor paruuli. quasi pedem eius agens, idest ducens.
Pedalis, a pede, idest fundamento.
Pedetentim, idest paulatim, vel caute, quasi pede tentādo.
Pedor, fętor, squalor.
Pedica, laqueus quo pedes illaqueantur.
Pelasgi, Græci.
Pelex, adultera, concubina.
Pellicanus, auis quædam, require supra.
Pellicere, illecebrare, seducere expellere.
Pelta, scutum breue.
Phlebotomum. ab inscisione quæ Græce dicitur thomũ.
Penates, domus aręsoci, Dii patrii.
Penes, apud.
Peui, Aphri.
Pensio, præcium, exolutio.
Pentapolis. regio quinque ciuitatum.
Pentateucum, quinque libri Moysi.
Penula, lucerna vel scola, siue pallium cum fimbriis longis.
Penum, acumen, vel telariũ.
Peplum, operimentum muliebre.
Pepo, genus herbę.
Pepulum, speculum vel spelunca.
Pera, sportella, pellis, quæ & merota dicitur.
Peragrat, ambulat.
Percitus, concitus vel commotus.
Percõtor, inquiro, interrogo.
Perculit, percussit, occidit.
Perduelles, hostes.
Perduelliones, rebellationes.
Perhendie, post cras.
Perfunctorie, inaniter, vel trāsitorie.
Pergula, tuguria parua, in alto posita.
Peribolus, murus cingens vel deambulatorium.
Periphrasis, circumlocutio.
Perinde, aduerbium comparandi.
Perinside, omnino.
Periodus, ambitus vel circuitus, vel ultima clausula, quæ totam sententiam cõcludit, cuius partes sunt cola, & comma.
Peripsima, purgamentum pomi, uel cuiuslibet rei.
Perichę, idest, armille pedum mulierum.
Peritonium, circumcisio.
Perizomata, idest succinctoria, quibus taurum genitalia tegebantur.

Pernix,

Pernix, fugax, velox.
Pernicies, mors nocumentū vel exitium. Inde perniciosum.
Pernox, velox peruigil.
Pero, calciamenti species.
Perorare, declamare, precari, asserere.
Perosum, odiosum.
Perpendiculum, linea vel regula.
Perperam, non recte.
Perperum peruersum.
Perpes, iugis.
Perplexum, implicatum, inuolutum variis nodis colligatum.
Perpreceps, pro præcipitiū.
Persepe, sepissime.
Persequi, insestare, vel fugiē tem sequi.
Persicum, genus pomi.
Pertesum, tediosū, molestū.
Pertinax, auidus, vehemens.
Peruicax, cōtumax, rigidus, obstinatus. Inde peruicacia.
Peruulgatus, insignis, famosus.
Pessimari, affligi.
Pessulum, pistillum.
Pessum, interitum.
Preceps, profundum.
Pessundare, pręcipitare, euertere destruere.
Petalum, lamina aurea.
Petulās, impudens, impurus, spurcus, & lasciu⁹, a petēdo.
Petulcus, idem.
Peusis, soliloquium.
Piaculum, scelus peccatum, quod expiari potest, vel sacrificium, quod purgat quasi expiamentum.

Adhuc de eodem

Pictatia, petiæ, quæ soleis perforetis apponuntur.
Pictones, qui uincuntur in picturarum certamine.
Picturatum, intextum.
Pious, genus auis.
Pigmei, quidā homines statura cubitales.
Pigmenta, quasi piligmenta, quia in pila tunduntur. Vnde.
Pila terit pultes, &c. Dicitur etiam eilas vas in quo tunduntur grana.
Pilus autem instrumentum, quo tunduntur.
Pilleum, quo caput tegitur.
Pilosi, genus dæmonum.
Philos Græce, amicus vel amor.
Pilus, hasta vel contus, unde in pila aliquid tunditur.
Pionia, penna. Inde & piunula.
Pionia Græce, cadauer.
Pionia, quædam herba.
Pyra, genus sepulchri, vel rogus aut cōgestio lignorum vbi mortui cremantur.
Pyramis, sepulchrū, vel figura in modum ignis consurgens.
Pyr enim Græce ignis.
Pyrate, latrones marini, ab incendio nauium, quas capiebant dicti.
Pythernus, mons est a crebris fulminum ictibus dictus.
Piscina, dicitur p antiphrasim aqua collecta non habens pisces.
Pisticum, fidele.
Pistis enim Græcæ fides.
Pitriasis, surfures in vrina.
Pituita, idest humectatio, q̄ ab oculis fluit.
Python spiritus.
Phytonicus id est ventriloquus, scilicet de ventre loquens, vel ars diuinandi, dicta a Phytio apolline a quo est inuenta.
Placenta, est panis dulcis ex simila, & oleo vel adipe mellitus.
Placidus, lenis, iocundus, vel qui in omnibus placet.
Placita, consilia, visa, censa.
Placor, lætitia.
Placatio, placitum.
Plane, ordinate, aperte.
Planetę, stelle erraticę.
Plantarium, plantula quæ cum radicibus euellitur, & alibi plantatur.
Plaston Græce, fictum. Inde plastes.
Plaudere, manus complodere.
Plebiscita, plebis consulta.
Plecta, crater vel eorum cura vel tricatura sicut, quæ fit de iunco.
Pliades, septem stellę ante genua tauri.
Plodere, repercutere.
Plostellum, a plaustro diminutiue, quod est genus vehiculi.
Pluma, acus. Inde plumariū acubitum.
Plusculum, plusquam oportet.
Podas Græce pedes. Inde podagra, pedum dolor.
Poderis, talaris vestis.
Poepa, carmen poetę.
Polenta, farina subtilis de fabis aut tritico.
Poliandrion, multitudines.
Poliandrum, tumulus mortuorum.
Polymita, vestis multorum colorum.
Polinctores, humatores vel sepultores quasi pollutorū vnctores, idest cadauerum curatores.
Polidiou, herba.
Polis ciuitas.
Pone, post.
Popinę, nundinę, stationes coquinę.
Propino, gluto, consumptor, vel prodigus.
Portenta, signa, mirabilia.
Pos, pes.
Positura, idest figura apposita ad distinguendos sensus per cola & comata, & peryodos.
Postliminio, post captiuitatem, vel parentum mortē, tunc enim, quod amiserat quisque reperit.
Posthumus, puer qui mortuo, & humato patre nascitur.

Adhuc de eodem.

Practica, actiua, pragma Græce, causa. Inde pragmatica, negocia dicuntur.
prassa, casta.
præcipue, maxime, egregie.
præco, qui ante canit uel dicit.
præpex vel præquox vel pręcoqua, uua permatura, quę citius coquitur.
præconium, prædicatio vel laus.
predes, fideiussores, præceptores.
prædestinare, præparare prę sentare.
prædium, ager, fundus, vicus possessio.
præfatio, prælocutio.
præfectus, præses, custos.
præfinitum, præscriptum, dispositum.
præfocare, strangulare.
prælum, torcular.
prandere, mandere.
præpes velox, percurrens, idem præpos.
præputie, pomorum dicta sunt eorum vnne fles cadit buæ etiam ibolis immolabantur.
prærogatiua, excellentia.
prærruptum, præceps, scopulum.
præsagium, præscientia uel diuinatio, uel sinum.
præscriptio, præfinitio, uel certa diffinitio.
præsertim, præcipue.
præsidium, auxilium, refugium.
præstare, præcellere.
præses, prouincię pręsidet.
præstigium vel præstigia, ludificationes, fantasię, mendacia, insidię, doli.
præsto, adesse, præsens esse.
præstolari, expectare.
præstringere, leniter tangere, vel transcurrere.
prætexere, vestire, operire.
prætexta, ante posita, uel pallium puerorum nobilium, qui inde prætextati dicebantur.
prætores, quasi præceptores ciuitatum. Inde prætoriū vbi residebat prætor ad discutiendum causas.
præuaricator, transgressor, vel malę fidei aduocatus.
pridie, ante vnum diem.
primores, primarii.
prætiola, dicuntur a prætorio per diminutionem, & sunt domunculę in nauibus, vel cellaria in quibus merces præciosissimę reponuntur.
premo Græce, lenisco.
priuilegium, priuata lex vel lex priuatorum, contra legem publicam a principe concessa.
problema, enigma, quæstio.
probra, obprobria.
procacitas, impudentia.
procerum, altum, eminens.
proci, petitores nuptiarum.
procare enim petere est.
procinctus, apparatus, expeditus.
procliuum, facile.
procreare, generare.
proculus, qui nascitur absente patre, vel qui cum patre peregrinat.
prodigium, monstrum.
prohdolor, idest cum dolore loquor, & est interiectio dolentis.
prophanare, polluere, violare.
profectò, pro certo, manifesto.
profligiat, idest cędit, interficit prouidet, accelerat, proficit, affligit, proiicit.
profundit consumit, dissipat. Inde profusus, idest p̄digus.
prognatus, progenitus.
prognostica, signa curationis, uel præuisio ægritudinum.
proinde, itaque, deinde, uel ex inde.
prologus, prælocutio.
proluit profundit, abluit.
proluuies, squalor sordes.
prominens, altus insidens.
promiscuum, commune confusum.
promptuarium, thesaurariū cellarium.
promulgare, aperire, manifestare.
promontoria, rupes in maris litoribus præminentes.
pronepos, nepotis filius.
propalare, diuulgare.
propitiare, sacrificare.
propitiatorium, propitiationis oratorium.
propter, prope, uel iuxta.
propugnat, adiuuat, defendit.
pro re, pro iure, pro necessitate, pro causa.
proreta, magistra nauis.
prorogat, prolongat, prorumpit, emittit, aperit.
proruit, cadit.
prosa, est oratio prosusa, & a lege metri soluta.
prosapia, genus, progenies.
proscriptus, exiliatus, damnatus.
proselitus, peregrinus, de lege una ad alteram transiens.
protelat, protrahit.
protestor, clamo moneo.
prouehit, promouet, portat.
prouentus, euentus, sors, exitus, prima artium studia.
pruna, carbo ardens.
prurigo, dicitur a perurendo.
psaltes, qui psalterio canit.
pseudo, falsum. Inde pseudographus falso inscriptus.
pubertas, adolescentia.
puberes enim adolescentes dicuntur a pube, idest pudenda

denda corporis parte, eo quod hæc loca, scilicet genitalia vel suguma, tunc primum lanuginem ducunt, & generare iam possunt.
publicanus, qui publica vectigalia exigit.
puerpera, puella primi partus.
Pupillaris, calamus scriptoris, vel tabella, quæ pugno includitur.
pugio, mucro, a pungendo.
pulla, vestis nigra.
pulmentum vel pulmentarium a pulte dicitur, sed si ue sola pultis, siue aliud, cum eo sumatur, ita vocatur, quinetiam (ut æstimo) quicquid cum pane comeditur, quod vulgo cõpanagium dicitur.
pulpa, caro sine pinguedine.
puluillum, plumatium, puluinar, templum, ara sacra, vel capitale.
pumex, lapis spongiosus, & aridus.
punica, Aphrtea.
puniceum, rubeum.
pupilla, medius oculi punctus.
pupillus orphanus.
purulentum, putridum.
pus, custodia, uel putredo.
pustula, in superficie corporis turgida collectio.
putare, superflua resecare.
putamen sectio.
putor, idest fętor. Inde putridus.
putre, corruptum.

De incipientibus per Q. Cap. LXI.

QVa de re. quamobrẽ.
Quadrans, quarta pars uncę, vel temporis cuiuslibet rei.
Quadrifidum, idest in quatuor fissum.
Quantotius celerius.
Quatenus, vt quousque qua ratione.
Quaternio, quatuor habens sub se milites.
Quæstionarius, quæsitor.
Quæstor pecuniæ publicæ prærogator, vel iudicii actor.
Quæstus, lucrum.
Quid sibi vult, quid spectat.
Quin, qui non, uel immò.
Quinimmo, immo potius.
Quinio, quinarius, vel, qui habet tot milites sub se, sicut quaternio, vel ternio.
Quintilis, Iulius mensis.
Quirites, populi vel senatores Romani, a Quirino, idest Romulo.
Quisquilię, purgamẽta vel sordes.
Quo, ut ubi.
Quocirca, quamobrem.
Quo pacto, quomodo, qua ratione.
Quorsum, qua versum.
Quærulus, tribunal.

De incipientibus per R. Cap. LXII.

RAbi vel raboni, idest magister.
Rabula, rabidus.
Racha, vanus, vacuus, sine cerebro, & est interiectio indignantis.
Raphanum, herba quædam.
Ralla, vestis rasilis.
Ramalia, rami uel frondes arborum.
Ramentum, rasura cuiuslibet rei.
Ramnus, arbor humilis spinosa.
Rapa, herba.
Rapidum, velox.
Raptim, celerrime.
Ratum, firmum.
Ratus, arbitratus.
Reboat, resonat.
Recensere, numerare, recognoscere.
Reciprocum, reuertens, uel iniucem redditum.
Reclamat, recusat, contradicit.
Reclinatorium, fultrum, quod caput reclinantis sustẽtat.
Reconciliat, dissidentes repacificat.
Reda, genus vehiculi quatuor habens rotas.
Redamat, amantem amat, respondet.
Redimiculum, succinctoriũ. vel subbrachile, uel illud quo mitra in capite fœminarum alligatur.
Redimitus, coronatus.
Redimitę, res quæ a prædonibus redimuntur.
Rediuiua, renascentia.
Reduces, redeuntes.
Redundat, affluit, exuberat.
Refellit, reuincit,
Refertum. Repletum.
Refocillat, recreat, reficit.
Refrigatur, refringit, obsistit, impedit, contendit, refricat, repetit, rescindit, recusat, retractat.
Refuto, recuso, reuinco.
Regulus, basiliscus.
Relegare, in exilium mittere.
Remoratur, detinet, cohibet.
Repagula, retinacula.
Rependens, compensans.
Reptilia, quia repunt, id est ventre, & pedibus.
Resides, ociosi, quieti, residui.
Resina, gummi quodlibet ex arbore fluens.
Resipere, uel resipiscere, ad se redire.
Respectare, respicere.
Restes, funes.
Resultat, resilit.
Retexere, omissa denuo referre.
Reticulata, cancellata.
Rhetor, orator.
Retusum, repercussum, uel ebetatum.
Rictus, ore extensio.
Ringitur, stomachatur, irascitur, indignatur.
Rhinoceros, bestia.
Rite, recte, pulchre, ordinate vel ex more.
Rhythmus, numerus, uel sonus.
Riuales, duo qui una muliere utuntur.
Riualis, uxoris propriæ mechus.
Robur, dicitur ex omni materia, quicquid est firmissimum.
Roda Græcè, rosa.
Rodane, Græcè, trama.
Rodonizo, torqueo.
Rhodus, insula quædam.
Rogus, pyra.
Romphea, gladius, babulus, qui & spata uel framea.
Rombus, genus piscis.
Romulea, Romana.
Roscida, rore infusa.
Rostra, prima pars nauis.
Rotabulum, a pruendo stercora dictum.
Rubeta, bufo.
Rubigo, erugo.
Rubus, genus ligni spinosi, cuius fructus, & virgulta rubent, & dicitur a Gręcis morus.
Rudẽtes, funes nauium, quibus vela suspenduntur, a nimio stridore dicti.
Rudera, stercora.
Rudimenta, initia.
Ruditus, clamor asini.
Rugitus. Leonis est.
Ruma, gula, unde ruminare.
Rumigerus, rumoris portitor vel inuentor.
Runcare, herbas euellere, quod fit runcone, qui & falcastrum dicitur.
Runcina, instrumentum gracile, & recuruum, quo cauantur tabulę vel asseres vt vna alteri connectatur.
Ruscum, lignũ foliis spinosũ.
Rasticatio, agricultura.
Rutilat, fulget.

De incipientibus per S. Cap. LXXIII.

SAbaoth, exercituum vel virtutum Deus.
Sabach, mensis Ianuarii vel Februarius.
Saccatum, uinum per saccũ expressum.
Sacella, templa uel loca sacra, sacrificia uel solẽnia.
Sacrarium, atrium templi.
Sagina, pinguedo.
Saginare, nutrire.
Sagma, idest sella. & dicitur a stratu sagorum, scilicet super Equos. Vnde, & Equi saginarii dicuntur.
Sagum, palliũ militare quadratę formæ.
Salebra, uia inæqualis & lapidosa.
Salebrosus, asper.
Sales, lepos urbanitas vel iocularitas.
Salinam, vas aptum salibus, idem, & salzica, quasi & salzica.
Salsuncula, eo quòd velociter crescant.
salpista, tubicinator.
salpizo, tubicino.
saltus, uasta & siluestria loca ubi arbores in altum saliunt.
salue, salutare.
salum, mare.
sambuca, genus cytharę rusticę, vel species simphonię vel genus ligni fragilis, vnde tybię componuntur.
sambucus, arbor mollis, & parua vel saltator.
samia, vasa dicta a samo insula, vel creata nascens in Italia.
sanxire, confirmare, decernere. Inde sanxiones, idest leges.
Sandyx, herba vel genus coloris.
sanguinarius, sanguinis effusor, vel sanguinis fluxum patiens.
sanguisuga, vermis aquatilis, qui sanguinem sugit.
saraballa vel sarabara, fluxa ac sinuosa vestimenta.
sarcire, consuere, reparare.
sarcophagum, tumulus vel arca in quo mortuus ponitur, & ibi absumitur. Sarchos enim Gręce caro, phagos comedere.
sarculum, sarpa vel fossoriũ.
sarin, circumfodio.
sarta, coniuncta, consuta vel reparata. Inde sartatecta.
sata, seminata.
satagere, festinare, vel satis agere.
satyr, genus monstri, vel symiorum.
sationes, seminationes. Inde sationalis ager.
satius, melius.
satrapes, sapientes, seniores, præfecti.
satum, mensura, vnum, & dimidium modiũ continens.
saturnia regna, aurea secula.
scaber, asper.
scabere, fodere.
scarbones, asper.
scarbones, vespę longiora habentes crura.
scalptus, dicitur quia scalpturis aptus sit, & foraminibus, cuius diminutiuum est scapellus scilicet ferrum scriptoris.
scamnum, a scandendo, quia lectis altioribus supponitur.
scapha, nauicula parua.
scaptes, bidentes.
scaptus, summitas vel cacumen.
scara, adustio.
scatere, ebulire.
scatebra, ebullitio, scaturigo.
sceda, quod adhuc emendatur, & nondum in libris redactum est. Inde scedula.
scelesti, nequam, siue, qui scelera admittunt.
schema Græcè, figura.
scena, carminis cõpositio digni agi

gni agi in theatro uel umbraculis in theatro in quo spectacula celebrantur.
scenę vel scenomata Græcè dicuntur vmbracula vel tabernacula. Inde ars scenofactoria, & scenophegia, id est fixio tabernaculorum.
sceptrum, virga regalis.
sceua, sinistra, peruersa, contraria.
scylla, saxum in mari latens, in Sicilia.
scindulę, quia scinduntur.
scinifex, culicum genus.
scirpus, iuncus.
scita, decreta.
scitropodes, secundùm quosdam, furni portatiles, sed dicit Radulphus super Leuiti. quòd sunt uasa fictilia pedes habentia in quibus cibi portantur.
scobare, fodere.
scopin Græce, intendere.
scopulum, saxum eminens.
scoria, sordes metallorum.
scorpio, genus vermis uel sagitta venenata arcu vel excussa tormentis.
scortum, meretrix.
scriba, librarius, vel sapiens in scripturis.
scrupea, aspera, saxa.
scrupulus, lapillus vel sollicitudo, anxietas, suspitio.
scrobes, fossę occultę.
scurra, irrisor, vaniloquus, vel qui causa escę quempiã consectatur.
scurrilitas, iocus turpis.
scutrę, sunt vasa ænea æqualis amplitudinis in ore, & in fundo cooperta desuper ad calefaciendum aquam uel aliud.
scutulata, dicitur propter orbiculos rotundos.
secunda, prospera.
secunda vel secundina, pellicula, qua tegitur puer in vtero matris, a sequendo dicta, quia puerum nascentem, & exeuntem sequitur.
secus, prope, aliter.
seditio, rixa, dissensio.
seiugat, separat, secat, discernit.
semiuir, spado, effęminatus.
senatus, nobilium curia, a senectute dicta, quia seniores erant.
sensim, paulatim, leniter.
senta, horrida, aspera.
sentaria, sordida.
sentes, vepres, spinę.
sentix, rubus.
sentina, aqua nauis fetida.
seorsum, separatim.
sepire, circumcludere.
seponere, sequestrare.
sequester, mediator.
serapis Ægyptiorum Deus.
seria, grauia uel necessaria.
sericum, bombicinum, quia id seres primi miserunt.

Adhuc de eodem.

SI fungia, a fingere, id est extergere.
siban, mensis tertius.
sica, gladius breuis a secando dictus. Inde sicarii, idest latrones, qui eo utuntur.
sicera, quælibet potio, quæ extra vinum inebriare potest.
siclus, in diuinis libris est vncia, in gentilium enim quarta pars uncie.
sicomorus, ficus fatua, genus arboris est.
sigilla, minora signa.
sigrapha vel singrapha, cautio vel scriptura.
siler, genus virgulti.
silex, lapis durissimus, qui ictu ferri ignem emittit.
siligo, genus tritici.
siliqua, folliculus siue tunica grani, uel etiam genus leguminis uel arboris fructus.
siluani, incubi.
siluanus, Deus rusticorum.
symbolum, collectio plurimorum uel confectio, pactum, signum, indicium.
simus, naribus præssis, unde simiæ quoque dictę sunt.
symonides, quidam poeta lyricus unde carmina symonidia.
symphonia, consonantia sonorum plurimorum, vel genus instrumenti musici.
simultas, lis dissentio, dolus.
sin, si vero uel si non.
synagoga, collectio.
sinaxis Græce, solemnitas, vel conuentus.
sinchronon, contemperaneũ.
syndon, amictorium lineum.
synedoche, conceptio cum a parte totum intelligitur vel econuerso.
synodus Græce, conuentus vel collectio.
synonyma, nomina plura eandem rem significantia.
synopis, genus coloris rubei.
simpsalma, uocis copulatio in cantando.
sytagma, dogma uel constitutum uel compositio.
sytonomia, concisio.
sinuare, curuare, torquere.
sinus portus, receptaculum receptus.
syrenę, genus monstri, require supra.
sirophenissa, ex syris, & phenicibus orta.
syrtes, scopuli eminentes supra dorsum maris, uel loca vadosa aut arenosa.
sistere, statuere, præsentare.
sistrum, instrumentum sonorum, quod mulieres percutiunt, quod ab iside inuentum est, & est genus tympani.
sytarcia, sacculus uel pera.
situla, uas vel serpens, qui si quem momorderit siti perit. Idem & dipsas.
smigmata, unguenta.
sobrinus, qui de sorore nascitur.
socci, dicuntur eo, quòd soccum habeant in quo pars plante inniciatur. Inde soccelli, diminutiue.
socors, stultus, uanus, ebes. Inde socordia.
soda, dolor capitis.
solarium, quia soli & aure patet.
solia, genus piscis.
solifuga, animal perexiguum araneæ forma.
solium, tronus regalis.
solum, terra.
sonipes, equus quia pede sonat.
sons, nocens.
sophia Græce, sapientia.
sorba Græce, nespile.
sorbet, idest absorbet, ebibit. Inde sorbitiuncula, ad sorbendum apta.
soreth, electa.
sorex, mus.
soriscula, uasculum aquæ.
sorou. sepulchrum.
sors, euentus, conditio, casus coniugium, caput, hæreditas.
sortitur, adipiscitur, uel sorte utitur, aut sorte ducitur.
spado, eunuchus.
sphalangus, musca uenenosa.
spartus, id est frutex uirgosus sine foliis.
sparus, genus gladii uel piscis.
spata, framea.
spatulę, idest frondes, vel spicę palmarum, quia formam spatę.
specimen, documentum, indicium uel signum, ingenium, exemplum, similitudo.
spectabilis, sublimis.
specus, spelunca, idest & spelea.
sphera, rotunditas, uolubilis.
spermen Græce, semen.
spina, iunctura dorsi.
spiraculum, flatus vel spiritus. Idem & spiramen.
spirę, funes, quos nautici curcubss uocant, uel nodi quibus serpentes se illigant.
spoliaria, exteriores balnearum cellulę.
sponda, exterior pars est lecti. Pluteus autem interior est.
sportella, vel sportula, parua sporta ad portandum expẽsas.
spurcus, sordidus, cenosus. Idem spurcicia.
spurius, meretricis filius, vel ex nobili matre, & ignobili patre genitus.
squalet, sordet, uel siccum est. Inde squalidum, sordidum, siccum, incultum, informe.

Adhuc de eodem.

STactes, myrrha.
Stadium, octaua pars miliarii constans passibus. 125.
stater, nummus semiunciam appendens, sic dictus, quia tribus solidis constat, appendit enim tres aureos.
statio, portus ubi ad tempus stant naues, uel obseruatio statutorum dierum aut tẽporum, ut ieiunia quartæ aut sextæ feriæ solent ex lege ueteri celebrari. Vnde. Ieiuno bis in sabbato, similiter ieiunium quarti, & quinti, &c.
stellio, genus lacerti.
stiba, cerusa.
stibium, genus unguenti uel coloris quo tincta facies efficitur rubea, uel secundum quosdã ceruleus color quo mulieres supercilia colorabant.
stigia, infernalia. Nam stix est palus in inferis.
stigmata, signa ornamenta regalia.
stipat, congerit. condensat, arctat uel ambit, circundat.
stipes, eleemosyna, mendicitas.
stipendium, a stipe pendenda, pecuniam enim appendere solent magis, quàm numerare.
stipis, mendicitas.
stipulatio, sponsio uel promissio, dicta a stipula, veteres enim cum sibi aliquid promittebant stipulam sumentes frangebant.
stipulare confirmare testari.
stipulum, firmum.
stirax, lachryma storacis, nam stiriam Græci guttam dicunt.
stips, truncus.
stiua vel steua, manubrium aratri, quod tenet arator.
stix, palus inferni dicta, quòd ilico porantem interficit.
stoa Græce, porticus.
stola, toga.
stolidus, stultus ebes, brutus.
stomachari, indignari.
storax, genus ligni uel lachryma arboris, require supra.
stragulum, uestis discolor artificiose distincta.
stranguiria, constrictio urinę.
strata, uia munita, quasi uulgi pedibus trita.
stratia Græce, militia. Inde stratilates, militum dux.
stratiotę, Græce, milites.
stratiotica, militaria.
strator, compositor.
stratus, exercitus.
strabo, qui uuum oculum torcum habet.
strenuus, fortis, expeditus, agilis.
strepitus, tumultus.
strictim, raptim, proprie.
stridere asperum sonum facere.
strix, auis nocturna.
stropha, fraus, argumentatio suffuga, retorta sententia.
strophium, pallium uirginale cingulum aureum.
stromata, commentarii.
stromatheas, opus varie contextum.
strues, congeries.
strupidus ebes quasi lapide*.
suapte, sua natura.
sub diuo, sub patenti cęlo sub aere nudo.

subducere,

ſubducere, abſtrahere.
ſubinde, conſequenter, frequẽter, idemtidem.
ſubdit animo, tangit animũ.
ſubmouet, vetat, repellit.
ſubnerrare, neruos incidere.
ſubnixa, ſubiecta, ſuffulta.
ſub obtectu, ſub nomine, vel ſub ſpecie.
ſub oculis, in conſpectu.
ſubornat, immittit, ſubiicit, ſubſtituit.
ſubſannare, irridere, uel inſultare.
ſubſidium auxilium ſuffragium.
ſutrinum, locus ubi ſuitur.
ſubucula ſacerdotalis linea.
ſubulcus, porcarius.
ſub vmbra, ſub tegmine, ſub protectione.
ſuburra, ſonus quilibet.
ſuburbana, circumiecta ciuitatis ædificia, quaſi ſub vrbe.
ſuccedaneus, ſucceſſor.
ſucceſli, a ſnceris diminutiue.
ſuccendia, fomenta.
ſuccenſet, detrahit, culpat, imputat, iraſcitur.
ſuccinctoria, ueſtimenta quibus tantum genitalia conteguntur. Idem, & perizomata.
ſuccinus, ſpecies gemmę.
ſudes, pali, vel ſuſtes vtraque parte acuti.
ſudum, ſerenum, tranquillum.
ſufficit, ideſt inficit, ſuſtinuit. Inde ſuffectus.
ſuffragatur, ſuccurrit.
ſugillat, ſtrangulat, detrahit. condemnat.
ſuillum vel ſuinum, porcinum.
ſulcare, ſecare, diuidere.
ſummatim, cito, ſtrictim.
ſultica. Idem & ſalinum.
ſunamitis, a ſuna ciuitate.
ſuppellex, inſtrumentum domus, ideſt omnia vtenſilia eius, ſed melius dicitur ſuppellectilis ĩ noĩatiuo, q̃a grãmatici negant a nominatiuo ſingulari genitiuum ſingularẽ duabus ſyllabis poſſe creſcere.
ſuperciliosus, ſuperbus, rigidus.
ſuperliminare, ideſt limen ſuperius.
ſuperſedeo, omitto, prætereo taceo.
ſuperſtitio, ſuperflua, vel ſup inſtituta obſeruatio.
ſuperuacuũ, ſuperfiuum, inutile.
ſuppetit, ſubeſt, opitulatur.
ſupprimit, cohibet, reſtringit, tacet, abſcondit.
ſura, pars pedis vel muſculus tybię.
ſurum, ſerenum.
ſuſurro, qui in aure loquitur detrahendo alteri.

De his, quæ incipiunt per T. Cap. LXV.

Tabanus muſca groſſa, quæ & oeſtrus.
Tabellio, ſcriba publicus, eo quod ſit portitor tabularum.
Tabernacula, tentoria, uel papiliones militantium.
Tabernę, olim dicebantur ædiculæ plebeiorum tabulis & lignis conſtructę.
Tabes, languor, cruor, cõſumptio, ſordes. Inde tabidum, & tabificum.
Tabitudo, putredo, morbus.
Tabo, ideſt ſanguine corrupto ſine macie uel pallore.
Talaris, tunica vſque ad talos deſcendens.
Talaſſe Græcè, mare.
Talaſſos, marinus. Inde bitalaſſum.
Talentum, pondus. 60. mnarum ſeu ſex millium dragmarum.
Talio, uiciſſitudo ſimilis uindicta.
Talli uaſa quædam oſtertoria in modum turrium facta.
Tamax, Hæbraice menſis Iulius.
Tanatheos Græcè, mortuus.
Tandit, perſeuerat.
Tantiſper, interim, uel iterum.
Tareotum, ciuitas in fine Italiæ. Inde Tarentinus.
Tatta, ueſtis regia.
Tau. litera Græca in modum crucis.
Taxat, ponderat, nominat.
Taxea, lardus.
Taxus, arbor venenoſa, unde toxica uenena exprimuntur.
Theatrum, locus ſpectaculi.
Thebet, menſis december.
Theca, ideſt repoſitio. Inde apotheca, bibliotheca.
Theruam, fraudem.
Thecuitę, artifices.
Thectones, fabri.
Thedę, lampades.
Thecę, talamus uel limen.
Theloneum, ubi merces nauigii redduntur. Thelos enim Græce, uectigal dicitur, ubi vectigalis exactor ſedet pręcium rebus impoſiturus, & voce a mercatoribus flagitans.
Telor, terror.
Thema, id eſt norma, forma vel materia.
Themelici, muſici, ſcenici.
Temetare polluere violare.
Temetum, uinum. Inde themulentus.
Temnit, contemnit.
Themo, longitudo aratri uel plauſtri.
Tempę, ſiluę.
Tempeſtiuum, maturum, opportunum.
Temulentus, id eſt ebrius a themeto, id eſt vino.
Tendiculę, inſidię, quæ parantur auibus uel leporibus.
Thenealmon, paſſio inteſtini recti, quod longaonem uel ex talem dicimus.
Themę, inſulę uittę ligaturę.
Tenor, ordo, norma.
Tenus, uſque uel iuxta.
Theorica, contemplatio.
Theos Græce, Deus.
Theraphin, figurę uel imagines.
Terebrat, perforat.
Terebinthus, arbor quædam.
Teredo uel teredona, uermis ligni.
Teres, aliquid rotundum cũ proceritate, ut columna.
Teretes, rotundi uel lacerti.
Tergora, coria vel pelles.
Tergiuerſatur, eludit, fruſtratur, procraſtinat.
Terribola, formidoloſa.
Terrigenę, gygantes eo, quód eos fabuloſe parens terra immenſos, & ſimiles ſibi genuerit.
Teriſtrum, palliolum mulierum, quo utuntur in æſtate.
Thermę, cali la loca, id eſt balnea, Græci enim thermó calorem uocant.
Teſcua, id eſt locus in quibus pecora caſtrantur, unde & caſtratores teſcuatores dicuntur.
Teſſerę, quadrati lapilli.
Teſſeredecas, quaterdena.
Theſis Græce, poſitio uel poſitura.
Teſos, fatigatus.
Teſtamentum, tribus teſtibus conſcripta, & confirmata voluntas.
Teſtudo, concameratio, cythara, ientum, paruum animal.
Teter, niger, obſcurus.
Tetra Græce, quatuor.
Tetagronum, quadrangulum.
Tetragrammaton. 4. literarum.
Tetrarcha, qui quartam partem regni tenet.
Tetricem, triſtem.
Tetricus, obſcurus, auſterus. ſuperciliosus.
Theucos, volumen. Inde penthateucus.
Teucri, troiani.
Theuſebia Græce, Dei cultus.
Texit, ordinat.

Adhuc de eodem.

Tiara, genus pallii apud Perſas, uel pileum quo caput tegitur.
Thiaſis, laudes uirginum.
Tybia, ſymphonia.
Tybicen, tybiarum cantus.
Tybicines, plures in ſymphonia cantantes.
Tybin, genus vaſculi ex uirgulis contextum.
Tybiſones, dracones.
Tiſonicus, inflatiuus, ſcilicet maris, a tipho.
Ticollum, trabeum.
Typhonicus, inflatiuus ſiue tempeſtiuus.
Typhon. enim Grçce, inflatio dicitur.
Tigillum, tegula diminutiuum.
Tigna, captiones, ſcilicet qui ſe inuicem capiunt. Inde tignarios, qui tectoria tignis inducit. Idem & ſarteticor.
Tygris, beſtia quædam velociſſima.
Thimiama, incenſum de quatuor ſpeciebus confectum. Inde thimiamateria, id eſt thuribula ſiue vaſa thimiamatis.
Timicon, iraſcibile.
Thimus, flos vel herba quædam odorata.
Thina, id eſt lingua incognita etiã peritioribus Iudęorum.
Tinea, uermis veſtimẽtorum quia tenax.
Tinnula, acuta, liquida, pura leuis.
Tintinabulum, a ſono nomen habet, ſicut & plauſus manuum, & ſtridor ualuarum.
Tipi, frigidi, febres.
Typus, figura. Inde typicum id eſt figuratum.
Typus etiam herba eſt, quæ circa fontes, & paludes naſcens ab aqua ſe inflat. Vnde, & ſuperborum tumor typus dicitur. Item typus dicitur frigida febris peryodica.
Tyrannus, rex ſeuus.
Tyrrenum, mare mediterraneum.
Tyriaca, antidotum contra venenum.
Tyro, miles nouus ſiue fortis iuuenis, qui ad militiam eligitur rudis.
Tyrocinia, initia rudimenta.
Tyrones, fortes pueri ad militiam delegati.
Tyrſus, herbarum medius frutex.
Tyrſos Græce, genus cimbali.
Tytan Græce, ſol.
Tytania, Luna.
Titanes, gigantes filii terræ, & principes, qui aliquando cœlum expugnare conati ſunt.
Titillatio, ſtimulus luxuriæ, vel inflammatio.
Titio, lignum præuſtum.
Titulus, ſignum uel indicium Vnde titulare, ſignare.
Tyſus Græce, auunculus.
Thophet, locus ſuburbanus Hieruſalem ubi ſacrificabãt idolis filios ſuos.
Thophus, lapis cauernatus cameris.
Toga, pulla vel ueſtis Senatoris eo, quód tegat.
Toniferum, ubi ſcholaſtici diſputant.

Tolum, fastigium, templi rotundi siue cerebri camera.
Thomi, libri.
Thomos Græce, inscisio.
Ton. altitudo.
Tonus, sonus, accentus.
Toparchia, uillę principatus.
Topazion, species gemmę.
Torax, lorica pectoralis, uel anterior pars trunci, a tollo vsque ad stomachum.
Torris, lignum adustũ, quod vulgo titio dicitur.
Thori, lecti, uel brachiorum lacerti.
Tormentum, funes, a tortura.
Tornum, quo vasa tornantur.
Torpedo, genus piscis.
Torques, idest circulus aure' a collo vsque ad pectus descendens, vel vinculum colli, sicut compes pedis.
Tonstrina, tonsoris officina.
Toxica, venena, quia e taxis exprimuntur.

Adhuc de eodem.

TAbariç, nauiculę amnicę singulis trabibus cauatę, unde & canducę dicuntur.
Trabea, porticus tecta, vel vestis regia siue toga. Inde trabeati, trabea induti.
Tractim, lente.
Traducere, transducere, propalare, de riuare.
Tradux, propago radix, vel origo.
Tragelaphus, animal plateceron, idest latis cornibus.
Tragedia, carmen luctuosum quo antiqua facinora, & gesta sceleratorum regum, spectanti populo tragedi concinnebant.
Tragos Græce, hircus.
Tragum, genus rethis piscatorii, quia trahitur. Idem & vermiculum.
Traha. vehiculi genus, a trahendo dictum.
Traiicit, transmittit, transilit, transfodit.
Traiectio, commutatio.
Trames, uia angusta, & compendiosa, quia transmittit.
Tramoserica, vestis quæ stamen habet ex lino, tramam ex serico.
Tranat, transuolat, transnatat.
Transcendere, transgredi.
Transcribi, transferri.
Transigit, peragit, percurrit.
Transtra sedilia remigum in naui.
Trapetum, mola, oliuaria, siue concha.
Trapezitę, numularij, qa pecuniam super mensam dinumerant.
Tapezia enim mensula quadra.
Tremissum, dicunt, eo quod solidum faciat ter missus.
Treni Græce, lamentationes.
tribula, genus machinę, siue vehiculi unde frumenta teruntur.
tribulę, genus spinarum.
tribunal, sedes iudicis.
tributa, quia populis iura vel opem tribuunt, uel quia singulis tribubus pręsunt, aut alibi legitur militibus. 30.
tributum, præcium pacis est, scilicet redditus, pensio.
tricę, capilli.
triclinium, cœnaculum, dictũ a tribus lectulis discumbentium ad conuiuium. Cliniõ enim Græce lectus, vel accubitus dicitur.
tricolon, trimembris.
tricora, idest tres cameras, uel tres absides habens.
tridens, fuscina, uel iaculus trium dentium.
trieris, nauis magna trium remorum.
triferos Græce, tener.
trima, triennis.
trimensis, vel trimestris, triticum, quia post tres menses colligitur.
trinepos, abnepotis filius.
triones, aratorii boues, quasi terriones, eo quòd terrã terant.
tripodes, mensę vel arę, uel cãdelabra cum tribus pedibus.
tripudium, gaudium.
trisiles, tripodes.
tristega, tricamerata.
trisulcum, trifarinm.
triton, Deus maris, uel lacus Aphricæ
tritonia, Minerua.
trocheus, celer.
trochos Græce, rota.
tromos Græce, tremor.
tropologia, moralis intelligẽtia, uel excusatio.
tropos, locutionis modus vel dictio translata ad non propriam significationem.
trudes, conti ferrati, a trudendo, idest pellendo uel claudendo.
truncus, statura arboris, vel corpus sine pedibus aut sine capite.
trutina, statera, ponderatio, examinatio.
trux vel truculẽtus, ferox, crudelis.
trucidat, occidit, uulnerat.
tubianei, alienigenę quos Iudæi tubis in adiutorium cõuocabant.
tucus, cuculus.
tudes, malleus, a tundendo.
tugurium, casa pauperis, uel custodis uinearum.
tum, Deum.
tumulus, sepulchrũ, uel paruus mons quasi tumẽs tellus.
tudere, percutere, uerberare.
turdus, genus auis.
tutor, defensor.
turgor, tumor.
turma. 30. milites habet.

De incipientibus per. V. Cap. LXVI.

VAccinia, uiolæ purpureæ.
Vaccula, a vacca diminutiuum:
Vada, eo quòd per ea pędib' uadi possit, loca humilia in flumine.
Vades, fideiussores.
Vafer, superbus callidus fict'.
Varius, astutus, maliciosus.
Vafre, idest artificiose, siue ingeniose.
Vagitus, infantium fletus. Vagire enim, & mugire, & cætera, ita distinguuntur. Infans uagit, ouis balat, Lupus vlulat. Bos mugit. Leo rugit Elephas barrit Equus hinnit Asin' rudit Sus grunnit, Canis mutit, & latrat Serpens sibilat, Rana quoaxat Coru' crocitat, Grus arisat alias gruit, Miluus nigit, alias lippit Turtur, & columba gemit, Vulpes gannit.
Vah. interiectio exultantis.
Vallat circundat munit format componit.
Valitudinarius, qui frequenter ægrotat. Valitudo enim & prospera esse potest, & aduersa.
Vallum, gyrum, fossatum, munitio.
Varicat, ambulat, diuertit.
Varicę, venę extortę, & plenę.
Vasta, lata profunda.
Vaticinia, Prophetiæ, uel ꝓphetarum carmina.
Varea, calciamenta mulierũ.
Vbertim, affluenter.
Vdum, infusum, humidum.
Vectes, fereę vel fustes, qa manibus vectentur.
Vectigal, pensio, tributum, a vehendo dictum.
Vegetus, fortis, ualidus sospes.
Vellicat, carpit, mordet.
Velificat, nauigat.
Venabula, quasi venatui habilia.
Venale, uendibile.
Ventilat, commouet, spargit, purgat, examinat, discutit.
Venum, uenditio.
Venustat. adornat.
Veredi, qui redas vehunt, id est ducunt, & qui vias publicas currunt, per quas, & redę.
Vergiliç, stellę quæ & Pliades.
Vergit, declinat, occidit.
Verres, Porcus.
Verrit, trahit.
Verticulum, genus piscatorii rhetis, quod trahitur.
Vermiculatum, distinctum.
Vermiculum, coccinum, siue rubrum.
Verna, seruus in domo natus.
Vernaculum, proprium, familiare.
Vernat, floret, lætatur.
Vermilis, subdolus, malus, seruilis.
Vernulę, serui.
Versat, cogitat, uoluit.
Versatilis, vibrabilis secundũ quòd ab utraque parte versus incidat.
Versutus, astutus, garrulus, qui in qualibet fraude facile vertitur. Inde & uersutia.
Vertex, in mari uel in flumine locus rapacissimus, vel sinuosa vertigo, scilicet undã in gyrum ducens. In homine autem est illa pars, qua capilli colliguntur, & in qua cesaries uerritur.
Vertibula, cardines, vel summę ossium partes.
Vertigo, est cerebri mentisq; turbatio, qua videntur omnia ibi in gyrum volui, uel turbo cum ventus surgit, & terram in gyrum mittit.
Veruncant, euellunt.
Vertunt, trahunt, scindunt, nauigant.
Verrucæ, genus ægritudinis.
Veruex, aries.
Veru. virga, uel contus.
Vesci, pasci.
Vesicæ, bullę turgentes, ac fernentes.
Vespilio, sepulchrorum uiolator.
Vesper, stella noctem inducens.
Vesperus, idem.
Vespertilio. auis nocturna.
Vesta. dea Paganorum. Inde vestalis.
Vestibulum, introitus. uel atrium, quasi nestiens domũ.
Veterani, antiqui, uel milites qui post multos labores militiæ quietis suffragium cõsequuntur. Idem & emeriti.
Veterator, antiquus tergiuersator, uel frandator.

Adhuc de eodem.

VIat. it. iter. facit. Inde viator.
Viaticum, sumptus in uia.
Vibrat, crispat, torquet, concutit, micat.
Viburna; genesta mollissima vel uirgulta, quædam humilia.
Vicatim, uicissim.
Vices, alternationes.
Vicia, genus leguminis.
Vicissim inuice, alternatim, uel per uices.
Viduare, nudare, desolare.
Viget, floret, ualet, fortis est.
Villicat, villam agit, id est gubernat.
Villicat, villę custos, uel rector, uel dispensator.
Vimen, genus virgulti.
Vinacia, acina unde eliquatũ est vinum.
Vipera, genus serpentis.
Virago, uirgo, uel fortis fęmina, quasi virum agens, idest opera uirilia faciens, uel mulier, quia de uiro acta, id est,

est, formata.
Virecta, viridia loca, uel virgulta mollia.
Virginal, membrum uirginis.
Virgultum, uirga uel silua minor, idest humilis, vel id, quod de radice arboris pullulat.
Viritim, fortiter, priuatim sigillatim, nominatim.
Virosa, fortia uenenata.
Viscum, est illud putridum de quercu confectum, quo aues capiuntur, & ex Italia venit.
Visere, uidere, visitare.
Vi superum, ira, vel violentia Deorum.
Vitabundus, viuenti similis, sicut moribundus, morienti.
Vittę, infulę, uel ligaturę quibus fluentes religantur capilli, sic dictę, quia ui tenēt.
Vitricus patriaster, scilicet q̄ a matre nonus superducitur quasi nouitricus.
Viuidus, ualidus fortis agilis.
Vlcus, plaga cicatrix.
Vligo, humor, sordes, limus.
Vliginosa, humida, pinguis.
Vlna, brachium.
Vlua, palus.
Vlula, auis nocturna.
Vmbilicus, medius locus corporis quasi vmbus iliorum.
Vmbo, locus in medio clipei.
Vmbrę, animæ simulacra.
Vmen, dignitas.
Vna sabbati, prima dies post sabbatum.
Vncat, curuat.
Vncum, curuum. Inde uncinus.
Vncus, anchora.
Vncia, pondus octo dragmis constans.
Vndans, abundans, buliens.
Vngula, onix, vel genus est tormenti quo reus in eculeo effoditur, & torquetur vt fides inueniatur, unde & fidicula dicitur.
Vnguina, vnguenta.
Vnicè, summè, singulariter.
Vnicuba, vnius viri uxor.
Vniones, quędam margaritę.
Vniuoca, sunt quando pluriū rerum unum nomen est.
Vola, palma.
Volemum, Gallice bonū, uel magnum.
Voluabrum, ubi porci se uoluunt.
Voluus, cuius radix est uolubilis, & rotunda.
Vorago, profunditas, baratrum.
Vori, ædaces.
Voti compos, faciens, quod vult.
Votumen, uoti promissum.
Votrum, donum.
Vr. Græce ignis.
Vranos, Græce cœlum, vel genus piscis.
Vrceus, uas aquarum. Inde vrceolus.
Vri, boues agrestes.
Vrna, mensura quam quidam quartariam uocant, proprie autem pro condendis defunctorum cineribus adhiberi solet.
Vsque, diu, assidue.
Vstrina, locus ubi uruntur pecora.
Vsurpat, præsumit, illicite utitur.
Vsucapio, adeptio dominium per continuationes iustæ possessionis decemnii, uel alicuius temporis.
Vsia, Græce substantia.
Vtensilia, uiatici sumptus vel mobilia domus usibus apta.
Vterini ex vno vtero æditi.
Vulcanus, ignis quasi uolans candor, uel uolicanus, quia per aerem uolat.
Vultur, genus auis.
Vltuosus, tristis, formosus.

De incipientibus per X. & Y. Cap. LXVII.

XAndicus Aprilis.
Xenia, præmia, munera, beneficia.
Xenodochium, Græce peregrinorum susceptio vel hospitium.
Xilon, Græce lignum. Inde.
Xilo balsamum, idest lignum balsami.

YAdes stellæ, quinque in modū. y. literæ in frōte tauri positæ.
Ycon, imago, uel similitudo comparata. Inde yconia.
Ydea, Grece proprietas uel exemplar.
Ydin, Græce uidere.
Ydiota, imperitus, vel sine literis.
Ydor, Græce aqua. Inde idria vas aquarum lapideum ad lauandum.
Ydros formula.
Ydra, serpens multorum capitum, uel draco.
Yle, materia informis omniū corporum.
Ymnus, laus canticum.
Ypallage permutatio.
Ypapanti, obuiatio, uel domini præsentatio.
Yper, Græce super, uel trans.
Yperapistes, fidelis dispensator, ab yper, quod est super, & pistis, quod est fides, quasi super alios fidelis.
Yperbaton, transcensio quædam uerborum ordinē turbans.
Yperbole, dicto fidem excedens.
Yperborei montes Scythiæ, quia super, idest ultra eos flat boreas.
Yperdulia, seruitus, quæ Christi humanitati debetur.
Ypocenthaurus, fingitur homo equo mixtus.
Ypo, Græce sub, uel infra.
Ypodromum, stabulum equorum vel locus ubi equi currebant. Nam ypos equus dromus strata.
Ypogeum, antra, uel spelunca.
Ypopodes genus monstri.
Ypothami, equi fluuiales.
Ypostasis, Græce substātia indiuidua.
Ypotheticus, conditionalis.
Yris, arcus cęlestis uel species gemmę aut herbæ.
Yronia, tropus per contraria quod conatur ostendens.
Ysagoge, introductiones.
Ysos, Grece iustus vel ęquū.

De incipientibus per Z. Cap. LXVIII.

ZAba. id est galea. Inde zabatus.
Zaberna, arca uel armariolū.
Zabin, intellectus.
Zabulus. Sathanas.
Zar. apud Hæbreos Aprilis.
Zedoar, quædam species aromatica.
Zephirus, uentus, qui & fauonius.
Zelus, æmulatio, & in bonam partem, & in malam accipitur.
Zelotipia, idest mala suspitio contra uxorem.
Zelotes dictus est Symon a Chana Galylęę. Nam Chana interpretatur zelus.
Zema Græce, ius.
Zenones, antea dicebantur, qui nunc Galli Senones, s. in z. commutata,
Zete, æstiuales domus quas frigidas facit aqua subducta hyemalis autem quas calidas facit flamma subducta.
Zeuma, iugatio, uel coniunctio.
Zeigon enim iugum.
Zeuma etiam dicitur in pluribus sensibus vnius uerbi clausula.
Zeusis Græce, iunctura.
Zyan enim Græce, meritum actum.
Zibimię, lanceæ.
Zima Græcæ, iris vel frumentum. Inde azimis, idest sine fermento.
Zinziberr, genus pigmenti.
Zis, acutus.
Zius, mensis.
Zizania, herba, quæ & lolium.
Zmaragdus, gemma quædam.
Zmirmon, resina, quæ & myrra.
Zoa, uita, zodia Græce, signa. Inde zodiacus, signifer circulus qui. 12. signa continet.
Zographon, pictor. Inde zographia.
Zona, oculus, uel cinctorium.
Zoi, idest vita.
Zotica, uirtus, idest uitalis in corde consistens, quæ facit vitam membris, & corpori.

LIBER

LIBER SECVNDVS

De Arte Grammatica.

De diffinitione & partibus Grammaticæ. Cap. I.

ISIDORVS in lib. primo Etymo. Grammatica est scientia recte loquendi, origo & fundamentum liberalium literarum. Hęc in disciplinis post literas communes inuenta est, vt qui iam literas didicerunt per eam recte loquendi rationem sciant. Huius igitur artis primordia literæ communes existunt, quas librarij & calculatores sequuntur, harumque disciplina velut quædam huius artis est infantia, vnde & eam Varro literationem vocat. Denique Grammatica nomen a literis accepit, grammata namque Græci literas vocant. Grammatica est scientia gnara recte scribendi, & recte loquendi, secundum vnumquodque genus loquelæ in quo composita est, ipsæ est literalis scientia eo, scilicet quod literatum efficit. Nec dico, quòd litera, syllaba, dictio & oratio artis huius sint materia, licet hoc omnes antiqui dixerunt, sed vox potius, vnde secũdum artem Grammaticam illa quatuor formantur. Huius ergo artis officium est literas congruè in syllabis, syllabas in dictionibus, dictiones in orationibus ordinare, & easdem competenter pronunciare, ad vitationem solœcismi, & barbarismi. Solœcismus est incongrua dictionum ordinatio, dicta quasi mos solœcensium, a soloe ciuitate Græciæ, cuius ciues cum Romam venirent, vt latine loqui addiscerent, corrupte loquentes dictiones incongrue ordinabant, vel coniugebant. Barbarismus vero est incongrua literarum vel syllabarum in scriptura coniunctio, siue dictionis incongrua prolatio, quasi mos barbarorum. Dicebantur vero antiquitus barbari omnes præter græcos & latinos. Finis huius artis est recte scribere & recte loqui, siue in scribendo & loquendo solœcismi & barbarismi vitatio. Partes huius artis sunt quatuor. Prima est de literis. Secunda de syllabis. Tertia de dictionibus. Quarta de orationibus, vel oratione. Ars enim grammatica est scientia omnium istorum simul, & nullius tantum per se, vnde etiam dicuntur partes integrales. Species eius sunt genera linguarum in quibus ars grammatica tractata est, & composita, vocem enim format artifex in diuersa linguarum genera secundum artem grammaticam. Est autem grammatica composita in lingua Grĕca, Latina, Hebræa, & Chaldaica. Et possunt artis huius species crescere, hoc est, plures esse, vt si grammatica tractaretur in Gallica lingua, siue in aliqua alia in qua nondum tractata est. Hoc ordine docenda est grammatica. Primo est agendum de litera, in qua parte ars notaria continetur. Postea vero addendum est de syllabis, in qua parte continetur ars metrica quæ ad musicam multum pertinet. Tertio de dictionibus docendo, quæ eis accidunt, secundum, quæ debent construi. Ad vltimum agendum est de oratione, docendo quomodo dictiones secundum illa accidentia construuntur.

De Materia eiusdem artis, id est de voce. Cap. II.

QVoniam autem vox materia huius artis est, tamen etiam quia in descriptione literæ, syllabæ, dictionis, & orationis nomine vocis vtitur Priscianus. Iccirco diuersorum de voce ponere sententias, necessarium esse duximus. Stoici namque vocem dixerunt esse aera, ideo corpus, quod plerique nostri temporis tenent & confirmant: ita etiam vt plurium, eorum turpia quæque incurrant, concedentes quòd vox alba, & nigra est, & fœtida, secundum diuersas aeris qualitates. Plato vero dixit vocem esse aeris plagam, id est aeris percussionem. Sed hanc rursus percussionem quidam nostri temporis dixerunt esse passionem passibili qualitati adiunctam. Alij actionẽ. Alij itaque dixerunt vocem esse substantiam. Alij qualitatem. Alij quantitatem. Alij vero actionem, quæ omnia vtpote falsa repellimus. Dicimus enim vocem non esse eorum, quæ sunt res, sed eorum potius, quæ proferuntur. Ad nullum itaque prædicamentum pertinet. Prædicamenta namque rerum naturam sequuntur. Vox vero nihil ponit in rerum natura, quoniam nec substantia est, nec substantiam informat. Est autem vox sonus naturalibus instrumentis formatus. Non est autem substantia, vel accidens, quoniam non est res sed profertur. Illa itaque descriptio, vox est percussio aeris, & per causam data est, quoniam vox lingua percutiendo aera formatur. Priscianus vero hanc ponit descriptionem. Vox est aer tenuissimus ictus: aut ergo dicemus eum in sentẽtia Stoicorum fuisse, aut si ab illo errore Priscianum defendere malumus, dicemus descriptionem illam datam esse per causam, sicuti & illam. Dies est sol lucens super terram, non quòd dies sit sol, sed quia lux solis diei causa est. Sic & aeris percussio causa est vocis. Tenuissimus autem additur, quoniam in spisso aere vox formari non potest: vnde etiam pisces muti dicuntur. Vel tenuissimus secundum antiquos: quia aer in sui natura tenuis est, tenuior cum attrahitur, tenuissimus cum pulmone colatur. Vel tenuis fit cum attrahitur, tenuior cũ colatur in pulmone, tenuissimus cum per arterias emittitur in qua, scilicet emissione vox formatur. Aliam rursus ponit descriptionem. Vox est sonus sensibile aurium, id est, quod auribus sentiatur eis proprie accidit. Bene autem dixit sonum aurium, scilicet, quia & auris sentit aliquid, scilicet audiendo, sed non est auris instrumentum tangendi.

De speciebus vocis. Cap. III.

VOx alia articulata est, alia inarticulata. Rursus alia literata est, alia illiterata. Articulata est, quæ copulata est significationi alicui, siue consignificationi. Artare enim est copulare. Inarticulata est illa, quæ nulli significationi coniuncta est. Literata quoque est illa vox quæ literis iam repertis scribi potest. Illiterata vero, quæ scribi non potest litteris iam repertis. Si ergo differentia illa quæ literata, addatur ei quæ est articulata, fiet in illa vocis species, quæ est vox articulata & literata, vt. Arma virumque cano. Coniungantur iterum illiterata & articulata, & fiet alia species, vt gemitus infirmorum. Coeat rursus literata cum inarticulata, fiet tertia, vt coax, quæ est ranarum vox. Similiter & cra, quæ vox coruina est. Si vero coniungatur illiterata & inarticulata, fiet quarta, vt mugitus boum & similia. Et quia restat vt etymologiam eius nominis quod est vox doceamus. Quid sit etymologia breuiter absoluemus. Etymologia est expositio alicuius vocabuli per aliud vocabulum, siue vnum siue plura magis secundum rei proprietatem & literarum similitudinem, vt lapis quasi lędens pedem, fenestra, quasi ferens non extra. Differt autem ab interpretatione, quæ est translatio de vna loquela in aliam. Etymologia sępius fit in eadem loquela. Vox ergo, vel dicitur a vocando, vel apo toi boo, id est, ab hoc verbo græco, quod est boo, mutatione. b. litteræ in. v. consonantem. Et vide, quòd apo Græce, ab dicitur latine. Toi est articulus apud Græcos, & valet quantum hoc. Inde dicitur apo toi boo, id est, ab hoc quod est boo, quod interpretatur sono. Vnde compositum inuenitur reboo, id est resono.

De Litera. Cap. IIII.

LItera est pars minima vocis compositę, id est elementarijs sonis distinctæ. Composita namque vox distinguitur hic contra confusam. Et hæc quidem descriptio secundum vim & proprietatem partis integralis data est.

Litera quoque sic describitur. Litera est vox, quæ scribi potest indiuidua. Id est, vox repræsentata figura quasi scriptibilis, & quæ per alias voces diuidi non potest. Vox igitur ibi ponitur pro genere: Sed ad differentiam vocis, quæ non potest scribi, additur, quæ scribi potest. Sed quia hoc totum habet syllaba, & dictio, & oratio, ad differentiam omnium istorum additur, indiuidua. Et hæc est diffinitio constans ex genere & differentijs. Litera vero secundum etymologiam dicitur quasi legitera, eo, quòd præbet iter legendi, siue figuram attendas, siue pronunciationem. Aliter quoque dicitur litera a lituris, eo, scilicet, quòd antiqui prius scribebant in ceratis tabulis & postea delebant, Item dicuntur elementa per similitudinem quandam, quia sicut elementa coeuntia corpus perficiunt, ita literæ coeuntes faciunt uocem literalem. Isidorus ubi supra. Literæ sunt indices rerum, signaque uerborum. His tanta uis est, ut nobis absentium dicta sine uoce loquantur. Earum enim uerba per oculos, non per aures introducuntur. Dicuntur autem quasi legiteræ, uel quòd iter legentibus præstẽt, uel quòd in legendo iterentur.

De Origine literarum, & primo Hebraicarum. Cap. V.

VSus literarum repertus est propter memoriam rerum. In tanta namque rerum uarietate, nec poterant audientibus omnia dici, nec memoria contineri, itaque ne obliuione fugiant, literis alligantur. Literæ Latinæ & græcę ab Hebręis uidentur exortæ. Apud illos enim prius dictum est Aleph. Deinde ex simili enunciatione apud Gręcos tractum est alpha. Inde apud latinos. A. translator ex simili sono alterius linguæ literam condidit, ut nosce possimus linguam Heb[ræ]ęam omnium linguarum & litterarum esse matrem. Sed Hebręi 22. elementis literarum secundum ueteris testamenti libros utuntur. Gręci uero 24. Latini etenim inter utranque linguam progredientes, uiginti tria elementa habent.

Hebræorum

Hebræorum literæ a lege cępere per Moysen,ut.

Aleph	Bed	Gimel	Daled	He	Vau	Zain	Es
Tes	Iod	kaſ	Lamed	Mem	Nun	Samech	
Hain	Pe	Fe	Zadi	Coſ	Res	Schin	Tau.

Syrorum autem,& Chaldæorum per Abrahã, unde & cũ Hębræis,& numero,& ſono concordant,ſolis characteribus diſcrepant. Ægvptiorum literas Iſis regina Inachi filia,de G æcia veniens in Ægyptum repperit,& Ægyptiis tradidit. Apud Ægyptios autem alias habuiſſe literas ſacerdotes dicunt, alias vulgꝰ. Hieronymus in prologo galeato. Viginti, & duas literas eſſe apud Hebræos. Syrorum quoque lingua,& Chaldæorum teſtatur,quæ Hæbrææ magna ex parte confinis eſt. Nam & ipſi vigintiduo elementa habeut eodem ſono , ſed diuerſis characteribus. Qũo igitur uigintiduo elementa ſunt ꝑ quæ ſcribimus Hębraicè oẽ,quod loquimur, & eorũ initiis vox humana comprehenditur:ita vigintiduo volumina ſupputantur,quibus quaſi literis,& exordiis in Dei doctrina tenera adhũc , & lactens uiri iuſti erudiuur inſantia. Actor. Vt & quiuis armatus his, tanquã ſpiritualibus telis,poſtea in Eccleſia Dei doceret confidenter. Vnde.2.Corin.10. Arma enim noſtræ militiæ nõ carnalia ſunt, ſed potentia Deo ad deſtructionem munitionum, & cogitationes deſtruentes,& omnem altitudinem extollentem ſe aduerſus ſcientiam Dei,& captiuantes omnem intellectum ad obediendum Chriſto,& parati ſubiugare omnem inobedientiam.

De Inuentione Græcarum,literarum. Cap. XI.

GRæcarum literarum vſum primum Phenices inuenerũt. Vnde & Lucanus Phenices primi magni ſi creditur auſi. Manſurã rudibus uoce ſignare figuris. Hinc eſt, ꝙ & Phenicεo colore librorum capita ſcribuntur,quia ab ipſis literæ initiũ habuerunt. Suntque eorum quorum nunc eſt vſus cõis nume.24. videlicet. Alpha.vita.gãma,delta.epſilon:zita.ita.tita.iota.capa, labda. mi.,ni.o micron.pi.ro.ſigma.taſ.phi. xi. chi. pſi.o mega.

Quorum hæc ſunt figuræ ordine ut ſequitur.

α.β.γ.δ ε .η.θ.ι.κ.λ μ. ν.ξ.ο. π. ρ. σ. τ υ. φ. χ. ψ. ω. Cadmus agenoris filius Græcas literas a phenice in Græciam decem, & ſex primus attulit.ſ.α.β.γ.δ.ε.ι.κ.ν.ν ο π.ρ.σ τ. υ. Palemedes troiano bello tres adiecit.ſ.θ.φ.χ Poſt quem ſimonides miles tres addidit.ſ. ζ.ξ.ψ.υ. literam pythagoras ſamius ad exẽplum vitæ hancum primus formauit,cuius virgula ſubiorior prima, ætatem ſignificat,incertã,quippe,& quę adhuc ſe,nec vitiis,nec virtutibus dedit,biuiũ aũt,qđ ſupra eſt ab adoleſcentia incipit, cuius dextera pars ardua eſt,ſed ad Beatã vitã rendens. Siniſtra facilior,ſed ad labẽ interitæ deducens,de qua ſic Perſius ait. Et tibi,quæ Samius deduxit litera ramos. Surgentem dextro mõſtrauit limite callem Quinque autem eſſe apud Græcos myſticas literas. Prima.υ.quæ humanã uitã ſignat, de qua nunc diximus. Secunda.θ.quæ mortem. Nã iudices eandẽ literã thetã apponebant ad eorũ noĩa,quos ſupplicio afficiebant. Et dr̃ theta apo toy thanatou,id eſt,a morte. Vnde & habet per mediũ telũ, id eſt,mortis ſignum,de qua quidã ait. O multũ ante alias infelix litera theta. Tertia.τ.tau figuram demonſtrans dominicæ crucis. Vnde & Hæbraice ſignũ interpretatur, de qua dictũ eſt. 3.Ezech.per Angelũ tranſi ꝑ mediũ Hieruſalẽ, & ſigna tau in frõtes virorũ gemẽtiũ,& dolentiũ. Reliquas uerò duas ſummã, & vltimã ſibi vẽdicat Chriſtus. Ipſe.n.principiũ, ipſe & finis dicẽs. Ego ſum α & ω Cõcurrẽtibus.n.interſe inuicem alpha ad omega uſque deducĩ, & rurſus ω ad alpha replicatur,ut oſtẽderet ĩ ſe Dñs,& initii decurſũ ad finẽ,& finis decurſũ ad initiũ.

Qualiter apud Græcos omnes literæ numerales ſiunt. Cap. VII.

OMnes autem literæ apud Gręcos,& verba componunt,& numeros faciunt. Nam a,litera apud eos vocatur in numeris vnum, ubi autem ſcribunt b.uocatur duo,ubi ſcribunt c.uocatur in numeris eorum tria.ubi ſcribunt d.uocatur in numeris ipſorum quatuor , & ſic omnes literæ apud eos in numeris habentur. Latini autem numeros ad literas non computant,ſed ſolo verbo componunt,exceptis aliquibus,quæ numeros figura demonſtrant,ut.c.pro centum,d.pro quingentis. i. pro uno.l.ꝑ quinquaginta.m.pro mille. 5.pro quinque.&.x.litera,quæ & in figura crucem ſignat,& in numero decem demonſtrat , Actor. Eę,ſunt literæ Græcę,& hi numeri ſingulis literis reſpõdẽtes. Alpha,pro.a. Mia.j. Vita.pro.b. Dia.2. Gãma. pro. g. Tria.iij. Delta.pro.d. Taſſera.iiij. Epſilon. pro.e. Pẽta quinq;. Eriſon nota numeri eſt. Exa ſex. Zira. ꝑ.z. Hebda ſeptem. Chi.pro ch. Ogda octo. Tita. Ilua nouẽ Inta.pro.j. Deca decẽ. Cappa.pro.c.& K. Echaſi uiginti. Labda. pro.l. Triantha triginta. Mi.pro.m. Tetrãta quadraginta. Gni. ꝑ.n. Pẽtẽta quinquaginta. Xi. ꝑ.x. Exẽta. ſexaginta. Omicron.ꝑ o breui. Hebdẽta ſeptuaginta. Pi.ꝑ p. Ogdota, octuaginta. Coſe. nota numero. Eninautha. nonaginta.

De Inuentione latinarum, literarum. Cap. VIII.

ISidorus. Latinas literas Carmentis nympha prima Italis tradidit. Decem,& ſeptem literis latinis uetus ſcriptura conſtabat, ſcilicet a.b.c.d.e f.g.i.l.m.n.o.p.q.r.ſ.t. unde & legitime nominantur illa ratione.ſ.uel ꝙ ab.e.vocali incipiant,& in mutum ſonum deſinant,ut ſunt ſemiuocales. Vel a ſuo ſono incipiant,& in uocalem e.deſinant, ut ſunt murę. H. aũt litera pro ſola aſpiratione adiecta eſt poſtea. Aſpiratio.n.ſonus eſt vberiꝰ eleuatus,cui contraria eſt proſodia ſonus æqualiter flexus. K.literam Saluſtius ludi magiſter poſtea latinis adiecit, ut in ſono diſcrimen faceret duarum literarum.c.& q.quæ ideo ſuperuacua dr̃,quia exceptis Kalendis ſuperflua iudicatur,per.c.n.uniuerſa exprimimus. X. litera vſque ad auguſti tempus nondum apud latinos erat,ſed pro ea. c.&.ſ.ſcribebant. Vnde duplex vocatur,quia pro.c.& pro.ſ.ponitur. A Græcis duas literas mutuauit latinitas.y.& z.ꝓꝓ noĩa.ſ. Græca,& hæ apud Romanos vſq; ad Auguſti tempus non ſcribebantur. Sed pro.z.duplex.ſſ.ponebãt,ut hilariſſat. Pro.y.verò.i.ſcribebãt. Petrus Helias. De his agit priſcianus,ſed mõ ẽm figurã mõ ẽm pronunciationẽ. Quędã.n.attribuit literæ ꝓꝓ hãc,ǭdã ꝓꝓ illã. Sunt igitur figurarũ 23.quibus utimur. Sciendum vero , ꝙ in hoc numero cõputat Priſcianus.h.licet literã non reprę ſentat,ſed noĩa ſit aſpirationis. In hoc codẽ etiam numero ponit.y.&.z. quamuis non utamur his niſi in barbaris dictionibus. Ideo aũt præmittit de figuris ut oſtendat unã figurã qſiq; repræſentare elementa multa,elementa ut.i. &.u. & plures figuras unũ elementum ut.c.&. K.&.q. Quod autem in abecedario ponitur illa figura,quę eſt,&, non ideo ponitur,ꝙ ſit literæ figura , ſed q̃a ſyllaba quædã una figura repræſentatur ac ſi litera. Cumque verò.23.figuræ ſint, ꝓnunciationes earũ.i.modi ꝓnũciãdi multoplures ſunt. Quippe cũ ſingulæ vocales denos habeant ſonos,ut.n.qđ de una dixero de cæteris detur intelligi. A breuis aſpirata vel acuitur,ut habeo,uel grauatur ut habemus. Rurſus.a.breuis non aſpirata,vel acuitur, vt abeo, uel grauatur ut animus. Sunt itaque quatuor modi pronunciãdi.a.qñ.corripiĩ. Sex verò ſunt qñ ꝓducĩ. Producta namque.a.aſpirata,uel acuitur, ut hamis,uel grauatur,vt hamorum,uel circumflectitur,ut hamus. Producta non aſpirata,uel acuitur,ut are,uel grauatur ut aratrum, uel circumflectitur,ut ara. De.h.quæritur utrum ſit uox. Nos autem dicimus, quòd non eſt uox ſonus , neque enim plectro linguæ formatur, ſed ad modum tuſſis ſubripitur.

De Accidentibus literæ. Cap. IX.

PEtrus Helyas. Accidentia ergo literæ dicuntur ea,quæ concurrentia faciunt literæ proprietatem.i.concurrentia vocem faciunt eſſe literam. Tria ergo ſunt,quæ accidunt literæ,nomen,figura,poteſtas,niſi enim hæc tria concurrant non eſt litera,id eſt,niſi nominetur,& figura repræſentetur,& pronuncieĩ. Solent enim antiqui quærere in quo ſubiecto hæc accidentia habeant eſſe. Et dixerunt quidam,ꝙ in litera, ſed errant, ſicut enim ſubſtantia manens una,& eadem diuerſis uariatur accidẽtibus,& litera manens una,& eadem diuerſis repræſentatur figuris,& modis pronunciatur diuerſis. Sunt igitur accidentia ſimilitudine ſola,non ꝙ ſubſtantias informent,immo nec ſequiĩ, ꝙ ſi ſunt accidentia literæ,ꝙ ideo ſint accidentia. Nomina literarum ſunt indeclinabilia , ſiue ꝙ a barbaris reperta ſunt , qui nullam hãbent declinationem. Siue quia ſtabilia debent eſſe,eo ꝙ fundamentum ſunt omnis doctrinæ. Siue ideo,ꝙ aliter non poterat eſſe apud Latinos,cum quædam literæ dicantur uocales,eo ꝙ per ſe uoces ſuas perficiunt , qñ ipſa uocalis nomen eſt ſuiipſius,quod non obſeruari poſſet ſi uocalium nomina diuerſis terminationibus flecterentur. Semiuocalium nomina a uocalibus incipiunt,& in ipſas ſemiuocales deſinunt. Vnde nomen.l.in antiquis libris inuenitur ſcriptum per.e.&.l. Et hoc idem in mutarum nominibus apparet, mutarum enim nomina ab ipſis mutis incipiunt. Et in.e.uocalem deſinunt , exceptis. q. &.k. Vt hæc itaque proprietas obſeruaretur indeclinabilia manſerunt. Iſidorus ubi ſupra. Nomina autem literarum gentes ex ſono proprię linguæ dederunt, notatis oris ſonis atque diſcretis,nam poſtquam eas animaduerterunt,& nomina illis,& figuras impoſuerunt. Figuras autem partim ex placito, partim ex ſono literarum formauerunt , utputa. i.&.o. quarum unius ſicut exilis ſonus eſt,ita tenuis uirgula , alterius pinguis ſonus ſicut, & plena figura. Inter figuras literarum,& apices ueteres diſtinxerunt. Apicem dictum propter, quod longe ſit a pedibus , & in cacumine literæ apponatur. Eſt enim linea iacens ſuper literam æqualiter ducta. Figura enim eſt,qua tota ſcribitur. A litera in omnibus gentibus prior eſt literarum, eo quòd ipſa prior naſcentibus uocem aperiat.

De potestate literæ substantiali. Cap. X.

Petrus Helias. Potestas ergo est ipsa pronunciatio .i. modus pronunciationis propter quam figurę, & nomina repetita sunt; Potestas vero, alia substantialis, alia accidentalis. Substantialis, quòd ipsa vocalis est, aut consonans. Sic enim pronunciatur litera, vt vel per se vocem suam perficiat, & dicitur vocalis: Vel vt cum alia sonet, & non per se, & appellatur consonans. Hi vero pronunciationis modi sunt de substantia literæ. Isidorus, vbi supra. Literæ ergo diuiduntur principaliter in duas partes, in vocales, & consonantes. Vocales sunt, quæ directo hyatu faucium, sine vlla collisione, variè emittuntur, dictæ vocales, quia per se vocem impleant, & per se syllabam faciunt nulla adhærente consonante. Consonantes sunt, quę diuerso motu linguæ, vel impressione labiorum efficiuntur. Et vocantur consonantes, quia per se non sonant, sed iunctis vocalibus sonant. Hæ in duabus partibus diuiduntur, in semiuocalibus, & mutis. Semiuocales dictę, eo quòd quidam semisonum de vocalibus habeant. Ab e, quippe vocali incipiunt, & desinunt in naturalem sonum, vt f, l, m, & cæteræ. Mutę autem dictæ, quia nisi subiectis sibi vocalibus nequaquam erumpunt; si enim eis extremum vocalis detraxeris sonum inclusum literæ murmur sonabit, vt, b, c, d, & cæteræ. Inter vocales autem i, & u, apud grammaticos varias habent significationes. Nam modò vocales, modò consonantes modò mediæ sunt. Vocales ideo sunt, quia solæ positæ syllabas faciunt. Consonantes ideo habentur, quia interdum habēt post se vocales in eisdem syllabis constitutas, vt Iuno, vates. Mediæ autem ideirco dicuntur, quia naturaliter solę medium sonum habent, vt illus, vnius, coniunctæ alijs pinguius sonant, vt Iannus, vannus, solæ enim aliter sonant, aliter iūctæ. I. vero propterea interdum dicitur duplex, quia quotiescunque in metro inter duas vocales inuenitur, pro duabus consonantibus habetur, vt Troia, geminatur enim ibi sonus eius. V, quoque litera proinde interdum nihil est, quia alicubi nec vocalis, nec consonans est, vt quis. Eadē, & digammon a Græcis vocatur, quando sibimet alijsque vocalibus iungitur, quia duplex est instar F. literæ, quæ duplex gamma habet, ad cuius similitudinem cū duas vocales dygammon appellari grammatici voluerunt. Inter semiuocales autem quædam liquidę dicuntur, quia interdum in vna syllaba postpositæ, alijs consonantibus deficiunt, & a metro excluduntur. Ex quibus duæ, apud Latinos liquescunt l, & r. vt flatus, fragor. Reliquæ m, & n, apud Græcos liquescunt, vt Mnesteus. Petrus Helias. Antiquissimi Latinorū scribebant f, eiusdem digamma ad repræsentandum u, consonantem, vt in his dictionibus, vado, & vento. Item vbi hodie ponimus f, vt in facio, & consimilibus, scribebāt tunc ph, asperius pronunciantes, quam nunc pronunciemus. Placuit vero postea Modernis, vt quia in facio, & talibus nimis aspere sonabat ph, loco eius scribere f. Vide ergo, quòd vbicunque antiqui scribebant ph, nos hodie scribimus f, nisi in Græcis dictionibus, vbi antiquam seruamus scripturam. Inde probat Priscianus, quòd f, non est semiuocalis, sed muta.

De potestate eiusdem accidentali prima. Cap. XI.

Petrus Helias. Accidentalis vero literæ potestas quincuplex est. Quarum prima est, quòd litera, vel corripitur, vel producitur. Secunda, quòd aspiratur, vel absque aspiratione profertur. Tertia, quòd vna congrua est alij in sono. Quarta, quòd vna transit in aliam. Quinta vero, q̄ vna præponitur, vel postponitur ad constituendam syllabam. Vocales igitur apud Latinos omnes sunt ancipites. i. modò corripiuntur, modò producuntur, & econuerso. Vide ergo, q̄ vocalis alia longa natura, alia positione longa. Natura est, quæ producitur ex inuentione sua, & institutione. Natura enim in vocalibus nihil aliud est, quàm mentio ipsarum. Longa positione est, quando propter duas consonantes sequentes, vel propter vnam duplicem producitur, vt duxi. Similiter alia natura breuis est, alia positione.

De cæteris quatuor. Cap. XII.

Omnes igitur vocales aspirantur, quamuis non vbique, & semper præponitur eis aspiratio, vt habeo, habemus, hiems, homo, humus. Consonantes autem quatuor tantum postposita semper aspiratione. Aspiratur ergo c. vt Chremes. T. vt Thraso. P. vt Philippus. R. vt Pyrrhus. De literarum cognitione, vide ergo, quòd inter c, aspiratum, & c, non aspiratum est g. Inter t, quoque, & th, d. Inter p, & ph, siue f, est b. Ergo g, & d, & b, sunt medię, quia scilicet ex quadam similitudine sonitu accedunt ad eas, quarum dicuntur mediæ. Ita etiam, quòd nec tanto spiritu proferuntur quanto eędem aspiratæ, & minore etiam spiritu proferuntur, quam eædem non aspiratæ. Quod inde perpenditur, quoniam in proferendo non aspiratas magis laborant, vel operantur exteriora, proferendo enim medias inter vtramque fit vocis formatio, quod facile perpendes si in prædictis motibus attendas ora voces naturaliter modulantia. Post hoc sciendum est, sex modis literarum fieri mutationes, aut per casus, vt homo, hominis, aut per tempora, vt facio, feci; aut per compositionem, vt salsus, insulsus; aut per deriuationem, vt sero, satus; aut per translationem de Græco, in Latinum, vt Cyro, Cyrus; aut per antiquitatem, vt legendum, pro legundum. De ordine vero sciendum, vocales sibi præponuntur in dyphthongis ad constituendam syllabam. Dyphthongus ergo est duarum vocalis concursus in eadem syllaba, eō quadam soni collisione, vt vtraque vim suam habeat in metro posita. In eadem syllaba dictum est propter synalimpham, quæ fit inter literas diuersarum syllabarum, vt vtraque vim suam habeat, in metro, additur propterea, quod positum inter q, & aliam vocalem vim suam in metro non retinet, ideoque dyphthongum cum alia vocali non facit. Sunt autem quatuor dyphthongi quibus nunc vtimur æ, œ, au, eu. Seminocalium autem m, ponitur ante n, vt Mnesteus, quod est proprium nomen, & amnis, sic enim iterandum est, vt a, solum primam syllabam faciat m, vero, & n, simul sint de sequenti syllaba. S. quoque ponitur ante, m, vt smaragdus. Qui enim scribunt z, ante m, vitium faciunt, nunquam enim duplex in principio syllabæ posita cum alia potest iungi consonante. Præterea si, z, ibi scriberetur, falsus esset Lucani, versus in quo ait.

Terga sedent crebro maculis distincta smaragdo.

Nunc vero stat metrum eo, quòd scilicet præposita liquescit.

De syllaba. Cap. XIII.

Petrus Heliæ Syllaba ergo est comprehensio literarum consequens sub vno accentu, & vno spiritu prolata. Syllabire namque interpretatur comprehendere. Comprehensio ergo literarum, quasi earum coniunctio per quod differt ab elemento, quamuis vna sola litera, vt a, quando est præpositio ipsam nominis interpretationem sortitur, consequens vero additur quasi congrua, vt videlicet sit absque barbarismo, sed quia hoc totum habet oratio subditur, vno accentu. Item quia tota dictio sub vno profertur accentu, ad eius differentiam additur, & vno spiritu, i. impulsu prolata. Sed Monosyllaba dictio eadem est, & syllaba, & ei illa descriptio conuenit ex eo, quòd syllaba est, non ex eo, quòd dictio diffinitur, syllaba est vox literalis, quæ sub vno accentu, & vno spiritu indistanter profertur, vt dicatur literalis contra confusam vocē, quæ sonis elemētariis non est distincta, vt est mugitus Boum, & similia. Verum quia hoc totum habet dictio Monosyllaba additur instanter, vt scilicet sine distantia altera syllaba sequatur in constructione dictionis. Isidorus, vbi supra. Syllaba enim Græcè, Latinè conceptio, siue connexio dicitur. Vnde vere illa est syllaba, quæ ex pluribus nascitur literis.

De speciebus syllabæ. Cap. XIIII.

Petrus Heliæ. Sunt autem syllabæ species sex. Est enim syllaba, quæ vnius literę, vt a; vel duarum, vt ab; vel trium, vt ars; uel quatuor, vt mars; vel quinque, vt stans; vel sex, vt stirps. Quot autem sunt vocales, tot sunt syllabæ, quæ vero ex literis pluribus constant fere sunt innumerabiles. Sciendum uero, quòd licet syllaba tres consonantes habeat, nulla tamen syllaba tres habet vocales, ita scilicet, vt in metro, vim suā retineant. Quamuis enim cum dyphthongo, scribatur u, vt in illa, quæ, u, tamen non retinet ibi vim literæ. Et ut de literarum positione in syllaba, aliquid dicamus: uel duæ uocales faciunt syllabam, ut illa dyphthongo, quæ est au, uel uocalis, & consonans, una uel plures, ita, quòd uocalis antecedit consonantem, uel consonans uocalem. Nunquam tamen plusquam tres consonantes antecedere possunt uocalem in eadem syllaba, nec nisi tres sequi, ita tamen, quòd si tres consonantes antecedunt uocalem non nisi duæ sequentur, quia non ex pluribus literis, quam sex potest syllaba constare. Si antecedens syllaba terminetur in consonantem, necesse est, quòd sequens a consonante incipiat, ut arcus, nisi sit dictio composita. Hæc enim regula de simplicibus intelligenda est. Isidorus. Syllabæ autem, aut breues sunt, aut longę, aut communes. Breues uocatę, quia nunquam produci possunt. Longę, quia nunquam corripi possunt. Communes autem, quia pro scribentis arbitrio, cum necessitas cogit, & producūtur, & corripiuntur. Ideo autem syllabæ longę, breuesq; dicūtur, quia per uarias uocum moras, aut dupla, aut simpla spatia temporis habere uidentur. Dyphthongæ syllabę Græco nomine dictæ, quòd in eis binæ uocales iunguntur, & ex his

apud nos veras esse scimus quatuor, æ, œ, au, eu. Ei, vero apud maiores tantum celebrata fuit.

De accidentibus syllabæ, & primo de accentu.

Cap. XV.

PEtrus Helyæ. Accidunt vero syllabæ quatuor, tenor, spiritus, tempus, literarum numerus. Tenor idem est, quod accẽtus. Accentus est modulatio vocis in communi sermone, vsuque loquendi, hoc autem dicitur propter cantilenas, vbi accentum non obseruamus. Dicitur autem accentus ab eo, quod est accino, accinis, eo. s. quod vni syllabæ accantantur omnes aliæ, in prolatione dictionis, omnes enim aliæ, vnius prolationem sequuntur. Tribus vero modis fit modulatio, vocis, aut enim a graui voce incipimus, & in acutum tendentes, ibidem desinimus, & accentus hic dicitur acutus. Aut a graui incipimus ibique perseueranimus, & est grauis accentus. Aut a graui in acutum tendentes, ad grauem reuertimur, & accentus hic est cunflexus dicitur. Latini nunquam ponunt, vel obseruant accentum, nisi in penultima, nisi monasyllaba fuerit dictio. Exceptis illis in quibus, vel propter syncopam, vel causa differentiæ ponitur accentus in fine. Isidorus. Accentus, qui Græce prosodia dicitur, ex Græco nomen accepit. Nam pros Latinè, ad oden Græce, Latinè, cãtus est, accentus autem dictus, quia iuxta cantum fit, sicut aduerbium, quia iuxta verbum est. Acutus, accentus dictus est, quia acuat, & erigat syllabam. Grauis, quod deprimit, & deponat, est enim contrarius acuto. Circumflexus, quia de acuto, & graui cõstat. Incipiens enim ab acuto, in grauem desinit, atque ita dum ascendit, & descendit circũmflexus efficitur. Acutus autem, & circumflexus similes sunt, nam vterque leuat syllabam. Grauis contrarius videtur ambobus, nam semper deprimit syllabas, cum illi leuent, vt vnde venit titan, & nox, vbi sidera condit. Vnde hic grauis est, minus enim sonat, quam acutus, & circumflexus. Grauis, accentus cum vno accentu potest poni in dictione vna, cum vtrisque nunquam, vt Catulus. In composita dictione vnus accentus est, vt armipotes, omnipotens. Accentus autem repertus est, vel propter distinctionem, vt viridique in littore conspicitur sus, ne dicas Vrsus, vel propter pronunciationem, ne dicas meta breuiter, & non producte meta, vel discernendę ambiguitatis causa, vt ergo, nam cum producitur go, causam significat, cum corripitur coniunctio est. Figurę accentuum sunt, quæ a grammaticis pro verborum distinctionibus apponuntur.

De regulis accentuum. Cap. XVI.

ISidorus, vbi supra. Monasyllaba autem pars orationis si naturaliter breuis est, vt vir. Aut positione longa, vt ars, acutũ, accentum habebit. Si vero naturaliter longa, vt res circumflexum. Dissyllaba si priorem naturaliter longam habet, & vltimam breuem, circumflectitur, vt Musa, aliter acuitur. Trisyllaba si mediam breuem habet, vt tybia tũc primam acuimus. Si vero naturaliter longam habet secundam, & vltimam breuem, vt Romanus, tunc mediam circumflectimus. Tetrasyllaba autem pars orationis, pentasyllaba rationem trisyllabarũ retinent. Petrus Helias. Monosyllaba dictio, si vocalẽ natura correptam habuerit, acuto profertur accentu, vt fax, pix. Monosyllaba rursus dictio, si vocalem natura productam habuerit, circumflectitur, vt res, dos, & spes. In dissyllabis autem, vbi ambæ correptæ, vel posterior syllaba pducta fuerit, prima acuitur, siue producta fuerit, siue correpta, vt nepos, leges. Rursus in dissyllabis, si penultima producta fuerit, & vltima breuis, prior circumflectitur, vt Roma, exceptis paucis, quæ causa differentię in fine circumflectuntur, vt pone, exceptis illis, quæ ex trisyllabis fiunt per syncopam, vt fumat, pro fumauit. De syncopatis vero, siue dissyllaba fuerint, siue non, hæc est regula communis, quoties fit syncopa, in aliqua dictione super accentus, manet super vnam vocalem, in syncopata per quã fuerit in integra, & dissyllabis. Et deinceps si penultima fuerit correpta, acuemus antepenultimam, siue illa correpta sit, siue producta, vt Tullius, Hostilius, exceptis his vtraque, & pleraque, & exceptis compositis ab infinitiuis, & fio, vel facio, vt calefit, & calefacit, & exceptis syncopatis propter prædictam regulam, vt Virgili, Mercuri. Integra. n. sunt, Vigiliæ, & Mercuriæ. In trisyllabis, tetrasyllabis, & deinceps, & si penultima fuerit longa natura, & vltima breuis, penultima circumflectitur, vt Cethegus, Perosus. In trisyllabis, & tetrasyllabis, & deinceps, si penultima fuerit longa natura, vltima longa, penultima acuetur, vt Athenæ, Mycenæ. In dissyllabis, & tetrasyllabis, & deinceps, si penult. fuerit longa positione, ipsa acuetur, & antepenultima magis grauabitur, quam in alijs, vt Metellus. Omnes præpositiones præpositæ casualibus suis, vel genitiuo relato ad suum casuale, grauantur per omnes syllabas, vt supra domum, vel domum supra regis. Suppositæ vero acuuntur in principio, vt domum supra, nisi æquiuocè sint ad alias partes orationis, & tunc acuuntur in fine, vt Maria circum omnia, ne si circumflectatur in fine, nomen, vel aduerbium esse putetur. Hæ itaque sunt communes, accẽtuum regulę, quas Latinę vbiq; obseruant, nisi quòd interrogatiuis, vel relatiuis, quædam fit mutatio. Sed etiam interiectiones nullam sequuntur regulam, quia significant affectus animi, quorum est vocem interrumpere.

De cæteris accidentibus syllabæ. Cap. XVII.

PEtrus Helias. Spiritus vero accidit syllabæ, quia aspro spiritu, vel leni pronunciatur. Et quia restat, vt de tempore agamus. Primo videnda est differentia inter tempus, & accentum. Accentus ergo est eleuatio vocis acuta, quę dicitur arsis, vel depressio grauis, quæ dicitur Thesis, vel circumflexa inter vtramque vocis modulatio. Tempus autem est mora pronunciationis ipsi accentui adiacens, tempus ergo accidit syllabæ, vnum, vel duo. Vnius namque temporis dicitur syllaba esse si correpta fuerit, duorum vero si producta, fortassis eo, quod multoplus tenetur, quam breuis, non quod bis tantum teneatur, secundum certam mensuram. Vel ideo, quia duę breues ponsitur sæpe, pro vna longa, & econuerso. Placuit etiam quibusdam, quod vnum tempus, & semis accidit syllabæ, vel duo, & semis, vel etiam tria. Vnum quando vocalis breuis est per se. i. sine consonante secum posita in eadem syllaba, vt amo. Vel quã simplex consonans sequitur, vt caput. Vnum vero, & semis in communibus syllabis, vt lachrymæ. Cum enim prima syllaba naturaliter corripiatur positione duarum consonantium, quæ sequuntur, recipit tempus dimidium, vnde potest produci. Duũ vero temporum est syllaba, cum ipsa longa est, vel natura, vt dos, vel positione, vt ars. Duo tempora, & semis habet syllaba secundum quosdam, quando post vocalem natura longam sequitur vna consonans, vt sol. Quoniam enim longa est natura duum est temporum, consonans vero quæ sequitur, tempus semis ei attribuit. Tria vero habet tempora quando post vocalem natura longam, vel duæ consonantes sequuntur, vt mons, vel vna duplex, vt Rex. Quoniam enim longa natura est duum temporum, duæ vero consonantes, & sequuntur, vel duplex vna, tempus ei vnum attribuunt. Quod Rex producatur natura, ex genitiuo regis manifestũm est. Semper tamen in metro, vel vnius temporis debet accipi syllaba si correpta fuerit, vel duum si producta. Numerus quoque accidit syllabæ, quia nec minus, quam vnius, nec plus, quam sex literarũ potest apud latinos syllaba inueniri.

De pedibus. Cap. XVIII.

ISidorus vbi supra. Syllaba apud metricos ideo semipes nominatur, quòd sit dimidius pes. Pedes sunt, qui certis syllabarum temporibus consistunt, nec a legitimo spatio, vnquam recedunt. Pedes dicti eo, quod per eos metra ambulent. Nam sicut nos pedibus incedimus, ita metra quasi pedibus gradiuntur. Pedes autem omnes centum vigintiquatuor sunt. Dissylabi quatuor. Trisyllabi octo. Tetrasyllabi sedecim. Pentasyllabi trigintaduo. Hexasyllabi sexagintaquatuor, vsque ad quatuor autem syllabas, pedes dicuntur. Reliquæ sinzugiæ dicuntur. Ipsi autem pedes habent speciales causas nominum quare ita vocentur. Spondeus dicitur, quia tractim sonat. Nam spõdeus tractus, quidam dicitur. i. sonus, qui fundebatur circa aures sacrificantium. Trochæus vero ab eo dictus est, quod celerem conuersionem facit cantilenę, & quasi rota velociter currat in metris. Trochos enim Græce, rota dicitur. Iambus dictus est eo, quod iam bozin, Græci detrahere dixerunt, huiusmodi enim carminę omnes inuectiones, vel detractiones implere poetę soliti sunt. Dactylus a digito dictus, quod a longiore nodo inchoans, in duas desinit breues, sic, & iste pes iuncturam vnã habet longam, & duas breues. Ceduntur vero pedum membra, vel per æqualitatem, vel per duplum, vel per triplum, vel per sextuplum, vel per epitritum. Sũt igitur equi decem, dupli vero sex, triplus vnus, sextupli septem, epitriti quatuor. Numerus enim syllabarum in pedibus, à duobus, vsque ad sex protenditur, vlterius enim non procedit. Resolutio est pedum, quando pro vna longa, duæ breues ponuntur, aut pro duabus longis quatuor breues ponuntur, vt Sectaque intexunt abiete costas. Abiete nunc resolutio est spondei in proceleumatico, in qua resolutiones semper sinalympham sequitur Virgilius. Ex vna quidem longa, duæ breues fiunt. Ex duabus autem breuibus longa nunquam fit. Findi enim solida possunt, solidari scissa non possunt. Metra pedibus accidunt, vt a Trochæo Trochaicum. A Dactylo, Dactylicum. A Iambo, Iambicum.

De dictione. Cap. XIX.

PEtrus Helias. Dictio est minima pars orationis constructę in ordine. Pars orationis dicitur, quia voce, & sensu constituit

tuit orationem. Per hoc ergo remouentur literæ, & syllabæ, quarum nulla sensu orationē constituit, licet voce. Sed quia vna oratio quandoque pars est alterius orationis. Iccirco ad eius differentiam addit minima, nulla enim vox minor est di ctione. Quoniam vero vna sola dictio dicitur, quandoque ora tio ne dictio talis pars orationis videretur, constructè additur. Nam Priscianus dicit. Quid est summum bonum in vita, & quis respondeat honestas, dico bona oratione respondit. Et quia rursus quædam oratio vitiose construitur. Iccirco addit in ordinem. Antiqui dixerunt, ꝙ non quælibet coniunctio di- ctionum dici debet oratio, sed illa tantum, quę aliquam inhæ rentiam .i. coniunctionem rerum significat, vt homo albus, quamuis sit oratio imperfecta, quia tamen significat quandā accidentis, & substantiæ coniunctionem, debet oratio appella ri. Dixerūt itaque, ꝙ propter sensum solummodo, dicitur vox quandoque oratio, vt lego. Sed propter solam quantitatem, nulla communis causa inuentionis omnium dictionum est, vt haberet homo quomodo propriam voluntatem alteri ma- nifestaret.

De oratione, & partibus eius. Cap. XX.

PEtrus Helias. Oratio est ordinatio dictionum, congruam perfectamq; sententiam demonstrans. Et dicunt plures, ꝙ oratio hic stricte accipitur, scilicet pro oratione perfecta, secundum, ꝙ ita exponenda est descriptio. Oratio est ordina tio dictionum. i. constans ex dictionibus ordinatis, per quod remouētur literæ, & syllabæ. Sed quia totum habet hæc vox, in domo, additur demonstrans sententiam. Et quia hoc totum habet imperfecta oratio, adiungitur, congruam, & perfectam, idest, perfectum significans intellectum, vel fortasse per hoe, ꝙ dicit congruam, remouetur vitiosa cōstructio. Et vide, quòd istæ voces, in domo, & non homo, dicuntur esse inter dictio- nem, & orationem, eum sint neutrum, quia minores sunt ora- tione, maiores vero dictione. Pars orationis, est vox indicans mentis conceptum. Duæ partes orationis tantum sunt secun- dum dialecticos. s. nomen, & verbum, & dicunt plures, quòd dialectici ita large accipiunt nomen, vt pronomina etiam, & aduerbia contineant. Verbum quoque sic, vt contineat partici pia. Iccirco dicit Priscianus, sola nomina, & verba secundum dialecticos, significare, alias autem consignificare, quia per se prolatæ nullum intellectum constituunt, sed alijs adiunctæ. Has ergo non dicunt dialectici partes orationis, sed colliga- menta partium, eo, quòd coniungunt dictiones inter se. No- bis tamen melius posse dici videtur, quòd dialectici semper absoluta in arte Logica ponunt principia. Illa vero dicuntur absolutè esse partes orationis, quæ primo repertæ sunt, vt ex eis fiat oratio, & quæ per se orationem complent, ita etiam ꝙ cæteræ repertæ sunt propter eas, cuiusmodi constat esse omne nomen, & verbum. Isidorus, vbi supra. Oratio dicta est, quasi oris ratio. Est autem oratio contextus verborum cum sensu. Oratio autem plena est sensu, voce, & litera. Partes orationis primus Aristoteles duas tradidit nomen, & verbum. Deinde Donatus octo diffiniuit, sed omnes ad illa duo principalia re- uertuntur, idest ad nomen, & verbū, quæ significant personam, & actū, reliquæ appendices sunt, & ex his originem trahunt. Nam pronomen, ex nomine nascitur, cuius officio fungitur, vt Orator ille. Aduerbiū de nomine, vt Doctus doctè. Partici- pium de nomine, & verbo, vt Lego, legens. Coniunctio vero, & præpositio, & interiectio in complexu istarum cadunt.

De nomine, & eius significatione. Cap. XXI.

PEtrus Helias. Nomen est pars orationis hoc est, vox signifi catiua, vel consignificatiua ad placitum, quæ distribuit. id est, diuersis significando qualitatem tribuit, communem, vel propriam vnicuique corporum, seu rerum. Vide ergo, ꝙ nomen Græcum verbum est, & significat distribuere, inde dr̄ Noma, quasi nomen, quia prædicto modo distribuit cuique qualitatem. Sed illi, qđ est Noma adijciūt Græci o, & fit Ono ma, quemadmodum dicimus Gnatus pro natus. Dicunt autem alij, ꝙ Noma per se non significat tribuens, sed compositum adiecta o. Secundum etymologiam Latinam, nomen dicitur quasi notamen, per sincopam, eo ꝙ communem qualitatem, vel propriam demonstrat. Opponitur iterum de æquiuocis, q̄ nullam communem videntur qualitatem significare, quia ni- hil conferunt sibi suppositis, nisi nomen. Et dicunt quam plu res, ꝙ significata æquiuocorum hanc solam conuenientiā ha bent, quasi communem qualitatem, ꝙ ab eadem voce signifi- cantur. Alij vero ꝙ nomen æquiuocum non est nomen, sed plura, & ꝙ diuersas qualitates in diuersis significationibus po- nit: Priscianus dicit, ꝙ nominis est proprium significare sub- stantiam, & qualitatem. Sed opponitur contra illud Aristote- lis. Singulum inquit, aut significat substantiam, vt homo, aut qualitatem, vt albus, &c. Quod tamen soluunt dicentes Aristo telem intellexisse ibi substātiam illud primum rerum genus, quod per se existit, hic autem intelligunt, ꝙ omne nomen. s. signat substantiam, hoc est, rem quantumcumque, vt substan- tem, idest, vt suscipientem formam, & præter hoc qualitatem, idest, formam, quæ rem ipsam facit esse, vt homo. Hoc nomen significat rem, quæ est homo pro substantia, & humanitatem pro forma. Hoc nomen rursus albedo significat rem pro sub- stantia; quæ est albedo, & facere album, siue albedinitatem (vt fingam vocabulum) pro forma. Hoc est autem, qđ plerique di- cunt. s. ꝙ omne nomen significat id, qđ est, & id quo est, vt ho mo rem, quæ est homo, & humanitatem, qua est homo. Dicūt autem ꝙ quis, & omnis, & nullus, ex diuersis adiunctis, diuer sas substantias significant, & qualitates diuersas. Dixerunt ta- men plerique eorum, ꝙ omnis, & nullus significant omnem rem pro substantia (vt dictum est) collectionem, & distributio- nem, pro qualitate. Quia vero secundū istos pro forma signat infinitatem. Quidam tamen nimis ridiculose dixerunt, ꝙ oīs signat formam, quæ debet dici omnitas. De hoc autem nomi- ne, qđ est, nihil dixerunt, ꝙ signat rem, quæ non est pro substā tia, nichilitatem pro forma. Alij vero dicunt, ꝙ nomina, vel signant substantias, vt homo, & huiusmodi alia, vel significāt ea, quæ insunt substantijs, vt albedo, & similia, vel quædam ani mi figmēta, vt Hircoceruus, & Chimera, vel significāt mod os loquendi de rebus, vt omnis, & talia etiam quæ dialectica ap- pellant signa. Est ergo istorum sententia, ꝙ non omne nomē significat substantiam, & qualitatem, sed sola nomina substan tiarum, hoc habent. Nihil ergo aliud est qualitas significatio- nis nominum, nisi ꝙ communiter significent, vel proprie. i. in communi natura, vel propria. Alij dicunt, ꝙ omne nomen significat substantiam, & qualitatem, quia omne nomen, vel id quod est substantia significat, vel aliquid modo substan- tiæ in natura communi, vel propria, velut in natura commu- ni, vel propria.

De Accidentibus nomini. Cap. XXII.

PEtrus Helias. Accidentia vero nomini dicuntur conue- nientia ipsi, secundum quæ nomina inter se, vel cum alijs dictionibus competenter habent construi. Et inde est, ꝙ accidentia partium orationis dupliciter dicuntur. Species nā- que dicitur accidens nomini, ꝙ cōis est proprietas omnium nominum, ab aliquo, vel a nullo deriuari, quæ proprietas dici tur species. Numerus vero est tale accidens nomini, ꝙ eius est significatio secundaria. Si quis autem instet in quo subiecto sint huiusmodi accidentia, an s. aere, qui est vox secundū quos dam, an loquenti, vel quo alio. Inquisitio est friuola. Hæc ac- cidentia sola similitudine dicuntur, non aliqua subiectæ rei in formatione. Sicut enim substantia manens, vna & eadem, de alba fit nigra, vel econuerso, sic nomen manens vnum, & idē, de singulari fit plurale, secundum diuersas terminationes. De nominatiuo fit etiam genitiuus. Itaque quamuis illa sint acci dentia, non tamen sunt accidentia absolute, ideoque in subie- cto non habent esse. Quod autem Donatus qualitatem inter accidentia posuit error est. Qualitas enim quasi substantialis est nominum. Illud enim in Grammatica substantiale dictio- ni dicitur, propter qđ principaliter est reperta. Quod autē de comparatione Donatus addit aliquid rationis habet, quia qñ que conuenit nominibus. Sed quia nec omni nomini, nec ma iori parti accidit, ideo non curauit Priscianus apponere inter accidentia. Quæritur etiam, cur non enumerauit inter accidē tia personam. Et dicunt quidam ideo, ꝙ constabat omne no- men esse tertiæ personæ. Alij quia in verbo, & pronomine, de tertia persona tractat perfecte. Magis tamen videtur esse dicē dum, ꝙ nomen ex se nullius personæ est: Homo namque hoc nomen ex forma suæ prolationis nulli personę se perhibet. Æque enim pertinet ad loquentem de se, & ad eum ad quem loquimur, & ad eum de quo quis loquitur. Ideo sola ratione confusionis tertiæ personæ dicitur, eo ꝙ tertia persona confu- sa est, nisi demonstratione finiatur. Species namque dicitur hic proprietas deriuandi ab alio, vel a nullo. Et est ab aliquo deriuari ad similitudinem alicuius ante inuenti, ex eodem for mari, & imponi. A nullo autem, per se imponi, & non ex ali- quo formari. Sunt itaque duæ species, vnde species idem quod forma, primitiua a nullo, deriuatiua ab aliquo. Species est po- sitio vocabuli primaria, vel secundaria. Vtraque species com- munis est, & propriis nominibus, & appellatiuis.

De nominibus proprijs. Cap. XXIII.

PEtrus Helias. Nomen proprium est, quod significat sub- stantiam propriam, & qualitatem naturaliter, i. propriè, non figuratiuè. Nam per figuram, quæ Græco nomine di- citur Anthonomasia, idest, excellentia, fit quando nomen qđ est

est multis commune, naturaliter vni, quasi proprium attribuitur: quia excellit omnes in proprietate ipso nomine designata, vt Poeta pro Virgilio, & Vrbs pro Roma. Et vt ingrediatur ratio ostensis speciebus propriorum nominum, & differentia inter proprium, & appellatiuum. Propriorum nominum sunt species. Prænomen, Nomen, Cognomen, Agnomen. Officiū Prænominis est præponi nomini, vt Marcus, Tullius. Quoniā enim contingebat diuersas personas eodem, proprio nomine nuncupari, excogitauerunt homines voces quasdam, quæ prę positæ proprio nomini facerent vnam personam ab alia differre. Est autem Nomen in hoc loco, quod sic imponitur personæ, quòd non propter differentiam, ad remotionem prænominis, nec propter cognationem ad differentiam Cognominis, nec propter euentum ad differentiam Agnominis, sed pro ptec nominationem tantum repertum est. Vnde proprie dicitur Nomen, quasi anthonomasice. Cognomen signat eandem proprietatem, quam & proprium nomen cui adiungitur, sed secundario cognationem illius, cui prius fuit impositum illud nomen: quia si principaliter illam cognationem, quæ communis est multorum significaret, esset nomen appellatiuum. Et potest dici, quòd æquiuocum est omne Cognomen, quantum ad principalem significationem, vniuocum est quātum ad secundariam. Significat autem Agnomen eandem propriam qualitatem, quam proprium nomen cui adiungitur, & eandem nominat personam, sed aliud, hoc est euentum secundario significat. Dicimus ergo generaliter, quatuor species proprij nominis idem principaliter significare, quod quia propria qualitas est, ideo propria dicuntur nomina. Idem enim nominant, sed diuersa secundario significant.

De differentia propriorum nominum, & appellatiuorum. Cap. XXIIII.

Petrus Helias. Et quoniam cognomen commune est multorum, ne putaret, quis inde, quòd esset appellatiuum. Ideirco dat Priscianus, differentiam inter ea, hanc. s. quòd appellatiuum naturaliter est commune multorum, non autem proprium. Nam communio naturalis nomini est, quando nomen & significatione, & nominatione pluribus est commune. Casualis, quando aliquo casu idem nomen pluribus imponitur, ita q̄ nihil eis commune significat, vt hoc nomen Pirrhus impositum filio Achillis est, & regi Epirotarum. Rationalis autē, quando hoc fit consilio, velut quando nomen patrui imponitur filiolo. Sed rationalis quandoque fit sola voluntate, vt in exemplo proposito. Quandoque fit similitudine, vt quando vocabulum de vna re in aliam transfertur, & ei datur translatiue. Quandoque fit ab vno, idest ab vna causa, vt liber Tulij, & eius imago dicitur Tullius, quandoque fit ad vnum, hoc est, datur diuersis effectiuo, vt equitatio dicitur salutaris, & cibus, quoniam vtrumque est ad salutem. Solum igitur dicit appellatiuum commune est multis naturaliter, ad remotionem illius proprij, quod multis commune est, vel casu, vel ratione. De adiectiuis interponit, quòd sunt appellatiua. Quod quibusdam non videbatur, eo, quòd vnusquisque dicitur albus, a sua albedine.

De speciebus communibus tam proprijs, quam appellatiuis. Cap. XXV.

Petrus Helias. Species appellatiuorum quędam communes sunt tam proprijs, quam appellatiuis, tam primitiuis, quā deriuatiuis. Duæ primæ sunt corporale nomen, & incorporale, & est appellatiuum nomen corporale, vt homo; propriū, vt Virgilius. Rursus appellatiuum incorporale est, vt scientia, proprium incorporale, vt grammatica Aristarci. Tertia vero species communis est omonymum, hoc est, ęquiuocum nomē. Omos. n. interpretatur vnum, noma nomen. Et inde dicitur omonymum, quia vna voce principaliter plura significantur in proprijs, vt Pyrrhus, filius Achillis, & Rex Epirotarum, in appellatiuis, vt nepos fratris filius, & nepos luxuriosus. Quarta vero species communis est synonymum. Et sunt eadem synonyma multiuoca, idest, diuersa nomina, quæ principaliter idem significant, & nominant. Si enim significent idem, & diuersa nominent nō sunt synonyma, vt album, & albedo. Rursus licet nominent idem, si tamen diuersa significent, non sunt synonyma, vt homo, & risibile, & sunt synonyma, appellatiua, vt ensis, mucro, gladius. Propria, vt Publius, Cornelius, Scipio. Affricanus. Dicit vero Priscianus subsequenter, quòd aliæ fere species ab his communibus, solis appellatiuis conueniunt non vero proprijs. Fere dicit propter adiectiua, quæ dixit paulo prius in proprijs nominibus inueniri, vt gradiuus.

De nominibus adiectiuis. Cap. XXVI.

Petrus Helias. Adiectiuum ergo nomen est illud, quod significat id, quod inest substantiæ, & potest adijci nomini significanti substantiam in eadem parte propositionis, hoc est, in prædicato, vel subiecto. Significant autem adiectiua, vel cōmunes qualitates, vel nominant ea, quibus illæ qualitates insunt, vel quantitates. Quòd ergo dicit Priscianus adiectiua sumi a qualitate, vel a quantitate, nihil aliud est, quam imponi sic ad nominandum substantiam, vt qualitatem, vel quantitatem principaliter significent. Ex eo, quod Priscianus ea dici adiectiua eo, quòd appellatiuis, vel proprijs adijci solent, volunt quidam perpendere, quòd adiectiuum per se non debet poni in eadem parte propositionis. Et si ponatur oratio est imperfecta, velut cum dicitur. Socrates est albus, imperfecta est, secundū eos oratio, donec adiungatur ei, vel homo, vel aliud, quod significet substantiam. Sed hoc plane falsum est cum inueniantur autores persæpe solum adiectiuum in prædicato ponentes. Præterea si verum esset illud, quædam essent adiectiua, quorum masculina, in nulla propositione ponerentur. Cui enim addas hoc nomen risibile, secundum genus masculinum non inuenies. Si enim dicas, homo risibilis, superflua erit locutio. Dicuntur itaque adiectiua, non quia vbique adijciantur, sed quia alicubi, vnde non dicit Priscianus, quòd solent adijci. Adiectiuum secundum quosdam proprie accipitur, quā do tale quid principaliter signat, quod potest comparari, large vero, & improprie quando signat aliquid, quod alij adiacet. Sic, quòd ei possit adijci licet non comparetur. Est autem tripartita adiectiuorum significatio. Alia enim significant laudē, idest tale accidens, quod inesse laus est, vt iustus. Alia vero significant vituperium, vt iniustus. Alia vero significant mediū, vt magnus, quod licet medium per se dictum, nec ad laudem sit, nec ad vituperium, tamen cum aliqua adiectione ad laudē est, vt magnus Imperator, cum alia vero est ad vituperium, vt magnus latro. Est etiam quarta cum significat accidens vnicuique proprium, vt cum dicitur niger coruus, altū mare, vel similia. Et vide quòd sunt talia adiectiua, quæ sunt propria nomina, vt adiectiuum. quod est in ista oratione gradiuus mars. Est enim gradiuus tale proprium nomen, quod agnomen ab euentu. Dicitur autem gradiuus, a gradam, quod est vibrare, vel quia gradatim itur ad prælium, vel gradiuus quasi craios diuus. i. potens Deus. Dicit Priscianus de talibus, quòd quia loco propriorum accipiuntur, non possunt comparari, quod est proprium adiectiuorum.

De nominibus tantum appellatiuis. Cap. XXVII.

Isidorus vbi supra. Appellatiua nomina inde vocatur, quia communia sunt, & multorum significatione consistunt, hæc in vigintiocto species diuiduntur. Petrus Helias. Ex his est interrogatiuum, inuentionis cuius causa est hæc. Omnis dubitatio, aut est de re simplici, aut de rerum simplicium inhærentia, aut de ipsarum consecutione. Sed quoniam omnes res simplices in decem generalissimis continentur, ideo decem sunt simplicium quæstionum genera. Quid sit, quale, vel quātum, & huiusmodi alia secundum ordinem prædicamentorum. Ad quærendum ergo de re simplici repertæ sunt quædam dictiones, quæ ab officio dicuntur interrogatiuę, vt quis, & qualis, & huiusmodi aliæ. & quælibet signat illud idem, quod nomen generalissimi cuius species ad quæstionem factam per eandem dictionem possunt respondere, vt quis substantiam, qualis qualitatem, sed nihil nominant. De infinito nomine dicit Priscianus, quod est interrogatiuorum contrarium. Hæc autem contrarietas est in accentu, quia idem nomen, quando est interrogatiuum acuitur, quando vero infinitum est grauatur, vt qui crediderit saluus erit, ecce qui grauatur. Similiter qualis esset nullus ignorauit, ecce qualis grauatur omnibus syllabis, quando interrogatiua sunt hæc acuuntur, vel circunflectū tur. Sunt & collectiua nomina, vt populus, & huiusmodi alia, significant enim numeri pluralitatem circa substantias, vel secundario aliquod aliud accidens, vt populus cum significet numerum circa homines, secundario designat, quod sunt de ciuitate eadem. Vnde & dicitur populus, a polis, cum priore corrupta ciuitas est. Quamuis enim per collectiuum nomen sermo esset de pluribus, non tamen de aliquo collectionis illius, inuenerunt ergo vnum nomen dimidium. Sed sunt quædam eorum quibus ita loquimur de duobus tantum, quod de vnoquoque illorum, vt vterque alteruter. Quædam vero sunt quibus de pluribus loquimur, quam de duobus ita, quod de vnoquoque illorum, vt omnis. Quædam rursus sunt quibus loquimur de pluribus per pares numeros distributos, vt bini trini, & cæt. huiusmodi. Significant autem hæc nomina modos loquendi, vt in quibusdam videtur, sed nihil nominant. Sunt & nomina ad aliquid, & quasi ad aliquid. Nomi-

na

na quoque patria, & genitilia, facticia, generalia, specialia, ordinalia, numeralia absoluta, temporalia, & localia. Et hæ quidem sunt species communes tam primitiuis, quam deriuatiuis.

De Patronimicis veris, & non veris. Cap. XXVIII.

PEtrus Helias. Agit vero subsequēter de proprijs speciebus deriuatiuorum, quæ sunt appellatiuorum. Quorum primam ponit eam, quæ dicitur patronimicum, eo, quòd naturale vinculum progeniei significat. Significāt autem patronimica filios, vel nepotes, idest, illas habitudines siue relationes, quas significant, hæc duo nomina filius, & nepos. Et hæc cum genitiuo primitiui, idest signat alterutram de illis relationibus principaliter, & secundario personam, quam significat genitiuus primitiui. Quid enim est Priamides, nisi filius, vel nepos Priami. Vnde propter principalem significationem sunt appellatiua. Et in principali æquidem significatione, omnia patronimica conueniunt, sed differunt in secundaria, nominant vero personam cui per respectum alterius inest illarum relationum altetutra. Patronimicum ergo est, quod deriuatur a nominibus proprijs patrum secundum Græcam formam .i. vt terminetur in des, quæ. s. forma a Græcis sumpta est. Vnde, quia quædam possessiua deriuantur a proprijs nominibus patrum, vt a Pompeio, Pompeianus, subijcitur secundū Græcam formam, vt Priamides. Et inde est, quòd hæc tria veris patronimicis conueniunt. s. determinari a proprijs nominibus patrum, significare filios, vel nepotes, cum genitiuo primitiui, & terminari in des. Non veris patronimicis, dum ex his cōueniunt, tertium deest, quia deriuantur a nominibus matrū, vel fratrum, vel consulum, vt Maiades, i. Maiæ filius, quæ abusiue dicuntur patronimica. i. contra nominis etymologiā. Hæc forma duobus modis regulariter secundum penultimam variatur. Aliquando enim habet a correptam ante des, aliquando i, correptam. Irregulariter, quoque duobus modis, aliquando autem habet a, productam ante des, aliquando i, productā. Sed quoniam omnia patronimica a proprijs, & Græcis nominibus deriuantur, de illis aliquid extra dicamus. Quæ nomina apud Græcos terminant nominatiuum in as, vel in es, genitiuum vero in oy. reducuntur apud Latinos, in primam declinationem. Illi enim dicunt Eneas Eneoy. Anchises, Anchisoy. Nos autem dicimus Eneas, Eneę, Anchises, Anchisę. Nomina, quæ apud Græcos terminant nominatiuum in os, genitiuum in oy, vt Priamos, Priamoy, vel nominatiuum in eus, & genitiuum in os, correptam, vt Peleus, Peleos, apud Latinos reducuntur in secundam declinationem. Nos enim dicimus Priamus, Priami, Peleus, Pelei. Quæ vero terminant nominatiuum in or, & genitiuum in os, productū, vt Nestor, Nestores, vel nominatiuum in es, genitiuum in oys, productam, vt Plestenes, Plestenois, reducuntur apud nos in tertiam declinationem, vt Nestor, Nestoris, Plestenes, Plestenis. Cumque a proprijs fiant patronymica, sciendum, ꝙ nulla sunt propria, nisi primæ, vel secundæ, vel tertiæ, declinationis.

De formatione masculinorum, & fœmininorum. Cap. XXIX.

PEtrus Helias. Fiunt autem patronimica masculina a proprijs nominibus primæ declinationis mutata extrema diphthongo genitiui in a, correptam, & assumpta des, vt Eneas, Eneæ, Eneades, Anchises, Anchisæ, Anchisades. Omnia vero nomina secundæ declinationis, aut in duas i, terminant genitiuum, aut in vnam i. Fiunt autem patronimica ab his, quæ terminant genitiuum in duas i, extrema i, mutata in a, correptam, & assumpta des, vt Menechius, Menechij, Menechiades. Ab his autem, quæ terminant genitiuum in i, vnam, fiunt patronimica, extrema i, correpta, & assumpta des, vt Priamus, Priami, Priamides. Debuit ergo dici, Pelides, correpta penultima. Sed quia Græci dicebant Pelides, ei, facientes diphthongum, in loco huius ponimus i. productam. Vnde, & dicimus Pelidem, penultima producta. Fiunt autem patronimica, a proprijs nominibus tertiæ declinationis subtracta extrema s, a genitiuo, & addita des, vel in extrema sylaba interposita de, vt Nestor, Nestoris, Nestorides. Plestenes, Plesteois, Plestonides. Fœminina vero patronimica, tres habent formas. Terminantur enim in is, vel in as, vel in ne, sed raro. Quæ vero in is, vel in as, terminantur, fiunt a masculinis patronimicis subtracta de, vt Priamides, Priamis. Debuit ergo secundum regulam ab eo, quod est Eneades, dici Eneas, non Eneis. Sed irregulare est, vel magis factum est ab ee, quod est Eneus, Enei, vnde & Enei des patronimicum masculinum, quod nos dicimus Enides, mutata ei, dipthongo in i, productam, & inde, idest, ab Eneides factum est regulariter patronimicum fœmininum Eneis Dicetur iterum, quòd iuxta regulam debuit dici Pelis ab eo quod est Pelides. Sed dicimus ad vsum non esse in his respiciendum, sed potius ad regulam. Debuit enim dici Peleides, & inde patronimicum fœmininum Peleis. Quę vero patronimica fœminina desinunt in ne, vel i, habent ante ne, vel o.

De nominibus possessiuis. Cap. XXX.

PEtrus Helias. Possessiuum ergo est, quod signat aliquid ex his, quæ possidentur, idest, significat possessionem infinitam, quod notatur per hoc infinitum nomen aliquid, & hoc cum genitiuo primitiui, idest significando illam personam secundario, quam & genitiuus primitiui, vt regius honor, & regis honorem quoniam infinitam possessionem signat, exigit sibi aliquod nomen addi, quod possessionem certificet. Horum autem quædam sunt possessiua significatione, vt equester. Alia sola terminatione, vt extraneus, quæ omnia improprie possessiua dicuntur. Alia & significatione, & terminatione, vt Priameis. Differunt autem possessiua a patronimicis eo, quòd possessiua significāt aliquid ex his, quæ possidentur, ita quòd nullum definite. Patronimica vero aliquid, quod possidet diffiniunt, idest, filios, vel nepotes. Vel vt altius dicatur, in hoc indubitanter differunt, quoniam possessiua principaliter significant possessionem, secundario personam quam, & genitiuus primitiui. Patronimicum vero principaliter signat relationem alterutram eam, quæ significatur hoc nomine filius, vel nepos. Si ergo euenit, vt patronimicum, & possessiuum ab eodem proprio nomine deriuentur, vt Priamides, & Priameis, idem significant secundario, sed diuersa principaliter, ideoque sub diuersis speciebus ponuntur.

De Formis possessiuorum assumptis a Græcis. Cap. XXXI.

PEtrus Helias. Est ergo prima possessiuorum forma, quam a Græcis accepimus in eos, quam mutamus in cus, antecedente a, correpta, vel i. Itaque si possessiua desinentia in cus, habeant c, a suo primitiuo, pares habent cum eo syllabas, vt Ithace, Ithacus, sin autem superat vna syllaba. De illis vero, quę totum cus, extra assumunt, talis est regula. Si primitiua habuerint i, penultimam puram, scilicet, quòd non sit consonans inter eam. & sequentem vocalem, deriuatiua in cus, desinentia, habent a, ante cus, vt Ilium, Iliacus. Alia vero omnia habent i, correptam ante cus, vt Italus, Italicus. Regula vero formationis possessiuorum hanc formam habentium sic potest colligi. Possessiua, quæ habent c, a primitiuis fiunt ab eis mutato in us, quicquid est post c, vt Ithace, Ithacus. Quæ vero habent i, penultimam puram, quicquid est post i, penultimam in genitiuo, mutatur in a, correptam, & accipiunt cus, vt Ilium, Ilij, Iliacus. Reliqua vero omnia si vltima syllaba genitiuorū incipit a consonante, quicquid est post illam consonantem mutant in icus. Si autem vltima syllaba genitiuorum incipit a vocali, tota mutatur in cus, secundum hanc ergo regulam a Symonis, fit Symonicus, a symoniа, symoniacus. Est autem alia forma possessiuorum in us, puram desinentium, de qua secundum penultimam omnia nomina Latina in eus, desinentia, & quæ fiunt a Græcis, quæ non habent in Græco e, ante os, habent e, correptam ante us, vt ferreus, Hectoreus, reliqua habent e, productam, vt spondeus. Item omnia nomina fere ad materiam pertinentia habent e, correptam ante us, vt ferreus. Item pro, ei, diphthongo sæpissime ponimus e, productam, tamen subtracta i, quandoque ponimus e, quæ remanet correpta, in quo sequimur Iones illos, scilicet Græcos, qui subtrahunt i, huiusmodi nominibus, si non genitiuus, primitiui sit par nominatiuo possessiui post illam subtractionem. Si enim subtracta i, parificari contingat primitiui genitiuum, nominatiuo possessiui, tunc equidem non subtrahunt, sed mutant ei, dipthongum in e, productam. Vnde quia Achilleos, genitiuus est primitiui, a nominatiuo possessiui videlicet Achilleus non subtrahunt i. Si enim subtrahetent eadem uox esset nominatiuus possessiui, & genitiuus primitiui. Quod ne fieret dicunt Achilleus, nos autem mutantes ei, dipthongum in e, productam, dicimus Achilleus. Hæ quidem formę sunt quarum vna in eus, finitur, altera in us, puram, quas a Græcis sumpsimus.

De Formis proprijs Latinorum. Cap. XXXII.

PEtrus Helias. Sunt autem, & aliæ Latinorum proprię. Quarum prima est, quæ definit in rius, differt autem a prędicta in us, puram, quia hęc habet ri, semper ante us, siue a primitiuo habeat, vt prætorius, siue accipiat extra, vt Catilinarius. Est autem rursus Priscianus, varians illam in nus, secundum penultimas. Sunt igitur tres varietates penultimarum huius

formæ, de quibus certas dat regulas, scilicet, quæ debeant habere a, ante nus, quæ i, productã, quæ i, correptã. De illis ergo, quæ habent a, ante nus, regula huiusmodi habebitur. Possessiua in nus, desinentia, si veniunt a dissyllabis, vel trissyllabis desinentibus in a, nisi sint nomina brutorum aĩalium a, habent ante nus, exceptis, his Iugurtinus, Messalinus, terrenus. Similiter, & ea, quæ veniunt a semper pluralibus, vt a Thebis Thebanus. Et quæ fiunt a nominibus desinentibus in ius, vt ab eo, q̃d est Ticius Ticianus, & ab aduerbijs in e, longam desinẽtibus, excepto hodiernus, & quæ fiunt a desinentibus in culus, vel in cus, supra duas syllabas, excepto masculinus, & quæ fiunt a neutris, quæ habent consonantem ante um, excepto Tarentinus, & quæ fiunt a nominibus tertiæ declinationis, quæ crescunt in genitiuo, excepto clementinus, veterinus, æternus, abigenus, amenus, hæc inquam omnia habent a, ante nus. Sed contra primam huius regulæ partem obijcimus hæc, scilicet Camertinus, Alexandrinus, Fabrinus. Sed potest dici, quòd vel Priscianus in sequẽtibus ea excipit, vel quòd veniunt a trissyllabis Cameratia, Alexandria, Fabrateria. Opponitur rursus fęmininus, & petrinus. Sed fœmininus nõ est à fœmina, sed a femore. Nec petrinus a petra, sed a petros, quod est durus. Matutinus vero a matuta, & vespertinus, a vesperta non dicuntur excipi, quia de desinentibus in tinus, propriam per se dat Priscianus regulam. Ideo autem dictum est, nisi nomina brutorũ animalium sint; quoniam, quæ fiunt ex his dicuntur habere, i, ante nus, vt Aquilinus, Mustelinus. Ideoque dictum est, & quæ fiunt a neutris, quæ habent consonantem, ante um. Quoniam si antecedat vocalis, possessiua, quæ inde fiunt habent i, ante nus, vt ab eo, quod est Perusium, Perusinus.

De his, quæ desinunt in nus. Cap. XXXIII.

PEtrus Helias. Et quoniam dictum est de his, quæ habent a, ante nus, dicendum est etiam de illis, quæ habent, i, productam, vel correptam ante nus, quorum regula hæc est. Possessiua in nus, desinentia, quæ veniunt a nominibus tertiæ declinationis habentibus pares syllabas in Nominatiuo, & Genitiuo, & nõ desinẽtibus in r, vt Hercules, Herculis, Herculinus, & quæ veniũt a nominibus, secundæ declinationis desinentibus in e, vt auster, austerinus, vel a nominibus eiusdem declinationis habentibus consonantem, ante us, exceptis desinentibus in cus, vel in culus, supra duas syllabas, vt diuus, diuinus, excepto ab humo, humanus, & colornus, a corulo, & taciturnus, a tacito, & quę veniunt a neutris, in ium, desinentibus, vt Venusium, Venusinus, & quæ veniũt a nominibus mutorũ animalium cuiuscunque declinationis fuerint, vt lepus, leporinus, & omnia in tinus, quæ habent t, a primitiuo, vt vesperta, vespertinus. Hæc inquam omnia habent, i, productam ante nus. Itaque vespertinus dicitur a vesperta, nõ a vespere. Vesperta igitur dea est vesperæ, vel vesperus est stella, quæ hesperus dicitur, hoc vesperum obscuritas, quæ fit ita nube interposita inter nos, & Solem, & Lunam, quacunque hora diei, vel noctis, hi vesperi, horum vesperorum, vel hæ, vesperę vesperarum ipsum officium, hoc vespere, vesperis, tempus officij, hæc vespera, vesperę crepusculum inter diem, & noctem, cuius Genitiuum ponunt autores, pro aduerbio, vt ibi. Vespere autem Sabbati. Sed opponitur, quòd relatio non fit ad aduerbia. Dicimus, ꝙ ad nomen positum loco aduerbij, sæpe fit relatio, vt si dicat Cæsar est Romæ, q̃d est caput totius mundi. Illa vero sola, quæ in tinus, desinunt, & non habent.i.a principio, corripiunt regulariter.i.ante nus, vt cras, crastinus. Si opponatur de pagus, quod facit paganus non paginus. Dicimus, ꝙ quia Græcũ est non continetur in illa regula. Pagos enim Græce, villa dicitur Latine. Similiter Christus, quoniam Grçcum est facit christianus, non christinus, vel dicamus, ꝙ a Christo regulariter fit christinus, & inde christianus. Rursus secundum hanc regulam ab eo, quod est coccus, cocci deriuatur coccinus, na, nũ. Quòd ergo corripuit Iuuenalis ibi. Cauet hunc, quem coccina lana. fuit emphasis, secundum poeticam licentiam. Est autem emphasis figura, quando id, quod breue est producitur, & syllaba, quæ longa est breuiatur. Secundum hanc regulam quoque hyacincthinus, amethistinus, adamantinus, smaragdinus debet producere.i.ante nus, similiter cilicinus. quoniam deriuatur a neutro desinente in um, quod est cilicium, debet penultimam.i.producere. Quid ergo dicit Persius. Hic aliquis cui circa humores hiacincthina lana est, & Iuuenalis. Vendunt amethistina vatem, poetica est licẽtia. Dicunt tamen plerique, ꝙ ab hac regula excipi dicuntur omnia a filo, vel lapide sumpta. Clãdestinus vero si deriuatur a clam, quoniam desinit in tinus, & non habet t, a primitiuo debet, i, penultimam corripere. Si vero sit compositum a clam, & tenendo, vel stando debet producere, i, vt mediastinus, quoniam desinit in tinus, & habet t, a primitiuo, & inde est, quòd possessiua desinẽtia in nus, quæ non habent a, vel.i.ante nus, non possunt sub regula prorsus colligi. Sed & illa per enunciationem Priscianus exequitur. Ideoque ad præsens prætermittimus.

De nominibus comparatiuis. Cap. XXXIIII.

SEquitur de comparatiuis. Comparatio autem alia rei, alia vocis. Et est comparatio rei, demonstratio existentię cuiusdam in subiecto, cum quodam augmento. Vnde dicit Boetius. Nihil ad comparationem posse venire præter accidens. Comparatio quoque vocis est eius proprietas talis, ꝙ ex se faciat aliam vocem in eadem parte orationis manentem, quæ idem significet cum augmento. Sunt autem partes orationis, quæ nec rei, nec vocis comparationem habent, vt pronomẽ, coniunctio præpositio. Quod inde contingit, quia pronomen significat substantiam, quæ nec augmentum, nec intensionẽ, vel remissionem recipit, quare rei nõ habet comparationem, ergo nec vocis, quia cuicumque deest rei comparatio, & vocis, sed non econuerso. Coniunctio autem, & præpositio, quia nihil certum significant, carent omnino comparatione. Verbum vero habet comparationem secundum rem. Significat enim actionem, quæ inæqualiter potest inesse diuersis, sed nõ facit ex se aliud verbum, quod idem significet cum augmento. Ideoque non dicitur vocis comparationem habere. Similiter, & participium. Cum enim verbum locum positiui obtinet ad comparatiuum nomen, & superlatiuum. Illa comparatio irregularis est, vt detero, deterior, deterrimus. Semper enim regularis comparatio in eadem parte orationis debet manere. Nomina itaque sola, & aduerbia vtramque habent comparationem. Illa vero nomina tantum comparantur, quæ significant accidens determinando inesse, & cum augmento. Igitur hoc nomen iustitia non comparatur. Gradus vero comparationis est vox significans accidens, & inesse determinans, faciens ex se aliam vocem idem significantem, vel facta ex alia voce idẽ significante. Hæ ergo tres voces iustus iustior iustissimus, tres gradus comparationis dicuntur esse. Comparatiuum ergo est quod significat magis aduerbium, idest, augmentum indeterminatum, vt hoc aduerbium magis, (& sic remouentur superlatiua, quæ maxime,) & hoc augmentum significat cum intellectu positiui, idest, significat, & nominat, quod & suum positiuum, vel cum participe sensu positiui, idest, significat augmentum non circa rem, idest significatum positiui, sed circa participes sensus positiui, idest, circa coaccidens rei, quę significatur per positiuum, vt vlterior. Positiuum enim est, quod vltra significat, significat autem locũ, qui nec magis, nec minus recipit. Sed distantia coaccidit loco, quæ potest intendi, & remitti, & illam appellat particeps sensus positiui, circa quã, & vlterior significat augmentũ. Cætera vero comparatiua significant augmentum circa rem, idest, significatum sui positiui, vt iustior. Quòd autem quædam gentilia inueniuntur quandoque comparari, hoc propter proprietatem gentis, quam significant contingit. Vnde Plautus. Nullus hodie pœnior me, id est, instabilior. Notandum est, quòd potior nascitur ab hoc nomine potis, voce, & non significatione. Illud enim significat possibilitatem, istud melioritatem.

De formatione comparatiuorum. Cap. XXXV.

PEtrus Helias. Comparatiua, quæ a nominibus fiunt. Aut a nominibus adiectiuis secundæ declinationis fiunt genitiuo addita or, correpta i, penultima, vt clarus, clari, clarior. Aut ab adiectiuis, tertiæ declinationis addita or, datiuo, & correpta i, vt fortis, fortior. Comparatiua vero desinentia in or, faciunt neutra comparatiua mutata or, in us, vt fortius. Et omnia quidem comparatiua desinentia in or, communia sunt duum generum, excepto senior, quod masculini generis est, quin, & eius positiuum senex similiter. Comparatiua quoque deriuatiua ab aduerbijs in ra, desinentibus, mutant ra, in e, & accepta ior, formantur, vt vltra, vlterior. De cæteris non potest regula dari. Sunt itaque quatuor comparatiuorum genera. Quædam a nominibus vsitatis regulariter, vt doctus, doctior. Quædam a nominibus vsitatis irregulariter, vt munificus munificentior. Quædam vero ab aduerbijs, vt supra superior. Dubitatur autem an prior debeat dici comparatiuum, videtur enim significare tempus sicut pridem, quod non recipit magis, vel minus. Dicimus, quòd prior significat præteritum tempus ordinem, & binarium numerum. Cum enim dico. Iste prior fecit hæc tria, designo, scilicet, & istum in tempore præterito, & alium post. Et sunt esse vnum de duobus. Secundum hoc ergo, quòd significat tempus, vel numerum, non est comparatiuum, sed in eo, quòd ordinem significat.

De comparatiuis deficientibus, & abusiuis.
Cap. XXXVI.

PEtrus Helias. De comparatiuis vero deficientibus, & abusiuis sic habendum est. Sunt quædam omnino, in quibus deficiunt comparatiua, natura vocis repugnante. Sunt alia, quæ habent comparatiua, sed irregularia. Adiectiua namque, quæ habent vocalem ante us, vt prius non faciunt comparatiua. Regula enim est, quòd omnis comparatiuus debet superare genitiuum sui primitiui vna syllaba, si ergo pius faceret pijor, esset nimius hiatus tribus vocalibus continue positis, hæc ergo causa est, vt comparatiuum saltem compleatur per circumlocutionem. Sunt autem quædam, quæ comparatiua habent irregularia, vt bonus, melior, iuuenis, plus etiam irregulare est, sed comparatiuum, cum soleat cum ablatiuo iungi. Quæritur quomodo plus iungatur cum genitiuo, vt plus vini habet, quàm olei. Ad quod dicimus, quoniam suum positiuum construitur cum genitiuo, vt multum olei. Regula enim est, quod cũ obliquo quocunque construitur positiuus, & comparatiuus, præter illam, quam habet ex natura comparatiui constructionem.

De triplici abusione comparatiuorum. Cap. XXXVII.

PEtrus Helias. Tribus modis inueniuntur comparatiua abusiue posita, scilicet in significatione, & constructione. In significatione, & non constructione, & in officio. Prima ergo significatio comparatiuorum, est accidens positiui cum augmento, vel res particeps accidentis illius, propria vero eorum est constructio, quod cum ablatiuo construuntur, vel cum nominatiuo interposita quam. Proprium vero illorum est officium, quòd in qua oratione ponuntur, ostendatur idem accidens inesse diuersis, sed alteri magis. In significatione igitur, & constructione duæ inueniuntur abusiones. Aliquando enim sine ablatiuo ponuntur, quod est abusio constructionis, & significat pariter id, quod positiuum sine augmento, quod est abusio significationis, vt senioris Aceste, idest senis. Aliquando similiter sine ablatiuo ponitur, & significat minus positiuo, vt tristior, idest aliquantulum tristis. Rursus in significatione, & non constructione duæ reperiuntur abusiones. Quandoque enim construuntur cum ablatiuo, quæ est propria eius constructio, & tamen non significat accidens, vel rem participem sensus positiui cum augmento, sed significat positionem accidentis, quod significat in vna persona sine augmẽto, & remotionem eiusdem in alia, quæ est significationis abusio, vt sapiens est sapiens doctior stulto, idest doctus est, stultus autem non. Quandoque verò cõstruitur regulariter cum ablatiuo, sed significat, quod positiuum contrarij cum minus aduerbio, vt Ponticum mare dulcius est, quàm cætera maria, idest minus amarum. In officio enim multas habet comparatiuum abusiones. Quandoque enim significat augmentum, & cum ablatiuo construitur, sed diuersa accidentia eidem inesse demonstrat, ita tamen, ꝙ in diuersis temporibus alterum magis, vt iste vir est iustior, quàm pulcher in pueritia. Quandoque ostenduntur diuersa accidentia diuersis personis inesse, sed alterum magis vni, vt iste est doctior, quàm ille diues.

De abusiua comparatione vnius ad alium, vel superlatiuum.
Cap. XXXVIII.

PEtrus Helias. Sunt autem, & aliæ abusiones cum comparatiuum. s. comparatur ad suum superlatiuũ, vel ad seipsum, cum debeat comparatio fieri semper ad suum positiuum, vt Achilles fuit fortior Hectore fortissimo Troianorum, vel Hectore fortiore Patroclo. Et vide, quòd ad superlatiuum absolute positum, idest sine genitiuo plurali, non potest comparatiuum comparari. Non enim potest dici, iste est fortior fortissimo. Sed si ponatur cum genitiuo, & personæ sint diuersi generis, tunc potest fieri talis comparatio. Si vero personæ sint eiusdem generis, non fiet hæc comparatio. Non enim potest dici iste Græcus, est fortior Achille fortissimo Græcorum. Item comparatiuum aliquando comparatur ad se in eadem persona, sed respectu diuersorum temporum, vt iste est factus vir fortior se, puero fortiore eo quem vincit. Aliquando comparatur ad se in diuersis personis, vt Achilles est fortior Hectore fortiore Patroclo. Rursus vnus cõparatiuus ad alium aliquando in diuersa persona, vt iste est fortior ditiore isto aliis. Aliquando in eadem persona, vt iste vir fortior se puero probiore aliis. Est rursus alia abusio, quia cum comparatiuum debeat significare augmentum, inuenitur ita positum, vt æqualitas quædam designetur. Ad cuius rei euidentiam dicam, quòd tribus modis dicimus personam vnam superare aliam in duobus accidentibus. Aliquando enim ęqualiter in vtroque, & tunc ponitur tam aduerbium cum vno, quàm cum alio, vt iste est tam fortior isto, quàm iustior. Aliquando plus in vno, quàm in alio, vt iste est magis fortior isto, tam iustior in vno, quàm in alio, & tunc cum vno ponimus magis, quàm cum alio, vt iste est magis fortior isto, quàm iustior. Aliquando sic, quòd indeterminatæ vtrumque, & tunc possumus ponere comparatiuos sine aduerbijs, vt iste fortior, & iustior, isto. Iisdem quoque tribus modis comparamus vnam personam duabus in vno accidente, vt iste est tam iustior isto, quàm illo, vel magis iustior isto, quàm illo, vel iustior isto, & illo. Item positiuum contrarij cum minus aduerbio, aliquando significat, quod comparatiuum, vt iste est minus stulto illo, idest prudentior. Quæritur vero, an sit dicendum, maior horum est charitas, vel maior his. Dicunt ergo plures Grammatici, quòd si comparatiuum cum suo construatur substantiuo, tunc exigit ablatiuum, vel tantum interposita quam, vt Socrates maior est illo, vel quam ille. Si vero per se, idest sine suo ponatur substantiuo, tunc potest construi cum genitiuo plurali, vt maior illorum veniat ad me, & obtinet tunc vim superlatiui.

De superlatiuis. Cap. XXXIX.

PEtrus Helias. Superlatiuum est illud nomen, quod comparatur ad plures sui generis, idest suæ gẽtis, vel suæ proprietatis suæ gentis, vt Græcus ad Græcos, suæ proprietatis, vt scelerosus ad scelerosos. Sed quia comparatiuum aliquando comparatur ad plures sui generis, additur & superponitur omnibus, idest designat personam alijs superponi, & multum superare in illo accidente, quod significat. Et addit Priscianus aliam significationem superlatiui, non quòd prima omni, & soli non conueniat, sed quia nõ vbique, & in illa quidem significatione superlatiuum prolatum per se, idest sine comparatione, habet intellectum positiui cum valde aduerbio, vt cum dicitur, ille est fortissimus, idest valde fortis. Vide ergo, quòd vbi superlatiuum comparatur, significat accidens cum augmento respectu aliorum, vt Achilles fuit fortissimus Græcorum, vbi verò non comparatur, significat accidens cum augmento absolute, idest sine respectu aliorum, vt Achilles est fortissimus, idest valde fortis. Illud quoque videndum est, quod per comparatiuum potest vna persona comparari ad plures, vel ad omnes alterius gentis, vt iste Græcus est doctior omnibus Romanis. Per superlatiuũ vero semper fit comparatio inter res eiusdem generis, vt iste Græcus est fortissimus Græcorum, vel iste scelerosus est scelerosior omnibus scelerosis. Et in tractatu quidem superlatiuorum nihil aliud dignum exceptione inuenio, nisi quod dicit. Quoniam omnis forma superlatiui habet, idest correptam ante mus, quod videtur falsum esse, quia cum primus sit superlatiuum, habet, idest productam ante mus. Sed nõ dixit omnem superlatiuum, sed omnem formam superlatiui, idest in timus, & in simus.

De diminutiuis. Cap. XL.

PEtrus Helias. Sequitur de diminutiuis, postea ostendit causam inuentionis, originem, formas, & formationes tam verorum diminutiuorum, quàm eorum, quæ non sunt vera diminutiua. Significat autem diminutiuum aliquando diminutionem illius, quod principaliter significat, & non illius, quod nominat. Aliquando vero non illius, quod significat, sed illius quod nominat, vt homuntio, Significat enim principaliter substantialem qualitatem, quam & homo, quæ nec augeri, nec minui potest. Vt ergo breuiter dicamus omnia, quæ deriuantur a primitiuo, quod significat accidens, significant diminutionem circa illud, quod principaliter significat, excipitur fortasse paruulus, quod obijci posset. Alia vero significant diminutionem circa illud, quod nominat. Et inde hoc esse dictum de veris diminutiuis. Significat ergo omne verum diminutiuum principaliter quod & suum primitiuum. Secundario vero diminutionem, vel circa illud, quod significat, vel circa illud, quod nominat. Vera autem diminutiua nominãt personans, quibus diminutio inest, illa diffinit itaque hoc modo. Diminutiuum est, quod significat diminutionem sui primitiui, idest circa illud, quod significat suum primitiuum, vel circa illud, quod nominat. Sed quia hoc totum habent diminutiua comparatiua, ad remotionem illorum additur absolute, idest sine comparatione, vel relatione ad aliud. Et vide, quod diminutiua comparatiua principaliter significant augmentum accidentis. Vnde principaliter cõparatiua dicuntur, secundario significant diminutionem augmenti, vnde secundario, & non principaliter dicuntur diminutiua. Horum inuentionis tres causæ sunt. Prima enim causa est necessitas, quia s. ea quæ voces, vel significãt, vel nominant, aliquando diminuuntur. Et hæc quidem sola vera sunt diminutiua. Secunda vero causa est vrbanitas, idest curialis irrisio. Vt Iuuenalis, vnde fit vt mallem fraterculus esse gigantum, appellando quasi paruulus, qui est maximus. Tertia causa est adulatio, idest blandimentum quoddam, vt Anto-

piaster. Et vide, quòd ista principaliter significant, quod sua primitiua, sed non significat diminutionem, sed vrbanitatem secundario, vel blandimenta. Vnde impropriе dicuntur diminutiua. Diminutiua quidem, vel nascuntur ab appellatiuis nominibus, vt ab eo, quòd est rex, regulus, vel a propriis, vt ab eo, quod est, Antonius Antoniaster. Sed quæritur de illis, quæ a propriis nominibus deriuatiua sunt. An sint propria, vel appellatiua, Dicimus ergo, quòd Antoniaster est propriũ nomen. & idem, quod Antonius in significatione principali, & nominatione. Nec est inconueniens, si primitiuum idem significat principaliter, quod deriuatiuum, vel econtra. De hoc autem, quòd dicunt diminutiuum esse propriam speciem appellatiuorum deriuatorum, dicimus hoc esse dictum de illis, quæ proprie sunt diminutiua. Ista vero impropriе, & sola voce dicuntur diminutiua.

De formis, vel formationibus diminutiuorum.

Cap. XLI.

PEtrus Helias. Omnia diminutiua deriuatiua a monosyllabis desinentibus in s, vocali antecedẽte, vt flos flosculus, & a nominibus tertiæ declinationis desinentibus tam in r, quàm in is, quàm in e, vt pater paterculus, testis testiculus, rete reti reticulum exceptis lapillus, anguilla, vngula, & deriuatiua a neutris desinentibus in vs, vt munus munusculum. Et a primitiuis desinentibus in or, vt amator amatorculus. Vel a monosyllabis desinentibus in ns, vt pons ponti ponticulus, vel desinẽtibus in rs, ut pars parti particula. Et a nominibus quartæ declinationis, vt domus domuncula, excepto aculeus ab acu. Hæc inquã omnia desinunt in culus, vel cula, vel culũ. Porro diminutiua venientia a nominibus desinentibus in x, vel desinentibus in ns, supremam syllabam, vel desinentibus in r, extrema terminatione genitiui, id est is, conuersa in u, & accepta lus, vel la, vellum, faciunt diminutiua, vt rex regulus, adolescens adolescentulus, capitis capitulum. Item fœminina tertiæ declinationis, vel quintæ desinentia in es productam, abiecta s, & assumpta cula, faciunt diminutiua, vt nubes nubecula, dies diecula, excepto merces, quod facit mercedula. Rursus, quæ desinunt in o, si faciant diminutiua, mutant o in vn, & accipiunt culus, vel cula, vt tiro tirunculus, virgo vircuncula. Primitiua desinentia in nus, siue habeant aliam consonantem ante n, vt pugnus, siue non, vt Asinus. Et desinentia in lus, si non habeant geminatam l, ante vs, vt anulus. Et quæ desinunt in er, secundæ declinationis, vt tener. Hæc inquam omnia, si illa quæ desinunt in nus, abiiciant n, quod dico propter pannus panniculus, duplicant l, ante vs in diminutiuis, vt pupillus, asellus, anellus, tenellus, exceptis paucis ab illis, quæ desinunt in lus, non geminata l, ante vs, vt paululus. Eademque regula obseruanda est in fœmininis desinentibus in na, vt catena, catella, excepto rana, quod facit ranunculus, non ranella. Addit iterum, quòd fœminina desinentia in la, vel in ra, seruant eandem regulam, vt fabula fabella, capra capella, vmbra vmbella, tenera tenella. Excipiũtur a regula desinentia in ra, quæ nec fiunt a masculinis desinentibus in er, nec habent r, ante aliam consonantem in eadem syllaba, vt ara arula, terra tertula, litera literula. Item nomina desinẽtia in lum, vel in rum, faciunt diminutiuum in ellum, vel illum, vt tantulum tantillum, lucrum lucellum. Nomina secundæ declinationis desinentia in us antecedentibus e, vel i, mutant us in o, & accepta lus faciunt diminutiua, vt aureus aureolus, gladius gladiolus. Similiter & fœminina, & neutra e, vel i, ante a, vel um habentia, vt vncia vnciola, pallium palliolum. Desinentia in us, si fuerint alia a desinentibus in nus, vel in lus, vel in us e, vel i, antecedentibus, abiecta s, accipiunt lus, & faciunt diminutiua, vt seruus seruulus. Similiter & fœminina, & neutra, vt luna lunula, primum primulum. De illis vero diminutiuis, quæ desinunt in aster, vt surdaster. Vel in cio, vt homuncio, uel in leus, ut aculeus, nullam prorsus dat regulam, sed colligit ea per enumerationem.

De denominatiuis, & primo de his, quæ terminantur in a.

Cap. XLII.

PEtrus Helias. Sequitur de denominatiuis, in quibus Aristotel. vr Pris. esse contrarius. Dicit enim Arist. ꝙ fortis denominatur a fortitudine. Priscianus uero, ꝙ a fortis fortitudo. Sed Aristoteles respexit hoc, quod prius inest alicui naturaliter fortitudo, quàm dicatur fortis. Priscianus uero respexit ad hoc, quòd ab hac uoce fortis deriuatur, & formatur hæc uox fortitudo, mutatione, uel additione literarum. Ait ergo. Denominatiuum est, quod appellatur a voce, idest a nomine primitiui sul. Nam ab hac voce, quæ est nomen, dicitur nomen denominatiuum. f. quia a nomine deriuatur. Ponit autem postea diuersas formas denominatiuorum, & dicit. Nomina secundæ declinationis desinentia in nus, antecedente e, quotcunque sint syllabarũ, nisi sint nomina regionum, quæ deriuãt ex his, & ea rursus nomina secundæ declinationis, quæ sunt alia ab habentibus c. ante us, & a nominibus regionum, quacunque consonante ante us, posita, si dissyllaba tantum fuerint, vel a dissyllabis cõposita, & omnia tertiæ declinacionis nomina desinentia, in is, quæ habent similem genitiuum ntõ. Omnia inquam hæc, si fuerint declinationis secundo gtõ, si tertiæ datiuo, assumunt tria, & faciunt denominatiua, vt amicus amici amicitia, tristis tristi tristitia. Sed opponitur, quòd secundum hãc regulam debuit fidus fidi facere fiditia, sed propter euphoniam, & ne putaretur a fidis, fecit fiducia. Rursus secundum eandem regulam hanc, debuit facere gratus grati gratitia: Sed possumus dicere, quod a gratis non a gratus fit gratia. Sequitur & alia regula. Nomina secundæ declinationis desinentia in us, quæ alia sunt a desinentibus in cus, quæ non sunt nomina regionum, & a dissyllabis in us, quacunque alia consonante antecedente. Et rursus regionum nomina pleraque, & tam nomina tertiæ declinationis, quæ non desinunt in is, quam participia tertiæ, quorum genitiuus superat nominatiuum vna syllaba. Hæc inquam omnia, si fuerint secundæ declinationis, genitiuo, si tertiæ, datiuo assumunt. a. vt violentus ti. tia. prudens ti. tia. Pleraque vero regionum nomina dictum est propter Corsus Corsi, quod facit Corsica, & Apher Aphri, quod facit Aphrica. Sed opponitur, quod secundum hanc regulam auarus in genitiuo debuit accipere a. & dici auaria. Sed dicunt, ꝙ auarus est compositum ex a. & varo, varus. n. curuus, quia habet manus incuruas. Inde fit varitia, quod non est in vsu, ex quo componitur auaritia. Opponitur iterum de incuria, quod secundum regulam debuit esse incuria, ab eo, ꝙ est incurius, ab industrius industria. Sed dicimus, vel ꝙ non sunt deriuata, vel ꝙ subtrahitur altera. i. propter nimium hyatum. Et inde, ꝙ in omnibus prædictis debet esse correpta, i, penul. Vnde opponitur thesauraria, quod prod. penul a thesaurarius, sed vt ostendatur esse græcũ prod. i. similiter, & decania. Male ergo pronunciant, qui dicunt controuersia pen. prod quando latinũ est: Secunda vero forma denominatiuorum est, in a. antecedente consonãte de qua Pris. agit exequendo tres eius species in la. na. & ra. De his, quæ desinũt in la. dicit ita. Si fuerint primitiua eorum secundæ declinationis vltimam genitiui vocalem in e. conuertunt productam. Si tertiæ vltimam datiui, & assumunt la, vt cautus cauti cautela, custos custodi custodela. Quæ vero fiunt a verbis, secundæ coniugationis a secunda persona abiiciunt s, & assumunt la, vt cãdeo candes candela. De illis vero, quæ desinunt in na. dicit, ꝙ siue deriuentur a nominibus, siue a verbis prod. pen. vel natura, vel positione, vt medicus medicina, lateo laterna. De illis rursus, quæ desinunt in ra, dicit, ꝙ similem fœmininis participiis futuri temporis habent formam, vnde penul. u. habent productam, vt natura, armatura.

De his, quæ terminantur in e. i. o u.

Cap. XLIII.

PEtrus Helias. De illis, qui in e, dicit, ꝙ neutra sunt vt sedile. Et vide, quòd neutra in ile, quæ non habent masculina ante se producunt penult. vt monile. Sed quæ habent masculina ante se, & veniunt a verbis, corripiunt penultimam. vt vtile. De illis in. i, dicit, ꝙ duo sunt, indeclinabilia, secundum quosdam, frugi, & nihil, sed melius est, quòd frugi dicatur esse datiuus, & nihili genitiuus, & construuntur figuratiue cũ omni casu, vt homo frugi legit. i, qui ad vtilitatem legit, hominis frugi misereor, & sic & p cæteros casus, similiter homo nihili currit. i. nullius precij. De forma vero, q̃ est in o, dicit, ꝙ masculina deriuata, & cõia inueniunt pauca in o. vt hic Cicero, & Comedo Comedonis, quod debet corripere pen. quia simile est suo verbo. Addit quoq;, ꝙ plurima fœminina deriuatiua inueniuntur modo in io. desinentia, modo in do. & dicit omnia pœnè esse nomina rerum incorporaliũ. De illis ergo in io. dicit, ꝙ fiunt plerunq; a participiis præteriti temporis assumpto o, genitiuo, & correpta i, vt oratus orati oratio, nisi, quòd internectus internecti abiicit, t. & facit internecio. Plerumque vero, dicit, propter vnio, & communio, quæ deriuantur a nominibus vnus, & communis. De illis vero, quæ terminantur in go. dicit, quod siue sint primitiua, siue deriuatiua producunt pen. vel positione, vel natura, vt virago, excipitur ligo, quod & masculinum est, & instrumentum significat. De illis rursus, quæ desinunt in do. dicit, quòd veniunt a nominibus, & verbis, & a participiis, & habent, vel e. longam, vel i. vel tu. ante do. vt dulcedo, cupido, fortitudo. Sed quæ habent e. ante do. si deriuentur a nominibus, conuertunt terminationes extremas in e. & accipiunt do. vt dulcis dulcedo. A verbis terminationes, secundarum personarum, conuertunt in e. productam, & accipiunt do: vt intercapio intercapis intercapedo. i. distantia locorum.

Habentia

Habentia quoque.i.ante do,extremitates syllabarum,secundæ personæ,vel tertiæ conuertunt in i.longam,vt cupit cupido,libet libido,excepto formidas, quod cum facere.debuit formida propter alternitatem vitandam fecit formido. Desinẽtia in tui do,si veniunt a nominibus secundæ declinationis, genitiuo assumunt tudo,si veniunt a nominibus tertiæ datiuo.i.penul.correpta,vt amplius ampli amplitudo,suauis suaui suauitudo. Si vero à participijs,vel a participialibus desinẽtibus in tus,abiecta.s.assumunt do,vt habitus habitudo. Et vide, ꝙ habentia u, penul.si desinant in do,licet,non sint deriuatiua producunt eã, vt hirudo.i. sanguisuga. De forma in u,nihil aliud dicit nisi,ꝙ pauca,deriuatiua inueniuntur in u,vt testa,& inde testu neutrũ in declinabile,& quædam alia,quæ ponit.

De his , quæ terminantur in l. m.n.

Cap. XLIIII.

SEquitur de formis denominatorum , secundum ordinem semiuocalium,& vocalium, quæ semiuocalibus præponuntur.Et primo agit Priscianus de forma in al.dicens,quòd si primitiua ipsorum habuerint penul.productam ea,quoque habebunt,sin illa breuem,& hæc, vt tribunus tribunal,animus animal.Illa vero,quæ desinunt in il.vel in vl.siue deriuentur,a nominibus,siue a verbis,fiunt abiectione extremarum vocalium, siue syllabarum,primum,vt vigilo vig. pugillus pug.consulo cõsul.De forma in am.nihil dicit,nisi,quòd vnum inuenitur iam commune trium generum,& indeclinabile,nequam. Formam vero,quæ est,in um, diuersificat, secundum penultimas,quædã habent,e,longam,quædam i.ante eum. Et vide,quòd omnia in bulum corripiunt penul. antepenultima vero si i.habeat corripitur,vt vestibulum, si vero a,producitur,vt cunabulum,excipitur stabulum,quod corripit antepenul. Nam omnia nomina deriuata a sto stas,corripiunt primam syllabam,excepto stamẽ, & statura,quæ primam producunt . Status etiam, & statutum producuntur. Sed puto,quòd regula illa data est,solis declinabilibus. Ideoque statim producitur,sicut in libro Thebaidos inuenitur. De forma in en,dicens,quòd omnia deriuatiua desinentia in en , antecedente m , verbalia sunt, omnia pene,& neutra. Pœnè dicit propter flamen, quod quando nomen est sacerdotis Iouis deriuatur a filo. Flamen enim dicitur quasi filamen , quia quando volebat sacrificare Ioui religabat comam filo . Et vide , quòd desinentia in men , si sint a prima coniugatione habent, a, longam penultimam, vt solor , solaris, solamen. Si vero fuerint a secunda,& tertia,habent,i.correptam, vt moneo,mones,monimẽ, vel,u,productam,si verbum desinit in no,vt acuo acumen. Si vero fiunt a verbis quartæ,habent,i, productam,vt munio,munimen.Et vide,quòd pauca inueniuntur masculina deriuatiua in en,s.flamen,quando est nomen sacerdotis. Et pecten,& composita a canendo, & instrumentorũ nominibus,vt tubicen, fidicen, tybicen, quod solum ex similiter compositis,i,a canendo,& instrumẽtorum nominibus producit penul.Tybia enim mutata,a,in i,& assumpta cen debuit faceret tybicen,utraque i.correpta, sed ne nimius fieret hiatus duæ, i,correptæ transierunt in vnam i, productam . Ideoque penultima dicitur tybicen.

De his, quæ terminantur in r. s. Cap. XLV.

DIcit , quod si consonantem habeant ante ar.penultimam syllabam producunt,vt Cæsar, si vero localem, eandem corripiunt, vt laquear. Contra hanc vero regulam videtur Iuuenalis facere dicendo,specular,penultima correpta. ibi. Quæ vehitur claso,latis specularibus antro. Vnde quidam dicũt hãc regulam esse datam,vel de illis in ar, quæ superant sua primitiua,vt lupa.lupanar.Vel de illis quorum primitiua habent penultimam prod. Ergo specular deriuatum a speculor,cum non superat primitiuam , & cum suum primitiuum habeat penul. correp.debet similiter corripere penul. Deriuatum vero a specu, quia suum superat primitiuum penultimam debet producere.De illis vero,quæ desinunt in or.vel in ur,dicit,quòd alia fiunt a prima persona abiecta o , vt a coloro color , a murmuro murmur . Alia a prima persona assumpta r,vt amo amor. Alia fiunt a nominibus, vel participijs desinentibus in us,mutatione us in or. vt a senatus senator,a tonsus tonsor . Agit inde de desinentibus in s , & primo in as , quorum primitiua si sint secundæ declinationis , assumunt genitiuo tas, penultima i,correpta,vt probus probi probitas,nisi,quòd quæ duplicant in genitiuo,i,extremam earum mutant in e,causa euphonię,vt pius pij pietas,& excepto liber,quod nominatiuo assumit tas,& facit libertas.Si tertiæ datiuo assumunt tas,i,penultima quoque correpta,vt felix felici felicitas,exceptis paucis,quæ si habeãt b,uel p, siue s,ante,r, ntõ,assumunt tas,vt paupertas pubertas, Saluber ergo , & celeber. quia faciunt fœminina salubris,& celebris,quę inueniuntur duum generum communia,faciunt salubritas,& celebritas.Excipitur præterea vetus,quod facit vetustas.Desinentia in or,quæ mutant or,in es,addita tas,ut honor honestas. Præterea,quędam sunt similia accusatiuis pluralibus suorum primitiuorum,& sunt communia, vt hic, & hæc primàs, habent autem accentum in fine,secũdum regulam syncopatorum. Antiqui enim dicebant hic, & hæc primatis. De desinentibus in es. Nota , quòd omnia correpta sunt exceptis nominibus quintæ declinationis,ut dies diei. Et exceptis illis tertiæ , quæ habent pares syllabas in nominatiuo , & genitiuo,& illis,quæ crescunt in genitiuo, & produ.penul.ut merces mercedis.

Item de his , quæ terminantur in s.

Cap. XLVI.

FOrmam vero illam,quæ est,in is, diuidit multipliciter , & primo agit de desinentibus in alis, vel ale. Quorum primitiua si sint primæ declinationis assumunt nominatiuo lis, vel le, producta a,penultima, vt curia curialis,mensa mensale. Si autem secundæ, extremam,i,genitiui mutant in a,longam, & assumunt lis, vt fatum fati fatalis . Si tertię mutantis genitiui in a longam , & accipiunt lis , vt hospes hospitis hospitalis. Sin fuerint quartæ,abiecta s,litera assumunt alis,vt manus manualis . Si vero quintæ abiecta es , ex nominatiuo assumunt alis,vt species specialis . Secundum hanc regulam, res,debuit facere ralis,facit autem realis, sed dicunt hoc nomen non esse autenticum.Postea dicit,quòd desinentia in ilis,quæ deriuantur a nominibus, & neutra in ile, a quacunque parte orationis nascantur, producunt, i,penul.vt uir uirilis,excepto par paris, quod facit parilis penultima i,correpta. Et vide,quod secundum hanc regulam non deriuatur ab humo humilis . Quæ vero desinentia in ilis,deriuantur a verbis, uel a participijs corripiunt penultimam eandem, ut utor utilis, fictor fictilis.Illud quoque addendum est,quòd uerbalia in ilis,si ueniunt a uerbis primæ coniugationis habent , a, ante penultimam productam, ut amo amas amabilis,excipitur stabilis,quod corripit a, Quæ fiunt uero a uerbis , secundæ, uel tertiæ, uel quartæ,si habent antepenultimam i,eam quoque corripiunt,ut doceo docibilis, credo credibilis,audio audibilis . Sunt tamen,quædam nomina ex his coniugationibus, quæ non habent antepenultimam i,unde corripiunt eam, uel producunt pro qualitate uerborum ex quibus fiunt , ut quoniam flebilis deriuatur a futuro flebo, antepenul. habent productam, sicut flebo eam producit. Post hoc agit de quarta forma desinentium in is , quæ est in aris. Fiũt autem,uel a genitiuo nominum,uel a prima persona uerborum sic. Quæcumque litera,uel literæ sequuntur,l.uel aliã consonantem,ex qua postrema incipit syllaba genitiui,mutantur in a,longam,& assumunt ris, ut populus populi popularis, miles militis militaris . Si uero extrema genitiui syllaba incipit a uocali,illa quoque mutata in a longam & assumpta ris,fit denominatiuum, ut familia familiæ familiaris, sic etiam molo molis molaris . Eodem modo formantur desinentia in are. ut uelum ueli ualare.Sequitur forma desinentium in ensis. Quod si fiant a nominibus primæ, uel secundæ declinationis, mutant extremam partem nominatiui singularis uel pluralis numeri, suorum primitiuorum in en . & fiunt inde assumpta sis; ut Vtica Vticæ Vticensis, nisi quòd Athenæ cum deberet Athenensis , secundum regulam , intercepta i , facit Atheniensis causa euphoniæ . Porro Flandria facere debuit Flandriensis, tamen facit irregulariter , uel per syncopam Flandrensis. Si uero primitiua eorum fuerint tertiæ declinationis abiecta extrema s, genitiui assumunt ensis,ut Carthagoræ Remiensis,Andegauis similiter etiam Andagauensis,Pictauis Pictauiensis.faciunt autem Remensis Andegauensis Pictauensis , quasi a Remum re, & ab andegauo pictauo quibus usi sunt antiqui sicut nos adhuc dicimus Carnotum Carnoti,

Adhuc de eodem. Cap. XLVII.

DE his, quæ desinunt in bidus dicit , quòd designant ea, quæ nominant . habere in se res suorum primitiuorum, ut herbidus dicitur locus, qui dicitur habere herbas. Porro in bundus , desinentia significant similitudinem, nominant uero substantiam alij similem . Predabundus,n.dicitur quasi similis prædanti . Addit etiam. s.quòd omnia uerbalia quæ.s.significant similitudinem desinunt in bundus, pene, quod dicit propter rubicundus, Item nomina huiuscemodi formæ si ueniant a uerbis primæ coniugationis, habent a, longam ante penul.ut uito uitas uitabundus.Si uero fiant ab alijs uerbis,habent i,antepenultimam correptam, ut ludo,ludis ludibundus . Et formantur hæc omnia a secundis uerborum personis.Itẽ omnia in orus,& ora,& orum desinentia penultimam producunt pręter chorus,& thorus,& forum,& decorus, quando deriuatus a decus. Vnde Statius. Decorique uigiles. Addit quoque formã

desinentium

desinentium in sus,quæ duplex est.Aut.n.desinentia in sus,participijs præteriti temporis sunt similia,vt lassus,& sessus. Aut habent o,productam ante sus, & significant aliquid esse plenū rebus suorum primitiuorū,vt saxosus.id est,plene saxis. Quorum primitiua,quicquid est post consonantem vltimæ syllabæ genitiui,vel ipsam vltimam syllabam,si pura est,mutant in o, productam,& assumunt sus,vt saxum saxi saxosus,curia curiæ curiosus, excipitur metus,quod secundum regulam debuit facere metosus,facit autem meticulosus. Sed opponuntur hæc, monstrum monstri monstruosus, laboriosus, montuosus, pontuosus, fructuosus. Sed sunt qui dicunt, quòd a monstro debeat dici primo monstruus, & inde monstruosus,similiter a labore laborius,inde laboriosus &c. Eodem modo poterat dici, quod a metu fiat meticulus,a quo meticulosus. Sequitur forma desinentium in tus, quæ si deriuentur a nominibus primæ declinationis semper habent a penul. productam, vt barbatus a barba. Si vero sint a nominibus,secundæ, vel tertiæ in alijs habent penultimam productam,vt palliatus in alijs,i.similiter longam,vt auitus ab auo,maritus a mare,excipitur vetustus,& libertus. Quæ vero à nominibus quartæ habet u,productam ante tus,vt a cornu cornutus,excipitur manuleatus. Porro illa, quę desinunt in ax,omnia significant assiduitatem. Non enim verax est,qui semel verum dicit,nec mendax, qui semel mentitur,sed qui assidua.

De secundo accidente Nominis, quod est genus.
Cap. XLVIII.

POstquam ergo de primo accidente Nominis,id est,de specie egit,tractat de secundo,id est,de genere. Genus in grāmatica duobus modis consideratur, secundum rem, & secundum vocem. Genus secundum rem est sexus masculinus,& fęmininus,dicti a generando,quia hi duo sexus possunt generare,sed quia sexus est,in solis animalibus. Ideo animalium nomina,proprie dicebantur alicuius generis,& dicuntur adhuc. Alia vero impropriè, præsertim cum omnia alia deberent dici neutri generis, neutrum vero improprie distinctum sit genus, sed antiqui putantes illud esse alicuius sexus,quod nullius erat vt solem Deum,lunam Deam,& sic de cęteris,imponebant eis nomina masculorum,vel fœminarum nominibus similia, vel in terminatione,vel in constructione, vnde vsus inoleuit,vt non ea tantum nomina,quæ rem masculini sexus nominant,masculina autores appellarent,verumetiam illa,quæ illis sunt similia,& hoc idem de fœminino,& neutro intellige. Genus vero secundum vocem, est alterius sexus discretio,vel neutrius, vel per articuli adiunctionem,vt hic vir,hæc mulier,hoc mancipiū vel per diuersas terminationes,vt albus alba album,vel per alterius dictionis iungibilitatem, ex qua dignoscitur cuius sint generis ea,quibus particulare per nomen non adiungitur, vt hoc ipsum pronomen,hic, & hæc, & hoc,& huiusmodi pronomina,ego,& tu,& si qua sunt similia. Genus inquam secūdum vocem,vel est,talis discretio alterius sexus,vel neutri,vel similitudo cum nominibus alterum sexum,vel neutrum discernentibus,vnde omnis vox,quę discernit masculinum sexum circa rem propriè dicitur masculini generis, similis vero illi in terminatione,& constructione improprie,& est genus, secundum vocem communis proprietas vocum. Nominibus,quidem,quæ propriæ masculini generis dicuntur, vel fœminini vtrumque genus accidit. Sed genus secundum rem,eius est secundaria significatio, genus secundum vocem commmunis proprietas, & eorum,& aliorum. Quamuis ergo duo tantum sunt genera secundum rem,quinque secundum vocem. Masculinum,fœmininum,neutrum,cōmune,dubium,vel commune trium generum quod donatus appellat omne. Duo itaque proprie dicuntur genera,cætera vero improprie, & sola constructionis ratione. Cōmune nomen est, quod rem vtriusque sexus nominat eadem voce, & diuersis articulis, vt hic & hæc sacerdos. Epiche non est nomen, quod eadem voce, & eodem articulo rem vtriusq; sexus nominat, vt hic miluus,& interpretatur epichenum promiscuum, quia sub eodem articulo permiscue conuenit vtriq; sexui. Dubium nomen est,quod eadem voce,& diuersis articulis rem eiusdem sexus nominat apud diuersos autores, vt hic aut hæc damna. Declinando itaque dubia,debemus vtrumque articulum sub disiunctione ponere, vt hic vel hæc dies declinando communia simpliciter vtrumque.s.cum copulatione declinando epichena vnum solum. Sed idem nomen inuenitur dubium & epichenum,vt damna.

De diuersis terminationibus diuersorum generum,secundum ordinem uocalium. *Cap.* XLIX.

OMnia Latina nomina in a, desinentia fęminini sunt generis,exceptis proprijs nominibus virorum, vt Silla,& Fluuiorum,ut Secana,& nominibus officiorum ad viros pertinentium,vt scriba,quæ omnia sunt masculini generis. Et exceptis compositis,quæ deriuantur a verbo,vt cęlicola,aduena,& quę apud græcos sunt communia,vt idolatra,& exceptis gentilibus vt scytha,quæ omnia sunt generis cōmunis. Pascua uero neutrum est,in plurali, in singulari fœmininum est, & quæ a græco sumpta sunt omnia neutri generis, vt hoc schema, quomodo,& nomina literarum,quæ siue terminantur in a,vt Ka.siue non neutra sunt. Porro omnia nomina numerorum declinabilia, vel mobilia sunt per duas terminationes, vt duo duæ, vel per tres,vt ducenti,tæ,ta. Quædā vero trium generum,ut quadraginta. Omnia nominà desinentia in e,correptam,neutri generis sunt,ut mare. Si quis obijciat de quisque, & uterque, & similibus, dicemus hæc non habere naturaliterque, sed per adiectionem. Desinentia in e, productam, fęminina sunt,& Gręca,excepto,quæ. Desinentia in i,communia sunt trium generū ut huiuscemodi,excepto uno neutro gummi. Desinentia in o, sunt masculini generis, ut sermo, sermonis, ligo ligonis,exceptis desinentibus in go,uel in do,quæ mutant o,in i,in genitiuo, ut dulcedo dulcedinis, quæ omnia sunt fœminina præter ordo,margo,Cupido,quando est proprium nomen Dei,q̄ sunt masculina,exceptis proprijs nominibus mulierum, ut in no,& uno appellatiuo caro, quæ sunt fœminina, & exceptis paucis nominibus communibus,quorum significatio utrique sexui potest esse communis,ut hic,& hæc homo. Si dicatur,ꝙ secūdum hanc regulam uirgo est,tantum generis fœminini, cum tamen inueniatur. Virgo,est electus a domino,dicemus abusiuè, & figuratiuè sic dictum esse. Omnia nomina terminantia nominatiuum in u,neutri generis sunt,ut cornu.

De desinentibus in c. d. l. m. n. *Cap.* L.

DEsinentia in c.inueniuntur duo neutra,lac, & allec. In d, inueniuntur,quod & quid,& aliud, & unum masculinū bogud. Omnia Latina nomina desinentia in al. neutri sunt generis,ut tribunal,excepto uno masculino, sal. Barbara quoque nomina desinentia in al,sunt masculina, ut hienisal. Nomina desinentia in el, correptam neutri generis sunt, ut mel. Quæ uero in el,productam desinunt, barbara sunt,& masculina, ut Michael. Porro unū in il,masculinū inuenit pugil,& unum fęmininum tanaquil. Et unum commune,uigil,& unum neutrum nihil. Opponitur de Abigail, sed dicimus Hebræum esse,& de huiusmodi non agit. In ol,quoque unum masculinum inuenitur, ut sol. In ul, uerò unum masculinum inuenitur, ut consul, duo communia præsul, & exul. Barbara, subthul,quæ sunt masculina. Vnum inuenitur in am, commune trium generum, & indeclinabile, nequam. In im,quoque vnū inuenitur cim,& Barbara indeclinabilia, ut Ioachim. Et quædam nomina numerorum, ut undecim, quæ sunt communia, Cherubin, & Seraphin, quando terminantur in im, singularia sunt,& masculini generis. Quando uero terminantur in tūc sunt pluralia, & neutri generis. Nomina terminantia in um neutri sunt generis, ut templum exceptis propriis nominibus mulierum,quæ sunt fœminina, ut Glicerium. Omnia nomina in en, desinentia,neutra sunt, exceptis compositis a canendo,ut tubicen,& excepto flamen,quando est nomen sacerdotis, & pecten,& quę desinunt in en,productam ut lien,quæ omnia sunt masculini generis. Nisi quòd si Græca fuerint terminata in en,eiusdem generis sunt apud nos cuius,& apud Græcos ut hic titan,hæc syren.

De desinentibus in r. *Cap.* LI.

OMnia nomina in ar,desinentia neutri generis sunt, excepto uno dissyllabo,hic Cæsar. Et exceptis monosyllabis,ut lar, nar, quæ sunt masculina. Et excepto par, & compositis ab eo, ut impar, quæ sunt communia trium generum, inter terminantia masculina sunt, exceptis adiectiuis, quæ sunt communia,exceptis nominibus fœtuum terræ, ut siler,& illis, quæ habent b,uel u,consonantem ante er, nec sunt adiectiua, ut suber,& uer, quæ omnia sunt neutra, præter himber,& cōpositis ab eo,ut December,quæ sunt masculina, excepto acer, nomine arboris,& exceptis mulier,& mater,& linter,quę sunt fœminina. Et spinter,& iter quæ sunt neutra. Omnia nomina in ir,desinentia masculini sunt generis, excepto gaddir, & uno indeclinabili ir,quæ duo neutri sunt generis. Omnia nomina terminata in or,masculina sunt,exceptis tribus fœmininis,soror,uxor,arbor,& exceptis quatuor neutris,cor,ador,marmor, equor,& exceptis comparatiuis,& compositis a colore, & decore, & corpore, ut tricorpor, dedecor, discolor, quæ omnia sunt communia,præter unum comparatiuū, quod masc.est hic senior. Et excepto memor,& compositis inde,& autor quando autenti.significat,quæ sunt communia. Omnia in ur,desinentia neutri sunt generis, exceptis proprijs nominibus,uel Deorum,& gentilibus,uel appellatiuis auium,quæ habent 10.uel t.

uel

vel f.ante ur,vt auxur,astur.furfur, & exceptis verbalibus,quæ possunt imponi hominibus,vt augor,fur,quæ sunt communia nisi, quod satur masculinum est in frequentissimo vsu,cum in ueniatur fœmininum satura.

De desinentibus in s. Cap. LII.

Omnia nomina in as desinentia fœminina sunt, exceptis gentilibus,quę sunt cōmunia vt Arpinas. Et exceptis pro prijs nominibus virorum,vt Mecenas,quæ sunt masculina,& exceptis monosyllabis masculinis,as,& vas,cum declinatur vadis,& mas,& exceptis his neutris vas vasis, phas nephas,& excepto vno communi trium generum,quod est,indeclinabile,vt nugax.Omnia in es,correptam desinentia masculini sunt generis,exceptis adiectiuis,quæ sunt communia,vt teres,exceptis desinentibus in ges, quæ seruant e,in genitiuo,vt seges segetis,& excepto abies,& compes,quæ sunt fœminina. Porro in es productam desinentia,fœminini sunt generis,excepto dies,quando certum tempus significat, vt 24. horarum spacium,& meridies,& proprijs nominibus virorum,quę sunt masculina,& exceptis adiectiuis,quorum significatio si ad homines solum pertineat,communia sunt duum generum,vt heres,finautem,& ad homines,& ad alia,communia sunt trium generum,& excepto vertes appellatiuo,quando porcum significat.Omnia in is desinentia fœminini sunt generis, exceptis adiectiuis,quæ sunt communia duum generum,vt dulcis,& exceptis illis,quæ habent duas consonantes ante is,vt piscis, vel duplicem,vt axis,vel a,vt panis,& quorum penultima desinit, in vnam de liquidis,vt orbis, quæ omnia sunt masculina præter bipennis,& pestis,& neptis,& vestis,& vallis,& turris,pellis,& peluis,quę sunt fœminina,& excepto cauis,quod est,cōmune,& finis & clunis,quæ dubiè proferuntur ab autoribus, & exceptis illis,quę crescunt in genitiuo,vt lapis dis,quæ omnia sunt masculina præter cuspis,& cassis,quæ sunt fœminina. Opponitur contra hanc regulam,caulis,& etiam febris,quod est fœmininum similiter, & pollis pollinis. Rursus glis lis, glis sis, & glis tis, quia in gtō crescunt vna syllaba,de quibus dictum est a quodam. Glis animal,glis terra tenax, glis lappa vocatur.

Adhuc de eodem. Cap. LIII.

Omnia nomina desinentia in os mas.sunt,vt flos,exceptis tribus fœmininis cos,dos,glos.Et quinque communibus custos,sacerdos,bos,compos,& impos,& exceptis duobus neutris os otis,& os ossis.Omnia nomina in us,correptam desinētia masculini generis sunt,exceptis nominibus arborum, quæ sunt fœminina,vt quercus,& exceptis fœmininis Græcis,quæ apud Græcos desinunt in os,apud nos vero in us, vt Scirus.Et exceptis de secunda declinatione humus, alnus,domus, quod etiam quartæ est,& de quarta acus.focus,manus,tribus,nurus porticus,colus,quæ omnia sunt fęminina,& exceptis acus aceris,quando significat purgamentum frumenti, & pelagus, & vulgus,& virus,quæ sunt neutra.Et exceptis nominibus in us, quæ sunt tertiæ declinationis, quæ omnia sunt neutri generis præter hic lepus,& hæc Venus.Et hic,& hæc, & hoc vetus, & hæc pecus pecudis.Secundum hanc regulam ergo debet dici, hęc cristallus,quia græci dicunt cristallos. Vnde in psal.Mittit cristallum suam &c. Si tamen inueniatur cristallum suum nō est a cristallus,sed a cristallum,dicebant antiqui hoc cristallum hoc margaritum. Sunt etiam qui putant hęc paradisus debere dici cum in vsu dicatur hic.Videntur etiam plura antiqui excepisse,quàm diximus.Vnde vbi Priscianus dicit. Alia vero omnia eiusdem terminationis supradictarum declinationum id est,secundæ,& quartæ masculina sunt Dictum est a quodā. Porticus,atque tribus,nurus,manus,aurianus,idus.Sic acus,atque domus,penus,& specus excide socrus.Et idem. Porticus Aegyptus,synodus,paradisus,abyssus. Diphthōgus,nardus, colus,costus,& alnus.Vannus vter,tribus,balanus,penus,arctus, & idus.Et alnus,vel idem colligens fęminina,quorum partem Priscianus, posuerat. Arctus,dyphthongus,nardus. costusque phaselus.Alnus,cristallus,sinodus,balanus,quoque vanus.Carbasus,atque colus,& abyssus,humus quoque,botrus.His hetemus,bissus,iungatur,& ipsa papirus. Omnia nomina in us productam desinentia fœminini sunt generis,exceptis monosyllabis,quę omnia neutra sunt præter hæc mus,& hæc &hoc sus,& hic grus. Et vide φ Priscianus ibi enumerat palus inter producta, quamuis Horatius auctoritate poetica idem corripiat. Item pus pro putredine indeclinabile est,& neutrum. Sed pro custodia declinatur pos puris, & est masculinum. Idcoque videtur ponendum in exceptione,quamuis autor non ponat.

De desinentibus in x. vel in duas consonantes. Cap. LIIII.

Omnia nomina desinentia in x. fœminina sunt exceptis adiectis,quæ sunt communia trium generum,& exceptis illis,quorum significatio ad vtrumq; sexum pertinet,quę sunt communia duum,vt coniunx,& quorum significatio ad solos viros pertinet,quæ sunt masculina,vt rex,& exceptis grex, & vatix,& fornix,& calix,& cortex,& silex,& exceptis nominibus,quæ supræma syllaba habent, e, ante x, quæ sunt omnia masculini generis,vt vertex nisi sint noīa fœtuum terræ. Nomina in duas consonantes desinentia fœminini sunt generis, exceptis adiectiuis,quę sunt omnia communia,vt prudens, & exceptis monosyllabis mons,& fons,& pons,& dens,& exceptis proprijs nominibus virorum,quę sunt masculina,vt Mars Et exceptis his masculinis appellatiuis,einips.& adeps,& forceps,quæ,& fœminina inueniuntur.Triens vero, & quadrans cum sint Græca(vt quidam dicunt)non pertinent ad hanc regulam.Nomina desinentia in aus,fœmina sunt,vt laus. In æs diphthongum inueniunt vnum masculinum, præs prędis. Et vnum neutrum,vt æs æris. Quamuis tamen,secundum prędictas regulas discerni debeant nominum genera, dicit Priscianus autores genera confudisse actoritate sua, quos in hoc sequi non debemus.

De tertio accidente,quod est numerus. Cap. LV.

Numerus in grāmatica duobus modis consideratur, sm rem, & sm vocem. Secundū rē vterque numerus accidit nominibus quibusdam,licet non omnibus,quia collectiuis,& similibus non videtur accidere numerus,secundum rem.Quibus autem accidit eorum est,secundaria significatio Hæc enim vox,homo,principaliter substantiam significat,secundario singularitatem,licet ex adiuncto huius distributiui, omnis,ad plura pertinere videatur,vt cum dicitur, omnis homo. Numerus vero secundum vocem est communis vocum proprietas, quia nomen huiusmodi formæ vel terminationis est,si ex vocis forma, ad vnum,vel plura,sub prolatione vna dicatur.Numerus singularis,non proprie dicitur numerus, sed abusiue,propter effectum s.quia efficit numerum.Sicut nominatiuus,non proprie dicitur casus, cum casus dicitur a cadendo,quoniam ab alio cadat,id est,ab alio inflectatur.Sed abusiue,quia cadit in alium;cęteri,quia cadunt ab alio.Pluralis numerus nominū est infinitus. Cum enim dico, homines,nescio quot,vnde inuenta sunt nomina numerorum pluralitatem nominum certificantia,vt centum homines,mille,& similia. Itē quibusdā dictionibus accidit psona,& numerus, & econuerso, quoniam numerus semper est, vel rerum loquentium de se,qđ ad primam pertinet personam,vel rerum ad quas fit locutio, quod pertinet ad secūdam,vel rerū de quibus sermo est, quod pertinet ad tertiam. Porro nomina quædam nunquam habēt pluralia,vel repugnante natura,id est,significatione,quoniam significant aliquid,quod pluribus non potest conuenire,vt Iuppiter,vel prohibente vsu,vt sanguis. Si quis opponat,quòd inuenitur,viri sanguinum,& qui non ex sanguinibus &c. Dicemus diuinam paginam nō subiacere artis huius regulis. Quod etiam addit, quòd in prædictis nominibus cogit aliquando proferre pluralia,vel euentus,id est, æquinoctio, vt Aiaces, vel partitio regionum, quia. s. vna regio diuisa est in plures partes, vt Gallia citerior, & vlterior, & ita dicuntur duæ Galliæ, vel diuersæ opiniones, vt quidam opinati sunt, plures Soles esse, vel Lunas, vel autoritas veterum, vt mella, frumenta.

De quarto accidente, quod est, figura. Cap. LVI.

Figura est qualitas quantitatis dictionis. Qualitas autem dictionis est, quòd vel ex literis,vel syllabis, vel dictionibus constat, vel quòd deriuatur a composita dictione. Ex hac autem quantitate contrahit hac qualitatem,vt vel sit simplex,vel composita,vel decomposita.Vide ergo,quòd cum numerus cognoscatur,vel discernatur in terminatione,sed figura in tota dictione.Si enim tota dictio constat ex solis literis, & syllabis,simplicis dicitur figurę.Si vero ex dictionibus,compositæ.Quod si ex composito deriuetur,decompositæ.Nomina modis quatuor componuntur. Aut enim ex duobus integris,vt tribunusplebis.Aut ex duobus corruptis,vt beneuolus. Aut ex integro,& corrupto, vt inimicus. Aut ex corrupto, & integro, ut efferus. Est aūt integra dictio de cuius quantitate nil subtrahitur,nil mutatur,vel cui nil additur,immo talis est in compositione,qualis extra,excepto accentu.Corrupta est dictio,cui vnum ex istis cōtigit.Addit quoque,quòd omnis pars orationis potest habere composita absque interiectione,& pleri-sque

risque participijs, in quo contrarius plane est quibusdam antiquis, qui dixerunt interiectiones esse, proh dolor, & Deo gratias, & cõsimilia, quod perridiculum est. Illud etiam addit, quòd nomen componitur, vel cũ nomine, vt paterfamilias, vel cum verbo, vt armiger, vel cũ participio, vt senatus decretum, vel cum pronominibus, vt huiusmodi, vel cum aduerbijs, vt satisfactio, vel cum propositionibus, vt imprudens, vel cum coniunctionibus, vt siquis. Enclesis dicitur quasi inclinatio, quãdo aliqua dictio accentum suum remittit in præcedentem, vnde, que, dicitur encletica dictio. Priscianus itaque contendit probare, quòd, siquis, vna pars est, per fœmininum, siqua. Corrumpere namque dictiones solet non enclesis, sed compositio. Dicit autem, quòd in, siqua, est facta corruptio, aliter enim debuit dici, siquę. Ex quo Prisciani argumẽto constat, non debere dici, quæ, vel, qua, in nominatiuo fœminino, sed tantummodo, quæ. Nequis, id est, quòd ne aliquis. Et, siquis, idem est, quòd si aliquis. Et componuntur a, quis, quomodo, aliquis i. ab alius, & quis.

Adhuc de eodem. Cap. LVII.

ILlud quoque adiungit, quòd pluribus dictionibus fit compositio, quàm ex duabus, vel etiam tribus, vt cuiuscunque modi; & quòd ex compositis fit etiam compositum, vt impotens, ab in & potens, quod deriuatur a, possum, verbo composito ex pos, & sum. Addit etiam, quòd si ex duobus rectis nominatiuis fiat compositio, & compositum ex vtraque parte declinatur, vt respu. reipublicæ. Si vero alter sit obliquus, & alter rectus, tunc rectus declinatur, obliquus vero non, vt hic magistermilitum, huius magistrimilitum. Si vero compositio fiat ex obliquis duobus, compositum manet omnino indeclinabile, vt huiusmodi. Si quis opponat æquinoctium, dicemus esse compositum a nominatiuo, noctium, quod habebant in vsu antiqui. Solstitium dicimus esse compositum a genitiuo solis, & nominatiuo statio, vnum tamen excipit autor a regulis præmissis, alterutei, quod licet compositum sit ex duobus rectis, alter, & vter, genitiuum facit alterutrius, qui est ex corrupto, & integro, hoc autem factum est propter repugnantiam regularum. Est enim regula vna, quòd omnis genitiuus desinens in, ius, communis est trium generum. Altera regula est, quòd omne compositum ex corrupto, & integro, ex vna tantum parte declinatur. Alterutra, ergo, & alterutrum, secundum regulam alterutrius faciunt genitiuũ; Alteruter vero debuit facere, alteriusutrius. sed si hoc esset, tunc non omnis genitiuus in, ius, cõmunis esset trium generum. Quod autem, alteruter, regulis duorum generum consentire debuit in genitiuo, probat subsequenter ex eo, quia cum vtraque, & pleraque, nominatiui fœmininorum, secundum regulas accentuum generales debeant accentum super antepenultimam accentum habere, tamen ad similitudinem nominatiuorum masculini, & neutri generis habẽt super penultimam, vt vnum genus in accentu consentiat duobus. Sed ne quis putaret hoc non fieri propter masculinum genus, & neutrum, sed ideo quoniam, que est encletica coniunctio. Dicit, que, secundum rationem Græcorum in compositione encleticam non esse. Quoniam vero alia est Latinorum ratio, dicit, & apposita dictioni, & cum integra dictione composita, encletica est, exceptis, itaque, & vtique, differentiæ causa, ne duæ dictiones putentur esse. Composita vero in corruptis nõ encletica. Ideo, que, secundum hanc rationem encletica est, in pleraque. Illud tamen etiam addit, quòd, que apposita dictioni eius significatione non mutata, syllabica magis est adiectio quàm compositio. Vnde quia plerus idem significat, quòd plerusque, non videtur compositio, sed si significatio mutetur, tũc dicenda est compositio, vt vterque, aliud significat, quàm, vter, ideoque debet dici compositum. Semiuir compositum est, a semus, sema, semum, non a semis, semissis, quod est medietas, & est semiuir, quasi semus vir, id est, minus, quàm vir, sicut semideus, non quòd dimidius sit Deus, sed quia minus sit, quàm Deus. A secretis est consiliarius, qui nouit secreta. A responsis, qui dat responsa principis.

De accidente sexto nominis idest de casu. Cap. LVIII

CAusa inuentionis diuersorum casuum in eodem nomine est loquẽdi diuersitas, aliquando enim loquimur, de re, vt ipsa est, vel agit, vel patitur, aliquando, vt eius aliquid esse dicitur, aliquando vt aliquid designatur ipsi conferri, aliquando agi in ipsam, aliquando, vt ad ipsam fit sermo, aliquando, vt aliquid ostenditur recedere ab ipsa. Itaque omnes casus eiusdem nominis idem principaliter significant, sed modo diuerso. Igitur casus est declinatio nominis, id est, hæc variatio, quòd vna vox nominis cadit in aliam, vel ab alia. Sed quia non solum nomen habet hoc, addit, vel aliarum casualium dictionum, id est, pronominum, & participiorum, quod maxime fit in fine. Maxime dicit, quia aliquando etiam fit in principio vt ieus, euntis, aliquando in medio, vt paterfamilias. Adiungit postea, quare nominatiuus dicatur casus, ponendo de hoc sententias, quas superius in tractatu numeri posuimus. Et ne videretur impossibile, quòd casus esset, & rectus, ostendit vulgari exemplo, quòd cadere potest, & rectus esse, vt stilus. Quoniam autem, quædam nomina sunt indeclinabilia, diuidit ea in Aptotum, & Monoptotum. Et est Aptotum, quod vnam solam terminationem habet, nec tamen construitur pro omni casu, immo aliquando pro vno solo si est obliquus, vt sponte: aliquando pro duobus, si est nominatiuus masculini, vel fœminini generis, vt Iuppiter: aliquando pro tribus si est neutrum, vt fas, & nefas. Nunquam tamen ponitur pro omnibus casibus. Et dicitur Aptotum, id est, sine casu, quoniam, a, dicitur, sine, ptotos, casus. Nec enim, vel voce, vel officio habet Aptotum diuersos casus, nisi faciat hoc, vel proprietas neutri, cuius est habere eãdem vocem in tribus casibus, vel coincidentia eiusdem vocis in nominatiuo, & vocatiuo, vt Iuppiter. Monoptotum, est illud, quod vnam solam terminationem habet, sed tamen ponitur in omni casu, vt nequam, Et dicitur Monoptotum, idest, vnius sed improprie cum non cadit in alium, nec ab alio, sed tamen propter solam similitudinem dicitur casus, quamuis enim non cadat voce, cadit tamen significatione, & officio, quia modò implet officium vnius casus, modò alterius. Et ideo dicuntur vnius casus, quia habent officium omnium casuum in vna voce. Aptota vero (vt prædictum est) nec in voce, nec in officio habent omnes casus.

De nominibus casualibus, & formis. Cap. LIX.

ADiungit deinde casus nominum ipsorum casualium. Primus ergo casus dicitur Nominatiuus, quia per eum fit nominatio &c. Habent autem, & multas alias significationes, sed a notioribus contraxerunt nomina. Primus ergo ponitur Nominatiuus, quia primo imponitur. Genitiuus ideo ponitur secundus, quia primus nascitur, a nominatiuo. Datiuus tertius, quia vel habet eandem vocem cum genitiuo, vt Musæ, vel fit ab eo leui mutatione. Accusatiuus ponitur quartus, quòd ad inimicos pertinet. Vocatiuus ponitur quintus, quia cæteris est imperfectior, cum soli secundę personæ possit subiungi. Cęteri vero casus saltem figuratiuè tribus personis possunt adiungi vt Ego, vel Tu, Priscianus. Ablatiuus vltimus ponitur meritò, cum vltimus ablatiuus repertus sit. Quippe non est apud Græcos. Græci tamen adiungebãt cen syllabã accusatiuo, & accusatiuum cum tali syllaba vocabant sextum, & ponunt hunc in vi ablatiui. Vnde dicunt Exuranocem. i. ex cęlo. Vranos nanq; dicitur cęlum, & est ibi cen, syllaba accusatiuo coniuncta. Vnde Romani accepta occasione, sextum casum inuenerunt, quẽ ablatiuum vocant. Enumerat postea formas casuales. Sunt autem sex Monoptotum. quod vna sola terminatione fungitur pro omni casu, vt nequam. Dyptotum, quod duos tantummodo casus habet, vt fors forte. Triptotum quod tantum tres diuersas voces habet casuales in eodem numero, licet omnes casus habeat, vt templum templi templo. Tetraptotum a tettas, quod est quatuor, quia habet quatuor tantum; vt puer pueri puero puerum. Pentatotum quod quinque tantum, vt doctus docti docto doctum docte. Exaptotum vt vnus vnius vni vnum vne vno. Ne autem putaret quis, quòd in omnibus consisteret nominatiuus, ostendit eum in quibusdam nominibus deficere & etiam quosdam alios casus. Ostendit deinde, quod vbi nos ponimus ablatiuum, Græci quandoque ponunt genitiuum, vt quando ablatiuus apud nos iungitur cum præpositione ablatiui casus, vt ex illo, & quando coniungitur comparatiuo, vt fortior illo, vel in tali constructione, sole ascendente fit dies. Datiuum quoque ponunt vbi nos in, vel sub, præpositionibus, nostrum ablatiuum iungimus, vt in illo, sub illo, & quãdo ablatiuum interpretamur per propositionem per, vt video lumine id est per lumen.

De formatione Genitiuorum secundum terminationem Vocalium, & Mutarum. Cap. LX.

NOmina terminantia nominatiuum in a, siue sint Latina, siue Gręca, id est, a Gręco detorta, masculina, vel fœminina, vel cõmunia, faciunt genitiuum in ae, dyphthõgũ. vt scriba scribæ. Exceptis octo, quorum masculina terminant plerumque genitiuum in ius, & datiuum in i. similiter fęminina eorũ, & neutra, vt vnus vna vnũ, similiter vllus: nullus, solus, alius, vter, alter, totus, & quæ componuntur ex his. Quæ tamen apud antiquos solent genitiuum masculini, & neutri terminare in i. & datiuum in o. genitiuum, & datiuum fœminini in æ, dyphthongum, vt vni vnæ, vni, & vnio vnæ vno,

vno. Et propterea dictum est superius plerumque, vnde etiam adhuc hodie dicimus nomen aliquod esse neutri generis, non neutrius. Hic autem interserit nomina communia duum generum, vt hic, & hęc Aduena, solere iungi figuratiuè neutro generi, vt aduena mancipium. Et ne videretur etiam debere dici, hoc aduena, interserit, quòd nullum neutrum, nec primæ declinationis, nec quintæ potest inueniri: nec idem singularis nominatiuus esse neutri generis desinens in a, & nominatiuus pluralis. Si quis contra hanc regulam opponat, pascha paschæ. Vel dicemus Hebræam, non latinam esse declinationem, vel quòd regulariter debeat dici, hoc pascha, huius paschatis, si fuerit neutrum. Si vero fœmininum tunc debet dici, hæc pascha, huius paschæ. Addit itaque quia nomina neutri generis terminata in a, in numero singulari (hoc.n. totū dēt intelligi) faciūt genitiuū addita ris, & sunt Græca, vt hoc poema poematis. Nomina Latina in e, correptam desinentia, neutra sunt, & mutata e, in is, faciūt genitiuum, vt hoc mare, huius maris, excepto, cepe, quod est indeclinabile. Desinentia in e, productam Græca sunt, id est, a Gręco detorta, vel Gręcè declinantur, vt libie libies, vel mutata e, in a; & accepta e, faciunt genitiuū in æ dyphthongum, vt Helena, næ. Terminantia in i. neutra sunt, vel omnis generis, & sunt Aptota, vt hoc gummi, hic, & hæc, & hoc frugi, similiter nihili. De quibus tamen dicit autor, quòd magis sunt genitiui, vel datiui nominum coniuncti figuratiuè cum omni casu, & omni genere, vt homo frugi, hominis frugi & similia. Et frugi quidem datiuus est, a genitiuo frugis, & nihili genitiuus à nominatiuo nihilum. Desinentia in o, correptam, quæ tamen plerumque producuntur, si fuerint fœminina g. vel d, antecedentibus, mutant o, in i, & accepta nis, faciunt genitiuum, vt hæc carthago. nis, hæc dulcedo. nis. Alia vero omnia producunt o, & accepta nis, faciunt genitiuum, vt Cicero Ciceronis. Excipiuntur hic Cardo, Ordo, Homo, Nemo, Turbo, Hamo, Appollo, Cupido, Margo, Caro. Terminantia in u. generis sunt neutri, & aptota in singulari numero, sed non in plurali, vt hoc cornu. Porro nullus nominatiuus apud nos terminatur in mutam, nisi in c. vt lac, vel d, vt aliquid, vel t, vt caput.

De eodem secundum terminationem semiuocalium, & primo in l. m. n. Cap. LXI.

AGit vero postea de desinentibus in semiuocales. Nomina desinentia in al, cum sint nomina masculini generis, vel neutri, addita is, nominatiuo faciunt genitiuum, vt hoc sal, huius salis, hoc tribunal, huius tribunalis. Sed differt, quia neutra producunt semper a. in obliquis casibus. Nomina in el, correp. desinentia, cum sint omnia neutri generis, addita lis, faciunt genitiuum, vt mel mellis. Desinentia in el, prod, vel il, vel ol, vel vl, addita is, faciunt genitiuum, vt Daniel Danielis Tanaquil, lis, Sol, lis. Consul, lis, excepto, nihil, quod est indeclinabile. Vnum nomen inuenitur in am, quod est indeclinabile, vt nequam. Desinentia in um, mutata um. in i. faciunt genitiuum, vt templum templi, & sunt omnia neutra, præter comica mulierum nomina, vt Glicerium. Desinentia in an, aut in in, vel in on, vel in yn, Græca sunt, & producuntur, vel Græce declinantur, vt Pan, Panos, ex genitiuo Græco fit Latinus mutādo os in is, vt Delphin Delphinos. Dicit tamen, quòd inuenitur Delphinus Delphini, quia sępe ex genitiuo Græco Latinus fit nominatiuus, vt quod ipsi dicunt Elephantos, & nos mutata os, in us, Elephantus, Elephanti, dicimus, non solum Elephas Elephantis, sic & ab accusatiuo Græco, dicit sæpe fieri nostrum nominatiuum, vt cum Græcus accusatiuus sit Cassida, nos dicimus hæc Cassida. Secundum quod, volunt quidam in hymno esse. Quem terra, pontus, æthera &c. vt sit accusatiuus Græcus pro nominatiuo. Alii vero emendant, & æthera. A regula desinentium in an, excipit Euam, per hoc quòd interponitur. t. in genitiuo. Debuit enim esse Euam Euanis, vt Titan Titanis, facit autem Euantis. De desinentibus quoque in on, addit illud, quòd talem seruant penultimam, in genitiuo Latino, qualis est in genitiuo Græco, vt quod ipsi dicūt, Leō Leontos, & nos Leo Leontis. Desinentia in en, correptam, cum sint omnia vel masculina, vel neutra, mutant e, in i. & assumpta is, faciunt genitiuum, vt hic flamen, huius flaminis, hoc numen, huius numinis. Desinentia in en, prod. cum sint omnia masculina, vel fœminina, accepta is, faciunt genitiuum, vt hic splen, huius splenis, hæc Syren, huius Syrenis.

Adhuc de eodem, secundum terminationes in r. Cap. LXII.

DEsinentia in ar, accepta is, faciunt genitiuum vt Cæsar Cæsaris. Excepto far, quod duplicat, r, in genitiuo farris ad differentiam secundæ personæ verbi faris. Illud tamen addit, quòd neutra terminātia in ar, si sint deriuatiua producunt penul, genitiui, vt lupanar, ris, in quo differunt a cæteris omnibus in ar, desinentibus. Item addit, quòd par, producit a, in nominatiuo, vt ibi par animi laus est. Sed in obliquis corripit eandem a, vt ibi. Pari voto &c. Quęritur ergo, an par, debeat producere a, in nominatiuo, & puto, quòd communis est. Desinentia in r, correp. quod dicit propter monosyllaba Latina, vt ver, & propter nomina Græca, vt aer. Hæc inquam omnia antecedentibus, s, & t, nisi sint possessiua, quę faciunt fœminina in is, vt Equester Equestris, er, mutata in ri, faciunt genitiuum, vt Auster Austri. Excipitur sequester, quod secundum quosdam facit sequestris, cum tamen analogicè debeat dici, sequestri. Addit postea ad eandem regulam, quòd omnia nomina desinentia in er, quæ faciunt fœminina in a mutant er, in ri, & faciunt genitiuum parem in syllabis nominatiuo, vt ater atra atri, exceptis illis, quę habent f. ante er. vt miser, vel sp. & prosper, vel n, vt tener, & exceptis a ferendo, vel gerendo, vt signifer, lucifer, corniger, quæ omnia accepta i, faciunt genitiuum, vt miser miseri. Excipitur etiam alter, & vter, & compositum inde vt alteruter, quæ faciunt genitiuos in ius. Et omnis genitiuus terminantium in ius, producit penul. nisi autoritas eam corripiat, excepto, alterius, quòd corripit eam, eo, quòd genitiuus vincit duabus syllabis nominatiuum, cum cæteri vna tantum. Nomina tertiæ declinationis si habeant, t, ante er, mutata er, in ris, faciunt genitiuum, vt pater patris, excipitur, hic later, huius lateris, sic Iupiter, Iouis, iter, itineris. Quæ duo sunt Etheroclita i. diuersiclinia. Illud etiam intelligendum est tantum de Latinis, falleret enim in Græcis, cum dicatur Panter, Panteris, crater crateris, æther ætheris, quæ verò habent, c, ante er, si sint communia, er, similiter mutant in is, & faciunt genitiuum, vt alacer alacris. Alia verò ab illis quæ habent, r, vel, e, ante, r, si sint communia, accepta is, faciunt genitiuum, vt aer aeris, excipitur, himber, quod facit himbris, & composita inde September Septembris, October Octobris. Et vide, quòd hæc regula exigit, quòd dicatur mulieris, penul. correpta, computatur enim inter ea, quę corripiunt, e, ante ris, & quoniam autor dicit, ꝙ accipitur is, in nominatiuo, in quo est, e, correpta. Sed tamen qui dicunt mulieris, penultima producta, dicunt Priscianum illud affirmare in libro de accidentibus, & ideo non curauit hic accipere. Item, puer, excipitur ab illa regula Latiua, quæ fęminina faciunt in, a, mutant er, in ri, &c. secundum, quòd deberet esse, puri.

Adhuc de eodem. Cap. LXIII.

NOmina desinentia in ir, accepta, i, faciunt genitiuum, vt vir viri. Martyr Martyris, non est de regula, quia Græcum est. Desinentia in or, accepta is, faciunt genitiuum, excepto, ador, quod est indeclinabile, & cor, quod facit cordis, interposita, d, & oīa producunt, o, ante ris, ut pudor pudoris, exceptis memor immemor, moris, & indecor indecoris, & dedecor, bicorpor, tricorpor, poris, & arbor boris, & publipor poris, & marcipor poris. Et exceptis neutris, vt marmor oris, & Græcis, vt Hector, ctoris. Illud autem attende, quòd omnia deriuata, a verbo decoro, quod habet penul. correptam, similiter habent. Sed deriuata a verbo decoro, quod penul. prod. similiter producunt eam. Omnia desinentia in ur. accepta is, faciunt genitiuum, vt Vultur Vulturis, excepto satur saturi, & exceptis robur, & femur, & ebur, & iecur, quæ in obliquis habent o, pro, u, vt iecoris.

De eodem secundum terminationes as, es, is & os. Cap. LXIIII.

NOmina Latina desinentia in as: ablatas, & addita tis, faciunt genitiuum, vt ciuitas, tis, exceptis as, assis vas, dis, & vas, sis, mas maris, exceptis fas, & nefas, & nugas, quę tria sunt indeclinabilia, Gręca vero si faciunt genitiuum Græcum in oy apud nos sunt primæ declinationis, vt Lisias, Lisioy dicunt, & nos Lysiæ. Si vero in os, o. mutata in i, faciunt nostrū genitiuum, vt Calcas Calcantos, dicunt, & nos Calcantis. Latina desinentia in es, correptam mutata e, in i, & ablata s, & addita tis, faciunt genitiuum, vt miles militis, exceptis his, quæ vel habent penul. æ, dyphthongum, vt præpes præpetis, vel, quæ deriuantur, a verbis habentibus penul. e. breuem, vt a tero teris, teres, tis. Et exceptis habentibus i. ante e, vt paries parietis: & fœmininis in es: correptam desinentibus, vt seges tis, quę omnia e, correptam in genitiuo habent ante tis, præter inquies inquietis. Et exceptis iterum compositis a pede, vt compes, vel a sedendo, vt obses. Latina desinentia in es, productam antecedente i. ablata s, & addita i, faciunt genitiuum, vt meridies meridiei, excipitur quies quietis. Alia nomina eiusdem terminationis. i. terminata in es, productam, quæ sunt alia ab habentibus i. ante es, mutant e, in i, & faciunt genitiuum, vt cædes cædis. Et exceptis his pes pedis, Ceres Cereris, merces mercedis,

dis, hæres hæredis, locuples locupletis, & tribus quintæ declinationis, fides, spes, & res. Et vide, quòd pes, & Ceres, computat inter producta, cum corripiant penul. genitiui. Vide quoque, quòd nom. quintę declinationis, si habeant consonantem ante es, corripiunt antepenul. genitiui, vt res, rei, spes spei. Sin vocalem producunt, vt dies diei. Latina desinentia in is, longam, ablata s, & addita tis, faciunt genitiuum, vt lis litis, excepto glis, & vis. Illa vero quæ duplicem habent nominatiuum, addunt is, & faciunt genitiuum, vt puluis, & puluer pulueris. Cætera autem à desinentibus in is, prod. & ab his, quæ habent duplicem nominatiuum, habēt similem genitiuum nominatiuo. Excipitur lapis, sanguis, pollis, cuspis, semis, capis, cassis. Et vide quòd, sanguis, ponitur inter correp. cum tamen produci inueniatur, vt ibi. Dum sanguis inerat. Sed fortasse poetica licentia fuit. Masculina latina in os, desinētia, ablata s, & addita tis faciunt genitiuum, vt hic ros roris, excepto nepos nepotis. Alia vero omnia faciunt genitiuum in tis, vt compos compotis, excepto bos, glos, os, custos. Porrò Græca, id est, apud nos a Græcis detorta, genitiuum Græcum sequuntur, os, finali conuersa in is, vt quanda illi dicunt Minos Minoos, & nos Minois.

De formatione Masculinorum, quæ terminantur in us.

Cap. LXV.

Desinentia in us correptam masculina Latina, si sint rerū incorporalium nomina, s, vel t, vel x. antecedentibus, vt hic visus hic partus, & hic fluxus, & quę sunt ononyma i. æquiuoca, hoc est, in eadem voce cum vocabulis rerū, vt magistratus, quod est æquiuorū ad actionem docentis, & ad dignitatem, & quę habent aliam consonantem sub eadem syllaba ante tus, etiam corporalia, vt fluctus, nisi sint propria, vt augustus, vel mobilia, vt iustus. Omnia inquantum hæc, quartę sunt declinationis, præter lectus, ti, & iniustus. Porro omnia in ius, eiusdem generis, id est, masculini, alia a prædictis, secundæ sunt declinationis, vt ventus venti, augustus augusti, iustus, ta, tum, iusti. Excepto arcus, lacus, & specus, & pęnus, & hic ficus, cum nomen morbi est, & vultus, & arcus, & potus, & portus, & sinus, & gradus, & currus, & tonitrus, & cornus, quæ omnia sunt quartę declinationis. Et excepto Lepus, oris, quod est tertiæ, & monosyllabis, vt hic Mus Muris, & exceptis vnus, vllus nullus, solus, totus, alius, quæ faciunt genitiuum in ius, more quorundam pronominum. De monosyllabis regulam dat generalem hanc. s. quòd omnia sunt tertiæ declinationis, cuiuscū que sint generis, & omnia monosyllaba in us, producunt u. in omnibus casibus præter Grus, & Fus, quæ in nominatiuo u, producunt, in obliquis corripiunt.

De formatione cæterorum generum eiusdem terminationis.

Cap. LXVI.

Omnia fœminina in us, correptam desinentia, quartæ sunt declinationis, exceptis nominibus arborum, quæ omnia secundæ sunt, præter Quercus, Laurus, Pinus, Cornus, Ficus, q̄ tā secundæ, quàm quartæ inueniuntur. Et excepto hæc Alnus huius Alni, & humus humi, & domus, secūdum quòd facit domi, & colus, & incus, quod quia producit penul. incudis, magis videtur pertinere ad regulam desinentium in us, productam. Et excepto Pecus Pecudis, & intercus intercutis. De fœmininis verò desinētibus in us, productam, talem regulam tradit, quòd ablata s, addita tis, faciunt genitiuum, vt virtus virtutis, excepto tellus telluris, & palus, dis, quod tamen corripit. Horatius ibi.

Regis opus, sterilisque diu palus aptaque remis.

Et excepto incus incudis. Porro quæ apud Græcos in os, terminantia mutant o, in u, apud nos secūdæ sunt declinationis, vt quod Græci dicunt Cyros, & nos Cyrus, Cyri. Et exceptis illis in ros, quæ si habeant aliam consonantem ante ros, in eadē syllaba, ros vertunt in er, vt Menandros, Menander, Addit postea regulam de neutris desinentibus in us, quæ si sunt monosyllaba, producunt u, & ablata s, & addita ris, faciunt genitiuum, vt hoc ius, huius iuris. Alia vero a monosyllabis posita, d, vel n, vel, l, ante us, mutant us, in e, correptam, & faciunt genitiuum, vt pondus, vellus, genus. Excipiuntur fenus, & pignus cum faciat pignoris non pigneris, mutant us, in o, productam, si sint comparatiua, & accepta ris, faciūt genitiuum, vt hoc melius, oris. Si vero non sint comparatiua, mutant, us, in o, correptam, & assumunt ris, vt decus decoris. Exceptis quibus verba adiacent, i, a quibus fiunt verba, leui, quadam mutatione habētia, e, in penul. syllaba, vt vlcus, ceris, & inde vlcero, ras. Et exceptis virus, vulgus, & pus. Opponitur, quòd secundum hanc regulam deberet dici tēs ris, quia adiacet ei verbū tēporo, ras, sed tempero non sumitur. Porro ideo non excepit Pelagus, quia fit a Græco Pelagos.

De formatione desinentium in x. uel in duas consonantes.

Cap. LXVII.

Nomina desinentia in x, si veniunt a verbis desinētibus in go, ablata x, & addita gis, faciunt genitiuum, vt a Rego verbo, rex regis, Alia vero ab his Latina subintellige propter spinx, & phalanx, ablata, x, assumpta cis faciunt genitiuū, vt lux, cis, Excepto nix niuis, & suppellex suppellectilis & senex senis, & nox noctis. In penultima tamen habenda est discretio, nam si nominatiui habeant, e, naturaliter correptam ante x, nisi sint monosyllaba, vt nex, necis, vel a monosyllabis composita, vt seminex seminecis, mutant, e, in, i, correptam, per obliquos casus, vt vertex, verticis. Similiter desinentia in x, masculina tantum, quod dicit propter communia, vt felix, cis, Et Latina quod dicit propter spinx, gis, corripiunt, i, penul. genitiui, vt hic fornix, icis. Barbara quoque magis corripiunt penul. quamuis non habeant, i, penul. vt pharnax, acis, Magis dicit, quia in Barbaris habemus potestatem producendi, & corripiendi, magis tamen corripiuntur. Alia vero producunt pen. in obliquis casibus excepto filix, quod intelligimus exceptum esse per salix. Et exceptis quæ neque, g, neque, c, habent in genitiuo ante is, vt nix niuis, & cętera quæ ponit. Desinentia in bs. vel ps, interposita, i, faciunt genitiuum, vt vrbs vrbis, inops, inopis, Sed videndum, quòd si. e, sit ante bs, vel ps, & non monosyllaba, vt plebs, mutant, e, in, i, vt princeps, pis, celebs, bis. Excipiuntur composita a capite, quæ ablata s, & mutata, e, in, i, & addita tis, faciunt genitiuum, vt anceps ancipitis, similiter sospes, tis. Desinentia in ns. vel rs, vel ls, ablata s, & addita tis faciunt genitiuum, vt mons, tis, ars artis, puls pultis. Exceptis frons frondis, lens lendis, glans glandis, libripens libripendis. Et a corde composita, vt concors concordis.

De terminationibus casuum primæ declinationis.

Cap. LXVIII.

Omnis singularis Nominatiuus primæ declinationis, aut terminatur in a, vt Roma, aut in as, vt Eneas, aut in es, vt Anchises. Genitiuus vero, & datiuus in æ, dyphthongum desinunt, & semper habent pares syllabas cum nominatiuo, nisi dieresis fiat, vt uulai. pro aulæ. Accusatiuus singularis æ, dypthongum genitiui sui mutat in am, vt Musæ Musam, nisi q in Græcis terminationibus in as, vel in es, proferunt autores quandoque accusatiuum more Græco, aut in an, vt Enean, aut in en, vt Anchisen. Et vide quòd omnis nominatiuus Latinus a, finalem corripit, & tamen quandoque seruat eam productā, sed rarò. Vocatiuus vero semper terminatur in a, correptam. nisi quòd si est Græcus, & apud eos producens a, apud nos quoque producit, vt apud virgiliū, Enea, vigila, Ablatiuus primæ declinationis desinit semper in a, productam. Nominatiuus, & vocatiuus plurales similes sūt, genitiuo singulari. Genitiuus pluralis fit ablatiuo ab singulari addita rū, quod inde patet, quia producit, a, penultimam. Et vide, quòd omnes casus huius declinationis, tam singularis numeri, quàm pluralis, habēt pares numero syllabas, excepto genitiuo plurali, qui semper abundat vna syllaba, nisi proferatur per syncopā, vt grauicnū pro grauicenatum. Datiuus vero, & ablatiuus plurales fiunt ab ablatiuo singulari, extrema a, mutata in is, vt a Musa Musis, & ab his Musis, exceptis paucis fœmininis, quæ ad differentiā masculinorum, ab ablatiuo singulari assumunt bus, vt Deabus Equabus, Mulabus, & similia, & exceptis his, duabus, ambabus.

De terminationibus secundæ declinationis.

Cap. LXIX.

De declinatione secunda. Dicit itaque, quòd sex sunt terminationes nominatiui eius. In er, vt Caper, in ir, vt vir in ur, vt satur, ri, in us, vt clarus, in eus, vt tidens, in um, quæ vel sunt neutra, vt templum, vel fœminina figuratiuè, i, contra terminationem, quæ propria est neutrorum, vt hæc Glicerium. Genitiuus vero semper desinit in i. longam. Datiuus & ablatiuus fiunt a genitiuo mutata extrema i, in o, prod. Porro omnes obliqui casus declinationis secundæ, tam singulares, quàm plurales, parificantur genitiuo singulari in syllabarum numero, excepto genitiuo plurali, qui semper excedit vna syllaba, nisi proferatur per syncopam. Quod ergo Dij, & Dijs monosyllabycè ponuntur, hoc eiusdem fit per syncopam. i. per subtractionem vnius literæ, siue magis etiam per sineresim. i. coniunctionem e, & i, in vnam syllabam. Quod probatur, veteres enim i, finalem. i. quam modo proferimus in fine illius dictionis, & quæ longa est, scribebant per ei, dypthongum. Nūc autem monosyllabicè dicatur, Dij subtracta e, Et quoniam ibi scribuntur duæ ii. subiungit hoc inde fieri, quòd vetustissimi solebant geminare longas vocales, quantum ad scripturam, licet vnam solummodo pronunciarent, vt ex scriptura vocalis ostē

detetur

deretur esse producta. Dicit etiam, quod in Dij, & in Diis, nec non in pronominibus ii, & ijs, scribit bis, ii, causa differentiæ. Si.n. scriberentur di, & dis, per vnam i, posset di, præpositio esse, & dis, pro diues intelligi. I. quoque & is, verba sunt, ideoque nisi in prædictis bis esset scriptum i, posset confusio inde oriri. Rursus si nomina secundæ declinationis terminentur in us, tūc si sint propria habentia i, ante us, abijciunt us, & faciunt vocatiuum, vt hic Virgilius, o Virgili, quæ tamen antiqui terminabant in e, dicentes o Virgilie, o Mercurie Nos autem causa breuitatis facta apocopa, dicimus Virgili, Mercuri. Sed vide, quòd licet i, in fine huiusmodi vocatiuorum naturaliter sit cōsonās, profertur tamen vocaliter. i. vocali affiniter, quomodo in cui, & similibus datiuis, de quibus inducit causa similitudinis, probādo cui, & huic monasyllaba esse ratione regulæ, Omnis enim genitiuus in ius, desinens, vna syllaba suum vult superare datiuum, vt illius illi, ergo quia cuius, & huius dissyllabi, constat cui & huic monosyllaba esse, & est in datiuo cui, naturaliter i, consonans, sed profertur vocaliter, eo quòd i, consonans turpiter sonat in fine syllabæ, si proferatur consonanter. Debuit quoque dici hui, quomodo cui, quia a genitiuis formātur huiuscemodi datiui ablata us. Sed quoniam inuenitur interiectio hui, causa differentiæ addita est e, & dicitur huic. Et quoque datiuus debuit monosyllabus esse, & habere i, consonantem, prolatam tamen vocaliter, sed profertur semper dissyllabice, ne, putetur esse interiectio, ei. Porro omnia alia nomina secundæ declinationis desinentia in us, pręter propria nomina habentia i, ante us, conuersa us, in e, faciūt vocatiuum, vt hic Priamus, o Priame. Excepto filius, quod facit fili. Credo præterea, quòd soleamus vti eo, quasi pro nomine proprio, dicentes o fili. Vnde & sequitur regulam propriorum in ius, terminātium. Quamuis dicant alij, hoc esse factum causa differentiæ, ne si filie diceretur, putaretur esse ab eo quod est filia. Addit vero, quod quædam inequaliter declinantur, vt vas in plurali secundæ declinationis est, in singulari vero tertiæ. Similiter dicitur domo secundùm secundam declinationem. Domorum autem, & domuum, secundùm quartam, & secundam, & domibus semper, nunquam autem domis Item duo, & ambo, genitiuus habent, & accusatiuos secundum declinationem secundam, datiuos & ablatiuos terminant in bus.

De terminationibus tertiæ declinationis.

Cap. LXX.

Tertia declinatio habet terminationes nominatiui. 78. de quibus exemplificat, & paulò plus, quod dicit propter spina, formam cuius inter cæteras non enumerat. Genitiuus semper desinit in is correptam, excepto vis, quia producitur. Datiuus vero fit à genitiuo abiecta s, & producta i, vt Cicero Ciceronis, oni. Omnia vero nomina tertiæ declinationis habentia genitiuum similem nominatiuo, si fuerint Græca. i. ab eis detorta, vel propria, faciunt accusatiuum in im, vt Tyberim, Neapolim, Caribddim, præter alpis, quod facit alpem; de quo tamen, & de eo quod est syrtis, dicit, quòd semper sunt pluralia, licet inueniantur singulariter prolata. Cætera vero omnia in em, solùm faciunt accusatiuum, vt hunc patrem, lepotem. Exceptis illis turrim, burim, securim, puppim, sitim, restim, vim, peluim, tussim, magudèrim, quorum quædam tantū desinunt in im, vt sitim, quædam tam in em, quàm in im, vt turrem, vel turrim, puppem, vel puppim. Vocatiuus similis est suo nominatiuo, nisi, quòd in Græcis seruant autores plerumq; vocatiuum Græcum, vt Thebais, o Thebai, Pallas, o Palla.

De Formatione ablatiui eiusdem.

Cap. LXXI.

Ablatiuus singularis in alijs profertur per e, correptam, in alijs per i, productam, in alijs per e, & i. Et primo quidem tradit regulas de illis, quę proferuntur per solam i, porrò neutra, quæ cum sint appellatiua, & terminant nominatiuum in e, corr. faciunt ablatiuum in i, vt mare, ri, excepto gausape, quę vero sunt neutra propria faciunt ablatiuum similem nominatiuo, vt hoc Præneste, ab hoc Præneste. Rursus neutra terminantia nōiatiuū in al, faciunt ablatiuū in i, vt tribunal, li. Neutra quoq; quæ desinunt in ar, & producunt a, pen. in obliquis, vt torcular, calcar, hoc torcular, ab hoc torculari, & hoc calcar, ab hoc calcari. Masculina, etiam cōia desinentia in er, vel is, si faciunt neutra in e, proferunt ablatiuum in i, vt hic, & hæc pedestris, ab hoc, & ab hac pedestri. Rursus omnia, nomina, quæ terminant accusatiuum in im, faciunt ablatiuum in i. Quæ verò tam in em, quàm im, proferunt ablatiuum tam in e, quàm in i, vt puppim vel puppem, a puppe vel a puppi. Nomina mensium in is, vel in er, desinentia, proferunt ablatiuum in i, vt Aprilis, Aprili, September Septembri.

Adhuc de eodem. *Cap.* LXXII.

Porrò quæ trium generum sunt communia, faciunt ablatiuum indifferenter tam in e, quàm in i, vt par, præter hospes & sospes, quæ faciunt in e, solum. Rursus vero omnia quorum extrema syllaba desinit in is. quæ a duabus incipit consonantibus faciunt ablatiuum tam in e, quàm in i, præter in uis, quod facit ui, vt auis auæ, vel aui, vnguis ab vngue, vel vngui &c. Cōparatiua quoque similiter, vt melior, a meliore, vel meliori. Rursus verbalia fœminina desinentia in ix, vt victrix, victrice, vel victrici. Desinentia quoque in as, circumflexum accentum in fine habentia, vt primas, & optimas Porrò in Græcis nominibus vtuntur autores datiuo Gręco terminato in e, productam pro ablatiuo, vt Lucanus. Signaq; ab Eufrate &c. Fame etiam inuenitur in ablatiuo producta e, vt apud Lucanum. Nam mandare fame &c. Sed puto inde hoc esse, quoniā antiqui dicebant fames, famei, sub quinta declinatione. Idemque de consimilibus intellige. Nominatiuus vero pluralis in masculinis, & fœmininis, fit a genitiuo singulari, mutata is in es, vt huius consulis, hi consules. In neutris vero terminantibus ablatiuum in i, vel tam in e, quàm in i, fit nominatiuus pluralis ab eodem ablatiuo correpta i, & addita a, vt a mari maria, a felice vel felici, felicia. Excipit autē a vetere, vel veteri vetera, & a ludicri ludicra, & exceptis comparatiuis, quæ faciunt nominatiuos plurales in a, non in ia, vt maiora. Quę vero neutra terminant ablatiuum solum in e, mutata eadem e, in a, faciūt nominatiuum pluralem, vt a numine numina. Genitiuus vero pluralis nascitur ab ablatiuo singulari, ita tamen, quòd modò in um, modò in ium desinit, quod hoc modo poterit discerni. Si ablatiuus desinit in i, vel tam in e, quàm in i, correptam, & assumit um, vt a sedile sedilium, a felice, vel felici, felicium Exceptis comparatiuis, quæ semper carent i, in genitiuo plurali, vt a maiore vel maiori, horum maiorum, quod tamen quidam dicunt fieri per syncopam i, literæ. Et exceptis desinentibus in us, & in il, & in or, trium generum, & exeuntibus in ex, quādo communis sunt generis, quæ omnia genitiuum pluralem faciunt in um, & non in ium, vt vetus a vetere, vel veteri veterum, vigil a vigile, vel vigili, vigilum, memor a memore, vel ri, memorum, supplex a supplice, vel supplici, supplicum. Rursus nomina ablatiuum in e, solam terminantia, quorum nominatiuus in duas desinit consonantes, mutata e, in i, breuē assumunt um, vt vrbs ab vrbe, vrbium. Exceptis desinentibus in ms, vel ps, quæ omnia e, ablatiui, conuertētia in um, faciunt genitiuum, nisi sint a capite composita, vt hyems, princeps a Omnia quoque pluralia, quæ non habent ex se singularia, faciunt genitiuum in ium, vt vires, virium. Sed nunquid inuenitur vis. Dicimus quòd hoc plurale non est ex illo singulari regulariter. cum secundum regularem formationem a genitiuo vis, debuit dici ves, non vires. Porro ab alite, dicitur alituum, per interpositionem u, & a boue, boum, subtracta u, quod regulariter deberet dici bouum. Datiuus, & ablatiuus nascuntur a singulari genitiuo interposita bu, vt huius hominis, his, & ab his hominibus, excepto bobus, euphonię causa, pro bouibus. Accusatiuus pluralis similis est nominatiuo, sicut. & vocatiuus exceptis quibusdam Græcis, quæ faciunt in is, productam, vt hęc sardis, has sardis, & Græcis, quæ faciunt in as, & es, vt has pixides, vel pixidas, & quorum genitiuus terminatur in ium, quæ apud veteres frequēter fiunt in is, & raro in es, vt omneis vel omnes, & nominibus semper pluralibus vt hos maneis, vel manes, Vires tamen facit in es tantum.

De terminationibus quartæ & quintæ declinationis.

Cap. LXXIII.

Quarta declinatio duas habet terminationes in nominatiuo, vnam in us, vt domus, alteram in u, vt cornu, gelu, quod sub vna voce per omnes casus discurrit in singulari numero. In plurali vero declinatur secūdum quartam declinationem, & est in omni numero generis neutri. Genitiuus similis est nominatiuo, nisi quòd in us, productam terminatur. Ablatiuus vero fit a genitiuo abiecta s, Ideo autem magis a genitiuo, quia in ablatiuo producitur u. Nominatiuus & accusatiuus & vocatiuus plurales similes sunt genitiuo singulari, nisi in neutris. Ideo quoque magis genitiuo, quia vbique in his producitur u, Genitiuus pluralis fit a nominatiuo singulari, quia vtrobique corripitur u, datiuus, & ablatiuus pluralis, a nominatiuo singulari, mutata u, in i, correptam, & addita bus, vt ab his manibus, nisi quòd in quibusdam causa differentiæ seruatur u, vt arcubus, partubus, arcubus, ne si dicamus artibus: partibus, arcibus, videantur esse ab arte, parte, & arcu, Quidam addunt ficubus, quod non est regulare. Dicimus tamen etiam portubus; tribus lacububus, nulla differētia cogēte. Agit postea de quinta declinatione, cuius nominatiui terminatio vna est, s,

in

in es, prod. vt dies. Et vide si nominatiuus habet i, penul. curam, tunc producitur penultima e, genitiui, & datiui. Si vero habeat consonantem ante es, vt fides, corripitur penul. genitiui, & datiui, vt fidei. Accusatiuus fit a nominatiuo, s, mutata in m. Vocatiuus nominatiuo similis est. Ablatiuus a nominatiuo fit subtracta vltima, s. Nominatiuus, accusatiuus, & vocatiuus plurales, similes sunt nominatiuo singulari. Genitiuus fit, addita ablatiuo singulari, rum. Datiuus, & ablatiuus fiunt ab ablatiuo singulari adiecta bus, vt ab hac re, his & ab his rebus.

De verbo, & eius significatione. Cap. LXXIIII.

POst tractatum nominis tractat Priscianus de verbo, & ordine congruo. Quia nomen repertum est propter substātia, verbum vero propter actionem, & passionem, ideo nomen prius est verbo, sicut substantia prior est actione, & passione. Verbum dicitur a verberatu aeris, & hoc anthonomasicè. i. per excellentiam. Verbum igitur est pars orationis, vnum principale significationis genus continens cum temporibus. Verba enim principaliter significant agere vel pati. Sed cum tempore. i. consignificando, vel in præsenti, vel in præterito, vel in futuro. Omne verbum significat actionem, vel passionem, non ꝙ omne significet id quod est actio, vel passio, sed quia vel hoc, vel aliquid aliud, modo actionis, vel modo passionis. i. cum tēpore in terminatione verbali, & vt de altero dicitur. Addit etiā quòd proprium est verbi actionem, vel passionem, siue vtrunq; significare. Quod dicit propter communia verba, vt est, osculor. Et quoniam habent hoc infinita verba sicut & alia, inde est, ꝙ ea sunt orationis pars. Contra illos qui dicunt, quòd omne id quod verbo significatur, est actio vel passio, opponitur de huiusmodi verbis, Viuo, & Dormio. Sed dicunt quòd agere, istud verbum, quandoque ponitur absolute, & tunc est generalissimum, & continet omnia, quæ possunt responderi ad hanc interrogationem, quid agit. Aliquando vero transitiuè, & tunc continet solas actiones in aliud, cum motu transeuntes, vt legere & huiusmodi. Itaque Viuo, significat agere. i. aliquid quod potest responderi ad quid agit. Et hoc idem de cæteris verbis absolutis neutris dicunt. Sed rursus illis opponitur de verbo substantiuo Est, præsertim cum Priscianus dicat quòd substantiā significat. Dicunt igitur quidam quòd Sum, significat ex prima sui inuentione quandam absolutam actionem. i. inter res permanētiam, sed inde translatum ad significandam substantiam, Alii dicunt, ꝙ significat actionem quamlibet, vel passionem, non ex se, sed ex adiuncto participio, vt cum dicitur, Sū legēs, significat actionem eandem quam Lego. cum vero dicitur, Sū lectus passionem eandem qua legor, & sic ex diuersis adiunctis diuersas actiones significat, vel passiones. Alij dicunt iterum, ꝙ significat actionem talem, scilicet inhærentiam prædicati, & subiecti, sed hoc tantum fit quando est tertium adiacens. Cum vero opponitur eis de vocatiuis verbis, cuiusmodi sunt, & vocor, & nominor, dicunt quòd significāt passionem duobus modis, absolute, vt Nominor Socrates; & transitiue, vt Nominor ab isto. Nos vero facile omnia prædicta soluimus, non enim dicimus, quòd omne verbum significet id quod est actio, vel passio, sed quicquid aliud significet, modo actionis, vel passionis significat.

De significatione verbi substantiui. Cap. LXXV.

PRimo ergo dicendum est, quòd cum sint decem prima rerum genera, omnia tamen idem actu sunt cum substantia. Socrates enim, & albedo Socratis, quantum ad esse, actu non differunt. Quid enim aliud est albedinem Socratis esse actu, q̄ Socratem album? Substantia itaque iunctiua est accidentium, omnia nanque accidentia in se recipit, & copulat sibi, & vnit. Quamuis vero substantia, & omnia, quæ in ea sunt idem sint actu, ratio tamen discernit, & disiungit, vt substantiam intelligat, scilicet per se, & accidentia per se. Repertum est itaque nomen ad significandum substātiam eo modo, quo a ratione perpenditur, & ipsa ab accidentibus discernitur. Hoc autem est istud nomen Substantia, quia dicitur a substando. Res vero vt informis est, sic apta est substare, hoc est, formas recipere, non vt iam formata est. Istud ergo nomen sic significat substantiam vt sine accidentibus intelligitur, Sed quoniam substantia sic vnit sibi accidentia & recipit, vt idem actu sint, repertum est nomen etiam quod significat substantiam confusè, hoc est, nō discernendo ab accidentibus, sed vt substantia cum suis accidētibus vnum actu est, hoc est nomen. Ens Substantia enim non sic est, vt sine accidentibus intelligitur, immo sic est, vt accidentibus informatur, ideoque competenter ei attributum est hoc nomen Ens, secundum hoc quòd accidentia recipit in se. Dicimus itaque, quòd Ens, significat illud idem quod substātia, sed aliter, quoniam substantia significat discernendo, Ens vero confusè, sicut dictum est. Vnde quamuis Ens, nihil aliud significet, quàm substantiam, quia tamen ei datum est, secundū hoc, quòd accidentia recipit in se, inde est, quòd hoc nomen Ens, transsumitur ad nominandum accidentia, licèt solam substantiam significet, velut cum dicitur? Albedo est Ens. Si enim vere inspicias, substantia sola proprie est; accidens vero inest. Dicimus quòd Sum, significat substantiam, sed vt de altero dicitur, scilicet cum tempore, & in verbali terminatione, & ita per modum actionis. Et quoniam substantia vnitiua est omnium rerum aliarum, & accidentia vnit sibi, & copulat. Inde est quòd, Sum, copulatiuum est, eo scilicet, quòd substantiam, quæ sibi vnit, cætera, & copulat, significet. Quid vero de verbis sentiamus vocatiuis, loco suo explicabimus. Dicit itaque Priscianus, quòd proprium est verbis significare actionem, vel passionem, siue vtrunque. Sed quia hoc habent verbalia nomina, vt lectio, addit cum modis, & formis, & temporibus. Sed quia hoc totum habet participium, quamuis enim non habeat modos secundum vocem, habet tamen modos secundum rem, ex adiuncto verbi substantiui, vt cum dicitur, Lectus sum, Lectus esto. Ideo ad remotionem participij, addit, sine casu.

De quatuor causis defectuum in accidentibus verbi, & aliarum partium. Cap. LXXVI.

ENumerat Priscianus accidentia verbi. Sed quoniam quædam verba in quibusdam accidentibus deficiunt, antequā agat de eis, causas defectuū ostendit, tam in hac orationis parte, quam in cæteris. Dicit itaque quòd duplex est causa defectuum, necessitas naturæ, & casus fortunæ. Et est necessitas naturæ, quando, vel significatio repugnat, vt imperatiuus caret prima persona singulari, consignificat enim imperatorem, & nos non possumus nobisipsis imperare, vel quando natura vocis, vt ab eo quod est cursor, prohibet cursrix, fœmininum elementorum inconsonantia dicere, Casu vero fortunæ deficit accidens, quando nec natura significationis, nec vocis repugnat quin vox in tali accidente proferatur, sed tamen non inuenitur in eo prolata, vt prex, in singulari numero in nominatiuo casu non dicitur. Necessitas itaque naturæ in duo diuiditur. In naturam significati, & consonantiam elementorum. Igitur pronomina primitiua tertiæ personæ carent vocatiuis, repugnante natura, idem significatione, propter quam nata. i. reperta sunt vocabula. Omne enim pronomen huiusmodi repertum est ad significandum in omni casu suo, de quo sermo est extra proprietatem primæ & secundæ personæ, cum vocatiuus semper sit secundę. Eadem quoque causa, sui, sibi, non potest nominatiuum habere. Sic enim repertum est, vt significet rem vt patientem, vel in reciproca constructione, vt Socrates rem uidet sibi, vel in re transitiua, vt precatur ille, vt se custodiat. In huiusmodi constructionibus factis, & non per verba passiua, nominatiuus non potest significare rem, sed solummodo obliquus. Iccirco vero diximus, non per passiua verba, quia si per passiua fiant, res, vt patiens, potest significari per nominatiuum, vt Socrates diluitur a seipso, & similia; licèt fortasse, nec in huiusmodi constructionibus locum posset habere nominatiuus sui, propter relationem quam consignat. Similiter interrogatiua, & infinita nomina, vt quis, & aliquis, carent vocatiuis. Semper enim signant rem absentem, vel quasi absentem: sed cum vocatiuus significet semper rem finitè, & vt præsentem. Propter inconsonātiam vero dicit deficere, cursrix, & tonsrix, expulsrix, pro quo Cicero inquit expultrix, sicut tonstrix, pro tonsrix, cum illa prædicta exigeret analogia. Masculina enim verbalia in tor, desinentia, mutatione or, in rix, faciunt ex se fœminina, vt amator, amatrix. Per fortunam quoque, id est casu, dicit deficere quædam, & hoc duobus modis, vel quia inusitata sunt, vt prex, & ditio; vel quia incontinua sunt propter turpitudinem soni, vel asperitatem, vt quoniam turpe est dicere meturus, asperum nutritrix, dicitur nutrix, per concisionem, cum regula prædicta ab eo quod est nutritor, exigeret nutritrix. Turpe quoque erat dicere cum nobis, quia turpiter sonat, m, ante, n, nisi sit eiusdem syllabæ, ideoque præposterè profertur nobiscum, & causa eius, mecum, & secum, & similia: nec enim, mecum, vna pars est (vt quidam æstimant) sed duæ.

De causa differentiæ, qua solent quædam taceri, vel contra regulam proferri. Cap. LXXVII.

Concludit itaque, quia per vnum quatuor modorum prædictorum deficiunt plerunque partes orationis. Plerunque autem dicit ideo, quia causa differentiæ solent etiam quædam taceri, vel etiam contra regulam proferri. Taceri, vt quoniam, fas, non habet genitiuum. Siue enim dicatur, fatis, siue, faris, siue fassis; aliud potest significare. Coniunx, vero causa differentiæ facit, coniugis, ne videretur secunda persona verbi, coniungo, si diceretur, coniungis, quod esset regulare. Omnia enim desinentia in, x, debent mutare, x, in gis, vt rex regis, vel in cis, vt vox vocis, & sic facere genitiuum. Ponè, iterum, cum est aduerbium habet accentum in fine, ne videatur verbum esse. Venus quoque contra regulam facit Veneris, ne dicatur esse verbum, si dicatur, veni, quod esset regulare. Omnia enim propria in us, correptam desinentia, regulariter secundæ sunt declinationis. Far, quoque in genitiuo duplicauit, r, ne si, fatis, diceretur, videretur esse secunda persona verbi. Item cum verba secundæ coniugationis desinentia in eo, faciunt præteritum in ui, vt teneo, tenui, maneo facit mansi, ne si diceretur, manui, putaretur datiuus huius nominis manus. A neo quoque fit neui, ne si diceretur nui, putaretur dici à nuo. Eadem etiam de causa dicitur fac, dic, duc, fer, ne si dicatur, face (quod esset analogum, vt lege) videatur ablatiuus huius nominis fax, facis. Sic, & de alijs intellige, non tamen in omnibus vniuocis, idest in quibus vox est vna, & diuersæ significationes solet hoc fieri, vt causa, scilicet differentiæ, vel taceantur, vel contra regulam proferantur, vt quòd canis indifferenter, & nomen est, & verbum. Et vide, quòd vniuoca appellat, quæ dialectici dicunt æquiuoca.

De Accidentibus Verbi, & primo de Genere. Cap. LXXVIII.

Ostensis itaque causis defectuum, reuertitur ad accidentia verbi, vt de illis agat. Sunt autem octo. Significatio, vel genus, tempus, modus, figura, species, coniugatio, persona, cum numero. Quæ duo simul coniungit, quia cuicunque parti accidit persona, & numerus, & econuerso. Est igitur genus Verbi qualitas verborum contracta ex terminatione, & significatione. Nec enim sola terminatio facit genus, cum eadem terminationem habeant verba diuersorum generum, vt Actiua, & Neutra, similiter nec sola significatio. Iccirco de vtroque dicendum est. Sunt ergo duæ terminationes Verborum omnium ferè in o, & in or. Ferè, dico propter quædam anomala, vt Sum, & defectiua, vt Memini. Significationes vero verborum sunt, vel actus transiens in rationalem creaturam, vt Video Socratem; vel actus transiens in sola non rationalia, vt Comedo piscem, vel actus non transiens, vt Viuo, vel passio illata ab alio, vt Videor a Socrate, vel passio nata intrinsecus, vt Rubeo. Igitur actiuum genus est proprietas Verbi desinendi in o, & faciendi ex se passiuum in or, & significandi actum transeuntem in rem rationalem. Neutrum vero genus, est, qualitas desinendi in o, & significandi aliquid, quod non fit actio transiens in homines, quicquid significet, siue actionem absolutam, vt Viuo, vel passionem natam intrinsecus, vt Rubeo, vel actum transeuntem in rem non rationalem, vt Comedo, præter facio, & noceo, quæ licet sint neutra vsu, tamen habent actionem transeuntem in homines. Passiuum quoque genus, est qualitas desinendi in or, & significandi passionem illatam ab alio. Commune vero genus, est proprietas, vel qualitas desinendi in or, & significandi vtrumque, scilicet actionem, & passionem. Deponens vero genus, est qualitas desinendi in or, & significandi vnum solum, vel passionem illatam ab alio, vel actionem. Et vide quòd hoc accidens genus dicitur significatio, quia ex significatione discernitur. Est itaque significatio æquiuocum ad tria, ad significatum, ad modum significandi, ad accidens, quod hic vocatur genus.

De Terminatione singulorum generum. Cap. LXXIX.

Dicit postea, duas species terminantium in Actiuam vero, vt amo, neutralem, vt viuo. Metuo quidem, & timeo, actiua voce signant passionem, in passiua actionem. Quid est enim timeo, nisi quòd mihi timor incutitur? Vel timeor, quid aliud, quam timorem incutio. Addit quoque, quòd verba pertinentia ad sensus, vt audio, & video, in actiua voce videntur passionem significare, & in passiua actionem; hoc autem inde est, quia actum cuiusque sensus præcedit quædam passio circa instrumenta sentiendi. Antequam enim homo videat, repercutiuntur radij oculorum, & antequam audiat percutiuntur aures voce auribus instrepente. Dicimus ergo, quòd huiusmodi verba actum principaliter significant, secundario passionem, quæ actum præcedit. Addit quoque deinde, quòd terminatio in or, tres habet species. Passiuam quæ fit ab actiuo, vt amor. Communem vero cuius vna terminatio actionem significat, & passionem, vt osculor. Deponentem, quæ cum actiuo non fiat, alteram tantum significationem retinet, vt scilicet ideo dicatur deponens, quia alteram deponit significationem, secundum quòd videtur deponens dici, respectu communis. Bene autem dixit vnam, & non alteram determinate, quia sunt quædam quæ solam actionem significant, vt loquor, quædam quæ passionẽ, vt nascor.

De Actiuis, & Passiuis, & eorum constructione cum Obliquis. Cap. LXXX.

Actiua dicuntur recta, quia scilicet non formantur a passiuis, sed passiua ab eis; assumpta r, enim faciunt ex se passiua istæ personæ, vt amo addita r, fit amor. Sed sunt quædam neutra, quæ ex se faciunt passiua in tertia persona, vt aro. Vnde potest dici aratur terra. Sed quoniam non significat actum transeuntem in rem rationalem, non facit passiuum in prima persona, vel secunda, ideoque non est actiuum. Si ergo quæratur cuius generis est, aratur. Respondendum est passiui, in tertia persona, non absolute passiuẽ. Illud quoque videndum est, quòd verba actiua aliquando ponuntur absolute, vt amo, aliquando transitiue, & non ad homines, vt amo virtutem. Ex sola ergo potentia iudicantur actiua. Ex quo enim possunt in homines transire, si faciant passiuum in or, sunt actiua, quamuis etiam transeant in alia. Sed dicet aliquis, secundum hoc Lego, non deberet dici actiuum, quia non legimus homines, sed scripta ipsorum. Nos autem dicimus, Lego Platonem. Vnde Ouidius.

Si quis in hoc artem, populo non nouit amandi,
Me legat &c.

Concedunt enim plerique figuratiue dictum esse, legor, idest, scripta mea leguntur. Sed quoniam significant actum transeuntem in homines, siue propriè, siue figuratiue dicuntur actiua. Actiua construuntur cum genitiuo, vt abstineo irarum: vel cum datiuo, ut impero tibi: vel cum accusatiuo, vt accuso te: cum ablatiuo, & accusatiuo, ut uideo solem oculis. Passiua construuntur cum ablatiuis, adiuncta eisdem præpositione, vt accusor a te. Sed vide, quòd præpositio non regit ablatiuum, sed ei deseruit, quia absque illa interposita, verbum passiuum non exigit ablatiuum casum. Si ergo quæris, quæ pars regit te, dicemus, accusor. Item passiuum construitur cum datiuo, vt seruor tibi. Et dicunt quidam, quòd fit acquisitiua constructio, quia per datiuum, nec agens, nec patiens persona designetur, sed ea, ad cuius vtilitatem, vel damnum, fit illa passio. Cur autem inuenitur actiuum verbum, cum cæteris obliquis solis, sed nunquam cum ablatiuo solo. Quoniam ablatiuus cum præpositione iunctus actiuo, uel neutro, significat personam, a qua fit remotio, vt Fugio a te. Sed iunctus passiuo, significat personam agentem, vnde & ablatiuus casus, proprius dicitur esse passiuorum. Quod quando actiuum verbum accusatiuo, & ablatiuo iungitur, accusatiuus significat rem patientem, ablatiuus causam actionis, vel tantummodo terminat, vt video solem oculis. Illud etiam addit, quòd passiua construuntur, & figuratiue cum accusatiuo, quando scilicet per partem totum ostenditur, ut rumpitur aurem, & est synodoche. Est altera figura, quando in passione intelligitur actio, ut Capellæ pascuntur siluas. In hac enim passione intelligitur hæc actio, scilicet, quòd tondent siluas, eodemque modo dicitur, doceor grammaticam.

De Neutris, & Deponentibus, eorumque significationibus. Cap. LXXXI.

Agit deinde latius de Neutris, quæ cum habeant formam actiui, tamen significationem non habent. Vnde dicit ea contra formam vocis significare, sicut etiam in cæteris partibus inuenitur, vt cum Thebæ habeat terminationem pluralem, significat tamen rem singularem. Populus quoque significat plurale, cum sit terminatione singulare. Glicerium etiam, & similia habent terminationem neutri generis, tamen significatione sunt fœminina. Ita quoque, & verba, cum videantur quantũ ad terminationem actiua, sunt tamen significatione neutra. Est igitur prima significatio neutrorum actio transiens in rem rationalem, vt calefacio te, & facio te doctum, & huiusmodi alia, quæ solo vsu neutra

sunt, cum significatio exigeret, quòd essent actiua. Vnde etiam antiqui dicebant, facior. Secunda est passio illata ab alio, vt vapulo a te, & exulo a te. Tertia actio absoluta, vt viuo, & similis. Quarta etiam significatio est actio transiens, sed non in homines, vt prandeo piscem. Quinta est passio intrinsecus nata, vt rubeo, & huiusmodi alia, quæ licet non egeant obliquis casibus, tamen, vel more actiui figuratiue iunguntur cum accusatiuo, vt, ardebat Alexim, vel more passiui cum ablatiuo, vt caleo ab igne. Quædam etiam deponentium habent actiuam significationem, vt prestolor te & tibi, & significat vtraque constructio idem. Secunda est passio illata ab alio, vt patior a te, & mereor a te. Et vide quòd patior, quandoque iungitur cum accusatiuo, vt, patior mala, sed improprie. Quòd autem nascor, & cœtera quædam prædicta passiuæ sint significationis, patet ex eo, quòd more passiuorum assumunt ablatiuum, & datiuum loco ablatiui, vt nascor a te, & tibi, sicut ea, quæ actiuæ sunt significationis, assumunt vel genitiuum, vt misereor tui, vel datiuum, vt meditor tibi, vel accusatiuum, vt precor Deum. Tertia significatio deponentium est, absoluta actio, vel passio intrinseca. Labi enim & mori, lętari, gloriari, passiones sunt intrinsecæ, sed absolutæ: tumulari vero, vagari, vaticinari, actiones quoque absolutæ, & extrinsecæ. Quarta est passio nata intrinsecus, sed transiens, vt obliuiscor tui.

De Abusionibus verborum in diuersis generibus.
Cap. LXXXII.

QVædam passiua quandoque absolute ponuntur, & sic in abusionibus istis citra formam vocis significat. Sed quæritur, cum, videor, ponitur absolute, vt, videor esse bonus, cuius sit generis. Dicit enim Priscianus, quòd si sic proferantur, idest cum ablatiuo sunt passiua, si aliter absoluta, videtur, quòd passiui absoluti. Actiua quoque sicut passiua quandoque ponuntur absolute, vt audio acute, Ostendit deinde aliam abusionem actiuorum, scilicet, quòd quædam sunt propriè actiua, quæ pro passiuis ponuntur, vt lauo pro lauor. Item quædam actiua terminatione significant passionem, & econuerso, vt metuo. Item vnum & idem verbum aliquando ponitur transitiue in vna significatione; sed in alia absolute, vt ruo, conuenio. Item quando inuenitur in hac significatione, illi conuenerunt, idest similiter venerunt, tunc neutrum est, si vero accipiatur pro alloquor, vt ibi. Vos inquam conuenio ò Iudæi: idest alloquor, tunc actiuum est. Dicit postea, quædam verba esse, quæ tam, actiua, quam passiua voce significant vnum, & idem, vt mereo, secundum antiquos, & mereor, sed mœreo mœres, vnde mœror facit pro præterito, mœstus sum. Mereo autem secundum antiquos, (vnde meritum dicitur) faciebat merui. Et puto, quòd licet mereo, res, producat primam, mereo, merui, corripit eandem, quia tamen eadem vox erat mereo, in vtraque significatione, factum est a modernis causa differentiæ, vt diceretur, mereor, deponens. Et quoniam in præterito nulla erat æquiuocatio, retinuerunt prętеritum, merui. Quando mereor deponens erat passiuæ terminationis, dederunt etiam ei pro præterito, meritus sum, vt dicatur, mereor, mereris, meritus sum, vel merui. Aliam iterum dicunt abusionem, quòd quædam verba actiua primæ coniugationis faciunt alia ex se secundæ, quæ sunt absoluta, vt sordido illum, idest, sordidum facio. Et inde sordeo, idest ex me fio sordidus. Eodem modo albo illum, & albeo, duro illum, & dureo, & cœtera, quæ sequuntur. Et vide, quòd lactare, quòd inter cœtera ponit, nutricis est, lactere infantis, vnde.

Lacteo lac sugo, lacto lac prębeo nato.

Similiter, & pendeo, suspensi est, pendo, suspendentis.

Pendeo suspensus, pendo dum sublеuo pondus.

Item quædam mutant genus in compositione, quoniam alterius sunt generis simplicia, alterius composita, vt facio neutrum est, reficio compositum, inde actiuum. Et uide, quòd dicit, sentio, neutrum esse, & inde compositum. Assentior, deponens, & assentio, neutrum in eadem significatione. Ideoque notandum est, quòd sentio acceptum pro intelligo, neutrum est. Quando vero ad sensus pertinet, actiuum esse potest. Addit quoque, quòd alijs significationibus, idest, generibus inueniuntur simplicia, in compositione genus mutantia, vt partior, deponens. Et inde, impartio, neutrum, & impertior, deponens in eodem sensu, spicio actiuum, quod quia non est in vsu, probat illud, per aspicio, inde compositum, vnde & componitur, conspicor conspicaris, deponens, mutata coniugatione. Porrò ex facio, componuntur quædam, quæ pariter mutant, & genus, & coniugationem, vt gratificor. Addit quoque, quòd licet facio in quibusdam compositis mutet genus, & non coniugationem, in quibusdam vtrumque, tamen sunt quædam in quibus neutrum eorum mutat, nec etiam accidens, vt calefacio, facio, & similia, quæ in secunda, & tertia persona circa regulam aliorum, quæ trissyllaba, vel vltra sunt, acuunt penultimam, quamuis sit correpta. Item quædam in diuerso genere, & diuersa coniugatione, idem significant, vt, labo, quod est neutrum, & primæ coniugationis. Et labor, quod est deponens, & tertiæ.

De secundo accidente Verbi, idest de tempore.
Cap. LXXXIII.

TEmpus, (vt antiquis visum est) tribus modis accipitur, generaliter, totaliter, partialiter. Est autem generalis diffinitio temporis hæc. Tempus est dimensio moræ, & motus mutabilium rerum, dicta generalis, quia omni tempori, conuenit. Totalis vero diffinitio est talis. Tempus est spacium, quod cum mundo desinet. Dicitur vero totalis, quia huic toti, scilicet tempori conuenit, ita, quòd nulli parti illius. Partialis vero, quam ponit Tullius huiusmodi est. Tempus est pars æternitatis, cum alicuius anni mensura, diurni nocturniue spacij, certa significatione. Appellat autem æternitatem, illud magnum spacium, quod cum mundo incœpit. Dixerunt itaque antiqui, quòd secundum hanc vltimam acceptionem. Tempus verbo accidit, quia verbum significat, (vt eis videtur) non illud spacium, sed partes eius. Quod longe aliter mihi videtur. Non enim verba puto consignificare temporis quantitatem, sed tempus quando, sicut superius dictū est. De temporis, tamen quantitate, vbique in hoc tractatu fere loquitur Priscianus, non quòd verbum huiusmodi tpis significet, sed qm̄ tp̄s, quando temporum quantitati adiacet, vt per tempus, quod est quantitas personam de tempore, quod est, quando habere possumus doctrinam. Si ergo proprie loqui velimus, dicemus verbum præsentis temporis esse, vel præteriti, vel futuri. Itaque tempus est secundaria significatio verbi non communis proprietas. Sic enim principaliter agere, vel pati significat, vt secundario etiam quando significat, idest, vel in præsenti, vel in præterito, vel in futuro, vt dictum est. Primum igitur, quòd tempus accidit verbo, idest, accidit ei significare cum tempore.

De diuisione eius in tria tempora. Cap. LXXXIIII.

DIuidit vero postea tempus in præsens, & prętеritum, & futurum. Sed quæritur an verbum, quod significat præsens tempus, consignificet illud præsens, in quo profertur. Quod si ita est: nunquam veraciter potest aliquis dicere, vel taceo, vel bibo, vel dormio. Ideoque dixerunt alij, quod significat illud præsens, in quo incipit proferri. Alij, quòd consignificat illud præsens, in quo res sua agitur. Sed secundum istos semper verum diceret quicunque diceret, lego. Nos tamen dicimus, quòd verbum non consignificat præsens tempus, sed significat aliquid in præsenti tempore. Ita quòd non in aliquo præsenti. Postea vero diuidit præteritum tempus, in præteritum imperfectum, & plusquam perfectum. Et vide, quòd hæc diuisio non fit propter se, tempus enim omne postquam perfectum est, ex toto, & perfecte præteritum est, sed est secundum actiones nostras, vel passiones quascunque reliquimus imperfectas, quandoque vero iam pridem perfectæ sunt, igitur in solo præterito tres voces repertæ sunt diuersæ ad designandas præteritæ actionis, vel passionis diuersitates, quia præterita ex vi præteritionis se nostræ prorsus offerunt notitię. Et vt certius dicam, quantum ad pręteriti naturam sunt certissima, cum pleraque præsentia, & futura habeant esse incerta. Pleraque dictum est propter necessaria. Ea enim quæ contingunt, quatuor modis veniunt. Casu, vt inuentio thesauri. Libero arbitrio, vt legere. Facilitate naturę, vt calami contritio. Natura, vt hominem mori. Sed ea sola, quę natura eueniunt ineuitabilia, & ideo certa sunt. Cœtera enim pręsentia, & futura incerta sunt. Ideoque non sunt voces diuersę a Latinis repertę ad designandas varietates pręsentium, & futurorum. Græci tamen diuidunt futurum in duo, in infinitum futurum, & paulopost futurum. Nos autem hoc melius per adiunctum determinamus, ut legam in proximo, & huiusmodi.

De Instanti. *Cap.* LXXXV.

INstans est indiuiduum, quod vi astare potest. Dicunt quidam, quòd agit hic de duplici præsenti. Ad cuius rei intellectum dicendum est, quòd præsens aliud est simplex, aliud compositum. Simplex vero præsens est, de quo nihil est præteritum, nihil futurum. Sed in vno simplici præsenti nihil agi potest, statimque transit, vnde tale præsens non cōsignificatur a verbo, nisi substantiuo, vel vocatiuo. Hoc autem simplex sic describitur, quod cum sit finis præteriti, est initium futuri: vel ita, quod cum incipit, statim esse desinit. Præsens quoque compositum est, cuius pars præterit, pars futura est, & pars existit. Sed tamen illud compositum dicitur præsens, propter simplicem sui particulam, quæ existit. In tali vero præsenti potest aliquid fieri, vnde & dicunt tale præsens a verbo significare, legunt itaque literam de simplici præsenti sic. Instans, id est simplex, præsens est indiuiduum, quia caret partibus, & addit quod vix stare potest. Quoniam, scilicet statim transit, & aliud succedit: vnde quia tam simplex est, quòd nihil in eo perfici potest, nominatur a quibusdam, instans imperfectum. Aliter enim actus in eo adhuc esse non posset. Alij tamen aliter legunt.

De temporibus per singulos modos distinctis.
Cap. LXXXVI.

DIcit itaque iudicatiuum modum habere omnia tempora, quia significat talem affectum animi, idest, indicationem, qui omni tempori conuenit. De imperatiuo rursus adiungit, quoniam in præterito deficit. Natura enim imperandi fert, vt vel in præsenti, vel in futuro aliquid semper imperemus, fieri, nunquam autem in præterito. Dicit tamen apud Græcos imperatiuū esse præteriti. Natura aliquando imperamus de re non existente, vt in tempore futuro perfecta sit, & transacta, vt si alicui imperē, prima hora cras aperta sit porta, impero, vt cras prima hora præterierit actus aperiendi portam. Nos autem sensum hunc complemus circumlocutione. De optatiuo dicit, quòd tempora habet omnia, quamuis omnis optatio ad futurum pertineat. Habet igitur præsens, & præteritum, non quòd rem præsentem, vel præteritam desideremus, sed quoniam, vt præsens, vel vt præterita sit optamus, & iniuncta quidem dicit esse, & præsens, & præteritum imperfectum, propter cognationem, quæ maxima est inter ea, ex eo videlicet, quòd vtrunque imperfectum est. Præsens enim imperfectum ideirco est, quoniam de eo aliquid futurum est. Item præteritum perfectum, & plusquam perfectum merito coniuncta sunt, quoniam vna, & eadem voce licet optare rem, vel pauloante, vel multoante perfectam. De subiunctiuo autem modo, dicit, quòd disiuncta tempora non habet prorsus apud Latinos, cum coniuncta quædam habeat apud Græcos. Ad vltimum vero agit de infinitiuo modo, dicens, quòd habet coniuncta tempora, præsens, & præteritum imperfectum, cū quòd vna voce infiniti designatur vtrumque istorum. Et rursus coniuncta habet præteritum perfectum, & plusquam perfectum. Habet autem infinitiuus vim nominis ipsius rei, & in significatione, & in constructione: vt enim nomen rei ipsius, verbi significat actionem, vel passionem, non determinando illam inesse alicui, sic & infinitum. Cum enim dico, Legere est vtile: non determino illam actionem alicui inesse. Rursus vt nomen rei verbi construitur cum verbo substantiuo, & nomine ad designandum qualitatem actionis, sic & verbum infinitum. Dicimus enim, Legere bonum est, quomodo lectio bona est. Item omnes alij modi resoluuntur in infinitum. Quisque etenim aliorum resoluitur per verbum designans sui animi affectum, & per suum infinitum, vt quoniam lego indicatiui modi est, resoluitur per verbum indicationis, quod est, indico, & per suum infinitum, lego enim nihil est nisi quòd me legere indico. Idemque in cæteris modis.

De Gerundijs. *Cap.* LXXXVII.

FInito itaque tractatu de modis verborum, agit de gerundio. Non quòd illud verbum esse iudicet: sed quia Donatus, & sui, reputauerunt illud esse verbum. Gerundia igitur siue participalia sunt secundum quosdam desinentia in di, & do, & dum, vt, legendi, legendo, legendum. Supina vero desinentia in um, & in u, vt lectum, lectu. Secundum Priscianum vero ista quinque omnia gerundia sunt, vel participalia, sed diuersis de causis sic vocata. Dicuntur enim gerundia, quia gerunt significationem sui verbi, vel quia ex maxima parte gerunt significationem vtramque, scilicet actionis, & passionis. Quod est quando ab actiuis, & communibus fiunt, vt venio causa videndi, idest vt videam, vel videar. Similiter venio visu, idest de loco vbi visus sum, vel vidi, sic & in similibus. Participalia vero dicuntur, quia sunt similia participijs, quæ semper supinātur, idest ab aliquo verbo deriuantur, vel quia similia sunt participijs. Hæc igitur gerundia a quibusdam verba vocantur, quoniam loco verborum ponuntur. Vbi enim ponimus terminationem in di, ponunt Græci infinitiuum verbum, cum genitiui articulo. Vbi nos in do, ponimus, ponunt infinitiuum cum datiui articulo. Vbi nos in dum, ponimus, illi ponunt infinitiuum cum accusatiui articulo. Item construuntur cum eisdem obliquis casibus, cum quibus, & verba, & eodem modo, idest transitiue, & reciproce. Et hoc est quare quibusdam verba videantur esse. Quibusdam autem econtrario videtur, quòd cum non significent tempus, verba esse non possunt. Rursus adiungitur quibusdam eorum præpositio per appositionem, vt in legendo, & ad legendum, quod non fit cum verbo.

Quod Gerundia sunt nomina non verba.
Cap. LXXXVIII.

NOs autem Priscianum sequentes, gerundia dicimus esse nomina, illud translata ad significandum, quod verba tempore, & vt habeant constructionem ipsorum. Illud etiam dicimus, quòd tria eorum terminantia in di, do, dum, generis sunt neutri, & triptota, & singularis numeri. Et vide, quòd singularis numeri dicuntur, propter solam terminationem, cum indiffinite construantur cum singulari, & plurali numero, vt Legendo Virgilium, & Legendo libros vigilo. Est autem terminatio in di, genitiui casus, terminatio in do, ablatiuis terminatio in dum, accusatiui: vnde præpositiones eis apponuntur. Illa vero gerundia, quæ terminantur in um, & in u, generis sunt masculini, & illud in um, accusatiuus casus, illud in u, ablatiuus verbalis nominis quartæ declinationis. Sed dicet aliquis Priscianum esse contra hoc, qui in ordine casuum præmittit accusatiuum ablatiuo, cum gerundij terminatio in do, quæ est ablatiui casus, præmittatur ei, quæ est in dum. Nos autem dicimus hoc ideo factum, quia loco eius ablatiui ponebant Græci datiuum articuli cum infinito verbo, datiuus autem praiacet accusatiuo. Dicet iterum aliquis, non posse fieri, ut hæc sint nomina, quia neque substantiua sunt, quia per se poni non possunt, adiectiua non, quia non adiunguntur alijs nominibus intransitiue, quod non adiectiuis habet conuenire. Sed nihil nocet hoc, non enim omnia nomina substantiua dicimus esse, vel adiectiua. Rursus, quòd cum quolibet genere, & persona, & numero construuntur hoc non nocet, cum istud fiat transitiue. Verum quia possunt gerundia verba videri, qui hoc estimant corripiunt terminationem in do. Vnde si quis quærat, an in versu gerundium terminans in do, debeat semper produci, analogice quidem deberet, sed tamen propter vsum autorum indifferenter ponendum est. Probat tamen, quòd gerundia nomina sunt, ex eo, quòd terminantia in do, & in dum, assumūt separatim præpositiones.

De constructione Gerundiorum. *Cap.* LXXXIX.

SEd quæritur cum gerundia exigant eosdem casus, quos & sua verba. An debeat dici. In conuertendo dominus captiuitatem Syon, cum quo eum construeretur ibi, dominus. Gerundium enim cum nullo casu videtur debere construi, nisi cum obliquo casu, cum quo, & suum verbum. Sin autem dicatur. In conuertendo dominum, (vt magister Anselmus voluit) videbitur, quòd dominum habeat significare rem, vt patientem, cum tamen domini sit conuertere non conuerti. Dicamus ergo, quòd quia conuertendo significat tam actionem, quam passionem, ideirco potest construi cum dominum, vt ille casus significet personam agentem, cum captiuitatem, sicut iste casus significet rem, vt patientem. Et quoniam legendus, da, dum, quando nomen est, habet quosdam obliquos casus eosdem in voce cum gerundijs terminantibus in di, & in do, & in dum, quando ponuntur in vi nominum, construuntur cum dictionibus eiusdem casus, eiusdem generis, & eiusdem numeri, vt causa legendi Virgilij vigilo, & amandæ virtutis, & emendi mancipij. Cum vero in vi gerundiorum ponuntur, indifferenter construuntur cum omni genere, & numero, & cum eo casu, cum quo, & suum verbum, vt legendum est Virgilium, & Musam. Et quæritur cum dicitur, legendum est Virgilium, & similia cum quo construitur. Cum enim sit accusatiuus nō videbitur posse construi cum, est, verbo intransitiue. Et licet quidam dicant, q̄ gerundium sit accusatiui casus. ex vi tn̄ gerundij construitur intrāsitiue cū, est, & cū accusatiuo Virgiliū transitiue.

Alij vero dicunt, quòd eo legendum, ibi ponitur impersonaliter, vnde cum hoc verbo est, intransitiue construitur. Alia quoque differentia, quòd gerundia si sint ab actiuis, vel communibus verbis, significant vtrûque, scilicet actionem, & passionem, Vnde Virgilius, cantando, actiue posuit in Buccol. Cantando tu illum, aut vnquam tibi fistula, &c. idest dum cantares, & passiue ibi. Cantando rumpitur anguis, idest, dû cantatur, hoc est dum incantatur.

De Supinis. *Cap.* XC.

AGit postea de Supinis. Dicitur ergo, quòd desinens in um, eadem habet ferè significationem quam desinens in dum, enim, ad, præpositione. Quid est enim, vado venatum, nisi ad venandum, ferè tamen dicit, quia non solum actionem significat, sed etiam locum, vt vado venatum, idest, ad locum in quo vener, quemadmodum, & propria ciuitatum nomina sine præpositione significant ad locum, vt vado Romam, nam cum ponitur in vi accusatiui huius nominis venationem, qui significat, non secundum quod inhæret, sed nominando. Venatum vero supinum quidem venationem significat, sed secundum quod inhæret. Addit quoque, quòd supinum terminans in u, ablatiuus est nominis ipsius rei, & debet poni sine præpositione, vt venio, venatu. Similiter venio auditu missam, & similia. Et vide, quòd quia legendi actionem significat, & passionem, ideo potest construi, & in vi actiua cû accusatiuo, ad modum sui verbi actiui: vt causa legendi Virgilium venio, & in vi passiua cum ablatiuo, ad modum verbi passiui, vt venio causa legendi, ab aliquo, idest vt ab aliquo legar, Idemque de cæteris notandum esse iudico.

De verbis impersonalibus. *Cap.* XCI.

IMpersonalia conueniunt cum infinitiuis verbis, in hoc, quòd & hæc, & illa, carent numero, & persona, tamen dicitur impersonale, nô quòd omnino nullius sit personæ. Omne enim verbum impersonale tertiæ personæ est, saltem terminatione, sed quoniam personam non discernit, sed potest indifferenter adiungi, & primæ, & secundæ, & tertię personę sic, curritur a me, & a te, & ab illo. Nec est vnus modus verbi, sed vnum verbum per se, sicut frequentatiuum, & inchoatiuum. Vnde & omnes modos suos habet sicut, & alia verba, & in eisdem temporibus deficiunt modi impersonalium in quibus, & personalium. Si quæratur cuius generis sit verbum impersonale passiuæ terminationis, vt curritur. Putamus dicendum esse neutri, quoniam nec actiue, nec passiue significare videtur. Si opponatur ergo terminantur in o, & non facit ex se passiuum. Dicemus illud dictum esse de verbis integris. Si quæratur iterum an significet actionem, vel passionem, videtur magis, quòd actum significet, cum dicat autor, impersonale hanc differentiam ad infinitum habere, quòd infinitum quidem eget altero verbo, vt Volo legere. Impersonale vero actum perfectum significat, vt Curritur a me, pro curro. Et dicimus quoniam eiusdem coniugationis est, cuius & verbum perfectum a quo descendit. Item præter illam constructionem quam habet cum ablatiuo interposita præpositione, exigit etiam eundem obliquum quem & illud, vnde rationabiliter videtur dici, legitur ab illo Virgilium.

De consignato temporis in verbo substantiuo, & vocatiuo. *Cap.* XCII.

EXequitur deinde cognationem temporum. Dicit itaque, quòd præsens tempus habet cognationem, cum prætetito imperfecto, & futuro, cum illo, quia præsens tempus imperfectum adhuc est cum futuro; quia aliqua pars præsentis adhuc futura est. Omne itaque verbum tale præsens consignificat, cuius pars præterijt, pars futura est, excepto, sum, verbo, quod simplex præsens consignificare videtur, non enim tam breue momentum est, in quo res non existat. De hoc autem verbo dicit, quòd Græci vocant ipsum hipapiсticon, idest substantiuum. Dicunt quidam tamen, quòd ibi debet esse epracticon, quasi extra actionem, sed prior litera præualet. Et sum, quia tale præsens consignificat, quod & simplex est, & perfectum, & cui nihil deest, quoniam nihil eius futurum est. Inde fit, vt possit coniungi cum participio præteriti temporis, ad complendum præteritum perfectum passiui verbi, vt amatus sum, vt verborum similium passiuis, cuiusmodi sunt deponentia, vt locutus sum, & communia, vt criminatus sum. Sicut enim, sum, simplex præsens consignificat, sic & nominor verbum vocatiuum, cum enim dico Nominor Socrates, nihil aliud dico, nisi, quòd nomen meum est Socrates, quod per singula momenta verum est. Sed si dicam: nominor ab illo, quoniam significat passionem, quæ in simplici præsenti non potest inferri, ideo significat præsens compositum.

De proprio significato verbi substantiui. *Cap.* XCIII.

AT videndum est, quòd substantia vnitiua est omnium aliarum rerum, & sibi, & inter se, sicut quòd capillo vnita nigredo, longitudo, crispitudo. Substantia itaque capilli his omnibus subiecta est, & aliorum sibi, & inter se, adeo hæc omnia vnit, quòd visus hæc omnia simul confuse, & quasi vnum comprehendit, statum nigredinis non discernendo a statu longitudinis, vel crispitudinis, nec aliquid etiam istorum discernendo a statu capilli, vnde hæc omnia vnita sunt in eo, quod est videri. Hæc tamen omnia discernit inter se ratio, quoniam potestas animi est coniuncta separare, & disiuncta coniungere. Ad discernenda itaque decem rerum genera, reperta sunt decem vocabula generalissimorum, sicut in his, quæ superius notata fuerunt de significatione substantiuorum diximus. Ad significandum vero substantiam, vt vnitiua est aliorum, sibi & inter se, repertum est hoc vocabulum Ens. Substantia namque nec sine formis esse potest, nec formæ sine substantia cui sunt vnitæ. Iccirco Ens, merito dicitur significare substantiam, vt aliarum vnitiuam, & sibi, & inter se. Accidentia enim non proprie dicuntur esse, sed inesse, hoc ergo vocabulum Ens, ratione significationis de accidente non dicitur, sed transsumptiue solummodo ratione nominationis. Porro Sum, verbum substantiuum, hoc idem significat, quod & Ens, sed vt dicitur de altero, & hoc vnum interest. Sum, ergo significat substantiam, vt formis tam substantialibus, quam accidentalibus substat. Ideoque copulatiuum est quorumlibet substantialium, vel accidentalium cum substantia subiecta, vel etiam inter se, cum cætera verba seipsa solummodo copulent cum subiectis, & non alia, vt Socrates legit, & consimilia. Sed quæritur, quomodo hoc verbum substantiuum Sum, significat hoc idem quod Ens, siue substantia, cum hoc generalissimum sit, verbum autem substantiuum, (vt dicit Priscianus in primo minoris) propriam vniuscuiusque rei essentiam colligit. Vnde sicut dictum est, substantia inquantum generalissimum, significat substantiam eo modo, quo a ratione perpenditur, scilicet inquantum ab accidentibus discernitur, non autem hoc modo significat substantiam hoc generalissimum Ens, sed substantiam, idest rem, vt formis substantem, secundum, quòd dicitur a substando. Sic & hoc verbum substantiuum Sum; significat substantiam, vt dicitur de altero. Vel (vt Priscianus vult) colligit essentiam vniuscuiusque rei propriam, idest significat substantiam, vt vnitiuam aliorum sibi, & inter se, hoc est formarum, & propriatum qualitatum rerum.

De significatione verbi substantiui. *Cap.* XCIIII.

POrrò sicut substantia est vnitiua aliarum rerum sibi, & inter se, ita quoque, & substantia vnitiua est nominum sibi, & cæteris rebus. Nomina namque primò substantijs fuerunt imposita, & ipsis per impositionem vnita. Vide ergo, quòd quia substantia albedine participat, repertum fuit hoc nomen albus, alba, album, ad nominandum substantiam, ex eo, quòd albedine participat. Vt autem cognosceretur quid est, quo participat ipsa, & vnde dicitur alba, repertum fuit hoc nomen albedo, ita vt inuentionis ipsius causa, quodammodo esset substantia. Constat enim, quòd hoc nomen, albus, primum repertum est, antequam hoc nomen, albedo, inuentum esset: hoc enim ex illo per deriuationem habet formari. Sicut ergo repertum fuerat verbum substantiuum ad significandum substantiam, secundum quòd aliarum rerum sibi, & inter se vnitiua est, ita quoque repertum fuit verbum vocatiuum, ad significandum substantiam, vt ipsa nominum sibi, & cæteris rebus vnitiua esset. Ideoque in prima, & secunda persona copulatiuum est nominum, & substantijs, & cæteris: vt vocor Socrates, nominaris Apolonius. Itaque verba substantiua, & vocatiua dicuntur similem vim habere. Tum quia substantiam significant, ut aliarum rerum, uel nominum est vnitiua. Tum quia hæc sola aliorum cum alijs sunt copulatiua. Illud quoque addit, quòd aliqua uerba sunt inter præteritum, & futurum, idest tale præsens significant, quod neque est præteritum, neque totum futurum. Vnde concludit, quòd pręsens tempus, quasi quodam puncto, coniungit pręteritum, & futurum.

De

De cognatione temporum, & vocum eorum,
Cap. XCV.

OStendit deinde, quòd ex præsenti tempore nascitur præteritum imperfectum. Quoniam cum quid præsens est, si ad finem non perducatur, exinde potetit dici præteritum imperfectum. Vel de vocibus legatur, vt ex præsenti tempore, idest ex voce præsentis nascatur vox præteriti imperfecti propter cognationem, quæ inter illa duo tempora est, cum vtrumque, scilicet sit imperfectum. Item ex præsenti nascitur præteritum perfectum, quod etiam fit ratione cognationis. Quoniam dum præsens est actio, iam aliquid eius præterijt. Postquam vero præsens terminatur, omnino & perfecte est, exinde præteritum perfectum est, vt autem nascatur a præsenti, mutat plerumque quasdam literas præsentis, idest principales, vt ago, egi, mediam, vt doceo, docui. Vel etiam mutat tempora, vt lego, legi. In præsenti namque prima syllaba corripitur, in præterito autem producitur. Item quandoque par est in syllabis cum præsenti, vt lego, legi, quandoque excedit, vt do dedi. Porro præteritum plusquam perfectum nascitur a præterito perfecto, siue de ipso tempore, siue de vocibus legatur hac cognationis ratione: quoniam cum actio nuper perfecta inueterata fuerit, tunc opus est voce præteriti plusquam perfecti. Addit deinde, quòd futurum nascitur ex præsenti, quod de temporibus non potest legi. Nec enim præsens tempus fit futurum, sed econuerso. Legatur ergo de vocibus, vt vox futuri, sicut & vox præteriti imperfecti, dicatur formari a voce præsentis, nec sine causa, cum præsens sit medium præteriti imperfecti, & futuri. In hoc enim, quòd pars præterita est, similis est præterito. In hoc autem quòd pars futura est, similis est futuro. Vel præsens est medium, idest, copula præteriti, & futuri. Concludit itaque, quòd tam præteritum imperfectum, quam futurum, nascitur ex præsenti. Ideo vtrumque seruat consonantes præsentis, vt dico, dicebam, dicam, in omnibus his seruata est c. litera præsentis. Quoniam vero plusquam perfectum a perfecto nascitur, ideo quoque consonantes ipsius seruat, vt dixi, dixeram. In modo tamen subiunctiuo, futurum seruat consonantes præteriti perfecti, vt dixi, dixero. Nam nec nullam cum præterito videretur habere affinitatem: cum quo minimam, & quasi vltimam habet cognationem, ideo quoque in subiunctiuo, quasi fere vltimo, formatum est rationabiliter futurum a præterito. Vnde etiã in plerisque verbis, ex participio præteriti temporis, formatur participium futuri, vt amatus, amaturus. In plerisque dictum est propter neutra, quæ carent participio præteriti temporis, vt venio, tamen alibi dicit participium futuri nasci ab vltimo supino, vt ab amatu, addita rus, fit amaturus. Quoniam eiusdem enim formæ sunt participia præteriti temporis, & supina, potest fieri, vt ab vtroque eorum formetur participium futuri. Item propter cognationem futuri temporis cum præsentis, nascitur quoque participium futuri temporis, a participio præsentis, vt amans, amantis, mutata tis, in dus, fit amãdus. Confirmat autem cognationem supradictam, tam temporum, quam vocum anomalorum, idest, irregularium, vel inæqualium declinatio, vt quòd a fero, anomalo fit ferebam, a præterito, tuli, tuleram. Idem quoque fit in participijs, vt a latus, laturus, a ferens, ferendus. Quamuis in sum, anomalo non fit cognatio in voce præteriti imperfecti, & futuri, & præsentis, vt sum, eram, ero. Prædictam rursus temporum cognationem probat ex eo, quòd infinita verba a præterito habent rationem futuri, per quod & infinitum, ire, suppletur per futurum infiniti.

De Speciali defectu quorundam verborum in quibusdam temporibus. Cap. XCVI.

SVnt autem quædam verba, quæ carent præterito perfecto, & plusquam perfecto, & futuro subiunctiui, quod a præterito nascitur, vt desinentia in sco, si tamen sint inchoatiua, quod determino propter posco, & disco, & pasco, quæ habent præterita cum non sint inchoatiua, licet habeant formam inchoatiuorum. Et vide quidem verba inchoatiua principaliter significant, quod sua primitiua, sed inchoationem secũdario. Addit quoque de meditatiuis, quòd in prædictis temporibus deficiunt. Tamen in Euangelio inuenitur esuriui, a meditatiuo, quod est esurio, idest meditor edere. Meditatiua quoq; principaliter significant, quod sua primitiua secundario meditationem, vtraque vero alia ratione præterito carent, alia ratione futuro. Quoniam significant inchoationem actus, vt inchoatiua, vel vt meditationem, vt meditatiua. Præteritum vero significat actionis perfectionem, quare repugnat eis præteriti natura. Sed futuro subiunctiui carent, quia sua origo deficit, idest præteritum. Sunt & alia verba, quæ solo vsu deficiunt in quibusdam temporibus, non repugnante significatione, vt ferio, sisto, tollo. Et quædam alia in præterito, inter quæ ponit furo. Quod enim dicit Sedulius. Nec minus, & clari furuerunt iussa tyranni. fictitium est. Hæc autem quæ in præterito vsu solo deficiunt mutantur præterita, vt ferio, percussi, sisto, statui, a statuo. Vel vt quidam volunt, steti, a sto. Sed Iuuenalis voluit, sisto, habere statui in præterito, nam & sæpe obtinet vim transitiui, sicut statuo, vt Siste gradum. Cerno, quoque, cum nullam habet significationis affinitatem cum verbo cresco, mutatur ab eo præteritum, creui. Inde compositum est credo, quasi cretum do. Nihil enim aliud est credere, nisi dare considerationem ſie esse. Adiungit iterum & alia verba, in quibus tamen præteritum, & omnia, quæ ex ipso formantur, solo vsu deficiunt in passiuis, & communibus a deponentibus, in quo aperte est contra illos, qui, amatus sum, dicunt esse vnum verbum, & huiusmodi alia. Dicit enim præteritum eorum suppleri per participium præteriti temporis, & verbum substantiuum ei adiunctum, vt amatus sum, vel fui. Et ne tantam de verbis desinentibus in or, videatur, ostendit, & hoc contingere in quibusdam desinentibus in, o, vt gaudeo gauisus sum, quæ neutropassiua vocantur. Et volunt quidam facere differentiam inter neutrapassiua, & neutropassiua. Dicentes illa esse neutrapassiua, quæ sunt neutra, & significant passionem, vt vapulo. Illa esse neutropassiua, quæ in parte habent literaturam neutri, in parte vero passiui, vt gaudeo, audeo, soleo, fido, fio. Sunt autem numero quinque. Impersonalia, quæ nascuntur ex se, nullo modo habent futurum infinitiui, idest sub vna voce, nec per circumlocutionem, vt pœnitet, pudet, & similia. Sed quæ ab actiuis, vel neutris, vt amatur, vel curritur, habent per circumlocutionem, vt amatum iri. Pleraque neutra secundæ coniugationis deficiunt in futuro infinitiui, vt nec per circumlocutionem inueniatur cõpleri, vt tepere, rubere, & similia.

De Tertio accidente verbi, idest de Modo.
Cap. XCVII.

MOdus igitur duobus modis consideratur in grammatica, tum secundum rem, tum secundum vocem. Et est modus secundũ rẽ, affectus animi circa actionem, vel passionem. Diuersos enim affectus de actione eadem, vel de passione habemus. Aliquando enim afficimur ipsam indicare, aliquando imperare, quandoque optare, quandoque coniungere. Ad hos autem affectus animi designandos secundario repertæ sunt quædam vocum collectiones, quæ dicuntur modi secundum vocem. Quamuis autem quatuor tantum sunt affectus animi, qui a verbis consignificantur, quinque tamen modi verborum secundum vocem esse dicuntur. Nam infinitiuus non proprie modus dicitur, cum nullum animi secundario significet affectum. Sed hoc vno modus meruit appellari, quoniam omnes alij, qui proprie dicuntur modi, resoluuntur in ipsum. Et huiusmodi verba appellantur infinita, quia nec numeros, nec personas diffiniunt. Sed cur impersonalia verba non dicta sint infinita ratione eadem, puto, quia habent terminationem tertiæ personæ, vnde personalia possent videri: ideo dicta sunt impersonalia, vt ipsa nominis ratio negaret ea diffinire personas, quod facere videbatur terminatio. Verba vero infinita non habebant terminationem ob quam viderentur alicuius personæ, ideoque non oportuit illa sic appellari impersonalia. Dicta autem merito sunt infinita, quia in constructione semper ponuntur, cum verbis finitarum personarum, & numerorum. Vnde facile videntur personas, & numeros diffinire. Verbum autem impersonale frequenter per se, & sine vllius personalis additione ponitur in constructione, vt ibi. Curritur ad vocem iocundam, &c. Modus autem a moderando verbum dicitur, quia omne verbum per modos suos certissime distinguitur. Accidit autem verbo modus vterque. Sed modus secundum rem accidit verbo, idest eius est secundaria significatio. Modus secundum vocem, magis est communis quædam proprietas vocum diuersis personis, temporibus, & numeris, eundem affectum animi designantium, quàm quòd dici debeat talis collectio vocum. Igitur modi diuersæ sunt inclinationes animi, quas varia sequitur declinatio, in quo & modus secundum rem, & modus secundum vocem attigit. Bene autem ait declinationem affectus mentis consequi, quia collectiones vocum, quæ dicuntur modi secundum vocem, repertæ sunt propter modum secundum rem.

De numero, & ordine modorum. Cap. XCVIII.

ADdit postea, ꝙ quinque sunt modi. Primus quoque dicitur indicatiuus, quo scilicet indicamus, quid secun-

dum temporum varietatem, vel a nobis agatur, vel alijs. Multas autem interserit causas, quare primus debeat poni, tum quia perfectus est personis, & temporibus. Et quia cæteri modi ab eo sortiuntur regulam, idest formationem; tum quia & nomina, & verba, & participia ab hoc modo soleant deriuari; tum quia prima positio verbi facta est in prima persona præsentis verbi indicatiui. Prius enim homo suam, quam alterius nouit actionem. & prius præsentem, quam aliam; tum quia essentiam rei significat, idest rem suam ponit, esse, vel fuisse, vel fore consignificat, quod cæteri modi non faciunt, sed affectus designant de re nondum existente. Inductione quadam vtitur ad probandum, quòd indicatiuus cœteros modos præcedit, sicut nominatiuus cœteros casus, & sicut præsens tempus præteritum præcedit, & futurum. Et vide, quòd causa ordinis modorum ostendit, & ordinationem temporum, quod in tractatu de tempore fecerat. Dicit ergo præsens præcedere, quia in ipso sumus, dum de præterito loquimur, & futuro. Et quia secundum præsentis temporis noticiam intelliguntur præterita finita. Per hoc enim, quòd cognosco hunc præsentem actum, scilicet Socratem disputare, intelligitur ipsum quidem disputasse, vel disputaturum fore. Et ostendit quot modis fit ex præsenti actu noticia, tribus, scilicet modis. Duobus quidem a vero præsenti, vno autem a cogitato, & vnus modus veri præsentis, cum ex illis, quæ videmus in præsenti fieri, nos perpendimus illa, quæ naturaliter sequuntur ex his, vt cum video solem occidentem suo motu naturali super terram reuersurum. Excogitato quoque præsenti cognoscimus futura similiter. vt si cogitem diluuium in præsenti quale sit, ex hac cogitatione conspicio rationem, idest similitudinem futuri diluuij. Addit quoque, quòd indicatiuus iure præcedit cœteros modos, sicut prima persona secundam, & tertiam: eo quòd illa sine his, istę vero sine hac esse non possunt, sicut etiam singularis numerus præcedit pluralem, & sicut actiuum verbum præcedit passiuum. Secundo ponitur imperatiuus. & licet in singulari numero prima deficiat persona, præterito, & deficiat tempore, quia tamen plenam sine alterius partis adiunctione facit significationem, præponitur rationabiliter optatiuo, qui aduerbio vtinam indiget, vt plenum sensum significet. Tertius optatiuus, ante subiunctiuum. Non enim solo indiget aduerbio subiũctiuo, vel coniunctione, vt plenum significet sensum, verumetiam altero verbo. Quartus subiunctiuus, quod nomen suum non a secunda significatione, (vt cæteri modi) habeat, sed a constructione; quia scilicet, vel subiungitur, vel alterum verbum sibi subiungit, licet inde plurimas habeat significationes. Nunc enim dubitationem significat, vt si videã intelligo, nunc confirmationem, vt Qui mare, qui terras omni ditione teneretur. Nunc suasionem, vt Prodest, vt legas. Nunc imperationem, vt Ne facias. Nunc possibilitatem, vt Facerem si placuisset. Infinitiuus etiam, cum personis, & numeris deficiat, merito ponitur vltimus, præsertim cum sicut dictũ est, nec proprie dicatur modus.

De Quarto accidente: quod est species.
Cap. XCIX.

NVnc ad speciem transeundum est. Dicit ergo duas esse species verborum, primitiua, scilicet & deriuatiua, quas in omnibus ferè orationis partibus dicit inueniri. Ferè, autem dicit propter participium, quod nunquam primitiuum inuenitur. Vox primitiuæ speciei est, quæ accepit primam positionem a natura. Deriuatiuæ speciei est, quæ per quandam elementorum consonantiam, & significationis conuenientiã, a prius positis nascitur, & prius repertis. Enumerat itaque deriuatiorum species verborum. Quarum prima est verbum inchoatiuum. Nascuntur quidem inchoatiua plerumque a verbis neutris, vt a caleo, calesco. Fiunt tamen & ab actiuis, vt a cupio, cupisco. Sunt autem omnia tertiæ coniugationis, & fiũt a secunda persona præsentis, addita co, excepto hisco, quod sic dicitur, non hiasco. Secunda deriuatorum species est verbum meditatiuum, & est semper quartæ coniugationis, & fit a participio præteriti temporis, vel a supino vltimo, assumpta rio, vt a lectus, vel lectu, lecturio. Inueniuntur autem primitiua formam inchoatiuorum habentia, vt quiesco, non autem formam meditatiuorum habentia. Opponuntur tamẽ prurio, & luxurio. Sunt autem vtraque neutri generis. Tertia species est verbum frequentatiuum, & desinit in to, vel in so, vel in xo. Et deriuantur plerumque ab vltimis supinis mutatione extremæ, u, in, o, vt a scriptu scripto; a cursu curso; a nexu, nexo. Significat autem verbum frequentatiuum secundario frequẽtiam. Et vt communiter loquar, omnia hæc verba lego, legisco; lecturio, lectito; eundem actum significant principaliter, sed diuersa secundario. Sunt autem omnia frequentatiua primæ coniugationis. Quarta species deriuatiuorum est verbum desideratiuum, vt viso, idest cupio videre. Quinta vero species est verbum diminutiuum, & desinit in lo, vt sorbillo, idest parum sorbeo. Sunt præterea quędam imitatiua. vt patrisso, quod est patrem imitor. Enumerat, & pleraque alia nullam certam speciem habentia. Verbum quoque impersonale enumerat, vt speciem deriuatiuorum verborum, vnde apparet, quòd verbum est per se. Sunt & alia verba, quę ex verbalibus nominibus, vel participijs nascuntur, vt regno, deriuatur a rex. quod est nomen verbale, nascuntur enim a rego, & a multis alijs quoque nominibus deriuantur, vt a cornice, cornicor. Addit quoque verba quædam deriuari ab aduerbijs, vt perhendinare, idest, quod prolongare, deriuatur à perhendine aduerbio, si enim dicam, perhendine, idest perempta vna die dabo tibi equum, idem est ac dicerem, differo tibi librum dare vsque cras, vel post cras: sic procrastino, idem est, quod in crastinũ differo.

De Quinto accidente, idest figura. *Cap.* C.

POst speciem vero tractat Priscianus de figura, hoc modo: Diuidit prius figuram in simplicem, & compositam, & decompositam. Et illud quidem manifestum est, quòd verba quædam de tribus etiam partibus componuntur, vt perterrefacio. Exequitur postea compositam figuram, ostendendo quid vis compositionis operetur in verbo. Dicit ergo, quòd in compositione mutant coniugationem, vt do das, primæ coniugationis est, reddo, dis, tertiæ. Sunt alia, quæ & coniugationem, & genus commutant, vt sperno, nis, actiuum est, & tertiæ coniugationis, a spernor, naris, inde compositum deponens, & cõiugationis primæ. Ostendit deinde aliam vim compositionis, scilicet, quòd causa cõpositionis declinantur intrinsecus. Aliquando namque declinamus composita sine iunctura, vt reclamo, mas. Aliquãdo post iuncturam compositionis, vt perficio, perfeci. Aliquando in iunctura, vt abigo abegi, sed nunquam iuncturam. Illud quoque addit, quòd quæcunque vocalis fuerit a principio illi personæ indicatiui, eadem inuenitur principalis in tota declinatione verbi, excepto ago, egi, & eo, iui. Et vide, quòd istud dictum est de solis regularibus verbis, non autem de anomalis. Componuntur autem verba, vel cum nominibus, vt amplifico ab amplum, & facio, vel cum verbis, vt calefacio; vel aduerbio, vt maledico; vel cum præpositione, vt indico.

De Sexto accidente, idest Coniugatione.
Cap. CI.

POst figuram tractat Priscianus de Coniugatione. Est autem coniugatio diuersorum verborum regularis declinatio. Quæ quoniam modis quatuor variatur, ideo quatuor coniugationes esse apud nos dicuntur. Est autem prima coniugatio declinatio verborum, a, ante s, vel ris, in secunda persona præsentis indicatiui modi habentium, vt amas, & amaris. Et dicitur prima, quoniam vocali discernitur. Secunda est, declinatio verborum, e, ante s, vel ris, in secunda persona præsentis indicatiui modi habentium, vt doces, & doceris. Et dicitur secunda, quia vocali secunda discernitur. Tertia declinatio verborum est i, correptam ante s, vel e, correptam ante ris, in prædicta persona habentium, vt legis, & legeris. Quarta est declinatio verborum i, productam ante s, vel ante ris, in prædicta persona habentium, vt audio audis, & audiris. Et dicitur quarta non quia quarta vocali discernatur, sed quia per i, longam discernitur, quæ natura posterior est, quam i, breuis, quæ tertiam coniugationem discernit. Vt tamen magis proprie loquar, videtur coniugatio esse verborum quædam, secundum prædictas declinationes similitudo, vt sit declinationis verborum proprietas, non eorum secundaria significatio. Verba ergo, quæ nullo prædictorum declinantur modorum, nullius coniugationis sunt. Causa inuentionis verborum in hoc accidente, est communis quædam ipsorum similitudo. Itaque coniugatio dicitur, quia vna, & eadem declinatione plurima coniungantur verba. Et cum decem sint coniugationes apud Græcos, apud nos tantum quatuor, ostendit qualiter decem eorum coniugationes ad nostras quatuor reducantur.

De persona, & numero. *Cap.* CII.

PErsona, vt ait Boetius, est rationis naturę indiuidua substãtia, idest res singularis, quę ratione vti potest. In hac autem persona tres sunt diuersitates. Prima persona est, quę loquitur de se. Secunda ad quam sermo dirigitur. Tertia de qua sermo est. Et non solum res rationalis, sed etiam quęlibet res de qua sermo est, tertia persona dicitur. Vnde dicit Priscianus, quòd vna tantum est persona prima, vna tantum secunda, plurales autem & diuersę tertię. Dicitur autem persona, a personando, producta tñ penultima, ad dñam imperatiui verbi prtsona. Nam histriones in theatris ad repræsentãdas diuer-

diuersas personas, diuersas quoque solebant assumere laruas, & diuersos ornatus pro personarum dignitatibus. Vnde etiam & hoc nomen, persona, ad designandam dignitatem translatum est, vel honorabilitatem. Ex his quoque trāssumptum est ad eam, quæ dicitur in arte grammatica. Quòd autem prima dicitur, vel secunda, vel tertia, tractum est ab ea significatione, secundùm quam, honorabilitatem, siue dignitatem designat. Nam potest equidem res loquens de se, esse sine re, ad quam quis loquitur, vel de qua. Ideoque ratione dignitatis dicitur prima. Illa quoque ad quam quis loquitur, potest esse sine ea de qua. Est itaque persona, communis proprietas, non secundaria significatio vocum. Prima & secunda persona verborum finitæ sunt, quia voces harum res, vt præsentes designant. Tertia vero infinita est, quia caret demonstratione. Item verba primæ, & secundæ personæ non adiungunt sibi nomina per se, nisi sint substantiua verba, & vocatiua, vt Petrus sum, Priscianus vocor. Item prima persona sibi, & secundam, & tertiam coniungit, vt ego, & tu, & ille legimus. Secunda vero non nisi tertiam concipit, vt tu & ille facitis. Tertia vero non nisi aliam tertiam concipit, vt iste, & ille faciunt. Addit postea, quòd imperatiuus prima persona singulari deficit. Postea cur primam personam pluralem habeat. Cum enim dico legamus, non mihi impero, sed aliis quibus me connumero. De infinitiuis quoque, & impersonalibus, & gerundiis dicit, quòd in omnibus deficiunt naturaliter. i. exigente hoc significatione, vel inuentione. Verba quoque aliquid soni, ad cuius similitudinem fiunt, retinentia, quæ & ficticia dicimus, vt tinnire, & similia, in quibusdam deficiunt sæpissime, sicut & exceptam significantia actionem, & pluit, tonat, fulminat; non nisi per prosopopeiam in prima, & secunda inueniuntur persona. Post hoc addit de numero, sed de hoc accidente dictum est, in tractatu nominis.

De declinatione, vel inflexione verborum. Cap. CIII.

PRima persona actiuorum, & neutrorum desinit in o, quod & in prima coniugatione mutat o, in as, & facit secundā, vt beo, beas. In secunda autem mutat eo, in es, productam, vt doceo doces. In tertia quoque si habeat i, ante, o, abiecta, o, & assumpta, s, fit secunda vt facio, cis. Quacunque vero alia litera posita ante, o, conuersa, o, in is, fit secunda, vt lego legis. Excipiuntur volo, fero, edo, quæ sunt anomala, de quibus statim auctor sigillatim pertractat. Ait ergo, quod fero cum facere deberet feris, fert, ne videretur esse a ferio, causa differentiæ syncopatur i, & facit fers, fert. In secunda quoque plurali dicitur fertis pro feritis syncopata i. In omnibus aliis seruat regulam tertiæ coniugationis, nisi in his, quæ a secunda persona singulari nascuntur. Cum autem volo deberet facere volis, dicimus vis, ne si diceretur volis videretur datiuus, vel ablatiuus pluralis huius nominis, quod est vola, volæ. Tertia quoque persona debuit esse volit, sed syncopata i, dicebant antiqui volt. Nos autem dicimus vult, o, mutata in u. Prima autem persona pluralis habet u, pro i, volumus pro volimus. Secunda quoque pluralis fit à tertia singulari, addita is, quòd & in cæteris verbis solet fieri, vt vult vultis. Tertia vero pluralis secundum regulam tertiæ coniugationis, fit a prima singulari, o, conuersa in unt, vt volo volunt. In cæteris autem temporibus seruant regulam tertiæ coniugationis. In imperatiuo deficit, quia secunda persona præsentis indicatiui corrupta est, a qua solet nasci secunda persona imperatiui. Quidam etiam dixerunt hoc verbum carere imperatiuo, eo quòd significat voluntatē, quæ debet esse libera, cum imperatio cogat, quod nihil esse manifestum est, ex quòd compositum ab eo habet imperatiuum, scilicet noli, licet volo careat imperatiuo, pro eo tamē vtimur subiunctiuo velis, lit. Optatiuus eius quoque corruptus est, tā in præsenti, quam in futuro. In præsenti ideo, quia secunda persona indicatiui, ex qua oritur, corrupta est, in futuro propter ancipitem significationem, quæ esset, si diceretur volam, las, lat, pro quibus dicitur velim, lis, lit. Edo autem cum deberet edis facere, syncopata d, & e, & i, conglutinatis in ei dyphthongo n, & hac conuersa in e, productam, facit secundam personam es, ne si diceretur edis, esset dubitatio an haberet e, correptam, vel productam. Tertia vero persona nascitur a secunda, addita t, ne si s, mutaretur in t, quod fit in cæteris, vt doces, cet, putaretur esse coniunctio, cum diceretur es, et. In plurali autem numero seruat hoc verbum regulam tertiæ coniugationis, & in omnibus quæ nascuntur a prima persona. In omnibus uero, quæ a secunda persona nascuntur, corripitur, ut esto, estote, essent, esse.

De formis præteritorum in generali. Cap. CIIII.

IN uerbis primæ coniugationis, præteritum semper excedit suum præsens una syllaba, ut amo, amaui. Exceptis duobus, iuuo, iuui, & lauo, laui, in quibus etiam ex his composita intelligemus. Et in omnibus dissyllabis verbis, quibus interposita est consonans, si sint pares syllabæ, in præterito, & in præsenti, semper penultima præteriti producitur, uel natura, uel positione, ut iuuo, iuui, rego, rexi. Si uero nulla consonans interueniat in principio, semper corripitur penultima præteriti, ut luo, lui. Exceptis istis, struo, struxi: fluo, fluxi: neo, neui. Rursus cum autem à trisyllabis præsentibus fiunt dissyllaba præterita, producunt penultima præteriti, ut sedeo, sedi. In crescentibus uero præteritis, si fiat repetitio principii, tempora penultimæ, & antepenultimæ præsentis, seruantur semper in penultima præteriti, ut curro, cucurri; posco, poposci. Excipiuntur hic pelo, pepuli; tango, pungo, disco, percello, tundo. Et unde quod in præteritis geminantibus principium, semper prima corripitur. Nota, quod percello, perculi, ponitur inter ea; quamuis non geminet principium, sicut nec finem, quod puto factum esse propter simplex cello ceculi, quod cum aliis deberet excipi. Item melius est dicere cecidi, quam cedi. Formæ ergo præteritorum octo sunt. Quarum prima est in ui, ut amaui, & est quatuor coniugationibus communis. Secunda, quæ est in secunda, tertiæ tantum, & quartæ conuenit, intercepta u, consonante, ut cupiui, cupii; audiui, audii. Tertia uero, quæ est in ui, diuisas, communis quoque est omni coniugationi, ut secui, habui, posui, aperui. Quarta quæ est in si, & quinta quæ est in xi, conueniunt & secundæ coniugationi, ut risi, auxi, & tertiæ, ut lusi, duxi. Et quartæ, ut hausi, sanxi, & uinxi. Sexta uero desinens in i, antecedente consonante, quæ in præsenti tempore ante o, uel eo, uel io, inuenitur, communis est omni coniugationi, vt iuuo, iuui; video vidi; bibo bibi; reperio reperi. Septima est, quæ geminat consonantem in principio, in prima coniugatione vt dedi. Et in secunda, vt momordi. Et in tertia, vt didici. Octaua quæ geminat consonantem in fine inuenitur in tertia coniugatione, vt credidi. Omnis igitur penultima præteritorum terminantium in vi, producitur, vel natura, vel positione. Omnis autem penultima præteritorū terminantium in ui diuisas corripitur, vt vetui. Omnis quoque penultima terminantium præteritum in si, producitur vel vel natura, vel positione, vt risi, arsi. Rursus omnis penultima terminantium in xi; producitur, quòd si habeat e, producitur natura, aliter vero positione. Quæ vero seruant consonantes præsentis temporis positas ante o, vel io, penultimas habent longas natura, vel positione, quantæcunque sint in præsenti, vt iuuo, iuui. Excipiuntur bibi, & scidi, & composita ex his penultimas corripientia.

De formatione præteritorum, ac supinorum primæ coniugationis. Cap. CV.

TRaditis itaque generalibus præteriti perfecti regulis, tradit & speciales regulas secundum diuersas coniugationes. Igitur omnia verba primæ coniugationis, tam actiua, quàm neutralia, a secunda persona indicatiui abiecta s, & addita ui, faciunt præteritum perfectum, vt amas, amaui. Exceptis his, quæ in ui, diuisas, faciunt, subtracta as, a secunda persona, & additis vi, vt domo, crepo, mico, frico, seco, sono, tono, veto, cubo, plico, quod, & plicui facit, & plicaui, neco similiter necui, vel necaui. Exceptis etiam illis quatuor, steti, dedi, iuui, laui, Et exceptis quæ cum sint ex his composita remanent primæ coniugationis, vt circundo. Et omnia quæ terminant præteritum io aui, conuertentia ui, in tum, faciunt supinum, vt amaui, amatum. Quæ vero in ui, diuisas desinunt, si c, ante o, habuerint, mutant ui, in tum, vt secui, sectum. Cum vero micui debuit facere mictum, non est iussu, quoniam & a mingo, fit mictum. Excipitur plicui quod facit plicitum, & quæ ex eo cōponuntur, vt explicui, explicitum. Cætera vero quæ cum in vi, diuisas desinant, non habent c, ante o, in præsenti, ui, conuertūt in tum correpta penultima, & faciunt supinum, domui, domitum, steti vero facit statum, supinum, penultima producta, quomodo dedi datum, correpta penultima. Et vide quòd omnia nomina a sto, deriuata, a, penultimam, vel antepenultimam corripiunt, vt status, a, um, & stabilis, statum vero apud Statium inuenitur penultima, producta. Composita autem a sto, variè proferunt supina, vt astitum; astatum. Similiter & in cæteris. Iuui quoque facit iutum, & adiuui adiutum, laui quoque lautum.

De formis eorundem in secunda coniugatione.
Cap. CVI.

OMnia verba terminantia in eo,secundæ sunt coniugationis,exceptis istis,quæ sunt primæ, meo,beo,laqueo, nauseo,enucleo, creo, screo, aaleco. Et exceptis his duobus quartæ coniugationis,eo,is,& queo,quis, & quæ componuntur ex his. Porro vnum verbum secundæ inuenitur in eo, antecedente i,s.cieo,cuius præteritum est ciui,vel cij,subtracta u, per syncopam:cio, cis, quoque inuenitur quartæ coniugationis,& habet idem præteritum.Illud quoque dicit, quòd in omnibus verbis, si præteritum minuat syllabas præsentis producit penultimam præteriti, nisi syncopam patiatur, vt cieo,ciui,& per syncopam cij, rideo risi. Rursus omnia verba secundæ coniugationis habentia u , consonantem ante eo , faciunt præteritum conuersa eo , in i , & semper producunt penultimam,vt moueo,moui,excepto conniueo ac ferueo.Supina vero a prædictis fiunt mutata ui,in tum.vt ciui,citum,moui,motum.Omne præteritum terminantium in vi,sic facit supinum. Excipiuntur laui,caui,faui,quę non solum mutant ui,in tum, sed etiam habent au, diphthongum pro a. Excipitur quoque seui,satum,quod habet,a,pro,æ, & similiter cōposita ex hoc, vt inseui,insitum, quod habet,i,pro,e. Et vide quòd in omnibus suppinis, quæ fiunt a præteritis in ui , producitur penultima,exceptis istis satum,& situm,& citum,& itum,& quitum, & compositis ex his, quæ oĩa corripiuntur, excepto ambitus, quod causa differentiæ producit.Rursus oĩa verba secundæ cōiugationis exeuntia in deo , vocali naturaliter longa, vel ae, antecedente, deo,conuersa in si,faciunt pręteritum,vt rñdeo, ondi, rideo, risi, ardeo, arsi.E vero vel i,breuibus positis ante duo,producunt easdem vocales,& eo,mutata in i,faciunt præteritum,vt sedeo, sedi, video vidi. Sin vero prima syllaba habuerit post mutam aliquam, vel post,m, e,vel,o, correptas in aliquam liquidam desinentes duplicatur eadem prima syllaba in præterito perfecto , ita tamen vt, priori geminatarum subtrahatur extrema consonans , vt pendeo , pependi : mordeo,momordi,spondeo spopondi, vbi etiam,s,in secunda demitur syllaba. Composita tamen ex his non geminant syllabam,vt respondeo,respondi. Rursus au,ante deo,habentia,declinantur tunc in præterito per participium , vt gaudeo, gauisus sum. Omnia autem supradicta verba deo, in sum, conuertentia , faciunt supina,vt rideo, risum, ardeo, arsum , nisi quòd gaudeo,assumpta i,post u,fecit gauisum,& sedeo duplicata,si,sessum.

Adhuc de eodem. Cap. CVII.

OMnia autem alia verba secundæ in deo, præteritum faciunt per ui,diuisas.& eo,mutata in i,& assumpta tum, debent facere supinum,vt candeo, candui,canditum.Raro tamen a neutris secundæ coniugationis, quæ faciunt præteritum in ui, diuisas inuenitur supinum , videtur ergo debere dici,recensitum, penultima correpta. Prandi,vero supinum facit pransum,mutata di,instum. Tñ videndum , quòd careo facit cassum, pateo quoque passum, licet faciant præteritum in ui.diuisas.Item omnia verba secundæ coniugationis l, vel, r,antecedentibus geo,in si,conuersa,faciunt præteritum,vt indulgeo indulsi,mulgeo mulsi,quamuis proferatur mulxi, causa differentiæ,quia a mulceo,quoque fit mulsi. Quæ vero habent syllabam naturaliter longam ante geo , mutant geo, in xi, vt lugeo, luxi. Et omnia verba terminantia præteritum in si,tam secundæ,quam tertiæ coniugationis i, in um, conuertentia faciunt supina , vt indulsi, indulsum, Inuenitur tamen indultum,mulsi, mulsum,vel etiam mulctum,torsi, torsum,vel etiam tortum.Excipitur vssi , quod facit vstum, in quo per simile intelligimus congessi,gestum. Et exceptis illis, quæ habent,p,ante s,vt dempsi,quæ faciunt supinum in ptum,vt dēptum.Item verba terminantia præteritum in si, si sint quartæ coniugationis,mutant si, in tum, & faciunt supinum, vt farsi, fartum. Verba quoque terminantia præteritum in xi , cuiuscunque sint coniugationis conuertentia xi, in ctum , faciunt supinum,vt luxi,luctum,traxi,tractum: minxi,mictum,pinxi, pictum:euphoniæ causa abijciunt,n, quamuis vinxi,vinctum, & quædam alia seruent. Et excipiuntur flexi, & fluxi, quæ faciunt flexum, & fluxum , & composita ex his. Verba vero secundæ facientia præteritum in gui, quia neutralia sunt , non habent in vsu supina . Vnum verbum secundæ coniugationis inuenitur desinens in queo, cuius præteritum terminatur in si,torqueo, torsi, & composita ab eo. Supinum autem eius est torsum , secundum regulam terminantium in si , inuenitur tamen frequentius tortum. Rursus omnia verba secundæ coniugationis in leo, desinentia, eo, mutant in vi, diuisas, & faciunt præteritum. vt doleo, dolui:exceptis illis,quæ ante l, habent consonantem aliam coniunctam ei , in eadem syllaba,vt fleo, & exceptis compositis ab oleo, vel leo , quod non est in vsu,vt deleo, redoleo,quod tamen fecit redolui,& redoleui,similiter,& aboleo,

De regulis verborum tertiæ coniugationis,quæ desinunt in io.
Cap. CVIII.

POst hoc progreditur ad tertiam coniugationem . Et primo quidem dicit de illis, quæ desinunt in io,sed præmittit aio,dicens i,posita ante,o,consonans est,in prima persona,vt aio. Et similiter in tertia plurali, aiunt. Ait vero,dicit esse præsens, & poni pro præterito. Ad vltimum dicit non esse tertiæ coniugationis , sicut plerique estimant, sed quartæ, eo quòd impatiuus eius inuenitur terminans in,i, vt apud Neuium dicentem. An nata est sponsa prægnans, vel ai , vel nega. Addit quoque,quòd vnum inuenitur in io, u,antecedente,inquio. Est autem tertiæ coniugationis,quia Terentius ponit imperatiuum eius inque , & secundum tertiam inuenitur tota fere eius declinatio. Fere dicitur,quia omne verbum tertiæ coniugationis si habet i, ante, o,in præsenti,seruatur etiā i,in futuro, vt facio faciam, pro eo ergo, quòd inquio debuit facere inquiam, habet frequentissime inquam, deficit autem in supino, licet præteritum sit inquit,inquisti.Agit autem postea de verbis tertiæ desinentibus in io , secundum ordinem consonantium præpositarum.Et primo de illis,quæ habent,c, ante io,Est ergo regula, quòd omnia verba tertię coniugationis desinentia in cio,antecedente, a,mutant eam in e,productam,& abiecta,o, faciunt præteritum.vt facio,feci,iacio,ieci. Composita quoque ex his, licet mutant in præsenti a,in i,seruant tamen regulam præteriti, quæ est in simplicibus,vt officio, offeci. Quæ autem desinunt in cio, antecedente i,mutant eam in e,& cio,in xi, & faciunt præteritum perfectum,vt aspicio, aspexi, excepto elicio, quod facit eliciui . Ex illis autem quæ habent,a,ante cio, faciunt supina a præsenti io, conuersa in tum,vt facio, factum;iacio, iactum, nisi quòd composita ex his,quæ in præsenti mutant a, in i, in supino,a,vertunt in e,vt factum,infectum. Quæ vero terminant præteritum suum in xi,conuertentia xi,in ctum, faciunt supina, vt aspexi,aspectum. Eliciui vero facit elicitum . Rursus in dio , inuenitur, vnum tertiæ,fodio, fodi, & supinum fossum. Omnia verba, quæ in di , faciunt præteritum perfectum , supina faciunt in sum , vt prandi, pransum. Excepto dedi,& ab eo compositis. Addit quòd deponentia in dior, faciunt supina in sum , vt ordior , orsum. In gio , autem desinentia producta antepenultima , & ablata o , extrema , faciunt præteritum , conuersa o, in tum , faciunt supinum. vt fugio , fugi , fugitum. Verba quoque tertiæ coniugationis desinentia in pio , antecedente ea, mutant , a, correptam in e, productam , & abiecta, o, & producta, i, faciunt præteritum perfectum , vt capio , cœpi. Supinum autem , tam eius , quam omnium terminantium præteritum in pi, vel psi,vel mi,profertur per ptū, vt cœpi,captum, scalpsi,scalptum,emi emptum.Rapio quoqȝ, & ex eo composita proferuntur , per ptum, vt rapium, correptum.Desinentia in pio, antecedente cu,o, in vi,conuertunt, & producta penul. faciunt præteritum,vt cupio,cupiui.In vi, vero diuisas faciens præteritum inuenitur vnum,rapio,raptū, & ab eo composita. Et præterea sapio, sapiui, vel sapui.Fiunt autem supina a cupiui, & sapiui,mutata vi,in tum, vt cupitū, sapitū.In rio,quoque inuenitur vnum,pario peperi,& ex eo composita.Supinum eius est partum, licet dicatur pariturus,assumpta, i, In compositis tamen mutatur, a,in,e, in supino,vt repertum.

De cæteris habentibus vocalem ante , o. Cap. CIX.

DEponentia in tior, inueniuntur duo , & composita ab eis,orior oretis, vel oriris,morior moreris,vel moriris, tam secundum tertiam coniugationem,quam secundū quartam . Supinum ab orior,est ortum, licet dicatur oriturus. A morior,cum futuri participium inueniatur moriturus,factū est participium præteriti mortuus, geminata, u, pro mortuus, vel moritus, quod magis esset regulare. Desinentia in tio,faciunt præterita per si,geminata,ss,vt quatio quassi,qđ tamē nō est in vsu,incutio,incussi.Et vide ꝙ licet in quatio,scribatur,t, habet tamen sonum, c. Dicit.n. Remigius, ꝙ quotienscunque duæ vocales sequuntur, t, altera quarum semper existat,i,habet,t,sonum,c,nisi præcedat,s,vel,x,vt quæstio,commixtio.Supina aūt fiunt a præteritis prædictis,i, mutata in sum, vt quassum,vnde quasso,as. In tior vnum inuenitur deponēs,potior, tā tertiæ, quam quartæ coniugationis, cuius supinum in itū, definit penul.producta, potitum.Item verba in vo, diuisas desinentia,quacunque antecedente consonante mutant,o,in, i,& faciunt

faciunt præteritum perfectum, vt acuo, acui, Exceptis struo, struxi, pluo plui, & ex his cõpositis: illa vero supina faciunt conuersa, i, in tum, & producta, u, penul. vt acui, acutum. Excipitur rutum, qđ corripit penul. & qđ probat erutum, & dirutũ, vel etiam ruitum, quod habet, i, & qđ probat ruiturus. A spuo, & metuo, & pluo, debuerunt esse spuitum, & metutum, vel metuitum, & plutum, sed non sunt in vsu. Cætera vero in uo, terminantia, mutant extremam syllabam præteriti in ctum, vt, struxi structũ, liqui lictum, excipitur fluxum. Desinẽtia in uo, v, loco consonantis posita, penultima desinente in, l, extremã, o, conuertunt in, i, & faciunt præteritum, vt soluo solui, vocali vero naturaliter longa antecedẽte, uo, conuersa in xi, faciũt præteritum, vt viuo vixi. Quæ vero ex prædictis faciunt præteritum in ui, conuertunt. i, in tum, u, redeunte in vocalem, vt solui solutum. Quæ vero in, xi, mutant xi, in ctũ, vt vixi, victum.

De habentibus consonantem ante, o. Cap, CX.

VErba desinentia in bo, vocali longa antecedente, bo, conuertentia in psi, faciunt præteritum, vt scribo scripsi. Cætera vero terminantia in bo, mutant, o, in, i, in præterito vt bibi. Excipitur incumbo incubui, & cæ. tertiæ coniugationis composita a cubo. Quæ vero ex prædictis terminant præteritum in psi, mutata psi, in tum, faciunt supina, vt scripsi, scriptũ. Quæ vero terminant præteritum in bi, assumunt itum. vt bibitum. Deponentia in bor. desinentia, mutant bor, in psum, & faciunt supinum, vt labor, lapsum, Desinentia in co, antecedente, n, abiecta, n, & o, conuersa in i, faciunt præteritum, producta penul. vt vinco, vici. Si vero, s, pcedat mutant sco, in ui, nisi sint inchoatiua, quæ carẽt præterito perfecto, vt quiesco quieui, præter conquiniseo. qđ facit conquexi, & compescui. dispescui, didici, poposci, & eius composita. In co, vero desinentia, vocali naturaliter longa antecedente in xi, pręteritum faciunt, vt dico dixi, r, antecedente vnum inuenitur, parco, qđ facit peperci, vel parsi. Ico quoque penul. breui in præsenti profertur, quam producit in præterito, & mutat, o, in i, vt ico, icis, vnde ictus. Supina in ci terminantium præteritum i, in tum, conuertunt, vt vici, victum: eadem etiam regulam seruant, liqui lictum, & eius composita. Quæ autem in vi, syllabam proferũt, præteritum, mutãt eam in tum, vt requieui requietum. Cognosco vero, & agnosco, frequentiori vsu faciunt cognitum, & agnitum. Pasco, facit pastum. Compesco, depesco, disco, & posco, a præsenti supinum faciunt, mutatione o, in i, & addita tũ, vt compescitum, scitum. In xi, autem faciunt secundum regulam in xi, terminantium, mutando xi, in ctum, vt dixi dictum, duxi ductũ, peperci, vel parsi facit parsum. Desinentia in scor, in antepenul. a vel, e, vel, i, correptas habentia, faciunt supina in ctum, vt paciscor, pactum. Nanciscor nactum, abiecta etiam n, vnde fit quòd habeat, a, penultimam naturaliter breuem, licet producatur positione. Alia autem desinentia in scor, habentia in antepenultima vocales naturaliter longas, faciunt supina in tum, absque, e, vt nascor natum. Exceptis defetiscor defessum, comminiscor commentum, adipiscor adeptum. Desinẽtia in do, si habuerint penul. longam naturaliter, do, conuertũt in si, vt ludo lusi. Excepto cedo cessi, quod geminauit, s, & exceptis cedo cecidi, pedo pepedi, & fido, cuius præteritum non inuenitur, & cudo, quod facit rationabilius cudi, licet secundum alios faciat cusi, & strido, quod facit stridi. Quæ vero componuntur a præpositione & do, duplicant di, in præterito, vt reddo, reddidi. N, vero ante do habentia, o, mutant in, i, & faciunt præteritum. Et si ante, n, habuerint, u, vel, i, amittunt, n, vt fundo fudi, scindo scidi. Cætera vero seruant, n, vt pando pandi, tendo tetendi, tundo tutudi. Cado quoque ne nomen esse putetur (dicitur enim cadus cadi) facit cecidi. Illud quoque addit, quòd composita à duplicantibus syllabas in præterito non duplicant penul. syllabam, exceptis compositis a do, vt prodo prodidi, vel a sto, vt resto restiti, vel a disco, & posco, vt dedisco, dedidici, reposco reposci. Addit vero quòd excipitur, etiã diuisi. Supina vero compositorum a do, si sint tertiæ coniugationis, fiunt mutata, o, in i, correptam, & assumpta tum, vt reddo redditum. Item verba tertiæ in do, desinentia, exceptis compositis a do, das, do, mutant in sum & faciunt supinum, vt cedo cesum. Cado etiam facit casum, producta tamen penul. Est enim regulare, quòd in omni supino vel participio præteriti, producitur, a, penul. exceptis statum, satum, & ratum. Illud quoque addit habentia, n, ante, do, si amittunt, n, in præterito, amittunt eam in supino. Et si sit penul. breuis in præterito, geminat, ss, vt scindo scissum. Sin autem producatur habet vnã s, nisi quòd cedo, & pando, faciunt cessum, & passum, geminata, ss. Quod. n. dicunt a pãdo pausum. (Vnde. Expãsis in cruce manibus) ratione caret. cum dicat autor, quòd pando, & patio, faciunt passum. Non est ergo dicendum expansis, sed expassis. Pedo autem supinum non habet. Sed comedo facit tam comesum, quàm comestum. Similiter tendo tensum, & compositum inde, ostendo. Siliter strido, & sido, deficiunt in supinis. Addit rursus vnum esse anomalum edo es, quod antiqui dicebant, edo edis, penul. correpta, vnde comedo comedis. Supinum autem eius debet esse esum, vel estum, quo nunc raro vtimur.

Adhuc de eodem. Cap. CXI.

OMnia verba desinentia in go. mutata go, in xi, faciunt præteritum, vt pingo pinxi. Exceptis desinentibus in go, antecedente, r, quæ conuertunt go, in si, vt mergo mersi, nisi sint a regendo composita, quæ licet in præsenti patiantur syncopam, e, penultimæ, seruant tamen eã in præterito, vt pergo, perexi. Excipiuntur etiam frango, ago, lego, & composita inde, quæ sequuntur simplicia in pręterito, præter negligo, intelligo & diligo. Pango quoque cum facit pegi, vel pepigi, excipitur, cum facit panxi, de regula est. Excipiuntur præterea tango pungo pupugi, quod tamen facit punxi, & composita ex his. Supina in si, terminantia in præterito, per sum, proferunt, vt mersi mersum. Alia vero omnia in gi, vel xi, supina faciunt in ctum, vt rexi, rectum, legi lectum. Et vide quòd pango, pro cano, caret supino, In alijs significationibus facit pactum, figo fixum facit. Abiciunt tamen, u, quæ, a, vel, i. ante n, in penu. præsentis habent vt figo fictum, pręter cinctum tinctum, & corũ composita. Ango quoque differentiæ causa seruault, n, vt anctum, quod non est in vsu, sed quidam protulerunt anxus, eius participium. Deponentia in gor, mutant or, in ctum, & faciunt supina, vt fungor functum. In ho, desinentia mutant ho, in xi, & faciunt præteritum, vt traho traxi, & secundum supradictam regulam xi, in ctum, proferunt supina, vt traxi tractum. Verba terminantia in lo, in lui, faciunt præteritum, vt alo alui. Exceptis duplicantibus, l, quæ si a muta incipiant geminant principalem syllabam, vt pello pepuli. quorum tamen composita nõ eam geminant. Alia vero duplicantia. l, ante, o, alia inquam ab his quæ incipiunt à muta, conuertunt, o, in, i, vt vello velli, vulsi, quod non est regulare. Et ex hoc potest haberi quòd, u, consonãs non est muta. Percello quoque facit perculi, & excello excelli, vel vt alii dicunt, excellui. Supina vero ex habentibus vnam, l, exeunt in tum, vt colo cultum. A duplicantibus autem, l, nascentia, exeunt in sum, vt fallo falsum, pello pulsum. Psallo tamen non habet supinum, nec tollo, nisi quòd pro supino eius, vtimur sublatum, similiter nec volo. Desinentia in mo, vocali longa antecedente mutant, o, in psi, & faciunt præteritum, & si in tum, conuertentia faciunt supinum, vt sumo, sumpsi, sumtum. Cætera vero in mo, per vi, diuisas exeunt, vt gemo gemui præter emo emi, & vi, in tum, proferunt supina, vt vomitum. Emo autem facit emptum. Premo in si, secundum regulam facit pressum. Verba tertiæ coniugationis desinentia in no, faciunt præteritum per vi, syllabam, vt sino siui. Exceptis desinentibus in no, antecedentibus, o, vel g, quæ per vi, diuisas faciunt præteritum, vt pono posui, gigno genui, quomodo & composita a cano, vt succino succinui. Et exceptis desinentibus in no, antecedente, m, quę conuersa no, in psi, faciunt pręteritum, vt temno tempsi. Supina vero a terminantibus præteritũ in vi diuisas fiũt, subtracta, u, & addita tũ, correpta pen. vt posui positum. Cõposita à cano, seruant terminationes simplicis, a conuersa in e, Cantum, n, dicimus in simplici, & succentũ in composito, tempsi vero facit temptum, Quæ vero faciunt præteritum in vi, syllabam, mutant eam in tum, vt siui, situm.

Iterum de eodem. Cap. CXII.

VErba desinentia in po, antecedente m, subtracta m, & o, conuersa in i, faciunt præteritum penul. producta, vt rũpo, rupi. Quæ autem habent e, breuem, penul. mutant o, in vi, diuisas, vt strepo strepui. Quæ autem habent l, vel r, vel e, productam ante po, o, in si, conuertentia faciunt præteritum vt sculpo sculpsi. Supina vero a terminãtibus in pi, fiunt mutata, i, in tum, vt rupi ruptum. A desinentibus vero in diuisas vi, faciunt subtracta, u, & addita tum, vt strepui, strepitum. Ab exeuntibus vero in psi, fiũt mutata si, in tum, vt scalpsi scalptũ. Verba desinentia in ro, terminant præteritum per vi, syllabam vt tero triui, nisi quòd composita a sero, ris, si mutent significationem simplicis proferunt præteritum per vi, diuisas, vt desero, deserui, & exceptis gero gessi, vro, vssi, curro cucurri, & quæ componuntur ex his. Verro. n. secundum Seruium versi facit, secundum Carisium autem verri, quod vsus comprobat. Supina vero a terminantibus præteritum in vi, syllabam fiunt mutata vi, in tum, vt triui, tritum, nisi quòd seui, habet etiam pro, e, a, penul. correptam. Dicitur. n. satum, pro setum. Ab eo quoque composita habent, i, pro, a, vt insitum, & similia. Deserui vero, & inserui, & exerui, faciunt desertum, & insertũ, & exertum. Vssi quoque facit vstum. Quæ vero duplicant, t, in præsenti ante

ti ante,o,to,cōuersa in sum,faciunt,supinum,vt verto versum. Verba tertiæ in so,desinentia,conuertunt,o,in,i, & assumpta vi,faciunt præteritum, vel lacesso lacessiui , arcesso arcessiui. Hæc tamen,facesso,capeso,viso,& quæso,secundum Diomedē & Carisium conuertunt,o,in i,& faciunt præteritum,vt facessi capessi,visi,& quæsi. Pro quo tamen Probus magis regulariter dixit quæsiui . Et excepto pinso pinsui. Supina eorum desinunt in situm, vt arcessitum,capessitū, pinso vero facit pistū. Verba desinentia in to,antecedente, c,secundum quosdam faciunt in xi,secundum alios in vi,diuisas,vt pecto pexi, vel pexui . Flecto, tamē facit tantummodo flexi , & similiter ab eo composita,& plecto plexi,antiqui dicebant, nunc autem cum suis compositis fit commune verbum.E breui antecedente to, duo inueniuntur,peto petiui,& meto messui.R.præcedente to, similiter duo flecto flexi,verto verti.Geminata vero,t,ante, o, vnum,mitto misi.Sisto in actiua significatione,tam in simplici,quàm in compositis deficit,sed in absoluta & simili cum sto verbo,commune habet præteritum, vt resisto ,vel resto restiti. Supina eorum quæ in xi,præteritum faciunt,per xum, exeūt, vt nexui nexum,petini vero facit petitum,producta penul.por. to a flexui,supinum non inuenitur,sicut nec a sisto, facit autē messui messum,verti versum, missi missum. Deponentia vero in tor,desinentia,non antecedente consonante,tor.conuertūt, in sum,vt nitor nisum,inuenitur & nixum.In xo,duo inueniuntur , t, in vi , conuertentia in præterito, quorum alterum per tum , facit supinum , texo texui textum, alterum in xum , nexui , nexum .

De verbis , quartæ coniugationis . Cap. CXIII.

OMnia verba actiua,vel,neutralia quartæ,desinūt in io,exceptis eo,& queo, & veneo, & quæ sunt ex his cōposita. Omnia itaque,quę a secunda persona præsentis abiecta vltima,s,& addita ui,faciunt pręteritum perfectum, vt audio audis audiui. Exceptis desinentibus in eio , excedentibus numerum propter cio ciui,duarum syllabarum,& simplicibus,quæ si habeant,n,antecedentem,conuersa cio,in xi,faciunt præteritum vt vincio; si vero non habuerint n, antecedentem mutata, cio in si,faciunt præteritum,vt farcio farsi.Exceptis haurio hausi , sepio sepsi,sentio sensi,venio veni,aperio aperui . Reperio vero facit repperi,p,duplicata.Comperio quoque comperi.Excipitur iterum salio,secundum quòd facit saliui,vel sali, vel composita ab eo,vt desileo desilui.Et caubio campsi,secundum Carisium,pro quo hodie cambiui,& aio. Supina vero terminantium in xi,præteritum,fiunt conuersa xi,in ctum,vt vinxi vinctum.Quę vero faciunt in si,antecedentibus,al, vel, r, mutant eam in tum,vt fulsi fultum,farsi fartum . Cætera quartæ verba terminantia præteritum in si,i,mutant in um,& faciunt supinum,vt sensi sensum,præter hausi,quod facit haustum . Sepsi vero facit septum,& veni ventum,& aperui apertum, sicut pario partum,& omnia ex his composita.Alia vero omnia quartæ,quæ pręteritum tam in ui,quàm in ij,terminant,faciunt supinum in itum,pen.producta,vt audiui auditum.Exceptis desinentibus in eo,quæ corripiunt penu.vt eo itum,adeo aditum , præter veneo,quod debuit facere supinū venitum.Ambio quoque,licet sit ab eo verbo,quia tamen desinit in io,producit penul.tam in supinis , vt ambitum ambitu , quàm in participio præteriti temporis,vt ambitus,ad similitudinem aliorum quę desinentium in ie.Excipiuntur præterea sepelio sepeliui,vel sepelij,quod facit sepultum,& salio quod facit saliui vel salij, quod facit saltum,& siqua sunt ex his composita. Ibi quoque interserit quædam alia verba aliarum coniugationum a quarta,si faciant præteritum in vi,producunt penul.supini,vt cupiui,cupitum,pręter dissyllaba,quæ eam corripiunt,vt siui situm Et pręter cieo, quod facit citum,penul.correpta,& siqua, com ponuntur ex his.

De Participio, & vtrum sit pars orationis per se. Cap. CXIIII.

EXecutis itaque duabus partibus orationis principalibus i.Nomine,& Verbo, tractat subsequenter de Participio, quia proprietates accipit a nomine & verbo.Vnde participium dicitur quasi accipiens partes.i. proprietates a prædictis partibus. Et dixerunt quidam non esse partem orationis per se,quia omne participiū deriuatiuum , est.quod nulla alia pars orationis inuenitur habere. Sed probat non esse nomen. Nomen nō est, quia cum tempore significat,& semper exigit casum,quem & suum verbum,& ponitur pro verbo, quorum neutrum nomini conuenit. Quemcunque enim casum exigit verbum,nomen deriuatum ab eo, vel exiget genitiuum casum vel datiuum per figuram compassionis.i.acquisitiue,Vt audio illum dicitur,& auditor illius,& illi.i.ad eius vtilitatem.Pauca etiam nomina construuntur cum ablatiuis , vt dignus illa re.Pauca etiam cum accusatiuis,& figuratiue,vt exosus bella. Ideo autem figuratiue,quia exosus,ponitur ibi locō participij acsi dicat,odiens bella.Non tamen semper est figura hæc,quā do nomen exigit accusatiuum, vt albus pedem.Si opponatur quòd dignor verbum,&dignus nomen,quod deriuatur ab eo, sequitur eundem casum,quia ablatiuum dicemus hoc fieri ex propria natura dictionis,non ex vi verbi. Cum.n.dignor exigat actum,& ablatum,vt dignor te gloria, actum ex communi natura verbi exigit,ablatum vero ex vi propriæ significationis.Probat postea non esse verbum,quoniam per casus,& genera declinat,quod nullo verbo conuenit.

De definitione participij . Cap. CXV.

SIc ergo participium est pars orationis,quæ pro verbo accipitur. i.vel vbi poni non potest,at,vel vbi , non adeo commode.Et quoniam vnum verbum ponitur pro alio , vt colo , pro amo,vel aro,vel habito,subiungit ex quo & deriuatur naturaliter,& habent genus,& casus, ad similitudinem nominū, & accidentia verbo,absque discretione personarum,& motū . Ante inuentionem participij in nominatiuo casu non poterāt duo verba,i.significationes eorum,eidem rei simul sine coniunctione interposita attribui,vt Sortes legit,& disputat:nunc cō modius fit,& breuius,per nominatiuum participij verbo coniunctum,vt Sortes legens,disputat,vel legens disputo,pro lego, & disputo. Si quis opponat quòd sine interposita coniunctione per puncta poterat hoc fieri,vt lego,disputo.Dicemus quòd punctum interpositum idem valet,quod coniunctio.Illud quoque adiungit , quòd si diuersa nomina de vno dicantur , non oportet interponere coniunctionem,nisi vtrunque sit adiectiuum,vt Pius Eneas dicendum est. Marcus Tullius Cicero,nullam coniunctionem interponendo . Si quando adiectiua de vno dicere velimus , oportet interponere coniunctionem , vel punctum,quia punctorum interpositio,valet quantum coniunctio.Illud etiam addit, quòd licet participium deriuetur a verbo indicatiuo,complet tamen omnium modorū significationē adiunctum s. diuersorum verbis modorum,vt exponens doce pro expone,Vtinam exponens docerem,pro vtinam exponerem & docerem,similiter & in cæteris.Vnde & participium ostendit maximam habere cum infinitiuo cognationem,quod quamuis nascatur ab indicatiuo, pro omni quoque accipitur modo,scribo enim nihil aliud est,nisi quòd me scribere indico,similiter scribe,idem est,quod impero te scribere, eodemq; modo in cæteris.Docet præterea quòd præsens tempus,& præteritum imperfectum cōiuncta sunt in participio.i.eadem vox participij est præsentis temporis,& præteriti imperfecti,vt legens. Eodemque modo coniuncta sunt præteritum perfectum & plusquam perfectum in participio , vt lectus quemadmodum hæc tempora coniuncta sunt in infinitiuo modo , & optatiuo .

De origine , & formatione participiorum . Cap. CXVI.

DIcit itaque , quoniam participium quod est tam præsentis , quàm præteriti imperfecti , nascitur a prima persona verbi præteriti imperfecti , conuersa bam , extrema syllaba in ns , vt amabam, amans . Quod ideo factum ęstimo,vt idem, & communis possit esse formationis modus , in omni coniugatione , eo quòd omne pręteritum imperfectum habet extremam syllabam eandem,i.bā. Verumtamen excipit tam verba quartæ coniugationis desinentia in eo,quàm quædam alia eiusdem coniugationis,vt polio,quæ habent in præterito imperfecto,i,ante bam,vt adibam,polibam,quæ faciūt adiens,& poliens.Et illa quidem,quæ veniunt a verbis desinē tibus in eo,declinantur anomalè per obliquos casus, habent n.eu,pro ie,vt iens,euntis,cum regulariter deberet dici ientis. Participia quoque futuri temporis,a verbis actiuis,vel neutris, vel deponentibus venientia , fiunt ab extremo supino addita rus,vt amatu amaturus,statu staturus,locutu locuturus. Verbū quoque commune duo habet participia futuri temporis. Vnū in rus,quod actiuæ significationis est,& ab vltimo supino secū dum prædictam regulam formatur , vt criminatu criminaturus. Alterum vero significationis passiuæ,quod nascitur a genitiuo participii præsentis temporis,tis, final. conuersa in dus , vt criminans,criminantis,criminandus.Præterit quoque temporis participia fiunt ab vltimo supino addita,s,& correpta,u, & fiunt a verbis passiuis,vt amatu,amatus,& communibus,vt criminatu criminatus,& deponentibus,vt for, fatu , fatus , & neutro passiuis,vt gauisu gauisus,& a paucis aliis neutris,vt a cęnatu cęnatus.Neutra.n.significantia actum transeuntem in rem non rationalem , solent habere passiua in tertia persona & participia passiua pręteriti temporis.Quoniam n. dicimus cęno piscem,dicitur quoque,quòd piscis cęnatur,&piscis cęnatus .

tus. Huiusmodi tamen etiam actiue inueniuntur, vt cœnatus sum piscem. Itaque si deficiũt supina, deficiunt quoque & præteriti temporis participia, & ea quæ sunt futuri in rus, desinentia. Adiungit quoque, quòd quorumcũque tempora defectiua sunt verba, & eorundem temporum participia deficiunt, vt odi in præsenti quidem deficit, quare & in participio præsentis temporis. Quomodo tamen odi licet sit præteritum, accipitur etiam pro præsenti, ita quoque osus, vnde exosus compositum est, & pro præterito & præsenti ponitur. Memini tamen quãuis sit præteritum, quia & ꝓ præsenti accipitur facit meminens participium, quod & pro præterito ponitur. Addit ergo quædam habere formam participiorum, quæ quia sine tẽpore significant non sunt participia, vt galeatus, sentatus, & similia. Adiungit etiam quòd a participiis nec participia deriuantur, nec verba, sed vel nomina, vt indulgens indulgentia, vel aduerbia, vt indulgenter.

De accidentibus participij, & primo de genere & casu.
Cap. CXVII.

PArticipiorum autem accidentia sunt sex genus, & casus, tempus, significatio, numerus, & figura. Dicit itaque quòd participio accidit, & genus masculinum, vt amatus, & fœmininum, vt amata, & neutrum, vt amatum. Quoniã quoque eõe trium generum accidit participio, vt hic & hæc, & hoc amans, non.n. accidit ei commune duum generum, neque epichenum prohibente natura. i. significatione participij. Quoniam. n. participium retinet, quodammodo verbi significationem, cuius est generi omni nominum indifferenter adiungi, sicut & illud Quod autem dicit participia pęnè habere vim adiectiuorum. Ideo dictum est, quia licet adiacẽant participia, significant tamẽ cum tempore, quòd sicut adiectiua nomina nullo casu deficiunt, ita nec participia. Addit quoque, quòd participia declinantur per similitudinem nominum desinentium in ns, vel mobilium desinentium in us. Sicut. n. dicitur hic, & hæc & hoc insons insontis, ita hic, & hæc, & hoc legens legentis. Et sicut albus, ba, bum, ita lectus, cta ctum. Exceptis illis quæ fiunt a verbis quartæ coniugationis in eo desinentibus, vt iens euntis, quiens queuntis.

De tempore participij. *Cap.* CXVIII.

DE tempore vero dicit, quòd eadem tempora accidũt participijs quæ & verbis infinitis, hoc autem ideo, quia sicut eadem vox infinitiui est præsentis temporis, & præteriti imperfecti, vt osculari, ita & eadẽ vox participij, vt osculans, & sicut osculatum esse vel fuisse, est & præteriti perfecti, & plusquam, ita & osculatus. Et sicut futuri infinitiui est osculatum iri, ita quoque & osculaturus futurum participij. Addit vero quòd cum sint quinque significationes verborum actiua, passiua, neutra, communis, & deponens. Ab actiuo quidem & neutro fiũt participia præsentis & futuri temporis, sed in actiua significatione, semper apud nos deficiunt participia præteriti temporis, pro quibus tamen vtimur nomine infinito, qui, & verbo præteriti temporis, vt qui amauit. Nam participium pręteriti temporis, etiam actiuæ significationis debuit significare, & substantiam agentis, & actionem præteritam, itaque illa circumlocutione, perfectè sensum præteriti complemus. Verbum quoque passiuũ facit ex se duo participia, alterũ. s. præteriti tẽporis, vt amatus, & alterum futuri, vt amandus. Deficit autem semper apud nos in participio pręsentis temporis, quod tamẽ complemus per nomen infinitum, quia, & verbum passiuum præsentis temporis, vt qui amatur. Per qui namque substantiã per amatur passionem præsentem intelligimus. A neutris vero sicut diximus, fiunt duo participia, alterum præsentis, vt stans, alterum futuri, vt staturus. Quædam tamen neutrorum inueniuntur etiam habere participia pręteriti temporis, vt cœno cęnatus, prandeo pransus, & similia. Et puto in illis hoc solere neutris contingere, quę significant actum transeuntem in rem non rationalem, ob hoc ipsum habent verba passiua, sed in tertia tantum persona, vt cęno piscem, dicitur & similiter, piscis cęnatur. Inde est quòd inuenitur participium præteriti tẽporis, & passiuę significationis cęnatus, vt piscis cęnatus a me, quod tamen etiam quoniam a verbo neutro est, ponitur & actiue vt cęnatus sum, i. cęnaui. De neutris passiuis quoque dicit per se, quòd habent participia trium generum, vt gaudeo, gaudes, gauisus, gauisurus. A verbo autem communi quatuor nascuntur participia. Vnum præsentis temporis, vt criminans, quòd actiuæ tantum est significationis. Alterum vero præteriti temporis, vt criminatus, quod tam actiuę quam passiuę est, vt criminatus illum, & criminatus ab illo. Tertium vero tantum actiuæ, vt criminaturus. Quartum tantum passiuæ vt criminãdus. A deponenti rursus fiunt tria participia. Vnum præsentis temporis, vt sequens. Alterum præteriti, vt secutus. Tertium futuri, vt secuturus. Addit quoque, multa ex verbis apud nos hodie deponentibus, apud antiquos fuisse communia, vt & participia eorum præteriti temporis, & in actiua inueniuntur significatione, & passiua, vt auxilior, & auxiliatus illum & ab illo.

De significatione, numero, & figura.
Cap. CXIX.

PArticipio accidere dicitur significatio. Sed puto quòd significatio participij dicitur, hic non eius significatum, sed modus significandi, vel actiuè, vel passiuè, vel aliter, quem & a verbo suo contrahit, & accidentalem esse participio patet. Si quis autem obiiciat quòd alius modus est significandi in nominibus substantiue, alius àdiectiue. Ideoque significationem debere similiter accidere nomini, sciat quòd illi modi significãdi, nomini sunt quasi substãtiales, vnde & diuersas faciunt nominis species. Quæ autem ad numerum pertinent, ex tractatu nominis requires. De figura dicit participia accipiunt figuras a verbis quòd participium per se nunquam componitur. s. nisi præiacet compositio verbi, cuius est participium, sine sit compositum, siue decompositum. Subiungit itaque quòd participia simplicia sunt vel decomposita plerũque, quod dicitur propter illa participia quæ non seruant iuncturam compositionis, vt contingo non facit contin̄gẽns, sed contactus. Seruat itaque licturam simplicis participij tactus, non iuncturam compositionis sui verbi, quod cum sit compositum debet dici, non decompositum. Enumerat postea formas participiorum præteriti temporis, quæ sunt septem. s. in tus, ctus, ptus, stus, sus, psus xus. Et nota quòd ab halo quoque halaui, & spiro spiraui, fiunt nomina participalia halitus, & spiritus, similia participijs præteriti.

De Pronomine, & eius significatione. *Cap.* CXX.

POst hoc aggreditur Priscia. tractatum Pronominis, cum Donatus statim post nomen tractet de ipso. Videns ergo Donatus, quòd nomen ideo præponitur verbo, quia substãtiam significat, quæ prior natura est propria verbi significatione, putauit quoque ratione consimili pronomẽ, quia substantiam significat, debere verbo præponi. Autor tamen iste considerans, quòd pronomen, causa verbi, sicut postea demonstrabitur, repertum est. Quod autem participium a nomine & verbo contrahit proprietates, merito statim post nomẽ, & verbum debuit poni, vt etiam rationem sui nominis seruaret. Pronomen itaque quartum merito obtinuit locum. Distat autem inter nominis & pronominis significationem, quòd illud quidem substãtiam & qualitatem significat, istud vero meram substantiã. Nam substantia tribus modis accipitur. Vno modo sumitur a substando. Et dicitur a Græcis hipostasis, ab hipo, quod est sub & stasis, quod est stans, vel status. Hoc modo primordialis natura, quia formis omnibus substat, merito dicitur substantia. Dicitur alio modo a subsistendo, & dicitur a Græcis vsiosis, i. subsistentia, secundum quam acceptionem conuenit formæ, cuiusmodi est humanitas, quia sub se sistit quodammodo fluxum materię, quam informat, sicut ex artificialibus possumus intelligere. Ecce.n. antequam ceræ imprimatur figura, in fluxu quodam est, & confusione, quia quamlibet formã potest accipere. Cum vero figura ei imprimitur, iam ab illo fluxu retinetur, quoniam certam assumit formam, vt dum illam retinet, recipere non possit aliam. Dicitur ergo tertio modo substantia tã a substando, quàm a subsistendo. Et tunc dicitur a Græcis vsia, a nobis autem proprie essentia, secundum quam conuenit cõposito ex vtroque. i. rei. Ex materia quidem proprietatem contrahit substandi, ex forma quidem subsistendi, propter enim materiam formis tam substantialibus quàm accidentalibus habet substare, propter formam vero determinatum quid est & distinctum, quod est rem ipsam subsistere. Nomen ergo significat substantiam, & qualitatem. i. rem, vt forma subsistentem, siue illa formam habeat vt homo, siue nõ habeat, vt albedo, hoc enim nomen ita rem suam discrete significat etiam determinate, quasi formam qua ab alijs rebus discernatur habeat, quamuis tamen nullam habeat formam, quia formæ nulla forma est. Pronomen vero significat substantiam sine qualitate. i. significat rem vt substat. Vnde & in libro constructionum suppositum dicunt significare, quia non formam, sed formæ rem, vel sicut formæ suppositam, sine forma tamen respectu significat. Dicitur ergo meram substantiã significare, non ꝙ informẽ, & ab oĩ qualitate exutã, hoc. n. esset materiam primordialẽ significare, sed quia rẽ vt substat, & sine respectu formæ significat. Cum ergo dicitur Virgilius scripsit Bucolica, idem scripsit Eneida, hoc nomen, idem, rem illam quam hoc nomen Virgilius, ad quod refertur, significat, sed tantum vt substantem, & sine qualitatis respectu.

De

De diffinitione, & proprietate pronominis.
Cap. CXXI.

Sic ergo pronomen est pars orationis, quæ accipitur pro nomine proprio vniuscuiusque, quod totum quoniam infinitus nominibus cõuenire videtur, vt ei quod est, qui adiungit, personasque finitas recipit, quod non habet qui. Sed quæritur, cur dicatur poni pro nomine proprio, magis quàm pro appellatiuo: ad appellatiuum nanque sæpe refertur, vt cũ dicitur, homo currit, idem disputat. Ad quod dicendum est, quòd appellatiuum nomen, & habet significare communem qualitatem, & habet hoc officium s. vt ostendat de qua specie rerum, vel genere sit id de quo est sermo, ergo nec significatione, nec officio pronomen ponitur pro nomine appellatiuo. Nomẽ vero proprium significat propriam qualitatem, & est eius officium ostendere de quo sermo est, seperando illud ab omnibus alijs, quamuis hoc sæpe non faciat æquiuocatione impediẽte. Pronomen vero, quamuis significationem proprij nominis nõ habeat, eius tamen officium habet, id est determinatè, & separatim ab omnibus alijs ostendere, de quo sermo est. Quamuis ergo referatur appellatiuum, non tamen pro ipso ponitur, sicut demõstratum est, sed pro proprio nomine ponitur, hoc est ad complendum officium, quod faceret proprium nomen, si ibidem poneretur. Et ideo dicit proprium esse pronominis poni pro nomine proprio. Sed quia quandoque appellatiuum nomen anthonomasice. i. per excellentiam pro nomine proprio ponitur, vt Vrbs pro Roma. Idcirco addit Priscianus, quòd præter hoc, proprium est pronominis, certas significare personas, hoc est determinare circa substantiam, vtrum de se loquatur ipsa, an aliquis ad eam vel de ea, quod non facit appellatiuum nomen positum pro proprio. Sed opponitur, quòd quando pronomen refertur ad appellatiuum nomen, non significat determinate, quia nec nomen ad quod refertur. Sed dicimus, quia illud determinate significat, quod nomen, ad quod refertur, & hoc proprium pronominis est facere. Immo cum dicitur, homo legit, idem disputat, nomen quod præfertur, ad certitudinem personę vult trahere. Illud quoque videndum est, quòd pronomen duabus de causis loco proprii nominis ponitur, pro necessitate in prima, & secunda persona, quia omne nomẽ tertiæ personæ est, & pro commoditate, in tertia. Dicto nanque Socrates legit, quamuis dici posset, & Socrates disputat, tamẽ cõmodius est dicere, & ipse disputat, vt determinetur, de eodem Socrate dictum esse, quàmuis sint & aliæ quamplures causæ inuentionis pronominum, vt Discretio, Demonstratio Illatio.

De accidentibus pronominis, & primo, de Specie.
Cap. CXXII.

Post hoc enumerat pronominis accidentia, quorum quædam sunt secundariæ significationes, quædam vero communes vocum proprietates. Inter hoc autem, Demonstrationem, & Relationẽ non enumerat, quia pronomini sunt quasi substantia, quoniam propter demonstrationem, necnon etiã discretionem reperta sunt, licet tamen dicat hoc omni pronomini accidere, ideo quòd principaliter significant substantiam secundario illa. Accidunt itaque pronomini sex, species, persona, genus, numerus, figura, casus. Quid sit autem species & cætera, quæ ad speciẽ pertinẽt, ex tractatu nominis requires. Octo igitur dicit esse pronomina primitiua. Ego, tu, sui, ille, iste, hic, is, ipse. Hæc omnia dicit primitiua esse, vel simplicia, i. ita primitiua esse, quòd & simplicia, vt illud, vel, subiunctiuè ponatur. Non autem dicit ea simplicia esse quantum ad figuram, sed quantum ad sensum. Deriuatiua nanq; duplicem habent significationem, vt meus, quod significat possessorem, & possessionem, primitiuum simplicem. i. vnam habet significationem, similiter &c. Vel quia quædam apud Græcos æquipollẽtia quibusdam istorum sunt composita, ideo ad differentiam illorum, dicit hæc esse simplicia. Consequenter dicit autor, septem esse deriuatiua s. meus, tuus, suus, noster, vester, nostras, vestras. Sed quæritur, cur idẽ, nec inter primitiua, nec inter deriuatiua enumerat. Quod vel ideo facit, quia deriuationẽ accepit strictius more suo, vt nõ complectatur composita, vel fortasse quasi pro eodem pronomine reputauit simplex pronomen is, & idem, compositum abeo & demum, per apocopatum. Concludit ita que Priscianus esse pro nomina quod dicit propter quis, qualis, & quantus &c. quæ Donatus pronomina esse putauit, ipse autem nomina.

Cur Donatus quis, qualis, & quantus, putauit esse pronomina Priscianus autem nomina. *Cap.* CXXIII.

Donatus itaq; inspexit, quòd formas rerum sequuntur nomina. Omne etenim nomen ex communi qualitate datũ est rei, vel ex propria, vt hoc nomẽ, homo, datum est ab humanitate, hoc nomen Plato, a qualitate propria, quæ ficto nomine Platonitas appellari potest. Cognouit itaque, quòd, quis, cum interrogatiuum sit substantiæ, substantiam significat. Et quia qualitas siue communis, siue propria certificat rem, & determinat, quis, nusquam interrogatiuum est, confuse, & nihil determinando significat, concludit quòd, quis, non qualitatem, sed substantiam sine qualitate significat. Hoc autem inquit proprium est pronominis, ideoque quis, pronomen est. Preterea inquit, cum, quis, ponitur interrogatiue, omnia comprehẽdit nomina, quæ possunt ad ipsum responderi, & quodammodo pro eis ponitur. Cum enim quæritur, quis hoc fecit, idem est ac si quæratur, vtrum Socrates fecerit illud, vel quis alius. Et quoniam inquit proprium est pronominis pro nominibus poni, idcirco, quis, pronomen est, & hac sola de causa, non significationis ratione, putauit qualis, & quantus, & cætera huiusmodi, esse pronomina. Priscianus tamen rem altius inspexit, quamuis. n. quis, substantiam sine qualitate significet, quia tamen substantiam inquit infinite significat, non debet putari pronomẽ, cuius est finite substantiam significare. Præterea inquit, quamuis qualitas rem determinet, nihil tamen infinite significata certificat. Quis, vero sicut infinite substantiam, ita etiam infinite qualitatẽ significat. Quis. n. interrogatiue positum mittit nos ad quamlibet substantiam, qualibet communi qualitate, vel propria determinandam, propter quas nomen repertum est, significat, enim infinite substantiam & qualitatem, non ergo potest dici pronomen. Præterea licet, quis, comprehendat quodam modo nomina omnia, quæ ad eius interrogationem possunt responderi, pro nullo tamẽ proprio nomine potest poni, quod omne pronomen habet facere, ideoque, quis, non est pronomen. Quoniam vero qualis, & quantus, & cætera huiusmodi substantiam non significant, sed vel qualitatem generalem, vel quantitatem, vel aliud huiusmodi, ideo inquit non sunt pronomina. Nihil enim nisi substantiam pronomẽ significat. Subtilius inspexit Priscia. & quos ille secutus est, ideoque illi acquiescendum est. Vide ergo quòd quoniam pronomen suum habet proprium modum significandi, qui nulli alii conuenit.

Cur pronomen in tertia persona, plures habeat voces quàm in cæteris. *Cap.* CXXIIII.

Mouet vero postea quæstionem, cur prima, & secunda persona singula habeant pronomina, cum sex habeat vocum diuersitates tertia. Ad quod sciendum est, quòd in prima & secunda persona idem operatur demonstratio, quod vocum operaretur multitudo. Quoniam enim pronomina primæ, & secundæ personæ demonstratiuè semper significant, & rem vel præsentem, vel vt præsentem semper designant, adeo certa & definita est eorum demonstratio, vt diuersitate vocũ non egeant. Tertia vero persona non semper præsens est, vel demonstratiua. Sed quandoque designatur demonstratiuè, aliquando relatiuè, modo præsens, vt iste; modo absens, vt ille; modo prope posita; modò longe posita: propter has ergo sex proprietates tertiæ personæ distinguendas, repertæ sunt sex vocum diuersitates necessario in tertia, ne si vna vox præsentem significaret, & absentem, esset in pronomine confusio, quod certam omnino debet habere significationem. Quod autem in prima & secũda pronominum persona, adeo certa sit demõstratio, probat ex eo quòd demonstratio certa, & relatio causa est quare tria principalia pronomina nec discernant genera, nec consequenter declinentur, sed positiue, vt vna vox ab alia non inflectatur: nec enim, mei, genitiuus fit ab ego, nec, mihi, a genitiuo mei. Certa tamen demonstratio vel relatio facit vt in eadem terminatione trium sint generum, absque confusione. Quod enim in discernendis generibus faceret, vel articularium, vel diuersitas terminationum, hoc idem in ipsis operatur demõstratio. Sicut etiam, & illud supplet, quod consequẽs casuum operaretur inflexio. Cum enim dicimus. ego, vel, tu, ex certa, vel præsentis, vel eius ad quem sermo dirigitur, demõstratione, an ad masculinum genus vel ad fœmininum ex illa prolatione pronomen pertineat, cognoscitur. Ita quoque licet mei, non inflectatur ab eo, quoniam tamen personam eius qui loquitur demonstrat, genitiuus eius pronominis esse perpenditur. Et hoc idem de tui, & sui, dicendum est. Cætera autem tertiæ personæ pronomina, & vocis qualitate genera discernunt, & consequenter declinantur, vt ille, illa, illud, illius, illi. Et vide quòd illa tria pronomina ego, tu, & sui, dicuntur principalia, quoniam ad discretionem trium personarũ principaliter sunt reperta, cũ cætera tertiæ personæ pronomina propter diuersitates tertiarum magis reperta sint. Non autem necesse fuit, vt consequenter habeant principalia pronomina declinationem, quomodo nomina, quorum multitudo propter formarum ex quibus data sunt, diuersitas, tanta est, vt si positiuę, nec consequenter

quenter declinarentur infinitæ multitudinis essent,& ideo cõfusa,certa autem & definita demonstratio trium principalium pronominum , vel relatio , pauca admodũ exigebat esse pronomina,cum idem in ipsis demonstratio certa faciat, vel relatio,quod in nominibus vocum multitudo, vnde necessariũ nõ erat,vt cõsequenter haberent declinationẽ, immo potius,vt nõ haberent. Cum.n.pro nominibus propriis ponantur,quæ primę tum declinationis sunt,tũ secũdæ,iũ tertiæ, non magis vni eorum terminationi succedere debebant q̃ alij: vnde factum est vt necessario euitarent consequentiam terminationis. Q̃m vero propter diuersas tertiarũ proprietates, ne vlla incurreretur confusio cætera in diuersis vocibus reperta sunt pronomina , vt oĩno certa,& absq; cõfusione essent,& diuersis terminationibus discernnnt genera,& cõsequentẽ habuerũt declinationem.

De Pronominibus demonstratiuis,& relatiuis.

Cap. CXXV.

PRo nominũ alia sunt demonstratiua tantum,vt ego,& tu , alia tantum relatiua,vt sui. Alia demonstratiua simul,& relatiua , vt ille. Est autem demonstratiuũ quod repertum est ad demonstrandam rem quam significat ex sua prolatione,vt sit demonstratio pronominis rei, quam significat ex vi prolationis suæ oculis,vel intellectui certa præsentatio,Relatiuum vero quod repertum est ad significandum de quo præcesserit sermo,vel cogitatio:nam & ad illud de quo quis cogitat, facit sæpissime relationẽ,vt sit pronominũ relatio certa quędã,& quasi per recordationem repetita cognitio.Pronomina primæ,& secundæ personæ tantũ demonstratiua sunt,qm̃ prima & secunda persona sp vt præsens significatur.Pronominum vero tertiæ personæ alia dicit esse demonstratiua tãtum,vt hic, & iste, alia tantummodo relatiua,vt is,& sui, alia demonstratiua sĩl, & relatiua, vt ille,& ipse. Tunc aũt dicit ipse relatiuum esse,qm̃ per se.i.sine coniunctione pronominis primæ,& secundæ personæ ponitur,ita tñ vt cum tertia verbi persona coniungatur. Si.n.dicas,ego ipse scribo,vel tu ipse scribis,in his quidem oĩbus,ipse,primæ personę,vel secundæ est,& demonstratiue ponitur. Semper.n.ipse,alij pronomini coniunctum , recipit eius proprietatẽ. Põt tñ satis congrue dici,ꝙ ẽt ibi,ipse, & Sortes tertię sit personæ,sed per adiunctionem hẽt officiũ primæ,vel secundæ. Post hoc assignat drĩam inter demonstrationem , & relationẽ dicens,ꝙ nomina ex vi demonstrationis primam faciunt cognitionem,ex vi relationis secundã, Dicit ẽt demonstrationem interrogationi redditam,primã oñdere cognitionẽ cum rẽ ex interrogatione pateat dubiam , quæ demonstratiuo pronomine subiuncto certificatur. Illud quoq; adiungit,ꝙ quis ipse,referri possit ad iste,& ille,pronomina in prima cognitione posita,tñ econuerso fieri non põt,quia,ipse,pro se positum in tertia persona semper relatiuum est.Quod aũt sine interuẽtu pronominis alterius primis & secundis verborum personis adiungitur,vt ipse scribo,ipse scribis,quod nec nomina facere possent,nec ille,vel alia dictio tertiæ,puto ꝙ facit discretio.Adeo.n.discretiuum,est,vt propter discretionis expressionẽ hẽat adiungi per se verbo primæ & secundæ personæ , quomodo si ei additum esset,ego,vel tu,cum absq; dubio tertiæ est personę.

De Pronominibus deriuatiuis siue possessiuis.

Cap. CXXVI.

AGit deinde de pronominibus deriuatiuis dicens,hæc septẽ esse. Quorum vnum.i.meus,a genitiuo sing. mei, primæ personæ formatur,duo vero noster,& nostras,a genitiuo pluralĩ eiusdem personæ.s.nostrũ,vel nostri.Quartũ quoq; quod est tuus,formatur a genitiuo sing.secundæ personæ tui,corripit.n.pen.quod non faceret,si formaretur a nominatiuo,tu.A genitiuo rursus plurali secundæ personæ vestrũ, vel vestri, formantur duo vester,positiuũ,& vestras,quod gentile est,sicut ẽt nostras.Hæc aũt duo.i.nostràs,& vestràs,circũflexo accentu debẽt proferri in fine.Integris.n.eorũ nĩatis,& vestratis,vtebantur antiqui quæ nunc proferimus per syncopam. Hæc aũt est syncopatorum regula,& apocopatorum,ꝙ super quam vocalẽ erat accentus in integris,super eandem remanet,post apocopam,vel syncopam,si tñ vocalis illa remanserit, hoc aũt dico propter amasti,& similia quibus non remanet. Deniq; a genitiuo.tertiæ personæ sui deriuatur septimũ pronomen.i. suus, de quo dicit ꝙ intrinsecus cõe est vtriusq; numeri,nam oẽ poss.s. suũ possessorẽ significat intrinsecus, possessionẽ extrinsecus. Possessor dr̃ in arte Grammatica cuius aliquid dr̃ esse. Possessio aũt quod alicuius esse dr̃,siue domus,seruus, siue quicquid In quolibet aũt possessiuo,indeterminate possessio significatur Meus,ergo significat possessorem simul,& possessionem infinite.i.cuius aliquid. Cum.n.dico meus,significo mei , aliquid , sed quid non determino,nisi vel equus,vel aliquid aliud adiecero.Itaq; possessiuum significat possessorem intrinsecus.i. ex se s.ex prolatione sua,sine vllo extrinsecus adiecto determinare significat cuius,possessionem vero significat extrinsecus.i.secundũ , ꝙ aliquid extra sibi exigit adiungi ad determinandũ , quid alicuius dicatur esse,vel sit.Patet ergo,qm̃ suus,ſm quod possessorem significat,resoluitur in genitiuũ primitiui,hoc est sui,qui iã singularis est numeri,q̃ pluralis,& ita cõe est,vtriusque numeri.i.tã ad singularẽ q̃ ad pluralẽ numerũ põt referri vt suus illius,suus illorũ, quã tñ constructionem quidã asserũt non valere,nisi suus poneretur pro propriis. Nos aũt Prisciano consentientes,congruam dicimus constructionem suus seruus Platonis,vel istorũ ministrat mihi,ita vt suus,ad genitiuũ, vel singularem vel pluralem relatiue dicatur.Et dicimus,quòd meus,possessiuum primæ est personæ,eo ꝙ primam significat pro possessore,nec tñ meus,est dictio primæ personæ, sed tñmodo tertiæ,qm̃ cũ tertijs personis semper construitur ex se.Similiter mouet deinde quæstionem,cum cætera pronomina possessiua deriuentur tam a singulari numero q̃ a plurali, cur aliqua gentilia pronomina non deriuant a pronominibus singularis numeri,videlicet vt essent pronomina meas,& tuas,quõ nostras,& vestras.Ad quod equipollenter respondet,ꝙ a singulari non poterant dici,significatione gentilium pronominum repugnante, quia scilicet patria , vel gens vnius esse non potest,sed multorum possessio .

De differentijs inter nomina deriuatiua,& primitiua.

Cap. CXXVII.

IGitur in eis quæ prædicta sunt assignauit autor differentiã inter deriuatiua pronomina,& primitiua secundum significationem , quia videlicet deriuatiua significant duas personas possessoris,& possessionis, quod non primitiua . Assignat rursus & aliam,vt a quibusdam vr̃,ſm constructionem,ꝙ possessiua indigeat adiunctione nominum ad perfectam faciendam constructionem,primitiua vero non semper. Si. n. dicam,ego scripsi,non est subintelligendum Sortes,nec apponendum ad perfectionẽ,nisi ad absentẽ loquẽdo dicatur,ego Sortes scripsi, & hoc est quare,ait non semper. Si.n.aliquis hoc scriptum videret.s.ego scripsi,non addito proprio noĩe , nihil certum per illud pronomen comprehenderet , vnde cum ad absentem loquimur , indiget hmõi pronomen adiunctione nominis, vel oportet vt præmittantur propria nomina,vt Cicero Bruto salutem. Deinde possunt poni pronomina. Vel non semper.i.nõ oĩa dixi propter relatiua. Aliam deinde differentiam assignat. s.quòd hic, & hæc,& hoc non adduntur primitiuis pronominibus in declinatione,ad discernenda genera,& casus, & numeros quõ nominibus. Illã.n.discretionẽ,& casuum,& numerorum, quã facerent articularia,complet primitiuorum pronominum demonstratio,vel certa eorum relatio , sed possessiuis solent proponi , hoc tñ nisi propter nomina sequentia , vt hic meus seruus. Obijcitur tñ ꝙ in constructione possit dici hic ipse,cũ dicat Priscianus in libro constructionũ,ꝙ ipse apponitur oĩ pronomini,excepto sui. Propterea dicunt pleriq; ꝙ non intẽdit autor hic differẽtiam inter possessiua,& primitiua assignare , sed quandam proprietatem demonstratiuorũ pronominũ ponere.s.ꝙ articularia non possint eis proponi,nec ẽt in constructione. Qm̃ ergo pronomina primitiua finita sunt,articuli vero infiniti, hęc maxima causa est quare sibi nõ pñt adiungi. Cũ ergo hanc assignare differentiã contendat , præmittit , ꝙ apud Græcos articuli nunquam præponuntur pronominibus demonstratiue positis , vt inde competentius descendat ad articularia pronomina , quæ loco articulorum in declinatione funguntur .

De articulis,& articularibus,pronominibus.

Cap. CXXVIII.

ARticulus ergo apud Græcos pars orationis est,quę secundã notitiã suppositorũ demonstrat.i.quæ consignificat de quo præcesserit sermo vel cognitio Nihil.n.significat,si solam consignificat relationẽ. Semper.n.in constructione relatiue ponitur. Articulus aũt sumitur a verbo articulare,quod idem est quod copulare. Dicunt ẽt plures , quia dicuntur minimi artus in compositione corporis, ideo per similitudinẽ quandã apud Græcos dr̃ quædã pars orationis articulus , quia minima est oĩum aliarũ partiũ,vel quoniã pauci sunt apud Græcos articuli,vel quia monosyllabi sunt,vel ex paucis literis constant. O, namq; & os,sunt articuli,vel quia ad articulos oẽs nerui conueniunt in corpore,& coniunguntur . Cum aũt articulus omnis sit relatiuus ,quidam tñ articuli ex officio quodam dicuntur præpositiui, eo s. quod in declinatione præponuntur nominibus ad discernenda genera & casus,sicut hic , & hæc , & hoc apud nos, nec ibi significant relationem,sed solam generum, & casuum discretionem, licet idem articuli in constructionibus relatiue ponuntur. Subiunctiui vero dicuntur apud Græcos

articuli ,

articuli,quibus semper relatiue vtuntur.Et,o,quidem præposi tiuus est articulus.Os,vero subiunctiuus.Vel certe ideo,quidẽ articuli præpositiui dicuntur,quia licet oĩs articulus, eo ꝙ relatiuus est,in constructione semper subiunctiue ponitur, tamẽ quidam articulus est,qui primam facit relationem,& secundã cognitionem,vt,o,Alius vero est,qui facit secundam relationẽ & tertiam cognitionẽ.Sicut.n.apud nos dr̃. Virgilius scripsit Bucolica,is Georgica,idẽ Eneida.Et,is,facit primã relationẽ, idẽ,secundã.Ita quoq; & Græcus diceret. Virg. scripsit Bucolica,o Virgilius Georgica,os Virg.Æneida,ita vt,o, primam relationẽ faceret,os vero secundã.Est igit̃ o,ꝑpositiuus articulus nec tñ est præpositiua dictio.imo subiunctiua,qm̃ refert. Sed dr̃ præpositiuus articulus respectu alterius articuli,qui postponitur.Quoniã vero hic,& hæc & hoc præponuntur in declinatione ad discernenda genera & casus,sicut quidã articuli apud Græcos,inde videntur esse articuli,sed nõ sunt,quia demõstratiue construuntur,& nunquam relatiue. Et ẽt in cõstructione posita substantiam significant, non ergo sunt articuli, sed pronomina. Sed qm̃ in declinatione vicem articulorũ obtinent, inde articularia pronomina dicuntur.Quod ẽt articulus facile posset videri,qm̃ idẽ valet,quod olitos apud Græcos. Quod compositum est ex o,præpositiuo articulo,& litos pronomine, & præsertim cum relatiue ponatur,sicut & ipse articulus. Sed quoniã non solum pro articulo ponitur,sed pro composito ex articulo & pronomine,tum ẽt quia substantiam significat, idcirco nõ est articulus.Idem quoq; valet quantũ ostis, quod est compositum,ex nomine infinito tis,& os,subiunctiuo articulo.Vnde ex interpretatione videtur idem articulus esse præsertim cum ponatur relatiue, sed non est pari, ratione prædicta.

De Pronominibus,in quibus deficit vocatiuus,& in quibus non. Cap. CXXIX.

Nvllũ pronomen hẽt vm̃ casũ,nisi primitiuũ secũdę psonę,vt,o tu,& ovos.Et possessiuũ primę,vt,o,mi fili,o mea vxor,o meum mancipiũ.Ego itaq;,habere non potuit,eo ꝙ primã sp discernat personã , cum oĩs vocatiuus sit secundæ personæ.Relatiua quoq; pronomina,vt sui,ideo non pñt,qm̃ relatio secũdã semper faciat cognitionẽ, sed vocatiuus primã. Demonstratiua vero tertiæ nõ,quia tertiã sp discrete designãt personam,nullus vero vocatiuus tertiæ personę.Nullũ aũt possessiuum fm̃ ꝙ possessorẽ significat, habere põt vocatiuũ, sem per.n. significat possessorẽ eo mõ,quo per genitiuũ primitiui significatur.Genitiuus.n.significat rẽ,vt eius est aliquid,vocatiuus vero,vt ad eam dirigitur sermo, non ergo possessiuũ poterit vocatiuum habere, nisi respectu possessionis quam significat.ad eam.n.dirigitur sermo per vocatiuũ possessiuum , vt,o, mi fili?Cum ergo secunda persona non possit possidere secundam,possessio secundæ, vel erit prima persona,vel tertia,sed vocatiuus nec primæ,nec tertiæ põt esse.Possessiuũ ergo secundæ, respectu possessionis,non põt vocatiuum habere, sed constat, ꝙ nec respectu possessoris.Suus vero qm̃ relatiue, sp ponitur , idenque in secunda cognitione, ideo quoque non potuit hr̃e. Dr̃ tñ in libro co nstructionũ, ꝙ rationabiliter posset dici ,o, sue Euander fili,nisi vsus deficeret,si volunt hoc esse dictum secundum,ꝙ suus,accipitur pro proprius,non fm̃ ꝙ relatiue ponitur.Quæstionẽ vero interserit.s. cur tertia persona possideat tertiam,cũ nec prima primã,nec secunda secundã, quod inde prouenit , qm̃ cum vno semper modo designetur prima persona.i.demonstratiue,& præsentialiter.similiter,& secunda.Ideo dr̃ vna persona tantum esse prima,& vna tantum secunda. Vnde nec prima poterat possidere primã, nisi seipsam possideret, nec secunda secundã.Tertia vero,diuersis modis significatur , vt prædictum est. Vnde & diuersæ dicuntur esse tertiæ personæ.ideoque potest vna tertia,& aliam tertiã possidere, vt iste est illius seruus.Quod aũt ait figuratiue posse dici meus sum, & tuus es,& non aliter,põt ita intelligi,vt noteiur ibi figura in locutione,quia alium sensum significat,q̃ ad quem fuit instituta.Meus sum.n.nihil aliud est nisi,ꝙ meæ sum ptãtis.i.liber eũ tñ institutum sit,meus,vt possessorem significet & possessionẽ. In constructione quoque ibidem est figura,quia non est ibi in transitione inter personã possessionis,& verbi,licet satis impropie notatur ibi possessio. Vide ergo qñ meus per se ponitur,quid significet,qñ vero adiungitur nemini,vt meus amicus sum,tunc habet sensum reciprocum.s.ego amo me . Illud quoque videndum est,quòd ait tertiam.s. non posse transire ad primam , vt secundam,nisi figuratiue, vt tuus illius sum , vel suus illius es filius,sed ad aliam tertiam personam potest , s.non figura transire,vt suus est illius iste. Illud quoque addit quòd sui, semper refertur ad tertiam personam , siue ponatur pro composito pronomine tertię personæ, quod apud Græcos reciprocum est,siue pro simplici,quod transitiue ponitur apud eos,& retransitiuẽ. Reciprocẽ quidẽ ponit̃, vt Socrates misceretur sui.Retransitiuẽ,vt Socrates rogat me,vt ego miserear sui.

De secundo Pronominis accidente,quod est persona C CXXX.

POst speciẽ tractat de persona.Videtur ergo plerisque,duobus modis accipi persona hac in arte.Vno.s.modo secundum rem,altero secundum vocem.Vt persona secundum rem dicatur suppositum loquens de se,vel ad quod quis loquitur de ipso,vel de quo. Vel est forma vocis repræsentãs loquẽ tem de se,vel ad quem loquitur quis de ipso, vel de quo.Quãuis aũt vnumquodque suppositum loquens de se,prima sit persona,quoniam tñ ex eo dicitur prima qñ loquitur de se. Loqui vero de se vnum quid,est,omni supposito huiusmodi commune,ideo non nisi vnam primam dicimus esse. Eadem quoque ratione,non nisi vnam secundam,sed quoniã diuersis modis tertia designatur,vt supradictũ est, diuersæ tertiæ dicuntur esse.Bene aũt hoc nomen, persona , ab histrionibus ad artem grammaticam transsumptum est.Dici nanque vr̃ persona,quoniam modis diuersis quodammodo sonat i. vel quia loquitur de se &c.Et fortasse prius est natura loqui de se,deinde ad aliũ de ipso,postea vero de alio.Accidit aũt persona pronomini, vt si de supposito loquamur,sit eius significatio secundaria.Nam ego,sic significat suppositum,ꝙ secundario significat proprietatem loquendi de se,hoc idem de cæteris intellige.Persona vero secundum vocem,cõis est vocũ proprietas . Obiecit postea contra descriptionẽ primæ personæ, quã posuerat , quia non videbatur ei in plurali numero conuenire.Cum.n.dicit, quis legimus, non solum de se pronunciat, sed de alio, vel de aliis secum,nam idem est acsi,diceret,Ego,& tu,& ille,vel illi , vel ego,& tu,& ille legimus. Vide tamen ꝙ illud pronomen plurale principaliter designat illum qui profert,adiungendo alios ei. Est ergo cõceptio personarum cum aliqua persona per verbum eiusdem personæ, aliam,vel alias sibi adiungit personas in eodem actu vel passione,vt ego,& tu legimus,vel ego,& tu docemur.Concipit aũt prima,secundam,& tertiam , secunda vero primam non concipit,sed solummodo tertiam.Sed quæritur cum dicitur,ego & tu legimus,cum quo verbo construatur,ego. Ad quod dicimus, ꝙ cum verbo plurali legimus : nec est vitium,sed figura,habet enim hæc diuersorum numerorum coniunctio rationem,quoniam. s. prima aliam sibi personam in actu illius verbi sibi consociat.

De tertio eiusdem accidente.i.de genere. Cap. CXXXI.

POst hoc incipit tractare de genere , de quo eadem quæ in tractato nominis dicta sunt,pronomini rursus conueniũt. Dicit itaque,ꝙ omnia pronomina mobilia sunt,& tamen subintelligendum est voce vel significatione, propter nostras, & vestras,quæ sola significatione (quæ cõis est rebus diuersorũ generum) sunt mobilia,non ẽt voce.Oĩa,inquam,exceptis tribus, ego, & tu,& sui. In primis duobus quoque demonstratio sola facit discretionem generum , in tertio aũt certa relatio , cum non solum relatio fuit causa quare sui,cõe sit trium generum , verũetiã similitudo terminationis cum obliquis casibus pronominum primæ & secundæ personæ.s.in i,& in e,quæ cũ cões sint trium generum,rõne quoq; similitudinis factum est , vt in eadem voce cõe sit trium generum,quod de pronomine, is (licet relatiuum sit) dici non põt. Tria ergo primitiua pronomina,ego,& tu,& sui,fixa sunt,& non mouentur per genera,sed oĩa alia mobilia sunt.Vide ergo ꝙ mobilitas nominum est,quæ reperta est circa nomina,& hñt ẽt eam possessiua pronoĩa ab ipsis nominibus,vt meus,a,um.Mobilitas quoq; pronominum est illa,quæ reperta est circa pronomina, vt ille,la,lud,sed quoq; habent eam nomina quædã ab ipsis pronominibus,vt aliud,lia,liud.Illud quoque addit,ꝙoĩa pronomina triũ sunt generũ,vel in terminatione,vel in diuersis. Quoniã ad hoc reperta sunt,vt pro proprijs nominibus ponãtur, quæ partim sunt masculini generis,partim fœminini,partim neutri. Quæritur tamen cur pronomen primæ & secundæ personæ habet neutrum genus,cum pronomen primæ personæ semper designat loquentem de se, nunquam aũt loquitur de se nisi mas vel fœmina. Huius solutio est, ꝙ in maribus inueniuntur , & quædã nomina neutri generis,vt hoc Basion,& in fœminis similiter,vt hoc Glicerium. Sunt autem hęc neutra sola terminationis ratione,secundum significationem nanque sunt fœminina.Est iterum alia solutio,ꝙ res quæ nullius est sexus,potest per figuram illam quæ dicitur prosopopeya.i.confirmatio,introduci de se loquens, vel vt ad ipsam fiat locutio. Illud quoque addit,quòd deriuatiua pronomina , quæ cõia sunt trium generum,sunt intrinsecus.i.secũdum possessorem, quem ex se & ex vi suę prolationis significant posita.Et vir enim, & mulier,& mancipium potest dicere,seruus meus.i.seruus mei.Eadem vero possessiua discernunt genera extrinsecus,id est secũdum

dum poſſeſſionem, quam ſignificant, & ſecundum quam aliquid extra ſibi adiungi exigunt ad ipſius determinationem. Fit aût illa diſcretio generum per terminationū diuerſitatem, vt meus, a, um. Antiqui aût dicebant intrinſecus.i.per primam ſyllabam, extrinſecus.i.per vltimam. Item poſſeſſiua pronomina, quantum ad poſſeſſorem pertinent, loco proprij nominis accipiuntur, quantum ad poſſeſſionem pertinet, appellatiua ſunt & communia, quamuis.n. qñq; propria ſibi adiungantur nomina, vt meus Socrates, magis tamen ſm vim poſſeſſionis aſſiſtût ſibi appellatiua. Ponit deinde drias inter poſſeſſiua pronomina, & nomina. Quarum prima eſt, ꝙ poſſeſſiuum pronomen quemlibet poteſt poſſeſſorem deſignare. Poſſeſſiua vero nomina oī poſſeſſori ſunt communia. Hectoreus.n. nullum ſignificat pro poſſeſſore, niſi Hectorem. Quod poſſeſſiua nomina tertiam perſonam ſemper pro poſſeſſore ſignificant; poſſeſſiua vero pronomina quandoque primam, quandoq; ſecundam, quandoque tertiam.

De quarto accidente, quod eſt Figura.

Cap. CXXXII.

POſt hoc agit de Figura, de qua etiam in tractatu nominis ſufficienter dictum eſt. Itaque dicit quòd oē pronomen ſimplex eſt, aut compoſitum. Nullum.n. decompoſitum inuenitur pronomen. Addit quoque quòd tria pronomina per nominatiuos caſus componuntur, ſ. iſte, hic, is. Quædam alia componuntur per obliquos, vt eccum.i.ecce, eum, ellum.i.ecce illum. Componuntur aût tria prędicta ſic, vt quædam eorum ponâtur vnû ſimul cum alio, vt iſtic, ab iſte, & hæc, & iſtæc ab iſte, & hoc, iſtoc ab iſtud & hoc, pro vno enim pronomine reputamus, iſte ſta, ſtud. Is vero componitur cum demum per apocopam um, eum dicitur idem, quod cum maſculinum eſt producit i, penul. cum neutrum corripit eandem i, & eſt, idem, quaſi iterum is. Et ſciendum quòd is, propriè primam facit relationem, idem vero ſecundam, vt Virgilius ſcripſit Bucolica, is Georgica, idem Eneida. Illud etiam addit quòd idem in neutro componitur per geminationem, ſ. identidem, & deficit in obliquis caſibus, cum vero ſit pronomen ponitur frequenter pro aduerbio, ſimiliter, vel ſępe. Illud quoque adiungit, quòd idem tam maſculinum q̃ neutrum, in nominatiuo ſingulari ex duobus corruptis cōponit̃, ſimiliter accuſatiuus maſculini, & fœminini, dr̃.n. eundē & eandem, non per, m, ſed potius per n. In cæteris.n. compoſitis ēt ſolet, m, mutari in n, d, ſequente, vt quēdam quã dam. Dicunt aût pleriq; ꝙ quidam, compoſitum eſt, ex qui, & damno. Qui enim dicit quidam, quodammodo damnat vniuerſitatem, eo quòd deſignat particularitatē. Alii dicunt quòd cōponitur, ex qui, & demum, quod melius eſt. Magis tñ videtur poſſe ſyllabica adiectio, niſi ꝙ Priſcianus videtur ponere illud pro compoſito. Illud vero addit, ꝙ idem tam maſculinum quàm neutrū, oēs alios caſus præter nominatiuū ſingularē, & accuſatiuū habet cōpoſitos ex integro, & corrupto, vt eiuſdē. Vnde ēt compoſito plurali inuenitur eidem & eiſdem, vel ijdē ijſdem. Ita tñ vt cum ſcribantur duo, i, vnum tantū pronuncietur. Iterum adiungit, ꝙ hic componitur, & iſte, per eos caſus tantum, qui deſinunt in c. abſque datiuo huic, quod non cōponitur, licet deſinat in c. Et puto quòd ideo non componitur, quia huic non habet.e propric, ſed cauſa euphoniæ. Quidam tñ dicunt iſtic, & huiuſmodi alia non fieri per compoſitionem ſed methaplaſmum finis, i.per tranſmutationem.

De ſyllabicis adiectionibus pronominum.

Cap. CXXXIII.

ILlud quoq; adiungit, ꝙ egomet, & alia hmōi, de quibus poſſet videri, ꝙ ſint compoſita non ſunt, ſed potius eſt paragoge, vel epictaſis.i. porrectio, vel ſyllabica adiectio. Et vide ꝙ oībus caſibus primæ, & ſecūdæ pſonæ adijcitur, met, ſyllaba, niſi tantum genitiuo plurali & nominatiuo tu, ne ſi dicatur, tumet, videatur eſſe tertia perſona verbi tumeo. Ideoq; adijcitur ei, te, ſyllaba breuis, vel temet, vel tute, vel tutemet. Hoc ēt addit ꝙ ablatiui poſſeſſiuorū pronominū aſſumunt per adiectionē ſyllabicā apte, & hoc tm̄ in fęminino genere, vt meapte, noſtrapte, veſtrapte. Adiungit iterū ꝙ prædictæ adiectiones ſyllabicæ non ſine cauſa adijciuntur pronominibus, ſed cauſa diſcretionis plerūque, vt egomet feci.i.ego, & non alius: plerūq; aût cauſa maioris ſignificationis, vel expreſſionis, vt egomet feci.i.qui tantæ ſum dignitatis. Illud quoque, ꝙ, ce, additur articularibus pronominibus, vt hicce, huiuſce, & ſimilia. Apud Terentium inuenitur quoque hoccine, quod vr̃ compoſitum ex hocce, & ne, ſed, e, mutatur in i, breuem in cōpoſitione. Sūt tñ qui dicunt, ꝙ totum hoc, id eſt cine, additur ei pronomini, quod eſt hoc, vt non tantum ce, adijciatur ei, ſed ēt cine. Illud quoque addit, ꝙ nominatiuo plurali, ſm antiquos, additur ce, ſed interponitur ſ, cauſa euphoniæ, vt ſ. dicatur, hiſce. Addit ēt ce, aduerbio illic, vt dicatur illice, & tunc eſt accentus ſuper penul. vnde facta eſt quaſi apocopa vltimæ ſyllabæ, remanet illic accentus in fine ſm regulā apocopatorum. Quod aût egomet & hmōi alia, non ſunt compoſita; probat ex eo quidem. Oē quod componitur ēt ex corruptis, in duas intelligibiles partes diuiditur, ſed met, & pte, & hmōi alia nihil per ſe dant intelligere, quare ex his nulla eſt compoſitio. Illud quoque inuit, ꝙ ecce aduerbium ex vi demōſtrationis importat, & implicat verba quibus vtimur in demonſtrationibus. ſ. aſpice, cerne, & conſimilia quæ oīa accuſatiuum caſum exigunt. Ideoque veriſimile eſt, ꝙ qñ illud aduerbium in conſtructione eſt ſine verbo, dēt poni cum accuſatiuo caſu, vt ecce illum.i.ecce vide illum, quando tñ ponitur in conſtructione cū alio verbo, vt, hic ecce rex venit, tūc non oportet ei accuſatiuum adiungi, ſed nominatiuū, quod qñq; fit per defectum, vt ecce homo, & ſubintelligitur venit, vel aliquid aliud huiuſmodi.

De pronominibus quibus per anaſtrophen hęc prapoſitio, cum, praponitur. Cap. CXXXIIII.

DE mecū, tecum, & cæteris hmōi dicit, ꝙ duæ partes, ſunt.i. præpoſitio prolata cum ablatiuo pronominis per anaſtrophen.i.per recti ordinis conuerſionem. Nam ſi diceretur cum nobis, turpis & obſcena prolatio eſſet. Ideo facta eſt anaſtrophe, vt dicatur nobiſcum. Et quia hac ratione fiebat in vno, & in oībus alijs, nihil.n. inquit mirum, cum multas alias cōes habent proprietates. ſ. ꝙ pro genitiuis ipſorū ponuntur cū verbis impérſonalibus, intereſt, & refert, ablatiui poſſeſſiuorū. Cū.n. dicatur intereſt imperatoris, vel refert.i.ad vtilitatem eius eſt, vel ad ipſum pertinet. Dr̃ tñ per ablatiuum non per genitiuū intereſt, vel refert mea, ne ſi dicatur intereſt mea, fiat dubitatio, an primitiui genitiuus, an poſſeſſiui. Idē quoq; de cæteris intelligendum eſt. Improbat deinde ſnīam Donati qui putabat, mecum, vel cætera aduerbia compoſita eſſe. Poſt hoc agit de numero. Quid aût ſit numerus, & cætera quæ ad numerum pertinent, ex tractatu nominis requires. Illud quoq; addit, ꝙ nulla monoſyllaba præpoſitio patitur anaſtrophen, niſi, cum. Ideoque fungitur fortaſſe vi encletica.i. inclinatiua, hoc eſt inclinat accentum præcedentis ſyllabæ ſuper ſe, cum dicitur nobiſcum, & ſimilia, ſuper vltimam nanque ſyllabam pronominis eſt accentus.

De Caſu pronominis. Cap. CXXXV.

DE caſu aût pronominis tractat ad vltimū dicens quidem primitiua pronomina primæ & tertiæ perſonæ non poſſunt hr̃e plus quinq; caſibus, quia ſ. carent vocatiuo, rōne ſupradicta. Sed primitiuum ſecundæ perſonæ ſex habet caſus. Non tñ ſex diuerſas terminationes. Dicit.n. poſtea, ꝙ nulla pronomina inueniuntur hexaptota. Addit quoque, ꝙ poſſeſſiuū primæ perſonæ hēt vocatiuū, vt meus, o mi. & noſter, o noſter. Et vide ꝙ quia meus, primam ſignificat pro poſſeſſore perſonam, cū vocatiuus primæ non poſſet eſſe perſonæ. Ideo vocatiuū reſpectu poſſeſſoris hr̃e non potuit, pręſertim, quia ſm ꝙ ſignificat, reuoluitur ſp in genitiuū primitiui, & non in alium caſum, vt meus filius i. filius mei. Reſpectu ergo poſſeſſionis ſolius vocatiuum habuit, ad quam ſermo dirigitur. Noſtrás quoque in eadē voce, & nominatiui caſus eſt, & vocatiui. Alia vero poſſeſſiua pronomina carent vocatiuo. Cū tuus, ſecundā perſonā pro poſſeſſore ſignificet, vocatiuus aût ſp ad ſecundā dirigatur pſonā, nec ſit niſi vna ſecunda. Iccirco ſi diceretur tue, eādem perſonā pro poſſeſſore ſignificaret, & poſſeſſionē. Itaq; vnū & idē ſeipſum poſſideret, ꝙ nequit eſſe. Suus aût q̃uis vim hr̃e poſſet, deficit tñ in vſu. Addit iterū, ꝙ pronominū alia sūt monoptota.i. vnius caſus, vt iſtuc, eccū. Alia triptota &c., & eſt triptotū vt ſui. Tetraptotum vt tuus. Pentaptotū vt ille. Nullū aût inuenitur hexaptotū, nec pronomen, nec nomen, exceptis tribus nominibus quæ terminant in us, & genitiuum in ius, vnus, ſolus, & totus. Inueniuntur.n. apud antiquos vocatiui eorum, o vne, o ſole, o, tote. Vllus.n. inquit, & nullus, & alius, vocatiuos habere non poſſunt, cum abnegent præſentiū demonſtrationē, vocatiuus vero rē ſignificat ſp pñtem, vel quaſi pñtē.

De quatuor declinationibus pronominis,

Cap. CXXXVI.

ADdit quoq; declinationes pronominū eſſe quatuor. Et eſt prima conſimilis variatio genitiuorū, cæterorūq; caſuum in tribus perſonis principaliū pronoīum, vt mei, tui ſui mihi tibi, ſibi, me, te, ſe. Et dr̃ prima quia tres perſonæ principaliū pronoīum continentur in ea. Secundū vero modū dicit eſſe cuius genitiuus ſingularis terminatur in iu, vt ille, illius: iſte iſtius. Et dr̃ ſecunda, quia quæcunque pronomina ſunt eius declinationis, ſunt primitiua, cū oīa ſequentiū declinationū ſunt deriuatiua. Tertiā dicit eorū eſſe, quæ mobiliter declinantur, vt meus, um, mei, meę, mei. Quæ quia deriuatiua ſunt, inte

post primitiua in tertia declinatione ponuntur. Quarta est cuius genitiuus singularis terminatur in tis, vt nostràs nostratis, vestràs vestratis, quæ quia deriuantur a deriuatiuis, iure declinatio eorū quarta ponitur, & vltima. Itē declinatio alia nominalis est, alia pronominalis. Et est nōialis quæ in noībus, & circa ipsa primo reperta est, vt albus, ba, bū, similiter Arpinas Arpinatis, vtraq; tñ quarū translata est ad pronoīa. Dicimus.n. meus, a, um, & nostràs, atis. Itaq; secunda declinatio noīum, est tertia pronominū. Tertia quoq; noīum, quarta est pronominū. Cum ergo quæratur cuius declinationis est, meus, oportebit vt rñdeatur tertiæ pronoīum, vt per hanc determinationē oīs dubitatio remoueatur. Similiter ad, cuius declinationis est nostràs, rñdendū est quartæ pronominū. Pronominalis rursus declinatio est, quæ in pronominibus primo, & circa ipsa reperta est, vt illa cuius genitiuus terminatur in ius, quę tñ ēt trāslata est ad q̄dam noīa, vt vnus, na, num, vnius, & similia. Vnde quidā, vt Donatus putauerunt hęc esse pronomina. Si ergo quæratur cuius declinationis est vnus, respōdetur secundæ pronominum.

De vnaquaq; earum sigillatim. Cap. CXXXVII.

DE pronoībus primæ declinationis, vide q̄ qui giūs apud Græcos terminatur in oys, apud nos terminatur in is, vt illi dicunt Demostenoys, & nos Demostenis, & qui apud Græcos in oy, apud nos terminatur in i. Illi.n. dicūt Priamoy & nos Priami. Sicut ergo illi dicūt emoy, vel emoys; ita & nos dicimus mei, vel mis, tui, vel tis. Similiter quoq; dicere debuimus sui, vel sis; sed ne videatur verbū esse, tacetur a nobis. Et vide q̄ mei, & tui, & sui, sunt tā primitiuorū genitiui, q̄ possessiuorū. Hoc aūt īterest, q̄ q̄dā genitiui primitiuorū cū dictione cuiuslibet generis, vel casus vel numeri, recte pōt construi, vt mei ager, & mei agrū, & mei agros. Genitiui aūt possessiuorū eadem genera, & casus & numeros sibi exigunt adiungi. Itaq; qñ sint genitiui primitiuorū, qñ possessiuorū, constructionis rōne discernitur. Post hæc sui, non pōt hrē nominatiuum, quia Græci in tribus personis, & simplicia habēt pronomina, & cōposita. Simplicibus vero vtuntur, & in constructionibus intransitiuis per nominatiuos, & in simplici transitiua per obliquos, vel ēt in retransitiua; Compositis vero vtuntur in reciproca constructione, ad designandā rē, vt rā transit actus, qđ nō pōt fieri nisi per casum obliquū. Vtuntur ēt compositis, vbi possessor agit in suā possessionē, vt Socrates videt seruū sui. Hic Gręcus non poneret genitiuū simplicis, sed cōpositū tm̄modo, nec ibi iterū posset vti nominatiuo. Qm̄ ergo, sui sic repertum est apud nos vt ꝓprie vl cōpositi Gręci hēat, necessario nō habuit apud nos nūm. Ponitur tñ ēt retrāsitiue, sed impropriè, & hoc ēt tm̄ in obliquo. Illud ēt adiungit, q̄ ntūs per se, i. sine obliquo nō facit transitionē, & qm̄ cui verbo adiungitur ntūs, eidē nō pōt obliquus illius addi sine transitione, vel reciprocatione. De secunda declinatione dicimus, q̄ a giō terminante in ius, fit datiuus ablata us, vt sit minor vna syllaba q̄ genitiuus, vnde huius ablata us, facit datiuū hui, manente i, naturaliter consonante, licet vocaliter proferatur, & addatur ei c, ad differentiā, hui, interiectionis. Verū post datiuum cui, licet i, sit sic consonans, quę tñ vocaliter proferunt, non pōt poni in metro dictio incipiens a vocali nisi fiat sinalimpha. Addit quoq; q̄ octo noīa sequuntur declinationem pronominū terminantiū genitiuū in ius, vnus, vnius: solus, solius &c. Illud quoq; addit, q̄ quidam protulerūt, huic, dissyllabice, vt ibi. Fallus huic pennas &c. Cuj quoq; posuit Terentianus sic. De tertia declinatione dicimus, q̄ cum meus deberet regulariter facere vocatiuū, o, Mee, duas e, breues vertit in i, longam, causa inquit euphoniæ, vt dicatur in vocatiuo, o, mi. Quidā aūt putauerunt q̄ mi, esset genitiuus vel datiuus primitiui, prolatus per sincopā. Quod ideo auctor improbat q̄, mi, cū ponitur vocatiue, aūt q̄ adiungitur fęminino, vel neutro, quod nō posset fieri si esset genitiuus, vel datiuus primitiui. De quarta declinatione quoq; idē prorsus dicimus, quod supra, nisi q̄ nostràs, & vestràs circumflexum accentum habent super vltimam syllabam, propter regulam apocopatorum, nostratis enim & vestratis solebant esse integra.

De quibusdam vocabulis, quæ putata sunt esse pronomina, cum non sint. Cap. CXXXVIII.

POst hoc aūt, quia quidā putauerunt, o, esse vocatiuum pronominis. Alij vero articulum. Remouet vtrunque, Et prius q̄ non est vocatiuus, quia nec est a nominatiuo, deinde, quòd articulus. Nam, o, ponitur semper demonstratiue. Articulus vero relatiue. Quamuis enim idem interpretatur, olitòs, quod est compositum ex o, præpositiuo articulo, & pronomine litòs, tamen non est articulus, cum nec etiam ex articulo, sit compositum, sed ex pronomine is, & aduerbio demum. Quinque quod interpretatur hosti, quod est compositum ex os, subiunctiuo articulo, & nomine infinito, tis, tamen simplex est, nec compositum ex articulo, vt hostis, nec articulus est. Dicit quidem multa sunt apud nos simplicia, quæ apud Græcos sunt composita, vt sanctus simplex est, quod dicitur agyos, a Græcis compositum, ex a quod est sine, & ge, quod est terra. Et econuerso, moytos, apud Græcos simplex est, quod apud nos dicitur ineptus, & est compositum ex, in, & aptus. Est aūt, o, aduerbium vocandi, sicut heu, respondendi: est etiam aduerbiū optādi, & est ēt interiectio. Quando igitur est aduerbium vocandi, præponitur vocatiuo casui, & non alij. Quod aūt ait interrogatiua vt quis: & infinita vt aliquis: & abnegatiua vt nullus: & distributiua, vt vterque, & relatiua, vt qualis, vocatiuis carere. Rō inquit est, quia hæc omnia carent demonstratione, sine qua vocatiuus non potest esse. Distributiua quoq; ad diuersas videtur pertinere personas. Qui enim dicit, vterq; vestrum faciat hoc, idem est, ac si dicat, tu & ille, cum vocatiuus ad solam secundā pertineat, ergo quoniā, oīs, distributiuum est, impropriè dr vos oēs, & huiusmodi. Item quidā putauerunt, quis, esse pronomen vt Donatus, tū quia declinatur ad modum quorundam pronominum, quis, cuius, sicut ille, illius, tum quia ponitur pro quolibet nomine nobis ignoto. Ignorato enim nomine, quærimus quis, tū & quia substantiā sine certa qualitate significat. Respōdet itaque ad singula. Et primo quidem ostendit, quòd multa quoque alia nomina modo pronominum declinantur, quæ cum omnia, vel certum numerum significent, vt vnus, solus, vter, alter, alius, vel significent quantitatem, vt totus, quantus & tantus, pronomina vero solam substantiam, quomodo propter declinationem dicentur pronomina. Qualis vero, & talis infinitā qualitatem significant, pronomina vero solam substātiam, quare nō sunt pronomina. Quod aūt interrogatiua pronominibus ponuntur, nihil est, cum ignoratione substantiæ, vel qualitatis vel q̄titatis, q̄ significant, & declinātur per ipsa nomina, designent, vt quis, qualis, quantus. Præterea inquit licet substantiam, quis, sine certa qualitate significet, pronomina tamen propriam cuiuslibet substantiam demonstratiuè, vel relatiuè, & definitè significant. Quis vero infinitam substantiam, & infinite significat, vt sit ei pro qualitate infinitas, quare, nec putandum est pronomen. Deinde inquit, quid stultius est, quàm vnus, & vter, & alter, propter declinationem dicere pronomina, cum sit regula Grammaticorum generalis, quòd omnia vocabula numerorum sunt nomina. Contra hoc autem, quod quidam obijciebant talis, & tantus, & tot, esse pronomina, cum sint demonstratiua, & demonstratio sit pronominum propria, respondet hoc falsum, quia & quædam aduerbia sunt demonstratiua, vt en, ecce. Differt tamen demonstratio nominum ab ea, quæ est pronominum, quia pronomen vnum quid ostendit, & nihil extra, talis autem, etiam id cuius respectu dicitur, demonstrat, vt talis putus apparet, qualis pater eius. Præterea oportet, vt pronomen eiusdem sit generis, & vnum cum eo quod demonstrat, sed non nomina, vt si videntes mare dicamus, Talis est Nilus cum illud neutri, hoc autem sit masculini. Illud quoque addit quòd talis, & tantus, & tot, si dicatur ad absentes, relatiua sunt i. in respectu dicta, non quòd ibi sint secundam cognitionem facientia. Cum enim dicitur, qualis Hercules, talis Theseus fuit, licet de absente dicatur, erit relatiuum qualis; quare, talis, facit ibi primam cognitionem respectu qualis, quod ad ipsum refertur. Quod si ibidem, talis, sit relatiuum oportebit vt qualis, faciat ibidem primam cognitionem respectu, talis, quod ad ipsum refertur. Idem ergo ex vna prolatione, & respectu eiusdem, primam & secundam faciet cognitionem quod nequit esse, nisi illud dicamus, quòd, qualis, dicitur ibi infinite, & non relatiue, & hoc quotiens. s. talis dr de absente, vt sit sensus, qualis fuit Hercules: i. qualiscunq; fuerit, talis Theseus fuit. Constat autem quòd talis, si dicatur ad præsentem, tunc demonstratiuum est, vt talis fuit Socrates, qualis. s. ille quem video, & tunc sine dubio, qualis, relatiuum est. Item quia pronomina certas faciunt personas, alius autem illas abnegat, conuincitur non esse pronomen, quia incertam tertiā significat, quæ incertitudo ei est pro qualitate. Rursus pronomen relatiuum pro illo nomine ponitur, ad quod refertur, & eandem cum eo personā significat. Cum aūt dr Cicero scribit, & alius recitat, de alia dr persona, quare alius non est pronomē. Rursus ambo, & vterque, & alterutrer, cum sint relatiua. i. in respectu dicta non habent demonstrationem, nec possunt habere. Ideoque vocatiuos habere non possunt, vide ergo, q̄ vt dicamus ambo, congrue oportet præiacere ad quod illud dicamus nomen, vt Sortes & Plato venerunt ad me, & ambo recesserunt. Idem de vterque, & alteruter, vnde dicuntur relatiua non sicut idem, & is, sed relatiua. i. in respectu dicta. Differunt itaque ambo, & duo, quia in respectu dicimus ambo, sine

respectu

respectu duo. in hoc quoque quòd ambo congregat, duo numerat.

De Præpositione & ratione nominationis eius.
Cap. CXXXIX.

POst tractatum de partibus orationis declinabilibus, tractatum quoque indeclinabilium aggreditur, & agit primo de præpositione, tum quia solet semper in constructione præponi, tum quia reperta est propter nomen, quod prius est natura, ut deseruiat, scilicet obliquis casibus. Aduerbium verò repertum est propter verbum, quod est posterius natura. Dicit itaque ꝙ, Præpositio est pars orationis reperta propter vnum aliqđ principale significationis genus, vel consignificationis indeclinabilis, quæ præponitur, idest debet præponi aliis partibus orationis, quamuis enim quædam præpositiones inueniantur, quandoque postpositæ, natura tamen earum exigit eas semper præponi, vel appositione, scilicet quando retinet vim dictionis, & deseruit obliquo casui, vt ad domum, vel compositione, vt adduco. Docet postea quare præpositio per se prolata, debet acui in fine. Ideo, scilicet quòd semper acuitur, idest expectat, & desiderat adhærere, & coniungi sequenti dictioni, quapropter acuitur in fine, & suspenditur, donec habeat, quod expectat, scilicet partem cui exigit adiungi, quam postquam sibi associat, quasi vna pars efficitur cum ea, quia cum per se prolata incertæ esset significationis, ex dictione cui adiungitur, certificatur. Ideoque adiuncta sequenti dictioni acutum accentum in grauem côuertit, habet enim quod desiderabat, nec amplius debet suspendi. Et id, idest quòd præpositio separata debeat acui, præposita grauari, confirmat Donatus. Addit deinde, quòd præpositiones in prosaicis rarissime præposterantur, excepta cum. Nam & apud Tullium reperitur quocum, quibuscum. Præ quoque postponitur apud Terentium. Mediè autem ponitur de, & ob, vt qua de re. quamobrem, quæ tamen a quibusdam putantur esse composita, quod nos minime putamus. Itaque dicit iterum, quòd præpositionis proprium est separatim, idest per appositionem præponi casualibus. Sed coniunctim, idest per compositionem, tam cum habentibus casus, quàm cum non habentibus. Vide ergo, quòd hæc descriptio data est, & secundum vim vocis, idest secundum rationem huius nominis præpositio, & secundum causam inuentionis, non secundum rationem significationis. Addit quoque quòd præpositiones quando apponuntur a poetis plerumque postpositiue proferuntur, quod sine metris scribentes rarissime faciunt, nisi in, cum, quæ postponitur semper in mecum, tecum &c. rarissime dicitur, quia Tullius præpositionem, de, aliquando postponit, dicens, quo de agere, & similia. Illud etiam addit, quod quando præpostere ponuntur, mutant accentum, nisi differentia prohibeat. Igitur per se prolatæ acutum accentum habent in fine, præpositæ vero suis casualibus grauantur per omnes syllabas, vt ante domum. Quod si supponantur mutant accentum. Non enim grauantur omnibus syllabis. Sed si fuerint monosyllabæ acuuntur præter, cum, quæ posita post me, te, se, nobis, vobis, patitur enclesim, idest inclinationem. Inclinat enim super se accentû. Si vero fuerint dissyllabæ acuunt penultimam, nisi differentia prohibeat, vt apud Virgilium, maria omnia circum, acuit finalem ne accusatiuus nominis, vel aduerbium esse putetur. Nec hoc tamen vniuersaliter est accipiendum. Sine enim cum sit præpositio licet sit postposita, acuit penultimam secundum vsum, quamuis differentia imperatiui a sino finis hoc prohibeat, sed vsus sequendus est, analogia sciêda. Illud etiam addit, quod coniunctiones, vel præpositiue, vt quoniam, vel communes, vt igitur, saltem, similiter mutant accentum, quia præpositæ grauantur omnibus syllabis, postpositæ acuuntur in principio. Subiunctiuæ verò coniunctiones postpositæ non mutant accentum, quia nunquam præponuntur. Ideoque de illis reticuit, cuiusmodi est, quidem, & consimiles.

De Differentia inter Præpositiones, & Coniunctiones.
Cap. CXL.

ASsignat postea differentias inter præpositiones, & coniunctiones, scilicet quod coniunctiones præpositæ nunquam possunt componi, nisi cum declinabilibus his infinitis, siqua, nequa, nec dixit quod præpositæ non possent componi cû indeclinabilibus, hoc enim falleret in siquando, & similibus, sed potius, quod non possuat componi cum aliis declinabilibus, nisi cum illis. Et vide, ꝙ maluit ista ponere, in quibus dictio ex côpositione corrumpitur, quàm siquis, ne quis, ne forte, quis negaret in illis fieri compositionem. Porro cum indeclinabilibus possent componi postpositæ, vt atque, & si, & similia. Item præpositiones præponuntur casualibus, & compositæ, & appositæ. Coniunctiones vero, nec præponi possunt aliis partibus, nisi in appositione, nec supponi, excepta, que hæc enim supponitur in compositione, vt vbique. bene ait, non aliis partibus, quia coniunctio coniunctioni, & præponi potest, & supponi per compositionem, vt atque enimuero. Si obiciantur siquando, nequando, quandoquidem, postea, ꝙ quando etiam aduerbium est, & illa ex quando sunt composita, dicemus quoniam etiam coniunctio est. Item si opponatur nescio, & nequeo, dicemus quod ex aduerbio, non ex, ne, coniunctione composita sunt. Iterum addit, ꝙ vbique, & vndique, & similia magis videntur dici per syllabicâ adiectionem, quàm dici composita, ex que coniunctione. Ideo scilicet quod in omnibus illis, cum nihil coniungat, vim suam non seruet, quod semper facere debet in compositione, quomodò facit hoc, in atque. Rursus nec in omnibus illis seruat, que vim encleticam, vt in vndique, & vtique. Quam tamen in omnibus illis seruaret, si compositio ex ea coniunctione fieret. Dicit tamen alibi Prisci. quod vterque compositum est, quod vel secundum aliquorum sententiam dixit, vel fortasse, quia in vterque quodammodo retinetur vis coniunctionis. Quid enim est, vterque istorum legit, nisi quod iste, & ille legit.

De Differentia inter Præpositiones, & Aduerbia.
Cap. CXLI.

POst hoc etiam assignat differentias inter Præpositionem, & Aduerbia, dicens quod præpositiones plusquam trium syllabarum non possunt esse, aduerbia etiam plurium, vt aliquando. Item quod aduerbia quædam deriuatiua sunt, præpositiones autem omnes primitiuæ sunt, secundum Græcos. Ergo, absque, secundum eos videtur esse aduerbium, nisi dicamus, quod nôn est deriuatio, sed syllabica adiectio. Probat deinde, quod extra, & intra, & alia huiusmodi non sunt præpositiones, sed aduerbia, quia scilicet possunt adiici verbis sine casualibus dictionibus, vt Ego curro in campo, tu extra. Subintelligitur. n. curris. Hoc quoque quod dicitur, in campo, adiacet verbo curro, ad modum aduerbij. Addit quod extra, & infra, & huiusmodi aduerbia, quæ casibus obliquis deseruiunt, dixerunt Latini esse præpositiones, & quia præponuntur casualibus, & quia illis præposita grauantur omnibus syllabis, quod suum est præpositionis, vt extra domum. Quod autem dixit, quæ solent casibus adiungi, intelligendum est de casibus diuersæ significationis, propter pridie, quod solent temporalibus iungere, vt pridie Calen. nec tamen a Latinis ideo præpositio dicebatur. Dicebant autem huiusmodi aduerbia Latini præpositiones esse, vel propter causas prædictas, vel quia nunc interpretantur, quod apud Græcos præpositiones, nunc illud quod aduerbia, quod cum dicit, designat non propter hoc magis debere præpositiones, quã aduerbia dici, & sic partem aduersam attenuat. Si enim dicam, ante ora patrum, idest coram patribus, hic ante significat hoc, quod hæc præpositio Græca, Chto. Itaque sciêdû est tres fuisse de his sententias. Quidam enim dixerunt infra, & extra, & huiusmodi alia, quæ nunc casualibus iunguntur, nunc autem verbis sine casualibus, esse tantummodo præpositiones, & non aduerbia. Alii dixerunt quando casualibus iunguntur esse præpositiones, quando autem verbis sine casualibus esse aduerbia. Fuerunt, & qui dicerent hæc tantummodo esse aduerbia, sed casualia, scilicet quæ obliquis deseruirent, quandoque casibus, quomodo & præpositiones, hanc vero sententiam ad vltimum confirmauit Prisci. licet iterum, & hanc, & cæteras cum quadam dubitatione interserat.

De Compositionibus Præpositionum. *Cap.* CXLII.

POnit autem communem de præpositionibus regulam, scilicet quod compositæ inueniuntur tam in nominatiuo, quã in obliquis casibus flexis ab eo, unde collegerunt antiqui, quod præpositio nunquam componitur cum obliquo, nisi compositio præiaceat in nominatiuo. Nobis autê ex auctoritate non videtur posse haberi, sed illud potius, quod composita cum nominatiuo inuenitur, & cum obliquis eiusdem, vt indoctus, ti. indocto. Quare, & inuicem dicemus esse compositum, nec præiacere compositionem in nominatiuo, hoc idem, & de hactenus diceremus, nisi ꝙ ſm significationê magis vř componi ab hoc aduerbio. Illud quoq; addit, ꝙ præpositio nunquam inuenitur cum verbo, nisi per côpositionê, q. a. in verbis intelligitur semper nominatiuus, vel vocatiuus, quantum ad significationê. Et quia his casibus nunquam additur præpositio per appositionem ideò nec in verbis. Cum participiis non ponitur in compositione secundum uerborum figuram, ex quibus nascuntur, nisi præcedat verbum eius compositum, vt inducens ab induco. Per appositionem vero præponitur accusatiuo, vel ablatiuo participiorum, sicut & nominum. Præponitur, & præpositio præpositioni per compositionem, vt inperterritus, & coniunctioni, ut absque. Dicit tamen, quod magis est syllabica adiectio. Quoniam hæc coniunctio, que quotiens in compositione ponitur retinet, vim suam, idest uim copulatiuam, vt in atque, vbicumque, vero non retinet, deriuatio est per syllabicam adiectionem.

Additur etiam aduerbio per compositionem, ut perinde. Illud etiam addit, quando præpositiones componuntur cum aliis partibus in eatum potestate concidunt, idest vt composita dictio sit eiusdem partis, cum illa, cui præpositio additur. Quod inuicem non est compositum, cum vicem sit nomen, & inuicem si una pars est, fit aduerbium. Dicamus ergo, quòd in earum potestatē incidunt sæpissime, tarissime verò, vel nunquam, idē, fiet præpositio. Absque, etenim, non per compositionem dicitur, sed per adiectionem, que syllabæ.

De Accentibus Aduerbiorum, & præpositionibus compositorum.
Cap. CXLIII.

SVnt autem apud Græcos quædam dictiones dissyllabæ, habentes penult. acutam, quibus præpositio p cōpositionem iuncta sit, vt addat aliquid significationi, accentum acutum de penultimo transfert in antepenultimo. Quando enim dicunt paralexos, antepenultimo acuitur. Est enim pars composita a para præpositione Græca. Cum ergo apud Græcos præpositio composita in multis dictionibus hoc faciat, apud nos facit hoc idem, in vno aduerbio, scilicet inde, hoc enim per se prolatum acuit penul. Qui si de, vel pro, vel consimiles præpositiones ei per compositionem addantur, acuitur antepenul. vt proinde, deinde, subinde, & similia Ne si grauaretur inquit. s. prępositio ponendo acutum accentum super penul. puteitur per appositionem ante aduerbium poni, quod fieri non licet propter hanc ergo Prisci. rationem, volunt plerique idem in cęteris aduerbiis compositis, non solum præpositione, verumetiam cum quibusdam alijs obseruari, vt etiam debeat dici, aliunde, antepenultima acuta. Est ergo super hoc controuersia nec irrationabilis. Priscianus testatur hoc in vno aduerbio, inde, solere hoc fieri, quapropter videtur secundum autorem eundem dicendum esse delonge, alonge, penultima acuta, similiter & de cæteris aduerbiis, quæ non sunt composita ex inde, aduerbio, si fuerint tamen ex alio aduerbio, & præpositione composita. Quod si ita est, dicendum est, deinceps, abintus penultima acuta, quod contra communē vsum est, omnes enim acuere solent in his antepenultimam. Quid igitur dicendum primum æquidem, nec ex his, quæ dicuntur in tractatu de præpositione, nec ex his, quæ in libro accentuum potest haberi, vt in aliunde, antepenultima debeat acui. Non enim ait in libro accentuum, omnia aduerbia composita sub vno accentu pronuncianda sunt, sed potius omnia aduerbia, quæ a præpositionibus componuntur, non intelligendum est, vt dixerat sub vno, idest non sub pluribus, hoc enim habet omnis dictio, vt vno accentu regatur, sed sub vno accentu inquit, idest sub eodem, & consimili, hoc est vno modo accentuandi, scilicet vt antepenultima debeat acui. Dicimus itaque, aliunde, dici debere regulariter, vt accentum habeat penultima, si tamen vsus ecclesiæ in qua forte tibi legendum fuerit, aliter habeat, sequere vsum nisi tantæ fueris auctoritatis, vt prauum vsum emendare possis: si enim obiiciatur, quòd aliquando habet accentum acutum super antepenultimam, sciat hoc fieri causa differentiæ ab aliquanto. Porro liber ille de accentibus, a plerisque dubitatur a quo factus sit, vt ergo certum aliquid ponamus, illam regulam accentuandi antepenultimam acute in aduerbiis compositis, non dicimus obseruandam esse regulariter, nisi in compositis abinde aduerbio, & prępositione, si Prisciani autorem sequi velimus, nec quidem quod in libro accentuum dicitur, pro autentico habemus. Videtur ergo nobis regulariter dicendum, delonge, alonge, & similia, vt super penultimam ponatur accentus. Analogia tamen (vt sæpe diximus) scienda est, vsus verò sequendus. Magister enim locutionis est, & velle quidem inter insanos videri doctum, species quędam sutoris est. Qui tamen dicunt regulam in omnibus aduerbiis compositis obseruandam esse, literam Priscia. sic exponunt, præpositio solet hoc facere in vno, scilicet in vna parte orationis, s. aduerbio. sicut in inde manifestū est, sed videtur plane innuisse, quòd in solo inde, fieri, solet, quod enim innititur rationi, quam autor inducit, illa equidem ratio probabilis est, & non necessaria, alioquin eadem ratione diceremus induco antepenultima acuta, quod omni caret ratione.

De Appositionibus Præpositionum cum casualibus.
Cap. CXLIIII.

APud Græcos præpositio tribus adiungitur casibus, per appositionem, idest genitiuo, datiuo, & accusatiuo. Apud nos autem tantum duobus, idest accusatiuo, & ablatiuo, nisi autoritate sua vtantur nostri poetæ Hellenismo, idest more eorum, ut Virgilius. Crurum tenus, pro tenus cruribus. Dicit etiam, quòd toachris cuius interpretatio est tenus, aduerbium est apud Grę cos, & non præpositio. Inde est, quod tenus, rara apud nos præponitur. Addit quoque quòd nominatiuis non adduntur præpositiones per appositionem, quia ipsi sunt intransitiui, idest ex vi nominatiui non significant rem, vt in eam transeat actus, sed intransitiue iunguntur cum verbis. Ideo autem diximus ex vi nominatiui, quia constructi cum verbo passiuo bene significant rem, vt in eam transeat actus, quia rem patientem, sed hoc est ex vi passiui verbi præpositiones autem per appositionem prolatæ, semper transitionem exigunt, vnde rationabiliter adduntur accusatiuo, vel ablatiuo, qui transitiui sunt, idest designant in quem fit actus. Quod autem apud Græcos genitiuo, & datiuo apponuntur, opinor causa penuriæ factum. Quoniam enim carent ablatiuo, coguntur iungere præpositionem cum genitiuo vel datiuo, vt compleant vim ablatiui cum præpositione prolati. Sed non possunt vel non debent adiungi puto, cum similiter sint transitiui, ipsis genitiuorum consignificationibus, necnon etiam datiuorum, propter implicitam quodammodo quorundam vim præpositionum. Quid enim est, lego discipulis meis, nisi lectionem facio ad eos, vel quid est, Iste equus est Socratis nisi ad ipsum pertinens. Non autem præpositionibus appositis, aliæ possunt apponi, propterea verisimile est his casibus præpositiones per appositionem non posse adiungi. Quod autem adiungit, nihil carens casu per se transitiuum posse esse, oppositionem habet propter præpositiones, & propter verba transitiua. Sed hoc soluit per hoc, quod ait, per se, idest ex sua vi, hoc est nisi aliud sequatur, scilicet casus obliquus, vel nisi subintelligatur. Obiicietur tamen, quòd nec, sic, obliquus transitiuus est p se, sed potest dici, quod per se positus significat, ut eius, vel, ue ei, vel vt eam, vel vt ab ea, quæ omnia ad res cum transitione dictas pertinent. Ideoque obliqui etiam positi per se, meritò dicitur transitiui.

De Multitudine Præpositionum apud Latinos.
Cap. CXLV.

ILlud quoque addit, quòd multoplures præpositiones sunt apud nos, quàm apud Græcos. Quia cum apud illos singulæ multas significationes habeant, nos ad vnamquamque illarum, vnam habemus præpositionem. Itaque singulæ præpositiones Græcorum complent significationem multarum apud nos, vt, peri, ponitur pro circum, & super, non quando super significat locum, sed quando consignificat memoriam, vt ibi, multa super Priamo, idest de Priamo. Iterum, quia aduerbia localia, quæ solent præponi casualibus computauerunt Latini esse præpositiones, quia scilicet præposita casualibus grauantur omnibus syllabis, vt pone tribunal aduersus hostes, & huiusmodi alia, quæ omnia Græci dicunt esse aduerbia, tum quia pleraque aduerbia apud eos non possunt componi, cum omnes apud eos prępositiones, & postponi soleant, & apponi. Tamen quia cum verbo ponuntur, & apud Latinos sine casualibus, vt ibi, pone subit cōiunx. Quòd autem per appositionem ponatur sine casuali, rarissime, idest nunquam patitur præpositio. Semper enim vel apponitur casui, vt vado ad domum, vel subintelligitur, vt, de post fœtantes, subintelligendum enim est (vt antiquis videtur) existente, Sed quomodo potest fieri, vt si dicam, De vltra mare venit Pompeius, ibi intelligatur, existente. Dicunt ergo plerique, quòd in, de post fętantes accepit eum, de post, vna pars est composita, & exigit accusatiuum similiter, de sub cuius pede, &c. dicunt enim, de sub manu, partem compositam esse, & quòd exigit ablatiuum. Alij quòd in, de post fœtantes, exigit post, accusatiuum istum fœtantes, & quod de, irregulariter ibi ponitur, & nullum casum exigit. Idemque de similibus dicendum. Dicunt etiam plerique, quod post fœtantes, ponitur loco cuiusdam ablatiui. Concludit itaque, ex præpositis tria apud nos in prępositionibus Græcorum obseruationi contraria, scilicet. quod quædam præpositiones apud nos certam habent significationē, quod dicit secundum eos, qui, intro, & cætera aduerbia casualia reputant inter præpositiones, & quod quædam nunquam componuntur, ut apud, erga, circiter, & quod quædam nunquā separantur, vt di, & dis, sed ob hoc tantum vocantur præpositiones, quia loco præpositionum ponuntur in compositione,

De Diuersis acceptionibus Præpositionum.
Cap. CXLVI.

PRæpositio quandoque assumitur causa significantiæ, vt imprudentibus, pro ualde prudentibus. Significat etiam, in, quandoque priuationem, ut impius, idest sine pietate. Et ordinem, ut, ex in Gorgoneis, &c. Ponitur etiam loco aduerbii extra, ut exul, idest extra solum, Addit quoque, quod subtractæ nominibus faciunt ea pro aduerbijs accipi, ut domo venio. Item præpositiones positæ loco aduerbiorum, vel interiectionū suum

uum mutant acentum, ut apud Terentium. Perpulchra credo dona,per enim debet hic acui & grauari. Et sunt qui dicũt per pulchra,duas partes orationis esse. Alii uero dicunt unã partem compositam esse & verius esse videtur. Pro etiã loco interiectionis,ut apud Lucanũ,pro tristitia fata. Et ideo ibidem acuitur. Quod ergo plerique dicunt debere scribi cum aspiratione ,ph. facta apocopa ab interiectione integra prod, id nulla auctoritate tuetur,sed hoc tantum quòd pro præpositio ponitur pro interiectione,quod non dicit esse mirandum,cum Græci,& præpositiones pro aduerbiis,& è conuerso solebant ponere. Et nos etiam aduerbia loco nominum,ut mane nouum, & sponte sua, & rite ne facto,pro ritu. Dicit tamen alibi,quòd sponte,nomé est,& ponitur pro aduerbio, secundum quod diuersas diuersorum dicit sententias. Secundum quando significat vel catha, vel meta,præpositionis vim obtinet. Cum enim catha fit æquinocum apud Græcos, hic opinor significat,quod iuxta, vt secundùm ea,idest ad similitudinem eorum. Meta,quoque accipitur pro de,& trans,& propter. In hac autem significatione ponitur,secundum pro meta,vt apud Lucanum. Secundum Emathiam lis tanta datur,idest propter Emathiam. Sed quid significat, cum dicitur secundum Lucam, & similia? puto idem quòd iuxta,quasi sicut Lucas dixit. Propter quandoque ponitur loco,dia,casualis. Grææ coniunctionis, vt propter te,i. causa tui. Quando autem ponitur loco,para,quod est iuxta,tunc habet vim præpositionis, vt propter amenum,idest iuxta, sed quid est,quòd dicit,propter,ibi habere vim præpositionis cum iuxta,secundum ipsum sit solummodo aduerbium, & ibi propter,ponatur pro iuxta. Fortasse secundùm eos dixit hoc, qui iuxta putauerat esse præpositionem, vel potius, quia para,loco cuius ponitur,ibi propter,præpositio est apud Græcos,quamuis iuxta aduerbium,loco eius quandoque ponatur. Addit etiam, quòd ob,ponitur pro casuali coniunctione,ut ob auspicium. In compositione verò habet vim præpositionis,vt obeuntia terras, idest euntia circa. Circum,tamen aduerbium est, sed Græcus poneret ibi præpositionem,dicit etiam, quòd ob coniuncta cũ aliis partibus,simul cum illis accipitur pro casuali coniunctione,ut quamobrem.

De Communi significatione Præpositionum.
Cap. CXLVII.

PRæpositiones secundùm Græcos nihil certum per se significant. Cuiusmodi inquit apud nos penè sunt omnes monosyllabæ,penè dicit propter præ, quod per se prolatum certam habet significationem loci. Mutant itaque significationes suas ex diuersis adiunctis,vt ad modo consignificat personam,vt ad te confugio,modo locũ,vt ad Troiam,idest apud Troiam, modo tempus,ut ad bellum Persicũ, Macedonicũ,modo numerũ, vt ad quinquaginta millia venerunt. In compositione quoque modo,consignificat intensionem,vt affirmat posita f,pro d,modo directionem ad personam vel ad aliam rem, vt alloquitur arridet. Quæ ergo uere,& indubitabiliter sunt præpositiones,nihil certum per se significant,quæ vero certam habent significationem, cum secundum rationem Græcorum inter aduerbia pleræque,poni debeant,vt supra,& intra,& infra,& huiusmodi, Latini tamen posuerunt inter præpositiones, pleræque dictum est,quia,inter,certam habet loci significationem. Quoniam tamen nunquam sine casuali inuenitur, non concedit,vt etiam secundum rationem Græcorum debeat dici aduerbium,sed præpositio. Item præpositiones retinẽt quandoque eandem significationem,tam in compositione, quàm in appositione, vt inuado hostem,idest in hostem vado,& hic enim, & ibi,contra significat. Aliquando diuersas,vt de te loquor, idest causa tui, deprimo,idest infra primo. Quandoque etiam abundat in compositione,ac si essent dissyllabæ adiectiones,vt nihil, scilicet sensus habeat addere,vt emori pro mori. Quandoque vero designant locum,& hoc quadripartito,vt significent quo, vel vbi, uel vnde,vel qua.

De proprijs significationibus earum,quæ accusatiuo deseruiunt, & primo de Monosyllabis. *Cap.* CXLVIII.

POst hoc pertractat singulas præpositionum quarumcumq; significationes. Et primo earum,quæ deseruiunt accusatiuo,quas diuidit in monosyllabas,dissyllabas,& trissyllabas. Sunt enim inquit vnisyllabæ, vt plerisque Latinorum videtur e,ad,ob,per,post,cis, trans, plerisque,dixit propter,post,quod alii dicunt esse aduerbium casuale. Bissyllabæ vero sunt apud, ante,citra,circum,circa,contra,erga,extra,inter,intra,infra,iuxta,prope,pene,vltra,præter,propter,supra,vsque,penes. Trissyllabæ sunt,circiter,aduersum,secundum. Quarum plerasque ex his secundùm rationes,Græcorum dicit esse aduerbia,plerasq; autem dicit,quia ad,& ob,& per,secundum rationem Græcorũ etiam non sunt aduerbia,sed post,& ante,& circa,& citra,& si-

milia. Siquidem si plures inueniuntur præpositiones,uel bissyllabæ,vel trissyllabæ accusatiuo casui seruientes, non est curandum,quia de illis tantum agit, quæ Græcarum præpositionum interpretationem habent. Dicit ergo,quòd ad,& appositum, & compositum significãt quandoque proximitatem, vt adeo ad Troiam,idest iuxta Troiam. Quandoque causam, vt ad quid fecisti hoc,idest cuius causa: Quandoque similitudinem,vt ad vnguem,idest ad vnguis similitudinem explanatum. Quandoque etiam contrarietatem,vt ad illum mihi pugna est,idest cõtra illum. Quãdoq; vero tempus,vt ad bellum Persicũ,Macedonicum,hoc est vsque ad bellum. Quandoque iterum additionẽ, vt ad hæc mala,idest super hæc alia addita sunt. Ob apposita significat. Aliquando causam ad modum dia Græcę præpositionis,quæ pro casuali coniunctione accipitur. Aliquando etiam significat accommodationẽ, vt ob meritum,idest pro merito,vel secundum meritum. In compositione consignificat, vel contra, vel circum, ut obambulo,idest circumambulo. Per significat aliquando dia Græcam,secundùm quod est localis, ut perumpor, quasi per medium rumpor. Consignificat etiam tempus, sed quasi locum, ut per annum fuit mecum. Dicit enim Priscianus,quòd omnia localia possunt etiam esse,& temporalia. Addit etiam,quod ita quoque alijs rebus,quasi loco iunguntur, ut per virtutem fio laudabilis,in quo virtus, quasi locus laudis suisse ostenditur. Est etiam per,iurandi,ut per Iouem. Consignificat quoque perfectionem plerumque in compositione, vt percurro,idest perfecte curro. Quandoque locum, vt perumpor. Quandoque ponitur loco,valde,aduerbii,ut perecastor. Consignificat etiam,per, abnegationem,ut perfidus,idest sine fide.

Adhuc de eodem. *Cap.* CXLIX.

ADdit, quod post,& componitur,vt postpono, & separatur.& significat inquit,meta,præpositionem, sed non quãdo loco sin,accipitur, quæ valet quantum, con, præpositio. Post ergo sicut meta, quandoque significat ordinem loci, vt post montem. Quandoque tempus,vt post multum temporis,quandoque ordinem alterius rei,vt post pietatem vtilitas ponenda est, quandoque pro aduerbio temporali, postea,absque omni casu,scilicet vt,longo post tempore. Nam quando inquit præpositio est,ablatiuo iungi non potest, quia deseruit accusatiuo. Illud etiam addit quidem, si post deriuatur posterus, & postica. Cis,quoque dicit componi,& apponi,& locum significat,quid est enim Cisalpina,Gallia,nisi quæ inter nos est,& Alpes,quandoque etiam transfertur ad tempus designandum, ut cis definitum tempus,quandoque etiam ad alias res,vt cis naturæ leges, sed magis & frequentius loco additur, præsertim quoniam ad alias res ut locum significat. Trans etiam,& componitur,vt transueho,& apponitur,vt trans mare. Amittit autem quandoque in compositione n, & s, vt traduco. Et uide, quod videtur locum trans significare,sed modo diuerso. In transueho nanque significat vlteriorem locum, ita quod vsque ad ipsum. In trado quoque quasi transitionem localem,ab vno in alterum. In transgredior quasi localem accessum. Apposita quoque trans ponitur loco per,an,aduerbii, vt trans mare, & significat idem tunc, quod vltra. Addit postea, quod omnes monosyllabæ præpositiones cuilibet casui deseruientes,& apponuntur,& componuntur, excepta cum, pro qua semper,con,in compositione inuenitur,& n,conuertitur in,m,sæpe,vt commu nis: sicut,m,quoque solet per compositionem conuerti in, n,vt tantundem. De clam uero ostendit, quod aduerbium debeat dici, quia significat qualitatem, quod non præpositiones, sed aduerbia facere solent, & facit ex se diminutiuum clanculum, quod nulla præpositio facit, & potest proferri sine obliquo. Et quia interpretatio apud Græcos aduerbium est, præponitur tamen obliquo casui,sicut & multa aduerbia localia, vt clam te factum est

De Dissillabis, quæ accusatiuo deseruiunt.
Cap. CLX.

POst hoc agit de dissyllabis præpositionibus, quæ accusatiuo iunguntur,dicit ergo, quod apud significat in loco, ut apud Numantiam. Iungitur etiam personis,idest nominibus personarum,ut apud Athenienses, in quo tamen & personas,quasi locum significat. Vnde etiam vnam dicitur habere significationem, scilicet in loco, nunquam autem componitur. Ante & componitur & apponitur,& significat locum,vt ante eo vel tempus,vt ante annum,quod secundum adiuncta potest dignosci,uel etiam ponitur pro antea,aduerbio. Deriuatur ab ante,antiquus,& antiquinarius. Citra non cõponitur,& significat locũ,vt eãdẽ fere habeat significationẽ,quã habet cis,nisi quod cis,solet plerunque præponi propriis nominibus montium uel fluminum,reliquis uero magis solet addi citra. A cis, deriuatur citra, a quo citer,citerior, citimus. Vnde catho. Citer ager,

 id est

id est vicinus. Et licet cis,& citra, præpositiones a Latinis esse putentur, tamen interpretatio eorum apud Græcos aduerbiũ est. De circa quoque dicit, quoniã significat id, quod peri Græca, sed tunc quando peri, ponitur pro iuxta. Nam & ponitur pro de vel pro iuxta, & multas alias significationes habet apud Græcos. Circa,& ad locum pertinet, vt cum dicitur circa forum,& ad tempus,vt circa viginti annos,addit etiam quod circa, nunquam præponitur in compositione, sed postposita componi inuenitur cum ablatiuo,vt quocirca,& habet vim causalis coniunctionis, hæc dictio composita. Inuenitur quoque subiuncta circum præpositioni,& videtur composita dictio esse, qđ fieri non potest. In sequentibus enim dicit, quòd circa non cõ ponitur. Quòd autem circumcirca debeat dici, probat auctoritate Donati dicentis,quòd præpositio aut præcedit verbum,vt præferro:aut aduerbium,vt expresse: aut participium,vt præcedens:aut coniunctionem, ut absque:aut seipsam simplicem fecit relationem, quasi diceret, præpositio præcedit præpositionem. Dicit autẽ Priscianus,quòd circumcirca significat,idem quod apud Græcos amphiperi,quod valet ac si diceret,ex omni circum. Cum verò sit propositum eius hoc in loco de disyllabis præpositionibus agere,adiungit tamen de circiter,quia & Græce præpositionis peri, significationem retinet,acceptæ pro iuxta,sed differt a circa, quod circiter ad solum tempus pertinet,ut circiter Calendas Ianuarias. De erga quoque dicit, ꝙ significat idem quod peri, sed quando peri significat affectum. Et tunc nominibus personarum iungitur,quando bonus siue malus affectus in eas designatur,vt erga propinquos,hæc præpositio nunquam componitur.

Adhuc de eodem. Cap. CLI.

Contra vero quandoque significat aduersationem, vel malum affectum,vt contra adulterum dico: quandoque repugnantiam, vt contradico:quandoque localem positionem, sed aduersam,vt stat contra:deriuatur autem ab eo contrarius. Extra verò significat idem, quod hoc aduerbium entos,quod deriuatur ab ex,quæ præpositio est tã apud nos,quàm apud Græcos,tamen apud nos,& aduerbium esse dicitur,quia sine casualibus verbo adiungitur,& præpositio etiam,quia casualibus præposita,per omnes syllabas grauatur. Quòd autem extra loco præpositionis ponitur,dicit nihil mirum videri,cum & ex præpositio in quibusdam compositis inuenitur posita pro extra, vt exul,idest extra solum, deriuatur autem ab eo extraneus, & externus. Inter, quoque inuenitur composita, & apposita,vt inter amicos,cum verbo sine casuali,vt tu dextrorsum,ille sinistrorsum,ego curro inter. Vnde videtur velle,quòd debeat dici aduerbium,& deriuatur ab in,& significat quandoque quod dia,& significat tunc locum, & inuenitur semper composita, vt interrumpit. Quandoque significat, quod en,& tunc localem positionem,vel quasi localem. In qua significatione, & potest apponi,vt Conuersique oculos inter se, atque ora tenebant, & potest componi,vt in illo exemplo, quod sequitur, interea loci, quod sub vno accentu debeat proferri, & valet quantum in eo loci,quod quandoque significat meta, & significat locum, uel quasi locum,ut iter vicinos. Vbique ergo locum significat. Interea verò ab inter deriuatur,quod dicit semper esse aduerbiũ, dicunt autem plerique, quòd intercapedo significat distantiam loci. Interualum distantiam temporis. Intra vero significat, quod entos,aduerbium,& habet contrariam significationem ei, quod est extra. Et vide,quod cum ab in,deriuetur inter,& intra,& intus,& intro,hæc duo vltima nunquam præponuntur casualibus,sicut nec foris,& foras, quæ similem habent significationem. Ab intra vero deriuatur intrinsecus, & internus, & introrsus. Infra temporaliter plerumque ponitur, vt infra decem dies. Propriè,& principaliter significat locum, sicut contra, & citra,& contrariam gerit significationem ei, quod est supra,quod excessum localem significat,vel quasi localem. Infra vero eius contrarium,quamuis abusiue inueniatur positum pro intra,deriuatur autem ab infra inferius,inferior,infimus. Iuxta enim significat,quod toentos,aduerbium,sed dicta est a Latinis præpositio,videtur tamen pro æqualiter sumi apud Salustium. De pridie,etiam dicit,quòd more præpositionis iungitur cum accusatiuo,vt pridie Calendas. Est ergo, pridie,temporale aduerbium, & casuale. Vnde reliquit intelligendum, quòd licet,iuxta,iungatur obliquo casui, non tamen minus est aduerbium,si cum verbo possit construi sine casu obliquo,vt tu longe sedebas a rege,ego iuxta.

De Monosyllabis ablatiuo deseruientibus.
Cap. CLII.

Post hoc progreditur Priscianus ad præpositiones,quæ solo casui ablatiuo deseruiunt. Harum autem quædam sunt Monosyllabæ,ut a,ab,abs,e.ex,pro,præ,cum, & clam secũdum quosdam est aduerbium. Quædam autem dissyllabæ, ut coram,palam,sine,absque tenus,quarum omnium, scilicet dissyllabarum interpretationes apud Græcos aduerbia sunt. Sed quoniam casibus obliquis deseruiunt per transitionem personarum,idest vt notetur transitio ad aliam personam,ut coram rege hæc omnia locutus sum. Latini eas quidem præpositiones esse asserunt. Quando autem sine casibus obliquis ponuntur, & intransitiue,aduerbia ab eisdem putantur. Dicit tamen,quòd sine,& absque,& tenus,nusquam inueniuntur sine ablatiuo, videtur itaque velle, quòd hæc propriè apud Latinos sunt præpositiones, licet etiam interpretationes earũ apud Græcos sint aduerbia. Aduerbia namque verbis iunguntur intransitiue, & omnibus casibus indifferenter. Dicit ergo, quòd monosyllabæ omnes fere eandem vim habent,quia & locum,& tempus,& ordinem æqualiter significant, sed differunt, quoniam quando consonantes sequuntur a,& e,solent præponi in appositione, vt a domo,e rure. Ab,verò & ex,præponuntur non solum vocalibus,sed etiam consonantibus. Ab,in compositione præponitur omnibus literis absque c, vel q,vel t. Affatur est compositum ex ab,licet b,mutetur in f,sequente f,In aufero b,mutatur in u, non in f,licet sequatur f,sic si diceretur affero,b, mutata in f,videretur ab,ad,componi,non ex ab,similiter arripio,b, conuertitur in r. In asporto non conuertitur b, in p, sed in s,ne si dicat apporto,videretur esse cõpositum ab ad. De e,verò dicit,quòd tam in appositione,quàm in compositione inuenitur ante b,vt ebibo,& d,vt educo,quod producit penultimam, si dicatur educo eis,& corripit eam si dicatur educo eas,quod est nutrire,Ponitur etiam e,ante g,ut egero,ante l,ut elimo, ante m,vt emineo,quod est amoneo,ante n,vt eneruo,quod est neruus nerui, ante r,vt eruo,ante u,& i,consonantes,vt euoco eijcio. Et ecce habemus,quòd debeat dici eicio, non solum eiicio. Similiter ergo abijcio,& deijcio,addit vero, quod consonantibus cæteris a,b,& d,& g,& l,& m, & n, & r, & i, & u consonantibus non præponitur e,sed ex,vt excubo,effero,vbi x,mutata est in f. Addit iterum,quod omnes prædictæ præpositiones,idest a,ab,abs, e,& ex,vim habent consimilem,nisi quòd & a, & abs, iunguntur verbis passiuis,vel ablatiuis,idest quæ ablationem designãt vt aufero,& similia. E quoque in compositione positum, uel significat priuationem,ut enodis, quasi sine nodo, uel intensionem,ut eludo,vel ponitur pro extra,vt educo, i.extra duco. Similiter,& ex,in compositione, vel ponitur pro extra, ut excludo,uel designat priuationem,ut explico,quasi a plica remoueo, vel intensionem,vel perfectionem,vt exoro,efficio.

Adhuc de eodem. Cap. CLIII.

De,vero quandoque significat apo,& tunc est materialis,ut hic anulus est de auro. Quandoque peri,& tunc memoratiua est,ut de partibus orationis. Quandoque ponitur, pro Catha,& tunc significat locum,vt descendo,idest deorsum scando. Quandoque significat intensionem,ut de primo. Quandoque priuationem ut demens,idest sine mente, Similiter, & pro,quandoque significat locum,& in appositione ,ut pro templo,& in compositione, vt procurro. Quandoque tempus, ut prospicio,proauus quod tamen dicunt plerique componi a procul:eo quod in proauus corripitur,pro similiter & cætera omnia in quibus pro,corripitur,vt proteruus.quod est a toruo. Alii vero dicunt quòd more Græco corripitur pro, præpositio apud nos in compositis dictionibus. Ponitur autem,pro, loco e,vel super,ut promicet,pereminet,vel supereminet. Ponitur etiam pro ante, vt prostratus,& pro ad,vt pro viribus suis, pro in,ut pro testimonio.Ponitur quoque interiectiue,& circumflectitur,vt apud Salustium. Pro Deum,&c. Et ponitur admiratiue,Præ vero,& apponitur,& componitur. Ponitur autem pro ad,vt apud Terentium.Hic ego contempsi illum præ me, idest ad comparationem mei. Ponitur etiam pro ab, vt apud eundem,ut sit misera pro amore,&c.Ponitur quoque pro super, ut præsideo.Pro valde vt præcelsus.Pro ante ut præcurro,Deriuatur autem ab eo præter. Cum vero, & aduerbium potest esse quando temporale est,& præpositio quando significat idem ,qđ sin,& est tunc copulatiua,vt cum ducibus pugno: Non inuenitur autem in compositione,nam loco eius in compositione semper ponitur. Cumque,etiam,mutat n,in m,quando b,vel m,vel p,sequitur,vt combibo,imbibo,communis,immunis,compello, impello.Sequentibus autem l,vel r,commutat n,in eas,ut colligo,illido,corripio,irripio.Inuenitur tñ n, integra sequẽtibus l, vel r,sed raro, nec debet fieri. Porro clam magis debet dici aduerbium, deriuatur ab eo clandestinus,unde constat, quod penultima correpta habeat pronunciari, cum non habeat t, a primitiuo.

De

De dissyllabis eidem casui deseruientibus.
Cap. CLIIII.

COram quoque, & palam, quamuis equipollentia eorum apud Græcos sunt aduerbia, quia tamen deseruiunt obliquis casibus, a Latinis dicuntur præpositiones, sed mihi, inquit magis videtur, quod debeant aduerbia dici casualia. Cum sine casibus verbis possint adiungi, Differunt autem coram, & palam, quoniam, coram, ad singulares pertinet personas, vt coram rege. Palam vero ad omnia. Ponitur etiam per se, vt palam est, id est manifestum omnibus. Sine, autem, & absque, apud Latinos sunt præpositiones, & consignificat vtrumque abnegationem, nec inuenitur in compositione. Falsum ergo est, quod sincerus sit compositum a sine, & cera, vel sinceris, a sine, & carie, sed sic intelligendum est, quòd sine, s, nunquam inuenitur integra in compositione, cum, absque, in compositis nullo modo inueniatur. Sine, quoque verbum imperatiuum est, sed differt accentu, quia cum præpositio est, præposita grauatur per omnes syllabas, vt te sine timore. Postposita vero acuit penultimam, vt te sine nihil. De absque vero dicit quòd deriuatur ab abs, neque enim, est compositum sicut videtur plerisque, quoniam, quæ nunquam amittit vim suam in compositione, sed semper in ea operatur copulationem, vt in atque, & in similibus, vbi ergo vim suam amittit debet adiectio syllabica dici. Tenus, iungitur non solum ablatiuo, verum etiam Græco more genitiuo, sicut apud Virgilium, & crurum tenus, &c. quamuis possit dici, quòd genitiuus est positus pro ablatiuo.

De his, quæ vtrique casui deseruiunt, & primo de in.
Cap. CLV.

POst hoc agit de his, quæ vtrique casui iunguntur. Sunt autem quatuor, in, sub, super, & subter. In ergo quando significat motionem ad locum, vel ponitur pro cōtra, tunc soli accusatiuo iungitur, vt in vrbem vado, in adulterum dico. Quando etiam ponitur pro ad, accusatiuo iungitur, vt impulit ad latus, pro in latus. Cum autem ponitur pro en Græca præpositione, deseruit ablatiuo casui, idest quando localem permanentiam significat, vt in Italia, in Vrbe. In compositione quoque aliquando priuationem significat, vt intutus. Aliquando intentionem, vt imprimo. Igitur accusatiuo iungitur quando diuturnitatem, vt ibi, visio quam hic videt in dies longos est. Rursus quando ad in, subauditur, vsque, tunc etiam iungitur accusatiuo, vt in vitam æternam. c. Item certus sum, quia potens est depositum meum seruare in illum diem, id est, vsque ad illum diem. Rursus quando in, ponitur pro iuxta, tunc etiam deseruit accusatiuo casui, vt in hunc modum contendant, & iterum misit ad Ezechiam in hæc verba. Rursus quando in, ponitur pro per, exigit accusatiuum, vt ibi. Iusti intrabunt in eas, idest per eas. Rursus quando in, ponitur pro supra, tunc quoque iungitur accusatiuo, vt Hieronymus in Matthæum. Beda in Marcum. Rursus quando ponitur pro super, iungitur accusatiuo, vt ibi, in omnem terram gloria tua loquetur pacem in populo. Quando autem in aliquo loco motio fieri ostenditur, tunc iungitur ablatiuo, vt curro in campo. Item quando pro inter, vel pro intra, ponitur, ablatiuo solummodo iungitur, pro inter, vt ibi. Accepisti dona in hominibus, idest inter homines. Et ibi similiter. Benedicta tu in mulieribus. Et in Apostolo. In quibus, & vos vo. Rursus ponitur pro intra, vt ibi, oratio mea in sinu meo con. Rursus in pro per positum plerumq; iūgitur ablatiuo, vt ibi loquens Deus patribus in prophetis, idest per prophetas. Rursus aliquando ponitur pro ad, & iungitur ablatiuo, vt dominus erit in latere tuo. Quandoque etiam accusatiuo, vt impulit in latus, Rursus quandoque pro ante iungitur ablatiuo, vt ibi, Intret in conspectu tuo oratio, & est hoc mirabile in oculis nostris.

De Sub, & super, & subter. Cap. CLVI.

SVb vero, quando significat ad locum, & ponitur pro ante, vel per, iungitur accusatiuo, Ponitur autem pro ante, vt ibi sub lucem exportant calathis, idest ante lucem. Ponitur quoque pro per, vt ibi. Et sub noctem cura recursat. In compositione vero semper sub vel localem habet significationem, vt suppono, supprimo, subeo, vel vim diminutiuam, vt subrideo, idest parum rideo. Mutat autem, b, in sequentem consonantem, quando ea quibus adiungitur sub, incipiunt a c, vt succurro, vel, f, vt sufficio, vel a g, vt suggero, vel ab m, vt summito, vel a p, vt suppono. De super vero, & subter, dicit quòd habent contrarias significationes, & locum significant, iunguntur etiam tam ablatiuo, quàm accusatiuo. Quibusdam tamen videtur figuratiuè ablatiuo iungi, vt ibi, gemina super arbore sidunt, similiter & ibi, fronde super viridi, vbi super, vel ponitur aduerbialiter, vel pro in, vt alibi dicit. Quando tamen ponitur pro de proculdubio iungitur ablatiuo, vt ibi, multa sub priamo to, &c. Inuenitur etiam adiungi verbo, vel nominatiuo participij, & tunc sine dubio est aduerbium, vt ibi, Ecce supermœsti, idest valde mœsti. Inuenitur etiam in compositione, vt supersideo. A super quoque deriuatur superbus, & superus, & supremus.

De Præpositionibus inseparabilibus.
Cap. CLVII.

INseparabiles præpositiones sunt, hæ, di, dis, re, se, an, con, quæ quamuis in contextu orationis per se poni non possunt, vnde nec partes propriæ possunt vocari, quia tamen in compositione addunt aliquid significationi, & præponuntur, iccirco præpositionibus connumerantur. Et di, quidem, & dis, eandem habent significationem, quia separationem significant, vt diuido, distraho, quod dia, præpositio facit apud Græcos. Tunc enim ponitur dis, quando sequitur c, vt discumbo, vel, f, vt differt, in quo s, mutatur in f, vel sequente, pro, vt displiceo, vel s, vt dissero, vel t vt distraho, vel i, consonante vt disiectus. Quibuscunque vero consonantibus alijs sequentibus præponitur di, vt dimitto, diruo, diduco, digero, diluo, & vbique producitur di, excepto, dirimo, disertus, in quibus corripitur. Non ergo debet dici disrumpo, sed potius dirumpo. Et vide, quòd cum dixit alijs consonantibus sequentibus præponitur di, non negauit, & præponi posse aliquibus prædictarum. Ideoque non potest pbijci disiunctiuus si præponitur di. De re, vero, dicit quòd, vel factum est a retro per apocopam, vnde respiratio, idest retro aspiratio, vel potius a re, deriuatur retro, sicut ab ex, extra. De, se, quoque dicit, quòd quandoque ponitur pro dia, consignificat separationem, vt secubo, idest seorsum cubo. Quandoque etiam significat abnegationem, vt securus, quasi sine cura: deriuatur autem seorsum, a se, sicut a de, deorsum. Quibusdam tamen videtur sumptum esse a semis, quod facit separationem, dimidium enim significat, alijs autem videtur, a secus. Am vero significat idem, quod peri, apud Græcos, quod est circum, vt ambio, quod est ab am, & eo, sed b. interponitur. De con, vero nihil aliud dicit, nisi quòd loco cum, præpositionis accipitur.

De quibusdam dictionibus compositis.
Cap. CLVIII.

SIqua, & nequa, composita sunt, a si, vel ne, & quæ fit huiusmodi compositio. Nec enim secundum Prisc. dicendum est, quæ, vel qua, in nominatiuo, sed tantum quæ, Sunt autem siqua, & nequa, tam singularia, quàm pluralia, vt siqua mulier, idest si aliqua, vel siqua animalia, idest si aliqua. Similiter, vbique, secundum Prisc. non est compositum, vult enim, quod in quibuscunque coniunctio non operatur vim coniunctionis, illa non sunt composita, sed per adiectionem syllabæ deriuata. Pridie temporale aduerbium est, a prima, & die, & deseruit accusatiuo casui, vt pridie Calend. idest die præcedenti Calend. dicimus primum diem mensis, a calo, quod est voco, quia die illo ascendebat turrem antiquitus Romæ sacerdos, vt populum conuocaret ad nundinas, inclamans ter calo, propter quòd non nisi pluraliter dicimus Calende. Videtur tamen velle alibi, quòd cum dicimus pridie Calendas subaudiendum sit ante, sed diuersas secutus est opiniones. Videtur intercapedo non fieri ab intercipio, vnde enim formaretur, dixerunt ergo plerique, quòd aliud est intercapio, aliud intercipio. Intercipere, enim est quasi reprehendere. Intercapere autem, quasi ad distantiam localem videtur pertinere, vt inde dicatur intercapedo, distantia localis, sicut interuallum designat distantiam temporis. Interrex, dicitur custos regni inter duos reges, præteritum, scilicet, & futurum. Est autem in compositis ab ex, dubitatio quædam, quando, enim sequitur vocalis post ex, ita in quibusdam pronunciare consueuimus, vt videatur x, adherere sequenti vocali, vt exaudio. In quibusdam autem per se, & quasi disiunctum videtur sonum suum habere, vt exquo, sonat enim cum præcedenti est, & disiunctim ab e, sequenti. Sed in his nihil aliud attendere debemus nisi vsum, & euphoniam. Constat enim, quòd in omnibus compositis ab ex debet x, coniugi, & literari cum præcedenti e. Extorris dicitur ab ex, & terra. Expedio, compositum est ab ex, & pedica, quod est a pede, & capio pis. Denique, si est compositum, a denuo componitur, & que. Deiero est a de, & iuro, quòd si depo-

deponitur priuatiue significat, quod peierare: si verò intensiue, significat quòd valde iurare. Procliuus est compositum à cliuo. Est enim procliuus, quasi ante cliuus. Cliuum autē dicunt, quādam loci quasi inclinationem. Ditimo a di, & emo interposita r, & e, mutata in i.

De Aduerbio. Cap. CLIX.

Post hoc agit de aduerbio, eo quod adiacet verbo, sicut ergo verbum post nomen ponitur, sic aduerbium, quod propter verbum repertum est, debuit poni post præpositionem, quæ causa nominis inuenta est. Ait ergo. Aduerbium est pars orationis indeclinabilis, cuius significatio verbis adiicitur, idest quod ad hoc fuit inuentum, ut uerbis adiiciatur. Ita ut earum significatio, determinet significationem verborum, sicut enim adiectiua nomina habent se ad substantiua, ita quoque aduerbia, sic tamē adiunguntur verbis, ut nec genus, nec numerum eorum sibi assumant. Aduerbiorum quædam adiunguntur verbis omnium temporum, ut recta. Quædam verbis diuersorum temporum, ut ipsa tempora separatim significent, ut hodie, & cras. De non, quoque dicit, quod non adiungitur imperatiuo, nisi in compositione, ut noli, & hoc (ut opinor) ideo quia, non, significatiuum est abnegationis, quæ est contraria affirmationi, & imperatiuum nihil affirmationis, uel negationis consignificat. Porro noli, uerbū compositum quasi uim infiniti obtinet, significat enim infinite, hoc autem significatio imperatiui non respuit. Item dicit, quòd aduerbium sine uerbo, & participio plenam non habet sententiam. Non quia cum dico bene, qualitatem plene. & determinatè non significat, sed quoniam aduerbium quasi adiectiuum est verbi. Ideoque ex significatione verbi, aduerbii significatio pendet. Videtur uelle, quod aduerbium in omni constructione referatur ad uerbum, sed nunquid dicimus, omnis homo fere est auarus, ut fere, reddatur ad omnis, & non ad uerbum, sic enim dicimus, omnes fere, quasi pauci sunt, qui non sint auari, sed si ad sensum respicias, & ibi ferè ad aduerbium redditur ad verbū. Idem enim est, omnis homo fere est auarus, ac si dicatur, nullus est ferè, qui non sit auarus. Idemque in consimilibus obseruandum est constructionibus.

De Accidentibus Aduerbio, & primo de Specie. Cap. CLX.

Post hoc enumerat accidentia Aduerbio, sunt autem tria, Species, significatio, figura. Igitur aduerbia quædam sunt primitiua, ut nō à quædam deriuatiua, ut, clam, clanculum. Et uide, quod statim, a statu, quod est nomen participiale, unde qui statim penult. producta ponunt in metris, contra regulam facere videntur. Omnia enim quæcunque a verbo sto, stas, deriuātur, corripiunt a, excepto staturus, ra, rum, & statum. Hanc enim regulam longe tradidit Priscianus. Quare cum statim mediante participiali nomine a sto, stas, deriuet, debet corripere a, sed quoniam in statio inuenitur producta, dicimus illam Prisciani regulam, de solis datam esse declinabilibus. Item hic aduerbiū, ab hic pronomine dicitur, sed hæc nulla videtur esse deriuatio, cum eadem sit uox prorsus utrinque, sed non est prorsus eadē, quia hic aduerbium semper producitur, hic uerò pronomē s̄m Priscianum semper corripi debet, quamuis versificatores moderni, hic, pronomen indifferenter ponant. Illud etiam addit, quòd nomina sub diuersis casibus pro aduerbiis inueniuntur posita, ut nimium pro nimis. Multum quoque quod nomen est, similiter & primum, & unà, quod est nomen pro simul aduerbio. Similiter, hac, quod est pronomen, ponitur aduerbialiter, ut apud Virgilium. Hac fugerent Grai, &c. Adiungit iterum, quod per nominatiuum ponuntur aduerbialiter nomina, ut fors, & uota facit, &c. Et sole recens orto, pro recenter, Per genitiuum etiā, ut Romæ, Militiæ, Tarenti. Datiui quoque casus ponuntur pro aduerbiis, ut uesperi, forti, ruri: Actiui etiam, ut Romam Athenas. Et ablatiui, ut forte alternis, ponuntur aduerbialiter, de quibus iterum ponit exempla, ut apud Virgilium: Alternis dicetis, &c. idest alternatim. Et uide, quòd forte ablatiuus est a nominatiuo fors, qui in raro usu est. Iterum dicit, quod cum nomina pro aduerbiis ponuntur, indeclinabilia manent, licet diuersis casibus nominum iungantur, id est non uariant casus, ut sublime uolans, sublime uolantis.

De Formis Aduerbiorum, & primo de terminantibus in a. Cap. CLXI.

Adiungit, quod aduerbia primitiua uniformia sunt, id est, unumquodque suam separatim formam habet. Ideoque nullam inquit regulam a similitudine, uel collatione aliorum possunt accipere, quoniam regula semper similitudinē eiusdem proprietatis inter diuersa continet. Deriuatiua uero sub aliqua certa proferuntur forma. Quoniam quædam eorum terminantur in e. Alia in es. Alia in r. per hoc, quod ait, subnotauit multorum in eadem forma conuenientiam. Itaque similitudine proprietatis adhibita, sicut enim a docto, fit doctè, o, in e, longam conuersa, sic a pulchro pulchrè, plerumque possunt accipere rationem, idest regulā. suæ natiuitatis, quæ a primitiuis secundum similes terminationes deriuantur. Plerunque autem inquit, diximus propter excepta, uel anomala, ut bene, malè, dariter. Deinde exequitur singulas aduerbiorum formas, secundū diuersas eorum terminationes. Et incipit primo a terminantibus in a. Dicit ergo, quòd aduerbia terminantia in, a, uel sunt primitiua ut ita, vel composita, ut præterea. De ita, interponit, quod ipsum solum habet, a, correptam, quamuis quidam corripiāt puta aduerbium. Ideoque ad differentiam verbi imperatiui dicūt, ut ibi hoc puta non iustum est, vnde & plerique dicūt vtputa, compositum esse ab aduerbio puta. De compositis autem dicit autor, quod omnia producunt terminalem a. Si quis ergo postea finali correpta inueniat, necesse est duas esse partes intelligat. Antea uerò finali correpta non potest poni, cum duæ partes esse nequeant. Illud quoque dicit, quòd ablatiui nominum terminantes in, a, ponuntur pro aduerbiis, ut unà, qua, nequa, de quibus ponit exempla, quæ manifesta sunt, nisi quod in illo, Nequa scire doles, &c. Sciendum est, nequa, poni pro nequando.

De Puta, & Quisputas. Cap. CLXII.

De puta uero opinor, quod magis debeat dici adiectio syllabica, uelut in eo, quod est quisputas, de quo tamen dubitatio est, & controuersia. Quidam enim dicunt duas esse partes, quis, & putas, æstimantes putas esse verbum vbi dicitur, quisputas maior est in regno? propter Hieronymum, qui super illum locum dicit, verbo interrogatiuo vsus est, cum nullū omnino interrogatiuum verbum esse possit denique respondeant, cum quo verbum illud in hac oratione construatur, & quomodo intransitiue vel transitiue, quod nullatenus inuenient, nisi forte dicat aliquis subintelligendum, vt & construat ita. Quis est maior in regno cœlorum, vt putas stultus? Et ignorantibus aliquid nunc dedi remedium, quoniam de huiusmodi defectu, nec auctoritatem, nec probabilem possemus habere rationem. Dicimus ergo, quod quisputas vna pars est simplex, & est putas syllabica adiectio, & quod totum hoc scilicet quisputas sub vno accentu debet proferri, & correpta penultima. Quod autem ait Hieronymus verbum ponitur ibi, non pro illa orationis parte, sed pro quolibet sermone.

De Nominibus locorum, quæ ponuntur aduerbialiter, & primo de simplicibus. Cap. CLXIII.

Tradit quoque regulariter, quæ propria locorum nomina sub quo casu debeant aduerbialiter poni, de quo nos quoque ad maiorem euidentiā plenius, quàm ab autore isto dicatur, non grauabimur dicere. Primo ergo uidendum est, quòd omnia propria nomina apud Latinos, vel sunt primæ, vel secundæ uel tertiæ declinationis, exceptis duobus Virginum nominibus, spes spei, & fides fidei. Dicunt tamen plerique fides fidis dicendum esse pro nomine uirginis, sed vsus Ecclesiæ habet ea sicut prædixi. Illud quoque uidendum est, quòd nomina locorum dicit hic non nomina nationum, sed ciuitatum, castellionum, uicorum, & uillarum quæ omnia appellat. Cum ergo sint aduerbia locorum quatuor interrogatiua, ubi, quo, qua, unde. Videndum est, quæ propria locorum nomina sub quo casu loco aduerbii, ad quod istorum responderi debeant. Omnia igitur propria nomina locorum, si primæ fuerint declinationis, vel secundæ numeri singularis, ad ubi sub genitiuo casu debent responderi, ut ubi est Cæsar? Romæ, Tarenti. Si fuerint pluralis numeri, sub ablatiuo casu debent responderi, ut u bi est Plato? Athenis. Rursus si propria nomina locorum tertiæ sint declinationis, ad ubi sub ablatiuo casu sine præpositione debent responderi, ut vbi est ille: Chartagine, &c. Rursus omnia nomina propria locorum cuiuscunque sint declinationis uel numeri, ad quo sub accusatiuo sine præpositione addita debent responderi, ut quo uadis, Romam, Athenas, Tarentum, Chartaginem. Rursus omnia propria nomina locorum, cuiuscunque sint declinationis, uel numeri, ad unde, & qua, sub ablatiuo sine præpositione debent responderi, ut unde uenis, uel qua transibis, Roma uenio, Roma pertransibo, similiter Athenis, Carthagine, Tarento. Sunt autem quædam nomina ciuitatum terminantia in is, de quibus sub quo casu debeant responderi est dubitatio, ut Pictauis, Andegauis, Turonis, Aurelianis, Remis, quæ omnia licet plerisque uideantur esse tertiæ declinationis, ut tamen præcipuis in hac arte uidetur, indeclinabilia debent dici, solebant enim antiqui dicere, Remi, Remorum. Et nos solum ablatiuum in usum retinuimus, quo pro omni utimur casu, sub vna, & eadem igitur terminatione ad omnia prædicta aduerbia debent huiusmodi nomina responderi, ut ubi est ille? Remis, quo vadis: Remis Pictauis,

ctauis, non Remim, Pictauim, rursus vnde uenis, Remis venio, qua pertransibis, Remis pertransibo.

De nominationibus locorum, quæ fiunt per nomina Sanctorum, & primo de compositis. *Cap.* LXIIII.

SVnt iterum quædam loca, quæ nominibus Sanctorum celebrantur, præcipue nuncupantur, ut Sanctus Dionysius, de quorum responsione potest dubitatio haberi, si quis ergo subtilius inspiciat: aduerbia prædicta, debent omnia huiusmodi, sub genitiuo casu, addita præpositione responderi: ut vnde venis, de Sancti Dionysii, sub intelligitur enim in hoc, & in aliis huiusmodi, uico, uel villa, uel castro, vel aliquid huiusmodi, sicut in Calendario ad notandum festum Beati Petri, inuenitur scriptũ Sancti Petri Apostoli, subintelligitur festum, vel aliquid cõsimile. In quo si quæratur, quo vadis? congrue respondetur, ad Sãcti Dionysii, subintelligendo uicum, uel alium accusatiuum huiusmodi. Vt tamen minus peritis satisfaciam, dicatur, q̃ quia nomen Sanctus, est appellatiuum, & in prædicto exemplo præponitur per casum quem exigit aduerbium, interrogatiue præpositum, addita sibi congrua præpositione, potest congrue responderi, ut quo uadis, ad sanctum Dionysium, unde venis, de sancto Dionysio qua pertransibis, per sanctum Dionysium, ubi est ille, apud sanctum Dionysium. Mihi tñ vr̃, q̃ magis Latine ſm supra dictum modum Respondebitur. Item quædam sunt ꝓpria nomina locorum ex nominibus appellatiuis, & propris nominibus cõposita, ut Mons pessulanus, Ponsisarę, &c. de quibus quoque multa quæstio est. Primo enim quæritur cuius declinationis dici debeant. Si enim Põsisaræ primę dicatur declinationis esse, sub genitiuo autem ubi respondebitur, si ergo quæras, ubi est ille? respondendum erit Pontisisarę, quod vsus non habet. Dicimus itaque, q̃ cum ex vtraque parte fiat declinatio, ut Mons pessulanus, Montis pessulani, hoc nomen intrinsecus tertiæ declinationis est, extrinsecus secundæ. Similiter licet ex una tantũ parte fiat declinatio in quibusdam istorum, ut Ponsisara Pontisisaræ, dicetur alterius declinationis esse intrinsecus, alterius extrinsecus, ut Ponsisaræ intrinsecus, quod est tertiæ, extrinsecus primæ eo, q̃ extrinsecus in æ dyphthongum terminat genitiuum. Intrinsecus verò in is. Qm̃ ergo in omnibus istis pręponitur nomen appellatiuum, uidetur debere responderi ſm eosdem casus, quos aduerbia exigunt interrogatiua, præpositis præpositionibus sibi congruis, ut quærenti, quo uadis, ad Montempessulanum, apud Pontemisaræ, rursus, unde uenis, de Monte pessulano, de ponteisare, licet plerisque uideatur debere responderi sine præpositione, secundum regulas quas præmisimus.

De nominibus appellatiuis, quæ ponuntur similiter aduerbialiter. *Cap.* LXV.

PRæterea tria sunt appellatiua, quæ ad similitudinem propriorum ad prædicta verba habent responderi, ut militiæ, militiam, militia: domi, domum, domo: humi, humum, humo. Vt si quæras, ubi est ille, respondẽdum est domi: quo uadis domum: unde uenis, vel qua pertransibis, domo venio, uel domo pertransibo. Et vide, q̃ cum quæritur, ubi est ille? non potest responderi congrue, domi, nisi vel de domo eius, qui interrogat, uel qui interrogatur, uel de quo quæritur. Alioquin cum quæritur, ubi est ille? respondendum est, præpositione præposita, ut in domo regis, uel huiusmodi alia. Vnde Tullius ad determinandũ de cuius domo dicatur, addit pronomina, domi meæ, domi suæ, ut totum hoc domi meæ, pro vno ponatur aduerbio. Et uide, q̃ hoc nomine, rus, utitur similiter Horatius pro aduerbio, ut quærenti, quo vadis, secundum eius vsum debeat responderi, rus uado, unde venis, rure. Porro militiam appellabant antiqui antonomasicè, expeditionem Romanorum. Illud etiam sciendum est, nomina nationum ad prædicta aduerbia, non sine suis præpositionibus responderi debere, ut ubi est ille, in Italia: quo vadis? ad Italiam, & similia. Illud quoque attendit autor, q̃ propriis nominibus locorum solebant etiam antiq; præpositiones addere, ut ad certam oppidum, & alia huiusmodi, de quibus plura ponit exempla. Quæret fortasse quis, cur quædam propria nomina locorum, sub genitiuo respondeatur ad ubi, cum alia sub ablatiuo ad eandem interrogationem soleant reddi. Sciendum ergo, q̃ responsio facta ad ubi, semper retinet significationem ablatiui, sed quia à Græcis, qui genitiuo vtuntur pro ablatiuo, quo carent, habuimus, ut propria locorum nomina aduerbialiter poneremus. Ad hoc notandũ, q̃ ad eorũ similitudinem ponimus in quibusdam genitiuos casus ꝓ aduerbiis, in aliis vero utimur ablatiuis ſm q̃ exigit propria significatio responsionis. Genitiuis tñ respondemus in prima, & secunda declinatione, ut in tertia, eo q̃ genitiuus primæ terminetur in æ, genitiuus secundæ in i, genitiuus tertiæ in is. Multa inueniuntur aduerbia terminantia in e. vel is in i, pau-

ca vero in is. Illud quoque videndum est, q̃ ad ubi, congruè respondent hæc aduerbia hic, ibi, illic. Ad quo autem ista, huc, illuc, istuc. Ad unde uero, hinc, illinc, istinc. Ad qua quoque, hac, illac, istac.

De Aduerbijs primitiuis, quæ terminant in e correptam. *Cap.* LXVI.

POst hoc agit Priscianus de aduerbiis terminantibus in e. Et primo in e. correptam, quorum quædam dicit esse primitiua, quædam verò deriuatiua. Primitiua sunt vt pene, a quo penissime. Ne quoque ponit inter terminantia in e. correptam, quod sit q̃si est aduerbium interrogandi, uel affirmandi, positũ pro certe. Q̃n enim, ne, dehortatiuum est producitur. Inde etiã terminatur in e, correptam, ex quo composita sunt deinde, subinde, proinde, exinde, quæ omnia, s. composita supra dicta antepenult. habẽt acutam, de quo duplicem reddit rationem. Cũ enim inueniantur exin, & dein, dicunt quidam, q̃ habent de. ꝑ adiectionem. s. cum dr̃ exinde, deinde. Ideoque retinuerunt naturalem accentum, qui ante adiectionem erat super primã de, Alii uerò dicunt, q̃ quia sunt composita ex præpositionibus de sub, per, ex, in principio positis, acutum in his assumpserunt accẽtum, ut ex acuto accentu ostendantur illę præpositiones in compositionem redactæ: præpositiones enim separatæ cum praponuntur habent grauari. Vt ergo præpositiones illę redactæ ostẽdantur in compositionem acuuntur, sicut si, & ne, cum præponuntur per compositionem q̃n, vt siq̃n, neq̃n, debet enim acut⁹ accentus super primam syllabam esse, in his, ꝑ prædictam causam. Aliq̃n, non ideo acuit antepenult. ut compositum ostendat esse, sed causa differentiæ ab aliquanto, ita enim affinitum sonant, d, & t, vt ex sono non possit discerni utrum eorum ꝓnunciaretur, nisi esset in accentu differentia. Ideoque aliq̃n a, antepenult. causa differentiæ acuit in legendo. De alioquin, sic habetur. ut si ex nomine, & quin, dicatur componi, producat penult. si uero ex aduerbio alio, & quin, communis fit, penultima, o, sicut in aduerbio, Horatius tamen producit penult. in sermonibus, unde magis uidetur sic debere proferri.

De Deriuatiuis eiusdem terminationis. *Cap.* CXLVII.

DEriuatiua aduerbia in e, correptam, desinentia dixit esse, ut a peragro peregre, a puno, impune per compositioem, similiter ab abundo abunde. Nomina quoque desinentia in e, correptam, inueniuntur pro aduerbiis posita, ut facile, sublime, forte, sponte, & mane, quæ duo confirmat esse nomina ex aliorum coniunctione, dicitur enim sponte sua, mane primo hoc tamen magis secundum alios uidetur dixisse, cum dicat alibi ea esse aduerbia pro nominibus posita. De compositis quoque aduerbiis in e, correptam desinentibus adiungit, ut exinde, deindei & nunc primo de his, quæ principaliter agit. Vtpote, vero dicit compositum ab, ut, aduerbio, & pote, nomine, quod nascitur a masculino potis, unde quia scilicet pote, nomen est, dixit Parisius. Qui, idest, quomodo, pote uis dicam. Post hoc agit de desinentibus in e, prod. dicit itaque se primitiua in e, produ. non inuenisse, bene autem ait pluraliter primitiua, unum enim inuenitur, scilicet ne dehortatiuum. Deriuatiua autem multa sunt in e, prod. desinentia, quę formantur a datiuis singularibus nominum secundæ declinationis, o, conuersa in e. longam, ut huic claro, & inde clare, eodemque modo in cæteris, exceptis bene, & male, quæ licet fiant a bono, & malo, tamen desinunt in e, correp. Addit, quod multi datiui nominum secundæ declinationis terminati in o, sub eadem terminatione ponuntur pro aduerbiis, ut falso, pro false, consulte, sed sæpe inquit corripiunt, o, quando transeunt in aduerbia, sæpe dicit, quia ad uerbialiter posita inueniuntur in, o, producta. De necessario, quoque dicit, quod ualet quantum necesse, sed in hoc differunt, quòd necesse, esset tertia persona uerbi substantiui. Necessariò autem quibuslibet uerbis potest adiungi, & dicunt plerique, quòd necesse est aduerbium primitiuum, mihi tamen videtur nomen indeclinabile, tum quia semper eget persona verbi tertia, tum quia non erit nominatiuus cum quo construatur est, verbum, cum dicitur, necesse est Sortem esse animal, ubi necesse cum quo iungitur, nomen esse dicamus. Sed sunt dialectici quidam nimis simplices, qui concedunt totum hoc. Sortem esse animal, poni pro nominatiuo, & loco nominatiui construi cum est uerbo. Sed dico si fiat sermo de dicto, sic non erit modalis præpositio. At illam resoluit sic Aristo. Sortes ex necessitate est animal, ut illa modali, non de dicto, sed de Socrate, fiat potius sermo. Item neutra nominum secundæ declinationis accipiuntur pro aduerbiis, ut multum, nimium, & parum pro paruum, quod dicit, quia in aduerbio parum, u, sincopatur, paruũ, enim rectè diceretur.

Collectio regulæ de aduerbijs deriuatiuis. Cap. LXVIII.

VT ergo regulam breuiter colligam, aduerbia deriuatiua a nominibus secundę declinationis fiunt a datiuo, o finali in.e.longam conuersa. Excipiuntur inquit a duro, durè, duriter, a largo, largè, largiter, ab humano, humaniter, a firmo firmè, firmiter, respicit autem hæc exceptio ad illa, quæ desinunt in er, non ad ea, quæ in e. Illa enim inæqualem habent deriuationem. Non enim a nominibus secundæ declinationis regulariter deriuantur, & desinentia in er. hæc sunt ea, quæ superius dixit anomala. Ponit autem exempla, & de quibusdam alus, quæ non recipit vsus, ut insaniter, seueriter, & addit, q̄ habundè fit ab habundo, & habundanter, ab habundans. Et uide, q̄ superi᷒ dixit habunde corripere e, hic autem ponit illud inter ea, quæ producunt, forsitan ut designaret, q̄ aduerbia in.e.a uerbis deriuata, & producere licet, & corrip. sicut & uerba in o, terminãtia, licet usus in aduerbiis huiusmodi magis ea corripiat. Itẽ vide, q̄ si habundo compositum est ex ab, & vndo as, non habet aspirationem, si deriuatur ab habeo, ut plerisque videtur tũc in principio aspiratur. Illud etiam addit, quòd quædam sunt aduerbia, quę non plane suam a nominibus a quibus deriuantur contrahere videntur significationem, ut a ferus ferè, pro prope, sanus, sanè pro certe, a sensus sensim pro paulatim, quodammodo tamen contrahunt.

De Aduerbijs, quæ terminantur in.i o u. Cap. CLXIX.

ADdit postea pauca esse primitiua, quæ desinant in i, vt heri, ubi, ibi. Inueniuntur quoque nomina terminantia in i, pro aduerbiis posita, uel per genitiuum, ut domi, uel per datiuum ut uesperi, uel per ablatiuum, ut qui, pro quomodo, & vnde. In o, inueniuntur primitiua, ut quando, & ex eo composita, siquando, nequando. Inueniuntur quoque deriuatiua in o, ut a cis. citro, ab intus intro. Inueniuntur etiam composita, ut præsto a præ præpositione, & sto stas, & profecto, a pro & facto nomine. Inueniuntur nomina in o, aduerbialiter prolata, ut falso, merito, & similia, sed quando ponuntur pro aduerbiis corrip. quandoque, o, non autem semper. In u, quoque inueniuntur deriuatiua, ut a die diu, & interdiu, id est, interim dum dies est, quod est ab inter, & diu. Nomina autem in æ, dyphthongum desinentia, ponuntur pro aduerbiis, ut Romæ, militiæ. De terminantibus uerò in oe.au.ei.hob.ah. dicit quòd interiectiones sũt sed Græci eas connumerant aduerbiis.

De His, quæ terminantur in.c, l, m, t. Cap. CLXX.

EXequitur quoque aduerbiorum formas secundùm ordinẽ consonantium. Primo ergo dicit, quòd inueniuntur primitiua in. c, desinentia, ut sic, donec: & deriuatiua, ut illic, istic, & similia. Et uide, quòd omnia aduerbia in.c, desinentia producũt natura, uel positione extremam syllabam, excepto donec. Quòd si uocalem habuerint longam natura, circumflectuntur in fine, donec, ergo cum uocalem naturaliter correptam habeat, acuit penult. Composita etiam inueniuntur in.c, vt adhuc, & similia. Pauca inueniuntur in.l, ut semel, pol, edepol, & uel coniunctio, quæ quando pro ualde accipitur, aduerbium qualitatis reputãda est. Sunt autem primitiua desinentia in am, ut clam, corã. Sunt deriuatiua siue composita, ut nequicquam, præterea quã, quando est similitudinis, uel compositionis, uel electionis aduerbium accipitur. Dicit etiam bifariam, & trifariam, & omnifariam esse composita a ferendo, uel secundum alios a fando. Primitiua aduerbia inueniuntur in em, ut item, & tandem, & cõposita ut itidem, quod est ex item, & demum, similiter ibidem, & ididem, & identidem, quod est ex idem, & idem. In im, quoque inueniuntur denominatiua a nominibus deriuata, ut a parte partim, uel participalia, idest a nomine participali formata, vt saltum saltim, idest saltando, uel etiam uerbalia, ut præsertim, & confestim, & componitur præsertim, ex præ & sero ris verbo tunc enim dicimus præsertim, cum aliqua sententia præseritur, idest præfertur aliis sententiis interdictis, uel componitur a prę & serto, & tunc est denominatiuum. Confestim uerò componitur ex con, præpositione, & festino as. In um. quoq; inueniuntur primitiua, ut iterum, sursum, & deriuatiua uel composita, ut dextrorsum, sinistrorsum, quæ uel deriuantur a dextra, & sinistra, uel componuntur ex iisdem nominibus, & orsum aduerbio, similiter uidentur aduerbia composita orientem uersum, occidentem uersum, eo quòd sub uno proferantur accentu, sed melius est dicere, quòd orientem uersum, duæ partes sunt, & quòd aduerbium postpositum inclinat sibi suprapositum nomen. Illud quoque dicit, quòd actutum, idest cito, deriuatur ab actu. Et quòd nomina terminantia in um, inueniuntur aduerbialiter posita, ut multum, & huiusmodi. Desinentia in, n, pauca sunt, ut en, forsan, forsitan.

De His, quæ terminantur in r, s, t, x. Cap. CLXXI.

PEr quando pro ualde accipitur, tunc aduerbium est, uel loco aduerbii. Inueniuntur a nominibus vel participiis tertię declinationis, exeuntiã in ter, quorum regula hæc est, si in ens definit nominatiuus, is, genitiui conuertitur in er, ut sapiẽs, tis, ter. Cætera verò assumunt datiuo ter, penult. correp. ut fortis, ti. ter, & excipiuntur facilis, & difficilis, quorum primum habet facile pro aduerbio, pro faciliter, f̃m verò facit difficulter, ꝑ difficiliter. Excipitur etiam oĩs, q̃d facit omnino, & omniniter, A tribus, & quatuor nascuntur aduerbia ter, & quater. Obiter quoque compositum est ab ob & iter, ut obiter dixit hic mihi. i. dum erat in itinere. Inueniuntur etiam alia composita in er, vt paulisper, tantisper, parumper. Postea dicit, q̄ inueniuntur a nominibus deriuata in as, vt alias, & habẽt extremam circumflexam. In es quoque productam: vt fodes, & Hercules. Pleraque th desinentia in es, nascuntur, a noĩbus numerorum, ut a quinque quinquies. Et deinde, vsque ad mille. Nam quæ a numeris infra quinque positis deriuantur, non terminantur in es. In is correptam inueniuntur quædam aduerbia, ut nimis, & satis, q̃d etiam loco nominis positum accipitur, & facit ex se comparatiuum, ut satius. i. melius, Item inueniuntur terminatiua in us, correp. & primitiua, vt pęnitus, rursus. Et deriuatiua, ut stirpit᷒, diuinitus d̃r & diuinè, & humanè, sed differunt, nam diuinitus & humanitus, significant a diis, & hominibus, diuine & humanè, ad similitudinem Deorum, & hominum. Aduersus quoque cum sit nominatiuus ponitur pro aduerbio, quo nullus pro nimime, quod mirum non debet videri, cum fors sit nominatiuus pro aduerbio ponatur, & omnia comparatiua, quæ similia sunt nominibus comparatiuis neu. ge. aduerbia inueniantur, ut clarius, & ocyus, & similia. In ens quoque inueniũtur aduerbia, ut totiens, & quotiens. Malè igitur dicunt, qui toties præcipiunt dici, & quoties. In.t. etiam inueniuntur aduerbia, ut sat, & duntaxat. i, tantummodo, & componitur ex dum, & taxo verbo, q̃d est vel æstimare, uel dicere, uel licitari. In x. etiam desinũt q̄dam, ut uix, pax, quod est Græcum, & comicum aduerbium, & significat, quod tantummodo. Quædam verò desinunt in, ne, ut nunc. Alia in ps, ut deinceps, q̃d est compositum a dein, & cepto. Illud etiam addit, q̄ a nominibus deriuantur aduerbia, vt sapiens sapienter, uel a pronominibus, ut ab ille, illic, uel a verbis ut detero deterius, uel a participiis, ut ab indulgens indulgenter, uel a præpositionibus, ut ab in, inter.

De Figura & significatione Aduerbij. Cap. CLXXII.

POst speciem tractat Priscia. de figura, sed omnia, quæ ad figuram pertinent, in tractatu nominis, expedita sunt. Post hoc agit de significatione. Habet autem quęstionem, utrum significationem uocet significatum, uel significandi modũ, quorum utrumlibet dicatur, Alia quoque suboritur, q̄ cur significatio magis dicatur accidens aduerbio, quàm cæteris partibus, cũ vnaquæque aliarum partium significationem habeat quo aduerbium. Primum ergo dicendum, q̄ significatio in hoc loco (ut opinor) d̃r diuersitas significationum. Bene autem significatio d̃r accidens aduerbio. Accidentia namque partibus orationis dicuntur conuenientia ipsis, f̃m quæ vel inter se, uel cum aliis conuenienter habent construi. Aduerbia verò f̃m diuersitatem significationum, diuerso modo cum verbis habent construi. Nã quod præteritum tempus significat, ut heri, & cum præterito verbo construitur, non cum futuro, uel cum præsenti, q̄ quia significatio non confert cum cæteris partibus orationis, iccirco non eis accidere d̃r, quemadmodum aduerbio. Dicit ergo, q̄ aduerbiorum alia sunt temporalia, alia vero localia. Post quas species multas alias subiungit, sed temporalium diuisionem primo exequitur. Horum igitur alia communiter tempus significant, i. diuersa tempora indifferenter alia discretè. Quæ verò discretè, alia significant præteritum tempus, ut multoante, alia p̄sens, ut nunc, alia præsens, & præteritum perfectum, ut modo: ꝓprie ergo d̃r nunc lego, nec nisi impropie, nunc legi, sed & modo lego, & modo legi proprie habet dici, & in hoc differũt nũc, & modo. Sumitur autem, & nunc pro infinito aduerbio, quod est aliquando, unde & nunc (licet non satis proprie) iungitur cũ præterito imperfecto, sicut aliquando, quædam uerò futurum tempus significant, ut cras. Sunt & alia diuersorum temporum communia, ut olim, dudum, quondam, unde Virgilius. Forsan, & hoc olim meminisse iuuabit. Quando etiam & ex eo composita diuersorum sunt temporum communia, ut aliquando, siquãdo, nequando, quæ omnia dicit infinita, quia particulas temporis indeterminate significant, ut si dicam, aliquando scribã. Est autem quando relatiuum, ut ibi, Quando etiam iuuenis peccaui, ubi subintelligitur tunc, & ad quando, habet ibidem referri. Est etiam infinitum, ut quando veniam, vel quando faciam, uel dicamus, q̄ ponitur pro quandocumque, & sic ponitur infinite,

accentu tamen discernuntur. Nam si est interrogatiuum acuit primam, si vero relatiuum, vel infinitum, per omnes syllabas grauatur, Illud quoque addit, quòd ponitur pro aliquando, & pro quoniam coniunctione casuali, vt apud Virgilium, quando hæc te cura remordet.i.quoniam.

De Aduerbijs localibus. Cap. CLXXIII.

Aduerbiorum localium quædam habent communes locorum significationes, quædam discretas. Eorum verò, quæ discretas habent significationes, alia significant ad locũ, vt huc, alia in loco, vt hic, vel vbi, quod quando interrogatiuum est acuit penult. quando vero relatiuum est, grauatur per omnes syllabas. Ita quoque, & vnde, Quædam autem significant de loco, vt hinc, illinc, quædam per locum significant, vt hac illac. Sunt rursus, quæ communes habent locorum significationes, vt peregrè sum, quandoque autem ad locum, vt peregrè eo, i.in peregrinationem, quandoque de loco, vt peregre aduenio, i. peregrinando de alio loco ad istum venio, qñque significat per locum, vt peregrè transeo. Similiter ponè, & super huiusmodi alia, quæ quia inquit casibus iunguntur, & eis præposita grauantur putantur esse præpositiones, licet proculdubio sint aduerbia, propter quod tradit differentiam inter præpositiones, & aduerbia, hanc.s.quòd illa propriè dicenda est præpositio, quę nunquam separata per appositionem sine casualibus potest proferri, vt, e, ex. Aduerbia vero, licet casualibus, vt vltra murum, ponè domum, tamen cum verbis sine casualibus poni possunt, vt apud Virgilium. Ponè subit coniunx &c. In hoc quoque differunt, quòd aduerbia per se prolata, certam habent significationem, vt vltra, per se locum significat, præpositio vero non, sed ex diuersis adiũctis, diuersas contrahit significationes. Aliud enim significat, de, cum dico, de partibus orationis, aliud si dicas, de loco *in locum*. Illud quoque adiungit, quòd sunt quædam aduerbia ad locum significãtia tantummodo, vt dextrorsum, & similia. Eodemq; modo Italiam versum, Siciliam versus, significat ad locũ, quæ aduerbia esse composita ostendit accentus, quia.s.ab vno proferũtur accentu, nisi illud dicatur, quod versum, & versus post. posita inclinant sibi nomina, vt supra demonstratum est. Illud etiam dicit, quòd militiæ significat in loco, cum pro aduerbio ponitur, quomodo Vesperi, in tempore significat. Et, quòd localia aduerbia pro temporalibus ponuntur, vt inde, proinde, vel postea, & vbi pro postquam, & hic pro tunc, temporalia vero nunquam pro localibus.

De Cæteris speciebus Aduerbiorum. Cap. CLXXIIII.

Ponit deinde tertiam speciem aduerbiorum.i. aduerbium dehortatiuum, vt ne, quod accipitur pro neque, & tũc est coniunctio copulatiua, & ponitur pro, vt non, & tunc est coniunctio causalis. Sciendum tamen, quòd in his ponitur &, ne, pro valde: Sunt rursus aduerbia abnegatiua.i. abnegationẽ consignificantia, vt non, haud, & huiusmodi alia. Addit, quoq; ꝙ aliæ partes ponũtur pro aduerbijs diuersarũ significationũ, & est quãdo duę ponuntur pro vna, vt nullomodo, nullatenus, vnde videtur voluisse, quòd nulla istarum sit composita dictio, quod si ita est, non sub vno accentu debet proferri, sed qui accentum pronunciant super ante penultimas, dicunt nullomodo duas esse partes, & tamen debere sub vno accentu proferri, vt notentur pro vna particula poni. Idem, & de nullatenus. Sunt etiam qui dicunt, quidem, nulla pars est composita, sed dicunt Prisc.dixisse duas partes, quia duæ integræ ibi inueniũtur cõiunctę, licet per compositionem, quod satis potest esse. Sunt etiam quædam confirmatiua.i. confirmationem significãtia, vt profecto, & similia. Inueniũtur etiam duæ partes pro vno aduerbio confirmatiuo, vt quamdiu, & cur non, & quid istic, interrogatiuè ponuntur, pro certe. Addit tamen, & alterius speciei aduerbia, quæ appellat iuratiua, vt medius fidius. Illud quoq; dicit, quòd per præpositio pro aduerbio iurandi ponitur, quod nunquam fit, nisi casuali coniuncta sit. Adiungit rursus optatiua.i.q̃ optationem significant, vt vtinã, o.vtinam componitur ab vti, & nam. Item quædam sunt hortatiua, vt age, quod videtur inquit plurale habere.s.agite, sed quia agite, de verbo trãslatum est in aduerbium, licet ibi proprietatẽ verbi amittat, tamẽ non significatione, sed vsu exigente, pluribus tamen adiungitur personis, ac si verbum ibi propriè esset. Agit vero postea de remissiuis aduerbijs, quæ dicit hortatiuis esse contraria, quia cum illa motum animi excitare videantur, remissiua econtrario sedant, vt paulatim, & similia. Præter hoc etiam sunt aduerbia qualitatis, vt bene. Quantitatis, vt parum, Similitudinis vt sicut. Dubitatiua quoque, vt forsan. Congregatiua, vt simul. Discretiua, vt seorsum. Ordinatiua, vt deinde. Intẽtiua, vt prorsus. Comparatiua, vt magis, & minus, de quo dicit, quod adiunctum cum qualitate contraria, significat, quod comparatiuum contrarij positiui, vt minus stultus, dicitur pro prudentior. Adiungit postea de superlatiuis, cuiusmodi sunt maxime, & minime, & similia. Et vide, quòd cum ocyus, & ocyssime, dicantur deriuari a nomine Græco ochis, tamen habent nomina Latina ex quibus deriuantur, s.ocyor, & ocyssimus. Non enim quantum ad vocem fit, sed quantum ad significationem a duobus dicimus his anomale. Vbi enim Græci dicunt *dis*, & Latini dicunt bis. Cæteri autem numeri à vocibus suis faciunt regulariter aduerbia, vt a tribus ter, a quatuor quater. Et vide, ꝙ à quinque, vsque ad mille, desinunt aduerbia in es, produ, vt a quinquies millies, A quot autem deriuata, & à tot terminantur, in ens, vt quotiens, & totiens. Et sunt aduerbia hæc numeralia. Et sic addit pro vna specie numerali.

De Aduerbijs æquiuocis, & de ordine Aduerbiorum. Cap. CLXXV.

Illud etiam adiungit, quòd sicut sunt nomina synonima, & polionima, ita quoque, & aduerbia. Polionima sunt æquiuoca, quæ.s.plura significant, vt ibi tempus, & locum, similiter habent diuersas significationes, quo, qua, quando, cum sint relatiua, & interrogatiua, & infinita. Tandem, quoque, & est aduerbium temporale, & coniunctio expletiua, & sic accipitur equiuoce, similiter & o, & est aduerbium admirandi, vel indignandi, & est proprie interiectio, sed interiectio, & aduerbium tantam habent affinitatem inter se, vt species vnius dicatur species alterius. Est quidem vocandi, & admirandi, vt ibi, O qualis facies, &c. Et est aduerbium indignandi, vt apud Ciceronem, o tempora, o mores. Et est etiam optandi, vt Assis, o placidus.i. vtinam assis, &c. est iterum, o, nomen literæ, & sic ponitur equiuoce. Inueniuntur synonima, vt videlicet, cum sint diuersa voce, sunt eiusdem significationis, vt olim, dudum. De ordine etiam aduerbiorum adiungit, quòd magis deberent præponi verbis, quàm supponi, quomodo adiectiua nomina substantiuis, ne liceat auditoris animo euagari, sed suspensus expectet substantiui adiunctionem, & ita demum rem substantiui cum determinatione simul intelligat, velut cum dicitur, Albus homo. Tamen sciendum, quòd aduerbia licet etiam pręposterè proferre, exceptis monosyllabis, quæ omnia debent præponi, vt non, ne, dum, cum, quando est temporale, quod ideo determino, qm̃ aliter acceptum habet præpositio esse. Ita, quoque, & per, præponitur semper, quando ponitur aduerbialiter pro valde, vt per pulchra. Item demonstratiua aduerbia, vt ecce, & interrogatiua, vt cur, quare: & hortatiua, vt age: & similitudinis, vt quasi: & vocandi, vt heus: & optandi, vt vtinam. Hæc omnia, inquam semper verbis præponi.

De Interiectione. Cap. CLXXVI.

Post hoc adiungit de Interiectione, quia tantam habet cũ alijs affinitatem, vt Græci eã inter aduerbia posuerint. Et ideo, quia interiectio habet in se vim verbi. Interiectio.n. sicut aduerbiũ, vel adiungitur verbis vel verba ei subaudiũtur, vnde habet significationẽ vbi in se. Inde est, ꝙ Latini vnã partẽ per se ab aduerbijs separandã esse voluerunt, præsertim cũ, nullum aduerbiũ significet effectũ verbi cui adiungitur, quòd interiectio, vnde & Osanna dicitur, quasi salua obsecro. Nam osi, idem est, quod salua, anna vero interiectio est obsecrantis, propter, quòd & verbum obsecrationis in illa interiectione intelligitur. Et ne quis opponeret, quoniam docte signat, quod docet. Subiungit, quòd interiectio plenam animi motus significationem habet in se.i. etiam si non addatur verbum. Et vide, quòd interiectiones illis tantum verbis adiunguntur, quæ affectus ipsa signant, vt, papè tantum verbo significanti admirationem. Si quæras quare addatur ei tale verbum, cum interiectio eius intellectu in se habeat, credo ad maiorem rei expressionem. Item sciendum est, quòd non solum interiectio significatiua, vt papè significat affectum, sed etiam voces, quæ non inuentæ sunt ad placitum, sed per admirationem interiaciuntur, cogente pulsu cuiusque passionis animi, vt ha, hei, & similia. Et vide, quòd interiectiones aliæ significant affectum gaudij, vt euax, aliæ doloris, vt hei, aliæ timoris, vt atat, admirationis, vt papè: his connumerant quidam Grammatici mutationes illiteratorum sonituum, vt risus, hahahe. Indignationis phi. Differunt autem hæ a supradictis naturalibus, quoniam illæ nihil aliud sunt, quàm naturales soni literati. Istæ vero mutationes illiteratorum sonituum, quia non fiũt cũ pronunciatione literali. Itẽ quædam voces ẽm acceptiones diuersas ad diuersas partes orationis pertinent, vt, o, cum significat indignationem, vel dolorem, vel admirationẽ, interiectio est. Quando autem est vocandi, vel optandi, est aduerbium: cũ autem nomen est ipsius literæ, nomen est. Ita

quoque

quoque, a potest esse præpositio, & nomen. Sic etiam pro, præpositio est, & interiectio, vt apud Lucanum. Pro si remeasset in vrbem. Quod ergo quidam aspirant hoc modo, proh, cum interiectio est, error est. Dicunt tamen, quòd proho, integra debuit esse interiectio, vt valia, sed apocopata est vltima, o, sed hoc ex nulla habēt autoritate. Illud vero, quòd præpositio sit, & etiam interiectio, ex auctoritate hoc in loco habemus. Illud quoque addit, quòd accentus interiectionum incerti sunt, quia nō plana, & expressa voce proferuntur, immo secundum coniunctionem affectus animi alio, & alio accentu pronunciantur. Vide ergo, quòd interiectionum genera posuit s. interiectiones significatiuas ad placitum, & naturales, quæ sunt soni literati, & imitatorias. Nunc vero addit, quòd aliæ partes interiectiuæ possunt proferri, vel singulæ, vt infandum; vel plures, vt Pro facinus. Item notandum est, quòd quæ voces propriæ interiectiones sunt, semper primitiuæ sunt, vt papè, euax, & his similes.

De Coniunctione. Cap. CLXXVII.

AD vltimum de coniunctione. Causa inuentionis coniunctionum est hæc, videlicet, vt habeamus qualiter, vel duo casualia cum eodem verbo iungere possemus, vt Socrates, & Plato disputant: vel duo verba cum vno casuali, vt Plato legit, & disputat, vel duo aduerbia, cum eodem verbo, vt, & bene, & docte legit. Ait ergo, Coniunctio est pars orationis indeclinabilis coniunctiua aliarum partium orationis, siue coniungat sensum earum, vt copulatiua, siue disiungat, vt disiunctiua. Quod autem apponit vim, vel ordinem demonstrans, non est (vt opinor) de corpore descriptionis, sed quædam diuisio cōiunctionis. Vim ergo intelligit actor copulationem, quādo. s. coniungit duas substantias cum vno accidenti, vel econuerso, siue diuersa accidentia diuersis subiectis. Et, vt absolutius dicā vim vocat potestatem omnium coniunctionum, nisi continuatiuarum, vel subcontinuatiuarum. Ordinem vero vocat consequētiam, quando. s. coniunctio demonstrat, quòd vna res naturali necessitate consequitur aliā, qui ordo, in solis continuatiuis, & subcontinuatiuis consideratur.

De Figura, & Specie Coniunctionis.
Cap. CLXXVIII.

ACcidunt autem coniunctioni tria. s. figura, species, ordo. Speciem autem dicit, quam alij potestatem nominant, quæ eo, quòd significat consideratur. De figura nihil aliud dicendum hic, nisi quod de nomine tractando diximus. Sunt autem coniunctiones quædam simplicis figuræ, vt at, sunt aliæ vero compositæ, vt atque, etenim. Quod autem hæ sunt cōpositę patet ex accentu. Agit postea de accidenti secundo. i. de specie. Species autem appellat hic, diuersitates coniunctionum, secundum diuersitatem consignificationum, sunt autem multæ. Prima quarum dicitur decopulatiua, vt at, & quoque, quando ponitur pro que, sunt aliæ copulatiuæ, quæ per abnegationem sensum copulant, vt nec, neque. Vide ergo, ꝙ aliæ sunt affirmatiuæ, vt que, & huiusmodi. Aliæ sunt negatiuæ, vt nec, neque. Secunda species dicitur continuatiua, vide ergo, ꝙ coniunctio causalis, & magis, & minus communiter accipitur. Magis communiter accepta quinque species habet. Nam alia est continuatiua, alia subcontinuatiua, alia adiunctiua, alia effectiua, alia propriè causalis. Et hæc est quam minus communiter causalem diximus vocari. Harum autem quinq; specierum duæ primæ continuatiua. s. & subiunctiua cōsequētiæ necessitatem retinent. Tres vero reliqua ab omni cōsequētiæ necessitate absolutæ sunt. Ait ergo quoniam continuatiuæ sunt qua signant continuationem rerum. i. rem rei continuari, ita ꝙ vna res ab alia ex necessitate cōsequitur, vt si stertit dormit. Dicit autem, quòd ista coniunctio, si, rerum consequētiam demonstrat, quandoque, & quandoque causalis est illa. s. quinta species, quæ necessitatem consequētię non habet, vt si legas doctus eris. Similiter, sin, siue, seu, tam continuatiuæ sunt, quàm causales non necessariæ. Quotiens enim, sin, in oratione ponitur, aliam oportet præcessisse orationem, cui sin, supponatur. Porro, quia descriptio continuatiuarum superius data, subcōtinuatiuis etiam conueniebat, determinat, quòd continuatiuæ signant qualis sit ordo, & natura rerum. i. quæ res in illo ordine natę sunt, vt vna posita ex necessitate altera sequatur, signat dico cum dubitatione essentiæ. Subcontinuatiuæ verò cōsequētem. i. conuenientem, & necessariam causam continuationis. i. rei continuatæ ad alteram nō conditionaliter, sed cum essentia rerum, vt quia, quoniam: vt si dicas, quoniam ambulat mouetur, signans vtrumq; fieri, & ambulationem, & motum, conuenienti ordine, ita quòd ambulatio sit causa, ad quam motus sequitur ex necessitate. Ergo illę conditionaliter, & dubitatiuè, istæ vero per affirmationem rerum essentiam demonstrāt.

Adiunctiuæ coniunctiones dicuntur, quæ subiunctiuo modo adiunctæ, vel causam finalem non iam esse, sed vt sit, vel efficientem, si sit, aliquid consequi ex necessitate ostendunt. Velut si dicam, Exerce te, vt sis sanus, nam sanitas finalis causa exercitij est. Rursus cum dicam, Si legas doctus eris, hæc coniunctio, si, adiuncta subiunctiuo modo, ostendit causam efficiētem. i. lectionem non iam esse, sed si sit, ostendit fore, doctum sequi non ex necessitate. Effectiua coniunctio est illa, quæ effectui per indicatiuum iuncta, causam non necessario probare nititur, vt Legi, nā doctus sum. Et nota quòd vt, pro οτι, Græca coniunctione accipitur, & tunc nullā denotat causam, quāuis ipsa sit adiunctiua, cuius est causam ostendere, vt si dicas, Non dum contigit, vt per altum nauigarem. Propriè causalis dicitur, quæ causæ per indicatiuum iuncta, effectū probat necessariò, vt quoniam prodest igitur lege. Præterea dicit, quatenus, esse adiunctiuam coniunctionem, quando in a Græcam coniunctionem specificat, quod ideo determinat, quoniā duas partes possemus intelligere, quatenus, vel etiam, pro οτι, Græca accipi, sicut supradictum est de vt. Et vide, quòd in illo exēplo Virgilij. Cum faciam vitulam, non est, cum, aduerbiū tēporale, sed est coniunctio posita pro, si. Illud quoque addit, ꝙ nomina, vel pronomina, vel præpositiones, vel aduerbia loco causalium coniunctionum inueniuntur: pronomina, vt ideo, quod alij compositum dicunt esse ab id, & eo, pronominibus. Alij dicūt, quòd duo illa pronomina irregulariter coniuncta, sunt pro coniunctione posita. Nomina quoque inueniuntur poni pro coniunctione, vt qua causa, qua propter, quamobrē.

Adhuc de quibusdam speciebus coniunctionum.
Cap. CLXXIX.

AGit postea de approbatiuis, quæ approbant rem cui adiunguntur, vt equidem merui, ecce, equidem, approbatiua est. Dicit etiam, quòd causales illæ. s. quæ adiunctiuæ sunt, ponuntur pro approbatiuis, vt apud Virgilium: Dij si qua est cœlo pietas. Disiunctiuæ autem sunt, quæ cum verba coniungant, tamen res, & sensum disiungunt, vt alteram esse, alteram non esse significant, vt vel dies est, vel nox est. Hæc aliquādo indicatiuæ sunt, aliquando dubitatiuæ. Indicatiuæ inquit, vt aut lux est, aut tenebræ. Omnis. n. habens oculos ex oratione ipsa concipit, quod membrū eius concedere debeat. Cum aūt dicitur, aut prodest diuitias quęrere, aut non, dubitatiua est ibi aut, coniunctio; quia sępe prodest, & sępe nocet diuitias quærere. Subdisiunctiuæ sunt, quæ cum vocem habeant disiunctiuarum, vtrumque tamen eorum, quæ quantum ad vocem videntur disiunctiuæ esse signant, vel simul. i. in eodem tempore, vel discretè, in diuersis temporibus. Simul, vt apud Terētium, vel rex mihi, &c. quasi alij nihil agebant gratias, vel. i. etiā rex. Et rursus Alexander siue paris, id est, Alexander qui & paris dicitur. Discretè autem, vt tota die vel legit iste, vel cogitat, nō hæc duo simul, sed nunc hoc, nunc illud. Item si dicam, Vel tunicam mihi accommoda, vel etiam penulā, subdisiunctiuum est, quod autor ostendit. Nam hoc videntur sonare, quod alterum solum petam. Si quis ad intentionem inquit meam respicit, videbit me vtrunque petere, & libenter accipere. Potest etiam ibi vel esse disiunctiua, vt sit sensus. Accommoda, vel alteram tantum, vel vtraque, hoc. n. non potest simul esse. Addit etiam, quòd vel, diminutiuè ponitur, vt apud Lucanum. O felix si te, vel sic tua Roma videret, vel. n. posuit pro saltem. De disiunctiuis, quæ electiuæ dicuntur agit postea, hæ autem sunt quæ diuersis præpositis nos aliquid eligere ex eis ostendimus, vt diues esse malo, quàm pauper. i. hoc, non illud. Duplicatur etiam quàm, & est quanquam, aduersatiua coniunctio.

Adhuc de eodem. Cap. CLXXX.

POst hoc adiungitur de aduersatiuis, hæ sunt, quæ aduersum conuenienti significant. Rectè autem dicitur conuenienti. Aduersari nanque, & negare rem prius concessam puerile esset, sed quod est conueniens rei prius concessæ, sæpe abnegamus, & contrarium ponimus. Et vide, quòd saltem, cū sit aduersatiua, habet etiam diminutiuam significationem. Ita ꝙ simul habet vtranq; vim. Et est aduersatiua cōueniētu, hoc solo respectu, quia diminuit cōueniēs. i. minus, quàm sit cōueniēs ponit, vt si amicum rogans dicas. Si non vis iuuare me charitate, saltem iuua me precio. Minus enim conueniens est iuuare precio, quam charitate. Illud quoque addit, quòd, ne, inuenitur significare diminutionem, vt apud Salustium: Ne illud corruptis moribus, &c. pro nedum, quasi dicat res secundæ sapientum animos fatigant. Et supponitur per ironiā. Nedum illi &c. q. d. si res secundæ sapientū aīos fatigant, poterūt fatigare animos corruptorū, quod minus est. Postea dicit, quod apud Græcos abnegatiuæ sunt coniunctiones, chen, & an, nos autem huiusmodi non habemus, sed sine illis vtimur

verbis

verbis subiunctiuis in eadem significatione, ubi enim Graeci dicerent, en fecissem, nos dicimus, fecissem, si potuissem. Collectiuae sequuntur, quae & rationales dicuntur, quoniam per illationem alicuius rei colligunt rationem, ut ergo, igitur, itaque, qñ antepenult. acuitur, quia si non acuatur, duae partes sunt. Et vide, q rationalis coniunctio inuenitur expletiue, ut apud Terentium. Mihi ne ergo. Hic enim ergo, quantum ad sensum nihil operatur, similiter, & quin expletiuè ponitur, ut apud Virgiliũ. Quin occidit uno, &c. De dubitatiuis addit subsequenter, hae sunt quae dubitationem significant, ut an, & ne correpta, quod ideo dicit, quia quando produ. est, negatiua est, vt Ne facias. Est autem differentia inter aduerbia dubitandi, & inter coniunctiones dubitatiuas, quia hae aliqua coniungunt, vt si dico, Vide an Sortes sit sanus, an non. Illa autem nihil coniungunt, sed uerbis tantum adijciũtur. Et uide, q dubitatiuae coniunctiones frequentissimè sunt interrogatiuae. Interrogatiua tamen non est species coniunctionum, sed accidens, nulla enim coniunctio ex vi coniunctionis interrogatiua est: potest enim dici, q in ipsa interrogatione copulat, ut cum dicitur Est ne Sortes sanus? hoc enim exigit addi, uel subintelligi, Est ne Sortes sanus, an nõ est sanus? quamuis plerique dicant, ne, quando interrogatiue ponitur, esse aduerbium interrogandi, quemadmodum quando eadem, ne, producitur, est aduerbium prohibendi, quod satis cõgruè potest dici. Illud quoque addit, q, ne, confirmatiue ponitur, & tunc aduerbium est. Item q haec sola coniunctio apostropham accipit. Item q necne accipitur pro an non, & tunc est dubitatiua. Completiuae sunt, quae orationem complent, & non sensum, quae & expletiuae dicuntur, quoniam extra plenum sensum orationis ponuntur: illis enim sublatis integer manet sensus. Et vide, quòd illę eaedem quae copulatiuae sunt, ad alias species coniunctionum pertinent plerumque, vt si dicas. Eneas verò, & pius, & fortis fuit, hic expletiue ponitur verò. Sin autem dicas, Eneas quidem pius fuit, Vlixes verò astutus, hic pro copulatiua accipitur. Potest tamen dici, & distributiua, quia diuersas res diuersis attribuit personis. Est itaque copulatiua cõiunctio alia simpliciter, alia cum distributione.

De Ordine Coniunctionum, caeterarumque partium. *Cap.* CLXXXI.

EXecutis accidentibus coniunctionum, agit de ordine, qui communis est pene omnibus dictionibus. Pene dictum est, quia sunt quaedam dictiones, quae licet suum habeant ordinẽ, tamen nullus in eis respectus ordinis habetur, ut homo legit, vel legit homo, indifferenter habetur. Dicit itaque Priscia. q dictionum quaedam praeponuntur naturaliter, vt praepositiones casualibus: Naturaliter autem dicit, quia etiam inuenitur praepositio postposita, vt nobiscum, sed hoc non habet ex natura, & vi praepositionis. Habent etiam coniunctiones suum ordinem, quaedam semper praeponuntur, vt at, ac, ast, aut, vel, nec, neque, si, quin, quatenus, sin, seu, siue, ni. Sed dicitur sin, postposita esse, quia necesse est, vt praeponatur aliquid. Aliae semper postponuntur, ut que, ne, ve, he. dicuntur encleticae, idest inclinatiuae. Aliae autem pene omnes a praedictis indifferenter, & postponi possunt, & praeponi. Pene dictum est propter et, & atque, quae nõ possunt postponi, nisi poetica auctoritate, vt Virgilius. Suspiciẽs altam lunam, & voce precatur. Actor. Haec de singulis partib^9 orationis earumque proprietatibus, iuxta Petrum Helyae, qui Prisciani summam breuiter colligit, ac diligenter exposuit ad pręsens excerpta sufficiant, nunc ad caetera, quae cõmunia sunt transeamus.

De Analogia partium. *Cap.* CLXXXII.

ISidorus ubi supra. j. lib. Analogia Graece, Latinè similiũ cõparatio, siue proportio nominatur. Cuius haec vis est, ut qd dubium est, ad aliquid simile, quod non dubium referatur, ut incerta certis probentur. Octo autem modis comparatio Analogiae colligitur, idest qualitate, comparatione, genere, numero, figura, casu, extremitatibus syllabarum, & similitudine temporum, si quidem de his vnum defuerit, iam non est analogia. i. similitudo, sed est anomala, idest extra regulam, ut Lupus, & Lepus totum conuenit, sed dissentiunt casu, facit enim Lupi, Leporis. Nam regulariter est, dum quaeris utrum Trames, masculinum sit, an foemininum, similis est illi in omni declinatione Limes, & erit mascu. Item in comparatione positiuorum, ut si dicas, Doctus, magnus, positiui sunt, & sui similes. Fit & per diminutionem, vtputa Funem masculinum esse Funiculus ostendit, sicut Marmor neutri esse generis Marmusculum indicat: nam quod genus in principalitate est, id esse solet in diminutione, sed hoc non semper, ut pistrinum, pistrilla: sed quia scire debemus ex positione declinationem, & ex diminutione genus colligere.

De Constructione partium orationis. *Cap.* CLXXXIII.

PRiscianus in lib. constructionum. Praedictarum verò partium ordinatio fieri solet ad constructionem orationis perfectae. Quam scilicet constructionem dictionum Syntesim Graeci vocant. Sicut enim literae, quae dicuntur prima, & indiuidua materies esse uocis humanae, non quocumque modo iunctę, sed per aptissimam ordinationem coeuntes, faciunt syllabam, & syllabae dictionem, sic & dictione, orationem. Est enim oratio cõprehensio dictionum aptissimè iunctarum. Quidam verò solacium imperitiae suae quaerentes: non oportere aiũt, quaerere causas ordinis elementorum, & ordinationes casuum ac generum, & temporum ipsarumque partiũ suspicantes fortuitas esse positiones ordinationum, sed ex hac opinione contingeret generaliter nihil per ordinem accipi, nec contra ordinem peccare, qd penitus stultum est aestimari. Sicut igitur a sapientibus apta ordinatione partes orationis traditae sunt, cum primo nomen, secundo uerbum posuerunt. Nulla quippe oratio complectitur sine his, quod in illa constructione licet ostendere, verbigratia. Idem homo lapsus, heu hodie concidit. Hic omnes insunt orationis partes, absque cõiunctione, quae si addatur aliam orationem exigit. Ab hac inquam si nomen aut verbum subtrahas imperfecta fit oratio: si uerò caetera subtrahas omnia, & omninò necesse est orationem deficere. Verumtamen sicut in elementis alia sunt vocalia, quae per se vocem perficiunt, alia consonantia, quae sine vocalibus hoc agere nequeunt. Sic & in dictionibus quaedam per se dicendae sunt, vt in uerbis maxime imperatiuis, vel nominibus, vel pronominibus, saepe videbitis, vel etiam aduerbiis, quae quando adiiciuntur antecedentibus actionibus, vel orationibus, ut cum ad illos, qui optime dicunt aliquid, aut agunt, clamamus, bene, recte, diserte. Aliae uerò sunt, quae caeterarum sine adiunctione partium ad perfectionem sensus proferri non possunt, ut praepositiones, aut coniunctiones, quae semper consignificant, & non per se, vnde & significatio variatur illarum, ad vim sibi coniunctarum. Multae verò sunt dictiones, ad quas explanandas, maxime necessaria est constructio, quia diuersas habent significationes, quae per ordinationem declarãtur, ut in verbis amato, doceto, & secundae sunt, & tertiae personae, additione vero pronominum discernuntur, ut amato tu, amato ille. Sic, & in nominibus diuersi casus, aut generis, aut numeri, similes voces inueniuntur, vt huius poetae, huic poetae, hi poetae, o poetae. Multa quoque, & in aliis partibus inuenies similia, nec aliter ea discreta, nisi ex ordinationis cõsequentia, idest casus casibus, genera generibus, & caetera congruè disponendo. Confusio namque significationis, per ordinationis iuncturam, & accidentium discutitur.

De Constructione ad intellectum referenda. *Cap.* CLXXXIIII.

OMnis autem constructio (quam Graeci Syntesim vocãt) ad intellectum vocis est referenda. Itaque per diuersas figuras in constructione solent autores accidentia uariare. Quę quamuis ad ipsas dictiones incongruè deposita esse videantur, ratione tamen sensus ordinata rectissimè esse iudicantur. Verbigratia. Prima persona, & tertia in vnum figuratiuè coeunt, ut apud Virgilium. Ille ego qui quondam. Est enim intellectus. Ego Virgilius, ille Virgilius, qui scripsi Bucolica, uel Georgica. Diuersi quoque numeri, vt idem in primo Eneidę. Pars in frustra secant, per partem Troianorum multi intelliguntur. Diuersa genera, ut Praeneste sub ipsa, namque neutrum est, sed quoniam vrbs intelligitur, ad intellectum magis, quàm ad vocem nominis ipsa foemininum redditur. Idem quoque per accidentia omnium partiũ orationis frequenter inuenitur. Actor. De constructione singularum partium breuitatis causa praetermitto, maxime quoniam in praecedenti de illis tractatu, iuxta magistrum Petrum Helyam, multa quoque de ipsarum ordinatione occasionaliter interposita sunt.

De Orthographia. *Cap.* CLXXXV.

ISidorus vbi supra. Orthographia Graecè, Latine recta scriptura interpretatur. Ortho, enim recta, graphia, scriptura dicitur. Haec disciplina docet scribendi notitiam, utputa, ad, cũ est praepositio, d, literam, cum est coniunctio, t, literam accipit. Haud quando est aduer. negandi d, litera terminatur, & aspiratur in capite, quando autem coniunctio est per, t, literam fine aspiratione scribitur. Apud praepositio per d, scribitur sicut, apud patrem, quoniam veteres saepe apud, pro ad, vsi sunt, duabus literis ex his medijs subtractis. Equus, quod est animal, p e, solam scribendum, aequus, quod est iustus, per ae dyphthongũ scribendum. Exsul addita s, debet scribi, quia exsul dicitur extra solum esse. Exultat melius sine s, litera scribitur, nam cum ipsa x. ex c, & s, constet, quomodo cum in ea sit, rursus ei additur alia. Aequor per dyphthongum scribendum est, quia ab ae-

qualitate,

qualitate, non ab aqua est nomen factum. Foedus, quod est deformis per e, solam scribendum. Foedus, quod est pactum cum oe, dyphthongo scribendum. Gnatus, quod est filius per g. scribendum, quia facit generatus. H, quæ est aspirationis nota, in latino tantum vocalibus adiungitur, vt honor, humus, homo, aspiratur, & consonantibus, sed in Græcis, & Hebræis, nominibus. K. literam antiqui præponebant, quotiens a sequebatur, ut Kaput, Kanna, Kalamus. Nunc autem Karthago, & Kalendæ, per eandem tantum scribuntur. Omnia autem Græca nomina qualicumque sequenti vocali per k. sunt scribenda. Ora finium per o, hora dierum per h, scribendum est. Onus si de onere venit, per o, scribendum est. Si de honore cum aspiratione. In dubiis quoque verbis consuetudo veterum erat, ut cum eadem litera alium intellectum correpta, alium producta haberet, longę syllabæ apicem apponebant, vtputa populus an arborem significaret, an hominum multitudinem, apice distinguebatur. Sic & vbi literæ consonantes geminabantur, sicilicum superponebant, vt sella, serra, asseres (veteres enim non duplicabant) qua nota ammonebatur lector geminandam esse literam, nunc tamẽ duplicandæ literæ, & duplicatæ scribuntur. Idem in lib 6. Gloriosum studium, quod loqui debeas competenter scribere, & quæ scripta sunt sine aliqua erroris ambiguitate proferre. Vox enim articulata a pecoribus nos sequestrat, scribendi verò ratio ab imperitis, ita perfectum hominem duo sibi ista vendicãt, ac defendunt.

De Materia, & instrumentis scribendi.
Cap. CLXXXVI.

VEræ literarum materies paruulorum nutrices. Ipsæ dant ingenium pueris, primordia sensus. Græci autem, & Tusci primum ferro in ceris scripserunt, postea Romani iusserunt ne grafium ferreum, quis haberet. Postea institutum est, vt ceram ossibus scriberent, grafium autem Græce, Latine scriptoriũ dicitur. Nam grafia scriptura dicitur. Chartarum vsum primum Ægyptus ministrauit ceptum apud Memphiticam vrbem. Memphis, enim ciuitas est Ægyptiorum, vbi chartæ vsus inuentus est primum, sicut ait Lucanus. Conficitur bibula Mẽphicis charta papyro. Bibulam autem papyrum dixit, quòd humorem bibat. Charta autem dicta, quòd carptim papyri tegimem decerptum glutinatur. Pergameni reges cum charta indigerent, membranas primi excogitauerunt, unde & pergamenarum nomen hucusque tradente sibi posteritate seruatum est, hæc & membrana dicuntur, quia ex membris pecudum detrahuntur. Fiebant primum coloris lutei, idest crocei. Postea verò Romæ candida membrana reperta sunt, quod apparuit inabile, eo quòd & facile sordescant, aciemque legentium lædant. Mẽbrana autem, aut candida, aut lutea, aut purpurea sunt. Candida naturaliter existunt. Luteum membranum bicolor est, quod a confectore vna tingitur parte, idest crocatur. Purpurea verò inficiuntur colore purpureo, in quibus aurum, & argentum liquescens patescat in literis. A scribendo Scriba nomen accepit. Instrumenta scribæ calamus, & penna. Ex his enim verba paginis infinguntur, sed calamus arboris est, penna auis, cuius acumen in duo diuiditur in toto corpore vnitate seruata. Credo propter mysterium, ut in duobus apicibus vetus, & nouum testamentum signaretur, quibus exprimitur verbi sacramentum sanguine passionis effusum. Dictus autem calamus, quod liquorem ponat, vnde & apud nautas, calare, ponere dicitur. Penna autem a pendendo vocata, idest volando, est.n vt diximus auium.

De Pronunciatione. *Cap.* CLXXXVII.

ACtor. De accidentibus dictionum, vel syllabarum multa superius dicta sunt. Quod autem est in syllaba, vel dictione accentus, hoc esse videtur in oratione positura, qa modum pronunciationis ostendit, de qua hic pauca subiungã. Isido. in lib. Ety. 1. Positura est ad distinguendos sensus per cola, & comata, & periodos, quæ dum ordine suo apponitur, sensum nobis lectionis ostendit. Dictæ autem posituræ, vel quia punctis positis annotantur, vel quia ibi vox prò interuallo distinctionis deponitur. Prima positura subdistinctio dicitur, eadem & coma. Media distinctio sibsequens est, ipsa & cola. Vltima distinctio, quæ totam sententiam concludit, ipsa est periodus, cuius, vt diximus, partes sunt cola, & coma, quarum diuersitas punctis diuerso loco positis, demonstratur. Vbi enim in initio pronunciationis, nec dum plena pars sensus est, & tamen respirare oportet, vtputa. Si vinco, fit coma, idest particula sensus, ubi autẽ in sequentibus iam sententia sensum præstat, sed adhuc aliquid superest, est sententiæ plenitudine. vtputa. Si uinco, & pereo, fit cola, ubi verò iam per gradus pronunciando plenam sententiæ clausulam facimus, vtputa. Si uinco, & pereo, quid me ibi uincere præstat, fit periodus.

De Barbarismo, & Solœcismo. *Cap.* CLXXXVIII.

BArbarismus est vna pars orationis vitiosa in communi sermone. In poemate Methaplasmus. Et fit duobus modis, pnunciatione, & scripto, His bipartitis, quatuor species superponuntur. Adiectio, detractio, immutatio, transmutatio literę, syllabæ, temporis, toni, aspirationis. Fiunt etiam Barbarismi p hiatus. Sunt & malæ compositiones, idest Cacobtheca, quæ vitia nonnulli Barbarismos putant, in quibus sunt Metacismi, Labdacismi, Iotacismi, hiatus, collisiones, & omnia quæ plus æquo, minus resonantia ab eruditis auribus respuuntur. Solœcismus est vitium in contextu partium orationis contra regulã artis Grãmaticæ factum. Fit autem duobus modis per partes orationis, aut per accidentia partium orationis. Per partes fiunt Solœcismi, cum alia pro alia ponitur, fit etiam in eadem parte orationis, ut cum ipsa pro se non in loco suo, neque vt conuenit ponitur. Per accidentia vt genere, &c. Solœcismus in prosa, in poemate Schema nominatur.

De Cæteris vitijs Grammaticæ. *Cap.* CLXXXIX.

CVm Barbarismo, & Solœcismo decem vitia nominantur, hoc modo. Acyrologia est im proptia dictio, vt hũc ego si potui tantum sperare dolorem, sperare enim dixit pro timere. Cacephaton est obscena enunciatio, vel in composita dictione, vel in verbo, vt Numerum cum nauibus æquat. Et Arrige aures Pamphile. Pleunasmos est adiectus verbi superuacua ad plenã significationẽ, vt sic Ore locuta est, pro sic locuta est. Perisologia est supernacua verborum adiectio, sine vlla vi rerum, vt Ibant quo poterant, & quo non poterant non ibant. Macrologia est longa sententia res non necessarias comprehendens, vt legati non impetrata pace, retro unde venerant domũ reuersi sunt. Tautalogia est eiusdem dictionis repetitio vitiosa, ut Egomet ipse. Eclypsis est defectus quidem necessariæ dictionis, quã desiderat præcisa sententia, ut. Hic secum, deest enim, loquebatur. Tapinosis est humilitas rei magnæ, non id agente sententia, qđ ostendit, vt Penitusque cauernas Ingentes; iterumque milite armato complent, idest multæ legiones armatorum militũ impleuerunt cauernas. Cacosinteton est vitiosa compositio dictionum, vt Versaque iuuencum terga fatigamus hasta. Amphibologia est ambiguitas dictionis.

De Metaplasmo. *Cap.* CXC.

MEtaplasmus est transformatio quædam recti, solitiq; sermonis in alteram speciem metri, ornatus, necessitatis ve causa. Huius species sunt. 14. Prothesis est appositio quædam ad principium dictionis literæ, vel syllabæ, vt gnaton p nato, & retulit pro tulit. Epenthesis est appositio ad mediam dictionem literæ, vel syllabæ, ut relliquias pro reliquias, & Induperator p Imperator. Paragoge est appositio quædam ad finem dictionis literę aut syllabæ, vt magis pro mage, vt potestur pro potest. Apheresis est ablatio de principio dictionis, contraria prothesi. Sincope est abscisio de media dictione literæ aut syllabæ, contraria epenthesi. Apocope est ablatio de fine dictionis literę aut syllabæ peragoge contraria. Extasis est extensio syllabæ, contra naturam verbi. Sistole est correptio syllabæ contra naturã verbi, contraria extasi. Dieresis est diuisio syllabæ unius in duas facta, ut est. Olli respondit rhdit res albai longai pro eo, quod est albæ longæ. Sineresis est conglutinatio duarum syllabarum in vna facta, contraria dieresis. Sinaliphe est per interceptionem concurrentium vocalium lubrica quædam, leuisq; collisio, vt Atque ea diuersa penitus dum parte geruntur. Elipsis est consonantium cum vocalibus asperè concurrentium, quædã difficilis, ac dura collisio, ut Multum ille terris iactatus, & alto. Antithesis est literæ pro litera positio, vt olli pro illi. Metathesis est translatio literarum in alienum locum, nulla tamen ex dictione sublata, vt Euandre pro Euãder, & Timbre p Timber.

De Schematibus. *Cap.* CXCI.

SChemata Lexeos sunt, & Dianoeos, idest figuræ uerborum, & sensuum. Sed Schemata Dianoeos ad Oratores pertinẽt, ad Grammaticos Lexeos. Quæ cum multa sint, ex omnibus necessaria fere sunt. 17. quorum hæc sunt nomina. Prolempsis est præsumptio rerum ordine secutarum, vt Continuo Reges ingẽti mole Latinus procedunt castris. Zeuma est vnius uerbi conclusio, diuersis clausulis apte coniuncta, ut Tronigena interpres diuum, qui numina phebi, Qui tripodas Clarii lauros, qui sidera sentis, &c. Ipozeusis est figura superiori contraria, vbi diuersa verba singulis quibuscumque clausulis subiunguntur. Silepsis est dissimilium clausularum per vnum verbum conglutinata cõceptio, vt hic illius arma, hic currus fuir. Anadiplosis est congeminatio dictionis ex vltimo uerbo præcedẽtis versus, & in principio sequentis, vt Sequitur pulcherrimus astur, Astur ego uidens. Anaphora est relatio eiusdem verbi per principia versuũ plurimorum, vt Nate meæ vires, mea magna potentia solus.

Nate

Nate patris summi, qui tela Cyphoea temnis. Epanalensis est verbi in principio versus positi in eiusdem fine repetitio, vt Aute etiam ceptrum dicet regis, & ante. Epizensis est eiusdem verbi in eodem versu, siue aliqua dilatione congeminatio, vt Me me assum, qui feci, in me conuertite ferrum. Paranomasia est quotiens cumq; de nomine aliud efficitur nomen, velut quędam denominatio, sub vna significatione diuersa dictio, tuceprio est amantium sed amentium. Scesysonomatio est multitudo nominum coniunctorum quo iam ambitu copulandi, vt Marsa manus, peligna cohors, festiua iore ius. Paranomeon, est cum ab eiusdem literis diuersa verba sumuntur, ut o Tite, tute race, tibi tauta Tyranne tulisti. Omeihelenton est cum dissimili modo dictiones plurimæ finiuntur, vt eos reducei, quā relinqui, deuchi, quàm deseri malui. Omoetoptoton est, cum in similes casus exeunt diuersa verba, vt męreutes, flentes, lachrymantes, commiserantes. Polipioton est multitudo casuū varietate distincta, vt, litora litoribus cōtraria, fluctibus vndas. Imprecor, arma armis pugnent, ipsique nepotes. Irmos est series orationis tenorem suum, vsque ad vltimum seruans: vt. In principio cęlum, terram, camposque liquentes. Lucentemque globum Lunæ Tyranniaque astra. Spiritus intus alit, &c. Polisinteton est multis oexa coniunctionibus dictio, vt Adamasque, Thoasque, Pelidesque Neaptolomusque, &c. Dialiton siue assinteton est figura superiori contraria, carens coninnctionibus, vt Ite, ferte citi flammas, date tela, impellite remos.

De Tropis. Cap. CXCII.

TRopus est dictio translata a propria significatione, ad non propriam, ornatus necessitatisve causa. Sunt autem tropi. 13. Metaphora est rerum verborumque translatio, hoc fit modis quatuor, ab animali, ad aīale, ab inanimali ad inaīale, ab inanimali ad inaīale, ab inanimali ad aīale. Carhaeresis est vsurpatio nominis alieni, vt parricidā dicimus eū, qui occiderit fratrem suum, aut piscinam, quæ pisces non habet. Methalensis est dictio gradatim pergens ad id, quod ostendit, vt Speluncis abdidit atris, & Post aliquot mea regna vidēs mirabor aristas. Methonomia est dictio quædam, veluti transnomiuatio, huius multæ sunt species, aut enim per id quod cōtinet id quod continetur ostendit, vt, Nune pateras libate Ioui. aut contra, vt Vina coronam, aut per inuentorem id, quod inuentū est, vt Sine Cerere, & Bacho friget Venus, aut contra, vt Vina precamur. Antonomasia est signatio vice proprij nominis, quæ fit modis tribus, ab animo, a corpore, extrinsecus. Epiteton est superposita dictio cum proprio nomine. Nā Antonomasia vicē nominis sustinet, Epitetou nunquam est, sine proprio nomine, vt Dira Celeno, Diua Camilla. Fit etiam Epitetou modis tribus ab animo, a corpote, extrinsecus. His duobus tropis, vel vituperamus aliquem, vel ostendimus, vel ornamus. Siuedoche est significatio pleni intellectus capax, cum plus minusve pronunciat, aut enim a parte totum ostendit, vt Puppesque tuę, Puppesque tuorum, aut contra. Onomatopeia, est nomen de sono factum, vt Tinnitus ęris, clangorque tubarum. Periphrasis est circumlocutio, quæ fit aut ornādæ rei causa, quæ pulchra est, aut mirandæ, quæ turpis est. Hiperbaton est transcensio quædam verborum ordinem turbans, cuius species sunt quinque, histerologia, anastrophe, parenthesis, themesis, sinchresis. Histerologia, vel histeron proteron, est sententiæ cum verbis ordo mutatus, vt Torrere parant flammis, & frangere saxo. Anastrophe est verborum tantum ordo præposterus, vt Italiam contra, pro contra Italiam. Parentesis est interposita ratiocinatio diuersæ sententiæ. Themesis est vnius compositi aut simplicis verbi sectio, dictione vna, vel pluribus interiectis, vt Septem subiecta trioni, pro Septentrioni, & saxo cere comminuit brum. Sinchresis est hiperbaton ex omni parte confusum. Hiperbole est dictio excedens fidem, augendi minuendive causa, augendi, vt Niue candidior, minuendi, vt tardior testudine.

De Allegoria, & quibusdam alijs figuris. Cap. CXCIII.

ALlegoria est tropus, quo aliud significatur, quàm dicitur, huius species sunt multæ, e quibus eminent 7. Ironia, antifrasis, enigma, Carientismos, paræmia, sarcosmos, antismos. Ironia est tropus, per contrarium, quòd conatur ostendens, hanc nisi grauitas pronunciationis adiuuerit, confiteri videtur, quod negare contendit. Antiphrasis est vnius verbi ironia, vt Bellum minime bellum, vt Lucus eo, quòd non luceat, & Parcę eo, quòd nulli parcant. Enigma est obscura sententia per occultam similitudinem rerum, vt mater me, genuit, eadem mox gignitur ex me, quod significat aquam in glaciem conualescere, & ex eadem rursus effluere. Charientismos est tropus quo dura dictu, gratius proferuntur, vt cum interrogantibus nobis, nunquid nos quæsierit aliquis. Respondetur Bona fortuna, vnde intelligitur neminem nos quęsisse. Paræmia est accommodatum rebus temporibusque prouerbium, vt. Aduersus stimulum calces, & Lupus est in fabula. Sarcosmos est plena odio atque hostilis irrisio, vt En agros, & quàm bello Troiane petisti Hesperiam, metire iacens. Antismos est tropus multiplex, numerosæque virtutis, Namque Antismos putatur omne quicquid simplicitate rustica, & facetia satis vrbanitate politum est, vt illud. Qui Bauium non odit ame tua carmina Meui. Atque idem Vulpes iungat, & mulgeat Hircos. Omoesis est minus notæ rei per similitudinem eius, quæ magis nota est demonstratio, huius species sunt tres. Icon, parabola, paradigma. Icon est personarum inter se, vel eorum, quæ personis accidunt comparatio. Parabola, est rerum genere dissimilium comparatio. Paradigma est enarratio exempli hortantis aut deterrentis.

LIBER TERTIVS.

De Logica, & eius intentione. Cap. I.

LOGICA est scientia ordinandi præpositiones enunciatiuas secundum figuras logicas, ad eliciendas conclusiones quibus peruenitur ad cognitionem dictorum, & & ad iudicandum de illis, verum vera sint an falsa. Isidorus in lib. etymo. 3. Logica est rationalis scientia, in qua disputatur quemadmodum in rerum causis, aut vitæ, & moribus veritas ipsa quæratur. Logos enim apud Græcos, & sermonem significat, & rationem. In Phisica quidem causa naturam quærendi, in Ethica ordo viuendi. In logica vero ratio intelligendi versatur. Phisicam primus apud Græcos Thales Milesius, vnus ex septem sapientibus inquisiuit. Hic ante alios cœli causas, atque vim rerum naturalium contemplata ratione suspexit. Quam postmodum Plato in quatuor diffinitiones distribuit; idest Arithmeticam, Geometriam, Musicam, Astronomiam. Ethicam Socrates primus ad corrigendos, & componendos mores instituit, omneq; studiū eius, ad bene viuendi disputationem perduxit, diuidens eam in quatuor virtutes animę, idest Prudentiam, Iustitiam, Fortitudinem, Temperantiam, &c. Logicam vero, quæ rationalis vocatur, Plato subiunxit, per quam discussis rerum morumque causis, vim eorum rationabiliter perscrutatus est, diuidens eam in Dialecticam, & Rethoricam. Richardus in lib. excerptionum. Logica diuiditur in Grammaticam, & Rationem disserendi, Grammatica est scientia recte loquendi. Et diuiditur in Literam, Syllabam, Dictionem, & Orationem. Ratio disserendi diuiditur in probabilem, necessariam, & sophisticam. Et necessaria quidem pertinet ad philosophos, Sophistica ad sophistas. Probabilis aūt diuiditur, in Dialecticam, & Rhetoricam. Dialectica est disputatio acuta, verum a falso distinguēs. Rhethorica est disciplina, ad persuadendum quæque idonea.

De intentione logicæ. Cap. II.

ALphorabius in libro, de diuisione scientiarum. Logica intendit dare regulas, quibus orationis veritatem deprehendimus, vel intus, vel apud alios, vel alij apud nos, non tamen ad verificandum omnem orationem, logicæ regulis indigemus. Eorum enim quibus ratiocinando vtimur, quædam sunt, quæ probatione non egent, In quibus scilicet, nullus error esse potest vt, Omne totum est maius sua parte. Alia vero quæ probatione indigent, quia potest in eis homo decipi. Et ea quidem de quibus fit probatio duo sunt, scilicet sermo in voce, ratio in mente, interpretatio vero fit vtroq;. Vnde id quod verificat sententiam apud se, est Logos fixa in mente. Id autem, quod verificat eam apud alium, est Logos exterior eum voce. Logos autem qua verificatur sententia, vocabant antiqui Sillogysmum, siue fixa sit in anima, siue exterior eum voce. Interpretatio itaque logicæ sumpta est a summa intentionis nominis qui triplex est. Logos enim, .i. ratio. Alia est exterior eum voce, quæ per linguā interpretatur, id quod est, in mēte. Alia fixa in animis (quæ dr̄ mentis conceptus) quā dictiones significāt, vnde illa significans est, ista significata. Tertia vero est virtus creata in homine, quæ discernit inter bonum, & malum, & scientias ac partes earum apprehendit, & hoc est in omni homine. Sed in infantibus, & in quibusdam adultis infirma, est, non valens actiones suas perficere. Quoniam igitur hæc scientia dat regulas de Logo exteriore, & interiore,

re quibus certificatur, vtramque vero tertia Logos regit, & cõprehendit id, quod rectius est. Iccirco logica a Logos secundũ tres huius nominis intentiones deriuatur. Quamuis autem plures scientiæ dent regulas de Logo exteriore sicut Grammatica, hæc tamen quæ dirigit ad illud, quod omnino necessarium est, dignior est hoc nomine. Præterea quamuis Grammatica, & Logica conueniant in hoc, quod vtraque dat regulas de dictionibus. Differunt tamen in hoc, q̃ Grammatica non dat nisi de dictionibus vnius gentis tantum. Licet enim multæ gentes cõueniant in regulis eius, vt ꝙ dictionum aliæ sunt simplices, aliæ compositæ, & huiusmodi. Ipsa tamen ars in omni lingua nõ intendit, nisi inquantum est propriũ illius linguæ, nec curat siue conueniat alii gentii, siue non. Logica vero non dat regulas nisi secundum ꝙ conuenerint in dictiones omnium gentium.

De Partibus Logicæ, siue artis Syllogisticæ. Cap. III.

Elementa uero, quibus scientia verificatur, quinque sunt. s. Demonstratiua. Topices, Sophistica, Rhetorica, Poetica. Demonstratiuæ proprium est dare scientiam certissimam de proposita quæstione, Topicæ vero rationibus probabilibus, aut verisimilibus de re dubia fidem facere. Sophisticæ verò simulare, vel dissimulare, & facere putare verum esse, quod non est, & econuerso. Vnde Sophistica dicitur sapientia deceptiua. Rhetoricæ proprium est sermonibus suis auditorem mouere, & inclinare ad id, quod voluerit, vt credat ei quod dicit, & generet in eo cognitionem proximam certitudini. Poeticæ vero sermonibus suis facere imaginari aliquid pulchrum, vel fœdum, quod non est ita, vt auditor credat, & aliquid abhorreat, vel appetat. Quamuis enim certum sit non ita esse in veritate, animi tamen audientium exiguntur ad horrendum, vel appetendum, quod imaginatur. Istæ sunt igitur species artium syllogisticarum, & locutionum quibus vtuntur homines, ad uerificandum aliquid in omnibus rebus. Et sermones quidem syllogistici, aut sunt in anima fixi. s. ex intellectibus pluribus signatis, & ordinatis, ad aliquam rem verificandam, aut extra cum voce compositi, scilicet ex dictionibus pluribus ligatis, & ordinatis, significantib' illos intellectus, seque ad verificandum adiuuantibus. Quoniã autem veritatis certa cognitio non habetur, nisi per demõstrationem, compositus est liber Posteriorum Analeticorum, qui doceret qualiter, & ex quibus demonstratio fieret. Quia vero demonstratio non nisi quoque syllogismo fit, & syllogismus ex præpositionibus constat, necessarius quoque fuit liber Priorum, in quo docetur ex quot, & ex qualibus propositionibus, & qualiter secundum modum, & figuram syllogismus contexitur. Itẽ quia propositiones syllogismum cõponere non possunt, nisi pri' ipsę suis terminis componantur, ideo necessarius fuit liber Perihermenias, qui doceret ex quibus, & ex quot terminis propositio consisteret. Denique quia propositio nunquam ex terminis bene componitur, nisi prius cuiusque termini significatio cognoscatur, institutus est liber Cathegoriarum ad docendum quot sint genera terminorũ, & quæ significatio cuiusq; eorum. Sunt igitur octo partes logicę, scilicet Cathegoriæ, Perihermenias, Analetica priora, & posteriora, Topica, Sophistica, Rhetorica, Poetica. Harum vnaquæque propriũ habet, de quo agit, & ad quod intendit, & modum quo agit, & vtilitatem, quæ ex ea prouenit. Sed quoniam pars quarta vehementioris probationis est, sublimitate ac dignitate omnibus antecellit, & ad eã solam tota logica principaliter intendit. Itaque tres partes, quæ antecedunt eam ordine doctrinæ, non sunt nisi præparationes, & introductiones ad illam. Cæteræ quoque quatuor sequentes, non nisi propter ipsam inuentæ. Et hoc duabus de causis, vna est, quia vnaqueque est quasi instrumentum eius sustentiãs, & adiutorium ad eam; videlicet vt probabilibus, & verisimilibus assuescant moueri, qui adhuc demonstratione vti nesciunt. Secunda causa est propter cautelam, si enim partes istæ nõ distinguerentur inter se, propriis nominibus, ac regulis, & intentionibus, profecto contingeret, quòd homo cum vellet probationibus certam veritatem apprehendere de aliqua re, quandoque nesciens vteretur Topicis, vel Sophisticis, vel talibus, quæ nullam certitudinẽ faciũt, sed vel imaginari, uel credere, vel errare. Sicque deceptus crederet se certitudinem percepisse, & quærens veritatem incideret in errorem. Sunt ergo scientiæ necessarij libri Cathegoriarum, & Perihermenias.

De Dialectica & libris Aristotelis. Cap. IIII.

Augustinus. Dialectica est ars artium, scientia scientiarum, sine qua nulla perfecte scitur. Isido. lib. 2. Dialectica est disciplina, ad disserendas uel discernendas rerum causas inuenta. Ipsa est philosophiæ species, quæ dicitur Logica, idest rationalis, diffiniendi, quærendi, & disserendi potens. Docet enim in pluribus, quæstionum generibus quemadmodum disputando vera, & falsa diiudicentur. Hanc quidem primi Philosophi in suis dictionibus habuerunt, non tamen ad artis redigere peritiam. Post hos Aristoteles ad regulas quasdam huius doctrinæ argumenta perduxit, & dialecticam nuncupauit, pro eo, quòd in ea de dictis disputatur. Actor. Idem igitur in libris suis eandem artem ad plenum ferè prosequitur. Nam omne dicibile, aliud est incomplexum, aliud complexum. Incomplexum aliud inhærens intra, & de hoc agitur in libro Prædicamentorum. Aliud extra, & de hoc in libro sex principiorum. Complexum aliud est inordinatum siue absolutum, & de hoc est liber Perihermenias, vbi de enunciatione sine respectu. Aliud ordinatũ. Et hoc dupliciter, vel ad omnem materiam indifferens, hoc in libro Priorum: vel ad aliquam materiam determinatam contractum. Et hoc tripliciter, vel ad necessariam, & hoc in libro Posteriorum: vel ad probabilem, & hoc in libro Topicorum: vel ad Sophisticam, & hoc in libro Electorum. Quãuis Grammatica, & Rhetorica partes sint rationalis philosophiæ: Logica tamen sola a Logos quod est ratio denominatur, eo quod ei actus rationis præcipuè attribuitur, quæ est ordinare causam respectu effectus, hoc autem fit per syllogismum. De isto & eius partibus probantur omnes proprietates, & passiones, quæ in Logica ostenduntur, & ideo Logica rationabiliter diuiditur secundum exigentiam syllogismi, & partium eius. Quia autem determinatur aliquod in Logica de syllogismo, aut de partibus. Si de partibus, aut agitur de parte remota, scilicet de termino, & sic est liber Prædicamentorum, aut de parte propinqua: & sic de enunciatione, & est liber Perihermenias, intelligatur tamen ꝙ enunciatio sic pars propinqua syllogismi, prout accipit formam propositionis. Si determinatur de syllogismo, aut ergo de abstrahente à qualibet materia speciali, & sic determinatur in libro Priorum. Ibi enim docet Aristoteles formam generalem syllogizandi non applicatam tali materiæ vel tali. Aut de contracto ad materiam specialem, & hoc vel ad necessariam, & sic est syllogismus demonstratiuus, de quo agitur in Posterioribus. Vel ad probabilem, & sic est syllogismus Topicus, de quo agitur in Topicis. Aut ad materiam apparentem tantum, & sic syllogismus Sophisticus, de quo agitur in libro Elencorum. Et sic patet diuisio istorum sex librorum Logicæ.

De diuisione Logicæ, siue Dialecticæ. Cap. V.

Boetius in Topicis. Omnis quidem ratio disserendi, quæ & Logica dicta est, in duas diuiditur partes, vnam scilicet inueniendi, quæ Topica dicitur, idest localis, & alteram iudicandi, quæ Analetica, idest resolutoria nuncupatur. Actor. Et nos itaque sic Logicam diuidamus ad præsens. In Logica vero non docetur immediatè rerum cognitio, sed via per quam res possunt cognosci. Via autem hic differens est, prout facit cognoscere complexum & incomplexum, quia incomplexum aut cognoscitur per prius, & sic via diffinitiua, aut per posterius, & sic via diuisiua. Si cognoscitur complexum, Aut per prius cognoscitur, & sic via Syllogistica. Aut per posterius, & sic via inductiua. Et hoc inspiciebat Boetius, quando in Topicis suis distinxit Logicam in artem diuidendi, id est diffiniendi, & colligendi, hoc est argumentandi: quia diuisio est via in diffinitionem, & diffinitio via in diuisionem. Et etiam diffinitio est medium demonstrandi, propter hoc non distinxit Aristoteles artem diuidendi, & diffiniendi ab arte colligendi, sicut patet in secundo Posteriorum. Ars iterum colligendi diuiditur à Boetio in artem inuentiuam, & iudicatiuam. Iudicatiua autem duplex est, Prior quæ procedit per medium, quod est causa inferendi tantum, sicut est scientia libri Priorum. Iudicatiua quæ procedit per medium, quod est causa inferendi, & essendi, sicut est scientia libri Posteriorum. Similiter duplex est inuentiua, quia Inuentio propriè per signum est. Iudicium autem per causam. Signum autem duplex est, est enim signum probabile quod est sæpe, & vt in pluribus, quod consideratur in libro Topicorum Aristotelis. Et est signum fantasticum, quia raro est, & vt in paucioribus, quod consideratur in libro Elencorum. Sed liber Prædicamentorum, & Perihermenias præparant materiam incomplexam, & complexam, in remota tamen dispositione, tam scientiæ inuentiuæ, quàm iudicatiuæ: & ideò non continentur neque sub inuentiua determinatè, neque sub iudicatiua, sed indifferenter (vt dictum est) præparant materiam isti, & illi. Et sic potest distingui Logica quo ad verbum Boetij in principio Topicorum. Patet etiam ex hoc ordo prædictorum librorũ, quia prius est terminus, quàm enunciatio, quæ præcedit syllogismum. Syllogismus etiam contractus ad materiam necessariã præcedit contractum ad probabilem, & probabile præcedit apparens tãtum, sicut habitus priuationem. Alij verò libri ab istis, vt libri Boetij, & Porphyrij sunt de bene esse, siue de introductione, & facilitate cognoscendi esse ipsius artis.

De Isagogis Porphirij. Cap. VI.

ET quia liber Prædicamentorum primus, est inter omnes alios libros logices, in quo libro traditur via cognoscendi multa, quæ dicuntur in Prædicamentis, patet ꝙ accedenti ad logicam primo inspiciendus est liber Porphirij.; Nam præter hoc etiam valet (vt ipse dicit) & ad assignationem, diffinitionum, & omnino ad ea quę vtilia sunt in diuisione, vel demonstratione. In prædicamento vero ordinantur species, & genera in linea recta, species sub, & genera supra, & sunt ibi differentiæ diuidentes genera, quæ a latere ordinantur in prædicamento. Species autem conuertuntur cum suo proprio, & sic oportet cognoscere proprium. Vel ideo necessaria est proprij cognitio in Prædicamentis, quia in proprietate propria differt vnum genus prædicabile ab alio, sicut differt quātitas ab alijs in eo quod est facere æquale, vel inæquale, hoc enim est ei proprium. In communibus aūt proprietatibus, sicut in eo quod est non suscipere magis, aut minus, communicant substantia, & quantitas, & sic necessaria est cognitio accidentis communis. Igitur ad hoc ꝙ cognoscatur Prædicamentum, & proprietates eius, necesse est cognoscere quinque prædicta, quæ ad assignationem diffinitionum valent, quia species est, quod diffinit genus, & differentia ex quibus diffinitio constituitur. Non haberetur igitur diffinitio, nisi haberentur hæc tria. Proprium vero, & accidens non ponuntur in diffinitione, & ideo debent cognosci vt remoueantur a diffinitione. Item & ad ea quæ sunt in demonstratione sunt prædicta vtilia, quia proprium est illud quod demonstratur de specie subiecta, per diffinitionem, quæ est medium demonstrandi: quæ diffinitio fit ex genere, & differentia, vel ex his quæ sumuntur ad proportionem horum, quia licet sic genera, & differentiæ non ingrediantur demonstrationem, prout huiusmodi, diffinitio tamē quæ est medium demonstrandi fit ex proportionalibus generi, & differentiæ, & sic vtile est cognoscere prædicta quatuor in demonstratione. Accidens autem commune alienum est a demonstratione, & ideo vtiliter cognoscitur, vt remoueatur. Item ad assignationem diuisionum sunt vtilia, quia diuiditur genus per species, & differentias, & diuiditur tum per accidētia propria, tum per communia: per propria, vt animalium, aliud risibile, aliud hinnibile: per communia vt animalium, aliud album, aliud nigrū, & sic omnia prædicta quinque vniuersaliter intrant diuisionem. Quia igitur vtilis est cognitio horum ad diffinitionum assignationem, (vt prędictum est) ostenditur etiam esse vtilis ad Topicorum doctrinam, quæ tota finaliter ordinatur ad diffinitionem, veruntamen ibi considerantur prædicta.s. vniuersalia secundum ꝙ construuntur, aut destruuntur per media in terminando problemata, vnde quia per eadem media possunt genus, & differentia constrni, vel destrui. Dicit ibidem Aristoteles, ꝙ differentia cum sit generalis sub genere collocanda est. Species vero non habet subiectum, nisi indiuiduum cuius inspectio sub arte non incidit, & ideo non ibi ponitur inter prædicta. Cum autem sic dialectica, & sophistica, & tentatiua sint ex eisdem.s. ex cōmunibus prædictis, habetur per consequens, ꝙ vniuersalium scientia, fit vtilis ad sophisticam, & tētatiuam. Itaque meritò liber ille dicitur Isagogicus.i. introductorius in logicam. Isidorus vbi supra. Isagoga Græcè, Latinè introductio dicitur, eorum.s. qui philosophiam incipiunt, continens in se demonstrationem primarum rationum, de qualibet re, quid sit, suaque certa atque substantiali diffinitione declaretur, nam posito primo genere, deinde species, & alia quę vicina esse possunt subiungimus, ac discretis communibus separamus, tamdiu interponentes differentias, quousque ad proprium eius, de quo quærimus, signata eius expressione perueniamus, vt puta, Homo est animal rationale, mortale, terrenum, bipes, risus capax.

Opiniones Philosophorum, & quæstiones de esse vniuersalium. Cap. VII.

ACtor, quia vero de esse vniuersaliū varia fuit opinio Philosophorum. Stoici namque dicebant species, & genera nihil aliud esse, quā indiuidua. Academici vero siue Platonici dicebant, hæc esse ideas in mente diuina. Peripatetici vero, quorum magister fuit Aristoteles ponebant, ꝙ vniuersale sit quædam natura communis indiuiduis, quorum sententiæ Porphirius magis consentit. Idem in principio libri sui, tres de vniuersalium esse quæstiones proponit, quas tamen determinare recusat, quoniā altioris negocij sunt.i. Methaphisici. Diuersimode tamen vniuersale pertinet ad considerationem Methaphisici, & Logici. Methaphisici quidē gratia sui esse, huius enim est considerare de ente, quod diuiditur in vniuersale & particulare. Logici vero inquantum est dicibile, vel prædicabile. Prima quæstionum quas tangit Porphirius est. Vtrum vniuersalia subsistentia sint, an in solis nudis, ac puris intellectibus posita, idest, vtrum habeant esse in natura rerum, an non. In hac tamen clausula, quidam inculcationem verborum esse dicunt. Alij vero vocabula sic distinguunt vt intellectus dicatur solus, cui nihil extra respondet, vt si quis Chimeram intelligeret, cui nihil in re respondet. Nudus autem dicitur intellectus, sine fantasmate, quia fantasma quasi operimentum est intellectus, nec aliquid proprie nudum dicitur, nisi quod aptum natum est vestiri. Vel secundum alios nudus dicitur intellectus materialis, qui.s. nondum indutus est forma, sicut nuda est materia informis. Purus autem dicitur intellectus, vel qui nullo modo materiæ est admixtus, vt est Diuinus, vel Angelicus, vel qui parum aut nihil de corpulentia, siue de fece materiæ recipit, vt est intellectus maxime formalis. Secunda quæstio est, posito ꝙ vniuersalia sint, vtrum corporea sint an incorporea idest vtrum subiecta sint sensibus, sicut corporea vel non. Tertia est, dato ꝙ incorporea, vtrū separata sint a sensibilibus an in sensibilibus posita, idest vtrū actu existant absque indiuiduis. His autem tribus quæstionibus tangitur triplex esse, quod habet vniuersale secundum triplicem sui considerationem. Per primam enim tangitur esse eius, quo ad Metaphisicum, cuius est consideratio de ente. Per secundam esse eiusdem, quo ad Mathematicum, cuius est corpus & quamlibet quantitatem considerare. Per tertiam vero, quò ad Phisicum, cuius est sensibilia cognoscere. Ideo verò quæstiones hæ, de genere potius ac specie, quam de cæteris vniuersalibus mouētur, quoniam hæc duo principalia sunt, in quibus alia fundantur, vnde per modum vnum substantiæ, quem habent, quia quid significant, potius videntur separari posse, & stare per se, quam alia.

De prima quæstione scilicet an sint &c. Cap. VIII.

QVod autem vniuersalia sint multipliciter probari potest. Primo quidem, quoniam aliter nulla esset eorum scientia. Dicit enim Aristoteles in Posterioribus, quòd non entis non est scientia. Præterea, quoniam ens diuiditur in vniuersale, & singulare, diuisum autem de suis diuidentibus prædicari debet. Item Aristoteles in præfatio lib. vbi comparat demonstrationem vniuersalem particulari, dicit, ꝙ ens vniuersale verius est, quam particulare, dicit etiam ꝙ vniuersalia necessaria sunt, & perpetua. Sunt igitur in rerum natura, quod concedimus. Sed contra hæc obijcitur, ꝙ idem videtur esse solum in intellectu & non simpliciter, iuxta supradictam Platonis sententiam, nam dicit ipse Plato, ꝙ genus & species ideæ erant in mente diuina, antequam in corpora prodirent. Dicit quoque Boetius, quòd vniuersale est dum intelligitur, particulare dum sentitur. Item quicquid est, ideo est, quia vnum numero, & singulare est. Vniuersalia autem non sic, quia sic essent hoc aliquid. Præterea dicit Aristoteles in libro de Anima, ꝙ vniuersale, aut nihil est, aut posterius est. Sed posterius esse non videtur, quoniam ab vniuersali ad particulare consequentia non conuertitur, ergo nihil esse probatur. Item nec exiuit in esse per creationem, quia tunc esset hoc aliquid, & singulare. Nec per generationem, quia tunc esset corruptibile, tale est enim omne generabile. Nec est per artificium, vel opus nostrum, quia sic esset compositum, & apud diuersos diuersificari posset. Vniuersale vero simplex est, & idem apud omnes. Nec a casu, quia sic iam non esset ex necessitate. Est autem necessarium, & perpetuum (sicut iam dictum est.) Item si esset, aut vnum, aut multa esset. Si vnum, cum vnum, & multa sint opposita, & oppositum in opposito non sit, vniuersale iam vnum in multis, non erit, quod tamen Aristoteles dicit. Si multa cum iterum singularia multa sint, iam non erit ponere vnitatem in rebus.

Assertio, quòd vniuersalia sint in rerum natura. Cap. IX.

AD primum respondeo, ꝙ vniuersalia non solum in intellectu sunt, sed & in re. Nam homines indiuiduam quandam inter se naturam communem participant, quæ est humanitas, per quam vnumquodque dicitur homo, & illa a quolibet eorum participata dicitur vniuersale, & est similitudo specialis ipsorum. Ab ipso tamen intellectu accipitur præter indiuidua. Sicut enim linea, quamuis non possit esse præter materiam, non tamen falsus est intellectus, qui capit eam sine materia, quia non intelligit eam separari a materia, sed intelligit eam non habito respectu ad materiam, & bene hæc potest. Sic & vniuersale, licet absque singularibus, vel præter singularia non sit, potest tamen intelligi non habito respectu ad ea. Plato verò non loquebatur de vniuersali secundum id quod est, sed de similitudine vniuersalis, quæ erat in mente diuina ab æterno, sicut nec paries est in mente artificis antequam fiat, sed similitudo parietis. Has igitur æternas rerū similitudines appellauit Plato Ideas, siue vniuersalia. Quoniam ad horum similitudinem fiebant indiuidua. In hoc tamen est differentia, ꝙ similitudo in mente artificis humani fit a rebus, quæ sunt extra,

ibi

ibi autem econuerso. Ex verbo autem Boecij supradicto, non habetur, ꝙ vniuersalia sint tantum in intellectu, sed quod natum est ab intellectu apprehendi per se loquendo. Sensus enim apprehendit particularia tantum, intellectus autem, vniuersale a particularibus abstractum. Ad aliud dicitur, ꝙ ibi est figura dictionis, quia cũ vniuersale dicat quale quid, accipitur sub eo, quod est quicquid. Alij vero soluunt dicentes, ꝙ vniuersale est vnum numero non numerositate materiæ sicut singulare, sed numerositate essentiæ: vna enim numero est essentia cõmunis hominis, quæ communicet respectu particulariũ se extendit. Ad aliud dicendum, ꝙ quantum ad esse naturæ posterius est vniuersale. Natura namque primo & per se operatur in singulari, & ex consequenti in vniuersali, & sic loquitur Aristoteles in li. de Anima, tanquam philosophus naturalis. s. Sed quantum ad esse rationis prius est vniuersale, quia ratio primo capit vniuersale, & ex consequenti particulare, hoc modo debetur ei consequentia. Ad aliud dicendum, ꝙ vniuersale egreditur in esse per generationem, non tamen primo sed ex consequenti, quia generato Sorte, generatur ex consequenti, homo. Et hoc habetur ĩ sex principijs, ꝙ s. natura occulte operatur in his. Ad vltimum dicendum ꝙ vnum multipliciter dicitur, sicut in primo Phisicorum Aristotelis innuitur. Indiuisibilitate, vt punctus. Continuitate, vt linea. Genere vel specie, vt vniuersale, & tale continet sub se multa, nec opponitur multitudini quam continet.

Vtrum vniuersalia corporea sint, an incorporea. Cap. X.

Circa secundam quæstionem probatur, ꝙ vniuersalia non sunt corporea, quoniam omne corporeum est compositum, & corruptibile, & sensibile, vniuersale vero simplex est, & incorruptibile, & intelligibile. Econtra vero obijcitur. Quia corpus est species quantitatis, & etiam substantia corporea species est substantiæ. Species autem vniuersale est, ergo aliquod vniuersale est corporeum. Item incorporeum de corporeo prædicari non potest, quare nec Homo de Socrate, nisi sit aliquid corporeum. Ad hoc est dicendum, ꝙ vniuersalia secundum se sunt incorporea, per sua tamen incorporantur indiuidua, & corpus quidem, prout est species quantitatis, non est corporeum, sed incorporeum, quoniam est vniuersale. Ista ergo propositio, quodlibet corpus est corporeum, vera est de corpore prout est substantia corporea singularis, & non prout est quantitas vniuersalis. Per idem responderi potest de substantia corporea, prout est species substantiæ, quia. s. non est corpus sensibile, nisi secundum sua indiuidua. Vnde vult Aristoteles in Topicis, ꝙ ponentes sensibile corpus esse genus animalis peccant, quia prout corpus est genus, natura est vniuersalis, & non sensibilis. Ad aliud dicunt quidam, ꝙ incorporeum nullo modo corporeum est, nec de corporeo prædicari potest, vniuersale vero corporeum est, non primò, sed ex consequenti, quia. s. in indiuiduis incorporatur. Alij vero dicunt, ꝙ in argumento illo fallacia est accidentis, quamuis enim hoc attributum prædicari de Sorte, vel de corporeo remoueatur ab hoc accidente, incorporeum, non propter hoc oportet ꝙ remoueatur ab hoc subiecto,

Vtrum vniuersalia separata sint a singularibus, an non. Cap. XI.

De tertia quæstione dissensio erat (vt supra dictum est) inter Aristotelem, & Platonem, nam Aristoteles dicebat vniuersalia esse in singularibus. Plato vero hæc esse a singularibus separata. s. in mente diuina. Quod autem ita sint separata, videtur etiam per Aristotelem in Elencis, vbi dicitur, ꝙ vniuersale est vnum ex omnibus. Præterea nec sunt vera materia singularium, nec vera forma, alioquin non prædicarentur de illis, quia neutrum istorum potest de composito prædicari, nec sunt in eis. Ecõtra vero legitur in libro Posteriorum, ꝙ vniuersale non est vnum præter multa, sed vnum in multis. In prædicamẽtis quoque scriptum est, ꝙ destructis primis substantijs, impossibile est aliquod aliorum remanere. i. vniuersalium, quod esse posset, nisi illa in primis essent. Solutio de prędicta Philosophorum dissensione, potest dici, ꝙ Plato considerabat similitudinem vniuersalis, vt superius dictum est. Aristoteles considerabat esse eius, vnde secundum eius intentionem dicendum est, vniuersalia esse in singularibus. Ad id quod contra obiectum est de Elencis, dicendũ est, ꝙ duplex est causa per quam vniuersale contrahit suum esse, habet enim causam materialem ipsa singularia, vnde dicitur in sex principijs, ꝙ omnis communitas a singularitate procedit. Quantum ad istam causam non est vniuersale vnum præter multa, sed vnum in multis, sicut in Posterioribus dicitur. Habet etiam causam efficientem. s. intellectum, abstrahentem commune a particularibus. Vnde dicit Boetius, ꝙ vnumquodque vniuersalium substantiam suam sumit, non ex his, ex quibus est. i. ex singularibus, sed ex his, a quibus efficitur. i. ab intellectibus. Quantum igitur ad istam causam, est vnum extra omnia, sicut dicitur in Elencis, & hoc est eius esse, quod dici solet habituale. Ad aliud dicendum, ꝙ vniuersale est vera forma singularium. Sed duplex est forma. Quædam enim est altera pars compositi, & hęc non potest de composito prædicari. Altera vero est quæ compositum ipsum consequitur, & hæc bene est de composito prędicabilis, eadem est enim cum ipso. Talis autem est forma vniuersalis respectu singularium, vt humanitas respectu cuiuslibet hominis. Si vero quæritur vtrum hoc vniuersale homo sit in quolibet homine, secundum se totum, an secundum partem. Dicendum est, ꝙ secundum se totum. s. secundum quamlibet sui partem diffinitiuam, quia simplex est, nec a loco capitur, nisi per accidens, idest in suo singulari: non autem secundum quamlibet sui partem subiectiuam est in quolibet homine.

Vtrum vniuersalia sint res, an nomina, & quare tot, & non plura. Cap. XII.

Præterea quæri solet, vtrum vniuersalia sint nomina, vel res. Quod autem sint res iam dictum est superius, & probari potest per hoc, quod dicit Porphirius. Istarum inquit rerum speculatione. Item vniuersale idem est apud omnes, nomen autem non sic, ergo vniuersale non est nomen, sed res. Econtra vero sic obijcitur. Vniuersale dicibile est, & prædicabile, res autem non prædicatur, aut subijcitur, sed potius nomen rei siue vox significatiua. Vltimò verò quæritur, quare quinque sunt vniuersalia, nec plura, nec pauciora. Ad primũ dicendum, ꝙ vniuersalia res sunt, & apud Methaphisicum sunt aliena differentia entis, prout vero consideratur vniuersale a logico conditio est vocis signatæ, rei ordinabilis in genere, quia logicus non accipit rem, nisi prout significatiua. Dicendum ergo ꝙ oportet ipsa vniuersalia, prout veniunt ad vsum logici, esse per nomina præsentata, cum sit sermocinalis artifex. Et sic cũ quæritur, an sint res, an nomina. Dicendum quod res per nomina designatæ, res sunt rationis, & talis res significata per nomẽ subijcitur, vel prædicatur, & illa notitia. s. quantum ad hoc, ꝙ cadunt sub regulis artis, eadem sunt apud omnes. Ad vltimum dicendum, quòd numerus vniuersalium multis modis potest sumi. Vno modo sic iuxta modos prædicandi, quia vniuersale, aut prædicatur in quid, aut in quale. Si in quid, & de differentibus numero, sic est species. Si in quid, & de differentibus specie, sic est genus. Si in quale, aut igitur substantiale, & sic est differentia, aut accidentale, & tũc aut conuertibile, & sic est proprium, aut non conuertibile, & sic est accidens. Aliter vero sic. In naturali composito exigitur materia & forma, & vnio istorum duorum, & proprietates habentes, ortum ex principijs proprijs, vel communibus ipsius compositi. Ad modum itaque compositi accipitur species, ad modum materiæ in composito accipitur genus, ad modum formę differentia, ad modum proprietatis oriẽtis ex proprijs principijs compositi sumitur proprium, ad modum orientis proprietatis ex communibus principiis compositi accipitur accidens commune. Aliter quoque sic Vniuersale est conditio rei ordinabilis in genere. In genere autem prædicabili est ordo rerum illius generis inter se. Et est ordo rerum vnius generis ad res alterius. Ad ordinandum vero res eiusdem generis tria concurrunt, genus in species, & species in differentias, & differentia a latere. Res autem generum diuersorum ordinantur inuicem sicut accidens ad subiectum, & tunc aut sicut accidens commune, & sic est accidens, aut sicut per se accidẽs ad proprium subiectum, & sic est proprium.

De Genere, & Specie. Cap. XIII.

Porphirius, eorum ergo quæ prædicantur. Alia de vno solo dicuntur, vt indiuidua, alia de pluribus, vt genera, species, differentiæ, & propria, & accidentia communiter. Genus tripliciter dicitur. s. aliquorum ad vnum aliquod se habentium, & ad seinuicem collectio, vt Romanorum genus a Romulo dicitur. Item vniuscuiusque generationis principium genus dicitur, vel ab eo qui genuit, vel a loco in quo quis genitus est, vt Horestes a Tantalo dicitur habere genus, & Plato ab Athenis. Item apud Philosophos genus dicitur, quod de pluribus specie differentibus, in eo quod quid est, prædicatur. De pluribus inquam, ad differentiam indiuidui. Differentibus specie, ad differentiam, speciei, & proprii. In eo quod quid est, ad differentiam differentiarum, & communiter accidentium. Species autem dupliciter dicitur. Primo modo vniuscuiusque forma, vt Priami species digna est imperio. Alio modo ea quæ sub genere ponitur, & de qua genus in eo quod quid est, prædicatur. Item species est, quod de pluribus numero differentibus, in eo quod quid est, prædicatur, sed hæc est diffinitio speciei specialissimæ. Nam in vnoquoque prædicamento est aliquod generalissimum, quod. s. cum sit genus, non est species. Et quædam specia-

specialissima,quæ cum sint species,non sunt genera.Quædã vero subalterna,quæ.s.& species sunt,& genera. Extrema aũt vnã habent habitudinem,generalissima.s.ad ea,quæ posteriora sũt. specialissima vero ad superiora. Media verò duas,qm̃ ad superiora species,& ad inferiora sunt genera. Non est aũt ens cõe omnium genus,neque.n.oĩa vniuocè dicuntur entia. Sed decẽ sunt posita prima genera, quasi decem prima principia, quorũ ad ens cõio,ẽm nomen est solum, non ẽm diffinitionis rõnem. Decem vero sunt generalissima. Specialissima verò in numero quodam sunt,non t ñ diffinito,simplr,quo ad nos. Indiuidua aũt infinita sunt. Quapp a generalissimis ad specialissima descẽdẽtem iubet Plato quiescere.Infinita vero inquit relinquẽda sũt. Neque.n.horum posse fieri disciplinã.Descendentibus igitur ad specialissima,necesse est diuidentem per multitudinẽ ire,ascẽdentibus autem ad generalissima multitudinem colligere.Collectiuum.n.multorum in vnam naturam species est,magis autẽ id,quod est genus. Particularia vero,& singularia econuerso in multitudinem diuidunt id,quod vnum est. Participatione nãque speciei sunt plures hoĩes vnus homo, particularibus autem vnus,& communis plures.Diuisiuum enim semper est,quod singulare est.Collectiuum autem, & adunatiuum est,quod cõmune est.Indiuiduum autem dicitur, quod de vno solo prædicaẽ, vt Socrates,& hoc album, quoniam horum vnumquodque ex proprietatibus consistit,quarum collectio,nunquam in alio eadem erit,vt sunt,scilicet patria,parentela, forma,figura,locus, tempus,propria nominatio.

De Differentia,Proprio,& Accidente. Cap. XIIII.

Differentia tripliciter sumitur. Cõiter.n.aliquid differre dr̃,qñ alteritate quadam quocumque differt modo,vel a se, vel ab alio, vt Socrates a Platone alteritate quadam. vel ipse a se,vel puero,vel iam viro,& aliquid faciente,vel quiescente.Propriè vero inseparabili accidente,vt oculorum cæcitate,vel nasi curuitatẽ.Magis autem proprie specifica differẽtia, vt Homo ab Equo rationali qualitate.Duæ primæ spẽs alteratum tñ faciunt,ista vero tertia facit aliud,Vt igitur a superioribus incipiam,Differentiarum aliæ sunt separabiles,vt sanum, & ægrum,aliæ inseparabiles,& harum aliæ sunt per se,vt rõnale hoĩ,aliæ per accidens,vt aquilum esse,vel symum.Illæ quidẽ quæ per se sunt in substantiæ rõnem.i.diffinitionem accipiuntur,& faciunt aliud,Eædem nec magis,nec minus recipiunt,qa vniuscuiusque diffinitionem complent. Esse autem vnicuique vnum,& idem est,neque intensionem,neque remissionem suscipiens.Ille verò,quæ ẽm accidens sunt,nec in substantiæ rõnem cadunt,nec aliud faciunt,sed ẽm has alteratio sola consistit, & aliquo modo se habendi permutationes, intensionemque suscipiunt,& remissionem.Item inseparabilium differentiarum,quę per se sunt,aliç quidem sunt ẽm quas genera in spẽs diuidunt, aliæ ẽm quas ea,quæ diuisa sunt specificantur.Verumtñ etiam illæ,quæ diuisiuæ sunt generũ constitutiuæ sunt, & completiuę specierum.Diuiditur.n.aĩal rõnali,& irrationali differentia, & rursum mortali,& immortali.Sed rõnalis,& mortalis, constitutiuæ sunt hoĩs,rõnalis autẽ,& immortalis Dei.Denique quidã differentiam sic diffiniunt. Differentia est,quà abundat spẽs,a genere.Item differentia est,quæ de pluribus specie differẽtib' in eo,qđ quale est prædicatur.Item differentia est,qđ aptũ natum est diuidere,quæ sunt sub eodem genere. Item differẽtia est,qua differunt a se singula.Interius autem perscrutantes, & speculantes.Differentiam esse dicũt,id quod ad esse conducit.i.cum alio ducit.s.cum suo genere,& quod esse rei pars est. i.diffinitionis,quæ notificat esse rei. Proprium vero quadrifariam dr̃.s.& id,quod soli alicui speciei accidit,etsi non omni,vt homini Medicum esse,vel Geometram, & quod omni etsi non soli,vt esse bipedem,quod omni,& soli,sed aliquando non semper,vt in senectute canescere. Et quod omni soli,& semper vt esse risibile.Nam & si non semper rideat,risibile tñ dr̃ pp aptitudinem ridendi naturalem.Et hoc est proprie proprium, quia est conuertibile cum eo cuius est. Accidens est,quod adest,vel abest præter subiecti corruptionem; Diuiditur autem in duo. Aliud enim est separabile,vt homini dormire,Aliud inseparabile,vt nigrum in Coruo,& Ethiope. Potest autem vtrque albus intelligi præter subiecti corruptionem. Sic quoque diffinitur accidens, Accidens est,quod contingit eidem inesse,& non inesse,vel quod nec est genus,nec species,nec differentia,nec proprium,semper autem in subiecto subsistens.Differt autem proprium a differentia,quia hoc quidem de pluribus speciebus sæpe dicitur,vt rationale de homine,& de Deo proprium autem de vna sola. In hoc etiam ipsũ differt ab inseparabili accidente. Et in hoc quoque,quòd proprium æqualiter participatur,accidens autem secundum magis,& minus.

De Decem prædicamentis. Cap. XV.

Isidorus vbi supra.Sequuntur Aristotelis Cathegoriæ.quæ Latine Prædicamenta dicuntur, quibus per varia significationes omnis sermo conclusus est. Instrumenta Cathegoriarum sunt tria,idest prima æquiuoca,secunda vniuoca,tertia denominatiua.Æquiuoca sunt,qñ multarum rerum nomẽ vnum est,sed non eadem diffinitio,vt Leo. Nam quantum ad nomen pertinet,& verus,& pictus,& cœlestis Leo dicitur,quãtum ad diffinitionem pertinet,aliter verus diffinitur, aliter pictus,aliter cœlestis. Vniuoca sunt,quando duarum,aut plurium rerum nomen est,& diffinitio,vt Vestis.Nam & Byrrus,& Tunica nomen vestis possunt accipere,& eius diffinitionem: ergo hoc vniuocum in generibus esse intelligitur,quia & nomen, & diffinitionem dant formis suis. Denominatiua,id est deriuatiua dicuntur, quæcumque ab aliquo solo differentia casu secundum nomen habent appellationem, ut a bonitate bonus, a malitia malus. Cathegoriarum species decem sunt, id est Substantia,Quantitas,Qualitas,Relatio,Situs,Locus,Tempus,Habitus, Agere,& Pati. Plena vero sentẽtia de his ita est. Augustinus magnus orator, filius illius,stans in templo hodie infulatus,disputando fatigatur. Vsia autem substantia est,idest proprium,quæ cæteris subiacet. Reliqua nouem accidentia. Aristoteles in libro Cathegoriarum. Horum itaque complexione adinuicem fit affirmatio vera,vel falsa. Nam ea,quæ sine complexione dicuntur vel sunt,nec vera,nec falsa sunt. Horum autem quædam de subiecto dicuntur,& in subiecto nullo sunt,vt Homo. Quædam autem in subiecto quodam sunt, & de subiecto nullo dicuntur, vt quædam Grammatica, & quoddam album. Alia vero & de subiecto dicuntur,& in subiecto sunt,vt sciẽtia, quæ cum sit in anima,de subiecto dicitur, vt de Grammatica. Alia quoque nec de subiecto dicuntur,nec in subiecto sunt, ut aliquis homo,vel aliquis equus.Simpliciter autem indiuidua,& singularia de subiecto nullo dicuntur, in subiecto vero nihil ea prohibet esse,quoniam sunt accidentia, vt quædam Grammatica.Quando autem alterum de altero prædicatur,vt de subiecto,quæcumque de eo,quod prædicatur dicuntur, & de subiecto dicuntur.Et eorum quidem quæ de subiecto dicuntur, necesse est,& nomen,& rationem de subiecto prædicari,vt homo de quodam homine prædicatur,animal vero de homine, ergo de quodam homine prædicatur animal.Et quæcumque prædicati differentiæ fuerint,eædem erunt,& subiecti. Eorum verò quæ in subiecto sunt, scilicet accidentium,in pluribus quidem nec nomen,nec ratio de subiecto prædicatur, scilicet in nominibus abstractis,vt est albedo.In aliquibus vero nomen prædicari potest,rationem vero impossibile est,scilicet in concretis,vt est album.Porro diuersorum generum,& non subalternatim positorum diuersæ sunt species,& differentiæ.Eorum igitur,quæ sine complexione dicuntur, singulum aut substantiam significat,vt homo:aut quantitatem, vt bicubitum,aut qualitatem,vt album:aut ad aliquid,vt duplum:aut vbi,vt in loco: aut quando,vt heri,aut situm,vt sedere,aut habitum, vt armatum esse, aut facere,vt secare:aut pati,vt secari.

De Prædicamento Substantiæ. Cap. XVI.

Substantia prima est,quæ proprie, & principaliter, & maxime substare dicitur,quæ neque de subiecto dicitur; neque in subiecto est. Secundæ autem substantiæ dicuntur species,& earum genera in quibus,scilicet speciebus sunt primæ substantiæ,quæ idea maximè dicuntur substantiæ,quia omnibus aliis, scilicet substantiis & accidentibus subiacent, vel subiectæ sunt, & alia omnia de ipsis prædicantur, aut in eis sunt, quapropter illis non existentibus impossibile est aliquid aliorum remanere,eo quod omnia, aut de subiectis eis dicuntur, aut in subiectis eis sunt. Ideoque etiam secundarum substantiarum magis est substantia species, quàm genus, quia propinquior est primæ substantiæ, & euidentius assignatur prima substantia per speciem,quàm per genus. Commune autem est omni substantiæ in subiecto non esse, Sed non est hoc substantiæ proprium, quia conuenit, & differentiæ, non enim est in homine,vt in subiecto, bipes,gressibile. Inest autem substantiis,& differentiis, & his omnibus de quibus prædicantur vniuocè prædicari, nam si gressibile de homine dicitur, & ratio gressibilis de eodem prædicatur. Videtur autem omnis substantia hoc aliquid significare, & in primis quidem substantiis manifeste verum est hoc, sed non sic in secundis, sed magis quale aliquid significant, id est qualem quandam substantiam,

scilicet inferioribus communem. Inest autem substantijs nihil eis esse contrarium. Sed hoc conuenit etiā alijs, vt quantitati. Praeterea licet substantia sit a substantia magis, & minus, quia scilicet quaedam pluribus substat, quaedam paucioribus, vnaquaeque tamen substantia, secundum hoc ipsum qđ est.s. in essentia, non suscipit magis, & minus, non enim homo vel a seipso, vel alter ab altero, dicitur magis, vel minus homo. Maximè vero substantiae proprium esse videtur, ꝙ cum sit vnum & idem numero, contrariorum susceptiuum est. Neque.n. color idem numero erit albus, & niger, neque eadem actio praua & studiosa, sed idem homo numero aliquando quidem albus, aliquando niger, similiter prauus, & studiosus. In alijs aūt nullis, sic inuenitur, nisi forte quis instet dicens, hūc ēi esse orationem, & visum.i. opinionem, quia si vera sit oratio, sedere quendam, eo surgente erit falsa. Et si quis vere putet sedere aliquem, eo surgente falsum videtur illi, eidem (dico) visum habenti. Sed si quis hanc recipiat instantiam attendat distantiam. Oratio nāque & opinio non in eo ꝙ ipsa recipiant aliquid.i. ꝙ in eis aliqua passio, vel mutatio fiat contrariorum: susceptibilia dicuntur, sed in eo ꝙ circa alterum alteratio facta sit passio.i. circa rem; nam in eo ꝙ res est vel non est, in eo etiam dicitur oratio vera vel falsa, non in eo ꝙ captabilis, vel susceptibilis sit contrariorum. Substantia vero ipsa in se suscipit contraria, quare proprium erit substantiae cum vnum & idem cū numero sit, secundum sui mutationem contrariorum esse susceptibile.

De Praedicamento Quantitatis. Cap. XVII.

QVantitas diuiditur in continuam, & discretam. Continuum quidem est cuius particulae ad communem terminum copulantur, vt linea, superficies, corpus.s. quae mensurant interius. Potes enim lineae sumere communem terminum, ad quem eius particulae copulentur.i. punctum & superficiei lineam, & corporis superficiem. Praeter haec autē continua sunt locus, & tempus, quae.s. mensurant exterius. Nam locus continuorum est, locum enim quendam corporis particulae obtinent, & ad quendam terminum copulantur, ergo & loci particulae, quae singulas corporis particulas obtinent, ad eundem terminum copulantur, ad quem & corporis particulae, sic & ad praesens tempus, praeteritum, & futurum copulantur. Discretum vero est, cuius non est terminus communis, ad quem copulentur, vt numerus, & oratio, horum enim partes semper discretae sunt, & separatae. Item quantitas alia constat ex particulis habentibus positionem ad se inuicem, vt linea. Vnaquaeque enim eius particula sita est alicubi, & assignari potest, vbi sita sit in plano.i. in superficie, & ad quam particulam caeterae copulentur. Sic est etiam de plano, & de solido, idest corpore, similiter & de loco. Alia vero ex non habentibus positionem, vt numerus, & tempus: non enim permanent temporis particulae, quod autem non permanet positionem non habet, sed magis ordinem quendam.s. vt aliud sit prius, aliud posterius. Talis est &, numerus, quia prius numeratur, vnus, quam duo, & duo, q̄ tres. Similiter & oratio, non enim eius particulae permanent, sed dictum est, & non potest amplius sumi, ideoque positionem non habent. Actor. Ecce quatuor quantitatis spēs exprimit Aristoteles, quarum ratio numeri, sic potest assignari. Omnis quantitas ex partibus constat, aut igitur ex partibus coniunctis, aut inconiunctis. Si ex coniunctis, aut ergo mensurantibus, intra aut extra. Si intra, hoc potest esse, aut vna dimensione, & sic est linea; aut duabus, & sic est superficies: aut tribus, & sic est corpus. Lineae namque conuenit tantum longitudo: superficiei longitudo; & latitudo: corpori vero longitudo, latitudo, & profunditas. Et in hoc ternario perfectissima consistit dimensio, vt dicit Aristoteles in libro de coelo, & mundo. Si ex partibus mensurantibus extra, aut ergo permanentibus, & sic est numerus, aut non permanentibus, & sic est oratio. Aristoteles, vbi supra. Propriè igitur quantitates hae sunt solae, quas diximus, aliae vero secundū accidens, vt album dicitur multum, quia multa est superficies. Et actio longa, quia tempus longum, multa vero, eo ꝙ motus multus. Quantitati quidem nihil est contrarium, nisi multa dicat paucis aliquis, esse contraria, vel magnum paruo, sed horum nihil est quantitas, nihil enim per se magnum vel paruum dicitur, sed ad aliud comparatum, haec ergo ad aliquid sunt. Praeterea non sunt haec sibi contraria, quod enim non est sumi per seipsum, sed tantum ad aliud relatum, quomodo huic aliquid erit contrarium, alioquin contingeret idem ipsum simul contraria recipere. Idem enim aliquid est ad hoc quidem magnum, ad aliud vero paruum. Non enim videtur quantitas suscipere magis, & minus, neque enim est aliud alio magis bicubitum, nec quinque magis dicuntur numerus, quam tria. Proprium autem maxime quantitatis est aequale & inaequale dici.

De Praedicamento, Ad aliquid. Cap. XVIII.

AD aliquid sunt quaecunque hoc ipsum qđ sunt aliorum dicuntur.s. genitiuè, vel quomodolibet aliter ad aliud. scilicet datiuè, accusatiuè, vel ablatiuè. Omnia autem relatiua ad conuertentiam dicuntur, vt seruus domini, & dominus serui. Hoc dico si conuenienter assignentur, si enim ala assignetur aui, non conuertitur vt sit auis alae, neque enim prius conuenienter assignatum est ala auis, non enim dicitur ala auis, in eo ꝙ auis est, sed in eo ꝙ alata. Multorum enim aliorum alae sunt, quae aues non sunt, vt Apum. Dicatur ergo alati ala, & ala alarum, sic enim conuertitur, quia cōuenienter assignatur. Aliquoties autem & nomina fingere oportet, si posita non sunt: nam si remus nauis assignetur, non conuertitur vt dicatur nauis remi. Sunt enim naues quarum remi non sunt. Dicatur ergo remus remitae rei remus, aut quomodolibet aliter dictū sit, nomen enim non est positū. Conuertitur autem si conuenienter assignetur, remitum enim remo remitū est; similiter caput capitati, & capite capitatum. Denique omne quod ad aliquid dicitur, si conuenienter assignetur ad id ad quod dicitur, omnibus alijs circumscriptis, quaecumque accidentia sunt, & illo solo relicto ad quod assignatum est, semper ad ipsum dicetur, vt circumscripto bipede, vel homine, & omnibus quae sunt accidentia domino idest extranea, relicto vero hoc solo quod dominus est, semper seruus ad eum diceretur. Seruus enim semper domini seruus est, & econtrario quoque, si nō est dominus neque seruus. Omnia itaque relatiua dicuntur conuersim. Videntur autem aliquid simul esse natura, vt duplum, & dimidiū, dominus, & seruus, haec enim inuicem se ponunt, & auferunt, sed, non in omnibus hoc verum videtur nam scibile sublatum simul aufert scientiam, non autem econuerso, nam sublato animali non est scientia, scibilia tamen sunt plurima. Similiter autem his se habent & ea, quae in sensu sunt, sensibile enim prius est, quam sensatum. Ignis enim, & aqua, & caetera ex quibus animal constat, prius, sunt quam animal, vel sensus. Videntur autem relatiua, magis & minus suscipere, vt aequale, & simile. Quaedam tamen nequaquam, vt duplex. Inest autem contrarietas in relatione, vt cum virtus vitio contrarium sit, vtrumq; eorum ad aliquid est. Similiter disciplina & ignorantia, nō autem ita est in omnibus, nam duplici nihil est contrarium, nec triplici, neque alicui talium. Actor. Haec enim sunt.s. vere relatiua: nam sicut verae substantiae, vel verae quantitati non est aliquid contrarium, ita nec verae relationi, nisi sit qualitas, vel habens naturam qualitatis. Et nota ꝙ habitudo inter correlatiua, quaedam est genitiua, vt inter duplum & dimidium, dicitur enim dimidij duplum, & econuerso. Quaedam datiua, vt cum dicitur alicui simile. Quaedam ablatiua, vt minore maius. Et huiusmodi habitudines, secundū quosdam, sunt species in hoc Praedicamento. Indiuidua vero sunt ipsa correlatiua.s. duplum, & dimidium: dominus, seruus, & huiusmodi. Sciendum est ꝙ quaedam sunt relatiua non vera, sed secundum dictionem tantum, vt habitus, affectus, disciplina, positio, quia.s. aliorum esse dicuntur, habitus enim habitus alicuius est, & similiter caetera. Sed hoc secundum praedictam relatiuorum diffinitionem, quae recte assignata est, vt patet ex sequentibus. Aristoteles, vbi supra. Habet autem quaestionem, vtrum aliqua substantia dicatur ad aliquid. De primis quidem substantijs verum est, ꝙ nulla, similiter & de quibusdam secūdis. Non enim dicitur homo alicuius homo, nec bos alicuius bos, supra, nisi possessiue. In aliquibus autem dubitari potest, nam manus dicitur alicuius manus, & caput similiter. Quare praedicta diffinitio eorum, quae ad aliquid sunt, non est sufficienter assignata, alioquin, vel nimis difficile, vel impossibile est soluere, quin aliqua substantia ad aliquid esset. Sed proprie ad aliquid sunt, quibus hocipsum esse, est ad aliquid se habere. Itaque neutrum relatiuorum sine reliquo sciri, vel diffiniri potest. Et qui nouit vnum scit, & reliquum, quia relatiuorū esse, est ad aliqd quodammodo se hre, quare nulla substantia relatiuorum est. Fortassis autem erit difficile de huiusmodi rebus confidenter declarare. Dubitare vero de singulis non erit inutile. Actor. supra. Vbi sunt probabiles rationes ad vtramque partem contradictionis. Aliter.n. sumitur dubitatio, secundum ꝙ est priuatio scientiae, & sic est inutile.

De Praedicamento Qualitatis. Cap. XIX.

ARistoteles. Qualitas est, secundum quam quales esse dicimur. Huius species sunt quatuor. Vna.s. habitus, & dispositio. Differunt autem haec duo, qui, diuturniores, & permanentiores sunt habitus, vt virtus, & scientia. Haec enim difficile mouentur, nisi forte grandis mutatio facta sit ab aegritudine, vel alio huiusmodi. Actor. Sic enim narrat Boetius, in commento suo, de quoddam, qui propter febres totam notitiam literarum amisit, Aristoteles. Affectiones

autem,

autem, idest dispositiones sunt faciles, & cito permutabiles, vt calor, frigiditas, ægritudo, sanitas, sunt tamen habitus dispositiones, dispositiones autem non necessario sunt habitus. Qui enim habitum retinent, quodammodo dispositi sunt ad ea quę habent, qui non dispositi sunt non necessario habitum retinét. Secunda species, est naturalis potentia vel impotentia, secundum quam cursores, vel pugillatores dicuntur, eo ꝙ naturalẽ habeant potentiam facilẽ currendi, vel pugnandi sanatiui. Similiter propter naturalem potentiam, nihil a quibuslibet accidentibus patiendi, ægrotatiui, propter impotentiam. Similiter & durum dicitur, quod habet potentiam nõ citius secari. Molle vero quod impotentiam habet eiusdem rei. Tertia species est passibilis qualitas, & passio, vt dulcedo, & amaritudo, calor, & frigus. Quæ quidem, non ꝙ illa, quæ ista suscipiunt aliquid patiantur, neque enim mel, quoniam aliquid passum sit iccirco dulce dicitur, sed ꝙ horum singula secundum qualitatem sensuum passionis perfectiua sunt, passibiles qualitates dicuntur. Dulcedo enim passionem quandam, secũdum gustum efficit, & calor secundum tactum, similiter & aliæ. Albedo autem, & nigredo, & alij colores alia de causa, quia, s. ab aliquibus passionibus innascuntur; vt erubescens aliquis fit rubeus, & timens pallidus, siue autẽ secundum naturalem substantiam, idest complexionem talia in alio fiant, siue per ægritudinẽ longam, vel propter æstum, vel aliquid tale contingant, nec facile prætereant, sed diu permaneant, passibiles qualitates dicuntur. Quæ verò ex his facile soluuntur, & cito transeunt, passiones dicuntur, non autem qualitates, quia non secundum eas quales esse dicuntur, non enim qui propter verecundiam rubet, dicitur rubeus, nec cui pallor propter timorem venit, pallidus, sed magis aliquid passus. Et hoc quidem ex parte corporis. Similiter autem & secundum animam passibiles qualitates, & passiones dicuntur, vt dementia & ira. Nec qui contristatus irascitur, dicitur iracundus, sed magis aliquid passus. Quarta species est forma, & circa aliquid constans figura, i. claudens aliquid, vt triangulus, & rectitudo, & curuitas. Rarum autem, & spissum, & asperum, & lene, positionem quandam partium potius, quam qualitatem videntur significare. Spissum quidem eo ꝙ partes ipsæ sibi propinquę sint, Rarum autem eo ꝙ a se inuicem distent, Lene quidem eo ꝙ in rectum sibi partes iaceant. scilicet ita, vt nulla supra aliam sit. Asperum autem eo ꝙ hæc quidem superior, illa vero inferior sit. Actor. Forma & figura in hoc differunt secundum quosdam, ꝙ forma est in rebus animatis, & inanimatis, figura autem in solis inanimatis. Alij dicũt ꝙ differũt sicut longitudo, & linea. s. vt forma sit in abstractione, figura in concretione; sed vtraque differentia, nec essentialis est nec vera. Alij ꝙ differunt sicut materia & quantitas, forma enim est terminus materiæ, figura vero quantitatis, & sic pręcedit forma figuram. Sed si forma, vt hic sumitur, est terminus materiæ, melius esset in Prædicamento substantiæ, quam qualitatis. Ad veram ergo differentiam assignandam, dico ꝙ forma est terminus figuræ. Sed figura dupliciter sumi potest. Vno modo secundum ꝙ figura dicitur, quod termino vel terminis continetur, & sic est quantitas. Vel secũdum ꝙ figura est clausio terminorum, & sic est qualitas. Sic etiam triangulus potest sumi dupliciter eadem duplicitate, secũdum hoc potest solui obiectio, quia videntur genera esse permixta. Item forma dicitur terminus motus naturæ, in vnoquoque complexionato.

De multiplici acceptione huius nominis Forma. Cap. XX.

IN summa vero nota, ꝙ Forma multipliciter sumitur. Vno modo secũdum ꝙ dicitur de substantijs separatis. Alio modo secundum, ꝙ dicitur de perfectionibus separabilibus, vel non separabilibus. Item secundum quodlibet accidens dicitur de nouem prædicamentis, item secundum ꝙ comprehendit omne quod est præter primam substantiam, & sic sumitur in libro sex principiorum, cum dicitur. Forma est compositioni contingens, idest composito adueniens, simplici & inuariabili essentia consistens, idest cum alio sistens, quia. s. per se non potest, simplex quidem est eius essentia, quia sine compositione materiæ, & formæ, non autem partium. Inuariabilis autem est de sui natura, licèt varietur per subiecta. Potius autem dicitur compositionis contingens. Quia quædam adueniũt gratia materiæ, vt albedo, hæc inest homini gratia corporis, quædam gratia formæ, vt rationabilitas homini gratia animæ, quędam ratione compositi, vt risibile. Est autem compositio quędam naturalis, vt quælibet substantia corporea fit ex materia & forma. Quædam artificialis, vt domus fit ex lignis, & lapidibus, & cęmento. Quædam logica, vt species, vel diffinitio fit ex genere, & differẽtijs, Quædam Mathematica, vt linea fit ex lineis mediante puncto. De tertia hic agitur. Ex libro sex principiorum. Forma autem quædam a natura videtur esse, vt ratio, quædam vero ab actu, vt calor, scilicet per motum acquisitus. Item forma diuiditur in subsistens, & contingens, idest in substantiales & accidentale. Substantiale comprehendit secundas substãtias, accidentale vero omnia nouem prædicamenta. s. quæ substãtiæ contingunt, idest adueniunt. Et horum quædam infra substantiam simpliciter considerantur, vt linea, superficies, corpus, huiusmodi enim adueniunt ipsi substantiæ immediatè. Quædam vero extrinsecus, vt agere, & pati &c. De his quidem quæ subsistunt, idest de substantijs, & de his quæ substantiæ immediatè adueniunt, vt sunt quantitas, & relatio, agitur in libro Prædicamentorum. De reliquis vero, quæ scilicet extrinsecus adueniunt, in libro sex principiorum.

De ordine & numero specierum qualitatis, & quantitatis. Cap. XXI.

RAtio autem & ordinis, & numeri quatuor specierũ qualitatis, sic potest haberi. Omnis qualitas aut est sensibilis, aut insensibilis. Si insensibilis, aut ex parte animæ, & hæc est prima species. s. habitus, & dispositio. aut ex parte corporis, & hæc est secunda. s. naturalis potentia vel impotentia. Dignior est autem anima quam corpus, ideo & prima species, quam secunda, & ob hoc prior. Si est qualitas sensibilis, aut sensu proprio sentitur, & hæc est tertia species. s. passio & passibilitas, aut sensu communi, & sic est quarta species, forma, & figura. Patet autem ordinis ratio, quia sicut Aristoteles in libro de Anima, prius agit de sensu proprio, quam de communi, sic & in Prædicamentis, prius est obiectum sensus proprij, quã sensus communis, minor. n. error in sensu proprio, quam in cõmuni. Aristoteles, vbi supra: Qualitates igitur hæ sunt q̃ prædictæ sunt. Qualia vero sunt, quæ secundum has denominatiuè dicuntur, vt a candore candidus. Quædam tñ non denoĩantur ab his, quia nõ sunt imposita noĩa qualitatibus ipsis, vt cursor, & pugilator, secundum naturales valitudines dicuntur, quibus noĩa posita non sunt vt ab eis denominatiuè quale nõ dicitur secundum ipsam qualitatem, vt virtutem habens studiosus dr̃, sed non denominatiuè dicitur a virtute. Inest autem contrarietas secundum ꝙ quale est, vt iniustum iusto contrarium est, & album nigro, non tamen in oĩbus ita est. Rubeo enim, & pallido, & hmõi coloribus. s. medijs, nihil est contrarium, scilicet per se, sed tantum per accidens. Suscipit autem qualitas magis, & minus. s. concreta non abstacta. Album. n. magis, & minus alterum altero dicitur. Similiter & iustum, Iustitia vero & iustitia non multum aut magis, & minus, aiunt dici, nec sanitatem a sanitate. Sed ista, quæ secundum hos affectus dicuntur, idest disponuntur, & denominantur, magis, & minus recipiuntur. Non autem omne quale secundum magis, & minus dicitur, vt triangulus, quadrangulus, & aliæ figuræ. Quæcunque. n. diffinitionem trianguli & circuli recipiũt, oĩa similiter triãguli & circuli sunt. Horum igitur quę dicta sunt nihil est propriũ qualitatis, sed hmõi proprium est secdm eam simile & dissimile dici.

De Prædicamento Actionis. Cap. XXII.

EX libro sex principiorum. Actio est secundum quam in id qd subijcitur agere dicimur. Actionum alia est animę alia corporis. Differunt autem, quoniam corporea necessario mouent subiectum in quo est, animæ vero actio non mouet id in quo est. s. animam ipsam, sed coniunctum Aĩa namq; dum agit mouet corpus. s. per se, coniunctũ vero per accidens, ipsa vero immutabilis permanet, & immobilis, quia nec secdm locum mouetur, nec secdm aliorum quẽquã motuum, nisi forte secdm alterationem. Locus siquidem corpus est, aĩa vero nõ, & impossibile est, non corpus, corpore moueri, quare solũ corpus mouetur localiter. Hoc tñ in quibusdam dubitabile vr̃. Nã speculo immobili permanente, motus imaginis fieri vr̃ ad oppositi mutationes. i. per motum rei visę ab vna parte speculi ad aliam. Sed conuenientius dicere est, ꝙ non ibi vera forma existat. Sciẽdum aũt, ꝙ oĩs actio in motu est. s. sicut cã in causato, oĩsque motus in actione firmabitur, s. sicut causatũ in cã. Propriũ igitur actionis est in motu esse, sicut proprium motus in actione. Et hoc quidem palam est in actionibus generatiuis, siue effectiuis, in destructiuis autem est obiectio. Qd. n. destruit in motu quidem est, nihil tamen agit sed qd actũ est destruit. Dico autem actionem, non quid. i. vt aliquid construat, sed in qd. i. subiectum in qd agat exigere. Non est autẽ motus actio, sed quale, nam & quiescere quale est, & quæcumq; cõtraria sunt in eodem gñe sunt gñalissimo. Naturalis proprietas actionis est passionẽ ex se inferre in id qd subijcit, oĩs. n. actio passionẽ efficit, & oẽ passionem inferẽs actio est. Cõtingit aũt & actionẽ ex actione effici: actio. n. eius qd p se mouet, eius actionis q̃ p aliud est gñatio est. Quamobrẽ & actionis, & passionis actus gñatiuus est. Qualitas ãt ex se gignit facere, vt calor, id qd est calefacere. Qualitatẽ vero particulariũ. s. p se, & vniuersaliũ acci-

per accidens, effectiuus est situs siue positio, vt asperi, & lenis. Similiter, & quantitatum, vt lineæ superficiei, & soliditatis; oĩa enim hæc a situ substantiam, & generationem habent. Quantitas autem quantitatis effectiua est, & generatiua; vt longitudinis linea, latitudinis planum, altitudinis solidum. Qualitas quoque qualitatis, vt calor caliditatis. Situs etiam, agere & pati causa est. In dispositiones namque, compositione. s. quatuor qualitatum fit generatio quædam simplicium. i. elementorum, quam in mutua actione consistere necesse est. Qñ verò causa est tempus. Vbi vero locus. Hrē autem corpus, quia. s. habit⁹, est proprietas derelicta ex adiacentia ornamenti ad ornatum. Eorum vero, quæ in subiecto non sunt, Indiuiduatum. i. primarũ substantiarum corruptio quidem est in primis, in qualitatibus quatuor contrariis, generatio vero in elementis. Secundarum vero substantiarum causæ indiuidua sunt. Recipit autem facere, & pati contrarietates, & magis ac minus. Nam calefacere, & infrigidare, contraria sunt, & magis ac minus recipiunt, similiter, & siccari, & humefieri.

De Prædicamento Passionis. Cap. XXIII.

PAssio est effectus illatioque actionis. s. effectus respectu agentis, & illatio respectu actionis. Secundum hanc aliqua patiuntur magis, & aliqua minus. Sunt enim quędam animantiora cæteris. i. nobilioris complexionis, vel potentiæ, ut brutum arbore, qa plures. s. habet virtutes aĩa sensitiua, quã arbor. Nam vegetatiua, quidem habent virtutem generatiuam, nutritiuam, augmentatiuam. Bruta vero super hoc motiuam, & apprehensiuam. Animantiora quoque sunt rõnalia brutis, qa præter quinque virtutes prædictas, habent etiam intellectiuã. Oĩa vero, quæ de generatione dicta sunt, & de actione generante passionem, etiam de passione per actionem in rebus generata dici possunt, quadam tñ ꝓbatione non recta, sed transmutata, quia. s. in capitulo de actione passio considerata est in concretione, hic autem in abstractione. Dr̃ autem passio multipliciter. Vno modo secundum ꝙ vnaquæque actio aĩæ passio dr̃, vt amor, odium, tristitia, gaudiũ, hæc. n. oĩa sunt passibiles aĩæ actiones. Alio modo id, qđ in naturam agit. i. in rem naturalẽ, vt qualibet ægritudo, vel etiam amaritudo, & dulcedo, & hmõi quæ passionem inferunt, sic autem est passio tertia species qualitatis. Tertio modo prima generatio actionis immediata, & sic sumitur hic. Non est autem passio in agente, sed in eo, qui actum suscipit operantis. Cætera de hac materia in libro de generatione tractantur. Aristoteles in libro de generatione, & corruptione. Omnino quidem simile a simili rationabile est non pati, etiam omnino alterum. i. dissimile, non. n. albedo a linea patitur, aut econuerso, nisi ẽm accidens, vt si albã, vel nigra, sit linea. Necesse est itaque faciens, & patiens esse simile, & idem genere. Specie vero dissimile, & contrarium, innatum est. n. corpus a corpore pati, saporem a sapore, calorem a calore, & vniuersaliter homogeneum, ab homogeneo. Hui⁹ causa est, qm̃ in eodem genere contraria sunt oĩa. Contraria vero agunt, & patiuntur abinuicem. Itaque passiuã, & actiua inuicem sunt contraria, & mediã, & vniuersaliter in his generatio fit, & corruptio. Porro vniuersaliter agens assimilat sibi patiens, quapropter necesse est patiens in agente transmutari. Sic enim in contrarium erit generatio, dum. s. agens speciem suam generat in patiente. Quemadmodum autem in motione primum quidem mouens nihil prohibet esse immobile. In quibusdam autem, & necessarium est, vt in prima causa, vltimũ vero mouens necesse est moueri, sic & in actione. Primum quidem agẽs impassibile est, vltimum autem, & patiens, nam quęcumque non habent eandem materiam agunt, & impassibilia sunt, vt medicina faciens sanitatem, nihil patitur a sanato, ipsa est enim primum agens. Cibus autem cum sit vltimum agẽs, ac tangens, & ipse patitur. Aut enim calefit, aut infrigidatur, aut aliud, quid patitur simul agens. Materiam quidem dicim⁹ eandem esse contrariorum cuiuslibet, & ipsa secundum ꝙ materia passiua est, vnumquodque vero indiuisibilium, idest athomorum, necesse est impassibile dicere, non enim possibile est pati nisi per vacuum medium supra, molle vero dicitur aliquid in patiendo, subactiuum enim molle.

De Prædicamento. Quando. Cap. XXIIII.

EX lib. 6. principiorum. Qñ vero est, quod ex adiacentia tẽporis relinquitur. Tempus autem, qñ non est, vtriusque tñ. s. temporis, & qñ, ratio coniuncta est. Diuiditur etiam, qñ ẽm diuisionem temporis. Nam aliud quidem relinquitur ex præterito, aliud ex præsenti, aliud ex futuro, Præteritum, & futurum quantitates sunt, & continuantur ad præsens. Præteritum quidem non quod in substantia permaneat, sed qm̃ in excessu suo nondum præterit, quia. s. pars eius copulatur ad præsens, vel quia quod semel est præteritum semper est præteritũ. Futurum vero, quia necessarium est contingere, futurum. s. in ratione futuri, licet non id, quod futurum est, quod tantundem est acsi instaret. i. acsi præsens esset. nulla est enim differentia in eo, quod permanet, & quod futurum est, & quod abiit. s. quantum ad essentiam temporis, quia hæc tria copulantur adinuicẽ sic & qñ præteriti, & futuri ad præsens copulatiue reducuntur. In quocumque tempus est, vel erit, vel fuit, in eodem, & qñ est, vel erit, vel fuit, quia ẽm tempus, qñ, dr̃, a quo. s. causatur. Qñ itaque. quod ex præsenti est, cum ipso præsenti simul est, & qđ ex præterito, & quod ex futuro, nunquam simul erunt. In hoc ergo differt quando, ab eo quod est vbi, quia vbi, & locus a quo fit, nunquam in eodem sunt, sed vbi, in circumscripto est, id est in contento. Locus autem in continente. Sicut autem tempus nunc primum quidem futurum est, secundum autem præsens, posterius vero præteritum, sic & quando, vnum & idem, primũ quidem ex futuro est, secundum quod ex præsenti. posterius vero ex præterito. Item sicut tempus aliud simplex, quod cum simplici actione recedit. s. quo minus apprehẽdi non potest. Aliud vero compositum, quod. s. ex composita actione est. Sic & qñ, aliud simplex. s. quod in momento est, & nunc est. Aliud cõpositum, vt in hora, die, hebdomada, & hmõi. Item sicut partes tẽporis sibi sine mora succedunt, sic & partes qñ. Differunt autem tempus, & qñ, quia ẽm tempus est aliquid mensurabile, vt motus diurnus, at ẽm qñ, nihil mensuratur, sed ẽm id dr̃ aliquid temporale, & variabile. Inest autem oĩ qñ non suscipere magis, & minus, quia. s. & si dicatur aliquid diuturnius alio, non hoc est ẽm naturam tpis, sed ẽm naturam distantiæ. Qñ quoque nihil est contrarium, nam qñ quod est ex præsenti; vnum & idẽ, & de futuro est, & de præterito. Impossibile autem est de eodẽ indiuiduo duo simul contraria prædicari. Est autem qñ, in oĩeo quod incipit esse, vt est corpus, omne namque corpus aliquando est, & suscipit temporum alterationes. Alteratur enim in æstate, & vere, &c. similiter autem, & anima. Quidam enim acutius speculantur in hyeme, quidam in æstate, secundum instrumenti complexionem, id est corporis, anima enim huic coniuncta, complexiones eius concomitatur, vt qui aridæ, & gelidæ cõplexionis sunt, dementiores in autumno sæpe fiunt, quibus vero sanguis dominatur in vere, similiter & in aliis fit secundum similitudinem ipsorum animalium, & temporum.

De Prædicamento Vbi. Cap. XXV.

CVi est circumscriptio, id est totalis comprehensio corporis, a loci circumscriptione procedens, locus est in eo, qđ capit, vbi vero in eo, quod capitur. Videtur autem non omni rei adesse, anima & enim nusquam est, quia nullum locum occupat, vel implet. Nunquam enim locus alio occupatus contento, potest aliud capere occupante permanentẽ, nam granum aduenientis modio non potest ingredi, nisi aere quo impletur expulso, nequaquam igitur duo localia in eodem loco simul esse poterunt, nec idem vnum in diuersis. Animatum autem aliquid capere potest, quàm animam, scilicet corpus, quare localis non erit anima, cum locum non occupet, similiter & alia quæcumque corporis rationem non habent loci circumscriptione carent. Habet autem quæstionem, vtrum idem sit in diuersis locis. Et enim vox, cum sit aer, in auribus diuersorum est, quare corpus idem in diuersis locis est, verum *simpliciter* vnum, & idem totum in pluribus, impossibile est inueniri. Sed dici potest diuersorum sensus esse imaginabiliter. se generantium, & similiter, id est, quòd diuersorum sensus sentiant voces, figuraliter se generantes ad similitudinem primæ vocis, quia scilicet vox prima ex ore prolata, generat aliam sibi immediatam similem in aere, & illa iterum aliam, & sic deinceps donec perueniat ad aures diuersorum; sicut fit in circulis adgeneratis in aqua, cum ibi lapis proiicitur, sed secundum hoc videtur, quòd quædam vox nõ sit animalis, illa scilicet quæ imaginabiliter fit, quia non profertur ab animali. Ad hoc quidem omnem vocem animalis esse dicimus, quæcumque ipso proferente fit, quamuis, scilicet alia non proferatur per se, sed ꝑ accidens, vnde & vnius quidem vox ad aures diuersorum dirigitur, non tamen vna, & eadem, scilicet numero, sed specie, diuersorum aures attingit. Vbi autem aliud est simplex, scilicet quod a simplici loco procedit. Aliud compositum, scilicet quod ex composito. Locus simplex est origo, & constitutio eius, quod continuorum est, qui. s. continet tale totum, quod est prædicabile de sua parte. Compositus autem (vt dictum est) habet particulas copulatas ad eundem terminum, ad quem & corporis particulæ coniunguntur. Corporis verò partes ad punctum, quasi ad vltimum terminũ. Primo enim, & principaliter copulantur ad superficiem, igitur loci particulæ soliditatis particulas claudunt. Etenim loca simplicia, minimi corporis occupatiua sunt; quare nec locus sine corpore; nec soliditas

est sine

est sine loco. Oritur autem dubitatio de sphera extrema, scilicet octaua, locus enim in alio esse non potest qđ ambitur, sed qđ ambit.s. Cōfitentibus igitur nobis illā spherā esse localem, confiteri necesse est, aliud præter eam esse, in quo extremitas eius cōsistat, nihil autem est extra illam, quare extremitas eius in loco non est. De huiusmodi vero determinate, insolitum quidem, & occultum, & contra sensum humanum. Caret autem, vbi, intensione, non enim alterum altero dicitur magis in loco, licet maiorem locum possideat. Vbi quoque non inest cōtrarietas, sicut nec loco, nam etiam sursum & deorsum, quæ maxime a se distare videntur, contraria nō sunt. Alioqnin duo eidem contingeret inesse contraria, & insuper idē esse sibi cōtrarium. Idem. n. est sursum & deorsum, comparatione diuersorū.

De prædicamento Situs. Cap. XXVI.

POsitio est quidam situs partium, & generationis ordinatio, i. rei generatę secundum quam dicuntur stantia, & sedentia, aspera, & lenia, vel quomodolibet aliter disposita. Solet tamen quæri de aspero, & leni, recto, & curuo, triangulo, & similibus, vtrum. s. positiones sint, quandam enim partium positionem significare videntur. Asperum enim dicitur, cuius partium vna alteri supereminet. Lene autem cuius particulæ æqualiter porrectæ sunt: Non sunt autem positiones ea quæ dicta sunt omnia, sed qualia circa situm existentia, ex eo namq; ꝙ partes sic dispositæ sunt, talia sensibus videntur. Actor. Ex æquali, s. positione lene apparet alicui, & ex inæquali asperū. Sed videtur haberi contrarium in Prædicamentis. s. ꝙ asperum & lene, sint positiones, & non qualitates. Ideo nota ꝙ asperum & lene dupliciter est considerare. s. penes eorum causam efficientem, & sic positiones, vel penes formalem, & sic qualitates. Item nota ꝙ ex duobus membris, quæ posita sunt in diffinitione positionis. s. situs partium, & generationis ordinatio, potest elici diuisio positionis, quæ ponitur in fine capituli. Quædam enim innata est a principio. s. ipsius substantiæ naturalis coordinatio, & hoc est intrinsecus adueniens, vt ea quæ in asperis, & lenibus, vel æqualibus, vel inæqualibus inest. Alia vero a cōsueto motu naturæ, vt sessio, statio, & huiusmodi. Ex textu. Suscipere autem videtur situs contrarietatem, vt sedere, ad id qđ est stare contrarium videtur. Contraria enim sunt, quæ in indiuiduo, eodemque tempore simul impossibile est reperire, sed vicissim possibilia inesse. Sedēs. n. stare potest, & stans sedere, ipso autem sedente, impossibile est ipsum stare. Sed tamen videtur secundum hoc, vnum pluribus esse contrarium, non enim magis videtur sedere, contrarium ad sedere, quam ad accumbere, hoc autem esset inconueniens, nam & si pallidum albo, & nigro videatur contrarium, non tamen est, quia ex vtroque in eodem est, pallidum enim & reliqui colores medij, ex albo & nigro conficiuntur. Amplius quidem ratio contrariorum est, circa idem subiectum natura existere: verum iacere, & sedere non sunt circa idem natura, nam sedere circa rationalia, iacere autem & accumbere circa irrationalia, ideo non sunt contraria. Proprium autem positionis est, nec etiam magis, nec minus suscipere, non enim sedens magis, vel minus altero dicitur, neque accumbens. Magis autem proprium positionis esse vr̄, substantiæ proximæ assistere, oībus alijs formis suppositis.

De prædicamento Habitus. Cap. XXVII.

HAbitus autem est corporum, & eorum, quæ circa corpus sunt adiacentia, corpus quasi habentium, & eorum quæ circa corpus, &c. i. eorum quæ habentur tam corporum quam non corporum, vnde secundum hoc, hæc quidem habere, illa vero haberi dicuntur, non secundum totum, sed secūdū partes, vt calceatum esse, secundum pedes dicitur. Suscipit autē habitus magis, & minus. Armatior enim eques pedite dicitur, & calciatior qui cum caligis, & calciamentis est, quam q cum caligis solum. In habitu vero nihil est contrarium, proprium est autem habitus in pluribus quidem, vt in corpore, & in his, quæ circa corpus sunt existere secundum partium diuisionem. In paucis alijs autem hoc inuenies, scilicet in quantitate solū, & in his quæ sunt ad aliquid, in quantitate, vt in numero. Nihil enim tot partibus destribui possibile est, vt numerum. In ad aliquid vero, vt est similitudo, & dissimilitudo, hęc enim in pluribus similibus, & dissimilibus insunt. Non autem omnis quātitas, aut relatio huiusmodi est. Habitus vero in pluribus necessario consistit, quare magis proprium eius est, q̄ alicuius alterius. Ex libro Prædicamentorum. Habere autem multis modis dicitur, s. aut qualitatem aliquam, vt scientiam, vel virtutē: aut quantitatem, vt magnitudinem: aut ea q̄ circa corpus sunt, vt vestem: aut in membro, vt anulum in manu: aut membrum, vt manum, vel pedem: aut in vase, vt in continente, vt in lagena vinum: aut in possessione, vt domum vel agrum: vel ēt sicut vir vxorem habere dicitur, & vxor virum. Sed hic modus alienissimus esse videtur, in eo quod est habere. Nihil enim aliud dicimus vxorem habere quam cohabitare. Fortassis & alij modi habendi apparebunt, sed hi sunt, q dici consueuerūt. Actor. In summa igitur nota ꝙ eorum quæ habentur, quædā insunt, quædam non. Et eorum quæ insunt quędam habentur a natura, vt pars a toto, quædam casu, vt nouem prædicamenta accidentalia. Eorum vero quæ non insunt, quædam adiacēt, quædam non, vt possessiones. Eorum autem quæ adiacent, quædam secundum continuationem, & horum quædam ad totum, vt indumentum, quædam ad partem, vt anulus. Quædam autem secundum discontinuationē, & horum quædam adiacent proprie, vt vitis, ager: quædam improprie, vt vir, & vxor.

De consequentibus Prædicamenta, & primo de magis, & minus. Cap. XXVIII.

EX libro vj principiorum. Dicitur autem magis, & minus aliquid suscipere tripliciter. Aiunt enim quidam, magis & minus causari secundum crementum, vel diminutionem eorum quæ suscipiūt subiectorum formas. Quod si esset, nulla ratio hominem, & animal, & substantiam cum magis, & cum minus dici prohiberet. Præterea lapis minor lapide dicitur, qui nunquam intensionem, vel remissionem passus est, & Margarita albior Equo, non secundum substantiæ magnitudinem, vt palam est. Alij vero dicunt secundum ipsius accidentis quātitatē. Quod si verum esset, vtique magis albus Homo, vel Equus, quam Margarita dici posset, quia maior albedinis quantitas accidit Equo, quam Margaritæ. s. secundum extēsionem, non secundum intensionē. Tertij dicunt scdm vtriusque, s. subiecti & accidentis augmentum, & diminutionem. Sed prima & secunda opinione destructa, destruitur & tertia. Itaque magis, & minus dicuntur accidentia secundum, ꝙ propinquiora vel remotiora sunt tertiæ, siue primæ vocis impositioni, vt album dicitur in quo est pura albedo. Quanto igitur album ad vocis impositionem accidens puriori inficitur albedine, tanto magis album assignabitur. Ideo autem substantiæ non suscipiunt magis, & minus sicut accidentia quę earum impositio in termino est, quem transgredi impossibile est. Sed & quædam accidentia sine magis, & minus sunt, vt triangulus, & quadrangulus, vel quia in substantiarum designationem huiusmodi nomina accipiuntur, nam quadrangulum & qualitas nuncupatur, & corpus quadrangulatum, vel etiam ratione prædicta, quia. s. huiusmodi impositio in termino facta est, vltra quem trāsgredi possibile non est, quemadmodum & in superlatiuis.

De Oppositis. Cap. XXIX.

ARistoteles in libro Prædicamentorum. Dicitur autem alterum alteri opponi quadrupliciter. Quædam vt relatiua, quæ scilicet eaipsa quæ sunt oppositorum, dicuntur, aut quomodolibet aliter ad ea scilicet datiuè vel accusatiuè &cæt. Quædam vero vt contraria, & horum quædam sunt immediata, quorum scilicet alterum subiecto in quo nata sunt fieri necesse est inesse, vt sanitas, & ægritudo, par & impar. Quædam vero mediata, quorum scilicet non est necesse alterum inesse susceptibili. Et in quibusdam horum nomina posita sunt his, quæ media sunt, vt albi nigri, fuscum & pallidum. In aliquibus autem non, sed per extremorum negationes determinantur, vt inter bonum & malum, neque bonum neque malum. Malo autem aliquando etiam malum contrarium est, vt egestati superabundantia, sed hoc rarum est, pluribus autem bonum malo contrarium est. Circa idem vero, aut specie aut genere secundum naturam habent fieri contrarietates, vt languor & sanitas, in corpore animalis. Albedo, & nigredo simpliciter in corpore. Necesse est autem omnia, contraria esse, vel in eodem genere, vt album & nigrum sub colore. Vel contrarijs generibus, vt iustitia sub virtute. Iniustitia sub nequitia, vel ipsa esse genera, vt bonum & malum, quæ non sunt in genera, sed ipsa sunt genera aliorum. Item contrariorum mediatorum, quædam sunt quorum neutrum determinate inest, vt albedo, & nigredo homini, quædam vero quorum alterum, vt caliditas igni, & candor niui. Quædam autem vt priuatio, & habitus, & hæc circa idem aliquid fieri habent. Tunc autem priuari dicimus vnumquodque susceptibilium habitus, quando id quod aptū natum est habere nullo modo habet, vt edentulum, vel cęcum, non quia non habet dentes, aut visum, sed quia quando contingit habere, non habet. Differunt autem hæc a contrarijs, quia ab vno contrariorum in aliud potest fieri mutatio, nisi alterum intersit naturaliter, vt igni calidum esse. A priuatione autem in habitum mutari impossibile. Quædam vt affirmatio, & negatio, & in his solis proprium est semper alterum eorum esse verū, & alterum falsum. Omnia namque supradicta sine vlla complexione sunt. Nihil autem incomplexorum verum, vel falsum est.

De hoc quod eſt prius, & ſimul, & de motu. Cap. XXX.

PRius autem alterum altero dicitur quadrupliciter. Primo quidem & proprie, ſecundũ tempus, vt quod eſt antiquius. Secundo quod non conuertitur ſecundum ſubſiſtendi conſequentiam, vt vnum duobus, duobus enim exiſtentibus conſequens eſt vnum eſſe, ſed non conuertitur. Tertio ſecundum quendam ordinem, vt in Grammatica, elementa ſyllabis, & in Rethorica, prohemium narratione. Quarto quod melius, eſt & honorabilius, ſed hic modus prioris, penè alienus eſt a cæteris. Videtur autem, & præter hos alius eſſe modus. Eorum enim quæ conuertuntur ſecundum eſſentiæ conſequentiam, illud qđ alterius quomodolibet cauſa eſt, digne prius natura dicitur, vt ſi homo eſt, vera eſt oratio, qua dicitur eſſe hominem, & econtrario. Ipſa autem res eſt cauſa quare oratio vera ſit, & ideo natura prior eſt. Sic igitur quinque modis prius dicitur. Simul autem dupliciter eſſe dicuntur. Simpliciter quidem & proprie ſecundum tempus, vt quorum generatio eſt in eodem tempore. Secundo modo naturaliter, ſcilicet quæcumque conuertuntur ſecundum quod eſt eſſe conſequentiam, dum tamen vnum non ſit cauſa alterius, vt duplum & dimidũ, ſimiliter & ea quæ ex eodem genere, e diuerſo a ſeinuicem diuiduntur, vt volatile greſſibile, & aquatile, ex oppoſito animal diuidunt, natura ſimul ſunt. Genera vero ſemper priora ſunt, quia non conuertuntur, ſecundum ꝙ eſt eſſe conſequentiam. Motus autem ſpecies ſunt ſex, & motui quidem communi cõtrarium eſt quies. Motibus autem particularibus, quæ per ſingula ſunt. ſ. generationi corruptio, augmentationi diminutio. Secundum locum autem mutationis, ſecundum locum quies videtur opponi, & forte in contrarium locum mutatio, vt ei quæ eſt ſuperius, ea quæ inferius. Alterationi vero non videtur aliquid eſſe contrarium, niſi forte ſecundum qualitatem quies, vel in contrarium qualitatis mutatio, eſt enim alteratio mutatio ſecundum qualitatem. Actor. Nota ꝙ motus dupliciter conſiderari poteſt, aut ſecundum ꝙ eſt actus imperfectus cuiuslibet rei naturalis, & eſt via deducens ſibi naturalia in eſſe, & ſic eſt tranſcendẽs. Aut ſecundum ꝙ eſt perfectio naturalis potentiæ, & ſic opponitur quieti contrariæ, generatio quidem & corruptio nõ ſunt propriè motus, ſed mutationes. Augmentum eſt ab imperfecto ad perfectum, diminutio vero eſt econuerſo.

De libro Perihermenias. Cap. XXXI.

ISidorus, vbi ſupra. Sequitur de hinc liber Perihermenias ſubtiliſſimus nimis, & per varias formas iterationeſq; cautiſſimus. De quo dicitur. Ariſtoteles, quando Perihermenias ſcriptitabat, calamum in mente tingebat. Omnis quippe res quæ vna eſt, & vno ſignificatur ſermone, aut per nomen ſignificatur, aut per verbum, quę duę partes orationis interpretantur totum quicquid concepit mens ad loquendum. Omnis enim elocutio conceptæ rei mentis interpres eſt, hanc Ariſtoteles vir in rerum expreſſione, & faciendis ſermonibus peritiſſimus Perihermeniam nominat, quam interpretationẽ nos appellamus. ſ. ꝙ res mente conceptas, platis ſermonibus interpretetur, per cathafraſin, & apoſtaſin. i. per affirmationem, & negationem. In his itaque Perihermenijs ſupradictus philoſophus de ſex principijs tractat. i. de nomine, & de verbo, de oratione, de enunciatione, de affirmatione, de negatione, de contradictione. Actor. Quoniam autem, vt dicit Ariſtoteles, vna eſt ſcia, quæ eſt vnius generis cuius partes, & principia & paſſiones per ſe conſiderat. Sciendum ꝙ Dyalectica dupliciter conſideratur, vno modo vt ars, & ſic de omnibus eſt, & ſic non eſt alicuius generis determinati. Et traditur ſic in libro Topicorum. Alio modo vt eſt ſcientia, & traditur in libro Priorum, & ſic logica eſt de ſyllogiſmo. Igitur in libro Prædicamentorũ agit Ariſtoteles, de materia remota ſyllogiſmi. ſ. de terminis. In libro autem Perihermenias, de materia propinqua ipſius ſyllogiſmi. ſ. de eſſentialibus. In libro aũt Priorũ agit Ariſtoteles, de ſyllogiſmo plenariè. In li. t. Topicorũ & Poſteriorũ & Elẽcorũ, de partibus. i. de ſpẽbus ipſius ſyllogiſmi. Et nota ꝙ in libro Prædicamẽtorũ agit Ariſtoteles, de prædicabili, & ſubicibili. In hoc ãt libro ꝓpriè de enunciatione, q̃ anthonomaſice nũcupatur interpretatio. Ideirco iſte liber, q de enunciatione eſt, de interp̃tõne intitulaẽ. Nã peri, ꝑpoſitio græca eſt, & aequalet huic ꝑpoſitioni, de. Hermenias ãt Græce, idẽ eſt ꝙ interpretatio Latinè. Vñ hoc ipſum Hermenias grũs ẽ, & poniẽ ꝓ ablatiuo, more Gręcorũ, q non hñt ablatiuũ. Sed q̃a prius oportet cognoſcere interp̃ratione ĩ cõi, q̃ ſpãles interpretationes, ꝑmittit capitulum in quo agit de interpretatione in cõmuni. Et ſic poſtea deſcendet ad interpretationes ſpeciales, ſimplicem. ſ. & compoſitam.

De interpretatione, vel ſignificatione. Cap. XXXII.

AGit ergo de interpretatione ſiue de ſignificatione, primo determinans, quæ ſignificant, & quæ ſignificantur, dicẽs ꝙ literæ & voces ſignificant. Intellectus autem & res ſignificantur, & aſſignat proprietates ſignificantium, & ſignificatorum, dicenſq́, ꝙ voces, & literæ non ſunt eadem apud omnes. Intellectus autem & res ſunt idem apud omnes. Horum igitur quatuor litera eſt ita ſignum ꝙ non eſt ſignatum, ſignificat enim vocem, & non ſignificatur ab alio, & hoc intelligendum eſt de litera in ſcripto. Litera enim, quæ eſt elemẽtum vox eſt, vox autẽ ſignificat & ſignificatur, ſignificat enim intellectum, & rem, ſignificatur autem a literis. Res aũt ſignificatur, & non ſignificat. Intellectus vero ſignificatur, & non ſignificat, proprie loquendo, ſignificatur enim per vocem, nõ autem proprie ſignificat rem, ſed eſt ſimilitudo rei. Vnde non dicit Ariſtoteles ꝙ intellectus ſit nota rei, ſed dicit ꝙ intellectus ſimilitudo rei eſt. Differunt eſſe notam, & eſſe ſimilitudinem, ꝙ enim aliquid ſit nota, hoc habet ſecundum placitum, ſimilitudo non ſcđm placitum, ſed magis ſecundum naturam. Solet tamẽ dici, ꝙ intellectus eſt ſignum & ſignatum, ſignatum per vocem, ſignum dicunt rei, ſed melius eſt dicere ſicut prædictum eſt. Nam ꝓprie loquendo Intellectus non eſt ſignum rei. Dicit. n. philoſophus diffiniens ſignum, ꝙ ſignum eſt ſpeciem ſuam ingerens ſenſui, & aliam relinquens intellectui, tale autem non poteſt eſſe intellectus, paſſiones enim animæ non ingerunt ſpeciem ſuam ſenſui, vt aliud relinquant in intellectu ſiue in potentia intelligibili, paſſiones enim animæ a ſenſu percipi non poſſunt, nõ ergo ꝓprie ſigna dici poſſunt, ſed ſimilitudines, ſicut iam eſt dictũ. Sciendum eſt autem ꝙ quadrupliciter dicitur intellectus. Vno enim modo dicitur intellectus potẽtia intellectiua, quæ eſt nobilior vis aĩæ, & ſic non eſt verus, nec falſus eſt, & iſte appellatur intellectus paſſibilis vel materialis. Scđo modo dicitur intellectus habitus principiorum demonſtratiuorum, ſicut dicit Ariſtoteles. Intellectus eſt habitus principiorum, ſcientia vero concluſionum. Et ſic intellectus ſemper eſt verus. Tertio modo dicitur lux quædam, quæ illuminat intellectum paſſibilem ad intelligendum ſpecies receptas in fantaſmate, & hic appellatur intellectus agens, & talis neque verus neque falſus eſt. Quarto modo dicitur ſpecies rerum extra, quę ſunt in anima, ſicut. n. in ſpeculo ſpecies rerum ſunt, & non res, ſic & in anima. Vnde Ariſtoteles, Lapis non eſt in anima, ſed ſpẽs lapidis eſt in aĩa. Et iſte appellatur intellectus formalis, adueniens enim intellectui materiali informat illum & perficit. Appellatur etiam iſte intellectus, intellectus adeptus, acquiritur. n. per ſenſum in intellectu poſſibili, & hoc quarto modo tantum accipitur hic intellectus, cum dicit ꝙ voces ſunt notæ intellectuum. Et iſtos intellectus vocat paſſiones, vel quia anima in apprehendendo patitur, large ſumpto vocabulo patiendi, ſicut dicimus oculum pati, quando recipit coloris immutationem. Vel forte melius, ideo quia affectationes animæ ſunt. i. qualitates in tertia ſpecie qualitatis, talis enim paſſio, vel intellectus qualitas eſt animæ.

De vocibus ſignificatiuis ad placitum. Cap. XXXIII.

ITaque vox eſt aer tenuiſſimus, ictus plectro linguæ. i. Euolumine linguæ formatus. Vocum alia ſignificatiua, alia non ſignificatiua. Vox ſignificatiua eſt illa, quæ aliquid ſignificat, vt homo. Vox non ſignificatiua eſt illa, quæ nihil ſignificat, vt bu, ba. Significatiuarum alia ſignificat ad placitum, alia naturaliter. Naturaliter eſt illa, quæ a natura procedit, vt gemitus infirmorum, latratus canum. Ad placitum eſt illa quæ ad voluntatem inſtituentis aliquid ſignificat, vt homo, animal. Item ſignificatiuarum ad placitum, alia eſt nomen, alia eſt verbum, alia oratio conſtans ex his. Ariſtoteles in lib. Periher. Nomen eſt vox ſignificatiua ad placitum, ſine tempore, cuius nulla pars ſeparata ſignificat, eſt autem finita & recta: non homo enim, non eſt nomen ſimpliciter, ſed nomen infinitum. Catoniæ quoque, vel Catoni non ſunt nomina, ſed caſus nominis, quia ſcilicet cum eſt vel fuit, vel erit adiunctum, nec verum, nec falſum ſignificat, nomen vero ſemper ſcilicet rectum. Verbum eſt quod conſignificat tempus, cuius pars extra nihil ſignificat, & eſt ſemper alicuius eorum, quæ de altero dicuntur nota, ideſt ſignum. Eſt etiam finitum & rectum, vt currit, non currit enim verbum non dico, ſed verbum infinitũ, quia ſimiliter eſt in quolibet quod eſt, vel quod non eſt. Similiter currebat, vel curret, non verbum eſt ſimpliciter, ſed caſus verbi, nõ enim conſignificat præſens tempus, ſed quod illud complectitur. ſ. præteritum & futurum. Oratio eſt vox ſignificatiua ad placitum, cuius partium aliquid ſignificatiuum eſt. Actor. Orationum alia perfecta, quæ fit ex nomine & verbo, & perfectum ſenſum generat in animo auditoris, vt homo currit. Alia imperfecta, quæ imperfectum ſenſum generat in animo auditoris, vt homo albus. Item orationũ perfectarum alia indicatiua, alia imperatiua, alia deprecatiua, alia optatiua, alia coniunctiua, alia infinitiua.

De

De oratione enunciatiua, quæ est propositio. Cap. XXXIIII.

ARistoteles vbi supra. Enunciatiua.i.indicatiua oratio verum vel falsum significat,nam deprecatiua nec vera nec falsa est,& cæteræ similiter.s.optatiua, hortatiua,& huiusmodi,quæ magis ad Rhetores,& Poetas pertinent,enunciatiua vero ad logicum, quam quidem necesse est ex verbo, vel ex casu verbi esse.Idem in libro Priorum.Propositio est oratio affirmatiua,vel negatiua alicuius de aliquo . Hæc autem, aut vniuersalis, aut particularis, aut indefinita . Boetius vbi supra. Propositio est oratio verum vel falsum significans. Huiusmodi duæ sunt species.s.affirmatio,vel negatio. Harum aliæ sunt vniuersales,aliæ particulares, aliæ indefinitæ, aliæ singulares. Item propositionum, aliæ sunt prædicatiuæ, quæ.s.simpliciter proponunt,aliæ conditionales,vt cum prędicatiuæ conditio copulatur,vt ex duabus vna conditionalis efficiatur. Cõditionalium propositionum,aliæ simplices, quæ.s.prædicatiuas habẽt sui partes,quarum prima antecedens, posterior consequens,vt si cœlum rotundum est,volubile est.Aliæ vero coniunctæ,& harum multiplex est differentia,de quibus agitur in libris de hypotheticis syllogismis . Simplicium hypotheticarum quatuor sunt differentiæ. Aut.n.ex duabus affirmatiuis cathegoricis cõstant, aut ex duabus negatiuis,aut ex affirmatiua & negatiua, aut econuerso.Actor. Dicitur hypothetica ab hypos,quod est sub,& thesis ꝙ est positio,quasi suppositiua.Alia modo ab hypothesis,quod est conditio, quasi conditionalis.Est sciendũ ꝙ sex sunt species hypotheticæ.s.conditionalis, copulatiua,disiunctiua,temporalis,localis,causalis. Et nota ꝙ per quæ,quæritur de propria qualitate, siue de essentia ꝓpositionis,quæ est cathegorica,vel hypothetica.Per qualis,de communi qualitate,quæ est affirmatiua vel negatiua. Per quanta, de quantitate cathegoricæ solum , eo ꝙ omnis quãtitas est penes subiectum. Vnde versus. Quæ ca, vel hyp. qualis ne. vel af.v.quanta per in.fin.Item propositionum alia vna,alia plures.Vna sic diuiditur,alia primo vna,alia coniunctione vna.Primo vna est,quando vnum solum subijcitur,& vnum solũ prædicatur, vt homo est animal. Coniunctione vna, quando plura subijciuntur, vel prędicantur,ex quibus.fit vnum per essentiam,vt aĩal rationale est homo,vel vt hic homo est animal rõnale mortale.Propositio plures,sic diuiditur,alia coniunctione plures,quando plura coniunguntur sub vna voce, vt canis currit. Vel alio modo quando plura coniunguntur per vnam coniunctionem,vt Sortes currit & Plato disputat.Alia vero plures inconiunctæ,quando subijciuntur plura, vel prædicantur,ex quibus non fit vnum per essentiam, vt hic Sortes albus,grãmaticus, musicus currit.

De terminis Cathegoricæ propositionis. Cap. XXXV.

ARistoteles in lib.priorum.Terminum autem voco in quẽ resoluitur propositio,vt prædicatum, & de quo prædicatur, apposito, vel diuiso esse, vel non esse. Boetius, vbi supra. Propositionum itaque prædicatiuarum partes,terminos appellamus.s.subiectum quæ minor terminus est,& prædicatum qui maior, vnde & ab huiusmodi priuilegio prædicatiua propositio vocatur. Sæpe tamen euenit,vt hi termini sibi inueniantur æquales,vt cum dicitur,homo est risibilis.Sed hoc semper euenire necesse est,vt si inæquales termini fiunt, maior semper de minore prædicetur. Si vero æquales vtrumque conuersa prædicatione dicatur,vt autem minor de maiore prædicetur,nunquam cõtingit.Terminos autem voco,nomina, vel verba,quibus propositio nectitur. Sæpe etiam oratio de oratione prædicatur , vt Socrates cum Platone, & discipulis de philosophiæ ratione pertractat.Sic etiam quandoque nomen subiectum est, oratio prædicatum,aliquando autem econuerso.Actor.Prædicatiua propositio ipsa est cathegorica,sic dicta a cathegorizãdo.i.prædicando.Trahit enim hoc nomen a prædicato,tanquã a digniori parte, huius enim principales partes sunt subiectũ, & prædicatum,& copula,secundariæ vero sunt sincathegoreumata.i.dictiones consignificatiuæ.s.quæ per se non significãt, sed cum adiuncto,vt præpositiones,coniunctiones,&c. Cætera namque cathegoreumata sunt, vt nomen & verbum . Itaque subiectum est de quo dicitur aliud.s.prædicatum. Prædicatum est quod dicitur de alio.s.de subiecto. Copula est inter vtrũq; ligãs subiectum & prædicatum. Est autem duplex copula.s.implicita, vt homo currit,explicita,vt homo est animal.Et dicitur cathegorica prædicatiua,& hoc nomen trahit a prędicato.

De suppositionibus terminorum. Cap. XXXVI.

COnditiones autem terminorum,siue partium principaliũ cathegoricæ propositionis sunt supponere, appellare, copulare , quorum genus est significare . Significare est rem aliquam ex instructione principali designare . Itaque suppositio est alicuius rei substantiua designatio . Substantiua dicitur ad differentiam adiectiuorum , quæ designat rem suam adiacentem,vnde non dicuntur propriè supponere, sed magis copulare.Suppositionum alia discreta quam.s.habet terminus discretus.vt Sortes.Alia communis, quam habet terminus communis,vt Homo.Et hæc est multiplex.Quædam enim est naturalis, quædam accidentalis. Naturalis est,quam habet terminus communis, non ab alio sed virtute propriæ significationis, vt iste terminus,homo,sumptus per se potest supponere pro homine,qui est,& qui non est,si dicatur omnis homo:Accidentalis est illa,quam contrahit terminus ab extrinseco,sicut ab alio restringente.Accidentalium alia simplex,alia personalis.Simplex est illa, quam habet terminus communis pro forma cõmuni, non attingendo aliquod inferius,vt cum dicitur,homo est species.Personalis est illa,quam habet terminus communis, reddens locutionem veram pro aliquo, vel pro aliquibus suorum inferiorum.Huiusmodi suppositionem dicitur habere iste terminus,homo,in hac propositione,homo currit. Item personalium alia confusa, alia determinata . Determinata est illa, quam habet terminus communis, reddens locutionem veram pro aliquo supposito, vt cum dicitur, homo est albus.Confusa dicitur suppositio,quando virtute locutionis exigitur,ꝙ terminus teneatur pro omnibus , vel pro pluribus suorum inferiorum. Confusarum alia mobilis,siue distributiua,alia immobilis. Mobilis est illa, quam habet terminus in quo potest fieri descensus pro quolibet suorum inferiorum.Immobilis dicitur illa, quam habet terminus supponens pro pluribus , pro quibus non licet descendere.Et hoc patet in hac propositione,omnis homo est animal. Iste enim terminus, homo,confusam & mobilem habet suppositionem, quia licet sub eo descẽdere ad quodlibet inferiorum hominum.Ille autem terminus,animal,habet suppositionem confusam immobilem,quia non potest fieri descensus pro quolibet supposito . Ex iam dictis patet, ꝙ non valet argumentatio ista, homo est species, ergo aliquis homo est species : immo secundum fallaciam figurę dictionis arguitur, quia a simplici ad determinatam. Et si obijciat ꝙ particularis,& indefinita conuertuntur. Dicimus,ꝙ verum est,sed hæc propositio,homo est species,non est indefinita,immo singularis,quia homo,nomen proprium est ipsius speciei, vnde respectu huius prædicati non est terminus communis,sed tanquam terminus discretus.Similiter omnis homo est animal,ergo animal est omnis homo, quia in prima propositione, ly animal, confunditur a signo, in conclusione vero non,cum signũ subsequitur,immo determinatè supponit pro aliquo,pro quo non contingit recipere veritatem. Et sciendum ꝙ dicitur pro regula in suppositionibus , signum vniuersale affirmatiuum terminum sibi immediate adiunctum confundit mobiliter , tamen post mediante compositione adiunctum confundit immobiliter,qđ patet hic,omnis homo videt animal.Item signũ vniuersale negatiuum,terminum sibi adiũctum, siue mediate,siue immediate confundit mobiliter, vnde sequitur nullus Homo est Asinus,ergo Sortes non est hic Asinus.Per hęc quæ iam dicta sunt pꝫ solui hoc sophisma,omnis homo,est omnis homo.

De appellationibus. Cap. XXXVII.

APpellatio verò dr̃ quædam ꝓprietas, quæ inest termino, eo ꝙ ille potest accipi pro aliquo supposito actu existẽti, vnde differt a suppositione,eo ꝙ suppositio est indifferẽs respectu entium,& non entium. Appellatio vero respectu entiũ tm̃,vñ si dicatur,oĩs homo,ly homo,supponit pro oĩ eo, cui pꝫ inesse sua forma,vel potuit,sꝫ in propositione restringitur suppositio, sicut cum dr̃, oĩs homo currit,ly homo,non pꝫ appellare hoĩem, qui non est, sed hoĩem existentem solum,vñ suppositio cõior est, q̃ appellatio.Et sciendum ꝙ suppositio termini multipliciter restringitur, qñque per qualitatem noĩs adiectiuĩ, qñque per actum participij,qñq; per actum verbi circa terminum implicitum,alio mõ per dr̃as tpis.Et sciendũ,ꝙ restrictio, siue coarctatio,nihil aliud est, q̃ cõis suppositionis ad minus cõem restrictio.De restrictione quæ fit per tpis dr̃as,talis datur regula.Terminus cõis non restrictus ab alio,supponẽs verbo de pñti,non habenti vim ampliandi,supponit tm̃ ꝓ eis quæ sunt,vt si dicatur, oĩs hõ currit, sensus est, oĩs homo ens currit.Et dr̃ non restrictus,quia talis terminus pꝫ restringi,ita ꝙ non supponit ꝓ eis,quæ sunt,vt si dicatur,hõ,qui fuit,non est,vel homo,qui non est,legit.Non hñti vim ampliandi,dicimus,ꝙ quædam sunt verba ampliantia, vt hæc.s.pt,laudatur, opinatur,quilibet in pñti tpr̃,terminus supponẽs tali verbo,non restringitur ad puros entes,vt si dicatur,pꝫ currere,homo solet legere,p.n.iste terminus homo supponere ꝓ hoĩe qui non est. Similiter si dicatur,hõ laudatur,hõ opinatur,vñ hmõi verba dñr ampliare suppositionẽ terminorũ,qa cũ insunt verbis indifferenter pñt supponere ꝓ enti & nõ enti,& hoc forte est,qa res significata saluabilis est, tam in non ente, quam in ente, quod non

non videtur in alijs verbis. Notandum tamen, ꝙ dicta regula solet assignari de termino habenti sufficientiam appellationis, cuiusmodi terminus dicitur habere tria appellata. Vnde solet dici, ꝙ terminus communis, non habens sufficientiam appellationum, retrahitur ad non entia, pro illis supponendo. Vnde si diceretur, omnis Fenix est, vel omnis homo est, vnico homine existente, falsum dicitur, cum hmôi termini supponant pro non existente, cui non conuenit esse. Et hoc dicebant ponêtes, ꝙ signum vniuersale termino cui adiungitur, exigit de necessitate tria appellata, qđ tamen non dicimus, quia signum vniuersale nihil aliud significat circa terminum, nisi quoniā vniuersaliter consignificat. Vnde si habeat plura appellata pro tribus, virtute signi actu subijcitur, si plura non habeat, pro tempore solum, ad qđ restringitur, nec virtute signi vniuersalis pro alijs non excedentibus subijceretur, cum hmôi signum vniuersale, circa terminum cui adiungitur nihil aliud exegit, nisi formam vniuersalem, natam esse in pluribus, siue actu siue potentia, sicut hæc forma vniuersalis, homo, siue nô sint actu, sed per temporis successionem, sicut hoc vniuersale Fenix. Et valet similiter si habeat esse in pluribus, & hoc exigente non forma, sed materia circa quam. Sed materia circa quam, attenditur huiusmodi forma, vt hmôi vniuersalia, Sol, Luna. Vnde dicimus, ꝙ istæ sunt veræ, oĩs Homo est, vnico hoĩe existente, oĩs Fenix est, omnis Sol, omnis Luna, & consimiles. Item terminus supponens verba de præterito, supponit indifferenter pro eis, quæ sunt, vel quæ fuerunt. Apponens vero tantũ supponit pro eis, quæ fuerunt. Vnde non sequitur, posito ꝙ modo Sortes sit albus, & nunquam fuerit album, fuit Sortes, ergo Sortes fuit albus, quoniam in prima ly album, indifferẽter supponit siue copulat pro albedine, quæ est, vel quę fuit. In conclusione vero ꝓ albedine quæ fuit tantum. Item terminus cõis supponens verba de futuro, indifferẽter supponit pro eo, quod est, vel erit tantum. Vnde non sequitur, Album erit Sortes, ergo Sortes erit albus, posito ꝙ Sortes sit modo albus, nec amplius erit. Item terminus cõis immediate coniunctus ad terminum designantem speciale accidens, restringitur secundum exigentiam qualitatis illius adiuncti, vnde si dicimus, homo albus currit, ly homo, restringitur ad albos, & sic de consimilibus.

De communicantia propositionum in terminis.

Cap. XXXVIII.

PRopositionum quædam participant vtroque termino, vt omnis homo currit, nullus homo currit, quædam altero tantum, & quædam neutro. Item participantium vtroque termino, quædam participant ad eundem ordinem, quædam ad ordinis conuersionem, quando de prædicato fit subiectum, & ecõuerso, vt omnis homo est animal, quoddam aĩal est homo. Item participantium vtroque termino ad eundem ordinem, q̃dã sunt contrariæ, vt vniuersalis affirmatiua, & vniuersalis negatiua, de eodem subiecto, & de eodem prædicato, secundũ vocem & rem, vt omnis homo currit, nullus homo currit. Quædam subcontrariæ, vt particularis affirmatiua, & particularis negatiua. Quædam subcontrariæ, vt vniuersalis affirmatiua, & particularis affirmatiua; vel vniuersalis negatiua, & particularis negatiua. Quædam contradictoriæ, vt vniuersalis affirmatiua, & particularis negatiua: vt omnis homo currit, quidã homo non currit. Vel vniuersalis negatiua, & particularis affirmatiua: vt nullus homo currit, quidam homo currit. Lex contrariarum talis est, ꝙ si vna est vera, reliqua erit falsa, & non econuerso, quia nunquam possunt simul esse veræ, sed falsæ in contingenti materia. Lex subcontrariarum est, ꝙ si vna est falsa, reliqua erit vera, sed non conuertitur, possunt.n. simul esse verę in materia contingenti, sed nunquã simul falsæ. Et dicuntur subcontrariæ, quia sub contrarijs ponuntur. Lex contradictoriarum est, ꝙ si vna est vera, reliqua erit falsa. Lex subalternarum est, ꝙ si vniuersalis est vera, sua particularis erit vera, & non conuertitur. Et dicuntur subalternæ, eo ꝙ vna alij supponitur. Et sciendum ꝙ triplex est materia.s. naturalis, in qua prędicatum naturaliter inhæret suo subiecto, vt homo est animal. Contingens, in qua contingenter, vt homo est albus. Remota est illa, in qua prædicatum nullo modo inhæret suo subiecto, vt homo est asinus.

De Conuersionibus, & Aequipollentijs. Cap. XXXIX.

ITem propositionum participantium ad ordinis conuersionem, quædam conuertuntur simpliciter, quædam per accidens, quædam per contrapositionem conuersim. Simpliciter est, quando de subiecto fit prædicatum, de prædicato subiectum, manente eadem qualitate, & quantitate, vt nullus homo est lapis, nullus lapis est homo, quidã hõ est aĩal, quoddã aĩal est homo. Et simplex dr̃, quasi sine plica. Conuersio ꝑ accidens est, quando fit de subiecto prædicatum, & econuerso, manente eadem qualitate, sed mutata quantitate, vt oĩs homo est aĩal, quoddam animal est homo. Conuersio quæ fit per contrapositionem, est quando fit de prædicato subiectum, & ecõuerso, manente eadem qualitate & quantitate, & terminis finitis mutatis in infinitos, vt omnis homo est animal, ergo oẽ non aĩal, est non homo. Vel sic, quoddam aĩal est homo, ergo quoddã non homo non est non aĩal. Item negatio præposita signo vniuersali affirmatiuo, vel particulari, semper æquipollet suæ contradictoriæ, vt non omnis, quidam non æquipollent, non nullus, quidam non aliquis nullus. Item negatio postposita signo vniuersali affirmatiuo, vel negatiuo, æquipollet suæ contrariæ, vt omnis nonnullus, nullus non omnis. Particulari vero postposita equipollet suæ subcontrariæ, vt quidam non, & quidam nõ, æquipollent, quidam non, & quædam sic. Item negatio præposita & postposita æquipollet suæ subalternę, vt non omnis, non quidam, nonnullus non, quidam non, non aliquis, non omnis. Item negatio præposita remouet qualitatem & quantitatem, postposita vero remouet qualitatẽ tñ. Vñ versus. Præ cõtradi. post fit cõtraria circũ. Pone subalterna facieque negatio signũ.

De propositionibus modalibus. Cap. XL.

PRopositio large sumpta diuidi habet per has drĩas, de inesse, & modales. De inesse est illa, quæ aliquid de aliquo, vel aliquid ab aliquo enunciat, sine modo compositionis, vt Socrates currit. Modalis est illa, quæ cum modis cõpositionis aliquid de aliquo, vel aliquid ab aliquo enunciat, vt Sortes currit necessario. Modi autem sunt sex.s. vero, falso, contingenter, possibiliter, impossibiliter, necessario. Similiter noĩa a quibus descendunt modi dicuntur.s. verum, falsum, &c. Vnde Aristoteles non determinauit de illis modalibus, quæ fiunt ꝑ modos aduerbiales, vt Sortes currit necessario, quia hmôi modales sunt ex noĩe & verbo simpliciter, & in hmôi subijciuntur res, & prædicatur esse vel non esse, sicut in propositionibus de inesse, & propter hoc sunt enunciationes simpliciter. Illæ autem quæ fiunt per modos nominales sunt enunciationes, secundũ quid ex noĩbus, & verbis obliquis, & ĩ huiusmodi modalibus, esse vel non esse sunt subiecta, modi vero appositiones.i. prędicata, vt Sortem currere est necessarium, & de hmôi modalibus determinat Aristoteles in li. Perihermenias. Et sciendum ꝙ oĩs modalis nominalis est singularis, quoniam in hmôi modalibus subijcitur hoc dictum, quoniam is est sensus. Sortẽ currere est verum.i. hoc dictum vel hoc enunciabile Sortem currere est verũ, & sic de alijs. Item omnis modalis affirmatiua est a compositione modi, negatiua a negatione modi. Item sex sunt modi nominales, de quatuor vltimis modis dicendum est, & non de istis.s. verum, falsum, quoniam propositiones, quæ fiunt per hmôi modos conuertuntur cũm propositionibus, de inesse. Vnde bene sequitur. Sortem currere est verum, ergo Sortes currit, & econuerso Sortem currere est falsum, ergo Sortes nõ currit, & econuerso. Alia drĩa est, quare nõ determinat de hmôi, qm̃ non possunt conuerti cum modalibus, quæ fiũt per alios quatuor modos. Non enim sequitur Sortem currere est falsum, ergo Sortem currere est impossibile. Similiter Sortem currere est verum, ergo Sortem currere est necesse.

De lineis earum secundum distinctionem quatuor modorum.

Cap. XLI.

ET sciendum ꝙ secũdm illos quatuor modos quatuor sunt lineæ. Vna de possibili, alia de contingenti, & sic deinceps. Et ad formãdum primam lineam, talis datur regula. Cuicumque dicto affirmato datur possibile, eidẽ attribuitur contingens, ab eodẽ remouetur impossibile, & ab eius cõtradictoriè opposito, remouetur necesse. Ad formandã secũdam, datur talis regula. Cuicũq; dicto negato attribuiť possibile, eidẽ attribuitur contingens, ab eodem remouetur impossibile, & ab eius contradictoriè opposito remouetur necesse. Ad tertiam talis. A quocũq; dicto affirmato remouetur possibile, ab eodẽ remouetur contingens, eidẽ attribuitur impossibile, & eius contradictoriè opposito attribuitur necesse. Ad quartam talis. A quocũque dicto negato remouetur possibile, ab eodẽ remouetur contingens, eidem attribuitur impossibile, & eius contradictoriè opposito attribuitur necesse. Exemplum omnium pñs figura demonstrat. Possibile est esse, contingens est esse, non impossibile est esse, non necesse est non esse. Possibile est non esse, contingens est non esse, non impossibile est non esse, non necesse est esse. Non possibile est esse, non contingens est esse, impossibile est esse, necesse est non esse. Non possibile est non esse, non contingẽs est non esse, impossibile est non esse, necesse est esse. Prima & secũda subcontrariantur.s. ita ꝙ reddẽtur singula singulis, & quasi particulares sunt. Tertia & quarta cõtrariant, & quasi vles sunt. Prima & quarta subalternæ sunt, secũda vicẽ particularis supplet, secũda & quarta cõtradictorię. Prima & tertia similiter.

De

De Equiuocatione singulorum modorum. Cap. XLII.

PRæterea sciendum, quod est possibile quoddam cum re & cum actu, vt scribentem scribere. Quoddam cum re & ante actũ ut non scribentem scribere. Quoddam ante rem & ante actum, ut antichristum currere. Item est potentia propinqua, vt hominem ridere & potentia remota, vt hunc hominem esse episcopum. Impossibile quoddam est per se.s.quod non potuit, nec potest, nec poterit esse verum, vt Deum non esse. Quoddam per accidens, quod.s.non potest, nec poterit esse verum, potuit tamen, vt me non fuisse. Item est impossibile absolute, vt Deum non esse. Et est impossibile respectiue, vt te non sedere dum sedes. Contingens quoque duplex est, est enim contingens natũ, quod.s.magis se habet ad unam partem contradictionis, quam ad reliquam, vt hominem canescere in senectute, & est contingens ad vtrũlibet, siue vagum siue erroneum, quando æqualiter se habet ad vtrãque: vt te sedere, & te non sedere. Necessarium vero multipliciter dicitur. Vno modo idem quod vtile, vt necessarium est Deo seruire. Alio modo ineuitabile, ut necessariũ est hominem mori. Alio modo familiare, ut iste homo est mihi necessarius. Alio modo non cessans ab esse, & huius duplex est.s. necessarium per se, quod non potest, nec potuit, nec poterit esse falsum, vt Deum esse. Et necessarium per accidens, quod.s.nec potest, nec poterit esse falsum, potuit tamen, ut Cæsarem fuisse. Item est necessarium quoddam absolute, ut Deum esse, quoddam respectiue, ut te sedere dum sedes.

De Questionibus. Cap. XLIII.

BOetius vbi supra. Quæstio est dubitabilis propositio, in qua necesse est omnia fere considerari, quæ de propositione dicta sunt. Et in prædicatiua quidem quæstione dubitatur, an subiecto prædicatum inhæreat. In hipothetica vero quæritur an illud, quod antecedit comitetur consequens. Quæstionis duæ sunt species. Vna scilicet. Thesis, quæ de re cæteris circunstantiis nuda quærit ac differit, vt voluptas ne summũ bonum sit. Hæc a nobis propositio, vel propositum dicitur, & tales maxime a dialecticis ad disputationem sumuntur. Altera vero Hipothesis, quæ scilicet personis, temporibus, factis, cæterisque circunstantiis implicita est, vt iure ne Cicero in exiliũ, dubio rei publicę tempore detrudatur, quia in iussu populi ciues Romanos interemit, hæc a nobis dicitur causa. Quæstio Theseos, in quattuor species diuiditur, aut enim est de genere, aut de accidente, aut de proprio, aut de diffinitione. Potest autem fieri, & de differentia, sed tantum est de differentia quærere, quantum si de genere non dubitetur. Quæstio vero de eodem diffinitioni aggreganda est. Quæstio autem in comparationem aliquid adducens, in accidentis dubitatione ponenda. Omnis autem quæstio, vel ex ratione differendi, vel ex naturali, vel ex morali trahit speculationem.

De Argumentis. Cap. XLIIII.

ARgumentum est ratio, rei dubiæ faciens fidem. Ideo hanc esse notiorem quæstione necesse est, quia notis ignota probantur. Argumentorum alia sunt probabilia, & necessaria: alia probabilia quidem, sed non necessaria: alia econuerso: alia vero neutrum. Probabile est, quod videtur omnibus, vel pluribus, vel sapientibus, & his, vel omnibus, vel pluribus, vel maxime notis, atque præcipuis, vel quod unicuique artifici secundum propriã facultatem, vt de medicina medico. Necessarium est, quod vt dicitur ita est, & aliter esse non potest. Probabile igitur, & necessarium est, ut hoc. Si quid cuilibet rei addatur, hoc totũ magis efficitur. Neque enim quisquam ab hac propositione dissentiet, & ita se habere necesse est. Probabile, & non necessarium est, cui facile quidem animus acquiescit, sed veritatis non tenet firmitatem, ut si mater est, diligit filium. Necessarium, & non probabile, vt obiectu lunaris corporis euenire solis defectum. Necessarium neque, nec probabile, vt Dyogenem habere, quæ non perdidit cornua, quoniam id habet quisque quod nõ perdidit. Et talia quidem, nec argumenta dici possunt, quoniã his nulla fides est, quæ nec in opinione, nec in veritate constituta sunt. Sed nec illa videntur esse argumenta, quæ cum sint necessaria, non tamen auditoribus approbantur, quia si ipse qui iudicat hoc non probat, nec illud quidem probabit, quod ex huiusmodi ratione conficitur, quoniam ergo rei dubiæ fides non fit, argumentum esse non videtur, sed non est ita, huiusmodi enim aliis argumentis probabilibus ac necessariis demonstrantur, sicque cognita, & credita ad alterius rei, de qua dubitatur fidem trahuntur. His ergo quibus nondum demonstrata sunt, ad aliquid aliud probandum argumentum esse non possunt. Qui autem prioribus rationibus eorum fidem ceperunt, ea si quid ambigunt, argumenta vocare possunt. Quoniam igitur omnis ratio disserendi quatuor facultatibus, earum velut opificibus subiecta est, id est Dialectico, Oratori, Philosopho, Sophistæ. Sciendum quòd Dialectico, & Oratori duæ species argumenti famulantur, scilicet probabile, & necessarium: probabile, & non necessarium. Ambo enim in communi argumentorum materia versantur, & probabilia siue sint necessaria, siue non, probabilia tamen sequentur. Philosopho autem demonstratori similiter duæ, scilicet probabile, ac necessarium, necessarium ac non probabile. Hic enim de sola veritate pertractat, & ideo siue sint probabilia siue non, non refert, dũmodo non sint necessaria. Quarta uero species quam, nec argumentum recte dici posse monstrauimus, solis Sophisticis est attributa.

De Argumentationibus. Cap. XLV.

BOetius ubi supra libro secundo. Argumentatio est argumẽti per orationẽ explicatio. Huius duæ sunt species.s. Syllogismus, & Inductio, Syllogismus est oratio in qua quibusdã positis, aliud qddã per ea, quæ concessa sunt euenire necesse est. Inductio est oratio per quã a particularib⁹ ad vniuersalia fit progressio. Sæpe etiam multorum collecta particularitas, aliud quoddam particulare demonstrat, vt, si neque nauibus, nec curribus, nec agris sorte præponuntur, nec rebus quidẽ publicis rectores sorte ducendi sunt, sed arte. Quod quidem inductionis genus maxime solet esse probabile, & si non æquam syllogismo habeat firmitatem. Syllogismus enim ab vniuersalibus in particularia descendit, & est in eo firma veritas, si veris præpositionibus cõtexatur. Inductio verò interdum a veritate deficit, ut cum dicitur. Qui scit luctari luctator est, qui canere cantor, qui ædificare ædificator, ergo qui scit malum malus est. Mali siquidem notitia bono deesse non potest, virtus enim sese diligit, aspernaturque contrarium, nec vitari potest vitium, nisi cognitum. Sũt & alij duo argumentationis modi, quorum vnus a syllogismo, alter ab inductione ducit exordium, scilicet enthymema, & exẽplum. Enthymema quippe est imperfectus syllogismus, cum.s. altera propositionum prætermissa, festinata infertur conclusio, vt homo est animal ergo est substantia. Exemplum quoque nõ ex pluribus, vt inductio, sed ex parte partem approbat, vt oportet a Tullio consule necari Catilinam, cum a Scipione Gracchus fuerit interemptus. Siue autem enthymema, siue inductio, siue etiam exemplum, omnes ex syllogismo ducuntur, & ex eo fidem capiunt, sicut in prioribus analecticis ostenditur.

De Locis Dialecticis. Cap. XLVI.

ISidorus in lib. Etymologiarum secundo, Topica est inueniẽdorum argumentorum disciplina. Boetius in Topycis. Topycorum autem intentio est verisimilium argumentorum copiã demonstrare, quod vtique fiet de signatis, e quibus argumenta probabilia ducuntur. Idem in lib. 2. Locus est argumenti sedes. Sedes autem argumenti partim est maxima propositio, partim differentia maximæ. Maxima est vniuersalis, ac principalis indemonstrabilis, ac per se nota propositio. Quæ ideo locus dicitur, quia sicut locus naturalis continet corporis quantitatem, sic & ista intra se tenet conclusionis consequentiam. Et aliquando quidem in ipso argumento sumpta, vt cum dicitur, quod diuturnius bonum est, melius est eo, quod parui temporis est, regnum diuturnius est quam consulatus, ergo melius. Hæc prima præpositio maxima est, ita enim nota est, vt extrinsecus probatione non egeat, & ipsa aliis esse probatio valeat. Aliquando vero extra posita, vt cum dicitur. Inuidus est, qui alienis bonis affligitur, Sapiens alienis bonis non affligitur, ergo non est inuidus. Hic maxima non uidetur inclusa, sed tamen vires argumẽtationi subministrat. Hęc.s.quorum diuersa est diffinitio, ipsa quoque diuersa sunt. Quoniam igitur argumentum oportet rei dubiæ facere fidem, id quoque notius ac probabilius esse, quàm illud, quod probatur, necesse est, ut argumentis omnibus illa maximam fidem tribuant, quæ ita per se nota sunt, vt aliena probatione non egeant. Differentia maxime est, qua differt vna maxima ab alia, vt est hominis differentia, non enim in eo, quòd maximæ sunt differunt, sed in hoc, quòd hæc a genere, & illa a diffinitione, &c. Actor. Hic igitur locus sumitur a terminis siue differentijs maximæ propositionis, & est habitudo inferentis ad illatum. Verbigratia. Locus a diffinitione nihil aliud est, quàm habitudo diffinitionis ad diffinitum: Boetius vbi supra. Huiusmodi autem loci vniuersaliores sunt ipsis maximis propositionibus, sicut rationalitas homine, ideoque pauciores. Semper enim, quæ vniuersaliora sunt pauciora sunt, & ideo facile sub scientia cadunt, quia non tanti numeri sunt vt cito a memoria dicentis elabantur. In prædicatiuis inquam quęstionibus nihil aliud quæritur, nisi an subiecto prædicatum inhæreat. Quod si sit, quæritur an insit ei ut genus, an vt accidẽs,

an vt

an vt proprium, an ut diffinitio, tantum vero inesse accidens maxime pertinet. Quod enim, nec ut genus, nec vt proprium, nec vt diffinitio inest, & tñ inest, vt accidens inesse necesse est.

De Locis extrinsecis, & intrinsecis secundum Themistium. Cap. XLVII.

LOcorum igitur quos in maximarum differentia constituimus, sic facienda est diuisio. Horum alij sunt intrinseci, qui scilicet in terminis in quæstione positis, idest prædicato, & subiecto ducuntur. Alij extrinsecus assumuntur. Alij vero sunt eorum medij, qui inter vtrosque versantur, quia.s.a terminis partim in quæstione positis, partim extra sumuntur. Locus intrinsecus duplex est, scilicet a substantia, & concomitantibus substantiam. A substantia proprie locus est a diffinitione, quæ substantiam integre demonstrat, huic autem adiungitur locus a descriptione, quia descriptio sæpe ponitur veræ diffinitionis vice. Diffinitio quidem genus, & differentias sumit, descriptio vero subiecti intelligentiam claudit, quibusdam accidentibus, & vnam proprietatem efficientibus, vel etiam substantialibus, præter genus conueniens aggregatis. His etiam tertius adiungitur scilicet a nominis interpretatione, quæ est quasi nominis ipsius diffinitio, vt philosophia est amor sapientiæ. Locus a concomitantibus substantiam multiplex est, scilicet a toto, a parte, a causa, ab effectu, siue generatione, a corruptione, ab vsibus, a communiter accidentibus. Totum autem dupliciter dici solet, scilicet totum vniuersale, vt genus, & totum integrale. Licet autem non solum in substantijs, verumetiam in quantitate, in tempore, in loco, & in modo, totum partes quoque respicere. Causa vero quadruplex est, scilicet efficiens, materia, forma, finis. Locus etiam extrinsecus multiplex est, scilicet a rei iudicio, idest ab auctoritate, a simili, a maiori, a minori, a proportione, ab oppositis, a transsumptione. Horum singuli proprias habent maximas, verbigratia. De rei iudicio talis datur maxima. Quod omnibus, vel pluribus, vel doctis videtur hominibus, ei contradici non oportet. De proportione vero talis. Quod in vnaquaque re euenit, id in eius proportionali euenire necesse est. Oppositorũ genera sunt quatuor, de quibus supra. Locus medius triplex est scilicet a casibus, a coniugatis, a diuisione. Casus est alicuius nominis principalis inflexio in aduerbium, vt a iustitia, iuste. Coniugata dicuntur, quæ ab eodem diuerso modo deducta fluxerunt, ut a iustitia iustus.a.um. Ex quibus omnibus in promptu argumenta sunt. Diuisio autem omnis, aut negatione fit, vt omne animal, aut habet pedes, aut non habet, Aut partitione, ut omnis homo, aut est sanus, aut æger, & ex utroque genere fiũt argumentationes. Fit autem vniuersaliter diuisio vel generis in species, vel totius in partes, &c. Et Græci quidem Themistii diligentissimi scriptoris, ad intelligentiæ facultatem omnia reuocantis, talis est locorum diuisio.

De Alio modo diuidendi locos secundum alios. Cap. XLVIII.

ACtor. Est alia diuisio locorum iuxta Marcum Tullium, quam Boetius ponit, & Isidorus in libro. Etymo. in hunc modum. Isidorus vbi supra. Diuisio Topicorum, siue locorum, ex quibus argumenta ducuntur triplex est. Nam alia est in eoipso de quo agitur hærens alia quæ dicuntur effecta, quę quodammodo ex rebus alijs tracta noscuntur, alia quæ assumentur extrinsecus. Argumenta, quæ in eoipso de quo agitur hærent, in tribus diuisa sunt, prima a toto, secunda a parte, tertia a nota. Effecta argumenta sunt, quæ quodammodo ex rebus alijs tracta noscuntur. Sunt autem numero quatuordecim, idest a genere, a specie, a simili, a differentia, a contrariis, scilicet a consequentibus, ab accidentibus, a repugnantibus, a coniugatis, a causis, ab effectis, a comparatione. Quę triplex est, scilicet maiorum, minorum, parium. Item argumenta, quæ dicuntur extrinsecus, quæ Greci Tegnos, idest artis expertes vocant, ut est testimonium. Testimonium uero constat ex re, ac diuiditur quinque modis, primo ex persona, secundo ex naturæ auctoritate, tertio ex temporibus auctoritatum, quarto ex dictis factisque maiorum, quinto ex tormentis. Testimonium omne est, quod ab aliqua externa re sumitur, ad faciendam fidem. Persona vero qualiscumque est, quæ testimonii pondus habet ad faciendam fidem, sed morum probitate debet esse laudabilis. Naturæ auctoritas est, quæ maxima uirtute consistit. Testimonia multa sunt, quæ afferunt auctoritatem, idest ingenium, opes, ætas, fortuna, ars, vsus, necessitas, & concursio rerum fortuitarum. A dictis factisque maiorum petitur fides, cum Priscorum facta, dictaque commemorantur. A tormentis fides præbetur, post quæ nemo creditur velle mentiri.

De Oppositis. Cap. XLIX.

COntrariorum genera quatuor sunt, quæ Aristoteles antiicimena, i. opposita vocat. Primum genus est contrariorum, quod iuxta Ciceronem diuersum uocatur pro eo, quod tantum contraria sibi opponuntur, vt non eorum sint quibus opponuntur vt sapientia, stultitia. Quod genus in tres species diuiditur. Nam sunt quædam eius quæ medium habent, & sunt quæ sine medio sunt, & quædam sunt quæ medium habent, & tamen sine nomine sunt, nisi vtrumque vocabulum ei erect. Candidum, & nigrum medium hñt: quia inter eos sæpe color pallidus vel fuscus inuenitur. Sine medio sunt quotiens vnum de duobus accidit, ut sanitas, uel infirmitas, horum nihil est medium, ea autem quorum media sine nomine sit, vt infelix, medium habent, non felix. Secundum genus est relatiuorum, quæ ita sibi opponuntur, ut ad se conferantur, sicut duplũ simplum. Tertium genus est oppositorum habitus uel orbatio, quod genus Cicero priuationem vocat, qua ostendit aliquid quempiam habuisse, vnde priuatus est, cuius species sunt tres. Quarum prima est in re, secunda in loco, tertia in tempore congruo. In re, ut cæcitas, & visio in oculis. In loco, vt cæcitatis, & visionis in oculis locus est. In tempore congruo, vt infantem nõ dicere, sine dentibus eum, cui dentes adhuc ætas parua negauit: non est enim priuatus dentibus, quos nondum habuit. Quartũ vero genus ex confirmatione, & negatione opponitur, ut Sortes disputat, Sortes non disputat, quod genus quartum multum habet apud dialecticos conflictum, & appellatur ab eis valde oppositum, siquidem & tertium non recipit. Nam ex illis quædam habere tertium possunt, vt in contrarijs candidum, & nigrum. Tertium est nec candidum, nec nigrum, sed fuscum, vel pallidum. In relatiuis quoque, vt multa & pauca, tertium eius, nec multa nec pauca, sed mediocria. In habitu vel orbatione, ut uisio & cæcitas, tertium est nec cęcitas nec visio, vt lippitudo. hoc ergo legit non legit, tertium nihil habet.

De Syllogismis, & eorum figuris. Cap. L.

SEquuntur dialectici syllogismi, vbi totius artis eius vtilitas, & virtus ostenditur. Quorum conclusio plurimum lectorem adiuuat, ad veritatem inuestigandum, tantum ut absit illi error decipiendi aduersarium, per sophismata falsarum conclusionum. Boetius vbi supra. Syllogismus est oratio, in qua quibusdam positis & concessis, aliud quiddam, per eaipsa quæ concessa sunt. necesse est euenire. Syllogismorum alij sunt Cathegorici, qui.s. omnibus prędicatiuis propositionibus texuntur. Alij, vero Hipothetici, quorum.s. propositiones conditione præmissa nectuntur. Actor. Omnis syllogismus fit ex duabus propositionibus ante cõclusionẽ, ex tribus terminis, quorũ vnus vocatur maior extremitas, alius medius, alius minor. Medius est, qui bis sumitur ante conclusionem. Tres sunt figuræ syllogismorum. Prima est quando id quod subiicitur in prima, prædicatur in secunda: ut omnis homo est animal, Sortes est homo, ergo Sortes est animal. Secunda est, quando id quod prædicatur in prima prædicatur in secunda, vt nullus homo est lapis, omnis margarita est lapis, ergo nulla margarita est homo. Tertia est quando id quod subicitur in prima, subicitur in secunda: vt omnis homo est animal, omnis homo est risibilis, ergo quoddam risibile est animal. Prima continet. ix. modos, quorum quatuor cõcluduntur directè, quinque indirectè. Directa conclusio est, quando maior concluditur de minori. Indirecta quando minor de maiori. Secunda cõtinet quatuor, & concluduntur directè. Tertia continet sex, qui similiter directè concluduntur. De quibus sunt hi versus. Barbara, celarent, darij, ferio, baralyptõ. Celantes, dabitis, fapesmo, frisesomorum. Cesare, camestres, festino, baroco, darapti. Felapton, disamis, datisi, brocardo, ferison. Et sciendum, quod omnes alij modi, quatuor primis reducuntur in hos quatuor, ductu possibili, excepto quarto secundæ, & quinto tertiæ, qui reducuntur p impossibile. Et sciendum est, q omnis modus designatus per dictionem incipientem a b, debet reduci ad Barbara. a. c. ad Cælarent. a d. ad Darij, &c. quod patet per hos versus. In sibi consimilem vult litera quæque reduci. Ductu possibili, baroco brocardo remotis. Item sciẽdum est q, a, denotat vniuersalem affirmatiuam. e. vniuersalem negatiuã. i. particularem affirmatiuam. o. particularem negatiuam. s. simplicem conuersionem, p. conuersionem per accidẽs, in ordinis trãsmutationem c. reductionem per impossibile. Item sciẽdum est, quod ex puris particularibus, vel indefinitis non contingit syllogizare, similiter nec ex puris negatiuis. Isidorus ubi supra. Itaque formulæ cathegoricorum, idest prædicatiuorum syllogismorum sunt tres. Modi vero syllogismorum hipotheticorum, qui sunt cum aliqua conclusione sunt septem. Primus modus est: Si dies est lucet, est autem dies, lucet igitur. Secundus modus est: Si dies est lucet, non lucet, non est ergo dies. Tertius modus est ita, Non & dies est, & non lucet, at quia dies est, lucet igitur. Quartus modus, ita est aut dies est aut nox, at quia dies est, nox igitur non est. Quintus modus est ita, Aut dies est aut nox, at

quia

quia nox non est, dies igitur est. Sextus modus est ita, Non & dies est, & non lucet, dies autem est, nox igitur non est. Septimus modus est ita, Non & dies est, & nox, at quia nox non est, dies igitur est.

De Quatuor speciebus syllogismi. Cap. LI.

ARistotiles in Topicis. Syllogismus est oratio in qua quibusdam positis aliquid aliud, per hæc, quæ posita sunt, ex necessitate accidit. Huius species sunt quatuor. Prima est demonstratio, scilicet syllogismus ex primis, & veris, aut ex talibus, quæ per aliqua prima, & vera, quæ circa ipsa est, cognitionis principium sumpserunt. Sunt autem prima, & vera, quæ nõ per alia, sed per seipsa fidem habent. Non enim oportet in disciplinalibus principiis inquirere propter quid, sed vnumquodq; principiorum ipsum esse fidem. Secundus est dialecticus syllogismus, qui scilicet ex probabilibus est syllogizatus. Probabilia vero sunt, quæ videntur omnibus, vel pluribus vel sapientibus, & his vel omnibus vel plurib⁹, vel maxime notis, vel præcipuis. Tertius est litigiosus, qui scilicet ex his, quæ videntur probabilia, non sunt autem, & qui ex probabilibus, aut ex his, quæ vidẽtur probabilia est apparens. Et horum quidem primus litigiosus, & syllogismus dicatur. Reliquus verò litigiosus est syllogismus. Syllogismus autem non, quia videtur quidem syllogizari, non autem syllogizatur. Quartus falsigraphus, qui scilicet ex primis veris, nec ex probabilibus, sed ex his, quæ conueniunt alicui disciplinæ, non tamen ex veris paralogismum facit, vt in geometria, & in cæteris.

De Syllogismo demonstratiuo, & eius materia. Cap. LII.

IDem in libro Posteriorum. Demonstrationẽ voco syllogismum facientem scire. Scire autem opinamur vnumquodq; simpliciter, & non sophistico modo (quod est secundum accidens) cum causam arbitramur cognoscere propter quam res est, & quoniam illius est causa, & quia non est contingens aliter se habere. Necesse est igitur demonstratiuam ex veris quidem esse, & primis, & immediatis, & notioribus, & prioribus, & causis conclusionis, huiusmodi enim principia propria sunt ei, quod sic demonstratur, & sine his non erit demonstratio. Ex veris igitur oportet esse, quia quod non est, non est scire. Ex primis autem, & ex indemonstrabilibus, quia non sciet, non habẽs ipsorum demonstrationem. Causas quoque, & notiores, & priores oportet esse, Causas quidem, quia tunc scimus cum causas cognoscimus, & si vere causæ sunt, priores, & notiores existunt. Priora autem, & notiora dupliciter sunt quo ad nos, quæ sensui, proxima sunt, scilicet singularia, hæc vero quæ longius, scilicet vniuersalia. Ex primis quidem est, quod ex principiis proprijs est, idem enim primum dico, & principium. Est autẽ principium demonstrationis, propositio immediata. Immediata vero est, qua non est altera prior. Idem in libro Priorum. Differt autem demonstratiua propositio a dialectica, quia demonstratiua, quidem sumptio est alterius partis contradictionis, nõ enim interrogat, sed sumit qui demonstrat. Dialectica vero interrogatio contradictionis est. Nihilque differt vt fiat vtriusque syllogismus, nã & qui demonstrat, & interrogat syllogizat, sumẽs aliquid de aliquo esse, vel non esse, quare syllogistica quidem erit propositio, simpliciter affirmatio, vel negatio alicuius de alio. Demõstratiua vero, si vera sit, & per primas propositiones sumpta. Dialectica autem percunctanti quidem interrogatio cõtradictionis, syllogizãti vero sumptio apparentis, & probabilis. Itẽ in lib. Posteriorum. Demonstratiua igitur determinate alterũ sumit, quoniam verum est. Enunciatio vero quamlibet contradictionis partem. Contradictio autem est oppositio, cuius non est medium secundum se. Immediati autem principii syllogistici, supra, alteram partem, quam non est, monstrare, nec necesse est habere ad docendum, aliquid positionem dico. Quam vero necesse est ad quidlibet discendum habere, dignitatem, vel maximam propositionem voco. Positionum autem, illa quidẽ, quæ quamlibet partium enunciationis accipit, vt cum dicitur, aliqd esse, vel non esse, suppositio est. Quæ vero sine hoc diffinitio. Diffinitio namque positio est. Ponit enim arithmeticus vnitatem esse hoc indiuisibile secundum quantitatem. Suppositio autem non est, id enim quod quid est vnitas, & esse vnitatem, non est idem. Quoniam autem in demonstratione, & credere, & scire rem necesse est non solum præcognoscere prima, aut omnia, aut quædam, sed magis cognoscere, semper enim propter quod est unumquodque, illud magis, vt propter, quod amamus, illud magis amicum est. Quare si quid scimus per prima, illa scimus, & credimus magis, quam posteriora propter illa. Quoniam autem impossibile est aliter se habere id, cuius simpliciter scientia, vtique necessarium erit hoc scibile, quod est secundum demonstratiuam scientiam, hoc est quam habemus in habẽdo demonstrationem. Ex necessariis itaque syllogismus est demonstratio. Accipiendum est igitur ex quibus, & qualibus demonstrationes fiunt.

De Hoc, quod est de omni, & per se, & vniuersale. Cap. LIII.

DE omni, quidem hoc dico, quod non in quodam est, & in quodam non, nec aliquando sic, nec aliquando non, vt de omni homine animal, quia si verum est dicere hominem, & animal, & si alterum nunc, & alterum. Nam & instãtias sic proferimus interroganti de omni, scilicet aut si inde in quodam non, aut si aliquando non. Per se autem sunt, quæcumque sunt in eo, quod quid est, vt triangulo inest linea, & lineæ punctum, substantia enim ipsorum ex his est. Item quæcumque insunt in ratione, dicenti, quid est, vt lineæ inest rectum, & circulare, numero par, & impar, & ysocheles, quod est æquilaterum, & altera parte longius. Quæcumque vero neutraliter insunt, accidentia sunt, vt musicum, vel album animali. Item per se sunt, quæ non de subiecto alio quodam dicuntur, vt ambulans, cum alterum quoddam sit ambulans, & album: substantia vero, & quæcumque hoc aliquid significant, non alterum aliquid sunt, quàm quod veræ sunt, quæ quidem igitur non de subiecto sũt per se dico. Quæ verò de subiecto accidentia. Item per se est, quod propter ipsum vnicuique inest, scilicet tanquam effectus causæ, vt interfectione interisse. Quod autem non propter ipsum inest, accidẽs est, vt me ambulãte choruscare. Quæ ergo dicuntur in simpliciter scibilibus per se, sic sunt sicut in esse prędicantibus, aut in esse propter ipsa, quæ insunt ex necessitate. Vniuersale autem dico, quod cum sit de omni, & per se est, & secundum quòd ipsum est. Quęcumque igitur vniuersalia sunt, ex necessitate rebus insunt. Per se autem, & secundum quòd ipsum est, idem est, vt per se inest lineæ punctum, & rectitudo, quia secundum quòd linea est. Quæ autem per se insunt, necessario rebus insunt.

Quòd Demonstratio sit ex necessarijs, & proprijs. Cap. LIIII.

EX veris quidem est, & non demonstrantem syllogizare, non autem ex necessariis, hoc enim proprium est demonstrationis. Vnde & instantias ita ferimus ad opinantes demonstrare, quoniam non sit necesse, sed opinantur aliter contingere, nam corrumpetur vtique medium, nisi sit necessariũ, quare syllogizans habebit quidem rationem, nescit autem, quia qđ corrumpi contigit, possibile est, & contingens. Est autem necessarium ex non necessarijs syllogizare, sicut verum ex non veris, non autem econuerso, vnde cum non est necessaria conclusio, nec medium possibile est esse necessarium. Quoniam igitur, quòd scit aliquis demonstratiue, oportet ex necessitate inesse, patet quòd & per medium necessarium oportet habere demonstrationem, aut si non, nec sciet propter quid, nec quia necesse est illud esse, sed aut opinabitur nesciens, aut neque opinabitur. Accidentium autem non per se, non est demonstratiua sciẽtia, non enim necessaria sunt, quæ contingit non esse, quare non est necessè conclusionem eorum scire propter quid sit, etiã si semper sint, non autem per se, propter quid enim scire, est per causam scire, propter ipsum ergo oportet medium tertio, & primũ medio inesse, non est autem ex alio genere in aliud descendentem, demonstrare, vt geometricum in arithmeticam. Tria sunt enim in demonstrationibus. Vnum quidem quod demonstrat, conclusio, idest passio, quæ probatur de subiecto, & inest ei per se. Aliud vero dignitates ex quibus est demonstratio. Tertium vero subiectum cuius passiones, & per se accidentia ostendit demonstratio. Ex quibus igitur subiectis demonstratio fit, illa eadem esse contingit, quorum autem alterum genus est, ut arithmeticæ, & geometriæ nõ est demonstrationem conuenire, nam arithmetica semper habet genus proprium, circa quod est demonstrare, & aliæ similiter. Quare ex eodem genere necesse est media, & vltima esse, ꝓpter hoc geometrię non est demõstrare quod contrariorum eadem sit scientia, nec alterius scientiæ, qđ alterius est, nisi forte sic se habeant ad inuicem, quod altera sit ab altera, vt perspectiua ad geometriã, & consonantia ad arithmeticam. Manifestum est autem si sint propositiones vniuersales (scilicet de omni & per se, &c.) ex quibus est syllogismus, ꝙ necesse est, & conclusionem esse perpetuam huiusmodi demonstrationis, & simpliciter, vt est dicere demonstrationis, non est ergo corruptibilium demonstratio, neque scientia simpliciter, sed secundum accidens. Similiter autem se habet de diffinitione. s. ꝙ habet necessitatem siue perpetuitatem, quoniam diffinitio quidem est, aut principium demonstrationis, aut demonstratio positione differens, aut conclusio quædam demonstrationis. Eorum etiam, quæ sæpe fiunt, demonstrationes & scientiæ sunt, vt lunæ defectus. Actor. Ad hoc talis potest fieri demonstratio,

ſtratio. Omne luminoſum, priuatum lumine terræ obiectu deficit, luna eſt luminoſum, &c. ergo luna deficit, Hic ſi reſpicias ad naturam ſubiecti, quod eſt luna, neceſſaria eſt demonſtratio. Reſpiciendo autem ad naturam paſſionis, quæ eſt deficere, demonſtratio eſt ſecundum quid. Et hoc exponit Ariſto. in textu dicens, quòd ſecundum quòd huiuſmodi ſunt ſemper ſunt. Inquantum autem non ſemper, ſecundùm partem ſunt, ideſt ſecundum aliquam partem temporis.

De Facultate inueniendi medium, & de numero quæſtionum.
Cap. L V.

ITem in textu. Solertia eſt ſubtilitas quædam medii inueniẽdi, in non perſpecto tempore, ideſt ſubito, vt ſi quis vidit, q̃ luna ſemper habet ſplendorem ad ſolem, ſtatim intellexit propter quid hoc ſit, ſcilicet quòd id illuſtratur a ſole. Aut videns pauperem diſputantem cum diuite, cognouit quoniam accommodatum eſt, omnis enim cauſas medias videns, cognouit & vltimas. Idem in 2. libro. Quæſtiones autem ſunt æquales numero, his quæcunque vere ſcimus. Quærimus autem quatuor, quia eſt, propter quid eſt, ſi eſt, quid eſt. Cum enim vtrum hoc ſit, an non ſit, quærimus, in numerum ponentes (vt vtrum ſol deficiat an non) ipſum, quia quærimus. Cum autem ſcimus ipſum quia, propter quid quærimus. Quædam autem & alio modo quærimus, vt ſi eſt, aut non eſt Centaurus, aut Deus. Cognoſcentes autem quia ſit, quid igitur ſit quærimus, Hæc igitur, & tot ſunt quæ quærimus, & quæ inuenientes ſcimus, Cum enim quærimus, quia eſt, aut ſi eſt, quærimus vtrum ſit medium ipſius an non, Cum autem propter quid, aut quid eſt, tunc quærimus, quid ſit medium. Dico autem, quia eſt, aut ſi eſt, in parte aut ſimpliciter: in parte quidem, vt vtrum luna deficit, ſimpliciter autem, vt ſi eſt, aut non eſt luna. In omni itaque quæſtione contingit quærere, aut ſi eſt medium, aut quid eſt mediũ. Cauſa autem, & medium idem eſt.

De Syllogiſmo dialectico. *Cap.* L VI.

IDem in lib. Topicorum primo. Dialecticus ſyllogiſmus eſt ille, ſicut dictum eſt, quoniam ſcilicet ex probabilibus ſyllogizatus eſt. Eſt autem dialectica vtilis ad tria, ſcilicet ad exercitationem, vt poſſimus facile ad propoſitum argumentari. Itẽ ad obuiationes, vt diſputando poſſimus falſa improbare. Item ad ſecundum philoſophiam diſciplinas, quia potentes ad vtraque dubitare, id eſt vtramque partem contradictionis rationes adducere, facile in ſingulis ſpeculabimur verum, & falſum. Valet etiam ad prima, & principia eorum, quæ ſunt circa vnãquãque diſciplinam probanda, ſcilicet. Et hoc eſt proprium, vel maxime conueniens dialecticæ. Cum enim inquiſitiua ſit, ad omnium methodorum principia viam habet, habemus autem perfecte methodum, ideſt artem, quando ſimiliter habemus, ideſt ſufficienter, ſcilicet quantum ad nos, licet non ſemper quantũ ad alterum. Nõ enim Rhetor omnimodo perſuadebit, nec Medicus ſemper ſanabit, ſed ſi nihil omiſit ex contingentibus, ſufficienter eum diſciplinam habere dicemus. Conſiderandum eſt igitur ex quibus eſt methodus, ideſt ars dialectica, hoc eſt ex quibus fiunt orationes; & ad quot, & ad quæ probleumata, & quomodo abundemus his. Orationes ſi quidem, ideſt diſputationes dialecticæ fiunt ex propoſitionibus. Syllogiſmi autem de probleumatibus, ideſt ad probleumata, ſcilicet ad vtrãque partem contradictionis probandam, vel improbandam, quam continet probleuma.

De Propoſitionibus, & Probleumatibus. *Cap.* L VII.

SVnt autem æqualia numero propoſitiones, & probleumata. Nam ex omni propoſitione probleuma facies tranſſumpto modo, ideſt adiuncta nota dubitandi, cum aduerbio negandi. Verbigratia, ſi dico, Putas ne animal greſſibile bipes, ſit hominis diffinitio, propoſitio eſt. Si autem dico, vtrum animal greſſibile bipes diffinitio eſt hominis, an non, probleuma fit, ſimiliter & in aliis. Sunt enim propoſitionum, & probleumatum genera quatuor, nam omnis propoſitio, & omne probleuma, aut terminum, aut genus, aut proprium, aut accidens indicat. Eſt autem terminus, ideſt diffinitio, & oratio, quid eſt eſſe ſignificans. Genus eſt, quod de pluribus, & differentibus ſpecie, in eo, quod qd eſt prædicatur. Proprium eſt, quod quidem non indicat, quid eſt eſſe, ſoli autem ineſt, & conuerſim prædicatur de re. Accidẽs eſt, quod nihil prædictorum eſt, ineſt autem rei. Idem accidens eſt, quod contingit vnicuilibet ineſſe, & non ineſſe. Quòd autẽ ex his, & per hæc, & ad hoc ſint orationes dialecticæ, vna quidem fides eſt per inductionem. Conſiderans enim vnamquamque propoſitionum, & probleumatum, videbit aut a diffinitione, aut a proprio aut genere, aut ab accidente eſſe factam. Alia quoque fides eſt per ſyllogiſmũ. Neceſſe eſt enim, omne quod de alio prædicatur, aut conuerſim prædicari, aut non. Si cõuerſim, aut ſignificat, quid eſt eſſe, & ſic eſt diffinitio, aut non, & ſic eſt proprium. Si autem non cõuerſim, aut eſt ex his, quæ in diffinitione ſubiecti dicuntur, & ſic eſt genus, aut differentia, aut non ex his, & ſic eſt accidens. Differentia vero generalis, cum genere collocanda, vel ordinanda eſt. Dictæ autem quatuor differentiæ in decem prædicamentis ſunt, & omnis ab his propoſitio facta, aut quid eſt, aut quale, aut quantum, aut aliquid aliorum ſignificat, nam quando poſito homine in ſubiecto dixerit quis, quòd poſitum eſt eſſe hominem, & quid eſt dicit, & ſubſtãtiam ſignificat. Quando vero albo colore poſito, dixerit quòd poſitum eſt, album eſſe, vel colorem, quid eſt dicit, & quale ſignificat, ſimiliter, & de cæteris.

De Diffinitione vtriuſque prout ſpectant ad dialectica.
Cap. L VIII.

NOn autem omnem propoſitionem, nec omne probleuma dialecticum eſſe ponendum eſt. Sed propoſitio dialectica eſt interrogatio probabilis, aut omnibus pluribus, aut ſapientibus, & his vel omnibus, vel pluribus, vel maxime notis non extranea. Sunt etiam dialecticæ propoſitiones illæ, quæ ſimiles ſunt probabilibus, vt ſi probabile eſt, contrariorum eandem eſſe diſciplinam, & ſenſum eundem, contrariorum eſſe probabile apparebit, & ſi vnam eſſe Grammaticam, & Muſicam vnã, hæc enim ſimilia ſunt. Item illæ, quæ probabilibus ſunt contrariæ, ſecundum contradictionem protenſæ ſupra, ſecundum eſſe vel non eſſe, ſecundum prædicata, vel ſubiecta. Vt ſi probabile eſt, quoniam amicis oportet benefacere, probabile eſt, quoniã amicis non oportet malefacere, ſecundum contrariorum contradictionem. Item quæcumque opiniones ſunt ſecundum artes inuentæ, propoſitiones ſunt dialecticæ, ſcilicet cum ponit aliquis ea, quæ videntur his, qui in arte probati ſunt. Verbigratia, de his quæ in geometria, vt geometer, de his, quæ in medicina, vt medicus. Probleumata autem dialecticum, eſt ſpeculatio contẽdens electionem, vel fugam, vel ad veritatem ſcientiam, aut vt ipſum, aut vt adminiculans, aut aliquid aliud huiuſmodi. Quędam enim vtile eſt ſcire ad eligendum vel fugiendum, ut vtrũ voluptas fugienda ſit, an non. Quædam vero ipſa quidem per ſe ad neutrum horum, ſed adminiculantia ſunt, ad aliquod taliũ, plurima enim per ſe ſcire non volumus. Propter alia autem, vt per hæc alia cognoſcamus. Sunt autem, & probleumata, de quibus contrarij ſunt ſyllogiſmi, quia dubitationem habent, vtrũ ſic ſe habeat res an non. Poſitio eſt extranea opinio alicuius notorum, ſecundum philoſophiam. Eſt ergo poſitio, quidem probleuma, non autem omne probleuma poſitio eſt, quia probleumata quædam ſunt, de quibus neutro modo opinantur. Nec oportet dialecticum omne probleuma, nec omnem poſitionem conſiderare, ſed ea de quibus dubitabit aliquis rationis, ideſt certitudinis indigentium, & non pœnę, vel ſenſus, nã q dubitat vtrum oporteat Deum vereri, & parentes honorare, vel non, pœnę indiget, qui vero vtrum nix ſit alba, vel non, ſenſus, neque ergo quorum propinqua demonſtratio eſt, neque quorum valde longe.

De Inſtrumentis abundandi ſyllogiſmis. Et primo de propoſitionibus eligendis. *Cap.* L I X.

RAtionum dialecticarum ſpecies ſunt duæ, ſcilicet inductio & ſyllogiſmus. Inductio eſt a ſingularibus ad vniuerſalia progreſſio. De ſyllogiſmo vero, quid ſit, iam ſuperius dictum eſt. Inductio quidem veriſimilior eſt, & planior, & ſecundum ſenſus notior, & pluribus communis. Syllogiſmus autem violentior, & ad contradictionem efficatior. Inſtrumenta autẽ per quæ abũdemus ſyllogiſmis, ſcilicet ſunt quatuor. Vnum, ſcilicet propoſitiones ſumere, ideſt eligere. Secundum vero quotiens, ideſt quot modis vnumquodque dicitur poſſe diuidere. Tertium differentias inuenire. Quartum ſimilitudinem conſiderare. Sunt enim, & horum tria quodammodo, ſcilicet cauſaliter propoſitiones facere, ideſt vnumquodque illorum trium inſtrumentum eſt ad quartum, quod eſt ſumptio propoſitionum, vt quoniam eligendum eſt, quod bonum, vel ſuaue, vel quod expedit, hęc propoſitio ſumpta eſt a diſtinctione nominis. Et quoniam differt ſenſus a diſciplina, quia illa poteſt amitti, & iterũ ſumi, ſenſus autem non, hæc differentijs. Et quoniam ſimiliter ſe habet ſanatiuum ad ſanitatem, & euechtiuum ad euechiam, hæc a ſimilibus. Eligendæ ſunt autem propoſitiones non ſolum probabiles, ſed & his ſimiles, vt quoniam contrariorum eadem eſt diſciplina, quia idem ſenſus. Et quoniam videmus intus ſuſcipientes aliquid, non extra mittentes, quia in auditu, & in cæteris ſenſibus ita eſt. Oportet etiam protendere contrarias apparentibus ſecundum contradictionem, vt ſuperius dictum eſt. Eſt autem figuraliter complecti propoſitionum, & probleumatum partes tres, ſcilicet ethice, phiſice, logicè.

De

De Consideratione simplicis, & multiplicis. Cap. LX.

VTrum autem aliquid multiplicitet an non multiplicitet dicatur. Primum in contrario perspiciendum, si multipliciter, siue spē, siue noīe, dissonet. Quædā.n.specie, idest significatione, & etiam nominibus diuersa sunt, vt acuto in voce contrarium est graue, acuto autem in magnitudine obtusum, & ita cōtrarium acuto multipliciter dicitur, ergo & acutum, nō enim idem acutum graui, & obtuso erit contrarium. In quibusdam autem nulla est in nominibus differentia, sed tantum in specie, vt in albo, & nigro, vox enim alba, & nigra dicitur, & etiā color, sed non similiter. Nam eorum quæ sunt idem specie, idē est sensus. Album verò in colore, & in voce non eodem sensu iudicamus, sed hoc visu, illud auditu. Præterea considerandum, si vni est aliquid contrarium, alii vero simpliciter nihil. Item si huic est aliquid medium, illi autem nihil, aut si vtrique quidē est, non idem autem, vt albi, & nigri in coloribus fuscum, in voce nihil, nisi forte raucum. Præterea si horum plura sunt media, vt albi, & nigri, illorum autem vnum sicut in voce raucum. Rursus in eo, quod contradictorie opponitur, considerandum si multipliciter dicitur vnum, scilicet non habere visum aliud non vti visu, quare & videre multipliciter. Similiter & in priuatione, & in habitu, nam si vnum multipliciter, & reliquum. Item in casibus, nam si iuste multipliciter dicitur, iustum, similiter, & ècon uerso. Consideranda sunt etiam nouem Prædicamentorum genera, si eadem sunt in omnibus. Nam si non eadem, patet æquiuocum esse, quod dicitur, vt bonum in medicina effectiuum est sanitatis, in homine autem significat quale, vt castum vel iustū, in tempore vero quando, quare æquiuocum est. Consideranda etiam genera eorum, quæ sub eodem nomine sunt, vtrum sint diuersa, & non subalterna, vt Asinus dicitur animal, & vas, ideo æquiuocum est. Hoc autem considerandum non solum in probleumate, sed etiam in contrario. Si enim contrarium multipliciter dicitur, & propositum, oportet enim ad diffinitionem respicere, quæ ex opposito fit, vel subiecto, & accidente, vt albo corpore, & alba voce. perempto enim subiecto, eandem rationē vtrobique oportet relinqui, Hoc autem non accidit in æquiuocis, vt in his, quæ nunc dicta sunt, nam corpus album est corpus talem colorem habens, vox alba est vox bene audibilis, Interēpto itaque corpore, & voce, non idem est in vtroque quod restat quando non est vniuocum. Item considerandum si non sunt comparabilia secundum magis vel similiter, ut alba vox, & alba vestis, acutus humor, & acuta vox. Hæc enim neque similiter dicuntur alba, vel acuta, neque alterum magis altero, vniuocum autem omne comparabile est, secundum magis vel similiter. Rursum si eorum, quæ sub eodem nomine sunt diuersæ differentiæ sunt, vt coloris, qui est in corporibus differentiæ sunt congregatiuum, & disgregatiuum visus, eius autem qui in melodiis non sunt eædem differentiæ. Item si vnum est species, & alterum differentia, vt album in corpore species coloris, in voce autem differentia, De eo ergo quod multipliciter dicitur, per hæc, & similia perspiciendum, quod quidem ad hoc vtile est, vt ad rem, & non ad nomen fiant syllogismi. Si enim latet quotiens, idest quot modis nomen dicitur, contingit interrogantē, & respondentem, non ad idem ferre intellectum. Manifesto autem quotiens dicitur, ridiculosus videbitur interrogans, si nō ad hoc opponat, scilicet quod dedit respondens. Valet itaque, & ad non paralogizari, & etiam ad paralogizare, scilicet si nesciat respondens quotiens dicitur.

De Consideratione diuersitatis; & similitudinis. Cap. LXI.

DIfferentias autem considerandum est, & in his, quæ in eodem genere ad se inuicem, vt in quo differt iustitia a fortitudine, & etiam ex alio ad aliud, in his dūtaxat, quæ non nimium differunt, vt in quo differt sensus a scientia. Nam in his, quæ nimium differunt manifestæ sunt omnes differentiæ. Differentias quidem inuenire vtile est, & ad syllogismos de eodem, & diuerso, quia differentiam quamlibet propositorū inuenientes, ostendentes erimus, quoniam non idem; & etiam ad cognoscendum, quid est, eo quod propriam substantiæ cuiusque rationem conuenientibus differentiis separare solemus. Similitudines autem considerandæ sunt in his, quæ sunt in diuersis generibus, vt sicut disciplina se habet ad disciplinatum; sic sensus ad sensatum, & sicut mens in anima, sic in oculo visus. Similiter & in eodem genere, si aliquibus inest aliquid, idem in eo similia sunt. Maxime autem in his, quæ multum distant oportet exerceri, quia facile in reliquis, & similia possunt conspici. Horum autem speculatio utilis est ad inductiuas rationes, quia circa singula in similibus vniuersale aggredimur inducere. Item ad syllogismos ex hipothesi, quia probabile est quemadmodū in vno similiūe habet, sic, & in reliquis. Item ad diffinitionum assignationem, quia potentes respicere, quid in unoquoque sit idem, non dubitamus, quòd oporteat genus diffinientes propositum ponere. Omnium namque communium, quod maxime in eo, quod quid est prædicatiū, genus est, sed etiam in multis distantibus vtilis est ad diffinitiones similitudinis consideratio, ut quoniam idem est punctus in linea, & vnitas in numero, vtrunique enim principium est, unitatem principium numeri esse dicunt, punctum vero principium lineæ.

De Considerationibus ad probleuma, de accidente absolute terminandum. Cap. LXII.

IDem in libro secundo. In solis autem accidentibus contingit quo, idest secundum partem, & non vniuersaliter. Idcirco difficillimum est eam, quæ ab accidente conuenientem nominationem conuerti, nam & a genere, & a proprio, & diffinitione conuerti necesse est, vt si animal inest alicui, verum erit dicere quoniam animal est, similiter & in aliis. Nihil enim horum contingit secundum quid inesse, sed tantum simpliciter, In accidente uero nihil prohibet inesse secundum quid, vt albedinem, vel iustitiam, quare non sufficit ostendere, quòd albedo, vel iustitia inest, ad ostendendum quoniam albus, vel iustus est. Itaque ut probleumatum de accidente quædam vniuersalia sunt, quædā particularia. Et vtraque genera constructiua, vel destructiua. In his autem dupliciter peccatur, scilicet mentiendo, vt si quis alicui dicat in esse, quod non inest. Et positam locutionem transgrediendo, vt si extraneo nomine rem appellet, sicut Platanū Hominem. Vnus igitur locus, idest consideratio est, si quod secundum aliquem alium modum inest, vt accidens assignatum est. In quo maxime circa genera peccat, vt si quis albedinem colorari dixerit, ambulationem moueri. Nullum enim genus denominatiue de specie dicitur, sed omnia vniuoce, quia secundū nomen, & rationem. Alius locus est, inspicere quibus insit, quod omnibus, aut nulli inesse dictum est. Oportet autem incipere a prioribus, idest speciebus, & inde vsque ad indiuidua, vt si dictum est, Omnium oppositorum eadem est disciplina, perspiciendum vtrum eorum, quæ sunt ad aliquid; & contrariorum ac cæterorum. Et si is nondum manifestum sit, considerandum est ad indiuidua, scilicet vtrum iusti, & iniusti dupli, & dimidij, Nam si in aliquo ostendatur, quia non eadem interimentes erimus probleuma. Similiter autem, & si nonnulli inest, iste autem locus, scilicet a toto in quantitate conuertitur, ad constituendū, & destruendum. Si enim diuidendo videatur in omnibus, aut in pluribus, vniuersaliter concedendum est, vel instantiam ferre oportet, in aliquo non sic. Alius quoque locus est, diffinitiones facere accidentis, & eius cui accidit, vel alterius tantum, & in diffinitionibus considerandum vtrum aliquid non verum, vel verum sumptum sit, id est vtrum aliquid sit in diffinitione vni quod repugnet alteri, vel alicui quod sit in diffinitione illius, Nam si sic patet, ꝙ non inest, ut si iniustitiam facere est sponte nocere, patet quia Deo non inest iniustitiam facere, quia non cōtingit Deum nocere. Et si inuidia est tristitia in apparenti prosperitate alicuius, vitium patet, quòd studiosus non est inuidus prauus enim esset. Item omnis, qui dicit vnumquodlibet, quodāmodo multa dicit, eo ꝙ plura sunt unicuique ex necessitate cōsequentia, vt qui hominem dicit esse, dicit & qm̄ animal est, & qm̄ bipes, & disciplinæ susceptibile, quare quolibet consequentium interempto, interimitur quod ex principio est.

Adhuc de eodem. Cap. LXIII.

ALius est locus ab appositis, in quibus duplex est consequētia, scilicet in ipso, idest in eodem, ordine, & econtrario, In contradictorie oppositis est consequentia econtrario, vt si homo est animal, non animal est non homo. In contrariis autem, & aliis oppositis est consequentia in ipso, vt in fortitudine, & debilitate, hanc enim sequitur virtus, illam autem vitiū. Raro autem accidit in contrariis consequentia econtrario, vt euechiam quidem sanitas sequitur, catechiam autem ægritudo non, sed ægritudinem catechia. Alius quoque locus est a coniugatis, & casibus. Dicuntur autem coniugata, quæcumque secundum eandem coniugationem sunt. vt iustitia, iustus, iusta, iustū, iuste, vno igitur quolibet eorum ostenso, & reliqua quoque omnia ostensa sunt. Alius est locus a generatione, & corruptione, quorum enim generationes bonæ sunt, & ipsa bona, & econuerso, quorum autem generationes malæ, & ipsa mala. In corruptionibus autem econtrario, Eadem quoque ratio est in efficientibus, & corrumpentibus. Quorum enim effectiua bona, & ipsa bona, & quorum corruptiua mala, & ipsa mala. Item ex magis, & minus quatuor loci sunt. Vnus scilicet quo magis sequitur magis, vt si voluptas bonum, & magis voluptas magis bonum, Item vno dicto de duobus, cui si magis videtur inesse nō inest, nec cui minus. Et sicut minus videtur inesse alicui magis non inest, & cui magis. Item duobus de uno dictis, si quod videtur

inesse

inesse alicui magis non inest, nec quod minus videtur. Item duobus de duobus dictis, si quod magis alteri videtur inesse non inest, nec reliquum reliquo. Aut si quod minus videtur alteri inesse inest, & reliquum reliquo. Item a simili triplex est locus, sicut a maiori, ut in tribus posteris locis dicebatur. Nam si vni, quid duobus similiter inest, vel inesse videtur, si alteri non insit, nec alteri, si autem alteri inest, & reliquo. Item si duo eidem similiter, si alterum non insit, nec reliquum. Eodem modo, & si duobus duo similiter insunt, nam si alterum altero non inest nec reliquum reliquo. Alia est consideratio ex appositione, si enim alterum ad alterum appositum facit illud bonum, vel album, quod prius non erat album, vel bonum, apposi. um ipsum erit bonum vel album, quale & totum facit. Non autem conuertit hic locus ad destruendum, nam si non faciat, quod appositum est bonum, non ideo sequitur, quod ipsum non sit bonu, bonum etenim malo appositum non ex necessitate totum bonum facit, nec album nigro.

De Accidente comparato. Cap. LXIIII.

IDem in libro primo. Adiacent autem accidenti, idest cadunt sub accidente, & quæ ad seinuicem sunt comparationes quolibet modo ab accidête ductæ, vt vtrum pulchrum, aut quod expedit magis sit eligendum, & similia. Idem in lib. 3. Primum ergo quod diuturnius, & certius est, magis est eligendum, eo qđ minus huiusmodi. Et quod magis eligit prudens, vel bonus vir, vel lex recta, vel studiosi circa singula dicta in eo, q tales sunt, omnia bonum appetunt. Quod propter se eligendum, eo quod propter aliud magis est eligendum. Et quod propinquius est fini, & omnino quod ad vitæ finem appetibilius, & possibile im possibili, & cui consequens est maius bonum, vel minus malum. Amplius plura bona paucioribus, nisi alterum propter alterum, vbi nihil magis eligendum, vtraque, quàm vnum. Vnumquodque in tempore quo magis valet, in hoc etiam magis eligendu, vt prudentia a senectute, nemo enim iuuenes eligit duces, eo q non constet prudentes esse. Temperantia autem in iuuentute: magis enim iuuenes, quàm senes, concupiscentiis molestantur, quod proximum bono melius, & magis eligendum, & quod similius est bono, & quod meliori est similius, si tamen illi simile sit in eo, quod melius. Considerandum enim, & si in ridiculo for ioribus sit simile, velut Symia Homini, quàm Equus, non enim melior Symia, quàm Equus, licet similior Homini. Item quod difficilius, magis enim amamus cum habemus, quod non est facile sumere. Aliquando autem meliora, non etiam magis eligenda, nam philosophari melius est, quam ditari, sed non magis eligendum, indigenti necessarijs. Quod ad omnia, vel plura vtile est, magis eligendum erit, quàm quod non sit, & quod propter melius est, vt quod propter virtutem, quàm quod propter delectationem. Similiter autem & in fugiendis, nam magis fugiendum est, quod magis impedit virtutes. Idem autem loci utiles sunt ad demonstrandum quid eligendum simpliciter, uel fugiêdum, si enim quod vtilius est magis eligendum est, & vtile eligendum, similiter & in alijs. Item quod naturaliter bonum est, palam quoniam eligendum est. Est autem, & eorundem, qui dicti sunt locorum, quosdam magis vtiles facere parum transumptis, scilicet vt dicendo, quod natura tale magis est tale, eo q non natura tale. Et quod facit aliquid tale, magis tale, quàm quod non facit, vel quod minus facit. Similiter & ex ablatione, nam id, quo ablato reliquum minus tale, ipsum magis tale. Et quæ contrarijs impermixtiora sunt, magis & talia. Item quod magis suscipit propriam propositi rationem, vt si albi ratio est color disgregatiuus visus, albius erit color magis disgregatiuus visus. Si autem particulariter, & vniuersaliter problemata ponatur, primum quidem dicti loci constructiui, & destructiui vniuersaliter omnes ad hoc vtiles sunt. Nam si omni inest, & alicui & si nulli, nec alicui. Vniuersaliter ergo interimentes, & construentes, & particulariter demonstramus, problema vno modo interimitur, sed ostendendo vniuersaliter, vel quia nulli est, assirmatio ponitur, vel quia omni, si negatio.

De Considerationibus ad probleuma de genere. Cap. LXV.

IDem in libro quarto. Si vero ponatur aliquid esse genus alicuius existentium. Primum quidem perspiciendum, vtrum non de omni prædicetur, nam si sic, palam quoniam non est genus. Item si non in eo, quod quid est prædicatur, sed secundu accidens. Amplius si non in eadem diuisione est genus, & spes, sed hoc quidem substantia, illud autem quale. Item si contingit genus participare diffinitionem illius, quod positum est in genere, scilicet speciei, quæ posita est sub genere proposito. Diffinitio quidem participare est suscipere participati rationem, itaque species participant genera, non autem econuerso. Item si de pluribus dicitur, quam genus, quod sub genere ponitur, vt opinabile quâ ens, nã ens & non ens opinabile, quamobrê non erit opinabile species. Item si de æqualibus, vt ens & vnum. Omnia enim ens & vnum, quare neutrum neutri genus, de plu ribus enim semper genus, quam species dicitur. Et impossibile est participare genus, quod nulla specierum participat. Item cô siderandum si genus in speciem posuit, ut contiguitatem sub cô tinuatione, non enim omne contiguum continuatur, sed quod continuatur contiguum est. Item si sit aliquid contrarium alicui speciei, vtrum illud sit in eodem genere (oportet enim contraria esse in eodem genere) si nihil sit contrarium generi. Cum autem est contrarium generi, considerandum si contrarium in contrario, si sit contrarium quidem generi, necesse est enim omne contrarium, in contrario esse. Item si & genus, & species habent contrarium, horum quidem aliquid est medium, & specierum & econuerso, sed quorundam est medium secundum negationem, quorundam autem ut subiectum. Item si contrarium est generi, considerandum est, non tantum si contrarium est in eodem genere, sed & medium, in quo enim summa & extrema, & medium, & econuerso. Instantia in ægestate, & abundantia, quæ mala sunt, mediocritas vero bona. Item si genus est contrarium alicui, species autem nulli, nam si genus habet contrariu, & species. Item si contrarium in contrario genere, & propositu in proposito. Considerandum etiam, quod vnicum est genus cuiuslibet speciei, non autem plura nisi subalterna. Et cuiuslibet generis plures sunt species. Et omne genus de speciebus vniuoce prædicatur, & proprie, non translatiue, & alia huiusmodi, neque vituperabilium potentia genus est. Potest & studiosus praua agere, non tamen est prauus, quia omnes praui secundum appetitum dicuntur.

De Considerationibus ad probleuma de proprio. Cap. LVI.

IDem lib. 5. Assignatur autem proprium, aut per se, & semper, aut per aliud, & quandoque. Per se quidem, vt hominis animal mansuetum natura. Ad aliud autem, vt animæ ad corpus. Quoniam hoc quidem imperatiuum, illud autem ministratiuum est semper, vt Dei immortale, quandoque autem, vt alicuius hominis ambulare in theatro. Est quidem per se proprium, quod ad omnia assignatur, & ab omni separat, ut hominis animal mortale, disciplinæ susceptibile. Ad aliud autem qđ non ab omni, sed ab aliquo statuto determinat, ut uirtutis ad disciplinam, quoniam hæc quidem in pluribus, illa vero in rationali nata est fieri. Et assignatur quidem proprium ad aliud alterum, aut in omnibus & semper, vt hominis ad equum quoniâ bipes. Nam homo omnis, & semper bipes est, equus nullus & nû quam. Aut sepius, & in pluribus vt rationabile ad concupiscibile, & irascibile, quod hæc quidem imperat, illa uero ministrat, non enim rationale semper imperat, sed quandoque, & imperatur, sed nec côcupiscibile, & irascibile semper imperatur, sed quâ doque imperant, vt cum fuerit anima hominis peruersa. Primû autem côsiderandum vtrum per notiora positum sit proprium, nam propter noticiam proprium facimus, sicut & diffinitiones, per notiora ergo reddendum est, vt peccat qui ponit ignis proprium esse similium animæ, quia ignotior est anima, quâ ignis. Oportet autem notius esse non solum illud re, sed etiam huic inesse, cui assignatum est. Qui enim nescit si huic inest, neque si illi soli inest cognoscit. Construenti autem si per notiora positum est proprium, secundum vtrûque modum, bene erit, ut si assignatur proprium animalis habere sensum. Deinde si quod nominum, quæ in proprio sunt assignata multipliciter dicitur, vt etiam tota oratio plura significat, non erit bene positum proprium, vt quia sentire significat sensum habere, uel sensu vti, nô bene proprium ponitur animalis, quod natum sit sentire. Propter hæc autem non vtendum nomine, quod multipliciter dicitur, quia quod multipliciter dicitur obscurum facit dictum. Recte autem assignatur ignis proprium corpus mobilissimum in superiorem locum, neque enim corpus plura significat, neque mobilis in suum locum, neque totum ex his compositum. Deinde si illud cuius proprium assignatur multipliciter dicitur, nec determinatur cuius eorum proprium ponatur, vt quoniam scire hoc plura significat, ipsum habere scientiam, uel scientia uti, uel scientia eius esse, uel scientia eius vti, non recte eius quod est scire hoc assignatur proprium, non determinato cuius illorum. Item si in proprio idem repetitur, sæpe enim hoc latet facientes, & in proprijs, & in diffinitionibus. Conturbat autem audientem quod frequenter dicitur. Et hoc duobus modis euenit. Vno quidem cum idem nomen frequenter repetitur, ut si quis proprium ignis assignet corpus tenuissimum corporum. Secundo vero cum diffinitio p nomine sumitur, ut si quis reddat proprium terræ substantiam, quæ maxime corporum secundum naturam fertur in inferiorem locum. Deinde assumat pro corporibus

bus huiusmodi substantias. Idem enim est corpus,& huiusmodi substantia. Item si quis tale,quid in proprio assignauerit, quod omnibus insit. Inutile enim est in proprio, quod non separat ab alio,vt si posuerit scientiæ proprium opinionem irreprobabilē, sub ratione vnum existens,non bene ponit, quia vtitur hoc nomine,vno quod omnibus inest. Recte autem secundum hoc ponit,quis animalis proprium animam habere,quia nullo commu ni visus est. Item si plura propria assignat eiusdem, non determinans,quia plura ponit, inutile enim fit huiusmodi, vt si dixerit proprium ignis corpus tenuissimum, & leuissimum, vtrumque enim soli igni conuenit. Recte autem secundum hoc humidi proprium, proprium assignatur corpus, quod in omnem figuram ducitur.

Adhuc de eodem. LXVII.

Item nō recte proprium assignatur,si aut oppositum, aut omnino simul natura,aut posterius aliquid ponitur. Quod enim natura simul,& posterius non facit notius,oppositum autem simul natura est. Item si non,quod de necessitate semper sequitur,proprium assignatur, vt animalis moueri,quandoque & stare,non recte proprium dicitur,sed virtutis proprium est, ꝙ habentem faciat studiosum hoc enim semper sequitur. Item si tale proprium assignetur, quod non aliter manifestum est inesse, quàm sensu. Nam omne sensibile extra sensum factum incertū fit,exceptis his,quæ semper ex necessitate consequuntur. Vnde qui ponit solis proprium esse astrum, quod super terram fertur lucidissimum,non recte agit, quia super terram ferri sensu cognoscitur. Ideoque ignotum erit,cum sol occiderit,sensu eius amisso. Recte autem assignatur proprium, quod non est sensui manifestum,vel quod cum sensibile sit,ex necessitate inesse palam est, vt superficiei proprium est, ꝙ primum est coloratum. Item si diffinitio vt proprium assignatur,non recte agitur,vt si dicatur hominis proprium animal gressibile,bipes, oportet enim proprium conuersim quidem prædicari,sed non indicare,quid est esse rei. Item ꝙ si proprium assignatum est,non ponens in quid est. Oportet enim in proprijs,sicut in diffinitionibus primum assignare genus,deinde sic addere reliqua,& separare, vnde qui dicit,animalis proprium animam habere, non recte dicit,quia non in quid est animal ponit. Considerandum est, ꝙ eiusdem in eo,ꝙ idem est proprium idē, vnde quoniam hominis in eo, ꝙ homo est dicitur proprium triplicem habere animam,& mortalis in eo,quòd mortalis erit idem proprium. Idē vero plurium esse proprium est impossibile. Quoniam autem idem & diuersum multipliciter dicitur, labor est sophistice sumenti vnius,& solius alicuius proprium assignare, nam qđ inest alicui cui accidit aliquid,& accidenti inerit, sumpto cū eo cui accidit, vt quod inest homini,& albo homini, inerit & homini. Quod autem secundum superabundantiam dicitur vni soli inerit,vt igni leuissimum,non est autem vna species ignis, diuersum est enim specie carbo, & flamma,& lux. Et vnumquodque horum est ignis, ignis quidem proprium est subtilissimum. Sed hoc alij quidem magis,alij verò minus inest,subtilior enim est lux carbone, & flamma. Amplius ex oppositis considerandum est,vt si contrarii contrarium proprium est, & contrarium contrarii proprium erit,& simpliciter econtrario. Ad idem quoque sumuntur loci a casibus,& a simili, vel a proportione,& maiori,vel minori,& similibus.

De Diffinitione, & eius problemate. *Cap.* LXVIII.

Isidorus vbi supra. Diffinitio est,quæ in rebus exprimendis explicat,quid ipsa res sit,qualis sit, & quemadmodum membris suis constare debeat. Est enim oratio breuis, vniuscuiusque naturam communione diuisam,propria significatione concludens. Diuisio diffinitionum in 15.partes habetur. Aristoteles in libro primo de Anima. Differenter autem diffinit Phisic⁹ quàm Dialecticus. Horum enim alius materiam dedit,alius vero speciem,idest formam,& rationē. verbigratia. Quid est ira, hic quidem,idest dialecticus dicit. Ira est appetitus doloris contrarij,aut huiusmodi. Vel secundum aliam translationem,tribulatio sanguinis aut doloris in corde. Similiter,quid est domus. Alius dicit,ꝙ est cooperimentum prohibens ab imbribus,& vētis,& caumatibus. Alius autem dicit, ꝙ est ex lapidibus, & lateribus ac lignis. Idem in Topicis. Quæ autem ad proprium, & genus,& accidens dicta sunt,omnia & ad diffinitiones dici conuenit. Ostendendo enim,quia non soli inest,quod est sub diffinitione,sicut in proprio,vel ꝙ aliquod eorum non inest, sicut in accidente,vel quia non est genus,quod ibi assignatum est,interimitur diffinitio. Quare omnia quodammodo diffinitiua sunt. Ex.6.lib. Eius autem,quod est circa diffinitiones,negocij partes sunt quinque,scilicet ad interimendum. Aut enim quia nō omnino verum est dicere,de quo,nomen & rationem, cum scilicet diffinitio debeat dici de omni. Aut quia non ibi positum est genus,vel non conuenienter positum,cum maxime genus eorum, quæ sunt in diffinitione, videatur diffiniti substantiam significare. Aut quia non est diffinitio propria,idest conuertibilis, aut quia non est determinata,nec dicens,quid est esse diffiniti, aut quia non bene determinata. Primum quidem ex his,qui dicti sunt ad accidens locis considerandum est. Illic enim vtrum verum,vel non verum,idest vtrum insit vel non insit,omnis consideratio fit. Secundum autem, & tertium ex his,quæ ad genus, & proprium dicta sunt perspicienda sunt. De quarto vero, & quinto,scilicet si non diffiniuit,& si non bene diffiniuit, breuiter dicendum. Et primo quidem si non bene,facilius enim quid libet fecisse,quàm bene fecisse, vnde & circa hoc magis,id est, pluries peccatur,quia laboriosius est. Primum quidem dupliciter,scilicet ponendo aliquid obscurum, vel etiam superfluum. Item in Metaphisica.8.libro. Sicut autem cum alio numero diuiditur aliquid,vel et additur,non remanet idem numerus,qui prius,sic non remanebit diffinitio,si aliquid ei addatur, vel minuatur. Diffinitio quoque si non fuerit cum causa,non erit manifesta. Verbigratia. Eclipsis est priuatio luminis,si addatur ex terra,quod fit in medio,hic erit sermo causæ.

De Obscuritate,& superfluitate mouenda à diffinitione. *Cap.* LXIX.

Idem in Topicis.6. De superfluo itaque,& obscuro primus locus est. Si ponatur ibi aliquid æquiuocum,vt si dicatur, ꝙ generatio est ductio ad substantiam,& quia sanitas est cōmensuratio calidorum,& frigidorum. Equiuoca enim sunt ductio, & commensuratio & ideo obscura. Similiter si diffinitum multipliciter dictum, diffiniens nō distinxit, incertum enim est vtrius diffinitionem assignauit. Alius est si translatiue aliquid ponitur non proprie,vt si dicat scientiam incadibilem aut terram nutricem. Alius vero si non positis, idest vsitatis nominib⁹ vtitur,vt Plato ponit vmbricilium oculum. Nam omne insuetum obscurum est. Quædam autem,nec æquiuoce,nec translatiue,nec proprie dicuntur,& huiusmodi peiora sunt translatione. Nam translatio quodammodo rem significatam notificat. Quod autem huiusmodi est,non facit notum, vt quoniam lex est mensura,vel imago eorum, quæ naturaliter iusta sunt, hoc vtique proprie dici non potest,quia imago est generatio p imitationem,hoc autem legi non inest. Si autem non proprio dicitur palam,quia obscure, & peius qualibet translatione. Alius quoque locus est. Si non est manifesta contrarij ratio, ex hoc quod dicitur. Nam qui bene assignant, contraria consignificāt. Aut si per se dicta sit diffinitio,nec manifestum sit cuius est diffinitio,sicut liber sine superscriptione. De superfluo autem considerandum primo. Si quid ibi positum sit,quod omnibus insit, vel simpliciter,vel omnino existentibus, vel his, quæ sunt sub genere,quod est in diffinitione. Oportet enim genus quidem ab aliis separare. Differentia autem ab alio eorum,quæ sunt in eodem genere. Quod autem omnibus inest a nullo separat, & quod omnibus,quæ sub eodem genere sunt,non separat ab his, quæ sunt in eodem genere, quare vanum apponitur. Item superfluum est illud,quo ablato reliquum indicat substantiā diffiniti;& est diffinitio propria,vt cum dicitur Anima est numerus seipsum mouens. Nam seipsam mouens est anima, sed non indicat substantiam interempto numero. Item si quid eorum, quæ in diffinitione sunt,non omnibus inest quæ sub eadem specie sunt,huiusmodi autem diffinitio non conuersim prædicat. Item si idem repetatur,vt si dicatur, concupiscentiam esse delectationis appetitum, nam omnis concupiscentia delectationis est. Similiter si dicatur refrigidationem esse caloris priuationē, qui secundum naturam est, nam omnis priuatio est eius, quod secundum naturam est. Vtrum ergo bene,vel non bene diffiniatur per hæc,& huiusmodi perspiciendum.

Quod per priora,& euidentiora facienda sit diffinitio. *Cap.* LXX.

Vtrum autem vera diffinitio sit,scilicet dicens,quid est esse,vel non,ex his,quæ sequuntur patet. Primum quidem si per priora, & euidentiora facta fit, per hoc enim cognitio fit,sicut in demonstrationibus. Est autem euidentius aliquid,vel ignotius dupliciter, scilicet simpliciter, & quo ad nos. Simpliciter enim,quod prius est, euidentius est posteriore, vt punctus,linea,& hæc superficie,& ista soliditate, vnitas quoque numero,& litera syllaba. Nobis autem accidit econtratio quandoque,nam magis sub sensu cadit solidum, quàm superficies,& hæc magis,quàm linea. Ideoque a pluribus cognoscitur similiter,ergo,melius est posteriora per priora tentare cognoscere, disciplinabilius enim est,quia ista subtiliori intellectu comprehendere est. Sed ad eos,qui impotentes sunt, per huiusmodi cognoscere,necessarium fortasse per ea quę sibi cognita sunt diffinire tales sunt diffinitiones puncti,lineæ,superficiei, scilicet per posteriora,

inesse alicui magis non inest, nec quod minus videtur. Item duobus de duobus dictis, si quod magis alteri videtur inesse non inest, nec reliquum reliquo. Aut si quod minus videtur alteri inesse inest, & reliquum reliquo. Item a simili triplex est locus, sicut a maiori, ut in tribus posteris locis dicebatur. Nam si unū, quid duobus similiter inest, vel inesse videtur, si alteri non insit, nec alteri, si autem alteri inest, & reliquo. Item si duo eidem similiter, si alterum non insit, nec reliquum. Eodem modo, & si duobus duo similiter insunt, nam si alterum altero non inest nec reliquum reliquo. Alia est consideratio ex appositione, si enim alterum ad alterum appositum facit illud bonum, vel album, quod prius non erat album, vel bonum, appositum ipsum erit bonum vel album, quale & totum facit. Non autem conuertitur hic locus ad destruendum, nam si non faciat, quod appositum est bonum, non ideo sequitur, quod ipsum non sit bonū, bonum etenim malo appositum non ex necessitate totum bonum facit, nec album nigro.

De Accidente comparato. Cap. LXIIII.

IDem in libro primo. Adiacent autem accidenti, idest cadunt sub accidente, & quæ ad seinuicem sunt comparationes quolibet modo ab accidēte ductæ, vt vtrum pulchrum, aut quod expedit magis sit eligendum, & similia. Idem in lib. 3. Primum ergo quod diuturnius, & certius est, magis est eligendum, eo qđ minus huiusmodi. Et quod magis eligit prudens, vel bonus vir, vel lex recta, vel studiosi circa singula dicta in eo, q̃ tales sunt, omnia bonum appetunt. Quod propter se eligendum, eo quod propter aliud magis est eligendum. Et quod propinquius est fini, & omnino quod ad vitæ finem appetibilius, & possibile im possibili, & cui consequens est maius bonum, vel minus malum. Amplius plura bona paucioribus, nisi alterum propter alterum, vbi nihil magis eligendum, vtraque, quàm vnum. Vnumquodque in tempore quo magis valet, in hoc etiam magis eligendū, vt prudentia a senectute, nemo enim iuuenes eligit duces, eo q̃ non constet prudentes esse. Temperantia autem in iuuentute: magis enim iuuenes, quàm senes, concupiscentiis molestantur, quod proximum bono melius, & magis eligendum, & quod similius est bono, & quod meliori est similius, si tamen illi simile sit in eo, quod melius. Considerandum enim, & si in ridiculosioribus sit simile, velut Symia Homini, quàm Equus, non enim melior Symia, quàm Equus, licet similior Homini. Item quod difficilius, magis enim amamus cum habemus, quod non est facile sumere. Aliquando autem meliora, non etiam magis eligenda, nam philosophari melius est, quam ditari, sed non magis eligendum, indigenti necessarijs. Quod ad omnia, vel plura vtile est, magis eligendum erit, quàm quod non sit, & quod propter melius est, vt quod propter virtutem, quàm quod propter delectationem. Similiter autem & in fugiendis, nam magis fugiendum est, quod magis impedit virtutes. Idem autem loci utiles sunt ad demonstrandum quid eligendum simpliciter, uel fugiēdum, si enim quod vtilius est magis eligendum est, & vtile eligendum, similiter & in alijs. Item quod naturaliter bonum est, palam quoniam eligendum est. Est autem, & eorundem, qui dicti sunt locorum, quosdam magis vtiles facere parum transmutatis, scilicet vt dicendo, quod natura tale magis est tale, eo q̃ non natura tale. Et quod facit aliquid tale, magis tale, quàm quod non facit, vel quod minus facit. Similiter & ex ablatione, nam id, quo ablato reliquum minus tale, ipsum magis tale. Et quæ contrariis impermixtiora sunt, magis & talia. Item quod magis suscipit propriam propositi rationem, vt si albi ratio est color disgregatiuus visus, albius erit color magis disgregatiuus visus. Si autem particulariter, & vniuersaliter problema ponatur, primum quidem dicti loci constructiui, & destructiui vniuersaliter omnes ad hoc vtiles sunt. Nam si omni inest, & alicui & si nulli, nec alicui. Vniuersaliter ergo interimentes, & construentes, & particulariter demonstramus, problema vno modo interimitur, sed ostendendo vniuersaliter, vel quia nulli est, assirmatio ponitur, vel quia omni, si negatio.

De Considerationibus ad problema de genere. Cap. LXV.

IDem in libro quarto. Si vero ponatur aliquid esse genus alicuius existentium. Primum quidem perspiciendum, vtrum non de omni prædicetur, nam si sic, palam quoniam non est genus. Item si non in eo, quod quid est prædicatur, sed secundū accidens. Amplius si non in eadem diuisione est genus, & spēs, sed hoc quidem substantia, illud autem quale. Item si contingit genus participare diffinitionem illius, quod positum est in genere, scilicet speciei, quæ posita est sub genere proposito. Diffinitio quidem participare est suscipere participati rationem, itaque species participant genera, non autem econuerso. Item si de pluribus dicitur, quam genus, quod sub genere ponitur, vt opinabile quā ens, nā ens & non ens opinabile, quamobrē non erit opinabile species. Item si de æquilibus, vt ens & unum. Omnia enim ens & vnum, quare neutrum neutri genus, de pluribus enim semper genus, quam species dicitur. Et impossibile est participare genus, quod nulla specierum participat. Item cōsiderandum si genus in speciem posuit, ut contiguitatem sub cōtinuatione, non enim omne contiguum continuatur, sed quod continuatur contiguum est. Item si sit aliquid contrarium alicui speciei, vtrum illud sit in eodem genere (oportet enim contraria esse in eodem genere) si nihil sit contrarium generi. Cum autem est contrarium generi, considerandum si contrarium in contrario, si sit contrarium quidem generi, necesse est enim omne contrarium, in contrario esse. Item si & genus, & species habent contrarium, horum quidem aliquid est medium, & specierum & econuerso, sed quorundam est medium secundum negationem, quorundam autem ut subiectum. Item si contrarium est generi, considerandum est, non tantum si contrarium est in eodem genere, sed & medium, in quo enim summa & extrema, & medium, & econuerso. Instantia in ægestate, & abundantia, quæ mala sunt, mediocritas vero bona. Item si genus est contrarium alicui, species autem nulli, nam si genus habet contrariū, & species. Item si contrarium in contrario genere, & propositū in proposito. Considerandum etiam, quod vnicum est genus cuiuslibet speciei, non autem plura nisi subalterna. Et cuiuslibet generis plures sunt species. Et omne genus de speciebus vniuoce prædicatur, & proprie, non translatiue, & alia huiusmodi, neque vituperabilium potentia genus est. Potest & studiosus praua agere, non tamen est prauus; quia omnes praui secundum appetitum dicuntur.

De Considerationibus ad problema de proprio. Cap. LVI.

IDem lib. 5. Assignatur autem proprium, aut per se, & semper, aut per aliud, & quandoque. Per se quidem, vt hominis animal mansuetum natura. Ad aliud autem, vt animæ ad corpus. Quoniam hoc quidem imperatiuum, illud autem ministratiuum est semper: vt Dei immortale, quandoque autem, vt alicuius hominis ambulare in theatro. Est quidem per se proprium, quod ad omnia assignatur, & ab omni separat, ut hominis animal mortale, disciplinæ susceptibile. Ad aliud autem qđ non ab omni, sed ab aliquo statuto determinat, ut uirtutis ad disciplinam, quoniam hæc quidem in pluribus, illa vero in rationali nata est fieri. Et assignatur quidem proprium ad aliud alterum, aut in omnibus & semper, vt hominis ad equum quoniā bipes. Nam homo omnis, & semper bipes est, equus nullus & nūquam. Aut sępius, & in pluribus vt rationabile ad concupiscibile, & irascibile, quod hæc quidem imperat, illa uero ministrat, non enim rationale semper imperat, sed quandoque, & imperatur, sed nec cōcupiscibile, & irascibile semper imperātur, sed quādoque imperant, vt cum fuerit anima hominis peruersa. Primū autem cōsiderandum vtrum per notiora positum sit proprium, nam propter notitiam proprium facimus, sicut & diffinitiones, per notiora ergo reddendum est, vt peccat qui ponit ignis proprium esse simillimum animæ, quia ignotior est anima, quā ignis. Oportet autem notius esse non solum illud re, sed etiam huic inesse, cui sic assignatum est. Qui enim nescit si huic inest, neque si illi soli inest cognoscit. Construenti autem si per notiora positum est proprium, secundum vtrūque modum, bene est, ut si assignatur proprium animalis habere sensum. Deinde si quod nominum, quæ in proprio sunt assignata, multipliciter dicitur, vt etiam tota oratio plura significat, non erit bene positum proprium, vt quia sentire significat sensum habere, uel sensu vti, nō bene proprium ponitur animalis, quod natum sit sentire. Propter hæc autem non vtendum nomine, quod multipliciter dicitur, quia quod multipliciter dicitur obscurum facit dictum. Recte autem assignatur ignis proprium corpus mobilissimum in superiorem locum, neque enim corpus plura significat, neque mobilis in suum locum, neque totum ex his compositum. Deinde si illud cuius proprium assignatur multipliciter dicitur, nec determinatur cuius eorum proprium ponatur, vt quoniam scire hoc plura significat, s. ipsum habere scientiam, uel scientia uti, uel scientia eius esse, uel scientia eius vti, non recte eius quod est scire hoc assignatur proprium, non determinato cuius illorum. Item si in proprio idem repetitur, sæpe enim hoc latet facientes, & in proprijs, & in diffinitionibus. Conturbat autem audientem quod frequenter dicitur. Et hoc duobus modis euenit. Vno quidem cum idem nomen frequenter repetitur, ut si quis proprium ignis assignet corpus tenuissimum corporum. Secundo vero cum diffinitio p̃ nomine sumitur, ut si quis reddat proprium terræ substantiam, quæ maxime corporum secundum naturam fertur in inferiorem locum. Deinde assumat pro corporibus

bus

bus huiusmodi substantias. Idem enim est corpus,& huiusmodi substantia. Item si quis tale, quid in proprio assignauerit, quod omnibus insit. Inutile enim est in proprio, quod non separat ab alio, vt si posuerit scientiæ proprium opinionem irreprobabilē, sub ratione vnum existens, non bene ponit, quia vtitur hoc nomine, vno quod omnibus inest. Recte autem secundum hoc ponit, quis animalis proprium animam habere, quia nullo communi vsus est. Item si plura propria assignat eiusdem, non determinans, quia plura ponit, inutile enim fit huiusmodi, vt si dixerit proprium ignis corpus tenuissimum, & leuissimum, vtrumque enim soli igni conuenit. Recte autem secundum hoc humidi proprium, proprium assignatur corpus, quod in omnem figuram ducitur.

Adhuc de eodem. L X V I I.

ITem nō recte proprium assignatur, si aut oppositum, aut omnino simul natura, aut posterius aliquid ponitur. Quod enim natura simul,& posterius non facit notius, oppositum autem simul natura est. Item si non, quod de necessitate semper sequitur, proprium assignatur, vt animalis moueri, quandoque & stare, non recte proprium dicitur, sed virtutis proprium est, q habentem faciat studiosum hoc enim semper sequitur. Item si tale proprium assignetur, quod non aliter manifestum est inesse, quàm sensu. Nam omne sensibile extra sensum factum incertū fit, exceptis his, quæ semper ex necessitate consequuntur. Vnde qui ponit solis proprium esse astrum, quod super terram fertur lucidissimum, non recte agit, quia super terram ferri sensu cognoscitur. Ideoque ignotum erit, cum sol occiderit, sensu eius amisso. Recte autem assignatur proprium, quod non est sensui manifestum, vel quod cum sensibile sit, ex necessitate inesse palam est, vt superficiei proprium est, q primum est coloratum. Item si diffinitio vt proprium assignatur, non recte agitur, vt si dicatur hominis proprium animal gressibile, bipes, oportet enī proprium conuersum quidem prædicari, sed non indicare, quid est esse rei. Item q si proprium assignatum est, non ponens in quid est. Oportet enim in proprijs, sicut in diffinitionibus primum assignare genus, deinde sic addere reliqua,& separare, vnde qui dicit, animalis proprium animam habere, non recte dicit, quia non in quid est animal ponit. Considerandum est, q eiusdem in eo, q idem est proprium idē, vnde quoniam hominis in eo, q homo est dicitur proprium triplicem habere animam,& mortalis in eo, quòd mortalis erit idem proprium. Idē vero plurium esse proprium est impossibile. Quoniam autem idem & diuersum multipliciter dicitur, labor est sophistice sumenti vnius,& solius alicuius proprium assignare, nam qđ inest alicui cui accidit aliquid,& accidenti inerit, sumpto cū eo cui accidit, vt quod inest homini,& albo homini, inerit & homini. Quod autem secundum superabundantiam dicitur vni soli inerit, vt igni leuissimum, non est autem vna species ignis, diuersum est enim specie carbo, & flamma,& lux. Et vnumquodque horum est ignis, ignis quidem proprium est subtilissimum. Sed hoc alij quidem magis, alij vero minus inest, subtilior enim est lux carbone,& flamma. Amplius ex oppositis considerandum est, vt si contrarii contrarium proprium est, & contrarium contrarii proprium erit,& simpliciter econtrario. Ad idem quoque sumuntur loci a casibus,& a simili, vel a proportione,& maiori, vel minori,& similibus.

De Diffinitione, & eius problemate. *Cap.* LXVIII.

ISidorus vbi supra. Diffinitio est, quæ in rebus exprimendis explicat, quid ipsa res sit, qualis sit, & quemadmodum membris suis constare debeat. Est enim oratio breuis, vniuscuiusque naturam communione diuisam, propria significatione concludens. Diuisio diffinitionum in 15. partes habetur. Aristoteles in libro primo de Anima. Differenter autem diffinit Phisic⁹ quàm Dialecticus. Horum enim alius materiam dedit, alius vero speciem, idest formam,& rationē. verbigratia. Quid est ira, hic quidem, idest dialecticus dicit. Ira est appetitus doloris contrarij, aut huiusmodi. Vel secundum aliam translationem, tribulatio sanguinis aut doloris in corde. Similiter, quid est domus. Alius dicit, q est cooperimentum prohibens ab imbribus,& vētis,& caumatibus. Alius autem dicit q est ex lapidibus, & lateribus ac lignis. Idem in Topicis. Quæ autem ad proprium, & genus,& accidens dicta sunt, omnia & ad diffinitiones dici conuenit. Ostendendo enim, quia non soli inest, quod est sub diffinitione, sicut in proprio, vel q aliquod eorum non inest, sicut in accidente, vel quia non est genus, quod ibi assignatum est, interimitur diffinitio. Quare omnia quodammodo diffinitiua sunt. Ex.6.lib. Eius autem, quod est circa diffinitiones, negocij partes sunt quinque, scilicet ad interimendum. Aut enim quia nō omnino verum est dicere, de quo, nomen & rationem, cum scilicet diffinitio debeat dici de omni. Aut quia non ibi positum est genus, vel non conuenienter positum, cum maxime genus eorum, quæ sunt in diffinitione. videatur diffiniti substantiam significare. Aut quia non est diffinitio propria, idest conuertibilis, aut quia non est determinata, nec dicens, quid est esse diffiniti, aut quia non bene determinata. Primum quidem ex his, qui dicti sunt ad accidens locis considerandum est. Illic enim utrum verum, vel non verum, idest vtrum insit vel non insit, omnis consideratio fit. Secundum autem, & tertium ex his, quæ ad genus, & proprium dicta sunt perspicienda sunt. De quarto vero, & quinto, scilicet si non diffiniuit,& si non bene diffiniuit, breuiter dicendum. Et primo quidem si non bene, facilius enim quidlibet fecisse, quàm bene fecisse, vnde & circa hoc magis, id est, pluries peccatur, quia laboriosius est. Primum quidem dupliciter, scilicet ponendo aliquid obscurum, vel etiam superfluum. Item in Metaphisica. 8. libro. Sicut autem cum alio numero diuiditur aliquid, vel ei additur, non remanet idem numerus, qui prius, sic non remanebit diffinitio, si aliquid ei addatur, vel minuatur. Diffinitio quoque si non fuerit cum causa, non erit manifesta. Verbigratia. Eclipsis est priuatio luminis, si addatur ex terra, quod fit in medio, hic erit sermo causæ.

De Obscuritate, & superfluitate mouenda à diffinitione. Cap. L X I X.

IDem in Topicis. 6. De superfluo itaque,& obscuro primus locus est. Si ponatur ibi aliquid æquiuocum, vt si dicatur, q generatio est ductio ad substantiam,& quia sanitas est cōmensuratio calidorum,& frigidorum. Æquiuoca enim sunt ductio,& commensuratio & ideo obscura. Similiter si diffinitum multipliciter dictum, diffiniens nō distinxit, incertum enim est vtrius diffinitionem assignauit. Alius est si translatiue aliquid ponitur non proprie, vt si dicat scientiam incadibilem aut terram nutricem. Alius vero si non positis, idest vsitatis nominib⁹ vtitur, vt Plato ponit vmbricilium oculum. Nam omne insuetum obscurum est. Quædam autem, nec æquiuoce, nec translatiue, nec proprie dicuntur,& huiusmodi peiora sunt translatione. Nam translatio quodammodo rem significatam notificat. Quod autem huiusmodi est, non facit notum, vt quoniam lex est mensura, vel imago eorum, quæ naturaliter iusta sunt, hoc vtique proprie dici non potest, quia imago est generatio p imitationem, hoc autem legi non inest. Si autem non proprio dicitur palam, quia obscure, & peius qualibet translatione. Alius quoque locus est. Si non est manifesta contrarij ratio, ex hoc quod dicitur. Nam qui bene assignant, contraria consignificāt. Aut si per se dicta sit diffinitio, nec manifestum fit cuius est diffinitio, sicut liber sine superscriptione De superfluo autem considerandum primo. Si quid ibi positum sit, quod omnibus insit, vel simpliciter, vel omnino existentibus, vel his, quæ sunt sub genere, quod est in diffinitione. Oportet enim genus quidem ab aliis separare. Differentia autem ab alio eorum, quæ sunt in eodem genere. Quod autem omnibus inest a nullo separat, & quod omnibus, quæ sub eodem genere sunt, non separat ab his, quæ sunt in eodem genere, quare vanum apponitur. Item superfluum est illud, quo ablato reliquum indicat substantiā diffiniti;& est diffinitio propria, vt cum dicitur Anima est numerus seipsum mouens. Nam seipsam mouens est anima, sed non indicat substantiam interempto numero. Item si quid eorum, quæ in diffinitione sunt, non omnibus inest quæ sub eadem specie sunt, huiusmodi autem diffinitio non conuersim prædicat, Item si idem repetatur, vt si dicatur, concupiscentiam esse delectationis appetitum, nam omnis concupiscentia delectationis est. Similiter si dicatur refrigidationem esse caloris priuationē, qui secundum naturam est, nam omnis priuatio est eius, quod secundum naturam est. Vtrum ergo bene, vel non bene diffinitū sit per hæc,& huiusmodi perspiciendum.

Quod per priora, & euidentiora facienda sit diffinitio. *Cap.* L X X.

VTrum autem vera diffinitio sit, scilicet dicens, quid est esse, vel non, ex his, quæ sequuntur patet, Primum quidem si per priora, & euidentiora facta sit, per hoc enim cognitio fit, sicut in demonstrationibus. Est autem euidentius aliquid, vel ignotius dupliciter, scilicet simpliciter, & quo ad nos, Simpliciter enim, quod prius est, euidentius est posteriore, ut punctus, linea,& hæc superficie,& ista soliditate, vnitas quoque numero,& litera syllaba. Nobis autem accidit econtratio quandoque, nam magis sub sensu cadit solidum, quàm superficies,& hæc magis, quàm linea. Ideoque a pluribus cognoscitur similiter, ergo melius est posteriora per priora tentare cognoscere, disciplinabilius enim est, quia ista subtiliori intellectu comprehendere est, Sed ad eos, qui impotentes sunt, per huiusmodi cognoscere, necessarium fortasse per ea quæ sibi cognita sunt diffinire tales sunt diffinitiones puncti, lineæ, superficiei, scilicet per posteriora,

ſteriora, nam hoc quidem lineæ, illam autem ſuperficiei, & hãc ſoliditatis terminos eſſe dicunt. Sic autem diffinientes, non cõtingit, quid eſt eſſe indicare, niſi contingat idem, & nobis, & ſimpliciter notius eſſe, ſiquidem oportet per genus, & differentias diffinire. Hæc autem ſimpliciter priora ſunt, quàm ſpecies, quia interemit genus, & differentia ſpeciem, & etiam euidentiora, quia ſpecie nota, neceſſe eſt hæc cognoſci, non autem ècõuerſo. Præterea his, qui huiuſmodi veras diffinitiones eſſe dicunt (quæ ſunt ex his, quæ ſingulis nota ſunt) plures accidit eiuſdem dicere diffinitiones eſſe, non enim omnibus eadẽ, ſed alijs alia contingit eſſe notiora, etiam eiſdem tempore magis nota, ſcilicet ſenſibilia quidem in principio, certioribus factis è contrario. Per ea vero, quæ ſimpliciter notiora ſunt, vna ſola ſemper, & eadem diffinitio fiet. Eius autem diffinitionis, quæ non fit ex prioribus tres ſunt loci deſtructiui. Primus, ſcilicet ſi per oppoſitum diffiniatur oppoſitum, vt per malum bonum, ſimul enim natura ſunt oppoſita, quare non eſt notius alterum altero. Quædam tamen fortaſſe non eſt aliter diffinire, vt relatiua quorum ſcilicet eſſe, eſt ad aliud ſe habere. Ideo non poteſt alterum ſine altero cognoſci, ſed oportet in alterius diffinitione ſumi. Alius eſt locus ſi eo diffiniens vtitur, quod eſt idem ei quod diffinitur, vt ſi dicat ſolem eſſe ſtellam, quæ die apparet, nam qui die vtitur, & ſole vtitur, ſed latet pro diuerſitate nominis. Ad deprehendendum autem hoc, accipiatur pro nomine diffinitio, vt quia dies eſt ſolis latio ſuper terram, patet quia qui lationem dicit ſolis, ſolem dicit. Alius quoque locus, ſi eo quod e diuerſo diuiditur, aliquid diffinitur, vt abundans eſt, quod vnitate maius eſt perfecto, ſimul enim natura ſunt, quæ ex eodem genere diuidũtur e diuerſo: vt abundans, & perfectum, ambo. n. numeri differentiæ, ſimiliter autem, & ſi per inferius diffinitur ſuperius, vt perfectus numerus eſt, qui bipartite diuiditur, id eſt in duo æqualia vt ſenarius, ſcilicet cuius medietas accepta per ſe reddit totum, hoc eſt trinarius, nam vnum duo tria ſunt ſex: Vniuerſaliter igitur vnus locus eſt ſi non per priora, & euidentiora facta ſit diffinitio, partes autem eius ſunt, quæ dictæ ſunt.

De Genere in diffinitione aſſignando. *Cap.* LXXI.

Secundus eſt ſi res cum ſit in genere, non poſita eſt in genere, nec ponitur in ratione, quid eſt, hoc enim vult genus ſignificare, vt ſi dicatur corpus eſſe, quod habet tres dimenſiones, non enim dicitur, quid eſt eſſe. Alius vero ſi ad plura dictio eo, quod diffinitur, non ad omnia aſſignatur: vt Grammatica eſt ſcientia ſcribendi, quod profertur. Deeſt enim, quoniam, & intelligendi, in quibuſdam tamen non ita ſe habet, vt quando nõ per ſe dicitur ad vtrunque, nam medicina dicitur ſanitatem, & ægritudinem facere, ſed hoc quidem per ſe, illud autem per accidens, ſimpliciter autem alienum eſt a medicina ægritudinẽ facere. Quare non magis diffinitur cum ad vtrumque aſſignatur, quàm cum ad alterum, ſed forte peius, quia & reliquorum quodlibet poteſt ægritudinem facere. Item ſi non ad melius, ſed ad peius aſſignatur, cum plura ſint ad quæ dicitur, quod diffinitur. Nam omnis diſciplina, & poteſtas eius quod eſt, optimũ videtur. Rurſus ſi quis tranſcendens genus in diffinitione ponit, vt iuſtitiam habitum æqualitatis effectiuum, vel diſtributiuum æqui. Relinquens iuſtitiæ proximum genus, virtutẽ tranſcendit, nec quid eſt eſſe dicit. Qui autem in proximum genus ponit, omnia ſuperiora dicit, quia omnia de eo prædicantur. Quare autem in proximum genus ponendum eſt, aut oẽs differentias ſuperiori generi addendum, per quas proximum genus determinetur, ſic enim nihil erit prætermiſſum.

De Differentijs ibidem apponendis. *Cap.* LXXII.

Similiter autem & ad differentias conſiderandum, ſi non ſint differentiæ rei diffinitæ, aut aliquid huiuſmodi, quod nullius differentiam contingit eſſe; & ſi differentiæ poſitæ ſit aliquid, quo e diuerſo diuiſa ſit. Nam omne genus ex his, quæ e diuerſo diuiduntur differentijs, diuiditur. Item ſi non ſit ſpecifica differentia, quæ ſcilicet appoſita generi ſpeciem faciat. Item ſi negatio e diuerſo diuidat genus, vt cum dicitur, linea eſt longitudo ſine latitudine, nihil aliud ſignificatur, quàm quòd non habet latitudinem. Fortaſſis autem in quibuſdam neceſſe eſt vti negatione diffiniente, vt in priuationibus. Nam cæcum eſt, quod viſum non habet, quando natum eſt habere. Item ſi genus vt differentia ponitur, vt virtus eſt habitus bonus. Bonum enim eſt genus virtutis, vel certum bonum, non eſt genus, ſed differentia: quia non contingit idem in duobus generibus eſſe, non continentibus ſeinuicem, bonum autem non continet habitum, quia non omnis habitus bonus, ſimiliter nec econuerſo. Et habitus quidem ſignificat quid eſt virtus, bonũ autem quale, videtur autem omnis differentia, quale quid ſignificare. Videndum etiam ſi ſecundum accidens, ineſt diffinito illud, quod pro differentia ponitur. Amplius ſi prædicatur de genere differentia, vel ſpecies, aut inferiorum aliquod non erit diffiniẽs, nullum enim eorum quæ dicta ſunt contingit de genere prædicari, eo q genus ampliſſimè omnium dicitur. Et iterum, ſi genus de differentia prædicatur, non enim genus de differentia, ſed de quibus differentia genus prædicari videtur. Item ſi ſpecies, aut aliquid inferiorum ſpecie, de differentia prædicatur, nam de æqualibus aut de pluribus differentia, quàm ſpecies neceſſario dicitur. Item ſi non prior eſt ſpecie differentia, nam genere quidem poſteriorem, ſpecie vero priorem oportet eam eſſe. Itẽ ſi diuerſi generis eſt dicta differentia, non enim videtur eandẽ eſſe differentiam duorum generum non continentium ſeinuicẽ vel certe non hoc impoſſibile, ſed addendum, neque vtriuſque ſub eodem exiſtentis, nam greſſibile animal, & volatile animal, genera ſunt non continẽtia ſeinuicem, & vtriuſque bipes eſt differentia, vtrumque autem ſub animali. Item ſi paſſio vt differentia aſſignatur, omnis paſſio magis facta abijcit a ſubſtãtia. Differentia vero magis ſaluare videtur, id cuius eſt differentia. Et ſimpliciter impoſſibile eſt ſingulum eſſe ſine propria differentia. Item ſecundum quod alteratur habens, nihil horum eſt differentia. Omnia enim huiuſmodi, quæ cum magis fuerint, abiciunt a ſubſtantia. Quare ſi quis huiuſmodi differentiã aſſignat, peccat, ſimpliciter enim non alteramur ſecundum differentias.

De Cæteris conſiderationibus ad problema diffinitionis. *Cap.* LXXIII.

Item conſiderandum ſi ad quod natum eſt, id quod dicitur ad aliquid, id eſt ad aliquem finem, aſſignauit diffiniens. Nam ſi diffinierit ſubtelare inſtrumentum ad hauriendum, peccat, quia non ad hoc natum eſt. Item ſi ſecundum aliud magis dicitur, quod diffinitur, quàm ſecundum aſſignatam rationem, vt iuſtus magis eſt, qui eligit æquum diſtribuere, quàm qui poteſt, quare non erit iuſtitia, potentia æqui diſtributiua. Item ſi diffinitio ſuſcipit magis, & diffinitum non, vel econuerſo. Oportet enim aut vtraque ſuſcipere, aut neutrum. Item ſi ſuſcipiunt quidem vtraque, ſed non ſimul. Item ſi duobus poſitis, de quibus. ſ. dicantur ſubiectum, & diffinitio, de vno magis ſubiectum prædicatur, quàm diffinitio, vt ſi dicatur, quòd ignis eſt corpus ſubtiliſſimum. Nam flamma magis eſt ignis, quàm ſit lux, ſed minus eſt corpus ſubtile, quàm lux. Item ſi quod diffinitur ad aliquid ſit per ſe, vel per accidens, & non ponitur in diffinitione ad quod dicitur, vel ſecundum ipſum vel ſecundum genus, vt ſi dicatur, ſcientia opinio rata, vel voluptas appetitus ſine triſtitia. Oportet enim dicere ſcientiam opinionem ſcibilis, & voluptatem appetitum boni, neceſſe eſt enim, vel ad quod ipſum dicitur, vel ad quòd genus in diffinitione ponere, quia relatiuorũ eſt ad aliud ſe habere. Item ſi ad aliquid dictum, non ad finem aſſignatur. Finis enim in vno quoque eſt, quod optimum, vel cuius gratia ſunt alia, vt concupiſcentia non delectabilis, ſed delectationis, propter hanc enim, & delectabile eligitur. Conſiderandum etiã ſi illud ad quod aſſignatur eſt generatio, vel actus, nihil enim talium eſt finis. Nam magis egiſſe, vel generaſſe finis eſt, quàm agere, & fieri, ſed non in omnibus ita eſt. Penè enim magis plurimi delectari volunt, quàm quieuiſſe delectati. Item in quibuſdam oportet determinare differentias, ſcilicet qualis, vel quanti, vel vbi, vel a quo. Nam omnes appetunt honorem, quare non ſufficit ambicioſum dicere, qui appetit honorem, ſed addẽdum differentias, ſcilicet qualis, & quanti appetens eſt honoris. Similiter, & de auaro, & luxurioſo. Relinquens enim differentiam quamlibet, non dicit, quid eſt eſſe. Oportet autem ſemper ad indigens conari nam non aere quolibet moto, vel quantocunque moto ventus erit. Idem in appetitibus oportet addere, quod videtur id eſt apparet. Non enim recte diffinitur voluptas appetitus boni, vel concupiſcentia appetitus delectabilis, ſed apparentis boni, vel delectabilis. Plurimumque enim latet appetentes, quid bonum aut delectabile. Quare non eſt neceſſe bonum eſſe, vel delectabile, ſed tantum apparens. Tantum apparentis autem boni non erit per ſe voluptas, nec apparentis delectabilis per ſe concupiſcentia.

Adhuc de eodem. *Cap.* LXXIIII.

Vniuerſaliter autem plura vno quodammodo determinantem accidit diffinire. Nam qui ſcientiam, quodammodo diffiniuit, & ignorantiam. Similiter autem ſciuit, & non ſciuit, & ſcire, & ignorare, nam primo palam facto, & reliqua quodammodo palam fiunt. Videndum autem, & ſi oppoſiti oppoſita eſt diffinitio, ſic enim oportet, & in contrarijs ſimiliter. Quod autem ſecundum priuationem dicitur, oportet diffiniri, non econuerſo. Priuationem autem bene diffinientem oportet aſſignare, quid eſt, & cuius habitus ſit, id eſt quem habitum priuet, & in quo natus ſit fieri. Item videndum ne non ſecundum priuationem dictum, vt priuatio diffiniatur, vt ignorantia non

ſecundum

secundum priuationem scientiæ dicitur. Nam quod non habet scientiam, non semper videtur ignorare, sed magis quod fallitur, neque enim inanimata, neque pueros ignorare dicimus. Item si eorum, quæ secundum æquiuocationem dicuntur, vna diffinitio omnibus communis assignatur, vt Dionysius ait: quoniam vita est motus generis nutribilis naturaliter assequens, non enim hoc inest magis animalibus, quàm plantis, vita autem de his æquiuoce dici videtur. Quoniam autem quædam latent æquiuocorum interroganti, vt vniuocis vtendum est. Sciendum autem, quod genus omnibus euidentius est, differentia vero minus, quàm genus nota. Considerandum etiam, si quod diffinitur est eorum quæ sunt, diffinitio autem non; vt si album quis diffiniat colorem igni permixtum, impossibile enim est incorporeum corpori permisceri: quare non erit color igni permixtus, album vero est. Vniuscuiusque optimum in substantia maxime. Quædam sic se habent ad inuicem, vt nihil ex his vnum quid fiat, vt linea, & numerus.

Quòd eiusdem, & diuersi cognitio sit utilis ad diffinitionem. Cap. LXXV.

IDEM in libro primo. Circa diffinitiones autem, vtrum idem, vel diuersum plurima fit attritio, ostendentes enim quoniam idem non est, interimentes erimus diffinitionem, sed non conuertitur; non enim sufficit ad constituendum diffinitionem, ostendere idem esse. Est autem idem tripliciter, numero enim sunt eadem, quorum nomina plura, res autem vna, vt tunica, vestis: Specie vero quę cum sint numero plura, specie sunt indifferentia, vt homo homini. Genere vero, quæ sub eodem genere sunt, vt homo & æquus. Videbitur autem & alius esse modus ab his, quo aqua ab eodem fonte dicitur eadem, sed non est alius, nam omnis aqua, omni aquæ dicitur eadem specie, quamquam in hoc validior est similitudo, quòd scilicet ab eodem fonte. Maxime autẽ quod vnum est numero, ab omnibus idem dici videtur. Et hoc assignatur tripliciter. Primum quidem & proprie quando nomine vel diffinitione idem est, vt vestis tunicæ, & animal gressibile bipes, homini. Secundum quando proprio, vt disciplinæ susceptibile, homini: & quòd natura sursum fertur, igni. Tertium quandoque accidente, vt sedens, vel musicum, Socrati, vnde est aliquando appellationem ignorantibus, iubemus sedentem, vel disputantem vocare ad nos, eundem opinantes, & secundum nomen, & secundũ accidens signare.

De considerationibus ad problema de eodem. Cap. LXXVI.

IDEM in 7. libro. Vtrum idem, vel diuersum secundum principaliorem modum, ex casibus & coniugatis considerandum: nam si iustitia est, idem fortitudini, & iustus forti, & iustè fortiter. Similiter autem & in oppositis, nam si hæc eadem, & oppositis his, eadem secundum quamlibet supradictarum oppositionum. Rursum ex effectiuis & corruptiuis, & generationibus & corruptionibus, & ex similibus: nam quęcunque simpliciter sunt eadem, & generationes, & corruptiones eorum eædem, & effectiua, & corruptiua. Considerandum etiam si alterum recipiat quodlibet cum maxime, vtrum & alterum recipiat illud idem cum maxime, aliter enim non erunt idem, vt Zenocrates beatam vitam, & studiosam assignauit eandem, eo quòd omnium vitarum maxime eligenda est vtraque: vnum enim oportet numero esse quod dicitur maximum, & maxime eligendum, propter quod non rectè assignauit: non enim est vnum numero beata vita, & studiosa, quare non necesse est eandem esse, eo quòd ambæ quidem maxime sunt eligendæ, sed altera sub altera. Rursum considerandum si cui alterum, eidem & alterum; nam si non sunt ambo eidem eadem, palàm quia nec sibiinuicem. Item quæcunque alteri accidunt, oportet & alteri accidere: & cui alterum accidit, & alterum, si sunt eadem. Videndum etiam si non sunt in eodem genere prædicamenti, sed hoc quale, illud autem quantum, vel ad aliquid indicet. Amplius ex magis scilicet si hoc quidem suscipit, illud autem non, vel si ambo quidem, sed non simul. Item ex appositione, scilicet, si idem ad vtrunque appositum nõ facit totum idem, aut si ab vtroque eodem ablato, quod relinquitur est alterum, vt si duplum dimidii, & multiplex dimidij quis dicat, idem peccat. Ablato enim ab vtroque dimidio, non idem significat duplum, & multiplex. Considerandum autem nõ solum, si iam accidit aliquid impossibile per positionem, sed etiã si possibile est ex hypothesi fieri. Posito enim quolibet siue vero siue falso, nihil enim refert si altero interempto, non interimitur alterum, patet quia non sunt idem, velut his obiici potest, qui vacuum & aere plenum idem esse dicunt, palàm enim, quia exeat aer vacuum quidem non minus erit, sed magis, plenum autem ae re iam non erit. Item si aliqua sunt eadem, quæcunq; de vno prædicantur, & de altero, & de quibus alterum & alterum. Item si potest alterum inesse sine altero, non sunt idem. Omnes itaque, qui ad idem destructiui sunt loci, & ad diffinitionem vtiles sunt, vt prius dictum est.

De difficultate construendi diffinitionem. Cap. LXXVII.

CONSTRVCTIVORVM autem locorum, nullus vtilis est ad diffinitionem, non ad construendum, quia diffinitio est, sufficit ostendere id, quod idem est nomine, & ratione: sed & alia omnia oportet habere, quę annumerata sunt in diffinitione. Itaque nullus, vel pauci disputantium syllogizant diffinitionem. Sed omnes tale principium accipiunt, vt qui circa geometriam figuras, & numeros, & alias huiusmodi disciplinas. Quantum ad præsentem vtilitatem pertinet, diffinitio est oratio quæ quidẽ esse rei significat. Et oportet ea, quę in ea ponuntur, in eo quod quid est, de re sola prædicari. In eo autem quod quid est, prædicantur genera, & differentiæ. Ratio igitur habens diffinitionem, ex necesse erit. Non enim contingit aliud esse diffinitionem, quàm rem. eo quòd nihil aliud in eo quod quid est, de re prædicatur. Prospiciendum autem in contrariis, & in aliis oppositis. Nam si opposita opposite, & eam quæ dicta est proposite esse necesse est. Vniuersaliter etiam si diffinitio ex genere & differentiis est, si contrarij diffinitio manifesta sit, & propositi manifesta erit. Nam cõtrarium est in eodem genere, vel in contrario. Similiter & differentię, aut contrariæ de contrariis, aut eędem prædicantur. Item ex casibus & coniugatis, necesse est enim consequentia esse genera generibus, & diffinitiones diffinitionibus, vt si obliuio est amissio scientię, & obliuisci amittere scientiam &c. Vno enim concesso, necesse est, & reliqua concedere. Quod autem difficilius sit construere diffinitionem, quàm destruere palàm est, facilius enim est vnum concludere, quàm plura. Et interimenti quidem sufficit ad vnum argumentari, quia vno quolibet destructo interimitur diffinitio, construenti autem necesse est omnia conuenire, id est concludere, quoniam insunt, quæ in diffinitione sunt. Præterea construenti necesse est vniuersaliter cõstruere syllogismum. Oportet enim de omni quo nomen, & rationem prædicari, & econuerso. Destruenti vero non vniuersaliter, sufficit enim ostendere, quia non vera erit de aliquo eorum, quæ sunt sub nomine diffinitio. Similiter etiam, si omni inest quod sub nomine est, nõ autem soli, interempta est diffinitio. Similiter autem & circa proprium, & genus se habet. In vtrisque enim destruere facilius est quàm construere: quia construenti ostendendum, quoniam omni inest, destruenti autem sufficit vni ostendere non inesse. Particulare vero econtrario, quia construenti quidem sufficit ostendere alicui inesse, destruenti autem ostendendum, quia nulli inest. Omnium autem facillimum est diffinitionem destruere, quia plurima in ea assignata sunt. Ex pluribus autem citius fit syllogismus. Verisimile enim est in multis, magis quàm in paucis peccatum fieri.

De arte diuidendi, quòd & ipsa sit ad diffinitiones necessaria. Cap. LXXVIII.

BOETIVS in libro diuisionum. Ad diffinitiones autem specierum, diuisio necessaria est, & si forte in eodem diuisionis, diffinitionisque ratio versatur. Nam diuisionibus iunctis, vna diffinitio comprimitur. Sed quoniam diuisio generis fit in vniuocis, diuisio vero significationis in æquiuocis; rursus ad diuisionem necessaria est diffinitio, quia quid sit æquiuocum, quid vniuocum cum diffinitione colligimus, ne cum ista fefellerint æquiuocum nomen quasi genus in species, sic in voces significatiuas resoluamus. Fieret autem omnis diuisio, omnisque diffinitio ex duobus terminis, nisi nominum indigentia prohiberet. Cum enim diuido animal in rationale & irrationale, animal rationale ad diffinitionem hominis protendit: sed quia vnum nomen non est, ponatur ei nomen, a. & subdiuidatur immortale & in immortale; si ergo hominis diffinitio redditur ex duobus terminis, homo est a mortale. Idem est enim ac si diceretur, homo est animal rationale, mortale. Idem in diuisione manifestum est, cum enim dicitur. Rerum omnium alia sunt bona, alia mala, alia indifferentia, hic tertia diuisio gemina fiet, si nomen cui deest imponeretur, & ita diceretur. Rerum omnium, alia differentia sunt, alia indifferentia. Differentium alia bona, alia

la, sicque diuisio omnis in gemina secaretur, si speciebus & differentijs vocabula non essent. Vniuersaliter autem sciendum, quod illæ differentiæ, vel in generis diuisione, vel speciei diffinitione sumendæ sunt, quæcunque huiusmodi sunt: vt nullo modo præter eas species esse possit, sed propter eas solas sit. Regula itaque diffiniendi hæc est. Rerum, Aliæ sunt superiores, aliæ mediæ, superiores quidem, id est genera generalissima diffinitio nulla complectitur, quia superiora genera non habent. Similiter nec inferiores, vt indiuidua, quia & ipsa specificis differentijs carent. Media igitur tantum sub diffinitione cadunt. Data itaque huiusmodi specie, quæ & genus habeat, & de posteriori prædicetur, primo genus illius, signo, & eiusdem generis differentias diuido, ac differentiam generi adiungo. Quæ scilicet differentia generi adiuncta, si non fuerit æqualis speciei, quam diffinitione circunscribere intendo, sed maior, id est superior, hanc rursum quasi genus pono, in alias suas differentias diuido: sicque duas generi coniungo, ac postremas totiens differentias differentijs distribuimus, donec omnes iunctæ generi, speciem æquali diffinitione præscribant. Illud quoque sciendum, quòd genus in diuisione totum est, in diffinitione pars. Et sic est diffinitiu, quasi quædam partes totum coniungant, sic est diuisio, quasi totum soluatur in partes. Et similis est diuisio generis totius diuisioni. Diffinitio totius compositioni.

De Diuisione generis in species.
Cap. LXXIX.

DIVISIO multiplex est, scilicet generis in species, totius in partes, vocis in significationes. Præter has autem tres (quæ dicuntur diuisiones secundum se) est & alia secundum accidens. Et hæc similiter triplex, scilicet subiecti in accidentia, accidentium in subiecta, accidentium in accidentia. Quod fit cum vtraque eidem subiecto inesse contingit. Oportet autem omnem generis in species diuisionem, Aut in duas fieri partes, aut in plures: sed nec infinitè possunt esse generis species, nec minus duabus. Diuiditur autem genus alias in species, & alias in differentias, quibus genus oporteat diuidi cum species nominibus carent, vt cum dicitur. Animalium alia rationalia, alia irrationalia, nam quia huius speciei, quæ est animal rationale, nomen vnum non est, Pro specie differentiam ponimus, eamque superiori generi collocamus: omnis enim differentia in genus proprium veniens, speciem facit; vnde fit, vt quodammodo materia genus sit, forma vero differentia. Si autem omnes species nominibus suis appellarentur, ex duobus solis terminis fieret diffinitio, nunc autem ex pluribus colligitur. Illud autem scire perutile est, quoniam genus vna quodammodo multarum specierum similitudo est, quæ earum omnium substantialem conuenientiam monstrat; atque ideo collectiuum multarum specierum genus est. Disiunctiuæ vero vnius generis species sunt. Quæ quoniam differentijs informantur (vt dictum est) iccirco sub vno genere minus duabus speciebus esse non possunt. Omnis enim differentia in discrepantium pluralitate consistit; fit autem diuisio generis vnius multiplex, vt numerorum alij sunt pares, alij impares. Et rursum alij primi, & alij non primi. Illæ autem solæ differentiæ sub genere positæ, genus ipsum diuidere possunt, quæ inter se aliqua oppositione differunt.

De Diuisione totius in parte.
Cap. LXXX.

TOTVM in partes diuiditur, quotiens in ea ex quibus compositum est, vnumquodque resoluitur; vt domus, aliud tectum, aliud paries, aliud forma. Dicitur autem totum multipliciter. Est enim totum continuum corpus; & totum discretum, siue non continuum, vt populus, vel exercitus; & totum vniuersale, vt homo; & totum, quod ex quibusdam virtutibus constat, vt anima, cuius est alia potentia sapiendi, alia sentiendi, alia vegetandi. Horum igitur omnium in partes diuisio est. Diuiditur autem totum continuum, etiam in materiam, & formam; aliter enim constat statua ex partibus suis, aliter ex materia & forma, idest ex ære, & specie; Differt autem diuisio generis a totius distributione, quia totius diuisio secundum quantitatem fit, generis autem distributio qualitate perficitur. Quale namque animal est homo, scilicet rationale, vel mortale. Item genus omne naturaliter prius est propriis speciebus, totum vero partibus suis posterius, partes enim sunt quæ totum iungunt, vnde fit vt genus in posteriora, totum autem in priora soluamus. Item genus speciebus materia est, nam sicut æs accepta forma transit in statuam; sic genus accepta differentia, transit in speciem. At vero totius materia est partium multitudo, forma autem earum partium compositio. Nam sicut species ex genere constat & differentia, sic totum ex partibus. Vnde fit vt totum ab vnaquaque parte sua differat, partium ipsarum compositione, species autem a genere, differentiæ coniunctione, id est appositione.

De Diuisione vocis in significationes.
Cap. LXXXI.

DIVISIO vocis fit tripliciter scilicet aut per significationes, aut per modum significationum, aut per determinationem. Vocis in significationes duplex diuisio est, scilicet nominis, hæc est æquiuocatio orationis, & hæc amphibologia. Diuisio secundum modum vt fit, quando vox vna non plura significat secundum se, sed multimode de multis prædicatur, vt infinitum significat quidem vnam rem, scilicet cuius terminus non potest inueniri. Sed hoc dicitur multipliciter, scilicet aut secundum mensuram siue magnitudinem, vt mundus, aut secundum multitudinē vt diuisio corporis, aut secundum speciem, vt species figurarum, aut secundum tempus, vt Deus, quia finem temporis non habet. Secundum determinationem fit vocis diuisio, quia quando sine determinatione profertur, in audientis intellectu dubietas generatur, vt cum dicitur, Homo. Hæc vox confuse multa significat, nec habet auditor quid rationabiliter intelligat, nisi id loquens aliqua determinatione concludat, vt omnis homo ambulat, vel quidam homo, vel Fortes. Similiter si cui dicatur, Da mihi, non intelligit quid dare debeat, nisi ille determinationem addat. Hæc igitur, & similia dubitabilia sunt, non tamen ambigua. Nam omne ambiguum dubitabile, non autem econuerso. In ambiguo enim, cum profertur, vtraque auditor rationabiliter seipsum intellexisse arbitratur; vt cum quis dicit, Audio Græcos vicisse Troianos, vnus potest intelligere, quòd Græci Troianos vicerunt, alius econuerso; & vterque hoc ex ipsa locutione rationabiliter intelligit. Cum autem dicitur, Da mihi, nullus ex ipso sermone quid date debeat, rationabiliter intelligit, sed ex sola suspitione. Vocum igitur quædam in particula multiplicitatis significationem habent, scilicet æquiuoca, quædam in tota oratione, scilicet amphibologica. Diuiduntur autem significationes æquiuocorum quandoque diffinitione, vt cum dicitur, homo viuit, intelligitur & verus & pictus. Diuiditur autem sic, animal rationale mortale viuit, quod verum est; animalis, rationalis, mortalis simulatio viuit, quod falsum est. Quandoque autem adiectione scilicet generis, vel casus, vel articuli. Diuiditur etiam quædam secundum accentum, vt penè, & penæ. Quædam secundum orthographiam, vel etiam secundum actionem, & passionem, vt quæror ab inquisitione patientis est, queror a querela agentis. Ambiguarum autē orationum diuisio fit, aut per adiectionem, vt Audio Græcos vicisse, Troianos victos esse. Aut per diminutionem, vt audio Græcos vicisse. Aut per diuisionem, ut Græci uincunt, Troiani uicti sunt. Aut per aliam transmutationem, ut Audio quod Græci uicerūt Troianos. His enim omnibus modis ambiguitas soluitur.

De Diuisione secundum accidens.
Cap. LXXXII.

DIVISIO autem secundum accidens triplex est, ut dictum est. Nam alia est subiecti in accidentia, ut, hominum alii sunt albi, alii nigri, alii medii coloris. Alia vero est accidentis in subiecta, ut omnium quæ expetuntur, alia in anima, alia in corpore sita sunt. Alia quoque accidentium in accidentia, ut omnium candidorum alia dura, ut Margarita; alia liquida, ut lac. Sed hæc diuisio semper in alterutrum permutatur. Possumus enim dicere. Eorum quæ dura sunt, alia alba, alia nigra. In hoc ergo differt huiusmodi diuisio ab omnibus supradictis: nam neque significationem uicissim diuidere possumus in uoces, neque partes in totum, neque species in genera. Harum quoque secundum accidens diuisionum commune præceptum est, quicquid ipsarum diuiditur in opposita disgregari. Illud etiam maxime perspiciendum, ne quid ultra dicatur, aut minus, sicut fit in generis diuisione.

De cautela opponendi in dialectica, & propositum celandi.
Cap. LXXXIII.

ARIST. in Topi. 8. lib. Cum autem qui debet interrogare, Primum oportet inuenire locum unde argumentandum. Secundo autem interrogationes formare, & ordinare singula apud se. Tertio uero dicere iam ea ad alterum. Sumendæ sunt autē propositiones quædam necessariæ, quædam præter necessarias. Necessariæ sunt, per quas fit syllogismus. Quæ autem præter has sumuntur, quatuor sūt. Aut enim inductionis gratia, ut detur uniuersale.

Aut in magnitudine, id est ornatu orationis, Aut ad celationem conclusionis, Aut vt manifestior sit oratio. Ergo necessarias non statim præordinandum, sed in suprema idest a longe discedendũ. Quæ autem sumuntur præter has, accipiend e sunt præter eas, & vnaquaque sic vtendum, inducenti quidem a singularibus vniuersale, & à notis ignota. Nota autem magis, quæ secundum sensũ, vel simpliciter, vel pluribus. Celanti vero præsyllogizare conuenit ea, per quæ syllogismus eius ex principio debeat fieri, nec solũ necessarias, sed & earum quæ ad has sunt vtiles aliquam syllogizari oportet. Item conclusiones non dicere, sed postea subitas syllogizare, vt non præuideat respondens, ex quibus accidit. Vtile autem, & non continuas sumere propositiones, ex quibus syllogismi, sed permutatim ad aliam, & ad aliam conclusionem; positis enim conuenientibus iuxta se, magis quod ex ipsis accidit manifestum est. Item proponere oportet, non vt propter propositum ipsum, sed alterius gratia, verentur enim, quæ ad propositum sunt vtilia. Item per similitudinem inquirere, nam & verisimile, & latet magis vniuersale, Hoc autem simile est inductioni, non tamen idem, quia a singularibus sumitur vniuersale sub quo omnia similia sunt, in similibus autem, non est, quod sumitur, vniuersale.

Adhuc de eodem. *Cap.* LXXXIIII.

Oportet autem & ipsum scilicet opponentem quandam sibimet instantiam inferre. Insuspecte namque se habent respõdentes ad eos, qui videntur iuste argumentari. Vtile est etiam dicere quoniam consuetum est dici huiusmodi, pigrescunt enim quod solitum est monere idest negare, instantiam non habentes. Oportet non properare, quia contra properantes magis obstant. Sed vt in parabola proponere, quia quod propter aliquid aliud proponitur, non propter ipsum, citius concedũt non videntes quid inde sit, & hoc sumpto, sumptum est illud. Rursum in vltimo interrogare quod maxime vult sumere scilicet ad minus prouectos. Maxime namque prima renuunt eo quod plures interrogantium primo interrogant, circa quæ maxime properant. Ad graues autẽ, id est autenticos oportet hoc primo protendere, nam hi prima maxime admittunt, nisi omnino manifestum sit quid accidere sit, in finem autem aduersantur. Similiter & qui arbitrantur esse acres in respondendo, prima ponentes, in fine franguntur, velut non accideret ex his quæ posita sunt, ponunt enim credentes habitui, suspicantes se nihil esse passuros. Amplius oportet prolongare & interponere, quæ nihil vtilia sunt ad orationem, sicut falsigraphi. Cum enim plura sint quæ describunt, dubium est in quo falsum sit, sic & interrogantes quandoque latent, in absconso ponentes, quæ per se posita non ponerentur, ad celandum ergo propositum eo quod dictum est vtendum.

De modo ornandi & explanandi orationem interrogantis. *Cap.* LXXXV.

Ad ornatum vero inductione, & diuisione eorum, quę cognata sunt. Inductio quidem, quale quid sit, iam supradictum est. Diuisio autem huiusmodi est, vt disciplina melior est alia, vel quia certior, vel quia melior, id est vtilior. Et disciplinarum aliæ speculatiuæ sunt, aliæ actiuæ, aliæ vero poeticæ; vnum quodque etenim talium ornat orationem, non autem necessaria sunt dici ad conclusionem. Ad explanationem autem exempla, parabolasque sumendum est. Exempla conuenientia, & nota, qualia Homerus, non qualia Cherulus. Vtendum est autem in disputando syllogismo quidem magis ad dialecticos, inductione vero ad plures; id est vulgares quando autem opponenti in pluribus inducenti non dederit respondens vniuersale, iustum est instantiam exigere, & probare instantiam, non in eo quod proponitur fieri, nisi vnum tantum sit huiusmodi. Oportet, enim eum qui instat in altero quàm in proposito instantiam inferre aut dicere, quoniam hoc solum tale est. Quod si in æquiuocis ponat instantiam, vt quoniam habebit pictor colorem, & cocus pedem non suum, oportet interrogatiue diuidere, ne latente æquiuoco, bene videatur respondens instare propositioni. Si autem in vniuoco instans prohibet interrogationem, auferente illud in quo instantia est, oportet proponere reliquum vniuersaliter, vt in obliuione. Non enim concedunt eum; qui disciplinam amisit, oblitum esse, quia transcadente re amisit quidem disciplinam, sed non oblitus esse dicendus est. Auferenti ergo illud in quo est instantia, reliquum oportet ponere, vt si re permanente amisit disciplinam sequitur quoniam oblitus est. Similiter autem & contra instantes, quoniam maiori bono maius opponitur malum, proferunt enim quoniam sanitati, cum sit minus bonum, quàm euechia, opponitur ægritudo, quæ maius malum quàm cacechia. Auferatur ergo id in quo est instantia, & cogetur residuum ponere, scilicet quàm maiori bono maius malum opponitur, nisi conferat alterum, vt eueuchia sanitatem. Si autem in multis, eo quod obicit proponente, non ferat instantiam, dignum est ponere, id est, concedere, nam dialectica est propositio, contra quam sic in pluribus se habentem non est instantia.

De modo respondendi. *Cap.* LXXXVI.

De responsione autem dicendum, quod est opus bene respondentis, sicut bene interrogantis. In responsione duo peccata vitanda sunt scilicet ponere, quod non oportet, & positum non seruare, sicut oportet. Et discentibus quidem scilicet in demonstratiuis, ponenda sunt semper ea, quæ videntur, nullus enim docens conatur dicere falsum. Colluctantium vero, id est, litigiose ac sophistice disputantium, interrogantem quidem videri aliquid facere oportet omnino. Respondentem vero nihil videri pati. In dialecticis autem, & tentatiuis, necesse est respondentem sustinere orationem ponentem, siue probabilem, siue improbabilem positionem, siue neutram. Nam ad commune genus positionis, eodem modo se habere debet. Cum enim probabilis est positio, conclusio opponentis erit probabilis, & econuerso, cum enim neutra, & conclusio neutra, semper enim opponens concludet oppositum positionis. Quando tamen simpliciter est improbabile quod ponitur, non est dandum respondenti, quia per probabiliora, & notiora, debet quod minus notum est, concludi. Si autem simpliciter probabilis est positio, palam quoniam conclusio improbabilis, ponendum ergo, & quæ videntur omnia & eorum quæ non videntur, quæcunque minus sunt improbabilia conclusione, & etiam neutra, si vero non simpliciter probabile, vel improbabile sit quod ponitur, sed respondenti, ad ipsum quod videtur, vel non videtur, ponendum est, vel non ponendum: his quoque quæ obscure ac multipliciter dicuntur obuiandum est. Concessum est enim respondenti non intelligenti dicere, non intelligo, & multipliciter dictum non ex necessitate profiteri vel negare. Nam sæpe ex eo quod non plane obicientibus datur, obuiat aliquid difficile; si vero sit notum, sed multipliciter dictum, & in omni sensu verum, vel falsum, simpliciter dandum est vel negandum. Si autem in alio sensu verum sit, & in alio falsum, videndum est primo. Posterius enim diuiso incertum est an & in principio dubium conspexerit, si autem non præuiderit dubium, sed in alterum sensum inspiciens posuit. Dicendum est ei, qui in alterum ducit, quia non ad hoc inspiciens dedi, sed ad alterum. Cum autem aut per inductionem, aut per similitudinem plerunque vniuersale sumant, singularia quidem omnia ponendum, si vera sint & probabilia, ad vniuersale autem tentandum instantiam ferre, si enim in multis apparentem non dederit vniuersaliter; qui non habet instantiam: patet quia proteruit, si autem nec argumentari contra habeat, multo magis proteruire videbitur. Est enim proterua responsio; præter dictos modos syllogismi corruptiua. Quæcunque autem orationes falsum syllogizant, soluendum est interimenti, propter, quid sit falsum, non enim qui quodlibet interimit soluit, etiam si falsum est quod interimitur, sed & propter quid falsum sit assignandum. Fiunt autem instantiæ quadrupliciter. Prima est interimere a quo sit falsum. Secunda ad opponentem instantiam ferre. Tertia ad interrogata respondere. Quarta vero & pessima instantiarum quæ est ad tempus. Quidam enim talibus instant ad quæ disputare pluris est temporis q̃ præsentis exercitationis. Harum autem solutio prima tantum est, reliquæ vero prohibitiones quædam, & impedimenta conclusionum.

De Oratione, & vitiosa & manifesta. *Cap.* LXXXVII.

Increpatio vero orationis, alia est secundum ipsam, id est ex uitio ipsius orationis proprio; alia quando non bene interrogatur, id est ex vitio opponentis & respondentis, plurimum que enim, quod non bene disputatur oratio, qui interrogatur causa est, eo quod non concedat ex quibus plane erat disputare ad positionem, non enim in altero tantum est, bene finire commune opus; sicut autem in cæteris paruus socius est, qui impedit commune opus, sic & in oratione, nihilq; differt, siue in opponendo, siue in respondendo hoc fiat, nam & qui litigatorie disputat, & qui in respondendo non concedit quod videtur, nec suscipit quicquam, quod vult interrogans inquirere; non ergo similiter increpandum est, & per se orationes, & inter-

interrogantes, nihil enim prohibet orationem prauam esse, interrogantem autem, vt contingit, optime contra respondentem disputare. Per se autem orationis, quinque sunt increpationes. Prima quando non ex interrogatis concluditur, cum sint vel falsa, vel improbabilia, aut omnia aut plura in quibus est conclusio. Secunda si ad positionem non fiat syllogismus. Tertia si quibusdã additis fiat. Quarta si quibusdam ablatis. Quinta si ex improbabilibus, & minus credibilibus conclusione; aut etiam si ex veris, sed pluri opera indigentibus demonstrari quàm problema. Patet igitur quia non est eadem orationis increpatio ad propositum, & per se, nihil enim prohibet orationem per se quidem esse vituperabilem, ad problema vero laudabilem, & econuerso. Est autem quandoque oratio conclusa, non conclusa peior, quando quidem ex fatuis vel falsis concluditur. Eos vero, qui per falsa verum concludunt, non est iustum increpare. Nam falsum quidem semper per falsum syllogizare necesse est. verum autem quandoque, & per falsa contingit. Oratio autem manifesta est, vno quidem modo, & publicissimo, si sic conclusa sit, vt nihil oporteat aliud interrogare, vno autem, & qui maxime dicitur, quando sumpta est, ex quibus necessarium est esse. Est autem per conclusiones conclusum, amplius si deest, quod probabile est valde.

De falsitate syllogismi, & petitione principij.
Cap. LXXXVIII.

FAlsa autem oratio quadrupliciter dicitur. Vno quidem modo, quando videtur concludi, quando non concluditur, & hoc est apparens litigiosorum syllogismus. Alio vero quando concluditur quidem, sed non ad propositum, quod accidit maxime in his, quæ ducunt ad impossibile. Tertio quando ad propositum quidem concluditur, non tamen secundum propriam disciplinã, vt non geometricè in geometria. Quarto quoque modo si per falsa concluditur, licet aliquando conclusio vera sit, aliquando falsa, vt supradictum est, ergo falsam esse orationem magis peccatum est dicentis, id est respondentis quàm orationis, nec ipsius semper, sed quando latet eum falsum susceptum. Quare prima quidem consideratione orationis per se, si concludit. Secũda vtrum verum vel falsum. Tertia vero ex qualibus, nam si ex falsis quidem, probabilibus autem, rationalis est, si autem ex veris quidem, sed improbabilibus, praua, id est reprehensibilis, si vero sint & falsa & valde improbabilia, palam quoniam praua, aut simpliciter aut ad rem. Petere autem quod est in principio, videtur quinque modis. Primo quidem, & manifestissime, si quis id qđ monstrari oportet præsumat. Et hoc ipso quidem non facile est latere, id est, in eodem nomine, vt Marcus currit, ergo Marcus currit. In vniuocis autem, scilicet vniuersalibus, in quibus nomen, & ratio idem significat, facilius est latere. quia scilicet potest in dubium venire pro quo, vel pro quibus particularium sumatur, vel in vniuocis, id est sinonymis quatuor, scilicet vna est significatio, & vox diuersa, vt Marcus Tullius. Secundo autem quando quod particulariter oportet demonstrare proponit vniuersaliter. Quod enim per se oportet ostendere, cum alijs pluribus petit. Tertio quando vniuersaliter oportet ostendere, particulariter petit: videtur enim quod cum pluribus ostendendum est per se extra petere. Quarto si diuidens petat quod propositum est. Vel si eorum, quę ex necessitate sequuntur se inuicem, alterum petat, vt latus inconmensurabile esse dyametro, cum oporteat ostendere quoniam dyameter lateri. Quot sunt autem petitiones principij, tot & contrarij, scilicet quatuor. Primus modus est si quis contradictione opposita petat. Secundus si contraria. Tertius si vniuersaliter probans particulariter petierit contradictionem, vt si contrariorum vnam esse disciplinam sumpserit, sanatiui autem, & egrotatiui alteram esse probauerit, aut etiam si particulare petens in vniuersali contradictione assumere tentauerit. Quartus si contrarium petat eius, quod ex necessitate, per ea quæ posita sunt accidit, & etiam si non ea quidem sumat quæ opposita sunt, sed talia duo ex quibus erat opposita contradictio.

De exercitatione dialectici in syllogismis.
Cap. LXXXIX.

AD exercitationem autem syllogismorum, primum quidem oportet assuescere conuerti orationes. Sic enim & ad hoc ꝙ dicitur magis idonei erimus, & in paucis plures orationes sciemus. Nam conuerti, est transumentem conclusionem, cum reliquis interrogationibus, interimere vnum eorum, quæ data sunt. Necesse est enim, si conclusio vera non est, alteram præmissarum interimere, si omnibus positis, necesse erat conclusionem esse. Ad omnem autem positionem argumenta, quoniam sic, & quoniam non sic, consideranda sunt, ac solutio si inueniri possit quærenda, & si nullum alium habemus, ad nosipsos hoc faciamus, sic enim simul accidet, & ad interrogandum, & ad respondendum exercitari, nam & ad philosophiam non paruum instrumentum est, posse conspicere, quæ vtrumq; accidit dicere. Oportet autem ad huiusmodi, homines esse boni ingenij, hoc enim est secundum veritatem bonum ingenium, bene posse eligere verum, & fugere falsum. rursum in electione terminorum, id est, diffinitionum, oportet esse idoneos, ac probabilium propositionum, & primorum, & maximarum propositionum promptos se habere, & in ea quæ sæpe incidunt sermocinationes tenere. Nam sicut in Geometria, circa elementa oportet exercitatum esse, & in Arithmetica, circa capitales numeros, scilicet, vt sunt denarius, & vigenarius, & huiusmodi, multum confert ad cognoscendum multiplicationem numerorum, sic & in orationibus Logicis oportet propositiones memoriter scire. Principii autem, & hipotheseos idoneum, id est, expeditum esse mediocriter difficile est. Item orationem vnam plures facere assuescendum est, vt quoniam non est vna plurium disciplina. Sic enim & in relatiuis, & in contrariis, & in coniugatis est. Exercitatio autem assignanda est, inductiuarum quidem ad rudem, syllogisticarum ad eruditum, & respondentibus tentandum est. A syllogisticis quidem accipere, id est, auferre propositiones, scilicet vniuersales, id est, impedire ne habeant vniuersale. Ab inductionibus autem parabolas, id est similitudines. Præcipuè autem exercitio disputantium afferte. Tentandum est autem syllogismum de aliquo, aut propositionem, aut solutionem, aut instantiam. Ex his enim potestas, exercitium autem potestatis causa, & maxime circa propositiones, & instantias. Est enim (vt simpliciter dicatur) dialecticus propositiuus, & instantiuus. Est autem proponere quidem, vnum facere, quæ sunt plura, id est vnam conclusionem ex pluribus. Instare autem quod vnum est facere plura. Instans enim diuidit aut interimit, hoc quidem dans, illud autem non, non est autẽ omni disputandum, nec contra quemlibet exercitandum, necesse est enim contra aliquos prauos fieri disputationes; nam qui exercitati sunt abstinere non possunt a certatori disputatione. Oportet autem & factas orationes habere, circa quæstiones dialecticas, in quibus abundantes minimis, ad plurima vtiles habebimur. Hæ vero sunt vniuersales, & ad quas abundare difficile est continuo.

De sophistica disputatione, & eius comparatione.
Cap. XC.

ARistoteles in libro primo Elenchorum. Sophistica est apparens sapientia, & non existens. Ideoque sophistis magis operepretium est videri esse sapientes, quàm esse, & non videri. Opus autem scientis est, non mentiri de quibus nouit, & posse manifestare mentientem. Eos ergo, qui volunt sophisticè agere, necesse est disputationum genus quærere, huiusmodi enim potestas facit videri sapientes, cuius sunt desiderium habentes. Sunt ergo disputationum genera quatuor, scilicet Doctrinales, Dialecticę, Tentatiuæ, Litigiosæ, Doctrinales, vel demonstratiuæ, quę ex propriis principiis cuiusque disciplinæ syllogizant, & nõ ex his quæ videntur respondenti, oportet enim credere eum qui discit. Dialecticæ vero, quę ex probabilibus collectiuæ sunt contradictionum. Tentatiuæ autem, quæ ex his quæ videntur respondenti, & necessarium est scire ei, qui simulat habere scientiam. Litigiosæ vero, vel sophisticæ ex his quæ videntur probabilia, non sunt autem syllogizanti. Dialecticus quidem omnia communia secundum rem considerat, qui autem hoc facit apparenter, sophista est. Et eadem quidem est oratio sophistica, & litigiosa, sed non secundum idem. Nam in eo quòd propter apparentem victoriam, litigiosa, in eo vero quòd propter sapientiam apparentem, sophistica. Litigiosus autem quodammodo se habet ad dialecticum, sicut falsigraphus ad geometricum, sed falsigraphus ex propriis scilicet principiis, & conclusionibus, quæ sub arte sunt falsæ syllogizat: Litigiosus autem circa communia, sicut & dialecticus, non est autem dialecticus circa genus aliquod determinatum, sicut demonstratiuus, nec iterum talis, qualis est vniuersalis, id est methaphisicus, scilicet quia non ostendit sua, principia esse sicut illæ. Demonstratiua quoque non est interrogatiua, nec enim eius syllogismus fieri, potest ex vtraque parte contradictionis. Dialectica vero interrogatiua est. Tentatiua autem est quædam dialectica; huius enim est experimentum sumere nescientis, & scire se simulantis, nec ex propriis arguit, vt geometria, sed ex communibus vt dialectica, talibus scilicet quæ scientem quidem nihil prohibet artem nescire, non scientem autem necesse

esse est ignorare: quare omnes idiotæ dialectica, & tentatina viũtur, eo quod omnes communia diiudicare conantur. Idem in Methaphisica, quarto libro. Logici, & sophistæ laborant in eo circa quod philosophus, id est Methaphisicus debet laborare, loquuntur enim de rebus quæ philosophiæ sunt propria. Entis enim est scientia communis omnibus, & logicus quidem scit illud quod scit philosophus. Sophista vero scire se existimat, sed in rei veritate nescit: eius enim scientia deceptoria tantum est, homines autẽ non decipiuntur, nisi in eo quod nesciunt.

De Paralogismis, & eorum figuris. Cap. XCI.

IDEM in Elenchis, primo. Syllogismus quidem est ex quibusdam positis, vt dicatur aliquid aliud ex necessitate accidere ab his quę posita sunt, Elenchus autem est syllogismus cum contradictione conclusionis. Sophistici autem, vel paralogismi videntur quidem hoc facere, scilicet vt dicatur ab his, quę posita sunt ex necessitate aliquid accidere, sed non faciunt. Videtur autem ob multas causas, quarum vna est verbi, gratia, publicissima & aptissima, quæ fit per nomina, scilicet æquiuocatio. Nam quia res infinitę sunt, nomina vero finita, necesse est vnum nomen plura significare. Itaque qui virtutis nominum ignari sunt, facile paralogizantur, & ipsi disputantes, & alios audientes, cum scilicet vnam solã rem, vno nomine significari arbitrantur. Sunt autem numero quinque, quæ coniectant, qui in disputationibus corrixantur, & decertant, scilicet redargutio, falsum, inopinabile, soleocismus, nugatio. Modi autem arguendi sunt duo. Alii quidem secundum dictionem faciunt fantasiam. Alij extra dictionem. In dictione sunt sex, scilicet, æquiuocatio, amphibologia, compositio, diuisio, accentus, figura dictionis. Extra dictionem vero 7. scilicet secundum accidens, secundum quid, & simpliciter, secundum ignorantiam elenchi, secundum consequens, principium petere, non causam vt causam ponere, plures interrogationes vt vnam facere.

De Aequiuocatione, & Amphibologia. Cap. XCII.

ACTOR. Aequiuocatio est deceptio proueniens eo quòd plura significata, vel consignificata latent sub vna voce. Prima species est quando plura significata principaliter latent sub vna voce, vt canis potest sumi pro latrabili, vel pro marino. Secunda quando sub vna latent plura, ita quò d vnum prius, alterum posterius, vt expediens potest accipi pro bono, vel pro vtili. Tertia quando sub vna voce latent plura consignificata, sicut diuersa tẽpora. Verbigratia. Quicunque sanabatur, sanus est, laborans sanabatur: ergo laborans sanus est, non valet; quia si laborans primo significat laborantem tunc, in conclusione vero laborantem nũc. Et dicitur æquiuocatio, quasi vocans æque plura. Amphibologia dicitur ab amphi quod est dubium, & bologia quod est sententia, quasi dubia sententia. Fallacia amphibologiæ, est deceptio veniẽs ex eo, quòd vna & eadem dictio potest construi cum vno & eodẽ, diuersis de causis, vel cum diuersis dictionibus, cum vno & eodẽ modo, vt iste est liber Aristotelis, potest hæc dictio Aristotelis, regi ex vi auctoritatis, vel ex vi possessionis. Similiter hæc est duplex. Quicquid videt hoc, hoc videt, eo quòd li hoc, potest teneri nominatiue, vel accusatiue. Cum diuersis dictionibus, vt Aione Cacida Romanos vincere posse. li te, potest regi de li vincere, vel de li posse. Similiter impossibile est aliud, quàm Asinum genuisse te. Item alio modo prouenıunt æquiuocatio, & amphibologia, eo quod dictio vel oratio transitiue potest sumi.

De Compositione & Diuisione. Cap. XCIII.

SECVNDVM compositionem, & diuisionem sunt syllogismi sophistici, quotiens in oratione accidit potentialis multiplicitas, eo quòd aliqua dictio possit componi cum diuersis. Ex hoc patet diuersitas ad paralogismos amphibologiæ, quia in illis est multiplicitas ex diuersa ordinatione vnius cum vno. Est notandum, quòd in huiusmodi orationibus est duplex compositio, & similiter diuisio essentialis. Vna scilicet, quando componitur dictio cum eo, cum quo magis nata est componi. Et iuxta hanc accipitur diuisio essentialis. Alia est compositio accidentalis, quã do scilicet fit compositio alicuius cum aliquo, cum quo minus nata est componi. Et iuxta hanc similiter accipitur diuisio accidentalis. Item secundum compositionem proprij fiunt paralogismi, quoniam in oratione possunt esse plures sententiæ ex diuersa compositione alicuius cum diuersis; ita quòd in compositione essentiali sit falsitas, & in diuisione eidem respondente (quæ secundum tem compositioni accidentali est eadem) sit veritas. Iuxta quod dicit Aristoteles, vbi fallit compositio, ibi soluit diuisio, & econuerso. Vnde dicebant antiqui, quòd compositio nihil aliud est, quàm diuidendorum falsa coniunctio. Diuisio vero componendorum falsa separatio. Itaque secundum diuisionem propriè paralogizatur, quando in oratione est dicti multiplicitas, ita quòd accidentalis diuisio ibidem ponat veritatem, essentialis compositio falsitatem. Et ab hac essentiali compositione, dicitur oratio composita, & non ab alia. Similiter a diuisione essentiali dicitur oratio diuisa. Secundum compositionem ponit Aristoteles tres paralogismos. Primus fit eo quòd participium gratia concomitantiæ intellectæ potest ordinari cum diuersis verbis sic. Quecunque possibile est ambulare, possibile est vt ambulet, possibile est sedẽtem ambulare: ergo possibile est vt sedendo ambulet. Minor multiplex est, si composita falsa, diuisa est vera; distinguitur tamen cõmuniter de re vera, de dicto falsa. Secundus fit eo, quòd aliquod aduerbium possit componi cum vno verbo, vel ab illo diuidi, & componi cum alio, vt hic. Quod scit aliquis nunc didicit, sed magister literas nunc scit; ergo nunc didicit, non valet, prima enim duplex est, diuisa vera, composita falsa. Nam hæc dictio, nunc, magis nata est componi cum hoc verbo didicit, eo quòd adiectiuum debet præcedere suum substantiuum. Tertius fit, eo quòd nota exclusionis possit componi cum diuersis verbis, vt hic. Quod vnum solum potest ferre, non potest plura ferre, hæc dictio solum potest facere exclusionem suam respectu eius quod est posse, vt eidem cõponatur, & sic est composita falsa, vel respectu eius quod est ferre, & sic est vera diuisa. Secundum diuisionem propriè fiunt paralogismi, quando aliqua huiusmodi oratio conceditur composita, & infertur tanquàm diuisa, & prouenit vno modo, eo quòd dictio copulatiua vel disiunctiua potest copulare dictiones vel orationes, secundum quem sic paralogizatur. Quæcunque sunt duo, & tria, sunt paria, & imparia, quinque sunt duo & tria, ergo &c. Secundo modo eo quod participium possit coniungi cum diuersis nominibus, vt hic. Ego posui te seruum entem liberum, entem potest coniungi huic nomini seruum, & sic est vera composita, quia priori nomini natum est plus componi, vel ab eodem diuidi, sic est falsa diuisa. Tertio modo hoc idem contingit, quãdo aliquod nomen cum alio nomine potest coniungi vere, vel ab eodem diuidi false, vt hoc nomen, centum, in exemplo Aristotelis, centum quinquaginta virorum relinquit Achilles. Itaque secundum diuisionem pot est fieri paralogismus, quotiens ab coniunctim dato, infertur diuisim & econuerso, secundum compositionem sic. Iste est bonus, & est clericus; ergo est bonus clericus. & econuerso. potest argui similiter, secundum diuisionem, & ad hæc omnia docet Aristoteles simul soluere, scilicet vt si concludatur diuisim, dicendum est quoniam coniunctim concessum fuit, & econuerso.

De Accentu, & figura dictionis. Cap. XCIIII.

SEcundum accentum fiunt paralogismi, quotiens aliqua diuersimode potest accentuari, ex eo sequitur diuersitas significationis. s. quando potest accentuari, vt dictio, vel oratio, vt hæc vox, metuo, & hæc vox vniuocè, aut aliqua sub diuerso accentu proferri s. longo vel breui, vt pendere, aut etiam cum aspiratione vel sine, ex quo resultant diuersæ significationes. Figura dictionis est similitudo dictionis ad dictionem, quantum ad modum significãdi, propter quam earum significata, vt eadem interpretantur. Est autem figura dictionis, quædam intrinseca, quædam extrinseca. Intrinseca est similis terminatio dictionis cum dictione. Extrinseca est suppositio, vel copulatio eiusdem, vnde hæc fallacia est deceptio proueniens ex similitudine dictionis. Huius tres sunt species principales. Prima vt ex simili translatione dictionis, vt hic. Qualiscunq; terminationis est missa, talis est poeta, sed missa est fęminini generis, ergo poeta. Secunda prout ex mutatione prædicamenti, & hoc est, quando vnum prædicamentum commutatur in aliud, vel aliqua species vnius predicamenti in aliam eiusdem, vt hic. Quanti homines sunt in hac domo, sunt in illa; sed decẽ sunt in hac &c. Tertia prouenit ex variata suppositione, vt hic. Homo est dignissima creaturarum, Sortes est homo, ergo &c. Vel tertia species dicitur vniuocatio, quæ prouenit quotiens interpretatur quale quid, vt hoc aliquid, siue commune, vt singulare, sic Coruschus est alter ab homine, & coruschus est homo, ergo coruschus est alter a se, vel sic. Homo est species, Sortes est homo, ergo Sortes est species. Ad hunc modum reducuntur paralogismi, in quibus fit processus a confusa suppositione ad determinatam, vel ab immobili ad mobilem.

De fallacia Accidentis, & secundum quid, & simpliciter. Cap. XCV.

SEquitur de locis sophisticis extra dictionem, qui prædicti sunt septem. Et primo de Accidente, quod non sumitur hic pro accidente in prædicando, vel in essendo, sed pro accidente in consequendo, vnde potest dici medium accidentale, ad inferendũ hoc

hoc de hoc. Fiunt autem paralogismi secundum accidens, eo φ quidlibet assignatur inesse rei subiectæ, & accidenti, & econuerso, quod non est necesse, scilicet quòd quæ insunt prædicatis in esse subiectis, & hoc diuersimode exponitur, scilicet in prima figura & in tertia, quia in prima maior extremitas est attributum, medius terminus dicitur accidens, minor extremitas res subiecta, vnde sensus est quando quidlibet, idest maior extremitas attribuitur primo medio termino, idest accidenti, in conclusione vero minori extremitati idest rei subiectæ. Quod patet sic. Ab homine coruschus est alter, ipse est homo, ergo est alter a se. Maior extremitas idest alterum, attribuitur coruscho respectu hominis, & ita respectu accidentis. In conclusione vero respectu suiipsius, & ita respectu subiecti, similiter. Hic homo est species, Sortes est homo, ergo &c. esse speciem primo attribuitur homini tanquam accidenti, in conclusione vero Sorti tanquam rei subiectæ. In tertia figura sic. Quando quidlibet idest maior extremitas attribuitur medio idest rei subiectæ, & minori idest accidenti. Quod patet sic. Coruschus cognoscitur a te, & coruschus est veniens, ergo veniens cognoscitur a te: nam cognitio primo attribuitur coruscho, tanquam rei subiectæ, in conclusione vero venienti, tanquam accidenti. Similiter in his. Iste canis est tuus, & est pater, ergo est tuus pater: non valet, quia esse tuum primo attribuitur cani, tanquam rei subiectæ, in conclusione vero patri tanquam accidenti. In secunda autem figura fit deceptio, eo quòd ea quæ vni & eidem sunt eadem, credimus inter se esse eadem, vt hic. Fel est rubeum, mel est rubeum, ergo mel est fel. Secundum quid, & simpliciter sunt paralogismi, quoriens aliquid sumptum secundum partem improprie sumptam, vt simpliciter concluditur. Et dicitur aliquid sumi secũdum partem improprie sumptam, quando huiusmodi pars non ponit suum totum, sicut homo mortuus, non ponit hominem album dentes, non ponit album, sed crispus caput ponit crispum simpliciter, vnde per aliquod ta e non est paralogizare, sed secundum partem solummodo improprie sumptam, & hoc potest fieri iuxta partem subiectiuam sic. Cæsar non est, & est opinabile, ergo est quod non est. Vel iuxta partem integralem sic. Indus est niger, & est albus dentes, ergo est albus, & niger. Vel iuxta partem in tempore sic. Comedere carnes est bonum, in die veneris est malum, ergo est bonum & malum. Vel iuxta partem in loco sic. Mactare patrem est malum, in triuanis est bonum: ergo &c. Vel iuxta partem in modo, vt dicatur pars in modo nomen determinans aliud nomen, sic. Hoc est bonum, & est malum ægro, ergo &c. vel sic. Diuitiæ sunt bonæ, non benè vtenti sunt malæ, ergo &c. secundum hunc locum fieri dicantur huiusmodi paralogismi. Ego dico falsum, ergo verum est me dicere falsum, & dico hoc, ergo dico verum. Et soluit Aristoteles dicens, quia hoc dicẽdo falsus est simpliciter, verus autem quo, & concluditur verum simpliciter.

De ignorantia elenchi, & petitione principij, & consequente.
Cap. XCVI.

SECVNDVM ignorantiam elẽchi fiunt paralogismi, eo quòd ignoratur siue omittitur ratio elenchi. Et dicitur elenchus ab Aristotele contradictio vnius & eiusdem, non nominis tãtum, sed rei & nominis, non sinonymi, sed eiusdem ex his quæ data sunt de necessitate, non connumeratio quod est in principio, secundum idem ad idem, similiter & in eodem tempore. Fiunt ergo huiusmodi paralogismi ex obmissione huius diffinitionis, & propriè defectum huiusmodi differentiarum, secundum idem, in eodem tempore, ad idem similiter, sic Duo sunt duplum vnius, & nõ sunt duplum trium, ergo &c. non valet, quia in præmissis ponitur affirmatio & negatio non ad idem, & infertur, vt ad idem, quare ignoratur elenchus. Hoc est duplum huic secundum longitudinem, & non est duplum secundum latitudinem; ergo duplum est, & non duplum. Et patet responsio, quia in præmissis sumitur affirmatio & negatio non secundum idem, quare non sumitur vera contradictio. Fortes currit in a, & non currit in b. ergo &c. De petitione principij notãdum est, quòd principium nihil aliud est hic, quàm principale propositum, quod debet probari. Fiunt ergo paralogismi secundum hoc, quando ad probandum aliquod sumitur idem, siue aliquid minus notum. Et hoc quinque modis, vt distinguitur in 8. Topicorum, quod iam supra posuimus. Secundum consequens, vt dicit Aristoteles, fiunt paralogismi, eo quòd credimus consequentiam conuerti, quæ non conuertitur. Et hoc fit dupliciter, quando scilicet procedit ur a superiori ad inferius affirmãdo, uel ab inferiori ad superius cum negatione, fit consequens. In Rhetoricis similiter paralogizatur secundum consequens, quando aliquid consequens ut in pluribus, accipitur ut consequens in omnibus, sic iste est comptus, ergo est adulter, tamen potest reduci ad aliquem modum prædictum iste processus.

De fallacia secundum non causam vt causam.
Cap. XCVII.

SEcundum non causam, ut causam fiunt paralogismi (ut dicit Aristoteles) eo φ propositio non causa, habens tamen conuenientiam cum illis quæ sunt causæ, ut causa sumitur, & uelut propter eam fiat conclusio, interseritur sic Anima & uita sunt idem, mors & uita sunt contraria, generatio & corruptio sunt contraria, sed mors est corruptio, ergo uita est generatio, ergo uiuere est generari, sed hoc est impossibile, non ergo anima & uita sunt idẽ. Itaque in huiusmodi syllogismis ad impossibile, in quibus interimitur aliqua præmissarum, maxime accidit hæc fallacia, & q̃tum ad vltimam conclusionem, unde dicit Aristoteles, quòd huiusmodi paralogismi non sunt simpliciter in syllogizato, sed ad propositum. Secundum plures interrogationes fiunt paralogismi, eo quòd interrogatio plures, ut una accipitur, & datur respõsiua una tantum, cum deberent plures dari, sic demonstratis duobus quorum unum sit bonum, alterum malum, putasne ista sunt bona uel non: si sic, ergo hoc est bonum demonstrato malo: si non, ergo hoc est malum, demonstrato bono. Cum prima enim interrogatio sit plures, plures debent dari responsiones, ut, hoc quidem bonum, aliud autem malum, unde cum detur una responsio, prouenit inde deceptio. Differt autem enunciatio plures, & interrogatio plures, quia dicitur enunciatio plures a pluritate rerum enunciatarũ, quando scilicet enunciãtur plura, de pluribus, ex quibus non fit vnum, vel plura de vno, vel vnum de pluribus. Ab eodem dicitur interrogatio plures, & præter hoc, ab actu interrogandi, vnde si dicatur, Omnis homo currit, vna est enunciatio, siue propositio: si autem interrogetur, fiet interrogatio plures, & hoc ab actu interrogandi est, cum eidem debeantur responsiones plures, vnde prouenit hæc fallacia cum ad huiusmodi interrogationes plures, vel enunciationes plures, datur vnica res, simpliciter negando, vel simpliciter affirmando, ad quod sequitur inconueniẽs.

De solutione paralogismorum. Cap. XCVIII.

ARISTOTELES in Elenchis, lib. 2. Scire autem paralogismorum solutiones ad duo valet, primo quidem ad philosophiam, deinde ad gloriam, vel apparentem sapientiam, scilicet vt videatur homo circa omnia exercitatus esse, & in nullo inscium se habere. Ad philosophiam autem dupliciter, scilicet vt homo sciat quot modis vnumquodque dicatur, & quæ similiter in rebus accidunt, & in nominibus, & vt non facile ab alijs paralogizetur, alioquin & a seipso frequenter hoc ipsum patietur. Actor. Modus autem soluendi paralogismos est vniuscuiusque fallaciam siue locum sophisticum assignare, & in consequentiam conclusionis ostendere, sicut iam superius tactum est ex 8. libro Topicorum, in capitulo de falsa oratione. Hæc igitur ad præsens de arte sophistica breuiter dicta sufficiant. Nunc iam ad ea transeundum est, quæ ex partibus Logicæ iuxta diuisionem Alphorabij restant, ad Rhetoricam scilicet, & Poeticam. Et primo de Rhetorica disserendum.

De arte Rhetorica. Cap. XCIX.

De dignitate Rhetorices secundum Tullium.

RHETORICES dignitatem, & excellentiam ne silentio prætereamus. Marci Ciceronis testimonium afferamus, in primo de Oratore ita inquientis. Quid est enim tam admirabile, quàm ex infinita multitudine hominum vnum existere, qui id quod omnibus natura datum sit, vel solus, vel cum perpaucis facere possit: Aut tam iucundum cognitu, atque auditu, quàm ex sapientibus sententijs, grauibusque verbis, exornata oratio, atque polita. Aut quid esse potest in otio iucundius, quàm sermo facetus, & nulla in re rudis? Hoc enim præstamus, vel maxime feris, quòd colloquimur inter nos, & quòd exprimere inter nos sensata possumus. Ob quam rem quis hoc iure miretur, summeq; in eo laborandum esse arbitretur, vt quo vno homines maxime bestijs præstent, in hoc hominibus ipsis antecellat arte, & vsu qui omnium magistrorum præcepta superat. Ac ne plura, quæ penè sunt innumerabilia consectemur, breui comprehendamus. Sic enim statuimus perfecti Oratoris moderatione, & sapientia non solum ipsius dignitatem, sed & priuatorum, & plurimorum, & vniuersæ Reipub. salutem maxime contineri.

De diffinitione Rhetoricæ.

ISIDORVS vbi supra. Rhetorica est bene dicendi scientia, in ciuilibus quæstionibus ad persuadendum iusta, & bona in rerum,

rum, personarumq; negocij causa. Dicta est autem Rhetorica Grece, a copia locutionis. Rhesis enim apud Graecos locutio dicitur. Rhetor Orator. Differunt autem Rhetorica, Color, & Eloquentia, vt superius, & inferius. Vnde Rhetorica est ars exornandi sententias seu dictiones, siue fuerunt vocetenus expressae, siue subintellectae. Quia Rhetor, siue exercet artem, siue non, semper dicitur habere Rhetoricam. Sed Color est, cum verba in debita voce vnita, & cum hoc vocetenus prolata, per debitos modos, & tanquam colores depinguntur. Sed Eloquentia dicitur solum ars, siue conceptualis, siue mentalis, non tamen ad hoc vocetenus, vel verbotenus expressa, & ergo vbicunq; est Color, & Eloquentia ibi est Rhetorica, & non econuerso. Boetius in Topicis, 4. lib. Differt autem Rhetorica a Dialectica, quia Dialectica tantum thesim considerat, idest quaestionem siue circunstantijs: Et si quando has ad disputationem sumit, non principaliter quidem, sed omnem eius vim, ad thesim de qua differit, trahit. Rhetorica vero de hipothesibus, id est quaestionibus circunstantiarum multitudine inclusis tractat, ac differit; & si quando thesim assumpserit, ad hipothesim trahit. Circunstantiae autem istae sunt. Quis Quid. Vbi, quibus adminiculis, cur, quomodo, quando. Item dialectica interrogatione, ac responsione confecta est. Rhetorica vero rem proprietatis continua oratione decurrit. Rursum perfectis syllogismis vtitur Dialectica, Rhetorica vero, eothymematum breuitate cōtenta est. Item Rhetor praeter aduersarium habet iudicem, qui inter vtrosque disceptet. Dialectico vero ille responsionem quasi sententiam fert, qui aduersarius sedet. Omnis itaque earum differentia, vel in materia, vel in vsu, vel in fine constituta est, fine, dico, quia haec quidem iudici persuadere, illa vero, quę vult, ab aduersario extorquere conatur.

De Oratione, & eius institutione: Cap. C.

INSTRVMENTVM Rhetoricę facultatis est Orator, quae in ciuili quaestione versatur & continue decurritur, huius effector est Orator, cuius officium est dicere apposite ad persuasionem. Finis vero duplex, in ipso scilicet benedixisse, in altero vero persuasisse. Isidorus vbi supra. Orator autem est vir bonus, dicendi peritus. Vir bonus consistit natura, moribus, vita, artibus. Dicendi peritus consistit artificio & eloquentia, quae constat partibus v, scilicet inuentione, Disputatione, Memoria, Pronunciatione, & fine officij, quod est aliquid persuadere. Ipsa autem peritia dicendi in tribus rebus consistit, scilicet natura, doctrina, vsu. Natura, ingenio, doctrina, scientia, vsu, assiduitate. Haec sunt enim, quae non solum in oratore, sed in vnoquoque homine, artifice expectantur, vt aliquid efficiat. Quintilianus de oratoria institutione libro primo. Ante omnia futurus orator, cui in maxima celebritate, & in media republica viuendum est, assuescat iam a tenore non reformidare homines, nec solitaria vita pallescere. Excitanda est mens & attollenda semper, quae in huiusmodi secretis aut languescit, & quendam velut in opaco situm ducit, aut contra inani persuasione languescit, Necesse est enim sibi plurimum tribuat, qui se nemini comparat. Consuetudo est certissima loquendi magistra, vtendumque plano sermone est, vt nummo cui publica forma est, vsitatis enim tutius vtimur, noua verba non sine periculo fingimus. Idem in secundo. Multo labore, assiduo studio, varia exercitatione, plurimis experimentis, altissima prudentia, persentissimo consilio constat ars dicendi. Persuadet autem & pecunia, & gratia, & authoritas, & dignitas dicentis. Postremo etiam aspectus ipse sine voce. Tullius in libro de Oratore, Memoria est thesaurus omnium rerum, qui nisi custos inuentis, cogitatisque rebus adhibeatur, omnia (etiam si praeclara fuerint) in oratore sunt peritura. In hoc autem maxime bestiis praecellimus, quod inter nos loquimur, & sensa verbis exprimere possumus. Quis ergo hoc iure non miretur, & in eo laborandum esse arbitretur: vt quo homines maxime bestijs, in hoc hominibus ipsis antecellant, ingenium autem propter celeres motus, & vberes ad cogitandum, & loquendum maximam vim affert ad operandum. Porrò quicquid est in quo in dicendo offenditur, istud etiam ea quae laudanda sunt obruit. Qui etiam optime dicit, maxime dicendi difficultatem, variosque euentus orationis, expectationemque hominum pertimescit, quod in multis aduertere soleo, & in meipso etiam saepissime experior, vt exalbescam in principijs dicendi, & tota mente atque artubus omnibus contremiscam. Idem in Rhetorica secunda. Oportet autem in oratore esse inuentionem, dispositionem, eloquutionem, memoriam, pronunciationem. Inuentio autem in sex partes orationis consumitur, scilicet exordium, narrationem, diuisionem &c. De quibus infra.

De partibus orationis Rhetoricae. Cap. CI.

ISIDORVS vbi supra. Partes orationis in arte Rhetorica quatuor sunt, scilicet Exordium, Narratio, Argumentatio, Conclusio. Harum prima auditoris animum prouocat, secunda res gestas explicat, tertia fidem assertionibus facit, quarta finem totius orationis complectitur. Inchoandum est itaque taliter, vt beniuolum, docilem, vel attentum auditorem faciamus, beniuolum predicando, docilem instruendo, attentum excitando. Narrandū est itaq; vt breuiter, atq; aperte loquamur. Argumentandum est vt primum nostra firmemus, de hinc aduersa confringamus. Concludendum est ita, vt concitemus animos audientis implere quae dicimus. Tullius in Rhetorica prima. Partes orationis Rhetoricae sunt sex, scilicet exordium, narratio, partitio, confirmatio, reprehensio, conclusio. Exordium est oratio animum auditoris idoneè comparans ad reliquā dictionem, quod euenit si eum beniuolum, attentum, docilēq; fecerit. Beniuolentiam quatuor ex locis comparatur, scilicet ex nostra, ab aduersariorum, & a iudicum persona, & a causa ipsa vnde agitur. Attentos auditores facimus, si ea, quae dicturi sumus noua, & magna, & vtilia demonstramus esse, & nos breuiter causam nostram expositurus pollicemur. Dociles eos facimus, si aperte, ac breuiter summā causae exponimus. Cumq; docilem velis facere, simul & attentum facere oportet. Nā is maxime docilis est, qui attentissime audire paratus est. Narratio est rerum gestarum, aut vt gestarum expositio, quam oportet habere tria, scilicet vt sit breuis, & probabilis, & aperta. Multos autem imitatio breuitatis decipit, vt cum breues se esse putent, longissimi sint, cum dent operam, vt multas res breuiter, non vt paucas dicant. Partitio illustrem, & perspi cuam totam facit orationem. Huius partes sunt duae, vna quae quid cum aduersarijs conueniat, & quid in contrauersia relinquatur ostendit, ex qua certum quidam designatur auditori, in quo animum debeat habere occupatum. Altera in qua earum rerum, de quibus dicturi sumus, breuiter expositio ponitur distributa, ex qua conficitur, vt certas res animo teneat auditor, quibus dictis intelligat fore peroratum. Et haec debet habere tria, scilicet absolutionem, & breuitatē, & paucitatem. Confirmatio est per quam argumentando nostrae causae fidem, & auctoritatem, & firmamentum adiungit oratio. Reprehensio est per quam argumentando aduersariorum confirmatio diluitur, aut infirmatur, aut alleuiatur. Conclusio totius est orationis exitus, & determinatio.

De rebus expetendis. Cap. CII.

IDEM vbi supra. Verum expetendarum tria sunt genera, vnum quod sua vi nos allicit ad se, non emolumento aliquo captans, sed sua dignitate trahens, vt virtus, scientia, veritas. Aliud quod non propter suam vim & naturam, sed propter fructum, & vtilitatem petendam, vt pecunia. Tertium est horum partibus iunctum, scilicet quod & sua, vt & dignitate nos ducit, & per se quandam vtilitatem gerit, ex quo magis expectatur, vt amicitia. In primo genere sunt honesta, in secundo vtilia, in tertio ea, quae scilicet hōnestatis partem continent, partem vtilitatis, sed in meliorem partem vocabuli conferantur, & honesta nominentur. Ex his conficitur, vt appetendarum sint partes, honestas, & vtilitas; vitandarum autem, turpitudo, & inutilitas. Honesti autem partes duae sunt, quarum altera simplex, altera iuncta, id est, vna propter se ex toto appetitur, altera ex aliqua parte propter se, ex altera propter vtilitatis fructum. In primo genere omnes res vna vi, atque vno nomine virtus amplectitur. Nam virtus est habitus animi naturae, modo rationi consentaneus. Et habet quatuor partes, scilicet prudentiam, iustitiam, fortitudinem, temperantiam. Prudentia est rerum bonarum, & malarum scientia. Iustitia est habitus animi communi vtilitate conseruata, suam cuique tribuens dignitatem. Fortitudo est considerata periculorum susceptio, & laborum perpessio. Temperantia est rationis in libidinem, atque in alios non rectos impetus animi firma, & moderata dominatio. Haec omnia propter se solum (vt nihil addatur emolumenti) petenda sunt. Propter se autem vitanda sunt, non modo ea, quae his contraria sunt, vt fortitudini ignauia, iustitiae iniustitia, verum etiam illa, quae propinqua, & finitima esse videntur. Vnicuique enim virtuti finitimum vitium reperitur, vt audacia fidentiae, pertinacia perseuerantiae, superstitio religioni, & huiusmodi. In secundo autem generi honesti, scilicet, quod partim dignitate sui, partim vtilitate nos allicit, sunt haec, gloria, dignitas, amplitudo, amicitia. Gloria est frequens fama de aliquo cum laude. Dignitas est alicuius honesta, & cultu, & honore, & verecundia digna auctoritas. Amplitudo est potentiae, vel maiestatis, vel aliquarum copiarum magna abundantia. Amicitia est voluntas erga aliquem bonarum rerum illius ipsius causa, quem di-

ligit cum pari voluntate. Vtilitatis autem duæ sunt partes, scilicet incolumitas, & potentia. Incolumitas est salutis tuta, atque integra conseruatio. Potentia est ad sua conseruanda, & alterius obtinenda idonea rerum facultas.

De generibus causarum, *Cap.* *CIII.*

IDEM in Rhetorica secunda. Tria sunt genera causarum, quæ recipere debet Orator, scilicet Demonstratiuum, Deliberatiuum, Iudiciale. Demonstratiuum est, quod tribuitur in alicuius certæ personæ laudem, vel vituperationem. Deliberatiuum est positum in consultatione, quod habet in se suasionem, & dissuasionem. Iudiciale est, quod in controuersia positum est, quod habet accusationem, aut petitionem cum defensione. Isidorus vbi supra. Deliberatiuum genus est, in quo de quibus libet vtilitatibus vitæ, quid aut debeat aut non debeat fieri tractatur. Demonstratiuum in quo laudabilis persona, aut reprehensibilis ostenditur. Iudiciale, in quo de ipsius personæ facto, aut pœnæ, aut præmij sententia datur. Deliberatiuum genus duplex est, suasio, & dissuasio. Suasoria autem in tribus locis diuiditur, honesto, vtili, & possibili. Demonstratiuum duas habet species, laudem, & vituperationem. Laudis ordo tribus temporibus distinguitur, ante ipsum, in ipso, post ipsum. Pari ordine econtrario, & in vituperatione hominis, hæc forma seruanda est, ante ipsum hominem, in hominem, post hominem. Boetius vbi supra. Itaque demonstratiuum genus finem habet, honestum, & bonum. Deliberatiuum, vtile, vel honestum. Iudiciale vero iustum. Isidorus vbi supra: Species causarum sunt quinque, id est, honestum, admirabile, humile, anceps, obscurum. Honestum causæ genus est, cui statim, sine oratione nostra, fauet animus auditoris. Admirabile est, quo attentus fit animus eorum, qui audituri sunt. Humile est, quod negligitur ab auditore, & non magnopere attendendum videtur. Anceps est in quo, aut iudicatio dubia est, aut causa honestatis, & turpitudinis particeps, vt & beniuolentiam, pariat, & offensam: Obscurum in quo, aut tardi auditores sunt, aut difficilioribus ad cognoscendum negociis, causa cernitur implicata.

De statibus Rhetoricis. *Cap.* *CIIII.*

STatus apud Rhetores dicitur ea res, in qua causa consistit, id est, constitutio fit autem ex intentione, & depulsione. Status autem causarum duo sunt, rationalis, & legalis. De rationali oriuntur coniectura, finis, qualitas, translatio. De fine, iudicialis, & negocialis. De iudiciali, absoluta & assumptiua. De assumptiua concessio, remotio criminis, relatio criminis, comparatio. De concessione purgatio, & deprecatio. Item ex legali statu hæc oriuntur, id est scriptum, & voluntas, legis contrariæ ambiguitas, collectio siue ratiocinatio, & diffinitio legalis. Boetius vbi supra. Rhetorica quidem iuest speciebus, specie autem causis. Causa est controuersia alia constitutione formata, causarum vero partes status esse dicuntur, quos etiam constitutiones, aut quæstiones nominare licet. Omnes autem Rhetoricæ quæstiones, aut in alicuius scripti controuersia versantur, aut præter scriptum, ex re ipsa sumunt contentionis exordium. In scripto quinque modis fiunt. Primus modus est cum hic scriptoris verba defendit, ille sententiam, & hic dicitur scriptum. Secundus cum inter se leges quadam contrarietate dissentiunt, & dicitur status legis contrariæ. Tertius, cum scriptum, de quo contenditur, sententiam claudit ambiguam, & hic dicitur ambiguitas. Quartus cum ex eo, quod scriptum est, aliud non scriptum intelligitur, & hæc ratiocinatius syllogismus dicitur, quoniam hic per ratiocinationem, & quandam syllogismi consequentiam inuestigatur. Quintus cum sermo scriptus est, cuius non facile ius & natura clarescit, nisi diffinitione detecta sit, hic vocatur finis in scripto. Earum vero, quæ præter scriptum, in ipsarum rerum contentione positæ sunt, hæ differentiæ scilicet an sit, quid sit, quale sit, prima dicitur coniecturalis quæstio, secunda finita constitutio, tertia generalis qualitas, in qua tamen & qualitatis, & quantitatis comparationis versatur ratio. Hæc autem in duas partes distribuitur. Aut enim in præteritum queritur de qualitate propositi, & hæc dicitur quæstio iudicialis. Aut in præsens, vel futurum, & hæc negocialis. Iudicialis in duas partes diuiditur: aut enim in ipso facto ius defensionis inest, & hæc absoluta qualitas dicitur, aut extrinsecus assumitur, & hæc assumptiua quæstio dicitur. Sed hæc in quatuor partes dirimatur, aut enim conceditur crimen, aut remouetur, aut refertur, aut comparatur. Conceditur quidem cum nulla introducitur facti defensio, sed venia postulatur. Quod fit dupliciter, scilicet aut deprecando, si nihil accusatio nis attuleris, aut purgando deprecaris. Purgatio autem fit cum facti culpa his ascribitur, quibus obsisti non possit, nec tamen personæ sint, id enim in aliam constitutionem cadit. Sunt autem hæc imprudentia, casus, necessitas. Remouetur crimen, cum ab eo qui incessitur in alium transfertur. Et hoc dupliciter s. remouendo causam, vel factum. Causa remouetur, cum aliena potestate aliquid esse factū ostenditur. Factum vero, cū alius aut potuisse aut debuisse facere demonstratur. Et hæc maxime valent, cum talis in nos intenditur actio, quod nos id fecerimus, quod fieri non oportuit. Refertur crimen, cum in aliquem iuste commissum esse facinus ostenditur, eo ꝙ is iniurius sæpe fuerit, & id pati meruit. Comparatio fit cum propter meliorem vtilioremve rem, factum quod aduersarius arguit, cōmissum esse defenditur. Horum autem omnium sunt propriæ differentiæ, ac diuisiones minutissimæ, quæ in Rhetorum libris diligentius continentur.

De Syllogismis Rhetoricis. *Cap.* *CV.*

ISIDORVS vbi supra. Syllogismus Græce Latine argumentatio appellatur. Argumentatio autem dicta est quasi, argutæ mentis oratio, qua inuentum probabile exequitur. Syllogismus igitur est, propositionis, & assumptionis, confirmationisq; extrema conclusio, aut ex ambigentis incerto, aut ex fiducia comprobantis. Constat enim tribus partibus, propositione, assumptione, conclusione. Syllogismorum apud Rhetores principalia genera duo sunt, inductio, & ratiocinatio. Inductio est, quæ rebus non dubijs captat assensionem eius, cum quo instituta est, siue inter philosophos, siue inter Rhetores, siue inter sermocinantes. Inductionis membra sunt tria, prima propositio, secunda illatio, quæ & assumptio dicitur, tertia conclusio. Propositio inductionis est, quæ similitudines concedendæ rei necessario vnius inducit, aut plurium. Illatio inductionis est, quæ rem de qua contendit introducit. Conclusio, quæ aut concessionem illationis confirmat, aut quid ex ea conficiatur declarat. Ratiocinatio est oratio, qua id, de quo est quæstio, comprobatur. Ratiocinationis modi sunt duo, primus Enthymema, qui est imperfectus syllogismus, atque Rhetoricus. Secundus Epichirema, qui est in Rhetoricis latior Syllogismus. Enthymematis membra sunt quinque, primum conuincibile, secundum ostentabile, tertium sententiale, quartum exemplabile, quintum collectiuum. Sequitur Epichirema descendens de ratiocinatione latior, executior rhetoricis Syllogismis, latitudine distans, & productione sermonis, a dialecticis syllogismis, propter quod Rhetoribus datur. Hic autem constat tribus modis, primus modus tripartitus est, secundus quadripartitus, tertius quinquepartitus. Tripartitus Epichirematicus syllogismus est, qui constat membris tribus i. propositione, assumptione, conclusione. Quadripartitus est, qui constat ex membris quatuor, prima expositione, secunda assumptione, & vna propositionis, siue assumptionis coniuncta, tertia probatione, & conclusione. Quinquepartitus itaque est, qui constat ex membris v. id est, prima propositione, secunda eius probatione, tertia eius assumptione, quarta eius probatione, quinta cōclusione.

De Locis Rhetoricis. *Cap.* *CVI.*

BOETIVS vbi supra. Locos omnes Rhetoricos ex attributis personæ vel negocio venire necesse est, persona est quæ in iudicium vocatur, cuius dictum aliquod, factum ue reprehenditur. Negocium est factum, dictumve personæ, vel propter quod in iudicium versatur. In his duobus omnis iudiciorum ratio versatur, persona scilicet & negocio. Hæc ergo duo non possunt argumenta facere, quia de ipsis quæstio est. Argumentum enim est ratio rei dubiæ faciens fidem, de quibus autem dubitatur, ea fidem facere non possunt: Faciunt autem negocia fidem ea, quæ sunt personis, & negociis attributa. Et si quando persona negocio faciat fidem, vt si credatur rempublicam sensisse Catilinam, quia persona est viciorum turpitudine denotata: tunc non in eo quod persona est, & in iudicium vocatur, sed in eo quod ex attributis personæ quādam suscipit qualitatem. Vt autem rerum ordo clarius elucescat, sciendum, ꝙ circunstantiæ sunt, quæ conuenientes substātiam quæstionis efficiunt, Has autem in duo sic partitur, vt eam quæ quis in attributis personæ ponat, reliquas autem in attributis negocio constituat. Et primam quidem, quam personæ attribuit in 11. partes diuidit. Hæ sunt autem nomen, natura, victus, fortuna, studium, casus, affectio, habitus, consilium, facta, & orationes, ea duntaxat quæ extra illud factum dictumque sunt, quod nūc in iudicium deuocatur. Reliquarum vero, quas in attributis negocio ponit, quid, & cur, cum ipso negocio continentia dicit. Cur in causa est constituens. Quid autem in quatuor partes secans scilicet in summam facti, vt est parentis occisio, & ante fa-

ctum, vt concitus gladium arripuit: & dum fit, vt vehementer percussit, & post factum vt in abditio sepeliuit. Postremas autem quatuor circunstantias ponit ingestione negocij, quæ est secunda pars attributorum negocijs. Et illam quidem, quæ est quando, diuidit in tempus, vt nocte fecit, & occasionem, vt cunctis dormientibus: vbi vero dicit locum, vt in cubiculo, quomodo autem modum, vt clam: quibus auxiliis facultatem, vt cum multo exercitu. Tertia pars eorum, qui attributa negocio dicuntur, sunt adiuncta negocio, vt genus, vel species, contrarium, euentus, comparatio. Consecutio vero quarta pars est attributorum negocio: hæc itaque quæ in attributis personę, ac negocio constant, sunt velut in dialecticis locis ea, quæ in ipsis de quibus quærit hęrent.

Adhuc de eodem. Cap. CVII.

Reliqua vero, quæ, vel sunt adiuncta negocio, vel gestum negocium consequuntur talia sunt, qualia ea, quæ secundum Themistium partim rei substantiam consequuntur, partim extrinsecus sunt, partim in mediis versantur. Secundum Ciceronem autem inter affecta sunt numerata, vel extrinsecus posita. Sunt enim adiuncta negocio, affecta quodam modo ad id, de quo quæritur. Nam circunstantiæ septem prædictæ cum comparari cœperint, & quasi in relationem venire, si quid ad se continens, vel ad id quod continet referatur, aut species sit, aut genus. Si autem ad id quod ab eo longissime distet, contrarium, Si vero ad finem suum, & exitum, euentus est. Eodem quoque modo ad maiora: & minora, & paria siue similia comparatur. Et hi quidem loci a prioribus differunt, quia illi vel facta continent, vel factis inseparabiliter adhærent, vt locus & tempus &c. Hæc vero scilicet adiuncta negocio, non ipsi negocio adhærent, sed accidunt circũstantiis, & tunc demum argumenta præbent, cum ad comparationem veniunt. Consequentia vero negocium, nec in ipsis rebus insunt, nec eis inseparabiliter adhærent, nec ex comparatione reperiuntur, sed rem gestam vel antecedunt, vel consequuntur, & hic locus totus extrinsecus est. Primum enim in eo quęritur non de re, sed de nomine, scilicet quo, id quod factum est, appellari conueniat. Deinde quæ sit eius rei lex, consuetudo, pactio, iudicium, sententia, artificium & cætera huiusmodi extrinseca. In hoc ergo quatuor habet negociis attributa diuidere, scilicet, vt sint partim continentia cum negocio, & hæc sunt facta; partim vero in gestione negocii, & hæc factis adherentia, partim quoque adiuncta negocio, & hæc in relatione ponuntur, partim etiam gestum consequuntur negocium, & horum fides extrinsecus sumitur. Hęc de Rhetoricis locis sufficiant.

De constructione, & ornatu orationis Rhetoricæ. Cap. CVIII.

Isidorus vbi supra. Componitur autem, & instruitur omnis oratio verbi coma, colon, peroido. Coma est particula sententiæ. Colon membrum, Periodus ambitus, vel circuitus. Fit autem ex coniunctione verborum coma, ex comate colon, & ex colon periodus. Periodus autem longior esse non debet, quàm in vno spiritu proferatur. Preterea purum, & honestum oratoris eloquium, carere debet omnibus vitiis, tam in literis, quàm in verbis, quàm etiam in sententijs. Augetur, & ornatur oratio etiam figuris verborum, ac sententiarum. Nam quia directa & perpetua oratio fatigationem, atque fastidium, tam dicendi, quàm audiendi creat, flectenda est, & in alias versanda formas: vt & dicentem reficiat, & ornatior fiat, & iudicem diuerso vultu, auditque deflectat, e quibus plurimę a Donato in schematibus artis grammaticæ annotatę sunt. Iam vero in locutionibus illo vti oportebit, vt res, locus, tempus, persona audientis efflagitat, ne prophana religiosis, ne inuerecunda castis, ne leuia grauibus, ne lasciuia serijs, ne ridicula tristibus misceantur. Hinc non sic satis videre quid dicat, nisi id quoque aperte, & suauiter dicere, ne id quidem tantum, nisi id quod dicit, & facere. Dicenda sunt quoque summissa leniter, incitata grauiter, inflexa moderate. Hoc est enim illud trimodum genus dicendi, Humile, medium, grandiloquum. Nã in paruis causis nihil grande, nihil sublime dicendum est, sed leni, ac pedestri more loquendum. In causis vero maioribus, vbi de Deo, vel hominum salute referimus, plus magnificentiæ, & fulgoris est exhibendum. In temperatis vero causis, vbi nihil agitur vt agat, sed tantummodo vt delectetur auditor, inter vtrunque moderate dicendum est. Tullius in secunda Rhetoricorum. Oratoria elocutio tria in se debet habere, scilicet elegãtiam, compositionem, dignitatem. Elegantia est, quæ facit, vt vnunquodque purè, & apertè dici videatur. Compositio est, quæ facit omnes partes orationis, æqualiter perpolitas. Dignitas est, quæ reddit ornatam orationem, & varietate distinguit.

De Arte poetica. Cap. CIX.

Actor. Post artem Rhetoricam dicendum restat de Poetica, quam & Alphorabius in libro de diuisione scientiarum, inter logicæ partes vltimam ponit, & ipsam in libro de ortu scientiarum ita describit. Poetica, inquit, est scientia ordinandi metra, secundum propositionem dictionum, & tempora pedum, ac numerum eorum. Idem quoque dicit in libro de diuisione scientiarum, q́ poeticæ proprium est, sermonibus suis facere imaginari aliquid pulchrum, vel fœdum, quod non est ita, vt auditor credat, & aliquid abhorreat, vel appetat: quamuis cum certum sit nõ ita esse in veritate, animi tamen audientium eriguntur ad horrendum, vel appetendum, quod imaginatur. Habet autem poesis septem species, scilicet Comœdiam, Tragediam, Inuectionẽ, Satyrã, Fabulam, Historiam, Argumentum. Est autem Comœdia poesis, exordium triste, læto fine commutans. Tragedia vero poesis, a læto principio in tristem finem desinens. Inuectio est carmen reprehensorium animo bono compositum. Fabula est nec vera nec veri similis narratio. Historia est rei gestæ narratio. Argumentum est rei vilis voluntaria similitudo.

De Poetis. Cap. CX.

Isidorus libr. 8. Poetę inde sunt dicti, sicut ait Tranquillus, cum primum homines exuta feritate rationem vitæ habere cepissent, seq; ac Deos suos nosce, cultum modicum ac sermonem necessarium commenti, sibi vtriusque magnificentiam ad religionem Deorum suorum excogitauerunt, laudesque eorum, & verbis illustrioribus, & iucundioribus numeris extulerunt. Id genus, quia forma quædam efficitur, quę poetes dicitur, poema vocitatũ est, eiusque fictores poetæ. Lyrici poetæ dicuntur, a poto lyrion. a varietate carminum, vnde & lyra dicitur. Tragœdi dicti sunt, eo quòd initio canentibus pręmium erat Hyrcus, quem Græci Tragos vocant. Comœdi appellati, siue a loco, quia circum pagos agebant, quos Græci comas vocant, vel a commessatione. Solebant enim post cibos, homines ad eos audiendos venire. Sed comici priuatorum hominum prædicant acta. Tragici vero respublicas, ac regum historias. Item Tragicorum argumenta ex rebus luctuosis sunt. Comicorum ex rebus lętis. Duo sunt genera comicorum. s. veteres, & noui, veteres qui & ioco ridiculares extiterunt. vt Plautus, Actius, Terentius. Noui qui & satyrici, a quibus generaliter vitia carpuntur, vt Flaccus, Persius, Iuuenalis, vel alij, hi enim omnium delicta corripiunt & describunt, vnde & nudi pinguntur, eo q́ per eos vicia singula denudentur. Satyrici, autem dicti, siue quòd pleni sint omni facundia, siue a saturitate & copia. De pluribus enim simul rebus loquuntur. Quidam autem poetæ theologi dicti sunt, quoniam de Dijs carmina faciebant. Officium autem poetę in eo est, vt ea quæ vere gesta sunt, in alias species obliquis figurationibus cum decore aliquo conuersa transducat. Apud poetas autem tres characteres esse dicunt, vnum, in quo tantum poeta loquitur, vt est in libro Virgilii Georgicorum. Alium Dramaticum in quo poeta nunquam loquitur, vt est in Comœdiis & Tragœdiis. Tertium mixtum, vt est in Eneide. Nam poeta illic, & introductæ personæ loquuntur.

De Prosa, & Metro. Cap. CXI.

Idem in tertio. Prosa est producta oratio, & a lege Metri soluta. Prosum enim antiqui productũ dicebant, & rectũ. Alij prosam aiunt dictam, eo q́ sit Profusa. Præterea sciendum, tam apud Græcos, quàm apud Latinos longe antiquiorem curam fuisse carminum, quàm prosæ: omnia enim prius versibus condebantur. Metra vocata sunt, quia certis pedum mensuris atque spaciis terminantur. Mensura n. Gręce, Metron dicitur. Versus dicti sunt ab eo, quòd pedibus in ordine suo dispositis, certo fine moderantur per articulos, qui cęsa, & membra nominantur, qui ne longius prouoluerẽtur, quàm iudicium posset sustinere, modum statuit ratio, vnde reuerteretur, & ab eo ipso versum vocatum, quòd reuertitur. Huic adheret Rythmus, qui non est certo fine moderatus, sed tamen rationabiliter ordinatis pedibus currit, qui Latine nihil aliud, quàm numerus dicitur, de quo est illud. Numeros memini si verba tenerem. Poesis dicitur Græco nomine opus multorum librorum, poema vnius. Idilion paucorum versuum, distichõ duorum, monostichon vnius. Centones apud Grammaticos vocari solent, qui de carminibus Homeri, & Virgilii, ad propria opera more centenario, ex multis hinc inde compositis in vnum sarciunt corpus ad facultatem cuiusque materiæ. Denique Proba vxor Adelphi centonem ex Virgilio de fabrica, mundi, & de Euangelijs plenissime expressit. Materia composita secundum versus, & versibus secundum materiam concinnentibus: Sic quoque, & quidam

Pom-

Pomponius, ex eodem poemate inter cætera stili sui ocia Tytirum in Christi honorem composuit, similiter & Eneidos.

De Carmine, & eius speciebus. Cap. CXII.

CARMEN vocatur quicquid pedibus continetur, cui nomen datum existimant eo, quòd carptim pronuncietur. Metra, vel a pedibus nuncupata sunt; vel a rebus quæ scribuntur, vel ab inuentoribus, vel a frequentatoribus, vel a numero syllabarum. A pedibus vt Dactilica. Iambica. Trocheica. A numero syllabarum, Exametrum, Penthamètrum, Trimetrum. Ab inuentoribus vt Saphicum, Archiloicum. Saphica Sapho mulier edidit, Archilochus quidam Archiloica scripsit. Symonidia quoq; metra Symonides poeta Lyricus composuit. A frequentatoribus, vt Asclepiodia, A rebus quæ scribuntur, vt Heroicum, Elegiacum, Buccolicum. Heroicum enim carmen dictum est, eo quod virorum fortium res, & facta narrantur, nam heroes appellantur viri quasi aere, & cęlo digni, propter sapientiam & fortitudinem, quod metrum auctoritate cetera metra pręcedit, constatque duobus pedibus, Dactilò, & Spondeo: at sępe penè, vel ex hoc, vel ex illo; nisi quòd temperatius fit vtriusque mixtura. Hoc primum Moyses in cantico Deuteronomij longe ante Fereciden, & Homerum cecinisse probatur, vnde apparet antiquiora fuisse apud Hebreos studia carminum, quàm apud gentiles. Siquidem & sub Moysi temporibus adæquatus, exametro versu, dactulo, spondeoque decurrit. Elegiacum autem dictum est eo quòd modulatio eiusdem carminis conueniat miseris. Bucolicum, id est pastorale carmen appellatur, a bobus de maiori parte, quamuis Opilionum Caprariorumque sermones, in his, & cantica inserantur. Hymni autem ex Græco in Latinum laudes interpretantur. Epithalamia sunt carmina nubentium, quæ decantantur a scholasticis in honorem sponsi & sponsæ. Vocatum autem Epitalamium quod in talamis decantetur. Trenos (quod Latine lamentum vocamus) primus Hieremias versu composuit super vrbem, & populum, quando captiuus ductus est. Post hunc apud Græcos Symonides poeta Lyricus. Adhibebantur autem funeribus atq; lamentis, similiter & nunc. Epitaphium Grece, Latine super tumulum, est enim titulus mortuorum. Scribitur enim ibi vita, mores, & etas eorum. Epigramma est titulus, quod in Latinum superscriptio interpretatur.

De Fabulis poeticis. Cap. CXIII.

FABULAS poetæ, a fando nominauerunt: quia non sunt res factæ, sed tantummodo loquendo fictæ; quæ ideo sunt inductæ, vt ficto mutorum animalium inter se colloquio, imago quædam vitæ hominum nosceretur. Sunt autem fabulæ, aut Aesopicæ, aut Libisticæ. Aesopicæ sunt, cum animalia muta inter se sermocinasse finguntur, vel quæ animam non habent: vt vrbes, & môtes, petræ, & flumina. Libisticæ autem dum hominum cum bestiis, aut bestiarum cum hominibus fingitur vocis esse commertium. Fabulas poetæ quasdam delectandi causa finxerunt, quasdam ad naturam rerum, nonnullas ad mores hominum interpretati sunt. Delectandi causa fictas, vt eas quas vulgo dicunt, vel quales Plautus, & Terentius composuerunt. Ad naturas rerum fabulas finguntur, vt Vulcanus claudus, quia per naturam nunquam rectus est ignis, vt illa Triformis bestia, prima leo, postrema draco, media ipsa chimera, id est caprea. Aetates hominum per eam volêtes distinguere, quarum ferox & horrens prima adolescentia, vt leo, dimidia, vitæ tempus lucidissimum vt caprea, eo quòd acutissime videat, tunc fit senectus casibus inflexis, vt draco. Sic & Hipocentauri fabulam esse confictam, id est hominem equo mixtum ad exprimendam humanę vitæ velocitatem: quia constat esse velocissimum. Ad mores, vt apud Horatium. Mus loquitur muri, & mustella vulpeculæ, vt per narrationem fictam, ad id quod agitur, verax significatio referatur. Vel sicut in libro iudicum ligna sibi regem requirunt & loquuntur ad oleam, & ad ficum, & ad vitem, & ad rubum, quod totum vtique ad mores fingitur, vt ad rem, quæ intenditur, facta quidem narratione, sed veraci significatione veniatur. Sic & Demosthenes orator, fabula vsus est aduersus Philippum, cui cum ab Atheniensibus postularet, vt sibi decem oratores darentur, & discedere, finxit ille hanc fabulam, qua dissuaderet dicens, Lupos aliquando Pastoribus quorum diligentiam decipere voluissent, suasisse, vt in amicitiam conuenirent, ea tamen conditione, vt si Canes (in quibus erat causa iurgiorum) iure securitatis illis traderentur, annuisse pastores, & in specie securitatis dedisse Canes, quos Ouium suarum vigilantes custodes habebant, tunc Lupi adepta omni fortitudine, omne quod in gregibus illis erat, non pro satietate tantum, verumetiam pro libidine lacerauerunt. Philippum quoque principes populi postulare, quo facilius posset opprimere expoliatam custodibus vrbem.

De Fabulis fictis, contra calumniosos, & insidiosos. Cap. CXIIII.

ACTOR. Tales sunt & morales Aesopi fabulæ, de quibus exempli causa nonnullas hoc in loco placuit breuiter inserere. Nam & si legenti, vel audienti misceant risum, acuunt tamen ingenium. Verbigratia contra calumniosos fingitur, quòd Agnus & Lupus sitientes ad riuulum e diuerso venerunt, sursum bibebat Lupus, longeque inferior Agnus, Lupus vt Agnum vidit, sic ait. Turbasti mihi aquam bibenti, Agnus patiens dixit, quomodo aquam turbaui tibi? a te ad me decurrit, cui Lupus. Et maledicis mihi inquit. At ille. Non maledixi. Lupus vero, pater, inquit, tuus multa mala mihi ostendit. In fine autẽ altercationis. Lupus improba voce dixit. Et adhuc mihi loqueris latro, Statimque in eum direxit, & innocenti vitam eripuit. Côtra illos, qui alienę saluti insidias parant, fingit quòd. Mus vt flumen transiret, auxilium a rana petiit. Illa crossum filum petens, murem ad pedem sibi ligauit, & natare cepit, in medio vero flumine rana se immersit, at illa validius dum teneret vires, miluus econtra volans, murem cum vnguibus rapuit, simul & ranam pendentem sustulit. Item contra insidiosos. In nido Lusciniæ cum Accipiter sederet, vt specularetur auras, paruos illic pullos inuenit, Luscinia cito superuenit, & rogabat eum parcere pullis suis. Faciam inquit, quod vis, si bene mihi cantaueris. At illa (quàmuis animus exciderit tanto metu coacta) pauens, & dolore plena cantauit. Accipiter qui prædam inuenerat. Non bene cantasti, inquit, prenditque vnum de pullis & deuorare cepit. E diuerso enim Auceps quidam venit, & calamo lento leuans Accipitrem, visco contractum, in terram strauit. Sic qui alijs, insidiatur timere debeat, ne capiatur.

Item eiusdem contra cupidos, & auaros, & gulosos. Cap. CXV.

PRAETEREA contra cupidos fingit, Quòd canis flumen trâsiens, partem carnis ore tenebat, cuius vmbram cum vidisset in aquam, patefecit os suum, vt illam caperet, statim eam quam prius tenebat fluuius tulit, & illam quam sub aqua esse putabat, obtinere non potuit. Sic quisquis alienum quærit, dum plus vult, suum perdit. Item contra inuidiam, auaritiam fingit, quòd Symia Vulpem rogauit, vt de magnitudine caudę sibi daret, vnde nates suas turpissimas tegeret, quid enim, inquit, vtile, vt sit pondus sine causa tantæ longitudinis caudæ, quam per terram trahis. Cui Vulpes ait, longior fiat & maior, vt per terram illam trahâ siue per petras, & spinas & lutum, ne tu meo tegmine pulchrior videaris. Locuples inquit & auare, te nunc fabulam increpat, qui non das quod tibi superat. Contra gulosos qui ad vnum prandium rem suam perdunt, hoc quoque componit. Nocturnus quidam fur, cum Cani panem immitteret, Canis ait. Panis tuus non pro gratia datur, tu ideo das, vt me lædas, si modo mihi panem porrigas, nunquid postea daturus es mihi cum fame victus fuero, non præsentem tantum vitam volo, sed futuram prouideo, nolo igitur fauces meas pane claudas, sed nisi recessens, ipse contra te latrabo, dominum ac familiam suscitabo, furemque illis nunciabo.

Item contra incautos. Cap. CXVI.

ITEM contra illos qui incautè sociantur potentibus, fingit, quod vacca, & capella, & ouis fuerunt sociæ simul cum Leone. Qui cum in saltibus venarentur, & Ceruum caperent, factis partibus, Leo sic ait. Ego primus tollo, quia Leo, secunda pars mea est, eo quòd fortior sum vobis, tertiam vero mihi defendo, quia plus vobis cucurri. Quartam autem qui tetigerit inimicum me habebit, sicque totam prædam illam sola improbitas abstulit. Item contra illos qui malos incaute iuuant, fabulam componit, dicens. Ossa dum Lupus deuoraret, vnum ex illis transuersum grauiter in faucibus hæsit, Lupus magno pretio, qui hoc malum extraheret inuitauit. Rogabatur Grus collo longo, vt medicinam præstaret Lupo. Id egit, vt caput mitteret, & malum de faucibus extraheret, sanato Lupo Grus reddi promissa præmia petijt, & Lupus ait, o iniuria, meis virtutibus ingrata est illa Grus, quæ caput incolumis extulit non vexatum dente nostro, & mercedem sibi postulat. Item contra illos qui laudant sibi inutilia, & vituperant vtilia. Ceruus de fonte bibens, sua cornua magna vt vidit, nimium laudare cepit, crura tenuia uituperauit, quod cum faceret, venatorum voces, ac repente latrare Canes audiens, fuga per campum

campum euasit. At vbi eum Sylua suscepit, magnitudo illa cornuum venantibus eum retinuit, tunc mortem suam videns, ait, quæ mihi erant vtilia vituperaui, & deceptuosa laudaui. Item ne quis hosti arma præstet. Securis cum facta esset homo, postulabat ab arboribus, vt illi manubrium darent de ligno, quod firmum esset; quo facto, homo manubrium sumpsit, & aptata securi, ramos, ac robora magna, & omnia quæ voluit incidit. Tunc Fraxino Quercus ait. Digne, & bene patimur, qui roganti hosti nostro, vt cæci manubria dedimus. Ideo qui ante cogitet, ne hosti aliqua præstet.

De figmentis eiusdem contra vane gloriosos.
Cap. CXVII.

ITERVM contra illos, qui laudari verbis subdolis gaudent, & postea penitent, hanc fabulam fingit. Cum de fenestra coruus occasione caseum raperet, altam arborem superfedit, Vulpes vt hunc vidit, de contra sic ait. O Corue, quis similis tibi, & pennarum tuarum, quàm magnus est nitor. Qualis decor esset, si vocem claram habuisses, nulla prior auis fuisset. At ille dum placere voluit, & vocem suam validius ostendere, sursum clamauit, & ore patefacto caseum oblitus deiecit, quem celeriter dolosa Vulpes auidius rapuit, tunc stupens Coruus ingemuit, ac deceptus penituit. Fingit etiam idem fabulam, homines in dignitate, mansuetos esse commonentem, hoc modo. Annis defectus, & viribus Leo, cum grauatus iaceret, spiritum extremum trahens, Aper ad eum venit iratus, spumans, fulmineis dentibus, & ictum veterem vindicauit, Taurus etiam cornibus, hostile corpus Leonis confodit, Asinus quoque ferain, vt sic vidit, calcibus illi fronte apetuit: & ille cum gemitu suspirans, sic dixisse fertur. Cum esset virtus mea fuit honor, fuit timor, vt omnes visione mea fugerent, & opinio ipsa terreret plures. Quos autem non læsi, quibus, & auxiliator fui, ipsi inalignantur mihi: & quia sum sine viribus, nullus est honor pristinus. Item contra illos, qui indecenter ad officia meliora reddenda indigni se ingerunt, hanc quoq; fingit. Asinus quo tidie videbat Catello blandiri dominum, & de mensa saturari, & familiam illi largiri plura. Sicq; dixisse Asinus fertur. Si animal immundissimum sic diligit Dominus meus ita & familia, quantum me si obsequium illi fecero? plus enim melior sum Cane, qui in multis rebus sum vtilior, aquis e fontibus alor, cibus mihi mundus datur, melior sum Catello, meliori vita frui possum, & maximum honorem habere. Cum Hæc Asinus secum cogitasset, vidit dominum introire, occurrit velocius clamaos prosiliuit, & superstetit leuans pedes priores imposuit humeris domini, lingua eum lingens liniit, & maculans vestem fatigat dominum pondere suo: clamore autem domini concitatur omnis familia fustes, & lapides arripiunt, Asinum feriunt, debilem membris collisque fractis, sic abiiciunt ad præsepia, lassum atq; semiuiuum.

Item contra Pusillanimes. *Cap.* CXVIII.

ITEM contra illos qui vanis rumoribus nimis terrentur, sic fingit. Quidam mons parturiebat, & gemitus magnus dabat, omnis natio, vt audiuit timuit, cunctisque perturbatis, nullus sui memor erat, mons ille tandem peperit Murem, huius fama volat, & quod malum putabant, in nihilum omnibus venit, quos timor in uaserat. Item contra illos qui nimis pusillanimes statum suum ferre non possunt, sic componit. Cum strepitus magnus ad Lepores veniret, & subitus, consilium inierunt, vt se præcipitarent propter assiduos metus: at vbi ad oram fluminis venerunt, ranæ multæ quæ ibi erant expauerunt, & in fluuium se iactaueiunt, Lepores cum hoc viderunt, vnus inquit illorum. Sunt & alii timentes, sequamur vitam, vt cæteri, feramus si quid accidit, neque erit toto tempore malum. Quicunque ergo malum tolerare non potest, alio rum mala inspiciat. Item contra illos, qui tedio victi, & labore mortem desiderant. Fuit quidam negociator in via, qui onustum Asellum flagello, & fuste cedebat, vt citius veniret ad nundinas lucri causa: Asellus autem mortem optabat, putans se post esse securum lassatus, & quassatus: de ipsius tamen pelle fiunt tympana, & cribra, quæ semper patiuntur, & qui putabat se fore securum post mortem, tenditur.

Item contra Arrogantes. *Cap.* CXIX.

ITEM ne quis de alienis bonis magnum se iactet, exhortatur, fingens quòd Graculus pennas Pauonum, quæ ceciderant sustulit, & inde se ornauit, suosque contemnere cœpit, & gregi Pauonum se miscuit. At illi ignoto, & impudenti pennas iniuriose eripiunt, calcibus ac morsibus eum fatigant, miserque semiuiuus ab eis relictus, ad proprium genus redire timuit, vbi cum esset ornatus, multos iniuriose terruit: tunc vnus ex his ait illi. Si vestes tuas, quas natura dedit tibi, amasses, hæ tibi sufficerent, nec ab illis iniuriam passus, nec a nobis pulsus fuisses. Item contra illo, qui se contentiose laudant. Formica, & musca contendebant acriter, quæ melior illarum esset, Musca ait, nunquid te nostris potes comparare laudibus, vbi immolantur exta prima gusto in capite regum sedeo, & omnibus matronis oscula dulcia figo, de quibus rebus tu nihil. Formica ait. Contra te hoc tu dixeris improba testis, laudas importunitatem tuam. Nunquid optata venis, reges & matronas quas nominas, tu importuna adis, & tua omnia esse dicis, cum vbi accedis, fugaris vndiq; quasi iniuriosa abigeris. Aestate vales, bruma non appares, ego vero deliciosa hyeme sum secura, mieque se quuntur gaudia: tu autem venioso flabello tepelleris sordida. Itẽ contra pauperem superbum. In prato quodam Rana vidit pascẽtem Bouem, putabat se posse fieri talem, si rugosam impleret pellem, & inflans se natos suos interrogauit, sum ipsa quanta Bos? Dixerunt non. Iterum se inflauit potius, & dixit suis, quid modo? Responderunt nihil. Tertio cum se inflaret, rupta pelle mortua est. Ideo vulgo dicitur, Noli te inflare, ne crepes.

Item contra contemptores humilium.
Cap. CXX.

ITEM ad exhortationem humilium, ne quis minimos ledat fingit Quòd dormiente Leone in Sylua, Mures agrarii luxuriabantur, & vnus ex illis super Leonem casu transijt. Expergefactus Leo celeri manu miserum tom prehendit, qui veniam sibi dari rogabat, quia non sponte fecerat. Leo vero de Mure cogitat, vindicta quid esset in tali, si eum occideret, crimenque illi, non gloria laudis esset: ignouit igitur & dimisit. Post paucos dies ipse in foueam cecidit, qui vt se captiuum agnouit, magno dolore rugire cœpit, Mus autem vt agnouit, ad eum cucurrit, & re cognita: Non est, inquit, iam quod timeas, parem gratiam reddam tibi non immemor beneficij, Tunc omnes artis illius ligaturas lustrare cœpit, & loca rodenda cognoscens neruos secare dentibus, & artis illius ingenia laxare cepit, sicque Leonem captum liberum restituit. Itẽ, vt qui se felices æstimant, nulli iniuriam faciant, dubiamque meminerint esse fortunę totam. Equus quidem ornatus freno, ex argento, & auro, sellaque decora occurrit Asino in angusto delonge venienti, & onusto: & quia illi transeunti tardius dederat viam, eo quòd in timore lapsus erat, Dixit Equus, Nisi me satis continerem, te calcibus rumperẽ, qui obuianti mihi non cessisti, aut stetisti vt transirem, Terrore igitur, & superbia illius tacuit, ingemuit miser Asellus. Nec multo post Equus currendo ruptus ac miser effectus, iussu Domini sui ad villam ductus est, vt agris portaret stercus. Acceptisque rusticis ornamentis, per semitam ibat onustus, quem tam infelicem in prato pascens ille cognouit Asellus, taliq; sono increpauit. Quid tibi profuerunt ornamenta illa pretiosa, vt talem haberes audaciam? nunc & tu nostris vtere nobiscum rusticis officijs.

Item contra infideles, & adulteros.
Cap. CXXI.

ITEM contra illos, qui a suis infideliter transeunt ad alienos, Quadrupedes cum Auibus bellum gerebant, nullamque pars alij cedebat, sed fortiter ac diu pugnabat. At vespertilio, dubios & graues euentus timens, quia superior erat, & magna acies quadrupedum, contulit se ad eosdem quasi cum vincentibus. Subitoque veniens Aquila volucribus se miscuit, & cedentibus quadrupedibus; Auium victoria stetit. Reuersique sunt ad pristinam pacẽ Aues, & Quadrupedes, Vespertilio igitur Auium sententia damnatus, eo quòd suos reliquisset, plumis suis expoliatus est, vt lucẽ fugiens noctibus nudus volaret. Sic qui se duabus partibus obnoxium commiserit, hic & illic ingratus viuit, & sibi potius reus erit. Item contra adulatores & eorũ fautores. Duo homines vnus fallax, alius verax, cum ambularent, venerunt in prouinciam Symiorum, quos vt vidit vnus eorum, qui se priorem aliis constituerat, iussit homines illos teneri, & quid de ipso dixissent interrogari. Iussit quoque omnes Symios sibi similes ante se, & dextra leuaque stare, sibique sedem contra parari, sicut viderat imperatorem aliquando facere, Iubentur igitur homines illi in medium adduci, dixitque maior ille Symius, Quid sum ego? Fallax ait: Tu es imperator, Iterum ille, Et illi quos ante me vides stare? Qui respondit, Hi sunt comites tui primicerii, milites, & cæteri officiales. Ille ergo in mendacio laudatus est, & munerari iussus, quia adulatus est, & omnes illos fefellit: ille autem verax homo, hęc apud se aiebat. Si iste qui mendax est, sic est acceptus & muneratus: ego quid si verum dixero? interrogatus ergo ab illo Symio. Dic tu, quid sum ego, & hi quos ante me vides? ille qui veritatem amabat, respondit.

dit. Tu Symus es, & hi omnes Symii sunt similes tibi, Continuo iubetur lacerari dentibus, & vnguibus, quia quod verum est dixit. Hoc modo fieri solet a malis hominibus, vt fallacia & malitia ametur, & honestas vel veritas laceretur.

Item contra pigros. Cap. CXXII.

ITem contra pigros, qui laborare nolunt, fingit indignatas manus, & pedes, ventri cibum dare noluisse, eo quod sine vllo repleatur labore. Illoq; sedente ocioso, contra eum indignantes, laborare noluerunt, & seruitium negauerunt. venter vero esuriens clamauit. At illi nihil per paucos dies dare voluerunt. Ieiuno autem ventre membra omnia lassauerunt, postea vero cibum dare volentes, recusat venter, quia iam clauserat vias, sic membra, & venter simul interierunt. Item contra pigros Formica hyeme frumentum ex cauerna trahens siccabat, quod æstate colligens coagulauerat. Cicada autem eam rogabat esuriens, vt daret aliquid illi de cibo, vt viueret: cui formica. Quid faciebas, inquit, in æstate? at illa, quando mihi vacabat, per sæpes oberrabam cantando, Formica igitur ridens, frumentum includens ait. Si æstate cantasti, hyeme salta. Hæc fabula pigrum docet, vt certo tempore laboret, ne dum minus habuerit, non accipiat cum petierit.

Item eiusdem contra iactantiam, & ad libertatis commendationem. Cap. CXXIII.

ITem contra illos, qui quod facere non possunt, verbis, tamen se posse, & nolle ostendunt. Fame coacta Vulpes vuam sursum pendentem aspexit, & alto gradu se excutiens, quotiens voluit, attingere sursum, non potuit. Tandem irata, Nolo te acerbam, & immaturam, inquit, & quasi eam tangere nolens, abiit. Item contra illos, qui virtute facere nihil valent, & verbis inanibus alios terrent. Asinus e diuerso Leoni occurrit, & sic ait. Ascendamus in cacumen montis, & ostendam tibi, quia & multi me timent, Leo ridens ait: eamus. Cumque venirent ad locum, stans Asellus in medio loco, voce dimissa clamare cepit. Quem audientes Vulpes, & Lepores currere ceperunt. Cui Leo ait. Poterit & me terrere vox tua, si non te scirem quis esses. Item contra illos, qui domos potentû facile intrant. Leo iam deficiens, languorem fingebat, & per hãc fallaciam, cum certæ bestiæ ad visitandum eum introirent, mox eas comedebat Vulpes autem ante speluncam veniens stetit, & salutauit eum: interrogata autem a Leone, quare non intrasti? Respondit quoniam introeuntium vestigia video, exeuntium autem non video. Item ad commendationem libertatis fingit. Quòd Canis & Lupus in Sylua dum conuenirent, ait Lupus Cani. Vnde frater sic nitidus, & pinguis es? Qui respondit, Quia domi custos sum contra latrones, affertur mihi panis, dat dominus ossa, amat me tota familia, quisq; mihi cibum porrigit, aqua non deest, sub tectis cubo, & ociosus vitam gero. Cui lupus. Bone, inquit, frater, Vellé, vt ista mihi contingerent, vt ociosus saturarer cibo, & melior viuerem sub tecto. Canis ait Lupo, si vis esse tibi bene, veni mecum, noli timere. Cumque simul ambularent, vidit Lupus Canis collû cathena tritum, & ait. Quid hoc est frater, quòd iugum attriuit collum tuum? Et Canis: quia sum, inquit, acrior interdiu ligor, nocte soluor, inter duas domos vagor, & vbi volo illic dormio. Cui lupus. Non est opus mihi istis frui, quæ laudasti: viuere volo liber, quodcunque venerit mihi, rapio, liber vbi volo peragro, in eo quod placet nulla cathena me tenet, nulla impedit causa, viæ mihi patent in campo, de grege prius gusto, canes ingenio deludo, viue vt consueuisti, ego vt consueui ita viuo. Actor. Hæc de fabulis Aesopi excerpere volui, quas & si forte plerunque liceat in sermonibus publicis recitare, quod etiam nonnulli prudentium faciunt, propter audientium tędia releuanda, qui talibus delectantur. simul & propter argumenta subiuncta, quæ aliquid ædificationis habere videntur: nunquam tamen nisi caute, & parce id æstimo faciendum, ne quis verbis sacris ad luctum penitentiæ, Deique deuotionem prouocari debent, ipsi per huiusmodi nugas in risum magis, atque lasciuiam dissoluantur, simul ne ad narrandas fabulas, quasi licenter, exemplo prædicantium, male informentur.

De mitologia Fulgentij, & primo de vita triplici. Cap. CXXIIII.

EXTAT autem & Mitologia Fulgentij, de qua etiam integumentorum causa moralium, hoc in loco nonnulla inserere volui Fulgentius in libro Mitologiarum secundo Philippi tripartitã humanitatis vitam esse voluerunt, scilicet contemplatiuam, actiuã, voluptariam. Idque poetæ considerantes, trium Dearum certamina ponunt, scilicet Mineruam Iunonem, & Venerem, de formæ qualitate certantes, & primam quidem, quæ ad sapientiam, & veritatis inquisitionem pertinent, Ideo de Iouis vertice natam ferût, eo quod ingenium in cerebro positum sit, hanc Mineruę attribuunt, quę Græce dicitur immortalis virgo, quia sapientia nec mori poterit, nec corrumpi. Huius in tutelam ponunt Noctuam, eo quòd sapientia etiam in tenebris proprium possidet fulgorem. Iuno vero, quam actiuæ vitæ ponût, quasi a iuuando dicta est, vnde & regnis præesse dicitur, ideoque cum sceptro pingitur, quòd hæc vita diuitiis studeat, quæ regni proximæ sunt, in huius tutelam Pauonẽ ponunt, eo quod eius caudę curuamen anterius faciem ornet, posterioraque turpiter nudet. Sic enim diuitiarum appetitus, & gloria momentaliter ornat, postrema tamen denudat. Vnde & Salomon in fine hominis de o.il. Tertiam quam voluptariæ vitæ posuerunt, Venerem dici voluerunt, idest aut secundum Epicuros, bonam rẽ, aut secundum Stoicos, vanam rem. Epicuri enim voluptatem laudant, stoici damnant; isti libidinem colũt, illi nolunt, vnde & Aphrodis dicta est, id est, spuma, quia momentaliter, vt spuma libido surgit, & in nihilum venit, siue quòd ipsa seminis concitatio spumosa sit. Denique ferunt, quòd ex sectis falce Saturni virilib. & in mare proiectis, nata sit Venus, quia Saturnus Grece Cronos dicitur, id est Tempus. Abscissæ autem temporis vires, idest fructus, falceque maxillæ in humore visceruni, velut in mari proiectæ, libidinem gignunt. Vnde Terentius ait. Sine Cerere & Bacho friget Venus Hanc etiam nudam pingunt, quòd nudos affectatores sui dimittat, vel quòd nunquãm nisi nudis conueniat. Huic etiã rosas in tutelam adiiciunt, quia rubet verecundiæ opprobrio, & pungit peccati aculeo. Et sicut rosa delectat quidem, sed cito marcescit, sic ista libet momentaliter, & fugit perhenniter. In huius etiam tutelam Columba ponunt, eo quòd aues illæ sint in coitu feruidæ. Hanc in mari natantem pingunt, eo quòd omnis libido rerum naufragia patiatur. Concha etiam marina portari pingitur, eo quòd huiusmodi animal toto corpore simul apto, in coitum misceatur, sicut Iuba in Phisiologis refert.

Item eiusdem contra Ebrietatem, & Luxuriam, & Auariciam. Cap. CXXV.

IVPPITER cum Semele concubuit, cui natus est Liber pater, & inter Deos deputatus, cum Semele itaq; quatuor sorores appellatæ sunt, quia quatuor sunt Ebrietatis genera. s. vinolentia, Obliuio, Libido, Insania. Vnde hæc quatuor nomina Baccę acceperunt, quasi vino baccantes, scilicet Hino est vinum, Autonoe, id est, seipsam non cognoscens, Semele. i. corpus solutum, quarta vero Agaue, comparatur insaniæ, quia caput filij violenter amputauit, Liber autem dictus est, quia vini passio liberas mentes facit. Tigribus insidere dicitur, eo quòd vinolentia feritati semper instat, siue quòd efferatas mentes mulceat, vnde & Lienus vocatur, quasi lenitatem præstans. Iuuenis autem pingitur, quia nunquam ebrietas matura est. Ideo etiam nudus. quia nudus ebriosus remanet, vel ab eo quòd mentis suæ secreta denudet. Syrenæ Græce tractatoriæ dicuntur. Tribus enim modis amoris illecebra trahitur, scilicet cantu, visu, consuetudine. Amatur enim quędam vocis suauitate, quædam speciei venustate, quędã etiam lenocinitate, & consuetudine. Mida rex Appolinem petijt, vt qnicquid tetigisset, aurum fieret. Cumque munus promeruisset, voti cæpit effectu torqueri. Erat enim necessitas aurea, locuplesque penuria. Nam & cibus, & potus auri materia rigebat. Itaque Appolinẽ petiit, vt ina le desiderara conuerteret. Responsum accepit, vt tertio caput sub Pactoli fluminis vndas subderet, quo facto Pactolus deinceps aureas harenas trahere dicitur. Sed euidenter poetæ alluserunt argutias, quia scilicet omnis auarus cum omnia pretio destinat, fame moritur. Tantalum dicunt in lacu in inferno depositum, cui fallax aqua gulosis labia titilla mentis attingit, poma quoque fugitiuis cinerescentia tactibus, de superficie tenus apparent pendula, huic ergo locuples visus, & pauper effectus, dum ita se illi vnda fallax præbet, vt sitiat, ita se poma ingerunt, vt esuriat. Sed hanc fabulam Petronius breuiter exponit dicens.

Non bibit inter aquas, poma nec appendentia carpit.
Tantalus infelix, quem sua vota premunt.
Diuitis hæc magni facies erit omnia cernens.
Qui tenet, & sicco concoquit ore famem.

Idem de Libidine, & Vsura. Cap. CXXVI.

CHIMAERA dicitur, quasi ch meró idest amoris fluctuatio, ideo triceps pingitur, quia tres amoris modi sunt, scilicet incipere, perficere, finire; dum enim nouiter amor venit, quasi leo feraliter inuadit. Capra quæ in medio pingitur, perfectio libidinis est, quia huiusmodi animal in libidine valde procliuum est, postremus

stremus Draco ponitur, quia post perfectionem dat vulnus pęnitentiæ venenumque peccati. Hanc Belloforons occidit idest bona consultatio insidens æquo Pegaso, quasi Pegasion, idest fonti ęter no scilicet sapientiæ. Qui etiam pennatus dicitur, quia vniuersam mundi naturam celeri cogitatione theoria collustrat. Ex sanguine, id est, morte Gorgone natus dicitur, quia initium, sapientiæ timor est: Gorgona enim pro terrore ponitur, ideo & in pectore Mineruæ fixa est. Fneus a fenerando dictus est. Ideo cæcus, quòd omnis auaritia cæca sit, quæ sua non videt, huic Arpiæ cibos rapiunt, quia rapina aliquid ei de suo comedere non permittit. Quod autem eius prandia stercoribus conſędant, ostendit venatoris vitam, rapinæ illuuie esse sordidam. Actor. Hæc de fabulis moralibus, & integumentis earum ad præsens sufficiant.

De Historijs. Cap. CXXVII.

TVllius in libro de Oratore. Historia est temporum testis, lux veritatis, vita memoriæ, Magistra vitæ, nuncia vetustatis. Isidorus vbi supra. Historia est narratio rei gestæ, per quam ea quæ in præterito gesta sunt dignoscuntur. Dicta autem Historia a potu historin, id est, a videre vel cognoscere, apud veteres enim nemo conscribebat Historiam, nisi is qui interfuisset, & ea quæ conscribenda essent vidisset, Historiam autem apud nos primus Moyses de initio mundi conscripsit, Historiæ gentium non impediut legentes, in his quæ vtilia dixerunt. Siquidem & per Historiam summa retro temporum annorumque supputatio comprehenditur, & per consulum regumque successum multa necessaria perscrutantur. Ephemeris appellatur vnius diei gestio, Calendaria appellantur, quæ in menses singulos digeruntur. Annales sunt res singulorum annorum. Historia autem multorum annorum, vel temporum est. Item inter Historiam, & Argumentum, & Fabulā hoc interest. Nam Historiæ sunt res veræ, quæ factæ sunt. Argumenta sunt, quæ, & si facta non sunt, fieri tamen possunt. Fabulæ vero sunt, quæ nec factæ sunt, nec possunt, quia contra naturam. Cronica Græce dicitur, quæ latine temporum series appellatur, qualem apud Græcos Eusebius Cesariensis Episcopus edidit. Et Hieronymus presbyter in Latinam linguam conuertit, Cronos enim Græce Latine tempus interpretatur.

De sententijs, & Figmentis. Cap. CXXVIII.

ISIDORVS vbi supra. Sententia est dictum impersonale, vt, Obsequium amicos, veritas odiū parit. Huic si persona fuerit adiecta, Crian erit ita. Offendit Achilles Agamenonem, vera dicendo, Metrofanes promeruit gratiam Mitridatis obsequendo. Catasceua est confirmatio propositæ rei. Anasceua autem contraria superiori est, Reuincit enim non fuisse, aut non esse, quod natum, aut factum esse, vel dictum proponitur, vt si quis Chimerā neget fuisse, aut non fuisse confirmet. Inter has, & thesin hoc interest, ꝙ thesis, quamuis, & ipsa habeat disputationem in vtramq; partem, tamen incertę rei, quasi quedam deliberatio, vel cohortatio est. Catasceua autem & Anasceua in his rebus, quæ verisimiles non sunt, sed pro veris ponuntur, plerunque versantur. Anasceuæ prima diuisio est inconueniens, & mendacium, Inconuenientis species sūt, quod inhonestum est, & quod inutile. Item inhonestum tractatur, aut in dictis, aut in factis. Mendacium tres habet species, incredibile, impossibile, contrarium. Id autem in Anasceua requiramus, ne quid aliud significare voluerunt, qui ista finxerunt, vt Scillam non marinam, sed maritimam fęminam, nec succinctam canibus, sed rapacem aliquam, & inhospitalem venientibus extitisse. Prosopopeya est, cum in animalibus, & persona, & sermo fingitur. Nam montes, & flumina, & arbores loquentes inducimus, personam imponentes, rei, quæ non habet naturam loquendi, quod & Tragædis vsitatum est, & in orationibus frequētissime inuenitur. Ethopeiam vero illam vocamus, in qua hominis personam fingimus, pro exprimentis affectibus ætatis, studij, fortunę, sexus, leticię, mærotis, audacię. Nam cum Piratæ persona suscipitur audax abrupta, temeraria erit oratio, cum feminæ sermo simulatur, sexui cōuenire debet oratio. Iam vero adolescentis, & senis, militis, & imperatoris, rustici, & philosophi diuersa oratio dicenda est. Aliter etiam loquitur gaudio affectus, aliter vulneratus, in quo genere dictionis illa sunt maxime cogitanda, quis loquatur, & apud quem, & de quo, & vbi, & quo tempore, quid egerit, quid acturus, sit, aut quid pati possit, si hæc consulta neglexerit.

De figuris verborum. Cap. CXXIX.

AVGETVR & ornatur oratio, etiam figuris verborum, & sententiarum. Nam quia directa, & perpetua oratio fatigationem, atque fastidium tam dicendi, quam audiendi creat, flectenda est, & in alias versanda formas, & vt dicentem reficiat, & ornatior fiat, & iudicem diuerso vultu audituque deflectat. E quibus plurimæ superius a Donato in schematibus artis grammaticæ annotatæ sunt. Vnde tantum illa hic interponi oportuit, quæ in poemate, aut nunquam, aut difficulter fiunt, in oratione aut libere. Anadiplosis est congeminatio verborum, vt hic, tamen viuit, & iam in senatu venit. Climax est gradatio, cum ab eo verbo quo sē sus superior terminatur, inferior incipit, ac de hinc quasi per gradus, dicendi ordo seruatur, vt est illud Aphricani. Ex innocentia nascitur dignitas, ex dignitate honor, ex honore imperium, ex imperio libertas. Antiteta Latinē, contra posita appellantur, quæ dum ex aduerso proponuntur, sententiæ pulchritudinem faciunt, & in ornatu locutionis decentissima existunt, vt Cicero. Ex hac parte pudor pugnat, illinc petulantia, hinc constantia, illinc furor, hinc honestas, illinc turpitudo, hinc continentia, illinc libido, hinc denique æquitas, temperantia, fortitudo, prudētia, virtutes omnes certant cum iniquitate, luxuria, ignauia, temeritate, Huiusmodi locutionis ornamento liber Ecclesiasticus vsus est dicens. Contra malum bonum, & contra mortem vita, sic contra pium peccator, & sic intuere in omnia opera altissimi, bina, & bina, vnum contra vnum. Sinonyma est quotiens in connexa oratione pluribus verbis vnam rem significamus, vt ait Cicero. Nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas, & idem non feram, non patiar, non finam. Antapodosis quotiens media primis, & vltimis conueniunt, vt apud Persium. Scire tuum nihil est, nisi scire tuum sciat alter. Paradiastole est quotiens id quod dicimus interpretatione discernimus, cum te pro astuto sapientem, appellans, pro inconsiderato fortem, pro illiberali diligentem. Antimetabole est conuersio verborum, quæ ordine mutato contrarium efficit sensum, Non vt edam viuo, sed vt viuam edo. Et illud. Si consul Antonius Brutus hostis, si conseruator Reipublicæ Brutus, hostis Antonius.

De figuris Sententiarum. Cap. CXXX.

NVNC figuras sententiarum, quas operepretium sit cognoscere, prosequamur. Sententiarum species multæ sunt, aliæ enim sunt indicatiuæ, aliæ pronunciatiuæ, sunt, vt Nusquam tuta fides, Aliç imperatiuę, aliæ admiratiuæ, aliæ comparatiuæ, vt Si vinco, & pereo, quid ibi me viucere præstat? Aliæ superlatiue, quæ cum aliquo motū animi, & indignatione promuntur, vt ibi. Quid non mortalia pectora cogis auri sacra fames? Aliæ interrogatiuę, aliæ responsiuæ, aliæ deprecatiuæ, aliæ promissiuę, aliç concessiuæ, aliæ demonstratiuæ, aliæ optatiuæ, aliæ derogatiuæ, aliç quę cum exclamatione proferuntur, vt Quis furor o ciues? pacem conuertit in arma. Aliæ exhortatiuæ, aliæ dehortatiuę. Sunt & affirmatiuæ, vt quid, in, quippe, præceptiuæ, vetatiuę, negatiuæ, miratiuæ, admonentis, irridentis, gementis, exhortatiuę, consolatiuæ, conimiserantes, quarum quotquot sunt figuræ tot, & pronunciando voces. Sunt & Anfidoxe, quarum pars honesta est, pars inhonesta, sunt & aliæ procatalensis, cum id quod nobis obici poterat ante præsumimus ad diluendum. Sunt & Aporiæ dubitatio simulātis, nescire se, quę scit, aut quomodo dicatur. Paradoxon est cum dicimus inopinatum aliquid accidisse. Parisia est oratio libertatis, & fiduciæ plena. Et opeia est cum sermonem ex aliena persona inducimus. Energia est rerum gestarum, aut quasi gestarum, sub oculis inductio. Aposiopesis est cum id quod dicturi videbamur, silentio intercipimus, Quos ego, sed motos præstat componere fluctus. Epanalensis est digressio. Anamimisis est commemoratio eius rei, quod oblitos nos fuisse fingimus. Apatalis est id, quod in animos iudicum, quasi deposueramus, optime reposcimus Etiologia est, cum proponimus aliquid eiusque causam & rationem reddimus. Characterismos descriptio figuræ alicuius expressa. Latrismos plurimos sensus breuiter expeditos, in vnum locum coaceruat. Prosopopeia est, cum in animalium, & persona, & sermo fingitur. Peusis, id est, soliloquium cum ad interrogata ipsi nobis respōdemus. Sinerosis est cum differimus aliquid petentes, vt aliud interim nos permittant dicere.

De posituris, ac cæteris notis. Cap. CXXXI.

POSITVRA est ad distinguendos sensus per cola, & comata, & periodos, quę dum ordine suo apponitur sensum nobis lectionis ostendit. Dictęsunt autem positure, vel quia pūctis positis annotantur, vel quia ibi vox ꝓ interuallo distinctionis deponitur, Apud poetas quidē, vbi in versu post duos pedes syllaba remaneat coma est, quia ibi post scasionem præscisio facta est. Vbi vero post duos pedes, de parte orationis nihil superest, colon est. Totus autē versus periodus est. Præterea quædam scripturarum notæ apud celeberrimos autores fuerunt, quas scilicet antiqui ad distinctionem scripturarum carminibus, & historiis apposuerunt. Notę autem

verbi-

versibus apponuntur numero 26. quæ sunt nominibus infrascriptis. Asteriscum Ariasanes, reperit. Hæc apponitur in his quę omissa sunt, vt illucescant per eam notam, quæ deesse videntur, stella enim aster dicitur Græco sermone, a quo asteriscus est deriuatus. Obelus idest virgula iacens apponitur in verbis, vel sententiis superfluè iteratis, siue in his locis, vbi lectio aliqua falsitate notata est, vt quasi sagitta quędam iugulet supetuacua atque falsa consodiat, sagitta enim Græce obelus dicitur. Obelus supernè apunctatus ponitur in iisdem, de quibus dubitatur, vtrum tolli debeaut nec ne apponi. Limniscus idest virgula inter geminos pũctos iacens, apponitur in his locis, quæ sacræ scripturæ interpretes, eodem sensu, sed diuersis sermonibus transtulerunt. Antigraphus cum puncto, apponitur vbi in translationibus diuersus sensus habetur. Asteriscus cum obelo, hac proprie Aristarcus vtebatur, in his versibus, qui non suo loco positi erant. Paragraphus inter versus ponitur, ad separandas res a rebus, quę in contextu concurrunt, quemadmodum in Cathalogo loco a locis: & regiones a regionibus, in agone præmia a præmiis, certamina a diuersis certaminibus separantur. Fuerunt & aliæ notulæ librorum pro agnoscendis quę per extremitates paginariæ exponuntur, vt vbi lector in liminaribus huiusmodi signum inuenerit, ad textum recurrens eiusdem sermonis vel versiculi sciat esse expositionem, cuius similem superiacentem notam inuenerit. In breuiculis quoque quibus militum nomina continebantur, propria nota erat apud veteres, qua inspiceretur quanti ex militibus superessent, quãtique in bello cecidissent. Tau nota in capite versiculi posita superstitem designabat. Thita vero ad vniuscuiusque defuncti nomen apponebatur, vnde & habet medium telum idest mortis signum, de qua Persius. Et potius est nigrum vitium præfigere Thita. In stipendiorum quoque largitione propriæ erant. Notas etiã literarum inter se veteres faciebant, vt quicquid occulte inuicem scriptura significare vellent, mutuo scriberent, testis est Brutus, qui in his literis, ea quæ acturus erat notabat, ignorantibus alijs quid sibi vellent hæ literę. Cæsar quoque Augustus ad filiũ, Quoniam, inquit, innumerabilia accidunt assidue, quæ scribere alterutrum oportet, & esse secreta, habeamus inter nos notas, si vis tales, vt cum aliquid vocis scribendum erit, pro vna quaque litera scribamus sequentem, hoc modo pro. a. b pro. b. c. Et deinceps eadem ratione alijs pro. z. autem litera redeundum erit ad duplex. aa. Quidam etiam versis verbis scribunt.

LIBER IIII.

De Practica scientia, & eius inuentore. Cap. I.

ACTOR Dicto de sermocinalibus scientiis, secundum ordinem supratactũ, dicendum est de practicis. Vt enim dicit Richardus de sancto Victore. Prima omnium comparanda est eloquentia, & ideo expetenda est Logica. Deinde vero per Ethicam purificandus est oculus, & sic ad Theoricam transeundum est. Practica autem ipsa est Ethica siue moralis scientia, moralis tamen scientia plerunque strictius accipitur pro illa parte Ethicæ, quæ dicitur Monostica. Aug. de ciui. Dei lib. 8. Socrates magister Platonis primus vniuersam philosophiam ad corrigendos mores, componendosque, flexisse memoratur: tamen ante illam omnes magis philosophicis idest naturalibus rebus perscrutandis operam maximam impenderunt: Non mihi autem videtur posse aliquid colligi, vtrum Socrates hoc faceret, vt tedio rerum obscurarum, & incertarum, ad aliquid certum, & apertum reperiendum animum intenderit, quod esset vitæ beatæ necessarium, propter quam vitam, omnium philosophorum inuigilasse & laborasse videtur industria, an vero, sicut de illo quidam beniuolentius suspicantur, nolebat inmundos terrenis cupiditatibus animos se extendere in diuina conari, quandoquidem ab eis causas rerum videbat inquiri, quas primas atque summas, non nisi in vnius veri, & summi Dei voluntate esse credebat. Vnde non eas putabat nisi mundata mente posse comprehendi, & ideo purgandæ bonis moribus vitæ censebat instandum, & deprimentibus libidinibus exoneratus animus, naturali vigore in æterna se attollere, naturamque incorporalis, & incommutabilis luminis, vbi causæ omnium factarum naturarum stabiliter viuunt, intelligentiæ puritate conspiceret. Constat tamen eum imperitorum stultitiam, scire, se aliquid opinantium, etiam in his moralibus quæstionibus quo totũ animum intendisse videbatur, vel confessa ignorantia sua, vel dissimulata scientia, lepore mirabili differendi, & acutissima vrbanitate agitasse, atque versasse.

De partibus eiusdem. Cap. II.

ACTOR. Moralis autem scientia diuiditur in Monosticam, Economicam, & Politicam, quæ diuidebatur penes habitus diuersos, quibus mediantibus homo regit seipsum, vel propriam familiam, vel ciuitatem totam. Dicitur autem Monostica a monos, quod est vnus, & icos, quod est scientia, quasi scientia regendi seipsum. Economica vero dicitur, ab æconomos, quod est dispẽsatio, & icos, quasi scientia dispensatoria cum familia propria. Politica vero a polis, quod est pluralitas & icos scientiam, quasi sciẽtia regendi plures. Et quia quando homo scit bene regere seipsum, & propriam familiam, plures siue totam ciuitatem perfecte morigeratus est, Ideo diuidebant antiqui totam philosophiam moralem per istas tres partes. Aliter posset diuidi secundum diuisionem boni. Est enim moralis philosophia de bono, secundum quod prius dictum est. Est autem quodam bonum a quo omnia alia fluunt, & præter quod nihil est, sicut est ipsum primum, & de tali bono, & etiam de circunstantiis deueniendi ad ipsum, determinatur in libris Theologiæ. Aliud est bonum datum ipsi animæ, quo mediante cognoscit primum, & substantias superiores, quod bonum dicitur virtus intellectiua, & de tali tractat Arist. in noua Ethica. Aliud est bonum datum ipsi animæ, ad regendum corpus in quo est, custodiendo ipsum a motibus illicitis, tum intrinsecus, tum extrinsecus, Huiusmodi bonum dicitur virtus consuetudinalis, quæ sic dicitur, quia facit corpus assuescere in bonum, sicut vult Aristoteles in Ethicis, & de tali bono tractat Arist. in veteri Ethica, Aliud est bonum, quo mediante regit anima se, & sua defendendo a nocumento aliorum, & de tali tractatur in libris legum, & decretorum. Et sic patet qualiter potest diuidi moralis scientia, siue practica. Sed prima diuisio eius fuit penes habitus diuersos, quibus homo se regit &c. Secunda vero est penes bonum, de quo intendit.

De scientia Monostica. Cap. III.

RICHARDVS in libro excerptionum. Ethica idem moralis siue Monostica est scientia, quæ sui curam gerens, cunctis sese erigit & exornat, augetque virtutibus, nihil in vita admittens quo non gaudeat, nihilque faciens pęnitendum. Isidorus libro 2. Scientia moralis est illa, per quam viuẽdi mos honestus appetitur, & instituta ad virtutem tendentia præparantur. Hanc Socrates, ad corrigendos componendosque mores primus instituit, & omne studium eius ad bene viuendi disputationem perduxit, diuidens eam in quatuor virtutes animę, scilicet Iustitiam, Prudentiam, Fortitudinem, Temperantiam. Iustitia est, qua recte iudicando sua cuique distribuuntur. Prudentia vero est, qua mala a bonis discernuntur. Fortitudo est, qua æquanimiter aduersa tolerantur. Tẽperantia denique, qua libido, concupiscentiaque refrenatur. Sicut igitur in Phisica, causa quærendi in logica ratio intelligendi, sic & in Ethica morali, versatur ordo viuendi. In his tribus philosophię generibus etiam eloquia diuina consistunt. Nam aut de natura disputare solent, vt in Genesi & Ecclesi. aut de moribus, vt in Prouerbijs, & in omnibus sparsim libris, Aut de Logica pro qua nostri Theologicam sibi vendicant, vt in Cantico canticorum, & in Euangelijs.

De Naturali appetitu boni. Cap. IIII.

ARistoteles in Ethica noua. Omnis ars, & omnis doctrina, similiter autem & operatio, & proheresis boni alicuius operatrix videtur. Ideoque optime enunciant bonum, quod omnia appetunt, & omnis cognitio & proheresis bonum aliquod exoptat. Boetius in libro de Consola. Omnis mortalium cura, quam multiplicium studiorum laborem exercet. Diuerso quidem callę procedit, sed ad vnum tamen beatitudinis fontem nititur peruenire, quo quis adepto nihil vltra desiderare queat. Est enim cuncta intra se bona continens. Liquet ergo esse beatitudinem statum, bonorum omnium congregatione perfectum. Quem (vt diximus) mortales omnes diuerso tramite adipisci conantur. Est enim hominũ mentibus, veri boni naturaliter insita cupiditas, sed ad falsa deuius error abducit. Aug. de ciu. Dei lib. 18. Prohinde philosophi quondam inter se dissentientes, alij finem boni constituebant in corpore scilicet voluptate, alii in animo scilicet vt Stoici virtutẽ, alii vero in vtroque, alij etiam extrinsecus, & imposita bona ad animum & corpus addebant, alij sensibus corporis semper, Alij non semper, Alij vero nunquam putabant esse credendum, Alii quoque mortales esse animas, Alii immortales. Has & alias penè

innu-

innumerabiles dissentiones, & immortales controuersias impia ciuitas gremio suo continuit. Non de agris, vel domibus, aut aliqua pecuniaria ratione: sed de his rebus, quibus aut miserè viuitur aut beatè. Et si qua dicebantur vera, eadem licentia dicebãtur & falsa.

De Rebus expetendis, & primo de Virtute. Cap. V.

TVLLIVS in Rhetorica prima. Verum expetendarum quidem tria sunt genera. Vnum, quod sua vi nos allicit ad se, non emolumento aliquo captans, sed sua dignitate trahens, vt virtus, scientia, veritas. Aliud quod non propter suam vim, & naturam, sed propter fructum, & vtilitatẽ petendum est, vt pecunia. Tertium ex horum partibus iunctum, scilicet quòd sua vi, & dignitate nos ducit, & per se quandam vtilitatem gerit, quo magis expectatur, vt amicitia. In primo genere sunt honesta, in secundo vtilia, in tertio ea quæ partem honestatis continent, partẽ vtilitatis: sed in meliorem partem vocabuli conferantur, & honesta nominentur. Ex his conficitur, vt appetendarum rerum partes sunt honestas, & vtilitas, vitandarum autem turpitudo, & inutilitas. Arist. in Ethica noua. Omnia autẽ honesta concordant rationi. Quintilianus de oratoria institutione lib. 1. Nihil enim potest placere, quod non decet. Idem in lib. 8. Afflante fortuna, penè omnia decent. Seneca ad Lucillium 67. Omne autem honestum voluntarium est; non enim potest honestum esse, quod non est liberum. Idem in lib. de benefi. 4. Rerum honestarum pretium in ipsis est. Idem in Edippo. Vbi turpis est medicina, sanari piget. Simachus in lib. epistolarum Quorum mens honesta est, imbecilla frons est. Tullius de offi. lib. 2. Idipsum quod honestum decorumque dicimus, per se nobis placet, animosque omniũ natura sua commouet. Idem in 3. lib. Qui deliberant vtrum id quod honestum videtur sequantur, an scientes scelere se contaminent, etiam si ad id quod deliberant, non peruenerint, in ipsa dubitatione facinus committunt. Ea enim deliberanda omnino non sunt, in quibus turpissima est ipsa deliberatio. Cum id quod vtile videtur in amicitia, cum eo, quod est honestum comparatur, iaceat vtilitatis species, valeat honestas. Et cum in amicitia, quæ honesta non sunt postulantur, religio, & fides anteponantur amicitię. Peruertunt homines ea, quæ sunt fundamenta naturæ, cum vtilitatem ab honestate seiungunt: omnes enim expetimus vtilitatem, ad eamque rapimur. Idem in lib. de Paradoxis. Quod honestum est, id solum esse bonum Stoici testantur. Disputant Stoici multa turpia, praua hominum consuetudine, verbis honesta esse, vt parricidium, adulterium, & incestum, & his similia. Rursumque re honesta hominibus videri turpia, vt liberos procreare, inflationem ventris strepitu digerere, aluum stercore releuare, vesicam vrinæ effusione laxare. Hecaton Stoicus: Omne honestum in arduo est, etiam quod vicinum honesto est; non enim tantum debet fieri, sed ratione fieri.

De partibus honesti, & primo de Virtute. Dicta philosophorum. Cap. VI.

TVLLIVS in Rhetorica prima. Honesti quidem partes duę, quarum altera simplex, altera iuncta, idest vna propter se ex toto appetitur, altera ex aliqua parte propter vtilitatis fructum. In primo genere omnes res vna vi, atque vno nomine virtus amplectitur; nam virtus est habitus animi, naturæ modo rationi consentaneus. Et habet quatuor partes, scilicet Prudentiam, Fortitudinem, Iustitiam, & Temperantiam. Actor. Virtus quoque sic describitur. Virtus est habitus, a quo quis bonus existit, & opus suũ bene reddit. Tull. in lib. 1. de legibus. Virtus est perfecta ratio eius, quod certe a natura inest. Idem in li. de fine boni & mali 4. Virtus quoq; rationis absolutio diffinitur. Idem in lib. de natura Deorum 1. Nihil est virtute amabilius, quàm qui adeptus fuerit, vbicunque gentium erit a nobis diligetur. Idem in lib. de Amicitia. Nihil est virtute amabilius, nihil quod magis alliciat ad diligendum, quippe cum propter veritatem, & probitatem, etiã eos quos nunquam vidimus, diligamus. Omnino est amans sui virtus; optime enim se ipsa nouit, quamque amabilis sit, intelligit. Idem in lib. de Paradoxis. Si autem isti &c. Require infra ca. de rerum ponderatione. Idem in Philippica prima. Omnia alia incerta mobilia caduca sunt: virtus est vna altissimis infixa radicibus, quæ nulla vi labefieri potest, nec dimoueri loco. Idem in lib. de offi. 1. Virtutis autem omnis laus in actione consistit, a qua tamen fit intermissio. Multi dantur ad studia reditus. Idem in Rheto 2. Diuitiæ virtutis pedissequę sunt, sola virtus in sua potestate est. Omnia præter eam sub fortunæ subiecta sunt dominatione. Virtutis comes est inuidia. Aphricano virtutem industria, virtus gloriam, gloria æmulos comparauit. Calcidius in procemio super Thimeũ Platonis. Ysocrates in exhortationibus virtutem laudans, cum omnium bonorum, totiusque prosperitatis consistere causam penes eam diceret, addit ipsam esse solam, quæ res impossibiles, ad possibilem redigeret facilitatem præclarè. Quid enim generosam magnanimitate vel aggredi pigeat, vel coeptum, facitque vt tanquam victa difficultatibus se temperet a labore? Salustius in Catilinario: Virtuti omnia parent. Seneca ad Lucillum epistola 74. Quamdiu virtus salua fuerit, non senties, quid abscesserit. Idẽ in 76. Amor, ira, cupiditas, pericula depulerunt. Quod potest breuis obstinatio animi, aliquo stimulo excitata; quanto magis virtus, quæ nec ex impetu, nec subito, sed æqualiter valet, cui perpetuum robur est. Vnum bonum virtus est, quæ inter hanc fortunam, & illam superba incedit, cum magno vtriusque contemptu Idem in 79. Nulla virtus latet, & latuisse non est ipsius damnum, veniet qui conditam, & sęculi sui malignitate expressam, dies publicet. Idem in 82. Omnis res quod non habuit decus, virtute addita sumit. Idem in lib. de immatura morte. Vna res est virtus, quæ nos immortalitate donare possit, & pares Diis facere. Lactantius in lib. de falsa sapientia. Virtus autem cum scientia iuncta, sapientia est.

De eodem dicta poetarum. Cap. VII.

OVIDIVS in li. Metham. 14. Inuia virtuti nulla est via. Prosper. in lib. Epigrammatum. Ergo ad patriam vitæ de noctis valle vocati, Virtutum gradibus scandite lucis iter. Omnis virtutum semper substantia salua est. Inuitus Christi munera nemo rapit. Gamphredus in poetria noua. Sectemus honesta, & mala vitemus; quia virtus optima rerum, pessima res vitium, nihil æque pernitiosum. Iuuenalis lib. 3. Nobilitas animi sola est, atque vnica virtus. Maximianus. Fuluo virtus pretiosior, auro. Lucanus li. 3. Crescit in aduersis virtus. Lucanus lib. 9. Virtutis amator quære quid est virtus, & posce exemplar honesti. Matheus in Thobia. Ridet in aduersis. Ex prouerbiis sapientum. Scias autem virtutibus abundare in se, qui alienas amat.

Quòd nobis innata sint uirtutum semina. Cap. VIII.

TVLLIVS in Tusculanis lib. 3. Natura quidem paruos dedit nobis igniculos, quos celeriter malis moribus opinionibusque deprauantes, sic extinguimus, vt nusquam naturæ lumẽ appareat. Sunt enim ingeniis nostris semina innata virtutum, quę si adolescere liceret, ipsa nos ad beatam vitam natura perduceret. Nunc autem simul vt editi in lucem, & suscepti sumus, in omni continuo prauitate & opinionum peruersitate versamur; vt penè cum lacte nutricis errorem suxisse videamur. Idem in quarto lib. Natura omnes ea, quæ bona videntur sequuntur, fugiuntque contraria. Idem in quinto. Stoici finem bonorum esse senserunt congruere naturæ, & cum ea conuenienter viuere. Idem in lib. de legibus 1. Virtus est perfecta ratio eius, quod certe a natura est; itaque nihil præstabilius, quàm planè nos ad iustitiam esse natos. Idem in libro de officiis secundo. Idipsum enim quod honestum dicimus (vt iam dictum est) per se nobis placet, omniumq; animos natura sui commouet. Idem in libro tertio. Multo magis est secundum naturam communitas, & iustitia, & libertas, quàm voluptas, uita, diuitiæ: homo naturæ obediens, homini nocere non potest. Nihil tam secundum naturam est, quàm utilitas, certe in re utili turpitudo esse non potest. Idem in libro de Amicitia. Illos bonos uiros appellandos putemus, qui assequuntur quantùm homines possunt naturam, optimam bene uiuendi ducem. Quintilianus ubi supra. Omnia quæ ars consummauit, certũ est a natura initia duxisse. Nobis igitur ad uirtutes etiam antequàm docemur, initia quædam, & semina naturæ concessa sunt, ut ad iustitiam, cuius rusticis quoque ac barbaris aliqua imago apparet. Seneca ad Lucillum. Habet hoc optimum in se generosus animus, quòd concitatur ad honesta. Magnarum rerum species ad se uocat & attollit, animus enim noster ad modum flati in motu est eo mobilior, & actuosior, quo uehementior fuerit: sed felix qui ad meliora hunc impetum dedit, ponet se extra ius, ditionemque, secunda temperabit, aduersa comminuet, & aliis admiranda despiciet. Idẽ in 48. Dociles natura nos edidit, & orationem dedit imperfectã, sed quæ perfici posset.

De Generibus virtutum quatuor. Cap. IX.

MACROBIVS in lib. de Somnio Scipionis. 1. Plotinus philosophus dicit, quatuor esse quaternarum genera virtutum. Primas uocat Politicas, quarum prudentiæ est, ad rationis normam,

mam, quæ cogitat, quæque agit, vniuersa dirigere, ac nihil præter rectum velle facere, humanisque actibus, tanquam diuinisque arbitris prouidere. Fortitudinis, animum supra periculi metum agere, nihilque nisi turpia timere, aduersa, vel prospera fortiter tolerare. Temperantiæ, nihil pœnitendum appetere, in nullo legem moderationis excedere, sub iugum rationis cupiditatem domare. Iustitiæ, vnicuique seruare quod suum est. Huiusmodi vir bonus primum sui, deinde reipublicæ rector efficitur. Secundæ (quas purgatorias vocat) hominis sunt, qui diuini capax est, solumq; animum eius expediunt, qui decreuit se a corporis contagione purgare, & quadam humanorum fuga solis se diuinis inserere, hæ sũt ociosorum, qui a rerum publicarum actionibus se sequestrant. Harum quid singulæ velint, superius expressimus, cum de virtutibus philosophantium diceremus, quas solas quidam æstimauerunt esse virtutis. Tertiæ sunt purgati iam defecatique animi, & ab omni huius mundi aspergine pressi, purèque detersi, illic prudentiæ est, diuina non quasi in electione præferre, sed sola nosse, & hæc tanquam nihil aliud intueri. Temperantiæ terrenas cupiditates nõ reprimere, sed penitus obliuisci. Fortitudinis passiones ignorare, non vincere, vt irasci nesciat, nihil cupiat. Iustitiæ ita cum superna & diuina mente sociari, vt seruet, cum ea perpetuum fœdus imitando. Quartæ sunt, quæ in ipsa diuina mente consistunt, quæ vocatur noys, a quarum exemplo reliquæ omnes per ordinem defluunt. Nam si rerum aliarum, multo magis virtutum ideas esse in mente diuina credendum, illic prudentia est mens diuina, temperantia quæ in se perpetua intentione conuersa est, fortitudo quòd semper idem est, nec aliquando mutatur, iustitia quòd perenni lege a sempiterna operis sui continuatione non flectitur. Hæc quatuor genera quaternarum virtutum, in passionibus quibus homines metuunt cupiuntque, dolent gaudentque, maximam habent sui differentiam, has primæ molliunt, secundæ auferunt; tertiæ obliuiscuntur, in quartis nefas est nominari.

De Virtute consuetudinali, & quòd ipsa sit habitus. Cap. X.

ARISTOTELES in Ethicis li. 2. Neque vero natura, neque præter naturam fiunt virtutes, sed innatum est nobis suscipere quidem eas per assuetudinem perfectis. Ex similibus enim actionibus, fiunt similes habitus, & secundum actuum differentias, sequuntur habitus. Non parum igitur differt sic, vel sic assuesci a iuuentute, magis autem omne. Quæcunque quidem natura nobis adueniunt, potentias eorum primitus ferimus, postea autẽ operationem, & actum tradimus. Ea vero circa quæ est virtus, innata sunt a superfluitate, & indigentia corrumpi. Qui enim omnia fugit, & timet, timidus est qui autem nihil omnino timet, audax. Similiter autem, & qui omnem voluptatem habet, & a nulla semotus est, incontinens, qui autem omnes fugit, insensibilis. Corrumpitur enim castitas, & fortitudo a superfluitate, & indigentia, a medietate autem saluatur. Signum autem oportet facere habituum voluptatem, tristitiam in operibus; quicunque enim remouetur a corporalibus, & hoc ipso gaudet, castus: qui autem tristatur, incontinens; & quisquis suffert pericula & gaudet, vel non tristatur, fortis, qui autem tristatur timidus. Circa voluptates enĩ, & tristitias est consuetudinalis virtus: nam medicinæ quædam virtutes sunt. Medicinæ autem per contraria innatæ sunt fieri. Tribus igitur existentibus, quæ in voluntatibus, & tribus quæ in fugis, bono conferente delectabili, & tribus contrariis malo nociuo, & tristi Circa hæc quidem omnia bonus directus est, malus autem peccans. Magis autem circa delectationem, quia ex pueritia nobis cõnutritur. Ideo difficillimum est hanc passionem repellere, contemporaneam vitæ, quemadmodum dicit Eraclitus. Circa difficilius autem semper & ars fit & virtus. In his autem, quæ secundum virtutes fiunt, requiritur qualiter habens operatur. Primum quidem si sciens. Deinde si soluens, aliàs eligens, præter hoc autem tertium, si firmè & immutabiliter operatur. Hæc autem ad habendũ alias artes non connumerantur, præter ipsum scire, ad habendum igitur virtutes scire quidem parum aut nihil prodest, ad alia autẽ non parum, sed omne. Sed multi hæc quidem quæ secundum virtutes sunt, non faciunt, ad rationem autem confugientes existimãt philosophari, & sic fore studiosos, & simile aliquid facientes, Aegrotantibus, qui medicos audiunt quidem studiose, & ipsi nihil faciunt operandorum. Quemadmodum igitur, nec illi bene habebunt corpus, nec isti animam; sic philosophantes. Quoniam autẽ ea quæ sunt in anima tria sunt, Passiones, Potentiæ: Habitus, horum aliquid erit virtus. Passiones quidem non sunt, neque virtutes, neque malitiæ: quia secundum passiones non dicimus boni, vel mali, neque laudamur, neque vituperamur. Secundum virtutes etiam & malitias boni, vel mali dicimur, & secundum eas laudamur, & vituperamur. Et passiones quidem vt ira, & timor inuoluntariæ, virtutes autem voluntates vel non sine voluntate propter hoc autem neque potentiæ sunt, neque enim boni vel mali dicimur, quia possimus pati simpliciter, neque laudamur, neq; vituperamur. Et adhuc potentes quidem sumus natura, boni autem non sumus natura; relinquitur ergo eas habitus esse, omnisq; virtus cuiuscunq; fuerit, & id bene habens perficit, & opus eius bene reddit.

Quòd virtus sit voluntaria tantum, & non coacta, dicta philosophorum. Cap. XI.

IDEM in 3. In voluntarijs quidem laus, & vituperatio fit. Videtur autem violentum esse cuius principium exterius nihil conferente vim passo, voluntas vero finis est. Eligentia autem eorum quæ ad finem simpliciter quidem, & secundum veritatem, bonũ est voluntarium, vnicuique autem quod videtur. Bono quidem quod secundum veritatem est, malo autem quod contingit, sicut & in corporibus bene dispositis, sana sunt, quæ secundum veritatem talia sunt, infirmis autem alia. Bonus enim singula recte iudicat, quia in singulis verum videt, regula & mensura eorum existens. Malis autem deceptio propter delectationem fit, non enim existens, bonum, eis videtur, sed volunt delectabile vt bonum, tristitiam autem vt malum fugiunt. Dydimus ad Alexandrum. Nullum virtutis initium est id nancisci, quod mutari non possit, sed nec gloria dicenda est, quam sibi quisque non dederit, ergo non in angustiis & in egestate, sed in opulentia temperanter vixisse laudandum est, alioquin cæcitas, & paupertas solæ virtutum gloriam sortiuntur. Illa quia non videt vt cupiat, ista quia non habet vt capiat. Nos autem, qui nullius ineduæ lege perstringimur, ad bene viuendum libero incitamur arbitrio, vt voluntariam continentiã, digna remuneratio consequatur. Dedit enim nobis multas natura blandicias, quas plerumq; virtus cohibet. Terentius in Andria. Quando non potest fieri quod vis, id velis quod possis. Idem in Hehauten. Nulla est tam facilis res, quin difficilis sit, dum inuitus facias. Idem in Adelphis. Quod ius cogit, voluntas impetrat, vel imperat. Tullius in li. de Paradoxis. Soli sapienti conuenit, vt nihil faciat inuitus, nihil dolens, nihil coactus Idem in Tusculanario lib. 4. Voluntas est, quæ quid cum ratione desiderat. Sic enim eam Stoici diffiniunt, quam putant esse in solo sapiente. Quæ autem ratione aduersa vehementius incitata libido, vel cupiditas est effrænata, quæ in omnibus stultis inuenitur. Idem in li. de Fato. Ad animorum autem motus voluntarios non est exquirenda externa causa: Motus enim voluntarius eam naturam continet in se, vt sit in nostra potestate, nobisque pareat. Seneca ad Lucillum. 34. Pars magna bonitatis est, velle fieri bonum. Idem in 54. Sapiẽs nihil inuitus facit, necessitatem effugit, quia vult quod illa coactura est. Idem in 56. Da ergo operam, ne quid vnquam inuitus facias. Qui imperia libens excipit, partem acerbissimam seruitutis effugit facere quod nolit, nec qui iussus aliquid facit, miser est, sed qui inuitus. Itaque sic animum componamus, ut quicquid res exigit, id velimus. Idem in 66. Omne honestum voluntarium est, non enim potest honestum esse, quod non est liberum. Idem in 71. Magna pars est profectus, velle proficere. Idem in 74. Placeat homini quicquid Deo placet, ob hoc ipsum quod Deo placet, q̃diu virtus salua fuerit, non senties quid abscesserit. Quintil. vbi supra 4. lib. Nihil facile persuadetur inuitis. Item Valerius maximus lib. 2. Olim ambiguæ laudis a senatu ciuis existimabatur, qui debitis reipublicæ officiis, non sua sponte, sed iussus fungeretur, quia quicquid imperio cogitur, exigenti magis, quàm præstãti acceptum refertur.

De eodem dicta Poetarum. Cap. XII.

OVIDIVS in lib. de Ponto. Sponte sua probitas officiumq; iuuat. Si desint vires, tamen est laudanda voluntas. Horatius in lib. Epistolarum. Oderunt peccare boni virtutis amore. Oderunt peccare mali formidine pœnæ. Item Maximianus. Deformius vitiis, fugit indignata voluptas. Nec quod non possum, non voluisse meum est, Interdum trahimur vitiis, trahimurque volentes. Et quod non capiunt pectora bruta volunt. Petrus riga in biblia versificata. Vult implere viam Balaam, sed trita flagellis. Et diuina videns, tardat Asella viam. Amplecti mundum quorundam vota laborant. Sed votis obstat, verbere trita caro. Nã nos a vitiis mundanis sæpe retardat. Corporis anxietas, damna, flagella, fames.

Quòd virtus gratuita sit, non mercenaria. Cap. XIII.

TVLLIVS in dialogo ad Hortensium. Nulla quidem virtus esse potest, nisi gratuita sit. Nam quæ voluptate, quasi

mercede

mercede aliqua, ad officium impellitur, non est virtus, sed fallax quædam mutatio, ac simulatio virtutis. Idem in libro de legibus primo. Idipsum quoque iustissimum est iusticiæ mercedem non quærere. Seneca de clementia lib. j. Recte factorum verus fructus in ipsis est, nec vllum pretium virtutum dignum illis extra ipsas est. Idem in lib. de beneficijs. 4. Rex honestarum pretium in ipsis est. Plinius in epistola ad Catulium. Magnitudo animi nihil ad pro stentationem: omnia ad conscientiam refert: recteque facti nõ ex populi sermone mercedem, sed ex facto petit. Claudianus in maiori Producit non empta fides nec pectora merces. Alligat ipsa quidẽ virtus pretium sibi, solaque late Fortunæ secura, viret nec fascibus vllis Erigetur plausu, nec perit clarescere vulgi. Non quærit pretium vitam qui debet amori. Gaudia præmissi cumulant inopia dolores. Ouidius in lib. de Ponto. Nunc cum fortuna statque caditque fides. Nec facile inuenies multis in millibus vnum. Virtute pretium qui putet esse sui Ipse decor recti facti si præmia desinit. Non mouet, & gratis pœnitet esse probum. Nil nisi quod prodest, carum est, en detrahe menti. Spem fructus, auide nemo petendus erit. En red ditus iam quisque suos amat & sibi quid fit. Vtile solicitis computat articulis. Sponte sua probitas officiumq; iuuat. Mercede caret per se, semperque petenda est. Exterius virtus incomitata bonis, Iuuenalis lib. 4. Nullus virtutem complectitur ipsam, præmia si tollas.

Quod virtus libera sit, & regina, vitium seruile secundum Philosophos. Cap. XIIII.

TVllius in Rethorica ij. Sola virtus in sua potestate est, omnia præter eam sub fortunæ subiecta sunt dominatione, diuitiæ virtutis pedissequæ sunt. Ille liber existimandus est, qui nulli turpitudini seruit. Idem in lib. de Paradoxis. Omnis sapiens liber, omnis sapiens liber, omnis stultus seruus. Quid est libertas, potestas viuendi vt velis. Quis autem viuit vt vult? qui recte viuit: qui gaudet officio? qui nec legibus quidem propter metum paret, sed eas sequitur & colit, qui nihil facit, vel dicere, vel cogitat, nisi libenter ac libere. Soli igitur sapienti conuenit, ut nihil faciat inuitus, nihil dolens, nihil coactus: Cum seruitus sit obedientia fracti animi, atque abiecti, & arbitrio suo carentis, quis neget omnes leues, omnesque improbos esse seruos? Nunquid ille liber, cui mulier imparat; cui leges imponit, præscribit iubet, vetat quod ei videtur, nec illis imparanti aliquid negare potest, vel audet recusare. Ego illum non modo seruum, sed etiam nequissimum seruum appellandum puto, licet amplissima familia natus sit. Omnis animi debilitas & humilis & fracta timiditas, seruitus est. Seneca in Tyeste. Nescitis cupidi regnum quo iacet loco, regnum nõ faciũt opes, non vestis Tyriæ color, non auro nitidæ trabes: Rex est qui posuit metus, & diri mala pectoris, quem non ambitio impotens, & nunquam stabilis vulgi fauor mouet, qui est in tuto positus loco, & omnia infra se videt. Idem ad Lucillum. Quid interest quot domini sint? seruitus vna est, hanc qui contemplit in quamtalibet turba dominantium liber est. Idem in lxxxvij. Nunquam maiorẽ animus, quàm vbi aliena se posuit, & fecit sibi pacem: nisi timendo fecit sibi diuitias, nihil concupiscendo. Seneca. Nemo nisi vitio suo miser est. Martialis coquus. Liber, & gulosus esse non potes.

De Eodem secundum poetas. Cap. XV.

IDem. Liber eris cœnare foris si maxime nolis: Vegentana tuam si domat vua sinum Si ridere potes misereris endecacunne. Contentus nostra si potes esse toga. Si tua non rectus tecta subire potes. Hæc tibi si vis est, si mentis tanta potestas. Liberior Partho viuere rege potes. Mattheus in Tob. Venditur arbitrium dum viuitur ex alieno. Sumptu, pane tuo vescere liber eris. Claudianus in maiori. Si metuis si plura cupis, si duceris ira. Seruitij patiere iugum tolerabis iniquas. Interius leges, tunc omnia iure tenebis. Cum poteris rex esse tui. Prosper; vbi supra. Quid iuuat in longum causas producere morbi. Cur dubium expectat cras hodierna salus. Scimus correctis ueniam non esse negandam. Sed nulli nostrum est ultima nota dies. Libertas nulla est melior, maiorve potestas. Quàm seruire Deo, cui bene seruit amor. Absque iugo posita est ditionis amica uoluntas. Quæ viget affectu: non gemit imperio. Ganfredus in poetria noua. Liberis est vitijs qui non inseruit, abundans. Cui satis est quod habet, pauper, qui plus cupit. Ennodius semper studijs reseratur honestis.

Quòd virtus medij sit inspectrix, & conseruatrix. Cap. XVI.

ARistoteles vbi supra. In omni vero continuo, & discreto est accipere hoc quidem plus, hoc vero minus, hoc vero quale. Et hæc autem secundum rem, aut secundum nos, Dico autem rei medium, quod æqualiter remouet ab vtraque extremitatum, quod est vnum & idem omnibus. Ad nos autem, quod neque superabundat neque deficit, sed non est idem omnibus. Nam Miloni quidem comedere sex mnas parum est, dominatori autem gymnasiorum multum, sic vtique omnis sciens superfluitatem & defi cientiam fugit. Medium autem quærit, & hoc vult. Medium autẽ non quod rei, sed quod ad nos, sic ergo boni artifices ad medium respicientes operantur. Virtus autem omnium arte certiorem, & melior, quemadmodum & natura. medij vtique erit inspectrix. Adhuc peccare quidem multis modis, dirigere autem uno modo; ideo & hoc quidem facile, hoc uero difficile; facile quidem diuerti a signo, difficile autem inuenire, & propter hoc malitiæ quidem superfluitas, & indigentia. Virtutis autem medietas, boni quidem enim simpliciter, mali autem omnifariam. Est igitur uirtus uoluntarius habitus in mediate existens, quo ad nos, determinata ratione, vt sapiens determinabit. Seneca ad Lucillum. lxvj. Omnis virtus in modo est Ex prouerbijs sapientum. Bonarum rerum nimia consuetudo pessima est. Horatius in lib. epistolarum. Virtus est medium vitiorum vtrinque redactum. Idem in libro sermonum. Est modus in rebus, sunt certi denique fines. Quos ultra citraque, nequit consistere rectum. Ouidius in lib. de remedijs. ij Vento nutritur, vento restringitur ignis. Lenis alit flammas grandior aura necat. Idem in lib. Metham. ij. Inter utrunque tene medio tutissimus ibis Maximianus. Maior enim medijs gratia rebus adest. Ganfredus in poetria noua. In omnibus una est virtus seruare modũ.

De Modo ac difficultate consistendi in medio. Cap. XVII.

ARistoteles vbi supra. Medietas autem duarum militiarum est virtus, huius quidem secundum superfluitatem, huius uero secundum indigentiam. Est enim virtus circa passiones & operationes, in quibus superfluitas, vitia, & defectus vituperatur, mediũ autem laudatur & diligitur: nam neque omnis operatio, neque omnis passio suscipit medietatem. Quædam enim mox nominata coniuncta sunt cum malo, vt inuidia, adulterium, furtum, & consimilia, quæ dicuntur esse ipsa mala, non eorum superfluitates, & deficientiæ: non est igitur unquam circa hoc dirigere, sed semper peccare: itaque fortitudo est medietas circa timores, & audacias. Liberalitas est medietas, circa dationem pecuniarum, & acceptionem. Magnanimitas est medietas circa honorem, & inhonorem. Ad quæ autem ipsi magis nati sumus aliqualiter, magis contraria medio videntur. Verbigratia. Magis nati sumus ad delectationem, ideo facilius mobiles sumus ad intemperantiam, quàm ad temperantiam. Ideo difficile est bonum esse, in vno quoque enim mediũ accipere difficile est. Verbigratia. Circuli accipere medium nõ omnis est, sed scientis est. Sic vtique & irasci facile, & dare pecuniam, & consumere: sed cui, & quantum, & quando, & cuius gratia. & qualiter non omnis. neque facile est, quod est bonum, & rarum, & laudabile. Ideo oportet eum qui incedit ad medium, prius segregari a magis contrario, & in contrarium trahere oportet. Multum enim retrahentes nos a peccato, ad mediũ venimus, quod quę tortuosa lignorum dirigunt, faciunt In omni autem magis cauendũ est delectabile & delectatio, non enim indecepti iudicamus eam. Quod igitur Plebisenes passi sunt ad Helenam, hoc oportet nos pati ad delectationem, sic enim eam proijcientes. Idem in lib. iij. Mollicies autem est fugere laboriosa, difficilius tamen est tristia sustinere, quàm a delectationibus abstinere: furorem autem ad virtutem homines ferunt. Impetuosissimus enim furor ad pericula sustinenda. Vnde Homerus. Virtutem immitte furori, & furorem virtute erige. Horatius in lib. sermonum. Dum stulti vitant vitia, in cõtraria currunt. Omnibus hoc vitium est cantoribus inter amicos, Vt nunquam inducant animum cantare rogati. Iniussi nunquam desistant. Idem in lib. epistolarum. Alter in obsequium plus æquo pronus. Alter rixatur de lana sæpe caprina. Seneca de naturalibus quæstionibus lib 8. Difficilis inuentu est virtus, ducem rectoremq; desiderat, & sine magistro vitia discuntur. Idem in Hercule furente. Non est ad astra mollis e terris via. Oui. de arte. li. ij. Est nulla nisi ardua virtus. Idem in lib. de Ponto. Tendit in ardua virtus. Prosper in lib. epigrammatum. Amplius incedit spatiis terrena voluptas. Angusto virtus limite celsa petit. Petronius. Nihil tamen tam arduum est, quod non improbitas extorqueat.

De Quatuor virtutibus cardinalibus. Cap. XVIII.

TVllius in Rhetorica prima. Virtutis partes, ut dictum est, sũt prudentia, iustitia, fortitudo, temperantia. Prudentia est rerum bonarum & malarum scientia. Cuius partes sunt memoria, intelligentia, Prouidentia. Memoria est per quam animus

repetit ea quæ fuerunt. Intelligentia est per quam prouicit animus ea quæ sunt. Prouidentia est per quam futurum aliud videtur, antequam factum est. Iustitia est habitus communi vtilitate conseruata, suam cuique tribuens dignitatem. Huius initium a natura profectum est. Deinde quædam in consuetudinem ex vtilitatis ratione venerunt, postea vero res, & a natura profectas, & consuetudine probatas, legum metus, & religio sanxit. Iı naturæ est, quod non opinio genuit, sed quædam innata vis nob inseruit: vt religionem, pietatem, gratiam, vindicationem, obseruantiam, veritatem. Religio est quę superioris cuiusdam naturę (quam Diuinam vocant) curam ceremoniamque affert. Pietas est, per quam sanguine coniunctis, patriæque beniuolis, officium & diligens cultus tribuitur. Gratia est, in qua amicitiarum, & alterius officiorum memoria, & alterius remunerandi voluntas continetur. Vindicatio est, per quam vis, & iniuria, & omne offuturum, defendendo, aut vlciscendo propulsatur. Obseruantia est, per quam ætate, vel sapientia, aut dignitate aliqua, antecedentes, veneramur, & colimus. Veritas est, per quam operam damus, ne quid aliter fiat aut factum, vel futurum sit, quàm confirmauerimus. Ius consuetudinis est, quod voluntate omnium, sine lege vetustas comprobauit. Quod genus est Pactum, Par, Iudicatum. Pactum est quod inter aliquos conuenit. Par, quod inter omnes æquabile est. Iudicatum de quo alicuius, aut aliquorum sententiis iam constitutum est. Ius legis est, quod in scripto, quod populo expositum est, vt obseruetur continetur. Fortitudo est, considerata periculorum susceptio, & laborum perpessio. Huius partes sunt Magnificentia, Fidentia, Patientia, Perseuerantia. Magnificentia est rerum magnarum excelsa, cum animi ampla quadam, & splendida propositione, cogitatio, atque administratio. Fidentia est, per quam magnis, & honestis in rebus, multum ipse animus in se fiduciæ, certa cum spe collocauit. Patientia, est honestatis, aut vtilitatis causa, rerum arduarum ac difficillium voluntaria, aut diuturna perpessio. Perseuerantia est, in ratione bene considerata, stabilis, & perpetua permansio. Temperantia est rationis in libidinem, atq; in alios non rectos impetus animi, firma, & moderata donatio. Cuius partes sunt Continentia, Clementia, Modestia. Continentia est, per quã cupiditas, consilij gubernatione regitur. Clementia est, per quam animi temere in odium alicuius inuectio concitata, comitate retinetur. Modestia per quam pudor honestus claram & stabilem cõparat auctoritatem. Hæc omnia propter se solum, vt nihil addatur emolumenti petenda sunt.

De Prudentia, & discretione secundum philosophos. Cap. XIX.

Actor. Prudentia quoque sic describitur. Prudentia est in sui custodia prouida, boni malique sagax dignoscentia. Itẽ prudentia est bonarum, & malarum rerum discretio, cum fuga mali, & electione boni. Item prudentia est virtus perspicax rationis, quæ non solum præsentia intuetur, sed etiam rerum exitus metitur. Seneca in lib. de virtutibus. Qui prudentiã sequi desiderat, tũc recte viuit, si omnia prius æstimet, si dignitatem rebus, non ex opinione multorum, sed ex eorum natura constituat, prudentis proprium est examinare consilia, & non cito facili credulitate ad falsa prolabi. Tribus temporibus animus tuus dispensetur, præsentia ordina, futura prouide, præterita recordare: propone animo tuo, & mala futura, & bona: illa vt sustinere possis, ista vt moderari. Prudens nunquàm ocio marcet. Aliquando animum remissum habet, solutum nũquàm; tarda accelerat, perplexa expedit, dura mollit, aspera lenit, ardua exequat: ex paruis magna, ex apertis obscura, ex proximis remota æstimat. Hieronymus contra Rufinum. Pythagoras. Duorum temporum maxime habendam curam mane, & vesperi, i. eorum quæ acturi sumus, & eorũ quæ gessimus. Quintilianus vbi supra li. 8. Prudentis est quod in vnoquoque optimũ est, si possit, suum facere, veruntamen quod imitaturus est quisq; primum intelligat, & cur id bonum sit, sciat, tum in onere suscipiendo vires suas consulat: Nam vbique perniciosissimum est vires fiducia præueniri. Boetius de consolatione li. 2. Non quod ante oculos situm est sufficit intueri, rerum exitus prudentia metitur. Terentius in Adelphis. Istud est sapere, non modo quod ante pedes videre, sed etiam illa, quæ futura sunt prospicere.

De Eodem secundum poetas. Cap. XX.

Ganfredus in poetria. Pressum præcurrant oculi, præconsule mentem, & vires metire tuas. Si fortis es aude grandia, si fragilis, humeris impone minora Si doleas, fine teste dole, mētisq; dolorem, Ignoret facies, si posse sit artũ, Dilates animum, si corpus debile, mens sit, Fortis, & exiguas vires supplere memento, spe grã di Oui. in li. de arte 1. Arte cito veloq; rates, remoq; reguntur. Arte leuis, currus, arte regẽdus amor. Idem in lib. 2. Qui sermone placet nocitura silentia vitet. Qui canit arte canat, qui bibit arte bibat. Proponas animo multa ferenda tuo. Idem in li. de Ponto. Tu modo sic timeas, & quæ tibi leta videntur Dum loqueris fieri tristia posse puta. Virg. in 1. libr. Eneidos. Res animos incognita turbat.

De Memoria. Cap. XXI.

Actor. Itaque prudentiæ partes sunt Memoria, Intelligentia, Prouidentia, Consilium, Cautela, Circũspectio. Memoria est ad mentis intuitum imaginaria quædam repræsentatio præteritorum. Item memoria est virtus, per quam animus retractat præterita, vt ex eis metiatur futura. Vnde in prouerbiis sapientum legitur, ꝙ discipulus prioris est, posterior dies. Duo quidem præcipuè retractare debemus scilicet delicta perpetrata ad pęnitendum, & beneficia accepta ad remetiendum: Seneca de naturalibus quæstionibus lib. 7. Obiciat sibi senectus annos inter studia vana consumptos, & damna ætatis malæ exempta: labor sartiat, occupationes recidantur, patrimonij longe cura soluatur. Si enim totus animus vacet, & ad contemplationem sui saltem in ipso fine respiciat, faciet ac sibi instabit, & quotidie breuitatem temporis metiẽs, quicquid amissum est diligenti vite præsentis vsure colligit. Fidelissimus enim est ad honesta transitus, ex penitentia. Itaque iuxta poetiam. Tollimus ingentes animos, & maxima paruo tempore molitur. Faciamus & quod itinere fieri solet, qui tardius eximus, velocitate pensantes moram festinemus. Magnum quoque opus, absq; ætatis excusatione tractemus. Crescit animus, quotiens cœpti magnitudinem ostendit, & cogitat quantum proposito, non quantũ sibi superfit. Ad Lucillum epist. 4. Tenes vtique memoria quantũ senseris gaudium cum pretexta posita, sumplisti virilem togam, & in forum deductus es. Maius expecta, cum puerilem animũ deposueris, & te in viros philosophiæ transtuleris. Cato vbi supra. Beneficii quoq; accepti memor esto. Actor. De beneficiorum commemoratione, atque recompensatione. Require plenius infra ca. de gratia.

De intelligentia rerum æstimatione. Cap. XXII.

Intelligentia est virtus, quę rationali viuacitate statum pręsentiũ pensat, & vnumquodque secundum valorem suum æstimat, atq; ponderat, meliora deterioribus anteponens. Ad hanc itaque pertinet pressinda rerum inspectio, & integra ipsarum æstimatio: quia non eas in superficie tantum oculis intuetur, sed etiam interiorem illarum substantiam, vel essentiam, rationis viuacitate prosequitur, vt eas secundum quod sunt, non secundum quod apparẽt, metiatur Verbigratia. Si videt mulierem pulchram exterius, simul etiam cogitat, quã in vilis, & fęda sit interius, ipsaque voluptas, ꝗ turpis sit, & quàm immunda, quàm breuis etiam, & quàm damnosa. Similiter & si hominem diuitem, & ornatum exterius videat, simul etiam quid sit interius considerat, nec eum propter ista feliciorem reputat. Vnde intelligentia dicitur, ab intus legẽdo. Aristoteles. Si linceis oculis homines vterentur, vt eorum visus obstantia penetraret, num introspectis visceribus, etiam pulcherrimum corpus turpissimum videretur? Apuleius de Deo Socratis. Aequẽ diuites spectare solemus, vt equos quos mercamur. Neq; enim in equis emendis phaleras consideramus, & balthei poliniam inspicimus, sed equum ipsum nudum, & solum, vt sit ad speciem honestis, ad cursum vegetus, ad vecturam validus Seneca ad Lucillum. Quomodo stultus est, qui equum emprurus est, non ipsum inspicit, sed stratum eius & frenos. Sic qui hominem ex veste aut ex conditione æstimat. Idem in 76. Nemo ex istis quos purpuratos vides, felix est, non magis quàm ex illis quibus sceptrum, & clamydem in scena fabulæ assignant, cum præsenti populo elati incesserint, & cõturnati simul exierint, excalciantur, & ad staturam suam redeunt. Nemo istorum, quos diuitiæ, & honores in fastigio ponũt, magnus est: quare ergo magnus videtur, cum basi sua illum metire. Hoc laboramus errore, quòd nemimem æstimamus, eo qđ est, sed adicimus illi, & ea quibus adornatus est, ac, quicunque voles veram hominis æstimationem inire, inspice nudum, ponat patrimonium, ponat honores, & alia fortunæ mendacia, corpus etiam ipsum exuat, animum intuere qualis sit, & quantus, alieno an suo magnus. Idem in 80. Require infra in capitulo de dignitate Idem in 66. Animus intuens vera peritus fugiendorum ac petẽdorum, non ex opinione, sed natura precia rebus imponens, & neutri fortune se submittens, supra omnia quæ contingunt eminens, hic est facies virtutis. Pôt ex casa vir magnus exire, pôt & ex deformi, humiliq; corpusculo formosus animus, ac magnus. Nec deformitate corporis animus fedatur, sed pulchritudine animi corp' ornatur.

Oui.

Ouid.in lib. Methamor.7. Formica paruum genus est, patiensq; laborum, Quæsitique tenax. Idem in lib. de remedijs.2. Parua necat morsum spaciosum Vipera Taurum. A Cane non magno, sæpe tenetur Aper. Flumine perpetuo torrens solet altius ire. Sed tamen hic breuis, illa perhennis aqua.

De prudenti rerum ponderatione. Cap. XXIII.

ACTOR. Ex prudenti rerum extimatione, sequitur earúdem iusta ponderatio, qua s. potiora deterioribus præponuntur, vt animi corpori, virtus sanitati, honestas voluptati. Tull. de offi. li.2. Nemo iustus esse potest, qui mortem, vel dolorem, vel ægestatem timet, aut ea quæ his contraria sunt æquitati anteponit. Idem in li.3. Errat qui vitium vllum corporis, aut fortunæ, vitijs animi grauius existimat. Cum id quod vtile videtur, in amicitia, cú eo quod honestum est comparatur, iaceat vtilitatis species, valeat honestas. Et cum in amicitia, quæ honesta non sunt postulantur, religio & fides anteponantur amicitiæ. Idem in lib. de Paradoxis. Si autem isti callidi rerum estimatores, prata, & areas quasdam magni æstimant, quod huic generi possessionum quasi nocere non potest, quia neq; naufragio, neq; incendio amitti potest: quanti æstimanda est virtus, quæ nec eripi, nec surripi potest, quæ nec incendio, neq; naufragio amittitur, qua qui præditi sunt, soli diuites sunt. Soli.n. possident res fructuosas, & sempiternas, soliq; (quod est proprium diuitiarum) rebus suis contenti sunt. Idem in lib. de fine boni, & mali.j. Nemo voluptatem, quia voluptas sit aspernatur, neque dolorem, quia dolor est consectatur. Deniq; aut voluptates omittuntur, maiorum voluptatum adipiscendarum causa, aut dolores suscipiantur, maiorum dolorú effugiendorum gratia. Seneca ad Lucillum. Seruiant ergo deteriora melioribus, fortes simus aduersus fortuita. Idem in 81. Abstrahunt a recto diuitiæ, honores, potentia, & cætera, quæ opinione nostra cara sunt, precio suo vilia. Nescimus æstimare res, de quibus non cum fama, sed cum rerum natura deliberandum est. Nihil habent isti magnificum, quo mentes in se trahant, præter hoc, quod mirari illa consueuimus. Idem in 87. Quod contemptissimo cuiq; contingere, ac turpissimo potest bonum nó est, opus autē & lenoni, & lanistæ contingunt, ergo bona non sunt.

De prudenti rerum vsu. Cap. XXIIII.

ACTOR. Porro ex prudenti rerum æstimatione, iustaq; ponderatione sequitur bonus, ac rectus earum vsus, quo vir prudens ad commodum suum cuncta retorquet. Quintilianus 2. lib. Nó est æquum id haberi malum, quo bene vti licet. Idem in 8. lib. Prudentis est, quod in vnoquoq; optimum est, si possit suum facere. Seneca in naturalibus quæstionibus, lib.2. Ita a natura comparatum est, vt alacrius iniuriæ, quam merita descendant, & illa cito defluăt, has tenax memoria custodiat. Idem ad Lucillum. Ait Crysippus. Sapientem nulla re egere, & tamen multis illi rebus opus esse, ecótra stulto nulla re opus est, nulla enim re vti scit. Idem in 85. Tempestas non opus gubernatoris impedit, sed successum. Non ex ebore tantum simulacra facit statuarius, sed ex ære, vel marmore si assit. Sic sapiés virtutem si licebit in diuitijs explicabit, si minus, in paupertate, si poterit in patria, si minus in exilio, si poterit integer, si minus, debilis. Quamcunque fortunam acceperit, aliquid ex illa memorabile efficiet. Sapiens est artifex domandi mala, dolor, egestas, ignominia, carcer, exilium, vbique horrenda, qui ad hunc peruenerunt mansueta sunt. Idem Cicero in oratione pro domo sua. Rerum mobilium non tam facultas & copia est extendenda, quam in vteudo ratio, & in carendo patientia. Horatius in lib. carminum. Non possidentem multa vocaueris recte beatum. Rectius occupat nomen beati, qui Deorum muneribus sapienter vti, duráque callet pauperiem pati. Dydimus vbi supra. Beatus enim rerum conditor varias species formauit in mundo, quia nullatenus poterat sine earum diuersitate subsistere, quarum vsum humano arbitrio permisit discernendum. Quisque ergo deterioribus omissis, meliora sectatur, non ipse quidem Deus est, sed Dei amicus efficitur. Ouid. in lib tristium 2 Nil prodest quod non lædere possit idē. Prosper vbi supra. Et bona quæ prauis naturę ex dote supersunt, Augent peccati pondera, non minuunt. Cuncta bonis prosunt, quos & mors ipsa beatos efficit, vt sumant præmia principium. Maximianus. Non res in vitio, sed malefacta cadunt.

De prouidentia. Cap. XXV.

ACTOR. Prouidentia est virtus per quam sagaci subtilitate futurorum euétus colligitur, aduersaq; præuidet solerter animus præmunitus. Tull. de offic. Illud etiam magni ingenij est, cogitati one percipere, & ante constituere quid euenire possit, & quid agendum sit, cum euenerit. Seneca ad Lucillum epistola.4. Aduersus omnia, quæ accidere possunt te adhortare, & indura neminē enim eo fortuna prouexit, vt non tantum illi minaretur, quantú promiserat. Noli huic tranquillitati confidere, momento mare cōcurritur. Idem in 30. Venit aliquas ad mortem iratus morti, venientem illam nemo hilaris excipit, nisi qui se ad illam diu composuerit. Idem in Agamenonone. O quàm miserum est nescire mori. Plinius secundus in epistola ad Nauicam maximum. Dum vita suppetit enitamur, vt mors quam paucissima, quæ abolere possit inueniat. Lucanus lib.9 Scire mori sors prima viris. Actor. De hac materia require superius cap. de Prouidétia, & in capitulo de cautela, & etiā inferius cap. de præparatione sui contra mortem.

De Consilio & deliberatione. Cap. XXVI.

ACTOR. Consilium est examinandarum gubernandarúmque causarú subtilis animi profectus Deliberatio est ante quodlibet inceptum, plena maturitatis, & solertiæ consideratio. Itē cōsilium est bene excogitata rō, aliquid faciendi. Ex prouerbijs sapientum. Diu consiđerādum est quicquid statuendum est selis. Itē Salustius in catilinario. Priusquā incipias consulto, at vbi cósuleris, mature opus est facto. Tull. in Reth.1. Cōsiliū aliquid faciendi, vel nō faciendi vere excogitata ratio. Idem in li. de off.j. Fortis animi & constantis nō perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu deijci, sed præsenti aīo, & consilio vti, nec a ratione discedere, futura percipe, & quādo cōstituere quid euenire possit, & quid agendū sit cū euenerit. Idē in lib.3. Qui deliberāt: require supra cap. de honestate. Idem in lib. de senectute. Nō viribus aut velocitate corporis res magnæ geruntur, sed consilio, auctoritate, & snia. Idem in Philippica. xj. Maioris consilij est præuidere, ne quid triste accidat, sed animi non minoris fortiter ferre si euenerit. Idem in 12. Oio est etiam amans sui virtus, optime enim se ipsa nouit quàm amabilis sit intelligit. Apuleius in lib. de Deo Socratis. Quidam per angiportam reptātes, consilia non ex suo corde, sed alienis vocibus collidunt, & vt ita dixerim, non animo, sed auribus cogitant. Quintil. ij. lib. Plurimum in consilijs valet auctoritas. Nam & prudentissimus & optimus haberi debet, qui sententiæ suæ de vtilibus atque honestis credere omnes velit. Idē in 8. Nouerit quisque se, nec tantum ex communibus præceptis, sed ex natura consilium capiat formandæ actionis. Sene. ad Lucillum.33. Viri boni auiditas tuta est, quæ subit ex bona consciétia, ex honestis cósilijs, ex contemptu fortuitorum. Pauci sunt qui cósilio se suaque regāt, cęteri eorum moræ quæ fluminibus innatāt, nen eunt, sed feruntur. Idem 37. Turpe est non ire, sed ferri, & subito in medio turbine rerū stupentem quærere, huc ego quemadmodum veni. Socrates. Oriente sole consilium, occidente conuiuium cogitato. Idem. Velox consilium sequitur penitentia, maximeque consilio sunt contraria, festinatio, & ira. Sydonius in epistolari lib.3. Plurimum laudis iuuenes moribus suis applicāt, quotiens de negociorum meritis ambigentes, ad peritiorum consilia recurrunt. Cato in lib. de moribus. Antequam voceris, ad consiliū ne accesseris. Idem. Tu te consule. Idem. Consilium arcanum tacito committe sodali. Vtile consilium dominus ne despice serui. Nullius sensum si prodest spreueris vnquam. Ganphredus vbi supra. Si vis bene duci, te certo committe duci.

De Cautela, & circunspectione secundum poetas. Cap. XXVII.

ACTOR. Prudentiæ quoque species est cautela qua malum sagaciter & astute cauetur. Circunspectio autem est contrariorum vitiorum cautela, qua si vnum fugimus, alterum declinamus. Socrates. Melius est cauere, quàm pauere. Ex prouerbijs sapiētum. Bonum est in alieno malo fugienda aspicere, citius euenit periculum cum contemnitur. Ex alterius vitio sapiens emendat suū. Inimicum quamuis humilem docti est metuere. Panetius. Vitam hominum qui ętatem in medio rerum agunt, ac sibi suisque esse vsui volunt, ad cauenda pericula ex improuiso assidua, & prope quotidiana, oportet esse animo prompto semper & intento, vt sunt athelarum (qui Pancratij vocantur) vt sicut illi ad vitandos ictus cauti, & ad faciendos sunt periti, ita animus & mēs viri prudentis, aduersus vim, & petulantias iniuriarum omnium, in loco atque tempore prospiciens debet esse recta, ardua, septa, nunquam conniuens, nusquam aciem flectens, consilia, cogitationesque contra fortunę verbera, atque insidias inimicorum, quasi brachia, & manus protendens, ne qua in re aduersa repentina incursio impa ratis, improtectisque nobis oriatur. Terentius in Phormione: Dum maxime hominum secundę sunt res, tunc maxime meditari eum oportet, quo pacto aduersam erumnam ferat, ne quid animo sit nouum. Et sic quicquid præter spem eueniet in lucro deputare. Seneca ad Lucillum. Festis maxime diebus animo impetrandū est, vt tunc voluptatibus solus abstineat, cum in illas omnis turba procubuit. Idem in 76. Pręcogitati mali mollis ictus

venit, ac stultis & fortunæ credentibus, omnis videtur noua rerum & inopinata facies: magna autem pars est apud imperitos mali nouitas. Ideo sapiens assuescit se malis futuris, & quæ alij diu patiendo faciunt leuia, hic leuia facit diu cogitando. Idem in Hercule furente. Nemo se tuto diu periculis offerre tam crebris potest. Quintilianus lib. 2. Carendum est non solum crimine turpitudinis, verũ etiam suspitione. Cassiodorus in li. epistolari 33. Maior in conseruandis rebus, quàm in inueniendis adhibenda est cautela.

Adhuc de eodem secundum poetas. *Cap.* XXVIII.

OVIDIVS in li. de arte 1. Quiq; aliis cauet, non cauet ipse sibi. Idem in 2. li. Non minor est virtus, quàm quærere parte tueri. Idem in 3. Discite ab alternis nostris timuisse querelis. Idem in li. de remediis. Quæ nimis apparent retia, vetat auis. Cato vbi supra. Cum fueris felix, quæ sunt aduersa caueto. Prospice qui veniunt, hos casus esse ferendos. Nam leuius lædit, quicquid præuidimus ante. Quod tibi suspectum est, confestim discute quid sit. Nãque solent primo quæ sunt neglecta nocere. Trãquillis rebus, quæ sunt aduersa caueto. Rebus in aduersis melius sperare memento. Claudianus in maiori volumine. Quid iuuat errores mersa iam quippe fateri? Idem. Sæpius incautę nocuit victoria turbæ. Idem. Plus est seruare quęsitum, q̃ quęsisse nouum. Cato vbi supra. Qđ tibi suspectum est, confestim discute quid sit. Nãque solent primo quæ sunt neglecta nocere. Matth. in li. de Tob. Et scaturizantes lęsus abhorret aquas. Tibullus. Felix quicunq; dolore alterius didicit posse cauere suum. Ganfredus vbi supra. Syrenes exemplar habe, docearis in illis. Casibus in lætis semper peiora cauere. Esto argus, & argutis oculis circunspice ne sis. Securus hodie, vel cras moriturus. Intus siue foris est plurima causa timoris. Cunctis sis horis hominis memor interioris.

De obseruanda temporis opportunitate. *Cap* XXIX.

ACTOR. Quoniam autem, vt ait Salomon, omnia tempus habent. Omnique negocio tempus est & opportunitas, magna prudentię pars est, opportunitatẽ tẽporis semper in omnibus, quę agenda sunt obseruare. Sũt enim plurima, quæ si tempore suo fiant, vtilia sunt & salubria, aliàs autem damnosa vel perniciosa. Seneca in declamationibus lib. 4. Necessitas est lex temporis, necessitas nauigia iactu exonerat. Necessitas incendia ruinis opprimit. Oui. in li. de remediis. Temporibus medicina valet, data tempore prosunt. Et data non apto tempore vina nocẽt. Principiis obsta, sero medicina paratur, Cum mala per longas conualuere moras. Sed propera, nec venturas differ in horas. Qui non est hodie, cras minus aptus erit. Vidi ego ꝙ primum fuit sanabile vulnus. Dilatum longæ damna tulisse moræ. Idem in lib. 2. Frigore soles. Sole iuuant vmbrę, grata fit vnda siti. Et quę non prosunt singula, multa iuuant. Idem in li. de Ponto. Læta quidem lætus cecini, cano tristia tristis. Conueniens operi, tempus vtrumque suum. Cato vbi supra. Temporibus mores sapiens sine crimine mutat. Insipiens esto, cum tempus postulat aut res. Stultitiã simulare loco prudentia summa est. Actor. De hac quoq; materia inferius require capitulo de Maturitate, capitulo quoq;, de Zelo & Correctione.

De iustitia. *Cap.* XXX.

ACTOR. Iustitia est virtus vnicuique ius suum tribuens, vtilitate cõmuni seruata. Item iustitia est virtus, per quam communitatis gratia tenetur, & sui cuique dignitas non negatur. Itẽ iuxta Ambrosium, Iustitia est, quæ suum cuique reddit, alienum non vendicat, vtilitatem propriam negligit, vt æquitatem custodiat communem. Quę & rectissime cardinalis virtus dicitur, quia circa illam omnes aliæ versantur: dum in omni virtute, scilicet aut Deo, aut sibi, aut proximo quod suum est, redditur. Tull. de offi. li. 2. Fundamentum iustitiæ est fides, idest, conuentorum, dictorũque constans veritas. Idem in lib. 2. Nemo iustus esse potest, qui mortem, qui dolorem, vel egestatem timet, aut ea quæ his contraria sunt æquitati anteponit. Tãta est iustitiæ vis, vt nec illi qui maleficio, & scelere pascuntur, sine vlla eius particula viuere possint: nam & princeps latronum nisi æqualiter prędam dispertiat, aut interficietur a sociis, aut relinquetur. Idẽ in li. 3. Iustitia est vna omnium domina, reginaq; virtutum. Idem in li. de legibus primo. Nihil præstabilius, quàm intelligi planè nos ad iustitiam esse natos, nec opinione, sed natura ius esse constitutum. Idem in eodem iustitia est obtemperatio legibus scriptis institutisque philosophorum, idipsum autem iustissimum est, iustitię mercedem non quærere. Seneca de quatuor virtutibus. Iustitia est naturæ tacita conuentio in adiutorium multorum inuenta. Iustinianus Institutionum lirũ. Iustitia est constans, ac perpetua voluntas ius suum vnicuiq; tribuens. Hugo. Opus iustitiæ est motus mentis rationalis, qui secundum Deum incidit, a cordis conceptione surgens, & foras vsq; ad actionem corporalem procedẽs. Lactantius in lib. de vera iustitia. Iustitia quàmuis oẽs simul virtutes amplectatur, tamen duæ sunt omnium principales, quæ ab ea diuelli & separari non possunt, pietas, & æquitas. Pietas (sicut verissime Trimegistus diffinit) nihil aliud est, q̃ dei notio. Aequitatem aũt non bene iudicandi, quod & ipsum laudabile est in homine iusto, sed se cum cęteris coerequãdi, quã Cicero æqualitatem vocat, Deus enim qui hominem generat & inspirat, omnes æquos idest pares esse voluit, eandem viuendi conditionem omnibus proposuit, immortalitatẽ omnibus spopondit, nemo apud eum seruus est, nemo dominus: si enim cunctis idem pater est, ęquo iure omnes liberi sumus: nemo Deo pauper est, nisi qui iustitia indiget: nemo diues, nisi qui virtutibus plenus est. diuitiæ quæ non faciunt insignes, nisi quos possunt bonis operibus facere clariores. Qui autem pauperes videntur, eo tamen diuites sunt, quo & non egent, & nihil concupiscunt. Idem in li. de vero cultu. Primum ergo iustitiæ officium est coniungi cum Deo, secundum cum homine, sed illud primum religio dicitur, hoc secundum misericordia, vel humanitas nominatur; quæ virtus propria est iustorum, & cultorum Dei: eo ꝙ sola continet vitæ communis rationem, Nullius opera indigere se putat, qui suã alteri denegat.

De Latria, siue Religione. *Cap:* XXXI.

ACTOR. In summa vero, species iustitiæ videntur esse Latria, Humilitas, Reuerentia, obedientia, Pietas, concordia, Liberalitas, Gratia, Moralitas, Fides, Lex, Seueritas, Misericordia. Est autẽ Latria idem quod cultus Dei siue religio, quæ sic describitur. Religio est virtus quædam superioris vitę, qua, scilicet diuino cultui, religamur. Religio est cultus, per quem reuerenti famulatu cæremoniæ diuini cultus exercentur. Hugo. Deum adorare, est totã ei mentem per humilitatem substernere, ipsumq; principium, & finem omnis boni credere. Mercurius Trimegistus ad Asclepium. Solum animal homo duplex est, & eius illa pars simplex, quam vocamus diuinæ similitudinis formã: humanitas ergo semper memor naturæ, & originis suæ, in deitatis imitatione perseuerat, nos ergo agentes gratias adoremus. Hæ sunt enim summæ intentiones Dei. Cum gratiæ aguntur, cum mortalibus hominum adorationibus, & laudibus, & obsequiis, cęlum, celestesque delectantur. nos piissimis votis optamus, si diuinę placerent pietati, vt nos mundana custodia absolutos, superioris partis naturæ restituat. Et hęc est merces, pie sub Deo diligenter cum mundo viuentibus. Sextus Pythagoricus in li. sententiarum. Libertatem arbitrii permisit hominibus Deus, vtpote & sine peccato viuentes similes fiant Deo. Templum Deo est mens pura. & altare optimum est ei cor mundum. Vir castus, & sine peccato potestatem accepit a Deo, esse filius Dei. Ex prouerbiis sapientum. Non aspicias quàm plenas, sed quàm puras, quis Deo manus afferat, admoueat, nõ enim alter, nisi optimus aĩus pulcherrimus Dei cultus est. Aug. de ci. Dei 8. li. Plato quoque dicit amatorem Dei philosophum esse. Sec. ad Lucillum. 74. Placeat igitur homini, quod Deo placet, ob hoc ipsum quod Deo placet.

De eodem secundum poetas. *Cap.* XXXII.

PRosper vbi supra. Hac desiderij Deus est pietate colendus. Iustitię vt merces tota sit ipse Deus. Optima vota Deo, quorum est dator ipse, vouentur. Hoc sursum dignum est ire, quod inde venit. Tales a domino quales formamur, amamur. Non quales nostris existimus meritis. Omnem habitum mundi totus Deus implet, & ambit. Quem templo cordis, mens pia semper habet. Libertas nulla est melior, maior ve potestas, Quàm seruire Deo, cui bene seruit amor. Absque iugo posita est ditionis amica voluntas, Quæ viget affectu, non gemit imperio. Ex prouerbijs sapientum. Tutissima res est, aliquid domini timere.

De uitanda superstitione, secundum philosophus. *Cap.* XXXIII.

DIdimus ad Alexandrum. In honorem diuinum pecudes innocuas non mactamus, nec delubra metallis argenteis incrustata fundamus, nec auro altaria & gemmis splendentia dedicamus: quę si vt non habenti Deo largiaris, superiorem te asseris, si vt habenti parem, quorum vtrumuis feceris, contumelia est: non suscipit Deus sacra sanguinea, cultum diligit incruentum, verbo propitiatur orantibus, quod solum ei cum homine est, suaque similitudine delectatur: nam verbum Deus est, hoc mũdum creauit, hoc regit, atque alit omnia, hoc veneramur; hoc diligimus, ex hoc spiritum trahimus. Siquidem Deus ipse spiritus atq; mens est, & ideo non terrenis diuitiis, nec largitate magnificat, sed religionis opibus, & gratiarũ actione placatur: quapropter nimiũ vecordes vos & miserabiles iudicamus, qui originem nostram esse celestem non suspicitis, magnamq; cum Deo habere cognationem, sed splendorem generis nostri, rebus uilissimis obsuscatis. Quippe quibus maxima in carne voluptas est, hanc souetis, & colitis, & amatis, cu

ius

ius, & contractatio horrenda est, & contagio morientis incesta. In cuius vsibus elementa vexantur, & mundus in exhibendis laborat obsequijs. Et quod est vehementius, audetis Deum cecis carnibus expiare, & in hoc scilicet a carne decepti. Ne enim vera non opitulares Deo, sed carnifices teterrimos innocatis, qui viscera vestra suppliciorum diuersitate discerpant. O vos infelicissimos, quorum religio crimen est, & vita supplicium. Cicero in oratione pro domo sua. Est etiam quidam religionis modus, nimiumque superstitiosum esse non oportet.

De Eodem secundum poetas. *Cap.* XXXIIII.

PERSIVS. O curuæ in terris animæ, & celestium manes, Quid iuuat in templis nostros immittere mores? Dicite pontifices in sancto quid facit aurum? Qui damus id superis, de magna quod date lance Non possit magni Messalæ Lippa propago, Compositũ ius, fas animi, sanctosque recessus, Mentis, & incoctum generoso pectus honesto. Oui. in lib. epistolarum. Pone deos, & quæ tangendo sacra prophanas. Non bene celestes impia dextra colit. Tibullus 2.li. Vos quoque procul abesse iubeo, discedat ab aris. Cui tulit hesterna gaudia nocte venus.

De sacris diebus colendis. *Cap.* XXXV.

SENECA ad Lucillum epistola 18 Festis maxime diebus animo imperandum est, vt tunc voluptatibus solus abstineat, cũ illas omnis turba procubuit. Oui. in li. de fastis. Prospera lux oritur linguis animisque fauete, Nunc dicenda bono sunt bona verba die. Lite vacent aures, insanaque protinus absint Iurgia, differt opus liuida turba tuum. Tibullus li. 2. Luce sacra requiescat humus, requiescat arator. Et graue suspenso vomere cesset opus. Soluite vincula iugis, nunc ad præsepia debent Plena coronato vertice, stare boues. Omnia sunt operata Deo, non audeat vlla, Lanificam peusis imposuisse manum. Vos quoque abesse procul iubeo, discedat ab aris, Cui tulit hesterna gaudia nocte Venus. Vina diem celebrant, nec festa luce madere, Est rubor errantes & male terre pedes. Prosper vbi supra. Non recto seruat legalia sabbata cultu. Qui pietatis opus, credit in his vetitum. Nulla dies actus honinum non damnat iniquos. Omnia conueniunt tempora iustitiæ. Nec corrumpuntur virtutibus ocia sancta, Tantum a peccatis libera corda vacent. Ex li. digestorum 2. Vulpianus ad cod. Lege cautum est ne diebus feriatis iudicatum sit, nisi ex voluntate partium. Paulus lib. 13. ad Sab. More Romano dies a media nocte incipit, & sequentis noctis media parte finitur; ita quod in his 12. hor s idest duabus dimidiatis noctibus, luce media actum est, perinde quasi quauis hora lucis actum est.

De oratione secundum philosophos. *Cap.* XXXVI.

POrphirius. Deus vtpote omnium pater nullius indiget, sed nobiscum bene est, cum per iustitiam & castitatem eum adoramus. ipsam vitam, precem ad eum fundentes per imitationem, & inquisitionem de ipso. Inquisitio enim purgat, imitatio deificat affectionem ad ipsum operando. Dydimus vbi supra. Verbo deus propitiatur orantibus, quod ei solum est cum homine, suaque similitudine delectatur. Valerius 7. lib. Socrates humanæ sapientiæ, quasi terrestre quoddam oraculum, nihil vltra petendũ esse a Diis immortalibus arbitrabatur, quam vt bona tribuerent, eo q hi scirent quid vnicuique vtile esset. Nos p'erumque id votis expetimus, quod melius foret non impetrasse. Etenim densissimis tenebris inuoluta mortalium mens, in quam late patente errore cæcas precationes tuas spargis; Diuitias appetis, quæ multis exitio fuerunt; honores concupiscis, qui complures pessundederunt, splendidas coniugiis manus iniicis, quæ nonnunquam domos funditus euertũt. Desine, igitur stulta, futuris malorum tuorum causis, quasi felicissimis rebus inhiare, & te totam cælestium arbitrio committe: quia qui bona facile tribuere solent, etiam eligere aptissima possunt. Athenodorus Stoicus. Tunc scito te omnibus cupiditatibus esse solutum, cum eo perueneris, vt nihil Deum roges, nisi quod possis rogare palam. Item Iuuenalis libro 4. Orandum est, vt sis mẽs sana, in corpore sano: Fortem posce animum mortis terrore carentem.

De eodem secundum poetas. *Cap.* XXXVII.

MArtialis coquus. Parua rogas magnos, sed non dant hoc, quoque magni. Vt leuis pudeat te maxio magna roga. Ouidius de arte li. 1. Flectitur iratus, voce rogante, Deus. Idem. Facile est omnia posse Deo. Idem in li. de Ponto. Confugit interdũ templi violator ad aram, Nec petere offensi numinis horret opẽ,

Prosper vbi supra. Laus vera in Deum deprimitur ore precantis. & quæ voce fluunt, intima cordis habent. Qui dedit vt quæras, addit vt inuenias. Cum Deus effectum precibus nõ præstat iniquis. Multum concedit, quod natura negat, Nam iratus sineret, quo 3 prohibet placidus. Cum pia mens in laude Dei superata laborat, Gaudet quod tantum te bene iuuat opus. Quære bonum sine fine bono, & persiste reperto. Quærere non habeant talia vota modum. Nam qui se nullo iam munere credit egere. Crescere verò cupiens, perdit adepta tepens. Sedulius in carmine pascali lib. 1. Salue sancta parens, enixa puerpera regem, Qui celum terramque regit per secula, cuius Numen & æterno complectens omnia gyro, Imperiũ sine fine manet, quę ventre beato, Gaudia matris habens, cum virginitatis honore, Nec primam similem visa es, nec habere sequentem. Sola sine exemplo pla cuisti fœmina Christo, Christæ faue votis, quę mundum in morte iacentem. Viuificare volens quondam terrena petisti. Item Cato vbi supra. Quid statuat de te, sine te deliberat ipse.

De humilitate. *Cap.* XXXVIII.

ACtor. Humilitas est propriæ conditionis, vel conditoris intuitu voluntaria mentis inclinatio. Item humilitas est amor, siue voluntas persistendi in proprio gradu. Item humilitas est virtus, per quam animus fragilitatis suæ memor in nullo se extollit, nihilque boni sibi ascribit. Bruno. Humilitas est virtus, qua homo sibi verissima sui cogitatione vilescit. Seneca ad Lucillum epistola 1. Quando fatuo delectari volo, neque enim mihi longe quærẽdus est, me ipsum rideo. Aristoteles in Metha. lib. 5. Qui humiliatur sponte, melior est, quàm ille qui humiliatur 6. Seneca ad Lucillum 20. Redige te ad parua, ex quibus cadere non possis. Valerius maximus 4. lib. Valerius cum omnia insignia sub titulo consulatus in se translata cerneret, inuidiosum magistratus fastigiũ, moderatione ad tolerabilem, & humilem habitum deduxit, quid, q ædes suas diruit, quia excelsiore loco positę instar arcis habere videbantur, nonne quantum domo inferior, tantum gloria superior euasit. Idem in 8. lib. Nulla est tanta humilitas, quę dulcedine glorię non tangitur. Prudentius in li. de conflictu vitiorum, & virtutum. Humilitas intendit gressum mediocriter, oraq; parcè Erigit, & coitu moderatur gaudia vultu. Ouid. in li. de tristibus 3. Viue tibi, & longe nomina magna fuge, Tu quoq; formida nimiũ sublimia semper, Propositiq; tui contrahe vela precor. Item Horatius libro epistolarum. Paruum parua decent. Versificator. Spernere mundum, spernere nullum, spernere sese. Spernere se sperni, quatuor hæc bona sunt.

De Reuerentia. *Cap.* XXXIX.

ACtor. Reuerentia est virtus, qua sublimioribus debitum honorificationis cultum exhibemus, Deo scilicet, & Angelis, & Hominibus. De reuerentia Deo exhibenda dicit Aristoteles. Nonquam verecundiores esse debemus, quàm cum de Diis agitur. Boetius de consolatione lib. 5. Magna vobis si dissimulare nõu vultis, indicta est necessitas probitatis, cum ante oculos agitis iudicis cuncta cernentis. Valerius 5. lib. Xenophon cum sacrificaret, maiorẽ e duobus filiis in prelio periisse cognouit, nec ideo cultum Deorũ dimittendum putauit. Idem in eodem. Horatius Puluillus: cum Ioui pontifex edem dedicaret, & in solemnium nuncupatione verbo rum postem tenens, mortuum esse filium suum audisset, nec manum a poste remouit, nec vultum a publica religione ad priuatũ dolorem deflexit, ne patris magis quàm pontificis partes egisse videretur. Statius in Thebaide lib. 4. A Ioue primus honor. Virgilius in buccolicis. A Ioue principium. Cato in li. de moribus Maiori cede. Aul. Gellius in lib. Atticarum noctium primo. Apud antiquissimos Romanorum, neq; generi, neq; pecuniæ præstantior honor tribui, quàm ætati solitus est. Symachus in lib. epistolari. Indignus quoque læditur ille, quem religio non permittit offendi. Quintilianus in lib. causarum 18. Genus etiam est reuerentiæ, vt tacenda minime scire velis. Petronius. Itaque periculosum est alienis interesse secretis.

De Obedientia. *Cap.* XL.

ACtor. Obedientia est animi deliberati iustæ iussionis effectus. Item obedientia est iussi pio studio, propriæ voluntatis abnegatio, & voluntaria recusatio. Inobedientia vero ex duritia mentis obstinatæ, cui debeas imperanti nolle obtemperare. Hugo. Obedientia vera est pro amore Dei seruare mandatum. Tullius in libro de legibus idest Iustitia est obtemperatio legibus, scriptis, & institutis populorum. Idem in libro 3. Et qui bene imperat, paruerit aliquando necesse est; vt qui modeste

ste paret, videtur qui aliquando imperare dignus esset. Si inuitus pares seruus es; si volens, liber. Cassiodorus in lib. epistolarum 13. Animus dolosus non sequitur, imperantur, arbitrium, sed suas explicat voluntates. Virgilius in Georgicis 4. li. Est legum seruanda fides, suprema voluntas. Quod mandat fierique iubet, parere necesse est. Salustius in Catilinario. Quo modo te conueniet in minore negocio legem timere, si eam in maiora neglexeris. Terentius in Adelphis. Quid tu illic agas, vbi si quid bene præcipias, nemo obtemperat. Valerius lib. 7. Subtiliter Anacharsis, leges Aranearum telis, comparabat. Nam vt illas infirmiora animalia retinere, & valentiora transmittere: ita & his humiles, ac pauperes audimus constringi, diuites ac præpotentes non alligari. Horatius in li. epistolarum. Sunt qui turpe putant parere minoribus. Et quæ imberbes didicere, senes prodenda fateri. Lucanus. Tu quicquid iubeare, velis. Sedulius in carmine pascali, li. 1. O iusti mens sancta viri pietate remota, plus pietatis habens, contempsit vulnera nati, Amplexus præcepta Dei scilicet Abraham. Actor. De obedientia quoque voluntaria, require supra capitulo de voluntario, quod cadit in diffinitione virtutis.

De Pietate. Cap. XLI.

PIETAS est virtus, qua debitum honorem petentibus exhibemus. Item pietas est ex benignæ mentis dulcedine, grata omnibus auxiliatrix affectio. Tull. in Rhetorica 1. Pietas est, per quam sanguine coniunctis, patriæque beniuolis, officium, & diligens cultus tribuitur. Seneca in Thieste. Nulla vis maior pietate vera est, quosque, quia verus amor tenuit tenebit. Vale lib. 5. Humanitatis dulcedo, & inserata barbarorum ingenia penetrat, orbosque & truces hostium oculos mollit, & inter districtos mucrones placidũ iter repperit, nulla acerbitate fortunæ, nullis sordibus pretium caræ pietatis euilescit, quin etiam eo certius, quo miserius experimentum habet. Sanguinis ingenui mulierem prætor, apud tribunal suum, capitali crimine damnatam, in carcere necandam tradidit. Is autem qui custodiæ præerat misericordia motus, non eam protinus strangulauit, aditum quoque filiæ, sed diligenter excussæ, ne quid sibi inferret, dedit, futurum existimans, vt inedia consumeretur. Pluribus autem iam transactis diebus, secum ipse quærens, quid nam esset quod tamdiu sustentaretur, curiosius obseruans, animaduertit filiam exerto vbere, famem matris, lactis sui subsidio, lenientem. Quæ tam admirabilis spectaculi nouitas, ad iudices prolata, remissionem pœnæ mulieri impetrauit. Quo ergo non penetrat, aut quid non excogitat pietas? quid enim tam inusitatum, & inauditum, quàm matrem natæ vberibus alitam? Putaret hoc aliquis contra rerum naturam factum, nisi parentes diligere prima naturæ lex esset. Idem de pietate prædicatur, quia patrem suum Cymona consimili fortuna affectum, parique custodia traditum, iam vltimæ senectutis, velut infantẽ pectori suo admotum aluit. Hærent oculi hominum, ac stupent cum huius facti pictam imaginem vident. Cæteræ quidem virtutes admirationis multũ, pietas autem, & amoris meretur plurimum. Scripti testamentum perhibeo pietatis. Dario totis regni sui viribus in Scytharum regionibus impetũ facienti, paulatim cedentes, & interroganti, Quẽ finem fugiendi, vel quod initium pugnandi facturi essent. Responderunt se, nec vrbes, nec agros cultos habere, pro quibus dimicarent. Cæterum cum ad parentum suorum monumenta venissent, sciturum eum quemadmodum Scythæ præliari solerent. Quo quidem vno tam pio dictu, immanis & barbara gens, ab omni feritatis crimine se redemit. Prima igitur, & optima rerum natura pietatis magistra est, quæ nullo vocis ministerio, nullo vsu literarum indigens, propriis ac tacitis viribus charitatem parentum, liberorum pectoribus infundit. Quid ergo doctrina proficit, vt politiora, non vt meliora fiant ingenia? quoniam quidem solida virtus nascitur, magis quàm fingitur. Quis enim Scythas palustris, vagos, & siluarum latebris corpora sua tegentes, in modumque ferarum laniatu pecudum viuentes, sic Dario respondere docuit? Illa nimirũ quæ Cresi etiam filium loquendi vsu defectum, ad protegendã patris vitam, ministerio vocis instruxit. Hanc charitatem proximus fraternæ beniuolentiæ gradus excipit, quàm copiosæ etenim suauitatis illa recordatio est. In eodem domicilio antequam nascerer habitaui, in eisdem cunabulis infantiæ tempora peregi, eosdem parentes appellaui, chara est vxor, dulces liberi, iocundi amici, affines accepti, sed postea cognitis, nulla beniuolentia debet accedere, quæ priorem exhauriat. Statius in Thebaide li. 10. Prolis amor crudelia vincit pectora. Ouidius in li. de tristibus 1. Pietas, & in hoste probatur. Petronius. O maxima rerum, & merito pietas homini tutissima virtus. Alio vero pietas dicitur cultus Dei.

De Amore patriæ. Cap. XLII.

ACTOR. Ad pietatem quoque pertinet amor patriæ, de quã multa loquuntur autores. Tullius in Rhetorica 2. Quoniã omnia commoda prouenerunt ex patria, nullum incommodum pro patria tolerare est graue putandum. Idem in Tusculanis quæstionibus lib. 1. Nemo vnquàm sine magna spe immortalitatis, se pro patria offert ad mortem. Idem contra Antonium. Omnino vero nulla est cuiquam causa iusta, contra patriam arma capiendi. Symachus in li. epistolar. Patriam alimentorum defectu laborantẽ, periculosum est inhabitare, crudele & impium deserere. Valerius li. 5. Codrus rex Athemensium cum ingenti hostium exercitu Attica regio debilitata, ferro & igni vastaretur, humani auxilii diffidentia, ad Apollinis oraculum confugit, ac per legatos sciscitatus est, quo nam modo tam graue bellum illud discuti posset. Cui respõdit, ita finem ei fore, si ipse hostili manu occidisset. Hoc non solum in Athemensium castris, sed etiam contrariis percrebuit, ob hoc illic edictum est, ne quis Codri corpus vulneraret. Id postquàm cognouit, depositis insignibus imperij, famuliarem cultum induit, ac pabulantium hostium globo se obiecit, vnumque ex his falce percussum in cedem suam compulit, ne Athenæ occiderent. Themistocles, quem virtus sua victorem, & iniuria patriæ Persarum imperatorem fecerat, vt ab ea expugnanda se abstineret, instituto sacrificio, exceptum patera Tauri sanguinem hausit, & ante arma ipsa, quasi quædam clara pietatis victima concidit. Aristoteles, supremæ vitæ reliquias, senilibus ac rugosis membris in summo literarum ocio vix custodiens, adeo valenter pro salute patriæ incubuit, vt cum eam ab hostibus armis solo æquatam, in lectulo Athemensi iacens, Macedonum manibus quibus obiecta erat, eriperet. Itaque vrbs tam strata, atque versa Alexandri, quàm restituta Aristotelis notum est opus. Ennodius. Amica est homini ad genitale solum reuertendi semper hylaritas. Horatius in li. carminum, Dulce & decorum est pro patria mori. Ouidius in li. de Ponto. Nescio qua natale solum dulcedine cũctos, Ducit: & immemores non sinit esse sui. Idem in li. sine titulo 2. Felix quem sua terra tenet. Nauita solicitus, cum ventos exhorret iniquos. Et prope tam letum quàm prope cernit aquam. Tutius est fouisse thorum, legisse libellos. Traiciam digitis increpuisse lyram. Galtherus in Alexandreide lib. 1. O patriæ natalis amor, sic allicis omnes. Idem in lib. 6. Dulcior est patrius alieno cespite cespes, Est aliquid patrio se reddere posse sepulchro.

De humanitate uel mansuetudine. Cap. XLIII.

ACTOR. Humanitas est elegans, & grata quædam vrbanitas homini innata, quæ reddit eum omnibus benignum, affabilem, & iocundum: & est idem penè quod mansuetudo. Nam & homo dicitur esse animal mansuetum natura. Vnde humanitas videtur esse mansuetudo; Quæ sic describitur. Mansuetudo est virtus, qua quis tractabilis est non asper, non indomitus, sed omnibus affabilis, & iocundus. Item mansuetudo est animi dulcedo, siue tranquillitas, aut benignitas, quæ nec prouocat, nec prouocatur. Item mansuetudo est virtus, per quam domestici tranquillitas animi nullius improbitate limitem suæ quietis excedit. Hæc est homini quasi naturalis vt dixi, & ideo recte potest humanitas vocari. Valerius lib. 5. Humanitatis dulcedo, & inserata barbarorum ingenia penetrat, orbosque, & truces hostium oculos mollit, & inter districtos mucrones placidum repperit. Pysistratus Atheniensis Tyrannus cum adolescens quidam amore filiæ eius virginis accensus in publico obuiam sibi factam osculatus esset, hortante vxore, vt ab eo capitale officium sumeret, respondit. Si eos qui nos amant occiderimus, quid his faciemus, quibus odio sumus. Hæc vxor ex ore tyranni, de humanitate manauit. In hunc itaque modum filiæ tulit iniuriam, ac multo laudabilius suam. Idem a Trasippo amico inter cœnam conuicio laceratus, ita & animum & vocem ab ira cohibuit, vt putares satellitem a tyranno male audire. Denique Trasippus concitatæ temulentiæ impetu euectus, os eius sputo respersit, nec tamen illum in sui vindictam accendere valuit. Qui etiam filios suos, violatæ patris maiestatis, subuenire cupientes, retraxit. Postero autem die Trasippo supplicium a se, voluntaria morte volente exigere, ad eum venit, dataque fide, in eodem amicitiæ gradu se mansurum, ab incepto reuocauit. Atque mitis animus Pirrhi regis, qui cum audisset quosdam in conuiuio Tarentinorum, parum honoratum de se sermonem habitũ, accersitos qui illic interfuerant, percunctabatur an de se talia dixissent, tũc vnus ex his. Nisi inquit vnum nobis defecisset, hæc quæ tibi relata sunt, præ his, quæ de te locuturi eramus, ludus fuissent ac iocus. Tam vrbana crapulæ excusatio, tanquàm simplex veritatis confessio, iram regis conuertit in risum. Qua quidem clementia, & moderatione assecutus est, vt sobrii bene præcarentur. Tullius de offic. libro 1. Porrò magnitudo animi, remota comitate, & coniunctione humana, feritas quædam fit & Inhumanitas. Idem in tertio. Sicut quædam membra amputantur, si languere, & tanquàm spiritu carere cœperint, ne noceant

geant reliquis partibus corporis: sic in figura illa hominis, feritas, & immunitas beluæ a communi humanitate segreganda est. Horatius in lib. epistolarum. Nemo adeo ferus, qui non mitescere possit. Martialis coquus Absit a iocorum nostrorum simplicitate. Malignus interpres, innocuos censura potest permittere lusus. Lasciua est multis pagina, vita proba. Actor. Paginam vocat sermonem, vel faciem aut cultum exteriorem.

De Concordia, & pace, secundum philosophos. Cap. XLIIII.

COncordia est animorum indisrupta quædam & vnita complexio. Pax est animorum in bono concordantium ordinata tranquillitas. Varo in sententijs. Alit autem concordiam mores ad cohabitantium animos formare. Ex prouerbiis sapientium. Principium autem discordiæ &c. Require infra c. de odio, & discordia. Item. Ab alio itaque super incipiat dissensio, a te vero reconciliatio. Salustius in Iugurtino. Concordia paruæ res crescunt, discordia maximæ dilabuntur. Seneca in libro de moribus. Pacé habeto cum hominibus, cum vitiis bellum. Idem in Tyeste. Peior est bello timor ipse belli. Fulgentius in lib. Mitilogiarum 2. Sapiétes viri maiorem cum vitiis quàm cum inimicis pugnam gerunt. Dydimus ad Alexandrum. Nos bella non gerimus, sed pacem moribus, non viribus confirmamus. Sola fortuna est, aduersus quam sæpe pugnamus, & semper vincimus. Tullius de officijs libro 1. Quare suscipienda sunt bella, vt sine iniuria in pace viuatur. Itaque paci, quod nihil habitura sit insidiarum, semper est cósulendum, bellum ita suscipiatur, vt nihil aliud, nisi pax quæsita videatur. Idem in Philippica 2. Nullum est armatorum præsidiú, charitate, & beneuolentia ciuium oportet esse septum, non armis. Nomé certe pacis dulcé est, & ipsa res salutaris, nec est aliud quàm tranquilla libertas. Iulius Celsus in li. de bello Gallico Cęsaris 3. Inter duos bellantes hoc vnum tempus agendi de pace est, dú sibi vterque confidit, & pares ambo videntur. Quod si alteri paululú modo fortuna tribuerit, vix vtetur conditionibus pacis, qui superior videtur, nec æqua parte contentus erit, qui omnia se habiturum sperat.

De eodem secundum poetas. Cap. XLV.

PRosper vbi supra. Cordibus in sanctis pulchra & concordia pacis. Spernuntur mundi prælia pace Dei. Lucanus in 4. Heu miseri qui bella gerunt, Nempe vsis Marte secundo. Tot dubiæ restant acies, tot in orbe labores. Imperia en æternam ruperunt scelera pacem. Idem in secundo. Minimas rerum discordia turbat, Pacem summa tenent. Idem in 10. Nulla fides, pietasque viris, qui castra sequuntur. Venalesque manus, ibi fas, vbi maxima merces. Ouidius de arte li. 3. Candida pax homines, trux decet ira feras. Prudentius vbi supra. Pax plenum virtutis opus, pax summa laborum, Pax belli exacti, pretiumque pericli. Nil placidum est sine pace Deo, nec munus ad aram. Cum cupias offerre probat, si turbida ferrem Mens impacati sub pectoris oderit Antro. Meritorú clausula pax est, non inflata tumet. Non inuidet æmula facta. Omnia perpetitur patiens atque omnia credit. Nunquam læsa dolet, cuncta offensacula donat. Occasum lucis venia præcurrere gestit. Cato vbi supra. Ira odium generat, concordia nutrit amorem.

De liberalitate secundum philosophos. Cap XLVI.

ACtor. Liberalitas est virtus, per quam liber animus in largitione possessorum nulla tenacitate coarctatur. Dydimus ad Alexandrum Libera est enim res communicata &, nescia pati dispendium, cum in alterum participata transfunditur. Sicut ex vna face si lumina plura succenderis, nullum damnum principali materiæ generabit, quæ quidem facultatem accipit plus lucendi, quotiens causas accipit plus præstandi. Boetius de conso. lib. 2. Diuitiæ magis effundendo, quàm coaceruando nitent: tunc enim pretiosa est pecunia, cum translata in alios largiendi vsus, desinit possideri. Auaritia semper odiosos, claros largitas facit. Tullius de officiis lib. 2. Beneficentiæ, ac liberalitatis duplex est ratio. Aut enim opera impenditur indigentibus, aut pecunia; facilior posterior, locupleti præsertim; sed prima lautior, ac splendidior, & viro forti, claroque dignior, ac pluribus vtilior. Nam prima ex arca, secunda ex virtute depromitur. Et sæpe qui pecuniæ beneficium accipit, deterior inde fit, atque ad idem semper expectandum paratior. Conuenit autem viro liberali in dando esse munificum, in exigendo non acerbum, in omni quoque re contrahenda vendendo, emendo, conducendo, locando, facilem, & æquum multa multis de iure suo cedenre, & a litibus quantum liceat abhorrentem habenda est tamen ratio rei familiaris, quam quidem dilabi sinere flagitiosum est, sed ita vt illiberalitatis, & auaritiæ absit suspitio. Lactātius in li. de falsa sapientia &c. Require infra c. de diuitiis contemnendis Laudatur &c. Cassiodorus in epistola 14. Libentes omnibus præbeamus assensum, quotiens est vox iusta poscentium. Nó decet esse difficile beneficium, quod non patitur largitate detrimétum. Item Seneca de beneficiis li. 1. Beneficium est beniuola actio tribuens gaudium, capientique tribuendo, & in id quod facit, prona & sponte sua parata. Itaque non quid detur refert, sed qua méte: animus enim est, qui parua & sordida illustrat, magna & pretio habita dehonestat. Nonnunquam magis nos obligat, qui parua dedit magnifice, quia regum, opes æquauit animo, qui exiguú tribuit; sed libenter, qui paupertatis suæ oblitus est, dum in eum respicit, qui accipere, se putauit, cum daret beneficium, qui dedit tanquàm non recepturus, recepit, tanquam non dedisset: qui occasionem qua prodesset, & occupauit, & quæsiuit. Econtra ingrata sunt, licet re, & specie magna videantur, quę danti extorquentur, aut excidunt. Itaque multo gratius venit, quod facili, quàm quod plena manu datur. Idem in 2. Ingratum est beneficium, quod diu inter manus dantis hæsit. Gratissima sunt beneficia parua accurrétia, vbi nulla interuenit mora, nisi in accipientis verecundia. Omnis benignitas properat, & proprium est libenter facietis cito facere. Idem in libro 6. Quæris quomodo ea, quæ habes, tua facias, dando. Consule rebus tuis, & earum tibi certam, atque inexpugnabilem possessionem para, non solum honestiores illas facturus, sed etiam tutiores. Illud quo te diuitem putas, quamdiu possides, sub sordido nomine iacet; domus est, seruus est, númi sunt; cum autem donasti, beneficium est. Idem in lib. de moribus. Vires tuas magis amici beneficijs, quàm iniuriis sentiant. Varro in sententiis. Ex animo dantis censetur munus magnum. Ex prouerbiis sapientum. Bis gratum est, quod opus est, sed vltro offeras. Item beneficium qui dare nescit, iniuste petit. Beneficium sæpe dare, est docere reddere, benignus & dandi causam cogitat.

De eodem secundum poetas. Cap. XLVII.

OVidius in libro epistolarum. Illa acceptissima semper munera sunt, actor quæ pretiosa faciat. Idem in li. Metha. 8. Super omnia vultus accedere boni. Mattheus in lib. de Tobia. Affectus præit affectum, non aspice quantum. Sed fluat ax quanta seda litate datum. Verus amicus dantis in affectu non dati ne patet. Da cito, da gratis, gratum, ne gratia fiat venalis. Prodigus mensuram excedit, largus honori. Seruit, fructificat parcus, auarus eget. Est ancilla dei simplex eleemosyna, mortis Antidotum, veniæ, porta, salutis iter. Liberat a mortis laqueis eleemosyna, sordes Abluit, actori dulce perorat opus. Vitam perpetuat, venturum præstat honorem. Corporeum præstat spirituale decus. Martialis coquus. Grande sui pretium muneris actor habet. Item, Quas dederis solas semper habebis opes.

Quòd liberalitas debet esse discreta. Cap. XLVIII.

TVllius in offi. lib. 1. Liberalitate, & beneficientia nihil est naturæ hominis accommodatius. Sed hæc multas debet habere cautiones. Videndum est enim primum, ne obsit, vel illi cui datur beneficium, vel alii. Sunt enim multi cupidi splendoris, & gloriæ, qui aliis eripiunt, quòd aliis largiantur; & sic aliis nocent, vt in alios liberales existant. Nos autem ea liberalitate vtamur, quæ amicis prosit, & nemini obsit. Idem. Ne maior sit liberalitas quàm facultas, & tandem vt pro dignitate cuique tribuatur, quod est fundamentum iustitiæ. Nihil enim liberale est, quod non sit iustum. Spectandi etiam sunt mores eius, in quem beneficium confeeratur, & animus eius circa nos, & communitas, ac societas vitæ, & ad nostras vtilitates officia prius collata. Idem in libro 2. Nec ita claudenda est res familiaris, vt eam benignitas aperire non possit? nec ita reseranda, vt pateat omnibus. Causa autem largitionis duplex est, scilicet si aut necesse, aut vtile, & in his ipsis mediocritatis regula seruanda est; temeritate enim remota, gratissima est liberalitas. Nam viri liberalis bonitas, commune omnium perfugium est. Nec vno modo in disparibus causis affecti esse debemus. Propensior enim debet esse benignitas in calamitosos, nisi forte calamitate digni fuerint. Valerius libro 4. Itaque liberalitatis duo sunt maximè fontes probabiles, verum iudiciú scilicet, & honesta beniuolétia. Seneca de beneficiis lib. 2. Volo Crysippi nostri vti similitudine, de pilę lusu, quam cadere non dubium est, aut mittentis dubio, aut excipiétis; túc cursum suú seruat, vt apte iactata, & excepta est

Necesse est autem lusor bonus aliter illum collusori longo, aliter breui mittat. Eadem beneficii ratio est, nisi vtrique personæ dantis & accipientis aptetur, nec ab hoc exibit, nec ad illum perueniet, vbi debet. Idem in eodem. Sunt quædam nocua impetrantibus, quæ non dare beneficium, sed negare. Aestimemus itaque vtilitatem potius, quàm voluntatem petentium. Sepe enim noxia quæque concupiscimus, nec despicere quàm perniciosa sint licet, quia iudicium interpellat affectus. Sed cum subsedit cupiditas, cum impetus ille flagrantis animi, qui consilium fugat cecidit, detestamur perniciosos malorum munerum actores. Idem in lib. 4. Turpissimum damni genus est, inconsulta donatio, grauiusque est beneficium male dedisse, quàm non recepisse. Cato vbi supra. Cui des videto. Macrobius in li. Saturnalium. Beneficium dando accepit, qui digno dedit. Qui. in li. sine titulo Crede mihi, res est ingeniosa dare. In flammam flammas, in mare fundis aquas. Marci. coquus. Semper pauper eris, si pauper es Emiliane. Dantur opes nullis nunc nisi diuitibus. Terentius in Phormione, quàm inique comparatum est, vt hi qui minus habent, semper aliquid ditioribus addant.

Quorum sit dare, vel accipere beneficia.
Cap. XLIX.

SENECA in libro de beneficiis. Quæritur ab Hecatone an beneficium dare seruus domino possit. Sunt enim quidam, qui ita distinguunt. Quædam beneficia esse, quædam officia, quædam ministeria, beneficium esse quod alienus dat. Alienus autem est, qui potuit sine reprehensione cessare. Officium esse filii, vxoris, & cæterarum personarum, quas necessitudo suscitat, & opem ferre iubet. Ministerium esse serui, quem conditio sua eo loco posuit, vt nihil eorum, quæ præstat imputet superiori. Idem in li. 5. Dicti Stoici, quod nemo malo homini prodesse potest. Beneficium est, quod prodest, ergo beneficium non accipit malus, ergo non debet reddere, ergo ingratus non est. Item bonus vir omnia recte facit. ergo ingratus esse non potest, & ita nec bonus quisquàm ingratus est, nec malus. Ad hoc dicimus, quòd apud nos bonum honestum est, id peruenire ad malum non potest. Definit enim esse malus, si ad illum virtus intrauerit, quàmdiu autem malus est, nemo illi dare beneficium potest: quia quicquid ad illum peruenit, prauo vsu corrumpitur. Quemadmodum enim stomachus morbo vitiatus, & colligens bilem, quoscunque accepit cibos, mutat in deterius, & omne alimentum in causam doloris trahit. Ita animus cæcus, quicquid illi commiseris, id onus suum, & perniciē, & occasionem miseriæ facit. Idem in eodem. Nihil potest ad malos quod prosit, immo quod non noceat. Quæcunque enim illis contingunt, in suam naturam vertunt, ideo nec beneficium dare possunt, quoniam nemo potest, quod non habet, dare. Sed quàmuis hec ita sint, tamen accipere quædam malus potest, quæ beneficiis similia sunt, quibus nō redditis ingratus erit; sunt enim animi bona, sunt corporis, sunt fortunæ, prima a stulto, & malo submouentur. Peripatetici vero (qui felicitatis humanæ longè, lateque terminos ponunt) aiunt minima beneficia peruentura ad malos, que qui non reddit, ingratus est. Nobis autem non placet esse beneficia, quæ non sunt factura animum meliorem, commoda tamē animæ illa, & expetenda non negamus. Cle. autem vehementius agit, licet inquit beneficium non sit quod accepit, tamen ingratus est, quia non fuit redditurus, etiam si accepisset. Sic latro est etiā, antequàm manus inquinet, quia ad accipiendum iam voluntate armatus est, exercetur enim, & aperitur opere nequitia, non incipit.

Quòd beneficium debet esse gratuitum. *Cap.* L.

TVLLIVS de offi. lib. 2. In beneficiis collocandis mores hominum non fortunam sequi honesta ratio est, sed quis tandem, qui inopis & optimi viri causę, non anteponat gratiam viri fortunati & potentis; a quo enim videtur remuneratio fore expeditior, atque celerior, in eo nostra voluntas est propensior, corruptique sunt mores, & deprauati admiratione diuitiarum. Idem in oratione sua, priusquàm iret in exilium. Officium itaque liberale est, ferre beneficium, vt possis metere fidei fructum. Seneca de beneficiis lib. 2. Hæc beneficii inter duos lex est, alter statim obliuisci debet, alter memor esse accepti. Taceat qui beneficium dedit, narret qui accepit. Detrahenda est inanis iactantia, res loquentur nobis tacentibus. Interdum etiam ille, qui iuuatur fallēdus est vt habeat, nec a quo acceperit sciat. Artesilam aiunt amico pauperi, & paupertatem suam dissimulanti, egro autem, & ne hæc quid confitendi deesse, sibi in sumptum ad necessarios vsus, cum clā succurrendum iudicasset, puluino eius ignorantis sacculū subiecisse, vt homo inutiliter verecundus, quod desiderabat inueniret, potius quàm acciperet. Varro vbi supra. Turpissimum est in datis sperare. Ex prouerbiis sapientum. Pulcherrimum autem est omnia præstare, nihil exigentem.

De non protrahendo, uel negando beneficia. *Cap.* LI.

SENECA de beneficiis lib. 1. Multos experimur ingratos, plures facimus, quia aliàs graues exprobratores exactoresque sumus, alias leues, & quòd paulò post muneris pœniteat, alii querulí, & minima momenta calumniantes, omnem gratiam corrumpimus, nec tantum postquàm beneficium dedimus, sed etiam cum damus. Quis enim nostrum contentus fuit, aut leuiter rogari, aut semel? Quis non cū aliquid a se peti suspicatus est, frontem abduxit, vultum auertit, occupationes simulauit, longis sermonibus, & de industria exitum non inuenientibus, occasiones petendi abstulit, & variis artibus petentes illusit? In angusto vero positus, vel comprehensus, aut distulit, aut timide negauit, aut promisit, sed difficulter, sed superductis superciliis, sed malignis, & vix exeuntibus verbis. Ingratus esse quisquàm ad eum potest, qui beneficium aut superbe abiecit, aut iratus impedit, aut fatigatus, vt molestia careret, dedit. Qui vsque tarde fecit, diu noluit. Idem in 2. lib. Ingratum est beneficium, quod diu inter manus dantis hæsit. Gratissimis viris nulla res carius constat, quàm quæ precibus empta est. Molestum enim verbum est & onerosum, & demisso que vultu dicendum. Rogo? Aequiore animo quidam ferunt spem suam præscindi, quam trahi. Quemadmodū acerbissima crudelitas est, quæ penam trahit: & misericordiæ genus est, cito occidere, quia tormentum vltimum finem sui secum affert, ita maioris gratiæ munus est, quo minus diu pependit. Ab Antigono Cinicus petiit Talentum. Respondit Antigonus, plus esse, quàm Cinicus petere deberet, repulsus petit denarium. Respondit minus esse, quàm quod regē deceret dare. Turpissima certe huiusmodi cauillatio inuenit, quò modo neutrum daret, in denario regem, in talento Cinicum respexit, cum posset denarium tanquam Cinico dare, talentum tanquam Rex. Nihil autem tam exiguum est, quod non honeste regis humanitas tribuat. Idem in Hipolito. Rogantis autem intrepida constēt verba. Nam qui timide rogat, docet negare. Socrates. Negat sibiipse, qui quod difficile est petit. Baltherus in Alexādreide lib. 6. Ex merito patitur, qui postulat vlterius quàm promeruit. Spes quam meritum non præuenit, a spe deluat, & verum dat ei præsumptio nomen. Varro vbi supra. Fixe referat gratiam inuite danti, vix datum est ne putes beneficium, sed prædam. Semel dedit qui rogatus, bis qui non; extorquere autem est plus, quàm semel rogare. Ennodius. Argumentum est nil merentis, rogare diu. Ex prouerbiis sapientum. Ingenuitatem lædit, qui indignum rogat. Beneficium vero dat his, qui celeriter dat. Cato vbi supra Quod præstare potes, ne bis promiseris vlli. Ne dubites cum magna petas, impendere parua.

De non repetendo, uel improperando beneficio.
Cap. LII.

SENECA de beneficiis lib. 1. Non autem facile dixerim, vtrum turpius sit inficiari, an repetere beneficium. Idem in secundo libro. Taceat qui beneficium dedit, narret qui accepit. Idem in li. 3. Qui dat beneficia, Deum imitatur; qui repetit, fænerator est. Terentius in Andria. Frequens quoque commemoratio, quasi immemoris beneficii est exprobratio. Tullius in li. de amicitia. Odiosū sanè genus hominum officia exprobrantium, quæ meminisse debet is, in quem collata sunt, non commemorare qui contulit. Idē in Philippica 2. Quod est aliud, beneficium latronum, nisi vt cōmemorare possint his se dedisse vitam, quibus non ademerint? Ex prouerbiis sapientum. Beneficium qui se dedisse dicit, petit. Seneca vbi supra lib. 7. Nos Stoici quædam præcipimus vltra modum, vt ad verum, & suum redeant. Cum dicimus ille dati beneficii meminisse non debet, hoc volumus intelligi, non debet nec iactare, nec grauis esse. Quotiens parum tibi fiduciæ est, in his quibus imperans amplius exigendum est, quàm sat est, vt præstetur quantum sat est. In hoc omnis hyperbole extenditur, vt ad verum mendacio veniatur, itaque ille qui dixit, vt candore niues anteirent, cursibus auras, quod non poterat fieri dixit, vt crederetur quantum plurimum posset. Nunquam tantum sperat hyperbole, quantū audet; sed incredibilia suadet, vt ad credibilia, sed magna perueniat. Martialis coquus. Quæ mihi præstiteris, memini, semperque tenebo. Cur igitur taceo, Postume tu loqueris. Incipio quotiens alicui tua dona referre. Protinus exclamat, dixerat ille mihi. Non belle quoddam faciunt, duo sufficit vnus. Huic operi si vis, vt loquar, ipse tace. Crede mihi, quamuis ingentia Postume donec Actoris peremit garrulitate sui.

De Gratia beneficijs repetendâ. Cap. LIII.

ACTOR. Gratia est, qua beneficiis nostris ratione beneficiorum grati tenemur. Item gratia est virtus, qua beniuolentię mutuæ alterius ad alterum affectuosus cultus ostenditur. Seneca de beneficijs lib. 1. Docendi sunt qui libenter accipiunt, libenter reddere, & eos quibus obligati sunt, re animoque non tantum æquare, sed etiam vincere. Idem in li. 4. Quidam cum aliquod sibi missum est munusculum, subinde intempestiue aliud remittunt, & nihil se debere testantur. Reijciendi signum est protinus aliud inuicem mittere, & munus munere expugnare. Qui nimis cito soluere cupit, inuitus debet; & qui inuitus debet, ingratus est. Item ad Lucillum. Docet philosophia precipue, bene debere beneficia, bene soluere Interdum autem solutio est ipsa confessio. Idem in li. 81. Cui etiam si merita non præcessissent, oportebat ignosci, post beneficia lędenti plus quàm venia debetur; pluris enim æstimo beneficium, quàm iniuriam. At non omnes grati sciunt debere beneficium viro sapienti. Notum est quanti res quæque taxanda sit, & omnia secum examinabit, quantum acceperit, a quo, quando, vbi, & quemadmodum. Vnde Methodorus ait, Solum sapientem referre gratiam scire, beneficia crescunt mora, & tanto plus soluendũ est, quanto tardius. Ingratus est, qui beneficium reddit sine vsura, sępe quod datur exiguum est, quod sequitur ex eo magnum. Tullius de prouincijs consularibus. Is autem non solummodo gratus esse debet, qui beneficium acceperit, sed etiam cui potestas accipiendi fuit. Varro vbi supra. Turpissimum est in datis sperare, pulcherrimum autem cum fęnore data reddi. Seneca vbi supra li. 1. Pecuniam in loco negligere, maximum interdum est lucrum. Actor. Refert quoque Seneca, Socratem ipsum aliquando ab Archelao rege inuitatum, vt ad se veniret, quatenus eum honorare posset, Socratemque respondisse, se ab eo nolle beneficia accipere, cui perparia non posset reddere Ex prouerbiis sapientum. Fraus est accipere, quod non possis reddere. Beneficium accipere est libertatem vendere, beneficia plurima accipit, qui scit reddere. Itẽ nihil petas, quod negaturus sit. Cato vbi supra. Beneficii accepti memor esto. Exiguum munus cum dat tibi pauper amicus. Accipito placide, & plene laudare memento.

De ingratitudine uitanda. Cap. LIIII.

VALERIVS lib. 5. Dandi, & accipiendi beneficij commercium, sine quo vita hominum vix constat, tollit & perdit, quisquis bene merito parem referre gratiam negligit. Ex prouerbiis sapientum. Ingratus vnus miseris omnibus nocet, malignos fieri maxime docent ingrati, reuera beneficiorum memoria fragilis est, iniuriæ vero tenax. Seneca de beneficiis lib. 1. Inter plura maxima vitia, nihil est frequentius, quàm ingratitudo animi. Ita a natura comparatum est, vt alterius iniuriæ quàm merita descendãt, & illa cito defluant, has tenax memoria custodiat. Idem in li. 2. Quidam fortunæ gratias agunt, & in angulo, & ad aurem: non est ista verecundia, sed inficiendi genus. Ingratus est, qui remotis arbitris, gratias agit. Nunquàm improbe spei quod datur satis est, nullumque iam plenum beneficium, quod non fellicare malignitas possit; nullum tam angustum, quod non bonus interpres ostendat. Idem in 4. lib. Quidam cum aliquid &c. require præcedenti capitulo. Idem in lib. 6. Summæ malignitatis est non vocare beneficium, nisi quod dantem aliquo afficit incommodo. Idem ad Lucillum. Quisquis de accipiendo cogitat, oblitus est accepti, nec vllum habet maius malum cupiditas, quàm quòd ingrata est. Idem in 81. Nihil carius æstimamus, quàm beneficium quàmdiu petimus, nihil vilius cum acceperimus. Quæris quid nobis faciat obliuionem acceptorum, cupiditas accipiendorum. Quintilianus causa 14. Non est iustior dolor, quàm beneficij sui perdidisse rationem. Non expectes, vt statim gratias agat, qui sanatur inuitus. Seneca in lib. de beneficijs 6. Plato cum flumen naue transisset, nec ab illo portitor quicquàm exegisset, hoc honori suo datum credens dixit, positum illi esse apud Platonem officium, deinde paulò post, cum alium atque alium eadem sedulitate transueheret, negauit illi iam apud Platonem positum officium. Actor. Hic Seneca addit. Nam vt tibi debeam aliquid pro eo quod præstas, debes non tantum mihi dare, sed & tanquàm mihi, non potest ob id quemquàm appellare quod spargis in populum. At vero hic potest Senecę respondere. Quid si Plato erat ignotus portitor, & alii noti & familiares, aut aliquo iam eum beneficio obligauerant, sed & eadem ratione Deo nil debemus, pro communibus beneficiis. Ennodius. Superni beneficij vix dignoscitur qualitas dum tenetur, postquàm ingrauerint cupita dulcescunt.

Quòd non propter quorundam ingratitudinem a beneficijs cessandum est. Cap. LV.

SENECA de beneficiis lib. 1. Multos quidem ingratos experimur, sed plures facimus &c. vt supra. Is autem perdit beneficia, qui, se perdidisse cito credidit, at qui instat, & onerat priora sequẽtibus, etiam ex duro & immemori pectore gratiam extundit. Idẽ in 7. lib. Non est magni animi beneficium dare & perdere, sed est magni animi perdere & dare. Idem ad Lucillum epistola 81. Quę reris te incidisse in hominem ingratum, sed si hoc periculum vitare volueris, beneficia non dabis; ita ne apud alium pereant, apud te peribunt. Non respondeant potius quàm non dentur, cito inerti ocio uita torpebit, si relinquẽdum est quicquid offendit. Et post malam segetem serendum est, cuius euentus incertus est, id vt aliquando procedat, sępe tentandum est Torquet ingratus se, & macerat, odit quæ accepit, quia redditurus est, & extenuat; iniurias vero dilatat, & auget. Quid eo miserius cui beneficia excidunt, herent iniuriæ; at contra sapiens exornat omne beneficium, & sibi ipsa commendat, & se assidua eius commemoratione delectat, illa contemnit, quibus lęsus est, nec vertit omnia in peius, nec quærit cui casum imputet, ad fortunam potius refert, & quicquid accipit, benigne interpretando leuat. Non offensæ potius, quàm officii meminit: quãtum potest in priore, ac meliore memoria se detinet, nec mutat animũ aduersus bene meritos. Semper enim quicquid dubium est, humanitas inclinat ad melius, nemo autem gratus esse potest, nisi contempserit ista, propter quæ vulgus insanit.

De Moralitate secundum philosophos. Cap. LVI.

ACTOR. Moralitas est seruata virtute propria, iustæ piæque vitę hominum se contemperare. Varro in sententiis. Alit concordiam moras, ad cohabitantium animos formare. Ex prouerbiis sapientum. Intus omnia dissimilia sint, frons populo nostro conueniat. Seneca in lib. de quatuor virtutibus. Nec paupertas tibi immunda sit, nec parsimonia sordida, nec simplicitas neglectã, nec leuitas languida. Quod si res tibi exiguæ sint, non sint tamen angustæ, nec tua defleas, nec aliena mireris. Non sis arrogans, non audax submittas te, non proiicias grauitate seruata, admone libẽter, reprehende patienter, alienorum vitiorum nec curiosus sis explorator, nec acerbus reprehensor, nec cum exprobratione corrector, ita vt admonitionem hilaritate præuenias. Dicenti esto tacitus auditor, requirenti facile respoude, contendenti facile cede, omnes tibi pares feceris, si nec inferiores superbiendo contemnas, nec superiores recte viuendo timeas. Cunctis esto benignus, nemini blandus, paucis familiaris, omnibus æquus, seuerior esto iudicio, quàm sermone, vita, quàm vultu, nec tuæ bonæ famæ seminator sis, nec inuidus alienæ, quæ nostri sine arrogantia postulanti impartiatis; quæ etiam nescis, sine occultatione tibi impartiri postula. Idem ad Lucillum epistola 5. Id agamus, vt meliorem vitã sequamur quàm vulgus, non vt contrariam, alioquin quos emẽdari volumus, fugamus a nobis, & auertimus. Illud quoque facimus, vt nihil velint imitari nostri, dum timent ne imitanda sint omnia. Contra naturam est torquere corpus suum, & faciles odisse mundicias, & squalorem appetere, cibis non tantum uilibus vti, sed horridis. Quemadmodum desiderare delicatas res, luxuriæ est, ita vsitatas, & non magno parabiles fugere dementiæ. Frugalitatem exigit philosophia, non penam. Temperetur vita inter bonos mores & publicos. Augustinus. Turpis est omnis pars, vniuerso suo non congruens.

De eodem secundum poetas. Cap. LVII.

PERSIVS. Mille hominum species, & rerum discolor vsus. Velle suum cuique est, nec voto viuitur vno. Sedulius vbi supra. Hic loquitur nimis, ille tacet, & hic ambulat. Hic stat, alter amat fletus, alter crispare cachinnum Diuersisque modis par est vesania cunctis. Oui in lib. de arte 1. Ergo mille modis. Non eadem tellus patit omnia, viribus illa. Conuenit, hęc oleis, hic bene farra virent. Pectoribus mores tot sunt, tot in orbe figuræ Qui sapit innumeris moribus aptus erit. Horatius in poetica. Vt ridentibus arrident, ita flẽtibus adsint humani vultus. Tullius de offi. lib. 1. Turpe est valdeque vitiosum, in re seuera delicatum inferre sermonem. Martialis coquus. Absit a iocorum nostrorum &c. require supra capitulo, de humanitate.

De fidelitate secundum philosophos. Cap. LVIII.

ACTOR. Fides, iuxta Anselmum, est absentium voluntaria certitudo supra opinionem, & infra scientiam constituta. Aliter autem fides, est idem quod fidelitas. Ex prouerbiis sapientum: Etiam hosti est æquus qui habet in consilio fidem; qui fidem perdit, nihil potest vltra perdere. Quintilianus causa 8. Non autẽ habet causam loquendi, cui credi non potest, ablata est ab eo omnium verborũ fides, omnis sermonis auctoritas: Tull. de offi lib. 1. fun-

Fundamentum primum iustitiæ est fides, idest dictorum, conuentorumque constans veritas. In illis tamen promissis standum non esse quis non videt, quæ quis metu coactus, vel dolo deceptus promiserit. Seneca ad Lucillum epistola 88. Fides est sanctissimum humani pectoris bonum, nulla necessitate ad fallendum cogitur, nullo præmio corrumpitur. Idem in Agamennone. Non intrat vnquam regium limen, fides pretio parata, vincitur pretio fides. Item Valerius. Fabius captiuos ab Hannibale interposita nummorum pactione receperat, qui cum a senatu non præstarentur, misso in vrbem filio, fundum quem vnicum possidebat, vendidit, pretiumq; protinus Hannibali numerauit. Sic enim patrimonijs; quàm patriam fidei inopem esse maluit. Actor. Idem Valerius lib. 7. refert quòd Hannibalis obsidione Casilinates clausi, cum arua sua pinguissima mentibus suis subiecta conspicerent. Et addit. Quid si casus acerbitatem intuearis? miserius: quid si constantiã respicias? fidelius. Lora necessariis vinculorum vsibus subducta, & pelles scutis detractas feruente resolutas aqua, mandere maluerunt, quàm a Romanis discedere. Idem Valerius lib 8. Bonæ fidei venditorẽ, nec commodorum spem augere, nec incommodorum cognitionẽ obscurare oportet. Idem in li. 9. Occultum iam, & insidiosum malum perfidia latebris suis extrahatur, cuius efficacissimæ vires sunt, mentiri & fallere, fructum autem in aliquo admisso scelere consistit. Tum quidem certus, cum crudelitatem nepharijs vinculis circumdederit, tantum incommodi afferens humano generi, quantum salutis bona fides præstat; habeat igitur non minus reprehensionis, quàm illa consequitur, laudis. Masinissa rex patrum fidei in pectoribus hominum reponens, salutem suam custodia canum vallauit. Salustius in Iugurtino. Paucis charior fides, quàm pecunia. Tull. in Rhetorica 1. Summa dementia est, in eorum fide spem habere, quorum perfidia totiens deceptus sis.

De eodem secundum poetas. Cap. LIX.

Virgilius in 4. lib. Aeneidos. Nusquam tuta fides. Ennodius. Nulla fides letis, integra nec dubiis. Lucanus Nulla fides regni, coitus omnisque potestas, Impatiens consortis erit, nec genti bus vllis credite. Idem in lib. 10. Nulla fides &c. Oui. in li. de pō to. Et cum fortuna, statque caditque fides. Idem in lib. de arte 1. Reddite depositum, pietas sua fœdera seruet. Lucanus 8. Ardua quippe fides robustos exigit annos. Prudentius vbi supra. Prima petit campum dubia sub sorte duelli, Pugnatura fides agresti turbida vultu, Prouocat insani frangenda pericula belli. Arator in historia actuum lib. 2. Hec est vera fides, quam lex comitatur amoris, Medusque tenebris apparet radiata fides. Fit laurea iustis ex pretio quod terror agit, Mansuraque virtus. Crescit in aduersis, quæ testibus vsa periclis. Ad meritum discrimen habet.

De Veritate. Cap. LX.

Actor. Veritas est adequatio totius vitæ hominis, qua scilicet intentio & sermo & actus hominis inuicem in bono cōcordant, nec vllo inter se dissentiũt: vnde verissime dicitur, quòd veritas non habet angulos. Item alio modo. Veritas est adequatio rerum, & intellectuum. Item veritas est virtus, qua quis omni timore, vel fraude sepolita, cum quadam spiritus liberalitate, qđ recte sentit, & fatur. Hieronymus contra Ruffinum. Pythagoræ præceptum fuit, post Deum veritatem, quæ sola homines Deo proximos facit. Demosthenes orator. Liberi seruique personam veritas Separat, serui liberique mendacium miscet. Tull. inuectiua contra Catilinam. O magna vis veritatis, quæ contra omnium ingenia calliditatem, solertiam, contraque fictas omnium insidias, facile per seipsam se defendit. Terentius in Andria. Hoc tempore obsequium amicos, veritas odium parit. Seneca de clementia li. 1. Malo veris offendere, quàm adulando placere. Idem ad Lucillum. Veritas in omnem sui partem eadem est: quæ decipiunt nihil habent solidi, mendacium tenue est, perlucet si diligenter inspexeris. Idem in declamationibus lib. 5. Nihil est pueto teste certius: nam & ad eos annos peruenit, vt intelligat, & non ad eos quibus fingat. Idem in lib. de clementia. 1. Nemo potest personam diu ferre fictam, cito in naturam suam recidunt, quibus veritas non subest. Quæ autem ex solido nascuntur tempore, in melius proficiunt.

De lege secundum philosophos. Cap. LXI.

Actor. Lex est per quam facienda iubentur, & non facienda prohibentur, ac districtius in peccantem exercetur. Tull. in lib. de legibus 1. Lex est ratio summa insita in natura, quæ iubet ea quæ facienda sunt, prohibetque contra. Lex, est recta ratio imperandi, ac prohibendi, qua qui ignorat iniustus est, siue scripto sit vspiam, siue nusquàm. Iustitia est obtemperatio legibus scriptis, institutisque populorum. Idem in li. 2. Hanc video sapientissimorum esse sententiam, legem nec hominum ingeniis excogitatam, nec scitum aliquod esse populorum, sed æternum quiddam, quod vniuersum mundum regeret, imperandi prohibendique sapientia. Ita principem legem illam, & vltimam esse dicebant, omnia ratione aut cogentis, aut vetantis Dei, ex qua illa lex, quam de humano genere dederunt, recte laudata est. Idem in philippica 11. Lex nihil aliud est quàm recta, & a numine Deorum tracta ratio, imperans honesta, & prohibens contraria. Tertullianus in apologetico suo. Nulla lex sibi conscientiam iustitię suæ debet, sed eis a quibus obsequium præstat. Ceterum suspecta est lex, quæ probari se non vult, improba autem si non probata dominetur. Valerius lib. 7. Subtiliter Anacharsis &c. Require supra capitulo de obediẽtia. Idem in lib. 8. Licinius Stolo cum lege sanxisset, ne quis amplius quàm quingenta agri iugera possideret, ipse mille comparauit, dissimulandique criminis gratia, filio dimidiam partem emãcipauit. Ob hoc a Popilio accusatus, primus lege sua cecidit. Docuitque nihil aliud debere præcipi, nisi quod prius impetrauerit quisque sibi.

De eodem secundum poetas. Cap. LXII.

Virgilius in Buccolicis. Pallas quas cōdidit artes. Idem in georgicis lib. 4. Est legum scrutanda fides. Tullius de legibus 3. lib. Et qui imperat, paruerit aliquando necesse est, & qui modeste paret, videtur qui aliquando imperare dignus esset. Cato vbi supra. Patere legem, quã tu ipse tuleris. Iudicis auxilium sub iniqua lege rogato. Ipse etiam leges cupiunt, vt iure regantur. Ouidius in lib. de remediis 2. Sunt qui non possunt aliquo cogente iuberi. Idem in lib. de arte 1. Nec enim lex æquior vlla est, quam necis artifices arte perire sua. Iuuenalis 2. Sic volo, sic iubeo, sit pro ratione voluntas. Idem in lib. 3. Veniet de plebe togata. Qui iuris nodos & regum enigmata soluat. Seneca in declamationibus lib. 4. Necessitas est lex temporis, necessitas nauigia iactu exonerat, ruinis incendia opprimit. Actor. Hinc dicitur ꝙ necessitas non habet legem, quia videlicet lex est ipsa sibi.

De Aequitate iudicij secundum philosophos. Cap. LXIII.

Aequitas est lance librata iustitiæ digna retributio meritorũ. Iudicium per quod ex audientis meritorum dignum redditur, vel supplicium vel meritum. Ex codice Theodosiano lib. 1. Aequitas est rerum conuenientia, quæ cuncta coæquiperat, & in paribus causis paria iura desiderat. Tullius de offi. lib. 2. Iudicis est semper in causis verum sequi. Idem in lib. 3. At neque contra rempublicam, neque contra iusiurandum ac fidem, amici causa vir bonus faciet, etiam si iudex fuerit de ipso amico, ponit enim personam amici, cum induit iudicis, sed tantum dabit amicitię, vt amici causam mallet esse veram; & vt morandæ litis tempus quo ad lites permiserint, accommodet. Cum autem iuramento sententia dicenda sit, meminerit se Deum testem adhibere. Item in oratione sua, pridie q̃ iret in exilium. Nemo tam facinorosa inuentus est vita, vt non tam iudicum prius sententiis conuinceretur, q̃ supplicus addiceretur. Idem in libro de legibus. Idipsum quoque iustissimum est, iustitiæ mercedem non quærere. Cassiodorus in epistola 3. Facilis recti persuasor est innocens iudex, sub cuius prædicabili conuersatione pudet mores probabiles non habere. Sydonius in libro epistolari 2. Hoc ipsum ꝙ copiam tui iurgantibus difficile concedas, iudicium est bene iudicaturi. Quis enim se non ambiat arbitrum legi, aut pretio aliquid indulturus aut gratiæ. Sententiam tuam non victus accusat vt stolidus, nec victor irridet vt argutus, veritatisque respectu impendunt tibi addicti reuerentiam, gratiam liberati. Quintilianus de or. insti. lib. 4. Naturale est, vt iudice his quos libentius audiunt, facilius etiam credant.

De eodem secundum poetas. Cap. LXIIII.

Ovidius sine titulo lib. 1. Non bene conducti vendunt periuria testes, Nec bene selecti iudicis arca patet. Idem in 2. Culpa nec ex facili, quãmuis manifesta probatur. Idem in lib. de fastis. Sic agitur censura & sic exempla parantur. Cum iudex alios quod monet, ipse facit. Claudianus vbi supra. Ne cunctos paucorum crimine damnes. Qui fruitur pęna ferus est, legumque videtur. Vindictam præstare sibi cum viscera felle canduerint. Diis proximis ille est, quem ratio non ira mouet. Qui facta rependens consilio punire potest. Galtherus in alexandreide li 1. Si lis inciderit, te iudice dirige libram. Iudicii, non flectat amor nec munera palpent. Nec moueat stabilem personæ acceptio mentem. Muneris arguitur accepti censor iniquus. Munus enim a norma recta distorquet

quet acumen Iudicis, & terra inuoluit caligine mentem. Cum semel obtinuit vitiorum mater in aula. Pestis auaritiæ, quę sola incarcerat omnes, Virtutum species, spreto moderamine iuris, Curritur in facinus, nec leges curia curat. Iniuste quandoque ligatur, iustus, & iniustus absoluit curia mendax. Item in li. 7. Censor iniquus auertit surdas a causa pauperis aures. Et fouet iniustam corruptus munere causam. Petronius. Quid faciunt leges, vbi sola pecunia regnat, aut vbi paupertas vincere nulla potest, iam nunc iudicium nihil, vbi est publica merces, tutius est paruo ęre rem perditam recuperare; quàm in ambiguam litem descendere. Ad prædam strepitumque lucri suffragia vertit. Venalis populus venalis curia primum. Ipsaque maiestas auro corrupta latebit.

De intercessionibus, & aduocationibus.
Cap. LXV.

TVLLIVS in oratione, pridie quàm iret in exilium. Quis vnquam tam crudelis in aliquē fuit, vt prohiberet eum aut sibi metere, aut cæteris supplicare. Symachus in lib. epistolarum. Pro optimis viris quisquis interuenit, non magis illorum videtur iuuare commodum, quàm suum commendare iudicium, Quintilianus causa 12. Qui vero confessum defendit, non absolutionem sceleris petit, sed licentiam. Ex prouerbiis sapientum. Fatetur facinus qui iudicium fugit. Ouid in lib. de ponto. Non est confessi causa tuenda rei. Tibullius. Vincuntur pectora dura prece. Terentius in Eunucho. Euge ipsi patrono opus est quem defensorem paro. Plautus in aulularia. Da mihi aduocati gratiam, lar vende vocē; vende linguam, iras atque odium loca in summa pauper esto, & reporta penatibus pecuniarium aliquid, sed plus criminum. Helinandus lib. 11. Demosthenes cum Aristodimum autorem fabularum interrogasset, quantum mercedis vt ageret accepisset, & respōdisset talentum, at ego ait, Demosthenes plus accepi vt tacerem, ita causidicorum lingua damnifica est nisi eam (vt dici solet) funibus argenteis vincias. Apud aduocatos igitur, & ipsum silentium veniale est. Idem Demosthenes cum a senatu Atheniensium in patrocinium peteretur contra Philippum regem Macedonum, simulata infirmitate (vt aiunt) lecto decubuit, & respondit his, qui ad se conuenerant, se pati morbum sinautem. Cui a quodam ex nunciis mordacissime responsum. Certe non sinautem pateris, immo arginantem.

De Seueritate. Cap. LXVI.

ACTOR. Seueritas est, qua vtilitate communi seruata, districte in suppliciis reddendis. Tullius de offi. libro 1. Existunt autem sæpe iniuriæ quadam nimis callida, sed maliciosa iuris interpretatione, ex quo illud Summum ius summa iniuria est, factum est iam certum prouerbium. Helynandus 15. lib. Cambises adeo seuerus fuit, vt quendam iniustum iudicem excoriari fecerit, & super sellam cute eius adopertam filium iudicis in iudicio fecerit sedere, vt timeret iniuste iudicare, ne simile iudiciū pateretur. Valerius 6. Et Aleucus cum filius eius adulterio damnatus, vtroque oculo carere deberet, ac tota ciuitas in honorem patris aliquā diu ei repugnaret, ad vltimum victus, ne lex a se condita violaretur suo prius, deinde filii eruto oculo vtrisque vsum videndi reliquit. Orosius li. de ormesta mundi lib. 1. Falaris Siclus Agrigentinos, arrepta tyrannide, depopulabatur, qui crudelis mente, commentis crudelior, omnia nepharie in innocentes agens, Inuenit aliquādo quem iuste puniret iniustus. Nam perillus quidam æris opifex, affectus affectans tyranni amicitiam, aptum munus rarus crudelitati illius æneum taurum fecit, cui fabricæ ianuam ex latere composuit, quæ ad intrudendos damnatos receptui foret, vt cum inclusus ibidem subiectis ignibus torreretur, sonum vocis extortæ capacitas concaui æris augeret, pulsuque ferali competens imagini murmur emitteret, nephariorque spectaculo mugitus pecudis, non hominis gemitus videretur sed Falaris factum amplexus factorem execrans, & vltioni materiam prebuit & crudelitati. Nam ipsum opificem sua inuentione puniuit. Ouidius de arte li. 1. Nec enim lex equior vlla est, quàm necis artifices arte perire sua. Ex prouerbiis sapientum. Iudex damnatur cum nocens absoluitur. Item res est optima non sceleratos erumpere, sed scelera.

De misericordia & compassione. Cap. LXVII.

ACTOR. Misericordia est clemens & æqualis in omnes dignatio, & in afflictos animi compassibilis inclinatio. Compassio est virtus, vel affectio per quam ex proximi dolore, condolenti animo quædam affectio generatur. Tullius in Tuscu. li. 3. Misericordia est ęgritudo ex alterius rebus aduersis. Econtra vero inuidentia est ægritudo ex alterius rebus secundis. Idem in 4. li. Misericordia est ægritudo cordis, ex miseria alterius iniuria laborantis. Idem in oratione sua pro Ligario. Nulla de virtutibus plurimis administrabilior nec gratior misericordia, homines enim ad Deū nulla re propius accedunt, quàm hominibus dando. Nihil habet fortuna maius, quàm vt possit, nec natura melius, quàm vt uelit seruare quam plurimos. Quintilianus causa 5. Voluit nos ille mortalitatis artifex Deus in commune succurrere, & per mutuas auxiliorum vices, quemque in alterum quod pro se timeret. In aliena fame sui quisque miseretur. Seneca in Hercule furente. Quęcunque miserum videris hominem scias. Cassiodorus in epistola 38. Procliuior semper ad misericordiam via bonis mentibus patet. Ex prouerbiis sapientum. Bona præsidia comparat misericordia. Ab alio expectes, quod alteri feceris, habet in aduersis auxilia, qui in secundis commodat. Item homo qui in homine calamitoso misericors est meminit sui, qui succurrere perituro potest, & cum non succurrit, occidit. Lactantius in lib. de vero cultu. Nullius opera indigere se putat, qui suam alteri denegat. Qui perituro succurrere potest, & non succurrit, occidit. Actor. Dicebat etiam Aristoteles, vt legitur, solum se incommodum paupertatis pati, quòd non posset egentibus subuenire. Ouidius in lib. de ponto. Regia crede nihil res est succurrere lapsis. Galtherus in Alexandreide. Leuiter veniunt leuiterque recedant, blandiri dociles lachrymæ, solasque propinqui. Impendunt lachrymas, miseris arentibus illis. Cum lachrymis arescit amor pietasque tuorum. Verus amor miserum qui non fastidit amicum. Desperate solent alios in tempore duro. Esse misertūros aliis, qui misereri non vellent, si fata darent cōtraria fila.

De indulgentia. Cap. LXVIII.

ACTOR. Indulgentia est reatus alieni remissio, clemens ex sui consideratione descendens. Seneca in li. de moribus: Alteri semper ignoscito, tibiipsi nunquam. Idem in lib. de 4. virtutibus, Cito honestum & magnum esse vindictæ genus ignoscere, Idem in li. de clementia 1. Tam omnibus ignoscere crudelitas est, quàm nulli, modum tenere debemus; sed quia difficile temperamentum est, quicquid æquo plus futurum est, in partem humaniorem præponderet. Magni animi proprium est placidum esse, tranquillumque, & iniurias atque offensiones despicere, muliebre autem litigare, & morem iræ suæ gerere. Idem in Agamemnone. Det ille veniam facile, cui venia opus est. Ex prouerbiis sapientū. Optimum est semper ignoscere, tanquàm si ipse quotidie pecces. Res magnæ clementiæ est indulgendo peccata, potiusquàm vindicando corrigere. Quintil. lib. 5. Princeps qui vult omnia scire, necesse habet multa cognoscere Horatius in li. sermonum. Aequum est peccantis veniam poscenti reddere. Rursus & assit regula peccatis, quæ penas irroget æquas. Oui. sine ti. li. 3 Si sapis indulgendo minæ, vultusque seueros. Erue, nec rigidi iura tuere viri. Idem in lib. de arte 2. Dextra precipue capiet indulgentia mentes. Asperitas odium, sæuaque bella mouet. Idem in lib. de tristibus 2. Si nō peccasset, quid tu concedere posses. Materiam veniæ sors tibi nostra dedit. Si quotiens peccant homines, sua fulmina mittat. Iuppiter, exiguo tempore inermis erit. Idem in lib. 3. Quanto quis maior tanto placabilis iræ, Et faciles motus mens generosa capit. Idem in li. de ponto. Parcendum est animo miserabile vulnus habenti. Regia crede mihi res est succurrere lapsis. Galtherus vbi supra lib. 8. Non verisimile est alieno parcere cuiquàm, Qui sibi nō parcit.

De Zelo, & correptione secundum philosophos.
Cap. LXIX.

ACTOR. Zelus est feruor animi, quo mens humano timore abiecto, pro defensione veritatis accenditur, eoque comeditur, & quælibet praua quæ viderit corrigere satagit, quod si nequit tolerat, & gemit. Item zelus dum pro amore iustitiæ defensorē vltro se offert animus, calumniam veritatis pati non sustinens, itaque correptio est ex zelo iustitię procedens, emendationis causa delinquentis reprehensio, vel coerctio. Seneca ad Lucillum epistola 25. Quod ad duos amicos nostros pertinet, diuersa via eundū est. Alterius enim, vitia emendanda sunt, alterius frangenda vtar libertate tota. Non amo illum nisi offendero, an profecturus sim nescio. Malo mihi successum, quàm fidem deesse. Idem in lib. de clementia 2. Malo veris offendere, quàm adulando placere. Idem in Troade. Qui non vetat peccare cum possit iubet. Terentius in Hehauter. Vt quid aliena cures, quæ ad te non pertinent: Homo inquit sum, & ideo humani à me nihil alienum puto. Tullius in oratione pro Celio. Hoc te admoneo, vt quantum a rerum turpitudine abes, tantum te a verborum libertate seiungas. Deinde ne ea in alterum dicas, quæ cum tibi falso responsa sint erubescas.

Idem in li. de amicitia. Et monendi sæpe amici sunt,& obiurgandi, sic tamen,& vt monitio acerbitate,& obiurgatio contumelia careant,& tunc amicè accipienda sunt,cum beniuolè fiunt,sed nescio quomodo. Verum est quod in Andria familiaris meus ait Terentius.Obsequium amicos, veritas odium parit. Molesta est veritas,si quidé ex ea nascitur odiū,quod est venenum amicis, sed obsequium multo molestius, quod peccatis indulgens præcipitem amicum finit ferri. Maxima autem in eo culpa est, qui & veritatem aspernatur,& in fraudem obsequio impellitur. Cuius autem aures veritati clausæ sunt, vt ab amico verum audire nequeat,huius salus desperanda est; & monere igitur & moneri proprium est naturæ amicitiæ,& alterum libere facere non aspere, alterum patienter recipere. Salustius in Iugurtino. Frustra niti, neque aliud fatigando, nisi odium quærere,extremæ dementie est. Ex prouerbus sapientum. Obiurgationi semper aliquid admisce blanditiæ; zelum tamen de Deo habe,non contra homines, se uerissimile aduersum peccantes ingemimus, & ipsi eadem committimus. Plautus in aulularia. Nemo sibimet arbitretur dici,quod nos dicimus populo,neque sibimet causam constituat communi ex ioco.

De Eodem secundum poetas. *Cap.* LXX.

OVIDIUS de remediis lib. 1. Cum furor in cursu est, curreti cede furori. Difficiles aditus impetus omnis habet. Stultus ab obliquo, qui cum discedere possit, Pugnat in aduersas ire natator aquas. Impatiens animus,nec adhuc tractabilis arte. Respuit,atque odio verba monentis habet. Aggrediar melius tunc cum sua vulnera tangi Iam finet, & veris vocibus aptus erit. Quis matrem (nisi mentis inops) in funere nati. Flere vetat? non hęc illa monenda loco est. Cum dederit lachrymas animumque impleuerit egrum, Ille dolor verbis emoderandus erit. Temporibus medicina valet; data tempore prosunt, Et data non apto tempore vina nocent. Idem in lib. de Ponto. Horrent admotas vulnera cruda manus. Non est in medicis semper releuetur, vt æger. Vulneris id genus est, quod cum sanabile non sit. Nō contrectari tutius esse puto. Curando fieri quædam maiora videmus, Vulnera, quæ melius non tetigisse fuit. Idem in lib. tristium 2. Eripit interdum, modo dat medicina dolorem. Caro vbi supra. Cumque monet aliquem,nec se vult ipse moneri. Si tibi sit charus, noli desistere cœptis. Quod nosti factum non recte noli tacere, Ne videare malos imitari velle tacendo. Vulnera dum sanas,dolor est medicina doloris. Horatius in lib. epistolarum. Nam tua res agitur, paries cum proximus ardet. Et neglecta solent incendia sumere vires:

De Fortitudine. *Cap.* LXXI.

ACTOR. Sequitur de tertia virtute cardinali,ipsa est fortitudo, quæ ita describitur. Fortitudo est animi immobilis inter aduersa laborum,periculorumque susceptio. Fortitudo est virtus, quæ nec aduersitatis incursu frangitur,nec blandimento prosperitatis eleuatur. Item fortitudo est,quæ & in rebus bellicis animi magnitudine eminet,& domi corporisque viribus præstat. Aristoteles in Ethicis. lib. 2. Fortitudo est medietas circa timores,& audacias. Tullius in Rhetorica 1. Fortitudo est considerata periculorū susceptio, laborumque perpessio. Idem in secunda lib. 3. Fortitudo est rerum magnarum,& humilium conceptio,laborisque cum vtilitatis ratione perpessio. Idem in li. 4. Fortitudo est conceptio laboris & periculi,cum vtilitatis ratione & commodorum compensatione. Idem in Tusculanis lib. 4. Fortitudo est affectio animi,legi summæ in perpetiendis rebus obtemperans, vel conseruatio stabilis iudicii in his rebus,quę formidolose videntur subeundis & repellendis,vel scientia rerum formidolosarum contrariorumque,aut omnino negligendarum,conseruans earum stabile iudicium. Vel breuius,vt ait Crysippus, Fortitudo est scientia rerum perferendarum,vel affectio animi in patiendo ac perferendo,summæ legi sine timore parens. Idem in li. inuectiuarum. Nequaquàm viro forti turpis mors accidere potest. Idem in philippica 11. Maioris consilij est præuidere, ne quid triste accidat: sed animi non minoris,fortiter ferre si euenerit. Idem in li. de offi. 1. Sicut scientia,quę remota est a iustitia, calliditas potius quàm sapientia est appellanda, sic & animus paratus ad periculum, si sua cupiditate non communi vtilitate impellitur,audaciæ potius nomen habet, quàm fortitudinis. Non est præterea consentaneum rationi, qui metu non frangitur,eum frangi cupiditate, nec qui se inuictum a labore præstiterit, vinci a voluptate. Seneca ad Lucillum 17. Nō sum tam demens,vt ægrotare cupiam; sed si ægrotandum fuerit, vt nihil effęminate faciam,non enim pati tormenta optabile est, sed pati fortiter. Idem in libro de naturalibus quęstionibus 3. Humano animo a bonis artibus robur venit, & a naturæ consideratione. Quid est enim cur ego hominem aut feram, aut sagittam, aut lanceam tremam? maiora me pericula expectant fulminibus, & magnæ naturæ partibus. Quintus Curtius de gestis Alexandri lib. 4. Fortium virorum est magis mortem contemnere,quàm vitam odisse. Cassiodorus in epistola 23. Latet sub ocio laudabilis fortitudo; & dum se probandi non habet spacium,occulta est lux tota meritorum. Valerius lib. 4. Fortiter se in aduersis gerere quid aliud est,quàm fortunam sæuientem in a litorium sui pudore vi ctam conuertere? Lactantius in li. de vero cultu. Timidi & imbecillis est animi aut dolorem metuere,aut egestatem aut mortem, quæ omnia quisquis non exhorruit,fortissimus iudicatur. Qui autem Deum metuit: illa omnia non metuit. Ouidius sine titulo li. 2. Felix qui quod amat, defendere fortiter audet. Galtherus vbi supra,libro quinto. Nulla rei nouitas peruertere fortia debet pectora.

De magnificentia & confidentia secundum philosophos. *Cap.* XXXII.

ACTOR. Fortitudinis species sunt magnificentia siue confidentia,patientia,tolerantia,constantia siue perseuerantia, stabilitas,securitas. Magnificentia siue magnanimitas est spontanea difficilium aggressio. Item magnificentia est gloriosa quædam animi claritudo, pulchre res arduas administrās. Fiducia est certa spes animi,rem inchoatam ad finem perducendi. Item confidentia est ex conscientia virtutum immotam mentem inter aduersa sibi constare. Tull. de offi. li. 1. Fortes quoque & magnanimi sunt habendi,non qui faciunt, sed qui pulsant iniuriam: vix inuenitur, qui in laboribus susceptis,periculisque aditis nō quasi mercedem rerum gestarum desideret gloriam. Arist. in Ethicis lib. 3. Furorem autē ad virtutem homines ferant: Mobile enim furor ad pericula sustinenda. Vnde Homerus. Virtutem immitte furori, & furorem virtute erige. Idem in Topicis lib. 3. Quod difficilius magis eligendum est, quàm quod minus: magis enim amamus cum habemus, quod non est facile sumere. Seneca ad Lucillum 13. Non potest magnos spiritus athleta ad certamen afferre, qui nulla nunquam sugillatus est. Ille qui sanguinem suum vidit, cuius dentes crepuerunt sub pugno, nec proiectus animam proiecit, sed quotiens cecidit,contumacior resurrexit,cū magna spe descendit ad pugnā; multum enim adijcit virtus lacessita. Idem in 87. Nū quàm maior est animus, quàm vbi aliena seposuit, & fecit sibi pacem nihil timendo,fecit diuitias nihil concupiscendo. Iustinus in abbreuiatione Pompeij Trogi lib. 2. In Marathomo prælio Themistoclis adolescentis gloria emicuit,& Cynegiret militis Athenienses,qui post prælii innumeras cędes,cum fugientes hostes ad naues egisset, onustam nauem dextera manu tenuit,nec prius dimisit quàm amitteret,qua amissa,sinistra quoque nauem tenuit,quàm & ipsam cū amisisset, at postremum morsu nauem detinuit, sicque nec cædibus fatigatus,nec duabus manibus amissis victus, truncus ad vltimum (velut rabida fera) dentibus dimicauit. Ducenta millia Persarum in eo prælio sine naufragio ceciderunt.

De eodem secundum poetas. *Cap.* LXXIII.

OVIDIUS in lib. de Ponto. Omnia deficiunt, animus tamen omnia vincit. Ille etiam vires corpus habere facit. Idem in lib. Meth. 10. Audentes Deus ipse iuuat. Martialis coquus. Sed tu sub principe duro, temporibusque malis ausus es esse bonus. Prosper vbi supra. Qui valet aduersis oneratam ducere vitam. Et tolerare magis vult mala quàm fugere, hic magni est animi. Horatius in lib. carminum. Rebus in augustis animosus atque fortis: Appare sapienter idem. Galtherus in Alexandreide li. 6. Nihil est quod fortis & ardua virtus linquat. Inexpertum monet omnia, & omnia tentat. Ex prouerbiis sapiētum. Nunquàm periculum sine periculo vincitur. Nihil est magnum in rebus humanis, nisi animus despicientis.

De Pusillanimitate, & vana formidine abijcienda. *Cap.* LXXIIII.

ACTOR. Magnanimitati contraria est Pusillanimitas mentis angustia,qua timet quis aggredi magna. Item Pusillanimitas est tędio rerum aduersarum intus, & inconsiderata fracti animi deiectio. Timor est animi fuga, per quam angustia menti fluctuans,ex contrariorum expectatione generatur. Tullius in Tuscu. lib. 4. Metus est opinio impendentis,quod intolerabile esse videtur,quæ facit recessum quendam animi & fugam. Idem in li. de paradoxis. Omnis animi debilitas,& humilis, & fracta timiditas, seruitus est. Iulius Celsus 4. lib. Terror hominibus consilium mentemque eripit,& membra debilitat. Quintil. quarta causa. Excedit omnem calamitatem, diebus ac noctibus timere. Seneca in li. de

de quatuor virtutibus. Timidum non facit animum, nisi reprehensibilis vitę conscientia. Idem in lib. de remediis fortuitorum. Stultum est timere, quod vitare non possis. Idem in epistola ad Lucillum 5. Apud Hecatonem nostrum inueni cupiditatum finem, etiam ad timoris remediū proficere. Desines inquit timere, si sperare delieris: sorę pericula quæ vident fugiunt, & cum effugerint: securæ sunt. Nos, autem & venturo torquemur, & præterito, timoris enim tormentum memoria reducit, prouidentia anticipat. Nemo tantum præsentibus miser est. Idem in 9. Quid refert qualis sit status tuus, si tibi videtur malus. Idem in 13. Plura sunt quæ nos terrent quàm quæ præmunt; & sepius opinione, quàm re laboramus. Illud tibi præcipio, ne sis miser ante tempus, cum illa quæ velut imminentia expauisti, fortè nunquàm ventura sint, certe non venerint. Quædam nos torquent magis quàm debeant, quædam antequàm debeant, quædam cum omnino non debeant, sicq; aut augemus dolorem, aut fugimus, aut præoccupamus, quàm multa expectata nunquàm comparuerunt. Etiam si futurum est, quid iuuat dolori suo occurrere, satis cito dolebit cum venerit. Nihil tam certum est ex his quæ timentur, vt non certius sit & formidata subsidere, & sperata decipere. Item in 24. Quid necesse est mala accersiri, ac satis cito patienda cum venerint præsumere, ac præsens tempus futuri metu perdere stultum est; quia quandoque futurus sis miser, esse iam miserum, sed ego alia te ad securitatem via ducā, si vis omnem solicitudinem exuere, quicquid vereris ne eueniat, euenturum vtique propone; & quodcunque illud est, malum tecū ipse metire, & timorem tuum taxa. Acrior est virtus ad occupanda pericula, quàm crudelitas ad irroganda. Ex prouerbijs sapientū. Reuera qui timetur a multis, multos timet, & est minus quàm seruus dominus, qui seruos timet, tutissima vero res est, nihil timere præter Deum. Lactantius in lib. de origine erroris. Socratis carcerem times, ideoque patrocinium veritatis suscipere non audes: at mortem vt sapiens contemnere debuisti, & erat multo pulchrius, vt ob benedicta, quàm ob maledicta morereris. Statius in Thebaide. O semper timidum scelus. Ex prouerbiis sapientum. Heu quàm miserum est sic metuendo senescere. Suetonius de 12. Cæsaribus lib. 2. Augustus Cæsar tonitrua & fulgura paulò infirmus expauescebat, vt semper & vbique pellem vituli marini circū ferret in remedium. Actor. Cętera quoque de hac materia require infra, capitulo de timore.

De Strenuitate laboris, & eius interpolatione. Cap. LXXV.

STrenuitas est probitas, & promptitudo corporis, faciensque hominem habilem & paratum ad honestos labores hilariter subeundos, atque tolerandos. Quintilianus causa 6. Labori oportet insistere, vbi effectus promittitur; nam stulta est cura, quæ spem nō habet. Idem in lib. 4. de oratoria institutione. Naturalis est fauor pro laborantibus. Seneca ad Lucillum. Generosos animos labor nutrit, non est viri timere sudorem. Arist. lib. 3. in Ethicis. Mollicies est fugere laboriosa. Terentius in Andria. Ingenium est omnium a labore procliuè ad libidinem. Actor. Legitur quòd Cato dicebat militibus suis. Cogitate cum animis vestris, si quid per laborem recte feceritis, labor iste recedit a vobis cito, beneficium a vobis dum viuitis non recedet: sed si qua per voluptatem nequiter feceritis, voluptas cito abibit, nequiter factum apud vos semper manebit. Ouidius in li. de arte 3. Dum vires annique sinunt, tolerate labores. Iam veniet tacito curua senecta pede. Venturæ memores iam nunc estote senectæ. Sic nullum vobis tempus abibit iners. Virgilius in Georgicis lib. 1. Labor omnia vincit Improbus, & duris vrgens in rebus egestas. Matthæus in li. Tobiæ. Est carnis cultura labor, caro nuda labore, Fit sterilis, spinis obsita, inops. Vale in lib. 8. Ocium quidem industriæ studio maxime videtur contrarium, præcipue vero subnecti debet, non quo euanescat, scilicet quo recreetur. Cassiodorus in epistola 23. Latet sub ocio laudabilis fortitudo, & dum se probandi non habet spacium, occulta est lux tota meritorum. Oui. in lib epistolarum. Quod caret alterna requie, durabile non est. Hæc reparat vires, fessaque membra nouat Idem in li. de arte 2. Da requiem, quietus ager bene credita reddit. Cato vbi supra. Interpone tuis interdum gaudia curis. Tibullus. Ite procul curæ, durum genus, ite labores. Maximianus. Intermissa minus sarcina pondus habet. Magister Serlo. Me grauat ille labor, in cuius pendere labor.

De exercitatione. Cap. LXXVI.

ACtor. Exercitatio est virtus animi, qua quis molliciem, siue rubiginem ocij fastidiens, aut detestans, assidue bonis, honestisque studiis, vel actibus se occupat, vt nullum tempus vacuum prætereat. Nam & Catonis (vt ait Aul. Gellius) est illa sentētia, vita humana prope vti ferrum est; si exerceas, conteritur; si non exerceas rubigo consumit. Homines exercendo videmus conteri, sin autem inertia atque torpedo plus detrimenti facit, quàm exercitatio. Symachus in lib. epistolari. Bonis familiare est studia bona cumulare, quorum gratiam sentiunt non perire. Magister Serlo. Insta ne cesses, aderunt post semina messes. Post lachrymas risus, post exilium paradisus. Fle si solari, ieiuna si saturari, Da si ditari, serui si vis dominari. Tullius in Tusc. lib. 1. Græcorum prouerbium est. Quam quisque nouit artem, in hac se exerceat. Ganfredus in poetria. Adi certos, vsus promptos, imitatio reddit. Artifices aptos, tria concurrentia summos. Oui. in lib. tristium 4. Ingenium longa rubigine læsum, Torpet, & est multo, quàm fuit ante minus. Fertilis assiduo si non renouetur aratro, Nil nisi cum spinis germen habebit ager. Contulit ingenium patientia longa malorum. Idem in lib. de arte primo tempore difficiles veniunt ad aratra iuuenci. Tempore lenta pati fræna docentur equi. Ferreus assiduo consumitur anulus vsu. Interit assidua vomer aduncus humo. Quid magis est durum saxo, quid mollius vnda? Dura tamen molli saxa cauantur aqua. Capta vides sero pergama, capta tamen.

De militia secundum philosophos. Cap. LXXVII.

ACTOR. Militia est iustorum præliorum fortis, ac prudens administratio. Quid autem sit iustum bellum, require in tracta tu de arte militari. Tullius in Antonium. Omnino nulla est causa iusta, cuiquàm arma contra patriam capiendi. Idem pro Marcello. Iracundia quoque consilio inimica est, & victoria natura insolens ac superbia est: ipsam victoriam vicisse videtur, qui ea, quæ illa adepta est, victis remisit. Ex prouerbiis sapientum. Bis vincit, qui se in victoria vincit. Bis autem punitur, qui suis armis perimitur. Item diu apparandum est bellum, vt vincas celerius. Suetonius de duodecim Cæsaribus li. 3. Augustus Cæsar prælium suscipiendum omnino negabat, nisi cum maior emolumēti spes, quàm damni metus ostenderetur. Nam minima commoda non minimo sectantes discrimine, similes aiebat esse aureo hamo piscantibus, cuius ob rupti damnum nulla captura pensari posset.

De Eodem secundum poetas. Cap. LXXVIII.

OVIDIVS in lib. de arte 3. Iudice me, fraus est concessa repellere fraudem. Armaque in armatos sumere iura sinunt. Idem in lib. epistolarum. Non faciunt molles ad fera tela manus. Certamen præmia magna mouent. Idem in li. sine titulo 1. Turpe senex miles, turpe senilis amor. Sæpe soporatos inuadere profuit hostes. Victi quandoque resurgunt. Quosque neges vnquàm posse iacere cadunt. Idem in lib. 2. Felix qui quod amat defendere fortiter audet. Pigra reluctanti cessat in hoste manus. Idem in li. Meth. 8. Sæpe vtile vinci, Antheo nocuit temeraria virtus. Idē in 9. Quis enim sua prælia victus, commemorasse velit. Idem in 10. In audaces non est audacia tuta, audentes Deus ipse iuuat. Idem in 13. Tutius est contendere verbis, quàm pugnare manu. Idem in lib. tristium 5. Pugna suum finem, cū iacet hostis habet. Idem in quarto. Integer est melior nitidis gladiator in armis, Quā cui tela suo sanguine rincta rubent. Idem in lib. de Ponto. Hostis adest, dextra, leuaque à parte timendus. Vicinoque metu terret vtrumque latus. Cato vbi supra. Victorē a victo superari sepe videmus. Claudianus in maiori. Sepius incaute nocuit victoria turbæ. Ganphredus in poetria noua. Sepe sagittantem didicit referre sagittam. Tibullus li. 1. Quis furor est atram bellis arcessere mortem. Imminet, & tacito clam venit illa pede? Quàm potius laudandus hic est quē prolem parata Oculit, in parua pigra senecta casa. Prosper vbi supra. Supernuntur mundi prelia pace Dei. Actor. De hac iterum materia require supra ca de pace. & ca. de tolerantia.

De patientia secundum philosophos. Cap. LXXIX.

ACTOR. Patientia est virtus animi, cunctos aduersitatis impetus, cum tranquillitate sustinens. Tullius in Rhetorica. 1. Patientia est honestatis siue vtilitatis causa rerum arduarum ac difficilium voluntaria vel diuturna perpessio. Lactantius in lib. de vera iustitia. Patientia est malorum, quę aut auferantur, aut accidāt, cum æquanimitate perlatio. Plato. Totius philosophiæ robur patientia est. Ex prouerbiis sapientum. Cuius dolori remedium est patientia, furor fit læsa sapientia sæpius. Seneca de clementia li. 1. Temeritas hominum, & contumacia sæpe tranquillissimis quoq; pectoribus patientiam extorsit. In li. de remediis fortuitorum. Dolor exiguus leuis est patientia, si grauis, nō breuis est gloria. Ad Lucillum 67. Non sum tam demens, vt ęgrotare cupiam; sed si ęgrotandum fuerit, vt nihil effæminate faciam. Non enim pati tormenta

ta optabile est, sed pati fortiter. Idem in 78. In remedium cedant honesta solatia, & quicquid animum erexerit etiam corpori prodest, Tria in omni morbo grauia; metus mortis, dolor corporis, intermissio voluptatum. De morte satis dictum est. Dolere nemo potest valde & diu, sic enim nos amantissima nostri natura disposuit, vt dolorem aut tolerabilem, aut breuem faceret. Non est autem acerbum carere eo, quod cupere desieris. Deniq; tolerabilis & morbi patientia, si contempserit id, quod extremum minatur. Noli mala tua tibiipsi facere grauiora, & te querelis onerare. Leuis est dolor, si nihil illi opinio adiecerit, leuem illum dum leuem putas facies, tam miser est enim quisque, quàm credidit. Quod acerbum fuit retulisse iocundum est, naturale est enim mali sui fine gaudere. Idem ad Paulinum epistola 6. Feramus æquo animo, & vtamur foro quod sors côcessit donec inuicta felicitas finem malis imponat Valerius. lib. 7. Solon aiebat. Si in vnum locum mala cũ cti sua contulissent, futurum vt propriam deportare domũ, quàm ex communi miseriarum aceruo portionem suam ferre vellent. Quintilianus causa 6. Subit libens pietas penam etiam sceleribus grauem. Idem in 10. Nulla pœna est nisi inuito, nullum habemus nisi ab impatientia dolorem, & vt aliquid crudele fit, metus facit. Tertulianus in Apologetico. Epicurus omnem cruciatum dolorumque depreciat, modicum, quod est contemptibile pronunciabo, magnum vero non diuturnum.

De Eodem secundum poetas. *Cap.* LXXX.

PRudentius vbi supra. Ecce modesta graui stabat patientia vultu. Per medias immota acies, variosque tumultus Spectabat defixa oculos, & lgra manebat. Inde quieta manet patientia fortis ad omnes, Telorum nymbos, & non penetrabile durans. Omnibus vna comes virtutibus associatur. Nam vidua est virtus, quam non patientia firmat. Lucanus li. 9. Gaudet patientia duris. Ouidius in li. de arte 2. Cede repugnanti, cedendo victor abibis. Quod male fers assuesce, feres bene. Idem in li. de remediis 2. Posse pati facile est, tibi ni patientia desit. Flumine perpetuo torrens solet altius ire, Sed tamen hæc breuis est illa perhennis aqua. Marcialis coquus. Qui sua metitur pondera ferre potest.

De causis patiendi & tolerandi secundum philosophos. *Cap.* LXXXI.

ARistoteles in Ethicis libro 2. Turpissima quidem sufferre pro nullo bono aut mensurato mali est. Suetonius de 12. Cæsaribus libro 2. Augustus Cæsar. Minima commoda non minimo sectantes discrimine similes aiebat esse aureo hamo piscantibus, cuius abrupti damnum nulla captura pensari possit. Seneca ad Lucillum. Vir bonus quicquid acciderit ei æquo animo sustinebit, sciet enim id accidisse lege diuina, qua vniuersa procedunt. Idem in 74. Placeat homini quicquid Deo placet. Idem in Hercule furente. Nullo vero præmetur onere qui cęlum tulit: Virtutis est domare quæ cuncti pauent. Non est ad astra mollis e terris via Quæ fuit durum pati, meminisse dulce est. Valerius in lib. 3. Non parua gloria contemptu doloris acquiritur, titulus sapientię datur. Idem in lib. 4. Siracusanus a Dyonisio tyranno pulsus Megaram petiit, vbi cum Theodorum eiusdem vrbis principem domi conuenire vellet, nec admitteretur, multum diuque ante fores retentus, comiti suo, patienter hoc ferendum est, ait forsitan tibi: & nos cum in gradu nostre dignitatis essemus, aliquid tale fecimus: Qua tranquillitate consilii placidorem sibi reddidit cõditionem exilii. Terentius in Echira. Ex quo tibi fuerunt commoda eius, equum est te ferre incommoda. Quintilianus causa 6. Subit libens pietas pœnam, etiam sceleribus grauem. Macrobius libro Saturnalium. Qui suos dolores, anxietatesque dissimulãt si patientiæ beneficio ad maximam voluptatẽ peruenerint, magis admirandi fuerunt in angusto, quos ipse pertulit locos, quàm quos ipse protulit. Maior est patientiæ, quàm facundiæ laus: feras, non culpes, quod imitari non potest.

De eodem secundum poetas. *Cap.* LXXXII.

CAto vbi supra. Quod merito pateris, patienter ferre memento. Cumque reus tibi sis, ipsum te iudice damna. Claudianus. Truncentur & artus. Vt liceat reliquis secure viuere membris. Lucanus 3. li. Crescit in aduersis virtus. Ex prouerbijs sapientum. Felix est improbitas optimorum calamitas; difficilia feras, vt facilia leuius perferas. Feras quod lædit, vt quod prodest feras. Citius nocet quicquid inexpertum nocet. Honesta turpitudo est mori pro bona causa. Ouidius in lib. epistolarum. Leuiter ex merito quicquid patiare ferendum est. Quæ venit indigne pœna, dolenda venit. Vtilis interdum est ipsis iniuria passis. Sæpe est supplicij causa fuisse pium. Idem in li. sine titulo 1. Leue fit quod bene fertur onus. Idem in li. 2. Aequo animo pęnam quæ meruere ferunt. Idem in li. 3. Non iuga Taurus amat, quod tamen odit habet. Idem in li. de reme. 1. Sępe bibi succos, quàmuis inuitus amaros, Aeger, & fateor medicus turpiter æger eram. Vt corpus redimas, ferrum patieris & ignes. Vtque animo valeas, quicquàm tolerare negabis. Vt valeas animo multa dolenda feras. Idem in lib. 2. Esse solent magno damna minora bono. Idem in lib. tristium primo. Tot mala sum passus, quot in ęthere sydera lucent. Paruaque quot siccus corpora puluis habet. Idem in 3. Denique non possum nullam sperare salutem. Cum nõ, sit pene causa cruenta meę. Idem in 4. Fert sapiens omnis casus patienter amaros. Frænos nec iudomiti more recusat equi. Scilicet aduersis probitas exercita rebus. Materiam tristi tempore laudis habet. Item in li. de ponto 1 Sæpe creat molles aspera spina rosas. Iuppiter in multos temeraria fulmina torquet. Qui pęnam culpa non metuere pati. Prosper vbi supra. Multa diu summi differt patientia regis. Suspendens æqui pondera iudicii. Verbere nonnunq̃ castigans corde paterno. Et curat medicus vulnera vulneribus. Ad veniã tendunt iusti pia verba regis. Ira breuis, rectis gaudia longa dabit. Arator lib. 2. Mitissima fors est, Pœnarum quas vota gerunt regnique faculras, Perpetuo pro rege pati, mansuraque virtus Crescit in aduersis, quæ testibus vsa periclis Ad meritum discrimen habet. Galtherus in Alexandreidos li. 3. Excitat interdum vires dolor. Patientis sæpe reatum nuis illata leuat, minuitque coactio. Omnia descendunt a summo culmine rerum. Idem in lib. 6. Asperior sanat grauiores potio morbos. Naufragium timẽs iactura sæpe redemit. Nauita quod potuit, & damnis damna leuauit. Natthæus in li. de Tobia. Nomine passa Dei redolet tribulatio, parcit Passio, delectat læsio, pæna sapit.

De tolerantia secundum philosophos. *Cap.* LXXXIII.

ACtor. Tolerantia est improbitatis alienæ, vel molestiæ sufficientia diuturna. Seneca ad Lucillum epistola 76. Aequo animo audienda sunt imperitorum conuitia, & ad honesta vadenti, contemnendus est ipse contemptus. Varro in sententijs. Contemnendi sunt ineruditorum contemptus, si vis ad summa progredi. Salustius in Iugurtino. Bono more satius est vinci, quàm malo iniuriam vincere. Ex prouerbijs sapientum. Iniuriarum remedium est obliuio. Misertima est fortuna quæ inimico caret, non dum felix es, si nondum turba deridet. Nam et si nullos inimicos tibi facit iniuria, multos tamen facit inuidia. Arist. Aduersum inimicos intrat parietes nostros victoria quærenda est, viri boni est nescire, vel pati, vel facere iniuriam, iniuria iniuste irrogata, eius est infamia qui facit. Cassianus in li. collationum Socratem quidem Crisioc intuens ait. O oculi corruptoris puerorum, cumq; discipuli irruẽtes in eum, vltum vellent ire illatum magistro conuitium, hac sententia illos repressit. Quiescite o sodales, quiescite, etenim sum, sed me contineo. Hieronymus contra Iouin. lib. 1. Socrates Xantipẽ, & Mironeptem Aristidis duas habebat vxores quæ cum crebro inter se iurgarentur, & ille eas irridere solitus esset, quòd propter se fœdissimum hominem, simis naribus, recalua fronte, pilosis humeris, & repandis cruribus: disceptarent, nouissimẽ verterunt in eũ impetum, & male mulctatum, fugientemque diu persecutæ sunt. Quodam autem tempore cum infinita conuitia ex superiori loco ingerenti Xantipe restitisset aqua perfusus immunda. Nihil amplius respondit, quàm capite deterso, sciebam inquit futurum vt ista tonitrua himber sequeretur. Seneca ad Lucillum. Dicebat aũt Socrates. Quisq; volet tibi contumeliam faciat & iniuriam, tamẽ nihil patieris, si modo tecum erit virtus. Sydonius in epistolari li. 3. Garrulo non respondere conuicium est.

De Eodem secundum poetas. *Cap.* LXXXIIII.

OVidius in libro de arte 1. Cede repugnanti, cedendo victor abibis. Cato vbi supra Quem superare potes, interdum vince ferendo. Maxima etenim morum est semper patientia virtus. Cum recte viuas, ne cures verba malorum. Arbitrij nostri non est, quòd quisque loquatur. Prosper vbi supra. Impia pars mundi, parti est infesta piorum. Mens illæsa nihil violato in corpore perdit. In vitam carnis vulnera non maculant. Nec crimen facti recipit non mixta voluntas. Velle magis facimus, quàm tolerare nocet. Nunquàm bella bonis, nunquam discrimina desunt. Et cum quo certet mens pia semper habet. Pulsant exterius diuersis moribus hostes. Intus ciuile est & sociale malum. Magister Serlo. Gegeneri uita uitam corrumpere uita. Ne uitæ merita demercaris ita. Lite tument: retice scortantur, uiue pudice. Fraudant fraude care, stant, curre uacant operare.

De

De constantia, siue Perseuerantia. Cap. LXXXV.

ACTOR. Constantia est animi firma stabilitas, & in proposito perseuerans. Firmitas est animi status æquanimiter omnia portans. Longanimitas est ad complenda iusta desideria insatiabilis laborum sustinentia. Tullius in Reth. prima. Perseuerantia est in oratione bene considerata, stabilis perpetuaq; permãsio. Ex prouerbiis sapientum. Nihil prodest didicisse bene facere si cesses, si tamen te institueris pudet fieri deteriorem. Quintil. de ora. institutione lib. 4. Perseuerandum est saltem, quia cepimus, & si vires deficiunt, animo tamen perseueremus. Nihil longum videri necesse est, in quo quid vltimum sit certum est. Seneca in Tyeste. Leue quidem est miserias ferre, sed perferre graue. Idem in Hercule furente. Post multa opera virtus laxari solet. Idem in Edippo. Quod sæpe fieri non potest, fiat diu. Idem ad Lucillum epistola 16. Plus operis est in eo, vt proposita custodias, quàm vt honesta proponas; perseuerandum est, & assiduo studio robur addendum, donec bona mens sit, quod bona voluntas est. Idem in 22. Turpe est cedere oneri, luctari cum officio quod semel recepisti. Non est vir fortis ac strenuus qui laborem fugit, vbi etiam crescit illi animus ex ipsa rerum difficultate. Tullius in lib. de offi. j Fortis animi & constantis non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantẽ de gradu deijci, sed præsenti animo & consilio vti, nec a ratione discedere. Horatius in lib. carminum. Equam memento rebus in arduis seruare mentem, iustum & tenacem propositi virum, non ciuium ardor praua iubentium, non vultus instantis tyranni mente quatit solida. Prosper vbi supra. Cum pia mens, require supra in capitulo de oratione. Petronius. Nihil tam arduum est, quod improbitas extorqueat. Oui. in li. tristium 4. Esse bonum facile est, vbi quod vetet esse remotum, Rara quidem virtus quam non fortuna gubernet. Quæ maneat stabili, cum fugit illa pede. Idem in li. epistolarum. Cæpisti melius quàm desinis, vltima primis, Cedunt, dissimiles hic vir & iste puer. Boetius de consol. lib. 1. Qui cecidit stabili non erat ille gradu. Iuue. lib. 3. Furor est post omnia perdere naulum.

De Stabilitate animi. Cap. LXXXVI.

ACTOR. Stabilitas est mentis fixe, nulla varietate locorum aut temporum in diuersa iactantia Hæc omnem animi leuitatem, atque a semetipso dissentionem excludit, & eliminat. Ex prouerbiis sapientum. Grauis animus, dubiam non habet sententiam. Seneca ad Lucillum epistola 85. Tempestas &c. require supra cap. de rerum vsu. Arator vbi supra. Repellitur error in diuersa trahens, cum spiritus efficit vnum. Cato vbi supra. Sperne repugnando tibi tu contrarius esse. Conueniet nulli, qui secum dissidet ipse. Horatius in lib. epistolarum. Rides quid mea compugnat sẽtentia mecum. Quod petiit spernit, repetit quod nuper omisit. Aestuat & vitę disconuenit ordine toto, Diruit, ædificat, mutat quadrata rotundis. Idem in eodem. Peregre est animus sine corpore velox. Oui. in lib. de arte 1. Parua leues capiunt animos. Idem in lib. epistolarum. Tu leuior foliis, tunc cum sine pondere succi, Mobilibus ventis arida facta volant. Et minus est in te, quàm summa pondus arista. Quę leuis assiduis solibus vsta riget. Ganfredus in poetria noua. Multiplice forma dissimuletur idem. Varius sis, & tamen idem.

De vitanda instabilitate loci. Cap. LXXXVII.

SEneca ad Lucillum. Socrates quærenti cuidam, cur mutatio locorum nihil sibi prodesset ad depositionem vitiorum, ait. Quid miraris, nihil tibi peregrinationes prodesse, cum te circumferas. Idem in 28. Animum debes mutare, non cœlum: licet enim vastũ traieceris mare, sequentur te vitia quocunque perueneris. Quæris quare te fuga ista non adiuuet, te cum fugis, onus animi deponendum est. Non autem tibi vllus placebit locus, immo quicquid facis contra teipsum facis, & motu ipso noces tibi: ægrum enim concutis. At cum istud exemis malum, omnis loci mutatio iocunda fiet: in vltimas licet terras expellaris, in quolibet barbariæ angulo colloceris, hospitalis tibi illa qualiscunque sedes erit. Magis quis veneris, quàm quo intersit, & ideo nulli loco adicere debemus animum. Cum hac persuasione viuendum est, non sum vni angulo natus, & patria mea totus mundus. Quid tam turbidum fieri potest quàm forum, Ibi quoque licet quiete viuere si necesse sit. Sed si liceat dispone se, conspectum quoque & viciniam fori procul fugiam. Idem in 69. Frequens de loco ad locum migratio, instabilitas animi est. Vt igitur animum possis continere, primo corporis tui fugam siste. Horatius vbi supra. Impiger extremos currit mercator ad indos. Per mare pauperiem fugiẽs, per saxa per ignes. O ciues ciues quærẽda pecunia primum est, Virtus post nummos. Item. Cęlum non animum mutant, qui transmare currunt. Martialis coquus. Dic mihi quo veniam, dic qua parte te requiram? Quisque vbique habitat maxime nusquam habitat. Valerius li. 7. Cum Giges armis & diuitijs opulentissimo Lidiæ regno inflatus animo Phitium Apollinem sciscitatum venisset, an aliquis mortalium se felicior esset, ex abdito sacrarij specu vox insonuit, quę Aglaũ Sophidium ei prætulit. Is erat Archadum pauperrimus, sed ętate senior, terminos agelli sui nunquàm excesserat.

De securitate mentis, & requie. Cap. LXXXVIII.

ACTOR. Securitas est virtus incommoditates eminentes & inchoatæ rei affines non formidans. Requies autem mentis est per quam animo securitas quadam ex contemptu perfunctorie varietatis affertur. Seneca de naturalibus quęstionibus lib 7. Quid est autem in rebus humanis præcipuum: animo omnia vidisse, & qua nulla victoria maior est vitia domuisse. Innumerabiles siquidem sunt qui populos qui vrbes habuerunt in potestate, paucissimi vero qui se. Quid est præcipuum animum erigere supra minas, & promissa fortunæ, quicquid acciderit sic ferre quasi volueris tibi accidere, debuisses.n. velle si sciuisses omnia ex decretis Dei fieri. Flere autem quę & gemere de sciscere est. Quid est præcipuum, animus contra calamitates fortis & contumax, luxuriæ non aduersus tantum, sed infestus, nec auidus periculi, nec fugax, qui sciat fortunam non expectare, sed facere, & aduersus vtrãque intrepidus, inconfususq; prodire, nec illius tumultu, nec huius fulgure percussus; putas ad cœlum manus eleuare. nullum bonum petere quod vt ad te transeat aliquis debet dare: aliquis amittere, optare quod sine aduersario optatur, bonam mentem. Quid est pręcipue, animum habere liberum. Liber autem est qui seruitutem suam, effugit grauissima nanque seruitus est: & assidue præmens: sibi seruire, quam discutere facile est, si desieris multa poscere, tibique mercedem referre si ante oculos & naturam & ætatem tuã posueris ac tibiipse dixeris, quid insanio, quid anhelo, quid sudo, quid terram: quid forum verso. Multo opus est: nec diu. Primo igitur a sordidis discedamus: demum animum ipsum (quo summo magnoque opus est) a corpore seducamus: & tandem in occultis exercitata subtilitate veritatem inquiramus. Idem ad Lucillum 8. Vitate quæcunque vulgo placent, ad omne fortuitum bonum suspiciosi pauidique sufistite. Nam & fera & piscis aliqua spe oblectante decipitur. Munera ista fortunę putatis, insidię sunt quisquis ergo tutam agere vitam volet, viscata beneficia ista deuitet. In pręcipiti cursus iste deducit huius eminentis vitę exitus cadere est. Scitote tam bene hominem culmo tegi quàm auro. Cogitate nihil esse mirabilem præter animum cui magno nihil magnum esse. Idẽ in 24. Pauper fiam inter plures ero. exul fiam, vbi menotum putabo, alligabor, quid enim nunc solicitus sum ad hoc me natura graui corporis mei pondere astrinxit. Moriar, desinam ægrotare posse, alligari posse: mori posse. Idem in 36. In mores fortuna ius non habet, animus ille tranquillissimus ad fretum venit: qui in eodem habitu est quocunque modo res cedant, cui siue aggregentur vulgaria bona supra res suas eminet, siue aliquid ex his, vel omnia casus excuserit, minor non fit. Idem in 65. Seruiant ergo deteriora melioribus: fortes simus aduersus fortuita. Idem in 71. Eadem virtute & mala fortuna vincitur, & bona ordinatur, virtutem intelligo animosam & excelsam: quam incitat quicquid infestat nõ mirum est in tranquillitate non concuti. Illud mirare vbi omnes iacent al quem stare. Idem in 76. Vnum bonum est virtus, quæ inter hanc fortunam & illam superba incedit: cum magno vtriusq; contemptu. Idem in 78. Quomodo vero perniciosior est hostis fugientibus: sic omne fortuitum incommodum: magis instat cedenti & aduerso. Prosper vbi supra. Ancipitis vitæ qui vis superare labores. Dilige quod semper uerus amator habet. Nam nihil est inter carnalia vota quietum. Nec pax folicitis nec modus est cupidis. In solo est mens tuta Deo.

De temperantia. Cap. LXXXIX.

ACTOR. Sequitur nunc de quarta virtute cardinali quæ est Temperantia. Hæc ita describitur. Temperantia est virtus & potentia resistendi illecebris in nos impetus facientibus. Item temperantia est contra illicitos impetus animi firma rationis & discreta dominatio. Item iuxta Tullium. Temperantia est in animo cõtinens moderatio cupiditatum. Item secundum Ambrosium. Tẽperantia est virtus quæ modum & ordinem eorum quæ dicenda vel agenda sunt seruat. Tullius in Rhe. i. Temperantia est rationis in libidinem & in alios non rectos impetus animi firma & moderata dominatio. Idẽ in Tusculanis lib. 4. Omnium autem perturbationum fontem dicunt esse intemperantiam, quæ est a recta ratione defectio sic aduersa a præscriptione rationis, vt nullo modo appeti-

appetitiones animi contineri & regi queant. Seneca ad Lucillum epistola 38. Omnia dicta & facta tua inter se congruant, ac sibi respondeant: & vna forma percussa sint, non est huius animus in recto, cuius acta discordant. Agellius li. 1. Socratem temperantia tuisse tanta tractatum est, vt omnia ferè vitæ suę tempora valitudine inoffensa vixerit. Idem in eodem. Socrates dicebat multos homines propterea velle viuere, vt ederent & biberent: se edere & bibere, vt viueret. Epicurus. Non potationes nec commesationes nec copule feminarum, nec copia piscium & aliorum huiusmodi: quę splendido vsui parantur, conuiuij suauem vitam faciunt, sed sobria disputatio, his copijs conuiuij moderate vtantur: qui non im moderate eas querunt. Malę enim ex deliciarum epulis molestie generantur. Lactantius in li. de vero cultu. Poetæ tres furias esse dixerunt, quæ mentem hominis exagitant. Ira vltionem desiderat. Cupiditas opes. Libido voluptates. Sed Deus his omnibus certos limites statuit hominibus: quos transcendere nó licet. Cupiditas. n. ad ea comparanda nobis data est, quæ sunt ad vitam necessaria. Libido ad sobolem propagandam. Ire vero affectus ad cohærēda peccata subditorum, ne licentia audaciam pariat: quæ ad omne flagitium & facinus euadat. Sicut autem ira vti aduersus minores & iustum est & necessarium, sic aduersus pares & perniciosum est & impium. Ganfredus in poetria noua. In omnibus vna est virtus seruare modum & habitum.

De modestia. *Cap.* XC.

ACTOR. Cum autem officium temperantiæ sit omnes impetus animi non rectos dirigere, vel immoderatos cohibere, posset virtus in tot species diuidi, quot sunt impetus animi. Vnde ad præsens in 10. partes diuidimus, quæ sunt modestia, vetecūdia, taciturnitas, clementia siue moderatio, maturitas, abstinentia, sobrietas, pudicitia, parcitas siue persimonia, sufficientia. Modestia est virtus que gestus & habitum corporis ad normam honestatis atq; grauitatis ordinat & componit. Item modestia est obseruantia honesti gestus & habitus, laudabili profectu verecunda. Tull. in Rhet. 2. Modestia est per quam pudor honestus claram & stabilem comparat auctoritatē. Idem in lib. de offi. 1. Ornanda est dignitas domo, non ex domo tota quærenda est. Nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Formæ corporali adhibenda est mundities non odiosa, nec exquisita nimis, sed tantum quæ fugiat inhumanam neglegentiam. In vestibus etiam mediocritas optima est. Cauendum est, ne aut ingressu tarditatibus mollioribus vtamur, vt pomparum ferculis similes videamur, aut nimias celeritates infestatione suscipiamus, in quibus est significatio incōstantiæ. Sit vox loquentis dulcis, & non contentiosa, neq; languēs neque canora. Videatque in primis de quibus rebus loquatur, si de seriis seueritatem adhibeat, si de iocosis leporem. Seneca in lib. de quatuor virtutibus. Nec paupertas tibi immunda sit, nec parsimonia sordida, nec simplicitas neglecta, nec leuitas lāguida. Quod si res exigue tibi sint, non sint tamen angustę, nec tua defleas nec aliena mireris. Sermones viles magis quàm faceros ama. Reprehensibilis est risus, si est immodicus, si pueriliter effusus, si muliebriter fractus, odibilem quoque facit hominem risus aut superbus & clarus, aut malignus, & furtiuus, aut malis alienis euocatus, non sit scurriliter, sed grata vrbanitas, sales tui sine dente sint, ioci sine vilitate, risus sine cachinno, vox sine clamore, incessus sine tumultu. Quies tibi sine desidia sit, & dum ab aliis luditur, tu aliquid sancti honestiq; tractaueris. Non sis arrogans, non audax, submittas te, non proiicias grauitate seruata. Admone libenter. Reprehende patienter. Dicenti esto tacitus auditor. Requirenti facile responde. Contendenti facile cede. Claudianus in maiori. Non tibi quod liceat, sed quod fecisse decebit. Occurret, mentem domitet respectus honesti.

De verecundia. *Cap.* XCI.

ACTOR. Verecundia penè idem est quod modestia. Est autem honestas quædam animi reuerens: in vultu & gestu & habitu corporis apparens, de qua sic loquitur. Ambrosius in libr. de offi. 1. Sicut in senibus, inquit, grauitas, & in iuuenibus alacritas, sic in adolescentibus verecundia, velut quadam naturæ dote commendatur. Hæc in ipso corporis motu, gestu, & incessu tenenda est. Habitus enim mentis cernitur in statu corporis & vox quædā est animi corporis motus. In ipso quoq; corporis decore verecundia plus eminet. Ita tamen vt ipsum decus non sit effectum, sed naturale simplex, neglectum potius quàm expeditum. Sanè si quid in natura vitij est ars, emendet. Hęc Ambrosius. Item verecundia est verba fœda superfluaque reprimere vel respuere. Quintil. de ora. instit. lib. 8. Nihil est ad conciliandum animos gratius verecundia. Valerius lib. 4. Verecundia parens est omnis honesti, consilij tutela: solemnium officiorum magister innocentiæ, chara proximis, accepta alienis, omni loco omni tempore fauorabilem præfe. res vultum. Symachus in lib. epistolari. Quorum mens honesta est, imbecilla frons est. Seneca in declamationibus li. 2. Efferat matrona oculos iacentes in terram, & aduersus officiosum salutatorem inhumana potius quàm inuerecunda sit, longe ante pudicitiā suam ore quàm verbo neget, nemo fortiter negantem rogauit iterum. Idem ad Lucillum 11 Verecundia in adolescente bonum signum est. Idem in 26. Nutriendus est igitur pudor: qui quàmdiu in animo durauerit, aliquis bonæ spei locus erit. Idem in lib. de beneficijs 3. Pudorem tollit multitudo peccantium, & desinit esse probri loco commune maledictum.

De taciturnitate. *Cap.* XCII.

ACTOR. Taciturnitate est virtus, qua cum quadam animi fructuosa quiete a verbis etiam vtilibus homo se temperat. Quintilianus in lib. de causis. Nullum difficiliorem esse credo q̄ silentii virtutem: adeoque promptissimo sermone facile delinquimus, vt constantiam tacendi nec in alijs ferre possimus. Ex prouerb. sapiētum. Neminem cito accusaueris vel laudaueris. Nullum sine teste locum esse putaueris, quod tacitum esse vis, nulli dixeris: quia non poteris ab alio silentium exigere, si tibiipsi non præstas. Item. Tene semper vocis & silentij temperamentum. In hoc tamen incūbe, vt libentius audias, quàm loquaris; tacere qui nescit, loqui nescit. Seneca in Hypolito. Alium silere quod vis, primus sile. Sydonius epistolari lib. 5. Non maior est gloria dixisse quod noueris, q̄ siluisse quod nescis. Socrates. Sepultus apud te sit sermo quem solus audieris. Alexander in epistola ad Aristotelem. Solet terminū æquitatis custodire, & partius omnia quæ gesta sunt loqui. Hieronymus super ecclesiasticum. Pythagoricorum disciplina est tacere per quinquennium, & postea eruditos loqui. Cato vbi supra. Pauca in conuiuio loquere. Virtutem primam esse puto compesce scere linguam. Proximus ille Deo, qui nouit ratione tacere. Quod pudeat socios prudens celare memento. Quod nosti factum, recte noli tacere. Ne videare malos imitari velle tacendo. Inter conuiuas fac, sis sermone modestus Oui. de arte lib. 2. Qui sermone placet, nocitura silentia vitet. Qui canit arte canat, qui bibit arte bibat. Exigua est virtus præstare silentium rebus. At contra grauis est culpa tacenda loqui. Idem fine ti. li. 2. Quis minor est vnquàm tacuisse labor. Ganfredus in poetria. Non manus ad calamum pręceps, non lingua sit ardens ad verbum.

De moderatione. *Cap.* XCIII.

ACTOR. Moderatio animi siue clementia est virtus, qua impetus iracundiæ & animositatis ab animo cohibentur. Tullius in Rhe. 1. Clementia est, per quam animi tenere in odium alicuius inuectio concitata comitate retinetur. Ex prouerbiis sapientum. In vindicando criminosa est celeritas. Valerius li. 4. Nihil tā præclarum aut tam magnificum est, quod non moderatione temperari desideret. Illa potentia tuta est, quæ viribus suis modum imponit. Pithachus moderatione pectus instructum habuit: qui Alcheum poetam, & amaritudine odij, & viribus ingenij, contra se pertinacissime vsum, tyrannidem a ciuibus delatam adeptus, tantummodo quid in opprimendo posset admonuit. Plato cum aduersus serui delictum vehementius exarsisset, veritus ne vindictæ modum excederet, Speusippo amico suo castigationis arbitrium mandauit. Ipse quoque Plato criminationes difficillime recipiebat, aliquando. n. Xenocratem discipulum suum audierat de se multa impia fuisse locutum, respuit criminationem. Instabat criminator, querens cur sibi non crederet, adiecit non esse credibile: vt quem tanto opere amaret ab eo inuicem non diligeretur. volēte criminatore ad iusiurādum prodire, affirmauit nunquàm ea Xenocratem dicturum fuisse nisi expedire sibi ea dici iudicasset. Item Tarentinus Architas villico suo, sumpsissem inquit a te supplicium, nisi tibi iratus essem, maluit. n. impunitum delinquere, quàm propter iram iusto grauius punire. Statius in thebaide li. 10. Non frena animo permitte calenti. Da spacium tenuemque moram, mala cuncta ministrat Impetus. Idem in 11. Hic miseris furor est instare periculi.

De maturitate. *Cap.* XCIIII.

ACTOR. Maturitas est virtus, qua quis impetum actionis suæ regens ac moderans, ad competentem moram & grauitatem reducit. Apuleius in lib. de Deo Socratis. Solet apud prudentes viros esse in operibus elaboratis iudicatio restrictior in rebus subitariis venia prolixior. Nulla res potest eadem simul fenistata esse & examinata, nec est quicquàm omniū quod habere possit & laudē dili-

diligentiæ simul & gratiam celeritatis. Ex prouerbis sapientum. Mora omnis odio est, sed facit sapientiam. Sueto. lib. de 12. Cęsaribus. Augustus Cæsar nihil minus in perfecto duce quàm festinationem temeritatemq; conuenire arbitrabatur crebro id iactans, satis celeriter fieri quicquid satis bene fit. Socrates. Velox consilium sequitur penitentia, maximeque consilio contraria sunt festinatio & ira. Varro in sententiis. Imperitiæ signum est quod difficillimum est, exigere cito fieri Ganfredus in poetria. Si quis habet fundare domum non currit ad actum. Impetuosa manus intrinseca linea cordis. Præmetitur opus, seriemq; sub ordine certo. Interior præscribit homo, totumq; figura. Ante manus cordis q̃ corporis & status eius. Est prius Archetypus, quàm sensibili. Non manus ad calamum præceps, non lingua sit ardens. Ad uerbum sit mens discreta perambula facti. Quid de arte lib. 2. Est mora tuta breuis lentescunt tempore cure. Vanescitque absens & nouus intrat amor. Cum mora non tuta est totis incumbere remis. Vtile & admisso subdere calcar equo. Idem in lib. Metha. 2. Non est mora libera nobis. Idem in lib. de Fastis 3. Differ. habent parue commoda magna more. Idem in lib. epistolarum. Ha nimium properas, & adhuc tua messis in herba est. Tibullus. Quid fraudare iuuat vitem crescentibus vuis. Et modo nata mala vellere poma manu. Petronius. Nolo quod cupio statim tenere, nec victoria placet mihi parata. Claudianus vbi supra. Sæpius incaute nocuit victoria turbæ. Salustius in Catilinario. Priusquàm incipias consulto, at vbi consulueris mature opus facto est. Idem in iugurtino. Animo cupienti nihil satis festinatur. Lucanus 1. lib. Semper nocuit differre paratis. Ex prouerbiis. Etiam celeritas in desiderio mora est, Plinius ad Cornelium Tacitum. Est gratior multis actio breuis. Symachus in li. epistolari, In re aperta piget esse prolixum. In arduis autem rebus multum valet longior diligentia. Reuera omnis affectio impatiens est, & iuste, & legitime tarditatis.

De Abstinentia, Cap. XCV.

ACTOR. Abstinentia est qua gulæ voluptates in nobis restringimus, aut resecamus. Valerius lib. 2. Fuit antiquorum illa simplicitas in cibo capiendo humanitatis simul & continentiæ iudex certissima. Nam maximis viris prandere & cenare in propatulo non erat verecundiæ, quia nec vllas epulas habebant, quas oculis populi subicere erubescerent. Vini etiam vsus olim Romanis fœminis ignotus fuit, ne scilicet in aliquod dedecus prolaberentur. Agellius lib 1. Parsimonia apud veteres Romanos victus atq; cenarum tenuitas non domestica solum obseruatione ac disciplina, sed publica quoque animaduersione legumque structionibus custodita est. Hieronymus contra Iouinianum lib. 2. Quod autem mirãdum sit Epicurus voluptatis assertor, omnes liberos suos repleuit, oleribus & pomis vilibus cibis dicens esse viuendum, quia carnes & exquisitæ epulæ ingenti cura & miseria præparatæ, maiorem pęnam habent in inquirẽdo, quàm voluptatem in abutendo, corpora etiam nostra cibo tantum & potu indigere vbi aqua & panis sunt &c. his similia, ibi naturæ satisfactum. Quicquid supra fuerit, non ad vitæ necessitatem spectare, sed ad vitium voluptatis. Pręterea eos qui carnibus vescuntur indigere & his quæ non sunt carnium, qui simplici victu coutuntur eos carnes non quærere, sapientiæ quoq; operam dare nos non posse. Si mensæ abundãtiam cogitemus, quæ labore nimio & cura indiget. Dydimus ad Alexandrum. Genus Bragmanorum cura & simplici vita viuit nullis rerum capitur illecebris. Nihil appetit amplius quàm ratio naturę flagitat. Facilis nobis alimonia, non quam luxuriæ sagacitas per omnia elementa perquirit, sed quam tellus ferro inuiolata producit, mensam epulis oneramus innocuis hinc est ꝙ nulla genera morborum & nomina numeramus, sed diuturna salute perfruimur. Medicinæ remedium nobis parsimonia est, quæ non solum illapsos potest curare dolores, sed etiam procurate ne veniam. Seneca ad Lucillum. Non est iocunda res aqua & polenta aut frustum panis ordeacei, sed summa volupras est posse capere etiam ex his voluptatem, & ad id se duxisse quod eripere nulla fortunę inequitas possit. Oui. in li. epist. Est virtus placidis abstinuisse bonis.

De Sobrietate secundum philosophos. Cap. XCVI.

ACTOR. Sobrietas est virtus qua cibi & potus excessum a nobis cohibemus, eorumque nimium appetitum rationis imperio reuocare studemus. Terentius in Andria. Arbitror adprimę in uita vtile esse, vt nequid nimis. Seneca in lib. de quatuor virtutibus. Ede citra saturitatem, bibe citra ebrietatem uictus tibi si ex facili, nec ad voluptatem, sed ad cibum accede, palatum tuum fames excitet, non sapores, desideria tua paruo redime, quia hoc tãtum curare debes, ut desinant. Hieronymus contra Iouinianum. Gallicus doctissimus Hipocratis interpres, athletas quorum uita & ars sagina est, dicit in exhortatione medicinæ nec uiuere posse

diu nec sanos; esse, animasq; eorum ita nimio sanguine & adipibus inuolutas, nihil tenue nihil celeste, sed semper de carnibus & ructu a ventris ingluuiæ cogitare. Socrates. Oriente sole consilium, occidente conuiuium cogitato, Agellius lib. 3. Socratem temperantia tanta, require supra. c. de temperantia. Boetius de cons. li. 2. Paucis minimisque natura contenta est, cuius satietatem si superfluis vrgere velis, aut iniocundum fiet quod infuderis, aut noxium. Valerius li. 2. Quasi mater quædam valitudinis est frugalitas.

De Eodem secundum poetas. Cap. XCVII.

TIbullus li. 2. Mixtaq; securo sobria limpha mero. Lucanus. Discite quàm paruo liceat producere vitam. Et quantum natura petat non erigit egros. Nobilis ignoto diffusus consule Bachus. Non auro murrave bibunt, sed gurgite puro. Vita redit satis est populis fluuiusq; ceresque. Ennodius. Libertas semper studiis reseratur honestis. Nulla fides letis integra, nec dubiis. Amplector sanctas quæ dant bona semina fraudes Post culpas animę sũt holocausta Dei. Granfredus in poetria. Quando dapem reficis, dapibus non sis ita plenus. Vt nihil appositioni queat amplius esto refectus. Plus semipleno, pleno minus ingere ventri. Non quantũ possis, sed quantum prosit. Magister serlo. Vis ne coronari vis deliciis saturari. Istud tibi præsto dictum breue, sobrius esto. Ouid. in li. de arte 1. Certa tibi dabitur a nobis mensura bibendi. Officium prestens mens manusque suum. Idem in lib. 3. Carpe cibos digitis est quidam gestus edendi. Priamides Helenam auide si spectet edentem. Oderit & dicat stulta rapina mea est.

De Pudicitia. Cap. XCVIII.

ACtor. Pudicitia est virtus non solum impetum libidinis cohercens, verumetiam signa cohibens. Huius species sunt tres, scilicet virginitas in incorruptis, castitas in coniugatis, continentia in solutis. Itaq; continentia est virtus abstinendi ab illecebris carnis, cuius concupiscentia tentatur quis abstractus & illectus. Item continentia est virtus per quam carnalium affectuum impetus consilii moderamine refrenatur. Hieronymus contra Iouinianũ. Plato cum diues esset, & thoros eius Diogenes lutatis pedibus conculcaret, ut posset uacare philosophię, elegit academiam uillam ab urbe procul nõ solum desertam, sed etiam pestilentem, ut cura & assiduitate morborum libidinis impetus frangeretur, unde & plures eius discipuli oculos sibi effoderunt. Actor. Tertulianus quoque refert Democritum Philosophum excecasse se ipsum, eo ꝙ mulieres aspicere sine concupiscentia non ualebat. Valerius lib. 4. Quidam excellentis pulchritudinis adolescens spurinna nomine, cum mira specie quàmplurimum feminarum solicitaret oculos, ideoq; uiris ac parentibus earum se suspectum sentiret, oris decorem uulneribus confudit, deformitatemque sanctitatis suæ fidẽ, quàm formam irritamentum alienæ libidinis esse maluit. Idem in lib. 6. Lacedemonii libros Archillogiæ ciuitate sua exportare fecerunt eo, ꝙ illorum parum uerecundiam ac pudicam arbitrantur lectionem, noluerunt enim ea liberorum suorum animos imbui, ne plus moribus noceret q̃ ingeniis prodesset. Itaque maximum poetam uel certe summo proximum (quia domum sibi inuisam obscenis maledictis lacerauerat) carminum exilio mulctarunt. August. de ciu. Dei lib. 1. Egregius autem Romani nominis Marcus Marcellus qui syracusas urbem ornatissimam cæpit, refertur prius eam fleuisse ruituram, & ante eius sanguinem suas illi lachrymas effudisse, gessit autem & curam pudicitiæ etiam in hoste seruandę. Nanq; priusquam opidum uictor iussisset inuadi, constituit edictione quis corpus liberum uiolaret. Terẽtius in eunucho. Sine Cerere & Bacho friget uenus. Synodius in epistolari li. 5 Persona matronę uerecundiam atque succinctam exigit sumentem.

De Castitate, Cap. XCIX.

ACtor. Castitas est uirtus sub rationis iugo refrenans impetũ libidinis, ut limites coniugii non excedat. Item castitas est post edomitas vitiorum carnalium furias munda & honesta totius corporis habitudo. Dydimus ad Alexandrum. Nos bragmani membra libidini ad debilitandum non tradimus, ad concubitũ nõ libido nos admonet, sed prolis amor. Sextus Pythagoricus In sententiis. Adulter est in suam vxorem amator ardentior. Hieronymus &c. require sequenti libro ca. de uxore & bona & mala. Valerius li. 6. Horridum. G. Sulpicii Galli Maritale supercilium, qui uxorem dimisit, eo ꝙ eam aperto capite foris uersatam cognouit, abscisa quidem sententia, sed tamen aliqua ratione mota. Lex enim inquit tibi meos tantum pręfinit oculos, quibus formam tuam approbes his decoris instrumenta præpara. his esto speciosa, horũ te certiori crede noticiæ, ulterior tui cõspectus irratione supuacua accersitus, i suspitiõe & crimine subhereat necesse est. Ou. in

ne tit. 3. lib. Si qua metu dempto casta est ea denique casta. Quæ quia non liceat non facit, illa facit Vt iam seruetur bene corpus adultera mens est. Nec custodiri ni velit vlla potest. Nec mentem seruare potest, licet omnia claudas. Omnibus exclusis intus adulter erit Idem in lib. Metha. 8. Facies æras iubebant. Credere adulterium, prohibebant credere mores. Tibullus. Casta precor coniunx maneas sanctique pudoris, Assiderat custos sedula semper anus. Nec seuo sis casta metu, sed mente fideli. Versatur celeri sors leuis orbe cito.

De Virginitate. C. C:

ACTOR. Virginitas est virtus qua sic homo refrenat motus concupiscentiæ carnalis, quod non incurrit lubricum carnis. Item virginis diffinitio iuxta Hieronymum est sanctam esse corpore & spiritu. Boetius in li. de Consol. 3. libr. Euripidis probo sententiam, qui carentem libidinis fortunio dixit esse felicem. Valerius li. quarto. Scipio xxiiii. annum agens, cum multos obsides quos in vrbe Carthagine pęne clausos habuerant, in suam potestatem redegisset, eximiæ inter eos formæ virginem ætatis adultæ. iuuenis celebs & victor postquàm comperit illustri loco inter Celtiberos natam, nobilissimo gentis eius indibili desponsam, accersitis parentibus & sponso inuiolatam tradidit, aurum quoq; quod pro redemptione puellæ allatum erat summæ dotis adiecit, qua continentia ac munificentia indibilis obligatus, Celtibeorum animos Romanis applicando meritis eius debitam gratiam retulit. Idem in lib. 6. Dux Romanæ pudicitiæ Lucretia a Tarquinii regis superbi filio per vim stuprum pati coacta, cum grauissimis verbis iniuriam suam in concilio necesariorum deplorasset ferro se (quod veste tectum attulerat) interimitur. Teutenicorum coniuges Marium Victorem orauerunt, vt ab eo virginibus vestalibus dono mitterentur. Affirmantes æque se vt illas virilis concubitus expertes futuras, eaque re non impetrata laqueis sibi nocte proxima spiritum eripuerunt. Ouid. in lib epistolarum. Nulla reparabilis arte læsa pudicitia est. Prosper vbi supra. Mens illæsa nihil violato in corpore perdit. Inuitam carnis vulnera non maculant. Nec crimen tacti recipit non mixta voluntas. Velle magis facinus quàm tolerare nocet. Charius virginitas intacto corpore habetur. Virginitas est animæ intemerata fides.

De Parcitate, siue frugalitate. Cap. CI.

ACTOR. Parcitas vno modo dicitur virtus dandi moderatrix, idest retinens retinenda, sicut largitas dat danda, sed de hac dictum est superius sub illo titulo quod liberalitas debeat esse districta. Hic autem parcitatem siue parsimoniam voco frugalitatem idest virtutem illam quæ circa corporalem habitum cæteramque necessariam suppellectilem immoderatum reuocat vsum. Didimus vbi supra. Nullus nobis preciosus amictus, sed membra papiri tegmine, vel quod est verius pudore velantur, feminæ nostrates non ornantur, vt placeant, nec sciunt in augenda pulchritudine plus affectare quàm natę fiunt. Nam quis potest opus naturæ corrigere, quod cum fuerit aut infructuosum est, quia uincitur, aut criminosum, quia præsumitur. Symachus in li. epistolarũ. Odi in paruo corpore longa velamina, illa uestis decenter induitur quæ non trahit puluerem, nec in humum demissa calcatur. Valerius 9. lib. Quid autem de fœminis ulterius loquar, quas & imbecillitas mentis & grauiorum operum negata affectatione, omne studium ad curiosiorem sui cultum hortatur conferre, cum & nominis & animi excellentes uiros in hoc priscę continentiæ ignotum diuerticulum uideam prolapsos esse.

De eodem dicta poetarum. Cap. CII.

HIERONIMVS in lib epistolarum. Quid si forte suas repetitum uenerit olim grex auium plumas, moueat cornicula risum furtiuis nudata coloribus. Tibullus. Præbet auaritię causas preciosa poenarum Vestis, & e rubro lucida concha mari. Oui. de arte lib. 1. Forma uiros neglecta decet Idem in quarto lib. Vestes quas geritis sordida lana fuit. Idem in li. de remediis. Decipimur cultu gemmis, auroque tegũtur Omnia, pars minima est ipsa puella sui. Petronius. Quærit se natura, nec inuenit. Omnibus ergo scorta placent fractique nerui serpere gressus. Et laxi crines & tot noua nomina uestis. Martialis coquus. Non quicunq; capit saturatas murice uestes. Nec nisi deliciis conuenit iste color. Dydimus ubi supra. In extrahendis domibus igne saxa non soluimus, nec admixtione pulueris cęmenta duriora conficimus, quin potius in defossis telluris speluncis, ac concauis montium latebris capacitet habitamus, nullos ibi uentorum fremitus, nullius tempestatem turbis formidamus, tutius nos defendit ab imbre spelunca quàm tegula, cuius geminus est uobis usus, mansioni dum uiuimus, sepulturę dum morimur, nulla extrahimus instar templorum sepulchra defunctis, nec in gemmatis vrnis funera combusta recondimus, quod non honoris dixerim esse pœne. Sed hæc sunt argumenta nostra diuitię, quæ nec sacietatem viuentibus concessistis, & mortuis supremam requiem sustulistis (non enim tellurem cineres suos quos edidit fouere sinitis) vos ætibus malorũm omnium causa mortalium omnia teneris, & vos habẽtibus imperatis. Sola sapientia Bragmãnorum vos superat non amando. Seneca ad Lucilum 5. Qui domum intrauerit nos potius miretur quam suppellectilem nostrã. Magnus ille est qui fictilibus sic vtitur, quomodo argento, nec ille minor est qui sic argento vtitur quomodo fictilibus. Infirmi animi est diuitias non posse pati. Plinius de historia naturali 33. li. Vasa coquinaria ex argento clauus orator quæritur, at nos carrucas ex argento celari inuenimus. Nostraq; ætate Pompeia coniunx Neronis principis delicatioribus iumentis suis soleas ex auro quoq; induere. Val. li. 9. Antiochus Syrię rex cuius cæcam & amentem luxuriã exercitus immitatus, magna ex parte clauos aureos crepidis subiectos habuit, argentea vasa ad vsum culinæ comparauit, & tabernacula textilibus sigillis adornata statuit, auaro potius hosti optabilis præda, quàm vlla ad vincendum strenuo mora.

De Sufficientia siue paupertate voluntaria secundùm philosophos. Cap. CIII.

ACtor. Sufficientia est virtus quę bona conscientia subnixa cunctas rerum temporalium copias spernens paucis quæ naturæ sufficiunt hominem contentum reddit, & immoderatam in eo cupiditatis sitim extinguit, ipsa est paupertas voluntaria, quæ & frugalitas appellatur a Seneca. Plautus in Aulularia. Sibimet esse sufficientem primum bonum est. Quintil. causa 12. Paruum aliquid terræ & humilis tugurii rusticum culmen æquitas animi regnum facit. Varro in sententiis. Non essemus pauperes, si nescire- mus quid est paupertas, nescire quid est paupertas, optimus est ad summas diuitias progressus. Nusquàm deueniet, qui quod videt sequitur calles Valerius lib. 4. Locupletem facit aliquem non multa possidere, sed modica desiderare. Seneca ad Lucillum epist. 2. Non puto pauperem cui quantumcunq; est, satis est. Idem in 2. Cui cum paupertate bene conuenit diues est, nec qui parum habet, sed qui plus cupit pauper est, quid enim refert quãtum in horreis iaceat, si non acquisita, sed acquirenda computat, quis sit diuitiarum modus quæris primus habere quod necesse, proximus habere quod satis est. Idem in 4. Magnæ diuitiæ sunt lege naturæ composita paupertas. Lex autem naturæ scis quos nobis terminos statuat, non esurire, non sitire, non algere, vt famem sitimq; depellas, non est necesse maria tentare nec castra sequi. Ad manum est quod satis est, quàm iocundum est nihil poscere, quàm magnificũ est plenum esse, nec ex fortuna pendere. Idem in 44. Non est iocunda res &c. Require supra. c. de abstinentia. Idem in 28. Panem & aquam natura desiderat, nemo ad hoc pauper est, intra quæ quisquis desiderium suũ clauserit, cum ipso Ioue de felicitate cõtẽdat.

De Eodem exempla. Cap. CIIII.

ACtor. De Dyogene pulchre ait Seneca. Potentior erat Dyogenes omnia possidente Alexandro, plus enim iste quod nollet accipere, quàm quod ille posset dare Valerius lib. 4. Alexander cum ad Dyogenem Cinicum accessisset in sole sedentem, hortaretur que vt siqua sibi præstari vellet indicaret. Mox inquit de cæteris interim velim a sole mihi non obste. Item Dyogenes Siracusis cum olera ei lauanti aristippus dixisset, si Dionysium adulare velles, ita non esses, immo inquit si tu ita esse veles, Dyonisiũ non adulares. Gieronymus contra Iouinianum. De Dyogene refert Satirus, quod dissutili pallio usus sit, propter frigus perã pro cellario habuit, Clauam ob corpusculi fragilitatem, qua iam senex mẽbra sustentare solitus erat. Oemerodios vulgo appellatus sit in presentem horam poscens a quolibet & accipiens cibum, habitauit autem in portarum vestibulis & in porticibus ciuitatum. Cum quis se quęreret, in dolio volubilem se habere domum iocabatur, & se cum temporibus commutantem, frigore enim os dolii vertebat in meridiem, æstate ad septentrionem. & vbicunq; se sol inclinauerat, Dyogenis simul prætorium vertebatur. Quoddam vero tempore habens ad potandum cauum lignum, vidit puerum concaua manu bibere, & elisisse fertur illud ad terram dicens Nesciebam quod & natura poculum haberem. Epicurus. Honesta res est læta paupertas, illa vero non est paupertas si læta non est, si cui sua non videntur amplissima, licet totius mundi Dominus sit tamen miser est. Si ad naturã viuas, nunquam eris pauper, si ad opinionẽ, nunquam eris diues, exiguũ natura desiderat, opinio immensum. Multis parasse diuitias non finis miseriarum fuit, sed mutatio.

De eodem secundum poetas. Cap. CV.

CATO Vbi supra. Infantem nudum cum te natura creauit. Paupertatis onus patienter ferre memento. Quod uile est carum, quod carum uile putato. Quod nimium est fugito

paruo

paruo gaudere memento. Commoda naturæ nullo tibi tempore deerunt. Si contentus eo fueris, quod postulat vsus. Persius satyricus. Viue memor leti fugit hora hoc, quod loquor inde est. Messete nus propria niue & granaria fas est Emulę quid me tuas occa, seges altera in herba est. Ganfredus in poetria. Liber is est viti s, qui non inseruit abundans. Cui satis est, quod habet, pauper qui plus cupit. Galtherus in lib. Alexandreidos 8. Animum nullius egenté. Non res efficiunt, sed sufficientia quamuis Sit modicum si sufficit, nullius egebis. Maximianus. Non tantum velle in vitium, sed & malefacta cadunt. Mattheus in lib. de Tobia. Non rerum cumulus, sed sufficientia mentis. Ditat sufficiunt paucula diues eris.

1. *De vitijs fugiendis.* *Cap. CVI.*

NVLLIVS in Retho. 1. Hæc omnia sicut iam superius dictũ est propter se solum, vt nihil addatur emolimenti petenda sunt, propter se natura vitanda sunt, non modo ea quę his contraria sunt fortitudini ignauia, iustitiæ iniustitia, verum & illa quæ propinqua & finitima esse videntur, vnicuique.n. virtuti finitimũ vitium reperitur, vt audacia fidentiæ, pertinacia perseuerantiæ, superstitio, religioni, & huiusmodi. Lactantius in lib. de vero cultu. Porro siue virtutes inseras vitia sponte decedent, siue vitia eximas virtutes vltro subibunt: sic enim bonorum & malorum constituta est natura, vt se semper oppugnent & expellant. Valerius lib. 9. Quid autem vitijs fędius, quid etiam damnosius, quibus virtus atteritur victoriæ languescunt, sopita gloria in infamiam conuertitur, animiq; pariter & corporis vires expugnantur. Boetius de consol. lib. 4. Qui virtute deserta homo esse desinit, cum in diuinã conditionem transire non possit, vertitur in beluam. Tullius in lib. de Paradoxis. Cum tibi Deus vel mater omnium natura dederit animum, quo nihil præstantius, nihil diuinius, sic teipse proijcies, atque prosternes, vt nihil inter te & pecudem interesse putes. Idem Philippica 11. Quo maior est vis animi quàm corporis, hoc grauiora sunt mala, quæ animo concipiuntur, quàm quæ corpore feruntur, miserior ergo est, qui in se suscipit scelus, quàm qui a alterius facinus suscipere cogitur. Claudianus in maiori. Heu quàm cæcus inest vitijs amor. Ouid. sine titulo lib. 2. Odi nec possum cupiens non esse quod odi. Ex prouerbijs sapientum. Grauior est inimicus, qui latet in pectore. Malefacere qui vult nonnunquam causam inuenit, omne radix est peccati inuoluntarium, ipsaq; nequitia pœna sui est, peccandi quidem duo genera sunt. Vnum ex proposito, aliud ex negligentia. Pleriq; vero metu peccare cessant, nõ innocentia, tales profecto timidi non innocẽtes dicendi sunt, odiũ igitur oportet peccandi non metum facias. Bis autem peccas cum peccato obsequium accõmodas. Seneca ad Lucillum epistola 53. In his quoque morbis, quibus afficiuntur animi quo quis peius se habet minus sentit. Idem in 69. epistola. Nullum enim sine autoramento malum est, auaritia pecuniam promittit, luxuria voluptatem, ambitio potentiam mercede te vitia solicitant. Horatius in libro epistolarum. Oderunt peccare boni virtutis amore. Oderunt peccare mali formidine pœnæ. Prosper vbi supra. Nullus enim est insons sola formidine pœnæ. Qui sanctum & iustum non amat imperium. Tull. de offic. 3. lib. Certe si omnes Deos, hominesq; celare possumus, nihil tamen auarè, vel iniustè, vel libidinosè faciendum est bonus vir non modo facere, sed nec cogitare quidem audebit quicquam quod non audeat prædicare. Seneca lib. de moribus. Nihil interest quo animo facias, quod vitiosum est fecisse. Ouid. in tit. de Ponto. Pena potest demi, culpa perhennis erit. Mattheus in lib. de Tobia. Est grauius meritum pœnæ, quam pœna necari. In cruce credo minus, quam meruisse crucem.

De mala mente & inculta. *Cap. CVII.*

QVINTILIANVS de orat. institione lib. 8. Nihil enim tam occupatum, tam multiforme, tam varijs affectibus concisum, atque laceratum quam mala mens. Nam & cum insidiatur spe curis labore distringitur, & etiam cum sceleris compos fuerit, solicitudine pœnitentia pœnarum expectatione torquetur. Tullius in Tusculanario lib. 3. Animus eger (vt ait Ennius) semper errat, nec pati, nec perpeti potest, cupere nunquam desinit. Idem in lib. de natura Deorum 3. Versutos eos appello, quorum sceleriter mens versatur. Seneca ad Lucillum epistola 5. Infirmi animi est diuitias non posse pati. Idem in 17. Multis parasse diuitias, non fuit miseriarum finis, sed commutatio, nec hoc miror, non est enim in rebus vitium, sed in ipso animo. Illud quod paupertatem nobis grauem fecerat, & diuitias graues fecit. Quemadmodum enim nil differt, vtrum ægrum in lecto ligneo, aut in aureo colloces, quocũque enim transtuleris illum morbum suum secum transferet, sic nihil refert vtrum eger animus in diuitijs, an in paupertate ponatur. Malum enim suum illum vbiq; sequitur. Idem in 27. Si vis omnia tibi subijcere, te subijce rationi. Multos reges si te illa rexerit, & ab illas disces, quemadmodum & quid aggredi debeas. Ex prouerbijs sapientum. Turpe præbet spectaculum eger animus. Sunt quorum corpus innoxium est, & in mille facinorum furta mens ociosa discurrit. Ouidius in libro tristium 2. Omnia peruersas possunt corrumpere mentes. Sunt tamen illa suis omnia tuta locis. Prosper in libro epigrammatum Fallaces curis torquentur amatis. Et mala mens nunquam gaudia pacis habet. Tibullus libro 2. Solicitant pectus facta nephanda reum. Ouidius siue titulo libro 1. Multa miser timeo, quia feci multa proterue. Exemplique metu terreor ipse mei. Arator libro 2. O quantum per inania currit mens ignara boni. Persius. O curuæ in terris animæ, & cœlestium inanes.

De passionibus animæ. *Cap. CVIII.*

AVGVSTINVS de ciuit. Dei libro 14. Sunt autem quatuor animi passiones siue perturbationes, quibus omnis humanorum nostrorum vitiositas continetur. De quibus scilicet Virgilius ita loquitur. Hinc metuunt, cupiuntque, dolent, gaudentque, nec auras suspiciunt clausæ tenebris, & carcere cęco .s. animæ in corpore terreno, atque moribundo. Interest tamen qualis sit uolũtas hominis, quia si peruersa est, peruersos habebit hos motus, si vero recta non solum non culpabiles erunt, verum laudabiles, uoluntas, si quidem in omnibus est, immo omnes nihil aliud sunt, quam voluntates, ut superius habitum est, vbi de viribus animæ dictum est. Idem in eodem. Illi porro philosophi, qui veritati propius accesserunt iram, atque libidinem vitiosas animi partes esse confessi sunt, eo ꝙ turpiter, atque inordinate mouerentur, ad ea etiam quę sapientia perpetrari uetat, atque per hoc opus habere moderatricẽ rationem, quam partem animi triciam velut in arce quadam ad istas regendas perhibent collocatam, vt illa imperante illis seruiẽtibus, possit in homine iustitia ex omni parte seruari. Idem in lib. 13. Require capitulo, infra de regimine animæ. Lactantius in libro de uero cultu. Poetæ tres furias esse dixerunt. Require supra capit. de temperantia Boetius de conso. lib. 1. Nubibus atris condita nullum fundere possunt sydera lumen. Tu quoque si uis lumine claro cernere uerum. Tramite recto carpere callem pelle timorem. Gaudia pelle, spemque fugato nec dolor assit. Nubila mẽtis iunctaque frenis hæc vbi regnant. Prosper in libro epigrammatum: Scire volens, in qua sis rerum parte locandus. Discute quid timeas quidve sit id quod amas, nam cuncti gemino nascũtur fomite motus. Respondentque suis germina principijs.

De amore. *Cap. CIX.*

ACTOR. Amor est affectio, siue motus animi ad diligendum aliquid quod bonum est, vel apparens bonum. Omnia namque bonum appetunt, & amant. Boetius de consolatione. Quis legem det amantibus, maior lex amorem sibi. Ex prouerbijs sapientum. Amor extorqueri non potest, sed elabi potest. Amare & sapere vix a Deo conceditur. Item amor causa est ociosę solitudinis. Virgilius in Buccolicis. Omnia vincit amor, & nos cedamus amori. Item in lib. 4. Eneidos. Improbe amor quid non mortalia pectora cogis. Ouidius in libro epistolarum Res est soliciti plena timoris amor. Credula res amor est. Auribus interdum voces captamus & omnem. Aduentus strepitum credimus esse tui. Idem in lib. sine titulo 2. Fœlix qui quod amat defendere fortiter audet. Idem in lib. de arte 1. Palleat omnis amans. hic est color aptus amanti. Idem in 3. lib. Mora semper amantes incitat. Idem in libro de remedijs 1. Quod potuit fecit ne nil ageretur amanti. Idem in lib. Methamor. 4. Tempore creuit amor. Quo magis tegitur, tectus magis estuat ignis. Quid non sentit amor. Idem in lib. 6. Nihil est, quod non effreno captus amore. Ausit nec capiunt inclusas pectore flammas. Idem in lib de fastis 2. Quid non amor improbus audet. Claudianus in maiori. Heu quam cęcus inest vitijs amor. Idẽ. Non quærit pretium vitam, qui debet amori. Prosper lib. epigrammatum. Ancipitis uitæ qui uis superare labores. Dilige, quod semper verus amator hab. t &c. Require infra c. de securitate mentis. Arator lib. 2. Hæc est vera fides, quam lex comitatur amoris. Matthæus in Tobia Gratia dum nubit, naturæ fructus amoris plenior est. Sedulius. Fortia vincla dedit peccati sęua potestas. Dulcis amor Christi fortia vincula dedit. Sydonius in epistolari lib. 5. Perfecta dilectio non tam debet recolere quid officiorum soluerit, quam meminisse quid debeat.

De spe. *Cap. CX.*

ACtor. Spes ẽ animi motus ĩmobiliter ad ea q̃ appetit accipiẽda suspẽsus. Quinti l. c. j. Nihil difficilius est, q̃ differre gaudiũ.

Idem in 11. Nihil vnquam grauius, quàm si quem destituta spes torquet. Seneca in Hippolyto. O spes amantium credula. Lucanus 2. lib. Liceat sperare timenti. Ouid. in lib. epistolarum. Quæcunque ex merito spes venit, æqua venit. Spes bona dat vires. Spes bona sollicito victa timore cadit. Fallitur augurio spes bona sæpe suo. Idē in lib. de fas. 1. Conscia mens, vt cuiq; sua ita concipit intra. Pectora pro facto, spemq; metumq; suo. Idem in libro 3. Differ. habent paruæ commoda magna moræ. Solicitæ mente, speq; metuq; pauent. Idem in lib. de tristibus 3. Denique non possum nullam sperare salutem. Cum non sit pœnæ causa cruenta meæ. Idem in lib. de Ponto. Quamuis sit semper meritis indebita nostris. Magna tamē spes est in bonitate Dei. Sedulius in carmine paschali lib. 4. Nil igitur recte de se speratibus vnquam. Difficile conferre Deo, cui prona facultas. Ardua planare, & curua indirecta referre. Et quicquid natura negat, se iudice præstat. Quodque Deo facile est homines spectare deceret. Nec pudeat. Idem in carmine de mediatore. Hic homo qui Deus est, spes est antiqua priorum. Spes in fine pijs hic homo qui Deus est. Arator in historia actuum metrice composita. 1. lib. Spiritus almus. Nescia mensuræ sunt præmia plusq; ministras, quàm sperantis erat præcedit gratia votum. Idem in libro 2. Certeq; humanum trāscendunt gaudia uotum. Hoc facile præstare Deo cui muneris vsus. Hic potior quam nemo putat. Prosper in libro epigrammatum. Gratior est fructus, quem spes productior edit. Vltro obiectorum vile aderit pretium. Cato in lib. de morib. Rem tibi promissam certā promittere noli. Rara fides ideo, quia multi multa loquūtur. Somnia ne cures, nam mens humana, quod optat. Dum vigilat sperat per somnum cernit idipsum. Stultitia in morte alterius sperare salutem. Tempora longa tibi noli promittere vitæ. Quocunq; ingrederis sequitur mors corporis umbrā. Tibullus 2. lib. Spes fouet & melius cras fore semper ait. Galtherus in libro de gestis Alexandri Magni 6. Spes quam meritum non præuenit a spe, Deuiat & verum dat ei præsumptio nomen. Idem in lib. 7. Est spes in dubijs semper comes optima rebus.

De gaudio. *Cap. CXI.*

ACTOR. Gaudium est diffusio animi in apprehensione conuenientis siue delectabilis. Seneca ad Lucillum epistola 23. Fundamentum bonę mentis est non gaudere vanis, mihi crede verum gaudium res seuera est, an tu existimas aliquem soluto vultu, hilari oculo mortem contemnere, paupertati domum aperire voluptates tenere sub freno, meditari dolorum patientiam? hæc qui apud se versat, in magno gaudio est, sed parum blando: hæc autem quibus delectatur vulgus, tenuem habent ac perfunctoriā voluptatem, quodcunque gaudium est, fundamento caret. Idem in 59. Omnes tendunt ad gaudium, sed vnde stabile magnumque consequantur, ignorant. Et sapiens quidem nunquam sine gaudio est, gaudium autem hoc non nascitur, nisi ex virtutum conscientia, nec interrumpitur nec desinit. Quod enim non dedit fortuna, non eripit. Idem in 80. Compera inter se pauperum, & diuitum vultum, sæpius pauper & fidelius ridet, quia nulla eis solicitudo in alto est: etiam si qua incidit cura velut nubes leuis transit: horum autem qui felices vocantur: hilaritas ficta est aut grauis, & supputa ta tristitia. Cato ubi supra. Interpone tuis interdum gaudia curis. Statius in Achilleide. Dant gaudia vires. Martialis coquus. Gaudia non remanent: sed fugitiua volant. Tibullus. Heu quam difficile est. Require infra capitulo de inepta letitia. Prosper vbi supra. Fallaces curis semper torquentur amaris. Et mala mens nunquam gaudia pacis habet. Felices vere faciunt semperque beatos, De vero & summo gaudia nata bono. Claudia. in maiori. Gaudia præmissi cumulant inopina dolores. Sedulius in carmine paschali lib. 4. Maxima sæpę gaudia non ferimus: pensaq; vota timemus. Valerius lib. 9. Vix verisimile est in eripiendo spiritu, idem gaudium potuisse, quod fulmen: & tamen idem ualuit: nunc lata etenim clade, quæ ad lacum trasimenum inciderat; mulier linia sospiti suo ad ipsam portam obuia facta in eius complexu expirauit. Altera quoque cum falso mortis filij nuncio mœsta domi sederet; ad primum cōspectu redeuntis: exanimata est: sicque quas dolor non extinxerat: lætitia consumpsit; sed minus minor quòd mulieres. M. Vitius Calua consul, collega Tiberij Gracchi Cōsulis iterum cum in Corsica, quā nuper subegerat sacrificaret, receptis litteris decretas ei a Senatu supplicationes nunciantibus intento illas animo orta caligine ante foculum collapsus mortuus est. Quem quid aliud, quàm nimio gaudio euectum putemus? Philemoni quoq; vis immoderati risus uitam abstulit.

De dolore, & luctu. *Cap. CXII.*

ACTOR Dolor est passio nāscens ex sensu contrarij. Luctus est afflictio cordis ex sensu doloris in lachrymas erūpens. Augu. de ciu. Dei 14. Itaq; dolor carnis est offensio animæ ex carne, & quædam ab eius passione dissensio, sicut animæ dolor, qui dicitur tristitia est dissensio ab his rebus quæ nobis nolentibus accidunt: Ex prouerbiis sapientum. Animo dolenti nihil oportet credere, etiam innocentes cogit mentiri dolor, heu dolor quàm miser est qui in tormento vocem non habet, cuius dolori patientia remedium est, dolor decrescit, vbi quo crescat non habet. Statius in thebaide li. 5. Mouet & celestia quondam corda dolor. Cato vbi supra. Vulnera dum sanas, labor est medicina doloris. Claudianus in maiori. Gaudia premissi cumulant inopina dolores Maximianus, Certe difficile est abscondere pectoris æstus. Panditur, & clauso sæpius ore dolor. Oui. in lib. Meth 6. Grande doloris ingenium miseris venit solertia rebus. Idem in lib. de tristibus 4. Est quædam flere voluptas. Expletur lachrymis egeriturque. Strangulat inclusus dolor at exæstuat intus, Cogitur & vires multiplicare suas. Tibullus 2. li. Frangit fortia corda dolor. Galtherus in Alexandreide li. 3. Excitat interdum vires dolor. Martialis coquus. Ille dolet vere, qui sine teste dolet. Seneca in declamationibus lib. 3. Misero si flere non licet magis flendum est, dolori silentium imparari non potest. Idem in lib quarto. Nulla flendi maior est causa, & flere non posse. Idem in Medea. Leuior autem est dolor qui capere consilium potest, & libet ire contra. Mattheus in li. de Tobia, Post lamenta redit lyra.

De timore. *Cap. CXIII.*

ACTOR. Timor est animi fuga, per quam angustia mentis fluctuans ex contrariorum expectatione generatur. Statius in Thebaide lib. 3. Pessimus in dubiis augur timor. Idem in eodem. Primus in orbe Deos fecit timor. Idem in lib. 10. Est vbi dat vires nimius timor. Virgilius in Aeneid. li. 1. Soluite corda metu, atque animi secludite curas. Idem in lib. 4. Degeneres animos timor arguit. Lucanus 2. libro. Liceat sperare timenti. Idem in lib. 6. Degeneres trepidant animi, peioraque versant, Idem in lib. 7. Multos in summa pericula misit. Venturi timor ipse mali. Fortissimus ille est, qui promptus metuenda pati. Si cominus instent. Horatius in poetica. Non semper feriet quodcunque minabitur arcus. Ouidius in lib. epistolarum. Res est soliciti plena timoris amor. Idem in lib. 2. sine titulo. Multa miser timeo, quia feci multa proterue. Exemplique metu terreor ipse mei: Vrbibus obsessis clausæ munimina portę. Prosunt in media pace quid arma times. Idem in li de fas. 1. Conscia mens vt cuiq; sua est ita concipit intra. Pectora profecto spemq; metumque suo. Idem in li. 3. Solutæ mentes speq; metuque pauent. Idem in li. Tristium 1. Terretur minimo pennę stridore columba. Vnguibus accipitris saucia facta semel. Idem in eodem. Interdum audaces cogimur omne metu, Idem in 4. Quam miserum est viram porta muroq; tueri. Vixque fui tutum viribus esse loci. Desine tuta tueri. Deq; fide certa sit tibi certa fides. Idem in li. de Ponto. Accipitrem metuens alis trepidantibus ales audet Ad humanos fessa venire sinus. Tranquillas etiam naufragus horret aquas. Qui semel est læsus, fallaci piscis ab hamo. Omnibus era cibis vnca subesse putat. Idem in lib. de nuce Res timida est omnis miser. Claudianus in maiori. Cuncta putat sibi cuncta pauor. Est malus interpres rerum metus & trahit omne. Augurium peiora via. Tibullus. Somnia fallaci ludunt temeraria nocte. Et pauidas mētes falsa timere iubent. Actor. Porro de timore copiosius habetur superius in capitulo de vitanda pusillanimitate & vana formidine.

De Suspitione. *Cap. CXIIII.*

SVSPITIO est opinio sinistra de aliquo, nondum ratione firmata. Indicium vero temerarium est aliquando, rationis consensus ad opinionem huiuscemodi confirmandam in rebus incertis pœnitus inclinatur. Item. Suspitio est iugis formido impendentis mali, faciens hominem ad omnia meticulosum atque suspectum. Seneca in libro de Moribus. Hoc habet omnis affectus, vt in quo ipse insauit, in idē putat omnes furere. Teren. in adelphis. Omnes quibus res sunt minus secundæ (nescio quomodo) suspiciosi ad contumeliam omnia accipiunt magis, propter suā impotentiā super se credunt negligi. Valerius li. 9. Massinissa rex parū fidei in pectorib. hominum reponens, salutem suam custodia canū vallauit, hoc rege infelicior Alexander, cuius præcordia hinc amor hinc metus torserunt. Nam cum infinito ardore coniugis Thebis teneretur, ad eandē ex epulis in cubicu'ū veniēs, barbarū cū stricto gladio iubebat anteire, nec prius se lecto cōmittebat, q̄ a stipatoribus diligēter scrutatus esset. Dyonisi Siciliæ tirānus, adeo suspicio sus erat & meticulosus, sciēs se odio ab oībus habitū, q̄ submotis amicis in eorum locum ferocissimos seruos, quib. latera sua cōmitteret sustinuit, & etiam tonsorum metu, filias suas tōdere docuit quibus

quibus & ipsis adultis non ausus est ferrum committere, sed instituit vt candentium gladium & nucum putaminibus barbam sibi & capillum adurerent, nec securiorem maritum egit quàm patrē, duarum enim simul. s. aristomades & doridis matrimoniis obligatus neutrius vnquam nisi excusse complexum petiit, lectum quoque quasi castra lata fossa cinxit, quem se ligneo ponte recipiebat, foremq; cubiculi extrinsecus a custodibus clausam, interiorem diligenter obserabat. Item require dictum Platonis de eodē. Quintil. lib. 2. Carendum est non solum turpitudine, verumetiam suspitione. Martialis coquus. Absit a iocorum nostrorum simplicitate malignus interpres. Cato vbi supra. Ne cures si quis tacito sermone loquatur. Conscius ipse sui de se putat omnia dici. Quod tibi suspectum est, confestim discute quid sit. Nanque solent primo que sunt neglecta nocere. Oui. in li. Tristium 4. Quàm miserum est vitam porta muroque tueri. Vixq; sui tutum viribus esse loci. Actor. De hac iterum materia require infra capitulo de pusillanimitate vitanda.

De credulitate secundum philosophos. Cap. CXV.

ACtor. Credulitas est animi leuitas fine facilitas, qua cito & absque rationis examinatione mouetur ad credendum audita. Varro in sententiis. Fides est media & opinionis & scientiæ neutrum attingens. Tull. in Tus. lib. 4. Opinatio est imbecilla assensio. Petronius. Nunquam recte faciet qui cito credit. Alexander ad Dydimum. Res nouitate mirabilis rumorum licentia videtur incredula. Dydimus ad eundem. Nuncios de nobis ad te prolatos non immerito famæ incredulus respuisti, solet enim gaudere figmētis. Tul. in Rhe. 2. Facta non famā spectari oportet. Quintus Terc. in Apologetico. Fama malum quo non aliud velocius vllū. Cur fama malum quia plurimum mendax, quæ nec tunc quidem cum aliquid veri affert, sine mendacij vitio est detrahens adiciens de veritate. Ea quoq; illi conditio est, vt non nisi cū mentitur perseueret. Fame ergo non credit nisi inconsideratus, quia sapiens nō credit incerto, ne forte illud os mendaci seminauerit, quod sæpe fit aut ingenio emulationis, aut arbitrio suspicionis, aut non noua, sed ingenita quibusdam mentiendi voluptate. Quintil. in 15. causa. Facinus est id tantum credere quod expedit, & actum est de rebus humanis, si solum seruatur vulitatum fides. Idem in 17. Pessimum humanarum rerum malum semper est φ auidius nephanda finguntur, nec vsquàm magis operæpretium putant maligni sacere sermones, q̄ cum incredibilia quasi deprehensa narrantur. Necesse est autem contentiosius loquaris quicquid probare non possis, & affirmationem sumit ex homine quicquid non habet ex veritate. Sen. in lib. de 4. virtutibus. Prudentis proprium est examinare consilia, & non cito facili credulitate ad falsa prolabi. Idem in declamationibus li. 4. Nemo quicq̄ tacile credit, quo credito dolendum fit. Idem in Hercule furente. Quod nimis miseri volūt hoc facile credunt. Prona est timori semper in peius fides. Idem in Hipolito. Contemne famam vix vero fauet. Ex prouerbiis sapientum. Ero desitum hoc oportet credere. Item dissimilem oportet habere autem ad crimina. Idem ibidem. O spes amantium credula. Idem ad Lucillum epistola 3. Vtrumq; vitium est & omnibus credere, & nulli, sed alterum dixerim honestius vitium.

De eodem secundum poetas. Cap. CXVI.

OVidius in lib. epistolarum. Tarde quę credita lędunt credimus. Credula res amor est. Tarda solet magnis rebus inesse fides. Idem in li. de arte 3. Non cito credideris, quantum cito credere lędat. Exemplum nobis non leue procris erit. Ex parte credite. Idem in li. de remediis 2. Dum sibi quisque placet credula turba sumus. Item in Methamor. 8. Facies etasque iubebant. Credere adulterium, prohibebant credere mores. Idem in li. 12. Credita res actore suo est. Idem in li. de Fas. 4. Conscia mens recti famę mendacia ridet. Sed nos in vitium credula turba sumus. Cato vbi supra. Nil temere crede. Admiranda canunt, sed non credenda poete. Prosper vbi supra. Non pateant faciles seuis rumoribus aures. Quę nescire iuuat credere non libeat. Ganphredus in poetria. Certior aure arbiter est oculus.

De Errore. Cap. CXVII.

ACtor. Error est a recto tramite deuiatio. Item error est cum per ignorantiam malum committitur. Tull. in Tus. li. 3. Animus eger (vt ait ennius) semper errat, nec pati nec perpeti potest, cupere nunq̄ desinit. Idem in li. de Offi. 3. Errat qui vitium vllum corporis aut fortunæ vitiis animi grauius existimat. Idē in Philippica 12. Cuiusuis hominis est errare, nullius autem nisi insipientis in erratu perseuerare. Posteriores enim cogitationes (vt aiunt) sapientiores. Idem in li. de legibus 1. Non est viri boni errare, & diligere quod per se non est diligendum. Valerius li. 9. Temeritati proximus est error, & ad lędendum par. cui tamen facilius quis ignoscat, quia non sua sponte, sed vanis cōcitatus imaginibus col ... æ se implicat. Seneca de beneficiis li. 4. Non est leuitas a cognito & damnato errore discedere, & ingenue fatendum est, aliud putaui deceptus sum. Hæc vero superbe stultitię perseuerantia est quod semel dixi, qualecunque est, fixum ratumq; sit. Non est turpe cum remutare consilium. Idem ad Lucillum epistola 1. Cęci ducem quærunt nos autem sine duce erramus, & ideo difficulter ad sanitatem peruenimus, quia nos egrotare nescimus. Ouidius de remedijs li. 1. Et mala sunt vicina bonis errore sub ipso Prouitio virtus crimina sępe tulit. Arator li. 2. Repellitur error in diuersa trahens cum spiritus efficit vnum.

De stultitia. Cap. CXVIII.

ACtor. Stultitia est priuatio siue defectus sapientię. Item iuxta Hugonem. Stultitia est cum malum cognitum nō vitatur. Lactantius in li. de vera iustitia Stultitia est in factis dictisq; per ignorantiam recti ac boni erratio. Tullius in lib. de senectute. Tanta inest stultitię inconstantiæ atque peruersitas, quòd omnes eam vt adipiscantur exoptant, & eandem adepti accusant. Idem in libro de natura deorum 1. Multa incommoda in vita quę sapientes commodorum compensatione leniunt, stulti nec vitare venientia, nec ferre presentia possunt. Idem in lib. de Paradoxis. Stoicorum sententia fuit omnes stultos insanire, omnesq; sapientes esse liberos, & omnes stultos seruos. Idem in Tusculanis lib. 3. Stultitiæ proprium est aliorum vitia cernere, suorum obliuisci. Augustinus in libro soliloquiorum primo. A quibusdam dictum est ita stultos omnes insanos esse: sicut omne cenum olere. quod non semper sed dum commoues, sentias. Seneca de beneficijs lib. 2. Negamus iniuriam accipere sapientem. qui tamen illum pugno percusserit: iniuriarū damnabitur. Negamus stulti quicquàm esse: & tamen eū qui rem aliquam stulto surripuit furti condemnabimus. Magister serlo. Stultus. si qua' esfert quæ sint ea nil puto refert. Cato vbi supra. Insipiens esto cum tempus postulat aut res. Stultitiam simulare loco prudentia summa est. Ouidius in lib tristium quarto. Forsitan hoc studium possit furor esse videri. Sed furor hic aliquid vtilitatis habet.

De Naturalibus desiderijs secundum philosophos. Cap. CXIX.

SEneca ad Lucillum epistola. 16. Naturalia desideria finita sunt ex falsa autem opinione nascentia, vbi desinant non habent. Nullus. n. terminus falso est, nam via eunti aliquid extremum est, error autem immensus est retrahe ergo te a uanis. Et cum uis scire quod petis vtrum naturalem habeat an cęcam cupiditatem: cōsidera si non possis alicui consistere. nam si longe progresso semper aliquid restat scito illud naturale nōn esse. Idem in 39. Magna animi est magna contemnere: & mediocria malle q̄ nimia: necesse .n. in immensum exeat cupiditas quę naturalem modum trāsilit. Idē in 70. Quomodo ueniet in mentem finis suus omnia sine fine cupientibus. Idem in 72. Vidisti aliquando canem missa a domino frusta panis vel carnis aperto ore captantem. quicquid excepit protinus integrum deuorat, & semper spem futuri hiat. idem euenit nobis quicquid expectātibus fortuna proiecit. id sine vlla voluptate dimittimus statim ad rapinam alterius erecti & attoniti. hoc sapienti non euenit. plenus est & si quid euenit: securus excipit & reponit. Impeditis autem ac rudibus nullus præcipitationis finis est, in Epycureum illud chaos decidunt inane sine termino est. Ex prouerbijs sapientum. Alienū nobis nostro plus placabis. Varro in sententijs. Desiderata non habita magni fiunt: habita vilescunt.

De eodem secundum poetas. Cap. CXX.

OVidius sine titu li. 2. Quod licet ingratum est, quod non licet acrius vrit. Quod sequitur fugio, qđ fugit ipse sequor. Idē in lib. 3. Nitimur inuetitū semper cupimusque negata. Sic interdictis imminet eger aquis. Quicquid seruatur cupimus magis, ipsaq; furem. Cura vocat, pauci qđ sinit alter amant. Idem in lib. de arte. 1. Quod refugit multi cupiunt, odere quòd instat. Petronius. Querit se natura nec inuenit. Omnibus ergo scorta placent. fractiq; e nerui in corpore gressus. Et laxi crines & tot noua nomina vestis. Prudentius vbi supra. Summa quies nil esse velle super quam postulat vsus: Debitus, vt simplex alimonia vestis vt vna. In firmos tegat aut recreet mediocriter artus. Expletumque modum naturæ non trahat vltra. Theodolus. Mortales cuncti quod contendunt. adipisci. Nec si perficiant vitæ discrimina curant.

De eod. m amore sui. Cap. CXXI.

ACtor. Theofrasti snīa fuit. Amātiū ceca esse iudicia. vnde qa quilibet hō seipsum preceteris amat in iudicio sui facilius errat.

erat. Amor nanque priuatus mentem vehementer excecat. In prouerbiis quoq; sapientum legitur, quòd amare & sapere vix a Deo conceditur. Varro in sententiis Non tam modeste quiuis sua mira tur quàm aliena, hoc autem fit, quoniam nemo sibi inuidet. Quintus Curtius. Thobares magus ad Alexandrum ait. Natura mortalium hoc nomine praua & sinistra dici potest, quòd in suo quisq; negocio ebetior est quàm in alieno. Teren. in adelphis. Quid homine imperito iniustius, qui nihil rectum putat nisi quod ipse fecit. Idem in hebauter. Ita fere comparata est omnium hominum natura, vt aliena melius iudicet quàm sua. Iulius Celsus 2. li. Quę volumus & libenter credimus, & quæ ipsi sentimus, alios quoque sentire speramus. Petrouius. Omnes operis oculis bona sua computant. Plinius secundus in epistola ad Cornelium Tacitum. Suæ quisque inuentioni fauet Quintil. 2. li. Aliena quoque vitia mauult quisque comprehendi quàm sua Lactantius in li. de falsa sapientia. Nemo potest de se recte iudicare, sed aliena iudicat melius quàm sua. Tull. de Offi. li. 1. Nescio quomodo fit vt magis in aliis quàm in nobismetipsis cernamus si quid delinquitur. Idem in Tusc. 4. lib. Stulticię proprium est aliorum vitia cernere, suorū obliuisci. Idem in oratione pro deiotaro. Nemo fere est qui sui periculi iudex non sibi se equiorem quàm reo prebeat. Idem in Rhetor. 2. Qui nihil in vita iocundius habet quàm vitam, non potest cum virtute vitam colere. Sen. in Agamenone. Non intrat vnquā regium limen fides Precio parata, vincitur precio fides. Idem in epistola 26. Vna est cathena quæ nos alligatos tamen, amor vitę. Vale lib. 2. Dulcedo vitę multa & facere & pati turpiter cogit. Statius in Thebaidę lib. 3. Proh vitæ feda cupido Iuue. lib. 3. Summum crede nephas animam preferre pudori. Et propter vitam viuendi perdere causas. Claudius in maiori. Heu quàm cecus inest vitiis amor. Idem. Munere carior omni astringit sua quemque salus. Horatius in lib. epistolarum. Sunt qui nil rectum nisi quod placuit sibi ducunt. Ouidius in lib. de Ponto. Quod fecit quisq; tuetur opus. Martialis coquus. Quis enim damnet sua vota libenter. Auianus vbi supra. Sic mos est homini quicquid sibi fecerit ipse. Vile licet maneat, approbat esse tamen. Maximianus. Non intellecti, nulla est curatio morbi.

De superbia. Cap. CXXII.

ACtor. Omnium itaq; vitiorum caput & origo siue radix est superbia, que sic describitur. Superbia est amor proprię excellentiæ. Item superbia est animi tumor ex honore proprię cæteros supraire contendens. Item superbia est singularis excellentię tumentis animi super omnes cæcus quidam appetitus. Item superbia est eleuatio vitiosa, quę inferiorem despiciens, superioribus ac mediocribus satagit dominari. Itaque superbię comes inseparabilis est inuidia. Dum enim superbus cunctos preire & superare conatur, superiorem vel parem habere dedignatur. Plautus in aulularia. Res nimium singularis est homo parem ferre non patiens. Minores despicimus, maioribus inuidemus, ab equalibus dissentimus. Tull. de Offi. li. 1. In rebus etiam prosperis superbia fugienda est & arrogantia, nam vt aduersas res sic & secundas immoderate ferre leuitatis est. Ex prouerbiis sapientum. Cito fit ignominia superbi gloria. Seneca ad Lucillum epistola 47. In homines nostri similes superbia non agimus imperium, nec quicquàm vel minima seruitute exigimus præter corpus quod solum animo famulari debere censemus, alioquin seuitia est in obsequium cogere quos nobis fratres eadem natura progenuit, & quibus a Deo pati e communium bonorum spondetur hæreditas. Salustius in iugurtino. Superbia commune nobilitatis malum est. Iunenalis lib. 4. Quia tu gallinę filius albæ. Nos vilis populus nati infelicibus ouis. Prosper vbi supra. Sola est innumeris armata superbia telis. Cui possunt vires & bene gesta dare. Versificator. Vnde superbit homo cuius cōceptio culpa. Nasci pęna, labor vita, necesse mori. Vana salus hominis vanus labor omnia vana. Inter vana nihil vanius est homine. Post hominem vermis, post vermem fit cinis hæu hæu. Sic redit in cinerem gloria nostra suum. Primas. Si tibi gratia si patientia formaq; detur. Sola superbia destruit omnia si comitetur. Claudianus vbi supra Inquinat egregios adiūcta superbia mores. Ouidius de Fastis li. 1. Fastus inest pulchris sequiturq; superbia formam.

De temeritate. Cap. CXXIII.

ACtor. Ex virulenta radice superbię nascitur pestifera proles multiformis vitiorum. s. temeritas, præsumptio, ambitio, inanis gloria, Inuidia, Ira, Accidia, Tristitia, Gula, Luxuria. Temeritas est rationis expers, animi procacis indisciplinatus excursus. Itē temeritas est audacia præceps qua quis audet aliquid supra vires suas attentare. Tull. in Rhetorica 2. Temeritas est inconsiderata dolorum perpeusione, gladiatoria periculorum susceptio. Valerius in lib. 9. Temeritatis & subiti & vehementes sunt impulsus, quorum ictibus hominum mentes cōcusse, nec sua pericula respicere, nec aliena facta iusta examinatione prosequi valent, temeritati proximus error, & ad ledendum par, cui tamen facilius quis ignoscat, quia non sua sponte, sed vanis concitatus imaginibus culpę se implicar. Tullius de Offi li. 1. Sicut scientia quę remota est a Iustitia, calliditas potius quàm sapientia est appellanda, sic & animus paratus ad periculum, si sua cupiditate non communi vtilitate impellitur, audaciæ potius nomen habet, quàm fortitudinis. Videndū est etiam vt contra communem naturam nihil contendamus, sed studia nostra eius regula metiamur, nec enim attinet naturæ repugnare, nec quicquàm sequi quod non queas assequi. Id maximè quemq; decet, quod maxime suum est. Terentius in Andria. Quū fo fieri non potest id quod vis, id velis quod possis. Quintil. de or. instit. lib. 2. Nec tentes quod effici non possit. Idem in 4. lib Tentanda non sunt quæ effici omnino non possunt. Idem in 8. libro. Quod autem imitaturus est primum quisque intelligat & quare id bonum sit, sciat, tum in suscipiendo onere vires suas consulat, vbiq; pernitiosissimum est vires fiducia præuenire. Statius in Thebaidę 11. li. Hic miseris furor est instare periclo. Ouidius in libro Metham. 8. Sępe vtile vinci, aratheo nocuit temeraria virtus. Idē in lib. 10. In audaces non est audacia tuta. Iuuenalis 2. lib. Fortem prestant animum rebus quas turpiter audent. Nihil est audacius illis deprehensis. Iram atq; animos a crimine sumunt. Seneca in Hercule furente. Nemo se tuto diu periculis offerre. Tam crebris potest. Quem sepe transit casus aliquando inuehiet. Cato vbi supra. Quod potes id tenta nam littus carpere remis. Tutius est multo q̄ velum tendere in altum.

De Præsumptione. Cap. CXXIIII.

ACtor. Præsumptio nouitatum est qua quis contra qualitatē sui ordinis aut virium singulari tumore noui quippiam audet attentare. Insolentia est extra commorantium vsum vel morem quasi despectus cæteris verba facta gestum habitumque specificare. Item præsumptio est vitium animi quo quis de viribus suis supra modum confidens, nititur alios preire, vel eis se preferre, vel alterius bona sibi spiritualiter arrogare. Varro in sentētiis. In multis contra omnes sapere, desipere est. Tull. in lib. de academicis. Inepte quis mineruam docet Bernardus Siluester in Megacosmo. Pudet docuisse mineruam. Galtherus in lib. de gestis Alexandri 2. Parcite mortales animas extollere fastu. Collatis opibus aspernariq; minores. Parcite victores ingrati viuere summo. Victori vires, sceptrum, dyadema, triumphos. Diuitias dare qui potuit auferre valebit. Prosper vbi supra. Quod quis non cecidit propriis si viribus aptat. Hoc ipso quo stare putat cecidit.

De ambitione secundum philosophos. Cap. CXXV.

ACtor. Ambitio est inordinatus appetitus honoris terreni vel dignitatis aut amplitudinis Sydonius in epistolari li. 2. Quidam ius fasque commune supergressi, summam beatitudinē summam potestatem putant, hoc ipso satis miseriores quòd parum intelligunt se inquietissimo famulatui subiacere. Nam sicut hominibus reges ita regibus dominandi desideria dominantur. Macrobius in lib. Saturnalium. Summum ad gradum claritatis cum veneris ægre consistes, & citius q̄ ascendas cades. Fulgentius in li. Mitologiarū 2. Qui plus quęrit esse q̄ licet, minus erit q̄ est. Socrates. Stultū est vt imparare quis velit, cum ipse sibi imparare nō possit. Seneca in li. de quatuor virtutibus. Ne in re altiori te ponas, in quā stanti tremendum, descendenti cadendum est. Idem ad Lucillum epistola 73. Ambitiosis non iam iocundum est multos post se videre, quàm graue aliquem ante se. Nec ambitio tantum instabilis est, verum etiam omnis cupiditas quia incipit semper a fine. Salustius in iugurtino. Inter mortales difficillimum est gloria inuidiam vincere. Ex prouerbiis sapientum. Vis habere honorem, do tibi imperium magnum, impera tibi. Valerius 8. li. Nulla est tāta humilitas quę dulcedine glorię non tangatur. Nam Alexandri pect[us] insatiabile laudis, qui Anaxarti comiti suo ex auctoritate Democriti preceptoris innumerabiles mundos esse referenti. Hæu me inquit miserum, qui nec vno quidem adhuc potitus sum Gloria, nec ab his quidem qui eius contemptum introducere conantur negligitur. Quintus Curtius. Dixit quidem ex suis maximus natu Alexandro, si dii habitū corporis tui auiditati animi tui parem esse voluissent, orbis te nō caperet, altera manu orientē altera cōtingeres occidētē. Quid tu ignoras arbores magnas diu crescere, vna extirpari hora. Stultus est qui fructus earum spectat altitudine non mota, vide nedum ad cacumen peruenire contendis, in ipsis ramis quos comprehenderis decides. Leo quandoq; minimarum autum pabulum fuit, nihil tam firmū est, cui periculū non sit ab inualido Deniq; si Deus es, tribuere mortalibus beneficia debes, non sua eis eripere,

eripere, si autem homo es, id quod es semper te esse cogita: stultũ est eorum meminisse, propter quæ tui obliuiscaris.

De eodem secundum poetas. Cap. CXXVI.

OVidius in li. de fastis quinto. Nos quoq; tangit honor, festis gaudemus & aris, Turbaq; celestes ambitiosa sumus Matth. in li. de Tobia. Si quæratur hono:, onus intricatur honori. Galtherus in lib. Alexandreidos. Quàm friuola gloria mundi, quàm rerũ fugitiuus honor: quàm nomen inane. Prælatus qui preesse cupit, prodesse recusat. Magnus in exemplo cui non suffecerat orbis. Sufficit exciso de fossa marmore terra. Quinq; pedum fabricata domus, qua nobile corpus. Exigua requieuit humo. Versificator. Vir bone quid curas res viles res perituras. Nil profecturas damno qñ que futuras: Nemo diu mansit in culmine, sed cito transijt. Est breuis atque leuis in mundo gloria quæuis. Qui fuit hic imus, illic erit ordine primus. Quid lucri refert, qui mundo totus inheret?

De principatu uel honore recusando. Cap. CXXVII.

SEneca de beneficijs li. 3. Dicit Mitigonus, beneficiis patrem, qui cum ingenti prælio superasset hostem, præmium belli ad patrẽ transtulit, & illi imperium cypri tradidit. Hoc est regnum, nolle regnare cum possis. Idem in Hypolito. Celo Iuppiter alto. Vicina petit, non capit vnquàm magnos Metus humilis tecti plebeia domus circa: regna tonat. Valerius lib. 4. Fabius Maximus cum a se quinquies & a patre, auo & proauo, maioribusq; suis sepe consulatum gestum animaduerteret, cum populo constanter egit quã tum potuit, vt aliquando vacationem huius honoris Fabie genti darent, nõ quidem ꝙ virtutibus filii diffideret, erat enim illustris, sed ne maximum imperium in vna familia continuaretur. Quid hac moderatione valentius, qua etiam patrios affectus qui potissimi habentur superauit? Idem in lib. 5. Nam sicut merito primum amoris vinculum ducitur plurima & maxima beneficia a parentibus accepisse, ita proximum iudicari debet ab eisdem simul accepisse. Idem in lib. 6. Manlius cum ei consulatus cum omni consensu deferretur, & ille sub excusatione aduerse valitudinis oculorum eum recusaret: instantibus cunctis, alium, inquit, quirites que rite, ad quem hunc honorem transferatis. Nam si me eum gerere coegeritis, nec ego mores vestros ferre potero, nec vos meum imperium perpeti poteritis. Idem in li. 6. Rex ille subtilis iudicii, quẽ ferunt traditum sibi dyadema, priusquàm capiti imponeret, retẽtum diu considerasse ac dixisse. o. nobilem magis quàm felicem pannum, quem si quis penitus quàm multis sollicitudinibus, periculis ac miseriis sit refertus cognosceret, nec humi quidem iacentem tollere vellet. Salustius in iugurtino. Post gloriam inuidiam sequi memineris. Itaque quo clarior eris, eo magis anxium ac solicitum te esse oportet. Terentius in adelphis. Preterea quid tu ibi agas, vbi siquid bene præcipias, nemo obtemperat. Ex prouerbiis sapientum. Excelsis multo facilius causus nocet. Seneca in tyeste. Mihi crede falsis magna nominibus placerent. Frustra timentur dura, dum excelsus steti. Nunquàm pauere destiti, atque ipsum timere. Ferrum est lateris mei. Horatius in li. Carminum. Sepe quoq; ventis agitatur ingens pinus. Et celse grauiore casu decidunt turres. Feriuntq; summos fulgura montes. Ouidius in lib. Methamorphoseos 2. Vix vlla potentia longa est. Idem in li. de remedijs. 1. Summa petit liuor, perflant altissima venti. Summa petunt dextra fulmina missa Iouis. Rumpere liuor edax. Idem in li. de tristibus 3. Viue tibi, & longe nomina magna fuge. Tu quoque formida nimium sublimia semper. Propositique tui protrahe vela precor. Idẽ in li. 4. Ardua per præceps gloria vadit iter. Galtherus in Alexandreide li. 8. Satius est non ascendere, q̃ post ascensum regredi.

De Inani gloria. Cap. CXXVIII.

ACtor. Inanis gloria est amor vel appetitus vane laudis aut fauoris humani. Item vana gloria est placendi desiderio mota vtriusq; hominis impotens exagitatio. Tull. in Tus. lib. 1. Honos alit artes, omnesq; incenduntur ad studia gloria. Idem in lib. 5. Leniculus sane noster Dæmosthenes, qui illo susurro delectari se dicebat confitentis muliercule (vt mos est in Græcia) hic est ille Demosthenes, quid hoc leuius, sed orator ille tantus apud alios videlicet loqui didicerat non multum ipse secum. Boetius in lib. Diuisionum. Quis hoc non videat plurium ad bonarum artium valere defectum, si apud mentes hominum vnquàm fit desperatio displicendi. Plinius in epistola ad Arrianum. Necesse est vt laudis suæ spacio & cursu, & peregrinatione quisq; letetur. Etenim nescio quo pacto vel magis homines iuuat gloria lata, quàm magna. Valerius li. 8. Nulla est tanta hu. &c. Require in precedenti capitulo. Idem in lib. 60. Sophocles iam senex tragediam quandam in certamen miserat, cumq; suspensus ancipitis certaminis expectaret sententiam, audiuit se vna sententia vicisse, & præ gaudio expirauit. Sydonius in epistolari li. 1. Non grandis alicui datur gloria, si deteriorum collatio clarescat. Martialis coquus. Cum voco te Dominum, noli tibi cuna placere. Sepe etenim seruum sic resaluto meum. Horatius in li. sermonum. Gaudent præ nomine molles auricule. Anianus. Hic quicunque noua sublatus laude tumescit. Dat merito penas cum meliora cupit. Persius satyricus. Ne te quæsieris extra scire tuum nihil est, nisi te scire sciat alter. O curue in terris animæ & celestium inanes. Cato vbi supra. Nec te collaudes nec te culpaueris ipse. Hoc faciunt stulti, quos gloria vexat inanis.

De Hypocrisi. Cap. CXXIX.

ACtor. De inani gloria nascitur Hypocrisis. Etenim est Hypocrisis fictio sanctitatis, procedens ex appetitu vane laudis vel humani fauoris. Item Hypocrisis est vicium virtutum simulatione clausum & arte palliatum. Tullius de officiis lib. 1. Totius iniustitiæ nulla capitalior, quàm eorum, qui cum maximè fallũt, id agunt vt boni viri videantur. Idem in lib. 2. Omnia ficta celeriter tanquàm flosculi decidunt, nec simulatum quicquam potest esse diuturnum. Idem in lib. 3. Omnes aliud agentes & aliud simulantes perfidi sunt, improbi & malitiosi. Nullum igitur eorum factum vtile esse potest, cum tot sit vitiis inquinatum. Idem in libro de amicitia. Omnium rerum simulatio vitiosa est, tollit enim iudicium veri. Ex prouerbiis sapientum. Bona verba mercari maior est malitia. Item malus vir, bonum quando se simulat, tunc pessimus est. Boetius de consolatione libro secundo. Vos autem nisi ad populares auras inanesq; rumores recte facere nescitis, & relicta cõscientia, virtutisq; præstantia, de alienis præmia sermunculis postulatis. Quidam cum adortus esset contumeliis quendam, qui nõ ad veræ virtutis vsum, sed ad superbam gloriam, falsum sibi nomen philosophi induerat, adiecisset que se iam sciturum, an ille philosophus esset, videlicet si illatas iniurias patienter tolerasset, cum ille patientiam paulumper assumpsit, acceptaque contumelia, velut insultans iam tandem inquit. philosophum me esse intelligis. Et alter nimium mordaciter, intellexerim inquit, si tacuisses. Seneca de clementia lib. 1. Nemo potest diu personam ferre fictam. Cito in naturam suam recidunt, quibus veritas non subest. Quæ autem ex solido nascuntur tempore, in melius proficiũt. Idem ad Lucillum. Omnia vitia ad modum morbi in aperto leuiora sunt, tũc aũt perniciosissima, cum simulata sanitate subsidunt. Plautus vbi supra. Quid nam o stulte mirum est, si te qui nouit despicit, qui nõ nouit diligit. Boetius vbi supra li. 3. Si tuam non habes, splendidũ aliena te claritudo non efficit. Plinius ad Caculium. Magnitudo animi nihil ad ostentationem, omnia ad conscientiam refert. Recteque facti non ex populi sermone mercedem, sed ex facto petit. Tullius in oratione pro Celio. Quantum a rerum turpitudine abes, tantum te a verborum libertate seiungas. Deinde ne ea in alterum dicas, quæ cum tibi falso responsa sunt erubescas. Horatius in poetica. Nunquàm te fallant animi sub vulpe latentes. Martialis coquus. Ars est captandi quod nollit velle videri. Ne facras optat, quod rogat vt facias. Persius. Pelliculam veterem retines si frõte politus. Astutam vapido seruas sub pectore vulpem. Prudentius vbi supra. Latitat Lupus ore cruento. Lacteolam mentitus ouem sub vellere molli.

De inuidia secundum philosophos. Cap. CXXX.

ACtor. Inuidia est dolor vel egritudo animi ex aliena felicitate nascens, & animum torquens. Sic dicta, quoniam inuidus aliena bona videre non potest. Item inuidia est in actorem suum reciprocus ex alterius bono tabescientis animi cruciatus. Huius itaque vitii partes sunt tres, afflictio scilicet in prosperis proximi, & exultatio in aduersis, & malignitas siue malitia. Afflictio quidem in prosperis est animi cruciatus ex profectu minus sibi placẽtis descendens. Exultatio vero in aduersis est quedam ex alterius casu concepti odii nebulosa consolatio. Porrò malitia est alieni damni auide nequissimeq; voluptatis odiosus excursus. Salustius in iugurtino. Post gloriam memineris inuidiam sequi. Inter mortales itaque difficillimum est gloria inuidiam vincere. Tullius in Rhetorica 2. Virtutis comes est inuidia, aphricano siquidem industria virtutem, virtus gloriam & gloria emulos comparauit. Plinius ad Cornelium Zicianum. Prauum atq; malignum est, non admirari hominem admiratione dignissimum. Ex prouerbiis sapientum. Si nulli inuideris, maior eris. Qui enim inuidet minor est. Inuidia siquidem est animi dolor ex alienis com-

commodis, nulli ergo inuidet vir bonitate præditus scias eum multis abundare virtutibus in se, qui alienas amat. Ennodius. Male pertinax Dës linoris, obloquendi fomitem de loco gloriæ quæri. Tullius in oratione pro Cornelio Balbo. Est hæc sęculi malitia, quædam atque labes, virtuti velle inuidere, ipsumque florem dignitatis infringere. Idem in Tusculan. lib. 3. Quemadmodum misericordia est ęgritudo ex alterius rebus aduersis, sic inuidentia est ægritudo ex alterius rebus secundis. Idem in 4. Inuidentia est ægritudo suscepta propter alterius res secundas, quæ nihil noceant inuidenti. Malitia est voluptas ex malo alterius sine emolumento suo. Idem in inuectiua contra Catilinam absentem. Non intelligo cur minore quidem dolore perituros se cum multis quàm si soli pereant, accipiant. Socrates. Malum alienum, tuum ne feceris gaudium. Valerius li. 7. Fabius Labeo cum a rege Antiocho, quem bello superauerat, ex icto fędere dimidiam partem nauium accipere deberet, medias omnes (vt fertur) secuit, vt eum tota classe priuaret. Agellius. Cum ergo Alexander orientem prœliis & victoriis vrgeret, in illis tamen negocijs literas ad Aristotelem misit, non eum recte fecisse, quòd disciplina quæ ad naturę contemplationem spectant, quibus ab ipso eruditus foret litteris foras editas inuulgasset. Nam qua, inquit, re alia cæteris omnibus præstare poterimus, si ea quæ ex te accepimus, omnium prorsus fient communia? Quippe ergo doctrina anteire, malim, quàm copijs atque opulentiis? Respondit Aristot. libros illos neq; editos esse, neque non editos: quia solis eis cognoscibiles, qui eos intelligerent. Ovidius vbi supra. Locus inter nos inuidię non præbetur, vbi nullus superior est. Omnes enim diuites facit paupertatis ęqualitas.

De eodem secundum poetas. Cap. CXXXI.

Ovidius in libro de arte primo. Fertilior seges est alienis semper in agris. Vicinumque pecus grandius vber habet. Idem in libro de Remediis 1. Summa petit liuor. Idem in eodem. Rumpere liuor edax. Idem in lib. de Ponto. Lędere viuos. Liuor & iniusto carpere dente solet. Claudianus in minori. Rabiem liuoris acerbi nulla quies placare potest. Horatius in libro epistolarum. Inuidus alterius marcescit rebus opimis. Et videt illius prospera cum lachrymis. Inuidia siculi non inuenere tyranni. Maius tormentum. Martialis coquus. Rumpitur inuidia quòd turba super in omni. Monstramur digito rumpitur inuidia. Rumpitur inuidia quòd sum iucundus amicis. Quod conuiua frequens rumpitur inuidia. Rumpitur inuidia quòd amamur quòdque probamur Rumpatur quisquis, rumpitur inuidia.

De Malitia. Cap. CXXXII.

Actor. Malitia est vitium animi, quo quis damnum molitur alicui. Item malitia est in alienum damnum auide nequissimeque voluptatis odiosus excursus. Malignitas est mala voluntas hominis cum vltra non possit. Nequitia est quando quis audet quod nequit. Fulgentius in libr. Mitologiarum 2. Triplici modo nocet malitia, scilicet aut vi euidenti potentior aut insidijs vt impotentialis latro, aut occultæ vt falsus amicus. Tull. de offi. lib. 3. Homo naturæ obediens, homini nocere non potest. Idem in philippica 11. Quo maior est vis animi quàm corporis, eo grauiora sunt mala, quæ anima concipiuntur: quàm quę corpore feruntur. Miserior ergo est qui in se suscipit scelus, quàm qui alterius facinus suscipere cogitur. Prosper in li. Epigrammatum. Quicunque alium molitur lędere primus. Ipsum se iaculo percutiet proprio Ganfredus in poetria noua. Fel modicum totum mel amaricat. Vnica menda totalem faciem d ffamat. Quis fuit horrendos primus qui protulit enses, quàm ferus & verè ferreus ille fuit? Ex prouerbiis sapiẽtum. Ab alio expecta: alteri quod feceris. Etiam qui faciunt oderunt iniuriã. Multis imperatur, qui vni facit iniuriã.

De iracundia secundum philosophos. Cap. CXXXIII

Actor. Iracundia est tempestas animi, qua quis aduersus aliũ commouetur. Ira est animi subita tempestas, quæ dum inordinate se concutit, cor hominis ad insaniam trahit. Item ira est animi feruor ab interioribus ad exteriora prorumpens, cum anima ob illatas sibi iniurias vindictam excogitatam adimplere desiderat. Item ira est animi concitati furor subitus vlciscendi libidine feruens. Item iracundia est vlciscendi libidine in eum qui te lęsisse videtur iniuria. Indignatio est ex turbida quadam & insolenti malíuolentia inferioris desceptio. Furor est animi inueterata tempestas animi rationẽ subuertens. Tull. in Tus. li. 4. Ira est libido puniendi eum qui fecisse videtur iniuriam. Idem in oratione pro Marcello. Iracundia quoque consilio inimica est, & victoria vero insolens ac superba est. Epicurus Ira immoderata insaniam gignit. Ennodius. Ira iusto liberior suum plus quàm alios lacessit actorem. Ex prouerbijs sapientum. Bonus animus lęsus inultus grauius irascitur. Item furor fit læsa sepius patientia. Item grauissima est probi hominis iracundia. Item homo extra corpus suum est, cum irascitur. Iracundiam autem qui vincit, hostem superat maximum. Iratus etiam facinus consilium putat. Lęso doloris remedium est, inimici dolor. Nunquam scelus scelere vindicandum est. Ira crudelitatis mater est. Ingenia recta debilitat iracundia praua, cõfirmat audacia. Si quis irascitur & ab alio pęnas expetit, a se exigit. Itaq; semper ab alio incipiat dissensio, a te vero reconciliatio.

De eodem secundum poetas. Cap. CXXXIIII.

Horatius lib. epistolarum. Ira furor breuis est, animum rege qui nisi paret. Imperat hunc frenis, hunc tu compesce cathenis. Ouidius in li. epistolarum. Quęlibet iratis ipse dat arma dolor. Imperat heu ventis tumide non imperat ire. Possidet & vitiis regna minora suis. Idem fine tit. lib. 1. Minuit vindicta dolorem. Quaslibet infirmas adiuuat ira manus. Idem in libro de arte 1. Vt fragilis glacies, interit ira mora. Idem in lib. 3. Candida pax homines, trux decet ira feras. Ora tument ira, nigrescunt sanguine venæ. Quam licet extinctos iniuria suscitat ignes. Idem in lib. Methamor. 5 Sepe suum feruens oculis fert ira furorem. Idem in li. de Fastis 5. Iustum præterit ira modum. Idem in lib. de ponto. Quem non obrueret taciti quoq; Cæsaris ira. Addita sunt pœnis aspera verba meis. Virgilius in 2. Aeneid. Furor iraq; mẽtem præcipitat. Lucanus 3. lib. Inuenit arma furor. Cato vbi supra. Ira odium generat, concordia nutrit amorem. Impedit ira animum ne possit cernere verum. Prudentius vbi supra. Ira tumens spumanti feruida rictum. Sanguinea torquet suffuso lumina felle Imp. tiensque more est. Galtherus in Alexandreide lib. 5. Comes indiuisa furoris præcipites capit Ira gradus & fellea torquet lumina. Contemnitque humiles rationis habenas.

De odio, & discordia. Cap. CXXXV.

Actor. Ira inueterata vertitur in odium. Est enim odium tam cor animi contra aliquem induratus & roboratus. Item odium est vitium quod irati motum animi spemque vindictæ tenacius abscondit. Cancor est, cum amaritudine clausa mordacis animi vulnus habitu demonstrantur Discordia est aliquorum dissidentia, quos prius amoris vinculum colligauerat. Arist. in 8. lib. philosophorum. Amicitia facit ex multis vnum. Discordia vero multa ex vno. Amicitiæ namque est congregare, inimicitiæ vero disgregare. Tullius in Tusc. lib. 4. Odium est ira inueterata Inimicitia est ira vlciscendi, tempus obseruans. Discordia est ira acerbior intimo odio, & corde concepta. Valerius lib. 9. Iræ & odii affectus magnos in pectoribus humanis excitant fluctus; ille procursu, hic nocendi cupidine pertinacior, vterq; consternationis plenus ac nunquã m sine sui tormento violentus: quia doloré cum inferre vult, patitur amara solicitudine, ne vltio non contingat anxius. Sed proprietatis eorum imagines certissime sunt, quas dij ipsi in claris personis aut dictu aliquo aut facto vehementiore conspici volunt. Sylla dum ire vitio obtemperauit, nonné multo alieno sanguine profuso, ad vltimum, & suum erogauit, puteolis enim ardens indignatione q Ganeus princeps eius coloniæ pecuniam a decurionibus ad refectionem capituli promissam cunctantius daret animi concitatione nimia, immoderatoq; vocis impetu, conuulso pectore spiritum, cruore ac minis mixtum euomuit. Igitur in dubio est, Sylla ne prior an iracundia Sylle sit extincta, quam vehemeus aduersus. rp. hamilcaris odium. Quatuor enim puerilis etatis intuens filios, quatuor leunculos in perniciem Imperii Romani alere se prædicabat, digna nutrimenta, quę in exitium patriæ suæ (vt euenit) conuerteret. E quibus Hannibal maturæ adeo patris vestigia subsecutus est, vt eo in Hispaniam exercitum traiecturo, & ob id sacrificante 9. annorum natu tenens altaria iuraret, se populi Romani futurum hostem acerrimum, cum primum per ætatẽ potuisset. Idem significare cupiens, quanto inter se odio Carthago & Roma dessiderent inflicto in terram pede, suscitatoq; puluere, tunc inter eas finem belli fore dixit, cum alterutra pars in habitũ pulueris esset redacta, in puerili pectore tantum vis odii potuit Ex prouerbiis sapientum. Multorum odia sub occulto latent, omnia tamen paudentur, non dico si cecideris, sed si titubaueris. Peioræ sunt tecta quàm aperta; propterea minus te loquax inimicus q̃ taciturnus offendit. Principium autem discordiæ est aliquid ex cõmuni suum facere. Quietissime namque viuerent homines, si duo verba de medio tollerentur, meum scilicet & tuum. Item quàmuis agas vt ne quis tuo merito te oderit, erunt tamen semper qui te oderint. Reuera memoria beneficiorum fragilis est, iniuriæ vero tenax.

mat. Item ridiculum est odio nocentis innocētiam perdere. Ouid. in ybin. Desinet esse prius contrarius ignibus humor. Et tepidus gelido flabit ab axe nothus. Et ver autumno brume miscebitur & æstas. Atq; eadem regio vesper & ortus erit. Quòd mihi sit tecum positis, quæ sumpsimus armis. Gratia, commissis improbe rupta tuis: Pax erit hæc nobis semper dum vita manebit. Cum pecore infirmo quæ solet esse lupis.

De crudelitate secundum philosophos.
Cap. CXXXVI.

ACTOR. Iræ & odij propriū est crudelitatem exercere, quæ ex hoc etiam habere nomen videtur, quia cruore delectatur. Est itaque crudelitas animi effrænati excursus ad sęuiendum in aliquem, proprieq; ad sanguinem eius effundendum. Verumtamen crudelitas non semper ex odio procedit, sed plerumq; etiam ex alicuius rei cupiditate, vel ex seueritate iudicii, quādo scilicet remota misericordia iustum vindictę modum excedit. Tullius de officijs lib. 1. Magnitudo autem animi remota comitate & cōiunctione humana, feritas quædam fit & inhumanitas. Idem in 3. li. Hominum naturæ quàm maxime sequi debemus, inimica est crudelitas. Quid interest vtrum ex homine quis in beluam se conuertat, an sub hominis figura immanitatem beluæ gerat. Valerius libro 9. Crudelitatis horridus est habitus, truculenta species, uiolentus spiritus, vox terribilis, omnia minis & cruentis imperiis referta, cui silentium dare crementum est adiice e. Sęuus ille Aenei tauri inuentor, quo inclusi subditis ignibus, longo & abdito cruciatu mugitus resonante spiritu, edere cogebantur, ne eiulatus eorū humano sono vocis expressi, Phalaridis tyranni misericordiam implorare possent, quā quia calamitosis deesse voluit, teterrimū artis suæ opus primus artifex inclusus, merito auspicatus est. Idē. Hannibal tam crudelis extitit, ut in flumine Gollo de corporibus Romanis ponte facto exercitum traduxit. Actor. Tyranni Siciliæ Dionysii, cum omnes Syracusani interitum optarent, quædā ultimæ senectutis fęmina sola quotidie matutino tempore Deos orabat, vt incolumis ac sibi superstes esset. Quod audiens Dionysius, admiratus interrogauit causam. At illa puella inquit, cum essem, & grauem tyrannum haberem, carere eo cupiebam: successit peior: & illo etiam cum carere cuperem, tertium te importuniorem cæteris cępimus habere: timens ergo deteriorem tibi succedere, caput meum pro tua salute deuoueo: tam facetam audaciam punire Dionysius erubuit. Hæc Valerius. Idem vbi supra lib. 9. Ochus qui postea Darius appellatus est, sanctissimo à Persis iureiurando obstrictus, ne quem ex coniuratione, quæ septem magos cum eo oppresserat, aut veneno, aut ferro, aut vlla vi, aut inopia alimentorum necaret, crudeliorem mortis excogitauit rationem. Septū enim altis parietibus locū cinere implens, superposito tigno prominente eos benigne cibo, & potione exceptos in eo collocabat, ex quo somno sopiti in illam insidiosam congeriem decidebant. Ex Prouerbiis sapientum. Multos timere debet, quem multi timent. Minus autem quàm seruus est dominus, qui seruos timet. Nunquam scelus scelere vindicandum est. Itaq; respue crudelitatem, & matrem crudelitatis iram. Res est optima non sceleratos extirpare, sed scelera. Seneca in Agamennone. Rudis est tyrannus morte, qui pœnam exigit. Idem in declamationibus lib. 3. Etiam vbi remedium est mori, scelus est occidere. Idem in lib. de clementia lib. 1. Ferina ista rabies est sanguine gaudere, ac vulneribus, & abiecto homine, in Syluestre animal trāsire. Lactantius in li. de vero cultu. Qui hominem quamuis ob merita damnatum in conspectu suo iugulari pro voluptate computat, conscientiam suam polluit, tanquam si homicidii, quòd fit occulte spectator & particeps fiat.

De eodem secundum poetas. *Cap.* CXXXVII.

HORATIVS in lib. epistolarum. Nemo adeo ferus est, qui nō mitescere possit. Tibullus. Qui fuit horrendos primus, qui protulit enses, quàm ferus & vere ferreus ille fuit. Ouid. de arte, lib. 1. Nec enim lex æquior vlla est, quàm necis artifices arte perire sua. Claudianus in maiori. Qui fruitur pœna ferus est, legumq; videtur. Vindictam præstare sibi, cum viscera felle Canduerint. Galtherus in Alexandreide lib. 8. Non verisimile est alieno parcere cuiquam qui sibi non parcit. Arator vbi supra. Ardet amor scelerum, cupiuntque in sanguine Pauli Sacrilegas versare manus, quæ dura malorum. Vota, o pallidi cordis imago. Pocula sunt meliora tibi Iudæa cruoris. Quam laticis, nullasq; volens contingere mensas. Esurit ad facinus, saturamq; cadauer iusti. Quæris habere famem, non hęc ieiunia Moyses Condidit, exemplo tot consummata diebus.

De impatientia & tristitia. *Cap.* CXXXVIII.

ACTOR. Impatientia est vitium, quo deficiens animus in aduersis impetuosos motus suos non refrænat. Querela est, latētem cordis molestiam impatientibus motibus aperire. Quintilianus causa 5. Humanæ infirmitatis ista natura est, vt ex omnibus accidentibus grauissimum, putet quisque quod patitur. Necesse est apud impatientiam sua vel minima præualeant. Item in 10. causa. Nulla pęna est nisi inuito. Nullum habemus nisi ab impatientia dolorem, & vt aliquid crudele sit metus facit. Iulius Celsus li. 1: Animi est ista mollicia, non virtutis inopiam paulisper ferre nō posse. Facilius reperiuntur qui se vltro morti offerant, quàm qui dolorem patienter ferant. Salustius in catilinario. Nulli mortaliū iniuriæ suæ parue videntur. Ex prouerbiis sapientum. Heu quàm miserum est ab aliquo lędi, de quo non possit credi. Plautus vbi supra. Quidnam o stulte mirum est, si te qui nouit dispicit, qui non nouit diligit. Galtherus in Alexandreide li. 1. Blandicijs indignus erit mollique potiri fortuna. Qui dura pati vel amara recusat. Actor. Tristitia est consternatio mentis ex damno temporalium rerum maxime prorumpens. Item tristitia est ex frustrato rebus contrariis voto turbatæ mentis anxietudo sæculi: vt quando quis supra modum dolet ex amissione rerum temporalium, vel quando dolet non quia peccauit, & Deum offendit, & æterna vita se priuauit, eaque indignum se fecit: sed quia per peccata sua in conspectu hominum viluit. Item amaritudo est gaudij spiritualis expers, quædam distractæ mentis solitudo. Quintil. causa 1. Nihil difficilius est, quàm differre gaudium. Idem in 11. Nihil vnquàm grauius, q̄ destituta spes torquet. Seneca in li. de quatuor virtutibus. Cogitationes vagas & velut somno similes non recipias, quibus si animū oblectaueris, cum omnia disposueris, tristis remanebis. Tibullus 2. lib. Nunc & amara dies, & noctis amarior vmbra est. Omnia nunc tristi tempora felle madent.

De luctu pro rerum vel amicorum amissione.
Cap. CXXXIX.

EX prouerbiis sapientum. Domo totiens moritur quotiens amittit suos. Seneca ad Lucillū 26. Quæ querela est q̄d incōmodū si quicquid debeat desinere defecit. Et quis exitus melior, q̄ in finē suum natura soluēte dilabi? Idem in epistola 52. Circūspice ista q̄ nos angunt in insaniam, & quæ cum plurimis lachrymis amittimus scies in his non damnum esse molestum, sed opinionem damni. Nemo illa periisse sentit, sed cogitat qui se habet nihil perdidit. Idem in 74. Placeat homini quicquid Deo placet; quamdiu virtus salua fuerit, non senties quid abscesserit Non affligitur sapiens liberorum amissione, non amicorum. Eodem enim animo fert eorū mortem, quo suam expectat. Idem in 63. Nec sicci sint oculi amico amisso nec fluant, lachrymandum est, non plorandum. Id agamus vt iucunda nobis fiat amicorum recordatio amissorum, nemo libenter ad id redit, quod non sine tormento cogitatur. Mihi amicorum recordatio amissorum defunctorum. cogitatio dulcis ac blanda est; habui enim illos tanquam amissurus, amisi tanquā habeam. Idem in lib. de remedijs fortuitorum Stultus est, qui deflet mortem mortalium, nihil hoc nouum aut mirum est, naufragium fecisti, cogita non quid perdideris, sed q̄ euaseris. Tullius in lib. de senectute. Non est lugenda mors, quam immortalitas consequitur. Valerius lib. 5. Xenophon cum sacrificaret, maiorem e duobus filiis in prçlio perijsse cognouit, nec ideo cultum deorum dimittendum putauit; sed tantummodo coronam deponere contentus fuit, quam ipsam (percunctatus quo nam modo cecidisset vt audiuit fortissime pugnantem interiisse) capiti reposuit. Anaxagoras audita morte filii, nihil, inquit, mihi inexpectatum nunciatis; ego enim illum ex me natum sciebam esse mortalem, hanc vocem si quis efficaciter receperit, non ignorabit ita liberos esse procreandos, vt meminerit sicut mori neminem qui non vixerit, ita nec aliquem viuere posse qui moriturus non sit. Symachus in epistolis. Anaxagoram phisicum grauis de filio nuncius a disputationibus non retraxit. Horatius in poetica. Vt ridentibus arrident, ita fletibus adsint humani vultus. Ouid. in lib. de remedijs 2. Partus e multis mater desiderat vnum. Quem quæ flens clamat tu mihi solus eras.

De Fillis lachrymis & ioco. *Cap.* CXL.

SENECA ad Lucillum Epistola 63. Quis autem ferat hos qui negligentissime cum amicos habeant, miserrime lugent, nec amaut quempiam nisi perdiderint. Ideoque tunc effusius merent, quia verentur ne dubium sit an amauerint certaque indicia affectus sui quærunt. Tullius secunda. Nihil lachryma citius arescit. Iuuenalis lib. 5. Maiore tumultu planguntur nummi quàm funera.

superbissime opinantur solo se censu esse censendos, qui sic vitiis vt diuitiis incubant. Iuste sub iusto principe iacet qui per se minimus, & tamen per sua maximus, animo exiguus viuit & patrimonio plurimus.

Item de eodem secundum poetas.
Cap. CXLV.

PRVDENTIVS vbi supra. Fertur auaritia gremio præcincta capaci. Quicquid luxus edax preciosum liquerat vnca. Corripuisse manu nec sufficit amplos. Impleuisse sinus, iuuat infarcire crumenis. Turpe lucrum est grauidos furtim distendere fiscos. Filius extinctum belli sub sorte cadauer. Aspexit si forte patris fulgentia bullis Cingula, & exuuias gaudet rapuisse cruētas. Nec parcit propriis amor insatiatus habendi. Pignoribus spoliatque suos sitis improba natos. Omne hominum rapit illa genus scilicet auaritia nō est violentius vllum. Terrarum vitium quod tantis cladibus euū. Mundani inuoluat populi damnoq; gehenne. Vnde dicit. Sola qui dem rapui quicquid stix abdit auaris. Gurgitibus nobis ditissima tartara debent. Quos retinent populos, quod voluunt secula nostrum est. Quod miscent mundum vesana negocia nostrum est. Horatius in li. epist. Semper auarus eget. Idem in lib. sermonum. Hic nummos aurumque recondit. Nescius vti compositis, metuēsque velut contingere sacrum. Maximianus Parcis pœna est iucum bere rebus. Quas cum postideas est violare nefas. Efficior custos rerum magis ipse meatum. Conseruans aliis quæ periere mihi. Quęrere quę nequeo semper retinere laboro. Et semper retinens nil tenaisse puto. Auri cæcus amor natiuum vincit amorem. Ouidius sine tit. lib. 2. Quærit auarus opes, & quę lassauit eundo. Equora, periuro naufragius ore bibit. Idem in lib. de arte 2. Aurea nunc vere sunt secula, plurimus auro. Venit honor auro cōciliatur amor Idem in lib. Methamor. Effodiuntur opes irritamenta malorum. Iamque nocens ferrum ferroque Nocentius aurum. Prodierat, prodit bellum quod pugnat vtroque. Idem in lib. 3. Inopem me copia fecit. Idem in 21. Auarus vix spes ipse suas animo capit, Aurea fingens. Iuuenalis lib. 5. Seruorum ventres modio castigat iniquo. Ipse quoque esuriens, nec enim omnia sustinet vnquā m. Mucida cerulei panis consumere frusta. Hesternum medio solitus seruare minutas. Septembri, nec non differre in tempora cœne. Cum furor haud dubius cum sit manifesta frenesis. Vt locuples moriatur egenti viuere fato. Interea plena cum turget sacculus ore. Crescit amor nummi quantum pecunia crescit. Magnis parta malis, cura maiore metuq; seruantur. Misera est magni custodia census. Tibullius lib. 2. Præbet auaritiæ causas preciosa potentum Vestis, & e rubro lucida concha mari. Claudianus in maiori. Quas male collegit fallacis dextera parenti. Has penis uati dextra refundit opes. Galtherus in Alexandreide 1. Cum semel obtinuit vitiorum mater in aula. Pestis, auaritiæ quæ sola incarcerat omnēs. Virtutum species spreto moderamine iuris. Curitur in facinus, nec leges curia curat. Idem in 8. lib. Quid tibi diuitiis opus est quę semper auaris. Esuriem pariunt, quanto tibi plura parasti. Tanto plura sitis, & habendis acrius ardes. Sicque famen faciens, defectum copia nutrit Citius torquentur auari amissi memoria, quàm delectantur habendo. Versificator Cur homo qui cinis es per auaritiam sepelis es. Ericur hæres eris qui non eris hæres. Quando sepultus eris quicunque sepultor es eris. Dici sepe potes tu qui sub marmore putes. Non hodie quod heri, nouus heres imperat eri.

De cupiditate secundum philosophos.
Cap. CXLVI.

ACtor. Cupiditas est insatiabilis appetitus acquirendi res temporales, vel specialiter pecuniam atque multiplicandi. Tullius in Rhetorica. Cupiditas est genus omnium libidinum, & huius generis pars est auaritia. Ex prouerbiis sapientum. Cupiditatē effugere regnum est vincere. Instructa inopia est in diuitiis cupiditas. Lucrum sine damno alterius fieri non potest. Valerius libr. 7. Inutiliter aliquid cupere & in eo perseueranter morari, hec dulce do vicina est exitio. Seneca ad Lucillum in epistola 58. Nemo noster idem est qui fuit pridie, quicquid vides currit cum tempore. Nihil ortum stabile vel solidum est, & nos tamen ea cupimus, tanquam aut semper futura aut semper habituri. Tullius de Offi. lib. 1. In domo clari hominis hospites multi recipiendi sunt, & admittenda hominum cuiusque generis multitudo, atque adhibē da est cura largitatis, aliter enim ampla domus dedecori domino fit, si est in ea solitudo, & maxime si sub alio domino solita est frequentari. Odiosum est enim cum a prætereuntibus dicitur, o domus antiqua heu quàm dispari Domino dominaris. Idem in lib. de paradoxis. Non expletur vnquàm neque satiatur sitis cupiditatis, nec solum augendi quæ habent libidine cruciantur homines sed etiam amittendi metu. Dydimus ad Alexandrum. Omnia possidemus quæcunque non cupimus. Est enim ferocissima pestis cupiditas, quæ solet egenos quos capit efficere, dum finem inquirendi non inuenit, sed & magis quo fuerit locupletata mendicat, nos mercandi gratia pontum classe non sulcamus. Nunquam nos peregrina species ardore suæ pulchritudinis inflammauit, nec famulos sibi faciet multis casibus deuicta opum materies, quos liberos edidit absoluta pauperies. Epicurus. Si cui sua non videntur amplissima, licet totius mundi Dominus sit tamen miser est. Si ad naturam viuas, nunquàm eris pauper, si ad opiniones nunquàm eris diues. Exiguum natura desiderat, opinio immensum. Multas parasse diuitias non finis miseriarum fuit, sed mutatio, si vis diuitem facere, non pecuniæ adiciendum, sed cupiditati detrahendum est. Helinandus. In obsidione Hannibalis cassilinatibus clausis, cum trecenti prænestini præmanerent, quidam murem captum ducentis potius denariis vendere maluit quàm famem lenire, qui auarus postea fame consumptus est, & qui emit, vixit Dei prouidentia vtrique secundum meritum tribuente. Terentius in adelphis. Pecuniam in loco negligere maximum interdum est lucrum.

De eodem secundum poetas. Cap. CXLVII.

VIrgilius in lib. Eneidos. Quid non mortalia pectora tangit. Auri sacra fames. Lucanus lib. 3. Ferrum mortemq; timere. Auri nescit amor. Horatius in lib. epistolarum. Impiger extremos currit mercator ad indos. Per mare pauperiem fugiens per saxa per ignes. O ciues ciues quærenda pecunia primum est Virtus post nummos. Idem in li. sermonum. Tantalus a labris sitiens fugientia captat. Flumina. Oui. in lib. de Fa. lib. 1. Iuppiter atte sua totum cum spectat in orbem. Nil nisi Romanum quod tueatur habet. Tempore creuit amor qui nunc est summus habendi. Vix vltra quòd iam progrediatur habet. Pluris opes nunc sunt quàm prisci temporis annis. Dum populus pauper dum noua Roma fuit. Nam postquàm fortuna loci caput extulit huius. Et tetigit summo vertice Roma Deos. Creuerunt & opes. & opum furiosa libido. Et cum possideant plurima plura petunt. Quo plus sunt pote, plus sitiuntur aquæ. In precio precium nunc est, dat census honores. Census amicitias pauper vbique iacet. Iuuenalis lib. 5. Crescit amor nummi quantum pecunia crescit. Cato vbi supra. Dilige denarium sed parce dilige formam. Petronius. Non bibit inter aquas nec poma pendentia carpit. Tantalus infelix, quem sua vota premunt. Diuitis hæc magni facies erit omnia cernens. Qui tenet & sicco conquirit ore famen. Marcialis coquus. Fortuna mul tis dat nimis, nulli vero satis. Prosper in libro epigrammatum. Terrenorum auidos infima suscipient. Magnum peccatum est amor immoderatus habendi. Et plusquam vite sufficiat cupiens. Si qua igitur superant quorum non indiget vsus. Debilibus prosint atq; iuuent inopes. Quisquis enim cupide non extendenda recondit. Qui nulli tribuit pauperibus rapuit. Nec pax solicitis nec modus est cupidis. Lucanus. Nemo nimis cupide rem sibi desideret vllam. Ne cum plus cupiat, perdat & hoc quod habet. Magister Serlo. Non bene dignus equo, cui carior est equus equo.

De Acceptione vel contemptu munerum.
Cap. CXLVIII.

SEneca. Contentior erat dyogenes omnia possidente Alexandro. Plus enim erat quod iste nollet accipere, quàm quod ille posset dare Valer. lib. 4. Marcus. Curcius (vt refert Valerius) exactissima norma Romanæ frugalitatis. Idemque fortitudinis perfectissimum speciem, legatis samnitum se in scamno assidentem foco, atque ligneo catino cenantem spectandum præbuit. Magnūque pondus auri respuens, quod ipsi ei attulerant. Narrate, inquit, samnitibus Marcum curcium malle locupletibus imperare, quàm ipsum locupletem esse & mementote me nec acie vinci, nec pecunia corrumpi posse. Tullius de Officiis li. 2. Male se habet res, cum quod virtute effici debet id pecunia tentatur. Salustius in ingurtino. Romæ omnia venalia sunt, fides paucis carior est quàm pecunia. Petronius. Quid faciunt leges vbi sola pecunia regnat. Aut vbi paupertas vincere nulla potest. Iam nunc iudicium nihil est, nisi publica merces. Ad prædam strepitumque lucri suffragium vertit. Venalis populus venalis curia, primum. Ipsaque maiestas auro corrupta iacebit. Ouidius sine titulo libro primo. Non bene cōducti vendunt periuria testes. Nec bene selecti iudicis arca patet. Idem in lib. de arte 2. Ha pereant per quos munera crimen habēt. Ipse licet venias musis comitatus homere. Si nihil attuleris ibis Homere foras. Idem in libro tertio. Munera crede mihi capiunt homines que Deos que. Placatur donis Iuppiter ipse datis. Galtherus in Alexandreide lib. 1. Muneris arguitur accepti censor iniquus. Munus enim a norme recti distorquet autem Iudicis & tetra inuolait

luit caligine mentem. Idem in lib. 7. Censor iniquus auertit surdas a causa pauperis aures. Et souet iniustam corruptus munere causam.

De Rapina & fraude & usura secundum philosophos. Cap. CXLIX.

ACTOR. Rapina est alienę rei depredatio violenta. Item rapina est ex auidæ mentis impetu veniens alienarum rerum violenta distractio. Violentia est per quam malitia vel iniuria potenter in superiorem exercetur. Item violentia est iniuria coacta. Furtum est alienę rei contrectatio clandestina inuito domino. Fraus est per quam rei familiaris inopie vel malitiæ clandestina surreptione consulitur. Fallacia est per quam motibus deceptoriis veritas palliata, vel odium alterius vel proprium commodum intendit. Vsura est studiosa cupiditas recipiendi aliquid vltra sortem. Tullius de officiis libro tertio. Detrahere aliquid alteri, & hominem hominis incommodo suum augere commodum, magis est contra naturam quàm mors. Sicut enim si vnumquodque corporis membrum hunc haberet sensum, vt putare posset se valere si proximi membri valitudinem detraxisset, debilitari & interire totum corpus necesse esset. Sic vnusquisque nostrum si ad se rapiat commoda aliorum, detrahatque cui possit emolumenti sui gratia societas hominum & communitas euertatur necesse est. Societatis artissimum vinculum est arbitrari magis contra naturam esse hominem homini aliquid detrahere sui commodi causa, q. omnia incommoda subire, vir bonus & iustus nihil cuiquàm quod in se transferat, detrahet. Idem in Philippica secunda. Male parta male dilabuntur. Seneca ad Lucillum. Nulli etiam cui rapina fęliciter cessit, gaudium rapti durauit in posterum. Valerius sexto libro. Deforme est virtutis gloriam magnitudine prede minuere. Terentius in Phormione. Quàm inique comparatum est, vt hi qui minus habent, semper aliquid ditioribus addant. Plautus in aulularia. Sepe condita luporum fiunt rapinę vulpium. Cassiodorus in epistola 15. Peruiæ sunt semper iniuriis facultates absentium & quodammodo videtur occasio in delectum trahere, quę non potest animum persuadentis insultatione terrere.

De eodem secundum poetas. Cap. CL.

CATO vbi supra. Qui sua consumunt cum deest aliena sequuntur. Ouidius in libro Methamorphoseos. Viuitur ex rapto non hospes ab hospite tutus. Nec socer a genero, fratrũ quoque gratia rara est. Idem in lib. de Nuce. Vicina damno est, quæ longius absunt. Natiuum retinent inuiolata decus. Idem in libro de arte primo. Fertilior seges est alienis semper in agris. Vicinumque pecus grandius vber habet. Idem sine titulo libro primo. Fit cito per multas preda petita, manus Marcialis coquus. Ticullę viue semper rape coge aufer preside relinquendum est. Superba depressis arca pullulet nummis. Iurabit heres te nihil reliquisse. Arator libro primo. Auri cesset amor qui pectora semper adurit. Quo rapitur mortale genus, qua pullulat omne. De radice malum cuius violentius ardet. Ambitio crescente modo, stimulantque rapinis. Addita lucra famem. Fulgentius in libro Mitologiarum tertio. Fenus a fenerando, dictus est ideo cæcus quòd omnis auaritia cęca sit, quę sua non videt. Huic arpie cibos rapiunt, quia rapina aliquid ei de suo comedere non permittit. Quod autem eius prandia stercoribus fœdant, ostendit fęneratoris vitam rapinæ illuuiæ esse sordidam.

De uoluptate carnis. Cap. CLI.

ACtor. Dicto de vitijs spiritualibus, restat dicendum de vitijs carnalibus. Et primo de voluptate in generali. Est autem voluptas cum lubrica suauitate quadam ad illicita sede mentis inclinatio. Tull. in lib. de sene. Impedit consilium voluptas rationis inimica, ac mentis oculos præstringit, nec habet vllum cum virtute commercium. Idem in lib. de paradoxis. Cum tibi Deus vel mater omnium natura dedit animum quo nihil est præstantius, nihil diuinius, sic te ipse proijcies atque prosternes. vt nihil inter te & pecudem interesse putes. Voluptas quo maior est, eo magis animum a se de sua & statu dimouet. Idem in Tusc. li. 5. Si quædam etiam suauiora natura desideret quàm multa ex terra arboribusque gignuntur, tum facili copia, tum suauitate præstantia, adde integritatem valitudinis quæ continentiam in victu consequitur, & confer sudantes rucantes refertos epulis tanquàm opimos boues, tunc intellige qui voluptatem maxime sequuntur, eos minime consequi. Seneca de beneficiis li. 7. Voluptas fragilis, est breuis, fastidio obiecta, quo auidius hausta est, citius in contrarium recidens, cuius subinde necesse est vt aut peniteat aut pudeat. Idem ad Lucillum. Festis maximæ diebus animo imperandum est, vt tunc voluptatibus solus abstineat, cum in illas omnis turba procubuit. Idem in 24. Ipse voluptates in tormenta vertuntur, epule cruditatem generant. Ebrietas neruorum torporem, ac tremorem, libidines manuum ac pedum & articulorum depsauationem. Vale lib. 7. Arist. vtilissimum pęceptum est, vt voluptates abeuntes consideremus, fessas enim pęnitentiæq. plenas animus nostris subicit, quo minus cupide repetantur. Quint. 4. lib. fallit voluptas & minus longa videntur, quę delectant, sicut amenum & molle iter, etiam si spacij amplioris est, minus fatigat, quàm durum arduumque compendium. Boe. de cons. lib. 3. Voluptatum appetentia plena: est anxietatis, satietas vero pęnitentię. Lactantius in lib. de falsa sapientia, Voluptas est quæ a cunctis appetitur, sed honesti vim non habet & satietatem affert & nimia nocet, & processu ætatis minuitur, & multis non contingit. Non est igitur summum bonum. Idem in li. de vero cultu. Illecebre voluptatum arma sunt illius cuius vnum opus est expugnare virtutẽ. Scit enim quia mortis fabricatrix est uoluptas.

De eodem. Cap. CLII.

ARchita Tarentinus. Nulla pestis capitalior, quàm uoluptas corporis, cuius auide libidines temere & effrenate ad potiundum incitantur hinc patrię proditiones, hinc rerum publicarum euersiones. Nullum denique scelus, nullum facinus est, ad quod suscipiendum non libido uoluptatis impellat. Tull. in lib. de sene. Archita Tarentinus cum eius sermoni Plato Atheniẽsis interesset, nullam capitaliorem pestem, quàm uoluptatem corporis dicebat hominibus a natura datam. Cunque nil mente præstabilius Deus dedisset homini, huic diuino muneri nihil tam inimicum esse quã uoluptatem. Quod ut magis intelligi posset, fingebat animo tanta incitatum aliquem corporis uoluptate, quanta percipi posset maxima. Nemini censebat fore dubium qui tamdiu dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset &c. Actor. Platonem quoque Tullius dixisse asserit, escam malorum esse uoluptatem, quòd scilicet ea capiuntur homines sicut hamo pisces. Virgilius in Bucco. Trahit sua quemq; uoluptas. Oui. sine Tit. lib. 1. Nox & amor uinumque nihil moderabile suadent. illa pudore caret liber amorque metu. Impia sub dulci melle uenena latent. Idem in li. de arte 1. Nil nisi turpe iuuat, cure est sua cuique uoluptas. Cato ubi supra. Pauca uoluptati debentur plura saluti. Morbi nanque causa mali est quæque uoluptas. Prosper ubi supra. Non semper uere est fęlix impleta uoluptas.

De uita delitiosa secundum philosophos. Cap. CLIII.

ACtor. Delitię sunt corporalis indigentiæ necessitatum cum superfluitate quadam opulentior apparatus. Sen. ad Lucillum epistola 20. Quia deliciis permadimus omnia dura aut difficilia iudicamus. Idem in 55. Debilitatem nobis induxere delitiæ, & quod diu uoluimus, posse desiimus. Vegetius renatus in lib. 1. de arte militari. Mortem minus metuit, qui minus delitiarum in uita nouit. Arist. in eth. 2. li. Malis deceptio propter delectationem fit, non enim existens bonum eis uidetur, sed delectationem quidem ut bonum uolunt. Tristitiam autem ut malum fugiunt. Macrobius in lib. Saturnalium. Ea quæ ex tactu atq; ex gustu uoluptas est, omnium rerum fedissima est, eosque maxime qui se his duabus dederint, uoluptatibus, incontinentes & intemperantes dicimus. Istas solas duas hominibus communes esse uidemus cum beluis. Et iccirco in pecudum ferarumq; numero habetur, quibus uoluptatibus his occupatus est. Tull. in lib. de Paradoxis. Cunq; Deus uel mater omnium natura dedit animum, quo nihil præstantius nihil diuinius, sic te ipse proiicies atq; prosternes ut nihil inter te, & pecudem interesse putes. Tullius in lib. 4. de fine boni & mali. Vna uoluptas multis obscuratur in uita uoluptaria. Valerius lib. 9. Xerxes opum regionum ostentatione eximia, eo usque luxuria gaudebat, ut edicto præmium illi proponeret qui nouum uoluptatis genus repperisset. Quanta dum delitiis nimis capitur. Amplissimi imperij ruina euasit. Antiochus &c. Require supra in capitulo de parcitate. Plinius 33. lib. Require supra capitulo de temperantia. Aug. de ciu. Dei lib. 5. Stoici contra eos qui uirtutes appetendas propter uoluptatem dicunt, pingunt quandam tabulam ubi uoluptas in sella regali quasi delicata quædam regina consideat eique uirtutes famulæ subiciantur, ut faciant quod illa imperauerit. Iubeatque prudentiæ ut uigilanter inquirat quomodo uoluptas regnet, & salua sit. Iustitiæ ut præstet beneficia quę potest ad comparandas amicitias corporalibus commodis necessa-

cessarias. Nulli faciat iniuriam, ne offensis legibus voluptas secura viuere non possit. Fortitudini iubeat, vt si dolor corpori acciderit, qui non compellat in mortem, teneat dominam suam idest voluptatem fortiter in animi cogitatione, vt pro pristinarum delitiarum suarum recordatione mitiget presentis doloris aculeos. Téperantiæ, vt tantum capiat alimentorum vel aliorum delectabilú, vt voluptas non impediatur: pingatur ergo similiter loco voluptatis, gloria vana, delicata quàmuis mulier ista non sit, inflata tamé est. Et nihil prouideat prudentia, nihil distribuat iustitia, nihil toleret fortitudo, nihil moderetur temperantia, nisi vnde placeatur hominibus & ventosæ gloriæ seruiatur.

De eodem secundum poetas. Cap. CLIIII.

VIRGILIVS in Buccolicis. Trahit sua quenq; voluptas. Qui legitis flores, & humi nascentia fraga. Frigidus o pueri fugite hinc, latet anguis in herba. Oui. sine tit. lib. 2. Tunc etiam somni pingues & frigidus aer. Et liquidum, tenero gutture cantat auis. Idem in libro de tertio. Res est blanda canor. Pro facie multis vox sua lena fuit. Idem in libro de remediis secundo. Eneruant animos cytharę cantusque lyręque. Galtherus in libro Alexandreidos septimo. Dum sequitur profugi bona momentanea mundi. Allicit illecebris animam caro, nec sinit esse. Principij memorem, vel eius imaginis instar. Facta sit, aut quorsum resoluta carne reuerti. Debeat inde boni subit ignorantia veri. Prosper vbi supra. Amplis in cedit spaciis terrena voluptas: Augusto virtus limite cella petit. Iuuenalis lib. 4. Magis illa iuuant, quæ pluris emuntur. Et voluptates commendat rarior vsus.

De Vitio gulæ secundum philosophos. Cap. CLV.

ACTOR. Castrimargia, id est gula est excessus in cibo & potu. Item gula siue castrimargia est vorax edacitas nauseanti stomacho applaudens, naturę finibus non contenta. Item gula est solius causa corporis illecebrosus & auidus appetitus cibi & potus. Ventris ingluuies est immoderata qualicunq; ciborum hiantis concupiscentiæ satisfactio. Crapula est ex deliciosorum sumptuum superfluitate cordis sopiti prægrauãtia. Item hebetudo méntis est acutę rationis obtusio, carnalis intemperantię vitio crassis sensibus inducta. Tullius in Rhetorica secunda. Esse. id est comedere oportet vt viuas, non viuere vt comedas. Seneca in libro de naturalibus quęstionibus septimo. Quotidie aliquid subtilius, aliud elegantius excogitat luxurię furor, vsitata contemnens. Iam non sunt homines ad propinam dentibus & ventre & ore contenti, etiam oculis gulosi sunt. Idem ad Lucillum epistola sexagesima. Taurus paucissimorum iugerum pascuo impletur, vna silua helephantis pluribus sufficit, homo vero & terra pascitur & mari, veruntamen non fames ventris magno constat, sed ambitio. Quintilianus libro octauo. In grandibus cęnis hoc sæpe nobis accidit, vt cum optimis satiati sumus; varietas tamen nobis ex vilioribus grata sit. Hieronymus contra Iouinianum li. secundo. Galienus doctissimus Hipocratis interpres, athletas quorum vita & ars sagina est, dicit in exhortatione medicinę, nec viuere posse diu, nec sanos esse, animasque eorúdé ita nimio sanguine & adipibus inuolutas, nihil tenue, nihil cęleste, sed semper de carnibus & victu & ventris ingluuie cogitare. Ex prouerbiis sapientum. Crudelem medicum intemperantia facit.

De eodem secundum poetas. Cap. CLVI.

CATO vbi supra. Indulgere gulę noli, quæ ventris amica est. Qui sua consumunt, cum deest aliena sequuntur. Horatius in lib. epistolarum. Forte per angustum tenuis vulpecula rimam. Repserat, in cameram frumenti pastaque rursus. Ire forte foras pleno tédebat pectore frustra. Cui mustella procul si vis, ait, effugere istinc, Macra cauum repetes arctum, quem macra petisti. Petronius. Ingeniosa gula est. Bernardus siluester Microcosmo. Conflat ab humecto quicquid in ore sapit. Pauper in hoc sensu vellé defectior esset. Mente quidem saperet amplius, ore minus. Quęrit vt expoliet venãtibus alite pisce. Gustus humum, gustus aera, gustus aquas. Pernitiosa fames, siquando recedit ab aula, Personæ tenui perniciosa venit. Olla ciborum est stomachus, stomachi fel coquus, actor epar. Iucidat has epatis partes innata voluptas. Et grauis in nostra carne tyrannus amor. Effluit occiduo corpore totus homo. Sic sibi deficiens peregrinis indiget escis. Sudat in hoc vitam, denihilat que dies. Lucanus. O prodiga rerum luxuries, nú quàm paruo contenta paratu. Et quæsitorum terra pellagoque ciborum. Ambitiosissima fames & lautæ gloria mensæ. Discite quá paruo liceat producere vitam. Ennodius. Tubera, perdices, grus, turdus, turtur, echiuus. Non explent vterum corpora mille tuum. Infaustus multis, tibi felix diceris vni. Hæres tibi misero venter erit proprius. Petrus riga vbi supra. Spiritus ad corpus victor ab hoste redit: Virtutes animæ sic princeps destruit aluus. Cui parat arma cocus, dans renouansque cibos. Nam neque quis poterit virtutum tangere culmen. Si dominetur ei ventris iniquus amor. Martialis coquus. Liber non potes & gulosus esse. Liber eris cænare foris si maxime nolis. Vegetana tuam si domet vua sitim. Valerius libro 4. Diogenes &c. Require supra capitulo de sufficientia.

De ebrietate. Cap. CLVII.

ACTOR. Ebrietas est vitium, per quod menti quædam alienatio vel obliuio sui generatur ex superflua potuum indulgétia. Seneca ad Lucil. epistola 83. Nihil aliud est ebrietas, quàm voluntaria insania: omne vitium incendit & detegit, obstantem malis verecundiam remouet. Plures enim pudore peccandi quàm bona voluntate prohibitis abstinent. Adiice illam ignorationem sui, dubia & parum explanata voluentem verba, incertos oculos gaudii, errantem vertiginem capitis, & cętera huiusmodi. Rebus itaque non verbis proba istas, quę dicuntur voluptates, vbi modú excesserint penas esse. Idem in lib. de naturalibus quęst. li. 1. Iubes me cum luxuria litigare. Quotidianum istud & sine effectu iurgiú est, litigemus tamen quàmdiu quidem sanus & salubris tibi capax est stomachus, impleturque non premitur naturalibus contentus fomentis; at vbi quotidianis cruditatibus non temporis æstus, sed suos sentit: vbi ebrietas continua visceribus insidet ac precordia torret, aliquid necessario queritur, quo estus illę frangatur, qui etiam ipsis incalescit remediis. Facile autem est extinguere sitim sanam, sed quid sentire possunt emortuæ fauces, & decalcatæ cibis ar dentibus. Quemadmodum nihil illis satis frigidum est, sic nihil satis calidum, sitim istam esse putas, febris est, & eo quidem acrior, quo nó tactu venarum, nec in cutem effuso calore deprehenditur, sed cor ipsum excoquit luxuria. Valerius li. 2. Vini vsus olim romanis fœminis ignotus fuit, ne scilicet in aliquod dedecus prolaberentur. Ex prouerbiis sapientum. Absentem lædit qui cum ebrio litigat.

De eodem secundum poetas; Cap. CLVIII.

OVIDIVS in lib. de arte primo. Vina parant animos, faciuntque coloribus aptos. Cura fugit, multo diluiturque mero: tunc veniunt risus, tunc pauper cornua sumit. Tunc dolor & curę rugaque frontis abit. Tunc aperit mentes &c. Iurgia præcipue vino stimulata caueto. Et nimium facile ad fera bella manus. Idé in lib. 2. Qui canit, arte canat, qui bibit arte bibat. Idem in lib. de Rem. 2. Vina parant animos veneri, ne plurima sumas. Vt stupeát multo, corda sepulta mero. Galtherus in Alexandreide li. 1. Rationis vile sepulchrum ebrietas. Tibullus li. 2. Vina diem celebrant nec festa luce madere. Rubor errantes & male ferre pedes. Mixtaque securo est sobria limpha mero. Martialis coquus. Omnia promittis, cum tota nocte bibisti. Non faciens quenquàm pocula nostra reum.

De inepta lętitia. Cap. CLIX.

ACTOR. Ex gula & ebrietate maxime prouenit inepta letitia, hoc est animi dissolutio, quæ ruptis claustralis modestię vinculis in risum effunditur, ac per quosdam lasciuię motus exteriores ostenditur. Symachus in lib. epistolari. Lætitia res loquax est, atque ostentatrix sui. Ex prouerbijs sapientum. Cito improborum læta ad perniciem cadunt. Item lasciuia & laus nunquam habent concordiam. Oui. de art. lib. 1. Mens erit apta capi tunc, cú lætissima rerum, Et segetes in pingui luxuriabit humo. Pectora dum gaudent, nec sunt attrita dolore. Ipsa patent, blanda tunc subit arte Venus. Idem in li. de Ponto. Tu modo sic timeas, & quæ tibi leta videntur. Dum loquæris fieri tristia posse puta. Ennodi⁹. Nulla fides letis integra nec dubiis. Gaufredus vbi supra. Syrenas exemplar habe, docearis in illis. Casibus in lætis semper peiore cauere.

De luxuria secundum philosophos. Cap. CLX.

ACTOR. Luxuria est immoderata carnis petulantia, dulce venenum, importuna mens, pernitiosa potio, quæ corpus humanum debilitat, & virilis animi robur eneruat. Item luxuria est ex immundis desideriis descendens, lubrica & effrenata mẽtis prostitutio. Item luxuria est illecebrosa voluptas, adulterina iucunditas,

ditâs,habens mel in ore,fel in corde,aculeum in dorso, subiectum que necesse est vt peniteat. Luxuria est incontinentia corporis nascens ex prurituu libidinis.Lasciuia est indecens motus dissoluti corporis,intemperantia carnali prodiens.Petulantia est ex carnalium cogitationum conceptione totius corporis peculialis habitudo. Valer.lib.9.Blandum malum luxuria, quam accusare aliquanto facilius est quàm vitare,inseratur operi nostro, non vt honorem vllum recipiat,sed vt seipsam recognoscens ad penitentiam impelli possit. Idem in lib.4.Sophocles ætate iam senior cum ab eo quidam quæreret an non & rebus venereis vteretur, dij meliora inquit, libenter istinc tanquam ex aliqua furiosa dominatione profugi. Boe. de cons. lib 3. Furi pedis probo sententiâ,qui carentem libidinis infortunio dixit esse felicem. Tull. de of. li. 1.Luxuria cum omni ætati turpis sit, senibus maxime fedissima est.Idem in li. de senec. O preclarum munus etatis:siquidem aufert nobis quod est in adolescentia vitiosum scilicet libidinem corporis.Sen. in declamationibus li.2.Adolescens luxuriosus peccat,senex luxuriosus insanit. Quæ malam faciem habent sæpe impudice sunt, non enim deest illic animus, sed corruptor. Plinius in histo. naturali 7. lib. Præter mulierem pauca animalia coitum nouere grauida. Salustius in catilinario.Multos pessima ac diuersa inter se mala luxuria atque auaritia vexant. Fulgen. in lib. Mitologiarum 2. Quamuis in omnibus libidinis amor turpis sit, nunquam tamen deterior cum se honorato miscuerit. Libido enim honestatis nouerca dum quod expectat nescit, semper est maiestati contraria. Idem in lib 3. Amor cum periculo sæpe concordat, & dum ad illud vacat quod diligit,nunquàm videt quod expedit. Aug. in li. de ciu. Dei Scipio nasica prohibuit senatum construere theatrum persuadens oratione grauissima,ne græcam luxuriam virilibus patriæ moribus paterentur obrepere, & post pauca dum propter sedandam corporis pestilentiam ludos sibi scenicos exhibere iubebant. Pontifex autem propter cauendam animorum pestilentiâ ipsam scenam construi prohibebat,& paulo post, neque enim censebat ille felicem fore rempub. stantibus menibus ruentibus moribus.Helinandus. Quid hic dicunt nostri,quibus quicquid extra oblectamentum libidinis occurrit,offensio est. Accusent igitur nó tempus,sed theatra in quibus a d aram luxuriæ virtutum victimæ trucidantur. Dæmosthenes stomachum laudis nobilissimæ meretricis iocando suppalpans & quæritans Hoc quantum? cum illa diceret, mille denarijs; respondit. Ego penitere tanti non emo.

De eodem secundum poetas.
Cap. CLXI.

OVIDIVS in libro de arte 2. Quot lepores in atho: quot apes nascuntur in hybla. Cerula quot baccas palladis arbor habet Littore quot conche tot sunt in amore dolores. Quod iuuat exiguum est,plus est quod lædat amantes. Idem in libr. 4. Ad multas lupa tendit oues:prædetur vt vnam.Idem in li. de Ponto. Res immoderata cupido est. Iuuenalis lib. 2. Est eadem summis pariter minimisque libido. Theodolus.Mens robusta viri lænitate cadit muliebri. Femineas vires expauit dux Holofernes. Insignis viduæ vesano captus amore. Deflet Assyrij q crediderint mulieri Tibullus 2. lib. Disc. dat ab aris. Cui iulit hesterna gaudia nocte venus.

De Adulterio & sodomia.
Cap. CLXII.

ACTOR. Adulterium est alieni thori violatio. Hoc quoque vitium etiam apud gentiles detestabile atque damnabile solet esse,sicut patet in Abimelech dicente Abrae. Potuit quispiam coire cum vxore tua,& induxeris super nos peccatum grande.Valer. lib. 6. Zeleuchus cum filius eius adulterio damnatus vtroque oculo carere deberet,ac tota ciuitas in honorem patris aliquamdiu repugnaret,ad vltimum victus,ne lex a se condita violaretur, suo primus,deinde filij eruto oculo vtrisque vsum videndi reliquit. Actor.De hac quoque materia require superius vbi de pudicitia & castitate dictum est. Peccatum contra naturam est quando quis extra locum ad hoc naturaliter deputatum semen effundit,siue solus apud se ipsum,& tunc mollicies vocatur,siue in alterum eiusdem sexus,vt masculus in masculum,femina in feminam. Aut alterius generis,ut in animal brutum,& tunc sodomia dicitur.Oui. in li. epistolarum Sint procul a nobis iuuenes ut femina compti. Idem in li. de ar. 1. Forma viros neglecta decet Idem in lib. Methamor. 9. Non vaccam uacce, nec equas amor urit. Equarum urit oues aries, sequitur sua femina ceruum.Sic & aues coeunt inter quæ animalia cuncta.Femina fœminea correpta cupidine nulla est. Ennodius de molli concubino Neronis. Vir facie,mulier gestu,sed crure quod ambo Es lepus & tanti conculcas colla leonis. Ludit & in ancipiti constans fallacia sexu Fœmina cum patitur peragit cum turpia mas est.

De Fomentis luxuriæ. **Cap. CLXIII.**

TVLLIVS. Osculum est pars adulterij.Idem in Tuscul lib. 3. Flagitu principum est(ut ait Ennius) inter ciues nudare corpora. Teren. in Andria. Ingenium omnium hominum a labore proclive ad libidinem. Idem in eunucho.Sine cerere & libero frige: uenus.Fulgen. in lib. Mitologiarum 3. Deliberatio est ante quodlibet inceptum plena maturitatis & solertiæ consideratio.Cato ubi supra.Cum te detineat uenetis damnosa uoluptas. Indulge re gulæ uoli quæ uentris amica est. Oui. in lib. de arte 1. Mens erit & cæca &c.Require supra cap. de inepta lætitia. Idem in eodem. Liber quoque amantes.Adiuuat,& flammæ qua calet ipse fauet.Delectant etiam castas præconia formæ. Idem in lib. 3. Res est blanda canor. Pro facie nullus uox sua lena fuit. Ignoti nulla cupido est,mora semper amantes incitat.Idem in li. de Remed. 1. Ocia si tol. &c. Require supra ca. de ocio uitando. Idem in eodê, Decipimur cultu,gemmis auroque teguntur.Omnia pars minima est ipsa puella sui.Idem in li.2. Non facile est taurum uisa retinere iuuenca.Vt pene extinctum cinerem si sulphure tangas. Viuit, & ex modico maximus ignis erit. Dimitiis aliter luxuriosus amor. Non habet unde suum paupertas pascat amorem.Vina parant animos ueneri,ne plurima sumas. Vt stupeant multo corda sepulta mero.Idem in lib. de Ponto. Veneris damnosa libido. Non solet in mestos sæpe uenire thoros. Iuuenal.lib.4. Rara est concordia formæ atque pudicitiæ.Ennodius Tingue candentes roseo de murice uultus.Atq; idem morum pandit e de facie. Tibu llus lib. 1. Sit procul a nobis formam cui uendere cura est.Et precium plena grande referre manu. Idem in lib. 2. Ne nos decipiant pendentia brachia collo. Nec capiat blanda sordida lingua prece.

De effectibus luxuriæ. **Cap. CLXIIII.**

GIERONIMVS contra Iouinianum. Scripserunt. Arist. & Plutarchus & noster Seneca de matrimonio libros,ex quibus illa sunt, Amor formæ,rationis obliuio est & insanie proximus, fædus minimeque conueniens animo sapientum,turbat consilia, altos & generosos spiritus frangit. A magnis cogitationibus ad humillimas trahit. Quærulosos,iracundos,temerarios,dure imperiosos & seruiliter blandos facit, & cum fruendi cupiditate insatiabilis flagrat,plura tempora suspitionibus,lachrymis, conquestionibus perdit,odium facit sui,& ipse nouissimæ odium est.Sen. in declama. lib. 1 Nihil est tam mortiferum ingenijs vt luxuria. Idem in libro 8. Luxuria blanda pestis victrix orbis,immensas opes auaris manibus vt perdat rapit. Claudia.in maiori. Luxuria prædulce malum quæ dedita semper Corporis arbitrij hebetat caligine sensus.Idem in minori. Dissuasor honesti.Luxus, & humanas oblimat copia mentes. Galtherus in Alexan. lib. 1. Non te molliat intus. Prodiga luxuries,nec fortia pectora frangat. Mentis morbus amor latebris & murmure gaudens. Si bacc ho venerique vacas,qui cetera subdis. Sub iuga uenisti perijt delira uacantis.Libertas animi,ueneris flagrante camino. Mens habet interius rixasque & bella moueri.Impetrat & suadet rationis uile sepulchrum. Ebrietas rigido enetuant,hæc duo mores. Idem in sexto. Nil sinit intactum nullis contenta libido. Oui.in lib. Methamor.6. Nihil est quod non effreno captus amore. Ausit, nec capiunt inclusas pectore flammas. De effectibus quoq; luxuriç sunt hi uersus. Femina corpus,opes,animam,uim,lumina,uocem Polluit, annihilat,necat,eripit,orbat, acerbat. Redde singula singulis. Item Corpus opus animam consortia fçdera famam. Debilitat perdit necat odit destruit aufert.

De uitijs linguæ. Et primo de mendacio ac periurio.
Cap. CLXV.

HVGO. Mendacium est falsa uocis significatio cum uoluntate fallendi,quæ uel presentialiter inest, uel postmodum aduenit. Periurium est mendacium sacrosancto firmatum.Falsum testimonium est quando quis ad causam diffiniendam productus falsum dicit atque testatur. Sen. ad Lucil. epistola 47. Iam quidê etiam ubi causa sublata est,mentimur côsuetudinis causa.Ex prouerbiis sapientum. Tenue mendacium perlucet,si diligenter inspexeris. Tullius de offi. lib. 1. Illiberales & sordidi sunt quæstus mercenariorum,qui mercantur a mercatoribus quod statim uendât. Nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur Idem in lib. 3. Tollendum est ex rebus contrahendis omne mendacium tam emptor quàm uenditor si ad loquendum uenerit,non plus quàm semel

vel eloquatur. Symachus in epistolari. Minus est alienam sententiã spernere quàm a propria discrepare. Lactan. in lib. de vero cultu. Vir iustus non solum huiusmodi amico & familiari, sed etiam inimico & ignoto existimabit mentiri non esse suum. Nec aliquãdo committet vt lingua interpres anima & sensu & cogitatione discordet. Quint. 8. lib. Iurare quoq; nisi vbi necesse est, graui viro parum conuenit. Valerius li. 7. Cum Alexander ad diruendum Lapsatum, alias Lamsatum ciuitatẽ cum impetu ferretur: progressum extra mœnia obuium, habuit Anaximenẽ pręceptorem suũ, sciensque ꝙ preces irę eius opponeret, iurauit se non facturum quicquid petisset, peto ergo inquit vt Lapsatũ diruas, & ita salus vrbis vnius iuramenti beneficio obtenta est. Tullius vbi supra lib. 3. Est ius bellicum, fidesque iurisiurandi, & cum hoste sępe seruanda, sed non semper. Quod enim ita iuratum est vt & mens fieri oportere conciperet, id seruandum est, quod autem aliter, si nõ feceris, nullum est periurium. vt si prædonibus vel piratis pactum pro capite precium non attuleris, nulla fraus est etiam si iuratus id quidem non feceris Nam cum pirata sit communis omnium hostis, nec fides nec iuramentum cum eo debet esse commune. Nõ falsum iurare peierare est, sed quod ex animi tui sententia iurauerris, sicut verbis concipitur more nostro, id non facere periurium est. Nec illa quidem promissa seruanda sunt quæ his ipsis inutilia sunt quibus illa promiseris. In iureiurando non quis metus, sed quod sit ius debet intelligi. Est enim iusiurandum affirmatio religiosa. Quod ergo affirmatiue & quasi Deo teste promiseris, illud tenendum est. Idem in Philippica duodecima. Optimus est portus percuuti, mutatio consilij.

Adhuc de eodem. Cap. CLXVI.

SENECA de beneficiis lib. 4. Si promiseris alicui te daturum beneficium, & postea sciens eum esse malum dabis an non. Si facies, sciens peccas, das enim cui non debes, si negas, & hoc modo peccas, promisisti enim. Sed sententia nostra hoc loco titubat, & illud superbum Stoici promissum nunquàm sapientes consilii sui penitere, nec vnquàm emendare quod fecerit, nec mutare consilium. Nun mutat sapiens consilium omnibus his manentibus quę erant cum sumeret. Cæterum ad omnia cum exceptione venit, si nihil scilicet inciderit quod impediat. Imprudentium enim ista fiducia est, fortunam sibi respondere, sapiens vtramq; eius partem cogitat. Tunc fidem falsam, tunc inconstantiæ crimen audiam: si cum omnia eadem sint quę erant promittente me non præstitero promissum. Omnia esse debent quæ fuerunt cum promitterem: ad hoc vt præstare tenear. Aut certe vt postea consideratius loquar, licet non omnia sint, tamen (quod dicere solemus) linguarium dabo, verba mea redimam, aurem mihi peruellam. Non est turpe cũ re mutare consilium. Martialis coquus. Quod si me tonsor cum stricta nouacula subsit Tunc libertatem diuitiasq; roget. Promittam, nec enim rogat illo tempore tonsor. Latro rogat, res est imperiosa timor. Si fuerit curua cum tuta nouacula theca. Frangam tonsori crura manusq; simul. Oui. sine tit. lib. 1. Non bene conducti vendunt periuria testes. Idem in li. de arte 3. Iudice me fraus est concessa repellere fraudem. Ennodius. Amplector sanctas quæ dant bona semina fraudes.

De Adulatione. Cap. CLXVII.

ACTOR. Adulatio est blanda & fraudulenta locutio, aures alicuius assentationibus leniens in perniciem ipsius. Hinc adulator dicitur esse blandus dæmon, syreni quoq; maris comparatur, eo ꝙ mortiferis incantationibus aures hominum demulcet. Socrates. Præsentem laudare minime decet. Tull. in Rheto. secũda. Nolo esse laudator, ne videar adulator. Idem in li. de Offi. 1. In domo clari hominis hospites multi recipiendi sunt, & admittenda hominum cuiusque generis multitudo, atq; adhibenda est cura largitatis. Aliter enim ampla domus dedecori Domino fit, si est in ea solitudo, & maxime si sub alio Domino solita est frequẽtari. Odiosum est enim cum a prætereuntibus dicitur. O Domus antiqua, heu quàm dispari Domino dominaris. Idem in li. de amicitia. Aperte quidem adulantem nemo non videt, nisi qui admodum excors est, sed callidus & occultus non facillime agnoscitur quippe, qui etiam aduersando sæpe assentatur, & litigare se simulans blanditur, atque ad extremum dat manus, vinciq; patitur se: vt is qui illusus est plus vicisse videatur.

Adhuc de eodem. Cap. CLXVIII.

SENECA in li. de natu. quæst. li. 8. Adulatoribus latus ne præbeas, artifices sunt ad captandos superiores. Et alius quidem adulatione clam vtitur parce, alius ex aperto rusticitate simulatą, quasi simplicitas illa & non ars sit, hoc habent in se naturale adulationum blandicię quòd etiam cum reiciuntur placent. Et ad id iam dementię venimus, vt qui parce adulatur, pro maligno sit. Idem in lib. de quatuor virtutibus. Tam tibi triste sit laudari a turpibus, quàm vt lauderis ob turpia. Difficillimum continentiæ opus est assentationes adulatorum repellere. Quorum sermones animum quadam voluptate resoluunt, nullius per assentationem amicitiam increaris, nec ad tuam promerendam per hanc aditum pandas. Non acerba, sed blanda verba timeas. Omnibus esto benignus, nemini blandus. Idem in declam. lib. 3. Hæc inter se raro coeunt, vt eadem vox sit dulcis & solida. Idem in li. de clementia secundo. Malo veris offendere quàm adulando placere. Plautus in Aulularia. Multum inquit adulator sese aliqui laudant: qui vel fugaces feras vel pugnaces bestias aut vestigiis insequuntur, aut cubilibus deprehendunt, aut cæsu opprimunt, quanto mihi maius est ingenium & lucrum, qui homines venor publice, & quos homines? potentes & diuites, & literatos maxime. Petronius. Adulatores ficti cum cœnas diuitum captant, nihil prius vel potius meditantur quàm id quod gratissimum auditoribus fore putant. Piscator nisi illam imposuerit hamis escam quam scit appetituros esse pisciculos, sine spe prædæ moratur in scopulo. Doctores etiam nisi dixerint talia quæ adolescentuli probent, soli relinquũtur in scholis. Sydonius in epistolari lib. 3. Sectator epularum laudabilẽ profert non de bene viuente, sed de bene pascente sententiam. Varro in sententiis. Adulationis species est, cum laus præstolationem præcedit. Ex prouerbiis sapientum. Habet suum venenum blanda oratio. Bis peccas, cum peccato obsequium accommodas. Valerius Maximus. Diogenes syracusius, cũ olera ei lauaret aristippus dixisset. Si Dionysium adulare velles, ita non esses, immo inquit si tu ita esse velles, Dionysium non adulares. Helinandus in chronicis suis Speusippi quoque philosophi, qui fuit nepos Platonis, ex sorore, huius legitur esse illa sententia, quam in laudantem, se protulisse fertur. Adulator inquit desine vtrosq; fallere, nihil proficis, cum te intelligam. Prudentius vbi supra. Latitat lupus ore cruento. Lacteolam mentitus ouem sub vellere molli. Prosper vbi supra. Lingua assentatrix vitium peccantis aceruat. Et delectatum crimine laude ligat.

De Detractione. Cap. CLXIX.

ACTOR. Detractio est alterius gloriæ minuendæ respectu mordax ad alterum dilatio. Susurratio est occulta & vitiosa locutio per quam odiosæ vel adulationis vel derogationis sibilo quodam alter in odium alterius excitatur. Ambro. Detractores sunt qui aliena bona negant aut peruertunt. Valerius libro quarto. Nulla tam modesta fęlicitas est quæ malignitatis dentes vitare possit. Ennodius. Male pertinax dens liuoris obloquendi somitem de loco gloriæ quærit. Quintus Tertulianus in appologetico suo. Ita pleriq; clausis oculis in odium alicuius impingunt, vt bonum ei ferentes testimonium, admisceant nominis exprobrationem, laudãt in eo quæ sciunt. vitupetant quæ ignorant, & id quod sciunt eo quod ignorant irrumpunt. Cum iustius sit occulta de manifestis præiudicare, quàm manifesta de occultis prędamnare. Ex prouerbiis sapientum. De inimico ne dixeris malum. Tul. contra salustium. Sæpe vidi grauius offendere animos auditorum eos qui aliena vitia aperte dixerunt, quàm eos qui commiserunt. Idem in Rhethor. secunda. Vitiosum est artem siue scientiam vel studium vituperare propter illorum uitia qui in eo studio sunt. Sydonius in epistolari lib. quinto. Est hæc quędam vis malis moribus, vt innocentiam multitudinis deuenustent scelera paucorum, cum tamen e diuerso bonorum raritas flagicia multorum virtutibus communitatis nequeat excusare. Et quis est qui non exacerbescat, cum videat sordidari virtutem criminatione vitiorum. Claudianus in maiori. Nec cunctos paucorum crimine damnes. Ouidius in lib. de arte tertio. Parcite paucorum crimen diffundere in omnes. Idem in lib. de remediis primo. Et mala sunt vicina bonis errore sub ipso. Pro vitio virtus crimina sæpe tulit. Idem in libro de Ponto. Lędere viuos. Liuor & iniusto carpere dente solet. Iuue. libro tertio. Lingua mali pars pessima serui. Auianus in libro. Mitologiarum. Qui bene proloquitur coram qui postea praue. Hic erit inuisus bina quòd ora gerat. Prosper vbi supra. Culpare in quo quam quæ non sunt nota malignum est. Præsertim si quæ cognita sunt bona sunt.

De garrulitate & turpiloquio. Cap. CLXX.

ACTOR. Garrulitas est pronitas ad loquendum ea quæ non expediunt. Vnde garrulus est quasi vas fractum, vel non habens operculum. Et ideo secundum legem immundum. Terentius in eunucho in persona Garruli. Plenus rimarum, hac atq; illac perfluo.

pessiuo. Symachus Patricius in lib. epistolari. Lætitia loquax tes est atque ostentatrix sui. Natura;etenim est yt qui balbutiuut,plus loquutur. Affectant enim copiam sermonis pudore defectus. Ouj. in lib. de arte secundo.Exigua est virtus præstare silentia rebus. At contra grauis est culpa tacenda loqui. Idem in lib. de Ponto. Tu modo sic timeas,& quæ tibi læta videntur. Dum loqueris fieri tri stia posse puta. Cato vbi supra. Rumores fuge ne incipias nouus autor haberi. Nam nulli tacuisse nocet,nocet esse locutum. Iuue. quarto libro. Torrens dicendi copia multis. Et sua mortifera fa cundia est.Sydonius in epist. lib. tertio. Garrulo non respondere conuitium est. Quintil. in lib. de causis causa sedecima. Nullam difficiliorem esse credo,quàm silentij virtutem. Adeoq; promptis simo sermone facile delinquimus, vt constantiam tacendi nec in his ferre possimus.Ex prouerbijs sapientum,Neminem cito lauda ueris,vel accusaueris.Nullum sine teste locum esse putaueris. Qd tacitum esse vis nulli dixeris, quia non poteris ab alio silentium exigere,si tibi non præstas.Idem Tene semper vocis, & silentii té peramentum. In hoc tamen incumbe. vt libentius audias quàm loquaris. Tacere qui nescit,nescit loqui. Seneca in Hipolito. Aliŭ silere quod vis primus sile Sydonius in epi. li. quinto. Non maior est gloria dixisse quod noueris quàm siluisse quod nescis.Socrates. Sepultus apud te sit sermo quem solus audieris. Alexander in epi stola ad Arist. Soler terminum æquitatis custodire,& parcius om nia quæ gesta sunt loqui. Hieronymus super Ecclesiasten. Pytha goricorum disciplina est tacere per quinquennium,& postea eru ditos loqui. Actor.Hæc quoq; materia habetur supra in capitulo de Taciturnitate.Turpitudo siue turpiloquium dicitur sermo tur pis aut indecens, qui & scurrilis dicitur a scurra vnde & scurrili tas,quoniam more scurrarum abundare solet. Tul. in Rhetorica prima. Turpe est quod aut loco in quo dicitur aut ab homine qui dicit aut eo tempore quo dicitur,aut ab his qui audiunt,aut re de qua agitur indignum propter inhonestam rem videtur.Idem con tra Salustium.Non qui ita viuit vt tu. aliter ac tu loqui potest,nec qui ita illoto sermone vtitur vita honestior est.Ex prouerbiis sapié tum.Turpia ne dixeris,paulatim enim pudor per verba discutitur sermo vero transibit in effectum,si honesta loquamur. Menander comicus. Corrumpunt bonos mores confabulationes pessimæ.

De Contentione. Cap. CLXXI.

ACtor.Contentio est improba & litigiosa vel proteruia contra aliquem altercaton.Item iuxta amb. Contentio est veritatis est impugnatio per confidentiam clamoris. Proteruia est subita-neo motu & absque ratione in verba obiecta prorumpere. Arist. in Topicis lib.8.Qui litigatoriæ interrogat, praue disputat,& qui in respondendo non concedit quod videtur.Ex prouerbiis Senecæ. Nimium altercando veritas amittitur.Sunt multi qui plurimum verbis contendunt & non re,sed ipsa quę spernunt,clam furantur. Quintil. de oratoria institutione 2.lib. Non bona conscientia, sed victoria litigantis est præmium. Idem in 5. lib. In rebus aper tis tam stultum est argumentari,quàm in clarissimum solem mor tale lumen afferre.Quod rei alterius illustrandæ gratia assumitur clarius esse debet eo quod illuminatur Idem in causa decimase-ptima.Necesse est autem contentiosius loquaris, quicquid proba-re non possis,& affirmationem sumit ex homine quicquid non ha bet ex veritate. Sydonius in epist. lib. 5. Idiotarum est sicut facile vinci ita difficile compesci. Lactantius in lib. de beata vita. Qui contradicendi studio insaniunt,dum sua etiam falsa defendunt, aliorum etiam vera subuertunt. Cato vbi supra. Contra verbosos noli contendere verbis. Sermo datur cunctis animi sapientia pau cis. Lis minimis verbis interdum maxima crescit. Litis præteritæ noli maledicta referre. Sunt quædam quæ ferre decet patienter amicum. Horatius in libro epistolarum. Alter rixatur de lana sæ pe caprina.

De Procacitate,& irrisione contumelia. Cap. CLXXII.

ACtor. Procacitas est importuna quędam impudentis frontis audacia, qua quis humanæ uerecundię cum irrisione insul-tat.Valerius Maximus lib. 4. Alienis incommodis suorum adhuc expertes insultant. Cato vbi supra. Miserum noli irridere. Seneca ad Lucillum epistola. 1. Quando fatuo delectari volo, non enim longe mi hi quærendus, meipsum rideo. Iuue. libr. 1. Loripedem rectus,derideat Ethyopem albus. Actor. Contumelia est conuitio-sa & indecora exprobratio maliriosæ in alterum prolata.Blasphe mia similiter est quadam irreligiosa probrositate conuitiorum in alium iacularia maledictio.Terentius in Andria. Desinant maledi cere, malefacta ne noscant sua.Qui pergit dicere quę uult, audit ea quæ non uult.Sydonius ubi supra lib.4. Garrulo non respon-dere uitium est, Xenophon. Ego conscientia teste didici maledi-cta contemnere. Ex prouerbiis sapientum Plerių; cum stultis ma ledicunt ipsi conuitia faciunt. Perturpe enim est quod obicitur inobedientiæ cognosci.Varro in sententiis.Contemnendi sunt in-eruditorum contemptus,si vis ad summa progredi. Plautus in au lularia.Quid nam o stulte mirum est si te qui non nouit despicit, qui non nouit diligit.

De Maledictione. Cap. CLXXIII.

ACtor. Maledictio est mali alicuius in alterum odiosa im precatio. Verbigratia. Oui. in Ibin. Terra tibi fruges, am-nis tibi deneget undas.Deneget afflatur uentus & aura suos. Nec Sol calidus.nec sit tibi lucida Phebæ.Destituăr oculos sydera cla-ra tuos.Nec tibi Vulcanus,nec se tibi pbeat aer.Nec tibi det tellus nec tibi popotus iter.Exul inops erres,alienaq; limina lustres.Exi guumq; petas ore tremente cibŭ.Nec corpus quærulo, nec mens uacet egra dolore. Noxque die grauior sit tibi nocte dies. Sisque miser semper, nec sis miserabilis ulli. Gaudeat aduersis fœmina uirque tuis. Qui mala cum tuleris plurima, plura feras Causaq; non desit, desit tibi copia mortis. Optatam fugiat uita coacta ne-cem. Luctatosq; diu cruciatos spiritus artus.Deserat & longa tor queat ante mora. Idem in libro sine titulo primo. Dij tibi dent nullosque lares inopemque seuectam. Et longas hiemes perpe-tuamque sitim.

De Ostentatione. Cap. CLXXIIII.

ACtor. Ostentatio est quando quis bona sua cæteris osten dit,uel facta sua laudando narrat ut fauorem uel laudem ac quirat. Varro in sententijs. Qui in magnis excellit etiam inuitus laudabunt Multi uero laudem amittunt, quando ipsi eam de se prædicant;hoc autem uno modo sapiens se laudat, quæ in ipso ap parent bona in aliis prædicando. Symachus in epi. suo. Omnis ostentatio non caret suspicione mendacii. Quia quicquid assumi tur proprium non putatur. Quintilianus de oratoria institutione lib 4. Verecundius dicendum est sua quàm aliena laudanti. Va-lerius lib. septimo. Aristoteles in neutram partem de semetipso loqui debere præd cabat quoniam laudare se uani, uituperare stul ti essent. Idem in lib. octauo. Quidam vt æternam memoria asse-querentur,etiam scel ribus innotescere non dubitarunt. Quorum e numero nescio an in primis pausanias debeat referri, nam cum hermeclen percunctarus esset, quo nam modo subito clarus pos-set euadere,isque respondisset,si aliquem illustrem virum occidis set,futurum vt eius ad ipsum gloria redundaret,Philippum inter-fecit. Sic quod petierat assecutus est. Tam enim se parricidio, q̃ Philippus virtute,notum posteris reddidit. Illa vero glorię cupidi tas sacrilega. Inuentus est qui Dianæ Ephesiæ templum incéderé vellet,vt opere pulcherrimo consumpto, nomen eius per totum terrarum orbem dilaceretur. Quem quidem mentis suorem ecu-leo impositus detexit. Ac bene consuluerunt Ephesii decreto me moriam teterrimi hominis abolendo,nisi Theopompi magnæ fa cundiæ ingenium historiis eum sun comprehendisset. Ouid. sine tit. lib. 3. Quis furor est quæ nocte latent in luce fateri. Et quę clá facias facta referre palam. Idem in li. de arte secundo. Furto cele-tur culpa modesto. Gloria peccati est nulla petenda sui. Idem in lib. Methamor. 9. Quis enim sua prælia victus commemorasse ve lit. Cato vbi supra. Ne sis ventosus, dum vis bonus esse videri, Nec te collaudes,nec te culpaueris ipse. Hoc faciunt stulti quos gloria vexit inanis.

De Iactantia. Cap. CLXV.

ACtor. Iactantia est fastu vel arrogantia mentis id agente, maiora q̃ sint de se promittere. Arrogantia enim est animi motus ad iactandum se habere quod non habet. Item arroganriæ vel iactantia est cum quis ex eo quod non accepit gloriatur placē di cupidine. Qui ar. de ora. insti. lib. 8. Vitiosa est iactatio certeq; audientibus non modo fastidium, sed etiam plerumq; odium. Ha bet enim mens nostra natura sublime quoddam & erectum & im patiens superioris. Ideoque subiectos & submittentes se libenter alleuamus quia hoc facere tanquam maiores videmur. Et quoties discesserit emulatio,succedit humanitas,at qui se supra modum extulerit. præmere ac despicere creditur.nec tam se maiorem quàm cæteros minores facere. Inde inuident humiliores, hoc vitium est eorum qui nec cedere volunt nec contendere possunt. Rident su-periores improbant bonos,sed in veris sufficit conscientia. Pruden tius in lib. de conflictu vitiorum ac virtutum. Desine grande lo-qui, frangit Deus omne superbum.Magna cadunt inflata crepant, tumefacta premuntur. Disce supercilium deponere disce cauere. Scandunt celsa humiles traduntur ad ima feroces. Ganfredus in poetria noua. Vincat opus verbum minuit iactantia famā. Actor. Iactan-

Iactantiæ species est mendax & vana promissio uel comminatio per arrogantiam in aliquem prolata. De qua nonnulli quoque lo quuntur auctores. Ex prouerbiis sapientum. Priusquam promittas, prouidere debes, vt quod promiseris facias. Horatius in poetria no ua. Quid dignum tanto feret hic promissor hiatu. Parturient mon tes, nascetur ridiculus mus. Non semper feriet quodcunque mina bitur arcus. Cato vbi supra Rem tibi promissam certam promitte re noli. Rara fides ideo quia multi multa loquuntur. Ouidius in li. de arte primo. Promittas facito, quid enim promittere ledit. Pollicitis diues quilibet esse potest. Spes tenet in longum semel est, si cre dita tempus. Sic dominum sterilis sæpe fefellit ager. Sic ne perdide rit non cessat perdere lusor.

De vitijs oculorum. Cap. CLXXVI.

ACTOR Post vitia linguæ libet & de vitijs oculorum pauca subnectere. Hæc enim duo membra sunt quasi duo mortis in strumenta, siue duæ ianuæ per quas interiora animæ bona frequen ter diripiuntur ipsaque in baratrum præcipitatur. Vnde de Deme trio philosopho refert a Cellius in libro noctium acticarum quòd natione abderites fuerit & ditissimus, qui omne patrimonium suũ relinquẽs suis ciuibus Athenas profectus est, & ibi oculos sibi eruit, tanquàm impedimenta bonorum studiorum, vt vegetatiores co gitationes haberet. Liberius tamen dicit eum oculo sibi eruisse, ne videret bene esse malis ciuibus. Tercullianus dicit quòd ideo ex cecauit seipsum, quia mulieres sine concupiscentia aspicere nõ po terat. Porro merito sibi oculos eruit, qui magicas tenebras oculis humanis inuexit. Hieronymus contra Iouinianum. Inutile est cæ rebro videre per quæ aliquando captus es, & eorum te experimẽto committere quibus difficulter careas. Nam & Pythagorei huiusce modi frequentiam declinantes in solitudine & desertis locis habi tare consueuerant. Plures etiam ex Platonis discipulis oculos sibi effoderunt. Tull. de responsis Aruspicum. Miserior es cum om nem fraudem oculis rapieris, quàm si oculos omnino non habue ris. Quintilianus causa prima. Totius hominis libertas est oculos perdidisse. Oculi sunt per quos paupertatem ferre non possumus. Oculi tota nostra luxuria. Hi nos in omnia quotidie vitia præcipi tant, mirantur adamant, concupiscunt. Facilius impleas animi sa tietatem. Lactantius in libro de vero cultu. Qui hominem quàm uis ob merita damnatum in conspectu suo iugulari pro uoluptate computat, conscientiam suam polluit, tanquàm si homicidii quod fit occultæ spectator & particeps fiat. Seneca in lib. de reme diis fortuitorum. Intelligendum est partem esse Innocentiæ cæcita tem. Oculi enim sunt irritamenta vitiorum Duces Scelerum. Ouidius in libro tristium 2. Heu mihi cur vidi, cur noxia lumina feci. Idem in libro 3. Inscia quod crimen viderunt lumina plector. Peccatumque oculos est habuisse meum.

De Signis exterioribus interioris mentis habitus. Cap. CLXXVII.

ACTOR. Dicto de mentis habitibus hominis & malis, idest de virtutibus & vitijs, dicendum est de exterioribus earum si gnis, quæ maximè apparent in facie & in oculis. Galthærus in Alexandreidæ libro primo. O quàm difficile est studium non pro dere vultu. Ganfredus in poetria noua. Formido pallet rubet ira superbia turget. Ouid. in libro de arte. j. Sæpe tacens vocem ver baque vultus habet. Idem in libro tertio. Ora tument ira, nigre scunt sanguine venæ. Nec tumeat vultu damnosa superbia ve stro. Sæpe tacens odij semina vultus habet. Idem in libro sine titulo 2. In tacito vultu scire futura licet. Idem in Metha. 2. Heu quàm difficile est crimen non prodere vultu. Pallor in ore sedet, macies est corpore toto. Nusquam recta acies, liuent rubigine dentes. Pectora felle virent, lingua est suffusa veneno. Risus ab est, nisi quem non fecere dolores. Nec fruitur somno vigilanti bus excita curis. Sed videt ingratos contabescitque videndo. Suc cessus hominum, carpitque & capitur vna. Suppliciumque suum est, adoptaque nubibus atris. Polluit afflatu populos vrbesque domosque. Vixque tenet lachrymas cum nil lachrymabile cer nit. Idem libro 7. Facies ætasque iubebant. Credere adul terium prohibebant credere mores. Idem in libro septimo. Su per omnia vultus accessere boni. Idem in libro epi. Erubuit gremioque pudor deiecit ocellus. Hæc satis in tacita signa faten tis erant. Prudentius vbi supra. Pallor in ore conscius audacia facti dat signa reatus. Et depræhensa tremuit languens manus & co lor albet. Statius in Achilleidæ. Nec latet haustus amor sed fax vibrata medullis. In vultus atque ora sedit, lucemque genarum. Tingit & impulsu tenuit sudore peterrat. Iuuenalis libro primo. Hispida membra quidem & duæ per brachia setæ. Promittunt atrocem animum. Prosper in libro Epigrammatum. Ex ope-

rum specie calescebunt intima cordis. Quisue hominis mentem spi ritus intus alit. Actor de hac iterum materia require supra, cap. de phisonomia.

LIBER V.

De Bonis moribus principum & magnatum. Cap. Primo.

Postquam de uirtutibus & vitijs per singulas species diuersorum auctorum sẽtentia excerpendo collegimus. Nunc propter precedentis uoluminis longitudinem ab alio capientis exordium ad vniuscuiusque conditionis, & sexus, & ætatis mores describendos specialiter descendamus. Et primo de bonis moribus principum, ac iudicum & magnatum quorumlibet aliquã colligamus. Tull. in philippica primo. Nos nobiles magna quædam spectare decet, non pecuniam quidem non opes violentas, & minimè se rendam potentiam, sed charitatem ciuium, & gloriam concupis se. Cassiodorus in epi. 5. Conuentus sapientium dignitas est im perantium. Idem in 9. Decet quemque honorem quem gerit nomen moribus exhibere. Sydonius in epi. lib. 5. Multa in te genera virtutum superno munere congestam gaudemus. Siquidem agere narraris sine superbia nobilem: sine inuidia potentem, siue restri ctione religiosum, siue iactantia litterarum, sine ineptia grauem, sine studio facetum, sine asperitate constantem sine popularitate communem Socrates. Qui multarum rerum potest item habet primum purgare conscientiam debet, vt qui delicta corrigit nulla admittat. Stultum est, vt imperare quis alijs uelit cum sibipsi impe rare non possit. Idem. Age sic alienum, ut tuum non obliuiscaris ne gocium Nulli imponas quod ipse pati non possis. Hoc exhibe, qd tibi optaueris exhiberi. Si bene egeris, ipse tibi personæ auritatem dabis. Valerius lib. 7. Imperium nostrum non tam robore corpo ris quàm vigore animorum incrementum ac tutelam sui compre hendit. Idem. Publius valerius consul Romanus adeo plebem semper dilexit, vt merito publicola cognominatus sit, idem ædes suas in medio foro dirui fecit, quia excelse super cęteras appare bant, quantumq; domo inferior tantum gloria superior euasit, a deo pauper mortuus est, vt sumptu publico sepeliretur. Eutropius. Inter alia dicta vulpij criniti tyranni hoc ipsius fertur egregium. Amicis enim eum culpantibus, quod nimium omnibus esset commu nis. Respondit, talem se imperatorem esse priuatis, quales sibi es se imperatores priuatus optasset. Seneca in Troade. Minimum de cet libere cui multum licet. At qui non vetat peccare cum possit iubet. Periclet. Prætorem decet non solum manus & linguam, sed & oculos habere continentes. Galtherus in Alexandreide libro 6. Maiestas regia magni ponderis esse solet. Ouidius in libro tri stium 4. O qui nominibus cum sis generosus auorum. Exuperas morum nobilitate genus. Cato vbi supra. Patere legem quam ip se tuleris. Quem superare potes, interdum vince ferendo. Vtilius est regno meritis acquirere amicos. Martialis coquus. Principis est virtus maxima nosse suos.

De Clementia principum. Cap. II.

SENECA de clementia ad Neronem libr. 3. Clementia est tem perantia animi in potestate vlciscendi, vel lenitas superioris ad inferiorem in penis constituendis. Idem in lib. 1. Nullum ex om nibus clementia magis quàm regem aut principem decet. Ira cundissime ac pro corporis captu pugnacissimæ apes sunt, & acu leos in vulnere relinquunt, rex ipse sine aculeo est natura ei ze lum detraxit, & iram eius inermem reliquit. Exemplar ho magnis rebus ingens, pudeat ab exiguis animalibus non trahere mores, cum tanto homini moderatior esse animus debeat, quanto vehementius nocet. Errat siquis estimat ibi tutum esse regem vbi nihil tutum est a rege. Securitas securitate mutua pascenda est, Non est opus altas edes struere, & multiplicibus muris turribusq;. sepire saluum regem clementia in aperto monstrabit. Vnum est inexpugnabile munimentum, amor ciuium. Quid pulchrius est quàm viuere cunctis optantibus. Verecundiam peccandi facit ip sa clementia regentis. Et grauior multo pena videtur quæ a miti vi ro cõstituitur. Nõ nun principi turpia sunt multa supplicia q̃ me

dico multa vulnera. Remissius imperanti melius paretur. Nam.n. contumax est animus humanus: & in contrarium atque arduum nitēs, sequiturque facilius quàm ducitur. Idem in Thebaidę. Qui vult amari languida regnat manu. Tullius in Philippica.ij. Quāuis homines in turbidis rebus sint, tamen si uere homines sunt, interdum animis relaxantur. Nullum est armatorum præsidium, charitate & beniuolentia ciuium oportet esse septum, non armis. Idem in lib. de offi. j. Nihil est laudabilius, nihil magno & præclaro viro dignius placabilitate & clementia, quæ tamen ita probanda est, vt adhibeatur reipublicę cā seueritas sine qua ciuitas administrari non potest. Quintus Curtius lib. 6. Regum ducumque clementia non in ipsorum modo, sed etiam illorum qui parent ingenijs sita est. Cassiodorus in epistola 10. Regnantis facultas tunc ditior fit, cum remittit & acquirit nobiles Thesauros fame neglecta vtilitate pecuniæ. Terentius in Adelphis. Vt homo es, ita mores geras. Nam quid tu hic agas vt si quid bene præcipias, nemo obtemperat. Errat longe a mea sententia, qui imperium credit esse grauius aut stabilius vi quod fit, quam illud quod amicitia iungitur. Claudia. in maiori. Sis pius in primis, nam si uincamur in omni. Munere sola Deus equat clementia nobis. Pax maiora docet peragit tranquilla potestas. Quod violenta inquit, mandataque fortius vrget Imperiosa quies nunquàm libertas gratior extat. Quā sub rege pio. Galtherus in Alexandreide. lib. 1. Instabile est regnū, quod non clementia firmat.

De Moderamine & patientia eorum. Cap. III.

Seneca de clementia li. 3 Rex læsus animum in potestate habeat, & penam si tutæ poterit donec, si minus temperet longeque sit in suis quàm in alienis exorabilior iniuriis. Nam quemadmodum magni animi non est, qui de alieno liberalis est, sed illæ quæ quod alieri donat sibi detrahit ita clementē uoco non in alieno dolore facilem, sed eum qui cum suis stimulis agitetur, nō pro silit quit intelligit magni animi esse, iniurias in summa potentia pati. Nec quicquàm gloriosius esse principe impune læso. Idem in Troade. Quo plura possis, plura patienter feras, violenta imperia nemo diu continuit, moderata durant. Tul. de offi. lib. 1. Omnis animaduersio & castigatio debet vacare a contumelia, nec ad eius quæ punit vel castiga: aliquem, sed ad Reipublicæ utilitatem referri. Cauendum est etiam ne maior sit pęna quàm culpa Et ideo prohibenda est ira, in puniendo maxime, nunquàm enim qui iratus ad puniendum accedi, mediocritatē illam tenebit quæ est inter nimium & parum, qui ergo rei publicę præsunt, legum similes sint, quæ ad pun endum non iracundia sed æquitate ducuntur. Val lib. 3. Illa demum tuta est potētia quæ uiribus suis modum imposuit. Require suprà cap. de moderatione. Clau. vbi supra Carmē amat, quisquis carmine digna gerit. Oui in lib. trist. 3. Quanto quis maior, tanto placabilius ire. Et faciles motus mens generosa capit. Idem in li. de arte 2. Flectitur obsequio curuatus ab arbore ramus. Frangis si vires experiare tuas. Obsequio tranantur aquæ nec uincere possis. Flumina si contra quę rapit unda nates. Obsequium tigresque domat: tumidosque leones. Rustica paulatim taurus aratia subit. Galtherus in Alexandreidæ lib. 1. Vindictam sufler donec pertranseat ira. Nec meminisse uelis odij post uerbera. Actor. De hac quoque materia require supra in cap. de misericordia de indulgentia de clementia quoque siue moderatione.

De vitijs principum secundum philosophos. Cap. IIII.

Sene. in Thebaidæ. Regna porro eum sceleri omnibus exilijs sunt grauiora. Idem in Troado. Qui non vetat peccare cū possit iubet. Idem in Agamemnonę. Non intrat unquàm regium limē fides precio peracta fides precio vincitur. Tul. de off. lib. 2. Nullum vitium deterius est auaritia, præsertim in principibus & rempublicam gubernantibus, habere enim rempublicam non modo turpe, sed etiam sceleratum & nephariumi. Sal in catil. Regibus boni quā mali suspectiores sunt. semperq; his aliena virtus formidolosa est. Idem in Iugurtino. Auida est impij natura mortalium, & praceps ad explendam animi cupiditatem. Superbia commune nobilitatis malum est. Fulgentius in lib Mitologiarum 2. Quàmuis in omnibus libidinis amor turpis fit, nunquàm tamen deterior quàm cum se honorato miscuerit Libido.n. honestatis nouerca, dum quod expediat nescit semper est maiestati contraria. Iupiter in cignum cō uersus cum læda concubuit, quæ peperit ouum, unde tres nati sūt, s. Castor. Pollux & Helena. Iuppiter in modum potentiæ ponitur, læda vero quasi a lædo. i. iniuria vel conuicium dicitur. Omnis ergo potentia iniuriæ mixtam speciem suę generositatis mutat. Ideo autē in Cignum, quia phisiologia ferunt huiusmodi auē ita conuicijs esse plenam, ut ea clamante taceant aues reliquę quæ præsto fuerint. Vnde & olor dictus est quasi ab oligoria, quod latine dicitur iniuria. Ex hac commixtione ouum concipitur, in quo sordicies omnis intrinsecus continetur, quia & in effectu iniuria omnis est immundicia. Inde generatur Helena. scandali scilicet & discordie seminarium & materia. Castorem vero & Pollucem quasi in modum perditionis ponunt, vnde & in mari Castorum signa dixeruut, quæ periculum creant Nam & grecæ pollux a perdendo dicitur, & castor quasi malum extremum Suet. in lib. de 12. Cæsaribus. Augustus Cesar nihil minus in perfecto duce donec quàm festinationem temeritatemque conueuire arbitrabatur crebro id iactans satis celeriter fieri quicquid satis bene fit.

De eodem secundum poetas. Cap. V.

Ovidius lib. epi. Imperat heu populis tumide non imperat ire. Possidet & vitijs regna minora suis. An nescis longas regibus esse manus. Idem in lib. sine tit. 2. Curia pauperibus clausa est, dat census honores. Inde grauis iudex: inde seuerus æques. Omnia pessundant illis campusque forumque. Seruit, & hi pacem crudaque bella gerunt. Idem in libro de Fastis 6. Regia res scelus est. Idem in lib. Methamor. 2. Non bene conueniunt nec in vna sede morantur. Maiestas & amor. Statius in Thebaidæ lib. 1. Gentiles animo subijt fragor. egraque letis inuidia. Atque parens odij metus inde regendi. Sensus amor, rupteque vices, iurisque secūdi. Ambitus impatiens, & summo durius vnum. Stare loco socijsque comes discordia regnis. Idem in 2. Non percit populis regnum breue. Lucanus lib. 1. Nulla fides regni socijs: omnisque potestas. Impatiens consortis erit. Idem in 8. Sceptrorum vis tota perit, si pendere iusta. Incipit euertitque arces respectus honesti. Libertas scelerum est, quæ regna iniusta tuetur. Sublatusque modus gladiis facere omnia seue. Non impune licet: nisi cum facis exeat aula. Qui vult esse pius, virtus & summa potestas. Non coeunt semper metuet quem seua pudebunt. Auianus in Mitologia. Ab stultum nimis est cum tu prauissima tentes. Alterius censor vt vitiosa nores. Petronius ad prædam, Strepitumque lucri, suffragia uertit. Venalis populus, venalis curia primum. Iamque maiestas auro corrupta iacebit. Galtherus in Alexandreidæ lib. 1. Require supra, in cap. de auaricia secundum poetarum dicta.

Quòd exemplis principum formantur mores subditorum. Cap. VI.

Quintilianus in 1. causa. Hæc est autem superiorū conditio, vt quicquid faciunt præcipere videantur, & perniciosissimus est male rei quisque maximus actor. Boetius de consolatione lib 3. Imperante florenteque nequitia, virtus non solum premio caret, uerumetiam sceleratorum pedibus subiecta calcatur. Cassiodorus in epistola 3. Porro facilis recti persuasor est innocēs iudex, sub cuius prædicabili conuersatione pudet mores probabiles nō habere. Eutropi. Inter alia dicta Vulpij Criniti Traiani hoc ipsius fertur egregium. Amicis enim eum culpantibus φ nimium omnibus esset communis. Respondit talem se esse imperatorē priuatis, quales sibi esse imperatores priuatus optasset. Ouid. in lib. de Fastis. 6. Agitur censura, & sic exempla parantur. Cum iudex alios quod monet ipse facit. Idem in sine tit. lib. 2. Quod decuit reges, cur mihi turpe putem. Iuuenalis lib. 3. Omne animi vitium tanto conspectius in se. Crimen habet, quanto maior qui peccat habetur. Ex prouerbiis sapientum. Inferior horrescit quicquid peccat superior. Claudianus in maiori. Componitur orbis regis ad exemplum, nec sic inflectere sensus. Humanos edicta valent, quaque vita regentis. Mobile mutatur semper cum principe vulgus.

De Lateralibus principum & magnatum: Cap. VII.

Actor. Quoniam autem ex conuictu præcipuè mores formantur. Mali principes mala habent latera, & aliquando quidem ex ipsis ad latera sua procedit aut redundat iniquitas, aliquando autem econtrario. Ipsa quoque potentum ac diuitum familiaritas aut amicitia fallax est & inconstans, utpote ueritatis ac fidei fundamento carens. Ex prouerbijs sapientum. Si in clientelam & hominis felicis poteutisque perueneris, aut veritas aut amicitia perdenda est. Seneca in lib. de reme. fortuitorum. Multi aliquando diuitem comitantur (& mel muscę sequuntur cadauera lupi frumenta formicę) prædam sequitur turba ista non hominem. Helynandus in Chronicis. Plato cū uidisset Dionysium Tyrannum Siciliæ corporis sui circūseptum custodibus, qd tātū malum

lum inquit fecisti, vt a tam multis necesse habeas custodiri. Boeti⁹ in lib. de cons. 4. Regum familiares regia potestas sæpe incolumis sæpe elapsa prosternit. Luc. lib 1. Nulla fides regni sociis omnisq; potestas. Impatiens consortis erit. Idem in lib. 8. Exeat aulam qui vult esse pius. Hora. in lib. epist. Principibus placuisse viris non vltima laus est. Dulcis inexpertis cultura potentis amici. Expertus metuit tu dum tua nauis in alto. Hoc age ne mutata retrorsum te ferat aura. Ouidius in lib. tristium 1. Dum iuuat & vultu ridet for tuna secundo. Indelibatas cuncta sequuntur opes. Actor. De hac iterum materia require copiosius infra in ca. de falsis amicis. Nā diuitum & potentum amici sunt amici fortunæ non personæ. Vnde Varro in sententiis. Amici inquit diuitum paleæ sunt circa grana.

De Morbis seruorum secundum philosophos.
Cap. VIII.

SENECA de beneficiis li. 3. Seruus, vt placet Crysippo ꝑpetuus mercennarius est, hic beneficium domino dat, cum plus præstat quàm per operas locauit. Sic & seruus cum beniuolentia erga dominum fortunæ suæ modum transit, & aliquid audet, quod & felicius natis decori esset, vbi enim præstat quod nolle licuit, voluisse laus est. Idem. Quæritur ab Ecathone &c. require supra in tractatu de liberalitate. Valerius lib. 6. Antonius orator clarissimus cum incesti reus ageretur, accusatores seruum eius in quæstionem perseuerantissime postulabant, eo quòd ab eo cum ad stuprum iret, laternam prælatam contenderent, qui Antonium hoc nomine vehementius confusum atque solicitum vltro hortatus est. vt se iudicibus torquendum traderet, affirmans nullum ex ore suo verbum exiturum quod causam eius læderet Itaque pluribus verberibus laceratus eculeoque impositus candentibus etiam laminis vstus omnem vim accusationis custodita rei salute subuertit. Argui fortuna merito potest ꝙ tam pium & fortem spiritum serui nomine inclusit Panopionis quoque admirabilis fidei, cum ad dominum proscriptum occidentium milites in reatinam villam venisse cognosceret, mutata cum eo veste, permutato etiam anulo, illum po stico clam emisit, se autem in cubiculum lectulumque recepit, & vt Panopionem occidi passus est. Breuis huius facti narratio, sed non parua materia laudationis. Seneca ad Lucil. epist. 28. Quid interest quot domini sint seruitus vna est, hanc qui cotempsit in q̄talibet turba dominantium liber est. Hermogenes. Plerique hominum stul i, seruiles cibos & seruilem vestem fugiunt, & seruiles mores non fugiunt. Tullius in li. de Paradoxis. Omnis sapiens liber est & omnis stultus seruus, omnis etiam animi debilitas & humilis fractaque timiditas seruitus est. Matthæus in Thobia. Maligno sæpe ministerio seruus accerbat herum. Ex prouerbiis sapientum. Bis peccas cum peccato obsequium accomodas.

De Eodem secundum poetas.
Cap. IX.

IVVENALIS lib. 3. lingua mali pars pessima serui. Galthe in Alexand. lib. 1. Consultor procerum seruos contemne bilingues. Et nequam, nec quos humiles natura iacere. Præcipit exalta, nam qui pluuialibus vndis. Intumuit torrens, fluit acrior amne ꝑhenni. Sic partis opibus, & honoris culmine seruus. Obturat preci bus aures, mansuescere nescit. Nec tamen his prohibet rationis calculus, vt non. Exaltare velis si quos insignit honestas. Quos mo rum sublimat aper licet ampla facultas. Et patriæ desit gloria & sanguinis alti. Poeta. Asperius nihil est humili cum tendit in altū. Hildebertus Cenomannensis. Si his incidorit te iudice dirige librā. Iudicii nec flectat amor nec munera palpent. Nec moueat stabilē personæ acceptio mentem. Actor. De hoc quoque require supra sub illo titulo ꝙ virtus libera sit, & vitium seruile.

De Moribus fœminarum. Cap. X.

ACTOR. Fœminas constat esse leuiores siue mobiliores, & ad quædam vitia proniores. Vnde multa de hac materia loquuntur auctores. Seneca de naturali questionibus li. 3. Muliebriū vitiorum fundamentum est auaritia Terentius in Echira. Vno animo omnes socrus oderunt nurus. Idem in eodem. Mulieres ferme vt pueri leui sententia sunt Ex prouerbiis sapientum. Aut amat aut odit mulier nihil est tertium. Aperta mala quando est mulier tūc demum erit bona. Anus cum ludit, morti delicias facit. Mulier cum sola cogitat, male cogitat. Malo consilio fœminæ vincunt viros. Macrobius in lib. de Saturnalibus Papirius cum esset puer for te cum patre suo in curiam ierat. Illum reuertentem percontari cœpit mater, quid in senatu egissent patres, puer respondit tacendum esse, neque id dici licere. Miser auidior audiendi secretum rei, & silentium pueri, animum eius ad inquirendum euerberat. Tunc puer vrgente matre lepidi atque festini mendacij consilium capit, actum in senatu dicit, vtrum videatur vtilius esse vnus ne duas haberet vxores, an vna apud duos nupta esset. Hæc illa vt audiuit. Ad cæteras matronas retulit, post tridieque ad senatum confluunt orantes, vt vna potius duobus nupta fieret, quàm vni duę. Senatores quænam esset illa mulierum intemperies & quid sibi postulatio hæc vellet mirabantur, & non vt paruæ rei prodiguum, illam verecundi sexus impudicam pauescebant insaniam, puer papirius publicum metum demit, quæ matri dixerat enarrat. Senatus fidem atque ingenium pueri exosculatur, aliis amplectitur consultumque facit, ne præter illum pueri cum patribus in curiam post hęc introirent. Secundus philosophus. Quid est mulier hominis confusio, insaturabilis bestia, continua solicitudo, indefinens pugna, viri incontinentis naufragium humanum mancipium.

De Eodem secundum poetas.
Cap. XI.

OVIDIVS in lib. de arte 1. Parcior in nobis nec tam furiosa libido Legitimum finem flamma virilis habet. Quæque dāt queque negant, gaudent tamen esse rogatæ. Vix erit e multis quę neget vna tibi. Sibi quæque videtur amanda. Pessima sit nulli non sua forma placet. Delectant etiam castas præconia formę. Virginibus curæ grataque forma sua est. Fœmina nec flammas nec se uos effugit arcus. Partius hæc video tela nocere viris. Idem in libro 2. Non est fuluus aper media tam seuus in ira. Fulmineo rapit os dum rotat ore canes, Lac lea cum Catulis lactantibus vbera præbet Nec leuis ignaro vipera læsa pedi Fœmina quàm socij depresa pelice lecti. Ardet & in vultu pignoramentis habet. Idem sine tit. libro 1. Ludunt formosæ, casta est quam nemo rogauit. Iuuen. libro 2 Cognoscit, mulier quid toto fiat in orbe. Prima videt famam, rumoresque illa recentes. Excipit ad portam. Intolerabilius nihil est quàm fœmina diues Quæ non faciat quod principis vxor. Calputius in Buccol. Mobilior ventis o mulier. Virgilius in Eneide lib. 5. Varium & mutabile semper fœmina. Cato. Fœmina dum plorat hominem superare laborat. Valerius li. 2. Vini vsus olim Romanis fœminis ignotus fuit. ne. s. in aliquod dedecus prolaberentur.

De Moribus puerorum. Cap. XII.

ACTOR. Pueros quoq nec constat esse lasciuos ac mobiles & ad fletum ac risum faciles, simplices tamen ac dociles & innocentes. Seneca in declamationibus libro 5. Nihil est puero teste certius. Nam & ad eos annos peruenit vt intelligat, & non ad eos quibus fingat. Idem in lib. de Moribus. Educatio & disciplina mores facit. Et id sapit quisque quod didicit: Varro in sententijs. Sicut ridenda est in sene puerilitas, sic obstupescenda in puero optimorum morum constantia. Sapiunt quidem vasa, quic quid primum acceperint, sic & de infantibus. Quintil. lib. 1. Vtinā liberorum nostrorum mores non ipsi perderemus. Infantiam statim delicijs soluimus. Mollis educatio quam indulgentiam uocamus. Neruos omnes mentis corporisque frangit. Aetas quidem hominis tunc uel maxime formanda est, cum simulandi nescia est, principientibus facilime cedit. Idem in 2. Ingenia puerorum nimia emendationis seueritate deficiunt. Nam & desperant & dolent, ac nouissimæ oderunt, & quod maxime nocet dum timent nihil conantur. Oui. de arte lib. 1 In puero est ætas mollis aptaque regi. Ingenium cęleste suis velocius armis. Surgit. Idem in li Epist. Ars fit a teneris crimen quod discitur annis. Scilicet, vt teneros lędunt iuga prima iuuencos. Frenaq; vix patitur de grege captus equus. Sic male vixq; subit primos mores rude pectus Statius in Thebaide lib. 7. Maturius euo. Robur & ingentes spondet tener impetus annos. Horatius in poetris. Reddere iam voces qui scit puer & pede certo Signat humum gestit paribus colludere & irā. Colligit ac ponit temere & mutatur in horas. Imberbis iuuenis tā dem custode remoto. Gaudet equis canibus, & aprici graminis cāpi. Ferens in vitium, flecti monitoribus asper. Vtilium tardus pro uisor prodigus eris. Sublimis, cupidus, contra amara relinquere pernix. Idem in lib. epist. Quo semel est imbuta recens seruabit odorem. Testa diu. Tractari mollius ætas imbecilla solet. Virgilius in Buccolicis. Qui legitis flores & humi nascentia fraga. Frigidus o pueri fugite hinc latet anguis. In herba.

De Moribus iuuenum. Cap. XIII.

SENECA in declamationibus lib. 1. Torpent ingenia desidiose iuuentutis, nec vni⁹ honeste rei labore vigilatur Cātādi sal: sdiq; obsce-

obscena studia effeminatos tenent, capillum frangere & ad mulie bres blandicias voces extenuare, mollicię corporis cum fœminis certare, & immundissimis se mundicijs extollere nostrorum adolescentium specimen est, molles eneruesque nati in vitio manēt, expugnatores alienæ pudicitiæ, negligentes suæ. Idem in troade. Iuuenile vitium est regere non posse impetum. Idem ad Lucil. in epistola 11. Verecundia bonum in adolescente signum est. Sydonius in epist. lib. 3. Plurimum laudis iuuenes moribus suis applicant, quotiens de negociorum meritis ambigentes ad peritorum consilia recurrunt. Tullius de offi. lib. 2. Prima adolescentis commendatio proficiscitur a modestia cum pietate in paretes, in suos beniuolentia. Deinde etiam facile in optimam partem declinare cognoscitur, si ad sapientes & claros viros & bene consulentes rei publice se contulerit, & cum eis assiduus sit. Idem lib. de senectute. Adolescentem probo, in quo est aliquid senile, at ipsa defectio virium adolescentiæ vitiis afficitur sepius quàm senectutis. Libidinosa enim & intemperans adolescentia effetum corpus tradit senectuti, frustra sperat adolescens vel promittit se diu victurū Quid enim stultius quàm incerta pro certis habere. Quoniam enim illa ætas multo plures quàm senectus habet mortis casus, facilius enim in morbos adolescentes incidunt, grauius egrotant, tristius curantur &c. require infra. Sal. in Catë. Adolescentium animi molles & ætate fluxi, haud difficile capiuntur. Virgilius in Georgicis lib 3. Hortare viamque insiste domandi. Dum faciles animi iuuenum, dum mobilis ætas. Ouid. in lib. de arte 3. Dum vires animiq; sinunt tolerate labores. Iam veniet tacito curua senecta pede Venturæ memores iam nunc estote senecte. Sic nullum vobis tempus abibit iners. Idem in lib. de fastis 5. Cum iuuenilibus annis. Luxuriant animi corporaq; ipsa vigent. Idem sine tit. lib. 1. Militat omnis amans, & habet sua castra cupido. Quæ bello est habilis veneri quoque conuenit ætas. Claudianus in minori. Teneris est lubrica moribus ætas. Lucanus 8. li. Ardua quippe fides robustos exigit annos.

De Moribus senum. Cap. XIIII.

VARRO in sententiis. Tam vero ridenda est in sene puerilitas, quàm stupenda in puero optimorum constantia. Tull. de offi. lib. 1. Luxuria cum omni ætati turpis sit senibus maximæ fedissima est. Seneca in lib. de moribus. Monstro similis est auaritia senilis, quid enim stultius est, quàm via deficiente viaticū augere. Idem in lib. declamationum 2. Adolescens luxuriosus peccat, senex luxuriosus insanit. Idem ad Lucil. epis. 4. Tenes vtrique me morī quantum senseris gaudium, cum prætexta posita sumpsisti virilem togam & in forum deductus es, maius expecta cum puerilem animum deposueris, & te in viros philosophiæ transtuleris. Adhuc enim nō pueritia, sed quod est grauius puerilitas remanet. Et hoc quidem peius est, quòd habemus auctoritatem senum, sed vitia puerorum nec puerorum tantum, sed & infantium. Illi leuia, hi falsa formidant, nos vtraque. Idem in 13. Quid turpius est quàm senex viuere incipiens. Idem in 27. Numera annos tuos & pudebit eadem velle quæ volueras puer, hoc denique tibi circa diem mortis præsta moriantur ante vitia. Idem in 36. Turpis & ridiculosa res est clientarius senex iuueni parandum, seni vtendum est. Terentius in adelphis. Ad omnia alia ætate, sapimus rectius, hoc solum vitium senectus affert omnibus, quòd attentiores sumus ad rem quàm sat est. Symachus in epi. suo. Scio senes ad capescendum laborum segnes fieri quia scilicet crescunt vitia cum tempore. Martialis. Heu nostri male computantur anni. Infantes sumus & senes videmur, non enim viuere, sed valere vita est. Tibullus in lib 1. Vidi ego qui miseros iuuenum damnasset amores. Post veneris vinclis subdere colla senem. Et sibi blandicias tremula componere voce Et manibus canas fingere velle comas. Quid tibi nunc prodest molles calmisse capillos. Sepe & mutatas disposuisse comas. Nunc studium formę est coma, nunc mutatur in annos. Dissimulet viridi cortice iuncta nucis. Tollere nūc cura est albos e stirpe capillos. Et faciem dempta pelle referre nouam. Ouid. in lib. de Fastis 1. Nequitia est quæ te non sinit esse senem. Idem in lib. sine tit. 1. Turpe senex miles turpe senilis amor. Ex prouerbiis sapientum. Anus quoq; cum ludit, morti delicias facit.

De Multiplicatione iniquitatis in seculo. Cap. XV.

ACTOR. Dicto de moribus hominum quibus bene vel male, viuitur, sigillatim discurrendo per singula habituum & hominum genera. Restat dicendum in vniuersali de bona & mala vita quæ per habitus huiuscemodi formatur aut deformatur. Et a mala quidem incipiendum, quoniam (vt ait Augus.) Nemo vnquàm bonus est, qui non prius fuerit malus. Omnes enim natura sumus filii ire. In prouerbiis sapientum quoque legitur, quòd vix quisquàm in bonum, nisi ex malo transit. Itaque primo paucas auctorum sententias colligamus in generali de multiplicatione malitiæ seculi. Seneca in Agamenno. Periere mores, vis pietas fides & qui redire cum perit, nescit pudor per scelera semper sceleribus tutum est iter. Idem in Hercule Etheo. Illicita amantur excidit quicquid licet. Idem ad Lucil. Epist. 39. Desinit esse remedij locus, vbi quę fuerant vitia mores sunt. Idem in 46. Iam etiā vbi causa sublata est, mentimur consuetudinis causa. Idem in 80. Cogito mecum quantus ad spectaculum lusorium fiat concursus, quanta fit contra bonos artes solitudo, quàm imbecilli animo sint quorum lacertos humerosque miramur. Idem in lib. de beneficijs. 5. Dicitis o Stoici omnes stulti mali sunt & qui vnum vitium, habet & omnia Quod si est, nonne vndique humano generi conuitium fit. Nonne publica querela est beneficia periisse & paucissimos esse qui de bene merentibus non inuicem pessime mercantur. Non est quòd hanc tantum nostram murmurationem putes nescio qui scā licet ex philosophorum domo clamat & ex medio conuentu populos gentesque damnatura vox mittitur, non hospes ab hospite tutus non socer a genero, fratrum quoq; genera rara. Imminet exitio vir coniugis, illa mariti. Beneficia in scelus versa sunt, & sanguini eorum non parcitur, pro quibus sanguis fundendus est. Humili se ac depresso loco putat stare quisquis non supra rempublicam steterit. Quis extremo die dicere audeat vixi, & quem dederat cursum fortuna peregi. Sal. in Catil. Plurima maiores nostros magna fecerunt quę nobis nulla sunt. s. domi industria, foris iustitia, animus in consulēdo liber, neq; delicto neq; libidini obnoxius pro his aūt habemus luxuriā & auaritiam, publice egestatem, priuatī opulentiā. Inter bonos & malos nullū discrimine. Omnia præmia virtutis ambitio possidet, domi voluptati, foris aut pecuniæ eruitur aut gratiæ. Idē in iugurtino. Plura vero sunt quæ licet grauia sint, tamen ex consuetudine pro nihilo habentur. Plautus in au Iularia. Patientia desidie acrimonia crudelitati assignatur, sic euertuntur omnia. Boetius de consol. lib. 4. Quantarum rerum lubrica versat fortuna vices. Premit insontes debita sceleri noxia pęna. At peruersa resident celso mores solio Sanctaq; calcant. Latet obscuris condita virtus clara tenebris. Tull. in li. de Paradoxis. Non autem peccata rerum euentu, licet vitijs hominum metiēda sunt.

De Eodem secundum poetas. Cap. XVI.

PERSIVS satyricus. O curuæ in terris animæ & cælestium manes. Iuue. li. 1. De moribus vltima fiet quæstio. Lucanus li. 5 Itut in omne nephas iuuat esse nocentes. Idem Facinus quos inquinat equat. Ouidius de arte lib. 1. Nil nisi turpe iuuat, cure est sua cuique voluptas. Idem in li. 3. Semper sunt plura deteriora bonis. Idem in li. Tristium. 1. Prima nubila sunt nostris tempora nostra malis. Idem in li. Meth. 1. Irrupit vene peioris in euū. Omne nephas fugere pudor, verumq; fidesque In quorum subiere locū fraudesq; doliq; insidieq;. Et vis & amor sceleratus habendi. Effodiuntur opes irritamenta malorum. Iamq; nocens ferrū, ferroque Nocentius aurum. Prodierat. prodijt bellum quod pugnat vtroq;. Sanguineaq; manu crepitantia concutit arma. Viuitur ex rapto, non hospes ab hospite tutus. Non socer a genero, fratrum quoq; gratia rara. Imminet exitio vir coniugis illa mariti. Lucrida terribiles, miscent aconita nouerce. Filius ante diem patrios inquirit in annos Victa iacet pietas. Qua terra patet, fera regnat erinis. In Facinus iurasse putes. Quantum noxe iam regnat vbiq;. Enumerare piget minor est infamia vero. Esse quoq; in fatis reminiscitur affore tēpus. Quo mare quo tellus correptaq; regia cęli. Ardeat, & mundi moles operosa laboret. Quippe vbi temperiē sumpsere humorq; calorq;. Concipiunt, & ab his oriuntur cuncta duobus. Cū que sit ignis aquæ pugnax, vapor humidus oē Res creat, & discors concordia fetibus apta est. Hildebertus Cenomannensis. Quæ cū ita sint tantum tamē amorem, tanq̄ germanum fedus, plurimumque superuenientes irrumpunt molestię, quibus excita cato prolvi ustificationis odio spiritum solicitat ad consensum, quia sicut illecebrarum desiderio, sic etiam pernitiosæ commouetur anxietate solitudinum. Quibus dum venatrix illa delitiarū diu subesse, diuque fatigari formidat, paulatim incipit tedere vitæ, placeq; viuificationis gratiam abiurare, cuius obsequia permixtis incommodis amarescunt, nascitur inde turpis ac ridiculosus mortis appetitus, neq̄ s. progenies, & quæ more vipereo suos plerūq; suffocat & extinguit genitore, nonnullos enim tua quoq; tēpora habuere, quos vel ad aquas vel ad laqueum egit dolor amisse pecuniæ. Nā de veteribus quid loquar, quorum mortes similis prouocatas insania, veridicis assertionibus nequaquàm poetæ tacuerunt. Num recolis idem te attestatum, cum affectate mortis originem suppositis decantares versiculis. Cū placeat carnē ꝙ viuificetur ametq;. Hoc animæ obsequium, tamen euenit vt diuturnis. Fracta malis, vitam fastidiat abdicet annos Malit obite semel, quàm sæpius atque suprema, Morte rapi, quàm tot præeuntibus esse superstes. Sed

licet

licet his instet non est homicida voluntas. Donec declinat faueat que vxoribus illi. Spiritus, hoc stimulis & blanda lite subacto. Gignitur excessus, quia dum caro clamat, eamque. Spiritus exaudit, consensu culpa creatur. Inque creando nephas, caro fit vir, spiritus vxor.

De Noxia libertate & licentia peccandi. Cap. XVII.

SALVSTIVS in Catil. 10. Sepe alia aliis licentia est, qui enim demissi in obscuro vitam agunt, si quid deliquerint, pauci sciūt. Nam fama & fortuna eorum pares sunt. Qui vero magni Imperij præditi in excelso ætatem agunt, facta eorum cuncti mortales nouerunt. Itaq; in maxima fortuna minima licentia est, & quę apud alios iracundia dicitur, hæc in imperio superba crudelitas appellatur. Ex prouerbiis sapientum. Ostendit in aliis quidem non voluntatem sibi deesse, sed potestatem, qui ob hoc iniuriam facit, quia potest. Tullius in Philippica 13. Id licere dicimus, quod legibus quod more maiorum & institutis conceditur. Neque enim quod quisque potest id ei licet. Aut si nemo obstat propterea permittitur. Plato. Illa iustitia verissima quæ erga inferiores seruatur. Triūphus est innocentiæ non peccare vbi liceat posse. In quē ergo plus potes peccare, desine. Oui. sine tit. lib. 3. Cui peccare licet, peccat minus ipsa potestas. Semina nequitiæ languidiora facit. Nitimur inuetitum, semper cupimusque negata. Sic interdictis imminet eger aquis. Clau. in maiori. Procliuior vsus. In peiora datur suadetque licentia luxum. Non tibi quod posses, sed quod fecisse decebit. Occurret mentem domit & respectus honesti. Prosper vbi supra. Qui se peccatis gaudet feliciter vti. Infelix nimis est prosperitate sua. Cum datur iniusto peccandi optata potestas. Vt mala mens praue cum cupit efficiat. Ira magna Dei qua multos sic quoque punit. Vt quibus exultant, criminibus pereant. Et magis erranti ne percant flagra timendum. Quod ne non fiant, quod noluisse nocet. Ah vetitorum auidis, grauior tunc ira timēda Cum sese remouent verbera iustitiæ. Nam quid erit morbi qđ dominabitur illi Cui supra auxilium iam medicina negat. Maximianus. Permissum fit vile nefas.

De Excusatione. Cap. XVIII.

FVlgentius in lib. Mitologiarum 3. In scientia formidolosa suspicio semper excusandi suffragia quærit, quo quicquid ignorantia iuris incursionum peccauerit, id venie absoluat petitio, quæ culpas vestire consueuit. Ex prouerbiis sapientum. Omne peccatum est voluntarium, omitte igitur excusationem. Nemo enim inuitus peccat. Seneca in Decl. li. 5. Hoc & equale omnium est, vt vitia sua malint excusare quàm effugere. Idem in Edippo. Iners in medium malorum ignorantia est. Terentius in echira. Si quis post factam iniuriam se expurget, parum mihi prodest. Oui. in lib. de Ponto. Nec factum defende tuum, mala causa silenda. Nil nisi solicite sint tua verba præces. Nec tua si fletu scindantur verba nocebit. Interdum lachrymæ pondera vocis habēt. Quod fecit quisque tuetur opus. Martialis coquus. Simpliciter pateat vitium fortasse pusillum. Quod tegitur Maius credimus esse nephas. Claudianus in maiori. Heu quàm cęcus inest vitiis amor. Maximianus non intellecti nulla est curatio morbi.

De Vitijs virtutum speciem pretendentibus. Cap. XIX.

ACtor. Cautio siue cautela est prudentia discernendi vitia virtutum speciem præferentia. Quint. de ora. instit. lib 2. Est enim quædam virtutum vitiorumque uicinia, qua temerarius pro forti, effusus pro copioso accipitur. Seneca ad Lucil. epist. 45. Vitia nobis sub uirtutum nomine irrepunt. Temeritas sub titulo fortitudinis latet, moderatio uocatur ignauia, pro cauto timidus accipitur in his magno periculo erramus. Idem in 56. Omnia uitia ad modum morbi in aperto leuiora sunt, tunc autem perniciosissima, cum simulata sanitate subsidunt. Sal. in Catil. Priusquàm incipias consulto ubi consulueris maturæ opus est facto. Tibullus de Catil. Habuit illæ per multa maximarum non expressa signa, sed adumbrata uirtutum, utebatur hominibus improbis, & quidē optimis uiri, se debitum aliis deditum esse simulabat. Nunquàm tale monstrum in terris ullum fuisse puto tam contrariis diuersisque & inter se pugnantibus naturę studiis cupiditatibus conflatum. Quis enim clarioribus vitiis quandoque iocundior, quis turpioribus coniunctior, quis ciuis aliquando melior, quis hostis ciuitati tetrior, quis in voluptatibus inquinatior, quis in laboribus patientior, quis in rapacitate auarior, quis in largitione effusior. Illud quoque in eo erat mirabile naturam suam uersare & regere ad tempus, atque huc & illuc torquere: flerē cum tristibus, seuire cum remissis, iocundæ cum senibus, grauiter cum iuuenibus, comiter cum facinorosis, audacter cum luxuriosis, luxuriosæ viuete. Sydonius in epi. lib. 3. de quodam. Est hic ipse loquax nec dicax, ridiculus nec letus, arrogans nec cōstans, curiosus nec perspicax. Ex prouerbiis sapientum. Timidus se cautum vocat, sordidus parcum. Lactantius in lib. de vero cultu. Etiam ea quæ bona sunt fines suos habent, quos si excesserint in vitia labuntur. Nam constantia nisi pro veritate suscepta sit, impudentia fit, & fortitudo si nulla necessitate cogente, aut non pro causa honesta certum periculum subierit in temeritatem conuertitur, & seueritas nisi se intra congruentes Nocentium cedes coerceat, fit seua crudelitas. Ouidius in lib de Rem. Et mala sunt vicina bonis errore sub ipso. Pro vitio virtus crimina sæpe tulit. Idē in lib. Methamor. 6. Proh superi quantum mortalia pectora cece. Noctis habent ipso sceleris molimine quisquam Creditur esse pius, laudemq; crimine sumit. Idem in lib. de Ponto. Et cum fortuna &c require supra sub tit. de virtute quod debeat esse gratuita non mercennaria. Iuuenalis lib. 5. Fallit enim vitium species virtutis & vmbra. Ganphredus in poetria noua. Fel modicum totum mel amaricat. Vnica menda totalem faciem diffamat.

De Quorundam pessimis moribus. Cap. XX.

TVLLIVS de officiis libro primo. Sunt quidam homines nō re, sed nomine. Idem in lib. 2. In iulio tanta peccandi libido fuit, vt hoc ipsum peccare eum delectaret, etiam si causa non esset. Idem in inuectiua contra Catilinam absentem. Iam tecum sic loquar: vt non odio permotus videar quo debeo: sed ut misericordia quæ tibi nulla debetur: neque enim is es, vt te aut pudor a turpitudine: aut metus a periculo, aut ratio a furore reuocauerit. Salustius contra Tullium. Homo leuissimus: supplex inimicis: cōtumeliosus amicis, nemini fidus, Senator leuissimus, patronus mercennarius: cuius nulla pars corporis a turpitudine uacat lingua uana, manus rapacissimæ, gula immensa, pedes fugaces, & quę honestæ nominari non possunt, inhonestissima. Sydonius in epistolari lib. 3. de quodam. Est hic loquax ne dicax, ridiculus nec lentus, arrogans nec constans curiosus nec perspicax, tempora præsentia collens, preterita carpens, futura fastidiens, beneficij si rogaturus est importunus petendi. Derogator negati, emulator accepti, callidus reformandi, quærulus flagitati, garrulus restitui. At si rogandus simulator parati, dissimulator petiti, venditor præstiti, publicator occulti, calumniator morati, inficiator soluti, osor ieiuniorū, sectator epularum, laudabilem proferens, non de bene viuente, sed de bene pascente sententiam. Inter hæc tamen ipse auarissimus, quem non tam pascit panis bonus quàm alienus, auidus bibendi, auidior detrahendi, rapido pariter ore spirans cenum, spumans vinum, loquens venenum, ita viuens paucis est voluptati nullis amori, omnibus risui. Valerius lib. 9. Alexandri regis felicitas tribus insolentiæ euidentissimis gradibus exultauit, fastidio namq; Philippi Iouem Hammonē patrem asciuit, tedio morum & cultus Macedonici vestem & instituta persica assumpsit, spreto mortali habitu diuinum caput latus est, nec fuit ei pudori, filium cinem hominem dissimulare. Gaufredus in poetria noua. Lege quicquid habet de felle legetur. Presens blanditor, absens detractor amicus. Apparens hostis detectus possessor auarus. Exactor durus, prædo grauis, ambitiosus Institor. Martialis coquus. Mentitur qui te vitiosum zoile dicit. Non vitiosus homo es zoile, sed vitium. Iuuen. libro primo. Dedit hanc contagio labem. Et dabit in pluros sicus grex totus in agris. Vnius scabiæ cadit, & prurigine porci. Vuaq; conspecta liuorem ducit ab vua. Nemo repente. Fuit turpissimus.

De Peccatis leuioribus. Cap. XXI.

TVLLIVS de Offic. lib. 1. Quæ quidem parua videntur esse delicta, nec a multis intelligi possunt, ab his diligentius est declinandum. Salustius in iugurtino. Plura vero sunt quæ licet grauia sint, tamen ex consuetudine pro nihilo habentur. Horatius in libro sermonum. Hau siue vitiis nemo nascitur. Optimus ille est qui minimis vigetur. Ouidius in lib. de Remed. 2. Parua necat morsu spatiosum vippera taurum. A cane non magno sæpe tenetur aper. Collige ve multis grandis acetuus erit. Quo tua non possunt offendi pectora facto. Forsitan hoc alio iudice crimen erit. Grandia per multos teneantur flumina riuos. Magnaque subducto stipite flamma perit. Idem in libr. Metham. 3. Minimum est quod amantibus obstat. Idem in lib. de Remed. 1. Infirmis causa pusilla nocet. Prosper in lib. epigrammatum. Nam merita obscurat grandia culpa leuis. Cato in lib. de Moribus. Nemo sine crimine viuit. Martialis coquus. Simpliciter pateat vitium

nitium fortasse pusillum. Quod tegitur maius creditur esse nephas. Seneca ad Lucil. Imperfecta necesse est labent, & modo prodeantur, modo succidant, sed magna est pars profectus velle proficere.

De Agenda penitentia. *Cap.* *XXII.*

ACTOR. Pœnitentia est afflictio pro delictis, qua & commissa cum emendationis proposito plangimus & odimus, & plangenda vlterius committere nolumus. Lactantius in libro de vero cultu. Agere penitentiam nihil aliud est quàm profiteri & affirmare se vlterius non peccaturum. Seneca ad Lucil. epist. 28. Initium salutis est notitia peccati. Nam qui peccare se nescit, corrigi non vult. Ideo quantum potes teipsum argue, inquire in te peccatum accusatoris partibus fungere, deinde iudicis tandem deprecatoris. Idem in 43. Somnum narrare vigilantis est, & peccata sua confiteri sanitatis est indicium. Idem in Agamennone. Remeemus illuc, vnde non decuit abire. Quem pœnitet peccasse, pœnæ innocens est. Idem in lib. de Moribus. Alteri semper ignoscito, tibiipsi nunquam. Tullius in Philippica 12. Cuiusuis est hominis errare, nullius autem nisi insipientis in errato perseuerare posteriores enim cogitationes (vt aiunt) solent esse sapientiores. Optimus est portus peteunti mutatio consilii Idem in oratione de Catilina. Multos audini & vidi, qui cum totam adolescétiam voluptatibus dedissent, se ad frugem bonam recepisse, grauesq; homines atque illustres fuisse. Ex prouerbiis sapientum. Grauis animi pena est, proximumq; ad innocentiam locum tenet, quàm post facti penitet verecunda peccati confessio. Socrates. Peccatum geminat qué non pudet delicti. Ouidius in lib. epist. Erubui gremioq; pudor deiecit ocellos. Hæc satis intacita signa fatentis erant. Idem in lib. tristium. h. Heu mihi cur vidi, cur noxia lumina feci. Idem in lib. de Ponto. Ne factum defende tuum mala causa silenda. Nil nisi soliciti sint tua verba præces. Nec tua si fletu scindantur verba nocebit. Require supra ca. de excusatione peccati. Maximianus. Nó intellecti nulla est curatio morbi. Ennodius Post culpas animæ sunt holocausta Dei. Sedulius li t. Culpa fugit, cedunt lachrymis delicta fusis. Et dulcem veniam fletus generallis amari. Prosper vbi supra. Quando peccati metiro manus omnipotentis. Omnia concludens artat vbique reum. Vnum profugium tutum est Deus ipse timenti A quo discedens ne pereat redeat ipse. Conuerti námque ad Dominum certissima vita est. Et pacem offensi quærere sola salus. Qui terræ parcit qui percutit ipse medetur. Viuere vis, illi subdere quem metuis.

De Pœnitentia & uita non differenda.
Cap. XXIII.

VEh properent fontes peccati obrumpere nodos. Ante diem mortis dum locus est veniæ. Quid iuuat in longum causas producere morbi. Cur dubium expectat cras hodierna salus Scimus correctis veniam non esse negandam. Sed nulli nostrum est vltima nota dies. Seneca in li. de Moribus. Multos vitam deserentes mors victa præuenit. Omnis itaque dies velut vltimus ordinandus est. Idem ad Lucil. epist. 1. Ita fac mi Lucili vendica te tibi & tempus quod auferebatur aut surripiebatur, aut excidebat, collige & serua, turpissima enim iactura est quæ per negligétiam fit. Qué mihi dabis qui aliquod precium tempori ponat qui diem estimet, qui intelligat se quotidie mori. In hoc omnes fallimur quód mortem prospicimus. Magna pars eius iam præteriit, quicquid ætatis est mors tenet, dum differtur vita transcurrit. Reliqua omnia nobis aliena sunt tempus nostrum est tantum. In huius rei vnius fugacis ac lubrice possessionem natura nos misit. Sera parsimonia in fundo est, non enim tantum minimum immo etiam pessimum remanet Idem in 13. Quid turpius est quàm senex viuere insipiens, Idem in 23. Quidam tunc uiuere incipiunt cum desinendum est, quidam ante desierunt quàm inciperent. Idem in 71. Id agamus vt omne tempus nostrum sit, quod non erit nisi prius nostri esse ceperimus, Idem in libro de beneficijs 5. Quis extremo die audeat dicere uixi, et quem dederat cursum fortuna peregi. Ouidius in libro de Ponto. Nam genus est mortis male uiuere. Martialis coquus. Cras te uicturum cras dicis posthumæ semper. Dic mihi cras istud posthumæ quandoque uenit. Quàm longe cras istud ubi est, aut unde petendum. Nunquid apud partos armeniosque latet. Iam cras istud habet Priami uel Nestoris annos. Cras istud quanti dic mihi possit emi. Cras uiues, hodie iam uiues posthumæ serum est. Ille sapit quisquis posthumæ uixit heri. Non est crede mihi sapientis dicere uiuam. Posidonius. Vnus dies hominum eruditorum plus potest quàm imperiti longissima ætas.

De Bonis initijs & difficultate incipiendi.
Cap. *XXIIII.*

SENECA ad Lucil. epistola 1. Initium eundi ad uirtutes arduum est, quia hoc peccatum imbecille atque ægre mentis est formidare inexperta. Itaque cogenda est ut incipiat. Deinde non est acérba meditina, protinus enim delectat dum sanat. Quintilianus 2. libro. Qui recta uia depulsus est, ad eam reduci nisi alio flexu non potest. Idem in causa 14. Non sine morsu aliquo resilitur ab his quæ uoluptate animum tenuerint. Terentius in Heautonio. Quæ uero dum incipias dumque ignoras grauia sunt, ubi cognoueris facilia erunt. Salustius in Catili. Prius autem quàm incipias consulto, at ubi consulueris maturæ opus est facto. Ennodius. Nisi uires æstimes, dum aggredieris sarcinam. Sobiacebis. Horatius in libro epist. Dimidium facti qui bene cępit habet. Valerius 2. libro. Mos hominum est, paruula initia pertinaci studio persequi. Ouidius in libro Metham. 7. Flebile principium melior fortuna sequetur. Idem in lib. 12. Exitus in dubio est. Idem in libro epist. Exitus acta probat, cæpisti melius quàm desinis. Vltima primis cedunt, dissimules hic uir et illæ puer. Flamma recens parua sparsa residet aqua Idem in libro de Reme. 2. Infirmis causa pusilla nocet. Idem in lib. de arte 2. Dum nouus in uiridi coalescit cortice ramus. Concutiat tenerum quælibet aura cadit. Mox eadem uentis spatio durata resistit. Seneca ubi supra epistola 71. Imperfecta necesse labent, et modo prodeant, modo succidant, sed magna pars est profectus uelle proficere. Prosper ubi supra. Semper enim superest sanctis quo crescere possint. Et perfectorum gloria principum est. Actor. Item de difficultate bene agendi require superius in tract. de uirtute cau. de modo et difficultate consistendi in medio. De constantia quoq; perseuerandi uide superius in ca. de perseuerantia.

De Vitijs extirpandis aut subigendis. *Cap.* *XXV.*

SENECA ad Lucil. epist. lib. 1. Id agere debemus, ut irritamenta uitiorum quàm longissimæ profugeamus. Indurandus est animus, et debellandæ uoluptates, quæ saeua quoque ad se ingenia rapuerunt. Vitia sine modo sine fine persequere. Nam illis quoque nec finis nec modus est. Proice quæcunq; cor tuum dilaniant quasi aliter extrahi nequierint, cor ipsum cum illis reuellendum erat. Voluptates præcipue extirpa latronum more in hoc nos amplectuntur, ut strangulent. Idem in 69. Nihil facilius q̃ amor recrudescit alius reardescit. Itaque qui deponere vult desideria rerum omnium quarum cupiditate flagrauit, & oculos & aures ab his quæ reliquit, auertat. Cito enim affectus quocunq; se vertit rebellat. Nullum enim sine auctoramento malum est. Auaritia pecuniam promittit, luxuria voluptatem. Ambitio potentiam, mercede te vitia solicitant Vix igitur effici toto seculo potest, vt vitia longa licentia tumida subigantur, & iugum accipiant. Ex Prouerbiis sapientum. Recte fortior putandus est, qui cupiditates subicit quàm qui hostes. Horatius in li. Sermonum. Dum stulti uitant uitia in contraria currunt. Prosper ubi supra. Quod sibi quisque fieri nolit, non inferat ulli. Vindictam læsus nesciat exigere. Spernine timeat, superne non soleat. Non sua non cupiat, quę sua sunt tribuat. Quid rogo, mandatis durum censetur in istis. Aut quid inest quod non possit adire fides. Absq, dolore quidem nequeunt mala sueta repelli. Sed quem læserunt dulcia amara non est. Lactantius in lib. de dero cultu. Siue uirtutes inseras, uitia sponte decedent. Siue uitia eximas uirtutes ultro subibunt Sic enim bonorum & malorum constitura est natura, ut se super oppugnent & expellant.

De Primis moribus reprimendis. *Cap.* *XXVI.*

ACTOR. Concupiscentia carnis secundum Isidorum est motus animæ turpis, in affectum sordidæ delectationis Sunt autem & motus iracundiæ atq; inuidiæ ceterorumq; uitiorum carnalium & spiritualium, qui & ipsi omnes propter fomitem esse dicuntur ex carne. Nos igitur omnes primitus insurgentes anteq̃ inualescant, & animam captiuam ducant, nos oportet consilio rõnis reprimere. Seneca ad Lucil. Epist. 85. Facilius est uitiorum initia prohibere quàm impetum regere. Oui. in lib. de Rem. Terra salutifera herbas eademque nocentes. Nutrit & urtice proxima sæpe rosa est. Vtile propositum est seuas extinguere flammas. Nec seruum uitiis pectus habere tuum. Dum licet & modici tangunt præcordia motus. Si sapis in primo limine siste pedem. Opprimere dum noua sunt subiti mala semina morbi. Nam mora dat vires teneras mora percoquit vuas. Et validas segetes qđ fuit herba facit. Quæ prebet latas arbor spatiantibus vmbras. Quo posita est primum tempore virga fuit. Tunc poterat manibus summa tellure reuelli. Nunc stat in immensum uiribus acta suis. Prin

cipijs obsta sero medicina paratur. Cum mala per longas conualuere moras. Sed propera: nec te uenturas differ in horas. Qui nō est hodie cras minus aptus erit. Vidi ego quòd primum fuerat sanabile vulnus. Dilatum longe damna tulisse more. Prosper vbi supra. Mens nullus poterit carnis compescere motus. Ni fuerit Christi semper amore potens.

De Regimine corporis. Cap. XXVII.

SENECA ad Lucil. epi. 14. Multis seruiet qui corpori seruit, qui pro eo nimium timet, qui ad illud omnia refert. sic gerere nos debemus: non tanquam propter corpus uiuere debeamus: sed tanquam non possumus sine corpore. Huius nimius nos amor timoribus inquietat: solicitudinibus onerat: contumeliis obijcit. honestum ei vile est: cui corpus nimis charum est, agatur eius cura diligentissime: ita tamen ut cum exigit ratio vel fides: etiam in ignem mittendum sit. Idem in 23. Copusculum etiam si nihil sine illo fieri potest, magis necessariā rem crede, quàm magnam, vanas suggerit voluptates breues pęnitendas, & nisi magna moderatione temperentur in contrarium abituras. Ita dico in præcipiti voluptas ad dolorem verget, nisi modum tenuerit, modum autē tenere in eo difficile est, quod bonum esse credideris. Idem in 65. Vetas me cęlo interesse. i. iubes me capite demisso viuere. Maior sum & ad maiora genitus, quàm vt corporis mei mancipiū sim. Quod equidem non aliter aspicio, quàm vinculum aliquod libertati meæ circundatum, cuius contemptus certa libertas est, seruiāt ergo deteriora melioribus. Idem in 69. Frequens de loco ad locū migratio instabilitas animi est, ut igitur animum possis continere, primum corporis tui fugam siste. Idem in 70. Vis aduersus hoc corpus liber esse, tanquam migraturus habita. Actor. Cetera de hac materia require superius in tractatu de temperantia.

De Regimine animi. Cap. XXVIII.

IAcero pro Marcello. Nulla corporis tanta vis est, quæ non ferro & viribus debilitari frangique possit: animum uero uincere iracundiā, cohibere victoriam, temperare aduersarium, extollere non modo iacentem, sed etiam amplificare eius pristinam dignitatem, hæc qui fecerit, non ego eum summis viris comparo, sed simillimum Deo indico. Seneca in troade. Iuuenile vitium est, nō regere posse impetum. Idem in lib. de beneficiis. v. Facilius est Barbaras gentes impatientes alieni arbitrij regere, quam animum suum continere, & sibi tradere. Idem in epistola ad Lucil. 37. si vis omnia tibi subijcere: te subiicerationi, multos reges, si te illa rexerit, & ab illa disces quemadmodum quid, & aggredi debeas. Idem in 39. Habet hoc optimum in se generosus animus, quòd concitatur ad honesta magnarum specierum res ad se vocat, & attollit &c. Require sub illo titulo quòd nobis innata, sunt uirtutum semina. Idem in 85 Non est bona valitudo mediocritas morbi, facilius est vitiorum initia prohibere, quam impetum regere, non enim recipiunt mala animi temperamentum, facilius sub eculeris illa quàm rexeris. Terentius in Ehira. Istud porro sapere est, vt vbicunque opus sit animum flectas. Augus. de ci. Dei. 13. Quas Greci Eupacias: lat. ne autem Cicero constantias nominauit. Stoici tres esse voluerunt pro tribus perturbationibus in animo sapientis, pro cupiditate voluntate, pro lætitia gaudium, pro metu cautionem, pro ægritudine uero, vel dolore, quam nos uitandæ ambiguitatis causa tristitiam maluimus dicere, negauerunt esse posse aliquid in animo sapiens. Gaudium vero de bono adepto est, quod vbique adipiscitur sapiētis. Cautio deuitat malū, quod debet sapiens deuitare. Tristitia porro, quia de malo iam accidit, & nullum malum existimant posse accidere sapienti, nihil in eius animo pro illa posse esse dixerunt: apud nos autem, non tam quæstio uertitur: vtrum pius animus irascatur, quàm vnde irascatur, nec vtrum sit tristis, sed quare sit tristis, nec vtrū timeat, sed quid timeat. Oui. in li. de arte. 3. Magnū opus mores cōposuisse bonos.

De Regimine linguæ. Cap. XXIX.

TVllius de Offi. lib. 1. Sit uox loquentis dulcis, & non contentiosa languens, neque canora, videatque in primis de quibus rebus loquatur, si de seriis seuitatem adhibeat si de iocosis leporē. Idem in procelio. Quantum a rerum turpitudine habes, tantum a uerborum libertate seiungas. Deinde ne ea in alterū dicas, quæ cum tibi falso responsa sint, erubescas. Sene. in li. de quattuor uirtutibus. Parce lauda, parcius uitupera. Similiter reprehensibilis est nimia vituperatio, illa siquidem adulatione: ista maliguitate suspecta est. Testimonium veritati non amicitiæ reddas. Sermones vtiles magis, quàm facetos ama. Non sit scurrilis, sed sed grata vrbanitas, & risus sine cachinno, vox sine clamore. Admone libenter: reprehende patienter. Alienorum vitiorum, nec curiosus sis explorator, nec acerbus reprehensor, nec cum exprobratione corrector, ita vt admonitionem hilaritate præuenias, dicenti esto tacitus auditor, requirenti facile responde, contēdenti facile cede, seuerior esto indicio, quàm sermone, vita quàm vultu, nec tuę bonæ famæ seminator sis, nec inuidus alienæ. Quæ nostri sine arrogantia postulanti impartire, quæ autem nescis, siue occultatione ignorantię postula tibi impartiri. Idem ad Lucil. epistola 40. Quemadmodum sapienti viro incessus modestior conuenit, ita oratio pressa non audax, itaque tardiloquium te esse iubebo. Idem in Medea. Suspecta quoque ne sint longa colloquia deuita alias amputa. Ex Prouerbiis Sapientum. Tene semper & vocis & silentii temperamentum, in hoc tamen incumbe, vt libentius audias, quàm loquaris. Tacere namque nescit, qui nescit loqui. Actor. De hac iterum materia require supra ca. de taciturnitate, & etiam infra ca. de eloquentia.

De Vnitate & concordia totius vitæ. Cap. XXX.

TVLLIVS in Officiis libro primo. Præclara æquabilitas in omni vita, scilicet, vt sit idem semper vultus, eademque frōs, sicut de Socrate dictum est. Quemadmodum ergo in oratione constanti, sic in vita omnia apta sint inter se & conuenientia, & quæ parua videntur esse delicta, nec a multis intelligi, ab his diligentius est declinandum. Si enim in organis musicis, quāuis paululum discrepent, vitatur tamen, ne quid in eis discrepet multo magis ordinis omnimoda conuenientia in actionibus nostris adhibendus est, quia maior & melior est actionum, quàm sonorum accentus. Idem contra Salustium. Ex maxima crispe sahisti voluptas est, equalem & parem verbis vitam agere, vt omnis moribus ratio consonet. Seneca ad Lucillum epistola 20. Tacere docet philosophia non dicere, & hoc exigit, vt ad legem suam quisque viuat, ne orationi vita dissentiat, vt ipsa intra se vita vnius sine omnium actionum dissentione coloris sit. Maximum hoc est officium sapientiæ, & indicium, vt verbis opera concordent, vt ipse vbique par sibi idemque sit. Quid est enim sapientia semper idē velle, atque idem nolle, licet illam exceptiunculam non adijcias. vt rectum sit quod velis. Non potest enim cuiquàm idem semper placere, nisi rectum variatur autem quotidie iudicium hominum, & in contrarium uertitur ac plerisque agitur uita per lusum Idem in 34. Omnia dicta, & facta tua inter se congruant ac sibi respondeant, & una forma percussa sint. Non est huiusmodi animus in recto cuius acta discordant. Idem in 75. Concordet sermo cum uita, ille promissum suum impleuit, qui & cum uideas illum, & cum audias idē est. Nec delectent uerba uestra, sed prosint. Prosper ubi supra. Non prodest cuiquàm solis bona dicere uerbis. Impia mēs habeat, q̄ bene lingua sonat. Nam fari recta miserum est, & uiuere praue. Damnat nota malum regula iusticię.

De Bonitate ac sinceritate vitæ, secundum philosophos. Cap. XXXI.

LActantius in li. de falsa religione. Benedicere quidem ad paucos pertinet, bene uiuere ad omnes. Varro in sententiis. Viatores nō eunt, ut eant, sic & uita non sui causa sit, sed ut ea præclarum aliquid fiat. Seneca ad Lucil. epist. 71. Ideo uero peccamus, quia de partibus vitæ deliberamus, nemo de tota deliberat. Idem in 77. Vita non est imperfecta, si honesta est, ubicunq; desines, si bene desines tota est. Quomodo fabula sic uita, non quàmdiu, sed quàm bene acta sit refert, quocunq; uoles define, tantum bonam clausulam impone. Idem in 79. Non est autem bonitas pessimis esse meliorem. Tull. in oratione sua pro lignatio. Nihil tam populare, q̄ bonitas. Idem in li. de Offi. 3. Vir bonus & iustus, nihil cuiq; quod in se transferat detrahet. Bonus uir non modo facere, sed nec cogitare quidem audebit quicquàm quod nō audeat prædicare. Idem in lib. de amicitia. Illos bonos uiros appellandos putemus, qui assequuntur quantum homines possunt, naturam optimam bene uiuendi ducem. Idem in Tusc. lib. 4. Amplissima omnium artium est bene uiuendi disciplina, quam uita magis, quàm litteris quidā prosecuti sunt. Idem in lib. 5. Stoici finem bonorum esse senserūt congruere naturę, & cum ea conuenienter viuere. Apuleius in lib. de Deo Socratis. Nihil est Deo gratius & similius quàm vir animo perfecte bonus, qui cæteris antecellit.

De Eodem, secundum poetas. Cap. XXX.

CAto ubi supra. Cū recte uiuas, ne cures uerba malorū. Arbitrii nostri non est quid quisq; loquatur. Proximus est hoīs si non potes optimus esse. Horatius in li. Sermonū. Optimus ille est, qui minimis urgetur. Idem in eodem. Homo factus ad unguem. Idē in li. carminū. Nihil est ab omni. parte beatū. Virgilius in Buccolicis

Fraxinus in siluis pulcherrima pinus in hortis, Populus in fluuiis abies in montibus altis. Non omnia possumus omnes, Ouidius in lib. de arte 3. Magnum opus est mores composuisse bonos, Claudianus in maiori. Inquinat egregios adiuncta superbia mores. Carmen amat, quisquis carmine digna gerit. Martialis coquus, Nūc licet & fas est, sed tu sub principe duro Temporibusq; malis ausus es esse bonus. Petrus riga in biblia versificata. Ast altare Dei non sit vacuum, sed inane. Sed latet in vacuo thesauris dignior auro. Et vitium vitiis (si bona vita replet) Te decet hic vt eas sestinus currere gressu, virtutum semper ad meliora celer.

De Moderamine vitæ quorundam antiquorum,
Cap. XXXIII.

HIERONYMVS contra Iouinianum. Stoicus narrat de vita antiquorum sacerdotum Aegypti, ꝙ omnibus mundi negocus curisque postpositis semper in templo fuerunt, & rerum naturas causasque ac rationes syderum contemplati sunt, nunquàm mulieribus se miscuerunt, nunquàm cognatos propinquos nec liberos quidem viderunt ex eo tempore, quo cepissent diuino cultui mancipari carnibus & vino se super abstinuerunt propter tenuitatem sensus, & maxime propter appetitum libidinis, qui ex his cibis & hac potione nascitur, pane raro vescebantur, ne onerarent stomachum, oleum tantum in pulmentis nouerant, & hoc parum propter nauseam & asperitatem gustus liniendam. Quid loquar inquit de volatilibus cum ouum quoque pro carnibus vitauerint & lac quoque alterum carnes liquidas, alterum sanguinem esse dicebant colore mutato, cubile eis erat de palmarum folijs contextum, sabellum acclive & ex vna parte obliquum in terra pro puluillo supponebant capiti suo bidui triduique inediam sustinentes & humores corporis qui nascuntur ex ocio & vnius loci mansione, nimia victus castigatione siccabantur. Lucanus 2. lib. de creatione. Immota Catonis. Secta fuit, seruare modum, finemque tenere. Naturamque sequi patriæque impendere vitam. Non sibi, sed toti genitum se credere mundo. Huic epulis vicisse famem, magnique penates. Submouisse hyeme tecto.

De Tribus generibus vitæ secundum philosophos,
Cap. XXXIIII.

FVLGENTIVS in libro Mitilogiarum. Philosophi trapartitam humanitatis vitam esse voluerunt, scilicet actiuam, contemplatiuam, voluptariam. Idem poetæ considerantes trium dearum certamina ponunt, scilicet Mineruam, Iunonem & Venerem de formæ qualitate certantes. Et primam quidem quæ ad sapientiam & veritatis inquisitionem pertinet. Ideo de Iouis vertice natam ferunt, quòd ingenium in cerebro positum sit, hanc Mineruæ attribuunt, quæ græce dicitur immortalis virgo, quia sapientia nec mori poterit, nec corrumpi, huius in tutela ponunt noctuam, eo quòd sapientia etiam in tenebris proprium possidet fulgorem, Iuno vero quam actiuæ vitæ præponunt quasi a iuuando dicta est, vnde & regnis præesse dicitur. Ideoque cum sceptro pingitur, quòd hæc vita diuitiis studea, quę regni proxime sunt, huius in tutelam pauum ponunt, eo quòd eius caude curuamem anterius faciem ornet, posterioraque turpiter nudet. Sic enim diuitiarum appetitus & gloriæ momentaliter ornat, postrema tamē denudat, vnde & Salomon in fine hominis denudatio operum illius. Tertiam quam voluptarię vitæ præposuerunt, Venerem dici voluerunt idest aut secundum Epicuros bonam rem, aut secundū Stoicos vanam rem. Epicuri enim voluptatem laudant, Stoici dānant. Isti libidinem colunt illi noluut, vnde & afrodis dicta est idest spuma, vnde & momentaliter (vt spuma) libido surgit, & in nihilum venit, sine quòd ipsa seminis concitatio spumosa sit. Denique ferunt quòd ex sectis falce Saturni virilibus & in mare proiectis nata sit Venus, quia Saturnus græce cronos dicitur idest tempus, abscise autem temporis vires idest fructus, falceque maxille in humore viscerū velut in mari proiectæ, libidinem gignūt, vnde Terentius ait. Sine Cerere & Bacho friget Venus, hanc etiam nudam pingunt, ꝙ nudos affectatores sui dimittat, vel nunquàm nisi nudis conueniat, huic etiam rosas in tutelam adiciunt, quia rubet verecundiæ ob probriū, & pungit peccati aculeo, & sicut rosa delectat quidem, sed cito marcescit, sic ista liber momentaliter, & pungit perhenniter. In huius etiam tutelam columbas ponunt eo ꝙ aues ille in coitu sint feruide, hanc in mari natantem pingunt, eo ꝙ omnis libido rerum naufragia patiatur. Concha etiam marina portari pingitur eo ꝙ huiusmodi animal toto corpore simul aperto in coitū misceatur sicut iuba in phisiologiis refert.

De Interioribus vitæ propriæ testibus obseruandis.
Cap. XXXV.

BOETIVS de consolatione lib. 5. Magna nobis (si dissimulare non vultis) indicta est necessitas probitatis, cum ante oculos agitis iudicis cuncta cernentes. Vale. lib. 7. Thales interrogatus an hominum facta Deos falleret ne cogitata inquit, vt non solum manus, sed etiam mentes puras habere vellemus, cum secretis cogitationibus nostris celeste numen adesse crederemus. Seneca ad Lucil. epistola 10. Sic viue cum hominibus, tanquàm Deus uideat. Sic loquere cum Deo tanquàm homines audiant. Idem in 29. Multomagis ad rem pertinet qualis tibi uidearis, quàm qualis alis. Conciliari nisi turpi ratione amor turpium non potest. Idem in 41. Sacer, intra nos spiritus sedet malorum bonorumque nostrorum obseruator & custos, hic prout a nobis tractatus est, ita nos tractat. Idem in 43. O te miserum si conscientiæ tuæ contemnis testimonium. Idem in 78. Non est agendum ut de te loquantur homines; sed ut ipse tecum loquaris. Idem in 73 Si certe uiuendum est tanquàm in conspectu alicuius uiuamus, sit cogitandum tanquàm aliquis in pectus intimum prospicere possit. Quid prodest ab homine aliquid esse secretum, nihil Deo clausum est. Idem in lib. de Moribus. Nullum peccatorum tuorum conscium magis timueris quàm teipsum. Alium enim effugere potes, te autem nunquàm. Ex prouerbiis sapientum. Plerique famam, pauci uerentur conscientiam, nullum putaueris esse locum sine teste. Tibullus in lib. 2. Ne tibi celandi spes sit peccare paranti. Est Deus occultos qui ut uetat esse dolos. Ouid. in lib. de arte 3. Innocue viuite numen adest.

De Testibus forinsecus adhibendis,
Cap. XXXVI.

EPICVRVS. Aliquis etiam vir bonus eligendus est nobis ac semper ante oculos habendus, vt sic tamque illo spectante viuamus, & omnia tanquàm illo vidente faciamus. Idem. Sic omnia fac tanquàm spectet Epicurus. Seneca ad Lucil. epistola. Magna pars peccatorum tollitur si peccatori testis assistit, o felicem qui sic aliquem vereri potest, vt ad memoriam quoq; eius se componat & ordinet. Qui sic aliquem veretur, cito erit verendus. Elige ergo illum cuius tibi placet & vita & oratio. Illum tibi semper ostēde vel custodem vel exemplum. Opus enim est aliquo, ad quem mores nostri se erigant, nisi ad regulam praua non corriges. Idem in epistola 25. Sic fac omnia tanquam spectet aliquis prodest sine dubio custodem sibi imposuisse, & habere quem respicias quem interesse cogitationibus tuis iudices. Omnia enim nobis mala solitudo persuadet. Cum autem iam tantum profeceris vt sit tibi etiam tua reuerentia, licebit dimittere Pedagogum, multis autem dissimilem te fieri oportet, dum tibi tutum non sit a te recedere. Idem in 43. Vix quem quàm inuenies, qui posset aperto hostio viuere, bona conscientia turbam aduocat, mala etiam in solitudine anxia est atque solicita, si honesta sunt quæ facis, omnes sciant, si turpia quid refert neminem scire, cum tu scias, o te miserum si contemnis huiusmodi testem. Tullius. Pridie quàm iret in exiliū. Multorum vultu flagitia parietibus teguntur, sed hæc obstructio nec diuturna ęst, neq; obducta, vt curiosis oculis perspici nō possit.

De Exemplis ab alijs accipiendis.
Cap. XXXVII.

TERENTIVS in adelphis. Inspicere tanquam in speculo vitas hominum iubeo, atque ex aliis sumere exemplum sibi. Seneca ad Lucillum epistola 4. Cum his versare, qui te meliorem facturi sunt. Illos admitte quos tu potes facere meliores. Quintil. de oratoria institutione lib. 4. Prudentis est quod in quoque optimum sit possit suum facere. Quod autem imitaturus est, primum quisque intelligat, & quare id bonum sit sciat, tamen in suscipiendo onere vires suas consulat. Ex prouerbiis sapientum. Optimum quidem est maiorum, vestigia sequi, si recte præcesserint, ex alterius vitio sapiens emendat suum Cato in lib. de Moribus. Multorum disce exemplo quæ facta sequaris. Quæ fugias, vita est nobis aliena magistra. Proximus esto bonis, si non potes optimus esse. Cum tibi vel socium vel fidum quæris amicum. Non tibi fortuna est hominis, sed vita petenda. Oui. in lib. de arte 3. Tunc bene fortis equus reserato carcere currit. Cū quos prætereat quosque sequatur habet. Idem in eodem Discite ab alterius vestris timuisse querelis. Tibullus 2. lib. Felix quicunque dolore alterius didicit posse cauere suum. Ganfredus in poetria noua. Syrenes exemplar habe docearis in illis. Casibus in letis semper peiora cauere.

De Vita sociali secundum philosophos.
Cap. XXXVIII.

EPICVRVS. Ante circunspiciendum est cum quibus edas & bibas, quàm quid edas & bibas. Nam sine amico, uisceratio

Leonis

Leonis & Lupi, uita est. Seneca ad Lucil. epistola 6. Nullius boni sine socio iocunda est possessio. Idem in 25. Panem & aquam natura desiderat, nemo ad hæc pauper est. Intra quæ quisquis desiderium suum clauserit cum ipso Ioue de felicitate contendat. Idẽ in 47. Require supra capitulo de superbia. Idem in lib. de naturalibus quæstionibus lib. 1. Inter nullos autem magis quàm inter philosophos esse debet ęqua libertas. Tullius in libr. de Officiis. Omnium societatum nulla præstantior est nulla firmior, quàm cum boni viri moribus similes familiaritate coniuncti sunt. Nihil enim amabilius est nec copulatius quàm morum similitudo bonorum. In quibus enim eadem studia, eadem voluntates sunt, in his fit, vt altero ęque delectetur vt seipso, & sic vnus fiat ex pluribus. Idem in lib. 3. Societatis artissimum vinculum est, arbitrari magis contra naturam esse hominem homini aliquid detrahere sui commodi causa, quàm omnia incommoda subire. Idem in lib. de amicitia. Bonos boni diligans asciscantq; sibi quasi propinquitate sibi coniunctos atque natura. Nihil enim est appetentius similium sui atque rapacius quàm natura. Idem in eodem. Si quis Deus nos ex hominum frequentia tolleret, & in solitudine vspiã collocaret, atque sibi subpeditans omnium rerum quas natura desiderat copiam, hominis nec aspiciendi eriperet potestatem, quis tam ferreus esset qui hanc vitam ferre posset, cuique non auferret voluptatum omnium fructum solitudo, natura enim nihil solitarium amat, vnde verum est ꝙ ab Archita Tarentino (vt opinor) dici solitum a senibus nostris audiui. Si quis in Cœlum ascendisset, naturamque mundi & pulchritudinem sydterum perspexisset insuauem illi fore admirationem, quæ iocundissima quidem fuisset, si cui narrasset habuisset. Macrobius in lib. Saturnalium. Comes facundus in via pro vehiculo est. Sydonius in epistolari lib. 4. Sodales vetustos nunquàm pro frequentium nouitate fastidias, aliter enim videberis sic amicis vti quasi floribus, tamdiu gratis q̃diu recentibus. Plautus in Aulularia. Nemini vero te nimis sodalem feceris. Insipientium atque improborum facilius sustinetur odium quàm collegium. Tres edaces domus vna non capit. Res nimium singularis est homo parem ferre non patiens. Apuleius in lib. de Deo Socratis. Parit conuersatio contemptum raritas conciliat admirationem. Aristoteles in Topicorum 8. Prauus quoq; socius est qui impedit commune opus. Menand. libro comicus. Corrumpunt etiam mores bonos confabulationes pessimæ. Seneca in epistola 9 Crates stilbonis auditor cum vidisset adolescentulum secrete ambulantem interrogauit, quid illic faceret solus. Mecum inquit loquor. Cui crates. Caue inquit obsecro & diligenter attende ne cum malo homine loquaris. Varro in sententiis. Alit autem concordiam mores ad cohabitantium animos formare. Ennodius. Nemo in altero mores amplexatur nisi quos in se formauerit. Symachus. Semper natura gaudet equalibus & familiare sibi est omne quod simile est.

De Eodem secundum poetas. Cap. XXXIX.

OVIDIVS in lib. de Ponto. Scilicet ingeniis aliqua est concordia iunctis. Et seruat studij fœdera quisque sua. Rusticus agricolam, miles fera bella gerentem. Rectorem dubie nauita puppis amat. Idem in lib. de Remediis 1. Vrtice proxima rosa est. Maximianus. Quæcunq; solent per se perpensa placere. Alterno potius iuncta decore placent. Mathæus in Tobia. Consonat & redolet melius iunctura bonorum, plus namque sapiunt lilia mixta rosis. Prosper vbi supra. Naturę quisquis proprium non spernis honorem. In quocunq; hominum quæ tua noscis ama. Sic tantum vt prauos vitet concordia mores. Nullaq; pacis fędera cum vitiis. Cato vbi supra. Vincere cum possis interdum cedę sodali. Quod pudeat socios prudens celare memento.

De Officijs administrandis. Cap. XL.

SALVSTIVS in iugurtino. Miserum autem est prius oneri esse quàm vsui. Vale. lib. 2. Olim ambigue laudis a senatu cuius ęstimabatur, qui debitis rei publice officiis non sua sponte, sed iussus, fungeretur, quia quicquid imperio cogitur exigenti magis q̃ præstanti acceptum refertur. Idem in lib. 4. De publico ministerio nihil cuiquàm præter laudem bene administranti, officium debet accedere Seneca ad Lucil. epistola 22. Turpe est cedere oneri. Luctari cum officio quod semel recepisti. Non est vir fortis atque strennuus qui laborem fugit, nisi etiam crescat illi animus ex ipsa rerum difficultate. Tull. in lib. de Offi. omne autem quod ad coniunctionem hominum & ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi officio quod ex cognitione & scientia continetur. Est enim humanæ naturæ aptius & vtilius. Idem in li 2. Qui veram iustitiæ gloriam adipisci vult, iustitiæ fungatur officiis. Idem in lib. de fine boni & mali 3. Omnia officia eo referri oportet vt adipiscamur principia naturæ. Socrates. Age sic alienum, vt tuum non obliuiscaris negocium Amico sic prodesto ne tibi noceas. Quod habes ita vtere vt alieno non egeas In tuo quam in alieno labore sarcinam suscipe. Quintil. de Orato. inst. lib. 2. Ne ab eo quod quis optime facit, in aliud cui minus est idoneus, eum transferas. Cicero in Tusc. lib. 1. Gręcorum Prouerbium. Quam quisque norit artem, in hac se exerceat. Symachus in epistolari. Animus egritudine leuatur, quotiens in amica officia dirigitur. Oui. in li. de Ponto. Sponte sua probitas officiumque iuuat. Mercede caret per seq; petenda. Exterius virtus incomitata bonis.

De Repetendo secreto mentis. Cap. XLI.

TVLLIVS de officijs lib. 1. Multi tranquillitatem expetentes a negocijs publicis se remouerunt atq; ad ocium profugerunt. Inter quos & nobilissimi philósophi & quidam homines seueri & graues, nec populi nec principum mores ferre potuerunt, vixerunt nonnulli in agris, facilior quidem & tutior & aliis minus grauis aut molesta ociosorum vita, fructuosior autem hominum generi & ad claritatem atque amplitudinem aptior eorum qui ad rempublicam & ad res magnas gerendas se accommodauerunt. Idem in lib. 2. Sicut enim vtilitates adipiscimur, conspiratione hominum atque consensu, sic nulla tam detestabilis pestis est qua homini ab homine non nascatur. Idem in lib. 3. Publium Scipionem scripsit Cato dicere solitum. Nunquàm se minus solum quàm cũ solus esset. Magnifica vere vox ac viro magno & sapiente [illegible]igna quæ declarat illum & in ocio de negociis cogitare, & in solitudine secum loqui solitum. Duæ itaque res quę languorem afferunt ceteris, illum acuebant scilicet ocium & solitudo. Idem in Tusc. lib. 1. Tota philosophorum vita (vt ait Cato) commentatio mortis est. Nam quid aliud agimus cum a voluptatibus corporis & a re familiari quæ est ministra corporis & a reipu. negociis animũ seuocamus, nisi quòd ipsum ad se vocamus maximeque a corpore abducimus secumq; esse cogimus, animum autem a corpore secernere nihil aliud est quàm mori discere, require infra ca. de præparatione sui contra mortem. Seneca de Natur. quæstio. li. 8. Scio Lucilli quàm sis ambitione alienus quàm familiaris ocio & litteris. Turbam rerum hominumq; desiderant, qui se pati nesciunt, tibi tecum optime conuenit. Nos autem nobilipsis molesti sumus, modo amore nostri modo tedio laboramus. Infelicem animum nunc superbia inflamus, nunc cupiditate distendimus, alias voluptate lassamus, alias solicitudine excutimus, & quod miserrimum est nunquam singuli sumus. Itaque necesse est, assidua sit in tã magno vitiorum continuo rixa, fac ergo quod facere consuesti, & a turba te quantum te potes separa. Idem in epistola ad Lucil. 2. Primum argumentum composiṫę mentis existimo posse consistere & secum morari. Idem in 7. inimica est multorum conuersatio, & vtiq; quo maior est populus cui miscermus, hic plus periculi est. Nam & auarior redeo, & ambitiosior, & luxuriosior, quin etiam crudelior & inhumanior, quia inter homines fui, vtrunque deuitãdum est, ne vel similis malis fias, quia multi sunt, neue inimicus multis quia dissimiles sunt. Recede in te ipse quantum potes. Idẽ in 8. Mihi crede qui nihil agere videntur maiora agunt, humana diuinaque simul tractant. Idem in 10. Non inuenio cũ quo te malim esse quàm tecum. Sic fuge multitudinem, fuge paucitatem, fuge etiam vnum. Idem in 15. Quicquid facias redicito a corpore ad animum. Illum noctibus ac diebus exerce. Id bonum cura qđ vetustate fit melius. Idem in 19. Si potes subducte istis occupationibus, si minus eripe. In freto viximus, moriamur in portu. Idem in 27. Nunquid tam turbidum fieri potest quàm forum. Ibi quoque licet quiete viuere si necesse est. Sed si liceat se disponere conspectum fori viciniamque procul fugiam. Idem in 53. Omnia impedimenta dimitte, & vaca boni menti, nemo ad illam peruenit occupatus. Quintilianus 8. lib. Etiam in itinere, in turba, in conuiuiis, faciat tibi cogitatio ipsa secretum. Ex prouerbiis sapientũ. Rem maximam tibi sapientia promittit, vt reducat te tibi. Solitudinem quærit qui vult cum innocentibus viuere Oui. in lib. Tristium 3. Viue tibi & longe nomina magna fuge. Prosper vbi supra. Scrutari legem possunt vtrunq; quieti, si mundi a strepitu libera corda vacent.

De Vicissitudine quietis, & actionis. Cap. XLII.

TVLLIVS in lib. de offic 1. Virtutis autem omnis laus in actione consistit. A qua tamen sæpe fit intermissio, multiq; dantur ad studia reditus Seneca ad Lucil epistola 3. Vtrunque vitium est omnibus credere & nulli, sed alterum dixerim honestius vitium, alterum tutius, sic etiam vtrosque reprehendes, & eos qui super inquieti sunt, & eos qui super quiescunt. Nam illa

tumul-

tumultu gaudens non est industria, sed exagitatæ mentis concitatio,& hæc non est quies quæ, motum omnem molestiam iudicat, sed dissolutio &, languor. Itaque inter se miscenda sunt hæc, & quiescenti agendum est,& agenti quiescendum. Cum natura rerum delibera, ipsa dicet tibi ,& diem se fecisse,& noctem. Idem in epistola 10. Sic viue cum hominibus, tanquàm Deus videat, sic loquere cum Deo, tanquàm homines audiant. Idem in 68. Iactantię genus est nimis latere,& a conspectu hominum secedere. Conuocat turbam, quisquis ocio suo aliquam fabulam imposuit. Non est autem agendum hoc, vt de te homines loquantur, sed vt ipse tecum loquaris. Quid autem loqueris, quod homines de aliis libentissime faciunt, de te apud te male existima, assuesces & dicere verum,& audire: id maxime tracta, quod in te infirmissimum esse senties: nota habet quisque sui corporis vitia. Actor. De hac quoque materia require supra ca. de strenuitate laboris ,& eius interpellatione. Et etiam infra in tractatu de sapientia & contemplatione.

De Consuetudine, & vsu. *Cap.* XLIII.

QVONIAM autem præsens sermo de Moribus est,& ex consuetudine, vel vsu mores hominum in melius aut, in deterius confirmantur. De hac etiam breuiter hoc in loco aliquid de diuersis autoribus colligendum est. Seneca in li. de Moribus. Educatio & disciplina mores facit. Et id sapit quisque quod didicit. Bona itaque consuetudo excutiat, quod mala instruxit. Idem in libro de Naturalibus quæstionibus lib. 4. Quis non intelligat omnia consuetudine vim suam perdere. Idem in lib. 4. Quamdiu decurrunt solita, magnitudinem eorum consuetudo subducit. Et cætera require infra de spectaculis naturæ. Quintil. libro 1. Consuetudo est certissima loquendi magistra &c. Require supra ca. de eloquentia. Aristot. in Metha. lib. 1. Illud quidem ad quod assueti fuimus, magis est animo applicabiles. Quod autem extra illud est, inconueniens immo inopinabile. In hoc quoq; scire potes, quantum faci consuetudo. Inuenies enim apologos, & fabulas propter consuetudinem magis applicabiles animo, quàm sint suæ veritates. Iulius Celsus li. 2. Rerum omnium magister est vsus. Teren. in Phormione. Quot homines tot sententiæ, suus cuique mos est. Salust in Iugurtino. Plura vero sunt, quę licet grauia sint, tamen ex consuetudine pro nihilo habentur. Tull. in Philippica 6. Omne malum nascens facile opprimitur. Inueteratum fit robustius, turpis fuga mortis omnium peior est. Idem in Tuscu. lib. 2. Consuetudinis maxima vis est. Idem in lib. de Diuinatione 2. Causarum ignoratio in re noua mirationem facit. Quod autem crebro videt quis, non miratur etiam cur fiat si nesciat. Idem in oratione sua, quando gratias egit populo. Omnia desiderata magis, quàm assidue percepta delectant. Ex Prouerbiis Sapiētum. Bonarum rerum consuetudo pessima est. Grauissimum est imperium consuetudinis. Heu, quàm miserum est discere seruire, nisi doctus sis dominari. Consuetudo est altera natura. Horatius in lib. epist. Naturam expelles furca, tamen vsque recurret. Ennodius in li. de arte. 1. Tempore difficiles veniunt ad aratra iuuenci. Tempore lenta pati frena docentur equi. Ferreus assiduo consumitur anulus vsu. Interit assidua vomer ad vncus humo. Idem in lib. 2. Nihil assuetudine maius. Quod male fers assuesce, feres bene. Galtherus in Alexandreide 6. Consuetudo potens natura fortior ipsa est. Actor. De consuetudine quoque require capitulum proprium infra tractatu de scientia Politica, vbi de iure consuetudinis agitur, inter cætera iura, & iterum in tractatu de practica medicinæ, vbi agitur de regimine sanitatis, iuxta speculationem consuetudinis.

De Scientia, & arte: *Cap.* XLIIII.

ACTOR. Inter illa, quæ vi sua nos alliciunt, suaque dignitate nos trahunt. Ponit Tullius virtutem, atque scientiam,& veritatem, dicto itaque de virtute,& eius contrario, quibus hominis vita formatur, aut deformatur. Restat dicendum de scientia, qua intellectus perficitur. Est etenim scientia certa rerum notitia, videlicet, opinionem & fidem transcendens. Ars autem est collectio principiorum, idest regularum ad eundem finem tendentium. De his plenius superius dictum est, vbi de philosophia, & eius partibus copiose disertum est. Hypocras in lib. Aphorismorum. Vita breuis, ars verò longa. Iudicium autem difficile. Actor. Theophrastus accusasse naturam dicitur, quòd ceruis & cornicibus vitam diuturnam, quorum id nihil interesset: hominibus vero quorum maxime interfuisset, tam exiguam dedisset vitam, quorum si ætas posset esse longior, omnibus perfectis artibus eorum vita erudiretur. Quæ rebatur ergo tunc se cum illa videre cepisset extingui. Tull. in Dial. ad Hor. Omnis cognitio multis est obstructa difficultatibus. Est enim,& in ipsis rebus obscuritas, & in iudiciis nostris infirmitas. Idem in lib. de Natura deorum. Omnibus ferè in rebus quid non sit, quàm quid sit facilius dixerim. Idem in Tul. li 1. Græcorum autem prouerbium est. Quam quis nouit artem, in hac se exerceat. Idem in lib. 5. Quid enim dulcius ocio literato. Seneca ad Lucil. epistola 82. Ocium sine literis mors est,& hominis viui sepultura. Arist. in lib. Ethi. 1. Omnis cogitatio, & pro hæresis bonum aliquod exoptat. Boetius in lib. Cathegoriorum. Nemo si quid in puerilibus disciplinis acceperit, id sacrosanctum iudicet, quandoquidem res teneris auribus accommodatas senior philosophiæ tractatus eliminat. Actor. Socrates, vt legitur nihil se scire dicebat, nisi hoc ipsum, quòd nihil sciret. Arist. sciscitante Alexandro quo dicente protineretur se scientem. Rebus, inquit, ipsis quæ non nouerunt mentiri Academici noui, quorum secta cœpit ab Archesila dicta, nihil sciri, sed incerta omnia esse, vt ait Seneca, spem omnis scientiæ eripiunt. Satius est autem superuacua scire, quàm nihil. Horum sententiam sic breuiter improbat. Aug. in 11. de ciu. Dei. Et nos, inquit, sumus,& nos esse nouimus,& id esse ac nosse diligimus. Nulla in his veris Academicorum formidentur argumenta dicentium. Quid si falleris. Si enim fallor sum, nā qui non est vtiq; nec falli potest: ac per hoc sum si fallor. Quia ergo sum, quomodo esse me fallor, quando certum est me esse si fallor. Quia igitur essem qui fallerer, etiam si fallar, proculdubio in eo quod noui me esse non fallor. Consequens autem est, vt etiam in eo q̄ me noui nosse non fallar. Tull. in libro de Diuinatione. Omnibus in rebus temeritas in assentiendo errorque turpis: est si quis mortalis colligationes omnium causarum animo, perspicere posset, nihil eum profecto falleret. Virg. in Geor. lib. 1. Felix qui poterit rerum cognoscere causas.

De Studio, & meditatione. *Cap.* XLV.

ACTOR. Studium, vt ait Tullius est assidua,& vehemens animi ad aliquam rem applicata magna cum voluntate occupatio. De hoc quoque plenius dictum est supra, in tractatu de philosophia. Valerius Maximus. Marcellus captis Syracusis machinationibus Archimedis philosophi diu victoriam suam inhibitam senserat. Delectatus autem eximia illius prudentia, vt capiti eius parceretur præcepit. At is dum animo & oculis in terra defixis formas describeret, militi (qui prędandi gratia domum eius irruperat) strictoque super caput gladio quisnam esset interroganti, propter nimiam cupiditatem inuestigandi, quod requirebat, nomen suum non dicere potuit. Sed protracto manibus puluere, noli, inquit obsecro istum disturbare, qui mox quasi negligens imperii victoris obtruncatus, sanguine suo lineamenta confundit. Varro in sententiis. Multum interest, vtrum rem ipsam an libros inspicias, libri non nisi scientiarum paupercula monimenta sunt principia inquirendorum continent, vt ab his negociandi principia sumat animus. Eo vero tantum studia intermittantur, ne omittantur. Gaudet natura varietate. Arist. in Ethi. lib. 1. Optimus est, qui a seipso omnia intelligit. Bonus autem, & rursus, qui bene dicenti hoc audit. Qui autem, neque ipse intelligit, neque alium audiens in mente iacit, hic inutilis videtur. Ouid. in libro de Tristibus 4. Ingenium longa rubigine torpet. Lęsum,& cæteræ, require supra cap. de exercitatione.

De Docilitate. *Cap.* XLVI.

ACTOR. Docilitas est recta discendi, vel docendi abilitas, vt scilicet primum te dehinc & alios instruas. Seneca ad Lucil. epistola 49. Dociles natura nos edidit, & rationem dedit imperfectam, sed quæ perfici posset. Idem in 76. Quid autem stultius est, quàm quia non didiceris, non discere, quamdiu viuas tamdiu discendum est quemadmodum viuas. Quintilianus 2. lib. Sicut officium præceptorum est docere, sic discipulorum dociles præbere. Scientia namque coalescere nequit, nisi tradentis,& accipientis cō cordia sociata fuerit. Tullius in Tusculanis quæstionibus libro 1. Magni vero refert quali in corpore animi locati sint, nam multa e corpore existunt, quæ mentem acuant, multa quæ obtundant, vnde Aristot. ait omnes ingeniosos melancolicos esse, vt ego me tardiorem esse moleste non feram. Apuleius in lib. de Deo Socratis. In quibusdam mirandum est, quòd ea, quæ minime videri nescire volunt, discere tamen negligunt,& eiusdem artis disciplinam simul & ignorantiam detrectant. Valerius 8. lib. Socrates dum sempet ad discendum se pauperem credidit, ad docendum locupletissimum fecit. Sed Solon quanta industria flagrauerit, etiam versibus complexus est, quibus se quotidie aliquid addiscentem senescere significauit. Aristoteles in libro Elencorum. Oportet autem credere eum qui discit. Ex musica, lib. 1. Olim erat Pythagoricis in morem, vt cum quid a magistro Pythagora diceretur, hinc nullus rationem petere audebit, sed erat eius ratio docentis auctoritas, idque fiebat quàmdiu discentis animus firmiore doctrina roboratus,

tus, ipse earundem rerum rationem nullo etiam docente reperiret. Ennodius. Artium mater est instantia nouerca eruditionis est negligentia. Cato vbi supra. Instrue praeceptis animum ne discere cesses. Nam sine doctrina vita est quasi mortis imago. Commoda multa feres sin autem spreueris istud. Non me scriptorem, sed te neglexeris ipsum. Ne pudeat quę nescens, te velle doceri. Scire aliquid laus est, culpa nil discere velle. Sedulius li. 1. At si magnarũ carporis dulcedine rerum. Nobilium nitidis doctorum vescere cenis. Ouid. us in lib. Methamor. Fas est & ab hoste doceri. Idem in lib. de arte 1. Ingenium celeste suis velocius annis, surgit. Idem in lib. 2. Ingenium mala saepe mouent. Idem in eodem. Semina non semper sulci cum fenore reddunt Idem in lib epi. Ingenium nimiis deficit omne malis. Virgilius in Buccolicis. Grandia saepe quibus mandauimus ordea sulcis. Infelix lolium sterile dominantur auene, pro molli viola pro purpureoq; narcisso. Carduus & spinis surgit paliurus acutis.

De Eligendo doctore. Cap. XLVII.

VARRO in sententiis. Illum quidem eruditorem elige, quem magis mireris in suis quàm in alienis. Ni magnificum docebit, qui a se nil didicit, falsoque magistri nuncupantur auditorum narratores, sic igitur audiendi sunt, vt qui rumores recensent. Seneca ad Lucil. epi. 6. Plus tibi viua vox & conuictus quàm oratio proderit, vnde in rem presentem venias optet, primumq; homines amplius oculis quàm auribus credunt. Deinde quia longũ iter est per praecepta breue & efficax per exempla Idem in l. Caeci ducem quaerunt, nos autem sine duce erramus: & ideo difficulter ad sanitatem peruenimus, quia nos egrotare nescimus. Idem in 6 1. Illum elige auditorem quem magis admireris cum videris, q̃ cum audieris. Idem in lib. de 4. virtutibus. Non te moueat dicentis auctoritas, nec quis, sed quid dicat attendas. Idem in li. de Moribus. Verba rebus non personis aestimanda sunt.

De Puerorum instructione: Cap. XLVIII.

QVINTILIANVS lib. 1. Aetas vero hominis tunc maxime formanda est, cum simulandi nescia est ac praecipientibus facillime cedit, frangas citius quàm corrigas quae in pra...um diruerunt. Varro in sententijs. Sapiunt vasa quicquid primum acceperint, sic est de infantibus. Seneca ad Lucil. epistola 36. Turpis & ridiculosa res est clientarius senex Iuueni parandum seni vtendũ est. Aug. in lib. confessionum 1. Deus meus quas ibi miserias expertus sum & ludificationes quandoquidem mihi recte viuere puero ibi proponebatur obtemperare monentibus vt in hoc seculo florerem, & excellerem linguosis artibijs ad honorem hominum & falsas diuitias famulantibus. Inde in scholam datus sum vt litteras discerem, in quibus quid vtilitatis esset ignorabam miser, sed ludere delectabat, & vindicabatur in nos ab eis qui talia vtiq; agebant, sed maiorum nuge negocia vocantur, puerorum talia cum sint puniuntur a maioribus & tamen mihi bene fiebat, & non faciebam ego bene, non enim discebam nisi cogerer. Nemo autem bene facit inuitus, & si bonum est quod facit Nec qui me vrgebãt bene faciebant, sed bene mihi fiebat abs te Deus meus. Illi enim non intuebantur quo referrem quod me discere cogebant, praeterquàm ad satiandas insatiabiles cupiditates copiosę inopię & ignominiosae gloriae, tu vero cui numerati sunt capilli nostri, & errore omnium qui mihi instabant. vt discerem vtebaris ad vtilitatem meam, meo autem qui discere nolebam vtebaris ad penam meã: qua plecti non eram indignus tantillus puer. tantus peccator. Ita de non bene facientibus bene faciebas mihi. Et de peccante meipso iustae retribuebas mihi. Iussisti enim & sic est, vt poena sibi sit omnis animus immoderatus, tenere cogebar Eneae nescio cuius errores oblitus errorum meorum, & plorare Didonem mortuam, quia se occidit ob amorem, cum inter ea meipsum in his a te morientem De^o vita mea siccis oculis ferrem miserrimus. Quid enim miserius misero non miserante seipsum, nõ flendo aut mortem suam quae fiebat non amando te, ve tibi flumen moris humani, quàmdiu non siccaberis, quousque volues filios Euae in mare magnum & formidolosum quod vix transeunt qui lignum conscenderent Nonne ego intelligo & tonantem Iouem & adulterantem & vtiq; non posset, hoc duo, sed actum est vt haberet auctoritatẽ ad imitandum verum adulterum lenocinante falso tonitru, fingebat haec Homerus hominibus flagitiosis diuina tribuendo ne flagitia putarentur & vt quisquis ea fecisset, non homines perditos, sed celestes Deos videretur imitatus. Non omnino nisi per has turpitudines verba ista commodius discuntur, sed per verba talia turpitudinis istae confidentius perpetrantur non accuso verba quasi electa atque praeciosa, sed vinum erroris quod in eis nobis propinabatur ab ebriis doctoribus, & nisi biberemus cedamur, nec appellare ad aliquem iudicem sobrium licebat, & tamen ego Deus meus libenter hoc didici, & eis delectabar miser, & ob hoc bonae spe puer appellabar. Ita ne aliud non erat vbi exerceretur ingeniũ meum & lingua mea laudes tuae domine, laudes tuae per scripturas tuas suspenderunt palmitem cordis mei, vt non raperetur per inania nugarum turpis praeda volatilibus. Val. li. 6. Lacedemonij libros Archilogiae ciuitate sua exportari iusserunt, q͛ eorum parũ verecundam & publicam lectionem arbitrarentur Noluerunt enim ea liberorum suorum animos imbui, ne plus moribus nocerent quàm ingeniis prodesset, &c. Require supra ca. de pudicitia.

De Curiositate studentium. Cap. XLIX.

SENECA in declamationibus lib. 4. Acrior est cupiditas ignota cognoscendi quàm nota repetendi. Idem ad Lucil. epist 68. Multi apta transeunt, condita & abstrusa rimantur, furem signata solicitant, vile videtur quicquid patet, aperta effractarius praeterit, hos mores habet imperitissimus quisque in secreta irrumpere cupit. Idem in 26. Remoue studia tua vitam tracta mors de te pronunciatura est, ita dico disputationes & littera colloquia & ex preceptis sapientum verba collecta, & eruditus sermo non ostẽdunt verum robur animi. Est enim oratio etiam timidissimis audax. Quid egeris tunc apparebit cum animam ages. Actor. Theofrastus &c. Require supra ca. de scientia. Varro in sententiis. Nusquàm deueniet & qui quot videt sequitur calles. Socrates. Quę supra nos, nihil ad nos. Terentius in Heautonto. Vt quid aliena cures quae ad te non pertinent. Tull. in li. de Offi. Vita victusq; cõmunis, cõsilia, sermones, cohortationes, interdũ & obiurgationes, maxime in amicitiis vigent. Estq; illa iocundissima amicitia, quã similitudo coniugauit, facilior, & quidem, & tutior, & aliis minus grauis aut molesta vita ociosorum Fructuosior autem hominum generi & ad claritatem atque amplitudinem aptior, eorum qui ad rempublicam, et ad res magnas gerendas se accomodauerunt. Idẽ in Tusc. 3. li. Stultitiae est proprium aliorum vitia cernere, suorum obliuisci. Petronius. Periculosum est al cuius interesse secretis. Cato vbi supra. Ad consilium ne accesseris antequàm voceris. Idem ibidem. Mitte arcana Dei coelumque inquirere quid sit. Cum sis mortalis, quę sunt mortalia cura. Horatius in lib. Carminum. Nec scire fas est omnia.

De Eloquentia secundum philosophos. Cap. L.

TVLLIVS in prologo Rhetoricorum. Cum homines multis in rebus humiliores et infirmiores sint bestiis, hac in re maxime bestiis praestare videntur, quòd loqui possunt. Quare praeclarũ mihi quiddam videtur adeptus, qui in ea re hominibus antecellit, qua in re homines bestiis praestant. Item in li de Paradoxis. Nihil est tam incredibile quod non dicendo fiat probabile. Nil tam horridum atque incultum, q͛ non splendescat oratione. Idem in lib. de patitione orationis. Communia vero quasi 5. lumina orationis sunt haec. Dilucidum, breue probabile, illustrae suaue. Idem in Rhe. 1. Breuitas est cum nullum nisi necessarium assumitur verbum. Orationem autem oportet magnopere variari quoniam in omnibus rebus similitudo satietatis est mater. Idem in Rethorica 2. Maxime autem varietas delectat auditorem. Idem in eodem. Ars est preceptior quae dat rectam viam rationemque dicendi. Exercitatio autem est assiduus vsus et consuetudo dicendi. Lactantius in li. de falsa religione. Bene dicere pertinet ad paucos, bene viuere ad omnes. Quintilianus libro primo. Consuetudo est certissima loquendi magistra, vtendumque plano sermone est, vt nummo cui publica est forma vsitatis enim tutius vtimur. Nona verba non sine periculo fingimus. Idem in lib. 8 Philosophia simulari potest, eloquentia non potest. Macrobius in li. Saturnalium. Comes facundus in via pro vehiculo est.

De Eodem secundum poetas. Cap. LI.

ENnodius Exercitatio eloquentiam dat, quam ingenium negat. Valerius 8 libro. Demosthenes cum primam litteram artis Rhetoricae proferre non posset propter vocis exilitatem oris sui vitium tanto studio expugnauit, ut nullus expressius quod uolebat proferret. Idem gracilem nimis uocem continua exercitatione ad gratum auribus sonum perduxit. Ore quoque calculis insertis, multum ac diu loqui erat solitus quo uacuum promptius esset et solutius. Idem in eodem Eloquentiae ornamenta in pronunciatione apta et conueniente corporis motu consistunt. Quibus cum se instruxerit, tribus modis homines aggreditur, scilicet aures eorum penetrando, oculos demulcendo, animos inuadendo. Recte itaque eschines cum propter iudicialem ignominiam

rhodum

rhodum petiisset, & ibi rogatu ciuitatis suam prius in Thesiophóntem, deinde Demosthenis pro eodem orationem clarissima voce recitasset, mirantibus cunctis vtriusque eloquentiam, sed aliquanto magis Dæmosthenis. Quid si inquit ipsum audiuisetis tantus orator, & sic inimici vim ardoremque dicendi suspexit, vt se scriptorum eius paruum idoneum lectorem esse prædicaret, expertus acerrimum vigorem oculorum, terribile vultus pondus, accommodatum singulis verbis vocis efficacissimos corporis motus. Et si igitur illius operi nihil adici potest, tamen in Demosthene magna pars Dæmosthenis abest cum legitur potius quàm auditur. Seneca in libro de Moribus. Verba rebus non personis æstimanda sunt. Idē in Edippo. Quid verba quæris veritas odit moras. Terētius in Phormione. Nihil est quin male narrando possit deprauari. Varro in sententiis. Nusquàm deueni & qui quot videt sequitur calles. Ouidius in lib. Methamor. 3. Inopem me copia fecit. Idem in lib. de fastis 5. Sæpe stat incertus & nescit qua sit eundum. Cum videt ex omni parte viator iter.

De Quorundam pulchra, sed mortifera facundia. Cap. LII.

Tullius in prologo Rhetoricorum. Sapientia quidem sine eloquentia parum prodest Eloquentia vero sine sapientia nunquàm prodest, sed plerumque nimium obest. Dydimus ad Alexandrum. Artem bene loquendi non discimus, neq; facundię Rhetorum oratorumq; operam damus, cuius officium simulatis sermonibus fignientare mendacia, & Innocentiæ fidem conferre criminibus, ac parricidii reos assignare piissimos, qui dum putant se alienę laudis fructum per iniquam uictoriam rapuisse, nesciūt nuniimentum se suæ conscientię perdidisse Simplex est apud nos eloquentia communisque omnibus, solum præcipiens non mentiri. Seneca in Declamationibus lib. 3. Hæc inter se raro coeunt, vt eadem vox sit dulcis & solida. Idem in Edippo. Require in præcedenti capitulo Ex prouerbiis sapientum. Verba quoque bonitatis imitari malitia est maiorum. Lactantius in lib de vera religione & sapientia. Vtinam tam multi bene facerent quàm multi bene loquuntur Iuuenalis lib. 4. Torrens dicendi copia multis. Et sua mortifera est facundia. Prosper in lib. Epigrammatum. Non prodest cuiquā in solis bona dicere verbis. Impia mens habeat quod bene lingua sonat. Nam fari recte miserum est, & viuere praue. Damnat nota malum regula iustitię. Ouidius in libro de Nuce. Mentem verba sequantur. Actor. De hac quoque materia require supra ca. de vnitate & concordia totius vitæ.

De Gratia docendi. Cap. LIII.

Lactantius in lib. de vero cultu. Nihil tam præclarum homini conueniensq; ue potest esse quàm homines ad iustitiā erudire Boetius in lib. Syllogismorum hipotheticorum. Nullum bonum est quod non pulchrius elucescat si plurimorum notitia comprobetur. Quintil. lib. 1. Optimus quisque præceptor frequētia gaudet. Et maiore se theatro dignum putat. Idem in 8. Melius certe persuadebit aliis qui prius persuaserit sibi prodit enim se quamlibet custodita simulatio, nec vnquàm tanta est loquendi facultas, quæ non titubet & hereat quotiens ab animo uerba dissentiunt, rerum autem optimarum inuentio est etiam si lenociniis verborum destituta sit, satis tamen natura sua ornatur. Seneca in lib. de Moribus. Oratorem te puta si tibi ante omnes quod oportet persuaseris. Idem ad Lucil. epistola 7. Mutuo ista fiunt & homines dum docent discunt. Symachus vbi supra. Aptius est negociis imitandis viuæ vocis indicium. Ouidius in lib. de Ponto. Gratius ex ipso fonte bibentur aquæ. Idem in eodem. Sunt quippe inter se communia sacra Poetis. Diuersum quàmuis quisq; sequatur iter. Idem in lib. Tristium. 2. Quod minime nouit, nemo docere potest. Idem in lib. de Fastis. 1. Prospera lux oritur, linguis animisque fauete. Nunc dicenda bono sunt bona verba die. Idem in lib. de arte 3. Casus vbique valet semper sibi pendeat hamus. Quo minime credis gurgite piscis erit. Claudianus in maiori. Carmen amat, quisquis carmine digna gerit. Cato in lib. de Moribus. Morbi causa mali homini quæcunque voluptas. Galtherus in Alexandreide lib. 8 Minus est pręciosus & absque pondere sermo. Grauis quem non grauis edit auctor. Rumoresque facit leuitas auctoris inanes. Prosper in lib. epigrammatum. Non satis est domi qui præcepta euoluere lingua. Is meminit legis qui memor est operis. Actor. Cetera quoq; de ista materia, require superius in cap. de totius vitę concordia, & iterum in capitulo de docilitate, & dę eligendo doctore.

De Forma vel modo docendi. Cap. LIIII.

Palladius. Pars est prima prudentiæ ipsam cui præcepturus es æstimare personam. Neque enim formator agricolæ debet artibus & eloquentia Rhetores imitari, quod a plerisque factum est, qui dum discerte loquuntur rusticis, hoc assequuntur, vt eorum doctrina nec a peritissimis possit intelligi. Plinius in epistola ad Cornelium Tacitum. Suæ quisque inuentioni fauet, & quasi fortissimum complectitur, cum ab alio dictum est quod ipse preuidit. Omnibus ergo dandum est aliquid quod teneant, quod agnoscat. Idem in epistola ad Vrsum. Sicut faces ignem assidua concussione custodiunt, demissum egerrime reparant, sic & dicentis calor & audientis intentio continuatione seruatur, intercapedine aut & quasi remissioni languescit. Cassiodorus in prologo epistolarum suarum. Declinanda est suasio quæ plus habet periculi quàm decoris. Aliter multa lectione satiatis. Aliter mediocri gustatione suspensis. Aliter a literarum sapore ieiunis persuasionis causa loquendum est, vt plerumque sit peritię genus, vitare quod placeat doctis. Quintil. vbi supra. In grandibus cenis hoc sæpe nobis accidit, vt cum optimis satiati sumus, varietas tamen nobis ex uilioribus grata sit Varro in sententiis. Elucidissimum autem edocendi genus est exemplorum subditio. Sene. ad Lucil. epistola 38. Plurimum proficit sermo qui minutatim irrepit animo. Nec multis opus est, sed efficacibus. Idem in 40. Inopia verborum & exilitas minus intentum auditorem facit tedio interrupto tarditatis, facilius tamen insidet quod expectatur quàm quod preteruolat Illa quidem quæ veritati operam dat oratio, incomposita esse debet & simplex, hæc popularis, nihil habet ueri, mouere vult turbam, & inconsultas aures impetu rapere.

De Eodem. Cap. LV.

Valerius lib. 6. Perdite luxuriæ athenis adolescens polemo non modo illecebris, sed etiam ipsa infamia gaudens, cū e conuiuio non post solis occasum, sed post ortum surrexisset, domumque rediens Xenocratis philosophi patentem ianuam vidisset, uino grauis delibutus vnguentis, sertis capite redimito, perlucida ueste amictus, refertam turbam doctorum scholam eius intrauit. Nec tam deformi contentus introitu consedit, vbi etiam clarissimum eloquium & prudentissima præcepta temulentiæ lasciuiis elueret. Orta deinde ut par erat omni indignatione, Xenocrates uultum in eodem habitu continuit, omissaque re quam disserebat, de modestia ac temperantia loqui cœpit. Cuius grauitate sermonis Polemo resipiscere coactus, primum coronam capite detractam proiecit, paulopost brachium intra pallium reduxit, procedente tempore conuiualis oris hilaritatem deposuit, ad ultimum totam luxuriam exuit. Sicq; unius orationis medicina sanatus, ex infami Ganeone Maximus philosophus euasit, peregrinatus igitur huius animus in nequitia non habitauit. Hora. in poetria. Quandoque bonus dormitat Homerus, hęc placuit semel, hæc decies repetita placebit. Non homines, non dij, non concessere columnæ, Vt gratas inter mensas simphonia discors. Et crassum vnguentum & sardo cum melle papauer offendunt. Poterat duci quę cœna sine istis. Aut prodesse nolunt aut delectare poetæ. Aut simul & iocunda & Idonea dicere vitę. Actor. Cætera quoq; superius require in ca. de Regimine linguæ. Sed & de breuitate loquendi require infra ca. de Industria scribendi.

De Doctoribus male viuentibus. Cap. LVI.

Arist. in Eth. lib. 1. Quidam vitam pecudum eligentes adipiscuntur tamen gloriam, quia quidam magistratuum similia patiuntur Sardanapalo. Helinandus in chronicis suis. Pacuuius ut ait Agellius dicebat se odisse homines ignaua opera & philosopha scientia, nihilque posse fieri indignius, aut intollerantius, quàm quòd homines ignaui ac desides peorti barba & pallio mores & emolumenta philosophię in linguæ verborumque artes conuerterent, & uitia facundissimæ accusarent, intercutibus vitiis ipsi madentes. Lactan. in lib. de falsa sapientia. Quidam sub obtentu sapientiæ vitia sua celantes, Domi faciunt ea quæ in scholis arguunt, sed qui docent tantum, nec faciunt, ipsis præceptis suis pondus detrahunt, Idem in eodem. Maximum autem argumentū est philosophiam neque ad sapientiam tendere, neque ipsam sapientiam esse, quòd mysterium eius barba tantum celebratur & pallio. Itaque non vitia excludit, sed abscondit. Idem in lib. de vera religione & sapientia Vtinam tam multi bene facerent, quàm multi bene loquuntur. Sed qui precipiunt nec faciunt, abest ab his fides, & soluta præcepta sunt. Quint. in 18. causa. Require supra de quorundam mortifera facundia. Ex prouerbijs sapientum. Omnis doctor iniuste ratione peccans turpior est ob hoc quòd in officio cuius magister esse vult labitur. Sen. ad Lucil. epistol. 24. Hoc turpissimum est quòd nobis obici solet, verba nos philosophiæ, non opera tractare. Cato ubi supra. Quod culpare soles ea tu ne feceris ipse. Turpe est doctori cum culpa redarguit ipsum.

ſum. Ouidius in libro Triſtium 2. Crede mihi mores diſtant a carmine noſtri.

De Peritia vel induſtria ſcribendi.
Cap. LVII.

CASSIODORVS in lib. de ſcribendis rebus. Glorioſum ſtudium quod loqui debeas competenter ſcribere, & quæ ſcripta ſunt ſine aliqua erroris ambiguitate proferre. Vox enim articulata a pecoribus nos ſequeſtrat, ſcribendi vero ratio ab imperitis. Ita perfectum ſibi hominem dno ſibi iſta vendicant ac defendunt. Ennodius. Superflua ſcribere reſtat iactantiæ, neceſſaria reticere contemptui. Sent. de Natu. quæſt. lib. 7. Conſumpſere ſe & te Require ca. de Memoria. Idem ad Lucil. epiſt. 24. Turpe eſt aliud loqui, aliud ſentire, quanto turpius aliud ſcribere aliud ſentire. Idem in 52. Quamuis ad eundem finem duo peruenerunt, maior tamen eſt laus idem effeciſſe in difficiliori materia. Idem in 53. Magni artificis eſt clauſiſſe totum in exiguo. Symachus in epiſtolis ſuis. In re aperta piget eſſe prolixum. In arduis autem rebus multum valet longior diligentia. Mediocribus ſcriptis amicorum benignitas ſcit fauere Aliorum autem inuidia neſcit ignoſcere. Sicut in veſtitu hominum cæteroq; vitæ cultu loco ac tempori apta ſumuntur, ita ingeniorum varietas in familiaribus ſcriptis negligentiam quandam debet imitari, in forenſibus autem acuere arma facundiæ. Plinius in prohemio libri ſui de hiſtoria naturali: Res ardua eſt vetuſtis nouitatem, nouis auctoritatem dare, aboletis nitorem, obſcuris lucem, faſtiditis gratiam, dubiis fidem. Idem in epiſtola ad Votonium Romanum Libro quem miſi tibi adnota quæ putaueris corrigenda. Ita enim magis credam cætera tibi placere, ſi quædam cognouero diſplicuiſſe. Idem ad Corneliũ Tacitum. Eſt gratior multis actio breuis. Tull. in libr. de amicitia. Omnia breuia tollerabilia eſſe debent etiam ſi magna ſint. Valerius lib. 1. Externa latinis litteris inſerta, ſicut autoritatis minus habent, ſic aliquid gratæ varietatis afferre valent. Helinandus in Chronicis ſuis lib. 25. Virg. cum ei obiceretur ab inuidis, ꝙ alienos verſus ſuo operi inſerebat. Reſpondit magnarum eſſe virium clauam extorquere de manu Hercul. Oui. in lib. de Triſtibus 1. Carmina proueniunt animo deducta ſereno. Carmina ſeceſſum ſcribentis & ocia quærunt. Carminibus debet omnis abeſſe metus. Idem in lib. de Ponto. Scribentem iuuat ipſe fauor minuitq; laborem. Cunq; ſuo creſcens pectore feruet opus. Ganfredus in poetria noua. Non manus ad calamum ſit præceps.

De Sapientia. Cap. LVIII.

ACTOR. Dicto de virtute & ſcientia; reſtat dicendum de ſapientia quæ vtrumque complectitur, & quaſi ex ambabus cõficitur. Eſt enim ſapientia diuinarum & humanarum rerum amore virtutum condita noticia ſiue cognitio Lactan. in lib. de falſa ſapientia: Virtus cum ſcientia coniuncta ſapientia eſt. Naturam etenim hominis Deus hanc eſſe voluit, vt duarum rerum cupidus ac appetens eſſet religionis & ſapientiæ. Sed homines ideo falluntur, quoniam aut religionem ſuſcipiunt omiſſa ſapientia, aut ſapientiæ ſoli ſtudent religione omiſſa, cum alterum ſine altero verum eſſe non poſſit Maximum autem argumentum eſt neque ad philoſophiam neq; ad ſapientiam tendere, neque ipſam ſapientiam eſſe quòd myſterium eius barba tantum celebratur & pallio. Itaque non vitia excidit, ſed abſcondit. Idem in lib. de vero cultu. Sicut in itinere celebrando nihil prodeſt viam noſſe, niſi conatus & vires ſuppetant ambulandi. Ita veri ſcientia nihil prodeſt ſi virtus propria deficiat. Scientia eſt Deum noſſe, virtus colere. Auguſt. de ciuit. Dei 8. libro. Plato quoque dicit amatorem Dei philoſophum eſſe. Tullius in libro de amicitia. Negant etiam quenquàm eſſe virum bonum niſi ſapientem, ſed illam ſapientiam interpretantur quam nemo adhuc mortalis eſt aſſecutus. Idem in lib. de Paradoxis. Sicut improbo & ſtulto & inerti nemini bene eſſe poteſt, ſic vir bonus & ſapiens & fortis miſer eſſe nõ poteſt. Omnis ſapiens liber, omnis ſtultus ſeruus. Idem in Tuſc. lib. 5. Sapientis proprium eſt nihil quod penitere poſſit facere, nihil inuitum, ſed ſplendide, conſtanter, grauiter, honeſte omnia. Nihil ita expectare quaſi certo futurum, nihil cum acciderit admirari ſuis ſtare iudiciis. Sen ad Lucil. epiſtola 9. Niſi ſapienti ſua nõ placent, omnis ſtultitia laborat faſtidio ſui. Idem in 14. Nunquàm inſtantum conualeſcit nequitia: nunquàm ſic contra virtutes coniurabit, vt non philoſophiæ nomẽ venerabile & ſacrum maneat. Idem in 20. Tacere docet philoſophia, non dicere, & ex hoc exigit vt ad legem ſuam quiſque viuat, nec orationi vita diſſentiat, ut ipſa mater ſe uita unius ſine omnium actionum diſſentione coloris ſiat &c. Require ſupra ca. de concordia totius uitæ. Idem in 84. Tẽpeſtas non opus gubernatoris impedit, ſed ſucceſſum &c. Require ſupra ca. de prudenti rerum uſu Actor. Ait Boe. dixiſſe Platonem beatas fore reſpublicas: ſi aut eas ſapientes regerẽt, aut earum rectores ſapientiæ ſtuderent. Platonis quoq; dicta ſunt hec. Si ſapientiæ forma oculis uideri poſſet, maximæ ad amorem ſui omnes excitaret. Ex prouerbiis ſapientum. Rem maximam tibi ſapientia promittit, ut te reducat tibi. Proſper ubi ſupra. Tranquillam & uacuam curis ſapientia mentem. Imbuit & placidi pectoris hoſpes erit. Cato ubi ſupra. Sermo datur cunctis, animi ſapientia paucis. Claudianus in maiori. Magnas ingenia copia uincit opes.

Quam ſtultus nihil habet, ſapientis vero omnia ſunt.
Cap. LIX.

SENECA de benef. lib. 2. Negamus iniuriam accipere ſapientem, qui tamen illum pugno percuſſerit iniuriarum, damnatur. Negamus ſtulti quicquam eſſe, & tamen eum qui rem aliquam ſtulto ſurripiunt, furti condemnabimus. Idem in 7. lib. Dicitis o ſtoici omnia ſapientis eſſe, quomodo ergo aliquid poteſt dari ſapienti, ſi omnia eius ſunt, nihil prohibet quid & ſapientis eſſe & eius qui poſſidet, iure ciuili omnia regis ſunt, & tamen illa quorũ ad regem pertinet uniuerſa poſſeſſio in ſingulos dominos deſcripta ſunt, dare tamen regi & donum & pecuniam poſſumus & mãcipium, nec dare de ſuo dicimur. Ad regem enim poteſtas omniũ pertinet, ad ſingulos proprietates. Item nemo rem ſuam emit, omnia ſapientis ſunt, ergo ſapiens nihil emit. Sic & uetaut in mutuum ſumere. Sed quod aliter ſapientis eſt aliter meum, poſſum donare ſapienti, nec mirum eſt aliquid ei cuius eſt totum poſſe donari Cõduxi domum a te, in hac aliquid tuum eſt, aliquid meum, res tua eſt, uſus rei meus. Libros dicimus eſſe Ciceronis, eoſdem dorus librarius ſuos uocat, & utrumque uerum eſt. Alter illos tanquàm actor, alter tanquàm emptor ſuos aſſerit. Cæſar omnia habet, fiſcus eius priuata tantum ac ſua, uniuerſa imperio eius ſunt, patrimonio propria, ſub optimo rege, omnia Rex imperio poſſidet, ſinguli dominio, ſic ſapiens omnia poſſidet animo, iure ac dominio quiſque ſua. Idem ad Lucil. epiſtola 9. Ait Criſippus ſapientem nulla re egere, & tamen multis illi rebus opus eſſe. Contra ſtulto nulla re opus eſt, nulla enim re uti ſcit.

De Cognitione ſui vel ignorantia.
Cap: LX.

MACROBIVS in ſomnio Scipionis libro 1. De cœlo ut ait quidam deſcendit. Nothis olithos ideſt ſcito teipſum. Nam & delphici uox hæc fertur oraculi conſulenti ad beatitudinẽ quo itinere perueniret. Si te inquit agnoueris. Sed in ipſius fronte templi hæc inſcripta eſt ſententia Homini autem una eſt cognitio ſui, ſi originis ſuæ exordia prima reſpexerit, nec ſe extra quæſierit. Sic enim anima uirtutes ipſas conſcientia nobilitatis induit, quibus poſt corpus euecta eo unde deſcenderat reportatur. Seneca ad Lucillum epiſtola 6. Hoc ipſum argumentum eſt animi in melius tranſlati ꝙ uitia ſua quæ prius ignorabat videt. Idem in l. Cæci ducem quærunt, nos autem ſine duce erramus, & ideo difficulter ad ſanitatem peruenimus, quia nos ægrotare neſcimus. Idem in 53 In his morbis quibus afficiuntur animi quo quis peius ſe habet minus ſentitur. Maximianus. Non intellecti nulla eſt curatio morbi. Galtherus in Alexandreide li. 7. Dum ſequitur profugi bona momentanea mundi. Allicit illecebris animam caro nec ſinit eſſe. Principij memorem vel cuius imaginis inſtar. Pacta ſit, aut quorſum reſoluta carne reuerti Debeat, inde boni ſubit ignorantia veri. Lactan. in li. de falſa relig. Nullus ſuauior animæ cibus quàm cognitio veritatis, ignorantia autem ſui cauſa eſt prauitatis. Actor. De hac materia require ſupra de cæco amore ſui.

De Purgatione mentis ad inquiſitionem ſeu cognitionem veritatis. Cap. LXI.

AVGVST. in lib. de 83. quæſt. Sententia eſt cuiuſdam ſapiẽtis. Fontei nomine de mente mundanda ad videndum Deũ, quam paganus quidem ſcripſit, ſed chriſtianus baptizatus mortuus eſt. Agite o inquit miſeri, hoc agite ne vnquam polluat hoc domicilium ſpiritus malignus, ne ſenſibus immixtus inceſtet animæ ſanctitatem, lucemque mentis obnubilet Serpit hoc malum per omnes aditus ſenſuales, dat ſeſe figuris, accommodat coloribus, adheret ſomnis: latet in ira, in fallacia ſermonis, odoribus ſe ſubicit, infundit ſe ſaporibus, ac turbidi motus illuuie tenebroſis affectionibus tenebrat ſenſus, quibuſdam nebulis implet omnes meatus intelligentiæ, per quos pandere ſolet lumẽ rationis radius mentis, in hoc enim Deus, in hoc enim voluntas innoxia, in hoc recte

recte facti meritum relucet, Deus vbi presens est, tunc autem vnicuique nostrum similis est, cum mentis nostræ illibata puritas in eius præsentiam patuit. Vt enim visus oculorum si fuerit vitiatus quicquid videre non potest, adesse nō putat, frustra enim circūstat oculos imago rerum præsens si oculis integritas desit. Ita etiā Deus qui nunquàm deest frustra pollutis animis præsens est, quem videre mentis cecitas non potest. Lactan. in li. de fal. rel. Obuoluta in obscuro veritas latet, eaque vel cōtemptui doctis est, quia idoneis assertoribus eget, vel odio indoctis propter insitam sibi austeritatē quam natura hominum procliuis in vitia pati non potest. Nam quia virtutibus amaritudo permixta est, vitia vero voluptate condita sunt, illa offensi, sed hac deliniti feruntur in pręceps, & bonorum specie decepti, mala pro bonis amplectuntur. Idem in li. de vera religione & sapientia. Veritas acerba & inuisa omnibus qui virtutis expertes vitam suam mortiferis voluptatibus dederunt. Sen. ad Lucil. epistola 53. Somnium narrare vigilantis est, & vitia sua confiteri sanitatis indicium est. Quint 8. lib. Pulcherrimi operis studio vacare mens non nisi omnibus vitiis libera potest, primum quòd in eodem peccatore nullum est turpium honestorumq; consortium, & cogitare optima simul ac deterrima non magis vnius animi est quàm eiusdem hominis esse bonum ac malum. Ex prouerbiis sapientum. Vt auri aliquid contrahamus terras euertimus, vt autem summum bonum occupemus pectus scrutari piget.

De Eodem. Cap. LXII.

BOETIVS lib. de cons. 1. Nubibus atris condita nullum fundere possunt sydera lumen. Tu quoq; si vis lumine claro. Cernere verum, tramite recto Carpe callem, gaudia pelle. Pelle timorem spemq; fugato Nec dolor assit, nubila mens est. Vinctaq; frenis hæc vbi regnant. Prosper vbi supra. Scire volens &c. Require supra ca. de passionibus animę. Idem Non placeat vanis animum subiectere rebus Pestiferisq; auidam mentem onerare cibis. Cor mundum & sapiens fructu virtutis alatur. Et Christi in nostro pectore regnet amor. Ouidius in lib. de arte 2. Est mora tuta breuis lentescunt tempore curæ. Vanescitq; absens & nouus intrat amor. Prudentius vbi supra. O quotiens animam vitiorum peste repulsa. Sensimus incaluisse Deo, quotiens tepefactum. Celeste ingenium luctum post gaudia tetro. Gessisse in stomacho.

De Spectaculis naturæ. Cap. LXIII.

TVLLIVS in dialogo ad Hortensium. Est autem animorum ingeniorumq; naturale quasi pabulum quoddam contemplatio naturæ. Dydimus ad Alexandrum Nulla nos ludicra, vel spectacula, nec equina certamina, nec scenicas turpitudines affectamus. Sed theatrum cum spectare volumus, nostrorum operū monumenta relegimus, quę cum sint maxime ridenda deflemus Alia porro nobis spectacula exhibet mundi machina, diuersasq; voluptates, in qua videmus cęlum pulchre formatum signorum varietatibus stellarumq; fulgoribus rutilare, pelagus purpureo colore venustatum germanam terram amplecti, cuius multiformes pisces per æquoreas vndas saltus exercent Camporum etiam virentium speciem delectamur, ex quibus odor gratissimus flores suauitatis exalans oculos simul pascit & animum. Nemorum quoq; opacitas & fontium arridet amenitas, quàm variæ simul aliter musicis concentibus personantes dulce melos componunt. Hæc sunt naturæ spectacula, quæ & mutari difficile est, & refutare culpabile Sen. de Naturalibus lib. 4. Quamdiu decurrunt solita, magnitudinem eorum consuetudo subducit. Ita enim a natura compositi sumus, vt nos quotidiana etiam si admiratione digna sunt transeāt, & minima queque rerum si insolitæ prodierint, dulce spectaculū fiant. Fulg. in lib. Mitol. 2. Dyogenes Cinicus cum dolore rami torqueretur, & vidisset homines ad amphiteatrum currentes, aiebat. Qualis hominum stultitia, currunt spectare feris homines repugnantes, & me prætereunt cum naturali dolore certantē. Actor. Vt legitur sciscitante Alexandro quo docente profiteretur se sciētem, rebus inquit ipsis quæ non nouerunt mentiri. Virg. in Geor. lib. 1. Felix qui potuit rerum cognoscere causas Tul. in li. de diuinatione. 1. Si quis mortalis colligationes omnium caesarum animo perspicere posset, nihil eū profecto falleret. Prosper in li. Epigrammatum. En miris operum signis ostenditur Actor. Actoremque suum condita quæque canunt.

De Contemplatione diuinorum secundum philosophos. Cap. LXIIII.

SENECA in naturalibus quæst. li. 5. Nunc quidem gratias ago cum rerum naturam non ab hac parte video qua publica est. Sed cum eius secretiora intraui, & disco quæ vniuersi materia sit, quis actor aut custos, quid sit Deus ne in se intendat an & ad nos aliquando respiciat, faciat ne quotidie aliquid, an semel fecerit, necesse est vtique eadem ipsa quæ facit aut fecerit illi placere: cui nisi optima placere non possunt, nec ob hoc minus liber est & potens, ipse enim est necessitas sua, nisi ad hoc admitterer, nihil fuerat nasci. Quid enim erat cur numero viuentium positum me esse gauderem? an vt cibos ac potiones percolarem, vt hoc corpus casurium ac fluidum periturumque (nisi libidine impleatur) farcirem & egri minister viuerem vt mortem cui nascimur omnes timerem, detrahe hoc inestimabile bonum, & non est vita tanti vt sudem & estuem. O quàm contempta res est homo nisi supra humana surrexerit, quàmdiu cum affectibus colluctamur, quid magnifici facimus, quid est cur nosmetipsos inspiciamus, quia deterrimis dissimiles sumus, non video cur sibi placeat quia valitudinario robustior est, multum enim interest inter vires & bonam valitudinem. Effugisti vitia animi. Non est tibi frons ficta, nec in alienam voluntatem sermo compositus, nec cor inuolutū, nec auaritia, quæ quicquid omnibus abstulit sibiipsi neget, nec luxuria pecuniam turpiter perdens, quam turpius reparet, nec ambitio quæ te ad dignitatem nisi per indigna non eleuet, nihil adhuc consecutus es, multa effugisti, te nondum. Virtus enim ista quam affectamus magnifica est, non quia per se beatum est malo caruisse, sed quia laxat animum, & præparat ad cogitationem cęlestium, dignumque efficit qui in consortium Deo veniat, tunc omni malo calcato viuat inter ipsa sydera, vaga autem diuitum pauimenta ridere totamque cum auro suo terram. Tull. in lib. de natura deorum 2. Quid tam perspicuum cum celestia contemplamur, quàm esse aliquod numen præstantissimæ mentis quo hæc regantur. Ad considerandum autem qualis sit natura Deorum, nihil difficilius quàm consuetudine oculorum aciem mentis abducere. Idem in lib. de creatione mundi. Parentem vniuersitatis huius inuenire difficile est, & cum iam quis cum inuenerit, indicare in vulgus nephas est. Lactantius in lib. de origine erroris. Nobis proprie datum est cęlum rigidis ac stantibus intueri, vt Deum cuius illa sedes est quem oculo non possumus, animo contemplemur.

De Eodem secundum poetas. Cap. LXV.

BOETIVS in lib. de consol. 5. Qui recto cœlum vultu petis erigisque frontem. In sublime feras animum quoq. ne grauata pessimi. Inferior sidat mens corpore celsius eleuato. Iuuencus li. 1. Felices puro qui cœlum corde tuentur. Visibilis. Deus his per secula cuncta manebit. Ouid. in lib. Metham. 1. Pronaque cum spectant animalia cætera terram. Os homini sublime dedit, cœlūque videre. Iussit & erectos ad sidera tollere vultus. Bernardus siluester in Microcosmo. Bruta patenter habent tardos animalia sensus. Cornua deiectis vultibus ora ferunt. Sed maiestatem mentis astante figura. Tollat homo sanctum solus ad astra caput, vt cœli leges inde flexosque meatus. Exemplar vitæ possit habere suæ. Assistunt omnes operi cum quinque ministri. Sensus quę cernunt exteriora docent. Nuncius ingreditur sensus mentemque quietam. Euocat vt certa res ratione probet. Neruus enim qui luce sua collustrat ocellos, contrahit e cerebro quod radiosus agit. Sol oculus mundi quantum communibus astris. Præminet & cœlum vendicat vsque suum. Quærenti Empedocles cur viueret inquit. Vt astra inspiciam, cœlum subtrahe nullus ero. Actor. Hic Empedocles est, qui sic Deum legitur descripsisse. Deus inquit est sphera cuius centrum est vbique, & circunferentia nusquam, hic totum sese atheneis incendiis dedit. (Et vt refert Lactantius) mortem sibi intulit, eo quod æternas esse animas suspicabatur.

De Quiete contemplantium. Cap. LXVI.

SENECA ad Lucil. epistola 8. Mihi crede qui nihil agere videntur, maiora agunt, humana diuinaq; simul tractant. Idem in li. 6. Nulla placida est quies nisi quam ratio composuit, nulla res animum sapientis auocat, nullus hominum auiumque concentus interrumpit cogitationes bonas, solidasque iam & certas leue istud ingenium est nec sese adhuc reduxit introrsus, quod ad vocem & accentia erigitur. Agellius li. 1 Stare Socrates solitus dicitur pertinaci statu perdius atque pernox a summo lucis ortu ad Solem alterum Orientem in communes immobilis iisdem in vestigiis ore atque oculis eundem in locū directis cogitabundus tanquàm quodam secessu mentis atque animi facto a corpore Actor. Idem interrogatus cui attentum se esse diceret Mundanum inquit, totius enim mundi se incolam & ciuem arbitrabatur. Nihil autem se scire dicebat nisi hoc ipsum quòd nihil sciret. Valerius li. 8. Carneades laboriosus & diuturnus sapientię miles cum ad mensam sederet cogitationibus inherens, manum, ad mensam porrigere obliuiscebatur, sed melissa quam vxoris loco habebat, temperato inter

studia

ſtudia interpellandi & medio ſuccurrendi officio dexteram ſuã neceſſarijs vſibus aptabat.

De Gloria vel fama ſecundum philoſophos. Cap. LXVII.

ACTOR. Hæc ſunt ergo partes honeſti iuxta Tulliumq; ſuã vi nos alliciunt, ſuaq; dignitate nos trahunt. ſ. virtus & ſcientia & veritas ſiue ſapientia. Tull. in Reth. 1. In ſecundo autem genere honeſti. ſ. quod partim dignitate ſui partim vtilitate nos allicit, ſunt hæc gloria dignitas, amplitudo amicitia. Gloria eſt frequens fama de aliquo cum laude. Idem in lib. de amicitia. Non eſt negligenda fama nec mediocre telum ad res gerendas oportet exiſtimare beniuolentiam ciuium, quam tamen blandiciis & aſſentãdo colligere turpe eſt. Idem in oratione ſua pro cęlio. Illud te eſſe admonitum volo primum vt qualis es talem te homines exiſtiment. Idem in Tuſculanis lib. tertio. Homo qui in ſumma vanitate verſatur nullam effigiem eminentem virtutis, ſed ad vmbratã imaginem gloriæ conſectatur. Eſt enim gloria ſolida quędam res & expreſſa non adumbrata. Illa conſentiens laus bonorum, vox incorrupta bene iudicantium de excellente virtute. Hæc virtuti reſonat tanquàm imago gloriæ. Quæ quia recte factorum comes eſt, non eſt bonis viris repudianda. Illa autem quę ſe imitatricem eius eſſe vult, temeraria atque inconſiderata, & plerumq; vitiorũ laudatrix fama popularis ſimulatione honeſtatis formam eius corrumpit. Valerius Maximus. Socrates humanæ ſapientiæ quaſi terreſtre quoddam oraculum compendiaria via eos ad gloriam peruenire dicebat, qui id agerent vt quales videri vellent tales etiam eſſent. Conſcientiam pluſq; famam attende, falli enim poteris fama, conſcientia vero nunquàm. Seneca il lib. de quatuor virtutibus Nunquàm multis, ſed quibus placeas cogita. Seneca ad Luc. epiſtola 26. Remoue exiſtimationem hominum dubia ſemper eſt & in partem vtramq; diuiditur. Idem in 29. Multo magis ad rem pertinet qualis tibi videaris, quàm qualis aliis. Conciliari niſi turpi ratione amor turpium non poteſt. Idem in 86. Nemo mihi videtur pluris eſtimare virtutem, nemo illi magis eſſe deuotus, q̃ qui boni viri famam perdidit, ne conſcientiam perderet. Ex prouerbiis ſapientum. Bona hominum opinio tutior eſt pecunia, damnum eſt appellandum cum mala fama lucrum, heu q̃ difficilis eſt gloriæ cuſtodia. Opinentur homines de te malum ſi mali, malis enim diſplicere laudabile eſt. Item plurimiq; famam pauci verentur conſcientiam. Item qoid ſis intereſt non quid habeatis. Item vis omnibus eſſe notus effice prius vt neminem noueris. Quintil. lib. 8. In quibuſdam virtutes gratiam non habent, in quibuſdam ipſa vitia delectant.

De Eodem ſecundum poetas. Cap. LXVIII.

HORATIVS in li. epiſt. Principibus placuiſſe viris non vltima laus eſt. Ouid. in li. Meth. 12. Et obeſt ſua gloria multis. Idem in lib. Triſtium 4. Non paruas animo dat gloria vires. Et fecunda facit pectora laudis amor. Idem in li. de Ponto. Excitat auditor ſtudium, laudataq; virtus creſcit immẽſum gloria calcar habet. Mattheus in Tobia. Non credas titulis famę, te cõſule crede. Menti, nam canit mens ſibi fama fauet. Martialis coquus. Nolo virum facili redimit qui ſanguine famam. Hunc volo laudari qua ſine morte poteſt. Actor. De hac quoque materia require ſupra cap. de inani gloria & de Hipocriſi, de oſtentatione quoque & iactantia.

De Laude ſecundum philoſophos. Cap. LXIX.

VARRO in ſententiis. Qui in magnis excellit etiam inuitus laudabitur. Caſſiodorus in epiſtola 13. Debemus omnes bene gerentibus, vt eos laudis comitetur aſſenſus. Nam ſi equorum curſus clamoribus incitatur, & inſonantium manibus agitur, vt a mutis animalibus velocitas expetatur, quantum & homines ſtimulari poſſe credimus, quos ad laudis auiditatem natos ſingulariter inuenimus. Sydonius epiſtolari ſuo lib. 5. Vt autem vera laus ornat ita falſa caſtigat. Tullius in Philippica 2. Sicut quidam morbo aliquo ob ſtuporem ſenſus ſuauitatem cibi non ſentiunt, ſic libidinoſæ & auari naturæ laudis guſtum non habent. Seneca in libro de remedijs fortuitorum. Malis diſplicere laudari eſt. Idem ad Lucillum epiſtola 52. Quid lætaris ꝗ ab hominibus his laudatus es, quos ipſe laudare non potes, laudatio aliquid exhortationis aſfert ipſis audientibus, & animos adoleſcentium extimulat. Idem in libro de quatuor virtutibus Parce lauda, vitupera partius tam triſte ſit tibi laudari a turpibus, quàm ſi lauderis ob turpia. Terentius in Adelphis. Coram aliquem laudare verendum eſt, ne id magis aſſentãdi cauſa fieri videatur. Symachus vbi ſupra. Proclinior ſemper ad miſericordiam via bonis mentibus patet. Valerius lib. 5. Publica religione conſecrata virtus, nulla priuata laudatione indiget. Idem in lib. 7. Ariſt. in neutram partem de ſemetipſo loqui debere prædicabat, quoniam laudare ſe vani, vituperare ſtulti eſſet. Ennodius. Liberior iuſto laudatio, tantum gloriæ decerpit quantum falſitatis adiecerit, fit enim vana narratio quæ creſcit ex mendaciis. Plinius ad Iunium Maricum in epiſtola. Hoc ipſum amantis eſt amatum non honorare laudibus. Idem ad Cornelium Zicianum. Prauum ac malignum eſt non admirari hominem admiratione digniſſimum. Quintil. li. 1. Verecundius dicendum eſt ſua quàm aliena laudanti. Ex prouerbiis ſapientum. Recte parem & inferiorem laudas, quia pertinet ad gloriam tuam. Item quàm magnum eſt non laudari & eſſe laudabilem.

De Eodem ſecundum poetas. Cap. LXX.

CATO vbi ſupra. Cum te aliquis laudat, iudex tuus eſſe memento. Plus aliis de te quàm tu tibi credere noli. Horatius in lib. epiſt. Quid de quoque viro, & cui dicas ſæpe caueto. Percontatorem fugito, nam garrulus idem. Nec retinent patule commiſſa fideliter aures. Et ſemel emiſſum volat irreuocabile verbum. Qualem commendes etiam atque etiam aſpice, ne mox. Incutiãt aliena tibi peccata pudorem. Ouidius in lib Metham. 5. Laudare parum eſt laudemur & ipſi. Idem in lib. 6. Proh ſuperi, quantum mortalia pectora cæce Noctis habent, &c. Requite ſupra de vitiis virtutum ſpeciem prætendentibus. Idem in lib. Triſtium & in li de Ponto. Require in præcedenti ca. Actor. De hac iterum materia require ſupra ca. de inani gloria, cæteriſque ſupradictis capitulo quoque de adulatione.

De Dignitate. Cap. LXXI.

ACTOR. Sequitur de dignitate quam ſecundo loco Tullius inter ſpecies partis ſecundæ honeſti poſuit, quia ſcilicet partim dignitate ſui partim vtilitate nos allicit Tull. in Rhet. 1. Dignitas eſt alicuius honeſta & cultu & honore digna & verecunda auctoritas Boetius de conſola. lib. 2. Non autem virtutibus ex dignitate, ſed ex virtute dignitatibus honor accedit & collata improbis dignitas non modo efficit dignos, ſed prodit potius & oſtẽtat indignos Valerius Maximus lib. 3. Deforme eſt quibus dignitate præſtes ab his virtute ſuperari Ex prouerbii ſapientum. Ignominię loco eſt apud indignum dignitas. Seneca ad Lucil. epiſtol. 4. Habemus auctoritatem ſenum, ſed vitia puerorum. Idẽ in epiſt. 80. Omnium iſtorum quos ſupra capita hominum ſupraque turbam delicatos lectica ſuſpendit perſonata felicitas eſt, contemnes illos ſi deſpoliaueris. Equum empturus ſolui iubes ſtratum, veſtimenta detrahis, nequa corporis vitia lateant, hominem vero inuolutum eſtimas. Quid de aliis loquor, ſi perpendere te vis ſepone pecuniam, domum dignitatem intus teipſum conſid ra tunc qualis ſis aliis credis. Actor. De hac quoque materia require ſuperius ca. de bonis & malis moribus principum, & ca. de ambitione.

De Amplitudine diuitiarum. Cap. LXXII.

TVLLIVS in Rheto. 1. Amplitudo eſt potentię vel maieſtatis vel aliquarum copiarum magna abundantia. Actor. De potentia vel maieſtate multa ſuperius ſub diuerſis titulis iam poſita ſunt videlicet ca. de ambitione & de principatus recuſatione, ca. quoque de moribus principum, & iterum inferius nonnulla ſupponenda ſunt, videlicet ca. de potentia quam reputat Tullius inter vtilia, ſicut virtutem & amplitudinem inter honeſta. Nunc autem pauca de diuitiarũ amplitudine inter honeſta breuiter perſtringenda ſunt. & primo de diuitiarum vtilitate. Tullius in Rh. ſecunda diuitiæ uirtutis pediſſeque ſunt. Seneca ad Lucillum epiſtola 5. Infirmi ergo eſt animi diuitias non poſſe pati. Horatius in lib. epiſt. Vxorem cum dote fidemque & amicos. Et genus & formam regiam pecunia donat. Petronius. Quiſquis habet nummos ſecura nauigat aura. Fortunamque ſuo temporat arbitrio. Carmina componit, declamat concrepat omnis. Et peragit cauſas ſitque Catone prior. Parua loquor quod vis nummos præbentibus opta. Eueniet clauſum poſſidet arca Iouem. Iuuenalis lib. 1. Quã tum quiſq; ſua nummorum ſeruat in arca. Tantũ habet & fidei. Martialis coquus. Quas dederis ſolas ſemper habebis opes.

De Vanitate & incertitudine diuitiarum. Cap. LXXIII.

VALERIVS lib. 6. Caduca nimium & fragilia puerilibuſq; conſentanea crepidis ſunt iſtaque vires & opes humanę vocantur.

cantur. Affluunt enim subito repente labuntur nullo in loco, nulla in persona stabilibus nixa radicibus consistunt, sed ince tissimo statu fortunæ huc & illuc acta, quos in sublime extulerunt, inproviso secursu destitutos, profundo cladium miserabiliter immergunt. Itaque nec existimari nec dici bona debent, quæ ex inflictorum malorum magnitudine desiderium sui duplicent. Seneca ad Luc. epist 87. Quod contemptissimo cuique contingere ac turpissimo potest, bonum non est, opes autem & lenoni & lanistæ contingunt, ergo bona non sunt. Cicero in oratione pro domo sua. Caduca sunt hęc & mobilia non virtutis atque ingenij, sed fortunæ & temporum munera, quorum non tam facultas & copia extendenda est, quàm in vtendo ratione & incarēdo patientia. Claudianus in maiori. Magnis ingenii copia vincit opes. Tibullus 2. libro. Quid prodesse potest pondus graue diuitis auri. Prataqꝫ si fun dant pinguia mille boues. Quidve domus prodest frigijs innixa columnis. Aurateqꝫ trabes marmoreumqꝫ solum. Non me regna iuuant non lidius aurifex amnis. Nec quas terrarum sustinet orbis opes. Hęc alii capiunt, liceat mihi paupere cultu. Securo vitæ munere posse frui. Somnia fallaci ludunt temeraria nocte. Et pauidas mentes falsa timere iubentur. Maximianus. Quid mihi diuitias quarum si dempseris vsum Quàmuis largus opum semper egenus ero. Horatius in lib. epist. Quid mihi diuitię si non conceditur vti. Martialis coquus. Callidus afflata nummos fur auferet arca. Prosternet patrios impia flamma lares, debitor vsuram pariter cum sorte negabit. Non reddet steriles semina iacta fruges. Dispensatorem fallax spoliabat amica. Mercibus obstructas obruit vnda rates. Extra fortunam est quicquid donatur amicis. Quas dederis solas semper habebis opes.

De incommodis diuitiarum secundum philosophos. Cap. LXXIIII.

PLAVTVS in aulularia. Pecunia rerum ac solicitudinum causa & caput est. A. gellius in libro atticarum noctium 10. Verum est quòd obseruato rerum vsu, sapientes viri dixere multis egere qui multa habeant magnamque indigentiam nasci non ex magna inopia, sed ex copia magna. Multa enim desiderari ad multa quæ habeas tuenda. Quisquis igitur multa habēs cauere ac prospicere velit, ne quid egeat, neve quid ei desit, iactura opus esse sciat non quæstu & minus habendum est esse vt minus desit. Boetius de consolatione lib. 2. O angustas inopesqꝫ diuitias, quas non habere totas pluribus licet, & ad quemlibet sine cæterorum paupertate non perueniunt, fugare indigentiam copia quærimus. At hoc nobis in contrarium cedit quippe pluribus adminiculis opus est ad tuendam preciosæ supellectilis varietatem, verumque illud est per multis indigere, qui permulta possidet. Item nunquam tua faciet esse fortuna quæ a te rerum natura fecit aliena. Seneca ad Lucillum epistola 13. Nemo solicito bono fruitur. Adicere diues aliquid [illegible] studet. Dum de incremento cogitat, oblitus est vsus, rationes accipit, forum conterit, fit ex domino procurator, multa tibi possem ostendere quæ acquisita acceptaqꝫ libertatem nobis extorquent. Idem in libro de Moribus. Facilius est pauperi contemptum effugere quàm diuiti inuidiam. Socrates. Felicitas semper subiecta est aduersis. Damnumqꝫ nisi ex abundantia raro venit. Secundus Philosophus. Quid sunt diuitiæ auri pondus, curarum ministri, verecunda delectatio, insatiabilis inuidia, desiderium inexplebile, os excelsum, inuisa concupiscentia. Actor. Sydonius etiā ait diuitias esse causam malorum, non quod ipse faciant aliquid, sed quia facturos irritant.

De Eodem secundum poetas. Cap. LXXV.

HORATIVS in lib. epist. Imperat aut seruit collecta pecunia cuique. Item. Stultitiam patiuntur opes. Ouid. in lib. de Remediis 2. Diuitijs aliter luxuriosus amor Idem in lib. Metha. 1. Effodiuntur opes irritamenta malorum. Iamque nocens ferrū ferroque nocentius aurum. Procedit, prodit bellum quod pugnat vtroque. Iuue. lib. 2. Prima peregrinos obscena pecunia mores. Intulit, & turpi fregerunt secula luxu. Diuitiæ molles. Idem in 4. lib. Quàm plures nimia congesta pecunia cura. Strangulat, cantabit vacuus coram latrone viator. Pauca licet portes argenti vascula puri. Nocte iter aggressus gladium contumqꝫ timebis. Et nocte ad lunam trepidabis arundinis vmbram. Idem in 5. lib. Magnis parta malis cura maiore metuque. Seruantur, misera est magni custodia census. Claudianus in maiori. Quas mala collegit fallacis dextra parentis. Has peius nati dextra refundit opes. Idem in minori. Dissuasor honesti. Luxus, & humanas oblimat copia mentes. Arator lib. 1. Auri cessit amor, qui pectora super adurit. Quo capitur mortale genus, qua pullulat omne. De radice malū, cuius violentius ardet. Ambitio, crescentque modo stimulantque rapinas. Addita lucra tamen &c. Galtherus in Alexandreide li. 1. Auferre pecunia mores, non afferre potest. Idem in 6. Quid tibi diuitiis opus est, quæ semper auaris. Esuriem pariunt, quanto tibi plura paralti. Tanto plura petis, & habendis acrius ardet. Sicque famem faciens, defectum copia nutrit. Marcialis coquus. Ardua res hæc est opibus non tradere mores. Et cum tot croceos viceris esse numam. Actor De hac quoque materia require superius ca. de auaritia & cupiditate.

Quod Diuitiæ non sunt huiusmodi bona propria: Cap. LXXVI.

SYDONIVS in epistolari suo li. 5. Humana substantia rectius mente quàm mole censenda est. Inter opes itaque quaslibet positi (quę bona a stitius falso vocantur) si quid agimus nostrum est, si quid habemus alienum. Seneca ad Luc. epist. 8. Alienum est quicquid optādo euenit. Non est tuum fortuna quod fecit tuum. Idem in 47. Quomodo stultus est, qui equum empturus non ipsū inspicit, sed stratum eius & frenos, sic qui hominem ex veste aut ex conditione estimat, Tull. in lib. de Paradoxis. Nihil meum vel cuiusquàm alterius est, quod auferri vel amitti potest. Varro in sē tentiis. Nemo suum putet quod extra ipsum est, vir bonus patriā suam quocunque it secum fert, & omnia sua custodit. Valerius. Bias Prienens cum patriam eius Prienem hostes inuaderent, omnibus preciosarum rerum pondere onustis fugientibus, interrogatus quid ita nihil ex bonis suis secum ferret. Ego certe inquit bona mea omnia mecum porto, pectore enim illa gestabat non humeris nec oculis visenda, sed animo estimanda quę domicilio mentis inclusa manibus mortalium labefactari nequeunt, & vt manentib. presto sunt ita fugientes non deserunt. Lactantius in lib. de falsa sapientia. Detracta diuitibus insolentia & iniquitate, nihil interest, vtrum alij diuites alij pauperes sint, cum animi pares fuerint. Ex prouerbiis sapientum. Nihil proprium ducas quod mutari potest. Quis est pauper, qui sibi videtur diues. Et quis plurimum habet, qui minimum cupit. Prosper in libro epigrammatum. Terrenis opibus cum diues gaudet iniquus. Veris se miserum nescit egere bonis. Cum licet aduersis cessantibus omnia parcant. Lege tamen mortis sit faciendus inops. At bona iustorum nullis obnoxia damnis. Hostes furta ignes & mare non metuunt. Omnis virtutū semper substantia salua. In viris Christi munera, nemo rapit. Galtherus in Alexandreide lib 1. Auferre pecunia mores non afferre solet. Quem vero morum non rerum copia ditat. Quem virtus extollit habet quod præferat, auro. Non eget exterius, qui moribus intus abundat. Nobilitas sola est animum, quæ moribus ornat. Horatius in lib. Epist. Forte per angustam tenuis vulpecula rimam. Repserat in cameram frumenti pastaqꝫ rursus. Ire foras pleno tendebat pectore frustra. Cui mustela procul si vis ait effugere istinc. Macra cauum repetēs artum quem macra petisti. Actor. De hac quoque materia plenius supra require capitulo de intelligentia & rerum estimatione cap. quoque de praua mente.

De Diuitijs contemnendis. Cap. LXXVII.

VARRO in sententiis. Eo animo dimittendę sunt diuitiæ, quo accipiendæ. Ex prouerbijs sapientum. Qui paupertatem timet quàm timidus est, plurimū habet is qui minimæ cupit. Quietissimæ quoque viuerent homines si duo verba de medio tollerētur, meum & tuum. Tertulianus in Apologetico. Dyogenes lutulentis pedibus superbos Platonis thoros alia superbia conculcat. Lactantius in lib. de falsa sapientia. Laudatur democritus quòd agros suos re. iquærit, eosque pascua publica fieri passus sit, probarem quidem si donasset, sed nihil sapientet fit, quod si ab omnib. fiat inutile ac malum fit, at hęc negligentia tolerabilis. Quid ille qui patrimonium in nummos redactum effudit in mare, ego dubito vtrum vesanus ac demēs fuerit, abite inquit in profundum male cupiditates. Ego vos mergam ne ipse mergar a vobis. Si tantus pecuniæ contemptus est fac illo beneficium, fac humanitatem largire pauperibus, potest hoc quod perditurus es multis succurrere. Imitate saltem insaniam tudicani sperge populo diripiendam, potes & pecuniam effugere, & tamen bene collocare: quia saluum est quicquid pluribus prodest. Seneca ad Lucil. epistola 17. Proijce ista omnia si sapis immo vt sapias, & ad bonam mentem magno cursu actoris viribus tende. Si quid est quo teneris, aut expedi, aut incide. Idem in epistola 20. Non licet diuitias in sinu positas contemnere. Ille ingentis animi est, qui illas circunfusas sibi diu multumque miratus quòd ad se venerint ridet suasque magis audit esse quàm sentit. Cato in libro de Moribus. Despice diuitias si vis animo esse beatus. Quas qui suscipiunt mendicant super auari. Actor. De hac quoque materia superius require ca. de

ca. de liberalitate & etiam inferius ca. de contemptu seculi & de prosperitati.,vanitate.

De Bono paupertatis secundum philosophos.
Cap. LXXVIII.

SECVNDVS philosophus. Quid est autem paupertas odibile bonum, sanitatis mater curarum remotio, sapientiæ reparatrix, negocium sine damno, possessio absque calumnia, sine solicitudine felicitas. Seneca ad Lucil. epistola 17. Multis ad philosophandum obstitere diuitiæ paupertas expedita est, secura est, nō circunstat illam turba seniorum, ad quos pascendos transmarinatum regionum est optanda fertilitas, facile est pascere paucos ventres & bene institutos, & nihil aliud desiderantes quàm impleri, paruo fames constat magno fastidium, paupertas contenta est instantibus desideriis satisfacere, cur ergo hanc contubernalē recuses cuius mores sanus diues imitatur. Si vis vacare animo aut pauper sis oportet, aut pauperi similis, non patet studium salutare fieri sine frugalitatis cura, frugalitas autem paupertas voluntaria est. Idem in epist. 20. Quod tuo beneficio scire non potes, paupertatis scies. Illa enim veros certosq; amicos retinebit, discedit quis non te, sed aliud sequebatur. Nonne vel ob hoc vnum amāda est paupertas quòd a quibus ameris ostendat. O quando ille veniet dies quando nemo in honorem tuum mentiatur, huc ergo cogitationes tuę tendant, hoc cura, hoc opta. Valerius 4. lib. Quorsum attinet aut diuitias in prima felicitatis parte, aut paupertatē in vltimo miseriarum statu ponere, cum & illarum frons hilaris, multis intus amaritudinibus sit referta & eius horridior aspectus certis & solidis bonis abundet. Quintil cap. 7. Paupertatis proprium est, vbi alia deficiunt exercere libertatem. Idem in 14. Improbius quoque pauperes amant. Ex prouerbiis sapientum. Hominem experiri multa paupertas iubet. Petronius. Nescio quomodo bonę mentis soror est paupertas.

De eodem secundum poetas. Cap. LXXIX.

OVIDIVS de remediis 2. Diuitiis alitur luxuriosus amor. Nō habet vnde suum paupertas pascat amorem. Luc. in lib 1. Fecunda virorum. Paupertas fugitur. Idem in li. 5. Dat vires fortuna minor. O vita tuta facultas, pauperis angustique lares. O munera nondum intellecta Deum. Fortunatus, pauper in angusto regnat habendo Deum. Iuuencus li. 1. Felices humiles pauper quos spiritus ambit. Illos, nam cœli regnum sublime receptat. De hoc quoque require supra ca. de sufficientia siue paupertate voluntaria. Dicebat autem Arist. vt legitur, solum se incommodum paupertatis pati quòd non posset egentibus subuenire. Iuue. lib. 1. Nil habet infelix paupertas durius in se, quàm ꝙ ridiculos homines facit &c. Commune id vitium hic viuimus ambitiosa paupertate omnes.

De Securitate eiusdem secundum philosophos.
Cap. LXXX.

SENECA in Tyeste. O quantum bonum est obstare nulli, capere securas dapes humi iacentem, scelera non intrant casas, tutusq; mensa capitur in angusta cibus venenum in auro bibitur, malam bonæ fortunæ præferre licet. Idem in epist. ad Lucil. 5. Apud Echatonem nostrum inueni cupiditatum finem, etiam ad timoris remedia proficere. Desines inquit timere si sperare desieris. Idem in 12. Ille beatissimus est & securus sui possessor, qui crastinum sine solicitudine expectat. Idem in 13. Etiam in obsessa via pauperi pax est. Idem in 15. Quàm iocundum est nihil poscere quàm magnificum est plenum esse nec ex fortuna pendere. Idem in 17. Paupertas expedita est, secura est, non circunstat illam turba seruorum ad quos pascendos transmarinum regionum est optanda fertilitas. Idem in 20. Pauperibus inest sine qua nihil est iocundū securitas. Idem in 87. Nunquàm maior est animus quàm vbi aliena seposuit, & fecit sibi pacem nihil timendo, fecit sibi diuitias nihil concupiscendo. Valerius li. 7 Cum giges armis & diuitiis opulētissimo Lidiæ regno inflatus Phitium Apolinem sciscitatum venisset, an aliquis mortalium se felicior esset ex abdito sacrarum specu vox insonuit, quæ aglaum sophidium ei prætulit. Is erat Archadum pauperrimus, sed ætate senior, terminos agelli sui nunꝗ excesserat. Sic ergo insolenter de fortitudinis suę fulgore glorianti respondit Apollo, magis se probare securitate ridens, tugurium, ꝗ tristem curis & solicitudinibus aulam, paucasq; gleb as pauoris expertes, ꝗ arua Lidiæ pinguissima metu referta, & vnum aut alterum facilis tutelæ iugum boum, quàm equitatum voracibus impēsis onerosum & horreolum vsus necessarii nullique minus appetēdum, quàm thesauros expositos insidijs & cupiditatibus omnium ita giges dum a stipulatore vanæ opinionis Deum habere concupiuit vbi nam solida esset felicitas didicit.

De eodem secundum poetas: Cap. LXXXI.

LVCANVS 5. lib O vitæ tuta facultas pauperis & cætera, ut supra. Iuue. 4. lib Cantabit vacuus coram latrone viator. Tibullus libro primo Diuitias alius fuluo sibi congerat auro. Et teneat culti iugera multa soli. Quem labor assiduus vicino terreat hoste. Martia cui somnos classica pulsa fugent. Me mea paupertas vita traducat inerti. Dum meus exiguo luceat igne focus. Et nos exigua pecori furesque lupique. Parcite, de magno est præda petenda grege. Idem in 2. Non me regna iuuant non lidius aurifer amnis. Nec quas terrarum sustinet orbis opes. Hoc alij cupiunt, liceat mihi pauperi cultu. Securo viuę munera posse frui. Actor. De hoc quoque require supra ca. de sufficientia. ca. quoque de diuitij, & de bono paupertatis.

De amicitia. Cap. LXXXII.

SEquitur de bono amicitię quam quarto loco ponit Tull. in 2. honest· genere. Tull. in retho. 2 Amicitia est uoluntas erga aliquem bonarum rerum illius ipsius causa quem diligit cum pari volūtate. Idē in li. de amicitia. Amicitia oībus rebus humanis præponenda est. Nihil enim est tam naturę aptum tanque conueniens ad res secundas vel aduersas. Quāta sit uis amicitiæ ex hoc potest intelligi, ꝙ ex infinita societate generis humani quam conciliauit ipsa natura ita contracta res est, & adducta in angustū, vt omnis charitas inter duos uel inter paucos concilietur. Est autem amicitia nihil aliud nisi omnium diuinarum humanarumque rerū cum beniuolentia & charitate consensi. Quidam diffiniūt amicitiam paribus officijs, & uoluptatibus, sed hoc quidem est nimis exigue & vtiliter ad calculos vocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorum & datorum. Ditior enim & affluētior videtur esse amicitia, nec obseruare restricte quin plus reddat quàm accipit. Neque enim verendum est ne quid excidat, aut ne quid in terram defluat, aut plus æquo in amicitiam conferatur. Secundus philosophus. Quid est amicitia, æqualitas animorum, quid amicus, desiderabile nomen, homo vix apparens, infelicitatis refugiū, indesinens felicitas. Seneca de beneficijs lib. 6. Nescis quantum sit amicitiæ precium si non intelligis te ei daturum cui amicum dederis rem seculis raram quæ non alicui magis deest quàm ubi creditur abundare. Neminem tam alte secula posuerunt, vt non illi amicus eo magis desit quo nihil absit: Calcidius in prohemio super Thimeū Platonis. 5. Socrates in exhortationibus suis virtutem laudans, cum omni um bonorum totius prosperitatis consistere causam penes eam diceret, addidit ipsam esse solam quæ res impossibiles ad possibilem redigeret facilitatē. Præclare. Quid .n. generosam magnanimitatē vel aggredi pigeat, vel ceptum fatiget, vt tanquā victa difficultatibus se tēporet a labore. Eadē est (vt opinor) vis amicitiæ, parq; impossibilium pęnæ rerum extricatio, cū alter ex amicis iubēdi religione alter parēdi uoto cōplaciti operis adminiculetur effectui. Ouid. in lib. de Ponto Nomē amicitię barbara corda mouet. Cato vbi supra. Dilige sic alios vt sis tibi charus amicus, Sic bonus esto bonis, ue te mala dāna sequātur.

De Vtilitate, & iocunditate amicitiæ. Cap. LXXXIII.

TVLLIVS in lib de amicitia. Amicitia omnibus rebus humanis præponenda est. Nihil enim est tam naturæ aptum tam que conueniens ad res secundas vel aduersas sed hoc primū scio amicitiam nisi in bonis esse nō posse. Secundas enim res amicitia splendidiores facit aduersas partiens communicasque leuiores. Quomodo potest vita esse vtilis, quæ non amici mutua beniuolētia conquiescit. Quid .n. dulcius ꝗ habere cum quo audeas sic loqui ut tecū, quis esset tātus fructus in prosperis rebus nisi haberes qui illis æque vt tu gauderet. Aduersas vero ferre difficile nisi esset qui istas grauius & ꝗ tu ferret. Et secundas res facit amicitia splēdidiores & aduersas partiens communicasq; leuiores. In uera amicitia non tam utilitas parta per amicum ꝗ amor ipse delectat, amicitiarum sua cuique permanet stabilis, & certa possessio, ita vt ēt si illa maneant quæ sunt quasi dona fortunę cū uita inculta & deserta ab amicis iocunda esse nō possit. Veterrima queq;(vt ea vina quæ vetustatē ferunt) debēt esse suauissima. Maxima enim vis est vetustatis & consuetudinis. Quintil. 8. causa. Non reperio quid in rebus humanis excogita rem natura præstantius amicitia, quod concordia contra fortunā maius auxilium. Quid enim foret humano genere Felicius, si omnes esse possent amici, non bella, nō seditiones, non latrocinia, nō lites ceteraque mala quę hominibus ex seipsis nata sunt fortunæ accessissent. Ex prouerbijs sapientum. Animi beniuoli coniuncto magna est cognatio. Quid dulcius quàm habere cum quo omnia audeas quem sic credas vt te, sic loquaris ut tecum. Quanti tales amicos habere voluerunt, & ipsi tales esse non possunt. Cato vbi supra. Vtilius est

est regno meritis acquirere amicos. Hecaton stoicus. Queris quid pro fecerim amicus mihi esse cæpi.

De Fidelitate & constantia amicitiæ.
Cap. LXXXIIII.

TVLLIVS de amicitia. Boni viri & sapientis est hęc duo tenere in amicitia, primum ne quid fictum vel simulatum sit. Aperte enim odisse magis ingenium est quàm fronte occultare sẽtentiam. Deinde non solum allatas ab aliquo criminationes repellere, sed nec ipsam quidem suspiciosum esse super existimantes aliquid ab amico esse violatum, accedat huc oportet suauitas quędam sermonum atque morum haud mediocre condimentum amicitiæ. Idem in libro de natura Deorum. Nihil est virtute amabilius, quàm qui adeptus fuerit vbicunque gentium erit a nobis diligetur. Amicitia si ad fructum nostrum referimus: & non ad illius commodum quem diligimus, non est amicitia, sed mercatura quędam vtilitatum suarum. Prata & arua & pecudes hoc modo diliguntur, quòd ex eis fructus capiuntur, homini autem charitas gratuita est. Val. lib. 4. Sincere fidei amici præcipue in aduersis rebus cognoscuntur, in quibus quicquid præstatur totum a constanti beniuolentia proficiscitur fœlicitatis autem cultus maiore ex parte adulationi quàm charitati erogatur. Certe suspectus quoque est eo quòd prius super petat quàm impendat. Damon & Phitias Pythagorę discipuli tam fidelem inter se iunxerunt amicitiam, vt cũ alterum ex his Dionysius Syracusanus interficere vellet, & his tẽpus ab eo, quo priusquàm periret domum profectus ordinaret res suas impetrasset, alter vadem se pro eius reditu tyranno dare non dubitauit. Appropinquante autem præfinita die, nec illo redeunte vnusquisque stulticiæ tam temerarium sponsorem damnabit. At in nihil se de amici constantia metuere prædicabat, eodem itaque momento & hora Dionysio constituta qui eam acceperat superuenit. Et admiratus tyrannus amborum animum suppliciũ fidei remisit, eosque insuper vt ipsum in societatem amicitiæ tertium gradum vltima culturum beniuolentiã reciperent rogauit. Ecce vires amicitię mortis contemptum in generare, vitæ dulcedinem extinguere, crudelitatem mansuefacere, odium in amorem conuertere, pœnam beneficio pensare potuerunt. Sydonius in epist. suo lib. 5. Perfecta dilectio non tam debet recolere, quid officiorum soluerit quàm meminisse quid debeat. his quos amplius diligimus plus timemus. Symachus in epi. suo. Iusta coniectura est quæ de amicorum pondere & estimatione colligitur: ex meo animo metior amicitiam non posse sentire officiorum societatem. Quintus Curtius lib. 4. Nemo fideliter diligit, quem fastidit. Seneca in Tyeste. Quos verus amor tenuit, tenebit. Idem in Hercule furente. Odit verus amor nec patitur moras. Plinius in epist. ad Iunicum maricum. Hoc ipsum amantis est amatum non honorare laudibus. Sueto, vbi supra lib. 2. Augustinus Cæsar amicitias nõ facile admisit, & constantissimæ retinuit. Prudentius vbi supra. Cedant metus, & labor & vis. Et scelus & placide fidei fraus inficiatrix. Quod sapimus coniungat amor quòd viuimus vno. Conspirat studio nil dissociabile firmum. Claudianus in Maiori. Non quirit precium vitam qui debet amori. Galtherus in Alex. libr. 5. Verus amor miserum qui non fastidit amicum.

Quid pro amico faciendum sit & quid non.
Cap. LXXXV.

TVLLIVS in libr. de offic. 1. Amicis & non tribuere quod recte possis & tribuere quod non sit equum, contra officium est. Honores & diuitiæ & voluptates & c huius generis quę videntur vtilia, nunquàm amicitię anteponenda sunt. At neq; contra rẽpublicam, neq; contra iusiurandum ac fidem amici causa vir bonus, faciet etiam si iudex fuerit de ipso amico Ponit enim personam amici cum induit iudicis, sed tantum dabit amicitiæ, vt amici causam malit esse veram: & vt morandę litis tempus quoad leges permiserint accommodet, cum autem iuramento sententia dicenda sit, meminerint se Deum testem adhibere. Si omnia facienda sunt quę amici volunt, nõ amicitiæ tales, sed coniurationes putandę sunt. Cum id quod vtile videtur in amicitia cũ eo quod honestum est comparatur, iaceat vtilitatis spes valeat honestas, & cũ in amicitia quæ honesta non sunt postulantur, religio & fides anteponatur amicitię. Idem in li. de amicitia. Nulla est excusatio peccati si amici causa peccaueris. Nam cum conciliatrix amicitiæ virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere si a virtute defeceris. Quod si rectũ statuerimus vel concedere amicis quicquid velint, vel impetrare ab eis quicquid velimus, perfecte quidem sapiẽtiæ sumus, si nihil habeat res, vitij. Hæc igitur lex in amicitia sanciatur, vt neq; rogemus res turpes, neq; rogati faciamus. Turpis enim excusatio hæc est & minime accipienda. Si quis contra rẽpublicam amici causa se fecisse fateatur. Hæc igitur prima lex amicitiæ sanciatur, ut ab amicis honesta petamus, & amicorum causa honesta faciamus. Consilium uero libere dare gaudeamus plurimumque in amicitia amicorum bene suadentium ualeat auctoritas. Multa quæ nostri causa nunquàm faceremus, causa amicorũ facimus, quæ enim in nostris rebus inhoneste in amicorum fiunt honestissime ut præcati pro amico indigno in aliquem acerbius in uehi pro eo. Val. li. 6. Rutilius cum amici cuiusdam iniuste rogationi resisteret. Isq; cum indignatione dixisset, quid ergo mihi opus est amicitia tua, si quod rogo nõ facis. Respondit immo quid mihi tua si propter te aliquid inhoneste facturus sum. Claudianus in maiori. Multis delicta fuere nexus amicitiæ. Cato ubi supra. Quod iustum est petito, uel quod uideatur honestũ. Nam stultum est petere quod possit iure negari. Dilige sic alios &c. Require supra cap. de amicitia.

Quod Amicitia vera nisi inter bonos non sit.
Cap. LXXXVI.

TVLLIVS de offi. li. 2. Quia uero idipsum quod honestũ decorumq; dicimus per se nobis placet, animosq; omnium natura sui commouet. Iccirco illos in quibus hoc esse remur a natura ipsa diligere cogimur, atq; hoc quidem est causa diligendi grauissima. Idem in li. de amicitia. Nihil est tam apertum naturæ tãq; conueniens ad res secundas uel aduersas quàm amicitia, sed hoc primum scio amicitiam nisi in bonis esse non posse. Negant etiã quemquàm esse uirum bonum nisi sapientem, sed illam sapientiã interpretantur quam nemo adhuc mortalis est assicutus. Nihil est uirtute amabilius nihil quod magis alliciaum ad diligendũ quippe cum propter veritatem & probitatem etiam eos quos nunquã vidimus diligimus Bonos boni diligant, asciscantq; sibi quasi propinquitate communi vinctos atq; natura. Nihil enim est appetentius similium sui atq; rapacius quàm natura. Dispares mores disparia studia sequũtur, quorum dissimilitudo dissociat amicitias. Nec ob vllam aliã causam boni improbis & improbi bonis amicĩ esse non possunt, nisi quia tanta est inter eos quanta maxima potest esse studiorum distantia. In talibus autem stabilitas amicitiæ confirmari potest, qui beniuolentia iuncti primum cupiditatibus quibus cæteri seruiunt imperant, deinde equitate & iustitia gaudent, omniaque alter pro altero suscipit, nec quicquàm nisi rectũ & honestum alter ab altero petit, nec solum colunt se inter se & diligunt, sed etiam verentur. Nam ornamentũ amicitiæ tollit qui ex ea tollit verecundiam perniciosusque in his furor est; qui existimant libidinum peccatorumq; omnium in amicitia patere licentiam, virtutum enim amicitia adiutrix a natura data est non vitiorum comes, vt quoniam solitaria non posset virtus ad ea quæ summa sunt peruenire, coniuncta & sociata cum altera perueniret. Sydonius ubi supra li. 2. Non magis cordi esse debet aut uoluptati ager cum redditibus amplis, quàm uicinus equalis bonis moribus. Galtherus in Alexandreidę lib. 8. Firmissimus inter equales. Interque pares est nodus amoris.

De Concordia & communitate amicorum.
Cap. LXXXVII.

TERENTIVS in Adelphis. Vetus uerbum hoc est communia esse amicorum inter se omnia. Salustius in katilinario. Idẽ uelle & idem nolle ea demum uera amicitia. Ita si quis etiã a culpa uacuus iã amicitiã prauorum inciderit, quotidie usu atq; illecebris facile par similisq; cæteris efficitur. Idem in iugurtino. Omnes eadem cupere eademq; odisse inter bonos amicitia, inter malos factio est Boetius in li. Hypoteticorum syllogismorũ. Hoc in se obtinet proprium munus amicitiæ, ut nolit habere solitarias cogitationes. Nam quod honeste quisq; cogitat nulla promptius q̃ ei quem diligit confitetur. Seneca ad Luc. epist. 3. Tam audacter cũ amico loquere q̃ tecum, tu quidem ita uiue ut nihil tibi cõmittas, nisi quod cõmittere etiam inimico tuo possis. Idem in 48. Consortium rerum omnium inter nos facit amicitia. Omnia cum amico communia habebit, qui multa cum homine. Hier. contra Rufinũ Pythagorica sunt hæc amicorum oĩa esse communia, & amicum seipsum esse alterum. Ouid. in li. Trist. 4 Hi duo corporibus, mẽtibus unus erant. Prosper ubi supra. Moribus in sanctis pulchra est concordia pacis Arator lib. 2. Repellitur error in diuersa trahens, cum spiritus efficit unum Prudentius ubi supra. Quod sapimus coniungat amor. Et cætera require supra de fidelitate amicitiæ.

De Fomentis amicitiæ. *Cap.* LXXXVIII

TVllius de offi. li. 1. Vita uictusq; communis cõsilia, sermones, exortationes interdum & obiurgationes maxime in amicitijs uigẽt. Estq; illa iocundissima amicitia quam similitudo coniugauit. Idẽ in li. de amicitia. Firmamentum stabilitatis & constantiæ quã in amicitia q̃rimus est fides. Hi qui superiores sũt submittere se debẽt in amicitia, & sic quodãmodo inferiores extollere. Hec hatõ stoic⁹. Si uis amari ama. Ex prouerbijs sapiẽtũ. Ab amãte lachrymis

mis redimas iracundiam. Itaque amicum habeas, vt hunc fieri poſſe inimicum potes. Ab alio ſemper incipiat diſſenſio, a te vero recouciliatio. Amicorum paupertati ſuccurre immo potius occurre. Item amicos admone ſecreto, palam lauda. Cato vbi ſupra. Vincere cum poſſis interdum cede ſodali. Obſequio dulces quoniam retinentur amici. Ira odium generat, concordia nutrit amorem. Sunt quædam quæ ferre decet patienter amicum. Ouidius in lib. de arte 2. Vt ameris amabilis eſto. Dulcibus eſt verbis alliciendus amor. Idem in libr. 3. Non tumeat in vultu damnoſa ſuperbia noſtra. Mollibus eſt oculis alliciendus amor. Matthæus in lib. de Tobia. Eſt brauio dignus amoris amor. Actor. De hac quoque materia require ſupra cap. de vita ſociali.

De Impedimentis amicitiæ.
Cap. LXXXIX.

TVLLIVS in libro de offic. 3. In amicitijs maxime perturbantur officia, quibus & non tribuere quod recte poſſis, & tribuere quod non ſit equum contra officium eſt. Idem in libro de amicitia. Scipio nihil difficilius eſſe dicebat quàm amicitiam vſque ad extremum vitæ diem permanere. Interdum enim dirimitur contentione luxuriæ vel alterius incommodi, quod idem adipiſci vterque non poteſt. Peſtem vero nullam eſſe maiorem amicitijs quàm in pleriſque pecuniæ cupiditatem, in optimis quibuſque certamen honoris & gloriæ, ex quo inimicitias maximas ſepe inter amiciſſimos extitiſſe videmus, vere amicitiæ difficillime reperiuntur in illis qui in honoribus reipublice verſantur. Vbi enim inuenias qui honorem amici ſuo anteponat. ſciendum etiam nullam in amicitiis maiorem eſſe peſte quàm adulationem, quæ eſt vitium hominum leuium ac fallacium ad voluptatem omnia loquentium, nihilque ad veritatem, præterea cum in hoc vis amicitiæ conſiſtat, vt vnus quaſi animus ex pluribus fiat quomodo, id fieri poterit, ſi nec in vno vnus animus erit, ſed varius & commutabilis & multiplex. Nulla eſt hæc amicitia cum alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus eſt. Plautus in aulularia. Conuentus & debachationes & ioca friuola, non quæro vt amorem pariant, vtinam nihil odiorum darent. Symachus in epiſtolari ſuo. Faciat affectio tenerior vt ſit quærela procliuior. Mollis eſt animus diligentis, & ad omnem ſenſum doloris arguitur. Si negligentius tractes cito marceſcit vt roſa, ſi durius teneas liqueſcit vt Lilium. Ex prouerbiis ſapientum. Amici vitia vbi feras facis tua. Sedulius in carmine paſcali lib. 1. Pone ſupercilium ſi te cognoſcis amicum. Prudentius vbi ſupra. Cedant metus & labor & vis &c. Require ſupra cap. de fidelitate & conſtantia amicitiæ, Horatius in lib. epiſt. Oderunt hilarem triſtes, triſtemque iocoſi. Sedatum celeres, agilem gnauumque remiſſi. Potores bibuli media de nocte phalerni. Oderunt porrecta negantem pocula.

De Initijs fortunæ ſecundum philoſophos:
Cap. XC.

VARRO in ſententijs. Amici diuitum palea ſunt circa grana, vis amicum experiri, calamitoſus fias. Quintil. cap. 15. Minus debetur homini qui ideo tantum aliquem amat, quia neceſſe eſt. Neſcis an diligat, cuius experimenta non habet niſi felicitas. Val. lib. 4. Sincere fidei &c. Require ſupra ca. de fęlicitate & conſtantia amicitiæ. Seneca ad Lucil. epiſtola 9. Qui vtilitatis cauſa aſſumptus eſt, tamdiu placebit, quàmdiu vtilis fuerit, hac reſlorentes amicorum turba circumſedet, circa euerſos ſolitudo eſt, & inde amici fugiunt vbi probantur. Neceſſe eſt enim initia inter ſe exituſque conueniant, qui amicus eſſe cæpit, quia expedit, placebit. Aliquod pretium circa amicitiam eſt, ſi nullum in illa placet præter ipſam, negociatio eſt iſta, non amicitia quæ ad commodū accedit. Tull. in lib. de amicitia. Tarquinum ſcilicet Bruti auunculum exulantem dixiſſe ferunt, tunc primum ſe intellexiſſe quos fidos habuiſſet amicos, quos infidos cum iam neutris gratiam referre poſſet. Boetius in lib. de conſol. 3. Quemq; fęlicitas amicū fecit infelicitas faciet inimicum nulla peſtis efficatior ad nocendum quàm familiaris inimicus.

De eodem ſecundum poetas.
Cap. XCI.

OVIDIVS in lib. de Ponto. Nil niſi quod prodeſt charum eſt en detrahe menti. Spem fructus auide nemo petendus erit. En redditus iam quiſque ſuos amat & ſibi quid ſit. Vtile ſolicitis computat articulis. Illud amicitiæ quondam venerabile nomen. Proſtat & in quæſtu pro meretrice ſedet, diligitur nemo niſi cui fortuna ſecunda. Quæ ſimul intonuit proxima quæque fugat. En ego non paucis quondam munitus amicis. Dum flauit ventis aura ſecunda meis. Vt fera morboſo tumuerunt equora vento. In mediis fracta naue relinquor aquis. Vulgus amicitias vtilitate probat. Turpe erit in miſeris veteri tibi rebus amico. Auxilium nulla parte tuliſſe tuum. Turpe ſequi caſum & fortunæ cedere amicum. Et niſi ſit fęlix eſſe negare ſuum. Idem in lib. Triſtium. Vix duo treſve mihi de tot ſuperſtes amici. Cætera fortunæ non mea turba fuit. Illud amicitiæ ſanctum & venerabile nomen. Re tibi pro vili ſub pedibuſque iacet. Donec eris fœlix multos numerabis amicos. Tempora ſi fuerint nubila ſolus eris. Horrea formicæ tendunt ad inania nunquàm. Nullus ad amiſſas ibit amicos opes. Mobile ſic ſequitur fortunæ limina vulgus. In duris autem remanentem rebus amicum. Quamlibet inuiſo Cæſar in hoſte, probat. Petronius. Cum fortuna manet vultum ſeruatis amici. Cum cecidit turpi verticis ora fuga.

De Pernicioſis ac fictis amicis.
Cap. XCII.

BOETIVS vbi ſupra. Nulla peſtis efficacior eſt ad nocendum quàm familiaris inimicus Cleobolus Lidius. Magis amicorum inuidiam quàm inimicorum inſidias debemus cauere. Illud enim apertum, hoc celatum eſt malum Nocendique fraus quo non ſperatur potentior. Bias Prieneus. Moleſtius eſt inter duos amicos quàm inter duos inimicos iudicare. Theofraſtus. Amantium ceca ſunt iudicia. Saluſtius in Catilinario. Si quis etiam a culpa vacuus in amicitiam prauorum inciderit, quotidiano vſu atque illecebris facile par ſimiliſque cæteris efficitur. Claudianus in maiori. Multis delicta fuere nexus amicitiæ. Terentius in Andria. Hoc tempore obſequium amicos, veritas vero odium parit. Cato. Multo melius eſt de quibuſdam acerbos eos mereri inimicos quàm eos amicos qui dulces videantur. Illi enim verum ſæpe dicunt hi autem nunquàm. Idem in libro de Moribus. Vna dies qualis fuerit monſtrabit amicus: Matthæus in libro de Tobia. Fluctuat ad ſenſum venalis amicus egenum. Nec verus refouet, nec fabricatus amor. Martialis coquus. Hunc quem menſa tibi quem cena parauit amicum eſſe. Putas fide pectus amicitiæ. Aprum amat & mulos & ſinum & oſtrea non te. Tam bene ſi cenem, noſter amicus erit. Tibullus libro 2. Ne nos decipiant pendentia brachia collo. Nec capiat blanda ſordida lingua præce. Sedulius in carmine paſchali lib. 5. Traditor immitis fere proditor impie latro. Quid ſocium ſimulas & amica fraude ſalutas. Nunquàm terribiles aut pax conuertat in enſes. Aut truculenta pio lupus oſcula porrigit agno. Horatius in libro Sermonum Abſentem qui rodit amicum. Qui non defendit alio culpante ſodales, qui captat riſus hominum famamque dicacis. Fugere qui non viſa poteſt commiſſa tacere. Quid inquit hic niger eſt hunc tu Romanæ caueto. Sic teneros animos aliena obprobria ſæpe abſterrent vitijs.

De Amicitia cum malis inita potius diſſoluenda quàm abrumpenda.
Cap. XCIII.

TVLLIVS in libro Officium 1. Amicitias quæ minus delectent magis cenſent ſapientes cenſim diluere quàm repente pręcidere. Idem in lib. 3. Cum id quod vtile videtur in amicitia, cum eo quod honeſtum eſt comparatur, iaceat vtilitatis ſpecies, valeat honeſtas, & cum in amicitia quę honeſta non ſunt poſtulantur, religio & fides anteponatur amicitiæ. Idem in libro de amicitia. Præcipiendum eſt igitur bonis vt ſi in prauorum amicitias ignari aliquo caſu inciderint, ne exiſtiment ita ſe alligatos, vt ab amicis in rempublicam peccantibus non diſcedant, nec minor pœna ſtatuenda eſt his qui alterum ſecuti fuerint, quam his qui ipſi fuerunt impieratis duces. Diſpares mores diſparia ſtudia ſequuntur quorum diſſimilitudo diſſociat amicitias, nec ob vllam aliam cauſam boni improbis & improbi bonis amici eſſe non poſſunt, niſi quia tanta eſt inter eos quanta poteſt eſſe ſtudiorum diſtantia. Erumpunt ſæpe vitia amicorum tum in ipſos amicos, tum in alienos, quorum tamen ad amicos redundat infamia, tales amicitiæ ſunt remiſſione vſus eludendę, & (vt Catonem audiui dicere) diſſuendę magis quam diſcindendę Cauendum eſt nanque ne non ſolum amicitiæ depoſitæ, ſed etiam inimicitiæ ſuſcepte videantur. Nihil enim turpius quā cum eo bellum gerere, cum quo familiariter vixeris, hoc autem dico vbi quædam admodū intolerabilis exarſerit iniuria, ut neq; rectum neque honeſtum ſit nec fieri poſſit, vt non ſtatim alienatio diſiunctioque facienda ſit. Sic ergo fiant amicorum diſcidia ſi neceſſe ſit, vt extinctæ potius amicitiæ quàm oppreſſe videantur. Et hic honor veteri amicitiæ tribuendus eſt, vt in culpa ſit is qui

facit non qui patitur iniuriam. Cato. Amicitiæ si forte cum prauis ignoranter conciliatæ fuerint dissuendæ sunt magis quàm discindendæ.

De Vtili vel vtilitate. *Cap.* *XCIIII.*

ACTOR. Dicto de primo rerũ expetendarũ genere, s. de honesto qđ sua ppria vi ac dignitate nos allicit. de medio quoq; genere quod scilicet & sua vi quadam ac dignitate nos trahit, & præse quendam vtilitatis fructum gerit. Sequitur de tertio genere scilicet de vtili quod non propter suam vim ac naturam expetitur sed propter fructum & vtilitatem in eo genere sunt pecunia, sanitas, fortitudo corporalis & huiusmodi, quàmquàm in secundo genere non quidem vtilitas aut vsus pecuniæ scilicet diuitiarum amplitudo vel honor seu gloria videatur iuxta Tullium comprehendi. Est autem vtile quicquid in vsum necessarium aut fructuosum assumi potest, vtile namque ab vtendo. Vel vero secundum Aug. est aliquid in facultatem voluntatis assumere. Porro ab vtili dicitur vtilitas quæ semper honestati postponenda est. Tullius de offic. lib. 3. Vnum omnibus debet esse propositum, vt eadem sit vtilitas uniuscuiusque & uniuersorum. Cumque id quod utile uidetur cum eo quod honestum est comparatur, iaceat utilitatis species, ualeat honestas, nihil quidem tam secundum naturam est q̃ utilitas. Sed certe in re utili turpitudo esse non potest, honores & diuitiæ & cætera huius generis quæ uidentur utilia nunquàm amicitiæ, anteponenda sunt, peruertunt homines ea quæ sunt fundamenta naturæ cum utilitatem ab honestate seiungunt, omnes enim expetimus utilitatem ad eamque rapimur. Idem in lib. de natura Deorum idest Aegyptij nullam beluam nisi ob aliquam utilitatem quam ex ea caperent obsecrauerunt. Seneca ad Lucil. Epistola 9. Qui utilitatis causa assumptus est, tandiu placebit quàmdin utilis fuerit, negociatio est ista, non amicitia quæ ad commodum accedit. Ouidius in lib. de Ponto. Nil nisi quod prodest charum est, en detrahe menti. Spem fructus auide nemo petendus erit. En redditus iam quisquis suos amat & sibi quid sit. Vtile sollicitis computat articulis. Horatius in poetria. Omne tulit punctũ qui miscuit utile dulci. Idem in lib. epi. Quid mihi diuitiæ si non conceditur uti. Cato in libro de moribus. Quæ nocitura tenes q̃uis sint chara relinque. Vtilitas opibus præponi tempore debet. Res age quę prosunt rursus uitaré meméto. In quibus error inest, nec spes est certa laboris.

De Pudica vtilitate quærenda plusquàm priuata. *Cap.* *XCV.*

TVLLIVS de officio libr. 1. Scire debemus quæ in terris gignuntur, ad usum hominum creare omnia. Homines autem hominum causa fuisse generatos, ut ipsi inter se alij alijs prodesse possint. In hoc ergo debemus naturam ducem sequi, & communes utilitates afferre in medium. Fundamentum enim primum iusticiæ est ne cui noceatur. Deinde vt communi vtilitati seruiatur. Qui reipublice pro futuri sunt duo pręcepta Platonis teneant. Vnum quòd vtilitatem ciuium sic tuantur, vt quicquid agant ad eã referant, obliti commodorum suorum. Alterum vt totum corpus reipublice curent ne dum aliquam partem tuentur reliquas deserant, tutela autem & procuratio reipublice ad eorum vtilitatem quæ commissi sunt, non ad eorum quibus est commissa gerenda est. Omne autem officium quod ad coniunctionem hominum & ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi officio quod cognitione & scientia continetur. Est enim humanæ naturæ aptius & vtilius. Magnitudo autem animi remota comitate & coniunctione humana feritas quædam fit & inhumanitas. Idem in libro 3. Multomagis secundum naturam communitas & iustitia liberalitas quàm voluptas vita diuitiæ, magis quoque est secundũ naturam pro omnibus gentibus (si fieri possit) conseruandis atq; iuuandis maximos labores molestiasque suscipere, quàm viuere in solitudine non solum sine illis molestijs, sed etiam in voluptatibus maximis & omnium rerum copiis. Vnum omnibus debet esse propositum vt eadem sit vtilitas vniuscuiusque & vniuersorũ. Idem in Rhe. 2. Sapienti nullum incommodum pro republica vitandum est. Idem in libro de amicicia. Mihi non minori curæ est. qualis respublica post mortem meam futura sit, quàm qualis hodie sit. Idem in oratione sua pro Marcello. Ille vero fortunatus est, ex cuius salute non minor pęnę ad omnes quàm ad ipsum letícia peruenerit. Idem pro ligatio. Nihil habet fortuna magis quàm vt possit, nec natura melius quàm vt velit seruare quàmplurimos. Idem in Tusc. lib 1. Quæ melior in hominum genere natura quàm eorum qui se natos ad homines iuuandos & conseruandos arbitrantur. Sydonius in epist. libr. 4. Bonum publicum semper euertunt studia priuata. Terentius in Heautontu. Vt quid aliena cures quæ ad te non pretinent, homo inquit sum, & ob hoc humanum nihil alienum a me puto. Seneca de beneficij lib. 4. satius est malis prodesse propter bonos, quàm bonis deesse propter malos. Horatius in lib. epist. Nam tua res agitur paries cum proximus ardet. Et neglecta solent incendia sumere vires. Oui. in lib. epist. Quis enim celauerit ignem, Lumine nam semper proditur ille suo. Actor. De hac iterum materia require supra cap. de officiis, in præcedenti quoque libro cap. de amore patriæ, & capitulo de moralitate.

De Vtilitate & primo de incolumitate. *Cap.* *XCVI.*

TVLLIVS in Rhetorica 1. Vtilitatis autem duæ sunt partes scilicet incolumitas & potentia. Incolumitas est tuta salutis atque integra conseruatio. Idem in oratione sua cum gratias egit populo. Bona valitudo iocundior est his qui e graui morbo recreati sunt, quàm illis qui nunquàm egro corpore fuerunt. Omnia enim desiderata magis quàm assidue percepta delectant. Sydonius in epistolari libro 2. Vitanda sunt plerumque consilia medicorum assidentium & dissidentium, qui parum docti & satis seduli languidos multos officiosissime occidunt. Seneca in Edippo. Vbi turpis est medicina sanari piget. Idem ad Lucillum epistola 40. Remedia non prosunt nisi immorentur. Quis enim medicus egros in transitu curat. Idem in 67. Non sum tam demens vt egrota re cupiam, sed si egrotandum fuerit, vt nihil effeminate faciam. Non enim pati tormenta optabile est, sed pati fortiter. In 77. In medium cedunt honesta solatia & quicquid animum erexerit etiam corpori prodest &c. Require supra in præcedenti libro capitulo de patientia. Hildebertus Cenomannensis. In querimonia sui de seipso. H. quàm solicito quisque labore. Occursat medico carnis amore, de motibus animæ nulla querela. Egrellam sequitur tarda medela. Bernardus super Cantica Canticorum Homelia 30. Qui voluerit (inquit, Dominus) animam suam saluam facere perdet eam. Quid hæc vos dicitis ciborum obseruatores, morum neglectores, Hipocras & seguaces eius docent animas in hoc mundo saluas facere. Christus & discipuli eius perdere. Quem e duobus magistrum sequi eligitis. At manifestum se facit qui sic disputat hoc oculis, & hoc capiti illud pectori vel stomacho nocet profecto vnusquisque quod a suo magistro didicit, hoc in medium profert. Num in euangelio legistis has differentias aut in prophetis, aut in literis apostolorum, num de Hipocratis vel Galieni sententia de schola Epicuri debui proferre vobis. Christi discipulus sum, Christi dispulus loquor. Epicurus & Hipocras corporis, alter voluptatem alter bonam habitudinem præfert. Meus vero magister vtriusque rei contemptum prædicat.

De Eodem. *Cap.* *XCVII.*

HIERONIMVS contra Iouinianum. Morbi ex saturitate nimia concitantur, multique impatientiam gulæ vomitu remediantur & quod turpiter ingesserunt turpius egerunt, Hipocrates in afforismis docet crassa & obesa corpora quæ crescendi mensuram impleuerint, nisi cito ablatione sanguinis imminuantur, in paralisim & pessima morborum genera erumpere. Et iccirco necessariam esse demptionem vt rursum habeant in quæ possint crescere. Non enim manere in vno statu natura corporum, sed aut crescere semper aut decrescere. Nec posse viuere animal nisi crescendi capax sit, vnde & Galienus & doctissimus Hipocratis interpres athletas (quorum vita & ars sagina est) dicit in exhortatione medicine nec viuere posse diu, nec sanos esse. Idem super Matthæum libro primo. Christus apostolis prohibet portare calciamenta. Plato etiam præcipit duas corporis summitates esse velandas, nec assuefieri debere mollicie capitis & pedum, cum enim habuerint firmitatem cætera robustiora sunt. Cato vbi supra. Pauca voluptati debentur plura saluti. Morbi causa mali tibi est quæcunque voluptas. Maximianus. Non intellecti nulla est curatio morbi. Ouid. in libro de Remedijs 1. Principiis obsta &c. Require supra capitulo de primis motibus reprimendis. De hac quoque materia require plenius infra tractatu de practica medicinę, vbi de regimine sanitatis agitur.

De Corporis pulchritudine secundum philosophos. *Cap.* *XCVIII.*

ACTOR. Ad incolumitatem quidem videntur pertinere non tantum sanitas, & fortitudo corporalis, verum & pulchritudo

tudo

tudo,& ætas inuenilis, & huiusmodi, quæ omnia vana sunt & quasi flos feni transeunt, Secundus philosophus. Quid est pulchritudo flos marcidus, carnalis felicitas humana concupiscentia. Seneca in Hipolito. Res est forma fugax. Idem ad Lucil. epist. 66. Potest autem ex casa vir magnus exire, potest & ex deformi humilique corpusculo formosus animus ac magnus, nec deformitate corporis animus fedatur, sed pulchritudine animi corpus ornatur. Idem in 80. Cogito mecum quàm imbecillo sint animo quorum lacertos humerosque miramur. Petronius. Raram facit mixturam cum sapientia forma. Arist. Si linceis oculis homines viderentur, vt eorum visus obstantia penetraret, nonne introspectis visceribus etiam pulcherrimum corpus turpissimum videretur. Actor. Hoc verbum Boetius in libro de cons. recitans addit, te igitur pulchrum videri non tua natura, sed spectantium oculorum facit infirmitas. Valerius libro 4 Quidam excellentis pulchritudinis adolescens spurimia nomine, cum mira specie complurium fęminarum solicitaret oculos. Ideoque viris ac parentibus earum se suspectum esse sentiret, oris decorum vulneribus cõfodit, deformitatemque sanctitatis suæ fidem quàm formam irritamentum alienę libidinis esse maluit.

De Eodem secundum poetas.
Cap. XCIX.

TIBVLLVS lib. 1. Sit procul a nobis formam cui vendere cura. Et precium plena grande referre manu. Ouidius in libro epistol. Sint procul a nobis iuuenes vt fęmina compti. Idem in libro de arte 1. Forma viros neglecta decet. Pessima sit, nulli non sua forma placet. Delectant etiam castas præconia formæ. Idem in 2. Forma bonum, fragile, quantumque accedit ad annos. Fit minor, & spacio carpitur ipsa suo. Nec viole semper nec lilia candida florent. Idem in lib. de Fastis. Fastus inest pulchris sequiturque superbia formam. Idem in libr. tristium 3. Ista decens facies longis vitiabitur annis. Rugaque in antiqua fronte senilis erit. Cumque aliquis dicet, fuit hæc formosa dolebis Et speculum mendax esse querere tuum. Scalpurius in Bucolicis. Non hoc semper eris, perdunt & gramina flores. Perdit spina rosas nec semper lilia candent. Nec longum tenet vua comas, nec populos vmbras. Donum fortuna breue nec est commodet annis. Omnia tempus alit tempes rapit vsus in arto. Iuuenalis 4. libro. Mors sola fatetur. Quantula sunt hominum corpuscula. Rara est concordia formæ atque pudicitiæ.

De Iuuenali ætate. Cap. C.

ACTOR. Sed nec in iuuenilis ætatis robore confidendum est quia mors iuuenibus est in insidiis quæ senibus est in ianuis. Tullius in lib. de senectute. Frustra igitur sperat adolescens vel promittit se diu victurum. Quid enim stultius quàm incerta pro certis habere, quoniam etiam illa ætas multo plures quàm senectus habet mortis casus. Facilius enim in morbos adolescentes incidunt, grauius egrotant, tristius curantur, in hoc etiam melioris conditionis est senex, quia quod sperat adolescens ipse consecutus est. Ille vult diu viuere iste diu vixit quamquàm mihi quidem nec diuturnum videtur quicquàm, in quo est aliquid extremum, cum enim id aduenit, tunc id quod preterijt effluxit, hoc tamen remanet quod virtute & recte factis quisque consecutus est Mors etiam contingit adolescentibus aduersante & repugnante natura, & ideo grauis, senibus vero venit tanquàm sponte nulla vi adhibita, & ideo leuis. Sicut ergo poma ex arboribus si cruda sunt vi auelluntur, si matura & cocta decidunt, sic vis adolescentibus vitam aufert, senibus maturitas. Seneca ad Luc. epist. 26. Iunior es quid refert. Incertum est quo loco te mors expectet. Ita tu illam omni loco expecta. Tibullus li. 2. Sæpe quidem cani nigros lesere capillos. Sæpe venit tacito curua senecta pede. Iuue. 3. lib. Festinat enim decurrere velox Flosculus, anguste misereque breuissima vitæ. Portio. Oui. sine tit. lib. 1. Labitur occulte fallitq; volubilis ætas. Et celer admissis labitur annus equis. Cato vbi supra. Tempora longa tibi noli promittere vitæ. Quocunq; ingrederis sequitur mors corporis vmbram. Acor. De hac quoq; materia require supra cap. de moribus iuuenum.

De Senili ætate & bene senectutis.
Cap. CI.

TVLLIVS vbi supra. Quiete & pure atque eleganter actæ ætatis placida & leuis est senectus. Nam ipsa bene actæ vitæ beneficiorumque multorum recordatio iucundissima est. Temeritas florentis ætatis, prudentia autem senescentis, vnde qui legere aut audire antiqua voluerit. Maximas res ab adolescentibus labefactas, a senibus autem sustentatas & restitutas reperiet. Decorus est sermo senis quietus & tremulus facitque sępe ipsa sibi audientiam diserti senis compta & mitis oratio. Senectus honesta si ius suum retinet. O preclarum munus ætatis siquidem aufert nobis quod est in adolescentia vitiosissimum scilicet libidinem corporis. Cupidis rerum odiosum & molestum est carere. Satiatis vero & expletis iucundius est carere quàm frui. Quanti illa sunt quę affert senectus animo, tanquàm emeritis stipendiis libidinis ambitionis & cõtentionis inimicitiarum & cupiditatum omnium, secum esse secũque viuere. Si vero & aliquod pabulum habet studij atque doctrinæ nihil ociosa senectute iucundius. Apex senectuti est auctoritas vnde in senatu vt quisque ætatem antecedit, eius sententia principatum tenet. Non tamen cani nec ruge auctoritatem repente arripere possunt, sed honesta superior ætas fructus capit auctoritatis extremos. Mors etiam contingit adolescentibus &c. Require in pręcedenti capitulo. Pisistrato tyranno a Solone responsum est quærenti qua tandem fretus sibi tam audacter resisteret senectute inquit. Val. 6. libro. Pascelius iurisperitus cum de temporibus liberius multa loqueretur, ab amicis ne hoc faceret admonitus, duas res quæ hominibus amarissime viderentur magnam licentiã præbere sibi respondit senectutem.s. & orbitatem. Idem in 4. Sophocles ætate iam senior, cum ab eo quidam quæreret an etiam rebus venereis vteretur. Dic alias dij meliora inquit, libenter enim istinc tanquàm ex aliqua furiosa donationa profugi. Fulgentius in libro Mitologij 3. Omnis enim colorate iuuentutis igniculus torpide veternositatis algescit, in senio. Seneca ad Lucil. epist. 61. Ante senectutem curaui vt bene viuerem, in illa vt bene morier.

De Incommodis senectutis.
Cap. CII.

SECVNDVS philosophus. Quid est senectus optatum malum, mors viuentium incolumis languor, spirans mors. Ex prouerbijs sapientum. Heu quàm multa pęnitenda incurrunt homines viuendo diu. Tull. in lib. de senectute. Nemo tam senex est qui se annum viuere posse non putet. In studijs laboribusque iuuentutis non intelligitur quando obrepit senectus. Ita sensim sine sensu ętas senescit, nec subito frangitur, sed diuturnitate extinguitur. Quintil. ca. 1. Genus infirmissimę seruitutis est senex maritus. Virgilius in Georgicis 3. lib. Optima quæque dies miseris mortalibus eui. Prima fugit subeunt morbi tristisque senectus. Frigidus in venerem senior, frustraque laborem. Ingratum trahit. Horatius in poetria. Multa senem circumueniunt incommoda vel quod Quærit & inuentis miser abstinet, & timet vti. Vel quia res omnes timide gelideque ministrat. Dilator spe longus, iners, auidusque futuri. Difficilis querulus laudator temporis acti. Se puero castigator, censorque minorum. Maximianus. Tu me sola subdis tibi miseranda senectus. Cui cædit quicquid vincere cuncta solet. Singula turpe seni quondam quæsita referre. Et quod tũc decuit iam modo crimen habet. Stat. tremulus dubiusque senex semperque malorum. Credulus & stultus quæ facit ipse timet Laudat præteritos, præsentes despicis annos. Hic tantum rectum quod sapit esse putat. Se solum doctum se iudicat esse peritum. Et quod sit sapiens desipit ipse magis. Desipit auditor, nec deficit ipse loquendo. O sola fortes garrulitate senes. Actor. De hac quoque materia require supra capitulo de moribus senum.

De Remedijs senectutis:
Cap. CIII.

TVLLIVS vbi supra. Vt autem contra morbum sic contra senectutem pugnandum est, & habenda ratio valitudinis, vtẽdum ergo est exercitationibus modicis, & tantum cibi ac potus adhibendum, vt vires reficiantur non opprimantur potest enim exercitatio & temperantia etiam in senectute aliquid pristini roboris conseruare, nec corpori tantũ subueniendum est, sed animo multomagis. Nam quòd senes aiunt stultos credulos obliuiosos & dissolutos, non sunt hæc vitia senectutis, sed inertis ignaue ac somniculosæ senectutis. Sicut enim petulantia vel libido magis est adolescentum quàm senum, nec tantum omnium adolescentum, sed improborum, sic ista senilis stulticia quæ deliratio dicitur, senum est non omnium, sed leuium. Sicut autem adolescentem in quo est senile aliquid, sic & senem in quo est adolescentis aliquid probo Quod qui sequitur corpore senex esse poterit, animo nunquàm. Seneca de naturalibus quæstionibus libro 7. Obiciat sibi senectus annos inter studia vna consumptos, & damna ætatis male exempte labor sarciat, occupationes recidantur patrimonij lon

ga cura soluatur, si enim totus animus vacet & ad contemplationem sui saltem in ipso fine respiciat, faciet ac sibi instabit & quotidie breuitatem temporis metiens quicquid commissum est diligenti vitæ præsentis vsu recolliget. Require supra in lib. præcedenti causa de memoria. Item de remediis contra senectutem. Require plenius infra libro de practica medicinæ causa de regimine senum.

De Breuitate huius vitæ. *Cap. CIIII.*

EX prouerbiis sapientum. Homo vitę commodatus est non donatus, lex enim vniuersalis est quę iubet & nasci & mori. Itaque male viuunt qui se victuros super putant. Seneca de naturalibus quęstionibus lib. 3. Fluit tempus & auidissimos sui deserit, pendeo & magni est modicum fuisse. Eleganter Lelius cuidam dicenti 60. annos habeo, hos inquit 60 dicis quos non habes Ouid. sine titulo libro 1. Labitur occultè, falliteque volubilis ætas. Et celer admissis labitur annus equis. Idem in libro 3. Ludite eunt anni more effluentis aqua Nec quæ præteriit iterum reuocabitur vnda Nec quæ præterijt hora redire potest. Idem in lib. Methamor. 15. Cuncta fluunt, nihil quod toto perstet in orbe. Ipsa quoque assiduo voluuntur tempora motu. Non secus ac flumen, nec enim consistere flumen. Nec leuis aura potest, sed vt vnda impellitur vnda. Vrgetur eadem veniens, vrgetque priorem. Tempora sic fugiunt pariter, pariterq; sequuntur. Corpora vertuntur nec quod fuimusve sumusve. Cras erimus. Idem in lib. de Fastis 6. Tempora labuntur tacitisque senescimus annis. Effugiunt freno non remanente dies. Petronius. Heu heu nos miseros quàm totus homun cio nihil est. Nil erimus cuncti postquàm nos auferet orcus. Ergo viuamus dum licet esse bene. Maximianus. Cuncta trahit secũ, vertitque volubile tempus. Nec patitur certa currere queque via. Iam nihil est totum quod viximus omnia secum. Tempus prætereiens horaque summa trahit Actor. De hac quoque materia require supra capitulo de Iuuenili ætate capitulo de Moribus iuuenum.

De Multiplici miseria huius vitæ secundum philosophos. *Cap. CV.*

EPVLEIVS in libro de Deo Socratis. Homines quidem ratione plaudentes, oratione pollentes, immortalibus animis, sed moribundis membris, lenibus & anxiis mentibus, brutis & obnoxiis corporibus, dissimilibus moribus, similibus erroribus tudacia peruicaci, spe pertinaci. casso labore, fortuna caduca, sigillatim mortales, volucer tempore, tarda sapientia, cita morte. Secundus philosophus. Quid est homo meus incarnata, phantasma temporis speculator vitæ, mancipium mortis, transiens viator loci hospes anima laboriosa, parui temporis habitaculum. Quid est vita, beatorum lætitia, miserorum mestitia, expectatio mortis. Plinius in li. de historia naturali 7. Cæteris animantibus varia tegumenta natura tribuit testas, cortices, coria spinas, setas, pilos, plumam pennas, squamas, vellera, truncos etiam arbori, quæ cortice interdum gemino a frigoribus & calore tuta est, hominem vero tantum nudum & in nuda humo Natali die abicit ad vagitus prostratum & ploratum, nullumque tot animalium aliud ad lachrymas & protinus in vitæ principio. Sydonius in epistolari suo lib. 5. O necessitas abiecta nascendi, misera viuendi dura moriendi. Ex prouerbiis sapientum. Homo totiens moritur quotiens amittit suos. Valerius lib. 9. Humanæ vitæ cursus modo aspero, modo tranquillo motu peragitur, spe semper minor, dum & cupide votis extenditur, & vere fine ratione consumitur Nam & si bene eo vti velis etiam paruum amplissimum efficies numerum annorum multitudine superando, vix verisimile est in eripiendo spiritu id est potuisse gaudium quod fulmen, & cætera require in præcedenti lib. ca: de gaudio. Plautus in aulularia. Imbecilla tantum corpora nobis esse videntur, vt quanto animus infirmior est, spes timor cupiditas auaritia felicem esse non sinunt. Boetius de Consolatione lib. 3. Pecuniam ne congerere conaberis, at eripies habenti. Si dignitatibus fulgere velis, danti supplicabis. Et qui præire cæteros honore cupis, poscendi humilitate vilesces, potentiam ne desideras subiectorum insidijs obnoxius periculis subiacebis. Si gloriam petas sed per aspera quæque distractus securus esse desistis Voluptariam vitam eligis, sed quis non spernat & abiciat vilissimæ fragilissimęque rei scilicet corporis seruum. Seneca in Hercule furente. Quæcunque miserum videri hominem scias.

De Eodem secundum philosophos. *Cap. CVI.*

HILDEBERTVS de exilio suo. Hoc est hæc hominis super cum tempore labi. Et super quadam conditione moris. Est hominis nudum nasci nudumque reuerti. Ad matrem nec opes tollere posse suas, est hominis putrere solo saniemque fateri. Et miseris gradibus in cinerem redigi. Istius est heres homo proprietatis Et illum certius his dominum præmia nulla manent. Res & opes præstantur ei, famulantur ad horam. Est locuples mane vespere pauper erit. Nemo potest rebus ius assignare manendi. Quæ notus hominis non didicere sequi. Ius illis Deus ascripsit statuitque teneri. Legibusque metu stare vel ire suo. Martialis coquus. Expectant cuteque cathenatique labores. Gaudia non remanent, sed fugitiua volant, hæc traque manu complexuque assere toto. Sępe fluent immo sit quoque lapsa sinu. Maximianus, O quàm dura præmit miseros conditio vitæ, Nec mors humano subiacet arbitrio. Dulce mori miseris, sed mors optata recedit. At cum tristis erit, præcipitata venit. Morte mori melius quàm mortis ducere vitam. Pęna minor certam subito proferre ruinam, quàm quod pertimeas sustinuisse diu. Iam nihil est totum quod viximus, omnia secum. Tempus prætereiens horaque summa trahit. Sed solis miseris superest post omnia luctus. Quot bona tũc habui, tot modo damna fleo. Nonne placet melius certis confidere rebus. Euentus varios res noua semper habet. Fœlix qui potuit tranquillam ducere vitam. Et lætos stabili claudere fine dies. Fulgentius in lib. Mitologiarum 2. Sola medicina miserarum obliuio est.

De Infelicitate animæ degentis in hoc mortali corpore secundum philosophos. *Cap. CVII.*

HILDEBERTVS Corporis huius carcer ea materia compactus est cui facile inhereat admotarum flamma voluptatum. Quis igitur eius incarceratus calefieri dubitet in quem cineres & fauillam vicinum iaculatur incendium. Sentire fętorem vix aut nunquàm gubernator euadet. Nimis itaque difficilis est affectum quo summæ corporis nauicula plena est, ad rectorem spiritũ minime peruenire, quo plerumque perfusus & ipse tam carnaliter carnis morigeratur imperiis, vt cum illa vitæ molestiis affligitur, per ipsa eius imperia viuificationem ipsius impugnare magnum putat obsequium, cum viuere magnum putat esse supplicium Idem in persona animę suæ de statu suo conquerentis atque plangentis. Loquitur anima. Iam iamque ruentis. Hospita seruili conditione præmor. Triste iugum ceruice gero grauibusque cathenis proh dolor ad mortem non moritura trahor, heu mihi quàm docilis falli quàm prõpta subire. Turpia quàm velox ad mea damna fui. Hospitium sponsus mira faber fauerat arte. Quo suscepta breui tempore casta fui. Nam mihi versutus, sed origine clarus adulter. Illu sit famula sub referante fores. Musitat obloquitur præsentibus imperat vti. Deliciis opibus nomine lactat heram, his peruersa modis cęptum peruertit honestum & miseram quo vult imperioso trahit. Hospitii lex ista mei his exul ad horam. Obligor hoc fędus sol uet amara dies. Egrediar, sed nescio quo, sed nescio quando. Et fortasse dies iste supremus erit. Est igitur ponenda domus qua libera tristi Carcere perpetuo iure carere queam.

De Eodem secundum poetas. *Cap. CVIII.*

PRVDENTIVS vbi supra. Feruent bella horrida feruent. Ossibus inclusa fremit & discordibus armis. Non simplex natura hominis, nam viscera limo. Effigiata præmunt animum: contra ille sereno. Editus afflatu nigrantis carcere cordis. Estuat & sordes inter arte vincta recusat. Galtherus in Alexandreide lib. 7. Dum sequitur profugi bona momentanea mundi. Allicit illecebris animam caro: nec finit esse. Principij memorem, quòd eius imaginis instar. Facta sit vt quorsum resoluta carne reuerti. Debeant inde boni subit ignorantia veri. Bernardus in Microcosmo. Velle Dei formatur homo cui corpus ab imis. A superis animus superinfluit. Velle Dei mixtura modum moderatio nexum. Nexus amiciciam pariat facer. Ne pigeat mentem cecas habitare tenebras, hospitiumque pati graue corporis nec. Propria de carne quæat fecisse quærelam. Spiritus in propriis subiectior. Vt concors sibi disparitas coniuret amice. Huius ad artis opus comes euocor. Mirari libet in cęlo stabilita profundę. Mentis & argute primi potentis opus. Mentem de cœlo corpus trahit ex elementis. Vt terras habitet corpore mente polum. Mens, corpus diuersa licet iunguntur ad vnum. Vt sacra complacitum nexio reddat opus. Diuus erit terrenus erit currabit vtrumque. Consiliis mundum religione Deum. Naturis poterit sic respondere duabus. Et sic principiis congruis esse suis. Cum superis commune bonum rationis habebit. Distrahet a superis linea parua hominem.

De Tedio huius vitæ. *Cap.* *CIX.*

HILDEBERTVS. Caro enim viuificationis officium amat, tantamque cum eo pacem pepigit, vt si quid ei contrarium nouerit & implacabili odio abhorreat, & curiosa solicitudine auersetur, quæ cum ita sint tantum tamen amorem tamq; germanum fędus plerumque superuenientes irrumpunt molestię, quibus excitata caro ad viuificationis odium, spiritum solicitat ad consensum, quia sicut illecebrarum desiderio, sic perniciosę commouetur anxietate solicitudinum. Quibus dum venatrix illa deliciarũ diu subesse diu fatigari formidat paulatim incipit tedere vitę, placetque viuificationis gratiam abiurare, cuius obsequia permixtis incommodis amarescunt. Nascitur inde turpis ac ridiculosus mortis appetitus nequàm scilicet ꝓgenies & qui modo vippereo suos plerumq; suffocat & extinguit genitores. Nonnullos etenim tua tempora quoque habuere, quos vel ad laqueum egit dolor amisse pecuniæ. Nam de veteribus quid loquar quorum mortes simili prouocatas insania veridicis assertionibus nequaquàm poetæ tacuerunt. Num recolis idem te attestatum cum affectate mortis originem suppositis decantares versiculis. Cum placeat carni ꝙ viuificatur ametque. Hoc animæ obsequium, tum euenit vt diuturnis. Fracta malis vitam fastidiat abdicet annos. Malit obire semel quàm sæpius atque suprema. Morte rapi, quàm tot præeuntibus esse superstes. Sed licet his instet non est homicida voluntas. Donec declinat faueatque vxorius illi. Spiritus huic stimulis & blandalitate subacto gignitur excessus, quia dum caro clamat eamq; Spiritus exaudit consensu culpa creatur. Inque creando nephas caro sit spiritus vxor. Eusebius in Cronicis. Anno imperii Augu. 41. Marcus Portius Cato latinus declamator tedio duplicis quartanę semetipsum interfecit.

Quàm non sit ad mortem currendum præ fastidio vitæ secundum philosophos:
Cap. *CX.*

SENECA ad Lucil. epistola 24. Quotidie morimur, quot idie enim demitur aliqua pars vitæ, & tunc quoq; cum crescimus vita decrescit. Ridiculum est currere ad mortem tedio vitæ vir fortis ac sapiens non debet e vita fugere, sed exire. Idem in 78. Nec vita sit tedio, nec mors timori, vitam enim in odium sui adducere solet iners ocium, hisque necesse est omnem vitam breuem videri, qui illam voluptatibus vanis, & ideo infinitis, metiuntur interim, hoc tene hoc morde aduersis non succumbere lætis non credere. omnem fortunæ licentiam in oculis habere tanquàm quicquid potest facere factura sit, quicquid enim expectatum est diu, leuius accedit. Quintus Curtius lib. 4. Fortium virorum est magis mortem contemnere quàm vitam odisse. Valerius Maximus lib. 9. Ratio vitam eligere, mortem non timere præcepit. Epicurus. Ridiculum est currere ad mortem tedio vitæ, quid tam ridiculũ quàm appetere mortem cum vitam inquietam tibi feceris metu mortis. Macrobius in lib. de somnio Scipionis 1. Require infra ca. de bona morte appetenda.

De Eodem secundum poetas.
Cap. *CXI.*

LVCANVS lib. 5. Seuicia est voluisse mori. Galtherus in Alexand. lib. 6. Fortis animi est contemnere vitam, non odisse tamen vitam, sed amare virorum est. Degeneres & quos constat tedere laboris, compelluntur ad hoc vt vitam ducere vile quid reputent quid mirum ignauo viuere mors est. Martialis coquus. Hostẽ cum fugeret se faunius ipse peremit. Hic Rogonũ furor est ne moriare mori. Idem. Quod nimium laudas Cheremon stoice mortẽ: Vis animum mirer suspiciamque tuum, hanc tibi virtutem fracta facit vrceus ansa. Et tristis nullo qui tepet igne focus. Rebus in angustis facile contemnere vitam. Fortiter ille facit qui miser esse potest.

De Necessitate moriendi.
Cap. *CXII.*

SECVNDVS philosophus. Quid est mors eternim somnus diuitum pauor, pauperum desiderium in euitabilis euentus, latro hominis, fuga vitę, resolutio omnium. Ex prouerbiis sapientum. Homo vitę commodatus non donatus. Horatius in poetria. Debemus morti nos nostraque. Item mortalia facta peribunt, & adhuc sub iudice lis est. Ouidius in libro epist. Occurrunt animo pariendi mille figuræ. Morsque minus penę quàm mora mortis habet. Idem in libro Meth. 10. Omnia debentur morti, paululũque morati. Serius aut citius sedem properamus ad imam. Tendimus hac omnes hæc est domus vltima. Idem sine titulo lib. 4. Scilicet omne sacrum mors importuna prophanat. Omnibus obscuras inicit illa manus. Viue pius. Moriere pius, cole sacra colentẽ. Mors tamen a templis in caua busta trahit. Claudianus in minori. Quicquid liquidus complectitur aer. Quicquid alit tellus quicquid maris equora verrunt. Quod fluuij voluunt. quod nutrice paludes. Cuncta tuis pariter cedunt animalia regnis. Lunari subiecta, globo qui septimus auras. Ambit & æternis mortalia separat astris. Sub tua purpurei venient vestigia reges. Deposito luxu turba cum paupere mixti Omnia mors equat. Maximianus. Ortus suos cuncta repetunt, matremque requirunt. Et redit in nihilum quod fuit ante nihil. Lucanus. Communis mundo superest rogus, capit omnia tellus. Quæ genuit, cœlo tegitur qui non habet vrnam. Statius in Thebaide. Mille modis lętis miseros mors vna fatigat. Prosper vbi supra. Ferro peste famæ uinculis ardore calore Mille modis miseros mors rapit una homines. Ennodius. Non expectatis mors uenit ordinibus. Serlo. Mors omne durum, præsens graue, triste futurum. Fine carens finis, & plena ruina ruinis. Actor. De hac quoq; materia require superius causa de iuuenili ætate, & iterum causa de labilitate uitæ inferius ca. de mortis equitate.

De Ipsa ratione sui contra mortem.
Cap. *CXIII.*

TVLLIVS vbi supra. Meditatum esse debet ab adolescentia vt mortem negligamus, sine qua meditatione tranquillo animo nemo esse potest, cum certissime moriendum sit, & quo incertum tempore. Sapientissimus quisque equissimo animo moritur, nec eum vixisse pęnitet qui ita vixit vt non frustra se natum extstimet, & ex hac vita discedit tanquàm ex hospitio non ex domo commorandi enim diuersorium natura nobis dedit non habitandi. Idem in lib. de Paraduxis. Mors terribilis est his quorum cum vita omnia extinguuntur, non his quorum laus emori non potest. Idem in Tusc. lib. 1. Tota philosophorum vita (vt ait Cato) commentatio mortis est. Nam quid aliud agimus cum a voluptatibus carnis & a re familiari quæ est ministra corporis, & a reipubl. negociis animum seuocamus, nisi quòd ipsum animum ad seipsum uocamus, maximæque a corpore abducimus, secumque esse cogimus. Animum autem a corpore se cernere nihil aliud est quàm mori discere. Hoc ergo mihi crede commentemur, nosque a corpore seiungamus idest mori consuescamus. Idem in oratione, ut interficiantur deprehensi. Nequaquàm uiro forti turpis mors accidere potest. Vegetius renatus de re militari lib. 1. Mortem minus timet, qui minus delitiarum nouit in uita. Seneca in Agamennone. O quàm miserum est nescire mori. Idem ad Lucil. epistola 4. Plerumque inter mortis metum & uitæ tormenta miseri fluctuãt, & uiuere nolunt & mori nesciunt. facitoque tu tibi iocundam uitam omnem pro illa solicitudinem deponendo. Nullum bonum adiuuat habentem, nisi ad cuius amissionem præparatus est animus. Idem in 26. Qui mori didicit, naturæ seruire didicit supra omnem potentiam est, certe extra omnem. Quid ad illum carcer & custodia & claustra, liberum hostiũ habet, una est cathena quę nos alligatos tenet amor uitæ. Idem in 54. Illum landa & imitare quem non piget mori cum iuuet uiuere, quæ est enim uirtus cũ eiciaris exire. Sapiens nil inuitus facit, necessitatem effugit quia uult quod coactura est. Petronius. Heu heu nos miseros quàm totus homuncio nil est. Nil erimus cuncti postquàm nos auferetur orcus. Ergo uiuamus dum licet esse bene, ego sic semper & ubiq; uixi ut ultimam quamque lucem tanquàm non redituram consummem. Versificator. Ne sis securus hodie uel cras moriturus. Intus siue foris est plurima causa timoris. Cunctis sis horis hominis memor interioris. Actor. De hac iterum materia require in li. pręcedenti ca. de prouidentia.

De Contemptu mortis secundum Philosophos.
Cap. *CXIIII.*

VALERIVS libro 9. Corporis & animæ societas infirmo uinculo coherens dirimitur, minimoque studio bonum retiuendum est, cuius caduca possessio tam leui afflatu uiolentiæ concussa dilabi potest. Varro in sententiis. Cum natura litigat qui mori graue fert, duplexque malum est cum molestę ferimus quod necesse est. Seneca in libro de Remedijs fortuitorum. Stultum est timere quod uitare non possis, optimumque est mori cũ iuuat uiuere. Idem in li. de naturalibus q̃onibus 3. Pusilla res est hominis uita, licet ingens res contẽptus uitę, hãc qui cõtẽpserit securus uidebit Maria turbari. Securus aspicet horridam faciem fulminantis cœli. Quid ad me quàm magna sint quibus pereo, ipsum perire non magnum est, proinde si uolumus esse

felices

felices nec hominum nec rerum timore versari, anima in expedimento habenda est. Idem in libro 6. Contemne mortem, & omnia quæ ad mortem ducunt contempta sunt, siue bella siue naufragia siue ruinarum pondera. Nunquid amplius facere possunt quàm vt corpus ab anima resoluatur, hoc nulla diligentia euitat, nulla fælicitas donat, nulla potentia euincit. O te dementem & oblitum fragilitatis tuę, si nunc mortem tantum times cum tonat, uiues si fulmen effugeris. Repetet te gladius, petet lapis, petet bilis, non maximum ex periculis, sed speciosissimum fulmen est tecum si sensum mortis tuæ celeritas, infinita præueniet. Iratis dijs propitiisque moriendum est. Animus autem ex ipsa desperatione sumatur. Idem in libro declinationum. 3. Crudelius est, quàm mori semper timere mortem. Idem in Troade Optanda mors est sine mortis metu mori. Idem in Tyeste. Abeant quæstus, discedat timor vitæ minus auidus est, quisquis non vult mundo secum pereunte mori. Idem in Hercule Aetheo. Nusquam ille miser est cui facile est mori.

De eodem secundum poetas.
Cap. CXV.

IDem ad Lucil. epistola 26. Quæ querela est, quod incommodum si quicquid debeat desinere deficit. & quæ exitus melior quàm in finem suum natura soluente dilabi. Idem in libro 54. In hoc oi fallor erramus, quòd mortem sequi iudicamus cum illa & præcesserit, & secutura sit. Quicquid enim ante nos fuit mors est. Idem in 77. Nemo tam imperitus est, ut nesciat quandoque sibi moriendum esse, & tamē cum prope accesserit tergiuersatur, tremit. plorat. nonne tibi videtur stultissimus qui fleuerit, quòd ante mille annos non vixerit. Eque stultus est, qui flet, quòd post mille annos non uiuet, hæc paria sunt, non eris, non fuisti, vtrunque tempus alienum est, quod fles ad hanc legem natus, quid noui est omnibus accidit. Idem in 82. Non autem est mors gloriosa, sed fortem mori gloriosum est, quæ dementia est fugere, cum retro ire non possis. Tull. in Philippica. 8. Turpis fuga mortis omni morte peior est. Idem in Tuscul. libro secundo. Qui (non modo, quia mori necesse est, verumetiam quia nihil mors habet, quod sit horrendum) mortem non timet, magnum sibi præsidium ad beatam uitam comperat. Valerius libro septimo. Theodorus Cyreneus cum regem Lysimachum increpasset, & ob hoc cum ille cruci affigi iussisset, terribilis ait hoc sit purpuratis tuis, mea siquidem nihil interest humi an in in sublimi putrescant. Cato vbi supra. Fac tibi præponas mortem non esse timendam. Quæ bona si non est, finis tamen illa malorum. Non metuit mortem qui scit contemnere vitam. Lucanus libro octauo. Mors vltima pœna est, nec metuenda viris.

De Bona morte appetenda.
Cap. CXVI.

MAcrobius in libro primo, de somnio Scipionis. Plato in Phedrone diffinit homini non esse sua sponte moriendum, sed in eodem iterum dyalogo idem dicit mortem philosophantibus appetendam, & ipsam philosophiam esse meditationem moriendi, hæc sibi contraria esse videntur, sed non est ita. Nam Plato duas mortes hominis nouit, quarum vnam natura, altera virtutes præstant, homo enim moritur cum anima corpus relinquit solutum lege naturę. Mori autem dicitur, cum anima adhuc in corpore constituta corporeas illecebras philosophia docente contemnit, & cupiditatum dulces insidias reliquasque omnes exurit passiones. Et hanc mortem dicit Plato sapientibus appetendam. Illam vero quam omnibus natura constituit, cogi uel inferri vel accersiri vetat. Mercurius Trimegistus ad Asclepium. Nos quidem pijssimus uotis optamus si diuinæ placeret pietati, vt nos mundana custodia absolutos. superioris partis naturæ restituat, & hæc est merces pie sub Deo diligentur cum mundo viuentibus. Ouid. in libro Methamor. tertio. Vltima semper expectanda dies homini est, dicique beatus. Ante obitum nemo supremaque funera debet. Idem io lib epi. Occurrunt animo pereundi mille figure. Morsque minus pœnæ quā mora mortis hēt. Maximianus. Morte mori melius quàm mortis ducere vitam. Pœna minor certam subito proferre ruinam. Quàm quòd pertineas sustinuisse diu. Fælix qui potuit tranquillam ducere vitam. Et lætos stabili claudere fine dies. Martialis coquus. Dulcia defecta moderatur carmina lingua. Cantator Cignus funeris ipse sui. Ganfredus in poetria noua. Quandoquidem mortem si non vitare necesse. Transeat in formam virtutis.

De Compendio mortis. *Cap. CXVII.*

ACtor iccirco nec mors pręcipuè miseris non modo, non est formidabilis, uerumetiam optabilis, quia finis est miseriarum, requies laborum naturalis, debiti solutio, paruulorum curatio, carceris effractio. exilij quoque liberatio, & ad patriam regressio, meritorum reuelatio, philosophiæ consummatio. Hinc etiam Solonis Atheniensis (vnus vocat ex illis. 7. qui primum in Græcia sapientes appellati floruerunt) in philosophia legitur esse elegans illa sententia. Felicitatis index est dies vltimus, & appellationis honorem sapienti confirmat rogus. Siquidem rerum initia debentur fortunæ, philosophiam solus consecrat finis. Zenon quoque stoicus hac etiam collatione vlus est, vt refert Senecę. Nullum malum gloriosum est, mors autem gloriosa est, mors ergo malum non est. Vnde & ipse Zeno manus sibi intulit, ut post mortem fælicius viueret sicut dicit Lactantius. Salustius in katilinario. In luctu atque miseri s mors erumnarum requies est non cruciatus. Seneca ad Lucii. epistola 24. Multum fuit Chartaginem vincere, sed amplius mortem. Adeo mors timenda non est, vt beneficio eius nihil ante ferendum sit aut timendum. Idem in Agamennone. Rudis atque tyrannus est morte quę pœnam exigit. Ideo in libro de naturalibus quæstionibus 3. Mors est lex triburum officiumque mortalium, malorumque omnium remedium. Optauit illam quisquis timet, mortis ergo nomen ne formides. Effice illam cogitatione multa tibi familiarem, vt si ita tulerit, possis ei & obuiam exire. Idem in lib. de remed fortuitorum. Optimum quoque est mori cum iuuat viuere. Ex prouerbijs sapientum. Dum vita est gratia conditio mortis est optima. Boetius de consola. lib. 1. Mors hominum fælix qua se nec dulcibus annis. Ingerit, & mestis sępe vocata venit. Ouid. sine titulo libro secundo. Pascitur in viuis liuor, post facta quiescit. Cum suus ex merito quisque tuetur honor. Iuue libro quarto. Mors sola fatetur quantula sunt hominum corpuscula. Valerius libro sexto. Humane fælicitatis appellationem rogus consnumat, qui se incursui malorum abicit.

De Aequitate mortis. *Cap. CXVIII.*

SEneca de naturalibus quæstionibus libro tertio. Hoc etiam habet inter omnia iustitiæ suę natura præcipuum, quod cum ad exitum ventum est, omnes in æquo sumus, nihil interest, vtrum me lapis unus elidat, an totus mons primat. Egregie Vagellius il lo inclyto carmine, si cadendum inquit mihi est, e cœlo cecidisse velim. Boetius de consol. libro secundo. Mors spernit alteram gloriam, inuoluit humile pariter & celsum caput. æquatque summis infima. Horatius in libro carminum odarum. Pallida mors æquo pulsat pede. pauperum tabernas, regumque turres. Vitæ summa breuis, omnes mors una manet. Equa tellus pauperi recluditur regumque pueris. Mors ultima rerum linea est. Claudianus in minori. omnia mors ęquas tu damnatura nocentes. Tu requiem datura pijs te iudice fontes. Impia cogentur uitæ commissa fateri. Hildebertus Cænomanensis. Inter opes & delitias populique fauores. Hoc animus recolat hoc tua lingua sonet. Mors dominum seruo, mors sceptra ligonibus æquat. Dissimiles simili conditione trahens. Actor. De hac quoque materia require supra cap. de necessitate moriendi. capit. quoque de compendio mortis.

De Potentia. *Cap. CXIX.*

ACtor dicto de his quę pertinent ad incolumitatem vitæ corporalis siue tuendam, siue reparandam siue etiam amore virtutis aut desiderio vitæ melioris contemnendam. Restat dicendum de potentia quam ponit. Tullius esse secundam partem vel speciem vtilitatis. Potentię tamen amplitudinem & gloriam in secundo genere constituit honestatis, sicut de diuitiis superius dictum est. Tull. in rhe. prima. Potentia est ad sua conseruanda, & alterius obtinenda idonea rerum facultas. Sydonius in epistolari suo libro secundo. Quidam vis fasque commune supergressi summam beatitudinem summam potestatem putant, hoc ipso satis misericores quòd parum intelligunt se inquietissimo famulatui subiacere. Nam sicut hominibus reges, ita regibus dominandi desideria dominantur. Actor. Neque igitur temporali potentię fidendum est, aut innitendum vel ad eam aspirandum, tum quia superbiæ materia est, tum etiam, quia sicut dicit poeta vix illa potentia longa est. De hac autem materia require plenius in præcedenti libro tractatu de ramis superbiæ, videlicet cap. de ambitione cap quoque de principatu vel honore recusando, & iterum in hoc eodem libro superius cap. de dignitate.

De

De Fortuna. Cap. CXX.

QVoniam autem eorum quæ expetuntur, quædam transitoria sunt & caduca ac mutabilitati fortunæ subiecta videlicet ea quæ dicuntur vtilia. Verbigratia, dignitas, amplitudo, diuitiæ & potentia. Quædam vero fortunæ subiecta non sunt, sed hominem liberum & quodammodo felicem in hac uita constituunt, ac de felicitate futura securum reddunt, ut ea quæ dicuntur honesta. Dicto de vtroque rerum expetendarum genere, quarum uidelicet appetitu formantur hominum mores in melius vel in peius. Restat dicendum de ambiguitate seu mutabilitate fortunæ, & vtraque ipsius facie prospera videlicet & aduersa. Ad extremum vero de vtraque felicitate præsenti videlicet & futura, nihilominus etiam de hac materia colligendo philosophorum dicta. Nam & ipsi quamuis gratiæ diuinæ gratificantis exortes rectæque fidei expertes essent quodam tamen naturali rationis ductu (quo etiam multa vera de vnius deitatis æternitate, & animarum perpetuitatem senserunt atque scripserunt) ista fortunæ bona vana & caduca despicientes, virtutum formam experte sectabantur, per quam etiam ad felicitatem cõtendebant, quam etiam in præsenti uirtutum perfectione se adeptos vel adepturos putabant, & de futura sibi post mortem blandiebantur. Primo itaque de vtraque fortuna coniunctim dicendum est. Boetius in libro consol. 1. Quantas rerum lubrica versat fortuna uices. Premit insontes debita sceleri noxia pœna. At peruersi resident celso mores solio sanctaque calcant. Latet obscuris condita virtus clara tenebris. Idem in secundo. Ego plus hominibus reor aduersam quæ prosperã prodesse fortunam, illa semper spem felicitatis cum videtur blanda mentitur, hæc semper vera est cum se instabilem mutatione demonstrat illa fallit, hæc instruit postremo felix a vero bono blanditis deuios trahit, aduersa plerumque ad vera bona reducens vnco retrahit. An hoc etiam inter minima æstimandum putas, quòd amicorum tibi fidelium mentes, hæc aspera hæc horribilis detexit, hæc tibi certos sodalium vultus ambiguosque secreuit. Illa discedens suos aufert tuos relinquit. Idem in libro quarto. Eorum quæ in processione vel profectu uel adeptione virtutis sunt, omnem quamcunque sit bonam iudico, in improbitate vero manentibus omnem pessimam esse fortunam. Quintus Curtius libro quarto. Et calamitas querula est, & felicitas insolens ac superba.

De ambiguitate fortunæ. Cap. CXXI.

EX prouerbijs sapientum. Fortuna interea est, quæ cum splendet frangitur fortunam citius reperias quàm retineas, male ita geritur, quicquid sub fortunę fide geritur. Terentius in Adelphis. Ita vita est hominum quasi cum laudas thesseris. Illud quod maxime iactu est opus non cadit, forte vt illud quod cecidit arte corrigas. Tullius in retho. 2. Sola virtus in sua potestate est, omnia preter eam sub fortunæ subiecta sunt dominatione. Errant autem qui in prosperis rebus omnes impetus fortunę fugisse se putant, sapienter autem cogitant qui in temporibus secundis aduersos casus formidant. Seneca ad Lucil. epistola octaua. Vitate ergo quecunque vulgo placent, ad omne fortuitum bonum suspiciosi pauidique subsistite. Nam & fera & piscis aliqua spe oblectante decipitur, munera ista fortunę putat, insidie sunt, quisquis tutam agere vitam volet, viscata beneficia ista deuitet, in præcipiti cursus iste deducit, huius eminentis vitæ exitus, deinde ne resistere quidem licet cum conceperit transuersos agere felicitas. Scitote tam bene hominem culmo tegi quàm auro. Cogitate nil preter animum esse mirabile, cui magno nihil magnum est. Non est tuum fortuna quod fecit tuum.

De eodem secundum poetas. Cap. CXXII.

HIldebertus de exilio suo. Nuper eram locuples multisque beatus amicis. Et risere diu propria fata mihi. Sæpe mihi dixique tuam tam prospera rerum. Quid sibi vult tantus, tam cito ager opum. Heu mihi nulla fides nulla est constantia rebus. Res ipse quid sint mobilitate docent. Res hominum atque homines leuis alea versatur in horas. Et venit a summo summa ruina gradu. Cuncta ideo ancipiti pendent mortalia casu. Et spondent propria mobilitate fugam. Quicquid habes hodie cras te fortasse relinquet. Aut modo dum loqueris desinet esse tuum. Hæs ludit fortuna vices regesque superbos. Aut seruos humiles non finit esse diu. Illa dolosa comes sola leuitate fidelis. Non impune fauet aut sine fine premit. Illa mihi quondam vultu blandita sereno. Mutauit vultus nubila facta suos. Ouid. in libro tristitium 4. Passibus ambiguis fortuna uolubilis errat. Permanet in nullo certo tenaxque loco. Sed modo læta manet, modo vultus sumit acerbos. Et tantum constans in læuitate sua est. Idem in libro de Ponto. Omnia sunt hominum tenui pendentia filo. Et subito casu quę valuere ruunt. Ludit in humanis diuina potentia rebus. Et certam præsens vix habet hora fidem. Ganfredus in poetria noua. Nulla fides rerum sequitur post mella uenenum. Et claudit nox atra diem, nebuleque serenum. Omnibus iræ crede tuis, si tempore paruo. Illuxere tibi, mox sunt clausura serenum. Turbida fata diem, ducentque credusculа noctem.

De Mutabilitate eiusdem. Cap. CXXIII.

TVllius Celsus libro primo. Consueuit Deus immortalis, quo grauius homines ex commutatione rerum doleant quos pro scelere eorum ulcisci voluit, his secundiores interdum res & diuturniorem impunitatem concedere. Idem in libro quarto. Fortuna plerunque eos quos plurimis beneficijs ornauit, ad duriorẽ casum reseruat. Boetius de conso. libro secundo. Omnis subita rerum mutatio non sine quasi quodam fluctu contingit animorum. In omni aduersitate fortunæ infelicissimum infortunij genus est fuisse felicem. Valerius libro quinto. Optima vindex est insolentiæ varietas conditionis humanę. Idem in libro sexto. Alcibiadem quasi duæ fortunæ partite sunt, altera quæ ei nobilitatem eximiam, abundantes diuitias, formam præstantissimam fauorem ciuium propensum summa imperia, pręcipue potentiæ vires flagrantissimum ingenium assignaret, altera quæ damnationem exilium, inopiam, odium patrię, violentam mortem infligeret, ne aut hæc aut illa vniuersa sed varia perplexa freto elluique similia. Dionysius cum hæreditatis nomine a patre Syracusanorum ac pęnæ totius Sycilię Tyrannidem accepisset, maxima rum opum dominus exercituum dux, rector classium, potens equitatuum, tandem propter inopiam literas puerulos Corinthi docuit, eodemque tempore tanta mutatione maiores natu ne quis nimis fortunæ crederet magister ludi factus ex Tiranno monuit. Idem in libro nono. Humanæ vitæ cursus modo aspero, modo tranquillo motu peragitur, spe semper minor, dum & cupidæ votis extenditur, & fere sine ratione consumitur. Salustius in katilinario. Fortuna simul cum moribus mutatur. Seneca de naturalibus quæstionibus libro septimo. Nescit fortuna quiescere letis gaudet tristia miscet. Itaque secundis nemo confidat, aduersis nemo deficiat, alterne sunt uices rerum. Idem in declamationibus libro quarto. Ludit de suis fortuna muneribus quę dedit aufert, quæ abstulit reddit. Nec vnquàm tutius est illam experiri, quàm cum locum iniuriæ non habet. Idem in Tyeste. Res Deus nostras celeri citatas turbine uersat. Et prouerbiis sapientum. Leuis est fortuna cito reposcit quod dedit. Ouid. in libro tristium tertio. Largitur quodcunque libet fortuna rapitque. Est gracilis subito qui modo crossus erat. Cato in libro de moribus. Labitur exiguo quod partum est tempore longo. Indulget fortuna malis, vt ledere possit. Fronte capillata post hoc occasio calua.

De Aduersitate fortunæ. Cap. CXXIIII.

QVintus Curtius libro septimo. Facilius est aduersam quàm prosperam regere fortunam. Seneca in Hercule Aetheo. Fortuna peior amorem inflammat magis. Boetius de conso. libro secundo. In omni aduersitate fortunæ infelicissimũ infortunij genus est fuisse felicem. Valerius libro septimo. Solon aiebat si vnum in locum mala sua cuncti contulissent, futurum ut propriam deportare domum quàm ex communi miseriarum aceruo portionem suam ferre mallent. Quo colligebat non oportere nos quę fortuito patimur pręcipue & intollerabilis amaritudinis iudicare. Ouidius in libro de Ponto. Fortuna miserrima tuta est, nam timor euentus deterioris abest. Idem in libro tristium. 1. Tot mala sum passus quot, in æthere sydera lucent. Paruaque quot siccus corpora puluis habet. Idem in libro quarto. Littora quot conchas quot amena rosaria flores. Quotque soporiferum grana papauer habet. Sylua feras quot alit, quod piscibus unda natatur. Tot premor aduersis. Virgilius in libro 6. Aeneid. Non mihi si linguæ sint centum, corpora centum. Ferrea vox omnes scelerum deprendere formas. Omnia pœnarum percurrere nomina possum.

De

De prosperitate. *Cap. CXXV.*

TVLLIVS in libro de offi. Panetius auditorem & familiarem suum Aphricanum solitum ait dicere, ut æquos propter crebras eorum cursiones præliorum ferocitate exultantes domitoribus tradere solent, ut his facilioribus possint uti, sic homines secundis rebus efferatos, sibique præfidentes tanquam in gyrum rationis & doctrinæ duci oportet, ut perspiciant rerum humanarum imbecillitatem varietatemque fortunæ. In rebus autem prosperis superbia fugienda est, & arrogantia. Nam ut aduersas res, sic & secundas immoderatè ferre leuitatis est. Salustius in Catilinario. Secundæ res etiam sapientum animos fatigant. Terentius in Phormione. Dum maximè hominum secundæ sunt res, tunc maximè meditari eum oportet, quo pacto aduersam ærumnam ferat, ne quid animo sit nouum, & sic quicquid præter spem eueniet in lucro deputare. Claudianus in minori. Disuasor honesti luxus, & humanas oblimat copia mentes. Seneca in Hipolito. Honesta quædam scelera successus facit. Valerius libro primo. Lento gradu ad vindictam sui diuina procedit ira. Tarditatemque sui grauitate supplitij compensat. Horatius in libro epistolarum. Quem res plus nimio delectauere secundæ. Mutatæ quatient. Tum quamcunque Deus tibi fortunauerit horam. Grata sume manu. Idem in libro sermonum. Multorum ingenium res aduersæ nudare solent. Celare secundæ. Ouidius in libro de arte 2. Luxuriant animi rebus plerunque secundis. Nec facile est æqua commoda mente pati. Prosper ubi supra. Qui se peccatis gaudet feliciter uti. Infelix nimis est prosperitate tua. Granphredus ubi supra. Quo magis optatur, magis effluat, omnia lapsum. Spondent, & citius sunt prospera prorupta ruinæ. Insidias ponit semper sors aspera, blandæ. Anticipatque fugam, melior fortuna repente. Syrenes exemplar habe, docearis in illis. Casibus in lætis semper peiora cauere. Res fortunas secundas imperat esse breues. Breuis est distantia læti. Omnis & mesti, nox est vicina diei. Actor. De hac quoque materia require supra cap. de ambiguitate & mutabilitate fortunæ.

De falsa felicitate. *Cap. CXXVI.*

BOETIVS in libro de consola. 2. Impreciosam æstimet quis fælicitatem abituram, an cara sit fortuna presens nec manens ut fida. Et cum discesserit allatura merorem. Non enim quod ante oculos situm est sufficit intueri. Rerum exitus prudentia metit, quàm multis amaritudinibus humanæ fœlicitatis dulcedo respersa est, quæ & si fruenti iocunda uideatur, tamen quo minus habeat cum velit retineri non potest. Varro. Non est felicitas quæ secum recipit miseriam. Ex prouerbijs sapientum. Nulla tam bona fortuna qua nihil possis queri. Martialis coquus. Fortuna multis dat nimis, & nulli satis. Tullius in lib. de Paradoxis. O qui te beatum qui te florentem putas, te miseriæ te erumnæ premunt, te tuæ libidines torquent, tu die noctuque cruciaris, cui nec satis est, quod est, & idipsum ne non diu futurum sit times, te conscientiæ stimulant maleficiorum tuorum, te metus examinant iudiciorũ atque legum. Seneca in declamationibus libro quarto. Acrior est cupiditas ignota cognoscendi quàm nota repetendi. Prosper vbi supra. Qui se peccatis gaudet feliciter vti. Infelix nimis est prosperitate tua. Cato ubi supra. Cum fueris felix, quæ sunt aduersa caueto. Non eodem cursu respondent vltima primis. Ouidius Fastorum sexto. Scilicet interdum miscentur tristia lætis. Actor. De hac quoque materia require satis in præcedentibus capitulis de fortuna. In lib. quoque præcedenti de intelligentia & rerum æstimatione.

De vera miseria. *Cap. CXXVII.*

TVLLIVS in Philippica secunda. Optimus est portus pereunti mutatio consilij. Idem in lib. de Paradoxis. Sicut autem improbo & stulto & inerti nunquàm bene potest esse sic bonus vir & sapiens & fortis miser esse, non potest, non peccata rerum euentu sed uitijs hominum metienda sunt. Idem in oratione de responsis aruspicum. Miseriores enim in omnem fraudem oculis reperis, quàm si omnino oculos non habueris. Seneca in Herculę Aetheo. Nunquàm est ille miser cui facile est mori. Statius in Thebaidę libro nono. Mille modis leti miseros mors vna fatigat. Virgilius in Geor. libro tertio. Optima queque dies miseris mortalibus eui. Prima fugit, subeunt morbi tristisque senectus. Frigidus in venerem senior frustraque laborem. Ingratum trahit. Ouidius in libro de nuce. Res timida est omnis miser. Idem in libro de Ponto. Crede mihi miseros prudentia prima reliquit. Et sensus cum re consiliumque fugit. Idem in libro epist. Ingenium nimijs deficit omne malis. Actor. De hac quoque materia require supra cap. de multiplici huius vitæ miseria.

De Contemptu sæculi. *Cap. CXXVIII.*

ARISTOTELES in libro de vegetabilibus. Tria sunt, ut ait Empedocles in tota rerum varietate præcipua, scilicet mobilis affluentiæ contemptus futuræ felicitatis appetitus, mentis illustratio. Quorum primo nihil honestius, secundo nihil felicius, tertio nihil ad amborum adeptionem efficacius. Tullius in oratione sua pridie quàm iret in exilium. Præsentes fructus negligamus, posteritatis gloriæ seruemus, spernemus, quod volumus, quod acciderit feramus. Idem in oratione pro domo sua. Caduca sunt & mobilia non uirtutis atque ingenii, sed temporum munera quorum non tam facultas & copia extendenda est, quàm in utendo ratio, & in carendo patientia. Idem in Tuscu. libro quinto. Non sunt ea bona dicenda nec habenda, quibus abundantem licet esse miserrimum. Tardis mentibus virtus non facile committitur. Varro. Nunc in segetibus aiunt in herbis in frumentis bona sunt, nolite ibi nimiam spem habere. Sepe audiui inter os & offam multa interuenire posse, uerum inter herbam & offam longum interuallum est. Seneca ad Lucil. epistola 15. Discedunt aliquando ista bona insidiosa, & sperantibus meliora quàm assecutis. Si quid in illis esset solidi aliquando implerent, nunc autem haurientium sitim concitant. Idem in decimo octauo, Diuitiarum possessionem tibi non interdico, sed efficere volo, ut illas intrepidus possideas, quod uno modo consequeris, si te etiam sine illis beatæ victurum tibi persuaseris, si illas tanquam ituras aspexeris. Idem in 22. Quod male implicuisti soluas potius quàm obrumpas. Dummodo si alia ratio soluendi non erit, necesse est, ut abrumpas. Nemo tam timidus est, vt malit semper pendere, quàm semel cadere. Idem in 62. Contemnere aliquis omnia potest, habere omnia nemo potest. Itaque breuissima ad diuitias per contemptum diuitiarum via est. Idem in 74. Aut ista bona non sunt quæ uocantur. Aut homo felicior Deo est, quoniam quæ parata sunt nobis Deus non habet in usu. Neque enim opes nec æpularum lætitia, nec quicquàm ex his hominem inescantibus ad eum pertinet. Idem in 84. Relinque diuitias aut periculum aut onus possidere possidentium, relinque voluptates, molliunt enim & eneruant. Relinque ambitum timida res est vana & ventosa, nullum habet terminum, laborat duplici inuidia cui inuidetur & inuidet. Idem in libro de remed. fortuitorum. Paupertas tibi grauis est immo tu paupertati. Illa enim expedita est hilaris tuta, tu opinione laboras, non re; pecuniam si perdidisti, eris nunc in uia expeditior domi tutior. Quod damnum putas remedium est. Desles genus miserum, te calamitas quòd opibus excussus es, tuo inirio ista tibi iactura tristis est non tam molestè perdiras ferres, si tanquàm perditurus habuisses. Naufragium fecisti, cogita non quid perdideris, sed quod euaseris.

Exempla eorundem de eodem.
Cap. CXXIX.

VALERIVS libro 8. Anaxagoras post longam peregrinationem pro studio sapientię in patriam reuersus cum possessiones desertas videret, non essem ego inquit saluus, nisi iste perissent. Actor. Crates philosophus Thebanus fuisse dicitur natione, de quo legitur, quòd magnum pondus auri in mare proiecerit, dicens. Abite pessime diuitiæ, ego uos mergam, ne ego mergar a uobis. Stilbon autem magister eius ipse est quem epta Epicuri insequitur. Qui capta patria, & amissis vxorem, & liberis cum ex incendio solus exiret publico, interroganti Demetrio, cui cognomen ab exitio vrbium poliocertes fuit, nunquid omnia perdidisset, omnia inquit bona mea mecum porto, pectore enim illa gestabat non humeris. Dydimus ad Alexandrum. Nos non sumus incole mundi, sed aduene, nec ita in orbem terrarum uenimus, vt in eo libeat consistere sed transire; preperamus enim ad larem parrium. Nullis delictorum ponderibus prægrauati, nec aliquibus illecebrarum tabernaculis commorantes, nec flagitiorum cauponibus obligati. Nihil. n. indecorum pęnæ contegimus, quippe qui nuda conscientiæ fronte progredimur ut expediat, ac faciles spatium propositi decurramus itineris.

De eodem secundum poetas.
Cap. CXXX.

GANFREDVS in poetria noua. Cui potior Deus est quàm mundus, non nocet illi spiritus immundus. Arator libro primo.

primo. Turba perhennem. Portatura crucem dominumque se cuta fidelem, spreuit agros habitura polos, hæc nempe facultas. Fortior est de parte magis conquirere totum. Atque caducorum pensare manentia causis, & quęstum per damna sequi. Prosper vbi supra. Est & in uita requies multis data sanctis. Quorum animus mundus non tenet occidus. Quos desiderijs nullus peritura fatigant. Et quibus omne bonum est Christus, & omnis honor. Celestem ad patriam Christo redimente uocatus. Vitam labentis temporis hospes agit. Dumque ad promissam requiem per non sua tendit. Mundane patitur multa pericula vic. Quæ nunc obsessa aduersis nunc plena secundis. Aut frangit trepidos obligat aut dubios. Inter quos laqueos currentem ad gaudia vera. Non capiet mundus cui uia mundus erit. Non placeat uanis animum sub nectere rebus. Pestiferisque auidam mentem onerare cibis. Cor mundum & sapiens fructu virtutis alatur. Et Christi in nostro pectore regnet amor. Qui credunt veros verum cecinisse prophetas. Et qui non dubitant verba manere Dei. Qui Christum passum pœnas crucis vltima mortis. In toto celsi patris honore vident. Quique ipsum multa cum maiestate tremendum. Expectant pingui lampade peruigiles. His sordent terrena patent celestia, nec se. Captiuos seruos temporis huius agunt. Imperia fasces indocti munera vulgi. Quasque orbis scelerum femina ferit opes. Calcarunt, sancta celum ambitione petentes, Quærere nil cupiunt, perdere nil metuunt. Esse volens, gaudere optans scire abdita quærens. Vt te non teneant vltima summa pete. Serlo. Si mundo morieris moriendo non morieris. Mundus clamat aue, sed aue conuertit in haue. Cum mundus transit, nescis si ne forsitan an sit. Eius cerne vices, o flos modo fex modo dices. Si mundum sequeris, post esse fuisse quęreris. Hic status absque statu, locus hic locat in cruciatu. Hæc tria uerba fidem non dent tibi post modo pridem. Post pendet, cecidit pridem, modo non sibi fidit. Verisificator. Spernere mundum, spernere nullum spernere sese, spernere se sperni, quattuor hoc bona sint. Actor de hac quoque materia require supra in tractatu de diuitijs, & in tractatu de fortuna. In pręcedenti quoque li. ca. de rerum æstimatione, & cap. de sufficientia siue de uoluntaria paupertate.

De præsenti iustorum felicitate. *Cap.* CXXXI.

ARISTOTELES in Ethi. libro primo. Omnis cognitio & proheresis bonum aliquod exoptat, perfectius autem dicimus quod per se est persequabile, quàm quod propter aliud est eligibile, tale autem felicitas maxime esse videtur, hanc enim semper eligimus propter se & nunquàm propter aliud. Quis ergo prohibet felicem dicere eum qui secundum uirtutem operatur perfectam, & exterioribus abundat sufficienter. Felicitas igitur est actus animæ, secundum virtutem perfectam. Omnia enim honesta concordant rationi. Idem in Topicis 3. Omnia quidem bona appetunt. Quod autem propter se eligendum eo, quod propter aliud magis est eligendum, & quod propinquius est fini, & omnino quod ad vitæ finem appetibilius. Seneca ad Lucill. epistola 12. Ille beatissimus est, & securus sui possessor, qui crastinum sine solicitudine expectat. Idem in 15. Quàm iocundum est nihil poscere quàm magnificũ est plenum esse, nec ex fortuna pendere. Tull. in lib. de Paradoxis. Sicut improbo, & stulto, & inerti nemini, bene esse potest, sic bonus vir, & sapiens, & fortis miser esse non potest. Valerius libro septimo. Anaxagoras interroganti quidam, quisnam esset beatus, nemo inquit ex his quos tu felices existimas, sed eum in illo numero reperies, qui ex miserijs a te constare, creditur. Non enim erit ille diuitijs aut honoribus abundans, sed aut exigui ruris, aut non ambitiose doctrinæ fidelis, & pertinax cultor in secessu quàm in fronte beatior. Horatius in lib. carminum. Non semper feriet quodcunque minabitur arcus. Semper auarus eget. Ouid. in libro Methamor. 3. Vltima semper expectanda dies homini, dicique beatus. Ante obitum nemo supremaque funera dẽt. Cato vbi supra. Felices obiunt quorum sine crimine vita est. Prosper vbi supra. Felices vere faciunt semperque beatos de vero & summo gaudia nata bono. Nam mundi ex opibus breuis ac peritura voluptas. Edita: perpetue semina mortis habet. Galtherus in Alexandreidæ lib. 8. O felix mortale genus si semper haberet. Ætheream præmente bonum finemque timeret. Actor. De hac quoque materia require in præcedenti li. ca. de securitate mentis, & require iterum in hoc eodem li. ca. de paupertatis securitate.

De spe immortalitatis futuræ. *Cap.* CXXXII.

XENOPHON. in lib. de Cyro. Cyrus maior moriens dixit. Nolite arbitrari o filij mei charissimi, me cũ a uobis recessero nusquàm aut nullum fore. Nec enim dum essem vobiscum, animum meum uidebatis, sed eum esse in hoc corpore ex eis rebus quas gerebam intelligebatis, eundem igitur esse creditote, etiam si nullum uidebitis. Macrobius de somnio Scipionis li. 2. In Phedrone quoque Platonis quem transtulit Cicero validissimis argumentis animę immortalis asseritur. Actor. Legitur ꝙ therobrotus cum legisset librum Platonis de immortalitate animæ, e muro se præcipitem dedit præ desiderio melioris uitæ. Tull. in lib. de senectute. Non est lugenda mors quam immortalis consequitur. Idem in Tusc. lib. 1. Nemo vnquàm sine spe immortalitatis se pro patria offerret ad mortem. Et nescio quomodo inheret mentibus quasi seculorum quoddam augurium futurorum. Idque in maximis ingeniis, & altissimis animis & maximè existit & apparet facillime. Quo quidem dempto, quis tam esset amens qui semper in laboribus & periculis viueret. Ouidius in lib. Methamor. 15. Morte carent animæ. Statius in Thebaidę lib. 7. Ite alacres nostri nunquàm moriuntur honores.

De Desiderio vitæ perpetuæ secundum philosophos.
Cap. CXXXIII.

TVLLIVS in lib. de Senectute. Cum in his inclitum corporis compagibus sumus, munere quodam necessitatis & graui opere perfungimur. Est enim animus celestis altissimo domicilio depressus, & quasi demersus in terram locum diuinę naturę ęternitatique contrarium. O præclarum diem cum ad illud diuinum animorum consilium cetumque proficiscar. Cumque ex hac turbe colluuione discedam proficiscar enim ad uiros sapientes, & ad Catonem meum præcipuè cuius corpus a me crematum est, quo nemo uir melior natus est, nemo pietate præstantior. Idem in libro de Paradoxis. Mors terribilis est his quos cum vita omnia extinguuntur, non his quorum laus emori non potest. Idem in Philippica. 14. Breuis a natura nobis data est vita, sed memoria bene actę vitæ sempiterna, quæ si non esset longior quàm hęc vita, quis esset tam amens qui maximis laboribus & periculis ad summam laudem gloriamque contenderet: Tull. in Tuscu. lib. 1. Nulla est celeritas quæ cum animi celeritate possit contendere. Qui si permanet incorruptus suique similis, necesse est uitta feratur, vt penetret & diuidet omne cęlum, hoc eique illi demum sedes naturalis erit, cum ad sui simile penetrauerit, in quo nulla re egens aletur, & sustentabitur eisdem rebus quibus astra sustentantur. Cumque corporis facibus ad omnes cupiditates inflammari soleat, profecto beati erimus cum corporibus relictis & cupiditatum & ęmulationum expertes fuerimus, totosque nos in contẽplandis rebus perspiciendisque ponemus, quia & natura inest in mentibus nostris insatiabilis quædam cupiditas veri videndi, quia præcipuè visione fruentur, qui tunc id etiam cum has terras incolentes caligine circumfusi erant, cum acie mentis conspicere cupiebant, quia non modo quia mori necesse est, uerumetiam quia nihil mors habet, quod sit horrendum, mortem non timet magnum sibi præsidium ad beatam vitam comparat Mercurius Trimegistus Asclepiades. Nos pijssimis uotis optamus si diuinæ placeret pietati, ut nos mundana custodia absolutos, superioris partis naturæ restituat, & hæc est merces pie sub Deo diligenter cum mundo viuentibus. Quintil. in 4. causa. Si quis sciat quis est finis bonorum, quæ vera felicitas, nunquàm sibi videbitur pręmatura morte periturus. Seneca ad Lucil. epistola 20. O quando illæ veniet dies quando nemo in honorem tuum mentiatur, huc ergo cogitationes tuæ tendant, hoc cura, hoc opta. Idem in 73. Miraris hominem ad Deos ire, Deus ad homines uenit immo in homines, nulla enim bona mens sine Deo. Idem ad Paulum, epistola 6. Feramus ęquo animo & vtamur foro, quod sors concessit. Donec inuicta felicitas finem malis imponat.

De Eodem secundum poeta. *Cap.* CXXXIIII.

ORATOR lib. 2. Quantum per inania currit mens ignara boni. Certeque humanum transcendunt gaudia votum. Hoc facile est patrare Deo cui muneris vsus: Hic potior quàm nemo putat. Prosper vbi supra. Semper erunt quod erant æterna gaudia vitæ. Gaudendi quoniam causa erit ipse Deus. Nec varios pariet motus diuersa voluntas. Vnum erit cunctis lumen & vnus amor. Inque bonis summis posita experientia felix. Nec valet augeri nec metuet minui. Ad patriam vitæ de noctis valle vocati. Virtutum gradibus scandite lucis iter. Gratior est fructus quam spes productior ædit. Vltro obiectorum vile aderit precium. Delitias iam nunc promissi concipe regni. Virtute atque fide quod cupis esse tene. Exulta agnoscens te verbi in carne renatum. Cuius si pars es, pars tua Christus eris. Qui ne damnandi legeres mala gaudia mundi. Promissum ad regnum se tibi fecit iter.

LIBER

despicior, cur aspiciebas vicinam, quid cum ancillula loquebaris, de foro veniens. quid attulisti? Nō amicum habere possum, non sodalem, alterius amorem suum odium suspicatur. Si doctissimus præceptor in qualibet vrbium fuerit, nec vxorem relinquere, nec cum sarcina ire possumus, pauperem alere difficile est, diuitem ferre tormentum. Adde quod nulla est vxoris electio, sed qualiscunque obuenerit habenda, si iracunda, si fatua, si deformis, si superba, si fœtida, quodcumque vitij est, post nuptias discimus. Equus, Asinus, Bos, Canis, & vilissima mancipia, vestes quoque, & lebetes, sedile ligneum, calix, & vrceolus fictilis probantur prius, & sic emuntur, sola vxor non ostenditur ne ante displiceat, quam ducatur. Attendenda est semper eius facies, & pulchritudo laudanda, ne si ad alteram aspexeris se æstimet displicere, vocanda domina, celebrandus natalis eius, iurādum per salutem illius, vt sit superstes orandum, honoranda nutrix eius, & gerulam, seruus paternus, & alumnus, & formosus asseda, & procurator calamistratus, & in longam securamque libidinem erectos spado, sub quibus nominibus adulteri delitescunt, quoscumque illa dilexerit, ingratis adamandi. Si totam domum regendam commiseris, seruiendum est. Si aliquid tuo arbitrio reseruaueris, fidem sibi haberi non putabit, & in odiū vertitur ac iurgia, & nisi cito consulens parabit venena. Anus, & aurifices, & ariolos, & institores gemmarum sericarumque vestium si intromiseris, periculum pudicitię est. Si prohibueris suspicionis iniuria. Verum quid prodest etiam diligēs custodia, cum vxor impudica seruari non possit, pudica non debeat. Infida enim custos est castitatis necessitas. Illa vero pudica dicenda est, cui licuit peccare si voluit. Pulchra cito adamatur, fœda facile concupiscit. Difficile custoditur, quod plures amant. Molestum est possidere, quod nemo habere dignatur. Minori tamē miseria deformis habetur, quam formosa seruatur. Nihil tutū est in quo totius populi vota suspirant, alius forma, alius ingenio alius facetiis, alius liberalitate solicitat aliquo modo expugnatur, quod vndique incessitur.

Adhuc de eodem. Cap. VI.

Quod si propter dispensationem domus, & languoris solacia, & fugam solitudinis ducuntur vxores, multo melius seruus fidelis dispensat, obediens auctoritati Domini, & dispositioni eius obtemperans, quàm vxor, quæ in eo se æstimat dominam si aduersus viri faciat voluntatem, idest quod placet, non quod iubetur. Assidere autem ægrotanti magis possunt vernulę beneficiis obligati, quàm illa, quæ nobis imputet lachrymas suas, & hæreditas spe vendat, ingluuiem, & solicitudinē iactans, languentis animum conturbet. Quòd si languerit cogrotandum est, & nunquam ab eius lectulo recedendum. Aut si bona fuerit, & suauis vxor, quæ tn rara auis est, cum parturiente gemimus, cum periclitante torquemur. Sapiens autem nunquā solus esse potest, habet secum omnes, qui sunt quicumque fuerunt boni, & animum liberum quocumque vult transfert. Quod corpore non potest, cogitatione complectitur. Et si hominū inopia fuerit loquitur cum Deo, nunquam minus solus erit, quàm cum solus fuerit. Porro liberorum causa vxorem ducere, vt vel nomen nostrum non intereat, vel habeamus senectutis pręsidia, & certis vtamur hæredibus, stolidissimum est. Quid enim ad nos pertinet recedentes e mundo, si nomine nostro alius nō vocetur, cum & filius non statim patris vocabulum referat, & innumerabiles sint, qui eodem appellantur nomine, aut quæ senectutis auxilia sunt, nutrire domi, qui aut prior te forte moriatur aut peruersis moribus sit, aut certe cum ad maturam ætatem peruenerit, tarde ei videaris mori Hæredes autem meliores, & certiores sunt amici, & propinqui quos iudicio eligas, quā quos velis nolis habere cogaris. Licet certa hæreditas sit dum ad viuis bene vti substantia tua, quàm tuo labore quæsita in incertos vsus relinquere. Hęc & huiusmodi Theofrastus disserens, q̄ ora suffundant Christianorum quorum conuersatio in cęlis est. Cicero quoque rogatus ab Hirco vt post repudium Terētiæ sororem eius duceret, omnino facere supersedit dicens non posse se vxori, & Philosophiæ pariter operam dare. Gotgia Rhetor librum pulcherrimum de concordia Græcis tunc inter se dissidētibus recitauit olimpię. Cui Melācius inimicus eius, hæc nobis inquit de concordia præcipit, qui se, & vxorem, & ancillulam tres in vna domo concordare non potuit. Emulabatur quippe vxor eius ancillæ pulchritudini, & castissimum virum quotidianis iurgiis exagitabat. Terentius in Ecira. Vnoquoque animo omnes Socrus oderunt Nurus. Ouidius in lib. de remediis. 2. Turpe vir, & mulier modo iuncti protinus hostes. Idem in lib. Methamor. 1. Imminet exitio vir coniugis illa mariti. Filius ante diem patrios inquirit in annos, vel honores. Idem in lib. Epi. Quam male inæquales veniunt ad aratra iuuenci. Tam præmitur magno coniuge nupta minor.

De Immoderato vxoris amore. Cap. VII.

Heronimus vbi supra. Tota amoris insectatio apud Platonem posita est, & omnia eius incommoda Lisias explicat, quod non iudicio, sed furore ducatur, & maxime vxorum pulchritudini grauissimus custos accubet. Refert præterea Seneca cognouisse se quendam ornatum hominem, qui exiturus in publicum fascia vxoris pectus colligabat, & ne puncto quidem horæ præsentia eius carere poterat, potionemque nullam nisi alternis tactis labris vir, & vxor hauriebant. Alia deinceps nō minus inepta facientes, in quæ improuida vis ardentis affectus erumpebat. Origo quidem amoris honesta erat, sed magnitudo deformis. Nihil autē inter est, quàm ex honesta causa quis insaniat, vnde & Sextus in sentētiis. Adulter est inquit in suā vxorem amator ardentior. In aliena quippe vxore omnis amor turpis est, in sua nimius. Sapiens vir iudicio debet amare cōiugem, non affectu regat impetus voluptatis, nec præceps feratur in coitum. Nihil est fœdius, quàm vxorem amare quasi adulteram. Certe, qui dicunt se causa reipu. & generis humani vxoribus iūgi, & liberos colere, imitentur saltem pecudes. Et postquàm vxorum venter intumuerit ne perdant filios, non amatores se vxoribus exhibeant, sed maritos. Quorundam matrimonia adulteriis cohæscere, & o rem improbam, ijdem illis pudicitiā præceperunt, qui abstulerant. Itaque cito eiusmodi nuptias satietas soluit.

De Mutua parentum, & filiorum exhibitione. Cap. VIII.

Ex summa Azonis. Porro secundum leges, & liberi parētes, & parentes liberos tenentur alere, & omnia onera inuicem sufferre. Distingue tamen patrem, & ascendentes lineæ paternę. Nam pater cogitur, ita demum si sit iustus, & idem in eis a quibus ipse descendit. Mater autem compellitur, & si vulgo conceperit, & idem in ascendentibus eius. Ex alia differentia, quia mater non compellitur, nisi pater, vel ascendentes eius desierint esse, vel modo sint egentes. Certum est enim id, quod filia parit, non auo materno, sed patri suo oneri esse, sunt & aliæ diuersitates in tempore, vel forte in aliis. Generale tamen est in omnib. parentibus, vt non compellantur alere, si habeant, quod obiiciāt liberis, vt ecce accusati sunt ab eis, vel quia sibi possunt sufficere in alimentis, vel ex bonis suis vel ex artificio suo. Et idem puto in liberis circa parentes, & econuerso. Item extranei hæredes, liberos non habent necesse alere parentes liberorum, nisi in summam egestatem sint deducti. Nec distinguendum in liberis an sint in potestate, vel non. Præstari autem debent alimēta pro modo facultatum, & si non præstentur captis pignoribus, & distractis, cogetur quis satisfacere sententiæ. Si autem de hoc ipso sit dubium an sit parens, vel de liberis, super ea re summatim iudex debet cognoscere, & si constiterit filium, vel parentē esse, tunc alii iubebit, alioquin non decernet alimenta. Sciendū est tamen, q̄ si pronunciauerit iudex ali debere, tamē ea res non facit præiudicium veritati, nec enim hunc pronunciatur filium esse, sed ali debere, forte quia de incidenti quæstione filiationis non plena, sed semiplena sit cognitio. Vel forte illa est ratio, quia pater quandoque cogitur alere etiam non suum. Nam si vxore denunciante sese prægnantem, maritus non negauerit, non vtique suus iste efficietur partus. Cæterum si hoc esset, satis iniuriosum esset, si quis longo tempore absuerit, & reuersus vxorem prægnantem inuenerit, & iccirco reiecerit, cogitur tamen alere filium donec constet de filiatione.

De Educatione filiorum. Cap. IX.

Quintilianus li. 1. Vtinam liberorum nostrorum mores non ipsi perderemus. Infantiam statim delitiis soluimus, mollis educatio, quam indulgentiam vocamus, neruos omnes mētis & corporis frāgit. Ætas igitur hominis tūc, vel maxime formāda est, cum simulandi nescia est, & præcipientibus facillime cædit, frangas enim citius, quàm corrigas, quæ in prauum duruerunt. Idem in li. 2. Ingenia tn puerorum nimia emendationis seueritate deficiunt, nam & desperant, & dolent, & nouissime oderunt, & quod maxime nocet dū oīa timent, nihil conantur. Valerius li. 2. Persę non aspiciunt liberos suos priusquam septē annos impleuerint, quo paruulorum amissionem ęquiore aīo sustineant. De hac quoque materia plenius require in præce. lib. ca. de moribus puerorum, cap. quoque de puerorum instructione. Sueto. lib. 2. de. 12. Cæsaribus. Augustus Cæsar filiam, & neptes ita instituit, vt etiam lanificio assuefaceret, vetaretque loqui aut agere quicquam, nisi palam, & quod in diurnos commentarios referretur.

De Beneficijs, & emendatione propinquorum. Cap. X.

AVgustinus de Doct. Christiana. Cum autem omnibus prodesse non possit, his potissimum consulēdum est, qui pro locorum, & temporum, vel quarumlibet rerum opportunitatibus constricti tibi quasi quadam sorte iunguntur. Ex decretis Gratiani causa. 23.q.1. Aug. in sermone de puero centurionis. Paratus esse debet homo iustus, & pius patienter eorum malitiam sustinere, quos fieri bonos quærit. In manifesto autē id fiat, quod eis vt prodesse quibus bene velle debemus. Agenda sunt autem multa etiam cum inuitis quadam benigna asperitate plectendis, quorum potius vtilitati consulendum est, quā voluntati. Nam in corripiendo filium quemlibet asperè nunquā profecto paternus amor amittitur, fiat tñ quod nolit, & doleat, quia etiam inuitus dolore videtur esse sanandus. Ex summa Azonis. Quoniam autem emendatio propinquorū adhibita quoque quadam vi licita celebratur, tribuit lex potestatem senioribus propinquis iuniorum delicta corrigendi pro qualitate delicti, cum moderamine tamen quodam, & iure quasi patrio, vt in immensum hæc licentia non extendatur. Nam si atrocitas facti emendationis domesticæ ius excedit, placet enormis delicti reos dedi iudicum notioni.

De Mutua vicissitudine dominorum atque seruorum. Cap. XI.

AVgustinus de Ciui. Dei. li. 19. In domo autem iusti viuentis ex fide etiam, qui imperant seruiunt eis, quibus videntur imperare, neque. n. dominandi cupiditate imperant, sed officio consulendi, nec principandi superbio, sed prouidendi misericordia. Hoc naturalis ordo præscribit, ita Deus hominē condidit. Nam dominetur inquit piscium maris, & volatilibus cœli, & reptilibus terræ. Rationalem factum ad imaginem suā voluit nisi irrationabilibus dominari, non hominem homini, sed hominem pecori. Inde primi iusti pastores pecorum magis, quā reges hominum constituti sunt, vt sic insinuaret Deus, quid postulet ordo creaturarum, quid exigat meritum peccatorum. Cōditio seruitutis iure intelligitur imposita peccatori, proinde nusquam scripturarum legibus seruum antequam hoc vocabulum Noe iustus peccatum filii vindicaret. Nomē itaque istud culpa meruit non natura. Origo autem vocabuli seruorum in Latina lingua inde creditur ducta, q̄ hi, qui iure belli possent occidi, a victoribus conseruabantur, serui fiebant a seruando appellati, quod etiam ipsum sine peccati merito nōn est. Nam & cum iustum geritur bellum, pro peccato contrario dimicatur, & omnis victoria cum malis prouenit diuino iudicio, victos humiliat, vel emendans peccata, vel puniens. Testis est hominibus homo Dei Daniel, cum in captiuitate positus peccata sua, & peccata populi sui confiteretur Deo, & hanc esse causam illius captiuitatis pio dolore testatur. Ponitur ergo. seruitutis causa peccatum est, vt homo homini conditionis vinculo subderetur, quod non fit nisi Deo iudicante, apud quem non est iniquitas, & nouit diuersas pœnas meritis distribuere peccantium. Sicut autem supern⁹ Dñs dicit. Omnis, qui facit peccatum seruus est peccati. Ac per hoc multi quidē religiosi dñis iniquis nō tñ liberis seruiunt. A quo enim, quis deuictus est huc, & seruus addictus est, & vtiq; felicius seruitur homini, quàm libidini, cum sæuissimo dñatu vastet corda mortalium, vt alias omittam libido ipsa dominandi. Hominibus autē illo pacis ordine, quo alijs alij subiecti sunt sicut prodest humilitas seruientibus, ita nocet superbia dñantibus. Nullus autem natura in qua prius Deus hominem condidit seruus est hominis aut peccati, verum pœnalis seruitus ea lege ordinata, quæ naturalem ordinem conseruari iubet, perturbari vetat. Quia si contra eam legem non esset factum nihil esset pœnali seruitute coercendum. Ideoque Apostolus monet seruos subditos esse dominis suis, & ex animo eis cum bona voluntate seruire, vt. s. seruitutem suam quodāmmodo liberā faciant non timore siue dolo. sed fidei dilectione seruiendo, donec transeat iniquitas, & euacuetur omnis principat⁹, & potestas humana, & sit Deus omnia in omnibus. Quo circa etiam si habuerūt seruos iusti. Itaque patres nostri si administrabant domesticam pacem, vt secundum hæc temporalia bona filiorum sortē a seruorum conditione distinguerent. Ad Deum autem colendū in quo æterna bona speranda sunt, omnibus domus suæ membris æquali dilectione consulerent, quo naturalis ordo, ita p̄scribit, vt nomen patrisfamilias hinc exortum sit.

De Regimine seruorum. Cap. XII.

CAssiodorus Epistola. 33. Maiora principem decet tribuere quàm a seruitute videatur accepisse. Plautus in Aulularia. Ve autem apud quos Dñi vigilias multam in nocte pertrahunt tūc. n. seruis de vita quantum de nocte auferunt. Idem in eadē. Dñi sunt, dicant quod volunt quamdiu libuerit tolerādum est. Ex prouerbiis sapientum. Minus q̄ seruus est Dominus, qui seruos timet. Seneca ad Lucil. Epistola. 47. Illos autem rideo, qui turpe existimant cum seruo suo cœnare, quare, nisi quia superbissima consuetudo cœnanti domino stantium seruorum turbā circundedit. Ille quidem ingenti auiditate distentum ventrem onerat, serui autem tota nocte ieiuni mutique perstant, sicque fit vt de Domino loquantur, quibus coram Domino loqui non licet, tu autem sic cum inferiore viue, quemadmodum tecum superiorem velis viuere, & quotiens in mentem venerit quantū tibi in seruum liceat, in mentem etiam veniat tantundem in te Dño tuo licere. Dydimus rex Bragmanorum ad Alexandrum Magnum. In homines nostri similes superbiā non agimus Imperium, nec quemq̄uam vel minima seruitute exigimus præter corpus, quod solum animo famulari debere censemus. Alioquin iniuria est in obsequium cogere, quos nobis fratres eadem natura progenuit, & quibus a Deo patre communium bonorum spō detur hæreditas. Valerius. 4. lib. Plato cum aduersus serui delictum vehementius exarsisset, veritus ne vindictæ modum excederet, Speusyppo amico suo castigationis arbitrium mandauit. Ex summa Azonis. Olim Dñs impune seruum suum occidere poterat, sed hodie distinguit, an occidat causa iusta, vt tunc non teneatur, aut sino causa, & tunc aut voluntate sua, aut casu, aut culpa. In primo casu tenetur tanquam si liberum occidisset. In secundo non. Vbi autem eum verberibus, & fame affligit, sed id moderate facit, impunitum erit, licet p. contrarium dixerit. Si autem immoderate, confugere potest seruus ad præsides, vt cōpellatur Dñs vendere seruum suum bonis conditionibus, idest, ne reuertatur in Dñi potestatem. Ex notulis super titulos primi lib. Pandectarum siue digestorum. Adrianus Vmbriciā quādā matronam in quinquennium relegauit, quod ex leuissimis causis ancillam suam atrocissime tractasset. Cato vbi supra. Vtile consilium Dominus ne despice serui. Nullius sensum, si prodest spreueris vnquam. Contra hominem iustum praue contendere noli. Semper enim Deus iniustas vlciscitur iras. Galther⁹. in Alexandreide lib. 1. Require. ca. de electione potestatis. De hac etiam materia require in præcedenti li. ca. de moribus seruorum, & iterum inferius in hoc eodem libr. de libertate & seruitute.

De Seruanda pace domesticorum. Cap. XIII.

AVgustinus de Ciui. Dei li. 19. Pax itaque domus est ordinata imperandi, & obediendi concordia cohabitantium. Hanc naturali iure, vel instinctu seruare omnes appetunt. Nam & Latrones vt vehementius, & tutius infesti sint paci cæterorum, volunt pacem habere sociorum. Sed & si vnus tā prępollens sit viribus, & conscius, ita cauens vt nulli socio se committat, solusque insidians, & præualens, quibus potuerit oppressis, & extinctus prædas agat, cum eis certe, quos occidere nō potest, & quos vult latere, quod facit, qualemcumque vmbram pacis tenet. In domo autem sua cum vxore, & filiis studet, p̄fecto esse pacatus, eis quippe ad nutum obtemperantibus sine dubio delectatur. Nam si non fiat indignatur, corripit, vindicat, & domus suæ pacem (si ita necesse sit) & seruiendo componit, quā sentit esse non posse nisi cuidam principio, quod ipse est in domo, cætera in eadem domestica societate subiecta sint. Ideoq; si offeretur ei seruitus plurimorum, vel ciuitatis, vel gentis, ita vt sic ei seruirent quemadmodum sibi domi suę seruiri volebat, non se iam latronem latebris conderet, sed regem conspicuum sublimaretur, cum eadem in ipso cupiditas, & malitia permaneret. Pacem itaque cum suis omnes habere cupiunt, quos ad arbitrium suum viuere volunt. Denique etiam sæuissimę feręque genus proprium quadam pace custodiunt, coeundo, gignendo, pariendo, fouendo, nutriendo, cum sint pleręque insociabiles, & solinagę, vt Leones, Vulpes, Aquilę, noctuæ. Quæ enim Tigris non filiis suis immurmurat, & pacata feritate blanditur. Quis Miluus nō coniugium copulat, oua cōfouet, pullos alit, & quasi cum matrefamilias societatem domesticam quanta potest pace conseruat., quanto magis homo fertur quodammodo naturæ suæ legibus ad ineundum societatem pacemque cum hominibus quantum in ipso est, omnibus maximeque domesticis obtinendam.

De Electione vel acquisitione amicorum. Cap. XIIII.

EX Prouerbiis sapientum. Talem diligētiam in amicis adhibe comparandis, ne incipias amare, quem deinceps possis odisse, in primum teipsum bonum exhibe, & sic alterū tui similem elige, amor extorqueri non potest, sed elabi potest. Sene. de bene. lib. 6. Neminem tam alte secula posuerunt, vt nō illi amicus eo magis desit quo nihil absit. Idem in lib. de remedijs fortuitorum. Quære amicum inter tecta, & honesta officia quære in laboribus, ad mensam res ista non quæritur. Idem ad Lucil. Epistola. 3. Si aliquem amicum existimas cui non tantūdem credis quantum tibi, vehementer erras. Errat, & ille, qui

amicam

amicum in actis quærit, in conuiuio probat. Nullum habet maius malum occupatus homo, & bonis suis obsessus, quam amicos sibi putat quibus ipse non est. Tu vero omnia cum amico delibera, sed de ipso prius. Post amicitiam credendum est, ante amicitiam iudicandum. Ipsi vero præpostere permiscent officia, qui contra præcepta Theofrasti cum amauerint iudicant, & non amauerint cum iudicauerint. Tullius in lib. de amicitia. Vetertima quoque amicitia (sicut vinũ vetus) debet esse suauissima. Maxima enim est vis vetustatis, & consuetudinis. Caueamus autem ne nimis cito diligere incipiamus, neve indignos. Digni autem sunt amicitia quibus in ipsis est causa cur diligantur, sed rarum genus est. Equidem omnia præclara, nec quicquam difficilius est, quam reperire, qđ sit ex omni parte in suo genere perfectum. Ipse homo seipsũ diligit per se, non vt aliquam a seipso mercedem exigat charitatis suæ, quod nisi in amicitia idem transferatur, verus amicus nunquam reperitur. Est enim verus amicus tanquam alter idem. Æquum est ergo ipsum virum primum bonum esse, & seipsum primum per se diligere. Deinde alterum sui similem quærere, cuius animum ita cum suo misceat, vt pænè efficiat vnum ex duobus. Scipio solebat conqueri, quod omnibus in rebus homines diligentiores essent, vt Capras, & Oues quot quisque haberet dicere posset, amicos quot haberet non dicere posset. Idem in Rheto. 2. Diligere oportet, quem te velis diligere. Salustius in Iugurtino. Veros amicos neque armis cogere, neque auro parare queas, sed officio, & fide parantur. Macrobius in lib. Saturnalium. Ita amicum habeas, vt inimicum posse fieri putes. Valerius Maximus, Bias quoque Prieneus ita aiebat oportere homines in vsu amicitiæ versari, vt meminissent eam ad graues inimicitias conuerti. Socrates. Cũ amicis breues rationes, amicitias longas habere oportet, principium amicitiæ bene loqui, exordium inimicitiarum maledicere. Amicus raro acquiritur, cito amittitur. Theofrastus. Expedit iam probatos amicos amare, non amatos probare. Suetonius de 12. Cæsaribus, lib. 7. Augustus Cæsar amicitias non facile admisit, & constantissime retinuit. Plautus in Aulularia. In amicitiam, & fidem stultum ne receperis. Nam insipiẽtium atque improborum facilius sustinetur odium, quam collegium. Vis te nõ decipi nemini credideris, vilve tibi honorẽ deferri, inter miseros viuito, nemini te quærulo nimis sodalẽ feceris. Cato, vbi supra. Dilige sic alios, vt sis tibi charus amicus. Sic bonus esto bonis, ne te mala damna sequantur. Ignotum tibi, tu noli præponere notis. Cum tibi, vel socium, vel fidum quæris amicum. Non tibi fortuna est hominis, sed vita petenda. Ouidius in lib. Tristium 4. Turpius eiicitur, quam non admittitur hospes.

De Administratione rerum domesticarum. Cap. XV.

Actor. Secunda vero pars Echonomicæ, quæ ad rei familiaris dispositionem pertinet quatuor, (vt dictũ est) partes continet. Prima consistit in domesticarum rerum, ne gociis solertet, ac strenue procurandis, ipsisque rebus iuste, & fideliter acquirendis, atque multiplicandis. Secunda in eis custodiendis. Tertia in eis dispensandis. Quarta in debitis enitãdis. De iusta rerum acquisitione dicit Tull. in lib. de Offic. 3. Arbitrandum magis esse contra naturam hominem aliquid homini sui commodi causa detrahere, quam omnia incommoda subire. Et iterum. Vir inquit bonus, & iustus nihil cuiquam, quod in se transferat detrahet. Patet ex his verbis Tullij, quod etiam philosophi fraudem, & auaritiam detestantes senserunt absque damno alterius res domesticas debere multiplicari. Quod & pœnitus fieri difficilẽ est, aut etiam impossibile. Ab antiquo tempore tritum est prouerbiũ. Omnis diues aut est iniquus, aut hæres iniqui. De hac quoque materia require plenius in præcedenti lib. e. de cupiditate, & auaritia, de rapina quoque, & fraude, & vsura. De cautela custodiæ dicit Cassiodorus in epistola 33. Maior in conseruandis rebus, quã inueniendis adhibenda est cautella. Et iterũ Claudianus in maiori volumine. Plus est seruasse quæsitũ, q̃ quæsisse nouũ. Porro de prudenti rerum dispensatione iam dictum est in præcedenti lib. tractatu de libertate. De hac Aug. tia loquitur in lib. de doctrina christiana. Cum inquit omnibus prodesse non possis, his potissimum consulendum, qui pro locorum, & temporum, vel quarumlibet rerum opportunitatibus constricti, tibi quasi quadam sorte iunguntur. Amb. in lib. de Offi. in diuersis casibus, cui potius credendum sit plenissime describit. Denique de vitanda debitorum obligatione dicit Amb. in lib. de Tobia. Paupertas non habet crimen, sed debere verecundũ est, nõ reddere verecũdius. Diues es, pauper es, non sumus mutuum. Si diues nullam pateris petendi necessitatem. Si pauper considera soluendi difficultatem. Hinc etiam in prouerbijs sapientium legitur. Fraus est accipere, quod non possis reddere. Seneca quoque scribit in lib. de beneficijs. Primo docendi sũt qui libenter accipiunt libenter reddere, & eos quibus obligati sunt re animoque non tantum æquare, sed etiam vincere. Itaque si beneficia gratis collata reddenda sunt, multo fortius mutua. Denique quia multi ingrati quidem videntur in petẽdo, sed inimici fiunt in reddendo. Dicit Demas philosophus. Amico me rogante pecuniam dum mutuo, ipsum, & pecuniã perdo. Primum itaque membrum huius diuisionis, quod consistit, in domesticarum rerum agendarum industria, latius prosequamur ab ædificijs inchoantes.

De Habitaculis construendis. Cap. XVI.

Palladius in libro de Agricultura. Ædificium pro agri merito, & pro fortuna domini oportet institui. Si vicinus est fluuius, vbi statuimus fabricæ sedem parare, eius debemus explorare naturam, quia plerunque, quod exalat inimicum est. Palus omnimodo vitanda præcipue ab Austro est, vel Occidente, & siccare consueuit æstate, propter pestilentiam, vel animalia inimica, quæ generat, præterea scire necessarium est constructuri, quæ calcis, & arenæ natura sit vtilis. Arenæ enim fossitiæ genera sunt tria, nigra, rufa, cana. Omnium præcipue rufa melior. Meriti sequentis est cara. Tertium locum nigra possidet. Ex his, quæ compressa manu ædit stridores, erit vtilis fabricanti. Item si panno, vel lintheo candidæ vestis inspersa, & excussa nihil maculæ relinquit, aut sordis, ægregia est. Sed si fossilis arena non fuerit, de fluminibus, aut glarea, aut littore colligetur. Marina arena tardius siccatur, & ideo non continuè, sed intermissis temporibus construenda est, ne opus oneret, & corrumpat, camerarum tectoria salso humore dissoluit. Nam fossiles tectoriis, & cameris ex celeri siccitate, vtiles sunt, meliores que si statim cum effossæ sint misceantur. Nam diutiuo Sole, aut pruina, aut imbre vanescunt. Fluuiales tectoriis magis poterunt conuenire. Sed si vti necesse sit maris arena, erit commodum prius eam lacuna humoris dulcis immergi, vt vitium salis aquis suauibus eluta deponat. Calcẽ quoque albo, saxo, duro, vel tiburtino, aut columbino fluuiali coquemus, aut rubeo, aut spongia, aut postremum marmore. Quæ autem erit ex spisso, & duro saxo, structuris conuenit. Ex fistuloso, vero aut molliori lapide tectorijs adhibetur. Vtilius in duabus partibus calcis, vna arenæ miscenda est. In fluuiali vero arena si tertiam partem testæ cretæ addideris, operum soliditas mira præstabitur.

De Situ, & forma ædificiorum. Cap. XVII.

Prætorij situs loco aliquatenus erectiore, & sicciore, quam cætera esse debet propter iniuriam fundamentorum, & vt læto fruatur aspectu. Fundamenta autem hoc modo ponẽda sunt, vt latiora sint ex vtraque parte semipedis spacio, q̃ parietis corpus increscit. Si lapis, vel tofus occurrat facilis causa est collocandi, in quo sculpi tantum fundamenti forma debebit vnius pedis altitudine, vel duorum. Si solida, & constricta inuenietur argilla, quinta, vt sexta pars altitudinis obruatur, donec munda sine ruderum suspicione occurrat argilla, quæ si omnino desit quartam meruisse sufficiet. Studendum præterea, vt hortis, & Pomarijs cingi possit, aut pratis. Sed totus fabricæ tractus vnius lateris longitudine in quo frons erit meridianam partem respiciat. In primo angulo excipiens ortum solis hyberni, & paululum ab Occidente auertatur hiemali. Ita proueniet, vt per hiemem sole illustretur, & calores eius æstate non sentiat, forma tamen esse debet eiusmodi, vt ad habitationum, breuiter collectas, & æstati, & hiemi præbeat mansiones. Quæ hiemi parantur ita sint constitutæ, vt possit eas hiberni solis totus propemodum cursus hylarare, mensura vero hæc seruanda est in tricliniis, atque cubiculis, vt quanta latitudo, vel longitudo fuerit in vnum computetur, & eius medietas in altitudine conferatur.

De Pauimentis eorum. Cap. XVIII.

In his pauimenta oportuna esse debebunt, primum in fabricis planis earum obseruandum est, vt æqualis, & solida contignatio fiat, ne gradus ambulantium tremor fabricæ titubãtis excutiat. Deĩde, vt axes quernæ eũ æsculeis nõ misceãtur. Nã quærcus humore cõcepto cũ se cœperit siccare torquet, & rimas in pauimento faciet, esculus aũt sine vitio durat. Sed quæ cũ suppetente esculus desit, subtiliter quærcus secetur, & trans-

transuersus, atque directus duplex ponatur ordo tabularum clauibus frequentibus fixus. De acerro, aut phago, aut Fraxino diutissimæ tabulata durabunt si stratis desuper paleis, vel filice humor calcis nusquam ad tabulati corpus accedat, tunc super stratu minabis rudera, idest saxa confusa duabus partibus, & vna calcis temperante constitues, hæc cum ad sex digitorum crassitudinem feceris, & regula exploratis æquale, si loca hiemalia sunt, tale pauimentum debebis imponere in quo, vel nudis pedibus stantes ministri hieme non rigescant, inducto itaque rudere, vel restato pauimento, congestos, & calcatos spisse carbones, cum sabulone, & fauilla, & calce permisces, & huius impensę crassitudinem semipedis iubebis imponi. Quod exequatum nigra pauimenta formabit, & si qua fundentur ex poculis velociter rapta desuget.

De Parietibus, & Tecturis. Cap. XIX.

QVod si latericios parietes, in prætorio facere volueris, perfectis parietibus in summitate, quæ trabibus subiacebit structura testacea cum coronis prominentibus fiat sesquipedali altitudine, vt si corruptæ regulæ, aut imbrices fuerint, parietem non possint penetrare per pluuiam. Deinde prouidendum est, vt siccis, & asperatis parietibus lateritiis inducatur tectorium, quod humidis, ac lenibus adhærere non poterit. Et ideo tertio eos prius debebis obducere, vt tectorium sine corruptione suscipiant. Opus quoque albatum sępe delectat, cui calcem debebimus adhibere cum multo tempore fuerit maceratum. Ergo vt vtile probes, ascia calcem quasi lignũ dolabis, si nusquam aciem eius offenderit, & quod asciæ adhæret fuerit molle, atque viscosum, constat albariis operibus cõuenire. Parietum vero tectura sic fiet fortis, & nitida. Prima trullis frequenter inducto, cum siccari cœperit, iterum inducatur, ac tertio, post hęc tria coria ex marmoreo grano cooperiatur ad trullam, quæ inductio ante tamdiu subigenda est, vt quo calx subigetur, mundum leuemus, hæcque marmoris grani inductio cum siccari incipiet, aliud corium subtilius oportet imponi, sic & soliditatem custodiet, & nitorem.

De Cisternis, & Piscinis, & Balneis extruendis. Cap. XX.

VItandum est, quòd plerique fecerunt, aquę causa villas in infimis vallibus mergere, & paucorum voluptatem præferre habitatorum saluti, cum si fons desit, ac puteus, Cisternas construere conueniat, quibus omnium conduci possit aqua tectorum. Magnitudo ea cui delectaris Cisterna construatur, longior magis, quam latior. In imis solum alto rudere solidatum, relicto fulorijs loco, testacei pauimenti superfusione leuigetur, hoc pauimentum omni cura terendum est ad nitores, & lardo pingui decocto assidue perfricandum. Quod vbi deducto humore siccatum ne rimis in aliqua parte fundatur etiam parietes simili corio velentur obducti, & ita post diuturnam, & solidam siccitatem aquæ præbeatur hospitium. Anguillas sane, piscesque fluuiales mitti in his, pascerque conuenit, vt horum natatu aqua stans agilitatem currentis imitet. Piscinæ duæ, vel solo impressæ, vel exciso lapide circa villam esse debebunt, quas facile est, aut fonte, aut imbre suppleri, vt vna ex his vsui sit pecoribus, vel auibus aquaticis, alia madefaciat virgas, & coria Lupi, Pinos, & si qua rusticitas consueuerit infundere. Non alienum est si aquæ copia patiatur, patrem familias de structura Balnei cogitare, quæ res, & voluptati plurimum conferat, & saluti. Balneum constituemus in ea parte qua calor futurus est, loco ab humore suspenso, ne vligo cum fornacibus vicina refrigeret. Lumina ei dabimus a parte Meridiana, & Occidentis Hyberni, vt tota dies solis inuetur, & illustretur aspectu. Cellæ autem sic disponantur, vt quadræ non sint, sed verbigratia, si quindecim pedibus longæ fuerint 10. latæ sint, fortius enim vapor inter angusta luctabitur. Piscinales cellæ in æstiuis Balneis a Septentrione lumen accipiant, in hiemalibus a Meridie, si fieri potest ita constituantur Balneæ, vt omnes earum hortos decurrat eluuies. Si aquę copia est, fusura balnearum debeat, & piscinam suscipere, vt ibi formatis aquatijs molis, sine animalium, vel hominum labore frumenta frangantur.

De Cellis vinarijs, & olearijs. Cap. XXI.

CEllam vinariam Septentrioni habere debemus oppositã, frigidam, vel obscuræ proximam, lõge a balneis, stabulis, furno, sterquilinijs, cisternis, aquis, & cæteris odoris horrendi, ita constructam necessarias, vt non timeatur a fructu, sic autem dispositam, vt basilicæ ipsius forma calcatorium loco habeat altiore constructum, ad quod inter duos lacus, qui ad excipienda vina hincinde depressi sint, gradibus tribus fere ascẽdatur, aut quatuor. Ex his lacubus canales structi, vel tubi fictiles circa extremos parietes currant, & subiectos lateri suo dolios per vicinos meatus manantia vina defundant, si copia maior est, medium spacium cupis deputabitur, quas ne ambulantia vina prohibeant, assellis altioribus impositas, vel supra dolia possumus collocare, spacio interlongiore distantes, vt si res exigat curentis transitus possit admittere, quod si cupis locum suum deputabimus. Is locus ad calcatorij similitudinem podijs breuibus, & pauimento restato solidetur, vt etiam si ignorata se cupa diffuderit, lacu subdito excipiantur non peritura vina, quę fluxerunt. Olearis cella Meridiana sit obiecta partibus, & contra frigus munita, vt illi per specularia debeat lumen admitti, ita, & operas, quæ hieme sunt nullus algor impediet, & oleum cum præmetur adiutum temporibus, frigore non valebit astringi, receptacula olei semper munda sint, ne nouos sapore infecta, veteri rancore corrumpant. At si quis maiori diligẽtia studet, subiectis hincinde cuniculis pauimenta suspendat, & ignem suggerat fornace succensa. Ita purus calor olei cellam sine fumi nidore vaporabit, quod sępe infectum corrumpit, & saporem.

De Horreis. Cap. XXII.

SItus horreorum, quamuis ipsum desideret partem, & superiores, & longe ab omni humore, & letamine, & stabulis ponendus est, frigidus, ventosus, & siccus, cui prouidendum est structuræ diligentia ne rimis possit abrumpi. Solum igitur oẽ bipedis crassitudine sternatur, vel maioribus laterculis quos suffuso restacco pauimento debemus imprimere tunc diuisas cellas, si magnus sperabitur seminum modus grano cuiq; tribuemus. Si terræ pauperes minora promittunt, vel cratecis podiis erunt discernenda granaria, vel vimineis vasculis peditus tenues congeremus. Sed factis granariis amurca luto mixto parietes liniantur. Cui arida Oleastri folia, vel Oliuæ pro paleis adijciuntur, quo tectorio siccato, rursus amurca respergitur, quæ vbi siccata fuerit, frumenta condentur, hæc res gurgulionibus, & cæteris noxiis animalibus inimica est, aliqui Coriandri folia frumentis miscent ad seruandum. Nihil tamen commodius erit diu custodiendis frumentis, quam si ex areis in alterum vicinum locum transfusa refrigerentur aliquantis diebus, atque in horreis inferantur. Negat Columella, ventilanda esse frumenta, quia miscentur magis animalia totis aceruis, quæ si non moueantur in summitate, vltra mensurã palmi subsistent, & hoc velut corrupto corio cætera illæsa durabunt. Asserit idem noxia animalia vltra prædictam mensuram non posse generari, herba Consa sicca, (vt Græci asserũt) substrata frumentis addit ętati. Ab horreis tamen auster debet esse auersus.

De Stabulis, & Corte, & auiarijs. Cap. XXIII.

STabula Equorum, vel Boum meridianas quidem respiciãt partes, non tamen egeant a Septentrione luminibus, quæ per hiemem clusa nihil noceant, per æstatem patefacta refrigerent, ipsa stabula propter vngulas animalium ab humore suspensa sint, Boues nitidiores fiẽt si focum proxime habeãt, & lumen intendant. Octo pedes ad spacium standi singulis boum patibus abundant, & in porrectione quindecim plantæ roboreæ supponãtur stationibus equorum, vti accubantibus molle sit, stantibus durum. Cors ad Meridiem pateat, & obiecta sit soli, quia facilius erit propter ea, quæ infunt animalia ad æstatis temperandum calorem. Porticus furcis asseribus, & fronde formari debent, vel scindulis, vel (si copia suppetit) tegulis, vel (si facilius, & sine impensa placuerit) tegentur caricibus, aut genestis. Circa parietes cortis extremos auiaria facienda sunt, quia stercus auium maxime necessarium est agriculturæ, excepto anserum lætamine, quod satis omnibus inimicum est.

De Columbarijs, & Turturum, & Turdorum cubiculis. Cap. XXIIII.

COlumbarium vero potest accipere sublimis vna turricula in prætorio constituta, leuigatis, ac dealbatis parietibus, in quibus quatuor partibus fenestellæ (sicut mos est) breuissimæ fiant, vt Columbas solas ad

ad introitum exitumque permittant, nidi figurētur interius, A mustelis tutæ fiant, si inter eas vetus spatia proijciatur. Nō pereunt, neque locum deserunt si per omnes fenestras aliquid de strangulati hominis loco, aut vinculo, aut fune suspendas. Inducuntur alias si Cimino pascantur assiduo, vel Hirci alarum balsami liquore tangantur. Fœtus frequentant si hordeum torrefactum, vel fabam, vel heruum sæpe consumant. Triginta autem Columbis volantibus diurni tres sextarij tritici sufficient. Aut creaturæ prouidebimus ita, vt heruum vetus gratia mensibus præbeamus hybernis. Rutæ ramulos plurimis locis oportet contra animalia inimica suspendere, sed columbarij cellę duo sobiecta cubicula fiant, vnum breuem, & prope obscurum, quo Turtures claudi possint, quos nutrire facillimum est. Nam nihil experiunt nisi, vt æstate, qua sola maxime pinguescunt, triticum, vel millium mulsa maceratum sem per accipiant. Sed modius vnus diurnus 120. Turturibus sufficit. Aqua sane eis freqnenter mondior debet offerri. Aliud vero cubiculum Turdes nutriat, qui locus mundus sit, & lucidus, & vndique leuigatos, transuersæ in hoc petricæ figantur quibus possint post inclusum volatum sedere, rami etiam virides, sæpe mutentur, caricæ tonicæ mixtis pollinibus largissimæ præbeantur. Mixti etiam si facultas est, Lentisci, Oleastri, Hedere, arbuti semina interdum ad excludenda fastidia, & maxime aqua munda tribuatur. Claodantur illæsi, & recentes capti mixtis aliquibus ante nutritis, quorum societate ad capiendos cibos, pauidam nouæ captiuitatis mæstitudinem consolentur.

De Gallinis educandis. Cap. XXV.

GAllinas educare nulla mulieris nescit industria. Hæc dobis præcepisse sufficiat, vt fumo, & puluere vtantur, & cinere. Sint præcipue nigræ, aut flaui coloris. Albæ vitentur. Vinaciæ cibo sterilescunt, ordeo semicocto, & parere sæpe coguntur, & reddunt oua maiora. Supponenda sunt his semper oua numero impari, Luna crescente a decima, vsque ad quintamdecimam. Pituita his nasci solet, quæ alba pellicula linguam vestit extremam, hæc leuiter vnguibus vellitur, & locus cinere tangitur, & Allio trito plaga mundata conspergitur. Item alij mica trita cum oleo faucibus inserunt. Staphisagria et prodest, si cibis misceatur assidue. Si amarum pinum, comedant, sub oculis illis grana procedunt, q̃ nisi acu leoiter apertis pelliculis auferantur, extinguunt oculos, portulacę succo forinsecus, & mulieris lactæ cutemus, vel hammoniaco sale, cui mel, & ciminum æquale miscentur. Pediculos earum pe rimit staphisagria, & torrefactum ciminom paria, & pariter tonsa cum vino, & amari Lupini aqua, si penetret secreta pennarum.

De Fasianis nutriendis. Cap. XXXVI.

IN Fasianis nutriendis, hoc seruandum est, vt nouelli ad creandos fœtus parentur, idest qui anno superiore sunt editi, veteres enim fœcundi esse non possunt. Ineunt fœminas mense Martio, vel Aprili, duabus vnus masculus sufficit, quia cæteras aues salacitate non æquat. Semel in anno fœtus creabunt viginti fere ouis pariendi ordo concluditur, Gallinæ his melius incubabunt, ita vt quindecim Fasianina oua nutrix vna cooperiat, cætera sui generis supponantur, in supponendo de Luna, & diebus, quæ sunt in alijs dicta seruemus. Tricesimus dies maturos pullos in lumine mittet, sed per 15. dies discocto, atque refrigerato leuiter ordei farre pascentur, cui vini himber aspergitur, post triticum fractum præbebis, & locustas, & oua Formicę, sane ab aquæ prohibeantur accessu, ne pituita concludat. Quod si pituitam patientur Fasiani, Allio cum pice liquida terso rostra eorum debebis assiduus perfricare, vel vitium (sicut Gallinis fieri consueuit) auferre. Saginandi hæc ratio est, vt clauso Fasiano ministrentur offulę de farina tritici, vel ordei, quæ oleo leuigentur asperso, & ita inferantur faucibus, ne sub infima linguæ parte mergantur, qd si euenerit statim peribunt. Illud quoque curemus, vt prębeantur noua alimenta prioribus digestis, quia eo facillime onus cibi hærentis extinguitur.

De Anseribus. Cap. XXVII.

ANser sane, nec sine aqua, nec sine herba facile sustinetur, locis consitis inimicus est, quia sata, & morsu lædit, & stercore, pullos præstat, & plumas quas Autumno, vel- lamus, & vere. Vni masculo, tres fœminæ sufficiūt. Si desit fluuius lacuna formetur. Si herba non suppetat, Trifolium, fœnū Græcum, Agrestia intiba, Lactuculas feremus alimēto. Albi fœcundiores sunt, varij vel fusci minus, quia de agresti genere ad domesticum transierunt. Incubant a Calend. Martij, vsque ad æstiuum solstitium. Plus pariet si Gallinis oua supponas. Extremum partum matribus iam vacaturis educare permittimus, parituræ ad atam perducantur, cum semel hoc fecerit cōsuetudinem sponte retinebunt, Gallinis sicut Pauonnia, & auferis oua suppones, sed anserinis ouis, ne noceant suppositis subijciantur Vrtica, parui semine Pepaueris primis decem diebus intus pascendi sunt. Postea sereno eos poterimus educere, vbi Vrtica non fuerit, cuius aculeos formidant. Quatuor mensium bene saginantur, nam melius in tenera ætate pinguescunt. Polēta dabitur in die ter, large vagandi licentia prohibetur, loco obscuro claudentur, & calido, sic maiores etiam secundo mense pingoescunt. Nam paruuli sæpe die tricesimo saginantur melius, si ad sacietatem millium præbeamus insulsum. Inter anserum cibaria legumen omne porrigi potest excepto heruo. Cauendum est et ne pulli eorum setas glutiant.

De Pauonibus. Cap. XXVIII.

PAuones nutrire facillimum est, nisi eis fures, aut animalia inimica formides, qui plerunque per agros vagati sponte se pascont, pullosque educunt, altissimas arbores vespere petunt, vna his cura debetur, vt incubantes per agrum fœminas quæ hoc passim faciunt, a Vulpe costodias. Ideo in insulis breuibus meliori sorte nutriuntur. Vni masculo fœminæ quinque sufficiunt. Masculi oua, & pullos suos persequuntur velut alienigenas, priusquam illis cristarum nascatur insigne. Ab idibur Februarij calere incipiunt. Faba leuiter torrefacta in libidine prouocantur si eis quinto quoque die tepida præbeatur. Cupidinem coeundi masculus confitetur, quotiens circa se amictum caudæ gemmantis incuruat, & singularum capita oculata pennarum locis suis exerit cum stridore procurrens. Si oua Pauonum Gallinis supponantur, excusatæ matres ab incubatione tribus vicibus per annum fœtus edunt, primus partus quinque ouorum, secundus quatuor, qnę a primo incremento Lunæ 9. diebus habeant 9. oua supposita, quinque Paoouina, & cætera sui generis. Decima die omnia Gallinacia subtrahantur, & alia item Gallinacia totidem recentia supponantur, quot ablata sunt. vt tricesima Luna hoc est expletis 30. diebus possint cum Pauoninis ouis operiri. Oua autem Pauonum, quæ Gallinæ subiecta sunt, sæpe manu conuertantur, quia hoc ipsa facere vix valebit. Maiores tamen Gallinas oportet eligere, nam minoribus pauciora supponas. Natos si ad vnam transferre a pluribus velis, dicit Columella, vni nutrici 25. sufficere, mihi vero videtur 15. satis esse. Primis diebus far ordei conspersum vino pullis dabitur, vel vndecunque cocta pulticula, & refrigerata, postea adijcietur porrum cō cisum, vel caseus recens, sed expressus. Nam serum Pullis nocet. Locustæ etiam ablatis pedibus præbentur. Ita pascendi sūt vsque ad vnum mensem. Deinde ordeum poteris præbere solenniter, tricesimo quinto tamen die postquam nati sunt, & in agrum tuto deijci possunt comitante nutrice pascendi. Cuius singulto reuocantur ad villam. Pituitas vero & cruditates his remedijs amouebis; quibus Gallina curatur, maximum illi periculum est cum incipit crista produci, nam patiuntur langores infantum similitudine, cum illis tumentes gingiuas dentes culi aperire nituntur.

De Area struenda. Cap. XXIX.

ARea longe a villa esse non debet, & propter exportandi facilitatem, & vt fraus minor timeatur Domini, vel Procuratori in ciuitate suspecta. Sit autem vel strata silice, vel saxo montis excisa, vel sub ipso trituræ tempore vngulis pecorum, & aqua amixtione solidata, clausa deinde, & robustis munita cancellis propter armenta, quæ cum terentur indocimus. Sit circa hanc locus altus planus, & puris in quem frumenta transfusa tefrigerentur, & horreis inferantur, quæ res in eorum durabilitate proficiet, fiat deinde vndecunque proximum maxime in humidis regionibus, sub quo propter himbres frumenta si necessitas coegerit rapiim, vel munda, vel semitrita ponantur. Sic enim loco sublimi, & vndecunque perflabili, longe tamen ab hortis, vineis, atque pometis, Nam sicut radicibus virgultorum prosunt lætamen, & paleæ, ita insidentes frondibus proferant, atque atere compellunt.

De Balneis, & Pistrino. Cap. XXX.

NOn est alienum si aquæ copia patiatur, patrem familias de structura Balnei cogitare, quæ res, & voluptati plurimum confert, & saluti, itaque balneum constituemus in ea parte, qua calor futurus est loco ab humore suspenso, ne vligo cum fornacibus vicina refrigeret, lumina ei dabimus a parte Meridiana, & Occidentis hyberni, vt tota die solis inueiur, & illustretur, aspectu. Cellæ aũt sic disponantur, vt quadiq; non sint, sed verbigratia si 15. pedibus longæ fuerint, 10. latæ sint. Fortius enim vapor inter angusta luctabitur. Piscinales cellæ in æstiuis balneis a Septentrione lumen accipiant, Hiemalibus a Meridie, si fieri potest ita cõstituantur Balneæ, vt omnes earum hortos decurrat eluuies. Si aquæ copia est sufsuras balnearum debet, & Pistrinam post suscipere. vt ibi formatis aquarijs, molis, siue hominum, vel animalium labore frumenta frangantur.

De Fœnili, & Sterquilinio. Cap. XXXI.

FOeni, Palearum ligni, cannarum repositiones, nil refert in qua parte, dummodo siccæ sint, atque perflabiles, & lõge remoueantur a villa, propter timorem surripientis incendij. Stercorum congestio locum suum teneri debebit, qui abundent humore. Et propter odoris horrenda a prætorij cõuertatur aspectu. Humor enim abundans hoc præstat stercori, vt si qua insunt spinarum semina putrefiant. Stercus Asinorũ primum est maxime hortis, deinde Ouillum, & Caprinum, & Iumentorum, Porcinum vero pessimum. Cineres optimi, sed Columbinum feruidissimum, cæterarumque auium satis vtile excepto Palustrium. Stercus, quod anno requieuerit, segetibus vtile est, nec herbas creat, si vetustius sit minus prodest. Pratis vero recentia stercora proficient, at vber herbarum, & maris purgamenta si aquis dulcibus eleuantur mixta reliquis vicem stercoris exhibebunt, & limus, quem scaturiens aqua, vel fluuij incrementa respuerint.

De Hortis, & Pomerijs. Cap. XXXII.

HOrti, & Pomeria domui proxima esse debent. Hortus sterquilinio maxime subiectus, cuius eum succus sponte fæcundet, ab area longe situs. Nam puluerem palearum patitur inimicum. Felix positio est, cui leuiter inclinata planicies cursus aquæ fluẽtis per spacia discreta diruat. Si fons desit, aut imprimendus est puteus, aut si hoc nequeas, piscina superius cõstruenda, vt illi aquas pluuia conferente hortus per æstiuos rigetur ardores. Si hac omni facultate carueris, semper altius tribus, vel quatuor pedibus, ad pastini similitudinem fodies hortulum, qui sic cultus negligat siccitates. Sed huic quamuis cõtra necessitatem iam stercora quælibet terra conueniat, tamen hæc genera sunt in electione vitanda. Creta quam arguillam dicimus, atque rubrica. Illud quoque custodies in hortis quos humoris natura non adiuuat, vt diuidas partes, & hieme ad Meridiem, æstate ad Septentrionem, spacia colenda cõuertas. Multa munitionis sunt genera. Alij luto inter formas clauso parietes figuratos ex partibus imitantur. Quibus suppetit materies luto, & lapide excitant, plerique sine luto congesta in ordinem saxa componunt, nonnulli fossis spacia colenda praecingunt, quod vitãdum est, quia horto subducit humores, nisi forte locus Palustris colatur. Alii spinarum plantas, & semina in munitione disponunt, sed melius erit rubi semina, & spinæ, quæ rubus caninus vocatur, ad septem procreandam terræ mandare.

De Hortorum partibus, & Areolis, & serendi temporibus. Cap. XXXIII.

PArtes sane horti diuidendæ sunt, vt hæ in quibus autumno seminabitur, verno tempore pastinentur, quas seminibus vere complebimus Autumni tempore debemus effodere, ita vtraque pastinatio decoquetur beneficio algoris, vel solis. Areæ faciendæ sunt angustiores, & longæ, idest 12. pedũ longitudine, & 6. latitudine, sic propter spacia vtrinque purgãda diuisæ. Margines vero earũ locis humidis, vel irriguis duobus pedibus erigantur, siccis vno extulisse sufficiet. Inter areas si humor consueuit effluere, spacia altiora ipsis areis esse debebunt, vt facilius ingrediatur aream, de superiori parte humor admissus, & vbi sitientem saturauerit, in alias possit exclusus aduerti. Serendi tempora, licet per mensas certa signemus, tamen secundum loci, & cœli naturam vnusquisque custodiat. Frigidis locis Autumnalis satio celerior est, verna, vero tardior, Calidis vero regionibus, & Autumnalis serior fieri põt, & verna maturior. Quæcunque serenda sunt, cum crescit Luna seminentur, quæ secanda sunt, vel legenda cum minuitur.

De nocumentis Hortorum, & remedijs. Cap. XXXIIII.

COntra nebulas, & rubiginem paleas, & purgamenta pluribus locis per hortum disposita simul cum omnia nebulas videris instare combures. Contra grandinẽ panno russeo mola coopertur, horti spacia alba vite præcingitur. Aliqui Vrsi adipẽ eũ oleo tutum reseruãt, & falces hoc eis putaturi sunt vnguunt, cuius rãta vis esse phibetur, vt neque gelu, neq; nebula, neq; aliquo animali possit noceri. Contra culices, & limaces, vel amurcam recentem, vel ex camini fuliginem spargimus. Contra Formicas, si in hortum habent foramen, cor noctuæ ad mouemus. Si foris veniunt omne horti spacium cinere, aut creta candore signabimus. Contra Erucas semina, quæ spargenda sunt, Sẽperuiuæ succo madefiant, vel erucarum sanguine. Aliqui cinerem de fico, super erucas spargunt. Itemq; squillam, vel in horto serunt, vel certe suspendunt. Aliqui mulierem menstruantem, nudis pedibus contra erucas, &c. hortorũ faciunt circumire. Aliqui fluuiales Cauctos pluribus locis inter hortum configunt. Contra animalia, quæ vitibus nocent Cantarides, quas in Rosis inuenire consueuimus oleo mersas resolui patieris in tabem, & cum putãdæ sunt vites, hoc oleo falces perunges. Extinguantur Cimices, amurca, & felle bubulo lectis, aut locis peruñctis, vel folijs Hederæ tritis, ex oleo, vel incensis sanguisugis, vt Olera animalia infesta non generent. In corio Testudinis omnia semina, quæ sparsurus es siccã, vel Mentẽ locis pluribus maxime inter Caules sere, si Vitibus consulemus Allio trito, falces putatoriæ ferruntur vngendæ. Ne Cãtarides vitibus noceant in cote, qua falces acuũtur, ipse sunt contegendæ. Formicas abiges Origano, & Sulphure tritis foramen aspergens, hoc & Apibus noceet, Item cocleharum vacuas testas, si vsseris, & eo cinere foramen inculces. Culices Galbano infuso fugantur, aut sulphure. Pulices Amurca per pauimentum frequenter aspersa, vel Cymino Agrestĩ cum aqua trito, vel Cucumeris semen Agrestis, aqua resolutum sepe infundes.

De quibusdam noxijs animalibus exterminandis. Cap. XXXV.

MVres, si amurcam spissam patinæ infuderis, & in domo nocte posueris, adhærebunt. Item necabuntur si Elleboro nigro caseum, vel panem. vel adipes, vel polentam permisceas, & offeras, & Agrestis Cucumeris, & coloquintidæ sulfusio ęque nocebit aducisus Mures Agrestes. Apuleius asserit semina Bubulo felle maceranda, antequam spargas, nonnulli folijs Radodaphnes aditum eorum claudunt, qui Rosis his, dum in exitum nituntur intereunt. Talpas Græci hoc genere persequuntur. Nucem perforari iubent, vel aliquod Pomi genus soliditatis eiusdem, ibi paleas, & cedria cũ Sulphure sufficienter includi, tunc omnes parnos aditus, & reliqua spiramina Talparum diligenter obrui, vnum foramẽ quod amplius est reseruari, in cuius aditu nucem intus incensam sic pone, vt ab vna parte flatus possit accipere quis, vt ab alia parte diffundat. Si impletis fumo cuniculis, Talpas, vel fugere protinus, vel necari, Mures rusticos si querno cinere aditus eorum saturies, a tractu frequenti scabies occupabit, ac proximos Serpentes prope omni austeritate fugantur, & nocentes spiritus innocentia fumi graue olentis exagitat. Vramus galbanum, vel Cerui cornua, radices Lilij, Capræ vngulas, hoc genere monstra noxia prohibentur, Opinio Græcorum est si nubes locustarum repente surrexerit, latentibus infra tecta cunctis hominibus eam posse transire. Quod si in obseruantes homines, sub aere deprehendant, nullum fructum noceri, si continuo omnes ad tecta confugiant. Pelli etiam dicuntur amari Lupini, aut Agrestis Cucumeris aqua decocta si Muriæ mixta fundatur. Æstimant aliqui Locustas, vel Scorpios posse fugari si aliqui ex his vrantur in medio.

De Apibus emendis, & collocandis, ac nutriendis. Cap. XXXVI.

APes si emendæ sunt prouideamus, vt plena comparẽtur, quam rem, vel inspectio, vel murmuris magnitudo, & frequentia monstrant, commeantis, ac remeantis examinis, ex vicina potius, quam longinqua regione, ne aeris nouitate tentẽtur. Si vero longius aduehendę sunt, collo nocte portẽtur, nec collocare, nec aperire aluearia, nisi vespere instante debemus. Speculemur deinde post triduum, ne omne ianuas suas ægrediatur examen, hoc enim signo fugam meditantur assumere. Cætera oĩa suo vndequaque reddemus loco, credantur tñ non fugere si stercus primogeniti. vituli allinamus oribus vasculorũ. Apibus statione non longe a dñi ædibus, vel in horti parte secreta, & aprica, & a ventis remota, & calidiore locate debemus.

mus, quæ in quadratam constituta mensuram, fures, & accessus hominum, pecudumque submoueat, sit abundans floribus quos, vel in herbis, vel in fructibus, vel in arboribus procuret industria, herbas oriatur Origanum, Thimum, Violas agrestes, Affodillum, Amaracum, Hyacinthum, qui Iris, vel Gladiolus dicitur similitudine foliorum, Narcissum, Crocum, ex terasque herbas suauissimi odoris, vel floris. In fructibus, vero sunt Rosæ, Lilia, Violæ flauæ, Rosmarinus, Hederę. In arboribus Zizifa, Amigdalus, Persicus, Pirus, Pomiferęque arbores, quibus nulla amaritudo respondet flori de succo. Siluestria vero Glandifera, Robora, Therebintus, Lentiscus, Cedrus, Tilia, Ilex, minor, & Thimus, sed Taxi remoueantur inimici, Primi saporis Mella, Thimi succus effundit, Secundi Meritt Tymbra, Serpillum, vel Origanum. Tertij Rosmarinum, & Saturegia. Cætera, vt Arbutus, & Olera saporem rustici mellis efficiunt. Sint autem a Septentrionali parte dispositæ frutices, atque virgulta ordines suos, sub maceriis exequantur, herbas deinde plano, post frutices conseremus, fons vel riuus huc conueniat ociosus, qui humiles transeundo formet Lacunas, quas operiant rara, & transuersa Virgulta, sedes tutas Apibus præbituræ, cum sitient.

De nocumentis earum remouendis. Cap. XXXVII.

SEd ab his Apium castris longe sint omnia odoris horrendi, Balnea, Stabula, Coquinæ, Fusoria, fugemus præterea animalia, quæ sunt Apibus inimica, Lacertos, & Blactas, & his similia, & Aues etiam crepitaculis terreamus. Purus custos frequens, & castus accedat, habens noua aluearia præparata, quibus excipiatur examinum iuuentus, vitetur odor ceni, & cancer exustus, & locus qui ad humanam vocem falsa imitatione respondet. Absint & herbæ Titimallus, Elleborū, Tapsia, Absinthium, Cucumis agrestis, & omnis amaritudo conficiendæ aduersa dulcedini. Aluearia meliora sunt, quæ cortex formabit raptus ex subere, quia non transmittunt vim frigoris, aut caloris, possunt tamen ex ferulis fieri. Si hæc desint saligniis, viminibus fabricent, vel ligno cauatę arboris, aut tabulis more cuparum, fictilia deterrima sunt, & hieme gelātur, & æstate feruescunt. Sed podia ternis alta pedibus fabricentur, propter lacertorum, cæterorumque animalium noxā, quibus est moris irrepere, & supra hæc aluearia collocentur, ita vt nō possint himbre penetrari, spaciolis inter se patentibus segregata. Angustus tamen aditus admittat examina propter frigoris, & caloris iniuriam. Sane ventis frigidioribus, altus paries resistat, qui locum possit defensis sedibus apricare, Aditus omnes soli opponantur hyberno, qui in vno cortice, duo, vel tres esse debebunt ea magnitudine, quæ Apis formā non possit excedere. Sic enim noxijs animalibus ingressu resisterut angusto, vel si Apes obsidere volucrint exeuntes, alio cum non defuerint nitentur egressu.

De Agris eligendis, atque colendis. Cap. XXXVIII.

ELigendus est pinguis, ac resolutus ager, qui minimum laborem perit, fructum maximum reddit. Secundi meriti est spissus, qui quidem labore maximo ad vota respondet. Illud vero deterrimum est, quod erit siccum simul, & spissum, & macrum, vel frigidum, qui ager pestifero more fugiendus est. In eligendo Agro, vel emendo considerare debebis ne bonum naturalis fœcunditatis colentium deprauauerit inertia. Et indegeneres surculos, vber soli feracis ex peoderit. Qđ quamuis emendari possit in satione, meliorum tamen harum rerum sine culpa melior vsus est, quam cum spe corrigendi feras inuenius. Positio ipsius Agri, qui eligendus est, ea sit. In frigidis Prouincijs Orienti, & Meridiano lateri debet esse oppositus, ne alicuius magni montis obiecta his duabus partibus exclusis algore rigescat. Aut per partem Septentrionis remoto, aut per Occidentis, in vesperam sole dilato. In calidis vero Prouincijs pars potius Septentrionis optanda est, quæ & vtilitati, & voluptati, & saluti æqua bonitate respondeat. Eligendi, & bene colendi Agri ratio 4. rebus constat, aere, aqua, terra, industria. Ex his tria sunt naturalia, vnum facultatis & voluntatis est. Naturæ est enim vt eis locis, (quæ colere destinabis) aer sit salutaris, & clemens, aqua salubris, & facilis, vel ibi nascens, vel adducta, vel himbre collecta. Terra vero fœcunda, & situ commoda.

De salubritate aeris & quæ ibi consideranda. Cap. XXXIX.

AEris salubritatem declarant loca ab infimis vallibus libera, & nebularum noctibus absoluta, & habitatorum, considerata corpuscula, si eis color sanus, capitis firmā sinceritas, inoffensum lumen oculorum, purus auditus, fauces commeatus liquidæ vocis exerceant, hoc genere benignitas aeris approbatur. His autem contraria noxium illius cęli spiritū cōfitentur. Aquæ vero salubritas sic agnoscitur, primum ne a lacunis, aut palude ducatur, ne de metallis originem sumat, sed si perspicui coloris, neque vllo, aut sapore, aut odore vitietur, nullus illi limus insideat, frigus tepore suo mulceat, æstatis incendia moderetur. Sed quia solet his omnibus ad speciem custodiris, occultiorem noxam tectior seruare natura. Ipsam quoque ex incolarum salubritate noscamus, si fauces bibentium puræ sint, si saluo capite in pulmonibus, ac thorace, aut nulla est, aut rara causatio.

De Terra fœcunditate exploranda, Cap. XL.

IN terris vero quærenda est fœcunditas, ne alba, & nuda sit gleba, ne macer sabulo sine ammixtione terreni, ne creta sola, ne arenæ squalentes, ne ieiuna glarea, ne auros i pulueris lapidosa macies, ne salsa, vel amara, ne vliginosa terra, ne tofus arenosus, atque ieiunus, ne vallis nimis opaca, & solida. Sit gleba putris, & fere nigra, & ad tegendam se graminis sui crate sufficiens, aut mixti coloris, quæ & si rara sit, tamen pinguis soli adiunctione glutinetur. Quæ protulerit, nec scabra sint, nec torrida, nec succi naturalis egentia ferat, (quod frumentis dandis vtile signum est) Ebulum, Iuncum, Calamū, Trifolium non macrum, rubos pingues Pruna siluestria. Color tamen non magnopere quærendus est, sed pinguedo, atque dulcedo. Pinguem sic agnosces, glebam paruulam dulci aqua conspargis, & subigis, si glutinosa est, & adhæret, cōstat illi inesse pinguedinem. Item scrobe effosa, & repleta si superauerit, terra pinguis est, si defecerit exilis, si conuenerit æquata mediocris. Dulcedo autem cognoscitur, si ex ea parte agri, quæ magis displicet, glebam fictili vase dulci aqua madefactam iudicio saporis explores. Vineis quoque vtilia per hæc signa cognosces, si coloris nigri, & corporis rari aliquatenus atque resoluti est, si virgulta, quæ protulit lenia, nitida, procera fœcunda sunt, vt Piros siluestres, Prunos tuberes, cæteraq; huiusmodi, neque intorta habeat, neque sterilia, neque macra exilitate languentia. Situs vero terrarum, neque planus vt stagnet, neque perruptus vt defluat, neque obrutus vt in vno deiecta valle subsideat, neque arduus vt tempestates immodice sentiat, & calores: sed & ex omnibus his vtilis semper & æquare mediocritas, & vel campus apertior, & humorem pluuium eluo fallente subducens, vel collis molliter per latera inclinata deductus, vel vallis cum quadam moderatione, & aeris laxitate summissa, vel mons alterius culminis defensus obiectu, & a molestiis ventis aliquo liber auxilio, vel sublimis asper, sed nemorosus, & herbidus.

De Rustici operis industria. Cap. XLI.

TVnc exequi conuenit partem, quæ restat industriæ, cuius hæc erit cura, vel maxime quas subieci tenere sententias. Præsentia domini profectus est agri. Genera omniū surculorum, vel frugum præclara, sed terris tuis experta committe. In nouo enim genere seminum, ante experimentū non est spes tota ponenda, locis humidis semina cuiusquam siccis degenerant. Operum ratio vnum modum tenere non potest, in tanta diuersitate terrarum. Et ideo soli, & prouinciæ consuetudo consideranda est. Siue in surculis, siue in genere omni satorum, quæ florent constat non esse tangenda. In rebus agrestibus maxime officia iuuenum congruunt, imperia seniorum. In agro perclitantur interiora, necessitas sterils caret. Qui arando crudum solum inter sulcos relinquit, suis fructibus derogat, terræ vber infamat. Fecundior est culta exiguitas, scilicet, quam magnitudo neglecta. Terræ altitudinem cum fœcunditate si ad frumenta duobus pedibus explora, quatuor vero si ad arbusta, vel vites. Si tibi ager est siluis inutilibus tectus, ita eum diuide, vt loca pinguia putas reddas nouales, loca sterilia siluis tecta esse patiaris, quia illa naturali vbertate respondent, hęc beneficio lætantur incendij; sed sic vrenda distingues, vt ad incensum agrum post quinquennium reuertaris, ita efficies, vt æqualiter, vel sterilis gleba cum fœcunditate contendat. Lupinus, & vitia pabularis si virides succidantur, & statim supra sectas eorum radices aretur, stercoris similitudine agros fœcundant, quæ si ex se aruerint, antequam proscindas, in his terræ succus aufertur. Ager aquosus plus stercoris quærit, siccus minus. Si necessitas cogat

cogat de falsa terra sperari aliquid, post autumnum plantanda est, vel conserēda, vt malitia eius hybernis himbribus eluatur. Aliquid iam terræ, vel arenæ fluuialis subijciendum est, si illi virgulta committimus.

De Seminibus collocandis. Cap. XLII.

SEmina plusquam annicula esse non debent, ne vetustate corrupta non prodeant. Frumentum collis quidem grano robustius, sed mensura minus refundet. Omnia, quæ serūtur crescente Luna, & diebus tepidis sunt serenda, nam tepor euocat, frigus includit, frumenta omnia maxime lætantur patenti campo, & soluto, & ad solem reclinil. Spissa, & cretosa, & humida terra bene far, & triticum nutrit. Ordeum soluto delectatur, & sicco. Nam si in lutoso agro spargitur morietur. Trimestris satio locis frigidis niuosis conuenit, vbi qualitas æstatis humecta est, cæteris raro respondet euentu. Semen trimestre locis tepidis melius respondebit, si seratur Autumno. Omnia legumina Græcis autoribus seri iubentur in sicca terra, Faba tantummodo in humida debet aspergi. Omne triticum solo vliginoso post tertiam sationem in genus siliginis commutatur. Tria vero mala ęque his nocent, sterilitas, morbus, vitium. Quamuis temperatis agris serendum sit, tamen si siccitas longa est, semina occata potius in agris, quam in horreis seruabuntur. Seminarium medioctri terra instituere debemus, vt ad meliora, quæ sata fuerint transferantur. Hortus qui cœlo clementi subiacet, & fontano humore percurritur, prope est, vt liber sit, & nullam serendi disciplinam requirat.

De Oleis, ac cæteris arboribus excolendis. Cap. XLIII.

TErra profunda, (vt Græci asserunt) Oleæ grandes arbores efficit, fructus minores. Et aquarosa teros, magisq; amurcæ proximos. Aer oleas tepidus iuuat, & ventis mediocribus sine vi, & horrore perflabilis. Vitis, quæ ad iugum colitur per ætates ad hoc perducenda est, vt locis molestioribus quatuor pedibus a terra, placidioribus vero septem summitas eius insurgat. Ramus lætus virilis, & sterilis in media olea abscindendus est, velut totius arboris inimicus. Sterilitas & pestilentia ęquo modo fugiendæ sunt. Græci iubent oliuam cum plantatur, & legitur a mundis pueris, atque virginibus operandam, credo recordati arbori huic esse præsulem castitatem. In omni opere inserendi, putandi, & recidendi duris, & acutis vtere ferramentis. In vite, vel arbore, quæ facienda sunt peragę ante apertionem floris, & gemmæ, de locis deterrimis sicut arbores, ita homines conuenit ad meliora transferre.

De vitibus plantandis, atque colendis. Cap. XLIIII.

LOcis frigidis, a meridie vinea ponuntur, calidis, a septentrione, temperatis ab Oriente, vel si necesse sit ab Occidēte. Qui sterilem terram vineis occupat, & laboribus suis, & sumptibus est inimicus. Campi largius, vinum colles nobilius ferunt. Aquilo vites sibi obiectas fæcūdat, Auster nobilitat. Ita in arbitrio nostro est plus habeamus, an melius. In pastinato solo inter nouellas vites omnino nihil est conserendum. Græci iubent exceptis caulibus tertio anno, quæ libebit adiungere. Vitis nouella, vt facile incrementum delecta consequitur, ita interitum celerem si negligatur incurrit. In vitibus putandis, tria consideranda sunt, fructuum spes, successura materies, locus qui seruet, ac reuocet. Vitem si maturius putes plura sarmenta, si serius fructus plurimos consequeris. Post bonam vindemiā strictius, post exiguam largius puta. Locis calidis, siccis, apricis, pampinandum non est, cum magis vites oportet operiri. Et vbi vineas vulturnus exurit, aut flatus regionis aliquis inimicus, vitem tegamus straminibus, ac aliunde quæsitis. Teneram, & viridem vitem ferri acie, ne recidas. Omnis incissura sarmenti euitatur, a gemma, ne eam stillę, quæ fluere consueuit extinguat, pro macie, vel soliditate vitium nutrienda sarmenta putator iniungat. Subligatio acerbis vuis facienda est, quando excutiendi, aut rumpendi acini, nulla formido est. Ligatura in vitibus locum debet mutare, ne vnum assiduitas semper conterat vinculorum. Fossorē si apertus vitis oculus viderit cęlabit spes magna vindemiæ, & ideo dum est, clausa fodietur. Calidis maritimis, siccis, apricis, campestribus locis, omne opus vinearum maturius inchoetur, frigidis, mediterraneis, humidis, opacis, montanis locis tardius, quod non solum de mensibus, aut diebus dixerim, sed & de horis operandi.

De his, quæ circa rem domesticam agenda sunt in Ianuario. Cap. XLV.

ACtor. His itaque generaliter prælibatis, docet Palladius sigillatim, quæ per totum annum per singulos menses, agenda sunt in re domestica, maxime, quæ in Agricultura. Incipiens a Ianuario. Paladius, vbi supra li. 2. Mense Ianuario cōficitur oleum Myrtinum, & Laurinum, oleum quoque Lentiscinum. Apricis, aut macris, aut aridis locis prata iam purganda sunt & a pecore vendicanda, hoc quoque mense Tuberes inseruntur Cydoneo, nunc locis temperatis Persicorum ossa ponuntur. Et inseritur eadem Persicus in se, in Amigdalo, in Pruno, sed Pruno amerina inserimus, & præcoqua. Nunc ēt Prunus inserenda est, antequam germinet, & Persicus, & Cerasus oportune inseritur agrestis. Hoc iterum mense, sicut Columella dicit, maturi Agni, & animalia omnia minora, atque maiora charactere signantur. Item. Gallinarum partus fœcunditatem reperit. Hoc mense, post brumalem quietem incipiunt ad educandos pullos, oua supponi. Hoc etiam mense cædenda materies est ad fabricam cum Luna decrescit, & ramices, vel pali faciendi.

De Agris eodem mense, & Caule, & Allio proscindendis. Cap. XLVI.

PIngues, & sicci agri proscindi, & aperiri iam possunt, sed Boues melius collo, quam capite iunguntur, quos vbi ad versuram venerint, arator retineat, & iugum propellat, vt eorum colla refrigerentur. Sulcus. n. in arationibus longior, q̄ 120, pedum esse non debet. Seruandum est ne inter sulcos, nō remota terra relinquatur, glebę omnes dolabris dissipandæ sunt, sed æqualiter terram motam esse cognosces, si transuersam per sulcos, perticam miseris. Quæ res sæpius facta bubulcos ab hac negligentia summouebit. Obseruandum est ne lutosus ager, aretur, aut quod sæpe fit post longas siccitates leui himbre perfusus. Nam terra, quæ lutosa tractatur in primordio, fertur toto anno, non posse tractari. Quæ autem supra leuiter infusa est, & subter sicca, si tunc aretur asseritur per triennium sterilis fieri, & ideo mediocriter infusus ager, vt nec lutosus, nec aridus si proscindi debet. Si collis est transuersus, per latera sulcetur, quæ forma, & tunc seruanda est cum semen accipiet.

De Lactucis serendis, & Caule, & Allio. Cap. XLVII.

MEnse Ianuario, Lactuca serēda est, vel Decembri, vt plāta eius Februario transferatur. Itemque Februario seratur, vt possit Aprili, mense transferri. Sed certum est cātoto anno bene seri, si locus sit lætus, stercoratus irriguus, antequam pangatur eius resecemus æqualiter, & liquido fimo linamus, vel quæ iam patefactæ sunt nudatæ letamen accipiant. Amant solum subactum pingue humidum stercoratum, inter has herba manu est vellenda, non sarculo, latior fit si rara ponatur, vel cum producere incipiet caulem, eo leuiter inciso gleba prematur, aut testa. Candidæ fieri putantur, si fluminis arena, ac littoris frequenter spargatur in medias, & collectis in se foliis alligentur, si vitio loci, vel temporis, vel seminis cito lactuca durescit, planta eius auulsa, & denuo posita teneritudinem consequetur. Item multis seminibus condita nascetur, si caprini stercoris, bacam subula subtiliter excauetis, & in ea semen lactucæ, nasturcij ocimi, erucę radicis immiseris, tunc inuolutam fimo bacam terra optime culta, breui scrobe demerseris Raphanus mittitur in radicem, cætera semina in summos lactuca pariter emergente prosiliunt) singulorum sapore seruato, hoc etiam mense Caules, & toto anno seri possunt. Nunc etiam Allium, & vlpicum bene seritur, sed Allio alba terra proficiet.

De Frugibus seminandis, & sarculandis. Cap. XLVIII.

SI clemens fuerit hiems ordeum galaticum, quod graue, & candidum est. Circa idus Ianuarij seramus. Cicercula mense hoc seritur. Loco lęto, humido, hoc genus seminis sato respondet, quia decipitur Austro, vel siccitate, dum flores, quod tunc prope necesse est euenire. Hoc mense vltimo colligendi seminis causa non pabuli secandi vitia seritur. In terra proscissa post horam secundam, vel tertiam, cum ros esse desierit, quem ferre non potest, sed statim cooperienda est ante noctem. Nam si nuda manserit noctis humore corrumpitur. Obseruandum ne ante 25. Lunam seratur, quia si satam limaces persequuntur, hoc mense serenis, & siccis diebus dum gelicida non sunt, sarculanda erunt frumenta, quod opus plerique

rique

rique negant fieri debere, quia radices eorum detegantur aut incidantur, & necentur frigore subsecuto. Mihi videtur herbosis locis tantum esse faciendum. Sed triticum, & far saritur quatuor foliorum, ordeum quinque, faba & legumina cum supra terram quatuor digitis fuerint. Lupinus vero, qui vnam radicem habet, si sarculetur extinguitur, quod nec desiderat, quia herbas præter auxilium cultoris affligit, faba si bis sarculetur proficiet multum fructum, & maximum redditurа. Si siccas segetes sarculaueris aliquid, & contra rubiginem præstitisti.

De vitibus oblaqueandis. Cap. XLIX.

MEnse Ianuario locis temperatis oblaqueandę sunt vites, quod Itali excodicare appellant. i. circa vitis codicem dolabra terram diligenter aperire, & purgatis omnibus, velut lacus efficere, vt a solis teporibus, & himbribus prouocetur. Pastinum quoque nunc fieri tempus est, quod fit tribus generibus, aut terræ in totum fossa, aut sulcis, aut scrobibus. Terra tota debet effodi, vbi ager immundus est, vt Siluestribus truncis, & radicibus filicis, vel herbarum noxiarum spacia liberentur. Vbi autem mundæ sunt nouales scrobibus pastinemus aut sulcis. Sed sulcis melius erit, quia humorem velut in totam spacia pastinata transmittunt. Quod si scrobes fieri placeat, faciemus tribus pedibus altas, duobus semis latas, tribus longas, vltra tres vero altius fodiendę non sunt, ne laborent frigore sarmenta, quæ pangimus, latera scrobibus ęqualiter incisa sint, ne obliqua vitis sauciетur alte nitentibus ferramentis cum fossor incumbet, pastino vero solum, quod omne versabitur, trium, vel duorum semis pedum altitudine terra vniuersa fodietur. In quo erit diligentia ne crudum solum fraude occulta fossor includat.

De Solo congruente pangendis vineis. Cap. L.

SOlum vineis ponendis, nec spissum nimis sit, nec resolutum, propius tamen resoluto, nec exile, nec lętissimum, tamen leto proximum: nec campestre, nec præceps, sed potius edito campo, nec siccum, nc vliginosum, modice tamen roscidum, nec salsum, nec amarum, quod vitium sapore corrupto vina contristat. Cęlum mediocris qualitatis tepidum tamen magis, quàm frigidum, siccum potius, quàm nimis himbridū. Sed ante omnia vitis procellas ventosque formidat. Ad pastinandum rudes agros potius eligamus, vel maxime Siluestres vltima conditio est eius loci, in quo fuerint vetusta vinea, quo si necessitas cogerit prius multis arationibus exerceatur, vt abolitis radicibus prioris vineę, & omnium earum carie, & squalore depulso, nouella vitis tutius possit induci, tofus, & alia duriora vbi gelu relaxantur, & solibus, pulcherrimas vineas ferunt refrigeratis radicibus, & humore retento, sed & sola glarea, & calculosus ager, & mobiles lapides, si tamen hæc omnia glebis sepinguibus miscuerant, & silex cui terra supposita est, qui frigidus est, & humoris tenax, radices æstate sitire non patitur. Item loca ad quæ de cacuminibus terra decurrit, vel valles quas fluminum saturabit aggestio. Sed hoc in his locis, quæ gelu, & nebibus infesta esse non possunt. Argilosa terra commoda est. Argilla autem sola grauiter inimica. Plagam cœli vinea spectare debet, locis frigidis meridionalem, calidis septentrionalem, tepidis orientem. Si tamē Austros, vel Euros regio non habeat inimicos, sic melius in aquilonem, vel fauonium vineta dirigimus. Sed locus, qui pastinandus est prius impedimentis, & omnibus elisis liberetur arbori bus, ne post calcatu assiduo terra fossa solidetur. Si campus est duobus semis pedibus pastinetur si clinus tribus. Collis præruptis quatuor citius terra decurrat, vallis pedem, & semis, vel duobus pedibus. Sed ager vliginosus, qui humores altius fossus eructat non amplius, quàm pedem semis effoditur.

De Amigdalo serenda, vel plantanda. Cap. LI.

AMigdalus seritur Ianuario, & Februario. Item locis calidis Octobri, & Nouembri semine, & plantis de maioris radice, quæ tolluntur. Sed in hoc genere arboris nihil vtilius est, quàm seminarium facere, fodiemus enim altam pede vno semisque aream. In quam obruemus Amigdala, non amplius quatuor digitis alta, cacumina tamen figamus in terra spacio inter se binorum pedum separato, amant agrum durum siccū calculosum, cœlum calidissimum, quia maturæ florere consueuerunt. Ita statuendę sunt arbores, vt ad meridiē spectent. Cū in seminario adoleuerint relictis ibi, quę spacio sufficiant plantis, alias transferemus mense Februario. Sed ipsa Amigdala ad ponendum, & noua legamus, & grandia, quæ antequam ponimus pridie mulsa aquata nimis maceremus, ne germen extinguat ex multo melle mordacitas. Cum in seminario Amigdala disponimus, si siccitas intercesserit, ter in mense rigemus, & herbis nascentibus circumfodiendo sæpe purgemus, terra seminarij letamen habere debet ammixtum. Spacia inter arbores viginti aut quindecim pedibus dedisse sufficiat.

De eodem excolenda, vel inserenda. Cap. LII.

AMigdalus putanda est Nouembri mense, vt superflua, & arida, & densa tollamus. Seruandę sunt a pecore, quia frodantur amarescunt. Circumfodi non debent quotiens florent, quia inde flos eius excutitur, in vetustate plus affert. Si ferax non est, tede cuneum terebrata radice immergamus, vel silicem sic inseramus, vt libro tegente claudatur. Locis frigidis vbi metus est de pruina. Martialis dicit hoc remedio subueniri, antequam floreant radices mundantur, & albi lapides minutissimi mixti arenis congeruntur, & vbi iam totum videbitur, vt debeant germinare effossi iterum lapides submouentur. Teneras nuces Amigdalus creabit (vt dicit) si ante florē radicibus ablaqueatis per dies aliquot aqua calida ingeratur. Ex amaris dulces fiunt, si circumfosso stipite tribus digitis a radice fiat cauerna per quam noxium desudet humorem, vel medius truncus terebretur, & cuneus ligni melle oblitus imprimatur, vel circa radices suillum stercus effundas. Amigdala ad legendum maturitatem fatentur, cum fuerint spoliata corticibus. Nec sine cura hominis seruantur in locum. Si difficulter corium dimittent, paleis obruta continuo relaxabunt. Item de coriata si aqua Marina lauemus aut salsa, & candida fient, & plurimum durant. Mense Decembri, vel Ianuario circa idus Amigdalus inseritur. Locis vero frigidis Februario, si tñ surculos condias antequam germineant. Vtiles sunt qui de summitate sumuntur, inseritur, & sub cortice, & trunco. Inseritur in se, & in Persico.

De Nuce similiter excolenda. Cap. LIII.

NVcem seremus extremo Ianuario, amat locā montana humida, & frigida plerumque lapidosa, potest tamen & locis temperans iuuante humore nutriri. Serenda est nucibus suis eo more quo, & Amigdala seruntur, & ijsdem mensibus; sed quas Nouembre deponis aliquatenus in sole siccabis, vt exiccetur noxium virus humoris. Quas vero mense Ianuario, vel Februario positurus es, aqua simplici pridie macerabis, ponemus autem transuersas, vt latus. i. carina ipsa figatur in terra. Cacumen ipsum cum ponimus. Nucem in aquilonis partem dirigemus, lapis subter, vel testa ponenda est, vt radicem non simplicet, sed repercussa dispergat. Letior fiet si sæpius transferatur. In frigidis locis bima, in calidis trima debet transferri. Radices plantarum (sicut in alijs arboribus solemus) in hoc genere resecare non debes. Fimo bubulo ima planta tingenda, sed melius cinis spargetur in scrobibus, ne calore stercoris aduratur. Et cinis creditur, vel corticis teneritustinem procurare, vel fructuum densitatem. Altis scrobibus delectatur pro arboris magnitudine, & desiderat interualla maiora, quia stillicidiis foliorum suorum proximis, vel sui generis necesit arboribus, debet aliquando circumfodi, ne cana fiat vitio senectutis. Cannalis lōgus a summū trunco ad imū debet excidi, sic beneficio solis, & venti durescunt, quæ in putredinem transiebant. Si dura nux erit, vel nodosa cortex, circundanda est, vt vitium mali decurrat humoris. Alij radicum summa præscindunt. Alii terebratæ radici palum de buxo imprimūt, vel cupreum clauum, vel ferreum. Cortex in nuce de missus maturitatis inditium est, qualis debet, & poni. Nuces seruantur, vel paleis obrutę, vel arena, vel folijs suis aridis, vel arca ex ligno suo facta inclusę, vel cepis mixtę quibus vicissitudinem reddunt, vt eis acredinem tollant. Martialis expertum se ait, virides nuces tantū liberatas putaminibus sui melle demergi & post annum virides esse, & ipsum mel ita medicabile fieri, vt ex eo facta potio arterias curet, & fauces. Inseritur (vt plerique volunt) mense Februario in arbuto, sed melius in titum co, vt tiliqui in Pruno, & in se.

De his quæ agenda sunt mense Februario. Cap. LIIII.

MEnse Februario locis temperatis prata incipient custodiri, quæ prius si macra sunt sparso letamine saturentur, quod eijciendum est luna crescente. Quanto recentius fuerit, tanto plus nutriendis herbis valebit. Quod a superiore

periore parte fundatur, vt succus eius per totum possit elabi. Hoc mense serendum est omne trimestre genus. Hoc etiam mense lenticulam seres solo tenui resoluto, vel etiam pingui, sed sicco. Maxime quia luxuria, & humore corrumpitur. Hoc mense vltimo canabum seres, terra pingui stercorata, rigua, vel plana, atque humida, & altius subacta. Eruum adhuc seri potest, quia martio serendum non est, ne pastu suo pecoribus noceat, & boues reddat insanos. Tunc pomis, & vitibus vetus vrina si affundatur, & numero fructuum præstat, & formę cui profuerit, vt amurcam misceamus infusam, maxime in oleis, sed hoc frigidioribus diebus antequā feruor incipiat. Etiam nunc ordeum galaticum, quod graue, & candidum est seretur in locis frigidis. Tunc locis maritimis, & calidis fodiendę sunt vites, vel si hæc prouinciæ consuetudo est exarandę, & in eisdem locis palandę aut ligandę sunt vineæ priusquam gemma procedat, cuius concussione, vel attritu incurrit grāde periculum. Tunc oleæ cæteræque arbores letamen accipiant de crescente luna. Sufficiet autem maiori arbori veges vna, minori media, ita vt subducta a radicibus terra, & fimo permixta reuocetur. Tempore hoc, si quæ sunt in seminariis plantę, circumfodiendi sunt, & amputandi eis rami superflui, vel radiculę, quas circa in superiori parte emiserunt.

De vitibus eodem mense excolendis, & plantandis. Cap. LV.

HOc mense omnia genera pastinati soli, seu sulci, seu scrobes vitibus compleantur. Natura autem vitis cœlum omne solumque sustentat, si genera conueniēter aptentur. Plano igitur loco statues vitem, cuius genus nebulas sustinet, & pruinas. Collibus, quod ad siccitatem durat, & ventos. Pingui agro graciles atque fœcundas. Macro feraces, & solidas. Ventoso statue tenaces. Calido grani tenerioris, & humidi. Sicco eas, quæ pluuias ferre nō possunt. Placida sane regio, & serena tuto genus omne suscipiet. Vitem vel arborem melius erit de exili ad pinguem transferre. Nam si a pingui terra ad solum exile transierint, vtiles esse non possunt. Eligenda sunt sarmenta, quæ pangimus de vite media, neque de summa, neque de infima, quinque, vel sex gemmarum spacio a veteri procedentia, sumantur autem de vita fœcunda. Caput sarmenti cum deponitur torquendum non est, nec aliquo more vexandum, & pars ea de qua radix præsumitur, iniurię nulli subiicienda est. Ponendę sunt vites placidis diebus ac tepidis, curandumque ne sarmenta sole vrantur aut vento. Sed vel statim ponantur, vel obruta seruentur. Hoc mense ac deinceps toto vere vinea ponenda est regionibus frigidis pluuiosis pinguibus cāpis, vel humidis prouinciis. Sit autem mensura sarmenti cubitus vnus vbi pinguis est natura terrarū, maiora inter vites spacia relinquemus vbi exilis angusta. Præterea nō est vno genere vitium omne pastinum conserēdum, ne annus iniquus generi spem Vindemiæ totius extinguat, & ideo quatuor, vel quinque eximij generis sarmenta pangemus.

De arbustis, vel arboribus vitiferis. Cap. LVI.

QVod si arbustum te habere delectat generosę vitis prius in seminario nutrire debebis, vt inde radicata transferatur ad scrobem cui arbor iniuncta est. Seminarium vero dicimus æque fossam tabulam pedum duorum semis altitudine. In hac (quam pro numero ponendarum vitium, vel qualiscunque plantarum protendis aut contrahis) breuissimo spacio distantia inter se sarmenta deponis. Si vallis aut humectus est campus, trium gemmarum exceptis minutis quas habebat inferius, & vbi conualuerint hinc post biennium radicatas vites vel arbustulas transferens, quas cum depones in scrobe, ad singulas materias redigis, putatis omnibus, quæ scabra sunt, curatis etiam radicibus si quas poteris inuenire vexatas. In scrobe autem ad arbustum faciendum duas radicatas vites depones, hoc seruans ne se in radice contingant, sed lapides quinū prope librarum medios inter vtranque constitues, & ipsas vites ad scrobis latera discreta coniunges. Mago asserit scrobem non primo anno esse complendam, sed subinde coęquandam, quæ res vitem faciet altius fundare radices. Sed hoc aridis prouinciis forte conueniet. Humidis autem sata putrescent rece, pro humore, nisi statim terra cumuletur. Sed arbusta q faciet, plantas arborum de his generibus ponat, vel si ergo suppetit abūdātia, his vtatur, Populo, Vlmo, Fraxino. In scrobe vitis arbore sua sesquipedis spacio distare debet, nam vitis multum subiecta arbori, incremento arboris opprimetur. Caueis etiam munienda est aduersum pecoris appetentis iniurias, & arbori suæ protinus alliganda.

De vineis communibus putandis. Cap. LVII.

HOc mense locis frigidis aliquatenus, & temperatis vitiū est iusta putatio. Sed vbi multæ sunt vineę diuidantur, & pars earum, quæ septentrionem respiciet verno putetur. Alia pars aduersa clementioribus plagis rescidatur autumno. Sed in putatione semper nitamur, vt vitis fiet in cruce robustior, vel debili viticulę duo duramenta seruemus. Auferenda sunt leta, intorta, debilia, malis locis nata sarmenta. In locis clementioribus altius vitem licebit expandere. In exilibus aut æstuosis aut decliuibus aut procellosis humilior est habenda. Locis pinguibus singulis brachiis vitium bina flagella dimitte sed erit sapientis æstimare vim vitis. Nam quæ altius colitur, & fœcunda est, plusquam octo palmites habere non debet. Ita vt desideremus semper in inferiore parte custodem. Circa crus quicquid nascitur amputandum est, si non desideret vinea reuocari. Quā si truncus vitis sole aut pluuiis, aut noxiis animalibus est cauatus, purgemus quicquid mortuum est, plagasq; eius amurca linamus, & terra, quod proderit aduersum prædicta. Cortex etiam rescisus, & pendens a vite tollatur, quæ res minorem fecem reddit in vino. Muscus radatur vbicunque repertus. Sed plagæ quas in duro vitis accipi, & obliquæ, & rotūde esse debebunt. Decisis sicut supradixi male natis omnibus, & veteribus nouellos, & fructuarios serua, vngues etiam custodū siccos, & annotinos rescide, & omnia quæ vetere, vel scabra reperies. Hæc quæ altius colūtur, vt in iugo, vel pergula, vbi quatuor pedibus supra leuatæ steterint, quaterna brachia habeant. Si macra vitis erit, in angulis brachiis singula flagella dimittimus, si pinguis bina, sed prouidendum ne in vna parte sint sarmenta, quæ seruas, quod cum fit, vitis tanquam si fulgure iágatur arescit summo. Relinquenda sunt sarmenta neque circa durum neque in summo, quia hæc velut pampinaria minus afferunt. Illa autem nimietate fœtus onerant, & longius ducunt: quare in medio loco seruanda sunt, quæ tuemur. Plaga non iuxta gemmam, sed aliquanto superius fiat, & auertatur a gemma propter lachrymam defluentem.

De arbustis putandis. Cap. LVIII.

VItis quæ in arbore collocatur. Prima eius materia ad secundam, vel tertiam gemmam procidatur. Deinde omnibus annis aliquid per ramos crescere subinde partiamur, vnam materiam semper ad cacumen arboris dirigentes, sed qui fructum volunt maximum macerias plures per ramos submittun. Qui vinum melius, sarmenta in cacumine extendunt fortioribus ramis arborum plures materiæ, debilioribus imponendæ sunt pauciores. Putandi autem ratio talis est, vt vetera sarmenta quibus primi anni fructus pependit omnia resecantur, & noua circuncisis Capriolis, & Ramulis inutilibus dimittantur. Sed prouidendum est omnibus annis vitem resolui ac religari, quia refrigeratur. Ita reformandi sunt rami arborum vitiferarum ne alter sub alterius linea dirigatur, sed loco pingui vlmus a terra octo pedibus, gracili vero septem sine ramo relinquenda est. In solo roscido, & nebuloso rami arboris vitiferæ in orientem, & occidētem putatione dirigantur, vt latera vacua solis radiis membra totius vitis ostendant. In loco cliuoso humilius rami arborum seruandi sunt in plano, & vliginoso altius. Palmites ad arborem non duro vimine ligentur ne eos vinculū rescidat aut atterat. Palmes quod extra ligaturam pendens habuerit fructu induit, quod infra ligaturam maceriæ sequentis anni deputabitur.

De nouellarum vitium putatione, & veterum propagatione. Cap. LIX.

NOuellam vitem Columella dicit a primo anno ad vnā maceriam esse formandam, nec rescindendam totam; sicut Italiæ consuetudo est. Anno secundo expleto; quia vel intereant vites in totum rescisæ, vel infœcūda sarmēta producant, quæ iam amputato capite velut a pampinaria de duro coguntur exire; quare iuxta ipsam commissuram veteris sarmenti vnam, vel duas gemmas relinquendas, quod est merito in viticula fortiore seruandum, & sane excipiendam calamis nouellam, vel exiguis palis, vt tertio anno robustiores possit accipere. Nam quadrima nouella, vbi lætum solum est, tres macerias merito nutrire cogetur, statim post putationem, sarmenta decisa vinceis, & rubi, & impedimentū fossoris omne tollatur. Hoc etiam mense propagandæ sunt vites; sed vetus, & excisa vinea cuius duramēta longe processerunt (vt Columella dicit) mergis melius reparabitur, quàm si in fossione totius corporis obruatur.

obtuatur, quod agricolis certum est displicere. Mergum dicimus quoties velut arcus super terram relinquitur alia parte vitis infossa. Nã vt ait Columella cum totæ stratæ sunt plurimis radicibus totius corporis fatigãtur. Mergi vero post biennium rescidũtur in ea parte, quæ est supra, & in loco iustas viges relinquunt. Sed (vt agricolæ asserunt) post biennium si rescidas, plerumque infirmas habent radices, & similes veteribus repente pereunt.

De vita Thiriaca, & illa quæ nimis lachryminosa est. Cap. LX.

THiriacæ vitis profectus est, vt vinum eius vel acetum, vel vua, vel sarmenti cinis proficiat contra morsus omniũ bestiarum. Fit autem sic sarmentum, quod pangendum est, trium digitorum spacio in vna parte, findatur, & sublata medulla ad eius vitem Thiriacæ medicamen addatur, tunc terræ mandetur vinculo diligenter astrictum. Aliqui eadem sarmenta iam medicamine sanata, intra squillæ bulbum recondunt, & terris hac ratione committunt. Aliqui antidoti eius affusione radices vitis infundunt. Sane sarmentum si de hac vitæ sumatur ad transferendum, potentiã materni medicaminis non tenebit. Oportebit aũt Thiriacæ infusione assidua vim succi senescentis iterare. Vites, q̃ lachrymarũ nimietate tabescũt, & deplorando vim roboris sui auertunt a fructu, trunco earum lacerato Græci sinum fieri iubent. Si hoc minus prodesit, radicum robur pingue rescindi, vt afferat medicinam vulnus impræssum tunc inulsa amurca ad medietatem decocta, & refrigerata plagæ excisæ perlinetur, & sub hac acetum acre fundatur.

De vita, quæ propomata facit, & illa quæ varios botriones producit. Cap. LXI.

COnditum, vel absinthium, vel rosatum, vel violatum procedere sponte fertur ex vitibus, vt natura suscipiat, quod procurare consueuit industria. Si sarmenta in vas aliquod semiplenum supradictis potionibus mersa feruentur, & viuam terram simul resoluas ad Lixiui modum, donec oculi sarmentorum nitantur exire, tunc eadem sarmenta gemmãtia in quo volueris loco vitium cæterarum more deponas. Vt vitis Botriones albos afferre possit, & nigros, Græci sic fieri debere iusserunt. Si vicinæ sint vites nigra, & alba cum putantur, sarmenta vtriusque inter se diuisa sic iunge, vt medios vtriusque generis oculos aliquando possis reddere vnitati, tunc papiro ligabis stricto, & molli atque humida terra curabis alline re, & interiectis trinis diebus adaquare, donec germen nouæ frondis erumpat, hinc ex erupto tempore si libuerit genus efficies per plura sarmenta.

De Vua sine granis. Cap. LXII.

ESt & pulchra species vuæ, quæ granis interioribus caret, hinc efficitur, vt summa iocunditate sine impedimento sorberi possit, velut vnum omnium corpus vuarum; fit autem Græcis autoribus hac ratione per artem succedente natura. Sarmentum, quod obruendum est, quantum latebit in terra tantum scindere debemus, & medulla omni sublata ac diligenter exculpta, membra iterum diuisæ partis adunare vinculoque constricta deponere, vinculum cum papiro asserunt esse faciendum, & sic in humida terra esse ponendum, diligẽtius, quidam sarmentum reuinctum, quantum excisum est intra squillæ bulbum demergunt, cuius beneficio asserunt sata omnia comprehendere posse facilius. Alii tempore quo vites putant sarmentum frigiferum putatæ vitis in ipsa vite quam ponunt de alto sublata medulla excauant non diuisum, & calamo affixo alligant ne possit inuerti, tunc opium quirinaicum inexcauata parte suffundunt, ex aqua prius ad sapæ similitudinem resolutum, & hoc transactis octenis diebus semper renouant, donec vitis germina nouella procedãt, & in granatis malis fieri hoc posse firmat a Græcis, & ĩ cerasijs opus est experiri.

De Insitionibus eodem mense faciendis. Cap. LXIII.

HOc mense calidis, & apricis locis optime celebratur insitia, quæ fit tribus generibus, sed ex his duo nunc fieri possunt, tertium reseruatur æstati. Sunt autem inserendi genera hæc, aut sub cortice, aut in trunco, aut emplastro. Inseremus ergo sic: Arborem, vel ramum in loco, qui nitidus & sine cicatrice est serra rescidemus, non læso cortice, post serraturam plagam farramentis incidamus. Inde quasi cuneum tenuem ferreum, vel osseum maxime Leoninum inter corticem, & lignum tribus prope digitis considerante disponimus ne corticis fascia dissipetur, & in eum modum subducto cuneo statim surculum mergimus vna parte decisum salua medula, & cortice partis alterius, qui supra arborem sex, vel octo digitis emineat. Duos, vel tres, vel plures surculos pro trunci quantitate constituimus quaternis digitis, vel amplius inter eos spacium relinquentes, tunc iunco aut culmo aut vimine stringimus, & desuper lutum musco tectum ponemus, ac ligabimus, vt quatuor digitis super lutum possit surculus eminere. Plerosque delectat strictum primæ sectæ arboris truncum vinculis artioribus in medio findere, & ibi surculos ex vtraq; parte rasos, & in modum cunei vt integra sit medulla demergere, præmisso ante cuneolo, quo subducto depositus surculus redeũte in plagam materia possit astringi, sed hoc vtrunque genus vernum est, & fit crescente luna. vbi incipit arborum gemma turgescere, Surculi autem qui inserendi sunt, sint nouelli, fertiles nodo si de nouo nati, ab orientali arboris parte decisi, in crassitudine digiti minoris bifurci, vel trifurci gemmis pluribus vberati. Si arborem minorem desiderabis inserere, in qua sine dubio meliora incrementa proueniunt, circa terram serrato, & quod melius est surculos inter lignum corticemque depone, & tunc astringe, quidam rasum ex vtraque parte surculum conuenientem soliditati arboris inserendæ, sic in medio deponunt vt cortex surculi vndique cortici arboris reddatur æqualis, sed in nouella arbore terra mota vsque ad ipsum insitum colligatur, quæ res eam a vento, & calore defendet. De implastratione in suo mense dicemus.

Adhuc de duobus generibus insitionis. Cap. LXIIII.

QVartum genus Columella sic retulit Gallica terebra vsq; ad medullam arborem perforandam, plaga interius leuiter inclinata, ibi educto omni scrobe vitem, vel ramum ad modum foraminis impressi delibratum, succidum tamen, & humentem imprimi, vna aut duabus gemmis foris relictis, tunc argilla, & musco locum diligenter operiri. Ita & vites in vlmo inseri posse commissas. Hyspanus quidam mihi hoc genus insitionis noue ostendit, quod ex Persico asserebat expertum, salicis ramum brachii crassitudine solidum longum cubitis duobus aut amplius terebrari iussit in medio, & plantam Persici in eodem loco in quo constitit spoliatam ramis omnibus solo capite relicto per ipsum saligni manubrii foramen induci, tunc eundem salicis ramum terræ capite vtroque demerso in arcus similitudinem debere curuari, foramẽ luto musco vinculisque stringi, anno deinde exempto vbi infra medullam salicis caput plantulæ sic cohæserit, vt vnita sit ex duobus mixta corporibus, plantam subter incidi atque transferri, & aggeri terram, quæ arcum salicis cum Persicis cacumine possit operire, hinc Persici Poma sine ossibus nasci, sed hoc locis humidis conuenire, vel riguis, & salices aquationibus adiuuandas, vt & natura ligni vincat, quæ delectatur humore, & superfluentem copiam succi germinibus ministret alienis.

De Oliuetis instituendis. Cap. LXV.

HOc mense locis temperatis instituemus oliueta, quæ vel pastinis conserenda sunt, vel extremas circa decumanorum tabulas cingant, vel suum locum tenebunt. Si ponuntur in pastino radicatæ plantæ decisis capitibus, & brachiis, in truncum redactæ vsque ad mensuram cubiti vnius, & palmi in fermento terræ fossæ defigantur, locum palo antea deprimente, Ordei grana subter iactantur, & amputetur his quicquid putridi inuentum fuerit, aut arentis, & tunc capita earum luto velentur, & musco, vlmeis vinculis, vel tenacibus quibuscunque constricta. Sint a se discreti pedibus 15. vel 20. omnis subinde circa eas herba vellatur, & quotiens se himber infuderit breuissimis ac frequentissimis fossionibus solicitentur, & subinde ducta a trunco terra atque permixta, in aliquanto altiores cumulos congeratur. Qd̃ si oliuetũ suo loco facere volueris, hæc genera terrarũ sequeris, terrã cui sit mixta glarea aut cretam sabulonis coniunctione resolutam, aut pinguem sabulonem, aut terram naturæ densioris, & tumidæ, creta figuli omnino repudianda est, & vliginosa, & in qua semper humor assistit, & sabulo macer, & nuda glarea, quamuis enim comprehendat, non conualescit. Potest seri, & vbi arbutus aut ilex steterat, nam Cerasus eruta, & excisa radices noxias relinquit, quarum virus oleam necat.

Adhuc

Adhuc de eodem. Cap. LXVI.

OLiueta locis æstuosis septentrionali colle, frigidis meridiano gaudet: medijs cliuis delectatur neq; arduum patitur magis modicos cliuos. Baccarum genus numerosum est. Pausia tamē oleum quod reddit dum viride est, optimum, sed cito vetustate corrumpitur: Optimum Licinia dat plurimum Sergia. Sed de his generaliter hæc percepisse sufficiat, maiores baccas cibo, minores oleo prosuturas, melius autem facie si ordines in fauonium dirigamus, cum deponentur in scrobes siccas constituantur quaternis pedibus fossas, glarea etiam vbi lapides defuerint misceatur, & stercus. Si clausus locus est, modice supra terram quæ ponuntur emineant. Si pecora formidantur altiores trunci esse debebūt. In siccis vero prouincijs cum pluuiæ sunt, & rigare conuenier. Si prouincia indiget oliuetis, & non est vnde planta sumetur, seminarium faciendum est. Inde post quinquennium poterit valida planta transferri, & locis frigidis hoc mense plantari. Scio plerosque quod facilius atque vtilius est radices olearum, quæ in siluis plerumque sunt, aut locis desertis, in cubitalem mēsuram recisas aut in seminario (si placuerit) aut in oliueto solere disponere, & ammixtione stercoris adiuuare, quare prouenier, vt ex vnius arboris radicibus numerosa planta nascatur.

De arboribus pomiferis. Cap. LXVII.

ETiam pomiferas arbores possumus in pastinis a septentrionali regione disponere, de quibus sigillatim dicemus quæ specialiter sunt tenenda. Nam Pomis eadem terra conuenit, quæ vitibus. Scrobes autem maiores facies, inter ordines tricenos pedes relinques, plantas statues radicatas, quod est melius seruabis ne cacumina aut manufracta aut cesa non crescant, vnumquemque ordinem sui generis deputabis, ne infirmæ a valentioribus opprimantur, plantas similiter notabimus, vt ipsis quibus steterant cardinalibus opponamus. De cliuo sicco exili in planum pinguem humidum transferemus. Si truncos ponere volueris supra terram propertribus pedibus erigantur, vbi duas in vna scrobe plantas deponis, cauendum est ne se contingant, nam vermibus interibunt. Sed vt Columella dicit feratiores sunt, quæ seminibus hoc est nucibus suis, quàm quæ plantis ponuntur, aut ramis vbi regio siccior est, aquationibus adiuuentur.

De Piris serendis, & excolendis. Cap. LXVIII.

PLantas pirorum mense Februario locis frigidis ponemus, calidis vero Nouembri, sed mense Nouembri pira locis repidis conserenda sunt, vt solo murmur irriguo, ita & florem plurimum proferent, magnitudinem Pomi turgentis acquirent, nasci tamen tali solo maxime diligunt, quali vineas diximus conuenire. Sed læto solo, & validas arbores, & fructus plurimos consequemur. Lapidosi generis pira vitium mutare creduntur, si terris mollibus conserantur; sed pirum plantis serere, prope tardus euentus est, tamen quibus hoc placet, vt semina generosa nihil sibi de agresti asperitate permisceant, plantas bimas aut trimas (eo more quo oleæ ponuntur) radicatas magnis scrobibus ponunt supra terram tribus altas, vel quatuor pedibus, quarum decisa cacumina argilla mixta muscus debet aperire. Nam si quis pirorum semen aspergat, nasci quidem necesse est originem suam refouente natura, cuius æternitati nulla tarditas potest creare fastidium, sed homini hoc spectare longinquum est, cum & sero veniant & de generis nobilitate decedant, melius ergo hoc mense Nouembri fiat, vt pirorum plantas radicatas seramus, agrestium subactis bene scrobibus, & vt comprehenderint transferantur. Hoc autem interest, quòd quæ plantis suis seruntur, dulcedinem ac teneritudinem seruant, diu tamen seruata non durant, insita vero moram temporis sustinebunt. Spacia inter piros 30. pedum mensura discernat, genus hoc arboris, vt proficiat, frequenti humore, & assiduis fossionibus est colendum, vsque adeo, vt tempore quo florere consueuit nihil perditura credatur de flore prolato si eam tunc fossor adiuuerit. Multum proficis, si interiecto anno quale libet letamen adiungas, sed bubulum spissa, & grania Poma generare facit, aliqui cinerem miscent, credentes hinc contrahi arguros sapores generum varietates. Ex equi superuacuum puto eum imponendis, vel excolendis sit nul la distantia.

De Piris inserendis ac remediandis, & fructibus earum conseruandis. Cap. LXIX.

MEnse Februario, & Martio pirus inseritur, more quo dictum est, cum de incisione loqueremur sub cortice, & in trunco. Inseritur autem Piro agresti, malo vt nonnulli, Amigdalo, & spino vt virgilius, orno, & fraxino & cydoneo, vt aliqui & punico, sed fisso ligno. Surculus Piri, qui inseritur ante solstitium anniculus esse debet, & prinsquam figatur, folijs ex omni parte tenera priuari, post solstitium vero eum figis, qui summum germen inclusit, si liquida arbor est Piri, vel oblaqueatæ radicem terrebras, & ibi ligneum palum deprimis, vel in trunco similiter terebrata ex teda cuneum figis, vel si hæc desit ex quercu. Vermes eius arboris, & nati necantur, & nasci prohibentur radicibus felle taurino frequenter infusis. Item feces vini veteris recentes, si radicibus affundātur per triduum diutius arbores in floribus laborare non faciunt, Si lapidosa pirus est, ab extremis radicibus terram priorem leuabis, & secernes omnes lapillos, quibus diligenter remotis, alteram terram cribro fractam in loco eius infundis, Sed hoc proderit si rigare non cesses. Plurimi Pira obruta inter paleas, aut frumenta seruarunt. Alii statim lecta esse tenacibus suis picatis vrceis condiderunt, & oribus vasculorum gipso, vel pice clausis, ipsa sub diuo obruta sabulone texerunt. Alii pira, quæ se non contingerent in mellei seruarunt. Item pira diuisa, & purgata granis in sole siccantur. Aliqui aquam salsam (cum cœperit vndare calefacta) despumant, & ei post iam frigidæ pira seruanda demergunt, tunc exempta post tempus exiguum condunt vreco, & eius liquore conseruant. Vinum de Piris fit si contusa, & sacco rarissimo condita ponderibus comprimantur aut prælo. Hyeme durat, sed prima acescit æstate.

De Melis serendis, & excolendis. Cap. LXX.

MEnse Februario, & Martio locis frigidis Mella seramus si calida, & sicca regio est Octobri, & Nouembri. Eorum plura sunt genera, amant pingue ac lætum solum, & cui humorem non tam rigatio, quàm natura suppeditet. Si in arena, vel argilla sit, rigationibus adiuuetur. Montanis locis debent ad meridiem versa, & constitui, & frigido solo prouenimnt, si cœli tepor adiuuerit, neque in asperis, & humectis sedem recusant. Macrum, & aridum solum Poma vermiculosa efficit, & caduca, seruntur omni genere, sicut Piri, neque exarari neque effodi desiderant. Idcirco eis magis prata conueniunt. Stercus tantum non exigunt quidem, sed libenter assumount; vel cineris pulueres misceantur. Amant modestas rigationes, putatio illis apta est, sed maxime, vt arida aut male nata tollantur. Citius senescit hæc arbor, & in senectute degenerat. Si caduca sunt Poma, fissæ radici lapis iniectus Poma retinebit, lacertæ viridis felle si tangantur cacumina non putrescit, vermes eius suillo stercore mixto humanæ vrinæ, aut felle bubulo extinguuntur, qui si plures circa arborem sint, et eo scalpro semel rasi non vltra nascentur, quæ rasa sunt bubulum stercus obducat. Si spissa Poma ramos onerabunt inter legenda sunt quæque vitiosa, vt alimentum cæteris succus æquiparet, & generosis abundantiam mini stret, quæ numerosa vilitate perdebat, Melus omni generi inseri potest quo Pirus. In Malo in Piro, in Spina, Pruno, Sorbo Persico, Platano, Populo, Salice.

De fructibus earum custodiendis. Cap. LXXI.

DIligenter legenda sunt Mela, quæ volumus custodire. Ea in locis obscuris vbi ventus non sit, stramentis prius in crate subiectis in cumulos secreta disponimus, qui cumuli frequēti diuisione separentur. Aliqui diuersa dixerūt, vel singula in vasculis fictilibus picatis atq; oblitis claudi, vel argilla inuolui, vel solos pediculos creta asfini, vel in tabulis substrata palea disponi, & stramentis de superiori parte cooperiri. Mela rotunda, quæ orbiculata dicuntur, sine cura toto anno seruare se possunt. Alii in puteo, vel cisterna mergunt vasa fictilia, quibus diligenter picatis, & clausis mela committunt. Alii ex arbore mela illæsa sumpserunt, & pediculis eorum pice feruenti mersis supra tabulatum, per ordinem disposuerunt, nucum folijs subter expositis, plerique scrobea Populi, vel Abietis inter Mela disponunt. Constat Mela sic ponenda, vt pediculorum partes deorsum facias, neq; ante quā vsu necessaria videatur esse cōtingat. Vinum & acetū fit ex Melis sicut ex Piris ponderibus, prælis aut prelo.

De

De Moris serendis, & excolendis. Cap. LXXII.

Amica est morus, & vitis. Mori nascuntur ex semine, sed & Poma, & virgulta degenerant. Serenda est locis temperatis mense Februario, & toto Martio. Locis vero calidioribus Octobri postremo, vel Nouembris initio, sed verno maxime die 9 kal. Aprilium Amat loca calida sabulosa, & plerumque Maritimo. In tofo, vel argilla vix comprehendunt, humor assiduus mortis prodesse non creditur, fossionibus lętatur & stercore. Putria in his, & arida post triennium sunt putādam plantam si robustam transferes mense Octobri, & Nouembri, si teneram Februario. & Martio. Scrobes desiderat altiores, in tectualla maiora ne vinibus præmatur alterius. Feracem letioremq; mori arborem fieri aliqui crediderūt, si perforato hinc inde trunco singulos cuneos inseramus therebinti, hinc inde lentisci. Circa Octobris kal. morus ablaqueanda est, & radicibus eius vini veteris recentissimę feces infundendæ. Inseritur in fico, & in se tantum sub cortice. Vlmo insita comprehēdit, sed parturit magnæ infelicitatis argumenta.

De Siliquis & Auellanis, & arboribus cæteris. Cap. LXXXIII.

Siliqua seritur Februario mense, Nouēbri, & semine, & plantis. Amat loca maritima calida, sicca campestria, tamen ut ego expertus sum in locis calidis fęcundior fiet, si adiuuetur humore, Scrobem desiderat largiorem. Siliquæ seruantur diutissime si expandantur in cratibus. Auellanæ ponendæ sunt nucibus suis. Non amplius super terram ducenda est, quàm crassitudine digitorum duorum, plantis tamen, & Sobole expertus sum melius peruenire. Mense Februario seu planta seu semen exponitur, gaudent loco macro humido frigido etiam sabuloso. Mense Iulio circa nonas Auellana matura est. Nunc etiam Mespilus inseritur, & ossa Prunorum. Ficus etiam locis temperatis nunc poni potest, & Sorbus. Hoc etiam mense seri, & Amigdali semina in areis obrui. Et locis temperatis nūc inseri mense inchoante, frigidis vero exeunte, conditis tamen surculis, antequam germinent. Et pistatiæ planta, vel nunc statui aut inseri potest, & Castanearum aspergi, Nuces quoque iuglandes etiam nunc seminariis recondi, & ipsum genus inseri, & frigidis, vel humectis locis nunc poterint pinera semina ri. Nunc etiam Salicis plantas, & omnium generum, quæ arbusto applicādæ sunt, vel genestę nisi deerit obruemus. Ex baccis etiam Myrti, & Lauri seminaria faciemus, vel si fuerant excolemus.

De Rosariis conserendis, & Liliis, & Cannis. Cap. LXXIIII.

Hoc mense Rosaria conseremus, quæ sulco breuissimo aut scrobibus ponēda sunt, vel virgultis, vel etiam semine, Semina autem rosarum non putemus medios flosculos esse aurei coloris quos rosæ ferūt, sed baccas nutriunt quas in breuissimi Piri similitudinē plenas seminibus suis post vindemiam reddunt maturas, quarum tamen maturitas ex colore fusco, & mollitie poterit æstimari. Si qua etiam sunt antiqua Rosaria hoc tempore circumfodiūtur sarculis, vel dolabris, & ariditas vniuersa resciditur. Nunc & quæ rata sunt possunt ducta virgarum propagine raparari. Si Rosam temperius habere volueris duabus palmis ab ea gyrum fodies, & aqua calida bis rigabis in die. Nunc & Liliorum bulbos ponemus, vel lilia antehabita fatiemus summa diligentia, ne oculos circa radicem nascentes, & minores bulbulos sauciemus, qui a matre subtracti atq; in alios digesti ordines noua lilieta formabunt. Item violarum plantę, & crocei bulbi serendi sunt, vel subtiliter si fuerāt ante fodiendi. Hoc mense aliqui Lini semen lęto solo in iugerum decem modios spargunt, & lina consequentur exilia. Tēpore hoc Canneta ponēda sunt factis breuissimis scrobibus, & oculis cannarum per singulas scrobes obrutis, quę sesquipedis spacio inter se distare debebunt.

De sepibus hortorum seminandis, & herbis hortulanis. Cap. LXXV.

Circa idus Febuarias sepes hortorum ex congesto in finibus spinarum seminę faciendæ sunt. Item Græci dicunt de grossa rubi virga fieri debere particulas, & palmaribus scrobibus obrui, & quotidie donec frondeant fossione, & rigatione nutriri. Hoc mense lactuca seritur, vt possit Aprili mense transferri. Item nunc carduus, seritur & nasturtium, & coriandrum, & papauer, sicut mense Nouembri, & allium, vel vlpicū, Hoc etiam mense cepullas seris, sed constat, & vere, & autumno esse seminandas. Si semen eius seueris in caput crescit, & minus reddit in semine. Si capitulum ponas ipsum marcescit, & multum semen educit. Terram Cępę desiderant pinguem vehementer subactam, irriguam, stercoratam, ibi areas faciemus omnibus herbis, & radice purgatas. Serimus placido, & sereno die maxime austro, vel euro flantibus. Si minuente luna serantur teneres, & acriores proueniunt, si crescente robustæ, & saporis humecti. Rarius sunt ponendæ runcandæ, sarculandæ sępius. Si capita voluerimus his esse maiora, folia omnia debemus auferre, & sic succus ad inferiora cogetur, de quibus vero semina colligenda sunt, iuuētur amminiculis vbi caulem cęperint excitare. Cum niger color seminis fuerit præferūt maturitatis indicia, vellēdi sunt tali ad hoc semisiccei cum semine, & sic in sole siccandi. Hoc mense Anetum seres locis frigidis, omnę cęli statum patitur, sed tepidiore lętatur, rigetur si se himber abstineat, seratur rarius, aliqui semen eius non obruunt, opinantes, quod a nulla aue tangatur. Nūc, & Sinapim serere possumus.

De Caule & aliis quibusdam oleribus. Cap. LXXVI.

Hoc etiam mense Caules seremus, qui & toto anno seri possunt, solum pingue, & satis subactum diligunt, argillam, & glaream timent, sabulone, & arenis non delectantur, nisi perhennis vuda succurrat. Omnem statum cęli caulis patitur, frigidum magis, contra austrum positi citius ferunt, contra septentrionem serius, sed hic, & sapore Caulis vincit, & robore. Cliuis delectatur, & ideo ponēdę sunt plātę per bulbinos arearum. Gaudet stercore, & sarculatione. Rarius positus conualescit, celerius coquitur virore seruato. Si dum est tenuum, vel quatuor foliorum, nitrum tritum, cribello desuper spargas, & speciem pruinę cadentis imitetur. Columella dicit plantarum radices Alga Marina innoluendas seruandæ viriditatis causa simo simul adhærente. Ponendę sunt plantę maioris incrementi, quia licet serius comprehendāt, fortiores fient. Si hiems est tepido iam die, si ęstas, cum sol in vesperā declinat planta pangenda est. Vastior fiet si terra operiatur assidue. Semen brasicæ vetustum mutatur in rapam. Nunc etiā Malua seri potest. Mentam quoque sere plantis, vel radicibus loco humido, vel circa aquas. Apricum solum, nec pingue, nec stercoratum desiderat. Hoc mense Fęniculum seres, loco aprico, & modice saxoso, seritur primo vere. Pastinaca & semine ponetur, & plantis loco pingui, & soluto alti° pastinato, rarā statues, vt robur accipiat. Nūc Cerefolium locis frigidis post idus seratur, desiderat agrū lætum humidum stercoratum. Hoc mense Betam seremus, quamuis possit & tota æstate seminari, amat agrum putrem, humidum foenm. Transfertē la est quatuor aut quinque foliorum radicibus fimo recenti oblitis, amat frequenter effodi, & multo stercore saturari.

De Porro, & quibusdam aliis. Cap. LXXII.

Hoc mense Porrus serendus, quem si sectilem velis post duos menses, quàm satus est, poteris desecare manērem in aeris suis, quamuis asserit Columella etiam sectiuum diutius duraturum melioremq; si transferatur, & quotiens secabitur aqua iuuetur, & stercore si capitatū facere velis. Quod vere Seueris Octobri mense transferre debebis. Serendus est loco lęto, & maxime cāpestri, areas plana pastinata alte, & diu subacta, & stercorata. Si sectiuum velis spissius, si capitatum rarius seris, sarculo frequentandus est, & herbis liberandus cum digiti crassitudinem habuerit a media parte præscisis foliis, truncatis radicibus transferatur, oblitus fimo liquido quaternis, vel quinis digitis seceretur, cum radice modice comprehendendus, & allecuandus est sarculo, vt suspensus a terra, quod spacii vacuum subter inuenerit capitis vastitate cogatur implere. Item plura semina in vnum ligata si deposueris grandis nascetur porrus ex omnibus: Item si capiti eius rapę semen immittas sine ferro, & pangas mirum fertur increscere, melius si frequenter hoc facias, hoc mense tuna seritur quo canneta ponuntur, seritur oculis sicut calami, quos abscindere, & terra leuiter debemus operire terra fossa, & subacta, excitatis ad lineam puluinis quibus eius oculos oportet infodere, trium pedum inter se spacio separentur. Hoc mese cuminum, & anisum seritur loco bene sub acto, & cui letamen ammisceas, quod satum est herbis purgetur assidue.

De

De porcis eodem mense educandis. Cap. LXXVIII.

MEnse quoq; Februario, verres maxime fęminas inire debebunt, legendi sunt, & vasti, & ampli corporis, sed rotundi potius, quàm lõgi, ventre, & clunibus magnis, rostro breui, ceruice glandulis spissa, libidinosi, anniculi, qui vsq; ad quadrimos inire fęminas possunt. Scrofas vero longi lateris debemus eligere, & quibus ad sustinendum fęturæ onus magnus se venter effundat, per cætera verribus similes. Sed in regionibus frigidis densi, & nigri pili, in tepidis qualescunque prouenerint. Fęmina ad creandũ vsque in annos 7. partus onera gestare sufficit. Ad concipiendum annicula debet incipere, quarto exempto mense, pariunt vbi quintus incipiet. Incipiũt aũt vt dixi mense Februario, vt solidioribus herbis nati, & stipula succedente pascantur, vbi facultas est transigendi, venditis qui subinde nati sunt, celerior matribus fętura reparatur. Genus hoc omnibus locis haberi potest, melius tamen agris palustribus, quàm siccis, præcipue vbi arborũ fructuosorum silua superetit, quæ subinde maturis fructibus alterna per annum mutatione succurrat, maxime locis graminosis, & cãnarum, vel iunci radice nutriuntur, sed deficientibus alimentis per hyemem nonnunquam præbenda sunt pabula glandis Castaneæ, vel frugum vilia excrementa, cæterarum verno magis, cum lactãt, nouella enim virentiaque solent porcis nocere neque Gregatim claudendæ sunt porcæ more aliarum pecundum, sed aras sub porticibus faciemus quibus mater vnaqueq; claudatur, & alũnum gregem tutior ipsa defendat a frigore, quare a superiori parte detectæ sunt, vt libere numerum pastor exploret, & oppressis a matre fętibus sæpe subueniat subtrahendo. Curabit autem, vt fętus proprios cum vnaquaq; procludat. Plus vero quàm octo (sicut Columella dicit) nutrire non debet. Mihi vero vtilius probatur experto porcam (cui pabula suppetunt) vt plurimum nutrire 6. debere, quia licet plures possint educare, tamen e numero frequenter sucta deficiet. In porcis etiam illud est commodum, quod immissi vineis, nec dum turgentibus, vel exacta vindemia germine persecuto diligentiam fossoris imitantur.

De his quæ in Martio agenda sunt. Cap. LXXIX.

MEnse Martio locis frigidis prata purganda atque seruãda sunt, locis calidis colles pingues, & agros vliginosos proscindere, atq; exarare conuenier, calidis, & siccis regionibus panicum seremus, & milium. Leuem, & solutã terram desiderant, nec in sabulone solum; sed in arena quoq; proueniunt, dummodo cęlo humido de solo seratur irriguo, quia siccum, & argillosum agrum reformidant, herbis liberentur assidue. Nunc quoq; cicer vtrunq; serere debemus, loco lętissimo cęlo humido macerãdum est pridie, vt possit citius nasci. Cicer grande nasci Græci dicunt, si infundatur aqua tepida pridie, amare etiam loca maritima, temperius prouenire si seratur autumno. Hoc etiam mense Canabum serimus vsq; in ęquinoctium vernum. Nunc etiam oleis laborantibus circum radices insulsa amurca fundetur. Alii paleas fabę. alii veteris vrinę humanæ trunco quantum satis videtur affundunt, & arboris mortarium statim faciunt, maxime locis siccis trunco autem cooperto. Oleam sterilem gallica terebra perforabis, tunc duos frugiferæ arboris ab australi parte ramos eiusdem magnitudinis tollis, & stricte in foramen vtrunque coniicies, vel lapidẽ, vel vlmi, vel querci palos, & absciso eo quod superabit luto paleato curabis occulere. Si sine fruge luxuriant oleastri palũ, radicibus eius in fige. Nunc etiam quibus moris est frumenta iterum serere conueniet. Nunc quoque locis frigidis seminaria (quæ Februaria dicta sunt) baccarum, & seminum fiunt. Et rosaria in mensis initio percolantur.

De vineis eodem mense putandis, & inserendis. Cap. LXXX.

HOc mense locis frigidis putatio vinearum celebratur, de qua absũde Februario mẽse locuti sumus, vsquequo incipit gẽma esse suspecta, nunc vineas oportet inserere, cũ vites nõ aquato, sed spisso humore lachrymabũt, itaq; trũcus qui inseritur solidus sit, & alimento humoris exuberet, neq; vlla vetustate aut iniuria laceratus arescat, tũc decisæ, viti surculi qui inserẽdi sunt, sint solidi, rotũdi, gemmis spissis, & pluribus oculati. Tres tñ oculi in insitione sufficient, radendum est eius sarmentum ad mensuram digitorũ duorum, vt ab vna parte sit cortex. Aliqui nõ patiuntur nudam medullam, sed vites radũt vt incisura possit sensim in acumen exire, & corticata pars cortici nouæ matris aptetur. Infimus oculus ita infigendus est, vt trunco vinctus adhereat, qui oculus exteriorem partem debet aspicere, vinculo salicis infuso, & paleato luto desuper alligari tegumento quoque aliquo a ventis, & a se defendi, ne hi quatiant, hic adurat, vbi calor temporis cęperit, ligaturæ ipsi penicello circa vesperam tenuis debet frequenter humor affundi, vt hoc alimento contra vim cęli torrentis animetur, cum vero germen ruperit, & aliquod cęperit incrementum, calami adiutorio debet annecti, ne motus aliquis fragilem procedentis sarmenti quasset ętatem, vbi solidius quantumcunq; processerit, vincula oportet abscidi, ne adolescentia mollissimi germinis nodo duræ constrictionis angatur. aliqui infra terrã semis spacium effossæ viti surculos inserunt, & beneficio congestionis accumulãt, vt hoc quoque nouis sarmentis præter nutritis alimento conueniat, nonnulli circa terras melius asserunt inserẽdum, quia in altiori difficilius comprehendant. Vsque ad idus, vel æquinoctium vites frigidis locis pangendæ sunt seu pastinato seu sulco scrobibus, more, quo dictum est.

De vineis nouellis, ac veteranis, & agris, ac lesis. Cap. LXXXI.

HOc mense nouella vinea incipiat puluerari, quod nũc ac deinceps per omnes Kal. Octobris faciendum est, non solum propter herbas, sed ne tenera adhuc semina solidata terra constringat, graminum radices, quæ plurimum vitibus nocent extirpandæ sunt. Nunc locis frigidis vinearum fossio celebranda est, & palãdæ ac ligandæ sunt vites, sed nouellam mollibus vinculis alligemus, quia eam teneram vincula duriora præscidunt. Palus maioribus solidus, minoribus ponatur exilis propter himbris molestiã. Statuatur ab aquilone, & plaga frigida spacio quatuor, vel semipedis remotus a vite, vt possit ex omni parte circũfodi. Vinea vetus hoc genere reparetur, prius ablaqueabitur altius, donec eius nodus appareat, deinde infra terram supra nodum rescidatur, vt operta de frigore, & sole nihil timeat, hoc faciendum est si optimi generis vitis est, & alte posita, alioquin generosis melius erit inserenda sarmentis. Omnia supradicta locis calidis primo mẽse, frigidis vero post idus ipsius exequemur. Ęgras vites, vel quibus fructus arescit circũfodies, & vrinam veterem suffundes. Item cinerem sarmenti, vel querci aceto mixtum subiice, aut incisas circa terram lętamine refoueto, & quæ germinant fortiora dimitte, cum aut vitis bidente lęditur aut ferro, plagam si terræ iuncta est allino stercore ouillo, vel caprino, tunc terra mixta, & circumfossa ligare curato. Si radice læsa est, operiens liquidum lætamen ammisce.

De satione hortorum, & primo de Carduis. Cap. XXXII.

NVnc horti optime fiunt initia cultionis, mẽse Martio Carduus seritur. Terram stercoratã, & solutã diligit, quãuis in pingui possit melius prouenire. Et hoc illi contra talpas prodest, si pangatur in solido ne terra ab inimicis animalibus facilius perforet. Serendi sunt cardui luna crescente in area iam parata, semina spacio semipedis discreta cauendum est ne semina vniuersa ponantur, nam debiles, & curuos, & duros creabunt, nõ alte imprimenda sunt, sed tribus digitis cõprehensa mergantur, donec ad primos articulos terra perueniat, tunc leniter operiantur, & herbis liberentur assidue, donec plãtaria solidentur, & rigentur si æstus interuenit. Si acumina confringas, spinis carebunt. Item si semina eorum madefeceris per triduũ Laurino oleo, vel Nardo, vel opio, vel Balsamo, vel succo Rosæ, vel mallicino, & postea siccata depresseris eiusdem saporis orientur, cuius vnguentum semina combiberunt. Singulis sane annis a codice auferendæ sunt plantę, vt nec matres fatigentur, & Soboles per alia spacia dirigatur, cum aliqua tamẽ radicis parte vellẽdæ sunt. Quos reseruabis ad semina colligẽda, liberatos omnibus pullis testa supertegere debebis aut cortice, nam solent semina sole, vel himbribus interire. Contra talpas prodest cattos frequenter habere in mediis carduetis, mustelas habent plerique mansuetas, aliqui foramina earum rubrica, & succo agrestis Cucumeris impleuerunt, nonnulli iuxta cubilia talparum, plures cauernas aperiunt, vt illæ irritæ fugiant solis admissum, plerique laqueos in aditu earum tectis pendentibus ponunt.

De Cucumere, & cucurbita. Cap. LXXXIII.

NVnc, & cucumeres seminantur rare, sulcis altitudine sesquipedali, latitudine pedum trium, inter sulcos octo pedum spacium crudum relinquis, vbi possint vagari, herbis iuuantur. Ideo sarculo, & runcatione non indigent,

Semina

Semina si ouillo lacte & mulsa maceres dulces nascentur, & candidi, longi ac teneri fiunt si aquam in patenti vasculo sub eis ponas, duobus palmis inferiorem, ad quam festinando tales efficientur. Sine semine nascentur, si prius eorum semina oleo Sabino perunguntur, & herba ea quæ Culex dicitur trita cōfricentur. Aliqui florem cucumeris, cum Viticulæ Cannę inserunt, cui prius omnes nodos pforauerint. Ibi cucumeris, nascitur in nimiam longitudinem tensus. Oleum sic metuit, vt si iuxta posueris, velut Hamus plicetur. Quotiens tonat velut timore conuertitur. Si eius florem sicut in vite sua est, in forma fictili clauseris, ac ligaris, qualem vultum forma vel hominis, vel animalis habuerit talem Cucumeris figura præstabit, hæc omnia Gargilius Martialis asserit. Columella dicit, loco aprico, & stercoroso si rubos habeamus, aut ferulas, post autumni eqnoctium his iuxta terram rescissis, & excauatis ligneo stilo inter medullas lætamen immittamus, & Cucumeris semen addamus, hinc nasci fructus, qui possint & inter frigora non negari, Hoc mense Cucurbita serenda est, amat solum pingue humidum stercoratum solutum. Hoc in cucurbitis insigne est, ꝙ longas pariunt, & exiles semina quæ in earum ceruice nascuntur, quæ in ventre fuerant Cucurbitas faciunt crassiores, quæ in fundo latas. Si inuersis cacuminibus obruantur, vbi adolescere ceperint amminiculis adiuuentur. Quæ seruantur ad semina, vsque ad hyemem in sua vite dependeant. Deinde sublatę in sole ferueant aut fumo, aliter semina putrefacta depereunt.

De Allio, & Cepulla, & cæteris Oleribus. Cap. LXXXIIII.

ALlium seremus, & Cepullas locis frigidis, & Anetū. Nūc & Synapi & Caules optime seruntur, vel plantantur. Et malua seritur. Et Origani planta transfertur. Lactuca & Beta & Porrus Capparis seri possunt, & Nasturtium. Intiba et & Raphanos, nunc aliqui serunt quibus vtantur æstate. Nunc Melones serendi rarius, distent inter se semina pedibus duobus locis subactis, vel pastinatis maxime arenis. Semina eius mulso & lacte per triduum maceranda sunt, & tunc iam siccata ponenda, hinc suaues efficientur, odorati autem si eorum semina multis diebus in Rosæ folia sicca merguntur. Hoc mense Ruta seritur locis Apricis, solius Cineris inspersione contenta, loca desiderat altiora vnde humor elabit. Si ponas semina eius adhuc clausa folliculis, sigillatim manu debeus afficere. Si iam minuta sunt sparsa iactabis, & rastro obducta cooperies, caules eius, qui inclusis seminibus nati fuerint fortiores erunt, sed sero nascentur. Ramuli eius, cum aliqua corticis parte conuulsi verno tempore pro plantis tenebuntur, tota vero translata morietur. Nōnulli ramulos eius Pertusę Fabæ inserunt, vel Bulbo, atque ita obruunt alieno vigore seruandos. Sub fici arboris, vmbra libentius, acquiescit non effodi herbas, sed optat auelli, immundæ mulieris formidat attactum. Ab hoc mense vsque in Octobrem totum Coriandrum seritur, amat terram pinguem, sed & macro solo nascitur. Semen melius putatur, quod vetustius fuerit, delectatur humore satum, bene cum olere quocunque nascetur. Anetum quoque & Ciminum nunc bene seritur, locis lætioribus melius prouenit. Itemque cæteris, si humorę iuuetur, & stercore.

De arbore Mali punici excolenda. Cap. LXXXV.

LOcis temperatis mense Martio vel Aprili Malapunica seremus, calidis vero & siccis Nouembri, amat hæc arbor solum cretosum Macilentum. Sed in pingui etiam nascitur. Regio illi est apta quæ calida est, seritur plātis, de matrum radice diuulsis. Sed quamuis multis generibus seratur melius, tamen ramus eius cubitalis incisus Manubrij crassitudine, & capite vtroque acuta falce leuigatus, scrobi velut obliquus immergitur, prius tamen Porcino stercore, & in capite & in parte quę ima est obliniatur, & in crudo solo malleo cogatur ad inferiora defigi. Melius proueniet si ponendus ramus gemmans sumatur. Sed qui in scrobe deponit, si tres lapillos, in ipsa radice constituat, prouiderit ne poma findantur, curandum est ne virgulta inuersa deponas. Cinis cum lixiuio circa punici truncum frequenter infusus, læta & fructuosa reddet arbusta. Asserit Martialis candida in his grana fieri, si Argillæ & cretę quartam partem gypsi misceas, & toto triennio hoc genus terræ radicibus eius adiungas. Idem dicit miræ magnitudinis fieri, si olla fictilis obruatur, circa arborem punici, & in ea ramus, cum flore claudatur ne resiliat ligatus, ad palum, tunc cooperta olla contra aquæ muniatur incursus. Autumno patefacta suæ magnitudinis poma redibebit. Multa in punico ipse asserit poma procedere, si Titimalli & Portulacæ succus æqualiter mixtus, antequam germinet trunco arboris allinatur, inseri posse firmatur, de ramorum connexione vt medulla vtrinque diuisa se iungat, in se tantum inseri potest circa Apriles Calendas mense Martio vltimo. Sed secto trunco surculus recentissimus, statim debet inseri, ne mora exiguum qui inest siccet humorem.

De eadem remedianda. Cap. LXXXVI.

MAlapunica creduntur acida fieri, si rigentur assidue. Nam siccitas, in his, & suauitatem præstat, & copiam, cuius tamen nimietati aliquid debet humoris opponi. Circunfodi autumno debet & verno. Si accida nascuntur abla queatis radicibus tedæ clauus infigi. Alij Algam marinam obruunt ad radices, cui nonnulli stercus miscent Asininum atque Porcinum. Si florem non contineт, vrinam veterem cum pari mensura aquæ temperabis, & ter per annum radicibus infundes, vni arbori amphora ingesta sufficiet, vel amurcam mitis, insulsam, vel algam radicibus iungens, & bis rigabis in mense, vel arboris florentis truncum plumbeo circulo debebis includere, vel corio anguis inuoluere, Si crepant Poma, lapidem in media arboris radice supponis, vel squillam circa arborem seris. Et si dum pendent Poma tenacibus, sicut in arbore habentur, intorseris, in totum annum sine corruptione seruantur, si vermibus laborant, tangis radices Felle bubuleo, & continuo moriuntur, aut clauo æneo si vermes eosdem purges, difficile nascentur, vel Asini vrina stercori ammixtione Porcino vermibus obuiabit.

De Malispunicis conseruandis, & vino conficiendo in eis. Cap. LXXXVII.

PVnica mala seruantur si picatis pediculis ordinata suspendas. Aliter lecta integra in aqua marina vel muria feruente merguntur, vt combibant, post triduum sole siccentur, vt sub diuo nocte non maneant, post in loco frigido suspēdantur. Cum volueris vti, aqua dulci pridie macerabis, feruntur, hæc Pomis recentibus ęmulari. Item si a tactu inuicem separata paleis obruantur. Item fossa fit longa & cortex eiusdem latitudinis paratur, cui mala acutis surculis suis affiguntur, tunc inuersus cortex supra fossam ponitur, vt mala sine terræ tactu subter pendentia ab humore defendat. Item si inducatur argilla & ea siccata loco frigido pendeant. Item si seriola sub diuo obruatur, quæ habeat Arenas vsque ad medium & mala cum tenacibus lecta imprimantur canis singulis, vel sambuci virgulis, & ita separata in Arenis figantur, vt ipsa quatuor digitis emineant ab Arena. Item in dolio intra ordeum sic ordinantur ne se inuicem tangant, & dolium desuper operitur. Vinum de malisgranatis conficies hoc modo, grana matura purgata diligēter in palmeam fiscellam mittis, in coclea exprimis, & leuiter coques vsque ad medietatem, cum refrigerit picatis, & gypsatis vasculis claudis. Alij succum non excoquunt, sed singulis sextarijs libras singulas mellis miscent, & in prædicta vasa condunt, & custodiunt.

De arbore Citrino, ac cęteris, & Piro. Cap. LXXXVIII.

MEnse Martio Citri arbor inseritur multis modis, semine, ramo, talea, claua. Amat terrā rarioris naturæ, cæli calidū, humoremque continuum. Citreum rimari creduut, si cucurbitę vicinis locis serantur, quarum vites etiā combustę vtilem Citri arboribus cinerem præbent. Gaudent assidua fossione. In fundis meis comperi per gradus quosdam sibi semper Poma succedere cum maturis, se acerba substituāt, acerborum vero ætatem florentia consequuntur orbem quendam continuæ fæcunditatis, sibi ministrante natura. Feruntur acres medullas mutare dulcibus, si per triduum mulsa aqua semina ponenda macerentur, vel ouillo lacte quod præstat. Aliqui mense Februario truncum obliquo foramine ab imo terebrant, ita vt altera parte non exeat, ex hoc humorem fluere permittunt donec Poma formentur, tunc foramen luto replent, sicq; quod est medium dulce fieri affirmant. Citreum & in arbore potest per totum annum propemodum custodiri melius, si vasculis, quibuscunque claudatur. Si velis legere atque seruare, nocte vna latenter debebis cum ramis foliatis carpere & secreta disponere. Alij singula vasis singulis claudunt, vel gypso alliniunt, & opaco loco ordinata custodiūt, plerique in Cedri scrobe vel straminibus minutis, vel in paleis tecta seruatunt. Tunc & Pirus, & Malus inseri ac seri potest. Et Cidonea & Prunus inseritur. Et Sorba ponuntur, & Morus nono. Calendarum Aprilium die, & inseruntur Pistatia & locis frigidis Pini semen aspergitur.

De Mespilis serendis, & excolendis. Cap. LXXXIX.

MEspila locis calidis maxime gaudent, sed irriguis, tamē frigidis quoque prouenium, magis Sabulone pingui aut glareosa terra, cui permixta est Arena vel Argilla, cum saxis. Serenda est taleis mense Martio vel Nouembri. Sed solo stercorato & subacto, ita vt vtrumque caput taleæ stercus obducat. Sunt eius incrementa tardissima, amat putari atque circumfodi & parco humore inter siccitates sæpe refoueri. Seritur & semine, sed in longiorem sperarur ætatem. Si vermibus occupatur, stilo ereo purgandi sunt, & amurca, vel humana vetere vrina, vel viua calce perfundendi, sed partius propter arboris noxam. Vel aqua decocti lupini, sed putatur hinc arbor sterilis fieri. Fimus, & cinis vinum simul si radicibus infundantur fertilem reddūt, si formicæ molestæ sunt rubrica cum aceto & cinere temperata necabuntur. Si poma labuntur, fiustū de eius radice præcisum in media trunci parte figatur. Inseritur mense Februario in se, & in Piro, & in Melo. Surculus tamen eius ex arbore media debet assumi, nam de summitatibus vitiosus est. In trifico fisso inserenda est, nam corticis macies ieiuna nil nutriet. Mespila ad seruandum leguntur, nec dum mitia quæ & in arbore durabunt, vel in vrceolis picatis, vel in ordinem suspensa, vel vt quidam pusca condita. Die serena legantur, ac media, & paleis obruantur discreta, ne ea vicissim tactus afficiat, vel cum pediculis lecta seminatura, & salsa aqua per dies quinque macerata, postea sæpe infundantur, vt enatent sero & melle, sed si nimis matura collegeris.

De Ficu plantanda. Cap. XC.

PAlidis locis Fici planta radicata Nouembri mense, tempestatis Februario, frigidis melius Martio vel Aprili ponenda est. Si taleam vel cacumen ponas vltimo Aprili cum ei se viridior succus infuderit. Plantæ in scrobe depositæ lapides substruendi sunt ad radicem, fimo terra miscenda est, si loca frigida sunt, plantarum cacumina diuersis cannæ internodijs, defendantur a frigore, si cacumen velis ponere, trisulcum ramū binum vel trimum ab Australi parte decides, & sic obrues, vt sic diuisa cacumina terra intercacente, velut tres surculos reddant. Taleam sic ponemus, vt cætera, cui leuiter ab infima parte diuisæ lapidem mergemus in fisso. Ego mense Februario vltimo, vel Martio in Italia plantas grandes ficorum per pastinatum solū disposui, & eo anno Poma pepererunt supra comprehendēdi felicitatem velut tributo reddentes. Legendæ sunt plantæ in quibus frequens nodus exuberat, steriles creduntur, quæ nudæ sunt, & oculos suos per longa internodia distulerūt. Si plantam fici prius nutrias in seminario, & maturam transferas in scrobem, poma generosiora producet. Aliqui multū prodesse confirmant, si planta fici diuiso squillæ Bulbo inseritam strictamq; vinculis collocemus. Scrobes amat altas: internalla maiora: terræ genus, durum, & gracile, & siccum pro vili sapore pomorum. Prouenit & petrosis atque asperis, & tamen potest locis prope omnibus seri. In locis nimis frigidis præcoquas ficus seremus, quæ cito veniāt, vt ante himbres genus, hoc possit occurrere, calidis vero & æstuosis eam quæ sera maturat.

De eadem colenda & inserenda. Cap. XCI.

TVnc etiam ficulnea cacumina obruuntur, vtiliter cum tu mescunt vt plantas faciant, si earum copia nō abundat. vt etiam varios fructus vna ficus exhibeat, ramos duos nigræ & albæ arborum ita inter se vinculo stringis, & torques, vt germina inter se misceere cogantur, sic obrues & stercorati & humo ribus iuri, vbi prodire cœperint germinantes oculos aliqua sibi aonexione conglutinent, tunc germen adunatum parturiet duos colores, vt quos diuidat vnitate diuisione coniungat. Gaudet ficus assidua fossione. Per autumnum proderit si stercus admoneas præcipue de auiarijs. Mense Iunio circa solstitium Caprificandæ sunt arbores ficus. suspendendi crossi ex Caprifico lino velut sera pertusi, si hoc desit Abrotani virga suspenditur, aut callum quod in vlmeis folijs inuenitur, aut Arietina cornua circa radices arboris obruuntur. Vel truncus arboris, quo loco turget scarificandus est, vt possit humor effluere. Cum folia producere incipiunt fici, vt multum fructum & pinguem ferant, in principio germinis cacumina summa decutimus, vel hoc tantū cacumen quod ex arboris medietate procedit. Si maturam ficum vis Serotinam facere, incipientes crossi discute cum illis fuerit fabæ magnitudo. Vt ficus cito maturet, succo cæpe longioris cum oleo & Pipere mixto vnge Poma, quando crossi incipiunt subrubere.

De eadem purganda & remedianda. Cap. XCII.

REscidenda sunt in ea, quæ aut putria, aut male nata reperiuntur, & ea ratione putanda est, vt inclinata per latera possit expandi. In locis humectis ficus saporis obtusi est, quibus circumcisis inter ficarias caprifici arborem serunt, vt non sit necesse per singulas arbores, pro remedio eadem Poma suspendi. Ne vermes patiatur, ramum Therebinti, vel Lentisci taleam cū plantis fici cacumine ponemus interse. Vncinis æreis vel ferreis tollendi sunt vermes ex fico, alij amurcam, alij veterem vrinam ablaqueatis radicibus miscēt, alij bitumen & oleū aut solam calcem viuam latebris vermium allinūt. Si formicæ molestę sunt, Rubrica, Bulyro & Pice liquida mixta circa truncum debet induci, alij coracinum piscem contra formicas in arbore suspendendum esse confirmant. Si fructus suos, velut ægra proijciet, alij rubrica, alij amurca insulsa mixta aquā arborem linunt, vel cancrum fluuialem cum ramo rutæ suspendunt, vel Algam marinam, vel fascem Lupinorum, vel radici terebraię cuneum figunt, vel secuti arboris, corium sæpe proscindunt.

De Ficis eligendis, & conseruandis. Cap. XCIII.

FIcus, quæ in montanis, & frigidis locis nascuntur, quia minus lactis habent ad siccitatem durare non possunt. Visus illius si viridi est melioris magnitudinis, & saporis arguti. Quæ nascūtur in campis, & locis calidis, & pinguiores sunt & in siccitate durabiles, In carieis melius alba seruatur. Ficus virides seruari possunt, vel melle ordinatæ ne se inuicem cōtingāt, vel singulæ inter viridem cucurbitam clausæ locis vnicuique cauatis. Et iterum tessera quæ secatur inclusis, suspensa ex cucurbita vbi ignis non sit aut fumus. Alij missas ficos recentes minus maturas in nouo vase fictili lectas, cum pediculis, & a se separatas recludunt & in dolio vini pleno vas natare permittunt. Martialis dicit carieas per genera multa seruari, cum ratio vna sufficiat. Ergo hoc genere (quo Campania tota custodit) seruare debemus. In cratibus ficus vsque ad meridiem expanditur, & adhuc mollis in qualum retunditur, tūc calefacto furno ad panis coquēdi modum suppositis tribus lapidibus, ne ardeat qualus includitur etiam clauso furno, vbi cum decocta ficus fuerit, sicut est calida, folijs suis interpositis, intra vas fictile cōditur densius pressa & operculo diligentius obducitur. Sed pluuijs abundantibus crates soli si non possis expādere sub tecto eas ita pones, vt semipede erigantur a terra, & eas ad inuicem solus cinis subtectus vaporet, & subinde ficus, sicut est diuisa tergatur, ut & ficorum folia siccentur & pulpæ, deinde sublata in cistellis seruetur, aut loculis. Alij maturas mediocriter ficus, & diuisas in cratibus expandunt toto sole siccandas, sed recipiunt nocte sub tecta.

De Bobus eodem mense comparandis, & eligendis. Cap. XCIIII.

HOc mense comparandi sunt Boues, quia necdum sagina temporis pleni, aut celare possunt fallaciam venditoris, & vitia sua, aut ad repugnandum domiturę contumacem pleni roboris exercere fiducia, hæc tamen signa spectāda sunt in Bobus, seu de nostro seu de alieno grege fuerint cōparandi, vt sint boues nouelli, quadratis, & grandibus membris, & solidi corporis, musculis vbiq; turgentibus, magnis auribus, latæ frontis, & crispæ labris oculisque nigrantibus, cornibus robustis, ac sine curuatura, pranuate lunaris, patulis naribus, & resimis, ceruice torosa compacta, palearibus largis, & circa genua fluentibus, pectore grandi, armis vastis, ventre non paruo, porrectis lateribus, latis lumbis, dorso recto & plano, cruribus solidis, neruosis, & breuibus, vngulis magnis, caudis longis, ac sæto sis, pilo totius corporis denso ac breui, rubei maxime coloris, aut fusci Melius autem boues, de vicinis locis parabimus, q nulla soli aut aeris varietate teneantur. Aut si hoc deest, de locis similibus ad similia transferamus. Illud ante vniuersa curādum est, vt viribus ad trahendum comparentur æquales, ne valentioris robur alteri procuret exitium. In moribus, hæc consideranda sunt, sint aguri, mansueti, timentes hortamen clamoris, & verbera, cibi appetentes. Sed si regionis ratio patitur, nullus melior cibus est quam viride pabulum, vbi vero deest eo ordine ministretur, quo pabuli copia & laborum coget accessio.

De ijsdem edomandis, & iuge preparandis. Cap. XCV.

HOc etiam mense vltimo domandi sunt Boues trimi, quia post quinquennium bene domari nō possunt, ætatis repugnante

pugnante duricia, capite ergo statim domentur, qui quidem prius cum temeri fuerint, frequenti manus attrectatione mansuescant. Sed stabulum noui Boues largioribus spaciis debebūt habere, vt & ante stabulum loca nullis concludantur angustiis, & producti nō aliqua vitientur offensa. In ipso vero stabulo asseres transuersi a terra septem pedibus alti cōfigantur, ad quos boues ligentur indomiti, tunc eligis absolutam tempestatibus, & impedimentis omnibus diem, qua capti producantur ad stabulum, quorum si nimia fuerit asperitas, vno die ac nocte inter vincula nutigentur atque ieiunio, tunc appellationibus blādis, & illecebris oblatorum ciborum, non a latere neque a tergo, sed a fronte accedens bubulcus ammulceat, naresque & terga pertractet, mero subinde conspergens, hac tamen cautione ne aliquem calce contingat aut cornu, quod vitium si in primordiis effectui sibi cessisse senserit, obtinebit. Tunc mitigatis os, & palatum salibus frica, & in gulam dimitte præ fulsi adipis librales offas, & cum sextarios singulos cornu infundente per fauces, quę res in triduum totius seuicie iram resoluet. Aliqui eos inter se iungunt, ac docent onera tentare leuiora, & quod vtile est si arationi parantur, sub acto prius solo exercendi sunt, ut nouus labor tenera adhuc colla non quasset. Expeditior autem domādi ratio est, vt asperum bouem mansueto, & ualido boui coniungas, quo ostendente facile ad omnia cogetur officia, si post domituram decumbit in sulco, non afficiatur igne, nec vbere. Sed potius cum decumbit pedes eius, ita ligentur uinculis, vt nō progredi, aut stare, vel pasci possit. Quo facto siti ac fame lassatus carebit hoc vitio.

De Tauris, & vaccis ad copulam præparandis. Cap. XCVI.

Tunc Tauros quoque, quibus cordi est armenta construere parabit, ant his signis a tenera ætate submittet, vt sint alti atque vigentibus membris, ætatis mediæ, & magis, quæ iuuentute minor est, quàm quæ declinat in senium, torua facie, paruis cornibus. Thorosa, uastaque ceruice, ventre substricto. Vaccas etiam nunc maxime parabimus, sed eligemus forma altissima, corporis longi, vteri capacis, & magni, alta fronte, oculis nigris, & grandibus, pulchris cornibus, & præcipue nigris aure setosa, palearibus laxis, & caudis maximis, vngulis breuibus, & cruribus nigris, & paruis, ætatis maximæ trimię, quia usque ad decennium fętura ex his procedit utilior, nec ante ętatem trimam Tauros his oportet ammitti, sed erit studium diligentis amotis senioribus, nouellas subinde conducere, & steriles aratro ac laboribus deputare. Græci asserunt si mares creare velis sinistrum tauri in coitu ligandum esse testiculum, si fœminas dextrum, tauros tamen diu abstinendo, vt cum tempus est, acrius in causas dilati feruoris incumbant. Sed his armentis hieme maritima, & aprica loca, ęstate opaca paremus ac frigida, montana maxime, quia melius frutectis, & his herba internascente saturentur, quia quamuis circa fluuios recte propter loca amena pascuntur, fœtura tamen aquis tepidioribus adiuuatur, unde magis utilius habentur, ubi pluuialis aqua tepentes format lasciuias. Tolerat tamen frigus hoc armenti genus, & potest facile hibernare sub diuo, quibus tamen septa fieri propter iniuriam grauidarum conuenit laxiora. Stabula vero vtilia sunt strata saxo, ut glareis aut arenis, deuexa aliquatenus ut humor possit elabi, parti meridianę obuersa, propter flatus glaciales, quibus aliquis resistere debet obiectus.

De Equis ad copulam mittendi. Cap. XCVII.

Hoc mense saginati aut pasti ante admissarii generosis equabus admittendi sunt, & repletis fœminis. Item ad stabula colligendi, neque tamen æqualem numerum omnium debemus adhibere, sed æstimatis viribus, unuiscuiusque admissarii submittenda pauca, uel numerosa coniugia. Quæ res efficiet admissarios non parua ætate durare. Iuueni tamen equo, & viribus formaque constanti non amplius, quàm duodecim, vel quindecim debemus admittere, cæteris pro qualitate uirium suarum. Sed in admissario quatuor spectanda sunt, forma, color, meritum, pulchritudo. In forma hæc sequemur, uastum corpus, & solidum, robori conueniens, altitudo latus longissima, maximi ac rotundi clunei, pectus late patens, & corpus omne musculorum densitate nodosum, pes siccus, & solidus, & cornu concauo altius calciatus. Pulchritudinis partes hę sunt, ut sit exiguum caput, & siccum, pelle prope modum solis ossibus adhærente, aures breues, & argutæ, oculi magni, nares patulæ, coma & cauda profusior, ungularum solida, & fixa rotūditas. Colores hi præcipui Badius, Aureus, Roseus, Myrteus, Ceruinus, Gilu⁹, Glaucus, Scotulat, Can⁹, Cādidus, Albus, Guttatus, Niger. Sequentis meriti varius cum pulchritudine, nigro badioque mixtus, canus cum quouis colore, spumeus, masculosus, murinus obscurior. Sed in admissariis præcipue legamus clari, & vnius coloris, cæteri vero despiciendi, nisi magnitudo meritorum culpam coloris excuset. Eadem in Equabus consideranda sunt, maxime, ut sint longi, & magni ventris, & corporis. Sed hoc in generosis seruetur armentis. Cæterę passim toto anno inter pascua dimissis secum maribus impleantur. Equarum natura est, partum spacio duodecimi mensis absoluere. Illud in admissariis seruandum est, ut mediis aliquibus spaciis separentur propter noxam furoris alterni, sed his armentis pascua legamus pinguissima, hyeme aprica, frigida, & opaca prouideamus æstate, nec adeo mollibus locis nata, ut vngularum firmitas de asperitate nil sentiat.

De Contentu Equarum, & pullis earum. Cap. XCVIII.

Si Equa marem pati noluerit, trita squilla naturalia eius infecta libidinem concitabunt, deinde grauidæ non vrgeantur, nec famem frigusque tolerent, nec inter se locis comprimantur angustiis. Generosas Equas, & quæ masculos nutriunt alternis annis submittere debebimus, ut pulli puri sint, & copiosi lactis robur infundant, cæteræ passim replendæ. Ætas incipientis admissarii quinti anni initio esse debebit, fœmina recte, & bima concipiet: quia post decennium iners ex ea nascetur soboles, sed tarda. Pulli Equarum nati manu tangendi non sunt, quia eos tactus lædit assiduus: quantum ratio patitur defendatur a frigore. In pullis pro ætatis merito ea sunt consideranda, quæ signum bonæ indolis monstrant, quæ in matribus, vel partibus spectanda præcepi, dabit & hilaritas, alacritas, agilitasque documentum. Nunc etiam domandi sunt pulli, vbi tempus bimæ ætatis excesserint. Consideranda autem sunt magna, longa musculosa, & arguta corpora, testiculi pares exigui, & cætera, quæ in patribus dicta sunt. Mores, ut uel ex summa quiete facile concitentur, uel excitata festinatione non difficile teneantur. Ætatis consideratio talis est. Bimo, & sex mensium dentes medii superiores cadunt. Quadrimo earum proximi mutantur. Infra sextum annum molares superiores cadunt. Sexto anno quos primo mutauit exequat. Septimo anno omnes dentes eius explentur, latent ab hinc ætatis notæ, sed prouectioribus tempora cauari incipiunt, supercilia canescere, dentes plerumque prominere. Hoc mense omnia quadrupedia, maxime Equos castrare debemus.

De Mulis educandis, & Asinis. Cap. XCIX.

Si quem Mulorum genus creare delectat, Equam magni corporis solidis ossibus, & forma egregia debet eligere, in qua non velocitatem, sed robur exquirat, ætas a quadrima vsque in decennem huic ammissuræ iusta conueniet. Si Asinus Equam fastidit admissus, ostensam prius Asinam donec coeundi uoluptas solicitetur, adhibemus: qua subducta Equam libido incitata non spernet, & raptis illecebris generis sui in permixtione consentit, & alieni, si morsu furens lædit obiectas, aliquatenus labore mitescat. Creantur ex Equo, & Asina, uel ex onagro, & Equa. Sed generosius nullum est huiusmodi animal, quàm quod Asino creante nascetur, Vtiles tamen admissarii nascentur ex onagro, & Asina, qui post in sobole secutura agilitatem fortitudinemque restituant. Admissarius tamen Asinus sit huiusmodi corpore amplo solido, musculoso, strictis & fortibus membris, nigri uel murini maxime coloris aut rubei, qui tamen si discolores pilos in palpebris aut auribus geret, colorem sobolis plerumque variabit. Minor trimo maior decennii non admittiti. Annicula Mula debet a matre depelli, & per montes asperos pasci, ut iuuenis laborem in tenera ætate. solidata non contemnat, minor uero Asellus maxime agro necessarius est, qui & laborem tolerat, & negligentiam propemodum non recusat.

De Morbis Apum eodem mense remediandis. Cap. C.

HOc mense maxime Apibus solet morbus incũbere, nam post hiberna ieiunia titimalli,& vlmi amaris floribus(q. prius nascunt̃)auidius appetitis,solutioné uentris incurrũt,& pereunt nisi affueris velocitate remedi'j. Præbebis ergo maligna nati cum vino amineo grana contrita, vel vuæ passę cum rore Syriaco,& austereo vino, vel simul omnia coniugata purgata,& incocta vino aspero,quæ deinde in ligneis canalibus refrigerata ponantur.Item ros marinus,aqua mulsa decoctus cõgelatur,& in humbrice ponitur succus huiusmodi.Quòd si horridę videntur atque contractæ torpore,silentio, & mortuarum corpora frequenter offerre, canalibus ex canna factis mel cum gallę puluere,vel siccæ rosæ coctum debebis infundere.Illud ante omnia expediet,vt putres partes fauorum, vel vacuas ceras, quas aliquo casu examen ad paucitatem redactum non valebit implere semper rescidas acutissimis ferramentis subtiliter, ne mota alia pars fauorum cogat apes domicilia concussa deserere. Nocet apibus plerumque fęlicitas sua,nam si nimiis floribus annus exuberat,dum solam curam gerendi mellis exercent, de ,ple nil cogitant,cuius omissa reparatione populus idem labore confectus extinguitur totius gentis exitio. Itaque cum mellis nimietatem videris ex florum grandi cõtinua messe defluere, interiectis ternis diebus clauso foramine, non eas patiaris exire.Ita ad generandum sobolem conferentur.Nunc circa.Calendas Apriles curãdi sunt alui, vt omnia purgamenta tollantur, & fordes,quas tempus contraxit hibernum,& vermiculi, & tineæ,& araneæ quibus corrumpitur vsus fauorum,& papiliones qui vermiculos stercore suo faciunt nasci, tunc fumus incensi sicci bubuli stercoris adhibeatur,qui aptus est apum saluti,quę purgatio frequenter vsque in autumni tempora celebretur. Hæc omnia cæteraq; efficies castus,& sobrius,& alienus a balneis.vel a cibis acribus,& odoris immundi, atque omnibus salsamentis.

De Leguminibus,& oleribus in Aprili seminandis. Cap. C I.

MEnse Aprili medica serẽda est,quę semel seritur,& decẽ annis permanet continuis,ita vt quater, vel sexies possit per annum rescidi,agrum stercorat, macra animalia reficit, curat ægrota.Nunc etiam locis mediocriter siccis millium serimus,& panicum.Hoc mense pingues campi,& agri, qui din aqua tenent proscindantur post idus,cum,& omnes herbas protulerunt,& earum semina nondum firmata sunt maturitate.Nũc, & apium bene seritur locis calidis, & frigidis terra quali volueris,dummodo ibi humor assiduus est,quamuis nasci si necesse fuerit,& in siccitate non deneget,& prope omnibus mensibus,a primo vere ad autumnum seratur extremum. Ex ipsius genere est hiposelinou durtus tamen,& austerius,& closelinon molli folio,& caule tenero,quod nascitur in lacunis. Et Petroselinõ maxime locis asperis. Apios maiores facies si semen quantum tribus digitis comprehendi potest Lintheolo clauseris rariore, & breui fossa abrueris,ita omnium seminum germen capitis vnius soliditate nectetur.Crispi fiunt si semina ante tundantur,vel super areas nascentes aliqua pondera voluantur, aut pedibus ,p-culcentur enata. Apii semina vetustiora citius nascuntur,quæ nouella sunt serius. Hoc etiam mense atriplicem seremus si rigare poterimus,& Iulio, vel cæteris vsque ad autumnum mensibus,amat assiduo humore satiari,Semen statim cum spargitur obruendum est,herbæ ei subinde vellantur, transferri necessarium non est cum bene seritur,tamen potest melius adolescere si spacio rariore pangatur,& iuuetur succo lætaminis,& humoris,ferro tamen semper est rescindendum, quia ita pululare nõ cessat, Nunc,& ocinum seritur.Cito nasci dicitur si statim cum seueris aqua calida perfundas. Rem miram de ocino Martialis affirmat,quòd modo purpureos,modo albos flores, modo russeos pariat, & si ex eo semine frequenter seratur, modo in serpillum,modo in sisimbrium mutetur. Hoc etiam mense Melones,& Cucumeres seruntur,& Porrus. Et in primordio.Capparis,& serpillum,& colocasii plantaria ponemus, & Lactucas, & Betas,& Cepulas,& Coriandrum seremus,& intiba secunda satione,quibus vtamur æstate, & cucurbitas, & mentam radice, & planta,

De Arboribus eodem mense excolendis. Cap. C I I.

TVnc locis temperatis Oliua inseratur,quæ inseritur inter corticem more pomorum,sicut supradictum est.Sed ut oleastro inseras contra illud,quod ex Oliueto insito,& casu incenso renascitur oleaster infelix,sic prouidendum est, positis,prius oleastri brachiis in scrobe in qua disponemus inserere. Scrobes,ita replebimus,vt mediæ vacuæ sint,cum comprehenderit oleaster inseremus in infimo,vel insitum ponemus ,& insitionem prope infra terram nutriemus. Deinde sicut adolescit terram subinde colligimus,ita commissura in profundo latente quisquis vrit accedit oliuæ locum, non auferet vim pullulandi, quæ & apertam redeundi felicitatem de olea, & occultam valẽdi felicitatem de oleastri connexione retinebit. Aliqui oleas in radicibus inserunt, & ubi comprehenderint cum aliqua parte radicis auellunt,& transferunt more plantarum.Græci oleas ab 8.Calenda. Aprilium die vsque in 3.nonas, Iulias inseri debere præcipiunt,ita ut locis frigidis serius,calidis maturius inserantur. Locis frigidissimis. nunc vinearum fossio ante idus peragẽda est,& si quæ de Martio mense restabunt vites quoque inseremus.Seminaria,quæ sunt ante facta herbis liberentur,& leuiter circumfodiantur, hoc etiam mense locis temperatis malogranata ponuntur,& inseruntur.Persicus inoculari potest. Locis frigidis fici plantaria disponemus. Nunc etiam ficum debemus inserere,nunc palmarum planta(quam Cephalonem vocamus) locis apricis,& calidis est ponenda.

De Vitulis in eo nutriendis,& Ouibus tondendis,& Apibus inuestigandis. Cap. C I I I.

HOc mense vituli nasci solent,quorum matres abundantia pabuli iuuentur,vt sufficere possint tributo laboris, & lactis. Ipsis autem uitulis tostum inolitumque milium cum lacte misceatur, sa:inati more præbendum,nunc locis calidis tondeantur oues,& serotini fetus hoc mense signentur. Nunc prima est ad milliura (quæ excellit) arietum, vt agnos iam maturos hibernum tempus inueniat, hoc mense locis aptis Apes quæremus.Sed loca mellifica indicant Apes si circa fontes frequentissime pascantur. Nam si rariores videbuntur in his locis mellificari vtiliter non potest. Quòd si frequentes aquantur, ubi sint examina earum hoc genere possumus inuenire. Aliqui mellis breuissimum circa aquas vasculum ponunt, de quo cum Apes aquanda gustauerit,ad commune pabulum pergens alias exhibebit,quarum frequentiam subinde crescentem notata reuolantium parte vsque ad examina prosequeris.Quòd si est examen in spelunca reconditum fumo eijcietur, & cum exierit eris sonitu territum,in frutice,vel in aliqua siluę se parte suspendet,& ita admoto vasculo recipietur. Si vero in cauę arboris ramo fuerit,acutissima serra idem ramus supra infraque decisus, & munda veste coopertus poterit afferri, & inter aluearia collocari,vestigantur autem mane, vt tota dies sufficiat ad sequendum.Nam vespere peracto opere ad aquas plerumque non redeunt.Vasa autem quibus recipiuntur perfricida sunt citragine,uel herbis suauibus, & conspergenda bimbre mellis exigui. Quòd si verno fiat, & circa fontes aluearia sic tincta ponantur locis quibus Apum frequentia est, multitudinem sibi sponte conducent, si tamen seruari a furibus possint, hoc etiam mense sicut supra purganda sunt aluearia sordibus, & vetandi papiliones quę maximæ abundant florent bus maluis, quos hoc genere intercipiemus vas æneum miliarto simile,idest, altum & angustum, vespere inter aluearia collocemus, in fundo eius ponamus lumen accensum. Illuc & papiliones conuenient, & circa lumen volitabunt, & angustia,vasculi, ab igne proximo interire cogentur.

De his,quæ agenda sunt in Maio. Cap. C I I I.

MEnse Maio lateres faciẽdi, sunt ex terra Alba, & Creta, vel rubrica. Nã quę Æstate fiunt celeritate feruoris in summa crate siccantur interius humore seruato, quæ res scissuris eos faciet aperiri.Fiũt autem sic,terra cribrata diligenter,& omni asperitate purgata,mixta cum paleis diu macerabitur, & intra formam alteri similem reprimetur, tunc ad siccandum relicta, subinde versabitur ad solis aspectum. Item hoc quoque mense conficitur oleum liliaceum & rodomel, & oleum rosetum atque rosatum, rosas autem nondum patefactas seruabis,si in canna uiridi stante fissa recidas, ita ut scissuram coarctatiaris, & eo tempore cannam recidas, quo rosas virides habere uolueris.Aliqua olla rudi conditas ac bene muniras sub diuo obruunt ac reseruant. Item hoc mense omnia prope quæ sata sunt florent,neque tangi a cultore debebũt, frumẽta,& ordeum, & q̃ sunt seminis singularis 8.dieb.florebũt, & deinde p d'es 80.grãdescẽt flore deposito usq; ad maturitatis euentũ.Quæ vero duplicis seminis sũt,sicut faba,pisũ:cæteraq; legumina 40.dieb. florẽt,simulq; grãdescunt. Hoc mense

in locis siccis calidis, siue maritimis fena recidantur, prius tamē quam exarescant, quod si pluuiis infusa fuerint conuerti ante non debent, quàm pars eorum summa siccata est. Hoc mense Pāpinari conueniet, sed tunc est oportuna pampinatio, cum teneri rami digitis stringentibus crepabunt, sine difficultate carpentis, hæc res vuas efficiet pinguiores, maturitati consulit solis admissa. Hoc mense arbores, & uites, quæ ablaqueatę fuerant, cæcare hoc est operire iam conuenit, nunc & seminaria fodiuntur assidue, & locis prægelidis, & pluuiosis oleæ putantur, & eis muscus abraditur. Item hortorum spacia, quæ per autumnum seminibus implenda destinantur, aut plantis, nunc conueniet pastinari. Hoc mense apium bene seritur, vel coriandrum, & melones, & cucurbitę, carduus, & radices, & ruta tangetur, porri quoque planta transfertur, vt rigationibus animetur, hoe etiam mense locis calidis implastrari Persicus potest. Locis frigidis conseremus, & ficum, vel inserimus. Hoc etiam mense palmę planta disponitur.

De Nouellis vitibus excolendis, & noualibus aperiendis.
Cap. CV.

TVnc consideremus nouella vitis sarmenta, quæ protulit, & ei pauca, & solida relinquamus, & amminiculis firmemus donec brachia prolata durescant. Non autem amplius resectæ, & pullulanti viticulę, quàm duę vel tres materiæ relinquantur, & alligentur propter iniuriam venti. Ideo autem tres materias dixi debere dimitti, ne dissipantibus ventis nulla remaneat, si in primordio reliqueris pauciores, nunc quoque pingues agri, & herbosi proscindantur. Sed si agros incultos volueris aperire, considerabis siccus an humidus sit ager siluis aut gramine, frutectis vestitus aut salice. Si humidus erit, fossarum ductibus ex omni parte siccetur. Sed apertę fossę notę sunt, cæcę vero hoc genere fiunt. Imprimūtur sulci per agrum transuersi altitudine pedum trium, postea vsque ad medietatem lapidibus minutis replentur aut glarea, & super terra, quam egesseramus æquatur. Sed fossarū capita vnā patentē fossam petant ad quam decliues recurrant, ita & humor deducetur, & agri spacia non peribunt. Si defuerint lapides sarmentis, vel stramine subiecto cooperiant, vel quibuscumque virgultis. Sed si nemorosus est, extirpatis aut raro relictis arboribus excolatur. Si lapidosus per maceries saxorum turba collecti, & purgari poterit, & inde muniri. Iuncus, & gramen, & filices frequenti aratione vincentur. Sed filicem si sæpe fabam conseras, vel lupinos, & si subinde nascentem mucrone falcis incidas, intra exiguum tempus absumes.

De Vitulis hoc mense castrandis. *Cap.* CVI.

TVnc castrandi sunt vituli (sicut Mago dicit) tenera ætate, vt fissa ferula testiculi comprimantur, & paulatim confracti resoluantur. Sed hæc luna decrescēte verno, vel autūno fieri debere præcepit. Alii ligato ad machinam uitulo duabus angustiis regulis stamneis sicut forpicibus ipsos neruos apprehēdunt, qui Græces cremasteres dicuntur, his comprehensis tētos testiculos ferro resecant, & ita recedunt, vt aliquid de his capitibus neruorum suorum dimittatur herere, quæ res, & sanguinis nimietatem prohibet, & non omnino iuuencos subducto robore virilitatis effeminat, nec admittendum est, quod plerique faciunt vt statim castratos coire compellant. Nam certum quidē est ab eis generari, sed ipsos fluxu sanguinis interire, vulnera vero castratorum cinere sarmentorum, & spuma linentur argenti. Castratus abstineatur a potu, & cibis pascatur exiguis, ac sequente triduo præbeantur ei tenerę arborum summitates, & frutecta mollia, & herbę uirides coma dulciore sagina roris aut fluminis. Pice etiam liquida mixto cinere, & modico oleo post triduum vulnera diligenter vngenda sunt. Sed melius genus castrationis sequens vsus inuenit. Alligato enim iumento atque deiecto testiculi stricta pelle claudūtur, atque ibi regula lignea præmente deciduntur ignitis securibus, vel dolabris, vel quod est melius formato ad hoc ferramento vt gladii similitudinem teneat, ita enim circa ipsam regulam acies ferri candentis imprimitur, vnoque ictu, & moram doloris beneficio celeritatis absumit, & vstis venis ac pellibus a fluxu sanguinis strictis plaga, cicatrix quodam modo cum ipso vulnere nata defendit.

De Ouibus tondendis, & caseo faciendo, & Apibus purgandis.
Cap. CVII.

LOcis temperatis nunc ouium celebranda tonsura est, sed tonsas oues hoc vnguine medicemur, succum de cocti lupini secces vini veteris, & amurcam pari mensura miscebis, & in unum corpus omnia redacta curabis allinere, post triduum si mare uicinum est littori iungantur extremo, si in mediis terris pascimus aqua cęlestis, cum sale paululum decocta sub diuo debebit pecorum tōsa, & victa membra diluere, hoc enim modo curatum pecus toto anno, nec scabrum fieri dicitur, & prolixas lanas creare fertur ac molles. Hoc mense caseum coagulabimus sincero lacte coagulis, vel agni vel hædi, vel pellicula quæ solet pullorum ventriculis adhęrere, vel agrestis cardui floribus vel lacte ficulneo, cui serum debet omne deduci, ut etiam ponderibus urgeat, vbi solidari cępit. Loco opaco ponat aut frigido, & pressus subinde adiectis pro acquisita soliditate pōderibus, trito ac torrefacto sale debet aspergi, & iam durior uehementius præmi, post aliquos dies solidatę iam formulæ, per crates ita statuantur ne inuicem se unaquęque contingat, sic aūt clauso loco & a uentis remoto, vt teneritudinem seruet atque pinguedinē. Vitia casei sunt, si aut siccus sit, fistulosus, quod euenet si aut parum prēmitur, aut sales nimios accipiet, aut calore solis vratur. In recēti caseo conficiendo aliqui nucleos uirides pineos terunt, atque ita lacte mixto gelant. Aliqui thimum tritum, & freque nter colatum congelant. Qualemcūque etiam saporē uelis efficere, peteris adiecto quod elegeris cōdimēto, seu piperis, seu cuiuscūque pigmēti. Hoc mense incipiūt augeri examina, & in extremis fauorum partibus, maiores creantur apiculę, quas aliqui reges putant, sed Græci eos destros appellant, & necari iubent, quia requiem concutiunt quiescentis examinis. Nunc papiliones abundant, quos necemus more quo dixi.

De his, quæ in agris agenda sunt in Iunio.
Cap. CVIII.

MEnse Iunio frigidissimis locis, quę Maio sūt præter missa faciemus. Agros ęque proscindemus herbosis, & gelidis partibus vineta locabimus, colligemus viciam, fœnū Gręcum resecemus ad pabulum. Hoc mense locis frigidis peragenda est leguminum messis. Itaque lenticulam collectam cineri mixtam bene seruabimus, vel uasis oleariis aut salsamentariis repletis, statimque gipsatis. Nūc & Faba Luna minuente velletur ante lucem, lane & antequam Luna procedat excussa, & refrigerata ponatur, ita gurguliones non patietur. Hoc mense Lupinus colligitur, & si placuerit statim seretur ex area. Græci asserunt Ægyptios hoc more prouentum cuiusque seminis experiri. Aream breuem loco subacto, & humido nunc excolunt, & in ea diuersis spaciis omnia frumenti, uel leguminum genera spargunt, deinde in ortu caniculæ, qui apud Romanos 25. Calend. Augustarum die tenetur, explorant quæ semina ortum sydus exurat, quę illæsa custodiat, his abstinent, illa procurant, quia indicium noxę aut beneficii per annum futurum generi unicuique sydus aridum prę senti exitio uel salute præmisit.

De his, quæ tunc agenda sunt in arboribus.
Cap. CIX.

HOc etiam mense ramus punici sicut supradiximus poterit intra fictile vasculum claudi, vt ad eius magnitudinem poma restituat. Nūc pira, uel mela vbi ramos multa poma densabunt, interlegenda sunt quæcunque uitiosa, vt succus, qui ingratę his possit impendi, ad meliora vertatur. caprificandę sunt arbores fici. Aliqui eas, & hoc mense inserūt locis frigidis. Persicus inoculatur, palmę planta circūfoditur. Hoc mēse vel Iulio celebratur insitio in pomis, quæ implastratio dicitur. Solis arboribus conuenit in quibus pinguis succus in cortice est, ut ficis, & oleis, ac similibus (vt Martialis dicit) & Persico. Fit autem sic ex nouellis ramis, & nitidis ac feracibus, gemamque bene apparebit sine dubio processura, duobus digitis quadratis circumsignabis, ut ipsa statuatur in medio, & ita subtiliter corticem leuabis acutissimo scalpro ne gēma legatur. Item ex ea arbore cui velimus inserere similiter cum gemma tolletur emplastrum nitido tamen atque vberi loco tunc ibi conuenienter astringatur, & præssum circa gemmā vinculis cogitur sine germinis læsione cohærere, ut ea, quæ apposito redditur locum gemmæ prioris includat, tunc luto superlinis, & liberam gemmam relinques, ramos eius superiores arboris secabis ac stirpes, ac vigintiuno diebus exactis resoluto vimine vinculorum, reperies externi seminis gemmam mire in arboris alienæ membra transisse.

De Area præparanda, & messe triturunda. Cap. CX.

HOc mense area prædaranda est ad trituram, cuius primo terra radatur, deinde effossa leniter mixtis paleis, & amurca æquatur infulsa, quæ res a muribus, & formicis frumenta defendit, tunc præmenda est rotundo lapide, vel quocumque fragmento, cuius volutatio possit eius spacia solidare, deinc sole siccetur. Aliqui mundatis areis aquam spargunt, & inimica ibi pecora diu spaciari ac proculcare compellunt, & cum terra vngulis stricta fuerit spectant solidam siccitatem. Nunc primo ordei messis incipitur, quæ consumenda est antequam resiactis spicis lapsa decurrant, quia nullis sicut triticum folliculi vestiuntur. Quinque modios recidere potest pleni agri opera vna messoris experti, mediocris vero tres vltimi etiam minus. Sed ordei culmos iacere in agris aliquantum sinamus, quia fertur hoc more grandescere. Nunc etiam mense postremo locis maritimis, & calidioribus ac siccis, triticis messis abscinditur, quam paratam esse cognoscis, si æqualiter spicarum populus maturato rubore flauescat. Pars Galliarũ planior hoc compendio vtitur ad metendum, & præter hominum labores, vnius bouis opera spacium totius messis absumit. Est itaque vehiculum, quod duabus rotis breuibus fertur, huius quadrata superficies tabulis munitur, quæ forinsecus reclines in summo reddant spacia largiora. Ab eius fronte carpenti breuior est altitudo tabularum, ibi denticuli plurimi ac rari ad spicarum mensuram constituuntur in ordine ad superiorem partem recurui, a tergo vero eiusdem vehiculi duo breuissimi temones figurantur velut amites bastenarum. Ibi bos capite in vehiculum verso iugo aptatur, & vinculis mansuetus sane, qui non modum compulsoris excedat, hic vbi vehiculum per messes cœpit impellere, omnis spica in carpentum denticulis comprehensa cumulatur, abruptis ac relictis paleis, altitudinem vel humilitatem plerumque bubulco moderante, qui sequitur, & ita per paucos itus ac reditus breui horarum spacio tota messis impletur, hoc campestribus locis, vel æqualibus vtile est, & his quibus necessaria palea non habetur.

De Legendo, vel conficiendo melle. Cap. CXI.

HOc mense aluearia castrabuntur, quæ matura esse ad mellis redactum, signis pluribus instruemur, primum si plena sunt Apum subtile murmur audimus. Nam uacuæ sedes fauorum velut concaua ædificia voces, quas cœperint in maius extollunt: quare cum murmuris sonus magnus, & raucus est, agnoscimus non esse idoneas ad metendum crates fauorum. Item cũ fucos a sedibus suis, quæ sunt Apes maiores grã di intentione deturbant, matura mella testantur. Castrabuntur autem aluearia matutinis horis cum torpent apes, nec caloribus asperantur, fumus admouetur ex galbano, & arido fimo bubulo quem in pultario factis carbonibus conuenit excitare, quod vas ita figuratum sit, vt velut inuersi in fidubli angusto ore fimum possit emittere, atque ita cedentibus apibus mella recidentur ad examinis pabulum, hoc tempore pars fauorum debet quinta dimitti. Sane putres ac vitiosi faui de aluearibus auferantur, Nunc mella conficimus congestis in mundissimum Sabanũ fauis ac diligenter expressis. Sed antequam præmamus partes fauorum corruptas, vel pullos habentes recidemus. Nam malo sapore mella corrumpsit. Mel recens paucis diebus apertis vasculis habendum est, atque in summitate purgandum donec refrigerato musti calore defœcetur, nobilius mel erit, quod ante expressionem secundam velut sponte profluxerit. Hoc etiam mense ceram conficimus, quæ in vase æneo, fercuenti aqua pleno minute consectis fauorum reliquiis mollietur, & deinde in aliis vasculis, sine aqua resoluta digeretur in formas.

De Examinibus Apum custodiendis. Cap. CXII.

TVnc hoc mense vltimo noua egrediuntur examina, custos debebit esse admonitus, quia nouellæ apes vagantibus animis iubent vt te nisi seruentur effugiont. Exeuntia in aditu suo morantur vno aut duobus diebus, quæ statim nouis aluearis excipienda sunt. Obseruabit autem custos assiduus vsque in octauam, vel nonam horam, quia post hæc tempora non facile fugere aut emigrare consueuerunt, quamuis aliquæ & procedere, & abire non dubitent. Signa futuræ fugæ hæc sunt. Ante biduum, vel triduum acrius tumultuantur, & murmurãt, quod vbi apposita aure frequẽter explorator agnouerit, sollicitior aduersum hoc esse debebit. Solent hoc signum, & cum pugnaturæ sunt facere, quarum pugnas compescit puluis, aut mulsæ aquæ himber aspersus. Inest illis ad originis suæ reparandam concordiam dulcis auctoritas, sed cum se agmina sic pacata in ramo vel quocunque loco suspenderint, si vnius vberis eductione pẽdebunt, noris ait vnum regem esse vniuersis, aut reconciliatis omnibus manere concordiam. Si vero duo, vel plura vbera suspendens se populus imitatur, & discordes sunt, & tot reges esse quot velut vbera videris confitentur, vbi globos Apum frequentiores videris. Vncta manu succo mellis, fosilli, vel apij reges requiras. Sunt autem paulo maiores, & oblongæ magis quam ceteræ apes. Rectioribus cruribus: neque grandibus pẽnis pulchri coloris, & nitidi. Lenes sine pilo, nisi forte pleniores, quasi capillum gerunt in ventre. Quo tamen non vtuntur ad vulnus: Sunt alii fusci, atque hirsuti, quos oportet extingui, & pulchriorem relinqui, qui si frequenter vagatur cum examinibus, exceptis alis reseruetur, hoc enim manente nulla discedet, sed si nulla nascautur examina duorum, vel trium multitudinem vasculorum in vnum conferre possumus, dulci tamen liquore conspersas apes atque inclusas per triduum tenebimus, apposito cibo mellis, & exigua tantum spiracula relinquemus in cella.

De Aluearijs supplendis. Cap. CXIII.

QVod si velis aluearium, cui per aliquam pestem, multitudo subducta est, populi adiectione reparare, considerabis in aliis abundantibus ceras fauorum, & extremitates, quæ pullos habent, & vbi signum nascituri regis inueneris, cum sobole sua recides, & in id aluearium pones. Est autem hoc regis futuri signum, inter cætera foramina, quæ pullos continent, vnũ maius ac longius velut vber apparet. Sed tunc transferendi sunt quando erosis coperculis ad nascendum maturi capita nituntur exerere, nam si immaturos transtuleris, interibũt. Si autem se subitum leuabit examen, strepitu æris terreatur aut testulæ, tunc ad aluearium redict, aut in proxima fronde pendebit. Et inde in nouum vas herbis consuetis, & melle conspersa manu contrahatur aut trulla, & cum in eo loco requieuerit, vespere inter alia collocetur.

De His, quæ agenda sunt in Iulio. Cap. CXIIII.

IDem in lib. 8. Mense Iulio agri, qui Aprili proscissi fuerant circa Calend. iterentur. Nunc etiam locis temperatis tritici messis expletur more quo dictum est. Siluestres agri vtilime extirpabuntur arboribus atque uirgultis cum luna decrescit, defectis radicibus atque cõbustis. Hoc mense arbores, quæ in messe steterant, sectis messibus obruantur aggestione terrarum, propter nimios solis ardores. Nunc & nouellæ vitæ, & mane, & vespere iam calore deposito effodi debent, & auerso gramine puluera:i. Hoc etiam mense cepullas serimus irriguis aut frigidis locis, & radices, & atriplicem si rigare possumus, & ocimum, Maluas, Betas, L. ctucas, & Porros rigandos. Hoc mẽse & coriguo napos seremus, & Rapas soluto putri, & solo, nec spisso, locis humidis lætantur, & campis. Sed napus in sicco, & prope tenui ac deuexo, & sabuloso melior nascitur. Loci proprietas vtrumque semen in alterum mutat. Nam rapæ in tho solo per biennium satæ mutantur in Napos. Alio vero napus transit in rapam. Subactum solum stercoratum versatumque conquerunt quod & ipsis, & segetibus proderit, quæ ibi anno eodem seruntur. Hoc mense cum sol Cãcri tenebit hospitium, Luna vero in Capricorni signo posita gramen ablatum Græci asserunt nihil de radicibus redditurum. Item si bidentes cuprei fiant, & sanguine extinguantur hyrcino, & fornacis ardores non aqua, sed eodem sanguine tẽperentur, per eos erutũ gramen extinguit

De Tauris, & Arietibus ad coitum admittendis. Cap. CXV.

HOc mense maxime Tauris submittendæ sunt uaccæ quia decem mensium partus sic poterit maturo uere cõcludi. Et certum est eas post vernam pinguedinem gestientes veneris amare lasciuiam, vni tauro. 15. vaccas Columella asserit posse sufficere, curandumque ne concipere nequeant nimietate pinguedinis. Si ab abundantia pabuli est in regione qua pascimus potest annis omnibus in fœturam vacca submitti. Si uero indigetur hoc genere, alternis temporibus onerandæ sunt maximeque si eædem alicui operi seruire consueuerunt. Hoc etiam mense Arietes candidissimi eligendi, & admittendi sunt mollibus lanis, in quibus non solum corporis candor considerandus est, sed etiam lingua, quæ si maculis fuscabitur, uarietatem reddit in sobole. De albo plerunque nascitur coloris alterius, de fuscis nunquam (sicut Columella asserit) potest albus creari. Eligemus Arietem altũ, proceum

cetrum ventre promisso,& lanis candidissimis tecto,cauda lõgissima:velleris densi,fronte lata magnis testib.ætatis primæ, qui tamen vsque in octo annos potest vtiliter inire.Fœmina debet bima submitti quæ vsq; in quinquennium feturę necessaria est anno 7.desit.Eligenda est vasti corporis,& prolixi velleris:ac in hoc genere vt pabuli saturetur vbertate. & longe pascatur a sentibus.quæ & lanã minuunt.& corpus incidunt. Admittẽdi sunt mense Iulio.vt natę ante hiemem conualescant.Aristoteles asserit.si masculos plures creari velis, admissura tempora sic custodies,& habitum septentrionis eligendum, & contra eum ventũ greges esse pascendos.Si fœminas generari velis austri captandos flatus, & in eum pascua dirigenda. Ac sic ineundas matres ut mortuarum uel uitiosarum numerus nouella sobole reparetur. Autumno debiles quoque mutentur precio.ne eas imbecillas hybernum frigus absumat:aliqui duobus ante mẽsibus arietes, a coitu reuocant:vt facem libidinis augeat dilatio uoluptatis,quidam coire sine discretione permittunt:vt hoc eis genere per annum totum fętura non desit.

De his, quæ in Augusto sunt agenda. Cap. CXVI.

IDem in lib.9.Mense Augusto circa Calendas Septembris ager planus humidus exilis incipiet exarari. Nunc quoque maritimis locis vindemiæ apparatus urgetur. Hoc etiam mense locis frigidis occasio vinearum est hoc . tempore si terra exilis in uinea est & uinea ipsa miserior tres uel quatuor lupini modios in iugero sparges, atq; ita, locabis,quod ubi fructificauerit euertitur,& optimum stercus præbet in uineis, quia lætamen propter uini uitium non conuenit inferre uineis. Nunc etiam locis frigidis pampinatur,locis uero ardentibus ac siccis obumbratur potius uua, ne ui solis arescat, si aut uineæ breuitas aut facultas permittit operarum. Nunc urenda sunt pascua, ut & altiorum fruticum festinatio reprimatur ad stipes , & incensis aridis,noua lętius herba succedat. Hoc etiam mense ultimo siccis locis rapa & napus serenda sunt. Hoc mense ultimo locis siccioribus radices seruntur , quæ hyeme sui usum ministrent,amat terram pinguem solutam diu subactam qualem rapa,tofum & glaream reformidant, gaudent cœli statu nebuloso. Serendæ sunt spacijs grandibus & altis fossis meliores proueniunt. Si in arenis serantur,lætamen non est ingerendum,sed potius paleę, quia inde fungosę suauioresque sunt , si eas aqua salsa frequenter aspergas. Radices fœminini generis putantur, quę minus acres sunt & habentes folia latiora lænia & cum iucunditate uirentia.Ex his ergo semina colligemus. Maiores fieri creduntur, si sublatis omnibus folijs solo tenui caulæ demisso sæpè terris operiantur. Si ex minus acra dulcem fieri uelis,semina die ac nocte melle macerabis,aut passo , rafanum .tamen sicut brasicam cõstat esse uitibus inimicam.Nam si circa se serantur natura discordante refugiunt. Hoc etiam mense pastinacas seremus. Et nunc implastratur arbusta. Pirum nunc pleriq; inserunt , & locis irriguis arborẽ citri . Hoc mense Scrabrones Abrones molesti sunt aluearijs Apum,quos persequi ac necare debemus , nunc etiam quibus Iulio non occurrimus exequamur.

De Vena aquæ inuestiganda. Cap. XVII.

NVnc si deerit aqua,sic eam quærere,ac vestigare debebis. Ante ortum solis his locis quibus aqua quærenda est æqualiter pronus,mento ad solum depresso,iacens in terra specta bis orientem,& in quo loco subtili nebula aerem surgere uideris,& uelut rorem spargere,constat naturali ex ratione aquã latere : sed & terrarum genus considerabis , scilicet an sit creta, uel sabulum,uel terra supra uel huiusmodi(sicut dictũ est sup.) vt possis uel de tenuitate aquæ,uel de abundantia iudicare.Sũt & hæc signa vestigandæ aquæ quibus tunc credimus , si neque aliquis ibi ex consuetudine humor insidet ac præterit , iuncus tenuis,salix siluatica,alnus,vites,arundo,hædera,cæteraq; siquã humore gignũtur,locus ergo ubi prædicta signa repereris fodiatur latitudine pedibus tribus,& altitudine pedibus quinque,& prope solis occasum mundũ vas ibi ęreum uel plumbeũ interius vnctum inuersum ponatur in solo ipsius fossionis,tunc supra libram fossę crates facta de uirgis ac frondibus, additaque terra spacium omne cooperiatur,sequenti die aperto loco si in eodem uase sudores inueniuntur aut stillæ , aquas ibi esse non dubites. Item si uas figuli fictum,neque coctum eadem ratione ponatur, ac similiter operiatur,altero die,si aquarum uena est,in præsenti uas concepto humore soluetur.Item lucerna oleo plena & incensa,si ibi similiter tecta ponatur, & secuto die inueniatur extincta superantibus alimentis,aquas idem locus habebit. Item si in eo loco focum feceris,& terra uaporata humidum fumum nebulosumque ructauerit, aquas inesse cognosces.

De Puteo fodiendo,& aqua probanda. Cap. CXVIII.

HIs itaque repertis,certa firmante notitia,puteum facies, & aquæ caput requires,vel si plura sint in vnum colliges, tamen maxime sub radicibus montiũ in Septentrionali parte quærendę sunt aquæ,quia in his locis magis abundant vtilioresque nascuntur. Sed in fodiendis puteis cauendum est fossorum periculum,quoniam plerunque terra sulphur,alumen, bitumen educit,quorum spiritus mixti anhelitum pestis exalant, & occupatis statim naribus extorquent animas , nisi quis sibi velocitate succurrat. Prius ergo,quàm descendatur ad intima in eis locis lucernam ponis accensam , quæ si extincta non fuerit, periculum nõ timebis,Si vero extinguetur, cauendus est locus, quem spiritus mortifer occupauerit.Quòd si alio loco aqua nõ potest inueniri,dextra leuaque fodiemus puteos vsque ad aquę ipsius libramentum,& ab his foramina hincinde patefacta velut nares intro agemus,qua nocens spiritus euaporet ,quo facto latera puteorum structura suscipiat. Fodiendus est autem puteus latitudine 8.pedum quaque uersum, ut binos pedes structura concludat,quæ structura uectibus ligneis, subinde densatur, & structa sit lapide tofico uel silice. Si aqua limosa fuerit salis ammixtione corrigitur. Sed dum puteus foditur, si terra non stabit uitio generis dissoluta,aut humore laxabitur, tabulas obijcies directas vndique,& eas transuersis uectibus sustinebis,ne fodientes ruina concludat.Aquam uero nouam sic probabis , in uase ęreo nitido sparges , & si maculam non fecerit probabilis indicetur.Item decocta ęneo uasculo, si arenam vel limum non relinquit in fundo utilis.Item si legumina cito ualebit excoquere, uel si colore perlucido carens, a musco tamen & omni labe pollutionis est aliena , sed qui in alto sunt putei perforatis usque ad infimam partem terris , ad loca inferiora possunt vice fontis exire,si uallis subiectę natura permittat.

De Aqueductu faciendo. Cap. CXIX.

CVm vero ducenda est aqua,ducitur aut forma structili, aut plumbeis fistulis , aut cannalibus ligneis, aut fictilibus tubis, si per formam ducitur solidandus est canalis, ne per rimas aqua possit elabi,cuius magnitudo pro aquæ mẽsura facienda est,si per planum veniet,inter centenos, vel sexagenos pedes sensim reclinetur structura sesquipede , vt vim possit habere currendi,si quis mons interiectus occurrerit,aut per latera eius aquam ducemus obliquam , aut ad aquæ caput speluncas liberabimus , per quas structura perueniat , sed si se vallis interserat,erectas pilas vel arcus usque ad aquæ iusta vestigia construemus.Aut plumbeis fistulis clausam deiici patiemur,& explicata valle consurgere,sed quod est salubrius, & vtilius fictilibus tubis cum ducitur duobus digitis crassi, & ex vna parte reddantur angusti , vt palmi spacio vnius in alteram possit intrare,quas iuncturas viua calce oleo subacta debemus illinere.Sed antequam his aquæ cursus admittitur,fauilla per eos mixta exiguo liquore decurrat, vt glutinare possit si qua sunt, vitia tabularum. Vltima ratio est plũbeis Fistulis ducere, quæ aquas noxias reddunt . Nam cerusa plumbo creatur attrito,quæ corporibus nocebit humanis , diligentis erit aquarũ receptacula fabricare,vt vel copiam inops vena procuret.

De Agris in septembri arandis,& stercorandis. Cap. CXX.

IDem in li.10.Mense Septembri ager pinguis , & qui diu tenere consueuit humorem,tertia vice arabĩt,quamuis, & humido anno possit antea tertiari,nunc etiam humidus planus exilis (quẽ primo Augusto arari diximus) iteraĩ,ac seriĩ, Graciles cliui nũc primũ arãdi sunt,& serẽdi statim. Circa æquinoctiũ agri nũc stercorãdi sunt,sed in colle spissius, in cãpo rarius,lętamina disponenĩ cũ luna minuiĩ,q̃ res herbis si serue tur officiet,vni iugero asserit Columella 24. stercoris carpenta sufficere,in plano vero 18.sed ijdem cumuli tot dissipandi sint, quot ea die poterunt exarari,ne stercora exucca nihil prosint , Eijciuntur quidem lætamina,& qualibet hiemis partę,sed si tẽpore suo eijci , aliqua ratione non potuerunt , antequam seras more seminis per agros puluerem stercoris sparge, vel caprinũ manu proiice,& terram sarculis misce, nec prodest nimiũ stercorare uno tempore , sed frequenter & modice. Ager aquosus plus stercoris, siccus vero minus requirit. Sed si lætaminis copia non abundat hoc pro stercore optime cedit, vt sabulosis locis cretam idest argillam spargas , cretosis , ac nimium spissis

pissis sabulonem, hoc & segetibus proficit, & vineas pulcherrimas reddit, nam letamen in vineis saporem vini uitiare consueuit.

De Frugibus, ac leguminibus seminandis.
Cap. CXXI.

HOc mense vliginosis, locis aut exilibus, ac frigidis, aut opacis circa ęquinoctium triticum, & ordeum seretur dum serenitas constat, vt radices frumenti ante hiemē conualescant. Solet autem terra humorem salsum vomere, quæ segetes necat. Vbi hoc fit, Columbinum stercus, aut Cypressi folia oportet inspergere, & ita ut eadem misceantur inarate, melius tamen omnibus remediis erit, si aquarius succus noxium deducat humorem. Si autem modo, quando seretur hyenę pelle vestieris, & ibi aliquandiu quod serendum est esse patiaris, sata bene prouenire confirmant. Item quoniam quædam animalia subterraneis sectis radicibus necant plerisque frumenta, contra hoc proderit Agrestis Cucumeris humor expressus, & eius radix trita si aqua deluatur, & eodem quæ serenda sunt macerentur humore. Aliqui ubi hoc segetes suas perferre senserint, inter initia uitiorum insulsa amurca uel prædicta aqua sulcos, & aratra perfundunt. Nunc gracili solo ordeum seritur canterinum. Post hoc genus agros cessare patieris, nisi forte letamen aspergas. Nunc etiam vel maturius aliquanto Lupinus seritur, antequam frigus incipiat. Hoc mense postremo pisum seremus, terra facili & soluta, loco tepido, cœlo delectatur humecto. Nunc etiam sisamum seretur putri solo, vel pinguibus arenis, uel terra congesticia. Nunc quoque vitię prima satio est, & fęni Græcum pabuli causa seritur, farrago etiam loco restibuli stercorato seritur, hoc mense ut loca fęcundentur exilia: Lupinus circa idus seratur, & vbi creuerit vetere vomere, vt putrehat excisus, nunc quibusdam locis panicum metetur, & milium. Tempore hoc faselus ad escam seratur, nunc in amminiculis apparetur aucupium noctuæ, cæteràque instrumenta capturæ ut circa Kal. exerceatur octobris.

De Hortis, & Oleribus conserendis.
Cap. CXXII.

NVnc & papauer seritur locis siccis, & calidis, fertur vtilius prouenire vbi virgę, & sarmenta combusta sunt, hoc mēse spacia hortorum, quę per Vernum seminibus impleturus es, alte tribus pedibus pastinare debebis, & Luna decrescente his stercus inferre. Hoc mense thimum seremus, sed melius plantis nascitur, quamuis possit & semine. Agrum diligit apricum, macrum, maritimum. Nunc circa ęquinoctium seres origanum, stercorari ac rigari donec conualescat. Amplectitur, amat loca aspera atque saxosa. Isdem diebus seritur Capparis. Latè serpit, succo suo terris nocet. Serendus est ergo ne procedat vlterius circūueniente fossato, vel luto strictis parietibus, solo sicco & gracili, herbas sponte persequitur, flore æstate sub occasu virgiliarum Capparis marcescit. Gith etiam hoc mense ultimo bene seritur. Hoc mense nasturtium seremus, & anetum locis temperatis & calidis. Radices siccis. Et Pastinacas & Cærefolium circa Octobres Kal. & Lactucas & Betas, & Coriādrum & primis diebus rapam napos.

De Pratis nouellis formandis, & ueteribus excolendis.
Cap. CXXIII.

NVnc Prata si libuerit nouella formare, si eligendi facultas est, locum pinguem roscidum planum: oderint inclinatū, vel huiusmodi vallem deputabimus, vbi humor nec statim præcipitari cogitur, nec diu debet hærere, potest & quidē & soluto, & gracili solo prati forma si rigetur imponi. Extirpandus est, itaque locus hoc tempore, & liberandus impedimentis omnibus uel herbis latioribus, & solidis, virgultisque, deinde cū frequenter exercitus fuerit, ac multa aratione resolutus, submotis lapidibus, & glebis vbique confractis stercoretur Luna crescente recenti lætamine, ab vngulis iumentorum summa intentione seruetur intactus, præcipue quotiens humescit, nec inęquale solum reddant multis impressa locis vestigia. Sed si prata vetera muscus obduxerit, abradendus est, & scalptis eisdem locis fęni spargenda sunt semina, & quod ad necandum muscum, prodest cinis sæpius ingerendus. Quod si sterilis factus est locus cariæ incuria, vetustate exaretur ac de nouo rursus æquetur. Nam prata sterilia, plerunque arare conueniet. Sed in nouo Prato rapas conserere possumus, quorū messe finita, cætera quæ dicta sunt exequemur, Vitiam cum fęni seminibus mixtā post hoc spargemus, rigari vero antequam durum solum fecerit non debebit, ne eius cratem minus solidam vis interflui corrumpat humoris.

De Vindemijs celebrandis, & dyamoron conficiendis.
Cap. CXXIIII.

HOc mense locis tepidis, maritimisque celebranda vindemia est, frigidis apparanda. Sed maturitatem vindemiæ cognoscimus hoc genere, si expressa vua vinacia, quæ in acinis celantur, hoc est grana sint fusca, & nonnulla propemodum nigra, quam rem naturalis maturitas facit. In doliis picandis diligentiores optimę cerę in vigesimo picis libras, unam libram miscent, quæ & odori proficit, & sapori, & picem lenitate permulcens frigoribus eam non patitur dissilire. Picis tamen gustu exploranda dulcedo est, quia sæpe vina eius amaritudine vitiantur. Vuas quas seruare volumus legamus illesas, neque acerbitate rigidas, neque maturitate defluentes. Sed quibus est, & granum luce penetrabili splendidum, & tactus cum molli iucunditate callosus. Si qua sunt corrupta, vel rimosa resecemus, nec patiamur interesse quibus inexpugnabilis acerbitas contra blandimenta ęstiui caloris induruit, tunc incisos botrionum tenaces calida pice oportet amburi, atque ita in loco sicco frigido, & obscuro sine luminis irruptione suspendi. Vitis cuiusque fructus humore putrescit, per latera pampinanda est ante tricesimum vindemię diem, & sola frons illi seruanda est, quæ in summitate posita solem nimium defendit a vertice. Dyamoron si conficere volueris, succum mori agrestis pabulum facies deferuere, tunc succi duas partes in vnam mellis ammisces, & mixta cura bis ed pinguedinem mellis excoquere.

De Vindemia Octobris, & vua passa. *Cap.* CXXV.

IDem in libro. 11. Mense Octobri oportuna vindemia est, cuius tempore notanda est fęcunditas vitium, vt ex his ad ponendum sarmenta possumus eligere. Asserit autem Columella vno anno explorari fertilitatem non posse, sed quatuor, quo numero cognoscitur vera generositas surculorum. Idem in libro 12. Græcis asserentibus vt vuam serues in vite vsque ad veris initia, circa ipsam vitem, quæ fructu plena est loco vmbroso scrobē fodies altitudine trium pedum, latitudine duorum, & immittes sabulonem ibi calamos figens in quibus retorques assidue sarmenta fructibus plena, & illesis botri finibus alligabis, vt solū non contingant, & cooperies, ut imber eo penetrare non possit. Item Græcis docentibus vuas uel poma in uite aut arbore si diu seruare volueris, vasculis clausa fictilibus ab vna parte pertusis, diligēter a summo tecta suspende, quamuis poma, & gipso coperta in longam seruentur ætatem. Idem in 11. Passum vero nunc fiet ante vindemiam, quod Aphrica consueuit vniuersa conficere, leue atque iocundum, & quo ad condimentum si vtaris mellis uice, ab inflatione te vendices. Leguntur ergo vuę passę quam plurimę, & in fiscellis clausę iunco factis aliquatenus rariore contextu virgis, primo fortiter verberentur: deinde ubi vuarum corpus uis concussionis exoluerit, cocleę supposita sporta comprimitur, hinc passum est quicquid effluxerit. & conditum uasculo mellis more seruatur. Vuā passam Gręcam sic facies, acini & dulcis, & lucidi botriones in ipsa uite torquebis, & patieris sponte marcescere, deinde sublatos in vmbra suspendes, & uuam destrictam in uasculis cum ponis substernis pampinos sicco algore frigentes, & comprimis manu, & ubi vas impleueris, iterum pampinos nihilominus non calentes, & operculabis, ac statues in loco frigido sicco, quem nullus fumus infestet.

De Musto, & vino. *Cap.* CXXVI.

GRæci iubent si uuā nimius himber infuderit postea, quàm mustū eius primo ardore feruebat, ut ad alia uascula trāsferatur. Ita propter naturæ grauitatem remanens aqua subsidet & translatum uinum pure seruabitur, relicto quicquid se illi ex imbre miscuerat. Mustum quoque quod per pluuias frequentes leue est, sic curari iusserunt, quod probari gustu ipsius poterit. Oē mustū decoqui iubēt, donec pars eius 20. possit absumi, melius quoque fieri si centesimā partem Gipsi adiicias. Lacedemonios uero ferūt eo vsq; decoquere, donec uini quinta pars pereat, & quarto anno usibus ministrare. Græci quoque uini naturam tali ratione discernunt, & hanc in eo uolunt esse distantiam, ut quod dulce est grauius dicant, quod album, & aliquatenus salsum conuenire uesicæ, quod croceo colore blanditur digestioni accommodum, quod album, & stipticum prodesse stomacho

machio

macho largiori, transfinar iuum pallorem facere, & tantum sanguinem non creare. Vuis nigris fieri forte, rubeis suaue, albis vero plerumque mediocre.

De Vino condiendo. Cap. CXXVII.

IN condiendo igitur vino aliqui Græcorum, mustum decoctum ad medietatem, vel tertiam partem vino adijciunt. Alii Græci ita iubent aquam marinam mundam, de puro, & quieto mari, quam anno ante compleuerint reseruari, cuius talem esse naturam, vt & salsedine, & amaritudine per hoc tempus careat, & odore, dulcis fiat ætate. Ergo eius octogesimam partem musto admiscent, & Gipsi quinquagesimam, post tertiã deinde diem fortiter commouent, ac pollicentur, non ætatem solum vino, sed splendorem quoque coloris afferre. Oportet autem vnaquaque die vinum moueri atque curari, vel si tardius vndecima. Suaue uinum de duro facere docent, si Ordacei pollinis cyatos duos, simul cũ vino subacto mittas in vini vasculo, & hora vna patiaris esse. Vinum quoque intra paucos dies optimi odoris, effici dicunt, si baccas Myrti agrestis montanas siccas, & tusas mittas in cado. Vinum vero velut vetus effici de nouello, si Amigdala amara Absinthium Pini frugiferi Gummi, Fœnum Græcum simul fricas, & pariter tundas. Et in album colorem vina fusca mutari asserunt, ex Faba lomentum factum vino si quis adiciat, vel ouorum trium lagenæ infuudat alborẽ, diuque commoueat, sequenti die candidum reperiri. Quod si ex Afra pisa lomẽtum adiiciat eadem die mutari posse. Vitibus quoque hanc esse naturam, vel alba vel nigra si repigantur in cinerem, vinoque adiciantur, ei vnamquamque formam sui coloris imponere, vt ex nigra fuscum, candidum vero reddatur ex alba. Vinum quoque asserunt ex molli forte sic fieri. Alteræ hoc est Euisci folia, vel radices, aut eius caulem tenerum decoctum immitti, aut Gipsum, aut cineris conculas duas, aut Cipressi pilulas tres, aut Buxi folia quantum manus cæperit, aut Apii semen, & cinerem sarmentorum, cuius commixtio corpus reliqt exile, omni soliditate detracta. Item feculentum statim limpidũ reddi, si septem Pini nucleos in vnum vini sextarium mittas, diuque commoueas, & paululum cessare patiaris. Nunc rosatum sine rosa facies sic, folia Citri viridia, sporta Palmea immissa, in musti nondum feruentis vase depones, & claudes exemptis. 40. diebus melle adito, ad modum rosati, cum placebit vteris. Hoc quoque mense omnia, quæ locis suis leguntur ex pomis vina conficies.

De Vitibus eodem mense ponendis, & excolendis. Cap. CXXVIII.

HOc mense postremo, vbi calidi aut sicci aeris qualitas est vbi exilis, & aridus campus, vbi collis præruptus aut macer est, vites vtillimæ ponuntur, de quibus satis mense Februario disputaui. Nunc locis siccis calidis exilibus, macris, arenosis, apricis, quæcumque de pastinis, de vitibus ponendis, putandis, propagandis, reparandis, vel arbusto faciendo ante dicta sunt, rectius fiunt, vt contra exilitatem glebæ, hibernis himbribus adiuuentur. Sic & humorem sitientibus conserunt, & rescisa, vel inuersa glacie non aduritur, quia talibus locis pruinarũ vis, & natura nescitur. Post idus Octobris ablaqueanda est omnis nouella, seu in pastino, seu in scrobibus, aut sulcis, amputentẽ radices superuacuæ, quas produxit æstate, quæ si conualuerint inferiores radices faciet interire, & ita remanebit viris in summitate suspensa, q̃ res eã frigori obnoxiã faciet, & calori. Sed hę radiculę nõ ad sitũ dẽnt rescindi, ne aut plures inde nascantẽ noua aut plaga corpori vitis impressa, vi secuta algoris vrat. Rescidemus aũt relicto digiti spacio, & si placida ibi hiems est, apertas relinquem⁹ vites. Si violẽta ante Decẽbr. idus operim⁹. Si præfrigida aliquantulum columbini stercoris sub ipsa hieme circa vitiularum vestigia largiemur, quod contra frigus nimium Columella dicit toto faciendum esse quinquennio, Hoc tempore icciro, locis quibus dixi, propagatio melior est. quia firmandis radicibus vitis incumbit, cum proferendi palmitis eam cura non permouet. Hoc mense aliqui vites, & arbores, locis calidissimis inserere consueuerunt.

De Olinetis instruendis, & oleis exprimendis. Cap. CXXIX.

NVnc etiam locis calidis, & apricis Olineta instituemus, more vel ordine quem Feb. mensis ostendit. Seminaria quoque olearum locis talibus faciemus hoc tempore, & omnia, quæ ad oleam pertinebunt. Oliuas quoque albas cõdiemus, sicut postea referetur. Hoc tempore ablaqueandæ arbores sunt oliuæ prouinciis siccioribus ac tepidis, ita ut eis a superiori parte humor possit induci. Omnem sobolem conuelli Columella præcepit, mihi videtur paucas dimitti semper ac solidas, ex quibus, vel in vetustate matris loco delecta, succedat, vel melius nutrita, & aggestæ terræ beneficio, etiam suas habens radices, ad Oliuetum faciendum, sine cura seminarii transferatur arbustula. Nunc si suppetit, intermisso triennio, stercorãda sunt olineta, locis maxime frigidis. Nunc etiam oleum viride faciemus hoc genere, oliuam quam recentissimam cum varia est colligis, & si diebus aliquot collegeris, expandis, ne calefiat. Siqua ibi putris aut sicca est, remoues, vbi vero compleueris modum factorii, sales tritos, vel non tritos, quod est melius, in oliuã mittes per. 10. modios tres salis, & molis primo, & sic saliuam in nouis canistris esse patieris, vt pernoctet cum salibus, & ducat in se eosdem sapores, at mane præmi incipiat olei meliorem fluxum redditura, salis sapore concepto. Canales sane, & omnia recepta cula olei calida aqua prius lauabis, vt nihil de anni præteriti rãcore custodiant, focos etiam non propius amouebis, ne olei saporem fumus inficiat. Nunc etiam mense postremo, locis siccis, & calidis, ad oleum faciendum Lauri baccas legimus.

De Palmis conserendis, & arboribus cęteris. Cap. CXXX.

CVi placet curas agere sæculorum, de palmis cogitet conserendis. Hoc igitur mense Dactilorum non veterum, sed nouorum, & pinguium recentia ossa debebit obruere, terræ cinerem miscere. Si plantam velit, ponenda est Aprili mense, uel Maio. Locis delectatur apricis, & calidis, fouenda est vt crescat humore, terram solutam, vel sabulonem requirit, ita tñ vt qñ plãta disponitur, circa eam, vel sub eam pinguis terra fundatur. Anniculа transferatur, aut bima. Iunio mense incipiente, vel Iulio circumfodiatur assidue, & rigatione continuos vincat ardores. Aquis Palmæ aliquatenus salsis iuuantur, quæ infici debent salibus, etiam si tales eas natura non præbuit. Si ægra est arbor feces vini veteris ablaqueatæ oportet infundi, vel radicum superuacua capillamenta decidi, vel cuneum salicis interfossis radicibus præmi. Constat autem locum prope in illis vtilem fontibus in quo palmæ sponte nascuntur. Mense etiam Octobri aliqui mali arborem calidis, & siccis regionibus ponunt, & Cidonea circa Nouembres Calend. & Sorbum, vel Amigdala in seminariis obruunt, & Pini semen aspergunt. Hoc mense Poma condienda sunt, atque seruanda eo more quo in singulorum titulis continetur, vel vt quæque matura processerunt.

De Ceraso, & fructibus eius. Cap. CXXXI.

CErasus amat cœli statum frigidum, solum vero positionis humectæ, in tepidis regionibus parua proueniunt, calidum non potest sustinere, modo tana, vel in collibus cõstituta regione lætatur, Cerasi plantam siluestrem transferre debemus mense Octobri, vel Nouembri, & eam primo Ianuario cum comprehendit inserere. Plantaria vero creari possunt, si prædictis mensibus spergantur Poma, quæ summa facilitate nascentur. Ego sic huius arboris facilitatem probaui, vt uirgulta ex Ceraso pro amminiculis per vineam posita, in arborem profiluisse confirmem, & Ianuario mense seri potest, inseritur mense Nouembri melius, vel si necesse sit extremo Ianuario. Alii & Octobri serendã esse dixerunt. Martialis in trunco inseri iubet. Mihi inter corticẽ, & lignũ feliciter semp euenit. Qui in trũco inserũt (sicut Martialis dicit) oẽm lanuginẽ, quæ circa est, auferre debebunt, quia si remanserit, insitis nocere manifestat. In Cerasis hoc seruandum, & in omnibus gumminatis, vt tunc inserãtur, quando his, vel non est. uel desinit gumma effluere. Cerasus inseritur in se, in Pruno, in Platano, vt alii in Populo, amat scrobes altas, spacia largiora, assiduas fossiones, putari in ea putria, & sicca debebũt, uel quæ densius arctata protulerit vt rarescat, fimum non amat, atque inde degenerat. Cerasa vt sine osse nascantur, fieri Martialis hoc dicit. Arborem teneram ad duos pedes rescindes, & eam vsque ad radicem findẽs, medullam partis vtriusque ferro curabis abradere, & statim vtrasque partes in se vinculo stringes, & oblinies fimo, & summam partem, & laterum diuisuras. Post annum cicatrix ducta solidatur, hanc arborem surculis, qui adhuc fructum non tulerunt inseres, & (vt asserit) ex his sine ossibus poma nascentur. Si Cerasus conceptо humore putrescit, in trunco foramen accipiat, quo possit educi. Si Formicas patitur, succũ portulacæ debebis infundere, cũ aceti media parte pmixtũ, uel vini fecibus truncũ arboris florentis illinire. Si æstu Caniculariũ fatigatur, triũ fontiũ singulos sextarios post solis occasum radicibus arboris iubemus influere sic ne remedium luna deprehendat. Vel herbam Simphicam circa

circa arboris truncum torquebimus in coronam, vel ex ea iuxta imum codicem cubile faciemus. Cerasa non aliter quàm in sole vsque ad rugas siccata seruantur.

De Hortis eodem mense conserendis. Cap. CXXXII.

EOdem quoque mense plantæ Cardui ponuntur, quas cũ ponemus radices eorum summas ferro resecamus, ac fimo cingimus, trium pedum spacio separamus incrementi causa, pedali scrobe depositas bimas aut trimas, cinerem sæpe sub hieme, diebus siccis fimum miscebimus, hoc etiam mense Sinapim seremus, terrã diligit aratam, & ñ fieri potest congesti tiam, quamuis vbicumque nascatur. Sarculari debet assidue, vt respergatur puluere quo fouetur, nõ nimis gaudet humore. De quo semen legere disponis, suo loco esse patieris, quod ad escã parabis, robustius facies transferendo. In Sinapi vero vetus semen inutile est, vel sationi vel vsui, Quod dentibus fractum si intus viride videbitur nouum est, si album vetustatem fatetur. Hoc quoque mense Malua serenda est, quæ occursu hiemis ab incrementi longitudine reprimetur, loco pingui delectatur, & humido gaudet letamine. Nunc etiam locis temperatis, & calidis Anetum seremus. Cepullæ seruntur, & hoc mense, vel Menta, & Pastinaca, Thimum, & Origanum, & Capar mensis initio. Item Betam locis siccioribus seremus, vel transferemus ad culta, vt melior fiat. Nunc & Porrum verno satum transferre debebis, vt crescat in capite. Sane sarculis circumfodiatur assidue & comprehensa porri planta, velut tenacibus alleuetur, vt inanitas spacij, quæ radicibus suberit incremento capitis suppleatur. Ocinum quoque etiam nunc seremus, quod citius nasci fertur hoc tempore, si aceti himbre leuiter spergatur infusum.

De Frugibus seminandis, & Aluearijs Apum castrandis. Cap. CXXXIII.

HOc etiam tempore Adoreum seremus, vt Triticum, Iusta satio est a. 10. Calen. Nouembris, vsque ad. 6. Idus Decẽbris regionibus temperatis, nunc etiam letamen effertur, ac spargitur, Hoc etiam mense seremus Ordeum, quod dicitur Canterinum. Et nunc Heruum Lupinum, & Pisum, & Sisamũ seremus, vt dixi. Hoc mense Lini semen seremus, si placet, qđ tamen pro malitia sui serendum non est, nam terræ vbet exhaurit. Sed si velis, loco pinguissimo, & modice humido seretur. Aliqui macro solo spissum serunt, ita assequuntur vt Linum subtile nascatur. Hoc etiam mense Aluearia castrabuntur, more quo dictum est, quæ tamen oportet inspicere, & si abundantia est demere, si mediocritas partem mediam relinquere, pro hiemis inopia, si verò sterilitas appaet, in cellis nil prorsus auferte.

De Frugibus, & leguminibus in Nouembri seminandis. Cap. CXXXIIII.

IDem in lib. 12. mense Nouembri triticum seremus, & Far satione legitima, & Ordeum maturum adhuc seremus. In huius principio Fabam spargimus, quæ pinguissimum, vel stercoratum desiderat locum vel vallem, quam succus veniens a summitate fœcundet. Primo seritur, & deinde proscindatur, & tunc sulcatur, loccanda est large, vt tegi plurimum possit. Aliq locis frigidis dicunt in fabæ satione glebas non esse frangẽdas, vt per eas gelicidiorum tempore possint germina obumbrata defendi. Satione eius generis (sicut opinio habet) non fecundatur terra, sed minus læditur. Nam Columella dicit agrum frumentis vtiliorem probari, qui anno superiori vacuus fuerit, quàm qui calamos fabaceæ messis eduxit. Pingue iugerum sex modii occupant, mediocre amplius spisso bene prouenit. Macrũ locum nebulosumque non patitur. Cuiãdum præcipue vt luna. 15. seratur, si adhuc ictum solis repercussa non sensit. Aliqui dicunt. 14. potius eligendam. Sanguine Caponis Græci asserunt Fabæ semina macerata herbis aduersantibus non noceri. Aqua pridiæ infusa citius nasci, nitrata aqua respersa cocturam non habere difficilem. Nunc quoque seritur prima Lenticula, sicut Februario mense narratum est, hoc etiam toto mense poterit Lini semen aspergi.

De Pratis, & Hortis, & Rosarijs instituendis. Cap. CXXXV.

IN huius maxime principio possumus instituere noua prata, more quo dictum est. Hoc mense Allium bene seritur, & Vlpicum, terra maxime alba fossa, & subacta sine stercore. Sulcos in areis facies, & semina in locis altioribus pones, quatuor digitis separata, neque altius præssa, sarculabis frequenter, inde plurescent, si capitatum facere volueris, vbi cœpit caulis prodire, per culta, ita succus reuertetur ad spicas. Fertur si luna sub terris posita seratur, & item sub terris luna latente vellatur, odoris feritate cariturum. Vel paleis condita Allia, vel fumo suspensa durabunt. Nunc, & Cepulla seri potest, & Carduorum planta disponi, Amaraca seritur, & Amelea. Quamuis autem mense Februario fiunt conserenda Rosaria, tamen locis, calidis, apricis, atque maritimis. Hoc etiam mẽse poterimus instituere Ruseta quæ si indiguus plantarum volueris ex paucis virgultis habere copiosa, quaternorum digitorum surculos gemmantes cum geniculis suis debebis excidere, & in modum propaginis sternere, stercore ac rigationibus adiuuare, vbi anni ætatem cõpleuerint, pedis spacio inter se transferre disiunctos, atque ita solum, qđ huic generi deputabis, implere.

De Vitibus, eodem mense excolendis. Cap. CXXXVI.

HOc etiam toto mense locis calidis, & siccis, vel apricis erit vitium celebranda positio, nunc & propago iure ducetur, & locis frigidis nouellas vites, & arborum plantas circum fodere atque operire conueniet, Et ante Idus, nunc mergus, hoc est propaginis curuatura, post triennium, quàm præssa fuerat rescindetur a vite, nunc ac deinceps vinea vetus, quæ in iugo est, vel pericula si robusto, & integro trunco fit ablaqueata fimo satietur, & angustius putata inter quartum, & tertium pedem, a terra viridissima parte corticis, acuto ferramenti mucrone feriatur, ac fossa frequentius incitetur. Nam sicut asserit Columella, ex eo loco germen plerumque producit, & veniente vere, materiam qua vitis reparetur locis calidis, & apricis. Vites quæ fructu carent, & fronde luxuriant, nunc præssius putare conueniet. Frigidis vero mense Februario? si permanebit hoc vitium circsfossas, arena fluuiali, vel cinere debebimus aggregare. Quidam lapides inserunt inter flexuosa radicum. Iisdem temporibus, & locis vitem, quæ sterilis fuerit, Græci ita præcipiunt esse curandam, Trunco eius fisso lapidem asserunt includendum, & ibi vrinæ veteris humanæ quatuor cotulas circa truncum debere suffundi, vt ad radices instillatio ipsa descendat, tunc adiciendum terra lætamine ammixta, & circa radices solum omne vertendum.

De Persicis plantandis, & earum fructibus conseruandis. Cap. CXXXVII.

HOc mense locis calidis, cæteris vero Ianuario Persici ossa in pastinatis, quia eis sunt ponenda, binis a se pedibus separata, & cum ibi plantæ excreuerint transferuntur, sed ossa ponantur acumine deorsum verso, & non amplius, quàm duobus aut tribus palmis obruantur, locis quidem quibuscumque proueniũt, Sed & pomis, & frondibus, & durabilitate præcipua sunt, si cœlum calidum, solum arenosum, & humidum sortiantur. Frigidis vero, & maxime ventosis, nisi obiectu aliquo defendantur intereunt, Dum tenera sunt germina sæpe herbis circunfossa liberentur. bimam plantam recte transferemus scrobe breui, nec a se longius statuendæ sunt, vt inuicem se a calore solis excusent, ablaqueandæ sunt per autumnum, & suis stercorandæ foliis. Putanda Persicus in eo est, vt arida, & putrida tantùm virgulta tollantur. Nam si quid viride resecemus arescit. Languenti arbori veteris vini feces aquæ mixtas oportet infundi. Hæc arbor ardore solis marcescit, frequenti aggestione cumuletur, vespertino iuuetur humore, obiectis defendatur vmbraculis, iuuat in ea, & spolium serpentis appendi. Nunc iam contra pruinas stercus ingeratur Persico, vel feces vini, cum aqua permixtæ, vel quod magis prodest, aquam in qua faba decocta est. Si vermes persicus patitur, cinis eos amurcæ mixtus extinguet, vel bouis vrina cum aceti tertia parte confusa. Si poma caduca sunt, nudatæ radici eius, vel trunco Lentisci, aut Therebinti cuneus affligitur, vel tenebratæ in medio palus salicis imprimetur. Si poma rugosa creabit, aut putria, circa imum truncum cortex rescidatur, & eum inde modicus humor effluxerit, argilla vel paleato luto plaga retegatur. Magna poma Persicus affert, si ante florem per triduum ternos sextarios Caprini lactis ingesseris. Mẽse Ianuario, vel Februario locis frigidis, Nouembri calidis Persicus inseratur, maxime circa terram surculis plenioribus, & prope arborem natis, nam cacumina, vel nõ tenebunt, vel diu durare non poterunt. Inseritur in se, in Amigdalo, in Pruno. Persicus rubescit si platano inserta figatur. Duratiua seruantur, si detractis ossibus, ficorum more in sole siccantur, ac pendeant. Item sæpe vidi detractis ossibus duratiua melle conduri, & saporis esse iocundi.

De

De Pino, & nucibus eius. Cap. CXXXVIII.

PInus, creditur prodesse omnibus, quæ sub ea seruntur, Pinum seremus nucleis suis calidis, & siccis regionibus mense Octobri, vel Nouembri, frigidis, & humectis Februario & Martio: Amat locum gracilem siue maritimum, inter montes, & saxa vastior & procerior inuenitur, ventosis & humidis arborum fiunt incrementa lætiora, sed siue montes velis conserere, seu spacia quæcumque, hæc huic generi deputabis, quæ alteri vtilia esse non possunt. Exarabis ergo ea loca diligenter atque purgabis, & frumenti more semen aspergis, ac leui sarculo curabis operire. Nec enim plus, quam palmo debent abscondi, defendenda est tenera arbor a pecore solum, ne calcetur inualida, proficies si nucleos aqua ante triduum macerabis. Aliqui dicunt fructum Pineum translatione uitescere. Sed plãtas hoc modo procurant, vt prius multa semina in caliculis terra a fumo repletis obruant, quæ ibi processerint relicto eo quod solidius est auferunt, alij vbi iustum cœperit incrementum trimam plantam cum ipsis caliculis transferunt, quibus fractis in scrobe inducent radicibus largitatem, terræ tamen æquè stercus ammiscerent, facientes stratutam alterno ordine subinde crescentem. Seruandum tamen est, vt radix eius quæ vna & directa est, vsque ad summitatem suam possit integra & illesa transferri. Putatio nouellas, vini arbores tantum promouet (quod expertus sum) vt quæ sperauetas incrementa duplicentur, Nuces pineæ vsque in hoc tempus in arbore esse possunt, & maturiores legentur, prius tamen legendæ sunt, quam patescant. Nuclei nisi purgati durare non possunt, tamen aliqui in vasis fictilibus nouis, & terra repletis, cum testis suis missos asserunt custodiri.

De Pruno, & fructibus eius. Cap. CXXXIX.

PRuna si ossibus seratur Autumno mense Nouembris, solo putri & subacto duobus palmis obruãtur ossa, eadem ponuntur & mense Februario. Sed tunc prius lixiuio sunt macerãda per triduum, vt cito germinare cogantur, ponuntur & plantis quas sumemus ex eodem mense Ianuario exeunte, vel Februario circa idus, radicibus fimo oblitis. Gaudent loco læto, & humido, cælo tepido melius perfruuntur, tamen queunt & frigidum sustinere, locis lapidosis, & glareosis iuuantur lætamine, excusante, ne poma caduca, & vermiculosa nascantur. Extirpandæ sunt soboles a radice exceptis rectioribus, qui seruabuntur ad plantas. Si languida pruni arbor est, amurca cũ aqua æqualiter temperata radicibus debet infundi, vel bubulum lotium solum, vel humanum vetus duabus aquę partibus mixtũ, vel cineres ex fumo aut maxime sarmentorum. Si poma decurrant, oleastri epigrum terebratæ infige radici. Vermes eius atque Formicas rubrica cum pice si allinatur extinguet, sed modestius propter arboris noxam, ne idem faciat remediũ quod venenum. Iuuatur frequenti humore & assidua fossione mense Martio extremo, Prunus inseritur melius trunco fisso quã cortice, vel mẽse Ianuario antequam incipiat gummine lachrymari. Inseritur in se, & Persicum recipit, vel Amigdalum, vel Malum, sed eam degenerem reddit & paruam, Pruna siccantur in sole, per crates loco sicciore disposita, hæc sunt quæ Damascena dicuntur. Alij in aqua marina vel muria feruente recens lecta pruna demergunt, & inde sublata, aut in fumo tepido faciunt, aut in sole siccari.

De Castanea plantanda, vel seminanda. Cap. CXL.

CAstanea seritur, & plantis quæ sponte nascuntur, & semine, sed quæ plantis seritur ita ægra est, vt biennio de eius vita sæpe dubitetur. Serenda est ergo ipsis castaneis, hoc est seminibus suis, mense Nouembri, item Februario. Eligendæ sunt Castaneæ ad ponendum recentes, grandes, maturæ, quas mense Nouembri ponamus, facilem se præsentia fructus ipsius prestat. Si vero Februario ponemus, vt vsque tunc duret, ita faciendum est. In vmbra castaneæ siccentur expansæ, tunc in angustum & sictum locum translatæ cumulum faciant, & eas omnes fluuialis arena diligenter operiat, post dies. 30. eas remota arena in aquam frigidam mittis, quæ sanæ sunt merguntur, supernatat quæcumque vexata est. Item quas probasti similiter obrues, & post 30. dies æquæ probas. Hoc cum tertio feceris, vsque ad veris initium serere debebis, quæ manserint illibatæ. Aliqui in vasculis seruant arena pariter immissa. Amant solum molle & solutum, non tamen Arenosum, in Sabulone proueniunt, sed humecto, nigra terra illis apta est, & carbunculus, & tofus diligenter infractus, in spisso agro & rubrica vix proueniunt, in argilla & glarea non potest nasci, diligit cæli statum frigidum, sed & tepidum non recusat, si humor assenserit. Delectatur cliuis, & opacis regionibus, ac maxime in septentrionem versis.

De eadem excolenda & fructibus eius seruandis. Cap. CXLI.

PAstinari ergo locus debebit, qui huic destinatur arbusto, altitudine pedis vnius semis, vel duorum, vel totius, aut sulcis, in ordinem destinatis, aut certe aratris resolui hincinde findentibus, qui fimo satiatus, ac redactus in puluerem, Castanearum semen accipiant, non amplius pedis dodrãte dimersum, vnicuique semini propter notam surculus, debet infigi. Ipsa semina singulis locis simul trina vel quina ponãtur, & inter se quatuor pedum spacio separentur, quibus transferre placuerit bimas plantas transferre debebunt Locus tamen deductoria liquoris accipiat, ne humor insidẽs limo germen extinguat. Cui placet potest castaneæ in propaginem ducere ima virgulta quæ in radice nascuntur. Nouum Castaneum circunfodi debet assidue mense Martio, & Septembri, incrementum maius acquirit, si putationibus adiuuetur. Castanea inseritur (sicut probaui ipse) sub cortice mense Martio, vel Aprili, tamen genere vtroq; respondet, potest & inoculari. Inseritur in se, & in salice, sed ex salice tardius maturat, & fit asperior in sapore. Castaneæ seruantur, vel in cratibus dispositæ, vel intra Sabulonem ne, inuicem tangantur immersæ, vel in vasculis fictilibus conditæ, & loco sicciore defossæ, vel inclusæ virgeis ex fago receptaculis, & luratis, vt spiracula nõ relinquas, vel ordei paleis minutissimis obrutæ, vel palustri vlua figuraus dẽsiorib' sportis reclusę.

De Olea, & arboribus cæteris. Cap. CXLII.

NVnc putatio Autumnalis celebratur, in vitibus arboribus, maxime vbi innitamur tempore prouinciæ. & putantur olineta, & oliua cum varia cęperit esse colligitur, ex qua primum fiet oleum, nam cum tota nigrescit, quod speciei merito posterauit, fundendi vbertate compensat. Est vtilis olearum putatio, cæterarumque arborum, si loci pariter disciplina, vt decisis cacuminibus rami fluentes per latera prona fundantur, quod si regio insolens, & incustodita cõtigerit, agẽdum prius toto arboris corpore ab inferiore parte purgato, vt altitudine animalium super gressam, modus transcendatur iniuriæ, & arbor iam spacio suo tuta curuetur. Nunc etiam locis calidis, & siccis regionibus olineta ponuntur, sicut Februario disputatum est. Amat hæc arbor arduo laborum situ, mediocriter ab humore suspendi, scalpi assiduè, lætaminis vbertate pinguescere, feracibus ventis clemẽter agitari. Hoc etiam mense oleis sterilibus, quæ supradicta sunt remedia faciemus, & corbes, & pali radice bene fieri possũt. Etiam nunc locis temperatis est Laurini olei iusta confectio. Hoc mense locis calidis, & siccis regionibus agrestium Pirorum plantas ponimus, quas postea possumus inserere, & Malorum vel Malipunici, & Cidonei, & Citri, & Mespeli, Fici, Sorbi, Siliqua, & plantas agrestis Cerasi, post inserendas, & Mori taleas, & Amigdali semina, & nuces Iuglandes, sicut in seminarijs dictum est quo more panguntur. Hoc etiam mense locis siccis, calidis, & Apricis maiores transferemus, truncatis ramis, illesis radicibus, multo stercore, & rigationibus adiuuandas.

De Oleis conficiendis, & purgandis. Cap. CXLIII.

GRæci in conficiendi olei præceptis, ista iusserunt, tantum legendum esse oliuę quantum nocte veniente possumus exprimere: Molam primo oleo debere leuiter esse suspensam, ossa enim confracta sordescunt, quare de solis carnibus fit prima confectio, saligineis canistros fieri debere virgultis, quia genus hoc oleum dicitur adiuuare. Nobilius erit quod sponte defluxerit. Sal deinde ac nitrum iubent nouo solco misceri, vt hoc res spissitudinem eius absoluat, deinde cum ab amurca subsederit oleum purum. 30. diebus exactis in vitrea vasa transferri. Secundum eadem disciplina fieri, sed mola fortiore quassari. Si sordet oleum, frictos & adhuc calentes sales inici iubent, & diligenter operari, ita mundum reddi post tempus exiguum. Si fuerit odoris horrendi, virides oliuæ sine ossibus tundi in olei metreta chetaeas duas mitti, si baccæ defuerint caules tenertimos oleæ similiter esse tundendos. Nõnulli vtraque permiscẽt adiecto etiam sale. Quidam mittunt vetustum laterem torrefactum, plerique ordeaceos panes breuiter figuratos, & raro lintheo inuolutos immergunt, & nouos subinde permutant, vbi hoc bis aut tertio fecerint sales inijcifit, & in alia vasa translatum

tum per paucos dies subsidere patiuntur. Oleum rācidum Græci asserunt, sic posse curari; Albam ceram mundo & optimo oleo resolutam, & adhuc liquentem mitti in eo iubent, tunc sales frictos calētes addi, operari atque gipsari, sic fieri vt oleum purgetur sapore & odore mutato. Oleum tamen omne in terrenis locis esse seruandum, & eius esse naturā, vt vel igne purgetur, vel aqua feruenti, si simul misceatur in vasculo, hoc etiam mense oliuas condiemus.

De Apibus nutriendis, & aluearijs purgandis. Cap. CXLIIII.

HVius mensis initio Apes ex Thamarici floribus reliquisque siluestribus mella conficiunt, quæ auferenda non sunt, quia seruantur hiberno. Eodem mense sordibus liberandi sunt aluei (quia tota hieme eos mouere non possumus) sed hoc die aprico tepidoq; facienda sunt, vt pennis maxime auiū maiorum quæ habent rigorem, vel aliquo simili omnia interiora mundentur, quo manus non valebit attingere, tamen rimas omnes, quæ sunt extrinsecus luto, & fimo bubulo mixtis liniamus, & insuper Genestis, vel alijs tegumentis similitudinē porticus imitemur, vt possint a frigore & tempestate defendi.

De Agnis eodem mense aducandis. Cap. CXLV.

HOc mense Agnorum prima generatio est, sed agnus statim natus vberibus maternis admouendus est manu, prius tamen exiguum lactis, in quo spissior est natura mulgendum, quod Pastores Colostram vocant, namque hoc Agnis nisi auferatur, nocebit. Ac primo per biduum natus cum matre claudatur, tunc septis obscuris seruetur, & calidis, ita seclusis paruulorum grege matres mittantur in pascua. Sufficiet autem priusquam procedant mane, & cum saturæ reuertuntur ad vesperam agnis vbera haurienda permittere, qui donec firmentur inter stabulum furfuribus, vel Medica herba, vel si est copia, farina Ordei pascantur ingesta, donec cōceptum paulisper robur ætatis pascua matribus possint habere communia.

De Ouibus pascendis. Cap. CXLVI.

PAscua Ouilo generi vtilia sunt, quæ vel in noualibus, vel in pratis siccioribus excitantur. Palustria vero noxia sunt, siluestria damnosa lanatis, salis tamen crebra consperio, vel pascuis mixta, vel canalibus frequenter oblata, debet pecoris leuare fastidium. Nā per hiemem si penuria est, Fenum, vel Paleæ, vel Vitia, vel Facilior victus Vlmi, seruatis frondibus præbeatur, aut Fraxini. Aestiuis mensibus pascantur sub lucis initio, cū Graminis terreni suauitatem totis mixtura commendat. Quarta hora calescēte potus puri fluminis, aut putei præbeatur, aut fontis. Medios solis calores, vallis aut arbor vmbrosa declinet, deinde vbi flexo iam die ardor infringitur, & solū primo himbre vespertini totis humescit, gregē reuocemus ad pascua. Sed Canicularibus, & æstiuis diebus, ita pascendæ sunt oues, vt capita gregis semper auertantur a solis obiectu. Hieme autē vel Vere, vbi resolutis gelicidijs ad pascua prodire non debent. Nā pruinosa herba huic generi morbos creabit, at tunc semel adaquare sufficiet Græcas oues, sicut Asianas, vel Tarentinas moris est stabulo potius nutrire, quam campo, & pertusis tabulis solum in quo claudentur insternere, vt si tura cubilia, propter iniuriam pretiosi velleris humor reddat elabēs. Sed tribus per annum totum diebus aprico die lotas oues vngere oleo oportebit, & vino propter Serpentes, qui plerumque sub pi.lepibus latent, Cedrum vel Galbanum, vel mulieris capillos, aut Ceruina cornua frequenter vramus.

De Hircis ad Capras admittendis. Cap. CXLVII.

TVnc Hirci admittendi sunt, vt fætum primum veris foueri possit exordijs, sed Caper eligendus cui sub maxillis, duæ videntur pendere verruculæ magni corporis, crassis cruribus, breui plenaque ceruice, auribus flexis, & grauibus, paruo capite, nitido, spisso, & longo capillo, ad ineundas fœminas, & ante anniculum congruus, non autem durat vltra sexennium. Capella similis corporis, sed magnis vberibus est eligenda, non tamen ita multæ Capræ, vt Oues vna statione claudantur, quā luto & stercore carere conueniet, hædis sopra lactis abundantiam Hedera, & Arburi, & Lētisci cacumina sunt sæpe præbenda, trimæ educare optimè possunt. Quod teneriores matres generant transfigendum est. Sed vltra octo annos seruandæ non sunt matres, quia genus hoc largiore sterilescit ætate.

De Glande legenda, & materia ad fabricam cedenda. Cap. CXLVIII.

HOc tempore Glandes legendæ ac seruandæ cura nos exercet, quod opus fœmineis, ac puerilibus operis celebrabitur, facile more baccarum. Nunc materies ad fabricam cædenda est cum luna decrescitur. Sed arbores, quæ cæduntur vsque ad medullam securibus rescisas aliquandiu stare patieris, vt per eas partes humor, si quis in venis continetur, excurrat. Vtiles sunt autem maxime hæc, Abies, quam Gallicam vocāt (nisi perpluatur) lenis, rigida, & in operibus siccis perhenne durabilis, Larex vtilissima, ex qua si tabulas suffigas, regulis in fronte atque extremitate tectorum præsidium contra incendia cōtulisti. Neque enim flammam recipiūt, aut carbones possunt creare. Quercus durabilis si terrenis operibus obruatur, & aliquatenus palis, sic ulus ædificijs, & radice apta materies. Castanea mira soliditate perdurat in agris, & tectis, & operibus cæteris, & intestinis, cuius solum pondus in iunco est. Ficus in sicco vtilis humore corrumpitur, Populus in vtraque, Salix & Tilia in sculpturis necessariæ. Alnus fabricæ inutilis, sed necessaria si humidus sit locus, quia ad accipienda fundamenta palandus est. Vlmus, & Fraxinus si siccentur rigescunt. Ante curuabiles carhenis vtiles habentur. Caprinus vtilima, Cipressus egregia. Pinus nisi in siccitate non durans, cui contra celerem putredinem comperi in Sardinia hoc genere prouideri, vt ex Icitæ trabes, eius aut in piscina qualibet, anno toto mersæ lateant, post operi futuræ, aut arenis obruerentur in littore, vt aggestionem, qua tecte essent alternis æstibus reciprocans fluctus alluerer, Cedrus durabilis, nisi humore tangatur. Quæcumque autem ex parte meridiana ceduntur, vtiliores sunt. Quæ vero ex septentrionali proceriores, sed facile vitiant.

De his, quæ agenda sunt in Decembri. Cap. CXLIX.

IDem in lib. 13. Mense Decembri seruntur frumenta, Triticum, Far, Ordeum, quamuis Ordei satio iam sera sit, & Faba circa, 7. iduum fieri potest. Nam post exactam brumam male seminatur. Hoc etiam mense adhuc Lini semen spargi poterit, vsque in 7. idus Decēbris. Nunc ad instituendas Vites, sed post idus pastina inchoemus effodere, sicut ante tractatum est. Et materiem bene hoc mense cædemus, palos quoq;, & corbes faciemus, & radicas, & locis frigidis oleum facie mus ex Lauro, & Mirti beccis, atque Lentisci, in olei sui confectione quassabimus, & vinum Myrticem sicut dictum est conficiemus. Hoc tempore serenda lactuca est, vt planta eius Februario transferatur. Etiam nunc Alleum, & Vlpicum, & Cepullæ, & Synapis, & Chymata seri poterunt, disciplina & More quo ante narratum est. Nunc etiam quibus littus in fructum est, vbi luna fuerit augmentum, qua omnium clausorum maris animalia atque conchatum iubet incremento iua membra turgere, & Echini carnes salibus condire curabunt, quo solito more conficiuntur. Hanc quoque rem per omnes menses bene faciemus. Hybernos, Pernas etiam, & Lardum conficimus, non solū mense hoc, sed omnibus quas hiemalis algor astringit. Tempore hoc per humiles siluas, & Baccis fecunda virgulta, ad Turdos cæterasque aues capiendas, laqueos expedire conueniet, hoc vsque in Martium mensem tendetur aucupium.

LIBER SEPTIMVS.

De Scientia politica. Cap. I.

ACtor. Post Ethicam, siue monasticam scientiam, & Echonomicam tandem de Politica dicendum restat, eo quod inter practicas postremum locum teneat. Richardus in li. excerptionum. v. Practica enim scictia est, quæ recte viuendi modum, ac disciplinæ formam, secundum virtutum institutionē, disponit. Et hæc diuiditur in tres. s. Ethicam, idest moralem, & Echonomicam, idest dispensatiuam, & Politicam, idest ciuilem. Prima quidem est solitaria, quæ mores instituit, & ad singulos pertinet. Secunda est priuata, quæ familiam disponit, & ad patremfamilias pertinet. Tertia publica, quæ vrbes regit, & hæc pertinet ad vrbium rectores. Ethica igitur est, quæ sui curam gerens, cunctis sese erigit & exornat, augetque virtutibus, nihil in vita admittens quo non gaudeat, nihilque faciens pœnitendum. Echonomica est, quę familiaris officij curam mediocri dispositione componens distribuit. Politica

litica est, quæ reipublicæ curam suscipiens, cunctorum saluti suæ prudentiæ solertia, iustitiæque libra, & fortitudinis stabilitate, ac temperantiæ patientia medetur. Actor. Qualiter autem istæ tres scientiæ sibiinuicem connectantur, ex Augustini verbis euidenter perpenditur, quibus videlicet pax propria, vel humana paci domesticæ, pax quoque domestica paci ciuicæ accõmodari docetur. Ethica namque siue moralis scientia docet seruare pacem hominis propriam, conscientiæ. s. voluntatis, siue contemplationis, & actionis concordiam. Echonomica vero pacem domesticam. Politica quoque pacem ciuicam.

Qualiter Ethica, & Echonomica ordinentur ad Politicam. Cap. II.

AVgustinus de ciui. Dei li. 19. Sicut nemo est, qui gaudere nolit, ita nemo est qui pacem habere nolit, quoniã quidem & ipsi qui bella volunt, nihil aliud quam vincere volunt, quod cum factum fuerit pax erit, pacis ergo intentione geruntur, & bella. Sed & illi, qui pacem in qua sunt perturbari volunt, non pacem oderunt, sed eam pro arbitrio suo permutari volunt: non ergo vt sit pax nolunt, sed vt ea sit, quam volunt. Pax itaque corporis est ordinata temperatura partium. Pax animæ irrationalis, ordinata requies appetitionum. Pax animę rationalis ordinata cognitionis, actionisque consensio. Pax animæ & corporis, ordinata vita & salus animantis. Pax hominis mortalis, & Dei ordinata in fide, sub æterna lege obedientia. Pax hominum ordinata concordia. Pax domus ordinata imperandi atque obediendi concordia cohabitantium. Pax ciuitatis ordinata, imperandi at obediendi concordia ciuiũ. Pax superna ciuitatis ordinatissima & concordissima societas fruẽdi Deo, & inuicem in Deo. Itaque quia homini rationalis anima inest, totum hoc, quod habet commune cum bestijs, subdit paci animæ rationalis. Ad hoc enim velle debet, nec dolore molestari, nec desiderio perturbari, nec morte dissolui, vt aliquid vtile cognoscat, & secundum eam cognitionem, vitam moresque componat. Sed ne ipso studio cognitionis, propter humanę mentis infirmitatem in pestem alicuius erroris incurrat, opus habet magisterio diuino, cui certus, obtemperet, & adiutorio, vt liber obtemperet. Ac per hoc omnem pacem, vel corporis, vel animæ, vel simul corporis, & animæ refert ad istam pacem, quæ homini mortali est cum immortali Deo, vt sit ei ordinata in fide sub æterna lege obediẽtia. Iam vero quia duo præcipua præcepta, hoc est dilectionem Dei, & dilectionem proximi docet magister Deus, in quibus tria inuenit homo quæ diligat: Deum, seipsum, & proximum, atque ille in se diligendo non errat, qui diligit Deum, consequens est, vt etiam proximo ad diligendum Deum consulat, quem iubetur sicut seipsum diligere, sic vxori, sic filijs, sic domesticis, sic cæteris quibus potuerit hominibus, & ad hoc sibi a proximo si forte indiget consuli velit, ac per hoc erit pacatus omni homini quantum in ipso est, pace hominum, idest ordinata cõcordia, cuius hic ordo est. Primum vt nulli noceat, deinde vt etiam prosit cui potuerit, primitus ergo inest ei suorum cura, ad eos quippe habet opportuniorem aditum consulendi, vel naturæ ordine, vel ipsius societatis humanæ. Vnde Apostolus dicit. Quisquis autem suis, & maxime domesticis non prouidet, fidem denegat, & est infideli deterior. Huic itaque etiam pax domestica oritur, i. ordinata imperandi, obediendique concordia cohabitantium. Imperant enim qui consulunt, sicut vir vxori, parentes filijs, domini seruis. Obediunt autem quibus consulitur, vt mulieres maritis, filij parentibus, serui dominis. Itaque patres nostri sic administrabant domesticam pacem, vt secundum hæc temporalia bona, filiorum sortem a seruorum conditione distinguerẽt. Ad Deum autem colendum (in quo æterna bona speranda sunt) omnibus domus suæ membris æquali dilectione consulerent, qđ naturalis ordo ita præscribit, vt nomen patrisfamilias hinc exortum sit, & tam late vulgatum, vt etiam inique dñantes, hoc se gaudeãt appellari. Qui autem veri patresfamilias sunt, omnibus in familia sua, tanquam filijs ad colendum & promerendum Deum consulunt, desiderantes, atque optantes venire ad cęlestem domum, vbi necessarium non erit officium consulendi, iam in ista immortalitate felicibus, quo donec veniatur magis debent patres, ꝙ dominantur, quam serui tolerare, ꝙ seruiunt, si quis autem in domo propter inobedientiam paci domesticæ aduersatur corripiatur, seu verbo, seu verbere, seu quolibet alio genere, quantum societas humana concedit, pro eius qui corripitur vtilitate, vt paci vnde dissilierat coaptetur. Sicut enim non est beneficientiæ adiuuando efficere, vt bonum qđ maius est amittatur, ita non est innocentiæ parcendo sinere, vt in malum grauius incidatur. Pertinet ergo ad innocentis officium, non solum nemini malum inferre, sed etiam cohibere a peccato, vel punire peccatum, vt vel ipse qui plectitur corrigatur experimento, vel alij terreantur exemplo. Quia igitur hominis domus particula ciuitatis est, & omnis pars ad totius sui integritatem refertur, cõsequens est, vt ad pacem ciuicam pax domestica referatur. Ita fit, vt ex lege ciuitatis præcepta sumere patremfamilias oporteat, quibus domum suam sic regat, vt sit paci accommodata ciuitatis.

Quòd alius sit Politicæ finis apud fideles, & alius apud infideles. Cap. III.

SEd domus hominum qui non viuunt ex fide, pacem terrenam ex huius temporalis vitæ rebus, commodisque sectatur. Domus autem hominum ex fide viuentium, expectat ea, quæ in futurum ęterna promissa sunt, terrenisque rebus ac temporalibus tanquam peregrina utitur: non quibus capiatur, & auertatur, quo tendit in Deum: sed quibus sustentetur ad facilius toleranda, minimeque augmentanda onera corporis, corporalis, quod aggrauat animam. Idcirco rerum vitæ huic mortali necessariarum, vtrisque hominibus communis est vsus, sed finis vtendi, finis cuique proprius multumque diuersus: Ita & terrena ciuitas pacem terrenam appetit, in eaque defigit imperandi, at obediendi concordiã ciuium, vt sit ei de rebus ad mortalem vitam pertinentibus humana quædam compositio voluntatum. Ciuitas autem cęlestis, quæ hic peregrinatur etiam ista pace necesse est vtatur, donec ipsa cui talis pax necessaria est, mortalitas transeat. Ac per hoc dum apud terrenam ciuitatem velut captiuam vitam suæ peregrinationis agit, iam promissione redemptionis, & dono spirituali accepto tãquam pignore, legibus terrenæ ciuitatis, quibus hæc administrantur, quæ sustentandæ mortali vitæ accommodata sunt, obtemperare nõ dubitat, vt quia communis est ipsa mortalitas seruetur in rebus ad eam pertinentibus, inter ciuitatem vtranque cõcordia. Verum quia terrena ciuitas habuit suos quosdam sapientes, ꝗ vel suspicati vel decepti, multos Deos rebus humanis conciliandos esse crederent, a quorum diuersa quodammodo officia diuersa subdita pertinerent. Cęlestis autem ciuitas, cum vnum solum Deum colendum pietate fideli cẽseret, factum est, vt religionis leges cum ipsa ciuitate terrena non posset habere cõmunes, per quæ his ab ea dissentire necesse haberet. Hæc ergo cęlestis ciuitas, ex omnibus gentibus ciues euocat, atque in omnibus linguis peregrinam colligit societatem, non curans, quicquid in moribus, legibus, institutisq; diuersum est. Quibus pax terrena vel conquiritur, vel tenetur, dum tamen religionem in quã vnus summus, & verus Deus colendus docetur, non impediat. Eamque terrenam pacem, ad cęlestem refert, vbi non erit vita mortalis, sed plane certeque vitalis, nec corpus animale & corruptibile, sed spirituale sine vlla indigentia ex omni parte subditum voluntati: Hanc pacem dum peregrinatur in fide habet, atque ex hac fide iuste viuit, cum ad istam pacem concupiscendam refert, quicquid bonarum actionum gerit erga Deũ, & proximum, quoniam ciuitatis vita vtique socialis est.

De materia Politica. Cap. IIII.

ALphorabius in li. de diui. scientiarum. Scientia ciuilis inquirit de speciebus actionum, & consuetudinum voluntariarum, & de habitibus, & moribus ac gestibus, a quibus illæ proueniunt, & de finibus propter quos fiunt, & ex quibus distinguuntur, & docet qualiter, vel quo ordine esse debeãt & qualiter comprehendantur, ac deponuntur. Declarat ẽt quæ sit ex eis vera beatitudo, quæ putantur esse beatitudo cum non sint, & ꝙ vera beatitudo non potest haberi in præsenti, sed in futuro quærenda est. Quæ aũt putantur esse beatitudo, & non sunt, sunt sicut victoria, & gloria, & delectationes, quæ ponunt fines eorum qui faciunt hoĩes. Decernit igitur inter actiones, & cõsuetudines, quibus vera & beatitudo acquiritur, & quibus ea quæ vera putatur, & ostendit quibus viuendum sit inter ciues, & quibus inter gentes, quibus prælatus circa subditos, & quibus subditus erga prælatos, & ꝙ bonæ consuetudines subditorum proueniunt ex iusta dñatione prælatorum. Et ꝙ virtus regia comprehenditur ex duabus. Vna consistit in cognitione vsuũ vsium, alia in vsu viuendi, & assiduitate agendi, & experiendi, & audiendi. Sicut. n. non fit perfectus medicus, nisi p cognitionem regularũ vsium medicinæ speculatiuæ, quæ dr̃ Theorica, & per assiduitatem medendi ac medicinas circa ægros experiẽdi, quæ dicitur practica, sic virtus, regia non sufficit actiones hominum disponere, secundum vnumquodque accidẽs, vnamquamque ciuitatem, vnumquodque tempus, nisi per veritatem scientiæ, & assiduitatem experientiæ coalescat.

De

De partibus eiusdem. Cap. V.

HAec autem scientia tres habet partes. Vna est qua cognoscit habitudinem, & discernit inter veram & falsam, & comprehendit operationes, & consuetudines, ac mores, gestus voluntarios, & vniuersales, qui habentur in ciuitatibus, & gentibus, cognitiones quoque regias, quibus stabilitur gestus hominum, ad obseruandum, quod ordinatum est super eos. Secunda est quæ comprehendit species regaliũ virtutum quot sint, & quæ sit vnaquaeque illarum inquirit, vt per hoc melius stabiliat in ciuitatibus, & gentibus, quæ sub eius imperio sunt quod intendit. Docet etiam quas cōditiones, atque dispositiones naturales, in filijs regum, & in alijs obseruari oporteat, vt ille in quo inuentæ fuerint, eligatur ad regnum. Deinde vero qualiter illum in quo fuerint oporteat morigerari, donec in eo perficiatur regia virtus, fiatque rex perfectus. Tertia legum, in qua. s. homo potest adinuenire cuiusq; rei modum, in his, quæ legislator non propalauit, per illa quæ iam propalata sunt, cũ determinatione & modo, in quo debet hominem esse subtilem, & circumspectum ad comprehēdēdam voluntatem autoris in lege. In omni autem lege sunt scientiæ, & operationes. Scientiæ, sicut ea quæ statuta sunt de cultu Dei, de fide, & de mundo. Operationes vero sunt, quæ ad honorem Dei fiunt. Quapropter scientiæ legum duæ partes sunt. Vna in scientijs, alia in actionibus. Actor. Quoniam itaque Politica scientia prædicto modo tripartita est. Nosque iuxta hũc modum, & ordinem de illa prosequi volumus. Primo videlicet agendo de Ciuitatibus, & Gentibus. Secundo de Regibus, Ciuitatumque rectoribus. Tertio vero de Legibus. Quod autem ad primam attinet partem, cum penè iuxta numerum ciuitatum, vel gentium multiplex sit varietas consuetudinum, non est nostræ facultatis, neque propositi singulates vrbium, aut etiam regionum consuetudines, moresque describere, sed tantum nominum rationes, ciuitatis ciuiumque breuiter colligere, postmodum autē loco congruo de iure consuetudinis, in generali aliquid inserere.

De Ciuitate, & Ciuibus. Cap. VI.

ISidorus in li. ety. 15. Ciuitas est concors hominum, multitudo societatis vinculo adunata, dicta a ciuibus, idest ab ipsis incolis vrbis, pro eo q plurimorum consciscat, & cōtineat vitas. Nam vrbs ipsa mœnia sunt, ciuitas autem nō saxa, sed habitatores vocantur. Tres autem societates, familiarum, vrbium, gētiũ. Vrbs vocata est ab orbe, eo q antiquitus ciuitates in orbe fiebant, vel a Buri parte aratri, quo muri designabantur, vnde est illud. Optauitque locum regno, & concludere sulco. Locus enim futuræ ciuitatis sulco designabatur. i. aratro. Cato. Qui vrbem, inquit, nouam cōdit, tauro & vacca aret, vbi arauerit murum faciet, vbi portam vult esse, aratrum sustollat, & portet, & portam vocet. Ideo autem vrbis aratro circundabatur dispari sexu iumentorum, propter commixtionem familiarum, & imaginem serentis, fructumque reddentis. Idem in li. 9 Ciues vocati sunt, q in vnum coeuntes viuant, vt vita cōis & ordinatior fiat, & tutior. Domus vnius familiæ habitaculum est, sicut vrbs vnius populi, sicut orbis domicilium totius generis humani. Est autem domus genus familiæ, siue coniunctio viri, & vxoris. Incipit autem a duobus, & est nomen Grçcũ, nam Domata Græce, tecta dicuntur. Familia est liberi, ex liberis legibus suscepti, a fæmore dicta, gens autem a gignendo. Populus est cætus humanæ multitudinis, iuris consensu & concordi cō munione sociatus. Populus autem eo distat a plebibus, q populus vniuersi ciues sunt, cōnumeratis senioribus ciuitatis. Plebs autem reliquum vulgus. Populus ergo tota ciuitas est, vulgus vero plebs. Plebs autem dicta est à pluralitate, maior est enim numerus minorum, quam seniorũ: Grçcè autem populus Laos dicitur, a lapidibus. Vulgus est passim inhabitans multitudo, quasi quisque quo vult. Tribus dicuntur, quasi curiæ, & cōgregationes distinctæ populorum, eo q in principio Romani triphariè fuerint, a romulo dispartiti. i. in senatoribus, militibus, & plebibus, quæ tamen tribus nunc multiplicatæ nomen pristinum retinent. Gens est multitudo ab vno principio orta, siue ab alia natione, secũ propriam collectionem distincta, vt Græciæ: Asiæ: hinc & gentilitas dr. Gens autem appellata pp generationes familiarum, idest a gignēdo: sicut natio a nascēdo.

De Republica. Cap. VII.

AVgu. de Ci. Dei li. 2. Scipio rempubl. diffiniens, dicit, eam esse rem populi, populum autem non omnem cætum multitudinis, sed cætum iuris consensu, & vtilitatis cō munione sociatum esse determinat. Idem in lib. 19 Nũc locus est, vt breuiter ostendam secundum diffinitiones, quibus apud Ciceronem vtitur Scipio in lib. de repu. nunquam rempu. fuisse Romanam. Rem enim publicam, dicit esset rem populi. Populum vero cætum multitudinis iuris consensu, & vtilitatis communione sociatum. Quid autem dicat iuris consensum disputando explicat, per hoc ostendens geri sine iustitia non posse rempub. vbi vero iustitia non est, nec ius esse potest, quod iure enim fit profecto iustè fit, qd autem fit iniuste, nec iure fieri pt. Quo circa vbi non est vera iustitia, iuris consensu sociatus cætus hominũ esse non potest. Ergo neque res populi sine repub. Iustitia porro ea virtus est, quæ cuique sua distribuit. Quæ igitur iustitia est hoīs, quæ ipsum hominem Deo vero tollit, & immundis demonibus subdit? Disputatur certe acerrime, atq; fortissime in eisdem libris de repu. aduersus iniustitiam pro iustitia, & quia cum prius ageretur pro iniustitiæ partibus contra iustitiam, & diceretur nisi per iniustitiam rempu. stare augeriq; non posse, veluti hoc validissimum positum erat, iniustum esse vt homines hominibus dominantibus seruiant, quam tñ iniustitiam nisi sequatur imperiosa ciuitas, cuius est magna respublica, non eam posse prouincijs imperare. Rñsum est a parte iustitiæ, ideo iustũ esse, q talibus hominibus, sit vtilis seruitus, & pro vtilitate eorum fieri, cum recte aliquid fit. i. cum improbis aufertur iniuriarum licentia, & domiti melius se habebũt, quia indomiti deterius se habuerint. Subditumque est vt ista ratio firmaretur, velut a natura sumptum nobile exemplum, atq; dictum est: Cur igitur Deus homini, animus imperat corpori, ratio libidini, cæterisq; vitiosis animi partibus: Planè hoc exēplo satis edoctum est, quibusdam esse vtilē seruitutem, & Deo quidem vt seruiatur vtile esse oībus: Deo autem seruiens animus recte imperat corpori. Inque ipso aīo ratio domino Deo subdita recte imperat libidini, cæterisq; vitijs. Quapropter vbi homo Deo non seruit, quid in eo putandum est esse iustitiæ? q̃quidem Deo non seruiens, nullo modo potest iuste animus corpori, aut ratio vitijs imperare. Et si in hoīe tali non est vlla iustitia, proculdubio nec in omni cætu, qui ex hoībus talibus constat est iustitia: Ergo nec iuris consensus. Nam & de vtilitate quid dicam? quamuis. n. si diligenter attendas, nec vtilitas sit vlla eorum, qui impiè viuunt, sicut viuit oīs, qui Deo nō seruit, sed dæmonibus. Tamen qd dictum est de iuris cōsensu satis esse arbitror: vnde apparet per hanc diffinitionem nō esse populum, cuius respub. esse dicatur, in quo iustitia non est. Forte dicent non spiritibus immundis, sed Dijs bonis in sua repub. seruisse Romanos. Sed vt taceam quales sint quos sacrificijs colebant, in lege veri Dei scriptum est. Sacrificans Dijs eradicabitur, nisi domino tantum. Nec bonis igitur, nec malis Dijs sacrificari voluit, qui hoc tanta comminatione præcepit.

De corpore reipublicæ, & primò de capite, idest Principe. Cap. VIII.

HElinandus in chro. 1 t. li. Est itaque respublica, vt Plutarcho placet, corpus quoddam qd diuini numinis beneficio animatur, & nutu summæ æquitatis agitur, & regi' quoddã moderamine rõnis. Quæ ad regionem pertinent vicem animæ obtinent, Princeps caput est huius corporis vni subiectũ Deo, & his qui vices Dei agunt in terris. Cordis locum senatus obtinet. Oculorum aurium, & linguæ officia sibi vendicant Iudices, & Præsides prouinciarũ, Officiales, & Milites manibus coaptantur. Qui semper assistunt principi, lateribus assimilantur. Quæstores, & commentarienses, non illi qui carceribus plunt, sed comites rerum priuatarum, ventris & intestinorum ferunt imagines: Pedes agricolæ sunt. Ex his ergo quatuor illa sunt, quæ Plutarchus Principibus inculcare conatur, reuerētia Dei, item cultus sui disciplina, officialium affectus, & protectio subditorum. Isid. vbi supra. Princeps, & dignitatis modo signatur, & ordinis. Regnum a Regibus dictum, vniuersæ nationes suis quoque temporibus habuerũt, vt Assirij, Medi, Persi, Aegypti, Græci. Quorum vices sors temporum ita voluauit, vt alterũ ab altero solueretur. Denique regnum Romanorum de Italiæ regiuncula exortum, totum orbem terrarum, paulatim belligerã do, obtinuit. Omnes enim nationes, vel interfectæ ab eis, vel tributo, & seruituti sunt subiugatæ. Reges autem a regendo vocati sunt, non autem regit, qui non corrigit. Recte igitur faciēdo regis nomen tenetur, peccando amittitur, vnde & apud veteres tale erat prouerbium: Rex eris, si recte facias, si non facias non eris. Regiæ virtutes præcipuè duæ sunt: Iustitia, & Pietas. Plus autem in regibus laudatur Pietas: nam iustitia per se seuera est. Reges autem ob hanc causam, apud Græcos Basilei vocantur, q tanquã bases populum sustinent, vnde & bases coronas hñt. Quanto

Quanto enim quisque magis præponitur, tanto amplius pondere laborum grauatur. Tyranni Græcè dicuntur, idem Latinè & Reges: nam apud veteres inter Regem & Tyrannum nulla discretio erat, vt Pars mihi pacis erat dexteram tetigisse tyranni: Fortes.n.reges tyranni vocabantur: nam tyro fortis, iam postea in vsum accidit Tyrannos vocari pessimos, atque improbos reges, luxuriosæ dominationis cupiditatem, & crudelissimam dominationem in populis exercentes.

De his qui post Reges rempublicam rexerunt. Cap. IX.

CONsules appellati sunt, a consulendo, nam cum Romani regum superbam dominationem non ferrent, annua imperia, binosque consules sibi fecerunt, nam fastus regius non beniuolentia consulentis, sed superbia dominantis erat: Hinc igitur consules appellati sunt, vel a consulendo ciuibus, vel a regendo cuncta consilio. Quos tamen ideo mutandos per singulos annos elegerunt, vt nec insolens diu maneret, & moderatior cito succurreret. Inde autem duo partes, quia vnus rem ciuilem, alter rem militarem administrabat. Regnauerunt autē annis quadringentis.67. Proconsules subiecti erant cōsulibus, & dicti proconsules, eo ꝙ vice consulis fungerentur. Exconsules autem dicti sunt, eo ꝙ iam a consulatu exierint, siue discesserint, peracto suę vicis anno. Dictatores.5.anno post reges expulsos Romani sibi creauerunt, dum gener Tarquinij ad iniuriam soceri vindicandam, ingētem aduersus Romam collegisset exercitum. Hi quinquennij temporis imperio vtebantur, plus enim erant honore, quam consules, qui annuas potestates tenebant. Et dicti Dictatores, quasi principes & præceptores, vnde & magistri populi nominabātur, vnde & Edicta dn̄r. Cæsarum nomen, a Iulio cępit, qui bello ciuili commoto, primus Romanum singularem obtinuit principatum. Cæsar aūt dictus est, eo ꝙ cæso mortuæ matris vtero, platus, eductusque fuerit, vel ꝙ cum Cæsarie natus sit, a quo & Imperatores sequentes Cæsares dicti sunt. Imperatorum autem nomen, apud Romanos, eorum tantum prius fuit, apud quos summa rei militaris consisteret, & ideo Imperatores dicti, ab imperando exercitui. Sed dum diu Duces titulis Imperatorijs fungerentur, Senatus censuit, vt Augusti Cæsaris hoc tantum nomen esset, eoque is distingueretur a exteris gentium regibus, quod & sequētes Cæsares hactenus vsurpauerunt. Solet etiam fieri, vt primi regis nomen, etiam reliqui possideant, sicut apud Albanos, ex Siluij nomine, omnes reges Albanorum, Siluij appellati sunt: Apud Persas Arsacidę. Apud Aegyptios Ptolomei: Apud Athenienses Cecropidæ. Augustus ideo apud Romanos nomen imperij est, eo ꝙ olim augerent rempu. amplificando. Quod nomen primo Senatus Octauiano Cæsari tradidit, vt quia auxerat terras, ipso nomine & titulo cōsecraretur. Monarchæ sunt qui singularem possident principatum, qualis fuit Alexander apud Græcos, & Iulius apud Romanos. Tetrarchæ sunt, quartam partem regni tenentes. Patritij vocati sunt, pro eo ꝙ sicut patres filijs, ita prouideant reipublicæ. Præfecti dicti eo quod Prætoria potestate præsunt. Prætores idem, qui & præfecti, quasi præpositores. Præsides vero dicti, qui & alicuius loci tutelam præsidialiter tenent.

De Senatoribus. Cap. X.

SEnatui nomen ætas dedit, ꝙ seniores essent. Alij a sinendo dictos accipiunt senatores, ipsi enim agendi facultatem dabant. Senatusconsultus a consulendo, & tractando est dictus. Patresconscripti dicti sunt, quia dum Romulus decem curias Senatorum elegisset, nomina eorum præsenti populo in tabulas aureas contulit. Primi ordines Senatorum dicuntur Illustres. Secundi Expectabiles. Tertij Clarissimi. Iā inferius quartum aliquod genus non est, quamuis enim Senatoria quisque origine esset, vsque ad legitimos annos Eques Romanus erat, deinde accipiebat honorem Senatoriæ dignitatis. Censores apud Romanos veteres erāt. Est enim nomen Censoris, dignitas iudicialis. Censere enim iudicare est. Item Censores, sunt patrimoniorū iudices, a censuris appellati. Ex Digestis lege.1. Vlpianus Labeo scripsit, eū, qui post mortem patris Senatoris natus sit, filium Senatoris esse. Sed eum, qui postea quam pater eius senatu motus est concipitur, & nascitur, Proculus, & Pegasus opinantur non esse, nec Senatoris filium, nec quasi Senatoris, quorum sententia vera est. Vlpianus libro.2. de Censibus. Senatores accipiendum est eos, qui a Patritijs, & Consulibus, vsque ad omnes viros illustres descendunt: quia & hi soli in Senatu sententiam dicere possunt. Marcellus libro.3. Digestorum, Cassius Longinus non putat permittendum, eum, qui propter turpitudinem Senatu motus est, nec restitutus, iudicare, vel testimonium dicere.

De Præfectis, & publicis officialibus. Cap. XI.

ISidorus vbi supra. Præsides, rectores prouinciæ sunt dicti, ꝙ præsunt. Priores autē quasi præceptores ciuitatis & principes. Idem & quæstores, quasi quæsitores, eo ꝙ quæstionibus præsunt: consilium enim, & causa apud eos est. Proceres sunt principes ciuitatis, quasi procedes, eo ꝙ ante omnes honore præcedant, hinc ad primores facta est translatio, qui a cætera multitudine prominent. Tribuni dicti sunt, eo ꝙ Plebi vel iura vel opera tribuunt: Constituti sunt autem sexto anno post Reges exactos. Dum enim Plebs a Senatu, & Consulibus premeretur, tunc ipsa Tribunos, quasi proprios iudices, & defensores creauit, qui eorum libertatem tuerentur, & eas aduersus iniuriam nobilitatis defenderēt, vnde & Defensores dicti, eo ꝙ Plebem sibi commissam, contra insolentiam improborū defendant. At contra nunc, quidam euersores, non defensores existunt. Numerarij vocati sunt, quia publicum nummum ęrarijs inferunt. Functi ab eo, ꝙ fungantur officio, & honore aliquo dicti sunt, hinc & defunctos mortuos dicimus, quia compleuerunt vitæ officia: nihil enim iam faciunt. Municipes sunt in eodem Municipio nati, ab officio munerum dicti, eo quòd publica munera accipiant: Munia enim officia sunt, vnde & immunes dicuntur, qui nullum gerunt officium. Municipales autem originales ciues, & in loco officium gerentes. Decuriones dicti sunt, eo ꝙ sint de ordine Curiæ: Officium enim curiæ administrant. Principales dicti sunt eo ꝙ primi sint, vel quod præsint Magistratibus. Magistratus vero, ꝙ sint maiores reliquis officiis. Duumuirales, quasi duo viri ad vnum officium deputati. Tabellio vocatus, eo ꝙ sit portitor tabellarū, idem exceptor, idem & Scriba publicus: quia ea tantum quæ gestis publicantur, scribit. Publicani appellantur conductores Vectigalium Fisci, vel rerum publicarum, siue qui Vectigalia publica exigunt, vel qui per publica negocia sæculi lucra sectantur: vnde & cognominati sunt. Villicus proprie Villæ gubernator est. Interdū autem Villicus, non gubernationem Villæ, sed dispensationem vniuersę domus, Tullio interpretante, significat, quod est vniuersarum possessionum & villarum dispensatorem. Actores idem, & Curatores, ab agendo, & curando vocati. Procuratores vocati, eo ꝙ vice Curatoris, idest Actoris fungatur, quasi Curatores. Ex summa Azonis, Vicarij dicuntur, qui infra certum tempus eligebantur, quod etiam ordinarijs erat præfixū, vt ipsi vices ordinariorum præsentium, atque viuentium supplerent. Suffecti vero, qui decedentium, siue mortuorum, & absentium vices gerebant, huiusmodi Suffecti omnia poterant agere, quæ pertinēt ad iurisdictionem rectoris prouinciæ, p̄ter vltimum supplicium, & membri abscisionem. Cancellarij dicebantur, qui petitiones, atque supplicationes in curiam introducebant, quia cancellis, & hostiis præerant. Dicitur enim Cancellus hostium fenestratum in modum crucis, per quod patebat aditus, & accessus. Vel dicuntur Cancellarij, quia dicta sibi ab Assessoribus scribebant, & cancellabant, idest ad modum crucis dicta penna delebant.

De Ducibus, & Militibus. Cap. XII.

ISidorus. Dux dictus est ex, eo ꝙ sit ductor exercitus. Tribuni militum primum a Cęsare instituti sunt, qui plebes in Vrbe haberent, vt neque pars populi sine auxilio esset, sic dicti eo quod militibus siue Plebibus iura tribuant. Ciliarchi sunt, qui mille præsunt, quos nos Millenarios nuncupamus, & est Græcum nomen. Centuriones dicti sunt, eo quod centum præsunt militibus, sicut quinquagenarij, qui in capite sunt quinquaginta militum, sicut Decani ab eo, quod decem militibus præficiuntur. Miles dictus est, quia mille erant antea in numero vno, vel quia, vnus est ex mille electus. Miles autem ordinarius, dicitur, aut extraordinarius. Ordinarius, qui per ordinem militat, nec adhuc aliquem consecutus est gradum honoris. Est enim Gregarius, idest humilis militiæ. Extraordinarius vero, q ob virtutem promouetur ex ordine. Emeriti dicuntur Veterani, solutique militia, qui iam in vsu prælij non sunt, quia mereri militare dicitur a stipendiis, scilicet quæ merentur. Idem & veterani, quia post multos militiæ labores, quietis suffragium cōsequuntur. Equestres milites dicti sunt, eo quod equo sedeāt. Itē dr̄, Militat ille in equestri ordine. Tyrones dn̄r fortes pueri, qui ad militiam deleguntur, atque armis gerendis abiles existunt, quique antequam sacramento probati sint, milites non sunt. Romanę autem militię mos fuit, puberes primos exercere armis.

armis. Nam sextodecimo anno Tyrones militabat, quo etiam solo sub custodibus agebantur. Desertores vocati sunt, eo quod desertis militaribus officijs euagantur. Hi in alios numeros militiae nomen dare prohibentur, sed si non magni temporis culpam cõtraxerint, caesi numeris suis restituuntur. Sed & qui deserunt exercitum ad hostes transeuntes desertores vocantur. Conscripti milites dicuntur, quia in tabulis conseruntur, ab eo qui eos ducturus est: sicut transcripti vocantur, cum de alia in aliam legionem transeunt. Excubitores dicuntur, pro eo quod excubias semper agunt. Sunt enim ex numero militum, & in porticibus excubabant, propter regalem custodiam. Excubiae autem diurnae sunt, vigiliae nocturnae, vnde & vigiles. Velites erãt apud Romanos genus militiae, a volitando vocati. Lecti enim agilitate iuuenes, cum armis suis post terga equitum considebant, & mox cum ad hostes ventum esset equis desiliebant, & continuo pedites ipsi, ex alia parte equitibus per quos aducti fuerant dimicantibus, hostem perturbabant. Ab his igitur velitibus, Elefanti quondam Hannibalis tetro, cum regi iam a suis non possent, fabrili scalpro inter aures adacto necabantur.

De Castris. Cap. XIII.

CAstra sunt vbi miles steterit, dicta quasi casta, eo quod illic castraretur libido. Nam nunquam his intererat mulier. Militia a militibus dicta est, aut a multis, quasi multitia, quasi negocium multorum, aut a mole rerum quasi molitia. Legio sex millium armatorum, est, ab electo vocata, quasi lecti idest armis electi: Propriè autem lingua Macedonũ Phalanx, Gallorum Caterua, nostra Legio dicitur. Legio habet sexaginta Centurias, Manipulos triginta, Cohortes duodecim, Turmas ducentas. Centurias dicimus partes exercitus in centenos milites diuisas, vnde & qui his praesunt Centuriones dicuntur. Subcenturiati vero sunt, non qui in prima, sed qui in secunda sunt Centuria, quasi sub prima centuria constituti, etiã ipsi & in speculis positi in bello sunt, vt si primi defecerint, isti ipsi quos subesse diximus, laborantibus primis subueniunt. Vnde & ad insidiandum ponitur subcenturiatus, quasi armis dolo sis instructus. Manipulus ducentorum est militum. Manipuli autem dicti sunt milites, siue quia bellum primo manu incipiebant, siue quod antequam signa essent, manipulos sibi .i. fasciculos stipulae, vel herbae alicuius, pro signis faciebãt, a quo signo manipulares milites cognominati sunt. Turma triginta equites sunt. Romani enim equites in vna tribu trecenti fuerunt. De singulis enim centurijs decem dabãtur, & fiebat Turma. Chors quingentos milites habet. Tria sunt militiae genera, Sacramentum, Euocatio, Coniuratio. Sacramentum in quo post electionem iurat vnusquisque miles, se nõ recedere a militia, nisi post completa stipendia .i. militiae tempora. Et hi sunt qui habent plenam militiam. Nam vigintiquinque annis tenentur. Euocatio dum ad subitum bellum non solum miles, sed & caeteri euocantur. Vnde etiam Consul solebat dicere, Qui rempublicam saluam esse vult, me sequatur. Coniuratio quae fit in tumultu, quando vicinum vrbis periculum singulos iurare non patitur, sed repente colligitur multitudo, & tumultuosa iu.ta conflatur. Hęc & tumultuatio dicitur. In acie autem istę formę ferè sunt, Exercit⁹, Classis, Nodus, Cuneus, Alę. Cornua. Agmẽ, quae forma, & nomina ab ipsis rebus de quibus translata sunt mutuantur. Acies dictae quod ferro armata sit, & acumine gladiorum. Exercitus multitudo ex vno genere, ab exercitatione belli vocata est. Classes dictę sunt propter diuisionem exercitus, quae postea manipuli dicti sunt. Iam postea & classica nauiũ dicta. Nodus propriè est densa peditum multitudo, sicut Turma equitum. Nodus autem pro difficultate sic dictus est, quod vix possit resolui. Cuneus est collecta in vnum militum multitudo, quasi coeus, eo quod in vnum omnes coeant, vel cogantur. Alae in exercitu triginta equites esse dicuntur, quia tegunt pedites alarum vice. Cornua vocata sunt extremitas exercitus, eo quod intorta sit. Agmen dicitur cum exercitus iter facit, ab agendo vocatus, idest eundo ipsum, est enim exercitus ambulans. Nam agmen proprie dicitur quod in longitudine directum est, quale solet esse cum exercitus portis procedit, quicquid fuerit aliud abusiuè dicitur.

De Mercenarijs, & Colonis, ac Seruis. Cap. XIIII.

PRiuati sunt extranei ab officijs publicis. Mercẽnarij, sunt, qui seruiũt accepta mercede. Idem & Barones Graeco nomine, eo quod sint fortes in laboribus. Bari enim dicitur grauis, qd est & fortis. Coloni sunt cultores aduenę dicti a cultura agri: sunt .n. aliunde venientes, atque alienum agrum locatum colentes, ac debentes conditionem genitali solo, propter agricultaram, sub dñio possessoris, pro eo quod his locatus est fundus. Coloni autem quatuor modis dñr. Nam Coloni aut Romani sunt, aut Coloni Latini, aut Coloni auxiliares, aut Coloni rerũ priuati. Inquilini vocati sunt, quasi incolentes aliena, non .n. habent propriam sedem, sed in terra aliena inhabitant. Differt autem inter Inquilinum, & Aduenam. Inquilini enim sunt, qui emigrant, & non perpetuo permanent. Aduenae autem, vel incolae aduentiej perhibentur, sed permanentes, & inde incolae dicuntur, quia iam habitatores sunt ab incolendo. Indigenae sunt inde geniti, vbi inhabitant. Peregrini dicti sunt, eo quod ignorantur eorum parentes quibus orti existunt sunt .n. de longinqua regione. Vrbani vocabant, qui Romae habitabant, qui vero in caeteris locis Opidani: nam sola vrbs Roma dicebatur, caeterae vero opida. Famuli sunt ex propria seruorum familia orti. Serui autem vocabulum inde traxerunt, quod hi qui iure belli possent occidi a victoribus conseruabantur, & serui fiebant a seruando, scilicet serui appellati. Ancillae a sustentaculo vocatae sunt, Ancon enim Graece cubitus dicitur. Vnde & Anconem dicimus. Mancipium est quicquid manu capi subdique potest, vt homo, equus, ouis, haec enim animalia statim vt nata sunt mancipium esse putantur, nam & ea quae in bestiarum numero sunt, tunc videntur mancipium esse, quando capi siue domari coeperint.

De electione Principis. Cap. XV.

ACtor. Dicto de corpore reipu. mystico, cuncta videlicet eius membra, a summis vsq; ad infima prosequẽdo, nunc ad caput rei .i. ad principem redeundum est. Primoq; de ipsius electione agendum. Qualis aũt debeat esse, q in regem, vel principem assumitur, non solum ex Diuinis, verum etiã ex Philosophorum, & Poetarum scriptis colligitur. Et primũ qdẽ, quod ab omni ambitione, superbia, auaritia, caeterisq; vitijs liber, & immunis esse teneatur. Tullius in li. Paradoxor. Cui .n. libere imperabit qui non põt cupiditatibus suis imperare? Refrenet primum libidines, spernat voluptates, iracundiam teneat, auaritiã coerceat, caeteras animi labes repellat, tuncque incipiat imperare. cum ipse improbissimis dominis dedecori ac turpitudini parere desierit. Valerius libro. 6. Scipio Emilianus, cum duo in Senatu contenderent, vt aduersus Viriachum, in Hyspaniam mitteretur, at magna inter Patres cõscriptos dissensio esset, omnibus quonam eius sententia inclinaretur expectantibus. Neutrum, inquit, mihi mitti placet, quoniam alter nihil habet, alteri nihil satis est, aeque malam licentis imperij magistrã iudicãs inopiam, & auaritiam, sicque vt neuter mitteretur, obtinuit. Itẽ Pomponius lib. 12. ex varijs lectionibus. Qui indignus est inferiori ordine, indignior est superiori, Ait Praetor, caecus retinere potest iam ceptum magistratum, sed aspirare nõ potest ad nouum. Seneca de benef. li. 3. Regnũ est nolle regnare eũ possis. Scilo. Si bene regna regis, dignus es nomine regis. Petrus Riga, hi quos vexat adhuc teneiae lasciuia carnis, Improba, pastores non decet esse gregis. Horatius in libro sermonum. Populus quoque stultos honores. Saepe dant indignis. Claudianus in maiori. Iam nunc ad culmina rerum, Iniustos creuisse queror, tollũtur in altum, Vt lapsu grauiore ruant. Poeta Aspertus nihil est humili cum tendit in altum. Galtherus in Alexãdreide li. 1. requite de moribus seruorum. Ganfiedus vbi supra. Si vis bene duci, te certo committe duci. Actor. Boetius Platonem dixisse refert. Beatas fore respublicas, si aut eas sapientes regerent, aut earum rectores sapientiae studerent. De hac quoq; materia requite superius in libro de virtutibus, & vitijs, capitulo de Ambitione, & etiam capitulo de recusando principatu, vel honore, & iterum in li. sequenti, de moribus, capitulo, de dignitate. Iccirco autem maxime probatus esse debet, qui in regem eligitur, quia dum in eminentia regalis fastigij, tanquam in specula quadam, super alios constituitur, eius vitia siqui sunt facilius, ac citius omnibus innotescunt, qui & eius exẽplo corrumpuntur. Quinetiam dum gloria semper inuidiam patitur, laudabilis vita principis frequenter ab aemulis detractoribus, obfuscatur. Sydonius in epi. suis li. 5. Quis autem non exacerbescat, cum videat sordidari virtutem criminatione vitiorum? Si eligimus humilem vocatur abiectus: si erectum superbus: si minus institutum, propter imperitiam creditur irridendus: si aliquatenus doctum, propter scientiam clamatur inflatus: si seuerum, tanquam crudelis horretur: si indulgentem, facilitate culpatur: si simplicem, despicitur vt brutus: si acrem, vitatur, vt callidus: si diligentem, superstitiosus decernitur: si remissum, negligens iudicatur: si solertem, cupidus: si quietum, ignauus: si abstinentem, auarus: si bene pascentem, gulosus.

De institutione morum Principis. Cap. XVI.

HElinādus,vbi supra. Plutarchus autem qualis debeat esse princeps eleganter descripsit in libello pulcherrimo, qui inscribitur. Institutio Traiani. Cuius principium hoc est. Plutarchus Traiano salutem dicit. Modestiam tuam noueram non appetere principatum,quem tamen semper morum elegātia merens induisti.Quo quidem tanto dignior iudicaris,quāto a crimine ambitionis videris esse remotior. Tuæ itaque virtuti congratulor,& fortunæ meæ,si tamen recte gesseris,quem probè meruisti. Alioquin te,& me periculis detrahentium linguis,subiectum iri non dubito,cum & ignauia plebis Imperatorem Romanum feriat, & sermo publicus delicta discipulorum refundere soleat in præceptores. Sic Seneca Neronis sui merito detrahentium carpitur linguis, Adolescētium suorum temeritas in Quintilianum refunditur,& Socrates in pupillum suum fuisse clementior criminatur. Tu vero quoduis rectissime geres,si non recesseris a teipso,si primo te composueris: Ad virtutem recte procedant vniuersa,Politicæ constitutionis maiores tibi exculpsi, cui si obtemperas Plutarchum viuendi habes autorē. Alioquin præsentem epistolam testem inuoco,quia in perniciem imperij non pergis autore Plutarcho. Sequuntur autem postea Politicæ constitutionis capitula. Actor. Qualiter etiam electus,in regno constitutus,viuere debeat,in Deutronomio legitur,vbi & de electione,ac iure Regis agitur,& de forma viuendi præcipitur.Helin.in chro.suis lib.11.Eum inquit cōstitues regem, quem dominus Deus tuus elegerit, de numero fratrum tuorum:Cumque fuerit cōstitutus, non multiplicabit sibi equos, quorum numerositate sit subditis onerosus. Equos multiplicare,est plures,quā necessitas exigat vanæ gloriæ causa, vel errore alterius congregare. Multo minus igitur licet ei multiplicare Canes,aut Volucres rapaces,aut bestias truces,aut quælibet portēta naturæ. De Histrionibus aūt,& Mimis,Scurris,& Lenonibus,& Meretricibus,& huiusmodi prodigijs hominum,quę princeps potius exterminare,quam fouere debet, non erat in lege mentio facienda. Sequitur. Nec reducet populum in Aegyptum i.inferiores non corrumpat exemplo, quia componitur orbis regis ad exemplum,nec sic inflectere sensus humanos edicta valent, vt vita regentis,mobile mutatur semper cum principe vulgus. Sequitur. Nec habebit vxores plurimas, quæ alliciant animam eius. Cū in alijs plures vxores esse vnius licitum fuerit:vt in Abraam,& Iacob,& Isaac gratia ppagandæ prolis, & fidelem populum dilatandi: In regibus perpetuo obtinet,vt vna vnius sit, multo minus igitur licet eū vel adulterari,vel fornicari, vel quælibet stupra committere. Quomodo enim hæc crimina in alijs puniet,eisdem subiectus. Sequitur. Nec habebit auri, & argenti immensa pondera:Quid hic dicunt, qui domino prohibente argentum, & aurum sibi thesaurizant,quæstum ex calumnia facientes,& quærentes abundantiam singularem de multorum inopia, de rapinis diuitias, beatitudinem de calamitate, non habebit diuitias,quas nomine possidet alieno, nec sibi priuata erunt fiscalia, quæ publica confitetur:non autem mirum si regi non liceat habere priuata fiscalia, cum nec ipse suus sit,sed subditorum. Actor. De hac quoque materia require plenius superius,in tractatu,de moribus principum,vel magnatum.

De studio eius,vel sapientia. Cap. XVII.

HElinandus. Postquam aūt sederit inquit in solio regni sui,describet sibi Deutronomium legis huius in volumine. Igitur princeps,iuris nō debet esse ignarus,licet multis priuilegijs gaudeat, nec prætextu militiæ legem dñi permittitur ignorare,sed & princeps Christianissimus,legibus suis indicet, ne dedignentur principes sacros canones imitari. Inutilis.n.est omnis constitutio principis, si non est Ecclesiasticæ disciplinæ conformis. Sequitur. Et habebit secū,legetq; illud oībus diebus vitę suę,necessaria est ergo principi peritia literarum,cui quotidie legem dñi legere præcipitur. Qua.n.die legem non legerit,non ei dies vitæ est ille, sed dies mortis. Hinc est qđ in lrīs, quas rex Romanorum misisse legitur ad regem Francorū,hortans eum vt liberos suos liberalibus disciplinis institui faceret. Adiecit inter cætera:Rex illiteratus, est quasi Asinus coronatus. Quod si forte illiteratus est,certe literatorum cōsilijs eum regi necesse est. Hinc est q exemplar legis a sacerdotibus Leuiticæ Tribus iubetur assumere,i.catholicis viris,& literatis. Plato,vt Boetius testis est, respublicas fore beatas dixit,si eas aut sapientes regerent,aut earum rectores sapientiæ studerēt. Sapiā ipsa dicit:Per me reges regnant,& conditores legum iusta decernunt,gentiles sapientiam quasi Deum Deorū colebāt, sine cuius Dei nutu nihil faciēdum credebant,vnde & antiqui philosophi imaginem sapientiæ pro foribus oīum templorū pingi,cum hac subscriptione censuerunt;Vsus me genuit, peperit memoria,ego odi homines ignaua opera,& philosophica sciā. Est autem sapientia rerum diuinarum & humanarū principes, & gerendorum omittendorumque scientia, huic insistere philosophari est. Ab initio vrbis conditæ nomina senum aureis literis scripta sunt; vnde & ipsi patres conscripti appellati sunt. Est autem senectus mentis, sicut & corporis.

De Humilitate eius,ac Pietate. Cap. XVIII.

SEquitur. Nec eleuetur cor eius in superbiam super fratres suos. Qđ præcipuè necessarium est sæpius replicat. Nunq enim humilitas satis vī commendata principibus,qa difficillimum est, vt gradus honoris non pariat tumorem in aīo præsidentis. Principes,sicut medici nunquam vti debēt grauibus remedijs, nisi cum leuium beneficio desiderata sanitas desperat. Vnde Lucius:Principem senem moribus esse oportet,& q moderatiora consilia sequatur, & vicem gerere medicorū,q morbos curant, nunc exinanitione in repletis, nunc refectione in vacuis,& dolorē sedant,nunc cauterio, nūc fomentis. Si.n.cythæredi alijq; fidicines multa diligentia procurant, quo oberrantis cordæ compescant vitium, & alijs concordem reddant, quanta solicitudine oportet principem moderari, vt subditos reddat quasi vnanimes,& vnius moris habitātes in domo? Certum est aūt, q tutius est chordas remitti amplius, q intensius protendi. Sit piger ad pœnam princeps, ad præmia velox,& doleat quotiēs cogitur esse ferox. Quorum alterum iustitię est, alterum pietatis. De quibus Salomō. Misericordia,& veritas nō te deserant. Circunda eas gutturi tuo, & describe eas in tabulis cordis tui, & inuenies gratiam,& disciplinam bonā coram Deo,& hoībus. Gratia namq; debetur misericordiæ, iustitiæ disciplina. Qui sine prima est, omnibus est odibilis,q sine secūda, omnibus cōtemptibilis. Plato cum subditos inquit opprimunt magistratus, perinde est, ac si caput corporis intumescat, vt a membris,aut omnino, aut sine ingēti molestia ferri nō possit. Idem inquit. Cum in subditos potestas sæuit,idem est,ac si pupillum tutor persequatur,vel eum suo mucrone iugulet,qui sibi ad defensionē sui gladium dedit. Vnde Claudianus. Sis pius in primis, &c. Actor. Responsio supra in li.de moribus cap. de clementia principis,& de eius moderatione,cap.quoque de noxia libertate, & etiam in li.præcedenti,cap.de crudelitate. Helinandus. Sequitur. Neque declinet in partem dexteram siue in sinistram. Declinare in dexteram,est nō Dei gratiæ,sed sibi tribuere velle, q rectum est. Vel declinare in dexteram,& sinistrā, est peccare propter eorum felicitatem,quæ appetuntur,aut pp eorum infelicitatem quæ fugiuntur. Vel ad dexteram declinare,est virtutibus ipsis vehementer insistere,& in virtutis operibus,quæ in modo cōsistit,excedere modum: vnde Iul. Insani sapiens nomen feret,æquus iniqui,vltra quam satis est virtutem si petat ipsam. Omnis vehemētia saluti inimica est,& excessus omnis in culpa. Bonarumque rerum consuetudo nimia pessima est. Vnde Salomon. Noli esse nimis iustus. Quid ergo nimiū prodest,si regina virtutum nimietate sua obest. Nimia quoque humilitas maxima pars superbiæ est. Item ad sinistrā declinat, qui in subditorum culpis puniendis nimis proteruus est ad vindictam. Ad dexterā vero qui mansuetudini nimis indulgent.

De præmio regalis iustitiæ. Cap. XIX.

SEquitur. Vt longo tempore regnet ipse & filius eius super Israel. De virtute nanque parentum sępe protenditur successio filiorum,& succedentium. Felicitas ex decedentium iniquitate præsciditur,iuxta illud. Iniustique disperibunt,simul reliquiæ impiorum interibunt. Item regnum a gente in gentē transfertur,propter iniustitias,& iniurias,& contumelias,& diuersos dolos. Iniustitia,vt Stoicis placet,est mentis habitus,qui a regione morum exterminat æquitatem. Iustitia est non nocere,& ex humanitatis officio nocentes prohibere. Nocere enim iniuria est,nocentes non impedire iniustitia. Contumelia est, quando tumorem mentis in læsione alterius manifesta operis sequela comitatur. Dolus, vt a quibusdā diffinitur,est cū aliud agitur, & aliud simulatur, Malus, qñ fit intentione nocendi & quasi insidijs nocet. Dolus igitur, quia ex timore est,aduersatur fortitudini. Contumelia prudentiæ quæ dicit sibiipsi. Quid superbis terra & cinis? Iniustitiam temperantia non admittit, nolens inferre alij, qđ sibi nollet ab alio irrogari. Iniustitiam iustitia excludit, faciens alij, quod vellet sibi fieri bñ & honeste. Quod aūt addit diuersos puto & oīa cōiter referendū,non

solum

olū ad vitiorum diuersas species, sed & ad diuersas personas, & ad oēs modos, quibus a quocunque hæc vitia committuntur. Princeps.n.tenetur pro omnibus, & oīum actor videtur esse, qa cum omnia possit corrigere, eorum merito particeps est, quæ noluit emendare. Cum enim potestas publica sit, omnium vires exhaurit, & ne in se deficiat, incolumitatem oīum debet procurare membrorum. Sicut autem potentes potenter tormenta patientur, si a iustitia deflexerint, sic & iustitiæ præmijs fruētur abundantius, si recte exercuerint potentatum. Et tantam in futuro præ subditis habebunt gloriam, quanta virtute eos in magna delinquendi licentia præcesserunt. Vnde potuit, inquit, transgredi, & non est transgressus, &c. Ad iustitiam namque reputatur principibus, etiam dum temperant ab iniurijs, & facultas delinquendi est eis materia meritorum. Declinare a malo, in eis magnum est, etiam si magna bona non faciunt, dumtamen subditos indulgentia sua non perimant. Patri ergo succedit filius, si patris iustitiam imitatur. Charitatis autem ordo minime seruatur, cum amorem, qui patriæ, & parentibus pcipue debetur, pater trāsfundit in filios, & filialis affectus paterni pectoris cellam, solus exhaurit. At hodie vitia liberorum saluti reipublicæ præferuntur, sed salutem populi liberis omnibus oportet anteferri. In libro Regum latenter Saul arguitur, qđ in voto sancto, de diurno ieiunio pepercit Ionathæ, contra religionis votum, cuius priuatione populus corruerat. Et Hely, licet in se sanctus esset: quia filijs pepercit perijt, vt aūt de cæteris taceam, quantū rempublicā dilexit Deus pater, qui pp eā proprio filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum.

De Reuerentia Dei, & cultu sui. Cap. XX.

QVatuor, vt dictum est, principibus inculcare Plutarchus nititur: Reuerentiam Dei. Cultum sui. Disciplinam officialium, & Potestatem, affectum, & protectionem subditorum. Miro autem modo Deus intelligētiam sui sic infundit, vt subtrahat, sic subtrahit vt infundat. In multis.n.multipliciter lucet. Est autem a maiestate mirabilis, a sapientia venerabilis, amabilis a bonitate. Et hic est funiculus triplex, inter creatorem & creaturam, qui facile non rumpitur.i.vt timeatur, honoretur, & diligatur. Colitur autē Deus tripliciter affectu mentis, & exhibitione operis, Reuerentiam quæ corporaliter exhibetur, aut in personis consistit, aut in rebus. In personis, aut a natura, aut ab officio, aut a moribus, aut a conditione, aut a fortuna. Natura vt parentes, cognati, & affines. Officium est debitum exequendi, quæ vnicuique, ex institutis, aut moribus agēda sunt, quorum agendorum alia ad publicum, alia ad suum cuiusque pertinent statum. Nam officiorum quædam publica, q̄dam priuata dicuntur. Priuata tot sunt quot personæ. Publica aut a Diuino, aut ab humano Iure descendunt. Publico officio tanta debetur reuerentia, quanta est eminentia cuiuslibet magistratus. Mos est mentis habitus, ex quo singulorum operum assiduitas manat. Hinc virtutes, & vitia, æque cōplectitur, vnde bonos, & malos mores dicimus moratos, siue morigeros a bono, morosos a malo nominamus. Conditio est status personæ fortuitus, qui aut in aduersis, aut in prosperis versatur. In his; autem qui diuina iura ministrant, Deus præ cæteris aut honoratur, aut spernitur, cum illorum honorem, & cōtemptū propriū reputet dicens. Qui vos spernit me spernit, & q vos recipit me recipit. Reuerētia quæ in rebus cōsistit, aut in corporalibus est; vt in ædibus, & locis sacris, aut sacrificijs. Aut in spiritualibus, vt super iura, quæ sacris rebus competunt, quæ temerare sacrilegium est morte expiandum. Rerum sacrarū immunitates cōuellere, insurgere in Deum est. Cultus sui maxime temperantia consistit. Marcum Catonem.n.eodem vino, quo remiges cōtētū fuisse tradunt. Gaius Curius Sabinorum victor, nolens agros suos ex senatusconsulto ampliari, gregaliū portione cōtētus fuit, malū ciuē dicens esse, cui non satis esset idē, qđ cæteris ciuibus.

De Officialium disciplina. Cap. XXI.

SEquitur de Potestate, & Officialium disciplina. Nihil iniquo diuitis cōsiliario perniciosus, vnde in prouerbijs. Omni custodia serua cor tuum, quoniam ex ipso vita procedit. Est igitur prouidendum potestati, ne consiliarij eius indigeant, neue aliena immoderatius concupiscant. Nihil est scelestius, quam amare pecuniam, non solum in corde, idest in consiliario, sed etiam in ventre, & intestinis reipublicæ, idest quęstoribus, & commentariensibus, hæc ratio seruanda est. In lateribus quoque, idest illis, qui semper principi assistunt, nam a conuictu mores formantur, & qui tangit picem inquinabitur ab ea. Vuaque contacta, liuorem ducit ab vua. Ita quidam legati sedis Apostolicæ in prouincijs debachantur, ac si ad ecclesiam flagellandam egressus sit Sathan a facie domini. Receptores personarum, & quasi quidam bonorum mallei. Vnde Iuuenalis. Omne vitium animi, tanto conspectius in se Crimen habet, quanto maior qui peccat habetur. Episcoporum nomen, & officium uenerabile esset, si tanta implerentur solicitudine, quanta interdum petitur ambitione, & diligerent vt patres, timerentur vt domini, colerentur vt sancti, si exactionib. parcerent, & proiicerent ex animo quicquid prouenit ex calūnia, nec omnem quæstum pietatem putarent.

De Munerum acceptoribus. Cap. XXII.

IN domibus Prælatorum, & Principum omnia hodie venalia sunt, frustra apud curiales de testimonio conscientiæ, de venustate morum, de torrente eloquentię, nisi prætio interuenie confidis; Ipse licet uenias musis comitatus Homere, Si nihil attuleris ibis Homere foras. Ego credo me uidisse Hostiarios Cerbero duriores apud inferos, cum Cerberus, ut aiunt, unus est. Sed quot sunt diuerticula curiarum, tot Cerberi, tota familia aut mordet, aut latrat. Vetus prouerbiū est. Vacuę manus, temeraria petitio est. Importunus pręcator est, qui dandas res ad verba confidit. Apud aduocatos quoque, & ipsū silentium venale est. Hoc fortassis a Demosthene acceperunt, qui cum Aristodinum autorem fabularum interrogasset, quantum mercedis ūti ageret accepisset, & respondisset Talentum. At ego ait Demosthenes plus accepi, vt tacerem. Causidicorum lingua dānifica est, nisi eam, ut dici solet, funibus argenteis uincas. Nihil autem ut ait Seneca, uenali materia turpius. Iniustum prorsus est materiam uendere, siue iustitiam. In lege uero scriptum est. Iuste quod iustum est exequeris. Lege quoque Iulia repetundarum tenetur, qui cum haberet aliquam potestatem ob iudicandum, vel non denunciandum, pecuniam acceperit. quo magis, aut minus, quid ex officio faceret. Itemque oēs cognitores, ac iudices a pecunijs & patrocinijs manus abstineant, neque alienum iurgium suam putent prędam. Plebiscito etiam continetur, ne quis præsidium, munus, donūue caperet, nisi esculentum poculentūue, & id quidem intra dies proximos prodigatur. Sed nec exennia producenda sunt ad munerū qualitatem. De talium muneribus ait epistola Seueri Imperatoris. Vetus prouerbium est. Nec omnia, nec semper nec ab omnibus. Nam valde inhumanum est a nemine accipere; passim vilissimum, per omnia amarissimum. Nunc autem sic oēs post munera currunt, ac si alibi laborum requies, dolorumque solatium non possit inueniri, ac si naufragi de periculo facilius enatent, si pręgrandi sarcina onerentur. Quis vlcerosus vnquā spinas congessit, vt super eas mollius quiesceret.

De Publicis exactoribus. Cap. XXIII.

EGregie de talibus ait Laurentius Mediolanen. episcopus. vbi publicos exactores describit. Publicanus, inquit, est caput rapinę, lex violentiæ, prędo sine pudore, medicus exterminij, immanior furibus. Nam fur timens delinquit, hic autem confidenter. Fur laqueos legis timet, hic quicquid fecerit legem uocat. Quis eo iniquior, qui verbis iustitiæ iustitiā damnat. & armis innocentiæ spoliat, vulnerat, occidit innocentes. Lege utique legem primit, & dum alios vrget ad legem, exlex est. Publicanorum aūt a maximo vsque ad minimum cætus concussioni potius, quam iustitię vacat, & ita in populū debachantur, vt quod reliquit vnus, alii non moreantur auferre, tanquam ad hoc instituti sint, vt residuum Locustę comedat Bruchus. Officiali Cæsaris nisi in omnibus acquieueris Cæsari contradices, & quicquid dicit, & nisi fit sic, & nisi sic stet, est in personam regis, contraque coronam. Quicquid dixerit ita, obtinet ac si inueniatur in actis. Et cum alias moderatione inculpatæ tutelæ vim vi repellere liceat, concutientibus officialibus, spoliantibus, torquentibus, mutire nō licet. Hæc autem omnia in principem redundant, singuli quippe tenentur ad singula, principi vero onera incūbunt uniuersa. Princeps autem legis nexibus dicitur absolutus, non quia iniqua ei liceant, sed quia is esse debet, qui non timore pęnę, sed amore iustitiæ æquitatem colat. Nam in negociis publicis nil ei velle licet, nisi quod lex aut æquitas persuadet, aut ratio communis utilitatis inducit. Æquitas autem est (vt iurisperiti asserunt) rerum conuenientia, quæ cuncta coæquiparat ratione, & in paribus causis paria iura desiderat. Lex vero eius interpres est. Quicquid autem æquum est, ita demum iustum est, si est uoluntarium. Petrus commestor in Historia Scholastica. Tyberius (vt refert Iosephus) in omnibus negociis suis morosus erat, unde cum statueret procuratores in prouintiis, vix aut nunquam mutabat eos. Quod cum sæpius quæsitum esset ab eo, quare.i. non mutaret procuratores. Respondit se in hoc parcere plebiculę, scientes enim procuratores se ad modicum habere procurationem,

rationem,emungunt vsque ad sanguinem,& tanto dominantur grauius,quāto breuius,& qui recentes superueniunt,dissipant quicquid inueniunt. Quod ostendit exemplo cuiusdam vulnerati, qui cum iaceret in via,& non ammoueret multitudinē muscarum a vulnere, superueniens alter putauit, q; hoc omitteret ex imbecillitate, & abegit muscas,quæ operuerant vulnus. Ad quem ille, Male fecisti mihi,quia muscæ quas amouisti,iam plenę erant sanguine, & parcius molestabāt me, quæ autem superuenient recentes acrius pungent me. Sic & procuratores, vel officiales recenter substituti, acrius in subiectu deseuiunt. Actor. De hac quoque materia require superius in lib. de virtutibus, c. de crudelitate c. quoque de malis moribus principum in libro sequenti.

De Electione Militum. Cap. XXIIII.

HElinandus vbi supra. Vidimus de membris cæteris Reipub. nunc de Militibus videamus, qui manus appellantur. Nullus est,(vt ait Vegetius renatus) quem oporteat plura, vel meliora scire, quam principem. Christianus princeps milites magis a fide, & moribus,quam a viribus debet eligere, Non sicut hodie milites,sic ad bella, quasi ad nuptias dealbati procedunt. In castris sermo illis est de conuiuijs,in conuiuio de armis. Hæc sunt, quæ faciunt militem tam corporalem, quam spiritualem, Electio,& Sacramentum. Longa pax militem incuriosius legit. Cato militem non dicit,nisi eum,qui sacramēto ad militiam iam consecratus est. ergo qui non electus seipsum militiæ ingerit, in se gladium prouocat,quem propria temeritate vsurpat. Vsus autem militiæ ordinatæ est tueri ecclesiam, impugnare perfidiam, & sacerdotium venerari, pauperum propulsare iniurias, pacare prouinciam pro fratribus, & vt sacramenti docet conceptio , fundere sanguinem. Miror autem quomodo princeps illis habet fidem , quos videt Deo suo cui,(vt cætera taceam,)& sacramento militię alligati sunt, fidem debitam non seruare. Non est quo se vertat impius, quia qui hominem Deo præfert , nequaquam fidem seruabit secundam, qui primam irritam facit. Denique consecratio militis hæc est . Consuetudo solennis est, vt ea die qua quis militari cingulo decoratur , ecclesiam solenniter adeat , gladioque super altare posito, & oblato,quasi celebri professione facta,seipsum altaris obsequio deuoueat , & gladij, idest officij sui iugem Deo spondeat famulatū. Eis ergo pro ecclesia plurimum,cōtra ecclesiam,licet nihil. Aut enim plus aut non minus,in sua professione faciunt,quam episcopi, vel Abbates, qui scedulam offerunt. In quibusdam etiam locis moris est militem in crastino consecrandum, totam noctem præcedentem peruigilem in orationibus ducere,& nec iacendi, nec sedendi habere licentiam,nisi forte repentinę infirmitatis necessitas coegerit. Sed tota nocte stantem orare. Primum hominum Deo debetur cuius est homo creatione, & redemptione. Secundum homini,saluo tamen per omnia hominio Dei, qui ab omnibus hominibus suis exigit innocentiam. Cum periculo ergo innocentiæ nemo cuiquā debet fidem, nec Abbati monachus, nec patri filius,nec domino seruus,nec marito vxor.

De Regimine eorum. Cap. XXV.

ESt enim principis prouidere in primis, ne miles suam perdat innocentiam pro defensione Reipublicæ,sine qua Respu. salua esse non potest: solus enim ille princeps bonus est,& iudex incorruptus,cuius sententia ex contemplatione assidua,imago est æquitatis. Est enim publicæ æquitatis iudex,& æquitatis seruus, & in ea personam publicam gerit, q; oīum iniurias,& damna corrigit,& crimina omnia media æquitate punit , cuius officium est illis , qui minimum possunt plurimum prodesse,& qui nocere desiderant,plurimum aduersari. Vnde & in sacra scriptura Columbæ gladius appellatur, quia sine felle irascatur,sine iracundia ferit,& cum dimicat amaritudinem nullam recipit. Nam vt ait Cicero, Orator egregius, sicut lex persequitur culpas, sine odio personarum,ita & princeps debet facere. Pulchrè secūdum Stoicos lictor dicitur quasi legis ictor , quia ad eius spectat officium ferire , quē lex iudicat feriendum. Vñ & antiquitus illi cuius mano iudex innocens innocētē punit, cū reo gladius imminere dicebatur. Obtempera legis arbitrio, vel legem imple,vt vel sic mansuetudo verborum, puniendi rei tristitiam mitigaret , Cum ergo milites sint manus corporis publicæ potestatis , illius principis manus sanguine plenæ sunt,cuius officiales,& milites vel innocentem sanguinem fundunt,vel innocentes opprimunt. Huius ergo principis oratio nunquam exaudienda est,eleemosyna Deo nunquam acceptanda.

Quod recte militare non sit peccatum. Cap. XXVI.

GRatianus causa 23. q. 1. Quod militare quidem alienum videatur ab euangelica disciplina,hinc videtur posse probari, quia omnis militia , vel ob iniuriam propulsandam, vel propter vindictam inferendam est instituta. Iniuria autem, vel a propria persona, vel a socio repellitur:quod vtrumque euāgelica lege prohibetur. His ita respondetur. Præcepta patientiæ non tam ostentatione corporis,quam præparatione cordis sunt retinenda. Vnde Augustinus in sermone de puero Centurionis. Agenda sunt etiam multa cum inuitis quadam benigna asperitate plectendis, quorum potius vtilitati consulendum est,quam voluntati. Ac per hoc,si terrena res ista publica Christiana præcepta custodiat. Etiam ipsa bella sine beniuolentia non gerentur. Sed vt potius ad pietatis iustitiæque societatem victis facilius consulatur. Nam cui licentia iniquitatis eripitur, vtilius vincitur, quoniam nihil infelicius felicitate peccantium, quia pœnalis nutritur impunitas , & mala voluntas velut interior hostis roboratur , Et paulo post. Nam si Christiana disciplina omnia bella culparet, hoc potius consilium salutis petentibus in Euangelio diceretur , vt abijcerent arma, seque militiæ omnino subtraherent, Dictum est autem eis, Neminem concusseritis, Estote contenti stipendijs vestris, quibus proprium stipendium sufficere debere præcepit, militare vtique non prohibuit. Item eiusdem ad Bonifacium. Noli existimare neminem Deo placere posse , qui armis bellicis ministrat, In his erat sanctus Dauid,& Centurio qui ait. Non sum dignus,vt intres sub tectum meum &c.

De Recta intentione , & obedientia militantium. Cap. XXVII.

BEllum enim debet esse necessitatis, vt liberet omnes a necessitate, & conseruet in pace. Non enim pax quæritur, vt bellum exerceatur, sed bellum quæritur, vt pax acquiratur. Esto ergo bellando pacificus, vt eos,quos expugnas ad pacis vtilitatem vincendo perducas. Itaque hostem pugnantem necessitas deprimat, non voluntas. Sicut autem bellanti,& resistenti violentia redditur,ita victo & capto misericordia iam debetur, maxime in quo pacis perturbatio non timetur. Item contra Manichæos. Quid culpatur in bello, an quia moriuntur quādoque morituri, vt dominentur in pace victuri, hoc reprehendisse timidorum est, non religiosorum. Nocendi cupiditas, vlciscendi crudelitas, implacatus atque implacabilis animus, feritas rebellandi, libido dominandi,& siqua similia, hæc sunt quæ in bellis iustè culpantur: vnde neque Iohannes ab armis iubet discedere milites,& Christus tributa Cæsari monet, reddi, quia pp bella necessario militi stipendia prębēātur. Ordo autem iste naturalis mortalium paci accommodatus , hoc poscit, vt suscipiendi belli auctoritas , atque consilium pœnes principes sit. Sed si,humana cupiditate bellū geritur, non nocet sanctis in quos non habet quisquam potestatem, nisi desuper datam. Ergo vir iustus, si forte etiam sub rege homine sacrilego militet, rectè potest illo iubente militare, bellare si vicē pacis ordine seruans, qđ ibi iubetur,vel non esse contra Dei præceptum certum est,vel vtrum sit certum non est, ita vt fortasse reum faciat regem iniquitas imperandi,innocentem aūt militem ostendat ordo seruiendi. Item eiusdem in lib. de verbis domini. Militare non est delictum,sed pp prædam militare peccatum est. Nec Rempub. gerere criminosum est, sed ideo agere Rempu. vt diuitias augeas, videtur esse damnabile. Propterea in quadam prouincia stipendia militibus constituta sunt, ne dum sumptus quærunt, prædo grassetur. Igitur qđ Cæsar præcipit ferendum est, qđ imperat tolerandum est, sed sit intolerabile, dum prædam exactores accumulant. Quicunque stipendia sibi publicè decreta consequitur , si amplius quærit tamquam cumulator, & concussor Iohannis sententia condēnatur. Item eiusdē de diuersis ecclesiæ obseruationibus. Apud veros Dei cultores, & ipsa bella pacata sunt, quæ non cupiditate, aut crudelitate , sed pacis studio geruntur, vt mali coerceantur,& boni subleuentur. Item 23. q. 1 Grego. vniuersis militibus Neapoli. Summa militiæ laus , inter alia bona merita hæc est, obedientiam Reipublicæ vtilitatibus exhibere , quicquid sibi vtiliter imperatum fuerit obtemperare.

De Iniusto bello. Cap. XXVIII.

QVod autem sit iustum bellum Isidorus Ethymol. lib. 18. inquit. Iustum est bellum,quod ex edicto geritur, de rebus repetendis, aut propulsandorum hostium causa. Itē Aug. in lib. quæstionum. Dominus Deus noster iubebat Iesum Naue, vt constitueret sibi tertorium insidias, i. insidiantes bellatores,

latores, ad insidiandum hostibus. Hinc admonemur, hoc non iniuste fieri ab his, qui bellum iustum gerunt. Cum autem iustus bellum susceperit vtrum aperte pugnet, an ex insidijs, nihil interest ad iustitiam. Iusta autem bella solent diffiniri, quæ vlciscuntur iniurias. Sic gens, vel ciuitas plectenda, vel bello, petenda est, quæ vindicare neglexerit, quod a suis improbe factum est, vel reddere quod per iniurias ablatum est, sed & hoc genus belli, est sine dubio iustum, quod Deus imperat, qui nouit quid cuique fieri debeat. In quo bello ductor exercitus, vel ipse populus, non tam auctor belli, quam minister iudicandus est. Aug. in lib. quæstionum Numeri. Notandum est sane, quemadmodum iusta bella gerebantur a filijs Israel contra Amorreos. Innoxius enim transitus negabatur, qui iure humanæ societatis æquissimo patere debebat. Ex summa de casibus. Nota q quinque exiguntur ad hoc vt bellum sit iustum .s. persona, res, causa, animus, & auctoritas. Persona vt sit sæcularis, cui licitum est fundere sanguinem, non autem ecclesiastica, cui est prohibitum, nisi in necessitate ineuitabili. Res, vt sit pro rebus repetendis, vel pro defensione patriæ. Causa si propter necessitatem pugnetur, vt per pugnam pax acquiratur. Animus ne fiat propter odium, vel vltionem, vel propter cupiditatem, sed propter charitatem, iustitiam, & obedientiam. Auctoritas, vt sit auctoritate ecclesiæ, præsertim cum pugnatur pro fide, vel auctoritate principis. Si aliquod istorum defuerit, bellum dicetur iniustū. Vt tamen casus in quo sine auctoritate principis, vel ecclesiæ posset moueri bellum, vt pro rebus repetendis, & defensione patriæ. Nā de iure naturali, cuique licitum est vim vi repellere incontinenti, & cum moderamine inculpatæ tutelæ. De hoc autem require plenius infra lib. 11. in tractatu de Homicidio. Miles habens iustum bellum contra alium militem, licite facit suum quicquid capit ab hoste, vel coadiutoribus, siue subditis suis, siue alijs, quousque iuxta conscientiam suam sit sibi satisfactum, de omni damno dato, & labore, & opere, tam sui, quam suorum hominum, vel donec ipse hostis offerat ius, vel velit satisfacere ipsi. Subditos autē illos, qui Deū plus quā homines timentes, nolunt suo domino in bello illicito impendere consilium, auxilium, vel fauorem, credo nulla tenus spoliandos, sed nec in aliquo puniendos.

De Propulsanda iniuria sociorum. Cap. XXIX.

GRatia. 23. q. 3. Quod vero iniuria, sociorū armis propulsanda non sit, exemplis, ac auctoritatibus probatur. Dñs enim cum ab Herode quæreretur ad interficiendum, non patrocinium sibi quæsiuit armorum, cum occulto instinctu posset in eum conuertisse manus Iudæorum, sed fugiens in Ægyptum latuit ibi per septenniū. Ipsi & Iudæi captiui ducti sunt, quia spem suæ liberationis, non in solo Deo, sed & in homine posuerunt. Sed multa rite præstantur, quæ tñ iure non petuntur: bonus .n. non rite iniuriæ vindictam petit, quia malū pro malo redderet, non quia iniqua est vltio, q̄ lex statuit, sed quia vitiosa est libido vlciscendi, magisq; ad iudicem pertinet hoc inter homines decernere, q̄ ad bonum hominē sibi expetere: hic enim malum pro malo redderet, iudex vero non: sed delectatione iustitiæ iustum pro iniusto, qd est bonum pro malo, qđ etiam Deus iudex facit. Item ab aliquo capto iniuste sua exigunt, pro vita iñ redimenda iuste offeruntur. Item sacra vasa ab aliquo Barbaro iniuste exiguntur, pro redemptione captiuorum iuste præstantur. sic & iniuriæ propulsatio, licet iniuste postuletur, iuste tñ præstatur, q̄q̄ & ipsa postulatio non vsq; quaque iniusta probetur. Aliud est .n. iniuriam propellere, vt sibi liceat viuere voluptuose: aliud vt aliorū vtilitati libere possit vacare. Sicque aliud est suffragiū ab hoīe, tanq̄ a ministro iustitiæ postulare, vt mala voluntas aduersantium eius ministerio careat effectu, & bonorum voluntas eius suffragio sortiat effectum. Aliud spem suam a Deo in hoiem transferre, vt aduersa quæ inferuntur a Deo ad vitæ correptionē humano pellantur auxilio, nulla præcedente correctione. Petere ergo, vel p̄stare in tribulatione subsidium, vt voluptuose quis in crimine viuat est damnabile. Petere aūt, vel præstare solatiū, vt mala facultas delinquendi adimatur, vt ecclesia pacē adipiscat, vt aliquis multorum vtilitatibus seruetur, vtile est, & honestū. dissimulare vero grauissimū. Hinc de Paulo legitur, q cum qdā Iudæorum iurassent se non comesturos panem, nisi eū interficerent, petijt milites a prætore, quorū præsidio illæsus seruaret ab iniuria Iudæorum: non suæ voluptati, sed oīum vtilitati viuturus. Hinc & ecclesia auxilium ab Imperatore ad sui defensionē petere monetur. Itē Amb. in li. de Off. 1. Fortitudo, quæ bello tuetur a Barbaris patriā, vel domi defendit infirmos, vel a latronibus socios, iustitia plena est. Itē Hierony. super Sophoniam. Si quis fortitudinē latronis, vel piratæ eneruat, & infirmos reddit, prodest illis sua infirmitas; debilitata .n. membra, quibus prius non bñ vtebantur, a malo opere cessabunt. Item Amb in li. de Offi. 1. Non in inferenda, sed in depellenda iniuria lex virtutis est. Qui .n. non repellit a socio iniuriam si pōt, tam est in vitio, q̄ ille qui facit. Item Anastasius Papa, & Damasus. Posse obuiare, & perturbare peruersos, & non facere, nihil aliud est, q̄ fauere impietati eorum. Nec caret scrupulo societatis eorum occultæ, qui manifesto facinori desinit obuiare. Ecce q nonnunq̄ obuiandum est peruersis, & iniuria sociorum armis propulsanda est, vt & malis adempta facultas delinquendi prosit, & bonis optata facultas libere consulendi ecclesiæ ministretur, hoc qui non facit consentit.

De Affectu mutuo principis, & subditorum. Cap. XXX.

HElinandus vbi supra. Vltimū eorum quæ Plutarchus hēre iubet principem est, amor subditorum. Codrus Atheniensium Rex, pro victoria populi sui seipsum morte tradidit. Nam mutato regis habitu, sarmenta colligens, castra hostium ingressus, a milite quē falce in iurgio percusserat, interfectus est. Vnde istud poeticum. Et iurgia codri. Decios duces Romanorum, se pro suis exercitibus morti deuouisse percelebre est. Iulius Cæsar dicere solitus erat, Dux qui non laborat, vt militibus charus sit, militem nescit amare, nescit humanitatē ducis in exercitu, & aduersus hostes debere esse. Idem pistorē in uincula cōiecit, quia sibi meliorē panem, q̄ cæteris militibus in mensa supposuerat. Alexāder militem suum Macedonem senio cōfectum, nimio frigore obstupefactum, ipse in sublimi, & propinqua igni sede sedens, cum animaduertisset, statim descendit, & suis manibus, corpus frigore duplicatum, in suā sedem imposuit. Plato cum vidisset Dionysium tyrannū Siciliæ corporis sui circumseptum custodibus. Quid tū malū inquit fecisti? vt a tam multis necesse habeas custodiri? Principem sic oportet vincere obsequijs omnium affectus, vt quisque subditus pro eo periculis imminentibus caput opponat, sicut vrgente natura pro capite cætera se solent membra opponere. Vñ Claudianus. Non sic excubię non circunstantia tela. Tutatur amor extorquebis amari. Hoc alterna fides, hoc simplex gratia donat. Hucusque dictum sit de institutione regum, & principum: qualiter se habere debeant vel domi, vel militię, non solum secundum leges diuinas, sed etiam humanas.

De Distinctione potestatis Principum, & Pontificum. Cap. XXXI.

EX decretis Gratiani 1. parte dist. 10. Cyprianus Iuliano Episcopo Mediator Dei & hominum homo Christus Iesus, sic actibus proprijs, & dignitatibus distinctis, officia potestatis vtriusque discreuit, propria volens medicinali humilitate sursum efferri, non humana superbia rursus in inferna demergi, vt & Christiani Imperatores pro æterna vita Pontificibus indigerent, & Pontifices pro cursu tpalium rerum modo rerum, Imperialibus legibus vterentur: quatenus spūalis actio a carnalibus distaret incursibus, & Deo militans minime se sæcularibus negocijs implicaret, & vicissim non ille rebus diuinis præsidere videretur, qui esset sæcularibus negocijs implicatus. Hugo. de sacramentis li. 2. Ecclesia sancta .i. vniuersitas fidelium, corpus Christi vocatur pp spiritum Christi, quem accipit, cuius participatio in noīe designatur, qñ a Christo Christianus appellatur: Christus quippe vnctus interpretatur, illo vi delicet oleo lętitiæ, qđ præ cunctis participibus suis, quasi caput membris, p̄ participationem transfudit, sicut vnguentum in capite, qđ descendit &c. vt ad totum efflueret, & totum viuificaret. Vniuersitas autem hæc duos ordines cōplectitur, laicos, & clericos, quasi duo latera corporis vnius: quasi .n. ad sinistrā sunt laici, qui vitæ præsentis necessitati inseruiunt, Clerici vero qm ea, quæ ad spūalem vitam pertinent, dispensant, quasi dextra pars. Laicus interpretatur popularis. Græce .n. laos, Latinē dr̄ populus. Clericus dr̄ a Græco cleros, quod Latine sortem sonat, siue q ipse sorte electus sit a Deo, & ad seruitutem Dei, siue q ipse Deus sors illius sit, & q portionem aliam in terra hēre non debeat clericus, nisi Deum, & eaquę ad partem Dei spectant. Laicis enim terrena possidere conceditur, clericis vero spiritualia tantum committuntur, & conceduntur: Duę quippe vitæ sunt, vna terrena, alia cælestis. Vna qua corpus viuit ex aīa, alia qua aīa viuit ex Deo. Vita terrena bonis terrenis alitur, spūalis spūalibus. Vt aūt in vtraq; vita iustitia seruet, & vtilitas ꝓueniat, primū vtrinque distributi sunt, qui vtriusque bona secundum necessitatem, vel rationem studio, ac labore acquirant, deinde alij qui ea potestate officij commissi, secundum æquitatem dispensent. Propterea in vtroque populo, secundum vtramque vitam distributo, potestates sunt constitutæ sæcularis & spiritualis, in vtraque diuersi sunt gradus, & ordines. Terrena potestas caput habet regem, spiritualis habet summum Pontificem.

De

De Præminentia potestatis principum. Cap. XXXII.

Quantum autem vita spiritualis dignior est, quam terrena, & spiritus quam corpus, tantum spiritualis potestas, terrenam honore, ac dignitate præcedit. Nam spiritualis terrenam, & instituere habet vt sit, & iudicare si bona non fiunt. Ipsa vero a Deo primum instituta est, & cum deuiat, a solo Deo iudicari habet & potest, sicut scriptum est, Spiritalis diiudicat omnia, &c. Nam & in veteri testamento, primum a Deo sacerdotium institutum est, postea vero per sacerdotium, iubente Deo, regalis potestas ordinata. Vnde & adhuc in Ecclesia Dei sacerdotalis dignitas regalem potestatem sacrat. Et Apostolus. Qui benedicit maior est. Extra 5. De maioritate, & obedientia. Clemens Papa. Omnes principes terræ, & cæteros homines, Episcopis obedire beatus Petrus præcipiebat. Innocentius 3. illustri Constantino Imperatori. Mirata est imperialis sublimitas, quòd te ausi fuimus in nostris literis increpare, huic autem admirationi non causam, sed occasionem præbuit, quòd legisti beatum Petrum scripsisse. Subditi estote omni humanæ creaturæ &c. Quod autem sequitur, Regi tanquam præcellenti, non negamus quin præcellat Imperator in temporalibus, illis duntaxat, qui recipiunt ab eo temporalia, sed Pontifex in spiritualibus antecellit, quæ tanto tẽporalibus sunt digniora, quanto anima præfertur corpori. Quod autem sequitur, Ad vindictam malorum, laudem verò bonorum. intelligendum non est, quòd Rex, vel Imperator super bonos & malos gladij acceperit potestatem, sed in eos solummodo, qui vtentes gladio, eius sunt iurisdictioni commissi. Ad firmamentum ergo cœli, hoc est. vniuersalis ecclesiæ, fecit Deus duo magna luminaria. i. duas instituit dignitates, quæ sunt Pontificalis auctoritas, & regalis potestas, sed illa q̃ pest diebus .i. spiritualibus maior, quæ vero carnalibus minor, vt quanta est inter Solem, & Lunam, tanta inter pontifices, & reges cognoscatur differentia. Extra 2. de Iudicijs. Innocen. 3. Cum Valentinianus inclytus Imperator suffraganeis Mediolanẽsis ecclesiæ dixisse legatur. Talem in Pontificali sede constituerẽ procurate, cuius & nos, qui gubernamus Imperiũ, sinceræ iurisdictioni nostra capita submittamus, & eius monita, cum tanquam homines deliquerimus, suscipiamus necessario, velut medicamenta curantis. Nec illud omittamus, quod Theodorus Imperator statuit, & Carolus innouauit, Quicunque videlicet litem habens, siue petitor fuerit, siue reus, siue in initio litis, siue decursis temporum curriculis, siue cum negociũ perõratur, siue cum iam cœpit promi sententia, si iudicium elegerit sacrosanctæ sedis Antistitis, illico sine aliqua dubitatione, etiam si pars alia refragetur, ad episcoporum iudicium cũ sermone litigantium dirigatur. Cum enim non humanæ constitutionis legem, sed diuinæ potius imitamur; quia potestas nostra non est ex homine, sed ex Deo. Nullus sanæ mentis ignorat, quin ad officium nostrum spectet, de quocũque mortali peccato corripere quemlibet Christianum, & si correptionem contempserit, per districtionem ecclesiæ coercere.

Quod Decreta Pontificum, præferenda sunt legibus Imperatorum. Cap. XXXIII.

Actor. Sicut ergo potestati sæculari præcellit potestas ecclesiastica, cum ex potestate imperantium dependeat tenor & obedientia præceptorum, patet ꝙ & præcepta canonum siue decretorum Pontificalium, præferenda sunt edictis, & legibus Imperatorum, vt innuit Gratianus vbi supra dist. 10. Ex decretis Gratiani in prima parte dist. 1. Ius naturæ est, quod in lege, & in Euangelio continetur, quo quisque iubetur alij facere, quod sibi vult fieri, & prohibetur, alij inferre, quod sibi nolit fieri. Dist. 3. Ecclesiastica institutio canonis nomine censetur. Item in dist. 10. Constitutiones vero principum, ecclesiasticis constitutionibus non præeminent, sed ecclesiasticis legibus postponendæ sunt. Vbi autem euangelicis, atque canonicis decretis non obuiauerint, omni reuerentia dignæ habeantur. Helinandus vbi sup. Humanæ leges catenus valent, quatenus a diuinis non discrepant, alioquin falsum est, qd in lege scriptum est, qd placet legis habet vigorẽ. Nullas leges credũt quidam ciuilibus præferendas, sed has Anatharsis telis Araneæ comparauit, quæ muscas, & culices detinent, & volatilia grandiora transmittunt. Ex summa iuris. Nota ꝙ cõstitutio a principe lata, super ecclesiastico negocio nõ valet, eo ꝙ a principe lata est, nisi forte priuilegium fuerit, qd Imperator ecclesiæ tribuit, hoc. n. ipso iure valet. Super sæculari vero negocio lata, si non contradicit canoni valet, & ipsam ecclesia tanq̃ suam approbat, & tenet, ac per ea negocia decidit, vbi canon nil statuit, q̃ si et immutetur a principe ipsam quoque immutatam hr̃e debet ecclesia, nisi per canonem specialiter fuerit cõfirmata. Si vero canoni contradicit, tunc & in sæcularibus, & in foro sæculari valet, nisi legi, vel Euangelio contraria fuerit: tũc enim non valet, vt sunt leges de vsuris loquentes, & de diuortijs. In foro autem ecclesiastico canon, illi legi contradicens, obseruari debet, & secundum illum iudicari, sicut est ille de præscriptione 30. annorum.

De Legibus, & effectu, & qualitate earum. Cap. XXXIIII.

Actor. Dicto de Ciuibus, & Regibus, siue Principibus, tertio loco, secundum ordinem supradictum, restat dicendum de Legibus. Nam & ipsæ consensu ciuium, i. maiorum natu, sanciuntur a principibus, & indicuntur ciuibus. Ex summa Azonis. Lex aliquando stricte ponitur, vt pro statuto populi Romani, cum dr̃. Lex est id qđ populus, Senatorio magistratu interrogante, veluti consule, constituebat. Consul. n. q̃ Senator erat, populum consulebat, an ei placeret ita statui, populusque respondebat; ita. Porro quantum ad sñiam, licet alia verba sint, eadem est diffinitio qua dr̃, Lex est cõe præceptum, delictorum, quæ sponte, vel ignorantia cõtrahuntur, coertio, cõis Reipu. sponsio. Qñque vero large ponitur, pro omni rationabili statuto: vñ & dr̃, Lex est sanctio sancta, iubens honesta, prohibens contraria. Iustinianus in lib. 1. Institutionum. Imperatoriam maiestatem, non solum armis decoratam, sed etiã legibus oportet esse armatam, vt vtrumque tempus, & bellorum, & pacis, recte possit gubernari. Qđque principi placuit, legis habeat vigorem. Qđcunque igitur Imperator per epistolam constituit, vel cognoscens decreuit, vel edicto præcepit, hæ sunt quæ constitutiones appellantur. Ex his quædam personales sunt, vt qđ princeps alicui ob meritum indulsit, vel si cui pœnam irrogauit, vel si cui sine exemplo subuenit, personam non egreditur. Papinianus in lib. Diffinitionum. Lex est cõe præceptum, virorum prudentium consultatio, delictorũ, quæ sponte, vel ignorantia contrahuntur, coertio, Reipub. sponsio communis. Celsus li. 7. Dig. Ex his quæ forte vno aliquo casu accidere possunt, iura non constituuntur. Idem in li. 6. Nã ad ea potius debet aptari ius, quæ & frequenter & facile, quam quæ per raro eueniunt. Modestinus li. 1. Regularum. Legis virtus hæc est, imperare, vetare, permittere, punire. Vlpianus li. 3. ad Sabinũ. Iura non in singulas personas, sed generaliter constituuntur. Idem li. 16. ad eundem. Non ambigitur Senatũ ius facere posse. Isido. vbi supra li. 6. Omnis autem lex, aut permittit aliquid, vt vir fortis petat præmium: aut vetat, vt sacratarum virginum nuptias nulli petere liceat: aut punit, vt qui cædem fecerit, capite plectatur: eius enim præmio, aut pœna vita moderatur humana. Factæ sunt aũt leges, vt earum metu humana coerceatur audacia, tutaque sit inter improbos innocentia, & in ipsis improbis, formidato supplicio, refrenetur nocendi facultas. Erit autem lex honesta, iusta, possibilis secundum naturam, secundum consuetudinem patriæ, loco, temporique conueniens, necessaria, vtilis, manifesta quoque, ne aliquid per obscuritatem in captione contineat, nullo priuato commodo, sed pro communi ciuium vtilitate conscripta.

De Institutione earum. Cap. XXXV.

Ex summa Azo. Condendæ sunt autem leges ab Imperatore, consilio procerum sacri palatij, ac cætu Senatorum honestissimo, qui ctant, & dicebantur patres, vel ætate, vel eorũ similitudine. Conscripti vero, qm̃ eorum nomina Imperator habebat scripta in suo diademate. Delegatur aũt lex, primo alicui dictanda, dictata quoque recensetur. i. iterum tractatur, an sit æquum ita censeri, & si tandem omnes consentiant, in sacro consistorio recitabitur, vt p Principẽ firmetur, eiusque iussu in populos diuulgetur, & valeat post duos menses a tempore insinuationis. Potest etiam cõdi lex a Præfecto prætorij, si non sit contraria legibus principis, & iterũ ab his quibus Imperator mandauerat. Nec obstat qđ scriptum est, soli principi licere legem condere, qm̃ & Senatus, & Præfectus, & Iurisconsulti condunt, ex principis autoritate. Qualiter aũt condi debeat lex, patet, quia clarè, & apertè, certeque, & indubitanter. Nihil enim adeo propriũ est legislatoris, vt claritas. Debet etiam condi cum deliberatione illa, quam d. xi supra. Hic autem loquor de legibus generalibus, nõ de specialibus, vel priuilegijs, quæ purpurea tm̃ scriptione leguntur. Scitur autem lex esse generalis, ex hoc ipso ꝙ continetur in corpore iuris, nisi in casu, Aliter autem non est generalis nisi Imperator de causa cognouerit, & inter partes diffinitiue pronunciauerit, vel nisi mittat legem ad Senatum, vel nisi vocet Edictũ, vt sæpe dr̃, Hac edictali lege, Vel nisi iubeat eã per cẽs populos diuulgari, vel in similibus causis idem statui, vel nisi vocet eam generalem. Quando vero condi debeat si quæratur, vtiq; quando super hoc preces Imperatori porriguntur, vel cũ a sua sponte mouetur, vel qñ non est per legem diffinitum, id qđ q̃ritur. Paulus lib. 2. Regularum. Quod quisque iuris in alterum statuerit,

statuerit, ipse eodem iure vtatur. In Extrauagantibus, idest de Constitutionibus. Innocen. 3. Quod quisque iuris in alterum statuit, ipse debet vti, cum & sapientis dicat auctoritas, Patere legem, quam ipse tuleris. In istis temporalibus legibus, quamquam de his homines iudicent, cum eas instituunt, tamen cũ fuerunt institutæ, & firmatæ, iudicare de ipsis non licebit, sed secundum ipsas. Leges instituuntur cum promulgantur, firmantur cum moribus vtentium approbantur, sicut enim moribus vtentium leges confirmantur. Vnde illud Thelesphori Papæ decretum, quod decreuit, vt clerici generaliter, a quinquagesima ieiunandi propositum susciperent, & a carnibus, & delitijs abstinerent, quia moribus vtentium approbatũ non est, aliter agentes transgressionis reos non arguit. Nisi forte quis dicat, hæc non decernendo esse statuta, sed exhortando conscripta. Decretum veró necessitatem facit, exhortatio autem liberam voluntatem excitat.

De *Primis actoribus legum.* Cap. XXXVI.

ISidorus vbi supra li. 5. Omnes autem leges aut sunt diuinæ, aut humanæ. Diuinæ natura, humanæ moribus cõstãt. Ideoque hæ discrepant, quoniam aliæ alijs gentibus placent. Fas lex diuina est: Ius lex humana. Transire per alienum agrum fas est, ius non est. Moyses genti Hebrææ primus omniũ diuinas leges sacris literis explicauit. Foroneus Rex Græcis primus leges, iudiciaque constituit. Mercurius Trimegistus primus leges Ægyptijs tradidit, Solon Atheniensibus. Ligurgus primus Lacedemonijs iura ex Apollinis auctoritate confinxit. Numa Pompilius, qui Romulo successit in regnum, primus leges Romanis edidit. Deinde cum populus seditiosos magistratus ferre non posset, decem viros legibus scribendis decreuit, qui leges ex libris Solonis in Latinum sermonẽ translatas de 12. tabulis exposuerunt. Fuerunt autẽ hi. Apius, Claudius, Genutius, Veterius, Iulius, Manilius, Sulpitius, Sextius, Curatius, Romelius, Postumius. Hi decem viri legum cõscribendarum electi sunt. Leges autem redigere in libris, primus Consul Pompeius instituere voluit, sed non perseuerauit obtrectatorum metu. Deinde Cæsar cœpit id facere, sed ante interfectus est. Paulatim autem antiquæ leges vetustate, atque incuria exoleuerunt, quarum etsi nullus iam vsus est, noticia tamen necessaria videtur. Nouæ leges a Constantino inceperunt Cæsare, & reliquis succedentibus, erantque permixtæ, & inordinatæ, Postea Theodosius minor Augustus, ad similitudinẽ Gregoriani, & Hermogeniani, Codicem factum constitutionum a Constantini temporibus, sub proprio cuiusque Imperatoris titulo disposuit, quem a suo nomine Theodosianum vocauit.

De *Iure vniuersali.* Cap. XXXVII.

ISidorus vbi supra. Ius generale nomen est. Lex autem iuris species est, & dicitur ius, quia iustum est. Iustinianus vbi supra. Iustitia est constans, ac perpetua voluntas, ius suum vnicuique tribuens. Iuris prudentia est diuinarum atque humanarum rerum noticia, iusti & iniusti scientia. Iuris præcepta sunt, honeste viuere, alterum non lędere, sua cuique tribuere. Ius publicum est, quod ad statũ rei Romanæ spectat. Ius priuatum, quod ad singulorum vtilitatem. Ius priuatum collectũ est, aut ex naturalibus pręceptis, aut gentium, aut ciuilibus. Ius naturale, quod natura omnia animalia docuit. Hinc descendit maris & fœminæ coniugatio, quam nos matrimonium appellamus, liberorum procreatio, & educatio. Vlpianus li. 1. Institutionum. Iuris nomen a iustitia descendit. Nam vt eleganter Celsus diffinit. Ius est ars boni & æqui, cuius merito quis nos sacerdotes appellat. Iustitiam namque colimus, & boni, & æqui notitiam profitemur, æquum ab iniquo separantes, licitum ab illicito discernentes, bonos non solum metu pœnarũ, verum etiam præmiorum exhortatione efficere cupientes, veram (ni fallor) philosophiam non simulatam affectantes.

De *Speciebus iuris.* Cap. XXXVIII.

PVblicum ius, & sacris in sacerdotibus, & magistratibus cõsistit. Priuatum ius est, quod ad singulorum spectat vtilitatem, quod tripartitum est: collectum est enim ex naturalibus præceptis, aut gentium, aut ciuilibus. Pomponius li. singulari Enchirid. Ius gentium est apud Deum religio, vt parentibus, & patriæ pareamus. Florentinus lib. 1. institutionum, vt vim atque iniuriam propulsemus, nam iure hoc euenit, vt qđ quisque ob tutelam corporis sui fecerit, iure fecisse existimetur. Et cum inter nos cognationem quandam natura constituit, consequens est, hominem homini insidiari nefas esse. Papinianus, lib. 1. diffinitionum. Ius pretorium est, quod prætores introduxerunt, adiuuandi, vel supplendi, vel corrigendi iuris ciuilis gratia, propter vtilitatem publicam, quod & honorarium dr̃, ab honore Prætorum sic nominatum. Marianus li. 1. Institutionum. Nam & ipsum ius honorarium, viua vox est iuris ciuilis. Paulus. Prætor quoque ius reddere dr̃, etiam cum inique decernit, relatione facta non ad id quod prætor facit, sed ad id quod prætorem facere conuenit. Isidorus vbi supra. Ius gentium est sedium occupatio, ædificatio, munitio, bella, captiuitates, seruitutes, postliminia, fœdera pacis, indutię, legatorum non violandorum religio, connubia inter alienigenas prohibita. Et inde ius gentium, quia eo iure omnes fere gẽtes vtuntur. Ius militare est belli inferendi solennitas, fœderis faciendi nexus, signo dato egressio in hostem, vel commissio. Itẽ signo dato receptio. Item flagitij militaris disciplina, si locus deseratur. Item stipendiorum modus, dignitatum gradus, præmiorum honor, veluti cum corona, vel torques donantur. Itẽ prædæ decisio, & pro personarum qualitatibus, & laboris iusta diuisio, ac principis portio.

De *Ortu iuris triplici.* Cap. XXXIX.

GRatianus dist. 5. Naturale ius inter omnia primatum obtinet, & tempore, & dignitate. Cœpit enim ab exordio rationalis creaturæ, nec variatur tempore, sed immutabile permanet. Sed cum naturale ius in Lege, & in Euangelio supra dicatur esse comprehẽsum, quædam autem contraria his, quæ in lege statuta sunt, nunc inueniuntur concessa; non vr̃ ius naturale immutabile permanere. In lege namq; præcipiebatur, vt mulier si masculum pareret 40. si vero fœminam 80. diebus a tẽpli cessaret ingressu, nunc autem statim post partum ecclesiam ingredi non prohibetur. Dist. 8. §. His itaque respondetur. Sunt in lege quædam moralia, vt, Non occides &c. quædam mystica, vtpote sacrificiorum præcepta, & alia his similia. Moralia mandata ad naturale ius pertinent, & ideo nullã mutabilitatẽ recepisse mõstrantur. Mystica vero, quantum ad superficiem, a naturali iure probãtur aliena, quantum ad moralem intelligentiam inueniuntur sibi annexa, ac per hoc, si secundum superficiem videantur esse mutata, tamen secundum moralem intelligentiam mutabilitatem nescire probantur. Ius vero consuetudinis, post naturalem legem exordium habuit, ex quo homines conuenientes in vnum cœperunt simul habitare, quod ex eo tempore factum creditur, ex quo Cayn ciuitatem legitur ædificasse. De. di. 8. Ius autem constitutionis cœpit a iustificationibus, quas dominus tradidit Moysi dicẽs. Si emeris seruum Hebræum &c.

De *Differentia eorum, & ordine.* Cap. XL.

DIst. 7. Differt autem ius naturæ a consuetudine, & constitutione. Nam iure naturæ omnia sunt communia omnibus, quod non solum inter eos seruatum creditur, de quibus legitur. Multitudinis credentium erat cor vnũ, & anima vna &c. verumetiam ex præcedenti tempore, a philosophis traditum inuenitur. Vnde apud Platonem illa ciuitas iustissime ordinata traditur, in qua quisque proprios nescit affectus. Iure vero consuetudinis, vel constitutionis hoc meũ est, illud vero alterius. Vnde Augu. ait, super Iohannem. Vnde quisq; possidet, quod possidet, nonne iure humano? Nam iure diuino, Domini est terra, & plenitudo eius. Iura autem humana iura sunt Imperatorum, quare? quia ipsa iura humana per Imperatores, & Reges sæculi Deus distribuit humano generi: Item tolle iura Imperatoris, & quis audet dicere: Hęc villa mea est, meus est iste seruus, mea est hæc domus? Sed dicitis, Quid nobis & Imperatori? sed vt iam dixi, de iure humano agitur. Apostolus voluit seruiri omnibus regibus, voluit honorari reges, & dixit. Regem reueremur: Noli ergo dicere, quid mihi & regi. Quid tibi ergo & possessioni, per iura regum possidentur possessiones, dixisti: Quid mihi & regi. Noli ergo dicere possessiones tuas, quia ipsa iura renunciasti humana, quibus possessiones possidentur. Tullius in Rheto. 2. Naturæ ius est, quod cognitionis, aut pietatis causa seruatur, quo iure parentes a liberis coluntur, & econuerso. Lege ius est, qđ proprio iussu sanctum est. Consuetudine ius est, quod sine lege æquè acsi legitimum sit vsitatum est. Gratianus vbi supra. Dignitate vero ius naturale similiter præualet consuetudini, & constitutioni. Quæcunque enim, vel moribus recepta sunt, vel scriptis comprehensa, si naturali iuri sunt aduersa, uana & irrita sunt habenda. Nicolaus Papa. Mala consuetudo nõ minus, quam perniciosa corruptela est abiiciẽda. Quæ nisi citius radicitus euellatur, in priuilegiorum ius ab

impijs

impijs assumitur. Aug. Veritate manifestata, cedat consuetudo veritati. Item Grego. Papa 7. Certe vt beati. Cypriani vtamur sententia: quælibet consuetudo quantumuis vetusta, quantumuis vulgata, veritati omnino est postponenda, & vsus qui veritati est contrarius, est abolendus. Hoc plane verum est, quia ratio, & veritas consuetudini præponenda est, sed si consuetudini veritas suffragatur, nihil oportet firmius retineri.

De Iure naturali. *Cap.* XLI.

ISidorus vbi supra. Ius aut naturale est, aut ciuile, aut gentium. Ius naturale est commune omnium nationum, & quod vbique instinctu naturæ, non constitutione aliqua habetur, vt viri, & fœminæ coniunctio; liberorum susceptio, & educatio, communis omnium possessio, & omnium vna libertas, acquisitio eorum, quæ cœlo terra marique capiuntur. Item depositæ rei, vel commendatæ pecuniæ restitutio, violentiæ per vim repulsio. Nam hoc, ac si quid huic simile est nunquam iniustum, sed naturale, & æquum habetur. Ex decretis Gratiani in prima parte dist. 1. Ius naturæ est, quod in lege, & in Euangelio continetur, quo quisque iubetur alij facere, quod sibi vellit fieri. Dist. 2. Ecclesiastica institutio canonis nomine censetur. Regula iuris. Iure naturali æquum est, neminem cum alterius detrimento, & iniuria fieri locupletiorem. Tull. 10 2. de legibus. 1. Require supra in li. de Ethica c. & iterum. sub illo tit. quod nobis. innata sunt virtutum semina. Ex Decretis dist. 12. Ex concilio Toletan. Placuit sancto concilio, vt Metropolitanæ Sedis auctoritate coacti, vniuscuiusque prouinciæ ciues, recto resque ecclesiarum, vnum eundemque in psallendo teneant modum, quem in Metropolitana sede cognouerint institutũ. Officia publica, idest Vesperas, Matutinum, vel Missam aliter, quam in principali ecclesia celebrare non liceat. Actor. Quia vero dictum est supra, iuris naturalis esse coniunctionem maris, & fœminæ, quam natura omnia animalia docuit, ne per hoc videatur, quod liceat alicui carnem suam in plures diuidere. Nota quod ius naturale quoddam est vniuersalissimum scilicet quod est in omnibus rebus, idest in concordia omnium rerum, & de tali iustitia naturali agit Plato in Thimæo, vnum enim elemẽtum non potest esse sine alio. Quoddam autem minus vniuersale, quod scilicet, natura omnia animalia docuit. Et hoc modo, de naturali iure est coniunctio maris, & fœminæ. Quoddam uero speciale, quod scilicet naturalis ratio dictat, & tale ius est in solis utentibus ratione, vnde de tali iure est fidelitas, quam vir debet uxori suæ. Est itaque de iure naturali speciali, vnicam vnius esse, verũtamen cum antiquis patribus dispensauit Deus, non quantum ad essentiam uirtutis præcepti, scilicet castitatis, sed quantum ad opus: virtus enim immutabilis est, sed opera variabilia sunt.

De Iure positiuo. *Cap.* XLII.

EX summa iuris. Constitutio est ius humanum, quod dicitur positiuum; quasi positum ab homine, siue compositum. Constituere potest in sæcularibus Imperator. Potest etiam Synodus Metropolitana, uel etiam Episcopalis cõstitutionem facere, sed non generalem, similiter & capitulum. Videtur quoque; quod vniuersitas constituere possit, dummodo talis constitutio non sit per quam omnes alijs inferatur, & ad constituentes non extendatur, tunc enim non ualeret. Constituendi causa est: malitiæ coertio, uel quæstionis nouæ iudicialis diffinitio. Officiũ Constitutionis unico uersiculo sic cõprehenditur. Permittit, punit, imperat, atq; vetat. Præiudicat autem constitutio posterior, anteriori, si contraria sit, alioquin posterior secundum priorem intelligitur, & hoc dico si ab eodẽ emanauerit imperãte. Si aũt a diuersis, illa præiudicat quæ facta est ab illo, qui est maioris auctoritatis. Item nota, quod ex causa statuitur aliquando dispensatio, & tunc cessante causa debet cessare constitutio: quia cum dispensatio iuri cõmuni detrahat, non est trahenda ad cõsequentiã. Vnde dicit regula iuris. Quæ propter necessitatem recepta sunt, non debent in argumentum trahi. Et hoc dico, nisi loco illius succedat alia causa. Aliquando uero ius commune statuitur ex causa, & tũc aut expressum est hoc in constitutione, & tunc etiam si cesset causa, debet & constitutio cessare. Aut non, & tunc erit constitutio perpetua. In summa uero nota, quia ius positiuum, idest constitutionem, uel legem scriptam, siue ius commune cessare faciunt aliquando necessitas, vtilitas, pietas, scandalum, contraria constitutio, contraria quoque consuetudo.

De Iure ciuili. *Cap.* XLIII.

REgula iuris. Omnis diffinitio in iure ciuili periculosa est, parum est quod subuerti non possit. Isidorus ubi supra. Ius ciuile est, quod quisque populus, vel ciuitas sibi proprium, humana, diuinaque causa cõstituit. Iustinianus ubi supra. Omnes autem populi, qui legibus, & moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur: nam quod quisque populus, ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium ciuitatis est, vocaturque ius ciuile, quasi ius proprium ipsius ciuitatis. Quod vero naturalis ratio inter oẽs homines constituit, id apud omnes populos peræquè custoditur, vocaturq; ius gentium, quasi quo iure omnes gentes vtuntur. Ius ciuile constat aut ex scripto, aut ex non scripto. Scriptum ius est lex, plebiscita, senatusconsulta, Principum placita, magistratuum edicta, responsa prudentum. Lex est quod populus Romanus Senatorio magistratu interrogante, ueluti Consule constituebat. Plebiscitum est, quod plebs plebeio magistratu interrogante, veluti Tribunitio constituebat. Plebs a populo differt, ut species a genere. Nam appellatione populi uniuersi ciues significantur, Plebis aũt appellatione sine Patritijs & Senatoribus, cæteri ciues significantur. Plebiscita lege Hortensia lata, non minus valere, quam leges cœperunt. Senatusconsultum est, quod Senatus iubet atque constituit. Quod ẽt principi placuit, legis habet vigorem. Responsa prudentum, sunt sententiæ, & opiniones eorũ, quibus permissum erat iura condere. Nam antiquitus constitutum erat, ut essent qui iura publicè interpretarentur, quibus a Cæsare ius respondẽdi datum est, qui Iurisconsulti appellabantur, a quorum responso iudici recedere non licebat.

De Ortu iuris ciuilis Lacedæmoni æ, scilicet, & Athenis. *Cap.* XLIIII.

IVs ciuile a duabus ciuitatibus emanauit: Athenis, & Lacedemoniæ. Lacedemonij ea, quæ pro legibus obseruabant, memoriæ mãdabant. Athenienses ea, quæ in legibus scripta erãt, custodiebant. Helinãdus in cronicis suis lib. 13. Regnante Ioas in Iudæa Ligurgus Lacedemoniis iura composuit. Iustinianus lib. 3. Ligurgus legibus suis nihil in alios sanxit, cuius non ipse exemplum in se primus daret, Auri argentique vsum, vt omnium scelerũ materiam sustulit, fundos omnium æqualiter inter omnes diuisit, vt æquata patrimonia, neminem potentiorẽ altero redderent. Conuiuari omnes publicè iussit, ne cuius diuitiæ, vel luxuria in occulto essent, Iuuenibus non amplius vna veste vti toto anno permisit, nec quemquam cultius, quam alterum progredi, nec epulari opulentius. Emi singula non pecunia, sed compensatione mercium iussit. Pueros puberes non in forum, sed in agrum deduci iussit, vt primos annos non in luxuria, sed in omni opere, & labore agerent. Nihil eos somni causa substernere, & vitam sine pulmento degerere, neq; prius in vrbem redire, quã viri facti essent, statuit. Virgines sine dote nubere iussit, vt vxores, non pecunia eligerentur. Maximum honorem non diuitum & potentum, sed senũ esse statuit. Hæc & similia quoniam soluti antea moribus dura videbantur, auctorẽ earum Appollinẽ Delphicũ finxit, & inde se ea detulisse. Deinde ut æternitatẽ suis legibus daret, iureiurãdo obligat ciuitatẽ, nihil eos de eius legibus mutaturos, priusquam reuerteretur, simulãs se ad oraculum Delphicum proficisci, cõsulturũque quid addẽdum, vel mutãdũ legibus videretur. Profectus est aũt Cretam, vbi volũtariũ exilium perpetuo egit, moriẽsq; abiici ossa sua in mare iussit, ne forte Lacedemonẽ referrentur, & sic se putarent Lacedemonij solutos a iureiurando. Ex Cronicis. Porro regnante Sedechia Solon Atheniensis, vnus scilicet ex septem sapientibus Draconi legibus antiquatis, exceptis eas, quæ ad sanguinem pertinebant, noua genti cui præerat, iura composuit. Ex cuius etiam libris in Latinum translatę leges Romæ expositæ sunt.

De Ortu, & incremento iuris apud Romanos. *Cap.* XLV.

CAius lib. 1. Cuiusque rei potissima pars principium est. Põponius li. singulari Enchiridij. Et quidem in initio ciuitatis nostræ, populus sine lege certa, sine iure certo, primum agere instituit. Omniaq; manu a regibus gubernabantur. Postea aucta ad aliquem modum ciuitate, traditur ipsum Romulum diuisisse populũ in 30. partes, quas curias appellauit, quia tunc reipu. curam per sententias earum partium expediebat, & ita tulit ad populum leges curiatas, Tulerunt & sequentes reges, quæ omnes conscriptæ sunt in li. 6. Papirij, qui fuit tempore Tarquinij superbi, alias qui fuit illis temporibus, quibus superbus Demarati Chorinthi filius, qui liber appellatur. Ius Papirianum, non quod ipse Papirius de suo quicquam ibi adiecerit, sed quod leges sine ordine latas, in vnum composuit. Exactis deinde regibus, lege Tribunitia omnes eorum leges exoleuerũt. Iterumque cœpit populus Romanus incerto magis iure, & cõsuetudine aliqua vti, quã per legem latã: id prope 20. annis passus est. Postea ne diutius hoc fieret, placuit publica autoritate decem constitui viros per quos peterẽtur leges a Græcia ciuitatibus,

tatibus,& ciuitas fundaretur legibus,Quas in tabulis Eboreis perscriptas pro rostris cõposuerunt, vt possent leges apertius percipi. Datum est eis ius eo anno in ciuitate summum,vt le ges & corrigerent,& si opus esset interpretarẽtur.Ne qua ꝓuocatio ab eis sicut a cæteris magistratibus fieret.Quod & ipsi animaduerterunt aliquid deesse illis primis legibus, ideoque sequenti anno alias duas eisdem tabulas adiecerunt, & ita ex accidenti appellatæ sunt Leges duodecim tabularum.Quarũ ferendarum autorem fuisse ex decem viris,Hermodorũ quendam Ephesium exulantẽ in Italia,quidam retulerunt.His legi bus latis euenit,vt interpretatio desideraret prudentium autoritatem,necessariamque esse disputationem fori.Hæc disputa tio,& hoc ius,quod sine scripto venit compositum a prudentibus,propria parte aliqua non appellatur,(vt cæteræ partes iuris suis nominibus designantur,) sed cõi appellatur nomine, Ius ciuile. Deinde ex his legibus eodem tẽpore ferè actiones compositæ sunt,quibus inter se homines disputarent,quas cer tas,& solennes esse voluerunt, & appellatur hæc pars Legis actiones,idest legitimæ actiones.Et ita eodem pœnè tempore tria hæc iura nata sunt.s.Leges duodecim tabularum & ex his fluere cœpit Ius ciuile, ex eisdem Legis actiones,& fere popu lus annos prope centum hac consuetudine vsus est. Postea cũ Apius Claudius has legis actiones in formã redegisset,Gneus Flauius scriba eius libertinus,surreptum librum populo tradi dit quod munus adeo gratum fuit populo, vt tribunusplebis fieret,& senator,& edilis curulis. Qui liber actiones cõtinens appellatur, Ius ciuile Flauianum.Primus iuris ciuilis scientiã Tyberius Coruncanus publice professus est.Fuit autem in pri mis peritus Papirius publius, qui leges regias in vnum contulit,post Apius Claudius,vnus de decem viris,cuius maximũ consilium in duodecim tabulis scribendis fuit,post hoc Apius eiusdem generis cognomento Centumanus,qui viam Apiam strauit, & aquam Claudiam induxit,& de Pyrro in vrbem nõ recipiendo sententiam tulit.Publius Mutius decem libellos re liquit.Brutus septem,Manilius tres. Post hos Quintus Mutius Publij filius iuris ciuilis scientiam primus constituit generatim,in libros 18. redigendo.Mutij auditores fuerunt complu res. Omnes iurisconsultorum libri digesti sunt ab Aufidio Na musa in centumsexaginta libros. Seruius reliquit prope 180. libros.Atheius Consul fuit:Labeo esse noluit,cum offerretur ei consulatus ab Augusto, quo suffectus fieret,& honorem susciperet,Sed plurimum studijs operam dedit,& totum annum ita diuiserat,vt Romæ sex mẽsibus cum studiosis esset, & sex mensibus secederet,& conscribendis libris operam daret:Reliquit 40. volumina. Hi duo primum veluti diuersas sectas fecerunt.Nam Atheius Capito in his,quæ ei traditæ fuerant per seuerabat. Labeo ingenij qualitate, & fiducia doctrinæ plura innouare instituit.

De Iure Quiritio, idest Romano,& partibus eius. Cap.XLVI.

Isidorus vbi supra. Ius Quiritum est proprie Romanorum; quod nulli tenent,nisi Quirites, idest Romani,tanquam de legitimis hæreditatibus, de curationibus,de tutelis,de vsucapionibus. Constat autem ius Quiritium ex legibus,ex plebiscitis, constitutionibus principum,sine prudentum responsis. Lex est constitutio populi, quo maiores natu simul cum plebi bus aliquid sanxerunt. Scita sunt quæ plebes tantum constituunt.Et vocata scita, q̃ ea plebs sciat,vel quod sciscitatur, & rogat, vt fiat. Senatusconsultum est, qd tantum Senatores populis consulendo decernunt.Cõstitutio,vel edictum, qd Rex, vel Imperator constituit, vel edidit. Responsa sunt,quæ iurisconsulti respondere dicuntur consulentibus, vnde & responsa Pauli dicta.Fuerunt enim quidam prudentes,& arbitri ęqui tatis, qui institutiones ciuilis iuris compositas ediderunt, quibus dissidentium lites,contentionesque sopirent.Quædam & leges dicuntur,ab his qui condiderunt,vt consulares,Tribuniciæ,Iuliæ,Corneliæ,Papia,Pompeia, Falcidia,Aquilia. Satyra vero lex est,quæ de pluribus simul rebus eloquitur, dicta a copia rerum, & quasi a saturitate,i Vnde & Satyram scribere est, poemata varia condere, vt Oratij, Iuuenalis,& Persij,lex nonella.Rhodiæ leges naualium commerciorum sunt,ab insula Rhodo cognominatæ,in qua antiquitus mercatorũ vsus fuit.

De Iure Canonico. Cap. XLVII.

GRatianus in Decretis,dist. 2.E ecclesiastica vero constitutio canonis nomine censetur.Idem dist.3.Canon Græcè, La tinè regula nuncupatur. Regula dicta est,eo q̃ recte ducit,nec aliqñ aliorsum trahit. Alij dixerunt regulam dictam,vel q̃ regat,vel q̃ normam recte viuendi præbeat,vel quod distortum, prauumque est, corrigat.Porro canonum,alij sunt Decreta põ tificum, alij statuta Conciliorum. Conciliorum vero alia sunt vniuersalia, alia prouincialia.Ex dist.19.Agatho Papa omnibus Episcopis. Sicautem omnes Apostolicæ sedis sanctiones accipiendæ sunt, tanquam ipsius diuina voce Petri firmatæ.Itẽ ex Capitulo Caroli Imperatoris.In memoriam B.Petri Apostoli honoremus sanctam Romanam Ecclesiam,apostolicamque sedem:vt quæ nobis sacerdotalis mater est dignitatis,esse debeat ecclesiasticę magistra rationis.Et licet vix ferendum ab illa sancta sede imponatur iugum,tamen feramus,& pia deuo tione toleremus.Item Greg.Sit ergo ruinæ suæ dolore prostra tus,quisquis Apostolicis voluerit contraire decretis.Hugo Ca thalaúen. Præceptiones canonum, seu prohibitiones, quæ ab Apostolicis viris Romanis Pontificibus, seu cæteris orthodoxis patribus traditæ ad nos vsque venerunt, quam salubres,& necessariæ sint ecclesiæ Dei,& euidens ostendit ratio,& grauis sima patrum comprobat auctoritas.Ipsis enim tanquam regiminæ spirituali regimur,ac gubernamur.Ipsis canonibus dico, tanquam regulis artioribus,ab illicitis quibusque,& inhonestis coercemur, per ipsos ecclesiasticis docemur intendere disciplinis, & rebus diuinis adhibere diligentiam,secundum ipsos omnes fere ecclesiarum administrationes dispensantur, & vt verbis Papæ Leonis 4. vtar.Ipsi sunt per quos episcopi iudicant,immo per quos ẽpi simul,& clerici iudicãtur,proinde ob multiplicem eorum virtutem, seu vtilitatem, ob eruditionem fidei,& sacramentorum,quam plenariè continent,tum etiam propter admonitiones quasdam,ac præceptiones necessarias, ad publicam ecclesię bibliothecam apponi meruerunt, & inter authentica scripta connumerari, ac spiritnali hoc nomine intitulari,Decreta Pontificum. Et exhinc tanquam ecclesiastiæ leges vigere cœperunt.Ex summa iuris. Canon quidem dr̃ multipliciter. Dr̃ enim canon alicuius negocij Papa diffinien te,præsentibus Cardinalibus explicatio,& hoc Decretum appellatur. Et dr̃ etiam canon alicuius iurisconsultatio, vel per scripturam facta responsio,& hæc Decretalis epistola vocatur. Item Canon dr̃ in concilio generali,super vniuersalis ecclesiæ statu,facta promulgatio,& sic proprie sumitur.Dicitur etiam Canon idem, quod pensio,sicut vbi dicitur. Qui non soluerit canonem per biennium,repellatur a possessione.

De Ortu eiusdem,& compilationibus Decretorum. Cap. XLVIII.

EX summa de casibus Decretalium. Dicit canon,q̃ vetus oriens damno suæ ruinæ irrefragabili dissolutus, argumenta satagit inuenire, vt ex propositionibus peccatorum,conclusionem inferat infernalem, & communem vtilitatem procuret pœnitus dissipare, quam nouus oriens homo Christus Iesus,medicinali humilitate sua,turbine peccatorum primi parentis dissipatam,Adamante sui sanguinis,firmiter so lidauit. Ab ista veritate duo veri infernales bellatores fortissi mi exierunt, quorum vnus Meum, alter Suum, in suo clipeo deferebãt,quæ si sm̃ Senecam,de medio essent sublata, pax esset in cœlo, & in terra perbenniter reformata Fuit ergo necessarium,vt ista dissensio sedaretur.Et pp̃ hoc iudiciorũ iurisque canonici doctrina,publica in medio constituta vr̃,ne quis sibi promittere valeat vltionem. Quid aũt mouit summum Ponti ficem ad veterem canonum decisionem,hæc posset euidens rõ assignari,quia nouę causarum emergentium qõnes,nouis exigunt decisionibus terminari,vt singulis morbis,cõpetentibus remedijs deputatis,ius suũ vnicuique salubriter tribuatur.Hugo Cathalen.Horũ aũt canonũ tanta in immẽsum creuere vo lumina,vt vel cõpararı vix possent pp̃ sumptum, vel scribi,vel legi pp̃ fastidium.Succedentibus aũt Romanis sibinuicẽ Pontificibus,tot & tanta apposita sunt,partim ex generalibus eorum concilijs,partim exemplis eorũ,vel cæterorum virorũ illustriũ,vt oẽm memoriã humanã excederent.Quanta ergo pu tas alijs innumerabilibus addita, ex concilijs, q̃ huic vni tot inserta sunt, pp̃ tantã ergo librorũ immensitatẽ, quæ vel legi vix poterant,vel teneri memoria, cogitauerũt qdam doctores prudenti intellectu,salubri consilio, ꝓuida cautela,horũ oĩum luculentã facere abbreuiationẽ.Ex qbus gloriosę memoriæ venerabilis Iuo Carnotensis ẽps,exquisita diligentia de praxatis canonũ regulis,qdã capitula ordinauit,& ad numerũ 10.libro rũ laudabili redegit cõpendio. Sed qm̃ & ille liber immensus est,& nondũ ad hoc breuiatus,vt recte Enchiridion possit nominari,tentaui ego summariũ illius facere,& volumen eius in libellum redigere manualem.Extat & apud nos liber Decretorum apostolicorũ,quem primus compilauit Isidorus.i.epistolas decretales Romanorũ Pontificũ,canones quoq; conciliorũ,(q̃s per successiones ẽpis,diuersis locis p orbẽ ab ẽpis catholicis celebrata sunt)in vnũ grande volumen cõpingens.Ex quo .i.volumine,siue ex eius partibus, idest ex epistolis Pontificalibus,& concilijs simul, & ex catholicorum doctorum opusculis manifestum est Iuonis, & Gratiani decreta fuisse excerpta.

De

De Compilatione Extrauagantium, & abbreuiatione earum. Cap. XLIX.

EX summa de casibus Decretalium. Sed cum omnia non possent in corpore Decretorum comprehendi, post compilationem ipsorum factam per Gratianum, multæ decretales Epistolæ a Romana curia emanauerunt, quarum tẽpore Alexandri primus fuit B. Papiensis præpositus, & etiam subtilissimus ordinator, quæ, Prima compilatio, appellari solebat. Secundo tempore Cælestini, & Vrbani, Iohannes Galensis quandam edidit compilationem, quæ solebat, Secũda compilatio, siue secundæ nuncupari. Sed quia quædam decretales reperiebantur in illis: quas Romana curia non approbat. Ideo Innocentius 3. per B. Beneuentanum aliam fecit compilationem de his, quæ a principio suæ promotionis, vsque ad 12. annum in suo continebantur registro, & quæstiones quas in generali concilio promulgauit, quæ 3. & 4. compilationes appellabantur. Deinde crescente hominum multitudine, & se infinitis quæstionibus, cauillationibusque immiscente, tempore Honorij Papæ facta fuit quædam compilatio, quæ quinta seu Honoriana dicebatur. Verum cum non debeat reprehensibile iudicari, si pro varietate temporum statuta quandoque varientur humana, præsertim cum vrgens necessitas, & euidens vtilitas hoc exposcit, quoniam ipse Deus ex his, quę statuerat in vete. testa. nonnulla mutauit in nouo, adueniente nouo homine, idest Gregorio. signa, & prodigia in medio mundi emittente, & produxit ventos de thesauris suis, hoc est iuris sciẽtiam vento comparabilem, quæ inflatum, & tumidum reddit scientem, iuxta illud. Scientia inflat, & decretales a prędecessoribus suis compilatas, remouendo superflua, & membranas frustra occupantia decurtauit, iniungens super hoc fratri Raymũdo pœnitentiario suo, vt de compilationibus veteribus, constitutiones eliceret meliores, in consonantiam luculentam. Et vere in omnibus, tam libris, quam titulis, & etiam capitulis, ista facta est decisio. Nam cum prius essent 5. volumina, in quibus 25. distinctiones habebantur; hodie per Gregorianam prouidentiam ad volumen vnicum sunt redacta, in quo solummodo quinque distinctiones reperiuntur. Decurtauit in titulis, nã cum in veteribus quinquies c. & 20. tituli comprehenderentur, ad nonies 20. hodie sunt redacti. Item in capitulis, sed non multum. Nam cum in antiquis bis mille & 62. essent ad mille, & 900. reducuntur. Quia vero tot compilationes errorem, tædium, confusionem, & iuuenibus desperationem frequentissime inducebant, propter hoc facta fuit hæc compilatio, quæ sufficit ad canonicarum quæstionum decisionem. Diuiditur opus in quinque partes. In prima tractat de officiis electorum, & præparatoriis iudiciorum. In secunda de iudiciis, & processu iudiciorum. In tertia, de vita & honestate clericorum. In quarta de matrimonio. In quinta de criminibus, & pęnis. Quare autem sic ordinentur hæc est ratio. Omne ius quo vtimus, vel ad personas pertinet, vel ad res, vel ad actiones. Ideo primo tractat de personis, sed quia personæ in iudicio existentes, aliquando causas examinant diffiniendo, interloquendo, componendo, ideo in secundo tractat de iudicijs. Verum cum duplex sit genus hominum, clericorum. s. & laicorum, quod duobus modis habet regi, naturali. s. iure, & moribus, Vita & honestas clericorum, longe præeminet vitæ laicorum. Ideo pro tertia parte primo tractat, de vita & honestate clericorum. Sed quia in laicis etiam vita & honestas habet attendi, quæ consistit circa sponsalia, & matrimonia, ideo quartus de his intitulatur, Veruntamen cum nec clericus, vel laicus vitam mundam sine immunditia ducere potest, nec honestam sine dehonestate, propter hoc quintus. de vitijs, & eorum pœnis habet tractare. Vnde versus. Pars prior officia parat, ecclesiæque ministros. Altera pars testes, & cætera iudiciorum. Tertia de rebus, & vita presbytororum. Dat formam, rite nubere quarta docet. Vltima de vitijs, & pœnis tractat eorum.

De Concordantia canonum. Cap. L.

HVgo. Cum autem in scriptis sanctorum patrum, vel apostolicorum virorum nostrorum aliquod capi. vel canonẽ repperieris, ab vno quidem secundum rigorem iudicij intensum, ab alio vero secundum indulgentiæ moderationem dispensatum, non statim, vt contrarium reprehende, sed scriptorum intentione diligenter intuita, vnam esse scripturæ faciem intellige, quæ de vno charitatis fonte processit. Verbi gratia. Beatus Greg. dicit in canone, quem scribit Secundino incluso. Lapsi in sacris ordinibus post condignam satisfactionem reuocari possunt, & ad ordinem suum redire. Sed Martinus Papa, ab eo decimus dicit, ꝙ semel lapsi, post suam ordinationem, de cetero iam depositi erunt, & nullum gradum sacerdotij poterũt adipisci. Et putas no hæc sunt cõtraria? Vr̃ superficies literæ facere dissonantiam, sed si diligenter attendas auctorum intentio facit concordiam. Ecce. n. canonem illum, quem alter dispensat, & moderatur ꝑꝑ infirmos compassione misericordiæ, alius aggrauat, & intendit rigore ecclesiasticæ disciplinæ, nec desperatione veniæ hoc dr̃, ne forte contra claues ecclesiæ disputaretur, quibus ligata soluuntur, sed zelo quodam iustitiæ, & feruore extirpandi vitia: vt hac singulari cautela, metus quidam libere peccantibus incuterentur. Multa in hunc modũ in sacris canonibus reperies, quæ pro necessitate temporũ, vel consideratione personarum, vel ẽt ætatum, aliqñ rigore iudicij intenduntur, aliqñ misericordiæ moderatione indulgent̃. Scire ergo iam debes, quia sunt quædam præceptiones, & prohibitiones mobiles, quędam immobiles. Immobiles sunt quas lex æterna sanxit, quæ obseruatæ salutem conferunt, non obseruatæ eandem auferunt. Qualia sunt. Diliges dñm Deum tuum, ex toto corde tuo, & proximum tuum sicut teipsum. Et honora patrem tuum, & non occides, non mæchaberis, & huiusmodi. Mobiles vero sunt, quas lex æterna nõ sanxit, sed posteriorũ diligentia ratione vtilitatis inuenit, nõ ad salutẽ principaliter obtinendam, sed ad eam tutius muniendam, quale est illud Apostoli: Hereticum hominem post primam & secundam correctionem deuita, Et qualia sunt quæ proposuimus. Canonũ itaque præceptiones, vel prohibitiones mobiles sunt, & secundum rigorem ecclesiasticum, vel moderationem, qñqꝫ arctantur, (vt sæpe dictum est) qñque dispensantur. Quas si quidem præceptiones, vel prohibitiones, cum diligenter intuitus fueris, & quid secundum rigorem, quid secundum moderationem, quid secundum iudicium quid secundum misericordiã dicatur, vigilanter attenderis, nihil in eis iam ambigui, vel contrarietatis inuenies. Ex summa iuri canonici. In summa vero nota, ꝙ canonum quidam sunt generales. s. de statu vniuersalis Ecclesiæ, quidam uero speciales. Et hoc multipliciter. s. ex tempore, ex loco, ex causa, ex persona. Iterum quidam dati sunt secundum preceptum, quidam secundum consilium, quidam secundum rigorem, quidã ẽm misericordiam. Et secundum istas distinctiones possunt solui multæ canonum contrarietates. Item epistola decretalis aliquando est constitutio. s. in qua Papa aliquid statuit. Aliquando est consultatio. s. in qua de iure respondet, aliquando vero diffinitio, qñ: s. per eam diffinitiua sententia negocium diffinit. Aliquando quoque commissio, qñ. s. per eam negocium alicui diffiniendum cõmittit.

De Rescriptis. Cap. LI.

EX summa Decretalium. Rescriptum dr̃, quod a Papa, vel Imperatore rescribitur ad consultationem, vel ad relationem. Rescriptum si est secundum ius, vim habet cõstitutionis. Est enim epistola Decretalis, & habet auctoritatẽ pro causis diffiniendis. Similiter, & qñ est præter ius. Si vero contra ius non ualet, nisi fiat ex certa scientia rescribentis, & illius iuris contra quod sic mentionem facit. Vnde causa 25. q. 2. Imperatores Theodosius, & Val. Rescripta contra ius elicita, ab omnibus iudicibus præcipimus refutari, nisi forte aliquod qđ non lædat alium, & prosit petenti; vel crimen supplicantibus indulgeat. Itaque rescriptum, qđ non est contra ius, iuxta casum suum indulgendum est, concepta præsumptione, ꝙ ex aliqua causa Papa, vel Imperator ita scripserit, nec ad consequẽtiam trahi voluerit, nisi voluntas eius contraria, vel per aliqua verba in rescripto contenta, vel per alia indicia apparuerit. Tunc enim secundum voluntatem eius tenendum est ẽt contra ius, dummodo tale sit ius cui per constitutionem Papę, vel Imperatoris derogari possit. Per nouum. n. ius, antiqua abrogãtur. Præiudicat aũt ẽm rescriptum priori in certis casibus. s. si de eo mentionem faciat. Item si primũ generale sit, & ẽm speciale. Item siquis prius permisit se conueniri per secundas literas, & non obijcit eas in principio litis. Item si is, qui primas literas impetrauit, non sit vsus eis per annum. Alias aũt regulare est, quod semper valent literæ priores. Si uero dubitetur, quæ literæ sint priores, quæ posteriores, ad arbitrũ eatur. Qđ si tem arbitri diffinire non possunt, Papa consulatur. Si autem impetretur rescriptum per falsi suggestionem, vel per tacitam veritatem, tunc si talis fuit falsitas, vel ueritas, qua non suggesta, vel non suppressa, literæ habitæ non fuissent, non ualent, nec debent iudices delegati per eas procedere in causa, nisi tantum, quo ad hoc, vt cognoscatur de illo mendacio, alias autem valebunt in forma communi. Et nota ergo, ꝙ hæc conditio. (Si preces veritate nitantur) in literis subintelligitur, ẽtsi non apponatur. Et qñ literæ impetrantur, oĩa illa narráda sũt Papæ, quibus obmissis literę nõ concederent̃. Itẽ in sũma nota, ꝙ si qs impetret literas sub hac forma. Conquæror de Titio, & de quibusdã alijs, p hãc generalẽ clausulã, nõ poterit multitudi-

nem effrenatam in iudicium vocare, nec maiores personas, quam sint in clausula speciali. Habentur hæc extra, idest de rescriptis. c. sedes apostolica. Porro si dubitatio incidat in rescripto, latissima fieri debet interpretatio, potest autem interpretari rescriptum ille cui destinatum est. Sed eius interpretatio tantum inter partes, quarum causa illi committitur faciet ius, & non inter alias personas. Potest etiam interpretari Papa, vel etiam magister, vel consuetudo, sicut infra capitulo de interpretatione iuris.

De Priuilegijs. *Cap.* LII.

Priuilegium est concessionis beneficium, contra ius commune indultum, quod enim de iure competit, non debet priuilegio impetrari, licet ex superabundanti plerumque concedatur, quod quidem ad cautelam fit, vt videlicet plus timeatur, sed priuilegium dici non debet. Dicitur enim priuilegium quasi lex priuata, vel quia priuata a lege communi, vel quia in priuato fertur. In hoc etiam differt a rescripto, quia datur contra ius commune, rescriptum autem, (vt dictum est) cōtra ius commune non valet, nisi fiat ex certa scientia rescribēris, & illius iuris communis, contra quod fit habita mentione. Priuilegiorum aliud generale, aliud speciale. Generale quidē, vt illud quod est indultum toti collegio clericorum. Verbigratia, quòd clerici sunt immunes a tutelis, quòd ecclesiarum prædia generaliter immunitatem habent. Speciale vero subdiuiditur in personale, & reale. Sed & personalium aliud est personę, aliud personarum, Speciale & reale est, quod specialiter conceditur, & rei, vel domui cohæret, nec cum persona finitur, semper autem reale videtur, nisi contra exprimatur. Speciale & personæ est, quod specialiter personæ conceditur, & cū persona finitur. Speciale vero, & personarum, quod ad posteros, vel successores transmittitur. Item priuilegiorum aliud est tēporale, aliud perpetuum. Item aliud confert ius nouū, aliud vetus confirmat. Itē aliud est in lucro captando, sicut in donatione facta ecclesiæ, eius quod vltra quingentos solidos valeat, sine insinuatione, aliud in damno vitando, sicut cum alicui datur ecclesiæ priuilegium, ne contra eam currat præscriptio centum annorum. Priuilegium possunt concedere, qui & communem legem condere, Papa, scilicet & Imperator; quilibet enim contra legem a se conditam potest venire. Vnde nec ipsi legibus suis tenentur. Vulpiano dicente, Princeps legibus solutus est. Episcopus quoque, licet communes leges non possit facere, consuetudo tamen admisit, vt de his quæ pertinent ad suam potestatē, possit aliqua priuilegia dare. Verbigratia. Potest in decimis monasterium priuilegiare, capellam a iurisditione ecclesiæ baptismalis eximere, & ecclesiam vnā alijs subijcere, sicut & vnire. Potest tamen dici, quòd huiusmodi non sunt priuilegia, sed quędam concessiones. Cum autem duo priuilegia inter se repugnant, sed concessa sunt ab imparibus auctoritatibus, concessum a maiori præiudicat alteri. Si autem a paribus, aut ambo generalia, vel ambo specialia sūt, & in vtroque casu primum posteriori præiudicat, nisi in posteriori mētio de priori fiat, aut vnum generale, & alterum speciale, & tunc speciale generali derogat, siue prius siue posterius impetratum fuerit, nisi specificatio ex generali procedat.

De effectu Priuilegiorum, & excessibus priuilegiatorum. *Cap.* LIII.

Effectus priuilegij est, quòd is, cui cōpetit, eo vtitur perpetuo, nec aliquis etiam summus Pontifex contra illud venire debet, nisi aliqua ratione motus velit priuilegio derogare, tali tamen distinctione. Priuilegium, aut parit actionē, aut tribuit exceptionem. Si parit actionem, præscribitur contra eam illo spacio, quo præscriberetur si actio illa de iure cōpeteret. Lex tamen videtur dicere, quòd contra priuilegium currit præscriptio decem annorum, sed illud priuilegium de quo loquitur, nec actionem nec exceptionem cōcessit, immo tantum ad factum datum est, & ideo tam breui tempore contra illud præscriptum est. Eadem ratio videtur, quòd si templarius per decem annos in hac ecclesia, ex quo interdicta est celebrare diuina negligeret, fieret ei p̄iudiciū. Si verò tribuat exceptionem, nullo tempore præscribatur contra eam. Quæ temporalia sunt ad agendum, perpetua sunt ad excipiendum. Tria vero faciunt, vt priuilegium minuetur, vel amittatur, scilicet meritum priuilegiandi voluntas priuilegiantis, & culpa priuilegiati. Tripliciter autem priuilegiatus circa priuilegiū committit. s. permissa potestate abutendo, contra priuilegium faciendo. priuilegio quoque tacite, vel expresse renunciando. Veruntamen si priuilegium aliquod concedat ecclesiæ Ro. nō potest ei renunciari expresse, sed tacite potest, s. s. per centum annos negligatur. Si vero non concedat aliquid ecclesiæ Romanæ, potest ei renunciari expresse, ita tamen ꝙ si fuit cōcessum rei non personæ renunciantis, personę tantum non ecclesiæ renunciatio noceat. Hoc etiam dico, nisi sit odiosum, vel pęnale, vel toti collegio clericorum concessum, cui renunciari non potest, expresse potest, non tacite. Excessus itaque priuilegiatorum ipsius amissione priuilegij, vel mutatione punitur, & etiam quod per vsurpationem factio ad ignominiam ipso iū irritatur. Extra 5. de priuile. & ex. pri. Innocentius 3. Priuilegiū meretur amittere, qui permissa abutitur ptāte. Idē. Delictum personæ in damnum ecclesiæ redundare, non debet. Idē. In beneficijs plenissima sit interpretatio adhibēda. Actor. Hic nota, ꝙ priuilegij beneficium, quando non in damnum cōceditur, largissimè interpretandum est, cum vero in damnum alicuius strictissimè interpretatur. Gratianus in causa 15. q. 2. c. vltimo. Hostilitatis, vel paupertatis necessitate temporales sedes, vel mutantur, vel duæ in vnum redigūtur, sicut necessitatē patientes cessante necessitate beneficijs renunciare cogūtur, q̄ eis miserationis indulsit intuitus, sic religiosè viuētes, cū a religione cessauerint priuilegijs exuuntur, q̄ religiosa cōuersatio meruit. Priuilegia ergo, quæ religiosis domibus concedu ntur, vel in eo casu accipienda sunt, in quo eis ita consulitur, quòd nulli aliquid derogatur, videlicet vt ex noualibus quorum decimationes nulli assignatæ fuerant, priuilegiorum auctoritate decimas nulli persoluere cogantur, vel si propter instātem temporis necessitatem eis consuli non potuerit, nisi a lijs detrahatur. Ista priuilegiorum auctoritas videtur esse seruanda, vt eorum subueniatur inopiæ, non vt suarum diuitiarum augmēto, & possessionum non modica extensione porrecta, baptismales seu parochianæ ecclesiæ pœnitus destruantur.

De principijs vtriusque iuris, communibus & proprijs. *Cap.* LIIII.

Ex summa iuris. Iurium principia sunt quædam communia vtriusque iuris. s. ciuilis, & iuris canonici. Quędam vero propria singulorum. Illa quidem quę instinctu quodā modo naturæ cordi hominis sunt innata. Cōmunia sunt vtriusque iuris, vt illud oī homini iniuriari nephas est. Item illud. Non facias alij, quòd tibi non vis fieri, idest non debes velle fieri, & similia. Sunt & alia quædam communia vtriusque, quæ etsi non a natura, tamen iure gentium sunt introducta, vt hoc iustum est, vnumquodque eo genere quo ligatum est, dissolui. Item qui non facit, quod debet, contra ea facere videtur, quæ facere debet. Et ferè omnes regulę contentæ sub titulo de regulis iuris in Digestis, communia sunt vtriusque iuris. Ferēdi eo: propter quædam, quæ iuri canonico non conueniunt, qđ lectori diligenti facile patere potest. Et caue tibi, quòd nullum adeo generale principium iure gentium est introductum, qđ non patiatur exceptionem in aliquo pro qualitate temporū, locorum, negociorum, & etiam personarum quandoque. Itē sunt & alia multa principia communia vtriusque iuris, quæ sub titulo de regulis iuris, non continentur, vt hoc: Sententiā a nō suo iudice latam nullam esse. Item. Quod cum falso procuratore actum est, iudicium nullum esse, adeo ꝙ nec iudiciū dici solet. Item illud, Licet cuique a sententia iniqui iudicis appellare, & multa alia. Propria sunt iuris ciuilis, vt quod quisque ob tutelam sui corporis fecerit, vim & iniuriam pulsando iuris via fecisse videtur. Hoc enim iure canonico cuique non licet, immo clerici arma portantes excommunicari debent. Et perfectus, si fuerit percussus in maxillam, debet præbere & aliam. Item proprium iuris ciuilis, est omne ius, & omnē actionem præscriptione triginta, vel quadraginta annorum tolli, non habita distinctione, verum præscribens bonam fidem, vel malam habeat. Quod secus est secundum iura canonica, quia omne, qđ non est ex fide peccatum est. Item iure ciuili est hoc principium proprium, Neminem posse ante diffinitiuā sniām appellare. qđ non est secundum iura canonica, & multa alia. Iuris quoque canonici propria sunt, verbigratia. Neminem in sacris ordinibus constitutū, matrimoniū posse contrahere. Itē omnes committētes symoniam in ordine irregulares effici, & executionem ordinis non habere. Item nemini licere beneficium quod habet, in manu laici resignare. Item nullos infra quartum gradum cognationis sibi attinentes posse matrimonialiter copulari. Neminē posse contrahere matrimoniū cum ea, cui viuente marito fidem dedit de contrahendo cum ipsa. Item neminem posse ad sacros ordines promoueri, qui duasā vxorum, vel vnius corruptæ maritus extiterit, & alia plura.

De interpretatione iuris Canonici, vel Ciuilis. Cap. LV.

EXtra 5. de verborum significatione. Hylarius. Intelligentia dictorum ex causis est assumenda dicendi, quia non sermoni res, sed rei est sermo subiectus. Greg. Plerunque dum proprietas verborum attenditur, sensus veritatis amittitur. Cęlestinus 3. Non intentio verbis, sed verba intentioni debent deseruire. Innocentius 4. Beneficia principum sunt interpraetanda largissime. Glo. super Mattheum. Quod non est licitum in lege, necessitas licitum facit, nam & sabbatum, custodiri pręceptum est. Machabęi tamen in sabbato sine culpa pugnant. Sic & hodie si quis ieiunium fregerit ægrotus, reus voti non habetur. Extra 1. de constitutionibus. Greg. nonus. Quoniam cōstitutio Apostolicę sedis omnes astringit, nihil debet obscurū vel ambiguum continere. Extra de transactionibus. c. Ex parte tua. Honorius. 3. I. sanctæ Praxedis presbytero card. In his, super quibus ius nō inuenitur expressum, procedas æquitate seruata, semper in humaniorem partem declinando, secundum quòd personas, & causas, loca, & tempora videris postulare. Iulianus li. 1. Digest. Neque vero leges, neque Senatusconsulta ita scribi possunt, vt omnes casus, qui quandoque inciderint cōprehendantur, sed sufficit ea, quæ plerumque accidunt contineri. Idem in lib. 15. Non possunt omnes articuli sigillatim, aut legibus, aut senatusconsultis comprehendi. Sed cum in aliquo casu sententia eorum manifesta est, debet is qui iurisdictioni præest ad similia procedere, atque ita est ius dicere. Paulus li. 4. ad ed. Quod contra rationem iuris receptum est, non est producendum ad consequētiam. Idem in lib. Digest. de singulari iure. Ius singulare est, quod cōtra tenorem rationis, propter aliquam vtilitatem, auctoritate constituentium introductum est. Celsus lib. 20. Digest. Scire leges hoc non est verba earum tenere, sed vim ac potestatē. Idem lib. 29. Dige. Benignius leges interpretandæ sunt quo voluntas earum conseruetur. Idem libro 33. In ambigua voce legis, ea potius accipienda est significatio, quæ vitio caret, præsertim cum etiam voluntas legis, ex hoc colligi possit. Vlpianus lib. 35. ad ed. Cū lex in præteritum quid indulget, in futurum vetat. Paulus li. 4. ad Plantium. Minime mutanda sunt, quę interpretationem certam semper habuerunt. Celsus lib. 9. Digest. Inciuile est nisi tota lege perspecta, vna aliqua particula eius proposita iudicare, vel respondere. Paulus li. singulari ad legem Anciam. Contra legem facit, qui facit, quod lex prohibet. In fraudem vero legis, qui saluis verbis legis, sententiam eius circumuenit. Vlpianus li. 4. ad ed. Fraus legi fit, vbi quod fieri noluit, fieri autem non vetuit, id fit. Regula iuris. Semper in dubijs benigniora præferenda sunt. Quotiens idem sermo duas sententias exprimit, ea potissimum excipiatur, quæ rei gerendæ aptior est. In ambiguis orationibus maxime sententia spectanda est, eius qui eas protulisset: Vbi repugnantia inter se inueniuntur, neutrum ratum est. Quæ rerum natura prohibentur, nulla lege confirmata sunt. In re dubia benigniorem interpretationem sequi non minus iustius est, quàm tutius. In pęnalibus causis benignius interpretandum est. Ex summa Azonis. In summa vero nota, quod eorum est propriè leges interpretari, quorum est condere, de quibus superius dictum est. Et hæc interpretatio generalis est, & in scriptis redigenda. Potest etiam interpretari consuetudo, quæ est optima legum interpres, sed non est scripta, neque necessario in scriptis redigenda, cum & ipsa consuetudo dicatur ius non scriptum. Interpraetatur, & iudex in causa sibi commissa, siue de verbis legis dubitetur qualiter intelligenda sint, siue de casu qui non est in lege comprehensus. Interpretatio tamen eius generalis non est, quia res inter quosdam iudicata non præiudicat aliis, & hęc tamen redigenda est in scriptis. Potest etiam interpretari doctor, siue magister legis, sed ista neque generalis, nec in scripto necessario redigenda est, sed eam ex voluntate, & vtilitate ad conseruationem memoriæ scribere potest. Prima igitur est generalis, & necessaria, & scripta, Secunda est generalis, in loco. s. in quo obtinet, & necessaria, sed non scripta. Tertia est necessaria, & non generalis, sed scribenda. Quarta vero neque generalis, neque necessaria, neque necessario scribenda.

De solutionibus contrarietatum iuris. Cap. LVI.

EX summa iuris canonici. Ad notitiam vero contrarietatum iuris, nota generales solutiones, quæ diuersis in locis, vel casibus incidere possunt. Aliquando nanque duorum canonum, vel decretalium, aut etiam legum, quæ sibi repugnare videntur, eo modo contrarietas soluitur, vt dicatur, quoniam hæc illa posterior est, & ob hoc ad se trahit illam: Hæc solutio confirmatur per legem Digestis. de leg. & se. con. l. non est nouum, & l. sequenti. Aliquando vero sic, ista loquitur demum lite contestata, illa vero ante litis contestationem. Vel ista loquitur in casu suo, cum. s. actum est petitorio, illa vero in contrario cum agitur possessorio. Vel ista corrigit illam, aut reuocat, vel abrogat, vel quod minus in illa dicitur, in ista suppletur: Vel ista posterius fuit edita, licet prior ponatur in compilatione, quoniam ibi melius adaptatur materię: Vel illa loquitur de rigore iuris, ista vero de misericordia, & ob hoc est ei præferenda. Vel ideo non est contrarietas, quia Papa vel Imperator hic non statuit ius, sed factum narrat. Vel illa loquitur secundum ius antiquum, hæc autem secundum ius modernum: Vel illa dictat consilium, hæc autem præceptum: Vel illa continet ius commune, hæc autem obtinet de consuetudine: Vel continet indulgentiam, aut ius datum, vel commissum speciale: Vel illa intelligitur de comparatiua permissione, hæc autem de communi iure: Vel prima fuit promulgata propter necessitatem, hæc autem cum nulla necessitas esset, & ob hoc illa cessante causa, & illa cessare debet: Vel illa per importunitatem, & instantiam magnam emanauit, hęc autem cum deliberatione. Vel aliter in illa dissimulat, aut tolerat Papa, vel Imperator, in hac autem consistit pura veritas: Vel cōtrarietas est tantum in superficie literæ, non in medulla sententiæ. Vel in ista quidem supplendum est aliquid in litera, & tunc erit concordantia. Vel aliter: Hæc illi contraria non est, sed secundum illam intelligitur, quia per eam determinatur. Vel forsitan distinguendum est, vt quòd aliud est in iudice ordinario cui perpetua est iurisdictio, aliud in delegato, qui postquam demandat sn̄iam executioni, functus est officio. Vel aliud est in actione p̄sonali, vbi sn̄ia debet elapsis quatuor mēsibus executioni demandari, & aliud in reali, vbi statim, si reus est præsens. Vel aliter, illa lex, vel decretalis in desuetudinem abiit, quoniam vsus eam non approbauit. Vel illa loquitur indistincte, hæc autem cum distinctione. Et licet canon, vel lex indistincte loquatur, iudex tamen, vel aduocatus distinguere debet, & supplere quod omissum est. Vel aliter: Illa loquitur confuse, hæc aperte, & ob hoc standum ei: quia lex, & canon debent esse manifesti. Vel hæc & illa loquitur in diuersis casibus, aut materiebus, aut locis, aut temporibus, vel causis: vt illa decretalis, quæ dicit parcendum esse delinquenti, propter scandalum vitandum, intelligitur. Illa vero quæ dicit contrarium, intelligenda est, vbi scandalum non timetur. Vel illa prior intelligitur, vbi semel tātum peccauit, hæc autem vbi bis, vel pluries deliquit. Vel aliter In illa decretali Papa loquitur in foro, vel consilio animæ, in hac in foro iudicii. Vel in illa loquitur magistraliter, hic autē Papaliter, scilicet consuetudo ius auctoritate præcepti. Vel illa spectat ad consuetudinem Ecclesiæ Romanæ, hæc aliarum ecclesiarum. Vt illarum Decretalium, quę sunt. de decimis. Vna specialiter loquitur in Monachis Cistercienfibus, q priuilegiati sunt in multis, alia vero in cæteris Monachis. Vel illa de decimis pręedialibus, ista vero de personalibus. Vel illarum de electionibus. Illa intelligitur quando aliquid de forma electionis omissum est, altera vero quando nihil: Vel illa quando vitium fuit in persona electi, & eligentium, ista vero, quando in vno tantum. Vel illa continet errorem, quia cum deberent eligere Canonici, postularunt, hæc autem nequaquam. Vel in illis de appellationibus, licet vtraque videatur loqui post appellationem, in prima tamē fuit appellatum ab eo, vel ab illis quorum non intererat, aut ab his qui circa appellationē peccauerunt, vel qui appellationi renunciauerunt: quia non eā infra tēpus legitimum prosecuti sunt, secus autem in secunda. Item si rescripta videantur contraria, considera, quod prius impetratum fuerit, & vtrum in secundo fiat mentio de primo, & vtrū vnū speciale sit alterum generale, vel vtrunque generale. Item vtrū tacita veritate, vel expressa falsitate fuerit impetratum, vtrum impetrato dolo, desiit vti infra annum, vtrum pendente citatione per primum, vel coram iudice delegato, vtrum lite pendente, & vtrum super re litigiosa. Item quis aduersariorum pręuenit alium in citatione, tunc enim obtinet, qui præuenit. Item vtrum primus impetrator suppressit rescriptum, vsque ad litis contestationem quia tunc non valet, etiam si de primo mentio fiat in secundo. His consideratis facile poterit ad contraria responderi.

De iure non scripto, quod mos est, vel consuetudo. Cap. LVII.

IVstinianus vbi supra. Ex non scripto ius venit, quod vsus comprobauit. Nam diuturni mores consensu vtentium cōprobati, legem imitantur. Isidorus vbi supra. Ius legibus,

&

& moribus constat. Lex est constitutio scripta. Mos est vetusta te probata consuetudo, siue lex non scripta, nam lex a legendo vocata, quia scripta est. Mos autem longa consuetudo de moribus tractat tantundem. Consuetudo autem est ius quoddam moribus institutum, quod pro lege suscipitur cum deficit lex. Nec differt scriptura an ratione consistat, quando & legē ratio commendat. Porro si ratione lex constat, lex erit omne iamquod ratione cōstiterit, dūtaxat, quod religioni cōgruat, quod disciplinę conueniat, quod saluti proficiat. Vocata autē consuetudo, quia in communi est vsu. Ex Decretis. di. 12. constitutionum, li. 1. ti. 1. Diuturni mores, nisi legi sint aduersi, consensu vtentium approbati legem imitantur. Augustinus ad Ianuarium. Quod neque contra fidem, neque contra bonos mores esse conuincitur, indifferenter est habendum, & pro eorum inter quos viuitur societate seruandum est. Mater mea Mediolanum me secuta, inuenit ecclesiam sabbato non ieiunantem, cœperat fluctuare quid ageret, tunc ego consului de hac re, beatæ memoriæ Ambrosium episcopum. At ille ait: Cum Romam venio sabbato ieiuno, cum Mediolani sum non ieiuno. Sic & tu ad quam forte ecclesiam veneris, eius morem serua, si cuiquam non vis esse scandalum, nec quemquam tibi. Actor. De consuetudine quoque, & vsu propriũ habes capitulum, superius, in libro de moribus.

De consuetudine bona seruanda, & mala abolenda, Cap. LVIII.

Extra. t. de consuetudine. Inno. 3. c. ad audientiam. Consuetudo quidem, quæ canonicis obuiat institutis, nullam obtineat firmitatem, cum sententia lata a non suo iudice nullam obtineat firmitatem. Consuetudo approbata optima est legum interpres. Grego. 9. Cum tanto sint grauiora peccata, quanto diutius infelicem detinēt animam alligatam. Nemo sanæ mētis intelligit naturali iuri (cuius transgressio periculum salutis inducit) quacunque consuetudine (quæ dicenda est in hac parte corruptela) posse aliquatenus derogari, licet etiam longeuæ consuetudinis non sit vilis auctoritas: non tamen est vsque adeo valitura, vt iuri positiuo valeat præiudicium generare, nisi fuerit rationabilis, & legitime sit præscripta. Extra 5. de regu. iur. Grego. 9. Quod latenter, aut per vim, vel alias illicite introductum est, nulla debet stabilitate sustineri. Regula iuris. Quæ ab initio fuit inutilis constitutio, temporis extractu conualescere non potest. Ex summa iuris canonici. In summa vero nota, quòd consuetudo quædam est generalis, vt orare cōtra orientem apud omnes catholicos. Quædam vero specialis, vt illa quæ est in aliquo municipio. Item quædam est inhonesta, & hæc nullatenus est seruanda, quia corruptela est. Quędā autem honesta, & hæc, aut est, secundum ius, & hæc inuiolabiliter obseruanda est in loco suo: aut præter ius, & hanc similiter obseruari oportet, quia vt ait Augu. Turpis est omnis pars, vniuerso suo non congruens. Aut est contra ius, & tunc, aut ille qui potest iuri derogare, scit hoc, aut nescit. Si scit, aut eam tolerat, quia scilicet non contradicit expresse cum possit, & tūc seruanda est, & legi in loco suo derogat. Si nescit, aut verisimile est, quòd si sciret toleraret eam, prudentium arbitrio seruanda est, & legi in loco suo derogat. Aut verisimile non est, & tūc seruanda non est: Aut de hoc dubitatur, & tunc seruari non debet: quia quod certius est tenendum est, iuxta illud August. Tene certum, & dimitte incertum. Solet autem dici, quòd in criminibus inducit consuetudinem binus actus, idest duæ vices; In aliis autem non sufficiunt tres, vel etiam plures, sed exigitur longitudo temporis, scilicet 10. annorum inter præsentes. 20. inter absentes. Vnde de hoc iura diuersimode loquuntur. Quod autem plures vices sic inducant consuetudinem, patet quia forsitan ex gratia, vel ex tolerantia sæpius hoc permissum est. Item quia licet pluribus vicibus aliquid iudicatū sit, nō ob hoc impostetum ita iudicandum est. Secundum consuetudinem bene iudicatur, ac si secundum legem, quod tamen non fieret nisi iusta, & rationabilis esset: non est enim iudicium nisi sit iustum.

De vigore Consuetudinis. Cap. LIX.

Iustinianus. vbi supra. Nona quoque hominum consuetudo, aliter vsa, quàm legibus scriptum est, legem scriptam excludit. Ex. ff. li. 1. Iulianus. Leges non solum suffragio legislatoris, sed tacito etiam consensu omnium, per desuetudinem abrogantur. Vlpianus libro 1. de officio proconsulis. Diuturna consuetudo pro iure, & lege in his, quæ non ex scripto descendunt obseruari solet. Paulus li. 7. ad Sabin. Magnæ auctoritatis habetur hoc ius consuetudinis, quod in tantum probatum est, vt non fuerit necesse scripto comprehendere. Idem libro 1. quæstionum. Optima legum interpres est consuetudo. Celsus li. 23. digest. Quod nō ratione introductum est, sed errore primum, deinde consuetudine obtentum est, in aliis similibus non obtinet. Modestinus li. 1. Regulariter omne ius, aut cōsensus fecit, aut necessitas constituit, aut firmauit consuetudo. Vlpianus libro 1. institutionum, & Iustinianus vbi supra. Quod principi placuit legis habet vigorem. Ex summa iuris. Dicit canō, quòd consuetudo pro lege suscipitur, cum deficit lex. Vbi videtur innuere, quòd si lex in promptu sit, non sit standum consuetudini, sed tunc demum ad consuetudinem recurrendum sit, quando lex deficit. Vnde nota, quòd iudex, maxime delegatus, primo secundum canones iudicare debet, quibus deficientibus iudicet secundum leges. Dicit enim Lucius. Sicut enim leges nō dedignantur sacros canones imitari: ita, & sacrorū statuta canonum principum constitutionibus adiuuātur, deficiente autē omni iure, ad cōsuetudinem generalem procedat, vel etiam ad particularem ipsius loci, vel prouinciarum vicinarum si generalis deficiat, licet quidam tunc dicant ad Romanam consuetudinem recurrendum. Deficiente vero vtroque, scilicet & iure, & consuetudine, de similibus est ad similia procedendum. Quando que tamen consuetudini standum est, etiam contra ius scriptum, verbi gratia in electionibus. Nam persona, quæ aliàs est ineligibilis, fit eligibilis ratione consuetudinis. Coguntur etiā aliqui ratione consuetudinis, eligere de aliena ecclesia. Item fit per solum Abbatem, & in præsentatione similiter ad ecclesiā. Solus etiam episcopus ratione consuetudinis, sine consensu fratrum confert stipēdia. Preualet quoque consuetudo iuri, in cognitione causę matrimonii, in venditione patrimonii, in sacramento Baptismi, in ordinatis extra quatuor tempora, in libertate serui iudicanda, & in aliis quibusdam casibus. Sed ad hoc tamen, quòd consuetudo iuri præiudicet, exiguntur ad minus tria, vel etiam plura. Primum, est vt scripta sit. i. longi temporis, sicut iam superius ostensum est, & moribus constituta. i. frequentibus hominum actibus approbata. Secundum est, vt contra rationem, vel æquitatem non sit; alioquin (vt dictum est) secundū eam iudicari non posset. Tertium est, vt animo ius habendi, vel in posterum acquirendi introducta sit, alioquin talis vsus, non dicitur vsus, vel quòd in iudicio contradicto, siue non contradicto obtenta sit; hoc enim sufficit. Item quòd res illa præscriptibilis sit, & quòd antiqua, & approbata consuetudo dici possit. Item quòd de scientia, vel conscientia principis introducta sit, & quòd per errorem sit, inducta. Item quòd maior, vel sanior populi pars ea vti consueuerit. Sicut enim minor pars populi non posset inducere legem, ita nec consuetudinem. Quidam tamen dicunt, quòd illa consuetudo præiudicat legi, quæ excedit hominū memoriam. Illa enim habetur loco constituti.

De Personis publicis, secularibus, ecclesiasticis. Cap. LX.

Iustinianus, vbi supra. Omne ius quo nos vtimur, vel ad personas pertinet, vel ad res, vel ad actiones. Parum est autem ius nosse, si personę quarum causa statutum est, ignorentur. Ex summa iuris. Personarum duplex est diuisio, quia quædam sunt publicæ, quædam priuatæ: quædā ecclesiasticæ, quędam seculares. Secularium publicarum personarum multiplex est diuisio, quia quædam sunt maximæ, vt superillustres: quædā magnæ, vt spectabiles: quædam minores, vt clarissimæ: quædā minimæ vt pedaneæ. Maximæ superillustres, quasi superillustrātes, id est super alios lucentes, vel alios illuminātes sunt; vt Imperator, idem credo de Rege in regno suo. Item consules super illustres dicuntur, sed melius illustres dici possunt. Maiores personæ illustres sunt præfectus prætorio, præfectus vrbis, magister militum, quæstor sacri palatii, idest Imperialis palatii. Et dicitur sic ad differētiam aliorum quæstorum; quia plures sunt quæstores scilicet prętor, & alii, qui huius ordinis non existūt. Magni sunt spectabiles, quasi ex dignitate, & honore inspectione digni, vt magistri officiorum, comes rerum priuatarum, & comes orientis, præfectus Aegypti, & duces. Minores sunt præsides prouinciarum, idest qui prouinciis præsunt, sicut potestates. Et hi dicuntur clarissimi, & defensores ciuitatum. Alii sunt minimi sicut pedanei: ab hoc forte dicti sic, quia vltimum & infimum locum obtinent, sicut pes in corpore. Nam isti omnes magistratus, quasi membra sunt, vt lex dicit. Sunt & alii in dictis ordinibus, sed istis, exempli gratia, sis contentus. Sunt & & alii, qui communi nomine, scilicet iudices, vel speciali aliquo ratione officii nominantur, sed quia non ponuntur a iure in

in ordine, prosequi nõ curamus. Ecclesiasticę vero publicę personæ sunt dominus Papa, Patriarchæ, Primates, Archiepiscopi, Episcopi, Decani ecclesiarum cathedralium. In quibusdam ecclesijs Archipresbyteri, Diaconi, Præpositi. In quibusdam ecclesiis Abbates, Priores, & magnates ordinum. Gratianus. d. 21. Ministri vero sanctorum canonum, & decretorum Pontificum sunt summi Pontifices, & infra. Præsules, ac reliqui sacerdotes, quorum institutio in veteri testamento est inchoata, & in nouo plenius consummata. Anacletus. In nouo testamẽto per Christum dominum, a Petro sacerdotalis cœpit ordo: quia ipsi primo Pontificatus in ecclesia Christi datus est. Cæteri vero Apostoli, cum eodem pari consortio honorem, & potestatem acceperunt, ipsumque principem eorum esse voluerunt, ipsis quoque decedentibus in loco eorum surrexerunt episcopi. Videntes autem ipsi Apostoli messem esse multam, & operarios paucos, ab eis electi sunt, 72. discipuli, quorum tipum gerunt Presbyteri.

Qualiter ad illas iura pertineant. Cap. LXI.

EX summa iuris. Viso ergo de personis publicis, nunc qualiter ad eas iura pertineant, non habito respectu ad seipsas, vel eorũ priuilegia, quibus quidam sunt in pluribus, quidam in paucioribus honorati. Sed eorum quibus pręsunt, respectu, breuiter videamus: Tribus itaque modis ad prædictas personas iura spectant, in condendo, interpretando, & vtendo. Dominus enim Papa in foro ecclesiastico solus iura condit, & cum dico solus, consilium cardinalium non excludo, nec concilia, quæ quandoque facta sunt ipsius tamen auctoritate. Eius est, & interpretari iura, in eodem foro, si dum in iure dubitatio oriatur. Aliæ omnes personæ ecclesiasticæ nõ condũt, sed vtuntur iure condito, reddendo iustitiam his quibus præsunt, aliis vero non. Nam extra territorium ius dicendi impune non paretur. Item ius reddũt pro limitato sibi officio, secũdum quòd diuersimode super hoc iura loquuntur, & de consuetudine obseruantur, nec prosequor officium singulorum, quia de his inferius Deo dante tangetur, vbi de ecclesiasticis officiis agetur, quod autem in domino Papa dixi, in Imperatore intellige in suo imperio, & in Rege in regno. Alii vero non condunt, nec interpretantur, sed solum vtuntur condito iure, sicut de personis ecclesiasticis diximus, pro diuersitatibus singulorum, hoc excepto, quòd præfectus prætorio orientis, & præfectus prætorio Illirici, possunt leges condere, dum tamẽ non sint contrarię generalibus, vel constitutionibus aliorum, quod nullus alius potest, nisi principis auctoritate suffultus: Prætor etiam edicta proponit, iuris ciuilis iuuandi gratia. Et quia de iure ciuili principaliter ad præsens hic agimus, quarundam personarum publicarum sęcularium officia breuiter constringemus.

De quarundam personarum publicarum officijs. Cap. LXII.

EX digest. lib. 1. Vlpianus lib. 1. de officio consulis. Officium consulis est cõsilium prębere. Aurelius, Archadius, Crisius magister libellorum libro singulari. A præfectis prętorio facultas appellandi interdicta est sententia principali. Credidit enim princeps eos, qui ob singularem industriam, explorata eorum fide, & grauitate ad huius officii magnitudinem adhibentur, non aliter iudicaturos esse pro sapientia, ac luce dignitatis suæ, quã ipse foret iudicaturus. Vlpianus lib. singulari de officio quæstoris. Opinio est Tullium Hostilium primum in rempublicam induxisse quæstores, & a genere quęrendi quæstores initio dictos. Paulus libro singulari de officio præfecti vigilum. Præfectus vigilum appellatur, qui agnoscit de incendariis, furibus, raptoribus, effractoribus, receptoribus, nisi si qua tam atrox, & tam famosa persona sit, vt præfecto vrbis remittatur. Et quia plerumque incendia culpa fiunt in habitantium, qui negligentius ignem habuerunt, hos præfectus vigilum aut castigat fustibus, aut seuera interlocutione comminatus, fustium castigationem remittit. Sciendum est autem, præfectum vigilum, per totam noctem vigilare debere, & quoquo errare calciatum cum armis, & dolabris, & omnes inquilinos admonere, vt curam adhibeant, ne aliqua negligentia incendii casus oriatur. Et vt aquam vnusquisque inquilinus, in cęnaculo paratam habeat. Vlpianus lib. 1. Obseruare proconsulem oportet, ne in hospiciis præbendis oneretur prouincia. Idem in libro primo de officio proconsulis. Antequam fines prouinciæ sibi decretæ proconsul ingrediatur, edictum debet de aduentu suo mittere. Seuerus, & Antonius Imperatores in epistola sic scribunt. Quantum ad exenia pertinet audi quid sentimus. Vetus prouerbiũ est. Extonaia silena, quod exponitur. Neque omnia, neque semper, neque ab omnibus. Nam valde inhumanum est a nemine accipere, sed passim vilissimum, & per omnia auarissimum, & quidem in mandatis continetur, ne donum, vel munus, ipse proconsul & qui in aliquo officio erit accipiat, emat ve, quid, nisi victus quotidiani causa, sed nec exenia producẽda sunt ad munerum qualitatem, idest necessitatem: Aduocatos quoque petentibus debebit indulgere, plerũque fęminis, vel pupillis, vel aliàs debilibus, vel his qui suæ mẽtis non sunt, si quis eis petat, vel si nemo sit qui petat, vltro eis dare debebit. Si quis per potentiam aduersarii non inuenire se aduocatum dicat, æque oportebit ei aduocatum dare. Vlpianus lib. 20. Ad legem Iuliam. & Papiam. Proconsules non amplius, quàm sex fascibus vtantur. Idem lib. 12. ad ed. Proconsul portam Romę ingressus deponit imperium. Marcus lib. primo de officio præsidis. Nomen præsidis generale est, eo quòd, & consules, & legati Cæsaris, & omnes prouincias regentes, licet senatores, præsides appellãtur. Paulus lib. 13. ad Sab. In mandatis principum est, vt curet is qui prouinciæ præest malis hominibus prouinciã purgare, nec distinguitur vnde sint. Vlpianus lib. 1. opinionum. Illicitas exactiones, & violentias factas, & extortas metu venditiones, vel sine pretii numeratione prohibeat pręses prouinciæ, & ne quis iniquum lucrum aut damnũ sentiat, ne potẽtiores viri humiliores iniuriis afficiant, neve defensores eorum, calumniosis criminibus insectentur innocentes. Illicitas exactiones sub specie tributorum fieri prohibeat. Neque licita negociatione aliquos prohiberi, neque prohibita exerceri, neque innocẽtibus pœnam irrogari sinat: Idem li. 3. opinionum. Præses prouinciæ inspectis ædificiis, dominos eorum, causa cognita, reficere ea compellat, & aduersus detractantes competenti remedio deformitati auxilium ferat. Paulus lib. 4. epistolarum. Non tam spectandum est, quid Romæ factum est, quàm quid fieri debeat. Modestinus li. 5. Regum Plebiscito continetur, ne quis præsidum munus, donumve caperet, nisi esculentum, poculentumve, quod intra dies proximos prodigatur.

De iudicibus ordinarijs. Cap. LXIII.

EX summa iuris. Prædicti autem omnes ordinarii sunt iudices. Et dico ordinarium esse illum, qui eoipso quòd eligitur, & confirmatur a superiore, vel eoipso quòd princeps sibi dat in aliquo territorio, vel prouincia dignitatem, vel super collegio primatum iurisdi. habet, super quibus erit constitutus. In qualitate iudicis ordinarii considerantur ista quinque secundum iura: conditio, sexus, ætas, discretio, fama. Conditio quidem ne seruus sit. Sexus, ne fœmina. Ætas autem vt maior sit 20. annis, vel ad minus annorum 18. Discretio vero, ne sit indiscretus in iudicio. Fama quoque, ne sit infamis. Sed licet infamia faciat ne possit ordinarius de iure, & merito subditos suos iudicare, sententia tamen infamis, vel criminosi iudicis tenet, nec propter talia repelli potest ordinariè iudicando, quamdiu sustinetur in officio suo, sed delegatus repelli potest. Omnem autem prælatum ecclesiasticum ordinarium esse puto. Archiepiscopus quidem est ordinarius suffraganeorum suorum, sed non subditorum illorum. Officium pręlati, vel iudicis est, curam habere subditorum. Eiusque potestas circa tria versatur. s. circa correctionem, & iudicium, & animaduersionẽ. Igitur in correctione debet esse beniuolus, in iudicio iustus, in animaduersione misericors. Isidor. lib. 9. Iudices dicti sunt, quasi ius dicentes populo, siue quòd iure disceptent idest iudicent, nõ est. n. iudex, nisi sit in eo iustitia. Gratianus causa 3. q. 7. Quod autem iudex esse non possit, quem cum reo par, aut maior macula inficit, multis auctoritatibus probatur, sicut enim sancta Romana Synodus dixit. Infamis persona, nec procurator esse potest, nec cognitor. Item Ambrosius super Beati imma. Iudicet ille de alterius errore, qui non habet quod in seipso condemnet, ne cum de alio iudicet, in se ferat sententiam. Gratianus vbi supra. Sed obiicitur. Saul enim cum a domino esset reprobatus, populum Dei iudicabat: Multi etiam alii tam in veteri testamento, quàm in nouo inueniuntur, quorum vita cum esset blasphemabilis, tamen eorum sententia, quia ex officio suo (seruata iudiciaris ordinis integritate) processit, inuenitur seruata. Vnde in euangelio dominus ait. Super cathedrã Moysi sedebunt scribæ & Pharisei &c. Hinc liquido constat, quòd mali pastores, dum sententia iusti examinis aliorum crimina feriunt, sibipsis nocent, dum sine exemplo suæ emendationis aliorum vitia corrigere curant. Subditis vero prosunt si eorum interpretatione correcti, vel sententia coerciti, vitam suã

in melius commutare dedicerint, ac per hoc dum ab ecclesia tolerari fuerint, eorum iudicium subterfugere non licet. Item vt supra eadem. q. 5. c. quia suspecti. Nicolaus Papa scribit Michaeli Imperatori. Quod autē suspecti, & inimici iudices esse non debeant. & ipsa ratio dictat, & plurimis probatur exemplis. Ex Digest. lib. Marcellus li. 3. Digest. Cassius Longinus nō putat permittendum eundem, qui propter turpitudinem senatu motus est, nec restitutus, iudicare, vel testimonium dicere: quia lex Iulia, repetundarū, hoc fieri vetat. Ex 3. li. Cæcus retinere potest iam cæptum magistratum, aspirare autem ad nouum penitus prohibetur. Ex 5. li. ff. de iudiciis. l. cum prætorum. §. non autem omnes, & 3. q 7. c. infamis. Quidam lege prohibentur, ne iudices sint, quidam natura, quidam moribus. Lege, vt qui senatu motus est. Natura vt surdus, mutus, & perpetuo furiosus, & impubes, quia non habent iudicium. Moribus fœminæ, & serui, non quia iudicio careant, sed quia præceptum est, vt ciuilibus officiis non fungantur. Qui autem possunt esse iudices, nihil interest virum in potestate, an sui iuris sint. Aphricanus lib. 3. quæstionum. In priuatis negociis, pater filium, vel filius patrem iudicem habere potest. Paulus 6. lib. Ad Plātium, Iudicare publicum munus est.

De Moderatione iudicis. Cap. LXIIII.

EX digest. lib. 1. Calistratus li. 1. de cognitionibus. Obseruādum est ius reddenti, vt in adeundo facilem se præbeat, sed contēni nō patiat, vnde mandatis adiicitur, ne præsides prouinciarum in vlteriorem familiaritatem prouinciales admittant. Nam ex cōuersatione æquali contemptus dignitatis nascitur, sed in cognoscēdo neque excandescere aduersus eos quos malos putat, neq; precibus calamitosorum illachrymari oportet. Id enim non est constantis, & recti iudicis, cuius animi motū vultus detegit, & summatim ita ius reddere debet, vt auctoritatem dignitatis ingenio suo augeat. Seuerus, & Antonius Imperatores inuicti. sic scribūt. Quātū ad exenia pertinet, audi quid sentimus! Vetus prouerbiū est. Extonata silena. id est neq; omnia, neque semper, nec ab omni homine. Nam valde inhumanum est nil accipere, sed passim vilissimum, & per omnia auarissimum, & quidem in mandatis continetur, ne donum, vel munus ipse proconsul, & qui in aliquo officio erit accipiat, ematve quid nisi victus quotidiani annexa, sed nec exenia producenda sunt ad munerum qualitatem. Regula iuris. Porro factum a iudice quod ad officium eius non pertinet, ratū est.

De Iudicibus delegatis. Cap. LXV.

EX summa iuris. Delegatus iudex est, cui a principe in secularibus, vel ab Apostolico in ecclesiasticis, vel ab alio ordinario causa committitur. Huius officium est, mādati fines obseruare, cum exacta diligentia, & a partibus conuocatis, quæ vtrinque proponentur audire. Et si mandati fines excedat, nihil aget. In duobus tamen casibus recedere debet a forma mandati: Primus est si rationabiles exceptiones opponantur (verbi gratia) si mandetur vt cito restituatur ecclesia, qua quis spoliatus est, & aduersarius opponat exceptionem de spōtanea renunciatione facta in manu prælati sui, debet absoluere reum, & sic a forma recedere mandati. Secundus est si impetratæ sint literæ tali falsitate suggesta, qua non suggesta literæ nullatenus darētur. In quo casu si fraus, & dolus interuenerit, procedet non secundum formam rescripti, sed secundum ius commune. Ad officium quoque delegati pertinet cognoscere tam super principali, quām super incidentibus quæstionibus, sine quibus causam sibi commissam commode nō valet explicare. Nam ex quo quæstio principalis ei committitur, oīa q̄ ad illam pertinent, ei commissa intelliguntur. Et nota, quòd delegatus maior est omni eo, cuius sibi causa delegatur. Iurisditionis eius prorogatio tripliciter fit. Primo quidem de persona ad personam, & hoc auctoritate iuris, præter cōsensum partium: Vt si alicuius ecclesiæ prælato causa mandetur, eius proprio nomine non expresso, eo mortuo mandatum ad successorem extenditur. Secundo modo de re ad rem, sed hoc ex consensu partium. Nā si datus sit iudex, vt cognoscat super 10. & partes velint, vt cognoscat super 20. prorogabitur eius iurisdictio ad rē illam maiorem, & sic a quantitate ad quantitatem. Quandoq; etiam a genere causæ, in aliud genus causæ. Tertio modo de tēpore ad tempus, & hoc itidem ex consensu partium, vt si iudex sit datus, vt cognoscat infra certum tempus, poterunt partes eius iurisdictionem prorogare, in tempus prolixius. Necesse est tamen, vt & iudex consentiat. Extra primo, de officio & po. iudi. de. Alexāder 3. Episcopo Londo. Si pro debilitate, vel pro alia qualibet graui necessitate tractandis causis, quæ tibi a sede Apostolica committuntur interesse non poteris, liberum tibi sit personis discretis, & idoneis vices tuas committere, ita quòd si res tanti est, te consulere debeant, nisi forte causæ ita graues sint, quòd siue præsentia tua non possunt commode terminari. Idem. Si iudex ad mandatum iudicis delegati a nobis, non vult, aut non potest aliis resistentibus sententiam ab eo latam effectui mancipare, delegatus iudex eam aucto. apo. sibi cōmissa, potest executioni mandare: Et si qui sibi restiterint, eos sententia ecclesiastica coercere. Idem. Ex quo iudex delegatus per se, vel per alium sententiam executioni mandauit, vel mādari præcepit, eius auctoritas, & iurisdictio cessat, quia semel est officio suo functus. Idem. Iudex a nobis delegatus vices nostras gerit, vnde in causa illa superior est, & maior illis, quorum causam suscipit terminandam. Ideoque si episcopus, vel alia persona quæ sit de iurisdictione illius, in causa, quam ei delegamus, rebellis, & contumax fuerit, secundum qualitatem facti poterit, vel interdicti, vel suspensionis sententia a iudice delegato compelli: ita quòd iudex secundum negocii qualitatem temperate procedens, episcopo vel ingressum ecclesiæ, vel sacerdotale officium interdicat, aut etiam terram illius, quæ ad iurisdictionem suam pertinet, specialiter interdicto supponat. Inno. 3. Cum ordinarius teneatur obsequi delegato, & si sciat illam sententiam iniustam exequi, nihilominus tenetur eādem, nisi apud eum possit efficere, vt ab hoc onere ipsum absoluat. Idem. Cum 20. annum peregeris, dari potuisti in ætate huiusmodi delegatus, cæterum constituto infra ætatem eandem, nisi partes scientes consentirent in eum, qui annum 18. transcendisset, facta delegatio ab alio, quàm a principe non teneret.

De singularitate, & pluralitate eorum. Cap. LXVI.

ALexander 3. Postquam alicui causa licet simpliciter, & non ordinarie delegatur, satis potest nostra auctoritate partes compellere, & contumaces seueritate ecclesiastica coercere: quia ex eo quòd causa sibi committitur super omnibus, quæ ad causam ipsam spectare noscuntur, plenariam recepit potestatem. Si vero duobus causa committatur, etiam si non apponatur, vt vnus sine altero procedat in ea, nihilominus vnus ex ipsis, siue suo coniudici, siue alii vices suas committere potest, in hac parte. Idem. Cum causa duobus cōmittitur, sententia vnius non tenet. Cælestinus 3. Cum aliquis delegatorum iudicum, per certum excusatorem, vel nuncium literatorie destinatum non ostenderit se interesse non posse, vel alias de eodem canonicè constare non poterit, residui procedere ad causæ cognitionem non debent, quòd si processerint nihil reputabuntur egisse, cum (sicut canones attestantur) magis integrum sit iudicium, quod plurimorum sententiis confirmatur. Inno. 3. Si quis iurisdictione a suo sibi collega delegata, eo viuente vti non cœpit, quia mandatum huiusmodi re integra morte mādatoris expirauit, non habet solus officium iudicandi. Si vero ante mortem illius iurisdictione vti cœpit taliter demandata, vices suas, & illius poterit adimplere. Ex summa iuris. In summa vero nota, quòd si causa pluribus committatur, & ista clausula apponatur, quòd si omnes interesse nequiueritis, ipsa refertur iam ad impotentiam facti, quàm ad impotentiam iuris, vt si alii non possunt interesse, vel nolunt, procedet vnus. Item quando iudici delegato causa aliqua appellatione remota committitur, ipse non potest causam alii committere, præterquam in vno casu, quando s. procurat reus, ne iudex delegatus possit interesse causæ in termino assignato.

De Expiratione interdicti. Cap. LXVII.

IVrisdictio delegati finitur, vel ex cursu temporis, quando scilicet causa committitur ei cognoscenda infra certum tēpus. Vel interpositione appellationis, quando scilicet appellatio fuerit recepta per iudicem appellationis, & causa alii commissa. Vel renunciatione, siue reuocatione delegantis, quā do scilicet alii delegat, Vel etiam recusatione, vel morte mandatoris interueniente, re integra existente. Vel morte mandatarii, scilicet vbi delegata fuit ei causa proprio nomine expresso. Finitur quoque, sententia lata, & executioni mandata. Finitur etiam per reuocationem delegantium. Extra 1. vbi supra. Alexander 3. Guilelmo cardinali electo. De causis quæ infra certū terminum decidendæ tibi committuntur, hoc tuam volumus cognitionem tenere, quòd nisi dies præfixus de communi consensu partium prorogetur: eo transacto mandatum expirat. Lucius 3. Cantuariensi, Archiepiscopo, & suis suffraganeis. Si lis fuerit ante prædecessoris nostri obitum contestata, mandatum

in

in morte mandatoris nullatenus expirauit, si vero ante litis cõtesta. decesserit, non est a iudicibus, quos delegauerat ex delegatione huiusmodi procedendum. Vrbanus 3. Consuluit nos deuotio vestra, an ante obitum delegantis, proposito citationis edicto, lite vero post mortem contestata, nihilominus debeat in causa procedere delegatus. Respondemus quòd cum citatione facta negocium sit quasi cœptum, & maxime si delegatus non sit certus de obitu delegantis, potest & debet in causa procedi. Inno. 3. Toleran. Archiepiscopo. Distinguẽdum est vel si iurisditio duret post terminum peremptorium, an expiret in illo, si duret in diem alterum æquitate suadente poteris expectare, nec erit pars contumax peremptorio elapso citãda, nisi gratiam ei fecerit benignitas iudicantis. Si autem expiret, nisi partes eum id nouerint se tibi præsentauerint, illa hora qua congrue possis procedere ad exequendũ id, propter quod eis legitime terminum peremptoriũ assignasti, ex tunc exequi poteris quod intendis, ne frustra iudicialis instantia euanescat. Ne verò iudicium ecclesiasticum exerceatur in tenebris, quia iuxta testimonium veritatis, qui male agit lucem odit. Licet secundum consuetudinem, & constitutiones, & legitimas more Romano dies a medietate noctis præcedentis incipiat, & in medio noctis desinat subsequentis. Vnde quod in duabus dimidiatis noctibus agitur, perinde sanxit habendum legalis auctoritas, ac si qualibet parte lucis agatur. Nos tamen eam procedendi horam congruam intelligimus, ex qua possis ante noctis tenebras perficere quod incumbit. Porro dilectus iudex, in assignatione peremptoria nõ debet iurisdictionem suam, nisi necessitas exigat, adeo coartare. Idem. Si vero delegatus a nobis excommunicet illum, qui rei iudicatæ parere contemnit, licet aliquibus videatur, quòd suo sit functus officio, vt vlterius nõ habeat ex delegata sibi iurisdictione processum, statuimus vt delegatus a nobis, non solum vsque ad quadrimestre tempus, quod ad soluẽdum debitum a lege reo conceditur, sed vsque ad integrum annum iurisdictionem commissam sibi ad exequendum sententiam valeat exercere, sicut obseruatur in illo, qui ante litis contestationem contumax inuenitur.

De Subdelegatis. Cap. LXVIII.

IDem. Cum delegatus a nobis iurisdictionem suam in alium transfert totam, si fuerit appellandum, non ad eum, sed ad nos appellari debebit. Idem. Cum delegato a principe, iurisdictio dandi iudicem sit a lege concessa, dum modo ipse exonerare seipsum malitiose non quærat, potest cõpellere renitentẽ, eo quòd iurisdictio illa nullius videretur momenti, si coertionem aliquam non haberet: debet tamen delegatus solicite prouidere, vt si personis superioribus, exigente necessitate, negocium duxerit delegandum, in coertionibus inferendis, dignitati deferat & personæ. Item cum totum negocium alii possit cõmittere, citationis officium potest cuilibet discretione, vel ratione præuia demandare, ac punire meritò contemptorem. Idem. Vno delegatorum, vel arbitrorum (sicut proponis) rebus humanis exempto, eorũ officiũ expirauit, nisi aliud in delegatione vel compromisso fuisset expressum. Is autem cui iniungitur, vt personaliter negocium exequatur, potest (dummodo partes cõsentiant) hoc aliis delegare, præterquam si inquisitionem fieri vel ecclesijs, de prælatis, & aliis ministris prouideri mandauerimus, cum in his casibus fidem, & industriam personæ, cui talia committimus, eligere videamur. Cæterum salua legatorum ap. se. auctoritate. Nulli cui commissum est prædicare crucem, excommunicare, absoluere aliquos, dispensare cum irregularibus, vel iniungere pęnitentias, liceat hoc de cætero aliis demandare, quia non sibi iurisdictio, sed certum ministerium committitur potius in hac parte. Ex summa iuris. In summa vero nota, quòd delegatus a principe differt a cæteris, quia sententiam suam ipse per se exequitur, delegatus ab aliis nequaquã, immo sententiam eius exequitur ordinarius. Item delegatus a principe potest aliis causam subdelegare, & renitentes compellere, delegatus ab alio minime. Itẽ quando delegatus a principe causam delegat, & aliquid sibi de iurisdictione reseruat, ad ipsum appellatur, alioquin ad Papam. In cęteris autem nõ sic est, immo semper ad delegantem appellatur, nisi forte causarum vniuersitas delegaretur, tunc enim a delegato ad illum appellatur, ad quem a delegante appellaretur, & tunc delegatus & iudicem posset dare, licet non esset delegatus a principe. Item delegatus a principe citat cum solennitate, & ante litem, cæteri vero non sic. Potest etiam cuicunque voluerit officium citationis demandare, & contumaces punire. Item delegatus a principe mittit in possessionem ex secundo decreto causa rei seruandæ, cæteri vero non possunt, quia hoc est magis imperii, quàm iurisdictionis: Et ea quæ sunt imperii non delegantur. Item potest aliis sententiam exequendam demandare, & renitentem compellere, quod non cæteri.

De Assessoribus. Cap. LXIX.

EX summa Azonis. Assessor dicitur, qui ab eo cui data est iudicandi potestas rogatur, vt in cognitione causæ sibi assideat: vt eum debito fine causam decidere instruat. Nõ autem metu terribili, vel necessitate incongrua libertati, ad hoc debet assessor compelli. Ex Dige. lib. 1. de officio assess. Paulus lib. singulari. Omne officium assessoris, quo viri studiosi partibus suis funguntur, in his ferè causis constat, in cognitionibus, libellis, edictis, decretis, epistolis Martianus lib. 1. de iudiciis publicis. Liberti assidere possunt. Infames autem, licet non prohibeantur legibus assidere, attamen arbitror, vt aliquo quoque decreto principali referetur, constitutum non posse officio assessoris fungi. Paulus lib. 1. sententiarum. Consiliariis eo tempore quo assident negocia tractare in suum quidem auditorium nullo modo concessum est, in alienum autem non prohibentur. Pomponius lib. t. responsorum. In consilium curatoris reipublicæ, vir eiusdem ciuitatis assidere non prohibetur, quia publico salario non fruitur.

De Aduocatis, vel Patronis. Cap. LXX.

EX summa iuris. Aduocatus, siue patronus ipse est, qui pòstulat, patrocinium videlicet pręstans ei qui litigat. Est autem postulare desiderium suum, vel amici sui apud eum, qui iurisdictioni præest exponere, vel agendo, vel respondendo. Ex Digest. 3. lib. de postu. l. 1. §. Ait prætor si nõ habebũt aduocatum, ego dabo. Quod autẽ fœminæ prohibentur pro aliis postulare ideo est, ne contra pudicitiam sexui congruentem, alienis causis se immisceãt, nec virilibus officiis fungãtur mulieres. Origo vero introducta est a Calphurnia improbissima fœmina, quæ inuerecundè postulans, & magistratum inquietans, causam dedit edicto. Regula iuris. Neque interdicto, neque in cæteris causis, pupillo nocere oportet dolum tutoris, siue soluendo est, siue non est. Culpa est immiscere rei ad se non pertinenti. Nemo qui condemnare nõ potest, absoluere potest. Helinandus vbi supra. Vt autem dicitur in libro Codicis secundo. Procliuiora sunt iura ad defendendum, quàm ad impugnandum, faciliusque exceptionem, quàm actionem trahunt. Vnde cum non omnes ad accusationem admittantur, ad defensionem admittuntur omnes, neque aliquis absens damnandus est. Prætor tamen a postulando prorsus remouet minorem 17. annis, & surdum qui prorsus non audit. Quibusdam personis postulare pro se tamen permittit, vt cæco, & mulieri, & qui passi sunt muliebria sui corporis. Quibusdam pro se, & pro certis personis, vt infamibus. Postulare autem est pro tribunali petere, siue intendas, siue agentem repellas. Ipsos quoque aduocatos, iudex pari distributione partibus exęquabit, siue eos petierint siue non, vt æquo marte possit causa procedere: Hęc autem paritas, & in virtutis merito, & viuacitate ingenii, consilii, profunditate, & opinione scientiæ, & nominis auctoritate consistit, vt hæc omnia (si fieri potest) apud partes, quadam æquitatis lance librentur. Qua si vnius præ cæteris est fama clarior, ex officio iudicantis (prout poterit) parti aduersariæ compensabitur. Qui tamen alicuius litigatorum arcana prænouit, non patrocinabitur aduersario, nisi forte circa conniuentiam iudicis separatim, cum pluribus alter tractauerit, vt alteri par defensionis copia subtrahatur; Nec est qui a iudice præmonitus, sine excusatione probabili, possit cuicunque parti patrocinium denegare, nisi forum sibi præcludi velit in perpetuum, vt postmodum in causis agendis minime audiatur. Rationibus autẽ probris contendendum est, & ex edicto principis patitur opinionis dispendium, quisquis negocio procax in aduersarii contumeliam aut palam pergit, aut subdole. Si patronum vinci cõtigerit, in nullo læditur fama eius, si nihilominus sit ex contingentibus, & clientis sui iustitiam fideliter fouerit: non enim cogitur patrocinari mẽdacio. Ex Decretis causa 3. q. 7. §. Tria. Præterea non licet aduocato vllum contractum inire, vllam pactionem conferre cum eo ligatore, quem in propriam recepit fidem, nec ex industria iurgium protrahere. Si quis autẽ ex litigatoribus detectus fuerit separatim tractasse cũ pluribus & aduersario suo subtraxisse paris defensionis copiam, ostendit proculdubio iniquam se litem fouere, & auctoritatem iudiciariam a se clusam experietur. Causa. 15. q. 2. Pro impensis vero patrocinii, in Tarraconensi concilio clerici munera exigere prohibentur, hoc autem de illis intelligendum est, qui cano

nicam vitam professi, regulariter se victuros proposuerunt: generali namque ecclesiæ consuetudine receptum est, & moribus approbatum, vt clerici more aduocatorum patrocinia impendant, & pro impendendis munera exigant, & pro impensis suscipiant.

Qui pro quibus aduocare possunt. Cap. LXXI.

EX summa iuris. Postulare potest qui non prohibetur, hoc enim edictum prohibitorium est, sicut illud de procuratoribus, & testibus. Item postulare prohibentur qui versibus his notantur. Non cuique datur, vt postulet, immo vetatur. Addictus pœnæ, seruus, puer, actor arenæ. Luminibus cassus, mulier, muliebria passus. Addictus pœnę dicitur condemnatus de publico crimine. Actor arenæ, qui locauit operas suas, vt cum bestiis depugnaret in arena, talis enim infamis est. Sed & luminibus cassus, idest cęcus, aduocare prohibitus est, propter quendam Publium cęcum, qui volens aduocare, cum esset post tergum prætoris, credens se esse ante illum, aduocare cæpit auersa sella. Monachi quoque, vel canonici regulares, postulare nō possunt. Clerici siue in maioribus, siue in minoribus ordinibus constituti, si habent ecclesiastica beneficia sufficientia, non possunt apud sęcularem iudicem aduocare, nisi suam prosequantur causam, vel ecclesiæ suæ, vel miserabilium personarum, vel nisi alicui ecclesiæ, pro alicuius munificentiæ debito, ad impendendum patrocinium fuerint obligati. Si vero non habent beneficia, vel non sufficientia, in minoribus existentes ordinibus aduocare poterūt, & habere salaria: quoniam & iusta negociatio, non est clericis pauperibus interdicta. Sed si habent sufficiētem titulum, non debent agere pro salario, possunt tamen suscipere gratis oblatum. In criminali causa nullo modo possunt. In maioribus autem aduocare non poterunt, quia si non habent beneficium, possunt agere contra Episcopum. Porro in foro ecclesiastico possunt aduocare, etiam si habeant beneficiū nisi sint prælati. Cum enim prælatis imponatur necessitas habendi aduocatum in causa ecclesiæ suæ, multofortius in aliena causa arcentur ab aduocatione. Ex Decretis, causa 3. q. 7. In ff. titulo de postulando, legitur: Infames esse non possunt procuratores, vel patroni causarum. Sunt autem tres ordines eorum, qui postulare prohibētur. Est autem postulare desiderium suū, vel amici sui in iure, apud eum qui iurisdictioni præest, exponere, vel alterius desiderio contradicere. Nam, vt præmisimus, quidam prohibentur omnino postulare, vel propter ætatem, vt minores 17. annis, vel propter casum, vt surdus, qui prorsus non audit. Alii prohibentur ne pro aliis postulent: vel propter sexum, vt fœminæ: vel propter casum, vt vtroque lumine orbati: vel propter notam infamiæ turpitudinis, vt hi qui corpore suo muliebria passi sunt: nisi forte vi predonum, vel hostium stuprati probētur. Similiter qui capitali crimine, vel calumnia publici iudicii sunt damnati, vel qui operas suas locauerunt, vt cum bestiis depugnarent in arena, pro aliis postulare prohibētur. His personis pro se allegare permittitur, pro aliis postulare prohibentur: nisi forte tutelam impuberum, vel curam adolescentium non affectatam, sed necessariam administrent: pro his enim quorum curam gerunt, eis postulare conceditur: alii enim omnes, qui vt infames notantur, nisi pro se, & certis personis postulare non possunt, nisi in integrum restitutionem acceperint. Permittitur autem eis postulare pro parente, pro patrono, pro patrona, liberis, & parentibus patroni, vel patronæ, pro liberis etiam suis, fratre, sorore, socero, genero, nuru, vitrico, noverca, priuigno, priuigna, pupillo, pupilla, furioso, furiosa, fatuo, fatua, surdo, & prodigo adolescente. Item pro his quibus propter infirmitatem curatores dari solent, & qui negociis suis aliquo perpetuo morbo, superesse non possunt. Omnes autem qui non sponte, sed necessario funguntur officio, sine offensa postulare possunt, etiam si hi sint quibus non nisi pro se postulare permittitur. Extra 1. de postulando. Greg. 9. Cum sacerdotis sit nulli nocere, omnibus autem velle prodesse, non nisi pro seipso, vel ecclesia sua, vel si necessitas immineat, pro personis coniunctis sibi, aut miserabilibus est licitum postulare. & infra: Clericus autem, qui contra ecclesiam, a qua beneficium obtinet, pro extraneis aduocatus, vel procurator esse præsumit tanquam ingratus potest maxime si clericus sit, eiusdem ecclesiæ beneficio huiusmodi spoliari.

De Procuratoribus. Cap. LXXII.

EX summa iuris. Dicto de aduocatis qui patrocinium litigantibus præbent, dicendum est de procuratoribus, qui vicem litigātium supplent. Est enim procurator, qui negociū alienum mandato generali, vel speciali suscipit ministrandum. Mandatum enim exigitur, Sunt tamen quædam personæ, quæ sine mandato admittuntur, sicut in Digestis legitur. Differt autem ab aduocato, quoniam aduocatus in omni causa tam criminali, quàm ciuili admittitur, procurator autem in causis criminalibus non recipitur. Item procurator post litem conte. efficitur dominus litis, aduocatus autem nunquam. Item si aduocatus dolose egit in causa alicuius, statim eius dolo probato, restituitur dominus ad totam causam si voluerit. Procurator autem, si prævaricatus fuerit, in causa nunquam restituitur. Procuratorem dare potest, quicunque lege non prohibetur: procurator etiam post litem conte. potest dare procuratorem. Potest autem dari procurator, qui personam habet standi in iudicio, nō enim dari posset excommunicatus. Ex his autem qui stare possunt in iudicio, miles, & mulier excipiuntur. Item non potest dari monachus, vel clericus a priuato, quia non se debent sęcularibus negociis immiscere. Et sciendum quòd si de mandato constet, nō est ab eo exigenda cautio. Si vero dubitetur de mādato exigitur a procuratore quidem actoris, cautio de rato. s. vt caueat dominum, rem ratam habiturum a procuratore. Nec rei exigitur cautio de iudicato. Porro si dubitetur procuratorem actoris habere mandatum, in potestate eius est vtrum mandatum probet, vel de rato caueat: quia cum quis tenetur ad duo subalternatione, eius est electio, quod illorum velit facere. Si vero constet eum non habere mandatum, ab agendo repellitur nisi talis persona sit, quæ sine mandato possit admitti, vt sunt coniunctæ personæ, consanguinei, vel affines; cauere tamen debent etiam tales de rato. Contradicente vero me, nec etiam cōiunctæ personæ possunt agere, nisi in causa liberali, vtputa si moueatur mihi quæstio super statu meo, & non defendam me poterit persona mihi cōiuncta, me et cōtradicente, se interponere. Itē si cōdēnetur quis in q̄one criminali, pōt aliquis & ipso contradicēte pro eo appellare. In criminalibus causis (vt dictū est) procurator nō datur, & hoc nisi in crimine iniuriarū, q̄n agit illustris persona. Item nisi in crimine ingratitudinis, pro quo patronus potest agere per procuratorem, ad reuocandum libertū in seruitutem, & ille se defendere potest per procuratorem. Itē nisi in causa criminali, in qua ciuiliter agit. Item nisi contra tutorem agatur de suspecto, tunc enim procurator constitui potest. Item in popularibus actionibus non datus procurator. Et idem videtur in causa denunciationis, cum illa sit popularis. Secus est in inquisitione. Nam ibi per procuratorem agitur. Procuratoris officium est vsque in finem exequi mandatum, nisi tempestiue renunciauerit, Mandatum. n. ab initio potest respui, sed cęptum debet consummari: vnde versus. Spernere mandatum licet, at finire necesse est. Et hoc nisi his qui mandauerat renunciet, re integra existente. Potest quilibet enim ante lit. conte. mandatum procuratorium reuocare, post litem contest. potest causa cognita non aliter: puta si religiosus efficiatur, vel inimicus, vel suspectus, vel affinis aduersarii. Effectus vero procurationis est, vt ratum sit quod cum procuratore gestum est, ac si cum domino gestum esset.

Iterum de eodem. Cap. LXXIII.

IVstinianus vbi supra 4. lib. Omnis homo agere potest, aut suo nomine, aut alieno, veluti tutorio, procuratorio, curatorio: nam & morbus, & ętas, & necessaria peregrinatio, itemque aliæ multæ causę sępe hominibus impedimento sunt, quo minus rem suam ipsi exequi possint. Procurator neque præsente aduersario, immo plerumque eo ignorante, constituitur: Cuicunque enim permiseris rem tuam agere, aut defendere, is tuus procurator intelligitur. Nemoque defensor in aliena re, sine satisdatione idoneus esse creditur. Ex Digest. lib. 3. Prætor ait, procuratorem ad litem suscipiendam datum, pro quo cōsentiente dominus iudicatum solui exposuit, iudicium accipere cogam: verum ex causa non debet compelli, vtpote si inimicitiæ capitales interuenerint inter ipsum procuratorem, & dominum. Scribit Iulianus debere in procuratorem denegari actionem, Item si dignitas accesserit procuratori, vel reipublicæ causa abiturus sit. Iulianus ait, eum qui dedit diuersis temporibus procuratores duos, posteriorem dando, priorem prohibuisse videri. Ait prætor. Cuius nomine quis actionem sibi dari postulauit, is eum viri boni arbitratu defendat, & eum quo nomine agit, id ratum habere, ad quem res pertinet boni viri arbitratu satisdare. Æquum prætori visum est, eum qui alicuius nomine procurator experitur, eundem etiam defensionem suscipere. Regula. Cum iudicatur rem meam esse iudicatur aduersarii non esse. Regula. Nemo alienæ litis idoneus defensor, sine satisdatione intelligitur. Regula. Ignorantis do-

mini

domini conditio deterior per procuratorem fieri non debet: vt ait Paulus.l.54.ad ed.Ex ff.li.3.de nego.gest.Caius li.3. ad ed.prouinc.Si quis absentis negocia gesserit,licet ignorantis, tamen quicquid vtiliter in rem eius impenderit,vel etiam ipse se in rem absentis alicui obligauerit,habet eo nomine actionem.Extra 1,De procuratoribus.Ale.3.c.querelam.Infirmitate detentus,non potest quis cogi,nisi velit,in grauibus causis procuratorem constituere.Inno.3.c.10 nostra Falsi procuratoris exceptio, non solum ante sententiam, verumetiam post potest obiici,vtpote qua probata iudicium nullum, & nullius momenti controuersiæ reputentur.Idem.c.tuæ fratet.Si vir accusat vxorem de crimine adulterii coram iudice sęculari,ad pœnam legitimam infligendam, quia tunc inscriptionis vinculũ debet accipere, seque ad pœnam talionis astringere, non per procuratorem,sed per seipsum præsentem oportet principaliter accusare.Si vero coram ecclesiastico iudice vt ab eius cohabitatione discedat:quia tunc,& si forsitan oporteat eum inscribere,vt designet in scriptis nomen,locum,& tempus,& omnia quæ comprehenduntur in lege ciuili,ad talionem tamen non debet se obligare,ne forte cum in probatione defecerit,inscriptionis suæ consequantur effectum.Sustineri vero potest (si necessitas expostulauerit)vt per procuratorem accuset, quoniam huiusmodi accusatio,& si de crimine fiat,non est tamen criminalis,sed quasi mixta inter ciuilem,& criminalem, quamquã in præsentia principalium personarum securius procedatur.

De Arbitris. Cap. LXXIIII.

EX summa iuris. Quoniam prædictarum personarum litigia per sententiam arbitri terminantur. Hic quoque de arbitris inferendum videtur.Arbiter enim dicitur, in quem ab vtraque parte litigantium super pecuniaria quæstione cõpromittitur,vt inquisita veritate, sententia stabilis ac firma proferatur.Item arbiter est iudex per electionẽ litigantiũ, a principe,vel ab alio delegatus.Item arbiter est iudex,qui necessitate a litigãtibus electus est loco iudicis declinati,propter causam suspitionis:ab istis licet appellare.Est iterũ arbiter.i.arbitrator in quem sine pęna cõpromittitur, & ab isto non appellatur,quia nulla est eius sentẽtia,nec vlla ex ea actio datur.Est ẽt arbiter compromissarius, in quẽ sub pęna compromittitur, ab isto quoq. non appellatur,quia citra 10.dies licet a sententia lata recedere,citra omnem appellationem,ita q̃ pęna committatur,nisi sententia fuerit corroborata per subscriptionẽ litigantium,siue per aliũ consensum, sed post hmõi consensum nullas vices sortitur appellatio. Item post decennium nulla est appellatio,quia per silentium litigantium videtur arbitriũ esse probatum,& in rem iudicatam quodammodo versa.Ex præmissis patet,q̃ arbiter non dicitur proprie iudex, quia priuatorum consensus non facit iudicem eum,qui nullam habet iurisdictionem.Arbiter esse põt,qui non prohibetur:puta liber hõ, paterfamilias,filius familias.Prohibetur aũt mulier,& quilibet iunior 20.annis,prohibetur etiam iudex ordinarius,seruus,furiosus,surdus,& mutus, non tamen libertus,vel infamis.Notandum vero,q̃ ex quo aliquis arbitrium in se susceperit, cõpellitur ab ordinario loci pronunciare secundum formam cõpromissi,nisi interuenirent inimicitiæ inter litigatores,& arbitrum,vel occupatio rerum,vel necessaria profectio, vt munus aliquod exigat arbitrum.Quod si arbiter inimicus fiat,& licet prohibitus arbitretur,obstabit exceptio doli si pęna petatur ab illo qui non paruit arbitrio,Apud arbitrum quoq; non habet locum reconuentio.Item nota,quòd si pares sunt arbitri,diuersasq; ferant sententias,neutra sententia valet.Ideoq; statutum est,vt arbitri in impari numero eligantur.Si vero iudices delegati sunt,& pares,ac discordent in sententiis, tunc confirmabit superior quam voluerit.Si autem ordinarii sint, & pares, valebit sententia lata pro reo,& hoc nisi in casibus.s.in libertate,in matrimonio,& dote,in ambiguis,in testamento.Si vero sint impares,valebit sententia lata a pluribus.

Iterum de eodem. Cap. LXXV.

EXtra 1.de arbitris.c.sane Si ex communi placito episcoporum,inter quos causa versatur,arbitros elegerint, aut vnus eligatur,aut tres.Et si tres elegerint, aut omnium sequitur sententiam,aut duorum.Inno.3.Dilecti filii abbas & conuentus de Straden.Cistere.or.sua nobis,quærela monstrarunt,q̃ cum inter eos ex vna parte,& hospitalarios ex altera, super vsuario cuiusdam nemoris quæstio verteretur,in Reginã Francorum fuit cõpromissum vtrinq;,quæ causæ meritis intellectis,arbitriũ duxit per diffinitiuã sententiã promulgandũ: & infra.Quamuis aũt secũdum regulã iuris ciuilis fęminæ a publicis officiis sint remotæ,& alibi dicatur, q̃ licet summęq; opinionis existant,si arbitrium susceperint, vel si patronæ inter libertos suos interposuerint audientiam, ab omni sint iudiciali examine,vel ordine separandæ,vt ex earum prolatione,nulla pęna aditer sus eaũ contemptores,nullaq; pacti exceptio habeatur,quia tamen iuxta consuetudinẽ approbatam(quæ pro lege seruatur in partibus Gallicanis,fęminæ præcellẽtes,in subiectos suos ordinariã iurisdictionem habere noscantur Mandamus quatenus hospitalarios,vt arbitriũ ipsum,præsertim cũ epõrum præsentia,& consilio fuerit roboratũ,sicut proinde latum est,& ab vtraq; parte sponte receptũ,obseruent, per pęnã in compromisso statutã ap.post.compellatis.Ex decretis.Causa 3.q.7.c.infamis.§.cognitores.Nihil refert eũ qui arbitriũ suscipit,an sit integræ famæ,an ignominiosus.Filius ẽt in re patris arbiter esse põt,nam,& iudicem eum esse posse plerisq; placet: Si quis vero iudex sit, arbitrium accipere eiusdem rei de qua iudex est,& in se compromitti iubere,prohibetur,& si sententiã dixerit non est danda pęnæ persecutio. Seruus arbiter esse non valet,Libertinus potest.

De Delegato, & eius officio. Cap. LXXVI.

EX summa iuris.Officiũ legati simile est officio delegati, quamuis latius sit.Legatus.n.dicitur, cui aliqua patria, vel prouincia regenda cõmittitur, vt eius vice fungatur a quo destinatur:vnde officiũ eius est ea explicare,vel expedire,quæ faceret ille qui eum legauit,exceptis his quæ specialiprıuilegio Ro.ec.reseruantur:vt est episcoporũ depositio,vel eorũ translatio,& similia. Hæc.n.legatis non competunt, nisi specialiter eis committantur,prĩter absolutionem excõicatorum,pro violenta iniectione manuum in clericũ.Hoc.n.competit eis,licet Papæ specialiter reseruetur.Item potest de causis illorũ,qui pertinẽt ad eius iurisdictionẽ cognoscere,& diffinire,siue deuoluantur ad eũ per appellationem,siue per quærelã: nisi appelletur ad Papã, & tunc ẽt appellationis causam audire posset,vt causam instructam ad Papam remitteret,non q̃ appellationi factæ ad Papã derogaret. Potest ẽt ecclesias vacantes conferre,procurationes vbicunq; venerit exigere. Et si cõmittantur ei duæ prouinciæ,põt in vna existens in aliã iurisdictionẽ exercere,Neq; vero potest episcopũ deponere,nec episcopatũ dare,vel diuidere,nec de causa delegato commissa cognoscere.Iurisdictio legati durat quamdiu placet mittenti,finitur autem elapso termino,si ad terminũ est data legatio,vel secuta reuocatione,vel morte alterius interueniente, siue cœpta sit legatio,siue non cœpta,si fuit personalis. Itẽ extra 1.de of. legati.c.studuisti.Cum mandatum speciale deroget generali,legatus commissionẽ factam,alii specialiter impedire non põt, & si secundum formam, mandati nostri sententia fuerit promulgata,non poterat ipse delegatus,nisi super hoc mandatum speciale acceperit,eã quolibet irritare,ipsam iñ,si rationabiliter lata fuerit,confirmare valebit,&executioni mandare.Greg. 9.Excõicatis pro iniectione manuum violenta,ecclesiæ Ro.legati,qui de ipsius latere non mittuntur,extra prouinciam sibi commissam,vel ibidem, si huiusmodi manuũ iniectores illuc contingat aliunde accedere,& qui ecclesiarum suarum præter tu legationis sibi vendicant dignitatem,ẽt subditis(quamuis in prouincia sua existentes) beneficiũ absolutionis impartiri non possunt,nisi de speciali mandato,illis & istis amplius a se. ap.concedatur.Idem.Nemini dubiũ esse volumus,quin legatorũ ap.se.statuta edita in prouincia sibi commissa,durent tanquam perpetua:licet eadem sint postea egressi: Secus autem si causas duxerint aliquibus delegãdas:cum iurisdictio istorum expiret,si ante illorum discessum horum citatio non præcessit.

De personis priuatis. Cap. LXXVII.

EX summa iuris.Personæ priuatæ sunt (vt largè dicã) quæ non sunt in dignitate aliqua constitutæ. Ad has autem iura pertinent respectu sui,Et harum multiplex est diuisio,quia quidam sunt liberi,quidam serui,item quidam ingenui, quidam libertini,item quidam sui iuris, quidam alieni iuris sunt.Quidam sunt in potestate dominorum, vt serui ,qui quicquid acquirunt dominis acquirunt.Quidam vero in potestate patris, vt filii ex iustis nuptiis procreati. Itẽ nepotes uel filii s.filiorũ & cæteri descendendo filii,&non filiæ,si in potestate patris existant.Et nota quòd matrimoniũ est viri ac mulieris cõiunctio, indiuiduam vitæ consuetudinem retinens.subaudi,proposito, & si non facto. Item in potestate nostra sunt illi,quos in filios adoptamus, vt dumtaxat si tẽpore adoptationis sui iuris sunt.

Qui

Qui sui iuris sunt, alii sunt in tutela, alii in cura, alii neutro iure tenentur. Et est tutela, ius ac potestas in capite libero ad tuendum eum, qui propter ætatem se defendere nequit, iure ciuili data ac permissa. Isido. ety. lib. 9. Priuati dicuntur, qui sunt ab officiis curiæ siue ab officiis publicis extranei & ideo sic appellati, est n. nomen magistratũ habenti contrarium. Et regula iuris. Fœminæ ab oĩbus officiis ciuilibus, vel publicis remotæ sunt, & ideo nec iudices esse possunt, nec magistratũ gerere, nec postulare, nec pro alio interuenire, nec procuratores existere. Item impubes omnibus officiis ciuilibus debet abstinere. Furiosus nullum negocium contrahere potest, Pupillus omnia tutore actore agere potest,

De Seruis, & Ancillis, Cap. LXXVIII.

ISidorus vbi supra. Serui dicti sunt a seruando &c. Require supra c. de mercenariis &c, Iustinianus vbi supra li. 1. Oẽs hoĩes aut liberi sunt, aut serui. Libertas est naturalis facultas, eius quod cui facere libet, nisi q̃ aut vi, aut iure prohibetur. Seruitus est cõstitutio iuris gentium, qua quis dominio alieno contra naturã subijcitur. Serui autem ex eo appellati sunt, q̃ Imperatores captiuos vẽdere iubent, ac per hoc seruare, nec occidere solent, qui etiam mancipia dicti sunt, q̃ ab hostibus, manu capiantur: Serui aũt, aut nascuntur, aut fiunt, nascuntur ex Ancillis nostris, fiunt aut iure gentium. i. ex captiuitate, aut iure ciuili, cum homo liber maior 20. annis, ad pretium participandum sese venundari passus est. In seruorũ conditione nulla differentia est. Domini in seruos vitæ, necisq; potestatem habent, & quicquid per seruum acquiritur, domino acquiritur. Nullis inde hoĩbus, q̃ sub imperio nostro sunt liceat sine causa legibus cognita, supra modũ in seruos suos sæuire. Ex constitutione Antonii Pii. Qui Sine causa seruum occiderit, nõ minus puniri iubetur, q̃ si alienũ seruum occiderit. Itẽ præcepit, vt si intolerabilis videatur sæuitia dñorum, cogantur seruos suos bonis conditionibus vendere, vt pretium dño daretur, etenim expedit reipu. ne quis re sua male vtatur. Ex :ff. li. 1. de his qui sui vel ali. iur. sunt. l. si dominus. Vlpi. ad Sab. Adrianus Vmbriciam quandam matronam in quinquennium relegauit, q̃ ex leuissimis causis ancillam suam atrocissime tractasset. Regula iuris. In personam seruilem nulla cadit obligatio, Quod attinet ad ius ciuile serui pro nullis habentur, non tñ ex iure naturali, quia quod ad ius naturale attinet, oẽs hoĩes æquales sunt. Cum seruis nulla est actio. Item qui in seruitute est vsucapere non potest: cum enim possideatur possidere non videtur. Item melior conditio nostra per seruos fieri potest, deterior fieri non potest. Item seruitutem fere mortalitati comparamus, itaq; libertas omnibus rebus fauorabilior est, & æstimari non põt,

De Ingenuis, Cap. LXXIX.

ISidorus vbi supra, Ingenui dicti sunt, qui in genere habent libertatem, non in facto, sicut liberti, vnde & eos Græci Eugenes vocant, quòd sint boni generis. Iusti. vbi supra li. 1. In liberis aũt multę differentiæ sunt, aut n. Ingenui sunt, aut Libertini. Ingenuus est his, qui statim vt natus est, liber est, siue ex duobus Ingenuis cõstante mrĩmonio editus est, siue ex duobus Libertinis, siue ex altero Libertino, & altero Ingenuo, Si qs ex matre libera nascatur, patre vero seruo Ingenuus nihilominus nascitur, quemadmodum qui ex matre libera, & incerto patre natus est, quoniam vulgo cõceptus est: sufficit aũt liberam fuisse matrem eo tempore quo nascitur, licet ancilla conceperit. Et ecõtrario si libera cõceperit, & post ancilla facta pariat, placuit eum qui nascitur liberum nasci: quia non debet calamitas matris, ei nocere, qui in vtero est, Sed si ancilla prægnans manumissa sit, & iterum ancilla facta peperit, probat Marcellus, eum qui nascitur liberum nasci. Sufficit enim ei, qui in vtero est liberam matrem, vel medio tempore habuisse.

De Libertis, vel Libertinis. Cap. LXXX.

LIbertini sunt, qui ex iusta seruitute manumissi sunt: Manumissio autem est datio libertatis, nam quamdiu quis in seruitute est, & potestati suppositus est. Et manumissus liberatur a domini potestate. Libertas dari nõ potest minori 17. annis, nec liberum potest facere seruum, nisi qui 17. annum impleuerit, & 18. tetigerit. Idem in lib. de singulis rebus per fideicom. relic. Directa libertas tunc dari videtur, cum non ab alio seruum manumitti rogat, sed velut ex suo testamento ei competere vult. Verba autem fideicommissorum hæc maxime in vsu habentur, peto, Rogo, volo, mando, fidei tuæ committoque perinde singula firma sunt, ac si omnia in vnum congesta essent. Ex codice Theodosiano lib. 7. Sunt quædam species relictorum, quæ priuilegiis gaudent, vt libertas. Libertas enim omnibus rebus fauorabilior est. Libertati fauere omnibus permissum est. Si duo sunt iudices, & diuersas sententias dederint, pro libertate constitutum obtinet. Si duo petant hominẽ aduersus diuersos iudices, & vnus pro libertate sententiam dederit, alter contra libertatem, cogentur consentire, cum tamen si dissenserint libertas conseruetur, parte pretii præstita victori. Præscriptio 20. annorum pro libertate eatenus facit, vt & ciuem Romanum faciat, contra libertatem autem nulla temporis præscriptio opponitur. Isidorus vbi supra. Libertus autem vocatus est, quasi liberatus: erat enim prius iugo seruitutis addictus. Libertorum autem filii apud antiquos libertini appellabantur, quasi de libertis nati. Nunc vero libertinus, aut a liberto factus aut possessus. Manumissus dicitur quasi manu emissus, apud veteres enim quotiens manumittebant, alapa percussos circumagebant, & liberos confirmabant. Deditii primum a deditione sunt nuncupati, Deditio enim dicitur quando se victi, aut vincendi hostes victoribus tradunt. Quibus hæc origo nominis fuit, dum quondam aduersus populum Ro. serui armis sumptis dimicassent, victi se dederunt, comprehensique varia turpitudine affecti sunt. Ex his quidã postea a dominis manumissi, propter suppliciorũ notas, quas manifeste perpessi sunt, ad dignitatem ciuium Romanorum peruenerunt: Liberti ante Romam conditam, apud Latinos fiebant, nunquam per testamentum, sed per epistolam libertatẽ sumentes. Inde quia nec testamento aliquid capere, nec suos hæredes facere poterant, ciues Romani postea sub consulibus per testamenta in Vrbe Roma effecti sunt. His primum aditus erat in vrbe Roma commorari, cæteris autem libertis prohibebatur ne, vel in vrbe Roma, vel intra septimum ab vrbe milliarium commanerent, Ex sum. iu. In summa vero nota, quòd Manumissio fit multipliciter, aliquando quidem in secreto, cum dicit dominus seruo: Liber esto; aliquando vero corã iudice, Et si fiat ad hoc vt manumissus ordinetur potius debet fieri corã ecclesiastico iudice, quàm coram seculari. Fit etiam in vltima voluntate, & hoc vel directe, puta cum in testamento dicitur a testatore; Titius seruus meus liber esto. Vel per fideicommissum, vt cum rogat hæredẽ suum, vel alium vt manumittat aliquem seruum. Manumittere potest, qui rerũ suarum administrationem habet. Minor etiam (qui iam 20. annum compleuerit) inter viuos libertatem dare potest. In vltima quoque voluntate ex quo testari potest, manumittere potest. Regula iuris. In obscura voluntate manumittentis, fauendum est libertati, quæ rebus omnibus fauorabilior est, & æstimari non potest.

De Filijs Legitimis, & Illegitimis, Cap. LXXXI.

ISidorus, vbi supra. Quadripartitus est autem ordo filiorum ita: Primogenitus, Vnigenitus, Medius, Nouissimus. Quatuor autem modis filij appellantur, natura, imitatione, adoptione, doctrina. Filij autem ideo in legibus liberi appellantur, vt hoc vocabulo secernantur a seruis, quia sicut seruus in potestate est domini, sic filius in potestate patris, ideo etiam filio fit emancipatio, vt sit liber a patre, sicut seruo fit manumissio, vt sit liberatus a domino. Item liberi dicti, quia ex libero sunt matrimonio orti, nam filij ex libero & ancilla seruilis conditionis sunt. Naturales autem dicuntur, ingenuarum concubinarum filij, quos sola natura genuit non honestas coniugij. Item pueri a pube. Gemini sunt non duo tantum simul nati, sed etiam plures: de geminis enim vno aborto, alter qui legitime natus fuerit Vopiscus nominatur. Posthumus vero vocatus, eo quod post humationem patris nascitur, idest post obitũ. Iste, & defuncti nomẽ accepit, sic etenim lex voluit, vt qui post defunctum nascitur, defuncti nomine appelletur. Nothus dicitur, qui de patre nobili, & matre ignobili gignitur, sic ut ex concubina. Est autem hoc nomen Græcum, & in Latinitate deficit. Huic contrarius est spurius, qui de patre ignobili, & matre nobili nascitur. Item dicitur spurius, patre incerto matre vidua genitus. Iusti. vbi supra lib. 1. In potestate nostra sunt liberi nostri, quos ex nuptijs iustis procreauimus. Nuptiæ autem siue matrimonium, est viri mulierisque coniunctio, indiuiduam consuetudinem vitæ retinens. Ex. ff. lib. 1. de statu hominum. Celsus, li. 29. ff. Cum legitimæ nuptiæ factæ sunt patrem liberi sequuntur: Vulgo quæsitus matrem sequitur. Modestinus, li. 1. Pandectarum ti. eo. Vulgo concepti dicuntur, qui patrem demonstrare non possunt, vel qui possunt quidem, sed eum hñt quem habere non licet, qui & spurij appellantur. Ex

lib,

lib. 1. Pandectarum ti. eo. Vlpianus lib. 27. ad Sabi. Lex naturæ hæc est, vt qui nascitur sine legitimo matrimonio: matrem sequitur, nisi lex specialis aliud inducat.

De Filijs adoptiuis. Cap. LXXXII.

ISido. vbi supra. Adoptiuus filius est, qui aut patre iusto, aut auo, aut proauo, cuius per emancipationem est traditus, in alienam potestatem, qui vtriusque fert nomen, vt Fabius Emilius, vel Scipio Paulinus. Ex summa de casibus. Adoptio est extraneæ personæ in filium, vel in nepotem, vel deinceps assumptio legitima. Species eius sunt duæ, vna dicitur arrogatio, alia simplex adoptio. Arrogatur ille qui sui iuris est, idest qui non habet patrem, vel si habet emancipatus est, & transit in potestatem arrogantis, & ista fieri debent, auctoritate principis. Adoptatur ille qui est in potestate sui patris, & ideo non transit in potestatem adoptantis, & hoc fit imperio magistratus. Adoptare potest paterfamilias, qui sui iuris est, & qui generare potest. Nam qui generare non potest, si hoc est propter aliquod impedimentum naturale, non poterit adoptare, vt frigidi, & a natura eunuchi. Secus si esset propter impedimentum accidentale, vt spado, siue gallinacius, vel gladio castratus. Item nec ille, qui minorem. 20. annis, nisi iusta causa interueniente. Mulier verò adoptare non potest, nisi ex rescripto principis in solatium filiorum amissorum ei concedatur. Potest adoptari quilibet tam masculus, quàm fœmina, dummodo sit minoris ætatis patre adoptiuo, ita quod filius eius naturalis esse possit. Effectus adoptionis est, vt ille qui adoptatur, per omnia quasi filius habeatur, ita vt etiam ab intestato succedat. Item arrogatus, & eius filij vel nepotes si quos in potestate habet, transeunt in potestatem arrogantis, quod non it est in eo qui adoptatur. Item arrogator tenetur relinquere filio arrogato quartam partem omnium bonorum quæ hêt, siue in testamento, siue aliàs eum velit emancipare, sed adoptator adoptiuo nihil tenetur relinquere, nisi velit. Spẽs adoptionis sunt tres, vna quasi descendentium, alia quasi ex latere venientium, tertia quæ legalis affinitas dici potest, de qua scilicet dicetur infra, tractatu de impedimentis matrimonij. Iusti. vbi supra. Minor maiorem adoptare non potest, adoptio enim naturam imitatur, & pro monstro est, vt maior sit filius, quam pater: debet itaque is qui sibi per arrogationem, vel optionem filium facit, plena pubertate, idest 18. annis præcedere. Idem in libro. 3. In acquisitione, quæ fit per arrogationem, nihil aliud nisi tantummodo vsufructus, tam naturalibus patribus, quam adoptiuis, per filiosfamilias acquiritur in his rebus, quę extrinsecus obuenerint filiis, dominio eis integro seruato. Ex lib. Pandectarum. idest de eman. & adop. Vlpia. lib. 26. ad Sabin. Inquirendum est, ne forte turpis causa arrogandi subsit: Eorum duntaxat pupillorum arrogatio permittenda est his, quæ vel naturali cognatione, vel sanctissima affectione ducti adoptant, cęterorum prohibenda.

De Patribus, & Auis, & Nepotibus: Cap. LXXXIII.

ISido. vbi supra. Pater dictus eo quod patratione peracta filium procreet: Patratio enim est rei venereæ consumatio. Mater dicitur quasi materia, nam pater causa est. Paterfamilias autem dicitur, eo quod omnibus in familia sua positis seruis (vt pater filijs) paterna dilectione consulat, seruorumque conditionem a filiorum affectu non discernat: sed quasi vnum membrum amplectatur. Qui autem inique dominatur in seruis hoc nomine nequaquam reputet appellari. Auus, patris pater est, ab quo dictus, idest ab antiquitate. Proauus, aui pater, est quasi prope auum. Abauus proaui pater, iam longe ab auo. Atauus abaui pater. Tritauus atavi pater, quasi tetrauus, idest quartus supra auum. Sed tritauus vltimum cognationis nomen est. Familia enim oritur a patre & terminatur in tritauo. Nepos est qui ex filio natus est, dicitur enim nepos quasi natus post, primum enim filius nascitur, deinde nepos. Pronepos est, qui ex nepote conceptus, & natus est. Et dicitur pronepos, quasi natus porro post. Abnepos dicitur quia seiungitur a nepote, est enim inter filium & nepotem. Pronepos abnepotis filius. Trinepos pronepotis filius: quia post nepotem quartus in ordine est, quasi tetranepos.

De Cognatis, & Affinibus. Cap. LXXXIIII.

IVstinia. vbi supra. Agnati sunt, qui per masculini sexus personas cognatione iunguntur, cognati qui per feminini. Idem in libro 3. Vulgo quæsiti agnatos non habent, quia agnatio est a patre, cognatos tamen habent, quia cognatio a matre est. Hi autem nullum habere patrem intelliguntur. Isido. vbi supra. Agnati dicti sunt eo quod accedant pro natis, dum desunt filij, qui ideo prius in agnente agnoscuntur, quia veniunt per virilis sexus personas, vt frater eodem patre natus, vel fratris filius, vel nepos ex eodem, item patruus. Quatuor autem modis in scripturis diuinis fratres dici solent, natura, gente, cognatione, affectu. Germana ita intelligitur, vt germanus eadem, ex genitrice manans. Soror autem vt frater, quam sororem ex eodem semine, dicta quod sola cum fratribus in sorte agnationis habeatur. Fratres patrueles dicuntur, quia patres eorum germani fratres inter se fuerunt. Consobrini vocantur, quia aut ex sorore, & fratre, aut ex duabus sororibus sunt nati, quasi consorini. Fratrueles autem matertetæ filij sunt. Sobrini consobrinorum filij. Patruus frater patris est, auunculus est matris frater, cuius nomen formam diminutiui habere videtur, quia ab auo venire monstratur: Amita est soror patris, quasi alia mater. Matertera est soror matris, quasi mater altera. Socer est qui filiam dedit. Gener est qui filiam duxit. Vitricus est qui vxorem ex alio viro filium, vel filiam habentem duxit, & dicitur vitricus quasi nouitricus, eo quod a matre superducatur nouus, priuignus qui ex alio patre natus est, & priuignus dici putatur, quasi primigenius, quasi prius genitus.

De Hæredibus. Cap. LXXXV.

ISidorus, vbi supra. Hæredis nomen imposuit, census æris, soluit enim tributum actoris. Idem libro 5. Cretio est certus dierum numerus, in quo constitutus hæres, aut accipit hæreditatem, aut finito tempore cretionis excluditur, nec liberum illi est vltra capiendæ hæreditatis, cretio autem appellata quasi decretio. Iustin. vbi supra lib. 2 Hæredes aut necessarij dicuntur, aut quasi sui, & necessarij, aut extranei. Necessarius hæres est seruus hæres institutus. Ideo sic appellatus, quia velit nolit omnino post mortem testatoris protinus liber necessarius hæres fit. Sui & necessarij hæredes sunt filius, & filia, nepos & neptis ex filio, & deinceps cæteri liberi, qui modo in potestate morientis fuerint, sui quia domestici. Necessarij vero qui omni modo velint nolint, tam abintestato, quam ex testamento hæredes sunt, ex lege 12. tabularum tantum. Cæteri qui testatoris iuri subiecti non sunt, extranei dicuntur, etiam liberi qui in potestate eius non sunt. Nota emancipatos liberos, iure ciuili ad bona parentis non admitti, similiter adoptiuos emancipatos ad bona patris, adoptiui iure ciuili non admitti. Bonorum autem possessio est ius, quod me facit defuncti rem aut possidere, aut expetere. Idem in lib. 3. Tertullianum senatusconsultum Adriani tempore fuit, quo cognoscimus, quod matri competat de filij successione intestati mortui: inquit enim: Licet vulgo autem quæsitus sit filius filiave, potest ad bona eius mater ex Tertulliano senatusconsulto admitti. Orfici autem senatusconsultum diui Marci temporibus factũ est. Orphicio & Rufo consulibus, quo cognoscimus quẽadmodum matribus a filijs succedatur, & dicitur ibi matri succedere vulgo quæsitos, si tamen illustris non sit, nam si illustris fuerit, & legitimos filios habuerit, illi excluduntur. Regula iu. Qui in tus dominium vel alterius succedit, eius iure vti debet. Hæredem eiusdem potestatis iurisque esse, cuius fuit defunctus constat. Ea quæ in partes diuidi non possunt, solida a singulis hæredibus debentur. Priuilegia quædam causæ sunt, quędã personæ, & ideo quædam ad hæredem transmittuntur, quæ causæ sunt, q̃ vero personæ sunt, ad hæredẽ nõ transeunt. Nemo plus commodi hæredi suo reliquit, quam ipse habuit. In contractibus, quibus doli mali præstatio, vel bona fides inest, hæres in solidum tenetur.

De Personis legitimis ad hæreditatem admittendis. Cap. LXXXVI.

IVstinianus, vbi supra. Legitimis personis hæreditates vsque ad decimum gradum competunt. Patruus est frater patris, qui Græce patròs vocatur: Auunculus frater mr̃is, Amita soror patris, Matertera soror matris. Patruus magnus aui frater. Amita magna aui soror: Auunculus magnus auiæ frater: Matertera magna aui soror. Consobrinus, & cõsobrina, q̃ q̃ve ex frĩbus, aut sororib⁹ ꝓgenerant, qdã tñ cõsobrinos, eos proprie

tit debitori, competit & fideiussori. Quam si omiserit fideiussor sciens, non habet regressum contra debitorem. Hoc tamen recipit distinctionem. Denique fideiussor antequam soluat, contra debitorem non agit, nisi qñ inter eos ab initio conuenit, vel qñ debitor bona sua venditare cæpit, vel quando mora interuenit. Extra. 3. de fideiussione ex concil. Cant. Clericus fideiussionib⁹ inseruiens abiiciatur. Inno. 3. in concil. generali. Volumus, & mandamus, ne quis religiosus absque maioris partis capituli, & abbatis sui licentia, pro aliquo fideiubeat, vel ab aliquo pecuniam mutuam accipiat vltra summam communi prouidentia sibi constitutam, alioquin non teneatur conuentus pro his aliquatenus respondere, nisi forte in vtilitatem domus ipsius manifeste constiterit redundasse. Regula Grego. 11. Cum pro quo te fideiussorem obligasti, si in dicti debiti solutione diu cessauit, aut dissipare bona sua cæpit, seu super hoc condemnatus fuisti, iure poteris conuenire, vt te a fideiussione debeat liberare.

De Debiti solutione. Cap. CXXVIII.

EX summa iuris. Dicto de obligatione principali, & fideiussione, dicendum est de solutione qua res debita soluitur, & tam principalis persona, quàm fideiussoris liberatur. Est itaque solutio eius, quod debetur redditio. Species eius duæ sunt, vna quidem vera, siue naturalis, vt quando soluitur, quod debetur. Altera vero imaginaria siue ciuilis, vt per nouationem, vel acceptilationem. Verbi gratia. Habes ne acceptum, quod tibi debeo? Respódeo. Habeo, acceptumque tuli. Quædam etiã pro solutione habentur, vt solennis depositio, fructuum perceptio, compensatio, pactum de non petendo, successio. s. si creditor debitori succedat, vel econuerso. Soluere debet principalis debitor, vel fideiussor, vel hæredes eorum. In Ecclesiasticis quoque successor tenetur soluere antecessoris sui debita, si tamen pecunia ab eo accepta pro vtilitate Ecclesiæ contracta, vel in vtilitatem Ecclesiæ fuerit versa. Sed & quilibet pro alio soluere pôt, etiam inuito. Qui autem inuito creditore soluit alij, non se liberat. Soluendum est igitur ei cui debetur, uel alii de voluntate ipsius, sed & eius procuratori soluendo, liberatur quis a debito, similiter & tutori. Effectus solutionis est, vt & reus, idest debitor principalis, & fideiussor, & pignora, & instrumenta liberẽtur. Illud autem in summa nota, q̃ qui dicit se soluisse debet probare. Regula iuris. Nihil peti potest ante id tempus, quo per rerum naturam persolui possit, & cum soluendi tempus obligationi additur, nisi eo prætérito peti non potest. Quod autem nullius esse potest, id vt alicuius fieret nulla obligatio valet efficere, & si nihil facile mutandum est ex solennibus, tamen ubi æquitas euidens poscit, subueniendum est. Extra. 3. de solu. Sicut filius debita patris tenetur soluere, ita prælatus sui prædecessoris pro Ecclesiæ necessitate contracta. Grego. 11. Inhibemus, ne quis præsumat Ecclesiam sibi commissam p alienis grauare debitis, aut literas alicui seu sigilla concedere, quibus possent Ecclesiæ obligari, decernentes, si secus fuerit attentatum, ad solutionem talium debitorum Ecclesias non teneri. Idem. Odoardus clericus proposuit, q̃ cum P. clericus, & D. laicus, & quidam alii laici ipsum coram officiali Archi. Rem. sup quibusdam decimis debitis conuenissent, idem in eum recognoscentem huiusmodi debita se debere, sed pp inopiam soluere non valentem, excommunicationis sententiam promulgauit, & infra. Mandamus quatenus si constiterit, q̃ prædictus. O in toto, vel in parte non possit soluere debita supradicta, sententiam sine difficultate aliqua relaxeris, recepta prius ab ipso idonea cautione, vt si ad pinguiorem fortunam peruenerit, debita prædicta persoluat. Inno. 3. R. in præcedenti. c. de fideiussione. Extra. 2. de iureiu. Idem onus non remittitur, sed augetur, cum cuiquam improuide soluitur, quód alii ex debito est præstandum. Regula iuris. Inanis est actio, quam inopia debitoris excludit.

De Donationibus. Cap. CXXIX.

EX summa iuris. Dicto de stipulatione, id est, promissione, & de fideiussione, quarum contractus verbis celebrantur, dicendum est de donatione, quæ & ipsa solis verbis perficitur. Donatio est datio ex mera liberalitate proueniens. Sic dicta quasi dono datio, Vnde dicit regula iuris. Donari vr̃, q̃ nullo iure cogente conceditur. Naturali th̃ instinctu, ille cui donatum est ad antidora tenetur. Ideo vero dr̃ mera, quia si fiat ex necessitate non est donatio, nam in necessitatibus nemo liberalis existit. Duæ autem sunt species donationis. s. inter viuos, & causa mortis. Donatio inter uiuos est, qñ rem, quam dono, alium habere malo, quàm meipsum. Et huius generis alia est simplex, quãdo scilicet in nullo casu volo ad me reuerti, quod dedi, uel qđ me daturum promisi, siue fiat pure, siue in die, siue sub conditione. Alia uero ob causam, qua. s. interponitur, ut aliquid fiat. vel nõ fiat, in quam speciem cadit donatio propter nuptias. Secus autem in donatione sponsalicia, quoniam illa pure simpliciterque fit, licet conditio tacite per legem insit. Donatio uero causa mortis est. qñ malo quidem me habere, quàm alium, sed magis alium, quàm hæredem meum. Perficitur autem donatio nudis verbis, etiam sine rei traditione, donator th̃ ad rem tradendam tenetur, sed non tenetur de euictione, nec tenetur nisi inquantum facere potest, idest habita ratione, ut non egeat. Isidorus vbi supra. Donatio est cuiuslibet rei transactio. Cessio est propriæ rei concessio, sicut est illud. Cedo iure propinquitatis. Cedere enim dicimus quasi concedere ea. s. quæ propria sunt, nam aliæ restituimus, nõ cedimus. Extra. 3. de donationibus. Greg. Hanc sibi quodammodo nobilitas legem ponit, ut debere se, quod sponte tribuit existimet, & nisi in beneficiis suis extiterit, nihil se extitisse putet. Inno. 3. In contractibus plena, in testamentis plenior, in beneficiis quoque plenissima est interpretatio adhibenda.

Quis quid, & qualiter donari possit. Cap. CXXX.

EX summa iuris. Donare potest quisquis suæ potestatis est, sicut paterfamilias. Seruus autem vel filiusfa. non potest, nec etiam pupillus sine tutoris auctoritate. Sed quod dixi de patrefamilia, fallit, si filio non emancipato donare velit, hoc enim non potest, sed nec vxori donare potest. Item monachus, qui propriis renunciauit, vel conuersus, donare non potest. Sed neque Prælatus res Ecclesiæ donare potest, quia procurator est non Dominus, procurator autem non donat: Et hoc dico, nisi benemerito, uel nisi modicam rem. Donari vero potest tantum id, quod in accipientis dominium transire potest, itaque si Solẽ aut Lunam, vel liberum hominem, aut rem sacram mihi donaueris nihil agis. Item donare quisque quantum vult potest, eo saluo, q̃ vltra summam quingentorum aureorum, sine scriptis facta donatio non tenet, nisi in casibus, ut fiat donatio causa pietatis ab Imperatore in priuatum, aut econuerso, vel a magistro militum in militem, vel a priuato in priuatum, in reparatione domorum, vel si fiat propter nuptias, uel si remittantur vsuræ futuri temporis. Alias ergo exigitur insinuatio donationis apud magistratus, & ut inde scriptura fiat adhibitis personis publicis, non enim priuati sufficiunt. Reuocatur itaque donatio si ultra legitimum modum fuerit, & quatinus legitimum modum excedit. Item reuocatur inofficiosa donatio, puta si donet quicquid habet: Item propter natos postea filios, uel propter ingratitudinem, vt si donatori donatarius intulerit atrocem iniuriam. Hæc de donationibus factis in priuatos. Donatio quoque facta Ecclesiæ reuocari solet propter appositam conditionem, pp̃ter pacti turpitudinem, propter dantis iniquitatem, propter dati enormitatem, propter suscipientium fraudem, propter superuenientem filiorum natiuitatem, propter dantis impotentiã. Qđ enim ab eo, qui donare non potest donatur, pro non donato habetur. Notandum vero, q̃ ea, quæ clerico intuitu Ecclesiæ donãtur, Ecclesiæ acquiruntur, quæ vero intuitu personæ, in bonis ipsius clerici computantur. Regula iuris. Nemo plus iuris ad alium transferre potest, quàm ipse habet, nec videntur data, quæ eo tempore quo dantur accipientis non fuerint. Item qđ cuique præstatur, inuito non tribuitur. Extra 3. De his, quæ fiunt a prælato, sine consensu capituli Ex concil, apud Valentiani. Irrita erit Episcopo donatio, & venditio, vel mutatio rei Ecclesiasticæ, absque collaudatione, & subscriptione clericorum. Alexã. 3. Concessio decimæ ab abbatissa prius facta, si conuentu sciente, & non contradicente facta est, robur habere debet. Verum si ignorante conuentu, aut contradicente, decimam prius. H. concessit prædicto, & non post multum temporis de assensu conuẽtus eandem decimam dedit eidem, secunda concessio debet præiudicare priori. Ibidem de donationibus. Alex. 3. Cum Episcopus & quilibet prælatus Ecclesiasticarum rerum sit procurator non Dñs conditionẽ Ecclesiæ meliorare potest, facere uero deteriorem non debet. Greg. 11. Propter eius magnitudinem, in quem liberalitas est collata, donatoris persona, secundum rigorem iuris eam potuit reuocare. Si forte in ipsum impias manus iniecerit, aut sibi atroces iniurias, seu graue rerum suarum dãnum, vel vitæ periculum inferre præsumpsit, quod tamen donatoris, qui hoc tacuit nõ extenditur ad successores. Actor. In summa verò nota, quód quando donatur aliquid alicui ad uitã suã, intelligitur de vita naturali. Vnde si transeat ad uitam religionis, potest illud ius conferre cui uoluerit.

De

De Testamentis. Cap. CXXXI.

EX summa iuris. Quoniã in testamentis solet fieri donatio causa mortis, dicto de donationibus, dicendum est de testamentis. Et notandum in primis quod testamenum dr̃ tribus modis. Vno modo diuina lex scripta, s. vetus, & nouum testamentum. Alio modo, id quod quisque pro anima sua reliquit. Tertio modo magis proprie. s. ipsa dispositio de rebus morientis. In qua significatione hic accipitur, Vnde sic diffinitur in codice li. 6. Testamentum esti dispositio, siue voluntatis ꝓprię iusta sententia, qua quis disponit, quid de rebus suis post mortem fieri velit. Et dr̃ testamentum, quasi testatio mentis. i. manifestatio voluntatis. Testamenti species duæ sunt. s. in scriptis, & sine sctiptis, quod dr̃ testamentũ nuncupatiuũ. Qui ꝓhibuerit aliquem testari, ab hæreditate, vel successione repellendus est, ẜm leg. Isidorus vbi supra. Testamenium vocatum est, quia nisi testator mortuus fuerit, nec confirmari potest, nec sciri, quid in eo scriptum sit, quia clausum, & obsignatum est, dictum quia non valet nisi post testatoris monumentum, sed omne pactum, vel placitum testamentum vocabant, quod vtque etiam inter viuos valeret. Olographum testamẽtum est manu autoris totum conscriptum, atque subscriptum, inde & nomen accepit. Græci. n. olo totum, graphum literam dicunt. Irritum testamentum est, si is qui testauit capite diminutus est, aut si non recte factum sit. Inofficiosum testamentum est, quod frustra liberis exhæredatis, sine officio naturalis pietatis in extraneas personas est redactum. Ruptum testamentum inde uocatũ eo ꝙ nascente posthumo, neque exhæredato nominatim, neq; hærede instituto disrumpitur. Suppressum testamentum est, qđ in fraudem hæredum, vel legatariorum, siue libertorum, nõ est palam prolatum, Quod si non latet tñ si prædictis personis non proferatur, supprimi videtur. Regula iuris. Omnia, quæ ex testamento proficiscuntur, ita statim euentus capiunt, si inicium sine vitio cæperint. Absurdum est plus iuris habere eum cui legatus sit fundus, quàm hæredem, aut ipsum testatorem si viueret. Si quis prægnantem vxorem reliquit, non videtur sine liberis decessisse. Extra tertio, de testa. & vltimis voluntatibus. Inno. 3. Qui extremam voluntatem in alterius dispositionem cõmittit, non videtur decedere intestatus.

De Testibus, & instrumentis testamentorum. Cap. XXXII.

EX summa iuris, Fit autem testamentum ẜm leges cũ multa solennitate, adhibitis. 7. testibus rogatis, masculis, liberis & bonæ famæ, & instituendus est hæres vnus, aut plures. Inde tñ excipitur testamentum militis, quod huiusmodi solennitates non requirit. Excipitur etiam testamentum, quod Imperatore præsente fit, quia pro solennitatibus omnibus, eius præsentia sufficit. Excipiuntur iterum testamenta rusticorum, in quibus 5. testes sufficiunt. Item testamentũ cæci excipitur, in quo octo exiguntur. In his autem quę relinquũtur Ecclesiis duo testes sufficiunt. Hodie quoque ẜm canones in quolibet test. sufficiunt duo testes. Item ẜm canones valet testamentum, & si nullus hæres instituatur, dum tñ institutio eius in alterius voluntate relinquatur. Extra. 4. de testamen. Alex. 3. Cum scriptum sit, In ore duorum, vel trium testium stet omne verbum, testamenta, quæ parochianus coram presbytero suo, & tribus, uel aliis duabus personis idoneis, in extrema fecerit volũtate, firma decernimus permanere, sub interminatione anathematis, ꝓhibentes ne quis huiusmodi valeat rescindere testamenta. Isidor⁹ vbi supra. Testes sunt, quos quisque ante iudicium placiti sibi alligat, sic dicti eo, ꝙ testamento solent adhiberi, sicut signatores, eo ꝙ testamentum signant. Tabulæ testamenti dictæ sunt, quia ante chartæ, & membranarum vsum, in dolatis tabulis, nõ solum testaméta, sed etiam epistolarum alloquia scribebantur, vnde & portitores earum tabellarii vocabantur. Testamentum iuris ciuilis, est quinque testium subscriptione firmatum. Testamentum iuris prætorii, est septem testium signis signatũ. Sed illud apud ciues fit, inde ciuile, istud apud prætores, inde iuris prætorii. Testamentum autem signare, notare est, ut notum sit quod scriptum est. Nuncupatio est, quam in tabulis, cerisque testator recitat. Ius liberorum est coniugum siue liberis inuicem pro loco pignorum hæreditatis alterna conscriptio. Codicillus est scriptura nulla indigens solennitate verborum, & sola testatoris voluntate, qualicunque scripturæ significatione expressa, cuius beneficio voluntatibus defunctorum constat esse subuentum, propter legalium verborum difficultatem, aut certe propter necessitatem adhibendorum solennium, ita vt qui scribit titulum eiusdem scripturæ codicillum vocet. Sicut autem codicillus fit vice testamenti, ita epistola vice codicillorum. Regula iuris. Quæ in testamento ita scripta sunt, vt intelligi non possunt, peinde sunt, ac si scripta non essent. Iustinianus vbi supra lib. 2. Aliquando oportet non intendere scripturæ in testamentis, sed voluntatem testatoris considerare.

De Confirmatione, & executione testamenti. Cap. CXXXIII.

EX summa iuris. Morte testatoris testamentum confirmatur, vel si transeat ad religionem, quia talis mortuo comparatur. Infirmatur autem, quando non est legitime factum, vel si testator capite minuatur. Rumpitur etiam testamentum agnatione posthumi naturalis. s. vel ciuilis. Puta si postea testator aliquem fecit adoptiuum, uel ingressus est monasterium, cui nihil ante reliquerat. Monasterium enim pro vno filio reputatur. Potest tamen dici contra, quia posthumus non rumpit testamẽtum. nisi talis sit, qui in testantis si viueret agnosceretur potestatem. Præterea subuertitur, qñ testator sibi mortem consciuit. Effectus vltimæ voluntatis est, vt debeat omnino seruari, & ut transferatur dominium sine traditione. Hæredes tenentur implere voluntatem testatoris, alioquin hæreditas aufertur eis. Extra 3. de testa, & vl. vol. Grego. Dilatas defunctorum pias uoluntates episcopali decens est studio adimpleri. Ex concil. Mogunt in. Si hæredes instituta testatoris non adimpleuerint, ab episcopo loci illius, omnis res, quæ eis relicta est canonice interdicatur, cum frugibus, & cæteris emolumentis, vt vota defunctorum impleantur. Gre. 12. episcopo Nonionen. In omnibus piis uoluntatibus sit per locorum episcopos prouidendum, ut ẜm defuncti uoluntatem vniuersa procedãt. Idem. Executores post mandatum susceptum per diœcesanum, debent cogi testatoris explere uoluntatem. Iusti. vbi supra. Damnosa legata non ualẽt. Pœnæ quoque nomine inutiliter legatur. Pœnæ autem nomine legari uidetur, quod coercendi hæredis causa relinquitur, quo magis aliquid faciat, aut non faciat. Quinetiam nec ipsa libertas pœnæ nomine dari potest. Nunc autem pœnæ nomine relicta cæteris legatis exequantur, exceptis his, *quæ* impossibilia sunt, vel legibus interdicta, aut alias probrosa. Impossibilis quoque conditio in institutionibus, & legatis, necnon in fideicommissis, & libertatibus, pro non scripto habetur. Guilel. Impossibilis conditio, in ultimis uoluntatibus non valet, in contractibus autem ualet.

De His, qui possunt facere testamentum. Cap. CXXXIIII.

EX sum. iuris. Sunt autem. 12. genera hominum, qui non possunt facere testamentum, ẜm leges. Primum quidem iste, qui in aliena potestate est, vt seruus, vel filiusfa, etiam si pater concedat ei testari, quia testamenti factio publici iuris est, non priuati. Potest tñ donare causa mortis parte cõsentiẽte. Præterea, ꝙ filiusfa, testari non possit, fallit in filiofa. milite, qui de castrensi peculio, vel quasi castrensi potest testamentum facere. Nam filiusfa. salarium habens ex patrocinio causarum in eo quasi castrensis testari potest. Item impuberes testari nõ possunt quia non habent animi iudicium, licet tribunatum plebis mereantur. Item furiosus testari non potest, quia non est suæ mentis, nisi dilucida habuerit interualla, tunc enim licet ei testari, ita tamen vt compleatur testamentum, antequam furor superueniat. Nomine vero furiosi, etiam mente captum accipio. Itẽ testamenti factionem non habet prodigus, cui bonorum administratio interdicta est, & omnino surdus pariter, & mutus a natura. Si vero surdus ex accidenti est, & mutus similiter, tunc si literatus est, & scribere scit, testari potest, aliter non. Item neque cæcus testari potest, nisi quadam solennitate adhibita, quæ in lege determinata est. Iterum eius, qui apud hostes est obses, uel captiuus non tenet, etiam si postea redierit. Item damnatus ad mortem testari non potest, mortem intelligas large, siue dãnatus sit ut moriatur, siue ut fiat pœnæ seruus, siue in insulam deportetur. Relegati vero, quia ciuitatem, uel libertatem non amittunt, testari possunt. Item damnatus ob crimen famosum non potest condere testamentum, nec adhibetur ad testimonium. Item de statu suo dubitantes, ut quia se manumissos, uel emancipatos nesciunt, testari non possunt. Sed nec hæretici, nec perduellionis rei, quoniam eis lege interdicitur bonis. Similiter nec qui propriis renunciauit, vt monachus, vel regularis. Episcopus tamen factus pro sepultura sua testari potest. Et hic est vnus ex casibus in quibus potest testari non Dominus. Sunt & alii quinque casus scripti, quos non prosequor.

defensio, quandoque etiam aduocatio, veruntamen aduocatus proprie dicitur, qui nec ecclesię solum præstitit, nec ædificauit, neque dotauit, sed solummodo ad eius defensionē vocatus est, nec habet in ea ius aliquod spirituale. Transfertur autem iuspatronatus quatuor modis, scilicet hæreditaria successione. Item donatione, quam potest quis etiam laico facere. Quidam tamen dicūt illud priuatæ donari non posse. Item permutatione cum alio spirituali, & etiam vniuersalitatis alienatione. Non enim per se vendi potest, sed transit cum vniuersalitate: Eadem ratione non infeudari potest, cum titulos feudalis gratuitus non sit, vnde versus. Iuspatronatus transire facit nouus hæres. Res permutata, donatio, venditioque. Sciendum vero quod iurispatronatus secundum quosdam nō est merum spirituale, quoniam & laico competit, & ad hæredes transfertur, sicut & ius funerandi, & etiam secundum quosdam ad extraneos, sed neque purum temporale, quia vendi non potest, & ita partim temporale est, partim spirituale. Alij vero dicunt, quod est merum spirituale, cum sit quoddam simplex, & indiuisibile. Quod enim transit ad hæredes ex dispensatione fit, sicut innuitur extra. 1. de iurepatronatus. Illa namque dispensatio ad ius commune redacta est. Nec diuiditur iuspatronatus inter hæredes, sed apud vnumquemque manet insolidum quo ad omnem eius effectum, etiam si ex diuersis, & inæqualibus partibus hæredes sint, & hoc præter sacerdotis præsentationem, quæ est apud omnes, ita quod apud nullum. Si tamen vnus compatronorum plures filios reliquerit, non habetur ratio in capita, sed in stirpes. Item ecclesia non diuiditur, vt hæredum vnus possit suum presbyterum inuestire, vel vt vnus plures prælatos pares possit instituere, sed impares bene potest, vt probatur per illā decre. de iure pa. postulasti. Semper autem tractanda est causa de iurepa. coram ecclesiastico iudice. Et siquidem super hoc, inter aliquos mota quæstione, differatur institutio, distinguendum est verum protrahatur culpa litigantium, an impedimento iudicis. Si culpa litigantium, poterit episcopus post menses quatuor ecclesiam ordinare, saluo iure partis vtriusque, si vero iudicis impedimento, tunc vsque ad menses sex tenetur episcopus expectare.

De eius acquisitione, & debito, & translatione. Cap. C.

ACquiritur autem huiusmodi ius tribus de causis. Patronum enim faciunt fundi præstatio, dotatio, ædificatio, siue fundatio, & hoc diuisim. Ita quod si vnus territoriū, siue fundum assignauerit, & alius dotauerit, tertius vero funda uerit, cuilibet eorum iuspa. est acquisitum. Et vnusquisque habet insolidum, ita quod omnes æqualiter, sicut de seruitutibus dicitur, in Dige. sed licet quilibet habeat ibi ius singulare per se, habent tamen insimul quoddam ius commune præsentādi personam, sicut & illi ad quos spectat electio, nullus enim per se potest eligere. Dicunt tamen alij, quod ille tantūm debet personam præsentare qui territorium assignauit, idest agrum, vel fundum. Aliquando nanque territorium in iure vocatur ipse ager, aliquando autem vniuersitas agrorum, aliquando vero diœcesis. Vnde versus. Patrono debetur honor onus, vtilitasque: Præsentet, præsit, defendat, alatur egenus. Honor quidem quia præsentat, sed ex præsentatione sola nihil iuris prouenit præsentato, nisi collegium, vel aliqua religiosa persona habeat præsentationem. Nam vt ait Innocentius tertius. Episcopus, qui præsentatum idoneum admittere recusat, ad prouidendum eidem in competenti beneficio compellitur, vt in quo deliquit, in eo puniatur. Onus vero, quia tenetur eam contra quoslibet oppressores defendere. Vtilitas autem, quoniam ali debet ab ecclesia si vergat ad inopiam, præterea debetur ei processionis aditus, vt scilicet alios Parochianos præcedat in processione, vel vt eum processione recipiatur, cum a lōgo redit itinere, præterea si quod episcopi consensu seruitium imposuerit ecclesiæ, illud etiam potest exigere, non autem feudum, tallias, & huiusmodi.

De Bonorum possessione. Cap. CI.

ISidorus, li. 5. Bonorum possessio est ius possessionis certo ordine certoque titulo acquisitæ. Iustinianus in lib. institutionum, 3. Bonorum possessio est ius persequendi, retinendique patrimonij, siue rei quæ cuiusque dum moritur fuerit. Bonorum possessiones tribus modis introductæ sunt, aut emendandi veteris iuris gratia, aut impugnandi, aut confirmandi. Emendandi, quia lex 12. tabularum emancipatos inter suos non cognoscit, prætor vero hæc emendans vocat eos, vnde liberi. Impugnandi, quia lex. 12. tabularum eos, qui per fœmineum sexum descendunt, omni modo repellit a successione, prætor vero hoc impugnans vocat eos, vnde cognati. Confirmandi quotiens prætor dat eis bonorum possessionem qui poterant ex iure ciuili, tam ex testamento, quam ab intestato succedere. Extraordinarium auxilium hoc, est secundum legem Corneliam considerandum, quæ capitis prospexit tam ex testamento, quam ab intestato. Omnes quidem dies, aut continuati, aut vtiles vocantur. Continuati sunt qui quotidie, & omnes computantur. Vtiles sunt in quibus feriati dies excipiuntur, & ægritudinis, vel in quibus quis qualibet occupatione detinetur, sed tantum illi dies computantur in quibus agere potest in bonorum possessionem, & dies vtiles continui reputantur. Ex codice Theodosiano lib. 7. Possessio tribus modis tibi acquiritur, occupatione, accessione, translatione. Occupatione, vt vacua quæ a nemine detinetur, quo casu a te incipitur, & si non vllius fuit, siue alterius, ea causa dominium tibi acquiritur. Si autem quod alicuius est, nullius putes, aliqua iusta opinione deceptus, & ita eius possessionem apprehendis, dominium quidem non tibi quæritur, sed tamen iuste possidere incipis pro suo possidendo. Accessio duplex est, aliquando per se, vt partus ancillæ, & fructus bona fide percepti, & tunc pro suo possidere, & vsucapere potes. Aliquando non per se, sed ex communitate maioris rei, vt quod per alluuionem agro tuo adiectum est, in his enim titulus principalis rei spectatur, vt iusta possessio sit, & pro suo vsucapere possis. Transfert aliquis possessionem vel per se vel per alium, & hoc aut nolens, aut volens, aut ignorans. Volens vt per venditionem, vel emptionem, vel transactionem, vel stipulationem, vel insolidum dationem, vel donationem, & tunc incipis ciuiliter possidere. Nolens aliquando iuste, aliquando iniuste, iuste vt per iudicem, Iusta quidem possessio est, quando per auctoritatem iudicis incipis possidere, licet scias alienam rem esse. Iniuste transit in te possessio, quando per vim incipis possidere, vel per furtum. Ignorantis possessio in te transit, velut per eum qui nomine eius possidet, vt colonus.

De Vsucapione. Cap. CII.

ISidorus, vbi supra. Vsucapio est adeptio dominij per continuationem iustæ possessionis biennij, aut alicuius temporis. Ex Digest. lib. 6. de Publiciana in rem actione. Quod iam vsucaptum est, habet ciuilem actionem. Marcellus lib. 1. digest. Scribit eum qui a furioso ignorans eum furere rē emit, posse vsucapere, ergo & publicianam habebit, quæ etiam aduersus donatorem competit. Est enim iustus possessor & petitor, qui liberalitatem accepit. Non igitur proderit emptio, nisi quæ bonam fidem habet, proinde sufficit me bonæ fidei emptorem fuisse, quamuis a non domino emerim, licet ille callido consilio vendiderit. Neque enim dolos venditoris mihi nocebit. Vlpianus. Hæc actio in his, quæ vsucapi non possunt vt in furtiuis, & in seruo fugitiuo locum non habet, sed & hæres furis hanc actionem non habet, quia vitiorum defuncti possessor est. Regula iuris. Qui in seruitute est vsucapere non potest, nam cum possideatur, possidere non videtur. Ex summa iuris. Vsucapio est acquisitio dominij, per cōtinuationem temporis lege diffiniti. Tempus autem a lege diffinitum est triennium. Introducta est vsucapio propter bonum publicum, ne dominia rerum essent in incerto. In hac exiguntur bona fides, iustus titulus, continua possessio, & quod res vitiosa non sit, & quod non sit, vsucapibilis. Vsucapiuntur etiam res ecclesiasticæ, & prophanæ, licet dixerint quidam, quod non vsucapiuntur ad instar rerum fiscalium. Sciēdum itaque ꝙ vsucapio locum habet in rebus mobilibus, quas qui bona fide possidet aliquo titulo, idest, aliquo contractu, vel quasi contractu, & per tres annos sine interruptione, idest quod non sit molestatus coram aliquo iudice, vsucapit, & defendit se contra quemlibet petentem, nisi sit res furtiua: illa enim vitiosa est, & non vsucapitur. Eodem modo penitus locum habet præscriptio in rebus immobilibus: sed oportet, ꝙ possideat per decem annos inter præsentes, & per 20. inter absentes.

De Præscriptione. Cap. CIII.

PRæscriptio igitur est ius quoddam in rebus immobilibus, substantiam idest firmitatem ex tempore capiens. Hæc etiam dicitur exceptio, vel exclusio actionis, quoniā obijcitur actioni personali, vel in rem, super rebus immobilibus, & elidit eam, vel excludit, non aūt dn̄ium acquirit scđm quosdā. In ecclesiastica præscriptione, sicut & in vsucapione bona fides

exigitur, vt scilicet ille qui possidet, credat rem suam esse. Item iustus titulus scilicet ꝙ habeat eam ex bona causa, & iusta, nō per violentiam, nec per occupationem iniustam. Item cōtinua possessio, scilicet vt res possessa sit vsque ad finem præscriptionis, sine interruptione. Item quod res ipsa sit præscriptibilis. Quædā enim res, vel iura sunt quæ non præscribuntur, s. subiectio, procuratio debita episcopo, vel legato, decimæ, & ea quæ limiti cohærentia sunt. Item functiones publicæ non præscribuntur a laicis. Item colonus fundum, ratione cuius est colonus, non præscribit, sed nec vsufructuarius præscribere potest, quia non possidet. Nec clericus beneficium suum præscribere potest, pro seruitio suo. Item liber homo præscribi non potest, neque ius episcopale, neque reuerentia episcopo a clericis suis debita. Idem in rebus ecclesiæ. Impeditur autem præscriptio, quandoque ad tempus, scilicet tempore vacantis ecclesiæ, & tempore viri male alienantis, & quamdiu prælatus est in hæresi, vel in scismate. Præscriptionum quædam longi temporis est, scilicet decem annorum inter præsentes, vel viginti inter absentes, vt superius dictum est. Itaque vsucapio, dicitur acquisitio dominij per continuationem temporis a lege diffiniti. Hæc diffinitio potest prædictæ diffinitioni, quæ longi temporis est, adaptari. Est & alia quæ dicitur longissimi temporis, scilicet 30. vel 40. annorum, quæ odio non petentium est introducta, qua & res furtiua præscribitur, & omnis actio & petitio tollitur. Quadraginta annorum præscriptio locum habet in rebus ecclesiæ. Sed contra Romanam ecclesiam currit præscriptio centum annorum. Item aliter, aut large sumendo vocabulum, species multæ sunt præscriptionum. Est enim alia 10. dierum, quæ currit contra non appellantem. Alia vero sex mensium, vt in actione redibitoria, alia vnius anni scilicet quæ objicitur iniuriarum actioni, & illa quæ objicitur appellationem non prosequenti. Est & alia biennij, sicut de pecunia non numerata, alia quoque triennij, alia vero quadriēnij, quæ currit pro fisco, & contra fiscum. Est iterum alia decennij, alia vicennij, quæ titulum requirit, & bonam fidem, etiam secundum leges. Iterum est præscriptio. 30. annorum, vel etiā. 40. de quibus tractatur in canonibus. Et licet antiqui canones præscriptionem. 30. annorum admiserint contra ecclesiam, hodie sola præscriptio. 40. annorum admittitur contra eam.

Iterum de eodem. Cap. CIIII.

GRatianus causa. 16. q. 3. Quod autem præscriptione temporis omnia iura tollantur, probatur auctoritate Calcedonensis concilij, & Gelasij Papæ, & Toletani cōcil. Sed idem Gelasius contra testatur scribens Maximiano, & Eusebio episcopo. Hoc autem multipliciter distinguitur. Sunt enim quædam Diœceses, quæ certis limitibus distinctæ sunt, hæ nullo modo præscribi possunt. Aliæ vero, quæ non sunt certis limitibus distinctæ, & de quibus certa diffinitio olim non præcessit, præscriptione tolluntur. Potest tamen & aliter distingui. Quæ quisque sua auctoritate vsurpat, quia nullo titulo possidere incipit, præscribere non potest, & in hoc casu intelligenda est auctoritas Gelasij. Temporis obiectio, quæ per iniuriam forte generatur, non potest diuellere Diœcesim semel constitutam. Intelligendum est hoc si nullo titulo, sed sola vsurpatione eam possidere cœperit. Si vero iudicis auctoritate, & priuilegiorum longa consuetudine possidere cœpit, tunc temporalis obiectio actori silentium imponit. Vnde Gelasius Papa inter cætera inquit. Post quingentos annos constituta Christi quosdam audio velle subuertere, cum 30. annorum lex hominum non possit abrumpi. Item si rebus ecclesiæ controuersia mota est, & diffinitio subsecuta, & si iniusta sit, tamen quia non sua, sed diffinientis auctoritate possidere cœperit, tricennalis præscriptio petitori silentium imponit, ita tamen vt supputatio præscriptionis, non a tempore diffinitionis, sed a decessu definientis, exordium sumat. Item ea quæ in beneficijs possidentur, siue, quæ metu hostilitatis interueniente, diutius possessa fuerint, præscribi non possunt. Tolluntur etiam præscriptione illæ diœceses, quas proprijs episcopis negligentibus, alij ab hæresi ad integritatem fidei reuocauerunt. Extra. 3. de præscriptionibus. Ex registro Gregorij. Scire nos credimus taciturnitatem, & patientiam nostram, futuris post me Pontificibus, in rebus pauperum præiudicium non facturam. Gregorius. Omnes possessiones ad singulas prouincias nostrorum fratrum pertinentes, a quibus per 30. annos possessæ sunt quietè, & sincerè absque sinodali proclamatione perpetuo teneantur. Alexander. 3. Nulla antiqua dierum possessio iuuat aliquem malæ fidei possessorem, nisi resipuerit, postquam se aliena nouerit possidere. Idem. Quadragenalis præscriptio, omnem prorsus actionem excludit. Idem. Cum laici decimas detinere non possunt, eas nulla ratione possunt præscribere. Inno. 3. Cum non liceat a capite membra recedere. Mandamus quatenus, Archiepiscopo, & ecclesiæ Bracaren. obedientiam, & reuerentiam debitam, sicut alij clerici suæ diœce. faciunt, impendatis, præscriptione temporis non obstante. Idem. Contra Rom. Ec. non nisi centum annorum præscriptio locum sibi valeat vendicare. Idem. Contra procurationem, quæ ratione visitationis debetur, præscribi nequit, quemadmodum nec contra visitationem ipsam. Idem. In præscriptione rerum ecclesiasticarum bona fides, & iustus titulus exigatur.

De interruptione præscriptionis, & eius effectu, & probatione. Cap. CV.

GRegorius. Aduersus ecclesias, minorem præscriptionem quam 40. an. Ro. ec. non admittat, licet quidam canones comprobent tricennalem, & ecclesia se potest aduersus ecclesiam quadragenaria temporis præscriptione tueri, de re illa, quam inconcussè 40. annis noscitur possedisse. Verum si de præscriptione, & interruptione inter partes fuerit mota quæstio, ab vtraque parte testes recipi debent, & si probata fuerit interruptio, præscriptio non tenebit. Ex summa iuris. Interrumpitur autem præscriptio tribus modis scilicet naturaliter, ciuiliter, & canonice. Naturaliter quidem, quando res, quæ est in causa præscriptionis, medio tempore ab alio aliquo possidetur, vel a mari, siue a fluuio inundante occupatur, vel quando pupillaris ætas interuenit. Ciuiliter autem multis, scilicet per libellum principi datum, & hoc valet in annalibus actionibus tantum. Item per querelam iudici factam, & secuta rei conuentione, hoc valet in omnibus actionibus. Item per litis contest. hoc quoque valet in omnibus. Interrumpitur quoque ciuiliter, sinodali proclamatione, secundæ cautionis expositione, vsurarum solutione. Canonice vero, quando bona fide quis incipit possidere, & medio tempore malam habet, talis enim interruptio non potest dici naturalis, cum possessione non ceciderit, neque ciuilis, cum non ab aliquo causa sit interposita. Dicitur ergo canonica, tanquam a canone introducta. Præscriptionis effectus est, quòd præscriptori eiusque successoribus defensionem acquirit, & etiam si a possessione ceciderit, vendicationem habet, nisi malæ fidei possessor sit. Objicitur autem, vt dictum est, actioni personali, vel reali. Actio personalis est, quæ competit contra certam personam, vt actio commodati, quæ non competit, nisi contra commodatarium, vel eius hæredem. Realis autem est, quæ obtinet contra quemlibet detinentem rem ipsius agentis. Probatur autem præscriptio, si probetur res possessa fuisse in principio temporis præscribentis, & in fine: præsumitur enim ille qui sic probat, medio tempore possedisse, nisi interruptio probetur interuenisse. Probato vero tempore, præsumitur etiam bona fides. Quilibet præsumitur ignorans, nisi probetur sciens, & ita præsumitur ignorasse rem ad alium pertinere, nisi probetur sciuisse. Item etiam titulum habuisse præsumitur, nisi probetur non habuisse, quia possessor non tenetur possessionis suæ titulum probare. In summa vero nota, quod ecclesia præscribit contra priuatum spacio. 10. vel 20. annorum, & non econuerso: quia quod est in eius fauorem introductum, non est in læsionem ipsius retorquendum. Præscriptio quoque quadriennij, quæ currit aduersus eum cujus rem Imperator donat, in rebus ecclesiasticis nō habet locum. Nota etiam ꝙ præscriptio non differt ab vsucapione, nisi in duobus. s. in hoc ꝙ consistit in rebus immobilibus, & quia prolixius exigit tempus.

De obligatione. Cap. CVI.

IVstinianus, vbi supra lib. 3. Obligatio est vinculum iuris, quo necessitate astringimur, alicuius soluendæ rei, secūdum nostræ ciuitatis iura. Obligationes aut ciuiles sunt, aut prætoriæ. Ciuiles sunt, quæ aut legibus constitutæ sunt, aut iure ciuili comprobatæ. Prætoriæ vero, quas prætor ex sua iurisdictione constituit, quæ etiam honorariæ vocantur. Sequens diuisio in quatuor species deducitur, aut enim ex contractu, aut quasi ex cōtractu, aut ex maleficio, aut quasi ex maleficio. Omnis obligatio tollitur solutione eius qđ debetur, vel si quis consentiente creditore, aliud pro alio soluerit. Acceptilatio est imaginaria solutio. Idem lib. 4. Inter dominum, & eum qui in potestate eius est, nulla obligatio esse potest. Helinandus, 9. li. Obligō vinculum est non corporale, sed iuris, quo astringimur ad aliquod

quod

quod dandum vel faciendum, vel ex conuentione propria, seu quod pro eodem habetur, vel etiam contra propriam voluntatem, vt cum delinquimus, seu ꝙ pro delicto habetur facinus. Et quemadmodum in vinculo corporali facti solutio necessaria est, ita in ciuili vinculo, naturalis seu ciuilis solutio desideratur. Igitur obligatio mater est personalium actionum, actio.n. est ius persequendi in iudicio, qđ nobis debetur. Ex lib. de actionibus. In oĩbus obligationibus, in quibus dies non ponitur, pn̄ti die debetur. In personam seruilẽ nulla cadit obligatio. Regula iuris. Impossibilium quoque nulla est obligatio. Ex summa iuris. Obligatio autem alia est ciuilis tantum, alia naturalis tantum, alia ciuilis, & naturalis. Ciuilis tantum generaliter verum est quod non obligat cum effectu, puta si scripsi me tibi debere centum spe futuræ numerationis, si non sit numerata postea pecunia ciuiliter tantum obligatus sum, vnde si petas solui tibi quod scripsi me debere, nisi sit transactum biennium, exceptione submouetis. Quid sit exceptio infra patebit. Item ciuilis tantum est, quando ego etiam cum effectu obligatus, & factum est mihi pactum de non petendo a creditore. Naturalis obligatio est, quæ oritur ex nudo pacto. Ista similiter non obligat cum effectu. Ciuilis & naturalis est, quando dedi tibi pecuniam mutuo, & eam stipulatus sum. Quid sit stipulatio infra patebit. Et multis alijs modis obligatur, quis cum effectu, vt inferius apparebit.

De Pacto, & Conuentione. Cap. CVII.

SEd quia de pacto fecimus mentionem. Nota qđ pactum est duorum, vel plurium ve consensus in idem. Et bene dixit in idem, non in eodem, vel de eodem. Nam si consentiamus, de Socrate, quod sit Asinus, non est pactum, quia neutrum alterius talis consensus obligat, nec naturaliter, nec alio modo. Sed si in dandum vel faciendum alteri ab altero nostrum obligat. Si vero consentiamus inuicem magistro Alberto, ꝙ ipse det alij, non est pactum. Species pactorum duæ sunt, aut enim sunt in rem, & tunc prodeerunt omnibus ad quos res voluitur, aut in personam, & tunc proderunt personæ paciscentis non alij. Pacisci potest in ecclesiasticis prælatus in vtilitatem ecclesiæ, contra non, quia loco procuratoris est, & procurator conditionem dñi meliorem facere potest, deteriorem vero nõ. Similiter ecclesia vacante, capitulum, vel vniuersitas pacisci potest, si concipiat pactum in vtilitatem ecclesiæ, aliter vero non. Quilibet autem in re sua pacisci potest. Pactio cessat in acquisitione spiritualium. Item in turpibus, & illicitis, etiam si iuramento firmata sit, cessat etiam inter dominum & seruum, cessat iterum in iure publico, cui non potest derogari pactis priuatorum. Effectus pactorum est, vt seruentur, nisi sint inhonesta, vel contra iura, siue contra leges, vel contra bonos mores, vel contra substantiam contractus, vel nisi sit impossibilis conditio. In summa vero nota, ꝙ posterius pactum priori præiudicat. Item secundum leges ex simplici pacto non oritur actio, nisi vestiatur pactum, vel re, puta rei traditione, vel verbis, puta stipulatione, vel cohærẽtiæ contractus, vel si in contractu apponatur incontinenti, vel etiã literis. Sed secundum canones oritur actio ex nudo pacto, qa Deus inter simplicem, & solennem promissionem, nullam facit differentiam. Ex Dige. lib. 2. Paulus. Pactio est duorum, vel plurium in idem placitum & consensus. Conuentionis verbum generale est ad omnia pertinens, de quibus negocij contrahendi, transigendique causa consentiunt, qui inter se agunt. Nam sicuti conuenire dicitur, qui ex diuersis locis in vnum locum colliguntur, & veniũt, ita qui ex diuersis animi motibus in vnũ consentiunt, in vnam sententiam decurrunt. Conuentionum pleræque in aliud nomen transeunt, veluti in emptionem, locationem, pignus, stipulationem. Labeo ait conuenire posse vel re, vel per epistolam, vel per nuncium. Inter absentes quoque, & tacito consensu. Vlpianus. Nuda pactio obligationem non parit, sed parit exceptionem, quinimmo interdum informat ipsam actionem, vt in bonæ fidei iudicijs. Prætor ait. Pacta conuentaque, quæ neque dolo malo, neque aduersus leges, plebiscita, senatusconsulta, decreta, edicta principum, neque quo fraus cui eorum fiat, facta erunt, seruabo. Et vt ait Pedius. Dolo malo pactũ fit, quotiens circumscribendi alterius causa aliud agitur, & aliud simulatur. Pacta, quæ turpem causam continent non sunt obseruanda. Caius, li. 1. ad edict. prouinc. Contra iuris ciuilis regulas pacta conuenta non habentur rata, veluti si pupillus sine tutoris auctoritate pactus sit, ne a debitore suo peteret. Aut ne intra certum tempus, veluti intra quinquennium peteret. Florentinus li. 8. institutionum. Qui in futurum vsuras a debitore acceperat. tacite pactus, videtur, ne intra tempus sortem petat. Pomponius li. 8. ad Sab. Nemo paciscendo efficere potest, ne sibi locum suum dedicare liceat, aut ne sibi in suo sepelire mortuum liceat, aut ne inuito vicino prædium alienet. Ibidem de transac. Sceuola li. 2. Dige. Priuatis pactionibus non dubium est, non lędi ius cæterorum. Elius Macer. Nulli procuratorum principis, inconsulto principe, transigere licet.

De speciebus Pacti. Cap. CVIII.

EX libro qui dicitur Instrumentum iuris. Pactorum quædam in contractu bonæ fidei, quædam in contractu stricti iuris apponuntur. Item quædam in continenti, idest ingressu contractus. Quædam ex interuallo. Pacta quæ in contractu stricti iuris incontinenti fiunt, nouam tantum actionem pariunt, veterem non informant, idest ex contractu proficiscentem cõditionem, datorum tamen ob causam plerunque præliant ad repetendum quod datum est. Quæ vero ex interuallo fiunt nullam pariunt actionem, sed tantum exceptionem. Cum autem in contractu bonæ fidei interponuntur, siquidem incontinenti, non tantum nouam actionem, idest præscriptis verbis pariunt, sed etiam ex contractu veterem nascentem informãt. Si vero ex interuallo in contractu bonæ fidei pacta interponũtur, distinguendum est, vtrum addant aliquid contractui, an detrahant. Si detrahunt, creduntur inesse, & pariunt exceptionẽ. Si vero addunt, siquidem sunt adminicula, idest accidentalia pacta, vt supra, & pœna præstetur, vel cautio dupli, nullam pariunt actionem, sed si sponte adimpleantur, pariunt exceptionem. Cum vero sunt de substantia contractus, idest de auctione, vel diminutione precij, interest quid agatur. Nam si hoc agitur, vt a toto contractu recedatur, a toto intelligitur recessum. Si vero hoc non agitur, non receditur a primo, sed informatur, vt etiam actio tribuatur: nam cum totus contractus possit posteriori pacto tolli, multo magis, & reformari potest. Ex summa iuris. Item pactorum alia sunt vtilia, alia inutilia. Inutilia dicuntur quandoque ratione paciscentis, vt si furiosus, vel adultus curatorem habens, sine curatore paciscatur. Tales enim pacisci non possunt, cum furiosus expressim consentire non possit, & hoc intellige; nisi in lucido interuallo, & in hoc adultus furioso similis est. Alias etiam ratione personarũ sunt pacta inutilia, sed hæc exempli causa sufficiant. Item ratione rerum sunt pacta inutilia, vtputa si paciscamur de impossibili aliquo facti, vt de Chimera, vel Hircoceruo, vel de impossibili iuris, vt si paciscamur contra leges, senatusconsulta, plebiscita, decreta prætorum, vel constitutiones principum, seu in fraudem alicuius horum. Vtilia sunt alia, quæ ratione rei, vel personæ, vel iuris non prohibentur. Item pacta alia sunt nuda, & illa tantum naturalem pariunt obligationem regulariter. Alia vestita, & illa pariunt naturalem & ciuilem idest obligant cum effectu. Et nuda sunt omnia, nisi vestiantur, re, verbis, literis, consensu. Et quid sint ista infra dicetur. Istis enim quatuor dicitur vestiri pactum, ita quod est non vnquã sine his vestimentis, immo cum eis incipit esse. Item vestitur pactum contractus cohærẽtia post natiuitatem suam, vel quandoque ante, vel quandoque in ipso contractu, puta si vendidi tibi domum, pactum fecisti mecum ante contractum, vel in cõtractu, vel paulo post, quod non ędificares eam altius, vel aliud huiusmodi, tunc ex pacto tali nascitur obligatio cum effectu, vel nata informatur, siue vestitur. Item vestitur rei interuentu in contractibus innominatis, qui sunt quatuor, do vt des, facio vt facias, do vt facias, facio vt des, qui contractus ab initio nullam pariunt obligationem. Sed postquam res, quam conuenisti dari, data est, statim nascitur obligatio ei, qui dedit, vel fecit, non alij.

De differentia Pacti, & Promissionis, Obligationis, Contractus, & Actionis. Cap. CIX.

AT caue tibi, quia idem videtur esse pactum, & pollicitatio, obligatio, contractus, & actio, sed non sunt. Pactum enim (vt dictum est) est consensus duorum, verbi gratia, dico tibi sic. Si velles mihi facere codicem, darem tibi. 20. & tu dicis, Parum esset. Et ego Fortassis darem bene. 30. Et tu dicis, bene facerem pro tanto. Ecce iam consensimus in idem scilicet de codice faciendo, & precio. Verumtamen, quia verba quodammodo inutilia sunt, non obligant nisi naturaliter. Pollicitatio est solius offerentis promissio, verbi gratia, sine aliqua interrogatione, vel contractu inter me, & te, dico. Facerem tibi codicem pro viginti. Contractus est ipsa verborum prolatio, siue ipse consensus partium obligationis cõtrahendæ, verbi gratia, in venditione dico. Pro quanto dabis codicem. Et is. Pro centũ, Rñdeo. Non darẽ centũ, sed sexaginta. Tu rñdes. Nõ, sed

octoginta. Et sic tu descendendo, & ego ascendẽdo, tãdem post multa, & varia certamina in vnam consonantem deducitur, sententiam, conueniendo de precio, & de re dãda pro illo, & ꝙ iu hoc dico in omnibus alijs contractibus serua. Ex tali consensu nascitur obligatio, quam diffiniuimus supra, & ex obligatione nascitur ius quoddam, quod proponimus contra obligatum in iudicio, ad faciendum, vel dandum, quod conuenit, vel promisit, quod ius dicitur actio: nam actio est ius prosequẽdi in iudicio quod nobis debetur. Manifesta igitur est differentia inter prædicta. Patet etiam ex præmissis, ꝙ pacti nomẽ est generale ad omnia, quæ aguntur inter partes causa obligationis contrahendæ, vel etiam tollendæ, sicut in pacto de non petendo. Conuentionis vero verbum generalissimum est, conueniunt enim scholares ad congregationem, & alij homines ad alium locum, & partes inter se. Item aliquando pactum strictius sumitur, vnde Isid. 5. li. Pactum dicitur inter partes, ex pace conueniens scriptura, legibus, ac moribus comprobata. Et dicitur pactum, quasi ex pace factum, ab eo quod est paco. vnde & pepigit fœdus. Placitum quoque similiter ab eo qd placet,

De obligatione quæ contrahitur re, & primo de Mutuo.
Cap. CX.

EX summa iuris. Dicto quid sit contractus, superest, vt de illis, vel saltem de aliquibus contractibus, quibus pacta vestiuntur videamus. Et primo de re. Inter partes quidẽ re contrahitur obligatio Mutuo, Commodato, Deposito, Pignore, & Debiti solutione, item in contractibus innominatis. Sed hæc est differentia inter contractus innominatos, & prædictos, quia in pdictis statim, vt sunt, nascitur obligatio & actio, & in innominatis non statim, sed postquã vnus cœpit facere, vel dare rem. Dicitur autem mutuum, quasi de meo tuum, ex corrupto, & integro, quando. s. pecunia, quę mea erat, fit tua, cum do tibi eam mutuo, & datur mihi conditio certi. i. actio ad petẽdũ quod mutuo dedi. Iustinianus vbi supra lib. 5. Obligatio quidem (vt superius dictum est) aut ex contractu fit, aut quasi ex contractu aut maleficio, aut quasi ex maleficio. Contrahitur autem aut re, aut verbis, aut literis, aut consensu. Re, vt mutuo, quod in tribus rebus consistit, pondere, numero, & mensura, sicut in vino, frumento, & oleo, pecunia numerata, ære, argento, auro, & dicitur mutuum, quia ita tibi a me datur, vt ex meo tuum fiat. Et quandoque nobis, non eadem res, sed aliæ eiusdem naturæ & qualitatis redduntur. Nã si eadem res reddatur, commodatum videtur, aut depositum. Et ex hoc contractu nascitur actio, quæ vocatur conditio. Qui mutuum accipit, quicquid ei accidat casu fortuito. i. furto, ruina, incendio, vel naufragio, semper tamen obligatus manet.

De Commodato. Cap. CXI.

ISidorus quinto lib. Commodum est, quod nostri iuris est, & ad alios temporaliter translatum est, cum modo temporis, quamdiu apud eum sit, vnde & commodum dictum est. Iustinia. vbi supra. Qui autem vtendum accepit, exactam quidem diligẽtiam custodiendæ rei præstare iubetur, nec sufficit ei tali tam diligentiam adhibuisse, quantam in suis rebus adhibere solitus est, si modo alius diligentior poterit eam rem custodire. Sed propter maiorem vim, maioresve casus non tenetur, si modo non ipsius culpa is casus interuenerit. Alioquin si id qđ tibi commodatum est, peregre tecum ferre malueris, & incursu hostium, prædonumve, vel naufragio amiseris, dubium non est, quin de restituendo tenearis: nam commodata res, tunc ꝓprie intelligitur, si nulla mercede accepta, vel constituta, tibi res vtẽda data est. Alioquin mercede interueniente, locatus tibi vsus rei videtur, gratuitum enim debet esse commodatum. Ex summa iuris. Est igitur commodatum, res mobilis alicui gratis ad vtendum ad tempus concessa. Ideo dico concessa non translata, quia commodator semper rei commodatæ dominium, ac possessionem sibi retinet, vt recipiat eandem numero, & in hoc differt a mutuo, in quo, & dominium transfertur. Et dicitur commodatum tanquam commodi gratia datum. s. vtentis, vel ipsius dantis, vel etiam vtriusque. Commodare potest in ecclesiasticis Oeconomus, idest dispensator, cui. s. ecclesiasticæ res gubernandæ mandantur. In cęteris autem, quicunque rem habet propriam, tum etiam alienam, quod est apud me, possum alij commodare sicut dicit lex in Digestis. Natura vero commodati est, vt res ipsa restituatur, sicut dictum est. Nec potest etiam prætextu debiti retineri. Damnum tamen in ea si acciderit fortuito casu, vel fatali morte, vel latronum, vel hostium violentia, non imputabitur commodatario, nisi fuerit in culpa, vel nisi periculum in se susceperit. In summa vero nota, ꝙ qui re commodata, aliter quam commodata sit, vtitur, furtum committit: nisi forte credat, hoc dominum rei permissurum, sicut legitur in digestis, titulo de furtis. Extra. 4. De commodato. Greg. 9. Cum gratia sui tantum quis commodatum accepit, de leuissima etiam culpa tenetur, sed casus fortuitus, nisi acciderit culpa sua, vel interuenerit pactum, seu in mora fuisset, sibi non debeat imputari. Contra eum quoque recte commodati non agitur, nisi post vsum completum, cuius gratia fuerat commodatum, cum non decipi nos oporteat beneficio, sed iuuari.

De Precaria. Cap. CXII.

ISidorus, vbi supra. Præcarium est dum prece creditor rogatus, permitrit debitorem in possessionem fundi, sibi obligati, demorari. Ex summa iuris. Præcarium est, quod vtendum alicui conceditur, quamdiu is qui concedit patitur, ita vt quãdocumque voluerit reuocare possit. Vnde patet, quod est contractus gratuitus, similis commodato, sed in hoc differens, quia cõmodatio fit ad certum vsum, nec reuocari potest, antequã vsus sit ille, cui commodatur. Præcarium vero reuocatur quandocumque voluerit is, qui concedit. Item commodatum in rebus mobilibus consistit, præcarium autem in rebus immobilibus. Differunt ergo non tantum in voce, vt quidam dixerunt, sed etiam in re. Præcaria vero idem est quod emphiteosis, idest, contractus meliorationis inter dominum, & colonum consistens. Verbigratia, dicit dominus ad colonum. Concedo tibi terram hanc ad tempus colendam, ad dictumque redditum mihi præstandum. In hoc ergo contractus iste differt a locato, quia causa meliorationis initur, vnde & contractus meliorationis dicitur. Natura vero huius talis est, vt colonus ante terminum expelli non possit. Præcaria vero ecclesiæ damnosa, absque metu pœnæ reuocatur. In summa vero nota, ꝙ tres sunt præcariæ species. Vna quæ ab vsufructu non distat. Et de hac canon ille. 10. cã. q. 2. loquitur, Præcariæ &c. Alia vero quæ de quinquennio in quinquennium renouatur. Tertia vero, quæ vsque in tertiam generationem durat, & hæc in pluribus locis frequentatur. Extra. 3. de præcarijs. Ex concilio Beluac. Præcariæ de quinquennio in quinquennium secũdum auctoritatem, & antiquam consuetudinem renouentur. Ex concilio Chartagi. De præcarijs irrationabiliter factis, a rectoribus ecclesiarum præcipimus, vt nemo successor antecessoris sui pœna sit obligatus, sed suæ prouidentiæ sit concessum, vt si antecessor eius, res ecclesiæ irrationabiliter distribuit, ab eo ad ius eiusdem ecclesiæ reuocentur. Greg. 9. Præcarium vtendum conceditur, quamdiu patitur qui concedit. Soluitur quoque obitu eius cui cõcessum est, non etiam concedentis, aut cum ipsum alienari contingit alicui, hoc reuocare volenti, quia per conuentionem huiusmodi, non licet rem alienam inuito domino possideri. Porro præcariæ que quandoque de ecclesiarum possessionibus fieri solent, non sunt pro voluntate concedentium reuocandæ.

De Deposito. Cap. CXIII.

EX summa iuris. Item deposita re celebratur contractus. Et est depositum, quod custodiendum alicui datum est, idest traditum. Nam depositæ sicut commodatæ rei possessionem, & dominium retinemus, nisi quãdo apud sequestrũ deponimus custodiendam, vt ei reddatur cui fuerit adiudicata. & ita hic fit depositio, & a pluribus tantum & insolidum, & nascitur ex deposito, actio depositi, cõtra illum qui recipit depositum, vt restituat. Isidorus, vbi supra. Depositum est pignus commendatum ad tempus, quasi diu positum. Deponere autem quis videtur, cum aliquid metu furti, incendij, naufragij, apud alium custodiæ causa deponit. Iustinianus, vbi supra. lib. 5. 2. Is apud quem res aliqua deponitur, re obligatur, ex actione depositi, quia & ipse de ea re quam acceperit restituẽda, tenetur. Sed is ex eo solo tenetur, si quid dolo commiserit. Culpæ autem nomine idest desidiæ, ac negligentiæ non tenetur. Itaque securus est, qui parum diligenter custoditam rem furto amisit, quia qui negligenti amico rem custodiendam tradit, suæ facilitati id imputare debet. Ex Digest. li. 4. Prætor ait Nautę, caupones, stabularij, quod cuiusque saluum fore receperint, nisi restituerint, in eos iudicium dabo. In locato etiam, conducto, culpa in deposito dolus præstatur. Si quid naufragio, aut per vim piratarum perierit, exceptio ei danda est. Similiter si in stabulo, vel in caupona vis maior contigerit. Extra. 1. de Deposito. Greg. 9. Bona fides abesse præsumitur, si rebus tuis saluis existentibus, depositas amisisti. De culpa quoque teneris, si te ipsum deposito obtulisti, vel si aliquid de custodia recepisses. Pacto

vero,

vero, culpa, vel mora præcedentibus, casus, etiam fortuitus imputatur. Sanè depositori liceat pro voluntate sua depositum reuocare, contra quod compensationi, vel deductioni locus non fuit, vt contractus, qui ex bona fide oritur, ad perfidiam minime referatur, licèt compensatio admittatur, si causa ex qua postulatur sit liquida, ita quòd facilem exitum credatur habere.

De Natura Depositi. *Cap.* CXIIII.

EX summa iuris Canonici. Natura ergo Depositi talis est, vt res deposita restituatur etiã furi, & latroni, vel cuilibet alij deponenti, non deterior facta. Et hoc nisi in tribus casibus, scilicet quando petitio concurrit, quando ille furem ceperit, vel quando rem meam quis apud me deposuerit. si vero damnum in re deposita inciderit, non tenetur depositarius, nisi de dolo: nisi inter eos tale pactum interuenerit, scilicet vt culpam præstaret, vel nisi custodiæ pretium acceperit, vel nisi se vltro ad custodiendum obtulerit, vel eam pro commodo suo suscepe rit, vel vbi moram restituendo fecerit, nec iustam restituẽdi causam habuerit. In huiusmodi nanq; casib⁹, et leuissima culpa imputatur. Vnde de quatuor primis versus isti formantur. Et in deposito præstanda leuissima culpa. Cui tenor hic pacti, cum sola suscipientis Contrahitur causa, cum se reus obtulit vltro. Sicut ergo de dolo, sic de lata culpa tenetur, quia dicit eam lex in Digestis dolum esse. Pro his quidem quæ in Aede sacra deponuntur. si ecclesiæ, id est vniuersitati commendentur, ecclesia conuenietur. Si vero personæ, persona impetetur. Item si duo rem litigiosam apud sequestrum deponant, finita lite, debet eã, secundum arbitrium iudicantis restituere. Item depositarius contra depositorem agere poterit, si quid in re deposita vtiliter expenderit. Item ex deposito itur interdum in creditum, vt si depositarius susceptam apud se pecuniam cõsumpserit. Ex deposito nanque introductum est, ac lege in Digestis, vt si pecuniam apud te deposuero, ita vt volueris ea vtaris, si vero signata deponeretur, ab eius vsu prohiberi intelligeretur. In summa quoque nota, quòd depositarius talem in deposito custodiam præstare debet, qualem in suis rebus exercet. Item si depositarius apud alium deponat, & ille aliquid alteri committat, non tenebitur primus depositarius, nisi actione quam habet contra secundum cedere deponenti. Pœna negantis depositũ, hæc est, quòd conuictus super hoc infamatur. Quatuor enim actiones ex contractibus descendentes infamant, scilicet depositi, mandati, pro socio, tutelæ. Et quatuor ex delictis, scilicet iniuriarum, doli, raptorum, & furti. Vnde versus.

Iudice damnatos infames reddit vbique.
Quod vi diripitur, iniuria furta, doloque.
Actio tutela, mandati, depositique.
Directa, sed pro socio communis vtrique.

De Pignore. *Cap.* CXV.

IVstinianus vbi supra. Creditor quoque qui pignus accepit re obligatur, quia & ipse de ea ipsa re, quã accepit restituenda tenetur actione pignoratitia, scilicet soluto debito. Sed quia pignus vtriusque gratia datur, & debitoris quo magis ei pecunia creditur, & creditoris quo magis ei in tuto sit creditũ, placuit sufficere quod ad eam rem custodiendam, exactam diligentiam adhiberet, quam si præstiterit, & si ex aliquo fortuito casu rem amiserit, securum esse, nec impediri creditum petere. Isidorus vbi supra. Interest autem in loquendi vsu inter arram, & pignus. Nam pignus est, quod datur propter rem creditam, quod dum redditur, statim pignus aufertur. Arra vero est, quæ primum pro re bonæ fidei contractu empta ex parte datur, & postea completur. Arra enim complenda est, non auferenda: vnde qui habet arram nõ reddit sicut pignus, sed desiderat plenitudinem. Et dicta arra, à re pro qua traditur. Ex summa iuris. Pignus est obligatio rei pro debito, fit autem ad maiorem securitatem creditoris, quia tutius est pignori incumbere, quàm in personam agere. Solet inter pignus, & hypothecam hæc assignari differentia, quòd vbi res obligatur & traditur pignus dicitur, vbi vero obligatur, & non traditur, hypotheca vocatur: vnde pignus est in re mobili, hypotheca vero in immobili. Sed hic largè pro vtroque accipitur pignus. Cõtrahitur autem duobus modis, tacite scilicet & expresse. Tacite quidem, vt in conductore domus, intelligitur enim, omnia quæ habet obligare tacite, vel si eã deteriorauerit, vel ꝓ pretio conductionis. Iterũ in Prælato, qui tacite totum patrimonium suum obligat ecclesiæ, si res eius distraxerit. Similiter in marito, qui tacite bona sua obligat pro dote. Expresse vero, vt si dicatur, ista res tibi sit obligata pro decem, vel viginti. Iterum contrahitur aliquando specialiter, vt ager, equus. Aliquando uero generaliter, vt quando quis omnia bona sua obligat, in quo casu non solum, quæ habet, sed & quæ postmodum acquiret, obligata erunt.

De Rebus impignorandis, & restitutione pignoris. *Cap.* CXVI.

IMpignorari possunt omnia illa, & sola, quæcumque vendi possunt. Itaque res sacræ, nec vendi, nec obligari possunt, nisi vrgente necessitate. Item nec liber homo potest, vt pignus obligari, nec pro debito teneri, nisi ex consensu in obstagio, uel nisi redimatur ab hostibus: tunc enim si non habet vnde restituat præcium numeratum, pro ipso tenetur seruire, per quinquennium. Item nisi pater obliget filium suum ob necessitatem famis, quem etiam tunc vendere potest. Aliter autem, qui liberum hominem pro debito detinet, cadit a debito. Iccirco autem pignus ad maiorem securitatem dari dicitur, quia naturaliter, & sine pignore debitor tenetur, Vnde si pignus absque creditoris culpa pereat, non reddet illud creditor, nec tamen minus ad solutionem tenetur debitor, nisi aliter eos conuenerit. Similiter, & si minus debito valet pignus, nihilominus omne debitum creditor exiget. Impensas etiam, bona fide circa pignus factas, creditor ei reddere debet, Item rem alii impignoratam, alii ignoranti non debes impignorare, alioquin Stellionatus crimine poteris accusari: nisi talis sit res, quæ sufficiat vtrique. Similiter etiam si rem alienam sciens, absque domini voluntate ignoranti obligaueris, aut rem fraudulenter subripueris, eidem crimini subiiceris. Creditor autem soluto debito integro, tenetur pignus reddere, non deterioratum, nec alii obligatum. Ideo autem dixi, integro, quia si pars tantum soluitur, remanet totum pignus obligatum pro residuo, donec integre sit solutum. Hæc & alia plura de pignoribus inueniuntur in legibus. Extra. 3. de pignoribus. Ex concilio Remensi. Nullus presbyter præsumat calicem, vel patenam, vel vestimentum sacerdotale, aut librum ecclesiasticum, tabernario, uel negociatori alicui laico, vel fœminæ in vadium dare, nisi iustissima necessitate vrgente. Inno. 3. R. de Mõte forti. Cum contra G. super quibusdam possessionibus, quas quondam pater tuus L. de Saul. pro certa quantitate pecuniæ obligarat, & ipsius creditoris hæredes prædicto G. impignorauerant, mouisses in nostra præsentia quæstionem, legitime probauisti, quòd ex earum prouentibus tantũ fuerat, tum ab eodem G. tum ab aliis qui eas tenuerant, a tempore quo fuerant obligatæ perceptum, quòd fructus sorti poterant adæquari. Nos igitur attendentes, quòd in talibus perceptio fructuum in solutione sortis accedat, cum secundum canonicas sanctiones fructus restitui, & in sortem debeant computari, Considerantes etiam, quod possessiones ipsæ iam extenuassent pœnitus totum onus, & debitum annullassent, ipsas tibi restituẽdas esse decreuimus.

De Obligatione, quæ uerbis contrahitur, idest stipulatione. *Cap.* CXVII.

EX Summa iuris. Verbis celebratur contractus, puta stipulatione. Est autem stipulatio uerborum conceptio, quibus is qui interrogatur, daturum, facturumve se id, quod interrogatus est, spondet, idest promittit. Et ex ista diffinitione apparet quod per verba futuri temporis contrahitur tantum, excepto in quibusdam casibus, in illo, scilicet, qui promittit stare iuri. Nam lex interpretatur, quod dabit interesse, idest damnum resarciet, si non stet iuri. Et in stipulatione, qua promitto animal, quod vendo esse sanum, ut oportet: si non est sanum, nascitur illi cui promissum est actio contra illum, qui promisit, quæ dicitur Edilitia ab inuentore. Inutilis est quandoque stipulatio ratione personarum. Item quãdoque ratione facti, uel iuris, sicut de pactis supra diximus. Item inutilis est, quandoque ratione conditionis, pura si fit impossibilis, Vt si promittam tibi centũ, si digito cęlum attigeris. Item ratione temporis, vt si interrogem utrum promittas, & non statim respondeas. Nam continuus debet esse actus inter interrogantem, & respondentem, uel saltem cum modico interuallo. Ex hac autem verborum obligatione nascitur certi conditio generalissima, idest actio, quę competit quandocumque aliquid mihi dari peto ex stipulatione, idest quia promisisti. Si uero aliquid fieri, uel quod in facto consistat petatur, tunc habet locum actio talis ex stipulatu, siue certi conditio ad interesse. Nam ubicunque factum est in obligatione, & interesse est in obligatione. Isidorus ubi supra. Stipulatio est promissio, uel sponsio, vnde & promissores stipulatores vocantur. Dicta est autem stipulatio a stipula, Veteres enim qui sibi aliquid promittebant, stipulam tenentes frangebant, quam iterum

iterum iungentes, sponsiones suas agnoscebant. Iustinianus vbi supra. Verbis itaque obligatio contrahitur ex interrogatione, & responsione, cum quid dari, fierive nobis stipulamur. Ex quo duæ proficiscuntur actiones, tam conditio certi, si certa sit stipulatio, quam ex stipulatu si incerta. Quæ hoc nomine inde vtitur, quia stipulum apud veteres firmum dicebatur, forte a stipite descendens. Inutilis est stipulatio de re impossibili, vt de mortuo, quod viuere credebat, vel de re sacra, aut religiosa, quam humani iuris esse credebat, vel republica populi, vel de foro, vel theatro, vel de homine libero, quem seruum esse credebat. Mutus, & Surdus, non qui tarde exaudit, sed qui omnino non audit, stipulari non possunt, furiosi similiter, & infantes, vel infantiæ proximi nullum negocium gerere possunt. Impossibilis conditio est, cui natura impedimento est, quo minus existat, velut siquis dicat. Si digito cœlum tetigero, dare spondes. Quod turpi ex causa promissum est, non valet.

De Generibus stipulationum. Cap. CXVIII.

IVstinianus vbi supra. Omnis stipulatio, aut pure, aut in diē, aut sub conditione fit. Purè, ut cum quinque aureos dare spondes, idque confestim peti potest. In diem, cum adiecto die, quo pecunia soluatᵱ stipulatio fit, videlicet cū. 10. aureos primis Calendis Martii dare spondes. Id autem, quod in diem stipulamur, statim quidem debetur, sed peti priusquam dies veniat non potest, ac ne eo quidem ipso die, in quem stipulatio facta est, quia totus is dies arbitrio soluentis tribui debet. Neque enim certum est, eo die, in quem promissum est, datum nō esse, priusquam is prætereat. At si ita stipulaueris. 10. aureos annuos, quoadviuam dare spondes, & pure facta obligatio intelligitur, & perpetuatur, quia ad tempus deberi non potest, sed hæres petendo pacti exceptione submouebitur. Glosa, quia stipulantibᵘ tacita pacta inesse videntur. Sub conditione stipulatio fit, cum in aliquem casum differtur obligatio, vt si aliquid factum fuerit, vel non fuerit. Conditionalis stipulatio, dum adhuc pendet conditio, transmittitur ad hæredem, quæ enim rerū naturam certa sunt non morantur obligationem. Nec solum res in stipulatum deduci possunt, sed etiam facta, & in huiusmodi stipulationibus optimum erit pœnam subiicere, ne quantitas stipulationis in incerto sit, veluti si domum mihi non ędificaueris, dabis. 10. aureos pœnæ nomine. Stipulationes aliæ sunt iudiciales, aliæ prætoriæ, aliæ conuentionales, aliæ communes tam iudiciales, quàm prætoriæ. Iudiciales sunt, quæ ex mero iudicis officio proficiscuntur, veluti de dolo cautio, aut de persequendo seruo, qui in fuga est, restituendove pretio. Prætoriæ sunt, quæ a mero prætoris officio proficiscuntur, veluti damni infecti, vel legatorum. Conuentionales sunt, quæ ex conuentione vtriusque partis concipiuntur, hoc est, neque iussu iudicis, neque iussu prætoris. Communes sunt, veluti, rem saluam fore pupillo.

Iterum de eodem. Cap. CXIX.

EX libro, qui dicitur Instrumentum iuris. Stipulatio alia pura, alia conditionalis. Pura, idest sine conditione, vt hic domum ædificare spondes, quæ statim contrahitur, & committitur cum fieri potest, sed tamen ante litem contestatā mora in ea purgatur. Conditionalis alia incipit a conditione, alia a præsenti pactione. Cū a conditione incipit, aut conditio possibilis est, & honesta, aut impossibilis, vel inhonesta. Si est impossibilis vel inhonesta, tunc nullius momenti est stipulatio. Cum uero est probabilis, aut confertur in præsens tempus, vel præteritum, vel futurum. Cum in præsens tempus confertur, veluti si Rex Parthorum viuit: vel in præteritum, veluti si Titius consul fuit, non suspēditur obligatio, sed aut statim valet, si ita est, aut statim deficit, si ita non est. Quæ enim per rerum naturam certa sunt, licet apud nos sint incerta, non morantur obligationē: quoniam instar conditionis non habet, quod non in futurum: sed in præsens, vel in præteritum refertur. Quòd si in futurum conditio conferatur, aut est casualis, aut potestatiua, aut mixta. Cum casualis est, idest cum pendet tantum ex insidiis fortunæ vt hæc, Si cras pluerit, nec cedit, nec venit dies eius, idest nec ea debetur, nec peti potest, sed tantum spes est, idest debitū iri, si conditio extiterit. Si vero ex facto promittentis tantum pendet, quæ dicitur potestatiua, vt hęc, si Pamphilum non dederis. c. dabis. Dimittitur sententia Pegasi æstimantis non ex ea agi posse, quando desisset Pamphilus posse dari, licet Sabinus putat statim c. posse peti, cum potuerit Pamphilum dare, & non dat. Hoc quidem defendebat exemplo pecuniæ legatæ, vtputa testator pecunia legata damnauit hæredem, vt centum daret. pecunia non data, statim enim cum potuit dare pecuniam legatam, & non dedit, tenetur. Sed hoc ob tuēdam voluntatem defuncti, in pecunia admittitur. Eadem dico si concepta fuerit stipulatio sub conditione mixta, ut hic. Si in capitolium non ascēderis, uel in patriam tuam non redieris. In his enim omnibus agi potest, nisi primum constiterit non posse fieri, quod in conditione continetur. Cum autem stipulatio incipit a præcedenti pactione, siquidem præcedens pactio est improbata, uel contra bonos mores, tota stipulatio nullius momenti est. Si præcedens pactio est honesta, siquidem est obligatoria, ut si primum stipulatus sum Pamphilum dare, & si datus non esset c. Statim cum eris in mora dandi Pamphili, committitur sequens in c. & quasi nouatio prioris fit, nec potest mora purgari.

De Obligatione Sacramento, & eius absolutione. Cap. CXX.

ISidorus lib. 5. Sacramentum est pignus sponsionis sic dictū quia violare, quod quisque promittit, perfidiæ est. Ex summa iuris. Iuramentum dicitur oratio iuratoria, siue iurantis actio. Iurare est, inuocato Deo teste, aliquid asserere, vel negare, quod cum de facto proprio rite concipitur iuramentum promissorium dicitur, & obligat. Iuramentum namque p̄missorium duplex est. Aut enim id quod iuratur est illicitū in se, & tunc non obligat, nec est obseruandum, etiam si illud illicitū sit veniale peccatum. Aut est licitum in se, & tunc aut fit soli Deo, & tunc obseruandum est, nec in melius commutare licet, nisi de illius consensu, cui obligatio facta est. Fallit hoc in quibusdam casibus, scilicet in viro, qui iurat alicui de matrimonio contrahendo, talis enim potest intrare monasterium, & absolui a iuramento. Talis etiam si contrahat cum alia per verba de præsenti absoluitur. Item in clerico, qui iurat obedientiam Episcopo, absoluitur enim ab obedientia, quando monasteriuᵯ ingreditur. Item in eo, qui iurat se non repetiturum vsuras. Itē in eo, qui vi compulsus iurat, & in aliis huiusmodi. In summa vero nota. Quòd si quis metu compulsus abiurauerit ius suum tenet, & seruandum est sacramentum, nisi vergat in æternæ salutis interitum. Poterit autem rem recuperare post renunciationem, quia non iurauit, quod non repeteret, sed tantum, ꝙ renunciaret. Extra. 2. de iureiurando. Ex registro Gregorii. Peruenit ad nos Laudiunen. Episcopum ab Arn. comite rebᵘ suis spoliatum, & iurare compulsum, quòd non repeteret sic ablata. Cognita igitur contumelia valde doluimus, asserentes ipsum Episcopum nullius iuramenti vinculis super hoc posse constringi, quem tamen absoluimus, quia nefandissima coactione iurauit. Idem regi Francorum. Peruenit ad nos, & infra. Non enim propositum, aut promissum infringit, qui in melius illud commutat. Nec tu etiam ei, si promissum tuum, iuramento, velᵘ fidei obligatione, interposita conditione firmasses, aliquatenus teneris, si constat eum conditione minime paruisse. Alexander. 3. M. vigilan. Episcopo. Debitores ad soluendas vsuras, in quibus se obligauerant, cogi non debent. Si vero de ipsarum solutione iurauerint, cogendi sunt domino reddere iuramentum. Et cum vsuræ solutæ fuerint, creditores ad eas restituendas, sunt Ecclesiastica seueritate, si necesse fuerit, compellendi. Idem. Non est tutum quemlibet contra suum iuramentum venire, nisi tale sit, quod seruatum vergat in interitum salutis æternæ. Nec nos alicui dare materiam volumus veniendi contra proprium iuramentum, ne actores periurii uideamur. Verum aliquādo in Romana Ecclesia a pluribus prædecessoribus nostris factum esse recolitur, quod clerici, qui coacti ministerium Ecclesiæ abiurarunt, de iuramento absolutionis beneficium meruerunt, & ad coercendam iniquitatem eorum, qui Ecclesiasticos uiros ad p̄standum, illud compulerant, permissi sunt in eadem Ecclesia ministrare. Lucius. 3. Cum posterius iuramentum ratione Later. con. auctoritate muetur, primo præiudicat, quod de cupiditate processit. Vrbanus. 3. Qui iurauit non loqui patri, vel matri, sorori, uel fratri, aut eis subsidium humanitatis exhibere, absolué di sunt ab illius obseruantia iuramenti, cum illicitum sit, & contra rationem, iniuncta tamen eis de hoc, quòd male iurauerant pœnitentia competenti.

Iterum de eodem. Cap. CXXI.

CÆlestinus tertius. In sacramenti vinculo absoluantur, qui illud inuiti pro vita, & rebus seruandis fecerunt. Nihil aliud arbitramur, quàm quod antecessores nostri Romani Pontifices arbitrati fuisse noscuntur, qui tales a iuramenti nexibus absoluerunt. Cæterum vt agatur consultius, & auferatur materia peierandi, non eis ita expresse dicatur, ut iuramē-

ta non

ta non seruent, sed si non ea attenderint, non ob hoc sunt, tanquam pro mortali crimine puniendi. Innocentius. 3. Cum. I. & G. Petro usuras nõ modicas persoluissent, iuramento firmarũt, q non per se, nec per alium prædictas vsuras repeterent, uel apud Ecclesiasticum iudicem, siue etiam sæcularem, super his deponerent quæstionem. Cumque creditor condiderit testamentum, suis præcepit hæredibus, vt omnibus, qui rationabiliter possent probare, se dedisse vsuras, ipsas eisdem restituere procurarent, ut cum prædicti I. & G. vsuras repetere non attentent propter huiusmodi iuramentum, & hæredes prædicti Petri eis negligant satisfacere de vsuris. Mandamus quatenus sub pœna excommunicationis publice in Ecclesia proponi facias, vel proponas, vt qui super hoc nouerint veritatem, procedant ad testimonium proferendum, & si per dicta testium, vel alia documenta tibi constiterit de præmissis, hæredes illius, ut vsuras, quas a prædictis pater eorum acceperit, restituant vniuersis, censura Ecclesiastica compellas. Idem Neapolitano Archiepiscopo. Ad nostram noueris audientiam peruenisse, quod a te quasi p extorsionem tale fuit præstitum iuramẽtum, q in omni causa deberes ordinem iudiciarium obseruare, Verum quoniam secundum traditiones canonicas, manifesta crimina accusatione non indigent, nec in eis est ordo iudiciarius obseruandus, qui debet in alijs obseruari, neque tu quando sub præmisso tenore iurasti, habebas in mente, ut propterea uenires contra canonicas sanctiones, alioquin non iuramentum, sed periurium potius extitisset, nec esset aliqua ratione seruandum. Nos iuramentum tuum benignius interpretari volentes, ita q consonet canonicis institutis. f. t. aut. pr. intimamus, q in manifestis, & notoriis, rõne iuramenti præmissi, non credimus te teneri seruare subtilitatẽ ordinis iudiciarij, quem in his, nec obseruari per omnia, ipsa iuris ratio postulat, quamquam & secundum approbatum intellectum recte posset intelligi, quod iurasti, ut in omnibus causis ordinem iuris obseruares iudiciarium. In illis videlicet, in quibus ordo iudiciarius est seruandus. Idem. Non iuramenta, sed periuria potius sunt dicenda, quæ contra Ecclesiasticam vtilitatem attentantur. Idem in Conci. ge. Nimis de iure diuino quidam layci vsurpare nituntur, cum viros Ecclesiasticos nihil temporale obtinentes, ab eis ad præstandum sibi fidelitatis iuramẽtum compellunt. Grego. 11. Clericus, qui iurauit se statuta in Ecclesia sua edita seruaturum, promittens per idem iuramentum, statutum quod postmodum subsecutum est, fideliter obseruare, licet transgredi non debeat, quod promisit, non tamen tenetur ad illius obseruantiam, ex debito præstiti iuramenti.

De Temerario coniugum iuramento.
Cap. C X X I I.

INnocen. 3. Archiepiscopo Terracon. Tua nos duxit fraternitas consulendos, quid tibi super hæc sit faciendum, quod H & A. vxor eius adinuicem iurarunt, se nunquam mutuo petituros. Idem uero nunc repetit illam instanter, ea econtrario affirmante, quod prius se faceret Saracenam, quàm rediret ad eum. Et infra. Nos igitur. f. t. respondentes. Mandamus quaten' vtrumque ad continentiam seruãdam moneas, & inducas, quã si promittere voluerint, & seruare, vtrumque dimittas sine alio commorari. Alioquin si vir noluerit continere, tu illam vt reuertatur ad ipsum, & tanquam vxor cum viro moretur, per excommunicationis sententiam ap. re. compellas. Cum & temerarium fuerit huiusmodi iuramentum, & adulterium sit vtrinque cõmissum. Idem. Si autem vir mulieri iurasset, quando contraxit cum illa, quod eã p legitima teneret vxore, pro fornicatione, quam mulier antea commisisset, illam non posset dimittere, sed pro fornicatione, quam postea perpetraret, eam dimittere posset, non obstante huiusmodi iuramento, quoniam talis erat sub intelligenda conditio, si videlicet illa in legem coniugii nõ peccaret. Nam si post contractum coniugium, vir propter fornicationem licite potest vxorem suam a sua cohabitatione dimittere, longe fortius ante coniugium celebratum propter eandem causam sponsus licite potest in suam cohabitationem non admittere sponsam: quia turpius eiicitur, quàm nõn admittitur hospes, Non obstante in alterutro casu uinculo iuramenti, quod quidem propter subintelligendam conditionem est tale, ut is, qui iurauit, ad utrumque sine transgressione se possit habere. Quod si post huiusmodi iuramentum mulier fieret non solũ leprosa, sed etiam paralytica, vel oculos, vel nasum amitteret, seu turpius ei quicquam adueniret, nunquid vir teneretur eam ducere in vxorem. Profecto ductam non posset dimittere, sed nunquam non ductam admittere teneretur, quia interdum non dirimit contractum, quod impedit contrahendum. Illud autem sacramentum proculdubio est temerarium, si vir iuret uxori, q eam in nulló crimine accusabit, quia si mulier fieret infidelis, & nollet cohabitare absque cõtumelia creatoris, uel vt illum protraheret ad infidelitatis errorem, tunc vir debet incunctanter illam impetere apud iudicem suum, vt eam nisi penitus resipisceret omnino dimitteret. Quod si expresse iurasset, quod eam super adulterio non impeteret, esset ne seruandum huiusmodi iuramentum, Scriptura testatur, quod patronus est turpitudinis qui celat crimen vxoris. Et secundum Euangelium: Si primo, & secundo correcta resipiscere nollet, dicendum esset Ecclesiæ, ut tanquam Ethnica, & Publicana vitaretur, ne per hoc libera præbeatur ei peccandi facultas, propter impunitatem peccati. Sed nunquid vir non potest dimittere vxori peccanti non solum septies, sed etiam septuagies septies, secundum Euangelicam veritatem. Tutius ergo in hoc casu videtur, vt propter iurisiurandi religionem vir accusare desistat uxorem ad diuortium celebrandum; quamquam denunciare eam possit ad pœnitentiam peragendam.

De Iuramento illicito non seruando.
Cap. C X X I I I.

GRatianus causa. 22. q. 4. Quod autem illicita iuramenta seruari non debent, in Tolerano concil. 8. legitur, Si publicis sacramentorum gestis (quod Deus auertat) a quibuslibet illicita, uel non bona extitisset conditio allegata, quæ aut iugulare animam patris, aut gerere compelleret stuprum sacratissimæ uirginis; nunquid non tolerabilius esset stultæ promissionis vota reijcere, quàm per inutilium promissorum custodiam, exhorrendam criminum adimplere mensuram. Item Isido. in synonimis: In malis promissis rescinde fidem, in turpi uoto decretum muta: Impia est promissio, quæ scelere adimpletur. Item Beda Homel. 44. Si aliquid nos incautius iurasse contigerit, quod obseruatum peiorem vergat in exitum, libere illud salubriori consilio mutandum nouimus, ac magis instante necessitate peierandum nobis, quàm pro vitando periurio in aliud crimen grauius esse diuertendum. Denique iurauit David per Deum occidere Nabal virum stultum, & impium, atque omnia, quæ ad eum pertinebant demoliri; sed ad primam intercessionem Abigail fœminæ prudentis, mox remisit minas, renocauit ensem in vaginam, neque aliquid culpæ se pro tali periurio contraxisse doluit. Item non solum in iurando, sed in omni, quod agimus; hæc est moderatio sollicitius obseruanda, ut si in talem forte lapsum versuti hostis inciderimus insidiis, ex quo sine aliquo peccati contagio surgere non possumus, illum potius euadendi aditum petamus, in quo minus periculi nos perpessuros esse cernimus. Item ex concilio Hilerdensi. Non semper promissa omnia soluenda sunt; denique ipse Dominus frequenter mutat sententiam. Item ex concilio Elibertano cap. primo. Diffinitio incauta laudabiliter soluenda est, nec est præuaricatio, sed præuaricationis, vel temeritatis emendatio. Gratianus. Ecce, quod iuramenta illicita laudabiliter soluuntur, & damnabiliter obseruantur. Quod tunc intelligendum est, quando iuramentum illicitum deseritur, vt ad bonum redeatur. Cæterum si propterea deseritur, ut in aliud malum transeatur, illicitum sacramentum damnabiliter seruatur, sed damnabilius contemnitur. Vnde Augustinus de bono coniugali. Mulier si fide coniugali violata, fidem seruet adulterio, utique mala est, si nec adultero peior. Gratianus. Sed cum omnibus his, illicita iuramenta non seruanda probentur, opponitur quod Iosue Gabaonitas contra præcepta Domini non deleuerit, quia seniores Israel iuramenta pacis cum eis firmauerant. Sed notandum est, quod filij Israel, & si scirent a Domino esse imperatum, ut delerent gentes terræ promissionis; decepti tamen a Gabaonitis, nesciebant eos esse incolas, terræ promissionis. Venerunt autem, ut historia refert, attritis calciamentis, & cum aridis panibus dicentes Viri pacifici uenimus de terra longinqua. Illi autem uidentes se esse deceptos noluerunt delere eos, sed pepercit eis Iosue propter iuramentum filiorum Israel. Illicitum ergo iuramentum, quod seruari prohibetur, intelligendum est, quando scitur esse illicitum dum iuratur. Si autem nescitur illicitum esse ipsa ignorantia excusatur, si putatur licitum esse non ignorantia iuris, sed facti. Aliud est enim si alicuius copula credatur esse licita, quia nescitur esse consanguinea, uel quia creditur esse uidua. Aliud si ideo putatur licita, quia consanguineorum coniunctio, uel relictarum copula, nullo iure credatur prohibita. Hic. n. est ignorantia iuris, quæ neminẽ excusat, nisi cui permittitur ius ignorare, ibi uero ignorantia facti, quia quisque fere excusatur.

De Tribus comitibus iuramenti. Cap. CXXIIII.

QVod autem illicitum iuramentum seruari prohibetur, nõ est generaliter intelligendum. Iuramentum nãque (ut Hiero. testatur super Hieremiam) debet habere tres comites, veritatem, iudicium, & iustitiam: vbi autem ista defuerint non est iuramentum, sed periurium. Vnde datur intelligi illicitum esse iuramentum, cum aliquod istorum defuerit. Non tamen, quicunque contigerit aliquid istorum deesse, prohibetur seruari. Aliquãdo nãque iuramento deest iustitia, veluti cũ quispiam post votum castitatis duxit uxorem, iuramento firmans nunquam se ab ea discessurum, quod quãuis illicitum, quia iustitia probatur sibi deesse, tamen auctoritate Greg. seruari præcipitur. Hic autem si quis contendat prærogatiua coniugij non propter religionem iurisiurandi seruari, animaduertat Gabaonitas ob solam religionem contra domini præceptum reseruatos. Cum ergo omne præceptum Domini iustum sit, patet ei iustitiam deesse, quod eius præcepto contrarium inuenitur. Iudicium quoque aliquando iuramento constat deesse, veluti cum propria temeritate aliquis ductus, iurat se manducaturum & biturum, hoc quãuis leuitate indiscreta illicitum probetur, non tamẽ ideo iubetur violari. Iuramentum itaque illicitum multipliciter intelligitur. Est n. illicitum aliquando ex eo quod iuratur, aliquando ex modo iurandi. Ex eo quod iuratur tunc est illicitum iuramentum, cum id quod iuratur in sui natura uitiosum est, vel vitam adimens, vt adulterium, homicidium, & his similia. Vel reparari non permittens, veluti cum inimico ad pacem non redire, indigenti misericorditer non subuenire. Ista quia perspicuam habent in se iustitiam, & si iuramento firmentur, tamen seruari non debent. Circa hæc itaque iuramenta, intelligenda sunt, quæ de illicitis iuramentis non obseruandis supra statuta leguntur. Quisque ergo iuramento firmauerit se aliquid facturum, quo corporalis vel spũalis salus adimitur, vel sine quo vtraque salus separari, uel conseruari non possit, fidem permissam seruare prohibetur. Quorum præmissæ exempla auctoritates subijciũt, dum cum quæ homicidium facere, vel alimenta matri & fratribus denegare, vel in adulterio perseuerare, vel ad pacem cum aduersario non redire, iuramentum præstando promiserit, salubriori consilio illicita uota obseruare nõ permittunt. Est autem id quod iuratur aliquando, vitiosum nõ in natura sui, sed ex causis extrauenientibus, veluti cum aliquis post votum castitatis iurat alicui, se habiturum eam in coniugem. Coniugem nãque habere in seipso malum non est, tamen huic ex voto perniciosum est, hoc autem iuramentum & si illicitum sit, non tamẽ prohibetur seruari, sed de violatione voti penitentia iubetur sibi indici. Ex modo iurandi tunc est illicitũ iuramentum, quando inconsiderate, & incircũspecte aliquid iuratur, quo nec corporalis, nec spũalis salus adimitur, & sine quo vtraque salus reparari, & vita consumari valet, veluti dũ aliquis a parentibus coactus, vt clericatus tonsuram, vel religionis vestẽ suscipiat, se neutrum facturũ iuramento firmauerit. Hoc quãuis aliquibus videatur reprehensibile, quia opus charitatis iuramẽto se non facturum promisit, nulla tamẽ auctoritate seruari prohibetur, quia etsi nunquam clericatus tonsuram, vel religionis vestem suscipiat, non tamen ideo minus salutem promoueri valet, cum nonnulli in laici habitu sanctissimi, & Deo dilecti inueniuntur. Quo exemplo euidenter datur intelligi, quoties aliquis se iurat non facturum aliquid, ex quo expeditior sibi via præpararetur ad beatitudinem, dummodo sine eo salutem ualeat inuenire, quod iuramentum non prohibetur seruare. Vnde cum iuramus nos non daturos aliquid alicui, sine quo utraque salus eius potest esse incolumis. Et si aliqua ex eo sibi commoditas præstaretur, nulla auctoritate tamen iuramentum seruare prohibemur, dummodo sit nobis alia via necessitatibus eius subueniendi.

De Fraude iuramenti. Cap. CXXV.

EX summa iu. Sciendum est autem, q̃ vbi est fraus, & vertitur ex parte iurantis, refertur iuramentum ad intentionẽ recipientis, non ipsius iurantis. Si vero non cõstet de hoc, ad communem verborum significationem recurrẽdum est. Gratianus ubi supra. q. 5. Quæritur de eo qui verborum calliditate se circũuenire putat illũ, cui iuramẽtũ defert, an sit reus periurij nisi seruauerit q̃ iurasse creditur. De hoc ita scribit Isidorus li. sententiarũ 5. Quacũque arte verborum quis iurat, Deus tamẽ qui conscientiæ testis est, ita hoc accipit, sicut ille cui iuratur intelligit. Dupliciter aũt reus fit, q̃ & Dei nomẽ in uanũ assumit, & proximũ dolo capit. Sed obicijtur illud Gre. in 25. li. moraliũ. Humanæ aures talia verba iudicant, qualia foris sonant. Diuina iudicia talia foris audiunt, qualia ex intimis proferuntur, q̃ non debet intentio verbis deseruire, sed verba intentioni. Patet ergo, quod Deus non sic accipit iuramentum, sicut ille cui iuratur, sed potius sicut qui iurat intelligit. Item obiicitur de ciuibus, qui credunt se iurare obedituros consulibus suis in omnibus, quæ sibi imperata fuerint pro honore suæ ciuitatis, ne vero obedientiam recusantes, reatu periurii illaquerẽtur, supponitur breue iuraturis, in quo aliud continetur, quàm se iuraturos arbitrentur, videlicet, ne Padum in Nilum conuertant, vel aliquid huiusmodi faciant. Si ergo contra hoc, quod iurasse crediderant, consulibus suis obedientiam denegarent nunquid secundum intentionem recipientis, an potius secundum intentionem iurantis, Deus illud iuramentum acciperet. Sed sicut aliud est callida arte uerborum iurare, aliud simpliciter intentionem suã iurando denunciare. Sic aliud est simplici intentione iuramentum factum recipere, aliud in recipiendo calliditate uti. Deus autem duplicitatis aspernator, simplicem intentionem utriusque considerat, & tam ex parte recipientis, quàm ex parte præstantis duplicitatem verborum aspernatur, & odit.

De Fideiussione. Cap. CXXVI.

EX summa iuris. Post stipulationem dicendum est de fideiussione. Nam & ipsa cum stipulatione fit, sed pro debito alieno, & obligatione principali accedit. Est itaque fideiussor, qui stipulante creditore, obligationem in debitore remanente, in suam percepit fidem, stipulatio nanq; necessaria est. Et nota differentiam inter illos, qui alienas obligationes suscipiunt, scilicet fideiussorem, mandatorem, & constitutorem. Fideiussor enim accipitur, & ante obligationẽ rei, & post, sed non nisi per stipulationem, ut dictum est. Mandator autem sine obligatione, & stipulatione, solo consensu Et præcedit principalis debitoris obligationem, nisi in casu, scilicet cum quis tibi mandauerit, ne urgeres debitorem ad solutionem teneri, periculoque suo fore pecuniam dixit. Constitutor similiter obligatur solo consensu, sequiturque principalis debitoris obligationẽ. Item fideiussor a cæteris differt in hoc, q̃ a mandatore, vel constitutore alienam obligationem in se suscipientibus, obligatio omnino transfertur in eos, ita q̃ non remanet in reo. Fideiussore vero suscipiente nihilominus in reo remanet, vt in diffinitione dictũ est. Verbigratia. Si pro Titio debitore tuo spondeo, fideiubeo, si mando tibi ut Titio credas, mandator existo. Porro si obligationem Titij in me transferro, & me pro eo debitorem constituo, constitutor ero, & actione de constituto conueniri potero. Fideiubere potest quicunque non prohibetur, hoc enim edictũ prohibitorium est, sicut edictum de procuratoribus. Itaque mulier fideiubere non potest. Clericus quoque fideiubere prohibetur, si tamen fideiusserit tenetur. Milites etiam prohibentur. Seruus autem fideiubet agendo negocium peculiare, puta pro suo peculiari creditore. Alioquin, nec naturaliter obligatur seruus, nec dominus ex illa fideiussione conuenitur de peculio. Porro filiusfa. indistincte fideiubet, sicut & pater. Omni autem obligationi recte fideiussor accedit, etiam naturali tãtum, nisi contractus sit legibus, aut canonibus improbatus.

De Eodem. Cap. CXXVII.

FIdeiussor tenetur ad id, ad quod principalis debitor tenebatur, non autem in plus. Nam secundum legem, in duriorem causam fideiussor obligari non potest. Et olim quidem erat in potestate creditoris conuenire quem uellet, scilicet uel debitorem, uel fideiussorem, vel etiam vnum ex fideiussoribus eligere. Hodie vero debitore præsente, & soluendo existente, fideiussor conueniri non debet, sed debitore deportato, vel capitaliter accusato, fideiussor vrgebitur. Item pro fideiussore fideiussor fideiubere potest. Item si plures sunt fideiussores, singuli pro parte conueniendi sunt. Item cum aliquis fideiubet sub pœna, q̃ reus intra certum tempus iudicio sistat, & si non steterit, elapso spacio poterit moram per septem annos purgare. Et hoc est speciale in fideiussore iudicio sisti; alias enim non licet alicui purgare morã in pœnam, etiam post momentum. Aliud quoque speciale est in fideiussore iudicio sisti, vt si quidem fiat sine scriptis, & non in causa publica, fideiussor liberetur lapsis diebus, in quibus actor non est accusationem prosecutus, præsumitur enim quia noluit deferre, lex enim fauet ei, qui de aliena tenetur obligatione, debitor autem fideiussori tenetur, ut eum liberet, vel si fideiussor soluit, tenetur ei in sortem, & eius accessiones. Item si quid fideiussor ex causa fideiussionis bona fide impenderit, debet ei ab eo pro quo fideiussit restitui, sicut & in mandato contingit. In summa uero nota, q̃ exceptio, quæ com-

petit

nus fluctus maximus excurrit. Riparum quoque vsus publicus, & portus iure gentium est, sicut fluminis. Itaque nauem ad eas ripas applicare, funes arboribus ibi natis religare, onus aliquod in his reponere cuilibet liberum est, sicut per ipsum flumen nauigare, sed proprietas earum illorum est, quorum prædiis adhærent, qua de causa arbores in ijsdem natæ eorundem sunt. Littorum quoque vsus publicus iure gentium est, sicut ipsius maris, & ob id quibuslibet liberum esse casam ibi imponere, in qua se recipiant, sicut rhetia siccare, & ex mari deducere, proprietas eorum nullius est, sed eiusdem iuris est, cuius & mare, & quæ mari subiacet terra, vel arena. Ex summa iuris. Publica sunt flumina omnia, & portus, riparum quoque vsus publicus est, sicut & fluminis. Communia sunt quæ iure naturali sunt omnium, vt aer, aqua profluens, & mare, ac per omnia litora maris. Et caue, quia idem videtur commune, & publicum, quod quidam concesserunt, sed non est verũ, quia commune est, quod quis occupatione, vel apprehensione suum facit, vt quantum quis de aere attrahit tantum suum faciat, publicum est cuius vsus est publicus, nec occupanti conceditur, vnde occupantis non fit.

De rebus vniuersitatis, & singulorum, & his quæ sunt extra patrimonium. Cap. XCII.

VNiuersitatis vero sunt theatra, idest palatia, siue domus communitatis, & stadia, & si qua alia sunt communia, ciuitatum vel alicuius vniuersitatis. Idem dici potest de rebus collegiorum, vel capitulorum, quia ipsius collegij sunt, non singulorum, vnde canonicus potest ferre testimonium in causa capituli, quia non est sua: nam in re sua, nullus idoneus testis habetur. Singulorum res sunt, quarum quilibet dominium habet, quod quidem dominium traditionibus, & vsucapionibus, multis modis requiritur, & tales res bona nostra vocantur, & in nostro patrimonio esse dicuntur. Extra patrimonium sunt res sacrosanctæ, & religiosæ, quæ etiam nullius esse dicuntur: nam quod diuini iuris est, id nullius in bonis est. Res vero, quæ nec in patrimonio, nec extra patrimonium sunt, sicut vsusfructus, seruitutes, tam rusticorum, quam vrbanorum prædiorum. Idem de iure patronatus, nam istæ seruitutes, vel ius patronatus per se sine prædio, vel patrimonio non venduntur, & ideo non dicuntur esse in bonis. Item non sunt extra bona, cum contra non possidentes exceptionem, contra possidentes actionem ad eas recuperandas habeamus. Quid autem sit exceptio, quid actio patebit infra.

De rebus, quæ nullius sunt, & occupanti concessæ sunt. Cap. XCIII.

IVstinianus lib. 2. Quod autem antea nullius est, id naturali ratione occupanti conceditur. Nec interest feras bestias, volucres, & pisces verum in suo fundo quisque capiat, an alieno. Plane qui in alienum fundum ingreditur, venandi aut aucupandi gratia, potest a domino si is præuiderit, prohiberi ne ingrediatur. Quicquid autem eorum ceperis, eousque tuum esse intelligitur, donec tua custodia coercetur; cum vero euaserit custodiam tuam, & in naturalem libertatem se receperit, tuum esse desinit, & rursum occupantis fit. Naturalem autem libertatem recipere intelligitur, cum vel oculos tuos effugerit, vel ita in conspectu tuo sit, vt difficilis sit eius persecutio. Apium natura fera est. Itaque quæ in arbore tua consederint, antequam a te alueo includantur, non magis tuæ esse intelliguntur, quam volucres, quæ in tua arbore nidum fecerint. Ideoque si alius eas incluserit, ipse earum dominus erit. Fauos quoque, si quos effecerint, quilibet eximere potest. Planè integra re priusquam eximantur, si præuideris ingredientem in fundum tuum, potest eum iure prohibere, ne ingrediatur. Examen ex alueo tuo si euolauit, eousque tuum esse intelligitur, donec in conspectu tuo est, nec difficilis eius persecutio est. Alioquin occupantis fit. Pauonum, & palumbarum fera natura est, nec ad rem pertinet, quod ex consuetudine auolare, & reuolare solent. Nam & apes idem faciunt, quarum constat feram esse naturam. Ceruos quoque, ita quidam mansuetos habent, vt in siluas ire & redire soleant, & ipsorum feram esse naturam nemo negat. In his autem animalibus, quæ ex consuetudine abire, & redire solent, talis regula probata est, vt eousque tua esse intelligantur, donec animum reuertendi habeant, nam si animum reuertendi habere desierint, tua esse desinunt, & fiunt occupantium. Reuertendi autem animum videntur desinere, cum reuertendi consuetudinem deseruerint. Gallinarum, & Anserum non est fera natura, nam aliæ sunt gallinæ, quas feras vocamus, & alij anseres, quos feros appellamus, & ideo si anseres tui, aut gallinæ tuæ, aliquo casu turbati, turbatæve euolauerint, licet conspectum tuum effugerint, quocumque tamen in loco sunt, tui, tuæve esse non desinunt, & qui lucrandi animo ea animalia retinet, furtum committere intelligitur.

Adhuc de eodem. Cap. XCIIII.

ITem ea, quæ ab hostibus capimus, iure gentium statim nostra sunt, adeo quidem, vt & liberi homines in seruitutem nostram deducantur, qui tamẽ si euaserint nostram potestatem, & ad suos reuersi fuerint pristinum statum recipiũt. Lapilli & gemmæ, & cætera quæ inueniuntur, iure naturali statim inuentoris fiunt. Quæ ex animalibus, dominio tuo subiectis nata sunt, tua sunt. Quæ per alluuionem agro tuo flumen adiecit, tibi acquiruntur. est autem alluuio incrementum latẽs. Per alluuionem autem id videtur adijci, quod ita paulatim adijcitur, vt intelligere non possis quantum quoque momento temporis adijciatur. Quod si vis fluminis partem aliquam ex tuo prædio detraxerit, & vicino prædio applicauerit, palam est eam tuam permanere, plane si longiori tempore fundo vicini hæserit, arboresque quas secum traxerit, in eum fundum radices egerint, ex eo tempore videntur vicini fundo acquisitæ. Insula quæ in mari nata est (quod raro accidit) occupantis fit. Glo: & hic est casus, in quo publica res, sine permissu principis, fit priuata. Si gregis vsufructum quis habeat, in locum demortuorũ capitum ex fœtu fructuarius submittere debet, & in vinearum demortuarum vel arborum locũ alias debet substituere, rectè enim colere debet, & quasi bonus paterfamilias vti debet. Thesauros quos quisque in loco suo inuenerit, Imperator Adrianus naturalem æquitatem secutus, ei concessit, qui inuenerit. Idemque statuit. Si quis in sacro, aut in religioso loco, fortuito casu inuenerit: at si quis in alieno loco, nõ data ad hoc opera, sed fortuito inuenerit, dimidium domino soli concessit, & dimidium inuentori. Glo. Quod si data ad hoc opera inuenerit, non solum nihil inde consequitur, sed etiam punitur. Si quis in Cæsaris loco inuenerit, dimidium inuentoris, & dimidium Cæsaris erit. Ex sum. in. In summa vero nota, quod 5. modis res dicuntur esse nullius. Consensu populi, vt res sacræ, & religiosæ. Natura, vt homo liber, & siluestria omnia, & similia, vt pisces, & huiusmodi. Facta, vt res pro derelicto habita, puta cum quis metu tempestatis proijcit res in mare, vel pro aliquo periculo etiam in terra, vel voluntate derelinquit aliquid, quod suum erat, sine spe rehabendi. Casu, vt hæreditas iacens, puta cum mortuus est aliquis, & relinquit hæredem, antequam hæres adeat hæreditatem, hæreditas dicitur in nullius bonis esse. Item tempore, vt thesaurus, puta cum aliqua pecunia, vel argentum, vel aurum absconditum est, nec quod ibi sit extat, hominis qui reposuit, vel aliorum memoria.

De Rebus incorporalibus, & primo de Hæreditate. Cap. XCV.

EX summa iuris. Item rerum aliæ sunt corporales, puta quæ sui natura tangi possunt, vt homo, fundus, vestis, aurum, & aliæ innumerabiles res. Aliæ incorporales sunt, quæ tangi non possunt, vt ea quæ in iure consistunt, vt hæreditas, vsusfructus, vsus, & obligationes quoquo modo contractæ, seruitutes prædiorum, iuspatronatus, vsucaptones, præscriptiones, obligationes quoque contractæ. Isid. 5. li. Hæreditas est res, quæ morte alicuius ad quempiam peruenit, vel legato, ex testamento, vel possessione recepta. Regula iuris. Hæreditas nihil aliud est, quã successio in vniuersum ius, quod defunctus habuit. Ex Digestorum. libro. 5. Pro hærede possidet, qui putat se hæredem esse & non est, vt ait Vlpianus li. 15 ad edict. Vel qui scit se nõ esse, pro possessore vero possidet, prædo. Si a furioso emero sciens, pro possessore possideo. Qui sciens emit alienam hęreditatem, pro possessore possidet, & sic peti ab eo hæreditatem, vt aiunt quidam, sed nemo prædo est, qui prætium soluit. In hæreditate continentur vniuersæ res hæreditariæ, siue iura, siue corpora sunt, & etiam res pignori datæ, vel commodatę, vel depositæ. Caius lib. 6. ad edict. prouinc. Deperditum intelligitur, quod in rerum natura esse desijt. Diminutum quod vsucaptũ est, & ob id de hęreditate exijt. Vlpianus in eodem. Quod quis suo nomine soluit non debitoris, debitorem non liberat, iustus autem possessor proculdubio debebit deducere quod sibi debetur, sicut aũt sumptum, quẽ fecit, deducit, ita si facere debuit, & non fecit, culpę huius reddat rõnẽ, etsi bonę fidei possessor est, tũc n. qa quasi rẽ suã neglexit, nulli quęrelę subiectus, est añ petitã hr̃ditatem, postea vero & ipse pdo est. Paulus. Fructus hęredita-

De Testamentis clericorum. Cap. CXXXV.

IN summa vero nota, q olim Prælatus Ecclesiæ de his bonis potetat testamentum condere, quæ prius habebat, & de his, quæ postea per hæreditatem propinquorum ei obuenerant, hodie vero de omnibus, quæ obueniunt ei, non intuitu Ecclesiæ, potest testamentum condere. Causa. 12. q. 5. Testamenta non licet eis conficere, nisi de propriis rebus. Vnde Gre. Lucido Episcopo. Nulli dubium est, q sicut sacerdotibus, res in episcopatu acquisitas nulla est alienandi licentia, ita de his quas ante habuerunt, quicquid iudicare voluerint non vetentur. Item ex concil. Spalensi. Fixum ab hinc, & perpetuo mansurum esse decreuimus, vt episcopus res sui iuris, quas aut ante episcopatũ aut certe in episcopatu, sed hæreditaria successione acquisiuit, s̃m auctoritatem canonicam, cui vult conferat, & quicquid de eis vult faciat, postquam autem Eps factus est, quascunque res de facultatibus Ecclesiæ, aut suo, aut alterius nomine comparauerit, decreuimus vt non in propinquorum suorum, sed Ecclesiæ cui præest iura deueniant. De rebus vero Ecclesiasticis testari licet Episcopo, sed tantũdẽ de propriis restituat. Extra. 3. de testa. & vl. vo. Gre. Arelan. ciuitatis Episcopus edito testamento in 8. vnciis substantiæ suæ hæredem nurum suam instituit, ecclesiã suam in residuis quatuor. Hortamur ergo vt solicite hoc discutias, & quicquid ipsum habuisse patuerit, a qualibet personi detineri nullatenus patiaris, nisi hoc solum, quod ante Episcopatus ordinem proprium habuisse constiterit, quicquid vero Ecclesiæ ante ipsius consecrationem fuisse cognoueris, vel in Episcopatus ordine prædictum Episcopum acquisiuisse, in eiusdem Ecclesiæ dominio conseruetur. Alex. 3. De mobilibus, quæ per Ecclesiam sunt adepti, de iure testari non possunt, viuẽtes tñ, & sui compotes, moderare valent aliqua de bonis, non ratione testamenti, sed diuino intuitu erogare, & in ægritudine constituti. Idem. Generaliter bona quælibet per Ecclesiam acquisita, ei debent per Lateranen. concilium post acquirentis obitum remanere. Nomine autem Ecclesiæ nõ Episcopus, vel successor clerici morientis, vbi est collegium clericorum, sed cõis congregatio intelligitur, quæ rerum illarum debet canonicam distributionem, & curam hr̃e. Vbi autem in loco defuncti tñ est vnus clericus ordinandus, is ea bona, sicut & alia ipsius Ecclesiæ in Dei timore dispenset. Licet autem mobilia per Ecclesiam acqsita, de iure in alios pro moriẽtis arbitrio transferri nõ possunt, consuetudinis tñ est non improbandæ, vt de his pauperibus, locis, & religiosis, & illis, qui viuenti seruierunt, siue consanguineis suis, siue aliis aliqua iuxta seruitii meritum conferant. Cętera quoq;, q̃ ex hæreditate, vel artificio, vel doctrina pueniũt, distribuuntur pro voluntate decedentis, & quia nonnulli in diuersis Ecclesijs beneficia possident, diuidantur, quæ habuerant per existimationem congruam inter ipsas.

De Successione ab intestato. Cap. CXXXVI.

EX summa in. Dicto de successionibus ex testamento, restat dicendum de successionibus ab intestato. Et notãdum primo, q vt dicit Insti. in 3. li. Institutionum. Intestatus dicitur quis, si testamentum omnino nõ fecerit, vel si non iure fecerit, vel si iure quidem factum, sed postea ruptum, irritumve factũ, vel si ex illo testamento nemo hæres est. Laico quidem intestato decedenti, succedunt consanguinei post descendentes, & post hoc ascendentes, deinde vero collaterales. His autem omnibus deficiẽtibus, succedit vir vxori, vel vxor viro, s̃m leges, his quoque deficientibus succedit fiscus. Porro clerico decedenti intestato, succedunt eodem modo parentes, olim quidem in ante clericatum quæsitis tñ, & in post quæsitis hæreditaria dũtaxat successione. Hodie vero parentes in omnibus succedunt. Exceptis illis bonis, quæ clericis ipsis intuitu Ecclesiæ proueniũt. His autem omnibus deficientibus succedit Ecclesia, quasi loco fisci. Hæc quidem vera sunt, vbi res inueniuntur distinctæ, vbi vero adeo confusæ sunt res clerici, cũ rebus Ecclesiæ vt discerni non possit, quatuor exinde debent fieri portiones. Vna. s. Episcopo danda, alia vero Ecclesiæ, tertia vero pauperibus, Et quarta parentibus. Item hæc vera sunt, vbi cõstat eum prius habuisse ppria, vbi vero non constat præsumitur pro Ecclesia. Illud quoq; notandum est, q vxor clerici intestati succedit in bonis defuncti sine cognatione, & præfertur Ecclesiæ. Ad dignoscendum autem, vtrum res clerico data fiat ipsius, vel Ecclesiæ, inspiciendus est datur. s. vtrum sit ei consanguineus, vel affinis. Item res donata. s. vtrum sit calix, vel palefredus, aut huiusmodi. Item tempus donationis, vtrum. s. in tp̃e missæ, vel alias. Item locus, ut vtrum in Ecclesia, vel in camera. In dubiis autem præsumitur p Ecclesia. Causa. 12. q. 5. ex concil. Triburien. Quicunq; ex gradu Ecclesiastico, sine testamento, & sine cognatione decesserit, hæreditas eius ad Ecclesiam, vbi deseruiuit deuoluatur. Extra. 3. de suc. ab intesta. ex concil. apud Alien. Habito de Episcopis, præsbyteris, & clericis, si per hæreditatem, vel alio modo intuitu personæ aliquid acquisierint, donare eis liceat cui voluerint, dum viuunt. Si vero ante obierint, quàm hoc perfecerint, altari cui seruierunt omnia perpetuo sanctificentur, & in ius eius tradantur. Ex concil. Triburien. Sancto concil. allatum est. q quidã improbe agant contra presbyteros suos, ita vt de morientium presbyterorum substantia partes sibi vendicent, sicut de ppriis seruis, interdicimus itaque ne hoc vlterius fiat. Nihilque ab eis præter diuinum officium exigatur. Peculium verò ipsorum diuidatur in quatuor partes. Quarum vna Episcopo, altera Ecclesiæ, tertia pauperibus, quarta parentibus assignetur, & si nõ sint idonei parentes, Episcopus eam recipiat, & in vsus Ecclesiæ diligenter distribuat.

De Obligatione, quæ literis contrahitur. Cap. CXXXVII.

EX summa iuris. Literis etiam celebratur contractus, & nascitur literarum obligatio. Et de ista distingue, quia cum scribo aliquid, aut pro me, aut contra me. Si pro me, mihi non creditur. Si contra me, tunc subdistingue, quia aut scribo me obligatum, aut alium a me liberatum. Item si me obligasti, aut adiecta causa, aut nõ. Item si adiecta causa, aut est ex causa mutui, vel dotis, aut alia. Si autem scribo me obligatum, & ex causa mutui vel dotis, puta forte maritus sum, & scripsi me teneri in 20. vxori, quæ nomine dotis ab ea receperam, aut scribebam tunc, q sit numerata pecunia, vel dos, aut non. Et si non, nihilominus sum obligatus ciuiliter etiam, & ab eo exceptione nõ numeratæ pecuniæ vsque ad biennium, sed transacto biennio cum effectu teneor, ante biennium (vt dictum est) non teneor, nisi creditor probaret mihi numerasse, & hoc ita verum est, si ego non renunciaui exceptioni non numeratæ pecuniæ, quia tunc mihi incumbit probatio, q non numerauit mihi creditor. Transacto vero biennio non admittor ad probandum mihi non fuisse numeratam, nisi forte non potui habere copiam iudicis, & contestatus sum coram testibus, q volebam probare, q mihi nõ numerauit, & q volebam agere contra creditorem. Nam non solum excipere, sed etiam agere potest debitor certi conditione, ad sui liberationem. Si vero ex causa alia scribo me obligatum, statim teneor cum effectu, nisi per literas possum probare contrarium, non per testes. Si enim nulla causa adiecta est, nunquam teneor, nisi creditor probet se numerasse. Et nota, q sicut in stipulatione promissio fit per verba de futuro, ita in literis, puta scribo sic. Nouerint vniuersi, q per præsentes obligo me daturum, D. 10. ex causa mutui, vel ex deposito, vel alia causa. Si autem per verba de præsenti scribam, præsumit lex me obligatum, Sed si per verba de præterito puta. Noueritis, q ego obligo me dedisse, non valet. Sed nunquid ista distinctio habet locum si instrumentum sit publicum, dicebat dominus meus, q si scriptum sit, se confessum fuisse, & accepisse tñ, nec ex causa aliqua præcedenti, tunc idem est, quod in præfato. Si uero sit expressa causa præcedens mutui, vel dotis adhuc idem. Si alia tunc distinguebat, quia si fuerat confessus se recepisse, & numeratum sibi fuisse, quia tunc probatur numeratum per instrumẽtum, statim tenetur, & statur eius confessioni, nisi per literas pbet contrarium. Si uero non contineatur in instrumento sibi numeratum fuisse, si confessus est se recepisse, & ex causa præcedenti, tunc si illo præsente a quo recepit, & cum eo tractante adhuc statur confessioni eius, nisi contrarium probet per literas, si illo absente non sibi præiudicat, si confiteatur quis sine literis, & causa adiecta sit mutuum, vel dos, Idem si cum literis. Si alia, dixerunt quidam, quòd statim tenetur, sed contrarium potest probare per testes. Sed ego cum domino meo dico, quia cum confessio extra ius facta nemini præiudicat, non tenetur nisi in casu, in quo testes ad hoc vocati, quinque, scilicet valere probationem per literas, uel quod tantũmodo nomine possideo, confiteor me tuo nomine possidere. Si autem scribo aliũ a me liberatum, tunc regulare est, quod mihi non præiudico infra. 30. dies, sed his elapsis liberatus est a me cum effectu. In tribus tamen casibus statim scriptura facit contra me, puta si maritus, postquam fecerat sibi instrumenta de dote, scripsit q solutum sibi erat. Item si procurator principis scribat sibi solutos publicos reddiens domini sui, vel ipse dominus scribat. Item si scribo me depositum, quod deposueram, recepisse.

De illa, quæ contrahitur consensu. Cap. CXXXVIII.

COnsensu etiam celebratur contractus, & inde oritur obligatio, ut in venditionibus, locationibus, conductionibus,

societatibus,

societatibus, mandatis. Et est differentia inter hunc modũ, & alios, quia non est necessaria scriptura, sicut in obligatione literarum. Item nec præsentia contrahentium, sicut in stipulatione idest obligatione verborum. Item nec est necesse rem interueni re, sicut in contractibus, qui contrahuntur re, sed sufficit, quòd contrahentes consentiant, siue præsentes siue absentes, vnde p nuncium, & epistolam contrahere possunt. Est & alia differẽtia, quia in istis tractatibus vterque obligatur alteri, sed in prædictis aliter est, quia vnus alteri tñ a principio obligatur, ex post facto tñ in deposito, & commodato, ratione expensarum, & similium potest alter alteri teneri. De illis itaque videamus per ordinem, & primo de emptione, & venditione, quæ contrahi statim dicitur, postquam de certo præcio, pro aliqua re danda conuenerint, vnde sic potest describi.

De Emptione & venditione. Cap. CXXXIX.

VEnditio est alicuius rei, cuius commercium habemus, dandæ pro certo præcio in pecunia numerata, non erronea cõtientio. Nam si non sit pecunia numerata, sed alia res, puta equus pro equo detur, non venditio, & emptio, sed alius contractus. s. permutatio dr. Quòd autem dixi pro aliqua re, intelligas, ꝙ rem oportet interuenire, & talem cuius commertium jus gentium, vel mores ciuitatis, seu ius canonicum non interdicat, vt si sciens quis rem sacram, publica loca, vel religiosa emat, nõ valet. Ex contractu venditionis duæ nascuntur actiones, Vna ex vendito, quæ datur venditori, Alia ex empto, quæ datur emptori. Ad quid autem, & qñ debetur, & quid in eas veniat, lõgũ esset prosequi. Emptio contrahitur, postquam de precio conuenitur. Arræ vero datio venditionis est argumentum. Et si velit emptor re integra. i. nondum tradita resilire, amittet tñ arrã. Si venditor duplicabit eam, & nihilominus agi poterit ad interesse. Itaque vendi potest, quicquid commerciũ habet. Non habet autem commercium homo liber, sed neque res sacra, & religiosa, licet transeat cum vniuersitate, sicut ius patronatus. Natura venditionis est, vt res sit, quæ vendatur, & precium intercidat, & vt emptæ rei lucrum, ac damnum ad emptorem pertineat, nisi venditor oẽ periculum in se susceperit. De hoc tñ datur talis regula. Si venditio fiat pure, sine scriptis, certę speciei, quæ degustationem non exigit, oẽ periculum ad emptorem spectat, excepto casu publicationis, nisi pactum, vel culpa, uel mora interueniat. Pure ideo dr, quia si venditio conditionalis esset, ante conditionis euentum, ad venditorem pertinet. Sine scriptis autem ideo dr, quia si in scriptis fieret, antequam perficeretur scriptura, similiter ad venditorẽ pertineret. Porro certæ speciei dr, quia si fuit sub alternatione, præcii periculum itidem pertinet ad venditorem. Ideo quoque dr, si emptio fit rei, qui degustationem non exigit, quoniam in huiusmodi, sicut in vino, ante degustationem pertinet periculum ad venditorem. Item ad eundem pertinet publicationis periculum.

Adhuc de eodem. Cap. CXL.

VEnditor ad rem tradendam tenetur, & si non det ad interesse condemnabitur, licet Ber. dicat eum ad rem tradendam præcise teneri. Emptor autem tenetur ad præcisi & etiam ad expensas, in re vendita, bona fide, factas. Iterum venditor de euictione tenetur, si res euincatur. Item si in mora tradendi fuerit, & res perierit, ad interesse tenebitur. Isid. vbi supra. Emptio, & venditio est rerum commutatio, atque contractus ex conuenientia veniens. Precium autem uocatum est, eo ꝙ prius illud damus, vt pro eius vice, rem quam appetimus, possidere debeamus. Iusti. vbi supra. Quod arræ nomine datur argumentum est emptionis, & venditionis contractæ. Nulla emptio, sine precio esse potest. Quicquid sine dolo, & culpa venditoris accidit, in eo venditor securus est. Loca sacra, religiosa, publica frustra quis sciens emit. Regula iu. Cui ius est donandi, eidem & vendendi, ius est, & contrahendi, pleruque emptoris eadem causa esse debet circa petendum, ac defendendum, quæ fuit autoris. Ex codice. 4. l. Vestimenta imperialia, & frumentũ quod militibus tribuitur, & arma militibus necessaria, non sunt uendenda, uel aliis præbenda. Eunuchi nec faciendi sunt in Romano Imperio, nec distrahendi, sed qui a Barbaris facti sunt, vẽdi & emi possunt. Ea quæ in bonis nostris non sunt, velut liberi nostri, distrahi non possunt. Vbi pater in ea inopia sit constitutus, ut se alere non possit, tunc enim liberos distrahere potest, ita tñ, ut quoquo tpe pater, uel ipse qui distractus est, uel alius pro eo offerat mancipium, vel precium, quod potest valere, restituatur in pristinam causam. Quæcunque consensu contrahũtur, contrario consensu dissoluitur. Si arræ datæ sint, ita ut non sint pars præcii, sine causa repetuntur. Generaliter traditũ est, quotiens emptio pura est, periculum emptoris esse, nisi res ex priori uitio interempta sit, vel si venditor non susceperit in se periculum ex pacto speciali. Ex. ff. 19. li. Vlpianus. Si res uendita non tradatur, in id, quod interest agitur, hoc est ꝙ rem habere interest emptoris. Hoc autem interdum præcium egreditur, si pluris interest, quàm res ualet, uel empta est. Paulus. Si in emptione modus dictus est, & non præstatur, ex empto est actio. Vacua possessio emptori tradita non intelligitur, si alius in ea legatorum fideive commissorum seruandorum causa, in possessione sit. Pomponius. Ratio possessionis, quæ a uenditore fieri debet est, vt si quis eam possessionem iure aduocauerit, tradita possessio non intelligatur. Vlpia. Sciendum in hoc iudicio id demum deduci, quod præstari conuenit, cum sit bonæ fidei iudicium, Nihil magis bonæ fidei congruit, quàm id præstari, qđ inter contrahentes actum est, & eius rei venditor faciet emptorem dominum, emptor autẽ nummos uenditoris facere cogit.

De Delicto, vel errore venditionem irritante. Cap. CXLI.

EX summa iuris. In summa uero notandum, ꝙ pro nullo spirituali, puta pro præbenda, uel beneficio habendo, uel ut recipiatur in religione aliqua, uel ut ordinetur, licet aliquid dare. Qui enim pro talibus dat, uel recipit, uterque symoniam committit. Rerum Ecclesiasticarum interdicta est uẽditio, nisi pro redemptione captiuorum, & quibusdam aliis casibus. Item rem meam siue sciens, siue ignorans emam, nulla est emptio. Et nota, ꝙ quinque, uel sex errores siue dissensus impediunt uenditionem. Si enim putabam me tibi uendere pro decem, tu putabas emere pro quinque, nulla est uenditio. Sed ecõtra, ego putabam pro quinque uendere, tu emere pro decem, quia tunc in quinque conuenimus bene ualet. Item si putabam me uendere, tu putabas tibi donari, uel econtra non ualet. Nam error contractus impedit uenditionem. Item dissensus in corpore impedit uenditionem, ut si putabam uendere fundũ Cornelianũ tu putabas emere Ticianũ. Vel si putabam seruum nomine Stichum absentem uendere, tu credebas emere Pamphilum. Item etsi non in corpore, sed in substantiali qualitate sit erratum, nulla est emptio: ut si ęs pro auro, uel stagnum pro argento quis uendiderit, secus si non in substantiali qualitate, sed in bonitate erratum est, puta credebam esse melius aurum, quàm sit. Item si erretur in sexu, puta credebã emere hoĩem, tu mulierem vendidisti, nulla est emptio. Secus si putabam virginem emere, tu corruptam uendidisti, quia tunc ualet. Nota, quòd si uenditor deceptus fuerit ultra iusti præcii medietatem, in optione emptoris est, uel iustum precium supplere, uel uenditionem rescindere, tenetur autem utrumque facere. Extra, 3. De emptione, & uenditione. Ex concilio apud Alum. Placuit ut presbyteri plebes suas admoneant, ut & si ipsi hospitales sint, & non carius uendant transeuntibus, quàm mercato uendere possunt, alioquin ad presbyterum transeuntes hæc referant, ut illius iussu cum humanitate sibi uendant. Inno. 3. Cum causa, quæ inter ęconomum sancti Martini de monte, & ciues Viterbiensi, super casamentis uertebatur, fuisset aliquandiu ventilata, cum constitisset nobis monasterium, in uenditione ultra dimidiam iusti precij, fuisse deceptum, sententiando decreuimus, ut pręfati ciues ei recepto præcio possessiones memoratas restituerent, uel supplerent quantum constaret legitime uenditionis tempore iusto precio defuisse. Extra primo de constitutionibus. Innocentius. 3. Venditiones feudorum factas sine legitimo Ecclesiasticarum personarum assensu, uires decreuimus nõ habere. Ex digestis. 6. libro. Marcellus, &c. Require supra cap. de vsucapione.

De Rei permutatione. Cap. CXLII.

EX summa iuris. Permutatio est contractus uenditioni, & emptioni similis. Est enim certę rei vicaria præstatio. Differt autem ab emptione, quia ibi præcium datur pro re, hic autem res pro re. Emptio itaque sola pecunia contrahitur, permutatio uero non nisi ipsa re. Huius ergo natura est, ut non solo pacto sicut emptio, sed ipsa re contrahatur. Et ut, si res quã mihi dedisti euicta fuerit, possim repetere rẽ q̃ dedi tibi. Permutari põt, q cquid uendi põt. Sed, & q̃ uẽdi nõ possunt, pmutari recte possunt, ut una Ecclesia cũ alia. Dignitates autẽ, & pbẽdæ recte nequeunt pmutari, qm absq; canonica electione nõ possunt haberi. Ecclesia quidem una cum alia permutari potest auctoritate superioris interueniente, & hoc cum indemnitate vtriusque, ita ꝙ uni superfundatur pecunia, si possessiones alterius præponderent, & etiam cum principe, & cum priuato, si vtilitas exigit. Quod autẽ de mancipiis dicitur, quòd non possunt nisi

nisi ad libertatem permutari, cum priuato mancipio obtinet, vbi hoc vtilitas ecclesiæ exigit, alioquin permutari posset, cum & donari possit. Extra. 3. de rerum permutatione. Ex Concil. apud Tol. Si princeps voluerit rem immobilem sanctis locis præstare, & accipere ab eis aliam immobilem, eoque modo de communi voluntate permutationem contrahere, liceat ei hoc facere si causa rationalis id exposcat, & res quã præstiterit maior fuerit, vel æqualis, pragmatica sanctione super hoc promulgata. Ex Concil. Belua. Commutationes rerum ecclesiasticarũ, quæ ab antecessore incõsulte factæ sunt, ab eo qui successor est emendentur. Ex Concilio Siluan. Mancipia ecclesiastica, nisi ad libertatem non conuenit commutari. Q.d.n. semel Deo cõsecratum est, ad humanos vsus transferri non decet, & est absurdum, vt ab ecclesiastica dignitate seruus decedens, humanæ sit obnoxius seruituti. Vrbanus. 3. Cum commutatio dignitatum in Turonen. Concilio fuerit interdicta, commutationes præbendarũ de iure fieri non possunt, præsertim pactione præmissa, quę circa spiritualia, vel connexa spiritualibus, labem semper continet simoniæ. Si autem episcopus causam inspexerit necessariam, licite poterit de vno loco ad alium trãsferre personas, vt qui vni loco minus sunt vtiles, alibi se valeant vtilius exercere. Clemens. 3. Duæ conuentuales ecclesiæ sunt in tua diœcesi constitutæ, quarum vtraque parochialem habet ecclesiam, cum possessionibus magis alteri, quàm sibi vicinam; Illis autem eas desiderantibus permutare. Respondemus, ꝗ cum de dictis parochialibus ecclesijs per se queat commutatio celebrari, & in ꝑmutatione possessionum per se non sit inhibitum, si altera ratione possessionum alteri præponderet, pecuniam posse refundi de ipsarum possessionibus adinuicem, prout visum fuerit expedire, refusa certa pecuniæ quantitate poterit contractus permutationis inire: sic tamen quòd contractus nequaquam sibi inuicem misceantur.

De Locatione, & Conductione. Cap. CXLIII.

Ex summa iuris: Sequitur de Locatione, & Conductione. Est autem locatio personæ, vel rei ad usum facta cõcessio, mercede in pecunia numerata conuenta. Nam si non de mercede, sed de alia re danda, vel facienda, esset contractus innominatus. Contrahitur autem locatio ijsdem modis quibus & uenditio, & eius iuris regulis, consistit. Vnde ibi dicta, hic repetita intellige. Nascuntur ex isto contractu duæ actiones. Vna locatori, quæ ex locato dicitur, alia conductori quæ ex conducto dicitur. Et nota, quòd conductor, si custodiat rem diligenter, sicut bonus hõ custodiret, & aliquo casu res locata perierit, vel mortua fuerit, non tenetur locatori, nisi fortè recepisset extimatam, quia tunc quodammodo suo periculo recepisse videtur. Locatio est personæ, rei ve facta concessio, ad usum mercede data, uel conuenta. Itaque locator dicitur, qui eo quod suum est, uel administrationi suæ commissum, alium uti permittit, data uel cõuenta mercede. Conductor autem econuerso, qui. s. eo qđ alienum est utitur, pacta mercede. Locari potest quicquid uendi potest, hoc excepto secundum leges, ꝗ seruitutes prædiales nõ possunt locari, sed constat eas posse uendi. Item militi, uel curiali non potest quis prædia colenda locare duplici rõne. Vna est ne relicto armorum usu, ad opus terrestre se conferant. Alia uerò quia minacem terrorẽ vicinis ostendere possunt. Sed certũ est, ꝗ eis prædia uendi possunt. Itaq; quæcunque de consensu, & de rebus in uenditione dicuntur, & in locatione locum habent, præterquam in duobus prædictis casibus. In emphyteosim uero, sub annuo censu dari posse uidentur spiritualia, quæ tamẽ nec locari, nec uendi possunt.

De eodem. Cap. CXLIIII.

Natura differunt locatio, & uẽditio, quoniam in emptione periculum ad emptorem spectat, & ante traditionem. In conductione uero non ita. Non enim tenetur cõductor ad mercedem, nisi pro rata temporis, si ei non licet uti re locata, usque ad tempus locationis. Item uenditor tenetur, ut uel rem tradat, uel interesse præbeat. Sed locator excusatur aliquando, uel, quia res erat aliena quam bona fide locauit, uel quia usibus est necessaria. Item locatio non est titulus usucapiendi, uel dominium transferendi. Immo dicit decretalis, quòd per nihil melius retinet dominus possessionem, quàm per pensionem, secus est in emptione. In hoc autem locatio conuenit cum uenditione, quia de mercede necessarium est, ut conueniatur in quantitate. Locator itaque conductori præstare tenetur, ut ei liceat uti re locata, & aliquando tenetur ex conducto ad interesse, nam qui uasa uitiosa locat, ad interesse tenetur cuã

si ignoret. Conductor uero locatori tenetur ad mercedem soluendam, ita quòd si infra biennium non soluerit, expelli poterit: In emphyteotico uero contractu, non expellitur ante triennium, sed ecclesiæ priuilegium est, ut possit expellere post biennium. In summa uero nota, quòd dominus potest rem suam cui uult locare, nec potest secundus conductor quæstionem primo referre. Locat itaque non solum dominus, sed etiam primus conductor, & res posterioris conductoris obligantur domino, sicut & primi: non tamen intantum, idest ad uniuersam pensionem sicut primi, sed ad eam tantum qua tenetur ipse primo conductori. Extra, tertio. de locato, & conducto, Honorius iij. Abbati sancti P. Vestra nobis relatio declarauit, quòd cum ad firmam fructus uestrarum dare consueueritis decimarum, & infra. Diœcesanorum episcoporum statuto contrario non obstante, uestrarum decimarum prouentus illis libere locare poteritis, cum quibus ecclesiæ uestræ conditionem poteritis facere meliorem, ita tamen quòd huiusmodi locatio ad feudum, uel alienationem non uideatur extendi. Grego. nonus. Propter sterilitatem afficientem magno incommodo conductores, uitio rei, siue culpa coloni, seu casu fortuito contingentem colonis, ecclesiæ tuæ pro rata est pensionis remissio facienda, nisi cum ubertate præcedentis, uel sequentis anni sterilitas ualeat compensari. Verum inuito inquilino domum inhabitare, uel reficere poteris, si necessitas, quæ tamen non inueniebatur locationis tempore, id exposcat, remissa sibi pro residuo tempore portione. Qui etiam inde rationabiliter amouetur, si peruerse ibi fuerit conuersatus, uel cum canonem per biennium non soluisset, & sibi satisfactione celeri non prouidit.

De Infeudatione. Cap. CXLV.

Ex summa iuris. Infeudatio quoque contractus quidem est, qui fit utriusque gratia, sicut locatio & conductio &c. supra dicta. Mainsque ius habet feudatarius in feudis, quàm conductor in re locata, uel creditor in pignore debitoris. Feudũ quandoque dicitur beneficium ipsum, hic aũt contractus appellatur, quo beneficium illud intuitu fidelitatis in aliquem, ut uasallũ confertur. Ideo dico, ut uasallum, quoniã & prælato cõfertur fidelitatis intuitu, non tamẽ principaliter intuitu fidelitatis, uel fidei, ut uasallo confertur, alioquin simonia cõmittitur. Præterea nõ confertur intuitu fidelitatis præstitę, sed post electionẽ ꝓstandæ, alioquin simonia est. Itẽ feudalitas omni nouo dño iuratur, nõ sic aũt in prælatis. Itẽ feudũ, siue perpetuo, siue ad tps heri potest, in prælaturis aũt secus est. Et sic intelligendũ est, qđ dicit decretalis. In spũalib. homagiũ non est faciendũ. Itaq; feudũ appellatur beneficiũ, licet non sit gratuitũ, sicut & dos appellatur donatio ꝑꝑ matrimonium, licet gratuita non sit. Sic etiã inter aduocatũ, & clientẽ, licet interueniat pecunia, non tñ dicitur esse locatio, & cõductio, sed magis opa beneficij loco præberi, & id qđ datur ad remunerandũ dari, & tñ honorariũ appellari. In sacro fidelitatis inter cętera etiam illud adiiciendum est, ꝗ dñm contra omnes homines defendet, exceptis Papa, & Imperatore. Consistit autem feudum (ut dicunt) in rebus soli, puta domo, vinea, agro. Sed & iura cum immobilium lege censeantur, unde & præscribuntur non usucapiuntur, & ipsa in feudum concedantur, nisi spiritualia sint, ut est ius percipiendi decimas, uel primitias oblationes. Quòd si post Lateran. Concil. uel fuerit infeudatum, irritatur quod factum est, & prælatus qui infeudauit deponi debet. Infeudationes autem, ante Cõcilium factę, ratione multitudinis, quæ est in causa sustinẽtur. Cætera uero ecclesiæ immobilia, s. quæ prophana sunt infeudari possunt. Effectus feudi consideratur, & ex parte accipientis, ut si concessum sit in perpetuũ, uel ad longum tempus, habet possessionem naturalẽ, dñs uero ciuilẽ, vñ & agit interdicto, vnde vi, contra dominum. Et ex parte dantis, vt. s. habeat iurisdictionem in suum uasallum, quando contenditur inter duos uasallos, super iure feudi. Secus est in duobus creditoribus, qui litigant inter se de pignore, ibi enim dominus non est iudex. Præterea recipiẽdo præter sortem fructus feudi sibi obligati, non committit usuram.

De Feudi acquisitione, & amissione. Cap. CXLVI.

Acquiri potest feudum donatione. Item emptione, & permutatione, facta de domini uoluntate. Acquiritur & collatione dotis, etiam sine domini uoluntate. Erit tamen donatio specialis duratura, scilicet duntaxat in uita dantis. Propterea pignorari, uel in usum, aut in usumfructum, uel feudum posse dari: constat etiam sine domini uoluntate, sicut dicitur in illa constitutione Federici, de feudis Imperialibus. Et extra, secundo, de foro competenti: ex transmissa. Sicut autem in modo conferendi, sic & in ꝑsonis conferentiũ, & accipientiũ est dĩa. Nam humilibus personis quilibet feudum dare potest, ut Ecclesia, Rex, Imperator, Dux, Comes & huiusmodi: militibus autem

autem inferiores (vt dicitur) feudũ dare non possunt. Et si deneerit donatio tẽporalis, scilicet vt dominus reuocare possit quandocunque voluerit: Amittitur verò si vasallus aufugerit de bello, relicto ibi domino non mortuo, nec mortaliter vulnerato. Item si dominum currucauerit, idest vxorem eius cognouerit, vel si eandem, aut eius filiam in loco indecenti, puta circa mammillas, vel circa partes inferiores palpauerit, vel si cum aliqua de domo domini sui inhonestè luserit, & huiusmodi quæ numerantur in canone causa. 22. quæstio. 5. de forma fidelitatis. Item amittitur morte, si decedat sine successione, vsque ad septimum gradum. Succedunt autem virilis sexus homines tantum de consuetudine, nisi contra sit expressum tempore dotis conferendæ. Item succedunt fortes non clerici, non monachi, non debiles qui bellare non possint, nisi feudum sit ecclesiæ datum: Sicut episcopi temporalia habent à regibus in feudum. Amittitur iterum si vasallus infra annum, & diem nouo domino non præstiterit fidelitatis sacramentum. Gratianus ca. 20. secunda quæstio. 5. De forma verò fidelitatis, quid quisque debeat domino, vel econuerso, sic inuenitur in epistola, Siliberti episcopi. Qui domino suo fidelitatem iurat, ista sex in memoria semper habere debet. Incolume, tutum, honestum, vtile, facile, possibile: Dominus quoque in his omnibus fideli suo vicem reddete debet, quod si non fecerit merito censebitur malefidus, sicut ille, qui in eorum præuaricatione, vel faciendo, vel consentiendo deprehensus fuerit perfidus, & periurus.

De Obligatione contracta per societatem, Cap. CXLVII.

EX summa iuris. Societas est duorum, vel plurium conuentio contracta ob commodiorem vsum, vel vberiorem quæstum. Et potest cõtrahi, & ad tempus, & in perpetuũ, idest dum viuunt, & sub conditione, puta si nauis venerit de vltramare. In æternum verò. i. in sęcula sęculorum contrahi non potest. Item in re turpi contrahi societas non potest, vt in furto faciendo, vel alio facinore. Idem contrahere possunt hi, qui obligari possunt alij, de quib. supra dixi in tractatu de pactis. Item omnium bonorum potest constitui societas, vel partis, vel ad aliquam negociationẽ. Et breuiter id quod actum est seruari debet, si nihil sit actum, pro dimidia quisque lucrum, & damnum sentit. Caue tamen quia non potest agi, vt vnus totum lucrum, alter nihil reportet, quia leonina esset talis societas. Item sufficit ꝙ socius talem diligẽtiam adhibeat in rebus communibus, qualem in suis. Vnde si negligens sit, sibi imputare debet qui talem socium eligit. Nota etiam, quòd quandoque plus valent opęra vnius, quàm pecunia alterius, vnde quandoque plus ponit in societate vnus, quàm alter: & tamen pares sunt in lucro. Ex hac nascitur actio pro socio, quæ datur vni cõtra alterum, quę quando nascatur, vel ad quid detur non prosequor.

De Obligatione post mandatum. Cap. CXLVIII.

ESt autem mandatum officium quod quis gratuito suscepit exhibendum. Gratuito dixi, quia si merces interueniret locatio esset, & si tamen dominus procuratorem suum remuneret, nihilominus est mandatum, & habet locum actio mandati. Et nota, quòd duplex est procurator, vnus negociorum, puta mandaui, quòd gereres negocia mea, vel illius, vel fideiuberes pro me, vel pro aliquo. In isto casu loquitur titulus ille qui intitulatur. Mandati in Codice, & Digestis. Et est alius procurator ad causas, vt mandaui, quòd in iudicio agas pro me, vel defendas me, & ita loquitur titulus de Procur. Procurator est, qui aliena negocia mandato domini administrat. Fideiussor est, qui per stipulationem, pro alio obligatur, illo remanente obligato. Et nota, quòd diligenter seruandi sunt fines mandati. Quibus autem modis contrahitur, & alia quæ veniunt in mandato longum esset prosequi. Nascitur autem actio ex mandato directa contra procuratorem, si male gessit. Et contraria quæ datur procuratori pro expensis, quas fecit in re gesta, & etiam ex alijs causis. Isidorus vbi supra. Mandatum dictum est, eo quòd olim in commissione negocij alter alteri manum dabat. Ex Codicis lib. quarto. Mandatum est, quasi manu datũ, videlicet cum id tuis manibus committo, quod per me conficiendum erat. Iusti. vbi suprà. Mandatum non suscipere liberum est, susceptum autem consumandum est, aut quamprimum renunciandum est.

De Negocijs gerendis. Cap. CXLIX.

AZo. Dicto de negocijs gestis ex mandato videamus, de gestis sine mandato. Vnde duplex oritur actio directa, scilicet & contraria. vt supra proximo cap. Hæc actio locum habet, quando negocia gesta sunt aliena, idest non eius, qui gessit. Nam etiam pro negocijs quæ nullius sunt, vt hæreditarijs datur hæc actio, si cum viuo testatore geri potuerint, alioquin non dabitur pro eis actio negociorum gestorum, sed funeraria. Aliena verò dicuntur negocia quatuor modis, scilicet cura, & solicitudine, re ipsa, ratihabitione, ipso gestu. Primo modo negocia aliena mala sunt, vt si spectent ad me velut ad tutorem, vel curatorem, vel procuratorem eorum, & teneor pro actione directa domino rei, si tamen gesta sunt iuris contemplatione, dominus quoque tenetur pro contraria actione, si quid in rem suam est impensum. Si tamen dominus sit pupillus, tenetur vltra, si quàm prius locupletior sit, tempore litis contest. si scilicet eius negocia gesta sunt vtiliter. Si vero necessario tenetur, & si non sit locupletior tempore litis, hoc ipso quod necessario gestũ fuit. Re ipsa, meum est negocium, cum circa rem meam aliquid impendis, vel necessario, vel vtiliter aliquid facis, & hic teneor, si gessisti nomine meo. Si verò nomine alterius, ad quem nullo modo pertinebat negocium, hic similiter teneor, & non ille. Porrò si ad eum tantummodo pertinebat aliquo modo, saltem naturaliter, vt si filius erat, vel seruus, cuius negocia gessisti peculiaria nomine suo, ipse tibi naturaliter tenetur, & ego, & eius persona de peculio, scilicet non quidem iussu, vel de in rem uerso, etiam si ratum non habeam, quia ratum non possum habere negocium, quod meo nomine non est gestum. Si verò nomine meo non filij, uel serui gestum sit, teneor insolidum. Porro si negocium quod meũ est, re ipsa nomine tuo gesseris, vt quia rem meam possidebas, in quam necessario, uel utiliter impendisti, non datur actio, nisi contra me, quia neminem obligare tibi uoluisti, sed rem tantum, si tamen eras bonæ fidei possessor, alioquin donasse uideris. Ratihabitione meum est negociũ, quod nomine meo gessisti, & ratum habui, uel ratũ fuit me ius habuisse: unde demum ratihabitione expressa, uel insecuta, aliquid mihi quæritur. Porro sicut iam dictum est, negocium nõ meo nomine gestum, ratum habere non possum. Ipso uero gestu meum est negocium, ut cum quis creditori meo soluit, etiã me inuito & ignorante. Sic enim liberat me, licet à debitore meo, me inuito, exigere non possit. Naturalis enim, & ciuilis ratio suasit, alienam conditionem, & ignorantis, & inuiti meliorem fieri posse, deteriorem uero non posse. Competit autem in his omnibus hæc actio, si necessario, uel utiliter cœptum sit negocium.

De Obligationibus, quæ nascuntur ex quasi contractu. Cap. CL.

EX summa iuris. Dicto de obligationibus, quæ ex contractu nascuntur. Quia autem obligationum quædam sunt ex quasi contractu, restat consequenter dicere de his, & quia multæ sunt, pauca exempli gratia prosequamur. Et primo de obligatione negociorum gestorum, quæ locum habet, quando aliquis sine mandato gessit aliena negocia. i. non sua. Nam tunc ex quasi contractu obligatur domino rerum si male gessit. Sed ad hoc, ꝙ non teneatur sufficit utiliter incepisse, & si nõ sit secutus effectus. Itẽ obligatur dñs gestori ad expensas, quas utiliter fecit restituendas, si gessit prout dñs aliàs esset gesturus. Nam si mercator erit pannorum dñs, & gestor emit sibi uasa uitria, & perierunt in uia, sibi imputet, & domino tenetur. Item conditio indebiti est ex contractu, nam præter spem nobis obligamus illum, cui indebitum soluimus. Indebitum, locum habet, cum ego soluo, quod non debeo, puta usuras ultra duplum, uel aliquid contra legem, & multis alijs modis, cum de nõ recipiendo sit, quod tibi soluo, ipso iure mihi obligaris ad restituendũ, quod indebite solui, & datur mihi repetitio, quæ uocatur conditio indebiti, quod nihil aliud est, quàm ius quoddam, quod propono contra te ad repetendum. In multis etiam specialibus casib. competit conditio indebiti. Extra. 3. de solutionibus. Grego. ix. Is qui conquęritur, indebitam pecuniã se soluisse, probãre tenetur, ꝙ indebitè sit soluta, nisi eius aduersarius solutionẽ inficians exinde conuincatur; tunc enim difficenti onus incumbit probandi, ꝙ debitum non recepisset. Ex summa iuris. Item ex quasi contractu est actio de communi diuidundo, quæ datur inter possidentes res communes, & pro rebus singulis diuidendis. Item familiæ erciscundæ actio, quæ datur inter hæredes pro hæreditate diuidenda. Item actio tutelæ ex obligatione, ex quasi contractu nascitur, & datur pupillo contra tutorem, uel eius hæredem. Demum finita tutela, pro negocijs gestis & gerendis, idest quæ gerere debuit tutor. Quid sit tutela dixi. Item actio ex testamento, ex quasi contractu est, quæ datur legatariis contra hęredem defuncti, pro legatis sibi soluẽdis: Iustinia-

stinianus ubi supra. lib. 3. Quasi contractus est, quod quidem a contractu separatum, nec delicto subiacet, legalem tamen habet confirmationem. In contractibus nullus ignorans obligatur.

De Obligationibus, quę nascuntur ex delicto. Cap. C L I.

EX summa iuris. Iterum obligationum alię nascuntur ex delicto, alię ex quasi delicto. Ex delicto quidem nascitur obligatio pluribus modis, uerbigratia. Ex furto, rapina, usura, cæterisque criminibus, de quibus agetur inferius, ubi tractabitur de actionibus criminalibus. Item ex dāni iniuria, idest non iure facto, nascitur actio legis Acquiliæ, quæ duo habet capita, unum quo datur actio contra illum qui occidit seruum meum, uel pecora mea: Nomine autem pecorum intellige omnia animalia, quæ simul pascuntur. Item datur actio contra illum, qui damnū dedit, quantum illud quod occidit ab anno, aut aliqua parte anni melius ualebit. Item est aliud caput, quando non occidit sed vulnerat, uel rem meam aliquo modo deteriorat, puta scindit uestimenta, uel frangit uasa, uel huiusmodi, & tunc datur actio contra eum intantum quantum res scissa fracta, uel deteriorata melius ualuit a. 30. diebus, antequam læderetur, & ita ista actio directa, habet locum, quando ex culpa dānum datum est, alioquin cessat. Item est actio iniuriarum ex delicto, quando scilicet aliquis percutitur iniuria, idest non iure, uel quando quis ei conuicium dixerit, uel in domum suam intrauerit conuiciandi causa. Istis casibus dicitur inferri iniuria in corpus eius. Omnis enim iniuria, aut infertur in corpus, aut in dignitatem, aut ad infamiam. Regula iuris. Is autem dānum dat, qui dare iubet. Nemo ex suo delicto meliorem suam conditionem facere potest. Nunquam crescit ex post facto præteriti delicti extermination. Nemo damnum facit, nisi qui fecit quod facere non habet. Hoc iure utimur, ut quicquid omnino per uim fiat, aut in ius publicum, aut in ius priuatum crimen incidat. Deiecit, & qui mandauit, uel iussit, uel ratum habuit. Quòd quis ex culpa sua damnum sentiret sibi imputare debet. Et summa iuris. Datur autem ista actio infra annum, contra eum qui fecit iniuriā, non contra hæredem suum, nisi lis fuerit contestata, nam ad solam uindictam est prodita: unde sola dissimulatione tollitur, tollitur etiam per pactum quod speciale est in ea. Illud tamen nota, quòd de omni iniuria, potest aliquis agere criminaliter, & tollitur ciuile iudicium per criminale, & econuerso ciuili iudicio agitur in tantum, quantum dicet se prius uoluisse amittere, quàm iniuriam passum esse. Criminaliter agitur, ut iniuriator corporaliter puniatur.

De his, quæ nascuntur ex quasi delicto. Cap. C L I I.

REstat de obligationibus, quæ ex quasi delicto nascuntur, quarum una est, cum iudex male iudicauit. Si enim dolo male iudicauit, ex maleficio tenetur. Si per imperitiam, ex quasi maleficio, actione in factum in quantum uidebitur agnoscenti; nec distinguendum puto, siue sit iudex ordinarius, siue delegatus, siue arbiter, siue compromissarius. Nam & arbiter tenetur, nisi sit electus sine pœna, & iurauerit: tunc satis habet de iuramento, & nihil plus erit ei, idest arbitro, secundum vnam literam; imputandum, alij habent ei. Item ex quasi maleficio datur actio in factum, contra illum ex cuius cęnaculo proprio conducto, vel gratis concesso, aliquid effusum, vel deiectum est, ita vt alicui noceat. Vnde quandoque tenetur quis ex culpa serui sui, aut liberi, & hæc est actio in duplum, nisi tu ponas, quòd homo liber mortuus sit, tunc. l. aureorum pœna statuta est, & ideo certa, quia homo liber extimationem non recipit. Si verò lęsus fuit, tunc extimabit iudex quantum deterioratus, & mercedes medicis datas, & omnes expensas, quas fecit in emplastris, & huiusmodi, ratione curationis, & operas quas amittit, si inutilis factus est. Hæc actio datur infra annum, & non in hæredé, nisi lis sit contestata cum defuncto, & populari, idest cuilibet de populo datur, qui velit agere pro mortuo, vel pro læso. Veruntamen citius datur illi, cui magis interest, vel eius propinquiori. Item si quis appenderit aliquid in loco, vnde transitus publicus solet fieri, si cadat facile potest lędere aliquem, quod si ex quasi maleficio tenetur, & datur actio in factum ad pęnam decem aureorum. Item si quis sit exercitor nauis, scilicet nauta, custos nauis, qui præest alijs de naui, vel caupo, idest tabernarius, vel stabularius, idest custos stabuli, de rebus quæ in nauem illatæ sunt, vel in tabernam, vel in stabulum, si ipse dedit damnum, tenetur ex suo maleficio, si verò pueri sui, tenetur ex quasi maleficio, nec exigo, quòd in custodiam recepit, vel non, quantum ad hanc actionem, quæ dicitur actio in factum, & datur in duplum, & ita demum si intra nauem, vel cauponam, vel stabulum damnum datum sit, secus si extra. Item si dixit, Custodiat vnusquisque rem suam, & consentiunt vectores, & non tenetur. Quòd si delictum est, quòd fugit, culpa quidem in se paratur, aut á contractu, aut quòd legibus prohibetur. Exercitor nauis, cauponæ, stabuli, tenetur de dolo, vel furto, quod in his locis commissum est, pro eo quòd is opera malorum hominum vtitur.

LIBER VIII.

De Causis, & Litibus. Cap. I.

ACTOR. Quoniam, vt dictum est superius, omne ius quo vtimur, vel ad personas, vel ad res, vel ad actiones pertinet. Dicto de personis tam publicis, quàm priuatis, de rebus quoque, tam corporalibus, quàm incorporalibus, restat dicendum de actionibus. Sed quoniam actio oritur, ex causa secundum vnum modum, vel etiam pars est causæ, secundum alium modum, de causa aliquid præmittendum est. Causa nanq; aliquando dicitur ipsa obligatio, de qua dictum est superius, ex qua nascitur actio, idest ex qua acquiritur alicui ius, eius quod suum est persequendi, siue debitum suum exigendi. Aliquando vero dicitur totum negocium, siue controuersia, quæ vertitur inter actorem & reum, & sic accipitur in Rhetorica Isido. vbi supra. Pragma Græcè, causa Latinè vocatur. Vndè & Pragmatica negocia dicuntur, & actor causarum, atque negociorum, Pragmaticus nuncupatur. Extra 5. de verborum significatio. Isid. Negocium multa significat, modo ad actum rei alicuius cui contrarium est ocium, modo actionem causæ, quæ est iurgium litis. Iurgium dicitur, quasi iuris garrium, eo quod hi, qui causam dicunt iure disceptant. Lis á contentione limitis prius nomen sumpsit, De qua Virgilius. Limes positus litem, ut discerneret agri. Causa autem, aut argumento, aut probatione constat. Argumentum sola inuestigatione inuenit ueritatem, vnde dictum est argumentum argutum inuentum. Probatio ex testibus & fide tabularum constat: In omni quoque negocio hæ personæ quæruntur. Iudex, Accusator, Reus, & tres Testes. Iudex quasi ius dicens populo, siue quòd iure disceptet. Iure autem disceptare est, iustè iudicare. Non est ergo iudex, si nō est in eo iustitia. Accusator uocatus est, quasi accusator, quia ad causam uocat eum quem appellat. Reus a re, quæ petitur, quamuis conscius sceleris non sit. Testes considerantur, conditione, natura, & uita. Ibidem de regu. iuris. Inipso uerò causæ initio; non est á quæstionibus inchoandum. Regula iu. ex ff. l. Cum autem de lucro duorū quæratur, melior est conditio quàm causa possidentis. Iusti. ubi supra. ij. li. Regula dicit, duas lucratiuas causas in eundem hominem, & eandem rem concurrere non posse. Ex ff. 5. lib. Noua quoque hominum conuersatio aliter usa, quā quod legibus scriptum est legem scriptam excludit. Interdicta aut prohibitoria sunt, aut restitutoria, aut exhibitoria, duo ultima proprie decreta uocantur. Omnia iccirco interdicta uocantur, quia inter duos dicuntur. Pro calumnia iurare cogitur, & actor, & reus, & utrinsque partis aduocati.

De eodem. Cap. I I.

HElinandus ubi supra. Quæstio, siue causa multiplex est, Quæstio facti est cum quæritur, an factum sit. i. an res sit ablata. Quæstio nominis est, cum de facto constat, sed de nomine quæritur, & utrum furtum sit, uel rapina, an aliud delictum. Quæstio iuris est cum de facto, & nomine constat, & quæritur an ea pęna ei delicto iure imponatur. Quæstio autem boni, & æqui est, cum de facto, & nomine, & iure constat, & tamen adhuc quæritur, an æquitas aliud, quàm ius strictū dictet. Actor. In summa quoque nota, q quæstio siue causa duplex est. s. ciuilis quæ pertinet ad iudicem ciuilem, & ecclesiastica quæ ad ecclesiasticum. Ciuilis alia est pecuniaria, in qua. s. agitur de pecunia. Nomine au. ē pecuniæ intelligitur quicquid habet homo. Alia uerò criminalis in qua. s. agitur de crimine, sicut de sanguinis effusione. Ecclesiastica quoque diuiditur in pecuniariam, scilicet ubi de pecunia agitur, & spiritualem, in qua de re spirituali, puta de decimis, & huiusmodi, & criminalem in qua de crimine, puta de depositione, & huiusmodi.

De Actionibus. Cap. I I I.

EX libello de actio. Olim dicebatur actio solemnium verborum, & præscriptorum formata conceptio, vt si quis á syl-

ſyllaba caderet cauſam amitten-. Hæc autem ſolēnia & aucupationes ſyllabarum, per Conſtantinum principem amputata ſunt. Subſidiaria actio in ſubſidium ſubrogata. Actio eſt ius.i. quædā iuris ratio, ſine forma, qua ędita ſpecies futuræ litis demonſtratur. Iuſti. vbi ſupra 4.lib. Actio eſt ius perſequendi in iudicio, quod ſibi debetur. Reg. iuris. Minus eſt autem actionem habere, quàm rem. Ex ff.4.lib. Non debet paſſim actio dari humili aduerſus eum, qui dignitate præcellit, plebeio aduerſus cōſularem, luxurioſo atque prodigo, aduerſus hominem emendatioris vitæ. Ideo prætor in hoc edicto cauſæ cognitionem inſeruit. Hēli. vbi ſupra. Obligatio mater eſt perſonaliū actionum, Actiones ſunt legitimæ perſecutiones, quæ non propria vi, ſed publica auctoritate exercendæ ſunt. Actio enim eſt ius pſequendi in iudicio quod nobis debetur. Ius aūt dicimus per quod intendimus rem noſtram eſſe, vel perſonā nobis obſtrictā, ad aliquid dandum, faciendumve. Perſonales actiones, cōditiones appellantur. Generaliſſima conditio eſt triticaria, quæ ſic dicitur, quaſi trituratoria. Quemadmodum.n. omne granum, vel triticum in area trituratur, & vtile ab inutili ſeparatur, & ita ſingula grana colliguntur, & in horrea reponuntur, abiecta palea. Ita per hāc conditionem quicquid quocunq; modo debetur, pręter pecuniam numeratā, non habito delectu rerum, nec cauſarū peti poteſt. Hoc tñ in hac conditione intuendum eſt, vt id quod debetur præciſe debeatur, & ea res ſit, quæ æſtimari poſſit, non ēt pecunia. Cum.n. ipſa ſit æſtimatio cæterarū rerum, æſtimari non pōt. Aequum eſt certè, vt quicquid alterius apud alterū, ſine cauſa deprehēditur, reuocetur. Quicquid aūt nobis debetur, non propria auctoritate, ſed publica.i. per iudicem pſequi debemus. Aequitati.n. congruum eſt, vt priuatorum lites publica actione dirimantur, & per magiſtratum effectui tradantur, verbū autem debendi ita accipere debemus, quia nō ſolum ea p actionē, vel per alia iura, quæ hodie in actiones redacta ſunt, debentur, ſed etiam illa, quæ iudicis officio tantum nobis præſtanda ſunt, velut per reſtitutiones. Et indebiti verbo diſtinguitur illa perſecutio, per quam non pecuniarum quid exigitur, ſed publica vindicta deſideratur. Indebitum autem eſt, quod omnino nō debetur.i. neq; naturali ratione, nec etiam ciuili iure, vel prætorio. Siue aūt iuſtè ſiue iniuſtè: res mea ad te puenerit, ęquū ē te teneri, non ſuffragante iuſta cauſa, ex qua eam tenere debeas.

De Speciebus actionum. Cap. IIII.

POntius in lib. de arbore actionum, Actionum aliæ ſunt prætoriæ.ſ. omnes illę, quas prætor ex ſua iuriſdictione introduxit, vt illæ quę danē ex edictis, & interdictis & ędilitiæ. Aliæ vero ciuiles, quæ.ſ. aut ex lege ſunt introductæ, aut iure ciuili comprobatæ. Item actionum aliæ ſunt in rem, aliæ in perſonā, aliæ verò mixtæ. In rem ſunt illæ quib. dicimus aliquē poſſidere, vel tenere rē ad nos aliquo iure ptinentem, vel quia nr̄a eſt, vel quaſi, & tunc datur rei vēdicatio, vel Publiciana, vel qa obligata eſt nobis, & tunc dr̄ hypothecaria, quæ in rem eſt, aut quia dicimus nos habere ius in rem.i. ſeruitutem, & tunc datur confeſſoria. Aut quia negamus alij ius eſſe, & tunc dr̄ negatoria. In perſonam vero ſunt illæ, quib. dicimus aliquem nobis obligatū, quia promiſit, uel aliquo modo cōtraxit nobiſcum. Mixtæ verò ſunt, quæ cām permixtim continent, tā in rem, quā in perſonā. Item aliæ ſunt actiones perſecutoriæ rei.ſ. oēs in rem actiones, & quæ deſcendunt ex contractib. ferè oēs ferè, dico pp actionē depoſiti, quæ in quatuor caſib. perſequitur, ēt pœnam. Generaliter aūt omnis illa eſt rei perſecutoria, quę de patrimonio nr̄o aliquid pſequitur. Aliæ verò perſecutoriæ ſunt pœnæ, quæ.ſ. ex maleficijs dātur, non tñ oēs. Nā & ex eis quædā rei, quædā pœnæ, quædā vtriuſq; ſunt pſecutoriæ. Itē actionū aliæ ſunt in ſimplum, aliæ in duplum, aliæ uerò in triplū, & aliæ in quadruplū. Item aliæ ſunt bonæ fidei, aliæ uero ſtricti iuris. Non q aliquæ dicantur malæfidei, cum bona fides exigatur in omnibus, ſed dicuntur qdam anthonomaſice bonæ fidei, qa maior & exuberantior in eis deſideratur bona fides, quàm in alijs, quæ dicuntur ſtricti iuris. Nam in eis ueniunt illa, de quibus nec actum eſt, nec cogitatum. Item aliæ perpetuæ ſunt, aliæ temporales. Item aliæ tranſeunt ad hæredes, ideſt dantur hæredibus, uel contra hæredes, vt illę quæ ex maleficio deſcendunt, niſi ſint ad uindictam proditæ, ut in actione iniuriarum, & huiuſmodi. Aliæ uero nequaquam. Item aliæ infamant, alię non. Item aliæ directæ ſunt, quæ ſcilicet ex uerbis legis deſcendunt. Aliæ uerò utiles, quæ non ex uerbis, ſed ex ſententia, ideſt quæ ex interpretatione prudentium ad eas extenditur. Item quædam ſunt directæ, aliæ uero contrariæ. Item aliæ ſunt uniuerſales, & aliæ ſingulares. Item aliæ ſunt ſimplices, aliæ vero duplices.

Iterum de eodem. Cap. V.

IVſtinianus ubi ſupra. Actio in rem, uendicatio appellatur. Actio uero in perſonam, qua dare, aut facere oportere intenditur, ſcilicet condictiones. Condicere enim priſca lingua denunciare eſt. Nunc uero abuſiue dicimus condictionem actionem in perſonam eſſe, qua actor intendit dari ſibi oportere. Nulla.n. hoc tpe quo prius fiebat, eo nomine denunciatio fit. Item mixta actio aduerſus eos, qui relicta ſacroſanctis eccleſijs, & alijs uenerabilibus locis legati, uel fideicommiſſi nomine dare diſtulerint, uſque adeo ut etiam in mundum uocarentur, & ipſam rem, uel pecuniam quæ relicta eſt dare compelluntur, & aliud tantum pro pœna, & pro dilatione in duplum fit eorū condemnatio. Quædam etiam actiones mixtam cauſam obtinere uidentur, tam in rem, quam in perſonam: qualis eſt familiæ herciſcundæ actio, quæ competit hæredibus de diuidenda hæreditate: Item actio de communi diuidundo inter eos eſt, inter quos aliquid commune eſt, ut id diuidatur. Item actio finium regundorum, inter eos, qui confines agros habent. Omnes actiones, uel in ſimplum conceptę ſunt, ut ex ſtipulatione, & mutui datione, ex empto, uendito, locato, conducto, mandato, & denique ex aliis cauſis quampluribus, uel in duplum, ueluti furti nec manifeſti, damni, iniuriæ, ex lege Aquilia depoſiti, tumultus, incendij, ruinæ, naufragij, cauſa, ſi cum ipſo apud quem depoſitum eſt, aut cum hærede eius ex dolo ipſius agitur. Item ſerui corrupti, quæ competit in eum, cuius hortatu, conſiliove ſeruus alienus fugerit, aut contumax aduerſus dominum factus eſt: aut luxurioſe uiuere cœpit, aut denique quolibet modo deterior factus fuerit. In qua actione, etiam earum rerum quas ſeruus domino abſtulit, æſtimabo deducitur. Item ex legato, quòd venerabilibus locis relictum eſt, vt Paulo ante dictum eſt. Tripli vero, cum quædam maiorem veræ æſtimationis quantitatem, in libello conuentionis inſeruit, vt ex hac cauſa viatores, litium.i. executores, ampliorē ſummā ſportularū nomine exegerint, tūc.n. id q propter eorum cauſam dānū paſſus fuerit reus, id in triplum ab actore cōſequitur, vt in hoc triplo & ſimplum in quo dānum paſſus eſt connumeretur, vtputa ſi cui debentur.l. ſolidi, & ille in libello conuentionis, volens aduerſarium ſuum damnificare.c. ſcripſit, vel plures, ſportulæ nomine quā oporteret, ad triplum tenetur. Quadrupli vero, vt furti manifeſti, & de eo quod metus cauſa factum ſit, & de illa pecunia, quæ in hoc data eſt, vt is cui datur calumniæ negocium alicui faciat, vel non faciat. Executores etiam litium ſi plus commodi, quàm lege cautum eſt exegerint, quadruplum reſtituere compelluntur, ut legitur in 3. lib. ff. de calumniatoribus. Præſcriptus verbis actio, de æſtimato proponitur. Actiones arbitrariæ ſunt, ex arbitrio iudicis pendentes. Seruiana actio eſt de rebus coloni, quaſi ſeruuiana ideſt hypotecaria inter pignus, & hypothecam, quantum ad actionem hypothecariam nihil intereſt. Sed in aliis differentia eſt, quia pignus traditione fit, hypoteca autem verborum obligatione continetur, & maxime res mobilis, quæ traditur creditori pignus eſt. Illa vero res, quæ ſine traditione nuda conuentione tenetur, hypoteca nuncupatur.

De Speciali in rem actione. Cap. VI.

EX Digeſtis, de rei vendi. Vlpianus lib.6. ad eo. Specialis in rem actio locum habet in omnibus rebus mobilibus, tam animalibus, quam his quæ anima carent, & in his quæ ſolo continentur. Per hanc autem actionem liberæ perſonæ, quæ ſunt iuris noſtri, vtputa liberi qui ſunt in poteſtate non petuntur. Per hanc autem actionem non ſolum ſingulæ res, ſed etiam grex totus vendicari poteſt, & armentum, & equitium, & cętera, quæ gregatim habentur. Si quid quod eiuſdem naturæ (ait Pōponius) ita confuſum eſt atque commixtum, vt deduci, & ſeparari non poſſit, vtputa meum, & tuum argentum in maſſam redactum, non totum ſed pro parte vendicandum eſt, aliàs erit nobis commune, & vnuſquiſque pro rata ponderis portione, quod in maſſa habemus, vendicabimus & ſi incertum ſit, quantū quiſque ponderis in maſſa habeat (vt ait Paulus de communi diuidundo) in tali caſu agi poterit furti, & ad exhibendum tenebitur, qui dolo malo confundendum id argentum procurauit: ita vt in ad exhibendum actione, præcij ratio haberi debeat, in vendicatione, vel communi diuidundo actione, hoc amplius fert, cuius argentum precioſius fuerat. Vlpianus 25. ad edi. Pomponius ſcribit. Si frumentum duorum non voluntate eorum confuſum ſit, competit ſingulis in rem actio in id, inquantum apparet in illo aceruo ſuum cuiuſque eſſe. Quia ſi voluntate eorum commixta ſunt, communicata uidebuntur, & erit cōi diuidundo

uidẽdo actio. Idem Pomponius. Si ex melle meo, & vino tuo factum sit mulsum, quidam existimauerunt id communicari debere. Sed puto verius, (vt & ipse significat) eius esse qui fecit, quoniam suam speciem pristinam non continet. Sed si plũbum cum argento mixtum est, quia deduci potest, non communicabitur, nec communi diuidendo agetur, quia separari potest: agetur autem in rem actione. Sed si deduci inquit non possit, vtputa si æs & aurum mixtum fuerit, pro parte esse vendicãdum. Nec erit dicendum, quod de mulso dictum est, quia vtraque materia, & si confusa sit manet tñ. Idẽ. Si equus tuus equã meã prægnantẽ fecit, nõ est tuũ, sed meũ qđ natũ est. Si arbor in alienũ agrum trãslata coaluit, & radices immisit, Varus & Nerua vtilem actionem in rem, in tali casu dabant. Nã si nondum coaluit mea esse non desinit. Paulus. Si in rem aliquis agat, debet designare rem, & vtrum totam an partem, & quotam petat. Appellatio .n. rei, non genus, sed speciem significat: Octauenus ita diffiniuit, ꝙ infectę quidẽ materiæ pondus, signatæ vero numerum, factæ autem speciem dici oportet. Mẽsura vero dicenda erit, cum res mensura continebitur. Idẽ in l. Pomponius. Res mobilis nũquam pro indiuisa possideri potest. Vlpianus in l. Officium. Vbi probaui rem meã esse, necesse habebit possessor restituere, qui non obiecerit aliquam exceptionem. Vlpianus. l. nõ solum. Sed etiam si deterior facta est, damnum compensandum est. Lex dicit. Rationem iudex habere debet. Paulus lib. 21. ad ed. Fructus non solũ percepti, sed & qui honeste percipi potuerunt æstimandi sunt. Idẽ li. 26. ad ed. Quæ religiosis adhærent religiosa sunt, & ideo nec lapides inædificati postquam remoti sunt, vendicari possunt, per infacti autem actionem petitori extra ordinem subuenitur, vt is q. hoc fecit eos restituere cõpellatur. Caius li. 29. ad ed. prouin. Fructus pendentes, pars fundi videntur esse. Celsus li. 18. Dig. Solum partem esse ædium existimo, nec alioqnin subiacere, vti mare nauibus. Meum est, quod ex re mea superest, cuius vẽdicandi ius habeo. Pomponius li. 24. ad Fab. Quod infans, vel furiosus possessor perdidit, vel corrupit impunitum est. Mutius interrogatus: Si quis nauem suam de aliena materia refecisset, num nihilominus eiusdem nauis maneret. Respondit manere, sed si in ea ædificanda ea idẽ fecisset, non posse Iulianus notat. Nam proprietas totius nauis carinæ cãm sequitur.

De Transactione. Cap. VII.

ACtor. Dicto de speciebus actionum, transeundum erat ad præparatoria iudiciorum, sed quoniam ad iudicium vocati, transigere plerunque malunt, quam ad iudicium venire, primo de transactione videtur disserendum. Ex summa iuris. Est itaque Transactio de re dubia, & lite incerta, non gratuita pactio, aliquo dato, vel retento, vel retineri permisso. Transigere potest in ecclesiasticis, qui & pacisci, vt .s. prælatus, & hoc potest sine consensu capituli, si transactionem concipiat in vtilitatem ecclesiæ, quia licet ei conditionem facere meliorem. Transactio admittitur in omnibus rebus temporalibus, tam mobilibus, quam immobilibus. Item in criminibus, qui pœnam inferunt sanguinis, præterquam in adulterio. Cessat autem transactio in spiritualibus. Item in subiectione, & etiã in matrimonio, quoniam ibi vertitur periculum animæ. Item in criminibus, qui pęnam sanguinis non inferunt, præterquã in crimine falsi. Item non transigitur in re iudicata, velut si condemnatus sum per sententiam dare 10. non possum transigere super illa 10. nisi sententia esset dubia, vtputa si fuerit appellatum ab ea, sicque dubitetur vtrum iudex appellationis causam confirmet, vel infirmet, tunc enim transigi poterit. Itẽ in alimentis non transigitur, sine auctoritate præsidis. In famosis etiam actionibus, ex maleficio descendentibus, vt furti, vel bonorum raptorum, vel iniuriarum, non transigitur absq; auctoritate iudicis. Effectus transactionis est, vt ei stetur, idq; super quo contracta est, ad illum cum quo contractum est, inconcusse pacificeque conseruetur. Extra 1. de transactionibus. Alexan. 3. Verum de ecclesiastico beneficio in litigium deducto possit fieri transactio. Tale damus responsum, ꝙ transigi super re sacra litigiosa non potest. Etenim sacræ res vt possideantur aliquo dato, vel retento, siue promisso, speciem habere credimus symoniæ. Alias autem si gratis, & amicabiliter inter se litigantes componant, nequaquam sacris canonibus dicimus obuiare. Idem si super decimis inter vos, & aliam personam ecclesiasticam assensu episcopi, vel archiepiscopi sui facta fuerit, rata & inconcussa persistat. Ex. ff. de transactionibus lib. 2. Vlpia. Qui transigit quasi de re dubia, & lite incerta, neq; finita transigit. Qui vero paciscitur donationis causa rem certam, & indubitatam liberalitate remittit. Caius. De his controuersijs, quæ ex testamento proficiscuntur, neque transigi,

neque exquiri veritas aliter potest, quam inspectis cognitisq; verbis testamenti. Vlpia. Et post rem iudicatam transactio valet, si vel appellatio intercesserit, vel appellare potueris. Idem. Cum hi quibus alimenta relicta erant facile transigerent, contenti modico præsenti, Diuus Marcus oratione in Senatu recitata effecit, vt aliter alimentorum transactio rata non esset, quam si auctore prætore facta est. Solet igitur prætor interuenire, & inter consentientes arbitrari, an transactio valeat, anque admitti debeat: vult igitur ratio apud prætorem de istis quæri. In primis dę causa transactionis, deinde de modo, tertio de persona transigentium. Elius Macer. Nulli procuratorum principis, inconsulto principe transigere licet. Vlpianus. De re filiorum quos in potestate non habuit transigentem patrẽ minime eis obesse placet.

De Arbitrio, vel Compromissione. Cap. VIII.

EX summa iuris. Quoniam iudicium volũtarium, quod arbitrabile dicitur, gratius esse solet, quam necessarium, qđ ordinarium appellatur, antequã agatur de iudicio ordinario, merito præmittendum est de arbitrio. Est autem compromissum, siue arbitrium trinus personarum actus compromissum exequentium super pecuniaria quæstione, in quasi iudicio cõfugientium, vel contendentium. Cõtendit enim actor, vt reus sibi condemnetur, Reus vt absoluatur, Arbiter ad inquisitionẽ veritatis. Et bene dixi quasi, quia non est iudicium, nullam .n. habet arbiter iurisdictionem, nisi timore pœnæ constitutæ inter partes, vt eius pareant arbitrio. Item bene dixi in pecuniaria quæstione, quia de criminali non potest esse arbitrium. Itẽ neque de causa status. In pecuniaria vero causa recte ad arbitros curritur. Idẽ puto & in spirituali, excepta causa matrimonij. De qua non solet, nec potest arbiter adiri. Effectus talis est, si quidem arbiter assumptus est sine pignorum datione, vel pœnæ promissione, non tenentur partes eius sententiæ stare, si tamen scripserint litigatores. Nõ cõtradico, vel Laudo, tenebit sententia. Similiter si infra 10. dies non contradixerint, tenet sententia. Si vero assumptus est arbiter cum pignórum datione, vel pœnæ promissione, stabitur sententiæ, metu amissionis pignorum, vel pœnæ. Arbitrium autem non est sub iuramẽto subeundum. Item cautio de prosequenda lite non exigitur. Item apud arbitrium non habet locum reconuentio, nec appellatur ab eo sicut dictum est supra. Alias autem ad modum iudiciorum procedunt arbitria. In summa vero nota, quòd arbitri compromissarij sententiæ standum est, siue sit æqua siue iniqua. Sententiæ vero arbitratorum, tunc demum stabitur, si talis est, qualis a bono viro ferri debet, vnde si sit iniusta, per arbitrium boni viri castigatur. Est aũt arbitrator, qui non vt iudex, sed vt bonus vir rem decidit. Extra 1. de arbitris. Inno. 3. Licet in iudicio conuenientem reconuenire valeat is, qui coram iudice conuenitur, coram arbitris tamen reconuenire nõ potest, cum arbitri iudicare non valeant, nisi de his tantum, super quibus, in eos extiterit compromissum. Greg. 9. Legali prouisione statutum est, vt compromissum de incerta persona in arbitrium assumendum non teneat. Idem. Compromissum nõ extenditur in compromittentis hæredes, si de ipsis non caueatur ibidem. Inno. 3. in concilio gener. Prohibemus, ne super rebus spiritualibus compromittatur, in laicum, quia non decet, vt laicus in talibus arbitretur.

Iterum de eodem, secundum leges. Cap. IX.

EX Digest. 4. lib. In seruum Labeo compromitti non posse scribit. Vnde Iulianus. Serui arbitrium nullum esse sit. Vlpia. Sed neque in pupillum, neque in furiosum, aut surdum, aut mutum compromittetur. Arbiter cogendus non est sententiam dicere, nisi compromissum interuenerit, & ipse cõpromissionem receperit, pęna .s. compromissa, si quis arbitri sẽtentiæ non steterit. Vlpia. Idem Pomponius scribit. Si vrgeatur arbiter a prætore ad dicendam sententiam, æquissimũ erit si iuret sibi nondum de causa liquere, spacium ei ad pronunciandum dari. Si plures sunt qui arbitrium receperunt, nemo vnus cogendus est sententiam dicere. Sed aut omnes, aut nullus. Si in duos fuerit compromissum, sic vt si dissentirent tertium assumant, puto non valere tale compromissum. Nam in assumendo possunt dissentire. Sed si ita sit, vt tertius assumeretur Sinfronius, valet compromissum, quoniam in assumendo dissentire non possunt. Visitatum est etiam in duos compromitti, & debet prætor cogere arbitros, si non consentiant certam tertiam eligere personam, cuius auctoritati pareatur. Si in tres fuerit compromissum (Celsus libro 4. Digest. dicit) sufficere duorum consensum, si tñ tertius præsens fuerit. Alioquin absente eo, licet duo cõsentiãt, arbitrium nõ valere, quia

in plures fuit compromissum, & potuit præsentia eius trahere eos in eius sententiam, sicut tribus iudicibus datis, quod duo ex consensu absente tertio iudicauerunt, nihil valet. Paulus. Qualem sententiam arbiter dicat (Labeo ait) ad prætorem nõ pertinere, dummodo dicat, quod ipsi videtur. Iulianus libro 4. Dige. Dicere autem sententiam æstimamus eũ, qui ea mente quid pronunciat, vt secundũ id discedere eos a tota controuersia velit, sed si de pluribus rebus fuerit arbitrium receptum, nisi omnem controuersiam finierit, non videtur adhuc dicta sententia, sed adhuc erit a prætore cogendus. Non potest autem arbiter mutare sententiam, quam dedit condemnantem, vel absoluentem: nam diem mutare potest, sed cum iam absoluerit, vel condemnauerit, vtrique mutare non potest, quia iam arbiter esse desinit. Caius. Quia arbiter, & si errauerit in sententia dicenda, eam mutare non potest. Papinianus. Plenum compromissum appellatur, quod de rebus controuersijs vel compositum est. Vlpianus. Stari autem debet sententiæ arbitri, quomodo de re dixerit, siue æqua sit, siue iniqua, & sibi imputet, qui compromisit. Si pœna non fuerit adiecta compromisso, sed simpliciter sententiæ stari quis promisit, incerti aduersus eum foret actio. Non cogetur arbiter sententiam dicere, si pœna compromissa non sit. Iulianus. De liberali causa compromisso facto, recte non compellitur arbiter sententiam dicere, quia fauor libertatis est, vt maiores iudices habeat. Arbiter nihil extra compromissum facere potest. Celsus lib. 2. Digest. Quamuis arbiter alterum ab altero petere vetuit, si tamen hæ res ab altero petit pœna committetur. Non enim differendarum litium causa, sed tollendarum ad arbitros itur. Ex Codice lib. 2. Æquum est igitur auctoritate eius in quem ex consensu proprio compromittimus, nostra negocia diffiniri, ac eius sententiæ stari. Arbitri diffinitiuam sententiam corrigere non possunt, licet in ea dicenda errauerint. Siue tamen æqua, siue iniqua semper standum est, partibus quidem præsentibus, tam corpore quam animo, idest scientibus non furiosis.

De Iurisdictione. Cap. X.

EX summa iuris. Quoniam igitur iuris ministri sacerdotes, idest sacra docentes, vel reddentes dicuntur. Restat videre quomodo iura reddantur ab eis. Ministrat enim siue reddit iura non quilibet. Nam qui nulli iurisdictioni præest, nec a principe potestate aliqua præditus est, nec ab aliquo qui ius dandi iudicem habet datus, nec ex compromisso sumptus, vel aliqua lege confirmatus non est, iudex esse nõ poterit, nec ordine iudiciario cognoscere, & ita nec ius reddere. Est autem iurisdictio, potestas de publico introducta, cum necessitate iurisdicendi, æquitatisque statuendæ. Et diuiditur iurisdictio, quia alia plenissima, & hæc in domino Papa, & Cæsare in foro suo. Alij minus plena, quæ competit alijs inferioribus ab eis. Alij tamen etiam respectu inferiorum, vt Patriarchæ, Archiepiscopi, & Episcopi in foro suo. Præfecti prætorij quoque & huiusmodi superiores in foro suo plenissimam habere dicuntur. Itẽ alia est ordinaria, quæ competit prædictis ordinarijs iudicibus cõstitutis, non ad vnam, vel duas, vel etiam decem causas, sed ad vniuersitatem causarum in territorio, villa, vel prouincia. Alia vero delegata, quando. s. delegatur. i. committitur alicui certæ personæ certa causa cognoscẽda a principe, vel alio ordinario. Sed est differentia, quia delegatus a Principe, vel domino Papa alium delegare potest, delegatus vero ab alio, non potest alium delegare, super causa sibi commissa. Ex Digest. 2. lib. Vlpianus 2. lib. de officio quæstoris. Iurisdictio est iudicis dandi licentia. Idem in eodem. Imperium aut merum, aut mixtum est. Merum imperium est habere gladij potestatẽ, ad animaduertendum in facinorosos homines, quod etiã potestas appellatur. Mixtum Imperium est, cui etiam iurisdictio inest, quod in danda bonorum possessione consistit. Iulianus li. 1. Digestorum. More maiorum ita comparatum est, vt is demum iurisdictione mandare possit, qui causam suo iure non alieno beneficio habet. Vlpianus lib. 3. Qui iurisdictioni præest, neque ius sibi dicere debet, neque vxori, neque liberis suis, neque libertis, vel cæteris quos secum habet. Idem est receptũ, eoque iure vtimur, vt siquis maior, vel æqualis subijciat se iurisdictioni alterius, possit ei, & aduersus eum ius dici.

De Iudicio, & processu, vel forma iudicij. Cap. XI.

EX summa iuris. Iudicium aliquando vocatur iuris discretio, aliquando litis contestatio, aliquando vero ferri candentis, vel aquæ feruentis purgatio, vel examinatio. Hæc autem appellatur iudicium, trinus actus, trium personarum. s. actoris, rei, & iudicis. Vbi tamen negatur factum, & quarta persona vocatur in iudicium. s. testis. Potest itaque supradicta diffinitio arbitri, & ad iudicium reduci, excepto q actus illarum personarum in arbitrio est voluntarius, in iudicio vero necessarius. Aliæ quoque sunt inter vtrunque differentiæ, de quibus supradictum est c. de arbitris. Iudicium igitur, est actus trium personarum super pecuniaria, vel criminali causa contendentium, vel ius fori exequentium. Contendit enim iudex, vt veritatem inquirat, actor vt reus sibi condemnetur, reus autem vt absoluatur. Itaque iudex exequitur ius fori, causam examinando. Species iudiciorum tot sunt, quot & causarum. Est enim iudicium criminale, quod. s. instituitur super crimine. Et est ciuile quod pecuniaria quæstione. De crimine tamen interdũ instituitur iudicium in modum accusationis, ad depositionem, vel aliam pœnam legitimam. Interdum etiam in modum inquisitionis, ad remotionem ab administratione. Interdum ẽt in modum denunciationis, ad præsentiam iniungendam, vel ad correptionem. Interdum autem in modum exceptionis. Itẽ est iudicium occultum, vbi de præsentia imponenda agitur. In hoc qui confitetur absoluitur. Et est manifestum in quo qui confitetur damnatur. De hoc ad præsens agitur. Consistit autem iudicii processus in vocatione, siue citatione, in libelli oblatione, litis contestatione, iuramento calumniæ, interrogatione, probatione, disputatione, cognitionis ordine, decisione, siue diffinitione. Finitur iudicium pluribus modis. s. tempore, sententia, personæ quoque morte, vel mutatione. Tempore quidem, quia criminales causæ biennio, cæteræ vero triennio terminantur. Sententia vero, quia iudicium ex re iudicata finem accipit. Iudicis quoque mutatione, quia iudicium soluitur mutato eo, qui iudicare iusserat. In summa vero notandum, sine iudicio neminem esse condemnandum. Item in pecuniaria causa filii, patrem esse posse iudicem, & econuerso. Iustinianus vbi supra 3. lib. Iudex in primis obseruare debet, ne aliter iudicet, quam legibus, aut constitutionibus, aut moribus proditum est. Ex Digest. 5. lib. Marcellus. Vbi acceptum est semel iudicium, ibi & finem accipere debet. Calistratus in l. Interdum. Humanum est propter fortuitos casus dilationes accipi. Paulus lib. 1. sententiarum. Per minorem causam maiori cognitioni præiudicium fieri non oportet, maior enim quæstio minorem causam ad se trahit. Idem lib. 14. ad Sab. Mortuo iudice quod eum iudicare oportuerat, idem cum qui subditus est sequi oportet. Vlpianus. l. Solemus. Quidem latrunculator, de re pecuniaria iudicare non potest. Aphricanus li. 3. quæstionum. In priuatis negocijs, pater filium, vel filius patrem iudicem habere potest. Qui neque iurisdictioni præest, neque a principe potestate aliqua præditus, neque ab eo, qui ius dandorum iudicium habet, datus est, nec ex compromisso sumptus, vel ex aliqua lege confirmatus est, iudex esse non potuit. Paulus li. 6. ad Plautium. Iudicare publicum munus est. Extra 2. de sententia, & re iudi. Inno. 3. In causis quæ summi pontificis iudicio deciduntur, & ordo iuris, & vigor æquitatis subtiliter est obseruandus, cum in similibus casibus cæteri teneantur similiter iudicare, nisi cum aliquid (causa necessitatis, & vtilitatis inspecta) dispensatione duxerit statuendum.

De Foro competenti. Cap. XII.

EX summa iuris. Quoniam autem in iudicijs statim requiri solet ad quem iudicem sit eundum, idest cuius forum debeamus sequi, consequenter nunc dicendum est de foro competenti. Est itaque forus exercendarum litium locus. Metimur autem forum ratione personæ, quæ conuenitur, secundum illam regulam. Actor forum rei sequatur. Item ratione criminis admissi, quoniam vbi crimen admittitur, ibi causa debet agi. Itẽ ratione rei de qua agitur, nam vbi res illa sua est ibi quæstio mouenda est. Item ratione contractus, vel religionis, vel dispari cultus. Item per appellationem, per delegationem, per recusationem, & etiam per causæ priuilegium, vt si conueniatur Episcopus ad depositionem. Igitur in huiusmodi causis ad iudicem non suum trahitur aliquis. In summa vero notandum est, q in personalibus actionibus metimur forũ de domicilio obligati personaliter. Si tamen alibi contrahat quis, & non in illo loco, vbi domicilium habet fier adiectio fori, vnde poterit conueniri, vel vbi domicilium habet, vel vbi contraxit. In reali quoque actione potest conueniri quis, vbi habet domicilium. Si tamen res illa, quæ petitur alibi sita sit, poterit etiam ibi conueniri, quoniam & tunc fit adiectio, vel accumulatio fori. Item nota, quòd in quolibet crimine si agatur in modum denunciationis, iudicium ecclesiasticum subeundum est:

Item

Item ecclesiæ rerum suarum inuasores, sub quo voluerit potest iudicio conuenire, vel sub ecclesiastico, vel sæculari. Ecclesiastica vero causa, per sæcularem iudicem non est diffinienda. Causa 3. q. 6. Extra prouinciam aũt reus nullatenus est producendus. Vñ Fabianus Papa. Si q̃s epõrum super certis criminibus accusatur, ab omnibus audiatur, qui sunt in prouincia sua episcopis: quia non oportet accusatum alibi, quam in foro suo audiri. Exceptio autem fori dilatoria, atque ideo in initio litis debet opponi, & probari. Idem. Pulsatus ante iudicem suum causam dicat. Non ante suum iudicem pulsatus, si voluerit taceat: pulsatus etiam quotiens appellauerit induciæ dentur. Gratianus. Hoc autem quod de loco dictum est, tunc intelligendum est, cum veritas causæ non nisi in loco admissi criminis deprehendi potest. Aut nisi altera pars iudicium maioris personæ interpellauerit, siue declinando iudicium, siue releuando sententiam. Item. Eleuterius Papa. Quamuis liceat, apud comprouinciales, & Metropolitanos, atque primates episcoporum ventilare accusationes, vel criminationes, non tamen licet diffinite sine huius sanctæ sedis auctoritate. Item ex Adriani Papæ decreto. Qui crimen obijcit, sciat se probaturum. Reuera ibi causa agatur, vbi crimen admittitur. Causa 6. q. 3. Iudiciũ vero Archiepiscopi, alterius prouinciæ alicui expetere non licet. Vnde Grego. Scriptum est in lege, per alienã messem transiens, falcem mittere non debet, sed manu spicas conterere, & manducare. Falcem enim iudicij non potes in eã segetem, quæ alteri videtur commissa, sed per affectum boni operis, frumẽta dominica, vitiorum suorum expoliare paleis, & in ecclesiæ corpus admonendo connectere, persuadendo quasi mãdendo conterere. Gratianus. Est tamen casus, in quo episcopus alterius prouinciæ parochianum excommunicare valet. Vnde in concilio apud Compendium. Placuit pro communi vtilitate, vt nullus episcoporum grauiter ferat, si eius parrochianum, pro depredationis causa aliter episcopus excommunicauerit.

Item de eodem. **Cap. XIII.**

Gratianus ibidem q. 4. Porro cuius iudicium expetendum sit, si iudices electi inter se discordare cœperint, in Laudicen. concil. sic inuenitur diffinitum: Si quis episcopus criminaliter in iudicio episcoporum fuerit accusatus, contingat autẽ episcopos prouinciæ, qui conuenerint diuersas habere sententias, alios quidem innocentem eum pronunciare, alios reum, propter huiusmodi controuersiam amputandam, placuit sanctæ synodo Metropolitanum episcopum alterius prouinciæ vicinum aduocari, & aliquantos coepiscopos cum eo alios, q̃ pariter residentes, quicunque fuerint, dirimant quæstionem. Causa 11. q. 1. Quod clericus apud sæculares iudices accusandus non sit, Gelasius, alias, Caius Papa scribit dicens. Nemo vnquam episcopum, aut reliquos clericos apud iudicem sæcularem accusare præsumat. Item Marcellus Papa. Clericum cuiuscunque ordinis, absque Pontificis sui permissu, nullus præsumat ad sæculare iudicium attrahere, nec laico quemlibet clericum liceat accusare. Item Siluester Papa. Testimonium clerici aduersus laicum nemo accipiat. Nemo clericum quemlibet in publico examinare præsumat. Item. Si quis clericus accusans clericum, in curiam introduxerit, anathema sit. Gratianus. Subaudiendum est, si publicorum iudiciorum cognitionem petierit, spirituale alias episcopale namque iudicium nil obest ab Imperatore postulare. Item Pelagius. Sergio cancellario. Si quisquam clericus siue potioris, siue inferioris gradus petitor existat, & cõtra laicam personam suas dirigit actiones, iste modis omnibus non alibi, quam apud prouinciæ iudicem, in negocium suum dicturus occurrat. Si quis autem laicus clericum cuiuscunque gradus duxerit esse pulsandum, ad episcoporum iudicium in eadem ciuitate, vel territorio constitutorum proponat, eas quas se extimat habere actiones, quem ordinem legibus per omnia conuenientem, atque consentaneum, illa regula manifestat, quæ præceperit rei forum semper sequi pulsantẽ. Gratianus 10 c. sicut. N. In criminali vero causa, non nisi ante episcopum clericus examinandus est, & tunc detracto eius officio curiæ tradẽdus est. Item ex concilio chartag. 3. Placuit, vt vnusquisque presbyterorum, & diaconorũ, seu clericorum, cum in ecclesia ei crimen fuerit intentatũ, vel ciuilis causa fuerit commota, si derelicto ecclesiastico iudicio, publicis iudiciis purgari voluerit, & si pro ipso fuerit lata sententia, locum suum amittat; & hæc in criminali actione. In ciuili vero perdat qđ euicit, si locum suum obtinere maluerit. Extra eide foro competenti ex concil. Calcedonen. Si quis clericus aduersus clericum habeat negocium, non deserat epum proprium. Sed prius apud ipsum actio ventiletur, vel consilio eiusdem apud alios quos vtraque pars voluerit iudicium obtineant. Ex concil. Aphricano. Sane si epi inter quos causa versatur sunt diuersarum prouinciarum, ille primas det iudices, in cuius prouincia est locus de quo contenditur. Alexan. 3. Si clericus laicus de rebus suis, vel ecclesiæ impetierit, & laicus res illas non ecclesiæ, aut clerici, sed suas proprias asseuerat, debet de rigore iuris ad forensem iudicem trahi, cũ semp actor forum rei sequi debeat, licet in plerisque partibus aliter habeatur de cõsuetudine. Lucius 3. Cum sit generale, vt actor forum rei sequi debeat, tamen quoniam iudices sæculares in exhibenda iustitia personis ecclesiasticis, sæpe in iudicio sunt remissi, in fauorem tamen ecclesiæ est introductum, vt malefactores suos, qui sacrilegi sunt censendi, venerabilium locorũ rectores possint sub quo maluerint iudice conuenire. Inno. 3. c. Si diligenti. Clerici etiam voluntarij pacisci non possunt, vt sæcularia iudicia subeant, cum non sit hoc beneficium personale, cui renunciari valeat, sed potius toti collegio ecclesiastico publicè sit indultum, cui priuatorum pactio derogare non põt, nec iuramẽtum licite seruari põt, qđ cõtra canonica instituta, illicitis pactionibus informatur. Idem. Postulasti per sedẽ apo. edoceri, vtrum sacerdos habens ecclesiam in vna diœcesi, & residens in eadem, domicilium vero patrimonii ratione in alia, ibique delinquens, ab eo in cuius diœce. habet patrimonium, pro delicto ibi commisso debeat iudicari, præsertim in causis, quæ officii, & beneficii priuationem exposcunt. Ad qđ breuiter respondemus, quòd per episcopum in cuius diœc. deliquit, sententia promulgari potest in eundem, sed ab eo in cuius diœc. beneficium obtinet, erit quo ad illud executio facienda. Greg. 9. c. Significasti. Licet priuatorum consensus, eũ qui iurisdictioni præesse dignoscitur, suum possit iudicem constituere, clerici tamen in iudicem non suum, nisi forte sit persona ecclesiastica, & episcopi diœcesani voluntas accedat, consentire non possunt. Idem ratione delicti siue contractus, aut domicilii, siue rei de qua contra possessorem causa mouetur, forum regulariter quis sortitur.

De In ius vocatione, siue Citatione. **Cap. XIIII.**

Ex dig. 2. lib. Paulus 3. lib. ad ed. In ius vocare, est iuris experiendi causa vocare. Vlpianus lib. 2. ad ed. In ius vocari non oportet, neque consulem, neque præfectum, neque prætorem, neque proconsulem, atque cæteros magistratus, qui imperium habent, qui & coercere aliquem possunt, & iubere in carcerem duci, nec Pontificem dum sacra facit, nec eos qui propter loci religionem inde se mouere non possunt. Sed nec eum, qui equo publico in causa publica transuehatur, propterea in ius vocari non debet. Sed qui vxorem ducit, aut eam quæ nubat, nec iudicem dum de re cognoscat, nec eum, dum quis apud prætorem causam agat, neque funus ducentem familiare, bustave mortuo facientem. Vlpianus lib. 10. Pandectarum. Generaliter eas personas, quibus reuerentia præstanda est, sine iussu prætoris in ius vocare non possumus. Caius lib. 1. ad legem 12. tabularum. Plerique putauerunt, nullum de domo sua in ius vocare licere, quia domus tutissimũ cuique refugium, atque receptaculum sit, eumque qui inde in ius vocaret, vim inferre videri. Ex 5. lib. digest. l. & post. de iudi. Vlpianus ad ed. lib. 4. De omnibus tribunalibus post edictum peremptorium impetratum, cum dies eius superuenerit, tunc absens citari debet, & siue responderit, siue non, agetur causa, & pronunciabitur. Non vtique secũdum præsentem, sed interdum vt absens, si bonam causam habuerit mutet. Quod si is q̃ edictum peremptorium impetrauit absit, is vero aduersus quẽ impetratum est assit, tunc circumducendum erit edictum peremptorium, neque causa cognoscetur, neque secundum præsentẽ pronunciabitur. Quo circunducto salua quidem lis est, sed instantia tantum edicti perit. Sciendum est tamen ex peremptorio absentem condemnatum, si appellet, non esse audiendũ, si modo per contumaciam defuit, si minus audietur. Iustinianus, vbi supra. Aduersarius in ius vocandus est, idest ad eum qui ius dicturus est. Parentes, & patroni, absque prætoris licentia non sunt in ius vocandi, aliter vocanti pœna l. solidorum constituitur. Ex summa iuris. Primo igitur venit actor (idest ille, qui vult conqueri) ad iudicem, de cuius iurisdictione est, de quo vult conqueri (nam actor rei forum sequi debet,) & petit reum citari ad certam diem non festiuam, & si non venerit, iterum citari facit, & post tertio, deinde peremptorium impetrat (idest, quòd minatur iudex perimere tergiuersationem ipsius rei.) & inter vnam citationem, & aliam non debet esse minus spacium 30. dierum. Sed iudices quoque modeventus

rat spacium istud. & possunt. Quandoque etiam vnum perem ptorium continens spacium trium edictorum pro omnibus mittit iudex, & si tunc non veniat duplex est pœna. Si est ecclesiasticus iudex, potest vel excommunicare eum, vel mittere actorem in possessionem causa custodiæ rei petitæ, si petatur res immobilis. Si vero pecunia petatur mittere potest in possessionem bonorum ipsius rei pro modo debiti declarati, quod intelligo summatim per iuramentum actoris. Et si steterit reus per annum, quod non veniat, actor efficietur verus possessor. Vnde si veniat post, non recuperabit possessionem, nec in personali, si neget debitum, nec in reali secundum canones. Secus secundum leges in personali, quia non præscribitur contra eum infra 30. annos. Gratianus causa 16.q.6. Quod autem quisquis sua auctoritate, quod sibi deberi putat, vsurpat, nec per iudicem reposcit, cadit a causa, vt ex auctoritate Mileuitani concil. habetur. Extra 2. de præsumptionibus. Bonifacius. Nullus autem dubitat, quòd ita iudicium nocens subterfugit, quemadmodum, vt absoluatur qui est innocens quærit: Confitetur enim de omnibus, quisquis se subterfugere iudicium dilationibus putat.

De Iudicis recusatione. Cap. XV.

EX summa iuris. Quoniam autem omnes lites absque suspicione debent procedere, nihilque gratius, & amabilius inimico potest dari, quam aduersarium suum adiudicandum ei tradere, potest recusari iudex suspectus tam ordinarius, quam delegatus, & hoc infra 20. dies ante litis cōtest. Potest autem post litis contest. superueniente causa recusari, recusatione verò facta, debet allegari causa suspicionis coram illo qui recusatur, & tunc compellitur is qui iudicem ordinarium recusat, per executorem datum arbitros eligere, qui de causa principali debent cognoscere. Idem etiam si recusatur delegatus, cui non est causa commissa appellatione remota. Si vero commissa est ei ap. re. arbitri tantum ad cognoscendum de causa suspicionis eligendi sunt. Recusatur quidem ordinarius, absque probatione causæ, si de eo dubitetur. Cum autem delegatus, cui non est causa commissa ap. re. recusatur, necesse est, vt assignetur causa recusandi, atque probetur. Et hinc patet. Nam appellatio, & recusatio, quantum ad remotionē pari iure censentur, quoniam altero remoto reliquum quoque remouetur. Cum ergo remota app. non admittatur appellatio, nisi assignetur causa, nec recusatio admittetur nisi assignata causa, & probata. Si vero remota nō esset appellatio, admitteretur sine causæ cognitione. Si ergo & recusationis causæ, pp quas recusari possit iudex delegatus cui causa re. app. committitur, sunt hæc, verbigratia, si sit alterius partis consanguineus, vel in eodem negocio aduocati officio functus. Item si sit affinis, vel inimicus, vel familiaris alteri parti, vel commensalis, & generaliter vbicunque percipitur iudex amore carnali, vel timore, vel cupiditate moueri, poterit recusari, quoniam affectiones huiusmodi sensum hebetant humanum, & opiniones peruertunt. Interdum autem pp insolentiam passim recusantium, & ordinarius recusari permittitur, tamen cum assignatione causæ, & probatione. Extra de appellationibus, & recusationibus. Alex. 3. c. Super eo. In causis ecclesiasticis, vbi appellationis remediū tollitur, sicut appellationi ita recusationi non est aliquatenus deferendum. Lucius c. postremo, Si causa fuerit alicui delegata, qui consanguineus sit illius, qui literas impetrauit, aut in eodem negocio aduocati officio functus, vel ex alia iustæ causa suspectus, huiusmodi delegatus non immerito poterit recusari, quamuis app. re. fuerit ei negocium delegatum. Item in c. Tertio postulas. Cum enim aliquis iudicem proponit se habere suspectum, suspicionis causam coram eodem allegare tenetur. Sed partes vt in aliquos non valde remotos cōueniant, per eundem debent cogi, coram quibus si causa suspicionis infra terminum competentem probata non fuerit, tunc demum auctoritate sua vtetur, quòd si coram ipsis causa suspicionis probata fuerit, causæ cognitioni supersedere tenebitur recusatus, ipsa namque ratio dictat, quòd suspecti, & inimici iudices esse non debent.

Item de eodem. Cap. XVI.

INnocentius tertius in Concilio generali. Cum cessante causa cesset effectus, statuimus, vt siue iudex ordinarius, siue delegatus aliquid comminando, vel interloquendo protulerit, quo executioni mandato alter litigantium grauaretur. Et sano vsus consilio ab huiusmodi interlocutionis, vel comminationis effectu destiterit, libere in causæ cognitione procedat, non obstante si a tali comminatione, vel interlocutione fuerit appellatum. Dummodo non sit ex alia causa legitima suspectus, ne processus negocij friuolis occasionibus retardetur. Idem in eodem. Cum speciali sit prohibitione prouisum, ne quis in aliquem excommunicationis sententiā, nisi competenti commonitione præmissa promulgare præsumat, volentes etiam prouidere, ne forte commonitus frustratoriæ recusationis, vel appellationis obtentu, monentis possit declinare examen, statuimus, vt si allegauerint se iudicem suspectum habere, coram eodem causam iustæ suspicionis assignet, & ipse cum aduersario, vel si forte aduersarium non habet, cum iudice arbitros communiter eligat. Aut si communiter conuenire non possunt, absque malitia ipse vnum, & ille alium eligat, qui de suspicionis causa cognoscant, & si nequiuerint in vnam concordare sententiam, aduocent tertium, vt qd duo ex ipsis decreuerint robur obtineat firmitatis. Sciantque se ad id fideliter exequendum, ex inimico a nobis virtute obedientiæ, sub attestatione diuini iudicij districto præcepto teneri. Causa vero suspicionis legitimæ coram illis infra competentem terminum non probata sua iurisdictione iudex vtatur. At ipsa probata legitime, de recusatoris assensu personæ idoneæ committat negocium recusatus, vel ad superiorē transmittat, vt in eo ipse procedat, secundum quod fuerit procedēdum. Porro commonito ad ap. obstaculum conuolante, si eius excessus euidentia rei, vel ipsius confessione, aut alio modo legitimo fuerit manifestus, cum appellationis causa remedium non ad defensionem iniquitatis, sed ad præsidium innocentiæ institutum, non est prouocationi huiusmodi deferendum. Excessu quoque dubio existente, ne friuolæ ap. diffugio appellans iudicis processum impediat, coram eodem probabilem causam appellationis exponat, talem videlicet, quæ si foret probata, deberet legitima reputari, & tunc si habuerit aduersarium (infra terminum secundum locorum distantiam, & temporis qualitatem, & naturam negocij ab eodem iudice moderandum.) appel. causam prosequatur, quam si prosequi non curauerit, extunc ipse iudex app. non obst. procedat. Nullo autem aduersario comparente, tunc iudex ex suo procedat officio. Appellationis causa coram superiore iudice probata, superior suæ iurisdictionis officium exequatur. Sed si appellans in eius probatione defecerit, ad eum a quo ipsum appellasse malitiose constiterit, remittatur. Cæterum has duas constitutiones præmissas volumus ad regulares extendi, contra suas obseruantias speciales.

De Alienatione rei litigiosæ. Cap. XVII.

EX summa iuris. Plerumque vero accidit, vt rem de qua controuersiam metuit quis, dolo alienet, idest in alium transferat, vt iudicium mutet, aut euitet, & tunc dicitur alienatio fieri, causa mutandi iudicij. Ideo autem dixi de qua controuersiam metuit, quia si lis, vel controuersia iam cœpta fuerit, vel quasi subiacet vitio litigiosi, porro siue proprietatem, siue possessionem alienet, hoc edictum locum habet de pœna alienationis. f. vt teneatur ad interesse illi cuius erat: Pœna vero illius qui suscipit, est vt & teneatur, & conueniri possit de illa re sicut alienator. Quandoque vero non habet locum hoc interdictum, vt si ille qui rem alienauit, ea caret, quàm litigare maluit, vel si ob valetudinem, aut ætatem, aut propter necessarias occupationes, litem in alium transtulit, vel etiam si rem alienauit, & recuperauit. Extra j. de alienatione facta mutandi iudicij causa. Alex. 3. Ex quorundam relatione accepimus. Quod cum aliqui a nobis literas commissionis impetrant, aduersarij, (vt mandatum nostrum eludant) antequam literæ ad iudices perueniant, vel postea priusquam citentur ab eis in vocem appellationis prorumpunt, & infra. Nos igitur contra prædictam calliditatem, & versutiam prouidere volentes. Mandamus quatenus si aduersarii eorum pro euacuando mandato nostro taliter appellauerunt, aut de possessione, de qua controuersia vertitur commutationem fecerint. Vel se malitiose duxerint absentandos, eos qui in possessionem se ingesserunt. app. cess. cogatis sub nostro examine, iuris æquitati parere. Gregorius 9. Alb. Nicola. & Decan. Furneñ. Ex parte Scabinorum Cipri fuit propositum, quòd inter laycos illius loci quæstionibus emergentibus dirimendis per iudicium sæculare, quidam clerici sibi dono, vel precio ab aliquibus laicorum ipsorum cedi faciunt actiones, vt ad ecclesiasticum forum aduersarios trahant, & prædam ex huiusmodi commercio assequantur, & infra. Cum igitur cessiones, & emptiones litium legitimæ prohibeant sanctiones, itaque iactura causæ afficiant illos, qui sibi patrocinium taliter aduocare potentiorum præsumunt, & ex eo etiam sint odiosæ, quòd ex fonte cupiditatis videntur procedere. Man. qua. clericos memoratos a præsumptione huiusmodi per cen. eccl. compescatis. Ex 4. ff. De alienatione mutandi iudicij causa facta. Paulus. Omnibus modis proconsul id agit, ne cuius deterior causa fiat ex alie-

no facto. Et enim intelligit iudiciorum exitum interdum duriorem nobis constitui, opposito nobis alio aduersario, in eã quoque rem prospexit, vt si quis alienando rem, alium nobis aduersarium suo loco sobstituerit, idque data opera in fraudem fecerit nostram, tanti nobis actione in factum tenetur, quanti nostra interfit alium aduersarium nos non habuisse. Itaque si alterius prouinciæ hominem, aut potentiorem nobis opposuerit aduersarium, tenebitur. Vlpia. Item fieri potest, vt sine dolo malo quidem possidere desierit, verum iudicii mutandi causa id fiat, Sunt & alia complura talia, potest autem quis dolo malo desinere possidere, nec tamen mutandi iudicij causa fecisse, nec hoc edicto tenebitur, neque.n.alienat, qui dumtaxat omittit possessionem: Non tamen eius factum improbat prætor, qui tanti habuit re carere, ne propter eam sæpius litigaret: Hęc est verecunda cogitatio eius qui lites execratur, non est vituperanda, sed eius dũtaxat, qui cum rem habere vult, litem ad alium transferat, vt molestum aduersarium pro se subijciat. Pedius non solum ad dominii translationem hoc edictum pertinere ait, verum ad possessionis quoque. Alioquin cum quo in rem agebatur inquit, si possessione cessit, non tenebitur. Si quis autem ob valitudinem, aut ætatem, aut occupationes necessarias, litem in alium transtulerit, in ea causa non est, vt hoc edicto teneatur, cum in hoc edicto doli mali fiat mentio. Hęc actio in id quod interest competit, si dolo malo fiet alienatio.

De rei confessione. Cap. XVIII.

EX summa iuris. Quod si forte veniat reus ad iudicium, & confiteatur. Dicit lex, quòd in confitẽtem nullæ sunt partes iudicis, quod subaudi, in cognoscendo, nihilominus tamen condemnabit eum iudex per sententiam. Reo quidem in iudicio confitente, actor exoneratur probatione. Ad hoc tamen vt alicui confessio sua præiudicet, exigũtur plura, quæ notantur his versibus. Maior sponte sciens, contra se vbi ius fit & hostis. Ne ius, lis, certum, fauor, aut natura repugnet. Maior inquam, quoniam impuberi confessio sua non præiudicat. Sciens autem, quia confitenti per errorem facti non nocet, vsque ad sententiam, sed post. Econtra vbi ius fit, quia facta extra ius idest lite nondum contest. etiam coram iudice suo non præiudicat. Fallit tamen hoc in quibusdam casibus, vt quando quæritur, an aliquis sit hæres, pro qua parte sit hęres, & huiusmodi. Item vbi sit, & hostis idest aduersarius, vel eius procurator, quia si eo absente, & ignorante ab eo confessio fiat, non præiudicat. Non enim solet quis absenti condemnari. Ne ius repugnet. Ideo dicitur, quia confessio iuri contraria non præiudicat, vt si confitear illum esse seruum meum, qui de iure hoc esse non potest, vel me contraxisse matrimonium sed ad tempus. Item ne lis repugnet, quoniam ad hoc vt confessio præiudicet, necesse est, vt fiat de re, de qua cum alio lis est.i.actio, vt si confessus sum me interfecisse illum, quẽ alius interfecit, vel seruum meum esse, qui est alterius. Nam si confitear me occidisse eum, qui viuit, nihil obest. Certum quoque, quia confessionem oportet esse de certa re. Ne fauor repugnet s. matrimonij, vel libertatis. In his enim confessio non statim præiudicat.i. nisi quis in ea persistat. Item ne natura repugnet, quia si confiteor illum esse filium meum, qui maioris ætatis est, quàm ego, non præiudicat mihi. Hæc de confitentibus pręcedente interrogatione iudicis, vel alterius partis. Si autem interrogatus a iudice reus nolit respondere, perinde est ac si contra se confessus esset, quod asserebat aduersarius. Idem quoq; est si obscure respondeat, vt interrogantem incertum dimittat. Ex. ff. 42. li. de confessis. Paulus. Confessus pro iudicato est, qui quodammodo sua sententia damnatur. Vlpianus: Non fatetur qui errat, nisi ius ignorauit. Iul. ait. Confessum se certum debere legatum omnino damnandum; & si in rerum natura res non sit, & iam a natura recessit, ita tamen, vt in æstimatione eius damnetur, quia confessus pro iudicato habetur. Idem si is cum quo lege Aquilia agitur confessus est seruum occidisse, licet non occiderit, si tamen occisus homo sit, ex confessione tenetur. Certum confessus, pro iudicato erit, incertum non erit. Paulus non omnimodo confessus condemnari debet rei nomine, quæ an in rerum natura est etiam incertum sit. Extra 2. de confes. Clemens. 3. Eos quorum suggestione scelus homicidii se presbyter perpetrasse proponit, nisi aliis modis verum esse constiterit, nulli censemus pœnæ subdendos: quia secundum vtriusque iuris statuta, de se confessi, super aliorum conscientiis, interrogari non debent. Crimine læsæ maiestatis excepto, de reatu proprio confitentis. Periculosa confessio non est aduersus quemlibet admittenda. Si tamen eos infamia huiusmodi laborare cognoueris, singulis eorum, adiunctis tribus sociis sui ordinis purgationem indicas.

De Libelli oblatione. Cap. XIX.

EX summa iuris. Si vero reus veniat, & velit contendere, tunc debet ei dari libellus, quem etiam reus petere solet, vt sciat super quo debeat respondere, & est libellus duplex scilicet conquęstionis qui dicitur conuentionalis, & datur in causis ciuilibus. Et accusationis, qui dicitur libellus inscriptionis, & datur in criminalibus. Est autem libellus breuis petitio in scriptis redacta, rem, causam, & intentionem continens proponentis. Et quod dico rem intelligas generaliter, siue agatur in rem, siue agatur in personam. Item debet continere libellus factum vt bene narretur, quare es obligatus, puta quia vendidisti, vel quia mutuo sibi dedisti, & hoc voco causam siue obligationem. Item debet continere secundum iura ciuilia actionem, ex illa obligatione descendentem, sed secundum iura canonica sufficit narrare factũ, & causam exprimere, quare petat, id quod petit. Debet etiam continere nomen agentis, & illius contra quem agitur. Item nomen iudicis, & diem dati libelli, mensem, & annum incarnationis domini. Vnde ita concipias libellum. Vobis domine. P. At. de Belu. Conqueror ego Pe. de magistro Alberto cui vendidi codicem vnum pro centum li. quas peto ab eo mihi persolui. Vnde peto ipsum in dictam pecuniam condemnari, & per vos ad solutionem compelli, Protestantur etiam quidam de expensis factis, & faciendis in lite. Petunt etiam quidam damna quæ incurrerunt propter hoc, & sic in scriptis debet offerri reo, vel iudici, vt ei det. Et debet assignare iudex terminum non minus 30. dierum secundum iura reo, vt deliberet an cedat, an contẽdat. Moderantur tamen hodie iudices, pro qualitate personarum, & factorum inducias memoratas. Si agatur autem in rem potest sic formari libellus, Peto ego magister Pe. a magistro Alberto domum vnam quam dico meam, sitam in tali loco, cui cohæret via publica. In interdicto recuperandæ possessionis libellus sic concipitur. Ego. H. conqueror de. N. qui talis rei possessionem mihi violenter abstulit, vnde peto rem meam restitui. In interdicto vero retinendæ pos. sic. Ego. H. conqueror de N. qui impetit me ĩ possessione mea. In interdicto ad adipiscẽdum pos. sic. Ego H. peto possessionẽ talis rei à N. Effectus libelli est, vt actionem annalem perpetuet. Item vt faciat rem litigiosam, secuta conuentione per executorem. Item oblato libello secutaque conuentione executoris, interrumpitur præscriptio. In summa vero nota, quòd si literis Papæ, per quas cõmittitur res, exprimatur, vt exemplum earum mittatur aduersæ parti, quę citatur, vice libelli fungetur, tolletque partibus inducias deliberatorias. Ex. ff. li. 2. de edendo. Vlpianus. Qua quisque actione agere vult prius eam edere debet. Nam æquissimum videtur, eum qui acturus est, edere actionem, vt proinde sciat reus, vtrum cedere, an contendere vltra debeat. Et si contendendum putat, veniat instructus ad agendum cognita actione qua conueniatur. Edere autem est etiam copiam describendi facere, vel in libello complecti, & dare, vel dictare, Eum quoque edere Labeo ait qui producit aduersarium suum ad album, & demonstrat quid dicturus est, vel id dicendo quo vti velit. Editiones sine die, & consule fieri debent, ne quid excogitetur edito die, vel consule, & prolato die fiat. Diem autem & consulem excipit prætor, quo instrumentum conscriptum est, non in quam solutio concepta est. Nam dies solutionis, sicuti summa pars est stipulationis. Rationes enim cum die & consule edi debent, quoniam accepta, & data nõ alias possunt apparere, nisi dies & consul fuerit editus. Edenda sunt omnia, quæ quis apud iudicem editurus est, non tamen vt instrumenta quibus, quis vsurus est, compellatur edere. Edere non videtur, qui stipulationem totam non edidit. Eis qui ob ætatem, vel rusticitatem, vel ob sexum lapsi non ediderunt, ex alia iusta causa subuenitur. Idem: Edi autem est, vel dictare, vel tradere libellum, vel codicem proferre.

De Spoliatorum restitutione. Cap. XX.

EX summa iuris. Quoniam autem expoliati statim in iudicio restitutionem petere solent, quando facienda sit videamus, multũ enim refert an aliquis expoliatus a iudice suo, an non suo. Similiter an ordine iudiciario seruato an non. Nam si ordine non seruato, statim restituendus est. Excipiuntur autem casus in quibus cessat restitutio. Cessat enim in eo, qui sedem apostolicam occupat: Nam si expellatur, non competit ei restitutio. Item si petenti restitutionem opponatur

spoliatio,

spoliatio, non obtinebit restitutionem, nisi prius eam faciat spoliato. Item cessat restitutio, si scandalum oriatur ex ea. Itẽ si opponatur excommunicatio, quoniam excommunicatus nõ habet personam standi in iudicio. Item si opponatur renunciatio spontanea in manu iudicis sui facta. Item si mulier a viro repulsa, committat fornicationem, non poterit petere restitutionem. Vel si vir vxore sua spolietur, & de viri seuitia timeatur. In summa vero nota, quòd nullus iniuste spoliatus potest accusari super illo, vel alio crimine, ante restitutionem ab ipso spoliatore, ab alio vero posset, quia res inter alios acta, aliis non præiudicat. Item nota, quòd non omnia ablata spoliato restituenda sunt eo loco vnde sunt ablata, hoc tamen, si placuerit spoliato, cum id eius fauore sit introductum. Item restituendi sunt omnes fructus quos percepit violentus, & quos percepisse potuisset, is qui deiectus est, si ei possidere licuisset. Et probata spoliatione, super damnis, statur sacramento spoliati, tamen cum iudicis taxatione. Possunt autem petere restitutionẽ illi, qui de possessione expelluntur, quoniam illi naturali possessione priuantur. Item illi quorum fundus occupatur, vel ecclesia. Et cum venerint ad eam nõ admittuntur, quia ciuili possessione priuantur, Extra 2. de rest. spoli. Alexander 3. Sollicite cures perquirere, quo tempore B. renunciauerit ecclesiæ, & si rũ fuerit cum spoliatum, cum eidem ecclesiæ renunciauit, cõtra eum testes alterius partis de iuramento, & renunciatione sponte facta antequam restitutus fuerit non admittas: quia non est verisimile, quòd sponte iuri suo renunciauerit, qui renunciat spoliatus, sed testes eiusdem H. quibus intendit se probare, quòd violenter prædicta ecclesia fuerit spoliatus dummodo idonei sint, recipere nõ postponas. Cœlestinus 3. Grauis nos querela. Et infra. Mandamus si vobis constiterit de præmissis, prædictum Archi. ablata prænominati monasterii fratribus, cum integritate restituere, damnaque plenarie resarcire, & de illatis iniuriis competenter satisfacere compellatis. Prouisuri, vt non tantum fructus a nouo, & violento possessore perceptos, sed quos etiam si eis possidere fuisset licitum, possessores veteres percepissent, reddi faciatis eisdem. Inno. 3. in c. Olim. Inanis est actio quam inopia debitoris excludit. Itẽ in cõcil. gene. Sæpe contingit, quòd spoliatus per spoliatorem in alium re translata, dum aduersus possessorem non subuenitur, per restitutionis beneficium spoliato, cõmodo possessionis amisso, propter difficultatem probationum iuris, proprietatis amittit effectũ. Vnde non obstante iuris ciuilis rigore, scimus vt si quis de cætero scienter rem talem receperit, cum spoliatori, quasi succedat in vitium, eo quòd non multum intersit quo ad periculum animæ iniuste detinere, ac inuadere alienum, contra possessorem huiusmodi, spoliato per restitutionis beneficium succurratur.

Quid cuique faciendum sit ante litem.
Cap. XXI.

GRatianus causa 3. q. 1. Quod autem restitutio quibuslibet danda sit, multis auctoritatibus probatur. Ait. n. Fabianus. Papa. Episcopi si a propriis sedibus, aut ecclesijs sine auctoritate Romani pontificis expulsi fuerint, antequam ad synodum vocentur, proprius locus, & sua omnia eis reintegrãda sunt: nulla enim ratio sinit, dum ad tempus eorũ bona, vel ecclesiæ atque res ab æmulis, aut a quibuscunque detinentur, vt aliquid illis obiici debeat, nec quicquam potest eis quilibet maiorum, vel minorum obiicere, dum suis ecclesiis, vel rebus, vel potestatibus carent. Patet ergo quòd expoliati prius sunt præsentialiter restituendi, quàm ad causam vocãdi. Sed obiicitur, vbi non fuit legitima institutio, ibi nec potest esse restitutio. Illi ergo quorum electio vitiosa est, vel qui a clero nõ sunt electi, vel a populo expetiti, vel qui per simoniam irrepserũt, non sunt habendi inter episcopos, & ideo si a sedibus quas tenere videbantur, expulsi fuerint, non possunt restitutionem petere, antequam vocentur ad causam. Vide supra in tractatu ordinandorum. Si quis pecunia, vel gratia humana seu sæculari, vel militari tumultu &c. Sed hoc in eo casu tantum intelligitur, in quo Apostolica sedes per violentiam occupatur, quo casu iudex non inuenitur, cuius officio ille apostaticus possit excludi. In aliis autem locum nõ habet, cum violenta possessio, nisi per iudicis sententiam, violento detentatori, alias detractãtori detrahi non possit. Si autem verus dominus bello non cõtinuato, sed reuocato, vi illum de possessione eiecerit, iudicis auctoritate prædoni possessionem restituet. Extra 2. de resti. spoliatorum. Alex. 3. Vercellen. episcopo. Cum quis dicit se de possessione violẽter eiectũ, & aduersarius dicit eũ nõ fuisse canonicè institutũ. Respondemus, prius de violẽta eiectione, quàm de canonica institutione agi debere: quia prædo etiam est secũdum rigorem iuris restituendus. Idem Oxonien. episcopo. Itẽ cum quis dicit se de possessione violenter eiectum, vel aduersarium clam possessionem intrasse, & aduersarius crimen ei obiecit, vt eum a sua intentione repellat, non occurrit nobis, quòd illius obiectio admitti debeat, vel principalis causæ propter hoc executio retardari, quoniam criminaliter contra eũ ante restitutionem agere non potest, cum præsumatur eius existere inimicus. Idem Cantu. Archiepiscopo. Conquærente nobis R. clerico accepimus, quòd ipsum ecclesia de Vuerfort, siue iudicio spoliasti, quia vero iam non decet honestatem tuam, clericos tuæ iurisdictionis sine manifesta causa, & rationabili suis beneficiis spoliare, quibus teneris paterna prouisione consulere. Man. qua. si est ita, prædicto clerico præfatam ecclesiam cum redditibus inde perceptis restituas, & in pace eam possidere permittas. Restitutione autem facta, siquid aduersus eum super præscripta ecclesia proponere volueris, coram Oxon. episcopo, delegato a nobis, per te, vel sufficientem responsalem tuum cum eodem R. ordine iudiciario poteris experiri. Idem in c. cum venissent. Is possidet, cuius nomine possidetur.

Vtrum pendente lite diuortij, mulier viro restituenda sit.
Cap. XXII.

EXtra 2. de resti. spol. Lucius 3. Cum C. miles. B. sibi matrimonio copulasset, & maritali affectione pertractans, ex ipsa filiam suscepisset, sine iudicio ecclesiæ a se remouit eãdem, & de accusando super cõsanguinitate matrimonio, literas re. ap. ob. impetrauit ad iudices, cum autem priusquam a iudicibus mulier citaretur, per dyœcesanum episcopum virum sibi restitui petiuisset, & ob hoc ad nos proprium nuncium destinasset: Demum coram præfatis iudicibus constituta, vel modo per se, modo per procuratorem ante ipsius causę ingressum, & post, virum sibi restitui postulabat. Iudices vero restitutione negata (quod fieri non debuit) in principali procedere voluerunt. Vnde ipse nostram audientiam appellauit, & infra. Man. qua. si est ita, mulieri virum restitui faciatis, quæ post ap. ipsius facta sunt in irritum reuocãtes. Postmodum causam super matrimonio audiatis, & fine canonico terminetis. Innocen. 3. Bituricen. Archiepiscopo. Vtrum quando aliquis consanguinitatis gradus obijcitur, in quo sedes ap. dispensare non potest, nec ẽ consueuit, & probationes promptæ sunt, & paratæ, indulgenda sit restitutio, an deneganda, & infra. Sane circa solutionẽ quæstionis propositæ diuersæ sunt sententiæ. Porro cum mulier, quæ consanguinitatis habet notitiam, præsertim in gradibus quos lex diuina prohibuit, non possit huiusmodi viro sine mortali peccato carnaliter commisceri, quoniam omne quod non est ex fide peccatum est, & quicquid fit contra conscietiam ædificat ad gehennam, frustra in tali casu adiudicaretur restitutio spoliato, cum illa contra Deum non debeat in hoc iudici obedire, sed potius excommunicationem humiliter sustinere. Sicque difficultas occurreret, quasi perplexa, quia propter sententiam oporteret eum reddere debitum, & propter conscientiam reddere non deberet, vnde contingeret eos grauiter impediri, & vtrique laqueus pararetur, cum inter se carnaliter coniungi non possent, nec alij matrimonialiter copulari. Propterea melius videtur quòd cum opponitur consanguinitas, præsertim in gradibus diuina lege prohibitis, & probationes offeruntur incontinenti paratæ, in cæteris quòd sit adiudicanda restitutio. Sed ad maiorem cautelam iuramento, recepto, quòd talis obiectio maliciose non fiat, solum quò ad commixtionem carnalem, maximè si fama consentit est restitutio differenda, donec auditis probationibus, & discussis, causa siue diffugio terminetur. Cum vtrique sit melius taliter expediri, quàm manere aliter impeditos. Quod si non habeat incontinenti probationes paratas, sed dilationes expetat longiores, quia præsumitur contra eam, quæ sine iudicio ecclesiæ sua temeritate tantum recessit a viro, ad restitutionem plenariam ecclesiastica debet censura compelli. Quam tamen ipsa thori negando consortium, debet humiliter tolerare, donec probationes offerat præparatas, & tunc absolutione petita, secundũ formam ecclesiæ absoluatur. Sed antequam fiat illi mandatum sub debito iuramenti receptis probationibus, procedatur, quẽadmodum est præmissum. Si vero tanta sit viri sęuitia, vt mulieri trepidanti non possit sufficiens securitas prouideri, non solum debet illi restitui, sed ab eo potius amoueri. Alioquin si fieri potest, sufficienti securitate prouisa, pro facto videtur coniunx ante causæ cognitionem restituenda marito.

De

De Induciis petendis post restitutionem.
Cap. XXIII.

GRatianus supra q. 2. De induciis autem post restitutionẽ prçstandis, & quo spacio temporis concedendæ sunt scribit Iohannes Papa dicens. Quanto tempore expoliati, vel expulsi esse videbantur, antequã ad synodum conuocentur, sub eodem temporis spacio eis induciæ indulgeãtur. Item Stephanus Papa quintus Getardo Leodicensi. Oportet vero, vt primũ nos tam de inuasis ciuitatibus, & monasterijs, & mansis, quàm & de reliquis generaliter rebus reinuestire faciatis, quia nec nudi contendere, nec inermes inimicis nos debemus opponere. Item Gelasius Papa. Eiectis episcopis, vel expoliatis post integram restitutionem anniuersariæ induciæ, vel 6. mensium indulgendæ sunt. Item Felix Papa in c. Si episcopus. Male viuendo facultates ecclesiæ disperdit, episcopus ab eius patrimonio quousque de dilapidatione rerum ecclesiasticarum cognoscatur submouendus est, exemplo tutorum & curatorum, qui dũ fuerint suspecti, a tutela, vel cura remouentur, donec de suspectione cognoscitur. Eadem q. 3. Quod vero post vocationẽ venienti ad iudicium induciæ negandæ non sunt Felix Papa testatur. Quidam enim ait, ad repellenda inimicorum improborum machinamenta, & suas præparandas responsiones, & testes confirmandos, & consilia episcoporum atque amicorum querenda, annum & 6. menses mandauerunt concedi, quidam autem annum, in quo plurimi concordant. Minus vero, quàm sex menses non reperi, quia & laicis hæc indulta sunt, quanto magis Domini sacerdotibus.

De Mutuis petitionibus, vel reconuentionibus.
Cap. XXIIII.

EX summa iuris. Sæpe vero fiunt, petiones mutuæ, quæ debent fieri coram eodem iudice, deberque libellus porrigi statim, porrecto super principali, & insimul tractari, vnicaque sententia terminari. Si tamen separentur tenet sententia. Forma reconuentionis assumpta fuit, vnde dicitur quòd cõuẽtus ab alio si vicissim illum pulsare vult, statim potest, quod non licet, nisi apud eundem iudicem. Et potest reconuentio fieri de ciuili, quolibet incidenti. Cessat autem reconuentio in præiudicialibus actionibus, vt si ego velim agere restitutorio iudicio, & tu velis quæstionem proprietatis instituere, non potes: quia quçstio mea præiudicialis est, & prius tractari debet, quã tua. Item cessat in actione criminali concurrẽte cum ciuili, nõ potest reconuentio taliter fieri. Cessat in excommunicato, qui potest conueniri, sed conuenire non potest, & ideo neque recõuenire. In arbitrio quoque cessat, vt dictum est supra. In summa vero nota, quòd conuentus super vna actione, potest aduersarium pluribus actionibus reconuenire. Item conuentus super 10. potest reconuenire super 20. Et dicunt quidam, quòd reconuentio fieri potest vsque ad sententiam. Alii vero, quòd statim, nec habebit locum si differatur vsque ad lit. contestationem. Sed prima opinio verior. Eodem autem modo procedendum est in reconuentione, sicut in conuentione. Quod autem dixi coram eodem iudice, intellige de causa, de qua posset ille iudex cognoscere. Nam si coram laico conuentus, velit de spirituali causa reconuenire, nõ potest laicus eam tractare. Pœna vero actoris respondere nolentis est, vt non respondeatur ei. Hæc autem obseruanda sunt, siue sit iudex ordinarius, siue delegatus: nam & si delegatus sit, poterit in eodem iudicio de vtraque quæstione cognoscere, sine appellationis remedio Extra 2. de mutuis petitionibus. Cœlestinus 3. Consuluisti nos vtrum cum causa ap. re. committitur, & reus coram eodem iudice actorem reconuenerit, & actor super reconuentione ap. ob. interponat, an sit appel. huiusmodi deferendum. Nos vero ita sentimus, quòd cum actoris & rei eadem sit conditio, & vno eodemque iure, circa appellationis remedium, debeat vterque censeri, Sicut desiderat actor, vt sibi iuxta mandatoris rescriptum fiat iustitia ap. re. ita eodem modo debet recõuenĩẽti in sua iustitia respondere.

De Ordine cognitionum in diuersis quæstionibus, siue petitionibus. *Cap.* XXV.

QVoniam autem frequenter in iudiciis plures veniunt quçstiones, de qua prius agendum sit videamus. Quando quidem proponuntur plures ab vna, & eadem parte, tunc est in eius arbitrio qui proponit, quam illarum prius prosequatur, nisi altera incidens fuerit, vel nisi vna pendeat ex altera, vt si a possessore hæreditatis Titii petam hæreditatem, & mutuũ quod dedi Titio, prius oportet me hæreditatem petere, vt ita liqueat, an mutuum petere possim. Possunt etiam plures, gratia diminuendarum litium, insimul tractar.. Quã lo vero proponuntur a diuersis, si quidem ambæ ciuiles sint insimul tractabuntur, quoniam in illis habet locum reconuentio. Ille tamen prius libellum porriget, & litem contestabitur, qui prius ad iudicium prouocauerit, iuxta regulam illam, Qui prior appellat prior agat. Fallit hoc in actionibus, quæ sui natura præcedunt alias, vt quæstio possessionis præcedit quæstionem proprietatis, vt si actor agat possessorie, reus non poterit agere petitorie. Item in præiudicialibus actionibus vt si tu petas a me 10. & ego dicam te seruum meum esse, vel filium in potestate mea existentem. Item si a reo inferatur alia quæstio, in modũ exceptionis, illa prius tractabitur. Item fallit hoc in quæstione criminali, concurrente in ciuili ex diuersis partibus, prius enim tractanda est criminalis Si vero sunt ambæ criminales, similiter obtinet regula præmissa, Qui prior appellat &c. Fallit tamẽ hoc si prior instituat quæstionem de minori crimine, & secundus de maiori. Item si primus iniuriam suam non prosequebatur, & secundus prosequitur fallit. Item in crimine derogatorio, vt si dicas quòd vendiderim seruum tuum, & ego dicam occidisse te illum ante tempus illud, quo me dicis eum vendidisse. Fallit etiam vbi ciuilis quæstio præiudicialis, criminalis concurrit cum quçstione criminali, prius. n. tractabitur ciuilis, quæ est præiudicialis criminalis, vt si velis me accusare criminis, & ego dicam te seruum meum, prius cognoscetur ciuilis quæstio: quoniam illa probata, perimetur quæstio criminalis, cum non liceat seruis dominum accusare. Item vna fuerit incidens, altera principalis, incidens semper primo tractabitur. Extra 1. de ordine cognitionum. Cœlestinus 3. Cum exceptione probata, principalis quæstio perimatur, ante est cognoscendum de ipsa, quàm ad diffinitiouis articulum procedatur. Grego. 9. Super spoliationis quæstione, si eum reconueniat, audiẽdus. cum restitutionis petitio in hoc priuilegiata cognoscatur, vt ipsam intentans non cogatur ante restitutionem spoliatoribus respondere, quamquam ab agẽdo spoliatione ab eis in modum exceptionis opposita repellatur.

De Plus iusto petentibus. *Cap.* XXVI.

IVstinianus vbi supra li. 4. Si quis autem agens in intentione sua plus complexus fuerat, quàm ad eum pertineret, causa cadebat idest rem amittebat, nec facile in integrum restituebatur a prætore nisi minor 25. annis, aut iuuentute lapsus, & vbi tam magña causa iusti erroris interueniebat, vt etiam constantissimus quis labi posset. Plus autem quatuor modis petitur, re, tempore, loco, & causa. Re, vt siquis pro 10. aureis, qui ei debentur 20. petat. Aut si is cui pars debetur, totum petat. Tempore, vt qui ante diem præfixam, vel ante conditionẽ petierit. Sicut enim qui tardius soluit, quàm debuit, minus soluere intelligitur, ita qui præmature petit, plus petere videtur. Loco, vt cum quis quod certo loco soluendum est, alio loco petit, auferre enim nititur vtilitatem loci, quæ vtilitas plurimum que in mercibus maxime inuenitur, vt in vino, oleo, frumento & huiusmodi, quæ per diuersas regiones diuersa habent precia. Causa, vt si quis ita stipulatus sit, Hominem Stichum se dare aut 10. aureos, & ille alterutrum petat, veluti hominem tantum, aut 10. aureos tantum In hac autem petitione electio tollitur promissori, & eo modo petitor conditionem suam meliorem facit, aduersarii deteriorem. Vel si quis generaliter hominem spondeat, aut vinum, aut purpuram, & ille cui spondetur specialiter petat Stichum hominem, vel vinum campanum, purpuram Tyriam: quinetiam licet vilissimum sit, quod quis petit, tamen plus petere intelligitur, quia sæpe accidit, vt promissori facilius sit illud soluere, quod maioris est pretii. Zenonis autem, & nostra constitutio iudicat, quòd si quid quantitate, vel alio modo plus petitum fuerit, si quid forte damni ex hac causa acciderit, ei in sportulis, contra quem petitum fuerit condemnatione triplici punietur. Ex summa iuris. De quatuor modis, quibus plus debito petitur, versus iste formatur. Plus petitur causa, reque, loco ve. Pœna vero plus petentis, hoc est ille qui plus petit re, si perseueret in petitione, cadit a toto debito, Si vero qui plus petit tempore, induciæ temporis in pęnam duplicantur, & expensas restituet. Qui autem loco, vel causa plus petit, omne damnum restituet, quod inde reus percepit. Denique si probetur per testes actori, quòd plus petierit, prædictas pœnas patietur. Si vero probetur iuramento delato, vel per confessionem actoris, euacuabitur tantum summa falso adiecta. Extra 1. dè plus petitio. Greg. 9. Punitur impunitas plus petentium, si super petitione sua, duxerint in iudicio persistendum, ita

ita quòd qui re petunt amplius sine causa, in expensis aduersariis condemnantur. Qui autem plus loco, ad interesse tenentur, pro eo quòd vtilitas admittitur debitoribus, quam haberet, si statuto loco soluissent. Ei vero a quo amplius tempore petitur, induciæ duplicantur, nec litem excipiet, nisi ei soluantur expensę.

De Minus petentibus, vel in petendo errantibus.
Cap. XXVII.

IVstinianus vbi supra 4. li. Si vero in intentione sua minus complexus fuerit actor, quàm ad eum pertinet, sine periculo agit, in reliquum enim nihilominus iudex aduersariũ in eodem iudicio condemnat. Ex constitutione Zenonis. Si autem aliud pro alio intendit, nihil eum periclitari placet. Sed in eodem iudicio, cognita veritate, errorem suũ corrigere permittimus, velut si Stichum hominem petere debeat, & hæredẽ petat, aut si quis ex testamento dari oportere intendat, quod ex stipulatu ei debetur. Eum qui creditoribus suis bonis cessit, si postea aliquid acquisierit, quod idoneum emolumentum habeat, ex integro in id quod facere potest, creditores cum eo experiuntur: Inhumanum enim erat spoliatum fortunis insolidum damnari. glo. Bene dixit, & idoneũ emolumẽtum habeat, nam si forte modicum sit commodũ, quod ad victum eius vix sufficiat, non possunt hoc auferre creditores, quia amplius, quàm semel cessio non fit. Sed hoc intellige de prioribus creditoribus, nam si postea noui superueniunt, secunda cessio fit, siue cum seruis negocium gestum est, siue cum his, qui sunt in potestate parentis, in his vero eadem iura seruantur. Glo. fere dicit, quia filius familias, potest personaliter cõueniri. Exercitor appellatur is, ad quem quotidianus vanus quæstus pertinet Qui negociationibus præponuntur institores vocantur.

De Quæstione, vel causa possessionis, & proprietatis.
Cap. XXVIII.

EX summa iuris. Sciendum. vero quòd aliquando mouetur quæstio proprietatis, aliquando quæstio possessionis, & aliquando ambæ concurrunt. Quæstio possessionis est in qua de sola possessione controuersia ventilatur. Quæstio verò proprietatis, in qua de sola proprietate quæritur, idest de solo dominio, vel quasi dominio. Quæstio possessionis recuperandæ, & adipiscendæ ab vna, & eadem parte possunt concurrere. Ex diuersis autem partibus concurrere non possunt, quia quæstio possessionis quæstioni proprietatis est præiudicialis, quando ex diuersis partibus proponuntur. Item cum ego petam restitutionem, tu vero poteris inferre proprietatis quæstionem; super illa re quam possides, & detines, quæstio vero possessionis retinendæ potest ex diuersis partibus concurrere, & nõ ab vna, & eadem parte, sicut notauit Lau Satisque concedi potest vbi quæstio possessionis retinendæ mouetur, inter possidentẽ naturaliter ex vna, & possidentem, ciuiliter ex alia, quòd ille qui dicit se ciuiliter possidere, possit quæstionem proprietatis inferre, cum non detineat. Alius autem, qui possidet, & detinet non posset: lex tamen vult, quòd nullo modo possint concurrere. In summa vero nota, quòd si is cui competebat possessoriũ, instituat petitorium, poterit quæstionem proprietatis suspendere, & ad possessorium redire, vbi iam esset conclusum in proprietatis quæstione: tũc enim non esset agendum possessorio, nisi reus subtraxisset copiam probandi dominium actori. In tali nanque, vel in alio rationabili tunc posset agi possessorio. Itẽ quando tractantur insimul istæ quæstiones, licet præmittatur in pronunciatione quæstio possessionis, præualet tamen quæstio proprietatis. Extra 2. de causa proprietatis, & pos. Cęlestinus 3. Interrogati sumus, si iudices deputati, vt de possessione & proprietate agnoscant, grauibus partium sumptibus parcere cupiẽtes, de vtraque commixtim audiant allegationes pariter & testes admittant. Deinde prius audiant attestationes de possessione, & pronuncient secundum tenorem illarum, vtrum licite hoc agatur. Nos autem cum hoc sit in iure ciuili expressum, quòd licite possit fieri respondemus.

Quod Omnibus liceat debita repetere *Cap.* XXIX.

HElinandus vbi supra. Æquum est certe, vt quicquid alterius apud alterum sine causa deprehenditur reuocetur. Quidquid autem nobis debetur, non propria auctoritate sed publica, id est, per iudicem persequi debemus. Æquitati. n. congruum est, vt priuatorum lites, publica actione dirimantur & per magistratum effectui tradantur. Verbum autem debendi, ita accipere debemus, vt non solum ea, quæ per actionem, vel per alia iura, quæ hodie in actiones redacta sunt, debeãtur, sed etiam illa quæ iudicis officio tantum nobis præstãda sunt, velut per restitutiones, & in debiti verbo distinguitur, illa persecutio per quam non pecuniarum quid exigitur, sed publica vindicta desideratur. Indebitum autem, quod omnino non debetur, idest neq; naturali ratione, nec etiam ciuili iure, vel prætorio: siue autẽ iuste siue iniuste res mea ad te peruenerit, æquũ est te teneri, non suffragante iusta causa, ex qua eam tenere debeas: Gratianus causa 14 q. 1. Quod autem clerici sua repetere non possint, facile videtur posse probari. Ait enim dominus in euangelio. Si vis perfectus esse vade &c. quia ergo isti iter perfectionis arripiunt, non licet eis habere sua, multo ergo minus licet eis repetere, quia non debet repeti, quod possidere non licet. Item si quis voluerit tunicam tuam tollere &c. Item Apostolus in epistola ad Corinth. Secularia igitur iudicia si habueritis omnino peccatum est in vobis. Vnde in concil. Carthagi. 4. Episcopus nec prouocatus, pro rebus transitoriis litiget. His ita respondetur. Prohibetur perfecto in iudicio stare, captando lucrum, sed non euitando damnum, vel aliter. Aliud est sua possidere, aliud communium procuratorem esse. Canonici nõ possident sua, quia res Deo oblatæ non sunt alicuius. Vtuntur enim rebus ecclesiæ, non vt suis, sed tanquam ad dispensandũ sibi creditis. Sicut ergo isti non sua possident, ita nec repetunt, sed res ecclesiæ quarum procurationem gerunt. Similiter quòd in iudicio prohibentur contendere, ita intelligendum est, videlicet, vt non sibi stent coram iudice, sed aliis. Alios autem corã iudice astitisse, & pro eis iudicem interpellasse, nonnullos sanctorum legimus Hi autem non sibi stant, sed pauperibus, quorum necessitatibus profutura repetunt, & ita non prohibentur stare coram iudice. Illud vero euangelii. Si quis abstulerit tibi tunicam &c. non præcipientis est, sed exhortantis. Vnde aug. ait Quod debetur, etsi benigne remittitur, non tamen inique repetitur, peccat autem qui exigit vltra debitum. Iustinia. vbi supra. 4. lib. Tribus autem modis debitor suis rebus defraudatur, si latent bona eius ne venũdentur. Si cessionem bonorum fecerit. Si intra certum tempus non soluerit.

De Exceptionibus. *Cap.* XXX.

EX summa iuris. Adueniente vero termino, & reo comparente, ac litigare volente, potest excipere contra illum, qui petit, & contra libellum, & etiam contra iudicem. Et est exceptio actionis, intelligas large, vt sit etiam intẽtionis exclusio. Et nota quòd exceptiones, aliæ sunt peremptoriæ, aliæ dilatoriæ. Item dilatoriæ aliæ sunt declinatoriæ iudicii, aliæ dilatoriæ facti, siue communes Declinatoriæ iudicii sunt, quando excipitur contra iudicem, quòd non est iudex, puta quia nõ valet rescriptum in quo datus est iudex, vel quia dico me non esse de iurisdictione eius. Dilatoriæ causæ sunt, cum reus dicit actorem excommunicatum, vel eum dicit nondum exacte terminum solutionis, vel aliquid huiusmodi. Peremptoriæ sunt, quæ factum perimunt, & semper competunt ante sentẽtiã, vt factum de non petendo, & cum opponitur dolus actori, vel ꝙ metus causa, videlicet quòd coegit me per metum sibi promittere aliquid, & nunc petit a me illud, obstat enim exceptio prædicta. Dilatorię siue declinatoriæ ante lit. contest. possunt opponi, postea non, præter excommunicationis exceptionem, illa enim semper proponitur, Peremptoriæ vero, & ante litem contestatam, & post possunt proponi, vsque ad diffinitiuam sentẽtiam, postea nõ regulariter. Et nota quòd in qualibet exceptione, reus efficitur actor, quãtum ad probationes. Iustinia, vbi supra. Exceptio est auxilium contra legem inuentum, iure quidẽ ciuili inualidum, naturali vero plenam virtutem habens. Exceptionum alia perpetua, & peremptoria. Alia temporalis & dilatoria. Primæ sunt quæ semper agentibus obstant, & semper rẽ de qua agitur perimunt, vt exceptio doli mali, vel quòd metus causa factum est, & pacti conuenti, cum ita conuenerit, ne omnino pecunia peteretur. Secundæ sunt, quæ ad tempus nocent, & temporis dilatione pereunt, qualis est pacti conuenti, cum ita conuenerit, ne intra certum tempus ageretur, vt intra quinquennium, quo tempore finito nihil impedit actorem exequi. Replicatio est, per quod replicatur, & resoluitur ius exceptionis. Regula iuris. Marcellus definit debitorẽ esse eũ, ꝗ nactus est exceptionem iustam, nec a naturali æquitate abhorrentem. Vlpianus. Cui vero damus actionem, eidem exceptionẽ competere multo magis dicimus, siue vtilis, siue directa sit, cũ effectu tantum. Extra primo. de ordine cognitionum. Clemẽs 3. Cum exceptione probata principalis quæstio perimatur, est ante cognoscendum de ipsa, quàm ad diffinitionis articulum

lum procedatur. Innocentius. 3. in c. cum dilectus. Si in modum exceptionis aliquod crimen testi obiicitur, vt a testimonio repellatur, & si crimen contrra eum ciuiliter probatum fuerit; nõ igitur sibi pœna infligitur ordinaria, sed eius duntaxat testimonio non creditur, quod ea ratione non contingit, quoniã in ipsum accusatio non procedit, testes etiam quorum testimonium reprobatur, inter infames, quasi ex falso testimonio non habentur.

De His, quæ vi, vel metus causa fiunt. Cap. XXXI.

EX summa iuris. Quoniam autem exceptiones, ut dictum est, plurimumque de vi, vel metu, vel dolo fiunt, dum scilicet actori, uel dolus malus, vel metus ab eo illatus, opponitur, de his quoque dicendum est. Et primo de vi, vel metu, Vis est maioris rei impetus, cui resisti non potest. Metus autem est instantis, vel futuri periculi causa mentis trepidatio. Et quoniam in talibus incidit coactio. Notandum est de coactione. Quòd si quis compellatur ad id, quod peccatum mortale est, vt ad thurificandum idolis, & hoc coactione absoluta, s. violenter eum trahendo, alias trudendo, & manus eius cum thuribulo super aram agitando, talis coactio excusat omnino. Si vero coactio sit conditionalis, non excusat, nisi in parte: melius est enim omnia mala tolerare, quàm peccato consentire. Porro si compellatur quis ad id, quod non est mortale peccatum, sicut ad renunciandum rebus suis, & metus, vel coactio talis sit, q; in constantẽ virum cadere possit, vt est motus mortis, vel stupri, vel subuersionis status, vel cruciatus corporis, vel etiam ablationis rerum excusat, & factum, vel promissum irritum facit. Si uero sit modica vis, vel metus, non excusat. Item nota, q; si quis in metum incidat ex culpa sua, non excusatur, si tamen vim inferendam legitimo modo sibi timeat, sed si vim iniuriosam timeret excusaretur, licet ex culpa sua in metum incidisset. Extra. 1. De his, quæ vi, metusve causa fiunt. Alex. 3. Cum quidam nobilis, & potens. M. vxorem suam suspectam haberet. Milites sui eius præcepto eam ad quandam siluam ducentes, euaginato gladio occidere voluerunt, sed tandem pietate ducti, sub tali conditione præceperunt eidem, q; in monasterio de Collobiis habitum susciperet monachalem, & infra. Episcopi vero missi a viro, vt ei velum interponerent, quia iuuenis erat, & filium habebat paruulum, mutatione vitæ sui suspectam habentes, seorsum conuenerunt, eãdemque rem patefaciens, q; mortis timore intrabat monasterium, proposuit vt inde quandocumque posset exiret, sed alter episcoporum, vt uiri tyrannidi satisfacere videretur, velum imponere simulauit. Tandem viro de medio sublato, mulier de monasterio exiens, alium maritum accepit, quos Collitanus Episcopus, ad instantiam sororum vinculo excommunicationis astrinxit, & infra. Ideo mandamus quatenus mulierẽ, & virum, recepto sacramento, quòd nostro debeant stare mandato, excommunicationis vinculo absoluatis. Deinde tam mulierem, quàm priorissam, & moniales ante vestram præsentiam conuocantes, si legitime probatum fuerit, non timore mortis mulierem religionem intrasse, aut quod fecit ratum postmodũ habuisse, ipsam ad monasterium redire, & habitum depositum resumere, cen. ec. compellatis. Idem. Quæ metu, & vi fiunt, de iure debent, & in irritum reuocari. Clemens. 3. Renunciatio facta ad laicorum terrorem, nisi forte per iuramentum, vel fide interposita sit consummata, non impedit quo minus, qui renunciauit Ecclesiæ ad cuius regimen prius erat electus, præficiat. Innocen. 3. Distinguimus vtrum is, qui communicat excommunicatis, inuitus sit per coactionem attractus, aut per metum inductus. In primo casu talem non credimus excommunicatione teneri, cum magis pati, quàm agere conuincatur. In secundo, licet metus culpam attenuet, non tamen prorsus excludit, cum pro nullo metu debeat, quis mortale peccatum incurrere, excõmunicationis labe credimus inquinari.

Iterum de eodem. Cap. XXXII.

EXtra. 5. de regulis iuris. Gregorius septimus. Quod latẽter, aut per vim, vel alias illicite introductum est, nulla debet stabilitate sustineri. Iustinianus vbi supra. Vis priuata est sine armis, vis publica cum armis. Regula iuris. Vani timoris iusta excusatio non est, nec uim facere videtur, qui suo iure vtitur. Ex dige. 4. li. Vlpianus lib. 11. ad ed. Ait prætor, quòd metus causa gestum erit, ratum non habeo. Olim ita dicebatur, quod vi metusve causa, vis enim fiebat mentio, propter necessitatem impositam, contrariam voluntati. Metus est instantis, vel futuri periculi causa, mentis trepidatio. Sed postea detracta est vis mentio ideo, quia quodcumque vi attroci fit, id metu quoque fieri videtur. Paulus lib. 1. sententiarum. Vis est maioris rei impetus, quæ repelli non potest. Vlpianus lib. 11. ad edi. Vim accipimus atrocem, & eam quæ aduersus bonos fiat mores, non eam quam magistratus recte intulit, scilicet iure licite, & iure honoris, quem sustinet. Idem, Metum enim accipiendum Labeo dicit, non quemlibet timorem, sed maioris mali. Caius lib. 4. ad edi. prouin. Metum dicit non vani hominis, sed qui merito, & in homine constantissimo cadit. Paulus. Si quis dederit pecuniam, vel aliud, ne stuprum patiatur, siue vir, siue mulier, hoc edictum locum habet, cum viris bonis metus iste, maior quàm mortis esse debeat, hæc autem, quę diximus ad hoc edictum ptinere, nihil interesse inter se quis veritus sit, an in liberis suis, cum pro affectu parentes magis in liberis terreantur. Vlpianus lib. 11. ad edi. Metum autem præsentem accipere debemus, nõ suspicionem inferendi eius. Calistratus. Extat enim decretum diui Marci in hæc verba. Optimum est, vt si quas putas te habere petitiones experiatis actionibus. Cum Martianus diceret, vim nullam feci, Cæsar dixit, Tu uim putas esse solum, si homines vulnerentur. Vis est, quotiens quis id, quod deberi sibi putat, non per iudicem reposcit. Quisquis igitur probatus mihi fuerit, rem ullam debitoris, vel pecuniam debitam, non ab ipso sibi sponte datam, sine vllo iudice temere possidere, uel accepisse, isque sibi ius in eam rem dixisse, ius crediti non habebit. Vlpianus. Et quoniam metus habet in se ignorantiam, merito quis non astringitur, vt designet, quis ei metum, vel vim adhibuit, sed ad hoc tantum actor astringitur, vt doceat metum in causa fuisse, vt alicui acceptam pecuniam, vel rem traderet, vel quid aliud faceret.

De Restitutione rerum, quæ per vim, vel metum extorta sunt. Cap. XXXIII.

VLpianus in. l. Si cum exceptione. Pedius lib. 8. scribit Arbitrium iudicis in restituenda re tale esse, ut eum quidẽ, qui vim admisit iubeat restituere, etiam si ad alium res peruenit, eum autem ad quem peruenit similiter, etiam si alius metum fecit. Nam in alterius primum verti alienum metum non oportet. Siquis autem non restituat, in quadruplum in eum iudicium pollicetur. Quadruplabitur autem omne quodcunq; restitui oportuit, satis clementer cum reo prætor egit, ut daret ei restituendi facultatem, si vult pœnam euitare, post annum uero in simplum actionem pollicetur, sed non semper, sed causa cognita. In causæ autem cognitione versatur, ut si alia actio nõ sit, tunc hæc detur. Et sane cum per metum facta iniuria, anno quidem utili expleuerit, causa esse debet, ut post annum actio hæc dari debeat. Alia autem actio sic esse potest, si is cui uis ad missa est decesserit, hæres eius habet hæreditatis petitionem, qui pro possessore, qui uim intulit possidet, nec cuiquam iniquũ uideatur, ex alieno facto alium in quadruplum condemnari, qa non statim quadrupli est actio, sed si res non restituatur. Hæc autem actio cum arbitraria sit, habet reus licentiam vsque ad sententiam ab arbitro datam restitutionem rei facere. Quod si non fecerit iure meritoque quadrupli condemnationem patietur. Qui uim intulit cum possessionem a me sit consecutus, sui non est, quamuis qui ui rapuit uir improbior esse uideatur, ut Iuliano placet. Eum qui metum fecit, & de dolo teneri certum est. Si plures intulerunt metum, & unus fuerit conuentus, si quidem sponte ante sententiam rem restituerit, omnes liberati sunt. Si autem non sponte, sed ex sententia quadruplum restituerit, verius est etiam sic perimi aduersus cæteros metus causa actionem. Vlpianus. Quod turpiter, uel scelere quæsitum est, & ad hæredis compendium non debet pertinere. Paulus. Quod metus causa gestum est nullo tempore prætor ratum habebit. Paulus lib. 1. sententiarum. Qui in carcerem, quem detrusit, ut ei aliquid extorqueret, quicquid hac causa factum est nullius momenti. Ex Codice. 8. lib. Possessionem iam ui ablatam incontinenti, idest in eadem concertatione armis etiam recuperare permissum est, cum enim qui cum armis uenit, possumus armis repellere.

De Dolo malo. Cap. XXXIIII.

EX summa iuris. Dolus est calliditas ad aliquem decipiendũ adhibita. Pœna dolosi est, ut de dolo condemnetur infamis. Item ut aduersario condemnetur in expensis, sed qui dolũ obiicit, probare debet. Ex digest. 3. li. Vlpianus lib. 15. ad ed. Hoc edicto prætor aduersus uarios, & dolosos qui alijs obfuerũt calliditate quadam subuenitur, ne uel illis malitia sua lucrosa sit, uel illis simplicitas damnosa. Verba edicti talia sunt. Quæ dolo malo facta esse dicentur, si de his rebus alia actio non erit, & iusta

iusta causa esse uidebitur, iudicium dabo. Dolum malum Seruius sic diffinit, Machinatio est quædam alterius decipiendi causa, cum aliud simulatur, & aliud agitur. Labeo autem ait, posse & sine simulatione id agi, ut quis sibi conueniatur, posse etiam sine dolo aliud agi, & aliud simulari, sicuti faciunt qui per suam dissimulationem, se & sua, uel alios, & aliena tuetur. Ipse itaque sic diffinit. Dolum malum esse omnem calliditatē, fallaciam, machinationem, ad circumueniendum, fallēdum, decipiendum alterum adhibitam. Hæc diffinitio est uera, nō fuit autem contentus prætor dolum dicere, sed adiecit malum, quoniam ueteres dolum etiam bonum dicebant, & pro solertia hoc nomen accipiebant, maxime si aduersus hostem, latronemve quis machinetur. Vlpianus dicit. Si quis pupillus tutore actore colludente circumscriptus sit, non debere eum de dolo aduersus tutorem habere actionem. Idem Labeo quærit. Si seruum meū compeditum, vt fugeret soluisti, an de dolo actio danda est, & ait Quintus apud eum notans, si nō misericordia ductus fecisti furti teneris, si misericordia in factum actionem dari debere, Non nisi ex magna & euidenti calliditate, non debet de dolo actio dari. Vlpianus lib. 11. ad edi. Si plures dolum fecerint, & vnus restituerit omnes liberantur. Vlpianus lib. 11. Si deferente me iuraueris, & absolutus sis, postea periurium fuit approbatum, Labeo ait de dolo actionem in eum dandam. Pomponius ait per iusiurandum transactum videri, quam sententiam Marcellus lib. 8. digest. probat. Stari enim religioni debet. Paulus. 11. ad edi. Nam sufficit pœna periurii. Regula iuris, Qui iussu iudicis aliquid fecit, non uidetur dolo malo facere, quia parere necesse habet, sed damnum dat, qui iubet dare. Neque interdicto, neque in cæteris causis pupillo nocere oportet, dolum tutoris, siue soluendo est siue non est. Non potest dolo carere, qui imperio magistratus non obtemperat, nemo videtur fraudare eos qui sciunt, & consentiunt, Nemo lucrari debet ex alieno damno. Martianus lib. 2. dige. Si duo dolo malo fecerint, inuicem de dolo non agent. Extra. 2. de dolo, & contu. Inno. 3. Finem liti bus cupientes imponi, ne partes vltra modum grauentur; laboribus, & expensis, præsertim cum de beneficijs Ecclesiasticis litigatur, quæ sine dispendio diu uacare non possunt; præsenti decreto statuimus, ut post quàm intentionem suam altera pars fundauerit, si reliqua forte voluerit veram exceptionem opponere, quam noluit, aut nequeat incontinenti probare, quia frequentes ad impediendum, vel differendum processum huiusmodi exceptiones per excogitatam malitiam opponuntur, ad soluendas moderatas expensas, ex tunc in iudicio faciendas, cū acceptis induciis, si forsitan in probatione defecerit, condemnetur. & si soluendo non fuerit, alias secundum arbitrium discreti iudicis puniatur, vt hic saltem timore perterritus non facile, quis in grauamen alterius, falsas exceptiones opponat. Extra 3. de rerum permutatione. Deceptis, & non decipientibus iura subueniunt. Ex Codice lib. 1. Quæ in fraudem legis gesta sunt, irrita sunt, tam ipsa, quàm eorum subsecutiua, si perpetuo prohibita sunt. Si autem temporalem causam seruat, subsecutiuum eius valet.

De Ignorantia, & Errore. Cap. XXXV.

QVoniam autem in causis sæpe prætenditur ignorantia, tā in re, quàm in facto, de hac quoque videndum est. Et notandum. s. quod aliud est ignorantia, aliud error, & aliud titubatio Ignorantia esse dicitur, quando quis de iure, vel facto nihil scit, nec aliquid inde suspicatur. Proprie vero ignorare est, quod sciri debet, nescire. Sicut enim gnarus sapiens, & ignarus, idest insipiens appellatur, sic & ignorantia dicitur insipientia, quando. s. aliquis nescit ea, quæ sciri tenetur, & inde est, quod qui ignorat ignorabitur, ita nescire latius est, quàm ignorare. Error autem, quando aliter est, quàm credatur. Titubatio vero, cum de duobus contrariis aut diuersis dubito, ita quod neutri credulitatem meam applico. Ignorantia diuiditur. Nam alia iuris est, alia facti. Ignorantia facti alia probabilis, alia non probabilis est, vt si quis errat in alieno facto, non in suo. Nam in facto suo vel in rebus suis, vel in qualitate rerum suarum probabilis non est, nisi in casu, vt cum tractatur de indebito repetendo. Item non probabilis est, quando quis ignorat, quod omnes de ciuitate sciunt, vel maior pars ciuium. Secundum primam diuisionem sumitur hæc regula. Ignorantia iuris, in vsucapione prodesse negatur, vt si putat quis sibi licere a pupillo emere, sine tutoris auctoritate. Ignorantiam uero facti prodesse constat, vt si putauit venditorem dominum esse, qui non erat, nec tamen cuiuslibet ignorantia facti prodest, vt si puto rem non esse furtiuam, quæ tamen est. Item alia regula. Ignorantia non prodest acquirere volentibus, suum vero petentibus non nocet. Item error facti in damnis, vel compendiis non obest, error autem iuris, nec fœminis in compendiis prodest, in damnis autem non nocet. Ex Codice lib. 1. Error in iure naturali tolerandus non est, in ciuili tolerabilis est iuris ignorantia, in amittenda re sua nemini obest, in compendiis vero nemini prodest.

De Differentijs ignorantia iuris. Cap. XXXVI.

EX summa iuris. Porro distingui potest, utrum naturale ius ignorauerit quis, vel quasi naturale, an cætera iura. Si naturale, velut si credat impune sibi licere pulsare parentē, uel inopem non exhibere, vel furiosum non procurare, vel captiuum non redimere, cum ipse sit filius maior, non parcitur ei quominus exhæredetur. Idem & si putet sibi licere occidere, uel furtum committere, uel huiusmodi, quæ iure naturali prohibentur. Nihilominus enim ex delicto speciali tenetur. Secus autem si putat sibi licere rem suam auferre, tunc enim potius est error in iure ciuili, & ob hoc excusatur a delicto furti, non tamen a pœna constitutionis. Item quia quasi de iure naturali debemus reuerentiam. Ideo mater, quæ prætextu ignorantiæ iuris, non petiit filiis tutorem, non excusatur vt euitet pœnam, sic & mulier, quæ nubit infra annum, non seruata suo quondam marito reuerentia; Regulariter autem ignorantia facti probabilis, & prodest in compendiis, & non nocet in damnis. Notādum vero, quia propter ignorantiam iuris ciuilis parcitur fœminis, non tamen semper, sed in casibus à lege designatis. Minoribus quoque succurritur, & in contractibus, & in delictis, quæ non proueniunt ex animo, si quid per errorem iuris, uel facti fecisse dicantur. Militibus etiam errantibus in iure parcitur. Ait enim imperator. Milites arma scire uolo, non leges. Subueniri tamen eis tantum uidetur errantibus in iure, quantum ad exceptionem, non quantum ad actionem. Item hæc intelliguntur in his, quæ extra iudicia aguntur. Nam in iudicijs exposita confessio per errorem iuris nocet. Diligenter ergo notandum est, quis ignorantias sibi subuenire velit, & utrum in lucro, aut in damno, & pro qua ignorantia, & vtrum ad actionem, uel ad exceptionem, & etiam quando, scilicet ante sententiam, vel postea. Nam post sententiam non licet prætendere errorem etiam facti, nisi in casu, vt si forte error sit communis, non specialis ipsius errantis. Item in iudiciis, ut ualeat sententia prodest allegare iudicis errorem. s. si ignorabat successorem aduenisse. Patris autem error itemque populi, quandoque prodest, ut eius sententia valeat. Si eum esse liberum, ac iudicem esse posse putabant, secus uero si putarent eum alium esse, quam esset. In testimonijs etiam error testatoris, ac testium. Item populi circa testē, quem credebant esse liberum prodest, ut teneat testimonium. Item ignorantiam in delictis quandoque reperio excusare, in quibus solus punitur dolus, vt ecce si re commodata, uel deposita a te vtar aliter, quàm accipiam. Item & si in testimonio seruo meo scripsi, quem putabam alienum. Non enim punior, quia culpa etiam lata, in publicis accusationibus, pro dolo non punitur. Sicut & econtrario excusor, quem ascripsi seruo, quem putabam meum, sed erat alienus. Contrarium uero reperio in actione iniuriarum. Nam si facias mihi iniuriam, cum me putas alium esse, quam sim, uel si credas me filium fa. esse, non tamen scias cuius teneris. Ac in contractibus non excusar, vt si vendideris rem uitiosam, quasi sanam, vel subiectam, uel quasi subiectam minoribus.

De His, quæ fiunt mente alienata. Cap. XXXVII.

CAusa. 15. q. 1. Quòd autem ea, quæ alienata mente fiunt, non sint imputanda, facile uidetur posse probari. Augusti. de uera religione. Vsque adeo peccatum uoluntarium malum, est, ut nisi sit uoluntarium nullo modo sit peccatum. Quare aut negandum est peccatum committi, aut fatendum est cum uoluntate committi. Sed obijcitur de Lamech, qui cum cæcus esset Chayn interfecit nec eum excusauit cæcitatis infirmitas, sed cæcitas ignorantiæ similis est. Ex vtraque enim quædam fiunt, quæ imputantur, quædam uero quæ minime. Cæcus namque si debitum suæ uxori se credens reddere, alienam polluit, non est reus adulterii, si autem ludo, vel exercitatione virium, uel venatione iaculum mittens alium perimat, quia ab eo penitus hoc debet esse alienum, homicidij reus habetur. Mens vero alienata furore, cum sui compos non sit, reatum non contrahit, quia facultatem deliberandi non habuit. Item Ambrosius in Exam. Neque enim si per furorem aliquis innocentem perimat, obnoxius morti est. Idem in lib. de Paradiso. Necis qui homicidium aliquod inuitus fecerit, extra ministerium Dei est. Siquidem lex ait de eo: Quia Deus dedit illum in manus eius.

manus

manus ergo eius instrumenti modo diuinæ vltioni ministerium præbuerunt. Gratianus. Cum itaque, qui inuitus hominem interfecerit minister Dei sit, cum innocentem furore perimens morti nequaquam obnoxius est, cum subito dementes eorum, quæ faciunt rea um minime gestent, patet hunc sacerdotem minime reum esse homicidii, vnde nec sacerdotio priuari debet. Obiicitur auté illud quod inuenitur in pœnitentiali Theodori. Si quis insaniens aliquem occiderit, si ad sanam mentem peruenerit, leuior ei pœnitentia imponenda est. Sed hoc forte de eo intelligitur, quem propria culpa ad furorem perduxit. Itē obiicitur. Sunt quædam quæ & si non imputentur ad pœnam, tamen impediunt sacramenti signaculum. Ambitio namque parentum, filio non imputatur ad pœnam, cui tamen obest ad Ecclesiæ munus accipiendum. Sic quæ mente alienata fiunt, & si non imputantur ad pœnam, tamen sacri muneris executionem impediunt. Vnde Hierony. Si quis non iratus, sed propter disciplinam, aliquem verberauerit, vel alicui palmam dederit, & casu occiderit, sicut solet fieri, quantum ad gratiam innocens est, quia voluntatem non opus requirit, quantum ad legem autem reus est, quia opera quærit. Sicut ergo, qui propter disciplinam casu homicidium facit, quantum ad legem reus est, quantum ad gratiam innocens, sic iste sacerdos, qui furore homicidium fecit, quantum ad culpam innocens est, quantum ad suscepti muneris executionem reus probatur. His itaque respondetur. Non omnia, quæ ordinandum impediunt, ordinatum deiiciunt. Non enim potest ad sacerdotium prouehi, qui aliquando insaniit, veruntamen si post susceptum ordinem, vel sacerdotium furere cœperit, non ideo sacerdotio carebit, nisi forte nunquam ad sanæ mentis officium illum redire contingat.

De Contumelia. Cap. XXXVIII.

EX summa iuris. Contumacia est erga iudicem, vel prælatum inobedientia. Pena contumacis est, vt si fuerit absens ante litem contest. in causa criminali secundum canones debeat excommunicari, vel suspendi. Secundum leges auté bona eius annotantur, & post annum fisco applicantur. In pecuniaria vero si agatur reali actione, fiet missio in possessionem rei petitæ. Si actione personali, tunc fiet missio in possessione bonorum ipsius absentis, secundum modum declarati debiti, sed si contumax infra annum venerit, & obtulerit cautionem standi iuri, recuperabit possessionem, solutis expensis, misso in pos. Post annum autem non audietur, nisi super proprietate. Si vero causa sit talis, q; missio in pos. fieri non possit, puta: si sit super aliquo iure, vel super matrimonio, tunc excommunicabitur absens. Porro si contumax fuerit post lit. contest. & in causa criminali, aut liquere poterit iudici de causa, aut non: si sic, feret sententiam diffinitiuam in contumacem, alioquin ipsum excommunicabit. In ciuili uero vel quasi recipiet probationes pńsentis, & condemnabit contumacem diffinitiua sententia, nec poterit appellare. Si autem liquere non potest iudici de causa, forte quoniam absens præsenti subtrahit copiam probandi, trãsferet in aduersarium possessionem, nec recuperabit eam rediēs infra annum. Illud igitur in summa nota, q; qui propter contumaciam condemnatur, non auditur appellans, nisi veniret adhuc iudice pro tribunali sedente. Hoc quidem verum est de cōtumace in non ueniendo, contumax autem in non exhibendo bene auditur appellans. Extra. 2. de dolo, & contu. Vrbanus. 3. Reum qui contumaciter a præsentia vestra recessit iuratoriā coegistis exponere cautionem, q; coram vobis iuri pareret, Cūque die præfixa vestro se conspectui præsentasset, prætextu aduocati, quem non habebat, respondere solita malitia recusauit, tandem actore instante, respondit, q; 40. annis decimas de quibus erat contentio percepisset, variisque excusationibus vtens, in vocem appellationis prorupit, & contumaciter iuramento contempto recessit. Ideoque man. qua. ad conuincendam eius malitiam semel eum ad præ. ve. conuocetis, & si venerit, finem imponatis negocio competentem. Quòd si venire contempserit, causam (vtpote lite, quæ ingeritur contestata) diffinitiua sententia terminetis, vel præsenti saltem adiudicetis possessionem, seruata duntaxat proprietatis quæstione absenti. Inno. 3. cum mandatur alicui ut ad certum terminum se iudici repræsentet, duo sub hac forma mandantur, vt ad inuicem veniat, & ad diem sibi præfixam accedat, unde si venire non possit ad diem assignatam, tenetur nihilominus se iudici præsentare. Si enim mandatur alicui vt ad certum diem alii rem certam exoluat, non ideo erit a mandato solutus, si soluere nequit ea die dato, immo ad solutionem (elapso ipso etiam die ad solutionē præfixo) tenetur.

De Mittendo in possessionem causa rei seruandæ. Cap. XXXIX.

EX summa iuris. Quia vero propter contumaciam mittitur actor in possessionem rei seruandæ, videamus quid iuris acquirat ex huiusmodi missione, talis enim infra annum non possidet, sed tantummodo custos est. Sed hoc dicunt quidam esse verum in personalibus actionibus, In realibus autem missum dicunt statim, quàm cito mittitur possidere, sed non incommutabiliter, quoniam infra annum poterit ei cautio offerri, & possessio recuperari. Secundum decretales autem videtur, q; nec in actione reali missus possideat. Ille quidem ex primo decreto missus dicitur, qui causa rei seruandæ in possessionem mittitur. In secundo uero decreto dicitur ille mitti, qui post excursum anni possessor constituitur. Igitur ex secundo decreto missus possessionem consequitur, ex primo nō. Licet autem missio ne facta ex secūdo decreto, missus efficiatur dominus, alioquin parabitur ei causa vsucapiendi. Extra secundo, de dolo, & contuma. Inno. 3. in concil. gene. Contingit interdum cum actori ob contumaciam aduersæ partis adiudicatur (causa rei seruādæ) possessio, propter rei potentiam, siue dolum actor infra annum rem custodiendam nancisci non potest, vel acquisitam amittit, & sic (cum secundum multorum assertionem, verus non efficeretur post lapsum anni possessor) reportet commodum de malitia sua reus. Ne igitur contumax melioris, quàm obediens cōditionis existat, de canonica æquitate sancimus, vt in casu præmisso actor verus constituatur (elapso anno) possessor. Item ibidem de eo, qui mittitur in pos. causa rei seruan. Greg. ix. Si aduersarius tuus post citationis edictum ad remota loca se trãsferens procuratorem legitimum non dimisit, & denunciatione publica facta domi non apparet, qui defendat eundem, iure petere potes, ut in possessionem terrarum, de quibus quæstio uertitur, causa custodiæ inducaris.

De Litigiosa rei sequestratione. Cap. XL.

EX summa Azonis. Sequester dicitur ille apud quem a pluribus res, quæ est in lite, siue de qua est controuersia deponitur, sic dictus ab eo, q; occurrenti, & quasi sequenti eos res committitur. Sequestratio est ipsa rei separatio, Interim enim dum apud sequestrum est, nec actor, nec reus possidet, nisi hoc in sequestratione actum esset, vt custodiæ tantum causa depositio fieret. Si igitur de quolibet contractu pecunia postulatur, sequestrationis necessitas conquiescit, oportet enim primo debitorē conuinci, & sic ad solutionem pulsari. Ex voluntate vero partiū sequestratio fieri potest, sicut ex præmissis patet. Fit etiā quandoque ex necessitate, si de mobili re controuersia sit, & persona rei suspecta est, q; depopuletur fructus, vel quòd rem dissipatura sit. E. fit etiam quandoque propter contumaciam non cauētis de collatione facienda. Quandoque vero propter conditionem personæ, vt si seruus de conditione seruitutis proclamat in liberum, & contra eum pronunciatum est, fit enim tunc sequestratio rerum earum, de quibus dubitatur, verum domini sint an eius, qui se dicit liberum. Ex summa iu. Sequestratio est eius rei, quæ in lite est, vel eius fructus a possessore separatio, Hæc quidem prohibetur, quia quilibet in possessione existens, in illa tuendus est vsque ad diffinitiuam sententiam, & etiam post sententiam infra decendium quo appellari potest. Permittitur tamen in septem casibus, scilicet in quatuor prædictis, & præterea quando possessor contumaciter est absens, & hoc de misericordia. Item quando libertus dicit se non debere operas, Item quādo timetur ne scandalum aut violentia inferatur, si reus possideat. In his casibus fit inuito possessore per iudicem sequestratio. Ex uoluntate uero possidentis fieri potest in omni casu, qa potest si velit renunciare iuri suo. Extra 2. de sequestratione pos. & fructu. Innocen. 3. R. rector Ecclesiæ de Bertuerya sua nobis petitione monstrauit, quòd cum inter ipsum ex parte una, & Abbatem, & conuentum de Cestria ex altera, super eadem Ecclesia coram abbate de Sibiton, & eius collegis quæstio uerteretur, iudices ipsi prædictos abbatem, & conuentum in possessionem ipsius Ecclesiæ causa custodiæ induxerunt, qui fructus medio tempore perceptos pro suo distrahunt libito uoluntatis, Quo circa. Man. qua. si est ita, facientes fructus sequestrari prædictos, si quid de ipsis per eos distractum inuenetitis, in statum pristinum reuocetis. Gregorius. ix. ab eo, qui à sententia prouocauit, fructus possessionis si dissipentur, ab eo possunt lite pendente sequestrari.

Quòd

Quòd nihil innouandum sit lite pendente. Cap. XLI.

Actor. Quod autem circa rem super qua lis, vel quæstio mota est lite pendente nihil innouandum sit, vel immutandum, multis auctoritatibus comprobatur. Extra. 2. vt lite penden. nihil innouetur. Alex. 3. Eboracensi Archiepiscopo. Literæ prohibitionis nostræ, quas ad petitionem Archiepiscopi Cant. t. f. direxerimus, nullum tibi præiudicium faciant, quo minus tibi, & successoribus tuis liberum sit, more solito, ante nos per totam Angliam deferre crucem, quousque diffinitiua sententia decernatur, an Ecclesia tua de iure debeat hoc habere. Cælest. 3. Laudabilem, & infra. Quæris quando matrimonium accusare contingit, an statim sit carnale commercium suspendendum, & infra. Ad quod breuiter Respon. quòd coniugum alteruter accusatus ante probatam accusationem, iure quod habet in altero priuari non possit. Inno. 3. Abbati, & conuentui Sancti Siluestri. Ecclesia Sanctæ Mariæ in via lata contra. I. de Ateza, qui quasdam possessiones ipsius dicebatur contra iustitiam detinere, mouit sub iudice quæstionem, & infra. Prohibemus ne possessiones, quæ successerunt in locum, & ius illarum quas ab. I. de Ateza Ecclesia Sanctæ Mariæ petierat in monasterium vestrum ab eo de. I. lite pendente translatas alienare, interim præsumatis, vt si Ecclesia Beatæ Mariæ de vitio litigiosi contractus, vel de proprietate voluerit experiri, quòd si obtinuerit in iudicio inuanum laboret, monasterio vestro minime possidente, sic quòd euincere valeat, & possidere. Item titulo de confirmatione. Alex. 3. Si quis rei litigiosæ confirmationem impetrauit, ap. se. non minus iudex potest de causa cognoscere, & eam fine debito terminare. Sed si rem tunc pacifice possidebat, cum inde confirmationem obtinuit, non est licitum iudici de quæstione postea exorta cognoscere, aut eam diffinire, absque ap. se. mandato.

De Litis contestatione. Cap. XLII.

Ex summa iuris. Si uero non excipiat reus, vel in probatione exceptionum deficiat, cogitur ad respondendum actori, idest ad litem contestandam super negocio principali. Est autem Litis contestatio ad negocii principalis apud iudicê narrationem, siue petitionem oppositam, subiecta responsio. Extra. 2. de lit. contest. Grego. ix. Inter Episcopum Nouiomen. ex parte vna, & capitulum Sancti Quintini ex altera, super quibusdam iniuriis excommunicationis sententiis, & quibusdam aliis articulis, materia quæstionis suborta, & infra. Iudices factis quibusdam positionibus, & responsionibus ad easdem, auditis etiam quæ partes voluere proponere coram eis causam eandem ad examen ap. remiserunt. Procuratoribus igitur partium pro hoc in nostra præsentia constitutis, quamuis positiones, & responsiones hincinde super pluribus articulis factæ fuerint, coram iudicibus memoratis, quia inde litis contestationem non inuenimus esse factam, cum non per propositiones, & responsiones ad eam, sed per petitionem in iure propositam, & responsionem secutam contestatio litis fiat, processum illorum iudicum, de fratrum nostrorum consilio, irritum duximus nunciandum. Ibidem. Vt lite non contestata, non procedatur ad receptionê testium, vel ad diffinitiuam sententiam. Inno. 3. Si reus lite nô contestata contumaciter se absentat, talisque sit causa, quod actor possit in possessione rerum petitarum introduci, est in eadem causa custodiæ introducendus. Quòd si causa talis fuerit, quòd idem in possessione nequeat intromitti, vt iuri pareat, est per cen. ec. contumax compellendus.

De Non procedendo ante litis contest. Cap. XLIII.

Lite non contestata non est ad receptionem testium procedendum, nisi forte de morte testium timeatur, vel absentia diuturna. In quibus casibus, cum ciuiliter est agendum, ne veritas occultetur, & probationis copia fortuitis casibus subtrahatur, senes, & valitudinarii, & alii testes, de quibus ex aliqua rationabili causa timetur, etiam lite non contest. sunt proculdubio admittendi, siue pars conuenta sit contumax, siue sit absens absque malitia, vt conueniri non possit. Sed si actor non conuenerit aduersarium, ex quo infra annum conueniri poterit, vel saltem receptionem huiusmodi testium non denunciauerit illi, attestationes sic receptæ non valeant, ne forte hoc procuret in fraudem, vt processu temporis exceptiones legitimæ ad repellendum testes, vel aliæ locum habere non possint. Porro speciales causæ possunt occurrere, in quibus casualiter esset aliquid obseruandum, vt verbi gratia. Si super alicuius electione, uel copula maritali quæstio moueatur, tunc & enim ne propter longam moram, in spiritualibus, & temporalibus patiatur Ecclesia læsionem, vel viro siue mulieri fornicationis occasio præbeatur, maxime cum propinquitatis gradus opponitur, lege diuina prohibitus. In huiusmodi casibus si contumax apparuerit is, in quê fuerit actio dirigenda, siue quia peremptoria citatione uenire contemnit, siue quia malitiose occultat se, siue quia impedit ne posset ad eum citatio peruenire, testes lit. non contesta. sunt merito admittendi, & nihilominus si de causa liqueat, ad diffinitiuam sententiam procedendum. Si vero aliter absens fuerit, & agatur de spirituali coniugio inter Ecclesiam, & prælatum, iam contracto, electione maxime confirmata, illud in hoc articulo volumus obseruari, quod super expectatione talium personarû, in sacris canonibus est diffinitum. Quòd si forsan agatur de spirituali coniugio contrahendo, is qui est in prælatum electus, per spacium sex mensium expectetur, nisi pensatis negocii circunstantiis per superioris prouidentiam, magis, uel minus fuerit expectandus. Si autem de carnali coniugio sit agendum, tamdiu alteruter coniugum expectetur, donec de ipsius obitu præsumatur verissime, quia cum sine culpa sit absens ut si captiuitate, vel ægritudine, aut alio iusto impedimento forsitan teneatur, aut etiam propria, si nô maliciosa voluntate, in remotis partibus moram faciat, vel de facili, vel in breui citari non possit, ei quidem præiudicari non debet, cum habeat exceptiones legitimas ad intentionem contrariam eligendam, eo nequaquam obstante, quod de lapsu carnis posset opponi, quoniam in coniugio multi casus occurrunt, in quibus coniuges sine culpa, sed non sine causa, continere cogantur. Sunt & alii casus similiter speciales, in quibus absque litis contest. legitime possunt testes produci, & quando excessuum inquisitio, vel testium publicatio imminet facienda. In alijs vero casibus prudenter est attendendum, utrum contumax actione reali, aut personali conueniatur. Si reali, mittendus est actor in rei petitæ possessionem, vt tędio affectus reus veniat responsurus. Qui si venerit infra annum, iudicio sisti præstita cautione aut exhibita satisfactione côgrua, expensarum possessionem recipiet. Quòd si cautionem offerre neglexerit infra annum, actor post annum verus constituetur possessor, super proprietate duntaxat, aduersæ parti defensione legitima reseruata. Quòd si super rebus immobilibus quisque conueniatur, qui eas nomine possidet alieno, debet statim in iudicio dominum nominare, certo dierum spacio a iudice finiendo, eoque ad eius notitiam producendo, vt vel ipse ueniens, uel idoneum dirigens responsalem, actoris intentionem excipiat. Si vero post tempus indultum, quod dispositum est, voluerit adimplere, tanquam lite qua ingeritur, ex eo die quo possessor ad iudicium vocatus est, ad interrumpendum præscriptionem longi temporis, contra dominium possessionis, iudex edictis legitimis euocabit, & nunc ipso in eadem uoluntate manente, negocium summatim examinans in possessionem ipsarum rerum actorê mittere non tardabit, omni allegatione absenti super principali quæstione seruata. Si autem super personali actione conueniatur, mittendus est actor in pos. mobilium bonorum suorum, uel immobilium, si forte non habeat mobilia pro modo debiti declarati, uel in contumacem est Ecclesiastica sententia proferenda, & ita uidelicet, quod alterutra pœna, quæ magis timeri debeat iudex a principio sit contentus, ad alteram nihilominus processurus, si hoc meruerit proteruitas contumacis, qui veniens infra annum, vel post annum etiam audietur, iuxta distinctionem notatam superius in alio casu.

De Absentatione partium post litem contest. Cap. XLIIII.

Ex instrumento iuris. Si lite contesta. abfuerit actor, ut reus multiplici dilatione fatigetur, & triennii metæ iam prope finem veniant, debet actorem iudex legitime citare, trinis edictis, per interualla decem dierum. Iura uero Autenticorum per interualla. 30. dierum, & si non est sufficienter actitatum de causa, absoluat reum de obseruatione iudicii, & actorem in legitimas expensas condemnet. Si uero sufficienter de causa disputatum est, si viderit absentem meliorem causam habere, reum ei cô demnet, sed de condemnatione omnes expensas legitime a reo factas deducat, hæc enim pœna actori etiam meliorê causam habenti imponitur. Si autem reus contumaciter abest, & nihil adhuc sufficienter actitatum est de causa, ex quo possit fieri certa coniectura, auditis etiam allegationibus præsentis, & absente legitime citato, si venire distulerit iudex non differat actorem mittere in possessionem, Si uero causa sufficienter est actitata, tunc iudex contracto Hermodicio absente legitime citato, non dubitet proferre sententiam, & pro absente si uiderit eum meliorem causam habere, cum eius absentia Dei præsentia replebitur, uel contra eum si viderit condemnandum, omni

remedio

remedio appellationis absenti contumaciter in hoc casu denegato. Ex. 4. libro. ff. Quibus ex cau. maio. 25. an. in inte. resti. Paulus lib. 22. ad edi. Non autem negligentibus subuenitur, sed necessitatibus rerum impeditis. Vlpianus. Reipublicæ causa tādiu abesse, quis videtur, quamdiu officio aliquo præest, quod si finitum fuerit officium, iam desinet abesse reipub. causa. Sed tēpus ad reuertendum illi computabitur statim, atque desiit reipublicæ causa abesse, donec reuerti in vrbem potuerit. Quòd si infirmitate impeditus continuare iter non potuerit, habebitur ratio humanitatis, sicuti haberi solet, & hiemis tēpore nauigationis, & cæterorum, quæ casu contingunt. Alphenus. Non uere dicitur reipublicæ causa abesse, eum qui sui priuati negocii causa in legatione est. Vlpianus. libro. 12. ad edi. In vinculis autem etiam eos accipimus, qui ita alligati sunt, vt sine dedecore in publico patere non possint. Regula iuris. Absentia eius, qui rerum causa abest, nec ei, nec alii damnosa esse debet.

De Dilationibus. Cap. XLV.

EX summa iu. Dilationes quidem in iudiciis dantur a iure, vel a iudice. Et earum, quæ a iudice dantur, aliæ sunt restitutoriæ, aliæ citatoriæ, aliæ deliberatoriæ, aliæ præparatoriæ, aliæ uero executoriæ. Restitutoriæ dantur post restitutionem eius, qui fuerat spoliatus, & sunt sex mensium ad minus. Citatoriæ dantur ad causam vocatis, suntque trium mensium in prælatis, & XXX. dierum in aliis clericis. Deliberatoriæ dantur volenti probare. Suntque trium mensium, si probationes postulentur ex eadem prouincia, vel sex mensium si ex alia. porro 9. mensium ex transmarina. Executore vero condemnato dantur vt mandet sententiam executioni, suntque quatuor mensium, Hodie tamen omnes induciæ dantur arbitrio iudicantis. Ex. 2. lib. ff. de feriis, & dilationibus. Paulus libro quinto sententiarum. In pecuniariis causis omnibus, dilatio singulis causis plus, quàm semel tribui non potest. In capitalibus autem reo tres dilationes, accusatori duæ dari possunt, sed vtrunque causa cognita. Ex libro quinto Digesto. De iudiciis. Calistratus. l. Interdum. Humanū est propter fortuitos casus dilationes accipi. Extra. 2. de dilationibus. Alex. 3. Abbas, & monachi de Lu. timentes se iudicibus aggrauari, eo quòd ad primam citationem terminum sibi nimis breuem, & peremptorium statuerunt, ad nostram duxerunt audientiam appellandum, & infra. Quia vero non spectat ad iuris ordinem, diem peremptorium, maxime cum de rebus Ecclesiasticis agitur, nisi forte necessitate ingruente taliter maturare. Man. qua. si est ita reuocato in irritum, si quid inueneritis post appellationem huiusmodi attentatum, in causa iuxta priorum tenorem literarū, &c. Item titulo de præsumptionibus. Bonifacius. Nullus autem dubitat, quòd ita iudicium nocens subterfugit, quemadmodū ut absoluatur, qui est innocens quærit. Confitetur enim de omnibus quisquis se subterfugere iudicium dilationibus putat. Helinandus vbi supra. Iuste inquit, quod iustum est exequeris, idest sine acceptione personarum, vel munerum, mox ut tibi liquebit de causa iusta, de vtraque parte feres sententiam, Nam dum causa anceps est, protelanda est sententia, quia festinata iudicia patiunt pœnitentiam. Si igitur in iudicando periculum vitari non potest, nihil est vtilius, quàm differri, si autem alterutrius litigantium periclitatur utilitas, & rei difficultas moram non exigit, iniquissimum est iudicium protelari. Pro æstimatione quidem iudicis tempus potest coarctari, & etiam dilatio prorsus denegari. Et amplius, quàm semel, ex iustissima causa, danda non est.

De Feriis, siue Vacationibus. Cap. XLVI.

EX summa iuris. Dilationes autem quæ dantur a iure sunt feriæ, quarum aliæ sunt solennes, aliæ repentinæ, aliæ vero temporaneæ. Solennes sunt vt dies festi. Repentinæ uero sicut ob natalem Imperatoris, vel ob rem prospere gestam, puta victoriam, vel aliud huiusmodi institutæ. In his ita, quia feriis causæ tractari non debent, nec sententia ferri, & si lata fuerit in die feriato, non tenet, nisi de consensu partium lata sit. Temporaneæ vero feriæ sunt, quæ dantur frugibus colligendis, & sunt duorum mensium secundum varios situs terrarum, in quibus similiter causæ tractari non debent. Ex digest. 2. libro de feriis, & dila. Solet messis, vindemiarumque tempore ius dici, de rebus, quæ tempore, vel morte perituræ sunt, ut ait Vlpianus libro secundo ad edi. Morte veluti furti, iniuriæ, damni. iniuiarumque atrocium, & qui de incendio, ruina, naufragio, rate, naue expugnata, rapuisse dicuntur, & si quæ sunt similes. Itē si res tempore perituræ sunt, aut actionis d. es exiturus est, liberalia quoque iudicia omni tempore finiuntur Paulus. Præsides prouinciarum ex consuetudine cuiusque loci solent messis vindemiarumq; causa, tempus statuere. Vlpianus ad edi. Lege cautum est, ne diebus feriatis iudicatum sit, nisi ex voluntate partium. Pau. libro 13. ab Sab. More Romano dies a media nocte incipit, & sequentis noctis media parte finitur, ita quòd in his. 24. horis, idest duabus dimidiatis noctibus, luce media actum est, perinde est, quasi quauis hora lucis actum esset. Extra. 2. de feriis. Gregorius. 9. Quamuis non prorogari, sed expediri deceat quæstiones, debet tamen iudicialis strepitus diebus conquiescere feriatis, qui ob reuerentiam Dei noscuntur esse statuti. Natalis, scilicet Domini, sancti Stephani, Ioannis Euangelistæ Innocentum, sancti Siluestri, Circuncisionis, Epiphaniæ, septem diebus Dominicæ passionis, cum septem sequētibus. Ascensionis, Penthe. cum duobus qui subsequuntur, Natiuitatis sancti Iohānis Baptistæ, festiuitatum omnium sanctorum, & Virginis gloriosæ. xij. Apostolorum, & præcipue Petri, & Pauli, Beati Laurentii, Dedicationis Beati Michaelis, solennitatis omnium Sanctorum, ac Dominicis diebus, cæterisque solennitatibus, quas singuli Episcopi in suis diœcesibus, cū clero, & populo duxerint solenniter uenerandas, quibus utique solennibus feriis, nisi necessitas vrgeat, vel suadeat pietas, vsque adeo conuenit ab huiusmodi abstinere, vt consentientibus etiam partibus, nec processus habitus teneat, nec sententia quam contingit in huiusmodi diebus solennibus promulgari, Licet diebus feriatis, qui gratia uindemiarum, & messium ob necessitates hominum indulgentur, procedi valeat, si de partiū processerit uoluntate.

De Treuga, & Pace. Cap. XLVII.

EX summa iuris. Ad officium quoque iudicis spectat inter dissidentes facere treugam, pacemque seruari, vel reformari. Est autem treuga securitas præstita personis, ac rebus discordia non finita, pax uero est discordiæ finis. Quidam habent treugam perpetuam, secundum. l. vt clerici, monachi, peregrini, rustici quoque, & animalia quibus terra colitur. Quidam uero temporalem, ut ne quis in alium faciat insultum, scilicet a vespera quartæ feriæ vsque in exordium secundæ feriæ. Ab aduentu quoque domini vsque in octauam Epiphaniæ, & a. lxx. usque ad octauam Paschæ, de feriis quidem hæc forte ratio reddi potest. Quinta feria priuilegium treugæ habet propter Dominicam ascensionem. Sexta propter Domini passionem. Sabatum vero propter eius diei requiem. Dominica propter Resurrectionem, & Spiritus Sancti missionem. Hæc autem, quæ dicta sunt, in treugis canonicis obtinent. In treugis uero conuentionalibus, id obseruandum est, quod in datione treugæ fuerit expressum: nam fides si promittatur, etiam hosti seruanda est. Item habent præmissa locum in bello uoluntario, scilicet ubi princeps aliquis res suas iniuste occupatas rehabere non potest, & uult eas prælio recuperare: talis si quidem non debet mouere bellum in prædictis diebus, sed si inferretur alicui uiolentia, posset eam propulsare, etiam in die Paschæ. Ex decretis causa. vigesimatertia quæstione octaua. Nicolaus Papa. Si nulla urget necessitas, non solum in Quadragesimali tempore, sed etiam omni tempore, a præliis est abstinendum. Si autem ineuitabilis urget importunitas, nec Quadragesimali tempore, pro defensione tam sua, quam patriæ seu legum paternarum est bellum procul dubio præparationi parcendum, ne uidelicet Deum uideatur homo tentare, si habet quod faciat, & suæ ac illorum saluti consulere non procurat, & sanctæ religionis detrimenta non præcauet. Extra primo de treuga, & pace. Alexander tertius. Treugas a quarta feria post occasum solis vsque ad secundam feriam in ortu solis, ab Aduentu Domini usque ad octauas Epiphaniæ. & a Septuagesima vsque ad octauam Paschæ ab omnibus inuiolabiliter obseruari præcipimus. Si quis autem treugas frangere præsumpserit, post tertiam monitionem si non satisfecerit, Episcopus suus excommunicationis sententiam dictet in eum, & scriptam vicinis coepiscopis annunciet,

De Satisdatione. Cap. XLVIII.

Actor. Satisdatio est speciei cautionis illa videlicet, quæ fit per pignora vel fideiussores. Nam cautio fit etiam per stipulationem, vt per simplicem promissionem, vel per iuramentum, aliquando tamen accipitur cautio stricte, videlicet genus pro specie. Ex. ff. 2. libro 5. ad edi. prouinci. Satisdatio eodem modo appellata est, quo satisfactio. Nam vt satisfacere dicimur ei cuius desiderium implemus, ita satisdare dicimur, dare aduersario nostro eum, qui pro eo, quod a nobis petijt ita cauit, ut eum hoc nomine securum faceremus, datis fideiussoribus. Pau. Si medio tempore insignis idest magna calamiras, vel magna inopia acciderit, causa cognita ex integro satisdandum erit. Marcel. lib. 3. de appel. Sciendum est possessores immobilium rerum satisdare non compelli, possessor autem is accipiẽdus est, qui in agro, vel ciuitate rem soli possidet, aut ex asse aut ex parte. Sed & qui vectigalem idest emphiteoticum agrũ possidet possessor intelligitur. Item qui solam proprietatem habet, sed non usumfructum, nam eum qui vsumfructum tantũ, Iuli ait possessorem non esse. Occupati circa rem rusticam, in forum compellendi non sunt.

De Sacramento calumniæ. Cap. XLIX.

Helinandus ubi supra. Ipso autem iure cautum est, vt sacrorum Euangeliorum scripturæ terribiles, ante sedem iudicis deponantur, ibique ab initio litium vsque ad finem permaneant, nec amoueantur, nisi sententia recitata, quo totius consistorii latitudo Dei ipsius repleta præsentia omnibus ad sacrosanctas scripturas metum incutiat, & reuerentiam, ad inquisitionem veritatis omnis iniquitas propulsetur. Itaque facta satisfactione, nihil aliud restat, nisi vt iusiurandum exigatur, tã ab eo, qui intendit, quàm ab eo, qui fugit, ut ne quid inter se calumniose expostulent. Sed & ipsi patroni causarum, quo fidelior possit fieri examinatio ab ipsa contestatione litis, iuramẽto artantur ad virtutem, & fidem. Iurant enim quod cum omni virtute sua, omni tempore quod iustum, & verum existimauerint, clientibus suis inferre procurabunt, nihil studii relinquẽtes, prout cuique possibile est, & quód ex industria sua non ꝓtrahent lites, nam eas oportet a iudicibus infra biennium, uel triennium terminari. Iusti. ubi supra. lib. 4. Pro calumnia iurare cogitur, & actor, & reus, & vtriusque partis aduocati. Extra. 2. de iura. calum. Honorius. 3. Cum in nonnullis patrum canonibus reperiatur, ut clerici omnino iurare non audeant, dignum est, ut totus ordo clericalis a præstando iuramento calumniæ sit immunis. Item non abbas non aliquis monachus, vel sanctimonialis, in quacumque causa, seu controuersia criminali, seu ciuili iusiurandum compellatur, aliqua ratione subire. Sed aliis idoneis defensoribus, si expedire Ecclesiæ suæ viderint officiũ, huiusmodi liceat delegare, verumtamen cum hac moderatione, vt Episcopus inconsulto Rom. Pont. vel quisquis clericus inconsulto prælato suo, minime iurare audeat, Idem. Romana Ecclesia in his casibus in quibus de decimis Ecclesiasticis, & rebus spiritualibus tantum agitur, iuramentum calum. nec dare. nec recipere consueuit, eo ꝙ tales causæ non ex legum distinctione, sed ex canonum æquitate finem debitum sortiuntur. Canones autem iuramentum calumniæ in huiusmodi causis nulli indicunt. Euge. Papa. In pertractandis causis sacramentum calum. passim præcipimus exhiberi. Sed causæ, & principalium personarum qualitate inspecta, quandoque per ipsas principales personas, quandoque per œconomos, qui causam omnino non nesciant, in animas iurantis illud præstari præcipimus. Ex summa. iu. Tam in iudicio volũtario, quod arbitrabile dicitur, quàm in necessario (de quo hic agitur) iuramentum de calumnia frequentatur, sic dictum, quia propter uitandam calumniam datur. Est autem calumnia. certa scientia petitio, uel repulsio iniusta. Itaque iuramentum calumniæ est, quando quis iurat se non calumniandi animo agere, uel respondere. Præstatur autem post lit. conte. ut ex confessionibus partium, ueritas magis elucescat.

De Eodem. Cap. L.

In omnibus itaque causis, exceptis spiritualibus de calumnia iuratur. Debent autem iurare personæ principales. Item tutor, œconomus, sindicus, & actor, quia legitimam administrationem habent. Clerici uero si conueniantur Ecclesiæ nomine, iurant per œconomum, vel sindicum. Nam cum magna fuerit causa, & persona œconomi depauperata, tunc enim iuratur in propria clerici persona. Quando uero super rebus patrimonialibus conueniuntur clerici, vel super contractibus habitis nomine suo, iurare debent in propria persona. In causa autem adulti, qui est sub cura, potest vel ipse, uel curator iurare. In causa vero ciuitatis, vel municipii consules, vel rectores. In iuramento calumniæ quinque continentur præcipue. Iurat enim pars utraque, quod credat se iustam causam habere. Item interrogata non negabit, quod credit verum esse. Item quód non vtetur scienter falsa probatione. Item quod dilationẽ frustratoriam non petet. Item quod pro hac causa nec dedit aliquid uel promisit, neque dabit aut promittet, nisi tantum aduocatis, vel aliis certis personis, quibus de iuris indulgentia præstari licet. Hæc autem quinque uersibus his potes comprehendere. Illud iuretur, quod lis sibi iusta videtur. Et si quæretur, uerum non inficietur. Nil promittetur, ne falsa probatio detur. Vt lis tardetur, dilatio nulla petetur. Qui uero iuramentũ hoc præstare noluerit cadet a causa si actor fuerit, si reus habebitur pro conuicto, nec appellare poterit. Semel quidem in principio causæ præstatur, & ad omnes exceptiones, quæ in iudicio proponuntur extenditur. Ante lit. contest. iurandum est. Item hæres illius, qui moritur in iudicio pendente causa debet iterum iurare, quia iuramenta non transferuntur in hæredes. In causa vero appellationis non iurabitur iterum, quia eadem est cum principali. In summa quoque nota, quod in iuramento calumniæ pater contra filium, & patronus contra libertum excipiuntur.

De Positionibus, & Probationibus. Cap. LI.

Iuramento præstito, quandoque fiunt positiones ab actore, quæ esse debent simplices, & non implicitæ, & purum factũ continere debent, tales scilicet quod actor possit probare si reus neget, & tales quibus probatis faciant ad negocium, nam impertinentes non debet iudex recipere. Quibus factis, si reus neget eas, producuntur testes ab actore ad minus duo, quia vnus regulariter non sufficit, quantæcumque auctoritatis sit, qui iurare debent præsente aduersa parte, quod puram veritatem dicent, nec pro odio vel amore, gratia, vel timore dimittent. Contra quos, & eorum dicta potest reus dicere, Vnde postquam examinati fuerint a iudice, de veritate quam sciunt, & quomodo sciunt, aperiri debent eorum dicta. Et signanter dico sciunt, quia testimonium de auditu, vel de credulitate regulariter non ualet. Eis uero apertis, fit copia reo attestationum eorum, & datur ei terminus ad dicendum contra, quo adueniente, potest dicere reus, quod discordant. Nam si non concordant, & singulares sunt in dictis, nihil probant, idem est si contraria dicant. Potest etiam dicere, quod sunt excommunicati, vel aliter crimi nosi, & sic eos repellere. Et nota, quod non solum per testes, sed etiam per instrumenta potest actor probare si velit. Porro contra promptas rei negaciones necessæ sunt actori probationes. Est autem probatio rei dubiæ per argumenta quæcunque ostensio, sic dicta a probe aduerbio, quia probe agit, qui probat. Illi siquidem incumbit probatio, qui dicit, non ei, qui negat, negantis enim factum per rerum naturam probatio nulla est. Species probationis sunt sex. Prima per rei euidentiam, ut si quis in adulterio fuerit deprehensus. Secunda per famam. Tertia per præsumptionem. Quarta per iuramenti dilationem. Quinta uero per testes. Et sexta per instrumenta. Ex his duæ postremæ probationes dicuntur propriæ, reliqua uero impropriæ, & transumptiuæ. In notoriis probatio non est necessaria. Item uera probatio vincit præsumptionem. Helynandus ubi supra. Præsumptionibus standum est, donec probetur contrarium, probatio rei dubiæ est argumentum iudici faciens fidem. Iudici probandum est præsente aduersario, uel eo habito pro præsente, publica enim persona, ideo in medio posita est, ut ei fidem faciamus. Nam aduersario nunquam fidem facere possumus. Actori probatio incumbit usque adeo donec intentio teneat, vel tenere uideatur. Tenet intentio si reus confessus vel conuictus sit. Tenere uidetur si reus dicit se suscepisse, asserit se soluisse, si de intentione constet, reus uel excipere, uel elidere intentionem debet, alioquin soluere cogitur. Reo excipiente probare debet exceptionem, quemadmodum actor intentionem. Reus enim in exceptionem actor efficitur. Argumenta sunt quæ causam indicant, atque ostendunt ut testes, & instrumenta. Et iudicia omnia recipienda sunt, quæ lege non sunt reprobata, ut domestica testimonia, vel instrumenta. Quædã sunt, quæ per se fidem non

faciunt

faciunt, cum aliis uero prosunt ut unus testis, & domesticum instrumentum. Extra.2.de probationibus. Alex.tertius. Quoniam apud nos consuetum esse dicimus, ut cum aliquis intentionem suam fundauerit instrumentis, aut testibus, ei sacramentum nihilominus deferatur, quod si subire noluerit, fides probationibus non habetur, Nos cum deinde tunc ad huiusmodi sit suffragium recurrendum, cum aliæ legitimæ probationes deesse uoscuntur, talem consuetudinem reprobamus. In no.3. Cum per literas iudicis ordinarii, quibus standum est donec probetur contrarium nobis constiterit, quod N. excommunicatus erat quando officium procurationis assumpsit, ipsum tanquam procuratorem non duximus admittendum. Idem Episcopo, & Archi. Senonen. Causam matrimonii, quæ inter N. iuuenem, & G. puellam Senonen. quæ se virginem, & monachā profitetur noscitur agitari, & infra. Man. qua. puellam eandem ponatis in monasterio illo interim, q̃ intrauit, vt ibi secure ualeat commorari, donec iudiciali sententia, quid agi debeat decernatur, recepturi postmodū non solum probationes uiri, quas inducere voluerit contra mulieres illas, quæ ad inuestigandum signa virginitatis ex parte puellæ fuerint introductæ, verumetiam probationes alias, hoc negocium contingentes, quas pars vtralibet duxerit producendas, Et quia vt dicit canon, Sæpe manus fallitur, & oculus obstetricū. Volumus, & mandamus quat. ad hoc honestas matronas prouidas, & prudentes deputare curetis, ad inquirendum vtrum dicta puella virginitatis priuilegio sit munita.

De Probatione negatiua. *Cap.* L I I.

EX summa iuris. Licet autem superius dictum sit, q̃ negātis factum per rerum naturam probatio nulla sit, in quibusdam tamen casibus imponitur neganti probatio. f. si præsumptio sit pro actore. Verbigratia. Si duo simus filii patris vnius, & tu possideas omnes res hæreditarias, dicasque me non debere aliquam rem ex illis habere, debes probare negatiuam. Item si negatio in se implicitam habeat affirmationem. Item si reus sponte subire velit negatiuæ probationem, tunc enim mos ei gerendus est. Item si ius negetur. Qui enim dicit aduersarium suum a iure prohibitum, probare tenetur. Item ubi in defectu probationum fit delatio iuramenti, tunc enim reus sacramento suo probat suam negationem. In exceptionibus etiam cum reus efficiatur actor, probare tenetur exceptionem. Extra.2.de probationibus. Inno.4.in concil.generali. Quoniam contra falsam assertionem iniqui iudicis innocens litigator quandoque non potest veram negationem probare, cum negantis factum per rerum naturam nulla sit directa probatio, ne tamen falsitas veritati præiudicet, aut iniquitas præualeat æquitati, statuimus, vt tā in ordinario iudicio, quàm in extraordinario iudex semper adhibeat aut publicam, si potest habere personā, aut duos viros idoneos, qui fideliter vniuersa iudicij acta conscribant, videlicet citationes, dilationes, recusationes, exceptiones, petitiones, responsiones, & interrogationes, confessiones, testium depositiones, instrumentorum productiones, interlocutiones, appellationes, & renunciationes, conclusiones, &c. quæ occurrerunt competenti ordine conscribenda, loca designando, & tempora, & personas, & omnia sic conscripta partibus tribuantur, ita q̃ originalia penes scriptores remaneant, ut si super ꝓcessu iudicis fuerit suborta contentio, per hoc possit veritas declarari, quatenus adhibito moderamine sic honestis, & discretis deferatur iudicibus, quòd per improuidos, & iniquos innocentium iustitia non lædatur.

Cui probationi standum sit, cum duæ sibi obuiant. *Cap.* L I I I.

LVcius.3. Scire autem debes, q̃ iudicium finium regendorum tale est, vt in eo vtraque persona vices duorum habeat, videlicet actoris, & rei. Vnde hincinde testes produci possunt ad cognitionem iudicis instruendam, quibus examinatis iudex quos præcellere intellexerit, ad fidem sibi faciendā admittat. Quòd si ambarum partium testes sunt ęquè idonei, possessoris testes præferantur, cum promptiora sint iura ad absoluendum, quàm ad condemnandum, præterquam in libertatis causa, in qua si vtriusque partis testes æquales fuerint, pro libertate sententia proferatur. Nam possessori probationem aliquando dari iuris est manifesti, cum iure cautum sit, q̃ qui obiecerit præscriptionem longissimi temporis, quam nemo recte obiicit, nisi qui possidet, & eam probauerit, in causa debeat obtinere. Clemens.3. Iurauit quidam (ut asseris) se quandam in vxorem legitimam accepturum, quam cum vellet traducere, quidā iuramentis secundum morem exhibitis, legitime probauerunt ipsos in quinto consanguinitatis gradu sibi inuicem attinere. Quia vero requisisti a nobis, quid agendum sit, cum quidā alia probare uelit contra prædictam probationem, iuramentis canonicis factam, & partibus publicatam, nullo eos se consanguinitatis gradu contingere. R. q̃, standum est probationi priori. Inno.3. Sacerdotes, & clerici Daciæ Regni, legi per quam negatiua probatur temere innitentes, a criminibus, quæ probari testibus possunt fidedignis, legitime contra eos reputantur insontes, si se super his purgare valeant quoquo modo, & infra. Volētes igitur, vt hæc pestis contraria omni iuri penitus extirpetur a clero. Mandamus, quat. in huiusmodi probatione negatiuæ, dum tamen posset affirmatiua ex aduerso probari, neminē audiatis. Idem. Nimis indignum est, iuxta legitimas sanctiones vt quod sua quisque uoce dilucide protestatus est, in eundem casum proprio ualeat testimonio infirmare. Ex sum.iu. In summa uero nota, quòd si testes inducuntur ad probationem negatiuam factam, non valet probatio talis. Vnde si probet actor duobus testibus affirmatiuam, & reus aliis duobus negatiuam, directè præualent testes actoris, si autem indirectè, præualent testes rei.

De Testibus eligendis. *Cap.* L I I I I.

ISidorus.lib.5. Testes sunt, a quibus quæritur ueritas in iudicio, quos quisque ante iudicium placiti sibi alligat, ne cui sit postea liberum aut dissimulare, aut subtrahere se, sic dicti, eo quod testamento solent adhiberi, sicut signatores, quia testamentum signant. Ex sum.de casibus. Testis debet esse communis persona, sicut iudex, & pro utraque parte dicere puram, & meram veritatem, quam scit, de facto super quo inducitur. Item nihil debet recipere pro testimonio ferendo. Nam sententia, sicut non debet esse venalis, ita nec testimonium. Augusti. Cum iudicia, & testimonia, quæ nec iusta sunt, nec uera, sunt vendenda, iniqua & falsa uenduntur, multo scelere utique pecunia sumitur, quia scelerate etiam, quamuis a uolentibus datur, expensas tamen potest recipere ab illo, qui eum producit. Item ubi uidet proximum rem suam amittere, propter defectum ꝓbationis, quasi necessitate cogente, debet tunc ferre testimoniū veritati, alias peccat. August. Quisquis metu cuiusque potestatis veritatem occultat, iram Dei super se prouocat, quia magis timet hominem, quàm Deum, immo in tali casu etiam priui legiatæ personæ, vt sacerdos cogendi sunt, iurati testimonium dicere, si talis sit causa, in qua liceat eis ferre testimonium, nō enim liceret in causa sanguinis. Præter istum tamen casum, sūt alii sex casus, in quibus debet etiam sacerdos, vel clericus iurare, necnon laicus, uidelicet pro recta fide, pro obedientia, pro pace, pro indemnitate Ecclesiæ, & cum absoluitur ab excommunicatione, & cum infamatus debet se purgare. Extra de testibus, & attest. Ex concil. Maciensi. Placuit sancto conuentui, vt testes non conducantur prætio, & vt quicumque idonei, & fideles in testimonium assumantur, & vt nullus testimonium dicat, nisi ieiunus. Honorius.3. Nullius testimonio, quantumcunque religiosus existat nisi iuratus deposuerit, in alterius præiudicium debet credi. Extra secundo. de confirmatione. Inno. tertius. Iure ciuili statutum est, vt quando periculum testium formidatur, ne veritas occultetur, & probandi copia fortuitis casibus subtrahatur, & lite non contesta. testes ualitudinarii, & alii de quibus aliqua causa rationabili timetur, ad testimonium admittantur.

De Testium productione. *Cap.* L V.

EX summa iuris. Producendi autem sunt testes in iudicio regulariter post lit. contestatio. producti iurare debent, quod ueritatem dicent, quam in illa causa nouerint & quod falsum non admiscebunt, quod testimonium pro utraque parte dicent. In causa quoque matrimoniali iurare debent, quia non uenerint ad testificandum odio, uel gratia, uel timore. Debent autem inquiri testimonia de causis propriis, loco, tempore, auditu, scientia, credulitate, fama, certitudine. Dixerunt tamen quidam, testimonia de auditu non ualere, sed contrarium uerum est, quoniam in omnibus contractibus, qui contrahuntur ex consensu, testimonium de auditu ualet, denique ualet in causa matrimoniali. Item in solutione pecuniæ. Item in memoria facti operis. Item ubi dubitatur de baptismo alicuius. Itē de uoluntate obmutescentis in articulo mortis. Et nota, q̃ qui testes ꝓducit, eos debet interim suis sumptibus ꝓcurare. Productione vero facta publicanē attestationes, & sup illis publicè disputaē. Et nota, q̃ publicatus attesta-

attestationibus,nec a reo,nec ab actore possunt ulterius produci testes. Hoc uerum est in illo articulo, in quo publicatæ sunt attestationes,in alijs uero possunt, & in causa appellationis similiter. Fallit etiam hoc in causa matrimoniali, in qua in eodem articulo producuntur.Sunt autem tres productiones quæ fieri debent infra vnam dilationem.Quarta vero non permittitur,nisi iuret is, qui vult eam facere,q; non didicit testificata per se,vel per aduocatum, nec dolo postulet quartam productionem.Extra.2.de testibus,& attesta. Grego.9. Vltra tertiam productionem non debent testes in causa produci, nisi pstito ab eo,qui postulat,iuramento,quòd neque per se,neq; per alium testificata subtraxerit,vel fuerit percontatus, neque per dolum,vel attem aliquam,quartã productionem exposcat, sed quia quos desiderat de nouo producere,prius habere nequiuit. Causa.3.q.9.Calixtus Papa. Testes per quamcumque scripturam testimonium non proferant, sed præsentes de his,quæ nouerunt,& viderunt testimonium veraciter dicant, nec de aliis causis,vel negociis testimonium proferant,nisi de his, quæ sub eorum præsentia acta esse noscuntur.Gratianus.De his,quæ audierunt,si ad hoc vocati sunt, in ciuili causa testimonium dicere possunt.

De His,qui a testimonio repelluntur. Cap. LVI.

EX summa iuris. Testes esse possunt quicumque non prohibentur.In his enim 7.consideranda sunt, quæ versibus his notantur.Conditio,sexus,etas,discretio,fama. Et fortuna,fides, in testibus ista requires.Conditio requiritur,quia seruus a testimonio repellitur, ne metu dominantium supprimat veritatem. Et hoc nisi deficiant probationes, tunc enim poterit interrogari,vel si quęratur de facto serui, puta si per eum fit depositum, non tamen admittitur contra dominum. Sexus quoque requiritur,quia fœminę in criminali repelluntur, in ciuili admittuntur.Ætas autem,quia minor quatuordecim annis non admittitur in ciuilibus,nec minor.20.annis in criminalibus. Discretio quoque, quia furiosus, & mente captus repellitur a testimonio, sicuti a iudicandi officio.Fama ueto,quoniam infamis repellitur.Item fortuna,quia sicut in accusando, sic & in testificando pauper suspectus habetur.Fides quoque,quoniam infidelis contra infidelem non admittitur.Præter hęc etiam repelluntur cõsanguinei illius,pro quo debet testimonium ferri.Insuper,& ipsius domestici,& ipsius etiam aduersæ partis inimici. Causa.4.quæst.5.Calixtus Papa. Consanguinei accusatores aduersus extraneos testimonium non dicant,nec familiares,vel de domo prodeuntes. Sed si voluerint,& inuicem consenserint, inter se parentes testificentur,& non in alios.Item Anacletus Papa.Accusatores,& testes esse non possunt, qui ante hesternum diem, aut nudiustertius inimici fuerunt,ne irati nocere cupiant,ne lęsi se vlcisci velint.Inoffensus ergo,& accusatorum,& testium affectus,quærendus est,& non suspectus. Item Pontianus Sanctæ, & vniuersalis Ecclesiæ Episcopus. Suspectos aut inimicos,aut facile litigantes,& eos qui non sunt bonæ conuersationis, accusatores esse,& testes Apostoli prohibuerunt.

De Eodem. Cap. LVII.

CAusa.4.quæstio.2.&.3.Ex concil.Cartag.Illos ad testimonium non admittendos esse censemus, qui nec ad accusationem admitti iussi sunt,vel etiam quos ipse accusator de domo sua produxerit.Item infra annum.14. ætatis suæ constituti non admittantur. Item in criminali causa produci testis non potest,qui antea in eum reum testimonium dixerit.Item lege Iulia.de vi. Cauetur ne hac lege in reum testimonium dicere liceret,qui se ab eo parenteve eius liberauerit, quive impubes erit,quive in iudicio publico damnatus erit, quive in vinculis, custodiave publica erit,quive eorum restitutus in integrum nõ erit,quive ad bestias vt depugnaret se locauerit,quive palã quęstum facit, feceritve,quive ob testimoninm dicendum,vel non dicendum pecuniam accepisse iudicatus, vel conuictus fuerit. Item idonei non videntur esse testes,quibus imperari potest vt testes fiant. In testem idoneus pater filio, aut filius patri non est.Item nullus idoneus testis in re sua intelligitur. Item parentes,& liberi inuicem aduersus se, nec volentes etiam ad testimonium admittendi sunt.Item serui neque pro domino, neque aduersus dominum,sed pro facto suo interrogari possunt. Causa.14.quæstione secunda. In criminali enim causa non licet testem de propria domo produci, in ciuili autem prælatis Ecclesiæ licet. Vnde Paschalis.2. In criminali quidem accusatorum,& testium illa distinctio obseruanda est,quæ in canonibus continetur,neque ad probationem domestici assumantur.Cæterum in possessionum,vel huiusmodi,hi potissimum,assumendi sunt,qui eadem negócia tractauerunt,de quorum auditu, & visu hæsitatio esse non debeat.In conficiendis autem instrumẽtis secularium negociorum, presbyteri non vocentur ad testimonium.Sed si casu,contractui eos interfuisse acciderit, iubente Episcopo testimonium dicãt.Extra.2.de testibus,& at.Alex.3.Verum testes sint reprobandi in causa criminali,vel ciuili,quibus ab aduersa parte crimina opponuntur.Respondemus,quòd si etiam ante non sunt conuicti,vel confessi de criminibus illis, dum modo inde conuincantur,in testimonium non debent admitti. Idem. Laicos in accusationem,vel testimonium contra clericum,in criminali causa non esse aliquatenus admittendos, censura sacrorum canonum manifestius edocetur,nisi forte suã vel suorum iniuriam prosequantur, nec tunc etiam ad testimonium,sed ad accusationem possunt admitti.Idem. Testimoniũ Christianorum aduersus Iudæos in omnibus causis,cum illi aduersus Christianos testibus suis vti præsumant, recipiendum esse censemus,& anathemate feriendos esse decreuimus, qui cumque Iudæos Christianis voluerint in hac parte præferre, cum eos Christianis subiacere oporteat, & ab eis pro sola humanitate foueri. Gregorius.9. Non debet quis in criminibus, nisi forsitan in exceptis,ad testificandum admitti pendente accusatione de crimine contra ipsum,cum etiam accusati, nisi se probauerint innocentes,ab accusatione, ac susceptione ordinũ repellantur.

De Infamibus repellendis. Cap. LVIII.

ACtor.Infames non solam ab accusatione, sed etiam a testimonio repelluntur, sicut ex multis auctoritatibus colligitur. Causa.tertia.quæstione quinta. Eusebius Papa. Constituimus cum omnibus, qui nobiscum sunt Episcopis, ut homicidæ,malefici,fures,sacrilegi,raptores,adulteri,incesti,venefici,suspecti,criminosi, domestici,periuri, & qui raptum fecerint,& qui falsum testimonium dixerint,seu qui ad sortilegos diuinosque concurrunt,similesque eorum, nullatenus ad accusationem, uel ad testimonium sint admittendi, quia infames sunt iuste repellendi,quia funesta est vox eorum. Eadem quæstione septima.Gra.Porro infamia multiplicitet irrogatur, aliquando enim contrahitur genere delicti declarati per sententiam,aliquando genere pęnę,sicut ille qui damnantur in opus publicum,qui pristinum statum obtinent, sed damno infamiæ etiam post impletum tempus subiiciuntur. Helinandus vbi supra. Fama siue existimatio, necnon opinio est illæsæ dignitatis status,a natura tributus,cuius merito,quis ea potest,quæ homini permissa sunt,legibus & moribus comprobatus,nec in aliquo imminutus.Infamia est famæ priuatio, & commaculatio. Ex.ff.libro tertio de postula.l.hunc titulum.§. ait prætor. Si quis famoso iudicio condemnatus, per in integrum restitutionem fuerit absolutus, Pomponius putat hunc infamia eximi. Iulia.lib.ad edictum.Prætoris verba dicunt, infamia notantur, qui ab exercitu ignominiæ causa, ab Imperatore, eove cui de ea restituenda potestas fuerit dimissus erit, qui artis ludicræ pronunciandive causa in scenam prodierit, qui lenocinium fecerit,qui in iudicio publico calumniæ, præuaricationisve causa,quid fecit iudicatus erit,qui furti,vi bonorum raptorum,iniuriarum, de dolo malo, & fraude suo nomine damnatus pactusve erit: Marcel.in libro publicorum. Ictus fustium infamiam non importat. Sed causa propter quam id pati meruit, si ea fuerit,quæ infamiam damnato irrogat. In cæteris uero generibus pœnarum eadem forma statuta est.

De Numero testium legitimo. Cap. LIX.

EX summa iuris. Debent autem testes adminus esse duo, quia in ore duorum,&cæte. In quibusdam tamen casibus plures requiruntur,ut quando præsul,uel cardinalis accusatur. Item quando infamatus de crimine debet se purgare. Item in testamentis,ubi septem testes requiruntur secundum leges,quę tamen uidentur per decretales,extra de testa.ubi expresse dicitur, quòd etiam in testamentis sufficiunt duo testes aut tres, vel dici potest, illas decretales esse restringendas ad pias causas, ut si in testamento, vel codicillis aliquid legaretur pauperibus Ecclesiis, vel aliis piis locis,quantum ad illa ualerent. & cum duobus aut tribus testibus. Porro effrenata multitudo testium est a iudice coarctanda. In nulla uero causa sufficit unus testis, quantæcumque sit dignitatis, quoniam ad probationem, uel fidem faciendam, uox unius, uox nullius. In omnibus tamen illis casibus unius testimonio creditur, in quibus præiudicium alteri non infertur. Vt si

dubitetur

dubitetur an aliquis baptizatus sit, & appareat super hoc unus testis, sufficit. Idem esset si de consecratione Ecclesiæ dubitaretur. Et similiter in consimilibus. Item iuramento, vel testimonio vnius creditur, in causa denunciationis, in causa symoniæ, in reuocatione procuratoris, in eo, qui dicit se cognouisse illã, quam consanguineus eius vult ducere. Item in matre, quæ confitetur contra matrimonium filiæ suæ. Item in clerico verberato, & in eo, qui passus est ablationem rerum suarum. Causa. 2. q. 5. Siluester Papa. Præsul nõ damnetur, nisi cum. 72. testibus, Presbyter autem cardinalis, nisi. 60. testibus non deponat. Diaconus cardinalis vrbis Romæ nisi. 60. testibus non condemnabitur. Subdyaconus, acolytus, exorcista, lector, hostiarius, nisi in septem testibus non condemnabuntur. Testes autem, & accusatores sine aliqua sint infamia. Item Leo. 4. Nullam damnationem Episcoporum vnquam esse censemus, vbi autem ante legitimũ numerum episcoporum, qui fit per 12. episcopos, aut certe probata sententia, per. 70. idoneos testes, qui tales sint, qui & accusare possint, & prius ad sacra Christi quatuor Euangelia sacramenta præstent, quod nihil falsum depromant. Sed hoc vel speciali priuilegio de clericis Romanæ Ecclesiæ intelligitur, vel propter improbitatem quorundam, qui cum non sint spectatæ vitæ, & scienciæ, in accusationem ministrorum Dei repente prosiliunt. Quorum vero vita adeo laudabilis est, vt omnibus imitãda appareat, de quorum assertione nulli dubitatio nasci poterit, eorum testimonio, duorum vel trium testium, quilibet iure cõuinci, & damnari poterit. Causa. 4. q. 2. Vnius testis responsio omnino non audiatur, etiam si præclaræ curiæ honore præfulgeat. Sed obiicitur illud Beati Briccii, qui voce pueri. 30. dies ab ortu habentis, innocens probatus est, sed miracula diuina sunt admiranda, non in exemplum humanæ actionis trahẽda. Extra de testibus, & atte. Inno. 4. Inhibemus ne vnius iudicis quantæcumque sit auctoritatis verbo credatur, in causis, siue super testimoniis, siue quibusdam aliis contractibus quæstio agitetur, nec scriptum eorum nisi testium adminiculo fulciatur eam obtineat firmitatem, quin ei possint, & debeant duorum, vel trium testium bonorum testimonia præualere, salua tamen ap. se. auctoritate. Idem. Ad multitudinem tantum respicere nõ oportet, sed ad testium qualitatem, & ad ipsorum deposita, quibus potius lux veritatis assistit, ex quibus motum animi sui cõuenit iudicem informare. Si ergo testes ex parte monachorum producti, tantæ præeminentiæ fuerint, quòd eorum auctoritas aliorum sit merito multitudini præferenda, ab impetitione Archid. absoluatis eosdem. Idem. Monachi uero de suis fratribus ac conuersis testes in causis propriis producere, absque iuramẽ si exhibitione non possunt, nisi forsitan a parte remittatur aduersa.

De Variatione attestationum. Cap. LX.

EX summa iuris. Sunt autem quinque, quorum diuersitates obsunt testimonio, & notantur hoc versu. Res, persona, locus, gradus, hæc sunt consona tempus. Res quidem, quia cum vnus dicit de vna re, & alius de alia, vbi res petitur, vel vnus dicit de facto vno, & alius, de alio, vbi de facto quæritur, non valet eorum testimonium, cum singuli sint in testimoniis suis singulares. Persona vero, quia cum agitur in personam alicuius, vel quæritur de facto personæ, & vnus dicit de vna, alius de altera, non valet similiter eorum testimonium ratione præmissa. Gradus autem quia cum agitur de consanguinitate, & testes variantur in graduum computatione, similiter non valet. Locus etiam reddit testimonium dissonum, sicut patet per exẽplum in Daniele. Similiter & tempus, vt si vnus vno tempore, & alius alio dicit se vidisse. Hoc tamẽ intelligunt quidam in facto non iterabili, sicut in homicidio. Nam in facto iterabili sicut est adulterium, dicunt diuersitatem loci, vel temporis non nocere, quia qui in huiusmodi diuersificantur, & si non probant idem adulterium, probant tamen illum etiam adulterium, contra quẽ ferunt testimoniũ. Porro si vnus dicit in die dominico, & alius hora 9. talis diuersitas in tempore non nocet, quia dictũ secundi continetur sub dicto primi. Similiter, & de loco. Item in facto durabili nõ nocet diuersitas temporis, vt si dicat vnus se vidisse episcopum celebrare missam in diœcesi alterius episcopi in hora tertia, & alius dicat quod in hora 6. quia factum illud in tãtum durare solet. Idem etiam in similibus. In summa vero nota, circa diuersitates, siue contrarietates testium, quòd si testis vnus contradicat sibi, non valet eius testimonium. Si autem alteri, neutrius valet, cum sint in testimonijs suis singulares. Si vero pluribus, valebit pluriũ testimonium siue sint ab vna, & eadem parte producti, siue diuersis. Quidam autem dicunt, testes ab eadem parte productos, fidem sibmuicem derogare, sicut in instrumentis contingit, sed in instrumentis aliud est, quoniam illa possum inspicere antequam ea producam. De testibus autẽ nescio, quid testificaturi sint. Causa. 3. q. 9 Ambro. in lib. de paradiso. Pura & simplex testimonii series intimanda est, Plerumque testis dum ad seriem gestorum aliquid ex suo adiicit totã testimonii fidem partis mendacio decolorat: nihil ergo, quod etiam bonum videtur addendum est. Causa. 3. quæstio. 2. Si testes omnes eiusdem honestatis, & extimationis sint, & negotii qualitas, ac iudicis motus cum his concurrerit, sequenda sunt omnia testimonia. Si vero ex his, quidam eorum aliud dixerint, licet impari numero credendum est, quod naturæ negocii conuenit, & quod inimiciciæ aut gratiæ suspicione caret, confirmabitque iudex motum animi sui ex argumentis, & testimoniis, & quæ rei aptiora, & ueritati proximiora esse comperit. In testibus fides, dignitas, mores, grauitas, examinanda est, & ideo testes, qui aduersus fidem suæ testationis uacillant, audiendi nõ sunt. Item in testibus considerandum est, si simpliciter testimonium dicant, utrum unum eundemque meditatum sermonem afferant, an ad ea, quæ interrogantur ex tempore, uerisimilia respondeant.

De Receptione testium in causa matrimonij. Cap. LXI.

EX summa iuris. In causa matrimonii duo testes sufficiunt sicut & in cæteris causis. Extra 2. de testibus, & atte. Gregorius. 3. Quotiens aliqui propter cognationem propinquitatis separari petunt, duobus, uel tribus testibus adhibitis, qui de ea consanguinitate superfint, uel totidem senioribus, & melioribus eiusdem loci, idem debet legitime comprobari. Probatio autem testium debet fieri duplici iuramento, ut iurent se non priuato odio, neque amicicia, neque pro aliquo commodo, quod habuerint, vel habent, vel habituri sint, ad iurandum inductos, & sicut ipsi dicunt rei ueritatem accepisse a maioribus suis, & credere ita esse. Alex. tertius. Vtrum uiro negante se mulierẽ affidasse, ipsius mater mulieris, & altera mulier possint ad testimoniũ recipi. Consultationi tuæ taliter respondemus, quod cum mater filiæ incrementum, & honorem uidetur diligere, ubi uir superior est diuitiis, nobilitate, & potentia, vel honore, testimonium eius videtur esse suspectum, & ideo non est aliquatenus admittendum. Idem, Si matrimonium est firmatum, non debet sine plurium iuramento dissolui. Celestinus. 3. Cum quis accusatur aliquam cognouisse, an sint testes interrogandi de uisu, aut sola uicinæ fama sufficiat, uel si iuratis testibus sit procedendum, qui se carnali copulæ conscios esse fatentur, sed de uisu nihil affirmant. Respon. quòd si testimonium conueniens de uisu reddatur, uel etiam de auditu, & præsumptionem violentam fama consentiens submnistret, ac alia legitima adminicula suffragentur standum est testimonio iuratorum. Etenim circunspectus iudex atque discretus, motum animi sui xe argumentis, & testimoniis, quæ rei aptiora comperiet, confirmabit. In Concil. Gene. Licet ex quadam necessitate præter communem formam, olim fuerit institutum, ut consanguinitatis, & affinitatis gradibus computandis, ualeret testimonium de auditu, cum propter hominum breuem vitam testes de uisu deponere non ualerent, usque ad gradum septimum computando: quia tamen pluribus exemplis, & certis experimentis didicimus, ex hoc pericula, cõtra legitima prouenisse coniugia. Statuimus ne super hoc recipiantur de cætero testes de auditu, cum iam quartum gradum prohibitio non concedat Nisi forte personæ graues extiterint, quibus fides merito sit adhibenda, & ante litem motam testificata didicerunt, ab antiquioribus quidem suis, non vtique ab vno, cum non sufficeret ille si uiueret, sed duobus adminus, nec infamibus, & suspectis, sed a fidedignis, & omni exceptione maioribus, cum satis uideretur absurdum illos admitti, quorum repellerent autores, Nec tamen si unus a pluribus, uel infames ab hominibus bonæ famæ acceperint, quod testantur, tanquam plures, & idonei testes debent admitti, cum secundum ordinem solitum iudiciorum, non sufficiat unius testis assertio, etiam si præsidiali dignitate præfulgeat, & actus legitimi sint infamibus interdicti. Testes autem huiusmodi proprio iuramento firmantes, quòd ad ferendum testimonium in causa ipsa odio, amore, uel timore, uel commodo non procedant, personas expressis nominibus, uel demonstratione, uel circumlocutione sufficienti designent, & ab utroque latere, singulos gradus clara computatione distinguant, & in suo nihilominus iuramento concludant, se accepisse a suis maioribus, quod deponũt, & credere ita esse. Sed nec tales sufficiant nisi iurati deponant se uidisse personas, uel saltẽ in uno prædictorũ graduũ cõstitutas pro cõsanguineis se hre.

Tolerabilius eſt enim aliquos contra ſtatuta hominum dimittere copulatos, quàm coniunctos legitime contra ſtatuta domini ſeparare.

De Coactione teſtium. Cap. LXII.

EX ſumma iuris. Regulare quidem eſt ſecundum leges, vt teſtes ad teſtimonium ferendum, etiam inuiti compellãtur, ſed excipiuntur inde quidam ratione ſenectutis, & inualitudinis, aut militiæ, abſentes quoque cauſa reip. & qui publicis funguntur officiis. Quidam autem ratione conſanguinitatis, & affinitatis. Quidam etiam ratione affectionis, vt libertus contra patronum. Secundum canones vero monendi ſunt, non cogendi, niſi per alios veritas liquere non poſſit, tunc enim etiã clerici ab Eccleſia compelluntur, quia tacere veritatem in præiudicium alterius, mortale peccatum eſt, & Eccleſia peccantes tenetur corrigere, ſi ei denuncientur. Videtur autem per leges, ꝙ in criminalibus cauſis compellantur teſtes, quia concedunt leges, de publicis iudicijs loquentes, quibuſdam perſonis priuilegium, ne poſſint compelli. Vnde videtur, ꝙ alij poſſint compelli. Porro ſm canones dicunt doctores in cauſis criminalib⁹, qñ. ſ. agitur criminaliter, non eſſe teſtes compellendos, quoniam accuſator debet habere probationes luce clariores, quando vero de crimine ciuiliter agitur, ſ. in modum inquiſitionis, compelluntur. Quando etiam in modum denunciationis, ſimiliter compelluntur. Cum enim compellantur vbi in cauſa pecuniaria veritas per alios liquere non ualet, multo magis compelluntur vbi per ſilentium, animæ tacentis perditio fieret. Compellũtur etiam in cauſis matrimonialibus. Extra. 2. de teſti. cogen. Clemens. 3. Qui de rebus Eccleſiaſticis teſtificari recuſant, ſi aliter veritas nequiuerit elici, ad illud ſunt per cen. ec. compellendi. Iterum Cæterum quòd de conſanguinitate cogendus ſit teſtis perhibere teſtimonium veritati, non dubitatur a nobis. Inno. 3. Super inquiſitionis articulis tam de fama electi, quam literis contra eum ſub nomine longe maioris, & ſanioris partis capituli deſtinatis, cogatis teſtes, qui nominati fuerint perhibere teſtimonium veritati. Honorius. 3. Teſtes, qui nominati fuerint, præterquam ſuper criminibus, ſi ſe gratia, vel timore ſubtraxerint, vel odio, per cen. ec. cogatis veritati teſtimonium perhibere.

De fide inſtrumentorum. Cap. LXIII.

EX ſumma iuris. Dicto de illa probationum ſpecie, quæ fit per vocem viuam. ſ. per teſtes, reſtat de illa, quæ fit per vocem mortuam, ideſt per inſtrumenta. Eſt autem inſtrumentum ſcriptura facta ad alicuius rei probationem. Inſtrumentorum aliud publicum, aliud priuatum. Publicum eſt, quod habet publicam auctoritatem. Et huius ſpecies ſunt tres. Eſt enim publicũ, quod eſt per manum publicam, ideſt per manum tabellionis in forma publica factum, vt ſunt chartæ tabellionum. Et eſt publicum, quod auctoritate iudicis in actis publicis eſt deductũ. Eſt etiam publicum autentico ſigillo ſignatum. Priuatum inſtrumẽtum eſt veluti cirographum, vt eſt apocha de recepto, antipocha de ſoluto. Inſtrumenta quędam priuata ſi habeant ſubſcriptionem contrahentium in perſonalibus, præferuntur publicis inſtrumentis. In realibus vero præfertur priuato publicum inſtrumentum, niſi ſubſcriptionem habeat trium teſtium. Alias autem ſine ſubſcriptione contrahentium, vel teſtium inſtrumenta priuata non faciunt fidem, niſi contra illum, qui ea ſcripſit introducantur. Duobus modis imponitur fides inſtrumentis, ſcilicet per teſtes, & per comparationem literarum. Inſtrumenta vero parem habent vim cum teſtibus, ſed fallit hoc in quibuſdam caſibus. Vno videlicet de cenſibus, quorum inſtrumenta præferuntur teſtibus. Item ubi minor ſe maiorem per ſcripturam fatetur, interpoſito ſacramento non poterit per teſtes probare cõtra, ſed per inſtrumentum. Item ſi quis indebitam pecuniam promittat, & cautionem ſuper hoc exponat ſine adiectione cauſæ poterit poſtea promiſſionem factam indebite, ſcriptis probare. Item vbi ſcriptura exigitur, vt in alienatione rei Eccleſiaſticæ, & etiam in omnibus caſibus, qui remoti ſunt a memoria hominum. In ſumma vero nota, ꝙ ſcripturæ diuerſæ ab una, & eadem parte prolatæ fidem ſibi derogant. Ex Codice. 2. li. Equũ eſt controuerſiam te fauente alicui, cauſam eius documẽto tuo finire. Econtra reus inſtrumenta ſua actori exhibere non cogitur, niſi intentione fundata. Actor enim ſuis inſtrumentis intentionem non etiam fugientis partis probare debet. Extra. 2. de fide inſtru. Gregorius. Si ſcripturam autenticam non videamus ad exemplaria nihil facere poſſumus. Alexan. 3. Scripta uero autentica ſi teſtes inſcripti deceſſerint, niſi per manum publicam facta fuerint, ita quòd appareant publica, aut autenticum ſigillum habuerint, per quod poſſint probari, non videntur nobis alicuius firmitatis robur habere. Helinandus vbi ſupra. Inſtrumenta cauſæ dicuntur omnia, quibus cauſa inſtrui poteſt, ſiue teſtimonia, ſiue teſtes, inter huiuſmodi inſtrumenta ſunt apochæ, & antipochæ. Apocha eſt qua creditor ſcribit ſe accepiſſe debitum, vel Dominus ſe colonum ſuſcepiſſe. Antipocha eſt, qua debitor ſe vſuras creditoris ſoluiſſe profitetur, uel colonus a Domino rem accẽpiſſe, vel penſiones ei ſe ſoluiſſe dicit.

De Præſumptionibus. Cap. LXIIII.

POſtquam de vera probatione diſſeruimus, ſupereſt vt etiã de quaſi probatione, ideſt de præſumptione pauca ſubiungamus. Præſumptio eſt alicuius facti dubii, ſemiplena inueſtigatio. In hoc ergo differt a probatione, quia probatio facit plenã fidem. Præſumptionum alia eſt temeraria, & hæc reprobatur. Alia vero probabilis, & hæc admittitur, inducitque purgationẽ licet non ſufficiat ad condemnationem. Alia quoque violenta, & huic ſtatur, ita quòd ſententia per ipſam fertur. Vbi uero ius præſumit, & non ſtatuit, ex præſumptione tali recipit probationem in contrarium, etiam ſi violenta ſit. Si uero ſtatuat inde, hoc eſt faciat conſtitutionem, per talem præſumptionem non recipientur probationes in contrarium. Oriuntur præſumptiones ex cauſa, ex perſona, loco, tempore, & ætate, cæteriſque modis, qui notantur his verſibus. Si vis iure quæri, quæ ſit præſumptio veri, Cur, quantum, quale, locus, euentus, fuga, fletus. *Vultaſque* frequens bona conuicinia, tempus. Neglectus, iuris norma, proteſtatio, forma, Conſuetudo, modus, præſumptio, ſexus, & ætas. Præſumitur autem tam ex præſenti, quàm ex præterito, circa præſens, & præteritum, & futurum. Eſt autem præſumptio iudicis, hæc admittit probationem in contrarium, ſiue ſuper iure, ſiue ſuper facto ſit quouſque probationibus renunciatum fuerit. Et eſt præſumptio iuris, quæ ſi ſuper iure ſit, idem eſt quod ius, ſiue conſtitutio iuris, & ideo probationem in contrarium non admittit, Puta dicit Papa, quod ſibi videtur, ut ꝙ illa, quæ a viro lapſo in hæreſim receſſit, ad illum conuerſum redire compellenda ſit. Si vero ſit ſuper facto, debet in contrarium admitti probatio, niſi admitti prohibeatur a iure, uel fauor impediat, uel odium, uel niſi probato contrario idem iuris eſſet. Effectus præſumptionis eſt, ut ei ſtetur donec contrarium probatur. In ſumma vero nota, quod omne bonum factum, rectum præſumitur, omne uero malum factum, prauẽ actum præſumitur. Extra. 2. de pręſumptionibus. Bonifacius. Nullus autẽ dubitat, quòd ita iudicium nocens ſubterfugit, quemadmodum ut abſoluatur, qui eſt innocens quærit, confitetur enim de omnibus, quiſquis ſe ſubterfugere iudicium dilationibus putat. Alexan. tertius. Literis t. ſ. receptis nobis innotuit, quod cum P. ab A. muliere quam vxorem acceptt petierat ſeparari, accuſatores matrimonii produxerunt teſtes, firmiter aſſerentes, quod poſtquam mulier cum pręd cto viro contraxerat matrimoniũ, conſanguineum eiuſdem viri ſolum cum ſola, nudum cum nuda, in eodem lecto iacentem, ea vt credebant intentione, ut eam cognoſceret carnaliter viderunt, multis ſecretis locis, & latebris ad hoc commodis, & horis electis, & infra. con. 1. taliter reſpon. quod ex huiuſmodi uiolenta, & certa ſuſpicione fornicationis, poteſt ſententia diuortii promulgari, ita quidem, vt vir licentiam mortua illa ducendi aliam habeat mulierem, muliere ſine ſpe coniugii remanente.

De Iureiurando. Cap. LXV.

EX ſumma iuris. Prętere a, quia iuſiurandum aliquando loco probationis ſuccedit. De ipſo quoque nobis dicendum occurrit. Iuramentum igitur eſt aſſertio, uel negatio de aliquo, ſacrę rei atteſtatione firmata. Huius ſpecies ſunt duę, nam aliud eſt aſſertorium, aliud promiſſorium. Aſſertorium eſt quando iuratur ſuper re præterita, vel pręſenti. Promiſſorium eſt, quod ſuper futuro concipitur, ut cum iurat quis ſe daturum aliquid, uel facturum. Et hoc quando fit in iudicio, vocatur cautionale, de quo iam ſatis dictum eſt ſupra: Aſſertorium uero quadruplex eſt. Primum eſt uoluntarium, vt ſi dicas extra iudicium me tibi debere decem, & deferas mihi ſacramentum, dicens te velle vlterius non petere, ſi iurauero me non debere, nõ habes neceſſe, vel referre, vel recipere. Secundum eſt neceſſarium, quod a iudice defertur in defectum probationis. Et dicitur neceſſarium, quia recuſari non poteſt, niſi iuſta cauſa allegetur. Tertium eſt iudiciale, ſcilicet ubi pars parti defert iuramentum, & habebat olim reus neceſſe cui ſic deferebatur, vel iurare, vel ſacramentum referre, uel ſoluere, quod petebatur.

petebatur. Hodie vero poteſt reus ſacramentũ recuſare, ſ., & inquantum dubitat. Quartum eſt iuramentum in litem, quo. ſ. iuratur ſua intereſſe. Helinandus vbi ſupra. Cum alia inſtrumenta deſunt, ad emendicata ſuffragia recurramus, & per iuſiurandum res expediatur, quod proprie probatio non eſt, ſed locum probationis obtinet. Iudex autem nequaquam iuris quęſtionem in iuſiurandum dimittere debet, ſi aliter decidere eam poteſt. Religio autem iuſiurandi id facit, vt hoc quod inter eos (qui rem in iuſiurandum dimiſerunt) actum eſt, præſtito ſacramento pro vero accipiatur, non ſolum pro eo, vel eius ſucceſſoribꝰ, qui iurauit, ſed etiam contra eum, vel eius ſucceſſores: nã ſacramentum eis prodeſt, vel obeſt, inter quos factum eſt, & eorum hæredibus. Cauſa. 22. q. 5. Cornelius Papa. Honeſtum eſſe vr̃, vt qui in ſanctis audet iurare, hoc ieiunus faciat, cum omni honeſtate, & Dei timore, ut etiam pueri ante annos. 14. non cogãtur iurare. Gratianus. Præterea ſunt quædam tempora, quibus iurare prohibemur. Vnde in concil. Tol. apud Sanctum Medardũ habito, decreuit Sãcta ſynodus, vt a. Septuag. vſq; ad octauã Paſchæ, & ab Aduentu Dñi vſque ad octauam Epiphaniæ, necnon etiam in ieiuniis quatuor temporum, & Letaniis maioribus, & in diebus Dominicis, & in diebus Rogationum, niſi de concordia, & pacificatione, nullus ſupra Sancta Euangelia iurare præſumat. Extra. 2. de iureiurando. Vrbanus tertius. Nullus Epiſcopus clericos ſuos, niſi forte quibus Eccleſiaſticarum commiſſa fuerit diſpenſatio, ſibi iurare compellat. Innocentius. 3. Abbati, & capitulo Caſtellionis. In c. & ſi Chriſtus. Licet debeatis eſſe viri perfecti, vt quantum poteſtis iuramenti vinculum euitetis, volentes indemnitati monaſterii veſtri prouidere, ne propter defectum teſtium ſui iuris ſuſtineat lęſionem, præſenti vobis pagina indulgemus, quatenus vos, & monaſterii veſtri cõuerſi, poſſitis in cauſis eiuſdem, deficientibus alijs teſtibus, pro ipſo perhibere teſtimonium veritati. Gregor. ix. H. iudici. Iuramentum a te parti delatum, niſi iuſta de cauſa non potuit recuſari, Quamuis quod in iudicio a parte parti defertur, recuſari poſſit licite ac referri. Nec liceat conuentui, accuſatione famoſa, referre huiuſmodi iuramentum. Sane ſi actor omnino in ꝓbatione defecerit, reus debet, etſi nihil pſtĩterit obtinere. Præſumptionem vero facientem pro illo, reo deferri poteſt, ad oſtẽdendam ſuam innocentiam: iuramentum, niſi iudex reſpectis perſonarum, & cauſæ circunſtantiis, illud actori videat deferendum.

De Exceptionibus contra teſtes. *Cap.* LXVI.

EXtra. 2. de excep. Cęleſtinus. 3. Si crimina teſtium obiiciuntur, de quibus non fuerant hactenus accuſati, ſed tantũ per exceptionem opponuntur, probatio illorum criminum exhibenda eſt, antequam cauſa per ſententiam terminetur, cum teſtes abſque vlla infamia, vel ſuſpicione manifeſta in ferendo teſtimonio requirantur. Cæterum ſi de criminibus ad ſolam exceptionem obiectis teſtes conuicti fuerint, vel confeſſi, pœna ordinaria mulctari non debent, cum accuſatio in ipſos, ſecundum iuris ordinem non procedat. Sufficit ergo ſi a perhibendo teſtimonio repellantur, prę ſertim cum ſi crimen, quod eis obiicitur, cauſam de qua agitur, contingere non videtur. Inno. 3. Verum is, qui excommunicato in locutione, vel oratione ſcienter communicat, excommunicatum ipſum a ſua poſſit accuſatione repellere, cum ille communionem huiuſmodi replicet contra eũ. Reſpon. ꝙ ipſe ab accuſatione eius poterit remoueri, cum primus a communione fidelium ſit excluſus, ſecundus vero tantũ ſacramentorum participatione eſt remotus. Idem. Quoniam ꝑ dilatorias exceptiones, malitioſe nonnunquam cauſarum terminus prorogatur, inquiſitioni tuæ taliter reſpondendo decernimus, vt infra certum tempus a iudice aſſignandum, omnes dilatoriæ proponantur, ita quòd ſi partes exinde aliquas uellent proponere, quas non fuerint proteſtati, nullatenus audiàtur, niſi forte de nouo aliqua ſibi competens orta fuerit, vel is, qui voluerit proponere, fidem faciat iuramento, ſe poſtmodum ad illius notitiam perueniſſe. Idem in c. cum venerabilis. Delictum perſonæ in damnum Eccleſiæ redundare non debet, ac non ſolum ante ſententiam, verum poſt obiici poteſt exceptio falſitatis: cum falſorum inſtrumentorum prætextu, lata ſententia, vſque ad 20. annorum ſpacium valeat retractari. Honorius. 3. Si procurator. V. probare poterit exceptionem, quam propoſuit ſe in cauſam trahi ultra duas dietas, contra Conſtan. concilii generalis. Nos appellationem dicti. V. legitimam decernentes, negocio ſuperſedere curetis. Grego. ix. in cap. ſignificauit. Prætextu excommunicationis oppoſitæ a proſecutione appellatiònis non debet, quis excludi: cum omnis legitima defenſio, excommunicato in iudicio reſeruetur. Idem. Exceptionem excommunicationis in dilatoriis proponendis, reus ſcienter omittens, in qualibet parte litis minime opponere prohibetur, quod eſt in hac exceptione ſpecialiter obſeruandum, ne quis in periculum animæ ſuæ excommunicato communicare cogatur, qui ſi eam omiſerit, vt actor laboribus, & ſumptibus fatigetur, in expenſis eſt legittimis condemnandus. Idem. Aduerſario tuo per iudicẽ abſoluto, quoniam tempore motæ litis rem petitam ab ipſo ſine dolo deſierat poſſidere, ſi eam modo poſſideat, tibi petenti denuo rei iudicatæ exceptio non obſiſtit. Idem. Venerabilem fratrem noſtrum Archiepiſcopum Narbonenſẽ, qui à iudicibus ex ſufficienti grauamine ad apo. ſe. appellans, ad vos ſuper appelatione ſua literas noſtras reportans, & ſi ex cauſis aliis tempore impetrati reſcripti vinculo excõmunicationis fuerit aſtrictus, de quibus ibi mentio non habetur, ad proſequendam per eaſdem literas ap. prædictam decreuimus admittendum, quia nihil excommunicato appellare prodeſſet, ſi non poſſet appellationem proſequi, & ſuper eas literas impetrare.

De Diffinitione, & proprietate exceptionis.
Cap. LXVII.

EX ſumma iuris. Exceptio eſt actionis excluſio. Sicut enim teſtibus reus impugnatur, ſic exceptionibus actor repellitur. Exceptio tamen aliquando large, & improprie ſumitur, pro omni defenſione, quæ reo competit, vel etiam pro replicatione, quæ datur actori contra exceptionem rei. Aliquãdo vero ſtricte, & proprie pro illa defenſione, quæ competit reo contra actionem in eum competentem, vt in prædicta diffinitione. Sic enim dicit tex, ꝙ exceptio actorem excludit, replicatio reum, contra replicationem ſolet dari triplicatio, contra triplicationem rurſus quadruplicatio, ſicque deinceps multiplicatio ſit, dum aut reus aut actor obiicit. Et ꝙ dixi exceptionem, nec actori improprie dari, verum eſt, cum actor tm̃ habet probare. Secus uero cum vterque, quod eſt inuenire in caſibus notatis ſupra ca. de probationibus. Præterea quando ponitur ſpecies pro genere, vt præſcriptio pro exceptione, opponuntur exceptione a reis, & eorum hæredibus. Item a fideiuſſoribus niſi ſint perſonales, puta ut condemnetur, quis inquantum facere poteſt, non autem tranſit ab vno fideiuſſore in alium. Præterea notandum, quòd omnis exceptio ſua vtitur æquitate. Nec illud omittendum, quòd replicationes imitantur naturã actionũ. Sicut enim in petitione principali, ambiguitas eſt contra actorem interpretanda, ſic & in replicatione, licet ſecus in exceptione. Et eodem tempore tollitur replicatio quo actio, licet exceptio duret ſine temporis præfinitione.

De Speciebus exceptionis. *Cap.* LXVIII.

EXceptionum aliæ ſunt peremptoriæ, quæ ſemper agentibus obſtant, & rem de qua agitur perimunt, qualis eſt de conſanguinitate contra eum, qui petit aliquam in uxorẽ, vel ꝙ ſpoliatus, quis renunciauit, vel ꝙ ſeruus eſt illius a quo, quid petit. Aliæ uero dilatorię, quæ. ſ. aliud tempus nocent, & dilationem tribuunt. Harum autem alia ſolutionis eſt, & hæc duplex inuenitur, ſ. ex pacto, puta ſi conuenerit, ne infra tempus competatur, vel ex lege. Alia uero declinatoria iudicij. Et hæc multiplex. Verbigratia, fori vel etiam iudicis, quia infamis eſt, vel criminoſus, aut ſuſpectus. Item quòd falſus eſt procurator, uel excommunicatus, uel etiam quòd excommunicatus eſt accuſator, vel teſtis, aut tabellio, uel huiuſmodi, uel ꝙ tempus eſt feriarum, uel ꝙ in criminalibus fruſtra interuenit. Item non numeratæ pecuniæ, extenditur enim in 30. dies, & quandoque in biennium. Item exceptionũ aliæ ſunt doloſæ, vt Macedoniana, aliæ fauorabiles, ut Valeriani, aliæ inductæ ad rigorem iuris obſeruandum, ut Rei iudicatæ, obſtant enim obligationi naturali. Et idem dico in præſcriptione, uel vſucapione qualibet. Natura namque indultum eſt, ne quis cum aliena iactura locupletetur. Aliæ vero propter cauſam a naturali æquitate non abhorrentem, ut numeratæ pecuniæ, metus & doli, & tranſactionis, & ignorantiæ, uel ætatis, & militiæ, & huiuſmodi. Item exceptionum aliæ ſunt in rem, vt quæ competunt alicui, & his qui conueniuntur ex perſona ſua. Alię uero in perſonam, ut quę non tranſeunt ad alium, ſicut illa quam habet quis ut damnetur inquantum facere poteſt, & pacti perſonalis. Perpetuæ, ac perẽptoriæ exceptiones opponuntur a reo antequam renunciatum ſit, aut concluſum, non enim poſt. Fallit hoc in 7. caſibus. ſ. in filiofa. qui poſt ſententiam habet exceptionem Macedoniani, & in muliere, q̃ habet exceptionẽ Valeriani, & ſimiliter in milite,

& in donatore, qui condemnandus est inquantum facere potest, & habita ratione sui ne egeat, similiter in marito, & in fideiussore, qui habet priuilegium, vel exceptionem de cedenda sibi actione a creditore. Idem etiam in tutore.

De Sententia diffinitiua. Cap. LXIX.

EX summa iuris. Finito cursu de processu iudiciorum, tanquam ad litus quoddam venimus ad sententiam. Est itaque Sententia diffinitio iudicialis, finem imponens controuersiæ, terminat enim causam. Duæ tamen species sententiæ sunt, interlocutoria. s. & diffinitiua. Interlocutoria est, qua non super principali, sed super aliis quæstionibus pronunciatur, stante quæstione principali, Puta super offerendo libello, vel teste recipiendo, siue repellendo, dilatione danda, vel non danda. Diffinitiua est qua principalis quæstio diffinitur. Potest autem interlocutoriam reuocare iudex, siue sit ordinarius, siue delegatus. Sententie pronuncianda est in scriptis secundum leges, & hoc ab ipso iudice, non ab alio, nec etiam ab assessore. Hodie tamen Episcoporum sententia valet, & sine scriptura, consuetudine id approbante. Minores quoque causæ etiam a quocumque iudice, sine scriptis iudicari possunt. Item ferenda est sententia præmisso ordine iudiciario, s. litis. contest. confessionibus, attestationibus, & allegationibus vtriusque partis auditis, alioquin non ualet, ordine generali prætermisso. Si vero prætermittatur ordo specialis, qui obseruatur in aliquibus causis, & non in omnibus, tenebit sententia, sed appellandum erit. Fallit hoc in quibusdam casibus. Nam in inquisitione prætermisso ordine generali. s. litis contest. tenet sententia lata, similiter & in aliis casibus notatis, supra. ca. de eo, qui mittitur in possessionem. Item & in notorio, in quo non requiritur iudiciarius ordo. Sententiæ effectus est. vt ei stetur, nisi fuerit appellatum, ipsaque lata pro actore dat ei actionem in factum, ad petendum rem illam, super qua pro ipso sententiatum est. Si vero pro reo feratur absolutoria sententia, competit ei exceptio rei iudicatæ contra actorē, si iterum petat eum, vel alius nomine ipsius. Ille uero contra quem profertur sententia, non potest ab illa excipere, si ab eo petatur. Est autem sententia executioni mandanda infra trimestre tempus, hoc verum est si lata sit in personalibus actionibus. Si uero in reali statim restituenda est res, vel si non possit statim, dandum est tempus reo, quo possit restituere. In criminali quidem statim post. 10. dies mandanda est executioni. Anullatur autem sententia, per appellationem infra. 10. dies, per supplicationem infra biennium. Item per in integrum restitutionē, vel per querelam falsi. In summa vero nota, quod sententia nulla est, si condemnationem, vel absolutionem non continet, vel verba æquipollentia. Extra. 2. de sen. & re iudi. Greg. Sententia contra leges canonesve prolata, licet non sit appellatione suspensa, non potest tñ ipso iure subsistere Idem Iurgantium controuersias celeri sententia terminare, & æquitati conuenit, & rigori. Grego. 11. Duobus iudicibus, vt accepimus diuersas sententias proferentibus, si ex iurisdictione ordinaria processerunt, tenet pro reo non pro actore sententia, nisi in causa fauorabili, puta matrimonio, libertate, dote, seu testamento, si pro ipso fuerit promulgata. Si vero ex delegata potestate, vtrinque pendet sententia, ex arbitrio delegantis. Quod si ex compromisso neutra debet habere vigorem.

De Quadruplici sententia. Cap. LXX.

EX summa iuris. In summa uero nota, quod quadruplex est sententia. Prima diffinitionis. Et hæc subdiuiditur (vt dictum est) in interlocutoriam, & diffinitiuam. Et diffinitiua quidem si ex ordine iusta fuerit, licet non ex animo, vel ex causa, tenet tamen ipso iure. Econtra vero si iniusta sit ex ordine, licet ex animo, & ex causa sit iusta, ipso iure nulla est. Igitur sententia diffinitiua iudiciarium ordinem requirit, nisi in casibus supra notatis. Secunda est sententia præceptionis, & hæc quocumque prædictorum modorum iniusta sit tenet, dummodo præcipiatur tale quid, quod ad iurisdictionem vel effectum præcipientis pertineat, nec error exprimatur in sententia, nec certum sic esse contra Deum. Nam semper in dubiis, etiam superioribus obediendum est. Tertia est sententia suspensionis, & hæc sine iudiciario ordine fertur, de consuetudine. Quarta est excommunicationis, & hæc etiam ex animo iniusta tenet, dummodo proferatur a iudice suo, & ante appellationem, nec exprimatur error. Si vero ex causa fuerit iniusta, quandoque tenet, quandoque non Aut enim iudex fert sententiam simpliciter dicens. Excommunico te, vel illum, & tunc tenet ex quacumque causa ita feratur. Aut cum adiectione causæ, & tunc aut est causa iusta, nec est dubium tunc, quin teneat sententia. Aut est iniusta, & tunc aut est notorium eam esse iniustam, & tunc non tenet, sicut nec diffinitiua. Verbigratia, si dico Excommunico te, quia credis in Deum. Aut non est notorium, & tunc tenet ratione dubii.

De Sententia excommunicationis.
Cap. LXXI.

EX summa de pœnitentia. Est autem excommunicatio, a communione Ecclesiæ separatio, & propter contumaciam fit, uel aliam manifestam offensam. Consistit autem hæc separatio in sacramentis, & orationibus Ecclesiæ in mensa corporali, in locutione communi, in salutatione. Sed excommunicationū alia minor, alia maior, quæ promulgatur in aliquos, vt cum dicitur. Excommunicamus Petrum, vel omnes vsurarios, hæc arcet a sacramentis Ecclesiæ, & communione fidelium, quæ est in tribus prædictis. Minor est, quæ contrahitur ex participatione cum illis, qui sunt in maiori, hæc separat a perceptione sacramentorum, non a communione fidelium, non enim transit excommunicatio in tertiam personam, nec etiam in quosdam qui excipiuntur in decretis. De hac potest absoluere quilibet sacerdos, de priori tantum, ille qui tulit, uel superior. Item excommunicationum quædam est iusta, quædam iniusta. Iusta est, quæ fit animo corripiendi, & propter culpam debitam, & iuris ordine seruato. Iniusta est in qua prædicta omittuntur. Habuit autem ortum excommunicatio ab Apostolo, qui excommunicauit Corinthum fornicarium, tradens eum Sathanæ, ut spiritus eius saluus fieret. Et etiam in veteri lege ab illa maledictione, quæ facta est super non obseruantibus legem. De hac autem plenius dicetur inferius.

De Timenda sententia pastoris. Cap. LXXII.

CAusa. 11. quæst. iij. Quod sententia Episcopi siue iusta siue iniusta fuerit timenda sit. Gregorius testatur dicens. Sententia pastoris, siue iusta, siue iniusta fuerit, timenda est. Eadem. quæstione tertia. Item Calixtus Papa. Excommunicatos quoque a sacerdotibus nullus recipiat, ante vtriusque partis examinationem iustam, nec cum eis, aut oratione, aut cibo, aut potu, aut osculo communicet, nec Aue, eis dicat, quia quicumque in his, vel aliis prohibitis scienter excommunicatis communicauerit, iuxta Apostolorum institutionem, & ipse simili excommunicatione subiacebit. Item ex concilio. Chartaginensi, Quicumque communicauerit, vel orauerit cum excommunicato, si laicus est excommunicetur, si clericus, deponatur. *Itē* ex decreto Honorij Papæ, Curæ sit omnibus Episcopis, excommunicatorum omnia nomina, tam vicinis Episcopis, quam suis parochianis pariter indicare, eaque in celebri loco posita, pro foribus Ecclesiæ cunctis conuenientibus inculcare, quatenus in vtraque diligentia excommunicatis, vbique Ecclesiasticus aditus excludatur, & excommunicationis causa omnibus auferatur. Gratianus. Hoc denominatim excommunicatis intelligitur. Excommunicationis enim pœnam dupliciter subimus, & dum reatum incurrimus, & dum sententia notamur. Item Nicænus. Quibus Episcopi non communicant, non communicetis, & quos eiecerint non recipiatis. Valde enim timenda est sententia Episcopi, licet iniuste liget. Item ex concilio Chartaginensi. Clericus, qui Episcopi districtionem se putat iniustam, recurrat ad synodum. Item Augustinus de uerbis domini, sermone. 68. Omnis Christianus dilectissimi, qui a sacerdotibus excommunicatur, sathanæ traditur. Idem super Iohannem. Nihil sic debet formidare Christianus, quàm separari a a corpore Christi. Qui enim separatur a corpore Christi, non est membrum eius, si non est membrum eius, non uegetatur spiritu eius. Quisquis autem, inquit Apostolus, spiritum Christi non habet, hic non est eius. Item Gelasius Papa. Quicumque intra anni spacium ciuiliter, siue publice causam suam coram suis excommunicatoribus non egerint, ipsi sibi aditum audientiæ clausisse uideantur. Quòd si obstinato animo sine communione defuncti fuerint. Nos illorum causam, iuxta Beati Leonis prædecessoris nostri sententiam, diuino iudicio obseruantes, quibus uiuis non communicauimus, nec mortuis communicare debemus. Item ex concilio Hilerdensi. Qui iubente sacerdote de Ecclesia, pro qualicumque culpa ab Ecclesia exire contempserit, pro noxa contumeliæ tardius recipiatur ad ueniam.

Quòd semper iniustæ sententiæ parendum sit.
Cap. LXXIII.

GRatianus ibidem. Præmissis auctoritatibus, quibus iniustæ sententiæ vsque ad examinationem vtriusque partis parere iubemur, ita respondet. Grego. Non dicit sententiam iniustè latam esse obseruandam, sed timendam. sic &. Vrbanus. Timenda est ergo, idest non est ex superbia contemnenda, reliquæ verò auctoritates de excommunicatis loquuntur, qui vel vocati ad synodum venire contempserint, vel calliditatibus aduersantium occurrere nescientes, iniustam sententiam à iudice reportauerunt, vel qui neglectu suæ vitæ sinistrã de se opinionem nasci permittentes, sententiam in se exceperunt, hos siquidem solius excommunicationis sententia ferire licet. Vnde in Meldensi Concil. Nemo episcoporum quemlibet sine certa, & manifesta peccati causa priuet communione ecclesiastica, sub anathemate autem, sine conscientia archiepiscopi, aut coepiscopi nullum præsumat ponere, nisi vnde canonica docet auctoritas; quia anathema est æternæ mortis damnatio, & non nisi pro mortali debet imponi crimine, & illis qui aliter non potuerunt corrigi. Item ex Concil. Aruern. Nullus sacerdotum, quenquam recta fide hominem pro paruis & leuibus caussis à communione suspendat, præter eas culpas pro quibus antiqui patres arceri ab ecclesia iusserunt committentes. Ex Concil. Triburien. Certum est pro his criminibus aliquem excommunicari debere, cum ad synodum canonice vocatus venire contemnit, aut si postquam illuc venerit, sacerdotalibus contemnit obedire præceptis, aut si ante finitam caussæ suæ examinationẽ à synodo abire præsumit. Gratianus. Quòd autem iniustę sententiæ parendum non sit, multis auctoritatibus probatur. Quarum prima est illa Hiero. super Math. Quomodo sacerdos mundum leprosum non facit, si episcopus, vel presbyter non alligat eos, qui nocentes sunt, nec soluit innoxios, sed pro officio suo, cum peccatorum varietates audierit, nescit qui ligãdus sit, qui soluendus. Item Gelasius Papa. Orientalibus episcopis de dãnatione Dyoscori. Cui illata est sententia deponat errorem, & vacua est. Si iniusta est, tanto curare eam non debet, quanto apud Deum, & eius ecclesiam neminem potest grauare iniqua sententia. Item. Ergo ea se non absolui desideret, qua se nullatenus prospicit obligatum. Augu. de verbis domini. Cępisti habere fratrem tuum tanquam Publicanum, ligas illum in terra, sed vt iustè alliges vide, nam iniusta vincula disrumpit iustitia. Item Gregorius in Homel. 27. Ipse ligandi, atque soluendi potestate priuat se, qui hanc pro suis voluntatibus, & non subditorum moribus exercet &c. Item ex concil. Carthag. 4. Irritam esse iniustam episcoporum damnationem censemus, & idcirco à synodo retractandam.

Quando parendum sit iniustę sententiæ. Cap. LXXIIII.

GRatianus. ibidem. Ad hoc respondendum est, quòd sententia aliquando iniusta est, ex animo proferentis, iusta vero ex ordine, & causa. Aliquando est iusta ex animo & ordine, sed non ex causa. Cum autem ex caussa iniusta fuerit, aliquando nullum omnino in eo delictum est, quod sit damnatione dignũ. Aliquando non est in eo illud super quod fertur, sed ex alio nominãdus est. Ex animo iniusta sententia est, cum aliquis seruata integritate iudiciarij ordinis, in adulterum, vel quemlibet criminosum, non amore iustitiæ, sed liuore odij, vel precio, aut fauore aduersariorum inductus, sententiam profert. Vnde Beda super epistolam Iacobi ait. Ita enim vir iustitiam Dei non operatur, quia ille qui iratus in aliquem sententiam profert, & si ille quantum ad se iustam reportet sententiam, iste tamen, qui non amore iustitiæ, sed liuore odij in eum sententiam dedit, iustitiam Dei, in quem perturbatio non cadit, non imitatur. Idem Grego. Qui rectè iudicat, & premiũ remunerationis expectat, fraudem in Deum perpetrat, quia iustitiam quam gratis impartiri debuit, acceptione pecuniæ vendit. Bonis malè vtuntur, qui pro temporali lucro iustè iudicant, tales quippe ad veritatẽ, non iustitiæ defensio, sed amor premij prouocat, quibus si spes nummi subtrahitur, confestim à iustitiæ confessione recedunt: acceptio nummorum pręuaricatio veritatis est. Vnde & pro iusto dicitur: Qui excutit manus suas ab omni munere, iste in excelsis habitat. Huic itaque sententiæ quæ non amore iustitiæ, sed ex alia qualibet causa fertur in quenquam humiliter obędiendum est. Item sententia est iniusta ex ordine, quando non seruato iudiciali ordine, quilibet pro culpa sua damnatur. Vnde Grego. scribit. Constantino Mediolanensi episcopo. Graue satis est & indecens, vt in re dubia certa detur sententia. Item Aug. in lib. de pœnitentia. Quamuis vera sint quædam, tamen iudici non sunt credenda, nisi certis indicijs demonstrentur. Item ex octauo synodo. Non solum ille reus est, qui falsum de alio profert, sed is qui aurem cito criminibus præbet. Gratianus. Cum itaque sententia ex ordine iniusta est, nec ab ea recedendũ est, quia & antequam sententia daretur in eum pro qualitate sui reatus, ligatus apud Deum tenebatur. Contingit etiam aliquando, vt adulter sententiam pro sacrilegio reportet, cuius reatum in conscientia non habet. Hæc sententia, & si iniusta sit, quia nõ est in eo crimen, super quo sententia prolata est, tamẽ ab eo reportata est; quia ex reatu adulterij iamdiu apud Deum excommunicatus fuerat. Et in hoc casu intelligenda est illa auctoritas Grego. Sententia pastoris &c. Iustam sententiam vocat, quãdo crimen subest, super quod fertur: Iniusta quando illud non subest, quæ tamen timenda, vel seruanda est, quia ex alio aliquo iamdudum damnandus erat. Vnde cum præmisisset Greg. vtrũ iustè an iniustè obliget, pastor, pastoris tamen sententia gregi timenda est, subsecutus adiecit, ne is qui subest, & cum iniustè forsitan ligatur, ipsam obligationis suæ sententiam ex alia culpa mereatur. Pastor ergo vel indiscretè absoluere timeat, vel ligare. Is autem, qui sub manu pastoris est, ligari timeat etiam iniustè, nec pastoris sui iudicium temere reprehendat, ne etsi iniustè ligatus, ex ipsa tumidę reprehensionis superbia, culpa, quæ non erat, fiat.

Quòd iniqua sententia, sustinentem non lędit.
Cap. LXXV.

ALiquando verò nullum subest crimen, & tamen vel odio iudicis, vel factione inimicorum, oppositam sibi sententiam in se damnationis excipit. Vnde Grego. ait. Quatuor modis humanum iudicium peruertitur, Timore, dum metu potestatis alicuius, loqui veritatem pertimescimus. Cupiditate, dum premio alicuius animum corrumpimus. Odio, dum contra quemlibet aduersarium molimur. Amore, dum amico, vel propinquo contendimus auxilium præstare. Gratianus. Hæc autẽ sententia potius iudicem lædit, quam eum in quem temerę fertur. Vnde August. ait. Illud plane non temerè dixerim, quod si quisquam fideliũ fuerit anathematizatus iniustè, ei potius oberit qui facit, quàm qui hanc patitur iniuriam. Item August. super Psalmum 102. ait. Qui iustus est, & iniustè maledicitur, premium illi redditur. Gratianus. Hic autem & si (vt dictum est) non teneatur ligatus apud Deum, sententiæ tamen parere debet, ne ex superbia ligetur, qui prius ex puritate cõscientię absolutus tenebatur. Idem est quando contra ęquitatem sententia fertur, veluti quando subditi non possint cogi ad malum, scientes obedientiam non esse seruandam prælatis, in rebus illicitis. Vnde Euticianus Papa ait. Si quis episcopus, aut abbas, presbytero, aut monacho suo iusserit missas hæreticis cantare, non licet, non enim expedit obedire eis. Gratianus. Hoc ipsum, & de seruis apud dominos, & de vxoribus apud viros, & de filijs apud patres, quòd in illis tantum debent dominis, & parentibus esse subiecti, quæ contra Dei mandata non sunt. Item Ambros. Iulianus Imperator quamuis esset apostata, habuit tamen sub se Christianos milites, quibus cum dicebat, producite aciem pro defensione reipub. obediebant, cum autem diceret producite arma in Christianos tantum, cògnoscebant Imperatorem cœli. Gratianus. Cũ ergo subditi excõmunicantur, ideo quia ad malum cogi non possunt: tunc sententiæ nõ est obediendum, quia iuxta illud Gelasij. Nec apud Deum, nec apud Dei ecclesiam, quenquam grauat iniqua sententia.

De Appellationis remedio. Cap. LXXVI.

ACtor. Quoniam autem vt superius dictum est, iniusta sententia per appellationem releuatur, de hac quoque tractandum est. Est igitur appellatio à minori iudice ad maiorem prouocatio, iniquæ sententiæ querelam continens. Vel aliter. Appellatio est sententiæ à minori iudice latæ per inuocationẽ maioris iudicis, prætextu iniquitatis rescissio, vel extinctio. Cã. 2. q. 6. Euticianus Papa. In sęcularibus, postquam legibus vocatus quis venerit, & in foro decertare cępit, non licet ei ante peractam causam recedere. In ecclesiasticis vero dicta causa recedere licet, si necesse fuerit, vel si se viderit prægrauari. Sixtus Papa. Quotiens episcopi se à suis Prouincialibus, vel à Metropolitano, putauerint prægrauari, aut eos suspectos habuerit, mox Romanam appellent sedem, atque eis libere liceat ire. Gratianus. Ab eis quoque ad quos prouocatum fuerit, sicut in Aphricano concil. legitur, vlterius prouocari non licet. Imperator Iustin. scribit. Si quis in quacunque lite iterum prouocauerit, non licet ei tertia in eadem lite super ijsdem capitulis prouocatione vti.

ne vti.Ex summa iu.In summa ergo nota, quòd potest appellari, quoties opus fuerit. Quidam tamē dicunt, quod bis tantum in vno & eodem articulo potest. Et exponunt illud quotiens, id est bis, vel quotiens necesse fuerit, scilicet in diuersis articulis. Sed primum verius est. Item ab omni sententia potest appellari, præterquam à sententia arbitri. Extra 2. de appel. & re. Cœlestinus.3. Si quis iudex ita protulit sentētiam. Nisi Sempronio infra 20. dies satisfeceris, te excommunicatum, vel suspensum, vel interdictum esse cognoscas. Ille in quem fertur sentētia medio tempore appellans, ad diem statutum minimè satisfecerit, videtur nobis, quòd huiusmodi sententiam ap. obstaculum debeat impedire. Innocen.3. Quotiens ad illos iudices vos enocari contingit, ad quorum præsentiam vobis periculosum est ire, libere poteritis appellare; etiam si in literis commissionis Apo. fuerit remedium interclusum, nisi iudices vobis assignent locū idoneum, & securum. Idem. Plus est ad sedem Apost. prouocare facto, quàm verbo. Greg. ix. Quotiens clausula, per quam tollitur App. remedium, in medio ponitur literarum, si sint plura negocia se minimè cōtingentia, præmissa tantum complectitur, nisi fortè in fine literarum prædicta clausula iteretur. Item vna sententia pluribus condemnatis, si vnus solus ad app. beneficium conuolauit, illius victória in re communi cæteris suffragatur, si communi iure iuuetur. Idemque negocium, & eadem causa defensionis existat.

De his quibus, & à quibus appellare possit. Cap. LXXVII.

EX summa iuris. Appellare possunt illi quorum interest. Item procurator, negociorum gestorum, tutor, & curator. In criminali vero causa pro condemnato potest appellare quilibet, & illo inuito appellari debet, vt dictū est, à minore iudice ad maiorem. Si quis autem appellauerit ab æquali ad æqualem, vel etiam ad maiorē, sed extraneum, vt ab episcopo ad episcopum, vel ad alterius prouinciæ Archiepiscopum. appellatio tenet errore non nocente, fietque prosecutio ad illū, ad quem debuit appellari. Si verò ad minorem appellauerit error ei nocebit, quia sententia transibit in rem iudicatam. Omnibus autem medijs intermissis appellari potest ad Papam. De legato vero appellatur ad delegantem, nisi iurisdictio, idest vniuersitas causarum ei fuerit delegata, tunc enim appellabitur ad illum, ad quem à delegante appellaretur. Gratianus vbi supra. In concil. Mileuitano legitur. A iudicibus quos communis consensus elegerit, non liceat prouocari, quod de arbitris intelligendum est. Iudicum enim alij sunt arbitrarij, alij ordinarij. Ordinarij vero sunt, qui ab Apostolico vtpote ecclesiastici, vel ab Imperatore, vtpotè seculares legitimam potestatem accipiunt. Arbitrarij sunt, qui nullam potestatem habentes, cum consensu litigantium, in iudices eliguntur, in quos compromittitur, vt eorum sententiæ stetur. Horum alij sunt ordinarij & arbitrarij, & alij arbitrarii tantum. Ordinarij & arbitrarij sunt, qui legitimā potestatem habentes, ab eis eliguntur ad arbitrandum, qui non sunt suæ iurisdictioni suppositi. Ab his, & si vt arbitrarij sedeāt, & non ut ordinarij, priuilegio tamen ordinariæ dignitatis prægrauatus aliquis, appellare valebit. Arbitrarij tantum sunt, qui nullam legitimam potestatem acceperunt, à quibus appellari non licet, quia eis imputandum est, quòd sibi tales elegerunt. Si vero sententia eorum, à quibus appellatur, soluta fuerit per eū, ad quem appellatum est, nihil eis oberit, nisi fortè vel inimicitia, vel pecunia deprauati, iniustam probantur tulisse sn̄iam.

De Appellatione ad Papam. Cap. LXXVIII.

ZEpherinus Papa. Ad Romanam ecclesiam, ab omnibus, maxime tamen oppressis, est appellandum, & concurrendum quasi ad matrem, vt eius vberibus nutriantur, auctoritate defendantur, à suis oppressionibus releuentur. Item. Iulius Papa. Placuit, vt à quibuscunque ecclesiasticis iudicibus, ad alios iudices ecclesiasticos, vbi est maior auctoritas prouocatum fuerit, audientia non denegetur. Idem. Ideo huic sedi præfata priuilegia specialiter sunt concessa, tam de consilijs congregandis, & iudicijs ac restitutionibus episcoporum, quam & de summis ecclesiarum negocijs, vt ab ea omnes oppressi auxilium, & iniustè damnati restitutionem resumant, & talia ab impiis non præsumantur, absque vltione, nec exerceantur absque sua damnatione. Idem Iulius Papa. Qui se scit aliis præpositum esse, non molestè ferat aliquem sibi esse prælatum. Ipsa nanque ecclesia, quæ prima est, ita reliquis ecclesiis vices suas credidit largiendas, vt in partem sint vocatæ solicitudinis, non in plenitudinem potestatis. Vnde omnium appellantium ad Apostolicam sedem, episcoporum iudicia, & cuncta maiorum negocia causarum, eidem sanctæ sedi seruata esse liquet. Leo Papa. Nulli appellanti induciæ sunt negandæ. Extra. 2. vbi supra. Alex. 3. Idem deniq; quod quæritis, si à ciuili iudice ante iudicium, vel post, ad nostram audientiam fuerit appellatum, an huiusmodi appellatio teneat, tenet quidem in his, qui sunt nostræ temporali iurisdictioni subiecti, in aliis nō. Etsi de consuetudine ecclesiæ teneat, secundum iuris rigorem credimus non tenere. Idem de appellationibus minimis interpositis volumus tenere te, quòd eis pro quacunque causa leui fiant, non minus est, quàm si pro maioribus fierent deferendum.

De temporibus appellationis faciendæ, & prosequendæ. Cap. LXXIX.

EX summa iuris. Appellari quidem non potest, secundum leges, nisi post sententiam. Secundum canones autem, potest & ante sententiam, & post, & ante lit. contest. & post, & in qualibet parte litis, nisi appellaretur à correctione, tunc enim maxime ante lit. contest. non licet prouocare, quoniam à correctionibus inhibitum est appellare. Appellatio infra decem dies facienda est, etiam si sententia fuerit lata sub condicione, prosequenda est autem infra annum, vel si iusta causa interueniat, datur biennium ad prosecutionem, post illud itaque tempus si sententia lata est, tuta manet. Si non est lata procedetur contra appellantem appellatione remota, nisi forsitan appellans appellationem prosequi non potuisset, vel si lis in consistorium principis inferenda sit, ac per principem stet, quo minus appellationem recipiat, & causam examinet. Item si medio tempore fuerit a litigatoribus arbiter electus, & ita biennium transeat, etiam si causa non fuerit ibi terminata ex cursu biennii, nō nocebit appellatori. Gratianus vbi supra. Tempus appellationis est ante datam sententiam, uel post datam; quotiens enim quis se grauari senserit, libere potest appellare. Post datam uero sententiam, qui appellare uoluerit, infra quinque dies appellet, & infra eosdem à quo prouocauit dimissorias accipiat, & infra eosdem ad quem appellauit iter arripiat. Vnde in Theodosianis legibus sic statutum legitur. Propter superfluam appellatorum licentiam, ne in retractandis, uel reuocandis sententijs liberū habere arbitrium uideātur, & tempora appellationis, & pœnę constitutæ sunt, vt quicunque apud iudicem, qui causam eius audiuit appellare, & ad aliud iudicium prouocare uoluerit, & infra quinque dies appellet, & in his quinque diebus ad iudicem ad quem prouocauit, sine aliqua dissimulatione perueniat. Et ipse dies in quo accepit literas in his quinque diebus specialiter cōputetur, q; si longius interfit, ex ceptis quinque diebus, spacium dierum quo iter agi possit computetur. Extra. 2. de appellationibus, & re. Alex. 2. Sacri canones ante, & post lit. contest. & in prolatione sententiæ, & post singulis facultatem tribuunt appellandi. Leges autem seculares appellationem, nisi in casibus ante sententiam, non admittunt. Si autem infra certum tempus lis decidenda committitur, extunc terminus incipit, cum iudices contingit literas recepisse. Si ante sententiam, uel postea fuerit appellatum, appellantibus huiusmodi annus indulgetur, aut ex necessaria, & euidenti causa biennium, nisi fortè iudex à quo appellatum fuerit, secundum locorum distantiam, & personarum, ac negocii qualitatem, tēpus præcisius fuerit moderatus, infra quod, si is qui appellauerit causam app. non fuerit prosecutus, tenebit sententia. Si post sententiam appellauerit, & à causa sua cecidisse uidetur, nec amplius audietur super eo negocio appellans. Si uero à grauamine, & ante litis ingressum fuerit appellatum, huiusmodi audietur appellans: quoniam sacri canones, et extra iudicium passim appellare permittunt, nec solent huiusmodi dici appellationes, sed prouocationes ad causam. Si autē ante sententiam quis appellauerit, cogitur illius stare iudicio, ad quem noscitur appellasse. Præterea si raptor sit, uel uiolentus detentor alienæ rei, qui appellat, huiusmodi appellatio facta in iudicio, apud ecclesiasticas personas solet audiri; nisi forte manifestus raptor, uel fornicator existat, sicut ille, quém absentem & irrequisitum Apostolus excommunicauit.

De forma appellationis. Cap. LXXX.

CAusa. 2. q. 6. Martianus lib. 5. tit. de libellis dimissoriis. Post appellationem interpositam literæ dandæ sunt ab eo, à quo appellatum est, ad eum qui de appellatione cogniturus est, siue principem, siue quemlibet alium, quas literas Dimissorias, siue Apostolos appellant. Sufficit autem petisse intra tempus dimissorias instanter, & sæpius, & si non accipiat ad ipsum contestetur. Nam instantiam petendi dimissorias, constitutiones

tiones desiderant. Aequum est igitur, si per eũ steterit, qui debebat dare literas quo minus det ne hoc accipienti noceat. Forma Apostolorum talis est. Ego Hen. sanctæ Bononien. ecclesiæ episcopus, te presbyterum Rollandũ, capellanum ecclesiæ sancti Appollinaris, ad Apostolicam sedem quam appellasti, ab obseruatione mei iudicij dimitto. Forma verò appellationis ante sententiam hæc est. Ego Adelinus sanctæ Reginæ ecclesiæ minister, licet indignus, sentiens me prægrauari à domino Gualtero sanctæ Rauennaris ecclesiæ Archiepiscopo, Romanam sedem appello, & Apostolos peto. Si verò post datam sententiam appellare voluerit, his erit ei modus appellandi. Ego A.S.R.e.m.licet indignus, contra sententiam domini Gualteri sanctæ Rauennatis ecclesiæ Archiepiscopi, iniuste in me latam. pridie Kalen. Martij; anno Incarnationis Domini Millesimo Centesimo.5.feria.4.Ro.se.ap. & Apostolos peto. Si autem vnus, vel duo pro pluribus appellare voluerint, sic appellabunt. Nos G. & P. syndici id est defensores Canonicorum. S:B.E. sentientes nos prægrauari contra sententiam &c. Romanam sedẽ appellamus, & Apostolos postulamus. Huiuscemodi appellationes in scriptis fieri debent, ad iudicium autem alterius fidei catholico non licet appellare. Extra.2.de appellationibus & re. Alexan.3. Licet prædictus presbyter ex simplicitate forte verbum appellandi non expressit, quia tamen postquam se & sua nostræ protectioni subieccrat: non debuit sine causæ cognitione aliqua sententia cõdemnari. Manda.quat. si ita tibi constiterit, sententiam quam præfatus episcopus in eundẽ tulit denuncies non tenere. Grego. Si iustus metus, quo minus appellaueris te excusat, ad ap. beneficium reputaris conuolasse, dummodo infra tempus quo licitè prouocatur, coram iudice à quo appellasse volueras, vel si habere ipsius copiam nequiueris, in præsentia bonorum virorum, attestatione super hoc proposita, causas appellationis duxeris exprimendas.

De Prosecutione eiusdem. *Cap.* LXXXI.

ALexander.3. Illos autem, qui appellant à præsentia tua, cogere debes infra tempus cõueniens ap. interpositam prosequi, aut iudicio tuo ap. re. parere. Idem. De his qui iuramentum præstant, quòd ecclesiæ stabunt iudicio, & postea appellant, id tua solicitudo prouideat, vt eos seruare quod iurant, vel infra. 40. dies post ap. interpositam iter arripere ad ipsam prosequendam, compellas. Greg.9. Interposita appellatione ex causa probabili, non sufficit appellanti probare, quòd ex causa huiusmodi prouocauerit, si eam non doceat esse veram, nisi hoc se offerens probaturum, non fuisset admissus. Eidem quoque permittitur, si non recipiatur ap. eius à iudice, nec ab aduersario approbetur, super prosecutione appellationis per procuratorem ad impetrandum, & contradicendum constitutum, literas impetrare, licet pars altera per se, vel per procuratorem idoneum, super hoc iudicium apud se. ap. recipere sit parata. Ille denique qui vocem ap. emisit, cuius nondum est alij cognitio delegata, ad petitionem eiusdem, ad eũ à quo prouocauit, de iure remittitur, contradictione partis alterius non obstante. Est tamen in legitimis expensis aduersario, quas eum propter hoc fecisse cõstiterit, condemnandus. Sanè parato aliquo probare grauamen, propter quod duxerat appellandum, parte aduersa se contumaciter absentante, potest super hoc lit. non contest. procedi, licet nondum lit. contest. facta fuerat in ipso ap. articulo, vel negocio principali: quia cum in hoc casu iniquitas prioris iudicis principaliter arguatur, non est rigor iuris, ex quo sequi posset causæ prolixitas, requirendus. Causa.2.q.6.c.si autem. Cum autem, in capitali causa, vel status, interpellatum fuerit, non per procuratores, sed per seipsos appellantes, causam suã agere oportet. Itẽ in c. si quando. Si vero is qui appellauit, pœnitentia ductus ab appellatione desistere voluerit, non prohibetur.

Iterum De eodem. *Cap.* LXXXII.

EXtra.2. vbi supra. Innoc.3. in c. sæpe contingit. Licet in Lateranensi concil. fuerit constitutum, vt si eo qui appellatus fuerit veniente, qui appellauit venire neglexerit: competentem illi recompensationem faciat expẽsarum; quia tamen propter hoc quæstiones nihilominus prorogãtur, statuimus vt si huiusmodi appellatio, vel à iudice recepta, vel à parte fuerit approbata, post terminum ap. præfixum, edicti peremptorij vires obtineat, vt ita, vt extunc in absentem perinde procedatur, ac si peremptoriè vocatus ad iudicium extitisset. Quicquid autem cõtra citationem peremptoriam posset ab absente proponi, aduersus ap. huiusmodi valeat allegari. Si quis autem terminum appellationis præueniẽs tacita veritate literas impetrauit, & careat impetratis, & pœnam contumaciæ non euadat. Idem. Licet igitur appellanti legitima sententia indulgeatur, annus à lege, aut ex iusta causa biennium, ad ap. interpositam prosequendam, quia tamen huiusmodi terminus potest restringi non solum à prouocante, verumetiam à iudice à cuius sententia prouocatur, cum ideo sit constitutum, non vt terminus ipse præueniri non possit, sed ne valeat prorogari. Credimus distinguẽdum in quo casu literæ impetrẽtur, & quidem quoniam tertus terminus ab appellante, vel iudice præfigitur appellationi prosequẽdæ, si eo tacito appellatus literas impetrauit, huiusmodi literæ tanquam tacita veritate surreptæ, obtinere non debent aliquam firmitatem. Si uero non sit aliquis terminus à iudice, vel appellante præfixus, pars appellata infra terminum constitutum à lege, dũmodo nimium non præcurrat, vt appellantem in commissione impetranda supplantet, commissionis literas poterit impetrare, quarum auctoritate in appellationis causa legitime procedatur. Ita quòd si appellans voluerit in causa ap. procedere, oportebit eum agere sub iudice sic obtento, nisi possit eum legitime recusare. Quod si agere noluerit appellatus, potest nihilominus prosequi causam ipsam, maximè si sentiat sibi ex dilatione imminere grauamen: Superior quoque iudex, sibi si viderit expirationẽ ex dilatione periculum imminere, potest & debet neutro prosequente ap. occurrere, vt periculum euitetur. Idem. Cum sit lis super eodem coram iudicibus primis legitime contestata, poterunt iudices delegati, eo qui conuenitur se per contumaciam absentante, cum eis de meritis causæ liquebit, sibi commissum negocium diffinire. Idem in concil. generali. Vt debitus honor deferatur iudicibus, & litigatoribus consulatur super laboribus & expensis, statuimus, vt si quis coram idoneo iudice conuenerit aduersarium, ille ante sententiam ad superiorem iudicẽ absque rationabili causa non prouocet, sed coram illo suam iustitiam prosequatur, non obstante quòd dicat, quòd ad superiorẽ iudicem destinauerit nuncium, aut literas impetrauerit ab eodem, priusquam delegato fuerint assignatæ. Cum autem ex rationabili causa putauerit appellandum, corã eodem iudice causa probabili appellationis exposita, tali videlicet, quæ si foret probata deberet legitima reputari, superior de ap. cognoscat, & si minus rationabiliter appellasse constiterit, illum ad inferiorẽ remittat, & in expensis alteri parti condemnet, alioquin ipse procedet saluis constitutionibus, de maioribus causis ad sedem Apostolicam deferendis.

De Officio appellationis, & appellati. *Cap.* LXXXIII.

CAusa.2.q.6.c. si quando causa. Iudicibus autem non solum suscipiendæ appellationis necessitas videtur imposita, verumetiam.30. dierum spacia, ex die sententiæ diffinitæ sunt, intra quæ gesta, vnà cum relatione litigatoribus conuenit præstari. Similiter arbiter appellationem suscipere, & relationem dare compellitur, si delegatus fuerit. Litigatoribus vero copia est, etiam non conscriptis libellis, illico uoce appellare, cum res iudicata poposcerit, tam in ciuilibus, quàm in criminalibus causis. Ab eo autem, qui de appellatione cognoscit, non potest recursus fieri ad iudicem à quo fuerit prouocatum. Gratianus. Hæc omnia in 6. lib. Cod. inuenies tit. de appellationibus, & consultationibus. Item. Quæritur autem de eo à quo appellatur, an sit deuocandus in testimonium apud eum, ad quem appellatur super negocio cuius cognitionem susceperit. De hoc ita statutum est in concil. Carthag.5. Non liceat clericum in iudicium ad testimonium deuocari eum, qui præses, vel cognitor fuerit, & nulla ad testimonium dicendum persona ecclesiastici cuiuslibet pulsetur. Leo Papa. c. qui scit. Cæterum si quis causa frustratoriæ dilationis appellauerit à iudice, ad quem prouocatum fuerit, condemnabitur. Ex summa iuris. Officiũ igitur eius, qui appellat, est petere Apostolos, eius à quo appellatur, est dare dimissorias, quas etiam non petenti dare debet. Item mittere debet ad eum, ad quem appellatur, attestationes, allegationes, & alia, quæ coram eo sunt acta. Officium autem illius ad quem appellatur, est omnibus diligenter examinatis, appellationem iustam, uel iniustam pronunciare. Extra.2. ubi supra. Innocen.3. Ad officium eius qui de ap. cogniturus est, pertinet prudenter corrigere, quæ contra ipsam inuenit attentata. Si tamen notoriũ existeret quòd mandatum episcopi indiscretũ erat, uel frustratorium, cui non tenebatur subditus obedire, ac per consequẽtiã liqueat euidenter subditum legitime prouocasse, potest archiepiscopus auctoritate metropolitica declarare, subditum irrationabiliter anathematis mucrone percussum. Cum autem excommunicatus qui appellauerat, iuxta prædictam formam, coram archiepiscopo deponit cõtra episcopum quæstionem Metropol. ad cognoscendum de causa potest interponere partes suas, cum ille

ille appellationis prosecutionem renunciare tacito videatur, sed si vel verbo, vel facto appellationem se velle, prosequi protestatur, non est tanquam aduersa petens, & sibi contrarius audiendus. Idem. Plus est Romanum Pont. ad se aliquod euocare negocium, quàm aliquẽ ad eum super aliquo negocio prouocare.

De Effectu appellationis. Cap. LXXXIIII.

EX summa iuris. Effectus appellationis est, vt omnia sint in eodem statu, in quo fuerunt tempore appellationis factæ, nisi ille qui appellat aduersarij sui deferat appellationi. Idem quoque puto si appellans contra sententiam propriam cõuenit, ita procedendo, ac si non appellasset. Gratianus vbi supra. Dum ergo litigantes Romanam appellauerint sedem, aut ab ea se audiri poposcerint, nullus eos aut excommunicare, aut eorum sedes surripere, aut eorum res auferre, aut aliquam vim eis inferre pręsumat, antequam amborum causa Romani Pont. auctoritate finiatur. Quòd si aliter à quoquam præsumptum fuerit nihil erit, sed viribus carebit. Extra. 2. Alex. 3. Idem præterea de his qui ad apo. se. appellant, & postea grauia committentes, sedum conueniuntur appellatione tuentur, duximus respondendum, quod eos appellatio non debet in sua iniquitate tueri, quo minus eorum excessus cen. eccle. puniatur. Idem. Cum aliquis super aliqua causa appellat, licet pro illa appellatione non minus teneatur in alijs, super quibus appellatum non est, respondere. Iudex tamen à quo appellatur (quia illi suspectus omnino est) non nebet eum ad respondendum super alijs compellere, nisi pro crimine adeo graui, & manifesto, quo ipso actu merito sit condemnandus. Idem Cantuar. Archiepiscopo. Qua fronte nus consulere valeas non videmus, cum videaris ordinem iuris peruertere. Iam enim non in ecclesia sicut est canonicum & honestum, non etiam in palatio, sed non in camera tua, sed in camera regis contra debitum iuris & Pontificalis officij dignitatem, episcoporum electionem diceris confirmare. Sanè si quis pro contumacia, vel alia causa qualibet interdicto, vel excommunicatione tenetur astrictus, & offert se ad iustitiã, de his pro quibus sententiam ipsam exceperit, iudex eum ne in excommunicatione decedat absoluere poterit, etiam si pars aduersa (ne absoluatur) app. obstaculum interponat. Ab ipso tamen ante absolutionem, sufficienti cautione suscepta, quòd vel in præsentia Rom. Pont. ad cuius audientiam appellatur, si maluerit aduersarius, vel coram iudice cui causam delegauerit, iuris pareat ęquitati. De his etiam, qui conqueruntur se irrationabiliter excommunicationi, vel interdicto suppositos. Illud idem dicimus, & si hi, qui huiusmodi sentẽtiam protulerint ad Se. Apost. duxerint appellandum. Innoc. 3. Quia multotiens quis ad tempus per ap. legitimam a iudicis sui, quo ad aliquem certum articulum, eximitur potestate. Consuluisti autem nos, verum si quis excommunicationis sententia innodatus, ante denunciationem ipsius, ab ea tãquam minus rationabiliter promulgata, in eo casu in quo ante sententiam appellatio vires obtinuisset, curauerit prouocare, eo ꝙ per ap. interpositam excommunicantis videtur iurisdictio dormitasse, ipse denunciare possit eundem, & ad tempus ecclesiasticis beneficijs spoliare. Nos itaque respondemus, quòd cum executionem excommunicatio secum trahat, & excommunicatus per denunciationem amplius non ligetur, ipsum excommunicatum denunciare potes, vt ab alijs euitetur, & illi prouentus ecclesiastici merito subtrahantur, cui ecclesiæ communio denegatur. Grego. ix. Vna sententia pluribus condemnatis, si vnus solus ad appellationis beneficium conuolauit, illius victoria in re communi cęteris suffragatur, si communi iure iuuetur, idemq; negocium, & eadem causa defensionis existat. Require supra. tit. de appellationis remedio.

De Appellationibus friuolis, & non necessarijs.
Cap. LXXXV.

CAusa. 2. q. 6. Est autem, quando appellationem interponi non est necesse. Sententia nanque extra solitum ordinẽ iudiciorum à præside prolata, auctoritatem rei iudicatæ non obtinet. Item si sententia lata fuerit circa prius iudicata, à quibus prouocatum non est, sententiæ auctoritatem non obtinebit, & ideo ab eo appellari non est necesse. Item si sententia contra ius scriptum feratur. Si verò contra litigatoris sententiam dicatur, ad prouocationis remedium oportet confugere. Item si plures iudices dati fuerint, & vnus tantum ex his pronunciasse proponitur, non videtur appellandi necessitas fuisse, cum sententia firmitatem iuris non teneat. Item quod citra ius gestum videtur, firmitatem non tenet, & sine appellatione potest rescindi. Venales quoque sententias, quæ in mercede à corruptis iudicibus proferuntur, & circa interpositæ prouocationis auxilium, infirmas esse decretum est. Sunt etiã quorum appellationes non recipiuntur. Non enim potest recipi eius appellatio, qui per contumaciam absens, cum ad agendam causam negocio prius summatim perscrutato, vocatus esset, condemnatus est. Nullus enim homicidarum, veneficorum, maleficorum, adulterorum, itemq; eorum qui manifestam violentiam commiserunt, argumentis conuictus, testibus superatus, voce etiã propria vitium, scelusq; confessus, audiatur appellans, & hoc in notorijs. In occultis aũt, si testibus productis, instrumentis prolatis, alijsque argumentis præstitis, sententia contra eum lata sit, & ipse qui condemnatus est, aut minimè voce sua cõfessus sit, aut fortitudine tormentorum territus, contra se aliquid dixerit, prouocandi licentia ei non denegetur. Item. Quicunque non confidentia iustæ causæ, sed causa differendæ moræ, ne cõtra eum sententia proferatur, appellauerit, vel si de facto suo confessus, ne abijciatur appellare voluerit, huiusmodi appellationes non recipiãtur. Extra. 2. de appellationibus, & recu. Alexan. 3. c. ad nostram. Quia remediũ ap. non ideo est inuentum, vt alicui à religionis, & ordinis obseruantia exorbitanti, debeat in sua nequitia patrocinium exhibere, Mandamus quatenus, quando si quis subiectorum tuorum ad remedium appellationis conuolauerit, non ideò minus eum iuxta tenorem mandati, quod in prædicta regula continetur, & institutione ordinis, corrigas, & castiges. Idem vbi supra ca. consuluit. Si aliqui quos manifestum sit, & notorium vxorem alterius detinere, aut iniecisse manus violentas in clericum, appellauerit, eorum ap. non est aliquatenus deferendum. Idem. Si generaliter app. quis interponat ab omni grauamine, quod sibi posset contingere, huiusmodi app. teneri non debet. Si verò ab aliquo iudice super omni grauamine, quod in vna causa sibi possit inferri, quamquam generalis app. fuerit interposita, appellationi tamen eius ab eodem iudice est deferendum. Cęlestinus tertius. An sit deferendum app. illius, quem aduersarius de expoliatione, post appellationem legitime interpositam sibi facta, paratus est incontinenti conuincere. Respon. quòd cum in eo puniẽdus sit, in quo deliquit, qui appellationi deferre neglexerit, se beneficio reddidit appellationis indignum. Honorius tertius. Cum omisso diœcesano episcopo, suisset ad archiepiscopum appellatum, ad quem gradatim fuerat appellandum, in causa ipsa deinde procedere non debebat.

De Casibus in quibus appellare prohibetur.
Cap. LXXXVI.

EX summa iuris. Inhibetur etiam appellatio in quibusdam casibus, qui notantur his versibus. Appellare vetant scelus, excellentia, pacta. Contemptus, minima res, interdictio facta. Arbitrium, res quæ perit, est si longius acta. Scelus quidem, quoniam propter delicta notoria, non potest quis appellare. Excellentia verò, quoniam à Papa non appellatur, cum superior illo non inueniatur. Pacta quoque, quia si paciscantur partes, ne appellent, appellare non poterunt. Contemptus autẽ, idest contumacia, quia contumax appellans non auditur, nisi fortè ueniret adhuc iudice pro tribunali sedente, uel nisi esset contumax in nõ exhibendo. Minima vero res, quia non appellatur, si citra 40. solidos consistat summa, super qua litigatur. Interdictio facta, quia quando à Papa inhibetur appellatio, non appellatur, nisi à manifesto grauamine, tunc enim deferendum est appellationi. Si verò appelletur ab occulto grauamine, Iudex non defert ei. Sed superior si inuenerit appellationem à grauamine interpositam, retractabit ipsam, & quę postea facta sunt, arbitriũ autem non, quoniam ab arbitro non appellatur. Opponitur tamen exceptio doli, quæ vicem obtinet accusationis. Verbi gratia. Si arbiter inimicus meus efficiatur, & denſiciem illi ne pronunciet, & ipse nihiluminus pronunciat, illius sententiæ non parebo. Etsi pœna petatur, opponam exceptionem doli. Res autẽ, quæ perit, quia si res ex dilatione detrimentum patiatur, non appellatur. Verbi gratia. Si appelletur ne corpus defuncti sepulturæ tradatur. Can. 2. q. 6. Sixtus Papa. Quotiens episcopi se à suis comprouincialibus, vt à Metropolitano putauerint prægrauari, aut eos suspectos habuerint, mox Romanam appellent sedem, atque eis libere liceat ire. Et dum prædictam Romanam ecclesiam appellauerint, aut ab ea se audiri poposcerint, nullus eos aut excommunicare, aut eorum ædes surripere, aut res eorum auferre, aut aliquam eis vim inferre præsumat, antequam amborum causa Romani Pontificis auctoritate terminetur, ꝙ si aliter à quoquam præsumptum fuerit, nihil erit, sed viribus carebit. Extra. 2. de appellationibus & re. Alexan. 3. in concil. Statuimus, vt nec prælati, nisi canonica commonitione pręmissa suspensionis, vel excommunicationis sententiam proferant in

subditos

ſubditos,niſi fortè talis ſit culpa , quæ ſuo genere ſuſpenſionis, vel excommunicationis pœnam inducat: nec ſubiecti contra diſciplinam eccleſiaſticam in vocem appellationis prorumpant, ſpecialiter verò hoc in religioſis volumus obſeruari , ne ſi religioſi pro aliquo exceſſu fuerint corrigendi.contra regularem prælati ſui & ca.diſciplinam appellare præſumant,ſed deuotè,& humiliter ſuſcipiant , quod pro ſalute ſua fuerit eiſdem iniunctum . Idem.Peruenit ad nos:quòd cum M.tuæ eccleſiæ canonicus,vt in ea reſidentiam faceret monuiſſes,in appellationem prorupit. & infra.Cum autem fruſtratoriæ dilationis cauſa , videatur dictus canonicus appellaſſe. Mandamus quate. eum ſtudioſè moneas,vt in eadem eccleſia reſidentiam faciat . vel infra terminũ appel. ſuam proſecutus iter ad nos arripiat veniendi . Interim verò alicui honeſtæ perſonæ vices eius in eccleſia prætaxata committas,& ei de beneficijs illius aſſignes, vnde poſſit cõgruè ſuſtentari. Quòd ſi præfatus M. & alterum ipſorum adimplere neglexerit,tu præbenda ſua priues eundem, & eam alij idoneæ perſonæ concedas . Idem . Abbates qui de aliqua publica infamia reſperſi ac conuicti,& deinde in communi capi.commoniti prælationi cedere noluerint , appellandi non habeant facultatẽ.

Quando appellare liceat , etiam appellatione remota. Cap. LXXXVII.

EX ſumma iuris . Appellari verò poteſt etiam appellatione remota,quãdo iudex ſuſpectus allegatur,nec recuſatio admittitur.Item quando primum peremptorium ſtatuitur . Item quando certum imprimi libello poſtulatur , nec conceditur.Itẽ cum ante cauſæ principalis ingreſſum,reſtitutio denegatur. Itẽ cum locus incongruus ad litigandum ſtatuitur . Item cum appellans ante citationem , iter arripuerit ad ſedem Apoſt. Item quando iudex alij vices ſuas committit, cum non poſſit cõmittere re.ap. Item quando iudex recuſat admittere probationem ſuper falſi ſuggeſtione.Item cum appellatio inhibita eſt vſq; ad diffinitiuam ſententiam tantum.Item cum iudex delegatus,inuito ordinario , vult clericum minus idoneum in eccleſia inſtituere . Item cum iudex rationabiles exceptiones non vult admittere, & huiuſmodi.Extra.2.de appellationibus & re . Quotiens clauſula,per quam tollitur ap. remedium in medium ponitur literarum , ſi ſiut plura negocia ſe minimè contingentia, præmiſſa tantum complectitur, niſi fortè in fine literarum prædicta clauſula iteretur .

De Sententia confirmatione . Cap. LXXXVIII.

EX ſumma iuris . Quoniam autem ſententiæ frequenter à iudice, qui de appellatione cognoſcit confirmari ſolent, de confirmatione quoque tractandum eſt . Confirmatio eſt iuris prius habiti corroboratio.Item confirmare,eſt alicuius facto,vel iuri firmitatem præſtare . Fit autem pluribus modis. Aliquando quidem à iure,ſcilicet ex curſu temporis, vt ſi à ſententia non fuerit infra decem dies appellatum.Aliquando vero à iudice,ſcilicet per ſententiam,vel priuilegium. Aliquando verò iureiurando,vt ſi minor alienet rem ſuam,& iuret ſe non venire contra,non poterit reſtitutionem petere . Similiter autem confirmatur ſententia decreto.Fit autem confirmatio à ſuperiori perſona,puta Papa . Vel epiſcopus aliquando confirmat aliquem contractum,vel beneficium aliquod, vel electionem alicuius,vel ſententiam ab inferiori latam. Confirmari quidem poſſunt ea,quæ iuſte,& pacifice poſſidentur, & ea quæ minus legitime proceſſerunt . Res autem litigioſa confirmari non poteſt . Effectus confirmationis eſt, vt ex quo res tibi fuerit à ſuperiori confirmata , non licet alicui ſine mandato Papæ de ipſa contra confirmationem iudicare,niſi confirmatio per mendacium eſſet impetrata.Nam ſi dixi me canonice poſſidere,& ſic obtinui cõfirmationem, poterit mihi moueri quæſtio ſuper illo beneficio. Vnde ſi dicatur me non canonice poſſidere , poterit de hoc iudex cognoſcere : hoc enim probato per conſequentiam probabitur,me per falſi ſuggeſtionem habuiſſe confirmationem,& ita non valebit mihi.Si verò vitioſam habui inſtitutionem, & hoc dixi Papæ,ipſeq; a nihilominus confirmauit , eius confirmatio quod deerat inſtitutioni ſupplebit , vnde iudex inferior de hoc cognoſcere non poterit . Quæritur autem ſi ſententiam ab epiſcopo confirmet Papa,poſſit idem epiſcopus,qui tulit illam,abſoluere ab ea . Videtur quidem,quòd non poſſit,quoniam omnia illa noſtra facimus , quibus auctoritatem noſtram impartimur,& ſic illa ſententia confirmata à Papa perinde habetur, ac ſi eſſet ab eo lata: vnde non videtur inferior iudex ab illa poſſe abſoluere : contrarium tamen verum eſt . Si verò quæratur cur non expirat confirmatio morte mandatoris , ſicut reſcriptum , vel mandatum . Hæc poteſt eſſe ratio,quia confirmatio ſtatim ſortitur effectum ſuum,vnde ſtatim confirmatur,mandatum verò ſemper ſpectat ad futurum.Extra,de confirmatione vtili.li.j. Alex.3.Si iuſtus metus,quo minus appellaris te excuſat,ad appell. beneficium reputaris conuolaſſe , dummodo infra tempus quo licitè prouocatur coram iudice , à quo appellaſſe volueras, vel ſi habere ipſius copiam nequiueris , in præſentia bonorum virorum atteſtatione ſuper hoc propoſita , cauſas appellationis duxeris exprimendas.Idem.De confirmationibus autem Rom. Pont.te volumus tenere,quòd contra illas, niſi nouum apo.ſe. procedat mandatum , aut certum ſit, quòd ſint per falſi ſuggeſtionem elicitæ, non eſt aliquatenus iudicandum .

De Re iudicata . Cap. LXXXIX.

EX ſumma iuris . Res iudicata pro veritate accipitur , & tenet , etiam ſi lata ſit contra ius litigatoris, dummodo non ſit lata contra ius ſcriptum , tunc enim non teneret; neque verò prætextu inſtrumentorum , vel teſtium poſtea repertorum retractatur,ſed fallit hoc in cauſa matrimoniali . Extra.2.de ſeutẽ.& re iudi.Alex.3. Cum autem aliquibus eſt adiudicata poſſeſſio , non ſufficit dare pignora, niſi corporali poſſeſſione lætentur. Innoc.3.Conſtantino epiſcopo. Cum poſt decem dierum ſpatium ſententia in auctoritate rei tranſeat iudicatæ,qui ad prouocationis ſubſidium infra id tempus nõ recurrit,appellandi ſibi aditum denegauit,cum per hoc videatur per interpretationem iuris latæ ſententiæ paruiſſe , præſertim vbi cauſa non redditur appellandi. Sed nec executionem ipſius ſententiæ, ideo conuenit retardari, licet ad hoc agendum quadrimeſtre tempus regulariter ſit ſtatutum,quia id arctari põt nonnunquam à ſedenti in medio,& etiam prorogari , & qui ab initio ſponte recipit terminum breuiorem, ſibi imputare poteſt,& debet, cum ex hoc videatur amplius beneficium contempſiſſe: vnde talis non audietur appellans, niſi fortè aduerſus eum modus executionis canonicus excedatur .

De Sententia executione . Cap. XC.

EX ſumma iuris . Fiat autem executio ſententiæ in rebus condemnati . Primo , in mobilibus ſi inueniantur.ſi non inueniantur in immobilibus. Tertio,ſi illa non ſufficiãt, peruenitur ad debitores condemnati , contra quem iudex exequitur.Et nota,quòd iſta bona omnia pignori capiuntur auctoritate iudicis,& venduntur bona fide infra tempus à iudice ſtatuendum,& hoc habet locum in perſonali. Si autem agatur reali actione,ſtatim ſit executio ſententiæ ſi non appellatur , & hoc ſi res ſtatim reſtitui poteſt,Si fortè non poſſit ſtatim reſtitui datur condemnato tempus à iudice , infra quod reſtituat rem , & interim dat condemnatus bonos fideiuſſores de præſtanda extimatione , ſi rem non reſtitueret , & hæc locum habent, quando condemnatus eſt iuſſus reſtituere, & vult parere ſententiæ . Si autem parere non vellet,& rem habeat penes ſe, iudex ex officio ſuo,per brachium militare poteſt ab illo auferre rem,& dare uictori.Si uerò condemnatus rem non habeat, nec reſtituere uelit,iurabit uictor quantum ſua intereſt, & in tantũ iudex condemnabit uictum,maxime niſi dolo fecit quo minus rem haberet.Si vero uictus dolo non deſijt poſſidere,nec rem poteſt reſtituere, iudex in rei æſtimatione debet eũ tantummodo condemnare. Iuſti.ubi ſupra lib.4. Improbus etiam litigator,damnum & impenſas litis inferre aduerſario cogitur. Ex Digeſt.5.lib. Vlpianus de offic.Proconſ.Eum quem temere aduerſarium ſuum in iudicium uocaſſe conſtiterit, uiatica , litiſq; ſumptus aduerſario ſuo reddere oportebit .

De In integrum reſtitutione . Cap. XCI.

EX ſumma iuris.Quoniam autem eorum , quæ per uim aut metum,uel dolum,uel alias perperam ablata ſunt,reſtitutio per ſententiam ſit. De in integrum reſtitutione quoque uidendum eſt . In integrum reſtitutio eſt prioris ſtatus,uel iuris redintegratio.Fit autẽ ab ordinario , & à delegato ſi delegatus ſit ab eo, qui propriam habet iuriſdictionem. Si tamen iam tuliſſet ſententiam,& poſtea peteretur ab eo reſtitutio,non poſſet eam facere,quia iam functus eſſet officio ſuo. Ordinarius autẽ, etiam contr ſententiam ſuam , vel prædeceſſoris ſui poteſt reſtituere . Maior etiam aduerſus ſententiam minoris reſtituere ualet,ſed non econuerſo . Eſt autem facienda minori,uel eccleſiæ,ſi tamen ſe læſos oſtenderint , minori quidem 25. annis , ſi decipiatur in cõtractibus,uel ſententia poterit enim petere reſtitutionem toto tempore minoris ætatis,uſque ad annos 25.& etiam

etiam poſt annos 25. infra quadriẽnium. Hæc eadem reſtitutio competit eccleſiæ, quoniam eccleſia iure minoris vtitur. Nam iure pupilli ſecundum leges vtitur reſpublica, eccleſia vero vtitur eodem iure quo reſpu. Reſtituitur autem ſi lædatur circa iudicia, vtputa ſi neceſſarias allegationes omittat. Reſtituitur etiã circa contractus ſi lædatur, & hoc infra quadriennium tantum à tempore contractus. Eccleſia quoque contra eccleſiam reſtitui poteſt. Eſt & alia reſtitutio, quæ cõpetit iure maioris, ſecundum leges. Debet autem fieri reſtitutio cauſa cognita, & aduerſario præſente. Effectus reſtitutionis eſt, vt læſus quod ſuum eſt accipiat, & ad omnia reſtituatur. Ceſſat autem reſtitutio in re modica. Item vbi damnum prouenit ex euentu. Verbi gratia, Si minor, vel eccleſia vendidit prædium, nec fuit in venditione deceptus, ſed precium poſtea perijt per caſum, nõ competit reſtitutio. Item ſi contractus ipſo iure non teneat. Item ſi minor reſtitui petat ad hæreditatem omiſſam, & ampliatam laboribus ſubſtituti. Item ſi ſoluatur ei debitum auctoritate iudicis, & poſtmodum illud amittat. Idem in delictis. In ſumma vero nota, quòd licet eccleſia iure minoris vtatur: tamen priuilegium eccleſię, priuilegium minoris excedit, quoniam eccleſia non tenetur creditori, niſi creditum in vtilitatem eccleſiæ verſum ſit. Minor autem tenetur, ſed reſtituitur.

Iterum De eodem. *Cap.* XCII.

EX Digeſt. lib. 4. Modeſtinus. Omnes in integrum reſtitutiones cauſa cognita à prætore promittuntur, ſcilicet, vt iuſtitiam earum cauſarum examinet, an veræ ſint, quarum nomine ſingulis ſubuenit. Paulus lib. 7. Nemo videtur re excluſus, quem prætor in integrum reſtituturum pollicetur. Marcellus. Antonius Imperator Martio Auito prætori de ſuccurrendo ei, qui abſens rem amiſerat, in hanc ſententiam reſcripſit. Et ſi nihil facilè mutandum eſt ex ſolennibus, tamen vbi æquitas euidens poſcit, ſubueniendum eſt. Itaque ſi citatus non reſpondit, & ob hoc more pronunciatum eſt, confeſtim autem pro tribunali te ſedentem adijt, extimari poteſt non ſua culpa, ſed parum exaudita voce præconis defuiſſe, ideoque reſtitui poteſt. Deceptis enim ſine culpa ſua, maximè ſi fraus ab aduerſario ſuo interuenerit, ſuccurri oportebit: cum etiam de dolo malo actio competere ſoleat, & boni prætoris eſt potius reſtituere litẽ, vt & ratio & æquitas poſtulabit, quàm actionem famoſam conſtituere. Ad quam tunc demum deſcendendum eſt, cum remedio locus eſſe non poteſt. Extra de in integrum reſtit. Alexã. 3. De poſſeſſionibus eccleſiæ laicis ſub modico cenſu conceſſis: Noueris, quòd ſi eccleſia læſa eſt, & manifeſte apparet ipſius detrimentum, cum epiſcopo conditionem eius deteriorem facere non liceat, & eccleſia iure minoris ſemper debeat illęſa ſeruari, quæ in damnum eius data fuiſſe conſtiterit, ad ipſius ius, & proprietatem redire conuenit. Prouidendum eſt tamen, ne ſi fortè coloni poſſeſſiones illas expenſis, atque laboribus ſuis reddiderint meliores, ſumptibus quos bona fide fecerunt, debeant defraudari. Innocẽ. 3. Sententia Rom. ſe. non negatur in melius poſſe commutari, cum aut ſurreptum aliquid fuit, aut ipſa pro conſideratione ætatum, & temporum, ſeu grauium neceſſitatũ diſpenſatiue quicquam ordinare decreuit, & ſecundum iura ciuilia, principes etiam contra res bis iudicatas, in auditorio ſuo examinari, reſtitutionem in integrum permiſerunt. Grego. ix. Cauſa reſtitu. in integrum coram iudicibus ordinarijs adminiſtrationem habentibus, vel delegatis ab eis tractari poterit, & finiri, ſiue hoc ipſis delegatis ſpecialiter demandatum fuerit, ſiue commiſſo eis negocio contingat incidere huiuſmodi quæſtionẽ. Delegati vero ab ordinarijs qui adminiſtrationem non habẽt, ſed facultatem tantummodo iudicandi, ſeu arbiter de cauſa cognoſcere nequeunt, vbi coram eis mota fuerit incidenter. In matrimoniali quoque, liberali, vel criminali cauſa, cum maiores iudices exigantur, arbiter nequit aſſumi. Idem. Beneficio reſtitutionis in integrum eccleſiæ tuæ in alio iudicio denegato, reſtitutio, præterquam ad appellationem omiſſam, videtur eidem eccleſiæ poſſe negari, niſi nouis defenſionibus ad huiuſmodi ſit beneficium admittenda.

Quòd, & hi, qui iniuſtam cauſam fouerunt, tenentur reſtituere. *Cap.* XCIII.

HElinandus vbi ſupra. Iudex, & Conſiliarius, & Aduocatus tenentur ad reſtitutionem omnium, quæ iudicio, conſilio, aduocatione amiſſa ſunt à proximo, ſiue dolus, ſiue non, ſed ignorantia interuenerit, eo quòd Prophetæ, & videntis aſſumũt omnes officium, & ſicut videns, qui per incuriã aliquid de contingentibus omiſit punietur, tenetur enim talis omnia ſcire, quę vt diſpenſet officio aſſumit, ſimiliter & magiſter. Quod autem obijcitur, non fraudulenti officij nulla eſt obligatio, verũ quidẽ eſt eatenus, vt non propter hoc traheris in cauſam coram iudice. Quòd tum autem ad Deum citra fraudulentiam officij obligaris, quamuis reuera fraus ſit ſcienter nos tale officium aſſumere, quod cum debito fine ſcimus nos non poſſe terminare. Scientia igitur in fraudem, & ignorantia craſſa obligat, diligentia debita adhibita excuſat. Ex his patet, quòd notitia iuris non minus iudici neceſſaria eſt quàm voluntas aut facultas. Et quidem meo tempore nihil miſerabilius vidi, quàm iudices ſcientiæ legis ignaros, & bonæ voluntatis inanes, quos cõuincit amor munerum & retributionum, & qui talibus ordinariam iuriſdictionem conferunt, aut iuris ignari ſunt, aut contemptores. Si autem aduocatus ſciens fouet partem iniuſtam, tenetur ad reſtitutionem omnium rerum earum, quæ amittit ille, contra quem ſtat ſi vicerit in cauſa. Si vero iuſtam, & ſcit ſententiam ferendam, & pro cliente ſuo ſiue auxilio ſuo, tenetur ad reſtitutionẽ ſalarij, quod tunc demum accipere poteſt ſi ſcit iuſtam cauſam, nec clientem ſuum ſine auxilio, & labore aduocati poſſe euincere. Sed cum aduerterit cauſam quam fouet in aliquo vacillare, & iniuſtitiam continere, puta in teſtibus ſubintroductis, vel in alijs inſtrumentis, minus conuenientibus, quæritur ſi aduocatus teneatur munire iudicem circa illud: Et videtur neceſſariũ, quia ei ſeruit neceſſe habet, vt faciat ei fidem. At ſi munierit eũ erit proditor cauſæ, & ſecreti ſibi commiſſi, quod non videtur reuelandum, ſicut nec confeſſio. Ob hoc valde periculoſum eſt aduocare pro pecunia. Magiſter Radulphus de Talamo, comperta iniuſtitia partis quam fouebat, quam à principio cauſæ iuſtam putauerat, repente ſtetit aduocatus, & pro parte *aduerſa* etiam euocatus à iudice ad iudicium dandum, *quia ſolius Dei* intuitu cognoſcebatur agere negocium, propter *quod maximũ* incommodum, & odium, & inimicitias ab aduerſa parte incurrit. Periculoſum eſt igitur aduocare, præterquã in illo negocio ſolo vbi veritas eſt periculo. Dico etiam, quod aduocatus tenetur conſulere clienti ſuo, ne per præſcriptionem euincere cupiat, cum ſacra ſcriptura conſulat, ne quis per præſcriptionẽ tantum, aliquid poſſideat, dicatque illũ qui ſic poſſidet magis peccare quanto diutius ſic poſſederit. Igitur ſi in tali cauſa euicerit aliquis, aduocatione tua te patrocinante, teneris ad reſtitutionẽ totius damni partis aduerſæ, ſiue corporale damnum ſit, ſiue ſpirituale. Ad eandem reſtitutionem tenetur, tam iudex forenſis, quàm eccleſiaſticus. Sic enim iudex efficitur particeps rapinæ, & tenetur tanquam raptor ad reſtitutionem, cum pari pœna puniendi ſint male agens, & conſentiens. Eſt autem conſenſus ille remotus, cum opus quidem prauum non placet, ſed delinquentem cum poſſis non corripis verbo, iuxta illud: Si peccauerit in te frater tuus corripe eum, aut iuſta coerctione, quod ad prælatos pertinet vtriuſque fori. Sicut ergo famulus meus ad cuſtodiam equi mei deputatus, ſi eum amiſero per eius incuriam, tenetur mihi illum reſtituere, ſic & iudex ad hoc conſtitutus.

De Cauſis criminalibus. *Cap.* XCIIII.

EX ſumma iuris. Viſo qualiter procedendum ſit in cauſis pecuniarijs, reſtat agendum de criminalibus. Nam de cauſis ſpiritualibus, quæ propriè ad forum eccleſiaſticum pertinẽt, in ſequentibus Deo dante tractabitur, vbi de lapſu clericorum agetur. Extra. 5. de accuſationibus. Innocen. 3. Tribus modis ualet crimen opponi denunciando, excipiendo, & accuſando. Quãdo crimen in modum denunciationis opponitur, non eſt inſcriptio neceſſaria. Sed cum in modum accuſationis, oportet inſcribi, quoniam ad depoſitionem inſtituitur accuſatio. Sed ad correptionem eſt denunciatio facienda. Cũ autem excipiendo fuerit crimen obiectum, diſtinguendum eſt, quare opponatur, & quomodo. Si enim à teſtificatione, vel ab accuſatione aliquis repellatur, non eſt inſcribi neceſſe, ſed cũ opponitur, vt quis à promotione officij, vel beneficij excludatur. Si ante confirmationẽ obijcitur, non cogitur quiſquã inſcribere, quia crimen hoc modo probatum impedit promouendum, ſed non deijcit iam promotum. Poſt confirmationem uero, cum ſcilicet ordinandus fuerit aliquis, aut etiam conſecrandus, quia ab obtinendo repellit, & deijcit ab obtento, ad extraordinariam pœnam, ſecundum arbitrium diſcreti iudicis citra vinculum inſcriptionis eſt excipiens aſtringendus, ſi defecerit in probando, pro eo quòd crimine ſic probato perdit, quod per electionem & confirmationem ei fuerat acquiſitum. Sed ob hoc prius habita non amittit, licet enim agatur de crimine non eſt tamen huiuſmodi quæſtio criminalis: unde per procuratorem poteſt ritè tractari. Can. 2. quęſtio. ſexta. Gratianus. Cum autem in capitali cauſa, vel ſtatus, interpellatum fuerit, non per procuratorem, ſed per ſeipſos appellantes

pellantes causam suam agere oportet. Extra 1.de restit.in integ. Grego.ix.In criminali quoque causa cum maiores iudices exigantur,arbiter nequit assumi.

De Quinque modis accusandi,vel agendi de crimine. Cap. XCV.

EX summa iuris. Quoniam ergo criminales causæ, de quibus dicendum est per accusationem proponuntur,de hac ordine congruo pauca præmittantur. Accusatio,large sumpto vocabulo,dicitur alicuius de crimine delatio. Talis accusatio quintuplex est,scilicet infamantis,denunciantis,famæ communis,solemniter accusantis,& excipientis. Prima prohibetur,secunda præcipitur,sed secundum quosdam ad prelatos restringitur. Tertia verò nec præcipitur,nec prohibetur,quia non pendet de iuris potestate, sed ipsius infamato vitio, vel plerunq; solius Dei potestate,& hæc inquisitionem inducit. In inquisitione nanque fama est loco accusatoris. Quarta quoque nō præcipitur,tum quia odiosa est,tum quia periculosa est. Nec etiam prohibetur,sed tantum permittitur, quoniam interest reipub. ne crimina permaneant impunita. Quinta similiter nec præcipitur,nec prohibetur,sed tantum permittitur,quoniam vnicuique ius suum,& prosequi,& contemnere licet. In prima & tertia constat non inscribi,cū prima sit omnino prohibita,nec tertia fiat ab homine speciali. In secunda quoque non est inscribendum,sed admonitio tantum præmittenda, quoniam ad correctionem est denunciatio facienda. In quarta vero oportet inscribi,quoniam ad pœnam legitimam instituitur accusatio. In quinta denique distinguendum est, vtrum obijciatur accusatori,vel testi,vt ab agendo,vel testificādo repellatur, an vt à promotione excludatur.In primo casu non est necesse inscribi. In secundo idem si agatur ante confirmationem.Si verò post obligabit se,concipiens ad pœnam extra ordinariam,si defecerit in probatione. Quod autem dixi,vbi ad pœnam legitimam agitur,inscribi oportere,fallit in denunciatione, quoniam hæc ad omnes pertinet,sine in inquisitione, vbi perdit quis honorem, sine accusatoris inscriptione. Regulariter enim inquisitio necessaria est,vbicunque de honore adimendo tractatur. Item fallit etiam in leuibus criminibus,& in notorijs,& in omnibus, quæ iudicio publicantur,talia nanque non requirunt inscriptionem, vnde sine inscriptione deponitur testis,qui contra se crimē confitetur illud, etiam si crimen de quo excipitur, causam de qua agitur contingere videatur. Denique & iudex punit calumniatorem sine inscriptione accusatoris, incontinenti absoluto reo. Idem in eo qui suspectam producit chartam,cui fidem non facit.Idem etiam in teste vacillante, vel procaciter respondente, Idem forte & in suspectis tutoribus.

De Infamatione. Cap. XCVI.

CIrca infamationem autem nota,quòd si quis famosum libellum composuit, aut certum est, quòd inscripsit, aut non. Si certum,aut sponte confitetur,& tūc cum eo mitius agitur,aut conuincitur, & tunc secundum leges capitali pœna punitur,vel forte in exilium deportatur, ac perpetuo ibi stabilis efficitur,secundum canones autem, qui vltimum supplicium nulli irrogant, verberibus subijcitur.Si verò non est certum,tūc secundum canones admoneri debet, vt prodeat in publicum & exequatur quod incepit. Quod si non fecerit,primo quidem eu charistiæ participatione priuabitur,& si contumax ex toto fuerit,tunc demum anathematis mucrone ferietur,secundum leges autem,si capi potuerit & comprehendi,si eo libello infametur innocens,punietur. Secus verò si nocens,quoniam expedit delicta nocentū esse nota,atque punita. Hæc quidem vera sunt in eo,qui non vult probare quod inscripsit. Si verò vult probare commendandum est,& si defecerit tenetur ad pœnam talionis.Causa.5.q.1.Adrianus Papa. Qui in alterius famam publicè scripturam,aut verba contumeliosa confinxerit, & repertus scripta non probauerit flagelletur, & qui eam inuenerit prius rumpat,si non vult autoris culpam,& facti causam incurrere. Item ex concil.Albertano. Hi qui inuenti fuerint libellos famosos in ecclesia ponere,anathematizentur.Cod.lib.ix.tit.de famosis libellis.Imperator Valentianus & Valens. Si quis famosum libellum,siue domi, siue in publico, siue quocunque loco ignarus reperit,aut corrumpat priusquam alter inueniat,aut nulli fateatur inuentum. Si verò non statim easdem chartulas,vel corrumpit,vel igne consumpserit, sed vim earum dolosè manifestauerit,sciat se quasi auctoritate huiusmodi delicti, capitali sententiæ subiugandum.

De Denunciatione. Cap. XCVII.

CAusa.5.q.5.Nunc autem quæritur,an sit aliquis maliuolus, quia crimen alterius indicat. De hoc scribit beatus Augu. ita dicens:Non vos indicetis malinolos, quādo crimen alterius indicatis magis quippe nocentes estis non indicando crimen, quàm si fratres vestros, quos indicando corrigere potestis, tacendo perire permittitis. Idem ad Innocentium Donatistam. Melius est cum seueritate diligere, quàm cum leuitate decipere,& qui freneticum ligat,& qui lytargicum excitat, ambobus molestus,ambos amat. Quis non potest nos amplius amare q̄ Deus,& tamen nos non solum docere suauiter, uerumetiam salubriter terrere non cessat,fomentis leuibus quibus Deus consolatur, sæpe etiam mordacissimum medicamētum tribulationis adiungit. Noueris aliquem furem auertendis pecoribus pabulū spargere, & pastorem aliquando flagello ad gregem pecora errantia reuocare. Gratianus. Eusebius autem contra statuere videtur,dum aliorum crimina sponte confitentes, in episcoporū accusatione recipi prohibet, sed aliud est ex charitate aliorū crimina deferre, vt quos secreta ammonitione corrigere non possumus,conuictos iudicis sententia corripiat.Atque aliud insidiando falsa obijcere,vel insultando vera facilè exprobrare. Illud vero charitatis, hoc autem impietatis est officium; unde in Prouerbijs dicitur.Verba impiorum insidiantur sanguini, os iustorum liberauit eos. Ex summa iuris. Circa denunciationem, ergo nota,quòd qui crimen alterius indicat.Si malo animo maliuolus est,& peccat,qui vero bono,beniuolus. Et hoc præsumitur si iuris ordinem in iudicando seruat, puta si indicat ei, qui prodesse potest,& non obesse. Item si eum præmonuit. Item si quod occultè indicat in iudicio probat. Denunciare prohibētur criminosi,qui adhuc in scelere perseuerant. Et infames prohibentur,& inimici,quia charitatiua debet esse denunciatio. Aliter etiam laicus admittitur sed non mulier, vel pupillus,etiam bonæ famæ,cum sit accusatio popularis. Idem dico de illo,qui prosequitur inquisitionem,scilicet,vt si est criminosus, uel infamis,aut inimicus repellatur.Idem etiam in exceptione videtur, scilicet,vt inimici repellantur.Ab accusatione quoque prohibentur multi,sicut infra dicetur. Sed idem fortè denunciare,& inquisitionem impetrare valent. Denunciari vero,vel accusari nō possunt,quidam propter dignitatis eorum excellentiam, vt Papa,qui super se iudicem non habet, nisi solum Deum. Et hic nisi in crimine hæreseos.Idem etiam in Imperatore quo ad accusationem.Cæterum denunciari potest coram Papa, de quolibet mortali peccato.

De Publica fama clamante. Cap. XCVIII.

FAma communis accusat aliquem de crimine, quando infamatus est publicè,ita quòd insinuatio clamosa peruenit ad aures iudicis,vt procedat ad inquisitionem,& indicat infamato purgationem;tunc enim non exigitur inscriptio, uel accusatio specialis alicuius hominis,quoniam ipsa fama supplet locum accusatoris. Et de hac quidem fama,uel potius infamia,iam superius dictum est capitulo.de infamibus, à testimonio repellendis.Quæri autem potest, vtrum infamis pendente infamia possit liquem excusare,uel contra aliquem testificari, de hoc distingue,quòd est infamia facti, puta quando de aliquo dicitur, ꝙ crimen aliquod commiserit,& tunc infamia pendente,nō potest accusare,uel testificari. Item est infamia iuris,quando ipso facto est aliquis infamis,ut qui fœnus improbum exercet, uel qui muliebria passus est,talis enim etiam post sententiam infamis remanet, nisi fuerit à principe restitutus, & ob hoc accusare non potest. Item est infamia iudicis,quando condemnatur aliquis de crimine,quod habet actionem famosam, ab episcopo,uel ab inferiori iudice, talis etiam post actam pœnitentiam infamis remanet,nisi fuerit à Papa restitutus, qui potest deposi tum restituere. Item infamia canonis, quando quis peccatum mortale committit,uel quando est excommunicatus. Nā quicunque peccat mortaliter, eo ipso infamis est infamia canonis, quæ scilicet infamia fertur ad tempus,& sub conditione,scilicet nisi se correxerit,vnde finita pœnitentia,finitur, & aboletur infamia,& sic accusare, uel testificari potest. Possunt autem simpliciter infames accusare suam, uel aliorum iniuriam prosequendo. Possunt etiam infames accusare de hæresi, de symonia, de crimine læsæ Maiestatis, de crimine quoque fraudatæ annonæ, de crimine suspecti tutoris, & etiam de sacrilegio secundum quosdam.

De Inquisitione. Cap. XCIX.

EXtra 5. de accusa. & re. Innoc. 3. In concil. generali. Qualiter autem, & quando debeat prælatus procedere ad inquirendum, & puniendum subditorum excessus, ex auctoritate noui, & veteris testamenti colligitur euidenter, ex quibus processerunt canonicæ sanctiones. Legitur enim in Euangelio, q villicus ille, qui diffamatus erat apud dominum suum, quasi dissipasset bona illius, audiuit ab illo. Quid est hoc, quod audio de te, redde rationem villicationis tuæ &c. & in Gen. Dominus ait descendam, & videbo &c. Ex quibus probatur, quòd non solum cum subditus, verumetiam cum prælatus excedit, si per clamorem, & famam, ad aures superioris aduenerit, non quidem à maliuolis, & maledicis, sed a prouidis & honestis, nec semel tantū; sed sæpe quod clamor innuit, & diffamatio manifestat, debet coram ecclesiæ senioribus veritatem diligentius perscrutari, vt si rei poposcerit qualitas, canonica districtio culpam feriat delinquentis. Non tanquam idem sit actor & iudex, sed quasi denunciante fama, vel deferente clamore officij sui debitum exequatur. Licet autem hoc sit obseruandum in subditis, diligentius tamen obseruandum est in prælatis, qui quasi signum positi sunt ad sagittam. Et quia non possunt omnibus complacere, cum ex officio teneantur non solum arguere, sed etiam increpare quandoque, & interdum suspendere, nonnunquā vero ligare, frequenter odium multorum incurrunt, & insidias patiuntur. Et ideo sancti Patres statuerunt prouidè, vt accusatio prælatorum non facilè admittatur, ne concussis columnis corruat ædificium. Verum ita voluerunt prouidere prælatis, ne criminarentur iniuste, vt tamen cauerent ne delinquerent insolenter, contra morbum vtrinque inuenientes congruam medicinam, videlicet, vt criminalis actio, quæ ad diminutionem capitis, id est ad degradationem intēditur, nisi legitima procedat, inscriptio, nullatenus admittatur, sed tamen si super excessibus suis quisquam fuerit infamatus, vt iam clamor ascendat, qui diutius sine scandalo dissimulari non possit, vel sine periculo tolerari, absque dubitationis scrupulo, ad inquirendum, & puniendum eius excessus, non ex odij fomite, sed charitatis procedatur affectu. Quatenus si fuerit grauis excessus, & si non degradetur ab ordine, ab administratione tamen amoueatur omnino, quod est secundum sententiam euangelicam, à villicatione villicum amoueri, qui non potest villicationis suæ dignam reddere rationē. Debet igitur esse præsens is contra quem debet fieri inquisitio, nisi se per contumaciam absentauerit, & exponenda sunt illa capitula, de quib. fuerit inquirendum, vt facultatem habeat defendendi seipsum, & non solum dicta, sed etiam ipsa nomina testium sunt ei (vt quid, & à quo sit dictum appareat) publicanda, necnō exceptiones & replicationes legitimè admittendæ, ne per suppressionem nominum infamandi, per exceptionum verò exclusionem, falsum deponendi audacia præbeatur. Ad corrigendos itaq; subditorum excessus, tanto diligentius debet prælatus assurgere, quanto damnabilius eorum offensas deserereт incorrectas. Contra quos, vt de notorijs excessibus taceatur, & si tribus modis possit procedi, per accusationem videlicet, denunciationem, & inquisitionem ipsorum, vt tamen in omnibus diligens adhibeatur cautela, ne fortè per leue compendium ad graue dispendiū perueniatur, sicut accusationē legitima debet procedere inscriptio, sic & denunciationem charitatiua monitio, & inquisitionē clamosa insinuatio præuenire. Illo semper adhibito moderamine, vt iuxta formam iudicij, sententiæ quoque forma dictetur. Hunc tamen ordinem contra regulares personas non credimus vsquequaque obseruandum, quæ cum causa requirit facilius & liberalius à suis possunt administrationibus amoueri. Idem Vercellen. episcopo, & abbati de Til. Vos quidem omni gratia & timore postpositis, Deum solum prę oculis habentes, via regia incedentes, sine personarum acceptione in negocio procedatis, formam vero iuramenti quam à clericis Nouarien. super inquisitione facienda in hoc negocio recepistis, in similibus volumus obseruari, vt videlicet iurent clerici, quod super his quæ sciunt, vel credunt in sua ecclesia reformanda, tam in capite, quàm in membris, (exceptis occultis criminibus) meram & plenam dicant inquisitoribus veritatem.

De Legitima purgatione. Cap. C.

IDem. Propter famam quidem & deponentium credulitatem non erit ad depositionis sententiam contra aliquem procedendum, sed infamato canonica poterit indici purgatio, secundum arbitrium iudicantis, qui propter dicta paucorum eū infamatum reputare non debet, cuius apud bonos & graues opinio læsa non existit. Ex summa de casibus. Purgatio est de obiecto crimine innocentiæ ostensio. Purgationis sunt duæ species. Canonica, scilicet & Vulgaris. Canonica quæ fit per iuramentum, vel per testes, & ista permittitur, & approbatur tanquam bona, vtilis, & honesta in ecclesia Dei. Vulgaris est, quæ à vulgo est inuenta, vt ferri candentis, aquæ feruentis, monomachiæ, i. duelli, & cætera huiusmodi. Sed ista hodie in totum reprobata est, & maledicta. Can. 6. q. 5. Quod autem deficiente accusatore reus non sit cogendus ad probationem, auctoritate Gregorij probatur. Accusatus itaque non negationes, sed excusationes probare debet. Hoc aut ēobseruandum est, quando reum, publica fama non vexat, tunc autem auctoritate ipsius Gregorij propter scādalum remouendum famam suam reum purgare oportet. Cau. 15. q. 5. Purgationem vero neganti esse præstandam. Stephanus Papa scribit Leoni Thianensi archiepiscopo dicens, vt si vel spōtè confessus, vel legitimis testibus fuerit approbatus, canonica feriatur sententia. Quòd si nec spontè confitetur, nec accusatores & testes legitimi reperti fuerint, & mala fama crebrescit, nō in publico examine, sed coram te, & aliquantis reuerendissimis presbyteris & diaconibus tuæ ecclesiæ secreto iuramento se purificet, & deinde boni testimonij eum annuncia, & compesce, & commone ecclesiæ suæ filios, nec sacerdotem Dei infamare vlterius præsumant.

De Probationis vulgaris reprobatione. Cap. CI.

CAusa. 2. q. 5. Iuramento vero dato candētis ferri, & feruentis aquæ purgatio non est addenda. Vnde Stephanus 5. Huberto episcopo Maguntino. Consuluisti de infantibus, qui in vno lecto cum parentibus dormientibus mortui reperiuntur, vtrum ferro candente, aut aqua feruente, seu quolibet alio examine parentes se purificare debeant, eos non oppressisse. Monendi nanque sunt, & protestandi parentes, ne tenellos secum in vno collocent lecto, ne negligentia qualibet prouenienti suffocentur, vel opprimātur. vnde ipsi homicidij rei inueniantur. Nam ferri candentis, vel aquæ feruentis examinatione, confessionem extorqueri à quolibet, sacri non censent canones. & quod sanctorum Patrum documento sancitum non est, superstitiosa adinuentione non est præsumendum. Spontanea enim confessione, vel testium approbatione, publica delicta, habito præ oculis Dei timore, commissa sunt nostro regimini iudicare, occulta vero Deo delinquenda.

De Duelli prohibitione. Cap. CII.

EX summa de casibus. Duellum est singularis pugna inter aliquos, ad probationem veritatis, ita videlicet, ut qui uicerit probasse intelligatur. Et dicitur duellum, quasi duorum bellum. Dicitur etiam uulgo in plerisque partibus, iudicium, eo quòd ibi Dei iudicium expectatur. Dicitur etiam monomachia, quasi unica, uel singularis pugna. Monos enim unus, machia pugna. Non debet fieri etiam inter laicos, licet enim Dauid duellum cum Golia commisit, non tamen illud est pro lege sumendum, quia priuilegia paucorum communem legem non faciunt, vt ait Hieronymus. Item quia est contra illud prçceptum Domini, Non tentabis dominum Deum tuum, expressè enim prohibetur in lege seculari, scilicet de gladiatoribus. Consuetudo tamen generalis contra ista inualuit, ferè ubiq; terrarum, unde solet quæri, an huiusmodi consuetudine generali excusentur à mortali peccato. Et dicunt quidam quòd sic, inducentes pro se uerbum. Ambr. 32. q. 4. Obijciuntur Iacob. 4. uxores, quod quando mos erat, crimen nō erat. Alij distinguūt & aiunt, eum qui duellum offert, & eum qui spontè suscipit, peccare mortaliter. Eum uero, qui suscipit iudice compellente nō peccare, cum aliter non possit euadere periculū mortis, uel rerū suarum: quod enim quis facit ob defensionem suam, uel rerum suarum, licitum iudicatur, si sit etiam sacerdos. Ego autem, saluo meliori iudicio, dico eum A. sine exceptione, q nulla consuetudo, uel iuris corruptela, potest in hoc aliquem excusare, eo quod diuturnitas temporis non minuit peccata, sed auget. Peccant ergo omnes mortaliter, sed differenter grauiter enim peccat, qui suscipit etiam propter quantumcunque metum. Attenuatur tamen peccatum multum propter periculum personæ, uel rerum. Ille autem qui sponte suscipit, item qui offert, item iudex qui defert, uel præstat auctoritatem, item assessores, & qui dant ad hoc consilium, auxilium, uel fauorem, item sacerdotes, qui dant benedictionem, isti homines peccāt longe grauius. Item si contingeret aliquem ibi mori, omnibus imputaretur homicidium, & omnes fierent irregulares. Si ergo alicui clerico offeratur duellū, nullo modo suscipiat, uel per se, uel per aliquē, quem ponat loco sui, quia de iure debet deponi. Pęna pugnantium

tium in duello est depositio, si erant clerici. Sed si exinde nec mors sit, nec membrorum diminutio subsecuta fuerit, poterit erga eos suus episcopus dispensare, si aliter necessitas, vel vtilitas hoc exposcat. Si tamē sacerdos vel alius clericus in duello sponte oblato, vel suscepto ab ipso, amisisset partem digiti, sed non tantam, quin sine scandalo posset celebrare solenniter, potest, quantumcunque grauis sit excessus, episcopus cum tali post peractam pœnitentiam, dispensare. Circa laicos autem qualiter in talibus sit procedendum. Require infra.

De solenni accusatione. *Cap.* CIII.

Actor. Accusatio propriè dicitur, alicuius ante iudicem de crimine manifesta delatio. Nam si non fiat ante iudicem, non est accusatio, sed infamatio. Si autem apud iudicem occultè fit, est denunciatio. Igitur accusare est aliquem coram iudice reum criminis ad vindictam proclamare. In omnib. autem negocijs exigitur accusator, nisi in quibusdam casibus, verbi gratia. Secundum leges, quando quis defert literas suspectas, nec potest ostendere fidem earum, potest enim tunc vt falsarius puniri sine accusatore. Similiter & quando quis vacillat in testimonio, si possit sciri, quod falsum sit. Item quando quis intulit iniuriam ministris ecclesiæ. Item quando tutor suspectus est de dilapidatione. Item quando maritus accusat vxorem de adulterio, & vxor replicat de lenocinio, si verum sit, iudex sine accusatore potest eum punire. Secundum canones autem in notorijs, vt in filio sacerdotis habente ecclesiam patris. Item in presbytero habente concubinam. Item in parentela manifesta. Item in adulterio, in vsurario, & symoniaco. Accusatur autem aliquis de crimine sicut de adulterio, vel homicidio, vt capite puniatur. aliquando prælatus de symonia, vel incontinentia, vt deponatur, aliquando vero de negligentia, vel insufficientia, vt ab administratione remoueatur. Prohibentur autem accusari nisi de hæresi Papa, & Imperator, vt supra dictum est. Item Legatus Imperialis, vel Papalis, Præses prouinciæ Consul Romanus. Prohibentur, quoque magistratus, nisi in his, quæ circa magistratum consistunt. Potest etiam accusatio contra eos deponi sed differtur vsque in finem honoris causa. Item accusatus ab vno prohibetur accusari ab alio de eodem crimine. Item prohibentur accusari, qui in digestis vetantur in ius vocari, & multi alij. Item nullus laicus admittitur ad accusationem clerici, nisi suam, vel suorum iniuriam prosequendo. Nam in hoc casu, licet etiam infamib. accusare. Remuneratur autem secūdum iura, qui accusat tractantem de electione Papæ ipso viuente, vel conspirantem in mortem Episcopi, vel Imperatoris, vel iudicem accipientem aliquid ob iudicandum, vel dominam cum seruo concumbētem, vel cudentem falsam monetam, vel etiam symoniacum aut hæreticum: nam hæresis, & symonia crimini læsæ maiestatis comparantur.

Quòd nullus sit condemnandus, nisi in iudiciario ordine. *Cap.* CIIII.

Gratianus. Cau. 2. q. 1. Quod autem nullus sine ordine iudiciario damnari valeat, multis auctoritatibus probatur. De eo ait Aug. Nos in quenquam sententiam ferre non possumus, nisi aut in conuictum, aut in sponte confessum. Item Constantinus Imperator. Iudex criminosum discutiens, non ante sententiam proferat, quàm aut reum ipse se confiteatur, aut per innocentes testes conuincatur. Item Eleutherius Episcopus. Nihil circa quemlibet accusatum, absque legitimo, & idoneo accusatore fiat. Nam & dominus noster Iesus Christus Iudam furem esse sciebat, sed quia non est accusatus, non est deiectus. Item de libro Constitutionum. Nemo Episcopus, nemo presbyter excommunicet aliquem, antequam causa probetur, propter quam ecclesiastici canones hoc fieri iubent. Cā. 4. q. 4. Fabianus Papa. Nullus vnquam præsumat accusator simul esse, & iudex, vel testis, quoniam in omni iudicio 4 personas semper necesse est esse. Iudices electos. Accusatores cōgnos, Defensores idoneos, atq; Testes legitimos. Iudices aūt debent vti æquitate, Testes veritate. Accusatores intentione ad amplificādam causam, Defensores extenuatione ad minuendā cām.

Quòd autem crimina manifesta non indigent accusatione. *Cap.* CV.

Gratianus. Causa. 2. q. 1. His omnibus auctoritatib. datur intelligi, q nullus est condemnandus, nisi iudicio ordinabiliter habito, aut conuincatur, aut reum se ipse cōfiteatur. Verum hoc de illis intelligendum est, quorum crimina sunt occulta. Cæterum quæ manifesta sunt, iudiciarium ordinem non requirunt, vnde Ambr. Manifesta, accusatione non indigent. Sed sciendum est, q eorum quæ sunt manifesta, alia sunt nota iudici, & incognita alijs: quædam vero sunt nota iudici, & alijs. Quæ iudici tantum nota sunt, sine examinatione feriri non possunt: quia dum accusatoris persona assumitur, iudiciaria potestas amittitur. In vna eademq; causa nullus simul esse potest accusator, & iudex. Vnde Aug. in Hom. de pœnitentia. Multi corriguntur, vt Petrus: multi tolerantur, vt Iudas: multi nesciuntur donec veniat dn̄s, qui illuminabit abscondita tenebrarum. Nos vero quenquam a cōione prohibere non possumus, quamuis hæc prohibitio nondum sit mortalis, sed medicinalis. Nisi aut sponte confessum, aut in aliquo siue seculari, siue ecclesiastico iudicio noīatum, aut conuictum. Quis.n. sibi vtrumq; audeat assumere, vt cuiusquam ipse sit accusator & iudex? Gratianus. Qn̄ vero crimen notum est alijs, & non iudici, nec tunc sine examinatione feriendum est, quia in crimen sibi occultum, iudex suīam ferre non dēt, vnde Euaristus Papa ait. Si.n. Deus cognitor oīum, Sodomorum mala (quorum clamor ad cęlum vsq; peruenerat) oīa sciens, prius, nec credere, nec iudicare voluit, quàm ipse ea cum fidelibus testibus inuestigans, quæ audierat opere cōprobaret, nos qui sumus hoīes, & peccatores, quibus incognita sunt occulta iudicia Dei, hoc præcauentes, nullum ante veram iustamq; probationem damnare debemus, manifestè Paulo Apostolo dicente. Tu quis es, qui iudicas alienum seruum? suo.n. dn̄o, aut stat, aut cadit. Qn̄ aūt crimen notum est iudici, & alijs, aliqn̄ reus factum inficiatur, veluti si quis negaret se interfecisse eum, quem sub oculis iudicis in conspectu multorum interfecerat. Hic quia reum se negat, sine examinatione feriri non pōt. Aliqn̄ ipsa operis euidentia reum testatur, qn̄ opere publico crimen suum confitetur, tunc post secundam, & tertiam correctionem, sine examinatione damnandus est, si incorrigibilis extiterit. In hoc itaq; vltimo casu intelligenda est auctoritas illa Ambrosij, & Nicolai. Manifesta, accusatione non indigent. Extra. 5. vbi supra. Greg. super Gen. de morte Abel. Euidētia patrati sceleris, non indiget clamore accusatoris.

De Criminosi ad causam vocatione. *Cap.* CVI.

Gratianus. Causa. 5. q. 2. Vocatio autem eius qui impetitur, non semel sed bis, & tertio, per congruum spacium rationabilibus scriptis fieri debet. Vnde Damasus Papa scribit dicens. Vocatio ad synodum iuxta patrum decreta canonica eius, qui impetitur rationabilibus scriptis, debet fieri per spacium congruum atque canonicum, quia nisi canonicè vocatus fuerit suo tempore, & canonica ordinatione, licet venerit ad conuentum quacunque necessitate, nisi sponte voluerit, nullatenus suis respondebit insidiatoribus. Item Siluester Papa. Præsenti decreto censemus, vt in primis paternaliter vocentur, & per septem dies expectentur, nullius ecclesiasticæ rei interdicta licentia. Huic vero expectationi iterum addantur dies septem interdicta licentia ecclesiam intrandi, & omnia diuina officia audiendi. Post hoc vero adijciantur duo dies, quibus a pace, & communione sanctæ, sint ecclesiæ suspensi. Deinde vero iterum alijs duobus diebus, sub eadem expectatione deportentur, quib. vna die superaddita, oī expectatione, veluti iā desperata, reus mox anathematis gladio feriatur. Itē Damasus Papa. Delatū est ad sedē Apostolicam, nos accusationes fratrum per scripta suscipere, absq; legitimo accusatore; qd deinceps in omni orbe terrarum fieri apostolica auctoritate prohibemus. Leges.n. seculi accusatores præsentes exigunt, & non per scripta absentes. Ibidem. q. 3. Quòd autem per procuratorem suam causam agere valeat, qui impeditus causæ suæ adesse non valet, auctoritate Romanæ synodi, quæ tempore Adriani Papæ celebrata est, probari videtur. Causam autem maximè criminalem, nulli nisi per se agere licet.

De his, qui repelluntur ab accusatione. *Cap.* CVII.

Causa: 2. q. 1. Ex lib. 48. digest. tit. de accusationibus, & inscriptionibus. Prohibentur accusare alij propter sexum, vel ætatem, vt mulier, & pupillus. Alij propter sacramentum, vt qui stipendium merentur. Alij propter magistratum, & potestatem, in qua agentes sine fraude in ius euocari non possunt. Alij pp delictum, proprium, vt infames. Alii propter turpem quæstum, vt qui duo iudicia aduersus duos reos subscripta habent, nummosve ad accusandum, vel non accusandum acceperint. Alii propter conditionem suam, vt libertini contra

patronos suos. Alij propter suspicionem calumniæ, vt illi, qui falsum testimonium subornati dixerunt. Nonnulli propter paupertatem, vt sunt, qui minus quam 50. aureos habent. Hi tamen omnes, si suam iniuriam exequantur, mortemve propinquorum defendant, ab hac excusatione non excluduntur: Liberi, libertique non prohibentur suarum rerum defendendarum gratia, de facto parentum, patronorumve conqueri, veluti si dicant se vi a possessione ab his expulsos, sed non vt crimen in eos intendant, sed tantum vt possessionem recipiant. Mulierem propter publicam vtilitatem ad annonā pertinentem, audiri a præfecto annonæ deferentem, Diuus Seuerus, & Antonius rescripserunt. Cau. 3 q. 4. Calixtus Papa: Consanguineorum coniunctiones, nec legitimæ fuerint, nec manere possunt, sed sunt repellendæ. Quisquis ergo non legitimè coniunctus, vel absque dotali titulo atque benedictione sacerdotis copulatus, sacerdotes, vel legitimè coniunctos criminari, vel in eos testificari minimè potest, quoniam omnis incesti macula pollutus, infamis est, & accusare supradictos non permittitur, sic & omnes eis consentientes. Similiter de raptoribus, vel eis, qui sponsores impetunt, fieri censemus: hos enim seculi leges interficiunt, sed nos tales misericordia præeunte sub infamiæ nota ad pœnitentiam recipimus. Idem: Conspiratores in nullius accusatione sunt recipiendi, nec eorum, vel anathematizatorum vox vllum nocere, aut lædere potest. Item Ste- Stephanus Papa: Clericus vero, qui episcopum suum accusauerit, aut insidiator ei extiterit, non est recipiendus, quia infamis effectus est, & a gradu debet recedere, ac curiæ tradi seruiturus. Ibidem. q. 5. Gratianus: Et si manifesta sint crimina alicuius, non tamen accusatione inimici condemnandus est. Cā. 4. q. 1. Omnes autem infamiæ maculis aspersi, idest histriones, aut turpitudinibus subiectæ personæ, Hæretici etiam, siue Pagani, siue Iudæi ab accusatione prohibentur. Cau. 6. q. 1. Gratianus. Quòd autem crimine irretiti alios accusare non possunt Anacletus Papa testatur. Si sacerdos sine crimine eligi præcipitur, nullatenus a criminosis accusari, vel calumniari permittitur, nec ab alijs, quàm ab his, qui sine crimine sunt, & & iuxta electionem canonicam sacerdotes ordinari possunt, & tales per omnia inueniuntur quales sacerdotes eligi iubentur. Item Clemens Papa, Iacobo Hierosolymitano episcopo: Beatus Petrus homicidas, & adulteros, ac cunctos criminalibus nexibus alligatos, & qui eis coæquales non erant, ab episcoporum accusatione, & vexatione prohibebat, & non nisi a coæqualibus aliquid sibi inferre debere docebat. Infames etiā omnes, & quos primates, & leges seculi non suscipiunt, sed & laicos ab episcoporum accusatione, & vexatione semper repellere debere rogabat, & cunctos esse subditos præcipiebat. Maiores uero a minoribus, nec accusari, nec iudicari nullatenus posse dicebat, quoniam non solum hoc diuinas, sed etiam leges seculi inhibere docebat. Gratianus: Carnales prohibete ab accusatione spiritualium, nō spirituales ab accusatione carnalium. Stephanus Papa. Infames autem esse eas personas dicimus, quę pro aliqua culpa notantur idest, omnes qui Christianæ religionis normam abijciūt, & statuta ecclesiastica contemnunt.

Vtrum minoribus liceat maiores accusare.
Cap. CVIII.

Causa 2. q. 6. Vt autem dicit Marcellus Papa, Laico non liceat quemlibet clericum accusare. Gratianus. Personæ autem inferiorum ordinum in superiorum accusatione recipiendæ non sunt. Vnde Siluester Papa: Clericus aduersus exorcistam, exorcista aduersus acolitum, acolitus aduersus subdiaconum, subdiaconus aduersus diaconum, diaconus aduersus presbyterum, presbyter aduersus episcopum, accusationem dare, aut testimonium ferre non valent. Item Zepherinus Papa: Maiorum quispiam, minorum accusationibus nō impetatur. Gratianus. Verum hoc de criminosis, & infamibus intelligendum est, qui vitam suorum prælatorum parati sunt reprehendere, non imitari. Qđ ex verbis Anacleti datur intelligi, qui ait. Laici in epōrum accusatione audiendi non sunt, quia oppido eis, quidam infesti sunt, & indignum est, vt ab eis accusentur, qui eorum grauitatem nolunt imitari. Nam eorū accusatio non nisi ab idoneis, & probatissimis viris, qui suspicionibus, & sceleribus carent, fieri dēt: quia & Dn̄s sacri corporis sui tractatores, a vilibus, ac reprobis, & non idoneis personis infamari noluit, nec calumniari, sed ipse proprio flagello peccantes sacerdotes, a templo eiecit. Vnde liquet, ꝙ summi sacerdotes, i. epī a Deo sunt iudicandi, nec ab humanis, aut prauæ vitæ hoībus lacerandi, sed potius ab hominibus fidelibus portandi. Item Euaristus Papa. Si qui sunt vituperatores, aut accusatores epōrum, aut aliorum sacerdotum, non oportet eos a iudicibus ecclesiæ audiri, antequam eorum discutiatur existimationis suspicio, vel opinio, qua intentione, qua fide, qua temeritate, qua vita, qua conscientia, quove merito, si pro Deo, aut pro vana gloria, aut pro inimicitia, vel odio, vel cupiditate ista præsumpserint. Item. Calixtus Papa. Quærendum est in iudicio, cuius sit conuersationis, & fidei, is qui accusat, & is qui accusatur: qm̄ hi qui non sunt rectæ fidei, & conuersationis, & quorum vita est accusabilis, & quorum vita fides, & libertas nescitur, non permittuntur maiores natu accusare, neque viles personæ in eorum recipiantur accusationem. Extra 5. de accusationibus, & in. Paschalis Papa. Nulli epōrum ab accusatione sua repellere liceat, quos antequam se ab eis impetendum cognosceret, a sua cōi familiaritate neglexerit separare. Alexander. III. Monachi nisi alia causa præpediat rationalis, eo ꝙ de obedientia, & subiectione abbatis esse noscuntur, ab eius accusatione non sunt vllatenus repellendi, licet alios accusare nō possunt, quibus siquidem cum proprium non habeant, de rebus monasterij expensæ debent necessariæ, donec causa debitum finem accipiat, ministrari.

De modo accusationis, & ordine. Cap. CIX.

Ex summa iuris. Qui vult aliquem accusare, prius debet ei denunciare, & postea libellum scribere, ac iudici porrigere. Quem ita demum iudex recipit, si de lite prosequenda satisdederit. Itaque satisdatione præstita, etiam in absentia rei libellus recipitur, & eius nomen inter reos scribitur. Quibus peractis reus exhiberi iubetur, & non ante. Exhibitus autem capere debet, & sic obiectis respondere, vel si adesse noluerit, procedetur contra eum. Causa. 2. q. 8. Calixtus Papa: Accusatorum personæ sine scripto nunquam recipiantur, nec absente eo, quem accusare voluerint. Quibuslibet accusare permittitur. Codicis lib. 4. tit. de probationibus. Sciant cuncti accusatores, eam rem se debere deferre in publicam notationem, quæ munita sit testibus idoneis, vel instructa apertissimis documentis, vel indicijs ad probationem idoneis, vel indubitatis, & luce clarioribus expedita. Item Sixtus Papa. Qui crimen obijcit scribat se probaturum, & qui crimen non probauerit, quod obiecit, pœnam quam intulerit ipse patiatur. Sed Stephanus Papa contra scribere videtur, ita dicens. Per scripta, nullius accusatio suscipiatur, sed propria voce, si legitima, & condigna accusatoris persona fuerit, præsente eo videlicet quem accusare desiderat, quia nullus absens accusare potest, nec ab aliquo accusari. Sed Calixtus Papa præcepit, vt accusator, præsente eo quem accusat, in scriptis accusationem iudici offerat, & propria voce literas suæ accusationis legat. Stephanus autem prohibet ne absens aliquem per epistolam accusare audeat. Causa 3. q. 9. Thelesphorus Papa. Accusatori oīno non credi decreuimus, qui absente aduersario causam suggerit ante vtriusq; partis iustam discussionem. Item Cornelius Papa. Oīa quæ aduersus absentes in omni negocio, aut loco aguntur, aut iudicantur, omnino euacuantur: Quoniam absentem nullus addicit, nec vlla lex damnat. Item Damasus Papa. Qui accusare alium elegerit, præsens per se, & non per alium accuset, inscriptione videlicet præmissa, neq; vllus vnquam iudicetur, antequam legitimos accusatores, vel tutores præsentes habeat, locumq; defendendi accipiat ad abluenda crimina. Item Felix Papa. Absens per alium nec accusare, ne accusari pōt. Cā. 5. q. 2. Damasus Papa. Delatum est ad Sedem Apostolicā, vos accusationes fratrum per scripta suscipere absq; lītimo accusatore, qđ deinceps in omni orbe terrarū fieri apostolica auctoritate prohibemus: leges. o. seculi accusatores præsentes exigunt, & non per scripta scilicet absentes. Extra. 5. de accusationibus, & in. Felix Papa. Si legitimus accusator non fuerit, non fatigetur accusatus.

De Criminosi confessione. Cap. CX.

Gratianus. Causa. 15. q. 6. Quod vero confessio cruciatibus extorquenda non sit, Alexander Papa testatur, scribens omnibus Orthodoxis. Omnis enim confessio, quæ fit ex necessitate, fides non est. Confessio igitur in talibus non debet extorqueri, sed sponte profiteri; pessimum enim est de suspicione, aut extorta confessione quenquam iudicare, cū magis inspector sit Dominus cordis, quàm operis. Nō aūt pōt humano condemnari examine, quem dn̄s suo reseruauit iudicio. Si oīa namque in hoc seculo iudicata essent, locū diuina iudicia non haberent. Regula iuris: Qui tacet, non vtique fatetur,

fatetur, sed tamen verum est eum non negare. Extra. 2. de confessis. Clemens. 2. Eos quorum suggestione scelus homicidij se presbyter perpetrasse proponit, nisi alijs modis verum esse constiterit nulli censemus pœnæ subdendos: quia secundum vtriusque iuris statuta, de se confessi super aliorum conscientijs interrogari nō debent, & crimine læsæ maiestatis excepto. De reatu proprio confitentis, periculosa confessio non est aduersus quemlibet admittenda. Si tamen eos infamia huiusmodi laborare cognoueris, singulis eis adiunctis tribus socijs sui ordinis, purgationem indicas. Inno. III. Quoniam. V. canonicus Bethleemitanus fuit in iure confessus, ꝙ pro præstando alterius electioni consensu, quingentorum Saracenorum obligationem receperit, & mediator extitit simoniacæ prauitatis, ipsum per diffinitiuam sententiam duximus ab omni officio, & beneficio ecclesiastico deponendum. Greg. IX. B. iudici Viterbien. Ex parte abbatis, & conuentus sancti. M. monasterij, fuit propositum, ꝙ cum inter ipsos ex parte vna, & V. nomine vxoris suæ ex altera, coram te quæstio verteretur, œconomus monasterij memorati, quædam per errorem facti fuit in iure confessus. Cum igitur in negocio needum finito, nemini nóceat error facti: Man. quat. si huiusmodi poterit errorem docere, prouideas, vt nulli super hoc præiudicium generetur. De hac quoque materia requite supra ca. de rei confessione.

De Accusationum calumnia, & temeritate. Cap. CXI.

EX summa iuris. In accusando vero peccat, quis tripliciter scilicet calumniando, & hic ad talionem tenetur. Item præuaricando, & talis ab accusatione repellitur. Item tergiuersando, & hic infamis efficitur, & 5. libris auri punitur. At in his omnibus si accusare cessauerit, abolitione interueniente nō efficitur infamis, nec in aliquo punitur. De calumnia quidem nisi sit euidens, non notatur tutor, qui ex officio res pupillorum administrare tenetur. Item neque mater illum accusans, qui filium eius interfecit, Item neque successor, qui mortem prædecessoris sui vindicare debet. Item neque pater qui filio præcipit, vt libertum accuset, quia veneniferum poculum sibi obtulit. Item neque quem vltimus dolor admissi criminis excusat, vt si pater accuset adulterium vxoris filij sui. Item neque maritus, quando accusat vxorem de adulterio iure mariti. Gratianus. Cau. 2. q. 3. Notandum quoque est, ꝙ sicut in digest. lib. 47. legitur ti. de abolitionibus criminum. Accusatorum temeritas tribus modis detegitur. Aut enim calumniantur, aut præuaricantur, aut tergiuersantur. Calumniari est falsa crimina intendere. Præuaricari vera crimina abscondere. Tergiuersari in vniuersum ab accusatione desistere. Sed non vtique qui non probat quod intendit protinus calumniari videtur. Nam eius rei inquisitio arbitrio cognoscentis committitur, qui reo absoluto de accusatoris incipit consilio quærere, qua mente ductus ad accusationem processerit, & si quidem iustum eius errorem reperit, absoluit eum. Si vero in euidenti calumnia deprehenderit eum, legitimam ei pęnam irrogat. Pœnę vero persecutio, non eius voluntati mandatur, sed legis auctoritati reseruatur. Si autem interloquendo dixerit, Titius temere accusasse videtur, non calumniatorem pronunciauit. Temeritas. n. facilitatis veniam cōtinet, & inconsultus calor calumnię vitio caret, & ob hoc nonnullam pœnam huic irrogari oportet. Ex digest. lib 47. tit. de præuaricatoribus. Vlpianus: Præuaricator est, quasi varicator, qui diuersam partem adiuuat prodita causa sua. Quod nomen Labeo a varia certatione contractum ait. Extra. 2. de accusa. & in ex. Brochardo l. 44. Accusasti aliquem & per tuam accusationem occisus est, nisi pro pace hoc feceris, 40. dies in pane, & aqua, quod quarentena vocatur cum. 7. sequentibus annis pęniterę debes. Cum autem per tuam delaturam debilitatus est, per tres debes. 40. pęnitere. Ibidem de calumniatoribus Grego. Fortius punienda sunt crimina quæ insontibus, & maximè sacratis hominibus inferuntur.

De his qui deficiunt in accusationis prosecutione. Cap. CXII.

CAusa. 2. q. 3. Damasus Papa. Calumniator autem si in accusatione defecerit, talionem recipiat. Item ex decreto Adriani Papæ: Qui non probauerit, quod obiecerit, pœnam scilicet quam intulerit ipse patiatur. In lib. capitulorum. c. 70. capitulo legitur: Si quem pęnituerit accusasse criminaliter, & inscriptionem fecisse, eo ꝙ probare non potuerit, si cum accusato innocente conuenerit, inuicem se absoluant. Si vero iudex eum qui accusatus est criminosum esse cognouerit, & inter reum & accusatorem per obreptionem conuenerit, de colludio pęnam excipiat legibus constitutam. Ibidem. q. 4. Deficientibus vero accusatoribus, non videtur esse cogendus reus ad purgationem. Sicut enim possessor, deficiente actore, titulum suæ possessionis probare non cogitur, ita qui impetitur, ad innocentiam suam purgandam cogendus esse non creditur. Cau. 5. q. 6. Qui quod intulerit probare non valet, puniendus est. Vnde Adrianus Papa: Omnis qui falsa intulerit puniatur, & pro falsitate ferat infamiam. Itē ex decreto Adriani Papæ: Delatori autem lingua capuletur, aut conuicto caput amputetur. Delatores autem sunt qui inuidia produnt alios. Extra vbi supra. Innocentius. III. Cum dilectus filius magister Scholasticus Palentinus ad Sedem Apostolicam accessisset, & de suo episcopo varios excessus nunciasset, nec intelligere potuerimus, probatum esse sufficienter aliquod de prædictis. Vobis. man. quat. memoratum magistrum Scholast. donec suam canonice purgauerit innocentiam scilicet, quòd non calumniandi animo, ad huiusmodi crimina processerit, ab officio, & beneficio suspendatis, vt cęteri pœna perterriti, ad infamiam suorum facile non prosiliant prælatorum.

De deficientibus in primi capituli probatione. Cap. CXIII.

EX summa iuris. Quæritur autem, vtrum si aliquis simul de pluribus accuset, & vnum non probet, ad alia sit admittendus. Et quidem admitti potest ad alia, siue sint maiora, siue minora, siue simul omnia velit probare, siue separatim: potest enim quis de pluribus condemnari, vel absolui. Capitula vero, quæ videntur dicere contrarium, loquuntur in eo casu, quando quis de calumnia super primo condemnatus est, tunc enim non debet admitti, quia præsumitur, quòd & in alijs velit calumniari Cau. 3. q. 10. Gratianus. Quod vero deficientes in primo capitulo non sint admittendi ad sequentia, ex Concil. Carthag. 7. confirmatur, in quo sic statutum legitur. Placuit, vt quotiescunque clericis ab accusatoribus multa crimina obijciuntur, & vnum ex his, quo prius egerint, probare non valuerint, ad cætera iam non admittantur. Item Felix Papa in 2. decre. Episcopis Galliæ. Si accusatorum personæ in iudicio culpabiles apparuerint, ad arguendum de cætero non admittantur, nisi proprias causas asserere, non tamen criminales, vel ecclesiasticas voluerint.

De obiectione criminis in modum exceptionis. Cap. CXIIII.

IBidem. q. 11. Gratianus. Ab accusato vero accusationem in accusatorem verti multorum auctoritate prohibetur. Ait enim Stephanus Papa: Neganda est accusatis licentia criminandi, priusquam se crimine, quo premuntur exuerint, quia non est credendum contra alios eorum confessioni, qui criminibus implicantur, nisi se prius probauerint innocentes. Eadem vbi supra. ca. Negantes. li. 9. C. ti. 1. Imperatores Valentinus, Valerius, & Gratianus. Neganda est accusatis, nisi suas, suorumve iniurias prosequantur, licentiam criminandi in pari, vel minori crimine, priusquam se crimine quo præmuntur exuerint, ita tamen, vt & ipsi inscriptionem cōtra eos, etiam pendente accusatione, deponere possint. Causa. 6. q. 2. Quod autem quæritur, si episcopus in accusatorem accusationem vertere voluerit, an suæ simplici assertioni fides sit habenda, facile soluitur, si sanctorum patrum auctoritas diligenter inspiciatur. Vt enim sancti patres diffiniunt, Nullius personæ, quantumlibet exercitatæ confessioni fides est adhibenda, nisi competentes probationes adhibeat. Ex summa iuris. In summa vero nota, ꝙ accusatus antequam nomen eius recipiatur inter reos, si accusatorem de maiori crimine velit accusare, prior auditur, vel si suam, aut suorum iniuriam prosequatur. Si vero nomen eius receptum est inter reos, neminem potest accusare, potest tamen contra accusatorem inscriptionem deponere, & post sententiam agere, nisi forte cōdemnetur de capitali crimine. Potest etiam quis accusatione pendente, contra alium iniuriam suam exequi, indirecta accusatione in modum exceptionis, & antequam accusatus accipiatur inter reos, & post, vsque ad litem contesta. & sic accusatorem repellere.

De vitio collusionis. Cap. CXV.

EX summa iuris. Quoniam autem in actionibus criminum sæpe colluditur. De collusione quoque nonnulla hoc loco conferantur. Collusio est quædam illicita pactio inter actorē, & reū, per quā alter accepta pecunia,

vel aliquo pecuniæ loco interueniente, vel tergiuersatur idest, in totum ab accusatione desistit, vel præuaricatur, idest se malitiosè in iudicio superari permittit. Fit autem per transactionē, cum scilicet interueniente pecunia, vel aliquo pecuniæ loco a lite receditur. Sed cum fiut causarum tria genera scilicet ciuilis, & criminalis, & spiritualis. In causa ciuili nunquam fit collusio, siue iudicis auctoritate, siue sententionaliter cedatur. Itē sine gratis, siue per transactionem, nisi in duobus casibus scilicet in actione famosa, in qua sine iudicis auctoritate non licet transigere. Et in causa status, vt si me agente cum aliquo tanquam seruus meus esset, vel libertus, passus sum eum pronunciari ingenuum, confitendo contra me in iudicio, quod esset ingenuus, tunc enim ne per tales ita degeneres inquinetur ordo in dignitate positorum, vel senatus ecclesiæ, idest clericorum, statutum est, vt hæc collusio detegatur, ac detur præmium detegenti. In causa vero criminali ante inchoatā actionem, si gratia recedatur collusum non videtur, post inchoatam autem recedere non licet, etiam per gratiam sine iudicis auctoritate, & etiam sine rei consensu, si tormentis fuerit mancipatus, vel per accusationem infamatus, & si destiterit incidit in Turpilianū, si publicum crimen intendit. Si vero priuatum extra ordinem punitur. Per transactionem quidem licet, vel non licet, secundum leges reo recedere prout his versibus distinguitur. Sanguinis in pœnis nisi mæchus transigat omnis, &c. sicut dictum est supra scilicet in lib. præcedenti, capitulo de transactione. Actori vero nunquam licet, secundum canones, autem etiam reo non licet recedere per transactionem in criminali, cū nullum sit ibi crimen sanguinis. Porro in causa spirituali per gratiam, ex iusta causa licet recedere. Qui vero sine iusta causa recedit punitur. Per transactionem autem nunquam licet, veluti cum super ecclesiastico beneficio, quis malitiose sibi controuersiam moueri facit, vt sic interposita transactione, vel in aliū transferat ipsum beneficium, vel exinde præstet alij annuam pensionem, & hoc cum agitur de spirituali tanquam beneficio, secus vero si tanquam super proprietate. Porro in causa mixta, cum scilicet vir accusat vxorem ad diuortiū, potest maritus desistere quando vult. Fit itaque collusio in causa criminali, & spirituali, cum distinctione tamen in vtraque. In ciuili vero nunquam, nisi in prædictis duobus casibus.

De Conscientia illicita. Cap. CXVI.

EX summa de casibus. Quid de iudice, qui scit accusatum ad pœnam capitis, vel quamlibet aliam coram se immunem penitus a culpa, quæ sibi imponitur, & tamen videt testes paratos ad iurandum falsum, nunquid recipiet? aut si recepit iam nunquid per illos condemnabit scienter innocentem? Itē quid facient officiales, & executores, qui nouerūt veritatem, & tamen vident illos iurare falsum, & compellūtur mandato iudicis suspendere, vel decapitare innocentem, vel alio modo punire. Videtur enim omnino, quod nec iudex, nec alij possunt procedere cōtra conscientiā, q̄ ædificat ad gehennam. Item secundum quosdam. Omnis homo tenetur ex præcepto, illum qui iniuste ad mortem ducitur eripere, & liberare etiam per vim, & secundum omnes tenentur saltem iudices, & prælati. Si ergo tenentur ab alijs defendere, iudex vel officialis, multo fortius a seipso, sicut argumentatur canon, & leges. Econtra videtur. Dicit enim expresse Ambro. quòd iudex non debet iudicare secundum priuatam conscientiam, quam apportauit de domo, sed secūdum iura & allegata & probata coram ipso dum sedebat pro tribunali, vnde. Descendam inquit, & videbo &c. An non est ita, vt scientia &c. dicit glo. Tanquam iudex, & tāquam Deus omnia nouerat. Ite licet sacerdos sciat parrochianum suum in peccato mortali occulto, tenetur tamen illi petenti in publico dare Eucharistiam. Ad hoc dico quòd iudex si perpendit, quòd testes velint deponere contra istum & peierare, debet niti ex officio suo (etiam si accusatus taceat) ad repellēdum illos a testimonio, vel quia sunt ignoti, vel infames, vel grauis opinionis, vel opponendo eis aliquam similem causam. Si in narratione facti inuenerit eos deuiare a vero, subtiliter examinet, inuestigetq; causam ad repellendum eos, sicut Daniel de duobus senibus falso testificantibus contra Susannam. Si autem nullo modo potest eos repellere, & probant secundum formam iuris sufficienter. Consulo vt deleget alteri si fieri potest. Sin autem, remittat ad superiorem. De officialibus vero executoribus, & cæteris subditis credo, saluo meliori consilio, quòd in hoc casu non debent obedire, si pro certo sciunt, secus si dubitant, tunc enim excusantur propter bonum inobedientiæ.

De causis suspendendæ condemnationis, & differendæ. Cap. CXVII.

EX summa iuris. Iudicio vero sine condemnationi supersedendum est, in quibusdam casibus s. vbi timetur periculum scandali, vel scismatis, vel turbatio pacis, vel strages multorum. Item quando talis est consuetudo Item quando est ardua causa, puta fidei, quæ tractari debet a solo Papa. Præterea supersedendum est in iuuene, in sene, in muliere, in Papa, in potente, & in occulto crimine. Vnde versus: Scādala, scisma, strages, iuuenes, transactio pacis: Papa, senex, mulier, mos, causa, potens, vel occultum. Casibus his debet correctio dissimulari. Lata porro condemnationis in reum sentētia, differenda est, in quibusdam casibus, ipsius executio. s. quando iudex seuerius iudicat, quàm expressum sit in iure. Item quando seuerius condemnatur in causa criminali: Debet enim differri sententia donec ille domino suo reddidit ratiocinia. Item quā do mulier prægnans condemnatur, tunc etiam oportet differri donec pepererit. Item quando iudex aliquem condemnauit deportatione, differenda est executio, donec assignetur insula eidem. Vnde versus: Exilium, seruus, prægnans, læsus solito plus. Non habet effectum sententia casibus istis.

De absolutione accusati a crimine. Cap. CXVIII.

ABsoluitur autem accusatus de crimine tripliciter. s. per diffinitiuam sententiam, & ex tunc ab eodem, de eodem crimine non accusatur, s. ne sæpius de delictis eiusdem hominis quæratur. Ab alio quoque non nisi doceat priorem præuaricatum esse, vel nisi cum dolorem suum prosequitur, & docet accusationem institutam priori se nescisse. Item per dispēsationem, quæ est accusationis institutæ per ēprio. Et fit tribus modis, s. publice, priuatim, & ex lege. Vnde triplex distinguitur abolitio. s. publica, priuata, & legalis. Publica fit ad tēpus ob publicam gratulationem, vel ob rem prospere gestam, vel diem insignem. Priuata fit cum accusans eum absolui petit. Legalis autem fit accusatore moriente, vel omnino ab accusatione desistente, vel ex iusta causa sic impedito, vt accusationē prosequi non possit. Et illa quidem, quæ fit publicè, fieri debet altera parte pñcure, & cognita causa, non de plano, sed de pleno, id est plena inquisitione. post hanc quidem & alius, & idē accusator admittitur, finita s. abolitionis causa. Post priuatam autem idem accusator non admittitur sed alius, post legalem similiter. Potest autem & iudex maximeq; Imperator, & Papa plerunq; accusato, & confesso, vel conuicto penam ex officio suo remittere, & sic eum absoluere de crimine. Extra. s. de accusationibus & ex concil. Maguntinem. De his autem criminibus de quibus absolutus est accusatus, non potest accusatio, vel actio replicari. Actor, Hoc intellige cum prædicta distinctione.

De Verborum significatione. Cap. CXIX.

DAmasus. Ad eorum autem, quæ dicuntur interpretationes, necessarium est scire verborum significationes, & ambiguitatum expositiones. Verborum ambiguitas alia est in legibus, alia in iudicijs, alia in testamentis, & vltimis voluntatibus, alia vero in contractibus, & alia in stipulationibus. De legum ambiguitate planum est, quòd eius est interpretari, cuius & condere. In iudicijs autem alia est ambiguitas in contestatione litis, alia in confessionibus, alia in testimonijs, vel probationibus, alia in sententijs. In contest. litis ambiguitas petitionis interpretanda est pro actore. Ambiguitas responsionis contra reum. Nam circa litis exordium plus creditur actori, quam reo. Si autem in confessione est ambiguitas, debet vigeri confitens, vt certum confiteatur, sic autem accipiatur, quod magis expedit aduersario. Circa probationum proprietates, contra actorem præsumitur. Semper enim in ambiguis testium dictis, reus absoluitur: nec enim testes post publicationem reuersari possunt, vt dictum suum interpretentur. Sed hoc tamen possunt incontinenti scilicet post publicationem. Sic itaque quo ad initium pro actore, quo ad finē pro reo præsumitur, quo ad media vero pro vtroque. Post sententiam autem, iudicis est interpretari. Sed distinguitur inter ordinarium, & delegatum, delegatus enim eodem die tantum interpretatur, ordinarius autem etiam potest in executione, & hoc in diffinitiuis, in interlocutorijs enim etiam delegatus potest, immo etiam reuocare posset, quod plus est. In testamentis autem, vel vltimis voluntatibus, se-

secundum intentionem proferentis est ambiguitas interpretanda. Distinguendum est tamen, vtrum vsus sit nomine proprio vno pro alio, an nomine appellatiuo vno pro alio. In primo casu valet quod sit. In secundo non. In contractibus porrò distingue, aut certum sit, quia consenserit, & tunc valet quod agitur, etiam si vno nomine appellatiuo sint vsi pro alio, aut certum sit quòd non consenserint, & tunc nihil agitur. Aut dubitetur quod senserint, & tunc distinguo, quoniam aut præsumi potest intentio clientis ex adiacentibus causis, & tunc ad intentionem verba referantur, aut non potest, & tunc ad communem verbi significationem recurratur. Quod si & illa se habet in duas partes subdistinguo, aut enim valet quod dictum est secũdũ vnam partem intellectum, aut secundum vtranque. In primo casu commodissimè id accipitur quod rei gerendæ aptius est. In secundo casu contra eum interpretandum est, in cuius sint potestate verba apertius dicere. In stipulationibus autem ambiguitas responsionis pro reo interpretanda est, ex hoc quando nulla ex vtraque parte fraus vertitur. Cęterum autem si vertitur, distingue vtrum ex altera, an ex vtraque. Si ex altera verba sunt contra illam interpretanda, sicut dicitur in iuramentis, quæ sunt similiter quasi contractus, siue sit suscipiens, siue proferens verba. Si verò ex vtraque, & circa diuersa dolus dolo compensetur, scilicet vt quæ tenet teneat. Nam contra doli actionem dolo excipitur, sed non replicatur ex eodem de quo agebatur, licet de alio posset etiam si maius esset. Si verò circa idem, & stipulatiò fauorabilior est, ad communem verbi significationẽ recurratur. Porrò si fauorabilis non est, locum habet quod prius dictum est, scilicet vt dolus dolo compensetur, & hoc quando de dolo excipientis non constat, nisi per dictum agentis, aliàs salua tali distinctione. Hæc de verborum significatione generalia perstrinxisse sufficiat, neque enim omnia specialia plenè referre nobis possibile est.

De Pœnis Canonicis, & Legalibus. *Cap.* CXX.

EX summa iuris. Pœna est iudicialis retributio pro peccato. Vel aliter. Pœna est satisfactio delicti, quæ à lege, vel ministro legis imponitur. Gratianus. Cau. 23. q6. 2. Pœna nulli est inferenda, nisi per iudicem, vnde licet vir possit vxorem dimittere fornicationis causa, tamen quia separatio pęna est, non licet alicui authoritate sua dimittere. Quod etiam de pœna homicidij, & de qualibet alia intelligendum est. Ex summa de casibus. Pœnarum alia est canonica, alia legalis. Canonica iterum subdiuiditur, quia alia est spiritualis, alia corporalis, alia pecuniaria. Spiritualis enim quintuplex. Nam alia increpationis, alia interdicti, vel suspensionis, alia excommunicationis, alia infamiæ, alia depositionis. Corporalis pœna similiter quincuplex inuenitur, vna ieiunij, siue abstinentiæ, alia verberationis, alia seruitutis, alia publicationis omnium bonorum, alia exilij. Exilium triplex est, aliud in loco certo, vt cum quis intruditur in monasterium, aliud a loco determinato, vt cũ prohibetur alicui esse in aliquo certo loco, sed sit alibi pro velle suo. Aliud ab omni loco, vt cum interdicitur publicè pœnitentibus morari in vno loco vltra vnum, uel duos dies, & sic peregrinantur per orbem ad tempus. Pecuniaria infertur aliquando pro iniuria illata personæ, vel loco, aliquando pro illati damni satisfactione, ut pro furto, vel rapina, vel simili. Pęna autem legalis est multiplex. Nam alia est mortis corporalis, uel urbiũ, uel detruncationis membrorum. Alia depositio, alia proscriptio, uel relegatio, alia exilium, & aliæ multæ. Generaliter iudices possunt punire subditos iuxta quantitatem culparum, & nullus alius. Nam iurisdictio sine modica coertione nulla est. Hoc tamen scias, quòd pœnas maiores, ut decapitare quantum ad forum seculare, uel deponere quo ad forum ecclesiasticum, non possunt iudices, nisi maiores, qui etiã dicuntur habere merum imperiũ, ut episcopus in ecclesiasticis, ad ipsum enim pertinent negocia maiora.

De Speciebus pœnarum legalium. *Cap.* CXXI.

ISidorus in libro Ethy. 5. Octo genera pœnarum in legibus contineri Tullius scribit, scilicet damnum, uincula, uerbera, talionem, ignominiam, exilium, seruitutem, & mortem. Cõpedes dictæ sunt, quia continent pedes. Peduces sunt laquei, quibus pedes illaqueantur, dictæ à pedibus capiendis. Cathenæ autem dicuntur eo, quòd capiendo se teneant pluribus nodis. Manicæ sunt uincula, quibus manus capiuntur, licet & manicæ tunicarum sint. Nerui uincula, uel cathenæ, quibus pedes, uel ceruices impediuntur. Boia est torques damnatorum, quasi iugum in boue. Verbera dicta, quia cum agitantur actu uerberant. Hinc flagra, & plagæ, & flagella, quia cum flatu, & strepitu in corpore sonant. Nam plagæ, quasi flagæ. Sed plagæ, & flagra primæ positionis sunt, flagella autem per diminutionem dicta sunt. Anguilla est, qua in scholis pueri coercentur, quæ uulgo scutica dicitur. Fustes autem pali sunt, quibus pro criminibus iuuenes feriuntur, appellati quòd præfixi in fossis stent. Scorpio est uirga nodosa, uel aculeata, sic dicta quia arcuato uulnere in corpore infigitur. Vngulæ dictæ sunt, eo quòd effodiant, hæ & fidiculæ, quia is rei in æculeo torquentur, ut fides inueniatur. Aeculeus autem dictus est, eo quod extendat. Est & lautumia genus supplicij, ad uerberandum aptum, inuentum à Tarquino Superbo, qui tormenta, fustes, metalla, atque exilia prior adinuenit, & ipse prior ex regibus exilium meruit. Talio est similitudo uindictæ, ut taliter quis patiatur, ut fecit. Hoc enim, & natura, & lege est institutum, ut lædentem similis uindicta sequatur. Exilium dictum, quasi extra solum. Nam exul dicitur, qui extra solum est. Vnde postliminium redeuntibus, hoc est de exilio reducendis, qui sunt eiecti iniuria, idest limen patriæ. Diuiditur autem exilium in relegatis, & deportatis. Relegatus est, quem bona sua sequuntur, deportatus quem non sequuntur. Proscriptio exilij, procul damnatio, quasi porrò scriptio. Item proscriptio, quasi palam scriptus. Metallum est, ubi exules deputantur ad eruendam uenam, marmoraque secanda in crustis. Seruitus à seruando vocata est, hæc est sola malorum omnium postrema, quæ liberis omni supplicio grauior est. Nam ubi libertas perijt una, ibi perierunt & omnia. Patibulum autem uulgo furca dicitur, quasi ferens caput. Suspensum enim, & strangulatum eo examinat. Sed patibuli minor pœna quàm crucis. Nam patibulo appensus statim exanimatur. Cruci autem affixus diu cruciatur. Culleum est parricidale uasculum, ab oculendo, idest claudendo dictum, est autem uter ex corio factus, in quo parricidæ cum Simia, & Gallo, & Serpente inclusi in mare præcipitantur. Omnium autem istarum mortium genus animaduersio nominatur, & dicitur animaduertere, animum uertere, ad puniendum reum.

De Ignominiosa missione, & capitis diminutione. *Cap.* CXXII.

EX Digest. libro tertio. l. prætoris uerba. De his, qui infamia notantur multa sunt genera missionum. Est honesta, quæ è meritis stipendijs, uel ante ab Imperatore indulgetur. Est causaria, quæ propter ualitudines laboribus militiæ soluitur. Est ignominiosa totiens, quotiens is, qui mittit addit nominatim ignominiæ causa mittere. Est & quartum genus missionis, si quis euitandorum munerum causa militiam subiisset. Hæc autem missio æstimationem non lædit. Ignominiæ autem causa missis, neque in urbe, neque alibi ubi Imperator est morari licet. Ibidem quarto libro, Paulus libro undecimo ad edictum. Ciuitatis amissione fit capitis diminutio, ut in aquæ, & ignis interdictione. Qui deficiunt, capite minuuntur. Deficere autem dicuntur, qui ab his quorum sub Imperio sunt desistunt, & in hostium numero se conferunt. Sed & hi quos Senatus hostes iudicauit, uel relegati utique, usque adeo, ut ciuitatem amittant. Caius libro quarto ad edictum prouinciale. Eas obligationes, quæ naturalem præstationem habere intelliguntur, palàm est diminutione capitis non perire, quia ciuilis ratio naturalia iura corrumpere non potest. Paulus libro secundo ad Sabinum. Capitis diminutionis tria genera sunt. Maxima, media, minima. Tria enim sunt, quæ habemus, libertatem, ciuitatem, familiam. Maxima est, cum hæc tria pariter amittuntur. Media cum ciuitas amittitur, & libertas retinetur. Minima, cum sola familia mutatur, ciuitate, & libertate retentis.

De Iudicijs criminum publicis, secundum leges. *Cap.* CXXIII.

IVstinianus Insti. lib. 3. Publica iudicia dicta sunt, quia cuiuis ex populo executio eorum plerunque datur. Horum quędã capitalia sunt, quædam non capitalia. Capitalia quæ ultimo supplicio afficiunt, uel aquæ & ignis interdictione, uel deportatione, uel metallo. Cætera si qua infamiam irrogant, cum dãno pecuniario, publica ẽt iudicia sunt, sed non capitalia. Publica autem iudicia hæc sunt. Lex Iulia Maiestatis læsæ, in eos, qui sci licet contra Imperatorem, uel Rempublicã aliquid moliti sunt, cuius pœna animæ amissionem sustinet, & memoria rei ẽt post mortem damnatur. Item lex Iulia de adulterijs coercendis, quę non solum temeratores alienarum nuptiarum gladio punit,

sed etiam eos, qui cum masculis nefandam libidinem exercere audent, quæ lex etiam stupri flagitium punit, cum quis sine vi, vel virginem, vel viduam honestè viuentem stuprauerit. Pœnam autem eadem lex irrogat peccatoribus, si honesti sunt, publicationem partis dimidiæ bonorum eorum, si humiles corporis coërctionem cum relegatione. Item lex Cornelia de sicarijs, quæ homicidas vltore ferro persequitur, vel eos qui causa hominem occidendi cum telo ambulant. Telum autem (vt ait Caius) in interpretatione legis duodecim tabularum id appellatur, quod ab arcu mittitur, & quod manu cuiusquam mittitur vt autem ait Paulus in libro Sententiarum, qui telum pro tuendæ salutis causa gerit, non videtur hominis occidendi causa portare. Igitur & lapis, & lignum, & ferrum teli nomine continetur. Dictum ob hoc, quòd in longinquum mittitur, à Græco telon. Sicca est ferrum occultum. Eadem lege & venefici capite damnantur, qui artibus odiosis, tam venenis, quàm susurris magicis homines occidunt, vel mala medicamenta publice vendunt. Item lex Pompeia de parricidiis, secundum quam parricida, nec gladio, nec ignibus, nec alia solenni pœna subijcitur. Sed insutus culleo, cum Cane & Gallo Gallinatio, & Vipera, & Symia inter illas ferales angustias comprehensus, secundum quòd regionis qualitas tulerit, vel in vicinum mare, vel in amnem proijcitur, ut omnium elementorum vsu viuus carere incipiat, & ei cœlum superstiti, terra mortuo auferatur. Item lex Cornelia de Falsis, quæ pœnam irrogat ei, qui testamentum, vel aliud instrumentum falsum scripserit, signauerit, recitauerit, subiecerit, qui signum adulterinum fecerit, sculpserit, expresserit, sciens dolo malo. Huius legis pœna in seruos vltimum supplicium est, in liberos deportatio. Item lex Iulia de vi publica, seu priuata, cuius legis pœna in armatam vim, id est publicam deportatio. In priuatam, idest sine armis, tertiæ partis bonorum publicatio. Raptus autem violentus virginis, aut viduæ, aut sanctimonialis, tam in ipsos peccatores, quàm in illos qui opem flagitio dederunt, capite punitur. Item lex Iulia peculatus, eos punit, qui pecuniam, uel rempublicam, uel sacram, uel religiosam furati fuerint. Sed & ipsi iudices, si tempore administrationis hoc fecerint, capitali animaduersione puniuntur, ut omnes illi qui ministerium ad hoc illis adhibuerunt, uel qui pecunias ab his subtractas scienter susceperunt. Item lex Flauia de plagiariis, quæ interdum capitis pœnam irrogat, interdum leuiorem. Item lex Iulia de ambitu, & lex Iulia repetundarum, & lex Iulia de annona, & aliæ, quæ animæ quidem amissionem non irrogant. Sed alijs pœnis eos subijciunt, qui earum præcepta neglexerint.

Item De eodem. *Cap.* CXXIIII.

EX Instrumento iuris. Turpe lucrum ab hæredibus semper extorquetur. Criminum quædam sunt publica, quædam extraordinaria. Publica quorum executio cuiuis de populo plerunque datur. Nam constante matrimonio, adulterij accusatio non omnibus permittitur: Horum quædã sunt capitalia, quædam non. Capitalia sunt, quæ caput, uel ciuitatem eximunt. Receptatores latronum eo modo puniendi sunt, ut latrones. Effractores quandoque capite puniuntur, quandoque leuius. Expilatores tanquam atroces fures grauius puniuntur. Qui hæreditatem nondum aditam expilauerit, extra ordinem punitur. Qui terminos mouent pecuniali pœna l. aureorum tenentur, quam in publico dare debent, & corporaliter extra ordinem puniuntur. Sacrilegi quandoque bestijs damnantur, quandoque uiui eximuntur, quandoque in furca suspenduntur. Qui mortem sibi consciscunt ante sententiam, eorum bona fisco uendicantur. Crimen hæreseos, crimini maiestatis simile est, & ijsdem modis punitur, id est omnium bonorum confiscatione, & animæ amissione: nisi quòd in hoc crimine delicti uenia pœnitentibus non denegatur. Criminis apostatarum pœna est uersari inter homines, & hominum carere suffragijs, bona eorum publicantur, si uiui de eodem crimine à quolibet conuincantur. Mathematici, & similes concremandi sunt, uel ultore gladio prosternendi, uel ferali peste absumendi. Lex Miscella persequitur libertinos, qui dicunt se ingenuos. Crimen falsæ monetæ flammarum deposcit adustionem. Famosi libelli scriptor, uel publicator capitalem meretur sententiam. Incendiarij igne cremantur. Grassatores capite minuuntur. Consiliorum renunciatores, aut uiui eximuntur, aut furca suspenduntur. Qui nondum uiripotentes uirgines corrumpunt, aut furca suspenduntur, aut bestiis obiiciuntur, aut in insula deportantur.

Quod non solum opus sed etiam voluntas, aut consilium, in criminibus sit puniendum. *Cap.* CXXV.

CAusa.33. de pœniten. di.1. Eodem li. 8. Eadem asit seueritate voluntatẽ sceleris, qua effectum puniri uoluerunt. Eodem lib. 1. ti de Episcopis, & clericis Imperator Iustinianus. Si quis non dicam rapere, sed tñ attentare matrimonii iungendi causa, sacratissimas virgines ausus fuerit, capitali ferietur sententia. Item ad l. Cornel. de siccariis. Si quis cũ telo ambulauerit hominis necandi cæusa, sicut is qui hominem occiderit, vel cuius dolo factum fuerit commissum, legis Corneliæ de siccariis pœna coerceatur. Imperator Valerius, & Gratianus. Si quis infantis necandi piaculum ingressus fuerit, sciat se capitali supplicio esse puniendum. Imperatores Gratianus, & Valerius. Si forte mulier mortis periculo parasse insidias, vel quolibet alio genere voluntatem occidendi habuisse inueniatur, vel forte maritus eo modo insequitur uxorem, in eadem quæstione ab omni familia non solum mariti, sed etiam vxoris, quæ tñ tunc temporis domi fuerit, quærendum est sine cuiusquam defensione. Item in digest. ti. de iniuriis. l. Sed & quæstionis. Si quis tam masculum, quàm fœminam, siue ingenuos, siue libertinos impudicos facere attentauerit, iniuriarum tenebitur. Sed & si serui pudicicia attentata sit, iniuria locũ habet. Item non solum is iniuriarum tenetur, qui fecit iniuriam, hoc est qui percussit, verum etiam ille quoque tenetur, qui dolo fecit, vel qui curauit, ut cui mala pugno percuteretur. Idem apud Labeonem quæritur. Si quis pulsatus quidem non est, verũ manus leuatæ sunt aduersus eum, & sæpe territus, quasi vapulaturus, non tñ percussus, iniuriarum actione tenetur. Ibidem ti. de extraordinariis criminibus. Sol licitatores aliarum nuptiarum, itemque matrimoniorũ interpellatores, & si effectu sceleris potiri non possunt, propter voluntatem perniciosæ libidinis extra ordinem puniuntur. Qui puero stuprum abducto, uel corrupto comite persuaserit, aut mulierem, aut puellam interpellauerit, quid ve impudicitiæ gratia fecerit, donum præbuerit, preciũve quo is persuadeat dederit, perfecto flagicio punitur capite, in perpetuũ in insulam deportatur, corrupti comites summo supplicio puniuntur. Sed contra eodem lib. ti. de pœnis. Cogitationis pœnam nemo patiatur. Gratianus: Cogitatio quidem non meretur pœnam lege ciuili, cum suis terminis contenta est. Verum quamquam lex minus eum, qui occidendi hominis causa cum telo fuerit inuentus, quàm eum qui occiderit puniat. Discernuntur tamen a maleficijs, ea quæ de iure effectum desiderant. In his enim, non nisi iudicium animi consideratur. Vnde in digest. ti. de repudiis: Diuortium non est verum, nisi q̃ animo perpetua obstinatione discessionem facit, ita quicquid calore iracundiæ fit, vel dicitur, non aliter ratum est, quàm si pseuerantia approbauerit indicium animi fuisse. Ideoque per eũ calorem misso repudio, si in breui reuersa est uxor, nec diuertisse uidetur. Hinc etiam in canonibus: Si quis iratus crimen alicui obiecerit, &c. Ex consilio autem, velut ex facto aliquem teneri. August. probat. Periculose decipiuntur, qui æstimãt eos tantum homicidas esse, qui manibus hominem occidunt, & nõ potius eos per quorum consilium, & fraudem, & exhortationẽ homines extinguuntur, &c.

De Pœna legalium, & moderatione. *Cap.* CXXVI.

IBidem Gratianus: Pœnę sicut in digestis ti. de pœnis, legitur, legum interpretatione molliendæ sunt potius, quã nimis exasperandæ, atque ideo proprium casum non excedunt. Sed quæ de raptu uirginum, uel aduocatis, siue de crimine maiestatis, vel de siccariis dicta sunt, fauore religionis, & fidei atque principalis, & odio siccariorum introducta sunt. Iniuriarum vero, non pro earum varietate, multipliciter quis & reus fieri potest. Varietas itaque criminum uarietatem inducit pœnarum. Vnde in digestis ti. de pœnis. Aut facta puniuntur, ut furta, cædesque. Aut dicta, ut conuicia. Et in fide aduocationis aut scripta, ut falsa charta, & famosi libelli. Aut consilia, ut coniurationes. Aut conscientia latronum, quousque alios suadendo monuisse sceleris est instar. Sed hæc quatuor genera consideranda sunt 7. modis. Causa, persona, loco, tempore, qualitate, quantitate, euentu. Causa vt in verberibus, quæ impunita sunt a magistro illata, vel a parente, quoniam emendationis animo, non iniuriæ gratia uidentur adhiberi, puniuntur, cum quis ab extraneo per iram pulsatur. Persona dupliciter spectatur, Eius qui fecit, & eius qui passus est. Aliter enim puniuntur ex eisdem facinoribus serui, quam liberi, & aliter qui in Dominum, parentemve ausus est, quam qui in extraneũ, & qui in ma-

in magistrum, quàm qui in priuatum. In huius rei consideratione, ætatis quoque ratio habeatur. Locus facit, vt idem, vel furtum, vel sacrilegium sit, & capite luendum, vel minore supplicio. Tempus discernit, & emansorem & effractorem, furem vel diurnum, vel nocturnum. Qualitate factum vel atrocius, vel leuius est, vt furta manifesta non manifestis discerni solent, rixa à grassaturis, expilationes à furtis, petulantia à violentia. Quantitas discernit furem de abigeo, nam qui suem vnum surripuerit, vt fur coercebitur, qui gregem, vt abigeus. Euētus spectatur, vt à dementissimo quæque facta, quamquam lex minus eum qui occidendi hominis causa cum telo fuerit inuentus, quàm eum qui occiderit puniat. Et ideo apud Græcos exilio voluntario fortuiti casus luebantur.

De Tentanda iuris canonici seueritate. Cap. CXXVII.

Causa. I. quæst. 7. Canonicæ quoque rigor disciplinæ quandoque relaxatur ex dispensatione misericordiæ. Multorum enim crimina sunt damnabilia, quæ tamen ecclesia tolerat, pro tempore, pro persona, intuitu pietatis, vel necessitatis, vel vtilitatis, & pro euentu rei. Pro tēpore, sicut Gelasius, qui cum necessitatem temporis videret, Italicam ecclesiam, propter belli, famisq; incursionem, ferè omniū clericorum officio destitutam, adeo vt plerisque populis subsidia regendorum deessent animarum, concessit de monachis, vel laicis clericos assumi. Similiter ex dispensatione in Niceno concilio statutum est, de Nouatianis, vt ad ecclesiam redeuntes ordinentur. Pro persona sicut beatus Grego. scribens Ianuario episcopo ait. Tanta nequitia ad aures nostras de tua senectute peruenit, vt eam nisi humanitus adhuc pensaremus, fixa iam maledictione feriemus. Et quidem pœnæ fuerat in te sententia iaculanda. Sed quoniā simplicitatem tuam, cum senectute nouimus, interim taceamus. Pietatis intuitu, sicut de illiteratis, & corpore viciatis Gelasius ait. Si qui, vel propria voluntate, vel temeritate, vel incuria præsidentium tales sunt, nihil vltra promotionis accipiant, satisque habeant, hoc sibi pro nimia miseratione concessum. Necessitatis intuitu, sicut Hylarius Papa, qui cum de quodam episcopo, præter notitiam, vel consensum Metropolitani ordinato loqueretur, ne in vtroque graue scandalum fieret, ait in epistola sua. Quoniam quicquid ab alterutra parte est iudicatum, omni videmus peruersitate confusum, temporum necessitate perspecta, hac ratione decernimus ad veniam pertinere quod gestum est, vt deinceps nullus præter notitiam, vel consensum Metropolitani ordinetur Antistes. Item Innocentius Papa. Quotiens à populis, aut à turba peccatur, quia in omnes propter multitudinem vindicari non potest, multum solet transire, priora ergo dimittenda dico Dei iudicio, & de reliquo maxima sollicitudine præcauenda. Item in epistola Cyrilli ad Ianuarium presbyterum, & Archimandritam. Dispensationes rerum nonnunquam cogunt patrum quidem à debito rigore quosdam foras exire, vt magis aliquid lucrifaciant. Sicut enim hi, qui mare nauigant tempestate vrgente, nauique periclitante, & anxiati quædam exonerant, vt cetera salua permaneant, ita & nos, cum non habemus saluandorum omnium negociorum penitus certitudinem, despicimus ex his quædam ne cunctorum patiamur dispendia. Vtilitatis intuitu, sicut in Meldensi concil. prohibetur de filijs virginum, per vim raptarum, & sic ad coniugium raptorum applicatarum. Tali coniugio generati, ecclesiasticis ordinibus non applicentur, nisi fortè illos, aut maxima ecclesiæ vtilitas, vel necessitas postulet, vel euidens meritorum prærogatiua commendet. Pro euentu etiā rei quædam in ecclesia tolerantur, sicut Leo Papa ait in decretis suis, de laicis subito contra decreta canonum ordinatis episcopis. Illos quorum prouectio hoc tantum reprehensionis incurrit, quòd ex laicis ad episcopale officium electi sunt suum locum tenere permittimus, non præiudicantes Apostolicæ sedis statutis, quia remissio peccati, non dat licentiam delinquendi. Gratianus. Ecce quibus de causis quædam in ecclesijs tolerantur, quæ eisdem cessantibus pia seueritate vindicantur, Gelasius Papa. Aliquando enim pro necessitate ecclesiæ mutilantur, & laxantur præcepta canonica.

De His qui excusant aliquos, à pœna. Cap. CXXVIII.

EX summa de ca. Sunt autem multa, quæ excusant à pœna, videlicet mentis alienatio. Talia enim quæ fiunt alienata mente impunita sunt. Dicitur autem homo alienatæ mentis tripliciter, scilicet per stuporem, seu mentis perturbationem. Hoc modo videtur August. excusare Loth, de eo quòd filias suas voluit prostituere, vt viros hospites liberaret. Item per furorem, item per ebrietatem, & hoc intelligas si ex toto sint alienatæ mentis, ita quòd in nullo sunt compotes sui, & nihil intelligunt, aliàs excusarentur non à toto, sed à tanto, tamen si fuerint liberati, omnibus est pœnitentia imponenda, sed leuior, quàm si sani tale quid commisissent. Hoc autem fit ad cautelam, & ne disciplina ecclesiæ deseratur. Item excusat à culpa, & à pœna coactio, à toto si fuerit absoluta, à tanto si fuerit conditionalis. Item excusat deceptio, si fortè aliquis deceptus per fraudem, vel dolum alterius, vel per errorem facti probabilem, fecit non faciendum. Fallit hoc in his, quæ sunt contra articulos fidei præcepta, vel prohibitiones domini, sine quorum obseruantia non est salus, & de tali ignorantia dicitur: Si quis ignorat ignorabitur. Quandoque tamen excusat in istis ignorantia, non à toto, sed à tanto, scilicet cum non fuerit affectata, sed inuincibilis. Item multitudo non excusat aliquem in delictis, sicut nec consuetudo, nec aliqui diuturnitas temporis. Releuat tamen multitudo à pœna temporali in duobus casibus, scilicet cum multitudo est in culpa, uel cum delinquens habet sociam multitudinem. Item quandoque excusat ætas, vel à toto, si est infans non doli capax. Aliæ vero ætates aliquando attenuant ipsa peccata, & pœnas debitas pro peccatis, secundum varietatem ipsarum ætatum: & eorum quæ geruntur. Item iocandi, vel certandi facilitas. Præter hæc autem nota in summa, quæ sunt consideranda in aggrauatione, uel attenuatione pœnæ, & etiam in aliquibus omnimoda excusatione.

An Aliquis puniendus sit sine culpa. Cap. CXXIX.

Causa prima quæstio. quarta. Quęritur, an paternum crimen huic deputetur, quod eo ignorante constat admissum. Quòd ignorantia hunc excusat, multorum auctoritatibus probatur. Ait enim Augustinus. Nullius crimen maculat nescientem: Item quis locus innocentiæ relinquitur, si alienum crimen maculat nescientem. Item ex concilio Tolet. quarto. Iudæi baptizati si postea præuaricantes in Christum, qualibet pœna damnati extiterint, à rebus eorum fideles filios suos excludi non oportebit, quia scriptum est: Filius non portabit iniquitatem patris. Econtra Dominus ad Moysen: Ego sum Deus Zelotes, qui uisito peccata Patrum in Filios, usque ad tertiam, & quartam generationem, licet non in æqualitate iudicij, sed magnitudine clemētiæ. Item paruulos Sodomitarum non excusauit ignorantia, quin pro paterno scelere cœlesti igne consumerentur. Sed hoc igne pœna illis diminuta est, quibus successio paterni sceleris est adempta. Pariter autem monstratum est peccatis parentum paruulos aliquando corporaliter flagellari. Illud idem & intelligendum est de paruulis, qui peccato Dathan, & Abyron viui descenderunt ad inferos. Item Cham peccante Chanaan filius eius maledicitur. Gyezi delinquente, lepra transmittitur ad posteros. Iudæis clamantibus, Sanguis eius super nos, & super filios nostros, reliquiæ eorū pœnæ mortis Christi addictæ sunt. Achab quoque peccante, posteri eius regni solium amiserunt, & qui de eius semine in regno Iudæ nati sunt, vsque ad purgatam labem ipsius familiæ, a genealogia Domini sunt exclusi. Odium quoque Esau transiuit ad Idumeos. Quibus omnibus colligitur, quod ignorantia peccati, non excusat aliquem. Sed his exēplis non probantur teneri peccatis aliorum, nisi imitatores nequitiæ eorum. Ex summa decre. Pœna quidem æterna nō punitur vnus pro alio, sed anima quæ peccauerit, ipsa morietur. Hoc autem fallit in peccato originali, quod ideo est (vt ait Augustinus) quia vnus erat cum illo, & in illo, a quo traxit, quando quod contraxit admissum est. Pœna autem spirituali, quę est excommunicatio, nunquam debet puniri unus pro alio. Pœna vero spirituali, quæ dicitur interdictum, sæpe punitur familia, ciuitas, vel etiam tota prouincia pro peccato domini, & hoc propter magnitudinem peccati, & quia aliter non potest compelli ad satisfactionem. Aliquando etiam remouetur filius ab ordine, vel beneficio propter symoniam a patre, uel etiam alio in sua promotione & ipso ignorante commissam. Pœna etiam infamiæ punitur filius pro patre in crimine læsæ maiestatis. Et omnes illegittimè nati pro peccatis parentum suorum repelluntur a promotione. Pœna quoque corporali, & pecuniaria punitur vnus pro alio. Nam pro peccato Achor plebs Israelitica in manus hostium tradita est. Item pro peccato Sodomitarum paruuli cœlesti igne consumpti sunt. Et infinita exempla possunt super hoc inueniri. Amplius pro peccato hominum, etiam bruta, & insensata leguntur punita, & maledicta a Domino, quod non fit participatione peccati, sed causa sacramēti, vel detestatione peccati, vel flagello delinquentium.

tium. Item nota sex casus, in quibus aliquis punitur quotidie licité ac iuste sine culpa, sed non sine causa. Unde versus: Paupertas, odium, fauor, & vitium, scelus, ordo; Personas spoliant, & loca iure suo. Propter paupertatem ecclesia, quæ consueuit habere episcopum, perdit ipsum. Propter odium ciuium contractum, ex eo quòd occiderunt duos episcopos proprios successiue, vel fortè ex alia simili causa, ita enormi, perdit ipsa ecclesia ius suum. Item propter fauorem Constantinopolitanæ ciuitatis, quam Constantinus constituit, quasi nouam Romam transferés se ad illam, fuit datus ecclesiæ Constantinopol. primus locus post Romanam, & amisit eum Alexandrina. Propter vitium lepræ remouetur prælatus ab administratione ecclesiæ. Debent tamen iuxta facultates sibi necessaria, quandiu vixerit, ministrari. Propter scelus patris, vel domini spoliatur familia communione, & pro peccato Monachi, vel Monachæ, pro quo retruditur in aliud cautius monasterium, perdit primum monasterium res, quas illius personæ occasione fuerit consecutum. Propter ordinem sacerdotij domino seruus aufertur.

De ordine pœnarum, & mensura. Cap. CXXX.

IN summa vero nota: quòd siue iudex puniat, siue absoluat, semper debet facere propter correctionem. Item si semel punitus est aliquis sufficienter pro aliquo crimine, non debet pro eodem alia pœna infligi. Item cum clericus punitur pro contumacia, debet pœna incipere ab excommunicatione minori. Deinde crescente contumacia debet anathematizari, deinde deponi. Ubi vero punitur pro crimine, & crimen exigit, debet primo deponi, & non vltra, si est corrigibilis. Si vero est incorrigibilis, post depositionem debet excommunicari minori excommunicatione, deinde crescente contumacia anathematizari. Si hoc non prodest, exinde per sęcularem compellédus est potestatem, ita quòd ita ei deputetur exilium, vel alia pœna legitima inferatur. Iste est ordinarius processus, nisi crimen esset adeo enorme, quòd nó sufficeret vna pœna, tunc enim imponentur simul duæ, vel plures. Unde multotiens pro eadem culpa imponitur multiplex pœna simul, in eodem iudicio, sed omnes illę accipiuntur pro vna. Sed in diuersis iudicijs non licet his in idipsum iudicare. Utrum autem iudex possit pœnam commutare. Respon. Crimine probato, si certa reperitur pœna in iure, illa infligenda est, non mollior, nec durior, alioquin iudex infamis fit. Quod si plures pœnæ taxatæ sunt, tunc arbitrio iudicis pęna relicta, debet illam imponere, quæ magis timetur, extra vt li. non contest. quoniam. Si verò pœna certa statuta non est, sed iudici committitur, debet æquitate seruata, semper in humaniorem partem declinare, vt de transac. ex parte. Ex summa fratris V. Nota, quod tam milites, quàm personæ ecclesiasticæ emendas quas leuant secundum legitimas consuetudines, & iudicia regionis retinere possunt, & in suos vsus expédere, nec peccant quãdo in hac parte subest causa, & seruatur iuris ordo, nec est corrupta intentio, scilicet vt propter zelum iustitiæ hoc faciant, non propter cupiditatem, aliàs peccarent. Nec obstat, quod pœna excedit damnum in magna quantitate quandoque, quia pęnæ huiusmodi non solum propter interesse, sed propter coercenda crimina statutæ sunt, tamen temperãdæ sunt pensatis circunstantijs negociorum & personarum, quia culpa est totã persequi culpam, & iudiciũ sine misericordia fiet illi &c. Unde non sunt laxandæ habenæ maxime militibus in hac parte, in concilio animarum, quia freno indigent quo ad hoc, securius tamen esset huiusmodi emẽdas, in pios vsus erogare. Hæc de iudicijs, actionibus, & appellationibus, & pœnis hactenus dixisse sufficiant.

LIBER NONUS.

De Criminibus. Cap. I.

ACTOR. Dicto de iudicijs criminum, secundum vtrunque forum, nunc etiam de criminibus, tam ecclesiasticis, quàm sęcularibus, siue legalibus est aliquid subiungendum. Isidorus in libro Ethym. 5. Crimen à carendo nomen habet, vt furtum, falsitas, & cętera quæ non occidunt, sed infamant. Facinus dictum est, à faciendo malum, eo quòd noceat alteri. Flagitium autem à flagitando corruptelam libidinis, quia noceat sibi. Vis est virtus potestatis, per quam causa, siue res, vel aufertur, vel extorquetur. Vis priuata est, si quis ante iudicium armatis hominibus quenquam à suo deiecerit, vel expugnauerit. Vis publica est, si quis ciuem aute populum, vel iudicem, vel regem appellantem necauerit, aut torserit, siue verberauit, vel vinxerit. Dolus est mentis calliditas ab eo, quod deludat, aliud enim agit, aliud simulat. Apud comicos iniuria est, qua audet aliquis contra ordinem iuris. Seditio dicitur dissensio ciuium, quòd seorsum alij ad alios eunt, nam hi maxime turbatione rerum, & tumultu gaudent. Sacrilegium proprie est sacrarum rerum furtum postea & in idolorum cultu hęsit hoc nomen. Adulterium est illusio alieni coniugij, quod quia alterius thorum commaculauit, adulterij nomen accepit. Stuprum raptus proprie est illicitus coitus, à corrumpendo dictus. Unde & qui rapta potitur, stupro fruitur. Parricidij quidem actio, non solum in eo dabatur qui parentem, idest, qui patrem, vel matrem interemisset, sed & in eum, qui fratrem deciderat. Et dictum est parricidium, quasi parentis cędes. Furtum est rei alienæ clandestina contrectatio, à furuo, idest fusco vocatum, quia in obscuro fit. Peruasio est rei alienæ manifesta præsumptio, & est earum rerum quæ transferuntur, & eorum quæ immobilia sunt. Inclinatio est negatio debitæ rei, cum à creditore deposcitur. Idem & abiuratio, idest rei creditæ abnegatio. Peculatus iudicium in eos datur, qui fraudem ærario faciunt, pecuniamq; publicam interuertunt. Non autem iudicatur furtum reipublicæ, sicut rei priuatæ: nam ille sic iudicatur, vt sacrilegus, quia fur est sacrorum. Incesti iudicium in virgines sacratas, propinquis sanguine constitutum est, qui enim talibus miscentur, incesti, idest incasti habentur. Maiestatis reatu tenentur hi qui regiam maiestatem læserunt. Piaculum dictum est, pro eo quòd expiari potest. Actor. Hæc sunt crimina in lege conscripta, cætera dicuntur ecclesiastica. Ex summa fratris. V. Rodonensis. Nam crimina ecclesiastica sunt quorum examinatio, siue cognitio, & sententia pertinet ad ecclesiasticum iudicem, vt Symonia, Hæresis, Apostasia. Sacrilegium, periurium, votorum transgressio, & similia. Sicut sęcularia appellantur crimina, quorum cognitio pertinet ad iudicem secularem, vt homicidium, furtum, & similia.

De Crimine Simonia. Cap. II.

EX summa iuris. Igitur inter omnia, de Symonia nobis est disserendum, quoniam inter ecclesiastica crimina, primũ tenet locum. Symonia igitur est studiosa, idest ad actum exteriorem progressiua cupiditas, emendi, vel vendẽdi aliquod spirituale. In hac quidem diffinitione apponitur studiosa, ad excludendam voluntatem, quæ signis exterioribus non declarat. & ob hoc ab ecclesia non punitur, quoniam eius probatio nõ habetur. Sunt tamen quædam quibus non punitur quis, ut symoniacus, etiam voluntate declarata, sicut illa, quæ sunt symoniaca tantum, quia prohibita. Ex summa de casibus. Item videtur quod sola intentio, uel uoluntas, etiam non studiosa, seu declarata, faciat symoniacum, sicut & vsurarium. vt in Luc. Date mutuum, nihil inde sperantes. Itaque distinguo, quòd quædam sunt prohibita, quia symoniacã, vt uendere, uel emere sacramenta. In illis sufficit sola voluntas. Quædam sunt symoniaca, quia prohibita, scilicet quæ per constitutionem ecclesiæ tantum sunt symoniaca, ut cum quis renunciat ecclesiæ illa conditione, vel pacto, ut detur nepoti suo, uel alij, in talibus non sufficit sola uoluntas, nisi procedat in actum. Ex summa fratris. V. Quæritur ad quid sufficit sola uoluntas in primo casu, & non in secundo, si ad faciendum reum eodem modo sufficit, ad faciendum reum in secundo uoluntas renunciandi beneficio ad opus nepotis ex pacto. Sed sufficit in primo casu uoluntas ad introducendam irregularitatem, sicut sancitum est hoc extra. eod. mandato. Respondeo. Symonia quandoque large accipitur, vt comprehendat uoluntatem emendi, uel uendendi aliquod spirituale, uel paciscendi super eo, licet non progrediatur ad aliquem actum exteriorem, sicut mechia large appellatur concupiscentia mulieris. Iuxta illud. Qui uiderit mul. ad concupiscẽ. eam, &c. Quandoque strictius, secundum quod diffiniuit eam Cantor Parisien. Symonia est spiritualium acceptio. uel collectio non gratuita. Quandoque strictissime, secundum quod symonia est pactio temporaliũ, propter spiritualia danda, uel accipienda, uel facienda. Item duplex est actus, scilicet emendi, uel uendendi spiritualia, uel actus renunciandi beneficio ad opus alterius, & actus paciscendi super talibus. Dicit ergo, quòd in his, quæ prohibita sunt, quia symoniaca, sufficit voluntas ad introducendum peccatum, siue stet in

finibus

finibus suis, sine progrediatur ad actum emendi, vel vendendi sine etiam paciscendi. Sed non sufficit ad irregularitatem, si non progrediatur ad actum paciscendi, In illis autem, quæ sunt symoniaca, quia prohibita, non sufficit ad introducendum peccatum voluntas renunciandi beneficio, ad opus alterius, etiam si progrediatur ad actum renunciandi, nisi cum hoc etiam progrediatur ad actum paciscendi, quia non est peccatum alicui si renunciat beneficio ad opus alterius, dum tamen dignus sit, dum tamen pactum non intercedat,

De Spirituali, & annexo spirituali. Cap. III.

ACtor. Non autem oportuit addere, Vel annexum spirituali, nam & omne spirituali annexum spirituale est, & ideo symoniacum est illud vendere, vel emere. Specialiter tamen dicitur de iure patronatus, non quòd spirituale sit, sed quia annexum spirituali, quia cadit in personam laici, sicut & ius funerandi, quod non vt cætera spiritualia, prohibetur tamen vendi ratione prædicta. Ex summa fratris. V. Spirituale quandoque large, quandoque stricte accipitur. Stricte, secundum quod spirituale appellatur illud solum quo habetur spiritus sanctus, vt virtus gratum faciens, vel quo datur, vel sacramenta Ecclesię, vel quo haberi significatur, vt donum prophetiæ, & potestas faciendi miracula. Large autem accipitur, secundum quod comprehendit prædicta non solum quatuor, sed ea, quæ sequuntur ex sacramento, vt ius percipiendi decimas, & oblationes, quod sequitur ex sacramento ordinis. Et etiam illud, quod antecedit ad spirituale, ut ius patronatus, quod antecedit ad præsentationem personæ ad aliquam Ecclesiam, vel præbendam. Et etiam omnis res sacra instituta ad celebrationem, sacramentorum, & omnis res officiorum diuinorum, vt calix, &c. Similiter annexum spirituali quandoque stricte sumitur, ut appelletur illud solum, quod est in illo, qui habet sacramentum ordinis, ut ius percipiendi decimas, & oblationes. Quandoque large, ut comprehendat illud. quod & antecedit ad aliquod ius spirituale, ut ius patronatus, quod antecedit ad præsentationem, ut dictum est. Dic ergo, quòd ius patronatus non est spirituale stricte sumpto vocabulo, nec annexum spirituali, similiter stricte sumpto vocabulo, quia tale non competit laico. Nam annexum spirituali large sumpto vocabulo, bene potest competere laico, ut ius patronatus, sed ius percipiendi decimas, vel oblationes, non competit ei, sed illi soli, qui habet ordinem Ecclesiasticum, uel ei qui habet auctoritatem clericis talia percipiendi, sicut sunt quidam regulares, & templarii, & similes. Item nota, quod spiritualia quædam sunt impreciabilia. & de iure, & de facto, ut fides, spes, charitas, & cæteræ virtutes, & spiritus sanctus, & dona eius, scilicet doni prophetiæ, & potestas faciendi miracula. Quædam autem sunt impreciabilia de iure, sed non de facto, vt sacramenta Ecclesiæ, qua re uera de iure vendi non possunt, licet de facto quandoque uendantur. Ex summa de ca. Item nomine emptionis, & venditionis intelligas omnem contractum non gratuitum, præter contractum permutationis. De qua sic teneas, quia permutatio dignitatum, vel aliorum beneficiorum Ecclesiasticorum, non potest fieri auctoritate partium, absque periculo symoniæ, sicut nec transactio. Episcopus tamen si causam inspexerit necessariam, potest ex officio suo transferre personas. & facere permutationem. Quantum ad proprietatem autem potest fieri permutatio Ecclesiarum, & aliorum beneficiorum, dum tamen fiat auctoritate superioris, & nullum temporale interueniat, nisi forte altera abundaret multum in redditibus temporalibus, alia parum, quia tunc minus abundans posset refundere alteri certam pecuniæ quantitatem, ita quod temporale pro temporali daretur, vt contractus nullo modo misce rentur. Item nota quòd sicut spiritualia non debent uendi uel emi, ita nec redimi, super, ab illo, qui ius habet percipiendi. Alias enim non possunt redimi, de manu laici, scilicet eas iniuste detinentis. Nec uero possunt aliquo dato, vel retento, vel promisso possideri, nec super eis transigi. Vnde dicunt, quod ante electionem nulla cautio, siue pactio peti potest, & si præstatur symonia est, quia uidetur facere propter hoc ut eligatur. Idem est, si promittat ante electionem se iuraturum post electionem, sed post electione bene potest. A superiore uero potest peti honesta cautio, & ante & post electionem. Dicitur autem symonia a Symone mago, primo in nouo testamento huius sceleris auctore. qui uoluit emere gratiam spiritus sancti a Sancto Petro, sicut Gyezi in ueteri testamen. uoluit uendere gratiam sanitatis Naaman Syro. Vnde proprie uenditor spiritualium dicitur Gyezita, & Gyezi: emptor uero Symoniacus, a Symone, vsu tamen uterque symoniacus dicitur.

De illa specie Symoniæ, quæ per munus a manu committitur. Cap. IIII.

COmmittitur autem symonia tribus modis, quia triplex est species muneris. Munus a manu pecunia est. Munus ab obsequio est seruitus indebite impensa. Munus a lingua fauor. Porro sunt casus in quibus licite pro spiritualibus aliquid datur. Munus a manu potest dari in quinque casibus. Primus si gratis offeratur. Si autem dubitetur vtrum gratis, vel ex pactione, uel corrupta uoluntate datum sit, tria maxime sunt attendenda scilicet dantis, & recipientis qualitas, uidelicet an a paupere diuiti, uel econuerso, siue a diuite locupleti. Muneris quantitas si magni, uel minoris precii res data existat. Et donationis tempus, an scilicet instante necessitate, seu alio tempore conferatur, & secundum hoc est habenda præsumptio, uel pro, uel contra. Secundus casus est pro operibus spiritualibus, ad quæ non tenetur ex officio. Tertius est pro operibus spiritualibus debitis, puta cum consecrat Episcopus Ecclesiam, uel visitat Episcopatum, potest exigere procurationem moderatam. Quartus pro uita æterna, & peccatorum remissione, ut eleemosynæ. Quintus pro redimenda vexatione, quæ sibi fit iniuste super iure spirituali. Ex summa fratris. V. Nota quod hæc præpositio, pro, quandoque notat appreciationem, seu commutationem, & secundum hoc nunquam concedendum est, quod temporale detur, pro spirituali, uel econuerso. Quandoque notat causam efficientem, quandoque finalem. Quando ergo aliquis cum recipit sacramentum aliquod, conferenti dat aliquod temporale. Et dicitur, Iste dedit denarium pro sacramento, vel aliud. Si hæc præpositio, pro, notat appreciationem falsa est, si autem notat causam finalem, ut sit sensus, Ipse dedit denariũ pro sacramento, idest propter venerationem sacramenti, siue propter venerandum sacramentum, licite potest hoc fieri, & concedi. Similiter si notet causam efficientem, ut sit sensus. Dedit pro sacramento, idest pro deuotione quam habuit ad sacramentũ, licite potest fieri. Porro cum dicitur, quod pro operibus spiritualibus aliquod temporale datur, hæc præpositio, pro, notat causam efficientem large, ut sub efficiente comprehendatur causa adminicularis, scilicet causa sine qua non possunt commode opera spiritualia, impendi. Vt si diceretur. Iste ministrat sacerdoti librum, & calicem pro celebranda missa, hæc dictio, pro, non nominatet appreciationem, sed potius adminiculationem. Sed cur Episcopo datur procuratio, pro consecratione Ecclesiæ, & non pro clericis ordinandis similiter datur, cum sit utrobique illi labor? Respondeo, Episcopus potest ordinare clericum, & debet in sua Ecclesia, & facile potest habere expensas in domo sua, in qua habet victualia, sed illa victualia non potest cõmode ferre secum ad alienam Ecclesiam, unde necesse est ei de victualibus prouideri alibi, cum aliam consecrat, aut uisitat Ecclesiã. Item cum datur temporale pro uita æterna, & peccati remissione, quare non est hic symonia, cum nihil sit spiritualius. Respondeo hic, quoniam eleemosynæ dantur Deo in pauperibus, cum quo, quia dominus est, nulla committi potest symonia, sicut committitur cum prælatis, qui non sunt domini, sed dispẽsatores sacramentorum, & aliorum spiritualium. Præterea uita æterna, & remissio pœnæ peccati cadit sub merito, & proponitur nobis venale a Deo ex pacto, vt ematur a nobis moneta Dei, quæ est affectus, & opera charitatis. Sed non sic est de spiritualibus, quæ conferuntur per ministris Ecclesiæ. Sed nec corporalis eleemosyna est præcium vitæ æternæ, inquantum est res corporalis, nec inquantum datum, sed inquantum fructus, idest inquantum procedit ex affectu charitatis.

Item De eodem. Cap. V.

EXtra. 5. de symonia. Alexander. 3. Archiepiscopo strigon. In hoc quòd. P. presbyter cardina ap. se. legatus, pro electione tua, & ut palium tibi traderet ad partes illas accessit, & frater tuus eius præsciens necessitatem, equum unum te ignorante transmisit. quoniam per mare ueniens nullas, uel paucas secum equitaturas adduxit, te nullo modo timere oportet, cum in accipiendis, & dandis muneribus, tria sunt maxime attendenda, personæ scilicet dantis, & accipientis qualitas, & quantitas muneris, & donationis tempus. Qualitas personarũ, ut a quo & cui uidelicet an a paupere diuiti, an econuerso, siue a diuite locupleti datum fuerit, Estimatio muneris, & donationis, siue magni uel maioris preti res data existat, & an instante necessitate siue alio tempore conferatur. Si igitur prædictorum cardi. & fratris tui personam, & qualitatem pensamus, non fuit magnum ab eodem fratre tuo card. unum equũ trãsmitti,

mitti, quem etiam ioculatori non petenti vir tantus, & tam abundans forte donaret, verumetiam si temporis necessitatem perpendimus, non alia intentione hoc constat factum fuisse, quam vt cardinali subueniretur, in articulo prænotato, & infra. Quod autem scriptum est. Beatus qui excutit manus suas ab omni munere, de illis donis dictum est, quæ accipientis animũ allicere, vel irretire, alias euertere solent, quoniam si ipsa etiã electi persona offerat ordinatori, vel consecratori suo electuarium, ut de optimo vino, siue de aliis huiusmodi, quæ modici præcii fuerint, & quæ voluntatem recipientis inclinare, uel mouere non debeant, non tamen Ecclesia Romana interpretari consueuit accipientem in his delinquere, nec donantem.

De Illa quæ per obsequium corporale. Cap. VI.

EX summa de ca. In munere ab obsequio distingue, quia aut corporale est, aut spirituale. In primo casu si obsequium est honestum, potest pro eo spirituale dari, vt si eat Romam pro Ecclesia, vel seruiat alicui Episcopo, vel Ecclesiæ in licitis, & honestis, dum tamen sine pactione. Si inhonestum, non potest. Ex summa fratris. V. Obiicitur, quia cum huiusmodi corporale obsequium honestum sit preciabile, & possit ex pacto propter illud recipi pecunia, ergo de eo idem est iudicandum, quod de pecunia. Sed si daret pecuniam pro habendo beneficio, esset symonia etiam sine pacto, ergo & hic. Respondeo. Dicunt quidam quòd datur præbenda principaliter pro Deo, & secundo pro seruitio licito, ut sit finis sub fine. Sed contra non possunt hic ordinari intentiones, quia si dicatur, ꝙ Episcopus dat præbendam, propter rumunerationem seruitii, & remunerat seruitium propter Deum. Prima intentio illicita est, & primus finis. s. dare spirituale pro temdorali seruitio. Propter hoc dicunt alii, ꝙ. cum dicitur. Iste dat præbendam pro seruitio licito, hæc præpositio, pro, non notat causam finalem, sed excitatiuam. Sed eadem ratione possem dare pecuniã Episcopo, ut pecunia non esset precium, sed excitatio Episcopi ad dandam præbendam. Respondeo. Huiusmodi obsequium non debet esse excitatiuum ad dandam præbendam. Sed ad cognoscenda merita præstantis obsequium, quibus cognitis danda est præbenda pro ipsis, non pro ipso seruitio. Quia sicut dixit Cantor Parisiensis, Curiæ prælatorum probatoriæ sunt clericorum. Pecunia autem si daretur Episcopo ab aliquo, non propter hoc aliquod eius meritum aut fidelitas probaretur, sicut probatur per obsequium honestum.

De Illa, quæ per obsequium spirituale missarum. Cap. VII.

EX summa de ca. Si autem est obsequium spirituale, non debet quis facere pro beneficio, vel alio sibi dando, nisi cum tale obsequium fuit impositum ipsi beneficio, vt quando alicui præbendæ est impositum hoc onus, ut quicumque habuerit cantet quotidie. Ex summa fratris. V. Pone quod iste sacerdos debeat celebrare maiorem missam, alius minorem. Sed ex causa cum dicunt ad inuicem, ꝙ iste celebrabit pro isto, & ille pro illo, nunquid est licitum, cum tamen hic præstetur obsequium spirituale pro spirituali? Respondeo. Licitum est ex causa. Et cum dicitur. Iste impendit obsequium spirituale, pro alio spirituali, li pro, non notat causam finalem, & appreciationem, sed adminiculationem, eo ꝙ iste non possit cantare loco alterius, nisi ille cantaret loco ipsius, cum duas missas cantare non debeat. Item si sacerdos tenetur ex officio ad hanc missam, vel exequias, vel simile, propter hoc exigere aliquid symoniacum est. Si uero non tenetur, & desint ei sumptus, potest locare operas suas, vel ad diem, vel ad annum, sicut faciunt conductitii sacerdotes. Si autem habet sumptus, & tamen non tenetur ad hoc, aut debet cantare gratis, aut cessare, alias videretur facere ex auaritia. Et licet forte non esset symonia, cum nemo tenetur cum suis stipendiis militare, tamen turpe lucrum est, vel ad minus habet speciem mali. Celebrata tamen vna missa, qui celebrat secundam pro pecunia, vel hominum adulatione, peccat mortaliter. Quidam dicunt, ꝙ cum sacerdos talis intendat locare, uel uendere laborem suum, non ipsum officium vel sacramentum, licitum est, alias non habet. Ego credo, quod non in talibus locum habeat conductio, vel locatio, cum etiam lex sæcularis non dixerit esse locationem, vel conductionem, qñ mensor agrorum aliquid recipit a Dominis eorum pro eis mensurandis, sed quod datur appellauit honorarium, unde ibi dicitur. Non crediderunt veteres, inter tales personas locationem, & conductionem esse, sed magis opera beneficii loco præberi. Dic ergo, ꝙ sacerdos siue indigeat siue non, potest ei dari pecunia in sumptus ipsius sacerdotis, non in munera sacerdotii, idest officii sacerdotalis, quod impendit, sicut dicit Hiero. ꝙ. 10. panes, crustula, & vas mellis, si data fuerint prophetæ magis in sumptus prophetæ, quàm in munera prophetiæ reputãda sunt. Cum ergo sacerdos recipit pecuniam pro officiando Ecclesiã ad tempus, li pro, notat causam sine qua non, siue causam adminiculatiuam, non appreciationem ipsius sacramenti, uel officii, quod impendit, uel laboris quo laborat in ipso officio, qa Deo coniunctus est officio, qui nec vendi, nec locari potest, sic nec ipsam officium. Quod autem dicuntur conductitij, male sonat istud uerbum, potius possunt uocari, vel vicarii, vel subditarii. Et credo quod in omni casu debet cantare gratis, quia siue detur ei pecunia pro sumptibus, siue dentur ei sumptus in domo illius, quem iuuat in officiando Ecclesiam ad firmam, de qua reddit certam pensionem, & residuum prouentuum retinet, ꝓ sumptibus ex pacto, gratis tamen impendere debet officium, & quod datur ei gratis debet dari, sicut dicit B. Augustin. quod Apostoli gratis panem accipiebant ab illis, quibus gratuitam prædicationem impendebant. Est quidem, ut dicit turpe lucrũ, si ex auaritia fiat, si autem in sumptus recipiat, ut dictum est, non est turpe etiam si sit diues. Quod autem, qui secundam pro pecunia celebrat, ut dictum est, peccat mortaliter. Idem credo de prima, si, li pro, notat appreciationem, uel primam causam motiuam. Extra. de symo. Alex. 3. Mandamus quatenus pro ministerio Ecclesiastico exercendo nullatenus pecuniam exigatis.

De Illa, quæ in benedictione nubentium. Cap. VIII.

EXtra. 5. de symo. Inno. 3. in concil. generali. Quidam clerici pro exequiis mortuorum, & benedictione nubentium, & similibus pecuniam exigunt, & extorquent, & si forte eorum cupiditati non fuerit satisfactum, impedimenta ficta fraudulenter opponunt. Econtra quidam laici laudabilem consuetudinẽ erga sanctam Ecclesiam pia deuotione introductam, ex fermẽto hæreticæ prauitatis nituntur infringere, sub prætextu canonicæ pietatis, qua propter super his prauas exactiones fieri ꝓhibemus. & pias consuetudines præcipimus obseruari, statuentes vt libere offerant Ecclesiastica sacramenta, sed per Episcopum loci, veritate cognita, compescantur, qui malitiose nituntur laudabilem consuetudinem immutare. Ex summa fratris. V. Sacerdos, qui facit sibi caueri, uel satisfieri de hoc, quod in talibus solet dari, uel qui exigit talia ante impensum officium, vel etiam post, si extorqueat per violentiam, aut exigat iure actionis, uocando eum in ius, & ille qui opponit impedimenta fictitia, aut etiam uera, dum tamen ad extorquendum hoc faciat, symoniacus est. In huiusmodi tamen symoniis credo simplicem episcopum posse dispensare, cum pœnitente.

De Illa, quæ in exequijs defunctorum. Cap. IX.

EX summa de ca. Item de processionibus quas faciunt conuentuales Ecclesiæ, & aliæ in exequiis defunctorum, data uel promissa sibi certa pecuniæ quantitate, alias non facturi. Ad hoc dico saluo meliori iudicio, si non fecerint sup hoc statutum, idem quod supra. Si uero factum est statutum, quod quicumque reliquerit conuentui. 10. habeat processionem, nec tenebantur alias ad hoc, non est symonia, dum tamen intenderint hoc habere ratione laboris tantum. Si autem statutum factum est per hæc uerba, uel æquipolentia, quod nulli fiat processio, nisi reliquerit. 10. non ualet statutum, quia remouet officium pietatis. Ex summa featris. V. Nota quod ait rõne laboris, quem scilicet sustinent eundo, & redeundo ad exeqas, pro quo labore, eo quod non omnino coniunctus est officio exequiarum, sed separatus, potest dari pecunia, & accipi sine periculo symoniæ secundum quosdam, sicut non est symonia, si canonicus sæcularis, vel clericus vadat ad Ecclesiam pro habendis denariis horariis, uel anniuersariorum, quia tale ire nõ est spirituale, ut dicunt, dum tamen non faciat officium pro illis denariis, quia hoc esset symoniacum. Sed quid si nullum sit statutum factum, licet ne dare pecuniã conuentui, uel recipere pro huiusmodi exequiis, aut pro interesse extremæ unctioni? Item quid de illis, qui dant reditus, aut recipiunt propter facienda anniuersaria. Item quid de illis, qui dant redditus sacerdotibus diuitibus, uel pauperibus pro faciendo annuali, uel tricenario, uel anniuersario, uel pro celebranda missa de Spiritusancto uel alia, uel qui dant donum clericis pro dicendis psalteriis in exequiis mortuorum, uel qui dant eleemosynas pauperibus ut orent pro eis, cum talis oratio sit spiritualis, & huiusmodi eleemosyna sit res corporalis. Respondeo in omnibus huiusmodi

casibus

casibus dare, uel accipere temporale pro spirituali symoniacū est, siue detur pro sacramento, siue pro officio, siue pro oratione, siue pro labore huiusmodi officij, vel orationis, secundum quod præpositio, pro, notat appreciationem. Sed si notat causam motiuam non primam, uel primam, vel principalem, sed remotam, & occasionalem, licitum est, Vnde siquis dat pecuniā collegio alicui pro generanda deuotione, & dilectione in ipso collegio, ut ex illa deuotione exaudiatur in sua petitione, qua petit, quòd fratres intersint exequiis mortui, vel extremæ vnctioni morientis, & illi hoc faciant ex dilectione, vel deuotione in eis taliter generata, aut pro deuotione ipsius dantis, licitum est sic dare, & sic accipere temporale pro spirituali, secundum quòd li, pro, notat causam motiuam remotam, non propinquā, propinqua autem causa est dilectio, vel deuotio generata ex dato, aliàs forsitan non generanda. Nec est simile si obuciatur, quod eadem ratione possum dare pecuniam Episcopo, vt me diligat, & ex dilectione me beneficiet, vel ordinet. Et hoc ideo, quia dilectio qua Episcopus diligit aliquem, licet sit etiam spiritualis, non est causa propter quam debeant talia conferri, sed & potius attendi debet meritum, & dignitas personæ, sed bene est causa sufficiens huiusmodi dilectio, contra etiam diligitur peccator spiritualiter, ut debeat orari pro eo, & etiam in hoc concordat dominus, vbi dicit. Facite uobis amicos de mãmona iniquitatis, ut recipiant uos, &c. idest ut orent pro uobis recipiendis, pecunia tamen pro huiusmodi amicitia acquirenda, quæ spiritualis est, non est pensanda a dante, vel excipiẽte, ut datum, sed ut fructus. Secundum quod dicit Apostolus, Non quæro datum, sed fructum, quasi non attendo principaliter pecuniam datam, sed charitatem, & deuotionem, uel pietatem, ex qua datur, propter quam solam eleemosyna fructuosa est. Eodem modo respondendum est ad omnes quæstiones suprapositas. De illis etiam, qui officiant Ecclesiam pro denariis horariis, uel anniuersariorum die, quod si li pro, non denotat appreciationem, vel causam primam motiuam, uel finalem illicitum est. Si autem causam adminicularem, licitum est, ut talia recipiant in sumptus officiantium, non in precium officiorum.

De Illa quæ per preces committitur. Cap. X.

Ex summa de ca. In munere à lingua, distinguitur ab H. & multis alijs. Aut eligitur, uel ordinatur quis suis precibus, uel alienis. In primo casu, quantumcunque sit dignus, est symonia. In secundo, aut illæ preces sunt carnales, aut spirituales. Si carnales, & pro indigno, symonia est: tunc enim preces succedũt loco precij. Si uero carnales pro digno non committitur symonia, dummodo ordinator, uel elector non habeat respectum ad preces, sed ad Deum & merita personæ. Alij sunt qui dissentiunt in primo articulo, dicentes, quòd licite potest quis petere pro se, exemplo Petri dicentis Domino. Ecce nos relinquimus omnia &c. Et ego distinguo, saluo meliori iudicio, quòd non potest pro se petere ecclesiam, uel dignitatem, uel aliud beneficiū habens curam animarum annexam. Beneficium uero simplex, si indiget, & sentit se dignum, potest petere, si uero nõ indiget, peccat si petat. Ex summa fratris V. Quòd ait: Non potest pro se petere, hæc opinio uidetur dura, & multotiens cõtrarium fit, Vnde credo, quod beneficium habens curam animarum annexam, potest aliquis petere pro se, si dignus sit, exemplo Esaiæ, qui dicit: Ecce ego, mitte me. Item quòd ait. Si non indiget, hoc iterum durum est, & credo, quòd ex quo quis promotus est ad sacros ordines, cum huiusmodi ordinatio titulum ecclesiasticum requirat, potest petere beneficium ecclesiasticū, licet abundet in temporalibus, & iura quæ magister inducit ad probandū contrarium, loquuntur secundum statum primitiuæ ecclesiæ, quando exiles redditus erant, & distribuebatur de facultatibus ecclesiæ, prout cuique opus erat. Ex summa de casibus. Quid de illis qui dicũt in capitulis. Canonizemus nepotulos nostros, placeat tibi de meo, & mihi placebit de tuo, sicq; paciscuntur, uel ita. Si tu fuisti exauditus in una petitione, ego debeo exaudiri in alia. Item alius dicit. Nunquam me uiuente fiet canonicus in ecclesia, nisi & ille pro quo ego rogaui. Respondeo, in primo & ultimo casu committitur symonia, quia dicit canon. Absit omnis pactio. In secundo casu, si preces sint spirituales, non est symonia. Omnes enim qui in una ecclesia uni domino famulantur, pari debent libertate gaudere. Si verò sunt carnales, uel ex pacto quodam facto, uel nũc faciendo symonia. Causa 1. q. 1. Grego. Oportet ergo, ut nec dono, nec gratia, neque alicuius supplicatione, aliquos ad sacros ordines audeat quis promouere: nisi eum quem uitæ, & actionis qualitas, ad hoc dignum esse monstrauerit, Gratianus. Non itaque quorumlibet precibus ordinationes factæ falsæ dijudicantur. Sed hæ demum, quæ precibus ordinandi, vel eius amici non spirituali, sed carnali affectu porrectis fiunt, cum alias futuræ non essent, quas non charitas interueniens, sed ambitio supplicans extorquet. Causa 8. q. 2. Quòd autem patrocinia amicorum in electione conualescere non debeant, auctoritate beati Gregorij Papæ probatur, qui in 3. lib. Registri scripsit dicens Antonio subdyacono. Illud quidẽ præ omnibus tibi curæ sit, ut in hac electione, nec datio quibuscunque modis interueniat premiorũ, nec quarumlibet personarum patrocinia conualescant. Nam si quorundam patrocinio quisque fuerit electus, uoluntatibus eorum cum fuerit ordinatus, reuerentia exigente, obedire compellitur. Sicque fit ut res illius Ecclesiæ minuatur, & ordo Ecclesiasticus non seruetur.

De Illa proprie, quæ committitur in ordinatis. Cap. XI.

Ex summa de ca. Symoniaca dr̃ ordinatio, alia ex parte ordinatoris, alia ex parte ordinandi tantum, alia ex parte vtriusque alia ex neutrius parte, scilicet cum utroque ignorante amicus ordinandi dat, uel promittit aliquid consiliario Episcopi. Quæritur utrum consuetudines circa procurandos conuentus post receptionem, vel circa exactiones, vel extorsiones quas plerique faciunt in consecrationibus Episcoporum, benedictionibus abbatum, & ordinibus clericorum dicentes tãtum est dandum scriptori, portario, & huiusmodi, inducunt symoniam? Solu. Si talia exacta, vel extorta persoluuntur, symoniaci, & qui receperint, & qui dederint cum Giezi, & Symone condemnantur, nulla consuetudine obstante. Si uero electus, uel ordinatus, seu alius pro eis non exactus, sed gratis offerat, dicunt quidam, quod si fit ex pactione præcedente, est symonia alias non. Alii, & melius distinguunt, vtrum principaliter propter illud, an non, ita quod & alias esset daturus: in primo casu est symonia, in secundo, non. Ex sum. fratris. V. Pone, quod aliquis dignus ordinari, dat exactus, uel non exactus ianitori, ut permittat eum intrare ad Episcopum, ad petendos ordines, vel abbas ad petendum confirmationem suæ electionis, nunquid est symoniacus? Respondeo, quod si non dat corrupta intentione, scilicet vt per intercessionem illorum quibus datur, consequatur, quod intendit. Similiter credo, quod si abbas, uel alius det aliquid familiæ Episcopi, ne uideatur auarus, & ut magis placeat, & facilius habeat accessum ad Episcopum, aut ut de largitate laudetur, non est symonia.

De Eodem. Cap. XII.

Causa. 1. quæstio. c. Grego. 7. Ordinationes, quæ interueniente precio, vel precibus, vel obsequio alicuius personæ ea intentione impensæ, vel quæ non communi consensu clericorum, uel populorum, secundum canonicas sanctiones fiunt, & ab his ad quos consecratio pertinet non comprobantur, falsas esse iudicamus, quoniam qui taliter ordinantur, non per hostium, idest per Christum intrant, sed ut ipsa ueritas testatur, fures sunt, & latrones. Item Grego. Vniuersis Episcopis per Elẽdam prouinciam constitutis. Cum quem precio quis ordinat, prouehendo agit, ut hæreticus fiat. Ideoque hortamur, ut uestrum nullus denuo hoc fieri patiatur. Ibidem quæstione. 2. Itẽ Grego. in Registro. Sicut Episcopum non decet manum, quam imponit uendere, ita minister, uel notarius, non debet in ordinatione eius, uocem suam, uel calamum uenundare. Is autẽ. qui ordinatus fuerit, si non ex pacto, neque exactus, ac petitus, post acceptas chartas, & pallium, offerre aliquid cuilibet ex clero, gratiæ tantummodo causa uoluerit, hoc accipi nullo modo prohibemur, quia eius oblatio nullam culpæ maculam ingerit, quæ non ex ambientis petitione processit. Ex summa de casibus. Debet tamen quilibet in huiusmodi non solum a malo, sed ab omni specie mali, secundum Apostolum, abstinere. Nam licet ordinatus, vel ordinandus, eligendus, uel electus, non det cũ intentione corrupta, tamen ratione tẽporis, ut si in ipsa collatione, uel parum ante, uel parum post, vel, ratione loci, uel personę uel rei quæ datur surgit, uel pro, uel contra. Extra. 5. de symo. Alexan. 3 Cum ad ordinem sacerdotij non aliter noluisset eũ eius Arch. præsentare, nisi sex solidos, solueret eidem, & sic ordinem ipsum per eum præsentatus accepit, si hoc publicum nõ fuerit, sed secretum, ipsum sacerdotem secrete conuenias, monens sine ulla coactione, ut ordinem alicuius religionis assumat & ab officio perpetuo abstineat, quod illicite acquisiuit, alioquin non erit tutum, cum sit secretus eius excessus, ipsum inuitum ab eodem officio coercere, cui tam secretam pœnitentiā, secundum quod tibi uisum fuerit, iniungere non postponas. Lucius. 3. Cum quidam, licet per quandam speciem symoniæ

utpote

utpote illis ignorantibus, symoniace ordinentur, possunt (quia symoniaci non sunt) in ordinibus remanere. Inno.3. Cum. D. laior præsentium, vellet in subdyaconum ordinari, & certum titulum non haberet, quendam presbyterum exorauit, ut ipse ad Ecclesiæ suæ titulum præsentaret, quod cum ille facere recusaret, ipse illi firmiter compromisit, quod nunquam in ecclesia sua aliquam peteret portionem, & sic ad præsentationem ipsius extitit ordinatus, nec se in hoc egisse illicitum aliquid intellexit. Respondeo, quod nisi cum eo fuerit misericorditer dispensatum, nec ad superiores ascendere, nec in suscepto debet ordine ministrare. Greg 9. Si quis ordinauerit, vel ad ordinem præsentauerit aliquem, promissionem vel iuramentum ab illo recipiens, quod super prouisione non quietaret eundem, ordinator a collatione, præsentator vero ab executione ordinis, per triennium, & ordinatus ab ordine sic suscepto, donec dispensationem super hoc per sedem apo. obtinere meruerint, nouerint se suspensos.

De Ordinatis a Symoniaco. Cap. XIII.

Ex summa de casibus. Pone, quod scit aliquis Episcopum suum symoniacum, vult ordinari, petit ab eo licentiam recipiendi ordines ab alio, non vult dare, immo præcipit, quod recipiat ordines ab eo, quid faciet. Dico, quòd non debet recipere ab eo, si scit eum symoniacum in ordine, cum enim ille non habeat executionem, non posset isti dare, & potius debet se permittere excommunicari, quam recipiat ordines ab eo. Quid si ignorabat eum esse symoniacum, cum tamen esset. Dic, quòd quantumcunque sit occultum, & ille ignoret, non recipit executionem, & indiget dispensatione, & hoc in detestationem criminis, Secus est de coacto, Nam ille recipit executionem, & est ratio, quia magis constat de voluntate coacti, quam ignorantis. Hoc tamen intelligas de conditionaliter coacto, nã absolute coactus non reciperet characterem. Ita sentiunt maiores de eius effectu Io. & alii plerique, cum quibus ego. N. tamẽ intelligit totum de ordinatis ab hæreticis. Quidam tamen dicunt, quod si non possum probare per testes eum symoniacum, debeo recipere ordines ab eo, si mihi præcipit, licet sciam eum symoniacum, sed non possum exequi sine dispensatione, dicunt quidam Papæ, alii cuiuslibet superioris, quæ in secreto erit petenda, ne Episcopus infametur, Hoc de symoniaco in ordine, secus de alio secundum distinctionem supra positam. Quid si creditur propter relationem aliquorum eum symoniacum? Respondeo, Non debet credere: verumtamen durante credulitate, non debet ab illo recipere ordinem, sed debet deponere errorem. In ordine tamen suscepto ab eo, cum nihil de ipso audierat potest ministrare. Ex summa fratris. V. Ideo uero ordinandus a symoniaco non recipit executionem, quia ordinator suspensus est quo ad se, & quò ad alios. Sed nunquid est suspensus quo ad iurisdictionem, sicut & quo ad ordinum executionẽ est, ita quod non possit excommunicare, vel suspendere? Respõdeo, Cum pœnæ non sint extendendæ potius dicendum est, ꝙ non est suspensus talis, quo ad ea, quæ sunt iurisdictionis, sed quo ad ea, quæ sunt ordinis per symoniam obtenti. Quod autẽ dicit Secus est de coacto. Ego credo, quod nec ignorans, nec coactus recipit executionem. In hoc tamen est differentia, quod facilius dispensatur cum coacto, quàm cum ignorante.

De Illa, quæ in consecrationibus & in rebus sacris. Cap. XIIII.

Extra.5. ubi supra. Alex.3. in concil. Lateranen. Horribile nimis pro Episcopis, siue abbatibus, siue quibuscunque personis Ecclesiasticis ponendis in sedem, siue introducendis presbyteris in Ecclesiam, necnon & pro sepulturis, & exequiis mortuorum, & benedictionibus nubentium, seu aliis sacramentis aliquid requiratur. Ne igitur hæc de cætero fiant, districtius prohibemus. Si quis autem contra hoc uenire præsumpserit, portionem cum Gyezi se nouerit habiturum. Idem. Nihil pro consecratione ecclesiarum potes, vel debes præter procurationem exigere. Idem. Pro sepultura quoque, vel chrismatis, vel olei perceptione, nulla precii exactio attentetur, nec sub obtentu cuiusquam consuetudinis, reatum suum quis tueatur, quia diuturnitas temporis non diminuit peccata, sed auget. Inno.3. in concil. generali. In plerisque locis fiunt exactiones, & extorsiones turpes, & prauæ, in consecrationibus Episcoporum, & benedictionibus abbatum, & ordinibus clericorum. Est quoque taxatum quantum sit illi uel isti, quantumve alteri uel alij persoluendum. Tantum igitur volentes abolere abusum, consuetudinem huiusmodi, quæ magis dicenda est corruptela, penitus reprobamus, &c. Idem. Cantuarien. Archiepiscopo. Cum quidã suffraganei tui pro chrismate certam consueuerunt recipere quantitatem, non metuentes pœnam canonicam, tempus faciẽdæ solutionis anticipant, recipientes in media Quadragesima, quod consueuere post Pascha, & ut recipiendi causam dissimulent, nomen denariorum variant, quos prius Chrismales, secundo Paschales dicebant, consuetudinem mediæ Quadragesimæ nuncupantes, & infra. Cum vero expressius venditionis speciẽ exprimat, qui prius recipit precium, quam rem conferat precio sam, & gratis sit gratia conferenda. Man. quat. eos a tam illicita exactione compescas. Causa.1.q.1. ex concil. Tiburt. Pro perceptione Chrismatis nummos dari, similiter pro baptismo, & cõmunione, hæc esse symoniacæ hæresis, detestata est synodus, & anathematizauit, & vt de cætero. nec pro ordinatione, nec pro chrismate, vel balsamo, vel baptismo, vel sepultura, vel communione quicquam exigant, statuit. Sed gratis dona Christi gratuita dispẽsatione donent. Ex summa de casibus. Pro spiritualibus aut corporalibus aliquid dare, puta calice, ornamentis, & similibus, dicunt quidam, ꝙ non est symonia, nisi inueniatur prohibitum, ut in ecclesia, in cœmeterio, & chrismate, vel oleo benedicto. Ex sum. fratris. V. Large dicuntur hæc spiritualia, pro eo que consecrata, & deputata sunt, ad hoc ꝙ in eis exerceantur diuina. Nota, ꝙ calix consecratus bene potest vendi ecclesiæ ab ecclesia, in eadem forma, priuato autem non potest uendi, nisi conflatus nec panis benedictus, nec aqua benedicta, cum per eius aspersionem dimittantur venialia, uendi debet. Quid si sacerdos paruulum in periculo mortis constitutum baptizare nollet, nisi data pecunia, poterit ne dari et sine periculo symoniæ in tali necessitate? Respondeo Credo, ꝙ in hoc casu laicus, siue vir, siue mulier, potest huiusmodi paruulum baptizare. Si autem non habeatur aqua, aut huiusmodi, laicus formam uerborum ignoret, potius debet dare pecuniam sacerdoti, non intentione emendi ab eo sacramentum, sed potius intentione remouendi ipsius furiam, quàm huiusmodi paruulum sic perire dimittere. Secus autem credo dicendum de aliis sacramentis, & benedictione nuptiali, & talibus, vbi res capit dilationem, & potest deponi quærimonia contra huiusmodi sacerdotem coram superiore. Item. In contractu uero matrimonii non datur temporale pro ipso sacramento, sed pro onere matrimonii sustinendo datur dos rite.

De Illa, quæ in rebus Ecclesiasticis spirituali annexis. Cap. VX.

Causa.1.q.3. Paschalis Papa. Si quis autem obiecerit non consecrationem se emere, sed res quæ ex consecratione prouenimunt, penitus desipere probatur. Nam cum corporalis Ecclesia, aut Episcopus, aut abbas, aut tale aliquid sine rebus corporalibus in nullo proficiat, sicut nec anima sine corpore corporaliter uiuit, quisquis eorum alterum vendit, sine quo nec alterum prouenit, neutrum inuenditum derelinquit. Vrbanus Papa. Donum Dei est Spiritus sanctus, & donum Dei est res ipsi ecclesiæ oblata, & si bene animaduertis Symon Magus, qui ad fidem ficte accessit, non Spiritum sanctum, quo ipse erat indigus, quia scriptum est, Spiritus sanctus disciplinæ effugiet fictum, sed donum eius emere voluit, vt ex venditione signorum, quæ per eum fierent, multiplicatam pecuniam lucraretur. Quisquis igitur res ecclesiasticas, quæ Dei dona, a Deo fidelibus, & a fidelibus Deo donantur, quæque ab eodem gratis accipiuntur, & ideo gratis donari deberent, propter sua lucra uendit, uel emit, cum eodem Symone donum Dei possideri pecunia existimat. Ideoque, qui eas non ad hoc ad quod instituta sunt, sed ad propria lucra munere linguæ, uel indebiti obsequii, uel pecuniæ largitur, uel adipiscitur, symoniacus est. Alioquin cur sancta synodus Calcedonensis.600.&.30 episcoporum procuratorem, uel defensorem ecclesiæ, uel quemquam regulæ subiectum a Deo per pecuniam ordinari prohibet, ita ut interuentores quoque tanti sceleris anathematizat, nisi ꝙ eosdem symoniacos iudicet. In nomine siquidem procuratoris, intelligit præfata synodus quemlibet ecclesiasticarum rerum amministratorem, ut uerbigratia, præpositum, œconomum, uicedominum Defensoris nomine aduocatum, siue castaldum, & iudicẽ. In subiecto uero regulæ Archipresbyterum, Archidyaconum, Dyaconum, Canonicum, Monachum, vel quemlibet ecclesiastico officio mancipatum. Item. Gregorius.7. Peruenit ad nos fama sinistra, quod quidam Episcoporum, non sacerdotibus propriæ dyœcesis decimas, atque Christianorum oblationes conferant, sed potius laicalibus personis, militum videlicet, siue seruitorum, uel quod grauius est, consanguineis. Vnde amodo, si quis Episcopus inuentus fuerit huius diuini præcepti transgressor

greſſor, inter maximos hęreticos, & antichriſtos non minimus habeatur. Et ſicut Nicena ſynodus de ſymoniacis cẽſuit, & quæ dat epiſcopus, & quæ recipiunt ab eo laici, ſiue precio, ſiue beneficio, æterni incendij ignibus deputentur. Item Paſchalis. 3. Altare & decimas per pecuniam dare, ſpiritumſanctum vendere ſymoniacam hęreſim eſſe, nullus fidelium ignorat.

De Illa, quæ in electionibus. Cap. XVI.

CAuſa 1. q. 1. Quia vero per electionem venit ad conſecratione premia largitur, acſi in cõſecratione munera dediſſet. Vnde Symachus papa ſcribit Ceſario epiſcopo. Si quis autem epiſcopatum deſiderat, data pecunia potentes perſonas minime ſuffragatrices ſibi adhibeat, nec ad decretum ſibi faciendum clericos, vel ciues ad ſubſcribẽdum, adhibito cuiuſlibet generis timore compellat, vel pro premijs quibuſlibet exhortetur. Item Greg. papa, Siagrio epiſcopo auguſtenſi. Sicut is qui inuitatus renuit, quęſitus refugit, ſacris altaribus eſt admouẽdus. Sic qui vltro ambit, vel importunum ſe ingerit, eſt proculdubio repellendus. Nam qui ſic nititur ad altiora, quod aliud agit niſi vt creſcẽdo decreſcat, aſcẽdẽdo exterius, interius in profundo deſcẽdat. Gratia. Si autem pecunia promiſſa fuerit, vel ſoluta electo, vel ordinato penitus ignorãte, necnõ eo mõ ad electos peruenerit, vel ordinationem ei nullatenus obeſſe vr̃, nec ad reatum criminis cuius conſcientiam nõ habuit. Extra. 5. de ſymo. Alex. 3. De hoc quod epiſcopus Oxon. Archidiac. beneficium, & cuidam clerico ante electionem prioratum dicitur promiſiſſe, vt vterque conſentiret in eundem. Tuę prudentiæ reſpondemus, quòd ſi manifeſtũ eſt eundem Archidiaconum, & clericum ob cauſam illam promiſſa recepiſſe. Aut exinde cõfeſſi fuerint in iure, vel legitime conuicti, ab altaris miniſterio ſunt perpetuo deponendi. Si vero tantum publica laborant infamia, eis canonica purgatio debet indici, ĩ qua ſi defecerint tã quam actores tanti ſceleris ſunt puniendi. Cęleſtinus. 3. Cum quatuor eſſent a capitulo conſtituti, qui debebant quendã eligere ad plebanum, amici eius, de cuius electione ſpes habebatur, vni, vel omnibus eligẽtibus promiſerunt ſe pecuniam ſoluturos, eo tamen ignorante, qui huiuſmodi promiſſione interueniente poſtmodum eſt electus, & infra. vbi conſtaret illos, qui promiſſum tale fecerunt, per fraudem in diſpendium illius, qui eligendus fuerat id malitioſe feciſſe, quamuis ipſe promiſſionis conſcius non fuerit, eius tamẽ electio, tanquàm ſymoniaca prauitate pręſumpta penitus eſt reprobanda, & infra. Aliquis in plebanum, ſeu quemlibet eccleſię pręlatum electus, & vt dictũ eſt, per prauitatem ſymoniacam reprobatus, ab epiſcopo ſuo diſpenſationem aliquam obtinere de iure non poteſt. Innocentius. 3. abbati Gemblacen. Leodienen. epiſcopus electionem de te factam noluit confirmare, verum cum hoc fieri, pro extorquenda pecunia comperuiſſes, ſub interminatione anathematis vetuiſti, ne pro facto huiuſmodi aliqua pecunia offerretur. Quãuis igitur etiam paruuli, qui cupiditate parentum, eccleſias per pecuniam ſunt adepti, eas dimittere teneantur, quia tamen longe diuerſum eſt non prębere aſſenſum, & expreſſum aliquot prohibere, tibi duximus reſpondendum. Quoniam ex eo, quòd contra voluntatem & prohibitionem tuam, a qua poſtmodum minime receſſiſti, aliquis te penitus ignorante promiſerit pecuniam, & exoluit, pręſertim cum is tibi ſit nulla conſanguinitate coniunctus, nihil tibi debet ad pęnam, vel ad culpam ſicut credimus imputari niſi poſtea conſenſeris pecuniam ſoluendo promiſſam, aut reddendo ſolutam. Alioquin contingeret, quòd alicuius factum inſidias inimico parantis, et damnoſum exiſteret, cui penitus diſpliceret, & ſic aliquis de fraude ſua commodum reportaret. Illos autem, qui dederunt pecuniã, vel qui receperunt intantum conſtat eſſe culpabiles, quòd ſi exceſſus eſſet eccleſię manifeſtus, quę non iudicat de occultis, pęna eſſent canonica feriendi. Cauſa. 8. q. 3. Quod autem ſymoniacus habendus non ſit, qui poſt electionem pro indemnitate eccleſię iuramentum pręſtat, facile probatur. Aliud eſt animi ante electionem iuramentum facere, vel ſe facturum paciſci, ad hoc vt eligatur. Aliud eſt nulla pręcedenti conuentione poſt electionem huiuſcemodi iuramentum cònferre. Illud ab officio tanquam minus impenſum reijcit, hoc autem conſecrando nullum impedimentum generat.

De illa, quæ in redimendis vexationibus. Cap. XVII.

EX ſumma de ea. Si aliquis laico nullum ius habenti in electione, ſed malitioſe impediendi, cauſa det aliquid, vt ceſſet à tali impedimento, videtur quòd non ſit ſymonia. Dedit enim, vt redimeret vexationem ſuam, credo tamen ſymoniam commiſſam, quòd nondum erat ei ius acquiſitum. Ex ſumma fratris. V. hoc verum eſt, quando aliquis eligendus dat huiuſmodi perſonæ aliquid, ne impediat electionem de ipſo faciendam. Si autem manifeſtum eſſet, quòd ille impediens nullum ius haberet in electione, & poſt electionem factam ſe opponeret, ne confirmaretur, inſtaretque electus, allegans id ſolum, quod eius aſſenſu fuit electus, poſſet tunc redimere vexationẽ ſuam, ſicut magiſter hic innuit. Sed & ſi ante electionem aliquis, de quo conſtaret nullum habere in electione ius, impediret electionem faciendam ſimpliciter, ideſt ne fieret aliqua electio, poſſet capitulum redimere vexationem ſuam. Si autem impediret, non ne omnino fieret electio, ſed ne de iſto fieret electio, vel de illo, forte capitulum tunc nihil poſſet dare impedienti, ſicut nec ille cuius electio impediretur. Extra. 5. de ſymo. Lucius 3. Cum fuiſſes ad eccleſiæ tuæ regimen, de voluntate maioris partis fratrum electus, paucis tibi contradicentibus. Quidam amicus tuus de conſcientia tua, & voluntate turbata ei, qui magiſter diſcordiæ uidebatur, certæ quantitatis munus exoluit, & ſic contradictio conquieuit. Reſpondemus, quòd multum tibi conſulis ſi adminiſtrationẽ celeriter, ac ſponte dimittas, illius verbi memor. Quid prodeſt homini ſi vniuerſum mundum lucretur, animæ vero ſuæ detrimentum patiatur &c. Ex ſumma fratris V. Quid ſi aliquis iniuſtè interdictus, uel ſuſpenſus ab officio, & beneficio, uel iniuſtè excommunicatus, debet aliquid pro reſtitutione officij, uel beneficij, uel communionis, nunquid eſt ſymoniacus? Reſpondeo. Notauit Hu. quòd non eſt ſymonia ex parte dantis, ſed ex parte recipientis tantum, quia dans nullum ius acquirit, ſed dat, ut acquiſiti retineat. Cum autem aliquis iuſte eſt interdictus, ſuſpenſus, uel excommunicatus, ſi dat aliquid pro ſua reſtitutione, ſymonia eſt ex utraque parte: Verius credo, quod ſymonia committitur in utroque caſu, & qui iniuſtè interdictus, uel ſuſpenſus, uel excommunicatus eſt, deponat quærimoniam coram ſuperiore, Quid ſi eccleſia mea, uel præbenda, me remoto, alij fuerit aſſignata, nunquid eſt ſymonia, ſi precio eam redimo, & recupero? Reſpon. Credo quod ſic, ſiue iuſtè amotus fuero, & alius inſtitutus, ſiue iniuſte, ſicut dictum eſt in caſu ſuperiori.

De Illa quæ in beneficijs. Cap. XVIII.

CAuſa prima quæſtio. ſecunda, ca. ſicut epiſcopum. Gratianus. Auctoritate Bonifacij patenter oſtenditur, quia ſicut nullus precio eſt inuitandus ad conuerſionẽ, ita nulli pecuniæ interuentu eccleſiæ largiri oportet ingreſſum. Item Hiero. ad Damaſum Papam. Qui bonis parentum, & operibus ſuſtentari poſſunt, ſi quod pauperum eſt accipiunt, ſacrilegium profecto committunt, & per abuſionem talium iudicium ſibi manducant & bibunt. Item Proſper. de contemplatiua uita. ca. 10. Paſtor eccleſiæ his, quibus ſua ſufficiunt, non debet aliquid erogare, quandoquidem nihil aliud ſit habentibus dare, quàm perdere. De clericis quidem dicit Spiritusſanctus, Peccata populi mei comedunt. Sed ſicut nihil habentes proprium, non peccata, ſed alimenta quibus indigere uidentur accipiunt, ita poſſeſſores, non alimenta quibus abundant, ſed aliena peccata ſuſcipiunt. Idem, Non eſt meum dicere quale peccatum, cibos pauperum præſumendo ſuſcipiant, qui eccleſiam, quam iuuare de proprijs facultatibus debuerunt, ſuis expenſis inſuper grauant, perfectior eſt ille, qui ſe mundi rebus expoliat, aut qui cum nihil hàbuerit, nec habere deſiderat, quàm ille qui ex multis, quæ poſſidet eccleſiæ aliquid præſtiterit, ac ſe de eo quod præſtiterit forſitan iactat. Quæſt. 3. Multorum auctoritatibus luce clarius conſtat, quod ab ingreſſuris monaſterium non licet pecuniam exigere, ne & ille qui exigit, & ille qui ſoluit, ſymoniæ crimen incurrat. Ibidem quæſt. 3. Alexan. Papa. Sicut per columbarum uenditores illi denotantur, qui ſacram manus impoſitionem uendere conantur, ſic per nummularios eccleſiaſtici beneficij uenditores deſignantur, qui domum Dei, teſte Euangelio, ſpeluncam latronum efficiunt. Itaque firmauimus, ut nullus cuiuſcunque gradus clericus, pro eccleſiæ beneficio audeat aliquid conferre, aut in eccleſiarum fabrica, uel in donarijs eccleſiarum, ſeu etiam quod pauperibus ſit diſtribuendum. Ibidem quæſtio quinta. Vrbanus. Quicunque ſanè cupiditatem parentum, cum adhuc paruuli eſſent, eccleſias, uel eccleſiarum partes per pecunias adepti ſunt, poſtquam eas omnino dimiſerint, ſi canonice in eis uiuere noluerint, pro magna miſericordia ibidem eos eſſe concedimus, neque hoc pacto a ſacris ordinibus remouemus, ſi alias digni inueniantur. Gratianus. Vnde patet, quòd & ſi illis ignorantibus ſymoniæ peccatum ſit admiſſum, fructum tamen paternæ emptionis reportare non poſſunt. Quòd vero a crimine excuſentur hinc patet, quia

quia pro hoc facto a sacris ordinibus non remouentur. Extra de symo. Alexan.3. G. Cant. Archid. te induxit, vt ei homagiū faceres, & fidelitatem præstares, ita quod ipse beneficium tibi ecclesiasticum annis singulis exhiberet. Vnde quoniam huiusmodi obligatio illicita est, absolui a nobis instantius postulasti, adiiciens, quòd ab eo deinceps nihil de beneficio acciperes constituto. Quo circa nos tuam petitionem honestam, & fauorabilem attendentes, te a præfati Archidyaconi homagio, & fidelitate absoluimus, ita quòd ab Episcopo vel sacerdote discreto, pœnitentiam inde condignam recipias. Idem. Man. etiam, quòd pro vicariis assignandis, nullatenus pecuniam exigatis.

De illa, quæ in præbendis recipiendis. Cap. XIX.

CAusa. 1. quæstione tertia. Si quis dator, vel acceptor Dei ecclesias, vel beneficia ecclesiastica (quæ quidam præbendas vocant) sub pecuniæ interuentu susceperit, siue dando emerit, siue accipiendo vendiderit, a Symonis non excluditur perditione. Extra. quinto, de symo. Innocen. 3. in cap. tua nos. Si quis clericus cum conditione, vel pacto largiatur aut offerat bona sua, vt ista postmodum pro præbenda retineat, & in canonicum admittatur, huiusmodi oblatio, vel receptio fieri non poterit sine vitio symoniæ, cum in talibus omnis pactio, uel conuentio cessare debeat. Si uero pure ac sine pacto, & conuentione offerat, rogans humiliter vt in canonicum admittatur, & bona sua sibi retinere liceat pro præbenda, & clerici eiusdem ecclesiæ pure consentiant, huiusmodi receptio fieri poterit absque scrupulo symoniæ. Si tamen his, qui talem donationem facit, ea intentione ducatur, vt per temporalia bona quæ offert spiritualia ualeat adipisci, & clerici, qui eum in fratrem admittunt, non essent eum (nisi commoda temporalia perciperent) admissuri, sine dubio tam ille, quàm illi apud districtum iudicem, qui scrutator est cordium, culpabiles iudicantur. Gregorius. 9. Iaco. Cum in ecclesia Apostolensi sit receptus ia canonicum, & in fratrem canonici eiusdem partem prouentuum ad præbendam sibi assignare recusant, quandam consuetudinem prætendentes, scilicet quòd prandium habere debeant a canonico recepto de nouo. Quo circa canonicos, ut tali consuetudine non obstante, sibi sicut vni ex aliis in prouentibus, & præbenda prouideant compellas. Ex summa fratris. V. Sed quæritur quare minores ordines accepit tantum, non potest ad statum, & habitum secularem reuerti, cum susceptione huius nullum emittatur votum. Respondeo constitutionem ecclesiæ, quæ statuit, quod ex quo quis clericatum recepit ad laicalem statū non reuertatur, ne per hoc clericatus vilis, & contemptibilis habeatur sicut statuit vt qui semel baptismum accepit, licet coactus resilire non possit, ne fides vilis, & contemptibilis habeatur. Nota, quod receptus in canonicum secularem, vel regularem, si propter deuotionem quam habet ad ecclesiam in qua receptus est, & ad fratres recipientes, dat eis prādium, vel cappam sericam. Aut si quis episcopo, qui dedit ei præbendam rogatus, vel non rogatus dat palefridum, vel aliud propter deuotionem, vel dilectionem exortā ex gratia sibi facta, aut si quis propter nepotem aut filium receptum in monachum ex deuotione, dat aliquid monasterio vel fratribus, non credo esse symoniam: siue det longe post gratiam sibi factam, siue cito post, dum tamen hoc faciat non corrupta intentione, idest non principaliter propter beneficium datum, sed propter deuotionem, vel dilectionem ex beneficio collato generatam, quæ est propinqua causa mouens. Et hoc intelligo in foro pœnitentiali, ubi iudicatur secundum intentiones. In foro autem causarum, ubi secundum probata iudicatur, in prædictis casibus, si aliquis rogatus, ut exactus daret aliquid in receptione, uel post receptionem modico tempore, præsumeretur symonia ex utraque parte. Quid si exigatur aliquid tanquam debitum in talibus, ille tamen qui dat, non dat tanquam debitum, sed ex deuotione non est symonia quo ad Deum, si intentio dantis non est corrupta, maxime si dicat cum protestatione, scilicet quòd non reddit ut debitum, sed donat ut gratuitum.

De illa, quæ in præbendis de nouo constitutis. Cap. XX.

QVid de præbendis de nouo constitutis in ecclesiis secularibus, vbi clerici assignant perpetuo certos redditus, pro præbendis, hoc modo, quòd liceat eis quamdiu vixerint illos habere pro præbendis, & sic admittantur ad canonicatum. Quidam etiam retinent potestatem conferendi illam præbendam alii personæ, si contingat eos cedere, vel decedere, nunquid est symonia. Respondeo. Qui præbendam instituit in aliqua ecclesia de consensu episcopi, in ipsa constitutione de consensu eius, & fratrum, si ibi sunt aliqui potest retinere ius patronatus, vel in perpetuum, vel ad tempus. De assignatione autem redditum pro præbenda, & obtinenda canonica, dic secundum sententiam Innocentii supra positam. Quid de constitutione quam in fundatione ecclesiarum, vel præbendarum faciunt episcopi; quod quisquis dederit ecclesiæ tantum, vel tantum in redditibus, recipiatur in canonicum, & quod dederit habeat pro præbenda, nunquid licita est hæc constitutio, quod duret ad tempus non in perpetuum, nec fiat in fraudem symoniæ, & ea sit intentio constituentis, quod non pro rebus dandis, sed principaliter propter diuinum cultum augmentandum, & propter deuotionem dantis recipiatur ad spiritualia? Tolerari potest, dum tamen dignus sit ille qui recipitur, alias non. Idem credo posse dici in monasteriis de nouo fundatis, vel fundandis indigentibus, de constitutione si fieret, quod quicunque tantum daret, vel tantum reciperetur ad illam religionem, dum tamen fieret auctoritate episcopi, & cæteris circunstantiis, quæ dictæ sunt, etiam vsque ad certum numerum personarum ibidem recipiendarum. Extra de symo. Innocentius tertius. Si quis clericus cum conditione, vel pacto largiatur, aut bona sua, ut ista postmodum pro præbenda retineat, & in canonicum admittatur, huiusmodi oblatio uel receptio fieri non poterit, sine vitio symoniæ, cum in talibus omnis pactio, uel conuentio cessare debeat. Si uero pure ac sine pacto, & conuentione offerat rogans humiliter, ut in canonicum admittatur, & bona sua sibi retinere liceat pro præbenda, & clerici eiusdem ecclesiæ pure consentiant, huiusmodi receptio fieri poterit absque scrupulo symoniæ. Si tamen is, qui talem donationem facit ea intentione ducatur, vt p tēporalia bona, quę offert spiritualia ualeat adipisci, & clerici, qui eum in fratrem admittunt, non essent eum (nisi commoda temporalia perciperent) admissuri, sine dubio tam ille, quàm illi apud districtū iudicem, qui scrutator est cordium, culpabiles iudicantur.

De Symonia quæ committitur ab episcopis, in beneficiorum prouentibus retinendis. Cap. XXI.

EX summa de Casibus. Quid de episcopis, uel aliis prælatis, qui fructus ecclesiarum, vel beneficiorum vacantium percipiunt per aliquot annos, & postea conferunt retentis sibi fructibus, & redditibus sic perceptis, vel retenta sibi parte prouentuum. Respondeo, quod si prælatus ex donatione consequitur, ut ipse percipiat, non est dubium intercidere symoniacam prauitatem. Ex summa fratris. V. Hoc enim licite potest fieri in casu, & nihilominus conferri beneficium spirituale alicui personæ, sed non percipiet fructus sic retentos, usque dum elapsum fuerit tempus de quo statutum est, ut retineantur. Et conferetur istud beneficium sub hac forma. Damus tibi hanc præbendam, uel hanc ecclesiam, saluis fructibus, quos retinuimus ad talem usum. Et nota, quod beneficia non debent vacare vltra sex menses. Alioquin si pertinebat donatio ad episcopum, deuoluitur ad capitulum, quod si fuerit negligens per alios sex menses deuoluitur ad Metropolitanum, & postea ad Papam. Nec potest aliquis illorum purgare negligentiam suam, si lapso tempore amittit donationem, ita quod si post dederit, non ualet. Extra quinto. Vt ecclesiastica beneficia sine diminutione conferantur. Innocentius tertius. In Lateranensi concilio prohibitum est, ne quis ecclesiasticum beneficium conferendo partem prouentuum suis usibus retinere præsumat. Et alibi cautum reperitur in canone, quod debent ecclesiastica beneficia sine diminutione conferri. Vnde credimus distinguendum, quia qui dat spirituale beneficium, in prouentus ipsius ante donationem non percepit, sed alius, & ex donatione consequitur, ut ipse prouentus percipiat, non est dubium intercidere symoniacam prauitatem. Si uero ante percepit, credimus distinguendum, utrum ante donationem constituat, ut ipsi prouentus retineantur ad tempus pro causa iusta, scilicet, & necessaria. An conueniat cum eo, qui accepit beneficium, seu cum mediatore quocunque, ut beneficio illo concesso sibi retineat prouentus. Primum enim membrum credimus esse licitum, secundum autem dicimus non licere, ne viam aperiamus his, qui prauitatem suam satagunt palliare.

De

De Illa, qua in receptione confraternitatis. Cap. XXII.

EX summa de ea. Quid de confraternitatibus, quæ ita cõstitutæ sunt, quod nullus recipiatur, nisi promittat, uel etiam iuret se daturum annuatim. 10. Dic q. si fuerit propter causam honestam, vtputa pro alendis pauperibus, pro redimendis captiuis, vel similibus, non est symonia, nec sunt reprobandæ. Immo Gangræcum. concil. dicit anathematizandum, qui eas despicit. Iuramentum tamen non approbo propter periculum periurii. Plus autem, si ita dictum est, q. semel, vel bis in anno conueniant omnes confratres ad tractandum de salute animarum, ad audiendum verbum Dei, ad celebrandum missas, & orationes pro viuis, & defunctis, & ad excitandam deuotionem, & ideo ponunt singulis annis certam quantitatem ex qua reficiantur, & prouideant pauperibus, bonum est dummodo intentiones sint mundæ, & principaliter in Deo fixæ. Absit enim, vt ea quæ propter bonum & licitum facimus, nobis debeat (si quid mali etiam inde præter intentionem nostram accidat) imputari, videtur q. non symonia sit, dedit enim vt redimeret vexationem suam: credo tamen symoniam cõmissam, quia nondum erat ei acquisitum, Ex sum. fratris. V. Credo sine præiudicio, q. prædicta non est licita, quia excludit pietatem, ne quis recipiatur nisi sic, sed si fiat statutum per verba affirmatiua, q. quicumque receptus fuerit, det tantum vel tantum, sustineri potest. Sed quare non potest similiter constitui, q. quicũque receptus fuerit in canonicum det procurationem, vel cappam sericam, vel aliquid simile? Respondeo, hoc esse illicitum, ne talia excogitentur in fraude, symonia est. Præterea huiusmodi fraternitates, ad hoc consueuerunt institui, ut a fratribus dentur pecuniæ in vsus pauperum, & tunc prope ingressum fraternitatis, potest ingredienti exprimi onus certæ summæ soluendæ singulis annis. Sed beneficia ecclesiastica non sunt instituta propter faciendas cappas sericas, vel procurationes soluendas.

De Illa, qua in ingressu religionis. Cap. XXIII.

CAusa. 1. quæstio. 2. Liquido apparet, quod ingressuri monasterium sua debeant offerre rectoribus, nec aliter sunt recipiendi, nisi sua obtulerint, nec permittitur rectoribus ab ingressuris aliquid exigere, sed sponte oblata suscipere. Ibidem. q. 3. Sed obiicitur, q. qui ingressuri monasterium pecunias tribuunt, non propositum religionis, sed stipendiorum ecclesiæ participationem emunt. Temporalia ergo non spiritualia ementes, nequaquam symoniaci habendi sunt. His itaque respondetur. Non solum, qui spiritualia, sed etiam qui temporalia eis annexa precio accipiunt, vel tribuunt symoniaci iudicãtur. Extra. 5. de sy. Alex. 3. Prohibemus igitur, ne ab his, qui ad religionem transire volunt, aliqua pecunia requiratur, nec prioratus, nec capellaniæ, cuilibet monachorum aut clericorum annua distractione vendantur. Idem. Veniens ad nos. S. presbyter proposuit, quod abbas & fratres sancti. R. noluerunt eum in monachum recipere, quousque triginta solidos daret conuentui, conuentione facta, cum sequenti die monasticum habitum induerunt, & ijdem monachi, viginti solidos. Abbas vero decẽ famuli, duodecim, pro pastu asserentes hoc esse, de consuetudine monasterii postulantur. Quoniam ergo factum huiusmodi perniciosum videtur. Mandamus quatenus si ita esse inueneris, abbatem, & monachos ad restituendum pecuniam præfato. S. tam indigne susceptam compellas. abbatẽque & maiores personas monasterii, pro tantæ prauitatis excessu, ab officii executione suspendas, præcipiens dicto. S. vt in alio monasterio in habitu monastico studeat deseruire. Clemens. 3. Nos consulere voluisti de regularibus canonicis, seu monachis, qui per symoniam ingressum, ipsis scientibus, habuerunt. Respondemus, ut locum quem taliter adepti sunt, omnino dimittant, & solitudines, siue alia monasteria districtiora adeant, in quibus tam execrabilem excessum sine intermissione deplorent. Si autẽ ignorantibus ipsis pecunia data fuerit, eos ad renunciandũ loco eidẽ cogas, & postmodum in idipsum reducere, si ibi absque scandalo potuerint remanere, vel in alio monasterio, quod sit de ordine ipso, ad seruiendum Deo poteris collocare. Innocentius tertius in concil. gene. Quoniam symoniaca labes hucusque moniales infecit, ut uix aliquas, siue præcio recipiunt in sorores, paupertatis prætextu, volentes huiusmodi uitium palliare. Ne id de cætero fiat penitus prohibemus, statuentes, vt quæcumque de cætero talem commiserint prauitatem, tam recipientes, quàm recepta, siue sit subdita, siue prælata, sine spe restitutionis de suo monasterio expellatur in locum arctioris regulæ, ad agendum perpetuam pœnitentiam retrudenda. De his, quæ ante hoc synodale statutum taliter sunt receptæ taliter duximus prouidendum, ut remotæ de monasteriis, quæ perperam sunt ingressæ, in aliis locis eiusdem ordinis collocentur, quæ si forte propter nimiam multitudinem alibi commode collocari nequeunt, ne damnabiliter in seculo euagentur, recipiantur in eisdem monasteriis dispensatiuè, de nouo mutatis prioribus locis, & inferioribus assignatis. Hoc etiam contra monachos, uel alios regulares decernimus obseruandum. Verum ne per simplicitatem, & ignorantiam se valeant excusare, præcipimus ut dyœce. Episcopi singulis annis hæc faciant per suas dyœceses publicari. Gregorius. 9. Mandato nostro suscepto, ut cum monachis, qui per symoniam dato aliquo, locum in monasteriis sunt adepti, secundum constitutionem generalis concilii dispensares. Con. t. respondentes, dicimus mandatum Apostolicum, etiã ad abbates extendi, & ad resignationem spiritualium, & temporalium, quæ nullo pacto, sed affectu animi præcedente, vtrique taliter acquisierunt, in quo casu delinquentibus sufficit per solam pœnitentiam satisfacere creatori, eos per symoniam huiusmodi non teneri.

De Conditionibus symoniacis. Cap. XXIIII.

EX summa fratris. V. Pone, quod aliquis timens pati repulsam dixit abbati, si velletis recipere me, darem uobis terram meam. Abbas habito consilio cum fratribus recipit eum ignarum iuris, & eorum quæ dixit abbas in capitulo. Ille postea antequam induatur dat res totas, vel partem monasterio, nunquid est symonia, aut potest talis hic remanere? Respõdeo, Credo quod siue intuitu illius promissionis fuerit receptus, siue non, symonia est, saltem ex parte offerentis, cum interposuerit conditionem dandi temporalia pro sua receptione, sicut innuit canon extra, de symonia, nobis. Nec potest iste remanere in huiusmodi monasterio nec data repetere, cum sit in turpi causa, tenetur tamen ad aliud monasterium transire, si ex illa sui receptione obligatus fuit ad religionem, puta si dedit se, & receptus est in monachum, & in fratrem: quia hæc est quædam professio. Ar. extra de regu. & trans. ad reli. porrectum. Quid si expressa fuit conditio de temporalibus habendis ex parte recipientium, & recipiendus omnino tacuit, proponens quod nihil daret, sed tantum propter Deum ingrederetur, nunquid potest ibi remanere? Respondeo, Credo, quod non, sicut nec in præcedenti casu, quia taciturnitas eius, cum non contradixerit illicitæ pactioni, pro consensu habenda est, etiam in foro pœnitentiali, si propter hoc tacuit, quia timebat repulsam si contradiceret. Quid si interponatur, quod ex parte recipiendi, uel ex parte abbatis, si antequam recipiatur, aut concedatur ei ingressus, pœnitent utique de conditione apposita, & eam reuocant, & ille petit recipi propter Deum tantum, & illi consentiũt nunquid licet? Respondeo, Credo quod sic, dum tamen intentio non sit corrupta. Si autem iam receptus fuisset, aut promissa receptio in illo monasterio ante reuocationem huius conditionis, eo ipso indignum se fecisset illo monasterio ille, qui huiusmodi promissionem taliter habuisset. Quid de regularibus, qui concedunt alicui, quod completo biennio, uel triennio recipiẽt eum, si tamen interim didicerit artem sutoriam, uel pistoriam, vel aliam mechanicam, quando est laicus, vel quando est clericus, si interim studuerit in scholis theologiæ, uel alterius facultatis. Quid & si recipiant talem in præsenti sub prædicta conditione, non tamen uolunt eum recipere ad habitum, nisi elapso termino, & impleta conditione. Item quid de seruiente regularibus, qui non vult eis seruire, nisi promittant ei quod recipient eum saltem post biennium uel triennium, uel alium certum terminum, & illi promittunt ei, nunquid est symonia in talibus. Credo, quod in ultimo symoniaca est talis promissio. In reliquis casibus suprapositis non credo symoniam committi, nec illicita est huiusmodi pactio, uel conditio, quia perinde est ac si dicatur, recipiemus te, uel recipiemus te induendũ tali tempore, vel tali, si tñ uel dũ tñ interim reddas te idoneũ ad hoc, ut recipiaris, & vtilem monasterio, addiscendo tale artificium, uel tale, aut scientiam talem, uel talem. Quid de illo cui facta est promissio, de se recipiendo ad certum terminum sub prædicta conditione. Nunquid adueniente termino, & impleta conditione tenetur intrare, cum illi parati sunt eum recipere? Respondeo: Credo quod si nullum fecit uotum, nec obligauit se, uel ad intrandum, sed tantum promissionem sibi factam acceptauit, uolens sibi prouidere in futurum, non tenetur intrare secundum iudicium pœnitentiale. In foro autem causarum de hoc iudicabitur, secundum præsumptiones, & allegata, & probata.

De

De Sana forma recipiendi in monasterium.
Cap. XXV.

EX summa de ea. Si monasterium esset adeo tenue vel paupertate depressum, quòd vel redditus, vel vix, vel non sufficerent personis præsentibus, non solum intentionem possunt habere, sed etiam credo, quod possunt dicere, non sufficimus nobis, libenter suscipimus te ad spiritualia, ad temporalia non possumus, nisi haberemus plures possessiones. Ex sum. fratris. V. Credo etiam q. licet exprimere nomina, & quantitatẽ oblatorum, credo etiam, q. si huiusmodi recipiendus dicat, uel aliquis pro eo. Dabo singulis annis pro expensis meis. c. solidos vel 6. libras quamdiu vixero, non est illicitum, quando nõ sufficit monasterium. Sed nunquid licet dare in tali casu possessionem, uel redditum in perpetuum, qui tamen non sufficiat ad victum vnius personæ per annum? Credo, q. licet in hoc casu recipientes huiusmodi possessionem, vel redditum, propter commodum perpetuitatis obligant se ad prouidendum ei in expensis. Pacisci ergo in talibus, cum monasterium indiget, non est symonia, dum non fiat pro substantialibus conferendis, vel recipiendis, sed expensis faciendis vel compensandis. Ex summa de ea. Quòd autem dictum est, quod vincit homicidam, intelligas in damno dato, quia maius damnum est in amissione vnius animæ, quàm infinitorum corporum, aliter grauius peccat homicida. Quid si audit aliquis aliquem iurare falsum. & ipse scit & tacet, nunquid peccat. Videtur, quod sic in Leuitico. Anima quæ audierit vocem iurantis falsum, testisque fuerit, &c. Item, Non caret scrupulo societatis occultæ, qui manifesto facinori desinit obuiare. Econtra vero, qui crimen occultum manifestat, non est erroris correptor, sed proditor, vt dicit Aug. Item si prodit eum forte punietur ille in corpore, vel occidetur a iudice, vel etiam a parentibus illius, contra quem ipse uolebat peierare, uel ipsemet proditor potest de facili incurrere mortis periculum. Et idem August. d. quod sufficit isti, vt se ab hoc soluat peccati vinculo; si iudicet talibus qui magis possunt prodesse, quam obesse periuro, siue eum corrigendo, siue pro eo Deum placando.

De His, qui prioratus emunt, aut redimunt.
Cap. XXVI.

EXtra. 5. de symonia. Alexan. 3. Prohibemus quoq; ne prioratus, aut capellaniæ cuilibet monachorum, aut clericorũ annua distractione vendantur. Ex summa fratris. V. Quid de monachis, qui dant aliquid abbatibus suis, pro cõferendis prioribus, nunquid est symonia. Respondeo. Si ibi est aliquid spirituale vt decimæ, oblationes, vel debitum celebrandi diuina, vel aliquid tale, symonia est. Siue det de rebus monasterii, vel prioratus, siue aliunde, secundum quod hæc præpositio notat appreciationem, vel proximam siue principalem causam, ut sæpe dictum est. Quid si det talis prior episcopo pecuniam, ne sustineat, quod amoueatur a prioratu. Vel canonicus regularis, ne amoueatur a cura parrochialis ecclesiæ, & ne reuocetur ad monasterium, nunquid est symonia? Credo quod sic, maxime si necessitas, vel vtilitas exigit, quod tales amoueantur, aut si consuetudo est, quod episcopus ad solã requisitionẽ abbatis, tales curatos debeat amouere a parrochialibus ecclesiis. Si autem sine muneribus, & obsequiis: aut precibus carnalibus facerent impediri per episcopos, ne amouerentur, cum nec vtilitas, nec necessitas amotionem exigerent, nec esset corrupta intentio, non credo, quod peccarent.

De Illa, quæ fit in commissione iurisdictionis.
Cap. XXVII.

EX summa de ea. Sciendum quoque, quod nec Episcopus, nec Archidyac. nec alius prælatus potest sub prætio, uel annuo censu concedere alicui vices suas, idest prælationem, uel iurisdictionem, uel aliquod ius spirituale. Sed uidetur contra extra, de reli. domi. constitutus, ubi iurisdictio sub annuo censu remittitur, ergo & confertur, quia paria sunt remittere, & conferre, extra. de symo. quærelam. & de transac. super eo. Ad hoc dic, quod retinuit censum temporalem pro temporalibus, quæ remisit, vel retinentur non pro redemptione iurisdictionis, sed in signum subiectionis antiquæ. Si tamen episcopus committeret alicui pure, ac simpliciter vices suas, si tali uicario constitueret postea salarium, non esset peccatum, immo tenetur ad hoc. 21. quæstio. 3. charitatem. Item redditus temporales possunt uendi ad tempus. Sed nunquid perpetuo, Dicunt quidã quod non, quia per consequens uideretur emptum ius spirituale, propter connexionem. 1. quæstio. 3. si quis obiecerit, Vel distingue melius cum Lau. Vtrum ab eo emat qui confert beneficium, an a beneficiato. in primo casu est symonia. In secundo si emit a beneficiato perpetuo, idest dum ipse venditor teneat beneficium, non est symonia, nec est prohibitum, non tamen honestum, & hoc ita intellige, quod nihil spirituale interueniat. Itẽ debent ecclesiæ soluere aliquem censum in signum subiectionis episcopis. Si autem loco tibi ecclesiam cum sis presbyter, & tu per consequens locas operas tuas, vt ibi officies, non habiturus alias ibi aliquam iurisdictionem, nec committis symoniam, nec aliàs peccas. Extra quinto. ne prælati uices suas sub annuo censu concedant. Alexan. tertius in concil. Lateranen. Quoniam in quibusdam partibus, sub prætio statuuntur, qui decani vocantur, & pro certa pecuniæ quantitate Episcopalem iurisdictionem exercent, statuimus, ut qui hoc de cætero præsumpserit, officio suo priuetur, & episcopus conferendi hoc officium potestatem amittat. Idem. Quoniam enormis consuetudo in quibusdam locis inoleuit, ut sub annuo prætio sacerdotes ac ecclesiarum regimen statuantur, ne id fiat modis omnibus prohibemus, quia dum sacerdotium sub huiusmodi mercede venale disponitur ad æternæ retributionis præmium consideratio non habetur, Ex summa fratris. V. Nota, quod tunc Episcopus redditus suos, uel interim potest ad firmam dare sub annuo censu, dum tamen non sit ibi annexa iurisdictio spiritualis, sed non potest recipere aliquid ab aliquo, ut constituat eum præpositum, uel œconomum, vel vicedominum. Præposituram tamen, uel balliuam temporalem cum iurisdictione temporali consueuerunt episcopi dare ad firmam, sicut & principes seculares. Quod autem ait. Si loco tibi ecclesiam, non credo, quod in talibus habeat locum locatio, vel conductio. Sed talis presbyter gratis impendit officium, & ille gratis dat ei expensas, sicut dictum est supra. Synodus Calcedonen. iudicat symoniacos etiam procuratores rerum, & defensores, & regulæ subiectos, si per pecuniam ordinantur. Sed cum laicus possit esse iudex, & habere aliqua alia officia supra nominata, quæ non habeant aliquid spiritualitatis, quare in eis committitur symonia. Ad hoc dicit H. &. G. quod in omni administratione rei ecclesiæ committitur symonia, si ematur, & hoc est symoniacum, quia prohibitum. Alii uero inherentes consuetudini generali dicunt, quod est probabilius, quia tunc est symonia in empta administratione, vel dignitate, si talis est, quæ habeat aliquod spirituale sibi annexum, aliàs non. Sæpe enim consuetudo facit licitum, quod alias esset illicitum, & econuerso.

De Illa, quæ in emptione iuris spiritualis.
Cap. XXVIII.

EX summa. Ratione consuetudinis possunt ne aliqua exigi pro intronizãdis episcopis, uel abbatibus, vel quibuscũque personis ecclesiasticis inuestiendis. Item pro danda, absolutione, Item pro iure decimarum, Item pro iustitia ecclesiastica seruanda, In omnibus his recipere pecuniam, uel equipollens, symonia est, non obstante consuetudine. Extra quinto. de sy. Innocentius tertius. Prauam illam consuetudinem de tua prouincia studeas abolere, qua pro ecclesiarum inuestitura Archid. marcham argenti, minores uero decani vaccam albam, sibi dari postulant, & certam solui pecuniæ quantitatem, Alexander tertius. Nemo presbyterorum exenium, vel emolimentum quodlibet temporale, immo spirituale detrimentũ a quocumque peccante publice accipiat, ut episcopo, uel ministris peccatum eius celet, nec pro respectu cuiuscumque personæ consanguinitatis, vel familiaritatis, alienis communicans peccatis, hoc ipso innotescere detractet, nec quemquam peccantem, vel minus digne pœnitentem gratia, uel fauore, ad reconciliationem adducat, & testimonium reconciliationis ferat eidem, vel quocumque liuore digne pœnitentem a reconciliatione remoueat, quia symoniacum est utrumque. Clemẽs tertius. Nos consulere voluisti de regularibus canonicis, seu monachis, qui per symoniam ingressum ipsis scientibus habuerunt. Respondemus, vt locum quem taliter adepti sunt omnino dimittant, & solitudines, siue alia monasteria districtiora adeant, in quibus tam execrabilem excessum sine intermissione deploreut. Si autem ignorantibus ipsis, pecunia data fuerit, eos ad renunciandum loco eidem cogas, & postmodum in idipsum redire, si ibi absque scandalo poterunt remanere, uel in alio monasterio, qđ sit de ordine ipso ad seruiendum Deo poteris collocare. Causa 1. quæstio. 3. Paschalis, 3. Altare, decimasque per pecuniam dare, symniacam hæresim esse, nullus fidelium ignorat. Item ibidem. Grego. in Homel. In templo quoque vendentes sunt, qui

hoc

hoc quod de iure quibusdam competit ad primum largiuntur. Iustitiam enim vendere est, hanc pro præmii acceptione seruare. Ex summa fratris. V. Igitur ecclesiasticam iustitiam vendere symoniacum est, si quando datur aliquid episcopo, vel alii pro reddendo iure super spiritualibus, exquo persona est ecclesiastica, quæ debet huiusmodi ius reddere ratione ecclesiasticæ iurisdictionis. Si autem laicus est iudex, & recipiat pecuniam pro ferenda sententia, vel facienda iustitia super temporalibus, licet sit graue peccatum, non tamen est symonia.

De Illa, quæ in emptione iuris quasi spiritualis.
Cap. XXIX.

EX summa fratris. V. Quid de illo qui dat sacerdoti, vel alii pecuniam, vt recipiatur ad seruiendum pauperibus in hospitali, vel vt recipiatur in leprosariam, vel in eleemosynariam, vel aliam domum Dei? Item quid de illis qui emunt victum vnius monachi ad totam vitam suam, nunquid est symonia? Respondeo. Vbicunque aliquis ius aliquod spirituale consequitur, quando recipitur ad hospitale, vel leprosariam, vel aliquid tale, symonia est, si pp hoc aliquid dat, vel promittit. Si aũt non consequitur aliquid spirituale, sed recipitur ad hoc tñ, vt seruiat ibi, vel ad tempus, vel ad vitam suã, vel in coquina, vel in alio officio, non est symonia aliquid dare pro huiusmodi, licet alias turpe sit dare, vel accipere pro talibus. Victum autem monachi emere symoniacum non est, ex quo talis emptor non consequitur aliqđ spirituale, nõ est tñ securum emere nisi probabiliter dubitetur, cuius melior sit conditio ementis, aut vendentis. Quid de matricularüs aut sonitoriis. i. officio pulsandarum campanarum, nunquid officia huiusmodi possunt vendi? Respondeo largè sumpto vocabulo symoniæ, Symonia est talia vendere, sicut & talia officia spiritualia sunt, largè sumpto vocabulo. Si tamẽ alicui datum fuerit huiusmodi officium gratis, si consuetudo est loci, ꝙ possit alium ponere loco sui, vel locare, vel vendere, vel ad firmam dare prouentus illius officii, vel etiam in dotem dare pro filia, ad vitam ipsius dantis, non est symonia. Quid de sacerdote q. vendit officium portandi aquam benedictam per parrochiã? Respondeo. Si huiusmodi sacerdos de consuetudine per se, vel per aliquem de familia sua debet huiusmodi officium expedire, & prouentus eius in suos vsus conuertere, symonia est illud officium vendere, vel aliquid pro eo dando accipere, large tamen sumpto vocabulo symoniæ, etiam adminus turpe lucrum est. Si autem de consuetudine est, quòd sacerdos huiusmodi possit retinere officium, & per se, vel per alium illud expedire, & prouentus recipere, non est symonia si officium illud committit ad firmam, sicut ecclesiæ quandoque dantur ad firmam.

De Illa, quæ committitur in doctrina.
Cap. XXX.

EX summa de casibus. Quia statutum fuit quondam ab Eugenio Papa: postea ab Alexand. in concil. Lateranensi, deinde ab Innocentio, in concilio generali, quòd singulę ecclesiæ cathedrales tenerẽt singulos magistros liberalium artium, adminus grammaticæ, qui earundem ecclesiarum clericos, & alios scholares pauperes gratis instruerent, propter quod aliquod competens beneficium magistro cuilibet in ecclesia præberetur. Quæritur vtrum committat symoniam magister, si exigat aliqua a pauperibus, vel a clericis ecclesiæ, a qua recipit beneficium? Respondeo sic cum enim hoc sit spirituale, & ex officio suo teneatur facere, certum est exigere aliquid propter hoc, symoniam esse. Nam in templo vendentes sunt, qui hoc qđ quibusdam iure cõpetit ad præmium largiuntur. Dico symoniam etiam committere magistrum, qui festum de iure, vel consuetudine colendum non vult concedere scholaribus colendum, nisi pecunia sibi data, vel econuerso diem non colendum concedit colendum pro pecunia. Sed nunquid ab aliis scholaribus, qui non sunt pauperes, nec de ecclesia, potest exigere salarium? vel nunquid magister in scholis Parisius, vel Bonon. põt facere licite collectam? videtur ꝙ non, quia scientia donum Dei est, vnde vendi non potest. Item professores iuris, & si honeste sponte oblata recipiant, tamen inhoneste petunt. Sed contra, qui pro tempore præstat obsequium, debet consequi beneficium. Itẽ potest magister vendere doctrinam sicut & iurisperitus consiliũ. Itẽ gratis potest docere, & nihilominus pro expensis suis collectam facere, sicut testis gratis testatur, & tamen recipit procurationem & episcopus gratis consecrat ecclesiam, & recipit, similiter procurationem. Sol. Dico cum La. & Io. quòd si sua non sufficiunt ei competenter, honeste potest & licite exigere, moderate tamen. Aliter nihil debet exigere, sed sponte oblata poterit recipere. Ex summa fratris. V. Licite exigere, quod ita intelligo ꝙ potest inopiam suam exponere scholaribus, & insinuare, ꝙ libenter acciperet, si gratis darent, sed non licet exigere secundum ꝙ exigere est, ab inuito extorquere, vt ff. de legatis. & fideicommi. §. si rem. Non credo ꝙ de iure possit eos de scholis expellere, vel spolia eorum accipere, si non velint sponte promittere, sed postquam promiserint, promissa potest exigere. Quæ autem dicuntur supra, intelliguntur ab illis, qui habent ab ecclesia stipendium, licet alias sint diuites, credo ꝙ non tenentur laborare circa diuites auditores, nisi vt sint ei sumptus moderate dare, quod tamen debent recipere, non pro scientia, sed pro labore. Nota ꝙ ait, quia symoniam magister committit, qui diem non colendum pro pecunia colere concedit. s. vt festum alicuius minoris sancti, quod nõ est statutum ab ecclesia. Si autem pro data pecunia cõcederet magister scholaribus aliquo die profesto cessare a lectionibus, propter recreationem sicut consueuit fieri ab autoristis, turpe lucrum esset, tamen non esset symonia. Dicit ꝙ scientia donum Dei est, quia datur a Deo ad illuminandum intellectum, ex quo sequitur affectus accensio, & est perfectio animæ plus valens, quam totus mundus, sicut & ipsa anima, vnde est imprecabilis, & ipsam vendere symonia est, secundum Altissiodorum. Porro iurisperitus vendit consilium, non ipsam cognitionem veritatis, aut scientiam, sed pennam, & laborem suum.

De Mediatoribus symoniæ. Cap. XXXI.

CAusa. 1. q. 1. Ex concil. Calcedon. Si quis vero mediator tam turpibus, & nephandis datis, vel acceptis extiterit, si quidem clericus fuerit a proprio gradu decidat. Si vero laicus anathematizetur. Extra quinto. de symonia. Innocentius tertius. Aliquis, te pœnitus ignorante, promisit pecuniam, & exoluit, præsertim cum is nulla sit tibi consanguinitate coniunctus, nihil tibi debet ad pœnam vel culpam, sicut credimus, imputari. Illos autem qui dederunt pecuniam intantum constat esse culpabiles, quòd si excessus eorum esset ecclesiæ manifestus, (quæ non iudicat de occultis) pœna essent canonica feriendi. Causa prima. quæstione tertia. Emptor atque venditor nota infamiæ percellantur. Ex summa fratris. V. Quid si aliquis amicus medius procuret, quòd filius alicuius magni recipiatur in aliquo monasterio, & postea ille amicus soliciat illum magnum, quòd det aliquid monasterio, nunquid licet? Respondeo, si dictus amicus non aliter procurasset illum recipi, nisi quia sperabat eum aliquid daturum monasterio, vel etiam si non sperauit, sed tamen nunc petit aliquid pro receptione illius, symonia est. Si vero alias solicitat eum, quòd sit deuotus, sicut & esse debet illi monasterio, & Dei dilectione orta, ex acceptione filii conferat aliqujd monasterio, non est symonia.

De Labe criminis huius, & detestatione.
Cap. XXXII.

CAusa 1. q. 1. Quod autem spiritualia emere peccatum sit, probatur multorum auctoritatibus. Ait enim Leo Papa: Gratia si non gratis datur vel accipitur non est gratia. Symoniaci autem non gratis accipiunt, igitur gratiam, quæ maxime in ecclesiasticis ordinibus operatur non accipiunt, ergo non habent. Item Grego. in registro. Quisquis per pecuniam ordinatur, ad hoc vt fiat hæreticus, promouetur. Quisquis ergo contra symoniacam, & Neophitorum hæresim pro officij sui loco vehementer non exarserit, cum eo non dubitet se habiturum portionem, qui prius commisit hoc piaculare flagitium. Item ex epistola Tharasij Constantinopolitani episcopi missa Papæ Adriano: Tolerabilior est enim Macedonij, & eorum, qui circa ipsum sunt Spiritussancti impugnatorum impia hęresis, illi enim creaturam Spiritumsanctum, & seruũ Dei patris, & filij delirando fatentur. Isti vero eundem Spiritumsanctũ venalẽ efficiunt seruũ, & sic detrahunt Spirituisancto, æqualiter peccãtes his qui blasphemauerunt, dicẽtes Christum in Beelzebub eijcere dæmonia. Atque vt verius dicamus Iudæ proditori comparantur qui Iudæis occisoribus Christum uendidit. Item Augustinus ait. Sicut Eunuchus fuit

qui Ioseph comparauit, ita qui gratiam mercatur, uiuum semen non habet fectu genitalibus. Sic quoque ignis sacrificij, qui per septuaginta annos Babylonicæ captiuitatis sub aqua vixerat, extinctus est Antiocho Iasone vendente sacerdotium, quod significant ignem Spiritussancti non lucere in symoniacis sacramentis. Idem. quæstione secunda. Paschalis Papa. Patet symoniacos veluti primos & præcipuos hæreticos ab omnibus fidelibus respuendos, & si commoniti non resipuerint, ab exteris potestatibus reprimendos, omnia enim crimina ad comparationem symoniacæ hæresis, quasi pro nihilo reputabuntur. Extra 5. de symonia. Lucius Papa. Sicut symoniaca pestis sua magnitudine alios morbos vincit, ita sine dilatione, mox vt eius signa per aliquam personam claruerint, de ecclesia Dei, debet eliminari & repelli. Idem tanta est labes huiusmodi criminis, quòd etiam serui aduersus dominos, & quilibet criminosi admittendi ad accusationem. Item omnis peccator potest Missam cantare, præter symoniacum, quem quilibet vt ab ordine male suscepto remoueatur accusare potest, vel etiam meretrix. Inno. 3. Pomposianus abbas de symonia, periurio, dilapidatione, ac insufficientia infamatus, contra testes multas exceptiones proposuit, vt eos testimonio remoueret. Nos vero illas duntaxat exceptiones probandas admisimus, quibus forte probatis, testes non zelo iustitiæ, sed malignitatis fomite processisse constaret, vt conspirationes & inimicitias capitales. Cæteras autem exceptiones, vt furti, adulterij, propter immanitatem hæresis symoniacæ, ad cuius comparationem cætera crimina, quasi pro nihilo reputantur duximus repellendas, præsertim cum testes de crimine fuerint emendati: tales igitur contra talem, taliter duximus admittendos, non secundum rigorem iuris, sed secundum temperantiam æquitatis, cum ageretur non criminaliter, vt deponeretur ab ordine; sed ciuiliter vt ab administratione amoueretur, & vtique tales prælati ex leuioribus causis possunt ab administrationibus amoueri, sicut quorundam religiosorum approbata consuetudo deposcit.

De Accusatione symoniaci. Cap. XXXIII.

Ex summa iuris. Ad accusandum in crimine symoniæ quilibet admittitur, sicut in crimine læsæ maiestatis. Si tamen clericus est, qui accusatur, cum distinctione, laicus contra eum admittitur. Nam contra eum, qui antea bonæ opinionis extitit, non admittuntur criminosi, sed bonæ famæ admittuntur omnes, tam laici quam mulieres, aliter crimen exceptum non esset. Qui vero ad testificandum in hoc crimine, vel in alijs exceptis admittantur, distinguendum est. Si enim agatur criminaliter, contra neminem admittitur testis criminosus, etiam emendatus de crimine. Si vero agatur in modum denunciationis, vel inquisitionis, refert vtrum contra regularem, an contra secularem. Si contra regularem, admittuntur contra eum testes criminosi, si iam de crimine sint emendati, & sine alijs adminiculis. Si autem in crimine adhuc perseuerant, subdistinguendum est, vtrum crimina sint eadem vel minora, vel maiora, vel paria. In primo casu nunquam admittuntur contra eum, etiam cum alijs adminiculis. In cæteris vero tribus, si deposuisse credantur ex malignitatis fomite, puta quia conspiratores sunt, vel inimici capitales, nõ admittuntur, etiam cum alijs adminiculis. Si autem ex zelo iustitię, admittuntur, sed non sine cæteris adminiculis. Si vero contra secularem agatur, subdistingue, vtrum ille sit inferioris gradus, & tunc idem omnino, quod in regulari, an excellentioris dignitatis, & tunc si ante fuit bonæ opinionis, admittuntur contra eum, honesti duntaxat, sicut in criminali. Si vero fuit grauiter infamatus, refert vtrum de facili puniri valeat, an sine scandalo nequeat. In primo casu locum habent, quæ de regularibus, & minoribus clericis dicta sunt. In secundo, quæ in criminali.

De Pœna Symoniaci. Cap. XXXIIII.

Ex summa de ca. Circa pœnam symoniaci distingue, quoniam aut est symonia in ordine, aut in beneficio. Si in ordine non recipit executionem, sed est ipso iure suspensus quo ad se, & quo ad alios, siue sit occultum siue manifestum, sicut & notorius fornicator, & hoc quia characterem habet furtiuum. Item punitur depositione, & infamia, si de crimine iudici suo aliquo modo, etiam per inquisitionem, vel denunciationem constiterit. Item non potest repetere pecuniam quam dedit, non quia alius bene acceperat, sed quia alius bene acceperat, sed quia iste turpiter dedit. Si vero est symoniacus, quia contulit ordinem symoniace, vel quia dedit, vel recepit beneficiũ symoniace, vel fuit mediator symoniæ, si est occultum est suspensus ipso iure, quo ad se tantum, sicut & quilibet criminosus, nõ tamen quo ad alios. Si vero est manifestum, est ipso iure suspensus. Ex summa fratris V. Aliquẽ suspensum esse quo ad se, & quo ad alios, est esse suspensum per sententiam canonis, vel hominis, pro quam suspensionem tenetur, sic suspensus abstinere ab officio, & illi qui hoc sciũt tenentur illum vitare, quantum ad executionem illius officij. Si tamen aliquis occulte sit suspensus hoc modo per sñiam canonis, qui hoc scit, credo quod si non possit eum vitare sine scandalo, non tenetur eum vitare. Quo ad se autem dr̃ quis suspensus, qñ tenetur ab officio abstinere non per sñiam canonis vel hominis, sed per simplicem prohibitionẽ iuris absque sententia. Sicut quilibet sacerdos existens in peccato mortali, tenetur abstinere a celebratione, si tamen celebraret non tenetur eũ vitare in officio subditus eius, vel quicunque alius, etiam si sciret eius peccatum. Large aũt dr̃ esse suspẽsus quo ad alios, & non quo ad se clericus peregrinus, quia sacerdos peregrinus si velit ex deuotione celebrare priuatim, permittẽdus est, sed non debet celebrare plebi, ex quo non est certũ de eius ordinatione, nec habetur aliqua notitia de persona eius. Ex his põt colligi talis distinctio. Quod quidam suspensi sunt quo ad se, & quo ad alios, vt symoniacus notorius, & fornicator notorius, & symoniacus in ordine licet occultus. Quidã sunt suspensi quo ad se, & non quo ad alios, vel sacerdotes occulte peccantes. Alij quo ad alios, & non quo ad se, vt clerici peregrini ignoti. Item cum in denunciatione non agatur nisi ad pœnitentiam non credo quod probata symonia in modũ denunciationis debeat sequi depositio vel infamia, sicut sequitur cum probatur per accusationem, vel per inquisitionẽ. Ex sum. de ca. Item secundum quosdam punitur pœna depositionis & infamię symoniacus, & in beneficio, sicut supra dictum est de symoniaco in ordine. Io. tamen intelligit illud de depositione non ab ordine sed a beneficio crimine probato in modum denunciationis, vel inquisitionis: quia si in modum accusationis, deponeretur ab ordine. & beneficio, sicut pro alijs criminibus regulariter. Causa 1. q. 1. ex concil. Calcedonen. Si quis per pecuniam ordinationem fecerit, & sub precio spiritussancti gratiam redegerit ac promouerit, etiam dispensatorem vel defensorẽ, aut quemlibet, qui subiectus est regulæ pro sui turpissimi lucri commodo, is qui hoc attentare probatus fuerit, proprij gradus periculo subiacebit, & qui ordinatus est nihil ex ordinatione hac, vel promotione quæ est per negociationẽ facta proficiat, sed sit alienus a dignitate vel solicitudine, quã pecunijs acquisiuit. Si quis vero mediator tam turpibus & nephandis datis, vel acceptis extiterit, si quidem clericus fuerit, a proprio gradu decidat. Si vero laicus anathematizetur. Ibidem Nicolaus Papa iunior. Erga symoniacos nullam misericordiam in dignitate seruanda habendam esse decreuimus, sed iuxta canonum sanctionem eos omnino damnamus, ac deponendos apostolica auctoritate sancimus.

De Renunciatione beneficij symoniace accepti. Cap. XXXV.

Ex summa de ca. Qui recepit beneficium symoniace, tenetur renunciare beneficio, & restituere omnes fructus perceptos, & qui percipi potuissent. Generaliter enim possidens sine titulo, tenetur ad omnia damna, & lucra percepta & percipienda. Idem est si habeat talem titulum, qui pro non titulo est habendus, vtputa quem turpiter & contra legũ interdicta mercatus est. Ex summa fratris. V. Titulus appellatur hic iustum initium, vel causa possidendi, vel emptio, donatio, venditio, & similia. Contra legum interdicta dicit, vt si quis dolo, vel metu inducat aliquem ad vendendum, vel dandum sibi aliquid, huiusmodi enim donatio, vel venditio habetur pro non titulo. Aut si quis vendat seruum sine gleba, aut glebam sine seruo, quod inhibet lex. Ex sum. de ca. Et intellige fructus, qui supersunt deductis expensis, quæ fiunt quæ rendorum, congregandorum, & obseruandorum fructuum gratia, qui & deducuntur tam a bonæ fidei, quam a malæ fidei possessore. Item intelligo hoc de fructibus quos non expendit in seruitium, vel in vtilitatem ecclesiæ, sed in alios vsus. Nam qui deprædandi causa accessit ad negocia mea gerenda, habet contra me actionem, non in id quod sibi abest, quia improbe ad negocia mea accessit, sed in quo ego locupletior factus sum. Idẽ intelligo de illo quo sciente & consentien-

te

te facta fuit symonia, vel statim vt sciuit non renunciauit. ali ter si esset bonæfidei possessor, teneretur non de consumptis, sed de extantibus tantum. Item hæc de pœna clericorum, laici autem debent excommunicari. In summa vero nota, quòd in beneficijs receptis, & in ordinibus symonia mentalis per condignam pœnitentiam alias expiatur, vnde qui per hypocrisim simulationem, siue ambitionem, dum prætenderent speciem sanctitatis, promoti sunt, nulla tamen interposita conditione, vel pacto ad ordines, beneficia, vel honores, non tenentur si veram egerint pœnitentiam, resignare. Item duo casus sunt, in quibus muneribus datis ordinati, vel promoti, de iure communi non sunt symoniaci, nec tenentur renunciare. Vnus, si inimicus meus daret fraudulenter pecuniam pro electione mea, vt postea cassaretur electio, & ego remanerem in famis. Alius si me inuito, & expresse contradicente aliquis latenter dedit, vel promisit pecuniam episcopo nolenti confirmare electionem, vel collateralibus suis, hoc intelligas verum esse, nisi postea forte consenserim, pecuniam soluendo promissam, aut reddendo solutam.

De Pecunia symoniace accepta. Cap. XXXVI.

Pecunia, vel possessio symoniace accepta, debet restitui illi ecclesiæ in cuius iniuriam data fuit, a quocunque etiam accepta fuit. De hoc autem ar. contra, extra c. veniens. vbi restituitur ei qui dedit. Dicunt quidam id dispensatiue factũ fuisse. Alij distinguunt, quibus assentio, quòd si remanet in seculo ille, qui dederat pecuniam, non est ei restitutio facienda, sed ecclesiæ, vt supra. Si vero transeat ad religionem, vel de illo monasterio ad aliud, debet restitui pecunia simpliciter, & possessiones saltem quo ad vsusfructum illi monasterio, quod ingreditur, vt sicut habet onus, habet & emolimentum. Ex summa fratris. V. Rodon. Pone quòd datur abbati, & toto collegio pecunia pro aliquo monachando, vel canonizando, cui restituetur pecunia sic suscepta? Respondeo. Vbi abbas, & totum collegium est in culpa, non debet pecunia remanere pœnes istud monasterium, quia illa pecunia se fecit indignũ, sed danda est pauperibus per dispensationem superioris. Si vero solus Abbas, vel aliquis de collegio non debet tunc delictum personæ redundare in damnum ecclesiæ: vnde pecunia illa siue possessio remanere debet pœnes illud monasterium, præsertim cum in eius iniuriam data sit, ita tamen quòd illi q̃ fuerunt in culpa quantum posset fieri alieni essent a commodo illius pecuniæ. Vbi autem aliquis secularis dat pecuniam episcopo pro habendo beneficio, illa debet refundi in vtilitatem præbendæ, vel ecclesiæ, quam sic emit, ipso amoto ab illo beneficio, nisi forte dedisset illam pecuniam alicui collegio seculari, pro habenda ibi præbenda. In quo casu debent fieri de illa pecunia quod supradictum est de pecunia data abbati, & monachis. Vbi vero dedit pro habendo ordine, si non habebat beneficium ecclesiasticum, pecunia debet cedere illi cathedrali ecclesiæ, in cuius ignominiam data est. Si autem habebat beneficium, ad cuius titulum ordinari gratis debuit, aut si dedit pecuniam pro beneficio obtinẽdo ab episcopo, vel alio prælato ecclesiastico, cum vtrique ecclesiæ sit facta iniuria, scilicet ecclesiæ illius prælati, & ecclesiæ, vel præbendæ comparatæ, pecunia debet cedere, partim in vsus istius ecclesiæ, partim in vsus illius.

De Perfidia Iudaica. Cap. XXXVII.

Ex summa de ca. Egimus de his, qui spiritumsanctum per symoniam blasphemant. Nunc de his agamus, qui nale colendo Deum inhonorant, vt sunt Iudæi, & Saraceni, & hæretici. Iudæi dicuntur, qui legem Mosaicam ad literam tenent, se circuncidendo, & alia legalia faciendo, dicti Iudæi a nomine dignioris tribus. s. a tribu Iudæ patriarchæ, q̃ inter tribus alias bellicosior primum aciem in bellis, & regis priuilegium obtinebat. s. vt de ea sola tribu crearetur Rex, sicut ex tribu Leui Sacerdotes. Prius autem dicebantur Hebrei ab Heber cuius familia cultum tenuit vnius Dei, cæteris idolatria sedatis. Statuit ecclesia illos Iudæos, publicis cædibus deputandos, qui de infidelibus baptizatos subuertere attentauerunt, & similes pœnas interdum, & pecuniarias, prout qualitas delicti exposcit. Sæpe statuit ecclesia contra tales, illa tamen moderatione adhibita in flagellis, q̃ statutũ eius in vindictam sanguinis transire minime videatur, talis. n. pœna indistincte relinquenda est brachio seculari. Extra 5. de Iudæis, & Sarace. Inno. 3. Et si Iudæos quos propria culpa submisit seruituti, pietas Christiana receptet, & sustineat cohabitationem illorum: ingrati tamen esse non debẽt nobis, vt reddant Christianis pro gratia contumeliam, & de familiaritate contemptum. Accepimus q̃ Iudæi faciunt Christianos puerorum suorum nutrices, & q̃d non tantum dicere, sed etiam nephandũ est cogitare, cum in die Resurrectionis Dominicæ illas recipere corpus & sanguinem Iesu Christi contigerit, per triduum antequam eos lactent, lac effundere faciunt in latrinã. Alia insuper quæ fidei nostræ confusionem inducunt. & infra. Prohibemus igitur districte, ne de cætero nutrices, vel seruiẽtes habeant Christianos, ne filij liberæ filiis famulentur ancillæ, sed tanquam serui a dño reprobati, in cuius mortem nequiter cõiurarunt, se saltem per effectum operis recognoscant, seruos illorum quos Christi mors liberos, & illos seruos effecit. & infra. Si vero nutrices, & seruiẽtes non dimiserint Christianos, sub excõicationis pæna inhibeatis districte oĩbus Christianis, ne cum eis commercium aliqđ audeant exercere. Idem in cõcil. ge. In nonnullis prouincijs a Christianis Iudæos, seu Saracenos habitus distinguit diuersitas, sed in quibusdam inoleuit confusio, vt nulla differentia discernantur. Vnde contingit interdum, q̃ per errorem Christiani Iudæorum seu Saracenorum, & Iudæi seu Saraceni Christianorum mulieribus cõmiscentur. Ne igitur damnatæ commixtionis excessus per velamen erroris hmõi, vlterius excusationis habere possit diffugium, statuimus vt tales vtriusque sexus in omni Christianorum prouincia, & omni tempore, qualitate habitus publice ab alijs populis distinguantur. In diebus aũt lamentationis, & dominicæ passionis, publicè minimè prodeant, eo q̃ nonnulli ex ipsis, talibus diebus, sicut accepimus, etiam ornatius non erubescunt incedere. A christianis qui sacratissimæ passionis memoriam exhibentes, lamentationis signo prætendunt, illudere non formidant. Et quoniam illius dissimulare non debemus ob proprium, qui probra nostra deleuit, præcipimus præsumptores huiusmodi per principes seculares animaduersionis condignæ adiectione compesci, ne crucifixum pro nobis aliquatenus blasphemare præsumant.

Qualiter inter Christianos Iudæi tolerandi sunt. Cap. XXXVIII.

Alexan. 3. Generaliter interdictas, vt Iudæi hostia, vel fenestras in die Parasceues apertas non habeant, sed clausa teneant tota die. Iudæus de nouo construere synagogas, vbi non habuerunt, pati non debet, verum si antiquæ corruerunt, vel ruinam minantur, vt eas reædificent potest æquanimiter tolerari, non autem vt eas exaltent, aut ampliores, aut preciosiores fiant, quam antea fuisse noscuntur: quia vtique pro magno debent habere, q̃d in veteribus synagogis, & in suis obseruantijs tolerantur. Clemens 3. Nullos Iudæos inuitos ad baptismum venire compellat, quippe Christi fidem habere non creditur, qui ad baptismum non spontaneus cogitur peruenire. Nihilominus etiam Christianus, eorum quemlibet siue iudicio terrenæ potestatis, vel occidere, vel vulnerare, vel suas pecunias eis auferre præsumat, aut bonas quas hactenus habuerunt, consuetudines immutare, præsertim in festiuitatum suarum celebratione, quisquam fustibus aut lapidibus eos nullatenus perturbat, nec aliquis ab eis coacta seruitia exigat, nisi quę ipsi tempore præterito facere consueuerunt. Nemo cœmeterium eorum mutilare, aut inuadere audeat siue obtentu pecuniæ corpora humana effodere. Porro si quis huiusmodi decreti tenore cognito, q̃d absit, contrarie præsumpserit, honoris & officij sui periculum patiatur, aut excõicationis sententia plectatur. Inno. 3. Iudæum, qui manus iniecit in clericum, si suæ iurisdictionis est, pœna pecuniaria potius, vel alias, secundum q̃ conuenit temporali, faciens læso satisfactionem congruam exhiberi. Idem in concil. ge. Cum sit nimis absurdum, vt blasphemis Christi in Christianos vim potestatis exerceat, quod super hoc Toletan. concil. statuit innouamus prohibentes, ne Iudæi publicis officiis præferantur, quoniam sub hoc prætextu Christianis plurimum sunt infesti. Ex summa de casibus. Item Christiani non in suis infirmitatibus debent vocare Iudæos, nec ab eis accipere medicinas, nec se in eisdem balneis cum eis balneare. Item cogendi sunt soluere decimas prædiales. Item Iudæi baptismum postulantes, debent 40. diebus in pænitentia, & abstinentia probari. Item cogendi sunt Christianos testes recipere circa se.

De Saracenis. Cap. XXXIX.

Saraceni dicuntur, qui nec nouum, nec vetus recipiunt testamentum, qui non se ab Agar ancilla Abrahæ, de qua eorum

rum fuit origo, Agarenos vocari volūt, sed potius a Sara eius vxore, & libera se Saracenos appellauerunt. Sunt tamen inter Saracenos quidam, qui receperunt 5. libros Moysi, sed prophetas respuerunt, hi dicuntur Samaritani. Cum Saracenis nobis comedere non licet, nisi in casu, vt infra dicetur, his & arma caeteraque subsidia, quibus impugnare nos valeant mittere prohibemur. Extra 5. de Iudaeis, & Sar. Clemens 3. Tuis fratet epi scope, petitionibus annuentes, tibi tuisque locus ad praedicandi Christi fidem Paganis haereticis exhibitis ap. auctoritate concedimus. vt vobis his cibis cum modestia & gratiarū actione, obseruata temporum qualitate, iuxta canonicas sanctiones vti liceat, qui vobis ab ipsis infidelibus apponuntur. Insuper indulgemus, vt quicunque religiosi siue clerici idonei, ad annunciandam gentibus veritatem euangelicam requisita, & habita praelatorum suorum licentia, tibi voluerint adhaerere. Id absque contradictione qualibet liberam exequendi habeant auctoritate apostolica, facultatem. Idem. Illos qui intrauerunt se amplius in terram Saracenorum cum mercibus nō ituros, nisi pax esset inter Christianos, & ipsos, & post treugam venerunt illuc. Conditio illa de pace & treuga habenda ab excommunicationis vinculo non absoluit. Idem. Omnes excōicatio ni supponimus, qui amplius cum Saracenis mercimonium habuerint per se, vel per alios, nauibus, seu quocunque alio ingenio, eis aliqua rerum subsidia, vel consilia, quamdiu inter nos, & illos guerra durauerit, duxerint impendenda. Inno. 3. in cōcil. generali. Anathematizamus falsos, & impios Christianos, qui contra Christum, & populum Christianum Saracenis arma ferrea, & ligamina deferūt galearum, eos & etiam qui galeas eis vendunt, & naues, quique in Pyrrhaticis Saracenorū nauibus, curam gubernationis exercent, vel machinis, vel quibuslibet aliis, aliquod eis impendunt consilium, vel auxiliū, in dispendium terrae sanctae. Ipsosque priuatione rerum suarum mulctari, & capientium seruos fore censemus, Praecipiētes, vt per omnes vrbes maritimas, diebus Dominicis, & festiuis, huiusmodi sententia publice innouetur, & talibus gremiū non aperiatur ecclesiae, nisi totum quod ex commercio causa damnato perceperint, tantundem de suo in subsidium terrae sanctae transmiserint: vt aequo iudicio, in quo deliquerunt puniantur, Quod si forte in soluendo non suffecerint, vt alias reatus talium castigetur, quòd in poena ipsorum, alijs interdicatur audacia similia perpetrandi,

De Cohabitatione, vel communione fidelium vtriusque. Cap. XL.

IDem Alexan. 3. in concil. Lateranen. Iudaei siue Saraceni, neque sub obtentu alendorum puerorum suorum, neque pro seruitio, vel alia qualibet causa Christiana mancipia in domibus permittantur habere. Excommunicentur autem qui cum eis praesumpserint habitare. Sed si qui praeterea Deo inspirante ad fidem se cōuerterint Christianam, a possessionibus suis nullatenus excludantur. Innoc. 3. in concil. gen. In nonnullis prouinciis a Christianis Iudaeos seu Saracenos habitus distinguit diuersitas. Sed in quibusdam inoleuit confusio, vt nulla differentia discernantur. Vnde contingit interdum, q per errorem Christiani Iudaeorum, seu Saracenorum, & Iudaei, & Saraceni Christianorum mulieribus commiscentur. Ne igitur damnatae commixtionis excessus, per velamen erroris huiusmodi vlterius excusationis habere possit diffugiū, statuimus. vt tales vtriusque sexus in omni Christianorum prouincia, & omni tēpore. & qualitate, habitus publicè ab alijs populis distinguantur. Ex summa de ca. Non debent Christiani comedere cum Iudaeis, neque habitare, neque recipere eos ad conuiuia sua, quia per abusionem scripturarum, contemptum ciborum nostrorum, magis fidem nostram impugnant. Similiter nec cū Saraceno, quia Saraceni hodie iudaizant, vnde eadem causa prohibitionis: & idem periculum vtrobique. Excipitur tamen casus, in quo licite possumus vti cibis, qui nobis a Paganis apponuntur, hoc tamen cum modestia, & gratiarum actione seruata, & temporum qualitate, videlicet si contigerit nos, vel aliquos ex nostris in terram eorum intrare ad praedicandum eis dem fidem Christi, & in hoc nisi esset eis dictum, q illud esset idolis immolatum, tunc enim, sicut ait Aug. satius est mori fame, quam vesci idolatico. Quod intelligunt quidam, si vescere tur ad venerationē idoli. Aliter in summa necessitate famis, posset quis etiam idolatico vesci. Item nullus Iudaeo, vel Pagano potest aliquid relinquere in testamento. & si fecerit, etiam post mortem iudicabitur anathema. Ex summa fratris. V. Iura quae ad hoc introducuntur, loquuntur de solis clericis, sed magister videtur extendere ad omnes. Credo tamen, q siue sit clericus, siue laicus: si daret vel legaret aliud talibus, & maxime consanguineis, non ad ditandum, sed ad succurrendum extremae, vel multum arctae necessitati, non esset puniendus. Ex summa de ca. Item q licet Christianus non debeat seruire vel cohabitare Iudaeo in eadem domo, tamen non prohibetur excolere praedia Iudaeorum. Item pone q Iudaei occupant aliquam parrochiam, emēdo praedia, & domos, quae a parrochianis solebant inhabitari, nunquid poterit ecclesia petere a Iudaeis quicquid soluere consueuerant Christiani? Respondeo, secundum omnes, potest petere decimas praediales omnes. Et quicquid occasione praediorum solebant percipere, etiam oblationes, & decimas personales, extra de deci. de terris. & extra de vsuris. quanto. Quod tamen plerique doctores nolunt concedere quantum ad oblationes, & decimas personales, propter honestatem ecclesiae conseruandam. Ex sum. fratris. V. Potest tamen distingui verum huiusmodi Iudaei aliquid habeant de laboribus, & industrijs suis, & tunc huiusmodi personalia possunt ab eis recipiant nil habeant nisi de vsura, & tunc non sit honestum talia ab eis recipi. licet etiam in hoc casu non peccarent, qui hoc acciperent vsque ad quantitatem damni quod patitur ecclesia, per hoc quia occupant loca, quę solent a fidelibus inhabitari. Sicut non peccaret aliquis damnificatus a fure, vel raptore per incendium, vel simili modo, si recuperaret ab eo damnum suum, licet fur, aut raptor, nihil haberet quod non esset ex furto, vel rapina acquisitum, dum tamen non reciperet pro damno illo res furtiuas, vel raptas in specie.

De Attractione eorum ad fidem. Cap. XLI.

EX summa de casibus. Debent autem, sicut ait *Greg. tam* Iudaei, quam Saraceni auctoritatibus, rationibus, & *blā* dimentis potius, quam asperitatibus, ad fidem Christianam de nouo suscipiendam prouocari, non autem compelli, quia coacta seruitia non placent. Si tamen coacti conditionaliter, puta per minas, vel rerum suarum ablationem, vel verbera, vel aliam similem coactionem susceperunt aliqui sacramē tum baptismi, & postea recesserunt a nostra fide. compellendi sunt redire, ne nomen domini blasphemetur, & fides, quam susceperunt, vilis ac contemptibilis habeatur. Item potest quis tales attrahere ad fidem promissionibus, & muneribus, & etiā per grauiorem exactionem, & pensionem faciendam in principio locationis. Ex summa fratris. V. Possessiones Iudęi (cū sint serui) non possident vti proprias, sed vt peculium, & ideo possint eis priuari per dominos suos ad libitum, nisi cum conuertantur ad fidem, quia tunc non debent & hoc in fauorem fidei, nisi eas habeant per vsuram, in quo casu *debent eas restituere*, aut precium earum (si de vsura fuerint *comparatae*) illis a quibus eas habuerunt, si sciantur, vel eorum haeredibus. Alioquin poterūt sic conuersis, tanquam pauperibus per epīscopum assignari. Porro nec ad fidem, nec ad religionem credo aliquem trahendum esse per munera danda, propter fidē recipienda, vel ingressum religionis ex pacto. Sed si quis infidelis vellet baptizari, nisi timeret paupertatem inter Christianos, vel si quis desideraret intrare religionem, si esset solutus a debitis, si studuisset per aliquos annos, vt capacior esset ad intelligenda, quae legerentur in religione, & ab aliquo sciē te eius propositum reciperet pecuniam, vel redditus, quātum ad primum casum, vt liberaretur a debitis, aut vt reciperet expensas in scholis, quantum ad secundum, licitum esset, dum tamen non pro precio rei spiritualis. sed adminiculum tollendi impedimenti daretur illud, vel reciperetur.

De Paruulis eorundem. Cap. XLII.

SEd nunquid possunt auferri eis filij eorum ad baptizandum. Respondeo. Adulti non debent, nisi consenserint spōte baptizari, nec etiam paruuli per illos, qui non sunt domini eorū, sed si veri nominis serui sunt Iudęi, sicut & sunt, iuxta illud: Maledictus seruus Chanaan, seruus sit fratrum suorum, credo q principes quorū sunt serui Iudaei, sicut possunt eis auferre filios paruos, tanquam mancipia sua, & alijs dare, vel vendere in seruitutem etiam inuitis parentibus, ita possent eos offerre ad baptismum, & in hoc mererentur, dum tamen hoc non facerent propter compellendos hoc modo parentes ad fidem, sed propter saluandos pueros per fidei sacramentum, ad cuius susceptionem sufficit, quòd non inueniat obicem contrariae voluntatis. Sed nunquid huiusmodi nutrices cum baluerint paruulos Iudaeorū aliis personis, licet illos clācolo baptizare. Rñdeo. Credo sine praeiudicio, q si in articulo mortis paruulorum hoc fieret, non peccarent, qui hoc facerent,

rent, aliàs non licet, & hoc ne aperiatur via ad iniuriam sacramenti per reiterationem, si forte contingat huiusmodi baptizatos conuerti ad fidem in adulta ætate. Item ne huiusmodi filij spirituales per baptismum regenerati, relinquantur expositi faucibus luporum temporalium .i. Iudæorum deuorandi. Patrini talium debeant laborare, quòd in fide & moribus instruantur. Item ne fiat contra iura, quæ dicunt, quòd baptizati non debent infidelibus conuersari, aut conuesci, nisi forte in casibus exceptis.

De Seruis eorum. Cap. XLIII.

EXtra 5. de Iudæis & Saracenis. Ex concil. Magontin. Nullum Christianum mancipium Iudæo seruiat, sed datis 12. sol. pro quolibet bono mancipio, ipsum quicunq; Christianorum, seu ad ingenuitatem, seu ad seruitium licentiam habeat redimendi: quia nephas est quē Christus redemit, blasphemum Christi seruitutis vinculis detinere. Greg. 9. Nulli Iudæo baptizatum, vel baptizari volentem emere liceat, vel in suo seruitio retinere, ꝙ si quem nondum ad fidem conuersum causa mercimonij emerit, & postmodum factus sit, vel fieri desideret Christianus, datis pro eo 12. sol. ab illorum seruitio protinus subtrahatur. Si autem infra tres menses ipsum venalem non exposuit, vel ad sibi seruiendum emit, eundē, nec ipse vendere, nec alius audeat comparare, sed nullo dato precio producatur ad præmium libertatis. Ex summa de casibus. Nota ergo ꝙ seruus Iudæi aut est vernaculus .i. de propria ancilla natus. Aut empticius. Sed vernaculus si sit, vel fieri velit Christianus, eripitur statim in libertatem nullo precio dato. Si vero empticius, aut erat iam Christianus quando fuit emptus, aut Paganus. Si christianus indistinctè liber efficitur nullo precio dato, quia Christiani commercium est Iudæo penitus interdictum. Similiter etiam serui hæreticorum impune possunt & dominos relinquere, & ad ecclesiam confugere. Si autem sit emptus, dum erat Paganus, aut causa seruicij, aut mercimonij, primo casu si vult Christianus fieri, liber efficitur sine precio. In secundo vero casu, si infra tres menses non exposuerit eum venalem, postea si fieri vult Christianus liberatur sine precio, quia præsumitur, ꝙ ad seruiendum eum emerit. Si autem exposuerit eum venalem, infra tres mēses, & iste vult fieri Christianus infra illud spacium, vel etiam post, dum tamen non steterit per dominum, quo minus vendiderit eum infra illud tempus liberatur reddito precio 12. sol. ab aliquo Christiano. Et intellige nisi dominus eum nolentem, cum diceret se velle fieri Christianum circuncideret, vel alterius sectæ signaculum imprimeret, tunc enim propter iniuriam proprij corporis sine precio liberatur. Idem per omnia dicimus de seruis Saracenorum. Sed nunquid erit iste seruus redimensis, non, sed restituet ei precium, & erit liber: vel si non habet precium quærat hostiatim, vel seruiat ei aliquanto tempore ad arbitrium boni viri, vel 5. annis ad instar eius, qui redemptus est ab hostibus, & hoc nisi causa pietatis a Christiano ematur, tunc enim non teneretur aliquid reddere nec seruire: quia quod pietate datur prohibet ius ne repetatur, quod semper præsumitur, nisi quis contrarium fuerit protestatus.

De Crimine Hæreseos. Cap. XLIIII.

EX summa de casibus. Dicto de Iudæis & Paganis, qui p infidelitatem Deum inhonorant: Nunc agendum est de Hæreticis, qui a fide deuiantes in Deum multipliciter peccant. Videamus ergo quot modis dicatur Hæreticus, qua pœna feriatur, qualiter ab hæresi rediens recipiatur. Quatuor modis dicitur hæreticus, dicitur enim hæreticus errans a fide, vnde sic diffinitur ab August. Hæreticus est, qui falsam de fide opinionem, vel gignit, vel sequitur. Gignit vt hęresiarcha, puta Arrius, Sabellius. Sequitur vt qui hæresiarcham imitatur, velut Arriani, & Sabelliani. 24. q. 4. hæreticus. Item vt ait Hiero. Hæreticus potest appellari, licet ab ecclesia non recesserit, qui aliter intelligit scripturam, quam sensus spiritussancti flagitat a quo scripta est. Causa 24. q. 3. Qui vero hæretici proprie dicantur Aug. ostendit dicens. Hæreticus est, qui alicuius temporalis commodi, & maxime gloriæ principatusque sui gratia, falsas, ac nouas opiniones gignit, vel sequitur. Ille autem qui huiusmodi hominibus credit, imaginatione quadam veritatis illusus est. Item August. contra Manicheos. Qui in ecclesia Christi morbidum aliquid, prauumque quid sapiunt, si correcti, vt sanum rectumque aliquid sapiant, resistunt contumaciter, suaque pestifera, & mortifera dogmata emendare nolunt, sed defensare persistunt. hæretici sunt. Item Vrbanus Papa. Qui aliorum defendit errorem, multo amplius est damnabilior illis, qui errant, quia non solum ille errat, sed etiam aliis offendicula erroris præparat, & confirmat. Vnde quia magister erroris est, non tantum hæreticus, sed & hæresiarcha dicendus est. Hierony. super epistolam ad Galath. Quicunque igitur aliter scripturam intelligit, quam spiritussancti sensus flagitat, a quo scripta est, licet ab ecclesia non recesserit, tamen hæreticus appellari potest. Actor. Item dicitur hæreticus a sacramentis ecclesiæ, vel communione fidelium diuisus, vt est excommunicatus. Item peruersor sacramentorum, vt symoniacus, qui vendit, vel emit ecclesiastica sacramenta, Hic vero procedemus secundum primam significationem. Extra 5. de hæreti. Stephanus Papa. Dubius in fide infidelis est, nec eis credēdum est, qui fidem veritatis ignorāt. Ex summa fratris. V. Dubius in fide dicitur, qui æqualiter se habet ad vtranque partem contradictionis, secus de illo, qui per spiritum blasphemiæ tentatur de fide, cum dolore cordis & anxietate, cui si bene pugnauerit cedit ad profectum huiusmodi tentatio, cum nulla sit ibi libido .i. improba voluntas delectandi in creatura, sine qua nullum est peccatum actuale. Extra vbi supra. Inno. 3. Vniuersos, qui de sacramento corporis & sanguinis domini nostri Iesu Christi, vel baptismate, seu peccatorum confessione, aut de matrimonio, vel de reliquis ecclesiasticis sacramentis aliter sentire, & docere non metuunt, quam sacrosancta Romana ecclesia prædicat, & obseruat, & generaliter quotienscunque eadem Romana ecclesia, vel singuli episcopi per diœce. suas, cum consilio clericorum, vel clerici ipsi sede vacante, cum consilio si oportuerit vicinorum episcoporum, hæreticos iudicauerunt, vinculo anathematis perpetui innodamus. Inno. 3. in concil. gene. Excommunicamus itaque hęreticos vniuersos, Cathoros, Patrinos, Pauperes de Lugduno, & alios quibuscunque nominibus censeantur, facies quidem habentes diuersas, sed caudas ad inuicem colligatas, quia de vanitate conueniunt in idipsum. Gregor. 9. Si qui autem de prædictis, postquam fuerint depræhēsi in hæresi, redire voluerint ad agendam pœnitentiam condignam, in perpetuo carcere detrudantur. Idem. Absolutos se nouerint a debito fidelitatis hominij, & totius obsequij, qui cunque lapsi in hæresim, manifesto aliquo pacto, quacunque firmitate vallato, tenebantur astricti. Extra ibidem de scismaticis. ex concil. Lateran. Ordinationes ab hæresiarchis factas, & ab ordinatis ab eis irritas esse censemus, adijcientes, vt qui dignitates ecclesiasticas, seu beneficia per eos acceperunt, careant impetratis. Alienationes quoque, quæ per eos factæ sunt de rebus ecclesiasticis, omni careāt firmitate, ad ecclesias sine omni onere reuertantur.

De Conuenticulis, & prædicationibus hæreticorum. Cap. XLV.

INnoc. 3. Quidam laici merito arguendi sunt, qui occulta conuenticula celebrant, officiumque prædicationis sibi vsurpant, & sacerdotum simplicitatem eludunt, & eorum consortia aspernantur, qui talibus non inhærent, Deus enim lux vera intantum odit opera tenebrarum, vt Apostolos missurus eis præcepit aperte dicens. Quod dico vobis in tenebris dicite in luce, & quod in aure audistis prædicate super tecta, & infra, Sicut enim multa sunt membra corporis, omnia vero non eundem actum habent, ita sunt ordines in ecclesia, licet non omnes idem habeant officium. Cum igitur doctorum ordo sit quasi præcipuus in ecclesia, non debet sibi quisquam indifferenter prædicationis officium vsurpare. Nam secundum Apostolum, quomodo prædicabunt nisi mittantur? & veritas præcepit Apostolis rogate dominum messis, vt mittat operarios in messem suam. Quod si forte quis argute respondeat, quòd tales inuisibiliter mittuntur a Deo, & si non visibiliter mittātur ab homine, cum inuisibilis missio multo sit dignior quam visibilis, & diuina longe melior quàm humana, potest rationabiliter rñderi, ꝙ cum interior illa missio sit occulta, nō sufficit cuiquam nude tm̄ asserere, ꝙ sit ipse missus a Deo, cū hoc quilibet hęreticus asseueret. Sed oportet vt astruat illā inuisibilem missionē, per opera miraculi, vt Moyses: vel scripturæ testimoniū spūale, vt Iohannes. Ego inquit vox clamantis in deserto, dirigite viā dñ o, sicut ait. Esa. Itē in concil. ge. Sancimus, vt oēs qui prohibiti, vel nō admissi præter auctoritatē ab Apostolica sede, vel a catholico epo loci susceptā, publicè, vel priuatim p̄dicationis offm̄ vsurpare p̄sumpserint, excōicationis vinculo innodentur, & nisi quantotius resipuerint, alia cōpetenti pœna plectentur. Gregorius 9. Interdicas laicis vniuersis cuiuscunque ordinis censentur, officium prædicandi.

De Pœna hæreticorum. Cap. XLVI.

EX summa de ca. Punitur hæreticus excommunicatione, depositione, rerum ablatione, & militari persecutione. Excommunicatione, quia hodie omnis hæreticus, siue occultus, siue manifestus, est ipso iure excommunicatus maiori excõmunicatione. Depositione quia indistincte siue sit clericus, siue laicus, Papa, vel Imperator, vel quilibet inferior, debet deponi ab omni dignitate. Rerum ablatione, quia bona eorũ omnia debent confiscari ecclesiæ cui deseruiebant, si erant clerici. Idem si erant laici ecclesiæ temporali iurisdictione subiecti. Aliorum vero laicorum bona principibus. Militari persecutione, quia si aliter non potest fieri, manu armata, & militari sunt ab eis bona omnia, quæ iniuste occupata detinent, auferenda, nam omnia sunt iustorum. Extra 5. de hæreticis Lucius 3. Quicunque manifeste fuerit in hæresi depræhensus, et si clericus, vel cuiuslibet religionis obumbratione fucatus, totius ecclesiastici ordinis prærogatiua nudetur, & sic omni officio, & beneficio spoliatus ecclesiastico, secularis relinquatur arbitrio potestatis, animaduersione debita puniendus, nisi continuo post depræhensionem erroris, ad fidei catholicæ vnitatem sponte recurrere, & errorem suum ad arbitrium episcopi regionis publice consenserit abiurare, & satisfactionem congruam exhibere. Ex summa fratris. V. Dicũt forte aliqui, quia deprehenditur error aliquando per facti euidentiam, aliquando per probationem testium, vel instrumentorum. Et ꝙ hæc exceptio, nisi continuo post depræhensionem erroris ad fidei catholicæ vnitatem &c. intelligitur de deprehensione erroris secundum duos primos modos. Aliqui etiam dixerunt, ꝙ & secundum tertium modum. Sed quia consuetudo se habet aliter, quæ est optima legum interpres, credo sine præiudicio, ꝙ loquitur hæc de depræhensione erroris in facto tantum. s. cũ inuenitur prædicans errorem, aut docens, aut faciens reuerentiam secundum ritum talium. qualiter dicitur furtum depræhensum, cum depræhenditur fur in furando, vel cum re furtiua, licet taliter depræhenso reuerti ad catholicæ fidei vnitatem, dum tamen hoc faciat continuo. i. antequam diuertat ad actum contrarium. Vel sicut alij volunt, & obseruatur ab aliquibus de consuetudine, continuo. i. in prima sessione iudicij, ideo prima die qua examinatur huiusmodi causa, ita tamen quòd hoc faciat sponte, idest non propter metum probationũ & cõtractuum, & canonice, idest quòd paratus sit hęresim abiurare, & ad mandatum ecclesię.

De eodem. Cap. XLVII.

EXtra vbi supra Lucius 3. Illos quoque, qui post abiuratio nem erroris, vel postquam se proprij antistitis examinatione purgauerint depræhensi fuerint, in abiuratam hæresim recidisse, seculari iudicio, sine vlla penitus audientia decreuimus relinquendos. Ex summa fratris. V. Hoc intelligo quando post huiusmodi abiurationem, vel purgationem depræhenditur in hæresi, siue per facti euidentiam, siue per confessionem propriam, vel per testes, in quo casu non parcitur ei, nec quo ad vitam, nec quo ad bona. Si autem absque huiusmodi deprahensione occulte recidat, & occulte pænitens reuertatur ad ecclesiam, parcetur ei quo ad vtrunque. Quo ad fidem. i. fidei instructionem, si indigeat, & quo ad sacramentum. i. quo ad absolutionem de peccatis occultam ex quo non est depræhensus. Item hæreticum iuxta Apostolum post primam aut secundam correctionem deuita, quo ad locutionem & cætera, in quibus excommunicatus est vitãdus. Et loquitur Apostolus secundum statum primitiuæ ecclesiæ, quando non erant hæretici ipso facto excommunicati, sed excommunicandi. Si enim essent excommunicati sicut nunc, vitandi essent in talibus, etiam ante primam & secundam correctionem. Magister tamen intelligit, ꝙ vitandi sunt, quò ad secreta fidei, quæ ante primam & secũdam correctionem possint eis propalari, ad conuersionem eorum. Sed post non debent, cum iam desperãt de conuersione eorum. Extra vbi supra. Inno. 3. in concil. gen. Damnati vero hæretici secularibus potestatibus relinquantur animaduersione debita puniendi, clericis prius a suis ordinibus degradatis, ita quòd bona huiusmodi damnatorum, si laici fuerint confiscentur, si vero clerici applicentur ecclesiis, a quibus stipendia receperunt. Qui vero inuenti fuerint sola suspicione notabiles, nisi iuxta cõsiderationem suspicionis qualitatemque personæ propriam innocentiam congrua purgatione monstrauerint, anathematis gladio feriantur, & vsque ad satisfactionem condignam ab omnibus euitentur, ita ꝙ si per annum in excommunicatione perstiterint, extunc velut hæretici condemnentur.

De Direptione bonorum eorum. Cap. XLVIII.

CAusa 23. q. 7. Quęritur an hęretici suis, & ecclesiæ rebus sint expoliandi. & qui possident ablata hæreticis, dicãtur possidere aliena. De his ita scribit Aug. ad Vincentium. Quicunque vos ex occasione huius legis imperialis, non dilectione corrigendi, sed odio inimicandi persequitur, displicet nobis, & quamuis res quæque terrena, non recte a quoque possideri possit, nisi vel iure diuino, quo cuncta iustorum sunt, vel iure humano, quod in potestate est regum terræ. ideoque falso res appellatis vestras, quas nec iuste possidetis, & secundum leges terrenorum principum amittere iussi estis. frustraque dicitis. Nos in eis congregandis laboramus. cum scriptum legatis. Labores impiorum iusti ędunt. Sed tamen quisquis ex occasione legis huiusmodi (quam reges terræ Christo seruientes, ad emendandam impietatem vestram promulgauerunt) res proprias vestras cupide appetit, displicet nobis. Idem contra Petilianum. Quid ergo indignum, si ea quæ tenebant hæretici secundum parem voluntatem domini catholici tenent. Ad omnes iniquos, & impios illa vox domini valet. Auferetur a uobis regnum Dei, & dabitur genti facienti iustitiam. An frustra scriptum est: Labores impiorum pij ædent, Idem. Quod autem nobis obiiciunt, quòd res eorum concupiscamus, vtinam catholici fiant, & non solum quæ dicuntur sua, sed etiam nostra in pace, & charitate nobiscum possideant. Si autem consideremus quod scriptum est in libro sapientię. Ideo iusti tulerunt spolia impiorum. Item quod legitur in prouerbiis: Thesaurizantur autem iustis diuitiæ impiorum, tunc videbimus non esse quærẽdum quæ habent res hæreticorum. sed qui sint in societate iustorum. His ergo auctoritatibus liquido monstratur, quòd ea quæ ab hæreticis male possidentur, a catholicis iuste auferuntur, ideo aliena possidere dicuntur.

De eodem. Cap. XLIX.

EXtra 5. de hæreticis. Inno. 3. Bona hæreticorum statuimus publicari per principes seculares. quos ad exequendum, si forte negligentes fuerint ec. cen. appel. re. compelli volumus. & man. vt nec ad eos bona eorum vlterius reuertãtur, nisi eis ad cor reuertentibus, & abnegantibus hæreticorum consortiũ misereri aliquis voluerit. Cum enim secundum legitimas sanctiones rei læsæ maiestatis puniti capite, bona confiscentur eorum, filiis suis vita solummodo ex misericordia conseruata, quantomagis qui oberrantes fidei, Deum offendunt, a capite nostro quod est Christus, ecclesiastica debent districtione præscindi, & bonis temporalibus spoliari, cum longe sit grauius æternã quam temporalem lædere maiestatem. nec huiusmodi seueritatis orthodoxorum exhæredatio filiorum, quasi cuiusdam miserationis prætextu, debet nullatenus impedire, cum in multis casibus, etiam secundum diuinum iudicium, filij pro patribus temporaliter puniantur, & secundum canonicas sanctiones quandoque feratur vltio, non solum in actores scelerum, sed etiam in progeniem damnatorum. Ex summa de casi. Sed nunquid viri catholici auctoritate propria possunt eos expoliare? Videtur ꝙ sic. Ecclesia enim videtur eis dare generalem auctoritatem, vt exterminent eos. Concedit etiã talibus idem priuilegium, quod accedentibus in terræ sanctæ subsidium, est concessum. Verumtamen satis videtur tutum, ꝙ semper fiat ex speciali edicto, vel principis, vel ecclesiæ, ne aliter ex cupiditate, vel vltione potius, quam ex iustitia, vel obedientia pugnare videantur. 23. q. 1. quid culpatur. & q. 2. c. 1. & 2. & q. 3. sex differentiæ. Item quid si postea conuertãtur ad fidem, nunquid restituentur sibi res ablatæ? Respondeo? Non tenetur aliquis, nisi sibi gratis voluerit misereri. Denique Inno. Papa, constituit etiam filios orthodoxos, a paternis bonis penitus excludendos. Vnde nota, quòd in tribus criminibus filij excluduntur ab hæreditate paterna, scilicet in crimine hæresis, extra eo. vergentis. in fine. quod videtur intelligendum, cum pater publicè prædicat contra fidem catholicam, vel publicè profitetur, vel defendit errorem, vel coram prælato suo conuictus est, vel confessus, aut sententialiter condemnatus de hæresi. Item in crimine læsæ maiestatis, & secundum quosdam symoniæ, quia ei patificatur. Item interfector clerici, qui priuatur omni beneficio ecclesiastico, aliter autem bona damnatorum deuoluuntur ad hæredes. Ex summa fratris. V. Sed nunquid filius interfectoris priuabitur feudo ecclesiastico, si illud erat de materna hæreditate datum patri in dotem. Respondeo. Potest dici in odium pœnarum, quòd non, nisi pater ex pacto lucrifecerit dotem, aut alio iniusto modo.

De Diuersis generibus hæreticorum. Augustinus in libro de diuersis hæresibus.
Cap. L.

POst Ascensionem domini exorti sunt hæretici, primo Symoniani a Symone mago, qui a Philippo diacono baptizatus voluit ab apostolis emere gratiam, vt per impositionem manus eius daretur spiritusſanctus. Basilidiani a Basilide 365. cœlos esse dicebant, quo numero dierum annus concluditur. Nicholaitæ a Nicholao vno de 7. diaconis, quos ordinauerunt apostoli, hic cum zelo pulcherrimæ coniugis culparetur velut purgandi se causa permisisse fertur, vt ea qui vellet vteretur, quod eius factum in sectam turpissimam versum est, qua placet indifferens vsus fœminarum. Nazarei filium Dei confitentur esse Christum, sed carnaliter opera legis obseruant. Valentiniani a Valentino, qui multa de rerum natura fabulosa contexit 30. secula asserens extitisse. Appellitæ ab Appelle, qui duos quidem Deos introduxit, scilicet vnum bonum, & alterum malum. Vnum tamen esse principium, scilicet Deum bonum, & ab illo alterum factum, qui cum malignus fuisset inuentus in sua malignitate mundum fecit, de corpore quoque Christi, dicitur falsa sensisse. Cataftriges, quorum auctor fuit Montanus, aduentum spiritussancti promissum in se potius, quam in apostolis asserunt fuisse redditum, Secundas nuptias pro fornicarionibus habent. De Infantis anniculi sanguine, quem de toto eius corpore minutis quibusdam punctionibus, & vulneribus extorquent, quasi eucharistiam suam conficere perhibentur, miscentes eum farinæ, panemque inde facientes. Qui puer si mortuus fuerit, habetur apud eos pro martyre, si autem vixerit, pro summo sacerdote. Hic Montanus habuit prophetissas, Priscam & Maximillam. Adamiani dicuntur ab Adam, cuius in paradiso nuditatem imitantur, quæ fuit ante peccatum: vnde & nuptias auersantur, quia credunt, quòd nuptiæ non fuissent si nemo peccasset. Nudi itaque mares, & fœminæ conueniunt, nudi lectiones audiunt, & orant, & nudi sacramenta celebrant, & ex hoc paradisum suam ecclesiam arbitrantur. Angelici dicti sunt, quasi quidam in angelorum cultum inclinati. Apostolici, qui nomine isto se arrogantissime vocauerunt, eo quòd in communionem suam non reciperent vtentes cõiugibus, & res proprias possidentes. Tales quidem habet catholica ecclesia, & monachos, & clericos plurimos. Sed isti ideo hæretici sunt, quia se ab ecclesia separantes, nullam spem illos habere putant, qui vtuntur his rebus quibus ipsi carent. Sabelliani patrem passum fuisse dicunt. vnde & Patrispassiani dicti sunt. Origeniani ab Origene Adamantio, cuius dogmata quidem ecclesia non recipit. Manichei a quodam Persa, qui vocabatur Manes. Sed cum eius insana doctrina cœpisset in Græcia prædicari, discipuli sui eum Manicheum appellari maluerunt, deuitantes nomen insaniæ. Iste duo principia inter se diuersa, & aduersa, & coeterna fuisse posuit: duasque naturas & substantias, boni scilicet & mali, eorumque inter se commixtionem & pugnam.

De eodem. Cap. LI.

ARiani ab Arrio. Hi patrem, & filium, & spiritumſanctũ nolũt esse vnius & eiusdem essentiæ, sed filium esse creaturam, quem etiam solam carnem, sine anima suscepisse arbitrantur. Spiritum vero sanctum creaturam creaturæ. i. ab ipso filio creatum esse volunt Appollinaristæ ab Appollinari. Hi sicut & Arriani dixerunt Deum Christum carnem sine anima suscepisse. Illam quoque carnem, & verbum vnius, & eiusdem substantiæ contentiosissime asseuerantes, verbum carnem factum. i. verbi aliquid in carnem fuisse conuersum, nec carnem de Mariæ carne fuisse susceptam. Aquarij qui aquam offerunt in poculo sacramenti, non illud quod omnis ecclesia. Est & alia hæresis nudis pedibus semper ambulantiũ, eo quòd dixit dominus ad Moysem: Solue calciamenta tua de pedibus tuis. Et quòd Esa. nudis pedibus legitur ambulasse. Ideo ergo hæresis est: quia non propter corporis afflictionem sic ambular, sed quia diuina testimonia sic intelligit. Donatiani, vel Donatistæ audent rebaptizare etiam catholicos, cum ecclesiæ catholicæ placuerit, nec in ipsis hæreticis baptisma cõmune rescindere. Priscillianistæ a Priscilliano diuersorum hæreticorum permixta dogmata sectantur, & ex aliis hæresibus tanquam in sentinam quãdam horribili confusione sordes in eos confluxerunt, qui etiam propter occultandas suas turpitudines habent in suis dogmatibus, & hæc verba, Iura, peiera, secretum prodere noli. Luciferiani a Lucifero Caralitano Episcopo, qui cum in omnibus teneant catholicam veritatẽ: in hunc errorem prolabuntur: vt dicant animam ex transfusione generari: & esse de carnis substantia Eludiani qui ita virginitati Mariæ contradicunt, vt eam post Christum filios de viro suo peperisse contendant. Tertullianistæ a Tertulliano, cuius opuscula multa leguutur eloquentissime scripta, sed hæreticus factus est, quia transiens ad Catafriges, quos ante destruxerat, cœpit etiam secundas nuptias detestari. Pelagiani a Pelagio Monacho. Hi gratiæ Dei inimici sunt, quia sine hac, posse hominem omnia mandata diuina implere, credunt.

De eodem. Cap. LII.

ISidorus Ethi. lib. 8. Nestoriani a Nestorio Constantinopolitano Episcopo, nuncupati sunt, qui beatam virginem non Dei, sed hominis tantum asseruit genitricem, vt aliã personam carnis, aliam faceret Deitatis. Eutiani ab Eutice Constantinopolitano Abbate, qui Christum post humanam assumptionem negauit existere de duabus naturis, sed solam in eo diuinam asseruit esse naturam. Acefalitæ dicti sunt, id est sine capite, nullus enim eorum reperitur auctor a quo exorti sint. Hi trium Calcedonẽsium capitulorum impugnatores, duarum in Christo substantiarum proprietatem negant, & vnam in eius persona naturam prædicant. Theodosiani, & Gainnitæ errores Euticetis, & Dyoscori sequentes, Calcedonense concilium, respuunt ex duabus. Vnam in Christo naturam asserunt, quam Theodosiani corruptam, Gaionitæ incorruptam contendunt. Gnoitæ, & Tritoitæ a Theodosianis exorti sunt, ex quibus Gnoitæ ab ignorantia dicti, dicunt quod Christi diuinitas ignoret futura. Tritoitæ vero vocati, eo ꝙ sicut tres personas in trinitate, ita quoque tres astruunt Deos esse. Sunt & aliæ hæreses sine auctore, & sine nominibus. Ex quibus aliæ triformem putant esse Deum. Aliæ Christi diuinitatem passibilem dicunt, alię Christi de patre natiuitati initium temporis dant. Aliæ liberationem hominum apud inferos factam Christi descensione non credunt. Alię animã imaginem Dei negantes, aliæ animas conuerti in dæmones, & in quacunque animalia existimant. Aliæ de mundi statu dissentiunt. Aliæ innumerabiles mundos opinantur. Aliæ aquam Deo coeternam faciunt. Aliæ nudis pedibus ambulant. Aliæ cum hominibus non manducant. Hæ sunt hæreses aduersus catholicam fidem exortæ, & ab Apostolis, & sanctis patribus, vel conciliis condemnatæ, quæ dum in se multis erroribus diuisæ inuicem dissentiunt sibi, communi tamen nomine aduersus ecclesiam Dei conspirant. Sed & quicunque scripturam sanctam aliter intelligit, quam sensus spiritussancti flagitat, a quo conscripta est, licet de ecclesia non recesserit, tamen hæreticus appellari potest,

De Hæreticis extirpandis. Cap. LIII.

EXtra 5. de hæreticis. Lucius 3. Statuimus insuper vt comites, barones, rectores, & consules ciuitatum, & aliorum locorum, iuxta commonitionem episcoporum præstito corporaliter iuramento promittant, quod fideliter, & efficaciter cum ab eis fuerint requisiti, ecclesiam contra hæreticos, & eorum complices adiuuabunt bona fide, iuxta officiũ & posse suum. Si vero id obseruare noluerint, honore, quem obtinent, spolientur, & ad alios nullatenus assumantur, eis nihilominus excommunicationem ligandis, & terris ipsorum interdicto ecclesiæ supponendis. Ciuitas autem, quæ his institutis duxerit resistendum, vel contra commonitionem episcopi punire neglexerit resistentes, aliarum careat commercio et uiratum, & episcopi se nouerit dignitate priuandam. Si qui verò fuerint, qui a lege diœcesanæ iurisdictionis exempti, soli subiaceant sedi apostolicæ, nihilominus in his, quæ sunt contra hæreticos instituta, episcoporum subeant iudicium, & eis in hac parte, tanquam a sede apostolica delegantis, non obstãtibus libertatis suæ priuilegiis, obsequantur. Innoc. 3. in concil. gene. Si vero dominus temporalis requisitus & monitus ab ecclesia, terram suam purgare neglexerit ab hæretica fœditate, per Metropolitanum, & cæteros episcopos excommunicationis vinculo innodetur, & si satisfacere contempserit infra annum significetur hoc summo pontifici, vt extunc ipse uasallos ab eius fidelitate denunciet absolutos, & terram exponat catholicis occupandam, qui eam, exterminatis hæreticis, absque ulla contradictione possideant, & in fidei puritate conseruent, saluo iure domini principalis, dummodo super hoc nullum præstet obstaculum, eadem nihilominus lege seruata circa eos, qui non habent dños principales. Catholici uero, qui Crucis

De Pœna hæreticorum. Cap. XLVI.

EX summa de ca. Punitur hæreticus excommunicatione, depositione, rerum ablatione, & militari persecutione. Excommunicatione, quia hodie omnis hæreticus, siue occultus, siue manifestus, est ipso iure excommunicatus maiori excõmunicatione. Depositione quia indistincte siue sit clericus, siue laicus, Papa, vel Imperator, vel quilibet inferior, debet deponi ab omni dignitate. Rerum ablatione, quia bona eorũ omnia debent confiscari ecclesiæ cui deseruiebant, si erant clerici. Idem si erant laici ecclesiæ temporali iurisdictione subiecti. Aliorum vero laicorum bona principibus. Militari persecutione, quia si aliter non potest fieri, manu armata, & militari sunt ab eis bona omnia, quæ iniuste occupata detinent, auferenda, nam omnia sunt iustorum. Extra 5. de hæreticis Lucius 3. Quicunque manifeste fuerit in hæresi deprehensus, & si clericus, vel cuiuslibet religionis obumbratione fucatus, totius ecclesiastici ordinis prærogatiua nudetur, & sic omni officio, & beneficio spoliatus ecclesiastico, secularis relinquatur arbitrio potestatis, animaduersione debita puniendus, nisi continuo post deprehensionem erroris, ad fidei catholicæ vnitatem sponte recurrere, & errorem suum ad arbitrium episcopi regionis publice consenserit abiurare, & satisfactionem congruam exhibere. Ex summa fratris. V. Dicsit forte aliqui, quia deprehenditur error aliquando per facti euidentiam, aliquando per probationem testium, vel instrumentorum. Et ꝙ hæc exceptio, nisi continuo post deprehensionem erroris ad fidei catholicæ vnitatem &c. intelligitur de deprehensione erroris secundum duos primos modos. Aliqui etiam dixerunt, ꝙ & secundum tertium modum. Sed quia consuetudo se habet aliter, quæ est optima legum interpres, credo sine præiudicio, ꝙ loquitur hæc de deprehensione erroris in facto tantum. s. cũ inuenitur prædicans errorem, aut docens, aut faciens reuerentiam secundum ritum talium. qualiter dicitur furtum deprehensum, cum deprehenditur fur in furando, vel cum re furtiua, licet taliter deprehenso reuerti ad catholicæ fidei vnitatem, dum tamen hoc faciat continuo. i. antequam diuertat ad actum contrarium. Vel sicut alij volunt, & obseruatur ab aliquibus de consuetudine, continuo. i. in prima sessione iudicij, ideo prima die qua examinatur huiusmodi causa, ita tamen quòd hoc faciat sponte, idest non propter metum probationũ & cõtractuum, & canonice, idest quòd paratus sit hæresim abiurare, & ad mandatum ecclesiæ.

De eodem. Cap. XLVII.

EXtra vbi supra Lucius 3. Illos quoque, qui post abiuratio nem erroris, vel postquam se proprij antistitis examinatione purgauerint deprehensi fuerint, in abiuratam hæresim recidisse, seculari iudicio, sine vlla penitus audientia decreuimus relinquendos. Ex summa fratris. V. Hoc intelligo quando post huiusmodi abiurationem, vel purgationem deprehenditur in hæresi, siue per facti euidentiam, siue per confessionem propriam, vel per testes, in quo casu non parcitur ei, nec quo ad vitam, nec quo ad bona. Si autem absque huiusmodi deprahensione occulte recidat, & occulte pœnitens reuertatur ad ecclesiam, parcetur ei quo ad vtrunque. Quo ad fidem. i. fidei instructionem, si indigeat, & quo ad sacramentum. i. quo ad absolutionem de peccatis occultam ex quo non est deprehensus. Item hæreticum iuxta Apostolum post primam aut secundam correctionem deuita, quo ad locutionem & cætera, in quibus excommunicatus est vitãdus. Et loquitur Apostolus secundum statum primitiuæ ecclesiæ, quando non erant hæretici ipso facto excommunicati, sed excommunicandi. Si enim essent excommunicati sicut nunc, vitandi essent in talibus, etiam ante primam & secundam correctionem. Magister tamen intelligit, ꝙ vitandi sunt, quò ad secreta fidei, quæ ante primam & secũdam correctionem possint eis propalari, ad conuersionem eorum. Sed post non debent, cum iam desperatũ de conuersione eorum. Extra vbi supra. Inno. 3. in concil. gen. Damnati vero hæretici secularibus potestatibus relinquantur animaduersione debita puniendi, clericis prius a suis ordinibus degradatis, ita quòd bona huiusmodi damnatorum, si laici fuerint confiscentur, si vero clerici applicentur ecclesiis, a quibus stipendia receperunt. Qui vero inuenti fuerint sola suspicione notabiles, nisi iuxta cõsiderationem suspicionis qualitatemque personæ propriam innocentiam congrua purgatione monstrauerint, anathematis gladio feriantur, & vsque ad satisfactionem condignam ab omnibus euitentur, ita ꝙ si per annum in excommunicatione perstiterint, extunc velut hæretici condemnentur.

De Direptione bonorum eorum. Cap. XLVIII.

CAusa 23. q. 7. Quæritur an hæretici suis, & ecclesiæ rebus sint expoliandi. & qui possident ablata hæreticis, dicãtur possidere aliena. De his ita scribit Aug. ad Vincentium. Quicunque vos ex occasione huius legis imperialis, non dilectione corrigendi, sed odio inimicandi persequitur, displicet nobis, & quamuis res quæque terrena, non recte a quoque possideri possit, nisi vel iure diuino, quo cuncta iustorum sunt, vel iure humano, quod in potestate est regum terræ, ideoque falso res appellatis vestras, quas nec iuste possidetis, & secundum leges terrenorum principum amittere iussi estis. frustraque dicitis. Nos in eis congregandis laboramus. cum scriptum legatis. Labores impiorum iusti edunt. Sed tamen quisquis ex occasione legis huiusmodi (quam reges terræ Christo seruientes, ad emendandam impietatem vestram promulgauerunt) res proprias vestras cupide appetit, displicet nobis. Idem contra Petilianum. Quid ergo indignum, si ea quæ tenebant hæretici secundum parem voluntatem domini catholici tenent. Ad omnes iniquos, & impios illa vox domini valet. Auferetur a vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti iustitiam. An frustra scriptum est: Labores impiorum pij edent, Idem. Quod autem nobis obiiciunt, quòd res eorum concupiscamus, vtinam catholici fiant, & non solum quæ dicuntur sua, sed etiam nostra in pace, & charitate nobiscum possideant. Si autem consideremus quod scriptum est in libro sapientiæ. Ideo iusti tulerunt spolia impiorum. Item quod legitur in prouerbiis: Thesaurizantur autem iustis diuitiæ impiorum, tunc videbimus non esse quærẽdum quæ habent res hæreticorum. sed qui sint in societate iustorum. His ergo auctoritatibus liquido monstratur, quòd ea quæ ab hæreticis male possidentur, a catholicis iuste auferuntur, ideo aliena possidere dicuntur.

De eodem. Cap. XLIX.

EXtra 5. de hæreticis. Inno. 3. Bona hæreticorum statuimus publicari per principes seculares. quos ad exequendum, si forte negligentes fuerint ec. cen. appel. re. compelli volumus. & man. vt nec ad eos bona eorum vlterius reuertãtur, nisi eis ad cor reuertentibus, & abnegantibus hæreticorum consortiũ misereri aliquis voluerit. Cum enim secundum legitimas sanctiones rei læsæ maiestatis puniri capite, bona confiscentur eorum, filiis suis vita solummodo ex misericordia conseruata, quantomagis qui oberrantes fidei, Deum offendunt, a capite nostro quod est Christus, ecclesiastica debent districtione præscindi, & bonis temporalibus spoliari, cum longe sit grauius æternã quam temporalem lædere maiestatem. nec huiusmodi seueritatis orthodoxorum exhæredatio filiorum, quasi cuiusdam miserationis prætextu, debet nullatenus impedire, cum in multis casibus, etiam secundum diuinum iudicium, filij pro patribus temporaliter puniantur, & secundum canonicas sanctiones quandoque feratur vltio, non solum in actores scelerum, sed etiam in progeniem damnatorum. Ex summa de casi. Sed nunquid viri catholici auctoritate propria possunt eos expoliare? Videtur ꝙ sic. Ecclesia enim videtur eis dare generalem auctoritatem, vt exterminent eos. Conceditur etiã talibus idem priuilegium, quod accedentibus in terræ sanctæ subsidium, est concessum. Veruntamen satis videtur tutum, ꝙ semper fiat ex speciali edicto, vel principis, vel ecclesiæ, ne aliter ex cupiditate, vel vltione potius, quam ex iustitia, vel obedientia pugnare videantur. 23. q. 1. quid culpatur. & q. 2. c. 1. & 2. & q. 3. sex differentiæ. Item quid si postea conuertãtur ad fidem, nunquid restituentur sibi res ablatæ? Respondeo? Non tenetur aliquis, nisi sibi gratis voluerit misereri. Denique Inno. Papa, constituit etiam filios orthodoxos, a paternis bonis penitus excludendos. Vnde nota, quòd in tribus criminibus filij excluduntur ab hæreditate paterna, scilicet in crimine hæresis, extra co. vergentis. in fine. quod videtur intelligendum, cum pater publicè prædicat contra fidem catholicam, vel publicè profitetur, vel defendit errorem, vel coram prælato suo conuictus est, vel confessus, aut sententialiter condemnatus de hæresi. Item in crimine læsæ maiestatis, & secundum quosdam symoniæ, quia ei pacificatur. Item interfector clerici, qui priuatur omni beneficio ecclesiastico, aliter autem bona damnatorum deuoluuntur ad hæredes. Ex summa fratris. V. Sed nunquid filius interfectoris priuabitur feudo ecclesiastico, si illud erat de materna hæreditate datum patri in dotem. Respondeo. Potest dici in odium pœnarum, quòd non, nisi pater ex pacto lucrifecerit dotem, aut alio iniusto modo.

De Diversis generibus hæreticorum. Augustinus in libro de diversis hæresibus.
Cap. L.

POst Ascensionem domini exorti sunt hæretici, primo Symoniani a Symone mago, qui a Philippo diacono baptizatus voluit ab apostolis emere gratiam, vt per impositionem manus eius daretur spiritussanctus. Basilidiani a Basilide 365. cœlos esse dicebant, quo numero dierum annus concluditur. Nicholaitæ a Nicholao vno de 7. diaconis, quos ordinauerunt apostoli, hic cum zelo pulcherrimæ coniugis culparetur velut purgandi se causa permisisse fertur, vt ea qui vellet vteretur, quod eius factum in sectam turpissimam versum est, qua placet indifferens vsus fœminarum. Nazarei filium Dei confitentur esse Christum, sed carnaliter opera legis obseruant. Valentiniani a Valentino, qui multa de rerum natura fabulosa contexit 30. secula asserens extitisse. Appellitæ ab Appelle, qui duos quidem Deos introduxit, scilicet vnum bonum, & alterum malum. Vnum tamen esse principium, scilicet Deum bonum, & ab illo alterum factum, qui cum malignus fuisset inuentus in sua malignitate mundum fecit, de corpore quoque Christi, dicitur falsa sensisse. Catafriges, quorum auctor fuit Montanus, aduentum spiritussancti promissum in se potius, quam in apostolis asserunt fuisse redditum, Secundas nuptias pro fornicationibus habent. De Infantis anniculi sanguine, quem de toto eius corpore minutis quibusdam punctionibus, & vulneribus extorquent, quasi eucharistiam suam conficere perhibentur, miscentes eum farinæ, panemque inde facientes. Qui puer si mortuus fuerit, habetur apud eos pro martyre, si autem vixerit, pro summo sacerdote. Hic Montanus habuit prophetissas, Priscam & Maximillam. Adamiani dicuntur ab Adam, cuius in paradiso nuditatem imitantur, quæ fuit ante peccatum: vnde & nuptias auersantur, quia credunt, quòd nuptiæ non fuissent si nemo peccasset. Nudi itaque mares, & fœminæ conueniunt, nudi lectiones audiunt, & orant, & nudi sacramenta celebrant, & ex hoc paradisum suam ecclesiam arbitrantur. Angelici dicti sunt, quasi quidam in angelorum cultum inclinati. Apostolici, qui nomine isto se arrogantissime vocauerunt, eo quòd in communionem suam non reciperent vtentes cõiugibus, & res proprias possidentes. Tales quidem habet catholica ecclesia, & monachos, & clericos plurimos. Sed isti ideo hæretici sunt, quia se ab ecclesia separantes, nullam spem illos habere putant, qui vtuntur his rebus quibus ipsi carent. Sabelliani patrem passum fuisse dicunt. vnde & Patrispassiani dicti sunt. Origeniani ab Origene Adamantio, cuius dogmata quidem ecclesia non recipit. Manichei a quodam Persa, qui vocabatur Manes. Sed cum eius insana doctrina cœpisset in Græcia prædicari, discipuli sui eum Manicheum appellari maluerunt, deuitantes nomen insaniæ. Iste duo principia inter se diuersa, & aduersa, & coeterna fuisse posuit: duasque naturas & substantias, boni scilicet & mali, eorumque inter se commixtionem & pugnam.

De eodem. Cap. LI.

ARiani ab Arrio. Hi patrem, & filium, & spiritumsanctũ nolũt esse vnius & eiusdem essentiæ, sed filium esse creaturam, quem etiam solam carnem, sine anima suscepisse arbitrantur. Spiritum vero sanctum creaturam creaturæ. i. ab ipso filio creatum esse volunt Appollinaristæ ab Appollinari. Hi sicut & Arriani dixerunt Deum Christum carnem sine anima suscepisse. Illam quoque carnem, & verbum vnius, & eiusdem substantiæ contentiosissime asseuerantes, verbum carnem factum .i. verbi aliquid in carnem fuisse conuersum, nec carnem de Mariæ carne fuisse susceptam. Aquarij qui aquam offerunt in poculo sacramenti, non illud quod omnis ecclesia. Est & alia hæresis nudis pedibus semper ambulantiũ, eo quòd dixit dominus ad Moysem: Solue calciamenta tua de pedibus tuis. Et quòd Esa. nudis pedibus legitur ambulasse. Ideo ergo hæresis est: quia non propter corporis afflictionem sic ambulat, sed quia diuina testimonia sic intelligit. Donatiani, vel Donatistæ audent rebaptizare etiam catholicos, cum ecclesiæ catholicæ placuerit, nec in ipsis hæreticis baptisma cõmune rescindere. Priscillianistę a Priscilliano diuersorum hæreticorum permixta dogmata sectantur, & ex aliis hæresibus tanquam in sentinam quãdam horribili confusione sordes in eos confluxerunt, qui etiam propter occultandas suas turpitudines habent in suis dogmatibus, & hæc verba, Iura, periura, secretum prodere noli. Luciferiani a Lucifero Caralitano Episcopo, qui cum in omnibus teneant catholicam veritatẽ: in hunc errorem prolabuntur: vt dicant animam ex transfusione generari: & esse de carnis substantia Eludiani qui ita virginitati Mariæ contradicunt, vt eam post Christum filios, de viro suo peperisse contendant. Tertullianistæ a Tertulliano, cuius opuscula multa leguntur eloquentissime scripta, sed hæreticus factus est, quia transiens ad Catafriges, quos ante destruxerat, cœpit etiam secundas nuptias detestari. Pelagiani a Pelagio Monacho. Hi gratiæ Dei inimici sunt, quia sine hac, posse hominem omnia mandata diuina implere, credunt.

De eodem. Cap. LII.

ISidorus Ethi. lib. 8. Nestoriani a Nestorio Constantinopolitano Episcopo, nuncupati sunt, qui beatam virginem non Dei, sed hominis tantum asseruit genitricem, vt aliã personam carnis, aliam faceret Deitatis. Euticiani ab Eutice Constantinopolitano Abbate, qui Christum post humanam assumptionem negauit existere de duabus naturis, sed solam in eo diuinam asseruit esse naturam. Acefalitæ dicti sunt, idest sine capite. nullus enim eorum reperitur auctor a quo exorti sint. Hi trium Calcedonẽsium capitulorum impugnatores, duarum in Christo substantiarum proprietatem negant, & vnam in eius persona naturam prædicant. Theodosiani, & Gaionitæ errores Euticetis, & Dyoscori sequentes, Calcedonense concilium, respuunt ex duabus. Vnam in Christo naturam asserunt, quam Theodosiani corruptam, Gaionitæ incorruptam contendunt. Gnoitæ, & Tritoitæ a Theodosianis exorti sunt, ex quibus Gnoitæ ab ignorantia dicti, dicunt quod Christi diuinitas ignoret futura. Tritoitæ vero vocati, eo q̃ sicut tres personas in trinitate, ita quoque tres astruunt Deos esse. Sunt & aliæ hæreses sine auctore, & sine nominibus. Ex quibus aliæ triformem putant esse Deum. Aliæ Christi diuinitatem passibilem dicunt, alię Christi de patre natiuitati initium temporis dant. Aliæ liberationem hominum apud inferos factam Christi descensione non credunt. Alię animã imaginem Dei negantes, aliæ animas conuerti in dæmones, & in quacunque animalia existimant. Aliæ de mundi statu dissentiunt. Aliæ innumerabiles mundos opinantur. Aliæ aquam Deo coeternam faciunt. Aliæ nudis pedibus ambulant. Aliæ cum hominibus non manducant. Hæ sunt hæreses aduersus catholicam fidem exortæ, & ab Apostolis, & sanctis patribus, vel conciliis condemnatæ, quæ dum in se multis erroribus diuisæ inuicem dissentiunt sibi, communi tamen nomine aduersus ecclesiam Dei conspirant. Sed & quicunque scripturam sanctam aliter intelligit, quam sensus spiritussancti flagitat, a quo conscripta est, licet de ecclesia non recesserit, tamen hæreticus appellari potest.

De Hæreticis extirpandis. Cap. LIII.

EXtra 5. de hæreticis. Lucius 3. Statuimus insuper vt comites, barones, rectores, & consules ciuitatum, & aliorum locorum, iuxta commonitionem episcoporum præstito corporaliter iuramento promittant, quod fideliter, & efficaciter cum ab eis fuerint requisiti, ecclesiam contra hæreticos, & eorum complices adiuuabunt bona fide, iuxta officiũ & posse suum. Si vero id obseruare noluerint, honore, quem obtinent, spolientur, & ad alios nullatenus assumantur, eis nihilominus excommunicationem ligandis, & terris ipsorum interdicto ecclesiæ supponendis. Ciuitas autem, quæ his institutis duxerit resistendum, vel contra commonitionem episcopi punire neglexerit resistentes, aliarum careat commercio ciuitatum, & episcopli se nouerit dignitate priuandam. Si qui verò fuerint, qui a lege diœcesanæ iurisdictionis exempti, soli subiaceant sedi apostolicæ, nihilominus in his, quæ sunt contra hæreticos instituta, episcoporum subeant iudicium, & eis in hac parte, tanquam a sede apostolica delegantis, non obstãtibus libertatis suæ priuilegiis, obsequantur. Innoc. 3. in concil. gene. Si vero dominus terræ requisitus & monitus ab ecclesia, terram suam purgare neglexerit ab hæretica fœditate, per Metropolitanum, & cæteros episcopos excommunicationis vinculo innodetur, & si satisfacere contempserit infra annum significetur hoc summo pontifici, vt extunc ipse uasallos ab eius fidelitate denunciet absolutos, & terram exponat catholicis occupandam, qui eam, exterminatis hæreticis, absque ulla contradictione possideant, & in fidei puritate conseruent, saluo iure domini principalis, dummodo super hoc nullum prester obstaculum, eadem nihilominus lege seruata circa eos, qui non habent dños principales. Catholici uero, qui Crucis

debet crescere pęna. Pro apostasia irregularitatis, interim ab accusatione,& testimonio remouetur tanquam infamis. Item interim ad dignitatem,vel ordinem promoueri non potest,& si receperit sacrum ordinem,licet sit postea reconciliatus abbati,& receperit pœnitentiam,non potest absque dispensatione Ro.Pont.ministrare in ordine sic suscepto.Item si admonitus non se correxerit,est deponendus.Item interim caret priuilegio clericali,adeo quòd eum verberans non incidit in canonē latæ sententiæ. Hoc tamen intelligas cum distinctione,quam require infra de sen.ex.Si autem obiiciatur illud 11.q.3.Iulianus, vbi milites catholici obediebant Iuliano apostatæ Imperatori in omnibus,quæ non erant contra Deum. Dic quòd Iulianus adhuc tolerabatur ab ecclesia propter scandalum quod timebatur. Vel melius,illud loquitur secundum antiqua iura, quando distinguebatur inter hæresim veterem & nouam,dānatam,manifestam,& occultam,hodie sublatæ sunt omnes distinctiones,quia omnis hæreticus est ipso iure damnatus & excōmunicatus.Extra 5.de apostatis.Alex.3. Clerici qui relicto ordine,& habitu suo in apostasia,tanquam laici conuersantur si in criminibus deprehensi fuerint, & teneantur per cen. ec. non petimus,vel pręcipimus liberari.Inno.3.Clerici qui sunt de apostasiæ crimine infamati, qui videlicet abiecerunt habitum clericalem, non sunt in seculari habitu tolerandi, sed per ecclesiasticam districtionem.

De Transgressione voti. *Cap.* LXVIII.

EX summa de ca.Sequitur de transgressione voti. Votum est alicuius boni cum deliberatione,facta promissio. Sed enim fiat de re mala,vel etiam de bona, si sine deliberatione,non obligat.Isido.In malis promissis rescinde fidē &c. Ex summa fratris.V.Sed nūquid,quæ mulieres faciunt in partu,vel in infirmitatibus aut angustiis suis, aut suorū, & etiam ea,quæ viri faciunt moti ex aliqua angustia,vel turbatione,tenenda sunt?Respondeo.Si habuerunt intentionem obligandi se Deo,cogitantes,& de causa quæ mouebat eos ad vouendū. s.in infirmitate,vel alio periculo,& de fine.s.de euasione periculi,propter quod euitandum vouebant,tenenda sunt, licet in tribulatione,& perturbatione sunt emissa.Iuxta illud. Reddā tibi vota mea,quæ distinxerunt labia mea. Nec fiunt huiusmodi vota sine deliberatione,exquo vouentes sunt in sana mente.Eadem credo de iuramentis,quæ non vergunt in deteriorē exitum. Ex summa de casibus. Votorum alia necessitatis dicuntur ea.s.ad quæ implēda omnis homo necessario tenetur, siue voueat ea siue non, vt abrenunciare diabolo, & omnibus pompis eius, tenere fidem catholicam,seruare decalogum,& breuiter omnia illa sine quibus non est salus, & ad hoc se obligat quilibet in baptismo. Vnde quotienscunq; postea peccat mortaliter, est transgressor huius voti,ergo tenetur agere pęnitentiam,tanquam pro diuersis mortalibus, sed tanquam pro vno, ex circunstantia transgressionis aggrauato. Ex summa fratris V.Transgressionis,voti. secundum magistrum. Ego autē credo,quòd propter circunstantiam suscepti sacramenti, quia in eodem genere peccati plus peccat fidelis quàm infidelis,& qui post pęnitentiam recidiuat,quàm qui non pęnituit cæteris paribus. Nam verius credo,quòd nec in pęnitentia,nec in baptismo emittitur votum,quia in illis magis est abrenunciatio vitæ præteritæ malæ, & professio fidei, quàm aliqua obligatio respectu futuri: vnde in pœnitentia voti est exigendum sacramentum,nisi in casibus expressis,nec votum de non recidiuando,vel promissio,sed sufficit habere propositum de cauendo a peccato in posterum. Quidam tamen distinxerunt inter votū primæ necessitatis,quod emittitur in baptismo secundum eos, & votum secundæ necessitatis quod emittitur in pęnitentia, & secundum istorum opinionem loquitur hic magister. Ex summa de ca. Votum voluntatis dicitur illud bonum,ad quod non tenetur aliquis, quia sine illo potest esse salus, & tamen sponte obligat se ad illud,& ad id postea tenetur, vt votum cōtinentiæ,abstinentiæ,peregrinationis, horum aliud purum & absolutum, vt cum sine omni conditione, siue determinatione quis emittit votum continentiæ,abstinentiæ,vel peregrinationis,vel simile. Aliud determinatum,vel conditionale, vt cum dicit vouens,sic Voueo peregrinationem, si dominus dederit mihi sanitatem,vsque ad mensem,vel vsque ad annum, & similia. Ex summa fratris.V.In quo casu non tenetur quis exequi votum,nisi extante conditione,vel die. Cum aut aliquis vouet sine conditione,vel temporis præfixione,tenetur illud exequi statim cum potest,nisi eam in vouendo aliud in mente habuerit,tamen datur ei tempus ad arbitrium boni viri, ad disponendum de rebus suis.

De Fractione Voti simplicis,& solemnis. *Cap.* LIX.

ITem Votorum,aliud priuatum siue simplex, aliud publicum siue solēne. Quantum ad Deum votum simplex non minus obligat, quàm solemne. Et vtriusque transgressor peccat mortaliter. Grauius tamen qui frangit solemne,& grauior pęnitentia sibi est imponenda:sic ergo dicitur,non minus obligat.i.non in minori tempore.Item quia vtriusque fractio est mortalis,sed alterius maior, & est ratio, quia in fractione solemnis,& Deum offendit,& constitutionem ecclesiæ, & scādalum suscitat, in alia non sic. Ex summa fratris V. Nota, quod votum simplex est,cui nulla adhibetur solemnitas. Solemne vero dicitur cui certa notificatio,vel expressio de iure, aut de consuetudine introducta adhibetur. In voto peregrinationis adhibetur solemnitas,per susceptionem Peræ & Baculi benedicti a sacerdote, vel per susceptionem Crucis in voto terræ sanctæ. Votum autem continentiæ secundum quosdam solēnizatur,per susceptionem sacri ordinis,vel habitus regularis, vel per publicam scripturam,vel per attestationem factam coram episcopo,vel etiam reditionem in manu publicæ personæ,sic innuit.H.Io.vero notauit,quòd votum continentiæ solemnizatur nisi tribus modis. Vno modo per sacri ordinis susceptionem,alio modo cum aliquis,vel aliqua receperit vestē sacram a quocunque,& post susceptionem incipit cohabitare cum aliis monachis, vel monialibus in ecclesia, ita quòd aliquandiu ibi stet inter illos vel illas.s.per triduum. Tertio cum dicit aliquis vel aliqua coram episcopo,vel abbatissa,aut coram duobus vel tribus testibus. Ego me deuoueo huic religioni,quia hoc non est aliud secundū ipsum q̄ dicere,voueo continentiam. Et circa hoc nota duo. Primum est, quòd votum solemne,& impedit,& dirimit matrimonium sequens. Secundum est simplex & impedit sed non dirimit. Secundùm vero Tancredum non solemnizatur votum monachatus, nisi per confessionem veram,vel pręsumptā siue tacitā,vel expressam.

Probabilis opinio de solemnizatione voti.
Cap. LXX.

ET ego credo,quòd absque ordinis susceptione,& regulari professione,potest in seculo remanendo aliquis,vel aliqua facere votum castitatis solemne, quod impediet & dirimet matrimonium postea cōtrahendum. Et hoc si aliquis, vel aliqua non solum promittit de futuro, sed consentiat de præsenti,in continentiam perpetuam obseruandam,& tradat se per huiusmodi votum hoc modo in obseruantiam in manu publicæ personæ, transferens in eum loco Christi, quo ad hoc, potestatem & ius corporis sui, & animi,eadem persona publica approbante,& recipiente huiusmodi traditionem, & non solum sic contrahitur matrimonium spirituale cum Deo,sed etiam fit traductio,& consumatio matrimonii huius, quantum potest fieri in hoc seculo. Vnde sicut post matrimonium carnale de præsenti contractum, non potest alter altero viuente ad secunda vota transire, & si fuerit consumatum carnaliter,non potest etiam per ingressum religionis,aut qualitercunque propter fauorem religionis dissolui,& sic post matrimonium spirituale,taliter contractum,traductum,& consumatum transire non potest ad matrimonium carnale, quia si fiet de facto nihil agetur. Ratio autem quare huiusmodi votū solemne impedit,& dirimit matrimonium postea contrahendum, hæc est, quia in simplici voto continentiæ sola est promissio de futuro,& vbi adhibetur prædicta solemnitas,fit traductio & transitus in ius & potestatem Christi per approbationem,& receptionem factam per huiusmodi publicam personam. Et sicut in venditione facta duobus in iure est potior traditio prior, ita quòd secunda traditio non transferret dominium,sed tantum prima: sic post matrimonium spirituale sic contractum,non potest contrahens transferre potestatem sui in matrimonium carnale. Sed ad hanc solemnizationem necessaria sunt quatuor,sine quibus non erit huiusmodi votum solemne,quamuis fiat coram toto mundo. scilicet Consensus de præsenti in perpetuam continentiam, vt dictum est. Et notificatio eiusdem consensus facta publicę personæ, sicut in matrimonio carnali necessaria est notificatio consensus. Item traditio facta in manu publicæ personæ. Item approbatio & receptio facta per illam publicam personam: quia quantumcunque voueat aliquis, vel tradat, vel det se Deo quantum in se est,in huiusmodi matrimonium spirituale,tamen nisi assit vicarius domini, qui loco eius acceptet, & recipiat huiusmodi votum & traditionem,non erit nisi votum simplex,quod bene emittitur a seculari,& in seculo remanenti. Publica autem

persona,

persona, quo ad hoc intelligenda est episcopus, ad quem regulariter pertinent hæc maiora, & illi etiam qui super talibus habent mandatum episcopi generale vel speciale, & illi qui de consuetudine talia vota consueuerunt recipere, & illi etiam qui gerunt negocium episcopi in hac parte absq; mandato, dũ tamen episcopus, quod gestum est, postmodum habeat ratũ. Oẽs cæteræ personæ, quo ad hoc credo ꝙ sint habendæ pro priuatis.

Quæ Vota possunt redimi, vel commutari. Cap. LXXI.

Extra. 3. de voto, & voti redem. Alexan. 3. De peregrinationis votis, an eleemosynis, redimi possint, vel pro necessitate in aliud commutari? Respõdemus, quòd ad eius qui præsidet pendet arbitrium, vt cõsideret diligentius qualitatem personæ, & causam commutationis. s. an ex infirmitate, siue affluentia diuitiarum, an alia causa probabili peregrinatio, an recompẽsatio melior sit, & magis Deo accepta, & secũdum hoc debet exinde dispensare. Ex summa de ca. Quædam vota nullo modo possunt redimi vel commutari, vt omnia vota necessitatis, & de voluntariis votũ continentiæ. Votũ necessitatis ideo dico, quia non est commutatio, vel dispensatio contra Deum. Potest tamen Papa verba euangelii interpretari, vt illa. In ore duorum vel trium stet omne verbum, interpretatur sic. i. non paucorum. Sunt enim plures casus in quibus plures testes requiruntur. Item potest dispensare contra Apostolum, & omnẽ hominem quantumcunque sanctum & eorum dicta mutare, nisi in his, quæ illi de fidei articulis dixerunt. Item votum continentiæ ideo non potest commutari, quia vix, vel nunquam posset melius inueniri in quod fieret commutatio, tamen si nõ est solemnizatum, sed simplex, licet talis qui sic vouit simpliciter, peccet mortaliter matrimonium contrahendo, si tamen cõtraxerit, & per verba de præsenti, tenet matrimonium, & ipse debet agere pœnitentiam de fractione voti. Sicut econuerso soluitur matrimonium per religionis ingressum, ante carnalem copulam. Alia vero voluntatis vota possunt redimi, vel commutari in opus aliud pietatis. Sed ad hoc duo exiguntur, vt talium votorum commutationis causa, & superioris auctoritas. Causa vt si vouens sit senex debilis, vel infirmus, vel si ex ipsius absentia guerra vel turbatio timeretur in terra, vel si redẽptio, vel commutatio melior videatur, & magis accepta Deo, quàm peregrinatio, vel abstinentia. Item vtrum habeant causam temporalem vel perpetuam, vt in primo casu indulgeatur dilatio, in secundo redemptio. Superioris auctoritas exigitur, quia nemini licet auctoritate propria redimere, vel commutare. Est tamẽ differentia inter votum terræ sanctæ, & alia vota, quia de voto terræ sanctæ redimendo, commutando, & differendo nullus potest se intromittere, nisi Papa, vel alius de suo speciali mandato. In aliis autem votis redimendis, commutandis, vel differendis, licet quidam aliter dixerint, & alii dubitauerint) dico quòd suus diœcesanus episcopus, consideratis causis, potest auctoritatem præstare.

De Arbitrio superioris in votis commutandis. Cap. LXXII.

Nota circa arbitrium superioris, quòd omne tale votum potest commutari in votum religionis, quia illud indubitanter melius. Vnde Alexan. 3. Rei fracti voti nullatenus habeantur, qui temporale obsequium in perpetuam noscũtur religionis obseruantiam commutare. Inno. Nec mutat alicuis propositum cum pro salute animæ suæ vtilius aliquid meditatur. Ex summa fratris, V. Credo tamen quòd si raptor fuerit, vel vsurarius, qui multa de alieno habuerat, aut multos dãnificauerat, & quia nesciebat quibus facienda erat restitutio, vouit quòd illa expenderet in succursum terræ sanctæ, non potest siue speciali licentia Papę in alios vsus illa conuertere, licet per ingressum religionis, ipso iure, absolutus sit a labore peregrinationis. Si autem non vouit (vt dictum est) potest ingrediẽs monasterium, aliter de illis disponere, & in alios pios vsus erogare, cum consilio episcopi vel pœnitentiarii sui. Item hoc de mediocribus personis sine dubio verum est, quòd per ingressum religionis liberantur a voto Crucis. Sed nunquid idem de Rege, & Imperatore, Duce, vel Comite aliquo præpotente, ex quo pendet totus exercitus Cruce signatorum, & de cuius absentia desolabitur? Quid si vouit quòd toto tempore vitæ suæ, vel vsque ad triennium, vel septennium militabit in terra sancta, & tenebit secum mille, vel duo millia militum. Respondeo. Nisi probabiliter dubitetur, vtrum circa arduas huiusmodi personas præponderare debeat communis vtilitas, vel priuata, credo Papam potius esse consulendum in hoc casu, quàm aliquid temere diffiniendum. Quid si aliquis Cruce signatus, vel aliàs vouet, quòd expenderet, vel mitteret in subsidium terræ sanctę c. marcas, postea ingreditur religionem, nunquid est liberatus omnino? Respondeo. Sic quo ad laborem peregrinationis, non quo ad pecuniam prædictam: quia nec episcopus, nec abbas, nec alius absque speciali licentia Papæ potest mutare vota terræ sanctæ, nec ipso iure mutatur per ingressum religionis, nisi quo ad laborem peregrinationis. Ex summa de ca. Item in redemptione, seu commutatione debet superior habere considerationem ad facultates vouentis, & expensas quas posset facere, vel facturus esset, si votum impleret, vt si sit votum Hierosolimitanum, vel simile, puta contra hæreticos, vel aliud tale, vt omnia sine diminutione transmittat per aliquem, vel per aliquos viros religiosos in vsus, & subsidium terræ sanctæ, seu catholicorum, pro fide pugnantium totaliter transferenda. In voto abstinentiæ habenda est ratio asperitatis ieiuniorum, panis, & aquę, & omnium aliorum, quæ in voto fuerint comprehensa considerari, etiam de affluentia vouentis. Nam in eadem specie voti aliquis pauper posset redimere cũ. c. solidis, vel etiã vno denario, vel nullo, si nihil haberet, vel habere posset, vbi rex, vel comes non potest cum mille marcis argenti. Ex summa fratris. V. Generalis autem doctrina circa huiusmodi redemptionem votorum, dari non potest de facili, cum ex variis circunstantiis personarum huiusmodi redemptio, variè sit taxanda.

De redemptione voti terræ sanctæ. Cap. LXXIII.

Extra. i. de voto, & voti re. Ale. 3. Cum Trecẽsis ecclesia cõtra libertatẽ ecclesiasticam grauaretur, nec per alium, quã per Campaniæ comitem in vltramarinis partibus, constitutum, eidem ecclesiæ crederes de facili posse subueniri, ad ipsum proposuisti accedere, & in signum peregrinationis terræ oriẽtalis, Dominicã Crucem assumpsisti. & infra. Quamuis autem audita morte ipsius, intentionem tuam conspiceres iã frustratam, noluisti tamen sine consilio se. ap. ad propria remeare. Et quidem tria præcipue duximus in hoc negocio attẽdenda, quid liceat secundum æquitatem, quid deceat secundum honestatem, & quid expediat secundum vtilitatem. Sane non videbatur contra votum licitum vt venires, cum vox clamet prophetica, Vouete & reddite domino Deo vestro. Sed nec decens cum sit scriptum: Nemo mittens manum ad aratrum, & respiciens retro aptus est regno Dei. &c. Nec expedire videbatur, cum ex absolutione tua scandalum posset laicorum mentibus generari. Quod enim agitur a prælatis, de facili trahitur a subditis in exemplum. Ipsum etiam votum quod ex sui forma sanctum, & honestum erat, ex persona vouentis minime licitum uidebatur. Cum enim iuxta canonica instituta, clericus absque licentia sui episcopi peregrinari non debeat, & episcopus non minus immo potius se. ap. sit astrictus, uideri poterat merito, quòd absque generali, uel speciali licentia uotum peregrinationis, qua te tamdiu absentares emittere non deberes. & infra Tibi pro te, & famulis tuis licentiam concedimus votum peregrinationis taliter commutare, vt expensas quas fueras in eundo, morando, redeundo facturus alicui religioso committas in necessarios vsus terræ sanctæ, sine diminutione qualibet transferendas, & infra. Laborem etiam laboribus sollicitius recompenses, instando vigiliis deuotius, vacando orationibus, & in ieiuniis fortius te exercẽs. Ad hanc autem indulgentiam tibi faciendam specialiter nos induxit, quòd cum pro libertate Trecẽsis ecclesiæ per dictum comitem assequendum præcipue votum peregrinationis emiseris, eo sublato de medio, quia cessauerit causa, facilius cessare potuit & effectus.

De Eodem. Cap. LXXIIII.

De his, qui pro succursu ter. san. signo Crucis sumpto propter infirmitatem, vel paupertatem, vel aliam iustam causam votum non posset vtiliter adimplere. Respondeo, quòd debiles, & inopes magis illuc in defectum, quàm profectum accedunt, cum isti pugnare non possunt, & illi mendicare cogantur. Nisi forte sint nobiles, & magnates, qui suis secum expensis bellatores adducant, vel artifices, & agricolę, qui de laboribus suis sibi possunt acquirere necessaria, & terrę sanctæ subsidia ministrare. Quamuis non multi talium propter breuitatem possessionum, & paucitatem inhabitantium ibi sunt oportuni. Vnde credimus distinguendum inter illos, qui temporalem, & eos qui perpetuam impedimenti causam creduntur habere. Quod primis indulgenda est dilatio, secundis autẽ est

est redemptio iniungenda, ac rerum facultate pẽsata, quas possunt, aut quas facturi essent expensas. Personarum praeterea compensato labore, in subsidium terrae sanctae transmittant, exequentes per alios, quod per se nequeũt adimplere. Rursus inter alios, qui pro defensione terrae sanctae votum peregrinationis emittunt & eos quibus, pro satisfactione suorum criminum, iter peregrinationis iniungitur, credimus distinguendũ. Quia circa primos plus terrae sanctae succursus, & circa secundos plus labor itineris, secundum intentionem vouentis, & poenitentis debet attendi. Vnde si quis hoc modo vouentium est inutilis ad pugnandũ, quamuis habilis ad eundum, melius est redimere votum, quàm expensas consumere. Quod & de poenitente, qui propter debilitatem non potest iter iniunctae peregrinationis implere, sane valet intelligi, non autem de illo, qui quamuis sit impotens ad bellandum, potens tamen est ad eundum. Et infra. De mulieribus autem hoc credimus obseruandũ, vt quae remanere noluerint, viros suos sequantur. Caeterę vero nisi forte sint diuites, quae secum in suis expensis possint ducere bellatores, votum redimant quod vouerunt. Item plerique debiles, & si per se pugnare non possunt, maturitate tamen cõsilii valent prodesse pugnantibus, & personae defectũ per alios releuare. In tanta quoque necessitate populi Christiani, ne terrae sanctae impediatur subsidium, viri praeter assensum vxorum huiusmodi peregrinationis propositum vouere valent libere, & quod vouerunt libere adimplere. De clericis vero duximus respondendum, quòd cum clericatus officium eos reddet inutiles ad pugnandum, nisi vel consilio strenui, vel officio praedicationis instructi, aut magnatum sint obsequio deputati, vel vsque adeo diuites fuerint, & potentes, vt in expensis suis aliquos secum ducere valeant bellatores, magis ab eis expedit redemptionẽ accipere, quàm ad votũ eos cogere prosequendũ.

De Votorum irritatione. Cap. LXXV.

Ex summa de ca. Potest autem votum voluntarium irritari duobus modis. s. defectu conditionis. s. generalis, puta si vixero, si potero, si Deus voluerit, quae semper subintelliguntur, etiam si non apponãtur. Siue specialis, puta si filius meus fuerit liberatus de infirmitate, visitabo sanctum Iacobũ, vel simile: hic similiter si defecerit conditio, non obligetur ex voto, alias sic. Et hoc intelligas vbi tota obligatio ponebatur in euentu conditionis. Aliter si alia fuit conscientia, vel etiam si fecit votum ob causam, & publice, & non expressit causam sic vouens & propter conscientiam, & propter scandalum tollendum votum tenetur implere. Potestate vero superioris multipliciter. Sunt enim quaedam personae, quae non habent liberã facultatem vouendi, vt ecce monachus non potest facere votũ abstinentiae, vel peregrinationis, vel si aliquod aliud fecerit, nõ debet exequi sine licentia abbatis. Excipitur votum strictioris religionis. Nam quod dicunt aperte Greg. & Vrbanus Papa: Prohibetur canonicis regularibus ad monasticam religionem transire absque permissione patris, ac congregationis, intelligitur de his, qui leuitatis causa transire volunt. Ex summa fratris. V. Nota etiam, quòd si quis vouit, quòd iret ad sanctum Iacobum, quia credebat ibi inuenire fratrem suum, & nihilominus propter redimenda peccata sua. In hoc casu quamuis sciat fratrem suum decessisse, antequam iter arripiat, nihilominus tamen ire propter aliam causam tenebitur. Idem intelligas quotienscunque vouet aliquis ex duabus causis, vel pluribus, & nihilominus intendit se obligare qualibet illarum causarum extante.

De Votis Monachorum. Cap. LXXVI.

Ex summa de casibus. Circa votum peregrinationis, vel abstinentiae quaeritur vtrum abbas, vel prior, vel alius pręlatus possit absoluere religiosos sibi subditos ab huiusmodi votis, quia se astrinxerant ad ingressum religionis. Ad hoc dicit. H. quòd ipsa religio statim in ipso ingressu soluit huiusmodi vota, quia soluunt vinculum iuramenti, & obediẽtiae. Immo expressa est decretalis: quia non frangitur votum cum in melius commutatur, Nec est necessaria certa satisfactio peccati, vbi totum vitae tempus seruitio impenditur cõditoris. Alii vero dicunt, quòd tenentur adimplere quod promiserunt, nisi pręlatus suos dispenset cum eis. Mihi videtur, quòd si aliquis volens huiusmodi vota in melius commutare, episcopo suo praestante auctoritatem intrauit religionem, absolutus est, vt supra e. §. circa redemptionem. Si vero non intẽdebat commutare, vel etiam intendebat, sed non interuenit auctoritas episcopi: licet possit dici, quòd vis religionis soluat huiusmodi vota, vt ait. H. Consulo tamen quòd dispenset praelatus, sicut dicunt alii quia tutius est. Item nota quòd non potest iniũgere pater filio necessitatem peregrinandi, pecuniariam vero satisfactionem bene potest iniungere. Causa. 20. q. 3. Quod vero ab vno monasterio in aliud districtius transire monachis sit liberum, ex concilio Triburiensi habetur, in quo sic statutum est: Virgines sacrę, si pro lucro animae suae propter districtiorem vitam ad aliud monasterium pergere disposuerint, ibidemque commanere decreuerint, Synodus concedit. Si vero fuga disciplinę alium locum quaesierint, redire cogantur. Quod autem de virginibus sacris hoc capitulum statuit, de monachis etiam consequenter intelligitur, de quolibet etiam clerico. Sed obiicitur illud Basilii. Monachum non licet votum vouere sine consensu abbatis sui. Si autem vouerit, frangendum erit. Item illud Agathensis concilii Monachum nisi abbatis sui permissu, aut voluntate, ad alterum monasterium commigrantem, nullus abbas suscipere aut retinere praesumat. Sed vbicunque fuerit ab abbate suo sub auctoritate canonum reuocetur. Item clericis sine commendatitijs literis, vel epistolis episcopi sui, licentia nõ pateat euagandi. In Monachis quoque praesentis sententiae forma seruetur. Seruandum quoque est de Monachis, ne eis ad solitarias cellulas liceat a cõgregatione discedere, nisi forte probatis post emeritos labores, aut propter infirmitatis necessitatẽ asperior abbatis licentia regula remittatur. Verum hoc intelligendum est de Monachis religiose viuentibus, quibus vota specialis abstinentiae, vel alicuius districtionis, quae generalem cõsuetudinem suorum fratrum excedat, sine abbatis consensu vouere non licet, ne super eos fratres scandalizentur. Causa etiã illorum statutum est hoc, Qui regularem disciplinam subterfugientes, peregrinationis vota sibi assumunt, quod nec Monacho, nec alicui clerico licet, ne hac occasione ad secularem conuersationem redeat.

De His, qui vote rigionis non tenentur. Cap. LXXVII.

Extra. 3. de regularibus & tran. ad re. Inno. 3. Cum alienatus non sentiat, ac per hoc non valeat consentire, eum denuncietis ab obseruatione monastici ordinis absolutum, nisi postquam mentis suae factus est compos, spontanea voluntate professionem fecerit monachalem. Ibidem de voto, & vo. re. Alexan. 3. Cum ex quadam minutione nimio fuisses mortis pauore perterritus, haec verba protulisti: Non hic diu morabor, proponens in animo quòd religionis habitum esses aliquando suscepturus, & infra. Tibi igitur respondemus: quòd plus in voto non est processum, transgressor iudicari non poteris si non impleas quod dixisti. Idem. Reus fracti voti non habetur, qui temporale obsequium in perpetuam noscitur religionis obseruantiam commutare. Item de impuberibus, aut caeteris, qui voto religionis astricti non sunt, multa superius dicta sunt. Ex summa de ca. Greg. 9. cõstituit, quòd nouitii in probatione positi, possint ad priorem statum libere infra annum redire, nisi in tribus casibus. Primus si acceperunt habitum qui dari profitentibus consueuit. Secundus si fecerunt professionem. Tertius si euidenter apparet, quòd tales absolute voluerint vitam mutare, vel in religione perpetuò deseruire. Sed qualiter scietur, quòd fuerint in probatione. Respondeo, vel quia protestati sunt se velle esse in probatione, vel quia acceperunt habitum nouitiorum, vel quia talis est ordo qui non consueuit recipere aliquem ad professionem, nisi probatione praemissa. Quod autem sequitur, infra annum, intellige vbi annus statutus est ad probationem. Idem enim crederem de alio tempore, si esset ad hoc statutum. Quid si non apparet euidenter, quòd voluit vitã mutare, & in religione perpetua deseruire, in iudicio tamen pęnitentiae confitetur, quòd sui voluptatis compos fuit, & praemissa deliberatione intrauit. Dico quòd non licet ei redire ad seculum, & si dubitaret idem consulerem, quia in dubijs, via tutior est eligenda. Ex summa fratris. V. Item sine praeiudicio credo, quòd solum propositum non obligat, nec est mortale venire contra nisi addatur promissio, vel votum expressum, vel tacitũ siue praesumptum, vt cum quis recipit habitum professorum, licet nihil dicatur verbo, vel cum recipit habitum nouitij, exprimendo propositum suum de perpetua obseruantia religionis. Receptio enim habitus nouitij, cum euidenti expressione huius propositi, voti praesumptionem inducit, ad quod neutrum per se sufficeret. Sic credo quòd propositum eundi vltra mare, vel ad sanctum Iacobum sine voto non obligat, nisi Crucem accipiat, quò ad primum casum, aut a sacerdote suo peram, & baculum benedictum, sicut fieri consueuit, quò ad secundum.

De His, qui ad votum seruandum iure compelluntur.
Cap. LXXVIII.

EXtra 3. de regularibus. Ex concil. Tolet. Et clerici, qui se fingunt habitu, & nomine monachos, & non sunt, cogantur, vt veri monachi sint, vel veri clerici. Alex. 3. De clericis qui religionis habitum susceperunt, & ante professionem ad priorem sunt statum conuersi. Respondemus, quòd si religionis austeritatem ad quam migrasse noscuntur seruare voluerint, ad mitiorem sunt religionem transire cogendi, verùm si ante susceptum huiusmodi habitũ positi in probatione, recedere voluerint, secundum regulam beati Benedicti, non videntur prohiberi ad priorem statum redire, quę videtur præcipere, vt in eadem veste, in qua venerunt reuertantur. Clemens. 3. Monachũ, aut paterna deuotio, aut propria professio faciat. Idem. Cum monachum faciat non habitus, sed professio regularis, ex quo ad conuertendum ad votum emittitur, & recipitur ab abbate, vt talis fiat monachus, & reddat domino quæ promisit, erit vtiq; compellendus. Item Inno. 3. Idem. Licet tẽpus probationi antiquis patribus sit indultum, non solum in fauorem conuersi, sed & monasterii, vt & ille asperitates illius, & istud mores illius valeat experiri. Si tamen ante probationis tẽpus regulariter præfinitum, is, qui conuerti desiderat, habitum susceperit, & professionem emisit, abbate per se, vel per alium professionem recipiente, monasticam, & monachalẽ habitum concedente, vterque renunciare videtur ei, quod pro se noscitur introductum. Ideoq; obligatur per professionem emissam pariter, & acceptam. Et quia multa fieri prohibentur, quæ si facta fuerint, obtinent firmitatem. Prohibẽdum est etiam abbatibus ne passim ante tempus probationis quemlibet indiscrete, ad professionem recipiant, cum in subsidium fragilitatis humanæ, spatium probationis sit regulariter institutum. Ibidem. de vo. & vo. re Alex. 3.) Nobis intimasti te suscipiendi regularem habitum votum solemniter emisisse, cunque termino transacto non curasses, quod voueras adimplere, vocatus fuisti ad regimen ecclesiæ Geben. Consulimus, vt si tuam sanare desideras conscientiam regimen resignes ecclesiæ memoratæ, ac reddas altissimo vota tua. Quod si capitulum eiusdem Geben. ecclesię te postmodum duxerit canonice eligendum, electionem recipere de te factam poteris. Ex sum. de ea. Quid si non metu, sed dolo inductus intrauit quis religionem, nunquid poterit allegare deceptionem, & exire. Dico quòd non, non enim poterit dicere se deceptum, cuius conditio melior facta est, nec alterius dolo, sed suæ potius fatuitati ascribat.

De eodem. Cap. LXXIX.

EX summa de ea. Pone quòd aliquis secularis videt monasterium dissolutum, monachos splendide comedere, bene etiam indutos & similia, cogitat, hunc ordinem bene posse sustinere, ingreditur, postea fit inquisitio in monasterio, compelluntur ad regulam obseruandam. Iste dicit non noui hanc asperitatem, quam modo vultis imponere, nolo eam tenere. quęritur vtrum possit cogi, vł q̃ nõ: quia sicut nõ potest quis cogi ad totum votum, ita nec ad voti augmentum. Item quia idem iuris est in parte & in toto, sed ab initio non poterat cogi ad totum ergo, nec ad partem. Contra, qui facit professionem secundum regulam beati Benedicti, obligat se ad eam totaliter obseruandam. Nam qui nihil excipit, omnia cõprehendit. Item aut intendebat viuere regulariter, aut irregulariter. In primo casu patet quòd tenetur, in secundo idem: quia etiam si expressisset, turpis adiectio pro non adiecta habaretur, & teneretur regulariter viuere. Item adiectio apposita contra naturam contractus, non mutat contractum. Idem in adiectione posita contra legem. Solutio Indistinctè dico, quòd non potest redire ad seculum, ex quo fecit ibi professionem. Sed vtrum ibi cogatur manere distinguo, Aut erat peritus iuris aut ignarus. In primo casu non potest recedere, quia intelligitur se obligasse, non ad id quod fiebat, sed ad id quod fieri debebat. In secundo casu subdistinguo, aut fuit ei explanata asperitas regulæ, & tunc idem quod in iurisperito, aut non, & tunc si credebat eos regulariter viuere, & ad illam asperitatem se voluit obligare, non ad maiorem, & hoc expressit, cogetur ibi manere, sed transibit ad alium ordinem, quem valebit sustinere. Si vero non expressit, credo quòd debeat manere; nec potest allegare dolum, nec deceptionem, quia sit melior sua conditio, & potest magis imputare fatuitati suæ, q̃ non examinauit vt debuit. Vel dic indistinctè quòd debet remanere, quia dolus aliorum, vel simplicitas voluntatis, non excusat in talibus. Ex sum. fratris. V. Quid de illo, qui vouit intrare ordinẽ Cisterciensem, nunquid potest intrare laxiorem ordinem? Respondeo intrare tenetur ordinem Cisterciensis, ad probandum religionem, & hoc quia poterit placere, & sic ibi remanere, licet postquam intrauerit in probationem, & habitum nouitii susceperit, posset recedere, nisi vouerit, non solũ quòd intraret, sed quòd ibi monachus fieret, aut vsque ad mortem ibi perseueraret, in quo quamuis non arctetur per regulam ad remanendum, tamen transgressor est voti, si ad religionem transierit laxiorẽ.

Qualiter monacho liceat ad arctiorem regulam transire.
Cap. LXXX.

EXtra 3. de regularibus, & trans. ad reli. Inno. tertius. Licet quibusdam monachis, & canonicis, nec non hospitalariis, & templariis a sede apo. sit indultum, ne postquã aliquis professus fuerit apud eos, ad alium locum possit, ipsis inuitis, arctioris etiam religionis obtentu transire, vt vnusquisque secundum Apostolum in ea deuotione permaneat, in qua dignoscitur esse vocatus: quia tamen vbi spiritus Dei est, ibi libertas, & qui spiritu Dei aguntur, non sunt sub lege, quia lex non est posita iusto. Ea ratione videtur, hoc illis fuisse concessum, ne quis ex temeritate, vel leuitate in iacturam, vel iniuriam sui ordinis, sub prætextu maioris religionis ad alium ordinem transuolaret, sicut frequenter a multis constat esse præsumptum. non quidem vt ei transeundi licentia denegetur qui eam cum humilitate postulandam duxerit, & puritate, vt non ficte, sed vere ad frugem melioris vitæ valeat transmigrare. Talis ergo postquam a prælato suo transeundi licentiam postulauerit, ex lege priuata, quæ publicæ legi præiudicat, absolutus, libere potest sanctioris vitæ propositum adimplere non obstante indiscreti contradictione prælati, quia priuilegium meretur amittere, qui concessa sibi abutitur potestate. Cum ergo Ro. Pont. qui supremam obtinet in ecclesia potestatem, Archiepiscopis & episcopis, cedendi licentiam ex iusta causa petentibus, sine difficultate concedat. Quocirca nouerint vniuersi, quibus huiusmodi priuilegium est concessum, se ad concedendam transeundi licentiam taliter postulantibus de iure teneri: quia sicut subditus a prælato, cum humilitate, & puritate transeundi debet licentiam postulare, ne bonum obedientiæ contemnere videatur, sic prælatus subdito sine difficultate, & prauitate qualibet transeundi licentiam indulgere, ne videatur propositum impedire diuinitus inspiratum. Si vero probabiliter dubitetur, vtrum quis velit ad arctiorem, an laxiorem ordinem ex charitate an ex temeritate transire, superioris est iudicium requirẽdum, ne forte Angelus sathanæ in lucis Angelum se transformet, illa semper regula inuiolabiliter obseruata, vt nullus absque licentia. Ro. Pont. præsumat, occasione qualibet deserere præsulatum, quoniam communis vtilitas speciali præfertur. Et in hoc casu recte præponitur doctrina silentio, solicitudo contemplationi, & labor quieti. Vnde quando potest episcopus præesse pariter, & prodesse, non debet concedi postulare licentiam, aut etiam obtinere. Cum ergo monachus vester, ad fratres Cisterc. ordinis transmigrauerit, non vt ordini vestro aliquatenus derogaret, sed vt apud eos vitam duceret arctiorem. Man. qua. super eo, quod de corde puro, & conscientia bona, & fide non ficta se cisse dignoscitur, eum nullatenus molestetis. quia charitas est fons proprius, cui non communicat alienus.

De Transeuntium, & fugitiuorum reuocatione.
Cap. LXXXI.

EX summa fratris. V. Nunquid si transeat aliquis non petita licentia, ad arctiorem religionem, eo solo potest reuocari a prælato? Respondeo, quòd non maxime si professionem fecit, vbi se transtulit: multa enim fieri prohibentur, quæ tamen facta tenent. Item pone, quòd impetrauit aliquis regularis licentiam ab abbate suo transeundi ad arctiorem religionem, postea pęnitet ille nunquid abbas prædictus tenetur eum recipere reuertentem? Respondeo. Si ille, vel non potest inuenire arctiorem religionem, vbi recipiatur, aut non potest sustinere asperitatem illius postquam probauit causa, tenetur eum recipere, reuertitur ante factam ibidem professionem, aut nondum transacto tempore probationis, nec potest repelli prætextu prioris licentię, vel renunciationis, si renunciauit primo monasterio: cum facta sit ex causa, scilicet vt transiret ad arctiorem religionem & causa secuta non sit, alias non tenetur recipere. Quid si petijt

petijt licentiam transeundi, & abbas dixit, quòd deliberat, & antequam respondeat ille pœnitet dicens, quòd non vult transire. Abbas tamen postea licentiat eum, nunquid tenetur exire? Respondeo, quòd non ex quo non concurrerunt eodem tempore voluntas petentis, & licentiantis. Credo autem quòd vbi quis licentiam petit transeundi ad arctiorem religionem, sufficit licentia solius abbatis, vbi autem ad parem, notauit H. quòd non sufficit licentia prælati, sine licentia conuentus, cum in alienatione prædii quod minus valet, quàm homo, requiratur consensus capituli. Ad laxiorem autem religionem non potest transire etiam de consensu abbatis, & conuentus, quia contra ius est. Cum autem & conuentus licentiat aliquem simpliciter, & ille renunciet simpliciter suo monasterio, ex odio forte, vel rancore, vel alia de causa, non valet quod agitur, quia hoc non est nisi dare licentiam euagationis, & dissolutionis. Extra. 3. de regularibus, & tran. ad rel. Greg. 9. Statuimus, vt præsidentes capitulis celebrandis, secundum statutum ge. concil. Abbates, siue priores fugitiuos, & eiectos de ordine suo requirant solicite annuatim, qui si recipi possunt secundum ordinem generalem, abbates & priores eorum ad receptionem eorum, cen. ec. compellantur, salua ordinis disciplina. Quod si hæc regularis ordo non patitur, auctoritate nostra prouideant, vt apud eadem monasteria sint in locis competentibus, si absque graui scandalo fieri poterit. Alioquin in domibus aliis eiusdem ordinis ad agendam inibi pœnitentiam, talibus vitæ necessaria ministrentur. Si vero fugitiuos dictos inobedientes inuenerint, eos excommunicent, & tamdiu faciat a prælatis excommunicatos publice denunciari, donec ad mandatum ipsorum humiliter reuertantur.

De Votis episcoporum, & seruorum. Cap. LXXXII.

EX summa de ca. Quod autem superius dictum est de monacho, intelligas & de clerico seculari, non in voto abstinentiæ, sed religionis, & peregrinationis. Sed hoc fallit in episcopo, qui nec votum peregrinationis, vel religionis potest facere, nisi obtenta licentia Papæ. Item nec seruus, sine domini voluntate. Tamen si seruus intrauerit religionem, & est persona nota, vel etiam est incognita, quia nescitur vtrum sit liber, vel seruus, non debet recipi ad monachatum per triennium, ita quòd si sit seruus, vel ratiociniis obligatus, vel colonus. i. originarius, vel ascriptitius, & quæratur a domino suo, reddatur ei, cum omnibus his quæ attulerit, fide tamen accepta de impunitate. Si autem infra triennium non fuit requisitus, postea quæri non potest. Quando incipiet computari illud triennium, dicit. H. quòd a tempore ingressus, & curret continue in fauorem religionis. Ia. Io. & alii plurimi dicunt, quòd a tempore scientiæ domini. Quid si recipiunt eum ad professionem ante hoc tempus, credo, saluo meliori iudicio, quòd ille debet remanere in ordine & monasterium satisfacere domino, quia fuit in culpa recipiendo eum, vel dic, quòd si iste erat incognitus, & asserebat se liberum, cum interrogabatur de hoc vel forte probabat hoc per falsos testes, & corruptos, si dominus noluerit eum ex gratia dimittere, spoliabitur tanquam indignus, vel vilis habitu, quem furtiue accepit, & restituetur domino. Ex summa fratris. V. Sed nunquid talis est vere monachus, cum inuito domino seruus non possit constituere hominem, super caput suum. Respondeo, quidam dicunt, non potest fieri monachus. Sed H. videtur contrarium: quia seruus vouere continentiam, & propriis abrenunciare, & viuere secundum regulam monachorum quantum licet, saluo iure dominorum, quod habent in corpore serui, & animam Deo obligare inuito domino potest, licet non possit aliis subiicere corpus, sed subiectio corporis non exigitur ad monachatum, quia in propria domo potest quis, & esse, & effici monachus. Quod autem dicit magister, quòd prædictus seruus debet in ordine remanere in fauorem religionis, quod satis potest dici quando seruus huiusmodi bona fide intrauerat monasterium, credens se esse liberum, alias videtur domino restituendus si velit dominus. Quid si postea fuerit manumissus, nunquid tenebitur reuerti ad monasterium, vbi professionem fecit. Respondeo, dicunt quidam quòd non. Sed H. innuit, quòd licet dicatur, quòd non fuerit monachus, quia tamen quantùm in eo fuit, tenetur redire ad monasterium. Sed quod contra videtur, extra, de conuer. coniu. Quidam intrauit, placet, & difficile est respondere, dato quòd seruus, manens seruus, monachus fieri non possit. Sed dato quòd possit sicut videtur sentire. H. facilis est, responsio, quia aliud est de viro inuita vxore intrante monasterium qui monachus esse non potest, quia vouere continentiam sine consensu vxoris non potest, quæ continentia annexa est regulæ monachali, vnde reuocatus ab vxore de monasterio, ipsa mortua non tenetur reuerti ad monasterium, quia nunquam monachus fuit, sed seruus. Adepta libertate tenetur reuerti, quia monachus fuit.

De Votis impuberum. Cap. LXXXIII.

EX summa de ca. Item nec impuberes absque patris, aut tutoris auctoritate vouere possunt religionem, vel peregrinationem. Itaque nota, quòd ingrediens monasterium, aut est adultus, aut impubes. In primo casu si intrat sponte, & facit professionem expressam, vel tacitam, non poterit exire. Et dicitur sponte, quia si inuitus intraret non tenetur, etiam si propter aliquam culpam si sibi imponeretur ad pœnitentiam agendam. Et intelligas inuitum, qui intrauit propter metum, qui potest cadere in virum constantem, videlicet mortis, vel verberum, vel seruitutis, vel stupri, serui, vel filiorum. Si vero impubes intrat, aut ab alio ponitur in monasterio, puta patre, vel tutore, aut propria auctoritate. In primo casu, si ipse non consentit potest egredi quando voluerit, vsque ad ætatem legitimam. Si autem consentit, licet consensus ille, qui fit ante annos pubertatis non teneat, tamen exire non potest, priusquam perueniat ad ætatem legitimam, ad instar carnalis matrimonii. Sed quàm cito peruenerit ad perfectam ætatem potest egredi. Si vero impubes propria auctoritate intrauerit, potest extrahi a patre, vel tutore infra annum, vel diem. Hoc tamen addit Innocen. 3. quòd sicut in matrimonio carnali malitia supplet ætatem, ita & in spirituali. Item si quis impubes, doli tamen capax, sponte intrauit, consulerem ei ad cautelam quòd non exiret, vel si exiuerit quòd rediret, nisi duxisset vxorem, non tamen dico teneri, nisi secundum distinctionem supra dictam. Cã. 20. q. 1. Quod intra annos pueritiæ monasterio traditi, cum adulti fuerint liberum habeant arbitrium manendi, vel discedendi, probatur auctoritate ix. synodi, in qua sic statutum est. Firma autem tunc erit professio virginitatis, ex quo adulta iam ætas esse cœperit, & quæ solet apta nuptiis deputari ac perfecta. Sed hoc de illa professione, quæ proprio arbitrio fit. Secus de illa, quæ a parentibus Deo offertur. vnde Grego. ad Augustinum Anglorum episcopum. Addidistis adhuc quòd si pater, vel mater, filium vel filiam, intra septa monasterii, in infantiæ annis sub regulari tradiderint disciplina, vtrum liceat eis postquam ad pubertatis peruenerint annos egredi, & matrimonio copulari, Hoc omnino deuitamus, quia nephas est, vt oblatis a parentibus Deo filijs, voluptatis frena relaxentur. Item ex concil. Tol. Monachum aut paterna deuotio, aut propria confessio facit, quicquid horum fuerit, alligatum tenebit.

Adhuc de eodem. Cap. LXXXIIII.

GRatianus. Ex his auctoritatibus colligitur, quòd paterna professio pueros tenet obligatos. Sed obiicitur, illud Leonis Papæ. Puellæ, quæ non parentum coactæ imperio, sed spontaneo iudicio, virginitatis propositum, atque habitum susceperint, si postea nuptias elegerit præuaricantur. Ex quo datur intelligi, quòd si coactæ virginitatis habitum sumpserint, sine præuaricatione ipsum deserere possunt. Sed puella hic nubilis intelligitur, cuius (vt in subsequentibus monstrabitur) post 12. annum liberum est arbitrium, nec in electione propositi cogitur sequi parentum imperium. Sic & illud intelligendum est, quod est statutum in synodo habita ab Eugenio Papa. Sicut qui monasteria elegerit, a monasteriis egredi non permittuntur, ita qui inuiti iustæ offensionis causa sunt intromissi, non nisi volentes teneantur, quia quod non petunt non obseruant. Idem q. 2. Ex concil. Tribur. Puella si ante 12. annos ætatis, sponte sua sacrum velamen sibi assumpserit, possunt statim parentes eius, vel tutores, id factum irritum facere si volunt, at si annum, & diem dissimulando consenserint, vlterius nec ipsi, nec ipsa mutare poterant. Si vero in fortiori ætate adolescentula seruire Deo elegerit, non est potestas parentibus prohibendi. Ex sum. fratris V. vbi dicit. Continentiam, perpetuam, supple, non enim sufficit, quòd promittat continentiam ad tempus vitæ mariti tantum. Si autem post huiusmodi votum factum ad tempus, maritus receptus fuerit de facto, quia de iure non debet, mortuo marito poterit matrimonium contrahere, si sic

mansit

mansit vsque ad mortem viri. Quod ideo dico, quia sicut notauit. H. viuente marito, debet compelli intrare monasterium, vel saltem vouere perpetuam continentiam, quod satis credo si ipsa ignara fuit iuris, alias non credo, quòd compellenda sit, sed potius reuocare maritum debebit, si induci non possit illa ad intrandum monasterium, quando est suspecta, vel ad vouendam perpetuam continentiam. Item nota, quòd dicit, in manu, vel præsentia episcopi, talia enim maiora negocia non debent expediri per minorem, quam per episcopum, vel per aliquem de mandato eius. Si tamen per personam fieret inferiorem, vel alias rite factum esset, non deberet propter hoc episcopus factum reuocare, & peccaret si de facto reuocaret. Et nota quòd duplex est professio. s. expressa, & tacita. Expressa est, quæ fit per verba secundum formam ordinis. Tacita autem fit per receptionem habitus regularis, quo vtuntur professi, quod si & cætera omnia facit, inde est ac si fecisset expressam professionem. Item nota. quòd impubes, si est doli capax, secundum. H. monachus fieri non potest, nec se Deo obligare. Gratianus. Paruuli vero dum offeruntur, non nisi sub multorum testimonio suscipiendi sunt. Extra 3. de reg. & trans. ad rel. Ex concil. Maguntin. Nullus tondeatur nisi legitima ætate, spontanea voluntate. Ex eodem. Si quis ante legitimos annos tonsuratus sine consensu parentum suorum, si parentes sui infra annum non reclamauerint, in clericatu permaneat. Ex registro Greg. Quia in insulis dura est congregatio monachorum, pueros in eorum monasteriis ante 18. annum suscipi prohibemus. Cœlestinus 3. Cum. D. miles secum suo filio discretionis annos nullatenus attingente, ad quoddam monasterium cum bonis suis etiam conuolasset, dictum filium suum fecit habitum suscipere monachalem. Et infra. Dis. t. t. respondemus, quòd si dictus puer ad annos discretionis peruenerit, & habitum retinere noluerit monachalem, si ad hoc induci nequiuerit, non est vllatenus compellendus.

Iterum De eodem. *Cap.* LXXXV.

EX summa de ca. Si tamen impubes, & doli capax emisit votum aliud quàm continentiæ, videtur quòd sit obligatus, nisi pater statim cum audierit reuocet. Ex summa fratris. V. Idem etiam credo de voto continentiæ circa ingressum religionis, quia non poterit reuocari, nisi statim reuocetur. Quid si vouerit se seruaturum continentiam, vel ingressum religionis, tunc demum cum venerit ad ætatem, vel cum mortuus fuerit pater, nunquid potest pater illud reuocare contradicendo statim. Respondeo, non potest secundum opinionem H. sed secundum communem quæ humanior est, potest statim, nec enim datur ei annus, & dies sicut in transitu ad rel. & hoc, quia per ingressum rel. eximitur a potestate patris vel tutoris, sed propter alia vota non eximitur, & ideo non potest reuocare nisi statim reuocet, ex quo scit votum esse emissum. Et expone statim, in ipsa die. ar. Numeri. 30. vbi dicit: Et in alterum diem distulerit sententiam. Idem enim credo de filio. & filia, licet lex loquatur de sola filia. Quid si pater contradixerit, & reuocauerit huiusmodi votum, siue continentiæ, siue aliud, & post huiusmodi reuocationem consentit huiusmodi voto, nunquid filius cum venerit ad ætatem tenebitur obseruare votum, Communis est opinio, quòd nõ, quia semel fuit absolutus scilicet per reuocationem factam a patre, & obligatio semel extincta non reuiuiscit. Vnde non tenetur seruare votum huiusmodi, vel iuramentum si forte iurauit aliquid, quòd tutor, aut pater reuocauit, nisi iterum voueat, aut iuret. Idem dicunt de vxore, quæ ad mandatum viri frangit votum, quod eo mortuo non tenetur illud implere. Idem dicunt de seruo qui intrauit monasterium, & reuocatur a domino, & postea efficitur liber, quod non tenetur redire ad monasterium. Idem de viro, qui inuita, vel nesciente vxore intrauit monasterium, & propter hoc reuocatus fuit ab vxore, quòd mortua vxore non tenetur reintrare monasterium, licet teneatur continere. Sed in omnibus casibus istis, dicit H. contrarium, & dicit quòd in nullo casuum prædictorum absoluitur impubes, aut seruus, aut vir ab huiusmodi votis, sed impeditur adimplere quod promisit. Vnde remoto obstaculo, quod impediebat, debet fieri quod impediebatur. i. votum seruari. Et nota quòd cum pater, vel tutor reuocat votum filii, vel impuberis, aut maritus votum vxoris, non peccat, quia vtitur iure suo sibi a Deo, & a canone concesso: nec filius, nec filia, nec vxor peccant, non implendo votum, post huiusmodi reuocationem.

De Votis coniugum. *Cap.* LXXXVI.

EX summa de ca. Vxores si emiserint votum abstinentiæ, vel peregrinationis, vel continentiæ, vel aliquod aliud non debent authoritate sua contrauenire. Sed viri eas possunt irritare, etiam si ante matrimonium contractum emiserant votum, quod contracto matrimonio nondum compleuerant, verum est etiam hoc, si vxor de consensu viri emiserat tale votum, & postea vir prohibet, quia debet et obedire vxor, & in nullo peccat vxor obediendo, licet peccet vir, id quod consenserat prohibendo. Ex summa fratris. V. Nunquid possunt irritare similiter iuramenta eorũ, facta ante matrimonium contractum, vel post? Respondeo. Credo quòd non nisi sint talia, quòd præstita fuerint super abstinentia, secundũ quòd innuit gl. Aug. suprapo sita. Notauit etiam H. 33. q. 3. voluit, quòd si ante matrimonium contractum obligauit se mulier alicui hominum, non posset post matrimonium contractum vir eius liberare eam ab illa obligatione. Similiter credo, quòd si post contractum matrimonium iuraret aliquid alicui, quod ipsa posset facere, non contradicente marito, non posset ille tale iuramentum irritare, alias credo quòd posset. Quid si voueat mulier, vel iuret quòd non ibit ad conuiuium, vel ad aliquid aliud extra domum propriam, cum viro suo. Respondeo, credo quòd huiusmodi iuramentum, vel votum, si tamen votum est, potest vir reuocare. H. tamen notauit, quòd maritus illa sola vota vxoris abstinentiæ reuocare potest, quæ ipsa implere non potest sine scandalo viri, vt de ieiuniis, de surgendo ad matutinas, de iacendo de nocte in camisia. Alia quæ potest implere sine scandalo viri, reuocare non potest, nec vxor tenetur ei obedire in reuocatione, vt si vouerit quòd daret aliquid de proprio, vbi consuetudo est, quòd mulieres habent parafernalia separata a rebus dotalibus, vel si vouit quòd cantaret vnum psalterium, vel diceret Pater noster, singulis noctibus, vel quòd de cætero non exiget debitum, vel quod non consentiet adulterio.

De eodem. *Cap.* LXXXVII.

EX summa de ca. Quod autem dixit de voto continentiæ. s. quòd viri vxorum vota possunt irritare, intelligas cũ distinctione. Quia aut inter virum, aut vxorem est secuta carnalis copula, aut non. In primo casu, si vult vxor religionem intrare potest, si maritus similiter intret, & ecõuerso. Vel si est vetus vxor, & non est suspecta de incontinẽtia licentiet virum, & promittat in manu, vel præsentia episcopi continentiã. Et sic potest vir intrare, alias non. Idem videtur dicendum in casu conuerso, videlicet, quod vxor possit intrare religionem, viro sene, & non suspecto de incontinentia: quia in huiusmodi non ad imparia iudicantur. Ex summa fratris. V. vbi dicit continentiam supple. Non. n. sufficit, quod promittat continentiã ad tẽpus vitæ mariti sui tantum. Si autem post huiusmodi votum factum ad tempus maritus receptus fuerit da facto, quia de iure non debet, mortuo marito poterit matrimonium contrahere, si remansit vsq; ad mortem viri, ad quod ideo dico, quia sicut notauit. H. viuente marito debet compelli intrare monasterium, vel saltem vouere perpetuam continentiam. Quod satis credo si ipsa ignara fuit iuris, alias non credo, quòd compellenda sit, sed potius reuocare maritum debebit, si induci nõ possit illa ad intrandum monasteriũ quando est suspecta, vel ad vouendam perpetuam cõtinentiam. Item nota, quod dicit in manu, vel præsentia episcopi: talia. n. maiora negocia non debent expediri per minorem quàm episcopum, vel per aliquẽ de mandato eius. Si tamen per aliam personam fieret inferiorem, si alias rite factum, non deberet propter hoc episcopus factum reuocare, & peccaret si de facto reuocaret. Extra. 3. de conuersione coniugum. Alex. 3. Laicus, ignorante episcopo, de licentia vxoris monasterium ingressus, professionem fecit. Dicimus quod nisi vxor ad religionem transierit, aut perpetuò castitatem seruare promiserit, vir potest & debet de monasterio reuocari. Inno. 3. Non est alter coniugum recipiendus ad obseruantiã regularem, nisi reliquus perpetuam continentiam repromittat, sed & vitam debet mutare, nisi forte eius sic ætatis, vt sine suspicione incontinentiæ valeat in seculo remanere. Ex summa de ca. Si vero vxor non vult ingredi religionem, sed in seculo promittit continentiam, obligatur quantum in ea est, marito tamẽ petenti debitum redde, nisi ambo emiserint pari consensu tale votum, tunc enim, & si maritus peteret, ac votum frangeret, ipsa tamen debet instantissime per seuerare in voto quod fecit.

Adhuc de eodem. Cap. LXXXVIII.

SI autem non interuenit carnalis copula, potest ingredi religionem inuito etiam viro, & contradicente. Extra tertio de conuer. coniuga. Alexander quartus. Post consensum legitimum de præsenti licitum est alteri, altero etiam repugnante, eligere monasterium sicut sancti quidam de nuptiis vocati fuerunt, dummodo carnalis commixtio non interuenerit, & alteri remanenti si commonitus continentiam seruare noluerit licitum est ad secunda vota transire quia cum non fuissent vna caro insimul effecti satis potest vnus ad Deum transire, & alter in seculo remanere. Ex summa fratris V. Nunquid similiter poterit transire ad heremum, vel ad reclusorium. Respondeo. H. notauit, quòd potest marito inuito, dum tamen emittat votum continentiæ, quia in heremo vel reclusorio, vt dicit, est arctior religio, quã in ecclesia regulari. Sed non credo, quòd possit, nisi obliget se ad obseruantiam regularem, & solenniter renunciet seculo, & omni proprietati, ita quòd teneatur ad illa tria vsitata, quæ sunt in qualibet religione, scilicet ad continentiam, & ad abrenunciationem propriorum, & ad obedientiam. Quid si datum est ei tempus ad intrandum, & maritus interim per violentiam cognoscit eam, nunquid eo non obstante poterit illa ingredi religionem infra tempus sibi assignatum? aut impedietur intrare propter matrimonium iam per carnalem copulam consummatum? Respondeo quod quæstio dominicalis est, & diuersi diuersa super hoc senserunt. Ex summa de ea. Sed quid si se dicit velle intrare, cum vir exigit ab ea debitum, & tamen procrastinando differt. Dico, quòd episcopus debet arbitrari tempus infra quod ipsa ingrediatur, quo elapso si non fuerit ingressa, cogatur per excommunicationem satisfacere viro, quod etiã ex tunc poterit efficacius accipere, tamen si termino elapso illa ingrederetur, nihilominus teneret ingressus, dummodo ante carnalem copulam, postquam autem ipsa fuerit ingressa, & fecerit professionem tacitam, vel expressam, solutum erit matrimonium, & vir qui remansit in seculo, etiam illa viuente poterit aliam ducere. Ex sum. fratris. V. Hoc fine de consensu intrauerit uxor religionem, siue eo contradicente. H. tamen contrarium notauit super illud. e. desponsata, scilicet quod eo ipso videtur maritus vouisse continentiam, quod consensit uxorem intrare monasterium, quod ego non credo. Ex sum. de ea. Item quid si ipsa non vult ingredi religionem, sed quasi seruatura propositum castitatis in seculo, velit in domo propria permanere, suscepto aliquo religionis uelo. Ad hoc dicas, quòd nõ sufficit, & nihilominus consumandum est matrimonium iam contractum, nisi se voto astrinxerint ad obseruantiam regularem. In quo casu compelli potest, vt relicto seculo, religionis propositum exequatur. Extra vbi supra. Inno. 3. Cum quædam mulier velum viduitatis coram duobus abbatibus assumpsisset, benedictione solenni, quidam nobis proponebat se prius ipsam mediantibus nunciis per verba de præsenti, arra etiã inter posita desponsasse, at illa se in illum consensisse confessa, dixit, quòd audierat illum lepra esse percussum, & ob hoc eius fuerat abhominata complexum. Et infra licet videatur in veli susceptione religionis habitum assumpsisse, si tamen velit in domo propria permanere, quasi propositum castitatis in seculo seruatura, nihilominus consumandum est matrimonium iam contractum, nisi se voto astrinxerit ad obseruantiam regularem. In quo casu compelli potest, vt relicto seculo religionis propositum exequatur. Ex summa fratris. V. Compelli potest, & debet.

Item de eodem. Cap. LXXXIX.

QVid si antequam compellatur, vel exequatur huiusmodi propositum siue uotum, voluntaria cognoscatur a marito, nunquid consumatur matrimonium? Credo, quod sic, nisi ita astrinxerit se ad obseruantiam regularem, quod fecerit professionem tacitam, vel expressam secundum formam alicuius religionis, nec enim uotum castitatis, quocumque modo solennizatum, dirimit matrimonium ante contractum, nisi sit solennizatum per sacri ordinis susceptionem, vel professionem regularem. Sed nunquid potest aliquis, vel aliqua fieri monachus, vel monacha in domo propria. Respondeo potest quidem, sicut notauit. H. dum tamen faciet uotum de non habendo proprium, & de seruanda continentia, & supponat se regulæ monachali, & viuat secundum eam, nec exigetur, quod se supponat alicui abbati, uel priori, quia primus monachus sine omni abbate, vel priore monachus fuit, licet non fuerit monachus secundum regulam, & formam Beati Benedicti, qui noluit & instituit, quòd fratres sui obedirent abbati. Sed cuius sunt res, quas habet huiusmodi monachus, qui est sine abbate, vel priore in domo propria, vel in reclusorio, vel in heremo, cum habere propria nõ debeat? Respondeo. Dicit H. sua sunt quo ad vsum, quo ad proprietatem autem eorum sunt, qui debent ei succedere ab intestato, si tamen transferat se ad aliquam ecclesiam, fingentur nunquam fuisse illorum, & erũt illius ecclesiæ ad quam se transtulit. Si autem nec se transfert, nec habeat tales successores, succedet in illis rebus ecclesia, cum huiusmodi monachus persona sit ecclesiastica. Cum autem quis, uel aliqua emittit uotum continentiæ in manu publicæ personæ, credo sine præiudicio, quod tale uotum impedit, & dirimit matrimonium postmodum contrahendum, licet sic nouens non recipiat habitum religionis, nec renunciet propriis, nel promittat obedientiam alicui, nel abbati priori. Quidam tamen dicunt contrarium, dicentes quod uotum continentiæ non dirimit matrimonium contrahendum, nisi sit solennizatum per sacri ordinis susceptionem, aut per professionem regularem. Ex summa de casibus. Et nota, quòd quicquid dictum est de uxore, quantum ad uotum continentiæ, intelligendum est, & de viro, quia in talibus, secundum omnes ad paria iudicantur vir & vxor. In voto autem abstinentiæ dicunt quidam indistincte, quia vir sit maior, quod possit talia uota facere inuita vxore. H. vero intelligit idem, vbi per tale uotum non fieret uxori præiudicium in debito sibi reddendo, quod satis uidetur mihi probabile. In uoto peregrinationis dic, quod neuter coniugum potest altero inuito facere. Fallit tamen in uoto Hierosolimitano, quod in maximum fauorem terræ sanctæ, ac fidei Christianæ potest uir sine uxoris licentia facere, ac libere adimplere, uxor tamen, ut assentiat est attentius commonenda, vel si non uult remanere sequatur uirum suum.

De eodem. Cap. XC.

EX summa de casibus. Item alter coniugum intrauit religionem sine licentia alterius, alius repetit eum, quæritur virum teneatur redire ad coniugem. Respondeo, quòd sic, nisi in duobus casibus. Vnus est, si illa fuit publice fornicata, & ipse ingrediens vixit caste, de alio posterius uide. Ex summa fratris. V. Bene dicit sine licentia, quod fieri non debet, quia tria sunt necessaria ad hoc, auctoritas episcopi, expressa licentia operis sui, & uotum perpetuæ continentiæ, cum transitu ad religionem si sit suspecta persona, alias poterit remanere in seculo. Item bene dicit, si uixit caste, alias non posset eam repellere, scilicet si fornicatus ipse fuisset, ante ingressum religionis, uel post. Extra tertio ubi supra. Innocentius tertius. Constitutus in præsentia nostra H. sua nobis confessione monstrauit, quod in accolytatus ordine constitutus, quandam puellam. R. nomine in faciẽ ecclesiæ duxit, quam cum carnaliter cognouisset, orta discordia inter eum & amicos puellæ, ipsa fuit alii nomine V. copulata, & tu eum vsque ad gradum sacerdotii ordinasti. Cum autem eum sua conscientia remorderet, habitum ordin. Cisterciensis assumpsit, & infra. Mandamus quatenus mulierem, vt a dicto V. recedat, cui per adulterium adiuncta est, nec prædictum monachum impediat, quo minus regulariter uotum valeat ad implere, per censur. ecclesiast. cogere non omittas. Ex summa fratris V. Quid si vterque fornicatus est, nunquid potest alter altero inuito intrare monasterium? Respondeo, Non potest, sicut notauit H. vigesimaseptima quæstione secunda. Agathosa. Et potest reuocari, qui sic intrauit, quod credo verum siue occulta, siue publica fuerit vtriusque fornicatio, uel si etiam ingrediens occulte fornicatus fuerit, & alius publice. Quid si uterque non petita licentia ab altero intret monasterium, nunquid potuerint se mutuo repetere. Respondeo, Non poterunt, quia neuter potest dicere se ab altero spoliatum, & vterque intrando renunciauit iuri, quod habebat in reliquo, & iuri exigendi debitum, vnde votum vtriusque tenuit quo ad exigendum, & quo ad reddendum debitum. Quid si uterque credens alterum esse mortuum intret monasterium, nunquid comparata veritate potest alter exire, & alterum petere. Respondeo. Notauit H. quòd sic, quia neuter intrando noluit fieri monachus, nisi alter mortuus esset, unde neuter fuit monachus, cum uterque uiueret. Sicut illa quæ nupsit alii, cum virum suũ mortuũ esse crederet

comparata veritate licite recedit a secundo, & redit ad primum. Ex sum.de ca. Alius est si fuera: lata inter eos sententia, diuortii ad separationem thori. Ex sum. fratris. V. In hoc casu potest ille qui relictus est intrare monasterium inuito relinquente, sicut notaut H. super prædictum.c. quia per sententiã ecclesiæ amisit vterque potestatem in corpore alterius, & vterque ex toto renunciauit iuri suo, quod credo verum, esse, si relinquens non vult reliquum sibi reconciliari. Ex sum.de ca. Ad aliud dico, quòd est obligatus quo ad se tantum, & ideo non poterit exigere debitum, quia hoc potuit vouere, q̃a erat in sua potestate. Sed alienum, idest non reddere debitum coniugi petenti, non potuit vouere, & ideo tenebitur reddere. Extra.3.de conuer.coniu.Alex.3. Quidam intrauit monasterium inuita vxore, qua ipsum repetente coactus est ad ipsam redire, ea mortua, quæris &c. Respondemus, quòd votum non tenuit. Vnde ratione voti ad monasterium non tenetur redire, Vlterius vero vxorem accipere non poterit, promisit enim se non exigere debitum, quod in eius erat potestate, & ideo quo ad hoc votum tenuit, non reddere autem non erat in eius potestate, sed mulieris.

Iterum de eodem. Cap. XCI.

EX summa de ca. Pone, quod moritur vxor, quæ extraxerat eum de monasterio, nunquid tenetur redire ad monasterium? vel nunquid poterit ducere aliam vxorem? vel nunquid saltem tenebit matrimonium si duxerit? Item nunquid ab illa secunda poterit exigere debitum. Ad primum dico, quòd cessante impedimento monendus est diligenter redire ad monasterium, & peccat si non facit, inuitus tamen non est cogendus ab ecclesia, quia professio quam fecit, non solennizauit votum, cum non obligaretur simpliciter ad continentiam propter impedimentum vxoris. Ex sum. fratris. V. Si peccat quare ergo non compellitur redire, cum quilibet possit cõpelli ad pœnitentiam, & desistere a peccato? Respondeo secundum H. compelli potest, & peccat mortaliter si non redit. Qđ ergo sequitur, quòd non est cogendus inuitus, intelligendum est ad petitionem eorum, ad quos intrauit, quibus se subiicere non potuit. Episcopus tamen de suo officio potest eum compellere reuerti ad monasterium. Vel dic, quod peccat venialiter, quia recedit a proposito meliori, quod tamen non videtur verum, cum quantum in ipso fuerit obligauerit se, ad perpetuè viuendum in religione quando fecit professionem. Cum ergo mortua vxore sublatum sit impedimentum quod impediebat voti executionem, fieri debet quod impediebatur, & huic rationi innititur. H. extra vbi supra. Vrbanus.3. Licet D. vxore sua remanente in seculo de iure ad religionem transire nequiuerit, ea tamen sublata de medio, votum sine salutis suæ periculo non potuit violare. Cælestinus.3. Vtrum mulier, quæ credens maritum mortuum, habitum religionis assumpsit, & eo reuerso, de monasterio educta fuit, post obitum viri sit ad obseruantiam regularem compellenda? Respondemus, quod votũ eius vsquequaque non tenuit, eatenus tamen fuerat obligatorium, quatenus se poterat obligare: promisit enim intrando monasterium, se non exacturam carnis debitum, quod erat in potestate ipsius. Redire vero ad seculum non erat in potestate ipsius, sed in potestate mariti, & ideo quãtũ ad eũ tenuit uotũ, quod post viri obitum tenere non desiit, cum ad eum statum a quo poterat efficax habere principium cognoscatur. Consultius quoque dicimus, vt ad monasterium redeat, vbi professionem fecit. Si vero ad hoc non poterit induci, ipsam inuitam credimus non cogendam. Ex summa de ca. Ad secundum dico quòd non potest contrahere, impediente voto saltem simplici. Si tamen contraxerit per verba de præsenti peccat, & debet agere pœnitentiam de simplicis voti fractione, & tenebit matrimonium, & ita responsum est ad tertium. Ad quartum, & vltimum dixit H quod sicut non poterat exigere debitum a prima nec a secunda. Io. vero & plerique alii doctores dixerunt, quod licite poterit exigere: quia licet peccauerat contrahendo, tamen tantum bonum est matrimonium, quod tollit totaliter obligationem illam. Opinio tamen H. videtur tutior, & congruentior ad salutem.

Adhuc de eodem. Cap. XCII.

QVid si vxor sine cuius licẽtia vir intrauerat religionem, vult intrare religionem, & maritus contradicit? Ad hoc distinguo cum, Inno. quia aut est iam eiectus de monasterio, & reconciliatur uxori, aut non. In primo casu non potest intrare vxor religionem. In secundo potest illo inuito intrare. Causa.33. quæstione quinta. Qui vxorem suam velari permiserit, aliam non accipiat, sed similiter conuertatur. Ex hoc casu & similibus dixit H. quod alter coniugum si viderat comparem suum, uel sciuerit intrare religionem, & tacuit eo ipso præsumitur vouere continentiam & huiusmodi taciturnitas reputatur pro consensu, secundum plurimos. Sed magister videtur innuere supra, quod necessaria est licentia expressa, & non sufficit taciturnitas, quod credo verum esse. Sed & si interuenerit consensus, vel licentia extorta per violentiam, vel per dolum, non præiudicat. Si autem non fuerit dolus ibi, vel violentia præiudicat, nisi licentians, vel consentiens ius ignorauerit, scilicet quod teneretur ad perpetuam continentiam, si autem sciuit ius, & non erat persona suspecta de incontinentia, non poterit reuocare licentiatum, sed tenebitur continere, quia præsumitur continentiam vouisse. Si autem erat persona suspecta de incontinentia, & hoc sciebat, non poterit similiter reuocare, sed tenebitur intrare religionem, si eam commode poterit inuenire. Si autem non potest, aut non credebat se esse suspectam de incontinentia, cum tamen non esset, poterit reuocare licentiatam, quia non recipitur apud Deum illius viri conuersio, cuius sequitur coniugalis federis prostitutio. Quid si licentians emiserit uotum continentiæ remanens in seculo, & non esset suspectus, & mortuo corpore suo de facto, contrahat matrimonium, nunquid tenebit? Respondeo, tenebit, nisi emiserit votum continentiæ solenne, quod potest solennizari, quamuis non renunciet proprius, nec promittat obedientiam alicui abbati vel priori. Nec etiam recipiat habitum alicuius religionis, nec sacrum ordinem, dum tamẽ emittat illud in manu episcopi, vel abbatis de mandato episcopi generali vel speciali, ipso episcopo, vel eius mandatario approbante illud uotum, tunc enim spirituale matrimonium contrahitur inter uouentem, & Deum, & perficitur per approbationem ipsius episcopi, qui est vicarius, vel procurator Dei. Immo etiam consumatur quantum in hac vita potest consumari, vnde post huiusmodi uotum, siue matrimonium spirituale, locum non potest habere carnale matrimonium, sicut post matrimonium carnale consumatum, non potest transiri ad aliud carnale, alterutro contrahentium viuente, nec etiam ad spirituale, nisi de consensu vtriusque.

De Eodem. Cap. XCIII.

EXtra. vbi supra. Grego.9. Mulier quæ in fide remansit, potest nolente viro, qui ab infidelitate reuertitur, postquam ab eo fuerat iudicio ecclesiæ separata, ad religionem libere conuolare. Idem, Mulieres vero, quæ relicto maritali thoro, lapsu carnis ceciderũt. Si mariti earũ cõmoniti a te diligẽter, eas conuersas noluerint recipere propter Deum in claustris, cum religiosis mulieribus studeatis collocare, vt perpetuam pœnitentiam ibi agant. Ex summa fratris. V. nota, quod dicitur de marito si noluerit recipere, supple voluntarie, & sibi reconciliare, ad quod ipse compelli non potest, quantumcumque illa non pœnituerit, nisi & ipse adulteratus fuerit. Et est argu. quòd potest eam reconciliare sibi inuitam si velit, & quòd antequam recuset sibi reconciliare illam, monachari non potest, siue lata sit sententia diuortii, siue non, cum hæc decret. Gaudemus, indistincte loquatur H. tamen dixit, quòd lata sententia diuortii, relictus monachari potest inuito, & contradicente relinquente.

De Mendacio, & eius speciebus. Cap. XCIIII.

EX summa de casibus. Mendacium est, vt ait Augustinus falsa significatio vocis, cum intentione fallendi. Nam is qui mentitur contra id, quod animo sentit, loquitur voluntate fallendi, & ita prima pars diffinitionis comprehendit falsum dicere, secunda mentiri. Patet ex his, quòd hæc duo, mentiri, & falsum dicere, se habeant excedenter, & excesse, quia non omnis, qui mentitur dicit falsum, nec omnis, qui dicit falsum mentitur, at qui mentitur fallit semper voluntate, & ideo semp peccat, q̃a reã linguã non facit, nisi rea mens. Qui vero dicit falsũ nõ semp peccat: aliq̃n. n. dicit q̃s falsum, & credit se dicere uerum, & tunc, si adhibuit diligentiam debitam non peccat, si autem peccat saltem venialiter. Augustinus ponit octo genera mendaciorum. Primum quod fit in doctrina religionis. Secũdũ vt aliquẽ lędat iniuste, qđ tale est ut nulli prosit, & obsit alicui. Tertium quod prodest alicui, ita

vt

vt obsit alteri, quamuis non ad mundiciam corporalem, vt mēdaciū testis in causa pecuniaria. Quartum quod fit sola mētiēdi, fallendique libidine, quasi sine causa, & vtilitate. Quintum quod fit placendi cupiditate. Sextum quod nulli obest, & ꝓdest alicui, ad euitandum periculum pecuniæ. Septimum quod nulli obest, & prodest alicui, ad euitādum periculum personæ. Octauum est, quod & nulli obest, & ad hoc prodest, vt ab immundicia corporali aliquem tueatur, vt si volenti corrumpere virginem, mentiatur quis, eam esse coniugatam. In his autem tanto minus quisque peccat, quanto magis a primo recedit. Ex summa fratris. V. Sed contra videtur, ꝙ minus peccatum est se primum mendacium, quam octauum. Respondeo. Non attenditur recessus iste quantum ad ordinem hic positum, sed quantū ad qualitatem, & detestationem primi mendacii, quod est in religionem fidei. Nec dicitur, ꝙ quanto quodlibet istorū mendaciorum recedit a primo, tanto magis est peccatum, sed quanto mentiens plus recedit. Vel dic, ꝙ tria vltima non differunt, nisi secundum qualitatem facti, & reputantur pro vnico mendacio. Porro ī secūdo genere intellige, ꝙ nulli prosit ad suæ iustitiæ conseruationem, quod dico, quod falsus testis in causa criminali, siue contra reum, siue pro reo dicat testimonium, prodest reo ad euadendum pœnam debitam, vel accusatori ad euadendum pœnam calumniæ. Ex summa de ca. Fit autem materialiter ex verbis eiusdem. Aug. alia distinctio breuior, & tamē plenior, Quia mēdaciorū, aliud est perniciosum, siue malignitatis, aliud officiosum, siue pietatis, aliud iocositatis. Primum membrum huius vltimæ distinctionis cōprehendit quinque genera primæ præcedentis, secundum tria vltima.

De mendacijs mortalibus, & venialibus.
Cap. XCV.

OMne mendacium perniciosum est mortale. Mendacium vero officiosum, idest quod nulli obest, & prodest alicui, veniale est, secundum omnes in homine imperfecto, & idem de iocoso. Sed in hoc est opinio, quia quidam dicunt officiosum maius peccatum, quàm iocosum, quia fallit proximum licet non noceat, quod non facit iocosum. Alii vero dicunt contrarium. s. ꝙ officiosum sit minus peccatum, quàm iocosum, quia prodest proximo, quod non facit iocosum. In homine autem perfecto idest claustrali, qui ex toto renunciauit mundo pro Christo, dicunt quidam idem. s. ꝙ vtrumque tam officiosum, quam iocosum sit in eo veniale, sed tñ grauius, quàm in imperfecto. Alii dicunt, ꝙ mendacium officiosum semper est mortale in homine perfecto, iocosum vero veniale, quia non fit ex animo, sed istud fit, & per illud intendit decipere, ꝑ illud non, Prima opinio humanior est, & mihi plus placet. Qđ tū dictum est de iocoso mendacio intelligendum vr̄, quia non fallit, nouit enim ille cui dr̄, iocandi causa fuisse dictum. Sic vr̄ dicere Aug. Hoc etiā intelligas nisi dicatur ex quadam complacentia, siue delectatione quam inde habeat, nam tunc dici pōt mortale. Idem si scienter ducit in consuetudinem. Ex sum. fratris. V. Quod ait dum placet. Intelligo qñ illa placentia, vel delectatio prçponitur delectationi Dei, & mandatorum eius. Nec enim delectari in creatura sub Deo, mortale est etiam homini perfecto. Item secundum quosdam, consuetudo nunquam facit peccatum in aliquo actu, nisi comitetur libido delectandi mortalis. Causa. 22. q. 2. Aug. in enchi. Nemo mentiens iudicandus est, qui dicit falsum, quod putat verum esse, quia quantum in ipso est nō fallit ipse, sed fallitur. Non itaque mendacii, sed aliqñ temeritatis arguendus est, qui falsa incautus credit, ac ꝓ veris habet, potius quam econtrario, quantum in ipso est ille mentitur, qui dicit verum, quod putat esse falsum. Item Aug. in 5: psal. Duo vero sunt genera mendaciorum, in quibus non est magna culpa, sed tamen nō sunt sine culpa, cū aut iocamur aut ꝓximo cōsulēdo mētimur. Illud aūt primū in iocando ideo nō est pniciosum, quia non fallit, nouit. n. ille cui dr̄ iocādi causa fuisse dictum. Secundum autem ideo mitius est, quia retinet nonnullam beniuolentiam. Illud autem, quod non habet duplex cor, nec mendacium quidem dicendum. Verbigratia tanquam si cui gladius commendetur, & promittat se redditurum, cum ille qui commendauit poposcerit. Si forte gladium suum repetat furens, manifestum est non esse reddendum, ne vel se, vel alios occidat donec ei sanitas restituatur. Hic ideo non habet duplex cor, quia ille cui commendatus est gladius, cum ꝓmittebat se redditurum reposcenti, non cogitabat furentē posse repetere. Item August. in lib. quæstionum Gen. ca. 45. Quod ait fratribus suis Ioseph. Nesciebatis, quia non est in augurio homo, qualis ego: quia non serio, sed ioco dictum, vt exitus docuit, non est habendum mendacium: mendacia enim a mendacibus serio aguntur, non ioco. Gratianus. Sed in veteri testamnto multa permittebantur, quorum exemplis hodie vti nō licet. Ex sum. de ca. Item ad id, quod supra dictum est, mendacium adulationis est mortale, contradicit. Aug. numerans illud inter venialia. Sed dic, ꝙ tribus modis adulatur quis, attribuendo alicui bonum, quod non habet, approbando malum quod habet, & superextollendo bonum quod habet. In primo casu, & secundo credo esse mortale, sed in secundo grauius, in tertio veniale, quidam tamen dicunt in primo casu esse venale.

Vtrum mentiendum sit pro saluanda vita alicuius.
Cap. XCVI.

SOlet dubitari quid agendum sit ei a quo quæritur aliquis occidenendus, quem ipse scit in domo sua latitare. Si manifestat eum timet crimen proditionis, & homicidii, timet etiā peccatum illorum, qui occident eum, ne sic grauius morientur in anima, quod etiam timet in latitante, si forte est in mortali, & moriatur impœnitens. Si uero non manifestat, formidat ipsum mendacium, super quo videtur nullum posse adhiberi remedium. Solutio. Plane videtur sentire. August. quod nullo modo debeat quis mentiri, & maxime perfectus pro vita alterius redimenda. ait enim. Ad sempiternam salutem nullus est ducendus, opitulante mendacio. Idem. Nec quis arbitretur, perfectum, & spiritualem hominem pro ista temporali uita, vel morte, cuius sua, vel alterius non occiditur anima debere mentiri, taceat potius, vt sic neque prodat, neque mentiatur, neque occidat animam suam pro corpore alterius. Item Augustinus. Periculosissime admittitur hæc compensatio, vt nos faciamus malum aliquod, ne alius grauius malum committat. Ego credo, saluo meliori iudicio, quòd talis debet esse processus. Primo debet tacere, vt ait Augustinus. Sed si videtur ei, ꝙ taciturnitas sit periculosa, quia ex ea credit interrogans eum concedere illum esse in domo, transferat se si potest ad aliam materiam, quasi interrogando eum de aliquo facto, vel respondeat uerbum aliquod æquiuocum, utputa non est hic, idest non comedit hic, vel aliud simile. Nam Iacob dixit patri suo Isaac, se esse Esau primogenitum, non natiuitate, quia tunc mētiretur, sed iure primogenituræ quam emerat. Item Abraham rogauit uxorem suam Saram, vt diceret se non uxorem, sed sororem, quia filia fratris erat. Item Thobias: Ego sum inquit Azarias, &c. Vel dic simpliciter, quod debet negare & asserere eum non esse ibi, si tamen conscientia sua dictat sibi, quod ita debeat dicere, tunc enim nullo modo peccabit, quia non mentietur, idest non ibit contra mentem. Ex summa fratris. V. Duplex est conscientia veri, contra quam dicit, & conscientia dicendi contra quam non facit, sic dicendo, ex quo dictat ei, ꝙ debeat sic dicere.

De Crimine periurij. *Cap.* XCVII.

EX summa de casibus. In mendacio fundatur periurium, proprie namque periurium est mendacium iuramento firmatum. Committit autem quis periurium tribus modis, secundum Augustinum. Vel cum iurando loquitur falsum sine intentione fallendi, vel cum iurando loquitur falsum cum intentione fallendi. Qualiter autem hoc fiat ostendit Augustinus ponens hos tres modos periurii. Primus modus cum quis fallitur, puta quia credit verum esse, quod falsum est, & temere ac indiscrete iurat. Secundus cum scit, vel putat falsum esse, & tamen pro uero iurat. Tertius cum putat aliquid falsum esse, & tamen verum est, & ipse iurat tanquam verum. Primū periurium est peccatum, sed veniale, si adhibuit diligentiam, quam debuit. Si vero ignorantia iuris, vel facti crassa fuerit, & supina mortale. Duo vltima sunt mortalia, sed primum grauius, & hoc circa assertorium. Circa promissorium similiter sunt tres modi periurii, primus cum iurat se facturum, uel dicturum aliquid illicitum, vel inhonestum. Secundus cum iurat se facturum, vel dicturum aliquid licitum, & hoc cum solennitate, sed absque necessitate, & indiscrete. Tertius in iuramentis quotidianis, quæ fiunt sine solennitate in cursu verborum, ex quadam leuitate, & consuetudine mala, de re tamen licita, uel etiam cum fiunt huiusmodi iuramenta iocosa. In his tribus statim cum iurat peierat. Primum iuramentum est mortale, & nullo modo obseruandum. Secundum similiter mortale, sed minus, & omnino seruandum, ex quo seruari potest sine interitu salutis æternæ. Tertium veniale iuramentum est, affirmatio vel negatio de aliquo, sacræ rei attestatione firmata. Causa institutionis est duplex. Vna propter infirmitatem hominum de facili dubitantium. Alia ꝓ-

pter vitandam idolatriam. Ex his patet, quod iuramentum licitũ est,& bonum,& etiam meritorium, cum per ipsum proximo subueniatur,ad quod tenemur ex præcepto, nec ideo dissuadetur,quia ipsum sit malum, sed quia ex frequenti & incauta iuratione sæpe solet contingere periurium, sicut vinum nõ est malum,& tamen prohibet Apostolus vinum bibere ad superfluitatem,quia inde solent procedere ebrietates,& luxuriæ. Ex summa iuris. Dicitur autem iuramentum illicitum, quãdo est ratione personæ quæ iurat,vt si paruulus iuret. Quandoque ratione eius cui iuratur,vt si clericus laico iuret. Quandoq; ratione eius,quod iuratur,vt si iuretur id, quod est mortale peccatum. Quandoque ratione eius per quod iuratur,vt si p idola, vel per creaturas. Quandoque ratione eius ad quod siue propter quod iurat,vt si quis iuret ob hoc vt eligatur. Quandoque ratione eius cui iuratur,sicut iuramentũ Herodis propter saltationem. Quandoque ratione modi iurandi,vt si iuretur indiscrete. Quandoque vero ratione temporis,vt si iuretur in diebus dominicis. Vnde versus. Si ius iusiurandum licitum vis discere cerne. Quis,cui,quid,per quid,ad quid,cur,quomodo quando? Clericus tamen iurare debet in quibusdam casibus, scilicet pro pace,pro tollenda infamia,pro fide,pro reuerentia, pro damno vitãdo, pro defectu veri. Vnde versus. Pax,& fama, fides,reuerentia:captio damni. Defectus veri, sibi quærunt magna caueri.

De Speciebus periurij. *Cap.* XCVIII.

PEriurium tripliciter dicitur, scilicet iuratio falsa,scienter facta,iuramentum indiscretum, & est transgressio liciti iuramenti. Ex summa de casibus. Pœna periurii est,quòd debet pœnitentiam agere septem annis, sicut pro alijs peccatis mortalibus. Periurus in iuramento assertorio,non est infamis. Ex summa fratris.V. Quid de vxore suspecta de adulterio, quòd ipsa reuera commisit,nunquid postquam confessa fuit de peccato,& pœnituerit, potest iurare,quòd non sit in culpa de illo adulterio,propter scandalum mariti,& aliorum amicorum,qui alias placari non possunt nisi hoc iuret, & ad hoc compellunt eam? Respondeo Potius debet omnia mala tolerare, quàm huiusmodi temerarium subire iuramentum, cum certa esse non possit,quòd huiusmodi culpa sit ei dimissa adhuc,vt extra. de purga.cano.accepimus. Nisi sic compulsa iuraret sub verbis duplicibus,qui vno sensu continerent veritatem, & in illo sensu intelligeret, non peccaret, per hanc cautelam illius malitiam excludendo. Quid si aliquis ex impetu iuret aliquid, sup quo si plene deliberasset,non iuraret,nunquid seruare tenetur. Credo quod sic,si licitum est quod iurauit, sufficit enim ad hoc, quòd sit obligatus, quòd intendit Deum inducere testem illius rei. Sed videtur magister innuere,quòd qui iurat se facturum aliquid,si non intendat se obligare,vel facere quod iurat, non est obligatus ex illo iuramento, licet mortaliter peccauerit in iurando. Ego credo,sine præiudicio,quod ex quo quis inducit Deum testem alicuius rei licitæ faciendæ, quicquid intendat,quicquid proponat, tenetur.

De Criminis aggrauatione,ratione solennitatis adhibitæ. *Cap.* XCIX.

EX summa de casibus. Circa solennitates nota, quòd qui iurat per Deum,multum obligatur, qui vero per Deum & Euangelia magis obligatur,qui istis adiungit sanctorum reliquias,magis adhuc obligatur, & ita crescentibus solẽnitatibus,crescit obligatio. Sed quid si vnus iurat per Deum, alius per Euangelium? Solet tamen dici communiter a doctoribus,quod si vtrumque iuramentum solenniter factum est,æqualiter obligat. Si autem alterum solenniter, alterum non, magis est obligatus,quoad Ecclesiam,solenniter iurans, sed quantũ ad Deum æqualiter. Aliter vero,quanto sanctius per quod iuratur,tanto magis est,ut ait Aug.pœnale periurium. Gratianus. Causa.22 q.1.quæritur quis magis teneatur reus, an ille qui per Deum,an ille,qui supra sacra Euangelia iurat? Huic quæstioni Iohannes Chrisostomus respondet dicens, Si aliqua causa fuerit,modicum videtur facere,qui iurat per Deum, qui autem per Euangelium maius aliquid fecisse vr,quibus dicendũ est. Stulti scripturæ sanctæ pp Deum factæ sunt,non Deus pp scripturas. Item Hiero. Amonendi sunt omnes,vt diligenter caueant periurium,non solum in altari seu sanctorum reliquijs, sed etiam in communi loquela. Item Pius Papa. Si quis per capillum Dei,vel caput iurauerit, vel alio modo contra Deum blasphemia vsus fuerit,si in ecclesiastico ordine est deponatur si laicus anathematizetur.

De Iuramento per creaturas non concessas. *Cap.* C.

HIero super Math.lib.1. Considera, quod Saluator non per Deum iurare prohibuerit,sed per cœlum & terram, & per Hierosolymam,& per caput tuum,& hoc quasi paruulis fuerat longe concessum,vt quando victimas immolabant Deo,ne eas immolarent idolis. Sic iurare permitterentur in Deum,non quòd recte hoc facerent, sed quod melius esset id Deo exhibere,quàm demonijs. Item ex concil. Chartag. Clericum per creaturas iurantem acerrime obiurgandum, si perstiterit in vitio excommunicandum. Inter æpulas vero cantantem, supradictæ sententiæ seueritate coercendum decernimus. Et si quis per creaturas iurauerit, acerrimè castigetur, & iuxta hoc quod synodus diudicauerit,pœniteat. Si quis autem talem hominem non manifestauerit, non est dubium quin diuina condemnatione coerceatur. Et si episcopus ista emendare neglexerit,acerrime corripiatur. Ex summa fratris.V. Excepta cõsuetudine,non credo,quod si quis aliquando iurat per caput, aut oculos domini,aut alia membra eius, quæ in cæteris hominibus non censentur turpia, vel inhonesta, vel per quæ consueuerunt homines iurare,nõ credo inquam quod peccet mortaliter. Ribaldos autem,& illos qui passim,& assidue iurant per membra domini, non audeo a peccato mortali excusare. August. ad Publicolam. Sed si obiiciatur,quod Ioseph sanctus vir per creaturas iurauit,dum dixit fratribus suis. Per salutẽ Pharaonis non exhibitis hinc. Sed sciendum est,quod sancti,non tam per creaturas,quàm per actorem creaturarum iurabant, nec in creaturis aliud quam creatorem ipsarum venerabantur, sicut Ioseph per Pharaonem,iurando hoc in eo veneratus est, quod Dei iudicio positus erat rex in infimis. Vnde ait Apostolus. Omnis potestas a domino Deo est. Deus per creaturas iurare prohibuit, ne vel more gentilium aliquod numen deitatis creaturis inesse crederetur,vel ne creaturas contemptibiles iudicando per eas promissa pro nihilo duceremus. Ex summa de casibus. Colligitur ex præmissis,quod prohibitum est iurare per creaturas, excipiuntur tamen quædam, per quas licite iuratur, videlicet per Euangelium,Altare, Reliquias sanctorum, Crucem consecratam. In manu etiam episcopi,& hoc ideo, quia in istis creaturis ad Deum tantum habetur respectus. Videtur etiam,quod per salutem principis possit iurari. 1. q.7. quotiens. 1. quia iurare intelligitur per eum,cuius iudicio salus principis consistit. Hoc tamen non est in vsu,nec multum approbo.

Vtrum iuramentum per idola,vel per creaturas obliget. *Cap.* CI.

CAusa.22.quæstione prima. Sed quæritur vtrum vtendum sit fide eius qui per demonia iurat, De his ita scribit Augustinus ad Publicolam. Si quispiam per Deos falsos iurauerit per quos non debuit,& contra pollicitam fecit fidem,quod non debuit,bis vtique peccauit. Ac per hoc,qui vtitur fide illius quem constat iurasse per falsos Deos,& vtitur non ad malum,sed ad bonum, & ad licitum, non peccato illius se sociat, quo per demonia iurauit, sed bono pacto eius,quo fidem seruauit. Verumtamen minus malum est per Deos falsos iurare veraciter,quam per Deum verum fallaciter. Quanto enim per quod iuratur magis sanctum est,tanto magis pœnale periurium. Sed si periurium tanto magis pœnale est, quanto sanctius illud per quod iuratur appaiet, quod & si per creaturas mendaciter iurans dupliciter peccet, grauiori tamen pœnæ se subiicit,qui per creatorem iurat mendaciter, Ex summa fratris.V. Videtur, quod semper fit maius peccatum iurare per falsos Deo. veraciter,quàm per verum Deum fallaciter, quia in primo est peccatum idolatriæ,quo nullum maius. Respondeo,in huiusmodi comparatione,habetur respectus ad transgressionẽ iuramenti,non ad formam iurandi. August. ubi supra. Sicut etiam de iuramento,quod fit per creaturas,intelligendum est, quod ipsum quidem per creaturas iurare malum est, quia a Deo prohibitum est, sed seruare, quod iuratur bonum est, vt euitetur peccatum mendacii, & dolositatis. Ex summa de casibus. In summa vero nota, quod cum vnus iurat se seruaturum fidem per falsos Deos, vel per creaturas non concessas, & alter iurat idem,sed per verum Deum, si vterque transgrederetur,magis peccat secundus,quam primus. Item cum aliquis iurat per falsos Deos,vel per creaturas non concessas,vel alio modo, quod videatur esse contra religionem fidei Christianæ, se soluturum aliquid vel facturum, si Christianus non potest aliter habere fidem in dictis illius, & expedit ei habere

habere cautionem ab eo, licet ille peccet iurando, non peccat iste recipiendo. Nam & si iuraret talis blasphemus per Deum verũ, facilius obiuraret tali iuramẽto, & tamẽ magis peccaret.

Vtrum recipiens, vel exigens iuramentum peccet. Cap. CII.

CAusa.22.q.1. Augustinus super epistolam ad Galathas, Non est contra præceptum domini iuratio, quæ a malo non iurantis est, sed increduli a quo iurare cogitur. Gratianus. Sed cum dicatur procedere a malo non credentis, videtur quod, & si iurare peccatum non sit, recipere tamen iuramentum malum sit, sed nomine mali non malitia intelligitur, sed pœna peccati. Ex pœnali enim infirmitate incredulitas illa processit, qua ad iurandum compellimur. Ipsum autem iurare sicut peccatum non est, ita iuramentum ab aliquo recipere malum non est. Vnde Augu. scribit ad Publicolam. Quamuis dictum sit ne iuremus, nunquam memini me legisse, ne ab aliquo iuramentum recipiamus. Alia quæstio est, vtrũ non peccet, qui per falsos Deos sibi iurari facit ab illo, qui eos colit. Cui quæstioni possunt illa testimonia suffragari de Laban, & Abimelech, si tamen Abimelech per Deos suos iurauit, sicut Laban per Deos Sochot. Sicut etiam cum in li. Machabeorum, Romani leguntur pacem firmasse cum Iudæis, intelligendi sunt iurasse per falsos Deos, sicut & Iudęi iurauerunt per uerum Deum. Ibidem. q. 5. Porro an episcopus esset reus periurii, qui peierandum Archid. cogebat, facile potest discerni. Si enim consentiens pari pęna cum faciente puniendus est, multomagis ille, qui cogit, reus admissi criminis probatur. Vnde Pius Papa ait. Qui compulsus a domino sciens peierat, vtriqꝫ sunt periuri, & dominus, & miles. Dominus quia præcepit, miles quia plus dominum, quam animam dilexit. Si liber est 40. dies in pane, & aqua pœniteat, & 7. sequentes annos. Si seruus eiusdem. 3. quadragesimas pœniteat, & legitimas ferias. Item ex pęnitentiali Theodori. Si quis coactus pro vita redimenda, vel pro qualibet necessitate, vel causa peierat, quia plus corpus, quàm animam dilexit, tres quadragesimas pœniteat. Alij iudicant tres annos, vnum ex his in pane, & aqua. Item Aug. in sermone de decollatione sancti Iohãnis. Ille qui hominem prouocat ad iurationem, & scit eum falsum iuraturum esse, vincit homicidam, quia homicida corpus occisurus est, ille animã, immo duas animas, & eius quem iurare prouocauerit, & suam. Idem in sermone de periuriis. Si autem scit eum fecisse, & cogit eum iurare homicida est. Ille enim se suo periurio interimit, sed iste manum interficientis, & impressit, & pressit, quasi diceret multipliciter cogendo. Item ex concil. Maguntin. Si quis conuictus fuerit alios ad falsa testimonia vel periuria attraxisse, vel quacumque corruptione sollicitasse, ipse quidem vsque ad exitum vitæ non communicet. Hi vero, qui ei in periurio consensisse probantur, postea ab omni testimonio sunt remouendi, & secundum legem infamia notabuntur. Item qui audit aliquem falsum iurare, & tacet, delinquit, ut ait August. in quæstionibus Leuitici. multomagis ergo reus est, qui ad peierandum aliquem compellit. Ex summa de ca. Quod autem dictum est, quod iste vincit homicidam, intelligo in damno dato, quia maius damnum est in amissione unius animæ, quã infinitorum corporum. Aliter grauius peccat homicida.

De Illo, qui audit alium peierare, & tacet. Cap. CIII.

QVid si aliquis audit alium iurare falsum, & ipse scit, & tacet, nunquid peccat? videtur quod sic, in Leuitico. Anima, quæ audierit vocem iurantis falsum, testisque fuerit, quod aut ipse vidit, &c. Item caret scrupulo societatis occultæ, qui manifesto facinori desinit obuiare. Econtra vero, qui crimen occultum manifestat, non est erroris correptor, sed proditor dicit. Augu. Item si prodit eum forte punietur ille in corpore, vel occidetur a iudice, uel etiam a parentibus illius, contra quem ipse uolebat peierare, vel ipsemet proditor potest de facili incurrere mortis periculum. Et ideo dicit Augustinus, quod sufficit isti, vt se ab hoc solnat peccati vinculo, si iudicet talibus, qui magis possunt prodesse, quam obesse periuro siue eum corrigendo, siue pro eo Deum placando. Quid de iudice, qui scit accusatum ad pœnam capitis, vel quamlibet aliã coram se, immunem penitus in culpa, quæ sibi imponitur? & cum videt testes paratos ad iurandum falsum, nunquid recipiet, aut si recepit iam nonquid pari illos non condemnabit scienter innocentem. Respondeo Potius tenetur ex præcepto illum, qui iniuste ad mortem ducitur eripere, & liberare, etiam per vim, si alio modo non potest, ad idem. xxiij. quæst. 3. non in inferenda. Ex sum. fratris. V. ibi dicitur quòd qui non repellet iniuriam a socio, si potest, tam est in uitio, quam ille qui facit. Vnde credo, quod qui percuteret clericum cum moderamine inculpatæ tutelæ, defendendo fœminam, & repellendo vim, non libidine vindictæ, non incideret in can. Quòd autem dicit magister, quod si iudex causam delegare non potest, ad superiorem remittat, Hoc non videtur tutum, nisi scribat superiori veritatem, quam super hoc nouit, quia eo ipso exponeret innocentem morti, nec credo hoc esse faciendum, & potius deberet omnia mala tolerare, quam innocentem scienter ad mortẽ, vel ad mutilationem condemnare, vel etiam exponere condẽnandum. Item credo, quod iudex inferior, qui scit veritatem, non debet condemnare innocentem, etiã si præcipiatur ei à superiori iudice. Nec est cõtra illud, extra de offi. del. pastoralis, ubi dicitur, quod ordinarius debet exequi sententiam latam a delegato, ad mandatum eius, quamuis idem ordinarius sciat illam causam esse iniustam, nisi non possit obtinere ab eodem delegato, ut ab hoc onere absoluatur, quia loquitur ibi de ciuilibus causis, & ecclesiasticis, ubi nullus condemnatur ad mortem. Et ideo ibi non est tantum periculum, sicut in casu proposito.

Vtrum iuramentum vi, vel metu exactum obliget. Cap. CIIII.

EX summa de ca. Pone, quòd aliquis dum teneretur captiuus ab hostibus, vel a prædonibus coactus per metum grauissimum, qui posset cadere in constantem virum, promisit, & iurauit se soluturum mille vel traditurum castrũ, vel simile? quæritur vtrũm tale iuramentum obliget eum? videtur quod non, quia vt ait Augustinus. Iuramentum non potest esse vinculum iniquitatis. Item quod vi metusve causa gestum est, ratum non habeo. Item valde esset inconueniens, quòd malefactor ex improbitate sua commodum reportaret. Econtra probatur, quod obliget. Dicit enim Augustinus quod coacta voluntas est obligatoria. Item quia potest seruari sine interitu salutis æternæ, cum sit licitum quod iuratum est seruandum, nec prodest ei, quod fuit compulsus, vt ait Pius Papa, & Theodorus in pœnitentiali. Dico, quòd quantuscumque fuerit metus, semper obligatur, & si alicubi inueniatur responsum, quod non teneatur, intelligitur dictum in odium uiolentorum, vel etiam quis iurauerat se daturum res ecclesiasticas, potest ipso petentem repellere per exceptionem, quod vi metusve causa, sed peccabit vtendo ea, & hoc nisi cum iurabat se soluturum intendebat contrarium, scilicet se non soluturum, tunc enim peccauit mortaliter ita iurando, sed bene potest uti exceptione sine peccato, timeo tamen scandalum, & malum exemplum apud alios, qui nesciunt occultam intentionem suam. Procedat ergo sic, & non peccabit. Petat ab episcopo, vt cogat illum absoluere istum à iuramento. Si non poterat ad hoc induci, soluat & postea repetat, quia licet iurauerit soluere, non tamen iurauit non repetere. Si autem iurauit, quod solueret, & non repeteret, tunc denunciet ecclesiæ secundum formam euãgelicam, vt sic ecclesia compellat eum ad pœnitentiam, in qua veniet absolutio iuramenti, vel restitutio male accepti. Si uero iurauerit, quod etiam non denunciaret, iuramentum est illicitum quo ad hoc, & ideo non seruandum, & istam distinctionem teneas per omnia, circa non soluendas vsuras, uel solutas repetendas. Excipit Iohannes quatuor casus, in quibus iuramentum per vim, vel metum extortum non obligat, scilicet in voto, in traditione rei ecclesiasticæ, in dotis promissione, in matrimonio, & si aliqua inueniantur contraria, Ad istud vltimum loquuntur quando fuerit leuis coactio, vel cum postea subsecutus fuerat consensus.

Vtrum iuramentum quod in deteriorem exitum vergit, obliget. Cap. CV.

QVando etiã iuratur aliquod indifferens, quod ex circunstantia possit esse veniale, vel mortale, nõ debet seruari, nec est obligatoriũ iuramentũ, existente illo casu, vel circunstantia. Vnde si quis iurauerit quòd nunquam erit negociator, aut miles, aut ꝙ non tenebit feudũ ab illo domino, aut ꝙ non seruiet isti vel illi. vel locabit operas, aut accipiet donũ aut mutuum, non tenetur illud seruare, si aliter non possit viuere, nisi contra istud faciat, quia iam res venit ad illum casum, de quo cogitasset ab initio, & iurasset, illicitum, esset iuramentum Quid si quis propter hoc quod iurauit superflue commedit, & iocose locutus est. Respondeo, Notauit H. quod talis mortaliter

mortaliter peccat,non quia comedit superflue, vel loquitur iocos,quod in se veniale est,sed quia transgreditur illud praeceptum,in malis promissis,&c. Sed credo,quod non peccat nisi venialiter,quia prædicta auctoritas, si intelligatur ita generaliter,quod extendatur ad mala, veniale quantum ad illa non est peccatum,sed consilium; Iuxta Bedam vero seruandum est iuramentum,quod non vergit in peiorem exitum , ne videatur esse obseruandum , si quis iurauerit se facere aliquod veniale. Quid si aliquis iuret, quod nunquam erit episcopus nisi necessitas vrgeat,vel nunquam erit clericus,aut monachus,aut regularis. Respondeo. Notauit H. quod talia iuramenta sunt seruanda,& generaliter omnia quibus iuratur aliquid , quod nec est mortale nec veniale,& videtur idem sentire Gratianus, ad hoc facit.85.di. Archidiaconum Florentinum,vbi habetur, quod qui iurauit, quod nunquam foret episcopus,repellitur ab episcopatu. Sed potest dici,quod hoc non est , quia iuramentum sit obligatorium , sed quia mortaliter peccauit temere iurando. Cum autem duæ sint partes iniustitiæ , scilicet facere malum,& declinare a bono,sicut iuramentum non obligat ad faciendum,ita non videtur,quod obliget ad declinandum a bono,cum nulla sit vtilitas in obseruatione talis iuramenti. Quod dico propter obedientiam, propter quam , & si non sit faciendum malum,tamen est dimittendum bonum, cuius dimissio compensatur cum bono humilitatis, quæ seruatur in obedientia. Præterea cum dominus consulat opera perfectionis , contrarius quodammodo esset sibi, si vellet , quod occasione talis iuramenti,abstineret a talibus.

Quot Modis iuramentum in deteriorem vergit exitum. Cap. CVI.

CRedo ergo,sine præiudicio , quod iuramentum vergit in peiorem exitum sex modis. Primo cum iuratur aliquid, quod est mortale in se. Secundo cum iuratur, quod est veniale in se. Tertio cum iuratur indifferens aliquid, quod ex circunstantia efficitur veniale,vel mortale,ut dictum est supra. Quarto cum iuramentum excludit opus ex charitate faciendum, vt quando iurat aliquis,quod nihil dabit isti ex charitate, vel quod non colet Deum. Quinto cum excludit opus de genere bonorum,vt cum quis iurat , quod nunquam erit episcopus, monachus, vel canonicus , vel quod non celebrabit vsque ad mensem,vel quod non ieiunabit pro Deo vel pro peccatis suis in pane & aqua,nisi præcipiatur ei,vel quod non dicet psalterium,vel.7.psalmos , vel quod non iuuabit illum in licitis , & honestis,vsque ad certum tempus. Sexto cum excludit opus, indifferens pia intentione pro Deo, aut proximo faciendum, vt si quis iurat,quod non loquetur Martino , vel non intrabit domum eius,vel non coquet ad furnum eius,vel molet ad molendinum eius,vel quod talia non faciet ei, vel quod non vendet ei rem pro minori precio quam tali , vel non comedet ad eandem mensam cum eo , aut si iuret aliquid huiusmodi indifferens. Credo, quod propter huiusmodi iuramentum non debet declinare a talibus , si ea velit facere pia intentione , & propter Deum , & salutem animæ suæ, & propter tollendum scandalum proximi,contra quem sic iurauit. In primis autem tribus modis credo,quod possit quilibet sic iurans auctoritate propria venire contra, sed imponenda est ei pœnitentia de temerario iuramento. In reliquis tribus, quamuis huiusmodi iuramenta non sint obligatoria, nec imponenda , sit pœnitentia pro transgressione eorum tanquam pro mortali, non expedit tamen auctoritate propria contrauenire,nisi propter vrgentem necessitatem,tum propter reuerentiam sacramenti , tum propter scandalum simplicium, qui reputant sic incurri periurium & inde incurrunt in facilitatem labendi in periurium , & in detractionem , vnde petenda est absolutio a superiori,qui huiusmodi iuramenta debet facile relaxare , vel potius ostendere sic iurantes non fuisse obligatos , & imponere pœnitentiam de temerario iuramento. Nec te moueat,quod dicit Gratianus §.vigesimasecunda quæst.quarta cau.vltimo,quia non recipitur ab omnibus quod ibi dicit , sed recitat opinionem suam. Sed nec dicit, quòd huiusmodi iuramenta sunt obligatoria , sed quod non prohibemur seruari.

De Illo,qui iurat se reuelaturum delicta proximorum. Cap. CVII.

QVid de domino, qui facit præpositum suum iurare , vel homines suos,vel familiam,quod dicent ei,si quem scierint,vel audierint surripuisse aliquid de foresta sua, vel de stagnis,aut vinariis suis,aut de cæteris rebus suis . Item quid de marito Zelotipo,vel auaro,qui extorquet iuramentum a familia sua,quod reuelabunt,quicquid scierint,de adulterio vxoris,& de verisimilibus coniecturis, & de damnificantibus eum in rebus suis. Respondeo secundum quosdam, Qui sic iurauit, & non potest probare per aliquos , quod scierit de talibus, non tenetur dicere domino, vel marito, quia sic proditor esset criminum non correctos, & debet potius mala omnia tolerare quam tale iuramentum ita generaliter præstare,aut præstitum obseruare. Si autem potest probare per alios, tenetur dicere secundum quod iurauit. Sic notauit H. 30.quæstione.6. Quid si vnus de testibus synodalibus , de quibus ibi agitur , scit solus aliquos esse consanguineos, vel aliquem esse symoniacum, vel vsurarium,vel adulterum. Non tenetur denunciare episcopo hoc,licet iurauerit ei, quod reuelaret quicquid sciret de criminibus synodalibus,quia in tali iuramento intelligitur,si probare potest. Alias debet tacere , ne fit proditor criminis secunda. quæstione prima. si peccauerit. Dicit etiam,quod talis tenetur non reuelare episcopo , uel alii nisi hoc faciat secreto , ut episcopus , uel alius secreto debeat corrigere huiusmodi criminosos.

De Eodem. Cap. CVIII.

EX summa fratris.V. Ego credo,sine præiudicio,distinguendum esse, quod,si ille cui iuratum est,probabiliter creditur esse truculentus , aut ferus , & super hoc merito suspectus habetur,siue possit per alios probare,siue non,id quod de talibus vidit ille,qui iurauit,non tenetur seruare. quia illicitum fuit quod iuratum est,cum per consequens iurauerit,quod compararetur ei ad peccandum. Si autem cui iuratum est creditur mansuetus & iustus,& non nisi rationabiliter processurus, distingue,quia si res huiusmodi,de quibus iuratum est deputatæ sunt custodiæ illius a quo recipitur , vel exigitur huiusmodi sacramentum,siue peccato potest præstari , & obseruari debet: puta si quis viderit furem asportantem res taliter eius custodiæ commendatas,licet solus hoc videat,potest clamare,& talem furem manifestare,& prosequi rem furtiuam, ne si in hoc negligens fuerit,teneatur damnum restituere , nec reputabitur talis criminis proditor,sicut non reputatur, qui iniuriam suam , aut damnum prosequitur coram iudice , licet non possit probare quod intendit . Si autem non tenetur ad custodiam illarum rerum , locum habet prædicta distinctio vt scilicet si possit probare per alios,quòd ipse scit de talibus , tunc reuelet domino, Si non potest probare non debet reuelare,nisi talibus personis, quæ possunt prodesse,& non obesse. Et si quando iurauit intendit se obligare ad reuelandum occulta,quæ probare nō posset, non fuit licitum iuramētum nec obligatorium,sed peccauit taliter iurando . Quid si peccatum reiterabile sit, vt fornicatio, vel adulterium,si iam commisit illud quis bis vel ter,& paratus sit reiterare istud,nunquid qui hoc scierit tenetur denunciare huiusmodi personis. Respondeo . Credo quòd non tenetur de necessitate, sed ante illud denunciandum,quam videat aliquem paratum , cum primo scilicet incipit incidere in illud peccatum.

De Iuramento plurium,vel vniuersorum. Cap. CIX.

QVid de duobus habentibus communem mēsuram,quam consueuerunt portare ad vendentes bladum, & inde recipere mercedem , qui iurauerunt,quòd de cetero non portarent eam, & ex hoc multum damnificati sunt, quia venditores bladi ex hac occasione prouiderunt sibi de alia mensura , nunquid possunt venire contra tale iuramentum . Credo quod non possunt auctoritate propria,nisi ad tantam deuenirent inopiam, quòd nullatenus haberent alias vnde viuerent, etiam de eleemosynis . Episcopus tamen absque tanta necessitate posset huiusmodi iuramētum in melius commutare, cum nulli sit vtile,& aliquibus damnosum. Ex summa de casibus. Itē pone, quòd vniuersitas alicuius ciuitatis,vel collegij obligauit se iuramento ad aliquid,& mortui sunt iurantes. Quæritur vtrum successores sint periuri si transgrediantur ? videtur quòd sic , quia omnes obligationes antecessorum transeunt ad successores . Solutio . Dico quòd non sunt periuri : obligatio enim iuramenti personalis est , & non transit ad successores quantum ad periculum periurij , tenentur tamen adimplere. Item aliquis iurauit se seruaturum statuta in ecclesia sua edita , postea fit ibi nouum statutum, ille promittit per idem iuramentum se seruaturum illud. Dico non tenetur ad illius obseruantiam ex debito præstiti iuramenti de statutis præteritis , sed de ratione promissionis postea factæ , fiat semper

per eam in vi iuramenti intendebat obligare;alioquin si etiam pro tempore præstandi iuramenti intendebat de statutis tam præteritis,quam futuris,tenetur ad istud, & si nullam postea fecerit promissionem.

Vtrum plures simul iurati, possint inuicem iuramentum remittere. Cap. C X.

EX summa fratris.V. Nunquid possunt huiusmodi iuramenta sibi remittere?siue cum iurat vniuersitas, siue cũ iurant aliqui se aliquid facturos,vel non facturos.Respõdeo.Si in fauorem,vel ad cultum Dei,aut religionem, vel pietatem pertinet iuramentum,non possunt remittere, vt si duo iurent,quod ibunt vltra mare militari Deo, aut quod intrabunt religionem,aut quod dicent duo,uel tria psalteria proinuicem. Aut si pistores,vel aliqui mechanici iurent,quod de lucro suo certam portionem dabunt fabricæ alicuius ecclesię,uel in alios pios vsus.Vel cum aliqui iurant,quod ibunt vltra mare simul,non quin possint remittere sibi, quod simul non vadant, sed non possunt remittere sibi quin vadant:nam quasi duo iurata sunt,scilicet quod vadant,& quod simul. Quando autem iuramentum respicit temporale commodum, distingue,quia si absque iuramento tenebantur facere,quod iurant,non possunt sibi remittere, quia propter salutem animarum videtur sic iuratum,vt si carnifices iurant,quod non uendent carnes infectas vel corruptas pro sanis:aut mercatores,quod non sophisticabũt merces suas,aut quod non vendent carius propter terminum. Si autem non tenentur seruare,quod iuratur,nisi quia iuratur, distingue,quia si obseruantia iuramenti spectat tantum ad cõmodum uel incommodum iurantium, & iurent de dando, faciendo, vel non faciendo aliquo alteri ab altero, possunt sibi remittere. Vt si iuret quis, quod faciet sibi domum vel librum,vel alias operas,& alius iuret ei, quod reddet sibi mercedem,uel quando duo socii iurant de communicandis ad inuicem omnibus lucris. Si autem non iurant super aliquo dando,faciendo,vel non faciendo adinuicem,vt dictum est, sed alias iurant se aliquid facturos,vel non facturos,non possunt sibi remittere vt in casu suprapposito, de habentibus communem mensuram,vel cum iurant duo socii bonorum,quod non negociabuntur tali, vel tali negociatione, aut quod non ibunt ad istas nundinas,vel ad illas. Si autem iuramentum respicit ad commodum,vel incommodum alienum, distingue,quia si respicit,& spectat ad commodum alienum obseruatio iuramenti,non possunt sibi remittere,vt si iurent mechanici alicuius artis,quod in mercibus. 10.soli.non accipient de lucro vltra sex denarios,vel aurifabri, quod non vendent opera sua,nisi de materia sic,vel sic purgata,vel fullones pannorum, quod non trahent venales telas vltra certum modum, uel quod non texent pannos de filis formatis ad rotam.Si autem obseruatio iuramẽti damnosa sit aliis non est obligatorium, vt si iurant sutores, quod nihil faciant de opere suæ artis, vel certis temporibus anni,ut propter raritatem carius vendant opera sua, vel si iurẽt carnifices propter eandem causam,quod non laniabunt per diẽ vel per septimanam vltra taxatum ab eis numerum animalium vel fossores vinearum,vel cæteri laborantes, quod non locabũt operas suas pro minori prætio,quàm tali: uel quando iurant ciues alicuius ciuitatis, habentes vineas, quod non permittent vinum aliunde asportatum vendi in suo territorio,quamdiu vinum illius territorii inueniatur venale pro tanto,uel tanto prætio.Licet autem huiusmodi iuramenta non sunt obligatoria, quia illicitum est,quod iuratur;cum peccatum sit circumscripto iuramento talia facere,vel seruare corrupta intentione, tamen propter reuerentiam sacramenti, & scandalum aliorum, non expedit,quod remittant sibi huiusmodi iuramenta auctoritate propria,vel veniant contra ea, sed reuocanda sunt auctoritate episcopi,vel potius denuncianda non tenuisse,& pœnitentia imponenda est de temerario iuramento.

Vtrum vno,vel pluribus contraueni entibus liceat aliis contrauenire. Cap. C X I.

QVid in casu prædicto,de duobus habentibus communem mensuram,nunquid uno peierante, potest alius uenire contra iuramentum Item nunquid multitudine aliqua iurante se facturam aliquid, vel non facturam duobus, vel tribus conuenientibus,possunt reliqui contrauenire. Item quid, si quilibet de illa multitudine iurauit aliquid se facturum, vel non facturum sub hac conditione si alii seruarent, nunquid potest non seruare iuramentum duobus, uel tribus non obseruantibus.Item quid si nescitur quomodo intellecta fuerit illa conditio,si alii seruarent,utrum scilicet de omnibus aliis,an de aliquibus,Vel si dubitatur,utrum iuratum sit sub conditione, uel simpliciter.Responsio.Ad primum dic, quod si alter prædictorum iurauit,nec intendit sub conditione iurare, scilicet quod non portaret huiusmodi mensuram si reliquus non portarẽt, tunc reliquo non seruante iuramentum, nec ille seruare tenetur.Si autem absolute iurauit in omnem euentum, tunc seruare tenetur quicquid reliquus faciat. Si autem nescit quomodo iurauit,vel quid intendit,dic quod si emolumentum mensuræ sit commune duobus,a quocumque portetur ex illis,vno peierante,reliquus nihilominus tenetur seruare iuramentum, cum nullum ex hoc fiat ei præiudicium. Si autem solius portantis mensuram est emolumentum, benignè interpretandum est, quod fidem non seruanti, fidem se seruaturum non promisit, cum damno suo,& lucro alterius.Vnde non tenetur seruare iuramentum, si reliquus non seruet. Ad secundum dic similiter,quod si simpliciter,& absolute, & in omnem euentum iuratum est,quilibet tenetur seruare,quod iurauit, quicquid alii faciant. Si vero sub conditione,vel ob causam iurare intenderunt,nullus tenetur seruare, nisi existente conditione,vel causa propter quam iuratum est. Salua tamen distinctione, quæ habetur supra de uoto,vtrum scilicet obligatio tota fuerit posita in euentum conditionis, vel causæ cum cæteris quæ ibi dicuntur, quæ tamen intelligo seruanda in foro causarum, non in foro pœnitentiali,ubi iudicatur de intentione. Ad tertium dic scilicet quomodo intelligenda sit illa conditio, si alii seruent, utrum scilicet si omnes seruent, vel si aliqui seruent recurrendum est ad intentionem iurantium in foro pœnitentiali,& secundum hoc iudicandum. Ad quartum,& ultimum dic, quod si iuramentum spectat tantum ad commodum, uel incommodum iurantium, & medietas multitudinis, vel maior pars non obseruat iuramentum, reliqui non tenentur seruare, quia iam non extat conditio sub qua iuratum est quia quod facit maior pars uniuersitatis,uniuersitas dicitur facere. Si autem medietas,uel maior pars multitudinis adhuc seruat iuramentum,& in lucrum non seruantium, cum non sit uerisimile, quod aliquis iurantium voluerit facere conditionem suam deteriorem,& aliorum meliorum, benigne interpretandum est, sicut dictum est supra in casu de mensuris. Si autem nullum incommodum patiuntur ex hoc seruantes iuramentum, non est tutum eis venire contra iuramentum, sed denunciare poterint prælato, ut uel compellat iurantes sibi inuicem remittere iuramentum,vel illos qui non seruant,seruare quod iurauerunt. Si autem quod iuratum est spectat ad cultum Dei vel religionem,uel pietatem. Aut si tale, quid iuratum est, quod tenentur facere sine iuramento, si dubitetur utrum simpliciter,& absolute aut sub conditione iuratum sit, aut si nescitur de quot aliis intellexerunt illam conditionem, si alii seruarent, tenendum est certum, & dimittendum incertum, & interpretandum est,iurantes obligatos esse per huiusmodi iuramentum, nisi minor pars iurantium transgressa fuerit iuramentum. In quo casu quasi iam non existente conditione sua qua iuratum est, reliqui non sunt obligati ex illo iuramento.

Quis possit iuramentum in melius commutare. Cap. X C I I.

EX summa de casibus. Sed nunquid Papa potest absoluere a licito iuramento vt supra de voto.Ex summa fratris. V.credo,quod non solum Papa, sed episcopus in iuramentis sicut & in uotis, etiam licita iuramenta potest mutare in melius, cum non magis obliget iuramentum, quam uotum,maxime cum iuratur,quod nulli est utile,& alicui est dãnosum,ut si quis iuret, quod non loquetur cum Martino, uel comedet cum eo,vel intrabit domum eius,vel recipiet aliquid ab eo,vel non seruiet ei. Nisi taliter iurauerit aliquis, ut uitet occasionem peccandi, quam solet incurrere ex familiaritate alicuius personæ. Nec obstat quod dicitur infra,de differentiis officiorum, ubi dicitur,quod solus Papa potest concedere, quod aliquis ueniat contra iuramentum licitum, uel de quo dubitatur utrum sit licitum,vel illicitum. Nec illud obstat extra de rescriptis. constitutus. vbi agitur de certo numero præbendarum iurato a capitulo. Et extra de elect. venerabilem, vbi dicitur, quod & si illicitum fuit iuramentum,debuit Papa consuli super eo,quia ad Papam pertinet decernere,an illud iuramentum fuerit licitum,uel illicitum.Sed ista non obsunt,quia illa decretalis. Constitutus, loquitur de iuramento uniuersitatis illicito, quod de consensu episcopi præstari debuit, & ideo episcopus dispensare non potuit. Et

Et forte in iuramento vniuersitatis propter scandalum non potest dispensare Episcopus, uel ipsum mutare in aliud, licet hoc possit in iuramento priuatę personæ. Item illa decre. Venerabilis, loquitur de Regno Alemaniæ, quòd qui habet eoipso debet esse Imperator, quod sine approbatione Papæ fieri non debet, & forte circa magnas personas, & ardua negocia, propter scandalum, solus Papa interponere potest partes suas in talibus iuramentis. Et quod dicit magister in prædicto titulo, distinguendum est ad casus de quibus exemplificat, & ad similes. Vel loquitur de auctoritate præstanda veniendi contra licitum iuramentum, uel dubium præscise sine aliqua commutatione, quod solus Papa potest facere, cuius auctoritas videtur, excepta in quibusdam iuramentis. Ad minus ergo Episcopus, & si non possit simpliciter absoluere a iuramento, potest tamé in melius commutare. Nec est hoc venire contra iuramentum, vel infringere, extra de iuramen. peruenit.

In Quibus casibus excusetur quis a periurio. Cap. CXIII.

Gratianus. 22. quæstione secunda. Saul eum esset in castris pugnaturus, contra Philisteos, iurauit se interfecturum quicumque ante solis occasum comederet, Itaque falsum iurauit, nec tamen iuramenti reus arguitur, quia quantum in ipso fuit, quod iurauit impleuit, dum sententiam mortis in filium dedit, quam non carnali affectu, sed populi petitio ne reuocauit. Ex summa de ca. Quæritur utrum necessitas in iuramento promissorio excuset a periurio? Verbi gratia: Iurauit debitor se soluturum in certo termino, impeditus non potest soluere. Ad hoc dicas, quod si tunc quando iurabat credebat se non posse reddere, vel credebat quod posset, sed fatuè quia non habebat causam credendi tunc, in utroque casu peierabat, quia in primo casu deerat veritas in conscientia, in secundo iudicium. Si uero credebat ab initio se posse reddere, & probabiliter non peierabat quantum ad hoc, si postea fecit posse suum: in utroque casu, si non potuit persoluere in termino, non est propter hoc periurus, Ex hac causa multo magis excusetur, si misit tempore debito, sed casu fuit amissa pecunia in via. Si tamen elapso termino posset, & non persolueret, esset periurus, lapsus enim termini non sustulit obligationem iuramenti. Pone quod aliquis iuramento tenetur aliquid facere, petit dilationem uel absolutionem, & obtinet ab eo cui tenebatur, an sic sit absolutus. Si iuramentum factum est in fauorem Dei, vt per illud intenderet homo se obligare Deo, non potest absolui ab homine, nisi per commutationem in melius, vt supra de votis. Ex summa fratris. V. Quid si non intendat se obligare Deo, sed tantum homini? Respondeo. Nihilominus non potest absolui ab homine, ex quo iurat se facturum aliquid in fauorem Dei; vnde credo implendum hoc maxime, sicut si iurassem tibi, quod darem Titio decem in fauorem ipsius Titii non posses mihi remittere huiusmodi iuramentum. Ex summa de ca. Si vero in fauorem hominis, si ille sponte absoluerit, postea non tenetur. Et idem de dilatione. Item nunquid debitor tenetur propter vim iuramenti quo se astrinxit soluere debitum excommunicato, & ita communicare ei. De hoc require infra de sen. ex. In summa quoque nota, quod non intelligitur peierare, qui ex licita causa deserit iuramentum. Verbi gratia: Promisimus ex iuramento, firmauimus nobis inuicem fidem, & pacem, fregisti mihi, non teneor postea seruare tibi. Nec obstat, quod & hosti seruanda est fides promissa. Illud enim intelligitur, cum & ipse seruat fidem. Item deposuisti penes me gladium, iuraui quod restituerem quando repeteres, factus postea furiosus repetis, non teneor, immo nec debeo tibi reddere, nisi tibi restituta sanitate, ne forte occidas te, vel alium. Item iuraui tibi generaliter, quod starem omnibus mandatis tuis propter iniuriam quam tibi fecero, tu præcipis mihi aliquod inhonestum, vel importabile, vel adeo durum vel asperum, quod si mihi fuisset specificatum, nullo modo illud iurassem. Talia enim tacite subintelliguntur in generalibus iuramentis, debent tamen ad cautelam, & ne detur eis occasio peierandi, petere auctoritatem ab ecclesia. Item si iurans, uel recipiens, dolum adhibet, semper debet referri iuramentum ad intentionem illius, qui non adhibuit dolum, uel artem. Ex summa fratris. V. Hoc intelligendum de dolo malo: quia si quis extorqueat a me iuramentum per uiolentiam, quod ego præstare non teneor, & ille peccat extorquendo, si ad eludendam eius malitiam utor verbis duplicibus, intelligens in alio sensu, quàm ille intelligat, non credo me peccare. Item si iuraui aliquid, & emergat casus inopinatus, de quo si cogitassem, & aduertissem nullo modo iurassem, non teneor illo iuramento. Item ar. quòd si aliquid circumscripto iuramento est peccatum, vt dare gladium in manu furiosi iuretur, non est obligatorium iuramentum.

De Falso testimonio, & pena periurij. Cap. CXIIII.

Extra quinto de crimine falsi. Augustinus. Falsidicus testis tribus est obnoxius. Primum Deo, cuius præsentiam contemnit. Deinde iudici, quem mentiendo fallit. Postremo innocenti, quem falso testimonio lædit. Vterque vero reus est, & qui veritatem occultat, & qui mendacium dicit, quia ille prodesse non uult, & iste nocere desiderat. Extra secundo. de testibus. Alexander tertius. Quidam accepta pecunia de parentela inter virum, & uxorem exhibere iuramenta, per quæ inter ipsos diuortii sententia promulgetur, postea uero priuatim nullam inter eos lineam, asserentes se corruptos, dicunt testimonium præbuisse falsitati. Super quo taliter respondemus, quod si vir, & vxor, aut alter eorum ad secunda vota transiuit, testibus de periurio, & adulterio, vno pluribusve, quibus causam dederunt, pœnitentia indicatur. Si vero ad secunda uota idem vir & vxor non migrauerint, diligenter inquirendi sunt coram quibus corruptio intercessit, Et si tales exhibeantur per quos possit prædictæ corruptionis veritas comprobari, recepto eorum testimonio est sententia reuocanda. Non enim testimonium prædictorum, cum periuri sint, est aliquatenus admittendum. Ex summa de ca. Pena periurii est, quod debet agere pœnitentiam septem annis, sicut pro aliis peccatis mortalibus. Periurus in iuramento assertorio non est infamis ipso iure, nisi per sententiam, qui autem transgreditur scienter, cum tamen possit seruare iuramentum cautionale, & licitum, & cum solennitate factum, est ipso iure infamis. Causa sexta. quæstione prima. Fabianus Papa. Quicumque sciens peierauerit, quadraginta dies in pane, & aqua, & septem sequentes annos pœniteat, & nunquam sit sine pœnitentia, & nunquam in testimonium recipiatur, communionem tamen post hoc percipiat.

De crimine sortilegij. Cap. CXV.

Ex summa de ca. Diximus de periurio, quo quis peccat in Deum, consequenter de sortilegiis, & diuinis, qui qđ Dei est propriū, videlicet futura prædicere, sibi falso, & illicite ascribentes, innumeras animas trahunt ad inferos, est agendū. Causa, vgesimasexta. quæstione prima. Isidorus etymo. octauo. Sortilegi sunt qui sub nomine fictæ religionis, per quasdam, quas sanctorum seu apostolorum uocant sortes, diuinationis scientiam profitentur, aut quarumcumque scripturarum inspectione futura promittunt. Gratianus. Quod autem sortes exquirere peccatum non sit, exemplis, & auctoritate probatur. Cum enim Achor de anathemate furtim subripuisset, præcepit Dominus Iosue, ut sortibus eum exquireret. De Zacharia quoque legitur, quod sorte exiit ut incensum poneret. Mathias similiter sorte in Apostolatum, & Iudæ successorem eligitur. Quod ergo tantorum exemplis probatur, patet malum non esse. Vnde Augustinus in libro Psalmorum. Sors non est aliquid mali, sed res in humana dubietate, diuinam indicans uoluntatem. His itaque respondetur. Antequam euangelium claresceret multa permittebantur, quæ tempore perfectioris disciplinæ penitus sunt eliminata. Copula namque sacerdotalis, uel consanguineorum, nec Legali, nec Euangelica, uel Apostolica auctoritate prohibetur, Ecclesiastica tamen lege penitus interdicitur, sic & sortibus nihil mali inesse monstrat, prohibentur tamen fideles, ne sub hac specie diuinationis ad antiquos idolatriæ cultus redirent. quæstio. 2. Quod autem sortibus credi non oporteat, Hieronymus attestatur super Ionan. Item Beda super actus Apostolorum. Ex summa de ca. Iosue præcepto domini sortibus exquisiuit peccatum Achor. Item Saul sorte deprehendit Ionathan. Sorte quoque Ionas a nautis deprehensus est, & Mathias electus. Sed vt ait Hierony. priuilegia singulorum communem legem facere non possunt. Itaq; sors non est aliquid mali in sui natura, tamen prohibetur, quia propter assiduitatem labitur talis in idolatriam, Vnde si esset causa honesta, & subesset necessitas, vt si esset contentio de electione aliquorum, & esset paritas utrobique in omnibus, credo quod exemplo Mathiæ possent fieri sortes. Et hoc ait Beda dicens: Siqui necessitate aliqua compulsi Deum putant sortibus, Apostolorum exemplo, esse consulendum, uideant hoc ipsos Apostolos non nisi collecto fratrum cætu, & precibus ad Deum fusis egisse. Item cum quædam

quædam ciuitas esset obsessa, & dubitaret clerus, qui deberent fugere, qui manere, consultus Augustinus, respondit. Forte illud esse dirimendum. Ex summa fratris. V. non credo, quod hodie locum habeat sors in electionibus, quia si etiam paritas esset in omnibus, in electione non valet hodie, nisi esset facta a maiori, & saniori parte capituli. Extra. 5. de sortilegijs. Inno. III. Sortis vsum in electione, perpetua prohibitione damnamus.

De Diuinatione. Cap. CXVI.

SOrs est ars diuinandi. Diuinatio autem propriè in malo accipitur, prophetia vero in bono, vnde Hieron. super illum locum Micheæ. Prophetæ eius in pecunia diuinabant, &c. ita ait. Nunquam diuinatio in bona parte accipitur. Videbantur quidem sibi prophetæ, sed quia pecuniam accipiebant, prophetia eorum facta est diuinatio, idest diuinatio eorum quæ credebatur esse prophetia, declarata est non esse prophetia. Causa. 26. q. 2. De diuinis vero scribit Augustinus lib. 3. de doctri. Christiana. ita dicens. Superstitiosum est quicquid institutum est ab hominibus, vel ad colendam, sicut Deû, creaturam, vel ad cõsultationes, & pacta quædam significationum, cum demonibus placita atque fœderata, qualia sunt molimina magicarum artium. Ad hoc etiam genus pertinent omnes ligaturæ, atque remedia, quæ medicorum quoque disciplina condemnat, siue in præcantationibus, siue quibusdam notis, quas characteres vocant. Hinc etiam illa sunt, limen calcare cum ante domum suam transit, redire ad lectum si quis dum se calciat sternutauerit, redire ad domum si procedens offendérit, vel si vestis a soricibus rodatur. Neque ab hoc genere superstitionis perniciosæ segregandi sunt, qui olim Genethliaci propter natalium considerationes dicti, nûc autem Mathematici vocantur. Omnes igitur artes huiusmodi, vel nugatoriæ, vel noxiæ superstitiones ex quadam pestifera societate hominum, & dæmonum quasi pacta infidelis, & dolosæ animæ constituta, sunt penitus repudiandæ, & fugiendæ Christiano. Ibidem. q. 7. Martinus Papa: Non licet iniquas cogitationes agere Kalendarum, & ocijs vacare, neque lauro, aut viriditate arborum cingere domos. Omnis enim hæc obseruatio Paganorum est. Item Zacharias Papa: Si quis kalen. Ianuarij ritu Paganorum colere, vel aliquid plus noui facere propter nouum annum, aut mensas cum lampadibus, vel æpulis in domibus præparare, & per vicos, & plateas cantatores, & choros ducere præsumpserit, anathema sit. Item Aug. Non obseruetis dies, qui dicuntur Aegiptiaci, aut kalen. Ianuarij, in quib. cantilenæ quædam, & commessationes, & ad inuicem dona donantur, quasi in principio anni boni fati augurio. Extra. 5. de sortilegijs. In talibus, vel codicibus, & alijs sorte futura non sunt requirenda, nec diuinationes aliquas in aliquibus rebus obseruare præsumat, qui vero contra fecerit peniteat 40. dies.

Qualiter dæmones futura secundum diuinos prædicant. Cap. CXVII.

CAusa. 26. q. 3. A quibus autem diuinationis genus sumpserit exordium, vel quot sint genera eius. Aug. exponit in lib. de natura dęmonum. Sed & de natura dæmonum cuius naturæ sint, an futura præscire valeant, vel quot modis. Ita scribit Aug. in eodem libro. Sciendum est hanc esse naturam dęmonum, vt aerei corporis sensu, terrenorum corpori sensum facile præcedant celeritate, & propter aerei corporis superiorem nobilitatem nõ solum cursus quorumlibet hominum, vel ferarum, verumetiam volatus auium incomparabiliter vincât. Quibus duabus rebus (quantum ad aereum corpus attinet) præditi, hoc est acumine sensus, & celeritate motus multo ante cogitata prænunciant, quę homines pro sensus terrei tarditate mirentur. Accessit etiam demonibus, per tam longum tempus, quo eorum vita protenditur, rerum longè maior experientia, quam potest hominibus propter breuitatem vitæ prouenire, per has efficacias, quas aerei corporis natura sortita est, non solum multa futura prædicunt hominibus dæmones, verumetiam multa facinnt, quæ quoniam homines dicere non possunt, aut facere, eos dignos quidam quibus seruiant, & quibus honores diuinos deferant arbitrantur, instigante maximè vitio curiositatis, propter amorem fęlicitatis falsæ, atque terrenæ, & excellentiæ temporalis. Nunc igitur quoniam de diuinatione dęmonum quæstio est, primo sciendum est, ea plerumque prænunciare, quæ ipsi facturi sunt. Accipiunt enim potestatem morbos immittere, & ipsum aerem vitiando morbidû reddere, & peruersis, atque amatoribus terrenorum commodorum malefacta suadere. Suadent enim miris, & inuisibilibus modis, per illam subtilitatem corpora hominum non sentientium penetrando, & se cogitationibus eorum, per quædam visa immiscendo, siue vigilantium, seu dormientium. Aliquando autem non quæ ipsi faciunt, sed quæ naturalibus signis futura prænoscunt. Aliquando etiam hominum dispositiones non solum voce prolatas, verumetiam cogitatione conceptas, cum signa quædam ex animo exprimuntur, in corpore tota facilitate perdiscunt, atque hinc etiam multa futura prænunciant alijs, videlicet mira, qui ista disposita non nouerunt. Fallunt etiam studio fallendi, & inuida voluntate, qua hominum errore lætantur. Sed ne apud cultores suos pondus auctoritatis amittant, id agant, vt interpretibus suis, signorumque suorum coniectoribus, culpa tribuatur, quando ipsi decepti fuerint, vel mentiti. Ibidem. q. 5. Aug. in lib. de ci. Dei. Si autem quilibet opponit, & dicit. Quomodo eueniunt illa, quæ illi diuini prædicunt futura, an quomodo possunt ægris præbere medelam, aut sanis immittere ægritudinem, si aliquid propriæ virtutis, ac potestatis non habent: hoc a nobis recipiat responsum, quòd ideo non debet quisque eis credere, quia aliquando eueniunt quæ prædicunt, aut sanare videntur languidos, vel lædere sanos, quia hoc permissu Dei fit, vt hi qui hoc audiunt, vel vident probentur, & appareat quali fide sint, vel deuotione erga Deum. sicut in Deut. legitur. Si surrexerit in medio tui propheta, & cætera.

Qualiter mulierculas deludant, vt noctu se ambulare credant. Cap. CXVIII.

EX Concil. Aquitensi. Illud etiam non est ommittendum, quòd quædam sceleratæ mulieres, retro post sathanam conuersæ: dæmonum illusionibus, & fantasmatibus seductæ, credunt se & profitentur cum Diana, nocturnis horis, Dea Paganorum, vel cum Herodiade, & innumera multitudine mulierum, equitare super quasdam bestias, & multa terrarum spacia intempestæ noctis silentio pertransire, eius iussionibus obedire, velut dominæ, & certis noctibus ad eius seruitium euocari. Sed vtinam hæ solæ in perfidia sua perijssent, & non multos secum ad infidelitatis interitum pertraxissent. Nam & innumera multitudo hac falsa opinione decepta, hæc vera esse credunt, & credendo a recta fide deuiant, & errore Paganorum inuoluuntur, cum aliquid diuinitatis aut numinis extra vnum Deum arbitrantur. Quapropter sacerdotes per ecclesias sibi commissas, populo Dei omni instantia prædicare debent, vt nouerint hæc omnino falsa esse, & nõ a diuino, sed a maligno spiritu talia fantasmata mẽtibus fidelium irrogari arbitramur. Siquidem ipse Sathanas, qui transfigurat se in angelum lucis, cum mentem cuiusque mulieris ceperit, & hanc per infidelitatem sibi subiugauerit, illico transformat se in diuersarum personarum species, atque similitudines, & mentem quam captiuam tenet in somnis deludens, modo læta, modo tristia, modò cognitas, modo incognitas personas ostẽdens, per quædam deuia deducit, & cum solus spiritus hoc patitur, infidelis hoc non in animo, sed in corpore euenire opinatur. Quisquis ergo credit posse fieri aliquam creaturam, aut in melius aut in deterius immutari, aut transformari in aliam speciem, vel in aliam similitudinem, nisi ab ipso creatore, infidelis est, & Pagano deterior.

De Maleficijs artis Magicæ. Cap. CXIX.

ISidorus etym. lib. 8. Magi sunt, qui vulgo malefici, ob facinorum multitudinem nuncupantur, hi & elementa concutiunt turbant mentes hominum, ac sine vllo veneni haustu violentia tantum carminis interimunt. Dæmonibus enim accitis audent ventilare, vt quisquis suos perimat malis artib. inimicos, hi etiam sanguine vtuntur, & victimis, & sæpe cõtingunt corpora mortuorum. Magorum primus Zoroastes Rex Bactrianorum fuit, quem Ninus Rex Assyriorum prælio interfecit, de quo Aristoteles scribit, quòd vicies centum millia versuum ab ipso condita indicijs voluminum eius declarentur. Hanc autem multa post secula Democritus ampliauit, quando & Hipocratis medicinæ disciplina effloruit. Itaque hæc vanitas Magicarum artium, ex traditione malorum angelorum, in toto terrarum orbe plurimis seculis valuit, per quandam scientiam futurorum, & infernorum, & inuocationes eorum inuenta sunt aruspicia, augurationes, & ipsa quæ dicũtur Oracula, & Nigromantia. Rich. in lib. excerptionum. Ars itaque Magica sub philosophia continetur, sed foris falsa professione de vero mentiens, & veraciter lędens homines, a

diuina

diuina relatione seducit, cultum dæmonum suadet, & ad omne nephas sequaces suos impellit. Hæc quinque maleficiorũ genera continet scilicet, Manticen, Mathematicam, Maleficia, Sortilegia, Præstigia. Mantice interpretatur diuinatio. Hæc quinque species habet, nigromãtiam, geomantiam, hidromantiam, aeromantiam, pyromantiam. Prima fit in mortuis, secunda in terra, tertia in aqua, quarta in aere, quinta in igne. Mathematica interpretatur vanitas. Hæc habet tres species, aruspicium, augurium, horoscopia. Aurispicium dicitur ab inspectione ararum, hæc fit quando in fibris animalium, quæ in aris ponuntur fata quæruntur. Augurium ab auibus, hæc aliquando pertinet ad aures, & dicitur augurium, aliquando ad oculos, & dicitur auspicium. Horoscopia in constellationibus constat. Maleficia fiunt per incantationes. Sortilegia per sortes. Præstigia per fantasticas illusiones.

De diuersis generibus Magorum. Cap. CXX.

Nigromantici sunt, quorum præcantationibus videntur resuscitati mortui diuinare, & ad interrogata respondere. Nycròo enim Græcè mortuus, mancia diuinatio nuncupatur, ad quos suscitandos cadaueri sanguis adijcitur. Nam amare dæmones sanguinem dicuntur. Ideoque quotiens Nigromantia fit, cruor aquæ miscetur, vt colore sanguinis facilius prouocentur. Hidromantici ab aqua dicuntur. Est enim hidromantia in aquæ inspectione vmbras dæmonum euocare, ibique ab eis aliqua audire, vbi adhibito sanguine, etiam inferos perhibentur sciscitari. Varro dicit, diuinationis quatuor esse genera. Terram, aerem, aquam, & ignem, hinc geomantiã, hidromantiã, aeromantiã, pyromantiã, dictam cõstat. Diuini, quia diuinitate se plenos assimulant, & astutia quadam fraudulenta hominibus coniectant futura. Incantatores sunt, qui artem verbis peragunt. Arioli, quia circa aras idolorũ nepharias preces emittunt, & funesta sacrificia offerunt. hisque celebritatibus dæmonum responsa accipiũt. Horuspices, quasi horarum inspectores, dies enim, & horas in agendis negocijs, operibusque custodiunt, & quid per singula tempora obseruare debeat homo, intendunt. Hi etiam exta pecudum inspiciũt, & ex eis futura prædicunt. Augures sunt, qui volatus auium, & voces intenduut. Dicuntur autem auguria, quasi auiũ garria. Vel quasi aigeria, quòd aues gerant. Idem & auspicia, quasi auium aspicia, quæ iter facientes obseruant. Horum duo genera. Vnum ad oculos pertinens scilicet volatus. Alterum ad aures scilicet vox auium. Phitonissa a Phitio Appolline dicta, quòd & is auctor fuerit diuinandi. Astrologi in astris augurantes. Genethliaci pro natalium consideratione dicuntur. Geneses enim hominum per duodecim cœli signa describunt, siderumque cursu nascentium mores, actus, & euentus prædicare conatur, idest, quis quali signo sit natus, aut quem effectum habeat vitæ qui nascitur, hi vulgo Mathematici vocantur. Horoscopi sunt, qui horas natiuitatis hominum speculantur, dissimili & diuerso fatu. Sortilegi sunt, qui sub nomine fictæ religionis, per quasdam superstitiones, quas sanctorum sortes vocant, diuinationis scientiam profitentur, aut quarumcunque scripturarum inspectione futura promittunt. Salisatores dicuntur, quia dum eis membrorum quæcunque partes salierint, aliquid sibi exinde prosperum, seu triste signare prædicũt. Ad hæc omnia pertinent, & ligaturæ execrabilium remediorum, quæ ars medicorum condemnat, vel in præcãtationibus, vel in characteribus, vel in quibuscunque rebus suspendendis, atque ligandis. In quibus omnibus ars dæmonum est, ex quadam pestifera societate hominum, & angelorum malorũ exorta vnde vitanda sunt a Christiano. Dicitur autem præstigium, quasi, præstringens aciem oculorum.

De Carminatoribus, & carminatricibus. Cap. CXXI.

Ex summa fratris. V. Quid de carminatricibus, & carminatoribus, qui carminant infirmos, vel pueros, vel animalia, nunquid peccant mortaliter? Respondeo: Si nihil superstitiosum dicunt, aut docent, aut faciunt, sed tantum vtuntur licitis precibus, & adiurationibus, sicut per passionem, & Crucem, & similia, non credo quòd peccent mortaliter, nisi talia fecerint post prohibitionem ab ecclesia factam sibi. Sed credo, quòd prohibendi sunt viri, & mulieres a talibus, quia permulta inutilia, & superstitiosa solent admiscere. Nisi forte sit sacerdos religiosus, & discretus, aut etiam laicus, siue vir, siue mulier excellentis vitæ, & probatæ discretionis, qui fusa oratione licita infirmum nõ super pomum, aut pirum, aut cingulum, sed super infirmantes manus imponant. Iuxta illud Mathæi: Super ægros manus imponent, & bene habebunt. Nec sunt huiusmodi personæ prohibendæ a talibus, nisi forte timeatur, ꝙ ad exemplum illorum, indiscreti, & superstitiosi carminatores sibi vsurpant abusum. Item non condemnantur hic rustici, qui seruant tempora ad seminandum, vel arbores incidendas, & similia, quæ certam, & naturalem habent rationem. Idem de phisicis circa medicinas dandas, & minutiones faciendas, & similia. Item si aliquis, vel aliqua colligit herbam medicinalem cum symbolo diuino, vel oratione dominica, vel scribit in charta symbolum, vel orationem dominicam, vt ponat super aliquem infirmum, vt sic in istis tãtum Deus creator omnium, & dominus honoretur, non reprobatur, dummodo nulla alia superstitiosa obseruantia misceatur. Ex summa fratris. V. Ex hoc potest haberi, ꝙ non sunt reprobanda breuia, quæ fiunt in ascensione, cum non contineantur nisi verba euangelij. Sed superstitiosum est, si credatur, quòd minus habeant efficaciæ si scribantur post lectum Euangelium, aut post Missam, aut alia die, quàm si scribantur cum legantur, siue proferantur in ecclesia verba euangelij, quæ ibi continentur. Illa autem breuia in quibus scribũtur quidam characteres, & quædam nomina inusitata, quasi nomina Dei ineffabilia, in quibus dicitur: Quicunque portauerit super se istud breue, non periclitabitur, sic, vel sic, aut istud, aut illud sib eueniet, proculdubio reprobãda sunt, nec portanda, & peccant qui scribunt ea, aut portant, aut donant, aut vendunt, aut portanda docent, nisi adeo fuerint simplices, quòd ignorantia eos debeat excusare, quæ non excusat, si super hoc fuerint admoniti, vel instructi.

De sortilegijs, ac diuinis, ac magis euitandis. Cap. CXXII.

Causa.22.q.5. Ex concil. Martini Papæ: Si quis aurem Paganorum consuetudinem sequens, diuinos, & sortilegos in domum suam introduxerit, quasi vt malum foras mittant, aut maleficia inuestigant, vel lustrationes Paganorum faciant, quinque annis pœnitentiam agant. Mulieribus quoque Christianis non liceat in suis lanificijs vanitatem obseruare, sed Deum inuocent adiutorem, qui eis texendi sapientiam donauerit. Item ex concil. Tol.4.c.30. Si quis de ordinibus clericorum aruspices, aut incantatores, aut ariolos, aut certe augures, vel sortilegos, qui profitentur artem Magicam, aut aliquos eorum similia exercentes, consuluisse fuerit deprehensos, ab honore dignitatis suæ suspensus, monasterij curam excipiat, ibique pœnitentiæ perpetuæ deditus, scelus admissum sacrilegij soluat. Item ex concil. Aquirensi.c.11 Episcopi eorumque ministri, omnibus viribus elaborare studeant, vt perniciosam, & a Zabulo inuentam sortilegam, & magicam artem ex parrochijs suis penitus eradicent. Et si aliquem virum, aut mulierem huiusmodi sceleris sectatorem inuenerint, turpiter dehonestatum, de parrochijs suis eijciant. Ait enim Apostolus: Hæreticum hominem, post primam, & secundam correptionem, deuita, sciens quia submersus est, qui huiusmodi est, &c. Submersi enim sunt, & a diabolo captiui tenentur, qui relicto creatore suo diaboli suffragia quærunt. Ibidem.q.7. Augusti. Qui quascunque diuinationes, & fata, aut auguria obseruat, aut attendit, aut consentit obseruantibus, siue qui attendit somnialia scripta, & falso in Danielis nomine intitulata, & sortes quę dicuntur sanctorum Apostolorum, & auguria auium, aut aliqua pro domo facienda, aut propter coniugia copulanda, aut in collectionibus herbarum carmina dicunt, aut pictaciolas pro quauis infirmitate scriptas, super homines, aut animalia ponunt, præter symbolum, & orationem dominicam, aut falsitatibus magicis in grandinarijs, & tempestatibus credunt, aut ad eorum domum euntes, aut in suis domibus introducunt, & interrogant, sciant se fidem Christianam, & baptismum præuaricasse, & Paganum, & Apostatam, idest retro abeuntem, & Dei inimicum, iram Dei grauiter in æternum incurrisse, nisi ecclesiastica pœnitentia emendatus Deo reconcilietur. Item Hier. Dæmonum sustinentibus licet petras, vel herbas habere sine incantatione.

De eisdem puniendis. Cap. CXXIII.

Causa.26.q.5. Quod autem sortilegi, & diuini, si cessare noluerint excommunicandi sunt, ratione & auctoritate probatur. Est enim quoddam genus culturæ idolorum, & dæmonum consultationibus futura prædicere. Futura enim præscire solius Dei est, qui in sua contemplatione etiam angelos præscire facit. Cultores vero idolorum a fideliũ communione separãdi sunt. Vnde in epistola ad Corinthios Apostolus

ſtolus ait. Si quis frater nominatur fornicator, aut auarus, aut idolis ſeruiens, cum eiuſmodi nec cibum ſumere, &c. Ex ſumma de caſibus. In ſumma vero nota, quòd pœna talium eſt multiplex. Sunt enim infames, nec debent recipi ad eucharistiam ſi notorium eſt peccatum, ſicut nec hiſtriones. Item nec debent admitti ad accuſationem. Item debent excommunicari. Item ſi poſt admonitionem, vel excommunicationem noluerint ſe corrigere, ſi ſerui ſunt debent verberibus caſtigari, ſi liberi includi in carcerem, vel vtique ſunt de parrochia turpiter dehoneſtati, id eſt tonſurati, vel decaluati eijciendi, & hoc poteſt epiſcopus ſua auctoritate facere, dum tamen caueat a membri detruncatione, morte, & ſanguinis effuſione, vel ſi neceſſe ſit innocet brachium ſeculare; ſecundum vero leges capite puniuntur.

De inſpectione aſtrolabij. Cap. CXXIIII.

EX ſumma de caſibus. Quid de ſacerdotibus, & religioſis, quibus vaſa & ornamenta eccleſiæ, vel ſimilia furtim ſubtracta ſunt, vel etiam de laicis, quibus res propriæ furto ſublatæ ſunt, nunquid poterant inueſtigare per inſpectionem aſtrolabij, vel ſimilia? Ad hoc dicas ſecundum omnes, quòd ſi ſit ibi inuocatio dæmonum, vel aliud ſuperſtitioſum, grauiſſime peccat quicunque facit, vbi quidam, licet iuuenili ſimplicitate, & bono zelo feciſſet, fuit tamen ſuſpenſus ab officio, & beneficio. Si autem talis inſpectio fieret ſimpliciter poſt aſtronomiam, non inuocatis dæmonibus, neque alio ſuperſtitioſo adiuncto, forte poſſet admitti. Tamen in eodem decreto dicitur, quia licet quadruuiales artes in ſe contineant veritatem, tamen quia non ſunt ſcientiæ pietatis, non eſt in eis ſtudendũ. Extra. 5. de ſortil. Alexan. III. Presbyter cum quodam infami ad priuatum locum acceſſit, non ea intentione, vt vocaret dæmonium, ſed vt inſpectione aſtrolabij furtum cuiuſdam eccleſiæ poſſet recuperare, verum licet hoc ex bono zelo, & ſimplicitate ſe feciſſe proponat, id tamen grauiſſimum fuit peccatũ, & infra. Mandamus quatenus per annum & amplius ſi tibi viſum fuerit, eum ab altaris miniſtratione præcipias abſtinere. Ex ſumma fratris. V. Nunquid ſi quis ſacrificet Deo nummorum, ſcilicet mammonæ, vt fiat diues, vel ſimilia faciat, nũquid incurrit irregularitatem, aut qui de ſacramentis eccleſiæ, Eucharistia ſcilicet, vel Chriſmate, vel Oleo benedicto, aut Aqua fontium facit ſortilegium, vel baptizat imagines? Reſpondeo: Cum talia videantur eſſe enormia propter idolatriam, aut propter enormem ſuperſtitionem, licet ſint occulta generant irregularitatem ſecundum quoſdam, ſecundum alios non. Vnde in hoc dubio conſulendum eſt talibus, quòd petant diſpenſationem, non tamen præciſè dicendum eſt eis, quod alias nõ ſit eis ſalus, & abſoluendi ſunt de peccato ſi pœniteant. Si autem huiuſmodi peccata notoria ſint, ſecundum omnes indigent diſpenſatione, ſed hoc plenius infra, de lapſis, & diſpenſationibus. Quod autem dicit canon in quadruuialibus ſcientijs non eſſe ſtudendum, intelligas longo tempore, poteſt tamen in his ſtuderi non ad voluptatem, ſed vt ea, quæ ibi ſunt vtilia ſacræ ſcripturæ ad vſum conuertantur, & vt errores ibi contenti confutentur, & ne riſui pateat ſi contra mathematicos velit diſputare, vel philoſophos huiuſmodi doctrinarum ignaros. Iccirco enim aſtronomia, & aſtrologia in diſſuetudinem abierũt, quia dum propria curioſitate nimis erant intenti, minus vacabant his, quæ ſaluti animarum erant accommodata.

De quorundam ſacerdotum ſuperſtitionibus. Cap. CXXV.

CAuſa 26. q. 5. c epiſcopi. Nonnulli inueniuntur, qui interno liuore permoti, in perniciem ſuorum inimicorum altare ſacris veſtibus exuunt, & lugubri veſte accingunt luminariorum obſequia ſubtrahunt Dei eccleſijs, vel Miſſam pro requie defunctorum promulgatam, pro viuis celebrant hominibus, quorum omnium maleficia nequiſſima Toletan. concil. condemnat. Idem, Plerique, & ſacerdotum ſauciati inimicitiæ dolo Miſſam pro requie defunctorum promulgatam fallaci voto pro viuis ſtudent celebrare hominibus, vt is pro quo ipſum offerunt ſacrificium, mortis incurrat periculum. Proinde noſtræ elegit vnanimitatis conſenſus, vt ſi quis deinceps talia perpetraſſe fuerit detectus, a proprij deponatur ordinis gradu, & tã ipſe ſacerdos, quàm ille, qui eum ad talia peragenda incitaſſe perpenditur, exilij perpetui ergaſtulo religentur. Ex ſumma de ca. Hic autem diſtinguo, quòd ſi aliquod prædictorum fiat propter odium priuatum, grauiſſime peccat, qui facit, & niſi per plurimam pœnitentiam ſe purgauerit, debet deponi. Si autem propter cauſam cõmunem, puta quia metuit contaminationem ſacrorum ordinum, vel ſubuerſionem fidei, vel hoſtilitatem ſuſfert, vel obſidionẽ, vel diuinorum iudiciorum, ſententiam metuit, & ideo tale quid fecerit, non dicitur peccate, quia in tali facto plus humilitas, qua Deus placatur, quàm interim liuoris doloſitas declaratur. Hoc etiam tenet conſuetudo eccleſiæ, vnde ſolet cantare, Deus venerunt gentes, & in ſignum triſtitiæ in die Veneris ſancta, altaria ſpoliare. Hæc tamen diſtinctio fallit in illis, qui pro viuis ſcienter celebrant officium mortuorum: nam tales ſi fuerint detecti, indiſtinctè, debent deponi, & pęna ſupradicta feriri.

De crimine ſacrilegij. Cap. CXXVI.

EX ſumma de ca. Sacrilegium eſt ſacræ rei violatio, & eiuſdem vſurpatio. Dicitur autem ſacrilegium, quaſi ſacrilędium, id eſt ſacrum lædens. Committitur autem ſacrilegium ratione perſonæ, cum quis verberat clericum, vel perſonam religioſam. Ratione loci, cum eccleſiæ, vel cœmeterij emunitas violatur. Ratione rei, cum res conſecrata, vel ſacro vſui deputata vſurpatur. Large tamen dicitur committere ſacrilegium, & tranſgreſſor iuris publici, quod conſiſtit in ſacris ſacerdotum magiſtratibus. Item qui articulos fidei id eſt præcepta, vel prohibitiones Dei etiam negligendo, vel neſciendo violat, & offendit. Item qui diſputat de iudicio principis, vel indicat, & hoc niſi euidenter conſtaret illud eſſe contra Deum. Item qui publica officia committit Iudęis. Item quicunque rem datam eccleſiæ retinuerit, vel acceperit contra eius voluntatem. Cauſa 17. q. 4. Pius Papa: Sicut maius peccatum eſt, quod in Deũ committitur, quàm quod in hominem, ſic grauius eſt ſacrilegium agere, quàm fornicari. Ibidem Ioh. VIII. omnibus epiſcopis. Sacrilegium committitur, ſi quis infregerit eccleſiam, vel 30. eccleſiaſticos paſſus, qui in circuitu eccleſiæ ſunt, vel domos, quæ infra prædictos paſſus fuerint, aliquid inde rapiendo, vel auferendo, ſeu qui iniuriam facit, vel oblationem rerum intulerit clericis arma non ferentibus, vel monachis, ſiue Deo deuotis, omnibuſque eccleſiaſticis perſonis. Capellæ quæ ſunt intra ambitum murorum caſtellorum, non ponuntur in hac 30. paſſuum obſeruatione. Similiter ſacrilegium committitur auferendo ſacrum de ſacro, vel non ſacrum de ſacro, ſiue ſacrum de non ſacro. Gratianus: Dicitur autem ſacrilegium committere, qui violentas, & impias manus in clericum iniecit. Committunt etiam ſacrilegium, qui diuinæ legis ſanctionem, aut neſciendo committunt, aut negligendo violant, & offendunt, aut de principali iudicio diſputant, dubitantes an is dignus ſit, quem princeps elegerit, vel qui intra prouinciam, in qua prouinciales, & ciues habentur, officium generandæ ac ſuſcipiendæ adminiſtrationis deſiderant, vt lib. 9. cod. tit. de crimine ſacrilegij. Similiter de iudicio ſummi Pontificis alicui diſputare non licet.

De violatione emunitatis ſacri loci. Cap. CXXVIII.

EX ſumma de ca. Eccleſia, id eſt ipſe locus conſecratus habet emunitatem, vt nullus inde per vim abſtrahatur, niſi in caſibus, videlicet ſi ſit publicus latro, vel nocturnus populator agrorum. Item ſi in ipſa eccleſia commiſit homicidium, vel aliud maleficium, tunc enim non debet defendi ab eccleſia, cum eam violauerit. Aug. ad Bonifacium: Hominem de eccleſia rapuiſti. Tuus ſi de tuo amico forte præſumeretur fugitiuus, poſſet procul dubio interceſſoris cauſa veniam promereri, ergo ſi amicus attenditur cur Deus offenditur. Item ex lib. cap. Reum ad eccleſiam fugientem nemo abſtrahere audeat, neque inde damnare ad pœnam, vel ad mortem, vt honor eccleſiæ conſeruetur, ſed rectores eccleſiæ pacem, & vitam, & membra obtinere ſtudeant, tamen legitimè componat, quod inique fecerit. Item Gelaſius Epiphanio epiſcopo. Ad epiſcopos cæteros direximus iuſſionem, vt eos qui eccleſias violaſſe perhibentur, acceſſu earum iudicent eſſe indignos. Item Pius Papa: Sicut qui eccleſiam Dei vaſtat, & eius prædia, & donatia ſpoliat, & inuadit, ſit ſacrilegus, ſic ille qui eius ſacerdotes inſequitur ſacrilegus iudicatur. Item ex concil. Hilerdenſi: Nullus clericorum ſeruum aut diſcipulum ſuum fugientem ad eccleſiam extrahere audeat, aut flagellare præſumat. Quod ſi fecerit, donec digne pœniteat, a loco cui honorem non dedit ſegregetur. Item ex concilio Tributienſi: Si quis contumax, vel ſuperbus fugientem ſeruum ſuum, vel quem ipſe perſecutus fuerit de atrio eccleſiæ, vel de porticibus eccleſiæ quolibet modo adhærentibus, per vim extraxerit, pro emunitate nongentos ſolidos, & ipſe publica pœnitentia mulctetur iuxta iudiciũ. Gratianus: Verum ne reuerẽtia religionis dominos ſuos iure fraudaret,

flatet, si famuli ad ecclesiæ septa confugientes, inde nequaquam abstraherentur, sacris canonibus est institutum, vt præstito sacramento impunitatis, eis etiam reddantur inuitis. Occasione namque religionis seruus dominum suum contemnere, & eius ministerium destituere non debet. Ex summa fratris V. Publicus autem latro ille est, qui agros militum, vel priuatorum de nocte populatur, & itinera frequentata scilicet stratas publicas, quæ quasi loca sacra habentur, insidijs aggressionis obsidet, & talem potest quilibet, auctoritate sua, de ecclesia extrahere, & punire, sicut notauit H. Homicida quoque extrahitur ab ecclesia, in qua, vel in cuius cœmeterio commisit homicidium, vel aliquod maleficium. Sed nunquid defenditur ab alia ecclesia, in qua hoc non commisit, sed confugerit ad illam? Respondeo, quòd non, quia cum sit vna ecclesia vniuersalis toto orbe terrarum, licet sint multæ particulares, qui iniuriam facit vni, iniuriam facit omnibus, licet forte de consuetudine in aliquibus ecclesijs aliter obseruetur, quia forte videtur eis, quòd sicut minor vtitur priuilegio suo contra alium minorem, ita vna ecclesia contra aliam. Quid de Iudæo, vel Pagano, vel excommunicato, si confugerit ad ecclesiam, nunquid defenditur ab ecclesia a mutilatione, vel morte? Respondeo. Satis credo, ꝙ sic, de iure tamen credo consuetudinem regionis approbatam, quoad hoc esse tenendam.

De Effractoribus ecclesiarum. Cap. CXXVIII.

DE Effractoribus vero dico, ꝙ siue aliquis veniat cum proposito frangendi ecclesiam, siue non, non incidit in canonem, nisi eam corporaliter violet, & vim inferat, licet inde aliquid asportet. Vnde si prædones veniant animo frangendi ecclesiam, & tamen non frangant, quia inueniunt eam apertam, & nullum resistentem, quia propter timorem eorum inde effugerint custodes, non incidunt in canonem, licet intrent, & aliquid asportent, parati vim inferre si aliqui resisterent. Et credo, ꝙ effractor ecclesiæ iudicandus est, qui dolo malo, aut per iniuriam violenter parietem foderit, aut suffoderit, aut vitream, aut seraturam, aut hostia, aut cardines, aut vectes, dum tenēt hostia firmata, aut ipsum tectum ecclesiæ. Porro de fure, qui facto foramine in pariete, aut fracta vitrea, aut seratura, aut vectibus hostij intrat, & aliquid inde asportat, licet possit dici, quòd non incidit in hanc pœnam, cum decre. extra, de sen. excom. quæst. non videatur loqui de illis, qui publice frangunt ecclesias, quia tamen lex distinguens inter fractores diurnos, & nocturnos, atrociores dicat esse nocturnos, potest dici probabiliter in fauorem ecclesiæ, quòd talis incidit in canonem, sicut publicus effractor, & quòd a solo Papa est absoluendus, postquam fuerit per ecclesiam denunciatus.

De Pœna sacrilegij. Cap. CXXIX.

EX summa de ca. Pœna sacrilegij, secundum leges est decapitatio, si personæ ecclesiasticæ atrox iniuria fiat, alias iudicis arbitrio reseruatur, pro qualitate personæ, rei, temporis, vel loci diuersitate moderanda. Sacrilegij secundum canones duplex est pœna. Vna spiritualis, alia pecuniaria. Spiritualis, præter pœnitentiam est excommunicatio, cum distinctione tamen, quia pro sacrilegio in persona commissa, est maior excommunicatio ipso iure. Pro sacrilegio vero in rebus commisso, est minor excommunicatio, exceptis quibusdam casibus, in quibus est maior, vt cum quis incendit ecclesiam, vel fregit. Pecuniaria vero qualis, & quanta sit, & cui persoluenda tam pro sacril. commisso in personis, quàm in rebus legitur in decretis. Causa. 17. q. 4 Sacrilegium duplicem continet pœnam, pecuniariam videlicet, & excommunicationis. Pecuniaria eis persoluenda est, ad quos querimonia sacrilegij pertinet. Vnde Iohannes Papa. VIII. scribit omnibus episcopis. Quisquis inuentus fuerit reus sacrilegij, episcopis, abbatibus, siue personis ad quos querimonia sacrilegij iuste pertinuerit, 30. libras examinati argenti, & purissimi componat. Idem si quis domum violauerit, & aliqua sine licentia illius, cui commissa esse dignoscitur, inde abstulerit, vel ecclesiasticis personis iniuriam fecerit, donec in conuentu admonitus legitimè satisfaciat, sciat se communione priuatum esse. Idem Hi qui monasteria, & loca Deo dedicata, & ecclesias infringunt, & deposita, vel alia quælibet exinde abstraxerint, damnum nonies componant, & emunitatem tripliciter, & velut sacrilegi sententiæ canonicæ subijciantur, vel subiugentur. Item ex 5. libro capitularium. Qui occiderit monachū, aut clericum, relinquat arma, & Deo in monasterio seruiat, cunctis diebus vitæ suæ nunquam reuersurus ad seculum, & per septem annos publicam pœnitentiam agat. Item Innocen. Papa. II. Si quis, suadente diabolo, huiusmodi sacrilegij crimen incurrerit, quòd in clericum, vel in monachum manus violentas iniecerit, anathematis vinculo subiaceat, & nullus episcoporum illum præsumat absoluere, nisi mortis vrgente periculo, donec apostolico conspectui præsentetur, & eius mandatum suscipiat. Gratianus. Qui autem de ecclesia vi aliquem exemerit, vel in ipsa ecclesia, loco, vel cultui, sacerdotibus, & ministris aliquid iniuriæ importauerit, ad instar publici criminis, & læsæ maiestatis accusabitur, & conuictus, siue confessus, capitali sententia a rectoribus prouinciæ ferietur, sicut primo libro codicis legitur,

De Retentione decimarum. Cap. CXXX.

EX summa de ca. Retentores quoque decimarum, & relictorum, pro sepultura, sacrilegi iure dicuntur. Decima est omnium bonorum iuste acquisitorum talis pars Deo debita. Qui bene & fideliter dāt decimam, quadrupliciter remunerantur a Deo. Prima remuneratio est abundantia fructuum. Secunda sanitas corporis. Tertia indulgentia peccatorum. Quarta cœleste regnum. De duabus primis Aug. Si decimam dederis non solum abundantiam fructuum recipies, sed etiam sanitatem corporis consequeris. Item de duobus vltimis idem Aug. Qui præmium comparare aut peccatorum desiderat indulgentiam promereri, reddat decimam, & de nouem partibus eleemosynam dare studeat pauperibus. Qui vero non dat, punitur in oppositis. Vnde dominus per Malachiam: Quia mihi non reddidistis decimas, & primitias, iccirco in famæ, & penuria maledicti estis. Item Aug. Cum decimas dando, & terrena, & cœlestia possis promereri, pro auaritia duplicem benedictionem fraudas, id est subtrahis tibi. Hæc est domini iustissima cōsuetudo, si tu illi decimam non dederis, tu ad decimam reuoceris, dabis impio militi, quod non vis dare sacerdoti. Deus enim noster qui dignatus est totum dare, decimam a nobis dignatur recipere, non sibi, sed nobis sine dubio profuturam. Vnde decimæ ex debito requiruntur, & qui eas dare noluerint, res alienas inuadunt. Sed hoc tollit fiscus, quod non accipit Christus. Item Hiero. Amico rapere quippiam furtum est, ecclesiam defraudare sacrilegium est. Aut quod apertissimi sceleris est, exinde enim aliquid subtrahere omnium prædonum crudelitatem superat. Itaque qui non dat decimam, nisi sit exemptus, debet anathematizari, præmissa canonica admonitione vsque ad satisfactionem, & emendationem congruam. Ex summa fratris V. Exemptus dicitur priuilegiatus, aut infeudatus legitimè, aut aliàs tutus legitima exceptione, siue propter compositionem factam cum ecclesia, siue propter tacitam, vel expressam ecclesiæ remissionem, vt notatum est supra. Extra. 3. de deci. pri. & ob. Alexan. III. Cum decimæ non ab homine, sed ab ipso domino sint institutæ, quasi debitum exigi possunt. Innocen. iij. Omnes qui ratione personarum, aut etiam prædiorum decimas ecclesijs, & clericis tuæ diœce. exhibere tenentur, ad eas cum integritate reddendas ap. re. compellas. Idem in concil. gene. Illæ decimæ sunt necessario soluendæ, quæ debentur ex lege diuina, vel loci consuetudine approbata.

De veri nominis decima. Cap. CXXXI.

EX summa de casibus: Decima est omnium bonorum iuste acquisitorum talis pars Deo debita. Extra. 3. de deci. Alex. iij. De frugibus. 9. partibus sibi retentis decimam ecclesiæ cuius parochiani sunt sine diminutione soluere tenentur. Ex summa fratris V. Quid de illis, qui non soluunt decimam de vineis, & quibusdam alijs prædijs, sed vicesimam vel aliam aliquotā minorem decimæ. Quid etiam de illis, qui de oliuis, vel nucibus, vel quibusdam alijs terræ fructibus nihil soluunt pro decima, nunquid excusantur per consuetudinem, cum contraria videantur esse legi diuinæ. Respondeo. Credo quòd sola consuetudo non excusat in prædictis casibus, si tamen compositio auctoritate episcopi, & ecclesiæ (cuius interest decimas huiusmodi solui) facta est cum illis, qui debent decimas, de minori parte soluenda, quàm decima. Vel si ita obtentum est a tempore cuius non extat memoria, excusantur qui minus soluunt, quàm decimam, nec possunt auctoritate propria illi, qui fecerunt compositionem, aut sine contradictione sustinuerunt huiusmodi consuetudinem, vel successores eorum aliquid plus solito exigere, vel de rebus, de quibus non consueuerunt decimæ solui, de nouo aliquid exigere, nec domini prædiorum vltra solitum tenentur aliquid soluere, nisi ad inopiam ecclesia redigatur, vel nisi auctoritate domini Papæ hoc fiat ex certa scientia reuocantis compositionem prædictam,

ctam, vel consuetudinem. Verum est tamen, quòd sola consuetudo non liberat debitorem decimarum in prædicto casu, vel in prædictis casibus. Sed compositio vel remissio, siue quitario facta ab ecclesia expresse, vel tacitè siue præsumptiuè, ex hoc. quòd per tantum tempus pacifice sustinuit, quòd aut nihil pro decima solueretur, aut minus, quàm decima.

Vtrum Papa possit in huiusmodi dispensare. Cap. CXXXII.

SEd quomodo potest ecclesia absoluere aliquem tacitè vel expresse a legitima præstatione decimarum, cum debeantur iure diuino. Item quomodo potest Papa priuilegium alicui dare, de non dandis decimis? Ad primum dic, quòd reuera ecclesia non potest aliquem absoluere, vel remittere ius soluendi decimas, ad quod semper tenentur domini prædiorum. Sed bene potest absoluere, vel remittere ipsam præstationem, vel actum præstandi, sicut concedo, quòd ex quo matrimonium est consumatum inter fideles, neuter potest absoluere reliquum a vinculo matrimoniali, vel a iure mutuæ seruitutis, licet posset absoluere illum ab actu, vel executione illius iuris: cum de communi consensu transeunt ad religionem. Potest etiam dici, quòd in prædictis casibus fingitur a iure, quod domini prædiorum breui manu soluerint ecclesiæ decimas, & rursus ecclesia redonauerit eis, vel in totum, quando scilicet ecclesia nihil consueuit recipere minus quàm decimam, vel in partem, quando consueuit recipere minus, quàm decimam. Ad aliud potest dici, quòd Papa non dat priuilegium alicui de decimis non soluendis, nec dare potest, sed solummodo ius administrandi pauperibus, & retinendi sibi necessaria ex eis. Quod potest facere Papa non solum de decimis, quas de iure communi debent monachi, sed de illis, quas alij debent ecclesijs parrochialibus. Vel dic, quòd Papa super his, quæ non pertinent ad articulos fidei, vel ad decalogum potest dispensare, & priuilegia alicui concedere, non tamen canonem generalem contrarium statuere. Vnde notauit Alanus, quòd Papa posset alicui laico concedere, quòd non solum non daret decimas, sed & quòd reciperet ab alio, non tamen omnibus laicis hoc posset concedere, vt dicunt, nisi ex causa ad tempus, sicut dicitur fuisse concessum Gallicis. Quod tamen ibi dicitur, quòd necessario soluendæ sunt decimæ, quæ debentur lege diuina, intelligo quando nulla facta est compositio inter ecclesiam, & dominos prædiorum, vel quando ecclesia non remisit eas tacitè, vel expresse, vt dictum est supra, vel quando ecclesia indiget, vel quando exiguntur auctoritate Papæ scienter reuocantis compositionem, vel consuetudinem contrariam.

De quibus rebus danda sunt decimæ. Cap. CXXXIII.

EX summa de ca. Debent dari decimæ de omnibus fructibus terrarum, pomis arborum, herbis hortorum. Nutrimentis animalium, lana, lacte, fœno, lignis, piscationibus, venationibus, afflictibus, pensionibus, molendinis etiam de vento, balneis, fullonicis, argentarijs, metallarijs, lapidicinijs. Item de negocijs, & artificijs, & cæteris bonis, etiam de tempore. Extra. 3. de decimis. Alexander. iij. Parrochianos vestros monere curetis, vt de prouentibus molendinorum, piscariorum, fœno, & lana decimas ecclesijs, quibus debentur, cum integritate persoluant. Idem. Parrochianos tuos de apibus, & de omni fructu decimas persoluere ecclesiastica districtione compellas. Cœlestinus. iij. Fidelis homo de omnibus, quæ licitè potest acquirere, decimas erogare tenetur. Ex summa fratris. V. Nunquid de rebus donatis, legatis, vel inuentis, vel iure successionis acquisitis, debent dari decimæ? Alanus notauit quòd non, & quòd ex his tantum quæ naturaliter, vel ex operibus suis, quis acquisierit, tenetur soluere decimas, de alijs autem non reperitur: Probabilius tamen videtur notasse H. scilicet, quòd legatarius, & donatarius tenentur dare decimas, de re donata, vel legata, licet decimata fuerit a legatore, vel donatore. Filius tamen, quia omnia bona patris pertinent ad ipsum, & eius sunt quodammodo quoad proprietatem, si succedat patri non tenetur ea decimare, si decimata sunt a patre, sed hæres extraneus tenetur ad hoc, sicut legatarius, & donatarius, qui omne lucrum, vel emolumentum, quod ad ipsos peruenit tenentur decimare. Dicit etiam ibidem, quòd fur, raptor, & vsurarius, si non velint male ablata in totum restituere, tenentur res huiusmodi decimare, quod tamen intelligit, vt credo, si res illæ non fuerant a domino decimatæ. Ex summa de casibus. Ex prædictis patet, quòd quædam sunt decimæ personales, & quædam prædiales. Sed quæritur vtrum omnes decimæ sint in præcepto, an prædiales tantum? quia vix dantur alicubi decimæ personales. Præterea in lege domini non videntur præceptæ nisi prædiales. Dicit autem Innoc. quòd illæ quippe necessario soluendæ sunt, quæ debentur ex lege diuina, vel loci consuetudine approbata. Ius vero positiuum, siue humanum tollit consuetudo. Si ergo personales decimæ, non Dei, sed hominum præcepto debentur, videtur, quod consuetudo contraria, a culpa liberet non soluentes. Consilium tamen sanum esset, vt soluerent, vel saltem auctoritate episcopi, & ecclesiarum, quibus essent persoluendæ, erogarent.

Vtrum de male acquisitis debeant dari. Cap. CXXXIIII.

QVæritur vtrum de iniustè, & turpiter acquisitis, teneatur quis dare decimas? vt de meretricio, fœnore, rapina, & similibus? videtur quòd non, quia, qui offert sacrificium de substantia, Papæ. & cætera. Item. Non accipies mercedem prostibuli. Honora Deum de tuis iustis laboribus. Econtra videtur, quia licet meretrix turpe meretricetur, non tamen turpiter accipit. Item delictum non debet immunitatem tribuere, vt ait August. So. decimarum aliæ personales, aliæ prædiales. In personalibus distinguit, quia aut est translatum dominium pecuniæ decimandæ in accipientem, & non competit repetitio, vt in meretrice, & histrione, vel non, vt in fure, raptore, symoniaco, vsurario. In primo casu ille tenetur dare, sed ecclesia non debet recipere, quandiu ille est in scelere, ne videatur approbare delictum eius. Sicut & quandoque respuit ecclesia oblationes aliquorum, ob detestationem criminis, in quo iacent, vtputa notoriæ diffidentium, raptorum, & vsurariorum, meretricis, vel propter aliud crimen notorium, & horrendum. Sed postquam pœnitentiam acceperint potest ecclesia decimas etiam præteritas recipere. In secundo casu scilicet cum non transfertur dominium, vel transfertur, sed competit repetitio, ecclesia non debet recipere. Ad prædiales autem soluendas tenetur quilibet indistinctè, etiam inuasor, & Iudeus, & ecclesia potest licite recipere, quia illæ non intuitu personæ, sed prædiorum dantur. Ex summa fratris V. Nota quòd secundum H. in symonia, & vsura non transfertur dominium, secundum aliquos transfertur, sed secundum omnes competit repetitio, quia debitor potest repetere ab vsurario. Ecclesia vero, in cuius iniuriam commissa est symonia, potest repetere a symoniaco.

Qualiter, & quando debeant dari. Cap. CXXXV.

EX summa de casibus. Dandæ sunt decimæ non deductis expensis indistinctè, si sunt prædiales. Si vero sint personales, idest, de negocio, vel artificio, vel de alijs, quæ non computantur fructibus terræ, distinguitur vtrum surgant de rebus decimatis, an non. In primo casu deducuntur expensæ, in secundo non. Item debent dari prædiales statim cum fructu percipiuntur, & antequam separetur inde census, vel tributum, vel simile. Si tamen facta fuerit primo talis separatio, sicut rusticus tenetur decimare, quod sibi remanet, ita dominus, de hoc quod de aceruo indecimato accepit. Personales autem possunt dari in fine anni, vt sic maior vtilitas proueniat ecclesiæ, quàm si per minutias soluerentur. Agnos, aut pullos, vitulos, & huiusmodi, nec tenetur dare optimos, nec deteriores, sed mediocres, vel sicut transierint sub virga pastoris, quod enim decimum venerit sanctificetur domino. Indignum enim est dare Deo, quod dedignatur homo. Diuisionem canonicam habes. 12. quæst. 2. quatuor. Verum quia illud in paucis ecclesijs obseruatur, credo in talibus consuetudini standum esse. Extra tertio. de deci. Man. quat. eos cogatis, vt decimam statim frugibus collectis persoluant, & de subtractis, & retentis dignam satisfactionem exhibere procurant. Innocen. iij. Circa res factas, vel acquisitas de pecunia decimata, cum ipse venduntur, credimus, deducendas expensas, & de residuo, quasi de lucro decimas persoluendas, vt si vendatur domus, ager, vinea, clibanus, molendinum, grex, aut qualibet merces. Expensas tamen, quæ fiunt pro fructibus percipiendis, ex illis de quibus fructus proueniunt non credimus deducendas, etiam si fuerint decimatæ, quoniam salua decima fructus efficiuntur eorum, qui faciunt ipsas expensas. Fructus autem ipsos alienari posse non credimus, nisi cum onere decimarum. Nec pro restaurando detrimento quarumlibet rerum, ex quibus decimæ persoluuntur, credimus deducendas expensas de prouentibus decimandis, quia penes dominum res permanent restaurandæ, vt si pars aliqua moriatur armenti, aut deterioretur,

deterioretur, vel vnica portio mercis depereat, vel totus clibanus destruatur. In concil. gene. Cum autem in signum vniuersalis dominij, quasi quodam titulo speciali sibi dominus decimas reseruauit, exactionem tributorum, & censuum praecedat solutio decimarum, vel saltem hi ad quos census, vel tributa indecimata peruenerint (cum res cum onere suo trāsit ad eum) per cen. ec. decima re cogantur ecclesiasticis, quibus de iure debentur.

De mora decimandi. Cap. CXXXVI.

EX summa de casibus. Quid, si quis vendidit aceruum frumenti ante solutionem, quis tenetur ad solutionem? Dico, quòd vterque tenetur, tenetur venditor propter dolum quem commisit, & quia habet precium, quod succedit, loco rei, & etiam emptor, quia res transiuit ad eum cum onere decimarum, & ita potest ecclesia petere, a quo maluerit. Credo tamen quòd si obijciunt, a venditore liberatus, est emptor, vel econuerso. Absit enim quòd ecclesia suum recipiat cum augmento. Item si emptor fuit bonae fidei, & soluit decimam, tenetur ei venditor, si fuit malae fidei non tenetur, nisi expresse dictum fuerit, & cautum. Sed tamen vterque debet agere poenitentiam de dolo, & quasi furto, quia contrectauerunt decimam inuito domino. In foro tamen poenitentiali tutum est, quòd si emptor persoluit decimam, sibi restituatur, nisi forte ex casu scilicet si emptor non inuenitur deceptus in re, quia bene valet adhuc precium. Ex summa fratris V. Videtur tamen quibusdam, & probabiliter, quòd in hoc casu non teneatur venditor in foro poenitentiali ad restituendum emptori, quod soluit ecclesiae, cum sit licitum contrahentibus sese inuicem decipere, dum tamen absit fraus, & dolus, & non vltra dimidium iusti precij fiat deceptio. Ex summa de ca. Item quid si quis furtiue, vel etiam violenter armata manu rapuit totum aceruum, vel partem de area rustici, ante solutionem decimarum. Nunquid tenetur rusticus ecclesiae? Sol. Dominium decimae residet penes ecclesiam, & ante separationem statim collectis fructibus debet dari, ergo si non soluantur statim cum competenter solui possunt, in mora est rusticus, ergo periculum spectat ad ipsum, quare tenetur ecclesiae. Si vero non erat adhuc in mora, & violenter sibi ablatum est ab extraneo, cui non potuit prohibere non tenetur, sed aget ecclesia contra raptorem. Et hoc teneas pro regula, quòd semper posterior mora nocet ei per quem fit. Secundum hoc dico, quòd si rusticus erat in mora tempore violentiae, tenetur ad totalem decimam totius aceruí. Dabit enim ecclesia rustico suas actiones contra violentum. Si vero ecclesia in recipiendo erat in mora, de residuo tantum recipiet decimam, nisi in casu scilicet si propter moram ecclesiae, sine qua non audebat tangere fructus rusticus nō reposuerat fructus, quos aliàs reposuisset in locum securum, tunc quicquid asportatur cedit in periculum ecclesiae ad minus, vsque ad complementum decimae. Ecclesia enim non debet petere lucra cum damnis aliorum. Ex summa fratris V. Credo tamen, quòd si de consuetudine, aut constitutione aliqua non licebat rustico tollere, & reponere fructus suos, nisi de licentia ecclesiae, si ecclesia fuit in mora dandi licentiam, ecclesia tenebitur ad restitutionem damni rustico.

Quae personae tenentur decimam dare. Cap. CXXXVII.

EX summa de ca. Dantur autem decimae a laicis. Monachi vero nigri, canonici seculares, & regulares tenentur dare decimas de omnibus possessionibus suis, exceptis noualibus, caeterisque nutrimentis animalium suorum, nisi sint vlterius specialiter priuilegiati a Papa, vel nisi possint se praescriptione tueri. Ex summa fratris V. Non est verum de secularibus canonicis, quia non tenentur ad decimas de noualibus soluendas parrochijs, in quibus sunt terrae eorum. Ex summa de casibus. Item quod dictum est de clericis secularibus, restringunt quidam ad mansum ecclesiae. Nam de praedijs patrimonialibus tenentur dare illi ecclesiae in cuius parrochia sita sunt. Alij dicunt, quòd si non recipiunt ecclesiastica sacramenta ab illa ecclesia non tenentur dare, aliter sic. Vel dic, quòd si deseruiunt illi ecclesiae non tenentur, alias sic. Item leprosi tenentur dare decimas, nisi de hortis, & animalibus. Ex summa fratris V. Solos illos leprosos intelligo non teneri ad soluendas decimas de hortis, & animalibus, qui viuunt in communi. Si enim aliquis viuat, solitarius in domo sua, maximè si sit diues, non credo, quòd gaudeat isto priuilegio, Extra 3. de decimis, & pri. Paschalis. ij. Nouum genus exactionis est, vt clerici, a clericis decimas exigant, illi profecto clerici, qui a clericis spiritualium ministeriorum labores accipiunt, decimas eis debent.

De his qui priuilegiati sunt in hac parte. Cap. CXXXVIII.

EX summa de casibus. Monachi albi, templarij, & hospitalarij Hierosolimitani non tenentur dare decimas de possessionibus suis, quas proprijs manibus, vel sumptibus excolunt. Secus est si tradant rusticis excolendas ad firmam. Item quod dictum est, intellige de possessionibus, quas habebant ante generale concilium. De illis enim quae postea gratis sunt collatae sibi, vel quas ipsi emerunt pro monasterijs de nouo fundatis, quia aliter non licet eis emere tales possessiones, de quibus decimae debebantur ecclesijs, etiam si illas proprijs manibus, vel sumptibus excolant, tenentur persoluere decimas ecclesijs, quibus ratione praediorum antea soluebantur. Extra tertio de decimis, & pri Alexan. iij. Praedecessores nostri fere omnibus religiosis decimas laborum suorum concesserant, sed praedecessor noster Adrianus solis fratribus Cisterciēn. ordinis, & templarijs, & hospitalarijs decimas laborum suorum, quos proprijs manibus, vel sumptibus excolunt, indulsit, caeteris vero, vt de noualibus suis, quae proprijs sumptibus, vel manibus excolunt, & de nutrimentis animalium suorum, & de hortis suis decimas non persoluant, hac occasione decimas de alijs rebus ecclesiae suae non possunt subtrahere. Innocen. iij. in concilio generali. Nuper abbates Cisterciēn. ordinis in generali concilio congregati, ad commonitionem nostrā proinde statuerunt, ne de caetero fratres illius ordinis emerent possessiones, de quibus decimae debebantur ecclesijs, nisi forte pro monasterijs nouiter fundatis committantur alijs excolendae, a quibus ecclesiae decimae persoluantur, nec occasione priuilegiorum suorum ecclesiae vlterius praegrauentur. Decreuimus etiam, vt de alienis terris acquisitis, & ammodo acquirendis, etiam si eas proprijs manibus, aut sumptibus excolunt, decimas persoluant ecclesijs, quibus ratione praediorum antea soluebantur, nisi cum ipsis ecclesijs aliter duxerint componendum, & hoc ad ipsos, & alios regulares, qui gaudent similibus priuilegijs extendi volumus, & mandamus, vt ecclesiarum praelati promptiores, & efficaciores existant ad exhibendum eis de suis malefactoribus iustitiae complementum, eorumque priuilegia diligentius, & perfectius audeant obseruare.

In quibus casibus contingat priuilegium huiusmodi cessare. Cap. CXXXIX.

EX summa de casibus. Item haec omnia priuilegia de decimis non dandis, non defendunt in casibus quibusdam, videlicet cum pactione, vel transactione tenentur ad easdem soluendas. Vel cum parrochialis ecclesia in cuius parrochia praedia sita sunt enormiter laeditur, vel cum eas absoluendo renunciant tacite priuilegio. Ex summa fratris V. Quaeritur quanto tempore, vel quotiens quis faciens contra, priuilegium amittat illud in posterum? Respondeo. Quidam dicunt, quòd si semel fecerit contra, sciens se totum renunciare praesumitur. Vincen. distinxit, quòd si priuilegium datur ad faciendum, perditur non vtendo per decem annos. Si datur ad non faciendum, & Papa retinet sibi aliquid iuris in eo, non potest renunciari tali priuilegio expresse, sed tacitè potest. Sed si nihil sibi reseruauit, renunciari potest huiusmodi priuilegio. Iohan. vero distinxit, quòd si directè faciat contra priuilegium impetratum, etiam semel, perdit ipsum. Si vero non seruat priuilegium, vel non tuetur se illo, tunc perditur nisi suo tempore. extra de priuilegijs. accedentibus. Et haec diuersitas contingit, quia plus peccat, qui directè venit contra priuilegium, quàm qui non vtitur illo. Alij dicunt, quòd si priuilegium est odiosum, perditur per vnum contrarium actum, si fauorabile non perditur, nisi legitimo tempore praescribatur. Alij distinguunt, quòd si datum est, in fauorem personae, vel personarum, perditur semel veniendo contra eum. Si autem in fauorem ecclesiae non perditur, nisi contra illud fuerit praescriptum legitimo tempore, scilicet spacio quadraginta annorum ad minus.

An, a Iudeis debeat ecclesia decimas accipere. Cap. CXL.

EXtra de deci. Alexan. iij. De terris quas Iudei colunt presentes respōdemus, vt eos ad decimas persoluendas, vel possessiones

ſeſſionibus penitus renunciandas, cum omni diſ. compellas, ne forte occaſione illa eccleſiæ valeant ſuo iure fraudari. Extra quinto, de vſuris. Innocen. tertius. in concilio. gene. Participij Chriſtianorum ſubtractionis pœna Iudeos compellendos decreuimus ad ſatisfaciendum eccleſijs pro decimis, & oblationibus debitis, quas a Chriſtianis de domibus, & poſſeſſionibus alijs percipere conſueuerant, antequam ad Iudeos quocunque titulo deueniſſent, vt ſic eccleſiæ conſeruentur indemnes. Ex ſumma fratris V. Si ergo Iudei, ne eccleſiæ damnificentur, tenentur ad oblationes huiuſmodi, quare non tenentur ad decimas perſonales, cum ſimiliter debeantur? Reſpondeo. Credo, quòd quando Iudei nihil habent, niſi de vſura, eccleſia non debet ab eis accipere oblationes, ne videatur communicare peccatis eorum. Vbi autem aliquid habent iuſto titulo, poteſt eccleſia ab eis exigere oblationes debitas, quia illæ ſunt quaſi prædiales, decimas autem perſonales exigere non debet ab eis, cum non recipiant Iudei ab ea eccleſiaſtica ſacramenta, nec audiant diuina. Nec facile eſt æſtimare quantũ interſit eccleſiæ parrochiali Iudeos habitare in illa parrochia, quantum ad decimas perſonales, quæ proueniunt ex induſtria hominis. Nec eſt contra, extra. e. ad audientiam. vbi innuitur, quòd Iudei compellendi ſunt ad decimas, & omnes prouentus alios, quos de parrochianis fidelibus (ſi ibi habitarent) conſequeretur eccleſia ſingulis annis recompenſare, quia ſicut ibi notauit Laur. hoc intelligendum eſt de prouentibus prædialibus, non perſonalibus, ad quos Iudei non tenentur, vt dicit. Quod tamen intelligit, vt credo, quando Iudei non occupant in parrochia loca vbi Chriſtiani ſolebant habitare, & a quibus eccleſia conſueuit oblationes, & huiuſmodi decimas recipere, alioquin eccleſiæ poterunt ab his huiuſmodi prouentus exigere. De hoc tamen dic, vt ſupra de Iudeis.

Quibus perſonis, vel eccleſiis ſoluendæ ſint decimæ.
Cap. CXLI.

EX ſumma de caſibus. Sunt autem dandæ eccleſijs, & clericis, in quorum parrochia prædia ſita ſunt, etiam ſi clerici ſint malæ vitæ, & malè diſpenſantes ipſas decimas. Sed quid de clericis, qui habentes ſufficiens patrimonium, recipiunt decimas de talibus: Dicit Hiero. Qui bonis parentum, & opibus ſuſtentari poſſunt, ſi quod pauperum eſt accipiunt, ſacrilegium profectò incurrunt, & per abuſionem talium, iudicium ſibi manducant, & bibunt. Dicas, quòd ſi iſti deſeruiunt eccleſiæ ſicut debent, & has decimas non recipiunt, vt eas in malos vſus conſumant. Sed vt inde pauperibus prouideant, non peccant, alias committunt ſacrilegium. Item ſi illo recipiente, aliqui fame moriantur, ipſe eſt reus homicidij. Ex ſumma fratris V. Quid ſi per medietatem paſcantur in vna parrochia, & per aliam medietatem in alia. Alanus notauit, ꝙ in hoc caſu æquum eſt decimas diuidere eadem ratione, ſi continuè iaceant in vna parrochia, & paſcantur continuè in alia, conſuetudo tamen tenenda eſt in talibus. Extra tertio, de deci. & pri. Lucius. iij. Aequũ eſt, vt illi eccleſiæ decimæ perſonales reddantur ab eis, in qua eccleſiaſtica percipiunt ſacramenta. Decimas vero meſſium, vel fructuum arborum, ſi voluerint in aliqua parrochia, quàm in ea in qua habitant, quoniam a diuerſis diuerſa conſuetudo teneatur. Tu intelligas in hoc caſu, quòd per conſuetudinem diu obtentam ibidem noueris obſeruatum. Innocen. iij. Perceptio decimarum, cum ad parrochiales eccleſias de iure communi pertineat, decimæ noualiũ quæ fiunt in parrochijs earundem, ad ipſas proculdubio pertinere noſcuntur, niſi ab his, qui aliàs percipiunt decimas cauſa rationabilis oſtendatur, per quam appareat noualium ad eos pertinere decimas. Ex ſumma de caſibus. Pone, quòd aliquis habens domicilium in vna parrochia, colat prędia in alia, alius paſcit pecora in vna parrochia, ſed habet caulem, ſiue ouile in alia, cui eccleſiæ ſoluentur decimæ? Solutio. Ad primum dico, quòd decimas perſonales debet perſoluere illi eccleſiæ vbi per totum annum, vel frequentius audit diuina, & recipit eccleſiaſtica ſacramenta. Prædiales vero debent perſolui illi eccleſiæ, in cuius parrochia prædia ſita ſunt. Si tamen ſuper hoc eſſet certa conſuetudo, ſtandum eſſet ei. Item ſi dubitetur de conſuetudine, vtrum decimæ prædiales dandæ ſint capellis vbi audiuntur diuina, vel eccleſiæ baptiſmali? Dico, quòd eccleſiæ baptiſmali debent dari prædiales, perſonales vero capellæ. Ad aliud dico, quòd de lacte, fęno, & lana detur decima illi eccleſiæ, in cuius parrochia paſcua ſita ſunt, quia eum inde ſuſcipiant totum nutrimentum, tales decimæ prædiales cenſentur.

Qualiter monachis liceat decimas accipere.
Cap. CXLII.

CAuſa. 16. quæſt. 1. Gratianus. De monachis autem quæritur, vtrum decimas dare, vel accipere eis liceat. In quibus hæc diſcretio ſeruanda eſt, vt de agris, & vineis, quæ ad proprium ſtipendium coluntur, decimas ſibi retineāt. Sed, vt dicitur, prædia monachorum, ſiue pretio ſint empta, ſiue pro ſalute animarum oblata, antequam in ius eorum venirēt, baptiſmalibus eccleſijs, ſiue quibuslibet alijs primitias, & decimas perſoluebant. Illæ autem eccleſiæ ſuo iure priuari non poſſunt. Vnde in Magocien. concil. ſtatutum inuenitur. Si quis clericus, vel laicus, vel vtriuſque ſexus perſona, proprietates, ſiue loca, vel res alicui dare delegauerit, decimationum inde prouenium priori eccleſiæ legitimè aſſignatum abſtrahere nullam habeat poteſtatem. Item ex Concil. Tabilonenſi. Eccleſiæ antiquitus conſtitutæ, nec decimis, nec vlla poſſeſſione priuentur, ita vt nouis oratorijs tribuantur: Sed auctoritas illa Magocien. concil. de venditore, vel donatore loquitur, diffiniens, quòd ille, qui vendit, aut donat, non poteſt prouentum decimationum illi eccleſiæ ſubtrahere, cui prius legitimè fuerat aſſignatus. Monachi autem decimas, & primitias, non auctoritate vendentis aut donantis, ſed auctoritate eius concil. & Paſchalis Papæ detinent. Quod autem decimæ, epiſcoporum conſenſu, licitè monachis tribuantur, beatus Hieronymus Damaſo Papæ ſcribit dicens: Quoniam quicquid habent clerici pauperum eſt, & domus illorum omnibus debent eſſe communes, ſuſceptioni peregrinorum, & hoſpitum inuigilare debent, maximè curandum eſt illis, vt de decimis, & oblationibus, cænobijs, & xenodochijs, qualem valuerint, & potuerint ſuſtentationem impendant. Liberum eſt enim monachis, & ſpiritalibus viris, Deum colentibus, & timentibus, decimas & oblationes, cunctaque remedia concedere, & de iure ſuo in dominium illorum, & vſum transferre, nec tam in pauperibus paupertatem, quàm religionem attendere. Ibidem quæſt. ſeptima. Sicut auctoritate Hiero. decimas male poſſeſſas, vel detentas, cum conſenſu epiſcoporum licet monachis recipere de manu laicorum, & eas perpetua ſtabilitate tenere, ſic & eccleſias a laicis male poſſeſſas, vel detentas, cum conſenſu epiſcoporum licet monachis ad ordinandum recipere, & eis in perpetuum prouidere. Extra tertio, de decimis, & pri. Innocen. iij. Quædam monaſteria, & conuentuales eccleſiæ in multis parrochijs maiores decimas percipiunt, & minutas, de quibuſdam fructibus annuatim perceptis non fuerunt decimæ perſolutæ, & infra. Reſpondemus, quòd ſi fructus prædicti de illa terra proueniunt, de qua monaſteria, vel conuentuales eccleſiæ aliquos percipiebant ratione decimarum prouentus, eis proculdubio decimæ fructuum debentur eorum. cum ipſis terra illa ab antiquo fuerat decimalis, & non debet vna eademque eccleſia diuerſo iure cenſeri, alioquin parrochialibus eccleſiis perſoluantur, ad quas de iure communi ſpectat perceptio decimarum.

Quod eccleſia baptiſmalis ius, non poteſt ad aliam niſi per epiſcopum tranſire. *Cap.* CXLIII.

CAuſa 16. q. 1. Quod autem dicitur, vt antiquiores eccleſiæ propter nouas, nec decimis, nec vlla poſſeſſione priuentur, non ita intelligendum eſt, vt nullo modo credatur licere epiſcopo aliquam partem decimationum, vel poſſeſſionum vnius eccleſiæ alteri pro tempore tribuere. Sicut enim Papa duos epiſcopatus in vnum poteſt redigere, ita vnus, proprio conſentiente epiſcopo, in duos poteſt diuidi, vel etiam metropolitano inuito, quælibet eccleſia ab eius iuriſdictione, apoſtolica eximi auctoritate. Vnde Greg. minor ſcribit Bonifacio. Præcipimus, vt iuxta canonum ſtatuta, vbi multitudo excreuerit fidelium, ex vigore apoſtolicæ Sedis debeas ordinare epiſcopos, pia tamen contemplatione, vt non vileſcat dignitas epiſcopatus. Gratianus. Sicut ergo duo epiſcopatus ſupraſcripto modo in vnum poſſunt redigi, & vnus in duobus valet diuidi, ſic & epiſcopus de baptiſmalibus, & parrochianis eccleſiis facere poteſt, cum conſenſu ſuorum clericorum. Quod cum factum fuerit illa pars populi, quæ ſupponitur nouis eccleſiis a iure prioris eccleſiæ abſoluatur. Ius ergo eccleſiarum ita interpretandum eſt, vt niſi epiſcopo diſponente, alijs eccleſijs fuerit aſſignatum, in nullo priorum redditaum imminutionem patiantur. In ſacris enim canonibus præfixum eſt, vt decimæ iuxta diſpoſitionem epiſcopi diſtribuantur.

Quod

Quod ius decimarum cadit in laicum. Cap. CXLIIII.

IBidem Hieron. ad Damasum Papam. Quod autem beatitudo tua quæsiuit, vtrum vsus decimarũ, & oblationum secularibus prouenire possit, nouit sanctitas tua, omnino non licere protestantibus huiusmodi omnibus diuinis auctoritatibus paternorum canonum. Ex summa de casibus. Quid ergo de militibus, & alijs laicis, qui recipiunt decimas ferè vbique terrarum? possunt ne eas recipere in aliquo casu sine mortali? videtur quòd non. Dominus enim præcepit eas dare Leuitis. Item Greg. Laici si ab episcopis, vel regibus, vel quibuslibet personis decimas acceperint, nisi ecclesijs reddiderint, sciant se sacrilegij crimen committere, & æternæ damnationis pœnam incurrere. Econtra videtur, quòd possint eas tenere in feudum ab ecclesia. Item expressè videtur hæc dicere Innocen. iij. extra de his, quæ fiunt a præla. sine consensu ca. cum apostolica. De his, inquit, decimis intelligimus, quæ perpetuo sunt laicis in feudum concessæ. Ex summa fratris V. Nec distinguit a quibus concessæ, vtrum ab ecclesia, vel laicis. Vnde credo, quòd siue ab ecclesia, siue a laicis perpetuo sint in feudum concessæ, sufficit solius episcopi consensus absque auctoritate diœcesani, ad hoc quòd conferantur alicui ecclesiæ, vel religioso loco, quod tamen verum est, si a tempore ex quo non extat memoria taliter sint concessæ, & ante concilium Lateran. sub Alexandro celebratum. Idem frater Ray. Item hoc habet cõsuetudo generalis, quæ est optima legum interpres, & etiam aliter totus ferè mundus esset in damnatione? Solutio. Ad hoc, saluo meliori iudicio, dico cum Io. & c. quòd decimæ duplici iure debentur ecclesijs scilicet intuitu diuini obsequij in eis præstiti, hoc iure, cum sit merè spirituale, non possunt a laico detineri, quia tale ius non cadit in laicum. Item debentur in signum vniuersalis dominij, & hoc iure cum sit ciuile, cadere possunt in laicum, non tamen vniuersaliter idest non, quoad proprietatem, sed quoad fructuum perceptionem. Frater V. Nõ suo nomine principaliter, sed nomine ecclesiæ habendam, pœnes quam remanet ius, & proprietas percipiendi decimas. Frater Ray. Hodie tamen a tempore concilij Laterã. celebrati sub Alexan. nullo modo valet collatio decimarum facta eis, cum talis alienatio, vel infeudatio ibi fuit prælatis penitus interdicta. Vnde si ius non spirituale, nec proprietas, sed percipiendi fructus temporales, fuit concessum ante dictum concilium militi in feudum, & ipse bene iuuat, & defendat ecclesiam, sicut fidelis vasallus, potest excusari. Alias si vnum istorum defuerit, in periculum animæ suæ tenet. Vel dic, quòd nullo tempore potuerunt dari in feudum, quoad ius temporale seu ciuile, ita quòd transiret ad hæredes, sicut & feudum. Inutiliter enim esset tunc ius spirituale apud ecclesiam, quia sicut sine anima non potest viuere corpus, ita sine temporalibus spiritualia non possunt consistere. Frater V. Prima opinio benignior est, & ideo magis amplectenda. Sed de iure ciuili (vt dictum est) in laicum cadere possunt, & iure hæreditario ad successores transferri, aut ex donatione, vel alio titulo transire ad extraneos ad similitudinem aliorum feudorum. Quod autem dicit magister, inutiliter, allegando dicit, quia ex quo ecclesia recipit seruitium debitum a vasallo, non inutiliter remanet pœnes eam ius spirituale. Quod autem obijcit illud extra eo. ad hoc decretalis illa fortè loquitur de decimis datis in feudum post dictum concil. vel de illis, quæ non erant datæ in feudum, sed gratis, & simpliciter, ibique omni seruitio iure hæreditario possidendæ.

De Prohibitione infeudationis decimarum. Cap. CXLV.

IN Lateranensi vero concilio prohibita est infeudatio decimarum, in quarum possessione est ecclesia ab antiquo, & de quibus non fuerat laicus infeudatus. Quod dico, quia si feudatarius laicus decesserit, poterit forte episcopus hæredem eius, vel extraneum, si heredem non habeat, de illis infeudare. Aut si huiusmodi feudum a feudatario, sit alienatum ita quòd per episcopum facilè recuperari non possit, potest forte episcopus illud in feudum alicui laico concedere, quia illud recuperet, & in feudum ab ecclesia recognoscat. Ar. extra de feu. ex parte. Et idem potest concedi probabiliter de decimis illis, quæ a tempore, ex quo non extat memoria tenentur a laicis, nec eas recognoscunt se tenere ab ecclesia, potest scilicet dici, quòd episcopus possit de eis laicos infeudare, cum per hoc ipsum procuretur vtilitas ecclesiæ, quia possessio directi dominij restituit ecclesiæ per infeudationem huiusmodi. Quid si nescitur de decima huiusmodi quam tenet miles, vtrum sit de antiquis datis ante concil. vel de datis de nouo in feudum post concilium? Dic quòd si a tempore, a quo non extat memoria, miles huiusmodi, & antecessores eius quiete, & pacificè tenuerunt eam, & recognoscentes se eam tenere ab ecclesia mediate, vel immediate, & reddentes ibi debitum obsequium ipsi ecclesiæ, vel alij nomine eius, præsumendum est benigna interpretatione, quòd sit de antiquis; aliàs non est præsumendum, quòd iustè teneat.

De Priuilegio militum. Cap. CXLVI.

FRater Raymundus. Quid de militibus Cataloniæ, qui nituntur se tueri priuilegio apostolicæ sedis indulto, vt dicunt, quondam comiti Barchenonen. in fauorem Christianitatis, & fidei catholicæ, vt scilicet decimas omnium locorum, quæ paganis expulsis reduceret ad cultum Dei, posset licite retinere, inter milites, & principes terræ suæ, qui ipsum iuuarent ad hoc diuidere, nunquid possunt tales decimas licite retinere? Item nunquid liberantur, & excusantur rustici a peccato soluendo militibus. Ad primam dico, saluo meliori iudicio, quòd si priuilegium fuit concessum in perpetuum sibi, & suis successoribus, ita quòd fuit reale, & propter tam fauorabilem causam, & a sede apostolica possunt licite tenere, vel ad tempus, vel in perpetuum iuxta formam in ecclesia expressam. Fallit tamen in quatuor casibus. Primus si postea sunt abusi priuilegio, impugnando scilicet ecclesiam, quam defendere tenebantur, vel non iuuando pro posse ad ampliandũ contra paganos cultũ fidei Christianæ, propter quod priuilegium est concessum. Secundus, si fecerunt postea scienter contra priuilegium. Tertius si propter illud priuilegium grauatur enormiter ecclesia, in cuius parrochia prædia sita sunt. Quartus si renunciauerunt illi priuilegio. Adde quintum casum, si commiserunt aliquod enorme scelus contra ecclesiam a qua tenebant feudum, videlicet occidendo, vel mutilando ausu temerario per se, vel per alios rectorem, vel alium clericum ecclesiæ. Ad secundum dico, quòd si rustici sciunt, vel credunt milites licite, & auctoritate ecclesiæ recipere, excusantur, præsertim cum ecclesia non petat ab eis, nec contradicit militibus quos scit, & videt recipere decimas. Alias si scirent eos illicite recipere non liberarentur. Si tamen propter metum persoluerent, excusantur a peccato, non a toto sed a tanto. Frater Gulielmus. Credo sine præiudicio, quòd vbi ecclesia non petit ab huiusmodi rusticis decimas, sed permittit tolli a militibus, liberantur omnino rustici, nec peccant taliter soluendo, nisi placeat eis ecclesiam taliter defraudari a iure suo.

De Decimis noualium. Cap. CXLVII.

FRater Raymundus. Iterum præfati milites, posito quòd decimas licitè possint retinere, nunquid ex illa generalis priuilegij perceptione, potuerunt petere decimas noualium, quæ postea facta sunt, vel fiunt, vel illarum rerum, de quibus antiquitus non consueuerunt dari decimæ? vt de oliuis, & similibus? dico, quòd non possint licitè petere decimas noualium, Immo debent solui ecclesiæ, quia talia priuilegia arctanda sunt non amplianda. Secus dico in priuilegio personis religiosis concesso, extra eo. ex parte tua. Frater Guilelmus. Ibi dicitur cuidam abbati, quòd cum concessum sit ei maius; scilicet, vt decimas de laboribus terræ parrochiarum suarum integrè percipiat, quare & de noualibus eas exigere potest, quia vbi maius conceditur, minus concessum etiam esse videtur. Istud tamen intelligunt quidam de ecclesijs pleno iure subiectis monasterijs, vel de illis, quæ sunt eis concessæ in vsus proprios: quia tunc ratione ecclesiarum percipiunt decimas, alias vbi nihil habent iuris in ecclesijs, sed in decimis aliquam portionem, dicunt priuilegium huiusmodi non esse extendendum, sed potius restringendum. Frater Raymundus. Decimas autem illarum rerum, quæ non consueuerant decimari, videtur quòd possunt petere ipsi milites, eo quòd eis terra illa ab antiquo fuerit decimalis, & vna eademque res non debeat duplici iure censeri. Sed illud verum est in monasterio, vel in ecclesia. Secus forte posset dici in laico, ad similitudinem eius, quod dictum est de noualibus. vnde in dig. dicitur, ꝙ fundo vendito, exceptis lapidicinis, non videntur per illam exceptionem exceptæ, nisi lapidicinæ, quæ tunc apparebant, licet plures aliæ esse possent in fundo, quæ non apparebant. Frater Guilhelmus. Eodem modo illæ solæ decimæ videntur esse concessæ laicis, & de rebus illis solis, de quibus soluebantur tempore concessionis. Frater Raymundus. Item quia in ambiguo semper tutior via est eligenda, vnde cõsulendum est,

vt sol-

vt soluantur ecclesiæ parrochiali. Frater Guilh. Eodem modo credo quòd miles, vel aliquis laicus, qui hactenus non consueuit decimas persoluere, de terris suis, rediens ad cor velit eas persoluere, soluere debet eas parrochiali ecclesiæ, non illis, qui ex sola præscriptione decimas hactenus perceperunt. Frater Raymun. Item posito circa idem, quòd monasterium, vel ecclesia præscripserit decimas alicuius parrochiæ, ibi dico quòd decimę noualium, & illarum rerum, quæ non consueuerunt decimari, debent non obstante tali præscriptione solui ecclesiæ parrochiali, ad quam de iure communi spectat perceptio decimarum. Et per hoc nota, plerosq; episcopos malefacere, qui omnes decimas noualiū suæ dyœc. & alias quascunq; possunt a militibus recupare, si vsurpant, quod non licet de iure, nisi cum illa noualia, vel alia non sunt infra terminos alterius parochiæ, vel nisi aliam causam rationabilem ostendat.

Qualiter Decimæ possunt de manu laicorum redimi. Cap. CXLVIII.

EX summa de ea. Quid si miles detinet iniuste decimas, nec potest ecclesia recuperare ab eo, nunquid poterit eas redimere sine periculo symoniæ? vtiq;, dū tamen fiat auctoritate episcopi, ad cuius dispositionem spectant decimæ, & quia auctoritas iudicis multum excusat in talibus. Frater Guilh. Ego credo, quòd si parrochialis ecclesia vellet redimere huiusmodi decimas ab iniusto detentore, non est necessaria auctoritas episcopi, quia cuilibet licet ius suum redimere, nec est aliqua symonia ex parte redimentis: quia non dat temporale pro spirituali, sed tantum temporale pro temporali. s. pro fructibus decimæ detentæ iniustè a milite, iusq; spirituale percipiendi decimas remanet semper penes ecclesiam, a quocunque fructus iniuste vsurpentur. Sed nec huiusmodi miles, licet alias peccet, committit symoniam accipiendo pecuniam inde, quia nihil spirituale vendit, potest tamē esse symoniacus intentione sola, & voluntate, non rē ipsa, si intendat vendere aliquod spirituale. Si autem alia ecclesia quam parrochialis velit huiusmodi decimas redimere, necessaria est auctoritas episcopi, & credo quòd sufficiat auctoritas eius sine consensu capituli, quando redimuntur decimæ laicis perpetuo in feudum concessę, sicut sufficit in gratuita concessione, vbi tamen fieret huiusmodi redemptio ab alia ecclesia, quàm a parrochiali, tutius esset, quòd omnia ponerentur in manu episcopi, & postea episcopus aliquid dari faceret & laico ab illa ecclesia.

Qualiter possint in pignus recipi. Cap. CXLIX.

EX summa de ea. Item credo quòd potest eas ecclesia recipere in pignore, sicut & quamlibet aliam possessionē quam miles similiter detinet violenter & iniuste, nec tenetur in talibus fructus computari in sorte, dum tñ non pertineant huiusmodi decimæ ad alienas ecclesias, quas nō debent recipere a laicis. Extra 3. de decimis, & pri. Grego. 9. Interdicimus vniuersis ecclesiasticis personis, vt decimas detentas a laicis ad alienas ecclesias pertinentes in pignus recipere ab eisdem laicis non præsumant. Frater Guilhelmus. Alienam esse a quocunque creditore credo ecclesiam, nisi ille creditor sit sacerdos parrochialis, vel talis persona ad quam pertinent huiusmodi decimæ de speciali priuilegio, vel catholica donatione: vnde credo quòd nec episcopus, nec cathedralis ecclesia, hodie potest recipere decimas parrochialium ecclesiarum, licet etiam in eis habeant ius patronatus, nec aliqua alia ecclesia quàm parrochialis, vel quàm illa ad quā pertinent huiusmodi decimę, de speciali priuilegio, nec potest episcopus hodie in hac parte præstare auctoritatem, sed antequam edita esset illa decre. extra. eo. interdicimus, permittebatur episcopis præstare super hoc auctoritatem, quantum ad decimas perpetuo in feudum laicis concessas, vel detentas ab eis, a tempore ex quo non extat memoria, non quā cum illas quæ post concil. Lateranen. Alexand. vsurpatæ sunt ab eis de nouo, in quarum alienatione non sufficit auctoritas episcopi. Quid autem de illis, qui ante huiusmodi prohibitionem receperunt huiusmodi decimas in pignus auctoritate episcopi, nunquid eas possunt retinere modò facta prohibitione, ita quòd non computentur fructus in sortem? Respondeo sine præiudicio, Credo quòd sicut constitutiones nouæ nō extendantur ad præterita, sed ad futura, licet alibi semper contrarium notauerim.

Qua de causa prohibita sunt impignorari. Cap. CL.

SEd quare facta est huiusmodi inhibitio, & quare non potest episcopus præstare auctoritatem super huiusmodi impignorationem, cum possit auctoritatem præstare super perpetua alienatione, quod maius est? vt in præ decre. eum apostolica. Respondent quidam, quòd ideo facta est hæc prohibitio, vt facilius sic reuerterentur decimæ ad parrochiales ecclesias. Ego credo, quòd ideo facta est, quia semper malum fuit, vel ad minus species mali propter vsuram, vel spem vsuræ cum creditor intenderet aliquid non suum recipere vltra sortem, alias mutuum non daturus. Sed in perpetua alienatione non est malum, vel species mali, & propter hoc episcopus potest auctoritatem præstare super huiusmodi perpetua alienatione, sed non impignoratione. Si autem sine auctoritate episcopi ante prohibitionem prædictam, aliqua persona ecclesiastica recepit huiusmodi decimas in pignus, tenetur fructus omnes, quos inde recepit, restituere, non laico qui nullum ius ibi habuerit, sed ecclesiæ parrochiali, vel cum eā bona fide componere. Fidem bonam dico, cum ille qui facit restitutionem, exponit se ad plenariam restitutionem faciendam, nisi quatenus fuerit ei remissum liberaliter, & spontaneè. Si autem talis miles, siue laicus ille, iustè tenebat decimas illas in feudum, credo quòd creditor, qui sine auctoritate episcopi illas recepit in pignus, tenetur fructus computare in sortem, & quod vltra sortem receperit restituere prædicto laico.

Quod fructus in sortem non oporteat ab ecclesia computari. Cap. CLI.

QVid si miles de assensu episcopi dedit proprietatem decimæ alienæ ecclesiæ, retento sibi vsufructu, nunquid illa ecclesia poterit recipere illum vsufructum in pignus, non computatis fructibus in sortem? Respondeo, ex quo huiusmodi donatio facta est inter viuos, ita quòd proprietas iam est ecclesiæ acquisita, cum vsusfructus debeat sequi proprietatem regulariter, si miles ille propria auctoritate retinuit vsumfructum, potest ecclesia illa, illum recipere in pignus, fructibus non computatis in sortem, quia nihil recipit, nisi quod suum est ecclesiæ. Si autem episcopi auctoritate, & ecclesiæ illius, concessus est ei vsusfructus: vt eo ipso illum iuste possideat, tenetur ecclesia fructus computare in sortem, si illum recepit in pignus. Frater Raymundus. Quod autem dixi de decimis scilicet, quod possint in pignus recipi Non computatis fructibus in sortem, idem intelligo de omnibus possessionibus emptis de illis fructibus iniuste perceptis. In hoc tamen est differentia, quia non concederem ista de decimis, nisi cum aliter non possent recuperari. Sed in aliis possessionibus non requiro aliud, nisi quod miles iniuste detineat. Frater Guilhelmus. videlicet quantum ad hoc, quod ecclesia, ad quam pertinent, possit eas redimere ab iniusto detentore, vel in pignus accipere. Quod ait idem, intelligo. s. quod huiusmodi possessiones possint recipi in pignus, non computatis fructibus in sortem, non videtur tutum hoc dicere, quia huiusmodi possessiones sic emptæ videntur esse emptoris: quia sicut res empta de furto non est furtiua, nec res empta de vsura est vsuraria, sic nec possessio empta de fructibus iniuste perceptis, possideri videtur iniuste. Sed ideo dicit hoc magister, quia priuilegiū est ecclesiæ, sicut contingit in milite, & minore. Frater Raymundus. De feudo dico, quod si ecclesia recipit in pignore feudum, quem miles tenet per eam, si durante pignore recipit ab eo seruitium feudi, tenetur fructus computare in sortem, alias non. Hoc autem volunt quidam extendere ad colonias rusticorum, quod non approbo: immo dico, quod si ecclesia recipit coloniam coloni sui in pignore, debet fructus in sortem computare, deducto iure suo, & laboribus, & expensis: quia super hoc nullum priuilegium inuenio ecclesiæ concessum. Frater Guilhelmus. Et credo quod hoc est speciale priuilegium ecclesiæ, vnde non est extendendum ad reges, & principes seculares, quantum ad feuda, quæ tenentur ab eis. Sed quomodo potest habere priuilegium istud ecclesia, cum videatur esse contra ius diuinum, quod prohibet in mutuo aliquid recipere vltra sortem? Respōdeo. Ecclesia intelligitur sine fingitur sub tali onere, vel conditione concessisse feuda sua, quod potuit facere: quia licet cuilibet ab initio imponere rei suæ onus, quod voluerit.

De Laico, qui decimas iniuste detinet, & illo qui satisfactionem offert. Cap. CLII.

CAusa.6.q.6. Laici autem nec episcoporum auctoritate, decimas, vel ecclesias possidere possunt, vnde Greg. 7. ait: Decimas quas in vsus pauperum concessas esse, canonica auctoritas demonstrat, a laicis possideri apostolica auctoritate prohibemus. Siue enim ab episcopis, vel quibuslibet personis eas acceperint, nisi ecclesiæ reddiderint, sciant se sacrilegii crimen committere, & æternæ damnationis crimen incurrere. Item ex concil. Rhotomagen. Omnes decimæ terræ siue de frugibus, siue de pomis arborum domini sunt, & illi sanctificantur. Gratianus. Si vero fundatores ecclesiarum ad inopiam vergere cœperint, ab eisdem ecclesijs temporalis vitæ suffragia participant. Hoc distinguendum est, quid iuris fundatores ecclesiarū in eis habeant, vel quid non habeant, ius.s. prouidendi, & consulendi, sacerdotalem inuestiendi, sed non habent ius vendēdi, vel donādi, vel vtendi tanq̄ proprijs, vt ergo ex his auctoritatibus colligitur, de manu laicorū ecclesiæ non sunt recipiendæ, nisi consensu episcoporum. Extra 3. de decimis, & pri. ex concil. Lateran. Prohibemus ne laici decimas cum animarū suarum periculo detinentes, in alios laicos possint aliquo modo transferre. Si quis vero receperit, & ecclesiæ non reddiderit Christiana sepultura priuetur. Ex summa de casibus. Quid si aliquis longo tempore recepit, vel retinuit decimas, nunc venit ad satisfactionē asserens se ignorantia, & simplicitate peccasse, vel etiam scienter, & postulat sibi remitti intuitu Dei & eleemosynæ, quod accepit, vel retinuit in præterito, cum aliter oporteret eum cum sua familia mendicare. Dico q̄ pōt ecclesia petere omnes decimas præteriti temporis, sed si videat istum contritum, & preces suas niti veritate, debet ei tanquam pauperi dimittere, vnde viuat: cū hoc idem esset ei datura postea. hoc tamen debet facere episcopus, & potest etiam sine consensu capituli, cum sic decimæ ad ecclesiam reuertantur. Frater Guilh. Credo quòd & si diues sit potest ei gratis dimittere, vel in totū, vel in partē, quod male acceptum est, ex quo in posterum vult cessare a tali receptione, & ecclesiam restituere iuri suo.

De Primitijs. Cap. CLIII.

EX summa de ca. Primitia est prima pars frugum domino offerenda. Iuxta illud Exod. Primitias frugum terræ tuæ deferes in domum domini Dei tui. Item in canone dicitur: Præcipientes statuimus, vt decimæ, & primitiæ, seu oblationes viuorum, & mortuorum, ecclesiis Dei fideliter reddantur a laicis, vt in dispositione episcoporum sint, quas qui retinuerint, a sanctæ ecclesiæ cōione separētur. Est aūt danda sacerdoti parrochiali, olim qui plurimū 40. partem dabāt, qui minimum sexagesimam, & hoc in aridis, & liquidis. In feris bus aūt primogenitum dabitur. H. tamen dicit, de ducentis vnum. La. & I. dicunt quòd centesimum. Ego credo standum esse consuetudini, vt quælibet ecclesia seruet consuetudinem suam si habet. Si non habet recurrat ad consuetudinem, vicinarū ecclesiarum. si inueniat ibi diuersas consuetudines, illam sequatur, quæ magis tendit ad mediocritatem, vel quæ a pluribus conseruatur. Si. n. ecclesia esset tenuis, nec haberet sacerdos vnde posset sustentari, satis tunc diceret consuetudinem eligendam, quæ amplius soluit, vel saltem mediū inter illas. Extra 3. de decimis, primitiis, & oblationibus. Hiero. super Ezech. Traditionem accepimus Hebræorum, q̄ qui plurimum 40. partem dabāt sacerdotibus, qui minimum. 60. Inter 40. & 60. licebat quodcunq; voluissent offerre, quod igitur in Pentateucho dubiū derelictum est, hic specialiter diffinitum est, propter sacerdotum auaritiam, ne amplius a populo exigant in primitiis offerendis. Frater. Guilh. Circa primitias soluendas, vel non soluendas, secundū quòd primitiæ dicūtur quædam aliquotæ inter 40. & 60. credo standum esse consuetudini & credo quòd nusquam, aut in paucis locis hodie exiguntur huiusmodi primitiæ, aut redduntur, vnde dicunt quidam, quòd præceptū de primitiis ceremoniale fuit, quod etiam quidam dicunt de decimis vel ad minus, quòd fuit partim morale, partim ceremoniale. Morale quantum ad hoc, quòd domini prædiorum necessaria ministrarent Leuitis, & seruientibus in templo. Ceremoniale quantum ad illam aliquotam, quæ decima appellatur, & sicut dicunt quidam, quòd præceptum de Sabbato morale est, quo adhoc, quòd semel in septimana cessetur ab operibus laboriosis, vt vacetur Deo. Ceremoniale quantum adhoc, quòd præceptum est hoc fieri 7. die. Vnde dicunt, quòd vbi ecclesia abundaret aliis redditibus, & possessionibus, nullus hodie teneretur dare decimam, vel aliquot de fructibus suis, nec præceptum de decimis soluendis fuisset per canones innouatum. Sed huic opinioni contradicit illa decre. in aliquibus, quæ dicit quòd quædam decimæ debentur lege diuina, quędam ex loci consuetudine approbata. Credo etiam, quòd vbi consuetudo est, quòd nihil soluatur, vel exigatur de huiusmodi primitiis excusantur a peccato non soluentes, si tamen huiusmodi consuetudo sine contradictione obtenta est a tempore, ex quo non extat memoria.

De Oblationibus. Cap. CLIIII.

EX summa de ca. Species oblationum sunt tres, quantum ad præsentem materiam. Vna est alicuius rei donatio gratis facta inter viuos Deo, vel ecclesiæ. Alia est alicuius rei donatio Deo, vel ecclesiæ facta causa mortis, quę hodie ad exemplum, & instar legatorum redacta est, vt idem iuris sit in vtroque. Tertia est quotidiana, & vsualis quam faciunt fideles ad altare, vel ad manū sacerdotis. Sunt autem dandæ sacerdoti parrochiali tantum, quia pro peccatis offeruntur, & illi tenentur ex officio orare pro populo, vel si aliæ ecclesiæ offerantur, prælato eiusdem ecclesiæ dandæ sunt. Frater Guilh. Donatio causa mortis est, cum quis magis vult se habere, quàm eum cui donat, vel eundem magis quàm hæredem suum. Differentia est inter legatum, & donationem causa mortis in quibusdam, quia legatum ab hærede semper traditur. Donatum vero causa mortis, quandoque ab hærede quandoque a testatore traditur. Item in donatione causa mortis obligatur donans, & non in legato. Item si quis accusat testamentum, amittit legatum, non donationem causa mortis. Alias si ex alia causa rescinditur testamentum, & donatio causa mortis. Hęc & quædam alia circa distantiā, vel continentiam legati, vel donationis causa mortis notari solent. C. de donat. cau. mo. Ex summa de casibus. Oblationes in prima & secunda specie necessario sunt soluendæ, adeo quòd qui non soluerint, & maxime oblationes defunctorum, sacrilegi iudicantur. Causa 13. q. 2. Ex concil. Carthaginen. Qui oblationes defunctorum, aut negant ecclesiis, aut difficulter reddunt, tanquam egentium necatores excommunicentur. In tertia vero specie. s. oblationis quotidianæ, dicit H. quòd necessario sunt soluendæ, & qui non soluerit debet excommunicari. De consecra. dist. 1. Omnis Christianus procuret ad missarum solennia aliquid Deo offerre, & reducere ad memoriam, quod Deus per Moysen dixit: Non apparebis in conspectu meo vacuus. Alii, cum quibus sentio, intelligunt illud. c. omnis, de oblatione interiori, vel bonorum operum, vel de consilio. Alia duo c. intelligantur de aliis oblationibus de quibus supra dictum est. In hoc tamen concordant, quòd si esset pauper sacerdos, nec haberet vnde sustentaretur, posset eis subtrahere diuina officia: quia nemo cogitur (vt ait Apostolus) suis stipendiis militare. Item credo, quod si de consuetudine parrochiani in certis, & præcipuis aliquibus festis offerre solent, possunt cogi ad tenendam piam consuetudinem, non a presbytero per officii subtractionem, sed ab episcopo, cuius officium est, in talibus implorandum, extra de si. consti. ad apostolicam. In summa nota, quòd quædam personæ sceleratæ, & criminosæ sunt, a quibus sacerdotes non debent recipere oblationes, in criminis detestationem, & sunt sex, quas require supra.

De Feriarum transgressione. Cap. CLV.

EX summa de ca. Dicuntur feriæ, quasi fœriæ, eo quod præstāt vacationem ab his, quæ agi consueuerunt in foro. Vel dicuntur quasi festiuæ. Feriarum aliæ sunt temperaneæ, vt quæ dantur pro fructibus colligendis, & sunt duorum mensium. Alię repentinæ, vt quæ dantur a principe, ob rem prospere gestam, vel quia deuicit Saracenos, vel hæreticos, vel natus est ei filius. Aliæ solennes, festiuæ, videlicet Natalis domini, sancti Stephani, & cæterorum sanctorum. Item dedicatio cuiusque oratorii. Et illæ festiuitates quas singuli episcopi in suis episcopatibus, cum populo collaudauerunt, quæ vicinis ibi tantum commorantibus indicendæ sunt, non generaliter omnibus. Hoc tamen vltimum intellige de sanctis canonizatis auctoritate Romanæ ecclesiæ,

quia

quia episcopus non posset per se aliquem sanctum canonizare, extra de reliquiis, & veneratione sanctorum, cum ex eo. Ex summa fratris Guihelmi. Ibi dr, q nō licet publice venerari aliquē pro sancto sine auctoritate Papæ, quāuis per eum plurima fiant miracula. Rogationum quoq; tres dies non ob seruantur a labore manuali, de cōsuetudine. Ex hoc aūt quod scriptum est, Sex diebus operaberis. Ar. habetur, q operari est in præcepto, quātum ad dies profestos, quod bene credo. Sed distinguendum est inter opera, quia ad alia opera tenētur clerici, ad alia milites, ad alia rustici. Ex summa de casi. In diebus festiuis debent homines vacare hymnis, & psalmis, & cāticis spiritualibus. Item prædicationi, & virtutibus, & regulari disciplinæ magis, quàm in alijs, vt aūt istis possint melius vacare, debent abstinere ab omni opere seruili, non solum a peccato, quod proprie seruile dicitur, eo quòd faciat hominē dyaboli seruum, sed ēt a mechanicis, & ab agricultura, & aliis secularibus, videlicet vt mercatura non fiat, nec placitum, nec aliquis ad mortem, vel ad pœnam iudicetur, nec super sacramenta iurentur, nisi pro pace fienda. Extra. 2. de feriis. Alex. 3. Licet scriptum sit, De vespera in vesperam celebrabitis Sabbata vestra, festorum tamen principium, & finis, iuxta eorum qualitatem, & diuersarum regionum consuetudinem debet attendi, & sicut magnitudo dierum exigit, prius incipere, & tardius terminare.

De Illis, qui operantur in festis pro necessitate. Cap. CLVI.

EX summa de ca. Quid si vrgeat necessitas, vel arare, vel fructus colligere in diebus dominicis, vel aliis festis propter periculum hostium, qui in aliis diebus caperēt, vel occiderent eos? Satis videtur, quòd tunc possit ecclesia indulgere illis, qui iustum habent bellum, & qui tanta necessitate arctantur diebus dominicis operari, & aliis festis, præterquā in maioribus anni solemnitatibus. Et etiam tunc si appareat maior necessitas, ad victum suum, & sustentationem necessariam acquirendam: ita tñ, vt de illis studeant pro posse largiores eleemosynas erogare. Et quia necessitas non habet legē, & propter talem necessitatē famis, excusatur ēt aliquis a furto, quandoq; a toto, qñq; a tanto, prout maior, vel minor est fames. Ex summa fratris. V. Itaq; licet in festis operari, & ad muniendum, & defendendum, fossata facere, & muros reparare, si hoc exigat vitandi periculi necessitas: ita tñ vt dispenset ecclesia, episcopus. s. loci, si commode possit adiri, alias credo, q sufficit dispēsatio simplicis sacerdotis discreti tñ. Tanta ēt posset esse necessitas, & tā notoria, quòd auctoritate propria possent talia facere. At vero pro quanta necessitate liceat operari in festis, potius ad boni viri arbitrium limitandum est, q̄ ad aliquam doctrinam generalem. Credo aūt, quòd si iacenti bus segetibus in agris, aut fenis in pratis, si immineat tempestas, aut pluuia quæ corrumpat, aut deterioret multum alia, sic a solo separata, non sunt prohibendi dñi rerum illarum, ea remouere, & indemnitati suæ præcauere. Macellarii ēt, & pincernæ, qui diebus festis præparant ea, quæ debēt vendere in crastinum in mercato, vel in stationibus suis, & cæteri qui præparant victualia in diebus festis, si die præcedenti non potuerūt commode præparare, aut parata seruare sine periculo, nō credo quòd peccent mortaliter. Illi etiam, qui a dominis suis cō pelluntur operari in festis, si iusto metu inducti hoc faciunt, videntur per necessitatem posse excusari. Qui vero cum debeāt vecturam bladorum, dominis suis afferunt ea diebus feriandis, vt reliquis diebus profestis possint liberius consuetis, & propriis vacare laboribus, nō sunt excusabiles in hoc nisi forte arcta necessitas ad hoc eos compellat. Scholaribus ēt non credo, quòd liceat non grande aliquid transcribere de quaterno in quaternum in diebus huiusmodi, lectiones tamen suas, quas sine scriptura non possent memoriæ commendare, vel sermones, quos stilo aut plumbo notauerunt scribere, credo possunt, & lectiones librorum quos audiunt corrigere, Locare etiam, aut cōducere operas suas, vel alienas propter corrigendos libros, diebus huiusmodi non debent. Regulares autem, & sacerdotes, qui absque vrgente necessitate diebus dominicis quadrigant, vel huiusmodi faciunt, cum exemplo suo cæteros corrumpunt, non audeo excusare a mortali. Qui autem in vigiliis festiuitatum feriendarum mittunt quadrigas, aut equos ad afferenda necessaria in die sancto, si ea quæ afferunt, necessaria sunt ad ipsum diem, ita quòd sine illis non possent commode transigere diem illum, nec ante potuerunt super his afferendis sibi prouidere, excusari possunt per necessitatem, alias non, maxime si hoc faciant die festo, vt vehicula sua, & iumenta libere habeant ad quotidiana opera exercenda. Per huiusmodi etiam necessitatem excusari credo posse vectores mercium ad nundinas, vel loca remota, & vinorum quæ transportantur ad remota loca, cum sine graui incommodo, non possint diebus festis vacare ab eūdo, & quadrigando. De barbariis autem, & minatoribus, & vectoribus peregrinorum, in vehiculis suis aut iumentis, & de ferratoribus equorum, credo quòd possunt excusari, si in festis feriandis hoc faciant, principaliter propter necessitatem eorum, qui bus huiusmodi operas impendunt. Si autē principaliter propter quæstum, aut cupiditatem improbam lucrandi talia faciant, non video quomodo debeant excusari. Illi etiam qui faciunt radi barbas suas, aut equos ferrari in festis huiusmodi, cum non potuerunt ante commode super his sibi prouidere, credo quòd sint excusabiles. Viatores etiam, & cursores, siue hoc faciant pro pecunia, siue non, non audeo condemnare, si hoc faciant in festis, maxime cum etiam secundum legem cō cessum fuerit ire in sabbato, hoc tamen nō vltra mille passus.

De His qui operantur propter Deum. Cap. CLVII.

QVid de illis qui in diebus festis tantum pro Deo arant agros pauperum, vel aliàs laborant ad opus eorum, vel quadrigando, vel alio modo nunquid peccant? Respondeo. Non credo quòd vel dominicis diebus, vel precipuis, & maioribus solemnitatibus, scilicet festis Christi, & Beatæ Virginis, aut die Passionis Apostolorum Petri & Pauli, talia liceat fieri. De cęteris autem festiuitatibus, & diebus feriatorum Paschæ, & Penthe. quo ad hoc credo quòd liceat sequi consuetudinem regionis, quam scit episcopus loci, & non reprobat. Si autem dubitetur, vtrū episcopus talia sciat, & sustineat, recurrere debet sacerdos loci ad episcopum, vt super hoc certificetur ab eo. Ad hoc autem quòd talia licitè sustineātur, aut fiāt, oportet quòd pro huiusmodi labore non retrocentur laborantes ab audiendis diuinis, quæ tenentur audire, & quòd principaliter talia fiant propter Deum, non propter affectum carnalem, aut spē remunerationis terrenæ, sine in pastu hominū laborantium, aut animaliū, & q necessitas paupertatis illius, cui hæc fiunt, hoc videatur exigere. In præcipuis etiam festiuitatibus, quòd si non sit prohibitū, vel consuetudini loci cō trariū, liceat aliquid operari ad ædificationē ecclesiarū, & sacrorum locorū, & ędificiorū, ad opus ministrorū ecclesię pauperum, præsertim eorum, qui redditus non habent, vt si oporteat trahi carrū ad ferendos lapides, vel in quadrigis afferri ligna, quæ alias cōmode ferri non possunt, & similia. Vt si oporteat mundari aliquem locū, ita tñ q labor huiusmodi nō perueniat vsq; ad multā fatigationem, & tedium ex diuturnitate laborandi: quia cum huiusmodi festa repræsentaut quietē ęternæ patriæ, & delectationem, non credo, quòd debeat in eis laborari per totum, vel vsq; ad nimiam fatigationem, vt dictum est. Vel propter hunc laborem dimittant audire missam, quia non debent dimittere id ad quod tenentur, propter id ad quod non tenentur.

De Quibusdam aliis casibus ad idem. Cap. CLVIII.

NVnquid peccant mortaliter, qui vadunt ad mercata, quæ fiunt die dominica, vel aliis festis maxime præcipuis? Respondeo. Si aliquis hoc faciat pro sua necessitate aliquando, non consuetudinarie, non credo quòd peccet mortaliter. Si autem hoc ducat in consuetudinem, aut hoc faciat ex improba cupiditate lucrandi, sicut faciunt mercatores, qui propter frequentanda mercata, & nundinas vix aut nunquam intrant ecclesias suas, credo quòd peccent mortaliter. In locis autem illis, vbi specialiter inhibita sunt ab episcopo huiusmodi mercata, vel nundinæ, peccat, qui contra hanc inhibitionem facit: & si episcopus excommunicauit omnes qui veniunt ad huiusmodi prohibita mercata, etiam si aliqui de aliena dyœcesi scienter veniunt, incidunt in illam excommunicationem: cum ratione delicti, efficiantur de iurisdictione illius episcopi. Mercata tamen quæ fiunt de victualibus, & necessariis ad diē q̄uncūq; solemnē, de pane, vino, & carnibus, gallinis, anseribus, & huiusmodi, non credo esse illicita, aut facile prohibenda, dum tamen propter hoc non se subtrahant a diuino officio. Quid de molendinis ad ventum, vel ad aquam? Respondeo. Cum absque magna opera hominis, officium huiusmodi molendinorum expleri possit, credo seruandam esse consuetudinem regionis, non prohibitā a prælatis circa feriationē, a talibus in festis feriandis. De mo-

lendinis aũt, quæ trahuntur per iumenta, credo, quòd debent quiescere diebus feriandis, cum secundum legem non solum homines, sed etiam iumenta iussa sint vacare sabbato. Illi autem qui volunt se excusare de hoc, quòd laborant in diebus feriandis, post celebrationem diuinorũ, pro hoc quòd audierunt diuina, quęrunt excusationes in peccatis, cum & ante, & post debeant vacare a talibus, non tamen propter quodlibet modicum opus peccant mortaliter, vt si quis forte transeat per vineam suam, aut agrum, & purget in vinea aliquid modicum quod remansit purgandum per incuriã, aut repararet sepem, quæ in quadam sui parte rupta, & inclinata est. Quantũ tamen laboris, aut operis possit quis siue peccato facere dic feriando, non est determinatum, sed ad arbitrium boni viri recurrendum.

De Fractione ieiuniorum. Cap. CLIX.

EX summa de ca. Indictum est ieiunium, quando fuerit denunciatum ab omnibus obseruetur. Ex summa fratris. V. Intellige ab omnibus, qui habent adultã ætatem. credo quòd a 20. annis & supra, quia & ea ætate in veteri te. homines reputabantur idonei ad bellandum, nec ante hanc ætatem credo esse aliquem compellendũ ad huiusmodi ieiunia, nec statim post, quia quidam sunt in 21. anno, vel 22. debiliores, q̃ alij 18. Vnde in talibus ad arbitrium boni viri recurrẽdũ est. Quid de laborantibus in vineis, fullonijs, aut minetis metallorum, & cæteris talibus, vbi opus est magno labore, nunquid tenentur ad huiusmodi ieiunia? Respondeo. Si adeo pauperes sunt, quòd per seipsos oportet colere vineas proprias, & adeo debiles sunt, quòd nõ possunt laborare nisi frangant ieiuniũ, aut si oportet eos locare operas suas, vt prouideant sibi & familiæ suæ, qui forte non inuenirent, qui conducerent operas suas, nisi frangerent ieiunium, nec aliunde sibi prouidere possunt, aut si serui sunt, aut iustici, qui debent operas dñis suis, non credo quòd peccent mortaliter soluendo ieiuniũ hmõi. Si autem sunt diuites, qui possunt per alios conductos operarii, non excusantur, sed si volunt laborare personaliter, ita partiantur laborem, partim ante prandiũ, partim post prandium laborando, ita ꝙ non oporteat eos soluere ieiuniũ. Credo. n. in talibus necessitatem excusare, quia dicit, Gratianus de con se. di. 5. quadragesima. Quod ieiuniũ. 4c. non est soluendũ, nisi necessitas infirmitatis cogat. Et de conse. dist. 3. dr̃, ieiunia legitima non esse soluenda, nisi grandis necessitas cogat. Credo et quòd non tenetur mendicare, propter hmõi ieiunium seruandum, cum non consueuerit alias mendicare. De peregrinis autẽ, & viatoribus, dic quòd si tenentur peregrinari, quia compelluntur exulare, vel ire in exercitum, vel ad præceptũ ecclesiæ ire vltra mare tempore passagii imminente, excusantur a ieiunio, si non possunt commode ieiunare. Si aũt non tenentur ad huiusmodi viationem, sed sponte huiusmodi viationem accipiunt, peccant iter aggrediendo temporibus ieiuniorum hmõi, vel etiam ante, si non credunt, ꝙ possunt perficere peregrinationem, ante tempora ieiuniorum, & sic credunt, ꝙ propter laborem oporteat eos soluere ieiunium, & super hoc monendi sunt an. 21. a sacerdotibus, & qui sic soluũt ieiunia huiusmodi, propter spontaneam viationem, tenentur alio tempore recompensare, vel al ás satisfacere ad consilium ecclesiæ, quia non dimittitur peccatum nisi &c. & agere pœnitentiam de solutione ieiunii. Si autem aliquis aggrediatur viationem contra formam prædictam, licet peccet aggrediendo, si tamen dum est in via, & ex causa necessaria soluat ieiunium non peccat, licet ex culpa sua venerit in hanc necessitatem, sicut secundum quosdam pollutio nocturna non est peccatum, vel quod fit tempore furoris, licet ex culpa præcedenti pollutio peruenerit, aut furor. De cursoribus diuitum quorum vsus est necessarius, credo quòd si non possunt ieiunare, excusantur si soluant ieiunium, cum vero morantur cũ dñis suis in aliquo loco, aut cũ modicum vadunt, ieiunare debent, nisi forte immineat eis grandis viatio, quam possint perficere, soluunt ieiunium paucis diebus ante.

Adhuc de eodem. Cap. CLX.

DE seruientibus nobiliũ, qui possunt seruire ad mẽsas eorum diutius pertrahendas. Si ex causa necessaria præueniant aliquantulũ horam comedendi ex toto, vel prælibant modicum, ne deficiant in seruiendo, & hoc faciunt iam positis mensis, vel parum ante, ita quòd continuatione temporis tota debeat reputari vna mensa, non credo ꝙ peccent; si aut non peccant seruientes mediocriũ personatũ, qui fungũt de mensa dñorum, vt vadant ad vinũm, vel portent exenia, & reuertentes iterũ comedunt. Idem credo de regularibus, qui debent legere ad mensam in refectorio, quod dictũ est de seruientibus nobiliũ, dum tamen hoc faciunt licentiati. De nouitiis, & iuuenibus, credo quòd, super soluendo tenentur magis discretioni prælato rum suorum, aut dispensationi, q̃ proprio iudicio acquiescere. De mulieribus prægnantibus, & nutricibus, dic ꝙ si timeatur probabiliter de periculo earum, si ieiunauerint, vel de fœtu in vtero, vel de puero ad vbera, non solũ possunt, sed etiam tenentur soluere ieiunium. Pro quanta aũt infirmitate, aut debilitate solui possit ieiunium ab infirmis, & debilibus, arbitrio boni viri potius limitandum est, quàm per aliquam doctrinam generalem deffiniendũ. Si quæratur vtrũ petenda sit dispensatio super solutione ieiunii Dic. Si constat omnibus vicinis de causa propter quam soluendum est ieiunium, non est necessarium quòd petatur licentia, aut dispensatio. Si autẽ dubium sit, & illis quibus soluendum est ieiunium & aliis vcrũ subsit causa necessaria, petenda est dispensatio ab episcopo loci, si commode possit haberi copia eius, aut non timeatur de periculo, si expectetur episcopus, alias sufficit licentia vel dispensatio proprii sacerdotis, auctoritate. n. sua nõ debet quis soluere huiusmodi ieiunium. Si autem infirmo cõstat de sufficientia causæ, sed aliis non constat, sed timet probabiliter, quòd alii scandalizentur si soluat ieiuniũ, petere debet licentiam, aliàs non tenetur. Quod autem dicitur in canone de ieiunando in 4. feria, & sabbato, vel locale est, vel loquitur de consilio, & honestate, vel derogatum est ei per contrariã cõsuetudinem. De ieiunio. vj. feriæ credo quòd seruanda est consuetudo illorum, inter quos viuitur, cum videamus Cistercienses, & plerosque regulares, non semper obseruare illud ieiunium.

LIBER X.

De Crimine Homicidij. Cap. I.

EX summa de casi. Dicto de criminibus, quę committuntur principaliter in Deum, restat de his, quæ specialiter in proximum. Et primo de homicidio, quod inter cætera magis abhorret ecclesia. Homicidium est hominis occisio, ab hoĩe facta. Si. n. a boue, vel cane, & huiusmodi, nõ dicitur proprie homicidium. Est autem homicidium dictum, quasi hominis cędiũ. Species homicidii sunt plures, nã aliud spirituale, aliud corporale. Spirituale fit quinque modis, odiendo, detrahendo, male consulẽdo, nocendo, victũ subtrahendo, quodlibet istorũ est mortale. Corporale est quo homo occiditur corporaliter. Et hoc committitur dupliciter s. lingua, vel facto. Lingua tribus modis. s. præcepto, consilio, defensione, quodlibet istorũ similiter est mortale. Facto quatuor modis. s. iustitia, necessitate, casu, & volũtate, de quibus s. sigillatim dicetur infra. Ex summa fratris. V. Cum dr̃ quòd aliquis sit homicida consilio, intelligo de consilio exhortationis, vel approbationis, non de consilio simplicis opinionis, siue opinationis. Si. n. alicui quærenti in genere, an liceret alicui Christiano clerico, vel laico Paganũ occidere, non aĩo persuadendi, sed exponendi, quid in hoc casu sentiret, hoc esse licitum rñderet, non credo ꝙ fieret irregularis, licet ille cui taliter rñdisset Paganum postea interficeret, ex confidentia illius rñsionis, licet & ille errasset in respondendo. Pone ꝙ aliqui custodientes laborantẽ in extremis, de consilio alicuius transuertant ipsum super aliud latus, vt citius moreretur, nũquid sunt irregulares? Rñdeo: Si ex tali translatione, vel versione citius moritur, quia forte præcluditur via anhelitus, vel rũpitur apostema, ex violentia motus, & sic suffocatur cor ex sanie sursum fluẽte, vel ex consimilibus causis, irregularis est, qui consulit, & qui facit. Si aũt non citius moritur, ex hac causa non incurritur irregularitas, sed sufficit pęnitere de peccato, & mala intentione. Nec est pręsumendũ, ꝙ si hmõi transuersiones fiant secundum sortilegium vetularum (sicut qñq; faciunt securim apponi ad caput morientis, vel alii aliud friuolũ fieri, vt citius moriatur) virtutem hmõi habeant hęc sortilegia, agere tñ debet pęnitentiam de peccato. De pęnitentia. dist. 1. Ex epistola Clementis. Homicidiorum tria genera dicebat esse beatus Petrus, & pœnam eorum parilem, sicut homicidas interfectores fratrum, ita detractores eorum, eosque odientes homicidas esse manifestabat. Item August. Noli putare non esse homicidam, quando fratri tuo mala persuades,

vt

vt ſcias quia occidis. Audi Pſalmiſtam dicentem. Filij hominum dentes eorum arma & ſagittæ, & lingua eorum machera acuta &c. Tantum homicidium lege vetitum putabatur, non aliud eſſe niſi corporis peremptio.. Aperuit ergo dominus omnem iniquum motum ad nocendum fratri, in homicidij genere deputatum.

Vtrum ocidere liceat alicui. Cap. II.

GRatianus. Cã: 23. q. 5. Quod autem nulli liceat aliquẽ occidere, illo præcepto probatur, quo dominus in lege homicidium prohibuit dicens: Non occides. Item in euangelio. Omnis qui gladium acceperit, gladio peribit. Item Aug. Donato. c. vnum ſolum. Ex occaſione terribilium iudicum, & legum, ne eterni iudicij pęnas luant, corrigi eos cupimus, nõ necari, nec diſciplinam circa eos negligi volumus, nec ſupplicijs quibus digni ſunt coerceri. Sic ergo peccata eorum compeſce, vt ſint quos pœniteat peccaſſe. Item Greg. pap. Reos ſanguinis defendat eccleſia, ne in effuſione ſanguinis particeps fiat. Hinc apparet quòd mali flagellis ſunt coercendi, non membrorum truncatione, vel corporali morte plectendi. Sed obijcitur illud quod dixit dominus ad Moyſen. Maleficos non patieris viuere. Item qui coierit cum iumento moriatur. Item adulterii & blaſphemiæ crimine notatus, im miſericorditer lapidari iubetur. Nonnulli etiam in veteri teſt. inueniuntur malos trucidaſſe, nec tranſgreſſores legis, ſed defenſores appellãtur. Prohibet ergo illo præcepto quiſque ſua auctoritate in necem alicuius armari, non legis imperio reos morti tradere Qui enim publica poteſtate functus ipſius legis imperio malos perimit, nec illius præcepti tranſgreſſor, nec cœleſti patria alienus habetur. Vnde Auguſt. ad Publicolam. De occidendis hominibus, ne ab eis quiſque occidatur, non mihi placet conſilium, niſi forte ſit miles, aut publica functione teneatur, vt non pro ſe hoc faciat, ſed pro aliis, aut pro ciuitate, vbi etiam ipſe eſt, accepta legitima poteſtate ſi eius congruit perſonæ.

De Diuerſis cauſis occidendi. Cap. III.

EX ſumma de ca. Homicidium facto committitur, vt dictum eſt. quatuor modis. i. iuſtitia, voluntate, neceſſitate, caſu. Iuſtitia quidem, vt cum iudex, vel miniſter reum iuſte condemnatum occidit, hoc homicidium ſi fit ex liuore vel delectatione fundendi humanum ſanguinem, licet ille iuſte occidatur, iſte tamen peccat mortaliter propter intentionẽ corruptam. Si vero fit ex amore iuſtitiæ, nec peccat iudex ipſum condemnando ad mortem, & præcipiendo miniſtro vt occidat eum, nec miniſter ſi iuſſus a iudice occidit condemnatum, peccaret tamen vterque mortaliter, ſi faceret iuris ordine non ſeruato. Ca. 23. q. 5. Aun. cum homo ab homine occiditur, multum diſtat vtrum fiat nocendi cupiditate, aut iniuſte aliquid auferendi, ſicut fit ab inimico, ſicut a latrone: aut vlciſcendi, vel obediendi ordine, ſicut a iudice, ſicut a carnifice. Vel euadendi, vel ſubueniendi neceſſitate, ſicut quando interimitur latro a viatore, hoſtis a milite. Et aliquando, qui cauſa mortis fuit, potius in culpa eſt, quàm ille qui occidit: velut ſi quiſpiam decipiat fideiuſſorem ſuum atque pro iſto ſupplicium legitimum luat. Nec tamen omnis qui cauſa alienæ mortis eſt, reus eſt: velut ſi ſtuprum quiſquis petat, ſeſeque ſi non impetrauerit interimat. Quid ſi filius patris timens pia verbera præcipitio pereat? quid ſi alius homine liberato, vel ne alius liberetur, ſibiipſi mortem inferat? non propter iſtas alienarum mortium cauſas, aut ſceleri conſentiendum eſt, aut vindicta peccati, quæ non fit nocendi, ſed corrigendi ſtudio, aut & paterna verbera tolleranda, vel opera miſericordiæ cohibenda ſunt, hæc cum accidunt debemus eis humanum dolorem, non propter illa ne accidant, recte factorum reprimamus voluntatem.

De homicidio iuſtitia. Cap. IIII.

AVguſt. vbi ſupra. Miles cum obediens poteſtati, ſub qua legitime conſtitutus eſt, hominem occiderit, nulla ciuitatis ſuæ lege reus eſt homicidii: immo niſi fecerit, reus eſt imperii, deſerti ac contempti. Quod ſi ſua ſponte, atque auctoritate feciſſet, crimen effuſi humani, ſanguis incidiſſet. Itaque vnde punitur ſi fecerit iniuſſus, inde punietur ſi non fecerit iuſſus. Idem in quæſtionibus Exodi & habetur eadem vbi ſupra. Cum miniſter iudicis occidit eum, quem iudex iuſſit occidi, profecto ſi id ſponte facit homicida eſt, etiam ſi eum occidat, quem ſcit a iudice debuiſſe occidi. Item ca. ſequen. Lex æterna, ideo medio quodam loco poſuit aliqua, vt in eis vſurpandis merito reprehendatur audacia, in exequendis iure laudetur obedientia. Abraham ſi ſpontaneus in occidendo filio motus fuiſſet, execrabilis haberetur, at iubenti Deo obſecundans famatus eſt. Idem in quæſtionibus ſuper Math. Officia vindictæ poſſunt implere boni bono animo, quomodo iudex, quomodo lex. Idem ad Macedonium. Non fruſtra ſunt inſtituta poteſtas regis, ius cognitoris, vngulæ carnificis, arma militis, diſciplina dominantis, ſeueritas etiam patris, habeant iſta omnia modos ſuos, cauſas, rationes, vtilitates: hæc cum timentur, & mali coercentur, & boni quieti inter malos viuunt. Item Hiero. ſuper Hieremiam. Homicidas, & ſacrilegos, & fęnerarios punire non eſt effuſio ſanguinis, ſed legum miniſterium. Item Auguſt. ad Lotharium. Qui vitiis nutriendis parcit, & fauet, ne contriſtet peccantium voluntatem, non tam eſt miſericors, quàm qui non vult cultrum rapere puero, ne audiat plorantem, & non timet ne vulneratum doleat, vel extinctum. Idem in li. de ci. Dei. Non eſt innocentiæ parcendo, ſinere vt in malum grauius incidatur: pertinet ergo ad innocentis officium, non ſolum nemini malum inferre, verumetiam cohibere peccata, vel punire peccatum, vt aut ipſe qui prius odio habebatur corrigatur experimento, aut alii terreantur exemplo. Item Vrbanus c. excommunicatorum. Non enim eos homicidas arbitramur, quos aduerſus excommunicatos catholicæ zelo matris eccleſiæ ardentes, aliquos eorum trucidaſſe contigit. Ne tamen eiuſdem eccleſiæ matris diſciplina deleratur, tenore quem diximus pęnitentiã eis indicito congruentem, qua diuinæ ſimplicitatis oculos aduerſus ſe cõplacare valeant, ſi forte quid duplicitatis pro humana fragilitate in eodem flagitio incurrerunt. Patet ergo quòd malos non ſolum flagellari, ſed etiam interfici licet.

Quod non ſolum per iudices, ſed etiam per populos, plerunque fit humicidium iuſtitia. Cap. V.

GRatianus vbi ſupra. in c. remittuntur. Sed quæritur, ſi contingat aliquos malos puniri ab his, qui non habẽt legitimam poteſtatem, an ſint rei effuſi ſanguinis, hi per quos puniuntur? De his itaque ſcribit Ambro. Remittuntur peccata per Dei verbum, cuius Leuites interpres & quidem executor eſt. Puniuntur peccata per homines ſicut per iudices, qui poteſtate ad tempus vtuntur. Puniuntur quoq; peccata etiam per populos (ſicut legimus) quia ſæpe ab alienigenis Dei iuſſu excitatis, propter diuinæ maieſtatis offenſam, ſubactus eſt populus Iudæorum. Gratianus. Hinc notandum eſt, quòd aliquando punit Deus peccata per neſcientes, ſicut per Sennacherib, per Nabuchodonoſor, & per Antiochum, & per principes Romanorum, & per nonnullos reges gentilium, populum Iſraeliticum delinquentem, aliquando afflixit, aliquando captiuauit. Per ſcientes peccata puniuntur, ſicut per filios Iſrael voluit peccata punire Amorreorum, & Chananeorum, & aliarum gentium, quarum terram Iſraeliticis poſſidendam dedit, quibus etiam præcepit, vt nemini eorum parcerent, ſed omnes morti traderent. Cum igitur ſic diuino iuſſu ad puniendum peccata populi excitantur, ſicut populus ille iudaicus excitatus ad occupandam terram promiſſionis, & ad delendas gentes peccatrices, ſine culpa noxius ſanguis effunditur, & quæ ab eis male poſſidentur, in ius, & dñium rite trãſeunt bonorum. Cũ vero occulto inſtinctu aliqui mouentur ad perſequendũ malos, ſicut Sennacherib, & cæteri qui populum delinquentem perſecuti ſunt; licet occulto inſtinctu operante, illorũ meritis excitentur ad perſequendum: tamen quia praua intentione non peccata delinquentium punire, ſed illorum bona rapere, vel ſuæ ditioni ſubiicere quærunt, non ſunt immunes a crimine. Apparet ergo ꝙ aliqñ per populos diuino nutu excitatos, mali pro peccatis nõ, ſolũ flagellantur, ſed rite &c. perduntur. Nec eſt contrariũ illud Aug. ad Marcellinũ, qui pro circũcellionibus ſupplicans, rogabat vt verberibus eos coerceret, non morte perderet. Quamuis enim ſupplicando ſpacium vitæ eis ſeruare popoſcit, non tamen legum ſeueritatem (qua tales morte plectuntur) non obſeruandã docuit. Ex libello de actionibus. Præterea ſecundum. l. communiter omnibus indultũ eſt impune illum occidere, qui nocturnus ad agros intrauit, vel qui itinera frequentata inſidiis aggreſſionis obſederit, quippe nemo debet parcere militi, cui obuiare oporteat, vt latroni,

De Homicidio necessitatis. Cap. VI.

EX ſumma de ca. Neceſſitate perpetrator homicidium, in ſui, vel rerum ſuarum defenſione. Sed hic diſtingue. Quia aut illa neceſſitas fuit euitabilis, poterat enim euadere abſque occiſione, & tunc eſt reus homicidij. Aut fuit ineuitabilis, quia occidit hominem ſine odij meditatione, immo cum dolore animi, ſe & ſua liberando, cum aliter non poterat euadere. Hic dicitur non peccare, nec aſtringi debet ad pœnitentiam, niſi ad cautelam, & propter ambiguum duplicitatis. Interiorem tamen pœnitentiam debet ſemper habere, & quaſi ſuis peccatis aſcribere, quod in tantam potuit venire neceſſitatẽ. Bonarum.n. mentiũ eſt, ibi culpas ſuas cognoſcere, vbi culpa non eſt. Ex ſumma fratris. V. Quod dicit ſe & ſua liberando, hoc licet indubie laico, qui põt patriã. & res ſuas armis tueri, & præuenire in feriendo. Sed nunquid licet clerico propter res ſuas temporales aliquẽ occidere? Reſpondeo, nõ, ſicut notauit Lau. extra. de homi. ſuſcepimus. vbi dixit, ꝙ licet clericus latronem poſſit capere, vt res ſuas recuperet, non tamen ligare aut tenere, cum res ſuas alias habere poſſit, vbi irregularis iudicatur quidam, qui captos a ſe, & ſocio ſuo latrones ligauit quos ſocius eius ligatos poſtmodũ interfecit, timens ne ab eis interficeretur. Sed nunquid fratribus prædicatoribus, aut minoribus, vel alijs regularibus, licet ſua defendere, cum aliquis vult eos ſpoliare. Reſpondeo. Cuilibet vim vi repellere licet incontinenti, & cum moderamine inculp. tu. animo defendendi non vlciſcendi, niſi huiuſmodi viri renunciauerint per votum, obligando ſe ad oppoſitũ, vel alio modo ad hoc teneatur. Dixerũt tamen quidam, quòd non repercutere eſt præceptũ perfectis, imperfectis conſilium. Sed qui debeant dici perfecti, quantum ad hoc non eſt determinatum. H. tñ notauit di. 1. ius naturale, quòd mortaliter peccat, qui aliquo modo repercutit, niſi hoc faciat auctoritate iudicis. Et quòd dicitur, quòd vim vi licet repellere. i. remouere non repercutiendo, ſed opponendo aliquod obſtaculũ brachij, vel manus, vel alterius rei. Sed hæc opinio nimis dura eſt, & ideo non tenenda.

Adhuc de eodem. Cap. VII.

IVſtinianus inſtitutionum. li. 4. Qui latronem occidit non tenetur, ſi aliter periculum effugere non poteſt. Extra 5. de homicidio. Ex pœnitentiali Romano. Interfeciſti furem, vel latronem, vbi deprehendi poterat ſine occiſione, quia ad imaginem Dei creatus eſt. 40. dies non intres eccleſiam, & lanea veſte indutus, ab eſcis, & potibus, qui interdicti ſunt, atq; thoro, gladio, equitatu, per illos ſupradictos dies abſtineas. In 3. autem, & quinta feria, & ſabbato aliquo genere leguminũ, vel oleribus, pomis, & paruis piſciculis, cum mediocri ceruiſia vtere temperata. Si aũt ſine odij meditatione, te tuaq; liberando huiuſmodi dyaboli membra interfeciſti (ſecundum indulgẽtiã, dico, propter imaginẽ Dei) ſi aliqua die ieiunare volueris, bonũ tibi eſt, & eleemoſynã fac largiter. Si presbyter cadẽ fecerit, non deponatur, tamen quãdiu viuet pœnitentiã agat. Aug. ſuper Exo. Si perfodiens domum inuentus fuerit fur, & percuſſus fuerit mortuus nõ eſt illi homicidium imputandũ. Si autem oriatur ſol ſuper eum, reus erit. Intelligitur ergo nõ pertinere ad homicidium, ſi fur nocturnus occidatur. Si autem diurnus ad homicidium pertinet: quia poterat diſcernere quòd ad furandum non ad occidendum veniſſet, & ideo non debet occidi. Inno. 3. c. ſignificaſti. Si vero, quemadmodum perhibetur, ſacerdos iſte prius ab illo percuſſus ſacrilego, mox eum in capite cum ligone repercuſſit: quamuis vim vi repellere omnes leges, & omnia iura permittant: quia tamen id fieri cum moderamine inculpatæ tutelæ debet, non ad conſumandam vindictam, ſed ad iniuriam propellendam non videtur a pœna homicidij penitus excuſari, tum ratione inſtrumenti, cum quo percuſſit, quia cum graue ſit, non ſolet leuem plagam inferre, tum ratione partis in qua fuit ille percuſſus, in qua de modico ictu quis letaliter ſolet lædi. Honorius 3. ca. petitio tua. Cum inimici dominicæ crucis ad blaſphemiam nominis Chriſtiani, caſtrum quoddam in quo morabatis, grauiter inuaſiſſent exeuntibus inde habitoribus, tam clericis, quàm laicis contra eos, & inuicem confligentibus, hinc inde plurimi extiterint. Vnde ſi de interfectione alicuius in illo conflictu tua conſcientia remordet, a miniſterio altaris te abſtineas reuerenter, cum ſit conſultius in huiuſmodi dubio abſtinere, quàm temere celebrare.

Qualiter. & quibus liceat vim vi repellere. Cap. VIII.

EX ſumma de ca. Sciendum vero, quòd de iure naturali cuique licitum eſt vim vi repellere, incontinenti, & cum moderamine inculpatæ tutelæ. Dicũt quidam, quòd nulli licet vim reppellere repercutiendo, ſed tantum impediendo. Alii dicunt, quòd laicis licet repercutere, clericis non. Tertii dicunt, quòd non ſolum laicis, ſed etiam clericis licet repercutere. Diſtinguitur tamen, quia aut vis infertur perſonæ, aut rebus. Si perſonæ, tunc eſt vis repellenda priuſquam ſit illata, licet quidam dixerint, quòd nullus debet repellere vim niſi illatam, immo dicit lex quòd licitum eſt occidere inſidiantem, & eũ qui vult occidere, quod intelligo, ſi aliter non põt quis manus inſidiantis euadere. Si autem quis poſt vim illatã perſonæ repercutiat, ſi facit hoc in continenti. i. cum videt illum paratum denuo percutere, non tenetur aliquo modo. Alias ſi nolebat denuo percutere, & aliter repercuſſerit tenetur, quia hæc non eſt repulſio iniuriæ, ſed vindicta, quæ prohibita eſt omnibus, & maxime clericis. Requiritur ergo quòd defendẽdo ſe repercutiat, non vlciſcendo. Item requiritur, vt & cum moderamine ſe defendat. Moderamen intelligo, vt ſi vis inferatur cum armis, cum armis repellatur, alias ſine armis. Circa hoc tamen conſidera qualitatem perſonæ, vt interdum paruus, vel debilis poſſit ſe defendere armis contra magnũ, vel fortem pugno eleuato venientem. Si quis tamen moderamẽ excedit, & non ex propoſito, non tenetur niſi ad cautelã, ſi ex propoſito tenetur. In hoc tamen vltimo verbo, quantũ ad ſententiam excommunicationis, concordo cum eis, vt ſi aliquis defendendo ſe contra clericum, exceſſit modum, incidit in excommunicationem, ſi illud fecit ex propoſito, alias nõ, ſed quantum ad aliam ſatisfactionem exceſſit, vel etiam quantũ ad pœnitentiam, & irregularitatem, ſi forte propter illã repercuſſionem mors ſecuta eſt, tutius credo quòd teneatur, habita tamen conſideratione ad propoſitum, & non propoſitum. Si autem vis inferatur rebus, & illatã & inferendam, licitũ eſt repellere, ſed potius illatã, dum tamen incontinenti, & quamcito ſcit, vim illatam, priuſquã diuertat ad contrariũ actum. Et ſi forte dũ ille vult expellere ſic hoſtẽ de poſſeſſione ſua, quã iniuſte & male occupauerat, aliqui vulnerentur, vel occidãtur, credo quòd teneatur ſecundum modum poſitum ſupra in defenſione perſonæ, & hoc intellige de imperfectis, perfectis tamen non licet repercutere, quod oſtendit dominus dicens: Si quis te perc: &c. Item Apoſtolus ad Ro, Non vos defendentes chariſſimi. Poſſunt tamen increpare iniuriantẽ exemplo dñi dũ percuteretur in facie. Si male locutus ſum &c. Itẽ Apoſtolus. Percutiat te Deus paries dealbate. Item petere põt iudiciũ exemplo Apoſtoli. Item petere poſſunt perſecutionẽ. Vnde. Si perſecuti vos ſue. &c. Frater. V. Cũ multiplex ſit perfectio. i. perfectio ſufficientiæ, ordinis, prelationis, religionis, & aliæ, credo ꝙ hoc debet intelligi de ſolis illis, qui per votũ, vel præceptum, vel conſtitutionem obligati ſunt ad non repercutiendũ quales fuerunt Apoſtoli, & diſcipuli in primitiua eccleſia, qui ad nõ repercutiendũ ex inſtitutione dñi tenebantur, cum per ſanguinem, martyrum propaganda, & fœcundanda erat eccleſia. Ex. Co. li. 8. Poſſeſſionem iam vi ablatam incontinẽti, & in eadẽ cõcertatione armis recuperare permiſſum eſt, cum eum qui cum armis venit poſſimus armis repellere.

De Inhibitione vindictæ. Cap. IX.

GRatianus. Cã. 33. q. 4. in principio. Quod autem vindicta inferenda non ſit, multis modis probatur. Mali enim tolerandi ſunt non abiiciendi, increpatione feriendi, non corporaliter expellendi. Vnde Aug. ait de verbis domini. Tolerãdi ſunt quidẽ mali pro pace, ne corporaliter ab eis recedat. Sed ſpiritualiter exire, eſt facere quod pertinet ad correctionẽ eorum licet pro gradu cuiuſq; pace ſalua. Diſplicere eſt nõ tangere. Non. n. prophetæ, qui hoc dicebant populum ſuũ dimiſerunt, ſed inter eos habitabant quos increpabant, vnũ templũ cum eis intrabant, eadem ſacramẽta celebrabant. Hoc ergo eſt, exire ore non parcere. Hoc eſt immundũ non tangere, voluntati malæ nõ conſentire. Idẽ. Tu bonus tolera malũ, nã & Chriſtus Iudã, cũ ſciret furem eſſe, tolerauit, & ad prædicãdum miſit, eiq; cum alijs euchariſtiã dedit. Idem in li. 2. contra Parmenianũ. Quiſquis, vel qđ põt arguendo corrigit, vel qđ corrigere non põt, ſaluo pacis vinculo excludit. Vel ꝙ ſaluo pacis vinculo excludere non poteſt, æquitate improbat, firmitate ſupportat, hic eſt pacificus: Idem in ſermone de verbis euangelij. Aut malis ſemper corde diſiungimini, ad tempus caute corpore copulamini. Duobus modis te non

maculat malus, si non consentias, si redarguas: neque ergo consentientes sitis malis, vt approberis, neque negligentes vt non arguatis neque superbientes, vt insultantes arguatis. Ibidem. q. 4 Aug. in expositione psalmi. 108. ait. Sex differentiæ, sunt. Reddere bona pro malis, nõ reddere mala pro malis, hęc bonorum sunt, & prius melius. Non reddere bona pro bonis, & reddere mala pro bonis, hęc duo malorũ sunt, sed posterius deterius: Reddere bona pro bonis, & mala pro malis, hęc duo mediocriũ sunt, prius, ꝓpinquũ bonis, qđ Christus nõ arguit, sed plus oportere dicit, quia etiam Ethnici hoc faciũt. Posterius propinquũ malis, conuenit tamen & bonis, vnde & lex modum vltionis statuit, oculum pro oculo, quæ si dici potest, iniustorum est iustitia, non quia iniqua est vltio, quam lex statuit, sed quia vitiosa est libido vlciscendi, magisq; ad iudicem pertinet, hoc inter homines decernere, quàm ad bonũ hoĩem sibi expetere, hic. n. malum pro malo redderet. Iudex vero nõ, si delectatione iustitiæ iustum pro iniusto, quod est bonũ pro malo, quod & Deus iudex facit. Gratianus ibidem. q. 4. Est & alia distinctio tolerandorum, & cauendorum, quam ex verbis. Augu. licet colligere dicentis. Tres personas dixit dominus, & debemus illas inuestigare in euangelio, pastoris, & mercenarij, & furis. Pastorem dixit ponere animam suam pro ouibus suis, & intrare per ianuam. Furem dixit latronem ascẽdere per aliam partem. Mercenarium dixit lupum, vel furem. Si inuenerimus tres istas personas, inuenit sanctitas vestra quos diligatis, quos toleretis, quos caueatis. Diligendus est pastor, tolerandus est mercenarius, cauendus est latro. Item Grego. Hæc autem vita, quæ inter cęlum, & terram, vel infernum sita est, sicut in medio subsistit, ita vtrarũq; partium ciues communiter recipit. Quisquis malos non tolerat, ipse sibi per intolerantiam testis est, quia bonus non est. Abel enim esse renuit, quem Cayn malitia non exercet. Ex his omnibus colligitur quòd malorum vindicta reseruanda est Deo, nec corporaliter sunt puniendi, sed crebra admonitione, & charitatis beneficio, ad correctionem inuitandi.

Quando Crimina punire oporteat, & quando tolerare. Cap. X.

GRatianus supra eadem. q. 4. cum in lege. His ita respondetur. Sunt quædam, quæ salubri tantum ammonitione sunt corripienda, non corporalibus flagellis animaduertenda, sed eorum vindicta, diuino examini tantum est reseruanda. Quando in delinquentes. s. disciplinam exercere non possumus, vel quia non sunt nostri iuris, vel quia illorum crimina, & si nobis nota sint, tamen manifestis indiciis probari non possunt. De his qui non sunt nostri iuris ait. Apostolus, in prima epistola ad Corinth. Quid. o. mihi attinet de his qui foris sunt iudicare, de his dominus iudicabit. Quod exponens Augusti. ait. Infideles non possumus Christo lucrari, si colloquium eorum vitamus, & conuiuium, Vnde & dominus cum Publicanis, & peccatoribus manducauit. & bibit. In his vero qui intus sunt, idest infidelibus, putredo resecanda est. Hinc etiam cum propheta diceret. Facit dominus iudicium omnibus iniuriam patientibus. Exponendo addit Augu. Ab his qui non sunt sui iuris, in quos nequit disciplina exerceri. Item quando multitudo est in scelere, nec salua pace ecclesiæ mala puniri possunt, toleranda sunt potius, quàm violata pace ecclesiæ mala punienda. Secus vero quando salua pace ecclesiæ fieri possunt, in quo tamen discretio est adhibenda. Aliquando. n. delinquentium multitudo diu per patiẽtiam ad pęnitentiam est expectanda. Aliquando est in paucis puniẽda, vt eorum exemplo cæteri terreãtur, & ad pęnitentiam prouocentur. Item peccata quæ in Deum, vel proximum committuntur, a nobis punienda sunt. Ea vero quibus in nos delinquitur, patienter toleranda, vel potius dissimulanda sunt. Quod autem peccatum populi in paucis puniendum sit, Moyses exẽplo docuit, qui peccatum idolatriæ in paucos cultores vituli vindicauit, morte paucorum expians peccata multorum, in pręsenti salubriter; & in posterũ disciplinã sanxiens. Quod vero peccata, quæ publicis iudiciis deferuntur punienda non sunt, illo exemplo probatur, quo Christus, qui Iudam solus furem nouerat, non abiecisse, sed patienter tolerasse asseritur. Similiter non est ferenda sententia, quando multitudo est in causa, vel qñ ille qui peccat sociã habet multitudinẽ. Vnde Aug. in li. 2. contra epistolã Parmeniani. Non põt esse salubris a multis correctio, nisi cũ ille corripitur, qui non habet sociã multitudinem, cum idẽ vero morbus plurimos occupauerit, nihil aliud bonis restat, q̃ dolor & gemitus, vt per illud signũ qđ Ezechieli sancto reuelatur, illi sic euadere ab eorũ vastatione mereãtur.

Reuera cũ contagio peccandi multitudinẽ inuaserit, diuinę disciplinę seuera misericordia necessaria est. Gratianus. Porro sicut pęnitentibus misericordes esse iubemur, sic impęnitẽtibus (vt dictum est) & obstinatis in malo misericordiã impendere prohibemur. Vnde Ambro. in li. de of. Est iniusta misericordia de qua in lege scriptũ est de quodam. Non miserebetis illius. Et in libris Regũ legit. Quia Saul contraxit offensam, quia misertus est Agag hostiũ regem, quem prohibuerat diuina sentẽtia seruari. Ita si quis latronem filiis depræcantibus motus, & lachrymis coniugis inflexus, absoluendum putat, cui adhuc latrocinandi aspiret affectus, nonne innocentes tradet exitio, qui liberat multorum exitia cogitantem. Nonne cum vni indulget, indigno, ad prolapsionis contagium prouocat vniuersos, facilitas. n. veniæ tribuit incentiuum deliquendi. Item ad illud euangelii quod obijcitur: Qui gladio vsus fuit gladio cadet. Aug. in li. contra Manicheos respondet, ita dicens. Ille gladium accipit, qui nulla superiori, ac legitima potestate, vel iubente, vel concedente in sanguinem alicuius armatur.

Quo animo liceat malos prosequi, vel puniri. Cap. XI.

AVgusti. in li. psalmorum. Duo ista nomina, cum dicimus, Homo, Peccator, non vtique frustra dicuntur: quia peccator est corripe, & quia homo miserere. Nec omnino liberabis hominẽ, nisi cum persecutus fueris peccatorẽ, item nulli homini claudenda est misericordia, nulli peccatori impunitas relaxanda, persequimur in eis propriã iniquitatem misereamur communem naturã. Gratianus in c. ille gladiũ. Porro illud Hiero. quo ecclesia negatur aliquem persequi, non ita generaliter intelligendum est, vt etiam nullum persequatur. Non. n. omnis persecutio culpabilis est, sed rationabiliter hæreticos persequimur, sicut, & Christus corporaliter est persecutus eos, quos de templo expulit. Vnde Aug. ait Vincentio Donatistæ. Non oĩs qui parcit amicus est, nec omnis qui verberat inimicus. Putas neminem debere cogi ad iustitiam, cum legas patremfamilias dixisse seruis. Quoscunq; inueneritis cogite intrare. Cum legas etiam ipsum primo Saulum, postea Paulum ad veritatem cognoscendam, & tenẽdam, magna violentia Christi cogentis esse compulsum. Item si semper esset culpabile persecutionẽ facere, nõ scriptum esset in sanctis libris, Detrahentem secreto proximo suo, occulte hunc persequebar. Aliquando ergo & qui eam patitur iniustus est, & qui eam facit iustus est, sed plane sæpe & mali persecuti sunt bonos, & boni malos, illi nocendo per iniustitiam, illi consulendo per disciplinam. Illi immaniter, illi temperanter, illi seruiẽtes cupiditati, illi charitati. Nam qui trucidat non considerat quemadmodum secet, ille. n. persequitur sanitatem, ille putredinem. Traditi sunt Apostoli ab hominibus humanæ potestati, tradiderunt Apostoli homines potestati sathanæ, Vnde Augu. Molestus est medicus furenti frenetico, & pater indisciplinato filio, ille ligando, ille cædendo, sed ambo diligendo. Si autem illos negligant, & permittant perire, ista potius falsa mansuetudo est crudelitas.

De Homicidio casuali. Cap. XII.

EX summa de ca. Homicidium casu perpetratur, vt cum aliquis proiicit lapidem ad auem, vel alias, & alius trãsiens ex insperato percutitur, & moritur, vel incidit arbórem, & casu arboris aliquis opprimitur, & similia. Sed hic distingue, quòd aut dabat operam illicitæ rei, aut licitæ vt puta proiiciebat lapidem versus loca vbi consueuerunt homines transitum facere, vel dum ferabatur bouem, vel equum, aliquis a boue, vel equo percussus est, & similia, hoc imputatur ei. 15. q. 1. §. vt itaque. Frater Gulhelmus Rodoñ. Ibi dicitur, quòd cecus si credens reddere se debitum vxori suæ, alienam polluit, non est reus adulterij. Si autem ludo, vel exercitatione virium, vel venatione, iaculum mittentes alium perimat (quia hoc ab eo debet esse penitus alienum) homicidij reus habetur. Frater Raymundus. Si vero licitæ rei dabat operam, vt quia magister causa disciplinæ verberabat discipulum, vel deponebat aliquis fenum de curru, vel arborem propriam sibi necessariam incidebat, & similia. Hic si adhibuit diligentiam quam potuit, videlicet respiciendo, & proclamando non nimis tarde, vel demisse, sed tempore congruo, & alte, ita quòd si aliquis erat ibi, vel veniebat, poterat fugere, & cauere sibi, vel magister non excedendo modum in verberando discipulum, non imputatur ei. Aliàs si dabat operã rei illicitæ, & non adhibuit diligentiã

debitam: (vt dictum est) imputatur ei. Iusti. insti. li. 4. Reus homicidij non tenetur, qui casu occidit, non tenetur si modo culpa eius nulla inuenitur. Qui ramos de arbore, vel lapides de muro deijcit, & transeuntem aliquem occidit, si non praeclamauit, vt casus euitari posset reus est, si praeclamauit, & ille cauere noluerit, tunc extra culpam est. Si medicus vulneratum male secuit, vel perperam medicamentum infirmo dedit, & ob id ille mortuus est, reus est. Similiter si postquam illum secuit curationem dereliquit, & ob id ille mortuus est, reus est. Si quis impetu mularum, quas mulio propter imperitiam retinere nesciuit, vel propter infirmitatem non potuit, cum alius firmior eas retinere potuisset, mortuus fuerit, reus est qui mulam ducit. Similiter ille, qui dum equo vehitur, impetum eius retinere vel nescit, vel nequit, reus est homicidii. Extra 5. de homicidio. Alexand. 3. Presbyterum, qui quendam puerum intuitu disciplinae percussit in capite, cum per paucos dies expirasset, tam ab omni altaris officio debes perpetuo remouere, quàm a sacerdotali ministerio deponere, si ex ea percussione interijt, vel aliam infirmitatem incurrit, de qua noscatur expirasse. Idem. c. continebatur. Cum clerici a vineis ecclesiae opere consumato redirent, leuandi, laboris gratia, quendam ludum iniciati viatorum, baculos suos studebant iacere in directum, & alter alterius ferire baculum; cuius ludi solet esse conditio, vt qui alterius baculum percuteret quasi victor, pro equo alio veheretur: sed praefati clerici equitandi licentia non vtentes, sola erant iactatione contenti. Quidam autem laicus dum baculum dyaconi percussisset, incautus in eum equitaturus insiliit, & sic a falce ipsius dyaconi, qua erat accinctus, mortale vulnus accepit, de quo post dies octo expirauit. Ideoque man. quate. eundem dyaconum siue licentia Ro. Pon. ad superiorem gradum ascendere, vel in dyaconatus officio nullo vnquam tempore ministrare permittas, sed cum dispensatiue in subd. officio ministrare patiaris. Idem. P. clericus nobis proposuit: quòd cum casu cum quodam clerico luderet proiecit eum ad terram, & eius cultellus, quem ad latus suum habebat, in alterum incidit, & fortuitu incubuit vulneratus. Ideoq; mãdamus quatenus, si res ita se habeat, & alia causa iusta non impediat praedictum. P. libere permittas ad sacros ordines promoueri. Clemens 3. c. ad audientiam. Cum quidam presbyter, volens corrigere quendam de familia sua, cingulo verberare tentasset, cultellus de vagina, qui cingulo adherebat, elapsus, eum dorso aliquantulum vulnerauit, postmodum vero eum ille conualuisset a vulnere, grauiori (vt dicitur) infirmitate percussus, viam vniuersae carnis est ingressus. Quia vero vtrum occasione vulneris decessisset dubium habetur, cum in dubiis semitam eligere debeamus tutiorem. Presbyter in sacris ordinibus non ministret, iniuncta tamen pęnitentia congruenti poteris concedere, vt minoribus ordinibus sit contentus.

Adhuc de eodem. Cap. XIII.

INnocentius. 3. Dilectus filius, A. capellanus proposuit, quòd cum quadam corporis molestia grauaretur, vt comedendi appetitum aliquantulum excitaret, equum quem nutriebat ascendit, qui cum bene non pareret habenis, sed praeter sessoris arbitrium saltibus lasciuiret, ipse, vt eius refrenaret impetum, freno vim intulit, equumq; calcaribus stimulauit, cumq; fracto freno equus proprio arbitrio relictus curreret, mulier infantem baiulans obuiauit, in quam equus irruens procul abiecto sessore puerum praedictum oppressit. Man. quatenus, cum nec actu homicidium perpetrauit, nec dederit operam rei illicitae, non impedias quo minus diuina possit celebrare officia. Idem. Cum. H. presbyter fęnum vellet de curru deponere perticam superius alligatam proiecit in terram, & cum fęno insisteret deponendo, quendam puerum reperit semiuiuum, in quo praeter modicum liuoris in fronte, nihil inueniri potuit laesionis. Nos autem ab eodem quaesiuimus sacerdote, si priusquam iaceret perticam circumspexit solicite, vtrum aliquis esset circa currum: qui, quòd diligenter aspexit asseruit, sed quòd audisset vel vidisset aliquem denegauit. Mã. qua. si res ita se habet, nisi contra eundem graue scandalum sit exortum, vel tanta laboret infamia, quod deficiente accusatore oporteat ei canonicam purgationem indici, ipsum libere permittas officiũ exequi sacerdoris. Idem. Monachus ad deponendam de campanili campanam subseruiens, quia lignum corruit ipso mouente, & quendam oppressit puerum: Man. qua. si rem agebat vtilem, & necessariam, & in loco per quẽ aliquẽ transire non crederet, vel ibidẽ consistere, vel illic de consuetudine venire, quando lignum mouisse dignoscitur, satis potest, praesertim in monasterio, ad altiores ordines promoueri. Quidam scholaris de strato consurgens furem reperit, qui ipsum pene ad mortem vulnerauit. Mane itaque facto, scholares latronem quesierunt inuentumque potestati Vincentiae tradiderunt. Potestas ad eundem scholarem nuncios destinauit, vt exponeret, si qua sciret de fure praedicto, vel intersignia traderet. Qui cultrum quem ipse latroni abstulerat, & sotulares ab eodem in ipsius domo dimissos (quos abstraxerat ne pedum strepitus audiret) nuncijs tradidit. Potestas igitur receptis talibus insigniis, latronem apparitoribus tradidit puniendum, qui sibi amputauerunt virilia, & oculos eruerunt, latro ira & dolore commotus, nec potum sumpsit, nec cibum, & sic de medio est sublatus. Respondemus quod si praefatus scholaris dignis meritis adiuuatur, propter praescriptum euentum a susceptione sacrorum ordinum nullatenus est arcendus. Idem. Quidam presbyter mulierem praegnantem, & quae asserebat se concepisse ex eo, per zonam arripuit, quasi ludens, ipsa vero per hoc sic se asseruit laesam, quod occasione huiusmodi abortiuit. Respondemus, quod si nondum erat viuificatus conceptus, ministrare poterit, alioquin debet ab altaris officio abstinere. Honorius. 3. Iohannes sacerdos humili nobis insinuatione monstrauit, quod cum pulsaret campanas cadens tintinabulũ percussit quendam puerum, & occidit. Nos igitur attendentes quod dicto sacerdoti, qui dabat operam rei licitae, nihil potuit imputari, si casus omnes fortuitos non praeuidit. Discretioni v. man. q. si constiterit ita esse, dictum sacerdotem sacerdotale officium exequi permittatis. Aug. Absit vt ea quae propter bonum & licitum facimus, si quid per hoc praeter nostram voluntatem cuiquam mali acciderit, nobis imputetur. Ex summa fratris. V. Quid si aliuis impellit me in alium, vel alium in me, & ille moritur, nunquid teneor? Item aliquis vult me percutere, & dum declino ictum, percutit alium, & moritur. Item aliquis feriat vngulam equi, ille qui est in equo cadit & moritur, nunquid in his casibus incurrit irregularitatẽ ille, praeter cuius voluntatem homicidium accidit. Responde. Notauit, H. saepe quod non, nisi fuerit in fraude quantum ad praedictos casus, vel in culpa, quantum ad vltimum.

De Medicis indiscretis. Cap. XIIII.

EX summa de ca. Quid de Phisicis vel Cyrurgicis. Dic quod si periti erant in arte phisica, vel cyrurgia, & nihil omiserunt secundum artem de contingentibus, & habent super hoc probabiliter serenam conscientiam, potuerint promoueri, alias nõ. Hic etiam nota, quod operari de phisica non licet clericis, in sacris ordinibus constitutis, vel etiam in minoribus, dum tamen sint sufficienter beneficiati, nisi gratis ac miserabilibus personis, vel suis consanguineis, nec etiã tũc si posset ibi esse periculum, quod longe strictius est in claustralibus obseruandum. Officium autem cyrurgiae, quae adustionem, vel abscisionem inducat est sine omni exceptione talibus interdictum. Extra 5. de homicidio. Inno. 3. Quaesiuisti, quid sit de monacho sentiendum, qui credens se quandam mulierem a gutturis tumore curare, vt cyrurgicus cum ferro tumorem illum aperuit, & mulieri praecepit, ne se vento exponeret vllo modo, ne forte subintrans gutturis apertionem, sibi inferret causam mortis. Sed mulier eius mandato contempto, dum messes colligeret, vento exposuit se incautè, & periit. Respõdemus, quod licet deliquerit alienum officiũ vsurpando, quod sibi minime congruebat, si tamen causa pietatis, & non cupiditatis id egerit, & peritus erat in exercitio cyrurgiae, omnemque studuit, quam debuit diligentiam adhibere, non est ex eo quod per culpam mulieris contra consilium eius accidit, adeo reprobandus, quod non post satisfactionẽ condignã, cum eo misericorditer agi possit, vt diuina valeat celebrare, alioquin interdicta est ei sacerdotalis ordinis executio, ex rigore. Ex sum. fratris. V. Quid de illo, q aliquẽ fleubothomat aut secat & inde moritur. Respondeo, si peritus est, & adhibet oẽm diligentiam, qua debet, non tenetur in aliquo: quia potius casu, & culpa fleubothomati, vel medicinati, siue secti euenisse mors praesumitur, ar. 23. q. 5. de occidendis.

De Custodibus infirmorum negligentibus, vel indiscretis. Cap. XV.

QVid de illis, qui post mortem illorum quos custodierunt infirmantes, scrupulosam habent conscientiam de morte illorum, pro eo quod ad petitionem eorum

vocauerunt

vocauerunt minutorem, qui minuit eis, vel dederunt eis vinū, vel carnes, aut nimis coarctauerunt eos ad prouocādum sudorem, vel seruandum, vel cum debuerunt seruare eos dimiserunt, & sic biberunt vinum, vel discooperientes se, & exeuntes de lecto, vel cum essent frenetici præcipitauerunt se in aquam, & sic mortui sunt. Respondeo. In talibus vbi bona fide fiunt, quæ circa egrotos fiunt, non debet aliquis de facili scrupulosam gerere conscientiam, licet in aliquo erratum fuerit, si non sit ibi lata & euidens culpa, aut negligentia dissoluta, quæ prope dolum est. & huiusmodi scrupulositatem ad consilium boni viri si eam habeat, de facili debet deponere, vt si in princi pio ægritudinis, quando adhuc nesciebatur cuiusmodi morbus essent, vocauit minutorem, quod & medici quandoque fa cere solent, vel nimis coarctauit ad prouocandum, vel seruandum sudorem. Aut si tunc dedit ei bibere aquam, aut etiam vinum lymphatum, cum esset cronica ægritudo. Aut si congiatus vigilijs obdormiuit, non propter ebrietatem, aut crapulam exilitque patiens, & præcipitans se mortuus est. Si autem lata fuerit culpa, aut negligentia dissoluta, & certum est quòd inde mors prouenerit, quia patiens forte se præcipitauit, credo quòd irregularitas contrahitur, vbi si custos infirmi furiosi vel frenetici dimisit eum, vt iret ludere in plateam, vel aliàs daret operam rei illicitæ. Aut ex nimia ebrietate aut crapula vigilare non potuit, maxime cum solus esset deputatus ad custodiam. Si autem non est certum quòd inde mors prouenit, aut inde probabiliter dubitatur, secundum iudicium medicorum, aut non. In primo casu abstinendum est ab officio, & a promotione, in secundo, deposita erronea conscientia, si potest, poterit ministrare & promoueri, aliàs non.

De Homicidio uoluntario. *Cap.* X V I.

EX summa de ca. Patet sine distinctione, quòd homicidiū voluntarium semper mortale est peccatum, & enorme. Sed quid si plures inter se rixati sunt, vel in conflictu fuerunt, & aliquis est ibi interfectus, nec apparet a quo, vel cuius vulnere, nunquid omnes iudicabuntur homicidæ, vel irregulares, vel nullus? Respondeo. Quantum ad peccatum dicuntur homicidæ omnes qui percusserunt, & etiam qui ex voluntate occidendi venerunt, licet non percusserunt. Item & illi qui non occiderunt, nec voluntatem occidendi habuerunt, sed venerunt vt præstarent auxilium occisoribus, si forte violentia aliquorum repellerentur. Discretus tamen sacerdos minorem pœnitentiam debet imponere secūdis quam primis, & tertiis quam primis vel secundis. Illi etiam non sunt immunes a culpa, nec debent esse immunes a pœna, qui cum possent hominē non liberauerunt a morte, & hoc intelligas in bello iniusto. Nam tales in bello iusto non reprobo, nisi sit ibi corrupta intentio, vel talis persona cum armis, cui non liceat arma deferre, vt clericus, vel religiosus. Quantum ad irregularitatem autem, omnes dico indistincte repellendos, qui fuerunt ex parte iniuriantium, & etiam eos qui fuerunt ex parte illorū, quibus fiebat iniuria, si clerici erant & ibi mouerunt arma. Frater Vuil. Hoc intelligo quando erant in culpa, & hoc satis notat, per hoc quod dicitur, mouerunt arma quasi voluntarie, & sine necessitate. Si enim defenderent se, vel socios necessario, licèt aliquis esset a defendentibus interfectus, ex alia parte, reliqui qui interfuissent nec interfectores adiuuissent, non essent irregulares, licèt voluntatem occidendi habuissent: quia lex promotionis factum requirit. Extra 5. de homicidio. Innoc. 3. Cū quidam maleficus ingressus ecclesiam eucharistiam cum altaris ornamentis, & ecclesiasticis libris extra ecclesiam asportasset. B. presbyter ecclesiæ canonicus regularis eum fossorio arrepto percussit, sed si ad mortem ictus fuerit huiusmodi tu & ipse pœnitus ignoratis, quem parrochiani ecclesiæ vidētes, ornamenta ecclesiæ asportantem, arreptis gladiis, & fustibus in eodem loco protinus occiderunt. & infra. Nos in præmisso casu credimus distinguendum, vtrum constare possit quòd p̄fatus sacerdos non inflixerit percussionem lætalem, de qua (si non fuissent aliorum vulnera subsecuta) percussus minime interijsset, & si percussor non habebat voluntatem occidēdi, nec ipsius studio, vel consilio, vel mandato processerunt alij contra illum. Et quidem si hoc ita se habet, quòd forsitan ex eo posset ostendi (si certa apparuisset percussio ab eodem inflicta, tam modica, & tam leuis in ea parte corporis, qua quis de leui percuti non solet ad mortem) vt peritorum iudicio medicorum talis percussio nō asseretetur lætalis: cum de cæteris credendum sit ipsi, qui nō accusatur nec denunciatur ab aliquo, sed per seipsum consilium appetit salutare, post pœnitentiam ad cautelam iniunctam in sacerdotali poterit ministrare officio, maxime religionis accedente fauore, cum sit canonicus regularis, & sine omni scandalo possit sacerdotale officium celebrare. Quod si discerni non possit ex cuius ictu percussus interierit, in hoc dubio sacerdos, & si forte homicida non sit, debet a sacerdotali officio abstinere. Si vero, quemadmodum perhibetur, sacerdos iste prius ab illo percussus sacrilego, mox cū ligone in capite repercussit, quamuis vim vi repellere omnes leges & omnia iura permittant, quia tamen id debet fieri cū moderamine inculpatæ tutelæ, non ad sumendam vindictā, sed ad iniuriam propulsandam, non videtur idem sacerdos a pœna homicidij pœnitus excusari, tamen ratione instrumenti cum quo ipse percussit, quod cum graue sit, non solet leuē plagam inferre, tum ratione partis in qua fuit ille percussus, in qua de modico ictu quis lætaliter solet lædi. Require supra de homicidio necessitatis. Iustinianus vbi supra. Iniuria occidit, qui nullo iure occidit. Quicquid autem in perempto corpore damni nobis illatum est, tenetur restituere qui occidit. Causa 24. q. 8. Aug. in li. de ci. Dei. Qui sine aliqua publica administratione maleficum, furem, sacrilegum, adulterum, & periurum, vel quemlibet criminosum interfecerit, aut trucidauerit, vel membris debilitauerit, vel homicida indicabitur, & tanto acrius quanto non sibi a Deo concessam potestatem abusiue vsurpare non timuit.

De Parricidio. *Cap.* X V I I.

EX summa Damasi. Inter oīa homicidia, quod grauius inuenitur est parricidium. Lege autem Pompeia de parricidio tenetur quis, vbi si aliquem ascendentium, aut descendentium in linea suæ generationis occidit, nam & descēdentes in infinitum liberi vocantur, & ascendentes in infinitum parentes appellantur. Sed & collaterales quidam ea lege tenentur, vt frater patruelis, vel consobrinus, vel proximiores eis, & etiam affines quidam, vt vxor, vir, nurus, gener, vitricus, & priuignus, socer, & patruus. Item qui illos voluntarie peremit. Item qui venenum emit, vt patri daret, etiam si dare non potuit. Eadem quoque lege tenetur, qui sciens ad tale scelus filio, vel patri pecuniam ministrauit. Pœna talium est secundum leges, vt virgis sanguineis verberati demum in culleo. i. sacco, cum cane, gallo gallinatio, & vipera, & symia insuantur, & in proximum mare, vel flumen proiiciantur. Aut si hæc proxima non sint, bestiis proiiciantur, vt omnium elementorum vsu carere viui incipiant, eisque superstitibus cœlum, & terra mortuis auferantur. Secundum canones (quia Deus non vult mortem peccatoris, sed vt conuertatur & viuat) impœnitentes quidem excommunicentur, pœnitentes autem in monasterium ad agendam pœnitentiam includantur, vel si hoc commode fieri nequit, in finis domibus pœnitentiam agant, aut peregrè sub habitu pœnitentis sanctorum loca visitent. Fit autem erga eos dispensatio talis, vt si iuuenes sint, & incōtinentes, & vxores accipere permittantur.

De His qui sibi manus iniĳciunt. *Cap.* X V I I I.

CAusa 23. q. 5. Seipsum autem perimere nulla legis auctoritate alicui permittitur. Vnde Aug. in lib. 1. de ciui. Dei. Nusquam diuinitus præceptum permissumve reperiri potest, vt vel ipsius adipiscendæ immortalitatis, vel mali ipsius cauendi, curandive causa, nobismetipsis necem inferamus, nam & prohibitos nos esse intelligendum est. vbi lex ait. Non occides. Abraham non solum non est culpatus crudelitatis crimine, verumetiam laudatus est pietatis nomine: quòd voluit filium nequaquam scelerate, sed obedienter occidere. Et meritoquæritur vtrum pro iussu Dei sit habendum, quòd Iepte filiā, quæ patri post votum occurrit, occidit. Nec Sanson aliter excusatur, quòd seipsum cum hostibus latenter ruina domus oppressit, nisi quia spiritus latenter hoc iusserat, qui per illum miracula faciebat. His igitur exceptis, quos vel lex iusta generaliter, vel ipse fons iustitiæ Deus specialiter iubet occidi, quisquis hominem, vel seipsum, vel quemlibet occiderit, homicidij crimine innectitur. Item hoc dicimus, hoc asserimus, hoc modis omnibus approbamus, neminem spontaneam sibi mortem inferre debere, velut fugiendo molestias temporales, ne incidat in perpetuas. Neminem propter aliena peccata, ne hoc ipso incipiat habere grauissimum proprium. Neminem propter peccata sua præterita, propter quæ in hac vita opus est, vt possit pœnitendo sanari. Neminem velut desiderio melioris vitæ, quę post mortem speratur, quia reus suæ mortis meliorem post mortem vitam non suscipit. Item Hiero. In Iona propheta. Non est nostrum mortem arripere, sed illatam ab aliis libenter

libenter excipere. Vnde & in persecutionibus non licet propria perire manu, absque eo vbi castitas periclitatur, sed percutienti colla submittere. Item ex cōcil. Bracharensi. Placuit, vbi hi qui sibi ipsis voluntarie, aut per venenum, aut per ferrum, aut per præcipitium, aut per suspēdium, vel quolibet modo inferunt mortem, nulla prorsus pro eis in oblatione commemoratio fiat, neque cum Psalmis ad sepulturam deducantur eorum cadauera: multi enim hoc sibi per ignorantiā vsurpant. Similiter & de his placuit fieri, qui pro suis sceleribus moriuntur, impœnitentes subaudiantur.

De His, qui filios suos occidunt, uel exponunt. Cap. XIX.

EX summa de ca. Si pater, vel mater occidat scienter filiū, debet induci vt intret aliquod monasterium eiusdem episcopatus, vbi peccata sua perpetua deploret pœnitentia. Si tamen non poterit ad hoc propter carnis fragilitatem induci, concedenda est ei licentia contrahendi matrimonium, ne pluribus abutatur, imposita graui sibi pœnitentia in seculo remanenti. Similiter non debet induci, vt intret monasterium in aliis duobus casibus, scilicet si habeat coniugem viuam, vel filios paruos, a quibus non potest nec debet recedere, nisi forte coniunx vellet similiter ingredi monasterium, & aliquos timens Deum sine suspicione filios educaret. Extra v. de his qui filios oc. Alex 3. Mulier lachrymabili voce nobis confessione monstrauit, quòd cùm de quodam filium genuisset, & ille sæpe sibi turgido vultu improbrasset, quòd filius eius non esset, ipsa iracundiæ calore ducta, puerum interfecit, & infra. Man. quatenus eam labores inducere, vt ad aliquod monasterium transeat, in quo peccata sua perpetua pœnitentia deploret. Si autem, repugnante carnis fragilitate, ad hoc induci noluerit, tutius videtur, vt in Domino nubat viro soli, quam solutione multos admittat. Lucius 3. Mulier, filiam paruam, furore accensa iugulauerat, propter quod dominus terræ maritum eius ipsam cōpulit abiurare, quia verò illam alios habere filios intimasti, Man: quatenus super hoc prouideas, quòd sui sceleris pœnam luat, & saluti, aliàs sustentationi eius, & filiorum per tuam prouidentiam consulatur. non obstante iuramento, quod à viro dictus dominus dicitur extorsisse, eamque sicut expedire videris eidem viro restituas, ita quòd filios suos libere possit & pacifice gubernare. Idem. De infantibus autem, qui mortui reperiuntur, cum patre, & matre, & non apparet vtrum a patre uel a matre oppressi sint, non debent inde securi esse parentes, nec esse sine pœna, sed tamen consideratio debet esse pietatis, vbi non voluntas, sed euentus mortis fuit causa. Si autem eos non latet ipsos interfectores esse, scire debent se grauiter deliquisse. Quidam autem pœnitentiam trium annorum iudicant esse debere, quorum vnum peragant in pane & aqua. De infantibus, & languidis expositis. Gregor. 9. Si a patre, siue ab alio sciente ipso, aut ratum habente, relegato pietatis officio infans expositus extiterit, hoc ipso a potestate patria liberatus est, nam & in hoc casu in ingenuitatem libertus, & seruus in libertatem eripitur. Quod etiam de prædictis cuiuscunq; ętatis languidis si expositi fuerint, vel si alicui eorum alimenta impie negari contigerit, est dicendum. Sane qui hos suscipiūt, non possunt propter hæc in eorum personis ius aliquod vendicare. Ex summa de ca. Quicunque etiam talia præsumit, in foro pœnitentiali est tanquam parricida, seu homicida, pro eo quòd hominem, præsertim cui tanta tenetur necessitudine, periculo mortis exponit: inspectis tamen circunstantiis, & vtrum ob hoc mors fuerit subsecuta, illis non erit pœnitentia moderanda, tales autem si homicidium est subsecutum, sūt irregulares censendi.

De His qui aborsum procurant. Cap. XX.

CAusa 32 q. 2. De his qui aborsum procurant, quęritur an iudicentur homicidæ, vel non. Augu. in lib. quæstionum Exodi. Si illud informe puerperiū, iam quidem fuerat, sed adhuc quodammodo informiter animatum. Ideo lex noluit ad homicidium pertinere, quia nondum potest dici anima viua in eo corpore, quòd sensu careat. Idem. Itaque si iam formato corpori datur, non tamen in conceptu corporis nascitur cum semine anima deriuata. Nam si cum semine, & anima existit ex anima, multæ animæ quotidie pereunt, cum semen quodam fluxu non proficit natiuitati. Contemplemur facturam Adæ. In Adam enim exemplum est datum, vt ex illo intelligatur, quia iam formatum corpus accepit animam. Nā poterat Deus animā limo terræ admiscere, & sic formare corpus, sed ratione infirmabitur, quia primum oportebat domum compaginari, & sic habitatorem induci. Anima certe, quia spiritus est, in sicco habitare non potest: ideo in sanguine fertur habitare. Cum ergo lineamenta compacta non fuerint nō erit anima. Hieron. ad Algasiam. Semina paulatim formantur in vtero, & tandiu non reputatur homicidium, donec elementa confecta suas imagines membraque suscipiant. Extra 5. de homicidio. Ex concil. Guarinaciensi. Si quis autem causa implendæ libidinis, vel odij meditatione, homini aut mulieri aliquid fecerit, vel ad potandum id dederit, vt non possit generari, vel nasci soboles, vt homicida habeatur. Ex summa de ca. In summa vero nota, quòd cum aliquis percutit mulierem pgnantem, vel dat ei venenum, vel ipsamet accipit, vt faciat abortiuum, si puerperium iam erat formatum, siue animatum homicida est recte, si aborsum fecit mulier ex illa percussione: siue potione, quia hominem interfecit. Si vero nondum erat animatum, non dicitur homicida, quantum ad irregularitatem, sed vt homicida habebatur quantum ad pœnitentiam. Et idem de illo qui dat, vel accipit venenum, vel simile, ne fiat generatio, vel conceptio.

De Crimine Vxoricidij. Cap. XXI.

CAusa. 33. q. 2. Nicolaus Papa. Interfectores suarum sine iudicio coniugum, cum non addis adulteratum, vel aliud huiusmodi, quid aliud habendi sunt, quam homicidæ, ac per hoc ad pœnitentiam sunt redigendi, quibus penitus coniugium denegatur, exceptis adolescentibus, de quibus beati Papæ Leonis 25. regula decretalium seruanda est, immo indulgentia obseruanda. Gratianus. In hoc ca. videtur Nicolaus nō permittere maritis causa adulterij, vel alterius huiusmodi criminis vxores suas interficere, sed ecclesiastica disciplina spirituali gladio non materiali criminosos feriri iubet. Illo videlicet gladio, quo Petrus iubetur mactare & manducare, de quo etiam Christus ait in Euangelio: Non veni pacem mittere in terram sed gladium. Item Pius Papa. Quicunque propriam vxorem sine lege, vel sine causa & certa probatione interfecerit, aliamque duxerit vxorem, armis depositis publicam agat pœnitentiam. Et si contumax fuerit, & episcopo suo inobediens extiterit anathematizetur, quousque consentiat. Eadē lex erit illi, qui suum seniorem interfecerit, idest episcopum, vel alium prælatum, vel dominum suum. Item Stephanus Papa. Occidisti vxorem tuam partem corporis tui, legitimo matrimonio tibi sociatam, sine causa mortis, filiorum tuorum improbe prædo, qui non pepercisti matri, filios tuos orphanos fecisti, miserere animæ tuæ, vt non sis tuus tibi metipsi homicida, relinque quapropter te rogamus, hoc malum seculum, quod te traxit ad tam immanissimum peccati facinus, ingredere monasterium, humiliare sub manu abbatis, multorū fratrum precibus adiutus, obserua cuncta simplici animo, quæ tibi fuerint imperata, si forte ignoscat infinita Dei bonitas peccatis tuis, & refrigeret animam tuam, priusquam crucieris perpetuis flāmis. Hoc leuius, & melius tibi esse certissime scias. Si autem publicam pœnitentiam in domo tua permanens, vel in hoc mundo vis agere, quod tibi peius durius, & grauius esse non dubites, ita vt agere debeas exhortamur, vt omnibus diebus quibus pœnitere debes, vinum & siceram non bibas, carnem nunquam comedas vllo tempore, præterquam in Pascha, & in die Natiuitatis Domini, in pane & aqua & sale pœnitentiam age, in vigiliis, ieiuniis, orationibus, & eleemosynis omni tempore perseueres. Armis nunquam cingere, nec in loco quolibet litigare præsumas, vxorem nunquam ducere, concubinam nunquam habere, nec adulterium committere audeas, in balneo nunquam lauaberis, in conuiuium lætantium nunquam te misceas, in ecclesia segregatus ab aliis Christianis post hostium & postem humiliter te repone, ingredientiū & egredientium suppliciter orationibus commenda te. Communione corporis & sanguinis domini cunctis diebus vitæ tuæ indignum te existimes. In vltimo tamen exitu vitæ tuæ, si merueris pro viatico, si sit qui tribuat, tantummodo venaliter, vt accipias tibi concedimus. Sunt & alia multa, quæ tibi durius, & satis acrius erant iuxta magnum pondus peccati infelix adiicienda. Sed si hæc omnia perfecto corde domino auxiliante feceris, & custodieris, confidimus de immensa Dei clementia remissionem tuorum te habiturum peccatorum, vt per ipsius gratiam, qui eam sanguine suo acquisiuit solutus sis in cœlo. Si autem aliter feceris, sanguis tuus super caput tuum.

De

De Crimine matricidij. Cap. XXII.

EAdem q.2. Nicolaus Papa. Datorem præsentium matricidam esse cognouimus, cui præcepimus, vt sub pœnitentia permaneat, ita vt per vnum annum integrum ecclesiam non ingrediatur, sed ante fores ecclesiæ basilicæ stans, & orās, & deprecans Deum perseueret, qualiter a tanto eripiatur piaculo. Completo vero anni circulo, introeundi in ecclesiam licentiam habeat, tantum inter audientes stet, sed nondum communicet. Completis autem trium annorum curriculis, sacræ cō munionis gratia illi concedatur. Oblationes vero non offerat, nisi prius aliorum septem annorum curricula compleuerit. In his autem omnibus annis, atque temporibus carnem non manducet, & nec vinum bibere præsumat, exceptis festis diebus, atque dominicis, & a Pascha ad Pentecostem, & quocunque ire voluerit, nullo vehiculo deducatur, sed pedibus proficiscatur. Arma non sumat, nisi contra paganos. Ieiunet autem tribus diebus per hebdomadam, vsque ad vesperam, a propria ac legitima coniuge non separetur, ne in fornicationis voraginem corruat, tamen si illius conuersionem, & lachrymarū fontem in omnibus videritis floridis actionibus, & bonis operibus pullulare, humanius circa eum sollicitudo peruigil appareat. Ex summa de ca. Ecce quòd matricidæ grauis imponitur pœnitentia decem annorum, vxoricidæ adhuc grauior. Propter quod dicit H. quòd maius peccatum est vxoricidium, quā matricidium, secundum regulam illam: Quis dubitat sceleratius esse commissum, quod est grauius iudicatum. Alij vero communiter dicunt contrarium, tamen vxoricidæ maior est pœnitentia, quam matricidæ, quia promptiores sunt homines ad occidendas vxores, quam matres.

De Pœna criminalis homicidij. Cap. XXIII.

EX summa de ca. Pœna homicidij spiritualis tollitur per pœnitētiam, vnde circa pœnam corporalem insistamus. Pœna homicidij commissi lingua, i. præcepto, in consilio, vel defensione, vtputa hic dissuadendo retrahit a bono proposito hominem volentem alium liberare a morte, & sic quodammodo indirecte defendit homicidium. Pœna inquam est irregularitas, quæ etiam post peractam pœnitentiam impedit promouendum, & deijcit iam promotum. Pœna vero homicidij commissi facto variatur, nam pro homicidio necessitatis euitabilis, in qua intelligo non solū illū qui tempore occisionis poterit euitare, sed etiam illum qui se culpa sua in necessitate talem ingessit, puta vidit exercitum venientem ad obsidendum castrum, & nullo modo pertinebat ad ipsum, & postea secuta est necessitas, vel simile. Similiter contrahitur irregularitas quæ impedit promouendum, & deijcit promotū. Si autem fuit necessitas protsus ineuitabilis, nec culpa sua p̄cessit, toleratur in susceptis, sed non promouetur ad maiores ordines. Pro homicidio casuali, si occisor dabat operam rei illicitæ, vel etiam licitæ, sed non adhibuit debitam diligentiam, licet omnes casus fortuitos, qui præuideri non possunt, forsitam non præuiderit, in nullo tenetur. Et potest de iure, non solum in susceptis remanere, sed etiam ad superiores ordines promoueri. Pœna homicidij voluntarij est in clerico depositio. Has pœnas omnes intelligas præter pœnitentiam. Item præter pœnas legales, quas non prosequor. Ex summa iuris. Pro homicidio necessitatis euitabilis, vel ad quam occisor sua culpa peruenit, secundum leges non agitur criminaliter, saltem dum dolus absit, sed ciuiliter Aquilia, scilicet lege ad pœnam pecuniariam. Similiter & pro homicidio casuali, scilicet vbi casum culpa leuis præcessit. Si quis tamen per lasciuiam occiderit aliquem, in quinquennium relegatur. Pœna vero homicidij voluntarij secundum legem est, vt sublimiores, omnibus bonis suis ademptis deponantur, minores vero capite puniantur.

De Pœna homicidij. Cap. XXIIII.

EX summa de casibus. Pro homicidio iustitiæ, iusta, & recta intentione facto, nec inuenio, nec dico pœnam aliquam imponendam, excepta sola irregularitate, quam contrahunt, quæ impedit promouendum, & deijcit promotū, & hoc secundum Ar. Etiam si ante baptismum commisit tale homicidium, quia secundum eum in baptismo deletur omnis irregularitas, quam quis proprio peccato contraxerat, sed illa quam sine peccato non. Baptismus enim non tollit nisi peccata, & sequelas peccatorum. Alij doctores omnes dicunt, quòd siue cum peccato, siue absque peccato, si iudex vel officialis occidisset mille homines ante baptismum, non impeditur post baptismum, & hāc vltimam opinionem approbo, & ita tenet ecclesia. Frater V. Et bene. Quia irregularitas homicidij, non est ex defectu sacramenti, sicut irregularitas bigamiæ, quæ qa est ex defectu sacramenti, non tollitur in baptismo, sed irregularitas homicidij bene tollitur. Quidam etiam dixerunt, & videtur H. concordare, q̄ homicidæ non propter irregularitatem repellūtur ab ordinibus, sed propter horrorem facti (Hu. quia horribile est fundere sanguinem humanum, & ad hoc niti & operam dare) repelluntur, Et propter præsumptionem duplicitatis, quæ in huiusmodi actibus solet interuenire, etiā cum iudex vel officialis, vel miles interficit aliquem secundum legem, quia præsumit ista facere potius pro salario, quā propter iustitiam. Frater Raimundus. Nota ergo, quòd quicūque post baptismum in causa sanguinis fuerit iudex, aduocatus, siue pro accusatore, siue pro reo, licet Hugo contrarium dixerit in aduocato rei. Item assessor, officialis, testis, notarius sententiam scribens, vel proferēs. Et idem credo in alijs actis, vtputa si scribat attestationes, vel legat in examinatione causæ. Item qui scripserit, vel tractauerit literas pro vindicta sanguinis destinandas, omnes tales efficiuntur irregulares, vt habetur extra 3. ne clerici vel mo. se ne. secu. immis. in const. sententiam sanguinis. Frater V. ibi dicit, quòd clericus non debet interesse vbi exercetur vindicta sanguinis. Sed nunquid irregularis efficitur, si interfuerit? Respondeo: si ex sola curiositate interfuerit suspensioni latronis, vel vbi quis interficitur in duello, licet mortaliter grauiter peccet, non tamen efficitur irregularis, si nec consilium, nec auxiliū, nec auctoritatem præstiterit.

De Cauenda Irregularitate. Cap. XXV.

EX summa de casibus. Potest clericus ciuilem quærimoniam proponere contra furem, vel raptorem, non ad hoc vt ille corporaliter puniatur, sed vt ipse recuperet quod amisit, Frater V. Bene dicit ciuilem non criminalem, ad sanguinem, vel mutilationem, vel mortem. Sed nunquid potest eum capere, & iudici tradere? Respondeo. Si aliàs potest res suas recuperare, non debet eum capere, vel ligare, aut iudici tradere. Si autem teneat furem ne fugiat, cum rebus suis, quas aliter recuperare non potest, donec exhibeat eum iudici, vel inuocet auxilium eius ad res illas recuperandas. Credo quòd non efficitur irregularis, si talis fur postea corporaliter puniatur a iudice; dum tamen non sit corrupta intentio ipsius clerici. Ex summa de ca. Debet tamen rogare iudicem, ne talem pœnam infligat ei. Idem dico in episcopo, vel iudice ecclesiastico, qui ob defensionem rerum ecclesiasticarum, vel fidei inuocat, & hortatur contra violentas, brachium seculare, & etiā potest eos sequi, hortando eos, non vt occidant, vel vulnerent ipsos violentos hæreticos, vel paganos, sed vt ecclesiam, fidē, & patriam liberent, ac defendant, & terram ab infidelibus occupatam reducant ad cultum fidei Christianæ, & super hoc facit ecclesia quotidie remissiones magnas. Et licet ibi hincinde aliqui occidantur, non est hoc prælato, siue ecclesiæ imputandum, immo peccaret nisi opponeret se contra tales. Posset. n. dici sibi. Mercennarius, & qui non est pastor &c. & esset merito deponendus. De illis autem qui mouent arma contra tales propter obedientiam, iustitiam, & zelum fidei, certum est quòd merentur, immo peccarent aliter. Et possent cogi principes per cen. eccle. ad purgandas suas prouincias ab hæretica prauitate, necnon, & ad matrem suam ecclesiam defendendam, cum propter hoc ipsum contulerit eis dominus principatus, & regna. Qui autem mouent arma etiam contra tales nocendi cupiditate, vlciscendi crudelitate, impacatò atque impacabili animo, bellandi feritate, dominandi libidine, vel alia causa consimili, peccant.

Iterum de eodem. Cap. XXVI.

EX summa de ca. Item nota, quòd si episcopus in villa, vel castro iurisdictionem habeat temporalem, debet ibi constituere iudicem, personam secularem, qui causas audiat, & terminet seculares, & præcipue causas sanguinis: cui potest, & debet præcipere, quòd firmiter teneat iustitiam, & reddat vnicuique ius suum. Si tamen iudex taliter institutus interroget eum, quid agendum sit de aliquo, qui per facti euidentiam, vel iuris ordinem deprehensus est in aliquo crimine, pro quo de iure esset pœna sanguinis infligenda, potest respondere, hoc non pertinet ad me, consule iurisperitos, & caueat ne propter suam responsionem directam, vel indirectam alius intelligat, quòd debeat eum tali pœna punire. Non debet

bet etiam præsentialiter interesse causę sanguinis, neque exe cutioni sententiæ sanguinis. Nam & cito posset incidere in causam depositionis, vt notatur extra.de excess.præla.ex litteris.& habetur in summa fratris V. Nam agitur ibi de quodā episcopo, qui interfuit suspensioni cuiusdam furis, & iudici quærenti ab eo consilium, respondit. Malum erit si hic euadat. Et mandatur ibidem, quòd cedat episcopatui, aut ammoueat, immo & indignus altaris ministerio reputatur. Quid de illo, qui cum latro quidam duceretur ad iudicem, per locum fuscum, dixit ducentibus. Claudite ei os ne clamet. Nunquid irregularis est, si mors sequatur? Credo quòd sic: quia iuuit ducentes in dando consilio, de ducendo caute. Quid de illo, qui cum iudex vel officialis sequeretur furem, vel homicidam fugientem, iudici, vel officiali quærenti vtrum vidisset talem, vel talem personam transisse per illum locum, vel alium, respondit, quòd sic, & quantum in eo fuit instruxit quærentem, nunquid est irregularis, si secutum est homicidium? Respondeo. Si sciuit, vel scire debuit, quòd talis persona quæreretur ad pœnam sanguinis, irregularis est. Si autem non sciuit, nec suspicatus est, quòd ad hoc quæreretur, sed propter aliud, credo ꝙ non est irregularis, ex quo non est eius corrupta intentio. Ex summa de ca. Si vero vbi non appareret casus de facto, & interrogaret iudex episcopum, vel alium clericum, quæ pœna esset infligenda pro furto, homicidio, & similibus, posset dicere talis, vel talis, secundum leges. Ex summa fratris. V. Quid si et rauerit clericus, respondens fornicatores esse puniendos ad sanguinem, vel aliquid tale, & iudex secutus hanc responsionem, tales puniat ad sanguinem, vel mortem, nunquid est irregularis qui sic respondit? Respondeo: Si reputatur iurisconsultus, & consueuit consuli super his, & respondere consultoribus. Distingue, quòd si errauit in apicibus iuris, & vbi sunt variæ opiniones peritorum; & ille respondit secundum suam opinionem, in qua erant & aliqui alij, non credo quòd contrahat irregularitatem, dum tamen consulenti responderit, varias super hoc esse opiniones. Si aūt errauit laborans crassa ignorantia, & supina, vbi nullus iurisperitus probabiliter dubitaret, si sequatur mors ex eius responsione, contrahit irregularitatem, cum fuerit in culpa. Si autem non reputatur iurisconsultus, sed simpliciter dixit, quid sentiebat de talibus, cum non præsumeret nec deberet, quòd iudex sequeretur responsionem eius, non credo quòd contrahat irregularitatem, si non respondet in casu de facto. Si autem respondet de casu de facto scienter, vtpote si quærat ab eo iudex, quid debeat facere de isto depræhenso in tali, vel tali crimine, si ex eius responsione sequatur mors, contrahitur irregularitas, cum fuerit in culpa, sic respondendo.

De Consentientibus homicidio. *Cap.* XXVII.

EX summa de ca, Item non videtur liber a culpa homicidij, qui potuit, sed noluit liberare alium a morte: & hoc intelligas si constabat ei illum iniuste occidi, sicut Iudęis de Christo, & Anglicis de beato Thoma Cantuariensi. Quidā tamen intelligunt hoc de iudice, qui habet iudiciariam potestatem, quòd ille solus teneatur tales defendere ex præcepto. Consulo tamen ei omnino agere pœnitentiam, etiam si non sit iudex, propter iura supradicta, & propter ambiguum duplicitatis ad cautelam. Frater V. Tenetur autem iudex defendere etiam eum armis, si oporteat, & se pro eis morti opponere, ex quo habet publicam potestatem, dum tamen speret ꝙ per se, vel per alios quos habet secum vocare, eos possit liberare. De personis priuatis, credo etiam dicendum, quòd si credunt aut dubitant, quòd solo verbo possint hominem liberare a morte iniusta, tenentur verbo impedire. Credo etiam ꝙ & facto, si hoc possint sine periculo personarum suarum. Alioquin non credo, quòd teneantur se exponere periculo corporali in tali casu. H. autem plane diceret, quòd qui non habet auctoritatem iudiciariam, vel mandatum iudicis, peccat si alium defendat a morte, dum tamen eum defendat percutiendo, cum dicat quod nulli licet seipsum defendere repercutiendo, vt dictum est. Sed nunquid iudex si non liberat hominem a morte cum potest, aut priuatus non pascit fame morientes, cum possit, irregularis est si sequatur mors? Respondeo: Licet grauissime peccent tales, non tamen irregulares sunt, quia lex promotionis factum requirit. Extra 5. de homicidio Alexan. 3. In excessibus singulorum, non solum qualitas, & quantitas delicti, sed & ætas, & scientia, & sexus, atque conditio delinquentis sunt attendenda, & non solum secundum prædicta, sed etiam secundum tempus & locum, quo delictum committitur, pœnitentia debet indici. cum idem excessus magis sit in vno, quam in alio puniendus. Cumque scriptum sit: Qui potuit hominem liberare a morte, & non liberauit, eum occidit. Constat ab homicidij reatu immunes non esse, qui occisoribus contra alios opem præstare venerunt, nec caret scrupulo societatis occultæ, qui manifesto facinori desinit obuiare.

De His, quæ fiunt in guerris, & torneamentis. *Cap.* XXVIII.

EX summa de casibus: Quia sagittarij, & balistarij homicidia sæpe committunt, de his quoque subijciendum est. Possunt enim Christiani exercere officium hoc contra Paganos, & nostræ fidei persecutores, contra Christianos autem, & Catholicos nequaquam. Extra 5. de sagittarijs. Innocen. 3. Artem illam mortiferam, & odibilem balistariorum, sagittariorum aduersus Christianos, & Catholicos exerceri de cætero sub anathemate prohibemus. Ex summa de casibus. Item dicunt quidam, quòd in bello iusto possunt officium hoc exercere etiam contra Christianos: quia in tali bello dicit Augustinus. Cum quis istud bellum susceperit vtrum aperte pugnet, an ex insidijs, nihil ad iustitiam interest. Porro qui interfuerunt bello licito, nec ibi occiderunt aliquem, nec mutilauerunt, poterunt promoueri, si aliter sunt idonei. Si vero in bello illicito, & homines sunt ibi occisi, etiam si nō per istos, eis imputatur, propter culpam præcedentem, & ita non poterunt promoueri. Torneamenta dicuntur quædam nundinæ, vel feriæ non inter hostes, sed ad instar pugnarum hostilium factæ, vbi si aliquis exercens tale torneamentum aliquem occiderit, etiam casu, reus est homicidij, & irregularis erit, quia ludus talis noxius, & illicitus est, & ideo quicquid ex eo sequitur, ei imputandum est. Extra 5. de torneamentis. Ex concil. Lateranen. Detestabiles illas nundinas, & ferias quas vulgo torneamenta vocant, in quibus milites ex condicto conuenire solent, & ad ostensionem virium suarum, & audaciæ temerè congredi, vnde mortes hominum, & animarum pericula sæpe proueniunt, fieri prohibemus. Quod si quis eorum ibi mortuus fuerit, quamuis poscenti ei pœnitentia non negetur, tamen ecclesiastica careat sepultura. Frater V. Dic si venerint causa torneandi, quia si causa quærendi debita venit ibi, non punitur hac pœna, vel si venit propter consimilem causam, aut etiam si venerit ad spectandum. Torneamenta dicuntur nundinæ, quia ad ea conueniunt a diuersis partibus causa lucri, sicut ad nundinas. Dicuntur etiam feriæ a feriando, quia tunc milites vacant ab alijs operibus rei familiaris. Ex prædictis patet, quod mortaliter peccant torneatores, cum faciant contra prohibitionem. Si autem non esset prohibitum, non esset peccatum torneare, dum tamen hoc fieret causa discendi vsum armorum ad impugnandum infideles, & ob defensionem patriæ, vel reipublicæ. Quid de his quę milites, vel alij lucrantur in torneamentis, nunquid possunt retinere? Respondeo. Si contra legem torneamentorum lucratur quis ibi aliquid, tenetur illud restituere illi a quo habuit, si scit a quo, aut dare pauperibus pro eo, si habet vnde possit. Si autem secundum legem torneamentorum, non tenetur reddere illi a quo habuit, est in foro pœnitentiali inducendus, quod illud eroget in pios vsus. Si autem nolit hanc pœnitentiam suscipere, non credo, quod sit compellendus ad eam suscipiendam, sed alia debet ei pœnitentia iniungi, & absolutio impendi, nec ex hoc solo quod taliter acquisitum non vult erogare, est in peccato mortali.

De Pugna duelli. *Cap.* XXIX.

EX summa de ca. Duellum dicitur quasi duorum bellum. Est enim singularis pugna inter aliquos ad probationem veritatis, ita videlicet, vt qui vicerit probasse intelligatur, de qua scilicet probatione iam dictum est supra. Et dicunt quidam, eum qui offert, & eum qui sponte suscipit peccare mortaliter, eum vero qui suscipit, iudice compellente, non peccare, cum aliter non possit euadere periculum mortis, vel rerum suarum, sed licitum iudicatur si sit etiam sacerdos. Frater V. Hæc opinio uidetur esse rationabilis, & maxime vbi innocens accusatur de crimine ad mortem, qui si duellum recusauerit oblatum, statim suspendetur. Durum enim videtur dicere, quod talis teneatur potius sustinere se suspendi, quam se defendere in duello. Et forte distinguendum est, inter suscipientem duellum oblatum in criminali, & suscipientem in causa ciuili, de rebus temporalibus, vt dicatur, quod in primo casu licitum sit suscipere duellum, non offerre. In secundo casu

casu nec offerre, nec suscipere licet, cum in temporalibus debeat quis potius quodlibet damnum pati, quam sic duellum suscipere. Sed cum res suas liceat laico armis defendere, & eas defendendo raptorem occidere, si aliter defendere non possit, quare non potest eas defendere in duello, non quòd ipse offerat sed dum ei a iudice offertur, vel potius infertur? Propter hoc credo, quòd hæc opinio potius sit tenenda, cum ratione non careat, & sic benignior, ne videamur damnare omnes illos, qui se defendunt in duellis, vel res suas. Verum tamen de sacerdote non credo, quod liceat ei duellum suscipere, vel offerre, nec in causa criminali, nec in causa ciuili, nec consulere quod offeratur, vel suscipiatur. Ex summa iuris. Nota tamē quod & secundum ipsam legem Lombardorum, duelli probatio iudici fidem facere non debet, quia qui vincitur non sponte confitetur, ergo condemnari non debet. Vnde in ipsa lege dixisse legitur Imperator. Multos vidimus iustam causam fouentes, vno sub clipeo suam iustitiam amisisse, ergo consuetudo iudicem excusare non valet, cum sciat non esse probatum, & tamen nihilominus condemnet.

De Clericis duellum suscipientibus. Cap. XXX.

EXtra. 5. de clericis pugnantibus in duello. Alexander 3. Si clericus sponte duellum obtulerit, vel oblatum susceperit, siue victor, siue victus fuerit, de rigore iuris est merito deponendus. Sed quantumcunque eius in hoc grauis sit, & enormis excessus, sed euadere potest depositionis sententiam, si cum ipso suus duxerit episcopus misericorditer dispensandum, dummodo ex ipso duello homicidium, vel membrorum diminutio non fuerit subsecuta: Cœlestinus 3. Henricus presbyter, cum quendam laicum super furto seculari placito conuenisset, quia testes sui defecerunt, pugilem secundum prauā terræ consuetudinem introduxit, qui reum vsque adeo vulnerauit, quòd coactus est expirare. Respondemus, quod huiusmodi pugiles homicidæ veri existunt: sacerdos quoque licet non ipse, sed alius pro eo in duello pugnauerit, non debet in sacris ordinibus ministrare. Homicidium enim tam facto, quā præcepto, siue consilio, vel defensione non est dubium perpetrari, poterit tamen cum eo circa habendum beneficium misericorditer dispensari. Frater V. Rodon. Quid de episcopis, capellanis, & abbatibus, qui in curia regis subire duellum cogūtur, aut res ecclesiasticas amittere? Quid de clerico seculari, q conuenitur, vel cōuenit alium de feudo in foro seculari? Quid de episcopis, & abbatibus habentibus regalia, & iurisdictionem temporalem, sicut principes seculares, in quorum curijs iudicantur huiusmodi duella? Respondeo: In omnibus his casibus, si episcopi, vel abbates offerunt, vel suscipiunt duella, vel per se, vel per alios de speciali mandato eorum, aut iudicant in curijs inter subditos suos, aut præstant auctoritatem specialem iudicantibus, peccant mortaliter, & efficiuntur irregulares, si sequatur mors. Si autem talia fiant per œconomos seculares, & baliuos, & præpositos huiusmodi episcoporum, capellanorum, & abbatum, & clericorum secularium administratores, sine speciali mandato eorum, licet huiusmodi episcopi, capellani, & abbates peccent grauiter, & mortaliter, sicut credo talia sustinendo fieri in curiis suis, siue baliuorum suorum, & dissimulando cum sciant, non tamen incurrunt irregularitatem ex hoc, quia non præstant super hoc specialem auctoritatem, licet præcipiant baliuis suis, quod faciant iustitiam in tali, vel tali causa: quia in tali generali mandato, non intelligitur aliquid mandare de duellis iudicandis, offerendis, vel subeundis. Et in huiusmodi casibus, si Rex vel alius Princeps velit personam ecclesiasticam compellere ad duellum, aut propter recusatum duellum auferre ei bona ecclesiæ suæ, vel sua, debent inuicem viriliter se episcopi irritare. Credo etiam quod omnia mala potius debeat tolerare, quam tali modo consentire. Credo etiam, quod in publicis prædicationibus, potest hoc insinuari secularibus, rusticis, & plebibus, dū tamen maturè & modestè, & quasi per modum compassionis dicatur eis, quod qui hoc faciunt, non sunt in statu saluandorum. Et hoc præsertim in his locis, vbi super hoc creduntur iuris ignorantia laborare, quæ ignorantia in episcopis, & abbatibus, & cæteris ecclesiasticis personis non est tolerabilis, quicquid sit de secularibus. Et quæ dicta sunt intelligas de iudicio ferri, & aquæ frigidæ, & aliis publicis iudiciis.

De Crimine raptus. Cap. XXXI.

EX summa de ca. Vidimus de homicidio, quo peccatur directè in personam proximi, consequenter dicendum est de quibusdam aliis, quibus delinquitur in proximum. Et primo de Raptoribus. Raptor dicitur duobus modis. Est enim raptor hominum, & præcipue fœminarum. Et raptor rerum, siue bonorum. Et proprie rapina rerum, sed raptus mulierum. Committitur etiam crimen raptus dupliciter, videlicet cum ipsa puella violenter rapitur, vt in perpetuum teneatur. Item cum non ipsa violenter rapitur, sed vsus eius ea prohibente violenter vsurpatur. Item tunc demum committitur raptus, cum ipse raptor non desponsauerit primo ipsam puellam. Item raptus large non solum committitur in virginem, sed etiam in viduam, & sanctimonialem. Isid. tamen videtur accipere raptum pro quolibet illicito coitu. Extra 5. de raptoribus. Lucius 3. Cum raptus ibi dicatur committi, vbi nihil ante de nuptiis agitur. Iste raptor dici non debet, cum habuit mulieris assensum, & prius eam desponsauerit, quam cognouerit, licet parentes reclamarent, a quibus eam dicitur rapuisse. Causa 36. q. 1. Filiam cuiusdam, patre ignorante, quidam muneribus illexit ad conuiuium, finito conuiuio, iuuenis virginem oppressit, quo comperto a parentibus, iuueni traditur puella, ac more nubentium a iuuene dotatur, & publice in vxorem ducitur. Quæritur an ille raptum commiserit. Quod quidem auctoritate probatur multorum. Ait enim Isido. in 2. lib. Ety. Raptus est illicitus coitus a corrumpendo dictus, vnde qui raptu potitur, stupro fruitur. Item Gelasius Papa: Lex illa præteritorum principum ibi raptum dixit cōmissum esse, vbi puella de cuius ante nuptiis nihil actum fuerit videatur abducta. Gratianus. Cum ergo hæc illicito coitu sit corrupta, & ita sit abducta. i. a domo patris ducta, quod de eius nuptiis nihil ante actum fuerit, raptam appellandam negari non potest. Sed non omnis illicitus coitus, non cuiuslibet illicita defloratio, raptus appellatur. Aliud enim est fornicatio, aliud stuprum, aliud adulterium, aliud incestus, aliud raptus. Raptus admittitur, cum puella de domo patris violenter ducitur, vt corrupta in vxorem habeatur, siue puellæ solummodo siue parentibus tantum, siue vtrisque vis illata constiterit, hic morte mulctatur. Sed si ad ecclesiam cum rapta confugerit, priuilegio ecclesiæ mortis impunitatem promeretur. Vnde in Aurelian. concil. legitur: Aut ad seruiendum subiectus sit, aut redimendi se liberam habeat facultatem. Si vero rain quæ rapitur patrem habere constiterit, & puella raptori consenserit, potestati patris excusata reddatur, & raptor patri superioris conditionis satisfactione teneatur obnoxius. Hic autem neque parentibus, neque puellæ vim intulisse videtur, cum neque illis prohibentibus, neque illa renitente violenter sit abducta. Aliud est enim promissionibus aliquam seducere, aliud sibi vim inferre: vnde quia neutri vis illata probatur, raptor hoc iure dici non debet. Sed rapina dupliciter fieri dicitur. Aliquādo enim res ipsa rapitur, vt in perpetuum teneatur, Aliquando vero non res ipsa affectatur, sed vsus eius domino prohibente violenter vsurpatur. Hic ergo raptum admisit, quia florem virginitatis puellæ violenter eripuit.

De Pœna raptoris. Cap. XXXII.

IBidem q. 2. ex concil. Calcedonen. Causa 36 Hos qui rapiūt puellas, siue mulieres sub nomine simul habitandi, cooperātes autem, & conuiuentes raptoribus, decreuit sancta synodus, vt si quidem clerici sunt decidant a proprio gradu, si vero laici anathematizētur. Item Imperator Iustinianus. Siquis non dicam rapere, sed attentare tantummodo matrimonii iūgendi causa, sacratissimas virgines ausus fuerit, capitali pœna feriatur. Gratianus. Nunc quæritur an purgato vitio rapinæ, raptor in vxorem possit raptam accipere: quorum coniunctio auctoritate sanctorum canonum pœnitus prohibetur? Sed raptor & rapta nomina sunt vitiorum non personarum, Vitia autem cum per pœnitentiam purgata fuerint, nomina eorum abolentur. Prohibetur ergo rapta copulari raptori, antequam vitium rapinæ aboleatur, donec ille raptor, & illa rapta iure appellatur. Cæterum cum illa patriæ potestati restituta fuerit, & raptor suæ rapinæ pœnitentiam egerit, cum voluntas parentum vtriusque in vnum conuenerit, non prohibentur adinuicem copulari. Vnde Hiero. Tria legitima coniugia in scripturis leguntur. Primum est virgo casta in virginitate viro data legitime, & reliqua quæ sequuntur in prædictis. Secundo vero in ciuitate depræhensa a viro, & illi per vim copulata, si pater eius postea consenserit. Tertium si pater eius ipsam alii dederit. Ambro. in apologia Dauid. Cum voluntate parētum in coniugium haberi raptam permittimus. Denique & puellæ pater illius, quæ vim concubitus nulli despōsata pertulit, 50. dragmas aureas accipiet: ipsa autem in coniugio permanebit.

bit. Gratianus. Legitime igitur post pœnitentiam peractam raptor sibi poterit copulare quam rapuit, nisi pater puellæ viam raptori detrahere voluerit. Extra 5. de raptoribus. Innocen. 3. Rapta puella legitime poterit contrahere cum raptore, si prior dissensio transeat postmodum in consensum, dummodo etiam ad contrahendum legitimæ sint personæ. Ex summa de ca. In summa itaque nota, quòd pœna raptoris mulierum secundum leges est vt capite puniatur, & eius substantia raptæ applicetur, si ingenuam rapuit: si vero ancillam, vel libertam, substantiam non amittit, sed tantum decapitatur. Secundum canones vero raptor efficitur seruus raptæ, nisi velit se redimere. Item debet excommunicari cum fautoribus suis, si tamen rapta velit cum raptore contrahere, potest. Frater V. Quid de illo, qui deflorat virginem solutam, nunquid eam ducere, vel maritare debet? secundum quòd videtur dicere decretalis. extra. de adulter. in. ca. 1. Respondeo. Si deflorat ipsam voluntariam, non tenetur. Si autem inuitam, aut per dolum inductam ad consensum, in foro pœnitentiali iniungendum est ei, quod ei satisfaciat, vel cum ea componat. Ad pœnam autem prædictæ decretalis non tenetur, nisi in foro causarum. Et glosatores exponunt eam de raptore qui seducit, idest seorsum ducit a domo patris, & extrahit virginem per violentiam. Ex summa de casibus. Et nota quod si princeps committat iudici ecclesiastico potestatem puniendi tales, ipse citra mortem, vel membri truncationem, vel sanguinis effusionem poterit raptorem iubere incarcerari, vel flagellari, vel pœna pecuniaria mulctari. Quos tamen inuenerit adeo enormiter excessisse, quòd mortem, vel membri detruncationem debeant sustinere, debet reseruare puniendos Regiæ potestati.

Quod rea non sit puella violenter oppressa.
Cap. XXXIII.

Causa 32. q. 5. Quod autem pudicitia violenter eripi non possit, multorum auctoritatibus probatur. Est enim virtus animi, qui violentiam non sentit. Corpori namque vis infertur non animæ, vnde quamuis corpus violenter corrumpatur. Si pudicitia mentis seruetur, illæsa tamen castitas duplicatur. Sicut beatā Luciā fertur dixisse Paschasio: Si inuitam me feceris violari, castitas mihi duplicabitur ad coronam. De consensibus enim, & voluntatibus iudicabis Deus. Hinc Ambro. scribit in li. 5. de virginibus. Virgo prostitui potest, adulterari non potest. Idem. Reuera non potest caro ante corrumpi, nisi mens fuerit ante corrupta. Augu. de ciui. Dei. li. 1. Quis sana, scilicet mente, pudicitiam se putauerit perdere, si forte in apprehensa, vel vi oppressa carne sua exerceatur, vel expleatur libido, non sua. Idem. Proposito animi permanente, per quod etiam corpus sanctificari meruit, ipsi corpori non aufert sanctitatem violentia libidinis alienæ, quam seruat perseuerantia suæ continentiæ. Item. Isidorus in synonimis lib. 2. Non potest corpus corrumpi, nisi prius corruptus sit animus. Munda namque a contagione anima, caro non peccat. Item August. Honorato episcopo. Nec quis in carne violatur, quando voluntas patientis turpiter carne non vtitur, sed sine consensione toleratur, quod alius operatur. Item Iohan. Chryso. super Matth. Sicut enim peccatum opus sine voluntate non facit, ita & iustitia ex opere non consumatur, nisi & voluntas affuerit. Gratianus. Quamuis autem violenter oppressæ pudicitiam non amiserint, incontaminatis tamen se non audeant exequare virginibus. Vnde Leo Papa. Illę autem famulæ Dei, quæ oppressione Barbarica integritatem pudoris perdiderunt, laudabiliores erunt in humilitate, ac verecundia, si se incontaminatis non audeant comparare virginibus. Quamuis enim omne peccatum ex voluntate nascatur, & potuerit corruptione carnis mens inuita non pollui; minus tamen hoc illis oberit, si quod potuerunt animo non amittere, se doleant, vel corpore perdidisse.

De Crimine incestus. Cap. XXXIIII.

Causa 36. quæst. 1. Incestus est consanguinearum, vel affinium abusus. Vnde incestuosi dicuntur, qui consanguineis, vel affinibus suis abutuntur. Causa 35. quæst. 3. ex concil. Hilerdensi. De his qui incesti pollutione se maculant, placuit quousque in ipso detestando, & illicito carnis contubernio perseuerant, vsque ad Missam cathecuminorum in ecclesia admittantur, cum quibus etiam nec cibum sumere vlli Christianorum, sicut Apostolus iussit, licebit. Causa. 32. quæstione 7. Quædam cum fratre viri sui dormiuit, decretum est, vt adulteri nunquam coniugio copulentur, illi vero cui vxor stuprata est, licita coniugia non negentur. Sic & illud Maguntin. concil. intelligitur. Si quis viduam vxorem duxerit, & postea cum filiastra sua fornicatus fuerit, seu cum duabus sororibus, aut si qua cum duobus fratribus, seu cum patre & filio, si quis relictam fratris, si quis neptem, aut nouercam, aut nurum, aut consobrinam, aut filiam auunculi, aut eius relictam, aut priuignam polluerit, eos disiungi, & vlterius nunquam coniugio copulari pręcipimus. Item qui dormierit cum duabus sororibus, & vna ex illis antea fuerit vxor, neutram ex ipsis habeat, nec ipsius adulteri nunquam in coniugio copulentur. Item ex decreto Zachariæ Papæ: Concubuisti cum sorore vxoris tuæ, si fecisti, neutram habeas. Et si illa quæ vxor tua fuerit, conscia sceleris non fuerit, si continere non vult, nubat in domino cui velit, tu autem, & adultera sine spe coniugij permanebitis, & quamdiu vixeritis, præcepto sacerdotis pœnitentiam agite. Ex concil. Triburien. Si quis cum duabus sororibus fornicatus fuerit, & sororem ab eodem antea vsurpatam nescierit, vel se sororem eius, quam antea stuprauerat non intellexit, si digne pœnituerint, & continere non valuerint, post annos septem cōiugia illis non negentur. Si autem non ignorauerint, vsque ad mortem a coniugio abstineant. Item 35. quæstione secunda. Si quis cum matre, & filia fornicatus fuerit, ignorante matre de filia, & filia de matre, ille nunquam accipiát vxorem. Illæ vero si voluerint accipient maritos. Si autem hoc scierint ipsæ fœminæ, absque maritis perpetuo maneant. Idem in eodem; Quidam fornicatus est cum quadam muliere, & postea filius nesciens patris factum, stuprauit eandem. Quod cum pater nesciret de se, filioque confessus, statuetur melius esse, vt taliter lapsis condigna pœnitentia iniuncta legitima permittantur coniugia, quam si forte deterius delinquant. Fornicaria autem sine spe coniugij maneat.

De Incestuosis coniugijs separandis. Cap. XXXV.

Causa 35. quæstione 6. Nunc quæritur quibus accusantibus, vel testificantibus, consanguineorum coniunctio dirimenda sit. De his ita scribit Fabianus Papa: Consanguineos extraneorum nullus accuset, vel consanguinitatem in synodo computet, sed propinqui ad quorum notitiam pertinet, idest pater, & mater, soror, & frater, patruus, auunculus, amita, matertera, & eorum procreatio. Si autem progenies tota defecerit, ab antiquioribus & veracioribus, quibus eadem propinquitas nota sit, episcopus canonice perquirat, & si inuenta fuerit propinquitas, separetur. Item Vrbanus Papa: Quod si propinqui, vel extranei verbis tantum propinquitatem testantur, & iuramento probare noluerint, vel nequiuerint, coniugium nullatenus dissoluatur, sed competens eis pœnitentia, puta propter infamiam, vel peccati maculam, si forte in hoc contraxerint aliquam, iniungatur. Item ex concil. Vrbani Papæ: habito in Apulia. Si duo viri, vel tres consanguinitatem iureiurando firmauerint, vel si ipsi forte confessi fuerint, coniugia dissoluantur in notoriis. Si vero neutrum contigerit, episcopi eos per baptismum, per fidem Christi, per Christi iudicium, in vera obedientia obtestentur, quatenus palam faciant vtrum se sicut fama est, recognoscant esse consanguineos, si negauerint, sibi ipsis relinquendi sunt. Ita tamen, vt si aliud in conscientia habeant, se a liminibus ecclesiæ, a corpore & sanguine domini, a fidelium communione nouerint segregatos, atque infames effectos, donec ab incesti facinore desinant, Si se ipsi iudicio episcoporum separauerint, qui iuuenes sunt, alia matrimonia contrahere non prohibentur, Gratianus. Ecce quibus accusantibus, vel testificantibus consanguineorum coniunctiones sint dirimendæ, Cuiusmodi vero iuramentum ab accusatore sit exigendum, ex Romano ordine habetur. Est autem huiusmodi de parentela illa, quam dicunt esse inter N. & istam eius coniugem N. quicquid inde scis, aut audisti a tuis vicinis, aut a tuis propinquis antiquioribus, tu per nullum ingenium, nec propter timorem, aut amorem, aut propter præmium, aut propter consanguinitatem celabis episcopo tuo, aut eius misso, cui hæc requirere iusserit: quandocunque te ex hoc interrogauerit, sic Deus te adiuuet, & istorum sanctorum reliquiæ. Iuramentum testium huiusmodi, est illud iuramentum, quod iste iurauit de illa parentela, quæ inter filium N. & eius coniugem N. computatur, quòd tu illud obseruabis inquantum sapis, sic Deus te adiuuet,

De

De iuramento separationis. Cap. XXXVI.

POrro de iuramento separationis. Innocentius Papa secundus scribit Othoni Lucensi episcopo dicens. De parentela illa, vnde nos consulere voluisti, pro qua etiam ad nostram audientiam est appellatum, aliorum fratrum scripta suscepimus, quæ vtique causam ipsam diuerso modo narrabantur. Et primo quidem tam in gradibus, quam in nominibus personarum discordasse, postmodum vero in altero eorum compatratores eiusdem parentelæ dicuntur conuenisse. Cæterum in huiusmodi casibus summopere considerandа est qualitas personarum, quæ aliquid contra aliquos astruere volunt, qui etiam iusiurandum præstare debent, quod neque gratia, neque pretio, vel timore, vel odio alicuius hoc dicant contra eos, de quibus agitur, sed potius quia credant ita verum esse, & ita se a suis antecessoribus audiuisse, in quibus omnibus non debet aliqua varietas, vel contrarietas inueniri. Gratianus. Qui vero separantur abinuicem, huiusmodi iuramentum præstabunt. Ab isto die in antea tu per nullum ingenium te huic sociabis tuæ consanguineæ, nec in coniugio, nec in adulterio, nec cum illa ad vnam mensam manducabis, & bibes, aut sub vno tecto manebis, nisi in ecclesia, aut in alio loco publico, vbi nulla mala suspicio possit esse, vt ibi coram testibus idoneis pro certa necessitate pariter colloquamini, nec aliam coniugem accipies, nisi forte post actam pœnitentiam tibi licentia data fuerit ab episcopo tuo, aut eius misso, sic Deus te adiuuet. Occasione vero consanguinitatis vxorem suam dimittere, & aliam ducere non licet alicui, nisi causa primum probata fuerit. Quod autem vnius testimonio coniugia apud quosdam dirimuntur, nulla ratione ratum habetur. Ibidem quæstione tertia. Fabianus Papa. Qui propinquam sanguinis vxorem ducunt & separantur, non licebit eis quandiu vtique viuunt, alias vxores sibi in coniugio sociare. Gratianus. Nisi ignorantia excusentur, vt in concil. apud Vermeriam. Item Gregorius Papa ad Felicem. Nec eam quam aliquis ex propria consanguinitate coniugem habuit, vel aliqua illicita pollutione maculauit, in coniugium ducere nulli Christianorum licet, vel licebit: quia incestuosus est talis coitus, & abhominabilis Deo, & cunctis bonis hominibus. Incestuosos vero in nullo coniugij nomine computandos a sanctis patribus statutum esse legimus. vbi Gratianus. naturæ videlicet ordine, si vero extraordinarie non sic. Ait enim Vrbanus Papa secundus. Gratiano Neapolitano. Extraordinaria pollutio non nisi in naturalibus admissa, vel sæpius reiterata circa maritalem affectum, si præbitis sacramentis ita esse constiterit, quemadmodum nobis tuis designatum est literis, non videtur matrimonium impedire, quamuis ipsa sit criminosa, & damnabilis.

De Crimine adulterij. Cap. XXXVII.

CAusa 36. quæstione prima. Adulterium est alieni thori violatio, vnde adulterium dicitur quasi ad alterius thorum accessio. Causa 32. quæstione septima. August. Adulterij malum vincit fornicationem, vincitur autem ab incestu. Item ex epistola Clementis. Quid in omnibus peccatis grauius est adulterio? secundum namque in pœnis obtinet locum, quoniam primum quidem illi locum habent, qui oberrant a Deo, etiam si sobrie vixerint. Ibidem quæstione quinta. Ambrosius in exameron. Comparem suum equus diligit, & si mutetur alius iugum trahere nescit, tu coniugalem tuum repudias, & sæpe mutandum putas. Item quæstione quarta. capitulo nemo blandiatur. Non hoc solum est adulterium cum aliena coniuge peccare, sed omne quod non habet potestatem coniugij, idest quod extra coniugem suam committitur. Grauius tamen est crimen, vbi celebrati coniugij iura temerantur, & vxoris pudor soluitur, ac lex diuina, gratiaque violatur. Vnde respondit dominus Abimelech. Peperci tibi ne peccares in me. &cæt. vbi cognoscimus Deum velut præsulem, ac custodem esse coniugum, qui non patitur alienum thorum polllui. Augustinus ad Claudium, contra Iulianum. Sic non sunt facienda adulteria, etiam voluntate filios generandi, quemadmodum nec furta facienda, etiam voluntate pascendi pauperes sanctos. Item Augustinus de bono coniugij. Sicut sanctius, alias satius, est mori fame, quam idolatieis vesci, ita satius est defungi sine liberis, quam ex illicito concubitu stirpem quærere. Vndecunque autem homines nascantur, si parentum vitia non sectentur, & Deum recte colant honeste, & salui erunt. semen enim hominis ex qualicunque homine Dei creatura est, & male vtentibus male erit. Ex summa de casibus. Laico adulteranti septem annorum pœnitentia, presbytero vero multo grauior. Extra quinto de adulteriis. Alexander tertius. Significasti nobis quendam presbyterum cum alterius coniuge intra ecclesiam dormiuisse, cumque negante adultero mulier in confessione publice petsistat. Man. qua. condignam pœnitentiam imponens, adulteræ, & ecclesiam per aquæ benedictæ respersionem reconciliare procures: prædicto autem sacerdoti cum vicinis presbyteris, quos se nolle peierare noueris, iuxta arbitrium tuum purgationem indicas. Quod si purgare se poterit, in officio suo ministrare permittas. Alioquin ipsum ab officio suo suspendere non postponas.

Qualiter antiqui patres excusantur a culpa adulterij. Cap. XXXVIII.

CAusa 32. quæstione tertia. Gratianus. Nequaquam vero Abraham, aut Iacob deliquerunt, quia præter vxores filios ex ancilla quæsierunt, nec tamen illorum exẽplo præter coniugale debitum fœcunditatem in aliqua licet alicui quærere, cum illorum coniugia nostrorum æquantur, vel præferantur virginitati, & immoderatus vsus coniugij nostri temporis, turpitudinem fere imitetur fornicationis illius temporis. Vnde Ambrosius scribit in libro Patriarch. Considera, quòd Abraham ante legem Moysi & ante Euangelium fuit, nondum ergo interdictum adulterium videbatur. Pœna criminis ex tempore legis est, quæ crimen inhibuit, nec ante legem nulla rei est damnatio, sed ex lege. Non ergo in lege commisit Abraham, sed legem præuenit. Deus autem in Paradiso coniugium laudauerat, non adulterium damnauerat. Habes primam Abrahæ defensionem. Secunda illa est, quòd non ardore aliquo vagæ succensus libidinis, non petulantis formæ captus decore, ancillæ contubernio coniugalem posthabuit thorum, sed studio quærendæ posteritatis, & propagandæ sobolis. Adhuc post diluuium raritas erat humani generis, erat etiam religionis, ne quis non reddidisse videretur debitum naturæ. Denique & Loth sancti filiæ hanc causam quærendæ posteritatis habuerunt, ne genus deficeret humanum, & ideo publici muneris gratia, priuatam culpam prætexit. Item Hierony. Quis ignoret sub alia dispensatione Dei omnes retro sanctos fuisse eiusdem meriti, cuius nunc sunt modo Christiani. Quoniam autem Abraham placuit Deo in coniugio, sicut nunc virgines placent Deo in castitate. Seruiuit ille legi & tempori suo, seruiamus, & nos legi & temporibus nostris, in quo fines seculorũ deuenerunt. Item Augustinus. Obijciuntur Iacob quatuor vxores, quod quoniam mos erat, crimen non erat, sic Patriarchæ coniugibus excipientibus semen suum miscebantur, non concupiscentia perficiendæ voluptatis, sed prouidentia propagandæ successionis.

Qualiter a culpa adulterij plerunque excusat ignorantia facti. Cap. XXXIX.

CAusa 34. Quidam in captiuitatem ductus est. & postea vxor eius audiens illum mortuum, nupsit alij, demum ille rediens repetit vxorem suam. Quæritur an illa sit rea adulterij, & an sit cogenda recedere a secundo, & redire ad primum? Vtraque quæstio terminatur auctoritate Leonis Papæ, qui scribens Niecetę Aquileg. episcopo ait: Si viri post longam captiuitatem reuersi, ita in dilectione suarum coniugum perseuerant, vt eas cupiant redire in suum consortium, obmittendum est, & inculpabile iudicandum est, quod necessitas intulit, & restituendum quod fides poscit. Omniumque studio procurandum est, vt recipiat vnusquisque quod proprium est, nec tamen culpabilis iudicetur, non tanquam alieni viri persuasor habeatur, qui personam eius mariti, qui iam non esse æstimabatur assumpsit. Siautem aliquę mulieres ita posteriorum virorum amore sunt captæ, vt maluerint his cohærere, quam ad legitimum redire consortium, merito sunt notandæ, ita vt ecclesiastica communione priuentur, quòd de re contaminabili contaminationem criminis elegerunt: ostendentes sibimet per suam incontinentiam placuisse, quod iusta remissio poterat expiare. Augustinus in libro de fide, & operibus. Si virgo nescientis viro nupserit alieno, hoc si semper nesciat, nunquam ex hoc erit adultera. Si autem sciat iam ex hoc adultera esse incipit, ex quo cum alieno sciens cubauerit. Sicut in ire

re prædiorum tandiu quisquis bonæ fidei possessor recte dicitur, quandiu se possidere ignorat alienum. Cum vero sciverit, nec ab aliena possessione recesserit, tunc malæ fidei possessor perhibetur, & tunc iuste iniustus vocabitur. Gratianus. Sic & ignorantia excusat eum, qui nesciens dormiuit cum sorore vxoris suæ. Vnde in concil. Triburien. legitur: In lectum mariti absente vxore soror iuit vxoris, quam ille vxorem suam putans esse, dormiuit cum ea. Super hoc visum est, si ipse per securitatem veram hoc probauerit, quod inscius fecerit hoc scelus, pœnitentiam quidem, quæ sibi indicta fuerit agat, legitimum suum coniugium habere permittatur. Illa vero vindicta digna affligatur, & in æternum coniugio priuetur. Gratianus. De simpliciter vero fornicantibus, vel cum duabus sororibus, vel cum matre & filia, vel cum patre & filio, idem accipiendum est, vt ignorantibus coniugia non negentur, scientibus perpetuo prohibeantur.

Quod Vxor in adulterio permanens, non sit retinenda. Cap. XL.

IOhannes Chrysostomus super Matth. Sicut crudelis, & iniquus est, qui castam dimittit vxorem, sic fatuus est, & iniustus, qui retinet meretricem. Patronus enim est turpitudinis, qui celat crimen vxoris. Idem Iohannes Chrysostomus. Si quis vxorem suam inuenerit adulteram, & postea deinceps placuerit eam habere, in matrimonio, duobus annis pœniteat. Ideo quia cum adultera commixtus sit, quæ adhuc crimine suo non est purgata: aut abstineat se a matrimonio eius, donec expleatur satisfactio terminis pœnitentiæ suæ. Ideo quia post satisfactionem pœnitentiæ suæ non meretur vocari adultera. Similiter si vxor virum suum inuenerit adulterum, non ad imparia iudicantur. Item ex pœnitentiali Theodori: Si quis vxorem suam scit adulteram, & non vult dimittere eam, sed habere in matrimonio, tres annos pœniteat, & quandiu illa peniteт, abstineat ab illa. Gratianus: Subaudiatur nisi ab adulterio mulier recedere voluerit, quo casu vir vxorem recipere potest, nullum periculum ei illaturus. Augustinus ad Pollentium libro secundo. Quod tibi durum videtur, vt post adulterium reconcilietur coniunx, si fides assit, non erit durum: Cur enim adhuc deputamus adulteros, quos credimus, vel baptismate ablutos, vel pœnitentia esse sanatos. Hæc crimina in veteri lege de nullis sacrificijs mundabantur, quæ in lege noui testamenti sine mundatione legali mundantur. Et ideo tunc omnino prohibitum est ab alio contaminatam accipere vxorem. Nunc autem postquam Christus ait adulteræ, Nec ego condemnabo te, vade & deinceps noli peccare, quis non intelligat maritum debere ignoscere, quod videt ignouisse Deum amborum, nec iam se debere adulteram dicere, cuius pœnitentis crimen deletum est a Deo. Gratianus. Quod si in adulterio perseuerare elegerit, turpitudinis & lenocinij reus maritus habebitur, nisi eam ream adulterij facere voluerit.

De Accusatione adultera. Cap. XLI.

EX summa de casibus. Accusatio de adulterio, quando agitur ad separationem thori, & relaxationem mutuæ seruitutis, magis prope dicitur accusatio, quam illa de qua dictum est supra. Quoniam ista fit propter adulterij crimen, & fit inscriptione. Item licet tam secundum canones, quam secundum leges quilibet bonæ famæ admittatur ad accusationem adulterij, cum ad pœnam agitur legalem, vel canonicam infligendam, ad illam tamen accusationem matrimonij, quæ fit propter adulterium commissum, cum agitur ad thori separationem nullus admittitur, nisi maritus, vel vxor. Itaque maritus volens accusare vxorem de adulterio coram iudice seculari ad pœnam legalem, debet inscribere, idest libellum accusationis facere, & ad pœnam talionis se obligare, sed si coram ecclesiastico iudice vult eam accusare ad thori separationem, tenetur ei dare libellum accusationis, sed non debet se obligare ad pœnam talionis: quoniam siue probaret quod obijceret, siue non, haberet quod vellet, idest priuaretur vxoris amplexu. Et nota quod in hac accusatione, sicut in reliquis casibus matrimonialibus, potest maritus agere, & illa respondere per procuratorem, quamuis securius in præsentia principalium personarum ageretur. Quod autem maritus potest accusare, & dimittere vxorem propter fornicationem & econuerso, ista causa extenditur ad fornicationis suspicionem. Quod intelligo, vbi adeo est violenta suspicio, vt merito illi probata, videatur etiam probata fornicatio. Verbi gratia, si probatum est, quod sit solus cum sola, nudus cum nuda, loco, & hora secretis. Nam vbicunque fornicatio, vel fornicationis huiusmodi suspicio fuerit, libere vxor dimittitur. Idem credo quod extenditur ad crimen Sodomiticum, ut propter illud possit uxor dimittere uirum, & econuerso. Idem intelligendum est de spirituali fornicatione. Verbigratia, si maritus uel uxor incidat in hæresim, Iudaismum, uel gentilitatis errorem. Est tamen differentia in hoc, quia propter fornicationem carnalem semel commissam potest uir dimittere uxorem, uel uxor uirum, propter fornicationem autem spiritualem non potest, si uelit se corrigere. Extra quinto de adulterijs, Ex concil. Parisien. Maritis etiam ex suspicione uxores accusare permissum est, & ipsi plus cæteris de adulterio, & accusare possunt, & defendere.

De Replicationibus, vel exceptionibus mulieris, & effectu accusationis. Cap. XLII.

SVnt tamen septem casus, in quibus uxor adultera non potest accusari a uiro. Primus si ipse conuincitur fornicari. Secundus si ipse prostituit. Tertius est cum ipsa credebat uirum defunctum & nupsit alij, quia maritus rediens tenetur eam recipere, non obstante tali adulterio, nisi steterit scienter cum secundo marito, postquam primus uenit. Quartus si cognita fuerit latenter ab aliquo, quem credebat esse proprium uirum. Quintus si fuerit ui oppressa, hoc autem intelligo de ui absoluta, nam si metu, uel præcepto parentum, instantia consanguineorum, uel alia consimili causa fornicaretur cum aliquo, etiam contrahendo cum illo de facto, non excusaretur. Sextus est quando reconciliauit eam sibi post adulterium commissum, uel eam publice adulterantem retinet in consortio maritali. Septimus est, licet raro occurrat, quod si aliquis fidelis coniugem infidelem dimittat, dato sibi libello repudij, & illa nubat alij secundum ritum suum, si ipsa conuertatur ad fidem, ipse tenetur eam recipere, non obstante quod sit ab alio cognita cui se coniunxerit, nisi aliter fuerit fornicata. Sed pone, quod vir adulteratus est occulte, uxor manifeste, nunquid potest uir eam accusare, & per sententiam dimittere sine peccato? Credo quod non, quia non deficit uxori ius excipiendi, sed probatio. Si tamen uir egisset pœnitentiam, & uxor monita nollet agere pœnitentiam, si perseueraret in adulterio, credo quod sine peccato possit eam accusare, & dimittere per sententiam. Sed nunquid uxor adultera post sententiam potest repellere uirum ab accusatione, vel econuerso vir uxorem? uidetur quod sic, quia sicut ait Gregorius. Non despici debet in eo quod fuit, quia iam incipit esse quod non fuit. Credo tamen contrarium, quia pœnitentia non tollit ius accusandi, uel excipiendi, uel replicandi in foro iudiciali, uel contentioso. Effectus igitur huiusmodi accusationis est, quod si maritus probat quod intendit, uel mulier hoc confiteatur, nisi mulier replicet contra eum aliquem de prædictis septem casibus, absoluitur ab eius cohabitatione, & a seruitute qua sibi tenebatur, & habitum religionis ea inuita sumere potest, & in seculo sine ea uiuere potest: sed tamen continere tenetur, quandiu illa uiuit.

De Viro adultero repellendo. Cap. XLIII.

GRatianus. Causa trigesimasecunda. quæstione sexta. Quæritur si adulter possit dimittere uxorem causa fornicationis? non enim uidetur quod eodem crimine infectus, alium de eodem punire possit. Vnde cum Iudæi adulteram accusarent, æquitatis sententiam a domino acceperunt: Quicunque uestrum sine peccato est, primus in illam lapidem mittat. Hinc etiam Augustinus scribit libro primo de ser. domini in monte: Nihil iniquius est, quam causa fornicationis dimittere uxorem, & si ipse conuincitur fornicari. Quapropter quisquis fornicationis causa vult dimittere uxorem, prior debet esse a fornicatione purgatus. Quod similiter de fœmina dixerim. Idem de uerbo domini. Quis uiuens est, qui non castam uelit ducere uxorem, intactam quæris, Intactus esto. puram quæris, purus esto. Idem de decem chordis: Non mœchaberis, idest non ibis ad aliquam præter uxorem tuam. Tu autem exigis hoc ab

vxore tua,& non vis hoc reddere vxori. Et cum debeas in virtute præcedere vxorem tuam, quoniam castitas virtus est. Tu sub vno impetu libidinis cadis,& vis vxorem tuam victricem esse,& tu victus iaces. Et cum tu caput vxoris sis, præcedit te ad Deum, cuius caput es. Vis tuam domũ capite deorsum pendere. Caput enim mulieris vir est, vbi autem melius viuit mulier quàm vir, capite deorsum pendet domus. Si caput est vir, melius debet viuere quàm mulier, & præcedere debet in omnibus bonis factis vxorem. Idem de adulterinis coniugijs? Indignantur mariti, si audiant adulteros viros pendere similes adulteris fœminis pœnas, cum tanto grauius puniri oportuit eos, quanto magis ad eos pertinet,& virtute vincere, & exemplo regere fœminas. Ibidem q.5. Inno. Papa: Christiana religio adulterium in vtroque sexu pari condemnat ratione. Sed viros suos mulieres non facilè de adulterio accusant, & non habent latentia peccata vindictam. Viri autem liberius vxores adulteras apud sacerdotes deferre consueuerunt, & ideo mulieribus, prodito eorum crimine, venia denegatur, virorum autem latente commisso, non facile quisquam ex suspicionibus abstinet, qui vtique submonebitur, si eius flagitium detegatur. Cum enim par causa sit, interdum probatione cessante, vindictæ ratio conquiescit. Extra.5. de adul. Inn. iij. Cũ autem paria crimina compensatione mutua deleãtur, vir fornicarius, fornicationis obtentu, suæ vxoris nequit consortiũ declinare.

De Adultera dimissa. Cap. XLIIII.

CAusa 32.q.1. Hiero. Sola fornicatio est, quæ vxoris vincit affectum. Imò cum illa vnam carnem in aliam diuiserit,& se fornicatione a marito separauerit, non debet teneri, ne virum quoque sub maledicto faciat, dicente scriptura: Qui tenet adulteram, stultus & impius est. Et quia non poterat accidere, vt aliquis calumniam faceret innocenti,& ob secundam copulam nuptialem, veteri copulæ crimen impingeret, sic priorem dimittere iubetur vxorem, vt prima viuente, secundam non habeat. Idem q.7. Gratianus: Manet enim inter eos quoddam vinculum coniugale, quod nec ipsa separatione soluitur. Vnde Aug. in lib. de bono coniugali: Tantum valet vinculum sociale, vt eum causa procreandi dissoluatur. Posset enim homo sterilem dimittere vxorem, & ducere aliam, de qua filios haberet,& tamen non licet. Idem. Manet inter viuentes quoddam vinculum coniugale, quod nec separatio, nec cum altero copulatio possit auferre. sicut apostata anima, velut de coniugio Christi recedens, etiam fide perdita, sacramentum fidei non amittit, quod lauacro regenerationis accepit. Redderetur enim proculdubio redeunti, si amisisset abscedens. Habet autem hic qui recessit ad cumulum supplicij, non ad meritum præmij. Extra vbi supra. Si vir sciens vxorem suam deliquisse, quæ non egerit pœnitẽtiam, sed permanet, & in fornicatione vixerit, cum illa reus erit, & eius peccati particeps. Quòd si mulier dimissa egerit pœnitentiam, & voluerit ad virum reuerti, debet sed non sæpe recipere peccatricem. Ex summa de ca. Pone, ꝙ lata est sententia diuortij, ad separationem thori, propter adulterium vxoris, postea vir adulteratur. Quæritur vtrum mulier possit ipsum repetere, non obstante sententia? Solutio. Dicunt quidam ꝙ non,& credo verum esse de iuris rigore, iudex tamen ex officio suo, debet illum cogere redire ad vxorem. Item pone, ꝙ vir vult eam reconciliare sibi post sententiam, illa non vult, nunquid est cogenda, an peccat si non redeat? Videtur mihi, ꝙ si vir innocens est, quia non peccauit adulterando, potest petere illam, etiam inuitam, sibi reconciliari, non obstante sententia: quia quod fauore meo introductum est, in damnum meum retorqueri non debet.

De Adulterino coniugio. Cap. XLV.

CAusa 32.q.2. Aug. in lib. de bono coniugali: Solet quæri cum masculus,& fœmina, nec ille maritus, nec illa vxor alterius, sibimet non filiorum procreandorum, sed propter incontinentiam, solius concubitus causa copulantur, ea fide media, vt nec ille cum altera, nec illa cum altero hoc faciãt, vtrum nuptiæ sint vocandæ: Et potest quidem fortasse non absurde hoc appellari connubium, si vsque ad mortẽ alicuius eorum, inter eos placuerit,& prolis generationem, quamuis nõ ea causa coniuncti sunt, tamen non vitauerint, vt vel nolint sibi nasci filios, vel etiam aliquo opere malo agant ne nascantur. Cæterum, si vel vtrumque, vel vnum horum desit, non inuenio quemadmodum has nuptias appellare possumus. Idem de nuptijs,& concupiscentijs. Aliquando eousque peruenit hæc libidinosa crudelitas, vel libido crudelis, vt ẽt sterilitatis venena procuret,& si nihil valuerit, conceptus fœtus intra viscera aliquo modo extinguant aut fundant, volendo suam prolẽ prius interire, quàm viuere. Aut si in vtero viuebat occidi antequã nasci, prorsus si ambo tales sint, coniuges non sunt,& si ab initio tales fuerunt, non sibi per connubium, sed per stuprũ potius conuenerunt. Si aũt ambo non sunt tales, audeo dicere, aut illa quodammodo est mariti meretrix, aut ille adulter vxoris. Hier. Origo quidem amoris honesta erat, sed magnitudo deformis, nihil interest ex quàm honesta causa quis insaniat. Vnde & Sextus Pythagoricus adulter est, in sua vxore ardẽtior amator. In aliena quippe vxore omnis amor turpis est, & in sua nimius. Sapiens iudicio dẽt amare coniugẽ, non affectu. Non regnet in eo voluptatis affectus, vel impetus, nec præceps feratur ad coitum: nihil enim fœdius quàm vxorem amare, quasi adulterã,&c. Item require plenius sup. in li. de Acchõnomica.

De Stupro. Cap. XLVI.

GRatianus. Cau.36.q.1. Stuprum aũt proprie virginũ est illicita defloratio, qñ videlicet non præcedente coniugali actione vtriusque volũtate virgo corrumpitur, pa-tre iniuriam ad animam statim post cognitionẽ non reuocante. Extra 5. de adulterijs,& stupro. In Exodo legitur. Si seduxerit virginem nondum desponsatam, dormieritq; cum ea dotabit eam,& habebit in vxorẽ. Si vero pater virginis dare noluerit, reddat pecuniam iuxta modum dotis, quam virgines accipere consueuerũt. Item Greg. Felix virginem, quam stupro decepit, habeat vxorem, aut si renuendum, vel renunciandũ putauerit, corporaliter castigetur, & excõicatus in monasteriũ, in quo agat pniam, retrudatur, de quo nulla sit ei sine pceptione nr̃a egrediendi licentia. Cã.32.q.5. Hier. ad Eustochium. Caue ne qñ dicat de te Deus. Virgo Israel cecidit, & non est, qui suscitet eam. Audenter dicam, cum oĩa possit Deus, suscitare non põt virginem post ruinam, valet quidem liberare de pœna, sed nõ valet coronare corruptã, perit aũt,& mẽte virginitas, nam qui viderit inquit mulierẽ ad concupiscendã eã, iam mœchatus est eã in corde suo,&c. Istæ sunt virgines malæ, virgines carne non spiritu, virgines stultæ, quæ oleũ non hñtes excluduntur a sponso. Rectius fuerat hominem subisse coniugiũ,& ambulasse per plana, q̃ ad altiora tendentẽ in profundũ inferni cadere.

De Fornicatione. Cap. XLVII.

GRatianus. Causa 31.q.1. Fornicatio licet videatur esse genus cuiuslibet illiciti coitus, qui fit extra vxorem legitimam, tamen specialiter intelligitur in vsu viduarum, vel meretricum, vel concubinarum. Idem in causa 32. q.4. Simplex etiam fornicatio in sacra scriptura prohibetur. Vnde Augu. in quæstionibus Deuteronomij. Meretrices esse, & ad meretrices accedere prohibet dominus, quarum publicè venalis est turpitudo. Item Hiero. Voluptates autem, quæ de meretricum amplexibus capiuntur, in vxore etiam sunt damnatæ. Ibidem. q. 7. Isidorus. Omnis immunda pollutio, fornicatio dicitur, quauis quisque diuersa turpitudinis voluptate prostituatur. Ex delectatione enim fornicandi, varia gignuntur flagitia, quibus regnum Dei clauditur, vt homo a Deo separetur. Inter cætera septem vitia, vitium fornicationis maximi sceleris est, quia per carnis immunditiam, templum Dei violatur. Sunt autem quædam scilicet mulieres, quæ sicut animalia, absque vlla discretione indesinenter libidini seruiunt, quas ego, nec mutis pecudibus comparauerim: pecora enim cum conceperint, vltra non indulgent maribus copiam sui.

De Non ducenda meretrice. Cap. XLVIII.

ACtor. Nota ꝙ publicæ meretricis, quamdiu talis manet, oblationes non debent recipi, nec ipsa in coniugium duci, Causa 32. q.1. Quod autem meretrix in coniugem duci non debeat, multis auctoritatibus probatur,& rationibus. Illa enim quæ adulterij rea conuincitur, nisi post peractam pœnitentiam in coniugij consortio retineri non põt, vt.s. superius iam probatum est. Non ergo multo minus in coniugiũ duci licebit, cuius pudicitiæ nulla spes habetur, dẽt.n. inter coniuges fides seruari, & sacrm, quæ cum defuerint, non coniuges, sed adulteri appellantur. Cum ergo in meretrice (vt dicimus) nulla sit spes fidei, nec certitudo pudicitiæ, patet ꝙ non est in coniugium ducenda. Sed obijcitur Raab, Hierochontina quãuis meretrix esset, tñ principi de tribu Iuda in coniugio est copulata, de qua ẽt Christus postea nasci dignatus est. Oseæ quoq; duodecim prophetarum primus, ex præcepto dñi choro ordei meretricem

tetricem emit, quam sibi in coniugium copulauit. Sed aliud est meretricem ducere, vel adulteram retinere, quam tua consuetudine, castitate, & pudicitia exornes, atque aliud aliquam earum habere, quam nullo pacto a luxu carnis suæ reuocare valeas: hoc enim penitus prohibetur, illud laudabiliter factum legitur. Vnde Hiero. super Oseæ lib. 1. Non est culpandus Oseæ Propheta si meretricem duxit, quam ad pudicitiam conuertit, sed potius laudandus, quòd ex mala bonam fecit.

De Crimine Sodomitico. *Cap.* XLIX.

IBidem q. 7. Aug. de adulterinis coniugiis. Adulterij malum vincit fornicationē, vincitur autem ab incestu. Peius est enim cum matre, quàm cum aliena vxore concūbere, sed omnium horum est pessimum, quod contra naturam fit, vt si vir membro mulieris non ad hoc concesso voluerit vti. Vsus enim naturalis, si vltra modum prolabitur, in vxore quidē est veniale, in meretrice damnabile. Iste qui contra naturam est, exectabiliter fit in meretrice, sed execrabilius in vxore. Tantum enim valet ordinatio creatoris, & ordo creaturæ, vt in rebus ad vtendum concessis, etiam cum modus exceditur, longè tolerabilius sit, quàm in eis quæ concessa non sunt, vel vnus, vel rarus excessus. Idem in lib. confes. iij. Flagitia quæ sunt contra naturam, vbique ac semper repudianda ac punienda sunt, qualia Sodomitarum fuerunt, quæ si omnes gentes facerent, eodem criminis reatu diuina lege tenerentur, quæ non sic fecit homines, vt se illo vterentur modo. Violatur quippe ipsa societas, quæ cum Deo nobis esse debet, cum eadem natura, cuius ipse actor est, libidinis peruersitate polluitur. Ambro. in lib. de patriar. Offerebat sanctus Loth filiarum pudorem, nam etsi illa quoque flagitiosa impuritas erat, tamen minus erat secundum naturam coire, quàm cōtra naturam delinquere. Hiero. contra Iouinianum. Vsus naturalis, & licitus est, sicut in coniugio, & illicitus sicut in adulterio. Contra naturā semper illicitus, & proculdubio flagitiosior atque turpior, quem sanctus Apostolus in masculis, & fœminis arguebat, damnabiliores volens intelligi quàm in vsu naturali, si vel adulterando, vel fornicando peccaterent. Ex summa de ca. Ex prædicta sententia Augu. quia dicitur adulterij malum, &c. Patet ꝙ peccatum contra naturam longè maius crimen est, quàm agnoscere matrem. Item quàm sit detestabile, patet per pœnam Sodomitis inflictam. Item hoc peccatum specialiter clamat vindictam ante dominum. Item tales sunt aduersarij totius cœlestis curiæ, destructores humani generis. Quocunque autem modo tale factum exerceatur, præterquam inter hominem scilicet marem, & fœminam ordinate, & in vase debito, vitium contra naturam, & Sodomiticum iudicatur. Item quia non solum actus, sed etiam ipsa prolatio os loquentis, aures audientium, & ipsa quodammodo polluit elementa.

De Crimine rapinæ. *Cap.* L.

ACtor. Dicto de criminibus, quæ in corpus proximi cōmittuntur, restat de illis, quib. eidem in rebus suis nocetur. Et primo de Rapina dicendum. Est autem rapina, siue rapacitas, improba, & violenta extorsio rei alienæ, & huiusmodi delicto datur actio contra raptorem, quæ vocatur, Actio de vi bonorum raptorum. Hæc intra annum a tempore factæ rapinæ, datur contra raptorem, in quadruplum, siue comprehendatur in ipso delicto, siue non, sed in quadruplo isto res continetur, sicut & in furto manifesto, vt pœna sit triplex tantum. Iustin. vbi sup. 4. lib. Is apud quem furtum inuenitur, concepti furti actione tenetur. Oblatum furtum dr̄, cum res furtiua ab alio oblata est, eaq; apud te concepta sit: vtriq; si ea mente tibi data fuit, vt apud te potius, q̄ apud alium qui dedit conciperetur, tibi, apud quem concepta est, aduersus eum qui obtulit, q̄uis fur non sit, cōstituta est actio, q̄ appellatur oblati. Ex sum. de ca. Cōmittitur aūt crimen rapinæ proprie, cū per violentiā, vi, & apertè res alienas quis rapit vndecunq;, excepto loco sacro, vel re ecclesiastica, quia tunc cōmittitur sacrilegiū. Pœna raptoris secū est ſm legem, ꝙ inf. annū punitur in quadruplum, post annū in simplū. In quadruplo aūt ipsa res cōtinetur, & hoc si agitur ciuiliter contra eū. Si vero criminaliter pp vim priuatam. i. sine armis illatā, deportatur in insulā. Pœna canonica est multiplex. Primo, vt excōicetur, non solū a suo epō, sed ēt ab illo in cuius epatu rapinā fecit. Extra. 5. de rapto. Ex cōcil. Melden. de illis aūt qui de loco ad locū iter faciunt, & ibi rapinas, & depredationes faciūt, placuit, vt ab illius loci plato excōicentur, nec ante ex parrochia illa exeant, q̄ digne, q̄ perpetrarunt, emendent. Quorum excōicatio proprio epō significanda est, ne cos recipiat antequam illuc redeant, vbi rapinā fecerunt, & oīa plenè emendent. Eugenius iij. Quicunq; ex his, qui violenter surrexerūt in rapinā, siue violator ecclesiarum fuerit deprehensus, nisi prius ablata restituat, si poterit, vel emendandi pœnam, & firmam securitatem fecerit, pœnitentiæ beneficiū ei penitus denegetur. Si vero vsq; ad obitū in contumacia sua durauerit, & in extremis positus remedium pniæ humiliter postulauerit, si emendationem, vel emendandi securitatem præstiterit, ei pœnitentia, & sepultura ecclesiastica concedatur. Qui aūt in sanitate obstinata mente non pœnituerit, vel emēdauerit, & in morte securitatē emendandi pstare nequiuerit, solēnitas pœnitētiæ parum prodesse vr̄, sicut credimus. Sed de pœnitenti viaticū contrito corde non negetur, ita tn̄ vt nullus clericorum sepulturæ illius intersit, nec eius eleemosynam præsumat accipere. Quòd si presbyterorum quisquam, vel clericorum contra hoc in vita, vel in morte pœnitentias dare, aut sepulturæ interesse, vel eorum eleemosynas recipere attentauerint, seu huiusmodi rapinæ participes inuenti fuerint, ordinis sui damnum irrecuperabile patiantur, & ecclesiastico beneficio careant.

De Prædonibus, & incendiarijs. *Cap.* LI.

EX summa de ca. Prædo dicitur duobus modis. Nam prædo est, qui alios iniustè prædatur, vt sunt qui viatorib. auferunt sua. Et est prædo miles, qui quærit vltra stipendium sibi assignatum. Causa 23. q. 1. August. de verbis domini. Militare non est delictum, sed pp prædam militare, &c. Require sup. in lib. de politica, tractatu de militia. Ex summa de casi. Pœna prædonis eadem est, quæ & raptoris, cum vterq; raptor dici possit, vt prædo contineatur sub raptore, tanquam species sub genere. Et ita quos per facinus coinquinat, & æqua pœna debet similisq; comitari. Incendiarius dicitur, qui incendit auctoritate propria ciuitatem, vel villam, vel māsum, vel segetem, vel rem similem malo studio, siue pro odio, siue pro vindicta. Si autem faceret iussu eius, qui habet potestatem indicendi bellum, non iudicarem eum incendiarium, salua distinctione, quam dicam infra. Frater V. Hæc est illa secūdum quam distinguitur, vtrum sit bellum iustum, vel iniustum, & vtrum cōtra innocentes, & reos. Et secundum quam distinguitur inter habentem malam fidem, & bonam. Et expone quod dicit, qui incēdit, supple aut incendi facit, aut incendiarijs consilium & auxilium scienter impendit auctoritate propria, cum non habeat ius mouendi bellum, vel indicendi. Mansum idest, manerium alienum, nam si aliquis propriam suam domum, aut segetem incenderet, licèt peccaret re sua abutendo, non teneretur pœna incendiarij, nisi dolo malo hoc faceret scilicet, vt per incendium rei suæ, aliena bona incenderentur.

De Pœna incendiarij, & primo ecclesiarum. *Cap.* LII.

EX summa de casi. Pœna incendiarij secundum leges est, vt qui dolo ignem apposuit, igne cremetur, & ipse aut capite puniatur. Secundum canones autem multiplex est pœna. Nam omnis incendiarius ecclesiarum, vel locorum religiosorum, vel cœmeterij, vel spatij priuilegiati in circuitu ecclesiæ, est excommunicatus ipso iure, maiori excommunicatione. Licèt quidam dicant, quòd minori tantum, qui etiam, postquam fuerit denunciatus, non poterit absolui nisi a Papa. Frater V. Denunciatus nominatim, secundum quosdam idest, expresso nomine, secus vt dicunt In generali. Aut quando nescitur quis commiserit incendium, aut etiam quando scitur, sed non infertur excommunicatio, nisi In generali, sub hac forma. Excommunicamus omnes illos, qui hoc incendium fecerunt. In quo casu dicunt eum taliter denunciatum, in generali posse absolui ab episcopo loci. Sed vt videtur a solo Papa est absoluendus, præsertim cum dicat H. & iurisperiti, quòd quando fertur sententia sub hac forma. Nos excommunicamus omnes illos, qui hoc, vel illud fecerunt, omnes intelliguntur nominatim excommunicati, quia & si non sit ibi expressio nominum, exprimuntur tamen per facti circunstantiam. Credo etiam, quòd Papæ reseruanda est hæc absolutio, a quocunque iudice ecclesiastico, siue Episcopo, siue Archidiacono fiat hæc denunciatio, aut etiam a simplici sacerdote, si habeat de consuetudine potestatem excommunicandi, & denunciandi in tali casu. Magister enim non distinguit hic, a quo fiat ista denunciatio, nec decte. extra, de senten. excom. tua. Quod autem dictum est de incendiarijs, intelligas etiam de effractoribus ecclesiarum, qui similiter ipso iure sunt excommunicati, & a Papa absoluendi. Similiter cum quis violentiam multum enormem committit in ecclesia, diruendo altare, vel

frangendo

frangendo Crucem, vel enormiter tractãdo corpus Christi, vel similia, ipso iure est excommunicatus, licet non frangat ecclesiam, tamen absolui potest ab episcopo. Extra 5. de raptoribus, & prædonibus incendiariis. Alexan. iij. Claremonten. episcopo. In literis tuis continebatur, ꝙ. H. multis criminibus fuisset irretitus, qui ecclesiarum exitium, vel incendium, diabolo instigante, commiserat, tandem in ægritudine constitutus, accepta pœnitentia de commissis, per manum capellani tui, fuit a sententia excommunicationis absolutus, sed moriens ecclesiasticã sepulturam habere nequiuit. Man. vt eius ossa facias in cœmeterio sepeliri, & hæredes eius moneas, & compellas, ut quibus ille per incendium, vel alio modo damna contra iustitiam irrogauerat, iuxta facultates suas condigne satisfaciant, vt sic a peccato valeat liberari. Causa. 11. q. 3. Ex concil. Aurisiaco: Canonica instituta, & sanctorũ patrum exempla sequentes, ecclesiarũ Dei violatores, auctoritate Dei, & iudicio sancti spiritus, a gremio sanctæ matris ecclesiæ, & a consortio totius Christianitatis eliminamus, quousque resipiscant, & ecclesiæ Dei satisfaciant.

De pœna incendiariũ cæterorum locorum. Cap. LIII.

EX summa de ca. Incendiarii vero aliorum locorum, non sunt ipso iure excommunicati, sed excommunicandi. Frater. V. Et isti postquam sunt denunciati, nihilominus poterũt absolui a suis episcopis. Quidam tñ dixerunt, ꝙ & isti a solo Papa absoluendi sint, sicut incendiarii sacrorum locorum, per illam decre. extra. de senten. excom. tua. quæ non distinguit inter incendiarios sacrorum locorum, & priuatorum. Sed magistri intelligunt illam de incendiariis sacrorum locorum tñ. secundum ꝙ dr. 11. q. 3. canonica. Illud autem. 17. q. 3. omnes, ubi quod dr de excommunicatis, qui sacrilegia committunt in ecclesia, restringunt ad solos incendiarios sacrorum locorũ, & fractores ecclesiarum, multum cõmittentes enormia, vt dictum est, nec excusat metus, & coactio quæcumque cõditionalis, quin incidat in canonem, qui incendit sacrũ locum, & qn sit excommunicatus, qui incendit priuatum etiam vicũ. Quo ad peccatum autem mortale metus huiusmodi excusat, non a toto, sed a tanto. Ex summa de casibus. Tñ omnes habẽtur excommunicati in quibusdam partibus, vt in Teutonia ratione consuetudinis, quam Papa scit, & tolerat. Vtrum autẽ sola cõsuetudo absque sententia, vel constitutione possit facere, quòd quis reuera sit excommunicatus, disputationi relinquo. Frater V. Reuera siue sententia, vel constitutione tacita, vel expressa non potest, sed intelligendum ex quo Papa, & prælati ecclesiæ, tales reputant excommunicatos, constitutione super hoc edita, & ita lata est constitutio. vel sententia vera, vel præsumpta. Ex summa de ca. Item debet incendiarius pœnitere per tres annos. Item non solum incendiarij. i. qui ignem apposuerunt, sed etiam qui mandauerunt, vel dederunt consilium, auxilium, vel consensum, debent excommunicari vsque ad satisfactionem. Causa. 33. q. 8. Inno. Papa: Si quis malo studio, siue pro odio, siue pro vindicta ignem apposuerit, vel apponi fecerit, vel appositoribus consilium, vel auxilium scienter tribuerit, excommunicetur, & si mortuus fuerit incendiarius, Christianorum careat sepultura, nec absoluatur, nisi prius damno cui intulit, secundum facultatem suam resarcito, & iuret se vlterius ignem non appositurum, pœnitentia autem ei detur, vt in Hierosolymis, aut in Hispania in seruitio Dei p annũ integrũ permaneat. Si quis aũt archieps, vel eps hoc relaxauerit, damnum restituat, & per annum ab officio episcopali abstineat.

De Rapina commissa in rebus ecclesiæ. Cap. LIIII.

CAusa. 12. q. 2. Stephanus Papa: Qui Christi pecunias, & ecclesiæ aufert, fraudat, & rapit, vt homicida in conspectu iudicis deputabitur. Item Greg. vij. Quicunque militum, vel cuiuscunque ordinis, vel professionis persona ecclesiastica, prædia a quocunque Rege, vel seculari principe, vel ab episcopis inuitis, seu abbatibus, aut aliquibus ecclesiarum rectoribus inuaserit, vel eorum consensu retinuerit, nisi eadem prædia ecclesijs restituerit, excõmunicationi subiaceat. Gratianus: Quæ vero pœnitentia huiuscemodi inuasoribus, atque prædonibus, qui vasa sacra, & reliqua diuino cultui dedicata, pollutis manibus arripiunt, & quasi prophana contractant, sit indicenda, Nicolaus Papa diffinit scribens Fortario archiepo Bordegalẽsi: Iubemus cum ad pœnitentiam reuerti accelerauerint, vno anno extra ecclesiam Dei consistere: cuius sacratissima vasa, extra ritum fidei, diripiendo, auferre non dubitauerunt. Secundo vero anno ante fores ecclesiæ, sine communione maneant.

Tertio vero anno ecclesiam Dei intrent, & inter audientes assint sine oblatione, non manducantes carnem, neque bibentes vinum, præter Natalis, & Resurrectionis dominicæ diem. Quarto præterea anno, si his prioribus eorum fructuosus fuerit pœnitentiæ labor, communioni fidelium restituantur, totaque mentis intentione spõdentes, talia se vlterius nunquam facturos, corpus & sanguinem domini suscipere mereantur, & vsque ad septimum annum, tribus in hebdomada diebus, sine esu carnium, & vini potatione, pœnitentes maneant.

De Clericis male consumentibus, vel reseruantibus bona ecclesiæ. Cap. LV.

EX summa de casibus. Quid de prælatis ecclesiarum, & alijs clericis, qui bona ecclesiastica pauperibus debita, consumunt in vsus illicitos, videlicet in meretricibus, histrionibus? Et de his etiam faciunt aliqui testamentum. Nunquid tales iudicandi sunt raptores? Videtur ꝙ sic, quia contractant rem alienã inuito domino. Ait enim Hieronymus: Quicquid habent clerici pauperum est. Item Augustinus: Si priuatim præter quæ nobis sufficiant possidemus, non sunt illa nostra sed pauperum, vt quorum quodammodo procurationem gerimus, non proprietatem nobis vsurpatione damnabili vendicemus. Vnde dico, ꝙ qui res ecclesiæ talibus, vel similibus turpib. personis conferunt, vel etiam consanguineis, nõ propter naturam sustentandam, sed vt faciant eos diuites, de patrimonio Crucifixi. Item diuitibus, & potentibus, non propter aliquam causam licitam, vel honestam, sed propter fauorem, & pompam seculi. Tales inquam prælatos & clericos, qui talibus conferunt bona ecclesiastica pauperibus debita, dico esse raptores, & per consequens teneri ad restitutionem omnium. Frater V. Pauperibus debita sunt, in quantum supersunt domesticis vsibus clericorum. Sed nunquid tenentur hanc restitutionem facere de bonis patrimonialibus, si ea habent, aut sufficit ꝙ illam faciãt de fructibus ecclesiæ, quos iam habent, vel habituri sunt? Respondeo. Cum quicquid superest eorum vsibus, de prouentibus ecclesiarum debeatur pauperibus, non sufficit facere restitutionem de talibus fructibus ecclesiæ cum habeant bona patrimonialia, vel aliunde, quam de ecclesia acquisita, nisi quatenus subtraxerunt sibi de bonis necessarijs, vel quatenus expenderunt circa vtilitatem ecclesiæ de bonis patrimonialibus, aut aliunde quàm per ecclesiam acquisitis. Et inde quod ait de consanguineis, vt faciant eos diuites, notabiliter, scilicet vltra statum conditionis generis eorum, vel parentelæ, vt cum episcopi, vel alij de humili genere nati consanguineas suas maritant baronibus, & similia. Causa 12. q. 2. ex Concil. Toletan. Et si illi, qui nulla ex rebus suis pauperibus Christi distribuunt æterni iudicis voce damnabuntur in futuro, quantomagis hi, qui auferunt pauperibus, quod non dederunt. Ambr. in lib. de offi. Aurum etiam habeat, non vt seruet, sed vt eroget. Hieronymus Amico rapere quippiam furtum est, Ecclesiam defraudare sacrilegium est. Accepisse pauperibus erogandum, & esurientibus plurimis velle reseruare, vel cautum, vel timidum est, aut quod apertissimi sceleris est, exinde aliquid subtrahere omniumque prædonum crudelitatem superat. Item nedum clericus male consumens, vel quod minus malum est seruans vltra sumptus suos, cum sciat, & videat pauperes indigere, violentiam, & rapinam dicitur committere. Ambrosius super illum locum: Hominis cuiusdam di. &cæ. proprium nemo dicat, quod est commune, plusquam sufficit sumptui, si quis retinet, violenter obtentum est. Item non magis est criminis habenti tollere, quàm cum possis, & abundans sis indigentibus denegare. Item peccant mortaliter non solum, quia pauperibus subtrahunt, sed etiam quia talibus turpibus personis conferunt, & indignis. Aug. Donare suas res histrionibus vitium est immane. Item mortaliter retinent, vel consumunt, quia tot homicidiorum rei sunt, quot pauperes in locis, vbi habitant, famæ mortui sunt.

De Personis turpibus, quæ inde pascuntur. Cap. LVI.

SEd quid de focarijs, & huiusmodi turpibus personis, & alijs supradictis, quæ sic pascuntur, vel ditantur de rebus ecclesiæ, nunquid & ipsæ tenentur ad restitutionem? vtique, sed differenter. Nam turpes personæ indistinctè tenentur reddere si possunt, nisi fortè fuerit eis datum causa eleemosynæ, cum essent in necessitate. Frater Guilhelmus. Hæc de illis, quæ habuerunt de bonis ecclesiæ. Quid si aliunde datum est eis, quid etiam de omnibus illis, qui turpiter acquirunt aliquid, nunquid possunt sibi in aliquo casu illud tenere?

tinere? R̃ndeo. Vbi translatum est dominium in accipientem, non competit repetitio illi, cuius fuit res illa. Distingui tñ pôt, quia in his quæ sunt prohibita, quia mala quædam sunt, quæ non puniuntur a iure ciuili in forma iudicij, nisi pœna infamiæ, vt histrionatus, & exercitium illorũ qui pugnant in arena, vel in duello, vel opera meretricum soluta, & in talib. turpiter acquisita retineri pñt ad vsum acquirentis. Quędam sunt, quæ puniuntur a iure per corporalem pœnam, vel per extorsionem turpium lucrorum & taliter acquisita retineri nõ dẽnt, nec ad vsum requiruntur, nisi ei concedatur a pęnitentiario suo, tanquam alij pauperi. Sed debent in vsus pios erogari, nisi forte restituta fuerit iam illis, a quibus sunt habita, vel nisi ille qui hẽt, restituere velit eis a quibus habuit, ad qđ tñ non tenetur. Et hmôi restitutio in foro pœnitentiali inducenda est pro parte satisfactionis, & ideo ibi latè patet officiũ pęnitẽtiarij, & ibi forte pôt dispensare, sicut in mutando tpe pœnitentiæ, & mensura ieiuniorum. In illis aũt, quæ sunt mala, quia prohibita sunt, sicut torneamenta, negociatio clericis, lucrum aduocationis, vel medicinæ in casibus non concessis, bladum, vel vinum, vt postea carius vendatur, facere serta de florib. ad vendendum, quorum vsus est frequentius ad lasciuiam, facere decios, & similia. Si tñ talia sunt prohibita, ex his causis acquisita retineri pñt. Licet aũt hæc distinctio videatur probabilis, quia tñ pęnæ restringendæ sunt, & qui nimis emungit, elicit sanguinem, verius credo. ꝙ licet in prædictis casibus bonum sit, & salubre, ꝙ pęnitens inducatur in foro pęnitentiali ad erogandum in pios vsus, taliter acquisita, non est tñ compellendus nisi velit, nec iudicandus est non esse in statu saluandorum, si non velit hmôi pęnitentiam recipere, nisi in casibus a iure expressis, vt in symonia, de qua expressum est, ꝙ pecunia symoniaca restituenda est ecclesię, in cuius ignominiam est accepta, licet, & hoc posset intelligi quando recepta est de bonis eiusdem ecclesiæ, vel quando de hoc agitur in foro causarum. Similiter cum quis aliquid recipit faciat damnum, vel iniuriam, vel calumniam alij; quia tunc non ille qui dedit repetit, sed ille contra quem datum est, quod tamen intelligitur, quando agitur in forma iudicij, quam seueritatem, non oportet obseruari in foro pęnitentiali.

De Diuitibus, qui eisdem abutuntur. Cap. LVII.

EX summa de ca. Diuites vero, & potẽtes, credo ꝙ teneantur similiter ad restitutionem, si illud recipiebant per fraudes, vel minas, vel importunitatem indebitam, vel aliter sine iusta causa. Clericus tamen, vel prælatus excusaretur in tali casu, si dedit, vt redimeret vexationẽ suam, a qua non poterat aliter liberari. Secus autem dico, si erant bene meriti honesti, & spirituales viri, præsertim quia iam impenderant ecclesiæ suum seruitium, vel defendendo eam contra prædones, & tyrannos, vel præstando sibi patrocinium in causa, vel dando sibi de rebus proprijs, vel similibus modis: talibus enim tenetur ecclesia rependere vicem. Sed cui fiet hæc restitutio? credo, ꝙ auctoritate iudicis pęnitentialis debeat fieri illi eidem, qui dedit, nisi qui cum turpiter dedit, tunc enim non sibi, sed successori suo poterit fieri, vel in vtilitatem ecclesiæ conuertetur, vel etiam eiusdem loci pauperib. (si hoc expedire videbitur) erogetur. Frater Guil. Si ita videbitur pęnitentiario, & hoc vltimum melius est, cum indigent pauperes, & satis abundat ecclesia. Alioquin melius est, quòd in vtilitatem ecclesiæ pauperis conuertatur.

De Meretrice, quæ a clerico pretium accepit. Cap. LVIII.

QVid de muliere, quæ recepit pecuniam pro opere carnali? Respondeo. Si recepit ab aliquo de rebus proprijs, non ecclesiasticis, non tenetur restituere, etiam si sit monialis, cui datum est, si acquiritur monasterio, quod accepit. honestius tamen est, ꝙ monasterium non retineat, sed eroget in pios vsus. Si autem a clerico seculari de rebus ecclesiæ, facienda est restitutio, secundum ꝙ dicit hic magister, nisi episcopus velit dispẽsare cum illa, quæ recepit, ꝙ retineat istud, si secularis est mulier, aut cum monasterio, si regularis est. Si autem accepit a persona regulari de rebus monasterij, quod præsumẽdum est, nisi constet de contrario. Distingue. Aut recepit ab habente administrationem, aut a simplici claustrali, in primo casu facienda est restitutio monasterio, vel prioratui, vel administratori, de cuius bonis datum est, & potest fieri restitutio eidem personæ, quæ dedit, si adhuc remanet in administratione illa, maximè si dicitur correctus, aliàs securius est, quòd ei non reddatur, sed fiat, quod dictum est. Si tamen tali non recorrecto facta sit restitutio, liberata est, quæ accepit, si autem amotus sit ab administratione illa: aut si claustralis est simplex, qui dedit, faciẽda est restitutio monasterio, prioratui, vel administratori, nec liberabitur si soluerit illi, qui dedit, nisi tunc demum cum conuersum fuerit in vtilitatem monasterij, prioratus, vel administrationis, nec poterit retineri a monasterio regularis mulieris huiusmodi, quod accepit a regulari alterius loci, nisi de consensu abbatis. & conuentus, si magnum fuit donum, aut abbatis solius, si paruum vel mediocre. Quod autem dixi de rebus taliter datis a personis regularibus, idem intelligas de rebus datis a personis secularibus, etiam laicis, qui sui iuris sunt, sicut est seruus, & filiusfamilias, quando dant aliquid de rebus taliter ẽt peculiaribus, nisi illarum rerum ita liberam habeãt administrationem ꝙ quasi paterfamilias, possint disponere de eisdem. Itẽ quod dictum est de moniali respectu regularis viri, teneas & econuerso, quando vir regularis recepit aliquid a muliere regulari. Vir autẽ regularis, quod recepit pro opere carnis a coniugata, restituere debet marito, si illa dedit de rebus dotalibus, aut communibus: si autem dedit de parafernalibus, vbi de consuetudine habent mulieres parafernalia, aut si mulier soluta sui iuris dedit amasio aliquid de rebus proprijs, licet honestum sit quòd istud expendat in pias causas, non tamen credo, quòd teneatur nisi velit, poterit enim ei restituere, quæ dedit, quod melius videtur, si pœniteat, vel egeat.

Vtrum persona regularis per se restituere possit, quod male accepit. Cap. LIX.

NVnquid regularis persona potest restituere auctoritate propria, quod accepit pro carnali opere, vel quod habuit de furto, vel rapina? Respondeo. Si cuiquam competit datæ rei repetitio, distingue, ꝙ si extat adhuc res data, penes illum cui data est, si non audet, aut timet, aut non pôt impetrare, ꝙ fiat restitutio per prælatum collegij, restituat auctoritate propria, secundum formam supradictam, etiam contradicente prælato, quia plus est obediendum Deo, quam homini. Sed si non extat, quia iam consumpta est, inanis est actio. Ideo si autem non est consumpta penitus, sed conuersa est in vtilitatem monasterij, vel habet aliquid quod comparauit ex re sibi data, si non potest, vel non audet, aut timet impetrare, ꝙ fiat restitutio per prælatum, gerat bona fide negocium monasterij, restituendo cui debetur, vt dictum est. Vel si fuit datum de bonis ecclesiæ secularis impetrando dispensationem episcopi, ꝙ possit retineri a monasterio, vel erogari in pios vsus, non tamen contradicente prælato hoc faciat, propter bonum obedientiæ, nisi sit illa res comparata de pecunia ecclesiæ, aut personæ priuilegiatæ in hoc, ꝙ rem emptam de sua pecunia possit vendicare, sicut est miles, & pupillus, in quo casu etiam contradicente prælato pôt eam restituere, si eam habeat, sicut dictum est de re adhuc extante penes eam personam, quæ accepit.

De Adultera, quæ spurium, vel extraneum hæredem constituit. Cap. LX.

EX summa de ca. Mulier quæ de adulterio suscepit filium, vel supposuit alienum partum, debet laborare quibuscunque modis potest, vt legitimi hæredes non fraudentur hæreditate paterna, caute tamen: reuelare enim simpliciter marito, vel ẽt ipsi spurio, vel supposito non expedit, tũ quia multa pericula possent inde oriri, tũ quia forte nõ crederent sibi. Ex altera parte vr̃, ꝙ non posset agere pęnitentiã, vel esse in statu saluandorum, durante tali deceptione, quia nõ dimittitur peccatum, nisi restituatur ablatum. Verum quia propter hoc non est ei pęnitentia deneganda, vt ait Inn. ita procedat, reuelet enim confessione, & pęnitentia facta suo sacerdoti parrochiali, vel de licentia eius alij magis perito, & postea ipse reuelet epõ suo similiter in confessione, & tunc quod tutius est ambo simul inquirant diligenter, & tacite, si ille spurius, vel suppositus, sit homo spiritualis, & timens Deum, quo inuento vocent eum secreto, & coram muliere, & si videtur expedire recepto prius sacramento ab ipsa, ꝙ non calumniose procedat, & ẽt ab illo, ꝙ factum secretum teneat, poterunt enim tunc reuelare sibi, & inde consulere, vt ingrediatur religionem, vel transferat se ad longinquam regionem, vt sic nihil percipiat de bonis illius, quem credebat esse patrem suum: ea autem, quæ consumpsit de bonis prædictis, dum habuit bonã fidẽ, credens se esse filium legitimum, restituat, vel cõponat, vel petat remissionem a viro mulieris si viuit, sin autem ab hæredibus legitimis. Non tamen per se hoc faciat, ne factum reueletur, sed per sacerdotem, vel aliam personam, quæ hoc procuret, tacitis semper personis, & facto. Si tñ potest non planẽ induci ad hoc, non credo eũ præcisè

esse cogendum, ar. leg. quæ dicit, bonæ fidei possessorem non teneri de consumptis. Si vero illi spurio, vel supposito non potest reuelari sine periculo, vel etiam facto sibi reuelato, secundum formam prædictam non vult acquiescere consilio, tunc iniungatur mulieri, q̃ de sponsalitio suo, & alijs rebus quas habet, vel in futurum habere poterit satisfaciat, iuxta posse, dolens semper de peccato, & quia non potest plenè satisfacere, proponat tamen firmiter in animo, q̃ satisfaciet quamcito poterit, hoc tamen fiet per iudicem pœnitentialem, vel personam religiosam secretè, & cautè, & potest vti his verbis. Quædam persona tenetur vobis, & hoc accipite, & ita erit in bono statu. Frater Guil. Nunquid tenetur petere veniam, vel dilationem ab illis, quos sic damnificauit, quando non potest restituere? Respondeo. Quando quis damnificatus est, ab aliquo quocunque modo indebito, & hoc scit, qui damnificatus est, credo q̃ tenetur veniam petere, per seipsum si potest, aut si audet, aut per aliam personam si non potest, aut non audet per se, quæ tamen persona subijcere non debet nomen, & circumstantias personæ pro qua intercedit, si ex expressione timeatur periculum, vel scandalum: qui enim offendit aliquem, cum eo ipso offensus habeat aliquid aduersus eum, debet ire, & reconciliari fratri suo, secundum q̃ habetur in euangelio, debet inquam ita per se, vel per alium, vt dictum est. Si autem qui damnificatus est nescit hoc, nec scivit, credo q̃ tutius sit petere veniã, vt dictum est, quando satisfacere non potest, non tamen tenetur, quia non est in mora, in hoc casu quoad iudicium diuinũ. Si autem satisfacere potest, semper est in mora, donec satisfecerit, aut dilationem impetrauerit. Hoc etiam credo obseruandum, vbi aliquis debitor est alicui ex contractu, vel quasi contractu. Et similiter distinguendum est. Hoc etiam obseruãdum in contractibus eorum, qui recolunt se debitores alicui, ex eo quod fecerunt ex seculo.

Adhuc de eodem. *Cap.* LXI.

Qvid de filijs illius, qui viuente vxore sua duxit aliã, tam ipso, quàm superducta sciente impedimentum, de filijs inquam susceptis, de secundo matrimonio illo, nunquid possunt succedere in hæreditatem patris, aut tenentur totum restituere filijs primi matrimonij, aut alijs veris hæredibus, aut sufficiat, q̃ tantum reddant eis, q̃ teneant se pro pacatis, cum parum sufficiat eis, cum iam pauperes sint, & credunt se totum amisisse? Respondeo. Si præscripserunt cum bona fide, non tenentur restituere aliquid, maximè si adhuc post completam præscriptionem retinent bonam fidem. Si autem non est completa legitima præscriptio, tenentur totam hæreditatem cum fructibus mala fide consumptis restituere, quantumcunq; oporteat eos indigere, vel etiam mendicare, nisi quantum fuerit eis datum, vel remissum a veris hæredibus, & hoc dum parati sunt huiusmodi possessores sine dolo & fraude, totum eis restituere, si velint recipere. Quid si mulier hét filios de adulterio occulto, potest ne eos facere hæredes saltem in parte hæreditatis suæ, cũ legitimos filios non habeat, vel si habeat nunquid de cõsensu eorum possunt quasi legitimi admitti ad portionem hæreditatis. Item quantum potest ipsa, vel quicunque alienare de hæreditate sua. Respondeo ad primum. Credo, q̃ secundum iura scripta potest quilibet scilicet extraneum, dum tamen non sit turpis, vel indigna persona, siue vnum de filijs, quem maluerit hæredem constituere in totum, vel in partem, reseruata tamen legitima portione liberis suis: sed secundum consuetudinem Gallicani Regni, non potest testator dare vltra quintam partem hæreditatis. In quibusdam locis tamen alijs vltra etiam. Aliud etiam obseruatur de consuetudine alicubi in donationibus inter viuos, & aliud in donationib. causa mortis. In quæstione ergo proposita tenenda est consuetudo regionis, Mater etiam de consensu legitimorum filiorum, vel hæredum aliorum facere potest illegitimos filios suos cohæredes legitimorum, nisi repugnet loci consuetudo.

De his qui naufragorum bona diripiunt. *Cap.* LXII.

Extra de rapto. &c. Ex cõcil. Lateran. Qui Christianos naufragium patientes, quibus secundum regulam fidei auxilio esse tenentur, damnata cupiditate spoliant rebus suis, nisi ablata reddiderint, excõicationi se nouerint subiacere. Naufragij nihil est auferendum, imò quicquid de ipso naufragio inuentum est, siue illud sit captum, de ipso naufragio, siue de mari, siue de littore restituendũ, nec excusatur aliquis aliqua consuetudine, vel statuto, vel præcepto, hoc. n. est cõtra præceptum dñi. Oĩa. n. quæcunq; vultis, vt fa. &c. Item q̃ tibi oderis fieri, &c. Item eps, vel quilibet prælatus, vel clericus, qui tanti criminis esset particeps, vel consentiens esset deponendus, laicus vero nisi admonitus satisfecerit dẽt anathematizari. Item sm leges tenentur inf. annum, in quadruplũ, post annũ vero in simplũ, sed hoc intelligas, nisi sint talia nauigia, q̃ pyrrhaticã tyrannidẽ exerceant, vel sint inimica nomini Christiano. Frater Guil. Quid de illis principibus, qui conueniunt cum nautis, q̃ reddant eis certam summã singuli pro singulis nauib. entrantibus per terminos eorum, pro quitando ab huiusmodi abusu, nunquid possunt illam summam sine peccato recipere? Rñdeo. Credo, q̃ qui gratis debent huiusmodi quitare, nõ possunt pro quitatione huiusmodi aliquid accipere, sed tenentur sic acceptum reddere, cum nautæ pensionem huiusmodi nõ constituerẽt simpliciter, & absolutè spõtanei, sed ne deteriora sustinerent.

De his qui pedagia, vel thelonia indebitè exigunt. *Cap.* LXIII.

Ex sum. de ea. Circa pedagia, & thelonia distingue, quia aut sunt antiqua, aut noua. In primo casu si fuit impositum ab his, qui potuerunt imponere, videlicet principibus, vel regibus, & præsertim auctoritate ecclesiæ, & pro iusta causa, vt pro defensione stratæ publicæ contra prędones in terra, & contra pyrrhatas in aqua, vel pro defensione fidei, & patriæ contra Paganos, vel hæreticos, vel pro alia simili causa, & recipiens facit illud propter quod fuit impositum liberè, & sine scrupulo conscientiæ potest recipere. Si autem nescit a quibus fuerit institutum, credit tamen, q̃ ab illis qui potuerunt, & ex prędictis causis, credo idem. Idem credo, si iste talis non laborat modo nec facit expensas, quia non est necesse, cum terra sit bene purgata, & in pace, paratus est tamen, & labores, & expensas impendere, si esset necesse: ita etiam q̃ proponat imminente necessitate, non solum quod tunc acciperet in illas expensas ponere, sed etiam vltra si esset necesse. In secundo vero casu, scilicet si sit nouum pedagium, vel theloneum, nullo modo põt absq; periculo animæ, vel rapinæ, nisi certum sit illud a principe, vel rege statutum, & propter imminẽtem necessitatem aliquam de supra dictis, & exinde procedat per omnia, vt dictum est antiquo. Si contra formam istam aliquid est acceptum credo esse restituendum, & illi a quo iniuriosè acceptum est sciri potest, sin autem, cum consilio ecclesiæ in pijs causis est expendendum. Causa 24. q. 3. Calixtus Papa. Si quis mercatores nouis theloneorum, ac pedagiorum exactionibus molestare tentauerit, Christiana communione careat, donec satisfecerit. Extra 1. de treuga, & pace. Alex. iij. Innouamus, vt presbyteri, monachi, conuersi, peregrini, mercatores, rustici, euntes, vel redeuntes, in agricultura existentes, & animalia quibus arant, & semina portant ad agrum congrua securitate lætentur.

De his quæ a Christianis iniustè subtrahunt. *Cap.* LXIIII.

Ex summa de ea. Mercatores vero, & transeuntes, credo, indistinctè, q̃ debent persoluere antiquum, & nouũ, dummodo recipiens faciat illud propter quod fuit institutum, qđ si non faceret, isti a quibus exigitur, vel debent adire super hoc iudicem, quod tutius est, vel dicant, q̃ cessante in illo causa, cessat in eis obligatio, vel non seruanti fidem eis, nec ipsi seruare tenentur. Si autem recipiens ille faceret, quod suum est, & isti aliquid subtraherent, rapina vel furtum esset, vnde præcisè tenerentur ad restitutionem, & agere insuper pęnitentiam, de furto, & mendacio, siue alijs peccatis ibi commissis. Si vero illi iniustè reciperent, & isti furtiuè subtraherent, peccarent ad minus venialiter in mendacio, quia erat mendacium pietatis, ad restitutionem autem ipsum non credo teneri. Frater Gill. Vocat mendacium pietatis, quo sibi consulit, vel illi, ne ille male recipiendo peccet. Sed illi qui tenentur ei ad restitutionem, pedagij, nunquid etiam tenentur ad emendam? & iniungendum est eis in foro pœnitentiæ, vt eam soluant? Respondeo. Credo, q̃ nec in hoc casu, nec in similibus tenetur quis ad soluẽdam emendam, nisi fuerit iudicatum cõtra ipsum in foro causarum quia talia non debentur, nisi tunc demum cum quis condemnatus est per sententiam in forma, aliàs in foro iudicij, vnde si quis furtim asportauerit pedagium, vel inciderit alienam siluam, vel commiserit furtum, aut sacrilegium, aut similia, super quibus statuta est pœna corporalis, vel pecuniaria per legem, vel canonem, non est iniungendum pœnitenti in foro pœnitentiali, quòd soluat huiusmodi pœnas, sed tunc demum cum fuerit condemnatus ad illas, sed sufficit, quòd soluat interesse, vel satisfaciat ad arbitrium boni viri, si iniuriam intulit. Hoc etiam dici potest fortè de pecunia habita

habita per symoniam, de qua solet dici, ꝙ restituenda est illi ecclesiæ, in cuius ignominiam data est, vel recepta, per illud c. extra, de symonia. De hoc autem. Illud autem capitulum intelligi potest, quãdo de bonis ecclesiæ erat data pecunia, vel quãdo agebatur in forma, vel foro iudicij contra recipientem, & idem potest intelligi in omnibus similibus casibus, in quibus iura dicunt extorquendam esse pecuniam turpiter acceptam, cuius tamen repetitio non datur ei, qui turpiter dedit. Quod dico propter magistrum, qui dedit pecuniam pro habendis scholis, cui competit datæ pecuniæ repetitio, vt dictum est supra de magistris, & idem in similibus casibus siqui sunt tales. Contra id tamen quod dictum est de pecunia symoniacè acquisita, est arg. extra de symo mandato. argumento sumpto a contrario sensu, quia videtur innui, ꝙ pecuniam per pactum symoniacum acquisitam resignare tenetur, qui eam accepit, licet secus sit, si absque pacto fuerit recepta. Et ideo tutius est dicere, quòd pecunia ex pacto symoniaco acquisita retineri non potest, etiam secundum iudicium fori pœnitentialis.

De his qui eadem paganis surripiunt. Cap. LXV.

EX summa de ca. Quid de Christianis, qui accedentes ad ciuitates Paganorum subtrahunt Paganis hmõi pedagium, vel theloneum. Ad hoc dico si vadunt illuc tpe treugæ, & non portant merces prohibitas, & ipsi Saraceni tenent eis fidem, defendendo eos in suo territorio, vel maritima, a latronibus, vel piratis, debent Christiani fideliter ipsis persoluere secundum statutum, vel pactum, aliàs tenentur eis ad restitutionem si possunt, vel si non possunt, erogare in vsus pauperum ad mandatum ecclesiæ. Nam fides etiam hosti seruanda est, si autem ierunt in tempore guerræ, vel etiã in tempore treugæ, sed cum mercibus prohibitis, non credo, ꝙ teneantur illis ad restitutionem, sed quia peccauerunt, credo, vt puniantur in quo deliquerunt, ꝙ sit eis iniungendum in pœnitentia, vt illud dent in redemptionem captiuorum, vel in subsidium eorum, qui pugnant pro fide Christiana, vt ipsimet expendant in eodem subsidio, si ad hoc sunt idonei corporaliter laborando. Frater Guil. Sed cum sint pagani malæ fidei possessores terræ quam tenent, quomodo statuta eorum ligant Christianos? Respondeo, credo, ꝙ statuta eorum, qui per vim occupauerunt, & tenent terram, quæ aliqãdo fuit Christianorum, non obligant fideles nisi consenserunt, aut sponte se subiecerint statutis huiusmodi, secus dicerem de illis Saracenis, qui nõ sunt violenti possessores terrarum quas tenẽt. hi etiam de quibus primo dictum est, cum sint in possessione statuẽdi, & damnandi, non sunt defrandandi, nec spoliandi illa quasi possessione auctoritate alicuius priuatæ personæ, vnde ab huiusmodi pedagijs defraudari non debent, per aliquem Christianum, transeuntem per terras eorum.

De his qui quæstus, & tallias indebitas exigunt. Cap. LXVI.

EX summa de ca. De quæstis, tallijs, & similibus dico, ꝙ regulariter non debet dominus a subditis petere, nisi ea, quæ inter ipsum, vel ipsos antecessores eorum planè, bona fide, sine dolo, ac coactione conuenit, sicut solet fieri, cum mansi, vel villæ conceduntur de nouo colonis, vel alijs personis. Solent etiã inde fieri instrumenta, quæ continent censum annuum, & alias seruitutes, & pactiones hincinde. Omnia ergo iuxta hunc modum posita ab initio, dum tamen non fuerint turpia, vel contra Deum, peti possunt, & soluenda sunt. Nam quilibet in traditione rei suæ potest ponere legem, quam vult. Item quia scienti, & volenti non infertur dolus. Item Pacta custodiantur, ait concil. Afri. Ergo quicquid subditus de his absque domini voluntate subtraheret, sicut fur, teneretur restituere, vbi tamen indeterminatè positum est in instrumento aliquod tale verbũ, collecta, talia, quæsta, & simile, intelligo ꝙ debet eam moderatè accipere, inspecto onere, & facultatib. subditorum. Frater Guil. Ita credo, ꝙ etiam cum in instrumento continetur, ꝙ talis dominus potest facere talliam, ad visum, vel ad placitum, aut talis est consuetudo, etiam sine scripto. Illud visum, vel placitum moderandum esse ad arbitrium boni viri, inspectis facultatib. subditorum. Ex summa de ca. Si autem dominus vltra conuenta, & statuta inter ipsum, & subditos, aliqua spõte oblata nulla fraude adhibita, vel minis, vel coactione indirecta recipiat, nõ tenetur ad restitutionem, sed exacta a se, vel suis directè, vel indirectè, tenetur restituere. Frater Guil. Indirectè, vt quando denegat eis iustitiam, vel non defendit eos, vt debet, vt sic aliquid extorqueat, vel insinuari eis facit, ꝙ vult aliquid habere ab eis. Ex sum. de ca. Verum tamen si ex aliquibus circunstantijs appareat impossibilis, vel multum difficilis restitutio, satis videtur, ꝙ posset hmõi principibus, & militibus consuli, ꝙ in compensationem, vel remitterent eis cõiter cum eorundẽ consensu, & libera voluntate aliquam seruitutem, seu annuã præstationem in perpetuum, vel ad tps, ita ꝙ leuissimè teneretur eis satisfactum, vel etiam facerẽt in remissionem peccatorum illorum, quibus tenentur, ad aliquid hospitale, vel opus simile pietatis, cum consensu tamen eorundem, si potest requiri.

De causis iustis, & iniustis tallias exigendi. Cap. LXVII.

HAec autem intelligas, vbi iusta causa ipsum dominum ad talem exactionem faciendam inducat. Sunt enim quædam causæ iustæ, vna pro defensione patriæ, & maximè suæ ciuitatis castri, vel villæ. Ad hoc. n. tenentur omnes, non solum res suas partiri, sed etiam corporaliter laborare, munire se in castro, vel ciuitate, & vigilare, vt sic se ipsos, & res suas saluent. Item si dominus vult ire in exercitum indictum ab ecclesia, vel principe contra hæreticos, vel Paganos, nec de suo absq; graui damno posset facere expensas sibi necessarias, potest a subditis auxilium petere moderatum. Item si in guerra, vel bello iusto, ex parte sua sit captus ab hostibus, nec potest soluere redemptionem petitam ab eo, absq; graui damno. Item si vellet ire ad principem, pro obtinendo priuilegio protectionis pro se, & pro eis, nec posset de suo expensas ad hoc vtiles, & necessarias, absque graui damno facere, & si qua alia causa similis emergeret, dum tamen semper moderatè, & non ad grauamen eorum, & eum charitate, non ex violentia exigeret. Frater Guil. bene dicit, alia similis. Sunt enim quædam causæ vsiratæ, & approbatæ alicui præter illas, quæ hic ponuntur, s. quando dominus maritat filiam suam, aut filium facit militem, aut releuat feudum suum, aut auget, nouum feudum comparando, & cum talia videantur respicere commodũ subditorum, pro eo, ꝙ cum dominus maritat filiam acquirit sibi amicos, & augendo feudum fit ditior, iam plus potest parcere subditis, quàm ante, & cum facit filium militem, potẽtior est ad defendendum terram: non credo ꝙ damnandi sunt, qui talia recipiunt, vbi constitutum est, vel consuetum: Dum tamen non recipiant vltra quàm cõstitutum est, vel consuetum. Si tamen aliquid consuetum est, & si ad arbitrium exigi consueuit, cum moderamine exigatur. Ex summa de casib. Si autem dominus vult ludere ad aleas, vel vltra vires ad vanitatem expendere in vestibus, hospitibus, & similibus, non debet propter tales causas exigere, quod si fecerit tenetur ad restitutionem. Idem. Si captus in bello iniusto exegit ab eis redemptionem totam, vel partem quam soluit hostibus.

De his qui nihil aliud a subditis nisi tallias accipiunt. Cap. LXVIII.

EX summa de ca. Sed quid de quibusdam, qui nihil penitus recipiunt a subditis, nisi tallias, vel quæstas. Ad hoc distinguo, ꝙ aut ab antiquo sibi, & antecessoribus est soluta tallia, aut de nouo est imposita siue petita. In primo casu si scitur, vel creditur probabiliter, ꝙ ex iusta causa, & licitè imposita fuerit & soluta, põt exigere, ita tñ, ꝙ & ipse cõpleat si quid ex illa causa, vel institutione complere debeat. Frater Guil. Sed qũo hoc scietur? Rñdeo. Potest sciri, si super hoc confectum est instrũm, si ẽt ita seruatum est a tpe ex quo non extat memoria. Secundum quosdam præsumendum est, quòd ex causa iusta fuit imposita. ar. 12. di. illa. Quod satis credo nisi violenta sit præsumptio in contrarium, præsertim cum dicatur, quòd in longissimis præscriptionibus, non oportet probari titulum, sed ex lapsu temporis præsumitur titulus interuenisse, qui allegatur. Ex summa de casibus. In secundo vero casu, vel etiam in primo, cum nec scitur nec creditur iusta causa, non debet exigere, & quod eum mala fide recepit debet restituere si potest, posito tamen quòd verè dominus est, & quòd nihil penitus percipit, quod vix est credibile, quin ad minus recipiat ibi iustitias, & sequantur eum in exercitu in bello iusto. Si tamen ita verum sit, quòd nihil percipit, credo, saluo meliori iudicio, quòd debent inter se aliquid statuere, quod dent sibi in signum subiectionis, ne aliter inutiliter videatur esse penes eum dominium rei suæ. Et si dubitetur quid, vel quantum debeat esse illud, credo quòd debeant obseruare, quod in vicinis villis, vel castris, vel prouincijs obseruatur: ita tamen, quòd villa ista non grauetur, vel si diuersæ sint consuetudines, ea quæ minus soluit eligatur. Et hoc totum intelligo, nisi ipse, vel aliquis de antecessoribus suis vendidit, vel donauit eis illud, quod ibi in subiectionis signum consueuit percipere,

tunc

tunc enim non potest aliquid petere. In omni tamen casu credo, ꝙ debeant habere in memoria, tanquam inseparabiliter adnexa dominio illa sex, enumerata in epistola Philiberti episcopi, videlicet incolume, tutum, honestum, vtile, facile, possibile, vt in illis sint ei fideles. Frater Guil. Incolume ne sint in damnum domino suo, de corpore suo. Tutum, ne sint in damnum domino suo de secreto suo, vel de munitionibus, per quas tutus esse potest. Honestum, ne de sua iustitia, vel alijs causis, quæ ad honestatem eius pertinere videntur. Vtile, ne sint ei in damnum de suis possessionibus. Facile, ne id bonum, quod suis dominis leuiter facere poterit, faciat ei difficile. Possibile, ne id bonum, quod domino suo erat possibile reddat impossibile. Et quia non sufficit abstinere a malo nisi fiat bonum, restat vt in eisdem sex supra dictis consilium, & auxilium fideliter domino suo præsteut.

De eodem. Cap. LXIX.

QVid de illis, qui tali vtantur consuetudine in hominibus suis, ꝙ de mobilibus eorum capiunt quantum, & quando volunt, & cũ suspicantur eos velle transire ad alium dominum, omnino spoliant eos, nunquid excusari possunt per consuetudinem? & an tenentur ad restitutionem? & an sunt absoluendi si nolunt restituere? Respondeo. Si certum est, ꝙ ab initio fuerit impositum tale onus terræ sine malitia, & fraude, ꝙ dominus possit ab habitatoribus quando, & quantum velit capere, & possit retinere omnia mobilia si recesserint, cum quilibet possit imponere suæ rei onus, quod voluerit, videtur tolerari posse, ꝙ in tantum vtatur huiusmodi constitutione, ꝙ non grauet eos vltra modum, aut manentes aut recedentes, & ꝙ domini non tenentur ad restitutionem taliter acceptorum. Si autem non est certum, aut si creditur, ꝙ non fuerit ab initio legitime institutum, credo ꝙ huiusmodi spoliationes ipso iure factæ malæ sint, ꝙ peccant, qui hoc faciunt, & tenentur ad restitutionem. In hoc tamen casu, & similibus, qui tolerantur ab ecclesia, pro eo ꝙ ibi potest esse aliqua dubitatio de iure, aut de facto non credo simpliciter denegãdam esse absolutionem, sed facienda est, cum quadam tamen dubitatione, & protestatione sic. Absoluo te de hoc inquantum possum. Sed timeo, vel credo, ꝙ non sufficit tibi ad salutem, nisi re aliter habueris in hoc casu. Item adde illis, qui emunt præposituras seculares, vbi non sunt redditus, sed solæ exactiones, & munera, & seruitia, quæ recipiunt huiusmodi præpositi, nunquid tenentur talia restituere, aut si compelluntur a dominis exercere huiusmodi officia, nunquid tenentur potius omnia sua dimittere, quàm in hoc obedire, & quid de dominis qui vendunt huiusmodi præposituras? Respondeo. Si non possunt huiusmodi officia exercere sine peccato mortali, potius debent omnia mala tolerare, quam sic peccare, & peccant mortaliter, quotiens munera accipiunt propter faciendam gratiam alicui in præiudicium alterius. Aut si minus, & terroribus aliquid extorqueant, aut quosdam grauent, vt alij timentes eis seruiant, ne talia patiantur tunc tenentur ad restitutionem omnium talium, si possint, nec aliter absoluendi, & peccant domini, qui tales præposituras vendunt, aut ad emendum aliquos compellũt, cum gratis eas committere debeant, ex quo non sunt ibi redditus, aut prouentus iusti, & tenentur ad interesse illis, qui per huiusmodi præpositos taliter sunt spoliati. Hoc autem intelligo de illis præpositis, qui reddunt iura. De Pedellis aut minorib. quorum est officium tantum citare, vel exequi iudicata, vel mandata maiorum, tenendum est, quod dicitur infra de officialibus.

De his qui guerras adinuicem exercent. Cap. LXX.

EX summa de ca. Circa principes autem, vel milites habentes guerras adinuicem, distingue, quia aut ille de quo quæritur habet iustam guerram, vel bellum, aut non. In primo casu. s. eum hẽt iustum bellum, & non exercet illud, nisi contra nocentes, & non habet intentionẽ corruptam, quicquid capit ab hostibus suum est, nec tenetur restituere. Vt autem dictum est supra, quinque exiguntur, ad hoc vt bellum sit iustum. s. persona, res, causa, animus, & auctoritas principis. Frater Guilel. Dicit. n. Imperator. Nulli prorsus nobis inscijs, atq; inconsultis, quorumlibet armorum mouendorum copia tribuatur. Quid si barones subditi comitis, vel ducis, habent guerram contra eum, aut comes contra Regem suum, vel econuerso, cuius principis est auctoritas requirenda? Respondeo. Princeps qui nullum habet superiorem, siue sit Rex, siue Imperator, auctoritate propria, si iusta causa subsit, põt mouere bellum, tam contra subditos, quam contra extraneos. Põt ẽt subditis suis dare auctoritatem mouendi bellum, tam circa principem extraneum, quam circa subditos eius, si eã subsit, & viderit expedire. Sed non contra proprios subditos, quandiu põt iniuriantem iustificare, vel quãdiu vult stare iuri coram eo, vel coram iudice suo, si est iudex medius inter huiusmodi principem & iniuriantem. Si aũt non põt eum iustificare, si ille non vult stare iuri, põt non solũ princeps hmõi, sed ẽt ille princeps, qui hẽt super se superiorem auctoritate sua mouere bellũ contra hmõi iniuriantem, si subest ei mediatè, vel immediatè, & dare licentiam, iniuriam passo, mouendi circa eum arma. Si aũt iniurians non subest mediatè, vel immediatè principi habenti super se superiorem, princeps ille non põt dare auctoritatem subdito suo mouendi contra eum arma, sed auctoritas superioris principis est requirenda, maximè si ille iniurians pertinet mediatè, vel immediatè ad iurisdictionẽ illius superioris principis. Cum ergo vasallus comitis hẽt guerram contra comitẽ, Regis est auctoritas requirenda. Si aũt comes contra Regem, & Rex nolit ei ius exhibere, per pares curiæ humiliter requisitus credo, ꝙ si ius suum armis defendat eum moderamine inculpatæ tutelæ non peccat. Impugnare tñ Regem auctoritate propria non poterit. Papa tñ facta denunciatione de excessu Regis, si Rex nollet a peccato desistere posset Regem excõicare. & crescente contumacia dare auctoritatẽ mouendi arma contra eum. Cum aũt Rex hẽt causam guerræ cõtra Imperatorem vel econuerso, non credo, ꝙ vterque, vel alteruter teneatur ius suum prosequi in forma iudicij, cum neuter illorum habeat super se superiorem. Peccaret tamen mouendo bellum passus iniuriam, si iniuriator offerret ei debitam satisfactionem, ad arbitrium bonorũ virorum, de plano, & sine strepitu iudiciorũ.

De his quæ rapiuntur in bello iniusto. Cap. LXXI.

EX summa de ca. Si aũt vnum prædictorum quinq; defuerit, bellum dicetur iniustum. Frater Guil. Sed nunquid tenebitur restituere, quicquid adeptus est de hmõi bello ille, qui mouit illud? Rñdeo. Quamuis bellum sit iniustum ex cã, & ex animo, & ex persona, & ex auctoritate, si tñ res subsit: quia pro rebus impetendis factum est, non tenetur qui mouit bellũ restituere, qd ibi cæpit, nisi cæperit, vel damnificauerit aduersarium suum, vltra qd habuit ille de suo iniustè, aut damnificauerat eum. Et hoc dico ẽm iudicium fori pœnitentialis, vbi hẽt locum compensatio, ẽt non liquidi ad liquidum, quæ non hẽt locum in foro cõtentioso, vnde si quis in foro pœnitentiali confitetur se per furtum habuisse decem de rebus illius, qui manifestè abstulerat ei decem, facere consueuit, & bene iudex pœnitentialis compensationem, nec iniunget ei restitutionem illorũ. x. nisi aduersarius eius postmodum restitueret ei decem ablata. Iniunget tamen ei pœnitentiam de furto commisso. Quid si clericus in guerra iusta vadens cum domino suo consequitur aliquid de illa guerra, nunquid tenetur restituere? Respondeo. Si datum est ei ab his quibus licuit, potest illud retinere. Si aũt ipse rapuit, cum rapiendo peccauerit inducendus est in foro pœnitentiali si potest, ꝙ restituat illud, illi cui abstulit, si scit quis ille sit, sin autem ꝙ det pauperibus. Huiusmodi enim clericus rem illam capiendo, non facit suam, quia sicut dominus eius non potuit dare ei auctoritatem bellandi, ita nec auctoritatem rapiendi. Credo tamen ꝙ rem taliter raptam, de consensu domini sui potest retinere, dum tamen consenserit dominus durante adhue guerra, quia perinde est in hoc casu, ac si dominus rem illam dedisset.

Quòd pro rerum tuitione, vel repetitione liceat pugnare. Cap. LXXII.

EX summa de ca. Videtur tamen casus in quo sine auctoritate principis, vel ecclesiæ posset moueri bellum, videlicet pro rebus repetendis ad defensionem patriæ. Nam de iure naturali, cuiq; licitum est vim vi repellere incõtinenti, & cum moderamine inculpatæ tutelæ. Frater Guil. Nomẽ rerum credo hic largè accipi, vt non solum comprehendat res corporales, sed ẽt iniurias. Sicut. n. pro rebus mobilibus, vel immobilib. ablatis põt moueri bellũ, ita & pro iniurijs illatis ad consequendũ de eis satisfactionẽ, non libidine vindictæ, sed zelo iustitiæ, vel quantũ ad interesse. Quòd aũt ait cum moderamine incul. tu. hoc moderamen locum hẽt, quando aliquis eã tuendi. i. defendendi se resistit aduersario, cum tanto moderamine, ꝙ tutela illa vel defensio est inculpata. i. sine culpa: quia non excedit modum in defendendo, plus lædendo aduersarium, ex proposito maximè, quàm exigat illata violentia. Ex summa de casibus. Ita vim rebus, & illatam, & inferendam licitum est repellere,

ſed potius illatam, dum tamen incontinenti, ideſt quàm cito ſcit vim illatam priuſquam diuertat ad contrarium actum, & ſi forte dum ille vult expellere ſic hoſtem de poſſeſſione ſua, quam iniuſte, & malè occupauerat, aliqui vulnerentur vel occidantur, credo quod teneatur ſecundum modum poſitum ſupra in defenſione perſonæ. Frater Guil. Nota quod ait incontinenti. Iſta continuatio non eſt æſtimanda omnino, ſicut in ſtipulationibus, vbi non ſufficit eadem die reſpondere ad ſtipulationem, vt dicitur in l. continuus. quam mag. ſter allegat, ſed ſecundum qualitatem negocij penſanda eſt, prout exigit ad præparationem, vel maiorem vel minorem temporis tractum. Vnde ſi aliquis nobilis collecto exercitu intrat terram alterius nobilis, & occupat ibi caſtrum vel rapit prædam, & ducit ad terram propriam. Si alius nobilis hoc audito, cum non poſſit ſtatim congregare exercitum, & recuperare prædam, vel liberare caſtrum, miſſis literis, vel nuncijs congreget exercitum, licet non poſſit congregare vſque poſt vnam ſeptimanam, aut duas aut etiam plus, reputabitur tamen incontinenti ſe defendere, & caſtrum liberare, & prædam recuperare. Etiam ſi iam aduerſarius eius receperat illam in munitionibus ſuis. Credo etiam quod dum taliter proſequitur prædam, cum non poſſit ad eam recuperandam pertingere, quia forte eſt in locis inexpugnabilibus recepta, ſi ceperit aliqua de bonis aduerſarij ſui, aut eorum qui eum iuuant, aut ipſum proſequentem rem ſuam impediunt, poterit de illis retinere, & indemnitati ſuæ conſulere quantum ſua intereſt, ſicut qui proſequitur furem aſportantem res ſuas, licet ei ſibi conſulere vſque ad quantitatem damni ſibi illati a fure, de rebus ipſius furis, quas ſecum ducit aut portat, ſi qua poteſt apprehendere dum proſequitur fugientem. Nota quod ait, ad contrarium actum: Non eſt contrarius actus cum quis comedit, aut bibit, aut dormit interim, aut ſe præparat ad appellandum aduerſarium ſuum, de poſſeſſione malè occupata, aut ad recuperandam prædam ab eo abactam, cum hæc præparatio temporis moram exigat, vt dictum eſt: Si vero diſſimulabat iniuriam, ac deponit animum rem ſuam proſequendi, alijs occupationibus operam dando, actus eſt contrarius.

Vtrum damna, iuſto bello illata, oporteat reſtituere. Cap. LXXIII.

EX ſumma de ca. An igitur miles habens iuſtum bellum contra alium militem, licitè ſuum, & quicquid capit ab hoſte, vel coadiutoribus eius ſiue ſubditis ſuis, ſiue alijs vſurpare & retinere poteſt, quouſque iuxta conſcientiam ſuam, ſit ſibi ſatisfactum de omni damno dato, & labore, & operis tam ſui, quàm ſuorum hominum, vel donec ipſe hoſtis offerat ius, vel velit ſatisfacere? Frater Guilelmus. Benedicit, quouſque & non vltra: niſi ſit talis hoſtis, qui aut propter infidelitatem, aut hæreticam prauitatem, aut propter aliud vitium exceſſerit, quòd bona eius, & ſuorum publicari, & terra priuari, & capientium ſeruitio mācipari, ex edicto publico meruere, in quo caſu omnino poteſt expoliari, & de terra exterminari. Quid ſi ille, qui iuſtum habet bellum fecerit incendia, vel effracturas, vel arborum, aut vinearum extirpationes in terra proprij aduerſarij ſui, vel hominum eius, nunquid pro his tenebitur in aliquo? Reſponden. De illis damnis non tenebitur, quæ bona fide intulit, aut a quibus commode abſtinere non potuit, ſecundum induſtriam, & conſuetudinem bona fide pugnantium. Si autem graſſandi animo & malitioſè ea intulit, cum alias poſſet ſibi commode conſulere, tenebitur, & cōpenſabuntur illa damna cum damnis ſibi datis, & hominibus ſuis, vſque ad concurrentes quantitates, & de eo, quod ſuper excreuerit tenebitur ſatisfacere illis, quos damnificauit: Qui autem iniuſtè mouet bellum, tenetur de omnibus damnis, quę ipſe, vel ſui intulerunt aduerſario, & hominibus ſuis. Tenetur etiam, & hominibus proprijs de damnis ab aduerſario illatis, dum iuſte rebellat ille aduerſarius, niſi ipſi mala fide iuuerint eum, in quo caſu non habent contra ipſum actionem, cum nullus ex culpa ſua conſequi debeat actionem. Nobilis autem ille, qui iuſte pugnat, non tenetur hominibus ſuis de dānis, quæ paſſi ſunt ab aduerſarijs, cum paſſi, & ſe, & ſua pro domino ſuo teneantur exponere. Non tenentur inquam niſi fuerit in culpa negligenter defendendo eos.

Adhuc de eodem. Cap. LXXIIII.

QVid de illis, quæ rapiuntur in eccleſijs, aut de bonis clericorum, aut eccleſiarum, quæ ſunt in terra illius, cōtra quem iuſtè geritur bellum, nunquid, qui rapiunt ea, tenentur ad reſtitutionem? Credo, quod ſic, niſi auctoritate prælati eccleſiaſtici hoc fiat. Quid de illis qui confugiunt ad eccleſias imminentibus hoſtibus, & ibi capiuntur ab eis, nunquid capientes debent eos dimittere liberos? Credo, quod ſic, niſi incaſtellauerint eccleſiā, aut inde impugnauerint hoſtes. In hoc.n. caſu, cum & ipſi violant, immunitatem eccleſiæ impugnando, non dēnt gaudere immunitate eccleſiæ. Idem credo, ſi reponāt ibi victualia ſua de quibus ſuſtentantur in pugnatione hoſtiū, ſ. quod ſi rapiantur ab aduerſarijs iuſtè bellantibus, non tenentur ad reſtōnem, & forte ēt non peccant rapiendo. Quid de illis, qui incendunt eccleſias in bello iuſto, nunquid tenentur de damno dato? Reſpondeo. Si non ſunt incaſtellatę & hoc fiet ex propoſito, tenentur. Si autem ſunt incaſtellatæ, tamen non propoſita incendantur, ſed caſu, dum illi iuſtè bellantes præſtant operam rei licitæ, dum incendunt machinas hoſtium, aut caſtrum, aut villam, quam alias non poſſunt expugnare commode, credo, quòd non tenentur.

Vtrum Domini, ſuper damnis hominibus ſuis illatis, poſſint componere. Cap. LXXV.

QVid ſi componant nobiles ſuper guerra ſua, nunquid pōt componere, vel tranſigere ſuper damnis datis hoīb. ſuis, nulla facta reſtōne hoībus eorum damnificatis? Rñdeo. Si compoſitio fiat de conſenſu damnificatorum, ſtandum eſt illi, alias non credo, quod ille, qui fuit in culpa iniuſtè mouendo bellum, per ſuam compoſitionem poſſit præiudicare hoībus ſuis, quin ipſe de proprio teneatur eis ſatisfacere de damnis ſuis, niſi in culpa pariter fuerint cum eo, vt dictum eſt, in quo caſu credo, quod & ſi non iure fori contentioſi teneatur eis in aliquo, & pro eo, quòd participauerunt ei in crimine ſcienter, in foro tamen pęnitentiali tenetur ſi ad perſuaſionem ſuam hoc fecerint, aliàs nō facturi. Qui autem habuit iuſtum bellum componere non dēt cū aduerſario in præiudicium hoīum ſuorum. Sed vel ipſe dēt eis reddere damna illata illis, vel procurare, quod ab aduerſario reddantur: Hoc ītelligo de damnis illis, quæ paſſi ſunt in incendijs, & rapinis rerum ſuarum. De expenſis autem quas fecerunt veniendo ad exercitum, vel morando, ibi ſatis conſueuerunt principes componere, vel diſſimulare auctoritate propria, qd & de præſa is damnis concedi pōt, ſi ex cā probabili viderint principes ea potius eſſe remiſſa, q̄ carere cōmodo pacis, & incurrere bellorum pericula, & cum in hoc caſu principes gerant vtiliter negocium ſubditorum, taliter componendo, cenſentur ſubditi ratum habere. Sed etſi ab initio contradicant, ne fiat compoſitio, niſi refuſis ſibi damnis, ſi ex iuſta cauſa viderint expedire, poſſunt a bellando deſiſtere, quamuis forte non poſſint illata damna quitare. Sicut enim auctoritas mouendi bellum penes ſolos principes eſt, ita & auctoritas deſiſtendi, & arma deponendi.

De ſocijs raptorum. Cap. LXXVI.

EX ſumma de ca. Qui ſequuntur raptores ad pdam capiendam, qui inducunt ipſos tyrannos ad rapiēdam conſilio, adulatione, vel detractione, vel ſimili, ſi ſciunt, vel credunt illos ſui cā feciſſe rapinam, quam aliter non eſſent facturi, tenetur quilibet talis in ſolidum. Aliter vero tenentur de his, quæ inde habuerunt, vel expenderunt, & ēt de omni damno, quod ipſi, vel aliqui de familia ſua fecerint directe, vel occaſionaliter, & qd de his dixi, qui tenentur in ſolidum, intelligas multo fortius de his, qui defendunt ipſos in errore ſuo, & recipiūt eos in caſtris ſuis, & de illis quorum noīe ſit rapina, ſi ipſi primo mandauerunt, vel poſtea ratum habuerunt. Frater Guilhel. Intelligas. ſ. quod tenētur in ſolidum, qñ pp hmōi defenſionem, vel receptionem impediuntur damnificati recuperare damna. Ex ſumma de ca. Sed quid ſi principalis, vel ēr vnus corū, qui tenentur in ſolidum ſatisfecerit de toto damno dato, nunquid alij liberantur? vtiq; quoad ipſum damnum vel intereſſe, quia bona fides non patitur, vt bis idem exigatur. Frater Guil. Nō aūt liberantur quoad pœnam. Intereſſe aūt comprehendit, & expenſas, & incommoda, quæ incurrit, quis occaſione dāni ſibi illati. Ex ſum. de ca. Itē. Nunquid ille cui ſatiſfactū eſt, teneatur cedere ſatiſfacienti actionem ſibi cōpetentem contra alios? Credo, quod pōt, & dēt quantum ad iudicium animæ, non vt ab vno petat in ſolidum, excepto principali, ſed pro partibus petat a ſingulis, ſed non tenetur quoad iudicium contentioſum, quia qua fronte pōt petere ceſſionem, qui ex contumacia punitur. Sed licet quantum ad Deum, de magna æquitate dicam eos taliter liberari, dummodo de peccato rectè conterant, & pęniteāt. Pōt tñ ab eis exigi pęna quadrupla, vnde Zacheus. Si quem defraudaui reddo quadruplū, pęna vnius nō liberat aliū. Vñ conſulerem,

fulerem,quod ad cautelam quilibet etiam post satisfactionem damni,peteret humiliter remissionem de pœna,maxime cum illa detur pro iniutia. Frater Guilhelmus.Bonum est,sed non tenetur,quia pœnæ huiusmodi non debentur, nisi demum cũ sunt adiudicatæ,petat siquidem de pœna,si vel ad minus pœnam soluere nolit,credo quod tenetur per se, vel per alium, expresso,vel suppresso nomine personæ,secundum quod quali tas negocii exposcit.Ex summa de casibus. Item quid si plures fuerint raptores, quasi pares, quorum nullus induxit alium. Credo,quòd si vadunt insimul,quasi sint vnus exercitus, quilibet teneatur insolidum,quia in tali casu quilibet vincit alios, & facit eos quos iuuat fortiores. Isti enim possunt dici squamæ sese præmentes, & omnes sunt cooperatores, quare quilibet tenetur pro eo,quod fecit,vel forte in utroque casu posset tolerari,quòd quilibet satisfaceret de his,quæ habuit, & si induceret alios pro posse ad satisfaciendum.Sed primum dictum est tutius. Frater Guilhelmus. Quod igitur dicit,teneatur insolidum. Intelligo quando vnus sine aliis non auderet, vel non posset damnum inferre,alias quilibet tenetur tantum pro parte damni quam intulit. Vbi autem dicit,in vtroque casu, uel magis est hic benignitas,vel intelligendum est quo ad primũ casum,quando vnus,& sine alterius adiutorio,vel societate dedisset damnum, alioquin ex eadem æquitate, esset dicendum in eo casu,cum exercitus aliquis, qui subest vni domino facit rapinam,scilicet quod quilibet de illo exercitu,excepto princi pali domino,teneretur tantum pro illa portione damni, quam intulisset,certum est enim quod dominus, qui actor est princi palis,insolidum tenetur. Ex summa de casibus, Illi autem, qui nec adiuuant, nec in aliquo consentiunt,sed datur eis aliquid,& accipiunt,ad quod, & præscise tenentur, ad restitutionem.

De his,qui viuunt ex rapto. Cap. LXXVII.

Qui vero inde commedunt, vel bibunt, vel in vsus necessarios expendunt,ut uxor, vel cæteri familiares, tenentur de omnibus,quæ sic expendunt.Nisi in casu,scilicet cum agant causam spoliatorum,monendo, & inducendo pro posse ipsum raptorem ad restitutionem faciendam, tunc enim non tenentur.Nam qui alterius negocium gerit, vtiliter etiam ignorantis,& absentis licite recipit expensas,& hoc siue secuta fuerit vtilitas,siue nõ. Vnde satis videtur per hoc,quod fratres prædicatores,qui cont ad raptores, ut eos inducant ad pœnitentiam,& restitutionem faciendam,excusentur si comedant apud illos, maxime si commode non possunt apud alios inuenire,& hoc,intelligas cum moderamine,videlicet si habeatur spes probabiliter de correctione illius. Item si propter eorum expensas, ipsi raptori non subtrahatur facultas restituendi,uel in toto,uel in magna parte. Extra.5. de senten.excom. Gregorius.9.Prædicatores, qui pœnes excommunicatos, uel alios alienarum rerum detentores, in prædicationibus, & confessionibus quasi gerunt causam illorum,ad quas res ipsæ spectare noscuntur, eleemosynas licite possunt ab illis accipere, præsertim si alias non valeant in illo loco sustentationem habere.Frater Guilhelmus.Intellige ergo,quòd non tenentur de his,quæ fame comederunt,pro tempore quo circa talium correctionem laborauerunt.Non enim credo,quod vxor, & familia possit uiuere de raptis per totum annum, pro una admonitione,vel duabus.Ex summa de ca. Quid ergo faciet uxor, uel familia,si nec habetur spes de correctione illius, vel videt virũ vergere ad inopiam,& quasi sit de non soluendo. Ad hoc dicit quod si ibi sunt aliqua de iusto,de illis separatim potest expendere.Si uero totum de rapina nullo modo comedat,sed aliunde victum quærat,vel ab amicis,& consanguineis suis,vel laborando manibus suis,vel alio quocumque modo honesto. Dicit tamen frater Guilhel. Non reputat quantum ad hoc inhonestum modum,quærere eleemosynas hostiatim. Et intellige, quod dicit,ut non comedat de ipsa re rapta in specie,ut de oue rapta,vel boue, vel fœtu eius, etiam nato,vel concepto apud raptorem,nisi sit casus vltimæ necessitatis, cum proposito tamen restituendi,vel faciet secundum quod dicetur infra in illo ver.quid igitur faciet.Ex summa de casibus. Idem dico si ibi sunt aliqua de iusto,sed ita mixta, quod non possunt discerni,uel licet possint discerni, maritus iniquitate plenus nõ permittit eam comedere,nisi de raptis.Frater. Guilh.In primo casu, scilicet quando mixta sunt, credo quod potest licite comedere,& bibere, necessaria recipere, si maritus soluendo sit, dum tamen in mente habeat viuere de licite acquisitis. Si autem non est soluendo, quia quicquid habet non sufficeret ad satisfactionem,idem dicendum,quod in præcedenti casu, quã do nihil est ibi nisi rapina,potest enim recuperare dotem,etiã constante matrimonio, quando vir vergit ad inopiam, quia salua debet esse mulieri semper dos sua,quicquid maritus deliquerit.Ex sum.de ca. Quid ergo faciet si nihil inuenit,nunquid morietur fame?non,sed subest ei triplex auxilium. Vnũ si potest habere de dote,vel sponsalitio. Secundum vt denunciet talibus,qui possunt prodesse,& non obesse, & si necesse, & probari potest Episcopo,ut ipse compellat eum eam pascere de iusto,vel tradat ei sponsalitium,vel partem,vel committat alicui personæ honestæ,quæ de honesto lucro prouideat ei. Tertium,quia si aliud non posset,etiam de rapina, & de aliis vndecumque posset viuere,quia necessitas non habet legem. Veruntamen doleat in animo,& proponat firmiter quàm cito poterit,quicquid inde expendit restituere. In omni tamen casu tenetur uxor debitum uiro reddere, & è conuerso, nisi subsit aliud impedimentum.

De His qui emunt a raptoribus. Cap. LXXVIII.

Circa illos autem, qui emerunt, distingue. Quoniam aut sciebant rapinam esse, aut credebant probabiliter, aut credebant de iusto esse, vel de hoc nihil cogitabant. In primis duobus casibus subdistingue, quia aut emit quis mala fide,id est cupiditate acquirendi sibi, aut bona fide, id est voluntate restituendi, quasi gerens utiliter negocium illius,cui fuerat ablata res,quam ipse vendebat. In primo casu tenetur indistincte ad restitutionem, nec liberatur vendendo, vel aliàs alienando rem alteri, vel etiam si res pereat morte, vel alio casu,vel si sibi auferatur, quia fur semper est in mora restituendi. Vnde nec precium quod dedit poterit repetere ab illo,cuius res est,nec expensas suas,si quas ibi fecit,& omnem vtilitatem,quam ex illa re habuit tenetur restituere. Si restituat etiam rem deteriorem,quàm ad ipsum peruenit, non liberatur,& si aliquo tẽpore medio fuit melior res, quàm fuerat tempore emptionis, siue cum postea vendidit alteri, eius quod plurimum fuit,erit æstimatio facienda. Et quod dixi de primo emptore,intelligo de secundo, & millesimo, si per tot manus trãsierit res taliter cum mala fide. Frater Guilhelmus, Scilicet quod semper tenetur ad rei restitutionem, quocumq; modo perierit, & ad maiorem æstimationem totius temporis medii.Ex summa de ca.Quid si principalis raptor restituit plenè rei æstimationem cum toto interesse, nunquid cæteri qui emunt,vel dono acceperunt liberantur. Satis credo,quòd sic, quantum ad restitutionem faciendam domino rei, tamen credo dicendum de sano, & puro consilio, quod quicquid inde ex lucro habuerunt siue totum,si fuerit sibi res gratis data,siue quod superest deducto præcio dato pro ea re,si fuit res empta, debet cum consilio ecclesiæ erogare in vsus pauperum,& agat pœnitẽtiam quilibet talis de furto. Frater. Guilhelmus.Quòd ait erogare,consilium est,non necessitas, quia si plene satisfactum est domino de re sua, licite potest res illa remanere pœnes possidentem, nec intelligatur iam ex praua causa, sed ex voluntate domini possidere.

Adhuc de eodem. Cap. LXXIX.

Ex summa de casibus. Item satisfaciens nunquid poterit sibi consulere de præcio soluto aduersus uenditorem? Non,nisi quando emit, expresse fecerit sibi caueri. Obstat enim ei turpitudo sua. Si uero emit aliquis bona fide (sicut dictum est) potest a spoliato repetere illud quod dedit pro ipsa re,& etiam quicquid expendit postea ad conseruationem illius.Nisi forte cum re illa aliqua lucrabatur, vnde posset facere dictas expensas. Et breuiter quicquid sibi adest ex re,ut pretio,merces,fructus,vel simile,tenetur restituere.Quicquid uero sibi abest,ut præcium moderatæ expensæ potest repetere, vel cum eo quod ex ipsa re sibi aduenit, usque ad concurrentem compensare quantitatem: quia gessit vtiliter negocium illius absentis spoliati. Sed quid si ille fecit inquiri diligenter, & non potuit inuenire cuius esse res? Hic consulo q̃ quicquid illa valet vltra id,qđ iste debetur,cũ auctoritate ecclesiæ erogetur in pias causas, pro anima illius cuius res fuit, & consulo quod hoc fiat publice, vt euitetur omnis suspicio. Et sic credo quod erit liberatus, quia etiam in hoc gessit utiliter negocium illius.In his autem,videlicet qui sciebant, uel credebant de iusto esse,quod emebant,vel forte habebant animum indifferentem,& nihil super hoc cogitantem, excusantur, sed diuersimode.Nam qui sciebant vel probabiliter credebant esse de iusto,simpliciter non tenentur in aliquo. Qui uero temere credebant,vel ignorabant ignorantia,quæ dicitur crassa,

&

& supina, vel propter fatuam simplicitatem nihil super hoc cogitabant, tenentur ad restitutionem. Frater Guilhelmus. Ignorantia crassa, & supina, hoc dicitur ad differentiam probabilis, quæ excusat, & dicitur per metaphoram hominis crassi, & supini, qui non videt etiam ea, quæ ad pedes sunt, uel prope.

De His, qui emunt rem bello acquisitam. Cap. LXXX.

EX summa de ca. Ad hoc autem vt scias plenius hanc diuersitatem, distingue cum Augustino in radicem, idest in ipso raptore, a quo isti emerunt, quia aut ille erat dominus, aut subditus. In primo casu tene quod dixi supra de principibus, & militibus ad inuicem guerras habentibus. In secundo vero casu distingue: quia cum subditus mouet bellū pro domino sibi mandante, aut scit bellum iustum, aut scit iniustum, aut dubitat. In primo casu non tenetur ad restitutionē eorum, quæ accepit, ab hostibus, nisi iuxta edictum domini, nec peccat nisi habeat corruptam intentionem. In secundo tenetur, quia plus debuit timere Deum, quàm hominem. In tertio non tenetur, excusatur enim propter bonum obedientiæ, licet fortè peccet dominus contra Deum, & male præcipiēdo. Frater Guil. Nunquid similiter excusantur amici, & cognati mouentis bellum, qui non sunt eius subditi, & milites, & seruientes stipendiarum extranei, si credant iustum esse bellum? Credo quod non: quia non excusat eos bonum obedientiæ, sicut subditos, nec debent se committere discrimini in dubio, vt iuuent aliquem in præiudiciū alterius, quia sicut dicit Ambro. Si non potest alicui subueniri quin grauetur alter, melius est neutrum iuuari, quam alterum grauari. Nec est simile de aduocato, quem excusat bona fides quamdiu credit iustam esse causam, quam fouet, licet in veritate sit iniusta, quia ibi est iudex superior, qui causam examinat, & iudicat de allegatis. In bello uero, siue in guerra viribus corporalibus negocium nititur, non per rationem diiudicatur. Ex summa de casibus. Sic ergo procede circa emptorem, quia si scit venditorem iuste, & iusto bello habuisse, licite potest emere, nec tenetur ad restitutionem. Qui vero nesciebat esse de iusto bello, sed credebat probabiliter, quam omnes vicini sui, vel maior pars, vel adminus sapientes ita credebant, prout sibi emptori videbat, ipse non tenetur, durante sibi hac bona fide. Sed si postea sciat rem esse de rapina, debet restituere. Frater Guilhelmus. Debet restituere, & rem, & fructus extantes, de consumptis eum durante buna fide non tenetur.

De Hæredibus raptorum. Cap. LXXXI.

EX summa de casibus. De hæredibus autem raptorum, licet secūdum leges aliter distinguatur, dico iure canonico eos teneri ad omnia debita defunctorum, in quorum locum succedunt. Frater Guilhelmus. Secundum leges autem distinguitur, quod hæredes non tenentur de maleficio testatoris, nisi inquantum ad eos peruenerit, aut nisi lis fuerit contestata cum defuncto. Ex summa de casibus. Vt autem circa hæredes materia latior habeatur, Nota quòd quilibet hæres, siue filius, siue extraneus, non distincto vtrum raptoris, vel alterius, tenetur iure canonico ad debita defuncti persoluenda, siue fuerint ex contractu, vel quasi, siue ex maleficio, vel quasi, siue peruenerit res illa, pro qua debitum fuit contractum, ad eum, siue non: siue lis fuerit contestata cum defuncto, siue non. Quid si non sufficit hæreditas ad debita persoluenda? Videtur quod si non fecit inuentarium, nihilominus teneatur ad omnia. Si vero fecit, tunc non teneatur nisi inquantum hæreditas sufficit. Frater Guilhelmus. Inuentarium scriptura est, quam debet hæres secundum legem inchoare infra triginta dies a morte testatoris, vel postquam scit se esse hæredem institutum, & describere ibi omnes res defuncti sub testibus, & debet illam perficere infra quinquaginta dies, vel infra annum si remotæ sunt res, & tunc non tenebitur creditoribus vltra id, quod inuentum fuerit in hæreditate, alias si non fecerit inuentarium, tenebitur in solidum, Frater. Raimundus. Et ego credo, quod in iudicio animæ non tenetur, nisi quantum sufficit hæreditas. Distinguo tamen inter debita, & legata siue relicta, quia debita tenetur persoluere, absque detractione legitimæ si necesse est, quantum potest sufficere hæreditas. De legatis autem potest detrahere suam legitimam, si tot sunt, quot illis solutis non remaneret sibi legitima. Nam in legitima pater non potuit grauare filiū. Guilhelmus Rod. duplex est legitima, scilicet vna quæ debetur liberis, quæ appellatur debitum bonorum in subsidium, quæ est medietas, vel triens. Alia quæ debetur per legem Falcidiā etiam extraneo hæredi instituto, & est quarta pars quam deducit, & sibi retinet institutus, de legatis & quibusdam aliis rebus, quando supra dodrantem est aliquid relictum in legatis, & debetur ei iure institutionis. In tertia Trebellianica etiā debetur ei, qui hæres institutus rogatur restituere alii hæreditatem, Quod ergo hic dicit de detractione legitimæ, intelligē dum est de qualibet istarum legitimarum, licet dixerint quidā (quod tamen credo esse verum) quod filius debet semper habere saluam suam legitimam, & sine aliorum onere, & quod deducit eam etiam de debitis. Raimundus. de legitima filiorū, nota versus, Quatuor aut infra dant natis iura trientem. Semis sem vero dant natis quinque vel vltra. Arbitrium sequitur substantia cætera patris. Guilhelmus Rod. Licet autem secundum leges talis debet esse legitima filiorum, sicut dictum est. s. tertia pars, vel medietas, tamen secundum consuetudinem Gallicani Regni, quæ ibidem præiudicat iuri scripto, alio modo limitatur hæc legitima, & alicubi in eodem Regno obtinet, quòd pater, vel mater non potest dare extraneis vltra quintam partem hæreditatis suæ, quæ consistit in mobilibus, nec in testamento, nec causa mortis, nec inter viuos. Alibi non potest vltra tertiam, sed tertiam potest dare, & legare inter uiuos, & causa mortis. De mobilibus etiam diuersæ sunt consuetudines, quibus standum est cuilibet in loco suo. Item nota, quòd secū dum leges, non debetur legitima iure naturæ consanguineis de linea transuersali, immo potest totam hæreditatem suam, si liberos non habeat, aut patrem vel matrem extraneo dare, & extraneum hæredem instituere, nec habebit frater eius quærelam de inoffi. testamento, nisi quando scripti sunt hæredes infames, aut turpes personæ, vel malè meritæ. Sed secundum consuetudinem Galliæ, idem, quò ad hoc obseruatur de collateralibus consanguineis, qui ab intestato debent succedere, quod obseruatur de filiis.

Adhuc de eodem. Cap. LXXXII.

RAimundus. Ex præmissis potest colligere, quod si creditores, uel legatarii simul veniant ad hæredem, primo est creditoribus satisfaciendum, sed si veniant separatim, liberatur hæres soluendo per ordinem cuilibet venienti, dum tamen nil faciat in dolo, vel fraude. Verumtamen si legatarii præueniunt creditores, & accipiunt, vel posteriores creditores priores, & potiores præueniunt, creditores postmodum venientes non debent inquietare hæredem, nisi remanserit ei de hæreditate, vnde posset eis adhuc satisfacere. Sed habent tanquā potiores ius suum saluum contra legatarios, qui primo acceperant. Similiter & anteriores creditores contra posteriores, qui primo acceperant. Guilhelmus Rod. Creditores sunt, quibus testator aliquid dare tenebatur ex quocunque contractu, & secundum canones, quibus tenebatur ex maleficio. Legatarii uero sunt, quibus ex mera voluntate aliquid relinquitur in testamento. Raimundus. Hic etiam nota, quod hæres potest deducere ante omnia omnes expensas, quas fecit in necessarias causas hæreditatis, siue in funere, siue in testamento, vel inuentarii confectione, vel simili, & breuiter, sicut debitis totā hæreditatem exhaurientibus a lucro debet esse immunis, ita & a grauamine. Item nota, quod licet obligatio testatoris transeat ad hæredem, non tamen periculum periurii, vel etiam quodlibet aliud, quod ex sua vi, vel forma non posset excedere singularem personam. Item quod si plures sunt hæredes, nunquid quilibet tenetur in solidum creditoribus pro hæreditaria portione? Respōdeo. Regulariter tenetur quilibet hæres pro parte hæreditaria. Sed excipiuntur quinque casus. Primus est si aliquid indiuiduum est in obligatione: tunc enim quilibet tenetur insolidum. Secundus si res, quæ debet restitui ab vno insolidum possideatur. Tertius in alimentis legatis, quæ pro uoluntate defuncti, vel iudicis, vel ab uno insolidum, uel a pluribus pro partibus designatis petuntur. Quartus si testator ab vno hæredum legauerit creditori hæreditatia compensandi animo, tunc enim hæres, ille, vsque ad quantitatem legati, onus debiti illius sustinebit. Quintus in expensa funeris vxoris, quæ non tantum astringit hæredes pro hæreditariis portionibus, sed etiam virum pro portione, quæ peruenit ad ipsum de dote vxoris suæ, ut puta ad eum venerunt centum, & in hæreditate sunt. ccc. ipse vir tenetur pro tertia parte, & hęredes pro duabus partibus. Item quid si hæres est pupillus, nunquid potest differri solutio debitorum prætextu pupillaris ætatis? dico quod non: vnde cum te tutorem proponis, quemadmodum a pupillo creditoribus satisfiat, eniti debet.

De

De His, qui res alienas præscribunt vel vsucapiunt. Cap. LXXXIII.

RAimundus. Præscriptio, vel vsucapio est acquisitio domi nii vtilis, vel directi, per continuationem possessionis tē poris lege diffiniti. Differunt tamen, quia præscriptio proprie in immobilibus, vsucapio in mobilibus locum habet. Res etiam incorporales, vt seruitutes, actiones, & similia acquiruntur præscriptione. Item vsucapio completur termino, præscriptio non, vt infra. Possunt autem præscribi generaliter omnes res, omne ius, & omnis actio. Sed excipiuntur quædam vt ecclesiæ. In criminibus nullo tempore præscribitur, sed potius ex diuturnitate temporis augentur. Item non præscribitur contra obedientiam visitationum, & procurationum, quæ debetur ratione visitationis. Item ecclesiæ, & extera sacra, vel religiosa, nec non & decimæ primitiæ, & oblationes nullo iure possunt a laicis possideri, vel præscribi. Item non potest præscribi limes, vel quod adhæret limiti episcopatuum, vel parrochiarum, ne termini eorum confundantur: limes tamen prædiorum potest præscribi. Item nec liber homo possessus pro seruo potest præscribi. Item publicæ functiones, id est possessiones agrorum, non præscribuntur a colono. Species præscriptionis, omissis aliis sunt duæ. Alia est enim longi temporis, vt decem annorum inter præsentes, vel 20. inter absentes. Alia longissimi, vt triginta, vel quadraginta annorum, & hoc contra laicos, vel priuatas personas. Contra ecclesias vero omnes, est necessaria præscriptio. 40. annorum, siue priuata persona præscribatur contra ecclesiam, siue vna ecclesia contra aliam. Excipitur ecclesia Romana, cōtra quam nō præscribitur, nisi spacio centum annorum. Exiguntur ad præscriptionem complendam quatuor. s. continuatio possessionis, bona fides, iustus titulus, & quod res non sit vitiosa. Continuatio possessionis, vt toto tempore præscriptionis, sine interruptione sit possessa. Bona fides continua similiter, per totum tempus præscriptionis, scilicet vt recipiens credat tradentem esse dominum, vel habere ius alienandi, nec videtur sufficere bona fides, emptoris, & continua, nisi & venditor sit bonæ fidei: & verus dominus sciat sibi rem competere, aut alienatam esse, aut ut spon salit. Item iuris ignorantia non facit aliquem bonæ fidei. Si autem iste possidens ignorat titulum, vel dubitat vtrum ipse, vel antecessores sui habuerunt, potest formari sibi in conscientia talem, quòd credat domino placere, ex quo videt, & non contradicit cum posset, Item potest ex alio, si ab antecessoribus suis incepit præscriptio; præsumere debet, & credere, quòd illi habuerunt titulum, maxime si fuerunt viri honesti, sufficit enim habere titulum verum vel præsumptum. Res dicitur vitiosa si est furtiua, vel vi possessa. quam non solum fur, vel raptor, sed nec vllus alius, quamuis ab eis emerit, vel bona fide acceperit, præscribere, vel vsucapere potest.

De Interruptione, & cursu præscriptionum. Cap. LXXXIIII.

INterrumpitur autem præscriptio duobus modis. s. ciuiliter, & naturaliter. Ciuiliter tribus modis, in iudicio. s. per libellum principi oblatum, & hoc tantum valet in annalibus actionibus, quæ per hoc perpetuantur. Item per querelam iudici factam, & secutam rei conuentionem, hoc valet in omnibus actionibus. Item per litem contest. & hoc in omnibus valet. Idem per omnia in quasi lit. contestatione, vt per denunciationem factam colono in iudicium vocato, extra vt lite contest. quoniam. ad fi. Extra iudicium vero interrumpitur ciuiliter quinque modis. s. per solutionem vsurarum. Item per secū dam cautionem factam a debitore. Item per protestationem cum non potest procedere, aliqua causa impeditus. Item per denunciationem factam colono. Item per synodalem proclamationem. Naturaliter, scilicet interrumpitur præscriptio per occupationem aquæ, & per violentiam deiectionum, vel etiā si res sit furto sublata. Item si habuit animum deserendi possessionem, uel aliquo alio modo amisit. Item nota, quòd quędam tempora sunt in quibus nec currit præscriptio, nec interrumpitur, sed quiescit, siue dormit, & hoc in septem casibus. Primus tempore prælati malæ alienantis. Secundus tempore vacationis ecclesiæ. Tertius quamdiu prælatus est hæreticus. Quartus tempore scismatis. Quintus tempore excommunicationis, quod intelligo si non sit negligens in absolutione petē da. Sextus tempore ætatis pupillaris. Septimus generalis, in tempore quo quis, iusta causa impeditus, non potest agere. Illud etiam nota, quòd pręscriptio non incipit currere in actione reali, vel personali, nisi ex quo quis agere potest iure non impediente, vnde filiofamil. non currit præscriptio in rebus aduenticiis, nisi ex quo liberatus fuerit a paterna potestate, nec mulieri currit in dote, nisi soluto matrimonio, vel marito vergente ad inopiam, nec creditori nisi et existente debiti conditione, vel adueniente die.

De Mala, vel bona fide præscribentium. Cap. LXXXV.

DIctum est, quod in præscriptione necessaria est continuatio possess. bona fide. Nunquid ergo abrogatæ sunt omnes leges, quæ admittunt præscriptionem triginta annorum cum mala fide? vtique, nam expresse derogat hic constitutio Inno. Nec mireris, quia ecclesia iura, & alia secularia potest trahere indirecte ad forum suum. s. ratione peccati, cuius iudiciū & correctio secundum animam ad ipsam pertinet. Item pone, quòd est completa præscriptio cum bona fide continua ex iusto titulo, & aliis circunstantiis suprapositis, postea incipit habere possessor conscientiam rei alienæ, nunquid tenetur restituere rem, videtur quod sic, & quia dicitur in lege, Non concupisces rem proximi. Item. Augustin. Bonæ fidei possessor rectissime dicitur, quamdiu se possidere ignorat alienum. Cum vero scierit, nec ab aliena possessione recesserit, tunc malæ fidei perhibetur, tunc iuste iniustus vocabitur. Item Alexander. Nulla antiqua dierum possessio, diuino iure, iuuat aliquem malæ fidei possessorem, nisi resipuerit postquam nouerit se alienum possidere. Contra. Possidet iste auctoritate iuris, ergo non alienum, sed suum. Augustinus. Hoc certe alienum non est quod iure possidetur. Item Papa, & Imperator, quibus a Deo commissum est regimen, & dispositio mūdi, statuerūt hoc ex causa vtili, & honesta. Causa. n. fuit triplex, vna scilicet bona fides possidentis. Secunda odium negligentis perere suam rem. Tertia ne dominia rerum essent incerta, & confusa, & inde possent sequi multa mala. Ad hoc theologi fere omnes dicunt, quòd tenetur restituere. Omnes fere doctores iuris dicunt quod non, & iura quæ videntur contradicere intelligunt ante completam pręscriptionem. Alanus distinxit, utrum possessor habuit rem ex causa lucratiua, ut tunc teneatur, an ex causa non lucratiua, vt tunc non teneatur. Mihi uidetur aliter distinguendum, quia aut iste post completā præscriptionem habet conscientiam remordentem, aut non. In primo casu dicam ei præcise quod restituat rem: quia qui facit contra conscientiam, etiam erroneam ædificat ad gehennam. In secundo casu si dicat, quod credit se iuste possidere iuris auctoritate, nec habet conscientiam super hoc remordentē, vel etiam si habuit aliquo tempore post completam pręscriptionem consilio peritorum deposuit omnem scrupulositatem conscientiæ, tunc consulerem ei, vt restitueret saltem propter ambiguum duplicitatis, & quia vix poterunt concurrere omnia, quæ exiguntur ad præscriptionem. Non audeo etiam præcisè diffinite, eum teneri. vel esse propter hoc in statu damnā dorum, præsertim cum sic videatur seruari per vniuersum orbem, quocumque se diffundit ecclesia. Guilhelmus. Hoc verius credo, iure enim humano distinctę sunt possessiones re. ū, & res appropriatæ, unde cum ius possit facere, vt quod meum fuit tuum sit, per præscriptionem debitam dominium rei trās fertur de persona ad personam, vnde qui bona fide præscripsit aliquid, si completa iam præscriptione incipiat habere consciē tiam, quòd illud fuit alienum, non aliquando debet iam habere conscientiam, quòd illud modo sit alienum: erronea enim esset conscientia, quam tamen si deponere non potest, non superest aliud consilium, nisi quòd eam restituat. Item, quod consilium dabit ei, qui ante completam præscriptionem percipit illum a quo emit non fuisse dominum, nec habuisse ius vendendi, nunquid amittet, & rem, & precium? Ad hoc dicas, vel denunciet domino vt petat ab eo rem in iudicio, vel supponat aliquam personam, quæ petat nomine domini, & ita per sententiam euincatur ab eo res. Prius tamen quam sit causæ conclusum denunciet hoc uenditori, scilicet quod res euincitur ab eo, & postea siue fuerit absens contumaciter tempore sententię promulgatæ, siue per iniuriam sententia lata fuerit, poterit repetere precium a venditore, alias non posset.

De Iniquis iudicibus. Cap. LXXXVI.

IVdices aliquando ferunt iniquam sententiam dolo malo, siue timore, siue cupiditate, siue odio, siue amore hoc fiat tenentur pręcise ad omne interesse illi, qui ex tali sententia læsus est: nisi forte possent inducere illum pro quo tulerunt sententiam, ad plenariam restitutionem faciendā ei.

Item secundum leges multas alias pœnas debet sustinere, debet etiam ei præter restitutionem imponi pœnitentia tanquã pro grauissimo crimine. Cum autem per imprudentiam tenetur secundum leges læso inquantum bonum, & æquum videbitur religioni iudicum, in iudicio tamen animæ credo idem, quod in primo casu, s. q̃ teneatur ad restitutionem. In culpa enim fuit cum sciuit, uel scire debuit se insufficientem, & tamen iudicare talem causam præsumpsit, & idem si erat sufficiẽs quo ad scientiam, si voluisset libros reuoluere & studere. Sed quia fuit negligens, & noluit studere, quem debuit condemnare absoluit, vel econuerso. Mitius tamen est agendum cum illo, quàm cum illo qui dolo fecit. Quid si accepit iudex pecuniam, vt sententiam ferret, Distingue, aut recepit pecuniam vt iudicaret & inique, aut vt bene iudicaret, aut simpliciter vt iudicaret, in primo casu si tulit sententiam inique, tenetur ut dictum est supra, in illo qui dolo malo. Si pecuniam male accepit, siue tulerit sententiam iniquam, siue iustam, siue nullã, tenetur indistincte restituere, non ei qui dedit, cum turpiter dederit, sed ei in cuius iniuriam recepit. In aliis duobus casibus similiter tenetur restituere, quia cum ex officio suo teneretur iudicare, & bene iudicare, & gratis, turpiter accepit, & crimen concussionis commisit: & idem dico si accepit pecuniam vt non iudicaret cum deberet iudicare, vel vt non male iudicaret. Guilhelmus. Crimen concussionis est, cum quis in officio constitutus extorquet aliquid per metum a subditis, aut cum non vult facere ad quod tenetur, nisi data sibi pecunia. Aut cũ aliquis officialis, aut miles vltra sibi constituta stipendia aliquid extorquet. Vnde Ioh. Baptista dixit militibus. Estote contenti stip. ve. neminem cõcu. Item cum ab accusatione, vel ab actione aliquis desistit propter pecuniam. Raimundus. Sed ille qui sic accepit cui restituet? dico, q̃ illi qui dedit, si bona intentione dedit, s. vt ius, & quietem sibi conseruaret. Si vero dedit, ut animum iudicis sibi sub specie recti inclinaret, & ita indirecte ac tacite intendebat ipsum corrumpere, non illi sed pauperibus, vel illi in cuius iniuriam data fuerit, iuxta arbitrium ecclesiæ restituenda est. Item quid, si nullo modo voluit ferre sententiam iudex, & propter hoc pauper aliquis, vel alius amittit ius suum, dico q̃ tenetur iudex, & facit litem suam, id est debet restituere litis æstimationem ei, qui propter eius negligentiam læsus est. Nota q̃ ordinarii iudices non debent petere expensas, cum propter iustitiam tenendam suas habeat dignitates, & redditus assignatos, ad istos enim extenditur verbum Ioh. Baptistæ. Contenti estote stipendiis vestris, ibi glosantur Amb. August. Ne dum sumptus quæritur, prædo grassetur. Moderata tamen exenia sponte oblata potest recipere, nõ credo q̃ a litigantibus debeat recipere etiam sponte oblata, ꝓpter suspectionem vitandam, nisi consideratis circunstantiis, quas dixi supra de symo. §. porro. Iudex vero delegatus potest petere expensas moderatas, & nihil ultra; nemo enim cogitur suis stipendiis militare. Satis etiam mihi videtur, quod si non est ipse sufficiens, potest aliqua petere nomine assessorum, dum tamen nullam partem inde recipiat, nec faciat aliquid in fraudem.

De Officialibus, & his qui condunt leges iniquas. Cap. LXXXVII.

Officiales autem indistincte, si dolo induxerunt iudicem ad male iudicandum, tenentur secundum distinctionẽ, quam require supra, de his qui sequuntur raptores. Si vero iudex, per imprudentiam assessoris, male iudicauerit erit excusatus iudex, si vel simplex erat, & habuit bonam conscientiam, nec fuit in culpa eligendo talem assessorem, quia bonus, & sufficiens communiter credebatur, in maiori enim culpa fuit, Hic assessor præcipue eligitur propter scientiam, sed non sic in iudice, multi enim illiterati, & simplices habent iurisdictionem, & iuste, & ideo præcise tenebitur assessor ei, qui læsus est. Si autem officiales, quicunque sint, habent certos redditus sibi assignatos, non licet eis aliquid a litigantibus, vel etiã aliis subditis extorquere, vt supra dictum est, de iudice ordinario. Sed si non habent certum stipendium sibi assignatum, dicit Aug. q̃ inferiores officiales, ut sagi, siue missi, & similes, si extorquent, non tamen per vim, vel immoderatam improbitatẽ, non reprehenduntur. Si vero per immoderatam improbitatẽ, non reprehenduntur. Si vero per immoderatam improbitatẽ, modicum tamen idest obolum, vel denarium secundum morem terræ reprehenduntur, non tenentur ad restitutionem, & poterunt inde facere eleemosynam. Verba autem Augustini sunt hæc. Sunt quædam personæ inferioris loci, quæ ab vtraque parte non insolenter accipiunt, sicut officiales, ab his extorta per immoderatam improbitatem repeti solent, magisq; reprehendimus, qui talia insitata repetierunt, quàm qui ea de morte sumpserunt, isti facilius, quæ hoc modo acquisierũt tanquam sua pauperibus largiuntur, quàm eis a quibus recepta sunt, tanquam aliena restituantur. Qui condunt leges iniquas vel statuta contra legem Dei, & contra libertatem ecclesiasticam, vt solent facere plerique principes, & comites circa vsuras soluendas, vel non repetendas coram iudice ecclesiastico, & multa alia æquipollentia, ipso iure non valent leges, q̃a nulla lex potest valere contra Deum. Facientes igitur, & consentientes mortaliter peccant, & hæredes eorum nisi destruãt, nulla consuetudine obstante: immo videtur, q̃ nisi admoniti tales leges, vel statuta dimiserint, ipso iure sunt excommunicati. Item si aliqui damnificati sunt occasione talis legis, vel statuti, tenentur conditores, & eorum hæredes ad restitutionem sicut dictum est de pedagiis, & quæstis supra. Et sicut iudex de iniqua sententia. Tenentur etiam insolidum, qui induxerunt principem ad condendum tales leges. Item omnes obseruantes peccauerunt mortaliter, & tenentur ad restitutionem eorum, quæ talium legum occasione lucrati sunt.

De Aduocatis. Cap. LXXXVIII.

Circa aduocatos in iudicio animæ quatuor sunt principaliter consideranda. s. persona, causa, modus aduocandi, & salarium. Persona ut non sit hæreticus uel excommunicatus, vel paganus. Item quòd non sit monachus, uel regularis, tales enim peccant aduocando, nisi pro monasterio de mãdato prælati sui hoc faciant, de postulãdo. ex parte. Item quòd non sit clericus in sacris ordinibus constitutus, vel etiam in minoribus, dum tamen sit beneficiatus, vt alias dictum est plenius. Item, q̃ non sit iudex, vel assessor in causa illa, in qua vult esse aduocatus, quia duo officia in eadem causa prohibitus est exercere. Sunt etiam aliæ personæ prohibitæ, quas habes supra, sed illæ prænominatæ specialius pertinent ad iudicium animæ. Causa ne. s. assumat causam iniustam, vel desperatam. Modus, vt non producat falsa instrumenta, nec testes falsos uel corruptos ut mentiantur, nec falsas leges, vel alias iuris, vel facti probationes falsas inducat, nec dilationes non necessarias in grauamen partium quærat. Item q̃ fideliter, in quantum iustitia permittit, causam sui clientuli foueat, nihil de contingentibus omittendo. Item non procaciter, uel dicendo conuicia, uel uociferando aduocet: quia per hoc impeditur processus iustitiæ dicẽte propheta. Erit cultus iustitiæ silentiũ. Et Salomon contra tales: Eiice derisorem, &c. Salarium scilicet ut moderatum petat, siue ab initio cum facit pactum: siue ex postfacto, si ab initio non fuit determinatum quantum esset. Attenditur autem hoc moderamen salarii circa quatuor. Primum quantitas causæ. Secundum labor aduocationis. Tertiũ facundia scientia, & honestas aduocantis. Quartum consuetudo regionis. Iuxta illorum quatuor considerationem uel maius, vel minus potest, & debet taxari. Caueat etiam antè omnia aduocatus ne petat emolumentum sine salarium cum graui damno litigatoris. Item ex quo causa est incepta, nullum faciat pactum cum litigatore, quem in propriam recepit fidẽ. Hoc etiam intrepide teneas, q̃ adhibitis circunstantiis supradictis, licite potest, & sine peccato aduocatus petere salarium. Vnde Aug. Non licet iudici vendere iustum iudicium, & si liceat aduocato uendere iustum patrocinium, & iurisconsulto rectũ consilium. Dignus est enim operarius mercede sua. Quod autem dicit, licet vendere rectum consilium, intellige quando laborat ibi, voluendo libros, & studendo & recipiendo acta, uel decreta, & disputando forte cum aliis peritis. Alias ubi sine labore posset respondere, credo q̃ nihil deberet recipere, immo quod gratis accepit a Deo, gratis debet dare. Item pro miserabilibus personis, quæ propter defectum aduocati, quem nõ possunt conducere, amittunt causas, & grauantur iniuste, intelligo q̃ teneantur aduocare, & de sua scientia eleemosynam dare, ad instar medici, qui tenetur gratis de medicina sua, curam & cõsilium impendere pauperi languido Symachus Papa. Non est grandis differentia utrum letum inferas, vel admittas. Mortẽ enim languentibus probatur infligere, qui hanc cum possit non excludit. Tenetur autem aduocatus ad restitutionem omnium, quæ aliqui contra quos præstabat patrocinium, propter ipsius pertinaciam iniuste amiserunt, tenetur etiam si extorsit salarium unde non debuit extorquere, vel si vltra, quàm debuit habere. Alias si absque fraude, & dolo ipsius aliqua essent sibi sponte oblata a suo clientulo, si accipiat, non dico eum teneri ad restitutionem, & idem dico de iurisconsulto.

De

De Accusatoribus, & testibus iniquis. Cap. LXXXIX.

ACcusatores, & denonciatores debent procedere ex charitate. s. vt accusati corrigantur, & cæteri terreantur, quia siue plectendo, siue ignoscendo hoc solum bene agitur, vt vita hominum corrigatur. Item vtrique caueant sibi ne publicent crimen, nisi probationes paratas habeant, alias enim non essent correctores, sed proditores. Possunt tamen dicere si est occultum talibus personis in secreto, quæ possunt prodesse & non obesse, & etiam si possint probare, debent admonitionem charitatiuam præmittere. Item si aliquis accusator accepit pecuniam ad accusandum, crimen concussionis commisit, & tenetur ad restitutionem faciendam ei, qui dedit, si nõ turpiter dederit, alias ei in cuius iniuriam data fuit. Detractores, & infamatores dicuntur, qui vitam, & bonos mores proximorum, & prælatorum nituntur corrumpere, vel minuere, quod faciunt interdum cum fingendo, & publicando crimen aliqđ contra alium, vel etiam occultum crimen alterius prodendo & manifestando, siue etiam hoc quandoque verbis, siue planis, siue artificiosis, siue cantilenis, quandoque nutibus, & signis, quandoque etiam scriptis, quæ appellantur libelli famosi: vt cum aliquis scribit chartam in iniuriam, & infamiam alterius, & proiicit eam occulte in ecclesia, vel platea, vel domo, vt ea inuenta, & lecta alius infametur, isti omnes peccant mortaliter, & deteriores sunt raptoribus: quia illi capiunt temporalem substantiam, quæ extra nos est, isti famam, & quantũ in eis est animam, quæ intra nos est. Itaque contra confectores talium libellorum, & contra illos qui inueniunt, & non statim comburunt, sed dolose manifestant pœnæ grauissimæ sũt institutæ, tam secundum leges, quam secundum canon. Tenẽtur nihilominus ad restitutionem famæ, si forte alius est ꝓpter hoc infamatus, quod fiet hoc modo: Vbi publicè dixit uerbũ, vel cantilenam per se, vel per alium, vel etiam vbi proiecit libellum famosum, necnon & in aliis locis vbi intelligit illum contra quem hæc acta sunt infamatum, occasione sui dicti, vel facti, vel signi: publice similiter recognoscat errorem suum, & culpam, & pro posse remoueat, vel saltem alleuiet sibi infamiã. Tenetur etiam componere secum de iniuria, & humiliter nihilominus veniam postulare. Testis debet esse communis persona, sicut & iudex, & pro vtraque parte dicere puram, & meram veritatem, quam scit de facto super quo inducitur. Itẽ nihil debet recipere pro testimonio ferendo. Nam sicut sententia non debet esse venalis, ita nec testimonium. Nam vt habetur. 14. q. 5. c. Non sane. Aug. ad Macedonium. Cum iudicia, & testimonia, quæ nec iusta nec vera, sunt vendenda, iniqua & falsa venduntur, multo sceleratius vtique pecunia sumitur, quia scelerate etiam quamuis a volentibus datur, expensas tamen potest recipere ab illo qui eum produxit. Item vbi videt proximum rem suam amittere propter defectum probationis, quasi necessitate cogente, debet tunc ferre testimonium veritati aliàs peccat. Aug. ad Casulanum: vt habetur. 11. q. 3. Quisqs metu cuiuscumque potestatis veritatem occultat, iram Dei super se prouocat: quia magis timet hominẽ, quàm Deum. Immo in tali caso etiam priuilegiatæ personæ, vt sacerdotes, cogendi sunt iurati testimonium dicere, si in qua liceat ei ferre testimonium: non enim liceret in causa sanguinis. Præter istũ casum sunt alii sex casus, in quibus debet etiam sacerdos, vel clericus iurare, necnon laicus. Videlicet pro recta obedientia, pro pace, pro indemnitate ecclesiæ, & cum absoluitur ab excommunicatione, & cum infamatus debet se purgare. Tenetur etiam testis ad restitutionem omnium, quæ per suum falsum testimonium proximus eius amisit. Item si pecuniam pro testimonio ferendo turpiter accepit, credo eum teneri ad restitutionem. Si quæras cui. distingue, vt distinxi in iudice supra.

De Forma restitutionis. Cap. XC.

FOrma restituendi erit hæc. Semper facienda est restitutio spoliatis, vel eorum hæredibus, si possunt inueniri. Fallit tamen hoc, cum is qui dedit pecuniam commisit turpitudinem in dando, tunc enim fiet restitutio, ut dixi supra in pluribus locis. V. Quòd ait hæredibus, hoc intelligendũ est quando spoliatus fecit testamentum, & certam summam retinuit, qua voluit esse contentus. Si autem mandauit in testamento distribui per executores quicquid ad ipsum spectabat de mobilibus, & debitis, tunc facienda est executoribus eius restitutio pro rata, & liberis eius pro rata, & uxori pro rata si uxorem habebat, & si liberi, vel vxor debebant habere in rebus illis aliquam portionem, aut de iure, aut de dispositione testatoris. Si autem contempsit facere testamentum, facienda est restitutio in solidum hæredi, vel illi qui debet alias ei succedere abintestato, siue de iure, siue de consuetudine. Si autem non potuit facere propter præoccupationem. tunc ad consilium ecclesiæ fiat restitutio pauperibus pro anima eius, si est consuetudo loci, ꝙ pro taliter decedente, ecclesia testamentum faciat, alioquin totum restituatur hæredi. Et hæc forma seruanda est quotienscumque facienda est restitutio defuncto. Raimum. Sin autem non inueniuntur spoliati, vel etiam ignorantur, tunc cum consilio & auctoritate ecclesiæ siue pœnitentialis distribuatur in pias causas, & maxime in alimoniam pauperũ, vel redemptionem captiuorum, & hoc in villa, vel si villa nescitur, saltem in illa diœcesi vbi rapina facta est, cum consilio episcopi illius Diœcesi, vel capellani villæ, si discretus est. V. Quod ait pœnitentialis, intellige si dispensatio talium commissa sit ei, alioquin referendum est ad episcopum, qui est procurator pauperum.

De His, qui non habent potestatem vel facultatem restituendi. Cap. XCI.

RAimundus. Si uero non est soluendo distingue. Aut simpliciter non potest soluere, aut potest, sed non absque magno periculo suo, & suæ familiæ. In primo casu doleat, & proponat restituere quam cito. In secundo petat dilationem a spoliatis, vel assignet ei certam partem de redditibus suis amicabiliter, de qua sibi satisfaciet successiue, & de hoc faciat eis bonam cautionem. Si vero omnes denegent sibi dilationem, & postulent quod ipse cedat bonis, tunc credo quod tenetur absque dilatione satisfacere vel cedere, quia fur & raptor semper sunt in mora, & ideo semper augent peccatum. V. Ergo debet facere posse suum scilicet vsque ad venditionem hæreditatis, & omnium bonorum, & si oporteat ipsum & familiam suam mendicare. Quid de illis, qui si vellent dimittere superfluas expensas, possent rapta restituere. Quid etiam de illis qui resignant omnia bona sua in manum pœnitentiarii, promittentes quod damnificatis tantum facient, quod tenebunt se pro pacatis, quia putant quod pro modico quitabunt eos, quia credunt se totum amisisse. Quid etiam de illis, qui non resignarent in manu pœnitentiarii, nisi crederent quod pœnitentiarius restitueret eis pro toto, vel pro parte, quando nesciunt cui facienda est restitutio. Nunquid tales sunt in statu saluandorum? Credo quod non. Oportet enim quod bona fide, & sine fraude raptor, quicquid potest, vt damnificatis satisfaciat, si nouit eos, aut pauperibus eroget, si non nouit, alias non est saluandus a pœnitentiario, si constat ei de eius impœnitentia, vel praua intentione. Non est tamẽ necesse, quod fiat huiusmodi resignatio in manu pœnitentiarii: dum tamẽ alias sit paratus ad arbitrium eius, vel alterius boni viri satisfacere. Item si persona denique spoliati sciri non potest, cum consilio ecclesiæ, quod ablatum fuit, erogandum est. Et in hoc casu potest episcopus, qui est dispensator pauperum, dilationem ei dare, & partem remittere, aut etiam totum si viderit expedire. Raimum. Debitor quidem debet simpliciter absque pacto, & conditione totum quod habet resignare in manum episcopi, uel pœnitentiarii discreti, & tunc ipse si viderit eum pauperem, & egentem, debet sibi partem, vel etiam totum, si tantam viderit necessitatem, ne alias ipse cum vxore sua, & filiis fame pereat, & si quid residuum fuerit, pauperibus aliis distribuat, & ipse faciat quicquid boni poterit orando, & aliis modis pro his quorum fuerunt res, & si poterit aliqua lucrari, iuxta possibilitatem suam, eroget in vsus pauperum pro animabus illorum.

De His, qui pluribus personis, vel ex pluribus causis tenentur restituere. Cap. XCII.

SI autem discrepant inter se spoliati quibus tenetur, quia alii nolunt dare dilationem, alii non, sed petunt cessionẽ. Tunc maiori parti standum est. Et intellige maiorem partem vbi est maius, & fortius debitum. V. Vnde si vni creditori plus debeatur, quàm reliquis omnibus, qui forte sunt decem vel plures, stabitur uoluntati illius solius, de dilatione quinquennali danda, & de cessione petenda. Raimum. Si uero par sit debitum, hinc inde standum est maiori numero creditorũ. Si omnia sunt paria, eligenda est clementior sententia, idest quæ dat dilationem. Hanc distinctionem facit lex in pluribus creditoribus. Hoc autem intelligo, nisi petentes cessionem, vel sibi statim satisfieri, non possent induci ad dandam dilationẽ, tunc enim satisfaciendum eis est pro parte substantiæ, quæ

eos

eos contingit, præsertim si egeant, ita q non possunt concedere absque periculo suo, & familiæ, ne interueniente paululum mora inueniri non valeant qui redimantur. Semper enim debet vitari mora, vbi timetur periculum. V. Quid potest quis, si vult partem soluere, cum totum non possit, & pluribus teneatur, nunquid potest gratificare vni soluendo ei solidū, aut teneatur singulis soluere pro rata? Et si teneatur ex contractu, & ex maleficio, nunquid prius soluendum est in hanc causam, quā in illam. Item nunquid anterioribus creditoribus prius soluendum, quàm posterioribus, & habentibus pignora, & hypotecas, priusquam habentibus tantum personales actiones. Item inter hypothecarios creditores quis cui præferendus est? Respondeo. Si creditor vigilauerit exigendo debitum in iudiciū, vel extra iudicium, potest ei debitor soluere solidum, antequā bona debitoris auctoritate iudicis incipiant possideri, qa inra paria facta sunt omnium creditorū. Qui non habent pignora vel hypothecas, vel non sunt priuilegiatæ personæ. Itē si vero que creditore instante, debitor vni voluerit gratificare, debet illis omnibus communicari, vel eadem portio singulis quæri. Item si vnus creditorum denunciauerit alii, ne accipiat a debitore, in fraudem versari videtur ille si accipiat, vbi autem nō vigilauerit creditor exigendo debitum non videtur, q debitor debeat ei gratificare. Iure tamen polit. & si non iuse fori excusaretur, vt credo, si pietate motus gratificaret plurimum indigenti creditori. Nec credo quod aliquod priuilegium habeant isti quibus tenetur ex maleficio vel quasi, quàm illi quibus tenetur ex contractu vel quasi, cæteris paribus. Inter creditores autem potiores sunt illi, qui acceperunt pignora, his qui habēt personales actiones tantum. Potiores, inquam, vt soluatur eis quantum valet pignus. Inter hypothecarios autem creditores, qui prior est tempore potior est, & iure, nisi in quibusdam casibus specialibus, qui solent notari in C. Inter eos autem qui habent personales actiones tantum, æstimantur priuilegia nō ex tempore, sed ex causa. Ex causa videlicet, quia fiscus, vel mulier in dote præferendi sunt cæteris priuilegium non habentibus. Item ex causa, quia actio tutelæ, & actio depositi, & similes priuilegiatæ sunt, vt prius quod debetur ex eis, quàm quod debetur ex aliis actionibus non priuilegiatis persoluatur. Vbi autem sunt paria priuilegia, aut personarum, aut actionum, æqualiter concurrant in satisfactione facienda, nisi de aliquo illorum probetur, quòd sit alteri præferendum secundum legem. Raimundus. Item semper iniurians, vel spoliator, vel cōplices eorum debent humiliter postulare veniam ab his, quos offenderunt, ne illi remaneant in rancore. Item quę dicta sunt de raptoribus cum circunstantiis suis, intelligas de incendiariis, prædonibus, & pyrrhatis.

De Crimine furti. *Cap.* XCIII.

Furtum est contrectatio rei alienæ mobilis, corporalis, fraudulosa, inuito domino, lucri faciendi gratia, vel ipsius rei, vel etiam vsus eius possessionisve. Contrectatio apponitur in diffinitione, quia sine ea non est proprie furtū, licet interueniat voluntas, verbum, vel scriptura. Aliàs si concupiscat rem alienam illicite, ac sine contrectatione est transgressor alterius præcepti, Non concupisces &c. Rei alienæ ideo apponitur, qa non committitur furtum in re plenissime propria. Plenissime dico, quia si & alius haberet in sua illa ius, puta creditor, cui res est pignori obligata, vel commodatarius, vel socius, & dominus furtiue surripiens, furtum committeret. Mobilis corporalis, quia in rebus immobilibus, vel incorporalibus non committitur furtum, quia talia non possunt contrectari, propter suā immensitatem, uel incorporalitatem. Fraudulosa, quia si aliquis credebat rem esse suam, vel etiam sciebat rem esse suam, & credebat sibi licere rem suam suscipere, non committit furtum. Idem si credat se facere domino volente, quia non facit dolum. Inuito domino, quia si credit dominum permissurum, & subest iusta causa credendi, non tenetur. Si vero non subest tenetur. Item si putat se facere inuito domino, & tamen dominus vult, furtum facit quantum ad intentionem, & mortaliter peccat, sed non tenetur ad restitutionem. Lucrifaciendi gratia, quia si quis alienam ancillam meretricem rapuerit, vel celauerit, non causa lucrifaciendi, sed libidinis exercendæ, non committit furtū, licet alias grauiter peccet. Vel ipsius rei, vel vsus eius, possess. ve. quia non solum committit furtum, qui rei dominium vult lucrificere sic furtiue, sed etiam qui vsum, vel possessionem rei. Ex præmissis liquet, quòd qui accepit equum, vel aliam rem conductam, vel commodatam, vsque ad certum locum, & ipse vltra locum illum procedat cum illa re, committit furtum, nisi in causa, scilicet quando credit dominū velle. Sed quid si aliquis rem sibi ad vtendum concessam, alii cōmodauerit, nunquid committit furtum? vtique, quia non erat ei concessa ad vsum istum. Item quia videtur facere gratia sui lucri, species enim lucri est ex alieno largiri, & ex alieno beneficio debitorem sibi acquirere. Similiter etiam creditor cōmittit furtum si pignore sibi obligato vtatur. Et breuiter ubicumque inuenias contrectationem alienæ rei factam contra voluntatem domini, intellige furtum commissum. Iustinianus instit. 4. lib. Furtum est contrectatio rei fraudulosa, uel ipsius rei, uel etiam usus eius possessione, quod lege naturali prohibitum est admittere. Et dicitur furtum a furuo, id est nigro, quia clam, & in obscuro fit, & plerūque nocte, vel a fraude, vel a ferendo idest auferendo. V. Ideo dicit. Vel vsus eius possessionisve, quia furtum committit, qui rem alienam possidens, male vtitur ea inuito domino, velut si creditor vtatur pignore nolente debitore. Qui etiam rebus commodatis aliter utuntur quàm vtendas acceperunt, furtum committunt, si tamen se intelligāt inuito domino hoc facere, eumque si intellexisset non permissurum, at si permissurum credant, extra crimē sunt. Furtum committunt pueri statim, ut intelligunt se delinquere, quia furtum ex affectu furandi consistit. Raptor autem est fur improbus. Gratianus causa. 14. quæstione. 6. Furtum autem, non tantum in quantitate rei, quantum in affectu furantis cōsideratur. Vnde Hieronymus in epistola ad Titum: Quomodo in fornicatione non idcirco diuersa sit fornicatio, si mulier pulchra aut deformis, ancilla aut ingenua, paupercula aut opulenta, sed qualiscūq; fuerit illa, vna est fornicatio. Ita in furto quantumcumque quis abstulerit, furti crimen incurrit.

De Speciebus furti. *Cap.* XCIIII.

Raimundus. Furtorum aliud est manifestum, cum quo fur deprehenditur priusquam veniat ad locum destinatum. Aliud non manifestum, id est cum quo fur non deprehenditur. Item furtorum quædam remanent in nomine generali, quædam cadunt in nomine speciali, veluti sacrilegium, quod dicitur furtum de re publica. Abigeatus. quod dicitur furtum gregis. Sic & plagium, quod dicitur furtum hominis, cum quis liberum hominem scienter vendit, vel emit, donat vel accipit, vel permutat. Idem si ancillam, uel seruum alienum solicitauerit, & exportauerit. Pœna furti uariatur secundum quod varie agitur de ipso. Nam quandoque agitur criminaliter, id est ad pœnam corporis infligendam. Quandoque ciuiliter, id est ad pœnam pecuniariam. In primo casu non est fur suspendendus, aut demembrandus, aut exoculandus, sed alias arbitrio iudicis puniendus, videlicet vt fustigetur, uel exulet, vel alio modo, prout iudici videatur, & hoc in simplici fure. Si enim plus sit quam fur, id est quia armis aggreditur in domibus, vel sepibus, vel in itinere, vel in mari, vt pyrrhatæ, tunc acrius proceditur contra eum. Cum ergo agitur ciuiliter pœna furti manifesti est in quadruplum, non manifesti in duplum. Et hæc pœna competit, & peti potest etiam post annum. Item si egit aliquis criminaliter, poterit agere ciuiliter, & econuerso. Extra quinto de furtis. Ex concilio. Bituricen. Fures & latrones, si in furando & deprædando occiduntur, visum est pro eis non esse orandum, sed si comprehensi, & vulnerati, presbytero, uel diacono confessi fuerint communionem eis non denegamus. Ex pœnitentiali Theodori: Si quis per necessitatem famis, vel nuditatis fuerit furatus cibaria, vestem uel pecus pœniteat hebdomadas tres, si reddiderit, non cogatur ieiunare. Alexander tertius. Cenomanen. epi. Ex literis tuis innotuit quod Beatus quendam calicem in ecclesia minus caute dimissum rapiens, longo tempore detinere præsumpsit, & infra. Mandamus quatenus si sponte confessus fuerit, & exinde ecclesiæ satisfecerit, nec est super hoc infamia respersus, post peractam pœnitentiam, aut congruam partem pœnitentiæ, ob hoc ad sacros ordines non dubites promouere.

De Participante cum fure. *Cap.* XCV.

Ibidem Hieronymus super Paralypomenon. Qui cum fure partitur, occidit animam suam. Non ergo fur solum, sed ille reus tenetur, qui furti conscius quærente possessore non indicat. Iustinianus vbi supra: Omnes qui scientes rem furtiuam susceperint, & celauerint, furti non manifesti obnoxii sunt, quod si nesciant, non tenentur in pœnam, sed ad restitutionem. Olim is qui in alienam domum introibat ad rem requirendam furtiuam, nudus ingrediebatur, discum fictilem

in capite portans, vtrisque manibus detentum. Is apud quem furtum inuenitur, concepti furti actione tenetur. Oblatum furtum dicitur, cum res furtiua ab alio tibi oblata est, eaque apud te concepta sit, vtique si ea mente tibi data fuerit, vt apud te potius, quàm apud eum qui dedit conciperetur, nam tibi apud quem concepta est, aduersus eum qui obtulit, quamuis fur non sit, constituta est actio, quæ appellatur oblati. V. Nota quod multis modis cooperatur quis, vel participat cum fure. Vnde versus: Iussio, consilium, consensus, palpo, recursus, vel receptans, quod idem est. Participans, mutus, non obstans, non manifestans. Et de hoc dicitur, qui cum fure participat, &c. Quod autem dicitur in versic. Consensus, intelligitur de consensu cooperationis. Palpo est adulator, Participans est, qui partem furti recipit. Mutus qui dolose tacet, cum videt furem parare furari, & solo verbo posset impedire sine periculo suo, Non obstans, qui non resistit facto, cum sine periculo posset. Non, manifestans est, qui scit vbi est res furtiua, & non indicat, maxime cum ab eo qui amisit quæritur. Verum mutus nõ obstans, & non manifestans, non tenetur ad restitutionem rei furtiuæ, nisi eum fuit surrepta esset eorum custodiæ commendata. Participans autem id solum tenetur restituere, quod habuit. Tenentur vero insolidum iubens, & consulens, & etiam palpo, si propter iussionem, consilium, vel adulationem furtũ fecit fur, aliàs non facturus, sicut distinctum est supra de raptoribus. Consentiens autem coadiuuando tenetur insolidum, licet nihil de furto penes eum remanserit. In quo tamen casu quadam æquitate tolerari posset, quòd non teneretur ad restitutionem, cum socius eius, etiam sine eius adiutorio furtum esset facturus. Receptans autem si defendat furem, aut dolo malo celat rem furtiuam, tenetur insolidum, aut si per receptionẽ suam impeditur rei furtiuæ restitutio alias non tenetur, nisi quantum de illa re habuit, & sibi retinuit.

De Restitutione rei furtiuæ. *Cap.* X C V I.

GRatianus ubi supra. Quod autem pœnitentia agi non possit, nisi res aliena reddatur, in epistola ad Macedonium Augustinus ostendit dicens. Si res aliena, propter quam peccatum est, reddi possit, & non redditur, pœnitentia non agitur, sed simulatur. Si autem veraciter agitur, non remittetur peccatum, nisi restituatur ablatum, si, vt dixi, restitui potest. Si uero rem alienam quis consectauerit, non eandem, sed æstimationem eius restituere debet. Raimundus, qualiter autem sit procedendum in foro pœnitentiali, circa restitutionem faciendam ab ipso fure, vel cooperantibus, & consentientibus, & qui teneantur insolidum, & qui in partem, cui etiam sit restitutio facienda, quia ei cui surrepta est, dummodo sua interfit ex causa honesta rem non esse surreptam, vtputa quia habebat in re ius pignoris, vel vsum, vel simile. Si enim, & ipse esset fur, non sibi, sed domino esset restituenda, vel illi cui prius fur surripuerat, si sua intererat, vt dictum est ex causa honesta rem non surripi, caute tamen, ita quod non sciatur, quòd sibi restitutio per medium pœnitentialem, scilicet uel aliam religiosam personam, suppresso nomine furis, de his omnibus, & de modo restituendi, rescripsi supra de rapinis. Quid si res furtiua pereat quasi fortuito, nunquid tenebitur ad restitutionem postea fur? vtique, quia fuit in mora restituendi. Item non liberatur fur reddendo rem deteriorem. Item tenetur restituere rem cum omnibus fructibus, & si meliorauit eam, pascendo forte equum, vel porcum furtiuum, uel simile non potest petere, vel retinere expensas. Item cum redditur æstimatio rei, non est tantum considerandum tempus in quo res fuit surrepta. nec tempus in quo periit, sed etiam totum tempus medium, & fiet æstimatio secundum illud tempus in quo plurimi valoris fuit res. Et hæc eadem intelligo in re rapta. Probantur hæc extra de restitutione spoliatorum. Grauis. ubi dicitur, quod debet reddi res cum fructibus perceptis, & quos percepissent spoliati, si ipsi possedissent. Item dicit lex, quod tenetur talis ad omnia damna, & lucra percepta, & percipienda. Est tamen casus in quo non tenetur fur de casu fortuito, scilicet si obtulit rem domino loco, & tempore congruo, & dominus noluit accipere, iam enim purgauit moram. Item cum furtum est commissum in vsu rei tantũ, & non in ipsa re, tenetur etiam post restitutionem rei ad æstimationem illius vsus, aliter enim non esset purgatum furtum.

De illo, qui emit rem furtiuam. *Cap.* X C V I I.

QVid si aliquis emit rem furtiuam ignoranter, & bona fide, & in foro publico, & publice. Nunquid potest saluum præcium, quod numerauit petere a domino, cum deprehendit rem esse furtiuam, vel nunquid poterit retinere rem donec præcium sit ei solutum? Respondeo. Non, nec potest se defendere occasione statuti super hoc editi in plerisque locis, cum statutum tale sit contra Deum. Circa istum tamen bonæ fidei possessorem dico, quod poterit repetere præcium a venditore, & etiam retinere expensas, quas existens bonæ fidei fecit circa illam rem conseruandam, vel meliorandam, & non tenetur de fructibus perceptis durante bona fide. V. Intellige de perceptis, & consumptis. Si enim extarent adhuc, teneretur ad restitutionem eorum, exquo inciperet habere malam fidẽ. Raymundus. Item si durante bona fide ipsius periit res, non tenetur. Idem credo si alienauit, & hoc in utroque casu propter bonam fidem. In primo etiam, quia non erat in mora. In secundo quia non desiit dolo possidere, & quia præcium ex re furtiua redactum nõ est furtiuum. In summa ergo nota, quòd malæ fidei possessor, re perdita, vel in alium translata, tenetur ad verum præcium cum circunstantiis supradictis. Bonæ fidei vero possessor tenetur restituere rem si habet, si autem de lucro tenetur tantum inquantum locupletior factus est. V. Bene dicit, inquantum, & non plus, quia non tenetur de consumptis.

De illo, qui furatur rem raptam, vel furtiuam. *Cap.* X C V I I I.

RAimundus. Quid si aut quis furatur, vel rapit rem ab vsurario, vel auaro ut inde faciat eleemosynam? dico furtum, sine rapinam committi. Non enim facienda sunt mala, ut ueniant quæcumque bona. Videtur tamen, quod iste non facit furtum, quia non facit animo lucrandi. Sed non est ita, quia species lucri est ex alieno largiri. Talis etiam aufert sibi copiam restituendi, & ideo peccatum auget. Causa decimaquarta. quæstione quinta. Augustinus in homelia quadam. Forte aliquis cogitat, & dicit. Multi sunt Christiani diuites, auari, cupidi, non habeo peccatum si illis suum abstulero, & & pauperibus dedero. Vnde enim illi nil boni agunt, mercedem habere potero. Sed huiusmodi peccatum ei diaboli calliditate suggeritur, nam si totum tribuat quod abstulerat, addit potius peccatum quam minuat. Item Ambrosius in libro de offi. Denique si non potest alteri subueniri, nisi alter lædatur, commodius est neutrum iuuari, quam alterum grauari. Causa. trigesimasecunda. quæstione quarta. Augustinus ad Claudium contra Iulianum. Sic non sunt facienda adulteria, etiã voluntate filios generandi, quemadmodum nec furta facienda etiam uoluntate pascendi paupetes sanctos. V. Quid de illo, qui furatur decimas, quas miles, uel laicus percipiebat iniuste, vsurpando alicuius ecclesiæ, cui faciet restitutionem laico, vel ecclesiæ? Respondeo: Vtrilibet soluat liberatur, melius tamen est, si non timeatur scandalum, vel periculum soluentis, quòd restituat ecclesiæ, gerendo negocium militis, quod ipse cum scit, utiliter gestum, ratum habere tenetur. Denunciare debet tamen militi per se, si audet, uel per alium tacito nomine si non audet, & in tanto liberatus est. Idem dico de pecunia Iudæi, uel usurarii, maxime quando nihil habet nisi de vsura. Liberabitur enim huiusmodi fur, restituendo eam illis a quibus ille Iudæus, vel vsurarius accepit usuras. Distinguendum tamen est circa huiusmodi pecuniam furtiuam, aut rem aliam furto surreptam, quia si adhuc extat apud furem in ipsa specie, potius facienda est restitutio Iudæo, vel vsurario, ne fur alij soluendo huiusmodi rem, adhuc perseueraret in culpa furti, rem contrectando alienam, secundum illos, qui dicunt, quod in vsura transfertur dominium. Si autem fur consumpta pecunia, vel re huiusmodi furtiua, uelit postea satisfacere soluendo rem aliam, tunc locum habet quod dictum est, quòd possit se liberare soluendo illis, a quibus Iudæus habuit vsuras, secundum etiam illam opinionem, quæ tenet, quòd in vsura non transfertur dominium, in qua opinione fuit Hugo. Credo, quòd si res illa in specie (quam habuit vsurarius de vsura) ei furto surripiatur, liberabitur fur, si restituat illis a quibus vsurarius accepit. In omnibus tamen casibus supradictis credo, quod etiam liberabitur fur soluendo per se, vel interpositam personam Iudæo, vel usurario cui surripuit.

De Illo qui rem alienam inuenit, vel qui necessitate compulsus furatur. *Cap.* X C I X.

RAimundus. Quid de pecunia, vel aliena re inuenta in via, vel platea, vel alio loco publico, nunquid in his est restitutio necessaria, aut nunquid in his committitur furtum? Solut.

Solut. Vtique vnde rem inuentam debet reddere, si potest inuenire illum, qui amisit, & faciat hoc publice dici per præconem, vel per ecclesias in loco ubi rem inuenit. Si vero non inuenerit, cum consilio & auctoritate sui pœnitentialis retineat, si pauper & egens est, & oret pro illo cuius fuit, alias eroget pauperibus. Causa. 14. quæstione. 5. August. Si quid inuenisti, & non reddidisti, rapuisti: quantum potuisti fecisti, quia plus non inuenisti. Qui alienum negat, si posset & tolleret. Item Hierony. Multi sine peccato putant esse, si alienum quod inuenerint teneant, & dicūt: Mihi Deus dedit, cui habeo reddere, vel respondere. Discant hoc peccatum simile esse rapinæ, si quis inuenta non reddat, Raimun. Quid si aliquis cibum, vel potum, vel vestimentum pro necessitate famis, vel sitis, vel frigoris surripiat, nunquid committat furtum? Ad hoc dicas, quòd si tanta sit necessitas, quòd nisi furetur, credit se non posse euadere mortem, non committit furtum, nec peccatum. Nam propter necessitatem famis comedit David panes propositionis, quia in necessitate omnia debent esse communia. Item quia ipse dominus rei, ex præcepto tenetur pascere esurientem. Vnde talis fur licite potuit, & debuit credere dominum permissurum, & ita non commisit furtum. Item quia necessitas non habet legem. Si autem non patitur ita magnam necessitatem, peccat, attenuatur tamen peccatum propter necessitatem. Et in tali casu intelligitur decretalis supradicta. Si quis per necessitatem, &c. Dicerem tamen semper, quia tutius esset, quòd restitueret, si posset. Item aliquantulam pœnitentiam imponerem sibi ad cautelam.

De Christianis, qui furantur Saracenis. Cap. C.

RAimundus. Quid si aliquis furatur captiuos Christianos a Paganis detentos, vt restituat libertati? Item quid de ipsis Christianis captiuis, qui furantur aliqua ipsis Saracenis a quibus tenentur captiui, vel etiam aliis Saracenis? Ad primum credo, quòd nunquam tenentur ad restitutionem hominis. Nam vt dicit Grego. Contra hostes fidei non solū aperte, sed a dorso est etiam laborandum. Item quid intendit iste, nisi Christianum liberare a periculo mortis, vel idolatriæ, ac Saraceno peccandi occasionem subtrahere, ergo non habet vnde conquæratur, quia vtriusque causam fecit meliorem. Videtur tamen obuiare August. dicens: Fides etiam hosti seruanda est. Sed dic illud quando fides est promissa isti, quod est tempore treugæ, in quo casu si Saracenus quasi iuste tenebat eum pro damno sibi illato, quia scilicet rumpebat ei fidem promissam, & in hoc fuit captus, & tempore treugæ, ille alius qui furatus est illum, tenetur ipsi Saraceno restituere, non hominem propter periculum animæ, sed damnum datum sibi ab illo, vel pro interesse æstimato, & probabiliter moderatam redemptione. Et hoc intelligo si non compulit illum captiuum ad circumcisionem, vel idolatriam, vel ad aliquod mortale peccatū, tunc enim crederem ipsum furantem penitus liberatum. Item credo ipsum furantem nullo modo peccasse quantum ad hominem, si rectam habuit intentionem, immo potius meruisse, dū modo alias satisfaciat, vt dictum est. Ad aliud quod quæsitum est, respondebitur in fine capituli. V. Quid si in bello captiuant pagani Christianos, nunquid tempore treugæ postea mutere licebit Christianis eos furari? Respondeo, Si treuga inita est, ita generaliter, quòd non liceat alterutris, nec per violentiam, nec alio modo sibinuicem auferre aut surripere aliquid, tunc peccatum est tempore treugæ furari Christianos. Si autem conuenit de sola violentia non inferenda, credo quòd licite possunt furari: non tantum huiusmodi Christianos, sed etiam munitiones, & castra, quæ occupauerunt de terra Christianorum: possunt enim latenter intrare, & sine violentia occupare, nec tenebuntur super his ad aliquam restitutionem. Sed quid si ad huiusmodi munitionem vel castrum occupandum reuertantur Saraceni, & per violentiam repellantur nonne videbuntur tunc deiecti, cum venientes non admittantur, & ita fracta videbitur treuga? Respondeo non: quia cum treuga inita fuit, & conuenit de sola violentia non inferenda, nec furta fuerunt exclusa nec fraudes, intelligendum fuit de violentia non inferenda ab initio in ingressu, scilicet possessionis, non de illa, quæ adhibetur in defensione taliter rei obtentæ, nisi & de hoc expresse conuenerint. Item nunquid tempore treugæ, & maxime tempore belli, licet Christianis furari paruulos Saracenorum, ut eos faciant baptizari. Respondeo. Credo quòd si sola pia intentione faciāt non peccant, nec obstat si dicatur quòd patribus eorum fit iniuria, propter paternam potestatem quam habere videntur in liberis, cuius vsu priuantur per huiusmodi furtum. Tamen quia sicut dixit magister supra, sic subtrahitur pagano peccandi occasio, qui inbuebat, uel imbuere proponebat huiusmodi paruulum in sua infidelitate, non habet vnde conqueratur, conditio eius cum facta sit melior: quia & infideles, maxime barbari, non habent huiusmodi ius patriæ potestatis in liberos, quod habent Romani secundum leges. Quid si Paganus habeat Christianum seruum, vel ancillam in domo sua, nunquid licebit seruo huiusmodi, uel ancillæ baptizare clanculo paruulum Pagani, & sic dimittere? Dic vt dictum est supra in titulo de Iudæis. Raymundus. Ad aliud quæsitum de his, qui furantur aliqua Saracenis. Distinguo, an suberat necessitas aut non, in primo casu distincte non tenetur, quia tenebatur eum pascere Saracenus. In secundo tenetur, si iuste & ex culpa sua detinebatur, alias non. V. Fit enim compensatio rei sic surreptæ, cum iniuria iniuste detenti. Præterea cum huiusmodi Saracenus sit hostis, non refert an aperte, an per insidias noceatur eidem. Ar. l. quæ dicit, non solum barbaris aurum minime tribuatur, sed etiam si apud eos inuentum fuerit subtili auferatur ingenio.

De Furto mulieris coniugatæ. Cap. CI.

RAimundus. Quid de uxore, quæ furatur uiro suo pecuniam, vel alia vt inde faciat eleemosynam? Require infra de negociatione. Item nota, quod ita committitur furtum in re praua, sicut in magna. Hieronymus. Furtum non solum in maioribus, sed etiam in minoribus iudicatur. Non enim quod furto ablatum est, sed mens furantis attenditur, V. Quid de illa, quæ fecit furtum ante matrimonium, uel etiam post per se, vel cum viro, & quid si vir solus furatus est aliquid, & uxor participauit consentiēdo, uel comedendo uoluntaria uel inuita, nunquid licebit uxori de rebus communibus sibi, & uiro satisfacere eo inuito damnificatis? Respondeo. Vbi de consuetudine regionis vir & uxor communicant sibi credita ex contractu, vel ex maleficio, si res furtiua quam mulier surripuit ante matrimonium, uel post matrimonium, sola vel cum viro, vel quam vir solus surripuit antē matrimonium, vel post extat adhuc in eorum potestate, credo quod uxor potest illam restituere vero domino, etiam contra dicente marito. Si autem consumpta est, vel si vir solus furatus est, & mulier participauit consentiendo, uel comedendo, spontanea, uel inuita, potest vxor, si vir non contradicat, negocium mariti gerendo, & seipsam liberando, æstimationem rei consumptæ restituere uero domino latenter, de communibus bonis, si aliter non potest: nec erit furtum, quia non est fraudulenta contrectatio, nec animo lucrifaciendi. Prohibente autem viro non credo, quod debeat facere huiusmodi restitutionem, cum ipsa non habeat rerum administrationem, sed maritus. Si tamen in hoc casu faceret restitutionem de rebus communibus bona fide latenter, non credo quod esset ei pœnitentia iniungenda, quasi pro mortali, aut quod peccaret mortaliter.

De Crimine vsuræ. Cap. CII.

EX summa de casibus. Vsura quoque cum parum uel nihil distat a rapina, de ea consequenter agendum est. Videamus igitur quid sit vsura, uel vnde dicatur, quæ species, in quibus casibus vsuræ permittantur, uel prohibeantur. Quomodo usurarius, & hæres eius ad reddendas vsuras compellantur, ultimo de quibusdam dubitabilibus. Vsura est ex mutuo lucrum pacto debitum uel exactum. Non enim puto vsuram committi si gratis oblatum gratis accipiatur, nulla enim oblatio suscipienti culpæ maculam ingerit, quæ non ex ambientis petitione processit. Dicitur autem vsura quasi vsu æra, quasi vso æris idest pecuniæ procedens. Non enim dicitur committi vsura, nisi in his rebus tantum circa quas consistit mutuum, scilicet quæ consistunt in numero, pondere vel mensura: numero vt moneta, pondere vt ære, mensura veluti frumento. Causa decimaquarta. quæstione tertia. Quod autem præter summam emolumento sectari sit usuras exigere auctoritate Augustini probatur, qui in psalm. trigesimosexto scribit dicens: Si fœneraueris huiusmodi idest si tuo mutuo dederis pecuniam tuam, a quo plusquam dedisti, siue illud triticum sit, siue vinum, siue oleum, siue quodlibet aliud, expectes accipere, fœnerator es, & in hoc improbandus, non laudandus. Item Hieronymus super Ezech. libro sexto. Putant quidam vsuras tantum esse in pecunia, quod prouidens diuina scriptura omnis rei aufert superabundantiam, vt plus

non

non recipiatis, quam dedistis. Item ex concil. Agath. Vsura est vbi amplius requiritur, quam quod datur. Gratianus: Ecce euidenter ostenditur, quod quicquid vltra sortem exigitur, vsura est. Ibidem quæst. 4. Quod vero nec clerici nec laicis liceat vsuras exigere. probatur auctoritate Gelasij Papæ, & aliorum: Ait enim Gelasius Papa scribens clericis per Lucaniam. Clerici ab indignis quæstibus nouerint abstinendum, & ab omni cuiuslibet negociationis ingenio, vel cupiditate cessandum. In quocunque vero gradu sint si cessare noluerint, mox a clericalibus officiis abstinere cogantur. Ambrosius in lib. de bono mortis: Si quis vsuram accipit, rapinam facit, vita non viuet. Item Aug. ad Macedonium: Quid dicam de vsuris, quas etiam ipsæ leges, & iudices reddi iubent, an crudelior est qui subtrahit aliquid, vel eripit diuiti, quam qui trucidat fœnore pauperem. Hæc vtique atque huiusmodi male possidentur, & vellem vt restituerentur, sed non est quo iudice repetantur. Iam vero prudenter intueamur quod scriptum est: Fideli homini totus mundus diuitiæ sunt, infideli autem nec obolus. Nonne omnes qui sibi videntur gaudere conquisitis, eisque vti nesciunt, alienum possidere conuincimus, hoc est certe alienum non est quod iure possidetur, hoc autem iure quod iuste, & hoc iuste bene. Omne igitur quod male possidetur alienum est, male autem possidet qui male vtitur. Extra quinto. de vsuris. Alexand. 3. in concil. Lateran. Vsurarij manifesti, nec ad communionem admittantur altaris, nec Christianam (si in hoc peccato decesserint) accipiant sepulturam, sed nec oblationes eorum quisquam accipiat. Qui autem acceperit, aut Christianæ tradiderit sepulturæ, & quæ accepit reddere compellatur, & donec ad arbitrium sui episcopi satisfaciat, ab officij sui maneat executione suspensus. Innocentius 3. Antisiod. episcopo: Licet contra eos non appareat accusator, si tamen aliis argumentis illos constiterit esse vsurarios manifestos, in eos pœnam in Lateran. concil. contra vsurarios editam, libere poteris exercere. Ex summa de ca. Contra prædicta obijcitur. Nonne si creditor mutuat alicui gratis pecuniam, debitor tenetur ei ad antidota? quare ergo hanc naturalem obligationem non potest creditor ducere in pactum expressum, vel saltem sperare effectum ipsius obligationis naturalis, cum etiam talia pacta interueniant in spiritualibus, ad quæ alias qui tenetur? V. Vt quando datur præbenda ea conditione, vt canonicus singulis diebus celebret de beata Virgine, & hoc quando tale onus est adnexum illi præbendæ. Raimundus: Ad hoc dico, cum A. & T. quod creditor nullo modo debet pactum apponere, vel principaliter spem vel intentionem in tali retributione habere, sed propter Deum, & ex charitate principaliter debet mutuare proximo indigenti. V. Quod sit, quando & si nulla haberetur spes de retributione temporali, nihilominus mutuaret. Et bene dicit retributione, vnde credo quod scholares qui dant mutuam pecuniam campsoriis, vel aliis scholaribus, eo pacto vel intentione principali, vt illi remutuent illis quando indigebunt, vsuram committunt. Raimundus: Cum autem propter Deum sic mutuauerit, tunc si forte secundario speret, quod ille debitor sibi remutuet, vel aliquod simile si opus fuerit, forte non est reprobandum.

De Casibus in quibus vsura committitur. Cap. CIII.

EX summa de ca. Licet autem vsura omnibus sit prohibita, sunt tamen casus in quibus est permissa. Primo vbi possessio ecclesiæ est assignata clerico in beneficium, & laicus tenet eam iniuste & violenter, potest clericus fructus illius beneficij percipere vltra sortem, extra eod. cap. 1. Sed hoc non fit lucri causa, sed vt res eo modo de manu laici redimatur. Secundo vbi vsuræ petuntur cum iure tesse. Ver. gratia. Si fideiussor soluit vsuras creditori, potest eas repetere a debitore pro quo fideiusserat: quia non sunt vsuræ quantum ad ipsum fideiussorem, sed potius interesse, idest non est lucrum, sed vitatio damni. Nota hoc aliud exemplum extra de vsuris. Innocentius 3. Sane generum ad fructus possessionum, quæ sibi sunt a socero pro numerata dote pignori obligatæ computandos in sortem, non credimus compellendum, cum frequenter dotis fructus non sufficiunt, ad matrimonij onera supportanda. Raimundus. Hoc autem intelligas cum maritus sustinet onera matrimonij: alias non V. Quid in hoc casu. Si gener possessionē sibi taliter obligatam cum iure, quod ibi habet concedat alij, recepta ab eo summa quæ promissa fuerat ei pro dote, nunquid poterit illi lucrifacere fructus perceptos, vsque dum soluta fuerit ei pecunia prædicta sicut poterat gener? Respondeo: Si gener animo donandi transfert ius totum quod habebat in pignore, non propter tractum pecuniæ, quam accepit ab eo, sed quia consanguineus est eius, vel alia ratione coniunctus amicus, & ille non propter fructus lucrifaciendos numerat ei pecuniam, sed propter dilectionem aut gratiam, credo quod absque periculo vsuræ potest fructus lucrifacere, nec est ille contractus veri nominis mutuum, nisi ductum sit in pactum, quod gener teneatur numeranti reddere pecuniam, si ille voluerit repetere, in quo casu vsura esset si vellet lucrifacere fructus.

Adbuc de eodem. Cap. CIIII.

RAimundus. Permittitur etiam vsuras exigere quandoque ratione moræ, vt si debebas mihi centum ad certum terminum, sed noluisti persoluere in termino, & ideo oportuit me recipere pecuniā sub vsuris propter negocia mea tractanda, tu teneris mihi restituere illas vsuras, si solui, vel si non solui liberare me ab ipsa obligatione. Item ratione dubij sicut scriptum est extra de vsuris. Grego. 9. Qui dat decem sol. vt alio tempore totidem sibi grani, & vini, & olei mensuræ reddantur, quę licet tunc plus valent, vtrum tamen plus vel minus solutionis tempore fuerint valituræ, verisimiliter dubitatur, non debet ex hoc vsurarius reputari. V. Recte dicit si verisimiliter dubitatur, Si enim daret centum solidos in autumno, quando parui precij est bladum, vinum, & oleum, vt ad Pascha totidem sibi grani, vini, vel olei mensuræ redderentur, quando huiusmodi merces secundum communem cursum consueuerunt esse cariores, vsura esset: quia non verisimiliter dubitatur, immo probabiliter creditur, quia plus valebunt illæ mensuræ tempore solutionis, quam valuerint tempore contractus. Nunquid potest committi vsura, vbi creditur pecunia, scilicet vna marcha argenti, pro alia marcha argenti ad certum terminum persoluenda? Aut cum datur præcise species pro specie? vt granum pro grano ad eandem mensuram? Respondeo si verisimile est quod pecunia numerata aurum, vel argentum ex tempore nō fiant preciosiora .s. tempore solutionis, q̄ fuerant tpe contractus, aut verisimiliter dubitatur, vtrum preciosiora sint futura necne, nō est vsura. Si aūt verisimile sit, ꝙ preciosiora sint futura tpe solutionis, vt siquis det 20. libras sterlingorum in hyeme, pro aliis totidem in æstate soluendis, qn̄ solet hmōi moneta requiri a viatoribus, aut 20. marchas auri vel argenti pro aliis totidē soluendis ad passagiū Cruce signatorum. Distingue, quia si creditor non erat seruaturus illā pecuniam vsque ad illud tps, sed interim cōsumpturus, vsura est. Si erat seruaturus, vt sic seruando vsque ad prædictum tps lucraretur, distingue, quia si aufert debitori libertatem liberandi se interim & debitū soluendi, vsura est, quia præsumitur, ꝙ ideo crediderit pecuniā, ꝙ debitorē oneraret periculo, & se exoneraret. Si non aufert, sed cōcedit ei ꝙ reddat pecuniam qn̄cunque voluerit infra terminum, mereretur, si ex misericordia hoc faciat, vt releuet debitoris inopiam. Si aūt corrupta intentione hoc facit, vt se exoneret a periculo seruandi peccat, non tñ credo eum compellendū ad restitutionem lucri, licet hoc esset ei consulendū in pnīa, vel qd̄ daret pauperibus. Eodem modo distinguendū, & iudicandum est, qn̄ datur species pro specie ad terminum, vt vinum pro vino &c. Extra vbi supra, Greg. 9 Rōne præfati dubij etiā excusatur, qui pannos, granum, vinum, oleum, vel alias merces vendit, vt amplius quam valeāt in certo termino recipiat pro eisdem, si tñ ea tpe contractus non fuerat vendi turus. V. Conditionem credo esse attendendam, non solum in hoc vltimo casu, sed etiam vbi datur species pro specie, aut pecunia pro pecunia, sicut notauimus in superiori distinctione. Raina. Tñ sane consulte agerent hoīes, si a tali contractu cessarent, cū cogitationes hoium Deo nequeant occultari. Si tñ venderet ad terminum longe maiori precio, quam modo valeat, vsura esset. V. Quia tunc non verisimiliter dubitatur, vtrum plus vel minus valituræ sint, sed præsumeretur ꝙ longe minori. His casibus, & alium adde, ꝙ eps gabellam de feudo ecclesiæ suæ potest retinere, fructibus non computatis in sortem, dum tamen interim feudatarius immunis sit a seruitio, quo pro feudo ecclesiæ tenebatur, & credo quod spirituale priuilegium est ecclesiæ, nec est ad feuda laicalia extendendum.

Vtrum Gratis oblatum inducat vsuram. Cap. CV.

RAimundus. Item gratis oblatum & acceptum non inducit vsuram, dum tamen non sit intentio corrupta. V. Ex

V. Ex parte scilicet creditoris si forte non credidisset pecuniam, nisi propter spem lucri, in quo casu tenetur totum restituere quacunque intentione dederit debitor ei, siue ex dilectione exorta forte propter mutuum sibi datum, aut propter aliud, siue propter mutuum recipiendum, aut retinendum, vsque ad prolixiorem terminum. Vbi tamen & sola dilectione dat creditori, non potest repetere, nec per retentionem consolete tibi, si forte habet alias de bonis creditoris aliquid. Quid si non sit corrupta intentio creditoris, debitor tamen propter creditum acceptum ve vlterius retinendum dat ei aliquid, nunquid creditor tenetur restituere? Credo, quod non tenetur de bona fide consumptis, nec etiam de extantibus: quamdiu probabiliter credit quod ex sola dilectione gratis ei seruierunt. Si autem, vel probabiliter credit vel dubitat, quod propter mutuum receptum, vel vlterius retinendum, ei seruierunt, restituere tenetur. Quando autem debitor non gratis, vel creditor gratis dat mutuum, debitor si habeat alias aliquid de bonis, & sibi consulat per retentionem de vsura quam dedit, non credo ipsum compellendum in foro pœnitentiali ad restitutionem.

Vtrum spes faciat vsurarium. Cap. CVI.

Raimundus. Sed nunquid voluntas, vel intentio, vel spes inducunt vsuram, vbi nullum pactum fuit appositum in contractu mutui. Ad hoc quidam volentes fauere vsuris dicunt, quod nunquam committitur vsura, nisi ex pacto soluantur. Alij dicunt, quibus assentio, quod sola spes, siue intentio facit hominem vsurarium, vnde qui sub tali spe mutuat pecuniam, quicquid postea etiam gratis idest sine sua exactione oblatum vltra sortem recepit, vsura est, siue sit pecunia, siue frumentum, siue vinum. Et breuiter quicquid excogitari possit lucrum, siue illud consistat in dando, siue in faciendo. V. Credo quod domini molendinorum, qui credunt pecuniam pistoribus, vt molant in molendinis eorum, vsurarij sunt. Accipiunt enim vltra sortem in faciendo, & auferunt libertatem debitoribus molendi vbi voluerint. Si tamen debitores propter hoc non sunt damnificati, non tenentur creditores ad restitutionem aliquam eis faciendam, nisi quatenus æstimari debet libertas molendi vbi volebant, pensatis etiam circunstantiis de maiori & minori remotione molendinorum, & facilitate molendi, & qualitate. Raimundus. Fundatur autem hæc opinio in lege, vbi dicitur. Qui ad vsuram non commodauerit, & amplius non acceperit, vita viuet &cæt. Item in Euangelio Lucæ: Mutuum date &cæt. Glossa prima, non in homine spem mercedis figentes, qui si non reddant quod commodastis: reddet Deus, quo iubente fecistis: Tenentur item & illi, qui ueniente termino solutionis, nolunt dare uerbum dilationis debitori, qui est iuramento astrictus soluere, nisi data eis pecunia, uel aliquo æquipollenti, licet expresse non exigant. Extra vbi supra. Vrbanus tertius. Qui non alias mutuo traditurus eo proposito mutuam pecuniam credit, vt licet omni conuentione cessante, plus tamen sorte recipiat, & qui merces suas longe maiori precio distrahit, si ad solutionem faciendam prolixi temporis dilatio prorogetur, quam si ei incontinenti precium persoluatur, huiusmodi homines iudicandi sunt malè agere, & ad ea quæ taliter accepta sunt restituenda, in animarum iudicio efficaciter inducendi. V. Quæritur in mentali symonia num est necessaria restitutio? Item si est necessaria in mentali vsura? Respondeo: In symonia est turpitudo vtriusque partis, dantis & accipientis, sed in vsura non est turpitudo dantis, & ideo ex iure diuino & naturali æquitate, facienda est, ei restitutio. Nec posset etiam in hoc casu Papa dispensare, sed ex solo iure humano pecunia symoniacè accepta restituenda est, non illi qui dedit turpiter, sed ecclesiæ. Vnde nec Heliseus præcepit Gyezi restituere alicui pecuniam, quam acceperit a Naaman. Et Papa quod vult potest statuere in hoc casu, posset enim dispensare, quod solum in mentali symonia, sed etiam in illa, quæ pacto esset expressa, retineri posset.

De Fraude vsurarum. Cap. CVII.

Raimundus. Quid si pœna est apposita in contractu mutui, nunquid saltem pœna illa poterit peti absque periculo vsuræ? Ad hoc dico, quod si pœna est iudicialis, & a iudice imposita, & statuta propter puniendam contumaciam debitoris, qui cum possit, contemnit in termino statuto soluere pecuniam creditori, non est vsura. Si vero pœna sit conuentionalis, id est de communi consensu partium in ipso contractu apposita, vt saltem metu pœnæ debitum certa die soluatur, vsura non committitur, dum tamen semper sit intentio recta. Vtrum autem liceat tales pœnas exigere, quantum ad interesse tantum, an & vltra? require infra de pœnis. Si autem ille qui talem pœnam apposuit, consueuit esse vsurarius, præsumitur quod in fraudem vsurarum adiecerit pœnam. Est etiam præsumptio quod sit vsura, si per singulos menses, vel annos dicatur committi. Idem in similibus quæ ab vsurarijs solent specialiter exerceri, talia enim inducunt semper præsumptionem prima facie, quod sit vsura. In iudicio tamen animæ starem confessioni suæ, sed propter præsumptiones contrarias diligentius examinarem conscientiam suam. Item, quid si uendidi prædium tali conditione adiecta, quod quandocunque soluatur precium a me, vel hærede meo, rehabeam prædium ego, vel hæres meus, vel quandocunque a septennio vsque ad nouennium, vel simile, nunquid est vsurarius contractus? Ad hoc dico, quod ibi non est mutuum, & emptor facit fructus suos sine periculo vsuræ, licet venditor iuxta venditionis formam postea recuperet prædium. Et hoc intelligas, nisi in fraudem vsurarum sit facta talis venditio, quod præsumitur ex his coniecturis, scilicet ex eo quod modicum est precium respectu valoris rei. Item ex eo quod aliquid persoluitur vltra summam receptam, puta fuit vendita pro centum, & est in pacto, quod cum rescindetur venditio reddantur 120. Item ex eo quod emptor consueuit exercere vsuras. V. Quid de illis, qui agro seminato emunt fructus inde percipiendos illo anno? Respondeo: Non est vsura ex forma contractus, potest tamen fieri in fraudem vsurarum, vt si tantus est ager & talis, quod verisimile sit quod fructus inde colligendi valeant in autumno plusquã emptor dedit, maxime si talis est persona, quæ contractus huiusmodi consueuit exercere, restitutio in foro pœnitentiali est ei indicenda. Si autem probabiliter dubitatur, vtrum fructus illi plus vel minus debeant valere, quam quod emptor dedit, non est vsura. Eodem modo credo iudicandum de creditore: qui possessionem alienam recipit pro certa pecuniæ quãtitate, ita quod vsque ad certos annos faciat fructus suos. Licet enim iste contractus non sit vsurarius ex forma, potest tamen fieri in fraudem vsurarum. Et reijciendum est in foro causarum ad præsumptiones suprapositas. In foro autem pœnitentiali stabitur eius confessioni, & multum præsumendum est contra talem creditorem, & indicenda est ei restitutio in pœnitentia, si fructus illius terræ verisimiliter credebantur plus longe valere, quam ille dederit, si iustus emptor inueniretur.

De His qui suscipiunt in se mutui periculum. Cap. CVIII.

Raimundus. Item aliquis mutuat pecuniam mercatori, recepturus aliquid vltra sortem pro eo quod suscipit in se periculum, idest si pecuniam vel merces inde emptas portauerit saluas, alias non teneatur sibi etiam de sorte. Item aliquis mutuat Barth. M. sol. vt Ceptæ reddantur ei centum aurei. & scit vel credit dictos aureos ibi plus valere, recipit autem in se periculum vt & primos, nunquid in his & similibus committitur vsura? Dicunt quidam quod non: cum enim mutuum dicatur, quia de meo fit tuum, ita vt & omne periculum rei mutuatæ ad te transferatur, non videtur iniquum si in casu proposito in compensationem periculi in me suscepti aliquid recipiam. Ar. distin. 88. eijcien dus. vbi dicitur, quod ideo pro vsu rei locatæ aliquid potest accipi, quia rei locatæ periculum pertinet ad locantem, secus est in re mutuata. Alij vero notauerunt contrarium, & verius scilicet quod sit vsura. Ar. eiusdem. cap. eijciens. Vbi enim Grego. assignando differentiam inter mutuum & locatum, ponit tria. Primum, quia in mutuo transfertur periculum in accipientem, secus in locato. Secundum, quia pecunia non deterioratur per vsum, secus in domo, uel equo, vel aliæ locata. Tertium, quia vsus pecuniæ nullum fructum, vel vtilitatem parit vtenti, secus in vsu agri, vel domus, uel equi, vel alterius rei locatæ, licet ergo in casu propositio cesset prima ratio differentiæ, non tamen cessant duæ vltimæ. Et ideo tutior est hæc vltima opinio, maxime quia tales semper faciunt tale mutuum propter spem lucri pecuniarij, quod non licet, præterea videtur fieri

in fraudem vſurarum. Et expreſſa eſt hodie decre. extra vbi ſu pra. Gregorius 9. Naniganti vel eunti ad nundinas certam mu tuans pecuniæ quantitatem, pro eo quod ſuſcipit in ſe pericu lum, recepturus aliquid vltra ſortem, vſurarius eſt cenſendus. Raimundus. Poſſet tamen hic excogitari caſus in quo non eſ ſet vſura vltra ſortem accipere, puta dum ego emerem, vel eſ ſem paratus emere certas merces de pecunia, & tu propter mi miam inſtantiam feciſti me ceſſare a tali emptione, ideo vt tibi mutuarem. Et ego dico, volo, quod ibi reddas mihi tan tum quantum eſſem ibi habiturus de iſtis mercibus, ſi eas il luc deferrem: recipio tamen in me periculum vt ſupra dictū eſt, & hoc ideo, quia iſtud recipiet tanquam intereſſe quod libet.

De Contractibus illicitis annuorum reddituum.
Cap. CIX.

GVilielmus. Quid de illis, qui a communitatibus ciuita tum, vel a monaſteriis emunt certos annuos redditus, vel certos modios annuos ad vitam ſuam? Reſpon deo, non eſt vſura ex forma contractus, cum tamen huiuſmo di redditus annuus perſonalis ſit, ſiue burſalis, non prædia lis. Credo (licet quidam legiſtæ dicant contrarium) quod il licitus eſt contractus, tum quia venditor facile poſſet deſide rare mortem emptoris, vt ſic liberatus eſſet, tum quia nul lum eſt emptoris periculum de ſterilitate terræ, aut tempeſta tibus, quæ ſolent fructus terræ iam paratos ad meſſem ali quando deſtruere, quia periculum emptoris prædiorum ali quando in tantum eſt, quod etiam expenſas laborum aliqui bus annis amittit. Quid de illis qui emunt, vel dono, forte occaſione alicuius ſeruitij præcedentis, accipiunt molarium, ſiue vſufructum alicuius caſtri, vel villæ, quem contractum indifferenter exercent, præcipue cum eccleſijs, & monaſte rijs, Ad hoc credo quod ſi aliquis aduocatus gratis ſeruiuit monaſterio, vel eccleſiæ de aduocatione & conſilio ſuo, uel etiam diues gratis & pura intentione de pecunia, licite poſ ſunt recipere huiuſmodi vſufructum, vel aliud donum gra tis datum. Idem dico, ſi nullo adhuc impenſo ſeruitio rece perunt donum a monaſterio, dum tamen ſit ſemper recta intentio, & ſtudeant fideliter reſpondere in ſeruitio compe tenti, ne aliàs bona pauperum conſumere videantur. Idem dico de illis, qui emunt, niſi ſit facta talis venditio in frau dem vſurarum, quod præſumitur ex circunſtantiis poſitis, & etiam ex ætate & ſanitate, ex quibus poteſt haberi præſum ptio virum multum vel parum debeat viuere, & tamen de his circunſtantiis poſitis & etiam ex ætate & ſanitate, ex qui bus poteſt haberi præſumptio, vtrum, vel parum debeat viue re, & tamen de his circunſtantiis in iudicio animæ ſerua, quod dixi ſupra, ſcilicet vt ſtetur confeſſioni eius in pœniten tia, & diligenter examinetur. Caute tamen & diſcrete ne de cipiatis, & pro poſſe. Si tamen in tali venditione monaſte rium eſſet enormiter, vel manifeſte deceptum, licet fuerit pu ra venditio, & recta intentio, nec fuit dolus adhibitus, & ideo excuſetur ab vſura. tamen debet remouere deceptionem, vel ſupplendo iuſtum precium, vel reſtituendo rem precio, quod numerauit ſibi reddito. Fiet autem æſtimatio deceptio nis non ſecundum tempus præſens, in quo forte res multum meliorata eſt, præſertim ſi per induſtriam emptoris. Sed ſe cundum tempus in quo venditio facta fuit. Item non tene tur fructus, quos percepit medio tempore, computare in prætio. excuſatur enim propter bonam fidem, & iuſtum titu lum, & laborem, & ſimilia. V. Item nota, quod vbi emun tur aliqui prouentus, vel redditus ad vitam venditoris, ſerua tis circunſtantijs de quibus loquitur hic magiſter, tolerabilis eſt huiuſmodi emptio: quia non eſt periculum quod alter de ſideret mortem alterius, ſed vbi emitur ad vitam ementis, nō eſt tutum, ne venditor deſideret mortem emptoris. Ideo enim inhibita eſt promiſſio præbendæ, vel beneficij non vacantis, & pactum de futura ſucceſſione in hæreditate teſtatoris, pa ctum dico factum dum adhuc viuit, non tamen dico præciſe mortale eſſe peccatum, emere vel vendere ad vitam ementis, quia non inuenio hoc inhibitum vbi ſeruantur debitæ circun ſtantiæ. Quid de illis qui emunt boues, vel oues a pauperibus, quos forte non habent? Reſpondeo: vbi emit quis a paupe re, vel etiam a diuite huiuſmodi animalia, quæ ſcit vel credit ipſum non habere, & quaſi iam tradidiſſet ei, locat ei pro cer ta annua penſione vſura eſt, vel ad minus præſumendum eſt in fraudem vſurarum fieri. Idem credo de illis, qui ſcien ter emunt fructus terrarum ab illis, qui eos non habent. Si autem ſine fraude & bona fide fiat huiuſmodi emptio, non credo emptorem peccare, quandiu durat bona fides. Quid de illis qui emunt equos certos reddendos a venditore in certis nundinis, emunt inquam minori precio quam valeant tem pore contractus? Reſpondeo. Vſura eſt, niſi veriſimiliter du bitetur equos illos tempore ſolutionis plus vel minus valitu ros, ſicut dictum eſt ſupra in quibuſdam caſibus, vel vbi ſcia tur, aut probabiliter credatur quod tantundem valituri ſint, vel minus. Quid de illis, qui agrum ſtatim ſeminatum, vel vetius fructus agri illius anni emunt certo precio? Reſpon deo. Non eſt vſura ex forma contractus, ſed in fraudem vſu rarum præſumendum eſt fieri, niſi probabiliter dubitetur fru ctus percipiendos plus, vel minus valituros in meſſe, quā em ptor emerit, vel ſciatur aut credatur non plus eſſe valituros.

De Traditionibus Boum ad mediationem.
Cap. CX.

QVid de illis qui tradunt Boues ad mediationem, ſiue in cenſum vulgariter pro certis ſextarijs bladi? pacto quod ſi moriantur vel deteriorentur, conductor ſubeat me dietatem periculi. Si autem meliorentur, habeat medietatem commodi? Reſpondeo. Revera, licet locare Boues ſicut Equos, uel ad diem, vel ad annum, dum tamen conductor non grauetur immoderatè in mercede. Pactum autem de communicando damno & commodo rei locatæ iniquum eſt ex parte locatoris, niſi probabiliter dubitetur, vtrum condu ctoris, vel locatoris melior aut deterior ſit conditio, vel vbi credatur quod conductoris non ſit deterior, In propoſito ta men ſupra pacto videtur conductoris deterior conditio, quia vix aut nunquam poteſt habere commodum tantum de me lioratione Bouis, quantum poteſt habere damnum de morte. Si tamen locator timens ne conductor grauaret Bouem, & non timeret de periculo huiuſmodi pactum apponat, ſimi liter proponens, quod ſi Bos ſine culpa conductoris periret, de illo periculo nihil exigeret ab eodem, non credo quod pec caret, niſi propter ſcandalum eorum qui ignorarent eius in tentionem. Illud tamen verum eſt, quod conductor rei po teſt in ſe ſuſcipere periculum rei conductæ, & caſus fortuitos quantum eſt de natura contractus. Sed in propoſito caſu non tantum eſt locatio & conductio, ſed ſocietas in periculo in melioratione, & deterioratione Bouis.

De Traditione animalium ad crementum.
Cap. CXI.

QVid de ouibus, vel animalibus quæ traduntur ad cre mentum? Reſpondeo? In huiuſmodi traditione po teſt interuenire contractus ſocietatis tantum, vel loca tionis, & conductionis tantum poſſunt & concurrere contra ctus mutui, & ſocietatis. Contractus ſocietatis tantum, vt quā do quis habens viginti capita ouium, inituit ſocietatem cum alio habente totidem, & communicant ad inuicem ipſas oues, & periculum, emolumentum & expenſas circa cuſto diam & paſtum earum. In quo caſu ſi veniat pactum inter eos, quod de fœtibus reparentur capita demortua, aut de vel leribus, & pellibus emantur alia ad augendum gregem. Aut ſi ineant aliud pactum licitum & honeſtum, non peccant, dum ſeruetur æqualitas inter eos, ita quod ex huiuſmodi pacto nō videatur eſſe deterior uel melior, vnius quam alterius condi ctio. Itē locatio poteſt eſſe & conductio tantum, ſi quis ha bens decem capita tradat ea alicui cuſtodienda & paſcenda ſub certa mercede pecuniæ, vel participatione prouentuum gregis. In quo caſu ſi dominus retinet ſibi periculum eorum capitum, nec alias in pactis & conuentionibus grauet con ductorem, licitus eſt contractus. Item poſſunt concurrere con tractus mutui & ſocietatis, vt cum quis habens decem capita, tradit ea æſtimata alicui, puta pro decem ſolidis, ita quod te neatur reddere medietatem ſortis ſcilicet decem ſolidos, quic quid contingat poſtmodum de ouibus, & tunc perinde eſt ac ſi creditor dediſſet ei mutuo decem ſolidos ex quibus, compa ratis decem capitibus, contraxiſſet ſocietatem cum creditore habente decem alia capita, ita quod ſint communia, & ipſi ſo cij ſint in periculo & prouentibus. In quo caſu ſi contempla tione mutui grauet creditor debitorem in contractu ſocieta tis, vſura eſt. Et in hoc caſu procedendum eſt, ſicut dictum eſt in primo caſu, contracta ſocietate. Illud autem valde iniquū eſt, cum quis certa capita ouium tradit æſtimata certo pre cio, & ſub eo pacto contrahit ſocietatem, quod totam de pro uentibus recipiat ſortem, antequam alius aliquid inde perci piat vel paciſcatur, quod de fœtibus reparentur capita caſu de mortua

mortua antequam alius aliquid percipiat de prouentibus, hoc est enim quasi tradere oues immortales. Et generaliter vnum est, quod vbi probabiliter dubitatur vtrum istius uel illius deterior sit conditio, in forma conuentionis sine pacti adhibiti in contracta societate, non est peccatum. Vbi autem ad arbitrium boni viri grauatur alterius conditio, peccatũ est ex parte grauantis, si scienter hoc faciat, & teneatur ad restitutionem. Non potest tamen dari generalis doctrina super huiusmodi traditionibus ouium propter varietatem traditionũ, & dolos qui super talibus excogitantur a quibusdam.

De turpi lucro. Cap. CXII.

Raimundus. De quibusdam autem qui tempore messis, vel vindemię emunt annonam, vel vinum vilius, vt postea vendant carius. Dico quod peccant, & turpe lucrum est. V. Intelligendum est hoc si fiat ex cupiditate, tunc enim est peccatum mortale, siue clerici, siue laici sint qui hoc faciunt. Quando autem laicus non ex cupiditate, sed vt prouideat sibi, & suis, emat aliquid, vt post carius vendat, siue annonam, siue aliud, non audeo dicere esse mortale. Clericus etiam si rem alienam emat, vt eam per suam industriam melioratam, vel mutata forma vendat carius, quam emerit, non credo quod peccet, vt si pullum emat equi, & nutriat, vel tabulam emat, & inde facit imaginem. Annonam itaque, vel vinum emere prædicto modo ex cupiditate, omnibus illicitum est. Raimundus. Secus si aliquis propter necessitatem emat, & postea non indiget sicut credebat, hic potest licite vendere, prout venditur communiter in foro, licet vendatur carius, quam emerit. In hoc tamen primo grauius peccant clerici quam laici, utrosque tamen dico teneri hic ad restitutionem faciendam certæ personæ, sed debent erogare tale lucrum in vsus pauperum. Potest enim emere si timetur caristia in terra, & videt victualia extrahi de terra, dummodo non ut carius vendat, sed ne gens fame pereat, exemplo Ioseph. V. Idem credo de illo qui emit annonam, vel vinum, causa negociandi, dum tamen non ex cupiditate hoc faciat, sed vt lucro moderato sibi prouideat, maxime cum aliud genus negociationis non nouit, nec alias habet vnde sustentetur. Raimundus. Illos econtra credo tanquam nephandas beluas detestandos, qui ea intentione emunt aureos, vel alias monetas, vel res venales, & præcipue victualia, vt de talibus caristiam inducant. Item qui annonam veterem mutant, vt recuperent nouam, vsuram committunt, quia meliorem rem recuperare volunt. V. Istos non audeo condemnare, si ad hoc mutent, vt proximo subueniant, dummodo non auferant ei libertatem liberandi se interim soluendo veterem, vel si probabiliter dubitetur vtrum plus vel minus valitura sit tempore solutionis, aliàs verum est quod dicit magister.

De Legibus vsuras permittentibus, vtrum teneant. Cap. CXIII.

Raimundus. Quid de legibus quæ permittunt vsuras exigi, nunquid tenent? Breuiter dico, quod non, quia prohibitæ sunt iure naturali: sed contra tale ius nulla lex, nulla dispensatio potest admitti. Item quia par in parem non habet imperium, multominus minor in maiorem, ergo Imperator terræ non potuit condere legem, contra Imperatorem cœli. Præterea dicit Imperator, quod sacræ leges non dedignantur imitari sacros canones, specialiter in matrimonijs, & vsuris, sed secundum canones non possunt exigi, ergo nec secundum leges. Item dicit Imperator se amplecti quatuor concilia vniuersalia a Deo, ut per ea suis legibus derogetur, sed in Niceno concilio, quod est vnum ex illis quatuor vsuræ reprobantur, non est quo iudice repetantur, sed licet vsurę, quia ibi respicitur factum & non ius. Illę tamen leges quæ permittunt vsuras exigi ratione interesse, vel ratione moræ, bonæ sunt, & approbandæ, si sanè intelligantur, vt dixi supra ex Codice libro 4. Si usuræ illicitæ solutæ sint in sortem computentur, si autem sors iam soluta erat, vsuræ ẽt indebitæ repetentur. Ex pacto solutę licet peti non poterant, tamen repeti non possunt, nisi vltra modum licitum datę sint. Vsurarum modus ex personarum delectu spectandus est. Illustres enim trientes vsuras stipulari possunt, negociatores bisses, cœteri semisses. Vltra duplum intra anni tempus vsuræ nulla occasione exigi possunt, etiam si pignora pro illicitis usuris obstricta sint. Item vsurarum vsuræ nulla arte exigi possunt.

De Compellendis vsurarijs ad restitutionem. Cap. CXIIII.

Compelluntur vsurarij restituere vsuras a iure, & a iudice. A iure, quia si sint publici vsurarij, ipso iure sunt excommunicati, quantum ad tria scilicet quod non debent recipi ad communionem altaris, nec eorum oblationes, nec ipsi ad Christianam sepulturam, si in hoc peccato decesserint. A iudice, quia potest quemlibet vsurarium cogere ad restituendas vsuras, si necesse fuerit etiam per maiorem excommunicationem, omni appella. remota. Item quia si vsurarius repetat ab illo vsuras, repellitur per exceptionem, donec ipse restituerit vsuras, quas ab aliis male acceperit, vel saltem fecerit posse suum. Eisdem modis compelluntur hæredes vsurariorum, siue sint filij, siue extranei. In foro autem pœnitentiali indubitanter tenentur tam vsurarij, quam hæredes ad solidam restitutionem omnium vsurarum, quas illicite acceperunt, vel saltem posse suum faciant & doleant de peccato, & quia non possunt plenè restituere, & proponant in animo restituere, si peruenerint ad pinguiorem fortunam, & semper pro posse nitantur. Ad hoc possunt etiam tales contriti, & satisfacere non valentes postulare dilationem, vel causa eleemosynæ sibi remissionem fieri, ab eo cui tenentur restituere, & sic erunt in statu saluandorum, aliter non. Qualiter autem & inquantum teneantur hæredes, & etiam de forma restituendi similiter, siue sit soluendo siue non, vsurarius vel hæres eius, require per simile, supra de rapina. Si clericus est vsurarius, vel hæres vsurarij, & non vult satisfacere, ab officio suspendetur, & si emendari noluerit, deponetur. Porro in foro pœnitentiali procedetur, vt supra dictum est, ita tamen quod non de rebus ecclesiæ, quæ sunt pauperibus deputatæ, sed de suis hoc faciat fideliter, iuxta posse, nisi quatenus de pecunia illa, vel alia qualibet sua expenderit in vtilitatem ecclesiæ. V. Videtur magister innuere, quod clericus qui debet aliquid ex maleficio, non potest illud soluere de bonis ecclesię suæ, quod ego non credo. nisi talis sit qui bona habeat patrimonialia, aut aliunde quã de ecclesia acquisita. Alias credo quod de bonis ecclesię suæ, idest de fructibus quos legitime percipit de ecclesia sua, se liberare potest. Extra 5. de vsuris. Alexan. 3. Cogendi sunt vsurarij manifesti, vel his a quibus extorserunt, vel eorum hæredibus vsuras restituere, vel his non superstitibus pauperibus erogare, si tamen habent vnde possint, alioquin eos nota paupertas excusat. Filij ad restituendas vsuras, ea sunt districtione cogendi, qua parentes si viuerent cogerentur. Idipsum & contra hæredes extraneos credimus exercendum.

De Rebus emptis, ex pecunia vsuraria. Cap. CXV.

Possessiones vero quæ de vsuris sunt comparatæ debent vendi, & earum pretia his a quibus vsuræ sunt extortæ restitui. Raimun. Pone quod vsurarius emit equum, vel prędium de pecunia vsuraria, & donat rem illam alteri, postea efficitur non soluendo. Quæritur vtrum ille qui soluit vsuras, possit cum effectu petere rem emptam de vsuris ab ipso possessore, & vtrum ille in foro pœnitentiali teneatur restituere? Videtur quod non, quia precium ex re furtiua redactum non est furtiuum, a simili, res empta de pecunia vsuraria non est vitio vsuræ subiecta. Item quia secundum regulam vitia personalia non transeunt ad successores. Ego tamen credo contra cum Ala. quod iste potest petere, & ille tenetur restituere. Expresse enim dicit decr. hæc. extra e. cum tu. Succedit enim hic res loco precij, sicut econuerso alibi. V. Quod ait. Tenetur restituere. hoc credo verum esse, quando habuit ex lucratiua causa rem emptam de pecunia vsuraria. Secus si emisset, uel ex alia causa non lucratiua adeptus esset rem bona fide ab vsurario, non credens forte eum esse vsurarium, aut credens rem illatam esse emptam, non de pecunia vsuraria, aut ipsum vsurarium habere alias vnde non posset reddere vsuras. Sed nunquid uit qui duxit uxorem raptoris, vel usurarij filiam, potest accipere dotem de rebus illis, cum quicquid habet non sufficiat ad reddendum quod rapuit, uel habuit de vsura? Respondeo. Licet dos non proueniat ex causa lucratiua, sed recipiatur propter onera matrimonij portanda; si tamen maritus sciens ueritatẽ, aut crassa ductus ignorantia contraxit cum hmõi filia, non debet recipere dotem de rebus hmõi, de æquitate canonica, licet de subtilitate iuris ciuilis aliter forte posset

possit dici. Si autem probabili ignorantia ductus est, quia credebat non esse usurarium, vel alias esse soluendo, potest dotem in solidum recipere, licet postmodum sciat veritatem. In creditore autem, qui recipit quod sibi debetur a raptore, vel ab usurario, non distinguo, nisi quia bona fide crediderit ei pecuniam, ut ex illa sibi commodum suum faceret, & in extremo forte ex ea se liberaret. Non est simile de marito quantum ad dotem, ut dictum est, quia socer dando dotem generaliter efficitur pauperior, nisi quatenus releuatur ab onere alendæ filiæ. Sed debitor non fit pauperior recipiendo mutuum a creditore, vel emptor, aut venditor recipiendo rem, vel precium rei venditæ. Creditor autem, qui mala fide credidit pecuniam, puta ludenti in alea, vel daturo meretrici, aut histrioni, vel alias dilapidanti bona sua, non debet huiusmodi debitum recipere ex rebus prædictis. Similiter nec ille, qui ex causa lucratiua agit. Cæteri autem omnes quibus debetur ex contractu vel quasi, ex maleficio vel quasi, possunt recipere quod sibi debetur ex rebus huiusmodi, dum tamen rem furtiuam, vel raptam, aut usurariam in ipsa specie non recipiant, maxime secundum illos qui dicunt, quod in usura non transfertur dominium. Secundum etiam illos qui dicunt contrarium, credo quod ipsa res usuraria in specie non debet recipi in solidum, quia debitor qui eam dedit pro usura, potest eam abducere a creditore, si extat: nec posset creditor pro ea aliam ei soluere ipso inuito.

De Usuris contractis circa pignora. Cap. CXVI.

Circa pignora sæpe oritur quæstio talis: Creditor accepit pecuniam, vult omnes fructus perceptos bona fide deductis expensis computare in sortem. Sed si quid residuum fuerit de sorte, postulat debitorem compelli ad solutionem. Quæritur utrum ad hoc cogendus sit debitor, vel non, vel qualiter sit consulendum creditori. Ad hoc credo plura auxilia sibi esse parata. Potest enim per actionem personalem petere coram iudice. Item potest alij pignus sibi obligatum impignorare. Item potest uendere pignus etiam inuito & contradicente debitore, nisi debitum offeratur. Circa venditionem tamen est adhibenda distinctio, quia aut certa pacta fuerunt inter creditorem & debitorem firmata super venditione pignoris in certo tempore, vel loco, vel certæ personæ speciali modo facienda, aut nullo modo facienda, aut nihil super hoc conuenit inter eos. In primo casu debet creditor prius notificare debitori, & postea poterit vendere secundum formam conuenientem, & non aliter. In secundo, videlicet cum pactum fuit appositum, ne venderet, etiam tunc non potest vendere, sed debet prius ter denunciare debitori ut soluat, si cessauerit, poterit postea vendere, aliter si ante trinam denunciationem venderet furti teneretur. In tertio vero scilicet cum nihil conuenit, sufficit una denunciatio, & postea elapso biennio poterit fieri venditio. Potest etiam cogi per ecclesiam supradictis modis, si est de foro suo, vel quicunque sit in modum denunciationis, ratione peccati, vel in modum reconuentionis. V. Quando creditor trahit debitorem in iudicio super aliqua re coram ecclesiastico iudice, quia tunc debitor conuentus potest creditorem reconuenire coram eo iudice. Bene dicit ratione peccati, propter quod ecclesia potest de omnibus causis cognoscere per modum denunciationis, & compellere ad agendam pœnitentiam. Raimundus. Et si forte post inceptam causam uellet debitor desistere, videtur quod ad petitionem creditoris posset eum cogere iudex ecclesiasticus. ut responderet ei coram eo, vel satisfaceret. Sæpe enim iudex potest & debet iudicare indirecte, & occasione alterius quæstionis motæ coram eo de re, de qua alias non posset.

Adhuc de eodem. Cap. CXVII.

Item nota, quod creditor potest exigere, vel compensare non solum expensas quas fecit colligendo fructus, sed etiam quas fecit bona fide, circa rem pignoratam. Item si casu fortuito, uel sine culpa sua res perijt, vel deteriorata est, non tenetur creditor, sed si dolo, uel culpa sua, tenetur. Item si vendito pignore bona fide creditor minus accepit quam erat in sorte, potest agere ad residuum. Si vero plus tenetur restituere debitori. Item nota, quod sicut potest agere debitor contra creditorem, vel econuerso, ita & hæres debitoris contra creditorem, vel contra hæredem eius, & econuerso. Et si forte creditor vel hæres eius rem sibi obligatam alteri impignorauit, uel alio quoque modo in alium transtulit, possessor tenetur computare in sortem non solum fructus quos ipse percepit, sed etiam omnes quos & anteriores perceperant a tempore primi contractus. Ipsa enim fructuum perceptio, ipso facto attenuat sortem. Item extra ubi supra. de usuris. Alexander tertius. In concilio Turon. Nullus constitutus in clero, aliquod genus usuræ exercere præsumat. Et si quis alicuius possessionem data pecunia sub hac specie in pignus acceperit, si sortem suam, deductis expensis, de fructibus iam percepit, absolute possessionem restituat debitori. Si uero aliquid minus habet eo recepto, possessio ad dominum reuertatur. Quod si post huiusmodi constitutum in clero quisquam usurarum lucris insistat, ecclesiastici officij periculum patiatur, nisi forte ecclesiæ beneficium fuerit quod redimendum ei, hoc modo de manu laici videatur. Item eos qui de possessionibus, vel arboribus quas tenere in pignore noscuntur, sortem deductis expensis receperunt, ad eadem pignora restituenda, sine usurarum exactione, ecclesiastica dist. compellas. Si terram titulo pignoris detinetis, & de fructibus eius sortem recepistis, prædictam terram clerico memorato reddatis, nisi terra ipsa de feudo sit monasterij vestri.

De Communitatibus in usura. Cap. CXVIII.

Raimundus: Quid de communitatibus quarundam ciuitatum, quæ dant pecuniam ad usuram, maxime in Lombardiam, nunquid omnes ciues sunt usurarij propter hoc, & per consequens in statu damnandorum? Respondeo sic, omnes quorum auctoritate fit vel consensu. V. Quid de regibus & principibus qui compellunt ad reddendum usuras? Respondeo: quod tenentur ad restitutionem, etiam si nihil ad eos inde peruenerit. Quid de regibus, & principibus, qui a Iudæis multa recipiunt, cum tamen sciant eos nihil habere nisi de usura, & quod bona quæ possident non sufficerent ad restitutionem? Respondeo: tenentur ad restitutionem taliter perceptorum, si ex causa lucratiua ea perceperunt. Si autem non ex lucratiua, possunt accipere quod sibi debetur, sicut & alij creditores. De seruientibus autem usurariorum, credo quod possunt accipere mercedem suam de rebus huiusmodi, si seruiant eis in licitis, & honestis, aut necessarijs: quia utilitas quam consequuntur huiusmodi usurarij ex operibus huiusmodi seruientium, compensatur cum mercede, quam dant seruientibus illis, nec possunt dici pauperiores propter mercedem datam, cum loco mercedis habeant commodum operarum. Si autem in inhonestis, aut illicitis non credo quod debeant recipere mercedem de rebus huiusmodi. Idem etiam iudicandum est de cultoribus prædiorum usurariorum, & de alijs mercenarijs eorundem.

Adhuc de eodem. Cap. CXIX.

Raimundus. Quod autem dictum est de communitatibus pecuniam ad usuram præstantibus, quod omnes sunt usurarij, quorum auctoritate, vel consensu fit, dico, & idem si collegium aliquod accipit pignus in casu non concesso. V. Sed nunquid singuli de collegio tenentur in solidum restituere, quod collegium habuit ex usura? Respondeo. Licet usurarij sint (ut dicit magister) illi quorum auctoritate, & consensu talia fiunt, non credo tamen quod teneantur ad restitutionem, nisi quantum ad eos peruenerit de usura, uel quantum releuati sunt ab expensis, quas fecissent de suo in sustinendis oneribus communitatis, nisi forte præstiterint auctoritatem compellendo, aut præcipiendo communitati taliter fœnerari, quæ alias non esset factura hoc. In hoc casu credo eos teneri in solidum. Item quid de illo, qui consulit alicui ut fœneretur. Item, quid de illo, qui dat amico suo, uel consanguineo pecuniam, uel commodat gratis, ut ex ea fœneretur. Item, quid de eo, qui contrahit societatem cum alio ad fœnus exercendum. Item quid de eo, qui dat usurario mutuam pecuniam ad participationem lucri usurarium. Nunquid in his omnibus casibus teneatur in solidum qui hoc faciunt, an tantum de eo, quod ad eos peruenit de usura. Respondeo secundum quosdam. Tales qui inducunt alios ad fœnerandum, alias non fœneraturos, tenentur in solidum. Si autem alias erant fœneraturi, non tenentur nisi quantum ad eos peruenerit. Ego credo, sine præiudicio, quod in neutro casu tenentur, nisi inquantum ad eos peruenerint hi, qui taliter inducunt alios ad fœnerandum, & melior est con-

condictio talium in hoc casu, quam in rapina vel furto, vbi qui præstant auctoritatem tenentur ad restitutionem, etiam cum nihil ad eos peruenerit de maleficio. Et hoc ideo, quia rapina, vel furtum contra voluntatem domini fit, quo patitur damnum: sed vsura de voluntate domini peruenit ad creditorem, nec inuenio iura dare actionem debitori, contra huiusmodi inductores, ad repetendum vsuras ab eis, quas ipsi debitores soluent vsurarijs, vel taliter inductis per alios, cum ad inducentes nihil peruenerit de vsura, sicut dant iura actionem contra illos, quorum opere, vel consilio, vel ministerio furta fiunt & rapinæ, licet nihil ad eos peruenerit.

Vtrum à Christianis liceat Iudæis vsuras exigere. Cap. CXX.

RAimundus. Item nunquid Iudæus potest exigere vsuram a Christianis, aut nunquid Christiani a Iudæis, vel Paganis, vel cæteris hostibus fidei Christianæ? Ad primum respondeo, quod peccat Iudæus mortaliter, & ad relaxandas vsuras Christianis potest compelli ab ecclesia indirecte, scilicet per subtractionem communionis Christianorum, vel saltem compellendi sunt a principibus Christianis, & ab ecclesia prædicto modo, vt non exigant immoderatas vsuras. At vero expresse videtur sentire Ambrosius, quod licite a talibus hostibus possunt exigere vsuras Christiani. Gratianus. Causa 14. quæst. 4. Nam a quo vsuræ exigendæ sint Ambrosius testatur dicens. Ab illo exige vsuram, cui merito nocere desideras, cui iure inferuntur arma: Huic legitime auferuntur vsuræ, quem bello vincere non potes. Ab hoc vsuram exige, quem non sit crimen occidere, sine ferro dimicat, qui vsuras flagitat, ergo vbi ius belli, ibi ius vsuræ. Raimundus. Super hac auctoritate sunt opiniones variæ. Dicunt enim quidam, quod loquitur secundum antiqua tempora, quando permissum erat Iudæis in lege accipere vsuras ab alienigenis, iuxta illud. Non fœneraberis fratri tuo, sed alieno. Alij intelligunt, & exponunt de Iudæo, ab illo scilicet Iudæo, vsuram, idest magnam pensionem &c. Alij intelligunt de Paganis & hostibus reipublicæ, sicut litera plane sonat, talibus enim & aperte, & per insidias, & omnibus modis possunt tanquam indignis auferri, quæ male detinent. Secus de Iudæis, quia illi serui nostri sunt, & parati seruire nobis. Alij dicunt, quorum opinio communior est: quod a nullo homine Christiano Iudæo, Pagano, vel alio licet exigere vsuras. Et exponunt literam negatiue sic: Ab illo exige vsuram, cui tu quicunque sis merito nocere desideras, sed nulli merito debes desiderare nocere, ergo a nullo debes vsuras exigere. Extra quinto de vsuris Innocentius tertius. Iudæos ad remittendas vsuras Christianis per principes, & potestates compelli præcipimus seculares. Idem in gene. concil. Quanto amplius Christiana religio ab exactione compescitur vsurarum, tanto grauius super his Iudæorum perfidia insolescit. Itaque statuimus vt si de cætero Iudæi a Christianis graues, immoderatasve vsuras extorserint, Christianorum eis participium subtrahatur, donec de immoderato grauamine satisfecerint competenter. Principibus autem iniungimus, vt propter hoc non sint Christianis infesti, sed potius a tanto grauamine Iudæos cohibere.

Vtrum Vsuram ab vsurario acceptam teneatur quis ei restituere. Cap. CXXI.

RAimundus. Sed pone, quod Christianus accepit vsuras a Iudæo cui restituet? videtur quod Iudæo, per ea quæ dicta sunt supra. Ita tamen si ipse restituat omnes vsuras quas accepit, quod nisi uelit facere, sanius Christiano consulo, quod eum auctoritate ecclesiæ restituat, nomine Iudæi illis Christianis, a quibus ipse Iudæus exegerat vsuras, & notificet hoc Iudæo, vt sciat se liberatum ab illis Christianis per istius solutionem. Nec poterit ab eo repeti, cum vtiliter gesserit negocium ipsius Iudæi, & ideo velit nolit, tenetur habere ratum. Sed nunquid idem Christiano? Satis credo quod sic. Veruntamen in vtroque sensu liberatur iste Christianus restituendo vsuras illi a quo accepit, siue iste sit Iudæus, siue Christianus. Salubrius tamen est primo dictum, scilicet vt soluat illis quibus iste tenetur, deponat pecuniam in æde sacra, uel alio tuto loco. Similiter cum auctoritate ecclesiæ, vt cum iste satisfecerit recipiet eam. V. Hoc inquam est salubrius quando factum est occultum, & non timent scandalum nec periculum taliter soluentis. Alias sufficit quod fiat restitutio illi, a quo sunt receptæ vsuræ. Raimundus. Sed quid si scitur persona cui est restitutio facienda, sed tamen est absens in remotis partibus, vel nescitur in quo loco sit. Adhoc dico, quod cum nescitur vbi sit, detur pauperibus cum auctoritate ecclesiæ, si autem scitur, mittat ei, si aliquo modo potest fideliter & secure, si non potest det pauperibus, vt supra cum auctoritate ecclesiæ. Guilhielmus. Quod ait, mittat ei, hoc semper est, cum commode fieri potest, pensandæ sunt tamen circunstantiæ, scilicet quantitas rei debitæ, & remotio loci, & expensæ loci quæ fierent mittendo, & paupertas vel diuitiæ illius cui facienda est restitutio, quia tam modica posset esse rei summa, & tantæ expensæ, quæ fierent in mittendo: & tam diues ille, cui facienda est restitutio, quod nullo modo deberet velle pro re tam modica proximum tantum grauari, & tunc non oportet quod mittatur, & in talibus ad arbitrium boni viri recurrendum est.

Vtrum Vsurarius teneatur omnia de vsura acquisita restituere. Cap. CXXII.

ITem quæro vtrum vsurarius teneatur restituere non solum pecuniam vsurariam, sed etiam quicquid cum ipsa lucratus est, & fructus perceptos ex re empta de pecunia furtiua. Adhoc dicunt quidam quod sic, quia quæ ex radice corrupta procedunt corrupta sunt. Difficile enim est, vt ait Leo, vt bono peragantur exitu, quæ mala sunt inchoata principio. Ambro. Si quis vsuram accipit, rapinam facit. Et Hiero. Vsuras quærere, vel fraudare, aut rapere nihil interest. Sed in rapina & furto videtur ad ista teneri, ergo & in vsura. Verum quoniam qui nimis emungit, sanguinem elicit. Dicamus cum alijs, quod teneatur vsurarius restituere quicquid vltra sortem accepit a debitore, occasione sortis, pacto præcedente, vel intentione corrupta. Guilhielmus. Quicquid inquam sic recepit a debitore, aut etiam de re debitoris habita per vsuram. Vnde si habuit de vsura terram, vel pecus, quicquid de naturalibus fructibus ipsius terræ uel pecoris habuit, & pensionem aut mercedem terræ, vel pecoris si ea locauit restituere tenetur. Credo etiam quod restituere teneatur ei damna, quæ propter solutionem vsuræ passus est, vt si domum suam, vel prædium oportuit propter hoc distrahere viliori precio, quam valeant, & aliam domum conducere ad vsum suum, aut si oportuit eum accipere ad vsuram ab alio vsurario, propter vsuras prædictas soluendas. Si autem ex pecunia vsuraria negociatus est, & lucratus, aut emit inde prædium & fructus percepit, nec lucrum, nec fructus huiusmodi tenetur restituere. Idem etiam credo de lucro habito de re furtiua, vel rapta per negociationem, aut per comparationem redditus, vel prædij factam de re huiusmodi furtiua, aut rapta. Raimundus. Expensas tamen potest deducere, & forte operas suas moderatas: vt in his etiam agatur cum eo mitius quam cum fure, vel raptore. Guilhielmus. Quia fur, & raptor non deducunt expensas nec operas suas, quod tamen intelligo si agatur in forma iudicij, in foro autem pœnitentiali non credo hunc rigorem esse seruandum, iniquum enim esset aliquem locupletari cum damno alterius, postquam ei plene satis actum esset de damno. Raimundus. Consulo autem, vt satisfacto de vsuris, perarat venia ad cautelam de debitore, quia forte præter præmissa esset ei aliquid vltra restituendum. In summa nota quod vxor vsurarij & familiæ debent procedere sicut uxor & familia raptoris. Require supra capitulo de rapina. Guilhielmus. Intellige da familia non mercennaria, de mercenarijs, enim locantibus operas suas, tene quod dictum est, supra scilicet, quod possunt accipere, quod sibi debetur de rebus vsurarij.

Vtrum sub alieno nomine liceat vsuras accipere. Cap. CXXIII.

RAimundus. Item nota, quod sicut prohibetur aliquis accipere vsuras nomine suo, ita & alieno. Guilhielmus. Quid de seruientibus vsurariorum, qui numerant pecuniam pro dominis suis ad vsuram, & vsuras accipiūt ad opus eorum, & de mandato eorum, nunquid tenentur ad restitutionem cum nihil ad eos inde peruenerit? Respondeo. Non credo quòd teneantur præsertim si ijdem vsurarij per seipsos, vel per alios ministros huiusmodi vsuras exercent, quamuis non per istos. Raimundus. Denique si quis vsuras accepit alieno nomine siue sit tutor siue curator, vel quicunque alius, tenetur ad restitutionem, si ille cuius nomine accepit, vel non est soluendo, uel non vult restituere. Nam & facientes, & consentientes par pœna constringit. Guilhielmus. De tutore, & curatore, pro eo quod præstant auctori-

auctoritatem talibus contractibus, & illi quorum tutelam gerunt, vel curant per se non essent talia facturi, potest concedi, quod dicit magister, de alijs autem qui nudum præbent ministerium, dic sicut dictum est de seruientibus vsurariorum.

De Repetendis vsuris. Cap. CXXIIII.

RAimundus. Patet ex præmissis quod debitor non tenetur soluere vsuras, & si soluit potest repetere. Sed quid si iurauit se soluturum: nunquid tenetur soluere? Dic quod potest si vult debitor denunciare ecclesiæ, vt compellat ipsum vsurarium per cen. eccle. ad relaxandum ipsum iuramentum, Si per hanc viam non vult, procedere debet persoluere vt satisfaciat Deo & iuramento, & postea poterit repetere. Quid si iurauit quod solueret vsuras, & non peteret? dico quod non repeteret directe propter vim iuramenti, sed indirecte bene repetet, scilicet denunciando ecclesiæ crimen illius, vt compellatur ad pœnitentiam, quam non potest agere nisi restituat: Si vero iurauerit etiam quod non denunciaret, non tenet in hac parte iuramentum, cum sit illicitum, vt pura contra salutem proximi: vnde non obstante iuramento potest procedere in modum denunciationis, & ita occurritur fraudibus vsurariorum. Extra 2. de iureiuran. Gregorius tertius. Mandamus quatenus creditores ad iuramenta super vsuris sibi soluendis præstita relaxanda ecclesiastica dist. cogatis. Alexand. tertius. Vigilian. episcopo. Debitores ad soluendas vsuras in quibus se obligauerāt, cogi non debent, si vero de ipsorum solutione iurauerint, cogendi sunt domino reddere iuramentum, & cum vsuræ solutæ fuerint, creditores ad eas restituendas sunt ecclesiastica seueritate, si necesse fuerit, compellendi. Innocen. tertius. Cum I. & G. Petro vsuras non modicas persoluissent, iuramento firmauerunt, quod nec per se, nec alium prędictas vsuras repeterent, nec apud ecclesiasticum iudicem, seu etiam secularem super his deponerent quæstionem, cumque creditor condiderit testamentum, suis præcepit hæredibus, vt omnibus qui probarent se dedisse vsuras eidem ipsas restituere procurarent. Vnde prædicti. I. & G. vsuras repetere non attentarent propter huiusmodi iuramentū, & heredes prædicti Petri eis negligunt satisfacere de vsuris. Man. qua. sub pœna excommunicationis publice in ecclesia proponi facias, vel proponas, vt qui super hoc nouerint veritatem, procedant ad testimonium proferendum, etiam si per dicta testium, vel alia documenta tibi constiterit de præmissis, hæredes illius vt vsuras quas a prædictis pater eorum accepit restituant vniuersas eccle. cen. compellas. Extra. de vsuris. Innocen. tertius. Iudæos ad remittendas Christianis vsuras per principes & potestates compelli præcipimus seculares. Item in generali concil. Quanto amplius Christiana relgio ab exactione compescitur vsurarum, tanto grauius super his Iudæorum perfidia insolescit, ita statuimus, vt si decætero Iudæi a Christianis graues immoderatasve vsuras extorserint, Christianorum eis participium subtrahatur, donec de immoderato grauamine satisfecerint competenter. Principibus autem iniungimus, vt propter hoc non Christianis infesti, sed potius a tanto grauamine studeant Iudæos cohibere.

De Negocijs secularibus licitis, & illicitis. Cap. CXXV.

RAimundus. Dicto de vsuris subijciamus tractatum de secularibus negocijs, quorum quædam inhonesta sunt sui natura, sicut omnia quæ sine peccato exerceri non possunt, vt contractus vsurarum, symoniæ, & similes. Ista omnibus sunt prohibita indistincte, tam clericis, quam laicis cuiuscunque sexus sint, vel conditionis, vel ætatis. dummodo sint doli capaces. Alia non sunt inhonesta sui natura, sed ex causa, vel ex tempore, vel ex persona, vel ex loco, vt emptio venditio, locatio, conductio, & similes contractus, similiter, & quasi contractus, vt tutela, cura, negociorum gest. iudiciorum, & similia. Et breuiter in hoc concluditur omnium exercitia artium mechanicarum, vt artis textoriæ, sutoriç, & similium, quæ necessariæ sunt vsui humano. Ex causa sunt hæc inhonesta, quando fiunt cum intentione corrupta, videlicet propter cupiditatem, vel alium malum finem, & secundum hoc prohibita sunt omnibus indifferenter, primo in dechalogo. Non concupisces rem proximi tui. Guilhelmus. Hic appellatur cupiditas improba voluntas habendi diuitias temporales, nō ad vsum necessarium, aut vtilitatem, sed ad curiositatem, vt scilicet animus delectetur in talibus, sicut delectatur pica, vel cornicula in nummis, quos repertos abscondit. Raimundus. Porro ex causa sunt hæc honesta, quando fiunt cum recta intentione, videlicet vt possit de suo labore quis sibi, & suç familiæ in necessariis prouidere. Item vt possit hospitalitatem tenere, ac cætera misericordiæ opera exercere. Ex tempore sunt hæc inhonesta, si fiant festiuo, & feriato. Similiter & iudicia si exerceantur in tenebris, quia qui male agit odit lucem. Ex loco dicuntur inhonesta: quando in lupanari, uel alio loco uili, uel inhonesto talia tractantur, & maxime si iudicia in talibus locis tractentur: Item quia locus est solitarius, uel aliter suspectus. In talibus enim latibulis solent committi adulteria, & doceri hæreticæ prauitates, & similia. Dicuntur inhonesta ex loco, propter ipsius excellentiam, puta quia in ecclesia talia fiunt, quæ teste veritate, non debet esse domus negociationis, sed orationis.

De Illis quæ prohibita sunt Clericis & Religiosis. Cap. CXXVI.

EX persona uero sunt hæc inhonesta, quia clerici sunt, vel religiosæ personç, qui huiusmodi exercent, talibus enim regulariter sunt prohibita hæc negocia. Apostolus. Nemo militans Deo &c. Item Psalmus. Quoniam non cognoui negociationes, intro. in po. do. Extra tertio. Ne cleri. uel mo, se. neg. se. immis. Ex concil. Magunt. Multa sunt negocia secularia, de quibus pauca perstringamus, ad quæ pertinet omnis carnalis concupiscentia, quicquid plus iusto appetit homo, turpe lucrum est. Munera iniusta accipere uel etiam dare pro quolibet seculari quæstu. Precio aliquem conducere. contentiones, lites, uel rixas amare. In placitis secularibus disputare, excepta defensione orphanorum, uel uiduarum. Conductores, uel procuratores esse rerum secularium. Turpis verbi vel facti esse ioculatorem, vel iocum secularem diligere. Aleas amare. Ornamentum inconueniens proposito suo quærere. Viuere in delitijs. Gulam & ebrietatem sequi. Pondera iniusta, vel mensuras habere. Negocium iniustum exercere. Nec tamen iustum negocium interdicendum est propter necessitates diuersas, quia legimus sanctos Apostolos negociatos fuisse, & in regula B. Benedicti pręcipitur prouideri, per quorū manus negocia monasterij procurentur. Canes, uel aues sequi ad venandum, & omnibus quibuslibet causis superfluis interesse. Ecce talia & his similia ministris altaris domini, necnon & monachis omnino interdicimus, de quibus ait Apostolus. Nemo militans Deo implicat se secularibus negociis &c. Alexand. tertius. Prohibemus ne causa lucri monachi, vel clerici negocientur, & ne monachi a clericis, vel a laicis suo nomine firmas habeant, neque laici ecclesias ad firmas teneant.

De Casibus in quibus eis permissa sunt. Cap. CXXVII.

RAimundus. Casus tamen sunt quatuor. in quibus clerici possunt huiusmodi negocia tractare. Primus, quia si habent administrationes possunt ventilare causas, & iudicare inter subditos, præsertim inter clericos, & inter rusticos suos. Quidam tamen non admittunt hoc, quod possit inter laicos cognoscere iudex ecclesiasticus. Secundus casus est, cū iudex secularis negligit facere, iustitiam de subditis suis, tunc enim potest iudex ecclesiasticus compellere illum per sententiam excommunicationis, ad tenendam iustitiam, vel supplere defectum eius, hoc tamen non intelligas de causis sanguinis, quia illæ pœnitus sunt interdictç. Tertius casus est, quia clerici, monachi, & aliæ ecclesiasticæ personæ tenentur suscipere tutelam miserabilium personarum, & hoc est priuilegium clericorum, quod possunt alicui succedere abintestato, cuius tutelam, vel curam suscipere non tenentur. In laicis autem secus est. Guilhelmus. Quia laici tenentur eorum tutelam suscipere quibus debent abintestato succedere. Raimundus. Episcopi uel monachi uidentur quod non possunt etiam si uelint suscipere legitimam tutelam. Auten. de sanctis. episcopis. §. ideo amabiles. Vel dic quod illi autentico derogatur per canonem illum, peruenit. distinct. 86. in hoc adiecto, quod monachi possint de licentia abbatis huiusmodi tutelas suscipere, alias non, tutelam tamen testamentariam, vel datiuam nullo modo possunt recipere, & ita possunt intelligi iura contraria. Quod autem dixi de monachis intelligo, & de canonicis regularibus, & aliis personis religiosis. Guilhelmus. Nota quod tutela durat usque ad decimumquartum annum pupilli, & inde incipit cura, durans

rans vsque ad 15. Nota quod triplex est tutela. Testamentaria, quando pater in testamento dat tutorem filio suo. Item legitima quę defertur a lege, secundum quam, cum nullus datus est tutor in testamento suo, qui primo loco debet ei succedere ab intestato, tenetur suscipere tutelam huius. Item datiua, quæ datur a iudice, quando nullo tutore dato in testamento, & nullis existentibus consanguineis vel idoneis, de officio suo dat tutorem. Raimun. Quartus casus est, si clericus indigeat, tunc enim potest recipere possessiones excolendas ad firmam, siue conducere, vel etiam artificio suo honesto acquirere sibi victum, dum tamen occatione huiusmodi possessionis, vel artificio, non desit diuinis obsequijs. Item quod dictum est supra, quod non licet clerico emere vilius, vt vendat carius, ita intelligas si eius intentio est, vt vendat carius in eadem forma, sed vt vendat carius mutata forma bene potest. Puta emit tabulas vt faceret scrinium, vel chartas vt scriberet libros, vel linum vt faceret thelia, & similia. Potest etiam pullum emere, & illum educatum, & opera sua melioratum carius vendere, quia talis quæstus ex artificio intelligitur prouenire. Guilhelmus. Nunquid possunt oues tradere ad crementum? Respondeo si habeant eas de decimis suis, vel de successione parentum, vel aliunde sibi datas, possunt, dum tamen nullo contractu, siue sit societatis, siue locationis, & conductionis, Caueant a condictionibus, & pactis illicitis, si etiam habeant multa pascua, & emant pascua vt pascantur ibi, & si hoc faciant ad necessariam sustentationem suam, & suorum, & alimentum pauperum non credo quod peccent. Si autem huiusmodi pecora emant ad hoc, vt tradant ad crementum, vel vt aliquid agant in fraudem negociationis, illicitum est.

De Publicis officijs, quæ eis interdicta sunt. Cap. CXXVIII.

RAimundus. Hæc etiam diligenter nota, quod officium tabellionatus est clericis, in sacris ordinibus constitutis, pœnitens interdictum, & ad illud dimittendum, si habeant, sunt per subtractionem beneficij, appellatione postposita, compellendi. Idem dico, si sint in minoribus ordinibus, & habent sufficientia beneficia. Guilhelmus. Tabellio est publica persona, habens officium scribendi instrumenta confecta super contractibus, aut alijs rebus, ad faciendam fidem super eisdem. Extra 3. ne cle. vel mo. se. ne. se im. Gregorius Papa. Sacerdotibus, & clericis tuis denuncies publice, ne ministri laicorum fiant, nec in rebus eorum procuratores existant, quod si postmodum facere præsumpserint, & occasione ipsius administrationis, propter pecuniariam causam deprehendantur in fraudem, indignum est eis ab ecclesia subueniri, per quos constat in ecclesia generari scandalum. Alexan. tertius in concil. Lateranen. Sed nec procurationes villarum, vt iurisdictiones seculares, sub aliquibus principibus, & secularibus viris, vt iustitiarius eorum fiat, clericorum quisquam exercere præsumat. Idem Cantuarien. episcopo. ex Tol. concilio. Clericis in sacris ordinibus constitutis, iudicium sanguinis agitare non licet. Vnde prohibemus, ne aut per se truncationes membrorum faciant, aut iudicent inferendas, quod si quis tale fecerit, honore priuetur, & loco. Innocentius tertius. In concil. generali. Sententiam sanguinis nullus clericus dictet, aut proferat, sed nec sanguinis vindictam exerceat, aut ubi exercetur intersit: nec quisquam clericus literas dictet, aut scribat, pro vindicta sanguinis destinandas, nec ullam cyrurgiæ artem exerceat, quæ adustionem, & incisionem inducat. Raimundus. Pœna illorum, qui contra formam prædictam secularibus negocijs se immisceant, est depositio si fuerint clerici, & incorrigibiles. Item si fuerint præmoniti ab episcopo, & non cessauerint, priuantur priuilegio clericali. Et sic potest intelligi illud extra. ne cle. uel mona. capitulo secundo. Ita tamen quod religiosi in talibus districtius quam clerici puniantur. In foro autem pœnitentiali debet eis iniungi, vt quicquid contra formam prædictam lucrati sunt, studeant dispendere in vsus pauperum. Guilhelmus. De consilio credo hoc verum esse, non de necessitate, si huiusmodi personæ indigeant, aut grauentur huiusmodi erogatione.

De Negocijs, vel officijs laicorum, qui mendacijs abundant. Cap. CXXIX.

RAimundus. Quid faciet iudex pœnitentialis de mercatoribus pellipatijs, & similibus, qui de longa, non dico consuetudine, sed corruptela, nec emere sciunt, nec vendere absque mendacijs, & iuramentis incautis, nec non & interdum periurijs, & breuiter mentiuntur simplicibus rem vtilem, vel corruptam preciosam esse, & in hunc modum exercet pro magna parte, quicquid doli & fraudis excogitari potest. Ad hoc dico, quod quotiens quis scienter, & causa decipiendi proximum peierat, vel mentitur, peccat mortaliter, & tenetur ad restitutionem (inquantum decepit proximum) illi eidem decepto faciendam, si scit, vel potest, vel hæredi eius, vel si nescit personam, vel non potest, procedat, vt dixi supra de vsuris. Si autem ignoranter dicit falsum, credens se dicere verum, vel etiam scienter, sed intendit, & scit per mendacium illud sibi prodesse, vt sic se seruet indemnem, & proximo non obesse, quia non decipit eum in re, vnam pro alia vendendo, nec in valore rei, quia non vendit ei vltra debitum valorem, tale mendacium potest dici veniale. Si vero iurat, vel peierat, dicas eum peccare mortaliter, vel venialiter, secundum distin. positam supra, de iuramento, & periurio. Item debent tales etiam præter restitutionem, iudici ad largas eleemosynas faciendas pro animabus illorum, de quorum iure, licet ignoranter, aliqua habuerunt. Quędam enim sunt, quæ vix possunt fieri sine aliquo peccato, vt cura rei familiaris, militia, mercatio, procuratio, administratio. De pœnitentia, distinctione 5. Leo Papa. Pœnitenti vtilius est dispendia pati, quam periculis negociationis astringi: quia difficile est inter ementis, vendentisque commercium, non interuenire peccatum. Idem. Contrarium est omnino ecclesiasticis regulis, post pœnitentiæ actionem, redire ad militiam secularem, cum apostolus dicat. Nemo militans Deo, implicat se secularibus negociis: vnde non est liber a laqueis diaboli, qui se militiæ mundanæ voluerit implicare. Item Gregorius in Homel. vigesimaquarta. Negocium quod ante conuersionem sine peccato extitit, hoc vel post conuersionem culpa repetere non fuit. Sunt enim pleraque negocia, quæ sine peccatis exhibere, aut uix, aut nullatenus possunt. Quæ ergo ad peccatum implicant, ad hæc necesse est, vt post conuersionem animus non recurrat. Raimundus. Itaque debet pœnitentialis dirigere caute, ac diligenter intentiones talium, vt recto fine laborent, & exerceant officia sua. Guilhielmus. Licet autem negociatio sine peccato vix possit esse, tamen mercatores cum laborant pro omnibus, & quasi cōmune gerant negocium, portando, & reportando merces ad nundinas, ne teneantur suis stipendijs militare, possunt de eisdem mercibus moderatum lucrum accipere, quod ad arbitrium boni viri limitandum est, quia non est determinatum quantum in singulis solidis, aut libris, aut marchis accipere liceat de lucro.

De His qui merces periculosas vel noxias vendunt. Cap. CXXX.

RAimondus. Sed quid de illis, qui faciunt vel vendunt gladios, quadrillos, sagittas, balistas, & similia, quibus homines occiduntur? Item quid de illis, qui faciunt, vel vendunt venenum, vel toxicum? Item, quid de illis qui faciunt sotulares pictos, & aurificum & similia? quæ non deseruiunt ad necessitatem vel ad vsum, sed ad vanam gloriam, vel abusum? Respondeo. In his & similibus semper est intentio requirenda, quia corrupta intentio, puta si propter hoc facerent, vel venderent, vt homines haberent talia ad abusum, vel si scienter donent, vel vendunt alicui, quem sciant, vel credant talibus abusurum, talis iniqua intentio est mortale peccatum, & grauissimum, & omnia peccata, quę postea occasione rerum illarum ab alijs perpetrantur, sibi imputantur, & rei sunt apud Deum omnium animarum, quæ propterea pereunt. Si vero dicat se habuisse bonam intentionem, quia credebat alium emere propter aliquem licitum vsum, vel habens indifferentem, nihil super hoc cogitabat, vel ignorabat, quod esset illicitum talia facere, vel vendere. In omnibus istis distinguo: quia aut illæ res tales sunt, quæ ad humanum vsum possunt esse vtiles, sicut arma in bello iusto, cultellus ad incidendum panem, vel aurifrisium ad ornamenta ecclesiastica, vel etiam quædam venena, quæ a mendicis apponuntur in quibusdam confectionibus, ad sanandum ægrotos. Aut tales quæ ad nullum usum utiles sunt, nisi ad peccandum, sicut quædam venena mortifera, & ad nullum bonum vsum vtilia, ut suturæ superfluæ, ac sumptuosæ camisiarum, quas præcipue faciunt Hispani, dantes pro sutura vnius camisiæ plus in triplum, vel quadruplum quam valeat tota camisia, & similia. In primo casu, non dico

dico ipsum peccare, dum tamen non habeat intentionem corruptam, vt dictum est, nisi forte ex qualitate personæ, vel temporis cognosceret, vel probabiliter dictaret sibi conscientia, quòd non quæreret rem, nisi ad malum perpetrandum: tunc enim non debet sibi vendere, contra talem conscientiã. In secundo vero casu peccat faciendo, tenendo, vendendo, vel alias alienando tales res. Ar. de libello famoso, quem non debet aliquis ostendere, sed destruere, alias peccat grauiter. Et de talibus potest intelligi illud generale, Qui occasionem dãni dat, damnum dedisse videtur. Guilh. Quid de factoribus taxillorum, schacorum, schacariorum, & aleatum, & de facientibus serta de floribus, & maxime in diebus festis. Nunquid omnes tales sunt in statu saluandorum, cum talia non videãtur vtilia, ad aliquem bonum vsum, sed tantum incentiua ad peccandum. Respondeo: cum H. notauerit. 25. di. episcopus. Quod ludere ad taxillos & schacos est mortale peccatum, et licet laicis hoc durum videatur, si indistinctè intelligatur, non videtur esse securum de talibus artificiis viuere, quorum vsus, vt frequentius, est ad malum, licet aliquando ludatur ad aleam, ad recreationem, & ad remedium tristitiæ, vel noxiarũ cogitationum. In talibus ergo ad intentionem recurrendum est, vt ex hac radice iudicetur de fructu. i. de artificio, & vsu. Illos autem, qui faciunt serta de floribus diebus dominicis, & diebus festiuis, non credo esse excusabiles, quia præter periculum, quod de facili potest contingere ex abusu huiusmodi sertorum, quæ sunt incitamenta luxuriæ, & lasciuiæ signa, licet ad confortationem naturæ talia quandoque valeant, violatur etiam obseruantia diei sacræ.

Vtrum De illicitè acquisitis possit obseruantia diei sacra.
Cap. CXXXI.

RAimundus. Quæritur vtrum de illicite acquisitis possit aliquo modo fieri eleemosyna. Ad hoc dicunt quidam generaliter quòd non, nec de vsura, nec de rapina, vel furto, nec de symonia, nec de histrionatu, nec de meretricio, nec de alea, vel de alio simili. Fundant isti opinionem suam super illa auctoritate. Honora dominum de tuis laboribus. Itẽ in Deuteronomio. Nõ accipies mercedem prostibuli. Item Sal. Qui offert sacri. de substantia pri. &c. Item Grego. Non est putanda eleemosyna etiam si pauperibus dispensetur, quod ex illicitis rebus acquiritur. Alii, quibus assentio ponunt distinctionem trimembrem, videlicet quòd in illicite acquisitis aliquando non transfertur dominium in accipientem, vt in rapina, & furto. Aliquando transfertur, sed illi qui dedit competit repetio, vt in vsura, & symonia. Guilh. H. tamen notauit, quòd in his non transfertur dominium. Et nota quòd ait magister. Quid si non illi a quo datum est competit repetitio, eius quod turpiter dedit, sed, fisco, nũquid potest fieri de his eleemosyna ab illo qui recepit, aut restituere debet fisco? Respondeo. In talibus in quibus non transfertur dominium in accipientem, si agatur in forma iudicii, facienda est fisco restitutio, vel alii, si alii competit, vt quando aliquis dat pecuniam alii, propter mouendam calumniam tertio competit restitutio illi tertio, in cuius præiudicium data est. In foro autem pœnitentiali, credo quòd talia turpiter habita, possunt dari pauperibus, talia enim quæ extorquentur a turpiter accipientibus per fiscum, vel per alias priuatas personas in pœnam taliter accipientium, non debentur illis, nec illi quæ acceperunt tenentur soluere, nisi cum agitur circa eos in forma iudicij, vnde qui furtum fecit, aut aliquid rapuit, non compellitur in foro pœnitentiali soluere duplum, vel quadruplum quod statutum est pro pœna, sed tantum simplum. Si autem casus esset in quo non transfertur dominium in accipientem, sed ipso iure acquiritur dominium fisco, vel alii, illis faciendа esset restitutio etiam in foro pœnitentiali, & idem quando expressum est in foro Pœnitentiali, quòd facienda est restitutio alicui certæ personæ, vel ecclesiæ sicut cautum est de pecunia symoniace acquisita, quòd sit restituenda ecclesiæ. Rai. Quod cum dixit de vsura & symonia idem videtur in pecunia acquisita ex meretricio, vel histrionatu, vel ex improbitate officialis, qui interdum extorquet a subditis aliqua. In primo membro, cum s. non transfertur dominium, & in secundo, s. cum transfertur dominium, sed competit repetitio, non potest fieri eleemosyna, sed debet restitui iuxta formam positam supra in titulis specialibus. In tertio casu, s. cum transfertur dominium, & non competit repetitio, licite potest & debet fieri eleemosyna. Gratianus. Causa. 14. q. 5. Quod vero eleemosynæ non sint faciendæ ex fœnore, vel vsuris vel ex quolibet malo acquisito. Augusti. testatur in libro de verbis domini tractatu. 25. Nolite velle eleemosynas facere, de fœnore & vsuris. Item Ambro. in libro de officiis. Denique si non potest alteri subueniri, nisi alter lædatur, commodius est neutrum iuuari, quam grauari alterum. Augustinus scribit econtra. Qui habetis aliquid de malo facite inde bonum, qui non habetis de malo, nolite acquirere de malo. Sed hoc multipliciter intelligitur. Facit enim de malo bonum, qui reddit quod illicite abstulit. Nomine etiam mali cura & solicitudo mortalium exprimitur, De malo ergo bonum facit, qui pauperibus dispensat, quod labore, & solicitudine acquisiuit. Iuxta illud Euangelii: Facite vobis amicos de mammona iniquitatis. Vel ex malo acquiritur, quod ex turpi causa possidetur, veluti cum Mathematicus ex arte quam docet, vel ex fictis quas prænunciat nonnulla lucratur. Quæ vero sic de malo acquiruntur, in bonum possunt conuerti. De peccato & nonnunquam aliqua acquiruntur, quę pauperibus iuste erogantur. Extra. 5. de vsuris. Alexan. 3. Cum sacra scriptura prohibeat pro alterius vita mentiri, multo magis prohibendus est quis, ne etiam pro redimenda vita captiui, vsurarum crimine inuoluatur.

Vtrum monachis liceat eleemosynam dare.
Cap. CXXXII.

RAimundus. Quæritur vtrum monachus, vel alia religiosa persona possit facere eleemosynã. Videtur quòd non, quia nihil habet, nec etiam voluntatem. Nec Papa posset facere, quòd monachus haberet proprium. Distingue tamen, quia aut habet administrationem, aut nõ. In primo casu potest & debet facere, immo quicquid superest in necessitatibus, in causis piis est erogandum, Domino & magistro dicente omnibus: Quod superest date eleemosynam &c. Guilh. Hoc intellige nisi sit talis administratio de qua statutũ sit, quicquid superest necessitatibus, refundatur in vsus communes, vel in aliquem vsum specialem. Raimun. Credo quòd non potest nisi de mandato prælati. Monachus enim non potest tractare etiam vtilitates monasterii sui, nisi de præcepto abbatis: Sed quid si videat aliquem indigere ad mortem. In hoc casu si non habet prælatum præsentem a quo petat licentiam, credo quòd debeat dare. Nam in tali casu omnia sunt communia. Quid si petit licẽtiam ab abbate, & abbas expresse prohibeat, videtur quòd non possit stare, quia etiam a bono debet cessare, propter bonum obedientię. Credo tamen contrarium, quia in tali præcepto, quod directe est contra præceptum domini, vel quod esset indifferens, deberet abstinere propter bonum obedientiæ. Vnde Greg. Sciendum est, ꝙ propter obedientiam malum nunquam debet fieri, aliquando autem debet propter obedientiam bonum, quod agitur intermitti. Quid si monachus de præcepto abbatis vadit Romam, vel est in scholis, nunquid ibi potest facere eleemosynam. Credo quod sic, nam eo ipso quòd prælatus dedit ei licentiam standi in scholis, vel eundi Romam, intelligitur ei concessisse licentiam faciendi ea quæ honesti scholares & Romipetæ siue itinerantes solent facere, præsertim etiam, quia debet se non formare illis inter quos viuit.

Vtrum & vxor possit dare eleemosynam sine licentia.
Cap. CXXXIII.

QVid de vxore, nunquid potest facere eleemosynam sine mandato, vel licentia viri? Videtur quod non, quia expresse dicit canon, quod cum sandalo viri, non debet facere. Guilh. Ibi dicit Aug. cuidam coniugatæ. Nil de tua veste, nil de tuo auro, vel de argento, vel quacunque pecunia, vel rebus vllis terrenis tuis, sine arbitrio viri tui facere debuisti. Item Augu. Viris fœminas subditas, & pœnè famulas lex esse voluit vxores. Hiero. Quæcunque vxor non subiicitur viro. i. capiti suo, eiusdem criminis rea est cuius & vir, si non suo capiti subiiciatur. i. Christo. Raimun. Ad hoc dico, quod si vxor habet res parafernales. i. proprias præter dotem, sic dictas a para. quod est iuxta, & ferna, quod est dos, quasi iuxta dotem, potest de illis etiam inuito viro facere eleemosynam. Guilh. Hoc intelligas tenendum esse in illis regionibus, in quibus huiusmodi parafernalia de consuetudine locum habent. In quibusdam autem locum non habent, sed eo ipso quod vir duxit vxorẽ, omnia quæ habet vxor accipit in dotem. Et licet forte omnia mobilia quæ habent, inspecta veritate sint communia, quicquid sit de fictione iuris, vir tamen habet omnium administrationem solus, nisi quantum de cõsuetudine, aut expressa, aut tacita voluntate viri conceditur vxori.

vxori. Vnde illa si tempore contracti matrimonii, vel postmodum clam, & mala fide aliquid retinet de bonis, quæ ante habuerat vel postmodum lucrata est cum viro peccat, nisi de expressa voluntate viri hoc faciat, qui quantum ad hoc potest sibi præiudicare, & iuri consuetudinario renunciare. Raimũ. De rebus autem viri, vt de pane, vino & aliis, quæ bono & approbato more, solent ad dispẽsationem vxorum pertinere, potest & debet facere eleemosynas, moderate tamen, secundum facultates viri, & maiorem & minorem multitudinem, & necessitatem pauperum. Guilh. Intellige de rebus viri, quas habet vir separatas a parafernalibus, vbi locum habent, aut de rebus communibus viro & vxori, vbi non habent locum parafernalia. Raimun. Item debet semper formare sibi conscientiam, quòd non displiceat marito in corde; licet forte aliquãdo prohibuerit ore. Solent enim mariti facere talem prohibitionem vxoribus absolute: vt sic temperent eas non a toto sed ab excessu quem suspicantur. Potest etiam sibi formare conscientiam ex qualitate & miseria pauperis, cogitans quòd si maritus illum videret, omnino placeret, quòd ibi fieret eleemosyna. Si autem omnino & precise dictat isti vxori conscientia, quòd viro displiceat & scandalizetur inde, deponat conscientiam illam si potest, sin autem non det, & doleat, ꝙ non potest dare. Guilh. Non det, inquam cum scandalo mariti, aut contra expressam eius prohibitionem. Raimundus. Hoc autem ultimum dico, nisi uideret pauperem indigere ad mortem, tunc enim deberet dare intrepide, alias peccaret. Et quòd dixit de rebus viri, intelligas etiam de rebus dotalibus. nam illarum dominium penes virum est. Guilh. Nunquid vxor potest latenter eleemosynas dare, licet credat quòd displiceret viro si sciret? Respondeo, non peccat, quamuis credat, quòd viro displiceret, si sciret, si moderatas det eleemosynas pro se, & pro viro suo vtiliter gerendo commune negocium. Et sufficit in hoc casu, quòd non ueniat contra prohibitionem mariti, & ꝙ non scandalizet eum ex huiusmodi erogationibus. Quid de vxore quæ habet legitimos filios de alio uiro, nunquid potest eis prouidere de rebus communibus sibi, & marito secundo, cum & ipse de eisdem bonis communibus prouideat filiis, quos habeat ex alia vxore? Respondeo. Si illi filii habent actionem contra matrem pro alimentis sibi præstandis, vel quia tenetur eos alere, eo quòd impuberes sunt, vel quia ipsa & maritus suus habent bona eorum, vel ex alia iusta causa, tenetur maritus eos alere. quia mater cum suis oneribus transit ad maritum, secundum consuetudinem Gallicanam, sed quia maritus habet administrationem bonorum & non vxor. non debet illa contra prohibitionem mariti eos alere, nisi in extrema aut maxima necessitate, potest tamen procurare quòd compellatur maritus per iudicem alere eos. Si autem filii nullam habent actionem contra matrem, non tenetur maritus, nec illa debet, cõtra prohibitionem eius eis aliquid dare, formare tamen potest sibi largam conscientiam. Quid de muliere, quæ habens virum prodigum celat aliquid de rebus communibus, contra prohibitionem mariti, nunquid peccat? Respondeo: Si bona fide hoc faciat, vt de rebus illis sibi, & viro, loco, & tempore prouideat, qui eas male consumeret, si eas haberet, non credo quòd peccet, nec tenetur obedire viro præcipienti, quòd omnia ei tradat, cum eum tradendo ad peccatum adiuuaret, dando quasi gladium in manum furiosi.

Vtrum, & filiusfamilias possit sine licentia patris. Cap. CXXXIIII.

Raimundus. Quid de filio familias, nunquid & ipse potest facere eleemosynam? Videtur quòd sic, quia etiam viuo patre videtur quodammodo dominus rerum pater natum. Instit. de hære. quali. & di. §. sed sui. Sed illud intelligitur de iurisdictione, quia scilicet speratur futurus dominus, & quia aliter ex illis bonis, Dicimus ergo quòd potest de peculio castrensi, vel quasi, nam quantum ad illud paterfamilias censetur. Porro de peculio profectitio, & aduentitio potest, ita deinde si credat hoc patrem permissurum, & aliis modis, vt dixi scilicet de vxore & hoc ideo quia profectitiũ est, & quicquid ex eo acquiritur patris est. Aduentitium vero patris est quo ad vsufructum, si tamen esset in scholis de licentia patris, vel in peregrinatione, vel in itinere, tunc posset etiam de peculio & aduentitio & profectitio, Guilh. Licet autem magister dicat hoc de filio, sicut de vxore, credo tamen quòd vxor pinguius ius habet in rebus communibus sibi & viro in partibus Gallicanis, quam filiusfamilias in huiusmodi peculio. Et ideo teneas quod notatum est supra de vxore scilicet, quòd sufficit, quòd maritus non prohibeat, & quod eum non scandalizet, dummodo ipsa discrete & moderate eroget.

De Ludo alea. Cap. CXXXV.

Azo. Ludus aleæ dicitur omnis, qui fortunæ viribus nititur. & est omnis prohibitus, ne fiat in pecunia, nisi fuerit certanda hasta, vel pilo iaciendo, vel currendo, saliendo, luctando, pugnando, quod fit virtutis, i. fortitudinis corporis causa. Permittitur quoque familiam aliquid inter se ponere, quod ponatur in conuiuio causa comestionis faciendæ, approbatur & sponsio quæ vulgo dicitur gaudia, in casibus præmissis, facta virtutis causa, aliàs autem si ludatur in ludo prohibito, non tenet sponsio, sed nunquid soluti dabitur repetitio? (Aleator autem est, qui ludum aleæ consueuit apud se causa emolimẽti sui exercere, sicut & in cauponibus dicitur, secus enim puto si incidenter apud aliquem ludat) Aleator odiosus est iuri adeo, vt neque iniuriarum, neque lege Aquilia possit agere, si ludi occasione vbicunque, & quandocunque iniuria fiat ei vel damnũ. Sed & si fiat ei furtum domi eo tempore quo alea ludebatur, apud eum, actio furti non datur ei, idem quoque multomagis si mutuo pecuniam ludentibus dederit, secus puto si alius non aleator ludentibus credi derit. Si vero non fiat ei furtum eo loco, vel tempore quo luditur apud eum, actio competit ei de iure communi. Porro collusores, si rapinas fecerint inter se, non prohibentur agere, susceptorem enim dumtaxat prohibuit prætor vindicari, non autem collusores, quamuis hi videantur indigni. Nam & lusor, qui compulit collusorem ludere mulctatur, aut in lautumias ducitur. Raimun. de ludo aleæ teneas, quod illi qui ludunt ad aleam vel taxillos, vel qui ludo intersunt, vel sunt particeps, vel inspectores ludi peccant, & maxime si sunt clerici. Guilh. Peccant adminus venialiter. Secundum. H. vero mortaliter, quod securius est dicere, Secundum quosdam autem tunc demum est mortale & graue, cum ducitur in consuetudinem, alias non. Hoc secundum Azo. forte locum habet in conditione ob turpem causam, cum dedi vt scilicet quid turpe faceres, sed si dedi contrahendo, vbi lex contractum prohibet, contrarium est Raimun. Porro quàm magnũ peccatum sit, patet inter alia ex nouem, quæ in talibus ludis attenduntur. Primum desiderium lucrandi, ecce cupiditas, quæ radix est omnium malorum. Secundum voluntas est spoliandi proximum, ecce rapina. Tertium est vsura maxima, non solum in anno, vel mense, sed eadem die. Quartum est multiplicata mendacia, & verba ociosa, & vana. Quintum est blasphemia, ecce hæresis. Sextum est corruptio multiplex proximorum, qui ad ludum inspiciendum de consuetudine praua conueniunt. Septimum est scandalum bonorum. Octauum est contemptus prohibitionis sanctæ matris ecclesiæ. Nonum est amissio temporis, & bonorum, quæ in illo tẽpore tenerentur facere. Item de pœna contra tales legitur in canonibus Apostolorum. Si sit episcopus, aut presbyter, aut dyaconus aleæ aut ebrietati deseruiens, aut desinat, aut certe damnetur. Subdyaconus autem lector, aut cantor similia faciens, aut desinat, aut communione priuetur. Similiter etiam laicus. Item nota quatuor verba posita in prædicto canone. s. deseruiens, desinat, damnetur, communione priuetur. Et primo collige quod si non duxit in consuetudinem, non sustinet pœnam prædictam. Ex secundo vero s. desinat, colligitur, quod etiam si duxit in consuetudinem debet amoneri, & si amonitus vult cessare euitabit pœnam prædictam, debet tamen in vtroque casu agere pœnitentiam de peccato. Ex duobus vltimis colligitur, quod tale peccatum sit mortale, & graue, cum tales pœnæ non sunt imponendæ pro leui crimine.

Vtrum, quod alea ludo perditur repeti possit. Cap. CXXXVI.

Sed nunquid potest repeti quod in alea perditur? Dicunt quidam quod non, sed pauperibus est eroganda talis pecunia. Cũ. n. turpitudo versitur ex parte vtriusque, melior est conditio possidentis. Alii dicunt, & fere omnes doctores quod potest repeti. Sed mihi videtur distinguendum, vtrum aliquis voluntarius, & ex cupiditate lusit, & tunc si amisit non potest repetere, si lucratus est tenetur ad restitutionem, saltem in iudicio animæ. An inuitus & astrictus, & per vim, vel nimiam alterius importunitatem, & tunc si amisit potest repetere, si lucratus est non tenetur restituere, sed potest

potest & debet pauperibus erogare. Idem credo in illo qui infirmus, vel debilis causa recreationis modicum lusit, dummodo alium ad ludum compulerit, & secundum hoc possunt cõcordari opiniones, & infra. Nec obstat si dicat lusor, licet ergo ex cupiditate luserim, non tamen feci iniuriam proximo quia idem ipse fecit, & voluntarius accessit? Respondeo: Inuitus tamen, & dolens amisit. Item cum iste ludus sit turpis, & reprobatus, utputa quia est contra Deum & omnia iura, per talem ludum nullus potest aliquid acquirere, nec titolum, nec bonam fidem habere. Iniustus enim titulus, est pro non titulo habendus, & malæ fidei possessor dicitur, qui contra legũ interdicta mercatur. Item sunt quædam personæ quibus indistincte tenetur quis restituere quicquid ab eis lucratus est in alea, vt furiosi, prodigi, minores 25. annis, & maxime pupilli. Item mente capti, surdi, muti, cæci, & qui morbo perpetuo laborant, quia tales rebus suis superesse non possunt propter quod dandi sunt eis tutores, vel curatores. Idem videtur dicẽdum de seruis, de monachis, de contractis claustralibus & de filijsfamilias, qui non habent peculium castrense, vel quasi. Et de vxore quæ non habet res parafernales, & etiam de administratione rerum ecclesiasticarum, quæ pauperum sunt, & similibus. Nam cum talis pecunia administratio multiplex ratione personarum, & facti sit culpabilis, & vitiosa, est tuenda est. Non dico illi qui amisit eam in ludo, sed tutori, curatori, domino, monasterio, patri, marito, & ecclesiæ. A zo. Certe si filius meus, aut seruus cum filio tuo, vel seruo luserit, & amiserit, dabitur mihi repetitio contra te inquantum locupletatũ est peculium, filii tui, vel serui, adeo vt si manumiseris seruũ, aut emancipaueris filium, ac peculium retinueris, eodem modo teneatis. Si vero paterfamilias in ludo amiserit, dicit, Placet, non dari repetitionem eius quod amissum est in ludo, quoniam & si ludere prohibitum sit, non tamen est perpetuo prohibitum. Et iterum alia ratione, quoniam agenti turpitudo sua videtur obstare, sed hoc forte locum habet in conditione ob turpem causam. Item certa constitutio vsque ad annos 50. videtur dare repetitionem, nec obstat quod legitur in ff. quarum re. ac. non da. l. si filio. §. 1. Nam si in alea rem vendam, vt ludam, & res euincatur, non teneor de euictione, quoniam emptor periculo suo videtur eam emisse.

De Iniuria & damno dato. Cap. CXXXVII.

Actor. Quia de criminibus, quibus sæpe iniuria irrogatur, vel damnum datur diximus, nunc etiam de iniuria & damno dato videamus. Extra 5. de iniurijs & damno dato. In Exodo. Si rixati fuerint homines, & percussit alter proximum &c. si quis aperuerit cisternam &c. si bos alicuius cornupeta &c. si læserit quispiam agrum vel &c. si egressus ignis comprehenderit &c. Ex pœnitẽtiario Romano. Si quis domum, vel arcam cuiusque incenderit voluntariè, sublata, vel incensa omnia restituat, & tres annos pœniteat. Grego. Si culpa tua datum est damnum, vel iniuria irrogata, seu alijs irrogantibus opem forte tulisti, aut hæc imperitia tua, siue negligentia euenerint, iure super his satisfacere te oportet, nec ignorantia te excuset, si scire debuisti ex facto tuo iniuriã verisimiliter posse contingere, vel iacturam. Ex summa iuris. Damnum est diminutio, vel iactura in rem, vel personam data. Et dicitur ad emendo. Is autem dicitur damnum dare qui lædit. i. qui per seipsum nocet. Ille quoque damnum dat, qui date vult. Item qui occasionem damni dat, immo qui occasionem causæ dat damnum dedisse videtur. Distinguendum est tamen, vtrum fuerit occasio propinqua, vel remota. Item. Actor. de iniuria, quoque, require supra.

De Crimine falsitatis Cap. CXXXVIII.

Ex summa iuris Dicto de criminibus quibus aliquis alicui clam, vel aperte surripit sua, dicendum est de crimine falsi, quo quis falsarius occulte quoque quodammodo, & quasi callide diripit aliena. Falsitas est imutatio veritatis. Committitur autem crimen falsi duobus modis. s. dictis aut factis. Dictis quidem, vt per mendacia, sicut facit libertus, ingenuum se mentiendo, falsum testimonium dicendo, iudex quoque falsam sententiam ferendo. Factis vero, velut in scribendo, sicut episcopus volens facere aliquid sine consensu capituli, facit inscribi nomina fratrum absentium in instrumento. Item in literis aliquid abradendo, vel addendo, vel subtrahendo, vel mutando, siue in bulla, siue in filo. Item falsum sigillum faciendo. Item instrumento falso scienter vtendo. Item falsam monetam, vel nummos veros tondendo vel citeri nando, vel auro siue argento metallum aliud fraudulenter immiscendo. Item falsam mensuram, aut falsas claues faciendo, falsum quoque partum supponendo. Quæ omnia in Digestis, eodem titulo, poteris inuenire. Potest etiam accusari, de falso, qui veritatem supprimit? Vt falsarius quoque tenetur, qui de manu alterius quàm domini Papæ, vel eius notarij, literas eius suscipit. Itẽ scriptura debet esse falsa, quando est cõtra ius. Extra. 5. de crimine falsi. Inno. 3. Inhibemus ne quis apud se. ap. literas nostras nisi a nobis, vel de manibus eorum accipiat, qui de mandato nostro sunt ad illud officium deputati. Si vero persona tantæ auctoritatis extiterit, vt ipsam deceat per omnium literas nostras recipere, nuncium ad cancellariam nostram, vel ad nosipsos mittat idoneum. Ex summa vero nota, quòd in prosecutione litis quadruplex falsitas reperitur, s. accusatoris, testis, iudicis, & rescripti. Falsitas rescripti aliquando est in impetrante, aliquando in impetrato. In impetrante triplex. Prima, s. quando falsum exprimit, aut veritatem supprimit, seruata tamen distinctione superius in loco suo posita. Secunda quando per alium impetratum est, & eo sciente vtitur, si tamen innocentiam suam probet, & illum a quo accepit exhibeat, se liberat. Tertia vero quando literas suspectas probare nõ potest esse veras. In impetrato vero multiplex. s. quando peccatum est in constructione. Item quando falsa Grammatica apponitur, & cætera quæ in constitutionibus Innocentii inferius exprimuntur.

De diuersis speciebus falsationis. Cap. CXXXIX.

Extra vbi supra: Inno. Vt autem falsitates circa nostras literas deprehendere valeatis, eas vobis præsentibus literis duximus exprimẽdas. Prima species falsitatis hoc est vt falsa bulla falsis literis apponatur: Secunda vt filum de vera bulla extrahatur ex toto, & per aliud filum immissum falsis literis inferatur. Tertia, vt filum ab ea parte in qua charta plicatur incisum, cum vera bulla, immitatur sub eadem plicatura cum filo similis canapis restauratum. Quarta, cum a superiori parte bullæ altera pars fili, sub plumbo rescinditur, & per idem filũ literis falsis inserta reducitur infra plumbum. Quinta cum literis bullatis, & redditis aliquid in eis per rasuram tenuem immutatur. Sexta, cum scriptura literarum, quibus fuerat apposita vera bulla, cum aqua & vino vniuersaliter abolita, seu deleta, eadem charta cum calce, & alijs iuxta cos suetum dealbata, de nouo rescribitur. Septima cum chartæ cui fuerat vera apposita bulla, totaliter abolitæ & abrasæ, alia subtilissima charta eiusdem quantitatis scripta, cum tenacissimo glutino coniungitur. Eos etiam a crimine falsitatis non reputamus immunes, qui contra constitutionem nostram scienter literas, non de nostra, vel nostri bullatoris manu recipiunt. Illos quoque qui accedentes ad bullam, falsas literas caute proiciunt, vt de vera bulla cum alijs sigilletur. Sed hæ duæ species falsitatis, non possunt facile comprehendi, nisi vel in modo dictaminis, vel in forma scripturæ, vel qualitate chartæ falsitas cognoscatur. In cæteris autem diligens indagator falsitatem poterit intueri, vel adiunctione filorum: vel in collatione bullæ, vel in notione, vel in obtusione, præsertim cũ bulla non sit æqualis, sed alicubi magis tumida, & alibi magis depressa. Idem literas (quæ tibi sub nostro nomine præsentatæ fuerunt) diligentius intuentes, in eis tam in continentia, quàm in dictamine deprehendimus falsitatem, ac in hoc fuimus admirati, quòd tu tales literas a nobis crediderat emanasse, cũ scire debeas ap. se. cõsuetudinẽ in suis, literis tenere talẽ, vt Patriarchas Archiepiscopos, Episcopos, fratres, cæteros autem Reges, & Principes, vel alios cuiuscunque ordinis, filios, in nostris literis appellamus. Et cum vni tantum personæ, nostræ diriguntur literæ, nunquam ei loquamur in plurali, vt vos, siue vestri in ipsis literis apponamus.

De Iudicio & pœna falsarij. Cap. CXL.

Ex summa iuris. Conuincitur autem falsarius multipliciter. Primo quidem per testes si assistant, hoc planum est. Item per comparationem bullæ ad bullam, vel charta ad chartam, vel scripturæ ad scripturam, & per filum, siue modum scribendi dissimilem, & per alios modos superius numeratos. Item præsumitur quis tacuisse veritatem, hoc ipso quòd in literis expressa non inuenitur, præsumitur inquam quòd fuit tacita, non quidem per dolum, quia dolus non præsumitur, sed simplicitatem. Vnde in tali casu commissio, licet non quo ad formam, saltem quò ad communem iustitiam valet, sed priuilegium omnino nullum esset. Pœna falsariorum

secundum

secundum leges in libera persona est deportatio omniumque bonorum eius publicatio. Seruus autem afficitur vltimo supplicio. Si vero falsis legibus aut decretis vtatur quis, huic fieri solet aquæ, & ignis interdictio. Secundum canones vero refert, vtrum fecisset quis literas regis, siue principis, an episcopi, an Papæ. Nam in primo casu, clericus primo deponitur, deinde cum ferro candente in fronte signatur. In secundo casu deponitur, & ad agendam pœnitentiam in monasterium retruditur. In tertio vero, si 15. diebus transactis, postquam cognouit se falsas habere literas interim eas non corruperit, ipso iure maiori excommunicatione ligatur, & si falsitatis ignorantiam prætendat, non auditur, quod forte secundum distinctionem in D. gestis positam intelligitur, vt. f. qui falso vtitur instrumento, si purget se, quòd ignorauerit, & deceptorem exhibeat, liberatur: sin autem prædicto modo puniatur. Mirabilis nanque iuris rigor esset, si ignorantia facti probabilis in hoc non excusaret. Notandum vero, quod de crimine falsi & ciuiliter, potest, & criminaliter agi: huiusmodi autem criminis accusationi, sicut & aliorum solet obiici præscriptio viginti annorum. Extra. vbi supra. Vrbanus 3. Cum quosdam clericos, qui falsauerant sigillum Regis Francorum carcerali custodiæ mancipaueris, eis a suis ordinibus degradatis, in signum maleficii characterem aliquem imprimi facias, quo inter alios cognoscantur, & prouinciam illam eos abiurare compellens, abire, permittas. Innocen. 3. Si quis falsas literas se habere cognoscat, infra viginti dies illas, aut resignet, si pœnam excommunicationis voluerit euadere, quam nisi forsan in mortis articulo, sine speciali mandato nostro, a quoquam nolumus relaxari.

Adhuc de eodem. Cap. CXLI.

IDem. Qui ergo literis vti voluerint, eas primo diligenter examinent, quoniam si falsis literis se vsos dixerint ignoranter, eorum sera pœnitentia euitare nequibit pœnas inferius annotatas. Nos enim omnes falsarios literarum qui per se, vel per alios vitium falsitatis exercent, cum fautoribus, & defensoribus suis, anathematis vinculo decreuimus innodatos, statuentes vt clerici, qui falsarii fuerint deprehensi, omnibus officiis, & beneficiis ecclesiasticis perpetuo sint priuati, ita quod qui per se falsitatis vitium exercent, postquam per ecclesiasticum iudicem fuerint degradati, seculari potestati tradantur, secundum constitutiones legitimas puniendi, per quã & laici si fuerint de falsitate conuicti puniantur. Qui vero sub nomine nostro literis falsis vtuntur, si clerici fuerint, officiis & beneficiis spolientur. Si laici tamdiu maneant excommunicationi subiecti, donec satisfaciant competenter, ita tamen quòd in istis & illis, malicia grauius, quam negligentia, puniatur, quod & de his qui falsas literas impetrant statuimus obseruandum. Idem, si literæ ap. in quibus falsitas fuerit deprehensa, de simplici iustitia formam habeant, cum præsumi non debeat quòd pro talibus literis, quæ possunt facile obtineri, fiandem quis commiserit falsitatis, nec literis vsus est, postquam eas falsas cognouit, tu ei officium & beneficium restituens, ipsum super hoc vlterius non molestes. Idem Literas, quæ redarguæ fuerant falsitatis diligentius intuentes, nullum in eis falsitatis signum, vel suspicionis inuenimus, nisi præfatum rasura, quæ nequaquam sapientis animum dubitationem vertere debuerunt.

De Crimine, & pœna collusionis. Cap. CXLII.

ACtor. Collusio, sicut iam supra plenius ostensum est, est illicita quædam pactio inter actorem, & reum, per quã alter accepto pretio tergiuersatur, aut præuaricatur. Qualiter autem fiat, require superius in libello de actionibus. Extra. 5. de collusione. Greg. Cum accusatorem, & accusatum inter se fecisse gratiam indicaueritis, hoc necesse est subtilius perscrutari, ne forte non ex charitate, sed ex premio eorum sit concordia comparata. Idem. Crimina semel audita Greg. indiscussa nullo modo præteribat, etiam si accusatus cum accusatore in gratiam rediisset. Ex sum. iuris. Pœna colludentis est, vt deinceps accusare non permittatur. Sicut enim in Digestis legitur. Accusator de præuaricatione conuictus, postea ex lege non accuset, præterea non incidit in Turpilianum, secundum canones etiam excommunicandus videtur, nisi cum eo misericorditer ageretur. Pœna colludentis in actione famosa est, vt vterque infametur. Pœna colludentis in causa status est, quòd dominus seruo priuatur, & patronus liberto, daturque collusionem detegenti. Et hæc detectio facienda est tantum infra quinquennium, ita si domino, vel patrono colludente velit extraneus collusionem detegere. Nam si per collusionẽ extranei seruus meus, vel libertus pronuncietur ingenuus, in perpetuum admittat ad retractandam illam sententiam. Qui vero super ecclesia, vel super ecclesiastico colludit beneficio: ea vel eo spoliandus est perpetuo. Extra. vbi supra. Alexan. 3. Audiuimus vsque adeo clericorum malitiam excreuisse, vt interdum inter se collusione facta super beneficiis quæ possidẽt se sustineant ab aliis molestari, & postea vt quæstioni cedatur, & beneficia quiete possideant, quasi nomine transactionis soluunt aliis de ipsis beneficiis annuam pensionem, vt post mortem ipsorum in beneficiis illis, super quibus est collusio facta ius sibi valeant vendicare. Vnde tibi man. quate. si quos clericos tuæ iurisdictionis, per collusionem huiusmodi fraudem legitime tibi constiterit commisisse, eos beneficiis, super quibus collusum fuerit, non differas perpetuo spoliare.

De Scandalo. Cap. CXLIII.

RAimundus Scãdalum est dictum, vel factum, vel signum, cuius occasione trahitur quis in cõsensum mortalis peccati. Dicitur autem scandalum a scandalon Græcè, quod est offensio Latinè. Patet iam ex his quid sit scandalizare proximum, quia nihil aliud est, nisi offendere proximum prouocando eum in consensum mortalis peccati, occasione dicti vel facti, vel cuiuscunque exterioris signi. Vtrum autem omne scandalum sit mortale peccatum videndum est. Et quidem plures auctoritates videntur expresse dicere, quòd sic. In euãgelio. Ve illi per quem scandalum venit, expedit ei &c. Hic assignatur pœna mortalis peccati, ergo est mortale. Item Apostolus. Si esca scanda. &c. Item Aug. Satius est mori fame, quã idolotico cum scandalo vesci. Contra videtur, quòd ipse peccans dicitur scandalum. Vnde dominus ait Petro. Scandalum mihi es. Similiter sacerdos dicitur esse scandalum totius parrochiæ, cum tenet publice concubinam. Ad hoc dicas, quòd nec omne peccatum mortale est scandalum, quia nullum peccatum in se pure consideratum est scandalum, sed per accidẽs i. ex eo quòd peccatum manifestum est. Et ideo datur aliis occasio peccandi, secus si occultum. Guilh. Videtur magister sequi opinionem illorum, qui dicunt, quòd scandalum non est peccatum, sed circunstantia peccati, non enim quia fornicatur quis scandalizat, sed quia manifeste fornicatur. Sed non oportet hoc dici, quia sicut duo actus quandoque sunt vnum peccatum formaliter, vt mala voluntas, & actus sequens, ita econuerso vnicus actus formaliter duo peccata, vt defloratio virginis, de qua moritur, quia ille actus, & est stuprum, & est homicidium: ita & fornicatio manifesta, quæ non est, nisi vnicus actus, est peccatum libidinis, & est scandalum.

De Casibus, in quibus vitandum est Scandalum. Cap. CXLIIII.

RAimundus. Item non omne scandalum est peccatum mortale, vel etiam peccatum, vnde vt plenius liqueat, in quibus casibus scandalum est peccatum, in quibus non, nota distinctionem, quia aut ipsum factum, dictum, vel signum, cuius occasione alii trahuntur ad peccatum, est malum in se, aut bonum, aut indifferens. In primo casu fugiẽdum est omnino scandalum. In secundo si tale bonum est, quo omisso non esset salus omittenti, non debet dimittere illud propter scandalum, alias videtur quòd sit omittendum. Vnde Inno. 3. Extra. de no. o. nũ. cum ex iniuncto. Licet opera illa, quæ sine mortali peccato omitti non possunt, nõ sint pro vitando scandalo dimittenda, nec ea debeant pro scandalo committi, quæ sine mortali peccato committi nõ possunt, pariter & omitti. De his tamen, quæ sine mortali peccato committi possunt pariter, & dimitti est pro scandalo tollendo cessandum, & eis pro vitando scandalo insistendum. Guilh. Vt est loqui aliquando, vel non loqui, comedere carnes, vel abstinere ab eis. Credo tamen, quòd non debet esse quis facilis ad credendum. quòd alii scandalizentur de bono opere quod facit, nec facile propter huiusmodi metum scandali, debet cessare a bono: cum debeat potius præsumere de aliis, quòd sint boni, quàm quòd sint mali. Durante tamen cõscientia huiusmodi s. quòd alii scandalizentur ex illo bono, debet istud dimittere, ex quo sine eo potest esse salus, ne faciẽs contra conscientiam ædificet ad gehennam. Raimun. Prædicta notantur his versibus. Scandala pro vita, doctrina, iustitiaque. Tu non effugies, sunt in reliquis fugienda. Pro vita, quia

quia pro nullo scandalo debet quis mortaliter peccare. Doctrina, quia doctor, vel prędicator, non debet falsum docere, nec prædicare pro aliquo scandalo. Tacere autē potest, & debet si omnes obstinati sunt, ita quòd deteriores efficiantur ex doctrina. Iustitia vero, quia nec iudex falsam sententiam, nec testis falsum testimonium debet ferre pro aliquo scandalo. Et in istis casibus habet locum decre. extra. de regu. iu. Qui scandalizauerit vnum &c. Vtilius scandalum nasci permittatur, quàm veritas deseratur, veritas scilicet vitæ, doctrinæ, iustitiæ. In tertio casu scilicet cum est indifferens, videtur secundum, prædicta, omnino cessandum esse, propter scandalum.

De Scandalo pro re non data, vel repetita. Cap. CXLV.

GVilhelmus. Quid si dictat mihi conscientia, quòd iste scandalizabitur, nisi dedero ei librum meum, aut si repetiero ab eo sub iudice res mihi ablatas ab eo, nunquid propter vitandum scandalum eius, teneor ei dare rem meam, aut cessare a repetitione, posito etiam quòd mihi reuelatum sit ipsum scandalizandum, ex hoc? Respondeo: Si status meus, vel familiæ meæ nō est in tuto, si careo re mea, puta quia pauper sum & indigebo cum familia mea, & ero in periculo incidendi in, impatientiam, aut murmurationem cōtra Deum, non teneor rem meam dare, aut a petitione cessare, cum debeam me plus diligere & meos, quàm extraneum: propter hoc enim excusatur qui indigens est, & ab alio accipit ad vsuram, & ille qui ab infideli recipit iuramentum per idola, vt sit securus ab eo. Si autem in tuto sit status meus & familiæ meæ, licet huiusmodi re caruero, ita quòd ex hoc nullum mihi vel familię meæ immineat periculum. Credo quòd teneor dare rem petitā propter euitandum eius scandalum, si tamen credam eum ea re esse bene vsurum, alias non, quia in hoc casu dare ei rem illam, esset dare gladium in manu furiosi. Circa illum autem, qui abstulit res meas, si non est soluendo, & pœnitet de peccato paratus satisfacere si haberet. Vnde credo, quòd propter vitandum eius scandalum debeo cessare a repetitione, cum sine periculo possim re illa carere. Si autem est soluendo & non pœnitet, non credo quòd teneor cessare a repetitione propter eius scandalum, & in hoc casu non scandalizati sunt in Christo, ipse tamen non scandalizauit eos. Sicut quædam sunt, quæ nulla ratione possunt conuelli, ita multa sunt, quæ pro necessitate temporum, aut consideratione ætatum oportet temperari.

De His, qui ex sola suspicione scandalizantur. Cap. CXLVI.

RAimundus. Pone quòd aliquis religiosus, vel alias iustus habeat puram & iustam consciētiam, apud Deum, multi tamen suspicantur malum de ipso, & sic scandalizantur, quid fiet, videtur quòd sufficit ei conscientia? Apostolus. Gloria nostra hæc est, testimonium conscientiæ nostræ. Iob. Ecce in cœlo testis meus. Augu. Senti de Augustino quicquid libet, sola me tamen in oculis Dei conscientia non accuset. Ad hoc tamen dicas, quòd quantum est in se debet niti satisfacere ostendendo eis intentionem suam, & causam remouendo etiam speciem mali. Ca. 11. q. 3. Augu. Non sunt audiendi siue viri sancti, siue fœminæ, qui quando reprehenduntur in aliqua negligentia, per quam fit, vt in malam veniant suspicionem, vnde suam vitam longe abesse sciunt, dicunt coram Deo sufficere sibi conscientiam, ęstimationem hominum nō solum impudenter, verumetiam crudeliter contemnentes, cū occidant animas aliorum, siue blasphemantium viam Dei, quibus secundum suam suspicionem quasi turpis, quæ casta est despicitur, vel displicet vita sanctorum, vel etiam cum accusationem imitantium non quod vident, sed quod putant. Proinde quisquis a criminibus flagitiorum atque facinorum vitam suam custodit, sibi quidem benefacit, quisquis autem etiam fama in aliis misericors est, nobis enim necessaria est vita nostra, aliis fama nostra. Rai. Et vt super hoc daret exemplum dominus, voluit soluere tributum dicens Petro. Ne forte scandalizemus eos &c. Item Apostolus. Si fieri potest, quod ex nobis est &c. Si autem accipere nolunt satisfactionem, sed parati, sunt reprehendere & non mutari, tunc debet dolere, quia illi peccāt, & sufficiet eis, cōscientia bona, vnde de Phariseis respondit dominus. Sinite eos, cæci sunt &c.

De Scandalo multitudinis actiuo. Cap. CXLVII.

QVid fiet si multitudo est in scelere, vel etiam pauci potentes tamen, quos magis sequitur multitudo, nunquid excommunicabit eos episcopus, si nolunt se corrigere? Ad hoc dicas, quòd illi recognoscunt se peccare in hoc, de quo reprehenduntur, tamen nolunt cessare, & si infligatur eis pœna excōmunicationis, vel similis, timetur scisma, vel aliud magnum malum, potest & debet dissimulare, fiant tamē comminationes de scripturis, & interim caute attrahātur. Dist. 44. Aug. ad Aurelium. Comessationes, & ebrietates ita cōcessę & licitæ putantur, vt in honorem beatissimorum martyrum nō solum per dies solemnes, quod vnusquisque lugēdum videat, qui hæc non carneis oculis inspicit, sed etiam quotidie celebrentur, & post pauca. Non ergo aspere quantum æstimo, non duriter, non modo imperiose ista tollantur, sed magis docendo quam iubendo, magis monendo quam minando: sic.n. agendum est cum multitudine peccantium. Seueritas autem exercenda est in paucorum peccata, & si quidem minamur, cum dolore fiat de scripturis comminando vindictam futurā, ne nos ipsi in nostra potestate, sed Deus in nostro sermone timeatur, illique prius mouebunt spirituales, aut etiam spiritualibus proximi, quorum auctoritate lenissimis quidem sed instantissimis ammonitionibus cætera multitudo frangatur. Ca. 23. q. 4. Augu. contra epistolam Parmeniani. Cum quisque fratrum intus in ecclesiæ societate constitutorum, in aliquo tali peccato fuerit deprehensus, vt anathemate dignus habeatur, fiat hoc vbi periculum scismatis nullum est, & infra, quando cuiusque crimen notum est, & omnibus execrabile apparet, vt vel nullos prorsus, vel non tales habeat defensores, per quos possit scisma contingere, non dormiat seueritas disciplinæ. Guilh. Alibi vero dicitur. Vbi multorum strages iacet, detrahendum est aliquid seueritati. Rai. Si vero peccatum quod faciunt, auctoritate defendunt, quasi non sit peccatum, tunc non debet contra tales dormire seueritas disciplinæ. Nam tales etiam hæretici possunt dici, de pœnitentia. di. 6. Spes impunitatis resecindenda est, cum tot sunt qui peccant, vt ex auctoritate se defendant, & vsum peccandi sibi faciant. Raimū. Nota quòd peccans dicitur, quandoque scandalum improprie, & per figuram quæ dicitur emphasis, sicut illud, Darius est ipsum scelus, & in hac significatione ait dominus Petro: Scandalum mihi es.

De Notorio. Cap. CXLVIII.

NOtorium aliud est iuris, aliud facti. Notorium iuris est, de quo quis est canonice condemnatus, vel in iure confessus, vel per legitimas probationes conuictus. Notorium facti est cuius testis est populus, & dissimulationi, siue inficiationi non est locus, & intelligitur populus iste testis, siue sit crimen notum omnibus, qui sunt in illo loco, siue maiori parti. Guilh. In illo loco .i. in villa, vel parrochia, licet non habeat nisi decem parrochianos, quia decem homines populum faciunt. De scandalo autem populi, vel ecclesiæ, de quo fit mētio in constitutione Guale. credo quòd si parrochia habeat mille parrochianos, si tamen tantum decem ex illis scandalizentur de focaria sacerdotis, quia sunt graues & honestæ personæ, potest fieri interpretatio quòd populus scandalizetur, maxime, cum 10. homines populum faciant, vt dictum est, sicut duo faciunt congregationem, & tres faciunt collegium, retinetur tamen in vno ius collegii, & plures quam 10. vel. 15. faciunt turbam 4. vel 5. porci, vel decem, oues faciunt gregē. Rai. In notorio iuris exigitur quandoque probatio contra negantem. Guilh. Ibi dicitur de quodam, qui per duos testes probauit se ab impetitione aduersarii in illo, vel in alio iudicio absolutum, & dicitur quòd hoc sufficit, licet testes nihil deponant de rationibus, qui mouerunt iudicem ad sententiā dum. Rai. In notorio vero facti non requiritur ordo iuris, qui est alias regulariter obseruandus. extra. de iureiu. ad nostram. Guilh. Ibi dicitur, quòd qui iurauit, quòd ordinem iudiciariū seruaret in omni causa, non propter hoc in notoriis obseruare tenetur ordinē iudiciarium, qui in aliis causis obseruatur. Notoria enim suum habent ordinem, & occulta suum. Rai. Euidentia enim patrati sceleris, clamore non indiget accusatoris. Et si forte iudex velit taliter delinquentem, secundum quòd ius postulat corrigere, vel punire, & iste appellat, non est appellationi huiusmodi deferendum, extra de appella. pręterea. Guilh. Ibi dicitur quòd qui post appellationem grauia committunt, prætextu appellationis se tuentes, dum super illis

illis conuenlu ntur, non debet eis proficere huiusmodi appellatio, quo minus eorum excessus canonice puniantur. Rai. Itē notorium facti subdiuiditur, quia aliud est notorium facti manentis actu, vt cum quis publice tenet adulteram, vel concubinam. Aliud notorium facti transeuntis actu, vt si aliquis in publico interfecerit hominem, vel fecerit sortilegium vel simile. Aliud est notorium facti præsumpti, vt si aliquis publice habitus est pro filio consanguineo, vel affinis alicuius.

De Perplexitate in generali. Cap. CXLIX.

Circa perplexitatem nota quòd alia est iuris, alia facti. Perplexitas iuris est, cum aliquis circa illud quod sibi occurrit faciendum inuenit diuersas auctoritates sibi adinuicem oppugnantes, hæc per contrariorum concordiam est soluenda. Nam in iure nulla est contrarietas realis, sed superficialis tantum. Perplexitas facti est, cum diabolus suggestione sua mala (vt ait Grego.) plerosq; ita peccare facit, quatenus si fortasse peccatum fugere appetant, hoc tamen non sine aliquo peccati laqueo euadant. Contra istam autem dat consilium dicens, Cum mens inter maxima, & minora peccata constringitur, si omnino nullus sine peccato aditus patet, minora semper eligantur, quia & qui murorum vndique ambitu ne fugiat clauditur, ibi se in fugam præcipitat, vbi breuior murus rogeritur. Dicas ergo, quòd veritate inspecta nihil est perplexitas, nec potest aliquis esse perplexus inter duo mala. i. necessitate astrictus, ad aliquod malum perpetrādum. Augu. Vasis iræ nunquam Deus redderet interitum, si non spontaneum inueniretur homo habere peccatum. Idem. Vsq; adeo peccatum voluntarium est &c. ergo positus inter duo mala, cum oportet me alterum facere, debeo eligere quod per se consideratum esset minus peccatum. Pone quòd sacerdos tenet concubinam in domo sua, parrochiani, vident ipsum indutum ad celebrandum quid facient, si audiunt eius missam faciunt contra conscientiam, quæ dictat eis contrarium, præsertim propter prohibitionem, Nicolai, & Alexandri 32. di. Nullus audiat missam presbyteri, quem scit concubinam indubitanter habere. Si non audiant similiter manet scrupulum in conscientia, quia non potest aliquis quantumcunque pollutus sit sacramenta diuina polluere, quæ purgatoria cunctarum cogitationum existunt. Iccirco præcipitur, quòd percipiatur communio a sacerdote quantumcunque polluto, vsquequo episcoporum iudicio reprobetur, & ita videntur perplexi, Hunc articulum latius prosequar, quia circa eum occurrunt plura dubia.

De Perplexitate sacerdotis in missa mortale recolentis. Cap. CL.

Pone sacerdotem indutū ad missam, & peruenit iam ad canonem ad illa verba, Hoc est corpus meum, tunc occurrit conscientiæ suæ aliquod mortale, quid faciet, si procedit peccat mortaliter conficiendo, & sumendo, quia iudiciū sibi manducat & bibit. Si non conficiat, & fingat se cōficere, grauius peccare videtur, quia Deo nō veretur illudere, & pro populo quē decipit se astringit, extra, de cele. mis. de hoīe. in fine. Si autem ex toto dimittat, magnum scandalū generat, & ita videtur perplexus. Solutio. Credo præcipuam & tutiorem viam, vt pęniteat & conteratur, doleat etiā quòd ita tarde pęnitet, & proponat cōfiteri quā cito poterit habere oportunitatem, & sic conficiat & sumat. Si hoc non potest, vel non vult facere, dicunt quidē quòd simplicē hostiam debet sumere. Sed hoc videtur reprobari in prædicta decre. Vnde si non consecrauit, tutius est ex toto dimittere, q̃ si non consecratā sumat, propter generalē ecclesiæ traditionē, & ar. illius decre. de homine. Guilh. Ibi agitur de quodam sacerdote, qui sciens se esse in mortali supprimebat in canone verba, per quæ fit cōfectio, & tandem sumebat panem. & vinum, & dicitur hic, quod huiusmodi falsa remedia sunt subijcienda, quę suos veris periculis grauiora, & infra, Grauius proculdubio videtur offendere qui sic faudulenter præsumpserit ministrare.

De Illo, qui panem, aut aquam, aut vinum non ministrauit. Cap. CLI.

Quid de sacerdote, qui celebraturus per negligentiā panē non ministrat, aut vinū in calice, aut aquā, nec aduertit donec veniat ad verba confectionis, vel ēt vsq; ad sumptionem, nec aduertit de defectu vini, vel aquæ. Respondeo. Defectum panis, vel vini, vel aquæ, vel cuiuslibet istorū si cū deprehenderit, antequā veniat ad verba, quæ sunt de substantia consecrationis, suppleat apponendo quod prætermissum est. Itē si prætermissum est vinū tantum, apponatur cū hostia noua, & fiat reiteratio verborum, a Te igitur, super hostiā de nouo appositā, & super vinum, hostia alia si iam consecrata est in partē sepositam, ita quòd super eā nihil ꝙ dictum est repetatur. Si autem panis pretermissus est tantū, & hoc deprehenditur cum ventum est ad verba, quibus conficitur sacramentū corporis, apponatur quantum pōt fieri sine scandalo, & repetantur oīa. A Te igitur super totū, cum vinū nondum sit consecratum. Si aūt aqua sit prætermissa, & hic deprehenditur ante verba consecrationis, apponatur aqua & totū reiteretur, a, Te igitur, super totū, quia nondū aliquid est ibi consecratū. Si aūt hoc deprehenditur postquā est facta consecratio corporis, & sanguinis. Aut non apponatur aqua, aut si apponitur, nulla fiet iteratio verborū, cum iā facta sit consecratio, tā corporis q̃ sanguinis. Si aūt tantū facta sit consecratio corporis, apponatur aqua, & nihil reiteretur. Si aūt cū ventū est ad sumptionē, tunc deprehenditur vinū esse prætermissum, nō videtur aliud remediū, nisi vt procedatur ad finē, & agatur pęnitentia de tanta negligentia, nisi forte sine magno scandalo assistentiū posset ministrari vinum, & nouus panis, super quę totum reiteretur, non super hostiam consecratam.

De Sacerdote tenente concubinam: Cap. CLII.

Raimūdus. Porro de sacerdote, concubinā habente nota, ꝙ si est notoriū iuris, debent subditi vitare ipsum in sacramentis, quia ex tunc est ipso iure suspensus. Idē credo, licet quidā aliter dixerint, si est notoriū facti, puta quia mulierē suspectam publice tenet in domo, & ēt forte argumēta gradientia super terrā, debet ēt talis admoneri ab ep̄o vt se corrigat. Et si noluerit se corrigere, debet suspendi a beneficio ecclesiastico, vsq, ad satisfactionē congruā, & si adhuc perseuerauerit in perpetuū remoueri. Guilh. Bene dicit ab ep̄o, q̄m admonitio inferioris prælati nō sufficeret, quo ad hoc, ꝙ posset inferre pęnā hic notatā, nisi esset qui hr̄et iurisdictionē tpalē plenariē in talibus concubinariis secundū ius cōe. Sed in Regno Franciæ tenet constitutio Gualæ, qui fuit legatus in Francia: quæ talis est. Excōicamus oēs sacerdotes, & clericos quoscunq;, qui post legitimā admonitionē focarias, vel alias mulieres, de quibus mala suspitio possit oriri, in domibus ꝓpriis vel alibi, vnde populus, vel ecclesia scandalizetur, duxerint retinendas, nisi sint clerici, qui minoribus ordinibus cōstituti legitime contraxisse probentur, qui in tn̄ cū vxoribus ecclesiastica beneficia retinere nō debēt. De ista admonitione duplex est opinio, quidā dicunt ꝙ non sufficit, nisi fiat specialiter ad personā, super hoc diffamatā. Alii dicunt ꝙ sufficit generalis admonitio facta in synodo, non per modū simplicis admonitionis, & prædicationis. q̃ faciunt prædicantes, sed per modū prælationis, & iurisdictionis, vt sit via ad incurrendā pęnā illius cōstitutionis, Et licet hęc admonitio fiat ad multitudinē, & sit synodalis, i. facta in synodo, nihilominus est personalis, cū fiat ad præsentes. Et secundū hanc opinionē hmōi generalis admonitio ad illos solos extēditur, qui præsentes sunt ad alios non, siue teneantur interesse synodo, siue, non licet ab his qui interfuerunt audiant postmodū hmōi admonitionē factā esse. Et qn̄ ep̄s intendit facere trinā admonitionē, nō sufficit vnā audisse, vel duas, nisi & tertia audiatur præsentialiter a præsente monitore. Itē non extēditur hæc admonitio, nisi ad illos solos, qui tpe monitionis illius, hmōi focarias cum scandalo detinent. Itē oportet, ꝙ sit trina, vel vna pro oīb9 facta ex causa, alias non esset legitima, & q̃uis non exprimatur causa pp̄ q̃ fit vna pro oībus, si tn̄ subest illa causa, nihilominus incurrerent snīa illius canonis. Prima opinio est benignior & cōior. Clericus aūt, qui cum scandalo passim & publice cū plurimis fornicatur, licet grauius peccet q̃ ille qui publice vnā tenet focariā, tn̄ non incurrit sententiā prædictā, vt credo, quia constitutio illa non vr̄ loqui, nisi de tenentibus cū scādalo focarias, vel alias mulieres, cū pęnę potius sint restringendę, quā extendēdæ. De illis aūt qui tenent mulieres in suspectis locis, & cū scandalo, si tn̄ non peccāt cū eis nec peccare proponunt, pōt dici benigna interpretatione, ꝙ non incidunt in illam sententiam, & ꝙ illa constitutio intelligitur de illis, qui eam retinent in concubinatu. Aliis tn̄ videtur ꝙ exquo post legitimā admonitionē cum scandalo tenent mulieres hmōi, siue peccent cum illis carnaliter siue non, incidunt in illam sententiā post admonitionem legitimam. Et quòd dixit: duxerint retinendas, intelligo retinēdas. i. habēdas quo ad vsum carnis: licet. n. non teneant eas in expensis suis, aut tan-

quam

quam suas proprias concubinas, exquo non vtitur eis ad peccatum carnis, cū scandalo tñ, & post admonitionē legitimā incurrunt sententiā. Vnde si clericus adulteretur cum vxore alicuius manente in domo mariti, & cohabitante cū marito, & hoc cum scandalo, & post admonitionem incurrit sententiā prædictā, licet non exhibeat eam ille clericus, aut aliter eā teneat. Ab illa aūt sententia cum conditor canonis retinuerit sibi absolutionem, possunt episcopi soluere subditos suos. Inferiores autem prælati non consueuerunt de hoc absoluere.

De Illo, qui post absolutionem ab illa sententia, recedit in idem peccatum. Cap. CLIII.

QVid si aliquis de hoc absolutus reuertatur ad vomitum cum eadem concubina. Respondeo: Si adhuc durat scādalum, recidit in excōicationem, quamuis non fiat noua admonitio, si autem nō durat, sed creditur publice, quòd sit correctus, non incidit in illam sententiam, donec iterum ortum sit super hoc scandalū, quo exorto non credo, q̄ sit necessario admonitio noua. Credo autem, quòd peccant episcopi & inferiores prælati ad quos pertinet hmōi admonitionē facere. (inferiores.n. psīt eam facere, & si sint simplices sacerdotes, curati tñ, cū constitutio illa non specificet quòd ab epō solū sit facienda) si per negligentiā aut alia corrupta intentione dimittant eam facere. Si aūt ex causa iusta dimittāt quia forte vident ibi multorum stragem iacere, vel aliud simile, non peccant. De hmōi autē focariis clericis credo, quòd non oportet eos vitari tanquā excōicatos ex illo canone, nisi cōstet eos tenere focarias cū scādalo, & super hoc eos esse legitime admonitos. Et si de vtroq; istorum confiterentur in secreto, vitandi sunt in secreto. Licet aūt episcopi pñt de hmōi sententiis absoluere, non tñ possunt dispensare super irregularitate contractā, si in hmōi excōicatione celebrauerint aut ministrauerit, aut ordines receperint. Licet aūt idē Guala multa alia constituerit, vel innouauerit ad honestatē clericalem spectantia, tam circa habitum quā circa negociationē, & vsuras, & alias quædam, dicens se talia prohibere sub eadē districtione, sub qua prohibuit vsum focariarū, non tñ clerici, qui faciunt cōtra illas prohibitiones, & post admonitionē legitimam, ipso facto excōicationem incurrunt, quia quantum ad illas prohibitiones non facit promulgationem latæ sententiæ, sed potius comminationem ferendæ, & ita habet consuetudo, quæ est optima legum interpres.

De delictis puerorum. Cap. CLIIII.

EXtra. s. de delictis puerorum. Grego. Quæris grandiuscu lis, peccatum nolunt attribuere quidā nisi ab annis quatuordecim, cum pubescere experiunt. Quod merito crederemus, si nulla essent peccata, nisi quæ membris genitalib9 admittuntur. Quis vero audeat affirmare furta, mendacia, & periuria non esse peccata. at his plena est ætas puerilis, quāuis in eis non ita vt in maioribus punienda iudicentur. Alexander tertius. In pueris relinqui solet multum, quòd in aliis prouectioris ætatis humanæ leges dicunt seuerius corrigendum. Ex summa iuris. Delicta punienda etiam in minoribus sunt, licet non adeo grauiter, vt in maioribus. In his autem distinguendum est, quia doli capax aliquatenus punitur. Infans autem nequaquam propter ætatis illius ignorantiam. Quando quidem incipiat esse doli capax, diuersi diuersa dixerunt. Ego autem credo, quia tunc est doli capax, qñ calliditate plenus est, quod in septennio non præsumitur, nisi liqueat per euidētes præsumptiones. Pœna vero moderanda est in talibus arbitrio iudicantis. Actor. Hæc de criminibus & pœnis ad vtrūq; pertinentibus forum seculare videlicet & ecclesiasticum, propter ciuitatum simul ecclesiarumq; regimina, politicæ artis occasione breuiter ad præsens dicta sufficiant.

LIBER XI.

De Arte Mechanica, & speciebus eius. Cap. I.

AVgustinus de ciuitate Dei. 22. li. Præter artes bene viuendi, & ad immortalem perueniendi felicitatem, quæ virtutes vocantur, & sola Dei gratia, quæ in Christo est filiis promissionis regnique donantur. Nonne humano ingenio, tot, tantæque artes inuentæ sunt, & exercitatæ, partim necessariæ, partim voluntariæ, vt tam excellens vis mentis atque rationis, in his etiam rebus, quas superfluas, immo & periculosas, perniciosasq; appetit, quantū bonum habeat in natura, vnde ista potuit vel inuenire, vel discere, vel exercere testetur. Vestimentorū, & ædificiorū ad opera, q̄ mirabilia, q̄ stupenda industria humana peruenerit, quo in agricultura, quo in nauigatione, pfecerit, quę in fabricatione, quorumq; vasorum, vel etiam statuarum, vel picturarum varietate excogitauerit, & impleuerit: quæ in theatris mirabilia spectantibus, audientibus incredibilia facienda, & exhibēda molita sit. In capiendis, occidendis, domandis, irrationabilibus animantibus, quæ & quanta repperit aduersus ipsos homines tot genera venenorum, tot armorum, tot machinamētorum, & pro salute mortali tuenda, atq; reparāda quot medicamenta, atq; adiumenta comprehenderit, pro voluptate faucium quot condimenta, & gulæ irritamenta repperit. Ad iudicādas, & suadendas cogitationes, quam multitudinē varietatemq; signorū, vbi præcipuum locum verba, & literæ tenent ad mulcendas aures, quot organa musica: quot cantilenæ modos excogitauerit, quàm multa rerum mundanarum cognitione se impleuerit, quis possit eloqui, maxime si velimus non aceruatim cuncta congerere, sed in singulis immorari. Hugo in li. 1. didascalicon. Actionum quæ huius vitæ necessitati deseruiunt, trimodum genus est. Primum quod naturæ nutrimentum administrat. Secundum quod contra molesta, quæ extrinsecus accidere possunt munit. Tertiū quod contra iam illata remedium præstat, horum scientia, quia opera humana prosequitur, congrue mechanica. i. adulterina vocatur. Sunt. n. tria opera. s. opus Dei quod non erat, creare: vnde, in principio creauit Deus celum & terram &c. Opus naturæ quod latuit ad actum producere, vnde produxit terra herbā virentem. Opus artificis disgregata coniungere, & econuerso. vnde consueront folia fici &c. In his tribus opus humanum quod natura non est, sed naturam imitatur conuenienter mechanicum. i. adulterinum nominatur. Nam verbi gratia, qui statuam fundit, hominem intuitus est, qui vestes primus adinuenit, considerauit quòd quæq; nascentia propria quædam habeant munimenta, quibus naturam suam ab incommodis defendūt. Cortex ambit arborem, penna tegit volucrem, squama piscem, lana operit oem, pilus iumenta vestit, concha testudinem excipit, ebur Elephantem iacula non timere facit, nec tamen sine causa factum est, vt animantium singula naturæ suæ arma secum nata habeant, solus homo inermis nascatur, & nudus. Oportuit. n. vt illis, quæ sibi prouidere nesciunt naturam consulere, homini autem ex hoc etiam maior experiendi occasio præstaretur, cum illa quæ cæteris naturaliter data sunt propria ratione sibi inueniret. Multo. n. magis nūc inueniendo ratio hominis enitet, quàm habendo claruisset, nec sine causa prouerbium sonat, quòd ingeniosa fames oēs excuderit artes. Richard. vbi supra. Sciendū quoque est, quòd mechanica, secundum rationem sui, sub philosophia continetur secūdum administrationem, verbi gratia. Ratio agriculturæ pertinet ad philosophum, administratio ad rusticum. Mechanica. 7. habet species. s. lanificium, armaturam, nauigationem, agriculturam, venationem, medicinam, theatricam. Ad hanc omnium rerum fabrica concurrere videtur, ad hanc. n. pertinent vniuersa, quæ humanis necessitatibus inueniuntur grata commoda necessaria, & quæcunq; sub prædictis eius speciebus comprehendi comprobantur.

De Lanificio, & eius materia, & instrumentis. Cap. II.

LAnificium est prima species mechanicæ, ad quam pertinet omnis opera nendi, retorquendi, consuendi, quicquid fit instrumento, colo, fuso, acu, pectine, calamistro, gergillo, alabro, subula. In materia lini, lanæ, canabi, & suberis omnis vsus floccorum, filtrorum, sagorum, sagiuarum, mattularum, & sportarum. Isidorus li. 19. Lana a laniando. i. vellendo dicta hinc & vellus dictum, quòd prius lanæ vellerentur, non tonderentur. Linum ex terra. s. nitenti specie oritur, deflexumque est nomen eius a Græco, nam linum Græci linarium dicunt, siue, quod sit molle & lene. Stuppa vero canabi est siue lini, hæc secundum antiquam orthographiam stippa dicta, quòd ex ea rimæ nauium stipentur, vnde & stipatores dicuntur, qui in vallibus eam componunt, Tumentum appellatum, quòd aut in filo, aut in tela tumeat, nec subtilitatem habeat. Canabum a similitudine cannæ vocatum, siue a Græca etymologia, nam illi canabum canabin vocant. Byssum genus est quoddam lini nimium candidi, & mollissimi, quod Græci Papatem vocant. Fibrinum lana est animalium quæ fibros vocant. Sericum dictum, quia id Sires primum miserunt, vermi-

vermiculi enim ibi nasci prohibentur, a quibus hæc circum arbores fila ducuntur. Vermes autem ipsi Græcè boobices vocātur. Placium est stuppa, & quasi crassitudo serici, & est Græcū nomen. Tela pro longitudine staminis dicta, tela autem est, quę infra utpaq; religata duobus lignis inuertitur, vt texatur; sed quo inferius texta inuoluitur, eo superius texenda deplicatur, & vnde se ad augmentum impleat, inde fit minus quod restat. Insubuli, quia infra & supra sunt, vel quia insubulantur. Radii dicti quia radendo fiunt. Pectines quòd pexa fila reddant, & imprimant. Colum quod sit in longitudine, & rotunditate quasi columna. Fusum quod per ipsum fundatur, quod netum est. Alabrum quòd in eo librentur fila. i. voluantur. Calatum leue gestamen, ex ligno, vel canna, aut ex iunco factum, in quo vel pensa ponuntur, vel leguntur flores; cala enim Græcè lignum est. Pensum mulierum a pendendo dictum, vnde pensa & inpensa neium. Fila dicta, vel quia ex pilis animalium sunt, vel quia lanificium filis tenuibus constat, in modum pilorum quasi filorum. Glomellum corruptè a globo, dictum, per diminutionem, quasi globellum. Panuliæ, vel panuclæ, quòd ex eis panni texuntur, ipsæ enim discurrūt per telam. Stamen dictum quia rectum stat. Trama quòd via recta transmittatur per telam. Est enim filum intra stamē currens. Licia sunt quibus stamina ligantur, quasi ligia.

De Vestibus communibus. Cap. III.

THomas de Nancell. super cantica. Vestis quoque laudabilis. S. in materiæ pretio, in texturæ artificio, in magnitudine vtilitatis, in pulchritudine coloris, in suauitate odoris. Materia vestium pretiosa triplex est, fit enim quandoque de corrice herbarum, vt de lino, & canapo, quam multis tunsionibus, & attritionibus oportet fieri. Quandoque de pilis animalium, vt de lana. Quandoque de visceribus vermium, vt vestis serica. Isidorus vbi supra. Vestis antiquissima hominū fuit perisomatum. S. succinctorium quo tantum genitalia contegūtur. hoc primum primi mortales, ex foliis arborū sibi fecerūt cuius vsum quædam barbaræ gentes dū sint nudæ vsque hodie tenent, hæc & campestria nuncupantur, pro eo quòd eisdem iuuenes qui nudi exercentur in campo pudenda operiūt. Tunica vestis antiquissima appellata, quia in motu incedentis sonum facit, tonus enim sonus est. Primum antem fuere tunicæ pelliciæ, quibus post offensam, & eiectionem de paradiso, Adam, & Eua induti sunt. Talaris tunica dicta eo q. ad talos vsque descēdat, & ad pedes defluat, sicut pectoralis, quia apud antiquos breuis erat, vt tantum pectus operiret, licet nunc profusior sit. Manicleata tunica. i. manicata tunica, eo quòd habeat manicas, quam cirodittam Græci vocant. Dalmatica vestis primum in Dalmacia prouincia Græciæ texta est, tunica sacerdotalis candidā, cum clauis ex purpura. Rosata, quā Græci Phenicæam vocant, nos coccineā, reperta a Lacedemoniis ad celandum coloris similitudine sanguinem, quotiens quis in acie vulneraretur, ne contemplāti aduersario animus augesceret. Hac sub consulibus Romani vsi sunt milites, vnde etiā rosati vocabantur, solebant etiam pridie quàm dimicandum esset ante principia proponi quasi admonitio, & indicium futuræ pugnæ. Laculata, quæ lacus quadratos quosdam habet, cū pictura intextos, aut additos acu. Hiacinctina vestis aereo colore resplendens. Bombicina est a bombice vermiculo, qui lōgissima ex se fila generat, quorum textura bombicinum dicitur, conficiturq; in insula Choo Apocalania. Serica a serico dicta, vel quòd eā seres primi miserint Olosetica tota serica, olo. n. totum. Tramoserica stamine lineo trama ex serico. Byssina candida, confecta ex quodam genere lini grossioris. Fibrina vestis tramam de fibri, id est castoris lana habens. Caprina de capiarum pilis contexta. Lioostema vestis est ex lana, linoque contexta, & dicta linostema, quia in stamine linum, in trama lanam habet. Polimitus enim textus multorum colorum est. Acupicta vestis, acu textilis, vel acu ornata, eadem & Frigia Trilicis a tribus liciis, quia est & simplex, & bipex. Colobium dictum, quia longum est & sine manicis. An- Antiqui enim magis hoc vtebantur: Leuitonatium est colobium laneum, sine manicis, quo Aegyptii monachi vtuntur. Lumbare vocatur quòd lumbis religetur, & quòd lombis hæreat. Hoc in Aegypto & Syria non tantum fœminæ, sed & viri vtuntur. Limus est vestis, quæ ab vmbilico vsque ad pedes producitur, hæc autem vestis habet in extremo sui purpuram limam, id est flexuosam, vnde & nomen accepit. Nā limum obliquum dicimus. Armelausa vulgo vocata, quòd ante & retro diuisa, atque aperta est, in armos tantum clausa, quasi armiscula, c. litera ablata. Camisiam vocari, quòd in his dormimus in camis. i. in stratis nostris, siue quod primum fiebant a cannabis. Tubraccos vocatos, quòd tibias bracasque tegant, & quod a bracis ad tibias vsque perueniant.

De vestibus legalibus. Cap. IIII.

OCto sunt in lege genera sacerdotalium vestimentorum. Poderis enim sacerdotalis linea corpori astricta, & vsque ad pedes descendens, vnde & nuncupata. Podas enim Græci pedes vocant, hanc vulgo camisiam vocant. Abanech cingulum sacerdotale rotundum, polimitica arte, ex cocco, purpura, hiacinctoque contextum, ita vt flores atque gemmæ in eo esse viderentur distinctæ. Pileum est ex bisso rotundū, quasi sphera media caput tegens sacerdotale, & in occipitio vitta constrictum, hoc Græci & nostri Thyaram, vel Galeram vocant. Machil quod est tunica talaris, tota hyacinctina, habens ad pedes septuaginta duo tintinabula, totidemque inter mixta ac depēdentia mala punica. Ephod, quod interpretatur Latine superindumentum. Erat enim pallium superhumerale ex quatuor coloribus, & auro contextum, habens in vtroque humero lapides duos smaragdinos auro inclusos, in quibus sculpta erant nomina Patriarcharum. Logion quod Latine dicitur rationale, pannus duplex auro, & quatuor textus coloribus, habens magnitudinem palmi per quadrum, cui intexti erant. 12. præciosissimi lapides, Hic pannus superhumerali cōtra pectus pontificis conectabatur. Petalum aurea lamina in fronte pontificis, quæ nomen Dei illud ineffabile Tetragrammaton in fronte pontificis quatuor Hebraicis literis habebat scriptum. Bathin, siue fœminalia. i. bracæ lineæ vsque ad genua pertingentes, quibus verecunda sacerdotis velabantur.

De Proprijs vestibus quarundam gentium. Cap. V.

QVibusdam autem nationibus sua cuiq; propria vestis est vt Pattis Satabarę, Gallis Linnæ, Germanis Renones, Hispanis Stringes, Sardis Mastrugæ. Sarabaræ sunt fluxa ac sinuosa vestimenta, de quibus legitur Dan. Et Sarabaræ eorum non sunt immutatæ. Apud quosdā autem Sarabaræ quædam capitum tegmina nuncupantur, qualia vidimus in capite Magorum picta. Linnæ saga quadra & mollia sunt. Renones sunt velamina humerorum, & pectoris vsque ad vmbilicū atque in tortis villis adeo hispida, vt himbres respuant, quos vulgo reptos vocant, quia longitudo villorum quasi reptat. Mastruga vestis Germanica, ex pelliculis ferarum: Mastruga autem quasi monstruosa, eo quòd qui ea induuntur, quasi in ferarum habitum transformantur. Dignoscuntur & gentes ita habitu, sicut & lingua discordes. Persæ brachia, & crura lineamentis, caput thyara tegunt, eminent apicibus fastigiatis Alani, horrent & maletecti latratoribus linguis Scoti, Sagati sunt Alemanni, lintheati Indi, gemma Persæ, sericati Seres, pharetrati Armeni. Nonnullæ autem gentes non solum in vestibus, sed in corpore aliqua sibi propria quasi insignia vēdicant, vt videmus Cirros Germanorum granos, & cinnabar Gothorum, stigmata Britonum. Circuncidunt quoque Iudæi preputia. Pertundunt Arabes aures. Flauent intextis capitibus Gethæ. Nitent Albani albentibus crinibus. Mauros habet terra nox corporum. Gallos candida cutis, sine equis incertes extant Alani. Nec abest gens Pictorum, nomen habens a corpore, quod minutis opifex acus punctis, & expressos natiui graminis succos includit, vt has ad sui specimen cicatrices ferat, pictis artubus, maculosa nobilitas. Habet & sexus institutum speciem habitus, vt in viris tonsi capilli, in mulieribus redundantia crinium, quod maxime virginibus insigne est, quarum & ornatus ipse propriè hic est, vt cumulatus in verticem ipsam capitis sui arcem, ambitu crinium contegat.

De Pallijs virorum. Cap. VI.

PAllium est quo ministrantium scapulæ conteguntur, vt dum ministrant, expedite discurrant. Dictum autem pallium a pellibus, quia prius semper indumento pelliceo veteres vtebantur, quasi pellea, siue a pella per derinationem. Clamis est qui ex vna parte induitur, neque consuitur, sed fibula infrenatur. Toga dicta quòd velamento sui corpus tegat, atque operiat. Est autem pallium paruum, forma rotunda

rotūda effusiore, & quasi iuundante sinu, & sub dextro veniens super humerum sinistrum ponitur. Toga autem Romani in pace vtebantur, belli autem tempore paludamentis. Mensura togæ iusta, si sex vlnas habeat. Toga prætexta est, cui prætexitur latior purpura. Hanc initio Romæ propinquos, & amicos regum solos habere solitos, purpuratosque ob hoc vocari, obseruatum ne quis prætexta vteretur, nisi qui honores sumpsisset a populo. Paludamentum erat insigne pallium Imperatorum, cocco, purpuraque, & auro distinctum. De quo Salust. Togam inquit Paludamentum mutuant. Erat autem pallium bellicum, dictum, vt quibusdam videtur, quòd eo indutus palam faceret Imperator futurum bellum. Circumtextum est, quod Græce cielas dicitur. De quo Virgilius. Et circumtextum croceo velamen acanto. Circumtextum autem dictum, quia est rotundum pallium. Dyplois Græcum nomen, ab eo quòd sit duplex amictus. Est autem vestis militaris, cuius vsus Gallicis primum expeditionibus cæpit, & præda hostili, vnde fuit vox illa senatui: Togis depositis Quirites ad Saga conuersi fuerant. Sagum autem Gallicum nomen est, dictum autem Sagum quadrum, eo quòd apud eos primum quadratum, vel quadruplex esset. Penula est pallium cum fimbrijs longis. Lacerna pallium fimbriatum, quo olim soli milites vtebantur. Vnde & in distinguenda castrensi, vrbanaque turba, hos togatos, illos lacernatos vocabant. Inde autem lacernæ, quasi amputatis capitibus fimbriarum, neque ita laxis vt sunt penularum. Prætexta puerile est pallium, quo usque ad decimūsextū annū pueri nobiles sub disciplinæ cultu vtebantur, vnde & prætextati pueri appellati sunt. Dicta autem prætexta, quia prætexebatur ei latior purpura. Casula est vestis cucullata dicta per diminutionem a casa, quòd totum hominem tegat, quasi minor casa, inde & cuculla, quasi minor cella. Byrrhus a Græco vocabulum trahit, illi enim byrrum librum vocant. Melotes, quæ etiam pera vocatur, pellis est caprina, a collo pendens præcincta, vsque ad lumbos. Est enim habitus proprie necessarius ad operis exercitium, fiebat autem prius, vt quidam æstimant, de pelliculis Melonum, vnde & melotæ vocatæ sunt. Fimbriæ vocatæ ora vestimentorum hoc est fines.

De Palijs fœminarum. Cap. VII.

Regillum est prælatum reginarum amiculum, vnde & appellatum. Peplum matronale pallium ex purpura signatum, cuius fimbriæ aurei staminis summitate resplendent. Palla est quadrum pallium muliebris vestis, deductum vsque ad vestigia, affixis in ordinem gemmis. Stola matronale opertimentum, quod cooperto capite, & scapula a dextro latere in leuum humerum mittitur. Stola autem Græce vocatur, quod superemittatur. Idem & ricinium latino nomine appellatum, eo quòd dimidia eius pars a retro eiicitur, quod vulgo Manortem dicunt, uocantque Mauortem quasi Martem. Signum autem Martialis dignitatis, & potestatis in eo est. Caput enim mulieris vir est. Inde & super caput mulieris est. Amiculum est meretricium pallium lineum, hoc apud veteres matronæ in adulterio deprehensæ induebantur, vt in tali amiculo potius, quàm in stola polluerent pudicitiam. Erat enim apud veteres hoc signum meretriciæ vestis, nunc in Hispania honestatis. Teristrum palliolum est quo vsque hodie Arabiæ, & Mesopotamiæ mulieres velantur, quo in æstu tutissimo tegantur vmbraculo, de quo in Esaia legitur. Anaboladium, amictorium lineum fœminarum, quo humeri operiuntur, quod Græci & Latini sindonem uocant.

De Ornamentis lectorum. Cap. VIII.

Stragulum vestimentum est discolor, quod manu artificis diuersa varietate distinguitur, dictum autem quòd in strato, & in amictu aptum sit. Fulcia sunt ornamenta lectorum, dicta quòd his fulcimur, idest sustinemur, vel quòd thoros fulciant, siue caput, quæ reclinatoria vulgus appellat. Ceruicalia autem eo, quòd ponantur sub ceruice, vel cubito. Puluillus dictus a puluinari, qui est diuitum lectus. Culcitræ vocatæ, quòd calcentur, idest farciantur pluma siue tormento, quo molliores calidioresque sint. Tapeta dicta, quòd pedibus primum sternerentur, quasi tapedia. Tapetia autem aut sipla sunt, aut amphitapa. Sipla tapecia, ex vna parte villosa quasi simpla. Amphitapa, ex vtraque parte villosa tapeta. Mantilia nunc pro operiendis mensis sunt, (quæ ut nomen ipsum indicat) olim tergendis manibus præbebantur, siue mantilia a mandendo. Mappæ conuiuii, & epularum appositarum sunt, quasi manuppæ, atque ob id nominatæ, cuius diminutiuum mapella est. Facitergium, vel manutergium a tergendo faciem, vel manum vocantur. Vela dicta, quod obiectu suo interiora domorum velent. Dictæ sunt autem cortinæ a coriis, eo quod prius ex pellibus fuissent factæ. Cilicia Arabes nuncupant velamentu pilis caprarum contexta, ex quibus sibi tentoria faciunt.

De Tincturis vestium. Cap. IX.

Tinctura vocata est, quia tingitur, & in aliam fucata speciem nitoris gratia coloratur. Coccum Græci nos rubium, seu vermiculum dicimus. Est enim vermiculus ex siluestribus frondibus. Conchilium dictum, eo quod ex conculis marinis color eius colligitur, idem & Ostrum vocatur. Conchilia autem sunt maris, quæ circumcisa ferro lachrymas purpurei coloris emittunt. His collectis color purpureus temperatur. Et ostrum exinde appellatum dicunt, quod ex testæ humore elicitur. Purpura a puritate lucis vocata. Ferrugo color est purpuræ subnigræ, qui fit in Hispania. Glaucus color ferrugineus subniger. Elbidum ab elbo colore vocatum. Elbum enim medius color inter album, & nigrum, & elbum ab albo est deriuatum. Luteus color rubicundus, quod est croceus. Menum dictum, quòd sit colore nigro. Græci enim melan nigrum dicunt. Masticinum croceum. Blateum purpureum Blauum mesticium. Osticium, quia ex vsto est, fit enim ex dependenti fuligine tectorum egesta assiduis ignibus, vnde & color eiusdem tincturæ flammeus est, hactenus de veste dehinc ad cæterum cultum veniamus.

De Coronis, & insulis ac cæteris membrorum ornamentis. Cap. X.

Ornamenta dicuntur eo, quod eorum cultu ora vultusque decorentur. Prima inter ornamenta est corona insigne victoriæ, siue regii honoris signum, quę iccirco in caput regium ponitur, ad significandos circumfusos in orbe populos, quibus accinctus quasi caput suum coronatur. Infula est fasciola sacerdotalis capitis, alba in modum diadematis, a qua vittæ ab vtraque parte dependent, quæ infulam vinciunt, vnde & vittæ dictæ sunt, quod vinciant. Apex est pilleum subtile, quo sacerdotes gentiles vtebantur, appellatus ab accipiendo, id est ligando. Nam virgula, quæ in pilleo erat connectebatur filo, quod fiebat ex lana hostiæ cæsæ. Pileum autem dictum a pelle hostiæ, unde fiebat Cidaris, & ipsum sacerdotum erat, quod a plerisque mitra vocatur. Diadema est ornamentum capitis matronarum, ex auro, & gemmis contextum: quod in se circumactis extremitatibus retro astringitur, & exinde dictum Græce, quod præligetur. Mitra est pileum frigium, caput protegens, quale est ornamentum capitis deuotarum. Sed pileum virorum est, mitra autem fœminarum. Redimicula autem sunt quibus mitra alligatur. Vittæ sunt, quæ crinibus innectuntur, quibus fluentes religantur capilli, & vittæ dictæ, quod vinciant. Iiē est qua corona vincitur. Tenia uero extrema pars vittæ: quę depēdes, coronæ. Reticulum est, quod colligit comas, dictum ab eo, ꝙ retinet crines, ne effundantur. Discriminalia capitis mulierum sunt vocata, eo quòd his caput a viro discernant, nam discriminatè diuidere dicitur. Acus sunt quibus in fœminis ornandorum crinium compago retinetur, ne laxius fluant, & sparsi dissipentur capilli. Inaures ob aurium foraminibus nuncupatæ, quibus preciosa grana lapidum dependent. Harum vsus in Græcia puellę utraque aure, pueri tantum dextra gerebant. Torques sunt circuli aurei, a collo ad pectus vsque pendentes. Torques autem, & bullæ a viris geruntur, a fœminis vero monilia, & catellæ. Dictæ autem torques, quòd sint tortæ, & bullæ, quòd similes sunt rotunditatæ bullis, quæ in aqua vento inflantur. Monile ornamentum ex gemmis est, quod solet ex fœminarum pendere collo, dictum a munere, hoc & serpentum etiam dicitur, quia constat ex amphorulis quibusdam aureis, gemmisque variis in modum facturæ serpentis. Murena vulgo vocatur, quod

quod scilicet auri metallo in virguli lentescente, quadam ordinis flexuosi cathena contexitur, in similitudinem murenæ serpentis, quæ ad collum ornandum aptatur. Hæc interdum auri,& argenti texitur virgulis. Cathellæ sunt catenulæ colli inuicem se comprehendentes in modum cathenæ, vnde & appellatæ. Dextras communes esse virorum ac fœminarum, quia vtriusque dextræ sunt. Armillæ autem proprie virorum sunt, collatæ victoriæ causa militibus ob armorum virtutem, vnde & quondam vulgo vitili dicebantur. Ab intellectu circuli Armilla non discrepat, quia ipsa quoque hoc vbi ponitur ambiendo constringit. Sed armilla latius extenditur, circulus rotundus fit. Fibulæ sunt quibus pectus fœminarum ornatur, vel pallium tenetur a viris in humeris, eeu singulum in lumbis. Lenulæ sunt ornamenta mulierum in similitudine bullulæ aureæ dependentes. Specula sunt quibus fœminæ vultus suos intuentur. Periscelides sunt apud fœminas ornamenta crurum, quibus gressus earum ornantur. Olfactoriala vascula sunt muliebria, quibus odoramenta gestantur.

De Annulis,& cingulis. Cap. XI.

Annuli autem sunt per diminutionem dicti a circulis, & anis, qui sunt circum brachia,& circum crura, vnde & signa eorum per diminutionem sigilla. Nam signa maiora sunt, sigilla vero quasi minora signa. Annulos homines primum gestare cœperunt quarto a pollice digito, eo quòd vena quædam vsque ad cor pertingat, quam notandam ornandamque aliquo insigni veteres putauerunt. Apud Romanos annuli de publico dabantur. Nam dignitate præcipuis viris gemmati dabantur, cæteris solidi. Cinctus est lata zona,& minus lata semicinctum, & vtrisque minima cingulum. Nam a cincto per diminutionem cingulum nominatur. Baltheum cingulum militare est, dictum quòd ex eo signa dependent, ad demonstrandam legionis militaris summam, idest sex millium sexcentorum ex quo numero,& ipsi consistunt, vnde & baltheus dicitur non tantum quòd cingitur, sed etiam a quo arma dependent. Zona Græcum est, quam illi zonarium, nos cingulum nuncupamus. Strophenm est cingulum aureum cum gemmis. De quo dicit Cuma. Strophæo latenter cincta cadilla. Fibula Græcum est, quam illi fiblih dicunt, quòd liget. Redimiculum est, quod succinctorium siue brachile nuncupamus, quod descendens per ceruicem, & a lateribus colli diuisum vtrarumque alarum sinus ambit, atque hincinde succingit: vt astringens latitudinem vestis ad corpus contrahat, atque coniungendo componat. Hunc vulgo brachilem, quasi brachialem dicunt, quamuis nunc non brachiorum, sed renum sit cingulum. Fascia est qua tegitur pectus, & papillæ comprimuntur, atque crispanti cingulo angustius pectus arctatur. Et dicta fascia, quòd in modum fasciculi corpus alliget. Hinc & fasciolæ quibus vulnera colligantur. Vitta dicta, quod ea pectus ligatur, instar vitis ligantis. Fasciola est, quæ ambit extremitatem vestium, aut ex filis, aut ex auro contexta, assutaque extrinsecus in extrema parte vestimenti, uel clamidis.

De Calciamentis. Cap. XII.

Calciamenta dicta, quòd in calo, idest in ligno fiant, uel quòd calceatur. Crepidis Græci ante repertis vsi sunt. Est autem genus singularis formæ, & idem vtrique aptum pedi, vel dextro, vel sinistro. Crepidas autem dictas, quòd cum sono stringantur, siue a pedum crepitu in ambulando. Calceis reges vtebantur,& Cæsares forma eorum. Ocreæ tibialia calciamenta sunt dicta, quòd crura tegant. Coturni sunt quibus calciabantur tragedi, qui in theatro dicendi erāt, & alta intonanti voce carmina cantaturi. Est enim calciamentum in modum crepidarum, quo hæroes vtebantur, sed tale est, vt & in dextro, & in leuo conueniat pede. Braxea calciamenta comedorum erant, sicut tragedorum coturni, quos quidam etiam calones appellant, eo quòd ex salice fierent. Nam Græci, vt diximus, lignum cala vocabant. Talares calcei socci sunt, qui & inde nominari videntur, quòd ea figura sint vt contingant talum, sicut sotulares, quòd sub talis sunt quasi subtalares. Obstringilli sunt, qui plantas consuti sunt, & ex superiori parte corrigia trahitur, vt constringantur, vnde & nominantur. Soleæ sunt quibus tantum pedum plantæ teguntur, dictæ a solo pedum. Item soleæ materiales ex materiali curuo intexta. Socci euius diminutiuum socelli appellati, inde quòd soccum habeant, in quo pars plantæ inijcitur. Caligulæ caligæ vel a callo pedum dictæ, vel quia ligantur: nam socci non ligantur, sed tantum intromittuntur, cernui socci sunt sine solo, ligulati quos nos soliatos vocamus. Clauati socci dicti, quasi calibati, eo quòd minutis clauis, idest acutis solo caligis vinciantur. Perones,& culponeæ rustica calciamenta sunt. Baxeæ calciamenta sunt mulierum. Corrigiæ a corijs vocantur, vel a colligatione, quasi colligiæ.

De armatura, & eius prima specie, qua dicitur architectorica. Cap. XIII.

Richardus vbi supra. Armatura, quæ est secunda species mechanicæ duas habet species, architectoriam, & fabrilem. Architectoria diuiditur in cœmentariam, quæ ad latomos,& cœmentarios pertinet,& carpentariam, quæ ad carpentarios,& tignarios. Fabrilis diuiditur in malleatoriam, & exclusoriam. Ad armaturam igitur pertinet quicquid fit instrumento, dolabro, ascia, securi, in trulla, perpendiculo, martello, scalpello, artauo, incude, in materia ligno, & lapide, sabulo, gypso, ære. Vitruuius in libro de architectorica primo. Architectoria est scientia pluribus disciplinis, & variis eruditionibus ornata, cuius iudicio probantur omnia, quæ a cæteris, artibus perficiuntur opera. Architectum siquidem oportet ingeniosum esse,& docilem, cui Geometria plura prædidit præstat, vt facilius in areis ædificiorum descriptiones, normarumque, & libratiónum, ac linearum directiones expediat. Arithmetica quoque, qua sumptus ædificiorum computet. Musica vero, quæ ferramentorum percutientium sonitus, ad ipsius aures artifices, cæteros, & æquales faciat. Astrologiam quoque nosce oportet, propter quatuor mundi climata,& eorum rationem,& astrorum cursus, quorum notitiam si non habuerit, horologiorum rationem omnino scire non poterit. Philosophia tandem necessaria est, propter naturam aeris,& locorum, qui salubres sunt, aut pestilentes, aquarumque vsus, sine quibus, scilicet rationibus, nulla salubris habitatio fieri potest. Itaque perfectus artifex non erit, nisi qui a pueritia his disciplinarum gradibus scandendo, ad summum vsque peruenerit. Nec tamen Architectus potest esse Grammaticus, ut fuit Aristarchus, nec musicus vt Aristoxenus: nec pictor, vt Apelles: nec medicus, vt Hypocrates, nec in cæteris doctrinis singulariter excellens,& præclarus, sed in his non imperitus. Architectoria nascitur ex fabrica, & ratiocinatione. Fabrica est continuata,& vsu trita meditatio, quæ manibus perficitur. Ratiocinatio autem est, quæ res fabricatas solertiæ ac rationis proportione demonstrat, & explicat.

De Partibus Architecturæ. Cap. XIIII.

Constat autem Architectura ex ordinatione, & dispositione, & Eurithima, & Symmetria, & decore, & distributione. Ordinatio est modica membrorum operis commoditas separatim, vniuersæque proportionis ad symmetriam comparatio. Hæc componitur quantitate. Quantitas autem est modulorum ex ipsius operis sumptione, singulisque membrorum partibus, vniuersi operis conueniens effectus. Dispositio est rerum apta collocatio, elegansque compositionibus effectus operis cum qualitate. Huius species, quæ Græce dicuntur ideæ sunt Iconographia, Ortographia, Cenographia. Iconographia est circini regulæque modicæ continēs vsus, e qua capiuntur formarum in soleis arearum descriptiones. Orthographia est erecta frontis imago, modiceque picta rationibus operis futuri figura. Cenographia est frontis,& laterum abscedentium adumbratio, ad circinique centrum omnium linearum responsus. Hæ nascuntur ex cogitatione, & inuentione. Cogitatio est cura studii plena, & industriæ vigilantiæque effectus propositi, cum voluptate. Inuentio est quæstionum obscurarum explicatio, ratioque nouæ rei vigore mobili reperta. Hæ sunt terminationes dispositionum. Eurithimia est venusta species commodusque in communibus membrorum aspectus, hæc efficitur cū mēbra conuenientia sunt altitudinis

ad

ad latitudinem, latitudinis ad longitudinem, & ad summam omnia suæ symmetriæ respondent. Symmetria est ipsius operis membris conueniens consensus, ex partibusque separatis ad vniuersæ figuræ speciem late partis responsus, ut in hominis corpore e cubito, pede, palmo, digito, cæterisque particulis. Decor autem est emendatus operis aspectus, probatis rebus cōpositus, cum auctoritate. Is perficitur statione, vel consuetudine, vel materia. Statione ut cum Ioue & cœlo, soli ac lunæ ædificia sub diuo constituebantur, eo q̄ horum Deorū spēs, & effectus, in aperto ac lucenti mundo præsentes videri putabātur. Cōsuetudine vt cū ædificiis interioribus magnificis, vestibula quoq; cōuenientia, & elegantia fiunt, vt nō sint domus elegātes, aditus autem humiles. Natura vt si primum saluberrimæ regiones, aquarumque fontes in his locis eligantur, in quibus ædificia construantur. Distributio est copiarum locique commoda dispensatio, per eaque in operibus sumptus ratione temperatio, Hoc ita obseruabitur, si primum architectus ea non quærat, quæ non possunt inueniri vel comparari, nisi labore, vel sumptu magno. Non enim omnium vbique copia est, sed aliud alio nascitur loco. Itaque vbi non est arena fossicia, vtendum est fluuiacia, vel marina. Inopia quoque Abietis suppleatur vtendo Cupresso, Vlmo, Piuu, re quaque similiter explicanda. Aliter quoque vrbanæ domus ædificādæ sunt, aliter quibus ex possessionibus rusticis fructus influunt, & omnino faciendæ sunt aptæ personis omnibus ædificiorum distributiones.

De Prima eius specie, quæ est ædificatio. Cap. XV.

Architecturæ partes sunt tres, scilicet ædificatio, gnomonica, machinatio. Ædificatio bipartita vna mœnium, & communium operum in publicis locis collocatio, altera priuatorum ædificiorum explicatio. Publicorum autem distributiones sunt tres. E quibus vna est defensionis, scilicet murorum, turriumque, & portarum, ad hostium impetus perpetuo repellendos excogitata ratio. Altera religionis, scilicet templorum, sacrarumque ædium collocatio. Tertia opportunitatis, scilicet communium locorum ad vsum publicum dispositio, vt portus, porticus, fora, balnea, & similia. Hæc autem ita fieri debent, ut habeatur ratio firmitatis, vtilitatis, & venustatis. Firmitatis erit habita ratio, cum fuerit fundamentorum ad solidum depressio, æquaque materiæ, sine auaritia diligens electio. Vtilitatis autem cum fuerit emendata, & sine impeditione pro vsu locorum dispositio, & ad regiones sui cuiusque generis apta, & commoda distributio. Venustatis vero, cum fuerit grata, & elegans operis species, membrorumque commensus iustas habuit symmetriarum ratiocinationes.

De Architectoribus, & instrumentis eorum. Cap. XVI.

Isidorus. Fabricis parietum atque tectorum Græci inuentorem Dedalum asserunt. Iste enim primus didicisse fabricam a Minerua dicitur. Fabros autem, siue artifices Græci tectonos uocant, idest instructores. Architecti veró cæmentarii sunt, qui disponunt in fundamentis. Tria quidem sunt, quæ in vnoquoque homine artifice expectantur, natura, doctrina, vsus. Natura ingenio, doctrina scientia, vsus fructu diiudicandus est. Instructuram autem parietum ad normam fieri, & ad perpendiculum respondere oportet. Norma dicta est Græco vocabulo, extra quam nihil rectum fieri potest. Componitur autem ex tribus regulis, ita vt duæ sint binorum pedum: tertia habeat duos pedes, vncias decem, quas æquali crassitudine politas extremis cacuminibus sibi iungit, vt schemam trigoni faciant, id erit norma. Regula dicta, quod sit recta, quasi rectula, & impedimentum non habeat, Perpendiculum est, quod semper appenditur. Deuique in fabrica, nisi omnia ad perpendiculum, & certam regulam fiant, necesse est cuncta mendosa instruantur, ut aliqua praua sint, aliqua cubantia, prona nonnulla, alia supina, & propter hoc vniuersa sint contracta. Linea a genere suo appellata est, quia ex lino fit, hac mu ratores vtuntur siue lignarii, ue tottum aliquid construant. Trullæ nomen factum eo, quód trudit, idest includit calce, vel luto lapides. Scalæ a scandendo, idest ascendendo vocatæ, hærent enim parietibus.

De Dispositione, & constructione ædificiorum. Cap. XVII.

Ædificiorum partes sunt tres: Dispositio, constructio, venustas. Dispositio est areæ, vel soli, & fundamentorum descriptio. Constructio est laterum, & latitudinis ædificatio. Constructio autem, vel instructio uocata, eo quód instringat, & cohærere faciat, vt lapides luto, & ligna, & lapides inuicem sibi. Vnde & strues. Aliud enim ædificatio, aliud instauratio. Nam ædificatio noua constructio est, instauratio uero, quod reparatur ad instar prioris, nam instar ueteres pro similitudine ponebant, inde & instaurare dicebant. Constat autem constructio fundamento, lapidibus, calce, arena, & lignis. Fundamentum dicitur, eo quód fundus sit ædificii. Lapides in structuris apri sunt albus, tyburtinus, columbinus fluuiatilis, fungia, rubens, & reliqui. Albus lapis alius mollis. Mollis dentata serra secatur, tractabilis in opere est, ita ut in eo quasi in ligno literæ scribantur. Tyburtinus, qui dum ad fabricam fortis, vapore tamen dissilit. Tofus ædificiis inutilis, fundamentis aptus, mortalitate, & mollicie. Arenacius lapis concretus maris areuis, hic & bibulus. Gadicanus ab insula Oceani, ubi plurimus exciditur. Piperinus subalbidus cum punctis nigris, durus atque fortissimus. Coclecacius cocleis lapillisque, & arena concretus asperrimus, interdum fistulosus. Columbinus a colore auium nuncupatus natura vicinus gipso, & mollicie simillimus. Molaris in parietibus vtilis, quia est quædam pinguior natura eius, duraque & aspera, ex quo etiam & molæ fiunt, vnde & nomen traxit, Huius quatuor sunt genera, scilicet albus, niger, permixtus, ac fistulosus. Spongia lapis creatus ex aqua, leuis & fistulosus, & cametis aptus. Silex est durus lapis, ex cuius genere nigri silices optimi quibusdam in locis, & rubentes. Albi silices contra vetustatem incorrupti permanent, quibus nec ignis quidem nocet. Nam ex his etiam formæ fiunt, in quibus æra fundun tur. Viridis silex vehementer, & ipse igni resistens, sed nusquam copiosus, & vbi inuenitur lapis, non saxum est, pallidus in cœmento, raro vtilis. Fluuiatilis silex semper veluti madens est. Hunc æstate exhiberi oportet, nec ante bienuium inseri in structuris domorum. Tegulæ vocatæ, quód tegant ædes, Laterculi veró vocati, quód lati formentur, circumactis vndique tabulis quatuor. Lutum autem vocatum quidam per antiphrasim putant, quód non sit mundum, nam omne lotum mundum est. Calx viua dicta, quia dum sit tactu frigida intus occultum contiuet ignem, aquis incenditur quibus solet ignis extingui, oleo extinguitur quo solet ignis accendi, vsus eius in structuris fabricæ necessarius est, nam lapis lapidi non potest adhærere fortius, nisi calce coniunctus. Gipsum cognatum calci est, & est Græcum nomen, plura sunt eius genera, omnium autem optimum lapidis specularis, est enim insigniis ædificiorum, & coronis gratissimum. Arena ab ariditate dicta, huius probatio si manu impressa, stridet autem, si in vestem candidam sparsa nihil sordis relinquit. Actor de calce, & arena, & topho, necnon & de lapidibus, & lateribus coctis, plenius dictum est supra in quinto li.

De Partibus ædificiorum. Cap. XVIII.

Isidorus quintodecimo libro. Fundamentum dictum est, quód fundus sit domus, paries nuncupatus, eo quód semper duo sunt pares, vel a latere, vel a fronte Parietinas dicimus quasi parietum ruinas, sunt enim parietes stantes sine tecto, & sine habitantibus. Angulos, quód duos parietes, in vnum coniungat. Culmina dicta sunt, quia apud antiquos tecta culmo tegebantur, ut nunc rustica, hinc tecti summitas culmen dicitur. Camen sunt volumina introrsum respicientia, appellatæ a curuo. Laquearia sunt, quæ cameram subtegunt, & exornant, quæ & lacunaria dicuntur. Absidia Græce, Latine interpretatur lucida, eo quod lumine accepto, per arcum resplendeat. Testudo est camera templi obliqua, nā in modum testudinis veteres templorum tecta faciebant, quę ideo sic fiebant, vt cœli imaginem redderent, quod constat esse connexum. Arcus dicti, quod sunt acta conclusione curuati ipsi, & fornices. Ostracus pauimentum testaceum, eo quód fractis testis calce admixta feriatur, teste enim Græce ostra dicuntur. Compluuium dictum, quia aquæ paries, quæ circa sunt cō conueniant. Tessella sunt, e quibus domicilia sternuntur, a tesseris nominata, idest quadratis lapillis, per diminutionem. Isido. 19 li. Columnæ pro longitudine, & rotunditate vocatæ sunt, in quibus totius fabricæ pondus erigitur. Antiqua rō erat colūnarū altitudinis tertia pars latitudinis. Bases sūt fulturæ co lumna-

lumnarum, quę a fundamento cõsurgunt, & suprapositę fabricę sustinent pondus. Bases autem nomẽ est Petrę fortissimę Syro sermone. Capitela dicta, ꝙ sint in columnarum capita, quasi super collum caput. Epistilia sunt, quę super capitella columnarum ponuntur, & est Gręcum. Pauimenta eo, quod pauiantur idest cædantur, vnde & pauor, quia cædat cor: Canalis ab eo, quod caua sit in modum cannæ. Idem in li. xv. Aditus ab eundo dictus est, per quem ingredimur & admittimur. Vestibulum est uel aditus domus priuatę, uel spacium adiacens ędibus publicis, & vestibulum dictum est, eo quod eo vestiuntur fores, aut quòd aditum tecto vestiat, aut a stando. Porticus ad transeundum magis fit, quàm ibi standum, quasi porta eo, quòd sit aperta. Ianua primus ingressus domus, a Iano cui gentiles omnem introitum exitumq; sacrauerunt. Hostium est per hoc, quòd ab aliquo arcemur ingressu ab obstando dictum, siue hostium, quia ostendit aliquid intus. Fores dicuntur quæ foras. Valuæ quæ intus reuoluuntur, & duplices cõplicabilesque sunt. Sed generaliter vsus vocabula ista corrũpit. Fenestræ sunt, quibus pars exterior augusta, & interior diffusa est, quales in horreis videmus, dictæ eo, ꝙ lucẽ fenerentur; lux enim Græce fos dicitur, vel quia per eos intus positus homo foras videt. Cardo est locus in quo hostium vertitur, & semper mouetur, dictus a potu cardias, quòd quasi cor hominem totum, ita ille cuneus ianuam regat ac moueat, vnde & prouerbiale est, in cardine rem esse. Limina hostiorum dicta, eo quod transuersa sint, vt limes, & per ea sicut in agro, aut introcatur, aut foras eatur, postes, eo quòd post hostium stent.

De venustate ædificiorum. Cap. XIX.

IDem in lib. xix. Venustas est quicquid illud ornamenti, & decoris causa ædificijs additur, vt tectorum auro distincta laquearia, præciosi marmoris crustæ, & colorum picturæ. Laquearia sunt, quæ cameram subtegunt, & ornant, quæ & lacunaria dicuntur, quod lacus quosdam habeant quadratos, vel rotundos ligno, vel gypso, vel coloribus pictos, cũ signis intermicantibus. Crustæ tabulæ sunt marmoris, vnde & marmorati parietes, crustati dicuntur. Lithostrata sunt elaborata arte picturæ paruulis crustis, ac thessellis tinctis in varios colores, thessellæ autem a thesseris nominatæ idest quadratis lapillis per diminutionem. Pictura autem est imago exprimens speciem alicuius rei, quasi fictura, hinc & fucata idest fuco quodam colore illita. Sunt quædam picturæ, quæ dum fidem augere contendunt, ad mendacium prouehunt, qui chymeram tricipitem pingunt, vel Scyllam hominem sursum, caninis autem capitibus cinctam deorsum, pictores prius vmbras quasdam, & lineas futuræ imaginis ducunt, deinde coloribus implent. Colores autem dictos, quod calore ignis, vel sole perficiuntur, siue quod in initio colabantur, vt summæ subtilitatis existerent. Colores aut nascuntur, aut fiunt. Nascuntur vt synopis, rubrica, peraonium, melinum, fretia, auripigmentum. Cęteri finguntur aut arte, aut per mixtione. Minium autem, hoc quidam dicunt cinnabarin. Cinnabarin a dracone & barro idest elephanto cognominatum. Aiunt enim draconum esse sanguinem, dum implicant elephantos. Ruunt enim beluæ, & dracones obruuntur, quorum fusus cruor terram inficit, fitque pigmentum quicquid soli tinxerit. Est enim pulois coloris rubri. Prasin idest creta viridis, in Libia Cerenensi Vermiculum rubrum siue coccineum. Est enim vermiculum ex siluestribus frondibus, in quo lana tingitur, quæ vermiculum appellatur. Venetum ceruleum temperare primum Alexandria repperit, & in Italia ex arenæ puluere, & nitri flore idem faciunt. Purpurissum ex creta argentaria cum purpuris pariter tingitur, bibitque eum colorem celerius, lanis præcipuum est. Indicus color in Indicis inuenitur calamis, spuma adherente limo. Est autem coloris cianei, mixturam purpuræ, ceruleique mirabilem reddens. Omnes autem colores calcis admixtione corrumpuntur. Actor. De synopide, & minio, & rubrica, & cerusa, cęterisque coloribus natiuis, qui ex terra colliguntur, plenius dictum est superius. v. lib.

De Habitaculis. Cap. XX.

ISido. xv. lib. Omne ædificium antiqui ædem appellauerunt. Alij ædem ab edendo quidem assumpsisse nomen existimant. Aula domus est regia, siue spaciosum habitaculũ, porticibusq; quatuor conclusum. Atrium magna ædes, siue amplior, & spaciosa domus est, eo quod addatur ei tres porticus extrinsecus. Alii atriũ, quasi ab igne, & ligno atrũ dixerunt. Atrum.n. fit ex fumo. Palatium a Palante principe Archadũ dictũ, in cuius honore Archades Palanteũ oppidum cõstruxerunt, & regiam in ipsius nomine conditam palatium vocauerunt. Thalamum vocatum, quia cũ raptæ fuissent a Romanis Sabinæ, ex quibus cum vna ante alias specie nobilis, cum magna omnium admiratione raperetur, Thalamoni duci eam, oraculo responsum est, dari: & quoniam hæ nuptiæ feliciter cesserant, institutum est, vt in omnibus nuptijs Thalami nomen iteretur. Egyptii etiam loca in quibus nubentes succedunt Thalamum nominant. Cęnaculum dictum est a communione vescendi, vnde & cænobium congregatio. Antiqui enim publice, & in communi vescebantur, nec vllius conuiuiũ singulare erat, ne in occulto delitię luxuriam gignerent. Triclinium est cęnaculum a tribus lectulis discumbentium dictum. Apud enim veteres, in loco vbi conuiuij apparatus exponebatur, tres lectuli strati erant, in quibus discumbentes æpulabantur. Clinon enim Græce, lectum, vel acubitus dicitur. Cella dicta est, eo quod occultat, & celat. Diuersorium dictum eo, quòd ex diuersis vijs ibi conueniatur. Hospitium vbi quis ad tempus hospitali iure inhabitat, & iterum inde transiens migrat. Mansiania dicta, quòd ibi maneamus. Tabulata olim ligneæ domus fiebat. Hypogeum est constructum sub terris ędificium, quod nos antrum, vel speluncam dicimus. Solarium dictum est, quod soli, & auris pateat. Senodochium peregrinorum susceptio nuncupatur. Vbi autem de plateis ęgrotantes colliguntur Missocomion Græce dicitur. Casa est agreste habitaculum, palis, atque virgultis, arundinibusque contextum, quibus possunt homines tueri a vi frigoris, vel caloris iniuria. Tugurium casula est, quam faciunt sibi custodes vinearum, ad tegumen sui, quasi tegurium, siue propter calorem solis & radios declinandos, siue vt inde vel homines, vel bestiolas, quæ insidiari solent, natis frugibus abigant. Magalia ædificia nundinarum agrestium, oblonga in curuis lateribus tecta, quasi nauium carinæ sint, siue rotunda in modum furnorum, & magaria quasi magaria dicta, quia magar Punici nouam villam dicunt. Popina Græce, apud nos corruptè propina dicitur. Est autem locus iuxta balnea publica, vbi post lauacrum a fame & siti reficiuntur, vnde propinare dicitur. Pina enim Græce famem significat, eo quòd hic locus famem tollat. Tabernæ olim vocabantur ædiculæ plebeorum, paruæ, & simplices, in vicis axibus & tabulis clausæ, quæ nunc & si non speciem, nomen tamen pristinum retinent. Macellum dictum, quod ibi mactentur pecora, quæ mercantibus venundantur. Thelonium dicitur, vbi merces nauium, & nautarum emolimenta redduntur. Ibi enim vectigalis exactor sedet precium rebus impositurus. Carcer a coercendo dicitur.

De Munitionibus. Cap. XXI.

MOEnia quasi munimenta vrbis idest tutamenta. Muri a munitione dicti, quòd muniant. Murus autem turribus, propugnaculisque ornatur. Turres vocatę, quia teretes sint & longę. Teres autem est aliquid rotundum cum procetitate, vt columna. Propugnacula pinnæ murorum sunt dicta, quia ex eis propugnatur.

Vitruuius vbi supra. In ipsis autem mœnibus hęc erunt principia, primum electio loci saluberrimi scilicet, vt sit excelsus, & non nebulosus, nec pruinosus, regionesq; cœli spectans non æstuolas, neque frigidas, sed temperatas, vitetur quoq; palustris vicinitas, & huiusmodi, ne spiritus noxius in habitatorum corpora spargat, & pestilentem locum efficiat. Licet etiam scire cibo, & aqua proprietates locorum naturaliter pestilentes, aut salubres esse. Cum igitur in męnibus collocandis regiones electę fuerint, fructibus ad alendam ciuitatem copiosę, & viarum munitiones, aut fluminum opportunitates, seu per portus marinos subuectiones habuerit expeditas, tunc turrium murorum fundamenta facienda sunt in profundo, & solido, ampliori crassitudine, quam parietes super terram futuri sunt. In exteriori vero parte turres iaciendæ sunt, vt inde cum hostes ad murum propinquare nitentur, dextra leuaque lateribus apertis, telis vulnerentur. Curãdumq; maximè vt, vt non sit facilis aditus ad

oppu-

oppugnandum murum, sed ad loca præcipitia circundáda, por tarumque itinera non sint directa, sed scæua. Collocanda sunt oppida, non quadrata, nec procurrentibus angulis, sed circumitionibus, vt hostis ex pluribus locis conspiciatur. In quib. enim anguli procurrunt, difficiliter defenditur, eo q angulus magis tuetur hostem, quàm ciuem. Crassitudo muri talis sit, vt armati homines supra obuiam venientes, sine impeditione, se inuicem præterire possint. Interualla turrium ita sunt facienda, ne longius sit alia ab alia. Sed dextra leuaque sagittis, reliquisque telorum missionibus hostes reiiciantur. Turres quoque rotundæ, vel polygonæ faciendæ sunt. Quadratas enim machinæ celerius dissipant, eo quòd angulos arietes tundendo frangunt, in rotundationibus autem vti cuneus ad centrum adigendo lædere non possunt. Item munitiores tutiores sunt aggeribus coniunctæ, quia nec arietes, nec suffossiones, nec machinæ cæteræ possunt eis nocere. Sed non in omnibus locis est aggeris ratio facienda, nisi quibus extra murum ex alto loco, plano pede, accessus fuerit ad mœnia expugnanda. Mœnibus autem circundatis sequuntur intra murum arearum diuisiones, platearumque & angiportuum ad cęli regionem directiones, vt venti scilicet sapienter excludantur. Nam in insula Lesbo oppidum Mytilenæ magnificenter ædificatum est, & eleganter, sed positum non prudenter, cum enim in hac vrbe fiat auster, homines ægrotant: cum chorus, tussiunt: cum septentrio, sanitati restituuntur. Sed in angiportis, & plateis non possunt consistere, propter vehementiam frigoris.

De Sacris ædificijs. Cap. XXII.

ISidorus vbi supra. Propiciatorium est dictum, quasi propiciationis oratorium. Propiciatio placatio est. Oracula dicta sunt, eo quòd inde responsa reddantur, & oracula ab ore. Monasterium vnius monachi habitatio est. Cœnobium vero habitatio plurimorum. Templa dicta quasi tecta ampla. Fana dicta a faunis, quibus templa error gentilium constituebat, vnde consulentes, dæmonum responsa audirent. Delubra veteres dicebant templa fontes habentia, ex quibus ante ingressum diluebantur, & appellabantur delubra a diluendo. Basilicæ prius vocabantur regum habitacula, vnde & nomen habent. Nam basileos Rex, & basilicæ regiæ habitationes, nunc autem ideo diuina templa basilicæ nominantur, quia ibi regi omnium Deo cultus, & sacrificia offeruntur. Martyrium eo, quòd in memoriam martyris sit constructum, vel quòd ibi sepulcra sanctorum sint martyrum. Aram quidem vocatam dixerunt, quòd ibi incensæ victimæ ardeant. Altare autem ab altitudine constat esse nominatum, quasi alta ara. Pulpitum, quòd in eo lector, vel psalmista positus, in publico conspici a populo possit, quo liberius audiatur. Tribunal inde dictum, eo quòd inde a sacerdote tribuantur præcepta viuendi. Est enim locus in sublimi constitutus, vnde vniuersa exaudiri possint. Analogium dicitur, eo quòd sermo inde prædicetur, nam logos sermo dicitur.

De Repositorijs, & operatorijs. Cap. XXII.

SAcratium prope est locus templi, in quo sacra reponuntur, sicut donarium est, in quo collocantur oblata, sicut lectisternia dicuntur, vbi homines sedere consueuerunt. Aerarium vocatum, quia prius æs signatum recondebatur ibi, hoc enim olim in vsu erat, auro argentoque nondum signato, ex quorum metallis quamuis postea facta fuisset pecunia, nomen tamen ærarii permansit, ab eo metallo, vnde pecunia initium sumpsit. Armarium locus est, vbi quarumque artium instrumenta ponuntur. Armentarium vero, vbi tantum tela armorum, dicta autem vtraque ab armis, idest brachiis quibus exercentur. Bibliotheca est locus vbi reponuntur libri. Biblio enim Græce liber, teca repositorium dicitur. Promptuarium dictum eo, quòd inde necessaria victui promuntur, idest proferuntur. Cellarium, quòd in ea colligantur ministeria mensarum, vel quæ necessaria victui supersunt. Apotheca autem vel horrea a Græco, verbum e verbo, repositoria, vel reconditoria dici possunt, eo quòd in his homines elaboratas fruges reponunt. Ergasterium locus est, vbi aliquod opus fit, Græcè enim erga opera, sterio statio. Ergastula quoque vbi deputantur noxii ad aliquod opus faciendum, vt solent gladiatores, & exules, qui marmora secant, & tamen vinculorum custodiis alligati sunt. Pistrinum quasi pilistrinum, quia pilo ante ea tundebant granum, vnde & apud veteres, non molitores, sed pistores dicti, quasi fissores a findendo granis frumenti. Molarum enim vsus nondum erat, sed granum pilo fundebant. Clibanus a cliuo dictus, ab eo quòd in erectione sit collectus: Cliuum enim ascensum dicimus siue flexuosum. Furnum per deriuationem a farre dictum, quoniam panis ex eo factus, ibi coquitur. Torcular dictum eo, quòd ibi vuæ calcentur.

De Clausuris, & tentorijs, & sepulchris. Cap. XXIIII.

VAllum est, quod mole terræ erigitur, vt custodia prætendatur, dictum a vallis, nam valli fustes sunt quibus vallum munitur, & valli dicti, quòd figantur & euellantur. Interualla sunt spacia inter capita vallorum, idest stipitum, quibus vallum fit. Maceriæ sunt parietes longi, quibus vineæ aliqua clauduntur. Longum enim Græci macron dicunt. Caules dicimus ouium munimenta, vel ouilium sepimenta. Tabernacula tentoria sunt militum, quibus in itinere solis ardores, tempestatesque imbrium, frigorisque iniurias vitant. Dicta autem tabernacula, quòd cortinæ distentæ funibus tabulis interstantibus appenderentur, quæ tentoria sustinerent. Tentorium vocatum eo quod tendatur funibus atque pilis, vnde & hodie prætendere dicuntur. Papiliones vocantur a similitudine paruuli animalis volantis, quæ maximè abundant florentibus malis. Monumentum ideo vocatum, eo quòd mentem moneat ad defuncti memoriam. Tumulus nūc mons breuis, nunc tumens tellus, nunc sepulchrum signat. Sarcophagum Græcum est, eo quòd ibi corpora absumantur. Sarcia enim Græcè caro, phagos comedere dicitur. Mausolea sunt sepulchra seu monumenta Regum, a Mausolo Rege Aegyptiorum dicta. Pyramides genus sepulchrorum quadratum, & fastigiatum, vltra omnem excelsitatem, quæ fieri manu possit. Tali autem ædificio surgunt, vt a lato incipiant, & in angusto finiantur, vt ignis. Pyr enim ignis dicitur.

De Ciuitatibus. Cap. XXV.

PRimus ante diluuium Cain ciuitatem, Enoch ex nomino filij sui, in India condidit, quam vrbem sola multitudine suæ posteritatis impleuit. Ciuitas est concors hominum multitudo, societatis vinculo adunata, dicta a ciuibus, idest ab ipsis incolis vrbis, pro eo quòd plurimorum consciscat, & contineat vicos. Nam vrbs ipsa mœnia sunt, ciuitas autem, non saxa, sed habitatores vocantur. Tres autem sunt societates, familiarum, vrbium, gentium. Vrbs vocatur ab orbe, quod antiquæ ciuitates in orbe fiebant, vel a buri parte aratri, quo muri designabantur. Oppidum quidam ab oppositione murorum dixerunt. Alii ab opibus recondendis, eo quòd sit munitum. Alii, quòd sibi in eo conuentus habitantium, opem dat mutuam contra hostem. Nam primum homines tanquam nudi, & inermes, nec contra beluas præsidia habebant, nec receptacula frigoris, & caloris, nec ipsi inter se homines ab hominibus satis erant tuti, tandem naturali solertia, speluncis, siluestribusque tegumentis, tuguria sibi, & casas virgultis, arundinibusque contexerunt, quo esset vita tutior, ne his qui nocere possent aditus esset. Ciuitates autem, aut coloniæ, aut municipia, aut vici, aut castella, aut pagi appellantur. Ciuitas propriè dicitur, quam non aduenæ, sed eodem nati in solo condiderunt. Ideoque vrbes a propriis ciuibus conditæ ciuitates, non coloniæ nuncupantur. Colonia vero est, quæ defectu indigenarum nouis cultoribus adimpletur, vnde & colonia a cultu agri est dicta. Municipium est, quo manente statu, ciuitatis ius aliquod minoris, aut maioris officii a principe impetratur. Dictum autem municipium a muniis idest officiis, quòd tantum munia idest, tributa debita, vel munera reddat. Vici, & castella, & pagi hi sunt, qui nulla dignitate ciuitatis honorantur. Sed vulgari hominum conuentu incoluntur, & propter paruitatem sui maioribus ciuitatibus attribuuntur. Vicus autem dictus, eo quòd sit vice ciuitatis, vel quòd vias habeat tantum sine muris. Castrum antiqui dicebant oppidum loco altissimo situm, quasi casam altam, cuius pluralis numerus castra, diminutiuum castellum est, siue quod castrabatur licentia inibi habitantium, ne passim vaga hosti pateret, Pagi sunt apta ædificiis loca, inter agros habitantibus. Compita sunt, vbi vsus est, conuentus fieri rusticorum, & dicta q loca multa agro eodem cōpetsit, & q conueniunt a rusticis. Suburbana sunt circūiecta ciuitatis ædificia, quasi sub vrbe. Vicus ipsæ habitationes vrbis sunt. Plateæ perpetuæ, ac latiores ciuitatum viæ sunt, platos.n. Græci latum dicunt, Cloacæ dictæ, eo

eo quod his percolantur aquę, has primum Romæ fecisse Tarquinium Priscum fertur, vt quoties pluuiarũ inundatio extitisset, per eas aquæ extra ciuitatem emitterentur, ne maximis perpetuisque tempestatibus, planiciem, vel fundamenta vrbiũ, strages aquarum subuerteret.

De Fabricis lignarijs. Cap. XXVI.

IDem lib. 19. Lignarius ligni opifex generaliter appellatur. Carpentarius speciale nomen est, carpentum enim solum facit, sicut nauicularius, qui tantum nauium est fabricator, & artifex. Sarcitector dictus est, quod ex multis hinc, & inde coniunctis tabulis, vnum tecti sarciat corpus. Idem & tignarius, quia tectoria tignis inducit. Trabes vocatę sunt, quòd in transuerso positæ, vtrosque parietes contineant, tigna enim iuncta trabem faciunt. Trabes autem sunt cum sunt dolatæ, Clupæ vocatæ, quòd copulentur in se luctantes. Luctantes, quòd erecti inuicem se teneant, more luctantium agrantes. Asseres ab asse dicti, quia soli ponuntur, neque coniuncti. Scindulæ, eo quòd scindantur, idest diuidantur. Commissura dicitur tabulatum coniunctio. Epigri claui sunt quibus lignum ligno adhæret. Claui autem dicti quasi calibi, quia ex calibe, idest ferro fiunt. Tabulæ a veteribus tegulæ vocabantur a tegendo, vnde & tegulæ. Serræ autem nomen de sono factum est a stridore. Circinus dictus, quòd vergendo efficiat circulum, huius motu duplicata linea fit, quæ simplex per latitudinem extensa fuerit. Punctus autem in medio circini, centrum a Græcis dicitur, in cuius medio cuncta conuergunt. Securis quasi semi curis, ex vna enim parte acuta est, ex altera fossaria. Hæc apud veteres penna vocabatur. Vtramque autem habens aciem bipẽnis. Nam bipennis dicitur, quòd ex vtraque parte habeat acutam aciem, quasi duas pennas, pennum enim antiqui acutum dicebant, hæc & dolabra, quod habeat duo labia. Nam securis simplex est. Ascia ab astulis dicta, quas ex ligno eximit, cuius diminutiuum est asciola. Est autem manubrio breui, ex aduersa parte referens, vel simplicem malleum, aut cauatum, vel bicorne rastrum. Scalprus dictus, quòd scalpturis, & foraminibus sit aptus, quasi scalphorus, cuius diminutiuum scalpellus. Terebra vocata a verme ligni, qui nuncupatur terebra, quem Græci Teredonam vocant; hinc dicta terebra, eo quòd vt vermis terendo forat, quasi terefora, vel quasi transforans.

De Fabricis ferrarijs. Cap. XXVII.

FAber a faciendo ferrum impositum nomen habet, hinc deriuatum est nomen, ad alias artium materias fabros, vel fabricas dicere, sed cum adiectione, vt faber lignarius, & reliqua propter operis, scilicet firmitatem. In fabrorum autem fornace gentiles Vulcanum actorem dicunt, figuraliter per Vulcanum ignem significantes, sine quo nullum metalli genus fundi, extendique potest. Ignis autem dictus, quod nihil gigni ex eo potest. Fabrica in duabus rebus constat, ventis, & flammis. Flamma vero proprie fornacis est, dicta quod flatu follium excitetur. Fornax vero ab igne vocata, fos enim ignis est. Caminus fornax Græcum est deriuatum a caumate. Fauilla est deserta igne scintilla. Pruna est quamdiu ardet, cum autem extincta fuerit carbo nominatur. Pruna autem a perurendo dicta est. Carbo vero quod flamma caret, qui dum interisse creditur, maioris fit virtutis. Nam iterum incensus fortiori luce calescit. Cuius tanta est etiam sine igne firmitas, ut nullo humore corrumpatur, nulla vetustate vincatur. Incus est in quo ferrum tunditur, a cudendo dicta. Cudere enim cædere & ferire est, veteres autem non incudem uocabant, sed intudem, eo quòd in eo metallum tunditur, idest tendatur vnde a tudis malleus a tundendo, idest tendendo dictus, malleus uocatus, quia dum quid calet & molle est, cedit, & producitur. Marcus malleus maior dictus, quòd maior fit ad cadendum, & fortior. Martellus mediocris malleus. Martulus malleus pusillus. Forcipes quasi ferricipes, eo quod ferrum candens capiant teneãtque. Lima dicta eo, quod lene faciat, nam limum lene est. Ciliũ est vnde operãtur argentarii, a quo & cęlata uasa dicuntur.

De Vasis escarijs. Cap. XXVIII.

IDem libro vigesimo. Vasa dicta sunt a vescendo, quod in eo escæ apponantur, cuius diminutiuum vascula quasi vescula. Fictilia dicta, quod fiant, & fingantur ex terra. Argilla autem ex cocta testa uocabulum suscepit, quia dum mollis esset, efficitur testa, Samia vasa quidam putant a Samo oppido Græciæ habere nomen, alii dicunt certam esse Italiæ, quę non longe a Roma nascitur, quæ Samia appellatur. Celata vasa argentea, vel aurea sunt signis eminentioribus intus extra ve expressa, a cœlo, vel celte vocata, quod est genus ferramenti, quod vulgo cilionem uocant. Anaglipha uasa, quæ superius sunt sculpta. Græci enim ana sursum Gliphe sculpturam dicunt, idest sursum sculpta. Discus antea scus, a specie scuti, vnde & scutella. Postea discus vocatus, quod det escas, idest apponat. Parapsis est quadrangulum, & quadrilaterium vas, idest paribus absidis. Patena, quod dispansis, & patentibus sit oris. Lances vasa sunt emissoria, quibus sacrificatur Scutella a scuto per diminutionem, est enim eiusdem similis. Guata quasi cauata g. pro c. litera posita. Apophorata, a Græcis, a ferendo poma, vel aliquid nominata. Salinum vas aptum salibus. Idem & sulsica. Acetabulum quasi acetapherum, quod acetum ferat coclear ab vsu prius coclearum dictũ, hinc est & illud veterum distichon. Sum cocleis abilis, nec minus vtilis ouis. Nunquid scis potius cur cocleare uidetur. Trissiles, Græcè, Latine tripedes. In vasculis tria quæruntur, quæ placeant, manus artificis, pondus argenti, splendor metalli.

De Vasis liquoris. Cap. XXIX.

PHialæ dictæ sunt, eo quod ex vitro fiant. Vitrum enim Græce hyalin dicitur. Patheræ phialæ sunt dictæ, uel quod in ipsis potare solemus, vel quod patentes sunt dispansisque labris. Cratera calix est duas habẽs ansas, & est nomẽ Græcũ, fiebant.n. primum a connexionibus virgultorum, vnde & dictæa potu cratin, idest quod seinuicem teneant. Ciati quoque, & sciphi siue cimbia, & ipsa poculorum sunt genera, ex quibus cimbia pocula dicta sunt, ex similitudine cimbæ nauis. Bachia primum a Bacho, quod est vinum nominata, postea in vsus aquarius transiit. Calices, & calari, & cala poculorum genera, antea ex ligno facta, vnde & uocata. Græci enim omne lignum cala dicebant. Ampulla quasi ampla bulla. similis est enim rotunditate bullis, quæ ex spumis aquarum fiunt, atque ita inflantur vento. Enoforum dicitur vas ferens vinum, eno enim vinum est. Flascæ ex Græco vocabulo dictæ, hæ pro vehendis, & recondendis fialis prius factæ sunt, vnde & nuncupatæ, postea in vsum vini transierunt. Lagena & situla Græca nomina sunt. Cantarus vas quoddam, & hoc Græcum est. Hydria genus est vasis aquatilis, per deriuationem vocata, hydor enim aquam Græci vocant. Situla, quod sitientibus apta sit ad bibendum, quod vas Greci cadum vocant. Catinum vas fictile, quod melius neutrum dicitur, quam masculinum, sicut & salinum dicitur nihilominus neutro, vas aptum salibus. Orca est amphoræ species, cuius minor vocabulo vrceus, diminutiuum vrceolus est, Dolium Græcum est. Cupos & cupas a capiendo aquas, vel vinum vocatas, vnde & caupones. Vtres ab vtero. Mulgarium in quo mulgentur pecora, Labrum vocatum est eo quod in eo solebant lauari infantes, cuius diminutiuum labellum. Idem & alpheum, eo quod in eo lauationem fieri solitum sit. Peluis uocatæ sunt eo quod pedes ibi lauentur. Sifon vas appellatum, quod aquas sufflando fundat. Emicandum vas olearium. Scortia vas olearium, Alabastrum est vas vnguentarium, e lapide sui generis eo nominatum, quem alabastritem uocant, qui incorrupta vnguenta conseruat. Pixides vascula vnguentaria, ex buxo facta, nam quod nos buxum, Græci pixtum vocant. Lenticula uasculum olearium, ex ære aut argento factum, a liniendo dictum. His enim Reges & sacerdotes vngebantur.

De Vasis coquinarum, & luminariorum. Cap. XXX.

OMnia uasa coquendi causa parata, cocula dicuntur. Olla dicta pro eo, quod ebuliat in eo aqua igne subiecto, vt altius vapor emittatur, vnde & bulla dicitur, quæ in aqua venti intus spiritu sustentatur. Patella quasi patula olla, est enim oris patentioribus, Cacabus, & cucuma a sono feruoris cognominantur. Lebetes æneæ sunt Græce vocatæ, sunt enim ollæ minores in vsum coquendi paratæ. Sartago a strepitu soni vocata, quando ardet in ea oleum. Tripedes vocatæ, eo quod tribus pedibus constent. Has Græci tripodas vocant. Mola a sui rotunditate vocata, vt mala pomorum sic & Græci maloni. Cribrum, quod ibi currat frumentum, quasi currifrum. Rotabulum dictum a proruendo stercora,

siue ignem panis coquendi gratia, a colendo ignem, & ligna, antiqui appellauerunt focū. Fos enim Graece Latine Ignis. Lucerna a licinio dicta est. Licinios autem quasi lucinius lucem praebeat, est enim cicentela lucernae. Ceteus à cera nomē habet ex qua formatur. Lacunaria pendentia sunt lumina, quasi lucunaria, idest in aere lucentia. Funalia dicuntur, quae intra cerani sunt, dicta a funibus, quos ante vsum papyri cera circundatos habuere maiores. Funalia autem Graeci scholaces dicunt, quòd sint scoliae, alias scolicae, hoc est mortis. Lampas flamma est in vertice lucens, dicta quòd lambentis modum ostendere videatur. Fax dicta, quòd focos faciat, cuius diminutiuum facula. Laterna inde vocata, quòd lucem habeat interius clausam, fit enim ex vitro recluso intus lumine, vt vēti flatus adire non possit, & ad praebendum lumen facile vbiqꝫ circumferatur. Lucubrum vocatum, quòd luceat in vmbra. Est enim modicus, qui solet ex tenui stuppa ceraque forma-ri. Pyra est, quae in modum arae, ex lignis construi solet, vt ardeat. Pyr enim ignis dicitur, sed pira est ipsa lignorum congeries, cum nondum ardet. Rogus est cum ardere coeperit. Bustum vero iam exustum uocatur.

De Vasis repositoriis. Cap. XXXI.

GAzophilacium arca est, vbi colliguntur in tēplo, ea quae ad indigentiam pauperum mittuntur. Gaza enim lingua Persarum thesaurum. Philacion Graece custodia interpretatur. Arca dicta, quòd arceat visum, atq; prohibeat. Hinc & arcinum, hinc & arcanum idest secretum vnde exteri arcentur. Cybotum Graece, arcam dicimus. Loculus ad aliquid ponendum in terra factus locus, seu ad uestes, vel pecuniam custodiendam, vnde & per diminutionem dicitur. Mozica quasi modica, vnde & modicū z. pro d. sicut solent Itali dicere ozie pro hodie. Scrinia Graecum est. Saccus a sago dictus, quòd eo consuto efficiatur quasi sagus. Marsupium sacculus nummorum, quem Graeci marsipa appellant. Sitarciae nautarum sunt, ab eo quòd sitae sunt appellatae. Inuolucrum dictum, quòd aliquid in se teneat inuolutum. Fiscus sacculus est publicus, vnde & fiscellae, & fiscinae dicuntur. Hunc habent exactores, & in eo mittunt debitum publicum, quod redditur regibus. Fiscus autem primę positionis est, deriuatiuum fiscina, diminutiuum fiscella. Canistrum fiscis cannis contexitur, vnde & nuncupatur. Alii Graecum asserunt. Cistella a costis ex canna, vel lignis, quibus contexitur nominata. Cophinus est vas ex virgultis aptum mundare stercora, & terram portare, de quo dicit propheta Israel. Manus eius in cophino seruierunt. Dictus autem cophinus quasi couus, idest quasi cauus. Sporta a sparta dicta, non ab asportando, sicut quidam volunt. Prius enim a sparto fieri solebant.

De Lectis, & sellis, & vehiculis, ac caeteris, quae in vsu habentur. Cap. XXXII.

LEctīcem a lectis herbis vocatae. Stratus a sternendo dictus, quasi stratus; In his solis antiqui accubababant, nōdum laneis stramentis repertis. Grabatum Graecum est. Dicitur autem inclinantis, vel reclinari capitis susceptio. Garra enim Graece apud poeticos caput dicitur. Baionula lectus, qui in itinere baiulatur. Rama breuis lectus, circa terram. Puluinar lectus diuitum est, Spingae in quibus sunt spingatae effigies, quos nos griphos dicimus. Sponda autem est exterior pars lecti, pluteus interior. Geniales lecti, proprie sunt qui sternūtur puellis nubentibus. Dicti autem a generandis liberis. Cunabula sūt lectuli in quibus infantes iacere consueuerunt, dicta quòd partui adhibeantur, quasi cinabula, nam einae est Graece eniti. Feretrū dicitur eo quòd in eo mortui deferebantur, & est Graecum a poto pherefin, idest a ferendo. Scamna sunt quae lectis altioribus apponuntur, dicta autem a scandendo, idest ascendendo, hinc & scabella quae lectis paruis, vel sellis ob ascensum apponuntur. Scabellum autem & suppedaneum dicitur. Scansilia gradus sunt, vbi honorati in sedibus haerent. Solium est in quo reges sedent, propter tutelam corporis sui secundum quosdam a soliditate dictum, quasi solidum. Sella quasi sedda dicta est, & subsellia quasi subsedia. Tronum Graeci dicunt quod nos solium. Cathedrae doctorum sunt, sellae curules erant, in quibus magistratus sedentes iura reddebant. Tripodes scamnelli sunt habentes tres pedes. Catrū a cardine rotatum dictum, vnde & currus dicti, quòd rotas habere videntur. Rota autem dicta, quòd ruat, & rotundum a rota vocatur. Reda genus vehiculi quatuor rotarum, has antiqui retas dicebant, propter quod haberent rotas. Carpentum pompaticum vehiculi genus, quasi carrum pompaticum. Plaustrum vehiculum duarum rotarum, quibus onera deferuntur, & dictum plaustrum, quia voluitur, quasi pilastrum. Caracutium vehiculum altissimarum rotarū quasi carrum acutum. Capsus carruca vndique contecta, quasi capsa. Pilentum vel praeturritum, contecta quatuor rotarum vehicula, quibus matronae olim vtebantur. Basterna vehiculum itineris, quasi viae sterna mollibus stramentis composita a duobus animalibus deportatur. Calamistrum acus est, quae calefacta & adhibita calefacit, & intorquet capillos: vnde & calamistrati appellantur, qui comam torquent. Horologium dictum, quia ibi horas legamus, idest colligamus. Actor. Haec & alia plura iuxta diuersionem magistri Richardi superius positam ad armaturam pertinent: Armatura tamen proprie videtur dici armorum peritia.

De Armis. Cap. XXXIII.

ISidorus. 18. Arma generaliter omnium rerum instrumenta sunt, vnde loca vbi reponuntur armaria dicta sunt. Item arma, & tela omnium generum, sed arma sunt quibus ipsi tuemur. Tela sunt quae emittimus. Nam arma duplicia sunt, idest vel quibus percutimus, vel quibus tegimur. Arma autem proprie dicta sunt, eo quod armos tegunt. Gladius generaliter dicitur ensis in praelio, sed ensis ferrum tantum, gladius uero totus, proprie autem appellatur gladius, quòd gulam diuidat, idest ceruicem secet. Ad hoc enim primum est factus. Nam caetera membra securibus magis caeduntur, collum gladio tantum. Acies autem gladii ab acumine dicta, capulus uocatus, vel quia est caput gladii, vel quia ibi capiatur, vt teneatur, nā alibi acies ferri non finit. Mucro non tantum gladii est, sed & cuiuslibet teli acumen, dictus a longitudine, nam macro Graeci longum uocant, hinc & machera: Machera autem est gladius longus ex pa rte vna acutus. Framea vero gladius, ex vtraque parte acutus, quam vulgo spatam uocant. Ipsa est & romphea. Framea autem dicta, quia ferrea est. Spata à passione dicitur Graeco verbo, quoniam patin Graece dicitur pati. Alii spatam latine autumant dictam, eo quòd spaciosa sit, idest lata & ampla. Pugio a pungendo & transfigendo vocatus est. Est enim gladius paruus, bis acutus lateri adhaerens. Idem & clunabulum dictum, quòd religetur ad clunem. Sica a secando dicta, est enim gladius breuis, quo maxime vtuntur, qui apud Italos latrocinia exercent, a quo sicarii dicti. Secures signa sunt, quae ante consules ferebantur, quas Hispani ab vsu Francorum per deriuationem Franciscas vocant, & eas loco signi portant, ne vsum perderent belli, aut vacantes ocio aspectum amitterent gladiorum.

De Hastis, & clypeis. Cap. XXXIIII.

HAsta enim est contus cum ferro, cuius diminutiuum facit hastile. Nomen autem hasta ab astu sumpsit, vnde & astutia. Contus ferum non habet, sed tantum cuspide acutus est. Contus autem quasi conitus, est enim conitus acuta rotunditas. Venabula dicta quasi venatui habilia, a venor venaris dicta. Excipia, quia uenientem excipiunt, quasi excipibilia: excipiunt enim Apros, expectantque Leones, & intrant Vrsos, sit tantum firma manus. Lancea est hasta amentum habens in medium. Dicta autem lancea, quòd aequa lance, idest aequali pondere uibratur. Amentum uinculum est iaculorum hastilium, quod mediis hastis aptatur. Claua est qualis fuit Herculis, dicta quòd sit clauis ferreis inuicem religata, & est cubito semis facta in longitudine, haec & cateia. Falarica est telum ingens, torno factum, habens ferrum cubitale, & rotunditatem de plumbo, in modum sphere in ipsa summitate, dicitur etiam & ignem habere affixum, hoc autem telo pugnatur de turribus, quas dici phalas manifestum est. Pila sunt arma iaculorum, atque telorum, a torquendo, vel emittendo uocata. Telum uocatum secundum Graecam etymologiam, a po tu telon, quicquid longe iaci potest, quamquam abusiue dicatur, & gladius. Proprie autem telum a longitudine dictum, vnde & mustelam dicimus, quòd longior sit. quàm mus. Cuspis hastile amentatum, a cespite dictus, quod est virgultum. Clypeus est scutum maius, dictus ab eo, quòd clepet, idest celet corpus, periculisque subducat, a po tu cleptiu. Oppositus enim sua defensione, ab hastis, & iaculis corpus munit. Clypeus autem peditum est, scutum equitum. Scutum appellatum, eo quòd a se excutiat telorum ictus, vt enim telis resistatur, clypeus ante fertur. Vmbo scuti media pars est, quasi vmbilicus. Ancille uocatur scutum breue, dictum ab incisione

incisione, quòd fit ab omni parte velut ancisum, ac rotundum. Pletum scutum breuissimum in modum lunę medię. Scetra scutum loreum sine ligno, quo vtuntur Afri & Mauri. Lorica vocata, eo quòd loris careat. Solum enim circulum ferreis contexta est. Squama est lorica ferrea, laminis ferreis, aut æreis cócathenata, in modum squamę piscis, & ex ipso splendore squamarum, & similitudine nuncupata. Delicijs autem & poliuntur loricę & teguntur. Cassis de lamina. Balea de corio. Nam galeros corium dicitur. Apex est quod in summa galea eminet, quo figitur crista, quam Grçci conum vocant.

De Sagittis, & fundis, ac machinis. C. XXXV.

Sagitta a sagaci iactu idest veloci ictu vocata, pennis enim fertur quasi auis, vt celeriter mors percurrat ad hominem. Scaptes bibentes, Grçcum est. Spicula sunt sagittę, vel lanceę breues ab spicarum specie nuncupatæ. Scorpio sagitta venenata est, arcu vel tormentis excussa, qui dum ad hominem venerit, virus quo figitur infundit, vnde & scorpio nomen accepit. Pharetra sagittarū theca, a ferendo iacula dicta, sicut & pheretrum, vbi funus defertur, qui iccirco etymologiā communem habent, quia pharetra mortem, feretrum mortuū portat. Dolones sunt vaginæ ligneę, inter quas latet pugio sub baculi specie. Dolones autem a dolo dicti sunt. Arcus vocatus eo quòd arceat aduersarium. Funda dicta, eo quod ex ea fundâtur lapides idest emittantur. Balista genus tormenti ab emittendo iacula dicta, Balin enim Grçce emittere dicitur; torquetur eīm verbere neruorum, & magna vi iacit, aut hastas, aut saxa. Inde & fundibalus, quasi fundens & emittens. Contra balistam testudo valet. series enim fit armorum vmbonibus inter se collectis, & colligatis. Arieti nomen species dedit, eo quòd cum impetu impingit murum, in modum arietum pugnantium, validę enim ac nodosę arboris caput ferro vestitur, eaque suspensa funibus multorum manu ad murum impellitur. Deinde retrorsum ducta maiori impetu destinatur, sicque crebris ictibus cócussum muri latus cedit, cauatumque irrumpit, ac fenestram facit. Contra impulsum arietis remedium est saccus paleis plenus, & in eum locum demissus quo aries percutit. Laxo enim saccorum sinu, ictus arietis illisus mollitur. Duriora enim mollioribus facilius cedunt. Plutei sunt crates corio crudo intextę, quæ in opere faciendo hosti obijciuntur.

De Bellis. C. XXXVI.

Primus bella intulit Ninus Assyriorum Rex. Ipse.n. finibus suis nequaquā cōtētus humanę societatis fęd° īri sīpēs, exercitus ducere, aliena vastare, liberos populos aut trucidare, aut subijcere cępit, vniuersamq; Asiā vsque ad Libiæ fines noua seruitute perdomuit. Hinc etiam studium orbis in mutuo sanguine alterna cęde grassari. Quatuor autē sunt belloꝝ genera.i. iustū, iniustum, ciuile, & plusquā ciuile. Iustū bellum est, quod ex edicto geritur, de rebus repetitis, aut propulsandorum hostium causa. Iniustum bellum est quod de furore, non de legittima ratione initur. Ciuile bellum est inter ciues ortā seditio, & concitatio tumultus, sicut inter Sillam & Marium. Plusquam ciuile bellum est vbi non solum ciues certant, sed & cognati, quale actum est inter Cæsarem & Pompeium, quando gener & socer inuicem dimicauerunt. Bella itaque dicuntur interna, externa seruilia, socialia, pyratica. Seditio est dissensio ciuium, dicta quod seorsum alij ad alios eant. Bellum igitur est totum pugna vnius diei prælij pars pugnæ est. Bellū antea duellū vocatū, eo ꝙ duæ sunt partes dimicantiū, vel ꝙ alteꝛū faciat uictorem, alium victum. Postea detracta litera d. & mutata u. in b. dictum est bellum. Alii per antiphrasim putant dictum, eo quod sit horridum. Prælia dicuntur a præmēdo hostis hostem, vnde & prela ligna quibus vua præmitur. Pugna uocata, eo ꝙ vsus fuisset initio pugnis contendere, vel quia primo bellum pugnis incipiebant. Quatuor autem in bello aguntur, pugna, fuga, victoria, pax. Pacis uocabulum uidetur a pacto sumptum. Posterius autem pax accipitur, fœdus primum initur. Fedus est pax quæ fit inter dimicantes, vel a fide, vel a fecialibus, idest sacerdotibus dictum, per ipsos enim fiebant fœdera, sicut per seculares bella. Alii fœdera dicta esse putant a porca fœde, & crudeliter occisa, cuius mors optabatur ei qui a pace resilisset. Virg. Et cæsa iungebant fœdera porca. Federis partes induciæ, quasi indies ocia. Tullio. de officio libro primo. Bellum quidem ita suscipia.ur, vt nil aliud nisi pax quæsita videatur.

De signis bellorum. Cap. XXXVII.

Isidorus ubi supra. Signa bellorum dicuntur, quod his exercitus & pugnandi, & victoriæ receptui accipit symbolum. Nam aut per uocem tubæ, aut per symbolum admonetur exercitus legionum. Principalia signa sunt Aquilæ, Dracones, & Pilæ. Aquilæ ideo, quod eadem auis Ioui in armis auspicio fuerit. Nam dum idem Iouis aduersus Tytanas proficisceretur Aquilam ei in auspicio apparuisse ferunt, quam ille pro indicio victoriæ acceptam tutelæ suæ auspicatus, eam legioni signum dedit. Quod factum est, vt deinceps militum signis committeretur. Draconum signa ab Apolline morte Phitonis, serpentis inchoata sunt, deinc & a Græcis, & Romanis in bello gestari cæperunt. Pilam in signo constituisse fertur Augustus propter nationes sibi in toto orbe subiectas, vt in illa figurā orbis ostēderet. Vexillum & ipsum signum bellicum, tractum nomen habens a veli diminutione quasi velillum, sub Romulo autem fasciculos fœni pro vexillis milites habuerunt, hinc & manipuli appellamus. Manipulos autem dicimus fasces fœni quòd manū impleant. Cætera signa diuersis ptolata imaginibus secundum militarem consuetudinem existunt, per quas exercitus permixtionem prælorum agnoscit. Bucina est qua signum datur in hostem, dicta autem a voce quasi vocina. Nā Pagani agrestesque ad omnem vsum bucina ad compita vocabantur, proprie ergo hoc agrestibus signum fuit. Tubam Tyrrheni primi inuenerunt, hinc postea bellicis certaminibus adhibita est, ut ubi exaudiri præco per tumultum non poterat, sonitus tubæ clangentis attingeret. Audiebatur autem non solum in præliis, sed in omnibus festis diebus propter laudis vel gaudii claritatem. Tubam autem dictā quasi topham, idest cauam, item tubam quasi tibiam. Inter tubam autem, & bucinam veteres discerne bant, nam bucina insonans sollicitudinem ad bella denunciabat. Tuba autem prælium indicabat, cuius sonus varius est, nā interdum canitur ut bella committantur, interdum vt insequātur eos, qui fugiunt, interdum receptui canere dicuntur. Nam receptus dicitur, quo se exercitus recipit. Classica sunt cornua quæ conuocandi causā erant facta, & a calando classica dicebātur. Apud Amazonas autem non tuba sicut a regibus, sed a regina sistro uocabatur fœminarum exercitus.

De scientia militari. Cap. XXXVIII.

Vegetius renatus in lib. 1. de re militari. Aduersus omnia profuit tyronem solertem eligere (vis vt ita dixerim) armorum decorem quotidiano exercitiò roborare, quæcunque euenire in acie. atque prælijs possunt, omnia in campestri meditatione pernoscere, seuire in desides vindicando. Scientia enim rei bellicæ dimicandi nutrit audaciam: Nemo facere metuit, quod se bene didicisse confidit. Etenim in certamine bellorum exercitata paucitas ad victoriam prōptior est, quàm rudis, & indocta multitudo exposita semper ad cædem. Neque enim parua, & leuis videtur armorum scientia, siue equitem, siue peditem, sagittarum bellis imbuere, siue scutatum armaturæ numeros, omnesque gestus docere, ne locum deserat, ne ordines turbet, vt missile ad destinatum locum magnis virtutibus iaceat, vt fossam ducere, sudes scienter figere nouerit, tractare scutum, & obliquis ictibus venientia tela deflectere, plagam prudenter vitare, audacter inferre, huic taliter instituto tyroni pugnæ aduersum quoslibet hostes in acie formido non est, sed voluptas.

Cuius regionis, & artis tyrones eligendi sunt. Cap. XXXIX

Verum ordo deposcit ex quibus prouincijs, vel nationib. tyrones legendi sint, prima parte tractetur. Omnes nationes, quæ vicinæ sunt soli, nimio calore siccatas, amplius quidem sapere, sed minus habere sanguinis dicunt. Ac propterea constantiam ac fiduciam in comminus non habere pugnandi, quia metuunt vulnera, qui exiguum sanguinem se habere nouerunt. Econtra septentrionales populi, remoti a solis ardoribus, inconsultiores quidem, sed tamen largo sanguine redundantes sunt, ad bella promptissimi. Tyrones igitur de temperatioribus legendi sunt plagis, quibus & copia sanguinis suppetat ad vulnerum mortisque contemptum, & non possit deesse prudentia, quæ & modestiam seruat in castris, & non parum prodest in dimicatione. Sed nec credo potuisse dubitari, aptiorem armis rusticam plebem, quæ quia sub diuo, & cum labore nutritur solis patiens est, imbre negligens, balnearum nescia, deliciarum ignara, simplicis animi, paruo contenta cibo,

durata

durata ad omnem laborum tolerantiam. Interdum tamen necessitas exigit etiam vrbanos ad arma compellere, qui vbi nomen dedere militiæ, primum laborare, decurrere, portare pondus,& solem puluęremque ferre condiscant, parco victu vtantur,& rustico,interdum sub diuo, interdum sub papilionibus commorentur, tamen demum ad vsum erudiantur armorum,& si longior expeditio emergit, in angarijs plurimum detinendi sunt proculq; habendi a ciuitatis illecebris,vt eo modo,& corporibus eorum robur accedat,& animus. Itaque piscatores,& aucupes, dulcarios,linteones, omnesque huiusmodi,longè arbitror pellendos a castris.Fabros, ferrarios, carpentarios,macellarios, & Ceruorum, Aprorumque venatores conuenit sociari militiæ. Honestas idoneum militem reddit, verecundia dum prohibet fugere,facit esse victorem.

Cuius Aetatis,vel figuræ probandi sunt. Cap. XL.

INcipiente pubertate ad delectum cogendum tyronē nullus ignorat.Non enim tantum celerius, sed etiam perfectius imbuuntur, quæ discuntur a pueris, deinde militaris alacritas,saltus, & cursus ante tentandus est, quàm corpus ætate pigrescat. Velocitas enim est, quæ percepto exercitio strennuum efficit bellatorem. Item necessitas exigit,non tam staturæ rationem habere, quàm virium, & ipso Homero teste, qui Tydeum minorem quidem corpore, sed fortiorem armis fuisse significat.Præterea qui delectum acturus est, vehemēter intendat,vt ex vultu,ex oculis, ex omni conformatione membrorum eos eligat.Bellatorum namque non tantum in hominibus, sed etiam in equis, & canibus virtus multis declaratur indicijs.Sit ergo adolescens martio operi deputandus, vigilantibus oculis, erecta ceruice, lato pectore, humeris musculosis, valentibus digitis, longioribus brachijs, ventre modicus, exilior cruribus, suris, & pedibus non superflua carne distentis, sed neruorum duricia collectis,cum hæc in tyrone signa deprehenderis, proceritatem non magnopere desideres. Vtilius est enim fortes esse milites quàm grandes.

De Probatione,& eruditione tyronum. Cap. XLI.

SEd non statim punctis signorum scribendus est tyro delectus,verum ante exercitio prætendēdus, vt vtrum verè tanto operi aptus sit,possit agnosci.Et velocitas in illo requirenda videtur, & robur, & vtrum armorum disciplinam ediscere valeat, vtrum habeat confidentiam militarem. In omni enim conflictu non tam prodest multitudo,quàm virtus. Signatis itaq; tyronibus,per quotidiana exercitia, armorum est demonstranda doctrina. Nihil firmius,neque felicius,neque laudabilius est reipublicæ, in qua habundant milites eruditi. Non enim vestium nitor,nel auri, argenti, gemmarumque copia hostes ad reuerentiam nostram, aut ad gratiam inclinant, sed solo terrore subiguntur armorum. Deinde in alijs rebus (sicut ait Cato) si quid erratum est,potest corrigi, prælioum delicta emendationem non recipiunt, cum pœna statim sequatur errorem.Militatem edocendi gradum sunt,nihil enim magis in itinere,vel in ęcde custodiendum est,quàm vt omnes milites incedendi ordinem seruent, quod aliter non fieri, nisi vt exercitio ambulare celeriter, & æqualiter discant. Periculum enim ab hostibus semper grauissimum sustinetur diuisus, & inordinatus exercitus. Militari ergo gradu viginti millia passuum horis quinque dumtaxat æstiuis conficienda sunt, quicquid addideris iam cursus est, cuius spacium non potest definiri,sed & cursu præcipuè assuefaciendi sunt minores, vt maiore impetu in hostem perculsent, vt loca oportuna celeriter cum vsus aduenerit occupent, vt ad explorãdum alacriter pergant, alacrius redeant, vt fugientium terga facilius comprehendant.

De Exercitatione eorum. Cap. XLII.

AD saltum etiam,quo vel fossatum salitur,vel impediens aliqua altitudo superatur,exercendus est milles, vt cum huiusmodi difficultates euenerint, possint sine labore transire. Natandi vsum æstiuis mensibus omnis æqualiter debet tyro condiscere. Non enim semper pontibus flumina trãseuntur,sed & cedens, & insequens natare cogitur frequenter exercitus, non solum autem pedites, sed & equites, ipsosque equos vel lixas,quos gallarios vocant, ad natandum percommodum est. Olim de vimine in modum cratium conformiatem texebant scuta, itidemque clauas ligneas contra illum palum,tanquam contra aduersarium tyro cum etate illa, & clauā,velut cum gladio se exercebat,& scuto, & tunc quasi caput aut faciem peteret,nunc a lateribus minaretur, interdum contenderet publices,& crura succingere,recederet,assultaret,insiliret,quasi pręsentem aduersarium,sic palum omni impetu,omni bellandi arte attentaret. Gesa enim quouis impetu veniat, non frequenter interficit,cum & armis vitalia defendantur,& ossibus.At contra puncta necesse est, vt vitalia penetret quicquid immergitur. Deinde dum cęsa infertur brachium dextrum latusque nudatur. Puncta autem tecto corpore infertur, & aduersarium sauciat antequam videat. Hastilia quoque tyro aduersum illum palum, tanquam aduersus hominem iactare compellitur. Eo enim exercitio, & lacertis robur accrescit, & iaculandi peritia atque vsus.

Adhuc de eodem. Cap. XLIII.

ITem pars iunior arcubus ligneis sagittisque lusorijs exercenda est seuire ad palos, & doctores ad hanc rem artifices eligendi,& maior adhibenda solertia,vt arcum scienter teneant,vt fortiter impellant, vt sinistra fixa sit, vt dextra cum ratione ducatur, vt ad illud quod feriendum est, oculus pariter animusque consentiant, vt siue in equo, siue in terra rectum sagittare doceant. Ad lapides vero,vel manibus, vel fundis iaciendos exerceri diligenter conuenit iuniores. Fundarum versum primi Balearum insularum habitatores,& inuenisse, & ita peritè exercuisse dicuntur, vt matres paruos filios nullum cibum contingere sinerent, nisi quem ex funda destinato lapide percussissent. Sæpe enim aduersum bellatores cassidibus cathaphractis, loricisque munitos, teretes lapides de funda,vel fustibalo destinati,sagittis sunt omnibus grauiores,cum membris integris,lætale tamen vulnus importent, & sine via sanguinis, hostis lapidis ictu intereat. Fundam portare nullus est labor, & interdum euenit, vt in lapidosis locis conflictus habeatur,aut mons sit aliquis defendendus,aut collis. Aut oppugnatione castellorum, siue ciuitatum lapidibus Barbari fundis pellendi sint. Pondus quoque baiulare,& iter facere gradu militari frequentissimè cogendi sunt iuniores, quibus in arduis expeditionibus necessitas imminet,annonam pariter, & arma portandi. Nec hoc credatur esse difficile, si vsus accesserit:nihil enim est,quod non assidua meditatio facillimum reddat. Semper ergo cogendi, & exercendi sunt iuniores, vtilius enim constat esse erudire armis suos, quàm alienos mercede conducere.

De Munitione,& ordinatione castrorum. Cap. XLIIII.

CAstrorum quoque munitionem debet tyro condiscere, quippe si recta constituta sunt castra, ita vt intra bellum securi milites dies noctesq; peragant, etiam si hostis obsideat, quasi munitam ciuitatem videantur secum vbique portare:Castra præsertim vicino hoste,tuto semper facienda sunt in loco,vbi lignorum,& pabuli, & aquæ suppetat copia,& si diutius commorandum sit,loci salubritas eligatur.Cauendum, etiam ne mons sit vicinus, aut colis altior, qui ab aduersarijs captus possit officere. Considerandum etiam ne torrentibus inundari consueuerit campus, & hoc casu vim patiatur exercitus.Pro numero autem militum, vel impedimentorum munienda sunt castra, ne maior multitudo constipetur in paruis,neve paucitas in latioribus, vltra quàm oportet cogatur extendi.Interdum autem quadrata, interdum trigona, interdum semirotunda,prout loci qualitas, aut necessitas postulauerit,castra facienda sunt. Porta autem quæ appellatur prætoria,aut orientem spectare debet,aut illum locum qui ad hostes respicit:Aut si iter agitur,illam partem debet attendere,ad quam est profecturus exercitus. Intra quam primæ centurię, hoc est cohortes papiliones tendunt,& dracones, & signa constituunt. Decumana autem porta,quæ appellatur post prætorium, est per quam delinquētes milites educuntur ad pęnam. Milites in acie dispositos ordines seruent,nec vbi contra expedit,aut conglobent agmen,aut laxent. Nam & constipati perdunt spacia pugnandi,& sibijnuicem impedimento sunt,& rariores atque interlucentes aditum perrumpendi hostibus præstant. Producendi ergo tyrones sunt semper ad campum, & secundum matriculæ ordinem in aciem dirigendi, ita vt primo simplex extensa sit acies,ne quos sinus, ne quas habeat curuaturas,vt æquali legitimoque spacio miles distet a milite,tūc præcipiendum, vt subito displicent aciem, ita vt in ipso impetu,ad quem respondere solent,ordo seruetur. Tertio præcipiendum, vt quadratam aciem repente constituant. Quo facto in trigonum,quem cuneum vocant, acies ipsa disponenda est,

est. Iubetur etiam vt instruant orbes, quo genere cum vis hostium interrupe rit aciem, resisti ab exercitatis militibus consueuit, ne omnis multitudo fundatur in fugam, & graue discrimen immineat.

De Partibus rei militaris. Cap. XLV.

IDem in lib. 2. Res igitur militaris armis constat, & viribus. Hæc in tres diuiditur partes, equites, pedites, classes. Equitum alas dicunt, ab eo quòd ad similitudinem alarum, ab vtraque parte protegant acies. Est & aliud genus equitum, qui legionarij vocantur. Classium item duo genera sunt, vnum liburnarum, aliud lusitiarum. Equitibus campi, classibus maria, vel flumina, peditibus colles, vrbes, plana, & abrupta seruantur. Ex quo intelligitur magis reipublicæ necessarios pedites, q̃ possunt vrbibus prodesse, & maiore numerus militum sumptu expresso, minore nutritur peditum exercitus. Verum ipsi pedites in duas diuisi sunt partes, hoc est auxiliares, qui & socijs, & fœderatis gentibus mittebantur. Et legiones. Legio ab eligendo appellata est, quod vocabulum eorum desiderat fidem, atque diligentiam, qui milites probant. In auxiliarijs minor, in legionibus longè amplior consueuit militum numerus asscribi. Græci Dardanij phalanges habuerunt, & in vna armatorum octo millia censebantur. Galli atque Celtiberi catervis vtebãtur in prælio, in quibus singulis erant sena millia armatorum. Romani legiones habebant, in quibus singulis sena millia interdum amplius militare consueuerunt. Quid autem inter legiones, & auxilia interesse videatur, expediam. Auxiliares cum ducuntur ad prælium ex diuersis numeris venientes, nec disciplinæ inter se, nec notitiæ, nec affectioni consentiunt. Item alia instituta, alius inter eos vsus est armorum. Necesse est autem eos tardius ad victoriam peruenire, qui discrepant antequam dimicent. Denique cum in expeditionibus plurimum prosit omnes milites vnius præcepti significatione connecti, non possunt æqualiter iussa complere, qui ante pariter non fuerunt.

De Legionibus. Cap. XLVI.

LEgionum nomen in exercitu permanet et hodieque, sed per negligentiam superiorum temporum robur infractũ est, cum virtutis præmia occuparet ambitio, & per gratiã promouerẽtur milites, qui promoueri consueuerunt per laborem. Præterea necesse est morbo aliquantos debilitari, atque dimitti aliquantos militiam deserere, vel diuersis casibus interire, & nisi annis singulis, immo singulis mensibus in recedentium locum iuniorum turba succedat, quamuis copiosus tamen exhauritur exercitus. Est & alia causa cur attenuatæ sunt legiones. Magnus in illis labor est, & militandi grauiora arma, pauca munera sæuior disciplina. Quod vitantes plerique in auxilijs festinant militiæ sacramenta percipere, vbi & minor sudor, & maturiora sunt præmia. In omnibus autoribus inuenitur singulos consules aduersum hostes copiosissimos, non amplius quàm binas duxisse legiones, additis auxilijs sociorum: Tanta in illis erat exercitatio, tanta fiducia, vt cui bello duæ legiones fierent crederentur posse sufficere, quapropter ordinationem legionis antiquæ, secundum normam militaris iuris exponam.

De Modo constituendi legionem. Cap. XLVII.

DIligenter igitur lectis iunioribus, animis, corporibusque præstantibus, additis etiam exercitijs quotidianis, punctis miliie scripto, matriculis inserti, iurare solent per Deum. & Christum, & Spiritum sanctum, & per maiestatem Imperatoris, quæ secundum Deum generi humano diligenda est, & colenda, Deo enim vel priuatus, vel militaris seruit, cum fideliter eum diligit, qui Deo regnat auctore. Iurant autem milites omnia se strennue facturos, quę præceperit Imperator, nunquam deserturos militiam, vel mortem recusaturos pro Romana republica. Sciendum est autem, in vna legione decem cohortes esse debere, sed prima cohors reliquas & numero militum. & dignitate præcedit. Nam genere, atque institutione literarum, viros electissimos quærit. Hæc enim suscipit Aquilam, quod præcipuum signum in Romano semper est exercitu, & totius legionis insigne. Hæc imagines Imperatorum, hæc & diuina, & præsentia signa veneratur, habet pedites mille, centum quinque equites, loricatos centum. 32. & appellabatur cohors milliaria. Item decem cohortibus legio plena fundatur, quæ habet pedites sex millia centum, equites sexingentos triginta, habet præterea legio fabros tignarios, structores, carpentarios, ferrarios, pictores, reliquosque artifices, ad hiberna ædificia fabricanda, ad machinas, turres ligneas, cæteraque quibus, vel expugnantur aduersariorum ciuitates, vel defendantur propriè præparatos. Hæc enim erat cura præcipua, vt quicquid exercitui necessarium videbatur, nunquam deesset in castris, vsqueadeo, vt etiam cuniculari os haberẽt, qui ad morem fossorum, ducto sub terris cuniculo, murisque infra fundamenta perfossis, improuisi emergerent, ad vrbes hostium capiendas. Ex his igitur apparet, legionem bene instructam, quasi munitissimam esse ciuitatem, quæ omnia prælio necessaria secum vbique portaret, nec metueret repentinũ hostium superuentum. Nam & lignum, fænum, aquam, stramẽ, etiam legitimi milites in castra portabant. Habet præterea legio tubicines, cornicines, buccinatores. Quotiens ad aliquod opus exituri sunt soli milites, tubicines canunt, quotiens mouẽda sunt signa, vel iam mota figenda sunt, cornicines canunt. Quotiens autem pugnatur, & tubicines canunt, & cornicines pariter. Classicum item appellatur, quòd buccinatores per cornu ducunt. Hoc insigne videtur Imperij, quia classicum canitur Imperatore præsente, vel cum in militem capitaliter animaduertitur, quia hoc ex Imperatorijs legib. fieri necesse est: Hæc autem fiunt, vt in ipsa pugna facilius obtemperent milites, siue eos pugnare, siue stare, siue sequi, vel redire præceperint duces.

De Centurijs, ac turmis. Cap. XLVIII.

POrro antiqui, quia sciebant in acie, commisso bello, celeriter ordines, aciesque turbari, atque confundi, ne hoc possit accidere, cohortes in centurias diuiserunt, & singulis centurijs singula vexilla constituerunt, ita vt ex qua cohorte, & vt quota esset centuria, in illo vexillo literis esset ascriptum, quod intuẽtes, vel legentes milites, in quantouis tumultu a contubernalibus suis aberrare non possent. Centuriones insuper transuersis cassidum cristis litetas habebant, vt facilius noscerentur, quos suas singulos iussetunt centurias gubernare. Rursus ipsæ centuriæ in contubernia diuisæ sunt, vt decem militibus sub vno papilione degentibus, vnus qui esset decanus, caput contubernij nominaretur. Contubernium autem manipulos vocabant, ab eo quòd coninnctis manibus pariter dimicabant. Quemadmodum autem inter pedites centuria, vel manipulus appellatur, ita inter equites turma dicitur, & habet vna turma equites. 32. Huic qui præest decurio nominatur. Præterea sit centurio eligendus magnis viribus, procera statura, qui oẽm artem didicerit, armaturæ, vigilans, sobrius, agilis, magis ad facienda quæ ei imperantur, quàm ad loquendum paratus. Contubernales suos ad disciplinam reuocet, ad armorum exercitium cogat. Similiter eligendus est decurio, qui turmæ equitũ præponatur, in primis stabili corpore, vt loricatus, & armis circundatus, omnibus cum summa admiratione equum posse ascendere, equitare fortissime, conto scienter vti, sagittas doctissime mittere, turmales suos erudire, ad omnia quæ equestris pugna deposcit, eosdem cogere loricas suas, vel chatafractas, contos, & cassides frequenter tergere, curare. Plurimumque enim terroris hostibus, armorum splendor importat. Quis credat militem bellicosum, cuius dissimulatione, situ, ac rubigine arma fœdantur, & non solum autem equites, sed etiam ipsos equos assiduo labore conuenit edomari.

De Instructione acierum ad pugnam. Cap. XLIX.

IGitur qui desiderat pacem præparet bellum. Qui victoriam cupit, dimicet arte non casu. Nemo prouocare, nemo audet offendere, quem intelligit superiorem esse si pugnet. Idem in lib. 2. Nunc qualiter instruenda sit acies, si pugna immineat, declaratur vnius legionis exemplo. Equites locantur in cornibus, acies peditum a prima cohorte incipit ordinari in cornu dextro. huic cohors secunda coniungitur, tertia in media acie collocatur, huic annectitur quarta, quinta vero sinistrum suscipit cornu. Sed ante signa, & circa, necnon etiam in prima acie dimicantes, prine pes vocabantur, hoc est ordinarij, cæterique principales, hæc erat grauis armatura, qui habebant cassides, cathaphractas, ocreas, scuta, spatas plumbata, missilia. Itaque prima acies principum, secunda hastatorum, armis talibus docetur instructa, post hos erant ferentarij, & leuis armaturę, scutati, sagittarij, funditores. Secunda acies similiter armabatur, in qua consistentes milites hastati vocabantur. Sed in secunda acie dextro cornu cohors sexta ponebatur, cui iungebatur septima. Octaua mediam aciem tenebat

bat nona comitante. Decima in ſecunda acie ſiniſtrum ſemper obtinet cornu. Poſt omnes autem acies triarij cum ſcutis, cathaphractis, & galeis. Ocreati cum gladijs, ſemiſpacijs; plumbatis binis, miſſilibus, locabantur qui genu poſito ſubſidebant, vt ſi prima acies vinceretur ab his, quaſi de integro, reparata pugna, poſſit reparari victoria. Omnes ante ſignum, vel ſigniferi quamuis pedites, loricas minores accipiebant, & galeas ad terrorem hoſtium vrſinis pellibus tectas.

De modo congregandi. Cap. L.

COmmiſſo bello, prima ac ſecunda acies ſtabat immota. Triarij quoque reſidebant. Ferentarij autem armaturę exculratiotis, ſagittarij, funditores, hoc eſt leues armaturæ, aduerſarios prouocabant ante aciem præcedentes, ſi hoſtes fugare poterant ſequebantur. Si eorum virtute, aut multitudine præmebantur, reuertebantur ad ſuos, & poſt eos ſtabant. Excipiebat autem prælium grauis armatura, & tanquam murus, vt ita dicam, ferreus, ſtabat, & non ſolum miſſilibus, ſed etiam gladijs comminus dimicabat, & ſi hoſtes fugaſſet non ſequebatur grauis armatura, ne aciem ſuam ordinationemque turbaret, & ad diſperſos recurrentes, hoſtes incompoſitos opprimerent, Sed leuis armatura cum funditoribus, ſagittarijs, & equitibus, fugientes ſequebantur, inimicos hac diſpoſitione, atque cautela, ſine periculo legio vincebat, aut ſuperata ſeruabatur incolumis: quia legionis ius eſt facile, nec ſugere, nec ſequi Hoc quoque inſtitutum, vt ex donatiuo, quod milites conſequuntur, dimidia pars ſequeſtraretur apud ſigna, & ibidem ipſis milit. b. ſeruaretur, ne per laxum aut inanium rerum comparationem, ab ipſis militibus contubernalibus poſſet abſumi, plerique enim homines, & præcipuè pauperes, omnia ſua erogant, miles deinde qui ſumptus ſuos ſeit apud ſigna depoſitos, de deſerendo nihil cogitat, magis diligit ſigna, pro illis in acie fortius dimicat, in quibus ſuam videt poſitam eſſe ſubſtantiam. Hæc ratio apud ſigniferos in cophino ſeruabatur, & ideo ſigniferi non ſolum fideles, ſed etiam iam literati homines eligebantur, qui & ſeruarent depoſita, & ſcirent ſingulis reddere rationem.

De Exercitio militum. Cap. LI.

LEgionis ordinatione digeſta ad exercitium reuertemur, vnde exercitus nomen accepit. Iuniores, quidem & noui milites, mane ac poſt meridiem, ad omne genus armorum exercebantur, veteres autem eruditi ſemel in die. Neque enim longitudo ætatis, aut annorum numerus artem bellicam tradit, ſed continua exercitationis meditatio, Nam & velocitas vſu ipſo acquiritur corporis, & ſcientia feriendi hoſtem, ſeque protegendi. Illud vero magis eſt, vt ſeruare ordines diſcant, & vexillis ſuis in tantis commixtionibus in ipſa proluſione comitentur. Ad palum quoque, vel ſudibus exerceri per commodum eſt. Inſurgere trepidantes in clypeum, ſurſuſque ſe ſubdere, nunc geſtiendo prouolare cum ſaltu, nunc cedentes in terga reſilire. Miſſilibus etiam palos ipſos procul ferire meditentur, vt & ars diligenter, & dextræ virtus poſſit accreſcere. Sagittarij vero, vel funditores ſcopas hoc eſt fruticum, vel ſtraminum falces pro ſigno ponebant, vt ſagittis, vel certè lapidibus ex fuſtibalo deſtinatis, ſignum potius tangerent. Propterea ſine trepidatione in acie faciebant, quod ludentes in campo fecerant ſemper. Cæteri autem etiam hibernis diebus. (ſi niues tantum pluuiæque ceſſarent) exerceri cogebantur in campo, ne intermiſſa conſuetudo, & animos militum debilitaret, & corpora, Siluam cædere, portare onera, tranſilire foſſas, natare in mari, ſiue in fluminibus, gradu pleno ambulare, vel currere, etiam armatos cum ſarcinis ſuis frequentiſſimè conuenit, vt quotidiani laboris vſus in pace difficilis nō videatur in bello. Nam quemadmodum bene exercitatus miles prælium cupit, ita formidat indoctus. Poſtremo ſciendum eſt, in pugna vſum amplius prodeſſe quàm vires. Artifices etiam ab exercitijs non recedant. Pro laude vulgi miles ſacramento lectus, ceſſare non debet, cui pugnandum eſt pro ſalute propria, & libertate communi, præſertim cum antiqua ſit prudenſque ſententia, omnes artes in meditatione conſiſtere.

De Sanitate exercitus gubernanda. Cap. LII.

IDem in li. 3. Exercitus dicitur tam legionum, quàm etiam auxiliorum, nec non etiam equitum, ad gerendum bellum multitudo collecta, ſanitas cuſtodiatur exercitus locis, aquis, tempore, medicina, exercitio. Locis, ne in peſtilenti regione iuxta morboſas paludes, ne aridis, & ſine opacitate arborum campis aut collibus, ne ſine tentorijs æſtate milites commorentur, ne egreſſi tardius calore ſolis, & fatigatione itineris contrahant morbum, ſed potius in æſtate luce cæpto itinere, ad deſtinata perueniant. Ne ſæua hyeme iter per niues ac pruinas noctibus faciant, aut lignorum patiantur inopiam, vbi minor illis veſtium ſuppetit copia. Nec ſanitati enim nec expeditioni idoneus miles eſt, qui algere compellitur. Ne perniitioſis, vel paludoſis aquis vtatur exercitus, nam peſtilētiam bibentibus generat. Iam vero ex caſu ægri contubernales opportunis cibis reficiantur, ac medicorum arte curentur. Male enim cum his agitur, quibus neceſſitas, & belli incumbit, & morbi, ſed rei militaris periti plus quotidiana armorum exercitia ad ſanitatem militum putauerunt prodeſſe, quàm medicos. Ex quo intelligitur, quàm ſtudioſius armorum arte docendus ſit, ſemper exercitus, cum ei laboris conſuetudo, & in caſtris ſanitatem, & in conflictu poſſit præſtare victoriam. Si autem autumuali, æſtiuoque tempore diutius in ijſdem locis militum multitudo conſiſtat, ex contagione aquarum, & odoris ipſius fœditate vitiatis hauſtibus, & aere corrupto perniciosiſſimus naſcitur morbus, qui prohiberi non poteſt aliter, niſi frequenti mutatione caſtrorum.

De Alimonia prouidenda, atque ſeruanda. Cap. LIII.

SEpius penuria, quàm pugna conſumit exercitum, & ferro ſæuior fames eſt. Deinde reliquis caſibus poteſt in tempore ſubueniri, pabulatio, & annona in neceſſitate remedium non habent, niſi ante condantur. In omni expeditione vnum exiſtet maximum telum, vt cibi ſufficiat victus, hoſtes frangat inopia. Ante igitur quàm inchoetur bellum de copioſis expenſis fiat procuratio, quas a prouincialibus, conſuetudo depoſcit, & in oportunis ac minutiſſimis locis amplior ſemper modus, quàm ſufficit aggregetur. Frequenter autem neceſſitas geminatur, & obſidio ſæpe fit longior, quàm putatur, cum aduerſarij etiam ipſi eſurientes circumſedere non deſinant, quos fame ſperant eſſe vincendos. Præterea quicquid in pecore, vel quacunque fruge, vinoque hoſtis inferens bellum ad victum ſuum poterit occupare, non ſolum admonitis per edicta poſſeſſoribus, ſed etiam coactis per electos perſcrutatores ad caſtella idonea, & armaturæ prędidijs, firmata, vel ad tutiſſimas conferendum eſt ciuitates, vrgendique prouinciales, vt ante irruptionem ſe, & ſua in vrbibus condant. Reparatio etiam murorum, tormentorumque omnium, ante curanda eſt, nā ſi ſemel hoſtis præuenerit, occupatis metu vniuerſa turbantur, & quæ ex alijs vrbibus petenda ſunt, interclusis itineribus denegantur. Sed fidelis ſors eorum cuſtodi, & erogatio rata conſueuit ſufficere pro copia, maximè ſi ab initio procuretur. Cæterum ſera parſimonia eſt tunc ſeruare cum deficit. Hyeme lignorum, & pabuli æſtate vitanda eſt difficultas frumenti, vel vini, verum & aceti, nec non etiam ſalis omni tempore neceſſitas declinanda. Item vrbes, atque caſtella ab his militibus, qui minus prompti inueniuntur in acie, armis defendantur, præcipueq; nitentur, ne aduerſariorum dolo, atque periurijs decipiatur prouincialium incauta ſimplicitas. Frequentius enim commerciorum, paciſque, ſimulatio, crudelis, quàm arma nocuerunt.

De Seditione militum præcauenda. Cap. LIIII.

INterdum mouet tumultum ex diuerſis locis collectus exercitus, & cum pugnare nolit, iraſci ſe ſimulat, cum non ducatur ad bellum. Quod hi præcipuè faciunt, qui in ſedibus ocioſè, delicateq; vixerūt, aſperitate inſoliti laboris offenſi. Cui volneri multiplex medicina conſueuit opponi, dū adhuc ſeparati ſunt, & in ſedibus ſuis tribunorum, vel vicariorū nec non, & principum in omnem diſciplinam artiſſima ſeueritate teneantur, nihilque aliud niſi deuotionem, moderationemque cuſtodiant. Campi curſionem, & inſpectionem armorum aſſiduè faciant, nomen & ſigna obſeruare non deſinant. Ad ſagittas iaciendas, ad miſſilia dirigenda, ad iactandos lapides, vel funda, vel manu ad armaturæ geſtum, ad vectes pro ſimilitudine gladiorum punctim, cæſimque feriendo, multo die vſque ad ſudorem frequentiſſime detinendi, curſu iam & ſaltu ad tranſmittendas foſſas nihilominus imbuendi. Si mare, ſeu fluuius vicinus eſt ſedibus, æſtiuo tempore ad natandum cogendi ſunt, vt ita exercitati, & eruditi emulatione virtutis, prælium magis neceſſe habeant optare, quem ocium. Nemo cogitat de tumultu, qui fiduciam de arte, vel viribus habuit. Dux

autem

autem esse debet attentus, vt in omnibus legionibus sequi turbulenti, vel seditiosi sunt milites, non pro inuidia suggerentium, sed procerum veritate cognoscat, eosque prudentiori consilio segregatos, a castris ad agendum aliquid, quod ipsis videatur optabile, aut ad castella, vrbesque deputentur muniendas, atque seruandas, tanta subtilitate, vt cum abijciūtur, videantur electi, nunquam enim ad contumaciam pari cōsensu multitudo prorumpit, sed incitatur a paucis. Quòd si fieri medicinam necessitas extrema persuaserit, rectius more maiorum in inductores criminum vindicare, vt ad omnes metus pœnæ per paucos perueniat. Laudabiliores tamen duces sunt, quorum exercitum ad modestiam labor, & vsus instituit, quàm illi quorum milites ad obedientiam suppliciorum formido compellit.

De Militaribus signis. *Cap.* LV.

NIhil magis ad victoriam proficit quàm monitis obtemperare signorum, nam cum voce sola inter prœliorum tumultus regi multitudo non possit. Et cum pro necessitate rerum plura ex tempore iubenda atque facienda sint, antiquus omnium gentium vsus inuenit, quo modo, quòd solus dux vtile iudicasset, per signa totus agnosceret, & sequeretur exercitus. Quorum tria sunt genera, & eorum vocalia, & semiuocalia percipiuntur auribus, muta vero referuntur ad oculos. Vocalia vocantur, quæ voce humana pronunciantur, sicut in vigilijs, vel in prælio pro signo dicitur, vtputa a victoriæ palma, virtus, Deus vobiscum, triumphus Imperatoris, & alia quæcunque voluerit dare is, qui in exercitu habet maximam potestatem. Semiuocalia sunt quæ per tubam, aut cornu, aut bucinam dantur. Tuba quæ directa est appellatur. Bucina quæ in semet æreo circulo flectitur. Cornu, quod ex viris agrestibus, argēto nexum temperat arte spiritum, quàm canentis flatus emittat auditum. Nam indubitatis per hoc sonis agnoscit exercitus vtrum stare, vel progredi, an certe regredi oporteat, vtrum longe prosequi fugientes, an receptui canere. Muta signa sunt Aquilæ, Dracones, Vexilla, flammulæ, tumbæ, pinnæ, quocunque enim hæc fieri iusserit ductor, necesse est, vt ad signum sui comitantes milites pergant. Sunt & alia muta signa, quæ dux belli in equis, aut indumentis, & in ipsis armis, vt dignoscatur hostis præcipit custodiri. Item mutum, & commune signum est, quotiens proficiscente turba, excitatus puluis, ad similitudinem nubium surgit, hostiumque prodit aduentum, similiter si diuisæ copiæ per noctem flāmis, per diem fumo signant socijs, quod aliter non potest nunciari. Aliquanti in castellorum aut vrbium turribus appendunt trabes, quibus aliquando depositis, indicantur, quæ geruntur.

De Insidijs in itinere vigilanter cauendis. *Cap.* LVI.

QVi rem militarem studiosius didicerunt, asserunt plura in itineribus, quàm in ipsa acie pericula solere contingere: nam in conflictu armati sunt omnes, & hostem comminus vident, & ad pugnandum animo veniunt præparati. In itinere minus armatus, minusque attentus est miles, & superueniente impetu, vel fraude, repente turbatur. Ideo omni cura prouidere dux debet, ne proficiscens patiatur incursum, vel facile, ac sine damno repellat illatum. Primum itineraria omnium regionum, in quibus bellum geritur, plenissime debet habere perscripta, ita vt locorum interualla, viarum qualitates perdiscat, per compendia, diuerticula, montes, flumina, ad fidem descripta consideret. Præterea sub periculo eligendum viarum duces, idoneos, scientesque capere, eosque custodiæ mancipare, addita pœnæ ostentatione, vel præmij, vt intelligant ne fugiendi quidem sibi copiam superesse, & fidei præmium ac perfidiæ parata supplicia, sed & cautelæ caput est, vt ea loca, per quæ vel quibus itineribus sit prouecturus exercitus ignorentur, tutissima namque expeditio creditur, facienda, ab hostibus nesciri. Ob hoc veteres Minotauri signum in legionibus habuerunt, vt quemadmodum ille in intimo, & secretissimo laberinto abditus fuisse perhibetur, ita ducis consilium semper esset occultum. Verum quia exploratores altrinsecus missi, profectionem suspicionibus, vel oculis deprehendunt, & interdum profugæ, proditoresque non desunt, dux fidelissimos, argutissimosque cum equis probatissimis mittat, qui loca per quæ iter faciendum est in progressu, & a tergo dextra leuaque perlustrent, ne aliquas aduersarij moliantur insidias. Tutius enim operantur exploratores, noctibus, quàm diebus. Ne vero repentinus tumultus amplius noceat, ante commonendi sunt milites, vt parati sint animo, vt arma in manibus habeant, quia necessitate subita consternantur, promisa non solent esse formidini. Illud vitandum, ne per negligentiam, alijs festinantibus, alijs tardius incedentibus, interrumpantur acies, aut certe tenuentur, continuo enim hostes interpolatam peruadunt. Præponendi ergo sunt exercitatissimi campi ductores, qui alacriores retardent, & pigrius incedentes accelerare compellant. Præterea nosse debemus hostium consuetudinem, & vtrum peditibus an equitibus. Vtrum contatis, an sagitta ijs amplius valeant. Vtrum numero hominum an armorum munitione, præcellant, & ordinare quod nobis vtile, vel is docetur aduersum. Tractare quoque per diem, an per noctem, iter expediat inchoari t quanta locorum interualla sint ad quæ cupimus properare: ne æstate aquæ penuria desit euntibus, ne hyeme difficiles, aut inuiæ occurrant paludes, maioresque torrentes, & impedito itinere circumueniatur exercitus, priusquam ad destinata perueniat.

De Maioribus fluminibus arte transeundis. *Cap.* LVII.

IN transitu fluuiorum grauis molestia negligentibus frequenter emergit. Nam si aqua violentior, aut alueus latior fuerit, impedimēta, & pueros ipsos, interdum ignauiores solet mergere b llatores. Ergo explorato vado, duæ acies equitum electis animalibus ordinantur, interuallis competentibus separatæ, vt per medium pedites, & impedimenta transeant, nam acies superior aquarum impetum frangit, inferior eos, qui rapti subuersique fuerint colligit atque trāsponit. At cum altior fluctus, nec peditem, nec equitem patitur, si per plana decurrat, ductis multiphariam spargitur fossis diuisus, sicque facilè transitur. Nauigari vero amnes hastilibus fixis, ac superpositis tabulatis peruij fiunt, vel certe tumultuario opere colligatis nauibus, cupis, additisque transitum præbent trabibus. Expediti vero equites fasces de cannis aridis, vel vlua facere consueuerunt, super quos loricas, & arma euidenter imponunt, ipsi equis natando trāseunt, colligatosque secum fasces pertrahunt socij. Sed commodius repertum est, vt monoxillos, hoc est paulò latiores scafulas, ex singulis trabibus excauatas pro genere ligni, & subtilitate leuissima carpentis, secum portet exercitus, tabulatis pariter & clauis ferreis præparatis, ita vt absque mora cōstructus pons, & funibus (qui propterea habendi sunt) cinctos, lapidei arcus soliditatem præstet. Hoc in tempore festinanter aduersarij ad transitus fluminum superuentus facere consueuerunt, ob quam necessitatem in vtraque ripa collocantur armata præsidia, ne alueo interueniente diuisi opprimantur ab hostibus. Cautius tamen est sudes, ex vtraque parte præfigere, ac sine detrimento, vim si qua illata fuerit sustinere. Quòd si pons non tantum ad transitum, sed etiam iam ad recursum, & commeatum necessarius fuerit, tunc in vtroque capite percussis latioribus fossis, aggereq; constructo, defensores milites accipere a quibus tamdiu retineatur, quamdiu locorum necessitas postulat.

De Castris oportuno loco metandis, & ordinandis. *Cap.* LVIII.

COnsequens videtur itineris obseruatione descripta, ad castrorum, in quibus manendum est, venire rationem. Non enim belli tempore ad statiuam, vel mansionem ciuitas murata semper occurrit. In metandis castris non sufficit locum bonum eligere, ne vtilior prætermissus a nobis, & ab aduersarijs occupatus apportet incommodum. Cauendum quoque ne per æstatem aut morbosa in proximo, aut salubris aqua sit longius, hyeme ne pabulatio desit, aut lignum, ne subitis tempestatibus campus, in quo manendum est, soleat inundari, ne sit abruptus, ac deuius, circumsedentibusque aduersarijs difficilis præstetur egressus, ne ex superioribus locis missa ab hostibus in eum tela perueniant. Quibus cautè, studioseq; prouisis, pro necessitate loci, vel quadrata, vel rotunda, vel trigona, vel oblonga castra constitues, nec vtilitati præiudicet forma, tamen pulchriora creduntur, quibus vltra latitudinis spatia, tertia pars longitudinis adijciatur. Ita autem ab agrimensoribus mensuram colligi oportet, vt ad quantitatem concludatur exercitus. Nam propugnatores angusta constipant, & vltra quam conuenit latiora diffundunt. Statiua autem castra æstate, vel hyeme, hoste vicino maiore cura, ac labore firmantur. Prima igitur locis suis signa intra castra ponuntur, quia nihil est venerabilius eorum maiestate; militibus. Deinde prætorium præparatur, hinc tribunis tabernacula collocantur, tunc pro gradu legionibus, & auxilijs, equitibus, & peditibus loca,

loca, in quibus papilliones tendant deputantur. In castris quoque de singulis centuriis quaterni equites,& quaterni pedites,excubiarum noctibus faciunt, quia impossibile videbatur in speculis vigilantes singulos permanere, ideo in quatuor partes ad clepsydram sunt diuisæ vigiliæ, vt non amplius, quam tribus horis noctis necesse sit quemquam vigilare.Commutantur enim & finitis horis a corniciue reuocantur. Idoneos tamen tribuni,& probatissimos eligunt,qui circumeant vigilias, & renuncient, si qua emerserit culpa. Equites extra vallum nocturnas excubias facere debere per diem autem castris positis alii mane,alii post meridiem,propter fatigationem homi num,equorumque angarias faciunt. Inter præcipua conuenit ducem prouidere, vt animalium pascua, subuectio frumenti, cæterarumque specierum, aquatio, lignatio, pabulatio secura ab hostium reddatur incursu. Ideoque per loca idonea, quo nostrorum ambulat commeatus, præsidia disponantur. Difficile enim hostis ad ea loca audet accedere, in quibus a fronte,& tergo nouit aduersarios commorari.

Qualiter intelligi possit vtrum insidijs, an publico Marte confligendum sit. Cap. LIX.

PRæcipua ars, & vtilitas ducis est, vt adhibitis ex vniuerso exercitu scientibus bella, & sapientibus viris, de suis,& hostium copiis sæpius tractet, omni (quæ plurimum nocet) adulatione submota. Vtrum maiorem numerum pugnatorum ipse an hostes habeant, vtrum ipsius an aduersariorum homines magis armati sint,& muniti,& qui magis exercitati, quique sint in necessitatibus fortiores. Quærendum etiam, vtra pars equites,an pedites habeat meliores, & quis vtiliores equos adduxerat. Postremo accommoda,nam si equitatu gaudemus campos debemus optare, si pedite loca eligere angusta fossis,paludibus, vel arboribus impedita & aliquotiens montuosa,vbi magis victus abundat,aut desit. Nam fames (vt dicitur) intrinsecus pugnat,& vincit sæpius, quàm ferrum extrinsecus. Maxime autem tractandum vtrum expediat necessitatem protrahi,an celerius dimicari. Interdum enim sperat aduersarius expeditionem cito posse finiri,& si dilata fuerit in longum,aut penuria maceratur, aut desiderio suorum reuocatur ad propria, aut nihil magnum faciens per desperationem abire compellitur. Tamen facti dolore,ac tædio plurimi deserunt,aliquanti produnt,aliquanti se tradunt, quia aduersis rebus rarior fides est,vt nudari incipiat, qui copiosus venerat. Dux itaque vigilans,adhibito consilio,de suis,& aduersarii copiis iudicet, & si multus rebus superior inuenitur, oportunum sibi non differat inite conflictum. Si vero aduersarium intelligit potiorem,certamen publicum vitet,nam pauciores numero, & inferiores viribus superuentus, & insidias facientes, sub bonis ducibus reportauerunt sæpe victoriam, facilius autem est ad virtutem nouos imbuere, quàm reuocare perterritos.

De Imperatione pugnæ. Cap. LX.

PRæmissis leuioribus artibus belli,ad publici conflictus intentum ratio disciplinæ militaris inuitat. Hoc ergo tempore tanto magis duces debent esse soliciti, quanto maior speratur diligentibus gloria, & maius periculum comitatur ignauos, in quo momento peritia vsus pugnandi, doctrina, consiliumque dominetur. Veteribus seculis mos fuit parco cibo curatos milites ad certamen educere, vt audaciores sumpta esca redderet,& longiore cõflictu non fatigarentur inedia. Præterea obseruandũ est præsentibus hostib. siue ex castris,siue ex ciuitate producas ad prœliũ, ne dum per angusta portarum particulatim procedit exercitus,a collectis, & paratis debilitetur inimicis. Ideoque prouidendum est, vt ante omnes milites egrediantur portas, & aciem construant, antequam hostis adueniat. Obseruetur autem, ne longo spacio fatigatum militem, neve lassos post cursum equos, ad publicum prælium cogas. Impar enim conditio est lassum cum requieto, currentem cum eo, qui steterit, subire conflictum. Ipsa die qua certaturi sunt milites, quid sentiant diligenter explora. Nam fiducia,vel formido ex vultu,verbis, incessu, motibusque cernitur. Ne confidas satis, si tyro prælium cupit. Inexpertis enim dulcis est pugna, & noueris te oportere differre,si exercitati bellatores metuunt dimicare. Monitis tamen, & adhortatione ducis exercitui virtus accrescit, & animus præcipuè si inimicorum ignauia, vel error ostenditur, vel si ante a nobis superati commemorati. Dicenda etiam quibus militum mentes in odium aduersariorum concitantur, formidolosiores sunt, quorum mentes hostium confundit aspectus.Sed hoc remedio formido leuiatur, si antequam dimices frequenter exercitum tuum, locis vicinioribus ordines. Vnde & videre hostem, & agnoscere consuescant aduersariorum arma, & equos recognoscant. Nam quæ ex vsu sunt non timentur. Elabora ergo, vt auxilium capias ex loco,qui tanto vtilior iudicatur, quanto superior fuerit occupatus. In subiectos enim vehementius tela descendunt, & maiore impetu obtinentes pars altior pellit, qui aduerso nititur cliuo, duplex subit cum loco, & hoste certamen.

De Ordinanda acie. Cap. LXI.

ORdinaturus aciem, tria debet ante prospicere. Solem, puluerem, ventum. Sol ante faciem eripit visum. Ventus contra contrarius tua inflectit, ac deprimit, hostium adiuuat tela. Puluis a fronte congestus, oculos implet, & claudit. Itaque ergo constituant ordines, vt hæc post occipitium nostrum sint, & si potest fieri aduersariorum impleant faciem. Acies dicitur exercitus instructi, frons aduersus hostem spectat, hæc in pugna publica si sapienter disponitur plurimum iuuat. Structi ordinis lex est, vt primo exercitati veteres milites collocentur, quos prius hastatos vocabant. Singuli autem armati in directum ternos pedes inter se occupare consueuerunt, hoc est in mille passibus mille sexcenti sexaginta sex pedites ordinantur in longum, vt nec acies interluceat, & spacium sit arma tractandi. Inter ordinem aut & ordinem, a tergo in latum sex pedes distare voluerunt, vt haberent pugnantes spatium accedendi, atque recedendi. vehementius enim cum saltu cursuque tela mittuntur. In his duobus ordinibus, & ætate maturi, & vsu confidentes, & muniri etiam grauioribus armis collocantur. Hi enim ad vicem muri, nec cedere, nec sequi aliquando cogendi sunt, ne ordines turbent, sed venientes aduersarios excipere, & stando pugnandoque repellere, vel fugere cogant. Tertius ordo disponitur de armaturis velocissimis, de sagittariis iuuenibus, & bonis iaculatoribus, quos antea ferentarios nominabant. Quartus itidem de scutatis expeditissimisque sagittariis & cæteris. Itaque stantibus primis ordinibus, mos fuit, tertium, & quartum ordinem ad prouocandum cum missilibus, & sagittis primo loco semper exire. Qui si hostes in fugam vertere poterunt, ipsi cum equitibus tunc eos persequuntur. Sin vero ab hostibus pulsi fuerint, redeunt ad primam, & secundam aciem, & inter ipsos recipiunt se ad loca sua. Prima autem & secunda acies, cum ad prælium (vt dicitur) ventum fuerit, totum sustinet bellum. In quinta acie ponebantur interdum carobilistæ, & manubalistarii, fundibulatores & funditores. Fundibulatores sunt, qui fustibalis lapides iaciunt. Fustis est longus pedibus quatuor, cui per medium ligatur funda de corio, & vtraque manu impulsus prope ad instar Onagri dirigit saxa. Funditores sunt, qui fundis lino, vel zonis factis pugnant, has enim dicunt esse meliores, cum toto circa caput brachio dirigunt saxa. Sextus ordo post omnes a firmissimis & scutatis, & omni genere armorum munitis bellatoribus tenebatur, quos antiqui triarios appellabant, hi vt requieti, & integri acrius inuaderent hostes. post vltimas acies sedere consueuerant. Si quid etenim primis ordinib.accidisset, de eorum viribus reparationis spes tota pendebat, magis autem expedit, vt conferti pugnent, quàm longius separati. Nam si nimium fuerit acies tenuata, cito ab aduersariis acta impræssione rumpitur, & nullum postea potest esse remedium.

De Equitibus ordinandis,& subsidijs post aciem collocandis. Cap. LXII.

COnstructa acie peditum,equites ponuntur in cornibus, ita vt loricati omnes, & cuntati iuncti sint peditibus. Sagittarii autem, vel qui loricas non habent, longius euagentur a fortioribus. Namque equitibus peditum protegenda sunt latera, & a velocioribus atque expeditis hostium cornua superfundenda, atque turbanda sunt. Quod si equites impares fuerint, more veterum, velocissimi cum scutis lenibus pedites, ad hoc ipsum exercitati, iisdem miscendi sunt, quos expeditos velites nomioabant, quo facto, quamuis fortissimi equites hostium venerint, tamen aduersum mixtum agmen pares esse non possunt. Vnum hoc remedium omnes

omnes duces veteres inuenerunt, vt asuescere facerent iuuenes, currentes egregie, & inter binos equites singulos ex his pedites collocarent, cum leuioribus scutis, gladijs, atque missilibus. Sed optima ratio est, & ad victoriam plurimum confert, vt lectissimos de peditibus, & equitibus, cum vicarijs, comitibus, tribunisque vacantibus habeat dux post aciem præparatos, alios circa cornua, alios circa medium, vt sicubi hostis vehementer insistat, ne rumpatur acies prouolent subito, & suppleant loca, additaque virtute, inimicorum audaciam frangant. Item superfluos habere debebunt post aciem, de quibus cuneum, aut fornicem facias, aut serram, nam si de loco suo ordinatum militem transferre coeperis, acies vniuersa turbabitur. Denique si globus hostium separatur, aut alam tuam, aut partem aliquam vrgere coeperit, nisi superfluos habeas, quos contra globum possis opponere, siue pedites, siue equites, de acie tuleris, dum alia vis defendere, alia periculosius denudabis. Quòd si bellatorum tibi copia non abundat, melius est aciem habere breuiorem, dummodo in subsidijs colloces plurimos, nam circa medias partes campi, ex peditibus bene armatis debes habere lectissimos, de quibus cuneum facias, & statim aciem hostium rumpas. Contra cornua autem de contatis, loricatisque equitibus, & ad hoc reseruatis, & leui armatura peditum alas hostium circumuenire te conuenit.

De Stationibus trium ducum in exercitu.
Cap. LXIII.

DVx, qui præcipuam sustinet potestatem inter equites, & pedites, in parte dextra stare consueuit, ex quo tractus est liberque procursus, vt & consilio regere, & auctoritate tam equites, quam pedites ad pugnam possit hortari. Hic de equitibus supernumerarij mixtis peditibus expeditis aduersariorum sinistrum cornu, quod contra ipsum stat circumire debent, & a tergo semper vrgere. Secundus dux in media acie ponitur, peditum, qui eam sustentet, & firmet, hic fortissimos pedites, & bene armatos, de illis superfluis secum habere debet, ex quibus aut ipse cuneum faciat, & hostium aciem rumpat, aut si aduersarij cuneum fecerint, ipse forficem faciat, vt cuneo illi possit occurrere. In sinistra parte exercitus tertius esse dux debet, satis bellicosus, & prouidus, quia sinistra pars difficilior est, & velut manca in acie consistit. Ideo circa se bonos equites supernumerarios, & velocissimos pedites habere debet, de quibus sinistrum cornu semper extendat, ne circumueniatur ab hostibus. Clamor autem quem barritum vocant, prius non debet attolli, quàm acies vtraque se iunxerit. Imperitorum enim vel ignauorum est vociferari de longe, cum hostes magis terreantur, si cum telorum ictu clamoris horror accesserit. Semper autem studere debes, vt prior instruas aciem, nam sic & tuis auges confidentiam, & aduersarijs fiduciam minuis, quia fortiores videntur, qui prouocare non dubitant, pars enim victoriæ est inimicum turbare, antequam dimices.

De Remedijs contra virtutem. Cap. LXIIII.

EXceptis superuentibus, vel incursionibus repentinis, est occasio, quam nunquam dux exercitatus omittit. Nam in itineribus tam fatigatis, in fluminum transgressione diuisis, in paludibus occupatis, in iugis montium laborantibus, in campis expansis, atque securis, in mansione dormientibus, oportunum prælium semper infertur, cum alijs negocijs occupati hostes prius interimantur, quàm præparare se possint. Quòd si cauti sint aduersarij, & insidiarum nulla sit copia, tunc aduersum præsentes, scientes, videntes, æqua conditione pugnatur, tamen ars belli non minus in hoc aperto conflictu, quàm in occultis fraudibus adiuuat eruditos. Aduersum cuneum hostium certis resistitur modis. Cuneus dicitur multitudo peditum, quæ iuncta cum acie primo angustior, deinde latior procedit, & aduersariorum ordines rumpit: quia tamen a pluribus in vnum locum tela mittuntur, contra quod ordinatio ponitur, quam forficem vocant. Nam ex lectissimis militibus in vnum consertis ordo componitur, qui & illum cuneum excipit, atque ex vtraque parte concludit, quo facto de facili hostis aciem non potest rumpere. Item serra dicitur, quæ a strennuis directa, ante frontem opponitur hostibus, vt turbata acies reparetur. Globus autem dicitur, qui a sua acie separatus, vago superuentu tamen incursat inimicos. Obseruandum quoque, ne sub tempore quo committitur pugna velis ordines commutare, aut de locis suis aliquos numeros ad alia transferre, statim enim nascitur tumultus atque confusio, & quos imparatos conturbatosque inuenerit, facilius hostis incurrit. In eoneo exercitatissimos ordines bellatores, victoria enim per paucos fieri consueuit, tantum est, vt electi duce sapientissimo in his locis, in quibus ratio, & vtilitas postulat ordinentur, plerique rei militaris ignari pleniorem victoriam credunt, si aduersarios, aut locorum angustijs, aut armatorum multitudine circumdederint, vt aditum non inueniant abscedendi, sed clausis ex desperatione accrescet audacia, & libenter cupit commori, qui sine dubio scit se esse moriturum. Ideoque Scipionis laudanda sententia non est, qui dixit, viam hostibus, qua fugerent muniendam. Cæterumque clausi, licet exigui numero, & infirmi viribus, hoc ipso tamen sunt hostibus pares, quia desperantes sciunt aliud sibi licere non posse, sed vna salus est victis nullam sperare salutem.

De Camellis bellicis, equis catafractatis, & quadrigis falcatis. Cap. LXV.

CAmelos aliquantæ nationes apud veteres in aciem produxerunt, genus hoc animalium arenis tolerabile, siti aptum, confusas etiam in puluere vento vias absque errore dirigere memoratur. cæterum præter nouitatem si hoc vti videaris inefficax bello est. Catafractati equi propter munimina quæ gerunt, vulneribus tuti, sed propter impedimentum, & pondus armorum capi eos facile est. Melius est tamen vt ante legiones positi, aut cum legionarijs mixti sint, quando cominus hoc est manu ad manum pugnatur, & acies hostium sæpe rumpunt. Quadrigas falcatas in bello Rex Antiochus, & Mitridates habuerunt, qui vt primo magnum intulere terrorem, ita postmodum fuere derisui. Nam difficile currus falcatus planum semper inuenit campum, & leui impedimento retinetur, vnoque afflicto aut vulnerato equo frustratur. Sed maximè hac Romanorum militum arte perierunt, vbi ad pugnam ventum est, repente toto campo Romani tribulos abiecerunt, in quos currentes quadrigæ cum incidissent, deletæ sunt. Tribulus autem est ex quatuor palis confixum propugnaculum, sed quoquo modo abiectum tribus radijs stat, & erecto quarto infestum est.

De Elephantibus, & qualiter eis resisti possit. Cap. LXVI.

ELephanti in prælijs magnitudine corporum barritus horrore, formæ ipsius nouitate, homines quosque conturbant, aduersus quos diuersa resistendi excogitauerunt genera armatorum. Curio in Lucania gladio manum, quam promuscidem vocant, vni abscidit, & bini cathaphractati equi iungebantur ad currum, quibus insidentes longissimos contus in elephantes dirigebant. Nam muniti ferro, nec a sagittarijs quos vehebant belluæ lædebantur, & earum impetum equorum celeritate vitabant. Alij contra elephantes cathaphractatos milites immiserunt, ita vt in brachijs eorum, & in callidibus, vel humeris aculei ingentes ponerentur e ferro, ne elephas bellatorem contra se venientem posset apprehendere, præcipuè tamen velites antiqui aduersum elephantes ordinauerunt. Velites autem erant iuuenes leui armatura, corpore alacri, qui ex equis optimè missilia dirigebant, hij equis prætercurrentibus ad latiores lanceas, vel maiora spicula beluas tales occidebant. Sed crescente audacia postea collecti plures milites pariter pila, hoc est missilia in elephantes congerebant, eosque vulneribus elidebant. Illud additum est, vt funditores cum fustibalis, & fundis rotundis lapidibus destinatis, hos per quos regebantur elephanti, cum ipsis turribus affligerent atque mactarent, quo nihil tutius inuenitur. Præterea venientibus beluis, quasi irrupissent aciem, spacium milites dabant, quæ cum in agmen medium peruenissent, circumfusis vndique armatorum globis, cum magistris absque vulneribus capiebantur illæsa. Caro balistas quoque aliquantum maiores. Hæ enim longius, & vehementius spicula dirigunt superpositas curriculis cum bonis equis vtiles est ordinari, & cum sub ictum teli accesserint bestiæ, sagittis balistarum transfiguntur, latius tamen contra eas, & firmius præfigitur ferrum, vt magnis corporibus maiora sint vulnera.

De

De Quibusdam regalis bellorum generalibus.
Cap. LXVII.

OMnes artes, omniaq; opera quotidiano vsu,& iugi exercitatione proficiunt. Quod si in paruis verum est quãto magis decet in maximis custodiri. Quis autem dubitet artem bellicam rebus omnibus esse potiorem, per quam libertas retinetur, & dignitas propagatur, prouinciæ conseruantur. Nunquam miles in acie producendus est, cuius antea experimenta non ceperis, potes inopia, aut superuentibus, aut terrore melius hostem domare, quàm prælio, nulla consilia meliora sunt, quàm illa quæ ignorauerit aduersarius antequam faciat. Melius est post aciem plura seruare loca, quàm latius militem spargere. Amplius iuuat virtus, quàm multitudo. Amplius prodest locus sæpe, quàm virtus publicum produxeris militem, nisi cum videris eum superare victoriam subita conterent hostes, vsitata vilescunt. Qui per dispersos suos inconsultè sequitur, quam ipse acceperat hosti vult dare victoriam. Cum exploratio hostium latenter oberrat in castris, & omnes ad tentoria sua per diem redire iubentur, statim deprehenditur explorator. Consilium tuum cum cognoueris aduersarijs proditum, dispositionem mutare te conuenit. Quid fieri debeat tractato cum multis, quid vero facturus sis, cum paucissimis ac fidelissimis, vel potius ipse tecum. Milites timor, & pœna in sedibus corriget, in expeditione spes ad præmia facere meliores. Magna dispositio est hostem fame magis vrgere, quàm ferro. Equitatus vsu exercitij, armorum genere, equorum nobilitate proficit.

De Munitionibus extruendis. Cap. LXVIII.

IDem in lib. 4. Vrbes atque castella, aut natura muniũtur, aut manu, aut vtroque, quod firmius ducitur. Natura, aut locorum edito vel abrupto, aut circumfuso mari siue paludibus, vel fluminibus, manu, fossis, ac muro. In illo naturali beneficio tutissimo eligentis consilium, in plano quæritur fundantis industria. Ambitum muri directum veteres ducere noluerunt, ne ad ictus arietum esset dispositus, sed sinuosis anfractibus, iactis fundamentis clausere vrbes, crebrioresque turres, in ipsis angulis reddiderunt, vt si quis ad murum tali ordine constructum, vel scalas, vel machinas voluerit admouere, non solum a fronte, sed a lateribus, & propè a tergo, veluti in sinu circunclusus opprimitur. Murus autem, vt nunquam possit elidi hac ratione perficitur, interuallo vicino interposito, duo intrinsecus parietes fabricantur, deinde terra quæ de fossis fuerit egesta, inter illos mittitur, vectibusque densatur, ita vt a muro primus paries pro parte inferior, secundus longe minor ducatur, vt de plano ciuitatis ad similitudinem graduum, quasi cliuo molli, vsque ad propugnacula possit ascendi, quia nec murus, vel potest arietibus rumpi, quem terra confirmat, & quouis casu destructis lapidibus, ea quę inter parietes densata fuerit, ad muri vicem ingruentibus moles obsistit.

De Portis, & fossis, & propugnaculis muniendis.
Cap. LXIX.

CAuetur præterea, ne portæ subiectis ignibus exurantur, propter quod sunt corijs ac ferro tegendæ. Sed amplius prodest, quod inuenit antiquitas, vt ante portam addatur propugnaculum, in cuius ingressu ponitur chataracta, quæ anulis ferreis, ac funibus pendet, vt si hostes intrauerint, dimissa eadem extinguantur inclusi, tamen supra portam murus est ordinandus, vt accipiat foramina, per quæ de superiori parte effusa, aqua subiectum restinguat incendium. Fossæ autem ante vrbes latissimæ faciendæ sunt, vt nec facilè possint coequari, repleri que ab obsidentibus, & cum aquis cæperint redundare, ab aduersario cuniculum continuari minimè patiantur. Nam duplici modo opus subterraneum peragi, earum altitudine, & inundatione prohibetur. Formidatur autem, ne multitudo sagittariorum de propugnaculis exterritis defensoribus, appositisque scalis occupet murum, aduersum, quod catafractas, vel scuta in ciuitatibus debent habere quamplurimi. Deinde per propugnacula duplicia saga, ciliciaque tenduntur, quæ impetum excipiant sagittarum. Neque enim facilè transeunt spicula, quod cedit ac fluctuat. Inuentum quoque remedium est, vt de ligno crates facerẽt, quas metallas vocauerunt, lapidibusque complerent ea arte inter bina propugnacula constitutas, vt si super scalas ascendisset hostis, & partem aliquam ipsius contigisset, supra caput suum vergeret saxa.

De Alimentis, & cæteris obsidioni præparandis.
Cap. LXX.

MVlta defensionum oppugnantiumque sunt genera, quæ locis competentibus inseremus. Nunc sciendum est obsidendi duas esse species. Vnam cùm aduersarius opportunis locis præsidijs ordinatis, vel aqua prohibet inclusos, vel deditionem sperat a fame, quando omnes prohibuerit commeatus, hoc enim consilio ipse ociosus ac tutus fatigat inimicum, ad quos casus possessores quamuis leuis suspicio, sit pulsationis, alimoniam victus intra muros debent studiosissimè collocare, vt ipsis exuberet substantia, aduersarios inopia cogat obscedere. Parum autem proficit plurimum collegisse, nisi ab exordio dimensione salubri per idoneos erogatio temperaretur. In bellis quoque ætas, ac sexus, propter necessitatem victus portis frequenter exclusa est, ne penuria opprimeret armatos, a quibus mænia seruabantur. Bitumen, sulphur, picem liquidam, oleumque conuenit præparare ad arma facienda; ferum, ciusque temperaturæ, & carbones seruantur. Ligna quoque hastilibus, sagittisque necessaria reponuntur. Saxa rotunda de fluuijs (quia pro soliditate grauiora sunt, & aptiora) mittentibus diligentissimè colliguntur, & quibus muri replentur, & turres, minima ad fundas, siue fustibalos, vel manibus iacienda, maiora per onagros diriguntur, vt dimissa per præceps non solum hostes obruant subeuntes, sed etiam machinamenta confringant. Rotæ quoque de lignis ingẽtissimæ fabricantur, & vt sint volubiles leuigantur, quæ pronum labentes subito impetu bellatores sternunt, solentque equos deterrere. Trabes quoque, & tabulata, vel diuersæ magnitudinis clauos ferreos esse oportet in promptu. Nam oppugnantium machinis, per alias machinas consueuit obsisti, præcipuè cum subitis operibus addenda sit muris, vel propugnaculis altitudo, ne aduersariorum mobiles turres supereminеant, & capiant ciuitatem.

De Neruis, & Aquis, & Sale. Cap. LXXI.

NEruorum quoque copiam summo studio expedit colligi, quia onagri, vel balistæ cæteraque tormenta, nisi funibus neruilibus intenta nihil prosunt, equorum tamen setæ de caudis, ac iubis, ac ad balistas vtiles asseruntur. In obsidione capitolij corruptis, iugi ac longa a fatigatione tormentis, cum neruorum copia defecisset, matronæ abscisos crines viris suis obtulere pugnantibus, reparatisque machinis aduersariorum impetum repulerunt. Maluerunt enim pudicitiæ fœminæ deformato ad tempus capite, liberæ viuere cum maritis, quàm hostibus in tergo seruire. Cornua quoque, vel cruda coria proficit colligi ad catafractas tegendas, aliaque machinamenta siue munimina. Magna vrbis vtilitas est cum perhennes fontes murus includit. Quod si natura non præstat, cuiuslibet altitudinis effodiendi sunt putei. Cisternæ sunt diligentissimè substruendæ. Si maritima sit ciuitas, & sal defuerit, liquor ex mari sumptus per alueos, aliaque patula defunditur, qui a calore solis duratur in salem. Quod si hostis ab vnda prohibeat, nam hoc sæpe accidit, arenas, quas excitato vento mare superfuderit, aliquando colligant, & dulci aqua perfundant, quæ sole siccata nihilominus mutantur in salem.

De Machinis, quibus impugnantur, muri, & primo de Ariete. Cap. LXXII.

VIolenta impugnatio, quando castellis, vel ciuitatibus properatur mutuo vtrorumque periculo, sed maiore oppugnantium sanguine exercentur luctuosa certamina. Illi enim qui muros inuadere cupiunt terrifico apparatu expositis copijs, in spem deditionis formidinem geminant tubarum strepitu, hominumque permixto, tunc quia timor magis frangit insuetos, primo impetu stupentibus oppidanis, si discriminum experimenta non norunt, admotis scalis inuaditur ciuitas. Quòd si a fidentibus siue militantibus viris repellatur prima congressio, statim clausis crescit audacia, & iam non terrore, sed viribus, & arte confligitur. Admouentur enim testudines ariete, falces, vineæ, plutei, musculi, turres; Ex trabibus namque ac tabulatis testudo contexitur, quæ ne exuratur

tur incendio, corijs, vel cilitijs, centonibus quoque vestitur, hæc intrinsecus accipit trabem, quæ adunco præfigitur ferro, & falx vocatur, ab eo, quòd incuruata est, vt de muro extrahat lapides, aut certè caput ipsius vestitur ferro, & appellatur aries. Vel quòd habeat durissimam frontem, quæ subruat muros, vel quòd more arietum retrocedat, & cum impetu vehementius feriat. Testudo autem a similitudine veræ testudinis dicitur, quia sicut illa modo reducit modo profert caput: ita machinamentum interdum trabem retrahit, interdum efferet, vt fortius cædat.

De Vineis; & pluteis, aggere, & musculis. Cap. LXXIII.

VIneas dixerunt veteres, quas nunc cautibulas, aliàs chattos vocant. E lignis leuioribus machina colligatur, lata pedibus viij. alta pedibus vij. longa pedibus xvj. huius tectum munitione duplici tabulatis, cratibusque contexitur, latera quoque vimine sepiuntur, ne saxorum, telorumque impetu penetrentur. Extrinsecus autem, ne de immisso crementur incendio, crudis ac recentibus corijs, vel centonibus operiatur. Illæ cum plures res factæ fuerint, iunguntur in ordine, sub quibus obsidentes tuti, ad subruenda murorum penetrant fundamenta. Plutei dicuntur, qui ad similitudinem absidis contexuntur e vimine, & cilitijs, vel corijs proteguntur ternis rotulis, quarum vna in medio, duæ in capitibus apponuntur, in quamcunque partem volueris admouentur, more carpenti, quos obsidentes applicant muris, eorumque munitione protecti sagittis siue fundis, vel missilibus defensores omnes de propugnaculis ciuitatis exturbant, vt scalis ascendendi facilius præstetur occasio. Agger autem ex terra, lignisque extollitur contra murum, de quo tela iactantur. Musculos dicunt minores machinas cuniculo similes, in quibus protecti bellatores sudatum auferunt ciuitatis fossarum, & iam apportatis lapidibus, lignis, ac terra, non solùm fossatum complent, sed etiam solidant, vt turres ambulatoriæ, sine impedimento iungantur ad murum. Vocantur autem a marinis beluis musculi. Nam quemadmodum illi cum minores sint, tamen balenis auxilium amminiculumque exhibent, ita istæ machinæ breuiores deputatæ turribus magis aduentui illarum parant viam, itineraque præmuniunt.

De Turribus ambulatorijs. Cap. LXXIIII.

TVrres autem dicuntur machinamenta ad ædificiorum speciem, ex trabibus, tabulatisque compacta, & ne tantum opus hostili concrementur incendio, diligentissimè ex crudis corijs, vel centonibus communitur, quibus pro modo altitudinis additur latitudo: nam interdum tricenos pedes per quadrum, interdum quadragenos, vel quinquagenos latæ sunt. Proceritas autem ipsarum tanta sit, vt non solum muros, sed etiam turres lapideas altitudine superet. His plures rotæ mechanica arte subiunguntur, quarum lapsu volubilis magnitudo tam ampla moueatur. Præsens autem periculum ciuitatis est, si ad murum fuerit turris illa propius admota: plures enim accipit scalas, & diuerso genere conatur irrumpere. Nam in inferioribus habet arietem, cuius impetu destruit muros. Circa mediam vero partem accipit pontem factum de duabus trabibus, septumque de vimine, quem subito prolatum inter turrem murumque constituunt, & per eum ingredientes de machina bellatores in ciuitatem transeunt, & occupant muros. In superioribus autem turris illius partibus contati, & sagittarij collocantur, qui defensores vrbis ex alto contis missilibus saxisque prosternant. Quo facto ciuitas capitur sine mora, cum hi qui de murorum altitudine sperabant repente supra se aspiciant altiorem murum.

Qualiter earum discrimini resisti possit. Cap. LXXV.

HVic tam manifesto discrimini, multis occurritur modis. Primum si confidentia, vel virtus est militaris, eruptione facta globus egreditur armatorum, & vi hostibus pulsis, machinamentum illud ingens, direptis corijs ignis exurat. Quòd si oppidani exire non audeant, tunc maioris balistæ malleolos, vel falaricas cum incendio destinant, vt perruptis corijs, vel centonibus, intrinsecus flamma condatur. Malleoli velut sagittę sunt, & vbi adhæserint, quia ardentes veniunt, vniuersa conflagrant. Falcaria autem ad modum hastæ valido præfigitur ferro, inter cubum etiam, & hastile sulphur, resina, bitumine, stuppisque inuoluitur infusa oleo, quod incendiarium vocant, quæ balistæ impetu destinata, perrupto munimine ardens figitur in ligno, turritamque machinam frequenter incendit. Depositi quoque homines funibus, cum hostes dormiunt in lanternis portant lucernas, & incensis machinis rursum leuantur in murum. Præterea partem muri ad quam machina conatur accedere, cæmento, atque lapidibus, vel luto, siue lateribus postremo tabulatis extruendo faciunt altiorem, ne defensores mœnium desuper vrbi ventura turrita hæc machina possit opprimere, at illi obsidentes eiusmodi dolum adhibere consueuerunt. Primo talem extruunt turrem, quæ propugnaculis ciuitatis videatur inferior. Deinde aliam de tabulis intrinsecus turriculam faciunt, & cum muris fuerit machina sociata, subito funibus, trocleisque de medio turricula illa producitur, de qua egredientes armati, quia altior inuenitur, statim capiunt ciuitatem. Iterum obsessi longissimas ferratasque trabes opponunt machinæ venienti, eamque a muri vicinitate propellunt, sed & cum Hodiorum ciuitas oppugnaretur ab hostibus, & turris ambulatoria supra murorum altitudinem, ac turrium omnium superaret per noctem sub fundamento muri cuniculum fodit, & illum locum ad quem die postero turris fuerat promouenda, nullo hostium sentiente egesta terra cauauit intrinsecus, & cum rotis suis moles hæc fuisset impulsa, atque ad locum qui subter cauatus fuerat peruenisset tanto pondere solo cedente subsedit, nec iungi murus autem moueri vlterius potuit.

De Scalis, ac cæteris machinis, quibus ab initio capitur. Cap. LXXVI.

AMmotis denique turribus, illico funditores lapidibus, sagittarij iaculis, Manubalistarij sagittis, iaculatores plumbatis, ac missilibus e muris submoueant homines, hoc facto scalis appositis occupant ciuitatem. Sed qui scalis vtuntur frequenter periculum sustinent, & ideo sambuca, exostra, & tollenone obsidentes murum hostium penetrant. Sambuca dicitur ad similitudinem cytharæ, nam vt in cythara chordæ sunt, ita in trabibus, quæ iuxta muros ponuntur funes sunt, qui pontem de superiori parte coclea relaxant, vt descendat ad murum, statimque de turri exeunt bellatores, & per eam transeuntes mœnia vrbis inuadunt. Exostra dicitur pons, quem superius exposuimus, qui de turri in murum repente protruditur. Tollenon dicitur, quoties vna trabes, in terra præalta defigitur, cui in summo vertice alia transuersa trabes longior quidem, sed medietate ipsius connectitur eo libramento. vt si vnum caput depresseris, aliud erigatur. In vno ergo capite cratibus, siue tabulatis contexitur machina, in qua pauci collocantur armati, tunc per funes vno attracto, depressoque alio, capite eleuati imponuntur in murum.

De Balistis, & onagris, cæterisque quibus munitio defenditur. Cap. LXXVII.

ADuersum hæc obsessos defendere consueuerunt balistæ, onagri, scorpiones, arcubalistæ, fustibales, sagittarij. Fundibalista funibus, & neruis tenditur, qui quanto prolixiora brachiola habuerit, hoc est, quanto maior fuerit, tanto spicula longius mittit, quæ si iuxta artem mechanicam temperentur, & ab exercitatis hominibus, qui mensuram eius ante collegerint dirigatur penetrat quodcunque percusserit. Onager autem dirigit lapides, sed pro neruorum crassitudine, & magnitudine saxorum pondera iaculatur, nam quanto amplior fuerit, tanto magis saxa fluminis more contorquet, his duobus generibus nulla tormentorum species vehementior inuenitur. Scorpiones dicebant, quas nunc manubalistas vocant, ideo sic nuncupati, quòd paruis subtilibusque spiculis inferant mortem. Fustibalos, arcubalistas, & fundas describere superfluum puto, quæ præsens vsus agnoscit. Aduersum arietes, vel etiam falces sunt plura remedia. Aliquanti centones, & culcitras funibus calant, & illis opponunt locis, quo cædit aries, vt impetus machinæ materia molliori fractus, non destruat murum. Alij laqueis captos arietes per multitudinem hominum de muro in obliquum trahunt, & cum ipsis testudinibus euertunt. Plures in modum forficis dentatum funibus alligant ferrum (quod lupum vocant) apprehensum, arietem aut euertunt, aut ita suspendunt, vt impetum non habeat

beat

beat feriendi. Interdum bases columnæ marmoreæ vibrato impetu iaculantur e muris, arietesque confringunt.

De Cuniculis per quos murus defoditur, eoque irrupto obsessi fuganturs. Cap. LXXVIII.

ALiud genus pugnationum est subterraneum, atque secretum, quod cuniculum vocant, a leporibus qui cauernas sub terris fodiunt, Ibique conduntur. Adhibita ergo multitudine ad speciem metallorum, in quibus auri argentique venas bessorum rimat industria, magno labore terra defoditur, cautoque specu in exitum ciuitatis inferitus quæritur via. Quæ fraus duplicibus operatur insidijs, aut enim penetrant vrbem, & noctu non sentientibus oppidanis egrediuntur per cuniculũ, reseratisq; portis suorũ agmen introducunt, hostes in ipsis domibus perimunt ignorantes, aut certe cum ad murorum fundamenta peruenerint, suffodiunt eorum maximam partem, appositis siccioribus lignis, ruinãq; muri tumultuario opere suspẽdunt sarmenta quoq; insuper iungunt, aliaque fomenta flammarum, tunc igne immisso, muro subito corruente, irruptioni aditus præparatur. In numerabilibus autem declaratur exemplis, sæpe cæsos ad interitionẽ hostes, qui peruaserant ciuitatẽ, quod sine dubio euenit, si opidani muros ac turres retinuerint, vel altiora occupauerint loca, tũc.n. de fenestris ac tectis oĩs ætas, ac sexus irrumpentes obruit saxis, aliisque generibus telorum. Quod ne sustineant obsistẽtes, portas ciuitatis aperire consueuerunt, ut resistere desinant fugiendi potestate concessa. Necessitatis enim quædam virtus est desperatio.

De Mutuis insidijs, & cautelis obsidentium, & obsessorum. Cap. LXXIX.

FRequenter dolum excogitant obsidentes, ac simulata desperatione longius abeunt. Sed vbi post metum, muris vigilijs derelictis, requieuerit incauta securitas, tenebrarum, ac noctis occasione captata, cum scalis clanculo veniunt, murosque conscendunt, propter quod maior est adhibenda custodia cum hostis abscesserit, & in ipsis muris a turribus tuguriola collocanda, in quibus vigiles hibernis mensibus, ab himbri, vel frigore, æstiuis defendantur a sole. Illud quoque vsus inuenit, vt acerrimos ac sagacissimos canes in turribus nutriant, qui aduentum hostium odore præsentiant, latratuque testentur. Anseres quoque non minore solertia, nocturnos superuentus clamoribus indicant, nam ingressi capitolinam arcem Galli, Romanorum nomen eruissent, nisi clamore anseris excitatus Mallius restitisset. Super omnia ducitur hostium consuetudinem explorare diligenter, quibus horis aduersarius a laboris intentione discedat, quibus reddatur incautior. Interdum medio die, interdum ad vesperum, sæpe nocte, aliquando eo tempore, quo sumitur cibus, vtriusque partis milites ad requiem, aut ad curanda corpora disperguntur. Quod in ciuitate cum cœperit fieri obsidentes astu se a prælio subtrahunt, vt aduersariorum negligentiæ licentiam tribuant, qui ipsa impunitate cum venerit repente admotis machinis, vel appositis scalis, occupant ciuitatem. Et ideo in muris saxa, cæteraque tormenta ponuntur in promptu vt cognitis insidiis, accurrentes ad manum habeant, quod supra caput hostium euoluant, atque iaculentur. Cum negligentia interuenerit, paribus insidijs obsessi subijciunt obsidentes, nam siue cibo, siue somno fuerint occupati, siue ocio, aut aliqua necessitate dispersi, tunc oppidani repente prorumpunt, ignorantes perimunt, arietes, machinas, ipsosque, aggeres ignibus concremant, omniaque in perniciem suã fabricata opera subuertunt. Propter quod obsidentes vltra iactum teli fossam faciunt, eamque non solum vallo, & sudibus, sed etiam turriculis instruunt, vt erumpentibus ex ciuitate possint obsistere, quod opus loriculam vocant. Sed ex alto destinata missilia, siue plumbatæ, uel lanceæ, veruta, vel spicula in subiectos vehementius cadunt. Sagittæ quoque arcubus missæ, & saxa manib. fundis, siue fustibalis directa, quãto de excelsiore loco exeunt, tanto longius penetrant. Balistæ vero, & onagri, si a peritis diligentissime temperentur, vniuersa præcedunt, a quibus nec uirtus vlla, nec munimina possunt defendere bellatores. Nam more fulminis, quicquid percusserint, aut dissoluere, aut ante irrumpere consueuerunt.

De Naualibus prælijs. Cap. LXXX.

TErrestris prælij rationibus, naualis belli residua, vt opinor, superest portio, de cuius artibus ideo pauciora dicenda sunt, quia iam dudum pacato mari, cum barbaris nationibus, agitur terrestre certamen. Nauticorum gubernatorumque solertia est, loca in quibus nauigatur, portusque cognoscere, vt infesta prominentibus, vel latentibus scopulis vadosa, ac sicca vitentur: tanto enim securitas maior est, quanto mare altius fuerit. In nautis diligentia, in gubernatoribus peritia, in remigibus virtus eligitur, propterea quia naualis pugna tranquillo committitur mari, Liburnarumque moles non ventorum flatibus, sed remorum pulsu aduersarias percutit rostris, earumque rursum impetus vitat, in quo opere lacerti remigum, & ars clauum regentis magistri victoriam præstat.

De Nauibus Lyburnis. Cap. LXXXI.

DIuersæ autem prouinciæ, quibusdam temporibus, mari plurimum potuerunt, & diuersa genera nauium fuerunt: sed Augusto dimicante Actiaco prælio, cum Lyburnarum auxilijs, præcipue victus fuisset Antonius, experimento tanti certaminis patuit Lyburnarũ naues cęteris aptiores. Lyburnia nanque Dalmaciæ pars est, cuius exemplo nunc naues bellicæ fabricantur, & appellantur Lyburnæ, quod ad magnitudinem pertinet minime. Lyburnę remorum habent singulos ordines, paulo maiores binos, idoneæ mẽsurę ternos, vel quaternos interdum quinos sortiuntur remigio gradus, nec hoc cuique enorme videatur, dummodo Actiaco prælio longe maiora referantur concurrisse nauigia, vt senorum etiam, vel vltra ordinum fuerunt. Scaphæ tamen maioribus Lyburnis exploratoriæ sotiantur, quæ vicinos prope remiges, vel singulis partibus habeant, quas Britannici picatas vocant, per has & superuentus fieri, & commeatus aduersarum nauium aliquando intercidi assolet, & speculari studium, aduentus earum, vel consilium depræhendi.

De Fabrica nauium Lyburnarum. Cap. LXXXII.

SEd cum in domibus substruendis arenæ, vel lapidum qualitas requiratur, tantomagis in fabricandis nauibus diligenter cuncta quęrenda sunt, quantomagis periculum est nauem viciosam esse, quam domum. Ex cypresso igitur, & pinu, larice, & abiete præcipuè Lyburna contexitur, vtilius æreis clauis, quam ferreis configendas reor, quamlibet esse grauior aliquanto videatur expensa. Nam ferreus clauus tempore, & humore celeriter rubigo consumit, ęrei autem in fluctibus propriam substantiam seruant. Obseruandum autem pręcipuè est, vt a decimaquinta luna vsque ad xxij. arbores præscindantur, ex quibus Lyburnæ contexendę sunt: his. n. tantum octo diebus præscisa etiã eodẽ anno, interna vermiũ labe excesa in puluerem vertitur. Quod præter oĩum architectorum doctrinã quotidianus vsus edocuit, & cõtemplatione ipsius religionis agnoscimus, quã pro ęternitate bis tantum diebus placuit celebrari. Ceduntur aũt trabes vtiliter post solstitium ęstiuũ. i. per menses Iulium, & Augustũ, & per Autumnale æquinoctium. i. vsque in Kalendas Ianuarias. his nanq; mẽsibus arescente humore, sicciora, & ideo fortiora sunt ligna. Illud etiam cauendũ, ne continuo, vt deiectæ fuerint trabes secentur, vel statim vt sectæ fuerint mittantur in nauem: quoniam potius, & adhuc solidæ arbores, & iam diuisę per tabulas duplices ad maiorem siccitatẽ merentur inducias. Nam viridea si compinguntur, cum natiuum humorem exudauerint contrahuntur, & rimas faciunt latiores.

De Notitia ventorum, quæ nauigantibus est necessaria. Cap. LXXXXIII.

QVi cum exercitu classibus vehuntur, turbinũ signa debent ante prænoscere, procellis nãque, & fluctibus Lyburnæ grauius, quã vi hostiũ sæpe perierunt. Igitur vẽtorũ numerũ, atq; vocabula ars nauigandi primũ debet inspicere. Veteres aũt iuxta positionem cardinũ, tñ quatuor vẽtos principales singulis cœli partibus flare credebãt, sed per experimentũ posterior ętas duodecim cõpræhẽdit. Horũ vocabula nõ solũ Græca, sed & Latina protulimus, ita vt vẽtis principalib. declaratis, eos q̃ ipsis dextra, leuaq; cõiũcti sunt indicem'. Ab Hyberno itaq; solstitio. i. ab oriẽtali cardine sumimus exordiũ, ex quo vẽtus orit Apeliotes. i. Subsolanus, huic dextra

iungitur Calcheas, siue euroboreas, a sinistra eurum, siue vulturnus. Meridianum aūt cardinem possidet nothus, idest auster, huic a dextra iungitur Leuconothus, hoc est albus nothus, a sinistra Libonothus, idest Austroaffricus. Occidentalem vero cardinem tenet Zephirus idest subuesperriuus, huic a dextra iūgitur Lybis, siue fauonius, a sinistra Aigestes idest Chorus. Septentrionalem vero cardinem sortitus est Aparthias, siue septētrio, cui adheret a dextra tertias, siue Cyrcius, a sinistra Boreas idest Aquilo. Hi sæpe singuli interdum duo magnis autem tempestatibus & tres pariter flare consueuerunt, horum impetu maria, quę sua sponte tranquilla sunt, & quieta, vndis exestuantibus seuiunt. Horum flatu pro causa tempoꝛū, vel locoꝛū, vel procellis serenitas redditur, & rursum in ꝓcellas serena mutātur. Nam secūdo inspiramine optatos classis inuenit portus, aduerso stare, vel regredi aut discrimen sustinere compellitur. E ideo difficile naufragium pertulit, qui ventorum rationem diligenter inspexit.

De Mensibus aptis ad nauigandum. Cap. LXXXIIII.

NOn autem toto anno vim, atque acerbitatem maris patiuntur nauigantes, sed quidam menses aptissimi, quidam dubij, reliqui classibus intractabiles sunt, nam post ortum Plyadum, vsque ad diem xviij. Kalendarum Oct. secura nauigatio creditur, quia æstatis beneficio, ventorum acerbitas mitigatur. Post hoc tempus, vsque in iij. idus Nouembris, incerta nauigatio est, & discrimini propior, propterea quia post idus Septembris oritur uehementissimum sydus & viij kalendarum Octobrium æquinoctialium eueniit acerba tempestas. Circa nonas vero Octobris hedi pluuiales, & v. idus eiusdem thaurus. A Nouembri autem mense crebris tempestatibus nauigia conturbantur. Vergiliarum hyemali occasu. Ex die igitur, iij. Iduum Nouembrium vsque in diē. vj. iduum Martiarum maria clauduntur: nam lux minima, noxque longissima, poli ac nubium dēsitas aeris obscuritas, vētorum himbri, vel niuibus geminata sęuitia, non solum classes a pelago, sed etiam commeantes a terrestri itinere deterrebant. Post natalem vero (vt ita dicam) nauigationis, qui solemni certamine, publicoque spectaculo multarum gentium celebratur, plurimorum sydetum, ipsiusque temporis ratione, vsque in idus Maias periculose maria tentantur, non quo negociatorum cesset industria, sed quia magis adhibenda cautela est, quando exercitus nauigat cum Liburnis, quam cum priuatarum mercium festinat audacia.

De Signis, atque pronosticis tempestatis. Cap. LXXXV.

PRæterea aliorum ortus, occasusque syderum, tempestates vehementissimas commouent. In quibus, licet certi dies autorum attestatione signentur, tamen quia aduersis casibus aliquantum mutantur, & quod cōsiderantium est, cœlestes causas humana conditio ad plenum scire prohibetur. Ideo nauticæ obseruationis curam tripharia diuiduut. Aut enim circa diem statutum aut ante, vel postea tempestates fieri compertum est, transitusque syderum, quos planetas vocant, cum præscripto cursu dies arbitrio creatoris suscipiunt, & signa vel deserunt, frequenter assolent serena turbare. Interluniorum autem dies tempestatibus plenos, & nauigantibus quam maxime metuendos non solum peritiæ ratio, sed etiam uulgi vsus intelligit. Multis quoque signis ex tranquillo, & de tempestatibus procellæ, produntur, quæ velut in speculo lunæ orbis ostendit. Rubicundus enim color ventos, ceruleus indicat pluuias, ex vtroque commixtus, nimbos & furentes procellas. Lætus orbis serenitatem nauigiis repromittit, quam gestat in vultu, præcipuè si quarto ortu neque obtusis cornibus rutila, neque infuso fuerit humore fuscata. Sol quoque exoriens candens, interest vtrum æqualibus gaudeat radijs, an obiecta nube rutilet, vtrum solito splendore fulgidus, an ventis vigentibus igneus, siue pallidus, vel pluuia sit impendente maculosus. Aer vero & mare ipsum, nubiumque magnitudo, vel species solicitos instruit nautas. Aliquanta ab auibus, aliquanta significantur a piscibus, quæ Virgilius in Georgicis diuino pœne comprehendit ingenio, & Varro in libris naualibus diligenter excoluit. Hoc gubernatores si se scire profitentur, peritiæ magis vsus instruxit, quam doctrina firmauit.

De Aestuarijs agnoscendis. Cap. LXXXVI.

ELementum pelagi tertia pars mundi est, quæ præter ventorum flatum suo quoque spiramine motuque vegetatur. Nam certis horis, diebus pariter ac noctibus æstu quodam, quod reuma vocant, vltro citroque percurrit, & more torrentium fluminum nunc exundat in terras, nunc refluit in altitudinem suam, hæc reciprocantis meatus ambiguitas cursum nauium secundum adiuuat, retardat aduersum. Quæ magna sunt cautione vitanda, neque enim auxilio remorum reumatis impetus vincitur, cui interdum cedit & ventus. Et quoniam in diuersis regionibus, diuerso lunæ crescentis minuentisque statu, certis horis ista variantur. Ideo prælium nauale gesturus consuetudinem pelagi, vel loci ante cōgressum debet agnoscere.

De Armis, & machinis nauali prelio necessarijs. Cap. LXXXVII.

MVlta quidem armorum genera prælium terrestre desiderant, sed nauale exigit tamen non solum sumit plures armorum species, verum etiam machinas, & tormenta flagitat, tanquam in muris dimicetur, & turribus. Quid enim crudelius congressione nauali, vbi aquis homines perimuntur, & flammis: præcipua ergo esse debet tegminum cura, vt catafractati, vel loricati galeati etiam, & ocreis muniti fiunt milites. De onere namque armorum nemo potest conqueri, qui stans pugnat in nauibus. Scuta quoque validiora propter ictus lapidum, & ampliora sumuntur propter falces, & arpagones, aliaque naualia genera telorum. Sagittis, missilibus, fundis fundibalis, plumbatis, onagris, scorpionibus, iacula inuicem diriguntur, & saxa. Et quod est grauius, qui de virtute præsumunt admotis Liburnis, iniectis pontibus in aduersario rum, transeunt naues, ibique gladijs manu ad manum, vt dicitur, comminus dimicant. In maioribus etiam Liburnis propugnacula, turresque constituunt, vt tanquam de muro, ita de excelsioribus tabulatis facilius vulnerent, vel perimant inimicos. Oleo incendiario, stupa, sulphure, & bitumine obuolutæ, & ardentes sagittæ per balistas in hosticarum nauium alueos infiguntur, vnctasque cera, & pice, & resina tabulas tot fomentis ignium repente succendunt. Alij ferro interrimuntur & saxo, hi ardere coguntur in fluctibus. Inter tanta tamen mortuum genera (qui acerrimus casus est) absumuntur a piscibus, & insepulta sunt corpora.

De insidijs in huiusmodi prelio collocandis. Cap. LXXXVIII.

AD instar autem terrestris prælij superuentus fiunt ignorantibus nauticis, vel circa opportunas insularum angustias collocantur insidiæ, idque agitur, vt imperati facilius deleantur, si longo remigio fatigati sint hostium nautæ, si vēto vrgentur, si pro rostris sit reuma, si nihil suspicantes dormiunt inimici, & statio quam tenent exitum non habet, si ad dimicandum optata venit occasio, fortunę beneficijs, iungendæ sunt manus, & ex opportunitate prælium conserendum. Quod si cautela est hostium euitans insidias, publico marte confligit, tunc Liburnarum instruendæ sunt acies, non directæ vt in campis, sed incuruæ ad similitudinem lunæ, ita pro vt productis cornibus acies media sinuetur, vt si aduersarij per rumpere tentauerint, ipsa ordinatione circundati deprimantur. In cornibus autem præcipuum robur, & liburnarum collocatur, & militum.

De modo preliandi in aperto mari. Cap. LXXXIX.

PRæterea vtile & libero mari tua semper classis vtatur, inimicorum vero pellatur ad littus, quia pugnandi impetum perdunt qui detruduntur in terras. In huiusmodi certamine tria armorum genera plurimum ad victoriam prodesse constat, idest asseres, falces, bipennes. Asser dicitur esse trabs subtilis ac longa, ad similitudinem antemnæ, quę pendet in malo vtroque capite ferrato, siue a dextra, siue sinistra parte aduersariorum, se iunxerint naues, pro vice arietis eam impellunt, qui bellatores hostium

stium,siue nautas,siue dubio prosternit ac perimit, ipsamq; nauem sæpius perforat. Falx autem dicitur acutissimum fer rum curuatum,ad similitudinem falcis quod contis longioribus inditum, collocatorios funes veli, quibus antemna suspenditur,repente præscidit, collapsisque velis liburnam pigriorem,& inutilem reddit. Bipennis est securis habens ex vtraque parte latissimum ferrum. His in medio ardore pugnandi peritissimi nautæ, vel milites quotidianis vtuntur in excubijs.

De Triumphis. Cap. XC.

ISido.xviij.Omne regnum seculi huius, bellis quæritur; victoriis propagatur. Victoria dicta est, quod vi.i.virtute adipiscatur. hoc est enim ius gentium, vim vi repellere, nam turpis est dolo quæsita victoria. Certa autem victoria est,vel occisio hostis, vel expoliatio, vel vtrumque. Non est autem iocunda victoria,quę per immensa detrimenta contingit. Tropheum dictum est a po tis tropheς,id est cõuersione hostis, & fuga, nam ab eo quod quis hostem fugasset, merebatur tropheum. Triumphus dicitur,a po tis triambes,id est ab exultatione. Plenæ enim victoriæ triumphus debetur, semiplenæ tropheum, quia nondum plenam victoriam est consecutus. Non enim obtinuit sed fugauit exercitum. Hæc tamen nomina scriptores confundunt. Tranquillus autem triumphum Latine dicit potius appellatum, quod his qui triumphās vrbem ingrederetur, tripertito iudicio honoraretur. Nam primum duci de triumpho concedendo exercitum iudicare solitum erat,secundo senatum, tertio populū. Erat autem, Romanorum mos ut triumphantes quadrigis veherentur, ex illo quod soliti sunt priores duces,hoc habitu inire bella. Quicunque aut in conflictu vicissent,palma aurea coronabantur, quia palma stimulos habet. Qui vero sine conflictu fugientes prostrassent laurea, eo quod hæc arbor sine spinis est. Nanque & purpurea, & palmata toga triumphantes induebantur, & Scipionem cum sceptro in manu gerebant,ad imitationem victoriæ Scipionis. Licet & Scipio baculus sit,quo homines innituntur. Super Scipionem autē tem Aquila sedebat,ob indicium quod per victoriam, quasi ad superna magnitudinem accederet. Duobus generibus deletur exercitus, aut internitione, aut dispersione. Spolia hostium præda,manubiæ partes. Præda a prędando vocata est. Manubiæ quod manu detrahuntur. Hæ & exuuiæ ab exuēdo dictæ,quia exuunt,hę & partes a pari diuisione pro personarum qualitate,vel laborum iusta diuisione.

De Ornamentis Equorum. Cap. XCI.

IDem in lib.xx.Phalerę sunt ornamenta equorum, & est Græcus sermo. Frena dicta sunt eo, quod equos fremere cogant,vel hoc quod equi frendant,id est imprimant dentibus suis,& obmordeant,hinc & faba fresa quæ molita est. Lupati sunt freni asperrimi. Dicti autem lupati a lupinis dentibus, qui inæquales sunt, vnde & eorum morsus vehementer obest.Chamus, est genus asperi freni quo caballi superbi coerceri solent, dictus a curuitate. Chamur enim Græci curuum dicunt.Habenas ab habendo dictas, quod his equos habeamus,id est teneamus. Capistri a capite iumentorum dicti. Sella a sedendo dicta,quasi sedda. Antella quasi ante sellam,sicut postella quasi post sellam. Cingulum hominum generis neutri est,nam animalium genere fœminino dicimus has cingulas. Sagma quæ corruptè volgo salma dicitur, a stratu sagorum vocatur. Vnde & caballus sagmarius & mula sagmaria. Capulum funis dicitur a capiendo, quod eo indomita iumenta comprehendantur. Calcaria dicta sunt, quia in calce hominis ligantur, id est posteriori parte pedis ad stimulandos equos,quibus aut pugnandum est, aut currendum propter pigritiam animalium aut timorem. Nam ex timore stimuli nuncupati, licet sint & libidinis stimuli. Strigiles nuncupati sunt a tergendo,quod his equi a sordibus terguntur. Caracter est ferrum caloratum quo notæ pecudibus inuruntur. Character autem Græce,Latine forma dicitur. Cantecium dictum est quasi cantarium,eo quod vrat, & prouida sit in eum,sauciaque cautio, vt dum uidetur cuius sit auaricia refrenetur, quod interdum pro signo : interdum pro cura adhibetur,vt uis morbi ignis ardore siccetur.

De Arte Theatrica. Cap. XCII.

RIchardus vbi supra. Theatrica continet ludos. Ludorum autem alij fiebant in theatris, alii in gabulis, alij gymnasijs, alii in atriis, alii in amphiteatris, alii in conuiuijs,alij in phanis.In theatris gesta recitabantur. In gabullis choreas ducebant. In gymnasijs luctabantur. In arenis pugiles exercebantur. In amphitris certabant cursu pedū equorum,curuum. In conuiuijs musicis instrumentis ludebant. In phanis laudes deorum cantabant. Isidorus ubi supra. Spectacula(vt opinor)generaliter nominantur voluptates,quę non per semetipsas inquinant, sed per ea quę illic geruntur.Dicta autem spectacula, eo quod hominibus publice ibi præbeatur inspectio. Hæc & ludrica nuncupata, quod in ludis gerantur,aut in scenis.Ludus autem aut Gymnicus est, aut Circensis, aut Gladiatorius, aut scenicus est, aut vitium gloria,cuius locus Gymnasium dicitur, ubi exercentur,athletæ,& cursorum velocitas comprobatur:hinc accidit, vt omnium prope artium exercitia, dicantur Gymnasia. Antea. n. in his locis certantes cincti erant,ne nudarentur, post relaxato cingulo,repente prostratus exanimatus est quidam cursor, quare ex consilij decreto,tunc archiepiscopo Hippomnes, vt nudi deinceps omnes exercitarentur, permisit,ex illo gymnasium dictum quod iuuenes in campo nudi exercentur, vbi sola tantum verecunda aperiuntur.Genera gymnicorum quinque sunt id est saltus,cursus,iactus,virtus,atque luctatio. Vnde ferunt quendam regem tot filios adolescentes habentem, totidem generibus de regno iussisse contendere. Saltus dictus est,quasi exilire in altum. Est enim saltus altius exilire,vel lōgius. Cursus a velocitate crurum vocatus est, est enim cursus velocitas pedum. Iactus dictus est a iaciendo, vnde & piscatorum rete iaculum dicitur.Huic arti vsus est arreptos lapides procul ferire,hastas pōdere librato iacere,sagittas emittere arcu. Virtus est immensitas virium in labore, & pondere corporis. Luctatio a laterum, complexu, quibus comminus certantes innituntur,qui Gręca appellatione Athletæ vocantur.Locus autem luctationis palestra dicitur. Palestram autem vel a potu palesi idest a luctatione, vel a po tu paliu.i. a motu ruinę fortis nominatam dicunt. s. quod in luctando, cum medios arripiant fere quatiant, idque apud Græcos paliu vocatur.Quidam opinantur artem luctandi Vrsorum contentione monstratam, namque inter cæteras feras eos solos & erigi congressos,& subsidere celeriter, ac reuerti,& modo manibus tentare inuicem,modo complexu abigere sese more luctantium, quæ Latini certamina: Græci agones vocant, a frequentia qua celebrantur. Agonum autem genera fuere im mensa virium,cursus celeritas,sagittandi peritia, standi patientia.Ad cytharam quoque vel tibias incedendi gestus. De moribus quoque de forma,de cantandi modulatione, terrestris quoque belli,& naualis prælij,perpetiendorumque suppliciorum certamina.

De Ludis Circensibus. Cap. XCIII.

LVdi Circenses sacrorum causa Deorum, ac gentilium celebrationibus instituti sunt. Vnde & quæ eos spectant, demonum cultibus inseruire videntur. Itaque Castori deputantur hæ species, quibus equos a Mercurio distributos historiæ docent.Sed & Marti,& Ioui in ludis equi sunt consecrati,& ipsi quadrigis præsunt.Circenses autem ludi dicti, vel a circumeundo, vel quod vbi nunc metæ sunt, olim gladij ponebantur,quos quadrigæ circumibant. Inde & Circenses ab ensibus circa quos currebant.Siquidem & in litore circa ripas fluminum currus agitantes,gladios in ordine in ripæ litore ponebant,& erat artis,equos circa pericula torquere. Inde & Circenses dicti putantur,quasi circumenses. Circus soli cōsecratus est a Paganis principaliter, cuius ædes medio spacio,& effigies de fastigio ædis emicat, ꝙ non putauerunt sub tecto consecrandum, quem in aperto haberent. Est autem circus omne illud spacium quod circumire equi solent, hūc Romani dictum, a circumitu equorum, eo quod ibi circum metas equi currant. Gręci vero a Cyrce solis filia,quę patri suo hoc genus certaminis instituit. Fuit enim maga & veneficą, & sacerdos demonum, in cuius habitu, & opere, & magicæ artes, & cultu idolatræ recognoscuntur. Ornamenta cyrci sunt oua meta, obolisens, carcer. Oua honori Pollucis. & Castoris ascribunt, qui illos ouo editos credendo,de Cigno & Ioue non erubescunt.Fingunt

gunt autem Cyrcenſia Romani ad cauſas mundi referri, vt ſub hac ſpecie ſuperſtitiones vanitatum ſuarum excuſent. Metarum quippe appellatione, propter terminum, ac finem mundi deſignari volunt. Obeliſcum Meſſres Rex Aegypti primus feciſſe fertur tali ex cauſa. Cum quodam tempore Nilus violenta inundatione Aegypto nocuiſſet, indignatus Rex, tanquam pœnas a flumine exigeret, ſagittam in vndas miſit, nec multo poſt correptus graui valitudine lumen amiſit, qui poſt cæcitatem viſu recepto, duos obeliſcos ſoli ſacrauit. Obeliſcus enim ſagitta dicitur, qui ideo in medio cyrco ponitur, quia per medium mundum ſol currit; medio autem ſpacio ab vtraque meta conſtitutus, obeliſcus, faſtigium, ſummitatemque cœli ſignat, cum ſol ab vtroque ſpacio medio horarum diſcrimine tranſcendat. Summo obeliſco ſuperpoſitum eſt quodam auratum, in modum flammę formatũ, quoniam ſol plurimum in ſe caloris atque ignis habet. In circo vnde emittuntur equi, carceres dixerunt, ab illa re, qua & ille carcer qui eſt in ciuitate, quod vbi homines damnati atque incluſi: ita hic equi coercentur, ne exeant antequam ſignum emittant.

De Arte Circi. Cap. XCIIII.

ARs Circi auriga, & currus, equites, vel pedites. Auriga proprie dictus, eo quod currum agat, & regat: ſiue ꝙ ferat iunctos equos, nam haurit, ferit dicimus, vt & Iouis haurit apertum. Currus autem a curſu dictus eſt, uel quia rotas habere videtur. Quadrigæ, & bigæ, & trigæ, & ſenigæ a numero equorum, & iugo ſunt dictæ. Quadrigam ideo ſoli iungunt, quia per quatuor tẽpora annus vertitur vere, æſtate, autumno, & hieme. Bigas lunæ, quoniam gemino curſu cũ ſole contendit, ſiue quia & nocte, & die videtur. Iungunt enim vnum nigrum, alterum candidum. Trigas Dijs inferis, quia hi per tres ætates homines ad ſe rapiunt, ideſt per infantiam, iuuentutem, atque ſenectam. Seniga maximus curſus, currit Ioui, propter quod maximum eum Deorum ſuorum eſſe credunt. Ideo autem rotis quadrigas currere dictum, ſiue quia mundus iſte circuli ſui celeritate tranſcurrit, ſiue propter ſolem, quia volubili ambitu rotat. Septem ſpacijs quadrigę decurrunt, referentes hoc ad curſum ſeptem ſtellarum, quibus mundum regi dicunt, ſiue ad curſum, vij. dierum præfinitum, quibus peractis vitæ terminus conſumatur. Porro equites ſingulares ideo currere dicunt, quia ſingulariter vnuſquiſque curſum vitæ huius peragit, atque tranſit. Deſultores nominati, quod olim prout quiſque ad finem curſus venerat, deſiliebat, & currebat, ſiue quod de equo in equum tranſiebat. Pedites autem aiunt propterea pede currere, quia pedibus curritur mortalitati. Ob hoc a ſuperiori parte currunt ad inferiora, ideſt ab oriente ad occidentẽ, quia mortales moriuntur & occidunt. Nudi currunt, quia & homines in ſeculo nille reliquiæ ſunt, ſed hic propterea fingunt, vt uanitates, & ſacrilegia ſua excuſare conentur.

De Ludis ſcenicis, ſiue theatricis. Cap. XCV.

THeatri actores exiſtimantur Athenienſes, primi enim ipſi theatrum conſtruxerunt ſedibus ligneis, poſtea lapideum. Theatrum autem eſt quo ſcena includitur, ſemicirculi figuram habens, in quo ſtantes omnes inſpiciũt. Cuius forma primum rotunda erat, ſicut & amphiteatri, poſtea ex medio amphiteatro theatrum factum eſt. Theatrum autem a ſpectando nominatum a poetis theoreas, & in eo populus ſtans deſuper, atque ſpectans, ludos contemplaretur. Idem vero theatrum, idem & proſtibulum, eo quod poſt ludos exactos meretrices ibi proſternerentur. Idem & lupanar vocatum, ab eiſdem meretricibus, quæ propter vulgati corporis leuitatem lupæ nuncupabantur. Nam lupæ meretrices ſunt vocatæ, a rapacitate, quod ad ſe rapiant miſeros, & appræhendant. Lupanaria enim a Paganis conſtituta ſunt, vt pudor mulierum infelicium ibi publicaretur, & ludibrio haberentur tam hi qui facerent, quam quæ paterentur. Scena autem erat locus infra thatrum in modum domus inſtructa cum pulpito, qui pulpitus orciſtra vocabatur, vbi cantabãt comici, tragedici, atque ſaltabant hiſtriones, & mimi. Dicta autem ſcena Græca appellatione, eo quod in ſpeciem domus erat inſtructa, vnde & apud hæbreos tabernaculorum dedicatio, a ſimilitudine domiciliorum, ſcenophegia appellabatur. Orciſtra autem pulpitum erat ſcenæ, vbi ſaltator agere poſſet, aut duo inter ſe diſputare. Ibi enim poetę comœdi, & tragedi, ad certamen conſcendebant, hiſque canentibus alij geſtus edebant. Officia ſcenica tragedi, comœdi, themelici, hiſtriones, mimi, & ſaltatores. Tragedi ſunt, qui antiqua geſta, atque facinora ſceleratorum Regum, luctuoſo carmine, ſpectante populo, concinnebant. Comędi ſunt, qui priuatorum hominum acta dictis, aut geſtu cantabant, & ſtupra virginum & amores meretricum, in ſuis fabulis exprimebant. Themelici autem erat muſici ſcenici, qui in organis, & lyris, & cytharis præcinnebant. Et dicti themelici, quod olim in orciſtra ſtantes cantabant ſuper pulpitum, quod themele vocabatur. Hiſtriones ſunt qui in muliebri indumento, geſtus impudicarum fœminarum exprimebant, hi autem ſaltando ẽt hiſtorias, & res geſtas demonſtrabant. Dicti autem hiſtriones, ſiue quod ab hiſtria id genus ſit adductum, ſiue quod perplexas hiſtorijs fabulas exprimerent, quaſi hiſtoriones. Mimi ſunt dicti Græca appellatione, quod rerum humanarum ſint imitatores, nam habebant ſuum actorem, qui antequã mimum agerent fabulam pronunciaret. Nam fabulæ ita componebantur a poetis, ut aptiſſimæ eſſent motui corporis. Saltatores autem nominatos Varro dicit, ab Archade Salio, quẽ Eneas in Italiam ſecum adduxit, quique primo docuit Romanos adoleſcentes ſaltare. Eſt plane in artibus ſcenicis Liberi & Veneris patrocinium, quæ priuata, & propria ſunt ſcenæ de geſtu, & corporis fluxu. Nam mollicię Libero, & Veneri immolabant, illi per ſexũ illi p fluxũ diſſoluti, quæ vero ibi vocibus, & modis, & organis, & lyris trãſiguntur, Apollines, & Muſas, & Mineruas, & Mercurios patronos habent. Quod ſpectaculum Chriſtiane odire debes quorum odiſti auctores.

De Ludis gladiatorijs. Cap. XCVI.

AMphiteatrum locus eſt ſpectaculi, vbi pugnant gladiatores, quod in eo iuuenes vſum armorum diuerſo motu condiſcant, & modo inter ſe aut gladijs, aut pugnis certantes, modo contra beſtias incedentes, vbi non odio, ſed pretio illecti, ſubeunt ferale certamen. Amphiteatrum autem dictum eſt, eo quod ex duobus theatris ſit factum, nam amphiteatrum rotundum eſt, theatrum vero ex medio amphiteatro eſt ſemicirculi figuram habens. Genera gladiatorum plura ſunt: quorum primũ ludus equeſtrium. Duo .n. equites, præcedẽtib. ſignis militaribus, vnus a porta orientis, alter a porta occidẽtis, procedebant in albis equis cũ aureis galeis minoribus, & abilioribus armis, ſicq; atroci perſeuerãtia pro virtute ſua iniebant pugnam, dimicãtes quouſque alter in alterius mortem proſiliret, vt haberet qui caderet caſum, gloriam qui perimeret, qua armatura pugnabant Marti duelli cauſa. Retiarius ab armaturæ genere, in gladiatorio ludo contra alterum pugnantem ferebat occulte rete. (quod iaculum appellatur) vt aduerſarium cuſpidi inſiſtentem operiret, implicitumque viribus ſuperaret. Secutor ab inſequendo retiarium dictus eſt, geſtabat enim cuſpidem, & maſſam plumbeam, quæ aduerſarij iaculum impediret, vt antequam ille ferret rete, iſte exuperaret. Hæc armatura ſacrata erat Vulcano, ignis .n. ſemper inſequitur. Ideoque cum retiario cõponebatur, quia ignis, & aqua ſemper inter ſe inimica ſunt. Laqueatorum pugna erat, fugientes in ludo homines iniecto laqueo impeditos, conſecutoſque proſtrare, amictos vmbone pellicio. Velitum pugna erat, vt vltro citroque tela obiectarent. Erat autẽ eorum uaria pugna, & ſpectantibus gratior, quam reliqua. Velites autem vocati ſunt, ſiue a volitatione, ſiue a ciuitate, Ethruſcorum, quæ velites vocabatur. Ferarum pugna erat, emiſſas beſtias iuuenes excipere, & pugnare contra eas, vltroneo funere certare, non crimine, ſed furore. Hęc ſpectacula crudelitatis, & inſpectio vanitatum, non ſolum hominum vitijs, ſed & demonum iuſſu inſtituta ſunt, proinde nihil eſſe debet Chriſtiano cum Circenſi inſania, cum impudicitia theatri, cum amphiteatri crudelitate, cum atrocitate arenæ, cum luxuria ludi, Deum enim negat qui talia præſumit, fidei Chriſtianæ præuaricator effectus, qui denuo appetit, quod in lauacro iampridem renunciauit, ideſt diaboli pompis, & operibus eius.

De Ludis alea, & pilæ. Cap. XCVII.

ALea id eſt ludus tabulæ, inuenta a Græcis in ocio Troiani belli a quodam milite, Alea nomine, a quo & ars nomẽ accepit. Tabula luditur, pirgo, calculis, theſſeriſque. Pirgus dictus, ꝙ per eũ theſſeræ pergant, ſiue ꝙ turris ſpeciem habeat, nam Græci turrim pirgum vocant. Cal

culi

culi vocati, quod leues sint, & rotundi. Vnde & calculus lapis breuis dicitur, qui sine molestia sui breuitate calcatur. Item calculi quod per vias ordinales eant, quia per calles. Thesserę vocatæ, qa quadrę sunt ex omnibus partibus, olim autem thesseræ iacula appellabantur a iaciendo. Iactus autem a numero vocabatur, vt vnio, binio, quatrio, quinio, senio. Quidam autem aleatores sibi videntur phisiologicè per allegoriam hanc artem exercere, & sub quadam rerum similitudine fingere. Nam tribus thessetis ludere se perhibent, per tria seculi tempora, præsentia, preterita, & futura: quia non stant sed decurrunt, sed & ipsas vias senarijs locis distinctas propter ætates hominum, trenarijs lineis, propter tempora argumentantur: inde & tabulam ternis descriptam dicunt lineis. Calculi partim ordine mouentur, partim vage. Ideo alios ordinarios, alios, vagos appellant: at vero qui moueri omnino non possunt incitos dicunt. Ab hac arte fraus, & periurium, atque mendacium nunquam abest, postremo & odia & damna rerum, vnde & aliquando propter hęc scelera interdicta legibus fuit. Pila proprie dicitur, quod sit pilis plena, hęc & iera alias istera, a ferendo, vel feriendo dicta. Inter species pilarum sunt trigonaria, & arenaria. Trigonaria, qua inter tres luditur. Arenaria, qua in grege, dum in circulo astantium expectantiumque emissa, vltra iustum spacium pilam excipere, lusumque inita consueuerunt. Cubitalem lusum appellant, cum duo commi nus, & e proximo ac pene coniunctis cubitis pilam feriunt. Suam dicitur dare, qui pilam erute prolato, feriendam collusoribus præbet.

De Nauigatione, & nauium varietate. Cap. XCVIII.

Nauigatio est alia species mechanicæ, ad hanc enim pertinet omnis industria vendendi, & emendi, hæc inuisa litora adire, pacem & familiaritatem cum exteris nationibus componit, & priuata bona communia facit. Isido. lib. xix. Nauclerus dominus nauis est appellatus, ita quod nauis in sorte eius sit. Cleros enim Græce, sors dicitur. Remex vocatur quod remum gerat. Nauem quidam perhibent dictam, eo quod gnarum rectorem quærat, id est peritum sapientem, & strennuum. Rates primum & antiquissimum nauigii genus, e rudibus tigni, asseribusque consertum, ad cuius similitudinem fabricatæ naues ratariæ dictæ, nunc iam rates abusiue naues. Trier nauis magna, quā Græci dulconem vocant. Carpasia nauis a Carpatos insula nominata à Rhodo Rhodia, sicut ab Alexandria Alexandrina. Liburnæ dictæ a Libijs, Rostratæ naues vocatæ, ab eo quod in fronte rostra ærea habeant, propter scopulos, ne feriantur & collidantur. Dromo autem ab excurrendo dictus. Cursum enim Greci dromum vocant, siue a dromedis. Classis dicta est a Græco vocabulo, a po tu calou idest lignis, vnde & calones nauiculæ, quæ ligna militibus portant. Faselus est nauigium, quem nos corruptè baselum dicimus. Anchoromacus dictus, pro eo quod celeritate sui, anchoris & instrumentis reliquis nauium vehendis sit aptus. Scapha, quę & catascopus, nauigium, a scopos, quod latine dicitur intendere. Barca est, quæ cuncta nauis commercia ad litus portat. Paro nauigium pyrrhatarum, & ex his ita uocatū. Nioparo, quasi minus paro, est enim scapha, ex uimine facta, quæ contecta crudo corio genus nauigij præber, quibus vtuntur Germanorum pyrrhatæ in Oceanis litoribus, vel paludibus, ob agilitatem. Celones quos Græci celectas vocant idest veloces, biremes, vel triremes, & ad ministeriū classis aptę. Biremes autem naues sunt habentes remorum ordinem geminum, sic & triremes, & quadriremes. Actuariæ naues sunt, quæ velis simul & remis aguntur. Hippogaius in quo equos transuehere solitum est. Pontonium nauigium fluminale tardum & graue, quod non nisi remigio progredi potest. Lembus nauicula breuis, quæ alia appellatione & cimba & caupolus, sicut & linther idest carabus, quo in pado paludibusque vtuntur. Carabus parua scapha ex vimine facta, quæ contexta ex crudo corio genus nauigij præbet. Porthemia nauicula syriatici generis lata, & sine carina, uocata a portando, vtuntur his in Pannonia. Trabariæ amnicæ naues, quæ ex singulis trabibus cauantur, quæ alio nomine litorariæ dicuntur. Hæ & caudicæ, quia ex vno ligno cauato factæ. Et inde caudicæ, quia a iiij. vsque ad x. homines capiunt.

De Partibus Nauium, & utensilibus earum. Cap. XCIX.

Puppis posterior pars est, quasi post. Prora anterior, quasi priora. Cimba locus imus nauis, quod aquis incumbat. Carina a currendo dicta quasi currina. Fori nauium latera concaua a ferendo onera dicta, siue tabulata nauium, quæ sternuntur, dicta ab eo quod incessus ferant, vel foris emineant. De quibus Virg. Taxantque foros. Columbaria in summis lateribus nauium loca concaua, per quæ eminent remi, dicta credo quod sint similia latibulis columbarū in quibus nidificant. Transtra sunt tabulæ vbi sedent remiges, quod in transuersa sint dicta, quæ Virgil. iuga appellat. Remi a remouendis & decutiendis fluctibus dicti, sicut tonsores a tondendis, & decutiendis capillis. Palmula est extrema latitudo remi, a palma dicta, qua mare impellit. Antemnæ dictę, quod ante amnem sint positæ. Præterfluit enim eas amnis. Cornua extremæ partes antemnarum sunt dictę, per tropum ab animali ad inanimale. Malus est arbor nauis, qua uela sustinentur, dictus quia habet instar mali in summitate, vel quia quasi quibusdam maleolis ligneis cingitur, quorum volubitate vela facilius eleuantur. Modius est cui arbor insistit ob similitudinem mensuralis vasis dictus. Carceria sunt in cacumine arboris troclez quasi f. literæ per quas funes trahuntur. Troclæ autem uocatæ, quod rotulas habeant. Trocos enim Græce rota dicitur. Parastatæ stipites sunt pares stantes, quibus arbor sustinetur. Clauus est quo regitur gubernaculum. Portisculus malleus in manu portatur, quo modus signumque datur remigantibus. Tonsilla vncinus ferreus, vel ligneus, ad quem in litore defixum, funes nauium illigātur. Anchora dens ferreus, ex Græca etymologia nomen duxit, quasi hominis manus compræhendat, vel arenas. Nam manus Græce cyra dicitur. Pulnini sunt machinę, quibus naues deducuntur, & subducuntur in portum. Pons scala nauium. Vela Græci armena dicunt, proinde quod aere mouentur. Apud Latinos autem vela a uolatu dicta. Genera velorū Achateon, Epidromos: Dalum: Arthemo, siphatum, mendicū. Ex quibus Achateon velum maximum, & in media naue constitutum. Epidromos secundæ amplitudinis, sed ad puppim, Calum minimum Velum, & ad proram defixum. Arthemo dirigendę potius nauis causa commendatum est, quam celeritatis. Sipharum genus veli unū pedem habens, quo iuuari nauigia solent in nauigatione quotiens vis venti languescit, quod ex separatione æxistimant nominatum. Funes dicti sunt eo, quod ante in vsum luminis fuerint circundati cera. Vnde & funalia. Restes siue quod rates contineant, siue quod his retia tendantur. Rudentes sunt funes nauium, ex nimio stridore ita dicti. Spiræ funes nauium, quibus in tempestatibus vtuntur quas nautici suo more curcubas vocant Spirę autem a spartio uocatæ. Propes funis quo pes velli alligatur, quasi prope pedes. Tormentum funis in nauibus longus, quo prora ad puppim extenditur, quo magis cōstringantur. Tormenta autem a tortura dicta, restesque, funesque. Saphon funis in prora positus. Opifera funes quo cornibus antemnæ dextra sinistraque tenduntur retrouersο. Prosinesium funis quo nauis in litore religatur ad palum. Mitra funis qua nauis media vincitur. Anquinæ qua ad malum antemna constringitur. Remulcum funis, quo deligata nauis trahitur vice remi. Struppi vincula loro vel lino facta quibus remi ad scalmos alligātur. Catapirates linea cum massa plumbea, qua maris altitudo tentatur.

De Mercatura. Cap. C.

Actor. Ad nauigationem, vt dictum est, pertinet negociatio, siue mercatura, idest uendendi, & emendi commercium. Tullius in lib. j. de offi. Illiberales, & sordidi sunt quæstus mercenariorum omniū, quorum opera, non quorum artes emuntur. Est enim in illis ipsa merces auctoramentum seruitutis. Sordidi etiā sunt, qui mercantur a mercatoribus, quod statim vendant: nihil enim proficiunt nisi admodum mentiantur, minimè quoque artes hæ probandæ sunt, quę ministrę sunt voluptatū, vt quas excetent laniste piscatores, coqui, fartores, & etiam vnguentarij, saltatores, ludiquę talares. Quibus autem artibus, aut prudentia maior inest, aut non mediocris vtilitas quęritur, vt medicina, architectura, & doctrina rerum honestarum, hæ quidem honestę sunt his quorum ordini conueniunt. Mercatura vero si tenuis

nuis est, sordida putanda est. Idem in iii. lib. Quæritur de deliberatione, & consultatione venditoris erga emptorem. Vtrum oĩa vitia rei expositæ dicere, an quedã ei tacere liceat. Homini acutissimo Antipatro visum est omnia patefaciẽda. Dyogeni Babylonio venditorem quatinus iure ciuili constitutum sit, dicere vitia oportere, cętera sine insidijs agere. Neque enim id est celare quicquid reticeas. Sed cum quod tu scias, id ignorare emolumenti tui causa velis, eos quorum intersit id scire. Hoc autem celandi genus, non aperti, non simplicis, non ingenui, non uiri boni, versuti potius, obscuri, astuti, fallacis. Quod si sunt vituperandi qui reticent, quid de his existimandum est, qui orationis vanitatem adhibẽt.

De Venatione. Cap. CI.

RIchardus. Venatio tres habet species, ferinam, aucupium, piscaturam. Ferina fit multis modis, retibus, pedicis, laqueis, præcipitijs, arcu, iaculis, cuspide, indagine, pennarum odore, canibus, accipitribus. Aucupium fit laqueis, pedicis, retibus, arcu, visco, hamo. Piscatura fit sagenis, retibus, gurgustijs, hamis, iaculis. Ad venationem pertinet omnis industria coquorum, pistorum, carnificum, & cauponum. Isidorus. xix. lib. Rete vocatum siue a retinendis piscibus, siue a restibus quibus tenduntur. Minus autem rete simplagium dicitur a plagis, nam proprie dici plagas funes illos quibus retia tenduntur, circa imam, & summam partem. Funda genus est piscatoriæ retis, dicta ab eo, quòd in fundum mittatur. Idem etiam a iactando dicitur iaculum. Tragum, genus retis ab eo, quod trahatur nuncupatum, ipsum est, & uerticulum, vertere enim trahere est, idem & sagena. Nassa genus retis. Cassis genus venatoriæ retis, quod capiat. Hinc etiam, & quod incassum dicimus idest sine causa, quasi sine quibus venatio inanis est. Canopium rete quo culices excluduntur, in modum tentorij, quo magis Alexandrini vtuntur, quia ibi ex Nilo culices copiosi nascuntur, vnde & canopiũ dicitur, nam canopia Aegyptus est. Idem in lib. xviij. Venabula dicta sunt, quasi venatui habilia, vel quia venientem excipiunt, quasi excipibilia. Excipiunt enim Apros, expectantque Leones, intrant Vrsos, sit tantum firma manus.

De Agricultura. Cap. CII.

RIchardus. Agricultura quatuor habet species. Aruum, idest agrum, qui sationibus deputatur. Consitum qui nemoribus, vt pomeria, vineta, olueta. Pascuum, quo pascuis, vt prata, tempæ, tesqua. Floridum, vt horti, rosaria. Tullius in lib. de senectute. Veniam ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector, quæ nec vlla impediuntur senectute, & mihi ad sapientis vitam proxime vidẽtur accedere: habent enim rationem cum terra, quæ nusquã recusat imperium, nec unquam sine vsura reddit, quod accepit, agroq; ornato, & bene culto, nihil potest esse vberius, nec specie ornatius. Idem in lib. j. de offi. Omnium autem rerum ex quibus aliquid acquiritur, nihil est agricultura melius, nihil vberius, nihil dulcius, nihil homini libero dignius. Augu. super Gene. lib. viij. Quid enim maius, & mirabilius spectaculum est, aut vbi magis cum natura rerum humana ratio quodammodo loqui põt, quam cum positis seminibus, plãtatis surculis, translatis arbustulis, insitis malleolis, tanquam interrogatur quæque vis, radicis, & germinis quid possit, quid ve nõ possit, vnde possit, vnde non possit, quid in ea valeat numerorum inuisibilis, interiorque potentia, quid extrinsecus adhibita diligentia, & in ipsa consideratione perspicit, quia neque qui plantat est aliquid neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus. Ita etiam illud operis quod accedit extrinsecus, p istum accedit, quẽ nihilominus creauit, & quem regit, & ordinat inuisibilis Deus. Isido. lib. xvij. Cultura est, qua frumẽta, vel vina magno labore quæruntur, ab incolendo vocata. Diuitiæ n. antiquorum in his duobus erant, bene pascere, & bene arare. Cultura agri, cinis, aratio, intermissio, incensio stipularum, stercoratio, occatio. Cinis est incendium per quod ager inutilem humorem exudat. Aratio dicta, quia de ære prius terrę culturam exercebant, antequam ferri fuisset vsus repertus. Duplex autem est aratio vernalis, & autumnalis. Intermissio est qua alternis annis vacuus ager vires recipit. Stercoratio est letaminis aspersio, quod vulgo letamen vocatur eo q̃ sui nutrimento læta faciat, germina, reddatque arua pinguia & fęcunda. Occatio est cum rustici satione facta, bobus dimissis, grandes glebas cedunt, ac ligonibus frangunt. Et dicta occatio, quasi occecatio, quod operit semina. Occare igitur est operire terrã semina, vites, vel arbores. Runcatio est a terra herbas vellere. Nam ros terra est. Sulcus a sole vocatus, quòd procissus solem capiat. Proscissio est aratio prima cum adhuc durus ager est. Satio dicta est, quasi seminis actio. Serere autem vocatum, quia hoc sereno cœlo faciendum est, non per himbres.

De Ratione agriculturæ. Cap CIII.

PAlladius lib. 1. de agricultura. Eligendi, & bene colendi agri ratio, quatuor rebus constat. Aere, aqua, terra, industria. Ex his tria naturalia, vnum facultatis, & voluntatis est. Naturæ est, quod in primis expectare oportet, vt eis locis, quæ colere destinabis, aer sit salutaris, & clemens. Aqua salubris, & facilis, vel ibi nascens, vel adducta, vel himbre collecta. Terra vero fęcunda, & situ commoda. Omnium surculorum, vel frugum genera præclara, sed terris suis experte committe: In nouo enim genere seminum ante experimentum non est tota spes ponenda. Locis humidis semina citius quam siccis degenerant. Quæritur subinde, si succurrat electio, ager pinguis ac resolutus, qui minimum laborem petit, & tamen fructum maximum reddit, secundi meriti est spissus, qui labore quidem maximo ad vota respondet. Illud vero deterrimum genus est, quod erit siccum simul, & spissum, & macrum, vel frigidum, qui ager pestiferi more, fugiendus est, siue in surculo, siue in omni genere satorum quæ florent, constat non esse tangenda. In rebus agrestibus, maxime officia iuuenum congruunt, imperia seniorum. Vitem si maturius putes, plura sarmenta, si serius, plurimos fructus consequeris. In vitibus putandis tria consideranda sunt, fructuum spes, successura materies, locus qui seruet, ac reuocet. In opere inserendi, putandi, ac rescindendi, duris, & acutis vtendum est ferramentis. In vite, vel arbore, quæ facienda sunt perage ante apertionem floris, & gemmæ. De locis teterrimis sicut arbores, ita & homines congruit ad meliora transferre. Græci iubent omnia legumina seri in sicca terra. Faba tantum in humida debet aspergi. In agro periclitantur interiora, vbi colantur extrema. Omne triticum solo vliginoso post tertiam sationem, in genus siliginis commutatur. Campi largius vinum, colles nobilius ferunt. Aquilo vites sibi obiectas fęcundat. Auster nobilitat. Fęcundior est culta exiguitas, quam magnitudo neglecta. Omnis incisura sarmenti auertatur a gemma, ne eam stilla, quæ fluere consueuit extinguat. Terra profunda (quod Græci asse. ũt) oleæ grandes arbores efficit, fructus minores, & aquatos, & seros, magisque amurcæ proximos. Aer oleas tepidus iuuat, & ventis mediocribus siue vi, & horto te perflabilis. Ramus letus, viridis, & sterilis, in media olea abscindendus est, velut totius arboris inimicus, sterilitas & pestilentia æquo modo fugiendæ sunt. Semina plusquã annicula esse non debent, vetustate corrupta non prodeunt. Frumentum collis quidem grano robustius, sed mensura minus refundet. Omnia quæ serũtur crescente luna, & diebus tepidis serenda sunt, nam tepor euocat, frigus includit.

De Instrumentis rusticis. Cap. CIIII.

ISido. lib. xx. Vomer dictus est, eo quòd vi humum eruat, siue ab euomendo terram. Buris est curuamentum aratri, dictum, quasi bosoyra, quod sit in similitudinem caudæ bouis. Dentale est aratri pars prima, in qua vomer inducitur, quasi dens. Cultelli a cultura dicti, eo quod ex ipsis putatione veteres in arbore vtebantur, & vite priusquam falces essent repertę. Falx est, qua arbores putantur, & vites. Dicta autem falx, quod hac primum milites herbam silicem solebant abscindere. Falcastrum a similitudine falcis vocatum, est autem ferramentum curuum cum manubrio lõgo, ad densitatem veprium succidendã, & runcones dicti, quibus vepres secantur, a runcando dicti. Serrula est prætenuis lamina ferri, dentium mordacitate resecans arbores seu ramos. Rastra quoque aut a radendo terram, aut a raritate dentium dicta. Ligones quod terram leuent, quasi leuones. Scudicia dicta eo, quod circa codicem terram aperiat, & quamuis eius vsus in reliquis operibus habeatur, nomẽ tñ ex codice retinet, hãc alij generaliter fossoriũ vocãt, q̃ foueã faciat, quasi fouessoriam. Sarculus ferramentum cum manobrio

aubrio culturis hortorum necessarium est, Sunt autē, vel simplices, vel bicornes. Pastinatum vocant agricolæ ferramentū bifurcum, quo semina panguntur. Vnde etiam repastinatæ dicuntur vineæ veteres, quæ refodiuntur. Cilindrus lapis est teres in modum columnæ, qui a volubilitate nomen accepit. Tribula genus vehiculi, vnde teruntur frumenta, & ob hoc ita vocatur. Pala quæ ventilabrum vulgo dicitur, a ventilandis paleis nominata. Furcillæ dictæ eo, quòd his frumenta cillentur, idest mouentur. Vnde & oscilla dicta eo, quòd cilleantur, i. moueantur ora, nam cillere est mouere. Thesseræ sunt quibus frumentorum numerus designatur. Trapetū est mola oliuaria. Prælum trabes, quo vua calcata premitur, a premendo vocatum, quasi pressorium latum. Prælū quo præmitur oleum, quo liquatum profluit, quo ab vuis, vel oliuis torquendo vinum, oleumque exigitur. Fiscolum quasi fiscolum, a colando oleo dictum, vel quasi fiscella olei. Rota dicta, quòd quasi ruat, est enim machina, de qua e flumine aqua extrahitur. Gyrgillus dictus, quòd in gyro vertatur. Est. n. lignum in transuersa pertica mobile, ex quo funis cum situla, vel utre in puteum dimittitur hauriendæ aquæ causa. Telonē hortolani vocant lignum longum quo hauriunt aquas, & dictum telonem a longitudine. Telum enim dicitur, iuxta Græcos, quicquid longum est, vnde & mustela vocata, quasi longus mus. Lupus, qui & canicula, ferreus arpax, quia si quid in puteum decidit rapit, & extrahit, vnde & nomen accepit. Harpax aūt dictus, quia arripit. Harpe enim Græce, rapere. Actor. Præterea de agriculturæ peritia plenius habitum est superius libro de œconomica, vbi de rerum domesticarum administratione disertum est, saltem cuius materia versatur in morbis, & vulneribus. Ad hanc itaque pertinent non ea tantum, quæ ars eorū exhibet, quæ proprie medici nominantur, sed etiam cibus & potus regimen, defensio denique omnis, atque munitio, qua nostrum corpus aduersus externos ictus casusque seruatur. Quæritur autem a quibusdam, quare inter cæteras liberales disciplinas medicinæ ars non contineatur, propterea, quia illę singulares continent causas, ista vero omnium, nam & grammaticam medicus scire debet, vt intelligere, vel exponere possit quæ legit. Similiter & Rhetoricam, vt veracibus argumentis valeat diffinire quæ tractat, necnon & dialecticam propter infirmitatum causas ratione adhibita perscrutandas atque curandas, sic & Arithmeticā propter numerū horarū crysis, &c.

De Alchimia. *Cap.* CV.

Actor. Medicinam quoque magister Richardus inter septem mechanicas artes computat, sed quoniam hæc ipsa non tantum in operatione manuum sicut cæterę, sed etiam in mentis speculatione consistit, videlicet quantum ad causarum considerationem, vnde quasi media est inter practicam, & theoricam, huius tractatum sequenti libro difficilius aliquantulum prosequendum reseruamus, & huius loco quoddam Alchimiæ compendium interseremus, nam & ipsa competenter inter mechanicas numerari potest, & ad quasdam aliarum non parum vtilis est, vt ad fabrilem, & ad medicinam. Ad fabrilem quidem, propter metallorum examinationem, commixtionem, disgregationem, transmutationem. Ad medicinam itidem, propter substantiarum, vel qualitatū salubrium a noxiis, quæ frequenter etiam in medicinis simplicibus permixtæ sunt, separationem. Ex doctrina Alchimiæ. Alchimia proprie est ars transmutandi corpora mineralia a propriis speciebus ad alias, vt sunt metalla, & huiusmodi. Hæc descendit ab illa parte naturalis philosophiæ, quæ est de mineris, sicut agricultura ab illa parte, quæ est de vegetabilibus. Hanc etenim acceperunt artifices a naturalibus, quamuis ea quæ fiunt non sint tam certa, aut propria sicut naturalia. Ex lib. Razis, de aluminibus, & salibus. Corpora mineralia sunt vapores, qui inspissantur & coagulantur secundum mensuram seruitutis naturæ in spacio longo. Et primum quidem, quod coagulatur est argentum viuum, & sulphur, Hæc enim sunt elementa mineræ, & non sunt aqua & oleum, sed vnum generatur ex aqua, aliud ex oleo, super quibus assiduat decoctio æqualis cum caliditate, & humiditate, donec coagulata sunt, & ex eis corpora generantur per gradatiuam mutationem in millibus annorum. Nam si remanerent in mineris suis prepararet ea natura donec peruenirent ad speciem auri, & argenti, sed per artificis subtilitatem fieri potest huiusmodi transmutatio in vno die, idest breui spacio. Ex verbis Alchimistæ. Ergo vide, quòd & in visceribus terræ habentis virtutem mineralem fit generatio spirituum, & corporum. Spiritus quidem sunt quatuor. s. sal hammoniacum, & sulphur, argentum viuum, & arsenicum. Corpora vero sex, scilicet aurum, argentum, æs, &c. Ex prædictis enim elementis mineræ generantur aliquando corpora munda, vt aurum, argentum, aliquando immunda, vt æs, ferrum, &c. Nam ex argento viuo, puro, albo, coagulato, a virtute sulphuris albi non vrentis generatur materia in minera, quæ per fusionem conuertitur in argentum. Ex sulphure autem mundo, claro, rubeo, non habente in se virtutem adurentem, & ex argento viuo bono, claro, a sulphure congelato congelatur aurum. Porro ex bono argento viuo, & sulphure habente virtutem adurentem generatur æs. Ex prauo autem sulphure, & prauo argento viuo ferrum. Ex bono autem arg. vi. & prauo sul. non bene commixto, stagnum. Et ex prauo ar. vi. s. ponderoso & luteo, & prauo sulphure fetido, ac debili, plumbum. Hæ sunt operationes quas natura facit in mineralibus, & has Alchimistæ conantur imitari. Quædam etiam alia generantur in visceribus terræ, quorum pars obtinet vicem spirituū, & quædam vicē corporum, sicut alumen, & atramentum. Circa hæc igitur, & similia secundum præfatum modum negotiatur alchimia, & hæc est in materia.

Vtrum huius artis scientia, vel operatio vera sit an falsa. *Cap.* CVI.

Actor. Ex verbis supradictis videtur innui, ꝙ alchimia quodammodo falsa sit, sed tam ab antiquis philosophis, quàm ab artificibus nostri temporis probatur esse vera. vtrunque aurum, & argentum, secundum illam non quidem fieri, sed a ceteris materiebus, quibus permixta sunt, vel inclusa quodāmō per ignē segregari, vel excludi, nā quod exterius est cuprum, interius est aurum, tanquā aīa ipsius. Auicēna in lib. de anima. Quidam ex naturalibus dicunt quòd non est alchimia. Sed Aristot. & Plato, magnique philosophi dicūt quòd est, & hoc ipse visus ostendit. Nam vnumquodq; sex corporū, quæ per malleum elongantur, efficitur currens sicut aurū viuum. Et azēzar quod de istis efficitur, est coloris sulphurei, & azenzar de ferro rubeum est, de cupro croceum. Vnde scire oportet, quòd quia omne corpus quod soluitur, & inde efficitur azenzar, factum est de auro viuo, & de sulphure. Deniq; vitrum efficitur fluens, est enim de terra, de qua posset fieri aurum viuum. Et figuli quidem, qui vasa terrea faciunt, quādo mittunt in eis ignem diu, efficiuntur vitrea. Dicunt autem isti philosophi, quia quod calor solis coqueret in ventre terræ per centena annorum, facit ignis in hora breui. Sic igitur & nos sulphur, & aurum viuum, quod calor solis coquit per centena annorum, coquimus ad ignem in paruo tempore, & inde facimus aurum. Cōtra illos autem, qui dicunt, quòd nō potest hō trahere genus de alio genere, dicimus quòd si quis stercus equi emittat in loco, vbi calor eum tangat, inde procedunt bestiæ, quas dicunt Abaces. Propterea si quis spinā alicuius piscis accipiat & mittat subtus algacerā, ibiq; per mēsem remaneat, inueniet eum vermen, qui centipes dicitur, sicque de non viuente retrahit rem viuentem. Sunt & alij, qui non concedunt Alchimiæ magisterium, dicētes quòd de re, cuius natura non est, vt ignem sustineat, natura trahi non potest quę sustineat ignem, nec fieri potest in re naturali, vt rem coloratam discolores, & in alium colorē mutes, in quo permaneat, nec ad primum reuerti possit: quia primus color semper persistere debet, & secundus deleri. Et ad primum respondemus, rationem de vitro, quòd terra quidem cito deletur ad ignem, sed quando diu tangit eā ignis, efficitur fortis. Non. n. habet ignis vim super vitrū. De tinctura vero dicimus, quòd cuprū quando cum tuchia miscetur, inde auricalcum efficitur, cum capillis autem mixtum efficitur aurū, & nunquā colorem illū amittit, quem recipit, qñ cum tuchia mixtū est. Cęterum oīa supradicta mutantur in vitro, quia vitrum non est de colore terræ, neq; de sapore, neq; de pondere. Sic & de re dulci efficitur amara, de alba nigra, & sic de cæteris proprietatibus corporum. Denique non putet, quòd ego traham metalla de suo genere ad aliud genus, quod ibi non sit: Ibi. n. est per vim, quia vere si ibi non esset, in naturā illam mutari nō posset. Adhuc autem est vna ratio prædictarum rationum fortitudo. Cur. n. plus valent saphyri quidam, & alij lapides q̄ alij, & vitrū similiter, nisi quia efficiūtur in loco valde calido. Locus n. orientis, vbi pretiosi lapides inueniuntur, est proximus soli. Sic & vitrum quanto plus tangitur a calore solis, tanto magis valet. Itaque & lapis mineralis, qui magis sustinet ignes aliosque labores, & tarde frangitur, ille plus valet sicut aurum plusquam argentum: & argentum quàm cuprum: & cuprum, quàm stagnū: & stagnū quàm ferrum: & ferrum, q̄ plumbum.

De Artificibus eius, & materia, & instrumentis. Cap. CVII.

AVicenna in lib. Alchimiæ, qui dicitur de anima. Huius artis magistri fuerunt Adam, Noe, ydud; Squilia, Cora, Moyses, Cato, Virgilius, Aristoteles, Alexander, Geber, Iahie, Razi, Mauienus, Abimazer. Iohannes euangelista, Garsias, & Gilbertus cardinales, Gulielmus archiepiscopus, Huck apostolicus. Egidius magister hospitalis, qui extraxit librum de 125. lapidibus. Androicus etiam episcopus & apostolicus, Dominicus, & Iacob, & Arantcus Iudęus, qui me in arte ista non pauca docuerunt. Petrus quoque, & Durandus monachi. Dixit autem Iahie hæc esse necessaria in magisterio Alchimiæ. Sulphur, auripigmentum, argentum viuum, sal armonia cum, sal gemmam, sal communem, sal alcali, vitrum, vitreolū, alumen, acetum, vrinam, capillos, oua, sanguinem, sperma, stercos equi, & illa fex, quæ cum melico elongantur. Ex doctrina Alchimiæ. Ad cuius autem artis opera exercenda scire oportet facere diuersa genera vasorum, furnellorum, ignium, ac lutorum, huiusmodi. Nam vbi gratia solutionis corporum vel spirituum, solutionis instrumenta multa sunt, quorum vnum dicitur venter equi, de quo supradictum est, & fit in duobus vasis, in quorum vno est aqua, in alio fimus equi, vbi est fiala cū medicina, statque in furnello, & desuper cōburitur leuis ignis vt aqua tantum euaporet, & non bulliat, ibique est cantalis, per quem additur aqua quæ minuitur. Solutiua quoque corporum multa sunt, vt aqua limonum, vel pomorum cereorum distillata per alembich simile, aqua quoque hammoniaci. Sed & alumen sparsum in aqua per bullitionem dissolutum, & per alembich distillatum soluit. Et dicunt quòd eius virtus superius rapitur.

De igne multiplici. Cap. CVIII.

ESt autem ignis multiplex, & eius qualitas diuersa per quosdam gradus distincta. Quidam enim est ignis calidus in primo gradu, & humidus in secundo. s. ignis ventris equi, de quo in præcedenti ca. dictum est, cuius proprietas est quòd non destruit oleum, sed augmentat propter suam humiditatem. Nam alii destruunt propter siccitatem. Huic ergo assimilatur, non alius in mundo, nisi naturalis ignis corporis hominis sani. Ignis quidem solis calidus est in eodem gradu, sed siccus est. Hic autem est qui domat rem & de animata re fit, ac nutriuit, sicut puer cui datur in principio lac. Nam puer ex calido & humido augmentatur, sic & equi ignis augmentat oleum sua humiditate, figit autem lapide non lapidem, non suo calore. Est præter hos duos & alius qui est calidus & siccus in secundo gradu, vt ignis furni post panis extractionem, hic fundit leniter & non comburit, quia non est in eo flamma nec fortitudo caloris, calor enim paulatim declinando recedit, sed si staret spiritum figeret in corpore, vel extra corpus. Ignis autem equi nec fundit, nec comburit, sed domat, & humidum augmētat. Est etiam quartus furni fixionis, hic fundit, & figit, nō autem comburit, quia flammalis est, nec differt a præcedenti, nisi quia in hoc est calor continuus, in illo nō. Quintus dicitur flammalis, & est calidus, & siccus in 3. gradu. hic calcinat tantum, & non fundit, sed ad comparationem auri, & argenti, & aliorum corporum in eodem gradu, vel vltra. Est & hic ignis in furno calcinationis. Sextus est calidus & siccus in quarto gradu, & hic fundit, & figit fortiter mollificando corpora suauiter, nec dissipat ea vel dispergit, hic est ignis furni fusionis. In eodem gradu est ignis follium, qui corpora dissipat, & dispergit, ac fundit, & hic est septimus. Octauus est qui fundit, & calcinat, & est ignis flammalis, quia in eo sola flamma operatur, & non dissipat, sicut est ignis vitrearii. Et hic differt ab igne furni fusionis, quia in illo operatur substantia ignis, scilicet carbones, & flamma, sed in isto solo flamma lignorum, hic etiam est in eodem gradu cum præcedentibus. In eodem quoque gradu est 9. s. qui est omnibus magister, vt ignis officiationis, idest examinationis, hic fundit, & comburit, dissipat, & dispergit, malum, soluit, & rectificat bonum, & est quasi iudex discernens iustum ab iniusto.

De Corporibus mineralibus. Cap. CIX.

COrpora mineralia in quatuor species diuiduntur, scilicet in lapides, liquæfactiua, sulphurea, & sales. Horum quędam sunt raræ substantiæ, & debilis compositionis. quędam vero substantiæ fortis, & quædam ductilia, quędam non. Eorum quæ sunt debilis substantiæ, quædam sunt sales, vt quæ liquefiunt ex humido leuiter, vt alumen, calcantum, sal hammoniacum. Quædam vnctuosa, nec facile solo humore liquescunt, vt sulphur, auripigmentum, sed argentum viuum est de parte secunda, quamuis sit elementum ductiliū, & aliquibus ductilibus simile. Sunt autem omnia liquabilia ductilia vt multum. & non ductibilia, nec mollificantur, nisi cum magna violentia. Est autem materia ductilium substantia aquea, admixta cum substantia terrea, forti mixtura. ita quòd non potest vnum ab altero separari, & congelatur substantia illius cum frigore post actionem caloris, in ipsum quæ est optesis. i. digestione, quæ est a caliditate siccaret. Erit exemplum de viuo, quod nondum gelauit propter suam vnctuositatem, & ideo ductile est. Lapidea vero de substantiis mineralibus materialiter sunt aquæ, sed non gelatur aqua sola, sed & cum siccitate, quæ alterat aqueitatem ad terreitatem, nec est in eis humor nimis vnctuosus, & ideo non ducuntur. Et quia coagulatio eorum est ex siccitate, non soluuntur vt multum, nisi per ingenia naturalia. Alumen autem, & sal hammoniacum sunt de genere salis, nisi quia ignis in sale hammoniaco maior est, quàm terra: vnde & totum sublimatur, & ipsum est aqua cui miscetur fumus calidus nimium subtilis, multæ igneitatis, & est coagulatus ex siccitate. Aquositas vero sulphureorum mixta est cum terra forti commixtione, cum fermentatione caloris, donec facta sunt vnctuosa, & postea coagulata sunt ex frigore. Atramenta vero composita sunt ex sale, & sulphure, & lapidibus, & est in eis vis aliquorum corporum liquabilium, quoniam eis fiunt vt calcantum, & alachar, generantur ex maioribus granis attamenti, & non soluitur nisi salsedo eius, cum eo quod est in illo sulphureum, & postea coagulatur residuum. Illud iam accepit vim mineralem, in aliquibus corporibus. Quod ergo accepit vim ferream erit rubeum, aut croceum, quod autem vim æream erit viride. Vnde possibile est ista duo artificialiter fieri scilicet ferrum & æs.

De Metallis, & eorum creatione. Cap. CX.

AVicenna in lib. de anima. Dicunt philosophi quòd sex sunt res, quæ cum malleo elongari possunt ad furnacem s. sol. i. aurum, luna, i. argentum, stagnum, æs, ferrum, plumbum. Et creantur naturaliter subtus terram. Aurum enim fit in ventre terræ, cum calore magno solis, de auro viuo pulchro, cum sulphure rubicundo, claro, absque lapidibus, coctō in centum annis, & amplius. Argentum efficitur de auro viuo, scilicet claro, & de sulphure claro, coctis per centum annos. Cuprum autem de auro viuo crosso, & sulphure rubeo crosso, coctis per centenna annorum. Sed aurum quidem nimis coctum est & induratum, ideo nec ignis, nec aer, nec terra, nec aqua delet illud. Argentum autem crudum est, & non coctum, ideo terra cito delet illud. Cuprum vero combustum est, ideo non delet illud cum terra, nisi per annos multos, sed ignis cito consumit ipsum. Plumbum autem, dicunt philosophi, fieri subtus terram, de auro viuo, crosso, ac spisso, & de sulphure pessimo ac mixto crudo parum cocto, & plumbum quidem intantum de pessima natura est, quòd cum odore suo frangit aurum, stringit aurum viuum, quia qui soluunt aurum, si dent ei odorem de plumbo vertitur in calcem. Stagnum vero fit de auro viuo spisso, & de sulphure rubeo spisso nimis cocto.

De Auro. Cap. CXI.

EX libro de aluminibus, & salibus. Aurum est calidum & humidum, omnibus corporibus nobilius, rex eorum ac dominus, nec terra, nec aqua, nec aere, nec igne corrumpitur, nec in igne minuitur, sed reficit eum ignis & humectat, non comburunt ipsum sulphura, quæ comburunt alia corpora: quia naturæ eius complexio recta est, æqualis, clara, in qua completę sunt naturæ quatuor, & æquatæ: ita quòd in eo non est additio nec diminutio. Quapropter extulerunt ipsum sapientes, & posuerunt ex eo comparationem elixir magni, quia substantia est stans & permanens, fixaque in perpetuum. Est autem ex sectione solis, & est in corporibus sicut sol in stellis, quia sol est rex stellarum, ac lumen earum, & per eum complentur res terræ, ex plantis, fructibus, ac mineris: & per ipsum crescit & additur essentia eorum. Similiter & aurum in corporibus tenet. omne corpus, & cum eo retinetur & est fermentum duorum elixir rubei, & albi, quia non nisi per ipsum rectificantur & complentur,

plentur, sicut nec pasta nisi per fermentum. Auic. vbi supra. Aurum multiplex est, scilicet naturale, magistrale, xirchi, safri, obrizum, colom, & alijs modis. Et illud quidem quod est elixir, valet magis quàm aurum acie, quod non potest operari. Aurum autem de elixir est tribus modis. s. de petra capillorum, & sanguinis, & ouorum. Non enim potest esse aurum de alio lapide. Quidam autem faciunt falsum aurum, sicut & argentum. Stringunt enim. i. indurant stagnum, ac dealbant, & dicunt esse argentum. Sic etiam auripigmentum sublimãt, & subtus stercus mittunt, ibique miscent sal hammoniacum, & incorporãt cum cupro descensu per botũ boratũ aliàs barbatũ, & cum mercurio rubeo, & dicunt quod est aurũ, verũ cuiusmodi sit aurum, septem modis per magisterium tentatur atque cognoscitur. s. in solutione, in lapide, & in pondere, in gustu, in igne, in sublimatione, in fusione. Porro naturalis auri natura calida est, & sicca, & quantum habet ferrum de natura siccitatis, & duritiæ, tantum habet aurum naturam bonam ac mollem. Fit autem in ventre terræ de auro viuo bono nimis, & de sulphure non multum rubeo cocto.

De Argento. Cap. CXII.

EX libro de aluminibus, & salibus. Argentum est corpus mundum, & decorum citra aurum, & est ex sectione lunæ, cuius non est complementum in lumine suo, & virtute sua: sed solis, sic est locus argenti apud aurum. Huius natura frigida est & humida, corrumpitur in terra & igne, & sapor eius ad acetositatem decliuis est. Sulphura quidem, & plumbum, & stagnum inimica sunt ei, ab ipsis enim læditur, & ab igne minuitur. Est autem omnium corporum propinquius ad aurum, quoniam occultum auri manifestum est argenti, & econuerso. Auic. vbi supra. Argentum triplex est, scilicet naturale, & petrale, i. quod fit de lapide per magisterium alchimiæ, & illud quod per vim medicinæ, s. de solo mercurio, & ære per borum barbarum, alias boratum. Sed est melius de nostro lapide. Est autem argenti natura frigida & humida, fitque de argento viuo multo, & pauco sulphure & naturale quidem frigidius est, quàm petrale, petrale vero quàm illud quod fit cum medicinis. Ex doctrina Alchimiæ. Aurum, & argentum examinatur tribus modis, quorum tamen duæ dicuntur examinationes impropriè, sed vnus dici potest separatio, alius tentatio. Separatio fit in paleola sola, quando. s. ibi ponitur adamas, vt separet ab auro ferrum tantum, quia nõ habet proprietatem separandi aliud metallum. Tentatio vero fit tam in paleola, quàm in alio auro & argento, quãdo. s. ibi fricatur lapis quidam ad modum cotis factus, vt per colorem ibidem remanentem, sciatur quãrum cum auro mixtum sit de argento, vel ære, aut cum argento de ære. In vera autem examinatione auri tria sunt necessaria, s. puluis antiqui lateris, & sal, & ignis. In examinatione argenti tria similiter. s. ignis, & cinis, & plumbum.

De Aere. Cap. CXIII.

EX libro de aluminibus, & salibus. Æs quidẽ est de diuisione Veneris. Natura eius est calida & sicca, sed minus sicca quàm ferri. Est autem in virtute sua argentũ, & in sua liquefactione, & duritie: sed rubeum est. Qui ergo eradicat eius rubedinem, facit ipsum redire in argentum. Est. n. in manifesto suo æs, & in occulto argentum. Commiscetur aũt cum auro, & argẽto, & recipit tincturam, quũ soluitur cũ aqua atramenti, vel aluminis. Aqua æris liquefacit oia corpora, & oẽm rẽ ex lapidibus. Regimen aũt eius est sicut regimen ferri æqualiter. Auicenna vbi supra. Cuprum triplex est. s. herminiũ, naturale, & cuprum nauatre. Natura eius calida est, & sicca non multum, sed est in eo humiditas, ideo soluitur. Efficitur autem vt dixi de auro viuo crosso, & de sulphure rubeo cocto in ventre terræ per centum annos, sed non adeo cocto sicut aurum, nec est combustum sicut ferrum. Ideoque leue est ad mutandum, & est propinquius argento, quàm auro: quia plus habet de sulphure, quàm de auro viuo. Est autem cuprum melius rubeum & album, quod quãdo percutitur sonat. Herminium autem cuprum nigrum est, & non est in eo alchimicè operandum, quia multitudo sulphuris, quæ ibi est, confundit ipsum, nec potest lauari, nec dealbari. Lauatur enim cuprum, vt eius immunditia auferatur. Calcinatur autem, vt eius materia attenuetur. Lauatur iterum cum fortissimis aquis, vt humiditatem recuperet, quam in calce perdidit. Sublimatur autem vt magis attenuetur. Cum auro viuo miscetur, vt materia sua præparetur.

De Ferro. Cap. CXIIII.

EX li. de aluminibus, & salibus. Ferrum est ex diuisione martis, natura eius est calida & sicca, & est acetosum in sapore, vehementis virtutis, expectans ignem & impugnans ipsum, & liquefit cum quatuor rebus. s. cum arsenico, & plumbo, & magnesia, & marcasita. Auicen. vbi supra. Ferrum pluribus modis efficitur. Primum est ferrum deandeluus quod est forte, & de illo faciunt martellos, & fossoria, cæteraque opera, sed non est bonum ad scindendum, nec intrat in magisterium alchimiæ. Aliud est ferrum de alidena, quod est crossum nec bonum ad operandum. Tertium est acciũ, quod potest acuere ferrum deãdeleuum. Quartum est ferrum de India, quod scindit magis quàm alia, quia calor plus est in eo, quàm in alijs. Sed opus est vt prius calefiat ad ignem, vel ad solem, & accerium quidem esset eiusdem naturæ, nisi quia in accerio est multum de sulphure. Nullum autem de ferris intrat in opus alchimiæ, sed seruit magisterio, præparat tamen pollet vt ingrederetur, & corpus fieret, sed non nisi grauiter soluitur, & cum magno magisterio. Est enim natura calida, & sicca, & siccitas eius maior est omnibus illis, quæ se elongat. Ideoque de facili fundi non potest. Est autem factum de auro viuo crosso, & sulphure rubeo, lapidoso crosso.

De Stagno. Cap. CXV.

EX li. de aluminibus, & salibus. Stagnum est ex sectione Iouis, natura eius est calida & humida, sed minorata est eius caliditas, quia complexio eius corrupta est per dominium super ipsum, in minera ipsius, & in ipso sunt mollicies, stridor, & velocitas, liquæfactiones, & acetositas. Qui ergo remouet ab eo has infirmitates quatuor, reducit ipsum in argentum. Est enim grauis tincturæ, & albificat æs propriè, quia singulare cum eo est. Recipit autem tincturam rubeam, & fit ex eo aqua acuta, cum qua retinetur argentum viuum, & est inimicum argento, & æri, conueniens cum auro & ferro. Auicen. vbi supra. Stagnum quadruplex est, & omnia intrant in alchimiæ magisterio, horum autem melius est album, & croceum, quod sonat percussum, & hoc vocatur alchle. Secundum ergo est hynoc quod apparet nigrum, & non sonat. Tertium est chalicon, quod graue soluitur. Quartum est cherab, & est sicut alchle.

De Plumbo. Cap. CXVI.

EX libro de aluminibus, & salibus. Plumbum est ex sectione Saturni, in ipso sunt aurum, & argentum per potentiam, non per visum, & est grauis corporis, velocis liquefactionis, tardi motus, suscipiens tincturam. Ex ipso erit argentum, ex eo fiunt litargirum, & cerusa, & elixir maius rubedini, & albedini, & etiam aquæ, cum quibus retinetur argentum viuum, rectificatur cum ære præparato, & vnitur cum argento, sed separatur ab eo per examinationem, Ventus eius frangit aurum, & coagulat argentum viuum. Conuenerunt inde philosophi, quòd omnium corporum plumbum auro propinquius est, quia eius occultum est calidum & humidum. Occultum vero auri, frigidum, & siccum. Itaque manifestũ huius corporis plumbum est, quia frigidum & siccũ, occultum vero eius aurum, quia calidũ & humidum. Ait etiã Armenides. Non existimetis plumbum esse ex stagno, vel ex alio corporum, neq; enim est nisi aurum, super quod introiuit nocumentum in minera sua, sicut ingreditur super infantẽ in ventre matris, vnde & auro simile est in dispositionibus suis Nã sicut aurum est permanens, ac ponderosum, expectãs sub terra, & aqua, & aere, nec permutatur, similiter & plumbum. Est autem in ipso nigredo, & albedo, & rubedo. Auicenna vbi supra. Plumbum modo quadruplex est, s. mixtum cum stagno, naturale plumbum de cuchachia, plumbum gressuri, huius natura frigida est, & parum sicca, sed est ibi humiditas multa, est autem de auro viuo, crosso, & sulphure crosso, spisso non claro, & est ibi plus de auro viuo, quàm de sulphure, nec est multum coctum, sed molle remansit, & ideo soluitur statim. Et quia multum est ibi argenti viui, magis est de natura auri, nisi quia aurum est de pulchro auro viuo, cum sulphure claro, plumbum autem econtra, & aurum quidem coctum est, hoc autem crudum. Siquis autem sciat præparare, leuiter se mutat in naturam auri. Est autem plumbum illud melius quod est bene ponderatum, & quando scinditur est album, & quando percutitur non sonat, quando funditur tarde se infrigidat.

De Spiritibus mineralibus. Cap. CXVII.

SPiritus autem sunt sulphur, auripigmentũ, sal hammoniacum, mercurius. Spiritus inquam sunt, quia per eos imprimitur corpus vt, possit cum anima coniungi. Corpora quidem sunt hæc, sed ab aliis corporibus differunt, quia sublimãtur hæc & non alia, ideo dicuntur spiritus, quia nulla res sine spiritu sublimari potest, lapis enim per se non ascendit, sic nec alia corpora. Ista vero per semetipsa ascendunt. i. sublimantur, s& soluuntur leniter, & faciunt alia solui, & cremant, & infrigidant, & siccant, & humidant quatuor elementa. Alchimista. Dicuntur autem spiritus, vel habere naturam spirituũ, quæcunq; ignem fugiunt. Hæc enim quæ dicuntur habere corpora, non id faciunt, vnde & fixa dicuntur. Itaque cuncta etiam quæ egrediuntur de planta, vel aliqua re per distillationem, habent naturam spirituum, quia fugiunt ignem, & omne tale dicitur volatile ac fugitiuum, vnde & argentum viuum a sapientibus alchimiæ, seruus fugitiuus vocatur. Infirmitatis autem spirituum duplex est remediũ s. in eorum fixione, & eorum coloratione. Quod autem non fugit ignem, dicitur fixum, sicut corpora lapidum, & metallorum, hæc tamen secundum magis, & minus. Nam vt vera loquamur, nullum genus metallorum est vere, & omnino fixum, ita. s. vt non paulatim fugiat ignem, præter solum aurũ examinatum: hoc enim nec fugit ignem, nec ab ipso minuit, sed potius rectificatur, & humectatur, sicut inferius habebit.

De Sale, & arsenico, & sulphure. Cap. CXVIII.

EX libro de aluminibus, & salibus. Sal est aqua quam coagulauit siccitas ignis. Huius natura calida, & sicca est. Proprietas autem eius est, quòd liquefacit aurum & argẽtum cum vehementia ignis, & augmentat in eis natiuum colorem. s. in auro rubedinem, in argento albedinem, conuertitq; ea a corporeitate, ad spiritualitatem, abluitq; corpora a sordicie. i. putredine, & corrodit eorum sordiciem. i. sulphureitatem. Cum eo quoq; calcinantur corpora, non cum alio. Inuenitur autẽ in omnibus cineribus plantarum, & calcibus lapidum, & ossium animaliũ, & oĩbus rebus. Ideoq; sapientes illud nominauerunt argentum communitatis. Argẽtum quidẽ propter eius albedinem, cõitatis autem, quia omnes homines eo indigent, & vtuntur in omnibus rebus. Et in eo rectificatur creatura. Deus quoq; excelsus non laudauit creaturã in lege, sed laus eius est in sale. Qui ergo scit salem, & eius solutionẽ atq; coagulationem, scit secretum occultum sapientum. i. alchimistarum. Ipse quidem corpora dealbat & mundificat ac resoluit, spiritus quoq; coagulat & retinet, ac prohibet ab eis adustionem ignis. Sunt autem multi sales, qui & omnes præparati apud complementum redeunt ad salem hammoniacũ, qui est salium melior, ac nobilior in regimen fixus, non fugiens ignem, & ipse quidem est oleum quod coagulauit siccitas ignis. Huius natura calida est & sicca, subtilis, penetrans, profundans. & est spiritus volans adiuuans elexir, sine ipso. n. non copularetur elixir, nec exolueretur, nec ingrederetur. Arsenicum est calidum, & humidum, & est diuersi generis. s. rubeum, & citrinum, & laminosum, cum vtrisque non sit quod fortius, neque quod vehementius aduret corpora. Est autem arsenicum simile sulphuri, in multis operibus, & in sublimatione, & in velocitate liquefactionis, & paruitate expectationis supra ignem. Citrinum vero diutius expectat quàm rubeum, & est copiosioris tincturæ, laudabilioris que successionis. De proprietatibus autem eius est, quòd albificat aliquid quando sublimatur, & denigrat quando non sublimatur & adurit dum permanet viuum. Quod autem voluitur de arsenico, est eius albificatio & deletio oleaginitatis eius, ac remotio adustionis, & combustionis eius. Sulphuris natura & regimen ipsius est sicut arsenici. Quod autem de eo consideratur, est remotio adustionis eius, & deletio oleaginitatis, & albificatio ipsius, sicut arsenicum æqualiter. Huius generis rubeum melius est.

De Argento viuo. Cap. CXIX.

AVicenna vbi supra. Argentum viuum subtus terram nascitur, propter humiditatem magnam in illo loco existentem, & hoc euenit propter solem, & aerem, qui tangunt eum. Ideoque efficitur currens propter humiditatem, & frigiditatem quæ in eo sunt, nec efficitur nisi in loco frigido. Ideo etiam fugit de igne, quia maior pars eius est aqua, quæ est igni contraria, quando vero calere incipit, desiccatur, & ascendit sicut ignis, & si multum ignem ei dederint, & sit in loco clauso, recedit inde humiditas, & vertit se in colorem ignis accidentalem, & dicunt naturales quòd est aurum viuum. Ex libro de aluminibus, & salibus. Argentum viuum est frigidum & humidum elementum, ex quo creauit Deus omnes mineras, & est aereum fugiens, ab igne. Cum ergo figitur ei quęlibet fixio, efficit operationem sublimem, & est spiritus viuus solum, nec est ei in mundo simile, profundans in omni corpore, erigens ipsum, & conuertens de dispositione ad dispositionem, de colore ad colorem, quando aggregatur cum eo, & commiscetur ei. Ipsum est etiã quod mortificat, & viuificat, exiccat, & humectat, calefacit & infrigidat, & facit contraria operationum secundum mensuram sui regiminis. Et ignis quidem perdit omnem rem, & finit ac dispergit eam tempore breui vel longo, nisi argẽtum viuum, super ipsum enim non potest, neque comedit ipsum, sed fugit ab eo. Ingeniauerunt autem ei philosophi præcedentes modos ingeniorum mortificationem, sublimationem, solutionem, congelationem. Hæc enim sunt quatuor species regiminis ipsius ingeniosè, a philosophis inuentæ, quas oportet præcedere fixionem, donec. s. paulatim fiat expectans ignem, ipsum quoque cum mutatur mutat, & perit eius nigredo ac sonitus. Albificat in visione oculi, & rubificat in successione, & est acetum attrahens, & aqua aggregans, & oleum mollificãs & pater mirabilium omnium: seruus quoque fugitiuus, qui & auro se prætulit, & ipsum vincit. Dixit ergo ei aurum. An tu præfers te mihi? & ego sum dominus lapidum expectans ignem? Respondit ei, Vtique, sed ego genui te, & ex me nãtus es, & vna pars ex me viuificat multas de te, & tu auarus es non dans aliquid ex te per comparationem ad me.

Qualiter Elementum sit omnium liquabilium. Cap. CXX.

EX additis. 4. li. metheororum Aristotelis. Argentum viuum est liquefactiuum, & raræ substantiæ, ac debilis compositionis. Est enim, vt aqua quæ miscetur cum terra nimia subtilitate, sulphurea mixtione forti, donec quiescat in superficie plana, & hoc est ex siccitate magna, quæ inest illi, & ideo neq; adhęret tangenti. Estque albedo eius ex claritate aquæ illius, & ex albedine terræ subtilis, quæ est in illo, & ex admixtione aeris cum eo. Proprium autẽ eius est, quòd coagulatur ex vapore sulphuris. Videtur autem quòd argentũ viuũ, & qua illi sunt similia, sunt elementum omnium liquabilium, quoniam alia liquabilia cum liquantur ad ipsum conuertuntur, sed non liquãtur nisi calefacta, & cum liquata fuerint apparent rubea, vt apparet in plumbo. Quod procul dubio cum liquatur est argentum viuum, sed non liquatur nisi calefiat, & cũ liquæfactum fuerit, conuertitur ad colorẽ cõem omnibus liquabilibus. s. igneum. & ideo miscetur argentũ viuum cum istis corporibus, quia de substantia eorum est, sed ista ab eo differunt in compositione sua, eo modo quo differt argentum viuum, a suis similibus, & per mixtiones quæ miscentur cum illis donec congelentur. Et quidem si fuerit argentum viuum purum, coagulabit illud vis sulphuris albi non vrentis. Et illud est res optima, quam recipere possunt alchimistæ vt conuertant illud in argentum, si autem fuerit sulphur mundum optimum, rubore clarum, & fuerit in eo vis igneitatis simplicis non vrentis, erit res optima, & alchimistæ conuertunt illud in aurum, quod si fuerit argentum viuum bonæ substantiæ, & sulphur non purum cui insit vis adurens, conuertit ipsum in ęs. Si vero fuerit argentum viuum malum, non mũdum, porosum, terreum, sulphur quoque non mundum, fiet ex eo ferrum. Porro stagnum videtur argentum viuum habere bonum, sulphur vero malum, & hæc non bene mixta, sed tanquam perparua composita, & ideo bene fit tale. Plumbi vero grossi argentum viuum malum est, ponderosum, ac luteum, & sulphur eius malum, mali vaporis, & fętidi, ac debilis, vnde non bene gelatur. Artifices autem faciunt gelationem fere sensibilem, quoniam artificialia non sunt eo modo quo naturalia, nec tam certa, quoniam ars debilior est quàm natura, nec eam consequitur, sed imitatur.

De Vitro. Cap. CXXI.

EX libro de aluminibus, & salibus. Vitrum est ex sectione Mercurij, & vincens super naturam eius est frigiditas, & sic liquefacit ferrum, & omnia corpora, sciensq; ea currere infusione: si autem fundis vitrum, quemcunque colorem proijcis super ipsum retinet. Alchimista, vitrum

sic

fit ex cineribus quarundam plantarum, qui primo quidem clauellantur, deindeque ponuntur in igne forti donec fundantur, sicque cinis ille transit in vitrum. Nam humiditas elegirina, quæ remanet in cinere post clauellationem, est inadustibilis, nec in ipsa combustione, quando mouet eam ignis ad euaporationem, potest aliquatenus euaporari, propter vehementem commixtionem. nec separari propter siccitatem, & dominium fecis ipsius. Immo cum eo currit, leuitque ipsum, ac liquefacit donec efficitur vitrum. Porro vitrum est inter lapides, sicut amens inter homines, nam recipit omnes tincturas cito in igne soluitur, & cito ad lapideitatem suam reuertitur mollificat, & mundificat, & liquefacit omnia corpora. deinde subtrahit se ab eis per fusionem sicut sal, per lauationem. Denique sal & vitrum duæ sunt res, in quibus est totum secretum artis; nec lapis posset fieri sine eis, præcipue sine sale.

De Atramento & Alumine. Cap. CXXII.

Atramentum est aqua, & tinctura quā terræ siccitas coagulauit, & est in sui natura calida & sicca. Huius multa sunt genera, quorum melius est in Hispania, & ipsum quidem denigrat corpora, & augmentat rubeum rubedine, album vero denigrat. Huius regimen, vt dicit Geber, est cum aquila. i. cum sale hammoniaco, quoniam atramentum est longinquæ subuersionis, sed ipsum submergit ipsū. Et in atramētis inquit sunt sulphura subtilia, quæ subleuantur & colorantur, & forsitan tingunt, & ex proprietatibus quidem eius est, quod retinet omne fugitiuum a fuga. Alumen est oleum, quod coagulauit siccitas terræ, & est in natura sua calidum, & humidum, retinet omne volatile, mundificat & decorat corpora & augmentat tincturam eorum. Alchimista. Alumē large sumpto vocabulo dicitur omne, quod ligat tincturam in corpore aliquo, vt in pannis & corijs. Et sicut sunt diuersæ tincturæ, sic & alumina diuersa: nam tinctura quælibet alumine suo indiget, sine quo imprimi non posset, vel cum corpore ligari. Vnde non, vt quidam putant, alumen dat lumen, sed facit adhærere lumen, id est colorem, sicut apparet in corio; quia si præparetur cum galla non imprimitur ei tinctura. Itaque galla est alumen tincturæ nigræ, sicut cinis clauellatus est, alumen rubeæ tincturæ, licet aliquando, non rubificet nisi album.

De Naturali generatione lapidum mineralium. Cap. CXXIII.

Auicenna vbi supra. Lapis quidem naturalis, est res, quæ efficitur in ventre terræ sine opere per semetipsam. Itaque nascitur, & non crescit, neque minuitur, vt aurum vitrum, auripigmentum, sal hammoniacum, sulphur, sunt lapides naturales, & spiritus. Lapis autem herbalis, nascitur, & crescit. Porro acetum & vrina, & sperma medicinæ sunt lapidis nostri naturalis, cuius aqua indurat mercurium. i. vitrum, & tingit omnes res sicut spiritalis. i. sanguis. Est autem inter spiritalem, & naturalem differentia, quia naturalis statim operatur, spiritalis vero non, nisi termino statuto. Ex additis quarti libri Metheororum. Fiunt quidem lapides ex luto viscoso per calorem solis, vel ex aqua coagulata virtute terræ sicca, vel ex causa calida desiccatiua. Similiter & quædam vegetabilia, & quædam animalia vertuntur in lapides, virtute quadam minerali lapidificatiua, & hoc fit in loco lapidoso, dum discontinuantur subito, virtute quadam, quæ exit a terra in hora terremotus, quæ conuertit in lapides, quod in illa hora consequitur, & hæc transmutatio corporum animalium, & vegetabilium æque propinqua est, sicut transmutatio aquarum. Est autem impossibile vt aliquod complexionatum conuertatur totum in vnum elementum, sed elementa mutantur ad inuicem, dum transeunt in dominans: vnde quod cadit in salinas, fit sal, quod in ignem fit ignis. Sed quædam citius, & quædam tardius, secundum potentiam actiuarum, & resistentiam passiuarum. Estque locus in Arabia, qui colorat omnia corpora in eo existentia, colore suo. Panis quoque prope Taraceni, alias Coraceni, in lapidem conuersus est, remanserat tamen ei color suus. Sunt autem talia mira, quia raro accidunt, sed eorum causæ manifestæ sunt. Sæpe namque fiunt lapides ex igne dum extinguitur, & sæpe corpora ferrea, & lapidea cadere contingit in coruscationibus, quoniam ignis exterminatione sua, aliàs extinctione, frigidus & siccus efficitur. In Parthica alias Parthia, quoque cadunt corpora ærea, vt æs vstum, & similia sagittis hamatis, nec possunt liquefieri, sed per ignem euaporant in fumum attinentem viriditati, donec residuum fit cinis. Cecidit etiam apud Giurgem alias Nerigens frustrum ferri, præ duritia fere infrangibile, cuius pars missa est regi Coraceni, qui cum præcepisset vt enses inde fierent, erat infabricabile. Dicunt tamen Arabes, quòd enses Leanceum, alias Leanteum, qui optimi sunt, de tali ferro sunt. Cum autem cecidit illa massa, resiliuit aliquotiens a terra sicut pila, eratque ex minimis frustulis composita, cohærentibus ad inuicem; ad granorum milij quantitatem. Simile etiam apud Teprastem euenit. Sic itaque fiunt & lapides, & eorum generatio, vel erit subito propter magnum calorem accidentem, vel paulatim & per longum tempus. Ex li. de aluminibus, & salibus. Corpora quoque mineralia generantur ex vaporibus inspissatis, & coagulatis secundum mensuram seruitutis naturæ in spacio longo, vt superius dictum est.

De Lapide elixir, per quem ars imitatur naturam. Cap. CXXIIII.

Alchimista. In corporibus itaque mineralibus (vt supra dictum est) adinstar operationis naturæ conati sunt alchimistæ facere breui tēpore, quod natura facit in annis mille: vnde & docuerunt facere rem quandam, quæ corpora super quæ proijcitur transmutat. Hæc vocatur ab eis elixir, & dicitur lapis non lapis quia teritur, non lapis quia funditur, & currit ab euaporatione sicut aurum, nec est alia res, cui proprietas illa conueniat. Auic. vbi supra. Elixir igitur est res, quæ proijcitur super maius corpus, & mutat rem a natura sua in aliam. Fit autem quando miscetur corpus minus, & spiritus & elementa, & fermentum, fitque de omnibus vna confectio. Et est elixir verbum Græcum, quod sonat magnum thesaurum, vel meliorem de thesauris. Omne quidem quod miscetur cum aliqua re, miscet se aut per talem mixtionem qui nunquam posset diui, sicut Tuchia cum cupro, aut per talem quæ potest diuidi, sicut mercurius cum aliquibus de corporibus, aut per mixtionem de coniunctione, ita quòd permanet vnumquodque singulariter. Et elixir quidem, qui se cum corpore miscet, est sicut Tuchia cum cupro, sed non augmentatur, vel crescit in suo pondere, sicut crescit cuprum de illa tuchia, cuius ratio est, quia Tuchia res terrenalis est, Elixir autem est res spiritalis, & reuertitur natura sui generis, ad aliud genus.

De Duplici natura Elixir. Cap. CXXV.

Alchimista. Fit autem Elixir duobus modis. Vno modo ex spiritibus mineralibus, & corporibus mundis præparatis. Alio modo ex quibusdam rebus prouenientibus ex animatis. s. ex capillo, vel ouo, vel sanguine. Primo modo sic mortificantur quidem spiritus, & sublimantur, donec munda fiant, post hoc vnum de corporibus a natura generatis comburitur donec possit teri, deinde calcinatur donec in modum calcis mundum efficiatur, tandem vero spiritus & corpora sic præparata teruntur, & imbibuntur cum aquis acutis distillatis, postea tamdiu inhumantur donec in aquam claram conuertantur, deinde congelantur. Ad extremum vero tamdiu ponuntur in igne, donec fixa efficiantur. Illud itaque fixum, si supra corpus proijcitur, transmutat ipsum secundum proprietatem quam habet. Eodem modo fit de rebus animatis. Auicenna vbi supra. Abimazer Alphabri, alias Alpharabi, in libris de principio mundi post naturam, dicit petram, quam absconderunt philosophi dicentes alij quòd petra hæc est herbalis, alij quòd naturalis, alij quòd vitalis, siue animalis. Mihi autem videtur, & probaui, quòd petra herbalis sunt capilli. Petra naturalis oua. Petra vero animalis sanguis humidus, hæ sunt petræ de philosophis extractæ, vnde Hatamuth accepit filium suū in collo suo, & iurauit per Deum cœli, & terræ, lapis est de me, & de ipso. de me dicitur propter sperma, de ipso vero propter capillos, & sanguinem. Dicit quoque Geber, quòd petra quæ non est petra, inuenitur in fimis. Lapis itaque noster non est aliud, nisi capilli, oua, sanguis, capilli quidem hominis, & non nisi pueri, aut virginis. Sanguis etiam hominis, & hoc iuuenis. Oua vero de gallinis, non nisi gallo existente cum eis. Diuiditur autem lapis noster in quatuor elementis, & parum de illo accipitur, ac proijcitur vt faciat argentum, vel aurum, quod fieri non potest sine præparatione, & subtilatione corporis, quia partes eius minime non possent ingredi, nisi in minimis ac subtilitatis

partibus

partibus corporibus. Ideoque materia præparatur ac subtiliatur, & in quatuor elementa diuiditur, plusque de vno, quàm de alio mittitur iuste, prout debet, & in ipsa hora cum corpore se incorporat, quod ante propter crossitatem multam non poterat.

De Complemento elixir albi & citrini, siue rubei.
Cap. CXXVI.

AVicenna in epistola ad Hasen. Elixir itaque tinctura sua tingit, & oleo suo submergitur, & calce sua figitur, & album quidem tribus, in quibus non est ignis. Citrinum vero completur quatuor totis. Glosa verum est, quòd elixir album non indiget nisi tribus rebus, s. oleo, tinctura, & calce. Sed rubeum quatuor, s. oleo, calce, tinctura, & iterum alia tinctura, quæ dicitur ignis, & ideo subdit Auicenna. In quibus non est ignis, vnde in elixir facto de mineralibus, est pro tinctura nitrum, pro oleo arsenicum, pro calce argentum calcinatum, & hoc in albo, sed in rubeo pro calce aurum, vel æs calcinatum, pro tinctura nitrum, pro oleo sulphur, i. rubedo sulphuris, quæ rubificet spiritus & calces, vel si ab igne lapidis maioris rubificarentur, tantundem valeret. Ideo citrinum, dicitur compleri quatuor totis. Idem accidit in lapide facto de re animata, quæ constat ex oleo, aqua, igne, & terra. Credo tamē quòd aliter sit in elixir facto de re animata, & quia quod dicit princeps rubeum quatuor, & album tribus constare locum habeat in elixir facto de mineralibus. In elixir vero facto de re animata, credo quòd rubeum tribus completur, & album quatuor, scilicet aqua, oleo, igne, & terra. Necessarium quoque est aurum factum spiritus fixus, vel nitrum factum corpus fixum, quia quamuis illa res diuidatur in quatuor elementa, totum tamen est oleum, totum tinctura, totum substantia fixa, vnde indiget aliqua re mobilis mineræ, quæ totū hoc deferat per vniuersum corpus, super quod proiicitur, vel cum quo per aliud ingenium miscetur. Idem in albo, quod constat ex tribus, oportet enim addi substantiam mineræ, vel nitrum factum corpus fixum, vel argentum factum spiritum fixum, magnę autem est industriæ facere de corpore spiritum fixum, vel de spiritu corpus fixum. Item dicit Auicenna, quòd septem res necessariæ sunt in elixir, idest in lapide maiori, scilicet nitrum rubeum, si est ad rubeum, fermentum auri calx, argenti terra, aqua, ignis, & aer. Quorum nitrum tinctura est, id est ponitur in lapide vt tingat, calx & fermentum ponitur pro substantia fixa. Fermentum quidem quia tā elixir suum, quàm corpus supra quod proiicitur, transmutat in seipsum, sicut modicum fermenti totam pastæ massam augmentat, & in seipsum transmutatur, & tamen est substantia fixa. Calx vero, quia totam elixir conuerti facit & consolidari cum argento, supra quod proiicitur elixir, & hoc propter similitudinem quam habet ipsa calx argenti, cum illo argento, porro aqua & terra, & ignis, & aer ponitur pro oleo, sed hęc quatuor elementa per distillationem extrahuntur de ouo vel capillo, vel sanguine, de quolibet enim istorum fieri potest hæc medicina, quæ pro oleo ponitur in lapide, vnde dicit Morienus, quòd illa res, de quasi lapis, est in homine, & homo est eius minera.

De Calcinatione corporum mineralium.
Cap. CXXVII.

EX libro Razi, de aluminibus, & salibus. Prædictorum autem corporum regimen quadruplex est, s. calcinatio cum sale, ceratio, solutio, deinde coagulatio. Calcinatio est combustio cum igne vehementi, & sale, vt deleantur ab eis sulphura corrumpentia, & remaneant munda sicut calx. Aurum quidem & argentum non est necesse calcinare, nisi propter quietem partium eorum, & præparatione scilicet vt exiccata eorum humiditate, sint humiditatis alienæ susceptibiliora, & ad fundendum velociora. Plumbum autem, & æs, & ferrum necesse est calcinare, propter causam præcedentem, s. vt deleantur eorum sulphura corrumpentia, & deleatur eorum vnctuositas comburens. Alchimista. Ex his patet quòd diffinitio prædicta calcinationis, non cadit super corpora munda, quæ sunt aurum, & argentum, cætera nanque calcinantur, vt pereat ab eis sulphureitas adustibilis, quę corpora denigrat. Hic autem vt præparentur ad suscipiendum humiditatem alienam, vt ponantur in elixir, & bene commisceantur cum aliis rebus, quorum vnum erit calx, scilicet argentum, alterum vero fermentum, s. aurum, vt infra dicetur. Nisi autem fieret puluis, siccus non susciperet humidum, quia siccum fit humidum, & ab eo penetratur. Ignis autem vehemens, hic proprie dicitur, qui ad modum vehiculi, id est quadrigæ cursum suum æqualiter continuat, quod facere non potest ignis flammæ, sed talis est ignis furni calefacti, & clausi post carbonum extractionem. Est enim ibi calor continuus sine combustione. Talis etiam est ignis furni, in quibus positi sunt carbones, qui fumum non faciunt. Ignis quoque carbonum accensorum combustorum, vel lignorum combustorum accensorum, vel cineris calidissimi. Talis est igitur ignis, qui corpora calcinat, & non fundit. Cuius proprietas est, quòd comburit partem minus potentem, scilicet sulphureitatem, partem vero potentem dimittit, donec ipsum corpus erigit, & mundat a nigredine. Sal quoque quod miscetur cum limatura corporis in igne, defendit ipsum ne fundatur, vel comburatur, & si est corpus immundum, reddit illud mundum a sulphureitate, & nigredine: quia desiccat & corrodit, ac deglutit sulphureitatem, propter eius munditiam, & siccitatem. Si vero mundum, reddit illud mundius, & augmentat rubedinem in rubeo, albedinem in albo, quia semper corrodit, & mundat ipsum, a particula illa sulphureæ nigredinis, quæ remansit quādo generatum est a natura. Cum autem inter ea diligregaudum est, lauatur ipsum corpus aqua, tunc enim sal in aqua dissoluitur, & corpus residet. Nam omne sal, & omne alumen dissoluitur, & separatur a corporibus, & spiritibus, per lotionem in aqua calida, quæ tamdiu fieri debet, donec salsedo de aqua recedit, sicque completur opus.

De Quadruplici corporum præparatione, & spirituum.
Cap. CXXVIII.

AVicenna. Dicit autem princeps Abohali. s. Auicenna, quòd oportet corpora primo aduri, donec in puluerem possint redigi, deinde cum sale præparato calcinari, & postea lauari. Et ea calcinatione nihil aliud est, quàm extrahere humiditatem corrumpentem, & intromittere humiditatem igneam rectificantem, per quam est vita eorum & essentia, postmodum stans in igne examinationis. Calcinatur autem pari modo aurum, & argentum, scilicet cum sale præparato posito ad duplum sui, & cum suroelli flamine &c. Razi vbi supra. Ceratio est sublimatio partium ipsius cerari, vt minoretur, & subtilietur, ac profundetur humiditas ingressa in corpore, quod non fit nisi cum attritione, & imbibitione, donec subtilietur, sicut cera quæ liquescit supra ignem, cum minore caliditate. Post cerationem autem artificiose fit solutio, deinde coagulatio. Alchimista: Itaque præparatio corporum mineralium quadruplex est, scilicet calcinatio, ceratio solutio, congelatio. Princeps quidem dicit in epistola ad Arsen, quòd oportet ea primum, aduri, deinde calcinari. Sed aduri dicuntur improprie, quoniam aduruntur sine possibili denigratione, & combustione. Corpora munda. i. aurum, & argentum, ideo calcinantur, vt perueniat humiditas ad profundum ipsorum, & vt sit possibile ea cerare, & soluere in aquam. Immunda vero, vt pereat ab eis vnctuositas adurens, & nigredo, quæ in eis ex sulphureitate consistit. Cerantur autem dum in marmore porphiritico teruntur, donec fiant puluis subtilis, vt apta sint ad soluendum, postea soluuntur in aquam claram, vt possint commisceri cum aqua spirituum, & ex pluribus rebus fiat vna, quasi res iterum nata. Et hoc est fortasse quod dicitur in fine Metheo. Nisi forte in primam reducatur naturam. Tandem vero congelantur, quando quod solutum in aquam conuertitur in lapideam substantiam, vt ex eo alchimista consequi possit intentionem suam. Spiritus quoque quatuor modis præparatur, quæ sunt mortificatio, sublimatio, solutio, congelatio. Mortificantur quidem multipliciter: & ob multas causas. Nam argentum viuum mortificatur, vt aptum sit ad sublimandum, quia nisi cursus ipsius auferatur, non potest sublimari. Sulphur etiam & auripigmentum, vt in eis pereat virtus adurens corpora, hanc enim aufert ab eis mortificatio. Sal autem hammoniacum non indiget hac præparatione. Postea & sublimantur spiritus vt purificentur, & non denigrent corpora. Fit autem sublimatio, quando spiritus ex ignis calefactione resoluuntur in vaporem & fumum, deinde retinetur ille vapor in cacumine vasis, & inspissatur ibidem, ita quòd potest recolligi. Soluuntur tandem, & congelantur spiritus, sicut iam dictum est de corporibus.

Qualiter corpora dura liquefacta recipiunt tincturam.
Cap. CXXIX.

EX epiſtola Auicennæ ad Hazen. Permixtio quidem tincturarum cum corporibus duris lapideis fieri non poteſt antequam leniantur, i. mitigantur, & currant, nec eorum lenificatio, & curſus, antequam liquefiant. Cum autem liquefacta fuerint, non omnis tinctura rubea, vel alba effectum optatum conſequetur, i. metalli trãſmutationem. Tinctura nanque non proficit, ſiue quia aduritur, ſiue quia non figitur, ſed euolat & fugit, ſiue quia non ingreditur nec permiſcetur, ſiue quia nec remanet fixæ diſpoſitionis, ſed purificatur & euolat, vel quolibet modo ſeparatur, ſiue quia non defendit argentum, ne aduratur ab his, quæ non adurunt aurum, & adurunt argentum, ſicut ſulphur & reliqua, quibus aurum purificatur ab argento, nec defendit æs ne aduratur, ab his, quæ non adurunt argentum, ſed æs, ſicut plumbum &c. Inquirenda eſt igitur tinctura, quæ corporibus liquefactis permiſceatur, & non aduratur cum rebus acutis adurentibus, ſed obuiet & non purgetur, nec permittat adurenti a partes corporum ſeparare, habeatque ſubſtantiam conſolidatiuam, & coagulatiuam, & fixam ſuper ignem. Ingenium quoque permiſcendi iſta ad inuicem, ita vt fiant vniendo ſubſtantia vna, in quam ignis non imprimat, i. non eam euaporare faciat tingatq; cum eo, quod eſt in ea de tinctura, & permiſceatur cum eo, quod eſt ibi de ſubſtantia permiſcibili, conſolidetur quoq; cum eo, quod eſt ibi de ſubſtantia conſolidatiua, & figatur ſemper cum eo, quod eſt in ipſa de ſubſtantia fixa. Alchimiſta In ſpiritu quidem multum eſt de tinctura, etiam antequam figatur, nec per eius fixionem augmentatur, quod econuerſo eſt in corpore: Nam aurum non figit niſi primo augmentetur tinctura, ſed in qua quantitate augmentatur, in ea tingit. Similiter & reliqua corpora quæ mũda ſunt, quia de quolibet elixir fieri põt, ſed qualiter in eis augmentetur tinctura ſecretũ eſt.

Quod Olei liquabilitas ſit cauſa permixtionis. Cap. CXXX.

SVbſtantia aũt permixtibilis, eſt omne, quod habet oleũ in ſe, vt eſt aurũ, & argentum &c. & ẽt ſpiritus ſublimatus, & ãpinguatus. Ei illæ ſolę res permiſcentur, quæ ſunt eiuſdem naturę & ponderis. Nam corpus metalli & vitri non permiſcentur, quia diuerſa ſunt, ſimiliter nec lapis & metallum, quorum vnum ſiccum eſt aliud humidum. Fit ergo permixtio inter corpora, quæ adinuicem proportionantur in humiditate ac ponderoſitate. Hoc ſemper verum eſt, niſi quando humidũ cum ſicco & calidum cum frigido miſcetur, in compoſitione elixir. Sed in compoſitione inter elixir & corpus, ſupra quod proijcitur, debet eſſe ſimilitudo, quia aliter non coniungerentur Nulla quoq; elixir, ſiue de corpore, ſiue de ſpiritu fiat conſideratur cum corpore ſuper quod proijcitur, niſi ſit ei admixtum illud, quod conſolidat corpora adinuicem, hoc eſt oleum inaduſtibile, ſiue ſit de planta, ſiue de animali. Fixa vero dicitur ſubſtantia, quæ ab igne in ipſum agentem non corrumpitur nec euaporatur, hæc omnia ſi habuerit tinctura bona erit, ac perhẽnis, & à corpore inſeparabilis. Auicena vbiẽ ſupra. Cũ aũt inquiremus aliquid quod ſi proiiceretur ſuper liquefactũ adhæreret ei, & commiſcetur, ac ſubmergeretur in eo, nec ipſum corrumperet, nõ inuenimus niſi de mineralibus ſulphur & de commixtis arſenicum, ipſum tamen fugiunt ſine mora, niſi quòd breuiſſimo tempore incipiunt procedere ad conuerſionem cum eo. Inuenimus autem ingenium, per quod illa retineantur, ita vt eis remaneat adhærentia, & deſtruatur aduſtio. Cauſa ſiquidem adhærentiæ liquefactio eſt, deinde ſimilitudo mineralitatis, & vicinitatis quã habet cum eo. Eſt itaq; ſubiectũ liquefactionis humiditas currẽs, permixta partibus ſiccis terreis, in quibus moratur cũ reſoluit eas ignis, nec moueri poteſt propter vehementiam commixtionis. Cauſa autem euapotationis eſt humiditas, in eo non vehementer commixta, Ex hoc enim eleuatur & egreditur. Cauſa vero aduſtionis eſt communitas cum igne, itaque auferatur aduſtio de oleo, antequam miſceatur cum corpore, & vt ſit adhærentia vehemẽs commixtio fiat humidi cum ſicco, alioquin humidum euaporabit, & ſiccũ remanebit non currens, ſed ſi bene inuiſceratur oleum, facit currere ſiccum, & ab eo nõ euaporat vt dictũ eſt.

Qualis fiat per elixir metallorum tranſmutatio, ſecundum quoſdam. Cap. CXXXI.

ACtor Elixir itaq; ſupra corpus minerale liquefactũ proiicitur, ſuaq; tinctura tingit, & oleo ſuo ſubmergitur, & calce ſua figitur, ſicque tranſmutat ipſum, ſecundum proprietatem quam habet, ſicut iam ſuperius dictum eſt. Ex additis quarti libri Methcororum Ariſtot. Sciant autem artifices Alchimiæ ſpecies naturæ permutari non poſſe, ſed his ſimilia poſſunt facere, vt album tingere citrino colore, vt videatur eſſe aurum, plumbi quoq; immundicias abſtergere vt videatur eſſe argentum, Veruntamen ſemper erit plumbum. Sed obtinebunt in eo huiuſmodi qualitates, vt errent in eo homines. Cæterum quòd ſpecifica differentia aliquo tollatur ingenio, non credo eſſe poſſibile, ſed ibi ſit expoliatio accidentium, vt coloris, ſaporis, ponderis. Artificialia quoq; non fiunt eo modo quo naturalia, nec tam certa, licet propinqua ſint, & ſimilia quoniam ars debilior eſt natura, nec cõſequitur eam, licet multum laboret. Cęterum proportio compoſitionis iſtarum ſubſtantiarum non erit omnibus eadem, hæc igitur in aliam permutari non poterit, niſi forte in primam reducatur materiam, & ſic in aliquod quod prius non erat permutetur, hoc autem per liquefactionem non fit. Alchimiſta. Videtur tamẽ per ſolutionem in aquam, primo, deinde per diſtillationem, tãdem per congelationem in primam redigantur materiam, fieri tamẽ non poteſt, vt artificioſe tranſmutata talia ſint, qualia ſunt naturalia, & ab igne examinationis defendant ſe, ſicut illa. Si enim ita eſſet, neceſſario oporteret quòd elixir rubea, quæ proiicitur ſuper argentum, vt de eo fiat aurum, talis eſſet, quòd ipſum argentum tranſmutatum defenderet ab omni eo, quod adurit argentum, & non aurum, ſicut cæmenta, & & ſulphur, quæ in examinatione auri ponuntur. Similiter & elixir, quæ proiicitur ſuper æs, vt albificetur, & tranſmutetur in argentum, defenderet ipſum ab omni eo quod adurit æs, & non argentum, ſicut eſt plumbum, quorum vtrunq; eſt impoſſibile. Sciendum itaque, quòd ſi aurum in fuſione feruet, & bulit, de magiſterio eſt, ſi non nequaquam. Et ſi poſt fuſionem citrinum eſt, bonum eſt, ſi nigrum prauum. Argentum vero ſi in fuſione minuitur, & facit ſentiam naturale eſt, ſin autem artificiale.

De operationibus Alchimiæ in cæteris corporibus.
Cap. CXXXII.

IGitur quo ad nobilium corporum tranſmutionẽ, videtur hæc ars aliquid habere vanitatis, & mendacii, ſed in ea tñ eſt ſubtilitas ſublimis, & vtilitas non parua, quantũ ad trãſmutationes, & digregationes Tranſmutationeſq; rerum, quæ iugiter in mundo fiunt ad varios vſus hominum, partim a natura, partim induſtria humana, vt eſt opus minii, vermilonis, vitri, & auricalci, vnde & dicta eſt occulta philoſophia, quia rationum, vel cauſarum inueſtigatio, quibus hæc fiunt difficilis eſt, & occulta. Tale eſt etiam diſgregare res quatuor de qualibet planta per diſtillationem, ita vt in vnaquaq; remaneat dominium vnius elementi, & hinc extrahere primo aquam, deinde oleum, tertio ignem, qui eſt liquor rubeus quarto loco remanet terra tanquam fex. Et per hoc poteſt ſciri quod elementum magis dominatur illa planta, de qua hic agitur. De ſicca tamen planta non extrahitur aqua, quia ex ea iam euaporauit humiditas aquæ, quæ citius euaporat quàm humiditas oleagina. Illa enim eſt, quæ diutius remanens defendit plantas a putrefactione. Idem etiam fieri poteſt de quibuſdam rebus, quæ procedunt ex animalibus, vt de oſſe, capillo, ouo, & huiuſmodi. Vnde docet Auicenna in ca. de complexionibus membrorum diſtillare oſſa, & capillos, ad ſciendum in quo eorum plus ſit humiditatis. Sic etiam eſt extrahere ſalem, de omnibus cineribus, plantarum, & oſſium animalium, & de calcibus lapidum. In hoc autem differunt hi ſales inter ſe, quòd in ſale calcium non eſt oleum, quia caret vtraque humiditate, nec vegetatur, nec nutritur ſicut planta, & animal. Animal enim ſecundum frigidum & humidum nutritur, & ſecundum calidum & humidum viuit. Sicque vita, & nutrimentum prouenit ex humido in planta & animali, vt dicit Iohannes Damaſcenus. In ſale vero de cineribus plantarum, & oſſium, eſt oleum quod ignis non potuit diſgregare. Eſt enim inaduſtibile, ſed oleum quod extrahitur per diſtillationem eſt aduſtibile. Nam omne quod per diſtillationem egreditur fugit ignem, & habet naturam ſpirituum vt ſupra dictum eſt. In qualibet etiam re minerali, ſiue de terra, ſiue de planta, ſiue de animali, eſt oleum, ſine quo non poſſet fundi, & currere.

De opere Vermilionis, & Cinabrij, & Auricalci. Cap. CXXXIII.

SVnt & aliæ multæ artificum operationes, propter rerum transmutationes, ad alchimiam pertinentes, verbi gratia. Opus vermilionis per solum ignem fit, de sola cerusa, quæ cum sit albissima, ponitur in igne vehementi, & fit rubea, eo quòd eius occultum est rubeum, licet manifestum sit album. Nam in li. 70. dicitur, quòd omnis res habet contrarium in occulto eius, quod apparet in manifesto, & econuerso. Ignis itaque quod manifestum est ponit in occulto, & quod occultum in manifesto. Cinabrij vero transmutatio, accidit ex proprietate compositionis: fit. n. ex argento, & sulphure albo, vel citrino quæ rubedinem quidem, quæ in eis non est, in coniunctione acquirunt, ex violentia sulphuris illata argento viuo, mediante igne, & ingenio artificis. Nam sicut ex compositione diuersarum rerum prouenit in composito virtus, quæ in simplicibus non est, vt in tyriaca, sic & color, vt in cinabrio: Æs autem transmutatur in auricalcum, quod fit mediante tuchia, quia fumus eius albificat, & habet naturam spiritus statim cùm fumus eius proiicitur super æs fusum, vel miscetur cum laminis æris. In ipsa æris fusione tuchia calcsit, & fugam quærit tanquam spiritus, vnde oportet quòd eius fuga sit per ipsum corpus fusum, sicq; citrinat ipsum, quia fumus eius est temperate albus, & album huiusmodi mixtum cum rubeo reprimit rubedinem, fitq; citrinatio, & ita fit auricalcum. Itaq; arsenicum, & tuchia proprietatem habent imprimendi se in ære, sed non est par vtriusq; affectus. Nam arsenici (quod citrinum) fumus est albissimus, & albificat plusquam in eo sit de tinctura, excedens omnem albedinem in albificando. Ideoque totam æris rubedinem ad se trahit, & ipsum in album conuertit, vt dicit, Constantinus in libro graduum, vbi agit de arsenico. i. auripigmento. Fumus autem tuchiæ non tantum habet de albedine, sed multo minus, & ideo non aufert æris rubedinem, sed reprimit vt dictum est.

LIBER XII

De Arte Medicina. Cap. I.

ISIDORVS. 4. lib. etymologiarum. Igitur medicina est, quæ corporis vel tuetur, vel restaurat salutem, cuius materia versatur in morbis & vulneribus. Ad hanc itaque pertinent non ea tantum quæ ars eorum exhibet, qui propriè medici nominantur, sed etiam cibus, & potus regimen & tegumen. Defensio denique omnis atque munitio qua nostrum corpus aduersus externos ictus, casusque seruatur. Huic a modo nomen impositum æstimatur. i. a temperamento, vt nõ multum sed paulatim adhibeatur. Omnis enim immoderatio nõ salutem, sed periculum affert, medioeritate vero natura gaudet. Huius artis inuẽtor apud Græcos, vt fertur. Appollo fuit, quam filius eius Esculapius laude, vel ope ampliauit. Richardus in lib. exceptionum. Medicina continet occasiones, & operationes. Occasiones sunt sex. s. aer circundans nos, cibus & potus, somnus, & vigiliæ, motus, & quies, inanitio, & repletio, & accidentia animæ. Operationes sunt intus, & foris. Intus vt ea quæ intro per nares, per os, per anum mittũtur ad excitandas sternutationes, vomitationes, purgationes. Foris vt emplastra incisio, vstio. Constant. in Panteg. 1. parte. Practica medicinæ diuiditur in duo, scilicet in custodiam sanitatis, & curationem ægritudinis. Custodia sanitatis in tria. s. in custodiam sanitatis corporum, in sanitate instabilium, & in custodia ad sanitatem iam transeuntium, & in custodiam fragilium, vt infantium, senum, & ægritudinem exeuntium Curatio ægritudinis dupliciter fit, aut cum potione & dieta, aut cum cirurgia. Cirurgia iterum dupliciter scilicet aut in carne incidenda, findenda, suenda, vel cauterizanda, aut in ossium fractura, & hoc ad locum proprium si exierint reducendo.

De Institutione Medici. Cap. II.

QVi medicinæ vult habitum obtinere, circa sanitatem infirmi recuperandam laboret, nec propter pecuniæ spẽ hoc faciat, nec personas accipiat, potionem nociuam. nec ipse doceat, nec docentibus acquiescat, neque qualiter abortiuus fiat, infirmitatis sibi creditæ solus conscius sit. Aliquando enim infirmus medico patefacit, quod etiam parentibus confiteri erubescit. Luxuriam autem, & delectationes seculi fugiat, ebrietatem caueat. Hæc enim mentem disturbãnt, & corporis vitia confortant, nec quoslibet visitare dedignetur infirmos, vt semper in experimentis sit valentior. Assiduitatem amet studiis, sitque pius, & humilis, mansuetus, amabilis, diuinitus expetens adiuuari. Innocen. 3. in concil. generali. Et habetur extra. v. de pœn. & remis. Cum infirmitas corporalis nonnunquam ex peccato proueniat, dicente domino languido quem sanauerat: Vade & amplius noli peccare, ne deterius aliquid tibi contingat &c. Præcipimus medicis corporum, vt cum eos ad infirmos vocari contigerit, ipsos ante omnia moneant, & inducant, vt medicos aduocent animarum, vt postquam fuerit infirmo de spirituali salute prouisum, ad corporis medicinæ remedium salubrius procedatur, cum causa cessante cesset effectus. Hoc quidem inter alia huic causam dedit edicto, quòd quidam cum eis a medicis suadetur, vt de animarum salute disponant, in desperationis articulum incidunt, vnde facilius mortis periculum incurrunt. Si quis autem medicorum huius nostræ constitutionis, postquam per prælatos locorum fuerit publicata, transgressor extiterit, ab ingressu ecclesiæ arceatur, donec pro transgressione huiusmodi satisfecerit competenter. Cæterum cum anima sit multum preciosior corpore, sub interminatione anathematis prohibemus, ne quis medicorum pro corporali salute aliquid ægroto suadeat, quod in periculum animæ conuertatur.

De Dilatione mortis, & custodia sanitatis per opera medici. Cap. III.

HAli. in practica sermone. 1. Animalium quidem & hominium corpora iugiter alterantur, nec in vna permanent qualitate, quia natura eorum ad corruptionem tẽdit. Et hoc ipsa corruptio accidit eis, aut ex necessitate, aut præter necessitatem. Necessaria corruptio, aut ab intus accidit, aut ab extra. Ab intus quidem, aut causa naturalis siccitatis, quæ communis est animalibus & plantis, per hanc. n. & plantæ cõtendunt ad marcedinem, & ariditatem, & animalia ad finem ac mortem: aut dissolutione substantiæ quotidiana ex naturalis caloris causa, donec ad corruptionẽ, & finem vrgeat eam: aut superfluitatibus quæ ex cibis, & potibus fiunt. Ab extra vero accidit aeris causa nos circundantis. Corruptio vero non necessaria fit a rebus corrumpentibus, quæ obuiant extra, sicut ea quæ calefaciunt, aut infrigidant, aut desiccant, aut humificãt, sicut & collisio lapidis, incisio ensis, pungi, morderique a venenatis. Cum itaque corpora mutationi sint indisiũcta, necessario indigent regimine mutationi illi cõgruo, quod eorum corruptionem prohibeat, eaq; in qualitate suæ sanitatis vsque ad horam finis, & naturalis defectionis conseruat. Hunc. n. defectum arcere est impossibile, quoniam ab ipsa corporum natura mouetur ipsius causa. Itaque si fiat ab ipsa natura corruptio, arceri non valet. At si medicus circa ea vtatur regimine quo oportet, cauendo. s. causas nocentes, & corrumpentes non necessarias, fient abinde causæ necessariæ bene compositæ, nec accelerabit ad ea corruptio, vsque ad finem naturalem. Hoc autem regimen est custodia sanitatis in sanis & eius restitutio in ægrotis. Vnde dicit. G. quòd adeptio sanitatis est propositum medicinæ, & finis eius est ei cauere. Est autem sanitas temparantia corporum, quæ quidem autem in vltimo est, ita vt omnes actiones naturales perfectę sint, in id ad quod possibile est, nec dico temperantiam in vltimo, quæ omnino veraciterque sit in extremitate, cum eam non sit inuenire. Sed quæ propria est hominis, aut est deficiens ad ea quæ in vltimo est, ita tamen vt hic defectus actionibus non noceat, nec officia impatet. Itaque corpora temperata in vltimo, sunt quidem vno modo. Deficientia vero ab ista temperantia multa sunt, & varia, secundum maius & minus ab illa exeuntia. Quare & via, quæ ad sanitatis custodiam ducit, varia existit.

De Regimine sanitatis. Cap. IIII.

CVstodia sanitatis in tria diuiditur, s. custodiam sanitatis in sanis, id est custodiam sanitatis corporum debilium quæ sustentamento indigent, & custodiam sanitatis eorum, quæ iam ad ægritudines prona sunt, hisque cauendũ est ne in eas incidant. Custodia corporum sanorum bifariam subdiuiditur Est enim communis, vel propria. Commune regimen est id, quod est corporum secundum communes causas quibus participant sanitas & infirmitas. Propria vero bipartita est,

ta est, vna est corporum, quæ sunt temperatæ complexionis, & æqualis perfectæq; cōpositionis. Altera vero corporum extra temperantiam positorum, in complexione, vel compositione, sic tamen quòd nocumentum actionum eorum non sentitur. A regimine communi incipiendum nobis est. Communes itaque causæ sanitati, & ægritudini participatæ, sunt res non naturales corpus mutantes, quorum vsum sanitati congruum esse oporteret. Hæ vero sunt aer circundans nos, exercitium, fricatio, balneum, cibus, & potus, somnus, & vigiliæ, mūdatio corporis, accidentia animæ, speculatio quoque consuetudinū in his causis. Isid. vbi supra. Sanitas est integritas corporis, & temperantia naturæ ex calido & humido, quod est sanguis: vnde & sanitas dicta est, quasi sanguinis status. Ex quatuor humoribus reguntur sani, & ex ipsis lædūtur infirmi, dum n. amplius extra cursum naturæ creuerint ægritudines faciunt. Razi in Almansore. 4 parte. Sanitatem conseruare est in motu, & quiete, in cibo, & potu, nec non & in superfluitatū expulsionibus, mensuram obseruare: Domos, & loca cætera in quibus manere debemus temperare, malis etiam accidentibus antequam augmentum capiant obuiare, animales quoque cogitationes refrenare, & cōsuetudines seruare. Actor. De his fere omnibus iam dictum est superius, & etiam in sequenti li. plenius dicetur, cum de theorica medicinæ tractabitur. Horū etenim consideratio pertinet ad theoricam. Regimen autem ad practicam, sed de vtrisque similiter in præfato sequenti libro tractatum aggregare volumus.

De Regimine corporis in Vere. Cap. V.

HAli. vbi supra. Oportet autem sanitatis regimen secundū anni tempora considerare. In genere igitur, temperatorū quidem corporū regimen oportet esse per victū temperatum, cæteraque regimina temperata. Intemperatorū autem ex contrariis in cibis ac potibus, & huiusmodi cæteris. Corporibus frigidis oportunum est hoc tempus. Calidis aūt vtendū est restringentibus, ac refrigerātibus, & requie, ac paucitate laboris. Et si quis flebotomia, vel farmacia purgari vult, ad cus. fa. hoc tempore faciat, dum est tēporatum, virtusq; corporis fortior ad perferendū, Oportet. n. fieri purgationē humorum qui hiemis frigore congregati sunt, & spissati, antequam æstatis calore liquescant, & ad aliquod membrorum principaliū defluant vt dicit. G. indeq; generatur ægritudo. Idem quoque dicit, quod vere sanguis multiplicatur, & tanquam ebulitionem patitur, vt non facile sit venis illum continere, sed ad alia membra repellitur, fiuntque passiones plurimæ, Humores quoque exteri hyeme spissari simile quid patiuntur, hoc aūt tempus oportunū est omnibus ætatibus, maximeque grandioribus, & his quorum complexio frigida est, & sicca. Regimen quoque corporum esse huiusmodi oportet, quandocūque aer temperatus est. Razi in Almansore. 4. parte. In vere quidem oportet, vt sanguinis minutione ventrisque solutione præueniendo succurratur, anteqū calor irritetur. In ipso quoque minus bibendum est vinum, & caro comedēda, omnia quoque dulcia minus sumēda. Et hoc quàm maxime obseruare debent, quibus ægritudines, ex repletionibus accidere solent. Subtilibus autem, & infrigidantibus in eo sicut in æstate nutriantur.

De Regimine corporis in æstate. Cap. VI.

IN æstate vero motus laborque minuatur, & a sole caueatur, & nutrienta calida, crossaq; relinquantur. Res aūt acetosæ comedantur, nec vēter semel cibo repleatur, sed pluribus vicibus diuisim cibus sumatur. Aqua vero frigida bibenda est, & in ablutione vtenda. Vinū quoq; ita limplietur, vt quasi aqua sentiatur. A dulcibus aūt, & vnctuosis, & acutis, & salsis est abstinendū. Acetosis aūt (vt dictum est) & insipidis, ad conseruādam temperiem est vtendū, & mane de syropo acetoso, & tob de fructibus acetosis est bibendum. Hali. vbi supra. In æstate quū aer calidus est & siccus, oportet temperatorū corporum inclinari regimē, a temperatis ad frigida & humida. Aeris quoque refrigerationem moliri. In locis habitare proximis aquarum suauiū decursui, vestibus lineis, ac leuibus indui. Et quū hoc tempore calor naturalis ad exteriora corporis educitur, intusque minuitur, oportet victum esse mediocrem, subtilem, citoque digestibilem. Sic. n. ait Hipocras. Difficilius ferūt corpora victū in æstate, facilius aūt in hyeme. Quapropter æquū est paucum esse cibum, & subtilem, ac facile digestibilem, vt sunt lapidosi pisciculi, gallinarum pulli, caro edulina, cū aceto, vel vuarum succo parati. Cucumeres, & cytruli, cucurbita, portulaca, vua quoque non multum dulcis, & pruna, & pomorum mala granata, & similia. Caueatur aūt victus calidus & pungens, & spernatur viuū, nisi quod est album & tenue, alioquin aqua multa frigida misceatur. Hoc tempus valde nociuū est calidis & siccis, itaque parum faciant, & coitum in hoc tēpore quo maior dissolutio naturalis caloris a corporibus, caueatur. Somnus aūt multiplicetur, & medicamina valde solubilia, & acuta caueantur. Quod si oportet accipere, aqua violę & fructuum & cassię fistulæ, & mirobolis, & syropo rosa. ac similibus vtantur. vomitus autem vsus, hoc tempore est oportunus. Cōgruum est autem hoc tēpus flegmaticis, & senibus.

De Regimine corporis in Autumno. Cap. VII.

AVtumnus porro, quia frigidus & siccus est, in eo temperatorum corporum inclinare regimen ad calidum, & humidum oportet. Animæ quoque accidentia vitari, quū omnia mala sunt præter gaudium & lætitiam: hoc. n. tempus coleræ nigræ causa est, & aer malus, morbusque pessimus, ex nimietate siccitatis, & varietatis aeris. Vñ dicit Hypocrates. Morbi qui fiunt in autumno sunt acutiores, & plerunque interficientes. Nam aer in eo variationis est maximæ, vnoque & codē die variatur sæpe. Pręter hoc etiam in multis corporum humores æstate aduruntur. Cūque venerit autumnus eius frigore stringuntur, & interiora corporis reducuntur, quare accidunt ægritudines pessimæ, vnde necesse est huiusmodi regimini inherere, & cauere ab eo quod varium est, vsque ad tempus pluuiarum, tunc. n. humectatur aer & defluit eius variatio. Oportet ēt hoc tempore potionū solubiliū aliquam assuefacere, cauendo. s. futuræ hyemis frigus a constrictione superfluitatū, earumque ne solnātur prohibitione Hoc tempus congruū est pueris, & adolescentibus. Razi vbi supra. In autumno fructuū commestio, quantum possibile est, munienda est, cauendū que a sole meridie. In nocte aūt, & in mane a frigore. Cauendum est ēt a potu aquæ frigidæ, & a labore similiter, & solicitudine, Aqua quoque frigida non lauentur, ex qua corpus horripiletur, & cadē hora febris efficiatur. Aqua vero tepida se lauent, & obseruent ne post cibi repletionē dormiant, caueant præterea ne famem, vel sitim patiantur, aut vna hora vino, vel aqua repleantur. Vinū aūt sic temperatum bibant, vt aīam delectari faciat. Stomacho tamen nec tensionem, neque grauedinem afferat. In ipso quoque sicut in æstate corpus secundū plura custodiri ingiter, ac regi debet, vsque ad pluuiarū aduētum, & postquam aduenerint a multo malo nocumento reddent secutū, Autumni vero intentio debet esse in humorū repressione ac temperamento magis, q̄ in eorum euacuatione, ventris, atque minutione. Quod si in eo contingat ægritudo aliqua, cito subueniendū est medicina, quū huius temporis ęgritudines pessimę sunt. Ad vltimū vero tota intentio sit in corporis humectatione, magis. n. necessariū est in hoc tempore, q̄ in æstate, quia pro malitia suæ cōplexionis nō patitur errorē regiminis nec largis permittit nutrientibus vti, nec dietam despicere.

De regimine corporis in Hyeme. Cap. VIII.

HYems aūt regiminis errorē, & nutrientiū largitatē tolerat, & corporū sanitatem conseruat, nec ægritudo incurritur in ea, nisi magni erroris causa. In hac caueri debet a multa ventris solutione, & si quando febres in ea commouentur, cito eum medicina subueniatur, & proprie cum euacuatione, quia febres hæ plerunque accidunt ex repletione. Sed ille qui hoc tempore bonorum nutrimentorum multitudinem cum vino in stomacho recipit: eum munitione sibi subuenire debebit, qui vero nutrimentis crossis & malis vtitur, ventris solutione sibi succurratur. Porro qui frigidæ complexionis est calidis nutriri potest, vt sunt cæpæ, & al'ia, piper, & similia. Quod si iuuenis calidæque complexionis fuerit, conuenientius ab eis abstinebit. Razi vbi supra. Hyeme, quia frigida est, & humida, temperatorum corporum oportet inclinari regimen. Itē calidis & siccis, pluribus vestibus est vtendum, & ad ignem lignorum non mali odoris calefaciendum. Cūque multiplicantur pluuiæ sit habitaculum in eminentibus locis, ad quæ perueniat sol. Exercitio quoque & fricationibus, hoc tempore plusquam cæteris vtendum est. his maxime quorum corpora sunt humida. Dieta vero sit crossior temperata, quia calor naturalis hoc tempore confortatur. Nam intra corpus conuertitur, ideoque digestio melior efficitur. Vnde dicit Hipocras. Ventres hyeme, & vere calidiores natura sunt, & somni longissimi, & alias facilius corpora cibos ferunt hyeme, dehinc vero difficilius æstate, post quod in autumno. Oportet ergo dietam esse plurimā & crossiorē, vt est caro bouina, vel

vel caprina, eatnesque salsæ, pulli columbarum, iam volantes & passeres, & similia. Caueatur autem cato generans flegma, sicut agni caro, lac, pisces, & similia. vinum autem fortioris caloris sit, vt frigore resistat. Sed quantitate non multum, quia corpus humectat. cum tempus humidum sit, & quia parū nutrit, cum corpus hoc tempore plurimo indigeat nutrimento, Vtendum est autem subrufi coloris, & mero parumque tempe rato, Hoc tempus iuuenibus, & calidis, ac siccis est opportunū. Senibus autem ac frigidis, & humidis nociuum.

De Purgatione corporis ad custodiam sanitatis. Cap. IX.

Colliguntur autem in corpore crapula quædā, & superfluitas ex cibis, & potibus, qua non indiget natura. Et partem quidem huius expellere prævalet, partem vero non, & ob hoc in corpore remanet, eique nocet vnde medici natum auxilio purgantium indiget. Cibus. n. in stomachum veniens, cum in eo digestus fuerit, ipsumque intestina expleuerit, succositas eius ad epar tendit, eiusque purgamentum remanet, quo natura non indiget. Ipsum ergo per egestionem a corpore repellit, & educit. Succositatem autem quæ ibat ad epar cum digesserit, & in sanguinem formauerit, ibi quoque superfluitatem separat, & in vasa sua mittit. Et id quidem quo penitus non indiget, vt vrinam a corpore depellit, quod si forte quamuis causa non possit, nocet & morbos adducit. Sicq; cum ad membra sanguinis ierit, quod quidem naturæ suæ cōueniens est, ac simile, suscipit, & in suam naturam trāsformat. Quod autem non confert subtiliat & soluit, quod si non valeat in illo membro remanet. & in locis vacuis, cumque putrefactiuum fuerit febres generat. Si autem in aliquod membrorum defluat, apostema secundum naturam suam facit. Oportet ergo medicum, cum in corpore superfluitatem aliquam esse cognouerit, illam inanire, & a corpore educere, quod a morbis & passionibus exinde fiduciam præstet. Const. in practica. Oportet superfluitatem corporis expelli frequenter cum inquisitis naturalibus purgationibus corporis, egestione videlicet, & vrina, sudore, menstruis, emunctione, screatu, Humoribus ergo in corpore, vel in quibusdam membris coadunatis, sicut pectore, renibus, vesica, vel stomacho, subueniendum est cum propria purgatione. Nam egestione minuta, vel ad excū dum indurata, penitus inuestigādum est, an sit de cibi, vel potus paucitate, tunc necesse est vt cibus augmentetur. Quod si sicco accidat de cibo, danda sunt humida. Si vero propter stiptica, ponticaq; cibaria, danda sunt pinguium carnisi iura. Si vero de inordinatione dietæ sit, conuertendi sunt ad rectum ordinem & consuetudinem. Si autem propter malam stomachi sit, & intestinorum complexionē, videndum est, vt si sit calida vel sicca, dentur frigida, & humida, sicut ptisana, manna, prunna, mora, & similia. Si propter frigidam & siccam, demus calida & humida, si propter crossos & viscosos fuerit humores ius veteris gallinæ, cum semine croci hortensis, polipodio, & similibus accipiant conditū. Oportet & eos qui desiderium assellandi, vel mingendi habuerint, nec diu ea retinere, ne incidant illi dolorem, & inflationem, vertiginem, & strangurium; ne vesica etiam vulneretur, sudor propter potos ex frigiditate clausos prouocetur, cum fricationibus, exercitiis, balneoque, Sputo constricto, detur gargarismus cum aqua calida, & melle, mastice, & thure, hæc. n. cerebrum de flegmate, & instrumē tum auditus visusque mundificant & gulam. Si emunctio fit constricta, & in cerebro sit humida natura, sternutatio prouocetur. Nares super fumum aquæ bulientis in qua cocta sunt camomilla, & mellilotum. & similia, teneatur: hæc enim cerebrum mundificant, & crossos humores, futurosque morbos de struunt, vt apoplexiam, paralisim, & similia.

De Solutione ventris. Cap. X.

Razi vbi supra. Solutione quoque ventris vti, prout oportet summa est medicina, ad conseruationem quoque sanitatis valde proficua, per huiusmodi enim operationes nutrientium, vel ex dietæ negligentia, vel ex corporis intemperantia generari solet. Vt igitur corpus semper mundum existat, medicina ventris solutiua quisque vtatur, quæ humorem sibi nocere solitum, vel qui ex corporis sui dispositione, aut erroris sui regiminis causa, plurimum in eo generari solet, consueuit expellere. Sibi vero cauere a medicina, quę humorem prædicto contrarium solet educere. Ventris quidem solutionę plus indiget, qui corpus magnum & pingue habet, & qui gulosus est, & qui multos cibos, & fructus comedit parumque mouetur & exercitatur. Econtra vero abstinere ab ea debet, qui ventrem leuiter solubilem habet, & cuius venter solutionem frequenter incurrit, & cui dysinteria cito accidit, & quàm maxime si fortis extiterit, Huiusmodi quoque medicinam frequenter sumere corpus debilitat, ethicam, & ptisim adducit, pręcipueque si corpus accipientis siccum fuerit. Obseruādum est autem summopere, ne quis eam sumat, nisi prius ventrem cum iuribus vnctuosis mollificauerit, ibique corpus aqua multa tepida infuderit, & in ipsa sederit, ac siupum acetosum biberit. Cauendum est etiam ne medicinas vehementer solutiuas, in diebus calidissimis, aut frigidissimis sumat. A somno vero postquā sol ni ceperit, omnino est abstinendum, nec aliquo cibo, donec medicinę saporem eructando senserit, est vtendum, sed neque restringenda est, neque minuenda est solutio, donec eius expleatur operatio. Quod si purgandus, vt decet solutus fuerit, mediocriter reficiendus erit. Quod si contingat eum solui superflue, cibaria eum sumat, aut cum malorum granatorum acetosorum, vel vuæ acerbæ succo facta, debet comedere, sed multo tempore ante cibum puluerem de seminibus factum in potu sumere. Et si quidem ex haustu medicinæ corpus alicuius fortiter calefactum fuerit, vel medicinam coleræ purgatiuam acceperit necesse est, vt eius potus sit iuleb, nisi vehementer solutus sit, & tunc succum pomorum, vsque ad spissitudinem decoctum, vel citoniorum, & malorum granatorum bibere debebit, & abstinere a iuleb & syrupo ace. & hidromelle, si vero corpus ex medicina non caleiat, nec aliud de corpore nisi flegma, vel colerā nig. educat, aqua vino temperata in potu sumenda est, & si fuerit impossibilis cum melle temperanda est. Quod si contingat medicinam plus operari quàm debeat, qui illam accepit in balneo potiatur, & si hoc modo strictus non fuerit, puluere facto de malogranatis vtatur.

De Vomitu. Cap. XI.

Vomitus autem si temperate vt debet fiat, stomachū purgat, & digestiuam adiuuat, corpusque renouat & mūdat. Caput etiam & sensum alleuiat, & visum acuit. Qui tamen si multus fuerit, corpus desiccabit, epatique, & pectori, nec non & oculis, ac pulmoni nocebit. Venas etiam quando que scindit ac rumpit, ex quo emoptoica passio accidat. Itaq; qui longum collum, & epiglotum foris prominentem, pectusque strictum, & carne nudum habent, a vomitu omnino abstinere debent. In cuius autem stomacho multum flegmatis adunatur, sanitas vomitu conseruatur: Vomitu quidē semel in mēse, vel bis vtendum est. Quod & post cibi saturitatē fieri oportet, vomere nanque sine repletione stomachi durum est, & absque magno labore studioque fieri non potest. Præterea vomitus frequenter fieri non debet, quia stomachum corrumpit, eiusque virtutem destruit. Cum autem vomere quis voluerit, duos panniculos in rotunditate prius circumuoluat, ac super oculos ponat, nec inde donec expletus sit vomitus auferat. Completo vomitu aqua rosata facies abluenda est, & os hidromelle, vel syrupo acetoso colluendum est. Constantinus in practica. Plenitudinem in toto corpore habentes vomitu vtantur nimis enim valet. Multum enim conueniens est freneticis, & opilationē viscerum habentibus præter nimium. Purgat quoque humores in vasis, & in interioribus corporis existentes, sciam, podagram, & simile generantes. Quibus mediocria, corpora sunt, aut copia diuersorum humorum, post cibum vomitum accipiant, & demus varios & commixtos cibos, quorumquidam mundificent, quidam mordeāt, alii subtilient, alii quoque vomitum prouocent, & vina bibāt diuersa, quæ sint acuta, & vetera, & dulcia, & recentia. Bonum est accipi vomitum semel, aut bis in mense, maxime æstate, stomachum enim & totum corpus mundat, sed melius est si in duobus iunctis diebus detur, vt in secundo exeat quod in primo remansit. Vomitus enim in primis a remotis venis ad stomachum, paulatim humores attrahit, vnde nequiunt funditus per vomitum egredi, nisi ante sint ex toto illico adunati. In secundo autem die quia fere omnes sunt ibi collectiones necesse est vt vomitu iterum excludantur. Rursus vomitus non conuenit macilentis qui ptisi apparati, neque qui in pectore patiuntur, faucibus, aut oculis, neque dandus est inconsuetis, neque angustiosis, & qui duri sunt ad vomendum, eis enim est contrarius.

De Minutione Cap. XII.

RAzi in vij. parte. Minutio quoque in conseruatione sanitatis, & cura ęgritudinis maxima operationis medicinæ pars existit, si vt oportet fiat. Et corpora quidem quæ plus minutionem pati possunt, sunt illa, quæ venas manifestas, & amplas habent, & quæ pilosa sunt, & bruna, ex colore rubeo & fusco mixtis colorata. Corpora quoque iuuenum, & adolescentium, & senum nō decrepitorum. Pueri quoque minuendi non sunt, nisi necessitate maxima imminēte, neque hi quorum stomachus, & epar, in frigiditate distemperata sunt. Cauendum est etiam quantum possibile est, ne fiat minutio in tempore calidissimo, vel frigidissimo. Sanguinis autem mensura, qui extrahendus est, oportet vt sit secundum vsum, & secundum dispositionem eius, cuius causa minutio exercetur, & secundum virtutem. Obseruandum est autem ne fastiditus, vel ebrius minuatur, donec ista omnino remoueātur, nisi forsan ex minutionis retardatione magnus timor immineat, sicut cum attractio aeris angustissima est, aut cordis tremor fortis, ac spissus, qui cum faciei & oculorum rubedine accidit, vel apoplexia, in qua facies rubescit, aut nigrescit, vel squinantia, vel sanguinis fluxus vehemens, ac repentinus. Cum enim adsunt talia, minutio qualibet hora diei, vel noctis est facienda. Cum autem multa huiusmodi necessitas incumbit, bonum est eam fieri post duas, vel tres horas diei, cū iam digestiua suam operationem expleuerit, & secum superfluitas expulsa fuerit. Verumtamen si cui sincopis in minutione consueuit accidere, oportet vt ante flebotomiam modicū panis comedant, in succo granati muzi infusi, aut in vuæ acerbæ succo; vel in eorum similibus madefactum. Id quoque monendum est, ne quis vllatenus minuatur, post colicam passionem, aut vomitū, aut ventris fluxū, aut post multū coitū, vel post laborē, aut post vigilias, & postremo post oīa quę corpus dissoluunt, aut fortiter calefaciūt. Idē in iiij. parte. Ex frequēti quidē abstractione sanguinis, euenire sępissime solent malignitas complexionis. & hidropisis, ac festina senectus, appetitusq; destructio, pulsusque paruitas, stomachi, & epatis, & cordis debilitas, ac tremor, & paralisis, necnon ēt appoplexia, & postremo virtutum omnium naturalium imbecillitas. Ex negligentia vero minutionis, cum ea quis indiget, accidunt sinochus & paralisis, & peripleumonia, & variolæ, & morbili, & passio emoptoica, & mors subitanea, pestilentia quoque, & apoplexia sanguinea. Itaque minutio si fiat vt oportet, magna medicina est in sanitate conseruanda, valde proficiens, & ad curationem ægritudinum conueniens.

De Regimine minuti. Cap. XIII.

IDem in vij. parte. Post minutionem vero cauendum est, ne locus stricte ligetur. Hoc enim apostema consueuit afferre, nec multus pannus superponatur, nec aliquid eorum quibus redolendi causa quidam se perungere consueuerunt, eidem loco adiungat. Locus quoque si calefactus fuerit aqua rosata infrigidetur, vel aqua dulci frigidissima irroretur. Minutus vero nullo modo balneum ingrediatur, præcipue si locus fuerit calefactus, donec vulnus consolidetur, & calor ipsius flegmonque sedentur. Vinum quoque qui taliter se habuerit, nullatenus bibere p̄sumat, nec mēbrū, in quo minutus est moueat, nec opus aliquod eo perficiat. Minutus p̄terea nec in die minutionis nec in die sequenti multo cibo repleatur, sed moderans se cibo leui, colerā rubeā reprimente, & extinguente nutriatur, sicut est suchabegi fortis acetositatis, nisi forsan asperitatem patiatur in pectore, quæ hoc prohibeat, & tunc zimbrabegi ex agni carne factum, & oua mollia comedat. Quid si quis in die minutionis vsque ad ebrietatem bibat, brachium eius duabus ligaturis cingatur, & insuper vigiles qui custodiant ipsum adhibeantur, plerunque enim sanguis taliū adeo decurrit, vt quidam moriantur, & quidam morti proximi efficiantur. Cum igitur hoc acciderit, & sanguinis vndecunque multitudo fluxerit, donec virtutis sequatur debilitas, aqua carnis, & vinum subtile, forte, ac bene redolens infirmo subito tribuatur, res quoque bene redolentes ei adhibeantur.

De obseruantia quoque consuetudinis. Cap. XIIII.

IDem in iiij. parte. Consuetudines oportet obseruare, & sm earū regulam incedere, nisi pessimę sint, & tunc paulatim

& ordinabiliter ab eis recedendum est. Quapropter quisque cauere debet, ne vniuscuiuslibet rei sibi consuetudinem faciat, quam eum obseruare oporteat, & ex cuius constrictione nocumentum sustineat. Nam si quis uno cibo uel potu semper vtatur, vel semper abstineat aut dormire, uel mouere, vel coire, vel ægerere consuescat, & ex horū aliquo grauiter constringatur, maximum ex eius abstinentia nocumentū patietur. Ideoq; corpus suū sic quisq; disponat, ut caloris, ac frigoris patiens esse ualeat, & ad motiones, ac nutrientia sibi necessaria aptum reddatur. Somnique & vigiliarū horas, & māsiones, ac domos, sine lęsione mutare possit, fortassis enim hòc agere necessitate cogetur. Const. in practica. Oportet ēt magnū ingeniū poni ad custodiendā sanitatem, cum cōsuetudine, quia consuetudo inueterata fit quasi naturalis. Vnde Hypocras. Consuetudo inquit secunda est a natura, sed humana consuetudo in multis rebus est diuerso modo, sicut in aeris percussione, exercitijs, balneis, cibis, & potibus, vigilijs, coitu, inanitione, & cæteris. Quicquid vero horum diu fuerit assuefactu, erit quasi naturale, proinde difficillime mutatur.

De Seruanda consuetudine in dietis, & purgationibus. Cap. XV.

TEmpus dietę multiplex est. Sunt. n. quidam soliti mane comedere, alij meridie, & nonnulli vespere: Quorū quicūque suam mutat consuetudinem, vt vel post uel prius comedat, fit ei contrarium. Si. n. prius māducauerit, cibus stomachū pręgrauat, & totum corpus. Si vero postea. i. vespere, neq. sua fuerit consuetudo, incidit in angustiam, inflationem, rugitum, oxiremiam, & nonnūquam solutionem. Si vero tardauerint ꝓpriumque tempus transierint, patiuntur defectionem, idest pūctionem in ore stomachi, amaritudinem in ore. Qui autem suum tardauerit prandium, ne egnent, nisi subtilem cibum, q̄a stomachi eorum sunt defecti, propter coleram, quæ ad eos defluit. Ideoque paucum, & humidum cibum sumant sicut laganę, & ius gallinę, aliaque iura, & oua mollia, modicum puri vini potent, ut stomachus confortetur. Qui autem in die semel soliti sunt comedere, si bis aliquando māducauerint, dormiāt, vt calore interius coadunato superfluus digeratur cibus, multū & suauiter ambulēt, modicū vini aliquantulum commixti bibant. In alio die minusq̄ soliti sunt manducent. Melior est ēt cęna quā prandium, quia post cænam quiescunt & dormiunt, calorq; naturalis intrinsecus coadunatur, & cibum digerit. Cæna tamen unum habet vitium, cum fumo. n. cibi debilibus nocet oculis, & capiti. Consuetudo purgandi corpus diuersa est, sunt. n. quidam sæpe multa quantitate purgationis vtentes cū flebotomia, & scalpellis, qui si tempus solitæ purgationis transierint grauitatem corporis cito patiuntur, & febrem. Quod si morbum sanguini pertinentem patiantur, medicus certissime debet sanguinem minuere, proculdubio secundum posse naturę. Similiter quibus sanguis solitè de naribus, uel emorroidis fluxerit, necessitas expedit ut sanguis minuatur. Sunt & alij in vnoquoq; anno sanguinē minuentes, alij vero nunquā. Quod si pp aliquam necessitatem flebothomati fuerint, cito debilitātur. Ideoq; si infirmentur, necesse est sanguinem minui, sed modicum curtere sināt, quia flebothomia complexionem corrumpit. Epaticum generat, hidropisim cardiacā, stomachi defectionem, paralisim, epylentiam, & similia, maxime senioribus, & frigidam naturam habentibus. Porro non oportet flebothomiā negligi, nec negligentia fiat consueta, quia pessimas generat febres sanguinolētas, sicut sinocham, pleure quoque, flegmones; squinantiam, sanguinis fluxum, maxime iuuenibus, & calidis, & humidis natura. Oportet ergo non negligi flebothomiam, ut alleuientur venę, & arterię pręcipue in vere, ut securi sint a uenturis morbis. Similiter quibus fuerit consuetudo sanguinem per emoroidas fluendi, & strictus est, malas generat infirmitates.

De Proprio regimine corporum temperatorum. Cap. XVI.

HAli. vbi supra. Hæc de communi regimine corporū ad sanitatis custodiam dicta sunt. Regimen autem propriū corporum est, secundum uniuscuiusq; naturalé complexionem. Igitur a regimine temperatorū corporum incipiendū est. Horum sanitatis custodia est, earum rerum, quæ habitudini illorum conueniunt contemperantia, scilicet aeris, exercitij, balnei, cibi, somni, mundationesque corporis, ut sit horum usus, iuxta quod opus est, in quan-

titate,& qualitate,& ordine,& tpe. Oportet ergo, vt sit aer tẽpetatus in calore,& frigore, qualis est in vere, sitque clarus, ac subtilis haustu,& respiratione delectabilis. Et siquidem calidus est, temperetur refrigerando,& loca frigida inhabitando si vero calidus econtrario. Exercitium autem firmior est colũna custodię sanitatis, cum sit eorum quæ superflua sunt dissolutiuũ,& digestionẽ adiuuat, sed fiat post ciborum hesternorũ perfectam in stomacho,& epate, venisque digestione, qñ cã apparet in vrina coloratio parua, corpusque minutũ est ab gestione,& vrina, ac mediocriter fricatũ, per omnia mẽbra, tã dehinc vtatur exercitio, tpato, vt a membris crapula soluatur,& calor naturalis cõfortetur,& ne fatiget aliqua mẽbra sine alijs, sed tale sit exercitium ꝙ cõmoueat oĩa mẽbra,& hoc fiat donec corpus aliquantulũ intumescat,& nõ obrũdat, neq; pinguescat, deinde vero quiescat. Post hoc aũt vtatur fricatione suaui,& tpata, aut euacuentur crapulæ, q̃ ab exercitio supersunt inter carnẽ,& cutẽ. Deinde in aqua tpata balneetur, vt corpus a puluere vel sudore lauetur, nec hoc diu fiat, ne forte calefiat. Egressus aũt quiescat antequam comedat, ne calor assumptus a balneo, cibũ in stomacho plus iusto calefaciat,& ab eo vapor malus ad caput ascendat. Cibi vero sumendi sunt in calido,& frigido, subtili,& crosso tpati, vt est panis ex farina munda, bonæ fermentationis, ac perfectæ decoctionis. Carnes ouiũ,& hędorũ, vitulorũ, gallinarũ,& hmõi. Quod si non intercidant tpati, calidi & frigidi humidique,& sicci conficiãtur, vt eorum cõplexio temperetur. Oĩs quoque cibus quo delectatur aliquis cõferentior, ac nutribilior est ei, maximeque tpatę cõplexionis homini, qm̃ ex maiori parte inclinatur, ad ea, quæ sunt vtiliora sibi. Vinum aũt bibat coloris subrufi, vel rosei, odoris iocundi cũ mensura,& tẽperatione ęquali. Somno aũt vtatur cũ ad eum natura impellit,& finiat, cũ satiatus eo fuerit. A multo coitu se custodiat. Omnia quoque accidẽtia caueat præter gaudium,& letitiam, quę huic complexioni consonant, confortantes calorem naturalem. Oportet tñ cũ diuturno gaudio, quandoque miscere dilectionem.

De Regimine corporum extra temperantiam positorum. *Cap.* XVII.

CORpora vero extra temperantiã sunt illa, quæ a statu sanitatis in latus diuertunt, horũ alia sunt extra temperãtiã naturaliter, alia vero pp causas non naturales,& hæc prona iã ad infirmitates cõsistunt. Extra tpantiã natura q̃dã sunt in cõplexione quædã in figura. Quædã vero extra tpantiã in complexione sunt, aut in eis est complexio mala, secundum vnũ modũ in oĩbus membris, aut varia in diuersis. Horum autem corporũ custodia sanitatis fit tribus modis, vna est custodia cõplexionis in suo statu, per ea q̃ sibi sunt similia,& hoc qñ multum distat a tpantia. Secunda est traductio complexionis ad temperantiam ex rebus cõtrarijs, has quidem duas facere possunt, quæ sine solicitudine & occupatione sunt. Tertia vero est illorum quibus solicitudines instant, ita vt eos ab vsu duarum prædictarum impediant. Constan. in practica. Calidos itaque taliter regamus, mansionem eis faciamus, vbi aer sit frigidus,& clarus naturaliter, vel artificialiter, maxime si æstas est. Caueãt solem, vigilias, laborem,& requiem assuescãt, balneentur in aqua tepida,& frigida, in ęstate maxime iuuenes, ne defectionẽ habeant, deinde comedant pisces, carnem hędulinã, gallinaciã, cum aceto coctam, aut cum lactuca, seu portulaca, vel cucurbita. De fructibus vuas, persica, pruna, cerasa, mala, pira,& similia. Vinum albũ non potent,& subtile. Caueant rubeum,& citrinum, nullum. n. vinum eis vtile est nisi albũ & subtile. Corpora vero frigida,& humiditate,& siccitate ęqualia mutanda sunt ad temperamentũ, cum calefactionibus & exercitio, eant semper per calida loca,& fortia operentur exercitia, balneentur in aqua calida in qua cocta sint sansuccus, mellilotũ,& morentur ibi. Manducent pecorinam,& caprinam carnem, cum cimino carui, aneto, pipere,& allijs,& cępis conditam. De herbis erucam, apium, mentam, radices, merum vinum rubeum,& citrinum bibant, aqua quam potent, cum mastice coquatur. Caueant coitum quanto magis possunt. Humida corpora cum multis & fortibus exercitijs mutentur, in locis calidis morentur, laboribus assuefaciant maxime ieiunij,& balneis salsarum aquarum, vel aluminosarum vel sulphurearum. Deinde cum costoleon vngantur, aut anatileon. In calida arena operentur, siluestres carnes comedant, præcipue siccas & salsas, vtantur aceto absomagaro,& similibus, vinum forte & merum bibant. Sicca vero corpora cum humidis mutentur, in aquosis habitent,& quiescant ab omni labore, semper se in aqua calida balneẽt,

& vngantur oleo violaceo,& amigdalino, multum tamen nõ maneant in balneo. Comedant agnos lactantes,& suillos, pisces omnes humidos, fructus de herbis, cucurbitas, portulacas & similia. Quod si hæc complexio ad vltimas siccitates deuenerit, regamus eos sicut ethicos,& consumptos. Si autem cõplexio fuerit composita, sit regimen eis compositum.

De Malis habitudinibus corporum immutandis. C. XVIII.

HAli. vbi supra. Naturalis quidem complexionis habitudines sequuntur habitudines corporum, siue qualitates, aut figuræ, quæ sunt sex. s. pinguedo, macies,& temperata, spissaque,& varia,& inter has media. Constan. in practica. Harum autem sex figurarum, quia duæ primæ pessimæ sunt, oportet vt macilentam incrassemus,& crassam extenuemus. Macri sunt incrassandi cum multa requie,& paruis exercitijs,& fricationibus vtantur, quoad calor naturalis suscitetur, deinde vngant cum humidis oleis, lenia vtãtur vestimenta eorũ sint lenia & mollia, humida sumant cibaria sicut est caro agnina, pecorina, edulina, gallinæ, anates, anseres, lac risi, pisces recentes, comedãt bis aut ter in die, post cibum bis, vel ter balneentur,& oleo violato vngantur. Et si sint calidi naturaliter, accipiant, tipsanam,& micam panis,& cucurbitam,& omnia iussellata,& cum amigdaleon condita. Crassi aũt extenuandi sunt nimis exercitijs,& laboribus, ante cibũ prouocatis, ieiunijs assuefaciendi, balneentur in aqua salsa, in nitrea, sulphurea. Sed postquam balneũ ingrediãtur fricentur,& cũ anetileon,& costoleon vngantur, deinde lauẽtur,& in balneo morentur. Exeuntes balneum comedant pauca cibaria, multam qualitatem,& quantitatem,& modicum nutrimenti habentia, sicut panem furfureum, lachanam, spinachiam, crisolocannam assuescant calidis,& siccis, salsis,& stipticis,& pinguedinem habentibus. Sunt enim eis vtilia, quia de eorum quantitate corpora parum replentur, vigilijs vtantur, in asperis locis nudisque dormiant, asperis vtantur vestimentis, assuescant tristitiæ, cogitationis,& sępe bibant farmaciam, crossum flegma purgantem.

De Regimine malæ complexionis, quæ varia est in membris, & primo cerebri. Cap. XIX.

HAli vbi supra. Dicto de regimine malæ complexionis naturalis in toto corpore, restat dicere de regimine corporũ malam complexionem habentium in membris variam. Cuius itaq; corpus, vel membrũ aptatum est alicuius morbi susceptioni, necesse est, ꝙ illud regatur regimine morbum hmõi prohibente, verbi gratia: Cuius epatis venæ naturaliter strictæ sunt, epatis eius accidit opilatio,& a pane mundo,& a carnibus ẽt leuibus, multo magis ab alijs, ideoque oportet illum regi his quæ opilationem aperiunt. Sic & corpora debilia ad ethicam, vel ptisim parata, oportet humectantibus regi. Igitur a capite membrisque sequentibus prosequamur. Capitis complexio qm̃ natura frigida est, ita vt inde cũ generẽtur in eo crapulę multæ, læsio eius omnia membra corporis grauet. Itaque quando cerebri complexio mala est, oportet eam sedare contrariorum vsu, vt si calida est, dieta refrigeranti tam in cibis, quam in medicinis regenda est. Quando vero malum eius frigidum est, econtrario. Si autem in arterijs capitis opilatio est,& inde fiat cęphalea, sanguis minuendus est a venis duabus, quę sunt in temporibus. Accidit autem huiusmodi cęphalea plurimum, ex causa humoris calidi defluentis ad os stomachi, cum sit neruus qui venit ad illum a cerebro fortis sensu. Igitur eo regimine vti oportet, quod contra fluxum coleratum ad stomachum prodest, sicut dicetur inferius, cum ad regimen stomachi venerimus. Nunc autem dicemus ea quæ necessaria sunt, in custodia sanitatis membrorum, quę sequuntur cerebrum, inter quæ sunt oculi,& aures, quæ cum sint vtiles maxime, celerisque sensus, propter bonitatem sensus eorum subtilitatem accelerant ad ea languores, minimis ex causis nocentibus.

De Regimine oculorum,& aurium. Cap. XX.

IGitur oculorum,& auriũ cõe regimen est arcere fluxum materierum a cerebro ad illa, vt. s. purgetur id quod ab eo fluit per nares, prouocando sternutationes,& vtatur homo aperientibus opilationes. A guttute quoque vtendo gargarismo, cum squingibin,& aqua decoctionis piretri, vel si corpus immundum est, vtatur ad emundationẽ totius corporis laxatiuo. Accidit autem visui, subtilitas

ex acuto morbo, qui factus est capiti, aut causa multum spuē di sanguinem, aut causa vomitus, aut clamoris magni. Collirizatio vero pinguedinis aspidis, & comestio carnium eius, cō fortat visum, lectionē quoque librorū si augeas adiicitur visui virtus. Razi in quarta parte. Ad conseruationem sanitatis oculorum, cauere oportet a sole æstiuo, & puluere, & fumo, & a coloribus albis, vel rebus radiosis, frequēter vel semper intuendis, & a literis vel scripturis subtilibus aspiciendis, & ne rem vnā hō semper tanquam pauefactus aspiciat, a multo præterea fletu, & frequenti coitu, & ne diu moretur in loco, vbi ventus frigidus perflat. A nutrientibus quoque valde siccis, vt sunt lenticulæ, & res salsæ. Visum etiam impediunt frequens ebrietas, & vinum & nutrimēta crossiciē habentia. Acuta quoque vt sinapis, eruca, cepæ, & allia, necnon & ea quæ capiti nocent, & dolorē adducunt, vt dactili, porri, mandragora, caules quoque, & lenticulæ, somnus multus, & vigiliæ multæ. Porro iuuamen visui tribuunt collitia lachrimas expellentia, & ne mali humores ad oculos descendant prohibentia. Item aquā intrare claram, ac per magnum spacium oculos in ea clausos tenere, hoc.n. oculos in ea claros ac rigidos efficit, multotiens & eos corroborari contingit, quando literas non subtiliores, aut picturas quis intendere experit. Quod autem oculi sanitatem conseruat, & abstergit est tuchia cum succo maiorane confecta. Est ēt de his quæ oculos abstergūt vt recentis fœniculi succus, in ocilis ponatur, vel malorū granatorū collitiū. Hali vbi supra. Auribus vero cauendum est a vocibus grauibus, vt a tonitruis, & acutis ac trementibus, & ne quid in foramē cadat auditus reptile. s. aut aliquid aliud, vidi.n. in cuius aurem raceræ granum ceciderat, & grauatus est auditus, nec egressum est aliquo medicamine. Illud etiam caueatur ne reptilium aliquod ingrediatur. Quod si sentiatur in aure dolor & morsus, insluatur ei aliquid olei rosati cum aceto, vel lacte puellæ. Razi vbi supra. Ad conseruationem auditus summopere insistē dum est, vt aurium sordes, mundificentur, & ne aqua in aures intret, ne pustula in eis acuta nascatur. A fastidio quoque valde custodiri debēt, & ne stomacho pleno dorminant. Porro qualibet hebdomada parum olei amigdalarum amaratū auribus iniiciendum est. Quod autem aures ne doleant custodit est frigido vento tempore longo, non appoui.

De Regimine dentium. Cap. XXI.

AD conseruationem autem dentium, summopere cauendum est, ne res duræ cum eis frangantur, aut res viscosę sæpe, & diu masticentur, vt sunt dactili, mel coctum, & similia. A multo quoque vomitu cauendum est, & a rebus dētes stupidos facientibus, eosque congelantibus, sicut est nix, & eius aqua, proprieque post cibum calidum ab eis conuenit abstinere. Præterea si in dentibus aliqua pars cibi, præcipueque de lacte remanserit, abluantur, & confricentur. Hali vbi supra. Dentibus cauendum est ne superueniant eis ægritudines, a putrefactione quoque minuendo dulcia apponere, vt sunt dactili, & natilen, & potus aquæ frigidæ statim post illa. Caueat quoque lac, & pungentia, & assiduitatem vomitus, & lauationem post vomitum faciat cum vino, & squingibin, similiter & post comestionem lactis. Caueat etiam stuporem gingiuarum, & vitet ea quæ plena sunt acerbitatis. Fugiat quoque putrefactionis aduentum curatione temporata, cum his quæ eam eliminant, vt est ordei farina combusti, punicis quoque combusti, & fracturis radicum, & quæ confortant gingiuas, & dentes, & anhelitum condiunt. Oportet tamen non multiplicari curationis vsum, vlcerat enim gingiuas, & corrumpit eas, ac minuit, titillationem quoque dentibus inducit eos concutit.

De Regimine pectoris, & stomachi, cordisque, & epatis, ac renum. Cap. XXII.

CVm autem a capite descenderint ad pectus materiæ multæ, oportet assuescere semen papaueris parari cum medicaminibus, & dyacodion, quæ fiunt catarris. Cum autem ad stomachum a cerebro descendunt superflua colerica, & cōplexio stomachi calida est natura. Oportet hūc fluxum arcere, dandumque est ei parum cibi ante fluxum, nec famem sustineat, quia copiam contrahit coleræ, sitque quod dabitur ei refrigerans esca, vt carnes auium, paratæ cum succo malorum granatorum. Oportet etiam euacuare coleram ad stomachum fluentem, & laxatiuo educente coleram rubeā, vt est absinthij decoctio, vel mitobolanorū citrinorū, &c. Hieme tū oportet regimini calefacientia quędam addi. Cum autē descenderit humor flegmaticus, fueritque stomachus frigidus, oportet in hmōi vti regimine calefacienti, cui vero fuerit in consuetudine percussio cordis, hunc oportet assuescere flebotomū, vsum quoq; succorū fructuū, vt granatorum, & pomorū, & coctanorū &c. Cui⁹ vero cor debile est ac frigidū, assuescat ille stituppo pomorū, &c. & prohibeas illum semel sumere multū cibū, & aquæ frigidissimæ potū. Caueat ēt oīa q̄ timet, & in qbus tristatur intueri. Qui.n. est hmōi, habitudinis, nōnunq̄ repente moritur his de causis. Qui vero ī capite hēt opilationē, & in eo sentit extensionē aliquotiēs, & grauitatē. Oportet.n. his, vti, quæ aperiunt opilationē. Prodest ēt in hac parte diminutio prandij, & eius subtilitas, prohibitioque a cibis crossis, & a potu dulcium & crossorum. Cuius vero stomachus & epar natura parui sunt, non oportet ei semel dare cibū, sed bis aut ter, vt descendāt prius, nec sit in stomacho multus sitq; temporatus, & citæ digestionis. Sed & si cuius renes generant lapides, & corpus eius sit gracile, vt est ordeum cum cortice, pisces lapidosi, gallinę pulli, lac ēt asinæ prodest ei.

De Regimine membrorum genitalium. Cap. XXIII.

CVius autem testiculi calidæ cōplexionis sunt, multum sperma generantes, in tm̄ vt sæpius coitum requirūt, euacuatoque spermate mēbra quoque eneruantur, & stomachus imbecillis fit, animi quoq; defectio accidat, hunc oportet arceri coitu, & cauere cibos sperma generantes, vtiq; regimine appetitū coitus minuente, exercitij quoque fortis assiduitate, quo moueantur plus cæteris superiora membra corporis, vt est ludus pilæ, subleuatio, vel iactus lapidis, vtatur ēt aquæ frigidæ balneo. Lombosque suos liniat oleo rosato, & & neuufa. Coctanorum. Dorso quoque suo imponat opium distemperatū, cū aqua lactucarū, atque rosarū. Comedat autē sebedenech, eique propinetur quis feræ semen, lactucarum, & portulacæ, æquis partibus datus. Razi in v. parte. De his quoque quæ sperma, & erectionem virgæ minuunt sunt acetosa, & stiptica in cibo sumpta, vt acetum, & vuæ acetuæ succus, ribes, & his similia. Erectionē quoq; minuunt ea quæ ventositatis dissolutiua sunt, vt agnus castus, ruta, mentastrum, ciminum, & ameos. Hali vbi supra. Mulieres quoque quarum matrices paruæ sunt, oportet arceri a coitu, ne forte concipiant. Si.n. in tali matrice generetur fœtus, non est ei sufficiens in ea locus. Si autem tm̄ extenditur matrix, vt venæ & arteriæ opprimantur, vnde & aer ingrediens anhelitu peruenire ad mēbra prohibetur, sicq; mulier moritur, vel accidit ei dolor, & difficultas tempore partus, peritque fœtus, eo quod exire non potest angustia matricis arctatus.

De Regimine neruorum, ac iuncturarum. Cap. XXIIII.

POrro cuius nerui sunt imbecilles, regendi sunt calidis, & siccantibus, & a vino prohibendi, & a copia coitus acerbisque magis autem pomis, & lacte acer, & abundantia balneandi, & statione in locis fri. hæc enim omnia mala sunt, & eneruationem fouent, hanc dolor iuncturarum frequentat. Nam & hæc passio plus est ex debilitate naturali iūcturarum, & ex repletione humorum ad illas festinantium. Repletio quidem fit ex vsu multorum ciborum ac potuum, & maxime a crossis cibis, cum reliquię, balneique demissione, & frequenti coitu post cibum. Qui igitur huiusmodi assuetus est passioni, debet hæc omnia, & in cibis laudabilium chimorum, facilisque digestionis continens esse, vtatur ante prandium fricatione, & exercitio mediocri, & balneo, caueus ab eis post. Tempus autem quo solet ei passio fieri, præueniat euacuatione humoris a quo fit, vt sanguinis minutione, si est passio sanguinea, decoctione fructuum si colerica. Pilluiis hermodactili, & tapsiæ si flegmatica. Decoctione epytimi si melancolica. Quod cum fecerit, vtatur etiam emplastris, & cataplasmatibus, quę membrum cōfortant, vt prohibeatur suscipere materias ad ipsum defluentes, & eas a se repellat. Sic etiam in omnibus membris imbecillibus oportet fieri, quæ materias influentes suscipiunt. Nos quidem egressi sumus in hoc capitulo a terminis molestiarum naturalium, ad eas quæ sunt extra naturam, vt sermo noster in custodia sanitatis esset plenius. De hoc enim passionis regimine dicendum est, cum aliorum membrorum curatione, nunc autem ad debilium corporum regimen transeamus.

De Regimine corporum debilium, & primo mulierum prægnantium. Cap. XXV.

INfantium quidem, & senum, & ab infirmitate conualescentium corpora, necesse est habere regimen proprium, quia debilis est virtus eorum. Infantium quidem, & senū quia calor eorū naturalis debilis est. Conualescentiū aūt, quia sanguis eorum paucus est. Itaque regimen infantium incipiemus a regimine mulierum prægnantium. Dicimus ergo, quod cum menstrua mulieri prægnanti recluduntur, accidit ei multorum appetitus incertus, ac subuersio, sputaque, & vomitus, dolor ēt in ore stomachi, & paucitas appetitus. Detur ergo ei syrupus xylo aloe, lābat quoq; xyloaloe, recentē, & masticem odoret, aliaque iocunde redolentia. Pullos, & hædos comedat, & malogranata, cytonia pira, nec tñ multum comedat, sed ter in die paulatim reficiatur, ne stomachus eius grauetur. Quod si pp aliquam passionem indiguerit sanguinem minui, vel chatartico purgari, non oportet hoc in primordiis accelerari, donec quatuor mensium sit prægnans, & tunc faciendum est hoc v. mense, vel. vi. vel. vij. Cauēdumque est hoc idē iij. vel ix. In primis nanque quatuor mēsibus est in ea fętus debilis, & opus est ei cibo, minuit autem cibum minutio, vnde moritur fętus. Octauo quoque, & ix. iam augmentatus fętus eget maiori cibo, in quibus si mulier euacuetur, cibus minuitur, & fętus moritur.

Razi in quarta parte. Mulier prægnans, ab omnibus nutriē tibus, in quibus amaritudo, & acuitas est, abstinere debet, vt sunt capares, lupini, oliuæ immaturæ, & similia. Omnia quoque vitare debet, quæ vrinam, & menstruū prouocant, vt sunt cicer, & phaseoli, præcipueque ruta. A saltu ēt, & percussione, & casu, debet custodiri, præcipueque impregnationis initio, & in fine ab oī sollicitudine remoueri, quæ sæpe aborsus causa existit. Nutriri vero debet cum subtilibus humorum bonorum generatiuis, ac nausiæ repræssiuis, & os stomachi corroborantibus, vt est carro gallinę, perdicis, & hædi. De vino quoque boni odoris bibere modicum, quod tpate sit aquatum. Ieiuna uero bibat rob fructuum acetosorum, ac stipticorū, cum quibus parū de trocisco xyloaloe accipiat, vt abominatio, & nausia in ea reprimantur. Exercitio quoque tpato vtatur, & sibi caueat ne longam in sole, vel in balneo moram faciat. Cantilenas autem habeat, & ea quæ delectationē afferunt. Res ēt odoriferas circa caput, & faciē, nec non & somnum augeat, nec impleatur cibo semel, sed multis vicibus in die comedat, a malis aūt nutrientibus sibi caueat, & ne multa cibaria diuersaq; in stomacho misceat. Quod si multū in ea destruatur appetitus, de rebus acutis parum est ei tribuendū, vt sunt capparæ, & sinapis, & similia, quæ disgregando commouent appetitum. Masticem ēt, & olibanum conuenit masticare, citonia & granata, malaque macana comedere. Si uero ipsam infirmari contigerit, oportet vt siue minutione, siue ventris solutione medicetur, sed cum maximo timore, multaque diligentia fiat, ad hoc vt fętus remaneat, partusque facilis efficiatur.

De Regimine parientis. Cap. XXVI.

CVm autem hora partus appropinquauerit, parturiens in balneo mitti debet, & in tina quotidię sedere, ventrem & costas cum oleo sysamino inungere, nutrientia quoque bonum habentia saporem, ac lenientia sumere. Cumque partus aduenerit hora, costæ mulieris, & inferiores partes inungi debent, cum oleo dealcheiri, & oleo sambacino calefactis ipsisque paulatim insedere, quæ postquam parum ambulauerit sedeat, & pedes ęqualiter tendat, deinde vero super vtrosq; se subleuet, & si dolor partus fortis fuerit nares & os apprehendendo se præmat. Obstetrix quoque costas eius extendat, & humeros, iliaque inferius præmat, & si diu taliter se habuerit, issidcbeg vnctuosum de pullis factum, in quo adeps gallinæ pinguis, & anatis ponatur, in potu sumat, viuumque boni odoris bibat. Si uero in partu secundina remanserit prouocanda est cum considi sternutatio nares apprehendendo.
Hali vbi supra, Mulier adueniente partu modo deambulet, modo sedeat super scamnum. Cumque dolor creuerit, spiritū suum arceat, & includat, & ad interiora impellat, infantem vero susceptura, post tergum eius sedeat, manumque suā super vterū eius, & ilia ducat. Siue autem difficillimus sit partus siue siue fetus in vtero mortuus, siue post partum secundina remāserit, vnicuique proprio subueniendum est medicinæ remedio.

De Regimine infantis nascentis, vel nati. Cap. XXVII.

AVicen. in j. cann. cum nascitur plerique sapientes dixerunt vmbilicum in primis debere super quatuor digitis incidi, & cum lana munda bene retorta ligari, taliter ne doleat. Oleum quoque cum panno super eum imponi, & vmbilico medicamen superponi. Festinandum est etiam ad corpus infantis salliendum cū sale tenui, vt eius cutis indurescat, qm̄ illico cū nascitur, oīa quæ tangunt ipsum ei nociua sunt, siue calida, siue frigida, siue aspera ea sentiat, pp cutis eius subtiliationem atque calorē. Deinde vero aqua tepida lauetur, eiusq; nares assidue digitis, quorum vngues incisi sint purgentur, & in eius oculos parum olei proijciatur. Cumq; opus erit vt fasciet, nutrix eius mēbra suauiter tangere debet, & quod dilatandum est dilatare, quod subtiliandum subtiliare, omneque mēbrum secundū figuram conuenientiorē figurare, & hoc totum cū extremitatibus digitorum, subtili cōpressione. Quod quidem multis vicibus oportet facere, & oculos eius suauiter & assidue tergere, vesicam ēt eius præmere, vt facilis fiat exitus vrinæ, deinde manus illius extendātur, brachiaque eius ad genua ducantur, caput infasciatum ligetur, eique pileus imponatur, qui super caput comprimatur, & constringatur. In domo tpati aeris ad dormiendū ponatur, cumq; dormierit toto corpore caput altius sit. Obseruandumque ne colli, vel dorsi vel extremorum eius aliquid torqueatur. Aqua suaui, & æquali balneandus est & hoc post longū eius somnū, plerumque vero bis in die vniuersaliter & ordinate, nec lauetur nisi quousque corpus eius calefiat, ac rubere incipiat. Post hoc extrahatur, & aures eius ab ingressu aquæ custodiantur. In hora quidem ablutionis cū accipitur, manu dextra super brachium sinistrū assumatur, nec super ventrē, sed supra pectus suū appodietur. In primis aūt iaceat super vētrē suū, postea super dorsum, & præter hoc incessanter fricetur, atque præmatur, & figuretur. Duæ quoque res ei iuuamen conferunt, ad hoc vt eius cōplexio fortis fiat. s. motus lentus, & vox cantilenę, cū quibus debet dormire. Ex quantitate nāque recipiendi hæc duo patet q̄rū sit aptus exercitio, & musicę, quorū vnū est corporis, & alterū aīæ. Razi vbi supra. Post partū statim aures infantis p̄mendæ sunt, quod ēt postea multotiēs est faciendū. Obseruandū quoque ne lac aures eius intret, cū lactatur, & vt palatū cū melle tangatur. Naresque cum aqua calida, & vncto semper mundificentur, & muscilaginęs emungantur, ipse quoque prius fricādus est, & postea inungendus. Membraque in vnamquamq; partē tendenda sunt, & fascia cingenda. Caput eius & nares & frons rectificanda. Hoc. n. regimine si custodiant, ęgritudines multas euadent. Māmillas quoq; taliter sugat, ne vēter eius tendatur, & vt nō accidant ei dissolutio, & pigritia, somnusque longus, nec de latere reuoluatur ad latus, & nō ploret, neq; vomat. Oculi eius in primis diebus natiuitatis operiendi sunt panno, cauendumque summope ne stet in loco luminoso, sed vitta, pānique diuersorum colorū appendantur corā eo. Vtendū est ēt illi delectabilibus cantilenis, nō asperis vocibus neq; raucis. Et postq̄ loquēdi tps appropinquauerit, nutrix frequēter eius linguā fricet, ante ipsum quoque frequenter loquendū est, & verba facilia leuiaque docendus est. Cum vero natiuitas dētium appropinquauerit, gingiue quotidie cū butyro, & adipe gallinæ sæpe fricādæ sunt, & aqua ordei liniendæ.

De Regimine lactationis eius. Cap. XXVIII.

AVicen. vbi supra. Infanti lac matris ad sugendum omnī mode prębeatur, ipsum enim simile est præteritorum nutrientiū quibus in ventre alebatur. s. mēstruorum, ipsa nanque sunt quæ conuertuntur, lac efficiuntur, ipse quoq; magis illud recipit, & magis ei conuenit, intantum vt experimento certificatum sit, valde conferre extremum mammillę matris in os infantis ponere. Cauendum est tñ ne sit eius mater quæ lactet eum primo, donec ipsius. s. matris tpetur complexio. Et melius quidem est, vt parū ei mellis tribuatur, & postea lactetur. Ex lacte quoque quo puer sugere debet, in mane bis aut ter emulgendū est, deinde māmilla ei tribuenda, præcipueque cū in lacte fuerit macula. Lac autem acutum non est infanti ieiuno dandum. In primis quidem non multum lactādus est, eique bis aut ter in die sufficere debet, cumque post lactationem dormiturus est, eius cuna non est vehementer voluenda, quia lac in eius stomacho concuteretur, sed suauiter mouenda, fletusque paruus ante lactationem ei confert.

Hali, vbi supra. Infante nato, natura sanguinē menstruum

quo idem fœtus in vtero matris alebatur suscitat ad mammillas, fitque lac quo nutriatur infans, vt sit cibus eius consonãs, ac priori conueniens, hac de causa lac genitricis nato conuenientius est, lactibus cæterarum mulierum, quia propinquius est eius consuetudini.

De Eligenda nutrice, & eius regimine. *Cap.* XXIX.

AVicenna vbi supra. Quod si res aliqua matris lac infanti dare prohibeat, vt debilitas ipsius, vel corruptio lactis eius, vel quia delitiosa est, eligenda est nutrix ætatis media, s. inter annos. xxv. & xxx. q̃m hæc est ætas iuuentutis, & sanitatis, atque cõplemẽti. In ea quoq; cõsiderãda sunt figura corporis, & mores, & forma mãmillarũ, & qualitas lactis, & quãtitas tp̃s, q̃ fluxit ab hora sui partus, s. vt sint duo mẽses vel ad minus mensis, & dimidius, sitq; partus eius masculus, & partus secundũ naturale tp̃s, ipsa vero nec aborsũ, fecerit, nec facere consueuerit. Vtatur aũt exercitio ipatõ, cibisq; boni chimi nutriatur, & oĩno caueat a coitu, quia sanguinem menstruum permiscet, & lactis odorem corrũpit, eiusque quantitatem minuit, Fortassis autem, & impregnabitur, & tunc quod in sanguine subtile est ad nutrimentũ embrionis redibit. Ipsius etiam embrionis nutrimentũ parum erit, eo q̃ alius lacte indiget, & sic vtrique nocumẽtũ fiet. Quod si nutrici mala cõplexio vel ægritudo dolorosa, vel multa solutio ventris, aut constrictio acciderit, melius est vt alia lactet infantem, donec illa sanetur. Razi vbi supra. Nutricem oportet esse iuuenem, bene coloratam, pinguedine mediocrem, mammillas magnas & amplum pectus habentẽ, non maculosam, nec infirmam, nec partui propinquam, nec multum ab eo remotam. Et hæc q̃dẽ nec salsa comedat, nec acuta, nec acetosa, nec stiptica, nec vtatur porris, nec cepis, nec eruca, nec alijs, a sollicitudine quoq; caueat, & menstruorum prouocatione. Quod si lac eius minuatur, pulres de farina fabarum, aut risi, aut panis de simila sicci, & lacte, & zuccaro factæ ei tribuantur ad sorbendum, quibus & parum seminis feniculi sit admixtum, Si vero lac eius valde crossum fuerit, nutrimentũ subtiliandum erit, ipsaque parum laborare cogenda. Porro si multum subtile fuerit, nutrientia fortia, & crossa cum augmento ei danda sunt, & somnus augmentandus. Lac itaque quod melius iudicatur, est illud, cuius vna gutta super vnguem distillata, nec multum subtilis appatet, & liquida, nec multum crossa & congelata, bonum hñs odorem, paruamque dulcedinem. Salsum vero lac, vel mali odoris, nullo modo conueniens est nutrimento infantis. Hali vbi supra. Nutrix a xv. annis ad xl. eligatur, quæ a cibis pungitiuis, & fructibus ponticis, & amaris, & acerbis valde, & hmõi, qui lac corrumpunt, prohibeatur. A coitu quoque penitus arceatur, hæc est. n. maxima causarum lac corrumpentium, commouet enim sanguinem menstruũ ad egressum, & lac a bonitate sua mutat, & si forte concipit, amplius est nocumentum infanti, quia sanguis bonus conuertitur ad cibum fœtus, & remanet malus. Considerandum est itaq; lac, & eligatur, quod est melius, ac rarius, quia cibo infantis est vtilius. Sic autem probari potest, parum ex ipso in vase vitreo mulgeatur, & nocte sic dimittatur. Si quid ex eo liquidum est ac tenue, non amplius est conglutinatum, lac tenue probatur esse, si vero conglutinatum amplius est, lac spissum & crossum est, itaque si crossum est subtilietur cibus nutricis, vt temperetur, & similiter fiat de contrario.

De Ablactatione infantis. *Cap.* XXX.

RAzi vbi supra. Cũque tp̃s adue nerit, quo infans comedere incipiat, de simila & lacte & zuccaro fiat ei cibus quo se ad aliquid traijciendum disponat. Caro quoque, quę est in pectore pulli teneris, vel perdicis eit ei tribuẽda q̃ postq̃ ei bene sapuerit, cũq; appetere cęperit, mãmillarũ suctio paulatim est minuẽda. In nocte quoq; ea sugere nõ pmittatur. Et hoc etiam obseruandũ est valde, ne in tp̃e calido a lacte remoueatur. Auicen. vbi supra. Naturale ablactandi tempus est duorũ annorum. Quod si infans aliqua de lacte desiderauerit, ordinate est ei tribuendum, non aũt violenter prohibendum, postquam vero duales apparere cęperint dentes, ad nutrimentum ordinate mouendus erit, quod fortius sit, non tñ res ad masticandũ dura danda est ei, sed primo quidem panis, quem masticauerit ei nutrix, deinde panis cũ aquato vino, vel cũ lacte, post hoc amouendus est a lacte, ad id quod est ex sorbẽdi genere, carniumq; leniũ cibo nutriẽdus est. Quod si mammillas improbe petierit, semper eas, volens sugere, mirra, & mentastra more emplastri sunt epytimandæ. Cum autem inceperit ambulare, seque diuersis motibus mouere, non est permittendus, vel exponendus ambulationi, donec ei desiderium secundum naturam fiat, ne cruribus eius ac dorso nocumentum accidat. In primis aũt cum ambulat, ponatur ad sedendũ in corio leni, ne terrę asperitas ipsum scalpat cultelli quoque fustes, & hmõi quæ pungunt, vel incidunt ab eius conspectu remoueantur. Cauendumque ne cadẽs ab alto lędatur. Cum autem canini dentes apparuerunt ab omni re, quæ dura est ad masticandum abstinendus erit, ne materia vnde canini creantur, pp masticationem, quã desiderat, resoluatur. Tãdem vero cum loqui experit, fricandi sunt eius dentes, præcipueq; eorum radices. Hali vbi supra. Tempus ablactationis duos annos non excedit, tunc infantẽ oportet assuefacere comestioni, non subito cibum eius augendo, sed pedetentim dando, & lac paulatim minuendo. Tp̃ais temporibus ablactetur, nec ambulare non suo tempore permittatur, idest prius quam eius membra firmata sint, & solidata. Alioquin femoribus eius, & cruribus debilitates fient, & curuationes, nec oportet infantibus propinari vinum, auget. n. humiditatem corporis eorum, cum ipsorum natura sit humida. Implet ẽt eorũ capita uaporibus malis, eorũq; mentes corrũpit.

De Regimine puerorum. *Cap.* XXXI.

AVicen. in j. cano. In regimine vero puerorum, quod ab infantia emergit, intentio tota sit in eius mores moderando ac meliorando: ne. s. ira fortis, aut timor vehemens accidat ei, neque tristitia, vel vigiliæ. In hoc enim duo consistunt vtilitates, vna. s. in anima eius, vt morum bonorum habitus a pueritia crescat, ac fixus in eo permaneat. Altera vero in eius corpore quia sicut mali mores malitiam cõplexionis sequũtur. Sic ẽt ex illorũ cõsuetudine eũ accesserit, malitia cõplexionis eos sequitur. Ira nãq; vehemẽter calefacit, & tristitia exiccat, pigritia virtutes animales laxat, & complexiones ad flegmatis proprietatem inclinat. Sanitas ergo corporis & animę simul in temperantia morum consistit. Cum autem a somno puer excitatur, balneãdus est, & post hoc vna hora ludere dimittendus, deinde vero ad comedendum ei prębeatur, & postea prolixius ludere permittatur, post hoc iterum balneandus, deinde vero cibãdus. Et quanto plus fieri potest aquam in cibum sumere non permittatur, ne cibus penetret crudus, antequam digeratur. Cum autem. vj. annos habuerit, magistro tradendus est, qui eum doceat in quo etiam gradatim est ordinandus, nec in scholis quotidie morari cogendus est. In hac ætate iam minus erit abluendus, eiusque labor cum commestione augmentandus, nec vinum ei detur proptereque cum calidę complexionis fuerit, quoniam in potatoribus ex eo colera regeneratur, nec ipse puer indiget iuuamento, quod ex vini potatione expectatur, hoc est vrinę prouocatio, & iuncturarum humectatio: Non. n. est eius colera rubea multa, quæ in vrina sit prouocanda, nec eius iuncturæ indigent humectatione. Permittendus est igitur aquam frigidam dulcẽ, & liquidam secundum desiderium bibere. Sic itaque regendus est donec ad xxiiij. annos perueniat, cum sollicitudine quotidiana, quæ ex minoratione humiditatis, & processione exiccationis, & indurationis in eo crescit. Ordinandus est igitur minorando exercitium, & post hanc ætatem regatur regimine sanorum. Razi in iiij. parte. Pueri minutione, vel forte ventris solutione medicandi non sunt, sed ei subueniendum est cum scarificatione, & ventris ex aqua fructuum solutione. Custodiendi sunt autem, ne multum de mellis confectionibus, aut de fructibus comedant, & ægritudines multas incurrant. A lacte quoque & caseo, & a crossis nutrientibus remoueanť, ne lapis in corpũ vesicis generetť. Quibus etiam semina melonũ excorticata cũ zucharo tribuãtur, vt in eis instrumẽta vrinæ mundificenť, ne lapidis gñatio fieri incipiat. Neque vero multũ nutriẽtibus repleri permittẽdi sunt, nec cibos sumere donec prior cibus d gestus sit. Hali vbi supra. Puer ablactatus a multitudine ciborũ arceať, & ab abundantia dulcũ, & farina ac cæteris, & a cibis grossis, & aqua turbida, quæ lapides generant, nec eũ assuescere vino cõuenit, q̃m auget calorẽ, & humiditatẽ, qualis est puerorũ complexio. Corpora quoque cõplexionis hmõi patiunť accelleratione putrefactionis humorũ. Detur tñ eis modicũ vt prouocet vrinã, & minuat ab eo superfluitatẽ, & humectet siccitatẽ, q̃ accidit ei ex labore. Cũ aũt fuerit annorum. xij. iã tũc oportet eũ exercere in his q̃bus docẽdus, vel in q̃bus est ei viuẽdũ, vt si opus est ei audacia plurima, membra eius exercitio forti exerceanť, & p ea quę pauet doceať, vt sit ei cõsuetũ. Si oportet eũ esse philosophũ, mores eius tperenť & boni fiãt, nec assuescat irã & discordiã, sed humilitatẽ & patiẽtiã. Si vero futurus sit in actionibus grauibus, atq; laboriosis, vt in architectura vel

vel cementatia, exercitari fortiter assuescat, & cibis plurimi nutrimenti pascatur, vt virtus membrorum eius augeatur.

De Regimine adolescentium. Cap. XXXII.

RAzi vbi supra. Adolescentes autem & iuuenes ab acutis infirmitatibus custodiẽdi sunt, eos minuendo eorumq; ventrẽ soluendo, quibus statim vt in eis illarũ apparuerint signa, dẽtur fortiter reprimentia, antequã in eis illæ perficiantur. Hali vbi supra. Iuuenum corpora, vt iã vltimum attigerunt terminum, & augmentationis statũ, ideo superfluitates in eis augẽtur, & congregantur, morbique festinant in eos propter repletionem. Hoc.n.tempore cibus non occupatur in dilatando corpus, & augendo sicut prius, verumtamen virtus eorum patientior est morbo, & in pluribus fortior ad expellẽdum causas eorum. His igitur oportet exercitium induci moderatum, & consuetum, nec multum calori solis obuient. In aqua temperati caloris se balneent. Aestate vero aqua frigida dulci, & suaui. Caueant ergo cibos calefacientes coleram generantes, vt allia, cæpas, sinapem, & similia. Vtant aũt cibis q̃tũ põt cuiusq; digestio, & vnusquisq; iuxta mẽsurã suę cõsuetudinis. Sumãt aũt cibos frigidos, vt pisces recentes, eduliosas carnes, cũ frigidis condimentis decoctas, & fructus assuescant, cum granatis, persicis, & huiusmodi. Siquidem cõplexio eorum est habitudine naturali, vinum bibant, nec multum nouum, nec vetus, mixtum aqua frigida, nec vero plurimum tolerent famem, confortat.n.calorem & auget colerã. Assuescant autem corpora flebothomiæ, & laxatiuis, maximeque in vere. Sit eorum regimen iuxta quod expedit naturali complexioni ipsorum, & cuique quatuor anni temporũ.

De Regimine senum. Cap. XXXIII.

SEnum vero complexio, quæ frigida & humida est. Haec regimine calefacienti regi oportet. Habitet igitur in loco aere non sicco, sed simili verno, & si debilis est virtus eius, equitet, & ambulationem minuat. Qui vero fortior est, vtat deambulatione, quæ non fatiget, balneetur aqua dulci & calida, & post vna hora quiescat, deinde vero escas calidas & humidas, digestibiles, citoque a stomacho descẽdentes comedat, cibos autem pungitiuos, & coleram generantes caueat, eos quoque qui melancoliam generant aut flegma, pluries in die reficiatur, & hoc paulatim, quoniã eius natura non patitur, nec sufficit ad digestionem multorũ ciborum semel sumptorum. Prandeat hora tertia, post meridiem balneetur, & dentur ei quędam cibaria ventrem emollientia, postea reficiat. Coitum omnino fugiat, & animæ accidentia. Quia vero colligitur in corporibus senum flegma plurimum, oportet eos nõnunquam regi subtiliantibus, & incidentibus flegma, nec in hoc esse assidue immorandum. Plurimorum quidem hominũ ventres (vt ait Hipocras) in iuuentute sunt molles, qui cum senuerint desiccantur eorum ventres, & quibusdam fit econuerso. Auicen. vbi supra. Summa regiminis senum est operari quod calefaciat, & humectet simul ex nutrimentis & balneis & potibus, a somno prolixo, & mora multa in lecto, & ex assidua quoque vrinæ eorum prouocatione, & expulsionum flegmatis, & ex eorum stomachis per viã intestinorum ac vesicæ. Razi vbi supra. Senum corpora magis euacuatione cum medicinis curanda sunt, quam cum minutione. In his autem labor & solicitudo minuenda sunt, vt eorum eo vires diutius perdurẽt, nec ipsi valde senescãt. Porro q in senio sunt a labore & solicitudine, necnon a minutione, vbi magna necessitas immineat, remouendi sunt. Nutritoribus autem bonis, ac suauiter sapientibus, facileque digestibilibus alendi sunt, & sæpe balneis oportet vti, multumque dormire. Rebus etiam odoriferis faciem & caput inficere. Vinum porro temperatę naturæ clarum ac subtile, mediocriter aqua mixtum bibant, ac temperate sumant si. o. hoc modo regantur, possibile est vt ad alharam, & ptysim, tarde perueniant. Nec eorum corpora deijciantur. Idem in v. parte. Quibusdam hominibus intempestiue cani solent nasci, cęteris autem tardari complexionis suæ cã. De his quidem qui caniciem tardari faciunt, est vt de trifera minori frequenter in mane sumatur. Abstinere vero conuenit a lacte, & a cibis habẽtibus micas panis admixtas, & a pultibus quę multum spissæ sunt, & a frumento cocto, & ab his quæ conficiuntur ex melle, & a potu aquæ multæ, vinumque vetus ac parum modice bibendum est, vel idromel. Maior autem pars eorum quibus nutrimentum fit Kalaię sint, & assaturæ.

De Regimine conualescentium ab ægritudine. Cap. XXXIIII.

HAli vbi supra. Post disputationem regiminis omnium ætatum debilium, sequitur de regimine conualescentium, qui.s.liberati sunt a febribus & morbis acutis, & egressi sunt ab eis, vnde eorum corpora debilia sunt, & paucus eorum sanguis. Debilia quidẽ, quia resoluta pp calorem febris, & eius fortitudine consumpta, vsuque regiminis subtilis. Paucus vero sanguis est ex combustione caloris febris, & paucitate ciborum, ac subtilitate eorũ. A tribus ergo diebus post transitum ægritudinis, vtantur dieta, qua prius in tempore infirmitatis, ad vitandum periculum recidiuationis, tunc vero paulatim, & per gradus, ad id quod grossius est transferantur, donec ad consueta perueniant. Quod si appetitus deficit, & appetit quidem & comedit nec augetur corpus illius, signum est q corpus eius mundũ non sit. Oportet ergo cibum minui, vel corpus subtiliari atque purgari, alioquin regressum faciet morbus, sicut Hipocras ait. Corpora inquit non munda, quanto plus nutriueris augetur eorum malitia. Razi in ix. parte. Itaque qui ex morbis acutis consurgit, custodiendus est ab his quibus sani nutriuntur, & ex his quibus regebatur in ægritudine, vel parum fortioribus moderetur, deinde vero paulatim & ordinatim ad cibos sanorum perducatur. Interim tñ a balneo & labore, vigilijs, & coitu, & vino obseruetur, & ne curis animalibus solicitetur, ab omnibus quoque, quę corpus calefaciunt separetur. Caueat quoque ne famem, aut sitim patiatur, & ne simul cibo repleatur; qm̃ vnum istorum ipsum distemperet, & calefacit, aliud vero cõplexionẽ eius corrumpit. Si tñ eius appetitiua fortis, digestiua vero debilis, & fatigata fuerit, non attendat in comestione quantum appetitiuæ, sed quantum digestiuæ attinet, quod etiam, donec digestiua melioretur, obseruet. A comestione quoque grossorum nutrientium, dureque digestibilium separetur, vsquequo virtus ipsius compleatur, iterũ aũt nutriatur ex his quæ citõ digeruntur. Multotiens quidem, sed parũ comedat, & ex aqua frigida paulatim bibat. Quod si nutrimentũ eius absque vino digeri nõ valeat, vinũ albũ, & clarificatũ ei tribuat; & a forti sibi caueat. Cum aũt alicuius cõualescentis appetitiua debilis inuenitur, sciendũ est reliquias ægritudinis in corpore remansisse, quas necesse est expellere, præcipueque si sapor oris sit fortis, multaque sitis. Itaque venter ipsius soluatur aut minuatur, aut ex singuentia dispositioni suæ conuenientia sibi tribuantur. Denique ille in quo signo reliquiarum ægritudinis remanserũt, vt est calor superfluus, qui tactu sentitur, aut spissitudo anhelitus, aut sitis, aut dolor capitis, aut vrinæ tinctura, aut oris sapor extraneus, aut alienatio in somno, aut vigiliæ, aut hmõi alia, præcipue ad regimen ægritudinis reducendus est, donec hęc oĩa signa remoueantur, & corpus oĩno sanitati restituat.

De Tutela contra morbos pestilentiales. Cap. XXXV.

HAli vbi supra. Dicto de regimine corporum debilium restat ostendere regimen eorũ quæ iam esse videntur in casu causarum ægritudinũ, quarũ.s. causarum amputatio bipartita est. Vna est causarum quæ accidunt corpori extra, & hæ sunt causæ morborum pestilentialium. Altera est earũ, q mouentur intus a cpre, & hę sunt a complexione mala, aut ab humorũ copia, vel eorum malitia. Cautela morborũ, quæ fiunt ab extra, est eorũ quæ fiunt ab aeris mutatione, & hæc aut fit ex mutatione cõplexionis eius, in tpibus anni a naturali habitudine, aut ex alteratione atque mutatione substãtiæ eiusdẽ, in corruptionẽ ac putredinẽ. Itaque pestilentiales morbi quos s. aer pestifer in cpa hoĩum adducit, non accidũt omnibus hominibus, immo passiones illę, quæ fiunt a mutatione complexionis aeris, in ea corpora solent venire, quorũ complexio aeris eo tpe. Quæ vero a mutatione substantiæ aeris fiunt, in ea corpora secundum maiorẽ partẽ eueniũt, in quibus sunt mali humores aeris illius tpis mali, substantię consimiles, parati suscipere passiones, ac morbos, quos inducit aeris malitia. Itaque si euentus ægritudinum ab aeris mutatione fuerint cautela ab eis est, ex vsu regiminis contrarij complexioni aeris illius temporis, tam in cibis, quam in medicaminibus, & alijs causis, sanitati, & ægritudini communibus, prodestque humorẽ aeris cõplexioni eo tempore consonum euacuare, eiusq; materiam amputare. Si aũt est ex aeris corruptione, quoniam huiusmodi habitudo accidit aeri, secũdum maiorem partem, ex excessu caloris, & humiditatis, oportet esse cautelam ab huiusmodi infirmitatum incursu. Primo quidem flebothomia, deinde laxatiuo, cuius est illam superfluitatem calidam purgare. Deinceps autem vtatur regimine refrigeranti, & desiccanti, & caueat obuiare calido aeri

& hu-

& humido. Timent autem pestilentiales morbos, quorum complexio calida est & humida, puerique & adolescentes, quia talis eis complexio dominatur. Quare oportet eos minutiones sanguinis multiplicare, & eorum quæ refrigerant, & desiccant vsum augere, totaque diligentia regimẽ calefacientis, & humectans cauere. Sunt etiam pestilentiales morbi plurimi, quando autumnus nimiæ siccitatis post æstatem magni caloris, vt causon, & febris colericæ, quas committatur vomitus coleratum multus & turbatio, ac sitis. Quare necesse est vsum regiminis præcedere refrigerantis & humectantis. Morborum autem pestilentialium quidam sunt ex putridis vaporibus, aera inficientibus, ut sunt vapores resoluti ex cadaueribus, vel aquas in quibus olera ceciderunt, fructusque putruerunt. Vnde si possibile est oportet a locis recedere, in quibus talia contingunt. Si vero sit habitatio sub vẽto, per quam huiusmodi putredines transeunt, aut in subterraneis locis, vel domibus p quas non pertransit aer multus, loca ipsa aceto rigentur; myrto & odoribus frigidis sternantur, vaporibusque iocundis vaporentur, vt est xiloaloes, & huiusmodi. Quidam vero pestilentiales morbi sunt ab vno in alium transeuntes, vt lepra, scabies, ptisis, mania, variola, & obtalmia. Ideoq; cum his qui talia patiuntur non oportet aliquem commorari, sed ab eis longe fieri, ad loca quæ ex era ventum sunt per illos flantem.

De Cautela contra morbos ex humore prouenientes.
Cap. XXXVI.

EX causis autẽ morborum, quæ mouẽtur ab interioribus corporis, quædam communes sunt, & hæc sunt complexionis malitia, repletio humorum, & malitia eorum, quædam vero proprie. s. vnicuique morborum. De malo complexionis iam alias diximus, quod eius amputatio fit per regimen, quod complexionis malitiæ contrarium sit, eique resistens. Porro chymorum repletio, quandoquidem mala non est, curatur per euacuationem, & corporis ab illo humore mũdificationem. Quæ vero est ex humoribus malis, eius curatio est per inanitionem illius mali humoris. Isi. in lib. etY. Ex iiij. humoribus reguntur sani, & ex ipsis leduntur infirmi, dum enim amplius extra cursum naturæ creuerint, ægritudines faciũnt. Ex sanguine quidem & felle, acutæ passiones nascuntur, quas greci oxia vocant. Ex flegmate vero & melancolia veteres causæ procedunt, quas Græcorum medici cronias vocant. Ex epistola Hipocra. Nam quotiens aliquid in corpore crescit ipsis humoribus, aut minus habet, ęgritudines, & causas veteres facit. Itaque cum inuenerit quis de causa sanguinis quia sanguis vt superius dixi, feruens, & humidus est, debet contrario medicamine occurrere, quod sit frigidum, & siccũ sic de alijs. Aui. vbi supra. Ex his præterea rebus quas obseruare debes, est in fortibus temporibus quantum poteris dimittere fortes medicationes, vt ventre soluere vehementer, aut prouocare vomitũ, aut aperire, vel adurere in æstate vel hyeme. Pręterea scire debes, q non omnis repletio, nec oĩs complexionis malitia suo medicatur contrario, euacuatione. s. & oppositione. Sed multotiens sufficit bonitatis regiminis multitudo. Non oẽs igitur euacuationes necessariæ sunt propter superfluitatẽ repletionis, sed quandoque pp magnitudinẽ ægritudinis, & pp repletionẽ, secundum qualitatẽ, non secundum quantitatẽ. Aliqñ quoque fit secundum modum perseuerationis, sicut indiget ille, cui podagra euenire solet, & epilensia, & huiusmodi in hora cognita, proprieque in vere, tunc itaque necessarium est vt præsertim euacuatione vtatur, ante suam horam, & euacuet ea, quæ proprie in ipsis ægritudine sunt euacuanda, siue sit minutio, siue ventris solutio.

De Signis humorum in corporibus dominantium.
Cap. XXXVII.

EX compendio Salerni. Signa vero distinguentia dominium humoris, iiij. esse cognoscimus. s. lęsiones, dolores tumores, & exeũtia a corpore. Per lęsionem quidem triplicis virtutis dominium humoris declaratur. Per læsionem quidem aĩalis virtutis vt per saporem læsum. Sapor etenim salsus flegma salsum, acetosus acetosum flegma, vel melancoliã, amarus coleram, dulcis sanguinem abundare demonstrat. Per læsionem aũt virtutis naturalis, si enim appetat terrestria, melancoliã deponit, si vero frigida & humida, flegma deponit. Si vero calidos & humidos cibos quis appetens inueniatur, sanguinem deponere diiudicatur. Per læsionẽ vero spiritualis virtutis, vt per inspirationem magnam & raram sanguis, per magnã & spissam colera, per paruã, & rarã flegma, per paruã & spissam melancolia coniecturabiliter cognoscitur. Per dolores humor in eã existens cognoscitur, vt per doloris locũ, & eius varietatem. Per locum, qui aliqñ est vniuersalis, vt in artetica, aliqñ particularis, vt in capite, quod quandoque totũ affligit, & dicitur cephalea, quandoque medium, & dicitur emigranea, qñque vero partem, & dicitur dolor monopagicus, qui si sit anterior indicat sanguinem, si posterior flegma, si dextra coleram, si sinistra melancoliam indicat, per eius varietatem humoris certũ initium demonstratur. Dolor. n. acutus colerã ambulans, aquosos humores, aut ventositatẽ, extẽsiuus humorum multitudinem, sempiternus sanguinem, grauatiuus melancoliam demonstrat. Tumor præterea triplici ratione cognoscitur, vel colore, vel tactu, vel forma. Albus. n. & mollis flegma, rubeus & mollis sanguinem, citrinus colerã, niger vel glaucus melancoliã indicat. Per tactum vero quia durus per duros, mollis vero per molles in eã esse indicatur. Per eius formam cognoscitur, ex colera. n. pustulæ fiunt acutæ formæ, & pruriginosæ, ex sanguine obtusæ, & rubrę. De flegmate vero lata, & non pruriginosæ. Per exeuntiã a corpore cognoscitur, vt per vrinã, & per sputa, & egestiones. Per vrinã humoris spẽs indicatur. Nam citrina colera, alba flegma, rubea sanguinẽ, glauca vel nigra melancoliam, vel glaucã, vel nigram, significat. Per effigiem etiam corporis, humoris dominiũ denotat, vt si carnosus sit aliquis, & venustus, & rubeus, somnolentus sanguinem deponit. Si pinguis, & piger ad actiones, si pallidus & mollis, si bonę imaginationis, malę memoriæ flegma dignoscitur. Si macilentus & leuis ad actiones, & ruffus, & in somnis frigidus, colera dignoscitur. Si quis macilentus & piger ad actiones, hebes ingenio niger, vel glaucus inueniatur, melancoliam deponere corpus coniecturaliter comprobatur.

De Præparatione corporis ad humorum purgationem.
Cap. XXXVIII.

TRiplici nanque proprietate materici ægritudo naturam impedit. Natura vero suo triplici motu econtrario reluctatur. Proprietatum nociuæ materici prima est indigestio, secunda compactio, tertia mortificatio. Indigestio est proprietas materici, q præparatur ad ægritudinẽ faciendam. Compactio est materiei in eodẽ loco congestio. Mortificatio est peruersio materiei oĩno in id quod est contra naturam. Primus aũt motus naturæ digestio dicitur. Secundus diuisio. Tertius materiei remotio, quę operatur ad ægritudinem faciẽdam, contra hęc. s. digestio, contra indigestionẽ, & est nociuæ materiei mortificando, non mortificatæ perditio. Digestio itaque diuisionẽ præcedit. Diuisio vero secũdum naturam debet remotionem præcedere debet. Medicus ergo peritus, naturæ motus debet imitari. In oĩbus. n. natura operatur. Medicus vero minister est. In primis igitur, digestiuis est vtendum, deinde diuisiuis, postea expulsiuis. i. digesta digerere, cõpacta diuidere, mortificatiuã expellere. Priusquã ergo fiat euacuatio, oportet corporã fluxa facere, & cũ mollientib. digerere cũ alterãtibus, diuidere cũ diuisiuis. Mollientia sunt, vt ius carniũ tenerrimarum, & ius piscium magis mobiliũ, & squamosorũ. Digestiua sunt recte obuiantia proprietati materię, vnde nocumentum accidit: Diuisiua sunt in substantia subtilia, vt acetum. Quoniam autem est membris abominabile, dulce cum aceto coniungimus, vt mel, vnde fit oximel, & zuccara, vnde fit syrupus.

De Varijs modis purgationis. **Cap. XXXIX.**

MVltiplicitet autem materiam remouemus, aut flebothomia, aut vitione, aut sternutatione, aut vrina, aut emorroidis, aut mẽstruis, aut sudore, aut egestione. Vomitu superiores educimus. Flebothomia sanguinẽ extrahimus cũ alijs humoribus. Vitione vero humorem detrahimus, aut materiã in proprio loco consumimus insistentem. Sternutatione fumositates deducendo cerebrum depuramus. Per vrinam etiam epar, & vesicam, & renes mundificamus. Per emorroides immundum sanguinem detrahentes, corpus omnino securamus. Per sudorem humores succutaneos educimus. Per egestiones graues in quoslibet humores prouocamus. Prouocantia vomitum alia leuia, alia grauia, leuia delicatis grauia fortibus attribuenda censemus. Grauia aut sunt compositæ medi-

cinæ, aut ſimplices, leuia ſimiliter. Grauia compoſita ſunt vt vomitus ſcapellæ, vomitus. G. Grauia ſimplicia ſunt, vt tapſia, catapucia, elleborum album, nux vomica, ſemen atri plicis, ſemen rapæ, radix eſulæ, cocoguidium. Compoſita vero leuia ſunt, vt hydroleon oximel. ſyrupus acetoſus, vomitus Nicolai, decoctio bacatę, decoctio corticis ſambuci, vel vrticæ radicis. Leuia ſimplicia ſunt vt ſuccus bacatæ, iunci, radicis, & ſimilium, quorum decoctiones aſſignauimus. Ex his autem tam leuiter quam grauiter prouocantibus vomitum, vnguenta, aquis, vina, ſyrupos poſterius inſtrui. Vomitus nimius conſtringitur, ſi catapucia ſtiptica ori ſtomachi ſuperponatur. Flebothomiæ duplex eſt modus. ſ. per antiphraſim, & per methacenteſim ideſt per eandem partem, per antiphraſim i. per contrarium. Ante confirmationem enim ægritudinis in principio debet fieri per antiphraſim. ſ. v. die in pleureſi. poſt confirmationem per metaceu. Vſtionis duplex eſt modus, ſcilicet aut tantum adurendo locum materiam conſumimus ibidem, aut alium locum vrendo, materiam nociuam euacuamus. Sunt mutatoria, aut leuia, alia grauia. Grauia fortibus, leuia debiliis offerenda cenſemus. Grauia ſunt vt pil. al. vel ni. pill. euforbii pill. piperis pitetri, ſtafiſagrię. ſalis armoniaci, nitri, & ſalis gemmæ. Leuia vt puluis thephiſiæ, vel roſarũ vel licinium petunctum lacte mulieris. Prouocantibus ægeſtionem multiplicibus vtimur, quoniam autem materiam primo digeſtam oportet euacuari, ſigna digeſtionis expouimus. Si vrina ſpiſſa apparuerit poſt attenuetur. Et ſi primo tenuis eſt, poſtea inſpiſſetur, digeſtionis ſigna cognoſcuntur.

De Regimine purgationis ſanguinis. Cap. XL.

HAli vbi ſupra. Euacuatio quidem repletionis, quę eſt in vētriculis fit per flebothomiam, & omnino per ea augent regiminis qualitatem, ſicut ait G. quoniam ipſa eſt euacuatio totius corporis æqualiter, & ciborum imminutio. Sanguinis namque minutio attrahit humores ab omni corpore, maximeq; ſi fuerit dominans ſanguis. Si vero fit repletio ſecundum virtutem, oportet fieri ſanguinis minutionē cum laxatiuo cuius eſt humorē purgare, quod ſi oportunum regimen facere diſpoſueris, conferes contrarium qualitati mali humoris, & omnino quicquid auget qualitatem regiminis ſicut ait Gal. quia curatio totius corporis æqualiter ſi fuerint humores multi, fit per flebothomiam, & ciborum dimiſſionem ac balnei. Si vero fuerint humores mali, laxatiuo & vomitu, & ut materia laudabilis in corpore nutriatur. Attentius igitur intuendũ eſt ſi videris ſigna repletionis, quæ ſunt in omni corpore, maximeq; ſigna repletionis ex ſanguine, tunc flebothoma de vena quæ dicitur aquchel. i. mediaſtina. Cumq; corpus euacuaueris loca reſtaura laudabilem ſanguinem, cibum quoque minuas, & a quadrupedum carne, dulcibuſque prohibeas, vtatur autem requie, caueatque laborem: labor enim corpora calefacit, humoreſque malos, qui ſunt in corpore liqueſcere facit, defluuntque frequenter ad aliquod mēbrorum nobilium, & alia. Vnde fit apoſtema, ceterique morbi peſſimi, quare oportet eos qui repleti ſunt laborem cauere, maximeque in quorũ corporibus mali ſunt humores. Sit etiam a balneo prohibendi ſunt, quia facit aliquid ſimile. Si vero ſint aliquę cauſæ quæ flebothomiam prohibeant, vt debilitas virtutis, vel imbecillitas ſtomachi & epatis, in his oportet vti diminutione ſumēdorũ, & ſupliatione ſm quod poteſt virtus, vt ſic natura ſanguinem reprimat & bonum ac digeſtũ faciat. Diminutio nanque ciborũ, & ſubtiliatio perfectiua ſũt in regimine morborũ ex repletione. Vtatur aũt regimine refrigeranti, ac deſicanti, donec ſanguis cōponatur, & maturetur, eiuſque pars deſiccetur, & in naturalē habitũ reuertat.

De Regimine purgationis colerę, melancolia, & flegmatis. Cap. XLI.

POrro ſi cæteri dominentur humores, aut corrumpantur, acceleranda eſt eorum euacuatio conuenienti laxatiuo. Si igitur appareant ſigna ſuperhabundantis coleræ, feſtines eam exinanire. Et ſiquidem tempus æſtatis eſt, & patiens faſtidium ſenſerit, aut punctiones, aut morſus in ſtomacho. Vomitus cum ſquingibin, & aqua ca. exhibeatur. ſ. cum aqua ordei &c. Si autem æſtas non eſt euacuetur corpus cum laxatiuo aqua fructuũ, & mirabolanis citrinis ſolidatis, cum ſcamoneá, ſecundum, quod videbitur poſſe ſufficere ſecũdum virtutem, ætatem, & regionem, atque conſuetudinem. Cibetur autem pullis conditis cum aqua heſcereni, & aqua granatorum, & ſimilibus. Dulcia vero caueat & ſalſa, omneſque cibos pungitiuos, qui acuti ſunt, & ſicci. Quieſcat etiam & laborem minuat, balneum cum aqua calida deuitet, & iram atque triſtitiam, inhereatque regimini aſſignato, donec redeat corpus eius ad ſtatum priſtinum naturalem. Colera nigra ſi dominetur, euacuatio melancolicę humoris oportet vt acceleretur, aliquando quidem vomitu ſi fuerit æſtas, vel autumnus cum his quæ purgant eam, vt eſt ſemen radicis, & nux vomica &c. Alioquin vero laxatiuo melancolia educenti, vt eſt decoctio epithimi, & agarici. Caueat autem triſtitiam, multiplicet gaudium, & letitiam, laborem vitet, & iram, vtatur balneo aquæ dulcis, & calidæ. Sit aer illum circundans tēperatus, aut mediocriter calidus, & humidus. Quod ſi corpori ſuperſit aliquid humoris melancolici, non tædeat ſæpius his medicaminibus ac regimine vti, quoniam hic humor difficile curationē ſuſcipit. Quod ſi flegmatis apparuerint ſigna euacuationem eius accelera, per vomitum quidem ſi tempus æſtiuum fuerit, vel autumni. Si autem aliud tempus, detur medicamen laxans flegma. Si tamen non fuerit humor decoctus ac ſubtiliatus, nequaquam vtatur laxatiuis, quæ humores ſubtiliant, ſicut eſt aqua radicum herbarum, & imminutio ciborum, ac ſubtiliatio eorum. Cumque ſic fuerit flegma ſubtiliatum, & euacuationi facile, ac tranſitu per meatus, tunc inaniendus eſt cum pillulis ſoluentibus flegma. Dehinc autem aſſiduus ſit in calidis, & ſiccis, caueatq; cibos flegma generantes. Quietem vero multiplicet ante cibum, & balneum aquæ ſalſæ, atque ſulphureæ poſt decoctionem, & imminutionem repletionis, bibat vinum vetus, croceum, rubeũ non ſpiſſum. Denique illi qui flegma ſentit in ſuo corpore iubeas minuere cibum, ac ſubtiliare, hæc etenim proficiunt, abſque vſu laxatiui, quoniam humorem iſtum ſubtiliant & excoquunt, auxiliaturque naturę ad illud alterandum in bonum ſanguinem. Cum enim flegma ſit cibus mediæ decoctus, cibus ſi minuatur, ac ſubtiliter ſuper eum excoquitur, & ſanguis efficitur, quod in humore melancolico, vel colerico non eſt euenire, propter eorum ſiccitatem.

De Regimine corporum, quorum res naturales immutata ſunt. Cap. XLII.

VNaqueque naturaliũ habitudinum (vt diximus) ſi minuatur, vel augeatur, aut a conſueto mutetur, ſæpius aduentũ ſignificat morbi, vel habitudinis mediæ inter .ſ. ſanitatem, vel ægritudinem. Similiter ēt ſi fiat aliqua in corpore qualitas extra curſum naturalē, vt eſt languor, aut dolor, aut aliquid ſimile, portendit morbum, aut habitudinem, quæ nec ſanitas, nec morbus eſt. Incipiemus igitur nunc de regimine corporũ, quorũ res naturales ab habitudinibus ſuis immutatæ ſunt. In huiuſmodi ſiquidem oportet amputare cauſas eius mutationis, vt cito reducantur in ſtatum ſuum naturalē. Quod fit ſi vtaris regimine contrario cauſæ, a qua fit illa qualitas non naturalis. Verbi gratia. Si contigerit appetitum ciborum augeri, ſignum eſt aut malæ complexionis frigidæ accidentis ori ſtomachi, propter quod oportet vti potu vini, & oppoſitione ciborũ calefacientium. Aut quod ſalſum flegma ſuſpenſum eſt in ore ſtomachi, pp̄ q̄ oportet vti vomitu, cũ his quæ dicta ſunt. Si vero minuatur ciborum appetitus, ſignum eſt caloris oris ſtomachi, propter quod oportet reſtringentibus vti, ſicut granatis acerbis, & ſyrupo hæſcerni, & aqs thamarindi, & ſimilibus. Cibari quoq; cibis frigidis, vt piſcibus, lapidoſis, & huiuſmodi. aut ēt ſignũ eſt repletionis corporis, & ob hoc euacuãdũ eſt humore dominãti. Si autē inclinetur appetitus ad acerba, ſignum eſt coleræ crocęę, quam oportet reſtringentibus & prouocatione vomitus per ſquingibin, & aquã ca. purgari. Quod ſi inclinetur ad calida, & pungitiua & dulcia, ſignum eſt malæ cōplexionis fri. propter hęc vtendum eſt calefacientibus cibis, & medicaminibus, aut humoris acerbi, vtendum eſt ēt vomitu. Porro ſi inclinetur ad frigida ſignum eſt malę cōplexionis calidę quę accidit ori ſtomachi, vtendum quoque eſt refrigerantibus, ac reſtringentibus. Porro ſi acciderit homini ſitis, ſignificat malitiam com. ca. & ſic quæ accidit ori ſtomachi, propter quod vtendum eſt refrigerantibus, & humectantibus piſcibus, & lacte.

Adhuc De eodem. Cap. XLIII.

SE ventoſitas acciderit inteſtinis, & ſtomacho, & hoc multorum ciborum oportet vti exercitio, & dilatione prandii, a tempore conſueto, eiuſque imminutione. Si vero cauſa ciborum ventoſitates generantium

tium, oportet his vti quæ expellunt, vt est semen apij, & cimini, & similia. Sudor, si multiplicetur in corpore impulsu naturæ, non oportet prohiberi, nisi excesserit. Si vero ex copia superfluitatum, & crapulatum corporis, oportet cū laxatiuo purgationem adhibere. Et siquidem sudori fœtor inest, putredinis signum est, & tunc oportet inueni de cuius humoris materia sit, illumq; propria medicina purgare. Aqua naribus fluens si augeatur, patiens cum borace, & xiloaloe munda vaporetur, odoretque nigellam, & similia. Si vero minuatur, aqua calida super caput effusione vtatur, & inclinatione super aqua ca. in qua decocti fuerint babimag. Quod autem defluit ab interioribus oris, si multiplicetur, oportet prohibere gargar. aquæ ca. & aqua decoctionis mitti, & gallæ, & quessata. Si vero minuatur, prouocetur curatione cū yera, & stafisagria &c. Somnus si multiplicetur, & hoc ex complexione hu. cerebro dominātis, oportet vti rebus calefacientibus & desiccantibus, caputque cum synapi fricari. Si vero ex superfluitate viscosi flegmatis cerebro dominantis, oportet purgare cerebrum cum pillulis yeræ, vel aloe, & pillulis aureis & gargar. Cum autem accidūt vigiliæ, signū est siccitatis cerebri, quare vtendum est ratione aquæ dulcis & tepidæ, in qua decocta sunt papauer cū corticibus, & cortices cucurbitarū, & folia lactucarū & viol. & nenufar. comedatur etiam papauer, & lactucæ conditæ &c. Coitum si petat homo plus solito, signum est augmenti caloris & humiditatis, quapropter oportet vti refrigeranti, ac restringenti regimine cum cautela, vt sunt papauer, lactucæ, portulaca, quessata viridis, & similia. Significat quoq; frequēter augmentum sanguinis, ideoque flebothomia vtendum est, & appōne ciborū fri. & aquæ fri. balneatione si aer patitur. Sic igitur oportet amputari causas immutationis corporum ab habitudine sua naturali, ne forte crescant, & morbos afferant.

De Amputatione causarum, quæ sunt extra rem naturalem. Cap. XLIIII.

Sequitur de regimine corporum, quæ transierunt ad habitudinem extra temperantiā, & rem naturalem, iamq; sunt in præcipiti casu ad ægritudines. Itaq; cum inde accidit hoī angustia a semetipso sine labore aliquo febrem præfigurat ante aliā ægritudinem. Fœtor in vrina, vel in sudore signum est humoris putridi, qui euacuatione indiget, vtendum est quoq; regimine ei contrario. Morphea alba si multiplicetur, alba lepra timetur, & oportet patientē euacuari medicamine flegma purganti, ciboſq; refrigerantes, & humectātes prohiberi. Raucitas, & in facie rubor accidens hoī, portendit elephantiā, ex hoc oportet accelerari flebothomiā duarū venarum colli, ac sæpius educere sanguinē paulatim, secundū quod virtus patitur, & ætas adiuuat, & tempus, & complexio naturalis. Post aliquot dies euacuetur corpus cum decoctione epithimij, & agarici, & a cibis melancoliam generantibus prohibeatur. Pustulæ cum multiplicantur signum est futurarū emissionū: vtendū est itaque flebothomia aquahalæ. & basilicæ venarum, & decoctio mirabolan. ei propinanda est, A carnibus arceatur quadrupedum, & a cibis dulcibus. Frigidis autem cibetur, & de aquis sulphureis & aluminosis super eū roretur, ipse quoque in illis & in aqua maris immergatur, prodest. n. & arcet emissiones. Excoriationes autem si multiplicentur in corpore, pustulatum magnarum aduentum portēdunt. Æquum est igitur hunc a cibis crossis prohiberi, cibūque subtiliari, & a flegmate crosso, atque viscoso corpus euacuari, plurimoque balneo vti. Si facies apparet tumescens, & inferior palpebra, hidropisis est timenda. Hunc igitur oportet regi minutione cibi, ac subtiliatione, & a dulcibus prohibitione & aquæ multæ, vel turbatæ potatione. Vtatur exercitio dū est inanis stomachus, post prandium requiescat, eiusque natura cum pillulis hieræ laxetur. Vomat cum squingibin aliquando, & frequentat virgas capatis aceto conditas, & oliuarum conditarum. Si enim huiusmodi patienti regimen impresserit, securus fiet a superuentu hydropisis, præterea si cui dolor vmbilici acciderit, ac permanserit, aduentum hydropisis tympanitæ portendit. Ob hoc vtendum est quibusdam pulueribus, quæ fiunt ex seminibus anisi, apii, feniculi, & cæteris.

De Amputatione venarum, quæ sunt in capite. Cap. XLV.

Dolor capitis continuus aliquando portendit cæcitatem, hunc oportet curari cum pillulis hieræ. Quæ si non sedant, bibatur aloes infusio cum cæteris medicinis, quæ si prosunt arteriæ duæ, quæ sint in temporibus incidantur, aut vena frontis patiens minuatur, caueatque cibos caphaleam adducentes, vt est allium, cæpa, pastinaca, caseus, similesque cibi vaporantes. Titillatio accidens faciei paralisim portendit, vnde oportet vti medicaminibus caput purgantibus, & prohiberi a cibis flegma generātibus: vti vero calefacientibus, ac subtiliantibus, non autem cibis impleatur, aquis vero sulphureis balneetur. Si accideri hoī multa oppressio, epilensiam portēdit. Itaque cibos crossos, & flegmaticos caueat, cibum minuat ac subtiliet, & si pulsus est magnus, ac velox flebothomiam acceleret. Si facies intumuerit & comitetur dolor capitis, ac rubor in venis oculorum, maniam portendit, & frenesim. Oportet igitur accelerare flebothomiam, & sanguinis eductionem, iuxta virtutis, & ætatis, ac temporis sufficientiam: ponaturque super caput eius pannus infusus sandalo, & aqua rosata, & postea detur casia. f. Quando vero accidit hoī tristitia, & cogitatio, & nequitia mentis, sine causa desipientiam portendit, & melancoliam, huic decoctio, propinetur epithimi, & agarici, in qua proiectum sit modicum ellebori nigri. Denturque ei pillulæ sticados, caueat a cibis melancolicis, & vtatur calidis & humidis, frequenterque leticiam, & gaudium, sonumque musicorum cum cantu dulci. Catarrus frequenter accidens hoī qui gracilis est, & pectus ei strictum, portēdit peripleumoniam & ptisim. Vnde oportet moliri purgationē cerebri eius a crapula. Aliquando quidem cum pill. aloes, & pill. hieræ, aliquādo vero cum aloes infusione, cūque catarrus acciderit, vtatur sirupo papaueris & labuco, cum his quæ necessaria sint medicaminibus. Arcet enim fluxum a cerebro. Caput eius seruetur a calore & frigore, a labore quoque prohibeatur, & in pluribus quiescens impinguetur.

De Amputatione earum, quæ in cæteris membris. Cap. XLVI.

Si senserit homo grauitatem in latere dextro, iuxta hipocūdriam, aut puncturas, aut extensionem, portendit passionē epati venturam. Et si quod inuenitur graue est, portendit opilationē, huic oportet dari squingibin hansalicit, cum seminibus & siropus absinthij, & meseren piecreum, & quandoque amigdalas amaras accipiat. Si vero quod ibi venit vel sentitur est cum intensione, ventositatem significat. Si autem inuenitur & punctura portendit calidū apostema, quare venam oportet basilicā minui, eique rotulam casief. dari cum aqua intibe, & solatro, vtatur aūt frigidis in cibo, prohibeatur a dulcibus. Ergo cum inclinatur in album portendit ictericiā, & tunc hoīem expedit regi regimine quod conuenit epatis calori, Hali. Si acciderit hoī fastidiū & ventositas in sinistro, aut dextro latere in his, quæ sub hipocundrijs sunt, simul ēt ablatus sit ciborū appetitus, hoc ilion portendit, quare minuendus est cibus atque subtiliandus. Imminuendus est ēt potus aquæ fri. & vtendū est exercitio, ac somno proliziori. Si autem illis vtrisq; grauat, & extensio acciderit, apostema futurum in renibus portendit, vtendum est itaque flebothomia basilicę in latere patienti, dandadaque est ei aqua ordei, locus ēt emplastrizādus est aliquo confortanti, fluxumq; materiæ prohibenti. Arenæ cū immerguntur vrinæ; signū est generationis lapidum in renibus futurorū. Vtendum est igitur huiusmodi exercitio temperato ante prandium, vt superfluitates euacuentur, & humiditas flegmatica maturetur. Arcenda est autem ciborum copia maximeque crossorum, ne forte crapulæ crossæ in eius corpore coaduneutur, vtaturque subtilibus, & vrinā prouocantibus. Vrinæ incensio cōtinua vulnera futura significat in vesica & virga, quare oportet vti cibo refrigeranti & humectanti. Dulcia vero & pungitiua cibaria prohiberi. Cum autem ex ventris solutione dolor & incensio in ano prouenit: Dyarriam portendit. Huic oportet dari puluerem compositum ex semine psyllij, & amilo &c. Si vero in ano assidua prurigo fuerit, emorroides portendit, hunc a cibis melancoliam generantibus, & frigidis arceri conuenit.

De Regimine iter agere volentium. Cap. XLVII.

Hæc de amputatione causarum morborum iam aduenientium dicta sunt, ad custodiam sanitatis. Præter hæc, etiam quædam adhibenda sunt sanis, quæ proxima sunt necessariis, vt comptura corporis, & ipsius compositio, eiusque mundatio, capillorum confortatio, productio, & prohibitio, & huiusmodi. Regimine quoque siue cautela peregrinantium a periculo malorū accidentium. Primum quidē ante peregrinationē oportet corpus a superfluitatibus cū flebothomia, & laxatiuo euacuare, & medicamen consuetum accipere. Labor enim

enim & motus calefaciunt corpus, & ab hic humores mali calefiunt, ac de loco ad locum tranſeunt. Ac ſic ad aliquod membrorum nobilium defluunt, in quibus apoſtema pariunt, aut bonis humoribus admiſcētur, quos & corrumpunt, indeque febres, & alii morbi fiunt. Præterea qui peregrinatur, ſi non habet conſuetum ambulare, quia exerceat ſeipſum in deambulatione paulatim augens quotidie donec aſſueſcat, eique facile fiat. Et ſiquidem eum ire peditem oporteat, lacertos cruriū ligaturis componat, ſtringatque ſe medium manilibus, quo motui ſit aptius paratus. Sit ei baculus quo ſemper innitatur, iter .n. adiuuat, & anguſtiam ab eo releuat. Non autem iter facienti famem pati conuenit, hæc enim virtutem debilitat ac diſſoluit, propter multitudinem eorum quæ ſoluuntur a corpore per motum. Sed nec in repletione, quia prohibet itineris celeritatem, & adducit ſpiritus arctationē, niſi ſit cutis rara, porique aperti & lati. Sin aliter oportet hora antequā iter faciat cibo refici quantitate quidē pauco, ſed plurimi nutrimenti. Si quidem oportet eum accelerare viam, cum ſenſerit anguſtiam quieſcat, ſeque ipſum ſi poterit deponat, & paulolum infundatur, oleoque violato vngatur, magis autem pedes & dorſum, vt ſiccitates, quæ illis motu facta eſt, humectetur. Razi. 6. parte. Qui longum iter vult peragere, ante ipſius inceptionem minui debet, & medicinam ſolutiuam ventris ſumere, præcipueque ſi longum tempus tranſijt, ex quo neutrum horum peregit. Qui autem iter agere non mundificato corpore voluerit vix febres euadere poterit, quod ſi eas aliquando euaſerit, quia corpus eius diſſolutum eſt, cutiſque rara, non euadet catarrū vel apoſtema. Ei quoque ſtudendum eſt, vt conſuetudinem ſuam in dieta & ſomno & motu, vel exercitio tranſmutet in illam, qua eum in itinere vti conueniet, ne ſcilicet mutatio ſubita eum grauet.

De Regimine iter agentium æſtiuo tempore. Cap. XLVIII.

QVi vero tempore magni caloris iter agit, nec cibo repletus nec ebrius ſit, nec ēt hora illa vinum bibat, non tamen a cibo, vel vino penitus vacuus ſit, niſi faſtidium patiatur, quod ſi paſſus fuerit: omnino ab itinere melius eſt abſtinere, & dormire, atque quieſcere, donec faſtidium remoueatur. Quod ſi nullo modo cibum appetierit, caloremq; ſuperfluum ac ſitim ſenſerit, triticum fractum cum aqua multa coctum, cum zuccaro, & cum aqua frigida bibat, poſt cuius hauſtum non ſtatim eat, ſed parum moretur. Nam ſi motus ſtatim fuerit, cibus exiſtens in ſtomacho de vno latere tranſiens ad aliud ſtomachum inflat & male digeritur. Si autem ipſum ire neceſſitas coegerit, parumper bibat, & nunquam fortiter incedat omnia vero membra ſua præcipueque caput a ſole cuſtodiat, & quam maxime ſi diutius ire voluerit, diu nanque dum fortis eſt calor incedere, ac ieiunare corporibus macris nocet plus, croſſis vero minus. Quædam etiam croſſa reperiuntur corpora, quibus conferunt prædicta. Vſus etiam in huiuſmodi multum valet, corpora nanque calorem, aut laborem, vel famem vel talia ferre conſueta in his inueniuntur fortiora magiſque tollerantia. Poſtquam autem itinerāns iter ſuum perfecit, aliquantulum prius quieſcat, & poſtea in aqua tepida dulci balneetur, deinde cibaria infrigidantia, & humectantia comedat, & in loco ventis expoſito dormiat, ac ſolicitudinem prætermittat. Hali. vbi ſupra. Si quem æſtatis tempore peregrinari contigerit, iter carpat nocte dum aer eſt frigidus, die vero requieſcat, vt ſecurus ſit a ſolari læſione. Iter .n. in ſole & æſtu perſepe morbos peſſimos adducit, vt cephaleā, ethicam, & huiuſmodi. Magis autem his quorum complexio eſt cal. & ſicc. corpuſq; gracile. Corporibus aūt frigidis & hu. obeſis, & corpulentis, non adeo nocet. Porro ſi vrgeat per diem ambulare, veſtibus ſpiſſis, & ſolidis operiatur, quo prohibeatur æſtus ad corpus accedere, caput etiam & faciem pilleis, albiſque ſubtilibus operiat, quo minor anhelatio fiat in aere calido, nec fiat illi meatuum excoriatio.

De Cautela contra ſitim in itinere. Cap. XLIX.

EXpedit enim iter agenti lac, & caſeum veterem, & fabas cæteroſque cibos ſitim prouocantes vitare, refrigerantibus, & humectantibus vti: ciborum nanque copia ſitim excitat. Razi vbi ſupra. Oportet ergo quemlibet ſitim ſtrictinere timentem, a cibi ſaturitate abſtinere, antequam tamen eat ex oleribus frigidis, & acetoſis parum comedat, a ſalſe vero vel dulcis, vel acutæ rei comeſtione abſtineat, proptereaque a piſcibus tam recētibus, quā ſalſis, qm̄ effectiui ſunt ſitis. Caueat aūt ne cito, ſed ſuauiter incedat, quia citus inceſſus hominem frequenter ac vehementer anhelare facit, quod in prouocatione ſitis omnibus deterius exiſtit. A mulſa quoque abſtineat, quoniam & ipſa ſitim creat. De his autem, quæ ſitim ſedant, ac diu remouent, ſunt lac, acetoſum valde, portulaca, cucurbita, citrulli, melones non dulces, & pira non multum dulcia, ſed valde humoroſa, & parum ſtiptica, poma quoque, & mala granata, & quæ de fructibus acetoſis ſunt eis ſimilia. Hæc ſi quis antequam eat comederit, non ſitim patietur. Cum autem in itinere ſitim vehementem aliquis patitur, non ſtatim aqua cum eam inuenerit, ſatietur, ſed os ex ea diu colluat, & parum inde traiiciat, in qua etiam extremitates ſuas mittat, faciemq; ſuam ex ea lauet, & in eam ſi voluerit intret, & quantomagis imminutam eſſe ſitim perſenſerit, potum augmentet, donec ſatietur ſi voluerit. De his ēt quæ in ipſo itinere, vel ambulatione tenta in ore temperiem ſitis adducunt, ſunt pira ſicca, & acetoſa, granatæ quoque acetoſæ, grana autem ex maſal, parumper ſumere, & in ore quouſque diſſoluantur tenere. Hinc etiam (licet parum conferat) in ore tenere criſtalli fruſtum, aut argentum merum terſum, labia præterea ſtringere confert, & aerem nullo modo per os attrahere, aliquam quoque de rebus frigidis odoriferis ſemper odorare. Præterea ex ſemine cucurbitæ cum aliis, quibus trociſci parui fiunt, qui etiam in ore tenti & ſitim ſedant & ardorem extinguunt, vnde etiam febrib. acutis ignitis in vltimitate conferunt. Auic. vbi ſupra. Aquarum quoq; diuerſitas iter agentem ad ægritudines magis, q̄ nutrientium diuerſitas adducit, cuius emendatio eſt vt vehementer coletur, & fiat vt reſudante corpore multum per ſudorem egrediatur.

De Regimine iter agentium in frigore. Cap. L.

HAli vbi ſupra. Hyeme vero locisque frigidis oportet iter facere de die, nocte vero quieſcere, veſtibus piloſis operire corpus, & duplicia induere, caput & faciē mollibus pilleis operire, pedes quoque laneis tegere. Caueat aūt quantum pōt eorum frigus, maxime equo vectus, peditibus, nāque pedes calefacit copia motus, vnde & ambulatio patiēti vtilior eſt equitatione. Equitibus nanque fiunt quidā languores minime peditibus accedentes, quia meatus eorum corpora calefacit. In locis quoque niuoſis oportet addere cautelam membrorū extremorum, & faciei a frigore, magis aūt ſi cum hoc etiam vrgeat flatus ventorum. Hoc .n. difficilius eſt, & maius prouocās nocumentum. Itaque præuenire conuenit, & allia, cæpaſque competenti modo comedere, cibos ēt in quibus calida condimenta ſunt, vt piper, & zinziber. Corpus etiam, & pedes vngātur oliuarum oleo, vel laurino, vel ceteris huiuſmodi calidis oleis, quibus opilati pori prohibeāt aditum frigoris ad membra. Sitq; & regreſſus caloris ad interiora, & ſuperficies oleo calefacta. Caueat inſuper iter agens, ne debilitetur eius viſus pp intuitum in niue frequentē, hoc .n. viſum ſpargit, eūq; minuit: ſuperponat igit oculis niger pānos ſit niger ꝟ ſileus, & violaciæ veſtes aut virides, quia viſum colligunt & adiuuant huiuſmodi veſtes, prohibentque ſpargi. Eſt autem niger, color melioris actionis ad huiuſmodi, nec conuenit homini iter agēti, & huiuſmodi locis frigidis, vt doloris quiete fiat ſecurus, hoc enim ſignificat corruptionem ſenſus, nec oportet negligere curam eius. Itaq; ſi intumuerint digiti, oportet illos oleis calidis linire, & in aqua calida poni, in qua calefacientia decocta ſint, & diſſoluentia, ſicut anetum & furfur, & ſimilia. Si vero lucidi ſint aut nigri, oportet illos profundius incidere, & in aqua calida permittere donec ſponte fluxus ſanguinis amputetur. Razi vbi ſupra. Qui tempore vehementis frigoris incedere debet, cibis eſt ac vino repleti prius oportet, poſt quorum acceptionem oportet ab itinere paulliſper abſtineat, donec cibus calefiat, ſedeturque motio, quæ in corpore facta fuerat. Cibaria vero quibus vtitur actualiter, & potentialiter calida ſint. Qui ſi frigidum aerem in itinere attraxerit, non ſtatim poſt itineris profectionem, & quietem ad ignem ſe calefacere, nec balneum intrare, vel dormire debet, ſed per vnam horam locum calidum in quo ſit ignis, a longe circumeat. Deinde paulatim vero igni appropinquare incipiat, poſt hoc, autem ſi magnum in itinere tetigit eum frigus balneum ingrediatur, in quo diu morando fricetur. Quod ſi balneum inuenire non valeat, in domo igne calefacta tamdiu fricetur, donec corpus eius rubere incipiat.

De Regimine peregrinantium in mari, & in exercitu. Cap. LI.

Hali vbi supra In mari vero peregrinanti si subuersio & vomitus acciderit, vtatur syrupo, hesceren, vel granatorum cum menta, vel pomorum muzorum cum tamarindis, fugat & odoret granata poma, maza, coctaua, minuatque cibum. Si autem incipit ei vomitus dominari, mundetur stomachus eius coleris, & vtatur deinceps supradictis, sitq; cibus eius acerba, vel qui fit de acerbis. Abstineat autem ab intuitu maris, prodest.n. Razi ait vbi supra. Qui per mare vult incedere, arob fructuū, & medicinas quibus vti consueuit, secum deferat. Prius tñ quàm ingrediatur mare, per aliquot dies come stionē, qua consueuit vti, debet minuere, taliq; cibo vti, qui sit de his qui rigidum stomachū faciunt. Ea quoq; die, qua mare primum ingreditur, aquam non intueatur. Sed ea odorare, & comedere paulatim incipiat, quę vomitum reprimunt. Quibus ita gestis, si stomachi subuersio acciderit, & vomuerit, aliquotiens vomere permittēdus, qm̃ hoc ei non nocebit. Quod si plusquam necesse est hoc ei accidat, arob fructuū, quasi sorbendo, atq; lambendo sumat, & sumach, & granatorū grana, & hmôi accipiet. Exercitus æstiuo tempore in altis locis, & collibus debet manere, & hostia tentorū ad ventum septētrionalem vertere. Inter tentoria verò magnum intermittendū est spaciū, & a messibus, quanto plus possibile fuerit, est elongandum. In hyeme vero sit ipsorum regimen contrarium huic, vt s. in locis profundis maneant, & tentoria coniugant, eorumq; ad orientē in meridiē hostium vertant. Si vero meridianus aer humidus fuerit, dieta minuatur, & vinum oīno dimittatur, sed exercitiū ad incremētum proueniat. Si aūt aer siccus fuerit, huic contrarium fiat. Quod si multi homines illic ægrotent, ab exercitu separati longe maneant.

De Cautela contra pediculos ac pulices & muscas. Cap. LII.

Hali vbi supra. Accidit aūt peregrinanti copia pediculorū in corpore, propter sudorem, & puluerē, ac balnei paucitatem. Quod cum euenerit, corpus eius cathap lasmetur cum argento viuo occiso cum oleo, adiuncta Aristologia longa, & desela. Mane quoq; balneum ingrediatur, & corpus eius fricatione valida mundetur, caputq; cum tarasablito, & boraco lauetur. Razi vbi supra. Pediculorū grauationem prohibet vsus balnei & lauacri, pannorum frequens mutatio, proptereq; vt pannus qui carni adhæret lineus sit, tarde nanq; pediculis repletur. Huiusmodi pediculos aūt interficit argentum viuū extinctum si oleo misceatur, & ex eo fila lanea inungantur, quæ super se aliquis impendat, aut ex eis se cingat. Pulices cū herba quæ dicitur canchar, in lecto posita fuerit, quasi ebrii & paralytici fiunt, nec salire, nec se mouere possunt. Si vero aqua in qua tribuli cocti fuerint, domus roretur, pulices oīno destruentur. Aqua similiter in qua ruta decoquitur aut oleander eos interficit. Culices ex fumo paleę, & ex fumo vaccini stercoris, & quam maxime ex fumo calami, & nigellę fugantur. Muscę vero aqua in qua niger elleborus coquitur, & arsenici citri, vel olibani fumo necantur.

De Remedijs contra bestias nociuas, & serpentes. Cap. LIII.

De his autē quæ beluas fugant, dicunt quòd Leo prę albo Gallo, & præ Mure fugit. Præ ligno quoq; quod dicitur Sethin timet. Leopardus præ herba quæ dr̃ leopardi herba terretur, & herba quæ leopardū strangulans dicitur interficitur. Lupus vbi est squilla nō approximat. Catti siluestres & dalac, ex fumositate amigdalarū fugiunt, elleborus & squilla. Dorzo, Canes ac Leones plurimaq; beluas interficiunt mures, e domo cum caleanto fumigata fugiunt. Ex squama vero ferri vel gallia metallina, vel ex elleboro moriuntur. Si ex aliquo. s. istorum cū farina consperso comederint. Formicę itidē ex alchitran, & ex sulphure, & ex assa fetida fugātur. Et si ex istis mittatur aliquid in earum foraminibus morientur, & si ex eo citra foramen epithima fiat, non exibūt. Serpentes expelluntur, si domus cum cornibus cerui, vel vngulis capræ, vel sulphure, vel galbano, vel pice, vel bdellio, vel lignis malorum granatorū, vel capillis humanis suffumigetur, vel ex aqua in qua salhammoniacus dissolutus fuerit roretur. De hoc ēt aqua si in eorum foraminibus fundatur morientur. Tribuli quoq; si in eorum foraminibus mittantur fugiunt. Scorpiones autem fugiunt si domus cum vngula asini, & sulphure, galbanoque suffumigetur. Oleum ēt in eorum foraminibus si fusum fuerit, inde vlterius non exibunt. Item assa fetida si in aqua dissoluatur, & domus ex ea roretur, non ibi approximant. Præterea si multi ex eis capiantur, & domus ex eis suffumigetur, oēs alii fugiunt. Dicitur ēt quòd vipera si bonum zamorad intueatur, oculi eius illico eliquantur, & a capite fluūt. Catti quidem & furones, & pauones, ac grues, & aquatica volatilia, & his similia, quæ venenosa capere animalia consueuerunt, in curiis nutrienda & tenenda sunt.

De Cautela contra venenum. Cap. LIIII.

Qvi cibum suspectum habuerit de veneno, nequaquā comedat in quo est dulcedo, vel superabundans acetositas & ad vltimum quicquid superabundantem ac fortem habet saporem. Ne nanq; perniciosæ species. i. venenosæ, nisi talibus nutrientibus misceri nullatenus possunt. Malum quoque cibo odorem si habuerit dimittendus erit, præterea qui venenum sibi dari timet, aliquam ex medicinis operationem veneni remouentibus, aut debilitantibus assidue bibere debet. Quod si venenum aut potum illius acceperit, eadem hora qua mutationem, & æstuationem sentire cœperit, aquam tepidam, & oleum sisaminum vsq; ad repletionē ventris bibat, & euomat. Est autem medicamē de nucibus, & ficubus, quod omnes venenosorū animalium modos nocere prohibet. Auicē. in 4. canon. Epithimata vero quibus corpora liniuntur, vt non approximent eis venosa, sunt cerebrū leporis cum aceto & oleo, & storax quando soluitur in oleo, & oleum in quo infusa sunt folia pini recentia trita, aut flos cypressi & grana iuniperi, & folia similiter agni casti, in oleo, & abrotanum, & affodillus, & dauens, & carpobalsamum, & radix nasturcii, & cæteræ quæ supradictæ sunt.

De Curatione ęgritudinum. Cap. LV.

Hali vbi supra. Medicina est scientia apponendi modum ad modum, vel ad id quod excedit modum. Est.n. scientia apponendi reparata rpatis, vt temperantia conseruetur, distemperata distemperatis, vt ad temperantiā reducantur. Quæ quidem temperantia triplici fundamento reguntur. s. humoribus, cibis, & membris. Ex dinamide Galieni. Omne auxilium medicinę totius corporis tripartitum est. s. medicamēto, ferro, igne. Quod.n. medicamento curari non potest, ferro curetur. Si aūt nec ferro potest, igne reuocetur. Quod aūt nullo istorum triū superari poterit, incurabile æstimetur. Isidorus vbi supra. Medicinæ curatio aspernenda non est, meminimus.n. Isaiam Ezechiæ languenti aliquid medicinale mandasse, & Paulus Apostolus Thimotheo modicū vinum prodesse dixit. Curatio igitur morborum tribus generibus constat. Farmacia, quam Latini medicamina vocant. Cyrurgia, quam Latini manuum operationem appellant, manus.n. Græcè, cyros vocatur. Dyeta, quam Latini regulam vocant, est.n. obseruatio legis vitę. Sunt ergo oī curationi species tres. Primum genus dyeticum. Secūdum farmaticum. Tertium cyrurgicum. Dyeta est obseruatio legis, & vitæ. Farmacia est medicamentorū curatio. Cyrurgia ferramentorum incisio, nam ferro inciduntur, quæ medicamētorum non senserit medicinam. Antiquior autem medicina herbis tantum, & succis erat, talis.n. medendi vsus cæpit deinde ferro, & cęteris medicamentis. Omnis autem curatio, aut ex contrariis, aut ex similibus adhibetur. Ex contrariis vt frigidum calido, vel humidum sicco, sicut & in homine superbia sanari non potest, nisi humilitate sanetur. Ex similibus vero sicut ligamentum vulneri rotundum rotundo, vel oblongum oblongo apponitur. Ligatura enim ipsa non eadem membris & vulneribus omnibus, sed similis simili coaptatur, quæ duo adiutoria etiam ipsa nominibus suis signantur. Nam & anthidotum Græcè, Latine ex contrario datum significat. Contraria enim contrariis medicinæ ratione curātur, at contra ex simili vt pigra, quæ interpretatur amaritudo: quia amaritudo morbi, amaritudine medicaminis solui solet.

De Dieta infirmorum. Cap. LVI.

Avicenna vbi supra. Medicationis itaque res tripliciter completur. s. regimine, vel administratione nutrientium exhibitione medicaminum, & operatione manuum. Nutriens quandoque prohibetur, quandoque minuitur quandoque æquatur, quandoque augetur. Prohibetur quidem vt natura in maturatione humorum occupetur. Minuitur autem vt præter hęc etiam virtus conseruetur, inquantum enim nutrit,

erit, virtutem custodit, inquantum vero minuitur, partem materiei conseruat, ne natura tunc in digerendo multum cibum occupetur. Semper autem medicus sollicitus sit de duobus. s. ne virtus sit valde debilis, aut ægritudo multum fortis. Nutriens quidem minuitur, aut in quantitate, aut in qualitate, aut in vtroque. Est inter hoc differentia, quia quandoque nutriens est multæ quantitatis, & pauci nutrimenti, sicut olera & fructus, si ex eis multum comedat, quandoque autem econtrario sicut oua. Nobis autem quandoque necessarium est qualitatem minuere, & augmentum in quantitate facere, vt quando desiderium superans est, & in venis crudi sunt humores, & voluerimus per impletionem stomachi desiderium sopire, & a venis multam materiam prohibere, ideo vt prius quod in eis est maturetur, vel aliis de causis. Quandoque vero necesse est augmentum in qualitate facere, & quantitatem minuere, vt quando volumus virtutem confortare stomachi, quia iam non valet rem multam digerere. Quod autem in minuendo cibum, aut prohibendo laboratur, plurimum fit cum ægritudines acutæ medicantur. Minuitur etiam in ægritudinibus chronicis, sed minus quàm in acutis. In chronicis namque plus de virtute soliciti sumus, quia chrysis earum est longinqua, statusque remotus. Ideirco nisi virtus custodiatur vsque ad horam, chrysis stare non poterit, neque illud quod in longo digeritur tempore, digerere, valebit. In acutis vero, quia propinqua est chrysis, confidimus quòd ante statum non resoluetur virtus, nam si hoc tenuerimus, nutriens non plurimum minuemus, & quanto magis ægritudo principio fuerit propinqua, & accidentia magis quieta, tanto magis nutriemus virtutem confortantes eam. Porro quanto magis ægritudo processerit, minuemus dietam, & propter prædictam fiduciam, & vt virtus in hora luctaminis alleuietur. In tempore quoq; status ægritudinis regimen vehementer subtiliamus, & hoc tanto magis quanto ægritudo fuerit acutior, & chrysi propinquior. Nutriẽs præterea secundum quòd ex eo fit nutrimẽtum, duas habet alias operationes. s. velocitatem penetrationis, sicut dispositio vini, & tarditatem penetrationis, sicut assatorum dispositio, atq; frixorum. Sunt autem in nutriente dispositiones duæ. s. spissitudo substantiæ eius quod ex ipso generatur in sanguine, eiusq; retentio, sicut est dispositio nutrimenti porcinæ carnis, & vitulinæ, aut eius subtilitas, ac resolutionis velocitas, sicut est dispositio eius quod ex vino fit & ficubus. Et nos quidem illo quod cito penetrat necessarium habemus, quando casui virtutis animalis eiusque resolutionis succurrere volumus. Virtus autem stomachi tamdiu tolerare non potest, vt nutriens digeratur, quod tarde digeritur a nutriẽte. Porro metuimus, quod cito digeritur, cum accidit vt nutriens præcedat quod tarde digeritur. Timemusque ne cum eo corrumpatur, veremur etiam a nutriente grosso, cum opilationes accidere scimus. Sed cibũ nutrimenti fortis tardęque digestionis eligimus, propter quẽ velociter cõfortare, & exercitiis fortibus præparare volumus. Rarum quoque nutriens eligimus, propter illum cui velociter accidit pororum spissitudo.

De Electione medicaminum secũdum sui qualitatem, & quantitatem, & ægritudinis horam. Cap. LVII.

MEdicatio vero quæ fit medicinarum exhibitione tres habet regulas. Vna est eligendi medicinæ qualitatem. s. calidam, aut frigidam, aut humidam, aut siccam. Secunda est eligendi quantitatem. Et hæc diuiditur in duas regulas. s. mensurandi pondus eius, & qualitatem ipsius. i. gradum suæ caliditatis, aut frigi. &c. Tertia est obseruandi suam horam. Ex tempore vero, vel hora ægritudinis est, vt sciatur in quo suorum temporum est ægritudo. Verbi gratia, si apostema fuerit in principio, super ipsum ponatur, quod repercutiat solummodo. Si autem in statu sit, ponatur id quod tantummodo resoluit, in medio misceatur vtrunque. Item si ægritudo acuta sit in principio, sui regimen oportet temperate subtiliari, si autem in statu, magis in subtiliando studeri. Si vero prolixa sit, non tantum in principio, sed etiam in statu, temperata subtiliatione conuenit vti, licet multas prolixarum ægritudinum, præter febres regimen subtiliatiuum resoluat. Ægritudo quoque si multæ ebullientis materiæ fuerit, in principio debet euacuari, non maturatio expectari. Si vero mediocris fuerit, est maturanda, & postea euacuanda. In electione qualitatis medicinæ habetur cognitio, per cognitionem speciei ægritudinis. Medicina enim est eligenda quæ ipsi ægritudini in qualitate sit contraria, nam & sanitas suo simili conseruatur, & ægritudo suo contrario medicatur. Mensura vero quantitatis eius, ex duabus cognoscitur partibus, scilicet ex natura membri, & ex quantitate morbi, & ex rebus, quæ super illud sua conuenientia, & aptitudine significant, vt sunt genus, ætas, consuetudo, tempora, regio, ritus & forma. Ex horumque summa dignior est ars, secundum ægritudinis quantitatem. Mensura quoque medicinæ cognoscitur, qualis debeat esse. Verbi gratia. Cum corporis caliditas ægrotatiua fortis est, illam extingui necesse est cum medicina, quæ sit infrigidando fortissima, similiter & econuerso. Si vero qualitates ægrotatiuæ, vel accidentales non fuerint fortes, medicinæ quoque debilioris qualitatis sufficient.

De Electione medicaminum, secundum naturam membrorum infirmorum. Cap. LVIII.

COgnitionem naturæ membri. 4. rerum cognitio continet. s. cognitio complexionis eius, & creationis, & situs, ac virtutis. Complexionis quidem, quia cùm eius naturalis complexio nota fuerit, mox vt ipsius cõplexio in ægris qualis sit cognoscatur, per mensuram æstimationum scietur, quantum eius complexio naturalis elongata sit, ac per hoc quanta mensura ad temperiem reduci possit. Membri creatura diuiditur in quatuor modos, sicut alibi diximus. Membrorum præterea quædam sunt in foraminibus suis facilia. Suntque in eis interius aut exterius loca vacua, per quæ superfluitas medicinæ expellitur subtiliter & temperate. Alia vero quę non sunt ita, sed indigent fortiori medicina. Item membrorum quoddam est rarum, quoddam spissum. Raro quidem sufficit subtilis medicina, spisso vero fortis est necessaria. Quod autem medicina forti plus indiget, est illud quod in nulla duarum partium ventriculum habet, neque receptaculum. Post hoc est illud quod habet ab vna parte, & post ipsum illud, quod a duabus partibus habet receptacula, sed solidum ac spissum est sicut lignum. Post hoc autem illud quod ex duabus habet partibus, sed solidum ac rarum sicut pulmo. Situs quoque membri cognoscendus est, quia per situm cognoscitur locus, aut societas. Vtilitas quidem ex societatis cognitione proueniens est magis propria, quia partem eligis ad quam medicina trahit, & ad quam eam declinare facis. Verbi gratia, si materia fuerit in gybbo epatis euacuabis eã per vrinam, si vero in epatis cõcauitate per ventrem. Epatis vero gybbositas associata est vrinæ membris, concauitas autem intestinis. Vtilitas vero, quæ ex parte sciendi locum prouenit, est triũ modorum. Vnus eorum est, eius longitudo, & ipsius propinquitas, quoniam si fuerit propinquum sicut stomachus, peruenient ad ipsum medicinæ temperatæ, & operabuntur in ipso. Si longinquum, vt pulmo, virtutes earum corrumpentur antequam ad ipsum perueniant. Quapropter necessarium erit, vt in earũ virtutibus augmentum fiat. Secundus modus est, vt sciatur quid medicinis admiscendum sit, vt propter illud velociter ad membrum perueniant, sicut membrorum vrinæ medicinis admiscentur diuretica. Tertius modus est, vt sciamus qua parte medicinam ad ipsam transire faciamus. Verbi gratia, si vlcera inferioribus intestinis sunt, per clystere iniicienda est, si in superioribus intestinis per potionem inferenda. Quandoque etiam cõfert loci, societatisque simul habere sollicitudinem, vt cum fuerit materia tota iam in membro euacuata, & in eo quod facere debemus, cum materia adhuc euacuatur. Denique vtilitas, quæ sequitur ex parte virtutis membri est trium semitarũ. Prima est dignitatis & principatus curam habere, quia super membra principalia cum fortibus medicinis vehementer operantibus, non est aliquid faciendum, quantum possibile est, in quo sit ambigendum, ne toti corpori fiat commune nocumentum. Quod autem inter omnia membra custodia dignius existit, est cor, postea cerebrum, & post ipsum epar. Quapropter ex cerebro, & epate non est euacuatio facienda in vna hora, nec vllo modo vehemens infrigidatio facienda. Et cum emplastrum epati superponitur, res in eo boni odoris ad custodiendam virtutem apponantur. Secunda semita est habere curam operationis associatæ membro, licet principale non sit, vt est stomachus & pulmo. Vnde in febribus stomachi debilitate, in potu non damus aquam frigidam valde. Tertia est acuitatis sensus, & eius habitudinis sollicitudinem habere. Cauendum est enim ne membris acuti sensus, atque neruosis dentur medicinæ malarum qualitatum, & mordicatiuarum ac nociferarum. Medicinarum quidem (a quarum datione nobis cauemus) species sunt tres scilicet resoluentes, & vehementer infrigidantes, & qualita-

tes

tes contrarias habentes. Hoc igitur est electionem medicinæ, secundum naturam membri diuidere.

De Speciebus medicinarum simplicium. Cap. LIX.

HAli in practica li. 2. Simplicium medicinarum alia sunt ex plantis, alia ex metallis, alia ex animalibus. Et quæ ex plantis, alia sunt ex herbis, & oleribus, alia semina, alia folia, alia radices, alia ligna, alia succi, alia gummæ, alia flores, alia fructus. Quæ vero de metallis, alia terræ, alia lapides, alia corpora. s. mineralia. Quæ autem ex animalibus, alia sunt humiditates, vt sanguis, lac. alia membra, alia fella, alia vrinæ, alia stercora. Auicen. 2. can. Medicinarum aliæ sunt de plantis, aliæ de mineris, aliæ de animalibus. Earum quæ de mineris meliores sunt illæ, quæ de mineris bonis & notis & quę mundæ sunt a permixtione extranea. Earum vero quę de plantis folia colligēda sunt, postquam debitam quantitatem habere incipiunt, antequam eorum color alteretur, vel frangatur, semina vero post quam eorum terminus figitur, & ab eis cruditas & aquositas exiccatur. Flores autem post aparitionem integram ante extenuationem, & casum. Virgæ quoque cum iam ad integritatem peruenerint, & nondum extenuari ac contrahi experint. Porro fructus, postquam finitur eorum complementum, & antequam præparatę fiat ad cadendum. Radices autem cum tempus est casus foliorum. Illud vero quod sumitur totum oportet sumi secundum vigorem suum, s. cum omnia plenitudinem fortitudinis habent, vt cum semina terminum suum consecuta sunt, & radices contractæ, virgæ minus extenuatę, semina pinguiora, fructus solidiores, ac ponderosiores. Illæ præterea, quę in aere claro collectæ sunt meliores sunt, quam quæ in humido. Siluestres quoque omnes domesticis fortiores sunt, & minoris quantitatis, secundum plurimum, & de siluestribus montanæ, & illæ quarum collectionis loca ventosa sunt, & sublimia. Item illæ quarum collectioni pluuia non desit tempore quo debuit. Illæ quoque quarū color fuerit tinctior & sapor apparentior, & odor fortior, in genere suo fortiores sunt. Debilitantur autem herbæ post duos, aut tres annos, exceptis quibusdam quæ diutius permanent, vt duo elebori. Summæ vero eligendæ sunt post congelationem & ante exiccationem puluerizationi præparatā. Virtus quoque plurimarum earum nō remanet post tres annos, fortiorum tamen prolongatur, secundum bonitatem earum. Cum autem deficit recens fortis, loco eius in omni restat duplum veteris debilis. Illas autem quæ ex animalibus sunt, ex iuuenibus oportet sumere in tempore veris, quæ saniora habeant corpora, & integra membra, nec ab ægritudine accidente sint mortua, sed statim decollata.

De qualitatibus earum, vel complexionibus. Cap. LX.

AVicenna. 2. ca. Medicina dicitur calida, vel frigida, vel humida, vel sicca, per comparationem ad corpora nostra. Omnium siquidem compositorum mineralium vegetabilium, & viuentium materiæ sunt elementa quatuor, & ipsa commiscentur adinuicem, & agunt in se donec consistant secundum æqualitatem, aut secundum dominium, & tunc est vera complexio, quæ quidem in composito contenta præparat ipsum, receptioni virtutum & qualitatum, quarum proprietas est, vt sint in ipso. Cum autem dicitur æqualis esse complexio in homine, & in medicina, nequaquā per hoc signatur, quod eius complexio sit similis hominum complexioni, sed per hoc intelligitur, quòd corpus hominis cum ei obuiat, & agit in ipsam calore innato, non præualet illa, vt in corpore hominis imprimat infrigidationem, aut calefactionem, aut humectationem, aut desiccationem vltra eam, quæ est in hoīe. Est autem complexio duobus modis. Prima. s. quæ prouenit ab elementis, & secunda quæ a rebus habentibus complexionem in seipsis: sicut est complexio tyriacæ, vel medicinarum compositarum, nam vnaquæque singularium complexionum habet sibi propriam. Cum autem commiscentur & vniuntur, aduenit eis complexio secunda, nec ista tantum ab arte fit, sed quandoq; etiam est a natura. Lac nanque naturaliter commixtum est ex triplici substantia, aqueitate, caseitate, & butyrositate. Nec tamen vnaquæque earum est simplex natura, sed ipsa etiam est commixta propriam habens complexionem. Et hæc quidem complexio secunda est ex operatione naturæ, non ex operatione artis. Cophon in lib. de simplici medicina. Virtus medicinæ est potentia naturalis, qua ipsa medicina intrinsecus, vel extrinsecus apposita corpus immutat humanum Est autem triplex, s. complexio, virtus, operatio. Complexiones sunt nouem, vna. s. æqualis, & octo inæquales, calida, frigida, sicca, humida, & calida & humida: calida & sicca: frigida & humida: frigida & sicca. Aequalis igitur cōplexionis. i. perfecte temperatæ sunt in simplici medicina, quæ nullius qualitatis habent excessum, vt capillus veneris, radix lilii, cassia fistu. mā na. Calida vero sunt in quibus dominatur caliditas. Sed in quibus adeo parum quòd ei sensus æquæ, complexionis dominatur, in primo gradu calida dicuntur. In secundo quorum mixtio sensui adæquatur. In tertio quæ sensum lędunt. In quarto vero quæ destruunt.

De Medicinis calidis secundum quatuor gradus. Cap. LXI.

IN primo igitur gradu quædam calida sunt, vt ex herbis absinthium, borago, fumus terræ, altea, tribulus, coriandrum, ozimum, i. basilicon, spicanardi. De seminibus autem semen alteæ, trifolii, lini, coriandri, attriplicis, ozimi. De floribus vero flos narcisci, lilii, croci emilæ. De frondibus quoque folia lauri, & gariofilorum. De radicibus radix ireos, aristologiæ, agarici. De lignis ficus, De fructibus amigdalæ dulces, mora matura, iuiubæ, oliuę, maturæ, ficus, castaneæ, auellanæ, cappari, lentisci, cortex pomi citrini. De granis triticum, cicer album, rizi, orobum, anisum, cubebe, cardamomum. De gummis, & succis sarcocolla, muscum, storax. De carnibus, vt porcina, equina, camelina, pullina, hircina, fasianorum, anserum, anatum, passerum, & iuuenum columbarum, piscium salsorum. In secundo gradu, vt ex herbis polium, amomum, panax, centaurea, catapucia, ciperus, fumus terræ, sisimbrium, menta, feniculus, anetum, aloe. De seminibus semen apii, maratri, vrticę, aneti, fœnumgręci, pastinacæ, sisimbrii, raphani, costi, æbuli, affodilli, peoniæ, cipari. De lignis lignum aloe, ebenus, gariofili, cortex thuris, thamaricus, & xilobalsamum. De frondibus, scilicet citri, thamarici, senę. De radicibus, radix apii, feniculi, capparis, acori, asari, squillę, pastinacæ, affodilli, prassij, cipari. De fructibus nux muscata, macis, amigdalæ, vuæ amaræ, vuæ maturæ, vuæ passæ, fistici, ficus siccæ, dactili, pineę, nuces. De granis cantabrum, ciceris, lupini, faseoli, aspatagi, & grana tritici, vel citri. De gummis & succis, aloe, balsamum, mel, mum, mastix, thus, mirrha, bdellium. Calida in tertio gradu sunt, vt ex herbis emila, thimus, isopus, sambucus, mentastrum, calamentum, pulegium, origanum, porrus, menta domestica, apium, squinantum. De seminibus semen petrosilii, anisi, cardamomi, carui, epithimi, porri, nigellæ, comini, sileris, cutæ domesticæ, erucæ. De floribus flos sambuci, squinanti. De radicibus squinanti, dipramt, cappari, porri, cæpæ, ellebori vtriusque, hermodactili, serpentariæ, zandarici, zinziberi, centaureæ. De lignis cinnamomum, gentiana, polipodium, costum. De frondibus oleandri, nucum, colloquintidæ, anabullæ. De fructibus, nux Indica, catapucia, cucumeres agrestes: colloquintida. De granis oliuę: piper longum, stafisagria. De gūmis & succis isopus, costus, scamonea, pix liquida, pix naualis, pix Græca, pepanas, assa fetida, armoniacum, euforbium, galbanum, gummi iuniperi. De venis, sa gemma, nitrum, alpaltum. De membris animalium castoreum. Calida in quarto gradu sunt ex herbis ruta siluestris, nasturcium. De seminibus scilicet sinapis, nasturcii, cęparum, rutæ agrestis. De lignis tapsia, piretrum. De fructibus anacardi, de granis piperis nigri, baccæ lauri, De venis, argentum viuum, sulphur, caphi, sapo, salhammoniacum vitreolum, æs vstum, flos ęris, petroleon.

De Frigidis, secundum quatuor gradus. Cap. LXII.

FRigida in primo grado sunt ex herbis rhannus, atriplex, mercurialis, caulis, malua, scariola, herba acetosa. De seminibus, maluæ, plantaginis, rosæ, scariolæ, citruli, melonis, cucurbitæ, flores rosæ, amigdalæ malorum citoniorum, pirorum salicum. De fructibus, mirti fructus, glandes omnes, mirabolani, tamarindi, caro pomi citri, oliua acerba, pruna, coctana, pira, poma, cerasa. De granis ordeum, fabæ virides, & siceæ, milii, panici, mirtilli, amidi. De succis, acacia, acetum. De venis, bolus, terra sigillata, chimolea, argilla, lateres, argentum, fex argenti. De carnibus, caro porcina, caprina, bouina, leporina, asinina, mulina, aprina, & coturnicum, & piscium recentium.

Frigida

Frigida in 2. gradu sunt, ex herbis memite, pentaphilon, psillium, strignus, lactuca dom. panicus. De seminibus lactucæ. De floribus violæ, nenufar, fabę, balaustiæ, radicis, maligra. arnoglossa, de frondibus salicis. De fructibus galla, mora immatura, sorbæ, mespila, poma citri, persica cucumeres, crisomila, cucurbitæ, melones, citrulli. De granis herbus sumac, grana citoniorum, De gummis, gummi arab. dragag. De venis ametistus, cesura lapis lazuli, litargirũ, alumen, plumbum, corallius. Frigida in 3. gradu sunt ex herbis, virga pastoris, hipoquistidos, semperuiua, portulaca. De seminibus semen psilii, portulacæ, papaueris albi, De lignis virga pastoris, omnes sandali, De floribus papa. al. de fructibus poma mandragoræ. De gummis & succis camphora, sanguis draconis, hipoquistidos, De venis gypsum, spodium, ferrugo. Frigida in 4. gradu sunt ex herbis iusquiamus, papa. n. succus opii vtriusque. De venis antimonium, cicuta.

De Siccis in quatuor gradibus. Cap. LXIII.

Sicca in primo gradu sunt ex herbis camomilla, sticados, stemperuina, caulis, tremiculus, De seminibus insquiami, fęnig æci. De floribus, flores narcisci, croci, enuiæ, De radicibus hireos, pottum, zedoarium. De frondibus lilii, de fructibus nux indica, omnes mirabo. tamarindi, vuæ passæ, & acerbæ, caricæ maturæ, coruli, auellanæ, cardamomi, grana citri, cantabrum cubebe, amigd. De granis ordeum, fabæ siccæ, citri. De gummis, & succis, thuscum, sarcocolla, opium. De venis bolus, chimolea, vel argilla. De carnibus caprina, bouina, porcina, ceruina, leporina, equina, asinina, camelina, vrsina, mulina, leonina, hircina, passerum, turturis, perdicis, pauonum, inuenum columbarum. Sicca in 2. gradu sunt ex herbis absinthium, fumus terræ, cardus marinus, memite, cupatorium, amomum. affodilli, virga pastoris, panax, thamnus, centaurea, pentaphilon, strignus, catapucia, ciperus, mentastrum, sisimbrium, menta, anetum, portus, coriandrum, herba acetosa, scariola, cuscuta, ozimum, panicos, allia, vtraque spica. De seminibus, apium, dauci, maratri, porri, trifolii, aneti, plauraginis, sisimbrii, coriandri. rosæ, ozimi, scariolæ, cuscutæ, melonis, violæ, cucurbitæ, cicer hortensis citrulli. De floribus rosæ, croci ortensis, cubebe. affodilli, balaustiæ. De radicibus apii, feniculi, capari, malig. aristologiæ, vtriusque acori, asaræ, squillæ, affodilli, arnaglossæ, peoniæ, ciperi, centaureę, agarici. De lignis polipodium, lignum aloes, reub. su. xiloballsamum, ebenus, cinamomum, omnes sandali, gariofili, cortex thuris, thamariscus, costum. De foliis salicũ, mirti, oleandri, serpentarię, lauri, senæ, tamarici, oliuæ, citri, coloquintidæ. De fructibus glandes mirob. cicer, catapucia, nux musc. maci, amigdalæ amaræ, mora immatura, fistici, mespila, sorba, cortex, & acetosum, pomi citri, coloquintidę, coctana, pira, castaneæ, pineæ. De granis milium, panicum, lolium, lupini, rizi, orobi, berberis, mirtilli. De gummis & succis aloes, licium, mum, mastix, thus, mirrha, hammoniacum, sigia, galbanum, lacca, mel, balsamum. De venis emathites, gypsum, tuchia lapis lazuli litargirum, nitrum, corallius. De carnibus & superfluitatibus animalium caro piscium salsorum, muscus, ambra. Sicca in 3. gradu sunt vt ex herbis polium: siler: cos. thimus: passum: hipericon: camedries, camepiteos, hypoquistidos, ipsopus, & sicci, miuscus, calamentum, pulegium, origanum, ruta domestica, apium, squinantum. De seminibus anisum, petro, ameos, viticæ, coriandri, carui, epithimi, nigellæ, cimini, sileris montani, rutæ dom. raphani cute. de foliis sambuci, squinanti, dyptami, ceparum, ellebori, vtriusque serpentariæ hammoniacæ. de lignis tapsia, gentiana, virga pastoris, casia lignea, turbit, azarus. galanga, costum, piper longum, de frondibus anabula, de fructibus galla, cucumeres agrestes, capari, lentisci. De granis baccæ lauri, stafisagria, sumac. de gummis, & succis altea. hamonia, acer. pix communis, serapium, opponacum, asa, eufotbium, gummi tuniperi, camphora, hipoquistidos. De venis magnetes, ferrugo, spodium, salgemma, salsapo, aspaltum, mumia, de membris castoreum. Sicca in 3. gradu sunt, vt ex herbis ruta agrestis, nasturcium, pitreum. de seminibus sinapi, nasturcii, Pata ni. de lignis piretrum. de fructibus anacardi. de granis piper nigrum. de venis hammoniacum, tuchia, calx, vitreolum, æs vstum, flos æris sulphur, petroleon.

De Humidis in quatuor gradibus. Cap. LXIIII.

Humida in primo gradu sunt, vt ex herbis emila, mercurialis, borago, De seminibus alteæ, pastinacæ, atripli. De floribus fabæ. De radicibus zinziber, pastinacæ. De lignis liquiricia. De fructibus amigdalę dulces, mora matura, vuæ passæ, iniubæ, caro pomi, citri, pruna, De granis fabæ virides, cicer album, lingua auis, piper longum. De gummis ladamum, gummi arabicum, dragantum, bdellium. De venis plumbum, argentum, cadimia, argētea. De carnibus porcina, pecorina, pullina, anerina, columbina. strutionum, anserum, fasianorum, coturnicum, piscium recentium. Humida in secundo gradu sunt ex herbis altea, psilliũ, attriplex, maluæ, lactucæ, sisami, portulacæ. De floribus nenufar. De fructibus crisomila, persica, dactili, cerasa, nuces, cucumeres, cucurbitę, melones, citruli. De granis fasceoli, asparagi, grana citoniorum. De floribus viol. papa. alb. Humida in quarto gradu sunt, vt semen papaueris. De venis argentum viuum. De potibus nix, succus papaueris albi.

De Experimentis medicinarum simplicium. Cap. LXV.

Hali in practica li. 2. Virtutem itaque medendi scire volētem, oportet in primis virtutem simplicium medicaminũ & eorum actiones cognoscere. Virtutes quidem eorum sunt tres. Prima est quę dicitur complexio. Secunda dicitur virtus, quæ & a complexione venit. Hæc est maturans, molliens, solidans, opilans ora venarum, minuens carnem, attrahens, dolores sedans, & venena pellens. Tertia vero quæ & eodem nomine censetur, est frangens in vrina lapides, & materiam prouocans, sputa sanguinis de causis pectoris adiuuās, lac generans Oportet igitur canones primum scire, quibus vnumquodque simplicium medicaminum probatur, quibusque complexiones eorum atq; virtutes in corporibus significātur. Auicenna vbi supra. Medicinarũ singulariũ virtus duabus vijs cognoscit. experimēto. s. & ratiocinatione. Experimento quidē nō nisi post cōditionum obseruationem. Quarum prima est, vt sit medicina vacua, qualitate accidentaliter acquisita. Nam aqua quamuis natura frigida sit, calefacta tamen calefacit. Et euforbium quamuis natura calidum, cum tamen infrigidatur infrigidat, dum permanet frigidum. Caro quoque piscium quamuis frigida, tamen cum salitur calefacit potentia. Secunda est vt fiat experimentum in ægritudine singulari, & non in composita, quę s. habeat duas res contrarias, alioquin nesciretur in quo sit causa curationis. Verbi gratia. Cum homo febrem habet flegmaticam, & datur ei in potu agaricum, non oportet vt iudicet frigidum, quia confert ęgritudini calidæ, quæ est febris. Forsitan. n. non confert, nisi quia resoluit materiam flegmaticam, & euacuat, qua. s. materia deficiente remouetur febris. Tertia est vt medicina experta sit in duobus contrariis, quia vni forsitan eorum per se conferat, & alteri per accidēs. Quarta, vt apposita sit ei, quod æqua-ur sibi de potētia ægritudinis, vnde experiatur prius in debiliori, fiatq; paulatim processio, donec sciatur virtus medicinæ pro certo. Quinta vt scruetur tempus in quo apparet eius impressio & operatio. Sexta vt obseruetur processus operationis eius, secūdum assiduitatem, aut secundum plurimum, alioquin procedit illa operatio per accidens. Res. n. materiales procedunt a principiis suis, aut semper, aut secundum plurima vt experimentum fit in corpore hominis, non alterius animalis. Possibile. n. est, vt sit medicina comparata ad corpus hominis calida, ad corpus aũt leonis, vel equi frigida, & quod uni corpori venenosam proprietatem habet, alii non habet, vt napellus homi. non autem turdo. Hali vbi supra. Sic & cicuta, quia refrigerat corpus hominum, non ideo necesse est vt refrigeret corpora merularum. Illis. n. cibus ille mortalis non est, quia venæ quæ cibum ad cor eorum diriguunt strictæ sunt, nec cicuta facile penetrat ad eorum corda. Quare digestione plena decoquitur, eiusque natura mutatur in calorem, & in corpora merulatũ alteratur. Octaua quoque condictio, vel cautela, qua medicinæ virtus experimento probetur, est vt inter cibum, & medicamen discernatur. Medicamen itaque, corpus in sua qualitate calefacit, refrigerat, cibus autem idem facit & amplius, quia corporis substantiam, propter sui cum illo conuenientiam augmentat. Sic igitur octo legibus oportet experiri medicamen in corporibus, & passionibus. Est autem excellentior eorum probatio, & experientia in corporibus, extra temperantiam positus.

De

De cognitione earundem per ratiocinationem.
Cap. LXVI.

AVicenna vbi supra. Hi sunt canones in cognitione experimenti. In cognitione autem per ratiocinationem alii sumuntur ex velocitate, & tarditate conuersionis earum ad ignem, & congelationis. Alii ex odoribus, & alii ex saporibus. Quandoque etiam sumuntur ex caloribus, & quandoque ex operationibus, & virtutibus notis, ex quibus acquiruntur significationes suæ manifestæ super virtutes ignotas. Itaque rerum in constitutione essentiæ similium, s. in raritate & spissitudine quæcunque calefactionem velocius recipit, calidior est. & similiter quæcunque infrigidationem frigidior, quia. s. qualitati extrinsecus aduenienti consentit virtus similis innata, quæ est in ipsa. Cum autem vna earum rarior est, altera spissior tunc illa quæ rarior est, quamuis alii similis in frigiditate, vel caliditate velocius tamen patitur propter debilitatem sui corporis. Rerum aũt quarum proprietatis est vt congelentur, vel vt inflammatæ ignianturs, si sunt in essentia similes, quæcunque velocioris est inflammationis, est calidior. Non enim dicimus quòd res sit calidior, & frigidior, nisi cum comparatione ad impressionem qualitatis ei innatæ. Cum autem duæ res diuersificantur in raritate, & spissitudine, & inuenitur spissior vehementioris inflammationis, & tardioris congelationis, iudicanda est calidioris substantiæ: similiter cum inuenitur rara tardioris inflammationis, patet quòd est fortioris frigoris. Si vero rarã inuenis vehementioris inflammationis, non ob hoc eam iudica fortioris caliditatis, quia forsitan est raritas causa illius velocitatis. Similiter & in congelatione. s. propter debilitatẽ corporis ipsius, & velocitatem passibilitatis. Sic apparet in vino, & vinum quamuis calidioris sit complexionis quàm oleũ de cucurbita, velocius tamen congelatur. Nam in primo oleum illud non congelatur, sed densatur, vinum autem congelatur. Rerum. n. quædam congelantur absque condensatione, quædam econuerso. Rerum autem recipientium condensationem cum æquantur in constitutione substantiæ, quæ magis recipit condensationem ex frigore, frigidior est. Et plurimæ quidem res non congelantur nisi in calore. Quibus autem in calore congelari proprium est, omnes per frigus resoluuntur. Calor quidem congelat siccitate, frigus autem spissitudine, secundum sententiam Galieni. Sed in re modica diuersa est sententia philosophi primi, sed illius perscrutatio in alia continetur scientia.

De Cognitione earundem per sapores quæ sunt. viij.
Cap. LXVII.

HAli vbi supra. Complexionis & virtutis medicaminis significatio, quæ sumitur ex sapore, excellentior est quam illarum ex odore, & colore. Sapor. n. nuncius est complexionis ac substantiæ medicaminis, persæpe autem & eius actionis. Odor autem & color non sunt huiusmodi. Sunt autem sapores octo. s. dulcis, vnctuosus, acerbus, amarus, pungitiuus, salsus, ponticus, octauus insuauis, asper, & durus. Quod autem saporem non habet vnum tantum est nec annumeratur saporibus. Omne nanque quod est obuium linguæ, necesse est aut aliquid, aut nihil in eius sensu facere. Et siquidem nullam inferat ei passionem, vocatur insipidum, vt est aqua pura, & terra simplex, & & medicamina quibus terra, vel aqa dominatur, & quibus terrenositas, vt tucissa., & amigdala, & similia. Quibus vero dominatur aquositas humida sunt, & viscosa, vt est album oui, & oleum lotum sine sale. Oleo autem cum sale dominatur cum aquositate terrenositas. Hæc & his similia nullam sensui gustus, si obuient linguæ, aut delectationem faciunt, aut contra. Quæ quidem delectationem faciunt hominis naturæ consona sunt & conuenientia, eiusq; complexioni colligata: Quod autem huiusmodi est, eique dominatur aquositas, vnctuosum dicitur. Cui vero terrenositas dulce vocatur. Cui autem simul vtrunq;, nec dulce, nec vnctuosum, sed suaue. Dulce quidem si linguæ obuiet vacua eius implet, & lenit, asperitatemque sedat (si mordens aliquid fuerat) atque delectat. Vnctuosum autem idem facit, sed eius delectatio minor est, at suaue inter hæc duo extrema mediũ est. Qui vero saporem in gustu faciunt iniocundum, mordent linguam. Mensura species est quædam diuisionis iuncturarum. Quod ergo hoc facit, aut partem lingua multa collectione stringit, aut nimium diuidit. Et quod linguæ separationem inducit, aut eius substantia crossa est, & terrea, aut subtilis & ignea. Cuius aũt substantia crossa est, & terrea, aut fortiter separat linguæ partes ac plurimum abluit, intantum vt & valde exasperet, amarum vocatur. Aut separat eas fortiter & lauat, sed nõ valde exasperat, & salsum nominatur. Cuius vero substantia subtilis est, & ignea, facitq; morsuram fortem in lingua pungitiuum vocatur. Quod autẽ congregat linguæ partes, aut est crossum aut terreum, aut subtile & aquosum. Quodq; crassum aut terreum est, si fortiter coadunans linguam constringat & exasperet, ac desiccet, & fortius operetur, insuaue vocatur. Si vero quod in lingua facit horum accidentium minus est, põticum appellatur. Quod autẽ subtile, & aquosum est, faciens in lingua morsuram, eiusq; substantię sine calefactione immergitur, acerbũ vocatur Ex his igitur octo sapores esse clarer, excepto eo quod sapore careat.

Item de numero & differentijs saporum.
Cap. LXVIII.

AVicenna vbi supra. Medici quidem sapores simplices 9. ponunt, quorum tamẽ vnus insipidus est, sicut aqua. Nominant. n. saporem, omne quod gustu iudicatur actu, vel potentia. Insipidum quidem dupliciter est, aut priuatum eo apud sensum. s. quod in se quidem saporem habet, sed propter vehementiam spissitudinis suæ non resoluitur aliquid ex eo, quod humiditati linguæ admisceatur, & ab ea comprehendatur. Deinde cum ingeniatur, vt resoluantur partes eius, & vt subtilientur, sapor eius sentitur, vt æs adustum & ferrum. Sapores aũt octo, quos ponunt hi sunt, dulcedo, amaritudo, acuitas, salsedo, acetositas, põticitas, stipticitas, vnctuositas. Dicunt. n. quòd substantia saporem ferens, aut est spissa terrea, aut subtilis, aut media. Et eius virtus, aut calida, aut frigida, aut æqualis spissa, itaq; terrea si est calida tunc est amara, si frigida pontica, si ęqualis dulcis. Subtilis autem si est calida tunc est amara, si frigida acetosa, si æqualis vnctuosa. Media vero si calida est tunc est salsa, si frigida, stiptica, si æqualis insipida. Et acutũ quidem calidũ est, deinde amarũ, deinde vero salsum. Acutũ n. fortius est ad resoluendum, & incidendum. & abstergendum quam amarum. Salsum vero qñ calefit a sole, vel igne, aut separatione aqueitatis frangentis virtute caloris, fit amarum, & sal amarum calidius est sale, quod comeditur. Ponticum vero frigidius est, deinde stipticum, postea acetosum. Et ob hoc in oĩbus fructibus, qui dulcescunt, prima est ponticitas vehementis infrigidationis. Cum autem in eis currunt aereitas, & aqueitas, ita vt temperentur parumper cum aereitate & calefactione solis digestius, declinans ad acetositatem: sicut agresta & inter illud trahunt ad stipticitatẽ parumper cum ponticitate, deinde permutantur ad dulcedinem, cum agit in eis caliditas digestiua. Qñq; vero permutantur ex ponticitate ad dulcedinem, absq; acetositate, sicut oliuæ. Acetosum autem, quãuis minus frigidum sit, quàm stipticum, in pluribus tñ est pluris infrigidationis, eo propter subtilitatem & penetrationem suã. Põticum aũt & stipticum in sapore propinqua sunt, sed stipticum non contrahit, nisi quod de lingua manifestum est. Ponticum vero cõtrahit, & exasperat, quod manifestũ est, & quod occultum, & ponticum quidem subtilius est & magis intrans. Acutum autem & amarum sunt linguam radentia, sed amarũ non radit, nisi quod de lingua apparet. Acuti autẽ abrasio, & eius separatio profunda est, quia subtilis est substantiæ, profundans. Amarum vero erit grauis substantiæ siccæ, & ob hoc ipsius purum non recipit putrefactionẽ ex qua generetur aĩal nec etiam nutrit animal, propter siccitatem quoque suã quod abradit, abradit cum exasperatione aliqua. Dulce autem & vnctuosum ambo dilatant linguam, & leniunt faciendo currere illud, quod frigus læsit, & congelauit absque resolutione, & remouent asperitatem ipsius, sed vnctuosum facit illud absq; calefactione manifesta, dulce cũ calefactione, & ideo dulce plus digerit, amarũ quidem abradit vehementer (vt dictũ est) ita vt exasperet: Acutum autem, & acetosum mordicant linguam, sed acutum quidem vehementer cum calefactione, acetosum vero mediocriter absque calefactione. Et salsum quidem prouenit ex resolutione amari, & insipido aquoso. Cũque congelatur sicut aqua cineris, fit salsum. Acetosum autem prouenit ex conuersione dulcedinis cum diminutione caliditatis, aut digestione ponticitatis, cum augmento humiditatis, & caliditatis. Et eius quidem substantia secundum rei summam est humida, similiter & dulce. Substantia enim ad humiditatem pertinet, substantia vero amari & pontici ad siccitatem.

De Operationibus, aut effectibus saporum.
Cap. LXIX.

OPerationes itaque dulcis sunt digestio, & lenificatio, ac multiplicatio nutrimenti: ipsumq; natura diligit, & attra-

ctiua

ctiua virtus attrahit. Operationes amaritudinis sunt abstersio & exasperatio. Operatio vero ponticitatis est contractio si est debilis; & expressio si fortis. Operationes stipticitatis sunt contractio, & inspissatio, & induratio, & retentio. Vnctuositatis autem lenificatio, lubrificatio, & digestio, vel decoctio parua, acuitatis resolutio, & incisio, & putrefactio. Salsedinis abstersio, & ablutio, & exiccatio, ac putrefactionis prohibitio. Acetositatis infrigidatio, & incisio, Quandoq; vero duo sapores aggregantur in vna substantia sicut acuitas, & dulcedo in melle cocto & quandoque ea quæ proueniunt ex duobus saporibus adiuuant se ad cōfortandum illud, quod prouenire debebat ex vno sapore. Acuitas.n. & mordicatio remanentes in aceto ex vino faciunt ipsum vehementioris infrigidationis, quia transitus aperiunt, ipsamque infrigidationem aceti faciunt magis penetrantem ac perfundantem. Præterea quandoque duo sapores iuuant ad frangendum, quod ex vno prouenit, sicut acetositas & ponticitas in agresta. Ponticitas, n. agrestæ prohibet acetositatem eius, ab infrigidatione vltima. Amarum quidem absolutum, & acutum, absolutum nocet visceribus, & si associetur cũ stipticum, conferunt. Omne etiam dulce cum stipticitate visceribus est amicum, quia suaue est & confortans, & exasperationem prohibens. Vniuersaliter autem quod prohibet mordificationem generatiuũ est carnis. Hali vbi supra. Omne dulce calidum est & temperatũ, propter hoc & laxat & maturat, nec multum calefacit. Omne autem vnctuosum est aquosum & aereum, ideoque humectat & emollit, & laxat sine calefactione. Omne vero amarum igneum est & terreum, quare & purgat meatus, & opilationes aperit, mundat, & crossitudinem incidit ac mediocriter calefacit. Porro omne salsum terreum calidũ est & siccum, non igneum, quare mundat & stringit sine calefactione forti. Pungitiuum autem fortis caloris est & igneum, propter hoc & subtiliat, & purgat, & comburit. Omne porro insuaue, asperum, & ponticum frigidum, & terreum est: ideoque ea durat, & poros spissos facit, & expellit, & incrossat, quia refrigerat & desiccat. Cæterum acerbum omne aquosum fri. est ac subtile, vnde & incidit, & subtiliat, & aperit opilationes, purgat meatus, refrigerat, ac desiccat, & expellit.

Item De eodem. Cap. LXX.

RAzi in Alman. 3. parte. Dulce calidum est, licet non violenter, & qui frequenter eo vtitur, multitudo coleræ ru. & sanguinis in eo generatur. Indequoque accidit opilatio, & in epate, & in splene flegmon, ventris etiã fluxus ex eo sequitur, & stomachum mollificat. Pectori vero & pulmoni confert, corpus itidem impinguat, & augmentum spermatis tribuit. Acidum vero frigidum est (licèt nõ vehemēter) coleram ru. & sanguinem reprimit, ventrem stringit, si tamen stomachus, & intestina munda fuerint, si vero flegmatis in eis fuerit multitudo, vētris fluxum facit, & corpus infrigidat, virtutem quoq; digestiuam debilitat, & propriè in epate. Neruis autem ac neruosis membris nocet, & corpus desiccat, virtutem autem appetitiuã, excitat. Vnctuosum autem stomachũ mollificat, & fluxum ventris facit ac satietatem, antequam homo cibi quantitatem sibi necessariam sumpserit, adducit, calefacit quoq; maxime tñ febricitantes, aut epar, vel stomachum calidũ habentes. Propterea corpus humectat & lenit, flegma vero auget, & cogitationem hebetem reddit, auget quoque somnũ. Ponticum vero corpus infrigidat ac desiccat, & carnes ac sanguinem minorat, si quis eo multotiens vtatur. Stomachũ quoque confortat, & ventrem frequenter stringit; sanguinemque melancolicum generat amarũ, porro calefacit, & desiccat fortiter, citoque sanguinem ad adustionem & malitiam perducit coleram quoque rubeam in sanguinem augmentat. Acutum etiam multoplus quam amarum calefacit, citoque corpus inflammat, sanguinem adurit, sed ipsum prius in coleram rubeam mutat, & post hoc in nigram, Insipidum aliud est quod magis nutrit, quod æqualitati vicinum est, aliud vero quod temperate calefacit, & aliud quod temperate infrigidat, cum quo si multa fuerit humiditas humectabit, Siccum autem cum fuerit desiccabit. Horum quidem saporum operatio sic erit, cum vnus eorum alicui rei maximè dominatus fuerit, porro si duo sapores æqualiter ei dominentur, eius operatio æqualiter composita erit.

De Operatione saporum adinuicem in calore, & frigore. Cap. LXXI.

EA vero quæ de caliditate & fri. & hu. & sic. diximus in vnoquoque corporum habentium saporem, non sunt, in eis secundum eandem quantitatem, sed in quibusdam est ęqualiter ca. & fri. inæqualiter autem humiditas, & siccitas, in quibusdam autem econuerso. Quædam quoque diuersa sunt ab aliis in quantitate cuiuslibet qualitatis, sed suo modo omnia quidem sane composita sunt ex quatuor elementis. Acerba autem & pontica æqualia sunt in frigore, nisi quòd ponticum crossum est, ac terreũ, Acerbũ vero subtile & aquosum. Quod duobus modis ostenditur per sensum.s. & collationem. Per sensum quidem, quia videmus omnes fructus in principio sui pōticos esse & insuaues, siccos ac similes naturæ arboris eorum, postea verso humectantur, & quidã quidem acerbi fiunt, indeque paulatim mutantur donec compleantur, & mutētur ac dulcia fiant. Quidam autem ad dulcorem sine acerbitate transeũt, vt fructus palmarum & poma dulcia, & oliuę. Maturitas aũt fructuum est per calore naturalem, qui est in substantia eorum, & ẽt per calorem exteriorem, qui est solis. Itaque cum sapores, ponticus, & insuauis vel asper frigidi sint, & crossi, patet, ꝙ sit eorum transitus ad acerbum per subtiliationem caloris. Per collationem vero idem ostenditur, quoniã asperi & pontici diffusio in corpus tarda est, & maior actio eorũ in corporibus est ea coadunare, & densare. Hoc aũt signũ est crossiciei & frigiditatis eorum, quia frigidi est densare, crossi vero velociter diffundi. Acerbum autẽ velocius in corpus diffunditur, ac profundo immergitur, & hoc est signũ subtilitatis eius maximè vero quia generatio eius per calorem debilẽ, qui nõ potuit, illud in quo fuit, ematurare, nec permutare, sicut ẽt accidit æpulis, quòd si non plene digerit eas stomachi calor, acescunt, quòd si debilis est calor, ita quòd omnino a digestione deficit, nec illas immutat, non acescunt, vt in lienteria cōtingit. Præterea videmus lac, & vinum subtile, & similia, si frigus multum sit, non acescere. Si vero ponantur in aere calido acescunt. Hinc est igitur acerbum nõ inueniri fortis frigiditatis, quia generatio eius est ex calore. Sic quoque repertũ non est aliquod medicaminum (ex his quibus dominatur frigus) acerbum. Hoc itaque signum est, ea quæ aspera sunt & pontica, terrea esse, & crossa, eorum vero acerba subtilia, & aquosa.

Adhuc De eodem. Cap. LXXII.

QVod autem dulce, vel amarũ calidum est, sed dulce calidum est & hu. temperate, similiter & vnctuosum. Amarũ vero fortioris est caloris & siccitatis quã dulce. Quod duobus modis intelligitur, per sensum.s. & per collationem. Per sensum quidem, quia videmus, ꝙ omnia humida si mixta sunt, & decoquat ea calor naturalis, qui est in eis, aut ẽt exterior, vt ignis, & solis, non dulcorantur. Et si quidẽ excesserit in eis calor, incipit amaritudo dominari, sicut est in communi videri, vt in melle dactilico. Si.n. inueterascant desiccatur eorum calor naturalis, & fit in eis amaritudo, sic quoque si super excesserit in eis ignis decoctio, transeunt in amaritudinem. Ex collatione vero, quia videmus dulce & amarum sordes emundare, sed emundatio quæ est in dulci temperata est, & æqualis, humida, & delectabilis. Amarum aũt fortius mundat & lenit, intantum vt continua separet cum læsione & abominatione. Hæc ergo significant ipsum esse terreum, & crossum, & siccum. Significant quoque rei amaritudinem, quòd neque putrescit, neq; vermes producit. Pũgitiuum aũt & amarum, ipsa quoq; calida sunt & sicca, sed pungitiuum fortioris caloris est, & subtilioris substantiæ, sicut & igneum. Ideoq; comedit, & vrit, & liquefacit. Amarum vero minoris caloris est pungitiuõ, est igitur crossum, & terreum. Ideo siquidem vtatur eo exterius mundans, & leniens, purgat, comeditq; carnes superfluas in vulneribus. Si vero bibatur, incidit superfluitates crossas, & aperit opilationem venarum, vnde & prouocat menstruam vel vrinam, & adiuuat sputa crossæ humiditatis a capite & a pectore. Prodest ẽt epilepsiæ, crossum incidendo, diffunditur.n. velocius tanquam pungitiuum, nec prohibetur transmitti, sicut ponticum Porro salsum ipsum quoque terreum est & calidum, sed minoris caloris, quàm amarum.

De Probatione medicaminum pro odorem. Cap. LXXIII.

PLures autẽ sapores faciunt passionem in odoratu, quẽadmodũ, & in gustu. Acetum.n. & omnia acerba atq; pungitiua, vt alliũ, & cępa lædunt odoratus sensum, non minus fere, quàm gustum. Sic in omnibus aliis, secundum maiorem partem, ea quæ mouent sensum gustus, mouent & odoratus, vnde & est inuenire plurima quæ nunquam gustauerunt homines propter odorem eorum fœtidum, quia norunt cuius na

turæ

turæ fiat, per copiã certificationis, quæ peruenit ad illos ex eorũ odore. Sunt aũt & alia quorũ odor naturam eorũ non prędicat, & hæc quidẽ aut diuersa sunt natura, aut odore priuata. Quæ diuersa sunt natura iocũdi sunt odoris, maximeq; rosa, gustus.n.eius valde manifeste diuersus est ab odore, nec significatio concordat vtriusque. Cuius rei causa est, quia rosa varia est, & non consimilium partium. Gustus quidẽ eius compositus est ex amaro, & aspero, insuauiq; & aquoso. Pars eius amara calida est & subtilis. Pars aspera frigida est & grossa. Aquosa vero varia est insuauisque in sapore media inter subtile & crossum. Substantia vero rara odorifera, est vaporosa, & dissoluta, a corporibus odoriferis iocũdi odoris. Vapor aũt ex calore generatur, nec ab omnibus partibus odorati resoluitur. Odor.n.rosæ nõ significat, nisi quod calidum est, & subtile in oibus partibus eius tantummodo, sic ergo oia, quæ odorem habent, calida sunt. Sed cum significatio naturę, quę sumitur ex odore, transit rerum iocundarum odorem, fida nõ est maximeq; rosę. Quæ autem odorem non hñt vt salsa & dulcia non manifestatur nobis virtus eorũ nisi per saporem. Quæ etenim odore carent, aut ideo priuata sunt odore, quia vapor qui soluitur ab eis est in vltimo paruitatis, aut quia nõ consonant odoratui in temperantia, inter crossum, & subtile. Hinc ergo est, ꝙ amara & pũgitiua, pp substantiæ suæ subtilitatẽ, odorifera sunt odoribus cõsonis eorũ saporibus. Salsa autem & aspera odore priuata manent. He nanque species ambe sunt crossæ substantiæ. Et aspera cum crossities sua substantia frigidæ complexionis est, qua ẽt de cã nullus ab ea vapor dissoluitur. Porro odoriferorum odor designat, quia subtilis substantiæ sunt & calidæ cõplexionis, non tñ est certa significatio quanta sit eorum subtilitas, aut calor. Ideoque iudiciũ complexionis rerum, ex odoribus minime esse perpenditur. Auicenna vbi supra. Odores quidem veniunt a caliditate, & proueniunt a frigiditate. Sed eorũ olfactio, & sternutatio, secũdum plurimum est caliditas, quia causa plurima eorũ est substantia subtilis vaporosa, quãuis aliquando sit ẽm semitam cõuersionis aeris, præter resolutionẽ alicuius rei ex habẽte odorem. Omnes igitur odores ex quibus sentitur mordicatio, vel declinant ad latus dulcedinis & calidi sunt. Illi vero ex quibus sentitur acetositas & toralis charogiati.i.lacualis vapor.s. de lacubus, & paludibus, oẽs frigidi sunt. Oia quoq; bene redolentia sunt calida. Præter illa quibus associatur toralitas, & sedatio spiritus & anelitus, vt cãphora, & nenufar. Amborũ.n. corpora non euacuantur ex substantia infrigidante associata odori vsque ad cerebrum. Similiter etiam omnia alsemicati.i.species quæ sunt vt piper, & similia calida sunt, & ob hoc dolorem capitis faciunt.

De Cognitione medicinarum per calorem.
Cap. LXXIIII.

Sicut autem odores, sic & colores demonstrationem plurimam significant. Cumque speciei vnius diuersificantur modi, & quidam eorum decliues sunt ad albedinem, quidam ad tincturam rubeam, aut nigram, tunc ad albedinam declinantes si natura, & specie sunt frigidi, frigidiores sunt, & declinantes ad alia duo minus frigidi. Si vero natura trahit ad caliditatem, tunc est res econuerso. Et hoc quidem est secundum plurimum, sed qñque diuersificatur in rebus Sapores quidem vincunt odores & colores in significationibus vel demonstrationibus: quoniam ad sensum eum obuiatione sui corporis adueniunt. Et ideo digniores sunt qm ex oĩbus partibus medicinæ virtutem perducunt, odores autem, & colores sine obuiatione suorum corporum imprimunt. Vnde possibile est, vt ex subtili partium corporis habẽtis odorem, vapor ad sensum perueniat. Vapor autem ipsius non vapores, sed ad sensum inobediẽs maneat. Similiter etiã color manifesti tantum, & non occulti ad sensum perueniat sed quoniã odores quandoque significant sapores, sicut odor dulcis & acetosi, & acuti & amari, tunc odores sequuntur sapores. Sapores igitur in significatione plus sunt, deinde odores, post colores. Denique necesse est medicos scire, quia nõ possunt esse sapores dulcis, & amarus, & acutus, nisi in substantia calida, neque stipticus & acetosus, & ponticus, nisi in substantia frigida, & similiter odores boni acuti non sunt, nisi in substantia calida. Et colores albi in corporibus cong. lat s, in quibus est humiditas, non sunt in substantia frigida. Et in corporibus quibus est siccitas, & puluerizatio non sunt, nisi in substantia calida. Nigri vero in vtrisque sunt econuerso.

Frigus enim albificat humidam substantiam, & denigrat siccam, calor autem econuerso. Hali vbi supra. Significatio quidem medicaminis complexionem demonstrans subest odori. Signa nanque, quæ ab eo sumuntur debilia sunt, quoniam inueniuntur in vnoquoque complexionis calidæ, & frigidæ, humidæ, & siccæ, nisi quod per eum significatur habitudo rei vnius ad aliam, itaq; ab alia, sicut cępa cõis, cæpa hausali. Nam earum quæcunque sunt albæ minoris sunt caloris, quæ vero rubicundiores maioris. Sic quoq; se habet res & in cicere & phaseolis. Horum enim quæcunque sunt alba frigidiores sunt cõplexionis, quęvero rubicũdiora & nigriora minus frigida sunt, & magis ad calorem inclinantia. In eligendis autem medicaminibus, quę saporem habent proprium, vt amaritudinem, vel acerbitatem aut dulcedinem. Et in his quę proprium odorem, vt iocundum aut fetidum. Et in his quæ proprium colorem vt viola, rosa, & similia. Ea quæ in illo sapore, vel odore, vel colore fortiora sunt, meliora cæteris iudicantur.

De Cautela experiendi virtutes medicaminum.
Cap. LXXV.

HÆ sunt ergo illæ regulæ, quibus medicamina simplicia probantur, vt eorum complexio, virtusque sciatur, sed in vsu experientię eorum in corporibus, multam oportet habere cautelam. Nam in experiendo hoc in corporibus hominum pericula sunt animarum, dum enim experimentator aliquid mortiferum probare nititur, quod ignorat perit homo, in cuius corpore probari debuerat. Ob hoc igitur oportet his vti, quę sunt inuenta sanationi cuiusque infirmitatis necessaria, neque enim omnia quibus vtuntur medici priores experti sunt in corporibus hominum passiones habẽtibus, sed in aliis quibusdam corporibus eorum illis actio vel vtilitas claruit, siue hominum siue etiam animalium. Viderũt enim homines nonnullos medicamina vel cibos sumentes, quibus calefiebant, aut refrigerabantur, quęque etiam illos humectabant aut desiccabant, aut contra morbos accidentes eis conferebant, sicque quod sępius experti sunt literis, vt seruaretur tradiderunt. Viderunt, & animalia quædam quibusdam medicaminibus mederi, propriis suis passionibus, hisque vsi sunt etiam in hominibus. Hipocras nanque scientiam clysteris abstraxit ab aue quadam marina, quam videlicet non paruam comedisse piscium copiã, quæ vt impleta est, eiq; nocuit, accepiã maris aquã ore, rostro ano vi fecibus & intestinis ingessit, & ꝙ comederat eximanuit, hoc viso Hipocras imaginans est clistere, expertusq, deprehendit necessarium esse. Preterea viperę, & serpentes hieme frigidisque temporibus in cauernis terræ sunt inclusæ, super dorsa sua supinæ iacentes, & oculi earum obtenebrantur, visus debilitatur: tempore autem veris egressæ, plantas fenieuli rimantur, quas cum comederint, & oculos illis fricauerint, tenebræ quæ in antiquis terræ acciderant cedũt, & visus acuitur. Ex hoc medici cum uidissent vsi sunt, & ipsi succo feniculi, ad confirmandum, & acuendum uisum, miscentes eum medicaminibus oculorum, inuentaque est eius actio laudabilis. Dicitur etiã quod accipitres, auem (quæ Gręcé dicitur Idoneos) rimantur, quam cum cęperint, ac de illius epate commederint, dolor uentris eorum sedatur. Sunt & alia multa quæ medici priores ab animalibus irrationalibus experimenta traxerunt, nec est possibile experiri hominem, omnia, quę huic arti sunt necessaria, propter eius prolixitatem, & humanæ uitæ breuitatem. Vnde Hipocras ut approbaret, & confirmaret ea, quæ antiqui sapientes inuicem succedendo probauerant, & in libris firmauerant, ne cogerentur homines ad experiendum in periculum, & fallacias animarum, ait Vita breuis, ars uero longa, tempus autem acutum, experimentum uero fallax, iudicium autem difficile.

De Summa operatione medicaminum simplicium.
Cap. LXXVI.

AVicenna ubi. sup. Medicinæ simplices habent operationes uniuersales, & particulares, & operationes uniuersalibus similes. Vniuersales sunt, ut calefactio, infrigidatio, expulsio, attractio, ulceratio, consolidatio, & his similia. Particulares uero sicut iuuamentum in

in cancro, in emorroidibus, in hictericia, & hmői. Vniuersalibus autem similes, vt prouocatio, solutio, sudoris, eductio, & similia. Quę quamuis particulares sint, quia in membris proprijs, & instrumẽtis proprijs fiunt, th operationes rerum sunt quarum iuuamenta, & nocumenta cõta sunt, totumq; corpus ab eis patitur non per accidens. Vniuersalium operationum sunt, aliæ primæ, quæ quatuor sunt. s. infrigidatio, calefactio, humectatio, desiccatio. Aliæ vero secũdæ, & harum aliæ, sunt eędem cum primis, sed mensuratæ, vel cõparatæ, cum termino additionis vel diminutionis, sicut adustio, putrefactio, congelatio. Aliæ vero diuersæ a primis, sed procedentes ab illis, vt stupefactio, sigillatio, attractio, lubrificatio, apertio, conglutinatio. & hmői. Propietates itaque, quas in seipsis medicinæ habent. Aliæ sunt qualitates. iiij. notæ, aliæ sunt odores, & colores, aliæ vero sunt proprietates aliquæ famosæ, quarũ sunt istæ subtilitas, spissitudo, puluerizandi proprietas, viscositas, congelatio, cursus, mucillaginositas, leuitas, & grauitas. Dicitur ergo medicina calefactiua, subtiliatiua, resolutiua, abstersiua, carminatiua, exiccatiua, exasperatiua, aperitiua, mollificatiua, digestiua, incisiua, frangitiua, ventositatis attractiua, mordicatiua, rubificatiua, pruritum faciens, vlceratiua, corrosiua adustiua, dirumpens, putrefactiua, cauterizatiua, excoriatiua. Istę sunt ergo. xxij. operationes. Et est ordo alius, infrigidatiua, confortatiua, repercussiua, & incrassatiua, crudum faciens, stupefactiua. Istæ sunt vi. operationes. Alius iterum ordo, desiccatiua, expressiua, opilatiua, glutinatiua, consolidatiua, incarnatiua, vel generatiua carnis, sigillatiua. Istę sunt viij. Est & aliud genus proprietatum medicinarum, secũdum operationes earum perniciosa, venenosa, tyriaca, bezeaid, & ẽt solutiua, pronocatiua, sudoris eductiua. Omnes igitur istæ sunt xlix. quas de summa operationum eligimus.

De Secunda uirtute illorum, & prime de maturatiuis.
Cap. LXXVII.

HAli vbi supra. Assignatis igitur regulis, quibus probanda est prima virtus complexionis simplicium medicaminum. Sequitur de sẽcũda, quæ designatur ex cognitione quantitatis cõplexionis eorũq; illorũ, vt est medicamẽ maturans, quod scilicet saniem congregat, est. n. calidum & hu. tparẽ. Et sicut medicamẽ aperiẽs opilationẽ est subtile, sic & oĩa cætera ex quãtitate cõplexionis adepta, sunt huiusmodi actiones, & vtilitates, sicut nunc dicemus, a maturantibus inchoantes. Omnis itaque mutatio, quæ in corpore aĩalis est tripliciter fit. Prima quidem per naturalem calorem in bonã materiã, eique conuenientẽ, quæ dr̃ digestio Secunda fit a calore ex natura, in malam materiam, minimeq; cõuenientem, & dr̃ putredo. Tertia vero harum est media, s. bonæ quæ est digestio, & malæ quæ est putredo, hæc est materiæ coadunatio. Nã cum velit natura bonã facere materiã, & virtus habitum naturalem, nec possit, aut pp materiæ maliciam, aut q̃m est extra naturã, venę illud immutant longitudine tpis in habitum proximũ naturæ membrorũ primorum. Et hmői quidem habitus non perficitur, nisi virtute caloris naturalis, qui s. est calor tparus. Sed sunt quædam medicamina maturitatem, & decoctionẽ tpatæ cõplexionis, aut illi proximæ circa calorem inclinata, vnde in coadiuuanda sanie vtimur altero duorum medicaminum, s. aut calido, & hu. tẽporatæ similiq; complexioni corporis, vt est superfusio tẽperati caloris aquæ calidæ, aut farina frumenti decocta cum oleo & simili, aut medicamine poros aperiente, caloremque naturalẽ ab eis prohibente, & attrahente eũ intra apostema, vt operetur in materia & maturet illam, vt est pinguedo hircorum, & anatũ, & butyrum. Cauendum est aũt in colligenda sanie vti medicaminibus calidis & siccis, his quoque quæ plurimi sunt caloris, hæc. n. poros dilatant, & calorem naturalem dissoluunt, materiãq; desiccant. Cophon vbi supra. Quædam ergo maturatiua sunt, & ad saniem perducunt, quę. s. vel in calore sunt tpata, vel etiam viscosa poros claudentia, vt naturalis calor intro confortatus materiã apostematis digerat, vt sunt anetum, storax liquida, semen lini, fenum Græcum, fermentum cum sale & oleo, vua passa, butyrum, saliua hominis. n. ieiuni cum frumento, pinguedo porci, farina tritici cũ aqua & oleo cocta, adeps anserinus, vitulinus, aqua etiam tepida superfusa.

De induratiuis, & mollificatiuis, & opilatiuis, & aperitiuis. *Cap.* LXXVIII.

PRæterea quædam sunt induratiua, quæ. s. vel materiam coagulant, & sunt frigida nimis & humida, vel membra indurant, & sunt fri. & sicca. Ex his sunt myrtus, semperuiua, portulaca, aquatica, lens, solatrũ, iusquamus. Quædã mollificatiua q̃. s. nec fortiter calefaciũt nec exiccant. Et iõ liquidiores humores non exhauriunt, vt sunt absinthiũ, mastix, hammoniacũ, bdellium, galba, opopanacis, carice, oleum vetus, adeps caprinus, medulla pollina, anserina, ceruina, vitullina. Quædã iterum sunt opilatiua, quæ s. terrestria sunt, & viscosa, vt grana fracta, simila, dactyli pinguedo, caseus, glandes, mespila. Quædam autem aperitiua, s. attenuatiuam, & incisiuam, & mundificatiuam virtutẽ habentia, operiunt. n. meatus opilatos attenuando, & humores viscosos, ac spissos incidendo, eorũ superfluitates mundificando, vt capari, cinnamomũ, zinziber, isopus, xilocasia, trifolium, apium, abotanum, leuisticũ & solatrum, absinthium, petrosilinum, cubebe, fumus terræ, xiloaloe, sambucus, porri, cæpe, cucumeres, &c. Sed horum quædã aperiunt intus, & extra, quæ. s. viscosa sunt, & amara, siue pontica, vt amigdalę amaræ. Quædam interius tm̃ operantur & non exterius, pp viarum angustiã. s. ea quæ ponticitatem habet admixtam vt absinthium. Horum etiam quædam præcipue valent ad fortem opilationem splenis aperiendam, vt scolopendria. i. lingua ceruina. Quædam vero debiliora sunt, vt semen viticæ.

De Vulnerum sanatiuis. *Cap.* LXXIX.

QVædam sine mordicitate vulnera temperatè mundificant, & carnem bonam in vulneribus generant, vt thus, orobũ, semen attriplicis, consolida maior, aristologia litargiũ, cerusa, plumbũ, aspaltũ, cinis tamarici. Quædã aũt corrosiua sunt, vt æs vstum, flos ęris, alumen, vitreolum, viria, antimoniũ, arsenicũ, hmői sicca sunt, & subtilẽ habẽt substantiam. Quędã vero vlcerantia superficiẽ, quæ. s. ponuntur ad rumpendã cutẽ, vt humor superfluus expellatur, talia sunt sapo, allium, os sæpiæ, oĩaque salsa, acria, & ignis est subtilis, & ẽt crossa in substantia, vt diutius immorando materia eliquatur. Quędam vero cicatrizatiua, quę. s. stiptica sunt, & sine morsione desiccant, vt æs vstum, & lotum, galla, alumen, pumex vstus, aloe, litargirum, cum orobo, plumbũ vstũ, cerusa. Quædam conglutinatiua, vel sua viscositate, tm̃, vel desiccando vulnera, & reparando carnem, vel constringendo distantia, & soluta abinuicem, vt gypsum, folia cypressi, aloes, cortex thuris, bdellium, litargirum, sanguis dra. aspaltum, lolium, tegula vsta, testa oui, filtrum vstum, pili leporis vsti.

De Attenuatiuis, & incisiuis, & quibusdam alijs.
Cap. LXXX.

QVædam etiam sunt attenuatiua, quæ. s. calore suo dissoluuntur, vt abrotanum, balsamum, cæpæ, cappari, cinnamus, mastix, zinziber, scolopendria, narcisci, lini semen, vua passa, sanguis mustelæ. Quædam autem incisiua, quæ. s. humores substantiæ suæ subtilitate diuidũt, vt sunt omnia acetosa, & præcipue acetũ, ex vino forti, deinde, squilla, ciperus, petro, piper nigrum, ruta, nitrum, mel, cæpula, ius ciceris, sal. Quædam rarificatiua, quæ. s. cutem rarificat, hæc sunt calida, nec crossam, aut terream substantiam habentia, vt absinthium, cæpæ radix, sambuci, vel cucumeris agrestis, abrotanum, oleum vetus, ros marinus. Quædam dyaforetica, quæ s. virtute calida poris apertis, humores in fumum extenuatum euaporare faciunt, vt farina, ordeum, anisum, ruta, pix, nitrum, galbanum, sal, ficus siccæ, vrtica, brionia, mel cæpæ, raphanus, mentastrum, vetus oleum. Quędam repulsiua, quæ. s. humores aperiè patiente repellunt, hæc frigidæ naturæ sunt, qui constringendo membrum, & retinendo spiritum, virtutem expulsiuam membri confortant, vt galla, glandes, iusquiamus, papauer, rhamnus plumbum, solatrum, semperuiua, caprioli vitis. Quædam etiam mordificatiua, vel mundificatiua, quæ. s. salsedinem multam habent, vel acumen, vt oliuæ, cum aqua & sale conditæ, porrus, ellebori succus, & radix cucumeris agrestis. Quædam etiam obdormitatiua, quæ. s. in vna frigiditate sua constringendo neruos, aditus animalis spiritus obturando, stuporem patti inducunt, vt papauer nigrum opium, mandragora, iusquiamus, superpositus piscis, qui dicitur torpedo, salamandra.

De Confortatiuis, & ueneno repugnatiuis, & uisus clarificatiuis. *Cap.* LXXXI.

QVædam uero confortatiua sunt. s. humores habũdãtes in cerebro, uel corde proprie purgant, vt senæ cuscutæ omnes mirabolani, fumus terræ. Cõfortant etiam quæ san-

sanguinem cordis clarificant, ut aurum, argentum, perla. Item quæ ponticitatem habent, quia pōticitate sua crossitudine substantiæ suæ partes membrorum coadunāt, & spiritū retinēt, cuius adminiculo uirtutes operantur, ut absinthium. Itē quæ uitalem, uel animalem spiritum reparāt, ut rosa, & quæ uirtutem stomachi digestiuam corroborant, ut cinnamomum. Sunt etiam alia multa confortatiua, vt mentæ folium, cyprus, xilocasia, carui, zodoar, cardamē, borago, spica, cubebe, storax, mastix, muscus, xiloaloe, nux mus. macis, gariofi. calamus aromaticus. Quædam uero ueneno repugnantia, ut calamētum, succus caulis, orobi. pix, liquida, eufor bium, nasturtium, ruta, sal, porri, aristo. nuces cum ruta commixtæ. radix, & semen asparagi, acetum, balsamum, sanguis lepo. ac asinę, urina, puerorū; testiculi, ceruí, & asini, allium, dyptamus, &c. quorum quædā ueneno repugnant, ipsum ab interioribus calore, & subtilitate suæ substantiæ attrahendo, ut Gallus, uel Gallina fissa superposita. Quædam uero substantiæ suę similitudine cum ipso illud attrahendo, ut caro tyri. Quædam etiam uisus clarificatiua, quæ s. pannos oculorum, & alia quæ in oculis nascūtur auferunt, & quæ caput, & stomachum a corruptis humorib. purgant, & quæ oculos a caliginosis fumis defendunt. Ex his aūt sunt absinthium, aloe, ruta, mirabo. pimper ni. alumē, ebenus, antimonium, thus, lac, corticis sambuci, celidonia, succus centaureæ, maratri, nasturtij, cancer marinus, spolium serpentis, cinis hirundinis, asparagus, puluis uitis vitę.

De Dolorum mitigatiuis, & quibusdam alijs.
Cap. LXXXII.

QVædam autem doloris ex calore sunt mitigatiua; quæ scilicet, frigida sunt, & uinetiam calidam aperte repellunt, ut rosa, uiola, rhamnus, salix, cerusa, solatrum, semperuiua, folia uitis, & mespili, portulaca, lactuca, oleum rosa. & uiola. Verumetiam sunt, quæ nimia frigiditate sua partes stupefaciunt, & ideo dolorem tam ex cali. quam ex frigidi. uidētur auferre. sed passionem non curant, ut opiū, iusquiamus, papauer ni. mandragora; hæc quidem apponenda non sunt nisi cū dolor est intolerabilis. & cætera auxilia non ualent, sed imminet periculū mortis. Quædā aūt doloris ex frigiditate tātum mitigatiua, quæ. s. calida & subtilia sunt, ut absinthium, ruta, nigella, balsamus, thus, sambuchus, leuisticum, enula, allium, piper, synapis &c. Quædā aūt dissoluunt humores viscosos & spissos, vt centaurea, aut crossam ventositatem, vt ciminū, aut purgant humores crossos in aliquibus membris inclusos, vt hermodactyli, agaricos. Quædam & sunt emorroyoū prouocatiua si superponantur, i. quæ calida sunt, & ignea, non tāmulū vicinis, vt cepa, allia, fel taurinū, & hircinum. Quædā vero lenitiua, quæ s. viscositatem aliquam habent, vt viola, borago, pinea, dragag. gummi. arab. amigdal. semen coctanorum & iuiubæ. Quædam autem menstruorū prouocatiua, aut bibita, aut extra posita. Ex quibus sunt absinthium, storax, semen lini, calamus aromaticus, mirrha, peonia &c. quæ virtutem habent extenuatiuā & aperitiuā. Plus autē ualent quæ exterius apponuntur. Hæc quidem aut sua similitudine menstrua attrahunt, aut ora venarum aperiunt, aut sanguinē attenuāt, & dissoluunt. Quædam etiam somni prouocatiua, quæ. s. nimia frigiditate sua cerebrum stupefaciunt, vt opium, mandragora, iusquiamus, & quæ frigidi. & hu. cerebro præstāt, vt viola, semen papaueris, lactuca, semperuiua. Et etiam ea quæ auferunt laborem, & dolorem sunt causa vigiliarum, vt anetum, amomum.

De Medicinis constrictiuis. Cap. LXXXIII.

COnstrictiua frigida sunt, & crossa in substantia, nam frigidas partes coadunant, & partium suarum crossitudine penetrare prohibeantur, vt galla. Quædā constringunt, q; crossos generant humores, vt lupini. Quędam quia & multum p̄stant nutrimentum, & retentiuam confortant virtutē, vt simila. Sed stipticorum, quædā præcipua sunt ad restringendū vētrē, q̄dā ad restringēdum sanguinē. Cōstrictiua sanguinis hęc sunt, bolus armenus, corallus, terra sigillata, sumac, galla, poma cypressi, myrtus, acacia, hyacinthi, ematites, plantago, succus lalieū, gū. arab. dragagātū cinis tamarici, balaustia, hipoquistidos, ferrugo, virga pastoris, alumē, ruchia, pētafilon, portulaca, sanguis colūbæ, sanguis vaccæ, stercus asini, siccū cornu vaccinū, pili leporis vsti: gypsum, argilla, antimoniū, atramentum vstum. Quædam constringunt sanguinem consolidando, & carnem restaurando, vt thus. Ventrem constringunt citonia, corna, sorba, mora celsi, pruna immatura, myrtilli, caulis, pira immatura, mala pontica, cancri, locustæ testæ coclearum, coagulum leporis, lac coctū, lac asinæ, caseus amigd. simila, glans, fabæ, succus papaueris ut. galla, menta cum aceto, rosa, folia cypressi, bolum, terra sigillata, mastix, corallus, sumac, biberis, sanguis dra. hipoquistidos, acacia, balaustia, spodiū, fraxinus, plātago, alumen, dragagantum, gum. arab. Quædam constringunt stipticitate sua confortando, vt cubebæ gariofoli.

De Attractiuis, & laxatiuis. Cap. LXXXIIII.

ATtractiua necesse est esse calida, & leptomera, vt per sui subtilitate facillus penetrent, & calore suo attrahāt, siue ferrū, siue lignū intus fixum, siue humores, hæc operantur exterius posita, vt magnetes, asa fętida, maiorana, apium, piretrum, piroleon, sulphur amoniacum, losium aristologia radix canue, dyptamus, tapsia, ciclamen. Cum putrefactione attrahunt, vt cancer pistatus, omne stercus vstū, fermentum, sanguisugæ. Laxatiuæ dicuntur, quæ ventrem soluunt, & vomitum prouocant eorum vero quædam purgant dissoluendo, & attrahendo, vt scamonea, quæ recepta in stomacho fumositatem subtilem, facile penetratiuam, a se emittit, & humores sibi similes dissoluens abominabiles reddit naturæ, attrahitque eos iuuante virtute expulsiua membrorum, ad stomachum, & intestina, sed stomachus & intestina impedimentum fere nequeuntia, humores a se eijciunt. Quædam purgant cū viscositate, vt mercurial. quædam cum acumine vt euforbium, quædam cum compressione, vt mirabol. quædam cum salsugine, vt semen atriplicum. quædam cum dulcedine, vt casiafistula. Galienus vbi supra. Per inferiora ventrem purgamus, aut cum compositis medicinis, vt trifera; sarra, sanguinem purgando aut cum dyasene purgando melancoliam cum. oxi. co. cum catartico fleg. aut cum simplicibus vt est scamonea, aut decoctionibus. aut syrupis laxatiuis, cum aquis lax. in modum, aque ro: aut vino lax. proprij humoris. Purgatiua sanguinem sunt casiafi. tamarindi, manna, pruna, violę, cærosa politrichon, diantos, capillus veneris, mirab. cetanica, emblici, berberis, epatica, cimbalaria. Purgantia flegma sunt polipodium, agaricum, coloquintida, titimallus, elacterium, electuarium, lacterides, rad. elacterij. esull. co. stoiax rub. ciclamen, aloe, camephiteos, culca Keb. li bell. rici, colonia. Purgatur co. proprie cum mirob. citri. nucemusiata. scamo. fructibus palmæ, seminæ pelli. elso al. reubar. tapsia catapucia. Purgātia melancoliam, sunt epithimum; polipodium, lap. ar. lap. lazuli, centaureæ, turbit, sene hermodact li, mirab. emblici, & indi, succus rad. camomil. succus turionis filicis. Ab eis speciebus decoctio syrupi. aq. & reliqua cōpetēter informentur. Clystera alia mollificatiua, alia mordificatiua. Suppositoria alia grauia, alia leuia. Leuia, vt frustum sanguinis intromissum, tyrsus caulis perunctus oleo, frustum olei, doci di, stercus muris intromissum, mel cum panico, sal frixum, & in magda bene redactum, & intromissum, tyrsus bletæ, tyrsus maluæ, tyrsus mercurialis. Grauia sunt, vel mel violaceū cum felle taurino mixtum, sal g. nitrum arma. sal aphricanum, scamo. elleborum, botyrum, lac titimalli inspissatum, ac ficulnei, euforbij, lapides calcis, hermoda, & similia mordificatiua, ad quorum nimiam mordicationem reprimendā oleū adiungimus, aut perungendo. aut permiscendo. Talia suppositoria emorroidas prouocant, & in mulieribus menstrua educunt, aquam calidam etiam si intret quis vsque ad gulam, fluxus restringetur. Vrinam prouocantia sunt, quæ diuretica nuncupantur, vt semen citruli, melo. cucu. asparagi.

De Humoribus naturalibus, & primo de flegmate.
Cap. LXXXV.

HVmorum naturalium simplicibus purgantibus assignatis, de humoribus naturalibus, nunc agendum est, vt de flegmate salso, dulci, acetoso, & vitreo. De colera citrina, vitellina, prassina, eruginosa, de colera adusta, qualiter vnusquisque purgetur. Flegma igitur salsum duplicis humoris concursu perficitur. Colera dum caliditate cursum naturę excēdit, flegma inficit, & salsum facit, vnde vterque humor inficiens, & infectus, purgatione indiget, pluribus tamen concurrentibus ad dominium coleræ inficientis, quàm infecti. flegmatis, vt tpe æstiuo, & regione calida, habitudine calida, dyeta calida, & sicca. Et si in horis coleræ fit maior affluctio, vt a tertia vsque ad no-

nã,contra inficientem magis intendamus. Dentur igitur principaliter purgantia coleriã,secundò purgantia flegma. E contrario pluribus conuenientibus ad dñium flegmatis,vt tpe hiemali,regione frigida,& habitudine humida, siue dyeta flegmatica. Vel si in his horis flegmatis, vt a tertia hora noctis, vsq; ad nonã eiusdẽ affligat principaliter flegma. Secundo purgetur colera. Flegma acetosum fit a melancolico humore suis qualitatibus flegma inficiente,qbus flegma acescit. Pluribus conuenientibus ad dñium melancoliæ, vt tpe autumnali, regione frigida, & sicca, habitudine siue dyeta melancolica & si sic a nona hora diei vsque ad tertiã partem noctis affligit, melancolia principaliter purgetur,secundo flegma. Aut pluribus cum flegmate conuenientibus purgabis simpliciter flegma. Flegma dulce fit a sanguine suis qualitatib⁹ ipsum inficiente. Pluribus autẽ conuenientibus ad dominium sanguinis,vt tpe vernali,æstiua regione, consuetudine corporis in dieta & habitudine calida & humida, & in horis sanguinis potius affligat,vt a ix. hora noctis,vsq; ad tertiam diei,purgetur principaliter sanguis. Si vero flegmati plura, quã sanguini conueniãt, secundo purgetur sanguis,& flegma principaliter. Vitreum flegma quod ex nimia superfluitate exoritur cum calidissimis, vt blancha dyacastoreo theodo, Anacardi,&theod.euper optime purgatur cum oleo iuniperino benedicto & cum catartico bene acutis.

De Colera innaturali. Cap. LXXXVI.

Colera citrina fit sub tali ammixtione colerici, & flegmatici humoris,cum.n.colera sit acuta,& efficaces habeat qualitates,non nisi obuiantis sibi humoris,& recte contrarij substantiali ammixtione permutatur. Signum ætas iuuenilis,tempus æstiuum,regio,& dieta calida,& sic,& si ea conueniant,& maior afflictio fit in horis coleræ,vt a tertia vsque ad nonã,colera principaliter,secundo flegma purgetur. Colera vitelina, ex colera m.vitreo flegmati admixta cõficitur,vñ humor vterque purgatur,pluribus tñ cũ colera conuenientibus,principaliter colera purgetur, & pluribus, cum flegmate concurrentibus flegma purgetur. Colera prassina est passio similis succi porri,vel prassij, quam potius digeremus,quã ad eius purgationem intendamus, ad quã bona est purgatio,sed melior est a superfluitate, & caliditate prohibitio,principium.n. est in vtrisque,sitñ necesse sit purgationẽ dari apozima potius offeratur, vt apozima de capillo veneris,epatica polittichon,dianthos,ceterach,memite. Colera eruginosa est viridis æris erugini consimilis,colera adusta ex colera, & melancolia adurente perficitur, vnde concurrentibus pluribus ad modum coleræ principaliter ipsa purgetur. Si vero ad melancoliam plurima conueniant, secundo colera melancolia principaliter educatur.

De Purgatiuis prædictorum humorum. Cap. LXXXVII.

Flegma salsum purgant succus laureolæ,succus fumi terræ succus mercurialis,semen vrticæ,dragantææ. Flegma dulce purgãt succus lapatij acuti,succus Artſt.ro.succus peucedani,succus scabrosæ succus emulæ,succus calẽdulæ,succus asparagi,& rubiæ,succus sambuci,semẽ barbasci,semẽ betonicæ,semen arthemisiæ, semẽ cẽtaureæ mi.hermodactili,turbit.semẽ herbæ vinæ,mira.chebuli,camepitheos. Flegma vitreũ purgãt castoreũ, loquintida, euforbiũ,nitrũ, sal gem.sal amo.radix raffani,elle.ni.piretrum,stafisagria. Hæc omnia valent ad superfluam guttã arteticam & podagrã, cyragram, & ad alios frigidos morbos. Coleram citri,purgant mira. citri. tamarindi,absinthium,lanceolata. Colerã prassinã purgant catapucia,lac titimalli,succus cucumeris ag.eluta. Coleram vitellinã purgant succus marrubij,succus centaureæ ma.aspergus,bruncus,smon.anisum,anetum,seni.daucus cetera.colixatrum,macedoni.opiũ,coriandrũ. Flegma acetosum purgant radix ebuli,succus cimarum salicum,viol.casiafist.manna thuris. Coleram eruginosam purgant succus oculi Christi, Cardus benedictus,lanceola, reubar. cum sran. Coleram adustam purgãt radix celsi,vel citoniorum, radix tirim: qm vbi humores isti compositi sunt,& medicinæ compositæ sunt offerendæ.

De Impedimentis purgationis. Cap. LXXXVIII.

Avicenna in primo canone. Res aũt,quæ demonstrant in dicti rectitudinem in enacuando sunt.x.s.repletio,virtus,cõplexio,accidentia,conuenientia,figura,ætas,tpŝ, aeris dispositio,euacuandi cõsuetudo,& ars. Hæc nanque cũ fuerint contrariæ significationi,pp quam' facienda est euacuatio,prohibent eam. Vacuitas itaq; proculdubio prohibet eã fieri,similiter,& debilitas Q̃nq; tñ plus eligimus alicuius virtutis debilitatem, quam impedimentum relinquendi euacuationẽ,& hoc cum rei timorosæ succurrendi si acciderit, habemus fiduciam. Complexio quoque calida, & sicca prohibet eã fieri,similiter & frigida & hu.caliditatẽ non habens. In calida vero & hu.facile fieri potest,& fortiter. Accidentia porro mala prohibent ab ea,sicut aptitudo colericæ passioni, vel spasmo,vel qñ ventrem soluere volumus, accidit ventris solutio, ventrem.n. soluere super eius solutionem periculosum est. Figura præterea prohibet vt maciei raritatisq; superfluitas,timendum est.n. ne spiritus resoluatur. Itaque debilis & macer,multamq; coleram sub. habens, in sanguine non est enacuandus,sed ex eo quod generat bonum sanguinem ad frigiditatem & hu.declinante est nutriendus. Ex hoc. n. fortassis humoris sui complexio rectificabitur, vel forsitan ipse fortis efficietur,& euacuationẽ tolerabit. Ille quoque qui ex consuetudine parum comedit, abstinere debet ab illa quandiu poterit. Similiter pinguedo superflua prohibet,ne frigiditas dimittetur,& ne caro hienas cõprimat, & eas extinguat cum inuenerit vacuas,caloremque suffocet innatum, aut exprimendo superfluitates ad interiora impellat. Ætas aut ab ea prohibet,quæ nondũ ad augmenti cõplementũ peruenit, aut quæ ad cõsumptionis terminũ iã trãsit. Hora quoq, multum calida,vel multum frigida prohibet ab ea,sed & meridionalis regio vehementer calida,quia plurima eorum, quæ ventrem soluunt calida sunt,& duarum acuitatum coniunctio tolerari non potest, quia virtutes debilitant ac dissoluunt, & quia calor exterior materiam ad exteriora trahit, medicina vero ad interiora,& sic ad diuersas partes protractio fit,& ad resistentiam perducit. Similiter & regio septentrionalis frigida prohibet ab ea. Idem facit etiam euacuandi consuetudo passa. Et vltimum omnis ars laboriosa,quoniam in ea fit euacuatio multa.

De Præparatione corporis ad purgationem. Cap. LXXXIX.

Oportet autem,vt illius cuius venter soluendus est,aut vomitus prouocandus patiatur cibus,vt quod vna die suf...ficiebat,multis vicibus comedat, & ut cibi potusque diuersi sint. Ex hac.n. dispositione accidit stomacho, ut desideret expellere,q in ipso est,aut superius,aut inferius. Ex cibo vero non diuerso,neq. super alium cibum ingrediente stomachus fit auarus,proprieque si fuerit eius quantitas parua. Mollem vero vẽtrem habẽs,nihil ex hoc facere dẽt. Item ad recipiendum id quod uẽtrem purgat, preparetur corpus antequã purgetur,amplificatione pororum,& lenificatione naturæ,pro pricque in ægritudinibus frigidis. Et ad summum naturã mollificare competens est regula, nisi in eo qui aptus est valde passioni colericæ, esset.n.ei causa conueniens superfluitati quæ accidet ei,nec fortem toleraret medicinam: itaque solutorio vẽtris huiusmodi, qualis est iste,res admiscẽda est,in qua virtus vomitiua sit, ne de stomacho descendere properet, antequam operationẽ suam perfecerit,immo sequentur in ipso duarũ medicinarum uirtutes, & medicina solutiua perficiat suam operationem,& econtrario vomitiua suam. Causa præterea timorosa est,si huiusmodi medicina sumatur,fece sicca in intestinis existente,sed expellenda est clysteri,vel iure mollificatiuo. Illis autem qui stantes aquas bibunt,& habentibus splenes, medicinæ fortes necessariæ sunt. Item ex his quæ præparant, est ingredi balneũ aliquãntis diebus, antequã ventris solutio fiat, nisi aliud prohibeat. Oportet ẽt vt inter balneum & haustum medicinæ modicum tempus interueniat,post medicinam vero balneum nõ intret, quia materiam ad exteriora trahit,nec est bonum nisi ad ventrem constringendum, præterquãm in hyeme. Oportet autem vt ae: illius,qui farmaciam bibit, parcæ caliditatis sit,ne sudorem faciat, neque turbationem. Fricatio quoque,& oleis iungi,est similiter ex præparatorijs. Itẽ oportet q non multum salsi in cibis eius sit, qui medicinam bibere cupit. Cumque aliquis non est assuetus medicinæ, medicus caueat ne solutiua violentas habentia virtutes ei tribuat. Porro fastidium habentibus,& humores viscosos, & in hipocundrijs tensionem, aut in interioribus inflammationem, vel opilationem, non est aliquid tale dandum, donec ista rectificentur.

De Tempore, & modo accipiendi purgatiuũ. Cap. XC.

MEdicina in vere, vel autumno bibenda est, in æstate vero non est sumenda, nisi res subtilis, sed nec in tpe frigoris fortis. Preterea non est naturæ facienda consuetudo bibendi medicinã, cum qua necesse sit mollificare vẽtrem, quia sic consuetudinaria fiet, & ad malũ finem peruenit. Multotiens aũt ex haustu medicinę peruenit ad nauseam & angustiã, & sincopim, & tremorem cordis, ac mordicationẽ vẽtris, propterq; qñ solutionem non fecerit aut sudorem, pluribus quidẽ quibus in æstate datur, ad febrem ex ea perueniũt. Ille quidẽ, cui necesse fuit, ea in hieme accipere, vẽtũ meridionalẽ obseruet, In æstate vero dixerunt quidã econtrario. Item hõ calidæ cõplexionis, & debilis cõpositionis, stomachique debilis, si medicinam bibere voluerit, melius est vt hoc faciat postq̃ aliquid ex aqua ordei, vel succi granati, vel hmõi biberit, aut aliquod nutriens subtile ac leue ceperit. Qui vero non ita fuerit, melius est vt eam ieiunus bibat. Oportet igitur vt medicinæ potator non comedat, aut bibat, donec illa suam operationẽ perficiat, neq; vero dormiat quandiu illa operatur, nisi voluntas affuerit, vt restringatur. Quod si stomachus eius ieiuniũ non tolerauerit, qa colericus est, & ad ipsum colera cito descendit, vel quia diu famem sustinuit, vel a cibo abstinuit. Detur ei modicũ panis in pauco vino infusi super medicinã, antequã venter eius soluatur, hoc.n. fortasse medicinã adiuuabit. Medici quidẽ pillulas daturi, melle eas inuoluunt & qñq; super eas mel coctum, aut zuccarũ proijciunt, indeq; tunicas eis faciunt. Ingenium & vtile est, vt super eas cera cũ oleo pauco mollificata ponatur, vel quod magis est conueniẽs, vt os aqua, aut alia re impleatur, deinde pillulæ sicut sunt sup ipsam bibantur, aut quæ aliquo horum ingeniorũ aptatæ fuerint. Frigidi vero stomachos, & pedes calefaciendi sunt.

De Regimine illius qui accepit. Cap. XCI.

CVm autẽ aliquis medicinã fortem biberit, melius ei erit, vt super eã dormiat antequam operetur, quia tũc melius operabitur. Si vero debilis fuerit melius est ei, ne super ea dormiat super illã quocunq; modo fuerit. Præterea cum aliquis medicinam biberit, quiescere super eam debet, vt ipsam natura circundet, & in eam operetur, quia nisi operata fuerit in eam ipsa non operabitur in natura. Odores quoque nauseam prohibentes olfacere debet, vt est odor mentæ, & rutæ, & apij, & citoniorum, & hmõi. Si autem ex odore medicinæ quis exterretur, cum eam bibit nares constringat, & qui eam abhorret parum ex tarchon masticet, ideo vt oris sui virtus stupida fiat. Quod si vomere timuerit extremitates constringat, & post eius acceptionem desuper eam rem stipticam bibat. Cum autem patientia anima sedata fuerit ambulet & moueatur paulatim, quoniam motus huiusmodi iuuatiuus est. Interpositione quoque horarum ex aqua calida tantum bibat vt medicinam liquefaciat, & expellat, eiusque virtutem debilitet, nisi fuerit hora quando necesse vt ventris solutio stringatur. In potu etiam aquæ calidæ debilitatur malitia medicinæ. Somnus autem cum post ventris solutionem, aut vomitum multus fuerit, ostendit ꝙ euacuatio iam perfecte corpus mundauerit. Sitis quoque cum fortis eo tpe fuerit maximã, & intimam purgationis bonitatem significabit.

De Malitia medicinæ, frangenda, vel euacuanda. Cap. XCII.

MEdicinarum ventrem soluentium quædam sunt, quarũ malignitas est magna, vt elleborus niger, ac turbith, & agaricum, cum non fuerit album & purum. Itaque cũ bibitæ fuerint, melius est vt a corpore quantum possibile est, vomitu aut purgatione expellantur, & cum tyriaca medicentur. Multarum ex his malitia remouetur & conturbatio quam faciũt animæ aquam vehementer frigidã in potu sumendo, & in ipsa sedendo, sicut turbith, citrini putridi. Omnis quoque res, quæ frangit acuitatẽ glutinatione, ac lenificatione, & vnctuositate in qua est dulcedo, ad hoc confert. Quædam & medicinarum aliquibus cõplexionibus proportionales existunt, & alijs non conueniunt. Scamonea nanque in eos qui morantur in frigidis regionibus debiliter operatur, nisi magna inde quantitas detur, sicut mos est in terra Thorchorum. Item quibusdam corporibus in aliquibus regionibus necessarium est, vt non eis medicinarum corpora dentur, sed virtutes earũ tñ. Necesse est aũt, vt medicinis soluentibus medicinæ bene redolentes misceantur, quatenus eis membrorum virtutes, conseruentur. Medicinæ quoque cordis ad hoc iuuamentum conferunt, quia spiritum animale in vnoquoque membro cõfortant, præter hoc plurimæ earũ sua subtilitate ac facilitate iuuant. Duæ præterea medicinæ, qñque iunguntur, quarum vna cito suum humorem expellit, & altera tarde. Vna igitur operationem suam efficit, postquam ipsam iam altera in humore suo compressit, & operatur in ipsam eiusque debilitat virtutem, cumq; secunda post operari cœperit virtutis debilis erit mouens & non perficiens. Ob hoc aliquid admiscendũ est ei, quod eam facilẽ reddat. Medicina multotiens odorem suum in stomacho dimittit, quæ si ibi remaneat eius medicamen est aqua ordei, quę ipsum lauat, hæc.n. in potu post medicinam datur, vt & venter soluatur, & medicinæ malitia remoueatur, & quod in intestinis retentum est lauetur. Ille vero cuius complexio frigida est, & flegmate superabũdat post operationẽ medicinæ nastorcium aqua ablutũ cum oleo sumat. Qui vero calidæ cõplexionis fuerit, psillium cum aqua fri. & oleo violato bibat, & qui temperatæ cõplexionis est semen lini. Omni præterea laxatiua bibenti cui post aduenit febris melior est aqua ordei. Item qui medicinã bibit secunda die balneum intret, & si ex humoribus ipsis aliquid relictum fuerit, hoc ipsum emundare balneũ poterit, præterea post solutionem ventris, & minutionem multotiens inepte, dolor aduenit, quem potus aquę calidæ remouebit.

De Operatione medicinæ laxatiuæ. Cap. XCIII.

AVicenna in primo canone. Medicina ventris solutiua expellit illud, quod euacuat cũ virtute attractiua, quæ eundem humorem attrahit, & quandoque attrahit grossum, & subtile relinquit, vt illa, quæ melancoliã expellit. Ex materiis quidẽ, quæ faciliores sunt ad euacuandum, sunt illæ, quę in venis, deinde verò, quæ sunt in membris, & iuncturis. Minutio quidem est euacuatio humoris ęqualiter augmentati propria. Euacuatio verò alia propria est humori, qui in quãtitate solus augmentatur, aut corrumpitur. Fit autem euacuatio materiæ, eiusque de loco suo euacuatio, ẽm vnum duorũ modorũ. Vnus est per attractionem, quę fit ad longinquam diuersitatẽ, alius per eã quæ ad propinquã. Horarum aũt eius dignior est cum in corpore, nullo modo est alicuius materiei repletio. Ponamus itaque, ꝙ sanguis fluat superius ab ore viri, & inferius ab emorroidibus, superfluè fluat mulieri, vnum ex duobus faciẽdũ est: s. aut trahendum per declinationẽ, quæ fit ad propinquã diuersitatẽ, & tunc oportebit, vt materiã ad nares declinemus, faciẽdo fluere sanguinẽ ex naribus. In altero quoque similiter ad matricẽ menstrua prouocando, aut attrahẽdum ad longinquã diuersitatẽ, & tunc in primo sanguis euacuandus est a venis, & locis, quæ sunt in parte corporis superiore, & in secũdo a venis, & locis, q̃ sunt ĩ suprema parte. Hali in practica sermone 2. Medicamina laxatiua non eadẽ specie naturas laxant, sed quędam ponticitate, vt mirabolis: quædam solutione, vt falsa, & dulcia: quædam acumine, vt euforbium: quædam viscositate, vt mercurialis: quædam etiam attrahendi virtute, humores sibi consonos trahunt, vt scamonea coleram attrahit ab omnibus membris, sicut magnetes ferrum.

De Modo attrahendi humores. Cap. XCIIII.

DIssenserunt medici in qualitate attractionis medicaminum huiusmodi, quidam enim dicunt quod laxatiuum bibitum, cum ad stomachum peruenit, ab eo leuiter exit, & ad membrum in quo superfluitas est contendens, quæ propter eorum naturæ conuenientiam eam ad se trahit. Iam vero tunc membrum expulsiua virtute, quam habet medicamẽ a se propulsat, propter eius læsionem, & ab eo discordiam reditque medicamen, & humor cum eo ad intestina, sicque laxatio fit & solutio, sed in hoc est fallacia, non enim attrahens ad attractum dirigitur, sed attractum ad attrahẽs fertur sicut ad magnetem ferrum, cum ab illo attrahitur. Sunt etiam qui dicunt, quod quando laxatiuum ad stomachum peruenit eius est humorem sibi consonum a membris attrahere, dehinc ægreditur a stomacho cum solutione, sed hoc quoque verum non vr̃, si enim res ita se haberet postq̃ humor in stomacho illi iũgeretur, vtrũq; remaneret in eo, nec descenderet sicut magnes cum ad se ferrum traxerit, ipsumque tetigerit, deinceps ab illo non seiungitur. Sunt, & alij qui dicunt, ꝙ laxatiuum cũ ad stomachum peruenit, natura eius est humores sibi similes trahere, a quocun-

que mẽbro proximo, vel longinquo, decurritque humor iste p venas, p quas, & sanguis ad mẽbra decurit ab epate, nec desistit humor currere, donec ad epar perueniat, a quo venam q̃ porta vocatur, de hinc ad meseraicas, & inde ad ieiuuũ, a quo ad duodenũ, inde vero ad intestinũ crossum tunc expellit, & ab eo foras emittitur, tanq̃ q noceat, & lędit. Hoc aũt visum collatione rerũ est, cũ hoc sit naturæ leuius, vt hunc humorẽ attractũ a ieiuno deferat ad duodenũ, & ab eo ad portanariũ, a quo ad stomachũ, dehinc iterum ad intestina reducit, & ab eis, qui sunt nocumentis, quæ sequuntur stomachum, cũ ad illum malus humor colericus peruenerit. Sed hoc nõ suscipit cõparatio, nec verũ iudicat, cũ attractus humor sit in cerebri ventriculis, & palato, & gutturæ, & cannalibus pulmonis. Humor nãq; licet in his locis fuerit, medicamen tamen illum ad meri trahit, & ad stomachum, a quo ad intestina pellitur. Cũ autem est in venis cerebri, tunc medicamen eum ab illis trahit, ac per duas organicas colli venas, & ab his per alias ad epar trahuntur, deinde ad meseraicas, & ad duodenum & ieiunum, a quo exeunt ad crossum intestinum.

Vtrum inter medicinam attrahentem, & humorem attractum conuenientia sit in substantia. Cap. XCV.

Galienus dicit, q medicina ventris solutiua, in qua nõ est ventositas, cũ ventrem non soluit, & digeritur, humorẽ generat, quẽ attrahere solebat, & vr sentire, q inter medicinam attrahentem, & humorem attractum, conuenientia sit in substantia, & pp hoc ipsum attrahat. Sed si hoc esset vnũ ferrum aliud attraheret, & aurũ similiter aurum, cũ ipsum quantitate sua superaret. Hoc tñ certificate medici nõ est. Sciendũ est autem q humorũ attractio, quæ fit potu ventrem soluentium, aut vomitum facientiũ, nõ est nisi in venis, in quibus maxime veniunt, donec ad stomachum & intestina perueniat. Et hic natura mouetur, vt eos expellat, & ratio qui dẽ accidit, vt cũ ventris solutiuũ bibitur ad stomachum ascendat, & si ascenderit ad vomitũ declinabit. Ideirco aũt ad stomachum ascendere dimittit, quia medicina laxatiua velociter ad intestina penetrat, & quia natura properat, vt eã ex venis meseraicis ad inferiora depellat, nõ aũt ad superiora, qm̃ hoc est ei propinquius atque facilius, & quia illud, quod est post eas, & non cõprimit ipsas, hæc igitur naturã mouet, vt ex propinquioribus vijs expellat. Quod si medicina virtutem haberet attractiuã, quæ comittaretur humorẽ, esset natura a virtutis expulsiuæ magis digna, vt in sano & forti superaret, licet medicina nõ attrahat nisi ad viam figuratã. Medicinæ vero nocumento facientis ad hoc diuersa est dispositio, quia cum in stomacho fuerit in eo morabitur, & humorẽ ab intestinis ad seipsam attrahet, suaq; virtute superabit ad resistendum virtuti naturali. Plurimum quidẽ attractionis humorum quos attrahunt medicinæ, non est nisi ex venis, & ex eo quod est multæ propinquitatis, sicut humorum qui sunt in pulmone, hi nanq; propter vicinitatem ad stomachum, & intestina trahuntur, licet in venis non vadant.

De Medicina non operante. Cap. XCVI.

Accidit autem vt medicina non operetur, qñque pp cãnalium ex natura coangustationẽ, vel pp complexionẽ, aut pp ægritudinis vicinitatem, in habentibus. n. paralisim, aut apoplexiã viæ medicinarũ ad suas materias coangustantur. Duas præterea medicinas solutiuas in vna die coniungere timorosum est, extra rectitudinem. Itaque deterior est illa, quæ ex medicinis multæ diuersitatis est composita, quia sic ventris solutio conturbatur, dum prima prius q̃ secunda ventrem soluit, & qñq, prima secũdam expellat. Omnis quoque medicina alicui humori propria, cum ipsum nõ inuenit, ventrem perturbat, & cum difficultate solutionem facit. Similiter ẽt si ipsum in suo contrario infusum inuenerit. Omnis itaque medicina humorem in primis extrahit qui sibi proprius est, deinde vero illum, qui est post ipsum in multitudine ac subtilitate, reliquosque ſm hunc ordinem præter sanguinem quem vsque ad postremum natura retinet & recõdit. Item humorem ex longinquo attrahere difficile est. Omnis autem medicina ventris solutiua, quando non eum soluit, aut soluit quidem, sed non id quod maturum est, humorem mouet, quem soluere debet, & ipsum in corpore dilatat. Corpus itaque superat, & ad ipsum humores alij conuertuntur, sicque humor iste in corpore multiplicatur. Cum autem farmacia solutionem non fecerit, sed mordicationem ventris, & angustiam, usque qui eam sumpsit æstuauerit, scothomabitur, & dolebit caput, & patietur alices, & oscitationes, masticem in aqua tepida bibat, sequaturque minutio, saltem post duos dies vel tres, erit. n. ei remedium, ne moueantur humores ad vnum principalium membrorum.

De Euacuatione superflua. Cap. XCVII.

Hali vbi supra. In omnibus autem medicaminibus, quæ laxãt attrahenti virtute, virtus est etiam venenosa corpori contraria, vnde si quis vtatur eis, præterquam oportet in quantitate, & tpe solutionẽ tantã faciunt, vt hõ pereat aut in firmitatem concipiat. Vnde dicit Hipocras, q oẽ medicamen laxatiuum, qñ peruenit ad stomachũ, primo quidem attrahit humorẽ post illum attractioni magis consentaneum, & hic est tenuior atque subtilior. Itaq; qñ medicinæ vis est humorẽ colericum trahere, purgat hunc primo, quantum potest euacuare. Quod si post hoc superest illi virtus, qua possit aliquid attrahere, flegma deinceps attrahit, cum subtilius melancolica fit, ac magis tenue. Post hoc iterũ si virtus superest coleram nigrã attrahit, & si quid adhuc virtutis reliquum est, ad sanguinem conuertitur. Si vero sit medicaminis flegma laxare, primum quidem huc ipsum euacuat, deinde coleram rubeã, deinde nigrã, & postea siquid virtutis superest sanguinẽ. Deniq; si sit eius coleram nigram laxare, cum hanc euacuauerit ad flegma conuertitur, post ad coleram rubeam, vltimo datur ad sanguinem. Exinanitur. n. omnium vltimus sanguis, non quia crossior sit humoribus cæteris, sed quia natura huic innititur, eũque q̃tum fas est tuetur, cum per ipsum stet corpus magis, ob hoc illũ inaniri non permittit, nisi cum iam vir tur in vltimo ceciderit. Sæpe ẽt homo moritur cum prædictorum humorum aliquis omnino euacuatur, aut duo, quod cõtingit cum multa est virtus medicaminis. Non igitur oportet vti quempiam laxatiuo medicamine, nisi cum summo liberamine, & vapore.

De Remedio contra superfluitatem euacuationis. Cap. XCVIII.

Avicenna vbi supra. Omnis quidem euacuatio superflua ſm plurimum febrem generat, ventris aũt constrictio quæ fluere solebat, cum aliquam ægritudinẽ adduxerit, illius euacuationis reuersione secundum plurimum medicabitur. Cum aũt ventris purgatio, vel inanitio superflua fuerit, liganda sunt extrema superius, & inferius, incipiendo ab ascellis, & inguibus, & ab eis descendendo, eiq; in potu parũ tytiacæ, vel filonij tribuendum, & si fieri põt, sudet in baloeo vel aquę calidæ vapore sub pannis suis capite exterius tracto. Deinde accipiat in potu cõstrictiua atque fricetur, & ex rebus bene redolentibus, ei fiant epithimata. Mẽbra ẽt eius ventosis cũ igne calefiant, & ab aere frigido separetur, quia pmit eum ac ventrẽ eius soluit. Ab aere quoque calido, quia virtutẽ eius laxat. Vltima vero medicina expecta est, vt grana nasturcij torrefiant, & postea coquantur, donec coagulentur, & ad bibendũ ei tribuantur. Nutrimentum autem eius stipticũ sit, & ex rebus bene redolentibus confortetur. In retinẽdo quoque solutionem innat, vt ei vomitus cum aqua calida pronocetur. Cum autem alicui hæc patienti sincopis superuenerit, vinum ad potandum ei tribuatur. Quod sit totum hoc ei non contulerit, fortia medicamina nota, fluxum ventris prohibentia adhibeantur.

De Summa cautela regiminis in sumptione laxatiui medicaminis. Cap. XCIX.

Hali vbi supra. Non igit oportet vti quẽq̃ laxatiuo medicamine, nisi cũ summo liberamine, & pauore. Nam exẽpli gratia, scamonea cũ amplius q̃ opus sit in quantitate potionis suæ sumitur, aut quando mala eius species nõ bonæ. s. qualitatis, aut simplex, & sola, non cum medicinis frãgentibus acumen eius, iuxta quod opus est, aut æstus magni tpe solutionis modum excedit, simulq; spũs euacuatur. Itaq; defectio, turbatio, suppressiones in ore stomachi, maximeque si detur ei cum flegma dominatur, aut cuius ætas est senectus. Euacuat enim colera, quæ corpori magis erant necessariæ, quia flegmati resistebant. Flegmaque remanet, & super corpus confortatur, fiuntque patienti difficiles morbi. Si vero scamoneæ virtus post euacuationẽ coleræ superfit, flegma quoque, & cætera vsque ad sanguinem (vt superius dictũ est) attrahit. Cum autẽ iuxta quod opus est sumitur, & q̃ melior est eligitur, eiusque malum frangentia medicamina

vt

vt amilū, & anisum adduntur. Sed & in tpibus oportunis datur ac tēperatis vt in verē, & ætate iuuentutis, & in cuius corpore superabundāt coleræ nocentes, coleram soluit nigram ac rubeam, purgatq; corpus ab eis, vtilitatem adipiscitur manifestissimam. Ex libro de medicinis dissolutiuis. Qui laxatiuum forte, vt est scamonea, vel turbit, & similia sunt accepturi, cū cautela, & studio hoc faciant. Quod si pro regenda sanitate in tpe temperato fiat, neque in regionibus multum calidis, vel multum siccas cōplexiones habentibus. Quia sępe eorum humiditate euacuata, ad febrem deueniunt, & mordetur ān aliquo tpe spasmum, vel disnium habentibus. Sed quibus superflui humores dominantur, & ne detur laxatiuū purgans humores, nisi superflue dominantem, & cū acceperit ligentur eius vlnæ, & olfaciat bolum armenicum in aceto intinctum, vel succum mentæ, & ne dormiat postquam euacuari inceperit. Somnus.n.prohibet euacuationē. Sed in initio absq; læsione dormire poterit. Quod si materiā nō cito educit, moueatur corpus & bibat parum aquæ tepidæ cum zuccaro, ne vero laxatiua dentur vnū super aliud, & maxime de fortibus ne simul iuncta violenter educant. Sed si ad purgandum tardauerit, & in stomacho molestiam fecerit, tunc abundanter aqua tepida detur; & penna oleo intincta, & ori immissa vomitum inuitet, & sic corpus a materia mundetur, postea per tres dies se custodiat, & in his non multum comedat.

De medicinis uomitum prouocantibus. Cap. C.

LAxatiuum de membris ad stomachum tardius attrahit humores, & parcius q̄ vomitus. Itē cum laxatiuum hoc faciat naturaliter quia deorsum, vomitus vero contra naturam, quia sursum perpenditur, quia fortior virtus est in vomitu. Vomitus quidem purgat crossos humores, de longinquis partibus, & concauitatibus attrahit violenter, & necessario humores crossos & viscosos educit. Hali vbi supra. Medicamina vomitū prouocantia laxatiuis concordant in attractione humorū ab vltimo corporis, discrepant tñ in euacuatione & virtute attractionis. In euacuatione quidem quia laxatiuorū est humores inferius trahere, ac per meri, & os euacuare. In attrahendi virtute, quia laxatiuorū attractio tardior est, ac suauior. Necesse est.n. vomitum prouocantia, virtutis esse plurimæ ac grauis, quæ superfluitates ab vltimis corporis ad stomachum magnis viribus attrahunt; a quo ēt eas vomitu forti, ac motu veloci educunt. Denique virtus eorū exuperat virtutem expulsiuam, quę est in stomacho, & intestinis. Illius.n.est superfluitates deorsum expellere, horum autem superius trahere. Præterea vomitum prouocantia necessariæ habent humores crossos ac viscosos, a longinquis trahere locis & ad stomachum perducere a quo & educunt, q̄ quidem qualitas est naturalj contraria. Deniq; virtutis adeo fortis, vt corpus fortissime contrahāt, & concutiāt. Horū itaque quædam a profundo membrorū superfluitates attrahunt, & crossos ac viscosos humores incidunt, vt elleborum album, quod cæteris amplius trahit, post hoc sunt catapuciæ, deinde grana titimalli, & laureolæ, post hæc anetapsiæ gumma, & castaneola indira, hæc omnia disiunctos humores ac membris inhærentes trahunt. Sumuntur aūt cū mele, & aqua, in qua decoctū sit anetum, & squingibīn, & similibus. Idem quoq; faciūt sed inferiora virtute sunt, sal indicum, & sandali, nitrum, rafanum, in squingibin infusum, sinapis & similia. Porro coleram, ac subtiles humores leuiter, & sine molestia educunt atriplicis semen & eius folia decocta, semen quinque meloni, & caro eius, & radix &c. Auicenna vbi supra. Medicina vomitū faciens, aliquando ventrem soluit, vt cū stomachus fortis extiterit, aut illa super fortem famem bibita fuerit; aut qui eam bibit passionē colericam, & naturæ leuitatem habuerit, aut si vomere non consueuerit, aut si medicina in sua substātia grauis, ac velocis descensionis fuerit. Ventris quoque solutiua vomitum facit propter stomachi debilitatem, aut propter multam fecis siccitatem, aut quia medicina abhorretur, aut quia bibitorum fastidium habetur.

De iuuamentis, & impedimentis uomitus. Cap. CI.

HIpocras ait, Qui fuerit macer, & talis naturæ cui vomere sit facile, melius est ad eum mundandum, vt vomitus adducatur, & hoc in æstate fiat, aut vere, vel autumno, non autem in hieme. Ei vero qui mediocris est figuræ cōuenientior est ventris solutio. Caueat aūt a vomitu, cū eo nō indiget, quod si necesse fuerit eū euacuari per vomitum, æstate expectet. Veruntñ antq̄ fiat vomitus, aut ventris solutio, admittenda est humoris euacuandi subtiliatio, & amplificandi canaliū apertio, hoc est. tt. ex eo q corpus a pena securum reddit. Ventris quidē solutio, & vomitus cum macredine ventris, est difficilis, & laboriosus. Est aūt ex humoribus quidam velocius obediens vomitui s̄m plurimum, vt colera. Quidā vero rebellis vt melancolia, quidā inter hæc medius, vt flegma. Febrem habenti melius est ventrem soluere, quam vt vomatur efficere. Eius quoque cuius est humor descendēs, sicut lienteriā habentis, facere vt vomat est inconueniens. Vomitū præcipit fieri Hipocras quolibet mense duobus diebus continuis, ad conseruationem sanitatis, vt illud quod in primo die difficile fuit, in secundo emundetur, & illud quod aduenit stomacho expellatur. Huiusmodi quidem vomitus expellit flegma & coleram, stomachumq; mundificat, grauitatē accidentem capiti remouet, visum clarificat, fastidium aufert, & ei cui colera descendit ad stomachum, eiusque corrumpit cibū confert. Prodest ēt laxitati corporis, & vlceribus renū, ac vesicæ, maliciæ, quoq; caloris, & epilensiæ stomaticæ, & hictericię, & asmati, & cæteris. Hoīes autē timorosiores, ad hęc vt medicus faciat eos vomere, sunt illi, qui pectus strictum habent, & qui male anhelant, & qui ad spuendum sanguinem apti sunt, vel ad apostemata in gulla nascentia. Oēs quoque colla habentes debilia, & hi qui stomachos habent debiles, illi quoque qui valde sunt pingues, his.n. ventrē solui conuenientius, macris aūt melior est vomitus colerę ipsorum aptus. Item omnes illi, quibus difficile est vomere pp visum quia vomendi consuetudinem non habent, his.n.si vomitus fortiter prouocetur, eorum venæ finduntur in membris anhelitus, & ad ptisim prouenient.

De Vomitu superfluo, & eius remedio. Cap. CII.

SVperfluus autem vomitus stomacho nocet, ipsumque debilitat, ac resoluit, & vt ad ipsum perueniat, aptum facit. Obest etiam pectori, & visui, & dentibus, & antiquis doloribus capitis, & epati, & pulmoni, & oculo. Circa illum igitur in quo superfluus est vomitus ingenies q̄tum possibile fuerit quō dormiat, & eius extrema ligentur, sicut qñ fluxus ventris restringendus est, eius quoq; medicetur stomachus emplastris ponticis cōfortantibus, q si vomitus adhuc superfluit & incessanter egrediuntur humores, donec exeat sanguis, detur ei lac vino mixtū. iuj. cotiæ, quia medicinæ vomitiuæ malitiam reprimit, & sanguinem prohibet, ac naturam lenit. Si vero pectoris & stomachi partem a sanguine cū hoc ēt mundare volueris, ne aliquid ex ea coagulatur, des ei ad bibendū syrupum acetosum, paulatim cū niue infrigidatū, cum hoc quoque confert aliquando bibere succum portulacę, cum bolo armeno. Non oēs autem euacuationes necessariæ sunt propter superfluitatem repletionis, sed quandoque propter magnitudinem, ægritudinis, & propter repletionem secundum quantitatem. Aliquando quoque fit secundum modum præseruationis, sicut indiget ille cui podagra euenire solet, & epilensia, & huiusmodi in hora cognita, propterque in vere, tunc itaque necessarium est, vt præseruatione vtatur ante suam horam, & euacuet ea, quæ proprie in ipsius ægritudine sunt euacuanda, siue sit minutio, siue ventris solutio.

De Medicinis a natura compositis. Cap. CIII.

COmplexio secunda, quæ.s.est medicinarum etiam a natura compositarum, duplex est, scilicet fortis, & debilis. Fortis est cum vnumquodque simplicium, alij sic vnitum est, vt eius separatio calori nostro innato sit difficilis, Immo etiam est aliqua, cuius separatio difficilis est calori ignis, sicut est corpus olei, Commixtio enim inter humiditatem & siccitatem ipsius ad hæc peruenit, vt ignis in separando inter eas deficiat, immo cum igneitas aqueitatem soluit, vt eam subleuet, tenentur cum omnibus partibus eius partes terreæ. Quare non valet earum efficere subleuationem, vt terreæ subsidant, sicut super illius simile potest in ligno immo etiam in plumbo, & stagno. Hæc est ergo complexio firma, quę si æqualis fuerit, ęqualis in corpore remanebit, vsquequo formam eius resoluat atque corrumpat. Si vero decliuis fuerit ad dominium, remanebit in corpore secundum dominium suum, donec ipsius forma corrumpatur, & vniuersaliter quidem non proueniet ab ea, nisi operatio vna. Cum aūt nō est firma complexio sed debilis, & ad disgregationem facilis, tunc possibile est vt separentur eius

simplicia, cum naturæ nostræ operatio existit in ea, fiantque diuersarum virtutum, & operentur contraria. Cum vero vt dicunt medici alicuius medicinæ virtus est composita ex virtutibus contrarijs, non oportet intelligi quod sit vna pars ferens caliditatem, & frigi. simul, vt vnaquæque earũ singulariter operetur, sicut aliæ quæ sunt diseretæ, hoc.n. non est possibile, sed virtutes illæ sunt in duabus partibus eius diuersis, ex quibus ipsa est composita, cum sua singularitate. Præterea non oportet æstimari, quod aliquod medicinarum genus non sit cõpositũ ex contrarijs. Oẽs.n. medicinæ compositæ sunt ex virtutibus cõtrarijs, sed per illud quod ipsa significat, intelligere oportet, quod est habens actu virtutes contrarias, aut potentia propinqua actui, quæ in ipsa sunt partes diuersæ, quarum vna non efficit in aliã actũ integrum. Itaq; medicinarũ simpliciũ quibus insunt contrariæ virtutes, aliæ sunt fortioris commixtionis, & inseparabilis, vt camomilla, in qua est virtus resolutiua, & virtus stiptica, & cum in emplastris coquuntur, vtræque virtutes ab ea nõ separantur. Aliæ vero sunt in quibus decoctio separare põt inter eas, vt caules, horũ.n. substantia cõmixta est ex mã terrea stiptica, & ex mã subtili abstersiua, nitrosa. Cũq; decoquũt i aqua resolutiua ab eis substãtia nitrosa, abstersiua, remanetq; terrea stiptica, & fit eorũ aqua solutiua, corpus aũt stipticũ. Similiter & leum & mandragoræ fructus, & allium similiter, in ipso.n. est virtus abstersiua, & adustiua, & humiditas grauis, sed decoctio separat inter eas, similiter & cæpe, & rafanus. Ideoque dr̃ quod rafanus digerit, & non digeritur. Digerit nanque cum omnibus partibus suis, sed cum substantia tenui subtili, quæ in ipso est, quæ cum resoluitur ab eo remanet substantia spissa, inobediens virtuti digestiuæ viscosa.

De Medicinis artificiosè compositis. Cap. CIIII.

Alchidius in lib. de gradibus. Medicinæ compositæ virtutes habent ex eis a quibus componuntur, & secundum multitudinẽ earum & paucitatem diuersificantur. Harum aũt compositio licet infinitas in genere recipiat sectiones, sub regulis tñ rationis restringitur. Cõponitur.n. vel calida medicina cũ alia. cali. vel fri. cum frig. vel cali. cum fri. vel temperata cum tẽperata, vel temperata cum cali. vel temperata cũ frig. Cõpositio autem calidæ cum calid. tripliciter fit. s. calidæ cum æque cali. vel cum magis cali. vel cum minus cali. Si fiat ex æque cali. non erit in ea caloris augmentum, nec aliquid ex ea minuitur. Si vero misceatur calida cum minus cali. composita erit minus cali. & si cũ magis cali. similiter cõposita erit magis cali. nec minuẽ ex ea aliquid, sed eius caliditas erit inter augmentum, & diminutionem. Similiter compositio frigidæ cum frigida fit tripliciter. Et eodem modo de illa sentiendum est, sicut de calida dictum est. Ex hoc ẽt de cõmixtione temperatæ iudicium patet. Nihil.n. calidum dicitur vel frig. nec ẽt siccum vel humi. ex eo quod supra æqualitatẽ adijcitur. Aequalitas itaque est in qua contraria æqualiter coniunguntur, ita vt a neutro eorũ ad aliud declinetur, ab ipsa etiam prouenit augmentum, & in illam resoluitur. Est.n. resolutio augmentorum ab æqualitate ablatio, donec æqualitas remaneat, ad hoc autem scire oportet, cuiusque gradus relationem, quam ad alium habet. Nicolaus in antidotario. Tria igitur in ipsa conficiendorum dispensatione requiruntur, vt æqualiter omnia temperentur, ponderenturque tam in specie quam in gummis, & herbis secundũ propriũ põdus vniuscuiusque. Secundus, vt hæc non sint nimia tpis vetustate consumpta. Tertius vt herbæ, radices, semina cõgruis temporibus sint collecta, & in congruis locis reposita, ita vt a fumo præcipue, & a nimio humecto loco corrumpi non possint. In conficiendo autem similiter tria considerãtur, videlicet mellis puritas, & eius non nimia, sed ad quod sufficit decoctio, inæqualis pulueris cribellatio, & sytopiadi, vsque ad aquæ consumptionem decoctio. In puritate vero mellis duo attenduntur s. vt non sit aquosum, nec multum coctum, nec minus quam sufficit. Nil autem dicere est aliud, nisi vt specierum pulueres tñ colligere valeat, & conseruare. Tribus naoque de causis mel in medicinis ponitur. Prima quidem ad conseruandũ Nam præ cæteris liquoribus mel conseruatiuum est. Secunda quia mundificatiuum est valde. Tertia quia sua dulcedine specierum amaritudinem temperat. Pulueris autem cribellatio duobus modis debet accipi. Nanque in electuarijs subtilissime quidem cribellari. In alijs vero medicinis crossiores, & maxime in laxatiuis debent esse præscriptæ medicinæ.

De His quorum nomina incipiunt per a. b. d. e. Cap. CV.

Adrianum dicitur ab Adriano Imperatore, qui illud cõposuit. Valet aũt proprie ad omne vitiũ capitis ex frigiditate, & ad oculorũ grauedinẽ, & obscuritatẽ, & cõtra emigraneam. Aurea Alexadrina ab Alexandro peritissimo philosopho inuenta, proprie valet ad omne vitium capitis, ex frigiditate, & maxime ad oẽm reumaticam passionem, quæ a capite ad oculos & aures, & gingiuas, & descendit ad grauedinẽ oium membrorum quæ fit de eodem humore. Benedicta valet ad guttã artheticã, & podagram ex frigiditate, renes & vesicam purgat. Diamargariton a margaritis dr̃, valet cardiacis, tristibus, & ad omnẽ cordis debilitatem, & stomachi. Diamoron dr̃ a moris Celsi de quorum succo bonum fit, vel a moris rubi, valet ad omnes causas palati, & gutturis, cadentem vuam subleuat, & humorosam desiccat. Diasatirion a radice quæ sic dr̃, valet proprie ad debilitatem renũ, libidinem perditã sine mora restaurat. Diantos dicitur quia fit de floribus dendrolibani, violarum, & rosarum, valet tristibus & macilentis. Cardiacum multum lætificat, & conualescentes ex ægritudinibus miro modo cõfortat. Diaprunus dr̃ à prunis damascenis quæ ibi reperiuntur, valet proprie acutis. Diaprassinum dr̃ a prassino viridi quod ibi plus intrat, quam cæterorum, quod valet ad oẽm dispõnem frigiditatis pectoris, & maxime ad catarrũ & cerebri frigiditatem, & oculorum grauedinem, & ad palatum & arterias, & ad oẽm distillationem vuæ, & ad oẽm catarri speciẽ, quæ fit ex frigiditate prodest. Diapenidion a penidijs dicitur, quorum plus q̃ aliorũ intrat valet ad omne vitium pulmonis & tussis, & ad vocis raucedinem factam ex siccitate, & ptisicis. Diaciminum dicitur eo quod plus recipiat cimini, quam aliarum specierum. Valet præcipue ad pectoris, & stomachi frigiditatem, ventositatem interiorem soluit. Quartanariis, & stupidis febrientibus miro modo prodest, mirabiliter digestionem procurat, si detur post comestionem cum vino. Diadragaganta dragregan. dicitur, valet ad omne vitium pectoris, & pulmonis quod fit ex calore, & maxime ptisicis & hecticis, pleoreticis, & ad omnem tussim, q̃ fit ex calore & siccitate, & ad omnem linguæ, & gutturis asperitatem: cum vero sumitur tam diu in oie teneatur, donec paulatim ibi dissoluatur. Diacodion a codia, quæ nigrum papauer appellatur, quod ibi intrat, valet proprie omni fluxioni ventris, maxime dissentericis, cum decoctione aquæ pluuiæ in qua coctum sit spodium, vel aqua ro. licentericis cũ carcno. i. vino cocto. Diasene dicitur à sene, quod ibi recipit plusquã de aliis speciebus, valet proprie melancolicis, maniaci, cardiacis, tristibus. Esdra dicitur quia Esdra propheta primo eam inuenit, valet proprie melancolicis, timidis, & quibus malus est appetitus.

De His quæ incipiunt per g. m. o. p. r. Cap. CVI.

Gariofilatum dicitur a gariofilis, qui ibi recipiuntur, stringunt. n. ipsi gar. recentes singulorum, cocti in aqua, & bibita vomitum, & subuersionem stomachi reprimunt, valet proprie acidè ructuantibus, & digestionem optime celebrat, opilationem pororum spiritualium aperit. Mitridatum. i. mater oĩum antidotorum, valet ad omnem passionem capitis, si fuerit ex frigiditate, maxime melancolicis, timidis, lachrymãtibus, & oibus vitiis hoĩs, & vitio auriũ, & dentiũ doloribus, palati, & maxillarũ medetur, si super locũ ponatur. Mel ros. quod Græci Rodomel vocãt, stomachũ cõfortat, & mũdificat, cũ frigidis, cõfortat, & cõstipat, cũ cali. mundificat. Oleũ ro. viol. sambaciũ, & mirtinũ, valent hæc olea contra acutas, & per acutas pas. iouncta super epar, pulsus, tpa, vel plantas manuũ & pedum. Oleum mandragoræ valet acutis, & peracutis, inunctum fronti, & temporibus, & plantis manuũ, & pedum, somnum inducit, & calorem reprimit. Oxizuccara ob oxi quod est acetũ, & zuccara, valet tertianis quotidianis acutis, & peracutis, & quartanæ, in vere datur mane cũ cali. Oximel valet vt oxizuccara, digerit & diuidit flegma, mirabiliter purgat datum mane cum cali. Potio sancti Pauli, quia Paulus eam cõposuit, quæ a Romanis potio magna vocatur, a Paulo, valet proprie epilenticis lientericis, cum vino in quo cocta sunt poma mixta cum Heldra, datur hiemali tempore, & vere quartanariis ante horã accessionis, confert ẽt paraliticis, si cũ vino in quo cocta sint saluia datur, & castrosũ. Potio muscata maior, muscata a musco dr̃, eo quod muscus peior fit, & odorifecior aliis spẽbus, valet cardiacis, scotomaticis, & stomachi debilitati, & ad corporis confortationem, seu ad vitia pulmonis. Pillulæ aureæ a rotunditate dicuntur aureæ ab au-

ro

ro quod ibi ponitur, paraliticis miro modo prosunt. Rodozuccara. i. zuccarum rosatum, valet ad dolorem stomachi, & ad debilitatem factam ex caliditate, mirabiliter stomachum confortat, valet etiam ad dyarriam, & omnem fluxum ventris ex caliditate factum, valet iterũ cardiacis patientibus ex calore.

De Sacerdotali sale, & Tyriaca, & Trifera. Cap. CVII.

NIcolaus vbi supra. Sal sacerdotale quo vtebantur sacerdotes in diebus Helyæ prophetæ propter dolorem capitis, oculorum, & dentium, stomachi flegma, & tussim, & anhelitũ emundat, os odoratum reddit, & corpus humanum incolume seruat. Syropus ro. sitim reprimit, confortat, & constipat. Eodem modo sit. vio. humectat sicce febrientibus, & ptisicis subuenit, & constipatis ventrem laxat. Syropus de papauere contra omnem ventris fluxum, contra acutas, & peracutas, contra omnem ventris solutionem. Tyriaca. i. domina medicinarum, valet grauissimis passionibus totius corporis humani, epilenticis, apoplecticis, scotumaticis, cephalargicis, & emigraneis, prodest ad raucedinem vocis, & constrictionem pectoris, oportuna est asmaticis, arteticis, cinoptoicis, hictericis, hidropicis, perypleumonicis, iliosis, & vulnera in intestinis habentibus, Freneticis, coleticis, calculosis, subuenit, Menstrua educit, mortuum fœtum expellit, lepras varias, frigorem periodicarum febrium, & cæteras infirmitates, & passiones emendat, præcipue contra omnia venena, & serpentum morsus. Sed diuersa est eius dosis, secundum diuersitatem, & equalitatem vniuscuiusq; passionis. Auicen. in 5. cano. Tyriaca alpharach. i. a morte liberãs sublimior est, & melior medicinarũ compositarũ, propter multitudinem sui iuuamẽti, proprieque in venenis, quæ sunt ex puncturis, vel morsibus, vt serpentum, & scorpionis, & canis rabiosi. Venenis etiam bibitis interficientibus. Ad ægritudines quoque flegmaticas, & melancolicas, etiam ad febres earum atque ventositates malignas, & ad paralisim, & apoplexiam, & epilensiam, & torturam, ac tremorẽ, & maniã, & proprie ad lepram: Confortat etiam cor, & stomachum, & acuit sensus, & appetitus. Alleuiat anhelitum, & dolorẽ pulsus cordis, & retinet sputum sanguinis, confert doloribus renum, ac vesicæ, & vlceribus intestinorum, frangit lapidem in vesica, proprie valet etiam ad duricies intrinsecas in epate, vel splene & in alijs. Trifera dicitur, quia hominem iuuenem reddit. Saracenica a Saracenis inuenta proprie datur epaticis, hictericis patientibus ex calore, & aeterm capitis dolorem, de furiositate coleræ rubeæ. Datur etiam contra calorem duplicis, & simplicis tertianæ, visum ex calore amissum restaurat.

De Vnguentis. Cap. CVIII.

ISidorus vbi supra. Vnguentum vero est, omne quod ex cõi vsu oleo confectum, aliarum specierum commixtione augetur, odoris iocunditatem sumens, & longius redolens. Vnguenta autem quædam dicuntur a locis, vt Thelinum. Sunt & quædam ab inuentorum nomine dicta, vt Amaracenum. Sunt & ex genere florum. Item alia quæ a materiæ suę qualitate dicuntur, vt roseum a rosa, cyprinum a flore cypro, vnde & materiæ propriæ odorem referunt. Ex his quædam simplicia vnguenta sunt, quæ ex vna tantũ specie existunt. Vnde & sui nominis referunt odoratũ, vt anetinum. Est. n. sincerum ex oleo, & aneto tm̃. Cõposita aũt sunt, quæ ex pluribus admixtis fiũt, vnde & sui nominis odorem non habent, quia obtinentibus aliis, quæ admiscentur incertum odorẽ ducunt. Nicolaus vbi supra. Vnguentũ citrinum dr̃ a citro, quia in pomo citrino decoquitur, pulchrã reddit faciẽ, lẽtigines destruit, nigredinẽ ad solẽ inuncta tollit, pustulas flegmatis salsi in facie, vel in cruribus ortas mirabiliter aufert, cicatrices subtiliat, leprosi faciẽ si vngatur multũ emundat, rubori oculorũ, prutitui, & pallori, & erisipilæ valet. Vnguentum dr̃ quod fit de oculis populi, valet contra calorem acutæ febris, & his qui dormire nequeũt inunctis tpibus, pulsibus, & plantis manuum, & pedum, hoc idẽ est cũ oleo rosacco, vel violaceo mixtum, & super epar inunctum sudorẽ prouocat. Vnguentum Agrippa, quo rex Indorum vtebatur, valet hidropicis, & oĩbus tumoribus, in quacunque parte corporis fuerint, & ad neruos indignatos similiter valet, vrinã prouocat inunctum super ventrẽ laxat. Vnguentũ laxatiuũ dr̃, quia ventrem laxat, valet constipatis, ladidosis, iliosis, nefreticis, super ventrem, & pectinem inunctum. Vnguentum album, ad salsum flegma vtile, serpiginosis, empetiginosis, & elefantiosis. Vnguentum aureum valet contra omnes acutas guttas, & maxime contra lapidem in renibus, & hidropicis.

De Zinzibere condito, & zuccaro. Cap. CIX.

ZInziber conditum stomachum confortat, digestiuam adiuuat virtutem, vitio pectoris ex frigiditate valet, renes confortat, & libidinem excitat. Rasi, vbi supra. Zinziber cum melle conditum vehementer calidum est, stomachum & epar calefaciendo digestionem adiuuat, virgam erigi facit. Zuccarũ rosarum humoribus repleto stomacho, si a ieiunis sumatur, ac bene masticetur, confert, quando post ipsum aqua calida bibitur. Cauendũ est tamen his qui calorem, & ardorẽ patiuntur, calefacit. n. & sitim affert, vel si necesse fuerit cum pauco aceto accipiatur. Zuccarum violatũ guttur lenit, tussim mitigat, screa num facile reddit, ventris solutionem commouet, stomachum tamen dissoluit, & appetitum destruit. Electuariũ de mirabolanis Indis cum zuccaro stomachũ corroborat, & aptat, humorum superfluitates ex nutrimento remanẽtes expurgat. Quo siquis frequenter vtatur, calorem bonum acquiret, & canicies retardabitur. Trifera tamen minor. s. quæ de tribus generibus mirabolanorum fit, in istis actionibus fortis existit, licet sperma minuat.

De Cura doloris & ægritudinis. Cap. CX.

AVicenna. in 1. canone. Cum aũt doloris causæ sint mutatio complexionis, & solutio continuitatis, ex harum quoque causarũ contrarietate fit sedatio doloris. Ad summũ quidem id quod dolores sedat, aut est illud quod cõplexionẽ mutat, aut quod materiã resoluit, aut quod stupefacit. Nã stupefaciens quidem dolorem remouet, quia mẽbri sensum aufert, vel destruit. Et hoc aut propter multã infrigidationẽ, aut propter venenositatem in eo existentẽ, illius membri virtuti contrariã. Ex summa quidẽ eorum, quæ molliter resoluunt sunt anetũ, & semen lini, & apii, & mellilotũ, & amigdalæ amaræ, & oĩs res in primo gradu calida, proprieq; qñ fuerit in ea glutinandi potentia, sicut gummi prunorum, & amigd. & cerasi, & crocus, & laudanũ, & altea, & amomũ, & caules, & napi, & hisopus, & adipes, Ventrẽ quoq; soluentia & euacuantia quoquomodo fuerint, huiusmõi aũt omnibus stupefacientibus fortius est optũ. Ex his quoq; sunt poma, mandragoræ, & eius semen & papauer, & iusquiamum, & solatrũ, & semen lactucarũ, & nix, & aqua frigida. Præterea stupefacientia qñq; dolorẽ sedant, eo ꝙ dormire faciant, cum somnus sit vna de causis sedantibus dolorẽ. Quod aũt ex eis recens est. maioris est stupefactionis, nã in antiquo fere nulla est, Pręterea stupefacientia cõposita quorum fortitudines aliæ medicinæ debilitant sicut tyriaca, magis secura sunt. Ex doloribus aũt quidã sunt facile ad medicandũ, vt dolores ventosi, qui qñdoq; curantur & sufficit, vt aqua calida super eos euacuetur, In doloribus præterea multotiens cadit error, qm̃ eorum causæ sunt extrinsecæ, sicut calor, frigus, vel huiusmõi, & quæruntur, causæ In corpore, quapropter videndũ est, si sint ibi causæ repletionis notæ, vt opus sit euacuatione. Qñq; aũt aduenit exterius, & deinde mansiua fit interius, vt cum aliquis bibit aquam frigidam, & accidit ei dolor fortis in parte stomachi, & epatis. Et multotiens quidẽ nõ est euacuatio multum necessaria, & huic similia, quia sufficit ei balneum, & somnus in eo fortis. Sic & qui comedit rem calidam, & infert ei dolorẽ capitis fortẽ, sufficit vt bibat aquam infrigidatam. Cum aũt in aliqua ægritudine dubitaueris, an eius causa sit caliditas, an frigiditas, & experiri volueris, caue tibi ne decipiat te impressio, quæ sit accidentalis. Debesque scire, ꝙ infrigidationis, & calefactionis tp̃s est vnũ, sed in frigidatione plus timoris est, quia caliditas est amica naturę. In humectando aũt, & siccando timor est æqualis. Sed humectandi tp̃s est longius. Cum autem ignoras quæ sit ægritudo, non festines curam adhibere, sed eam naturæ relinque: ægritudinem enim natura, vel superabit, vel manifestabit.

De Cura ægritudinum acutarum. Cap. CXI.

IN acutarum ægritudinũ principio, cum manifesta, & fortis apparuerit repletio, fuerintq; humores pessimi, quod ex accidentium fortitudine patere poterit, cũ flebotomia, vel solutione ventris euacuando succurrendum est, antequam virtus cadat infirmi. Deinde vero nutrimentum eius mensurandum est, secundum status vicinitatem, aut longinquitatem, & secundum ægri fortitudinem, famemque patiendi, vel non patiendi salutis suæ tpe, cõsuetudinẽ. Nã si status vicinus fuerit, & æger fortis extiterit, ex aqua ordei moderandus est. Si vero status remotus æger debilior, aliquid nutrimento modicum addendũ erit. Nutriendi quoque hora conueniens eligenda est, secundũ

ægri

ægri alleuiationem,& visum quem in tempore sanitatis habuerat & secundum febris accessionem,si est interpolata,sin autem hora diei frigidior est eligenda. Cumq; signa crisis visa fuerint & status appropinquauerit,æger a nutrimento est abstinendus & dyeta ad vltimum tenuitatis ducenda donec perficiatur crisis,ex tunc regimine conualescentis est gubernanda. Modi autē extinctionis vehementiæ caloris in febribus acutis sunt cum infrigidatione aeris ac cibi,& cum epitimatibus,& emplastris, & medicinis,& retentione succi portulacæ, vel liquiritiæ, vel huiusmodi in ore,vt remaneat humidum & non exiccetur. Sitisq; sedetur,per administrationem quoque clisteris frigidi,ex succo melonis indi,& cucumeris,& cucurbitæ,& exiciorum hmōi,quandoq; iuuantur. Aer infrigidandus est per prohibitionem sequentiæ,& appositionem niuis,pluuię,& huiusmodi. In regimine quidem cibi si voluntas adest,vt cum infrigidatione sit lenificatio,detur aqua cucurbitæ,& aqua melonis Indi proprie, & aqua cucumeris,& lactuca cum aceto est vltima. Embrocare , vero epar cum infrigidantibus est maxima res,& magis iuuans.

De Cura febris ephimera. Cap. CXII.

HAli in practica sermone 3. Diuersificatum febrium diei medela cōis fit rebus aduersantibus causis , a quibus factæ sunt,vt quando fit febris a calore solis, medela fit in locis sessione frigidis,odoratuq; sandali,aquæ ro. camphoræ,& hmōi. Quando vero est ex frigore,& niue , tunc oportet esse in loco secreto,& parum humenti, lenibusq; vestibus operiri , corpus quoque tenuiter fricari &c. Cum aūt fit ex acumine ciborum, oportet patientem in locis frigidis in æstate accubitare. Cibus & eius fit vt cucurbitæ,lactucæ,aqua ordei,& granatorū, oleū amigdalarum dulcium,& huiusmodi, Vinum non tāgat,& balneum non intret. Si vero ex vini potu granatorum aqua propinetur muzorum , aut hesceren syrupus , aqua quoque niuis eius extrema fricentur, quiescat & dormiat . Cum autem est ex putrefactione ciborum in stomacho , aut natura emollita est,aut constipata,vtriq; subueniendū est propria medela. Cū aūt ex labore,quiete vtatur,ac somno plurimo. Si ex ira vel tristitia,mansuescere oportet,animumque sedare,quiescere,ac se ipsum iocundare. Cū vero causa vigiliarum,molienda est soporatio,concipiat igitur anhelitu narium oleum violarū,& oleū seminis cucurbitæ cum viol. conditum. Caput eius cathaplasmetur aqua decoctionis violarū , nenufare,papaueris,& ordei tūsi,donec & plurimū capiat somnū,& sic humectetur eius cerebrum. Cum aūt ex apostemate calido sanguine minuatur , ex vena,competenti membro in quo est apostema,& cathaplasmetur epithemate oportuno,vt stringente,& extinguēte,quod & prohibeat fluxum materiarum,& repellat. Extinguētia quoque refrigerantia bibat,vt ptisanam,& granatorum aquam,& hmōi,quiete vtatur in locis frigidis,donec omnino dissoluatur ac maturetur, & euacuetur,quod in eodem est. Balnei vero capeatur introitus,ac vini potus donec consumatur morbus.

De Cura febrium putridarum. Cap. CXIII.

INtentio quidem medendi febres putridas,quandoque conuertitur ad partem febris , vnde necesse est vt infrigidet , & humectet. Quandoque vero ad partem materiei,& ibi necesse est vt maturet,& vt euacuet. Et digestio quidem in crossa materia,est eius æquatio cū subtiliatione. In subtili vero eius æquatio cum incrossatione. Quandoq; aūt communia sunt illud , quod requirit febris de infrigidatione , & illud quod humor de digestione,& euacuatione ac resolutione. Aliquando nanque digestiuum & euacuatiuum calidum est, immo secundum plurimum ita est,& tunc oportet vt obseruetur magis timorosa vna duarum rerum,& forsasse contrarium est illud,quod cōuenit febri de infrigidatione cum eis,quæ sunt sicut melones Indi. & reliqua olera. ei quod materiæ conuenit de minoratione. Quare prohibet illud dare eam in potu vbi nō est materia, postponatur,& aqua fructuum,vsque ad hebdomadam , & sit aqua ordei contentus. Omnes autem fructus nocent febricitanti,cum ebulitione sua in stomacho. Multotiens etiam inuenitur res,quæ digerit & subtiliat,& euacuat, vt est infrigidans syrupus acetosus. Et quandoque febris est tantæ acuitatis,& vehementiæ , quòd non licet vti regimine causæ, sed indiget vltima refrigidatione,proptereaque cum in venis non inuenitur, virtus fortis resistens, ac tolerans. Quod si inueneris eam resistentem ac tolerantem,abscinde causam,expelle humorem,abscide quoque cibum,& non infrigides infrigidationem, quæ prohibet resolutionem. Si autem inueneris virtutem deficientem. sis occupatus in æquando complexionem ei contrariam. Itaque infrigida eam , & viuifica eum cibo virtutem , cumque iam fortis fuerit , & contrarium suum vincens , reddi ad causam

De Regimine febricitantium. Cap. CXIIII.

NOn est autem possibile tibi , vt cures febrem , nisi prius cognoueris eam , & tunc subtilia regimen , nec moueas aliquid in die paroxismi quantum possibile est tibi , vt cures febrem. Oportet etiam vt obserues in omnibus illis dispositionem virtutis,quę si fuerit fortis,& fuerit illud quod vincit sanguis,aut fuerit cum humore qui vincit sanguis, tunc opus est magis flebothomia. Proptereaque cum vrina est rubea crossa,nō citrina ignea. Deinde vero solutio ventris subtilis, proptereaque si fuerit illic siccitas. Apud me vero magis est pia administratio clisteriorum. Prohibe quoque somnum in principio febriū maxime quando est horripilatio & frigus , hæc enim super somnum prolongantur,exprimunt nanque materias si fuerint currentes ad viscera quædam:& prohibent humorum digestionē apud declinationem vero iuuatiuus est valde,forsasse quoque non nocet apud statum. Cauendum est autem ne in die periodi flebothomes,aut per fluxum ventris euacues,nec agas cum artis euacuatione contra partem euacuationis naturę,nec frangas periodum constrictione meatuum, sed potius adiuua quouiam (vt dicit Hypocras) medicus est adiutor naturæ, non impediens eam. Consilium quidem meū est,vt flebothomia quātum possibile est dimittatur , quod si possibile non est , tunc multiplicatio vicissitudinis melior est, quam multiplicatio quantitatis , non enim subito necessaria est multa euacuatio sanguinis.

De Caloris febrilis extinctione. Cap. CXV.

HAli vbi supra. In medela vero febrium ex putredine tribus oportet vti. s. caloris febris extinctione; putridi humoris euacuatione,ciborū ac potuum regimine,& electione. Extinctio caloris facienda est,cū refrigerantibus,& humectantibus. s. cibis,& medicaminibus,his tamen minime simpliciter vtendum est,sed secundum , quòd expetit complexionis morbi quantitas,& secundū complexionē corporis naturalē,& patientis ætatem,anniq; tēps præsens,& secundū regionis cōplexionem. Secundū q̄ntitatem cōplexionis morbi, quia qn febris calore,& acumine fortis est,oportet ea quæ refrigerāt multiplicare,& eis vti secundū egressionē corporis, a temperantia in calore. Secundum naturalē vero corporis complexionē vt si frigida est,rebus fortiter refrigerantibus vtendū est, quia corpus a naturali complexione primū elongatum est. Si vero calida minus refrigerantibus vti oportet,quia non plurimum a cōplexione naturali corpus elongatum est. Sic ergo se habet res in oī medela morborum ex malę complexionis diuersitatibus prouenientium. Medela nanq; cōis infirmitatum est corpus ægrotantis in naturalē complexionē reducendo,vtendum est ēt ea secundū infirmitatē,&m anni tēps præsens,& &m regionis complexionē,quia si hæc oīa, vel plura calida sint, necesse est maiorē fieri refrigerationē caloris febrilis,& extinctionē. Si vero frigida tōmodum est minus refrigerantibus vti . Ad hunc igitur modum oportet diuersitatum omnium ex mala complexione morborum esse medelam. i. frigidæ,& humidæ,& calidę,& humidæ,frigidæ,& siccæ,& calidę & siccæ. Febris quidē tertiana licet more putridarum febrium indigeat, vtroque scilicet,& extinctione caloris febrilis, & euacuatione putridi humoris,quia tamen si pura sit,calor in ea fortior est,& amplior,ac maior quàm materia,cum eius aduentus sit ex colera rubea,quæ cæteris humoribus calidioris est complexionis,maiorisque subtilioris,magis necesse est huiusmodi calorem extinguere,quàm materiam euacuare. Omnino vero cum incæpit febris expedit naturam emolliri, sed his, quæ refrigerant cum mollificatione , Propinabis autem ab accessionis hora post terminationem rigoris , aquam plurimum frigidam , si quidem stomacho,& epati non inest debilitas,maxime vero si maturatus est humor,pulchram etenim actionē habet in frangendo calorem. In tertiana vero non pura,vel aliis febribus, quæ accenduntur , cauenda est aqua frigida , nisi sit vacuatio manifesta,humorem enim crudificat, & auget . Die vero qua cessabit accessio,danda est ei ordei aqua. Præterea cum febris non est acuta, sed humor crudus , si plurimum bibatur aqua

frigida

frigida, multas fouet ægritudines, immoratur. n. eius per membra diffusio, fitq; difficilis descensus, & maturatio differtur, ac ventositas generatur. Et si colera stomacho dominetur, aqua corrumpitur, & in coleram vertitur. Cumque post temporis lõgitudinem ad intestinum ieiunium descenderit, non facile ab illo separatur, & ad epar, renes, & pectus, ac pulmonem mittitur. In hac igitur habitudine, nec vrinam prouocat, nec sitim extinguit. Non enim a stomacho facile mittitur, nec ad profunda corporis demergitur.

De Humoris euacuatione. Cap. CXVI.

HVmoris euacuatio mouenda est his medicaminibus, quorum sit illum humorem euacuare qui febrem parit, vt si tertiana fuerit his, quæ coleram euacuant, si quartana, his quę nigrum humorem attenuant, si quotidiana flegmatis euacuatione, Si sanguinea flebothomo, si vero composita vtendum est his, quæ dominantem in compositione humorem euacuãt. De omnibus autẽ laxatiuis medicaminibus dari oportet, quod ex corpore quantitatem morbum generantem enacuet, quantum propius exercitati medici consideratio cognosceret. In principio quoq; morbi laxatiuum dari non oportet, dum adhuc humor crudus est, & nondum maturus, nec excitet, alioquin, quod in eo subtile est, ac tenue euacuabit, crossumq; simplex superetit, nihil habens, quod illud subtiliet ac maturet: vnde difficilior eius maturatio fit, & ad excoquendum labor, fitque morbus prolixior. Si tamen infirmitas tumultuatur, & a loco ad locum transit, infirmumq; lędit, & concutit, tunc humor in principio cito euacuandus erit, nec expectandum est donec matureret, vt quiescat ægrotans. Oportet autem in euacuatione considerari. s. s. infirmi virtutem & ætatem, & anni tempus præsens, & regionis qualitatem, & euacuationis consuetudinem, & humoris inclinationem. Nam si materia longa est, & in partes epatis inclinata in gibboso latere, curãda est per vrinæ prouocationem. Si in profundum latus, laxatiuo medicamine. Si in stomachi partes superiores vomitu. Si ad inferiores laxatiuo. Si ad intestina clisteri.

De Subtiliatione dietæ. Cap. CXVII.

DIctum autem regimen oportet fieri secundum morbi naturam, & eius tempora, secundum infirmi quoque virtutẽ & consuetudinẽ, & corporis figuram, & appetitus inclinationem, & secundum accidentia quæ prohibent infirmum a porrectione ciborũ. Verbi gratia: Si morbus in vltimo fuerit acuminis, dietam quoq; oportet esse in vltimo subtilitatis, vt aqua pura cũ iubal mixta, vel aqua mellis aut squingibi, & q̃to morbus acutior, tanto debet esse cibus subtilior, & econtrario. In quibusdam igitur morbis danda est aqua ordei subtilis. s. in acutioribus. In longioribus aũt aqua eiusdem, cũ suo purgamento. Siquidem tertiana non pura, & quotidiana, & quartana, cæteriq; similes morbi, crossiorem dietam desiderant, & nõ subtiliari, ne cadat virtus in statu morbi, nec tunc cum morbus est fortior possit resistere passioni. Hinc antiqui medici comparauerunt infirmi virtutem expensis, morbum peregrinationi, medicum peregrinanti, qui expensas æstimat itineris, secundũ virtutem & longitudinem. Cũ. n. est peregrinatio proxima, breuioribus eget expensis, & econtrario. Sic. n. medicus cum viderit morbum breuioris spacij, statusque propinqui, cibum non imminuit ac subtiliat. In morbo vero prolixo virtutem a principio conseruat, ne forte ante statum deficiat. Conuenientiores cibi febricitantibus humidi sunt, & propriè his quorum complexio humida est, vt infantibus, & crassis. Conueniunt. n. ex hoc quòd assimilantur complexioni, ex hoc, quòd contrarii sunt ægritudini. Cumq; febris accidit, & natura est sicca, non est cibandus penitus, dum perfectè non egreditur, prouidendũ que est, vt nunquam occurrat paroxismus, maxime cum fortis est, nisi ventre vacuo, in quo non sit cibus omnino. Nam si cibatus fuerit in illa hora, occupabitur natura in digerendo, dimitteque digerere materiam, & expellere, sicque confirmabitur ægritudo & prolongabitur, propter hoc vsque ad declinationem cibatio postponatur, vel etiam post ipsam, & si forte contingat, vt hora declinationis sit hora consuetudinis in cibo, tunc melius est quod esse potest. Subtiliationem quidem regiminis ægri significat natura materiæ, & possibilitas naturæ in digerendo illam. Dignior autem horarum ad subtiliationem est status, tunc enim vehemẽs est occupatio naturæ & pugna materiæ, nec oportet, vt ab ea recedens occupetur alia re, proprieque apud chrysim. Oportet igitur vt subtilietur cibus inter virtutis conseruationem, & materiæ superationem. Nam siquidem non esset illud quoniam attinet virtuti. s. conseruandæ, magis esset necessarium vt subtiliaretur cibus vltima subtiliatione, sed virtus hoc non suffert, eaque deficiente curatio non valet. Curans enim est virtus non medicus, sed medicus instrumenta facit ad virtutem pertinentia.

De Moderatione eiusdem. Cap. CXVIII.

PRæterea cum ambigua tibi dispositio cibi fuerit in ægritudine, nec cognoueris eam, tunc melius est, vt declines ad subtiliationem, quàm ad additionem, te tamen obseruante virtutem, & tolerantiam. Quando vero times casum virtutis, tunc melior est cibatio. Et de corporibus quædam sunt colerica, quæ regimen a prędicto diuersum requirunt, & proprie q̃ sunt assueta comestione plurima. Cum enim non cibantur, saltem in principio febris, immo in hora status, qui peior est, virtutes eorum debiles fiunt, ipsiq; in extenuationem cadunt, & fortassis superuenit eis syncopis, propter id ad stomachos eorum effunditur, de colera mordificatiua. Sunt & homines exuberantis carnis, qui prohibitionem cibi nõ tolerant, quia cum ab eis abscidit ur, debilitantur, & extenuantur. Omnis quoque cuius calor est valde fortis, aut plurimus, aut valde debilis, non potest cibum dimittere, præterea senes debiles. i. decrepiti, & infantes famem non tolerant, De primis vero senibus sunt quidam vehementius famem tolerantes, eosque sequuntur adolescentes, & solida membra habentes, amplasq; venas in aere frigido. Multotiens autem errat medicus in ægris huiusmodi, secundum alium modum, quia prohibet eis cibum in principio rei. Q̃n vero status appropinquat, & sciunt, quia virtus cadit, tunc cibant illum necessario. Sic ergo duobus modis errãt. Errorq; minor esset, si eos in principio cibarent.

De Cura febris ethicæ. Cap. CXIX.

HAli vbi supra. Febris ethica si vsque ad maioris consumptionis terminos fiat, & appareretur in ea extenuatio, & siccitas, & consumptio decoris faciei, cęteraque signa omnia, eius iam non est sanatio speranda. In morbi vero principio dum adhuc virtus eius est valida, membraque carnosa, mollis pulsus, oĩa signa dubitabilia non adhuc manifesta, tunc sanari potest & expelli, si vtatur regimine quo oportet. Primum igitur sub æstiuo tempore patiens habitet in locis frigidis, in quibus septentrionales perflent venti, & aquę percurrant. Sint etiam in circuitu vasa fictilia, in quibus sit aqua nefresca, & suaues, odoresq; frigidi, vt rosa, viola, pomorum flores, & citoniorum, foliaque pirorum, & extrema vitium, iaceatque in lecto stratis lenibus, & similia, hyeme vero sit in locis aeris spati, in quibus non horrescat, Prohibeatur autem a labore, & motu, vigilijs, fame, siti, coitu, nec se det irę, vel tristitiæ. Detur ei quotidie aqua ordei, cum mundissima zuchara, prout opus fuerit, & postea iubal, aut papaueris sirupus, introducatur et in aquæ tepidæ concham, & post hoc eductus reficiatur pullis humidis cum cucurbitis, & lactucarum radicibus spinachijs atriplicibus. Nonnunquam vero cibetur piscibus recentibus optimis, conditis cum espidago, aut frixis cum amigdalorum oleo, reficiatur autem lacte dulci, maximeque asinæ, & ouis sorbilibus, medulla cucumeris, & citrulli. Comedat bis in die paulatim iuxta, quod indiget stomachus eius, nõ autem arceatur ab aqua frigida, sed ab omnibus cibis calidis, & siccis reprimatur, præterea super pectus eius, & epar pannus aqua ro. infusus, & sandalo proijciatur, & vt incaluerit nouus immutetur. Oleũ viol. cum semine cucurbitæ, & oleũ nenufar, odoret. Sintque vestes eius lineæ molles atque suaues &c. Hoc regimẽ eorum in quibus signa consumptionis nondum apparent, habitum eorum cõfortat, & ad sanitatem reducit. In quibus autem iam febris manifesta est, hos aerem frigidum cauere oportet, ne forte catarri accidant. Dentur autem eis quotidie trocisci &c. Cumq; febris non fuerit, lac a mammis mulieris sugere commodum erit, vel etiam accipiat asinæ lac, cum mulgetur. Si vero sit calor, & febris, omnino lacti non appropiet, sed detur ei lac a quo butyrum eductum est, nec vero prohibeatur ab his quæ appetit, & odores ei iocundi proponantur, eiusque facies aqua refrigeranti, quandoque irroretur &c. Sic enim vitæ spacium aliquamdiu protrahitur, nec mors accelerat.

De Cura lepræ. Cap. CXX.

RAzi vbi supra. Lepra, si statim ex quo incipit, ei subueniatur, possibile est, vt sanetur, aut reprimatur. Postquam vero membra vulnerauerit, eorumque figuras corruperit, vix iam

iam sanari poterit. Cum igitur oculorum albedo obscurati visa fuerit, & vox raucescere cœperit, sudorq; tetidissimus fuerit, & facies inflata cum forti rubedine apparuerit, ac nodi quidē in ea cœperint fieri, pili quoq; superciliorum subtiliari, fuerit eodem est ei, primum quidem sanguinis extractione, de vena purpurea brachii dextri. postea vero per aliquot dies quiescere permittitor, in quibus & arietina, vel hædina carne nutriatur, vinum quoque clarum ac bene redolens, multumque temperatū bibat, & in balneo quotidie ponatur: Post hoc autem de brachio sinistro minuatur, & aliquot diebus quiescat, & similiter nutriatur ac balneetur, præterea homectiois nutriator, & tā quam ille qui sui corporis humectationē desiderat regatur. A labore autem, & vigiliis, & ab omnibus melancoliam nutrientibus custodiatur. Serum quoque cum zuccaro frequenter ei detur, & in balneo cum farina ciceris, & fabarum, & cum baurace, & visceu confricetur, & aqua tepida frequenter infundatur. Post hoc ex oleo de semine cucurbitarum, & violaceo iuūgatur, sicq; balneum egrediatur. Cum autem hæc ægritudo alicui fortiter adhæserit, eum viperarum carne medicandus erit. Sed eius qui hac vtitur medicina corpus inflatur, & per aliquot dies absque sensu manet, postea vero excoriatur, & de sub loco tenera caro egreditur, sicque patiens curatur. Ad hoc quidem viperæ montanæ de locis in quibus, nec palus, nec lutum est sumuntur, earum capita, & caudæ abscinduntur, & quicquid in ventribus est eiicitur, post hoc in nouā olla ponūtur, in qua etiam sal, & anetum, & galanga, & piper, & aqua, & parum olei mittontur, quæ eousque coquenda sunt douec tota caro dissoluatur, tunc patiens ius illud bibat, carnē que comedat, & si scothomiā passus ceciderit, iam ei sufficit. Sin autem iterum, & iterum danda est ei, donec infletur, & scothomiam patiatur. Auicen. in 3. cano. Oportet quidem vt incipiatur curatio cum euacuatione, & mondificatione, priusquam incrossetur ægritudo, & secundum plurimum flebothomia est necessaria, non tamen ex venis magnis, nisi certum sit, quòd corropius sit plurimus sanguis. Tunc. n. flebothomandum est vltima flebothomia, & si non aliunde saltem ex manibus, alio quin cessandum est. Nam ex venis magnis flebothomia plus nocet, quam iuuet, de paruis autem securior est. Et inde quia sanguis est frigidus, in eo quod apparet, ideo fit illud magis vltimum, quam venosæ, & sanguisugæ, minusque visceribus nocēt, & illæ quidem sunt, vt vena frontis & nasi. Si autem flebothomatur, oportet, vt quiescat hebdomada vna, deinde euacuetur cum apozimatibus, & pillulis factis ex epithimio, & sticados &c. Ex melioribus autem medicinis, quæ in potu ei tribuuntur, est tyriaca maior, cum carnibus viperæ facta, & tyriaca diatesseron.

De Cura fluxus ventris. Cap. CXXI.

IDem in 3. can. Fluxus ventris inquantum est fluxus prohibetur stipticis, & materiam incrossantibus, & conglutinationem facientibus. Curatur autem quandoque cum diureticis, & sudorem aut vomitum facientibus, & poros dilatantibus, hæc enim omnia materiam mouēt ad contrariam partem fluxus ventris. Et si quidem fluxui ventris misceatur caliditas, infrigidantia cum eis ponantur in quibus sit stipticitas, & administrentur dilatantia poros. Si vero frigus, ponantur cum eis calefacientia, quando virtus digestiua debilis, & quando ex humoribus viscosis opilatio est. Infrigidantia vero cum retentiua debilis est. Itaque quandoque caliditas iuuat ad retinendam naturam, per hoc quòd cibum velociter penetrare facit, & per hoc quòd sudorem prouocat, hoc etiam quandoque vinum purum antiquum facit, cū homo freqoēter ex eo bibit. Ex rebus autem magis iuuatiuis fluxum ventris est dormire. & quando quidem cum fluxu ventris est tussis, dimittantur ea, quę sunt acetosa vehementer, & stiptica. Eligantur que frigida, & conglutinationem facientia. Item ex retinentibus fluxum est positio ventosarum super ventrem. Emplastra quoque stomacho, & intestinis superposita, ex calefacientibus stipticis, aut ex frigidantibus stipticis secundum necessitatem facta. Cum autem medicinas administras cum singularibus incipe, quæ si non valent, ad composita tende. Restrictiuæ quidem aut exiccatiuæ sunt, aut constipatiuæ, aut infrigidatiuæ, aut inspissatiuæ, aut glotinatiuæ opilantes poros ex quibus emanant. Medicinæ singulares frigidæ absolute, aut secundum virtutem retentionem sunt, vt balaustiæ, rosæ, acaciæ gummi arabicum, lutum armenum, vel sigillatum, hypoquistidos, spodium, propriéque assatum, grana granatorum, sumach, reubarbatum, coriandrum. Semen portulacæ, rosæ & arnoglossæ, fructus mo-ri immaturi, succique stiptici exiccatini, & ipsorum rob. Medicinæ vero singulares calidæ, & siccæ sunt, vt ciminum assatū, anisum assatum, cortices thuris, myrrha, storax sicca, laudanum, caseus vetus, assatus. Atramenta etiam, & coagula constrictiua sunt, lac quoque caprinum decoctum donec incrossetur, aut etiam decoctum cum lapidibus fluuialibus ignitis, & ter in ipsum proiectis. Item vitellus oui in aceto elixati. Ex compositis declinantibus ad frigus sunt trocisci de croco, vel de luto sigillato, pillulæ quoque de opio, vel mandragorą vel de sandaraca, & similia. Ex compositis autem declinantibus ad calorem, sunt electuarium de seminibus stipticis, & trocisci de carabe, & huiusmodi.

De Cura lapidis. Cap. CXXII.

INtentiones autem medicorum in curatione lapidis sunt abscissio materiæ eius, & prohibitio generationis ipsius cū abscisione causæ, & rectificatio eius. Deinde mundificatio ipsius, & comminutio, & fractio, & compressio eius, & eradicatio eiusdem ex suo suspensorio, cum medicinis congruis. Deinde etiam eius extractio in ipso, & ordine eius, cum medicinis prouocatiuis, vel adiuuantibus de foris. Post hoc etiam sequitur regimen sedans dolores, qui inde consequuntur. Materiæ quidem abscisio præparatur in primis cum eius euacuatione, per solutionem ventris, aut per vomitum, deinde vero abstinendo a cibis crossis, & aquis turbidis, & æquando cibum, & confortando stomachum, & vt digestio bona fit faciendo, & cum exercitio temperato in tempore vacuitatis, & fricatione eius, quod in medio stringitur, ac leniendo naturam, vt humores crossi declinent ad latus, & non fiat ex declinatione fecis coarctatio reoum. Ex his autem quæ conferunt ad hoc, est assiduatio prouocationis, cum his, quę lauant vesicam cum seminibus diureticis, deinde vero administretur diureticum forte. In pueris quidem prohibet generationem lapidis, bibere vinum subtile album permixtum, iuuantur etiam a clisteribus lenibus temperatis, per illud quod educunt de fece, leniuntque naturam. Ex prohibitiuis autem generationis lapidis est vomitus post cibum, & multus eiusdem vsus. Expellit enim superfluitates crossas per viam contrariam viæ, cuius motus est ad renes, facitque latus renum vacuum mundum. Medicinarum autem lapides comminuentium quædam sunt vehementis virtutis secundum lapidem renum, sed paruæ, secundum lapidem vesicæ, vel non habentes virtutem ad illum, quædam autem econuerso, quædam vehemētes sunt in vtrisque simul. Harum ergo medicinarum, quæ lapidem comminuunt, & extrahunt, sunt radix costi, & rubi, & bdellium, & nigrum cicer, & semen altææ, & squilla, & absinthium, & cassia, & xilobalsamum, & alia plurima. De fortibus quidem secundū lapidem renum, sunt lapis iudaicus, & pulegium. De fortibus autem absolute sunt cinis scorpionum, & oleum ipsorum cinis quoque leporis decollati, secundum hunc modum fortis est in potu sumptus, & eius aqua vehementis est resolutionis. Sed & lumbrici terrestres exiccati, & vitrum attritione factum vt athomi. qui in radio solis apparent, cinis quoque vitri, & cinis ouorum gallinæ, postquam enacuata sit a pullis. Ex his etiam quæ valde fortia sunt, est vnus lapidum qui inuenitur, in spongia, & sanguis hirci exiccatus. De his autem quæ fortia & meliora sunt omnium, est auis, quæ Græcè nominatur tragulidories, est minor omnib^9 auibus, excepta aue regia, Medicinę vero, quæ cum istis permiscentur pharmaciis ad penetrandum sunt, vt piper, & calamentum, & cinnamomum. Quæ autem cum his permiscentur, vt cum virtute prouocent, & extrahant superfluitates crossas, sunt vt fenumgræcum, & asarum, & huiusmodi. Porro medicinæ doloris sedatiuæ sunt, vt semen lini, & altea, & nuces &c. Medicinæ confortatiuæ sunt, vt aristologia, rosa, & similia. Denique medicinę ad lapidem compositę sunt, vt mitridatum, confectio de scorpionibus cognita.

De Cura veneni. Cap. CXXIII.

IN curatione veneni canon maximus est confortatio caloris innati, & excitatio ipsius ad expellendum venenum, sicut facit tyriaca, & napus barbaticus, vt subtiliare faciat venenum & expellat ad exteriora, idem consideratio confortationis viscerum, deinde expulsio veneni, & destructio operationis eius cum potionibus, & epithimatibus. Auicen. in 1. cano. Oportet cum aliquis venenum sentit, vt non moreretur.

Sed

Sed properet antequam virtus eius in corpore perambulet, & bibat aquam tepidam, & oleum sisaminum, aut de oliuis & euomat, & in hoc ad vltimum quantum potest perueniat, deinde bibat lac plurimum, quoniam franget veneni nocumentū, & si ipsum euomit, iterum bibere potest decoctionem seminis vrticę cum butyro cocto, ad expellendum venenum, vomendo, & solutionem faciendo. Deinde bibat lac & butyrum crudum, vomitum autem oportet vt sequantur clisteria, proprie quando sentitur descensus lęsionis ad inferiora, oportet autem vt omnino non dormiat. Cumque manifestatur ei forma. s. per vomitum, & cognoscitur venenum, curetur secundum modum in capitulo suo distinctum, Hæc autem manifestatio dupliciter fit. s. vt cognoscatur cuius generis sit, & cuius speciei. Cognitio itaque genere si est ex inscisuris acutis, curetur cum his quę sunt sicut lac, & butyrum crudum, & cum omni quod acuitatem frangit. Si ex inflammātibus, infrigidetur cum camphora & aqua ro. & aqua coriandri, & similibus. Ex his autem quæ conferunt huiusmodi valde est lac vaccinum, de quo extractū est butyrum infrigidatum. Si autem est ex stupefacientibus, administretur tyriaca, & medicamine musci, & vtatur eger carne & vino, & administretur ei odor aromatum, & sternutet, & fricetur ei os stomachi, & insuffletur ei in os, & tondeantur capilli eius. Cum autem veneni species cognoscitur, cū eo quod ei proprium est, curetur. Habent enim venena quælibet, & proprios effectus in corpore, & proprias curas medicinę. Ad summum vero ex medicinis quæ causa venenorum bibuntur, aut quæritur confractio acuitatis veneni, aut resolutio substantiæ eius, sicut ex lacte. Aut voluitur per eas exitus substantiæ eius, vt per terrā sigillatam, aut quæritur oppositio qualitatis eius sicut potare allium in vino, ad eum quem pupugit scorpio. Sunt autem medicinæ quædam communes veneno contrarię, quæ nō permittunt ipsum ad cor peruenire, sicut tyriaca dyatesseron, præterea grana iuniperi, semen napi, capillus veneris, cinnamomum, medulla leporis &c. dixerunt & quidam quòd caro dammulæ siluestris mundificata sallita, est de fortioribus medicinis ad expellenda venena. Qui autem timet in potu venenum sumere, caueat a cibis dominantium saporum in acetositate, aut salsedine, aut acuitate, aut dulcedine, & dominantium odorum, nec præsentetur aliquid ex his super famem, vel sitim vehementem, vtraque enim earum occultat illud quod oportet vt detegatur ei propter vehementiam voracitatis. Cū autem repletus cibo, & potu sumit in potu venenum, sepelitur in vacuitate eius quo repletus est, & secundum hoc quia venæ sunt plenæ, venenū in eis penetrationem non inuenit, fortassis etiam est, in eo sapor rei repugnantis veneno. Item necessariū est ei, secundum viam consuetudinis, suscipere medicinas nocumentum veneni repellentes, vt mitridatum, & ficus cum foliis rutæ, ac nucibus, & sale trito &c.

De Communibus vocabulis medicaminum, & instrumentorum. Cap. CXXIIII.

ISidorus vbi supra. Omnia autem medicamenta ex propriis causis habent vocabula. Iera enim dicta quasi diuina. Arteriaca quòd apta sit gutturis meatui, & tumores faucium, & arteriarum leniat. Tyriaca est antidotum serpentinum, quo venena pelluntur, vt pestis peste soluatur. Catartica Græce Latine purgatoria dicitur. Catapodia dicitur eo, quòd modicum potetur sine inglutiatur. Dyamoron a succo mori nomen sumpsit quo viuum cōficitur, sicut dyacodion, quia ex codia. i. ex papauere fit sicut dyaspermaton, quia ex seminibus componitur. Electuarium vocatum est eo, quòd melle sorbeatur. Trociscus dictus est, quia in modū rotulæ deformatus, trocos enim Græce rotundum dicitur. Colliria latinum sonat, quòd vitium oculorum detergant. Epithima dicitur eo, quòd superponatur aliis adiutoriis præcedentibus. Cataplasma dictum est, eo quòd inductio sola fit. Emplastrum eo quòd inducatur. Malagma vero eo, quòd sine igne macecetur, & comprehendatur. Odor vocatus est ab aere, nam quid est odor nisi aer contractus. Tymiama lingua Græca vocatur, quòd fit odorabile. Nam thimum dicitur flos qui odorem profert. Mirabolanum dictum est eo, quod fit ex glande odorata. Creticos dies medici vocant, quibus etiendo ex iudicio infirmitatis humanæ hoc nomen impositum est, quòd iudicent hominem, & sententiant aut puniant, aut liberent. Encheridion dictum est eo, quòd manu astringatur, dum plurima contineat ferramenta, cyron enim Græce manus vocatur. Flebothomum vocatum ab inscisione. Nam inscisio Græce thomum dicitur. Gutta quæ a Latinis a similitudine cucurbitæ a suspirio ventosa vocatur, denique animata spiritu per igniculum, dehinc præsciso corpori superposita omne, quod intra cutem, vel altius æstuat, siue humorem siue sanguinem euocat in superficiem. Clistere Græcum est. Pila dicitur a pinsendis seminibus. i. terendis, hinc etiam pigmenta, eo quòd in pila, & pilo aguntur, quasi pilignienta. Mortarium dicitur, quòd ibi iam semina in puluerem redacta, & mortua condiantur. Citicula est, in qua circunducta collyria resoluuntur, erit enim lenis, nam aspera frangi potius, quàm resolui collirium facit.

De Cyrurgia, & eius speciebus. Cap. CXXV.

EX isagogis Hypocra. Cyrurgia est artificiosa actio in medicina per manus, & ferramēta, & per simplicia ac composita medicamenta, in quibus medici, tam ex vsu, quàm ex ratione sanant ægrotos. Quamquam autem de iure proprietatis vocabuli tota practica merito cyrurgia possit nuncupari, dicitur enim a cyros quod est manus, & gyos quod est operatio, quasi manualis operatio, specialiter tn̄ operatio per inscisionē, & ignem hoc nomen sortita est. Hali in practica ser. 9. Cyrurgia diuiditur in tres partes. Prima est in venis, secunda est in carne, tertia in ossibus. Illa quæ in venis est bipartita est. Nam altera est in venis pulsantibus, quæ est arteriarum inscisio, vel amputatio apostematis, quod aporisma vocatur, vel saira. Altera vero non in pulsantibus. Illa vero quæ est in carne trifariam diuiditur. Prima est fistularum cognitio, vel vsus. Secunda inscidendi, findendi, suendi. Tertia vero coquendi. Illa porro quæ in ossibus exercetur, bifariam diuiditur. Prima est ossium fractorum consolidatio. Secunda euulsorum in locum reductio. Incipiemus igitur ab illa, quæ fit in venis cyrurgia, primumque de flebothomia, quæ magis cæteris opportuna est, ad sanitatis custodiam, & ad morborum propulsationem.

De Flebothomia. Cap. CXXVI.

AVicenna in primo can. Flebothomia est vniuersalis euacuatio, quæ multitudinem euacuat. Multitudo vero est, augmentum humorum in venis super æqualitatem ipsorum. Hali vbi supra. In hac quidem conditiones quinque scire primum oportet, quas præceperunt antiqui. Prima est ne flebothometur senex, nec paruus puer. Quod si puer alicuius causa sanguineæ passionis ad flebothomum impellitur, non tamen præter voluntatem parentum minuatur. Secunda est, ne seruum, nisi ex voluntate domini sui, quis minuat. Tertia ne in obscuro loco id fiat. Quarta vt qui flebothomator est, oculos collirtis validis, & elimantibus assuescat. Quinta vt flebothomi, quo minutio fit, mucro tenuis ac lucidus sit, nullam habens rubiginem, nec squamas: eiusque nouacula sit nō tenuis longa, nec breuis crossa, sed vtriusque medium seruans. Cumque flebothomiæ quis autem discere cupit, oportet vt se in venarum sensu longo tempore, cum digitorum summo, medii. s. & indicis exerceat, quatenus inter nerui ac venæ carnisque sensum differentiam agnoscat. Nonnunquam etenim venæ non sunt visui manifestæ, sed occultæ, carneque celatæ, aut plenitudinis corporis causa, vel ipsorum natura brachiorum, aut quoniam ipsæ subtiles sunt. Hoc igitur vt cognoueris, brachium cum vitta mediocris crossiciei stringendum est, ita vt sit ligatio remota quasi quatuor digitis a cubiti loco, & in plenis fiat corporibus fortis, in exilibus autem non sic. Apprehendatur autem venæ locus flebothomiæ proximus, & brachium palma fricetur, eique aqua calida superfundatur, addat & aliquid quod illud stringat quatenus abinde vena emineat, ac sensui tactus appareat. Quod si profūda est, & valde occulta, digitus loco superponatur in quo esse putatur, & vtrinque sanguis adducatur, tunc si sub digito venam repleri videris, vena illud est sin autem minime.

De Causis, & temporibus flebothomie. Cap. CXXVII.

AVicenna vbi supra. Nemo quidem flebothomandus, est nisi vel qui præparatur ægritudini, vel in eadē cadens, & hoc aut propter sanguinis multitudinem, aut propter eius malitiam, Ægritudini inquam qualis est sciatica, vel podagra fortis, vel sputum sanguineum, ex fissura venæ pulmonis. Epilensia, apoplexia, melancolia cum multitudine sanguinis, sinantia, & apostemata interiorum, & emorroides, & restrictio menstruorum. Illi quoque qui in membris inferioribus, cum complexione calida debilitatem patiuntur, in vere minuantur. Securius autem minutio conceditur, dum ægritu-

ægritudines prædictæ nondum acciderunt, sed timentur. Cum autem inciderint in earum principio flebothomia dimittatur, humores enim subtiliat, & eos per corpus fluere facit, salsoque sanguini admiscet, & etiam quandoque nihil euacuatur ex eo, quod oportet, & facit vt necessaria sint alleuiantia medicamenta. Cum vero maturatio apparuerit, & ægritudo principium aut statum transierit, si oportuerit, nec fuerit quod prohibeat, flebothomia fiat. Neque vero flebothomia, neque euacuatio facienda est in die motus ægritudinis, & cum ægritudo est habens chrysim longi temporis, nullatenus minuendus est multus sanguis. Item prægnans, & menstruata non minuantur, nisi sit necessitas magna, sicut retinendi forte sanguinis sputum, cum virtus fuerit euersa. In febribus autem a minutione cauendum est, in his, s. quæ vehementis sunt inflammationis, & in omnibus non acutis febribus in principio sui in die periodica. In febribus quoque cum quibus adueniet spasmus, cauendum est a minutione, quia cum spasmus accidit, vigilare ac sudare multum facit, & virtutem deiicit. In febre sanguinea necesse est, vt euacuatio fiat, minutione non superflua, cum fuerit maturatio, quæ multotiens remouetur in hora flebothomiæ. A minutione cauendum est in complexionibus, & regionibus vehementis frigiditatis, & in hora doloris fortis, & post balneum resolutiuum, & post coitum; & in ætate minore 14. annis & in ætate senectutis plus possibile est, nisi confidatur in figuram, & soliditate musculorum, ac venarum amplitudine, earumque repletione, & coloris rubedine. In quibus enim hæc sunt, ex adolescentibus, & senibus flebothomari possunt. Adolescentes tamen ordinate, & paulatim cum pauca minutione. s. ad flebothomiam producendi sunt. Sincopis autem in prima minutione plerunque accidit ei, qui non consueuit. Item in corporibus macieí, vel crossi cirei, fortis, & rarijs, & albis, laxis, & citrinis sanguinem non habentibus, a minutione quanto plus potes, cauere debes. Similiter & in corporibus prolixas, & propensas ægritudines habentibus, caue tibi ab ea, nisi sanguinis affuerit corruptio, quæ te ad eam perducat. A minutione quoque super cibi repletionem caue tibi, ne materiam non maturam trahas ad venam illius loco quod ab eis euacuasti. Cauenda est etiam in repletione stomachi, & intestinorum facta ex fece, sed in eam potius euacuando stude, vomitu quidem, id quod est in stomacho, & quod in intestinis inferioribus clistere, vel alio modo.

De Quibus venis debeat fieri. Cap. CXXVIII.

Razi. 7. parte. Venæ autem, quæ ex more solent inscidi sunt cephalica matrix, & vena illa, quæ funis brachii dicitur, & basilica saluatella sophena, vena quoque quæ est in curuatura publicis inferius, & sciatica, vena quoque frontis & illæ quæ sunt in temporibus vtrinque, quæ in guttore, & quæ in angulis palpebrarum iuxta nasum, & quæ in collo sunt vtrinque, & quæque sub lingua, & aliæ quæ sunt in vtrisque labiis. Cephalica quidem, & matrix, & basilica reperiuntur in cubiti curuatura ab interioribus, basilica nanque est vena, quæ in ipsius parte domestica conspicitur, & a loco, qui est sub ascella procedit. Cephalica vero est in parte siluestri, & ex parte spatulæ descendit. Matrix autem ex vno ramo cephalicę, & alio basilicę est composita, & in earum medio posita. Porro vena, quæ funis brachii dicitur, ossi quod altius existit in brachio superponitur. Saluatellæ vero locus est in dorso manus, in loco qui est inter auricularem digitum, & medicum. Et sophenæ iuxta cauillam in parte domestica, sicut sciaticæ sub cauilla in parte siluestri. Vena frontis est, quę in frontis medio consistit. Venæ temporum aliæ sunt quæ super tempora protenduntur, duæ vero quæ in angulis oculorum sunt, plerumque manifestę sunt, & aliquando non apparent, nisi guttur hominis multum stringatur. Nasi quoque vena manifesta non est, sed ex ea fit minutio cum locus, qui palpatus sentitur fissus lanceola vulneratur. Venarum itidem, locus, quæ guideg vocantur in collo est, Et earum quę dicuntur algeriæ, est in labiis.

De venis quibus ex causis inscidendæ sunt. Cap. CXXIX.

Ex li. de cyrurgia. Ex brachio quidem cephalicam venam inscidimus propter capitis causas, vel oculorum suffusiones, vt cephalargiæ, maniæ, epilensiæ, & impetu, & timore graui. Meson vero, id est mediam inscidimus, propter pulmonis causas, id est dispnam, & orthomiam, & asma, & apostemata plurimam facientes. Epaticam venam inscidimus, propter epatis dolorem, & stomachi, & pleuresim, & alias multas causas. De manibus inscidimus duas, vnam secus pollicem, propter inflationem pulmonis, alteram secus minorem digitum, propter splenis inflationem. De coxa, & tibia, & pede, incidimus 14. propter dolorem renum arteticum, sciaticum, podagricum, pedum dolorem, & neruorum contractionem, & tumorem qui in pedibus fit, & tibiis, vel propter subtractionem menstruorum, vel quia feminæ non concipiunt. In primis de suffraginibus 2. de tibiis 3. de talo pedis exteriosecus 4. in pollice dorsi pedis 2. incidimus scalpello. Item super duos digitos minores 2. propter dolorem vesicæ de interiori parte talonis 2. Omnes venę pedum inscidunture in aqua calida, in qua debent esse tantum, donec sanguis egrediatur. In toto itaque corpore licentem habemus inscisionem de venis 40. exceptis illis, quæ dicuntur salutres, quas si quis inciderit cum risu exanimatur, & subito ridendo homo moritur, hæ vero cauæ existunt quatuor digitis super geniculos.

Adhuc De eodem. Cap. CXXX.

Razi vbi supra. Cephalica cum inscidiitur, sanguis, qui supra furculas est cito per illam egreditur. Quapropter cum in illis locis ęgritudo existit, ex ea minutio facienda erit. Ex basilicę autem inscisione, sanguis, qui est in pectore, ac toto ventre, cito per eam transit. Ideo cum horum locorum sanguis euacuandus est, vena hęc inscidenda est. Quod si inueniri non potest, ex eius ramis aliquis minuendus est. Matrix vero, sicut ex his duabus cōponitur venis, sic & sanguinem trahit simul ab his duobus locis. Est igitur ex ipsa minutio facienda, cum ægritudines his duobus locis accidunt, vel cum totum corpus euacuandum est & alleuiandum, & cum inuestigatæ prædictæ duæ venæ reperiri non possunt. Saluatella vero, dextra quidem pro infirmitate epatis est minuenda, pro splenis autem ægritudine sinistra. Porro sophena, & illa, quæ in publicis curuatura reperitur inferius, minui debet, cum sanguis ad inferiorem partem corporis trahendus est, & cum ægritudines huic parti accidunt, & in matrice accidentibus est dolor, & cum menstrua prouocanda sunt. Sciatica vero recte minuitur, cum dolor ab ancha vsque ad pedem protēditur. Guideg autem cum anhelitus in principio lepręą maxime angustatur. Vena frontis inscidittur pro infirmitatibus antiquis, quę consistunt in facie, aut in oculis, cephalica tamen prius minuta. Venæ autem, quæ sunt sub lingua, cum adest sinantia, prius tamen minuta cephalica. Venæ itidem quæ sunt in labiis, inscidunttur cum in ore, & gingiuis sæpe accidunt apostemata, prius quoque minuta cephalica. Porro venæ quę in temporibus sunt, inscinduntur causa emigraneæ ac vehementis doloris in capite, & pro oculorum ægritudine diu permanente, hæ quoque aliquando extrahuntur, & inscinduntur. Venæ autem, quæ in capite sunt inscinduntur propter sahaphat, & pustulas malas, quæ sunt in capite.

De Cautela, & modo inscidendi venam. Cap. CXXXI.

Ex lib. de cyrurgia. Flebothomia est recta venæ inscisio, & sanguinis emissio. Flebothomiam cum cautela facere debemus, quoniam si aliqua vena non recte inscisa fuerit, non conglutinabitur, neque sanabitur. Flebothomorum tria sunt genera, cephalicon, meson, & epaticon. Nam flebothomãdo cephalicon, anatharsim facimus, i. a latere foris recte flebothomamus. Meson catharcho, hoc est præmere inferius flebothomū rectū, & superius leuare. Cephalica vena est, quæ a capite habet principium, & ponitur super musculos. Inscidittur anatharsim, qui si male inscidatur, aut musculus, qui sub ea est percutietur, sibi timorem facit, & ipse musculus soluitur, & ad mortem ducit. Meson a pulmone habet principium ponitur in medio, super altitudinem inscidimus anastomum, hoc est recte percussuram habet catharsim. Nam si anatharsim inscisa fuerit, non conuenit. Possunt enim & aliquis neruorum in concauitate inscidi, quoniam illa inter duos neruos ponitur, & si male inscisa fuerit, collectionem in altum facit, & saniem plurimam, & spissam nutrit. Epatica vena ab epate habet principium, ponitur pęne in extrema parte brachii super neruum. Et si anatharsim inscisa fuerit non conuenit, quoniam si ipse neruus inscisus fuerit, vt glandula tumor est, & humor vt carnium lotura exit, vel humorem mellicum, & neruorum contractionem, vel digitorum facit. Hali vbi supra. Sit autem me-

dioeris percussio, non lata, nec stricta, quia si lata fuerit plurimũ crisper, & dilatabitur, ac solidari morabit. Si vero stricta, sanguis non exibit cum tota sua substantia. Sed quod in eo subtile est ac tenue, & nonnunquam ex ea accidit apostema. Praeterea si vena subtilis fuerit, in longum inscidatur, si grossa in latum. Et siquidem is qui flebothomatur puer est, aut pusillanimis, percussio parua fiat, & stricta quo velocius consolidetur vena. Auicenna vbi supra. Minutio stricta magis est virtutis cõseruatiua, sed tamen interdum fluere sanguinem facit subtilẽ, & clarum, teneteque turbidum ac spissum. Ampla vero facilior est ad syncopim, & mundificando magis operatiua atque tardior ad consolidandum. Hanc in hyeme dignius est facere, ne congeletur sanguis, angustam autem in aestate. Flebothometur autem iacens supinus, vt eius conseruetur virtus, & ne syncopis ei superueniat. Raxi vbi supra. Saluatellae minutio sic facienda est, vt manus in aqua calida teneatur, donec locus minuendus infletur, & incrossetur, valdeque manifestus efficiatur. Deinde vero minuatur, & iterum in aquam calidam mittatur, ne sanguis in ore venae minutae coaguletur, & exire prohibeatur. Cum autem ex ea manauerit quod volueris, parum olei & salis desuper pone, ne vulnus cito claudatur. Quod etiam omni ramo debili, & minutione stricta oportet fieri, vt in forti citius, & in debili fiat tardius.

De Mensura flebothomiae. Cap. CXXXII.

Ex libro de cyrurgia. Flebothomi operationes agitamus, secundum causarum qualitatem, quae ex constrictione, vel praefocatione veniunt, sicut multi auctores scripserũt. Ad mensuram itaque flebothomari oportet. Aliquibus auferimus secundum aetatem, aliquibus secundum immutationem coloris, aliis secundum tempus, aliquibus in pondere, aliis secundum vires, aliis per lipothomiam. In pondere secundum loca corporis, quae pondus patiuntur, uel dolore pulsantur propter habundantiam sanguinis. Si leue pondus ad dolorem sustinuerunt, vel motum, vel rupturam aut vomitũ, his sanguis appendi debet vsque ad libras duas, & mediam, vel tres, secundum aetatem. Senioribus vero & pueris minus tollimus, librã. s. vnam, aut mediam. Iuuenibus paulo amplius secundum vires, quemadmodum si tardauerit multum quis in aegritudine, vel nimia solutione ventris desiccatus fuerit, nihil auferimus, vel si cibum non accepit, aut febres nimiae fuerint. Sed si necessitas exegerit 4. aut 7. Est tamen regenda, & moderanda secundum tempus, propter nimiam aestatem, aut calorem intrantes: nam oportet vti flebothomo vere, & autumno, quia haec duo tempora temperata sunt, propter immutationem sanguinis. Quod si exit niger tollatur vsque ad rubicundum, si spissus, & crassus, vsque ad tenuitatem, si vero aquosus, vsq; ad crassitudinem. Secundum lipothomiam. i. aĩ debilitatem, sanguinem auferimus in passionibus ex plenitudine factis, vt in podagra, vel artetica passione, tempore competenti. i. vere, & autumno. Ideo vero cõtingit vt ex flebothomia superflua mala fiant, qm̃ emissio sanguinis infrigidat corpus. Spiritus. n. animalis a vicinitate caloris sanguinis destitutus, ascensus facit ad cerebrum, & mala fiunt, hoc etiam fit ex flegmate, vel colera conclusis in stomacho, & non habentibus exitum, aut ex cruditate cibi, & potus, vel ex stomachi debilitate, vel plurima sanguinis emissione, quoniam sanguis proprius si tollatur nocet, alienus autẽ si tollatur iuuat. Auicen. vbi supra. Ex multa minutione virtus debilitatur, & humores mali generantur, ad summum vero melius est, vt flebothomiae vices multae fiant, quàm vt eius quantitas multa sit. Flebothomia quidem, aut non est necessaria, & colera rũ ebulire facit, & post hoc linguae siccitas aduenit, & similia. Est igitur succurrendum cum aqua ordei, & zucharo. Ex dormitione propinqua flebothomiae, plerũq; accidit in mẽbris contractio. Balneatio quoq; antequam minutio fiat, plerunq; minutionem aggrauat, quia cutem incrossat eamque lenificat, & ad labendum aptat. Cum autem alicuius brachium post flebothomiam apostematur, ex altero brachio minuatur & super ipsum emplastrum ex cerusa ponatur, & ex fortiter infrigidantibus in circuitu fiat cataplasma. Scito quòd qui multum sudat repletionis causa, indiget flebothomia.

De Periculis flebothomiae. Cap. CXXXIII.

Razi vbi supra, Accidit autem error magnus plerunq; ex harum venarum inscisione. In cephalica nanque quãdo non vna tantum, sed pluribus percussionibus vulneratur, vel quando foramen, angustum existens, cito clauditur, vel quando vehementer ex ligatura stringitur, vel quando fortiter mouetur, vel cum opus aliquod aut labor manu perficitur, apostema fieri consueuit, quae tamen vena, si vna tantũ inscisione aperiatur, omnibus aliis in minutione securior erit. Cauendum est etiam ne percussio fiat in musculis, sed locus mollior inquiratur, & ibi percutiatur. Similiter cum sub vena matrice neruus consistat, videndum est, vt extremitas lanceolae non ad eum locum, vbi neruus esse sentitur, sed ad partem ab ea remotam perducatur. Nam si ab ea neruus ipse pungatur, post minutionem mollities, vel obdormitatio brachii accidit, quae diu, vel semper forsitan permanebit. Sub basilica quoque magna locatur arteria, quae est ei vicina. Ideoque minutionẽ in ipsa conuenit cum maxima fieri cautela. Et siquidem nõ apparet, melius est, vt aliquis ex ramis eius perquiratur, & inscidatur, sicut est vena ascellaris, & similes. Quod si tantum ex ipsa minutione fieri volueris, primo quidem tactu cognito pulsu locus signetur, deinde ligetur, & quantomagis possibile fuerit loco signato elongetur percussio, ad partem manus descendendo. Arteria nanque quantoplus ad partem illam descendit, tanto magis profundatur, & a basilica separatur, quae separatio in cubiti curuatura incipit. Quod si ligato brachio venae locũ inflari, & eleuari conspexeris, caue ne illam tetigeris, huiusmodi enim inflatio non est nisi venae tumor, & ipsius repletio, vnde si venam inciderís, & sanguinem subtilem ac rubeum cum salto videris exire, scias eum ab arteria fluere, & ob hoc oportet eum restringere ac refrenare, partemque, quae super locum est fortiter ligare.

De Chirurgia quae fit in carne, & primo de ventosis. Cap. CXXXIIII.

Chirurgia vero quae in carne exhibetur, alia est amputatio, alia est inscisio, alia coquendi officium. Passiones autem in quibus vtimur his aliae sunt, quę omnibus membris corporis accidunt sub vna figura, & earũ vna est cura. Alię vero in quibusdam propriis membris insunt sine aliis, & earũ cuiusque cura dissonans est a cura alterius. Illa quidem cura, quae simul est in omnibus, membris, est vt sitia. i. ventosa, & superfluae carnis abscisio, & inscisio nodationis, & cancri, vlcerũque malorum, & clauorum, ac verrucarum, & sagittarum eductio. Propria vero cuique membro est, vt vngularum oculi remotio, superfluae carnis quae in naso est amputatio, & alię huiusmodi passionis curae, quę singulis membris sunt propriae. Auicen. vbi supra. Ventosae magis partem cutis mundificant, quàm flebotomia, & prius subtilem extrahunt sanguinem, quàm crossum. Harum quidem iuuamentum est in corporibus crossis, & crassis, crossumque sanguinem habẽtibus. Extrahũt autem cum difficultate, & in membro ventosato debilitatem efficiunt. Quidam eas in principio mensis non apponi praecipiunt, eo quòd humores nondum moti sunt, neque ebulierunt. Similiter nec in fine mensis, quia tunc imminuti sunt, sed in medio mẽsis, quando. s. ebulientes sunt humores, & in augmento sui augmentum luminis in corpore lunae sequentes, tunc enim augmentatur cerebrum, & carnes, & aqua in fluminibus accessionem ac recessionem habentibus. Ex earum autem horis in die melior est 2. & 3. Sed cauendae sunt homini post balneum, nisi eius sanguis fuerit crossus, hic enim vna hora debet se balneare, postea ventosas apponere.

De Triplici ventosarum vsu. Cap. CXXXV.

Hali vbi supra. Sitia. i. ventosa tribus vtimur modis. Vno modo cum inscisione. Alio modo cum igne, sine inscisione. Tertio modo sitia applicatur vacua. Cum inscisione fit aut in pueria paruis, quorum aetas flebothomum non admittit, & hoc flebothomiae loco, cum s. eorum ex sanguine fuerit passio. Aut in viris & in mulieribus, & hoc vt a membrorum profundo sanguis malus extrahatur, simulque cum eo mali humores educantur. Et si quidem modicum sanguinem oporteat extrahi, non profundam inscisionẽ conuenit fieri. Si vero multum, multa quoque fiat inscisio ac profunda. Item si tenuis fuerit sanguis, inscisio in cute, & non profunda exhibeatur. Si vero crossus vsq; ad profundam carnem deducatur. Si autẽ materia mediũ vtriusq; crossi. s. & subtilis teneat, inscisio quoque temperata fiat, nec expedit vnquam in sanguinis eductione modum excedere, hoc. n. stomachum debilitat, & epar destruit, ac refrigerat, colorem in croceum mutat, hidropisim adducit, tremorem parit, cor debilitat, paralysim ac morpheã albam generat, visum quoque debilitat. Sine inscisione vero sitia vacua ponitur, quando necesse est transferre materiã a loco ad locum, sicut fit in calculis renum, aut ad exteriora trahere,

ſe, aut quando propoſitum eſt ventoſitatem diſſoluere, ſicut fit in colica ſuper doloris locum, aut cum oportet ſanguinem ad mēbrum aliquod attrahere, ſicut fit in ſtomacho, ſæpius enim opus eſt ad ipſum attrahere ſanguinem, vt caleſiat. Vtimur etiā ea in quibuſdam membris cum motum, & non ſenſum amiſerunt, vt ad ea ſanguinem attrahamus, & calorem. Porro cum igne ſitia neceſſaria eſt, cum a profundo corporis ad exteriora educenda eſt materia, quæ in membris cuiuſquam interioribus generatur, vel cum aliunde ad membrum, ægrotans influit eamque fortiter ad exteriora educere neceſſitas incumbit, Et quandoquidem materia educenda amplior eſt, ignem quoque fortiorem eſſe conuenit. Auic. vbi ſupra Ventoſæ ſine ſcarificatione quandoq; ponuntur, vt a parte ſui motus materia trahatur, ſicut quando mamillis ſupponuntur, vt curſus ſanguinis menſtrui retineatur, & quandoque ponuntur, vt apoſtema profundum ad exteriora trahatur, ſicque medicamentum ad ipſum perueniat. Quandoq; vero requiruntur, vt ad aliud membrum ignobilius apoſtema mutetur. Quandoq; vt membrum caleſiat, & ſanguis ad ipſum trahatur, eiuſque ventoſitas reſoluatur, & quandoque vt ad ſuum naturalem locum vnde morū eſt reducatur, ſicut fit in ruptura inguinis. Quandoque etiam vt dolor ſedetur, ſicut cum vmbilico, & in dolore colico, & in ventoſitatibus ſuperponitur. In ventoſis autem cum ſcarificatione duo ſunt iuuamenta. Primum eſt euacuationis ex ipſo mēbro. Secundum eſt repoſitionis ſubſtantię ſpiritus, ne. ſ. euacuationem humoris, qui educitur ſequendo euacuetur. Tertiū eſt, quia curatur, vt ex principalibus membris fiat euacuatio. Scarificatio vero profunda eſt, vt ex profundo materia trahatur.

De Locis quibus applicanda ſunt. Cap. CXXXVI.

Razi vbi ſupra. Ventoſæ vero non niſi ex paruis venis, & in carne diſperſis ſanguinem trahunt. Ideoq; non vt minutio virtutem debilitant, licet corporis repletionem minuant. Loca vero in quibus poni ſolent hæc ſunt. Locus qui eſt inter cornua, & ille qui ſub mento, & ille qui inter duas ſpatulas, & etiam loca quæ in crurium pulpis, & interioribus inueniuntur. Ventoſa quæ ponitur inter cornua, grauedini, & vanitati corporis confert. Et ſanguis qui inde trahitur faciē, & caput, & oculos alleuiat, grauitatique capitis, & doloribus, qui in radicibus dentium fiunt auxiliatur, & fortaſſe quantum minutio in prædictis actionibus adiuuat. Illa vero quę ſub mēto ponitur, puſtulis paruis, quæ in ore fiunt ac dentibus nocent & gingiuarum ægritudini, necnon & ſimilibus quæcunque fiūt ī ore remediatur, Illa porro quæ locatur inter ſcapulas, cordis tremori, qui eſt cum repletione, & calore valet. At illa quæ in cruris pulpa, vehementer repletionem minuit, & antiquis doloribus, quæ fiunt in veſica, vel matrice, vel renibus confert. Menſtrua quoque prouocat, corpus tamen plerunque marceſcere facit, & ex ea ſyncopis accidere conſueuit, quibus autem apoſtemata ſolēt accidere remedium tribuit. Sanguiſſugæ quoque, cum in locis ponuntur vbi eſt impetigo, vel ſahapha, vel vulnus malum, & antiquum, corpore flebothomiā plus inanito auxilium præbent. Auic. vbi ſupra. Ventoſæ in cruribus propinqua ſunt minutioni, & mundificant ſanguinem, & prouocant menſtrua. Ventoſæ autem ſub mento poſitæ, dentibus repletis, & faciei proſunt ac gutturi, caput & mandibulas mundant, renibus autem ſuperpoſitæ conferunt, apoſtematibus coxarum, earumq; ſcabiei, & bothor, & podagræ, & emorroidibus, & elephātiæ. Ventoſitatibus quoque matricis, & prurituí dorſi. In anteriori parte coxarum poſitæ, teſticulorum apoſtematibus conferunt, & vulneribus coxarum, & crurium, poſteriori vero parti ſuperpoſitæ, proſunt apoſtematibus & exituris quæ in naribus fiunt. Denique ſuper nates poſitæ trahunt a toto corpore, & a capite. Inteſtinis conferunt, & menſtruorū corruptionē ſanant, corpuſq; per eas alleuiatur. Porro in occipitio ſuperpoſitæ obliuionem hęreditare faciunt, vt quidam dixerūt, quia poſterior pars capitis eſt locus conſeruationis memoriæ: quem ventoſæ debilitant. Colericus poſt ventoſam comedere debet grana mali granati, vel lactucas in aceto &c.

De Cura vlcerum. Cap. CXXXVII.

INtentio medicandi ſolutionem cōtinuitatis, quæ in membris mollibus accidit, eſt trium principiorum habere curā. Primum eſt materiam ex fiſſura currentem reſtringere, ac retinere. Secundum eſt fiſſuram cum medicinis, & cibis conuenientibus conſolidare, & labia. ſ. vlceris coniungendo, & cōglutinando. Tertium putrefactionem prohibere. Quod igitur ex vlcere mundum eſt exiccetur, & quod putridum medicinis acutis corroſiuis conſumatur. Quæ ſi non profecerint, ignis, ſi neceſſe eſt, adhibeatur. Omne quidem vlcus in loco carnoſo exiſtens, medicationi eſt inobediens, ſimiliter & rotundū. Præterea quędam ſunt accidentia ſanitatem vlceris prohibentia. Quorum vnum eſt complexionis membri malitia, & ideo debet rectificari. Aliud eſt malitia complexionis ſanguinis, quæ ad ipſum venit, & ideo ſuccurrēdum eſt generatione boni chimi. Itaque multitudini ſanguinis, qui ad illud fluit, & ipſum corrumpit, ſubuenire oportet cum euacuatione, ac ſubtiliatione cibi, & faciendo vt exercitetur ſi poſſibile fuerit. Tertium eſt oſſis corruptio, quod eſt ſub eo cum ad ipſum ſaniem tranſmittit. Huius curatio non eſt niſi oſſis illius melioratio, eiuſque fricatio, vel etiam inciſio. Vlcera quoque nutrimento indigent, vt natura confortetur, & etiam minoratione nutrimenti, vt faniei materia reſtringatur. Inter hæc ergo duo contraria diuerſitas exiſtit. Nam quia ſanitas, debilitatem neceſſe eſt confortare quia vero ſanies multiplicatur, neceſſe eſt nutrimentum prohibere. Medicus ergo de hoc ſollicitus debet eſſe, & medicinis quidem ſiccantibus, ac ſtipticis, quæ occultis vlceribus adhibentur, medicinæ mundificantes ſunt admiſcendæ. Emplaſtra etiam attractiua neceſſaria ſunt, quibus oſſium fruſtra, & res extraneæ carni infixæ euellantur, & quibus vlcus incarnari non prohibetur. Omne autem vlcus quod poſtquā carne repletum eſt, & conſolidari debet, citò reuertitur, eſt in ſemita perueniendi ad fiſtulam. Quando vero caro corrupta, quæ ſuper membrum eſt remouenda eſt, melius quidem eſt, vt ſine ferro fiat, ſi poſſibile fuerit, quia ferrum plerunq; periculoſe tunicas muſculorum, & venarum pulſantium inuenit. Quod ſi hoc non profecerit, & corruptio iam in carne proceſſerit, neceſſe eſt vt ipſa inſcidatur, & vt locus inſciſionis oleo feruente aduratur, hoc enim ſecuritatem ab acuitate malitiæ facit, ac ſanguinis exitus reſtringit, & naſcuntur inſciſionis loco caro, & cutis extranea quidem non proportionalis, ſed & res quæ carni magis diſſimilis, propter ſui duritiem exiſtit.

De Cura vulnerum. Cap. CXXXVIII.

Razi 7. parte. Vulnus cum paruum fuerit, poſſibile eſt, vt eius labia ſi ligata fuerint ab imo vſque ad ſuperficiem continuentur, nec alia curatione indigeant, niſi vt duarū aſcelarum auxilio ſibi ſubueniatur, & ligatura quæ a duobus capitibus incipiat ſtringatur. Æger quoq; penitus a repletione, vinoque cuſtodiatur, & ne pilus, vel vnguentum inter labia cadat obſeruetur, hoc. n. continuationem fieri non permittunt. Si vero magnum & profundum fuerit vulnus, oportet vt cum medicinis, quæ carnem continuant ſanetur, & a flegmone cuſtodiatur, pannū aceto & aqua infuſum ſuperponendo, & epithimatibus frigidis epithimando, præcipueque ſi calor & dolor ibi fuerint, aut ſanguis paucus ex eo manauerit, tunc. n. infirmus ex parte contraria minuendus erit, & totum corpus, totūq; regimen ipſius infrigidari oportebit. Ex lib. de chirugia. Sicut autem varia ſunt & diſcreta vulnerum, eorūq; medicaminum genera, ſic & ipſorū quoq; vulnerum loca, & quaſi fundamēta diuerſa, vt craneū, caro, neruus, & os. Sed quæ in carne fiunt per ſicca, quæ autē in neruo per humida curari oportet. Vulneribus aūt fracti cranei ſagimen & oleū apponere non licet, ne panniculi, quibus cerebrum inuoluitur, dura. ſ. & pia mater, aliquo modo lædantur. Oleū nanq; putrefacit, & oīno cauendū eſt ne qua putredo a ſuperioribus ad inferiora labatur. Si. n. illorū panniculorū aliquis rumpatur, q̃tum vnius acus acumē eſt, hoīem curari impoſſibile eſt, eo ꝙ cerebrū putredine inficiatur, Cerebrū. n. tātæ dignitatis exiſtit, vt ſi q̃tumlibet leuis infractio ei acciderit, continuo tota ſua incolumitate priuetur. Sciēdum autem, quòd ſi fruſtula oſſium in craneo, vel in quolibet vulnere extiterit, ipſum ſolidari non eſt poſſibile, niſi idem os putrefactum continuo extractum fuerit.

De Inciſione vulnerum. Cap. CXXXIX.

POrro ſi vulnus membrū perambulet, carnēq; corrodat, citò ſuccurrendū eſt, incidendo carnē quæ ibi eſt, aut comburendo, & deſtruendo, priuſquā multū dilatetur, deinde vero cū medicinis vulnerū ſanatiuis curetur. Medicamē quidem quod carnē generat, & recentia vulnera continuat optimum eſt, vt olibani, aloes, ſarcacollæ, ſanguis draconis, partes æquales terantur, ac vulneri ſuperponantur, ipſumq; vulnus ligetur. Aſnen vero ſi teratur ſuper locū, vbi eſt caro ſuperflua, confert ei. Cerotū quoq; viride carnē corrodit, & vulnera ſanioſa mundat. Aui. vbi ſupra. Qui aūt plagā ſecare voluerit, oportet vt inciſio incedat ſm rugarū collectionē, quæ ſunt interius in illo mēbro, niſi ſit tale membrū, qualis eſt frons. Nā ſi procedat inciſio ſicut rugarum eius collectiones, inſcidetur frontis muſculus,

lus,& cadet supercilium. Oportet igitur vt sector sciat anathomiā ... venarum,& arteriarū,ne erret,& incidat aliquid ex eis. Oportet & vt secum deferat multas ex medicinis sanguinem restringentibus,& ex emplastris dolorem sedantibus,& instrumētis ad hoc pertinentibus. Huiusmodi sunt medicina Galeni,& pili leporis,& araneæ tela,& albumen oui,& ferramenta quibus adustio fit,hæc.n. oīa sanguinis fluxum prohibent,siue ipsius errore proueniat,siue non. Cumq; perforauerit exit iam,& quod in ea continetur extraxerit,non debet ei adhibere oleum,nec aquam,nec emplastrum in quo sit oleum,neq; sepum superabūdans, immo sicut emplastrum de calcanto,quod tunc.s. cum eo indigebit appouat,& spongiam infusam in vino stiptico desuper ponat.

De Restrictione fluxus sanguinis ex vulnere. Cap. CXL.

RAzi vbi supra. Si autem ex vulnere tanta continuitati sanguinis multitudo fluxerit,vt inde virtutis debilitas timeatur,membrum erigendum est sursum,taliterq; locandū,ne dolor in eo sentiatur,post hoc leporis pili,cum oui albumine mixti,aloe,& thure,ac sanguine dracoōis tritis,inuoluti vulneri immittātur,aut ex araneæ tela vulnus repleatur. Sanguis præterea si cum saltu fluxerit,ex arteria incisa exit,qui si vno modo egreditur,ex vena est incisione,quæ cum his quæ diximus sanandę sunt,& ligandæ. Quod si propter hoc sanguis non sistitur,arteria,vel vena inscidenda est. Itaq; cum vnciolo eleuata si videri poterit suspendatur & extrahatur,deinde inscidatur,& locus ex his quæ diximus repleatur. Quod si possibile non fuerit,vel medicinæ non contulerit,locus,cauterio valde ignito ac rubeo comburatur,vbi summopere cauendum est,ne super neruum ponatur,de his præterea quę sanguinem restringunt,est vt aloe,vel calcanto repleatur,atq; ligetur.

De superflua carne dentium,& extractione molarium. Cap. CXLI.

CArnis superfluæ,quæ in dentiū latebris oritur,cura est,vt cum forcipibus illā suspendas,& eū flebothomo inscidas,emissionē quoq; paruā,quæ variola dr̄ oportet cum flebothomo findere,vel eū ligno acuto, quatenus ab ea sanies exeat,post hoc acetū sorbitet,& fugat,aquamq; & vini modicū,& post hoc aquā ro.& oleū ro.maneq; aquā,& mel,& locū digito comprimat. Qui vero molarem vult eruere,primū oportet carnē,quæ in eius radicibus est paulatim incidere, donec ex ipsa nihil remaneat,quod radici dentis adhæreat,tunc forcipes molari superponat,ac super vtrunq; pedem illius fortiter comprimat,ipsumq; molarē dextrorsum, ac sinistrorsum fortius conentiat,& sic cum tota virtute abstrahat. Qui si corrosus fuerit,loco corroso panniū imprimere fortiter oportebit quo facto mixtū sæpius acetū sugatur,& sic oleū ro.loco cum bombace superponatur. Præterea nōnunq̄ hoī dens superfluus innascitur,& tunc iuuendū est,vt si in alterius dentis radice cū organo,quod rostro simile est auferatur,& si quid superfuerit lima explanetur. Si vero non in alterius radice,sed fundo oritur,cum forcipibus extrahatur. Porro si dentium quispiam iusto maior fuerit,quod manifeste turpe erit, oportet cum eum lima corrigi,& quod abundat tolli, quo cæteris æqualis fiat proportionem competenti.

De Faciendis eunuchis. Cap. CXLII.

HOminum abscidere testes abominabile quidem est apud medicos,cū ars medicinæ sit corporū extra naturalē habitudinē positorū in naturā reductio. Eunuchizare aūt his cōtrarium est,qm̄ a naturali habitudine ad extra naturalē transfert. Sed qm̄ a medicis hoc exigunt Reges,ac Principes,vt eunuchizent illis hoīes,dico q̄ eunuchizatio duobus modis fit. Vno mō cum contritione,altero cum amputatione. Cū contritione sic. Puer paruus sumitur,& in concha in qua sit aqua calida ponitur,cūq; testes emolliti fuerint,confricantur eū digitis fortiter quatenus dissoluantur,& sub tactu non appareant. Illa vero quæ cū amputatione fit,aut testiū tm̄ est eductio,aut virendorū simul oīum amputatio. Testiū eductio hoc mō fit. Qui eunuchizādus est alto superponitur,eiusq; testiū,cutis cū manu sinistra præmitur,& testes ipsi simul deponuntur atque ligantur,postea cū organo acuto fiunt in lōgum super cutē testiū duæ fissuræ,super quēlibet vna.s.vsq; ad sifacē eorū porrectæ,sicque testiculi educuntur,nec aliquid præter sifacē subtilē,qui vasis superest spermatis dimittitur. Probatur aūt hic modus magis,q̄ ille qui fit cū contritione,quia qui conteruntur, nonnunq̄ coitum appetunt,eo q̄ aliquid ex testibus plerūque remanet in contritionis spe. Amputatio vero totius ita fit,testes & veretrū a radicibus simul fortiter apprehenduntur,sicque totū a loco ligationis cum rasorio amputatur. Dehinc vero medicamina sanguinē stringentia superponuntur,vt aloes,sarcocolla,sanguis dracoōis,farina thuris,& fasciæ stringuntur,vnguentaque deinc ps adhibentur.

De Cauterijs. Cap. CXLIII.

QVę aūt in coquendo fit cura locis quibusdā in quibus humiditas mala sudaerabundat est necessaria,quā.s.humiditatē repellere non sufficiunt medicamina desiccantia,& adurentia,ob hoc ignem adhiberi oportet,cuius desiccatio,& adustio in fine est. Desiccatio nanque non est valida, nisi quæ in sua complexione est calida,& sicca. Quātoq; calor est fortior,tanto siccitas quoque robustior,vt est piperis,euforbii,vel adustionis,vt calcis,floris æris. Qui aūt vtrunque in fine cōplementi adiuuat,ignis est. Quę vero necessariā hn̄t hmōi curam sunt immoderata putrefactio,& humiditas modum transgrediens. Auic.in 1.can. Cauterizatio est medicamē iuuans ad prohibendū ne corruptio spargatur,& ad confortandū membrum cuius cōplexio rectificanda est,& ad resoluendū materias corruptas in mēbro retentas,& ad restringēdum sanguinis fluxū. Res.aūt qua fit cauteriū melior est aurū,locus aūt qui cauterizatur,aut est manifestus,& ponitur sup illud cauteriū sensibiliter,aut est profundus in mēbro interius,vt in naso, vel ore, vel ano,& hmōi,forma tali indiget,vt sic ad locū cauteriū perueniat,ne in circuitu noceat,sit ergo subtilius,q̄ formæ vacuitas,ne lateribus eius obuiet. Cauterizator prętere a sibi caueat ne fortitudo cauterizationis ad neruos,vel ad chordas aut ligamenta perueniat. Et siquidē pp̄ sanguinem fluentē cauterizauerit,oportet vt cauterizatio fortis sit ita,vt eius crusta crossitudinē ne cito cadat. Nā si ceciderit,deterius malū fit,q̄ prius erat. Si vero propter carnē corruptā fit cauteriū,erit ibi dolor,& fortasse necessarium erit cum carne cauterizari os,quod est sub ea,& supra ipsum morari donec tota corruptio destruatur. Cum ergo fit super cranеū subtiliter operādum est in ipsum, ita vt non ebuliat cerebrum,nec eius panniculi corrugentur.

De Enemate,& epithimate. Cap. CXLIIII.

ENema est nobile medicamē in expellendo superfluitates ab intestinis,& in sedando dolores renū, ac renum,ac vesicæ,& apostemata ipsorum,& ægritudines colicæ,& in attrahēdo superfluitates a membris principalibus superioribus. Quæ vero eis acuta sunt,epar debilitant,& ad febrē perducūt. Hora clisterizandi melior est,cum aer frigidus est,ne accidant inde grauitas,& dolor,& æstuatio,& nausea. Balneū prętere a fieri solet,vt ebuliant humores,atque spargantur. Clisteris aūt conditio est,vt aerem,& humores retentos trahat,propter hoc fm̄ plurimum non est bonū,vt balneum enemati præmittatur. Epithimata sunt ex medicinis bonis quæ ad ipsam ægritudinē perueniunt. Medicina quidē fortasse duas habebit virtutes,vnā subtiliatiuā,& alterā incrossatiuam. Eritque maior necessitas subtiliatiuo,nisi q̄ inspissatio tpat subtiliationē. Cumque.n. fiet ēplastrū ex ea penetrabit subtilitas,& remanebit spissitudo Et illa quidem quæ penetrat confert. Epithimata fiunt cū pannis,cūque mēbris principalibus superponuntur, vt epati, & cordi,nec fuerit ibi quod prohibeat fieri panni suffumigati, ex xiloaloe crudo,virtutibus epithimatum odorem bonum tribuit,quem membra principalia diligunt.

De Chirurgia quæ fit in ossibus. Cap. CXLV.

HAli vbi supra. Restat de ossiū cura,quibus accidunt multipliciter incommoda.i.aut confractio,aut euulsio, aut debilitatio,aut contorsio. Confractio est continuationis sepparatio. Euulsio est disgregationis a suo loco remotio, Debilitatio est lāguor qui ossi accidit ex percussione,vel casu,vel confractione. Distorsio vero est disgregationis a suo loco concussio. Horū igitur cura est exponenda,& liganda fracta,& reducendi euulsa,& qualiter hmōi regendi sunt infirmi. Razi vbi supra. Qui opus chirurgiæ exercēt,maxime rustici stolidi sunt & idiotæ, maiorque pars casualiter operatur,quia raro qui librum huius doctrinæ legerit, aut qui eam a magistro literato didicerit,aliquis eorum inuenitur. Itaque præcipiunt, vt qui fracturam,aut dislocationem carnis, aut contusionem perpessus fuerit,cum halebabes,& hasahar.& ex assata carne in vero,vel in prunis nutriatur,& vinū bibat, cum nihil citius hoc regimine flegmonis generationē afferat. Oportet igitur cum prædictorū aliquid acciderit alicui regimen per dies aliquot subtiliari,qui & si fortis extiterit, venter eius erit soluendus, & ipse similiter minuendus,vt securus sit,quòd ad locum materia non fluat,quæ magnū apostema putrefactionēque generare possit. Post hoc eget siquidem dislocationem,vel carnis con

rasionem habuerit, ad regimen consuetum reuertatur, fracturam. n. si patiatur, viscositas, & grossicies eius sanguini addendæ sunt, vt natura paratam habeat materiam ex qua porus fracturæ generetur. Ex his aūt quæ hoc operantur est frumentū adeo coctum, vt quasi puls videatur, capita quoque & pedes aialium, ventres vaccarum, oua, risi, piscesque recentes, & simĩlia, his in quibus est viscositas, & grossicies. Ex his ergo comedere debet, vinumque bibere crossum, vt ex his fractura melius ac citius ligari possit. In principio tamen olera frigida, auium hædorumque carnem comedat, & a vino penitus abstineat. Cum autē iunctura dolet, in qua non est dislocatio, non oportet vt præmatur, & distendatur aliquo modo, sicut præfati rustici loca debilia rectificant, & distendunt. Vbi ēt magnum sonitum facere nituntur, vt a vulgo bene operari putentur, Plerunque ēt cum in membro fuerit dolor, in eo fracturam, aut dislocationē esse mentiunē. Sed vtriusq; causa adeo patet, q̃ occultari non valet. Contorquetur. n. ex his membris figura, & cutis ex vna pte gibbosa fit, ex altera cōcaua. In fractura quoque vbi sit nimia crepitantis ossis sonum percipies, si manu ipsum attractes. Cum igitur in loco dolenti defuerint hæc signa, non est ibi nisi, vel carnis contusiō, vel fractura minima. Itaq; nullatenus distendenda est, nec motio faciēda, quia maior inde fieret angustia, sed locus palpādo vngatur, & postea suauiter ligetur, vt nec dolor inde sequatur. Nihil. n. plus flegmonem affert, q̃ dolor, vnde & cum distēdere ac rectificare opus fuerit, oportet hæc ita leuissime fieri, vt dolor q̃tominus possibile est sentiat.

De Fractura ossium consolidanda. Cap. CXLVI.

EX libro de chirurgia Chirurgiæ notitia maxime in ossibus est necessaria. Aliqñ quidem rumpuntur ossa, aliqñ de propria ſm diuersitatem membrorum, exeunt iuncturā. Si os fractum est sine carnis ruptura, vt in brachio contingit, in humero, in crure, & in coxa, membrum in quo est, ex vtraq; parte sumptum debet leuiter extēdi, manibusq; comprimi, deinde longo & constricto panno ligari, ac desuper subtiles ferulas cum licinio conuenit imponi, sicque vsque ad tertium diē ligatum teneri, deinde aqua calida cum medicaminibus congruis fomentari. Si vero cum carnis ruptura fractum sit, ita curandum est, vt vbi vulnus est ferula careat, ne impressione sui nocumentum inferat. Fomētari quoque non debet, quousque vulnus consolidetur, & tunc ex oībus partibus suis fomentetur. In infantia quidem nouiter genita, vsque ad 8. diē vel 9. consolidabitur. In dentium plantatiua vsque ad 12. vel 16. In pueritia 18. vel 24. In adolescētia 30. vel 35. In iuuētute 40. vel 45. In senectute 50 vel 55. Ætas. n. nouiter genita, citius cæteris consolidatur, propter humidam teneritatē. Dentium quoque plantatiua citius q̃ pueritia, & sic de cæteris pp eandē causam. In senio vero vix aut nunquā consolidatur, vel quia ipsi alimēto calor deficit, vel quia deficiente humorositate naturali deficit materia: vnde conglutinatio sequi non valet. Ossa vero fracta nunquā consolidari possunt, sed quadam materia ex alimēto ipsius ossis superueniente quasi gumma efficitur, vnde consolidationis complementum subsequitur. Sunt autē ossiū fracturæ quædam periculosæ, nam cruris trium vnciarum, tam a superiore, quām ab inferiori fracto spacio, vel supra pedis nodum, eadē mensura mors a cyrurgicis enunciatur, eo q̃ ibi habetur medulla, qua exeunte mors sequitur. Aliqñ autē os de propria exit iunctura, vt in collo, mandibula, humero, cubito, & manus iunctura, scia, patella, ac pedis nodo tunc est adhibenda curatio. Ossa. n. omnia fracta curantur, & euulsa ad sua loca reuocantur. Dentes autē nullo modo. Labia quoque nostra venosa sunt, & assidue mouentur, quibus si cancer fit, vix aut nunquam curantur, & si curentur caro nunquam restauratur, Idem quoque de naribus.

De Alligatione eiusdem. Cap. CXLVII.

RAzi vbi supra. Ligationis quoque mensura talis sit, vt nullum ægro dolorē nisi paruissimum inferat, nec adeo relaxata sit, vt eam nullatenus sentiat. Hmōi principiū deceptores in sanis locis faciunt, vbi ligando multum constringunt, denique relaxando ad infimum locum descendunt. Sed hic ligaturæ modus pessimus, quia sanguis a duabus partibus compressus, ad infirma loca transmittitur, indeque illic apostemata, & vulnera generantur. Oportet autem vt locus fracturæ tribus fasciis, aut quatuor cingatur, quarum prima super locū infirmum ponatur, & ita vt lanæ partis maximam quantitatē teneat protēdatur, hæc ad superiorem partem tendat, & super locum infirmum fortius cingat, a quo cum separari experit, suauiter relaxari incipiat. Et quanto plus elongatur, tanto magis lenta fiat, post hoc alia superponatur eidem loco, quæ ad inferiorem partem tendat descendendo. Inter has aūt ligaturas asscellæ locandæ sunt, per quas membrum rectificetur, ne gibbositas, aut cōcauitas aliqua fiat. Deinde totum hoc suauiter ēt tertia fascia cingēdum est, cuius inuolutiones vbique æquales esse oportet, & hæc oīa desuper filis ligentur, nec frequenter nisi sit ibi flegmon, vel ardor, vel dolor, aut pruritus ligatura dissoluatur, quia quanto tardius dissoluetur, tanto ad solidandū aptior erit. Si vero flegmonis initiū aut dolor fortis ex ligatura acciderit, & caro quæ sub illa est rubea fiat, & impleatur sanguine, illico dissoluenda est, & eius cōstrictio relaxanda. Quod si pruritum fortem atque nocibilem illic pręsentiret, dissoluatur, & locus aqua calidiori infundatur, donec pruritus sedetur. Denique quando fractura consolidata fuerit, & necesse fuerit vt caro fracturæ superposita consolidetur, oportebit ēt tunc, vt ligatura paulatim dissoluatur, & dieta augmentetur.

De Rectificatione eiusdem. Cap. CXLVIII.

FRacturæ vero in quibus sunt ossium partes ascellis similes quæ cutem non fregerunt, sed vehementer stimulent, rectificandę sunt, eas quanto magis possibile est vngendo leniterque ligando. Quod si. s. stimulauerint, ac vehementē dolorē intulerint, ligandæ nō sunt, alioquin apostemata, & putrefactionem in osse toto generabunt. Locus itaque findendus, & si ascellæ ab osse separatæ sunt, extrahendæ erunt. Si vero separatæ non fuerint, extremitas earū acuta stimulans secanda erit cum ferro, deinde vero cum medicinis curanda Oportet ēt vt dislocationes cum acciderint ad locum proprium illico reducantur, antequā ibi nascentia fieri incipiat, alioquin nunquam reducentur. Nā si dum taliter fuerint distendatur, ægroto plerunque accidet spasmus. plerunque vero post fracturæ rectificationē, vel dislocationē ad locum suum reductionē durities, & constrictio membris remanere consueuerunt, quæ multotiens nociuæ sunt motū membri prohibentes, & hoc proprie accidit cum prædicta iuxta iuncturam fuerint, has aūt oleum & aqua calida. s. locus multotiens manibus fricatus, & aqua calida per fistulam ab alto defluens loco superfusa fuerit, & adipes, ac medullæ cum ex eis emplastrum fit mollificant.

LIBER XIII.

De Scientia medicinæ, Theorica, & inuentoribus eius. Cap. I.

ACtor. Post scientias sermocinales, & practicas, & mechanicas, tandē accedendum est ad theoricas. Et quoniam inter mechanicas vltimo loco dictum est de medicina, quantum ad illam eius partem quæ consistit in operatione manuū, vt sequentia pręcedentibus congruenter adhæreant. Nunc ēt in prosecutione theoricarum a medicina incipiendum est; quantum ad illam partem quæ consistit speculatione causarū, atque morborum. Nam & hæc ipsa vr̃ esse potissima naturalis philosophiæ pars, quia de tota fere hoīs natura plenissime disserit, quę est oīum creaturarum dignissima, atque nobilissima. Isido. in li. ety. 4 Huius artis inuentor apud Græcos (vt fertur) Apollo fuit, quam filius eius Esculapius laude, vel opere ampliauit. Qui postquā ictu fulminis interiit, inter dicta medendi cura fertur, & ars ipsa per annos ferre quingētos latuit. Tunc eam Hipocrates in lucem reuocauit. Hi itaque tres viri toridē huius artis hæreses inuenerunt. Prima Methodica inuenta est ab Apolline, quæ remedia sectatur, & carminat. Secunda Emperica. i. experientissima ab Esculapio, quæ non iudiciorū signis, sed solis constat experimentis. Tertia Logica. i. rationalis ab Hipocrate, qui discussis ætatum, ac regionum, vel ęgritudinum qualitatibus, artis curam rationabiliter perscrutatus est. Itaque Methodici nec elementorum rationem obseruant, nec tempora, nec ætates, nec causas, sed solas morborum substantias. Emperici solam sectantur experientiam. Logici vero adiungunt experientiæ rationem.

Cur inter liberales artes non numeretur. Cap. II.

ACtor. Quæritur autem a quibusdam, quare inter cæteras liberales disciplinas medicinę ars non contineatur, propter hoc, s. quia illæ singulares continent causas, ista vero omniū. Nam & grammaticam medicus scire debet, vt intelligere

intelligere vel exponere possit,quæ legit. Similiter Rhetoricā, vt veracib. argumentis valeat diffinire, quæ tractat,necnon,& Dialecticam pp infirmitatum causas ratione adhibita,perscrutandas,atq; tractādas.Sic,& Arithmeticam pp numerum horarum,in accessionibus,& periodis dierum.Non aliter,& Geometriam pp qualitates regionum, & locorum situs, in quibus doceat quid cuiq; obseruari oporteat. Porro musica incognita illi non erit. Nam multa sunt quæ in ægris hominib. per hanc disciplinam facta leguntur,sicut de.Dauid legitur,qui a spiritu immundo Saulem arte modulationis eripuit.Asclepiades quoque medicus freneticū quēdam , per symphoniam,pristinæ s.nitati restituit. Postremo,& Astronomiam notam habebit,per quam contempletur rationem astrorum, & mutationes tpum. Nam sicut ait quidam medicorum. Cum ipsorum,s.astrorum, & temporum qualitatibus , & nostra corpora commutantur. Hinc est q medicina secunda philosophia dicitur, vtraq; enim disciplina totum hominem vendicat sibi . Nam sicut per illam anima,ita per hanc corpus curatur.

De partibus medicinæ secundum quosdam. Cap. III.

EX isagogis Hipocratis.Partes medicinæ sunt tres. Phisica,qua naturę corporum,& naturales operationes cognoscuntur. Pathognomicha qua, quæ contra naturam sunt vitia,comprehenduntur. Therapentica, qua eadem uitia curantur. Pathognomicha diuiditur in duas partes.s.inspectionalem,& causalem.Causarum autem quædam sunt manifestæ .s.quæ sensibus comprehendūtur, vt quæ fiunt cultro,vel igne, vel lapide,vel ludo:quædā vero occultæ,vt penuria,abundantia,corruptela.Item causarum quædam sunt vitiæ,vel res aliās continentes,quædam etiam simul agentes, quædam vero concausales,s.nihil per se sed cum aliis agentes. Inspiciēda est itaque hominis natura,vitii causa,tempus,locus,ætas, & ars.Therapentica diuiditur in tres. s.dieticam,cyrurgicam,& quæ per diuersam medicinam constat . Dieta est artificiosa factitatio victus,& datio in medicina,per additamenta, & detractiones, vel immutationes,quę plurimum tribuit effectum. Papias. Medicina alia theorica,alia practica . Theorica quæ , & phisiologica . in vj. constat . In humoribus , vt sunt calidum , frigidum , siccum, humidum . In virtutibus, vt est animalis in cerebro , vitalis in corde , nutribilis in corpore . In elementis,vt ignis,aqua,terra,aer. In membris vt ossa, venæ, & huiusmodi. In naturis,vt de herbis,& medicaminibus.In perfectione,ut in artibus. Practica vero diuiditur in dietam,vt nutrire infantes, moderari senes,homines reparari post ægritudines. Et in curā, vt in medicaminib.qua deintus accipiuntur,vt per os uel meatum,vel deforis ponuntur. Et in cyrurgicam,vt secare,vel incendere. Virtutes aliæ pertinent,ad animam aliæ ad naturam. Ad animam pertinentes aliæ principales, vt quæ famasias,i. figuras omnium intellectu percipiunt , & memoria retinent quæ audiunt, vel vident . Aliæ sensuales,vt quæ quandoque sensibus insunt. Aliæ motales,quæ per neruos fluunt,& corpus contrahere,& circumferre,aut extendere possunt. Naturę animi virtutes partiuntur in duo,in nutribilem, & vitalem. Nutribilis in 4. Vna quæ trahit,altera quæ tenet,tertia quæ digerit,quarta quæ impellit . Vitalis virtus habet subiacentes pulsus arteriarum , quæ quando aperiuntur extrahunt illi aera, & expellunt fumum.

Aliter de eodem secundum Auicennam. Cap. IIII.

AVicenna,lib.3. Medicina est sciētia, qua corporis humani dispositiones noscuntur, ex parte qua sanatur,& a sanitate remouetur, ut ipsa sanitas habita conseruetur,& amissa recuperetur. Hæc diuidi potest in theoricam, & practicam. Non quòd una pars diuisionis sit scire,& altera operari, nulla enim earum est nisi scientia , sed una earum est ad sciendа principia,& altera ad sciendam operādi qualitatem. Quoniam cuiusque rei scientia causas habentis non acquiritur,neque completur,nisi per sui causas sciatur. Oportet,& in medicina scire sanitatis , & ægritudinis causas. Insuper etiam , & accidentia earum,quia tam ipse,quàm earum causę plerunque quidem manifestę sunt , & plerunque occultæ , nec nisi per significationes accidentium comprehenduntur . Causæ quidem speciales quatuor sunt materiales, duo subiecta propinquum, scilicet, & longinquum . Propinquum membrum,& spiritus, Longinquum autem humores , & longinquiora sunt eis elementa. Et hæc duo subiecta sunt secundum compositionem,licet sint,& cum alteratione. Efficientes sunt causæ permutantes , & conseruantes humani corporis dispositiones , sicut sunt aer,cibus,& potus,euacuatio, & retentio, regiones, & loca habitabilia, & quę continuantur eis . Præterea motus,& quies, corporales,& animales, somnus, & vigiliæ. Alteratio quoque in ętatibus, & diuersitas in eis , & in generibus, & in artibus, & in moribus , & in rebus , quæ humano corpori subueniunt ipsum tangentibus , siue sint contra naturam , siue non . Formales causæ sunt complexiones, & virtutes, quæ post eas eueniunt, & compositiones. Finales vero causæ sunt operationes, in quarum scientia est proculdubio scientia virtutum,& scientia spirituum , quæ sunt virtutum subiecta . Igitur medicina tractat de elementis , & complexionibus , & humoribus , de membris simplicibus, & compositis. De spiritibus , & eorum virtutibus naturalibus , & animalibus . De operationibus, & dispositionibus corporis , sanitate , scilicet , & ægritudine , & medio , & causis earum , scilicet ex cibo , & potu , & aere, ac cæteris supradictis . De regimine quoque cum comestionibus , & potibus , & medicinis , & manualibus operationibus , ad sanitatem conseruandam , & ægritudinem qualitatibus medicandam .

Item aliter iuxta Constantinum. Cap. V.

COnstantinus vbi supra. Medicinæ diuisio multiplex est. Sed mihi,cæterisq́. phylosophis,hæc omnibus melior esse videtur. Medicina omnis aut est theorica, aut practica. Theorica est perfecta scientia rerum solo intellectu capiendarum,subiecta memoriæ operandarum rerum. Practica est subiectam monstrare theoricam in propatulo sensuum,& in operatione manuum, secundum theoricæ præeuntis intellectum. Theorica diuiditur in tres partes. s. in rerum naturalium scientiam,& non naturalium,& eorum quæ sunt extra naturā. Res naturalis est in rebus animatis de terra procedentibus , & in corporibus sensibilibus. s. vel insensibilibus,ad construere,vel destruere pertinentibus. Huius 7. sunt partes. s. elementa, complexiones, humores, membra, virtutes, actiones, spūs. Horū tria sensibilibus,& insensibilib. communia sunt. s. elementa,complexiones, actiones. Quatuor vero reliqua sensibilium sunt propria. His autem 7. quidam Phylosophi 4. admiscent. s. ætates , colores,figuras,maris & feminæ differentias. Sed hæc cōplexionibus attinere videntur. Causæ vero naturales sunt sex. s. aer circundans,motus & quies,cibus & potus, somnus & vigiliæ, inanitio & continentia,animæque accidentia. Quæ vero sunt extra,diuiduntur in tria. s. in morbum & morbi causas, & significationum morbi accidentia. Practica diuiditur in duo. s. in custodiam sanitatis,& curationem ægritudinis. Custodia sanitatis in tria. s. in custodiam sanitatis corporum,in sanitate instabilium,& in custodiam ad sanitatem iam transeuntium, & in custodiam fragilium,ut infantium,senum,& ægritudinem exeuntium. Curatio ęgritudinis dupliciter fit,aut cum potione & dieta,aut cum chirurgia. Chirurgia iterum dupliciter. s. aut in carne inscidenda,findenda, suenda, coquenda. Aut in ossium fractura,& hæc ad locum proprium,si exierint,reducendo.

De Elementis. Cap. VI.

PHilosophi diffiniunt elementum esse simplam minimamque compositi corporis particulam . Simplam autem esse dicimus,quę cum eadem sit in essentiam,similis est in partibus,ut ignis,aer &c. Sunt tamen quędam visu simpla,& intellectu composita,ut lapides, metalla,& similia. Itaque phylosophi uidētes prædicta quatuor intellectu simpla, & omnia corpora constructioni,atque destructioni subiectantia ex eis esse cōposita,ut lapides,metallaque,& similia , vocauerunt ea prima elementa,posteriora uero secunda,& tertia. Vnde quædā vocātur uniuersalia. s. ex quibus multa & diuersa componūtur corpora,quędam particularia, quæ. s. vnicuique corpori inde composito sunt propria,quædam vero media, quędam ex vniuersalibus,& particularib. subsistentia, vt quatuor humores. Ad comparationem enim elementorum simplicium sunt compositi, simplices autem ad membra comparati. Ideoque iure dicuntur medij. Sed de primis, & uniuersalibus ad præsens intendimus loqui. Nā omne corpus animatum siue inanimatū ex quatuor elementis componitur,quod etiam ex destructione confirmatur,quia quodcumque destruitur,ad hæc quatuor necesse est reuerti. Verbi gratia. In animalibus morientibus, primus calor perditus redit ad ignem , spūs ad aerem , humores ad aquam, caro & ossa ad terram, similiter in arboribus . Elementa ergo

nunquam ex toto deſtruuntur, quia deſtructis his, quæ ab ipſis conficiuntur ad ſuum principium particulatim reuertuntur, & iccirco digne elementa vocantur. Aui. de medicina. li. 1. Elementa ſunt corpora primum omnium corporum principia, quæ in corpora diuerſarum formarũ diuidi minime poſſunt, ex quorum commixtione diuerſæ ſpecies. Horum duo ſunt grauia, ſ. terra, & aqua duo vero leuia, ſ. ignis, & aer. Et in animalis corpore, duo quidem grauia plus iuuant ad membrorum grauationem, & eorum quietem. Duo vero leuia plus ad generationem ſpirituum, & motionem eorum ad mouendum membra, licet motio non ſit niſi ab anima.

De quatuor qualitatibus. *Cap. VII.*

QVod autem in corpore calidius eſt, ſpiritus eſt, & cor a quo procedit, deinde ſanguis licet in epate generetur, quia cum corde continuus exiſtit, & ideo plus ab eo caloris acquirit, quã epar habeat; poſtea verò epar, quod eſt ſicut ſanguis coagulatus, poſt hęc autẽ caro, deinde muſculi, poſtea ſplen, poſt renes, poſt hoc arteriarum tunicæ, venarumq; pulſatilium, poſtea vero cutis, volę temperatę, ſ. Frigidius autem quod eſt in corpore flegma eſt, poſtea pili, deinde os, poſtea cartilago, poſtea ligamentum, poſt corda, poſt panniculus, poſt neruus, poſt nucha, poſt cerebrũ, poſt adeps, poſt pinguedo, poſt cutis. Humidius vero qđ eſt in corpore flegma eſt, poſt ſanguis, poſt pinguedo, poſt adeps, poſt cerebrum, poſt nucha, poſt caro mamillarum, & teſticulorum, poſt pulmo, poſt epar, poſt renes, poſt lingua, poſt muſculus, poſt cutis. Hoc ordine. Galienus ea diſpoſuit. Res autem ſiccior in hominis corpore ſunt pili, quia ſunt ex vapore fumoſo, reſolutum. n. fuit, quod in eodẽ vapore mixtum erat, & pura fumoſitas cõgelata, poſtea vero os. Oĩbus enim membris durius eſt, humidius tamen pilis, quia eius generatio eſt ex sãguine, cuius ſitus eſt ſiccus, qui humores naturales exiccat locatus in eis. Quapropter os multa nutrit aĩalia, pili vero nullum aut valde rarum, ſicut æſtimant quidã, ꝙ veſpertiliones eos digerant, & in eis delectentur. Nos autem cum duas partes oſſis, & pilorũ ęquales in pondere aſſumpſerimus, & eas in cucurbita alembico ſuperpoſito diſtillauerimus, ęgredietur ex oſſe plus aquæ, & plus olei, & remanebit minus ſecis. Os ergo pilo eſt humidius; poſt os autem in ſiccitate eſt cartilago, poſtea ligamentum, poſt corda, poſt panniculus, poſt arteriæ, poſt venæ, poſt nerui ſenſus, poſtea vero cutis.

De complexionibus. *Cap. VIII.*

COmplexio eſt qualitas proueniens ex actione inuicem, & paſſionem contrariarum qualitatum in elementis inuentarum, quorum partes ad paruitatem redactę ſunt. Hæ qualitates ſunt caliditas, frigiditas, humiditas, & ſiccitas. Deus autem, cuique animali, & cuique membro donauit ex cõplexione, quod eius actionibus, & diſpoſitionib. melius conuenit, & hoc certificare Philoſophi eſt, & non Medici, donauit homini complexionem temperatiorem, quam in huc mundo eſſe poſſibile eſt, cum virtutum ſuarum conuenientia, quibus agit, & patitur, & vnicuiq; membro dedit de cõplexione quod meretur. Poſuit ergo quædam ex membris calidiora, quædã frigidiora, quædam humidiora, quædã ſicciora. Conſtantinus vbi ſupra. Complexio, dr̃, quę ex quatuor elementorum cõmixtione conficitur. Si ergo corpus in quantitate elementarium partium. ſ. æquale ſit temperatum erit, Sed ſi ignea ſuperet, calidũ eſt, ſi aerea humidũ, ſi aquoſa aquoſum, ſi terrea ſiccũ, ſi ignea, & aerea calidum, & humidum. Si aquoſa, & aerea, frigidum, & humidum. Si aquoſa, & terrea, frigidum, & ſiccum. Sunt igitur nouem complexiones, ſ. vna æqualis, & 8. inęquales, quarum quatuor ſimplices ſunt, & quatuor compoſitæ.

De varietate complexionum in membris. *Cap. IX.*

COmplexio corporum comprehenditur ex ſingulorũ complexione mẽbrorum. Hãc aũt diſcernere non poteris niſi naturas eorum, ſecundum ꝙ oportet eſſe cognoueris. Verbi gratia, cerebrum frigidum neceſſe eſt eſſe, ad rationis capacitatem, & memoriæ. Cor calidum, quia vitæ, caloriſq; naturalis eſt fundamentum. Epar calidũ, & humidum, quia virtutis digeſtiuę caput eſt, & principium. Oſſa dura, & ſicca, quia frigiditas totius corporis eſt ſuper ea fundata. Similiter aliis mẽbris ineſt vis q̃dam naturalis, ſecũdum ꝙ neceſſe eſt ſingulis. Quędam autem membra temperata ſunt vt cutis, quia operimentũ eſt, & defenſio oĩum mẽbrorum corporis ab exteriori. ſ. paſſione, vel calore, frigore, inciſione, vel cõfixione. Receptrix etiam eſt humorũ à natura de interiorib. membris expulſorũ. Ideoq; temperata dr̃, quia membra temperata qualibet qualitate adueniente contraria, non ilico mutant̃, & ſi mutant̃ ad proprias naturas cito reuertũtur. Eſt aũt temperatiſſima cutis in manuũ volis, & hoc ꝑꝑ tactum. ſ. vt diſcernere poſſit inter lene, & aſperum. Quædã vero membra intemperata ſunt in maiori gradu. Alia in minori, alia in mediocri, calidiſſima ſunt, vt cor ꝓ oĩbus membris corporis, quia inde calor ad oĩa membra procedit. Epar quoq. calidum, minus tñ quam cor, vt cito digerit, poſt hęc duo calida eſt ſimplex caro, minus vero lacerti ꝑꝑ neruorum cõmixtionẽ. Deinde ſplen, quia ibi feces ſanguinis colliguntur poſtea renes parum ſanguinis hñtes; poſt hoc venæ, & arterię, q̃ quantum ad naturã ſui frigidæ ſunt, ſed tñ caleſcunt, quia vaſa ſanguinis ſunt. Oibus autẽ membris pili ſunt frigidiores, poſt hoc oſſa, poſt quæ cartilago, deinde ligamenta, panniculi, chordę, nerui, medullæ, ſpondilium, & cerebrũ, in vltimis, autẽ pinguedo. Vniuerſaliter quidẽ membra ſanguinem habentia calida ſunt, carentia vero frigida. Humidiſſima ſunt membra pinguia, ſecundo cerebrũ, tertio medulla, ſpondiliũ, quarto vbera, quinto teſticuli, & ſubſtantia pulmonis, epar, ſplen, renes, lacerti. Sicca ſunt pili, ſecundo oſſa, tertio loco cartilaginoſa, quarto ligamenta, quinto cor, ſexto pãniculi, poſt hos venę, poſt nerui, poſt caro cordis, & in vltimo nerui ſenſibiles, hęc eſt oĩum mẽbrorum ſimplex natura. Cõpoſita vero cognoſcere nõ eſt valde difficile, quia cerebrũ eſt frigidum, & humidum. Cor calidũ, & ſiccum, Epar calidum, & humidum. Oſſa frigida, & ſicca.

De ſignis complexionum in quatuor membris principalibus. *Cap. X.*

QVatuor ſunt fundamenta corporis. ſ. cerebrum, cor, epar, & teſticuli. Cerebri cõplexio cognoſcitur a forma, a pilis, ab actionib. a ſuperfluitatib. a tactu, ab oculorum ſignis, v. g. Caput paruum intemperatũ deſignat cerebrum, cuius cauſa fuit parua materia, & virtutis formatiuæ debilitas; Pili plani, & nunquam decaluandi, humectationẽ demonſtrant cerebri. Ideoq; mulieres, & eunuchi, nunquam calui fiunt, quia cerebrum habent humidum. Solitudo, inſtabilitas, audacia, & loquacitas, cerebri caliditatem deſignant, ſuperfluitas ab ore, vel naſo exiẽs, ſi fuerit multa, & cruda, frigidum, & humidum demonſtrat, Caput tactu calidum, ſignat calidum eſſe cerebrum. Si oculi rubicundi ſint, & crocei, & alii ſenſus turbidi, caliditatem, & humiditatem oſtendunt cerebri, ſi vero contrarium frigiditatem, & humiditatem. Cordis cõplexio intelligitur ex actione, & figura pectoris, & pilis, & tactu. Cum enim ſpiritus, & pulſus vehementiſſimi ſunt in homine, ipſo vero magnæ audaciæ, vel iracundiæ calorem cordis, & totius corporis ſignificare videntur, contraria frigiditatem. Si pectus latum non capiti, vel ſpondili aſſimilatum, cor monſtrat eſſe calidum, Si pili multi, & nigri in pectore ſint, vel in confinitate pectoris, calorẽ cordis ſignificant, ſi non contrarium. Si pauci, & lenes ſint pili humidum ſignificant. Si multi, & aſperi ſiccitatem. Si pectus, & eius confinia ſint tactu calida, calidum ſignificant, ſi frigida frigidum, ſi humida humidum, ſi ſicca ſiccum. Epatis complexio conſideratur ex venis, & humoribus, ex tactu, & caloribus, & ex pilis. Venæ groſſæ, & latæ calidum ſignant, duræ ſiccũ, molles humidum, ſtrictæ, & ſubtiles frigidum. Si homo ſit colericus, et maxime in iuuentute, ſanguiſque eius calidiſſimus, calor epatis ſignificatur. Si ſanguis eius mutetur in nigredinem, et ſpiſſetur, calor, et ſiccitas deſignatur. Si pili ſuper ventrem, et penem multi ſunt, calidum ſignificant. Si multi, et aſperi, calidum, et ſiccum, ſi non cõtrarium. Si venit, & penis frigidi ſint, fri. ſignificant, ſimiliter, & in aliis: Si totum corpus fuerit temperatum inter album, et ruffum, inter cali. et hu. temperatũ ſignificat, ſi ruffum, et croceum calidum nimium, ſi tantum albũ frigidum ſignat corpus, ſi nimium album viriditati vicinum, fri. et hu. ſi liuidum, et plumbeum frig. et ſiccum epatis ſignificat, et abundantiam colere. Porro complexio teſticulorum ſuo modo ex pilis, et ſubſtantia ſpermatis, aut ex actionibus intelligitur.

De ſignis complexionis oculorum & pulmonis ac ſtomachi. *Cap. XI.*

OCulorum complexio cognoſcitur ex forma eorum, et colore, ex motu, ex tactu, et venis, ex abundantia ab eis expulſa. Oculorum paruitas paruo corpori, et capiti aſſimilata, paruam, et intemperatam deſignat materiam, ſi fuerit econtrario contrarium. Nigri fiunt oculi ex cryſtalleidos paruitate, et concauitate, vel turpiditate, cũ ſcilicet euagaydos, id eſt,

vitreus,

vitreus humor, multus est, & turbidus. Glauci vero his contrarij sunt. Citrinis conueniunt aliqua, nigros, & glaucos oculos facientia. Oculi multum ueloces, & mobiles frigi. & sic. significant. Tactus humidus humidum pemonstrat. Venæ si rubicundæ fuerint, & crossæ, tactus uero calidus caloré oculorum designat, ecótrario uero fri. Si multæ ex oculis fluunt lachrymæ hu. signant, si non sicci. Complexio pulmonis ex conuenientia capitur aeris, & ex screationibus, & ex uoce, si enim pulmo calorem aeris non patitur, & frigidis delectatur, calor significatur, si uero econtrario frigiditas. Vox parua frigiditatem designat, magna caliditatem, rauca humiditatem, subtilis, & clara siccitatem. Pulmo humidus si cantet quis, vel loquatur; multū screat, siccus autem nihil. Magnitudo quoque uocis magnitudinem sequitur pulmonis. In parua uoce econtra intellige, verumtamen calor semper largiorem pulmonis facit cannalem. Frigus econtra semper angustat, vox lenis ex lenitate cannalis pulmonis exit, aspera ex eius asperitate. Stomachi complexio de actionibus eius, vel cibis congruis intelligitur. Nam stomachus calidus crossos cibos bene digerit, delicatos consumit, mutat, & plus digerit cibos, maxime calidos quærit, nec famē sustinere potest. Frigidus uero crossi cibi digestiuus non est, sed grauatur potius, & cito mutat in humores acidos. Frigidos aūt humores appetit, stomachus siccus cito sitit, sicca semper quærit. Humidus vero non sitit, humidos cibos appetit, parum digerit. Frigidi cibi frigido stomacho nocent. In alijs similiter hæc ratio consideranda est. Naturales siue nō naturales stomachi complexiones, appetitu ciborum facile quis discernit. Naturales enim sibi similia appetunt, contrariæ uero contrariū.

De Signis complexionis totius corporis. Cap. XII.

DEniq; totius corporis complexio capitur ex tactu, calore, pilis, figura, & actionibus. Si enim calidum fuerit, caro erit multa, pinguedo parua, color rubeus, pili multi, & nigri, & tactus calidus, intellectus bonus, homo multum facūdus, nobilis, audax, iracundus, libidinosus, multum appetens, & cito digerens, asperæ uocis. Contraria econtrario, si fuerit siccū erit macidum, & durum, sicciora membra erunt aptiora, si humidū erit pingue, & carneum, si calidū, & siccū, erit macidū, pilosum, piliq; nigri erūt, color brunus, tactus calidus, & durus, homo intellectualis, & audax, appetibilis, & digestibilis maxime crossi cibi, libidinosus. Si calidum, & humidum erit nimię carnis, paruæ pinguedinis, pili nigri, & plani, tactus calidus, & humidus, color albi, & rossi medius. Corpora frigida, & humida alba sunt, & pinguia, pili rufi, intellectus durus, immo obliuiosus, nec multum appetens cibi, nec digerens, non libidinosus. Frigida, & sicca sunt alba aliquantulum liuida, & malcida, pili rufi, sed aliquātulū citrini, tactus frigidus, & durus. Æqualis aūt, & moderatæ complexionis hæc signa sunt, corpus nec multū macidū, nec pingue, color eius inter brunum, & album medius, pili in infantia rufi, in pueritia, & iuuētute nigri, cutis inter cal. & fri. & lene, & durū, sicut uolæ manuū, homo boni intellectus nō obliuiosus, prudēs, audax, inter pigrū, & velocé medius, neq; gulosus. Actiones etiā oium membrorū pfectę sunt, hæc est cōplexio media. Si aūt in quolibet corpore videris aliquas harū qualitatū, discordātes, secūdū viciniorē partē iudicandū erit, si fuerint æquales, cōsiderādæ sunt fortiores.

De Signis mutatæ complexionis, ex regione, uel consuetudine. Cap. XIII.

SIgnificationes autem complexionis mutatæ, aut ex mutata sunt regione, aut ex consuetudine, aut ex ætate, aut ex sexu. Itaque significationes hæ in pilis, alijsque prædictis in regione temperata sunt considerandæ, ut in illa quæ recte Zodiaco est supposita, ab oriente in occidentē protensa, ibi enim fallere non possunt. In intemperata uero semper fallunt, ut est aliquando Aegyptus, semper uero Aetyopia, ibi colores nigri, crispi pili, & asperi, sicca cutis, inferior pars corporis subtilis, facies tumida, oculi concaui, nasi magni, & lati, interiora frigida, & ideo animositas eos debilitat, ex qua significatione, & si non sint, uidentur esse calidi. Calor enim aeris calorem naturalem ab interioribus ad exteriora protrahit, & ita refrigescunt, interiora. In frigida regione septentrionali sicut pili flaui, lenes, & albi, color albus, facies rubicunda, pectora lata, pedes subtiles, propter caloris coadunationem in pectore, fugiētem a pedum extremitate. Complexio quidem eorum calida est, & ob hoc audaces sunt & fortes, & tamen cum non sint videntur esse frigidi. In huiusmodi ergo iudicium sumendum non est a calore, & pilis, sed ex complexione sui. Cōsuetudo diuturna mutatur in naturam, aut propter dietam, aut propter artem aliquam. Per dietam, vt si corpus naturaliter macidum quiete uiuat, & suauiter, ac multum bibat, & comedat, cito pinguescit. Corpus pingue si laboret, & se exerceat, potum, & cibum sibi minuat, angustietur, & arescet. Hūmectatio eius dissoluitur, calefactum macrescit, & exiccatur. Si in æstiuo sole moretur, cutis nigrescit, & exiccatur. Differsit autem pinguedines, uel macies naturales, & consuetudinarię, pinguis enim naturaliter albus est, subtilis, & strictus. Macidus vero naturaliter pilosus est, & crossas habet uenas, si autem econtra consuetudo est non natura. Ars quoque complexionē corporis mutat ex calore, & siccitate, vt in ferrarijs, ærarijs, & vitrarijs. Ex calore, & hu. vt in balneatoribus. Ex fri. & hu. ut in piscatoribus. Ex frigiditate, & siccitate, vt in campum colentibus, & uenatoribus.

De Mutatione complexionis, secundum ætates. Cap. XIIII.

ÆTas puerilis calidior, & humidior est alijs, quia spermati, & sanguini, vnde fuerunt uicini sunt. Iuuentus autem calida, & sicca, sed calor puerorum tactu lenis est propter humiditatem. Iuuenum autem ardentissimus propter siccitatem. Decrepiti autem frigidissimi sunt, quorum, scilicet ætas ętati puerili est opposita, quia in pueris solidiora membra, ut carthilagines, & nerui, & ossa humidissima sunt, & tenerrima, econtra vero in decrepitis siccissima. Item ętas puerilis in augmento consistit, virtus enim naturalis complexionis calidæ, & humidæ tantum membra augmentat, & extendit. Aetatis autem decrepitæ est econtra decrescere, quia naturæ est frigidæ, & siccæ. Dicunt tamen quidam humidum, & frigidum esse corpus decrepiti, propter sputa plurima, & nasi emunctoria, & faciliores lachrymas, hoc enim apparet esse de ratione complexionis humidæ: sed hoc maximè prouenit ex membrorum defectione, & proxima caloris naturalis extinctione, & quia oportet cibum digerere non potest, vnde crudi humores colliguntur. Auicenna vbi supra. Aetates quidem omnes quatuor sunt. Prima scilicet adolescendi, quæ dicitur adolescentia, & est ferè vsque ad annos 30. Secunda consistendi, quæ dicitur ętas pulchritudinis, & est fere vsq; ad 35. vel 40. annos. Post hoc ętas diminuendi, cum virtus iam amittitur, & hæc est ętas senectutis, quæ fere est vsque ad annos 60. Deinde sequitur ętas minuendi cum manifesta virtutis debilitate, & hæc quidem est ętas senum, & finis vitæ. Aetas autem adolescendi diuiditur in ætatem infantiæ, quæ est cum membra pueri nondum ad motiones, & ad ambulandum apta sunt. Et in ętatem dentium plantatiuam, quæ est post ambulationem, & antequam sit fortis. Hanc sequitur ętas concussionis, quæ est post natiuitatem dentium antequam poluatur. Deinde est ętas algueemati, & rebac, id est cum ab eo egreditur sperma, quæ est donec barbescat, postea verò ętas fortitudinis, id est iuuentutis, quæ est donec desinat crescere.

Adhuc de eodem. Cap. XV.

AB infantia quidem vsque ad iuuentutem, complexio in calore ferè temperata, & in humiditate ferè superflua existit. Dixerunt autem quidam, ꝙ calor pueri maior est, quàm iuuenis, & ideo plus crescit. Alij quòd calor innatus iuuenibus valde fortior est, quia sanguis eorum copiosior est, & spissior, & ꝙ augmentum in pueris est propter humiditatem tantum, & propter calorem. Sed Galienus vtrisque cōtradicit, dicēs, ꝙ eorum caliditates in radice sunt ęquales, sed puerorum caliditas maioris est quātitatis, & minoris qualitatis. s. acuitatis, sicut si vna sola caliditas in mensura substātiam humidam multam semel penetrauerit, vt aquam, & alia vice substantiam paucam & siccam vt lapidem. Inueniemus caliditatem aqueam maioris quantitatis, & mollioris qualitatis, quàm lapideam. Sic igitur agnoscenda est caliditas, quæ in pueris & iuuenibus est. Pueri nāque generati fuerunt ex spermate, quod est multum calidum, & huic calori nondum accidit res, quæ ipsum extinguat, puer nanque augeri non cessat. Non enim adhuc stetit, nedum quod iam retrocedat. Iuuenibus autem nihil accidit, quod eorum calorē augmētet innatū, nec etiam aliquid, quod ipsum extinguat. Sed ille calor in eis cōseruatur humiditate minoris quātitatis, & qualitatis simul, donec ad declinationem perueniat. Quod autem augmentum sit in pueris pp humiditatem tantum falsum est, humiditas enim augmenti materia est, & materia per se non patitur, nec per se creatur, sed per operationem virtutis in eam agentis,

Item quidam opinantur corporis virtutē sequi sanguinis multitudinem, & ipsius debilitatem illius sequi paucitatem. Sed non est ita, immo quod attenditur, est dispositio eius quātitatis, quæ de eo corpus ingreditur. Sciendum quoque, quod sanguis, & quod cum eo labitur, tertiam in venis habet digestionem. Cum vero per membra diuiditur, vt vnumquodque suum recipit nutrimentum, habet digestionem quartam. Superfluitas igitur digestionis primæ, quæ est in stomacho, per intestinorum viam egreditur. Et digestionis secundæ, quæ fit in epate, superfluitatis plurimum cum vrina exit, quod autem de illa remanet, ad splenem, & fel tendit. Duarum verò digestionum residuarū superfluitates per resolutionem, quæ non sentitur per sudorem. i. & sorditiem extrinsecam egrediuntur, cuius sorditiei pars est, quod egreditur per foramina sensibilia, sicut per nares, & aures. Aut non sensibilia, sicut per poros, aut extra naturam, sicut per apostemata, cum aperiuntur, aut per id quod nascitur ex additionibus in corporibus, vt pili, & vngues.

De Flegmate. Cap. XIX.

IDem vbi supra. Flegmatis aliud est naturale, aliud non naturale. Naturale est, quod aptum est, vt in aliquo tempore fiat sanguis, est enim sanguis non plenè coctus. Est enim quidam dulcis modus flegmatis, quod non est valde frigidum, immo corporis comparatione est frigiditatis paucæ, sanguinis verò comparatione, & coleræ rubeæ est frigidum. Et est enim aliud flegma dulce non naturale, saporem non habens, quod fit, cum accidit, vt sanguis cum eo naturalis misceatur, & hoc quidem multotiens in reumatismis, & in saliua sentitur. Dulcis vero naturalis receptaculū, dixit Gal. naturam non fecisse membrum proprium, sicut duabus coleris fecit. Hoc namque flegma propinquā habet sanguini similitudinem, & ipso egent omnia membra. Ideoque natura fecit vt cum sanguine vadat. Non naturalis autem flegmatis, aliud est superfluitas diuersæ essentiæ vsque ad sensum, & est mucilaginosum, aliud in substantia æquale in sensu, & in veritate diuersum, & est flegma crudum, aliud valde subtile, & est aquosum, aliud valde crossum, album videlicet, & est illud, quod vocatur gipseum. Ipsum est, cuius subtile fuit resolutum, eo quod in foraminibus, & iuncturis diu fuit retentum, quod omnibus existit crossius. Est etiam ex flegmate quoddam salsum, quod omnibus flegmatis speciebus acutius est, & siccius, atque leuius. Omnis autem salsuginis causa est, vt aquosæ humiditati pauci saporis, aut eo priuatæ terreæ partes adustæ complexionū siccarū, & amari saporis æqualē temperamento misceantur: nam si multæ fuerint, amarus prouenict sapor. Est etiam, cum sal fit ex cinere, & alchali, & calce, & ex aliis, cum in aqua coquuntur, & colantur, & coquitur aqua illa, donec coaguletur in salem, aut ita dimittitur, donec per se coaguletur. Similiter etiam flegmati tenui, quod saporem non habet, aut cuius sapor adeo paruus est, quòd non superat, cum colera sicca, cum se admiscuerit adustæ æqualitatis admixtione, ipsum salsum faciet, & calefaciet, hoc est igitur flegma colericum. Gal. dicit. Flegma salsam fieri propter eius putredinem, aut aquositatem, quæ fuit ei admixta. Et nos quidem dicimus putredinem ipsum salsum efficere, eo quòd adustionem in eo non facit, & cineritatem, quæ cum eius humiditate commiscentur. Sola vero aquositas cum ei miscetur, salsum illud efficere non potest. Item est flegma quoddam acetosum, & siccum, dulce duobus modis est, scilicet propter suam essentiam, vel propter extraneam rem ei admixtam. Sic & acredo acetosi dupliciter contingit. Vno modo propter coleram nigrā acrem, sibi admixtam. Altero propter causam, quæ in ipso accidit: & illud quidem est, vt flegmati dulci, quod diximus, ipso dulci existente accidat, sicut accidit & in aliis succis dulcibus, qui prius buliunt, & post acescunt. Et est aliud flegma ponticum similiter, vel propter coleram nigram ponticam ei admixtum, vel propter causam, qua in se vehementer infrigidatum est, ita quòd eius aquositas congelata est, & ad siccitatem parum, & terrestritatem alterata est, & neque fuit calor debilis, qui ipsum bulire faceret, & in acredinem conuerteret, neque calor fortis, qui ipsum coqueret. Et est alia species flegmatis vitrei, spissi crossi, vitro liquefacto similis, in sui viscositate, & ponderositate, quod plerunque est acre, plerunque saporem non habens, & hæc quidem est illa flegmatis species, quæ in principio rei erat aquosa, frigida. Et neque putruit, nec alia res ei admixta fuit, sed sic permansit recondita, donec fuit incrossata, & frigiditas ei addita est. Iam igitur declaratum est, quòd modi corrupti flegmatis, ex parte saporum eius quatuor sunt, scilicet salsum, acre, ponticum, insipidum. Ex parte quoque essentiæ suæ quatuor, scilicet aquosum, vitreum, mucilaginosum, gipseum: Crudum autem in collectione mucilaginosi continetur.

De Colera rubea. Cap. XX.

COlera quoque rubea alia est naturalis, alia vero est superfluitas non naturalis. Naturalis est spuma sanguinis, cuius color est rubeus clarus, & est lenis acuta, quantoque calidior, tanto magis rubea. Quæ enim in corpore generatur, in duas partes diuiditur. Vna cum sanguine vadit, & cum eo penetrat. Causa necessitatis, & iuuamenti, scilicet vt ei misceat ad membra nutrienda, in quorum complexionibus magnam coleræ rubeæ partem oportet esse, secundum modum quem meretur de diuisione, sicut est pulmo, & iuuamētum est, vt sanguinem subtiliet, & in interioribus ipsum faciat penetrare. Alia vero pars colata ad chistim fellis transmittitur. Illud vero, quod de ea vadit cum sanguine cum eo penetrat, propter necessitatem, & vtilitatem. Necessitas duplex est, scilicet vt ipsum fel nutriat, vel vt totum corpus a superfluitate mundet. Similiter vtilitas duplex, vna est intestina a fle core, & flegmate viscoso abluere. Alia verò intestina, & animusculos pungere, vt quid ei sit necessarium sentiat, & egestionem emittat. Ideoque sæpe accidit colica causa opilationis, quæ fit in foramine, quod a felle ascendit ad intestina. Non naturalis autem colera, alia est, quæ a natura egreditur, propter causam extraneam, quæ sibi admiscetur. Alia verò propter causam sui, quia scilicet eius substantia est non naturalis. Item primæ partis alia est, cui extraneum illud, quod est admixtum, est flegma, cuius generatio magis est in epate, & hoc est scita, & famosa. Alia vero cui melancolia, & hoc est minoris famæ. Item famosa aut est citrina, aut vitellina. Flegma namque cui admiscetur colera, quandoque est tenue, & inde generatur prima, quandoque vero crossum, & inde generatur secunda, scilicet vitellis ouorum assimilata. Quæ vero minoris est famæ, colera vocatur adusta, quæ duobus modis veneratur: vnus est, vt seipsa aduratur, & accidat in ea cineritas, a qua eius subtile non separetur. Sed in ipso cineritas contineatur, & hæc quidem est peior. Alius autem vt ad eam extrinsecus colera nigra veniens cum illa misceatur, & hoc est melior. Huius autem speciei coleræ color est rubeus, sed non clarus, nec floridus, immo magis est sanguini similis, sed tenuis, plurimumque mutatur a colore suo, propter aliquas causas. Illius autem partis, quæ in substantia sua extra naturam est. Alia est, cuius generatio sæpius est in epate, quod fit quando quod est in sanguine subtile, aduritur, cuius spissitudo colera est nigra. Alia vero magis in stomacho generatur, & hæc duas habet partes, prasinam scilicet, & viridem, vt erugo æris. Et mihi quidem videtur, quòd prasina generatur ex vitellina cum aduritur. Adustio namque in ea nigredinem efficit, ex qua cum citrinitate mixta viriditas generatur. Zinaria vero, id est viridis, vt erugo æris, generari videtur ex prasina, cum intantum aduritur, donec eius humiditas siccetur, & redire incipit ad albedinem, propter sui siccitatem. Calor enim in humido corpore prius efficit nigredinem, deinde finita eius humiditate, denudat ipsum nigredine, & quod in eo superest albificat, sicut in lignis apparet, quæ prius in carbones conuertuntur, deinde in cinerem. Frigiditas autem econtra operatur albedinem in humido, nigredinem in eius contrario, hæc autem species, quæ zinaria vocatur, omnibus speciebus coleræ rubeæ calidior est, & peior, atque perniciosior, & de substantia venenorum esse dicitur.

De Melancolia. Cap. XXI.

COleræ nigræ similiter alia est naturalis, alia verò superfluitas non naturalis. Naturalis est boni sanguinis fex, & turbulentia, ac superfluitas, cuius sapor inter dulcedinē, & ponticitatem est. Hæc quoque cum in epate generatur, in duas partes separatur. Vna in sanguinem penetrat, & cum eo vadit causa necessitatis, & vtilitatis. Necessitas est, vt sanguini commisceatur, ad nutrienda membra, in quorum complexionibus magnam melancoliæ partem oportet esse, sicut sunt ossa. Vtilitas autem est, vt sanguinem restringat, & confortet, & inspisset. Alia verò pars ad splenem transmittitur, causa necessitatis similiter, & vtilitatis. Necessitas est, vt splenem nutriat vel vt totū corpus a superfluitate mundet. Vtilitas autem ex hoc accidit, quod in os stomachi quasi mulgendo profluit, & sic dupliciter vtilis est, & quia os stomachi stringit, & confortat, & inspissat, & quia commotionem in illo facit pp acredinem, famemque, ac deinde-

desiderium excitat. Scias autem, quod sicut colera rubea, quæ ad histim fellis transmittitur est illud, quo non indiget sanguis, & quod a felle egreditur, est illud quo nõ indiget fel: sic & colera nigra, quæ ad splenem transmittitur, est illud quo sanguis non indiget, & quod a splene egreditur, est illud, quo nõ indiget splẽ. Et quemadmodum illa colera rubea postrema exigilat virtutẽ expulsiuam inferius, sic & ista colera nigra postrema virtutem appetitiuam exigilat superius. Melancolia verò nõ naturalis nõ est ad modum hypostasis, & fecis, immo est ad modum adustionis, & cineritatis, & hęc est melancolia superfluens. Huius alia est, quæ est cinis coleræ, & quod de ea a dicitur, & hęc est amara. Differt tñ a colera rubea adusta, quia illa ẽ, cui cinis hic admixt⁹ fuit, hic autem non est, nisi cinis per se cognitus, cuius subtile resolutum est. Alia vero est cinis flegmatis, & si flegma valde subtile, & aquosum fuerit, eius cinis salsus erit, & si nõ, ad acetudinem, vel põticitatem trahit. Alia quoque est cinis sanguinis, & hæc salsa est, ad paucam dulcedinem trahens. Alia etiam est cinis melãcoliæ naturalis, quæ si subtilis fuerit eius cinis, valde acris erit, sicut acetum, quod cum super terram cadit ebulit, & eius odor acris est, a quo muscæ fugiunt, & alia. Si verò fuerit crossa, minoris acredinis erit, cum ponticitate pauca. Hæ sunt ergo species humorum naturalium, & superfluentium.

De quatuor humorum generatione secundum quosdam. Cap. XXII.

EX lib. de Anathomia. De humorũ gñatione duplex est opinio. Quidam enim dñt, quod gñantur in epate materialiter, & formaliter. Alij verò, quod sanguis tñ in epate per materiam, & formam. Reliquæ verò tres in epate tñ per materiã, & in aliis per formam. Hac vtentes consideratione, quod epatis substantia tenera est, & mollis, ac delicata, facileque alterabilis. Colera verò furiosus, & humor igneus. Flegma autẽ humor frigidus, & humidus, liquidus, ac fluidus. Melãcolia quoque furiosa, & sicca. Vnde humores isti, si formarentur in epate, cum ad illorum formationem aliqua exigeretur mora, suis qualitatibus in illo digestionem impedirẽt, eiusque substantiã teneram dissiparent. Natura igitur, cui virtus est humida, nutritiua corporis, ac regitiua, a puriori parte succositatis ptisanarum a stomacho, & intestinis quibusdam ad epar, per venas meseraicas, sanguinem tan quam sibi amicũ, nullamque læsionem epati, sed potius sua caliditate secundæ digestionis vigorem præstiturum, in epate formauit. Materiam autẽ coleræ segregans a predicta succositate, per quandam viam, siue porum eam in chistis fellis deportãdo seclusit, de qua illam in essentiam coleræ transubstantiando coleram formauit. Materiam quoque melancoliæ similiter a succositate iam dicta segregando, per quandam viam ad splenem deportauit, ibique ex ea melancoliam formauit. Porro materiã flegmatis partim ad corpus, partim ad pulmonem, partim ad cerebrum, partim ad articulos, & iuncturas deportauit, vnde nullũ habet specialem locum sibi deputatum. Notandum verò, quod a chisti fellis duo pori oriuntur, per quorum alterum ad inferius os stomachi melancolia deportatur, vt retentionem suis qualitatibus excitet, & digestionẽ confortet, sua ponderositate cibaria comprimens, eaque ad fundum stomachi infundens, vt ibi melius decoquantur, per alium autem vsque ad saccum desertur, ad feces in sacco contentas, sua ponderositate depellendas. Flegma verò de diuersis partibus corporis deportatur in stomachum ad expulsionem sua frigiditate faciendam.

De eodem secundum Auicennam. Cap. XXIII.

AViccnna lib. 1. Humores in corpore sic gñantur. Nutriẽs, dum masticatur, aliqua conuersione permutatur, iamque incipit digeri. Cuius signum est quod nec primus odor, nec primus sapor in eo reperitur. Superficies enim oris est superficiei stomachi contigua, & quasi vna cum illa. Est igitur in ore digestiua virtus ex stomacho, & auxiliatur in hoc saliua per digestionem acquisita, in qua cadit calor innatus. Postquã verò cibus stomachũ ingreditur, tunc integre digeritur, non pp stomachi calorem tñ, sed pp calorem membrorũ, quæ circundãt ipsum. A dextra quidem epar, & sinistra splen. Splen namque calefacit, non pp sui substantiam, sed pp arterias, & venas multas, quæ in eo sunt. Ab interiori vero zirbum, quod cito calorẽ adipis causa suscipit, & ad stomachum reducit. Superius autẽ cor, mediante diafragmate ab eo calefacto. Cumque nutriẽs in primis digeritur, eius essentia fit in multis animalium auxilio eius, quod ei admiscetur, de eo quod bibitur plerumque chilus, & est substantia liquida, ptisanæ similis in spissitudine. Deinde eius subtile a stomacho, & intestinis attrahitur, ac p vias venarũ meseraicarum, quæ subtiles ac duræ, & omnibus intestinis continuæ sunt impellitur, & ad venam peruenit, quæ epatis porta vocatur. Penetrat igitur in diuisionibus, & in ramis portæ intrantibus, seque minorantibus, ac subtiliantibus, ad modum capillorum decurrentibus orificiis diuisionum radicum venæ, quę a gibbo epatis ascendit. Non autem facit ipsam in illas coangustationes penetrare, nisi superflua commixtio aquæ bibitæ supra id corpus indiget. Cum igitur in istarum venarum villis diuiditur, fit quasi totaliter epar tangat huius chili totalitas, & ob hoc tunc eius operatio vehementior est, ac fortior & velocior, & tunc coquitur. In omni verò huiusmodi decoctione est res, quæ est sicut spuma, & hæc est colera rubea. Et res, quę est sicut hipostasis, hæc est melancolia, quæ ambæ sunt naturales. Et fortasse cum eis erunt, aut res adusta, si decoctio superflua fuerit, aut res nõ bene cocta, si decoctio minor, quãm debet, extiterit. Adusti vero subtile est mala colera rubea, eius autem spissum est mala melancolia, & ambæ sunt non naturales. Quod autem non bene coctum est, flegma est. Quod vero de hoc toto res colata est, & bene cocta sanguis est. Qui tamen quamdiu est in epate, subtilior est, quam debet, propter aquosam superfluitatem, quæ propter rem quam diximus, necessaria est. Cumque sanguis ab epate reparatur, ab aquositate superflua illico mundatur. Extrahitur enim aquositas a sanguine in vena, quæ ad renes descendit, & fert secum sanguinem, qui ad renes nutriendos sua quantitate, & qualitate bonus existit, nutritque renes huius aquositatis vnctuositas, & sanguineitas. Deinde aliud, quod remanet, descendit, vel tendit ad vesicam, & post ad virgã. Sanguis autem essentiæ bonæ per venam magnam ab epatis gibbo sitæ ascendentem vadit, ac per venas, quæ ab ea, vt rami separantur, tendit. Deinde in gepeguil, i. vias venarũ, quæ dñr meseraicæ, & sunt inter intestina & epar, postea in seguethi gedeguil, i. minores venas, post in sugentibus seguerhi, i. adhuc minoribus. Deinde in venis, quæ sunt sicut villi capillaribus, &c. Tandem ab orificiis earum resudando labitur in membra.

De causis eorundem. Cap. XXIIII.

EFficiens itaque causa sanguinis, est calor temperatus. Causa materialis est, quod de nutrientibus temperatum est, & de bonis potibus. Formalis causa est eius decoctio bona. Finalis autẽ est vt corpus nutriat. Causa efficiens coleræ rubeæ est igneus calor superfluus, propriẽq; in epate. Causa materialis est, quod de nutriẽtibus subtile est calidum, dulce, vnctuosum, & acutũ. Causa formalis est decoctionem ad superfluitatem procedere. Finalis autem est necessitas, & vtilitas quas prædiximus. Efficiens autem causa flegmatis est caliditas attenuata. Causa materialis est, quod de nutrientibus est crossum, humidum, viscosum, frigidum. Formalis est decoctionis attenuatio. Finalis verò necessitas, & vtilitas eius, quas nominamus. Melancolię autem hipostasiæ quidem causa efficiens est calor tẽperatus. Adustæ vero causa efficiens est caliditas ab ęqualitate egressa. Causa materialis eius est, quod de nutrientibus est vehementer crossum, paucæ humiditatis, & eorum calidum fortius est in illo. Causa formalis est vox hipostasiua, sm vnũ duorum modorũ, vnde neque labitur, neque resoluitur. Causa finalis est necessitas, & iuuamentum eius. Melancolia multa fit, aut pp caliditatem epatis, aut pp debilitatem splenis, aut pp frigoris congelãtis vehementiam, aut pp constrictionis perseuerantiam, aut pp ęgritudines multas, & prolixas, quia pp illud humores facti sunt cineres. Cũque melancolia multiplicatur, & inter stomachum & epar stat, sanguis & bonorum humorum generatio cum ea minoratur. Sciendum autem, quod caliditas, & frigiditas generationis humorum causæ cum aliis existunt causis, sed caliditas ęqualis sanguinem generat, si perfluens vero coleram rubeam, multumque superflua melancoliam generat, pp adustionis superfluitatem. Porro frigiditas flegma gignit, & multum superflua melancoliam generat, pp superfluitatem congelationis. Oportet autem attendere virtutes passiuas, cum virtutum actiuarum distantia. Nec oportet credere, quod omnis complexio sibi similẽ generat, & non sui contrarium, per accidens quidem habet, non per essentiam. Frigida namque, & sicca complexio plerumque generat humiditatem extraneam, non pp conuenientiam, sed pp digestiuæ debilitatem. Humores autem hi, sicut in suis generationibus, sic & in suis motibus causas habent. Motus enim, & rẽs calidæ sanguinem mouent, & coleram rubeam. Fortassis etiam mouẽt melancoliam, & fore faciunt eã. Quies autem flegma fore reddit, & aliquas melancoliæ species. Ipsæmet etiam existimationes mouẽt humores, verbi gratia, sanguinẽ mouet res rubeas intueri. Quapp prohibemus illũ, ex cuius naribus fluit sanguis, res splendidẽ rubeum habentes, aspicere.

De

De Signis abundantia humorum in corporibus. Cap. XXV.

RAzi in Almansore, in 2. parte. Sanguinem abundare significant coloris rubedo, corporis caliditas cum eiusdẽ tensione, aliquã & oscitatione, multusque somnus, & venarum repletio cum ipsarum intensione, & pruritus loci, a quo sanguis solet minui. Sanguis similiter ex naribus, gingiuis, leui tactu fluens, capitis, & oculorum, ac temporum grauitas, & ingenij, sensusque turbulentia, pulsus magnitudo, & oris dulcedo præter solitum. In ore quoque vesicæ paruæ, & in corpore carbunculi, vrina rubea, & spissa. Coleram vero rubeã abundare signant coloris citrinitas, oris amaritudo, multaq; in ore siccitas, & multa sitis, appetitus quoque debilitas, & fastidium, & vrina ignea, & clara. Porro coleram nigrã dominari signant ardor stomachi, multitudo canini appetitus, fuscus color, nigredo sanguinis, ac spissitudo, vrina nigra, vel rubea, fusco participans colore, vel viriditati appropinquans. Si corpus præterea tale sit, in quo colera nigra generari solet, vt corpus brunum, & macrum. In corporibus. n. albis, & crassis, & a pilis nudis, raro vel nunquam generatur. Huius præterea signa sunt, si corporis scabies acciderit, & morphea nigra, pustulæ malæ, splenis augmentatio. In flegmatis autem dominij significatione sunt multitudo viscosæ saliuæ, & sitis paucitas, vrina alba, pigritiaq; & hebetudo, & malus somnus, corporis lubricitas, & digestionis tarditas. Epistola prædicta Hipocratis. Nã quotiens aliquid increscit ex ipsis humoribus, aut minus habet ægritudinis, aut casus veteres facit. Itaque cum incurrit quis ægritudinem da causa sanguinis, quia sanguis (vt superius dixi) ferueus, & humidus est, debet econtrario medicamen occurrere, quod sit frigidum, & siccum, & sic de alijs. Auicenna vbi supra. Sciendum etiam, q; si quis humores subtiles habet eorum euacuatione debilitatur, multum enim nocet in sui fortitudine potorum eius amplitudo, quoniam humores subtiles de facili resoluuntur, resolutionem vero sequitur debilitas. Quod enim ad resoluendum est facile, spiritui facile associatur in sua resolutione, & ideo cum ipso resoluitur.

De Signis eiusdem in somnijs apparentibus. Cap. XXVI.

RAzi secunda parte. Somniorum quoque diuersæ visiones designant in corporibus dominantes humores. Cum. n. frequenter in somno videt quis pluuias, & fluuios, & mare humiditas eius ĩ corpore multa designatur adesse. Ignes autem & fulgura, ignesque frequenter somniare, coleram rubeam designant. Rubei vero colores ac tincti, nuptiæq; ac cibaria dulcia, sanguinisq; fluxus, abundantiam sanguinis designãt somniata. Porro fuscus color, atque nigredo, timores, pauoresque si apparuerint in somno, coleræ nigræ significatur operatio. Præterea cum aliquis somniat se manere quasi in loco niuis, vel frigida a quo lædatur, frigoris victoria signatur. Cum autem in balneo, vel in igne, vel igne, caliditatis excessus designatur. Cum vero somniat se quasi volare, vel transnatare, siccitatis excessus, & humorum leuitas ac subtilitas demonstratur. Porro si quis ab aliquo se quasi grauari somniauerit, repletione laborare ostenditur. Quisquis etiam per loca quasi coenosa, & fœtida se incedere conspicit, humores in corpore putridos se habere ostendit. His autem contraria significationem habent contrariam. Itaq; qui somniat, q; quasi per hortos odoriferos incedat, æqualitatem humorum, & a putredine remotionem habere se designat. Qui vero per foramina, vel angusta loca se ambulare conspicit, instrumenta aerem attrahendi impedita in se ostendit.

De Coagulatione corporis. Cap. XXVII.

AVicenna in primo casu Generationis autem corporis humani principium duæ sunt res. Vna. s. sperma viri, quod locum tenet materiei, hæ quidem duæ substantiæ communicant in hoc, q; ambæ fluidæ sunt, licet postea diuersificentur. Aqueitas tamen, & terreitas in sanguine, & spermate muliebri plus abundant. Aereitas tamen & igneitas in spermate viri superant. Oportet igitur vt principium coagulationis horum duorum sit humida coagulatio, licet terreitas, & igneitas sint iunctæ in eo, quod ex eis fluit, & terreitas quidem cum eo quod in ea existit, ex duritie. Igneitasque cum eo quod est in ea, ex virtute maturandi, his enim iuuant se, & coagulatum durum faciunt, hoc tamen in nostris corporibus ad terminũ coagulationis durorum corporum non peruenit, qualia sunt lapides, & vitrum, ita q; nihil resoluatur, aut si quid resoluatur, resoluatur quod non sensu percipitur, tunc enim secuta essent nocumentis, quæ propter assiduam aut longissimam resolutionem accidunt. Non est autem ita. Quapropter corpora nostra duabus nocumentorum speciebus sunt opposita. Vna est humiditatis resolutio, ex qua creati sumus, & hæc inordinate aduenit. Alia est humiditatis putrefactio, eiusque corruptio, & ipsius alteratio, quæ fomento vitæ conueniens non est. Et hic quidem alius est a primo modo, licet sua malitia ad siccitatem ducat, quia corporis humiditatem prius exiccari facit, & ex eo, quod nostris corporibus est conueniens corrumpit, ac tãdem ad putrefactionẽ resoluitur. Hæc autem putrefactio, quidem in primis corrumpit humiditatem, postea resoluit eam, & siccam rem dimittit ciner eiam. Hæc igitur duo nocumẽta sunt a cæteris nocumentis aliena, quæ propter alias accidunt causas, vt congelatiua frigiditas, & venena, speciesque, solutionis, & continuitatis, & ægritudines reliqua. Vnaquæque vero duarum prædictarum specierum aduenit, ex causis extrinsecis, & intrinsecis. Et extrinsecæ quidem causæ sunt, sicut aer dissoluens, & putrefaciens. Et intrinsecæ quidem causæ sunt, sicut calor nobis innatus, humiditates nostras resoluens, & calores extranei a nostris nutrientibus in nobis generati, reliquaq; nostras humiditates putrefacientia. Omnes autem hæ causæ se adinuicem iuuant in exiccando nos. Verumtamen perfectio, & integritas nostra, potentiaq; perficiendi nostram operationem non est nisi propter multam siccitatem, quæ nobis accidit, deinde siccitas incessanter procedit, donec nos perimat. Hæc igitur siccitas, quæ nobis accidit, res est nobis, vtcunque non necessaria. Nos siquidem a principio consistimus in vltima humiditate, vnde oportet, vt calor noster ipsum superet, alioquin suffocaretur in ea. Procedit igitur in illam assidue agendo, ipsamque semper exiccando, donec æqualitatem attingat.

De Resolutione caloris innati. Cap. XXVIII.

DEinde vero cum corpora nostra ad temperamentum, siccitatis terminum perueniunt, calore vt erat existẽte, fortior est siccitas quàm prius, quia materia minor est, & propter hoc magis recipiens. Inde ergo sequitur, vt siccitas supra siccitatem temperata augmentetur, one esset augeri donec humiditates consumat, hominemque perimat. Calor igitur innatus est accidẽtaliter causa seipsum extinguẽdi, quia fit causa sui ipsius materiam consumendi, sicut lampadis flamma, quæ iccirco extinguitur, quia materiam suam consumit. Itaque quanto plus siccitas secundum augmẽtum procedit, tanto calor innatus secundum diminutionem incedit. Defectus igitur incessanter crescit vsque ad vltimum, qui est defectus restaurandi humiditatem in loco eius, quod resolutum fuit. Siccitas ergo duobus modis augmentatur. Vnus est diminutio potentiæ recipiendi materiam. Alter minoratio humiditatis in se, propter caloris resolutionem. Augmentatur ergo caloris debilitas, propter siccitatis in membrorum substantia dominationem, & etiam propter humiditatis innatæ diminutionem, quæ est sicut materia, & sicut oleum flammæ lampadis. Flãma nanque duas habet humiditates, aquam scilicet & oleum, quarum vna consistit altera extinguitur. Sic & calor innatus humiditate naturali consistit, & ab augmento extraneæ extinguitur, quæ prouenit ex debilitate digerendi, & est sicut humiditas aquea flammæ. Cumque siccitas ad complementum accedit, calor innatus extinguitur, & mors naturalis subsequitur. Corpus autem non ideo permanet dum viuit, q; humiditas ipsius innata resolutioni caloris mundani, & caloris sui corporis, & eius qui ex motibus suis accidit, tam lõgo tempore resistat, cum ipsæ in essentia sua debiliores sint ea, imo ipsum stare facit nutriens, dum id quod ex ea resoluitur restaurat. Nec est ars sani tatem custodiendi, quæ nos a morte securos faciat, vel corpus a nocumentis extrinsecis muniat, aut ad vltimam vitæ longitudinem, quæ est secundum hominem absolutè perducat. Sed de duabus rebus securitatem præbet, a putrefactionis scilicet prohibitione, & humiditatis defensione, ne cito resoluatur. In eius quoque fortitudine consistit, vt ipsum vsque ad tempus debitum, secundum suam primam complexionem faciat permanere. Corpora nanque non omnia sunt æqualia in fortitudine radicalis humiditatis, & caloris innati radicalis, immo in his existunt diuersa, & hoc quidem fiet per regimen restaurationis, quæ fit in corpore loco eius, quod resolutum est, & per regimen prohibens dominium causarum siccitatem accelerare, facientium. Per regimen quoque custodiens a generatione putrefactionis, propter tutelam corporis, & custodiam a potestate caloris extrinseci, vel intrinseci. Huiusmodi autem custodiæ administrationi duæ virtutes attributæ sunt, quibus deseruit medicus.

dicas. Vna scilicet naturalis quæ nutritiua dicitur, & restaurat id quod de corpore resoluitur, cuius substantia terreitati, & aqueitati attinet. Altera est animalis, hæc est virtus pulsatiua, quæ restaurat id quod de spiritu resoluitur, cuius substantia aerea est, & ignea. Et quia nutriens non fuit simile nutrimento in potentia. Ideo creata fuit virtus immutatiua, quatenus nutrientia muret in similitudinem nutritorum, in effectu, & vt pro certo sic nutriens in effectu. Ad hoc igitur creata sunt instrumenta, & cannales, quæ sunt ad attrahendum, & expellendum, & retinendum, ac digerendum.

De Spermate, & eius origine. Cap. XXIX.

AVicenna in 3. canone. Sperma est superfluitas digestionis quartæ, quæ fit cum dispertitur cibus, in membris, resudando a venis, tertia digestione iam expleta. Generatur autem in testiculis, tanquam in principalibus membris ex humiditate delata ad eos in venis, quæ est quasi superfluitas cibi, quasi in corpore toto. Est autem sanguis magis digestus, magisque subtilis, & est de summa humiditatis proximæ coagulationi, ex qua etiam nutriuntur membra dura, vtpote venæ, & arteriæ, & his similia. Et quandoque reperitur ex ea plurimum in venis retentum, ad quod iam digestio quarta præcessit, & remansit, vt ex ipso venæ nutriantur, aut perueniat ad membra homogenia, & nutriat ea, præter q necessaria sit magna alteratio illius, & propter illud prouenit sperma ex eo. Commouetur itaque per spiritum in meatibus ex vena pulsatili, & vena quieta venientibus, quæ sunt radices duæ ramificatione plurimorum anfractuum, & inuolutionum, & post ab eis in vasa spermatis effunditur, indeque in coitu naturali per virgam ad matricem proijcitur, cui cum apertione obuiat matricis orificium, & attractione vltima conueniunt duæ partes in vnum. Hipocras ait, q plurimum, materia spermatis est in cerebro, & descendit ex duabus venis, quæ sunt post ambas aures, propter hoc ambarum fleubothomia generationem abscindit, & sterilitatem incurrere facit. Harum itaque sanguis est lactens, & quia non elongantur a cerebro, & his quæ sequuntur ipsum spacio longo, ideo sanguis illius alteratur complexio, a cerebro nanque proueniunt ad nucham, eique continuantur, & inde ad renes, post hoc ad venas quæ veniunt ad testiculos. Mihi vero videtur, q non oportet, vt sperma sit ex cerebro solo, quamuis eius fermentum sit ex cerebro. Oportet enim vt ei sit ex omni membro principali fons, & ex alijs membris resudatio ad istas radices, & propter illud est assimilatio.

De causis exuberationis spermatis. Cap. XXX.

CAusa vero exuberationis spermatis, aut est in ipso spermate, aut in vasis eius, aut in lacertis conseruantibus ipsum, aut in renibus, aut in principijs. Causa quidem quæ est in spermate, aut est eius multitudo propter paucitatem coitus, & multam acceptionem generantium sperma, propter quam indiget motu expellente, aut propter suam tenuitatem ob quam resudat sicut & omne tenue, aut propter suam acuitatem ob quam mordicat, & necessarium est naturæ ipsum expellere. Causa vero quæ est in vasis spermatis, aut est debilitas retentiuæ propter malitiam complexionis, aut vehementia expulsiuæ virtutis, aut ægritudo officialis ex spasmo thetano, quæ necessatio faciūt motus extraneos. Vnde & expulsiua mouetur, & expellitur sperma tanquam nocinum, sicut accidit vomitus cum aliquid nocet stomacho. Spasmus quidem ipse est pressor, & eijciens expressor. Spasmus nanque membrorum spermatis est solutiuus, & spasmus lacerti ani est retentiuus, nam lacertus ani creatus est ad retinendum, & ille ad exprimēdum. Est autem in eis mollificatio, quare non retinetur propter dilatationem accidentem meatibus. Causa vero in lacerto cōseruatiuo est spasmus iterū, & mollificatio. Sed causa in renibus est, quia quandoque accidit eorum adipi liquefactio ex vehementi coitus desiderio, vel ex multitudine coitus, & ob hoc in coeuntibus egreditur post vrinam ex ea res plurima, & hæc quidem est mala destruens virtutem, & corpus. Causa denique in principijs est, vt cum multiplicatur cogitatio in coitu, & auditus verborum eius, aut accidit ei, qui desiderat in natura coitum illi simile, vnde mouetur ad operationem suam aliquo motu debili, & emittit humorem ante vrinam, aut forti, & descendit sperma. Causæ vero multitudinis pollutionis sunt causæ exuberationis, & motus spermatis, & quandoque non mouetur nisi per somnium, proprieque cum dormit aliquis super ceruicem, secundum modum iam dictum. Et eius cura est cura illa, & strictura lamine plūbi super dorsum est impressio magna. Sed quandoque renibus nocet, & ideo hoc iterum in eo attendere oportet, similiter etiam in lecto infrigidantia, & dormire super folia salicis, & similia.

De Causis erectionis virgæ. Cap. XXXI.

SVnt autem in virga meatus tres scilicet vrine, spermatis, & alguadi. Aduenit autem ei virtus erectionis, & ventositas a corde, desiderium ex epate. Desiderium quoque naturale quandoque fit ei causa renum, & apud me principium est eius ex corde. Et vsus quidem coitus hoc membrum confortat, ipsumque lacertosum facit, & ingrossat. Dimissio quoque liquefacit, & arefacit, sicut & Hipocras dicit. Causa denique & desiderij, & motus eius, aut est meditatiua aut est propter multitudinem ventositatis in sanguine ex quo generatur sperma, ad cannam etenim concauam defert ventositatem forte spiritus desideratiuus, cum quo incedit sanguis plurimus, & spiritus crossus. Ex illo itaque sanguine instrumentum viri nutritur, inflatur, & erigitur. Hanc erectionem adiuuat omne in quo est humiditas extranea præparata ad hoc, vt conuertatur in ventositatem. Fit & quandoq; propter illud quod mouetur ex desiderio propter præparationem membri ad illud. Et iterū cum congregatur sperma in membris coitus, & multiplicatur inquit situ separationis eius, mouentur materiæ in ipsis. Et quandoq; fit erectio propter mordicationem materiæ stantis in glandulis, positis in duobus lateribus orificij vesicæ, vel materiæ subtilis ad eam ex renibus venientis, sicut etiam fit propter motum ipsius spermatis cum acuitur, & multiplicatur, & mordicat. Causa denique propinqua multæ tentionis virgæ ad modum chordæ, est multitudo crossæ ventositatis in partibus membrorum coitus, & huiusmodi causa ventosa, aut est in ipso neruo concauo, aut est ei superueniens ex arterijs, & venis, aut vasis spermatis, aut sunt duæ res simul. Et materia quidē huius ventositatis est humiditas plurima. Efficiens autem ipsam est caliditas pauca. Ad hoc etiam adiuuant aliquando causæ præcedentes, aut ex cibis calidis acutis, aut ex inflatiuis, vt sunt cicer, & vua, & vitellus oui, & illa quæ aggregant vtramque rem, vt eruca, & illud cui proprietas inest generandi sperma, sicut vinum nouum, aut ex dispositionibus, & figuris, sicut est multitudo dormitionis super collum, vnde sperma liquefiendo conuertitur in ventositatem, aut strictura ancharum cum cingulis, aut corrigijs, vnde dilatantur orificia venarum. Quandoque etiam peruenitur ad priapismum, vt si causæ confortentur, & fiat erectio fortis, atque remaneat, quamuis nō assit desideriū.

De horis coeundi. Cap. XXXII.

COitus ille sanus est, qui fit in hora quam superfluitatis euacuatio sequitur, alleuiat enim corpus, & perparat ad augmētum. Sed in coitu figuræ quędam malæ sunt, vt si mulier super virum ascēdat, ex hac enim timetur ramex, & inflatio, & vlcera virgæ atque vesicæ propter laborem eiectionis spermatis. Dubitatur quoque ne aliquid in virgā currat ex parte mulieris. Retentio quoque spermatis in coitu valde mala est, & quandoque perducit ad constrictionem vnius duorum ouorum, præterea oportet ne fiat coitus necessitate fecis, aut in hora mingendi, neque enim exercitio, vel motu, vel post passionem animalem fortem. Oportet etiam vt non fiat super repletionem, prohibet enim digestionem, & eadem facit in ægritudines. Item ne fiat cum adest vacuitas, hoc enim nocibilius est, & onerosius naturæ magisque pernecans calorem innatum, & magis attrahēs liquefactionem, & ethicam, & arefactionem, immo oportet, vt fiat cum cibus a stomacho descendit, & completa digestione prima, & secunda mediata dispositione in digestione tertia. Non igitur (vt ait quidam) fieri debet post complementum, tertiæ digestionis. Illa enim est hora vacuitatis cum corpus incipit in spatione, & in omnib. membris sunt reliquiæ cibi in via digestionis. In huiusmodi dispositione sunt aliqui in principio noctis, & ob hoc illa hora conuenientior est eis ad coitum cæteris horis, quia longus somnus ei succedit, & cum eo virtus accrescit, & aqua figitur in matrice propter somnum mulieris, præterea cauendus est coitus post euacuationes fortes ex vomitu, & fluxu ventris, & colica passione, & dyarria subito facta, motusque corporeos, & animales, & apud motum vrinæ, & stercoris, & fleubothomiā. Dyarriam vero antiquam alleuiat quandoque sua exiccatione, & trahendo materias ad partem aliam a parte intestinorum. Melior autem horarum æqualium est illa quam determinauimus, & in hora quidem coitus expellitur matrix ad orificium quasi procedens, desiderando per naturam attrahere sperma. Ante violationem vero puellæ virginis sunt in ore matricis panniculi contexti ex venis, ex ligamentis valde subtilibus, orti ex omni membro eius, quos violatio destruit, & quod in eis est ex sanguine currit.

De

De causis sterilitatis, & difficultate impregnationis. Cap. XXXIII.

CAusa sterilitatis aut est in spermate viri, vel mulieris, vt malitia complexionis diuersificantis virtutem generationis scilicet calidæ, & frigidæ, aut humidæ, vel siccæ. Aut est in membris generationis, vt in matrice, vel virga. Vel instrumentis spermatis, vt est debilitas aut corruptio, breuitas aut amplitudo. Aut propter causã in principijs, vt est tristitia, vel timor, dolores capitis, & debilitas digestionis, & satietas nauseatiua. Ad hæc enim vt fiat conceptio oportet, ꝙ membra digestionis, & membra spirituum fortia sint. Aut est propter errorem accidentem, vt quando spermatis emissio fit ante complementum aut post; siue quando vir & mulier diuersi sunt in tempore coitus, ita ꝙ vnus eorum semper antecedit alium in emissione spermatis. Razi in lib. diuisionis ægritudinum. Difficultas impregnationis fit propter multitudinem adipis, aut paruitatem virgæ, aut quia mulier post coitum cito surgit, & ambulat, & mouetur, spermaque cadit. Aut propter ventositatem crossam in matrice. Aut propter eius lubricitatẽ, aut propter multitudinem caliditatis eius, aut siccitatis, aut frigiditatis. Aut quia mala est complexio spermatis, aut propter emorroides, & vlcera mala, aut propter opilationem meatus, quæ fit propter adipem, vel carnem ortam.

De Impregnatione, & embrionis formatione. Cap. XXXIIII.

CVm itaq; matrix super sperma colligitur, tunc dispositionum prima quę aduenit illic est spumositas spermatis, quia virtus informatiua mouet illud, quod est in spermate de spiritu animali, & naturali, & vitali ad mineram vniuscuiusque eorũ in qua figitur, & creatur ex eo illud membrũ, propter hoc reperitur exufflatio tota repelli ad medium humiditatis, vt præparetur locus cordis. Deinde vero fiunt ab ei⁹ latere dextro, & a latere supremo duæ vesicæ, quasi ramificatæ, ab eo tangentes ipsum vsque ad horam. Deinde vero separantur ab eo ac discernuntur, & prima quidem fit illud ex quo creatur cor, dextra vero illud ex quo epar. Porro alia sanguine impletur ad albedinem decliui, & penetrat ad exteriorem partem humiditatis sparsæ post duas vesicas, ventositas mundans eam, vt recipiat propter eam restaurationem ex matrice, & ex spiritu, & ex sanguine, creaturq; vmbilicus, & qđ primo creatur tunc est panniculus, veruntamen vesicæ cordis, & epatis, ac cerebri præcedunt creationem vmbilicis, quãuis horum trium complementum illius substantiæ complemento postponatur. Et reuera primum membrũ quod creatur est cor, quamuis feratur Hipocras hoc dixisse de cerebro, & oculis, sicut testificatur dispositio pullorum in ouis. In sequentibus autem capitulis dicit esse rectius, vt sit primũ quod creatur epar, quoniam operatio prima corporis est nutrimentum. Sed eius sermo probatur esse corruptus, quia non nutritur membrum animalis, in quo non est sustentatio vitæ cum calore naturali. Si ergo est, secundum quod ipse æstimat, illud in primis creari oportet, cuius operatio præcedere debet. Necesse est autem vt creetur membrum, a quo procedit calor naturalis, & spiritus vitalis, ante creationem ipsum nutrientis. In mulieribus quidem tardiores sunt embriones, quàm in masculis. Est autem spatium spumæ sex dierum aut septem, in quibus informatiua informat embrionem, non petẽdo aliquid ex matrice, post hoc appetit. Est ẽt inceptio linearum atque punctorum tribus alijs diebus, fiuntq; nouem. Deinde vero post sex alios dies penetrat in toto sanguinitas, & quandoque antecedit vno die, aut duobus, & fit illud vnde creatur, sicq; fiunt. 15. a cõceptione. Post hoc 12. diebus fit humiditas, caro. Iamque discernuntur frusta carnis in tribus membris manifeste, & alia separantur à contactu aliorũ, & extenditur humiditas nuchæ, & quandoque postponitur, aut antecedit duobus diebus, aut trib. Deinde vero post nouem dies separatur caput ab humeris, & extremitates a lateribus, ac ventre, ita vt discernat sensus in quibusdam eorũ, & occultẽ in quibusdã, ita vt sentiat post illud quatuor dieb. cõpletis s. dieb. 40. a cõceptione, aliqñ tñ & raro postponitur, vsq; ad 45. dies, minus aũt in hoc est vsq; ad 35. dies.

De creatura matricis, & nutrimento fœtus, eiusque panniculis. Cap. XXXV.

MAtrix si quidem ex duabus tunicis est creata, quarum intrinseca propinquior est ad hoc, vt sit venenosa. Ipsarumq; venarum orificia, quæ in ea figuntur matricis foramina nuncupantur, his embrionis, panniculi cõtinuantur, & ex his currit sanguis menstruus, & ex eis embrio nutrit. Exterior vero tunicæ propinquior est ad hoc vt sit neruosa, incrossatur autem matrix, & inspissatur in hora menstruorum, quasi impinguetur. Deinde vero cum purgatur extenuatur, & exiccatur. Et ipsa attenuatur iterum cũ magnitudine embrionis, & dilatatio eius est secũdum dilatationem corporis illius. Cum autem dicitur ꝙ matrix sit neruosa, non intelligitur ꝙ sit ex neruis cerebri, sed quia sit ex substãtia neruis simili, s. alba, sanguine priuata, viscosa, extensiua, nec ei adueniunt ex cerebro nisi nerui pauci quibus sentit. Sanguis autem mẽstruus in prægnante diuiditur in tres partes. Vnã. s. quæ conuertitur in nutrimentum. Aliam quæ ad mammillas eleuatur. Tertiã quoque quæ est superfluitas stans, donec hora ueniat vt expellatur. Fętus quoq; tribus panniculis continetur. s. secundina, quæ comprehendit ipsum, & in ea venæ contexuntur in transuerso, cuius pulsatiles in duas uenas diuiduntur, & eius quietę in unam uenam. Hic panniculus biles uocatur, & ad ipsum vrina fętus effunditur. Alio quoque qui dicitur abgas, & est profundatio sudoris, nec est necessarium vas aliud superfluitati egestionis, cum sit illud ex quo nutritur subtile, in quo nõ est duricies neque fex, neque separatur ibi nisi aquositas vrinæ, vel sudor. Tertius autem est panniculus fętui propinquior exterisque subtilior, ut aggreget humiditatem resudantem ex embrione.

De causa masculinitatis in fœtu. Cap. XXXVI.

CAusa masculinitatis in fętu est sperma uiri, & caliditas eius, & abundantia ipsius, & conuenientia coitus in hora mundificationis, & prouocatio spermatis ex rene dextro, qui calidior est & altior, & epari propinquior. Vnde & eius sperma calidius est, atque spissius: Similiter & quando cadit in dextro matricis. Regio quoque frigida, & tempus frigidum, & ventus septentrionalis iuuant ad masculinitatem, contrarium autem ad contrarium. Similiter & ætas adolescentiæ absq; pueritia, & senectute. Et dicunt quidam ꝙ si currit ex dextro viri ad dextrum mulieris masculinat. Si autem ex duobus sinistris fęmininat. Si vero currit ex sinistro ad dextrũ erit fęmina masculina, & si contrario masculus fęmininus. Dixerunt aũt pleriq; ꝙ non inuenitur in abortu masculus cõpletus an. 30. dies, nec fęmina an. 40. Prægnans masculum habens est melioris coloris, & pluris leuitatis, & agilitatis, faciei quoq; mundioris, ac sanioris appetitus, & quietorum accidentium. Sentit quoque grauedinem lateris dextri, quia plurimum generatur masculus ex spermate ad dextram laterum matricis expulso, quod accidit aut propter desiderium illius lateris ad recipiendum, aut quoniam expulsio fit ex testiculo dextro. Præterea quando mouetur fętus mouetur ex latere dextro prius. Lac quoq; currit in primis ad dextram pupillam, & prouocatur in primis. Estq; lac eius crossum, viscosum, non tenue, & aquosum Item huiusmõi prægnans cum a statione mouetur, prius dextrum pedem mouet, & cum erigitur super manum dextram sustẽratur. Oculus quoque dexter ipsius leuioris est motus, atque velocioris. Masculus post tres menses mouetur, fęmina post quatuor. Signa vero p̃gnantis cũ filia sunt multitudo vlcerũ pedũ, & apostematũ eorum. Qñq; tamen huiusmodi pręgnans est cum masculo, sed non est masculus nisi debilis, & est mollificatarum venarum.

De Signis masculinationis in viro, & muliere. Cap. XXXVII.

VIr quidem faciens masculos est fortis corporis, & æqualis carnis in duritie, & mollitie, multiq; spermatis magnorumq; testiculorum, manifestarum venarum, fortis desiderij, quem non debilitat coitus, & ex cuius dextro sperma eijcitur. Cumq; adolescentis prius dexter testiculus inflatur, tunc ipse est masculinans, cum vero sinister fęmininans. Ille similiter ad quem festinat pollutio, non a nocumento spermatis faciens est masculos. Ex mulierib. autem masculinans est illa, quę est ęqualis coloris, & formæ, non grauis corpore, neq; mollis, nec eius menstrua subtilia sunt cruda, nec pauca, aquosa, & adusta valde. Eius quoq; digestio bona est, & venæ apparentes ad exteriora procedentes, cuius sensus, & motus, secundum, ꝙ oportet existunt nec habet ventris solutionem aut constrictionem assiduam. Oculi eius decliues sunt ad fuscedinem absq; subalbedine, habetq; gaudentẽ naturã, ac lętam aĩam. Puellę viripotentes in primis cum coeunt, velocis impregnationis sunt, ꝑp fortitudinem caliditatis earum, & paruitatem adipis matricis ipsarum, & humiditatem earum. Ipsę quoque quibus velociter veniunt menstrua, digniores sunt, vt masculos concipiant.

De causis conceptionis geminorum, & periculo fœtus. Cap. XXXVIII.

CAusa conceptionis geminorum est multitudo spermatis, eiusq; diuisio in duo, vel plura. Eius quoque casus in duos ventres. Incolumitas autem geminorum non est plu-

plurima, raroque sunt inter geminos dies plurimi, fiunt enim secundum plurimum ex vno coitu, raroq; contingit, vt ex coitu super impregnationem fiat conceptio. Nam si fiat fit in mulieribus habentibus tenera corpora, quæ sunt multorum pilorũ multique sanguinis, propter fortitudinem caliditatis earũ. De signis autem geminorum, eorũ plurimum, est vt consideretur vmbilicus nati primi continuus cum fœtu. Si non fuerit in ipso ruga, neque nodus, non erit post natum primum filius, & si fuerint in ipso rugæ, tunc erit pregnatio secundum numerũ rugarum. Suspensio quidem embrionis ex matrice, est quasi suspensio fructus ex arbore, & sicut maior timor, qui super fructum habetur ne cadat. Est aũt cum eius complementum existit, sic id quod vehementius super embrionem timetur ne fiat abortiuus, est apud principium conceptionis aut appropinquationem partus. Quapropter in his duabus horis oportet vt aborsus causæ prædictæ caueantur, farmacum quidem solum est de summa causarum illarum, vnde oportet vt eius dispositio caueatur ante mensem quartum, & post septimum. Figura naturalis partus est vt egrediatur super caput suum, secundum rectitudinem oris matricis, absque inclinatione, manibus eius super coxas extensis, quæ vero præter illam est, nõ est naturalis. Et formæ quidem exitus mali, quandoque interficiunt fœtum & matrem, quandoque autem vnum ex illis. Præterea cum fœtus nascitur, & non inflatur vmbilicus eius, & non mouetur, neque sternutat, vsque ad tempus debilis est, & non viuit. Signa vero difficultatis & facilitatis partus sunt, vt sentiat mulier dolorem ante partum, & post in anterioribus. Nam si declinat ad pectinem, facilis fit partus. Si ad posteriora debilis.

De Causis difficultatis pariendi. Cap. XXXIX.

Difficultas autem partus fit, aut causa prægnantis, aut causa fetus, aut matricis, aut secundinæ, aut causa vicinantiũ, & communicantium, aut horæ partus, aut obstetricis, aut propter causas primitiuas. Causa prægnantis, vt quando stricta est aut debilis, ægritudines & famem passa, aut timida, aut impregnationi, vel partui non consueta. Aut est anus debilis, vel plurimæ adipis, aut vehementis pinguedinis, habens strictum almezem, aut est paruæ tolerantiæ in dolore &c. Causa fetus, aut est propter genus eius, fœmina namq; penitus difficilioris est partus quàm musculus. Aut propter magnitudinem eius, vel capitis ipsius, aut crossitudinem corporis eius, cui propter multam eius paruitatem, vel leuitatem, propter quam non submergitur cum fortitudine, aut propter alterationem creaturæ ab æqualitate facilis lubricitatis, vt si sit habens duo capita, vel comprimat eum numeratio embrionum, forsitan.n.in vno vẽtre sunt quinq; vel plures parui, & diuersi. Præterea quandoq; fit difficultas partus, quia motus est fetus, ideoq; non fit ei adiutoriũ per motum ipsius. Quandoq; vero quia figura exitus eius est non naturalis, vel quando super pedes suos egreditur, aut super latus suum, eiusq; manus super coxas plicatæ sunt. Quod fit propter cursus ... embrionis, aut pp multam inquietudinem parturientis. Ex his autem quæ secutura sunt huiusmodi faciunt, est vt inquietudo partus, & dolor ad inferiora decliues sint, anhelitus quoque sit bonus. Causa vero matricis est, vt si parua sit in qua coangustetur incessus, aut valde sicca, in qua non sit lubricitas, aut constricta valde in creatione, aut propter consolidationem ab vlceribus, & reliquis speciebus constrictionis. Aut in ea sit aliqua malarum ægritudinum, sicut flegmon, aut vlcera, vel ragadiæ, & emorroides in matrice. Causa vero secundinæ fit, vt si non disrumpatur propter suã crossitudinẽ, & ideo nec fetus inueniat euasionem. Aut si rumpatur ab eo velociter, & egrediãtur humiditates plurimæ ante complementum fetus, & sic euasionem inueniat. Causa porro vicinantium fit, vt si in vesica sit apostema, vel aliud nocumentum ex fixione naturæ, & alius, aut sit in intestino fex sicca plurima, vel apostema, vel colica alterius generis, aut emorroides, aut ragadiæ ani, vel si mulieris ilia sint subtilia. Causa autem horæ partus est, vt si sit fœtus velox in administratione partus, & ordinatione, & non depastus est a qualiber grauedine rei super se. Propter causas deniq; primitiuas fit, vt si forte fiat frigus, & deinde fortis constrictio membrorum partus, propter hoc enim in regionibus & temporibus frigidis difficilior fit, & quandoque perducit huiusmodi difficultas ad magnificationem ventris, & inflationem mirach. Aut si calor fiat fortis, & inde fortis fiat mollificatio virtutis, aut si adueniat ei tristitia, vel si mulier plurimum sit vtẽs aromaticis, fiatque matrix eius assiduæ attractionis ad superiora.

De Causis aborsus, & signis eius. Cap. XL.

Aborsus autem aut est ex causis primitiuis, ex percussione, vel casu, vel exercitio superfluo, vel saltu vehementi, proprieque ad posteriora vel retro, qui multotiens facit descendere sperma conceptum visibiliter. Aut ex passionibus animalibus, vt ira vehementi, vel timore, vel tristitia. Aut ex aeris frigore, & eius caliditate superfluis, propter hæc n. genus abhorretur prægnanti, prolongatio balnei, ex hoc quòd magnificatur anhelitus. Balneum enim licet abortire faciat per lubricitatem, facit tamen etiam abortire per egressionem fœtus ad aerem frigidum. Quandoq; ẽt prouenit ex eius debilitate, propter defectum & mollificationem ipsius causa resolutionis rei corporeæ, & ægritudinibus, & afebrili, & fame vehementi, & euacuatione humoris, aut sanguinis plurimi per medicinam, aut flebothomiam, aut ex seipso, aut ex fluxu sanguinis menstruorum plurimi. Et quanto filius maior est, tanto nocumentum in ipso cum flebothomia plus est, aut ex repletione vehementi, aut ex satietate nauseatiua plurima, corrumpente nutrimentum fœtus, & opilante viam ad eum. Aut ex multitudine coitus mouente matricem, & proprie post septimũ, multitudine quoq; balneationis, & ablutionis lubricante matricẽ. Præterea quandoq; fit a causis propter fetum, vt est eius mors propter, quam expellit eum natura, proprieque quando currit ex eo res virulenta, quæ matricem mordicat, ac lædit eam. Aut sicut est debilitas eius, propter quam non firmatur, aut propter panniculos eius, & inuolutione, quibus continetur. Cum.n.abrumpuntur, & mollificantur, & effunditur ex eis humiditas eorum, lædit matricem, & expulsiua mouet eam, & adiuuat iterum ad lubricitatẽ. Itẽ pp amplitudinem oris matricis, & paruitatem adunationis eius, aut ex humiditatibus in matrice, aut in orificijs venarum lubricantibus; & grauantibus. Fit etiam quandoque pp reliquas spẽs malitiæ complexionis in matrice, ex calore vel fri. vel humi. vel sicci. & paucitate nutrimenti fetus. Præterea q̃nque fit ex ventositate in matrice, & ex apostemate. Plurimũ autem aborsus facti in mense secundo, vel tertio, fit ex humiditatibus super orificia venarum matricis, ex quibus continentur venæ secundæ. Signa quidem abortus sunt, cum post soliditatem sanam incipit mamilla detumescere. Cum ergo superfluit prouocatio lactis, & adeo frequens fit, donec mammilla detumescat, fœtum esse debilem, & abortui præparatum indicat, similiter, & multitudo dolorum in matrice. Qñ ẽt facies in febre rubet, & accidit rigor, aut caput grauatur, & lassitudo dominatur, & dolor in oculi profundo sentitur, signat causas aborsus venire, & quod ipsæ faciunt menstrua prouenire, deinde vero abortire.

De Anathomia membrorum. Cap. XLI.

Ex isagogis Hipocratis. Anathomia est contemplatio, siue perfectio in interioribus membrorũ inscisionibus. Aliter Anathomia est incisio superficiei, & denudatio eorum, quæ obtecta erant, eorumque cognitio cum propria ratione. Hac.n.comprehenditur positio corporum, natura quoq; & operatio singularum partium, & particularum. Corpus quidem hoĩs in tres partes gñales diuiditur. i. caput, pectus, pedes. In particulas autem multas spãliter autem constat de venis & arterijs, & neruis, & ossibus, cartilaginibus, adipibus, ac cæteris speciebus. Razi vbi supra. Membrorum in corpore quatuor sunt genera, quorum principalia sunt tria, & ad conseruationem vitæ valde necessaria. Horum quædam nutritionis instrumenta sunt vt stomachus, & epar, & eorum canales, & viæ quæ ad ipsa proueniunt, & os, & meri. Reliquæ quoque viæ quæ ab eis exeunt, vt intestina. Quædã vero sunt instrumenta naturalis caloris, & conseruationis eius. Quorũ prima sunt cor & arteriæ. Secunda vero pulmo, & pectus, & quæcunque valet ad aeris attractionem. Quædam autem sunt instrumenta sensus, & motus, & intellectualium actionum. Ipsa sunt cerebrum, & nucha, & nerui, & musculi, & chorde, & his similia, quæ sunt necessaria ad complendam actionem, & passionẽ. In vnoquoque autem istorum trium generum, vnum est principale, & operans, alia vero vt seruientia ipsumq; in suis actionibus adiuuantia. In primo genere principale instrumentum est epar, in secũdo cor, in tertio cerebrum. Et vnumquodque istorum alijs duabus connexum est, eisque indiget. Epar nanque nisi omnibus alijs membris nutrimentũ transmitteret, resoluerentur. Ipsum vero nisi a corde calorem haberet, eius substantia, qua sua cõpletur actio, non cõseruaretur.

naretur. Cerebrū quoq; si non ab arterijs calefieret, nec à venis nutriretur, eius natura non conseruaretur. Sed & musculi pectoris, nisi à cerebro mouerentur, non posset aer attrahi, nec cordis conseruaretur substantia, qua calor naturalis, qui in corpore est, euentatur. Quartū genus membrorum est instrūa principalia gñationis, s. matrix, & virga, & testiculi, & vasa spermatis, quæ necessaria non sunt ad vnius singularis perdurationem, sed ad speciei conseruationem.

De Ordine & ratione membrorum simplicium. Cap. XLII.

Avicenna. i. can. Membra sunt corpora, quæ gñantur ex prima humorum commixtione. Horum alia simplicia sūt, quorum. s. quęlibet pars toti cōicat in nomine, & diffinitione, vt caro, & os, neruus, & similia. Ideoq; similiū partiū vocantur. Quædam verò composita, quorum. s. pars quælibet toti non cōicat in noīe, & diffinitione, vt manus, & facies, & hęc vocantur instrumentalia, eo q instrumenta sunt animæ ad cōplendos motus, & operationes. Primum quidem membrorum similium est os, quod durū creatū est, quia corporis est fundamentum, & sustentaculum motuum. Post hoc est cartilago, quę ossę mollior est, & ideo flecti pōt, sed omnib. alijs membris durior est. Creata est aūt, vt ossium cum corporib. mollibus continuatio fieret, & vt durum cum molli non absq; medio cōponeretur. Duro. n. molle lęderetur, præcipueq; in hora passionis, & constrictionis. Post has aūt sunt nerui corpora. s. à cerebro orta, vel a nucha ad flectendum mollia, & ad separandum dura. Ad hoc aūt creati sunt, vt per eos mēbra sensum habeant, & motū. Post neruos sunt chordæ, quæ quidem ab extremitatib. musculorum oriuntur, & neruis famulantur, & ad membra tendentes mobilia, plerūque sua retractione retrahunt, membra pp musculi contractionem, & congregationem, ac retroductionē. Post has sunt ligamenta, quæ secundū visum, & tactum neruosa sūt, & ab ossibus venientia, ad musculos vadunt. Nullum aūt ligamentorum habet sensum, ne propter multum motum, & fricationem, quæ adhærent ei, doleret. Postea sunt arteriæ corpora, scilicet, quæ ex corde nascuntur con caua, in longitudine extensa, neruosā, & in sua substantia ligamentalia, habentia, motiones, dilatando se, & constringendo, quæ ex quietibus discernuntur. Ad hoc autem creatæ sunt, vt cor euentetur, & ab eo vapor fumosus expellatur, & spūs membris corporis distribuatur. Post hæc aūt sunt venæ, quæ similes arterijs existūt, sed sunt ab epate, & sunt quietæ. Ad hoc quidē creatæ, vt sanguis mēbris, quæ sunt in corpore partiatur. Deinde sunt panniculi, quę sunt corpora de filijs neruosis, non sensu perceptis, contexta, dilatata, & aliorū corporum superficies cooperientia, & continentia eapropter iuuamenta, ex quib. est, vt summā eorū in sua figura, & factura custodiant, & vt ab alijs corporib. suspendant, & eis innectant mediantibus neruo, & ligamento, quæ fila facta fuerunt, ex quibus, & ipsi texti fuerunt, & vt membra secundū sui substantiam non habentia sensum, per ipsos habeant superficiē per se sui essentia sentientē, vt pulmo, & epar, & splen, & renes. Hæc. n. substantia sua nullo mō sentiunt, sed nec illud sentit, qđ in eis percussionē facit, nisi quod super ea de panniculis existit. Cumq; in eis accidit ventus, aut apostema sentitur, sed ventū sentit panniculus accidentaliter, propter extensionem, quæ contingit in ipso. Apostema verò sentit principium panniculi, & eius appensionem accidentaliter, eo q membrum apostematis grauitate laxatur. Post hæc autem est caro, quæ est locorum vacuorum impletio, in eorum membrorum situ, in corpore existentium, & ipsorum fortitudo qua sustentantur.

De differentia membrorum, secundùm virtutes, vel actiones. Cap. XLIII.

In vnoquoque vero membro est virtus naturalis, qua res ei nutrimenti completur. Et huius quidem est nutrimentum attrahere, retinere, assimilare, vnire, superfluitatem expellere. Et post hoc quidem membra diuersificantur, quædā enim præter hanc virtutem habēt, & aliā quæ ab ipsis ad aliud procedit, quædā vero non habent. Itē quædam præter hāc habent insuper virtutē, quæ eis ab alio influit, & quædam non. Facta igitur compositione sequitur, q est membrū suscipiens, & non tribuens. In cerebro nanq;, & epate cōuenerunt oēs medici, q vnumquodq; eorū virtutem vitæ suscipit, vt calorē naturalem, & spūm à corde, vnūquodq; ēt eorum hēt principiū virtutis, quā alij tribuit, nam cerebrum præbet sensum, secundum quosdam absolute, secundum quosdā nō absolute. Et epar principium est nutrimenti secundum quosdam absolute, secundum quosdam non absolute. Caro verò sentiendi virtutem, & vitæ suscipit, & non est alicuius virtutis principium, quām alij vllo modo tribuat. Cor aūt (vt ait magnus Philosophus) est mēbrum tribuens, & non suscipiens. Ipsum. n. est omnium virtutū prima radix, & omnibus alijs mēbris virtutes suas tribuit, quibus nutriuntur, & viuunt, & quib. comprehendunt, & quib. mouentur. Medici verò, & quidam primorum Philosophorum, has virtutes in membris partiti sunt. Sed Philosophi quidem sermo, cū subtiliter certificatur est veracior, medicorum aūt manifestior. Non est autem curandum vtrum cor sit principiū sensus, & motionis cerebro, & virtutis nutrientis epati, an non. Cerebrum. n. siue per se, siue per cor hoc habeat, principium animalium actionum existit aliorum comparatione, & epar similiter principium est actionum naturalium nutrientium, comparatione aliorum.

De Membris principalibus, & eis deseruientibus. Cap. XLIIII.

Iterum membra quædam sunt principalia, quædam principalibus deseruientia, quædā aūt non principalia absq; seruitio. Membra principalia sunt, quæ primarūm virtutū in corpore existentium principia habent, quæ ad hoc necessaria sunt, vt singulare, aut spēs perdurent. Et secūdum singularitatis quidē durabilitatē principalia sunt hæc tria, cor, epar, & cerebrum. Cor quidē est principium virtutis vitæ. Et cerebrū quidē est principium virtutis sentiendi, & mouendi. Et epar quidem est principium nutriendi. Sed secundū speciei durabilitatē sunt principalia hæc tria, & ēt aliud quartum, quod speciei pprium est. s. testiculi, qui ad vnā quidem rem necessarij sunt. s. ad sperma generandum, quo genealogia cōseruetur, & ad aliā iuuatiui. s. vt complementum formæ detur, & completio masculina & fœminina conseruetur, quæ specieb. aīalis accidentia sunt, & separabilia. Membrorum autē deseruientium, alia deseruiunt seruitute præparatoria, alia verò seruitute latoria. Præparatoria seruitus est antequā principale operetur. Latoria verò post. Cordis seruiens pręparator est sicut pulmo, & eius seruiens lator est, sicut arteriæ. Cerebri præparator est, vt epar, & alia nutrimenti membra, & custodiæ spūs. Lator autē sicut nerui. Epatis præparator, vt stomachus. Lator venæ. Testiculorum præparator, vt membra, quæ sperma generant, antequam ipsi. Lator autem virga in viris, & venæ, quæ sunt inter illos, & ipsam. In mulieribus etiam similiter venæ, quæ sperma ad locum conceptionis impellunt, habēt insuper & matricē, per quā spermatis cōpletur vtilitas. Galienus aūt dixit, q mēbrorū alia sunt, quæ operationem tantum efficere habent, vt cor. Alia quæ iuramētum tantum, vt pulmo. Alia quæ vtrunque, vt epar.

De differentia membrorum, secundum creationis suæ materiam. Cap. XLV.

Item membrorū alia generantur ex spermate, & hęc sunt membra similium partium, præter carnem, & adipē. Alia verò ex sanguine sicut adeps, & caro, quod. n. est pter hic duo generatur ex duob. spermatibus, s. maris, & fœminæ. Sanguis aūt, qui in tempore menstruorum à muliere separabatur, fit nutrimentum. Sed alia pars eius est, quæ conuertitur in similitudinē substantiæ spermatis, & membrorum, quæ ex eo generantur, & fit nutrimentum augmentans ipsum. Alia quæ non fit nutrimentū adhuc, sed est conueniens ad hoc, vt coaguletur ad implenda loca mēbrorum primorum vacua, fitq; caro, & adeps. Alia verò est superfluitas, quæ nulli harum duarum rerū bona est, & remanet vsq; ad horā partus, quā natura vtpote superfluam expellit. Cumq; parturitur infans, sanguis quē ipsius epar generat, huius sanguinis vices supplet, & gñatur ab eo, qđ ab illo sanguine generabatur. Et caro quidē ex sanguine generatur spisso, quē caliditas, & siccitas coagulant. Adeps autē ex eius aquositate, & vnctuositate, quā frigiditas coagulat, & ideo caliditas eā resoluit. Mēbra quidē, quæ creata sunt ex spermate, cum solutione continuitatis patiuntur. Certa continuitate non restaurantur, nisi pauca ex eis, & in paucis habitudinibus, & in ætate pueritiæ, & sicut ossa, & rami venarum parui, non autē magni, neq; arteriarum. Cum. n. aliqua pars, eorum scinditur, nihil loco illius nascitur. Et hæc quidē sunt sicut ossa, & nerui. Illa verò, quæ ex sanguine creata sunt, post perditionem suā renascuntur, & continuantur tali substantia, quali sunt ipsa, sicut caro. Illud quidē quod generatum est ex sanguine, in quo adhuc existit virtus spermatis, dum nondū inter ipsum, & sperma, nisi tempus intercesserit paruum, quādo tollitur renasci potest, sicut dentes in pueritia, cum aūt sanguis ad aliā cōplexionē fuerit conuersus, non iterū renascetur. Item membra quędā sunt, quorum cōplexio sanguini propinqua est, & ideo non indiget sanguis in eorum nutrimento multotiens conuerti, sicut carnis. Quapropter in ea, neq; foramina facta sunt, neque ventriculi, in quibus aliquandiu nutrimentum quod ei dirigitur immo-

immoretur, & deinde ex eo caro mutatur. Sed illico cum ei nutrimentum occurrit, in ipsam conuertitur. Quędam verò sunt, quorum complexio à sanguinis complexione valde remota est, & ideo cum necesse fuerit sanguinem ea nutrire, oportet vt in similitudine substantiæ eorum multis conuersionibus ordinatim conuertatur, sicut os. Quapropter in creatione, aut vnum foramen positum fuit, in quo nutrimentum tãdiu cõtineat, donec in eius similitudinem paulatim conuertatur, sicut in osse cruris, & adiutorij, aut multa foramina in eis diuisa, sicut in osse mandibulæ inferioris. Membra verò fortia superfluitates suas ad membra debilia sibi vicina expellunt, sicut cor ad ascellas, & cerebrum ad loca, quæ sunt post auriculas, & epar ad inguina.

De Differentia membrorum secundum formam.
Cap. XLVI.

ITerum omnia membra carnosa, aut villosa sunt, sicut caro quæ est in musculis, aut villis carentia, sicut epar. Et nullus quidem motus fit, nisi per villos. Sed volũtarius fit causa villorum, qui sunt in musculis, naturalis autem sicut motus matricis, ac venarum: Et compositus sicut motus transglutiẽdi fit villis proprijs, per formã ex situ longitudinis, & latitudinis, & transuersionis. Et illi quidẽ, quæ in longitudinem protẽduntur, seruiunt attractioni. Qui sũt in latitudinem tendunt constringentes expulsioni, qui verò ex transuerso retentioni. Membrorum autem, quæ tunicam habent vnã, sicut venarum, & vesicæ, tres villorum species ad inuicem sunt textæ. Membrorum verò, quæ duas tunicas habent, villi qui in latitudinem tendũt, semper in eorum extrinseca sunt tunica, & alij duo in intrinseca. Qui ideo sic creati sunt, ne attrahendi, & expellendi villi simul existerent, melius n. erat, vt villi attrahendi, & retinendi simul essent, nisi in intestinis, quia non indigent multa retentione, sed attractione, & expulsione. Membrorum aũt neruosorum corpora à sui substantia aliena continentium, quędam tunicam vnam habent, quædam ex duab. consistunt, & sic propter iuuamenta multa creata fuerunt. Quorũ vnum est multa necessitas custodiæ fortitudinis suæ corporeitatis, ne findantur causa fortitudinis motus eius, quod in eis cõtinetur, sicut arterię. Secundũ est necessitas multæ custodiæ in re corporis, quod in eis est reconditum, ne resoluatur, & egrediatur. Tertium est, quia cũ alicui membro necessariũ fuerit, vt esset ipsius attractio, & expulsio motu vehementi, factum est vnicuiq; earum singulariter instrumentum sine permixtione, talia sunt stomachus, & intestina. Quartum, quia cum voluntas fuerit, vt vnaquæque membri tunica operationi propriæ præparata sit, & vnaquęque duarum operationum acciderit propter complexionem, ab alterius operationis complexione diuersam, melius fuit inter eas diuidere, sicut in stomacho virtus est sentiendi, quæ non est nisi in membro neruoso, & digerendi, quod non fit, nisi per membrum carnosum. Vnicuiq; igitur harum duarum rerum posita est tunica per se. s. neruosa sensui, carnosa digestioni, & intrinsecam quidẽ fecit natura neruosam, extrinsecam verò carnosam, quia potest operatio digerentis ad id, quod digestum est in potentia sine occursu peruenire. Sentiens autem non potest aliquid sentire, nisi obuiet ei sensu, scilicet tactus.

De Spiritibus. *Cap.* XLVII.

RAzi in lib. Regalis dispositionis, Ser. 2. Superest iam tres naturales diuidendo, speculatio de spiritibus, per quos firmitas corporis, & subsistentia fit, oẽsq; ipsius complentur actiones. Dico ergo spũs esse tres. Primus est naturalis, secũdus vitalis, tertius animalis. Naturalis in epate generatur, & ab eo per venas non pulsantes in oẽ corpus mittitur, virtutemq; naturalem constituit, & eius bene format actiones, ac perficit. Huiusmodi aũt generatio fit ex meliori sanguine, qui est in epate, scilicet claro, subtili, mundo, ac puro, cui nullus aliorum miscetur humorum, vel superfluitas, eiusq; digestio est in vltimo decoctionis. Vitalis in corde generatur, à quo per venas pulsantes in omnia corporis membra mittitur, vitalemq; virtutem confortat atque custodit, & eius habitudines informat, ac perficit. Huius generatio fit ex subtilis vapore sanguinis clari, ac mundi, & ex aere per respirationem inducto. Animalis autẽ in ventriculis cerebri generatur, ac per neruos ad omne corpus mittitur, animalemq; cõstituit virtutem, ac solidat, & in habitudine sua conseruat. Huius generatio ex vitali spiritu fit, qui à corde per duas venas pulsantes ad cerebrum ascendit. Quæ scilicet venæ dictæ iuueniles ad cerebrum tendunt, & per craneũ trãsmittuntur vsque ad locum, qui cerebri sedes, & basis dicitur, illicque multiformiter diuiduntur. Harum diuisiones adinuicẽ retitæ miscentur, & in seipsas retorquentur, ac reuoluuntur, ita quòd ex eis tela reti similis efficitur. Dehinc verò tela coadunatur, fiuntque ex eis duæ venæ pulsantes prioribus similes, quæ superiora loci illius ascendentes, ibidem distribuuntur. Spiritus itaque vitalis, cum à corde ascendens, ad hoc rete peruenerit, & in multitudine venarum eius omnes reflexus pertransierit, ibiq; diutius permanserit, & in vltimo maturationis decoctus, clarusq; fuerit, fit ab eo spiritus animalis. Ob hoc ergo illud venarum rete paratum est, vt decoqueretur spiritus vitalis, decoctusq; fieret animalis, sicut & mammæ decoctioni sanguinis paratæ sunt, vt fieret lac, testes quoque spermatis maturationi. Spermati nanque vasa præparata sunt, illæ, scilicet inuolutiones ac retorsiones quę in testibus sunt, vt in eis morã prolongetur ac maturetur, & in eorum naturam quam habent spermati cõfiguratam immutetur: Sic & lacti venæ præparatę sunt à vena concaua ascendentes ad mãmillas, quo eius in ipso ascensu mora differatur, ac decoquatur, & in naturam lacti similem ac vicinam alteretur. Ad hunc igitur modum & implicatio venarum in cerebro facta est, propter animalis spiritus generationem ex vitali, quo in ea immoretur, ac subtilietur, & excoquatur. Dehinc autem ab hoc reti per duas venas, quæ ex illis omnibus congregantur, ad duos proræ cerebri ventriculos mittitur, illicque subtiliatur, & quæ illi fuerant immixtæ superfluitates, ad nares, & palatum repelluntur. Ab illis autem ad posteriorem cerebri ventriculum mittitur, puppim, scilicet per meatum, quæ duobus interest ventriculis, vel vasis, quæ sunt medius cerebri ventriculus, & puppis, meatus autem hic non semper est apertus. In eius enim ventre corpus est vermi simile, illum opilans, donec naturæ cura repellat à medio ventriculo ad posteriorem, eoque reducto meatus aperitur, & quod mittendum est transmittitur. Dehinc ad suum illud locum reducit, & per spiritum, qui in vase puppis est fit motus, per illum autem qui in prora sensus & fantasia, per inhabitantem vero medium cerebri ventriculum cogitatio. Hic itaque spiritus, qui in cerebro est, organum est animæ, per quod & sensus fit, & motus voluntarius.

De Virtutibus vitalibus. *Cap.* XLVIII.

AVicenna in. 1. canone. Virtutum genera tria sunt, s. vitaliũ, naturalium, animaliũ. Et vnaquæque (sicut phylosophis visum est) proprium habet membrum, quod eius minera existit, & a quo operationes eius procedunt. Virtutis enim animalis sedes est cerebrum. Virtus autem naturalis duplex est, vna. s. nutritiua, cuius sedes est epar. Alia generatiua, cuius habitatio, & operationum ipsius prouentus sunt testiculi. Virtutis vero vitalis sedes est cor. Omnibus autem phylosophis maiori, idest Aristoteli visũ q̃ omnium virtutum istarum principium sit cor. Sed primarum operationum earum manifestatio in his existit principijs, sicut apud medicos, cerebrum est sentiendi principium. Et post hoc quilibet sensus per se membrum hẽt, in quo manifestatur ipsius operatio. Virtutum naturalium aliæ sũt ministrantes tantum, alię ministratę. Ministratorũ duo sunt genera. Vnum genus ministrat in re nutrientis, ad hoc vt in dimidiũ remaneat, & hęc in duas species diuiditur. s. nutritiuam & crescitiuam. Alterum genus in re nutriente ministrat, ad hoc, ut remaneat species, & hęc similiter in duas partitur, in generatiuã, scilicet & informatiuam. Virtus nutritiua est illa, quę nutriens in nutriti conuertit similitudinem, vt per ipsum restauret quod dissolutum est. Crescitiua vero est illa, quę in totius corporis addit diametris, secundum proportionalitatem naturalem, vt ipsum ad augmenti finem perducat per illud, quod ipsum ex nutriente ingreditur. Itaque nutritiua crescitiuæ seruit, quoniam affert quandoque nutriens ei quod dissoluitur ęquale, quandoque minus, quandoque plus. Sed crescentia non erit, nisi cum quod ingreditur plus fuerit eo, quod dissoluitur. Non tamen totum illud quod taliter existit, crescentia est. Impinguari autem post macredinem in ętate consistentię crescentia non est, secundum prędictam crescitiuę diffinitionem. Generatiua virtus est, quę vim generationis ministrat. Huius duę sunt species. Vna quę in masculis & fęminis sperma generat. Altera virtutes quæ sũt in spermate diuidit, & permiscet eas temperando, secũdum quod vnicuique membro conuenit, dans neruo complexionem propriam. Et ossi similiter, & arterijs. Hanc vocant medici virtutem immutatiuam primam. Virtus autem informatiua imprimens, idest sigilians, est illa, ex qua præcepto sui creatoris membrorum lineatio prouenit, & ipsorum figuratio, & concauitates, & foramina, & leuitas, & asperitas,

aſperitas,& eorum ſitus,ipſorumq; coitas. Ad vltimum ẽt operationes quæ ex finibus dimenſionũ eorũ pendent,& huic quidem virtuti miniſtrant nutritiua,& creſcitiua. Virtutes aũt naturales,q̃ miniſtrant tñ in virtuti nutritiuæ miniſtrãtes ſunt, & ſunt quatuor. Attractiua creata eſt ad attrahendũ nutrimentum,quæ qdem hoc operatur villis mẽbri, in quibus ipſa eſt ſecundũ longitudinem, protenſis. Retẽtiua creata eſt, vt iuuatiuũ,ſiue nutrimentum, retineat, dũ virtutes ipſum immutantes operantur in eo,quod quidem,efficit villis ex diuerſo protenſis,q̃nque ẽt illi,qui ſecundum latitudinem incedunt, auxiliũ præbent. Digeſtiua eſt,quæ ipſum iuuatiuum in eſſentiam aptã conuertit, virtutũ in ea permutationẽ facientiũ, & cõplexionẽ,quæ conuerſioni nutrientis in effectu cõpetẽs eſt. Hæc eſt.n.eius opatio in iuuatiuo,q̃ vocatˀ digeſtio,eius aũt opatio in ſuperfluitatibus eſt, vt ſi poſſibile ſit, eas in hanc mutet diſpõnem,quæ etiam vocatur digeſtio, aut vt earum egreſſionẽ a membro in quo ſunt retentæ facilem efficiat,cũ expulſione earum attenuando eſſentiam,ſi qđ prohibet,fuerit croſſities. Aut incroſſando,ſi quod vetat,fuerit tenuitas. Aut inſcidendo ſi viſcoſitas,& hæc operatio vocatur maturatio. Expulſiua eſt quæ ſuperfluitatem expellit ex nutrimento reſiduam per foramina ſibi præparata,vel ſi non ſint ibi præparata foramina,a nobili expellit ad ignobilia,& a duro ad laxũ. His aũt quatuor virtutibus naturalibus quatuor primæ ſeruiunt qualitates,caliditas.ſ. & frigiditas, humiditas,& ſiccitas. Sed caliditatis ſeruitium omnibus quatuor pro certo eſt cõe. Frigiditas autem q̃nque alicui earum ſeruit accidentaliter, ſed nõ eſſentialiter. Nam quod eſſentialiter ineſt ei, oĩbus virtutibus eſt contrarium. Eſt.n.ſtupefaciens,& mortificans,& ab oĩbus prohibens operationibus. Ad retentionem tñ faciendam accidentaliter confert,quia villos ſecundum bonæ comprehenſionis figurat tenet. Sic etiam digeſtiuam, & expulſiuam aliquo modo iuuat.

De Virtutibus animalibus. Cap. XLIX.

VIrtus animalis eſt illa quæ cum in mẽbris recepta fuerit ea præparat ad recipiẽdam virtutem ſenſus, & motus,& operationẽ vitæ, quibus ẽt admiſcentur timores & iræ motiones,eo q̃ in eis reperiunt dilatationẽ,& cõſtrictionẽ,quę accidunt ſpiritui,qui huic operatus eſt virtuti. Virtutis animalis duæ ſunt ſpecies,comprehenſiua.ſ.& motiua. Cõprehenſiua quoque ſubdiuidiˀ, nam alia cõprehendit manifeſte, & hæc eſt ſenſibilis, quæ ſecundũ quoſdam in quinque ſenſus diuiditur,& in octo ſecundum alios, vt.ſ. tactus quatuor ſenſus ſpãles comprehendat, ſicut alibi dictum eſt. Alia vero comprehendit occultè, & hęc iterum quinque ſpecies habet. Prima eſt ſenſus cõis & fantaſia, & apud medicos quidem ſunt vna virtus,ſed apud philoſophos duæ. Nam ſenſus cõis eſt illa vis,quæ oĩa ſenſu percepta recipit,& eorũ formas patitur. Fantaſia vero illa,quæ eas cuſtodit poſtquam coniunguntur,& retinet eas poſt ſenſus abſentiam,huius virtutis ſedes,& operationis eius principium eſt anterior cerebri panniculus. Secundo eſt imaginatiua,quæ & cogitatiua a medicis q̃nque dr̃. Nam quam quando ſub imperio ęſtimatiuæ virtutis operatur, vel ipſamet ad operationem, ſuã peruenit vocatur imaginatiua,q̃n vero ſub rationis imperio cogitatiua,q̃n vero ſub rationis imperio cogitatiua. Inter hanc & primam eſt differentia,quia prima recipit & cuſtodit, tñ illud quod ad eam de formis ſenſu perceptis peruenit. Iſta vero in his quæ imaginatione ſunt recondita ſe exercet, componendo,& diuidendo,ſingulaſq; formas,ſicut ad eam a ſenſu perueniunt,& ẽt alias ab eis diuerſas,ſicut hoĩem volantem, qđ fantaſia nõ facit. Huius ſedis eſt ventriculus cerebri medius. Tertia eſt æſtimatiua,qua.ſ.aĩal iudicat,q̃ lupus eſt inimicus, & qui annonam præbet amicus,a quo nec fugiendũ eſt,& q̃ filius eſt dilectus. Huius inſtrumentum eſt ſecunda.ſ.imaginatiua,& differt ab ea qm̃ huius operationes iudicium ſequitur, illius aut non. Et illius operationes ſunt in ſenſu perceptis cõparationẽ facere. Huius autem intentiones illorum extra ſenſum iudicare,ita differt a prima,quia fantaſtica ſenſu percepta retinet,hæc aũt in ſenſu perceptis interiones diſcernit, nõ ſenſu perceptas, hanc quidem medicus non conſiderat. Quartas vero ſecundum philoſophum, quæ eſt tertia ſecũdũ medicũ,eſt conſeruatiua,& memorialis, & eſt theſaurus eius quod ad æſtimationem peruenit de intentionibus, ſicut fantaſtica eius,quod ad ſenſum de formis ſenſibilibus. Huius locus eſt poſterior cerebri ventriculus. Vtrum aũt virtus memorialis & conſeruatiua,& illa quæ reducit id quod eſt abſens ad memoriam, ex his quæ ab æſtimatiua ſunt repoſita ſit virtus vna, vel duæ, non eſt medici curare, quia qualitercunque ſint, impedimenta q̃ eis accidunt homogenea ſunt. Sunt.n.nocumenta quæ ventriculo poſteriori accidunt, vel de genere complexionis, vel de genere compoſitionis. Quinta eſt humana rationalis, quam medici quoq; non conſiderant,ſicut nec æſtimatiuã. Non.n.curant niſi de virtutibus illis, ex quibus cũ in ſuis impedimẽtis immediate accidit læſio, prouenit ægritudo. Nã ſi acciderit operationi vnius impedimentum cã alterius,ſufficit eum ſcire diſpõnem illius cui accidit ſine medio,vt.ſ.ei cũ medicina occurrat. Tres itaq; tñ conſiderat medicus. Motiua virtus eſt illa,quæ chordas contrahit & laxat, pp quod membra mouentur, atq; iuncturæ ſua dilatatione, ac flexione. Huius penetratio in neruis eſt, qui cum lacertis ſunt continui. Eſt & genus quod ſecundum ſpecificationẽ principii motum ſpecificatur. Actor. De membris & virtutibus, & eorum actionibus plenius dictum eſt ſuperius, vbi actum eſt de natura hominis.

De Coloribus. Cap. L.

HIs aũt rebus naturalibus quæ per ordinem digeſtæ ſunt quidam(vt ſupra dictum eſt) alia quatuor adijciunt.ſ. ætates colores,figuras,maris,& fœminę differẽtias,vñ de ætate,& ſexu paulò ſuperius diximus, nunc de cæteris breuiter aliquid tangamus. Iohannicius. Color cutis fit ab humorum abundantia,aut ab ęqualitate,vel inæqualitate. Ab æqualitate eſt ille, qui compoſitus eſt ab albedine,& rubedine. Ab inæqualitate vero procedunt niger, citrinus rubeus, glaucus, & albus. Color quidẽ rubeus,& niger,& citrinus ſignãt calorem dñantem corpori. Citrinus aũt ſolus deſignat coleram rubeam. Niger vero ſolus coleram nigrã. Rubeus ſolus ſanguinis abũdantiã. Albus aũt & glaucus,abũdantẽ,ſed frigiditatẽ albus ex felle,glaucus ex melancolia ſuas cãs hr̃e deſignant. Ab exterioribus plerũq; colores adueniunt,vt ex frigore Scotis,ex calore Ethyopibus, & ex alijs multis accidentibus, ſunt & alij ſpãles colores, vt ex timore,vel ira,vel triſtitia, vel ex alijs animi motionibus. Colores capillorum quatuor ſunt.ſ. niger,rubeus,glaucus,canus. Niger ex abundantia colerici humoris incenſi,vel adustione multa ſanguinis,aut ex multitudine caloris non aduſtiui,vnde ſemper fiunt capilli rubei. Glaucus aũt ex abundãtia melancolici. Canicies vero fit ex nimia defectione caloris naturalis, & ex defectu putridi flegmatis, quod plurimum fit in ſenibus. Colores ẽt oculorum ſunt quatuor.ſ.niger,ſubalbidus,varius, & glaucus. nigredo fit ex defectu viſibilis ſpiritus, aut ex perturbatione ſpiritus ipſius, aut ex penuria criſtalini humoris, aut quia idem humor plurimum. recedit intus, aut modico humore albugineo, aut ex perturbatione ipſius, aut ex abundantia qualitatis vuei humoris. Subalbedo vero fit ex ſeptem rebus contrariis ſuperioribus.i.ex abundantia viſibilis ſpũs, aut ex claritate ipſius &c. Varius aũt color,vel glaucus, fit ſi res conueniunt quæ nigredini & ſubalbedini accidunt. Et varius quidem color ſignificat viſibilem abundare, magis acclareſcere in ſua varietate. Glaucus aũt eundem ſpiritum abundare minus,& ſubnigreſcere in ſua glaucedine. Razi in Almãſore ij. parte. Color ruſus, aut rubeus, ſanguinis, & caloris innuit multitudinem. Color aũt inter rubeum,& albũ medius,æqualem ſignificat cõplexionẽ,ſi cum hoc etiam cutis nuda fuerit a pilis. Color flaueus ſignificat inſtabilitatem, & maniam. Rubeus & clarus verecundiam. Viridis, aut niger morum prauitatem.

De Figuris corporis, & primo de pinguedine, & macie. Cap. LI.

IOhannicius. Qualitatũ corporis ſunt.v.modi.ſ. craſſitudo nimia,macies extenuata,ſinthesis,ſqualiditas. Pinguedo fit ex frigiditate, & intenſa ſiccitate. Macies ex caliditate, & intenſa ſiccitate. Synthesis ex caliditate & humiditate. Squaliditas ex frigiditate,& intẽſa humiditate. Aequalitas vero fit ex humorũ æqualitate. Et hæ ſunt corporis formæ. Ex lib. de regimine ſanitatis. Figuræ corporis ſunt ſex.ſ. pinguedo,macies,temperies, ſoliditas,raritas, & mediocritas. Inter pinguedinem & maciem temperata ſunt laudabiliora, quia ſaniora ſunt & magis cæteris ſufficientia. Calor enim naturalis horum corporum fortis eſt, & digeſtio perfecta, vnde mẽbra fortia ſunt ad expellenda nociua, quia tpata cõpoſitio nõ eſt niſi de tpata cõplexione. Pinguia vero peſſima ſunt maxime ſi ſunt nãliter. Hæc.n.corpora ſunt peſſimis morbis appatata,quia naturalis eorum calor defectus eſt pro-

pter

pter angustiam venarum. Causa ergo angustiarum venarum duplex est, vel ex defectione caloris naturalis, vel quia praemuntur & coarctantur venae ex carnium multitudine. Hi parũ viuont, quia angustia venarum est cã deficiendi calorem naturalẽ, rursus eorũ spiritus indigentia, haec quoq; oĩa sunt p abundantiã humorũ in corpore coadunatã, quę est prolixorũ morborũ materia, sicut est anhelitus difficultas, apoplexia, paralisis, & similia. Itẽ pp grauitatẽ suorũ corporum nequeunt aliquod operari exercitium, vel laborem. Qui quoq; si exercuerint molestissimi erunt. Motus aũt exercitii, caloẽ confortat naturalẽ, & fortitudo caloris naturalis est causa digestionis. Quod si multum digerunt, crassicies eorũ augmentabitur & augmentata crassicie, venae eorũ fiunt plus angustae, vnde aer cũ flamine intrans non inuenit aditũ quo ad totum corpus veniat. Ideoque fit cã caloẽ naturalem suffocandi, & subitaneae mortis. Macies vero molesta est, quia sicca, vnde & his qui sunt hmõi non durant exercitia, quia calefaciunt & desiccant corpora, vnde sunt cã augmentandae in eis maciei, hi ẽt nequeunt pati calorem vel frigiditatẽ, qui cito perforantur vsque ad interiora pp carnis paucitatem. Qui si ceciderint super solida corpora, vel ipsa super eos, illico magnã patiuntur molestiã, franguntur.n.ossa eorũ, quia sunt enudata carne, quibus farmacia est inconueniens, maxime si macias habuerint hipocondrias. Sunt.n.ad tussim apparati pp siccitatẽ corporum eorum, & quia hae duae figurae tantae pessimitatis sunt oportet vt macilentiam incrassemus, & crassam extenuemus.

De Soliditate corporum, & humiditate. Cap. LII.

COrpora vero quae sunt inter soliditatem & raritatẽ mediocria minus caeteris aegra sũt, qm̃ modicũ ex eis dissoluitur, non sicut de raris corporibus, neque in eis humores sicut in solidis, augmentantur. Colores eorum sunt glauci pilosi, istis tñ minus sunt laudabilia rara corpora, quorum figurae sunt ita, vt pilus multos & crossos habeant, & venas plenas. Rara vero corpora solidis sunt meliora, quia erosiorẽ & maiorẽ cibi quantitatẽ, q̃ solida sustinent. Tolerant ẽt laborem, neque cito fatigantur, quia pp suorum corporum raritatẽ, superfluitas dissoluitur humorũ, quae fiunt cã fatigationis, cum laborauerint. Solidis corporibus, haec signa sunt. Pilorũ paucitas, & tenuitas, & corporum leuitas, & carnium multitudo, subtilitas venarum, copia vrinae & egestionis, parũ.n.ex eis per sudorem soluitur. Ideoq; hmõi corpora sunt peiora, quia multũ cibi non sustinent pp paucitatẽ dissolutionis corporum illorum, quia penetrat cibus, neque bonae digestionis est, neque sufferre põt aut pati laboẽ, citoq; fatigantur quia mali humores in ipsis clausi, per sudoẽ non dissoluunt, vnde in lacertis permanẽt sunt cã fatigationis. Ideirco saepe infirmantur, ẽm humorum materiã in ipsis coadunatã, quare necesse est his dari pauca cibaria, subtilia, ac humida, vt facilẽ habeant digestionem, neque in ipsis superfluitas humorum coadunetur. Quod si impinguari voluerit cito incrassantur pp paucitatẽ suae dissolutionis. Sed solida semper de interioribus infirmantur, malorũ chimorum, quia de pauca cibi superfluitate non dissoluta aegritudo mala generatur. Sed de exterioribus, sicut aeris frigiditate, sole, & caeteris non cito infirmãtur. Illorum.n.accidentiũ ictus nequit ad interiora perforare, pp soliditatẽ corporum eorũ. Rara aũt stiptica, & macra sunt pp solutionẽ nimiã eorum, quae cito exteriora accidentia (quia rara sunt) perforant. Vnde Hipocras. Rara corpora solidis meliora sunt, minusque infirmantur de superfluis cibis, hoc.n. digerunt, plures tamen aegritudines patiuntur, de exterioribus accidentibus.

De Rebus non naturalibus. Cap. LIII.

HAli vbi supra ser.v. Dicto de rebus naturalibus, restat disputandum de rebus non naturalibus, quibus ẽt homo indiget, vt eius vita duret. Sunt aũt sex.s.aer circũdãs corpus, motus & quies, cibus & potus somnus & vigilia. Naturales euacuationes & constipationes, aĩalia accidentia sub euacuationibus naturalibus continentur, balneũ & coitus, vrina & egestio, eiunctiones & similia. Sub aĩalibus aũt accidentibus concludũtur gaudiũ, ira, tristitia, timor, & cura. Hmõi nã que res non sicut naturales sunt, nec hoĩs gñationi coorginales, ita nec extra oĩm, nec oĩno aliena. His.n.si quis vt oportet vtatur, in quantitate debita, & qualitate, & tpe, & ordine res naturales in sua cõseruant habitudine, roborẽtque sanitas corporis, vsq; ad horam naturalis corruptionis. Si aũt aliter q̃ oportet, aliquis eis vtatur, de habitudine naturali corpus egreditur, & infirmatur, aut si iam infirmũ eius morbus statuitur aut augmentatur. Vsus aũt hoĩũ sex iuxta qd vnũquodq; corporũ exigit adhibendus est, vt si corpus ipsum sit, temperatũ illi regimen est eligendum. Intẽpatis aũt ecõtrario. Verbi gratia. Si tẽperatum sit corpus, exercitio ipso ante balneũ, & ante ciborum horã vtatur, tunc.n.calor naturalis confortatur, & a corpore superflua dissoluuntur, mẽbra roborantur, digestio procuratur, & sanitas conseruatur. Si aũt immoderatius laborũ vtatur, plerũq; corpus calefit, & febres emergunt. Quod si immoderato eius vsui diutius operam dederit calor dissoluitur naturalis, virtus debilitatur ac deficit, & corpus infirmatur. Porro si ab exercitiũ vsu declinauerit, quietẽ & ociũ elegerit, superflua in corpore multiplicantur, morbique ex humoris dñantis natura gñantur. Corpora vero intemperata habentes, si calidę cõplexionis sint, & exercitio multo vtãtur, eorum calor naturalis augetur, virtutesque debilitãtur, & febres emergunt, maximeq; si eorũ cõplexio simul etiã sicca sit. Si autẽ exercitium declinauerit, ocioque & quieti se dederint, naturalis eorũ calor temperatur, eorumque corpora saniora fiunt ac fortiora. Porro si frigidae cõplexionis sint, & ocio & quiete diutius vtantur, oberit. Si vero exercitio paulò ampliori, calor eorũ naturalis temperabitur virtusque membrorum augebitur, & sanitas fit maxime, si cõplexionis eorum frigus humiditas comitatur, sic est in oĩbus aliis rebus nõ naturalibus.

De Aere circundante nos. Cap. LIIII.

AVicenna in j.can. Aer est elementũ corporum nostrorũ, & spirituum. Est ẽt emanatio spiritus nostris aduenies & cã meliorationis eorum, non tñ sicut elementum, sed sicut faciens.s.tẽperans. Et hoc tpamentum ex duabus pendet operationibus, quae sunt euentatio, & mundificatio. Euentatio est tpamentum spiritus calidi, cum superfluit p constrictioẽ secundũ plurimum, & hoc quidẽ attribuit nobis attractio a pulmone, & a poris euentationum, siue foraminum pulsus, q cũ arteriis sunt continui. Aer.n.qui nos circundat, valde frigidus est cõparatione cõplexionis spũs innati. Quãto magis cõplexionis per constrictionẽ accidens. Cum igitur aer ad illũ peruenit, ipsum impellit, & cum eo miscetur, & prohibet ne ad igneitatem constrictionã cõuertatur. Mundificatio vero est pp societatem ipsius, qñ reuerti facit anhelitus illud, quod ei attribuat separatiua virtus ex vapore fumoso. Cuius comparatio ad spũm, est cõparatio superflui humoris ad corpus, cum aer expellitur. Tpamentũ igitur eius est pp hoc, q spiritui aduenit aer cũ attrahitur. Et mundificatio est pp exitum eius cũ expellitur. Aer.n.qui attrahitur in primis, cũ ingreditur ad tẽperandũ, necesse est vt sit in effectu frigidus, sed postq̃ conuertitur ad qualitatem spũs, pp calorem lõgitudinis morae, destruitur eius iuuamentũ, & iam non indiget illo, sed necessarius est aer nouus qui ingrediatur, & illius alterius suppleat vices. Oportet igitur illũ egredi, vt suo vicario locũ euacuet, & vt fumosae superfluitates substãtiae spũs expellãtur cum eo. Razi in Almansore.iij.parte. Aer oĩbus melior clarus est, & subtilis, in quo nec multi vapores existunt, nec quietus, aut praefocatus inuenitur, sed ad ipsum venti venientes cum commouẽt, & delicatus cum attrahitur sentitur, quique cito post occasum solis infrigidatur, aer aũt his habens omnia contraria deterior omnibus iudicatur.

De Aeris mutatione, secundum quatuor tempora. Cap. LV.

AVicenna vbi supra. Aer quidẽ dum est temperatus & clarus, nec ei substantia extranea, complexioni spiritus cõtrãria, admiscetur, sanitatem efficit, & conseruat. Cum vero mutatur, contrarium operatur. Accidunt autem aeri mutationes naturales, & nõ naturales, & naturalem egredientes. Naturales sunt mutationes temporales, quoniam aer in vnoquoque tpe ad aliam conuertitur complexionẽ. Et oẽ quidẽ tps, quod prouenit secundum q debet propria iudicia habet, & finis cuiusq; principio alterius, quod post ipsum est, in iudiciis duorum temporum cõicat, in aegritudinibus ipsorum. Ver est tps florum, & initii pomorum. Autũnus autem est tps mutationis coloris foliorum, & principii casus eorum, & quod est praeter hoc est hiems, & aestas. Cõplexio veris est tpata, nõ vt qdã aestimant calida, & humida. Aestas autẽ calida in eo q sol oppositioni capitũ ppinquos est, & fortis est radius, qui ab eo profluit. Est ẽt sicca pp resolutionẽ humorũ, quae in ea fit a caliditate multa, & pp resolutionẽ substantiae aeris, & eius similitudinẽ cũ ignea natura, & pp paucitatem eius, quod in

ea

ea cadit de rore, & pluuia. Hiems autem frigida est & humida propter harum causarum contraria. In autumno vero iam calor imminutus fuit, & frigiditas nõdum ad complementũ peruenit. Est ergo propinquior temperamento, quod est inter caliditatem, & frigiditatem. Inter humidum aũt & siccũ non est temperatus, cum sol iam siccauerit aerem, & nondum acciderit ex causis humectantibus, quod sit exiccationi causæ exiccãtis oppositum. Dispositio quoq; quæ est ad infrigidandum, nõ est sicut illa, quæ ad humectandum, quia conuersio quæ est ad infrigidandum facilis est, non sic autẽ quæ ad humectandum, nec econuerso fit ad humiditatem propter frigus, sicut ad siccitatem propter calorem. Nã quælibet caliditas exiccat, sed neq; quęlibet frigiditas humectat. Idem in 1. cano. Aeris aũt mutatio naturam egrediens duplex est, aut propter conuersionem in aeris substantia factã, aut in qualitatibus suis, illa quæ existit in eius substantia pestilentia est. Sic. n. aer quandoq; putrescit, & eius substantia conuertitur ad malitiam, sicut aqua lacunarum. Nec hoc dico de aere puro, quoniam aer purus, & vnũ quodque simplicium nudorum non putrescunt. Sed de corpore commixto. s. ex aere certificato, & ratificato, & partibus aqueis vaporosis, & partibus terreis in fumo, & in nubibus surgentibus, & partibus igneis. Hmõi autem aeris putrefactio plurimum euenit in extremo æstatis, & in autumno. Quod vero in eius existit qualitatibus, est vt secundum caliditatem aut frigiditatem, ad qualitatem perueniant intolerabilem, intantũ vt per ipsum messes, & generatio corrumpantur. Et hoc quidẽ est aut conuersio homogenea, sicut rabiositas æstatis cum fortior sit. Aut conuersio contraria, sicut malitia frigoris in æstate, quæ propter aliquod accidens euenit.

De Vere, & æstate. Cap. LVI.

VEr, quoniam secundum complexionẽ suam cæteris tẽporibus melius est, & est proportionale cõplexioni spũs, & sanguinis. Sed licet cũ æqualitate sua existat, ad caliditatem tñ subtilem declinat parumper sopitam, & ad humiditatem naturalem, rubificatque colorem eo q sanguinẽ attrahit temperatè, nec peruenit ad resoluendũ, quemadmodum æstas. In vere commouentur ægritudines cronicæ quoniam humores qui quieti sunt, currere facit, & eliquat eos. Ideoq; melancoliã patientibus, melancolia cõmouetur. Ille quoque, in quo multitudo humorum exuberat in hieme, pp. eius gulositatem, & exercitij paruitatem. In vere fit ægritudinibus aptus, q̃ ex illis materijs commouentur, ppea q ver eas resoluit. Cumque ver prolongatur, & rpatur ægritudines æstiuæ paucæ fiunt. Veris aũt ægritudines sunt egestio sanguinis, & fluxus sanguinis ex naribus, & ebulitio melancoliæ, quæ de natura existit coleræ, & apostemata carbunculi, synantes, & aliæ exituræ, venarũ quoque fissuræ, sputum sanguinolentum, & tussis, proprie vero in eo quod ex ipso hiemale est, & hiemi assimilatur, fiunt eorum dispositiones malæ, qui has habent egritudines, & proprie ptisim, & quoniam in flegmaticis materiam flegmatis mouet, accidunt in eo apoplexia & paralisis, & iuncturarum dolores. Ex his autem quæ ducunt ad hoc, est fortis motus corporalis, & aĩalis, & comestio rerũ calefaciẽtiũ, qm̃ adiuuãt aeris naturã. Nulla vero, res ab ægritudinib⁹ veris sic tuetur, quemadmodum flebothomia, & inanitio. i. artificialis purgatio, comedendi diminutio, potus inebriantis, debilitatio, & imminutio, & temperamentum. Est aũt pueris ver cõueniens, eisque similius. In ęstate rn. colera augetur, sed post in eius fine colera nigra, pp quod subtile resoluitur, crossum retinetur, atque constringitur. Aestas quidem humores resoluit, ac virtutes debilitat, & operationes naturales causa multę resolutionis, & colorem citrinat, quia resoluit illud, quod ex sanguine attrahit. Aegritudinum aũt ipa abbreuiantur in ea. Nam si virtus fortis fuerit, aerem iuuaret ad resoluendum, & ad materiam ægritudinis maturandum, & expellet eam extra. Quod si debilis fuerit calor aeris, addet ei debilitatem, quia laxat, sicque destruetur, & æger morietur. Amplius æstas calida, & sicca cito inscidit ægritudines. Humida vero masticans est. i. non cito superfluitates expellit, vnde suarum ęgritudinũ tempora prolongantur, & accidunt in ea hydropisis, & lienteria. Ad hoc totum adiuuant humores multi, qui a superioribus ad inferiora descendunt, & proprie a capite. Aegritudines æstiuæ sunt, vt febres, tertianæ, synochus & causon, & extenuatio corporis, dolores auris & obtalmia. In ea quoq; multiplicantur cum ventosa non fuerit erisipila, & bothor, quæ sunt eius naturæ cuius est ipsa. Inuenies autem senes, eisque similes in æstate fortiores.

De Autumno, & hieme. Cap. LVII.

AVtumnus multarum causa est ægritudinum, eo quõ in ipso homo sub sole calido multum incedit, & in nocte postmodum ad frigus peruenit, & quia multitudo fructuum est orta, fiunt humores mali, & propter dissolutionem virtutis in æstate. Humores præterea fiunt in Autumno mali, propter cibaria mala, & propter subtilis resolutionem, & quia remanet spissum propter eius adustionem eumq; aliquis humor ebullierit, eo quòd ipsum natura vult expellere ac resoluere, reducit ipsum frigus ad stringendum. Sanguis in autumno multum minuitur, immo sanguini in complexione sua contrarius existit, & etiam resolutio iam in æstate præcessit, quæ sanguinem minuit. Æstas quidem adurit humores, autumnus ex eis cinerem facit. Principium autumni senibus aliquo modo est conueniens, & eius finis eos maxime impedit, maximo impedimento. Ægritudines Autumni sunt scabies quæ excoriat, & impetigines, & cancer, & iuncturarũ dolores, & febres commixtę, febresque quartanæ pp coleræ nigræ multitudinẽ. Ideoq; splen incrossatur in eo, q accidit ẽt ĩ eo difficultas vrinæ, & lienteria, & hoc qñdẽ est ppea q frigiditas expellit illud, quod de humoribus est subtile, ad interiora corporis, & fit in eo scia, & sinantia acuta, colerica, & iliaca sicca. Q̃nque ẽt apoplexia, & ægritudines pulmonis, & dolores dorsi, & coxarum. Multiplicantur ẽt in ipso vermes in vẽtre, pp debilitatẽ virtutis, in digerendo & expellẽdo. In ipso ẽt, & proprie in sicco, multiplicantur variolæ, & ẽt mania pp humorum colericorum malitiam. Item Autumnus est sicut nutritor reliquarum ægritudinum ęstatis. Et Autumnus qui melior existit, est ille, qui magis est humidus ac pluuiosus, deterior aũt ille, qui est siccus. Hiems ad digerendum melior est, quia frigus caloris innati substantia conprehendit, vnde fortior efficitur, & nõ dissoluitur. Et ẽt ideo, quia pauci sunt fructus, & non comedunt hoĩes nisi leuia nutrientia, & quia motus eorum post repletionem paruus est, & qm̃ ad loca calefacientia ingrediuntur. Coleram quoque plusquã omnia tpa debilitat sua frigiditate, suæque diei breuitate, & noctis prolixitate. Ipsa est quæ magis constringit materias, & in ipsa magis necesse est ea quæ inscidunt, ac subtiliant sumere. Aegritudinum hiemalium plurimæ flegmaticæ sunt, quoniam in ea fit flegma multum, & plurimum, quod in eo vomitu expellitẽ est flegma, in ipsa catarrus abundat, & incipit cum aer autumnalis mutatur quẽ postea sequuntur apostemata lateris, & pulmonis, & raucedo, doloresque gutturis, deinde dolor ipsius lateris, & dorsi neruorumque nocumenta, capitis ẽt dolor chronicus, immo apoplexia, & epilepsia, & hoc totum propter quod materiæ flegmaticæ, constringuntur, & quia multiplicantur. Senibus quidem nocet hiems, eisque similibus. Mediis autem iuuamentum præstat. In hieme præterea multitudo hipostasis est in vrina, comparatione æstatis, & eius qualitas est maior, sanguisq; minuitur, & augetur flegma.

De Naturis ventorum, secundum loca, & climata. Cap. LVIII.

COnstant. in panteigni, v. parte. Ventus est fumus siccus a terra dissolutus, huius natura secundum locum est sibi propria. Mutatio autem naturæ loci est ex solis vicinitate, vel longinquitate, vel ex cursus sui diuersitate. Loca vero sunt quatuor. s. oriens, occidens, meridies ortui solis dextra calidus, & hum dus. Calidus quidem, quia cum sol ab altitudine sua digreditur, ibi aliquandiu immoratur, humidus autem ex humiditate fumi maris & hum. loci. Ventus igitur ex hac parte flans. s. auster, calidus & humi. esse probatur. Plaga septẽtrionalis huic opposita, & soli sinistra, frig. est & sicca, quod ex nimia solis remotione contingit. Cum. n. sol ad eam deuenerit altissimus, est & a terra remotus. Igitur & ventus ex hac parte veniens frigidus est & siccus, & boreas vocatur. Orientis locus ipatus est, quia licet nascatur sol, cito tñ inde separatur. Vẽtus igitur inde veniẽs, est Eurus temperatus. Sed tamen aliquantulũ calidus, & siccus. Occidens similiter temperatus est, sed aliquantisper frigidior, & humidior, talis est & eius ventus. Sunt & alij. viij. istorum suffraganei, quorũ naturæ principiorũ suorũ naturis sunt affines, nõ tñ adeo feruentes. Horum vnusquisque dum mouetur, natura aeris, & corporum cõplexiones mutant. Boreas. n. corpora indurat & confortat, humores & spiritus clarificat, cerebrum sanat, sensus subtiliat, motum confortat, coitum augmentat, malos humores contrahit, ne in aliqua membra discurrant. Quod ideo fit, quia corporis exteriora refrigerat, & calor naturalis intus

adunatur. Tusses facit, & dolores pectoris, pp desiccationem spiritualis instrumenti, digestionem & vrinam stringit, dolores oculorum parit, corporibus frigidis nocet. Auster econtra neruos emollit, corpora humores, sensus, & spiritus turbat, inde grauitas auditus, vertigo, oculorum pigritia, tarditas motus caput grauatur, terminus epilensiæ mouetur, virtus digestibilis, & coitus deficit. Quod inde consequitur, quia ventus hic calidus est & humidus, cerebrum implens humidis humoribus, a cerebro ad stomachum descendentibus. Occidentales autem & orientales venti, ex sui temperie sunt corporum temperatiui. Octo vero alij, secundum naturam suorum principalium operantur circa corpora, sed tamen mediocrius.

De Locis habitabilibus. Cap. LIX.

AVicenna vbi supra. Locorum habitabilium dispositiones in corporibus diuersificantur, causa altitudinum, & profunditatum in ipsis, & eā dispositionum terræ ipsius vt si est lutosa, vel cœnosa, vel si est in ea virtus mineræ, & et dispōnis multitudinis aquarum, vel paucitatis earum, & et dispositionis eorum, quæ vicinantur eis, sicut arborum, minerarum, fouearum, cadauerum, & horum similium; & sciuisti, qm̄ aerū complexiones, ex latitudinibus ciuitatum cognoscū tur, & ex terra ipsarum, & montiū, & marium vicinitate, & et ex ventis eorū. Omnis quidem aer, qui cito infrigidatur cum occidit sol, & cito calefit quando sol oritur, subtilis est, qui vero huic cōtrarius est, econtrario se habet. Omnibus autem aeribus deterior est ille, qui cor constringit, & aeris attractionem angustat. Loca habitabilia calida capillos nigrificant, & crispant, ac digestiuam debilitant, cūq; in eis maxima resolutio, fuerit, & minuetur humiditas, cito senium adueniet, sicut in terra nigrorum. i. Ethyopum. Ibi nanque morantibus aduenit senium in annis. xxx. & eorum corda timida sunt, eo quod spūs multum resoluitur, præterea corpora illic morātium magis leuia sunt. In locis aūt frigidis morantes, sunt fortiores, & audaciæ maioris, ac melius digerentes. Et si humida fuerint erunt ibi morantes crassi & carnosi, & multa abundantes adipe, quorum venę erunt profundæ, & iuncturæ occultæ, & ipsi erunt carnosi, teneri, & albi. In locis humidis habitantes pulchras habent facies, & cutes lenes, cumq; exercitantur cito aduenit eis laxitas, horum æstas non multū calefit, nec hiems multū infrigidatur. His adueniunt febres multæ morę, & vēter. i. fluxus ventris, & multus sanguinis exitus ex menstruis, & emorroidibus, & vlcera putrida, & epilensia frequenter. In locis siccis morantium exiccantur complexiones, & obfuscantur cutes, horum æstas valde calida est, & hiems valde frigida.

Adhuc de Eodem. Cap. LX.

IN locis altis sunt homines sani, fortes, & laboris multum patientes, & diu viuunt. In profundis autem morantes, in vaporositate multa sunt, & epatis debilitate, aquis abundant non frigidis, & propter si stantes fuerint, & eorum aeres mali sunt. In locis petrosis & discoopertis morātium aeres in æstate valde calidi sunt, in hieme valde frigidi. Horum corpora dura sunt & solida, multorum capillorum, & iuncturæ manifestæ, vincitque in eis siccitas. Sunt autem multum vigilantes, & malorum morum, inobedientes vel superbi, in bellis fortes, in artibus solertes, & acuti In locis montuosis terra frigida est, & ventosa, diuq; nix ibi moratur, boni venti in eis generantur. Cum autem resoluitur, si montes habent qui ventos prohibeant, vaporosa fiunt. Locorum marinorum tpat caliditas, & frigiditas, pp inobedientiam humiditatis suæ ad patiendum. & ad recipiendum id quod in eam penetrat. In humi. vero & siccis proculdubio ad humi. declinant. Et si septentrionalia fuerint, erunt maris vicinitas & habitationis profunditas magis in eis temperatæ. Si vero meridionalia, calida erit econtrario. Itaque qui loca eligit habitabilia, cognoscere debet terræ dispositionem, & aquarum, & ventorum, & hominum ibi commorantium, sitque magis sollicitus, vt orientales venti structuras vrbis, vel domus ingredi valeant, & vt sol vbiq; queat intrare, qm̄ ipse est qui aerē rectificat, sed, & vt vicinitas aquarū dulcium, mobiliū, currentium, multarum, & mundarum quæ æstate calefiant, & hieme infrigidētur, diuersæ ab eis quæ occultantur, ēst res conueniens, & adiutorium præbens.

De Vestibus. Cap LXI.

HAli vbi supra. Corpori superposita vestis, ab illo calefit, de hinc illud versauice calefacit. Sed quædam magis calida est, quædam minus. Vestis linea corpori apposita, primo quidem illud refrigerat, sed postea modicum calefacit, & hæc si subtilissima sit, cutem leuit, membraq; humectat Bombacina vestis quanto amplior est siue nobilior, tanto corpus amplius calefacit, quia corpori plurimum inheret, pariterq; cutem emollit ac lenit, & ideo hieme induenda est. Vestis aspera minus calefacit, cutem asperat, & indurat. Vestis autem pilosæ, cuius villę longiores sunt, calor ēt erit fortior, & ob hoc hieme melior est, adhæret. n. corpori. Quæ vero ecindrata est, & corpori non adhæret, nec multum spissa est, minus calefacit, & ęstati magis competit. Canea vestis corpus calefacit, & desiccat, membraq; indurat, & magis autem, quæ ex pilis fit. Sericum siue bombiceum spatum est, & corpus nō calefacit sicut bombax. Caldia calida est, corpus lenit, dorso ac renibus est vtilis. Vestes pellię variæ sunt secundū naturam animalium, ex quibus fiunt. Variorum, & herminū minoris sunt caloris, quam pelles grisei, magisque conueniunt corporibus sua leuitate spatis. Vulpina vero magis calefacit. Hedulorū, & agnorum pelles calidæ sunt, & molles, sed agnorum fortius corpora calefaciunt, dorsoque ac renibus meliores sunt. Razi vbi supra. Omne vestimentum lene ac tersum, minorem calorem corpori affert, & æstati conuenientius est, cui simile est illud quod cum texitur rarum remanet. Quod autem pilosum est, nec radiosum & spissum inuenitur, corpus magis calefacit, & hæc hiemi conuenit. Lineum vestimentum cibus alijs corpori frigidius est, eique minus adhæret, de bombace vero factum lineo calidius est. Sed bombice vero factum frigidius, & carnem auget. Omne præterea vestimentum asperitatem habens, corpus, & carnem macrescere facit, durumque sentiri. Quod autem huic contrarium est, operatur contraria. Vestimenta de lana vel pilis facta calida sunt, & aspera corpus debilitantia, propterq; in æstate. Quæ vero de pilis caprarum, vel camelorū fiunt, calidissima sunt, multumq; corpori adherent, ac vehementer calefaciunt. Itaque gaidia, vel tiriacū tantum calefacit, quantum vestimenta de lana, vel pilis texta licet nec exasperet, nec carnibus noceat. Pellis de griseo, pellibus omnibus pilos habentibus minus calida est. Vulpina calidior omnibus est, calidamque complexionem habentibus nullatenus confert. Post hanc vero pellis fiberis in caliditate secunda est. Planech autem & castim atque aguafil, temperate calefaciunt, lenesque sunt, & temperata corpora habentibus conferunt. Reliquę vero pelles ac pili quorum mentionem non fecimus, cum in quantitate superflua sint, nullis nisi corpora crossa & aspera habentibus conferunt.

De Exercitijs. Cap. LXII

HAli vbi supra. Dicto de aere circundante, dicendū est de motu, & quiete. Motus duo genera sunt. Vnum. s. aīæ, qđ animalis motus dicitur. Aliud corporis quod exercitium vocatur, & est necessarium tribus modis. Primo vt naturalem calorem expergefaciat, & expergefactum augeat, qui consuetatus cibos fortius attrahat, ac velocius digerat, vt superfluitates corporis subtilientur. Secundo vt meatus purget, poros dilatet, superfluitates corporis dissoluat. Tertio vt ea membra indurescant, & confortentur aliorum cum aliis repressione, & ideo cōferentur in actionibus suis, remotioraque fiant ab incommodorum susceptione. Motus corporis genera duo sunt, commune. s. & propriun. Commune est illud, quo quis vtitur ad aliū intendens actionem, & hic est per accidens. Hic motus aut fortis est, vt onera portare, fodere, & huiusmodi, quæ in laboriosis actionibus, & officiis exercentur. Aut non fortis, vt scribere, pingere, & similia. Proprium autem genus motus est illud, cuius vsum imperant medici. s. motus exercitij. Iohānicius. Exercitium corpus immutat, quia quando est æquale, calorē æqualem præstat, cum autem amplius fit, magis calefacit, sed postmodum infrigidat, & desiccat. Ociositate quoque corpus immutatur, quia frigiditatem, & humectationem habet æqualem. Auicenna vbi supra. Operatio motus in humano corpore diuersificatur propter hoc, quia fortis est aut debilis, multus aut paucus, & propter quod ei ex quiete admiscetur, & propter materias in quibus exercetur. Motus quidem fortis multus, & paucus, & cum quiete mixtus; omnes in hoc communicant, vt calorem fortiores exerceant. Sed fortis non multus differt a multo non forti, vel admixto quieti,

quo-

quoniam ipse vehementer calefacit corpus,& si resoluit, parũ resoluit, multus verò paulatim resoluit plusquam calefacit, & cum quisque eorum multus existit vel superfluit, infrigidat, quia vehementer calorem naturalem resoluit, & etiam exiccat. Cum autem in aliqua materia exercetur, ipsa materia plerunque adiuuat operationem eius, & plurimũ diminuit. Verbi gratia. Motus fullonum in frigiditate, & humiditate facit augmentum, motus autem ferrariorum in caliditate, & siccitate. Quies verò semper infrigidat propter priuationem viuificationis caloris,& propter constrictionem, quæ suffocat, humectat quoque propter defectum resolutionis superfluitatum.

De Tempore, & moderamine exercitij. Cap. LXIII.

COnstanti. in lib. de regimine sanitatis. Exercitia sunt laudabilia,& vtilia custodiendæ sanitati, si ante cibũ fiant. Membra enim confortant, & indurant, superfluitatem humorum in membris cibantibus existentem dissoluunt, caloré naturalem confortant,& ad digerendum adiuuant, vnde quanto sunt fortiora exercitia, tanto maioris virtutis est vis digestiua. Vnde Gal. in li. dietarum. Quicunque ante cibum exercitantur, non necesse est eis regula dietæ obseruanda, & quicunq; parum exercitantur, aut sunt quieti, debent dietarum obseruare ordinem, cum corporis mundificatione, idest farmacia flebothomia,& similibus, sed tempus exercitij est cum cibus heri sumptus optime in stomacho venisq; digeratur,& natura incipiat aliud appetere, quod ex colore vrinæ cognoscitur. Si eñ est albus, nondum in venis digestum significat, si citrinus digestum est, deinde decet vti exercitijs. Si autem fuerit igneus, monstrat cibum diu fuisse digestum,& tunc non exercitentur, tempus enim refectionis est. Oportet fieri exercitia, secũdum vniuscuiusque hominis consuetudinem. Rursus sint magna, vel parua, secundum crossitudinem, vel subtilitatem, quantitatem,& qualitatem cibi. Caueant etiam exercitia post cibum, q̃ si fuerit aliqua necessitas conuenit tempus expectari, quousque cibus digestus omnino de stomacho descendat, vt facillime ab epate digeratur, quia exercitia post cibũ facta, opilatum cibum a stomacho indigestum deponunt. Rursus exercitia digestis corporibus, in quibus subtiles sunt humores, non sunt competentia nisi modica. Sicut enim fortia exercitia, fortioribus conueniunt, quibus crossi humores sunt acumulati, ita debilibus tenues humores habentibus, debilia & pauca cõgruunt, sed dimittenda sunt fatigatione inchoante, id est cum anhelant,& sudant. Quies verò regendæ sanitati incompetens est, quia complexio corporis corrumpitur, multique humores corrupti coadunantur, vnde deficit calor naturalis. Est etiam quies causa multorum humorum generatiua. Constantinus in li. de melancolia. 2. Exercitia temperata multum iuuant. Calor enim naturalis excitatur,& per totum corpus dilatatur, ac de iuteriori ac exteriori protenditur, sensus clarificatur, actio animata confortatur, pulpę carneæ indurantur, venter ad expellẽdas feces commouetur, vrina & sudor,& omnis abundantia de extraneis humoribus egreditur. Bona verò habitudo augmentatur maxime, si ante cibum fit, tunc enim & calorem naturalem exiccat, & digestioni quasi mundum & purum & clarum apparet. Laudabiliora sunt exercitia pedum temperata, quàm equestria, si equus suauiter eat, peiora sunt enim in equis gradatoria,& grauia. In pedibus auté cita,& fortiora itinera. Inci dentibus autem de exercitatione in laborem nocet, labor eñ est dissolutio virtutis spiritualis, & disruptio fumosæ humiditatis ac pungitiuæ non bene corpus pascentis. Razi, in quarta parte. Summopere quoque obseruandum est, vt siquis fortibus & grauibus uti vult exercitiis, ordiné in eis custodiat, uec de quiete ad grauem motum subito transeat.

De Balneo, & tempore balneandi. Cap. LXIIII.

HAli vbi supra. Post tractatum motus, mox de balneo disputandum est, licet in euacuationibus contineatur. Balneo nanque sani post exercitium, & ante prandium vtantur, quo ea quæ per motum non bene dissoluta sunt, purgentur,& euacuentur,& siccitas quam motus fecerat humectetur. Sordes quæ ex vaporibus factæ sunt a corpore egredientibus, & a puluere exterius superuenienti in ipso exercitio, & post abluantur. Ante exercitium verò balneum superfluitates cibi transmittit, quas & indigestas inuenit, humoresque liquefacit, & superfluitates exire paratas a poris, & ad aliqua membra defluere facit, paraturque morbus, Sic etiam & post prandium non oportet vti balneo, replet enim tunc superfluitatibus caput, descenditque cibus indigestus a stomacho, vnde in cibi meatibus opilatio efficitur, & in temporis prolixitate, siquis huiusmodi vtatur assiduè, hidropisis generatur. Quibusdam tamen accidit defectus, cum balneum antequam prandeãt ingrediuntur,& ideo necesse est eos modico laudabilique refici cibo, præter hos itaque, post prandium omnibus cauẽdum est balneum, post exercitium autem, & ante prandium, eo sanis vti magnas vtilitates confert. Corpus enim & membra humectat, calorem naturalem confortat, digestionem optimam reddit, angustiam, si qua est, effugat, poros aperit, superfluitates euacuat, dolores mitigat, viscositates, vel ventositates dissoluit. Iohannicius. Balneum dulcis aquæ corpus remollit, & calidũ quidem calefacit, frigidum autem infrigidat, aquæ verò non dulcis balneum corpus desiccat. Quod siquidem ex aqua salsa,& amara vel sulphurea fuerit, calefacit & desiccat. Si verò de aluminosa, vel gipsea fuerit, infrigidat,& desiccat.

Quibus prosit, & quibus obsit. Cap. LXV.

RAzi vbi supra. Ex balneí iuuamentis est corpus humectare, renouare, sordes congregatas detergere, repletionem quoque minuere, ventositatem dissoluere, & ad somnum ducere, humoresque subtiliare, præterea dolores reprimit, ventrem stringit, lassitudinem remouet, corpusque nutrientibus aptum efficit. Nocumenta vero eius sunt vires destruere,& cor adeo calefacere, vt quandoque ad syncopim p̄ducat. Nauseam quoque commouet,& malis humoribus occasionem tribuit cito descendendi. Ideoque febricitans vel contusionem perpessus, vel apostemata, vel plagã, vel excoriationem habens, balneum timere debet. Corpora verò macra, & sicca habentes, humectatione balnei indigent. Ideoque cauere debent ne in balneo sudent, sed in eius loco temperato maneant. Circa se autem in pauimento multã aquã calidã proiiciant, vt humidi vapores eleuati, corpora eorum humefaciãt. Ab introitu verò balnei post cibum quisque caueat sibi, nisi qui corporis pinguedinem vult adipisci. Aliquandiu quoque post balneum comestio debet tardari. Hali vbi supra. Porro, q̃ infirmantur balneis pro necessitatibus ad ea vrgentibus vtantur, aut vt eorum complexio calefiat, aut vt frigescat, aut humectetur, aut certe desiccetur. Prodest autem prurigini,& scabiei, quia superfluitates acutas euacuat, neruos emollit, catarros ematurat,& corizat calefaciendo, & dissoluendo, exitum quoque facilitat vrinæ, si arctata fuerit ex frigiditate. Colicæ medetur, aliisque morbis huiusmodi. Et si quidem longa mora fit, ita vt sudor plurimus exeat, corpus calefacit aeris calidẽ causa, desiccat etiam euacuationis causa, quæ fit per sudorem. Porro si tam longa mora fit, vt immoderata sudoris euacuatio fiat, corpus refrigerat,& exiccat, quia naturalem calorem dissoluit,& humiditates corporis fortiter euacuat, vnde & virtus decidit,& defectio fit. Auicen. in 1. ca. Qui voluerit impinguari, balneum ingrediatur post cibum, si securus fuerit ne oppressiones accidant. Qui verò resolui vult & macrefieri, balneum intret dum est famelicus,& multum ibi moretur. Porro qui sanitatem tantum vult conseruare, balneari debet postquam id quod est in stomacho, & epate digestum est. Qui verò timet ne colera rubropter hoc ebulliat, ante balneationem comedere rem subtilem debet. Ab omni verò re vehementis caliditatis se custodiat, & ne in balneo, vel in eius egressu rem frigidam actu bibat, quia pori aperti sunt. Ideoque frigiditas non tardatur, quin ad membra principalia procedat, eorumque virtutes corrumpat. Qui febrem habet, a balneo se custodiat in hora febris,& qui solutionem habet continuitatis, vel apostema.

De Cibo, & eius operatione. Cap. LXVI.

EX lib. vrinarum a voce Mauri. Triplex pp incommodum cui corpus subiacet humanum, assidua indiguit restaurtatione,& nutrimento perhenni. Subiacet enim fluxui, alteratioui, corruptioni. Fluit enim quotidie tum per apertos,& manifestos poros, tum per occultos & priuatos. Per apertos & manifestos, vt oculorum impuritate, aurium superfluitate, narium muscilagine, oris sputo, ani egestione, vrina vesicæ. Per occultos, & priuatos, vt pilorum emissione, pororum resudatione,& spirituum exalatione. Alteratur autem quotidie de caliditate in frigiditatem, & econuerso de siccitate in humiditatem, & econuerso Deinde sequitur corruptio, quæ subiecti mors est, & perditio, Vt ergo deperditorum fiat restauratio, & corruptionis si non ex toto, tamen ad tempus fiat retardatio, inuenti sunt cibi,& potus. Auicenna in primo canone. Cibus in humano corpore tribus modis operatur.

gatur. Aut enim sola sui qualitate, vt qñ caliditate sua calefacit, vel frigiditate sua frigefacit. Aut sui materia, vt qñ a natura sua conuertitur, & formam alicuius diuisionis membrorum recipit, eius tñ materia licèt formam illam recipiat, aliqñ tñ accidit, vt aliqua suarum qualitatum quas habebat, quæ suo modo fortior existit, quàm humani corporis qualitas, in ipsa eam remanere faciat a principio rei, donec coagulatio cõpleatur, & assimilatio, sicut est sanguis qui generatur ex lactucis. In ipso namque plus est frigiditatis, quàm in corpore hominis, licèt sanguis factus existat, & ad hoc bonus fit, vt pars membri hominis fiat, & sanguis qui ex aliis generatur, huic est cõtrarius. Aut etiam operatur tota sui substantia, hoc est forma sui specifica agente, quæ non est qualitatis primæ quas habet materia, neque cõplexio quæ generatur ex eis, sed perfectio, quã acquisiuit materia ſm aptitudinẽ, vel præparationem quã habet a complexione, sicut in magnete virtus attractiua.

De Diuersitate ciborum in natura, & electione meliorum. Cap. LXVII.

COnstan. in pente. 5. parte. Cibus autẽ hominis aut ex terra nascitur, aut ex animalibus brutis est. Terræ natiuus aut ex temporibus anni seminandus, aut ex arborum fructibus. Ex temporibus anni nascentia aut grana sunt, vt frumentum, ordeum, faba: aut herbę, vt lactuca, endiuia: aut herbarum fructus, vt cucurbitæ, melones: aut radices, vt rapa, baucia. Arborei fructus aut siluestres sunt, aut domestici. Cibus ex animalibus aut ex ambulãtibus, aut ex natabilibus, aut ex volatilibus. Et horum omnium quædam crossa sunt, quædam carnosa vt cerebrum, epar, splen, & similia. Sunt & quædam superflua, vel ambulantium sicut lac, vel volatilium, sicut oua, vel apum, sicut mel. Omnibus autem frumentum granis melius est, & tẽperamento propinquius, & ob hoc humanis corporibus acceptabilius. Lactuca vero omnibus herbis nutribilior, & sanguinem generantibus melior est. Ex fructibus aũt ficus siccæ inter sic. & humi. temperatæ sunt, & mediocriter nutriunt, cæterisque fructibus æstiuis meliorem sanguinem generant, & cito digerunt. Vuæ quoque laudibus ficuũ sunt vicinæ. Ex animalibus ambulantibus caro porcina nutribilior est, & in sanguinẽ generando melior, humanæ namque carni assimilatur. Caro volatilium est omni quadrupedum carne laudabilior, quia digestibilior, & inter hæc gallina omnia reliqua excedit. Ex piscibus autem in petrosis locis nascentes omnibus aliis laudabiliores sunt, maximeque in magno flumine, claro, & bene currente, lacti vaccæ dominatur caseus, & butyrum, ideoq́ue cæteris est nutribilius, & ad descendendũ a stomacho durius. Huic vicinatur lac ouinum. Omne autem lac ex infirmo animali pessimum est. Caseus recens laudabilior est sicco vel salso, quia cito digeritur. Butyrum temperatum est. Mel vero calidissimũ est complexioni frigidæ congruum. Oua gallinæ cæteris laudabiliora sunt, deinde perdicum.

De Diuersitate ciborum in operatione. Cap. LXVIII.

HAli vbi supra. Cibi diuersificantur in actionibus suis quas in corporibus operantur duobus modis, aut in qualitatibus suis, aut in substantiis. In qualitatibus quidem, quoniam alii calidi sunt, alij frigidi, alij humidi, alii sicci, nonnulli vero temperati. Porro in calore, & frigiditate, & humiditate, & siccitate, excedunt secundùm magis, & minus, a primo gradu vsque ad quartum. In substantia quoque differunt, quoniã alius est subtilis, alius crossus, alius temperatus. Subtilis est cuius quantitas magna pauco nutrimento corpus pascit. Crossus autem, cum quantitas pauca magno nutrimento corpus reficit. Temperatus verò inter vtrunque, cuius moderata quantitas moderatè nutrit, multa multum, pauca parum, scilicet secundùm suam quantitatem. Horum autem omnium quidam corpus reficiunt laudabili nutrimento, quidam vero reprobo. Cophon in libro de simplici medicina. Quædam etiam sunt visus clarificatiua, quæ scilicet pannos oculorum, & alia quæ in oculis nascuntur auferunt, & quæ caput & stomachũ a corruptis humoribus purgant, & quæ oculos a caliginosis fumis defendunt. Ex his autem quæ sunt absinthium, aloe, ruta, mirabolis, papauer nigrum, alumen, hebenus, anthimonium, thus, lac corticis sambuci, celidonia, succus centhaureæ, maratrum, nasturcium, cancer marinus, spolium serpentis, cinis hirundinis, asparagus, puluis vitri vsti, &c. Ciborum autem quædam teneram habent substantiam, & ad digerendum facilem, vt vua, ficus, amigdalę dulces excorticatæ, lactuca, apium, ordeũ coctum, caro porci iuuenis, pulli, perdices, turdones, oua volatilium, pisces qui in petrosis locis degunt, auriculæ, labra, lingua, pulmo, pedes. Quidam vero duram seu viscosam: & ad digerendum difficilem, vt panis azimus, faba, lenticula, cicer, pruna alba, citonia, castaneæ, auellanæ, oliuæ, iuiubæ, cucumeres, caules, rapa, fungi, caro hircina, bouina, ceruina, vrsina, anates, anseres, pulli columbini, grues, pauones, nares, guttur, cor, epar, splen, renes, stomachus, & intestina, venter volatilium, caseus vetus, panicus, milium.

De His, qui bonos humores generant, & his qui malos. Cap. LXIX.

QVidam autem humores generant bonos, cibi scilicet bene temperati, & qui intra tam teneram habent substantiam, vt in stomacho facile corrumpantur, nec nimis duram atque digestioni repugnantem, vt panis bene fermentatus, & bene coctus, granum fractum, simila ptisana, risi, ficus, vua, malagranata, mel. In frigidis corporibus, pineæ, lactucæ, borago, caro porcina, hedulina, vitulina, annualis agni ouium, arietis, apri, pulli, fasiani, perdices, oua sorbilia, pisces pelagi, & in petrosis locis geniti, lac caprinum mox mulsum, vinũ odoriferum. Quidam vero malos, cibi scilicet valde distemperati, vel in caliditate, & siccitate vt allia, vel in frigiditate, & humiditate, vt fungi, cucumeres. Vel in siccitate, & frigiditate, vt poma immatura. Et sunt cibi, qui nimiam viscosam habent substantiam, vt caro porcellina. Vel valde duram, vt bouina. Vel facile conuertibilem, vt crisomila. Ex his itaque cibis sunt, q malos humores generant, scilicet panis non bene fermentatus nec bene coctus, fabæ, lenticulæ, milium, lolium, poma immatura, auellanæ, iuiubæ, pſica, citonia, nespila, dactili, cucurbita, rapa, caulis, caparis, cæpe, sinapis, & omnis caro siluestris, prętercapriolinam. caro caprina, & agnina, ceruina, leporina, equina, visina, caro pinguis, cerebrum, medulla, spinæ, & reliquorum ossium pinguedo, pulmo, stomachus, splen, intestina, renes, caseus, pisces lacuum, & aquarum turbidarum, & earum quæ in quiete sunt, anates, turtures, grues, pauones, passeres, pulli columbini.

De His, qui stomacho nocent, & his qui iuuant. Cap. LXX.

QVidam itaque facile corrumpuntur in stomacho, cibi. s. nimis humidi, & conuertibiles si contingat eos non velociter egredi, vt vua, ficus maturæ, mora celsi matura, cerasa coctana, persica, melones, caro pinguis, lac, cerebrum, medulla, spinæ, & similia. Alij vero difficile, qui. s. substantiam habent crossam, & siccam, & duram. vt cãcri, paruæ cocleæ, ostrea, caro coderniata, & similia. Quidam cito exeunt propter substantiæ suæ lenitatem, & raritatem, quia stomachi villos emolliunt, & lubricant indigesti. Interdum etiam pro sui acumine, quia. s. stomachum, & intestina mordent. Ex his ergo sunt atriplex, vua, mora celsi, oliuæ, spinachia, caro porcina, ac pecorina, caro pinguis, pulmo, & pinguedo. Alij verò tarde, vt pira immatura, silicet, glandes, dactili, cucumeres, fabę, caro bouina, cor, & splen. Quidam autem stomachum bonum reddunt atque robustum, vt lactuca, scariola nouella, menta, asparagus, carui, piper, zinziber, zucharus, zomion, mastix, acetum, citonia, capparis, saliua, & similia. Alii vero malum, & fastidiosum, vt cerasa, pruna alba, cucumeres, auellanæ, melones, porri: anates, anseres, cerebellum, & omnes medullæ, pira verna virides, siliquę. Quidam autem inflant, scilicet cibi dulces, & qui magis dissoluunt, quàm consumant, vt sunt castaneæ, vuæ comestæ cum cortice, vinum dulce, mustum, mel, rapa, radix, cępę, porrus, eruca, fabæ, lenticulę, faseoli. Alij vero valde attenuant, vt apium, trifolium, petrosilium, ruta, ciminum, tignella, anetum, carui, piper, mel despumatum.

De Nutrientibus, & impinguantibus. Cap. LXXI.

QVidam verò parum nutriunt, qui scilicet ex membris facile dissoluuntur, & ex quibus subtiles nimium humores generantur & liquidi, & qui violentas, & acutas nimium habent qualitates, & qui duram valde, vel plurimum raram habent substantiã, ut mora celsi, matura pruna, malagranata, iuiubæ, oliuæ, mespila, ordeũ, miliũ, triticũ albũ, & non ponderosum, panis azimus, vel furfureus, cucurbita, atriplex, spinachia, allia, pinguedo, nares, aures, pulmo, guttur, mẽtũ, venter, intestina, alæ pullorũ, caseus vetus. Alii vero multũ. s. cibi bene tẽperati, & qui diutius immorantur, ac difficilius dissoluũtur, vt triticũ durum, & ponderosum, crossum, & non albũ. Sic etiã cibi aliquantulum distemperati, & durã habentes substantiã, si bene digerantur, multũ nutriunt, vt caro bouina. Ex his ergo quæ multũ nutriunt, sunt granũ fractum, & simila, maxime si

cum

cum lacte coquantur. Castaneę quoque glandes, auellanæ rapa, caro porcina, cerebrum, spina, medulla, cor, epar, lac caprinum, casens recens, oua locustę marinæ, cancri, sæpiæ, fuligines, & omnes cibi dulces, præcipue qui crossos vel spissos generant humores, vt dactili, vuæ pingues, vinum dulce rubeum spissum, & similia. Quædam etiam impinguant, quæ scilicet laudabilem sanguinem ac moderate crossum generant, & multum nutriunt, ad hoc præcipuus est panis triticeus, bene confectus, lac caprinum coctum, simila, risum, triticum, carnes ossibus vicinæ, caro porcina cum eius iuscello, caro agnina, cerebella, oua sorbilia, & de potibus vinum dulce ac spissum, ficus maturæ recentes, & vuæ dulces similiter.

De Qualitate cibi sumendi. Cap. LXXII.

CONSTANTI. in libro de regimine sanitatis. Oportet autem sex in cibis intelligi. Primum est cibi qualitas. Secundum quantitas. Tertium ordo. Quartum tempus. Quintum quantitas desiderij. Sextum secundum quòd membra sunt infirma. Qualitas autem cibi debet perpendi secundum naturam corporum cibandorum. Si enim calida sunt, frigidos cibos accipiant, si autem frigida, calidos, sicca humidos, humida siccos. Substantiam cibi sic agnoscimus, quæ si sit crossa sicut caro vaccina, panis azimus, est conueniens, mutum calorem in stomacho naturaliter habentibus, & colerico stomacho, eis etiam qui multum ante cibum exercitantur, & in hieme propter aeris frigiditatem, somnique longinquitatem. Huiusmodi enim cibus bene in stomacho digeritur, & multum nutrit, virtutem confortat. Illis autem qui modicum in stomacho calorem naturalem habent, & paucum caloris, & modice se exercitantibus, breui etiam somno vtentibus, immo supradictus cibus inconueniens est, quia non bene ab eis digeritur. sed crossos generat chimos, & viscerum opilationem. Subtilis vero cibus, sicut pulli gallinacij parui, spinachiæ, perdix crisolachanna, lactuca, & similia competunt nō exercitijs vtentibus, quorum calor naturalis in stomacho defectus est, & quorum viscera constipata. Sed laborantibus & calidos & fortes stomachos, huiusmodi cibus inconueniens est. Non enim digeritur, sed in eorum stomachis in fumositatem mutatur, propter hoc quidam vaccinam carnem digerunt, & sturnam minime. Stomacho enim multum calido cui multa coleræ ruquantitas mandatur, crossus cibus conuenit, vt calor in eo diu operetur. Subtilem enim cibum cito incendit, fumumque facit. Verbi gratia. Si magno igni subtilia & sicca supponuntur ligna, cito incenduntur, & ignis extinguitur. Si autem crossa sicut celsi, calor suauiter operatur & confortatur. Stomachus vero in calore temperatus, cibum accipiat inter crossum & subtilem mediocrem. Similiter temperate exercitantes, & dormientes temperate, accipiant in temporibus etiam temperatis huiusmodi dietam, conuenit enim eis. Hali in practica 1. li. Comedens autem optime terat molaribus cibum, maximeque si crossus fuerit, quo fiat obedientior digestioni stomachi. Ob hoc etiam ea quæ coquuntur, plenius decoquenda sunt vt acceleretur eorum digestio, & exitus a stomacho.

De quantitate eiusdem. Cap. LXXIII.

CONSTANTI. vbi supra. Quantitas cibi laudilis, non multum excedere debet modum, ne grauetur stomachus. Qui cibus laudabilis assuete, & vltra modum sumptus malum generat sanguinem, & venas de malis humoribus replet, si cibus malus est, vel colericus, pessimam generat febrem, & acutos humores. Crossus arteticum faciet dolorem, podagram, freneticam passionem, anhelitum, splenis & epatis duritiam, & opilationem Melancolicus melancoliam, quartanam, vel maniam, cancrum, scabiem, nigram hicteritiam generat. Oportet igitur cibi plenitudinem caueri, nisi cum multis fortibus exercitijs, & quibus cutis est rara. Alijs vero minime, quòd si hoc non caueant vomet, si autem vomere nequeunt, propter gulæ pectoris aut palati dolorem, dormiant & diu. Auicenna vbi supra. Nihil est deterius saturitate in tempore fertilitatis, quam fames sequitur in tempore sterilitatis, & econuerso, sed tamen deterior est conuersio. Multos enim vidimus, quibus prius deerat cibus, post modum in abundantia repletos, fuisse mortuos, vehemens namque repletio perniciosa est, siue ex cibo siue potu est, præterea nihil est deterius quàm fastidium ex malis nutrimentis, facit enim iuncturarum dolores & renum &c. Quod autem melius sapit melius nutrit, quia stomachus & virtus retentiua vehementer amplificantur, cum bonæ fuerit substantię. Nihil autem deterius est, quàm diuersa nutrientia simul adiungere, & post hoc in comedendo tempus prolongare. Cum enim postremum nutriens aduenit, primum digeri iam incipit, sicque nutrientis partes in digerendo non similantur. Itaque cibaria diuersa duabus ex partibus impediunt, vna propter diuersitatem eorum in digerendo. Alia quia plus potest aliquis ex diuersis edere, quàm ex vno. Res dulces sunt veloces ad faciendas opilationes, quoniam eas natura trahit antequàm digerantur, opilationes autem ad multas perducunt ægritudines, qualis est hidropisis, paruus quidem motus post comestionem facit eam in stomacho requiescere. Præterea post comestionem homo primo super dextrum latus dormiat, deinde super sinistrum conuertatur, & postea super dextrum se reuoluat. Razi vbi supra. Cibus vltra modum sumptus si fieri, potest antequam descendat euomi debet. Quod si non potest somnum & exercitium augeri oportet, & ea quæ ventre soluunt sumere. Cibus præterea quo homo vti consueuit, in sequenti die immundus erit. Oportet autem vt cibos quisque sibi consuetos accipiat, & quotiens consueuit comedat, nisi consuetudo peruersa fuerit, quæ omnino vitanda erit. Quam tamen non repente, sed ordinate de illa scilicet ad bonam transeundo debet dimittere, itaque sani semel in die comedere debent ad minus, vel bis adplus. Vna refectio nocet macris, bina vero pinguibus, & crossis, Multo præterea labore vtentes, & exercitio maiori & crossiori indigent nutrimento, & similiter econtrario.

De Ordine, & tempore sumendi cibos. Cap. LXXIIII.

TVNC autem digestio mala fit & corrumpitur, quòd cibi multi ac varij in vna comestione sumuntur, & cibus crossus ante subtilem comeditur, & quòd multa cibaria cum iure mixta cas panis habente sumuntur. Et quod inter principium, & finem prandii mora multa efficitur, itaque fructus qui in prandio sumi debent, ante communem cibum edendi sunt, nisi de illis sint, qui multam in stomacho moram faciant, in quibus est ponticitas & acetositas, vt citonia, & poma, & malogranata In conseruanda tamen sanitate melius iudicatur, vt omnes fructus recentes dimittantur, vel ex eis quantitas parua sumatur, vt sunt ficus, & vuæ pira, & mora, in aqua infrigidata, nec eis vtatur quis, nisi in die in quo multo fuerit vsus exercitio. & ardor sentit in stomacho. Constantinus vbi supra. Ordo dietæ sic est, quædam enim oportet dari in initio, quædam in vltimo, sicut cibaria facilia digestioni priusquàm dura, et solub lia priusquàm stiptica, vt solubilis prius viam, vnde crossus cibus transeat præparet, sicut mellones, pruna, crisolocanna, ficus, cerasa, vuas, & similia ante panem, & carnem. Item lagana cum obsomagaro, & oleo elixata, priusquàm pira vel coctana. Duris enim ante facilia datis leuia digeruntur, & non inuenientia vias vnde egrediantur propter dura foramen obturantia necessario corrumpuntur, & alia in sui naturam conuertuntur. Tempus autem cibandi fit post inanitionem stomachi cum naturalis calor ortis est exercitiis, & balneo præcedentibus, & vrina colorata existente, & appetitu, & fame palam ostensis, tunc cibus necessarius est absque vlla mora hoc enim neglecto, stomachus ad se superfluos humores attrahit, & appetitus deficiet, & cibus corrumpetur, ex humoribus ad stomachum fluētibus. Quod si hoc non euenerit, demus oxizucaram, & succum malorum granatorum. Deinde spacio vnius horæ quiescant, & cibum accipiant. Debemus etiam in frigidis temporibus multum cibum dare, quia tunc calor intrinsecus est coadunatus, vnde melius adiuuat digestiuam uirtutem, similiter cauendi sunt multi cibi in calidis temporibus. Calor enim aeris naturalem trahit calorem extrinsecus, unde inanitus intrinsecus non bene digerit cibū Iccirco maiorem habemus digestionem in hieme quàm in æstate. Ideo in ęstate debemus cibum dare in extremitatibus diei, quoniam tunc temperatus est aer, neque mox relicto exercirio māducetur, nisi spacio unius horæ requiescant. Similiter balneum exeūtes non statim comedant, nisi prius vna hora quiescant. Razi ubi supra. In hieme sit cibus actualiter calidus, & in æstate similiter frigidus. Abstinendum est tamen a cibis actualiter calidissimis, & a frigidissimis similiter, nisi magno caloris tēpore, corpore quasi inflammato existente, præterea cibus in horis frigidis sumatur. Quod si non possunt horæ, saltem mansiones sint frigidæ.

De conuenientia cibi secundum statum. Cap. LXXV.

COnstantinus ubi supra. Dixi autem cibi sumendi desiderium bonū esse, appetitio enim cibi magnā significat esse uirtutē ad digerēdū, mōstratur esse humanæ cōplexioni cōueniēs. Oportet in firmis mēbris cibaria dare conuenientia, & cauēda etiā illorū infir-

mitatem augmentatiua, & si toti corpori sint necessaria. Verbigratia. Quibus dolor capitis assuetus est, negenda sunt eis cibaria fumum generantia, & in eum conuertibilia, sicut nuces, lac, allium, cæpæ, & similia. Qui defectum, habent stomachū abstinendi sunt a mollitiuis, sicut pinguedo, butyrum, sisamū, & similia. Et quibus est vsus mutandi cibum in ore stomachi, crossa conueniunt alimenta, vt cum sui grauitate descendant ad inferiora stomachi, parum post cibum ambulent. Qui autem flegma in stomacho habuerint, caueant cibos flegmatis generatiuos, Quibus colera rubea in stomacho creatur, negandi sunt cibi coleram rubeam generantes, & accipiant ea quæ extinguāt, sicut mala granata acetosa, oxisenichia, & similia. Quibus autem in stomacho & intestinis cibi indurantur, caueant cibos duros & stiptico,s& accipiant humidos & solubiles, sicut lagana elixa cum oximagaro, & oleo, & manducentur ante cibum. Eis vero de quorum stomacho cibus indigestus descendit, ante omnem cibum demus stiptica, sicut citonia pira, xilocaracta, quarubias, & similia. Quod si epar frigidum fuerit, cauendus est crossus cibus & viscosus, præcipue si sit opilatiuus, si autem sit calidum, cibos demus frigidos. Cauenda est aqua ne cum cibo potetur, sed postquàm cibus in stomacho quieuerit, cum cibo enim bibita inter substantiam stomachi & cibum permanet, eumque digeri non permittit. Necesse enim est cibum a stomacho tangi, vt calefiat & digeratur. Quod si tanta fuerit necessitas, parum inde bibant quo sitim extinguant, cibo vero in stomacho quiescente, nulla prohibitio est bibendi aquam, sed tamen qualis oportet tribuatur, leuius autem in nocte inconueniens est.

De Pane. Cap. LXXVI.

ISIDORVS lib 20. Panis dictus est eo, quòd cum omni cibo apponatur, vel quòd omne animal cum appetat. Pan. enim. Græce omne dicitur. Cibarius est, qui ad cibum seruis datur non delicatus. Fermentatus fermentis confectus. Azimus non fermentatus, nam azimus est sine fermento sincerus. Acrisimus leuiter fermentatus, quasi acro azimus, subcinericius cinere coctus, & reuersatus, ipse & sacatius. Clibanicius in testa coctus. Sfungia panis aqua diutius malaxatus, similiam modicam & fermentum accipit, & habet humectationis plusquam omnis panis, vnde & sfungiæ nomen accepit. Placentæ sunt quę fiunt de farre, quas alii liba dicunt, eo quòd libeant & placeant. Crusta superficies panis, ipsa & fragmenta, quia diuiduntur vt fracta. Fermentum a feruore nuncupatum, quia plus prima hora non potest contineri, crescendo enim excedit. Farina & furfures a farre dictę, cuius sunt purgamenta. Hali vbi supra. Panis ex tritico duro, ac spisso, plus nutrit, quàm qui ex tenero ac fragili maioris tamen nutrimēti panis tardæ digestionis est, qui sumitur ex medulla tritici, panis, scilicet similæ. Idem quoque opilationem in visceribus parit. Qui vero minus nutrit scilicet medulla reiecta si est, medius est inter nutrimenti multitudinem, & paucitatem, & inter digestionis moram, ac celeritatem. Omnibus autem laudabilior est panis, cuius optime farina pistata est, & in quo salis quantitas opportuna proicitur, ac bene fermentatus est, & in camino coquitur ignis mansueti ac temperati & non nimi, qui interiora indigesta dimittat, nec vero pauci qui interiora decoquens exteriora cruda remittat. Huiusmodi panis nutrimentum habet laudabile, citoque digeritur, corporibus temperatis conuenit, & qui parum laborant. Azimus autem panis, aut non coctus plurimi nutrimenti est ac crossi, tardus digestioni, humorem generat crossum atque viscosum, opilationem in epate parit, ac splene, & in renibus lapides. Omnium autem peior est panis furni, & subcinericius, propter eius exteriora conbusta interioribus crudis, peior etiam est furni quàm subcinericius propter cinerem et immixtum. Azimus vero panis laborantibus vtilis est, eo quòd ab eis multa dissoluantur, His quoque quorum stomachi calor fortis est, plurimum ab eo nutrimentum peruenit, cum illum optime digerant. Est autem omnis panis tritici calefaciens in primo gradu, præterquàm panis herui. Nam quia triticum lolium fuit, frigiditatem lucratus est, vnde calor eius paruus est. Constantinus in panteigni. Panis ordeacius est frigidus & siccus, minus quàm frumenti. nutritiuus totius ventositatis generatiuus & constipatiuus, vtendum est eo cum vnctuosis, vt est caro crassa atque butyrum.

De diuersitate panis secundum materiam uel artificium. Cap LXXVII.

ISSAAC in dietis. Panem tritico calidiorem diximus cuius diuersa sunt nutrimenta, 4. modis. Primo propter farinam vnde factus est, secundo ex artificio sui, tertio ex igne a quo coctus est, quarto pro qualitate qua sumitur. Farinæ modus trifariam diuiditur, primus propter essentiam sui, secundus pro qualitate molitionis, tertius secundum breuitatem vel longitudinem temporis ex quo mola contrita est, vt superius dictum est. Panis quanto mundior est, tanto pluris nutrimenti est, durioris egestionis. Diuersitatis panis ex artificio sui duo sunt modi, vel ex forma, vel ex artificio, forma autem triplex est. Magna, & parua, media. Magna medullæ plus habet, corticem vero subtiliorem, & duriorem, cortex pręterea parum nutrit, & est ad digerendum durus, humiditatem egestionis exiccat, vnde & ventrem constipat. Medulla crossa est, & viscosa & inflatiua, flegma viscosum generans, Panis parui & subtilis interiora ignis perforat, & humiditatem medullę exiccat, vnde parum nutrit, & tardius digeritur, & ventrem constipat, maxime si factus sit in primo vel secundo die post decoctionem. Vnde Hipocras. Panis magnus, & crossus est medullæ multæ, nutrimenti pluris, ventrem soluit. Paruus autē, & tenuis medullæ est paucæ, nutrimenti pauci, egestio eius est tarda, ventrem constipat. Qui autem mediæ mensuræ in forma, mediæ est potestatis. Artificium panis in quatuor diuiditur modos. Est enim panis quantum expedit fermenti habens & salis, & bene confectus, & sicut oportet coctus. Est parum fermentatus, & coctus, & in cæteris a necessaria temperantia imminutus. Est habens fermentum & sal, vltra quàm satis est. Est azimus & sale carens qui moderatus est in omnibus his supradictis, in stomacho perfecte digeritur, & sanguinem in corpore clarissimum generat, vnde naturæ confortat actionem, propterea commodius est his qui in quiete sunt, & deliciarum delectatione, & eis quorum digestio defectum patitur, vt seniorum & ægritudines exeuntium, ars enim exhibita exterius, sufficit naturæ laboranti interius. Exercitantibus autem, & laborantibus nō adeo conueniens est propter suam subtilitatem, & facilitatem dissolutionis, ex membris eorum Panis fermentatus modicum habens salis, nec bene coctus viscositatem creat & crossitatem, vnde durior est & priore tardior, propter hoc aptus est exercitantibus & laborantibus, & abundantia caloris eorum, causa est fortitudinis, & digestionis. Sed qui fermenti salisque superfluum habuerit minimum nutrit, & confortat. Virtus enim salis humiditatem eius desiccat, fermenti coniunctionē rarificat. Azimus nimium nutrit, & durissime digeritur, tardissimeque egeritur, proprietatem habet opilationem & ventositatē generandi. Iccirco inconueniens est omnibus naturis, nisi raro eis qui maximis laboribus exercentur, vt messores.

De diuersitate panis exigua coctionis, & qualitate sumendi. Cap. LXXVIII.

FOCVS duobus modis est diuersus. Aut ex natura sui, aut ex artificio cocti panis. Ex sui natura tripliciter, aut magnus est, & fortis, aut debilis & leuis, aut mediocris. Fortis & magnus desiccat, & indurat exteriora panis, mica vero non bene cocta remanet, quia cortex velociter induratus non permittit calorem penetrare interiora. Et duabus de causis est illaudabilis, vel quia cortex est durus, & inde non nutriens interiora, sicut et feruore incensus. Vel quia viscosus est et crossa est mica, et ita vtrumque indigestum diuersorum humorum est generatiuum. Durities corticis et inceosio sui siccissimum sanguinem generat, et constipat ventrē, viscositas et crossities micæ humores crudos et flegmaticos facit, et solutiones ventris adiuuat. Debilitas foci ex defectione sui penetrare interiora pigrescit, vnde diutius panem immorari oportet. Si enim antequàm sit coctus extraxeris, viscosus erit fortes digeri, exercitantibus tamen necessarius, si vsque coquatur dimisetis, siccus et durus erit digeri et stipticus. Mediocris temperatus est focus, quia totum corpus æqualiter penetrat. Ex artificio duo mali modi sunt. Aut in fumo, aut in furno, aut sub testis. In furno si fit, et secundum quòd oportet coquatur bene digeritur, et penetrat totum corpus scilicet mica cum cortice. Si excoquatur sub testis, peior est, quia in vna parte operatur, altera vero crossa, et viscosa remanet, et ideo ad digerendum durus est, si ergo sæpe comedatur, post multum tempus inflationem, et dolorem lateris generat. Subcinericius vero subter carbones, vel cineres coctus, velociter desiccatur extrinsecus, intrinsecus vero crossus remanet cineri, et terræ admiscetur multum, maxime autem si ligna mollia fuerint, et visus obscuritas fuerit. Diuersitates panis ex qualitate accipiendi quatuor sunt. Alius calidus accipitur, secundum quòd a foco egreditur, alius frigidus, non tamen eadē die comeditur, alius post vnum vel duos dies alius postquàm est siccissimus. Calidus autem magis est nutritiuus, digestius, penetratiuus, quia melior est, & cito dissoluitur, sed a stomacho et intestinis eiicitur durus accidentaliter non naturaliter. A stomacho, quia non descendit inferius propter leuitatē suam. Ab intestinis, quia tamen venas non penetrat, vt ad intestina

testina parum transeat quod ea grauet. Accidentaliter autem, quia naturaliter ventrem humectat, feces dissoluit. Qui aut eadem die comeditur, minus est nutritiuus, velociter digeritur, tarde descendens, quia intrinsecus infrigidatur, & poris clausis & calore reclusus intus manet fumus, & inde exire non potest propter pororum opilationem, & reuertens inuenit aliam fumositatē, quibus crossicies ventositatis & inflationis conficitur & inde durus, & indigestus, & inflatiuus stomacho redditur. Qui post vnū vel duos dies accipitur, intus & exterius exiccatur, hic laudabilis est nutrimenti, ad comparationem tamen calidi minoris, & velocius dissoluitur à stomacho, & intestinis cito efficitur durus, & cito penetrat vias à stomacho, quia neque viscosus. Ab intestinis, quoniam durę venas penetrat. Crassus neque adunatus grauat intestina, & eijcitur, siccissimus & leuis rarus causa ablatæ humiditatis bene humiditatem stomachi desiccat, & ut multa humiditas non fundatur, est necessaria, digestionem desiccat, ventrem constipat.

De cibo carnium. *Cap. LXXIX.*

ISID. vbi supra. Carnes dictæ sunt, quia caræ sunt, siue a creando, vnde & a Græcis creas vocantur. Carnes autem post diluuium hominibus in vsum concessas legimus. Nam initio permissum non fuerat, nisi tantum illud quod scriptum est, lignum fructiferum, & herbam seminalem dedi vobis in escam, post vero per Noe data sunt in esum cuncta animalia. Crudum dicitur, quod sit cruentum, est.n. cum sanguine. Coctum dictum est quasi coactum.i. ab igne, vel aqua violento modo actum: vsuiq; comestionis aptum, assum quod ardeat quasi arsum. Elixum eo quod aqua sola decoquitur, lixa enim aqua dicitur ab en, quod sit soluta, vnde & solutio libidinis luxus, & membra loco mota luxa dicuntur. Frixū a sono dictum quando ardet in oleo, succidia carnes in usu reposite, a succedendo dictæ. Lardum eo quòd in domo repositum conseruatur, nam antiqu domos lares dicebant. Axungia ab vnctione vocata. Sepum a Sue dictum est quasi subeum, eo quòd plus pinguedinis hoc animal habeat. Farcimen caro consecta, & minuta, quòd ea intestinum fartiatur, hoc est impleatur cum alia rerum commixtione. Razi vbi supra. Caro super prunas assata multum & cito nutrit, corpusque corroborat, & vix tamen digeritur. In veru assata crossa est & multum nutrit neque digeritur, nisi quando stomachum robustum & calidum inuenerit, ventrem vero stringit, & hoc propriæ, quando quòd ex ea quod pingue est non comeditur, Caro cum pinguedine frixa fastidium facit, tardeque de stomacho descendit, nutrimentum eius validū est, grauior tamen est illa quę super prunas assatur, quàm ista quę lenior est & melior. Caro quæ in patellis ponitur, & in furno coquitur mala est, parum enim nutrit, acide tamen ructantibus confert. Vniuersaliter autem omnis mortariolorum, ac patellarum species parum nutrit respectu cibariorum ius habentium. Multos tamen humores habentibus, & corpora sua desiccare ac subtiliare volentibus conferunt.

De Carnibus quadrupedum: *Cap. LXXX.*

CONSTANTINVS in panter i. parte. Omnis caro calida est & humida, nutribilis & generatiua sanguinis. Porcina inter calidi, & humidi temperata est, cæteris nutribilior, & sanguini generando melior, quia humano vicina est, sed flegmatica est. Omne animal naturaliter siccum fetus habet humidos, bonum sanguinem facientes, vnde boues sicci sunt, vituli autem humidi & temperati. Agni quoque annales, & heduli sunt temperati, castratorum animalium caro cito digeritur, & melius nutrit. Crassa ventrem soluit & humectat, ad digerendum dura. Macra desiccat facile digestiua. Illa vero laudabilior est, quæ inter crassum & macrum temperatior. Omnis caro siluestris, est illaudabilis, sanguinis generatiua crossi & melancolici. Caprina cum leporina meliuscula est. In partibus animalium, lacerti videntur esse laudabiliores. Capitum cibus crossus est, & multum nutritiuus, ad digerendum durus Flegmaticus spermatis augmentatiuus. Cerebrum humidius & fastidiosius, medullæ similiter, linguæ temperatæ sunt. Pedes, auriculæ, & labra non sunt ad digerendū dura. Oculi quia neruosi sunt boni sunt, sed aliquantulum fastidiosi. Epar bene nutrit, & bonum sanguinem generat. Splen durus est digeri, flegmaticum, & malum sanguinem generat. Pulmo cito digeritur, & est flegmaticus. Cor durum est ad digerendum, sed si digeri possit multum nutrit. Renes similiter. Stomachus difficulter digeritur, & frigidum sanguinem generat. Vnumquodque autem horum secundum naturam animalis cuius est membrum considerandum est. Razi vbi supra. Caro sine pinguedine rubea scilicet sanguinis sicci generatiua est, paucas superfluitates facientis, magis tamen adipe nutrit. Pinguedo vero sanguinem humidissimum nutrit, multas facientem superfluitates, minoris tamen est nutrimenti. Porro caro varia scilicet inter pinguem & macrem existens, sanguinem generat temperatum. Caput crossum est, & multum nutriens calefacit, nec debet comedi nisi in temporibus frigidis, multotiens enim generantur ex eo febres & colerica, multum tamen confortat, & sanguinem ac sperma auget. Causa calida est, quæ stomacho nocens fastidium facit, & coleram rubeam generat. Cutis sanguinem frigidum generat, in quo multa viscositas est, & oppilationem facit. Pedes sanguinem viscosum generant, qui frigidior & leuior est eo, quem caro generat. Animalium anteriora leuiora sunt & calidiora, posteriora vero grauiora, & frigidiora.

De Carnibus auium, & piscium. *Cap. LXXXI.*

CONSTANTINVS vbi supra. Omnium volucrum naturæ considerande sunt secundum earum victum & locum. Caro volatilium laudabilior est, quàm omnium quadrupedum, quia digestibilior. Gallina melior est omnibus. Anates & anseres, calidi, & humidi malorum chimorum generatiui ad putredinem paratorum. Turtures melancolicum sanguinem faciunt. Grues durę sunt, & indigestibiles, similiter & pauones, perdices duræ sunt. Passeres calidi. Turdi moderati. Parui palumbes calidi, & melancolici. Isaac Omnis natura piscium naturaliter est frigida, & humida, flegmatis generatiua, conueniens calidam & siccam habentibus complexionem, & macidis maxime in ęstiuo tempore, & calidam habitantibus regionem Inconueniens est frigidis, & humidis complexionibus, & carnosis maxime, quibus molles carnes fuerint naturaliter eius, corpus enim eorum infrigidant & humectant, Variantur autem pisces secundum diuersitatem aquarum in quibus habitant, & secundum diuersitatem nutrimenti eorum, & secundum diuersitatem ventorum in quorum plaga sunt. Diuersitas quoque piscium pro artificio coctionis multifariam diuiditur, aut enim assi comeduntur, aut cum oleo frixi, aut cocti cum aqua & oleo & condimentis, aut sola aqua elixi. Assiquidem, et frixi minoris sunt viscositatis, et humiditatis. Vnde non ventrum sunt humefactiui, sed duriores ad digerendum, vtpote stomachum grauantes. Assi tamen frixis laudabiliores sunt, quia frixi quidem habent viscositates propter oleum. Pisces autem cum oleo et aqua et similibus preparati, sunt cæteris digestibiliores, et ventris solutiui, cum aceto vero cocti erunt r frigeratiui, minus tamen humefactiui. Qui vero cum aqua sola elixantur, sunt omnibus laudabiliores, quoniam eorum viscositatem aqua coctionis in qua cocti fuerant abstulit, præcipue si manducentur cum oleo obsomagoro, menta, apio, ruta, carui, pipere, zinzibere, et similibus.

De Tritico, ouis, & melle, ac reliquis cibis. *Cap. LXXXII.*

RAZI vbi supra. Triticum bene coctum omnibus cibis plus nutrit, et maxime si cum lacte coctum fuerit. Confert autem natura calidis, et macris, et his qui multum laborant, vel qui augmento virium indigent, habentium vero dispositiones contrarias, cito venas replet, et febres, et arteticum dolorem, et lapides in renibus, et apostemata adducit. Oua indurata, et elixata plus nutriunt, ad digerendum tamen duriora sunt, tardiusque de stomacho descendunt Mollia vero velociur, quæ his a quibus sanguis multus effluxit, ac vires imminutę sunt conferunt. Isaac. Quia hoc sunt in animalibus volantibus, quod sanguis et sperma sunt in animalibus ambulantibus, sicut enim sanguis et sperma sunt materia omnium ambulantiū, et nutrimentum, ita oua sunt materia et nutrimenta volatilium. Oua enim volantium masculis succumbentium hæc duo videntur in se retinere, sperma videlicet et nutrimentum, proinde velociter et multum sunt nutrientia, et confortantia, velociter nutriunt propter substantiæ subtilitatem, suiq; liquoris temperamētū, corporis sunt confortatiua, quia quanto plus calor naturalis in eis operatur, tāto magis indurātur, sicut fieri videmus in exterio rib. quanto.n. calor igni in eis operatur, tanto indurari incipiunt. Nutrimētū dāt multū, quia tota substātia eorū mutata in mēbris, omnino assimilatur ꝓ sui na ura humanę naturæ, maximeq; eorū vitella, quia in calore et humiditate sunt tēperata, magis videntur esse similia humanæ cōplexioni, sed cū si assentur ab igne calorē suscipiūt et siccitatē, vnde fiūt desiccatiua minusq; caloris refrigerati ua, si vero fuerit cū aqua elixa, humiditatē sumūt, ꝓinde fiūt nun desicca-

deficcatina, magisque caloris mitigatiua. Albumem autem eorũ aliquantulum frigidum est & crossum, vnde est durum ad digerẽdum. Præterea oua inter se 4. modis discrepant. Primus est pro animalium naturis & eorum ætatibus. Secundus propter longiquitatem temporis ouorum in aere manentium. Tertius est artificiũ coctionis eorum. Quartus si plus quàm oportet vel minus coquantur. Mel calidum & sic cum in secundo gradu aliquid habet acuminis, quod ab Apum natura acquisiuit. Ideo inscidit & mundificat cachochimia, & de interioribus corporis malorum humorũ copiam per poros cutis abicit, venarumque sordes optime detergit. Ideoque frigidis & humidis bene conuenit, præcipue senioribus, cito enim in eis sanguinem generat, calidis vero inconueniẽs est, maxime si eorum complexio sit sicca, quia eorum corporibus acumine incendium donat, & in humores colericos mutatur, si vero mutatur in humorem sanguineum, non tamen eum laudabilem facit, sed calidior est, nullisque eorum corporibus dat nutrimentum.

De Potibus. Cap. LXXXIII.

CONSTANTINVS vbi supra. Potus duabus ex causis necessarius est, aut enim quia corpus humectat, & quod humidũ e corpore dissoluitur restaurat, aut crossitudines cibi dissolutas ad remotiora loca reportat. Sunt autem potuum genera diuersa, ex quibus est aqua, quæ non est corporis nutritiua. Nam si hoc faciat non est ex sui natura, sed ex re cui est commixta. Est enim & vinũ, quod per omnes partes corporis portat cibum, nutriens, & calefaciens, spiritum augmentans, calorem naturalem cõfortans, ac per totum corpus eum deportans. Sed in sanitate custodienda, & infirmitate curanda, magis est aqua necessaria. Iohannicius. Modi potationum sunt tres. Est enim potus, qui nihil aliud est q̃ potus, vt aqua. Et est potus qui potus est & cibus, vt vinum. Est & potio, quę datur contra alicuius morbi vitium, vt mellicratum vel conditũ. Cibi vtilitas est, quod ordine recto corporis integritatem reparet, vtilitas, potus, ꝙ cibum per corpus deportet. Sed & illius vtilitas, quę potio dicitur, corporis naturam ad se conuertit. Auicenna vbi supra. Sitim tolerare, & cum ea dormire infrigidatis & humectatis confert. Calidis autem & colericis nocet, similiter & famem tolerare. Colera quidem rubea abundantibus, ex toleratantia famis accidit, vt ipsa colera ad eorum stomachos descendat, eorumque quæ comederint substantiam corrumpat.

De Vino. Cap. LXXXIIII.

HALI vbi supra. Vinum calorem naturalem confortat, humores colericos temperat, purgans per sudorem & vrinam, membra dura humectat, appetitum iuuat, & digestionem, ventositatemque soluit, opilationem aperit, melancoliam mitigat, & hoc maxime facit his, qui temperatæ complexionis sunt, & inclinantur ad frigidum si mediocriter sumatur. Nocet autem illi cuius complexio superabundat in calore, vel qui febrem patitur epatis, aut cephaleam, & cuius nerui debiles sunt. Quod si quis omnino nolit ab eo abstinere, bibat album subtile & aqua multa permixtum, si. n. ad dolorem capitis accelerat, statim post eius potum modicum cibi, frustaque coctanorum comedat, vt ascensum vaporis ad caput arceat, Similiter, & sic stomachi debilitas per eius potationem accidat, ad coctana cum pauco musto transeat, aut fructũ much recentem, vel huiusmodi. Dicit autem Gal. ꝙ ex multi vini potatione passiones accidunt graues frigidæ, sicut apoplexia, spasmus, epilensia, emigraneum, obstupefactio, & his similia. Replentur enim ventriculi cerebri vaporibus viui, & quod ad illud de venis ascendit, vnde calor naturalis refrigeratur, & huiusmodi passiones generantur. Razi vbi supra. Vinum quidem stomachũ, & epar calefacit, inflationem dissoluit, & cibum digerit, vrinam prouocat, & ventrem soluit. Præter hæc, & lætari, & gaudere facit animam, & hunc vltimum bonitatis eius modum nondum inuenimus, quod suppleat vicem eius, sed in aliis operationibus eiusdem reperiuntur quędam, quæ suppleant eius vicem, licet in eis debiliora sint. Idem in 4. parte. Vinum & omne quod inebriat corpus calefacit, vinum album, & clarum, quod multæ patitur aquæ commixtionem minus est calidum, sed magis vrinæ prouocatiuum. Ignei vero coloris & amarum, quod magis potest aquã recipere, calidus est. Vinum itidem pingue, ac dulce, in quo est ponticitas, crossioris est naturæ. Vinum nouum inflationem magis generat, et venas citius implet. Vinum temperatè bibitum, nutrimentum penetrare facit, digestionem adiuuat, multæque boni tatis causa existit in corpore, et insensibus quàm maxime. Superflue vero bibitum, epati ac cerebro, et neruis nocet, tremoremq;, & spasmum, et paralisim, et apoplexiam, ac mortem subitam generat.

De Ceteris inebriantibus. Cap. LXXXV.

ISIDORVS in lib. Ety. 20. Sicera est omnis potio, quæ extra vinum inebriare potest. Cereuisia a Cerere idest fruge vocata, est enim potio ex seminibus frumenti, vario modo confecta. Celia. A calefaciendo vocata, est enim potio ex succo tritici per artẽ confecta, suscitatur enim ignea illa vis germinis madefactæ frugis, ac deinde siccatur, & post in farinam redacta, molli succo admiscetur, quo fermentato sapor austeritatis, & calor ebrietatis adicitur, quę fit in his partibus Hispaniæ, cuius ferax vini locus non est. Lactatum est potio ex lacte. Mulsum ex melle mixtum. Est n. potio ex aqua & melle, quod Græci mellicratum vocant. Inomellum mustum melli admixtum, vehementerque agitatum atque commotum. Hidromellum, quod fiat ex aqua & malis macianis. Saccatum est liquor aqua feci vini admixtus, & sacco expressus. Oximellum appellatum ꝙ aceti & mellis admixta conficiatur materia, vnde & dulcedinem tenet & acorem. Oxigarum Græcum est idest acetum cum aliquo qualimine permixtum. Oxi. n. acetum, caros liquamem Gręco eloquio dicunt. Rodomellus dicitur eo, quòd in succo rosæ mel admiscetur. Mellicratum vinum melli admixtum. Medus quasi melus, quia ex melle fit. Razi vbi supra. Potus ex melle factus vehementer est calidus, & coleræ rubeæ generatiuus, frigidas tamen patientibus egritudines confert. Cereuisia de ordeo facta neruos impedit, caput dolere facit & inflat, vrinam tamen prouocat, & calorem ex ebrietate reprimit, quæ vero de similagineo pane conficitur, habens mentam, & apium, omnibus melior iudicatur, solis tamen calefactis, & dispositionibus ac temporibus calidis confert.

De potu aquæ. Cap. LXXXVI.

AQVA naturales humores in corpore conseruat, & nutrimentum subtilians penetrare facit, calorem quoque reprimendo, calefactis autem calidam complexionem habentibus plusquàm vinum confert. Aqua pondere leuior, calorem & frigiditatem citius suscipit, & qui meliorem saporem tenet, dulcedini, scilicet appropinquantem, melior indicatur. Turbida vero epar grauat, & in renibus lapidem generat. Aqua salsa ventrem mollit, & postea constringit. Si quis eam vsualiter biberit, corpus desiccat, atque in eo scabiem, & in ano ragadias generat. Aqua stans, & putrida splenem augmentat, complexionẽ corrumpit, ac febres generat. Aqua frigida, vt nix, stomachum percutit si bibatur a ieiunis, sed epar multum infrigidat, quam nulli ieiuni præsumant bibere nisi calefacti, sic enim eis proficit, super cibum autem in parua quantitate sumpta, stomachum corroborat, & auget appetitum. Aqua vero quæ non bene sapit, eo quòd frigida non sentitur, ventrem inflat, sitimque non minuit, sed appetitum destruit, & corpus dissoluit. Aqua porro calida, quam quidam ieiuni bibunt, stomachum a superfluitatibus præcedentis nutrimenti lauat, & ventrem fortasse soluit, quæ tamen si frequenter bibatur, stomachum corrumpit, & debilitat. Aqua tepida fastidium facit, Aqua vero cocta quousque minor reddatur eius substantia minus inflat. Isaac. Laudabilis aqua duo in se continet. Vnum est ex sui essentia. Aliud est ex sui cursus origine. Ex sui essentia claritas, & nitiditas nullum habens colorem, nec saporem, nec odorem, nec fetorem. Quod si habeat, significat aliam rem esse commixtam in ea. Originem sui cursus necesse est esse contra orientem, aliquantulum septentrionali pertinens plagę, vt septentrionalis, & orientalis ventus eã perflent. Fluxus eius necesse vt sit fortis, & velox, currens super lapides paruos, & arenas clarissimas, nullam habentes immunditiam. Huiusmodi aqua subtilis est, & leuis, quæ posita ad ignem, seu ad solem citissime calefit. Calida vero facta, si ad aerem ponatur, citissime refrigeratur, quæ citissima mutatio eius de qualitate in qualitatem, suam significat leuitatem, nec etiam illam quippiam terrestre habere. Sed omnibus aquis plunialis est leuior & electior, quæ vicini aeris suauitate cecidit, munda tamen si fuerit ab omni putredine, & ponatur in aqua cisternæ optimè lotæ, talis enim erit aqua minus cęteris humida, & quiddam habens stipticitatis, vnde non nocet stomacho, sed potius eum confortat.

De Ptisana. Cap. LXXXVII.

HIPOCRAS in regimine acutarum. Ptisanam ordeaceam, super omne de grano cibarium acutis morbis, & in acutis passionibus excellentissimum iudico, quippe quia viscosa est & leuis, vncta quoque & mollis & lubrica temperatam habens humiditatem, sitim extinguit, & si opus fuerit ablui facit, nequaquàm stiptica, non ad labotem sutiosa. Non inflatur in stomacho nec acescit, quorum vtrumque nimirum in coctione dum videlicet in potestate haberet expleuit. Constantinus in panteigni. Ordeũ

caiduum

calidum est in primo gradu, sed in secundo siccum. Ptisanę ex eo confectę frigidę sunt, & humidæ, hæc ptisana calidam complexionem adiuuat. Secundum temperamentum acutis febribus valet, digerens materiam vnde generatur. Sitim extinguit & naturaliter lauatorium est, vnde fit vt membris omnibus cito diffundatur, de stomacho & intestinis statim effluit, vbi si incendentes humores inuenerit, facile expellit, limosa interiora, siue exteriora mundificat, nullum rancorem infirmis generat, non inflat, nec uentositatem vllam apparat, sicut alia solent grana. Ordeum vnde conficitur oportet esse bonum, non vetus, sed album, durum, bene excorticatum, atque pistatum.

De Conuersione cibi & potus. Cap. LXXXVIII.

HVMBERTVS Auersanus episcopus. Dicunt autem medici certissima ratione, vt doceant discrimen, partem quidem ciborum, & potuum, illam scilicet que corpulentior & corruptior est, per secessum egeri. Partem autem subtiliorem, & vtiliorem, vi naturæ per diuersas corporis partes distrahi, & in carnis naturam & sanguinis conuerti. Partem vero aliam subtilem quidem, sed minus vtilem per partes corporis similiter transfusam per poros euaporari. Partem autem aliam neque tantisper subtilem, necia adeo vt primam corpulentam, per fluxum narium, per sputa, vel quolibet simili modo iactari. Idem in lib. de vera religione. Alimentorum, quę a nobis sumunt in structuram corporis, & membrorum fabricam, quæ apta sunt migrant, & corrupta reficiunt, in aliam formam per conuenientiam transeuntia. Non apta vero per congruos meatus eiiciuntur, quorum aliud feculentissimum terræ redditur ad alias formas assumendas. Aliud per totum corpus exalatur, aliud totius animalis latentes numeros accipit, & inchoatur in prolem, & seu conuenientia duum corporum, seu tali aliquo santasmate commotum per genitales vias ab ipso vertice defluit in infima voluptate.

De Superfluitate primæ, & secundæ digestionis. Cap. LXXXIX.

EX lib. vrinarum a voce Mauri. Cibus itaque ore receptus, dentibus commasticatus, lingua subministrante, per hisophagū ad stomachum transmittitur, in cuius fundo receptus, actione virtutis digestiuæ per caliditatem & humitatem operantis, cooperante calore digeritur, & in quandam succositatem ptisanę similem transmutatur, pars quædam pura per quandam venam meseraicā stomachi fundo infixam, ad epar transmittitur, vt in epate secundæ digestionis officium non pereat, quod aliquando teste Isaac & flegmatis attractione suppletur, Tandem celebrata digestione tepescente calore, dum inferior stomachi porta aperitur, residua pars illius succositatis cum eo quod est primæ digestionis superfluitas, ad portanarium transmittitur, cui similiter quædam vena meseraica infigitur, per quam quædam pars pura prędictæ succositatis, iteraro secundum prædictam rationem ad epar transmittitur, residuum vero a portanario ad duodenum, siue ieiunum subtile transmittitur intestinum, cui similiter quandoque venæ meseraicæ infiguntur, & dum ibi omnimoda fit puri ab impuro separatio, impurum a duodeno transmittitur ad orbum ab orbo ad saccum, a sacco ad illeon, ab ileon ad longaonem, a longaone ad colon, & sic per pudicum circulum emittitur, & hæc est superfluitas primæ digestionis in stomacho celebratæ. Totaliter igitur puri per dictas venas meseraicas ad lacteam portam fit translatio, vbi digestiuę virtutis actionem suscipiens, in quandam massam, quam autores sanguineam appellant, trāsubstantiatur, in qua quiddam purum, quiddam impurum continetur. Impurum aliud generale, aliud speciale. Speciale aliud calidum, & siccum, quod trahit ad se chistis fellis ad coleræ russæ generationem. Vnde Isaac in dietis. Est enim colera russa cuius color est interdum citrinum, & rubeum habens colorem. Hæc naturalis est species, & huiusmodi habitatio est fellis sacculus, hanc natura odio habet propter sui amaritudinem & acumen, vnde in vnum deducitur locum, nec ex ea manat ad membra, nisi quantum sufficiat ad appetitum confortandum in quibuslibet membris. Aliud frigidum & spumosum, quod trahitur a pulmone stomacho, cerebro, ad spermatis generationem. Aliud terreum, & quasi sanguinis fex, quod mittitur ad splenem ad colere nigræ, scilicet melancoliæ generationem. Remanet itaq; generale impurū in epate, quod speciali vocabulo dicitur vrina, cum puro sanguine, cuius pars quædam cum partibus humorum a propriis receptaculis ad epar transmissorum cum ipsa vrina, per capillares venas transmittitur ad stili venam, et a stili vena ad renes. In renibus vero ipsius vrinæ a sanguine fit decolatio, sanguis vero venatim mittitur per membra, et ipsa vrina per vritides poros, in vesicam mittitur, et a vesica per virgam educitur, et hæc est superfluitas secundæ digestionis in epate celebratæ Est igitur vrina superfluitas sanguinis, et aliorum humorum in epate generatorum per materiam scilicet solius autem sanguinis per formam, licet ergo vrina omnium membrorum dispositionis sit significatiuus, pręcipue tamen epatis, et etiam aliorum meatuū per quos transit vigoris, vel vitij est declaratiua.

De Somno, & vigilia. Cap. XC.

AVICENNA in 1. Canone. Somnus quieti vehementer similis est, et vigiliæ motui Somnus quidem omnes operationes naturales fortes efficit, eo quòd calorem innatum continet, virtutem animalem laxat, quia cordis vel spiritus animalis vias humectat et laxat, & quia substantiam spiritus turbidam efficit. Illud quoque quod resoluitur prohibet, lassitudinis autem modos omnes remouet, & euacuationes fortes, retinet enim motus eius, quod ad currendum aptum est, auget currendi virtutem vbi materiæ sint ad partem cutis. Somnus autem quandoque ad expellendum eas iuuat, quia calorem interius continet, & nutrimentum in corpore partitur. Ideoque illud quod est iuxta cutem expellitur. Nam illud quod longe est constringitur Vigiliæ vero hoc plus efficiunt idest superflua ab interioribus ad exteriora expellunt, licet somnus plus efficiat sudorem, quàm vigiliæ, sudor namque quam efficit somnus, est secundum modum exuberandi materiā, & non secundum modum resolutionis subtilis continui. Qui autē in somno multum sudat nullam habens causam, nutrimento plenus est, quod tolerare nequit. Cunque somnus inuenit materiam ad digerendum, & maturandum aptam, hanc ad sanguinis naturam conuertit, eamque calefacit, & transit calor per corpus, & calefit calore naturali, quòd si humores calidos colericos siue acutos inuenerit, eiusque tempus perdurauerit, corpus extraneo calore calefaciet, & si vacuitatem inuenétit infrigidabit per hoc quod resoluit. Vigiliæ multæ complexionem cerebri corrumpunt, aliquo modo siccitatis, ipsumque debilitant, & rationem commiscent, & humores adurunt, & ęgritudines acutas faciunt. Somnus autem multus huius contrarium efficit, operatur namque virtutū animalium obtusionem, & capitis grauedinem, & ægritudines frigidas, & hoc propter id quod ex resolutione prohibet: Vigiliæ vero desiderium augent, & famem efficiunt, per hoc quod de materia resoluunt, & digestiuam minuunt, per id quod de virtute resoluunt. Insomnietas quidem inter vigiliam & somnium in omnibus dispositionibus mala est. In somno calor occultatur, & frigiditas manifestatur, propter hoc omnibus membris operimenta plura necessaria sunt, quàm in vigiliis.

De Speciebus & actionibus somni. Cap. XCI.

HALI vbi supra. Somnus alius est extra naturam, scilicet ob stupefactio. Alius naturalis, de quo nunc nobis est sermo. Fit autem ex humiditate cerebri temperata, & ascensione vaporum humidorum, qui clari & boni sunt a corpore ad cerebrum, hinc enim post cibum fit nobis segnicies ac torpor, somnumque appetimus. Fecit autem natura somnum duabus ex causis. Vna est vt cerebro quies esset, ac sensibus recreatio ab obtusione, quæ accidit eis ex motus abundantia, ob hoc enim in somno tranquillæ sunt animales actiones, priuaturque homo sensu, & etiam motu voluntario. Porro vitales actiones etiam tunc cursum suū faciunt, cuius rei signum est arteriarum pulsus, & manifestus anhelitus, ac digestionis bonitas. Altera causa est ciborum digestio, humorum decoctio, tunc enim calor naturalis ad profundum secedit corporis, vt cibum digerat, & humores bonos disponat, vnde & digestio melior in hieme fit ex longitudine noctium, & somni copia. Actiones somni in corpore duobus modis variantur. Primus est ex temporis eius quantitate, quia plurimus somnus virtutes animales eneruat, corpusque debilitat, refrigerat, & humectat, flegmaque in eo augmentat, naturalemq; calorem debilitat. Moderatus vero cibos digerit, corpus spissat, laborem soluit, calorem naturalem augmentat humores bonos facit, membra recreat mentem clarificat, cogitationem ac visum emendat. Porrò si temperato minor sit somnus inde fit animæ debilitas, naturæ imbecillitas, digestionis paucitas, corporisque siccitas. Secundus modus est ex materiæ quam inuenit mensura & qualitate. Nam si fit in stomacho cibus indigestibilis, in corpore materia inobediens decoctioni ; earumque quantitas maior quàm virtus totius naturalis caloris, qui interiora ingreditur, ad decoquendam materiam & digerendum cibum materia, dum illam superat immutationem, ab ea non suscipit, sed illam extinguit. Ob hoc illis qui multitudine ciborum vtuntur, præcipitur non dormire, donec ab eorum stomacho quodammodo cibus

bus dissoluatur. Indicimus quoque febricitantibus, periodi tempore, somno abstinere. Si autem omnino corpus vacuum sit, sine cibo, calor naturalis conuertitur ad corporis humiditatem, & exurit atque consumit eam, dehinc ipse calor deficiet. Sed si est materia, cibusque moderatæ quantitatis, calor naturalis ad interiora corporis intrat, materiamque maturat, & cibum digerit, corpus calefacit & humectat, & eius augetur corpulentia. Vigiliarum quoque quædam extra naturales sunt, de quibus dicetur cum de causis morborum agetur. Quædam vero naturales, & hæ corpus laxant, naturalesque virtutes, animales vero confortát, calor enim naturalis ad exteriora corporis progreditur, quo sensus & motus confortatur. Ob hoc interiora vigiliæ refrigerant, exteriora vero calefaciunt & desiccant. Porro si nimiæ fiant vigiliæ, corporis calor, ac siccitas augetur, & eius habitudo corrumpitur.

De Regimine somni. Cap. XCII.

CONSTANTINVS vbi supra. Somnum oportet fieri post cibum. Sit tamen temperatus, huiusmodi enim somnus magnum solamen vel iuuamen cibis digerendis accommodat, quòd si multus fuerit cibus & crossus, somnus necessario fit multus. Secundum ciborum crossitatem & multitudinem oportet esse somnum multum aut paucum, sed qui cibis multum sunt repleti, non dormiant quoadusque cibus ad stomachum ingrediatur, ne calorem naturalem obruat & extinguat. Cibo vero leui & facili existente, somnus sit paruus. Vigiliis vero non oportet aliquem vti in regimine sanitatis, corpus enim calefaciunt & desiccant, & digestiuę virtuti repugnant. Razi in 4. parte. Post comestionem oportet hominem somno tam diu abstinere, donec cibus ab ore stomachi descendisse, & inflatio atque grauedo imminui & inferius mergi sentiatur, quòd si tardetur, non incongruum est, vt parua de ambulatione iuuetur. Obseruandum est etiam ne de vno latere ad aliud sępe voluetur; hinc enim digestio tardat, inflatio rugitusque sequitur, puluinar etiam altum sit, & præcipue si cibus nondum ab ore stomachi descendit, Somni vtilitas animę laborem aufert, & cogitationem ac rationem, quæ hebetes erát, & quasi fessæ subtiliat, & acuit, corporisque fatigationem mitigat, ac meliorem efficit, & corpus impinguat. Multum tamen dormire corpus dissoluit, & tenerum efficit, flegmatis quoque multitudinem in eo creat, et ipsum infrigidat, quod in corporibus crossis ac pinguibus præcipue facit. Vigiliæ vero multæ calorem incendunt, ac deformem faciunt, corpusque desiccant, et in eo coleram rubeam augmentant. Quod præcipue operantur quádo corpora macra fiunt.

De Coitu & eius iuuamentis. Cap. XCIII.

HALI vbi supra. Post somnum et vigiliam iusto sequitur ordine coitus speculatio, qui inter euacuationes naturales cóputatur, cum spermatis emissio sit quædam exinanitio pertinens ad regimen sanitatis, sperma quidem fecit natura materiam generationis. Est enim quædam corporis superfluitas, quam ad sua vasa natura perducit, & generationi aptat ad conseruationem speciei, nec est vt aliæ superfluitates, quibus omnino natura non indiget, quales sunt emunctiones, sputa, sudor, vrina, & similia, sit enim ex melioti & laudabiliori, quæ est in corpore, substantia. Vnde dicit Gal. in lib. de sanitatis custodia, quòd in eo dominatur ignis, & aeris substantia. Ideoque complexio eius calida est & humida, generatur enim ex claro & puro sanguine, quo princi palia & propria patiuntur, ac sustentantur membra: Vnde cum in eius euacuatione quis modum transgreditur, virtus eius debilitatur, corpus desiccatur, & defectus sequitur. Cum enim euacuauerit natura quod in testibus sperma paratum inuenerit, si deinceps homo vtatur coitu, natura sanguinem, qui spermatis generationi paratus erat in superioribus organis, necessario attrahit illumque excoquit, & optimum sperma facit, si autem omnino modum coitus homo excesserit, necesse est in testibus ac spermatis instrumentis materiam, quæ in nutrimento principalium mébrorum parata erat attrahetet, ex qua cum nihil iam superfuetit bonum attrahunt sanguinem, quæ in naturam principalium mé brorum alterabatur nec superest illis aliquid quo pascantur, vnde & plurimos videmus cum coitus modum excesserint, sanguinem emittere. Quod cum sit, ita virtutem debilitari necesse est ac dissolui. Si vero coitu quis vt oportet vtatur, cogitationes sedat, iram mitigat, melancolicæ passioni prodest, et etiam morbis flegmaticis. Somniorum quoque multitudini medetur, et appetitum confortat, porro si iuuenis calidæ et humidæ complexionis coitu vsui supersederit, sperma suis augetur in vasis, dolor in inguinibus fit ex testiculis cum extensione et pigritia, hebetudo quoque sensuum et intellectus, capitis grauitas, visus tenebræ, corpus frangitur, appetitus ciborum minuitur, nonnunquá etiam complexio declinat a statu suo, febrisque superuenit, aliquotiens etiam maniam patitur, ex vaporibus spermatis cerebrum ascendentibus. Sæpe quoque multiplicato spermate et densato, fit corpori frigus, et nonnunquàm præcordiorum tremor, pectoris arctatio, sæpe etiam scothomia et vertigo, Homini vero frigidę vel siccæ complexionis non est coitus frequentandus, quia pararet ei lesiones, Homini nanque frigido et humido calor naturalis coagularetur, neruique dissoluerentur, sicco vero siccitas augeretur. Igitur Hipocras & Gali, eorumque sequaces aiunt, coitum vnam ex causis esse, quæ sanitatis adhibentur custodiæ. Non nulli vero medicorum dicunt eum in sanitatis custodia non annumerandum.

De Nocumentis eiusdem. Cap. XCIIII.

CONSTANTINVS in libro de coitu. Sicut ergo virtutem fortem habentes iuuat coitus moderatus eo quòd humor ille inclusus in corpore si solutus non fuerit lædit, sic econtra debilem virtutem habentibus nocet, quia corpus desiccat, nimium que infrigidat, ac debilitat. Præterea humor ipse qui soluitur in corpore, in hora qua semen eiicitur, substantialis est, & non sicut humor qui procedit in euacuationem, quia ille accidentalis est, huiusmodi autem a membris habet essentiam, & ex eo constant membra, vnde & a sanis membris procedit sanum, & ab infirmis infirmum. Gali. quoque in lib. seminis, cum loquitur de superfluè coeuntibus. Non procedit, inquit, a membris solus humor, sed etiam vitalis spiritus per arterias exit cum semine. Ideoque non mirum si superfluè coiens debilitetur. Nam dum corpus euacuatur, virtus quoque vitalis minuitur, vnde & multi mortui sunt. Ob hoc etiam secundum Gali. Eunuchi diutius viuunt, quia neruo, qui eis erigitur absciso, non descendit semen iuxta conductum, & ideo coire non possunt. Dicit etiam Hipocras, quòd habenti ęgritudinem in augmento coitus valde nocet. Præterea contingit aliquibus in hora coitus rigor & tristicia scilicet ex mala commixtione humorum, & superueniente calore, quia omne corpus quod malos habet humores, si repente calefactum fuerit rigescit, & fit inde tristitia. Quibusdam vero superuenit tremor scilicet ex malitia superfluitatis, quibusdam etiam fœtor scilicet ex commixtione putrida, quæ calore soluitur. Quibusdam autem venter inflatur, quia scilicet naturalis calor in eo debilitatur, hisque contingit vt coire semper appetant, propter ventositatum multitudinem, quæ introrsum continentur. Quibusdam vero post coitum dolor capitis contingit, eo quòd per motionem ascendit fumus ad caput ex humiditate sanguinis, & superfluitatibus corporis ex mala commixtione.

De His quæ coitum iuuant, & his quæ impediunt. Cap. XCV.

SVNT autem nutrimenta quædam, quæ semen generant, scilicet ea quæ multum nutriunt & inflant idest ventositatem generant, hæc enim conueniunt seminis existentię, quia natura eius constat ex humore, & spiritu. Maxime autem si addatur tertium scilicet calor. Auxiliantur ei quę calida sunt, siue per calorem illud attrahant, & de occultis vasis extrahant, & extrinsecus ferant, siue commisceantur nutrientibus, & ex his tria fiant, verbi gratia, fabæ nutriunt, & ventositatem faciunt, sed quia frigidæ sunt vno carent, & duo possident, huiusmodi ergo si zinziber, vel piper nigrum, vel huiusmodi, quæ calida sunt, misceantur, nutrimentum fit quo semen generetur. Incitere vero simul hæc tria concurrunt, quia calidum, & humidum est, nutrit, & inflat, & hoc solum naturale semen generat, cui etiam rapa appropinquat. Quædam autem semen generant & extrahunt, vt piper, pineæ, ficus, & recentes carnes, & cerebellæ, & vitella ouorum. Satirion quoque libidinem accendit, & zinziber, & costum dulce, costus orientalis, cardami semen, vrticæ, anisum, & similia. Quædam vero semen non generant, sed desiccant scilicet calida & sicca, vt anetum, & ruta, & hii similia. Quædam autem semen ipsum condensant, prohibent, & impediunt, ac libidinem extinguunt, vt lactuca, portulaca, cucurbita, mora celsi, cucumeres, melones, pisces, & similia. Quęcunque scilicet frigida sunt, & humida, frigida quoque & sicca omnia, ventrem comprimunt, vt acetum, & vua amara. Magis autem si lenticulæ coquantur cum semine lactucæ, & elixata bibatur, libidinis appetitus extinguitur.

De

De Cæteris euacuationibus naturalibus:
Cap. XCVI.

HALI vbi supra. Cæteræ naturales euacuationes sunt egestio vrina, sanguis menstruorum, & quæ a palato defluunt, & similia. Quę si modum excesserint, aut ab emissione naturali repræssa fuerint, corpori nocent, & morbos generant. Nam si artetur egestio, vel ventositas, & ab egressu prohibeantur colerica passio fit, & tenasmon, & tortio, & angustatio, defectus appetitus, animę turbatio, atque subuersio, coleratum vomitus, in intestinis ventositas, & in stomacho. Si autem illius augeatur euacuatio, virtutis accidit debilitas, vel etiam casus. Et si quod euacuatur colericum est, vlcera in intestinis exarant. Vrina vero cum egredi prohibet, difficultas vrinæ fit, & eius adustio, vesicæ quoq; dolor, & vrinę oreatibus ac renibus, eisdemque locis excoriationes, & vlcera. Si autem amplior iusta fuerit vrinæ emissio, sitim nutrit, virtutem debilitat ac dissoluit, corpus deficcat. Similiter & in menstruorum sanguine, si eorum mora negligatur, morbos pessimos generant, epar refrigerant, calorem naturalem suffocat. Nonnunquàm etiam fit hidropisis, & corruptio complexionis. horum si vapores ad cor ascenderint, defectus, & angustiatio fit. Si autem ad cerebrum patitur emigraneum, & diuturniores cephaleæ visus tenebræ, vertigo, obstupefactio, & his similia. Porro si eorum amissio modum transgregiatur, calor naturalis in minutione suæ materiæ debilitatur, eparque refrigeratur, eo quòd sanguis minuitur hidropis paritur, simulque complexionis corruptio comitatur. Eadem accidunt & ab emorroidarum sanguine, si minorentur cui consuetæ sunt, & si eius abundet emissio. Sique et ab ore superfluitas multa consueuit emitti si emoretur, fiunt in cerebro passiones, et morbi, vt opilatio, vertigo, ob stupefactio. Ampliori vero emissione facta, succedunt vigiliæ lenitas faciei, desiccatio oculorum, et his similia. Ob hoc igitur corpus emissioni superfluitatum naturalium, quæ in eo sunt oportet assuescere, et si plus iusto fiant reprimere.

De Accidentibus animæ. Cap. XCVII.

ACCIDENTIBVS autem animalibus, sicut et cæteris causis prędictis corpus immutatur, intantum vt quandoque morbus, quandoque sanitas ex eis generetur, nonnulli quoque moriantur, si in eis horum aliqua roborentur. Sunt autem hæc, ira, gaudium, tristicia, cura, timor veracundia, stupor. Ira est sanguinis cordis ebulitio, naturalisque caloris motus, et ad exteriora exitus, simul subitoque ad vlcisceodum quæ nocent. Calefacit autem corpus et deficcat, coleram rubeam confortat, intantum vt febrem diei pariat. Et siquidem in corpore est humor ad putrescendum paratus, febrem putridam generat. Sin autem ira immoderatè fuerit, virtutem naturalem dissoluit, minime tamen mortem adscicit. Est autem huiusmodi complexionum frigidarum hominibus conueniens, si tamen vltra modum non fiat, calorem enim naturalem ad exteriora commouet, cum quo et sanguinem vitalem forti motu ac veloci mittit, et colorem humidum naturali competentem reducit. Sanguis etenim a venis egreditur, te in membris residet, huius rei signum est, quòd iratorum oculi, totaque facies rubescunt, ac venæ pariter intumescunt. Gaudiū est naturalis caloris exitus ad exteriora corporis, eiusque diffusio paulatim facta. Huius est animam cōfortare, calorem naturalem, & humores temperare, sanguinem per temperantiam caloris naturalis augere, corporis corpulentiam facere. Itaque corporibus omnibus temperatis conuenit, nisi quando semel subitoque fit, dissolutione ac dispersione naturalis caloris interficit. Tristitia est ingressus naturalis caloris ad interiora corporis paulatim, intantum vt quandoque corpori febrem afferat vnius diei, cuius si diuturnius fiat tempus fortiter calefacit corpus, & omnia membra, solidatur quoque calor naturalis principalibus membris, fitque corpus humidum, quemadmodum ethica febris. Si igitur in frigidarum complexionum corporibus inmoderata tristitia fuerit, corpus refrigerat, & calor naturalis extinguitur, sua in corporis interiora conuersione, qua ex re imminutus coagulatur, tristicia itaque omnibus corporibus est nocens, & ea subuertens, maximeque frigida & sicca. Cura est ingressus aliquando caloris ad interiora, aliquando autem egressus. Intrat quidem cum de quibus ei cura est desperat. Exit autem cum adipisci sperat. Oportet autem eum, qui continuo, ac diuturniori vtitur gaudio, cogitationem immiscere rebus tristibus, & curiosis, ne forte naturalis calor euanescat nimia gaudij copia dissolutus, & econtra. Timor est ingressus naturalis caloris ad interiora corporis, propter animæ fugam ab aliquo nocenti, & exasperanti. Naturale est enim animam a nocentibus, & subitantibus, quæ non consueuit, timere, & fugere. Verecundia porro & stupor fiunt ad naturalis caloris in interiora corporis ingressum, exteriusque regressum simul ac subito. Calor enim a verecundia mouetur, primum totus simul, sicut pauoris tempore fugiens ab eo, de quo verecundatur debilitatis causa, de hinc vero roborat illud cogitatio, reducitque simul ad exteriora, vnde & color verecundię pro tempore vicissim & pallescit, & rubescit. Duo autem hæc accidentia, timor, & verecundia, minimæ corpori conueniunt.

De Accidentium animæ signis.
Cap. XCVIII.

RAZI vbi supra. Audaciæ signa sunt capilli fortes, & aspera statura erecta, ossa fortia, collum quoque forte, & crossum, & multum carnosum, pectoris ampla teneritas, coxæ graciles, cutis appropinquans siccitati, frons venas & pilos habens, & rugis carens, erecta supercilia, carnium æqualitas, ventris gracilitas, magnum spacium inter scapulas. Timiditatis vero signa sunt capilli plani, statura depressa, color citrinus, oculi debiles, qui semper clauduntur & aperiuntur cum festinatione quadam, intuitus vero quasi tristis, manus, pedesque subtiles, & macri. Iracundiæ signa sunt facies fęda, colorem habens rubeū cum obscuritate quadam, cutis faciei sicca, totius corporis macies, rugosa facies, nigredo capillorum, ac leuitas. Inuerecundiæ signa sunt oculi multum aperti, forisque prominentes, & acutè iotuentes, palpebræ crossę, statura non multum longa, loquacitas multa. In incessu quoque pectus anterius tendens, humeri eleuati, motus festinus, facies rotunda, color ruffus, multum habens sanguinem, pectoris temeritas, parumper gibbosa. Signa delectationis in amore mulierum sunt coloris albedo ruborem habens admixtum, multitudo capillorum, atque crossicies, lenitas & nigredo, multi quoque super tempora capilli, & oculi crossi. Homo multum ridens apparet benignus, & ab omni solicitudine remotus, qui vero parum ridet, huic est contrarius, eique displicet quicquid ab alii fieri videt, qui tamen alta voce ridet, tussit, aut difficultatem spirandi patitur, inuerecundus est, & tyrannus.

De Mortionibus spiritus.
Cap. XCIX.

AVICENNA vbi supra. Omnia animæ accidentia sequuntur, vel eis assinciantur motiones spiritus, aut exterius, aut interius. Et hoc aut erit subito, aut paulatim. Motionem autem spiritus ad exteriora sequitur frigiditas eius quod est interius. Et fortasse superfluit illud quod resoluitur, subito ergo exterius & interius infrigidatur, vnde sincopis, aut mors eam sequitur. Motum verò spiritus ad interiora sequitur frigiditas exteriorum, & caliditas interiorum. Et est quandoque cum magna coangustatione coustringitur, & interius, & exterius infrigidatur, & sincopis magna, vel mors ipsum sequitur. Motus quidem ad exteriora aut subito fit, sicut fit cum est ira, aut fit leuiter & paulatim, sicut contingit cum assunt deliciæ, & gaudium temperatum. Motus vero ad interiora, aut est subito, vt cum adest timor. Aut leuiter & paulatim, vt cum adest tristitia. Suffocatio quidem & resolutio prædictæ nunquàm sequuntur, nisi illud quod subito idest impetuose euenit. Diminutio vero, & ptisis naturæ nunquàm, nisi illud quod leuiter & paulatim accidit, quandoque autem accidit vt in vna hora moueatur ad duas partes, sicut in verecundia, prius enim constrictio fit ad interiora, deinde ratio redit & consilium, & dilatat illud quod constrictum est, & egreditur exterius, coloremque rubificat, quandoque etiam patitur corpus propter affectiones animales alias a prędictis, vt sunt imaginationes animales, quæ plurimum res inprimunt naturales, quem admodum accidit vt puer qui gignitur, ei cuius forma in hora conuentionis idest coitus imaginata fuit assimiletur, huius generis est motus sanguinis, consecutio eius qui preparatur, ad eam cum homo multum intentus fuerit ad considerandum res rubeas. Illius etiam capituli est mutatio complexionis propter imaginationem rei quam timet ne cadat in eam. Iohannicius. Sunt igitur accidentia quędam, quę faciunt intra corpus sicut ea, quæ mouent calorem ab interiori parte ad superficiem cutis, aut impetuose, vt ira, aut leuiter ac suauiter, vt deliciæ. Sunt etiam quæ caliditatem ad se contrahunt, aut impetuosè vt error, ac timor, aut leuiter vt angustia. Sunt & quæ naturalem virtutem intus & extra commouent, vt tristicia. Ex libro de regimine sanitatis. Omnia vero accidentia animæ sunt negligentia præter leticiam, quia calorem excitat naturalem. Conuenit tamen aliquando vt cum cogitatione & disputatione misce-

sceatur, vt confortetur mens, & interdum cum ira, vt confortetur virtus.

De rebus extra naturalibus.
Cap. C.

HALI vbi supra sermone sexto. Res extra naturales sunt morbi, & eorum causæ, & accidentia sequentia: Hominis enim subsistentia, sanitasque per rerum naturalium temperamentum est, hæc autem temperantia in corpore sano inuenitur, & circa complexionem membrorum consimilium, & in compositione membrorum principalium. Porro temperantia consimilium membrorum est ex temperie humorum. Et temperies membrorum instrumentalium est ex temperie materiei, ex qua fœtus constituitur, & bonitate virtutis informantis. Ex temperie vero membrorum organicorum temperantia fit actionum. Quæ cum ita sint, rerum naturalium temperies in corpore est, in humoribus, & in membris, & in actionibus. Et si quidem horum trium aliud a temperantia recesserit, habitudinem extra naturalem facit. Itaque si humores membra, morbus accidit. Si actiones, accidentia sequuntur. Si humores a temperantia cesserint, morborum causa fit. Si vetur. Auicenna 1. Canone. Causa in medicina est id, quod primo est, & ex quo prouenit inuentio dispositionis alicuius in humano corpore, aut eius fixionis. Ægritudo est dispositio non naturalis in humano corpore, ex qua in operatione essentialiter prouenit nocumentum prouentu primo. Et est aut complexio non naturalis, aut compositio non naturalis. Accidens autem est quod hanc sequitur dispositionem, siue sit naturali contraria, sicut dolor in colica, siue non, sicut rubedo multa maxillæ in perypleumonia, verbi gratia. Exemplum causæ est putredo, ægritudinis, aut febris. Accidentis vero sitis, & dolor capitis. In ægritudine instrumentali exemplum causæ est repletio in receptaculis, quæ ad oculum descendunt. Egritudinis autem opilatio inuuea, accidentis vero destructio visus. Item causa reumatismus. Exemplum ægritudinis est apostema in pulmone. Accidentis aut ambarum maxillarum rubedo, & gibbositas vnguium, accidens quidem dicitur respectu essentiæ suæ, vel per comparationem eius cui accidit. Significatio respectu consideratio nis medicina ad ipsum, & processionis eius ab eo ad sciendum ægritudinis essentiam. Et quandoque contingit quòd ægritudo vna alterius causa sit, vt colica sincopis, aut paralisis, aut epilensiæ. Accidens quoque plurimum causa est ægritudinis, sicut in colica dolor fortis, causa fit vt accidat sincopis. Plerumque etiam ipsum accideus ægritudo fit, sicut dolor capitis, qui ex febre accidit. Præterea quandoque res vna comparatione sui & rei, quæ est ante ipsam, & rei quæ post ipsam est ægritudo, & accideus, & causa, verbi gratia. Febris ethica est accidens apostematis pulmonis, & est ægritudo secundum se, & est causa debilitatis stomachi. Similiter dolor capitis, qui accidit ex febre, quando figitur, ipse dolor non solum est accideus febris, sed & ægritudo in se, & plurimum est causa frenesis, quæ prouenit ex eo.

De dispositionibus corporum, & causis eorum.
Cap. CI.

CORPORIS humani dispositiones secundum Gali. sunt tres. Prima est sanitas, quę est dispositio per quam corpus hominis in sua complexione, & compositione tale existit, vt ex eo operationes omnes proueniant incolumes. Secunda est ægritudo, quæ est dispositio in corpore hominis huic contraria. Tertia nec sanitas nec ægritudo est, aut quia non est sanitas in vltimo, vel ægritudo in vltimo, sicut sunt corpora senum, & conualescentium, & puerorum, aut quia ambæ res in vno tempore in duobus copulatæ sunt membris, vel in vno membro, sed in duobus generibus remotis, sicut qui est in complexione sanus, & in compositione æger, aut in vno membro duorum generum propinquorum, sicut qui est sanus in figura, & non in quantitate ac situ, aut qui est sanus in duabus qualitatibus passiuis, & non in duabus actiuis, aut vicissitudine duarum rerum in duobus temporibus, vt sanatur in hieme, & infirmatur in vere. Isidorus vbi supra. Sanitas est integritas corporis, & temperantiæ, naturæ, ex calido & humido, quod est sanguis, vnde & sanitas dicta est, quasi sanguinis status. Morbi generali vocabulo omnes corporales passiones corporis continent, quod inde veteres morbum nominauerunt, vt ipsa appellatione mortis vim, qui ex eo nascitur demonstrarent. Inter sanitatem autem & morbum media est curatio, quæ nisi morbo congruat, non perducit ad sanitatem. Morbi omnes ex quatuor nascuntur humoribus idest sanguine, & felle, melancolia, & flegmate. Ex ipsis enim reguntur sani, & ex ipsis læduutur in sani. Dum enim amplius extra naturæ cursum creuerint, ęgritudines faciunt.

De Causis vniuersalibus dispositionum corporis.
Cap. CII.

AVICENNA vbi supra. Causæ dispositionum corporis sunt tres scilicet antecedentes, & coniunctæ, & primitiuæ. Antecedentes sunt causæ corporales scilicet humorales, aut complexionales, aut compositionales, ex quibus aduenit dispositio aduentu non primo, sed mediante aliquo. Causæ coniunctę sunt corporales ex quibus proueniunt dispositiones prouentu primo scilicet absque medio. Primitiuæ sunt causæ non corporales. ex quibus adueniunt dispositiones aduentu primo, vel non primo. Antecedens igitur causa coniunctæ communicat in hoc, quòd ambæ sunt res corporeæ scilicet humorales, aut complexionales, aut compositæ. Primitiuę vero sunt, quæ extra corporis substantiam existunt, aut ex parte corporum extrinsecorum, vt quod accidit ex verberatione vel aeris caliditate, vel ex cibo calido & frigido, quę corpori adueniunt. Vel etiam ex parte animæ, quæ aliud est a corpore, vt quod accidit ex ira, vel timore exemplum causarum accidentium est repletio febris, & repletio receptaculorum oculi, vt in ipsum aqua descendat. Exemplum causarum coniunctarum est putredo, febris, & humor, qui ad foramen descendit opilationi, & opilatio cæcitati. Exemplum causarum primitiuarum est caliditas solis, aut fortitudo motus, aut tristitia, vel vigiliæ, vel comedere rem calefacientem, vt alia, & hoc totum febri, aut percussio dilationi, & descensus aquæ ad oculum. Omnes autem causæ aut sunt causæ secundum essentiam, vt piper cum calefacit, & opium cum infrigidat. Aut secundum accidens, vt aqua frigida cum calefacit, eo quòd inspissat cutem, & retinet caliditatem, & aqua calida cum infrigidat quia resoluit, & sicut scamonea cum infrigidat, eo quòd humorem calefacientem expellit. Non omnis autem causa, quæ corpori aduenit in ipsum operatur, immo præter hæc tria sunt necessaria scilicet fortitudo suæ virtutis agentis, & fortitudo virtutis corporis præparatiuæ. Et possibilitas permittendi vnum tangere aliud scilicet vt tam diu permittatur vnum aliud tangere, donec eius in illud operatio valeat peruenire. Quandoque vero causarum dispositiones in eo, quod ex eis prouenit diuersificantur. Aliquando enim ex vna causa in diuersis corporibus ægritudines diuersæ proueniunt. Aliquando vero diuersificatur eius operatio in debili & forti, vel in eo qui est fortis sensus, vel debilis. Præterea causarum aliæ sunt vicariæ, quarum scilicet cum separantur affectio remanet idest impressio, aliæ vero non, ex quarum scilicet separatione prouenit sanitas.

De Causis necessarijs, & non necessarijs.
Cap. CIII.

PRAETEREA causæ quæ mutant dispositiones corporum, & illæ quæ conseruant, aut necessariæ sunt, aut non. Necessariæ quidem sunt a quibus hominem egredi est impossibile in toto tempore vitę suæ. Harum genera sunt 6. scilicet aer circundans, cibus & potus, motus & quies, motus animales, somnus & vigilia, euacuatio & retentio. Causæ vero non necessariæ, nec impedientes sunt illæ, quæ sua generalitate non sunt naturales, nec naturæ contrariæ, & istæ sunt causæ corpori obuiantes, prærer aereun, qui necessarius est, vt, balneatio, fricatio, & similia. Huiusmodi quidem causæ in hominis corpore sunt agentes exterius, propter obuiationem duobus modis operantur. Vno scilicet modo penetratione eius, quod ex eis subtiliatur in poris corporis, aut quia membra sibi eas per poros suos attrahunt, aut quia vnum istorum ab altero iuuatur. Alius vero modus est, quando nulla operantur commixtione, sed pura qualitate corpus conuertente, & hoc quidem fit, aut quia qualitas hæc est in effectu, sicut in epithimate frigiditas, quoniam infrigidat, aut quia est in potentia, sed calor innatus, qui in nobis est, commouet in ea virtutem agentem, & adducit eam ad effectum, aut propter proprietatem. Sunt autem quædam ex rebus quę corpus obuiando mutant, & ingrediendo non mutant, vt cæpe cum exterius in modum emplastri supponuntur corpori vulnerant. sed interius receptæ non vulnerant. Quædam vero res econtrario se habent, vt cerusa quæ vehementer mutat cum bibitur, sed cum ex ea fit epithima, nihil ex hoc operatur. Quædam autem sunt quæ

quæ neutro prædicto est modorũ agunt. Cuiꝰ rei causa in parte pri ma diuisionis vna sex rerum existit. Quarũ prima est, quia cum huiusmodi res qualis est cæpe corpus ingreditur, digestiua virtus incipit eam confriugere, & cito complexionem eius motat, eamque debilitat, nec eam tandiu incolumẽ dimittit, vt in tali se suam operationem perficere, eamque vulnerare possit. Alia est, quia secundũ plurimum cũ alia re mixta comeditur. Tertia φ in receptaculis nutrimenti cum aliis humiditatibus cõmiscetur, quæ ipsam submergunt, eiusq; fortitudinẽ frangunt. Quarta, quia qñ est exterius, in vno situ figitur, sed interius se mouendo non quiescit. Quinta qñ exterius valde stricta tenetur, sed interius nõ adhærẽdo tangit. Sexta quia qñ est interius, ipsa virtus naturalis præparationem eius regit, eiusq; cito superfluitatem expellit, & in bonum sanguinẽ conuertit. Causa vero eius, quod ex cerusæ dispositione diuersificatur est, quia cerusa crossæ naturæ est, crossarumque partium. Ideoq; qñ est deforis non penetrat in poris, aut si penetrauerit non vsq; ad poros spiritus, nec vsque ad membra principalia prouenit. Comesta vero res est huic contraria, nanque venenosa, quæ est in ea non efficit impressionem, nisi impressione superflua a calore innato, qui est in nobis. Et hoc quidem non acquiritur ipsa obuiatione extrinseca.

De causis calefacientibus, & infrigidantibus.
Cap. CIIII.

CAusarum calefacientium multæ sunt species, ex quibus nutrimentum in quantitate temperatum, & motus exercitii temperatus, & fricatio, & temperata compressio, ventosarumque absque scarificatione positio; nam illa quæ cum scarificatione fit, infrigidat per euacuationẽ. Motus ẽt parum per fortis ac multus, nec tñ superfluus, nutrimentum quoque calidum, medicina calida, & balneum temperatum, quod aere suo, & aqua calefacit, & obuiatio rerum non superflue calefacientium, vt aer s & emplastrorum, vigiliæ quoque æquales, & somnus temperatus, & accidentia similiter animæ temperata, tristitia nanque nimia infrigidat. Item putredo cuius proprietas est, vt caliditatem extraneam euenire faciat, & nõ amplius. Eius siquidem operatio est alia a calefactione absoluta, & adustione, quę ẽt inter se differunt. Adurere nanque est, vt humida, & sicca substantia separentur, ita φ illa sublimetur, & hæc descendat. Calefacere vero simpliciter est, vt oẽs humores, sm suas speciales naturas remaneant, sed plus calidi fiant. De calefacientibus aũt est spissitudo superficiei corporis, calefacit. n: quia vaporẽ retinet, & raritas totus in corpore, calefacit enim quia vapores dilatat. Gal. aũt medicorum princeps, has omnes causas in 5. generibus comprehendere consueuit motu nõ superfluo, & obuiatione rei, quę non superflue calefacit, & materia calida, quæ corpori aduenit, & spissitudine, ac putrefactione. Infrigidantia vero sunt motus superfluus, qui calorem innatum superflue resoluit. Quies quoque superflua, quæ calorem ipsum coadunat, & claudit. Præterea nutrimentũ superfluum, aut diminutum, aut frigidum, medicina quoque frigida, & obuiatio eius quod superflue calefacit ex aeribus, & emplastris, & aquis termarum, hæc etenim laxant corpus, & resoluitur ab eo calor innatus. Obuiatio quoque rei, quæ tempe rate calefacit longo tempore, sicut multa in balneo mora, calorem enim suffocat innatum. Item obuiatio rei, quæ secundum potentiam infrigidat, licet in præsenti calida existat. Itẽ retentionis superfluitas, quia calorem innatum suffocat. Euacuatio quoque superflua, quia materiam eius destruit. Ex his etiam est vehementer membra stringere, & ea stricta permanere, quia caloris viam claudit. Item nimius amor, vel gaudiũ, aut deliciæ, tristitiaque superflua. Artificium quoque infrigidans, & eruditas, quæ putrefactioni est apposita. Gali. autem has in 6. causis solet comprehendere s. motu superfluo, & quiete, & eius quod infrigidat, aut vehementer calefacit, donec resoluat obuiatione, infrigidante quoque materia spissitudinis vehementia, nutrimentique nimia paucitate.

De causis humectantibus, & desiccantibus, & figuram corrumpentibus. *Cap.* CV.

HVmectantes causæ sunt quies, & somnus, eiusque quod euacuari solebat retentio, siccantis humoris euacuatio nutrimentum quoque multum, & humectans, & humectantibus quoque rebus obuiare, præcipueque balneo, & post comestionem proprie. Item medicinam humectantem accipere, & ei quod infrigidat obuiare, quando humorem retinet. Similiter & ei quod tenuiter calefacit, quoniã humorem currere facit, præter hæc etiam gaudium temperatum. Desiccatiua verò sunt motus, & vigiliæ, coitus, & vehementer corpus euacuare, nutrimenti quoque paucitas, & siccitas, desiccans medicina, motuum animalium frequentia, desiccantibus obuiare, in aquis stipticis balneari, frigus etiam congelans, quia prohibet membrum nutrimentum sibi attrahere. Ipsum enim membrũ stringit, & ob hoc in eo opilationes accidunt, quæ nutrimentum penetrare non sinunt. Ex his etiam est multum balneari, & obuiare rei vehementis caloris, quæ superfluẽ resoluit. Ex causis figuram corrumpentibus, quædam accidunt in principio creaturæ, propter quas informatiuæ, vel digestiuæ virtuti, quæ sunt in spermate deficit complementum operationis suæ. Quædam autem accidunt cum a matrice fętus separatur, quædam verò quando ligatur infans, vel quando tenetur. Sunt & aliæ causæ primitiuæ, quæ extrinsecus adueniunt, vt casus, aut percussio. Et ex his sunt causæ quæ accidunt propterea, quòd se vult mouere antequam membra durescant, & antequam ambulare possint. Ex his ẽt sunt ægritudinales causæ, sicut lepra, ptisis, spasmus, & extensio. Et est cũ prouenit propter pinguedinem nimiam. Et est cum accidit propter superfluam maciem. Et est quando propter apostema. Et est quãdo propter infirmitatem situs. Et est cum accidit propter consolidationis vel rerum malitiam.

De Causis constrictionis, & dilatationis pororum.
Cap. CVI.

IOhannicius. Cõstrictio pororũ fit tribus occasionibus, aut enim ex cõstrictione attenuatoria, aut ex carnositate, aut ex coartatione. Constrictio attenuatoria verò, aut fit ex nimietate virtutis retinentis, aut ex debilitate virtutis impellentis, aut ex abundãtia frigoris, aut ex abundantia constrictionis comprimentis aliquam partem loci, aut ex abundantia siccitatis, vt sæpe euenit ex ligatura constricta. Ex carnositate verò cõstringũtur pori, vt si acciderit aliquod apostema, vt fiat carnositas, aut si prius euenerit aliquod vulnus. Ex coartatione cum ceciderit aliquid in poris, vt humiditas siue lapis, siue coagulatus sanguis, aut aliquid latitans in eis, vt superflua caro, vel scabies de eius contratio. Largitas quoque pororum quatuor modis fit, aut ex multa commotione impellentis virtutis, aut ex debilitate retinentis, aut ex abundantia caloris, & humoris, aut ex medicamentis aperientibus.

De Causis opilationis. *Cap.* CVII.

AVicenna, vbi supra. Opilatio accidit aliquando propter causam extraneam, quæ in cannali accidit. Et hæc aut extraneum est in suo genere sicut lapis, aut in sui quantitate, sicut fex multa. Aut in sui qualitate ut pp sui crossitiẽ, aut viscositatem, aut quia congelatum est, vt sanguisuga illa quæ congelata est. Aliquando verò accidit opilatio, quia clausum est foramen propter vlceris in eo facti consolidationẽ, aut propter additæ rei nascentiam, vt carnis verrucosæ claudẽtis. Aliquando etiam quia cannalis cooperitur, propter apostematis comprimentis vicinitatem. Aut propter factam ex frigore constrictionem. Aut propter vehementem (quæ propter stipticam causam accidit) siccitatem, aut propter virtutis retentiuæ fortitudinem. Aut propter ligaturam fortem. In hieme quidem multæ sunt opilationes, quia frigus stringit, multumque retinentur superfluitates. Ampliatur autem cannalis, aut propter retentiuæ debilitatem, aut propter motum expulsiuæ fortem, & ex hoc quidem modo est anhelitum retinere. Aut propter medicinas aperientes, aut propter medicinas laxantes calidas, & humidas. Coangustantur verò cannales ex harum causarum contrarijs, & propter opilationes. Asperitas autem accidit, aut propter causam medicinæ, quæ vehementer abstergit sua incisione, sicut superfluitates acetosæ, aut sua resolutione sicut spuma maris, & superfluitates acutæ, aut propter causam stipticam, quæ propter siccitatem suam exasperat, sicut res ponticæ, vel frigidæ, quia constringunt, aut propter res terrestres, quę super membrum iacent sicut puluis. Lenitatis causa aut est glutinãs, propter sui viscositatem, aut subtiliter resoluens, quæ materiam subtiliat, & ipsam currere facit, & spissitudinem a membri superficie remouet.

De

De Causis superfluæ retentionis, & euacuationis. Cap. CVIII.

RETENTIO autem eius, quod euacuari debet, aut est ex debilitate virtutis expulsiuæ, aut ex fortitudine retentiuę, aut propter debilitatem digestiuæ, qua mora rei in receptaculo prolongatur, eamque retinent virtutes naturales, donec digestio compleatur, aut propter viarum coangustationem, aut propter materiæ multitudinem, quam expulsiua superare nequit, aut propter eius grossitudinem, & viscositatem, aut propter defectum sentiendi illud, quod necesse est expelli, sicut accidit in colica, & histeritia. quia plerunque in expellendo virtus adiuuat voluntaria, Aut quia virtutes naturales ad partem tendunt, sicut in crisibus accidit vrinæ vel egestionis retentio, eo quòd in altera parte est cretica euacuatio. Cum itaque retentio eius quod euacuari debet acciderit, inde prouenient ægritudines, vt ex ægritudinibus compositionis opilatio, & laxitas, & spasmus humidus, & similia. Ex ægritudinibus autem complexionis putredo, & caloris innati constrictio, vel in igneitatem conuersio, vel etiam eiusdem ex prolixitate, ac fortitudine constrictionis extinctio. Ex communibus autem ægritudinibus sunt fissura receptaculorum, & eorum diruptio. Fastidiū quoq; est vna ex deterioribus causis harū ægritudinum, & proprie cum euenerit plusquam vacuitas euenire consueuit, sicut in multa saturitate tpe fertilitatis post famem superfluā sterilitatis accidit. Ex ægritudinibus aūt compositis sunt apostemata & hothor. Porro euacuatio eius, quod retineri debet, est, aut ꝓpter fortitudinem virtutis expulsiuæ, aut propter debilitatem retentiuæ, aut propter materiæ grauitatem, vel multitudinem aut distensionem, propter sui viscositatē, aut propter eius inordinationem acrimonia sua, vel propter subtilitatē, aut propter viarum amplitudinem, vel fissuram aut inscisionē, vel propter orificiorum earum apertionē, sicut accidit in exitu sanguinis e naribus. Et hæc largitas prouenit ex causa accidente interius aut exterius. Cum igitur acciderit euacuatio eius quod retineri dēt, hac de causa frigiditas cōplexionis eueniet, propter euacuationē materiæ, quæ apta erat ad accendendum, & innatū calorem nutriendum. Itaque superfluam euacuationem sequitur frigiditas, & siccitas in substantia membrorum, in natura eorum, licet extraneus calor, & humiditas nō bona accidat alicui ipsorum. Ipsam quoque sequuntur ægritudines instrumentales, vt opilatio, venarumque siccitas. Sequitur etiam illam spasmus & tussis. Retentio autem & euacuatio, quæ sunt æquales, illæ. s. quæ in hora proueniunt necessaria, conferunt, & vitam sanam custodiunt.

De Dolore, & causis eius. Cap. CIX.

DOlor est sensibilitas rei contrarię. Omnes autem doloris causæ duobus generibus comprehēduntur. s. citra mutatione complexionis, & solutione continuitatis. Mutatio complexionis cito factæ est malitia complexionis diuersæ, per quam intelligimus, ꝙ membra in sui substantia complexionē habeāt mansiuam, deinde adueniat eis complexio extranea, huic contraria, calidior. s. aut frigidior, q̄ erat; dumque virtus sensibilis aduentum rei contrariæ sentit, efficitur dolor, quoniam dolor non est nisi contrariæ rei contrarietatem sentire. Malitia verò complexionis mansiuæ nullo modo dolorem efficit. Res. n. dolorem non patitur, nisi per contrarium adueniens, quod eam mutat ad illud quod non erat. Ob hoc ethicam habens non tā tam sentit inflammationem, quantam habens effimeram, aut tertianam, licet ethicę calor calore tertianæ sit maior, quia mā siuus est, & in substantia principalium mēbrorum infixus, tertianæ vero calor est veniens a vicinitate calidi humoris ad mēbra, in quibus adhuc ipsorum complexio naturalis ita confirmata est, ꝙ si humor recesserit, membrum in sua complexione remanebit, nec calor iste figetur in eo, nisi mutata fuerit in ethicam ægritudo. Non autem oīs malitia diuersæ complexionis est causa doloris, immo calidum, vel frigidum essentialiter, & siccum accidentaliter, humidum verò nullo modo dolorem faciunt. Calor enim & fri. duæ sunt qualitates agentes, siccitas, & hu. duæ patientes, quarum virtutes non sunt, vt per eas corpus imprimat in corpus, sed vt per eas a corpore corpus imprimatur. Siccitas aūt per accidēs dolorem facit, quia ipsa est causa quam sequitur alterius generis causa. s. solutio continuitatis. Siccitas. n. quandoque propter constrictionis suæ fortitudinē facit continuitatis solutionem. Galieni verò cum verificatur intentio, ad hoc eam reducit, vt essentialis causa doloris, non sit nisi solutio continuitatis, & quod calidum dolorem non facit, nisi propter hoc, quia continuitatem soluit. Similiter nec frigido dolor efficitur, nisi quia solutio continuitatis ipsum comitatur, propter spissitudinem enim quam facit, & multā coadunationem, proculdubio sequitur, vt partes ad locum trahantur, vbi spissantur, & sic a loco separentur a quo trahantur. Per hanc itaq; sententiam in quodam librorum suorum adeo processit, quòd opinari facit omnia sensibilia passiue nocumētum facere propter huiusmodi. s. separationem, aut propter eā quam separatio sequitur coadunationem, sic itaque nigrum in inuisibilibus efficit dolorem propter coadunationis suæ fortitudinem, album quoque propter disgregationis suæ vehemētiam, amarum similiter, & salsum, & acetosum in gustatis dolorem efficiunt, quia fortiter dispergunt, ponticum autem, quia vehemens fit per ipsum coadunatio, quam proculdubio sequitur sparsio. In odoratis similiter, & in sonibus, sonis dolor fit, eo quòd dispergunt propter motus aeris fortitudinem cum sanach obuiauerit. Certa vero dictio super hoc est, vt complexionis mutatio ponatur genus, ex quo dolor essentialiter proueniat, licèt cum eo continuitatis separatio contingat, huiusmodi tamen declaratio verificata non continetur in medicina, sed in naturali philosophia.

De Multiplici dolore, & causis eorum. Cap. CX.

DOlorum habētiū nomina, 15. sunt genera. s. prurituus, asperatiuus, pūgitiuus, extensiuus, compressiuus, contusiuus, vel corrosiuus, frangitiuus, laxatiuus, perforatiuus acualis, stupefactiuus, pulsatiuus, grauatiuus, fatigatiuus, mōdicatiuus. Causa prurituui doloris est humor acris acutus, & salsus. Asperatiui verò humor asper. Pūgitiui autem causa est humor, quæ panniculum extendit in latitudinē, sicut eius separans continuitatem, & plerunque quidē in sensu non est ęqualis, aut propterea, quòd partes illius quod ex eo inuestitum est non sunt in duritie ac leuitate, vel in suo motu similes, aut propter hoc, quia partes corporis, membri non simulantur, aut propter naturam aut propter nocumentum, quod alicui suarū partium accidit, & non alijs. Porrò causa doloris extensiui est ventositas, aut humor qui neruum aut musculum extendit, adsi ipsum ad suas extremitates, trahat. Causa doloris compressiui est materia, quæ membro locum suum coangustat, aut ventositas, quæ ipsum coangustat, sicque quasi desuper comprimeretur, & contunderet. Causa doloris contusiui, vel corrosiui est materia quæ inter musculum & panniculum suū resoluitur, & panniculum extendit, eiusq; continuitatem cum lacerto, quæ inter panniculum, & mēbrum existit soluit. Causa doloris frangitiui est materia vel ventositas, quæ media interponitur inter os, & panniculū qui ipsum tegit aut frigus qui illū panniculū fortiter frangit. Causa doloris laxatiui est materia, quæ musculi carnem extendit, & non ipsius chordam, & vocatur hic laxatiuus, quia musculus neruo laxior existit, & panniculo. Perforatiui doloris causa est materia grossa, vel ventositas, qua retinetur inter tunicas membri duri, & grossi, sicut intestini colon, quæ incessanter ipsum rumpit, & in ipsum penetrat stimulādo, quasi perforaretur terebro. Acualis causa doloris est ipsa eadem materia in hmōi membro, sed retenta est in hora qua rumpitur. Stupefactiui causa doloris est aut fortis frigoris compulsio, aut pororum penetrationis spiritus sensibilis, quę ad membrorum venit clausurā cū ligatura, aut receptaculorū repletio. Causa pulsatiui doloris est apostema calidū, frigidum. n. dolorem non efficit, nisi conuertatur in calidū. Causa grauatiui doloris est apostema in mēbro non sensibili, sicut in pulmone, & rene, ac splene. Illud n. apostema in grauitate sua inferius trahit, mēbrumq; deprimitur per sensibile fasciā ipsum circundantem, & suspensoriū a quo oritur fascia, & fascia quidem, & suspensoriū sentiunt, qñ inferius trahitur, apostema in membro sensibili, cuius sensum iam ipsa destruxit ægritudo, sicut cancer in ore stomachi, cuius ponderositas sentit, nec tñ efficit, eo ꝙ ipse sensum destruxit. Fatigatiui causa doloris est aut labor, aut humor extendens, aut humor mordicans, aut ventositas inflans. Ex his autem compositiones proueniunt, de quibus postea dicetur.

Iterum, De causis doloris. Cap. CXI.

MOtus dolorem efficit per id, quod cum eo accidit, aut extensione, aut concussione, aut ruptura. Humores autem mali dolorem efficiunt, aut propter ipsorū qualitatem, vt quando mordicationē faciunt, aut propter suam multitudinem,

tudinem, vt quando extenduntur, aut propter hoc quòd ex vtraque continuantur. Ventositas quoq; dolorē facit propter contensionem. Est aūt ventositas extendens, aut in membrorū concauibus, eorumq; ventriculis, vt inflatio in stomacho, aut in tunicis membrorum & eorum villis, sicut in colica ventosa, aut in tunicis musculorum, & sub panniculis etiam super ossa, aut in circuitu musculorum inter ipsos, & carnem laxam & cutem, aut occulta est in membro, sicut musculi pectoris occultati sunt. Ipsius aūt resolutio siue subito sit, siue multo tpe mouetur, est fm materiæ suæ multitudinem, & paucitatem. Idem in 4. canone. Aromata oīa faciunt soda. i. dolorem capitis, siue sint calida, siue frigida. Verumtn̄ quæ succedunt expellunt se, s. qū præcedit illud, quod vaporis sui caliditate nocet, & succedit ei quod vaporem frigidum facit, aut econuerso. Cum autem non qualitate solum, sed quantitate fit læsio, tunc non cōfert, sed nocet ipsorum successio. Idem in 1. canone. Dolor aūt virtutem dissoluit, membraq; prohibet ab operationibus suis. Nam etiam membra spiritualia prohibet ab aeris attractione, vel eius operationem disturbat, aut eum facit interfectum aut frequentem, & omnino secundum naturalem cursum, & plerūque quidem membrum in primis calefacit, postmodum infrigidatur, propter illud quod resoluit, & vicit de spiritu, & vita.

De Causis deliciarum. Cap. CXII.

Deliciarum quoq; causæ duobus generibus comprehenduntur, vnum est eius quod complexionē naturalem subito reducit ad hoc, vt ipsa sentiatur. Alterum aūt est, quod naturalem cōtinuitatem subito reducit, nulla namq; res, quę non subito venit, sentitur, neq; ex ea delicię habentur. Est namque delicias sentire conueniens. Et oē quidem sentire per virtutem est sensibilem, & sentire est propter passionem sui. Cumq; sentire fuerit cum conueniente, aut non conueniente, erunt deliciæ, aut dolor, secūdum illud quod imprimitur. Præterea quia tactus spissior est cunctis sensibus, magisq; retinet illud, quod recipit ex impressione conuenientie, ob hoc eius sentire circa conueniens, cum ei natura obuiat maiorum est deliciarum. Eius quoq; sentire circa rem incōuenientē deterioris est doloris, quam illud quod est proprium virtutibus cæteris.

De ægritudine, & eius speciebus. Cap. CXIII.

Ioannicius. Sanitas est temperamentum perficiens res naturales, secundum cursum naturæ. Infirmitas autem est ɫpantia extra naturæ cursum, vnde fit læsionis effectus, ægritudinū modi duo sunt, aut cōiter, aut proprie. Et quæ cōiter accidunt, aut accidentaliter, aut necessario fiunt. Accidentaliter vt percussio, combustio, morsus, & hmōi. Proprie vero sunt aut in mēbris consimilibus, aut in officialibus, aut in diuisione cōtinui. Auicenna vbi supra. Habent ægritudines plurimæ 4. horas. s. horam principii, augmenti, status, declinationis, quæ vero extra illas sunt, de horis sanitatis sunt. Hora quidē principii est tps in quo ægritudo apparet, & eius similantur dispositiones, neq; apparet in ea augmentum eius. Hora augmenti est tempus in quo ægritudinis manifestatur constrictio. i. grauamen omni hora post horā. Et hora status est hora in qua ægritudo in omnibus suis partibus, fm vnam manet dispositionem. Et hora declinationis est tempus, in quo eius apparet diminutio. Aegritudines autem multis modis nomina sortiuntur. Aut enim a membris in quibus sunt, vt illa quæ ex lateris, vel pulmonis, aut a suis accidentibus, vt epilensia, aut a suis causis, vt melancolia, aut a sui similitudine, vt leonina, & elephantia, aut a sui substantia & essentia, vt febris, aut ab illo cui primo dicuntur accidisse, vt vlcera balchiæ, aut ab eo qui eas medicando fertur curasse, vt caronis vlcera. Sunt aūt ægritudines quædam manifestę, quæ. s. sensu cognoscuntur. Quædam occultæ, & hoc tripliciter. Aut quas facile est cognoscere, sicut dolores stomachi, & pulmonis, aut quas difficile, sicut ægritudines epatis, & canalium pulmonis, aut non comprehensæ nisi cū æstimatione, vt illę, quæ accidunt viis vrinæ. Præterea quędā sunt sanatiuæ, quædam non, eo quòd sit aliquid prohibens. Quædā aūt quæ ad alias mutantur, & ipsæ destruuntur, vt cum mutatur apostema lateris in apostema pulmonis, & frenesis in litargiam. Qn̄que ēt vna ægritudo medicamentum est alterius, vt quartana, ex qua frequenter sanatur epilensia, & podagra, & varices, & articulorum dolores. Venter quoque sanatur propter oculorum ægritudinem, & lienteria sanat apostema lateris. Similiter ani venarū apertio, cōfert omnibus melancolicis ægritudinibus, & schiæ, & renū, ac matricis doloribus. In hoc ergo consistit bonitas. Quandoq; vero mutantur ægritudines in maioris malitiæ dispositiones, vt apostema lateris in apostema pulmonis, & frenesis in litargiam. Præterea quædam ęgritudines contagiosæ sunt, quæ s. de vno ad alium transeunt, vt lepra, scabies, variola, febris pestilentialis, & apostemata putrida, præcipue autem cum domus stricta fuerit, vel cum vicinus sub vento extiterit. Sunt etiam quædam quæ in semine hæreditantur, vt podagra, ptisis, & lepra. Quædam vero generales, quę sunt alicui genti propriæ, aut in aliqua regione morantibus, aut in eis multum habundant.

De Simplicibus ægritudinibus complexionis. Cap. CXIIII.

Hali vbi supra. Morborum genera sunt tria. Nam Gal. & Hypo. tradunt fieri morbos egressu membrorum in compositione sua a naturali temperantia. Membrorum aūt cōpositio triplex est. Prima est membrorū partibus suis consimilium ex humoribus facta, vnde & hæc ipsa membra cum egressa fuerint a sua ɫpantia, morbus consimiliū partium dr̄. Secunda mēbrorum instrumentalium ex membris consimilibus, quorū a ɫpantia morbus recessus organicus, siue officialis vocatur. Tertia est totius corporis ex instrumentalibus membris, aliorum cum aliis contribuatione. A qua cum recedant, morbus ille disgregatio, vel separatio continuitatis appellatur. Hic aūt morbus. i. separatio cōis est, & membris officialibus, & membris cōsimilibus. Ideoque morbus cōis, siue vniuersalis nominatur. Sic ergo morbi genus est triplex. s. consimilis, & instrumentalis, & vniuersalis. Morborum aūt consimiliū species sunt duæ. Aut. n. simplices sunt, & hi quatuor. s. calidum, frigidum, humidum, siccum. Aut compositi, & hi quoque totidem numero s. calidus & humi. calidus & sic. frigidus & humid. frigidus & sic. Iohannicius. Ægritudinum consimilium, siue quæ partium habent similitudinē. 8. sunt species. s. quatuor simplices, & quatuor compositæ. i. frigidæ & humidę. frigi. & siccæ, calidæ, & hu. cali. & siccæ. Harū 8. per singulas duo modi sunt; Aut. n. sunt ex qualitate simplici, aut ex alterius humoris commixtione. Ex qualitate simplici est infirmitas, quæ solidis accidit, mēbris, & Græce dicitur ethica. Est & alia ægritudo, quæ ex humoribus accidit, ex eius putredine facta. Est ęgritudo frigida, quæ sine humore aliquo contingit, vt algor ex nimia frigiditate aeris, aut niuis. Est & alia quæ aliquo humore frigido prouenit, vt paralysis, quæ fit in toto corpore, vel in parte.

De Causis ægritudinum complexionis. Cap. CXV.

Hali vbi supra. Morborum partium consimilium, qui dicūtur morbi malæ complexionis, quatuor causę sunt. Prima est calidi morbi causa, secunda frigidi, tertia humidi, quarta sicci. Morbi calidi sex causæ sunt. Prima est motus immoderatus, aut corporis, vt labor, aut aīæ, vt ira grauis. Secunda obuiatio corporis aliquibus in actu calidis, est calor solis in æstate, vel in balneo mora diuturnior. Tertia est spissatio pororū, & arctatio, quæ calorem dissolui prohibet, vt eunti per niues contingit, aut aqua frigida balneanti. Quarta est putredo, vt illa quæ febris parit, cum calefiat oē quod putrescit. Quinta est ciborum paucitas. Calor namq;, si in quo operetur non inuenit, ad humores, & membra se conuertit, eaque calefacit, & humiditatē desiccat. Sexta calidorum potentialiter appositio & porrectio, sicut illi fit qui cæpas, allium, piper, & consimilia comedit. Morbi frigidi causæ sunt octo. Prima est occursus corporis cum rebus actualiter refrigerantibus, sicut accidit ambulanti per niues, & aerea frigida, si diutius in eis immoretur. Nā si quidem diutina sic talis mora, calefit, eo quòd calor corporis interius concluditur, si vero diuturnius in eis perseueretur, calor naturalis ad interiora corporis refugit, & coagulatur, siue congelatur. Secunda est aliquorum potentialiter frigidorum sumptio, vt est aqua frigida, vel lactucarū cum papauere comestio, vel opium. Tertia est ciborum, potuumq; tanta superfluitas, vt calor naturalis submergatur, & extinguatur, sicut igni contingit si nimiam lignorum copiam in eum proieceris, & lucernæ si olei nimium apposueris. Quarta est immoderata ciborum priuatio, sicut accidit igni si ligno materiaque priuetur, deficit enim & ingelatur. Quinta est spissatio pororum immoderata, q̄ superfluitates arcet, quæ dissoluebantur, eisque calor naturalis immergitur, & extinguitur. Sexta est immoderata dissolutio corporis, intantum vt dissoluatur etiam ac dispergatur calor naturalis, sicut in balneo diutius immoranti contingit, ex corporis dissolutione, materiæque per sudorem euacuatione. Septima est nimia motus immoderatio, intantum vt calor naturalis dissoluatur, ac dissipetur, sicque corpus refrigeretur. Octaua est, immoderatus vsus quietis, &

ocij, quo superfluitates multiplicantur in corpore, quibus vniuersus calor naturalis extinguatur, ac depereat. Morborum humidorum .5. sunt causæ. Prima est alicuius humidi per actum occursus, vt balnei, & aeris humidi. Secunda est eorum quæ comeduntur, & bibuntur superabundantia. Tertia ciborum, & medicaminum, quæ corpus humectant porrectio. Quarta nimius quietis, & ocij vsus, quo superfluitates in corpore congregantur, spissæq; ipsum humectant. Quinta est prohibitio eorum, quę a corpore humido dissoluuntur, eorumque cõclusio. Morborum denique siccorum causæ similiter sunt .5 causis humidorum morborum contrariæ.

De Aegritudinibus compositis. *Cap.* CXVI.

AVicena vbi supra. Compositiones ægritudinis quatuor comprehendũtur generib. Sunt enim ægritudines creaturæ, quantitatis, numeri, situs. Aegritudinum creaturæ 4. sunt genera. Primum est ægritudo figuræ, quæ est cum a cursu suo naturali figura mutatur, & inde prouenit nocumẽtum, sicut est tortura recti, & rectitudo torti, quadratura rotundi, & rotunditas quadrati. Secundum est ægritudo viarum, & habet 3. species, aut enim dilatantur, aut constringuntur, aut clauduntur. Tertium est ægritudo receptaculorum, & ventriculorum, et huius 4. sunt species, aut enim fiunt maiora, & dilatantur, sicut testiculorum dilatatur folliculus, aut minorantur, & constringuntur, sicut stomachus, & sicut cerebri ventriculus, cum est epilensia, aut opilantur & implentur, sicut ventriculi cerebri, cum est apoplexia: aut euacuantur, & delentur, sicut ventriculi cordis sanguine, quando gaudium multum, vel timor perniciosus adest. Quartum est ægritudo superficierum membrorum, & est bipartitum. Aut enim quia fit leue, quod debet esse asperum, vt stomachus, & intestina quando leniũtur. Aut econuerso sicut trachea arteria, quãdo exasperatur. Aegritudinum quãtitatis duæ sunt species. Aut enim sunt ex genere augmenti, sicut elephantia, aut ex genere eius cõtrarij .s. diminutionis, sicut ptisis. Aegritudo quoque numeri duas habet species bipartitas. Aut enim est ex genere augmenti, & hoc quidẽ augmentum aut est naturale, sicut dens, vel digitus additus. Aut non naturale, sicut glandula, aut est ex genere diminutionis, & diminutio hæc, aut est naturalis, vt cum alicui digitus non creatur, aut non naturalis, vt cum alicui digitus abscinditur. Aegritudines situs quatuor sunt, & dicitur situs secundum Gali. pro loco, & pro societate. Est autem huiusmodi exitus membri a iunctura sua, aut vt a suo moueatur situ, ita q̄ non egrediatur sicut fissura, quæ contingit intestinis, aut vt moueatur subito motu in eo non secundum cursum naturalem neque voluntarium, sicut tremor. Aut in suo loco figatur, & non ab ipso moueatur, sicut cum in podagra iuncturæ indurantur. Aegritudo societatis omnem colligit dispositionem, quam habet membrum comparatione ad aliud sibi vicinum, siue propinquet ei, siue elongetur ab eo, non secundum cursum naturalem.

De Solutione continuitatis. *Cap.* CXVII.

SOlutio continuitatis accidit plerumque cuti, & vocatur excoriatio, vel scarificatio, plerumque vero carni, quæ est ei propinqua, in qua nondum factum est pus, & vocatur plaga, cum enim fit ibi pus vocatur vlcus, fit autem pus in ea propter hoc quod in ea superfluitates euacuantur, quia debilis est, & quia sui nutrimentum digerere non potest, & superfluitas in ipsum conuertitur, plerumque tamen dicitur plaga, & vlcus solutio continuitatis, quæ accidit cuti, & non carni. Quandoq; autem accidit ossi, & ipsum in partes frangit, aut secundũ longitudinem cadens ipsum findit. Contingit etiam vt cadat in cartilaginibus secundum tres diuisiones, aut vt accidat neruis, sed si secundum latitudinem acciderit vocatur incisio, si secundum longitudinem, & eius numerus non fuerit multus, vocatur fissura, si vero multus fuerit contusio. Item plerunque fit in partibus musculi, quæ si in eius extremitatem ceciderit, vocatur attritio, si secundum eius latitudinem peruenit, separatio. Si vero secundum longitudinem acciderit, & fuerit numerus eius paruus, & concauitas magna, vocatur liquefactio, vel amplificatio. Quòd si partes multæ fuerint, & dilatetur, & concauetur, vocatur attritio siue dissolutio, si autem arterijs ac venis acciderit, vocatur apertio. Et si secundum longitudinem vocatur fissura. Et est etiam cum hoc contingit secundũ modum comparationis orificiorum earum, & vocatur perforatio. Quòd si arterijs acciderit, & non clausa fuerit, & ex ea sanguis ad receptaculum, quod ipsum circundat, exierit, donec receptaculum illud impleatur, & eum premitur, ad arteriam reuertitur, vocabitur mater sanguinis. Alij tamen homines omnem sanguinis egressionem ab arterijs matrem sanguinis vocant. Debes autem scire, q̄ non omne membrum impatis dissolutionem tolerat. Cor enim non tolerat, quia prius accidit mors, si in panniculis, & diafragmatibus ruptura, si vero inter duas partes membri compositi cadit, vnam ab alia separat, ita vt simplici membro non noceat, separatio vocatur, & dislocatio. Et si accidat neruo, qui se de loco suo remouit, vocatur ruptura. Quandoque etiam fit in foraminibus, & dilatantur. Et quandoque fit in locis vbi foramina non sunt, ibique facit ea quæ non fuerunt. Solutio quidem continuitatis, & vlceratio, & his similia, cum in membro bonæ complexionis fuerint, cito sanantur. Cum autem in membro malæ complexionis lõgo tempore resistunt, quanto magis cum in corporibus illorũ contingunt, qui patiuntur hydropisim, aut cõstrictionis maliciam, aut lepram.

De Compositis ægritudinibus, cæterisque nocumentis corporis. *Cap.* CXVIII.

ÆGritudines autem compositas, non quaslibet coniunctas intelligi volumus, sed illas ex quibus coniunctis vna prouenit ægritudo, sicut est apostema in quo omnia reperiuntur ægritudinum genera. Ibi enim complexionis reperitur malitia, ex hac enim cum materia omne accidit apostema. In eo quoque compositionis malitia, omnia semper cum eo prouenit læsio in figura, & dimensione. Plerumque etiam adest cum eo situs ægritudo. Inuenitur etiam in ipso communis ægritudo, quæ est continuitatis solutio, dũ in membro apostemato materiæ superfluentes euacuantur, & inter partes ipsius penetrant. Quædam autem res extra ægritudines existunt, quæ tamen cum eis numerantur, hæ sunt res, quæ in decoratione egrediuntur, quarum aliæ consistunt in pilis, aliæ in colore, aliæ in odore, aliæ in figura post colorem. Aegritudinum pilorum genus consistit in alopicia & detruncatione, & paucitate, & breuitate, subtilitate, & crossitie, crispitudine, & multa lenitate, canicie quoque, & qualicunque coloris alteratione. Nocumentum coloris quatuor generibus continetur. Vnum est eius mutatio, propter malitiam complexionis cum materia, sicut ictericia, aut sine materia, vt gipseitas, quæ fit in colore pp complexionem valde frigidam, & citrinitas quæ accidit propter complexionem valde calidam. Aliud est eius mutatio pp causas manifestas, vt sol, & frigus, & ventus colorem mutant. Tertium genus est expansionis corporum extraneos colores habentium super cutem, quæ colorem defert, sicut morphea nigra, aut quæ ibi nascuntur, sicut lentigines, & macula. Quartum est genus vestigiorum, quæ proueniunt ex consolidatione solutionis continuitatis, sicut sunt vestigia variolarum, & vlcerum foramina. Nocumenta figuræ post colorem sunt, aut macies superflua, aut crossicies.

De Accidentibus morbos sequentibus & causis eorum. *Cap.* CXIX.

HAli vbi sup. ser. 6. Morbus quidem per seipsum sine medio actionib. officit. Accidens aũt est nocumentũ ipsius actionis, morbũ sequens. Igitur & morbos accidentibus causas esse constat, & accidentia signa esse, quib. morbi signantur, sicut accidit cũ inest stomacho mala complexio, vt illam sequatur mala digestio, tanquam .s. causam sui. Mala itaq; digestio, eo q̄ sequitur malam stomachi complexionem stomachi accidens est, ex eo vero q̄ per ipsam mala significatur stomachi cõplexio, signum est, nec est aliqua drīa inter accidentia, & signa, nisi in eorum vsu. Igitur accidẽtium morbos sequentium tria genera cũia sunt. Vnum qđ in nocumento apparet actionum. Secundum in habitudinibus eorum, quæ de corporib. exeunt, duorum aũt extremorum causa est genus tertium, habitudines .n. corporum & superfluitatum, q̄ a corporibus emittuntur, & habitudines actionum sequuntur habitudines incõmodorum, q̄ ipsas faciunt. Si ergo mẽbro incõmodum accidit, eius actioni nocet, & cũ actioni nocumentũ acciderit, et qđ ab ea efficitur oberit, iuxta quãtitatẽ incõmodi, qđ accidit. Verbi gratia. Si virtus attrahens, q̄ in felle est, ab attrahendi colerã in actione deficiat, & in purgationem sanguinis ab ea debilitetur, in sanguine remanebit, ac per totum corpus cum eo diffundetur, qua ex re color in croceum mutabitur, rubiginę .s. & ictericiã. Immutatur & vrinæ color, & ad croceum inclinatur, & subrufum, cum ipsa sanguinis aqua sit & colamentũ. Incommodum aũt membro, aut ex corruptione naturalis cõplexionis accidit, cum ab ea .s. aut in calore vel frigiditate, aut in siccitate, & humiditate dissenserit, aut ex malitia figuræ ipsius, vt si ei apostema fiat aut euellatur, aut minuatur, aut ex separatione continuationis, cum ei scilicet incisio, vel continuatio, vel illusio, vel aliquid huiusmodi euenerit. Actiones autem (vt dictum est) sunt tres, scilicet animalis, naturalis, vitalis. Et vnicuique earum tribus modis accidit nocumentum. Aut enim immoderatum, & vehemens est, ita q̄ actionem omnino cessare facit, vt cæcitas visum, surditas auditum. Aut eam imminuit, vt caligo

caligo,& auditus malus. Aut habitudine immutat, vt accidit, ei qui in conspectu suorum oculorum imaginatur se videre culices,vel muscas,vel aliquid simile capillis aut filis, & sicut ei cuius debiliter immutatur auditus.

De Accidentibus virtuti regenti,i.totali menti. Cap. CXX.

VIrtutis autem animalis sunt tres actiones, scilicet actio regens,& sentiens,& voluntariè mouens. Regens quidem est actio fantasiæ, & cogitationis, ac memoriæ, & hæ simul omnes dicuntur mens. Nocumentum autem menti tripliciter accidit,aut enim omnino deficit,aut minuitur,aut immutatur. Causa defectionis eius, aut est complexio mala, frigidaque corpori,quæ substantiæ cerebri dominatur, & si quidem fiat eius aduentus paulatim ac pedetentim obstupefactio fit,& in somno submersio,aut est mala cum frigida materia.i.humore flegmatico,qui ventres cerebri replet, aut simul omnis subitoq;,& fit abinde apoplexia,aut quosdam tantum, & alios non,nec opilat illos omnino,fitq; epilensia.Imminutionis quoq; mentis causa est complexio mala, & hæc aut frigida est,& debilis, cerebro dominans, fitq; turbatio rationis, vel mentis,vel somnus immoderatus. Aut calida, fitq; inde desipientia,aut humida, & obstupefactionem efficit,aut sicca,& molestat vigiliæ. Aut vero fit hæc ex mala cum materia complexione. Et si quidem materia flegmatica est,apostema facit in duobus proræ cerebri ventriculis, fitque inde litargia, idest obliuio.Si vero materia calida est colerica, cerebroq; dominatur,aut eius operimentis,& facit apostema,frenesis generatur, quam sequitur & febris, & alienatio mentis, aut si apostema cum ea non sit insania fit, & sequitur eam sine febre mentis alienatio.Si autem materia composita sit ex flegmate, & colera rubea,cumam generat,quæ est obstupefactio cum vigilijs. Si vero materia sit colera nigra,& sine apostemate,fit melancolia nigra,quæ vocatur desipientia. Quòd si materia multa sit,& ventriculo puppis cerebri dominata fuerit, oritur passio, quæ dicitur mentis congelatio. Porro cum ipsa mens immutatur, siue aliter est quàm expedit, hoc fit aut ex mala complexione frigida,& sicca,sed debili, fitq; abinde timor, & formido,aut ex vapore frigido, & sicco, fitq; ab eo melancolia quæ hipocundria vocatur, aut ex humore calido, & flegmatico, qui in vesicis,quæ circa cerebrum feruntur multiplicatur, & inde vertigo stuporque generatur. Hæc sunt accidentia, quæ totalitati mentis accidunt,& causæ eorum.

De Accedentibus fantasiæ, & cogitationi,& memoriæ. Cap. CXXI.

ET quia mens est fantasia,cogitatio,& memoria, quarum vnicuique sedes, & habitatio est in proprio cerebri ventriculo,quando alicui ventriculorum horum sine alijs incommodum acciderit, eius nocumentum accidit ipsius actioni, duæque aliæ liberantur. Itaque si quod incommodum proræ cerebri accidetit,fantasiam nocet. Quæ aut omnino deficit,in tantum,vt ea quæ præsentia non sunt,homo videre sibi videatur,licet præteritorum memoriam retineat. Aut imminuitur, & imaginatur res fantasia debili, aut aliter quàm expedit est, vt aliter res,quàm earum forma,figuraq; sit intueri videatur. Quòd si medio cerebri ventriculo incommodum acciderit,aut omnino cogitationem annullat, ita vt inter ea quæ facienda sunt,vel non,penitus non discernat. Aut certè imminuit, aut malam efficit, & dicitur huiusmodi habitudo mentis alienatio.Si vero puppi cerebri acciderit,memoriæ nocet,& aut omnino memoria cessat ab homine,ita vt obliuiscatur omnia quæ facit,& dicitur memoriæ priuatio,aut imminuitur, ita vt nisi proxima reminiscatur, & dicitur obliuio, aut alia fit quàm oportet ipsius habitudo,& memoriæ malum appellatur. Horum autem accidentium singulorum cum sint mentis actionum, fit euentus ab eisdem causis, a quibus & totius mentis, proueniunt accidentia mala, scilicet a complexione frigida, vel materia frigida. Opium quidem & mandragora,hæc operantur accidentia complexionis,sua frigiditate nimia.

De Accidentibus virtuti sentienti, & primo de sensus, visus,& organo. Cap. CXXII.

HAec de actionum regentium accidentibus diximus,nũc de accidentibus in actiones sentientes ingredientibus disseramus Et primo de accidentibus visus,cum sit omnium quinque sensuum primus ac subtilissimus.Itaque visus tripliciter nocumentum patitur,aut enim omnino deficit, & cæcitas dicitur,aut minuitur, & obscuratio vocatur, aut aliter quàm rectum est se habet,vt cum quædam,quæ non sunt hæc videre sibi videtur. Hæc autem nocumenta, visui tribus ex causis accidunt. Prima est ex primo visus organo, qui cristalleidos humor dicitur, quia scilicet aliquod incommodum illi accidit. Aut quia videns spiritus ad oculum vsque, non deducitur, aut quia membrorum aliquod quæ cristalleidos vtilitati parata sunt, impeditur. Incommodum ei accidit,aut ex consimili partibus morbo,vt si refrigeretur aut calefiat, aut humectetur,aut exiccetur,aut ex organico morbo, vt si loco suo moueatur. Et si quidem ad interiora moueatur, oculus ea de causa fit glaucus,si ad posteriora niger,hæc duo visui non obsunt. Porro si ad superiora,vel inferiora moueatur,hac de causa hominem contingit vnum aliquid, tanquam duo aliqua intueri, eo quod lumen ab vno dirigatur oculorum a superioribus, & ab alio ab inferioribus.Intueturq; homo oculo, cuius lumine ab inferioribus dirigitur, rem quasi dimissam. Aliæ vero cuius lumen a superioribus procedit tanquam altiorem,& accidens huiusmodi strabositas dicitur. Quando vero dextrorsum aut sinistrorsum oculus mouetur,accidit hominem vnum quidem non quasi duo intueri, quia lumen ex singulis oculis per vnam lineam procedit, & ob hoc incommodum istud visui non nocet.

De Accidentibus spiritui visibili. Cap. CXXIII.

NOcumentum aũt qđ visui obest,eo quod videns spiritus minimè rectus feratur,procedit, aut quia ventriculi proræ cerebri, qui eum mittunt, aliqđ patiuntur incommodum, aut neruo concauo aliqđ incommodũ factum est,aut quia spiritus ipse a sua natura egressus est. Proræ ventriculis accidit incommodũ,aut ex mala complexione calida, vel frigida, vel humida,vel sicca,aut ex organico morbo,vt apostemate,aut ex continuationis separatione.Neruo aũt concauo accidit incommodũ ex opilatione,quæ quidem ei fit, aut ex humore crosso, & viscoso,aut ex compressione.Egressio spũs a natura sua est,aut in sua qualitate,aut quantitate,aut simul in vtroq;.In qualitate quidem,vt si densetur,& inde visus paucitas fit, aut si subtilietur,& inde visus melior fit. In quantitate vero si augmentata fuerit,& inde visus quoq; melior efficitur,aut imminuta, & inde visus debilitatur. Si vero qualitas cũ quantitate componatur,quatuor fiunt cõpositiones hmõi. Si fuerit spũs subtilis, & multus,quamlibet rem,& de prope,& de longe bene intuetur homo.Multi namq; spũs est in loca remotiora se extendere.Subtilis aũt spũs est comprehendere quælibet optima comprehensione.Si vero multus sit & crossus,qđ longius est hõ spiritus multitudine videt,non tñ bene,quia crossus est. Porro si paucus sit, & subtilis, quod proximum est optimè videt sua subtilitate,non autem intuetur longinqua, propter sui paucitatem.Quòd si paucus sit,& crossus,quod remotum non videtur sui paucitate, nec quod proximum est præ crossitie.

De Accidentibus pupillæ foramini. Cap. CXXIIII.

QVæ vero accidunt visui pp incommodũ alicuius membrorũ, q̃ in auxiliũ cristalleidos humores parata sunt, fiunt incõmodi cã, qđ & pupillæ accidit foramini, aut euagaidos humori,aut tunicæ corneæ,aut palpebris.Foramini, quidẽ accidit incõmodũ quatuor modis.s.cũ dilatatur, vel arctatur,vel cõmouetur,vel conscinditur. Dilatatio vero aut est naturalis,aut extranaturalis,& vtraq; mala est,quia lumẽ oculi spargitur,& non congregatur.Fit aũt duab.ex causis. Prima est pp vueæ tunicæ siccitatẽ,quia cõgregantur partes,q̃ sunt in circuitu foraminis,& cõprimũtur, & a centro remouentur, & hmõi passionis sanatio difficilis est,aut pp apostema, qđ in ea fit,& ipsam distendit. Arctatio sui,aut est naturalis,aut extranaturalis. Si naturalis,laudabilis est,quia spiritum videntem congregat,nec spargi sinit. Si extranaturalis,mala est,eiusque causæ dilatationis causis sunt oppositæ, hæc aut est, quoniam tunica cornea eneruata est humiditate superflua, aut quoniam humor albugini oui similis euacuatus est, nec est aliquid inde, quod eam repleat tunicam ac roboret, & ob hoc eneruatur. Euacuatio euagaidos humoris, validum est visus incommodum, sequitur enim inde humoris desiccatio cristalleidos, & occurrunt exterius, & interius lumen, sine aliquo mediante inter eos. Commotio quoque foraminis aut est naturalis, aut extra naturalis. Extra naturalis fit, si vuea tunica scindatur alio, quàm foraminis loco, roboreturque tunica,& scissura consolidetur. Incommodum aũt hoc.s.foraminis motus naturalis, visui manifeste non obest. Foraminis quoque

quoque scissura si modica est, nec ad euagaidos humorē transmittitur, visui aperte non nocet. Si vero transmittitur in tantum, vt euagaidos humor ab eo decurrat, & corneæ tunicæ obuiet, inde nocumenta duo fiunt. Vnum quia cornea cristalleidi obuia est, nec ipsi cristalleidi est protectio, quin eam alliget. Alterum vero, quia spiritus videns in foramine non coadunatur, totus enim egreditur, & dilatatione foraminis spargitur.

De Accidentibus euagaidos humori. Cap. CXXV.

INcommoda vero, quæ euagaidos humorem sequuntur, aut in eius quantitate fiunt, aut in qualitate. In quantitate quidem si multiplicetur, & impedimĕtum fiat, ne ad inuicem exterius, & interius lumina sibi occurrant. Aut si diminuatur, & humor ipse cristalleidos exteriori luci obuiet sine medio. In qualitate vero, aut in liquore, aut in calore. In liquore quidem si spissetur, & eius crossities aut parua est, & sic oculum remota prohibet intueri, in proxima vero sanus est intuitus. Aut immoderata, & hoc aut in toto, aut in parte, si in toto visum prohibet, & incommodum aqua vocatur, si in parte, aut in partibus continuis aut diuisis. Si in continuis aut in medio, aut circa medium. Si in medio, fit inde vt singula corpora videat tanquam diuisa, & opinabitur in vnoquoque, quod videtur profundum quid esse, si in circũitu medij, prohibet oculum multa simul videre, ita vt oporteat singula corpora suo spacio intueri, propter eius paucitatem conuisus. Si vero in partibus abinuicem diuisis, inde fit hominem in conspectu suo videre, tanquam muscas, & culices, & capillos, & accidit hoc plurimum dum a somno surgitur, maximeque pueris, & febricitantibus. Caloris autem huius humoris immutatio fit tribus modis, vnus est, vt ad nigrum declinet, & inde fit hominem ea quæ intuetur tanquam in fumo, & puluere fiut videre. Alius est cum in eo rubor dominatur, sicut accidit ei in cuius oculo vngula inuenitur, vnde rubet, & opinatur homo coloris esse rubei cuncta, quæ videt. Tertius est cum in eo color croceus superabundat. Vnde accidit hominē opinari, cuncta quæ videt esse crocea, sicut ictericis contingit.

De Accidentibus tunica cornea. Cap. CXXVI.

PArs autem tunicæ corneæ, quæ foramini opposita est, aut a seipsa patitur incommodum, aut ab alio. Incommodum, quod ei a seipsa fit, aut est morbus partibus consimilis, aut organicus, aut separatio continuationis. Morbus consimilis aut ex humiditate est, & arbitratur homo cuncta quæ videt esse in nebula, vel in fumo, aut de siccitate, & fit ei spasmus, indeque visus debilitatur, & hoc maximè senibus accidit in extremo tempore. Morbus autem organicus, qui fit ei, crossicies est, & denigratio, quæ fiunt ab epate. Indeque accidunt obscuratio, & operimentum in visu, iuxta quantitatis eius magnitudinem, & paucitatem. Incommodum autem quod ei fit a separatione continuitatis vlcus est, vlcus autem aliquotiens transmittitur, aliquotiens non. Et siquidem transmittitur visui obest, eo quòd humor euagaidos euacuatur, si vero non transmittitur duabus ex causis nocet. Vna est, quia superfluitas, & sordes in eo congregantur, interiusque lumen exteriori occurrere prohibetur. Altera vero, quia cristalleis exteriori limini propinquior fit. Incommodum autem quod ei accidit ab alio, aut est ex operimento consolidante, aut ex palpebris. Ex consolidatione quidem, si vngula in eo producatur, operiatque foramen, quod oppositum est corneæ. Aut si obtalmia ei acciderit, quæ chimosis dicitur, quod est apostema, & in albo, & in nigro oculi, operitque foramen. Palpebræ vero corneæ nocent, aut apostemate, quod in eis operit foramen oppositum, aut prurigine, quæ palpebras incrassat, & subleuat, operiturque foramen, aut certè grandine, quæ ei accidit, oblongum, s. apostema, quod in exteriori palpebra contingit. Hæc de accidentibus visus dicta sufficiunt.

De Accidentibus sensui auditus. Cap. CXXVII.

EA vero, quæ auditus sensui contingunt, tribus modis accidunt, aut enim omnino deficit auditus, & surditas dicitur, aut imminuitur, & grauitas appellatur, aut aliter est, quàm expediat, & auditus malus vocatur. Accidit autem huic sensui nocumentum propter incommodum, quod accidit. & aut virtuti auditus, aut instrumento primo ipsius. Virtuti, quidem auditus incommodum accidit, aut propter causam immittentem, quod est cerebrum, si ei incommodum accidat, aut propter neruum, qui ipsam virtutem portat. Fit autem eis incommodum, aut ex consimili partibus morbo, vt mala complexione, calida, vel frigida, humida, vel sicca, aut ex organico morbo, vt apostemate, vel opilatione, aut ex continuitatis separatione, vt percussione, vel illisione. Incŏmodum autem quod accidit organo primo auditus, quod est scilicet pars larga, & ampla nerui, auditus ipsius operientis foramen, quod in osse est, aut in ipsa accidit eius substantia, aut alterius incommodi causa, quod accidit alicui membrorum ei seruientium, eiusque actionem adiuuantium. In substantia quidem sua accidit, aut ex mala complexione calida, vel frigida, vel humida, vel sicca: aut ex organico morbo, vt apostemate. Vel ex continui separatione, vt contritione, vel inscisione. Quæ vero membris illi seruiĕtibus incommoda, accidunt, vt exteriori foramini, & neruo per quĕ decurrit auditus, ex opilatione sunt, opilatio autem hæc, aut est apostema, aut verruca, aut caro superabundans, aut certæ sordes, aut lapis, qui foramini auditus accidit.

De Accidentibus sensui gustus. Cap. CXXVIII.

ACcidentia similiter gustui tribus modis oriuntur, aut. n. totus ipse cessat gustus, & omnino sapores non sentit. Aut minuitur, vt in sapores debilis sit. Aut aliter eius iudicium est, quàm ordo postulet, & tunc sentit homo sapores, sed non degustat, aut saporem quidem aliquorum sentit, & degustat, aliter quàm sint, cum scilicet in eius lingua dominatur alicuius saporis qualitas, aut amaritudo, quæ est ex colera rubea, aut acerbitas, quæ est ex flegmate acetoso, aut salsugo, quę est ex salso flegmate. Et si quidem humor dominans multus est, quosdam horum saporum sentit homo, licet nullus sapor eius linguæ misceatur. Si vero paucus sentit illum, qui superabundat, & eius linguæ dominatur, qua sapores degustat. Cibus enim eiusmodi commouet in ea dominantem humorem. Hæc autem nocumenta gustui accidũt propter incommodum, quod accidit, aut virtuti depellenti, aut instrumento primo gustus. Virtuti quidem depellenti accidit incommodum, aut propter eam cerebri partem a qua neruus sensitiuus dirigitur, aut propter ipsum neruum, qui fert eum. Incommodum autem quod accidit organo gustus primo scilicet linguæ, aut accidit eius substantiæ, aut illi seruienti tunicæ. s. ipsam operienti.

De Accidentibus sensui odoratus. Cap. CXXIX.

QVæ vero contingunt sensui odoratus, aut eorum causa quæ virtuti eius accidunt fiunt, aut eorum quæ instrumentis eius. Virtuti quidem eius accidit nocumentum, aut ex mala complexione, quæ duobus proræ cerebri ventriculis inest, sicut ex repletione, capiti superfluitates, & humiditates accidunt, aut ex solo calore, aut ex aeris frigore. Instrumento vero primo odoratus accidit nocumĕtum, aut ex seipso, aut ex seruientium causa membrorũ. Instrumentũ autem hoc, duo sunt augmĕta vberibus similiá. quibus accidit incommodum, aut ex morbo consimili cum refrigerantur, aut calefiũt, aut humectantur, aut desiccantur. Aut ex organico, vt opilatione. Mĕbra porro quæ illi deseruiunt sunt duo, nasi meatus, & os perforatum. Nasi meatibus accidit incommodum, aut ex organico morbo, vt est apostema, vel caro superceescĕs, vnde fit opilatio meatuũ, prohibeturq; ventus, qui venit per odoratum, aut ex separatione cŏtinuationis, vt est illisio, vel contritio, vñ meatus cŏprimitur, & opilatur. Quòd aũt ossi perforatio contingit, & operimĕto eius similiter, aut est humor eius crossus illud foramĕ opilãs, & ab odoratu phibens, aut est humor putridus, vñ sentit homo fętidũ odorem, cum nihili putredini fiat proximum.

De Accidentibus sensui tactus. Cap. CXXX.

TActus quoq; sensui (qui mĕbris oibus corporis est cŏis) accidunt incŏmoda tripliciter, sicut & sensib. alijs. Aut. n. oĩno sensus, & motus deficit, maximeq; in manib. & pedib. hoc fit, aut imminuitur, aut aliter se hẽt, q̃ expedit. Horum aũt q̃dam proprijs noibus vocãtur dormitio, s. & eneruatio. Quorũ eædĕ quidĕ sunt cãę, nisi q per eneruationĕ accidit incŏmodũ validũ & vehemĕs, cũ quo & sensus deficit, & motus voluntarius oĩno. A dormitione vero modicũ fit incŏmodũ, cũ quo difficilis est sensus, & motus, sed non deficiens oĩno. Fit aũt dormitio, aut in toto corpore, & cũ ea difficilitantur sensus, & motus simul, aut in vno mĕbro, & fit sĩr cum difficultate motus, aliqñ sĩr hac difficultate vacua est, vt in dentibus congelatio, hęc est. n. eorũ dormitio, q̃ ex acerborũ masticatione inducitur. Causa vero dormitionem adducĕs est prohibitio transitus virtutis a cerebro per neruum, quo ad membrum peruenit. Cu-

ius

jus ſcilicet prohibitionis aut manifeſta eſt cauſa, aut occulta. Manifeſta quidem, vt frigus, & nix, quando membro obuia ſunt, & congregantur neruorum partes atque ſpiſſantur, prohibetque huiuſmodi res virtutis tranſitum ſentientis. Quemadmodum ſi quis piſcem manu teneat obdormitantem (qui beteca, vel berilix, Latinè torpedo dicitur) frigiditatis eius virtute manus obdormit, eiuſque motus difficiliatur, cauſa vero occulta, ſiue præcedens aut eſt mala complexio, vt ſunt humores frigidi, & groſſi, quibus nerui patiuntur, & ſpiſſantur, ac refrigerantur, aut opilatio, & hæc eſt aut in neruis concauis, vt ſunt oculorum nerui, ſcilicet ex humoribus groſſis, atque viſcoſis, quæ concauitati neruorum inuiſcantur, aut in neruis ſine concauo, & tunc eſt aut ex apoſtemate, quod neruorum ſubſtantiam incroſſat, aut ex compreſſione quæ illis accidit, vel ex diſlocatione ligamentorum, & oſſium euulſorum atque fractorum; his itaque de cauſis dormitio fit & eneruatio. Et hoc aut in toto corpore, ſi in cerebro fuerit incommodum, aut in pluribus membris ſi fuerit inuiſcatum, aut in vno membro ſi neruis tantum, qui ad illud diriguntur, contigerit.

De Cõibus accidentib. quinque ſenſuum. Cap. CXXXI.

DElectatio autem & dolor, ipſa quoque & membris omnibus accidunt, & in omnibus ſenſibus fiunt alterationem facientes, & in naturam ſentiti. Sed delectatio eſt alteratio ab extranaturali habitudine in naturalem. Dolor autem econtra a naturali in extranaturalem. Verum hæc alteratio quando modica eſt nec delectatio fit nec dolor, ſed quando magna, fiunt enim in vltimo. Et in tactu quidem fortiores ſunt, quàm in cæteris ſenſibus, quia groſſior ſenſuum eſt, nec facilè mutatur, & alteratur in alicuius rei naturam, ſed tarda quadam difficultate. Non enim paſſiones in eo celeriter operantur propter ipſius groſſitiem, quæ reſiſtit ac prohibet. Et ſicut fortius delectatur, ſic & amplius læditur. Reliquis autem omnibus ſenſibus non magna delectatio, vel dolor fit ex his quæ ſentiunt, quia celerius mutantur in rei naturam, eique facilius conſentiunt: hæc tamen fit in eis ſecundum magis, & minus, iuxta ſubtilitatis eorum, & groſſitiæ quantitatem. Viſus itaque naturæ ſuæ ſubtilitate citius alteratur, & in ſentiti naturã mutatur ſcilicet colorem, & ideo non accidit ei magna delectatio, vel dolor ex ſentiti natura. Sunt itaque duo iſti ſenſus ſcilicet viſus, & tactus, in delectatione, & dolore, in extremitatibus duorum oppoſitorum. Reliquorum autem omnium natura inter hæc duo eſt media. Igitur in guſtu delectatio, & dolor debiliores ſunt, quàm in tactu, quoniam huiuſmodi illi ſubeſt in groſſitie. In auditu vero fortiores, quàm in viſu, quia groſſior eſt illo. Odoratus porro medius eſt inter auditum, & guſtum in groſſicie, & ſubtilitate, alterationiſque mora, & celeritate, vnde & qui illi accidit dolor delectatioq; medium tenet. Sciendum eſt autem in omni ſenſu, doloris cauſam eſſe continuationis ſeparationẽ. Et hoc in tactu fit, aut ex aliquo acuto, & incidenti, aut graui illidenti, & conterenti, aut aliqua excedenti re, aut frigiditate, vel calore. Caloris enim immoderati eſt rarificare membri partes ac diſiungere. Frigus econtra congregat ac ſpiſſat eas adinuicem in tantum, vt aliæ quoque ab alijs ſeparantur. Et ob hoc eius congregationes diſgregantur, quale quid luto accidit, quia cum ſiccatur funditur. In viſu vero fit dolor, aut ex albo calore qui diuidit, & ſpargit, ſicut in tactu calor, aut ex nigro, qui lumen congregat nimia coadunatione, accidítq; ab eo continuationis ſeparatio, ſicut in tactu a frigore. In guſtu porro fit, aut ex acido, vel acerbo ſapore pungitiuo, qui linguę partes ſeparãt ſicut & calor facit, aut ex pontico, & inſipidi, qui tanquam & frigus diſterminant. In auditu denique fit a voce magna & acuta, quæ ſeparat auditus ſenſum, ſicut & albus color viſum.

Adhuc de eodem. Cap. CXXXII.

ACcidit autem ſenſuum cuiq; delectatio, & dolor. Ab extra quidem viſui, auditui, & odoratui. Hi nanque delectantur, & dolent coloribus, vocibus, & odoribus exterioribus ſcilicet. Cæteris autem hæc fiunt abintus, & extra. Guſtui ſiquidem ab exterioribus fiunt per ſapores. Abintus vero delectatur ſapore ſanguinis, & flegmatis dulcis. Nocetur autem colera, vel ſalſo flegmate, ſi vel in corpore linguæ dominetur, vel ad ipſam a ſtomacho mittatur. Tactui vero ab exterioribus læſio fit rebus his, quæ ſeparationem faciunt continuationis, vt inſciſione, & illiſione, ab interiorib. vero cõplexione calida, vel frigida, ſuperfluitatibuſq; groſſis, quæ dirumpuntur, & humore acuto, qui incidit. Porro voluptas ab exteriorib. ei fit mollibus, & in calore ac frigore temperatis, ab interioribus vero cum materia mala & nocens excoquitur atque digeritur maturatio non enim, & digeſtionem voluptas comitatur, aut cum malæ ſuperfluitates a corpore diſſoluſitur, ſicut in balneo fit, ſed & cum id quod nocebat egreditur, vt ſperma. Nam ſi multiplicatum in vaſis fuerit, naturam lædit, & ob hoc ipſum illa depellit. Maior eſt tamen cum euacuatur ſperma delectatio, quàm ex eius collectione fuerit nocumentum. Euacuatio enim eius ſimul fit, alteraturque ſenſus ab eo ſimul, vnde & maior eſt eius voluptas, collectio vero eius pedetentim fit, nec alteratur ſenſus ab ea ſimul, vnde nec multum facit in ſenſu dolorem. Voluptas autem ex coitu maior eſt in muliere, quàm in viro. In muliere namque fit voluptas euacuationis ſui ſpermatis vaſalis, ab eius cauſa, quòdque matrix deinde ſperma viri contrahat. In viris autem voluptas hæc ſolius euacuationis ſui ſpermatis fit.

De Accidentibus meri, & primo de defectu appetitus. Cap. CXXXIII.

QVoniam autem ad os ſtomachi diriguntur a cerebro nerui, per quos appetitus fiat vel ſenſus, ipſum ſequuntur eadem accidentia, quæ & tactum. Quæ autem ori ſtomachi fiunt incommoda, quædam eius actioni nocent ex ipſius ſubſtantia, & ipſa ſunt quæ nocent appetitui. Quædam vero actionibus aliorum membrorum incommoda accidunt ab his quæ in ore ſtomachi ſunt, qua ex re fiunt accidentia varia iuxta naturam incommodi, vt epilenſia, mentis alienatio, mania, aut certè nocent eis ſua vicinia, ſicut cordi defectus accidit, cum ori ſtomachi in locatione proximum ſit. Quæ vero actioni appetitus accidentia fiunt, eodem quoque modo quo & in actionibus cæteris tripliciter contingunt, aut enim omnino deficit, aut imminuitur, aut aliter eſt eius natura quàm expedit. Appetitus quidem defectio fit, aut quia corpus non euacuatur, nec ea quorum oportet alia ſupplere locum, ab eo diſſoluuntur, aut quia venæ nihil ab epate contrahunt, aut quoniam os ſtomachi minimè ſentit imminutionẽ rei, quam venæ, & concauitates, & epar ab eo contrahunt. Oris autem ſtomachi ſenſus ceſſatio fit incommodi cauſa, quod aut ipſimet ori ſtomachi accidit, ſi fiat ei mala complexio calida, ſicut in febribus, appetitus ceſſatio contingit, aut ꝙ cerebro ſicut in alienatione mentis paſſione fit, aut ꝙ neruis a cerebro ad os ſtomachi miſſis, & hoc ex difficultate, & compreſſione, vel inciſione accidit. Imminutio aũt appetitus fit cum eædem cauſæ, quæ faciunt eum ceſſare moleſtant quidem, ſed debiles ſunt.

De Ordinatione appetitus, in cibum, & potum. Cap. CXXXIIII.

MAlum vero appetitus, aut in cibum eſt, aut in potum. Appetitus ciborum malitia aut in quantitate eſt, aut in qualitate. In quantitate quidem, cum appetit quis ciborũ multitudinem, vt ille qui habet caninum appetitum. Quod accidit aut humoris acerbi cauſa, qui in ore ſtomachi concluſus eſt: ſequiturq; huiuſmodi egeſtionum multitudo, & humiditas. Aut quia quę per diſſolutionem euacuatio fit immoderata eſt, cuius exuberantia fit aut caloris cauſa conſumentis, aut diſſoluentis, aut debilitate virtutis retinentis. In qualitate vero cum appetitus ad acerba declinat, aut ſalſa, vel pungitiua, fit nonnunquam illum appetere terram, ac gipſum, carboneſque nigros, & hoc ex humore malo frigido in ſtomacho. Plurimum autem accidit hæc paſſio prægnantibus, & appetitus incontinentia vocatur, maximeque fit primo, & ſecundo, & tertio menſibus, dum fætus eſt paruus, nec adhuc præualet multo ſanguine menſtruorum paſci, immo pauco ſed meliori. Quare ſupereſt ſanguis malus, & in ore ſtomachi congregatur, indeque fit malus appetitus. Quarto vero menſe ceſſat, quia fætus iam confortatus eſt ad copiam ſanguinis attrahendam, defeceruntq; ſuperfluitates, quædam quidem vomitu, qui prægnanti fit, quædam autem imminutione ciborum, quæ ſequitur appetitus defectum. Accidit autem huiuſmodi appetitus, & alijs, quàm prægnantibus, cum in ore ſtomachi eorum ſuperfluitates malæ coadunantur. Et ſi quidem humor illic congregatus eſt pungitiuus, ciborum appetitus imminuitur, & ad potum creſcit. Si autem acerbus in cibos augmentatur, & a potu reprimitur. Acerbus enim humor os ſtomachi congregat, ſimulq; materiam, & cõprimit eam: vñ quanti-

tas eius imminuitur,& substantia immergitur,remanent itaq; vacua quædam loca quæ desiderant repleri natura, indeq; fit appetitus, sicut ab euacuatione, & dissolutione. Si vero sit humor dulcis,appetitus ciborum,& potus simul imminuitur, dulce namque vacuitates replet,& os stomachi eneruat. Porro malitia appetitus in potum, aut in quantitate est, aut in qualitate. In quantitate quidem cũ homo immoderatè sitit, & aquam bibit, quod fit aut causa fortis caloris, vt in febribus accidit,aut humoris salsi,vel pungitiui, vel colerici in ore stomachi conclusi. In qualitate vero cum hominis inclinatur desiderium ad malorum potuum qualitatem, quod humoris mali causa fit in ore stomachi conclusi.

De Accidentibus cerebro, & cordi ex incommodis oris stomachi. Cap. CXXXV.

Accidentia porro, quæ actioni cerebri contingunt ex incommodis, quæ fiunt in ore stomachi, sunt alienatio mentis,obstupefactio somni immersio,epilensia,& mania. Alienatio mentis in hac habitudine fit ab apostemate calido,quod est in ore stomachi. Obstupefactio autem & in somno demersio, fiunt ex oris stomachi frigore, quod est aut ex mala complexione frigida quæ ipsi dominatur, aut humore flegmatico in eo concluso,aut ex medicamine frigido,vt opio, aut frigido cibo.vt fungis, & lacte acerbo, aut frigidi vaporis causa,qui a matrice colligitur menstruorum,aut spermatis causa tardantis,& ad cerebrum defertur. Eadem est ratio in epilensia.fit enim ex humiditatibus flegmatis, quæ ori stomachi dominentur. Desipientia vero fit ex humore nigro,qui in ore stomachi concluditur, eiusque vapores ad cerebrum ascendũt. Accidentia vero quæ cordi, & arterijs ex incommodis oris stomachi contingunt,hæc sunt syncopis,vel defectus, malitia pulsus,bolismus. Syncopis,vel defectus,fit aut ex magno dolore,qui est in ore stomachi,aut sensus eius virtute,aut cordis ipsius debilitate, venarumque pulsantium,ex qua celerius incommodorum susceptibilia sunt. Bolismus aut ex oris stomachi mala complexione frigida fit, & ex ciborum imminutione,& virtutis debilitate. Accidentia denique quæ cordi,cerebroque simul accidunt compatticipationis oris stomachi causa,sunt anhelitus malus,eiusque difficultas. Quod fit si os stomachi diafragma comprimat. Aut apostematis causa quod in ipso est,aut alicuius incommodi,quod cerebrum contingit, ex alia ipsius oris stomachi passione. Hæc est accidentium disputatio,& tactus sensui contingunt, & eorum causæ.

De Accidentibus virtuti mouenti, & primo de eius defectione. Cap. CXXXVI.

Accidentia quoque quæ ingrediuntur in voluntarij motus actione tripliciter fiunt,sicut & accidẽtia sensuum. Aut enim ex toto cessat motus, vt in eneruatione, aut imminuitur,vt in dormitionis passione,aut est in decursu malo, & ordine. Cessatio quidem motus, idest eneruatio,fit si neruis membrum mouentibus incommodum accidat, quod transitum virtutis voluntariè mouentis omnino prohibeat. Et hoc aut ex mala complexione frigida fit, quæ neruos densat. Aut ex apostemate neruos incrossante, aut ex humore crosso ipsi neruo inhærente,si concauus est,aut ex compressione,quæ neruis accidit non concauis, Hæc aut incommoda si in nuchæ principijs acciderint, eorum causa totum corpus eneruatur,& huiusmodi accidens apoplexia, paralisisque vocatur. Si vero fiant in quibusdam neruis, eneruatio fit illius membri, quod mouebant,& si quidem in neruis gutturis, fit eius eneruatio,& dicitur vocis amputatio. Si autem in lacertis pectoris, defectus vocatur anhelitus. Si vero in lacertis vesicæ,fit exitus vrinæ sine voluntate, qui per voluntatem fieri solet ex animalis virtutis actione,fit enim emissio vrinæ per reductionem vesicæ virtutis expellentis,virtute quæ in ea est, & eneruatione,idest emollitione,ac dilatatione lacerti,qui circumdat os eius,& hoc fit ex animalis virtutis actione, sic etiã & egestio fit intestini recti reductione in podicis loco. Igitur egestionis mora, vel compressio vrinæ est accidens naturale, & eius egressio præter velle est accidens animale. Imminutio vero motus contingit cum dormitione, & causæ quæ faciunt dormitionem eædem sunt.quæ & eneruationẽ,nisi q minimè fortes sunt sicut illæ q motũ oĩno cessare faciunt, hoc aũt accidens est ex actione naturæ,& morbi.Nã sensus,& motus ibi nõ cessant.qa mẽbrũ ad inferiora nõ mergitur,sed nec moueri pt puro motu,nec sentit puro sensu, pp ea q in nã morb.operat.

De Mala eius habitudine ex actione naturæ, & primo de horrore, ac rigore. Cap. CXXXVII.

Porro si in mala fit habitudine motus voluntarius, horror ab eo fit,& rigor tussis, sternutatio, oscitatio, singultus, tractatio,aliees,angustia. Et oĩa hæc accidentia fiunt ex actione naturæ. Quædam & hic accidunt ex actione morbi, vt spasmus,& titillatio. Quædã vero ab actionib. naturæ simul, & morbi,vt tremor,& qui cũ dormitione fit motus. Igitur ex his q ex actione naturæ venit, & primo ab horrore ac rigore incipiemus. Dico itaq; q hæc duo fiunt ex humore pũgitiuo, qui in mẽbra sentientia defluit,lacertos.s.ac neruos, eaq; pungit ac nocet, & ideo membrum horret ac reducitur pp sensus sui virtutem,expellensq; virtus expellere vult humorẽ nocentem. Quemadmodum si super corpus fundatur aqua frigida, vel cadat super ipsum ignis scintilla, corpus horret atq; reducitur,eo q natura depellere cupiat sibi nocentia Rigorẽ itaque facientes causæ sunt tres.Prima est calor.Secunda frigus. Tertia debilitas caloris naturalis,& materiæ multitudo. Calor autem ab interioribus est,vt colera rubea, quam sequitur procul dubio febris. Aut ab exterioribus,vt si super vlcus, aut plagam medicamen acutum ponatur,statim namq; patienti fit horror, ac tremor.Sic & ille cuius corpus calidis,& fumosis superfluitatibus repletum est,cum balneũ ingressus fuerit,horrore molestatur,& quandoq; tremit, eo q aer balnei superfluitates ad exteriora corporis trahit,quibus & pungitur. Frigus quoque aut ab exterioribus est,vt ab aqua frigida,aut ab interioribus, vt ex colera nigra,sequiturq; febris: hic etenim humor horrorem non adducit,nisi cum putrefactus fuerit. Tertia vero causa quæ est debilitas,caloris & materiæ multitudo, mortem hẽt subsequentem,multa namq; materia cum naturalem calorem debilem inuenit,eum suffundit,superat,& extinguit. Si vero naturalis calor multus sit,& materia pauca, calor humorem subtiliat,liquefacit,ac dissoluit. Rigor quidem cõpositus est ex frigore,& tremore pauco,tremor autem fit ab expellentis virtutis fortitudine, quæ est in lacertis ad humores nocẽtes expellendos.Ideoq; quando causa rigorem adducens est calida,fortior fit tremor, quia calor fortioris est motus, & magis nocens,si vero causa fit frigida,minor erit tremor, quia minor est motus frigoris minusq; lædit, ob hoc in flegmatica febri minor est rigor,quàm in tertiana,propter causam frigoris, quia calor naturalis fugit ad profunda corporis, eo quòd eius exteriora lædantur,& doleant ab humore nocente.

De Tussi, & sternutatione. Cap. CXXXVIII.

Tussis ex naturali actione fit corpus regente. Est enim motus fortis,ab expellenti virtute factus,in instrumentis anhelitus per exitum aeris. Fit autem per reductionem pectoris fortem super pulmonem,expellitq; validè aerẽ,& cũ eo superfluitates pectoris,& cannalium pulmonis.Ideoq; natura necesse hẽt ad tussis cõplementum,vt fortis sit eius virtus,q ad superfluitates expellẽdas pualeat,& vt non sit materia crossa, neq; viscosa,quã efferre natura non possit,eo q meatib. inuiscata sit,& anhelitus opilet meatus,neq; tenuis, sed q meatib. labatur,& ad locũ quo fuerat reuertatur. Ob hoc ergo cũ materia crossa est,illam subtiliare cũ hisopo, & aniso necesse est, & si tenuis est incrossare.Si viscosa est squingibin,& similibus inscidere.Tussis aũt causa est,aut cõplexio mala, calida,vel frigida.quæ dominatur lacertis pectoris,& pulmoni, & cannali eius,& gutturi.nititurq; natura,quod eã lædit,expellere. Aut materia,quæ est in instrumentis anhelitus,quam itidem emittere,& a se propellere nititur natura, hæc autem materia aut ab exterioribus est,vt cibo,& potu, quæ.s in cannalem pulmonis ingrediuntur,puluere quoque, vel fumo. Aut ab interioribus, vt ab humore qui descendit a capite, sicut in catarro contingit, aut chimo ascendente ab epatis gibbositate, aut aliqua alia re, quæ in pulmonis cannali conclusa est, vt crossus humor,aut materia quæ est in pleuresi, vel in pepleumonia, aut sanies, quæ est in vlceribus pectoris, & pulmonis. Sternutatio eodem modo est, sicut tussis, ex natura corpus regente, cum scilicet mouetur virtus expellens, quod sibi nocet in ventriculis cerebri ad exteriora propellere, nisi quòd tussi mundatur pectus, & pulmo tantummodo: sternutatio vero licet cerebrum purget,& nares simul tamen etiã pectus.Cum enim mouetur cerebrum ad expellendas superfluitates vaporosas, quæ in eo sunt inflantur vtrique meatus, qui ad nares mittuntur, vt per eos superfluitas crossa velociter emittatur. Lacerti quoque pectoris per neruos reducuntur,

ducuntur, & aeris emissio sequitur, cum quo & superfluitates quæ in pectore sunt emittuntur. Itaque sternutatio maior est virtute quàm tussis, eo quòd egeat natura superfluitates, de locis contortis emittere. Fit enim cum cerebrum incaluerit, locaque vacua capitis humefacta fuerint, & aer qui in eo est ad arcta loca descenderit, vnde & vox eius auditur. Fit etiam sternutatio ex superfluitate pugenti ventriculos cerebri, quam natura desiderat expellere, sicut in tussi contingit, & singultatione. Hypocras in lib. aphorismorum. Sternutatio fit a capite, ex calefacto cerebro aut humectato, quod est in capite vacuo. Effunditur enim foras aer, qui est intus, sonat autem quia per angustum fit ei exitus.

De Singultu, & ructu, & oscitatione. Cap. CXXXIX.

Singultatio, ructatio, oscitatio, & angustia, omnes quoq; sunt ex motu virtutis regentis ad expellendas superfluitates in membris positas, atque pungentes, nisi quod singultatio fit etiam quandoque vacuo, idest vacuitate stomachi, si forte spasmus ei contingat, & exinanitionis multitudine, & hoc fit ex motu animalis virtutis. Ructatus autem fit ex motu virtutis expellentis, ad propulsandas superfluitates ventosas in stomacho conclusas, & est ex ventositate ciborum grauante; aut ex ea quæ generatur per debilitatem caloris, cuius est cibum decoquere. Aut quæ fit ex virtute caloris nimij cibum comburentis, ex hac enim generatur ructatus fumosus. Oscitatio fit ex superfluitatibus fumosis, quæ concluduntur in maxillarum lacertis, quas natura purgat, & dissoluendo emittit. Alices autem vel extensiones fiunt ex superfluitatibus vaporosis in lacertis totius corporis, aut eorum maiori parte, quorum purgationi natura dissoluendo innititur. Angustia porro contingit membro rem nocentem depellenti, quæ fit aut ex labore, aut ex interioribus corporis.

De Accidentibus virtuti mouenti ex solo morbo. Cap. CXL.

Accidentia vero quæ ex solo morbo proueniunt, sunt spasmus in neruis, & lacertis qui operatur, qđ & virtus voluntariè mouens, lacertum enim contrahit, & ad locum quo oritur reprimit, fit autem ex repletione, vel ex inanitione. Ex repletione quidem cum lacertus ac neruus humoribus in latum extensis repletur, vnde & ad sui capitis partem quisque reprimitur, & ob hoc eius longum minuitur, sicut in vasis de coreo fit, vtrem enim si immoderate repleueris, in latum extenditur imminuto longo. Ab euacuatione vero fit, cum ex neruis, & lacertis humiditates eductæ fuerint, vnde & exiccati ad ortus sui principium retrahuntur, sicut si capillus, & corrigia propè ignem ponantur, desiccantur & recrispantur, sic & chordæ citharæ si ad aerem calidum, & siccum fuerint expositæ, dum protensæ retrahuntur, inscinduntur, atque rumpuntur. Spasmus itaque si in toto corpore fiat, epilensia vocatur, si in lacertis palpebrarum, altera clausa erit, & altera aperta, si in lacertis oculi, strabositas vocatur, si autem in stomacho, fit inde singultatio, si vero in vasis spermatis, fit eorum coadunatio, si in lacertis maxillarum, facit stridorem dentium. Titillatio vero fit ex ventositate vaporosa, & crossa in membro conclusa, quæ dilatat illud & reducit, quemadmodum arteriæ dilatantur, & reducuntur. Differt autem a pulsu, quia pulsus semper fit in venis pulsantibus tantum, titillatio vero fit in omnibus membris qua dilatari possunt, vt in lacertis, venis, stomacho, intestinis, omnibusque membris inter solidum, & molle temperatis. Porro in ossibus, & cartilaginibus, quia dura sunt, ventositas concludi non potest, similiter nec in cerebro propter humiditatem suam, titillatio fieri potest.

De his, quæ accidunt ex actionibus naturæ simul & morbi. Cap. CXLI.

Denique accidentia, quæ simul ex actione naturæ, & morbo fiunt, sunt tremor fortis motus, qui membrorum dormitione fit. Tremor enim, motus est membri sursum, & deorsum, eo quòd natura membrum ad superiora tollere appetit, & econtra morbus inferius deponit, quod ex virtutis defectione contingit. Huius accidentis, idest tremoris commotio fit, aut ex accidentibus animæ, sicut ira vel timore, fit enim ex his debilitas virtutis motiuæ. Aut ex corporis passione virtutem dissoluente & hoc fit aut ex morbo consimilium partium, aut ex mala complexione frigida, quemadmodum senibus contingit, & his qui multam aquam bibunt, aut super se fundunt baineando se, sic etiam ei qui multum bibit, iainum contingit, vnde calor naturalis submergitur, idest suffocatur, aut ex organico morbo, sicut ex opilatione, quæ fit in neruis ex crosso ac viscoso humore, quæ virtutem mouentem prohibet ad membrum peruenire. Ex pantei. 6. parte. Huiusmodi tamen humor si neruos impleuerit, non tantummodo tremant nerui; sed omnino motum perdunt. Cum autem partem humores transeunt, partemque implent, & in parte vacua regnat virtus, in plena vero humor viscosus, necesse est tremorem quendam effici, dum virtus partem suam erigit, humor autem deprimit.

De Accidentibus virtuti vitali. Cap. CXLII.

Hali vbi supra. Dicto de causis accidentium, quæ animalibus actionibus contingunt. Iam dicendum restat de illis, quæ in actiones vitales sunt. Dilatatio venarum percutientium, & reductio, & huiusmodi actio pulsus vocatur, cui cum aliquod incommodum accidit, aut omnino pulsus deficit, & vocatur pulsus cessatio, qua & vita cessante mors ilico comitatur, aut imminutus, & minor pulsus appellatur, aut aliter est, quam expedit, dum scilicet cursum naturalem egreditur, & varius pulsus nominatur. Pulsus quidem minor fit, aut ex nimietate caloris, cum calor immergitur ad interiora refugiens corporis, inde namque pulsus imminuitur, aut ex debilitate virtutis naturalis, cum arterias in omnes eorum virtutes dilatare non possit, sicut in defectu contingit. Pulsus aūt varietas fit ex pluribus causis extra naturalibus, fit & ex varijs morbis, & accidentibus, augetur enim & minuitur iuxta rerum extranaturalium augmentationem, & minutionē.

De Accidentibus naturalium actionum, & primo digestiua prima in stomacho ex causis interioribus. Cap. CXLIII.

Sequitur de accidentibus naturalium actionum, quarum est vnum genus completum scilicet pascere, & nutrire. Nutrire autem est cibum membro, quod nutritur assimilare, quod per appetitus actionem efficitur, & per digestionem. De accidentibus quidem appetitui iam superius dictum est. Digestionis autem species sunt tres. Prima fit in stomacho, cum cibus in succositatem vertitur Secunda in epate, cum ex cibi succositate sanguis generatur. Tertia vero in membris singulis, cum scilicet sanguis in membri naturam alteratur. Harum autem singularum digestionū actio per quatuor virtutes completur, sicut alias dictum est scilicet attrahentem, retinentem, nutrientem, & expellentem, Digestioni primæ, quæ fit in stomacho accidunt nocumenta, quemadmodum reliquis omnibus actionibus, vt. s. aut oino deficiat, sicut accidit in fastidio. Aut imminuitur, vt in ructatu fumoso, vel acerbo, aut eius decursus aliter, q̄ oporteat inuenitur, sicut est in stomacho cibus in ventositatem vertitur. Hmōi aūt digestionis accidentiū causæ duæ reperiuntur. Vna. s. ab interioribus, altera vero ab exterioribus. Ab interioribus incommoda sunt, quæ digestiuæ virtuti accidunt. Et hęc aut ex morbo consimilium partium fiunt, qui stomacho accidit. Et si calidus est, cibos in fumositatē mutat, atq; putredinem, si frigidus in acerbitatem, aut ex humoribus in stomacho conclusis. Qui si colerici sunt, ructatus fit fumosus, si flegmatici acerbus. Si vero immoderatè frigidis digestionis cessatio, & lienteria efficitur, si non immoderatè, ventositas generatur. Aut certè fiunt ex aliquo morbo orū organicorum, vt apostemate calido, & frigido, quæ stomacho, vel ori eius accidit, vnde virtus eius debilitatur. s. ad digerendum. Et intellige, quod maior fit corruptio digestionis, quæ est ex debilitate virtutis digerentis, & peius est malum, quàm quæ fit ex complexione mala calida, vel frigida. Humida vero, & sicca digestionem quidem minuunt, sed non auferunt, nisi fortè eousq; deductio fiat, & ad consumptionem veniatur.

De Accidentib. eidē, ex causis exterioribus. Cap. CXLIIII.

Causa vero exterior aut ex cibo est, aut ex somno. Ex somno quidē, quia si multus fuerit, erit digestio bona, si paucus, & breuis mala. Ex cibo vero fit mala quatuor ex causis. Prima est ex eius quantitate. Nam si pauci sunt cibi, stomachusque calidus, in fumositatem alteratur cibus, si vero multus, simulq; corruptio difficilis, & virtus valida, somnusque longus fit ab inde digestionem immorari tūmodo. Quòd si celeris digestionis fit, & calor fortis, accidit corruptio, siue breuis, siue longus sit somnus. si vero calor debilis sit, & multi cibi difficilesque corrumpi, somnus autem breuis fallidiositas abinde fit. Secunda causa est ex cibi qualitate, nam si cibus cali-

dus est, & stomachi complexio similis in coleram mutatur, vt mel si iuuenibus, & calidæ complexionis hominibus offeratur, in coleram alteratur, & in eorũ stomacho mutatur. Quòd si cibi frigidi sunt, & stomachus similiter, vt in senibus, cibus in acerbitatem in ipso mutatur, vt lac. Tertia est ex horæ instæ priuatione, eiusque dilatione, vt si detur cibus statim post vigilias, digestionem corrumpit. Quarta est ex eorum quæ porriguntur ordine. Si enim cibi ventrem arctantes sumantur, & postea cibi emollientes, inde natura constipatur, & cibi qui ventrem molliunt corrumpuntur, tunc etiam si cibi tardæ digestionis sumantur primum, vt caro, & oua solida, deinde vero cibi velocis digestionis, vt melones, & cucurbita, accidit posteriores corrumpi, priores namque digestionis suæ tarditate a stomacho descendere morantur, hi vero qui citæ digestionis sunt, dum digestus sui decursum ad exteriora nõ inueniunt, in stomacho corrumpuntur. Oportet autem medicum expressius intueri, & diiudicare, quæ digestioni accidant nocumenta, digestiuę virtutis culpa, & quę ciborum, vel etiam somni fiant causa. Nam quæ culpa virtutis accidentia fiunt, ad sanandum difficilia sunt, & quandoque non sanantur, eiusq; malum ducit ad lienteriam, & vt nullo modo cibus in stomacho immutetur, aut certè in vẽtositatem, denique si corruptio digestionis fit, & tamen cibus in qualitate, & quantitate, & iuxta consuetudinem temperatus est, tempus quoque quod oportet, & ordinem seruat, quem expedit, ex culpa virtutis digerentis corruptio fit.

De Accidentibus virtuti attractiuæ. Cap. CXLV.

QVoniam autem digestio per quatuor virtutes completur scilicet attrahentem, retinentem, digerentem, & expellentem. Et quia digestionis primæ cum causis suis accidentia quæ fiunt in stomacho diximus, æquum est, vt etiam reliquarum trium accidentia virtutum, quæ in prima digestione fiunt ostendamus. Attractioni quidem stomachi, sicut ex cæteris accidentibus incommodum triplex accidit, scilicet cessatio, vel imminutio, vel malitia, idest inordinatio. Hæc autem aut causa malę complexionis, aut causa morbi organici fiunt. Malæ complexionis morbus, aut ex calore est, aut ex frigore. Et si quidem hæc immoderata fuerit, idest maxima, nihil omnino stomachus attrahit, atque huiusmodi attractionis cessatio vocatur, stomachi eneruatio. Si vero parua, debilis attractio fit, sicut in eneruationis principijs accidit. Morbus autem organicus est, vt apostema, quod accidit meri, vel ori stomachi, aut cum in eorum altero caro supercrescit meatumque corrumpit, vt stomachus attrahere nequeat ad ipsum trãsmissa. Et hæc quoque opilatio, si magna est, cessat attractio, si nõ magna, imminuitur, si vero modica, fit attractio mala, idest inordinata, & alia quàm oportet, vt spasmica, vel tremulosa, ac villosa. Quæ scilicet accidentia fiunt, si virtus fortis non fuerit, quæ morbum euincere possit, vt diligenter attrahat, sed nec ita debilis quam morbus superet, & eius attractionem cessare faciat, sed fit in huiusmodi re, quemadmodum vbi natura morbusque simul contendunt, vt in tremore dictum est.

De Accidentibus virtuti retentiuæ. Cap. CXLVI.

REtentio quoque ciborum in stomacho, aut omnino cessat, quemadmodum in lienteria fit, in qua cibi non immutati a stomacho egrediuntur, aut imminuitur, & abinde ventositas aut inflatio, vel rugitus efficitur, nec super cibum stomachus, vt oportet reducitur. Et hoc aut propter malam cõplexionem frigidam, aut propter cibum qui generat vẽtositatem, aut propter digestionis paucitatem, vnde digestionis exitus acceleratur, hoc autem fit cum cibus in stomacho non bene retinetur, vnde nec bene digeritur, nec succositas ad epar mittitur, humidaque, & liquida abinde digestio egreditur. aut vero cibus ipse in stomacho corrumpitur, indeq; putrida egestio sequitur. Quòd si huiusmodi corruptio fit ex mala complexione calida, vel ex colera, punctura comitabitur, si autem ex mala complexione frigida, vel ex flegmate, ventositas, & inflatio sequetur. Aliquando vero fit in stomacho ciborum retentio mala, vt spasmosa, vel tremulosa, indeq; singultatio fit, & vomitus. Quorum scilicet duorum accidentium motus spasmicus est, & non verè spasmus. Verus enim spasmus in neruis fit, singultatio autem & vomitus ex retinenti virtute simul, & expellenti sunt. Retinens namque virtus retentionem vult, idest, appetit retentionem eorum, quæ apud illam sunt. Si autem in stomacho est aliquid nocens, virtus expellens insurgit, ipsumque expellit, & si quidem ipsum lædens in eius substantia fuerit, singultatio fit, quia stomachus totus hoc a se repellere appetit. Si vero sit in fundo stomachi, vomitus accidit, quia stomachus ea, quæ clausa sunt, in eius concauitate nititur expellere, siue sit humor grossus, aut certè si aliàs fuerit malus, in tñ vt in his duobus necesse sit stomacho sustolli, donec proximus fiat ori.

De Accidentibus expulsiuæ. Cap. CXLVII.

EXpulsionis etiam accidentia tribus his modis fiunt. Aliquando namque cessat omnino, sicut in colica passione, quæ vocatur illeos, hæc omnium colericarum difficilior est, & fit aut apostemate calido, quod in intestinis subtilibus oritur, ipsumque febris ac tussis immitatur, aut debilitate virtutis expellentis. Nec est cum hoc habita febris, vel tussis, & fit huiusmodi vitium aut ex mala cõplexione frigida, aut frigidorum ciborum causa, vel opilatione facta propter egestionem siccam, anfractibus intestinorum immixtam, simulque cum eo fit intestini grauitas, torsio, rugitus, & inflatio. Hæc autem colerica passio, nonnunquam validam præcedit dissinteriam. Aliquando vero expulsionis actio diminuitur, cum scilicet descensus egestionis difficiliatur, idest induratur. Aliquando vero eius habitus ac decursus malus est, idest inordinatus, indeque fit lienteria, cum virtus expellens mouetur antequam in stomacho cibus minuatur, quod fit humoris acuti causa stomachũ pungentis, aut huiusmodi certe cibi qualis est sinapis, aut acetum acerrimum. Aut ipsum stomachum grauat cibus eique nocet, & ob hoc expellitur. Hæc sunt igitur accidentia virtutis expellentis (quæ in stomacho est) actionem ingredientia.

De Accidentibus prædictarum virium in intestinis. Cap. CXLVIII.

POrro quæcunque circa stomachum de attractione, & expulsione dicta sunt, etiam in intestinis intelligenda sunt, maximeque de actione virtutis expellentis, hæc enim in intestinis fortior est omnibus alijs. Sciendum autem, quòd & stomachus, & intestina plerumque, & attractiuam & expulsiuam vim operantur extra naturam. Cum enim stomachi sit a meri cibum attrahere, & ad intestina depellere, vt alia ab aliis purgamenta attrahant, & foras emittant, nonnunquam vrgente necessitate contingit stomachum ab intestinis purgamenta trahere, & ad meri per vomitum pellere, sed etiam intestinis accidit, vt ab inferioribus purgamenta attrahant, & ad stomachum pellant, sicut accidit in colica passione, quã ileos vocamus, & in conclusionibus, & expressionibus. In ileos quidem quia cum virtus expellens mouetur, vt egestiones inferius pellat, & fluxum ad exteriora propter opilationem non inueniat, ad superiora expellit, easque intestina hæc ad illa depellunt, donec ad stomachum veniant, stomachus autem ad meri, a quo per vomitum exterius pelluntur. Conclusio vero accidit plurimum ei, qui cum egestiones emittere, vel ventositates ab inferioribus indiget, earum emissionem prohibet, amputatque ventositatis exitus, & egestionem concludit, qui cum exitus viam non inuenit, ab intestinis ad superiora subito redit, donec ad stomachum veniat, fitque vomitus, & corruptio appetitus. Hæc est assignatio accidentium, quæ primæ digestioni accidunt cum causis suis.

De Accidentibus secundæ digestionis. Cap. CXLIX.

SEcundæ vero digestioni, quæ est generatio sanguinis in epate, & venis, accidunt similiter incommoda tribus modis, aut enim omnino cessat, nec ciborum succositas, quæ ab intestinis ad epar, & venas dirigitur, in sanguinem omnino non alteratur, sed alba remanet. Aut imminuitur quidem dum in epate venisque succositas hęc alteratione quadam immutatur, sed non plena. Aut eius actiones aliter quàm oporteat exhibentur, eademque succositas in epate mutatur, aut in coleram rubeam, sicut contingit hictericis, aut in coleram nigram, sicut hidropicis, & leprosis. Huius autem virtutis accidentium duo sunt genera causarum, vnum scilicet ab interioribus, alterum ab exterioribus. Causarum quæ sunt ab interioribus triplex est differentia. Prima est mala complexio. Et hæc quidem aut est calida, & ab eo mutatur succositas in coleram rubeã, aut si calor immoderatus est in coleram nigrã: aut est frigida, tuncq; succositas sanguis aquosus efficitur. Aut si frigidus immoderatum est, succositas omnino non alteratur. Secunda est morbus organicus, vt opilatio, quæ venis accidit, aut ex crosso, & viscoso humore, aut propter apostema, quod illas comprimit.

mis. Tertia est ex natura succositatis ad epar a stomacho venientis. Nam si multa est, non eam epar totam in sanguinem alterat, si pauca in coleras ea mutat. Item si calida est, hanc etiam in coleras immutat, si vero frigida in flegma, & in ventositatem iuxta frigiditatis magnitudinem, & paucitatem. Hali vbi supra. Causæ vero quæ ab exterioribus procedunt sunt exercitium, siue negocium, balneum, cibus, coitus, & cetera huiusmodi, quæ ab exterioribus obuiant corpori. His enim si quis aliter quàm oporteat in qualitate, quantitate, tempore, & ordine vtatur, chimi mali per hoc in corpore multiplicatur. Itaque si pipere, & allio, & cæpa sæpius vtatur, coleræ ru. generatio in eo multiplicatur, si carne vaccina, caulibus, & lenticula multiplicatur in eo colera nigra, si vero lacte, & fungis, piscibusque recentibus generatur in eo flegma. Porro si labore multo ante cibum vtatur, & exercitio, cibumque minuat, ac ieiunio plurimo vtatur, in eius corpore colera rubea generatur. Eodem modo se habet res, si quis huiusmodi rebus vtatur, quæ in corpore multiplicant humores, & fiunt ab vnoquoque humorum, cum in corpore multiplicati fuerint accidentia plurima. Ex colera si quidem rubea, si fit in omni corpore, generatur hictericia, si in vno membro fit, erisipila. Ex colera vero nigra si plurima fiat in omni corpore generatur morphea nigra, sed quando in quibusdam membris cancer, & durum apostema. Porro ex humore flegmatico, si multus fuerit fit hiposarcha, hidropisis, & lepra, si in membris quibusdam apostema molle, quod dicitur zima, denique ex aquosa superfluitate cum multiplicatur in corpore, fit hidropisis timpanita, si vero in quibusdam membris, inflationes fiunt siue vesicæ.

De Accidentibus tertiæ digestioni. Cap. CL.

Tertiæ denique digestioni, quæ cibum membris quæ pascuntur similem facit, nocumentum quoque tripliciter accidit, aut enim omnino cessat, nec aliquo modo corpus pascitur, sicut in prisico morbo contingit, & in alienatione, aut imminuitur, sicut fit in macie, aut eius actio fit aliter quàm oporteat, sicut in lepra fit ex morphea. Cibi quidem cessatio, vel priuatio, qua nihil comeditur, vel bibitur fit, aut quia quælibet quatuor naturalium virtutum aliqua accidentia patitur, & ab actione sua, propter malam complexionem debilitatur. Immutans enim virtus si infirmetur, pascendo non potest membro cibum assimilare, fiuntque abinde multæ superfluitates in corpore, quæ & varios morbos patiunt. Porro virtus attrahens, si fortis sit, vt multam cibi quantitatem attrahat, digerens autem debilis, vt attracta non præualeat immutare, superfluitas fit in corpore. Infirmata denique expellenti ab expulsione superfluitatum quæ congregatæ sunt in corpore, fiũt accidentia pessima, iuxta superfluorum naturam. Macies autem efficitur propter cibi potusque paucitatem, aut propter nocumentum, quod in has quatuor virtutes ingreditur, at vero hictericia, morphea, lepra, elephantia, & similia ex hoc efficiuntur, quòd in huiusmodi habitudinibus, membris pastis, cibus nequaquam assimilatur, quin potius membrum, quod pascendum est, cibo simile efficitur, & hoc propter malitiam materiei, qua membrum pascitur.

De Accidentibus habitudinum corporis. Cap. CLI.

Porro habitudinum corporis accidentia, quæ fiunt ex corruptionibus digestionum secundæ, & tertiæ, sunt hicteria crocea, & nigra, elephantia, morphea, alba, & nigra, lepra, nigredo linguæ, & his similes colores, qui apparent in corporis superficie. Constan. in pantegi. Ictericia crocea est ex epatis caliditate nimia, ita vt sanguinem in coleram mutet, ac toti corpori per venas mandet, & cutem corporis in citrinitatem transformet. Vel etiam ex venarum nimio calore sanguinem in citrinum mutante. Vel etiam ex constipatione viæ fellis ad epar tendentis, ne coleram ab epate trahere possit, vnde colera remanens in sanguine per corpus se spargit, cutemq; tingit. Quod ex humore viscoso fit in via fellis, siue apostemate epatis, vias ipsius fellis contingentis. Ictericia nigra est ex nimio calore sanguinem incendente, & in coleram nigram mutante, vel ex frigore melancoliam faciente, vel ex constipatione viæ splenis, quæ cum feces non extrahat sanguinis, commixtos eos sanguini dimittit, & ita per totum corpus dispersi cutem corporis tingunt. Lepra est cum sanguis substantialis, & incensione nimia corruptus, in coleram nigram transformatur. Vel complexio membrorum corporis ex nimietate caloris sanguinem incendit, & in coleram nigram traducit. Vel eadem complexio mutata in melancoliam, traducitur, ex frigiditate nimia, vel eius cibus in naturam cum conuertitur. Morphea nigra est cum exteriora membra, vel cutis in nigredinem se mutat, interiora tamen sana sunt, hæc si debilis fuerit, morphea tantum erit, si vero fortissima, erit lepra. Morphea alba, est ex flegmatis causa, cum sanguis in epatis complexione fri. & hu. mutatur in flegma, cum cui assimilatur etiam exteriorum membrorum natura. Linguæ nigredo fit cum fumus, idest, humor calidus epatis, aut pectoris, vel stomachi, ad linguam ascendit, & eam incendit. Ex hac autem ratione considerandà sunt omnia accidentia, in exteriori cute apparentia.

De his, quæ apparent in exeuntibus a corpore extra naturali modo. Cap. CLII.

Hali vbi supra. Iam vero nunc de his, quæ in exeuntibus a corpore apparent, disputandum videtur. Omnia quidem quæ a corpore emittuntur, aut naturalia sunt, aut extra naturalia. Naturalia sunt, vt egestio, vrina, menstruum, sudor. Horum accidentia fiunt aut in qualitate, vt egestio, vel vrina multa. Aut in qualitate, vt vrina, vel egestio nigra, cum huiusmodi nigredo non naturalis fit. Extranaturalia vero sunt, vt sanguis, qui de naribus, vel aliunde fluit. Sanguis enim egressus ex vasis suis per seipsum minime est naturalis. Omnia vero quæ egrediuntur a corpore, si naturalem deserant cursum, eorum egressio fit ab aliqua trium causarum. Prima est ex parte virtutis. Secunda ex materia. Tertia ex membro a quo emittitur. Ex virtute quidem si retentiua debilis est, nec materiam retinere præualet, aut expulsiua valida est, & actionem retentiuæ prohibet, materiamque remittit. Ex materia vero, aut propter eius quantitatem si multa est, grauatq; virtutem, & ad sui cogit expulsionem, vt cibi si multi sint scilicet ad vomitum, & eruptio sanguinis, si in suis multiplicatur vasculis. Aut propter ipsius qualitatem, vt si sit pungitiua, quæ naturam ad eorum quæ pũgunt, & nocent expulsionem cogat, & acuta quæ venas acumine suo comedat, aut humida quæ venas attenuet, & emolliat, easque cito crepare faciat. Ex membro denique si debile sit, & fragile, tarumque scilicet, vt facile rumpatur, & egressio materierum acceleretur, aut etiam si durum sit siue siccum scilicet ad fissuras facile. Omnis autem fissuræ crepationisque causa, aut est exterior, vt ictus, casus, & huiusmodi, aut interior, vt materiei multitudo, quæ ex sua grauitate extendit ac disrumpit, emollitque membrum ad quod accelerat ruptura.

De his, quæ sunt in euacuationibus a naturalibus, & primo in egestione. Cap. CLIII.

Naturales euacuationes, vt dictum est, sunt egestio, vrina, menstruum, sudor. In egestione tripliciter apparent accidentia scilicet in tempore, in qualitate, & quantitate. In tempore quidem cum eius emissio ante digestionem acceleratur, aut ab hora solita immoratur. Emissionis acceleratio fit aut ex ciborum multitudine, qua virtus grauatur, & ob hoc eam expellit, aut quia cibus acceptus intestina pungit, vnde & ipsa eũ a se propulsant, aut quia humidus est, & viscosus, aut quia paucus. Egestionis autem mora fit, aut propter expulsiuæ debilitatem, & retentiuæ vires, aut si cibi tam pauci sunt, vt egeat natura, quæcunque in cibo inuenitur, humiditatem attrahere, aut si stringentes sunt, & constipantes, aut quia lacerti, qui sunt super ventrem debiles sunt a reductione super intestina. In quantitate vero egestionis apparent accidentia aut in multitudine, aut in paucitate eius, aut in assellationum numero. In multitudine demum, aut ex copia ciborum, aut quia succositas eorum ad epar non mittitur, aut propter humiditates multas, quæ defluunt ad intestina. In paucitate vero, quæ est aut ex paucitate ciborum, aut ex multitudine succositatis, quæ ad epar mittitur, aut quia paucæ succositates ad intestina mittuntur. Egestionum numeri pluralitas aut retinentis fit debilitate virtutis, aut abundantia expellentis, aut euersatione lacerti, qui circumdat extremum ani. Expellentis abundantia virtutis, aut ex medicamine laxatiuo fit, aut ex cibo, in quo est laxatiua virtus, aut propter cibi corruptionem, aut propter acutarum materierum ad ambo intestina in corporis parte decursum, aut quia generantur superfluitates in ipsis intestinis, aut quando sunt in eis vlcera, aut propter multitudinem naturalis sensus intestinorum. Numeri vero paucitas fit ex causis his contrarijs.

De his, quæ in eadem apparent, secundum qualitatem ab interiori causa. Cap. CLIIII.

EXitus porro naturalis egestionis, in qualitate ab exterioribus causis fit, & ab interioribus: Ab exteriori quidem a cibo scilicet aut propter quantitatem, aut propter qualitatem, aut propter corruptionem eiusdem. Ex quantitate cibi si multus sit. Multus autem dicitur, aut quia temperantiæ modum transit, aut quia virtus non sufficit, aut virtutis reique causa simul. Ex qualitate vero si malum aliquem generet humorem, aut ventositatem. Ventositas in stomacho, vel intestinis generatur, aut propter cibum cuius est ipsam generare, vt est faseolus, faba, & similia: aut propter caloris stomachi debilitatem, vel imminutionem. Nam si stomachus frigidus sit, ventositas in eo non generatur, sicut nec venti, nebulæ producuntur ex frigoris nimietate. Similiter etiam cum stomachus, & intestina fortissimi caloris sunt, non generatur ventositas, quia calor eam dissoluit, & dissipat, sicut in æstatis tempore, quando nimius est æstus, nec venti apparent, nec nebulæ. Cum vero stomachus debilis est, indeque intestina, tunc ventositas in eo pariter, eo quod ad subtiliandum cibum foramina non sint, & ad post dissoluendam vẽtositatem, sicut & in verno tempore venti multiplicantur, & autumnali propter caloris debilitatẽ. Ventositas autem stomachi, & intestinorum, aut egreditur, aut interius remanet, & si quidem superioribus idest, ab ore egreditur, ructatio dicitur, si autem ab inferioribus, aut cum sono, aut sine. Quæ vero cum sono fit, aut habet sonum clarum, & ex intestinorum & stomachi vacuitate fit & siccitate, aut cum rugitu fit ac strepitu, & hoc ex humida egestione, aut inter hæc media existit.

De his, quæ apparent ab exteriori causa. Cap. CLV.

AB exteriori vero egressus egestionis a naturali habitudine secundum qualitatem, fit humoris causa, qui ad intestina defluit, & hæc aut solius naturæ causa est, vt solutio per quam fit crisis, & hæc vtilitatem confert, aut ex morbo solo, vt dissinteria, quæ fit ex membrorum liquefactione, aut ex vtrisque simul, vt solutio, quæ quasi lotura carnis est recentis: Sanguis autem, qui per solutionem egreditur. iiij. modis exit, primus est sanguinis solius, sicut accidit illi cuius abscinditur pes, vel manus. Remanens enim qui deputatus fuerat illi membro sanguis in eius corpore congregatur, quem natura per solutionem expellit, sic & qui consuetum habet exercitati cum illud dimittit, sanguis qui ad exercitium dissolui consueuerat, in eius corpore congregat, quem natura per solutionem euacuat. Huius autem sanguinis egressio circularis fit. Secundus modus dissolutionis est, qui loturæ carnis recentis est similis, & hoc ex debilitate fit virtutis immutantis, quæ est in epate. Tertius est solutio sanguinis cũ molestia. Quod fit cum epar sanguinem quantum expedit immutauerit, sed ad membra propter aliquam opilationẽ in venis factam peruenire nequit, sicque dum in epate remanet diutius, eius color ad nigredinem declinat parum. Cumque ergo noceat epati natura ad intestina eum expellit, ac per solutionem emittit. Quartus est emissio sanguinis, quæ paulatim inter tempora propinqua fit, & in hac quandoque purus est sanguis, & bonus, & nunquam coagulatus, aliquotiens autem cum eo sanies egreditur, vel etiam exit squamosus, & cum vlcerum corticibus, & si cum ea frigus nimium sit, tenasmos vocatur, dissinteria vero aut ab epate fit, aut ab intestinis.

De Accidentibus apparentibus in vrina. Cap. CLVI.

ACcidentia vero, quæ apparent in vrina, aut ex renibus fiunt, aut ex vesica. Et quæ ex renibus, aut ex quantitate, aut ex qualitate. In quantitate quidem si eius immoderatus sit egressus, aut congregatus non egrediatur, aut certe cum difficultate, & paulatim egrediatur. In qualitate vero, aut ex mala complexione, quæ in renibus accidit, aut ex mala, frigidaque complexione, quæ dominatur epati, sitque multa sanguinis aquositas, quam renes cum attraxerint ad vesicam mittunt, & vesica extra. Non exire autem vrinam fit, aut ex retinentis debilitate virtutis, cum fortitudine expellentis, aut ex opilatione aliqua, quæ vrinæ meatibus accidit. Hæc autem scilicet opilatio fit, aut ex humoribus crossis atque viscosis, aut arena lapidibusque, quæ in vesica generantur, aut apostematis causa quod fit in renibus comprimitque meatus. Arena vero & lapides ex humore crosso, flegmaticoque generantur, quem fortis calor desiccat, & solidat. Hæ causæ cum debiles sunt, difficultas fit vrinæ. Et in qualitate quidem apparent accidentia vrinæ, aut in colore, si nigra est, quod ex caloris est nimietate, vel adustione, vel alba, sicut videlicet ex frigore accidit, aut rubea, sicut accidit ex opilatione, aut in odore, si sit fætida, sicut in putridis febribus. Quæ vero propter vesicam accidunt in vrina, aut in quantitate cõsiderantur, aut in qualitate. In quantitate quidem si immoderatè egreditur, aut concluditur, aut difficilè exit. Immoderatus exitus fit, vt cum lacertus, qui vesicæ collum circundat, euertuatus fuerit. Et hoc ex immoderata fit humiditate, aut ex virtutis retinẽtis debilitate, & expellentis fortitudine, aut aquæ copia bibitæ, aut vlcerum causa vesicæ, qua cum vrina purgatur, expellitur, & emittitur, & cum ardore. Conclusio autem vrinæ moraque eius, & difficultas, aut ex debilitate fit virtutis expellentis, & vim retinentis, aut ex mala siccaque complexione, quæ dominatur vesicæ, aut immoderata, vnde & vrina desiccatur, sicut in adustis febribus contingit, aut propter opilationem quæ accidit, aut ex humore crosso vrinæ meatibus inhærente, qui in vesica sunt, aut sanguine coagulato, aut sanie crossa, aut carne superflua, aut verrucis, quæ in meatibus oriuntur, aut ex oris vesicæ coarctatione, & restrictione, quæ & ex apostemate fit, aut nimia quæ reprimit congregat, & reducit siccitate. Accidentia vero in vrinæ qualitate, aut in odore sunt, vt si putrida sit, aut in colore, vt si est alba, vel nigra, aut in liquore, vt si tenuis sit aut spissa, aut in substantia, si saniei mixta sit, & sanguini vlcerum, quæ in vesica sunt, vel causa apostematis, cuius est eruptio facta.

De Accidentibus, quæ apparent in menstruis, & sudore. Cap. CLVII.

MEnstruorum autem egressio extra naturam, aut in quantitate fit, aut in qualitate. In quantitate quidem si maior est, quam oporteat, vel etiam minor, aut si conclusa non exeant. Maior emissio fit, aut propter virtutem, vt valida sit pellens, & debilis retinens, aut propter materiam, si tenuior sit subtiliorque quàm conueniat, aut si maioris sit quantitatis, vt naturam grauet, & ab ea expellatur, aut propter membrum, vt si venarum ora quæ sunt in matrice dilatata fuerint, & aperta, matrixque rarificata. Conclusio vero mẽstruorum ex causis fit contrarijs, crossicie. s. ex materiæ paucitate, aut si venarũ ora, quæ sunt in matrice spissentur, aut ab expellentis debilitate virtutis, & vi retinẽtis. Sudor alius est naturalis, & hic bonus est in diebus creticis, & in exercitijs temperatis, & in balneis. Et cuius complexio calida est, & interiora membra fortia, sudor eius maior est, & a profundioribus. *Alius est extra cursum naturalẽ positus*, quæ scilicet ex consumptione fit carnis, *hic namque* sudor ea tñ euacuat a corpore, quæ sunt vtilia. Est etiam sudor a cã duobus his vltima, qui ex immoderata fit humiditate. In hac. n. habitudine exit, & qđ est vtile, & qđ inutile. In quantitate quidem si nimius fluat, quod fit ab humiditatis multitudine, vel eius tenuitate, vel ex pororum dilatatione, vel expellentis virtutis fortitudine. Item si paucus sit, quod ex cõtrarijs causis fit scilicet ex humiditatis paucitate, aut eius siccitate, vel crossicie, vel pororum constipatione. In qualitate vero a natura egreditur, aut in colore, vt rubeus sudor, qui significat sanguinem, & citrinus qui coleram rubeam. Aut in odore, vt sudor putridus, qui putredinis est significatiuus.

De Signis communibus dispositionum corporis. Cap. CLVIII.

IDem in sermone. 7. Assignatis accidentibus morborum cum causis suis, restat dicendum de signis, quorum tria sunt genera, primum quo sanitas significatur. Scđm quo morbus. Tertium quo nec sanitas nec morbus. Et horum vnumquodque aut significat eam, quæ transit habitudinem, vocaturque commemoratiua, aut qđ in præsenti est, vel quod futurum sit, diciturque portendens, & prouidentia. Horũ signorum quædam cõia sunt, s. cões corporis habitudines significant, quædam vero propria quæ quasdam tm̃. De cõibus aũt prius disputabimus, hæc quidẽ ex actionib. sumuntur cõibus, per quas. s. oĩum corporum subsistentia est, cũ & sanitatis, & morbi cãæ in actionib. inueniantur. Sanitatis. n. signum est bonitas actionũ, morbi vero malitia earũ actionũ, aut bonitas, & malitia, sunt ex bonitate, & malitia membrorum. Porro sanitas, & malitia membrorum sunt ex intemperantia humorum. Actiones vero cões, ex quibus signa dicuntur cõia, sunt actiones naturalium, vitaliumque virtutum, cum per eas animalis corporis subsistentia sit, eiusque firmitas. Vitalis namque virtutis sanitas calorem naturalem statuit, per quem

quem vita est,& ex cuius corruptione mors sequitur. Ex eius quoque temperantia sanitas consistit, & egressu eiusdem a temperie morbus mouetur. Porro per naturalem calorem quatuor humorum subsistentia est, ex quibus omnia corporis membra constituuntur,& per eos augentur. Necessario igitur habitudines sanitatis,& morbi, duabus his virtutibus significantur. Ex actionibus enim virtutis vitalis significatur sanitas, & debilitas virtutis eiusdem, scilicet animati corporis. Ex temperie vero caloris naturalis, & eius egressu a temperie fiunt quæque res naturales,& quæ extra naturam in ea proueniunt,& in corde, quod ei sedes est,& fornax. Huius autem virtutis actionũ cognitio per motum fit venarum pulsantium, qui motui cordis est æqualis. Porro ex naturalis virtutis actionibus temperantia significatur humorum, eorumque ab ea egressus, & habitudinum eius diuersitates in sanitate,& morbo. Ex decoctione, quæ fit in stomacho,& intestinis, eiusque priuatione. In his ergo significatio est, sicut ex his quæ emittuntur e corpore. Hali vbi supra. Maturationis quidem, & decoctionis, quæ fit in venis, eiusque priuationis cognitio, ex vrina colligitur, quæ est sanguinis aquositas. Eius autem quæ fit in stomacho, & intestinis, nociua ex egestione sumitur, quæ est ciborum superfluitas. Illius vero, quæ fit in anhelitus organis sumitur ex sputis,& screatibus, qui sunt cerebri, quo hæc membra pascuntur superfluitas. Ex sudore quoque significantur corporis habitudines circa sanitatem, nisi quod minus communis est ad significandam decoctionem, quæ fit in omni corpore. Est enim sudor subtilis superfluitas, quam membra ad corporis exteriora depellunt,& per cutis poros educunt.

De Signis sanitatis. Cap. CLIX.

SAnitatis significationes quædam sunt, quæ complexionis æqualitatem significant, vt æqualitas tactus in caliditate, & fri.& humi.& siccitate, mollicie,& duricie. Æqualitas quoque coloris in albedine,& rubedine, sed & figuræ mediocritas inter maciem,& crassiciem, quæ tamen magis declinat ad crassitudinem, eiusque venæ sint inter submersas,& præcedentes super carnem. Præter hæc etiam capilli mediocres inter pilositatem,& caluiciem,& lenitatem,& crispitudinem, qui in pueritia trahant aliquantulum ad rubedinem,& in iuuentute aliquantulum ad nigredinem, Æqualitas quoque dispositionis somni,& vigiliarum, membrorum in motibus suis conuenientia, fortitudo in imaginatione, & intellectu, & memoria, mediocritas in moribus, vt inter multam audaciam,& timorẽ, inter irã,& patientiam, inter pietatem,& misericordiam, inter instabilitatem, & perseuerantiam, inter humilitatem, & arrogantiam, in operationibus omnibus complementum, augmenti bonitas, ac velocitas, status proceritas, somnia quoque delectantia, facies hilaris,& amabilis atque iocunda, in appetitu comedendi,& bibendi temperantia, similiter & in expellendo superfluitates. Quædam vero significant coæqualitatem compositionis, & ex his quædam sunt substantiales, vt forma, situs, quantitas, numerus secundum quòd oportet. Aliæ vero accidẽtales, vt decoratio,& pulchritudo. Aliæ quoque finales, quæ scilicet ex operationum complemento sunt, & quæ incedendo secundum perfectionem proueniunt. Omne namque membrũ cuius operatio completur est sanum: Modus itaque cognoscendi membrorum principalium dispositiones ex operationibus, secundum cerebrum quidem est per dispositiones operationum voluntariarum, & per operationes sensus,& æstimationis, secundum cor vero per pulsum,& anhelitum. Porro secundum epar per egestionem,& vrinam. Eius nanque debilitatem egestio,& vrina sequuntur loturæ recentis carnis similes.

De Signis Aegritudinum. Cap. CLX.

ACcidentium aut significantium ægritudines, quædam ipsam ægritudinem demonstrant, vt diuersitas pulsus in festinatione sui in febre, febrem enim ipsam significat, Quædam vero locum ægritudinis, vt pulsus serrinus, cum ex apostemate pectoris dolor fuerit, significat quoniam apostema est in panniculo,& diafragmate. Et pulsus vndosus significat apostema in corpore pulmonis. Quædam etiam significant ægritudinis causam, vt significationes repletionis per diuersitatem suarum dispositionum, quarum quisque modus aliquẽ significat repletionis modum. Item accidentium quædã prodeunt, quæ cum ægritudine incipiunt, & finiuntur, vt in febre acuta dolor pungitiuus,& coangustatio anhelitus ac tussis, & pulsus serrinus, cum apostemate lateris. Quædam vero notã notam non habent, & quandoque sequuntur ægritudinem quandoque non, vt dolor capitis cum febre. Quædam autem in fine rei eueniunt, vt sunt significationes crisis, & maturitatis, & signa mortis, harum plurimæ sunt in ęgritudinibus acutis. Præterea significationum quædam in eo, quod de membris apparet significant, & hæ quidem aut ex his sumptę sunt quæ proprie sentiuntur, vt sunt dispositiones colorum,& dispositiones tactus in cali.& fri. mollitie,& sic aut ex eis quæ communiter sentiuntur, vt ex forma membrorum, & situbus, ac motibus,& quietibus eorum, & fortasse significabunt occultã dispositionem ipsorum, vt saltus labii, vomitum ipsorum, prętereа quantitates si fuerint augmentatæ, vel diminutæ, eorum quę numeri fortasse significabunt occultorum membrorum dispositiones, vt digitorum exiguitas epatis paruitatem significat. Et rugitus super inflationem,& digerendi malitiam est signum audibile, huiusmodi quoque sunt cognitiones per odores, & saporesoris,& similia. Porro cognitiones ptisis,& ethicę per vnguium gibbositatem visibiles sunt,& sunt de capitulo eorum quæ communiter sentiuntur. Quandoque vero, quod manifeste sentitur rem occultam significat, ut rubor pomi maxillæ pulmonis apostema portendit,& gibbositas vnguis vlcus pulmonis. Significationes autem, quę habentur ex quiete membrorum sunt, vt apoplexia, epilensia, sincopis,& paralisis. Quæ vero sumuntur ex motibus eorum sunt vt horripilatio, tremor, singultus, oscitatio, sternutatio,& alieez, tussis, saltus, & spasmus. Harum autem quædam proueniunt ex operatione naturę principaliter, vt singultus. Et quædam ex operatione naturæ accidentaliter, vt tremor,& spasmus, quædam etiam voluntatiæ puræ sicut reuolutio de latere in latus. Quędam autem ex naturali,& voluntaria compositæ, sicut tussis, & minctus, & egestio: quędam a natura siue voluntate, vt horripilatio, & saltus.

De Pulsu,& eius notitia. Cap. CLXI.

QVia vero pulsus,& vrina sunt ex significationibus dispositionum corporis vniuersalibus, nunc de illis loquemur. Pulsus est motus receptaculorum spiritus, ex diastole,& sistole compositus, ad regendum spiritum per aerem attractum. Omnis itaque pulsus ex duobus motibus,& duabus quietibus est compositus: quia necesse est, vt quies interueniat inter omnes duos contrarios motus. Impossibile namque est, ut vnus motus alii continuetur, postquam eorum spacio terminus & extremitatis in effectu applicatur, sicut in naturali scientia declaratur. Necesse est igitur, vt in vnoquoque pulsu priusquam alius consequatur, quatuor interueniant partes, scilicet motus eleuationis,& quies inter ipsam,& depressionem, Itẽque motus depressionis,& quies inter ipsam, & eleuationem. Depressionis quidem motus apud plurimos medicorum nullo modo sentitur. Apud alios autem, aut in forti pulsu sentitur, propter suam fortitudinem, aut in magno propter sui eleuationem, aut in duro propter multam sui refrenationem, aut in tardo, propter temporis sui motus longinquitatem. Hali vbi supra. Pulsus est motus localis arteriarum, & cordis dilatando, siue constringendo, vt calor naturalis custodiatur, cuius custodia est aerem frigidum trahere cum dilatatione, & fumosum expellere cum constrictione. Dilatare cor, & arterias est mouere a centro in extremitates suas. Constringere vero econuerso. Cordis, & arteriarum idem est motus, motus ergo cordis quęrendus est in arteriis. Pulsus scientia grauis est, & difficilis tribus ex causis. Primo quia non est facile cuiquam in sensu venarum assuescere, quo possit modicam alterationem, quæ in pulsu fit agnoscere. Secundo quia necesse est medico dum arterias constringit, omnia genera pulsus, quę decem sunt cognoscere breui tempore. Tertio, quia venarum pulsus nihil habent simile, vel exemplum ex cuius disci possint collatione. Razi.9. parte. Oportet autem, vt qui pulsus nosce significationes desiderat, sæpe dum aliquis sanus est arteriam eius tangat, & cum summo studio inspiciat, vt cum necesse fuerit inter eas comparationem inuenire sciat.

De Modo tangendi pulsum. Cap. CLXII.

ITaque scientia pulsus ad hoc tantum est necessaria, vt spiritualis virtus, quæ in corde est intelligatur. Quod intelligi non potest ex omnibus arteriis corporis. Primo, quia quędam earum in inferiori sunt corpore, sicut quę sunt in dorsi longitudine. Alię in carne sunt fundatę, sicut coxarum arterię. Alię sunt ossibus opertę, sicut in pectore, quarum motus non apparet in tactu, dum sanum est,& carnosum. Secundo quia quędã longè sunt a corde, nec semper apparentes, vnde nec inuestigandę

stigandæ sunt tactu, vt calcaneorum, & plantarum pedum arteriæ, Tertio quoque, quia non eorum compositio recta est, ut quatuor digiti pleuæ possiot apponi, sicut in articulorum arterijs. Quod cum ita sit necesse est membra non multum carnosa eligi, nec a corde remota, & quarum compositio sit recta, vnde antiqui arterias elegerunt brachii, ad hoc enim vtiliores sunt, quia propinquiores sunt etiam faciliores, ideo manifestiores, quia brachia minus carnosa sunt, pulchriores quoque, idest honestiores, quia turpe esset medicum discooperire verecunda, maximeque fœminea. Hali vbi supra. Fit ergo comprehensio pulsus venarum positione quatuor digitorum super arteriæ locum in anterioribus partibus cubitorum, & prope disgregationem rasch æ a superiori parte medii cubitorum, & hoc per longum. Infirmi quoque manu non extensa nec reducta, sed mediocriter posita, digitorum autem positio, super arteriã variatur. Quædam enim egent forti digitorum impressione, sicut vbi est fortis pulsus, qui cum præmitur summa digitorum repelli videtur, & similiter vbi arteriæ plurima operiuntur carne. In quibusdam vero necesse est digitos sustolli, scilicet in debili pulsu, & in arteriarum genere, quæ carne sunt nudæ, huiusmodi nanque non egent multa impressione. Mediocria vero indigent appositione temperata, non imprimenti, scilicet neque sub lata. Auicenna vbi supra. Causa itaque propter quã statutum est tangere brachii venas, est facilitas ipsum præbendi, & discooperiendi, & rectitudo situs ipsius propter rectitudinem cordis, & eius quod iuxta ipsum est. Oportet autẽ vt fiat tactus manu super latus existente, quia si manus vola plane extendatur, augmentum præbet in latitudine, & diminutionẽ facit ex eleuatione, diminuit etiam ex longitudine, proprieque in macilentis. Resupinata verò augmentat in eleuatione, & lõgitudine, diminuit aut in latitudine. Oportet etiam vt tangatur in hora, qua ille, cuius est pulsus, ab ira sit remotus, & a gaudio, exercitio, & omnibus passionibus, & a saturitate, quæ grauedinem facit. & fame, & dispositione relinquendi consuetudines, & vsus renouandi. Oportet etiam vt experimentum de pulsu habeatur hominis temperati, quatenus alius comparetur et.

De Speciebus pulsuum. Cap. CLXIII.

PVlsuum habitudines variantur multipliciter iuxta varietatem virtutis mouentis, & caloris naturalis, & arteriarum ac sanguinis, spiritusque, quem continent si naturalia sunt hęc, vel innaturalia, vel a natura egressa. Harum autem habitudinũ diuersitates. 10. generibus concluduntur. Primum est, quod ex quantitate dilatationis sumitur, & hoc in pulsum magnum, & paruum, ac mediocrem diuiditur. In longum quoque, & breuem, ac temperatum. Item in latum, & strictum, ac temperatũ. Item in manifestum, & occultum, ac temperatum. Secundum ex tempore sumitur, & hoc in velocem, & pulsum tardum, ac temperatum diuiditur. Tertium ex quantitate virtutis, & diuiditur in fortem, ac debilem, ac temperatum. Quartum ex consistentia corporum arteriarum, & hoc diuiditur in durũ, ac mollem, & temperatum. Quintum ex eo, quòd arteriæ continent, & hoc in plenum, & vacuum, & horum medium. Sextum ex qualitate substantiæ arteriarum, & hoc in calidum, & frigidũ, ac temperatum. Septimum ex tempore quietis, & hoc in frequentem, ac rarum, & temperatum. Octauum ex tempore motus, & hoc in pulsum boni ponderis, & mali. Nonum ex qualitate dilatationis, & hoc in pulsum æqualem, & inæqualẽ. Decimum ex numero pulsationum, & hoc in pulsum ordinatum diuiditur, & inordinatum. Razi vbi supra. Phisici quidem modos pulsuum proprijs nominibus appellant, eorumque causas & significationes indicant. Itaque cum pulsus secundum brachii longitudinem tactui manifestior occurrit, quàm in tempore sanitatis, pulsus longus vocatur. Cum autem secundum latitudinem maiorem digitorum tangentis quantitatem comprehendit, latus nominatur. Cum vero digiti tangentis carnẽ impulerit, & multum in eam penetrauerit, altus dicitur; Sed quãdo secundum hoc minor apparet, quàm consueuit, dicitur repressus. Cum autem augmentatur in longitudine, latitudine, & altitudine vocatur magnus, & cum in his omnibus minoratus fuerit, dicitur paruus. Cumque spacium temporis, quod inter duas motiones attenditur solito minus inuenitur, velox appellatur. Cum vero digitum vehementer impellit, & cum stringitur, motus eius non destruitur, vocatur fortis, & huic cõtrarius est debilis. Aliquando quoque vocatur plenus, aliquando vacuus, aliquando durus, aliquando laxus. Cumque vtraq; percussionum suæ compari in magnitudine ac velocitate, & in altis inuenitur similis, dicitur æqualis, & cum aliter se habuerit, vocatur diuersus. Hæc quoque diuersitas multas habet species, cum enim secundum notum circulum inuenerit, nec ab eo se remouerit. Verbigratia: cum post tres æquales percussiones vna diuersa inuenitur, aut inter omnes quatuor, aut inter omnes quinque, aut inter quaslibet æquales, duæ, percussiones diuersæ notantur, quæ deinde circulariter secundum hoc exemplum inueniuntur, pulsus inordinatus nominatur, si vero diuersitas secundum notum circulum non inuenitur, inordinatus vocatur. Arteriæ quo modo, quæ fit ab interioribus ad exteriora, vocatur dyastoles, quæ autem econtrario sistoles.

De Significationibus pulsuum, & compositionibus eorum. Cap. CLXIIII.

PVlsus longus caloris augmentum, & carnis diminutionem sequitur. Et latus humiditatis augmentum comitatur. Eleuatus quoque caloris, & fortitudinis augmentum sequitur. Pulsus etiam magnus, & velox, ac spissus caloris augmentum. Paruitas autem, ac raritas, & tarditas, res infrigidantes sequuntur. Pulsus fortis sequitur virtutis bonitatem, aut rei nociuæ quietem Debilis inuenitur, cũ virtus dissoluitur, vel quando magnum in corpore nocumentum habetur. Diuersus autem, quando natura rem nociuam expugnat. Et inter diuersos melior est ordinatus. Pulsus denique plenus, abundantiã sanguinis humidique vaporis significat. Vacuus autem huius contrarium innuit. Durus quoque corporis siccitatem, & ariditatem portendit Leuis autem huic contrarium ostendit, antiqui quoque genera pulsus composita nominibus proprijs nominauerunt, ex quibus est pulsus capr izans, & cauda permanens, & cauda minuens, & cauda rediens. Pulsus quoque curuus, inclinatus, formicans, permanens, fluctuans, vermiculosus, serratilis, tremulus, & contorius.

De Differentijs pulsuum iuxta sexus, & ætates, & complexiones, & figuras. Cap. CLXV.

PVlsus fœminæ minor est, quàm masculi, propter paruitatem caloris eius naturalis. Debilior quoque, quoniam & ipsa debilior est, ac minoris exercitii, velocior autem est vt natura sæpe iterando expleat in fœminis, quod per magnum pulsum semel operatur in masculis, vt scilicet tantum aeris ad refrigerandum in illis trahat, quantum vnus magnus in maribus trahebat. Magnus enim pulsus ex magnitudine virtutis est in omnes extremitates eum dilatantis, & ex nimio calore quẽ refrigerari necesse est. Igitur in maximo calore necessarium est naturæ maximum aerem mittere, magnæque virtuti necesse est in aere trahendo multum dilatare, vnde consequitur vt pulsus magnus efficiatur, quia quanto maior est calor tanto maiori velocitate operari necesse est naturæ, quamuis in paruo tempore magna quantitas aeris trahatur pro refrigeratione. Cum autem deficit virtus necesse est vt aer attrahatur spissus, idest frequens, vnde fit & fœminis velocior, quàm masculis pulsus fit. Pueri velociorem habent propter necessitatem refrigerandi calorem naturalem, qui multus est in eis, temperatæ tamen virtutis est, & magnitudinis. Quanto autem est minor, tanto velocior, & hoc propter virtutis paucitatem, quæ ad attrahendum aerem simul non sufficit. Iuuenes autem in pulsu nimium fortes sunt, habentque eum magnum, & in velocitate temperatum, quod fit ex calore, & virtute eorum. Seniores vero paruum, & tardum, debilem ac rarum, propter frigidam complexionem eorum, quia non est necesse causa refrigerationis aerẽ trahi multum. Mulieres prægnantes in pulsu mutabiles sunt, hunc enim magnum, & velocem, ac spissum faciunt, quia calor fœtus, calorem eorum naturalem augmentat. Arteriæ nãque secundinæ sunt arterijs fœtus iunctæ, & hæ vtræque mulieribus arterijs sunt copulatæ. In virtute quoque mutatio fit, quia vsque ad quintum mensem pulsus est mediocris, vires.n. muliebris vsque ad hoc tempus sunt mediocres, quia fœtus adhuc paruus, & debilis est, nec multum cibum de corporibus earum trahit, vnde & pulsus inter velocitatem, & spissitudinem temperatus est. In sexto vero mense vires earum incipiũt moueri, quia fœtus maioratur, vnde natura grauatur, quia maior ab illo iam cibus quæritur, sicque deficientibus viribus, pulsus quoque debilis, & rarus redditur. Complexio quoque calida pulsum facit magnum, ac velocem, causa trahendi multum aerem in refrigeratione, frigida vero econtrario. Humida porro complexio mollem reddit pulsum, sicca vero durum. Humores crassi, ex nimia carne pulsum habent minorem, ac debiliorem, quàm naturaliter macri, quia minoris sunt caloris, quã illi, spissiorem tamen habent, vt in multo tempore tantum trahat aeris,

hat aeris,

hat aeris,quantum magnus vno impetu traxit. In macidis aliquando tamen pulsus crassorum maiores sunt, quod fit quando sunt calidiores.

De Differentijs eorundem, secundum status & secundum tempora. Cap. CLXVI.

SOmnus quoque pulsum mutat, quia tunc calor naturalis interiora corporis petit,causa cibum digerendi. Itaque pulsus in initio somni paruus est. & tardus,mediate somno rarescit.Cibus autem cum digestus fuerit, ac per totum corpus se diuiserit, confortatur calor, & virtus, pulsusque fortis efficitur,& magnus,sed tamen rarior ac priore tardior,post cibi vero digestionem si prolongetur somnus, vt cibi superfluitas expelli differatur,pulsus debilis fit ac paruus,& vt prior tardus:vnde oportet vt postquam cibus digeritur,a somno excitetur,ad expellendas cibi superfluitates,vt egestionem, vrinam sputa,& emunctiones. Porro si subito quis excitetur a somno, propter vocem, aut percussionem,vel huiusmodi, natura disturbatur,& pulsus magnus,ac fortis efficitur, velox quoque ac spissus inordinatus,& tremebundus. Cum autem quiescit excitatus,in priorem statum redditur pulsus. Ex temporibus autem ver,& autumnus,quia temperata sunt,inter calidum,& frigidum,fortem faciunt pulsum,omne namque temperamentum virtutem custodit,& augmentat.Æstas verò,quia calidissima est pulsum paruum,& debilem reddit. Malæ nanque complexioni,virtus semper deficit. Ideoque pulsus dilatari non potest,vt magnus efficiatur. Vnde velox ac spissus,idest frequens est,vt magnitudo aeris attrahatur. Hyems autem,quia frigida est,& humida,pulsum facit paruum ac defectum, quia deficit virtus malæ complexioni,Tardum quoque quia non multum oportet refrigerari,fortiorem tamen quàm æstas facit, quia calor naturalis in interiora corporis refugit. In æstate vero calor dissoluit virtutem.Vnde pulsum necesse est esse maiorem, qui ad refrigerandum trahere sufficiat aerem.

De Differentijs eorundem ex motu,& balneo, & cibo,ac caeteris. Cap. CLXVII.

RAzi vbi supra.Item secundum motum diuersificatur pulsus.Motio namque leuis,ex qua non lassatur aliquis augmentat pulsus magnitudinem,& velocitatem,ac spissitudinem,secundum sui velocitatem ac fortitudinem. Ex motione vero magnæ lassitudinis,ac laboris,fit pulsus paruus, & debilis,ac spissus,secundum quantitatem ipsius. Balneum quoque magnitudini pulsus,& eius velocitati,& lenitati,ac spissitudini augmentum præbet,in quo si quis moram fecerit paruus ac debilis fiet,eius tamen velocitas remanet. Item secundum cibum Cibus namque qui nullum affert nocumentum, nec æstuationem vehementer auget pulsus fortitudinem,& spissitudinem,ac magnitudinem, non tamen statim,sed post longam moram. Qui vero ad nocumentum, & æstuationem perducit pulsum diuersum facit .Vinum quoque pulsum augmentat in fortitudine,ac velocitate,& spissitudine, quæ scilicet augmentatio citius secundum tempus prouenit, quàm ea,quæ per cibum fit.Ex medicinis præterea,quæ calefaciunt,& infrigidant immutatur pulsus:horum enim ea, quæ calida sunt secundum caliditatis suæ quantitatem in velocitate,& spissitudine, ac magnitudine pulsum augmentant,& econtratio.Item secundum animæ accidentia.Ira nanque pulsum efficit eleuatum,& fortem,& velocem,ac spissum Multus autem timor diuersum,& velocem ac tremulum. Tristicia verò debilem,& tardum, ac rarum.Gaudium quoque tardum facit, & rarum cum magnitudine,& lenitate,ac plenitudine.Auicenna vbi supra.Ira quidē,quia virtutem feruere facit, ac spiritum subito dilatat,pulsum magnum facit, & velocem ac spissum, in quo non oportet diuersitatem cadere, quia passio similis existit, nisi tumor admisceatur ei,qui vna vice superet,& hæc alia vice,vel etiam verecundia,vel aliquid tale. Ex deliciis autem, quæ paulatim ad exteriora mouent,non fit pulsus adeo velox, & spissus, sicut ex ira,sed est tardus,& rarus, similiter & letitiæ pulsus,licet ipse sit magnus.In tristitia vero,quia calor suffocatur atque submergitur,& fortitudo debilitatur,pulsus est paruus,& debilis,rarus,& tardus.Timor autem qui subito venit,pulsum velocem,ac diuersum,& inordinatum facit. At vero consuetus, et qui ordinate prouenit, mutat pulsum, secundum maturationis solicitudinis modum Hipocras in tractatu de differentijs pulsuum.Ex his autem,qui contra naturam sunt, freneticorū pulsus minor est,& spissus. Litargicorum maior,rarus,tardus, & inanis est.Pleureticorum omnium subspissus,& velox est.Peripleumonicorum ita velocitate, & spissitud ne coangustatur, vt frequenter etiam non appareat.Apoplecticorum minor, spissus & velox est.Cardiacorum minor spissus,velox,inanis. Colicorum frequenter similis cardiacorum pulsui inuenitur. Caducorum magnus, insanorum minor. Stomachicorum, omnium que, qui stomachi causa laborant, breuis, & spissus est, ptysicorum spissus.

De Vrina,& his,quæ in ea considerantur. Cap. CLXVIII.

COnstanti.vbi supra. Vrina est colamentum sanguinis, qui scilicet sanguis in renibus discernitur post cibi digestionem, & a concaua vena egressus colatur vnde postea renum officium est, ipsum sanguinis colamentum sibi attrahere, & tam diu tenere quousque partem sanguinis in nutrimentum sui distribuat, aquam vero in vesicam traiiciat, & hoc per duas venas scalæ nomine nuncupatas, eo quòd quidem vrinæ descensus ibi fiat, vnde fit vt vrina duarum tantum rerum generaliter significatiua sit,qualitatum, scilicet epatis,& venarum proprie.corporis etiam ex eorum affinitate, uel passionum in instrumētis ipsius vrinæ sicut in renibus, & vesica, & in eiusdem vrinæ via,quæ dicitur scala.Hali vbi supra.Vrina est aquositas sanguinis,quam renes separant, & ab eo purgant post digestionem, & in ipsius ad venam cōcauam egressu, hanc renes ad se trahunt, & in eis aliquantulum immoratur, donec quam in ea sanguinis modicū admixtum fuit sibi sumpserint,dehine illam ad vesicam per vasa duo, quæ clausulæ vocantur depellunt.Ex lib. vrinarum,a voce Mauri. In vrina quatuor continentur,siue considerantur,scilicet color, & substantia,quantitas,& contentum. Vrinarum colores sunt.19.s. albus,lactens,glaucus,carnopos,subpallidus,pallidus,subcitrinus,citrinus,subrussus,russus,subrubeus.rubeus,subrubicūdus, rubicundus,inopos,chianos.viridis,liuidus,niger. Substantiæ sunt.v.s.tenuitas,spissitudo, mediocritas,mediocris tenuitas, mediocris spissitudo.Quantitates sunt duæ,scilicet multitudo & paucitas. Contentum quadruplex.s.sedimen,resolutio,atena,humor. Quæ diuersa ex quatuor habent prouenire qualitatibus,s.ex caliditate,frigiditate.siccitate,humiditate: quarum duæ immutant vrinam secundum colorem.s.caliditas,& frigiditas.Aliæ duæ eisdem immutant substantiam, idest siccitas, & humiditas.Colorum alii significant caliditatem, alii frigiditatem.Caliditatem significant ab subcitrino, vsque ad viridē colorem.Itaque subcitrinus includatur, & viridis excludatur. Frigiditatem significant,a pallido superius, ita quòd pallidus includatur.Viridis significat caliditatem adurentem. Liuidus frigiditatem mortificantem.Niger quandoque significat caliditatem adurentem, scilicet præcedenti viridi. Frigiditatem mortificantem liuido præcedenti.

De His quibus accipiunt significationes vrinarum,& primo de Coloribus. Cap. CLXIX.

AVicenna,vbi supra. Prima significatio,quam habet vrina,est de dispositione epatis,& viarum aquositatis, & super dispositiones venarum, eisque mediantibus alias demonstrat ægritudines.Eius significatio si minor est illa de epate.propriè que de gibbositatis eius dispositione. Significationes autem,quæ ex vrinis habentur, ex septem generibus accipiuntur,s.ex colore,ex substantia,ex claritate,& turbulentia,ex hipostasi,ex quantitate.ex odore, & ex spuma.Razi vbi supra. In vrina quidem attenduntur color ,substantia, & odor,& illud quod residet in fundo,vel propendet in medio, vel apparet in superficie. Color albus cum substantia subtili, quæ assimilatur aquæ colori, sæpius apparet post multum cibum, & potum,antequam digeratur,vel in diabethe,quæ est ægritudo, multam faciens aquam bibere,eum qui patitur, nec tamen sitis eius sedatur,quoniam illico cum vrina egreditur.Cum autē sine his duobus appatet huiusmodi color in vrina, vltimam prætendit cruditatem, & indigestionem,& epatis frigiditatem. Color secundus,qui parum glaucedinis habet, digestionis paucitatem,ac debilitatem significat.Tertius est color citrinus, qui temperiem caloris in epate demonstrat. Quartus est igneus, qui calorem superfluum,& inflammatum designat. Quintus croceus,qui non plus caloris demonstrat,quàm igneus, significat tamen sanguinem multum abundare in corpore, & ex eo vrinæ aliquid admixtum fore. Sextus rubicundus non valde clarus,qui coleram rubeam,& sanguinem designat & si in huiusmodi vrinæ superficie spuma citrina fuerit, hicteritiam significat. Septimus est color niger, qui si apparuerit in vrina post citrinum, & rubeum,vltimam significat,& inflāmationē, & inceu-

& incensionem, quæ etiam in febribus acutis, omnium vrinarum deterior existit, præcipueque si valde spissa fuerit. Quandoque tamen apparet vrina nigra post menstruorum fluxum aut retentionem eorum, aut in fine ægritudinum, quæ ex colera nigra generantur, vt est quartana, vel splenis crossicies, aut melancolia, vel horum similia, nec tamen malum portendit, sed etiam quandoque bonum ostendit. Apparet quoque quandoque post vrinam albam, & liuidam, & tunc vltimam significat epatis frigiditatem, & caloris eius extinctionem.

De Causis colorationis vrinarum. Cap. CLXX.

EX lib. vrinarum a uoce Mauri. Caliditate quidem sic fit vrinæ coloratio, dum per caliditatem intensam non tamē adurentem in humorum, & vrinæ naturam agentem fortis fit ebulitio ignearum partium, maior incipit esse effectus calidi, & generantur humores calidi spiritus, & quia vrina eorum est superfluitas, ab his colorata egredi tur, si verò adurendo agat, dum subtilium, & fluidarum partium fit dissolutio, resolutio, & cōsumptio, quæ remanent terrestres sunt, & solidæ in principio adustionis, dum ab igneis partibus rubeus habeat prouenire color, & a terrestribus niger, ex eorum alterutra conditione, compositus prouenit color, scilicet viridis adustione perfecta, & ignearum partium consumptione facta, niger a terrestribus prouenit color. Frigiditate autem vrina sic discoloratur, dū per frigiditatem intensam in humore, in vrinæ materiam agentem naturalis caloris minuitur effectus, terrestrium & aquosarum partium sic multiplicatio, humorumque tepescit ebulitio, aquosi generantur humores, & frigidi, a quibus vrina discolorata egreditur, si vero tanta fuerit frigiditatis intensio, quòd ex parte aquosa condensat in terrestria, cum ab aquosis albus proueniat color, & terrestribus niger, eorum alterutra cō ditione compositus prouenit color. s. liuidus. Frigiditate autem perfecta, & aquosarum partium exiccatione facta, niger a terrestribus prouenit color, ex præcedenti liuido. Razi vbi supra. Præterea quandoque iuxta colorem cibi, vel potus sumpti tingitur vrina, sicut ex potu cafsiefistulæ, vel aloes, fit valde rubea, ex olerum comestione viridis, & ex nigri vini potu nigra. Tingitur etiam quandoque propter doloris vehementiam, licet eius materia sit humor frigidus, sicut in dentium, vel auris dolore contingit. Paucitas quoque tincturæ accidit ei propter aquæ multæ potationem, vel propter multi cibi, vel potius mox accepti, nondum facta digestione. Attendenda sunt prius omnia signa hæc, & sic postea iudicandum. Auicenna, vbi supra. Vrina post comestionem albescit, nec sic esse cessat, donec digestio fieri incipiat: tunc enim incipit tingi, propter hoc vrinæ vigilantium albæ sunt, & ad hoc adiuuat caloris inuati resolutio, sed limosæ non sunt, immo suscitati propter priuationem digestionis attinent.

Item de significationibus colorum in vrina. Cap. CLXXI.

EX coloribus vrinæ sunt gradus citrinitatis, sicut paleatum, deinde citrinus, post flauus, deinde rufus, postea citrangulatis, & post igneus, postea vero croceus, quem vocant rubeum clarum. Et omnes, qui sunt post citrinum caliditatem significant, sed tamen secundum gradus suos diuersificantur, & accidunt quandoque propter vehementes motus, vel propter dolores, aut propter famem, vel aquæ abstinentiam. Post prædictos autem sunt rubedinis gradus, vt rufeus, & obscurus, & puluerulentus, omnesque sanguinis dominium significant. In omnibus autem in quibus est color auripigmenti, attinet significatio coleræ rubeæ dominio. Igneus quidem magis calorem significat, quàm rubeus, & puluerulentus, sicut colera in se calidior est, quàm sanguis. In ægritudinibus acutis incedentibus vrinæ color trahit ad auripigmenti colorem, & igneitatem. Quòd si fuerit ibi tenuitas, aliquam maturitatis dispositionem significat, si vero citrinitas fortior vsque ad terminum igneitatis peruenerit, calorem incessanter cessisse significat. Post hoc sunt gradus viriditatis, qui omnes frigiditatem significant, præter eam quæ succo porri, vel æris erugini similatur, hæ namque vehemens incendium designant. Quæ vero colorem ireos prætendit, vehementem frigiditatem secundum plurimum ostendit. Dicunt autem quidam quòd significat venenum in potu haustum, & si quidem hipostasis in eo fuerit spes erit, si autē timetur ei. Graduum vero nigri coloris, alius est qui ad nigredinem tendit, secundum viam crocietatis, sicut est in hicteritia, & significat coleræ rubeæ spissitudinem, & eius adustionē, & coleram nigram, quæ accidit ex colera rubea. Alius est, qui ex fusco prouenit ad nigredinem, & significat coleram nigrā. Alius etiam qui ex viriditate, & coleræ indico simili prouenit, & significat coleram nigram puram. Ad summam autem vrina nigra significat, aut vehemens incendium, aut forte frigus, aut mortem, aut caloris naturalis superationem, aut etysim, & expulsionem naturæ, qua scilicet ipsa coleræ nigræ superfluitates expellit, sicut accidit in fine quartanarum, & quando splenis ægritudines resoluuntur, & dolores dorsi atque matricis. Vrina vero alba dupliciter dicitur. Aut quæ tenuis est, & translucens vt crystallum clarum, vulgus enim id, quod translucens vt crystallum clarum, vulgus enim id, quod translucens est, album vocat. Aut quæ pro certo est alba, cuius color disgregatiuus est visus, sicut lac & pergamenum, & ista quidem non translucet, vt visus in ea penetret, translucentia namque pro certo non est nisi omnium colorum priuatio. Itaque translucens albedo significat frigiditatem omnino, & aufert digestionis fiduciam. Quæ si cum crossitudine fuerit, flegma. s. significabit. Alba uero pro certo non est nisi cum crossitudine, huius quidem alia est cuius albedo similis est albulæ, vel albumini, & significat flegmatis liquefactionem. Alia similis est albedini, quæ est in fungo cum tenuitate, & sanie, & significat exitu ras vlcerosas, in instrumentis vrinæ. Et si quando fuerit absque sanie, hoc erit propter superationem materiæ crudæ non maturæ. Quandoque autem est cum lapide vesicæ. Alia vero sperma ti assimilatur, & hoc est quando flegmaticorum apostematum adest erysis, & laxitas iniectionum, & ægritudinum, quæ accidit ex flegmate vitreo. Cum autem spermati similis est, & nō est secundum modum crysis, est propter apostemata flegmatica, immo cum in primis euenerit, apoplexiam aut paralysim pronosticabit. Cum autem in omnibus horis febris alba fuerit vrina, cito conuertetur in quartanam. Plumbina quidem sinc hipostasi valde mala est. Lactea quoque in acutis ægritudinibus est perniciosa.

Adhuc de eodem. Cap. CLXXII.

POssibile quidem est, vt vrina sit alba, complexio vero calida sit, & colerica: aut vrina rubea, & complexio frigida flegmatica. Colera namque rubea cum ab vrinæ viam declinat, & non admiscetur ei, remanet vrina alba. Vrina igitur alba consideranda est, quia si fuerit humor illius multus atque limosus, & eius sedimen multum ac crossum, eiusque substantia cum hoc ad crossitudinem trahit, albedo ex frigiditate flegmatis existit. Cum autem non limosa clara fuerit, nec eius sedimen multum, nec perula, & albedo ad fuscitatem traxerit, colera rubea est occultata. Porro si in ægritudine acuta, vrina fuerit alba, fuerintque in ea significationes salutis, ex quibus non timetur frenesis, & similia, sciendum est quia colera rubea declinauit ad aliud cannale, & ad intestina, & accidet ægro constrictio. Causa vero propter quam vrina rubea est in ægritudinibus frigidis, est aut fortitudo doloris, qui coleram rubeam resoluit, sicut in colica frigida accidit, aut opilatio facta ex superatione flegmatis in caunali, quod est inter fel, & intestina, quapropter fel ad intestina naturaliter non descendit vt solebat, sed vrinæ societas est ei necessaria cum qua egreditur, sicut accidit in colica frigida. Aut debilitas epatis, & defectus virtutis eius, quæ inter aquositatem, & sanguinem non potest facere separationem, sicut accidit in hidropisi frigida, & in ægritudinibus debilitatis epatis, secundum plurimum, quia propter eas vrina similis est lotura carnis recentis. Aut est constrictio quam opilationes fecerunt, vnde mutatur color flegmatis in venis, propter aliquam putrefactionem, quæ ei accidit, & huius signum est, quod aquositas vrinæ, & sedimen ipsius sunt secundum modum, quem diximus, eiusque tinctura debilis est non limosa. Coleræ namque rubeæ tinctura, limosa est.

De Significatione substantiæ, & odoris. Cap. CLXXIII.

RAzi vbi supra. Vrinæ substantia, aquæ subtilis similis, innuit digestiuæ debilitatem, spissa vero quasi liquoris crossi, qui continetur in felle, significat digestiuæ superfluitatem, & humoris in corpore diminutionem. Inter eas autem mediocris existens, digestiuæ significat bonitatem, & epatis humorumque, qui continentur in venis temperatam dispositionem. Perturbata vero significat humorum in venis crudi tatem, & indigestionem cum caliditate, quæ in eis operatur perturbationem. Vrina turbida cum cito diuiditur, & crossicies, quæ in ea ad fundum descendit, magis propinqua est maturitatis significationi, secundum suæ diuisionis velocitatem. Vrina arenosa, vel turbida, lapidem in renibus, aut in vesica significat, epatis quoque debilitatem quandoque portendit. Cū autem

autem æger parum sanguinem minxerit, aliquam ex venis, quæ sunt in renibus fissam ostendit: Vrina pinguis, oleo similis, cum ethica prouenit. Vrina quoque multam habens pinguedinem in superficie, significat quòd adeps renum liquari incipit. Vrina tenuis, & alba, in acuta febre, si multis diebus talis permanserit, amentiam ægro superuenturam ostendit. Vrina cum post febris remotionem tincta remanserit, in epate calesactio, vel apostema erit. Vrina sordida, cuius color est quasi musti, vel aquæ ciceris multum cocti, est habentium apostema antiqua in interioribus, & non acuta. Odor ab vrina procedens, similis ei, qui a re acuta, & fetida dissoluitur, maturitatis indicat superfluitatem. qui quandoque sentitur in acutis febribus, & in epatis apostemate, vel eas portendit futuras. Vrina vero penitus odore carens, in vltimitate cruditatis existit, & tarditate digestiuæ. Quæ vero in medio inuenitur, digestionis æqualitatem designat.

De Signis apparentibus in superficie, vel in medio, vel in fundo. *Cap.* CLXXIIII.

AB eo quoque quod inferius descendit, vel quod superius eleuatur, aut quod in medio pendet, sumuntur digestionis, quæ fit in venis, significationes, huius autem rei substantia similis est distillationi, quæ fit in aqua rosata. Et in his quidē quæ descendunt inferius, melius iudicatur id, quod est album & leue & in fundo vasis residet, cuius quoque dispositio talis in diebus ægritudinis continue permanet. Bonum quoque descendens, quale est hoc, quod prædiximus, est id quod cū meliori ex coloribus (hic est citrinus) & meliori ex substantiis, quæ scilicet est inter subtilitatem, & spissitudinem mediocris apparet, & cum odore cæteris meliore, hoc est, qui nec multū fœtet, nec omnino priuatur odore. Vrina quoque in qua hæc apparent omnibus aliis melior iudicatur: significat enim digestionis perfectionem; & ab ægritudinis malitia securitatem. Hoc autem descendens in bonitate, sequitur id, quod in medio vase pendet, cum secundum hunc modum reperitur, post quod etiā illud quod in superficie natat consistit. Color autem qui attenditur in descendente, melior est albus, cum formæ longitudine. Post hoc autem est rubeus, significat enim salutem cum ægritudinis prolixitate, glaucus vero deterior est. Eoque viridis peior. Et hoc quoque niger deterior.

De Hipostasi. *Cap.* CLXXV.

REerum autem, quæ multotiens apparent in vrina, prima est hipostasis, & est eius quod apparet in ampullis aquæ rosatæ similis. In huius nanque colore videntur radiositas, & paruitas, & raritas, & claritas, ac pulchritudo quæ in exteris non inueniuntur, cumque mouetur, tota cum vrina miscetur. Aqua tamen vrina non turbatur, ipsa quoque non cito descendit inferius, plerumque quod etiam non descendit, hoc est superfluitas in venis existens. Secunda est superfluitas rubida, cuius color est albus, & est sæpe liquefacto similis. Tertia est pus, quod quandoque diuisum est, ex quo cum mouetur vrina turbatur sursum aura, & eleuantur frustula, deinde vero descendit inferius. Quarta est arenosa, cuius duæ sunt species. Vna lima, quæ limaturæ auri similatur, licet minutior sit, & hæc a renibus egreditur. Alia vero colorem habet quasi terræ vel luti, & hæc a vesica egreditur. Quinta vero pilis non multum albis assimilatur, quæ cum a renibus egrediatur nullum aliud malum portendit, nisi humores crudos abundare in corpore, cui medicamina diuretica conferunt. Sexta est in qua frustulorum carnis similitudines apparent, quæ ex renibus egrediuntur, si dolor in renibus fuerit. Si vero cum acuta febre appareat, febrem corpori valde nocere demonstrat. Cum ethica vero si fuerit, solidorum indicat liquefactionem, & dolorem peruenisse iam ad membrorum carnem. Septima lentium excorticatarum, assimilatur frustulis, significans in epate superfluitatem caloris. Octaua similis furfuri est, quæ propter ægritudinem vesicæ sæpius contingit, sed tunc colorem extraneum non habet. Quandoque vero cum febre acuta prouenit, eiusque color extraneus, & a maturitate valde remotus, mortem portendit. Auicenna vbi supra. Conuenientia medicorum, in vsu nominis hipostasis, & sediminis iam recessit a via cognita. Dicunt enim hipostasim, aut sedimen, non illud tantum quod inferius descendit, sed omnem substantiam, quæ spissioris essentiæ, quam aquositas existit, & est ab ea diuisa, siue sit suspēsa, siue sit supra. Cognoscitur autem hipostasis multipliciter, scilicet ex sui substantia, & quantitate, & qualitate, & suarum partium situ, ex loco quoque sui, & tempore, & permixtionis sui qualitate.

De Diuersitate vrinarum secundum ætates, & sexus. *Cap.* CLXXVI.

VRinæ puerorum significatio parua est, præcipueque infantium, eo quòd lacte vtantur, & quòd materia tingens in eis est quiescens ac submersa. In eorum quoque natura diuersitas existit ex debilitate, & multa dormitione, quod maturitatis significationem peruertat. Infantium igitur vrinæ trahūt ad lactis proprietatem, propter nutrimentum eorum, & propter complexionis humiditatem. Ideoque declinant ad albedinem. Puerorum autem vrinæ spissiores sunt, & crossiores, quā iuuenum, ac turbidiores. Vrinæ iuuenum ad ignis formam tēdunt, & ad substantiæ mediocritatem, vrinæ vero senum ad albedinem, & subtilitatem. Quandoque tamen crossæ sunt, secūdum superfluitates in eis existentes, quorum euacuatio multiplicatur. Porro decrepitorum vrinæ maioris albedinis sunt, & tenuitatis. Quandoque tamen præd&a ex causa crossicies accidit eis, sed raro. Cumque fuerit vrina vehementer crossa, apti erunt vt eis accidat lapis. Vrinæ vero mulierum semper maioris crossiciei sunt, & albedinis, minorisque pulchritudinis quàm virorum. Et hoc quidem propter debilitatem digestiuæ earum & propter multitudinem superfluitatum, & amplitudinem cannalium. Præterea masculorum vrinæ commotæ turbātur, & earum turbatio declinat ad superiora. Vrinæ vero mulierum fere non turbidantur ex motione propter paucam sui separationem, & habent secundum plurimum supra summitatē suam spumam rotundam. Quòd si turbidæ fuerint, earum turbidatio pauca erit. Vrinæ prægnantium claræ sunt, & super earum superficiem est nebula, & ad colorem aquæ ciceris quandoque trahunt.

LIBER XIIII.

De Signis, & causis particularibus ægritudinum. *Cap.* I.

HAli sermone. 8 Dicto de signis vniuersalibus ægritudinum, restat dicendum de signis particularibus, vel propriis singulorum membrorū. Est autem morbi diffinitio nocumentū actionis sensibile. Nam corporum, quæ morbis parata sunt actiones, adhuc in habitudine sua naturali supersunt, nisi quòd alteratione quadā immutatæ sunt, aut in quantitate, vt si ciborum appetitus augeatur, uel minoretur, vel si digestio modum quantitatis ciborum excedat, aut ab ea minuatur, aut in qualitate, vt si ciborum appetitus immutetur scilicet in dulcorem, vel aciditatem, aut in tempore, vt si hora consuetudinis appetitus anticipetur, aut differatur. Hæc igitur signa, nec plenum morbum, nec perfectam sanitatem significant. Morborum autem quidam fiunt in ea membrorum parte, quæ sensui patet, & horum significatio facilior est. Quidam autem in interioribus, & absconditis partibus, & horum significatio difficilior. De his qui sensu patent primo tractabimus, quia discentibus est oportunius incipere a sensibus. Horum autem quidam & exterioribus, & interioribus corporis communes sunt, vt febrea, & apostemata. Quidam vero superficiei tantum. Et horum alij ab interioribus causis proueniunt, aut ab exterioribus. Iterum qui ab exterioribus, aut accidunt a corporibus inanimatis, vt a lapidibus, & huiusmodi, aut ab animatis, vt a percussione scorpij, vel morsura, vel punctura. Idem in sermone. 6. Continuationis separationum causa, quæ fit ab exterioribus, aut est aliquid incidens, vt ensis, aut disrumpens, & desiccans, vt motus fortis, aut incendens, vt ignis, & medicamen adurens, aut aliquid allidens, vt lapis aut distendens, vt funis. Quæ vero ab interiorib. sunt exterioribus assimilantur, aut enim est chimus crossus illidēs, sicut ab exteriorib. lapis, aut ventositas crossa distēdens, quemadmodum, & funis, aut calidus ac putridus humor incendens, sicut & ignis.

De Febre, & corporibus ad febrem dispositis. *Cap.* II.

FEbris est morbus ex mala complexione calida communis omni corpori. Ideoque diffinitur esse calor extranaturalis a corde procedens, & per arterias ad omnes corporis partes missus, eiusque nocens actionibus. Isidorus vbi supra.

supra. Febris a feruore dicta est. Est enim abundantia caloris. Phisicus. Febris est calor innaturalis naturæ supergrediens cursum, a corde procedens in arterias, suoque lædens effectu. Auicenna enim canone. 4. Febris est calor extraneus in corde accensus, & procedens ab eo mediantibus spiritu, & sanguine, & per arterias in totum corpus, cuius inflammatio naturalibus operationibus nocet. Corpora vehementius ad febres præparata (sicut quidam dixerunt) sunt corpora calida, & humida, proprieque cum humiditas caliditate fortior est. Et ista quidẽ sunt fœtidi sudoris, & vrinæ, & egestionis. Corpora quoque calida, & sicca præparata sunt ad febres calidas, & incipiunt effimeræ prius, deinde festinant ad putredinem, & adustionẽ. Quandoque vero cadere faciunt in ethicam, & sequuntur ea ambo, quæ æquantur in siccitate, & humiditate, dominaturq; caliditas, & accidit febris vaporis calidi, deinde permutatur ad febrem amoris, postea corpora illa in quibus æquantur calor, & frigus, & multiplicatur humiditas. Istis quidem febres putredinis accidunt secundum plurimum incipientes. Corpora vero frigida, & humida, vel frigida, & sicca, longinquiora sunt a febribus, & proprie ab effimera. Senibus autem parum accidit febris valde accensa, propter frigus complexionis, & paucitatem carnis eorum.

De Horis febrium. Cap. III.

HOræ vero febrium, sicut & reliquarum ægritudinum sunt principium, & augmentum, & status vltimus, & declinatio. Principium quidem est ex hora qua calor innatus prouocatur a materia in membro submersa, tam diu donec non appareat maturationi, aut diuersitati eius contrariæ maturationi vestigium. Sed quandoque principium occultatur, sicut in synoche, & apoplexia, & epilensia. Augmentum est hora in qua manifeste mouetur innata caliditas ad resistendum materiæ, & apparent signa digestionis aut signa digestioni contraria. Porro status est hora pugnæ, scilicet in qua vehemens pugna fit inter naturam & materiam, appareteque victoria vnius earum super aliam. Huius spacium in habentibus paroxismos acutos est paroxismus vnus ter, & non cognoscitur nisi per illũ, qui sequitur ipsum: aut duo paroxismi, & cognoscitur in tertio eius. Declinatio vero est hora, in qua calor innatus iam materiæ dominatur, ac vincit eam, & separat congregationem eius, scilicet rei post rem, & tunc alleuiatur occulte caliditas, & expellitur ad extremitates, donec resoluitur, & multoties incrossatur. Diuersificatur autem status ægritudinum. nam valde acutarum longinquior status est, vsque ad quatuor dies, & febres effimeræ sunt de hac summa. Verumtamẽ non numerantur acutæ, quia non sunt de ægritudinibus habẽtibus timorem. Et sequuntur eas febres acutæ, & sunt illæ quarum status peruenit ad 14. dies, & quod est supra illud. Et plures quidem febrium complent principium, & augmentum, & statum in paroxismo vno, alium quoque paroxismum faciunt declinando, præterea quarundam febrium prolongatur augmentum, & quarundam declinatio.

De Cognitione horarum vniuersalium, & particularium. Cap. IIII.

COgnitio quidem horarum ægritudinum vniuersalium, aliquando est ex specie ægritudinis. Nam spasmus siccus, & epilensia, & apoplexia, & squinantia sunt ex acutis valde, tertiana vero pura, & causon, ex acutis non valde. Porro quartana, & paralisis de macronoxiis; quandoque vero fit ex motu ægritudinis. Nam si paroxismi breues sunt, significant, quòd status propinquus est, sicut est tertiana pura. Tempus enim paroxismorum eius est ex tribus horis, vsque ad quatuordecim. Si vero prolixi sunt significant, quòd materia crossa est, & status longinquus, sicut in tertiana non pura. Et si nõ fuerint illic paroxismi, immo materia eius fuerit acuta, sicut synochi, tunc ægritudo erit acuta. Et si fuerint signa eius signa frigidæ crossæ, aut decliuis ad crossitudinem, tunc ægritudo erit non acuta. Et si remanserit cum dispositione sua, tunc ægritudo non erit illius acuitatis. Et quandoque etiam est ex virtute cui velociter aduenit debilitas, quare est ægritudo acuta, quandoque etiam est ex ætate, vel tempore. Nam in tempore calido, & ætate calida, status ægritudinum festinat, in frigidis autem tardat, & similiter est dispositio regionum. Et ex pulsu, nam si est velox frequens, magnus, ægritudo est ad acuitatem decliuis, & si non, tunc non est acuta. Et ex rigore, nam si est prolixi spacii, tunc ægritudo est decliuis ad prolixitatem. Et si breuis est spacii tunc ad acuitatem tendit. Et quando nullo modo est rigor, tunc abbreuiatur eius extensio. Quandoque autem est ex parte horarum paroxismorum, nam si procedant secundum antecessionem superfluentem, ita vt vnus antecedat superfluitatem alterius, tendens ad additionem, tunc ęgritudo erit in augmento. Si vero iam steterit antecessio superfluitatis, tunc est ęgritudo in statu seruans horam vnam. Si autem postponitur, tunc ægritudo est in declinatione. Denique cognoscitur horarum dispositio ex augmento accidentium febris in statione, ac declinatione eorum, ex additione paroxismorum eius in longitudine, vel ex abbreuiatione ipsorũ. Quandoque etiam ex dispositione euacuationum, vt sudoris ac fluxus ventris; nam cum accidit in paroxismo aliquo sudor aut ventris fluxus, & paroxismus secundus, qui est post ipsum est in similitudine vehementię primi, & fortitudine eius, aut supra ipsam, tunc euacuatio eius est propter multitudinem, non propter fortitudinem, & ægritudo iudicatur longa. Et quandoque ex parte digestionis, & contrarii digestionis. Verbi gratia. Quando apparet sputum cum digestione aliqua, aut vrina in qua est nubes aliqua, tunc est principium augmenti, deinde quando multiplicatur illud, apparet aut contrarium eius, tunc est status. Et iterum quando apparet digestio, aut contrarium eius velociter ex sputo aut nube, tunc scias, quòd status est propinquus. Et si tardatur tunc scias, quòd status est longinquus. Cognitio vero particularium horarum hæc est, Hora principii paroxismi est illa in qua coarctatur pulsus, & calor extremitatum fit plumbeus, & infrigidantur extrema, proprieque extremitas auris, & nasi, vsque ad horam in qua sentitur sparsio caliditatis. Et quandoque principio associatur alteratio coloris, & pigricia, & angustia, & tarditas motuum, & profunditas somni, & mollificatio palpebrarum, & grauitas sermonis, & horripilatio inter scapulas, & in dorso, & quandoque fortis rigor, quandoque vero saliuæ cursus, & saltus temporum, & tinnitus aurium, & sternutatio, vel commotio membrorum. Et vehementius quidem debilitatur virtus, propter debilitatem, quæ est in principio aut statu. Et horæ augmenti medietas prima est hora in qua pulsus incipit apparere, & magnificari, & velox fieri, spargiturque calor in toto corpore secundum æqualitatem. Altera vero medietas est hora in qua non cessat hæc caliditas sparsa cum ęqualitate augmenti. Hora vero status est illa in qua remanent caliditas sparsa cum æqualitate, & accidẽtia cum dispositione sua, fitque pulsus maior, quam vnquam fuerit, & velocior ac frequentior. Hora porro declinationis est illa, in qua incipit ægritudo diminui, pulsusque temperari, & æquari. Deinde vero illa in qua sudare corpus incipit, & ad eradicationem perducit. Multoties quidem apud mortem accidit dispositio, quæ est sicut declinatio, quasi iam æger euaserit. Sed oportet vt pulsus cognoscatur, vt magnificetur, aut fortis efficiatur. Scias etiam, quòd ægritudo prolongatur, aut propter materiæ multitudinem, aut propter eius crossiciem, aut propter frigus eiusdem. Ad hoc etiam iuuant quandoque tempus frigidum, & regio frigida, & ætas frigida, & debilitas innati caloris, & soliditas corporis.

De Speciebus febrium, & causis earum. Cap. V.

DIuiditur autem febris in ægritudinalem, & accidentalẽ. Ægritudinalis est illa inter quam, & causam suam, quæ non est ægritudo, non est medium, vt febris putredinis. Non enim putredo in seipsa est ægritudo, sed causa ęgritudinis, id est febris absque medio. Accidentalis est; quæ ex alia ęgritudine dependet, vt febris apostematis, & opilationis. Apostema nanque in seipso est ægritudo, cui febris accidit, ipsumque sequitur, & eo existente existit. Primo igitur de ęgritudinalibus dicamus, quoniam omnium, quæ sunt in hominis corpore tria sunt genera, scilicet membra, humores, ac spiritus continentia, & humiditas ipsa recondita, & spiritus, ac vapores effusi. Membra quidem parietibus balnei, humiditas autem aquæ, spiritus aeri eiusdem comparantur. Itaque si accendatur febris in mẽbris radicalibus, accensione prima, sicut accendit adustio, verbi gratia, vt in parietibus balnei, aut per follem ferrarii, vel per ollam coci, tunc illud genus febris ethica nominatur. Si vero accendatur primo in humoribus, & deinde accendatur ex eis in membris, sicut cum aqua calida in balneum effunditur, lateres eius causa illius accenduntur, tunc illud genus febris humoris appellatur. Porro si accendatur prius in spiritibus, & vaporibus, & inde accendatur in membris, & humoribus, sicut accidit, vt ignis aerem balnei calefaciat, indeque ad aquam, & ad parietes balnei perueniat, tunc illud genus febris effimera vocatur, hæc enim in re subtili accenditur, quæ cum velocitate resoluitur, raroque diem cũ nocte sua pertransit, nisi ad aliud

genus

genus febrium conuertatur. Actor. Ob hoc itaque febrium tria sunt genera, quia non apparent nisi in materia. Materiæ vero corporis sunt tres, scilicet spiritus, humores, & membra spiritualia. Si ergo calor extranaturalis infixus, & impressus harum alicui fuerit, calorem naturalem in igneum mutat, & calefacit cor, atque a corde per arterias, quas & calefacit, ad omnes partes corporis mittitur, ac per eas dispergitur, sicque febris æstuat. Auicenna vbi supra. Hæc est diuisio febrium, quasi per differentias, alio quoque modo diuiduntur. Nam aliæ sunt acutæ, aliæ vero non, aliæ chronicæ, aliæ nocturnæ, aliæ diurnæ, & de eis sunt salubres recte, & de eis sunt habentes accidentia horribilia, aliæ vicissim dimittentes, aliæ inseparabiles. Inseparabilium autem aliæ quibus sunt quietes, & remissiones, aliæ quibus intensiones, aliæ aliis fortiores, aliæ sunt sibi similes, aliæ frigidæ rigorem aut horripilationem habentes, aliæ quoque simplices, aliæ compositæ.

De Effimera, & causis, & signis eius. Cap. VI.

HAli vbi supra. Effimera febris est illa, quæ permanet in corpore vigintiquatuor horis, & quandoque peruenit vsque ad 48. vel. 72. Hæc fit ex causis manifestis quatuor modis. Primum genus est ex his, quæ ab exterioribus corpori occurrunt, eo quod aut illud calefaciunt siue actualiter, vt æstus solis, ardor ignis, aer balnei: siue potentialiter vt balneum aquarum aluminis, vel sulphuris: aut poros eius spissant, siue actualiter, vt aqua frigida, quæ superfluitates fumosas in corporis interiora recludit: aut potentialiter, vt aquæ lauacri aluminosæ. Secundum est ex his, quæ ad interiora mittuntur, vt sunt cibi, & medicamina. Tertium est ex motu immoderato, aut corporis, vt exercitio laborioso, aut animæ, sicut ira, tristitia, cura. Quartum est ex passionibus, quæ fiunt in membris manifestis, ex peracutis causis, vt est apostema calidum, quod fit in inguinibus ex pedum vulneribus, vnde calor ad vicina membra profertur, atque ab eis ad alia vsque ad cor; & inde per arterias ad omnia corporis membra transmittitur. Auicenna vbi supra. Febris effimera multas habet species, omnium autem specierum effimeræ sunt causæ primitiuæ calefacientes essentialiter, aut per accidens de summa occurrentium assumptorum. s. io cibo, & potu, & passionum corporearum, & animalium, & ex doloribus, & apostematibus apparentibus. Et sunt de eis ex opilationibus, quarum causa non est primitiua, & non proueniunt causæ earum cum vehementia sua ad hoc, vt pertranseat illud, quod inflammat spiritum, alioquin in ethicam cadere facerent, vel in aliam speciem febrium humorum. Causæ namque primitiuæ plerumque mouent antecedentes, quæ si mouerint eas ad putredinem erũt putredinis febres, febris ista secundum plurimum in vno die recedit, raroque tertium diem pertransit, alioquin ęstimatur permutari. Et intentio quidem permutationis est, quòd retentio caliditatis pertransit spiritũ, aut ad corpus, aut ad humorem. Razi in lib. diuisionis ægritudinum. Ex signis effimeræ sunt, quòd ipsa accedit ab alteratione eueniente, sicut vigiliis aut laboribus superfluis, aut famæ, vel siti vehementi, aut aeris calore vel frigiditate, aut casu, vel percussione aut aliquo huiusmodi, nec alteratur ex ea multũ vrinæ color, nec pulsus velox est aut frequens vehementer, nec lingua vehementis asperitatis, & siccitatis. Idem in Almansore. 8o. parte. Effimera semel tantum inuadit, cuius propria significatio est, quòd nec cum tremore, nec cum horripilatione incedit, & quòd eam aliqua præter naturam causa præcedit, ut multus calor, aut ira, vel solicitudo, vini puri vel multi potatio, ciborum crassorum repletio, vel aliquid huiusmodi, Vrina quoque in hac ægritudine nec in colore, nec in substantia, nec in odore multum ab eo, quod consueuerat mutatur. Calor etiã cum corpus ægri tangitur, nec multus, nec pungitiuus sentitur, febris hæc non multum mala est. Quandoque tamen cum in huius curatione error contingit, in alias febres malas transit. Cum autem minui incipit ægritudo, sudoris prouenit multitudo, vel saltem humectatio, & resudatio, postea vero perfectè sudatur.

De Febribus humoris, siue putridis. Cap. VII.

HAli vbi supra. Putridæ febres ex quatuor humorum putredine fiunt, humores enim si putruerint incalescunt. Indeque membrum illud calefit, in quo putrefactio fit, ab eo vnoque membrum illi contiguum, sicque membra calefiunt hæc post illa, donec perueniatur ad cor, a quo procedit ad arterias, & in omne corpus per illas. Putrescunt autem humores. v. de causis, quæ sunt humoris multa quantitas, eiusque crassicies, & eius viscositas. Opilatio quoque quæ ab eo fit, & anhelitus priuatio, quæ ex ipsa opilatione contingit, humor namque si priuetur anhelitu putrescit, sicut fieri videmus in exteriori humiditate quando priuatur ære. Auicenna. vbi supra. Putredo quidem accidit, aut propter malum cibum, quando præparatus est vt putrefiat illud, quod ab eo generatur propter substantiæ suæ malitiam, aut quia velociter recipit corruptionem, quamuis sit bonæ substantiæ, sicut lac, aut quia res aquosa est, & mali nutrimenti, cuius aquositatem recipit sanguis, vt est illud quod generatur a fructibus tardis humidis valde, aut ex illis, quæ non conuertuntur ad sanguinem bonum. Imo remanet humor malus frigidus, quem abhorret calor innatus, eique succedit extraneus, vt est ille qui generatur ex cucumere, ac citrolo, ac piris, & similibus, aut etiam propter malitiam artificii eius, aut horam, aut ordinem ipsius, aut propter opilationem prohibentem respirationem, & euentationẽ, aut propter complexionem corporis malam, quando non potest digestionem facere bonam, Virtutes siquidem non operãtur in cibo, & humores propter priuationem respirationis, & ob hoc dimittunt eum crudum. Et huiusmodi quidem complexio, aut generat humorem malum, aut corrumpit illud, qđ generat propter abbreuiationem suam in digestione, quia mouet eam motu pigro, aut etiam propter dispositiones extrinsecas, ex aeribus malis, vt est aer pestilentiæ, vel lacunarum, & quandoque congregatur ex eis numerus rerum plurimus. Et plurimum autem causarum putredinis est, aut propter multitudinem humoris, aut propter suam crassiciem, aut propter sui viscositatem.

De Speciebus earum. Cap. VIII.

HVmor itaque recipiens putredinem, aut est sanguis talis vt euaporet ab eo vapor subtilis, aut flegma tale vnde procedat vapor spissus, aut colera talis, vt egrediatur ab eo vapor fumosus, valde subtilis, aut melancolia talis, vt euaporet ab ea vapor fumosus, spissus, puluerulentus, Putredo quidem coleræ facit tertianam. Putredo sanguinis continuam, Putredo melancoliæ quartanam, & quæ cursum eius sequuntur. Putredo flegmatis, vt multum quotidianam, & quæ cursum eius imitatur. Hali vbi supra. Febrium putredinis species sunt plures, aliæ namque sunt simplices, aliæ vero compositę. Simplicium autem, quæ & purę sunt, quatuor sunt species, ex humorum numero. Prima est febris continua, quam synochum dicunt, hæc ex putredine sanguinis fit, & est molesta, quoniã ægrotus in ea non quiescit, Secunda est tertiana ex putredine coleræ rubeę. Et hæc est salubris, quia diem vnum habet quietis, eius autem accessio breuis est, quoniam ex quo mouetur subtilis materia citę maturationis est, facilisque dissolutionis. Tertia est quartana ex colerę nigrę putrefactione, hęc quoque salubris est, quia per biduum quiescit, prolixa vero quoniam humor ex quo fit crassus est, & tarde maturitatis, difficilisque dissolutionis. Quarta est quotidiana ex putrido flegmate æstuans. Hæc quidem molesta est, quia singulis diebus accenditur, longa quoque propter humoris crassiciem, & viscositatẽ, ob quam non cito maturatur, nec dissoluitur.

De Subdiuisionibus earundem quatuor specierum. Cap. IX.

HArum itidem quatuor specierum vnaquęque subdiuiditur. Illa si quidem quæ ex sanguine tumultuat tres habet species. Alia namque a principiis vsque ad finem in habitudine vna consistit, & ęqualis dicitur, hęc quidẽ fit, quoniam tantum sanguinis consumitur, quantum & putrescit. Alia vero a principio debilis incipit, nec vsque in finem augeri desinit, tuncque fortis est ac difficillima, & vocatur augmentata, hæc quoque fit cum amplius ex sanguine, quàm finiatur putrescit, Tertia porro in principio difficilis est, & grauis, deinde semper imminuitur, & in fine deficit, hæc appellatur imminuta, tuncque fit quando quod finitur, sanguinis amplius est, quàm quod putrescit. Quę autem ex aliorum trium humorũ putredine sunt, singulę bipartitæ sunt. Alia namque continua est, quæ non diuiditur, alia vero interpolata, quę quibusdam vt dictum est temporibus accenditur. Humores namque, qui sunt intra venas si putrefiant, faciunt febres continuas, Qui vero extra putrefiunt faciunt interpolatas. Ob hoc ergo continua est illa, quæ ex sanguine putrido efficitur, quia sanguis semper in venis ac vasis, idest arteriis includitur: vnde & si etiam pars eius putrescat, in totum diffunditur, eiusque calore totum ęqualiter vritur, nec febris desistit, donec totum, quod putruerat finia-

tinerat finiatur, aut certe mutaretur, aut reformetur. Quæ autem ex aliis humoribus nascitur, ideo quandoque continuatur, quia cum intra vasa & venas humor putruerit, dissolui, & euacuari prohibetur, propter corporis densitatem atque soliditatem. Itaque post accensionis primæ imminutionem supersunt caloris reliquiæ, quæ durant vsque ad secundam, sic & secundæ vsque ad tertiam, ita quòd accensionibus continuitatis efficitur continua febris. Si autem extra vasa, & venas humores putrefiant cum accessionibus, periodicas febres generāt, humor namque qui putrefit non adunatur vno tempore, sed paulatim in locis quibus putrescit, eiusque congregatio inter duas accessiones fit.

Item de causis interpolationis, & continuitatis earum secundum Auicennam. *Cap.* X.

Colera, & flegma, & melancolia quandoque putrefiunt intra, & quandoque extra. Quando quidem putrefiunt extra, & non est alia causa, neque putredo in apostemate intrinseco, quod det cordi putredinem continuam, tunc periodos faciunt, & accidunt quidem, & eradicantur. Flegmatica tamen non eradicatur, quia sunt ibi reliquiæ occultæ. Quādo vero putrefiunt intra, tunc faciunt adherentiam febris assiduæ, & inseparabilis, aliquando tamen est ei vehementia per quam proximus eius cognoscitur, Itaque quandoque putredo est intrinseca dominans super omnes venas, aut super plurimū eius, quod sequitur cor, ex eis non sunt fortitan additiones, & diminutiones apparentes. Quando vero est secundum contrarium illius, apparent manifestæ alterationes. Ob hoc autem febris extrinsecæ putredinis eradicatur & redit, quoniam in tēpore paroxismi putredo materiei superuenit, & eius humiditates finit, ex quibus pendebat caliditas, & resoluuntur & egrediuntur e corpore, quia non sunt in venis retentæ, remanentque cinereitas, & terrestreitas ipsius, quæ non sunt vehiculum febris, & caliditatis. Itaque quando iam non remanet caliditas in humore per putredinem adusto, destruitur febris vsque quo alia vice aggregetur ad locum putredinis, & cum remanserāt in ea reliquiæ caliditatis ex putredine prima, quamuis materia non remaneat, aut propter inuentionem causæ primæ putrefactionis in materia prima, inflammatur in materia secunda secundum seriem putrefactionis. Res enim putredinis reuoluitur secundum inuentionem caliditatis non deficientis, putrefacientis, & resoluentis, ac cineres facientis, & pertranseuntis ad vicinum, donec abscidat terminum, finiatque materiam, nec aliud vicinum inueniat, sed remaneat febris expectans aliam materiam, vt attrahat ad locum suum. Cum autem putredo est intra venas, tunc accidit vt resolutio completa sit difficilis, nec reuoluitur putredo propter continuitatem, quæ est in quibusdam venis cum aliis, & putrescit omnis res, quæ vicina est ei, deinde reuoluitur ad vicinum aliud. Et iterum illud, quod comprehensum est in venis, vehementioris est continuationis ad cor. Deteriores quidem sunt febres inseparabiles, in quibus putredo est intra venas, quā ille quæ eradicantur, in quibus est putredo in toto corpore, aut in partibus corporis. Hali vbi supra. Accidit quoque sanguini extra vasa, venasque putrescere, & febrem continuam generare. Quod tunc fit cum ex ea multa quantitas in aliquo membro congregatur, apostemaque facit, & opilationis causa, quæ accidit ex apostemate, putrescit. Putredinis quoque causa calefit, & apostematicum membrum calefacit, eiusque calor per continuitatem defertur a membris ad membra, per arterias, quæ ad illud membrum porriguntur, donec ad cor veniatur, indeque per arterias in omnia corporis membra mittitur, nec desistit hæc febris, donec apostema maturatum euacuetur. His ergo de causis, aliæ febrium continuæ sunt, aliæ circulares.

De Febre acuta, & continua. *Cap.* XI.

Razi in Almansore. 10. parte. Synochus est febris, quæ asmatica dicitur, hæc quidem sine tremore, & horripilatione accidit, cum calore tamen incipit, & cum ea est in facie, & in oculis, & auribus, naribusque rubedo, & æstuatio, & incendium, forte & inspiratio magna ac spissa. Hanc febrem priusquam accedat, hæc signa præcedunt in corpore, scilicet grauitas, & extensio, pigritiaque, & quasi lassitudo, & in somno superfluitas ac stupor, & in capite grauitas, præcipueque in fronte, & temporibus. Venæ quoque inflantur, & quidem tumidæ videntur, & pruritus in naribus, oculisque sentitur: Accidit autem hęc febris iuuenibus, corpora bonæ habitudinis habentibus, & hoc qui ex carne, & confectionibus, & ex melle multum comedere, multumque bibere consueuerunt. Contingit autem sæpius in hieme, & vere, pulsusque magnus ac spissus in ea sentitur, & vrina rubea ac spissa. Actor. Synochus est febris sanguinea, vt dictum est supra, quæ & continua. Itaque febrium continuarum quatuor sunt species, secundum quatuor genera humorum. Alia enim fit ex sanguine, & dicitur synochus, vel synoche. Alia ex flegmate, & dicitur quotidiana continua. Alia ex colera rubea, & dicitur causon, vel tertiana continua. Alia ex melancolia, & dicitur quartana continua. Auicenna vbi supra. Illa vero, quæ ex putredine sanguinis est continua, inseparabilis, eiusque calor plurimus cum lenitate non in morditatione colericæ, quandoque peruenit ad statū in quatuor diebus. Razi vbi supra. Tertiana quoque, quartana & quotidiana plerumque fortasse non cessant, sed continuæ permanent. In hora tamen accessionis fortiores fiunt, & postea reprimuntur, non tamen ita separantur, vt corpus ab eis omnino liberetur, Accidentia quidem istarum febrium eadem sunt, quæ & prædictarum, excepto, quòd non incipiunt cum tremore, nec est cum eis sudor in toto corpore nisi cū recedūt. Materia tamen earum est etiam materia illarum, sed est in quantitate maior, & in qualitate deterior.

De Febre quotidiana. *Cap.* XII.

Febris quotidiana, quæ & flegmatica dicitur, cum horripilatione, & puro frigore in costis, & extremitatibus incipit. Tempus quoque frigoris in corpore prolixum fit, & vrina calefit. Nec ad ardorem cito sicut tertiana prouenit, Immo etiā cum prolixitate, & labore, & plerumque quidem calefit, & iterum infrigidatur. post hoc iterum calefit. Quod postquam multotiens factum fuerit, manifestatur calor, & æqualis in toto corpore fit. Qui cum incipit per totum corpus spargi, non est fortis, neque purus, & in ægri corpore non est incendium, neque punctio, sicut in tertiana, & causonide, nec sitis est cum ea, nec vehemens inspiratio, & si cum ea vomitus affuerit, aut vētris solutio, humores albi, puteque flegmatici egeruntur, aut cū pauca colera rubea facies etiam aliquantulum in hac febre tumere videtur, & corpus macrescit, & virtus appetitiua deprimitur. Pulsus autem multo minus velox ac spissus, quàm in tertiana inuenitur, & præter hæc est diuersus. Vrina vero alba est, & subtilis, aut rubea, & spissa, ac turbida. Hæc febris quotidie inuadit, in qua tempus molestationis tempore interpolationis prolixius existit. Accidit autem sæpius pueris, mulieribus, & eunuchis, & humida corpora habentibus, eisque qui multum comedunt, & parum euacuantur, & parum exercitantur, in tēporibus quoque & regionibus frigidis, & humidis. *Idem in li. diuisionū.* Febris flegmatica periodica est, cum horripilatione longi temporis, & omni die paroxismum facit, nec vehementer inflammatur quando calefit, & est humiditas in ore vomitusque flegmatis, & cætera, quæ prædicta sunt. Flegmaticæ quoque continuæ sunt eadem omnia signa. nisi quòd horpilatio non est cum ea, sed loco eius in corpore caliditas est addita. Sudor quoque forsasse non est in ea, nisi cum totaliter separatur. Rarum est autem, vt cum sudore separetur, immo plerūque huius febris recessio, flegmaticæ quoque periodicæ, & vtriusque quartanæ, omniumque febrium prolixarum, & tarda tum est absque ery si, sed cum resolutione alicuius rei post aliam. Si autem est aliquando in dispositione, tunc fit cum vomitu ventrisque solutione. Auicenna vbi supra. Flegmatica quidem faciens accessionem omni die leuis caliditatis est, cōparatione ad colericam, longa vero propter materiei viscositatem, & frigus eius multitudinem. Est autem magni timoris, quia parum habet spatium interpolationis, & quietis, & quoniam associatur corruptioni, atque debilitati in ore stomachi.

De Febre tertiana. *Cap.* XIII.

Febris autem, quæ est ex putredine coleræ, motus est tertianus, nisi sit species eius, quæ dicitur adosta, cuius motus est occultus valde, & est sicut inseparabilis conclusa. Tertiana quidem pura est acuta propter materiæ subtilitatem, eiusque caliditas est magna mordicatiua propter coleræ fortitudinem, sed est salutifera, quia colera leuis est super naturam, & quoniam ipsa facit quietem. Tertiana vero non pura longioris est spatii. quàm pura. Et pura quidem non transit. 7. periodos, nisi per errorem, continua vero quandoque consumitur. Item Razi in Almansore. 10. parte. Febris tertianæ principium accidit cum forti tremore, & pauco frigore, sicut pes cū obstupescit, sed non diu perseuerat, sicut in aliis febribus fit, quia

quia corpus cito calefit, & hoc vehementer, plerumque vero ex ea superuenit nausea, & aestuatio, ac vomitus colerae rubeae. Venter etiam quandoque soluitur, & colera rubea egreditur. In huius febris fine, pulsus inuenitur magnus, & velox, ac spissus, sed tamen aequalis. Vrina quoque in colore est ignea, sed secundum substantiam non est spissa, habet tamen odorem malum ex putrefactione. Haec autem febris euenit saepius complexionem calidam, & siccam habentibus, & his qui multum laborem, aut vigilias, aut ieiunium perpessi sunt, aut ex cibis calidis nutrimentum sumpserunt, & vinum forte vetusque biberunt, & si regiones, & tempora in calore distemperata sunt. Haec praeterea febris vltra. 12. horas aegrum non infestat, immo frequenter in paucioribus remouetur paroxismus. Cumque recessionis hora aduenerit, cum sudore remouetur, & pulsus ab ea mundificatur. Causon quoque febris est ex genere tertianae sed ea fortior, & maioris incendii. Vna quidem die validior, & alia minus valida fit, a corpore tamen non separatur, nec horripilatio cum ea accidit, neque sudor, nisi cum recedit. Alia vero tertianae accidentia sunt cum illa, vehementiora tamen ac firmiora, lingua praeterea, & labia citrina fiunt ac nigra, & absque dubio aspera, etiam si febris fuerit valde fortis. Idem in lib. diuisionum. Febris tertianae signa sunt, quòd incipit cum horripilatione similis acus punctura, nec est frigus eius dominans, sed ad calefactionem declinans, eiusque festinat inflammatio, & ideo magnificatur pulsus anhelitus, fitque vehemens inquietudo, & aestus. & sitis, & angustia. Quãdoque etiam accidit alienatio, & colerae vomitus, & egestio. Et haec quidem febris plurimum in quarto periodo stat, & quandoque in eo separatur. Ad plurimum autem vsque ad septimum extenditur, nam quae periodos. 7. pertransit, non est tertiana simplex, & pura, sed composita, in qua flegmatis est commixtio. Tertianae vero inseparabilis, idest continuae signa, sunt omnia signa tertianae, praeter horripilationem, & sudorem, non. n. est cum ea nisi quando est erysis. Caliditas autem, & alienatio vehementiores in ea sunt, & malignior est, & deterior. Quando autem alba, melior est ac lenior. Quando vero citrina, media est in malitia. Differentia inter febrem tertianam continuam, & illam, quae ex sanguine fit, est quòd ista fortior fit in tertio, nec sunt cum ea rubedo superflua, & extensio in corpore, & dispositio similis asmati, & anhelitus constrictio, quae scilicet accidentia sunt in febre sanguinea.

De Febre quartana. Cap. XIIII.

IDem in Almansore. Febris quartana incipit cum tremore adeo vehementi, vt dentes adinuicem constringi faciat, & concuti, nec est talis tremor in aliis febribus. Iuncturae quoque & ossa dolent, & grauitatem habent. Febris haec quando calefit, & accenditur, valde calidior est, quàm flegmatica, non tamen ad calorem tertianae peruenit, nec in ea tanta sitis, nec tanta accensio nec tantus dolor capitis, nec tantum alienationis inuenitur, quantum in tertiana. Pulsus in hac febre ex paruitate, &, debilitate varietate quoque, & tarditate ad mirabilem peruenit dispositionem. Vrina vero alba, & subtilis apparet, aut rubedini attinet, plerumque autem est clara valde, & cruda, aut crossa, & nigra, aut rubea, febris haec post longas febres quarum interpolationes paucae fuerunt saepius contingere consueuit, & in autumno, & in fine aestatis, & siccas habentibus complexiones. Idem in libro diuisionum. Quartanae periodicae signum est horripilatio vehemens ac difficilis, ossium profunditatem contingens. In huius principio valde debilitatur pulsus, & hoc est proprium signum ipsius. Licet enim in omnium etiam aliarum febrium inceptione pulsus minoretur, non tamen sicut in hac, quae plurimum quidem accidit post febres alias, cum earum paroxismi permisceantur. In inceptione vero raro accidit, aut plurimum melancolicis, & habentibus splenes crossos. Huius caliditas est infra tertianae caliditatem, sed in siccitate & asperitate non est infra illam. Quartanae quoque continuae signa sunt eadem, quae periodicae, nisi quia caret horripilatione, & in quatro quidem fortis est, in aliis autem diebus tepescit, sed huius euentus rarus est. Auicenna vbi supra. Quartana porro non acuta est propter frigus materiei, longa vero est propter illud, sed non est in ea timor, quia facit quietem spacio longo, & quia non est talis acuitatis, quam sequantur accidentia vehementia. Quartana quidem, & tertiana assidua, & interpolata consumuntur per vomitum, & solutionem ventris, aut sudorem, aut vrinae prouocationem. Incensiua vero per huiusmodi consumitur, & per fluxum sanguinis narium. Principium quidem prolongatur in tertiana, status in conclusa, & declinatio in incensiua status, & declinatio in continua, & in quotidiana integrae eradicationis.

De Causis varietatis periodorum in febribus interpolatis. Cap. XV.

CAusae vero varietatis periodorum in febribus circularibus sunt tres. Prima est velocitas congregationis humoris, qui putrescit, & eius mora. Secunda est facilitas putrefactionis eiusdem, & difficultas. Tertia est euacuationis eius acceleratio, & mora. Flegma namque febrem excitat, quae singulis diebus accenditur, eo quòd ad putrefactionis locum cito conueniat suae quantitatis in corpore multitudine, & putrefactionis acceleratione, humiditatis causa, euacuationisque mora propter suam viscositatem. Colera vero nigra febrem facit, quae vno die accenditur, & duobus non, eo quòd tarde aduenetur, propter quantitatis suae paucitatem. Difficile vero putrescit propter suam frigiditatem, & siccitatem, celeris aut euacuationis est, quia minime viscosa est. Porro colera rubea febrem generat, quae quiescit die vna, quoniam inter flegma, & colera nigra est media, in habitudinibus quas diximus. Minoris enim quantitatis est, quàm flegma, maioris autem, quã nigra. Flegmate quoque siccior, & nigra humidior, vtraque vero in substantia subtilior. His ergo de causis periodicarum febrium circuitus diuersi videntur.

De Causis abbreuiationis, & prolongationis paroxismorum. Cap. XVI.

HIs etiam eisdem de causis prolixitas accessionum variatur. Quotidiana namque ex maiori parte accessionem extendit horis decem & octo propter flegmatis crossitiem, & viscositatem, quia non cito dissoluitur. Quartana vero ut in pluribus. vigintiquatuor propter humoris crossitiem, & viscositatem, quia non cito putrescit, & cum putruerit non cito dissoluitur, quia lapidis, & ferri similitudinem gerit, in quibus ignis non potest velociter operari. Cumque fuerit in eis operatus, non velociter extinguuntur, aut refrigerantur. Tertiana denique pura, duodecim horas seruet, secundum ampliorem partem, propter humoris aquosi subtilitatem, & viscositatis paucitatem. Vnde & velociter putrescit, & velocius euacuatur per sudorem. Est autem & cuiusque febris tempus accessionis, aliquando quidem longius, aliquando vero minus, tribus de causis. Prima est humoris causa quando crossior est, & viscosior, atque frigidior, erit & febris longior. Quando vero minor est, & subtilior, & calidior, ac minus viscosus, fit febris breuior. Secunda est virtus infirmi, quae si robusta fuerit ad humorem depellendum, ac per sudorem educendum, erit accessio breuior, si vero debilis, accessio quoque prolixior. Tertia est habitudo corporis, nam si corpus rarum fit & porosum, accessio breuior efficitur, quoniam humor facile celeriterque dissoluitur, si vero spissum sit, & constipatum porique stricti, fit accessio longior. Cum autem omnes abbreuiationis causae simul adunantur fit breuissima, cum vero econtrario longissima. Cum igitur accessio breuis est, febricitans ab vna vsque ad aliam quiescit a calore, cum autem prolixior est non mundatur a febre, donec secunda superueniat: nec ei quies inter vtrasque fit, intantum vt huiusmodi febris continue similis sit. Auicenna vbi supra. Periodi febrium prolongantur aliquando propter materiae multitudinem, aut eius viscositatem, aut crossitudinem, aut quietem, aut propter sensus debilitatem, aut propter pororum spissitudinem, ob quam non resoluitur humor. Abbreuiantur etiam quandoque propter praedictorum cõtraria. Item paroxismi quidam tardantur, quia materia pauca est, aut tardi motus ad mineram putredinis propter crossitudinem suam, sicut est materia quartanae. Quidam vero festinant, quia materia multa est, sicut flegma vitreum, ac subtilis sicut colera.

De inordinatione, vel mutatione periodorum, & febre erratica. Cap. XVII.

ILlae quidem febres, quibus paroxismi sunt eradicationis, & temporis, quandoque dimittunt ordinem suum propter

pter diuersitatem materierum, in multitudine, & paucitate, crossitudine quoque & tenuitate, & propter diuersitatem in genere, quia materiæ quædam permutantur, & fiunt de genere materiæ alterius, & quandoque fit ex malicia regiminis ægri, vel propter debilitatem eius, aut propter multitudinem sensus eius. Hali vbi supra. Sciendum quoque quòd periodicarum febrium circumitus semper in ordinatione sui stabilis fit, nec abordiue proposito desistit, quamdiu putridus humor superfuerit, si non ab habitudine sua immutetur, & si non alius humoris species illi misceatur, & circa infirmi regimen non peccatur. Econtra vero, si humor putridus ab habitudine sua in aliam speciem alteretur, vt cum sanguis adustus putrescit, quod in eo subtile est mutatur in coleram rubeam, & quod crossum in nigram. Cum autem alius ei putridus humor miscetur, aut etiam alius humor putrescit, febrem quandoque secundum naturam suam facit. Sed & si æger malo regimine vtatur, hinc in eius corpore mali generantur humores, & iuxta naturam vniuscuiusque varias faciunt febres. His omnibus circuitus febrium ordinatio corrumpitur, vt aut tempus suum festinet, aut alii fiant circuitus, quàm qui fuerunt, & fit in eis diminutio, & augmentum iuxta quantitatem humorum, & actionum ipsorum. Razi in Alman. Sunt autem, & febres quædam cõmixtæ, vel erraticæ, quæ scilicet de quinto in quintum diem, vel de sexto in sextum accidunt, quædam vero mixtæ, quæ cæteros paroxismos non obseruant. Et hæ fiunt aut propter apostema, quod in aliquibus membrorũ fit, præcipueque in renibus, aut quia in quartanam transitus fiet. Idem in libro diuisionum. Raro quidem euenit paroxismus febris quartium pertransiens, & huiusmodi febres omnino fiunt ex humoribus crossis, earumque cura est sicut quartanæ.

De Febribus compositis. Cap. XVIII.

Auicenna vbi supra. Quandoque vero componuntur febres quædam putredinis tali compositione, qua fiant in forma inseparabiles. Verbi gratia: Quando incipit humor putrefieri in loco, eique superuadit putredo, putrefit tota & ab ea consumitur. Deinde vero incipit humor de genere eius, vel non de genere eius putrefieri, & obuiat secundus paroxismus tempori eradicationis primi, deinde res ita continuatur. Præterea componuntur febres putredinis, & aliis modis, qui distinguendi sunt in capitulis suis. Razi vbi supra. Plerumque duæ febres, aut tres ægro superueniunt, quæ & quandoque vnius generis sunt, vt tertiana vel flegmatica cum ethica. Sæpe autem vna ex eis continua, & alia interpolata. Sæpe vero accessionum principia vicinantur, vt in vna hora fiant, & sæpe elongantur. Quapropter ordo periodorum ipsarum confunditur, & accidentia ita commiscentur, vt cognosci non possint vt ab eo, qui cognoscendi species simplicium adeptus est vsum. Ideoque genus febris non solum ex interpolatione sua sciri debet, sed ex propriis accidentibus ipsam concomitantibus. Contingit enim duas tertianas habentem, quotidie pati interpolationem. Vnde si hoc non nisi ex interpolatione cognoscatur, flegmatica esse iudicabitur, cum si secundum hoc regimen adhibitum fuerit, æger necabitur. Vniuersaliter autem curatio febrium compositarum debet esse composita ex curis simplicium. Et commixtio duarum curationum debet fieri secundum commixtionem duarum febrium. Plerumque tamen ad vnam illarum curandam intendere oportet, eo quòd ipsa magis timenda est. Idem in libro diuisionum. Species febrium cõpositarum plures valde sunt, & modi compositionis earum proximi, paroxismos quasi febris simplicis accidere faciunt. Ideo non ex periodis, sed ex accidentibus propriis iudicandæ sunt. Nam ex duarum tertianarum comparatione fit paroxismus omni die, & hic est periodus flegmaticæ. Sed tu cum vides omni die paroxismum cum accidentibus tertianæ, scias quòd tertianæ sunt duæ. Plures autem febres accidentes compositæ sunt illæ, quę fiunt ex colera, & flegmate, & istę prolixę sunt, & malę, quarum signa permixta sunt ex signis tertianę, & quotidianę. Erit igitur in vno die calida propter vehementiam inflammationis, & in alio pigra, & sepulta, debilisque caliditatis, & prolixę eleuationis, quæ nec forsitan nisi cũ labore calefacit, & in ea horripilatio post calefactionem semel aut bis iteratur. Cum hac febre facies inflatur, viscera corrumpuntur, & debilitantur, stomachus & epar infrigidantur.

De Signis vniuersalibus febrium putridarum. Cap. XIX.

Igitur putridæ febris genera sunt inseparabilis, & continua, de quibus sunt tertiana, quartana, & flegmatica, synocha, causon, & composita, & febris apostematum. Hæ sine alteratione corpori ex causis extrinsecis adueniente incipiunt, quæ in ephimera dictæ sunt, & in his omnibus est horripilatio per tremorem, nisi in synocha, & quibusdam febribus apostematum, earumque omnium fortior est caliditas, quàm ephimeræ pulsus etiam, & anhelitus vehementioris alterationis, vnicuique tamen earum propria signa sunt. Auicen. vbi supra. Pulsus enim diuersificãtur, & dispositiones in febribus putredinis secundum diuersitatem earum in generibus suis, & secundum diuersitatem speciei vnius earum in vehementia, & debilitate. In fortitudine quoque accidentium, & debilitate eorum. Quandoque accidit ei durities, aut propter apostema calidum vehementis extensionis. Aut propter apostema calidum in mẽbro duro. Aut propter vehementiam siccitatis. Aut cum dominatur frigus in principiis. Quandoque vero fit lenis propter materiam humidam, lenem, flegmaticam, & sanguineam. Aut propter apostema, quod est in membro leni, sicut est illud qđ est in epate, & peripleumonia, & litargia. Aut propter humositatem cum expectatur, quando vult vt sudet. In principio quidem paroxismorum fit pulsus debilis coarctatus, propter aduẽtum virtutis super materiam, & occupationem eius in mundando, & emendando. Paroxismi quidem qui eradicantur, incipiunt secundum plurimum cum horripilatione aut frigore, vel rigore. Et hoc aut propter frigus humoris, aut propter quod lacertos mordicat humor. Aut propter profundationem caliditatis ad interiora, tendentis ad partem materiei. Aut propter debilitatem virtutis. Aut propter frigus aeris. Resoluuntur autem cum sudore, quia caliditas putrefaciens resoluit humiditatem remanetque cineritas. Cum ergo fit humiditas illa non obsessa in venis, facilis fit eius expulsio per sudorem in poris. Paroxismi vero inseparabiles minuuntur, & non eradicantur per sudorem, nec incipiunt cum frigore, nisi propter debilitatem virtutis. Aut propter profundationem innati caloris, tunc enim extremitates infrigidantur. In quibusdam autem febribus frigus, & horripilatio componuntur, quia materia, quæ putrescit, composita est ex frigido, & mordicatiuo. Hali vbi supra Signa itaque febris putridæ generalia quædam ex accessionũ temporibus sumuntur, vt quòd debiles incipiunt, deinde roborantur, & difficiles fiunt. Cumque quieuerit accessio, caloris reliquiæ corpori supersunt, nec perfecte auferuntur. Quædam autem ex caloris substantia, quòd scilicet earum calor pungẽs est, & inflans, & eius inflatio tanquam ignis flamma. Quædam etiam ex consequentibus febrem, quòd scilicet eas rigor, & horror in principiis sequitur, varietasque pulsus manifestat, & priuatio maturitatis, siue digestionis in vrina, vt scilicet in fundo sit hipostasis alba, & æqua.

De Horripilatione, & rigore. Cap. XX.

Auicenna vbi supra. Horripilatio igitur est dispositio in qua corpus inuenit diuersitatem frigoris, ac punctionis in cute, & lacertis: hanc antecedit pigritia, & fractio, & quasi fractio est materies eius. Rigor autem est, vt membra sua continere non possit ex commotione, & tremore eueniente in eis, & motibus inuoluntariis. Est autem quandoque forte frigus, & non fit rigor fortis, vt in febribus flegmaticis, & quartana. Humor nanque frigidus quietus est, quia iam consueuit membrum in quo est, & quiescit eius passio, nec sentit frigus eius. Cum autem mouetur, & spargitur, propter caliditatem separantem, vel propter aliud, patitur ab eo membrum, quod ei non erat occurrens, & sentit frigus eius, propter causam diuersæ complexionis. Ex causis autem vehementiæ rigoris, est vehementia virtutis expulsiuæ in lacertis. Et quanto rigoris causa viscosior est, tanto rigor vehementior, & sanguis ad interiora submergitur. multotiens quidem accidit a flegmate vitreo sparso in corpore rigor, non perducens ad febrem. Materia siquidem quæ facit lassitudinem rigoris, per suam paucitatem, facit rigorem per suam multitudinem antequam putrefiat. nam si non putrefit, ad febrem non perducit. Et quandoquẽ quidem accidunt frigus, & rigor, propter submersionem caloris in corpore, causa cibi, & eorum, quæ sunt huiusmodi. Itaque rigor, & frigus antecedunt febres, quoniam humor crudus

crudus effunditur, in primis ad lacertos, nocetque frigore suo, per comparationem ad eos, deinde vero cum incipit putrefieri, incipit calefieri. Praeterea rigor antecedit febres propter mordicationem humoris, & fortitudinem expulsiuae virtutis, quae est in lacertis, sicut excutitur homo ex effusione aquae calidae valde super cutem, & proprie cum est salsa. Et forsasse fit nocumentum eius, quod mordicat eam, vt refugiat ad interiora calor innatus, ac dominetur frigus cum mordicatione caloris, quae est apud panniculum regentem interius. Et quandoque rigor accidit, quia calor ad interiora refugit, sicut in apostematibus intrinsecus fit. Quandoque vero rigor, & horripilatio sanitatem significant in febribus inseparabilibus, significant enim, quòd materia expellitur a venis, & egreditur, verum quia non est cum digestione in hora cretica, nec sequitur eam leuitas, significatur, quòd illius quantitatis expulsio non est eo, quòd virtus sit vincens, sed quia materia multa propter suam multitudinem expellitur. De rigore vero iterum est, qui mortem significat, & est ille quem sequitur debilitas virtutis, & casus innati caloris, & siccitas.

De Febre ethica. Cap. XXI.

HAli vbi supra. Febris ethica duplex est. Vna est humiditatis in corpore consumptae, ita vt extenuetur ac desiccetur, calorque naturalis extinguatur. Haec vocatur senectus a simili, quia sicut in senibus calor naturalis extinguitur, & siccitas dominatur. Secunda est ethica, illa scilicet quae est confirmatio caloris extranaturalis in principalibus membris, intantum vt consumatur humiditas corporis. Huius species sunt tres. Prima est in qua desiccatur humiditas parua, quae est in venis paruis, vnicuique membro proprie pertinentibus, calefitque cum his simul humiditas, quae est in terrenis membris ac debilibus, vt est adeps & caro & haec absolute vocatur ethica. Secunda est in qua finitur humiditas, quae est in carne tenera. Incipitque calor in humiditate, quae est in membris consimilibus, quae scilicet humiditas est tanquam ros, & humectatio, ex qua pascuntur membra, & haec vocatur ethica consumptiua. Tertia est in qua hac humiditate consumpta, calor ad humiditatem transit, per quam adinuicem radicalia membra continuantur, & haec prisis, id est consumptio, marcorque vocatur, eo quòd a membris principalibus humiditas consumpta sit, & inde membra eneruata, sicut in plantis cum desiccari incipiunt, eneruatio, & marcor accidit. Fit autem haec febris, aut ex praecedentibus causis, aut ex manifestis. Ex praecedentibus siquidem, vt sunt febres putridae si fuerint adustae, vel si tempus earum prolixius fuerit, & calor in humiditate corporis operatus a membris radicalibus eam consumpserint. Huiusmodi febris In initio sui consumptiua est, sicut ethica nascens ex enutricio, & apostemate calido, quod in pectore nascitur, eiusque calor ex vicinia ad cor proferetur, & eius humiditatem desiccat, & omnium arteriarum, & per hoc etiam membrorum radicalium. Aliquando etiam febris huiusmodi nascitur ex defectu, quem infirmus ex acuto morbo patitur, vnde cor desiccatur primum, & inde fundamenta membrorum originalium. Ex manifestis autem causis fit, vt ex ira, cura, tristitia, labore, vigiliis, abstinentia. Maximeque si contigerit hoc adolescenti, vel iuueni, cuius, scilicet complexio calida est, & tempore aestatis, & regimine calido vtenti. Quae igitur ex huiusmodi causis fit, primo quidem ethica dicitur, & cum augmentatur marcor, & consumptio, ptisis vocatur.

De Cognitione eiusdem. Cap. XXII.

RAzi in Alman. Quidam itaque cum laborem, aut vigilias patiuntur, aut eorum comestio tardatur, aut subtilibus, vel siccis nutriuntur, ad febrem deueniunt. Quapropter ab huiusmodi rebus abstinere debent. Cumque febris eos inuaserit, succurrendum est cito cum his, quae corpus humectant, hoc enim si neglectum fuerit ad ethicam deueniunt. Itaque cum febris tribus diebus, aut amplius permanserit immota, nec calor eius vel ardor fortis fuerit, nec accidentia, quae febres acutas comitari solent affuerint, vt est magnitudo pulsus, & caliditas, & anxietas, ac linguae siccitas, & eius nigredo, ipsa tamen (vt dictum est) sic vno modo sine vlla repressione, vel interpolatione perseuerauerit, praeter etiã hoc lenta, & quasi tepida inuenitur, ethica adesse creditur. Ipsius autem veritas sic experienda est: Eget in diuersis horis comedat, & si semper post cibum inuenerit se a febre magis infestari, ethicam esse procul dubio pronunciandum est. Quòd si cum hoc etiam facies eius rugata iam videatur, & oculi concaui, & caro minuta, cutisque desiccata, ethica iam est in eo confirmata. Haec autem febris in principio sui cura bilis est, cum scilicet nondum ad ptisim peruenerit. Eius autem, qui de ethica in ptisim transit, tempora fortiter dilatantur, & oculi concauantur, naresque subtiliantur, facies quoque tornatilis fit, & aures minorantur, corpusque subtiliatur, & cute nudatur. Cutis faciei frontisque tenditur, collum attenuatur, & epiglotis foras egreditur, vox etiam exilis ac debilis auditur, pulsus quoque subtilis est ac debilis, & virtus omnino destructa videtur. Ossa ratchae, pectinisque manus plerumque apparent, & vngues curuantur. Cumque corpus ad siccitatis, & debilitatis terminum peruenerit, nunquam meliorari poterit. Cum autem alicui cadunt capilli, venterque soluitur, mors propinqua est ei. Isidorus vbi supra. Ptisis est vlceratio, & tumor in pulmonibus, qui iuuenibus facilius euenire solet. Ptisis autem apud Graecos dicta, quòd sit totius corporis consumptio. Isaac vbi supra. Ptisis est consumptio humectationis corporis, & mutatio augmentationis in diminutionem. Nascitur multis modis, vt ex consumptione pulmonis, & haec est vera ptisis. Fitque tribus modis, vel ex humoribus colericis a capite descendentibus, vel flegmaticis, & salsis in substantiam pulmonis descendentibus, & cum vulnerantibus, & putrefacientibus. Secundus modus ex quibusdam passionibus in pulmonis substantia nascentibus. Hoc genus antecedit sanguinis screatus, ex venis aliquorum instrumentorũ spiritus ruptis, vel fissura in pulmone in qua nascuntur vulnera empisia, & ptisis postea. Tertius est modus ex humoribus ad pulmonem, aliunde, quàm a capite venientibus, quod duobus modis contingit. Vel quòd ex mutatione locorum vicinorum, sicut in pleuresi sinanthica. Vel ex non vicinis, vt in epate, corde, & similibus. Qui humores si sint calidi, & acuti, patitur infirmus ruborem in maxillis, strictũram in flatu. Papias. Ptisis est vitium, quod fit ex reumatismo gutturis, aut ex vnae distillatione assidua, & catario, instillantes enim multo tempore pulmones vitiant, & est passio pulmonis periculosa, & maligna valde. Ptisicis autem primo venit febris cum tussicula, & excreationibus variis, & sanguinulentis, vel liuidis, aut purulentis, aut pro qualitate exclusae materiae cum corporis macie, & virium debilitatione, hi si per annum inueterauerint, nec curati fuerint, moriuntur.

De Febre accidentali. Cap. XXIII.

RAzi in Alman. Febris quidem, quae ex percussione vel casu, vel aliquo simili accidit, de genere est ephimerae, Non enim putrida est, nec in se nocumentum aut malitiam habet. Illa vero mala est, quae apostema comitatur, quod alicui membrorum per se innascitur, & est ipsa febris secundum quantitatem apostematis. Itaque illa, quae comitatur apostema, quod est in panniculis cerebri mala est, quia fit ex frenesi. Illa verò, quae accidit propter apostema, quod in gulae partibus oritur, squinantia vocatur. Illa autem, quae cum apostemate pulmonis, & peripleumoniam, nascitur, cum ea tussis accidit, & excreatio spumosa. Cum illa vero, quae fit propter apostema ortum in meri, dolor est cum scapularum grauedine, quae in hora transglutiendi grauior sentitur. Ex illa quoque quae propter apostema stomachi accidit, dolor & incendium prouenit in anterioribus ventris sub amplitudine pectoris, sitis etiam, & appetitinae ablatio. Cum autem in epate apostema generatur, febris fortissima sequitur, sensusque turbatio, & vrinae constrictio. In matrice quoque si fuerit apostema calidum, febris acutissima comitatur, scilicet causon, & turbatio sensuum Omnes autem febres, quae propter apostema generantur, ex apostematis curatione remouendae sunt, quae quandoque minutione fit, aut emplastri suppositione. Febris enim apostema sequitur, quando calidum est, & ardens. Ideoque remouetur cum eius calor sedatur, aut sanies aduratur.

De Apostemate. Cap. XXIIII.

ISido. vbi sup. Apostema a collectione nomẽ accepit. Nã collectiones Graeci apostema vocãt. Empios dicta est ab aposte-

mate intrinsecus vel in latere, vel in stomacho cum dolore, & febribus, & tussi ex abundantibus spumis, & purulentis. Papias. Apostema est constrictus in duriciam tumor cum rubore, & ingenti feruore, ac dolore, non sine pulsu, vel compunctione, cumque deforis in cute nascitur facilius, & sine periculo sanatur, & sine potione natura medicaminis. Cum autem intrinsecus in ipsis viralibus nascitur, non facile cognoscitur, & sanatur, quia nec sine periculo est. Empici autem sunt quibus apostema factum est in pulmone, vel in epate, vel in torace, quod cum crepuerit, & saniauerit per os illud emittunt, vel reiiciunt, & febricitant, ac tussiunt, & sanies putridas excreant, & macrificant. Fiunt empici plurimum ex pleureticis aliquotiens ex ægritudine acuta non bene discutienti, vel ex febribus antiquis vix currentibus, & vsque ad hoc deducentibus. Hali vbi supra. Apostema est erostiscies, & tumor qui membro fit ex abundantia materiæ concauitates eius replentis ac distendentis. Hæc quidem aut ad ipsum defluit ab alio membro, aut generatur in ipso. Materiatum ad membrum a membro fluxus vi causarum adunatione fit, quæ sunt virtus expellens debilitas suscipientis, materiæ multitudo, & eius corruptio, meatuum largitas siue pororum, virtutis pascentis, quæ est in membro recipienti, debilitatio, & quia membrum suscipiens in inferiori ab expellenti situm est loco. Materiæ vero in membro generatio, ex pascentis est virtutis debilitate, quæ est in eo, ita quod cibus, qui ad ipsum mittitur non bene digeritur. Vnde remanet in eo superfluitas, & paulatim augetur, donec repleatur membrum, & distendatur, fitque in eo apostema. Cum igitur in aliquo membrorum fit apostema simul, id est subito fit ex abundantia materiæ decurrentis ad illud ab alio membro, quod fit in apostematibus calidis. Cum autem paulatim per incrementa fit, aut ex fluxu superfluitatis paulatim decurrentis efficitur, aut eius, quod in ipso membro generatur, quod fit in apostematibus frigidis. Sunt autem apostematum quatuor genera. Primum sanguineum, quod flegmon vocatur. Secundum colericum, quod fusunx appellatur. Tertium flegmaticum, quod endiuia dicitur. Quartum melancolicum, quod scliros nominatur. Et horum vnumquodque aut simplex est, & ab vno fit humore, aut compositum, & a pluribus fit humoribus.

De Flegmonibus, & fusuncuiis, & scrophulis, ac verrucis. Cap. XXV.

ISidorus vbi supra. Flegmon est inquietudo cum rubore, & dolore, & tensione, & duricia, & vastitate. Nam cum ceperint fieri flegmones, inquietudo febris consequitur. Vnde & dicta est flegmon, a po tu flegin, id est inflammans. Furunculus est tumor in acutum surgens, dictus eo quòd ferueat quasi feruunculus. Hali vbi supra. Furunculi generantur ex materia crossa, & mala, cui admixtum est aliquid sanguinis crossi, & turbidi. Huius materia luto similis est, & areuæ, vel paludi, vel carbonidus nigris, & huiusmodi, huius signum est, quòd minus reprimitur, quàm sanies, & sanguis, ad duriciam declinans. Scrophula est apostema durum glandulæ simile, quod fit in tenera carne, quæ in collo est, aut inguinibus, aut in alis, id est ascellis. Dicitur autem scrophula, eo quòd in collis porcorum oriatur multa. Vel vt quidam aiunt, a simili, eo quòd apostema hoc multarum glandularum fit, sicut scropha multos fœtus, id est porcellos parit. Verruca est pustula rotunda, tactui dura, tanquam clauus, scilicet acuta. Isidorus. Verrucæ singulariim fiunt, satyriacis vero vna fortior, & circa ipsam plures inueniuntur. Isaac. Verrucæ sunt caro crossa, dura, & spissa per totum corpus nata. Sed tamen maxime in manibus, & in pedibus, quam expellit natura in corporis exteriora. Sunt autem de flegmate, & colera nigra: quæ ergo mollis est, & sine dolore intelligitur esse de flegmate. Dura & fissa perpenditur esse de colera nigra.

De Passionibus, quæ in cute apparent ab interioribus carnis. Cap. XXVI.

HAli vbi supra. Passiones autem, quæ fiunt in exterioribus cutis, aliæ quidem nascuntur ab interioribus causis. Aliæ vero ab exterioribus siue manifestis. Et earum, quæ ab interioribus quædam in toto corpore apparent, vt variola, rubeola, elephantia, morphea, lepra. Quædam autem in quibusdam proprie membris, vt alopicia, & tinea in capite, lentigines in facie. Ex manifestis vero causis sunt separationes continuitatis, siue iuncturæ. Quarum aliæ fiunt a corporibus vt ferri incisio, lapidis collisio, fractura, contritio, & huiusmodi. Aliæ vero a corporibus animatis, vt punctiones, morsus, percussiones, quæ fiunt ab animalibus. Et horum quędam venenum habent, vt canis rabidus, tyria, serpens, quædã vero carent, vt homo, canis non rabidus. Prius, ergo de passionibus ab interioribus causis dicemus, incipientes ab illis, quæ communes sunt membris omnibus, variola, scilicet & rubeola, elephantia, lepra, morphea, alba, & nigra, impetigine, scabie, prurigine, pediculis, pustulis, verrucis, vlceribus, fistulis, & sacro igne.

De Variolis, & Vlceribus. Cap. XXVII.

VAriolæ sunt vlcera multa, & parua, quæ corpus omne consternunt, aut in eius maiori parte fiunt, & hoc maxime in pueris crescendi tempore. Nam fœtus in matrice pascitur menstruo sanguine, qui superfluitas quædam est corporis mulieris, quam natura per venas ad matricem expellit ab epate, fœtus inquam ex meliori pascitur, eo quòd membra ipsius nutriuntur, & quod reliquum est, in eius membris, ac venis remanet. Vt autem fœtus ab vtero egreditur lacte nutritur, quod & ipsum ex sanguine procreatur, eiusque meliori parte membra pascuntur. Reliqua vero superfluitas in corpore restat, donec omnia hæc aliqua causa ad corporis exteriora commoueat, & tunc apparent. Fit autem eorum commotio aut ex causa exteriori, sicut aere pestilentiali, aut etiam accessione in habitaculo eius, qui variolas patitur, quoniam aeri vapores ab vlceribus eorum dissoluti miscentur. Aut ab interiori, sicut a regimine pueri, quod fit cibis calidis, & humidis, ac dulcibus, crossæque substantiæ, vnde superfluitates in corpore aggregentur, confortataque fit per eos natura expellitreas ad exteriora, & illæ quidem quando fiunt ex sanguine crollo, & melancolico, ac malæ qualitatis, faciunt pustulas, & nigras, quæ etiam aliquando non aperiuntur, & illæ cæteris peiores, ac mortiferæ iudicantur. Quòd si sanguini rubigo misceatur, fiant tumores ignis adultioni similes, & hæ quoque pessimæ sunt, quæ & eicer, & sacer ignis, vocantur. Est etiam in rubore species alia, quæ vocatur rubeola, quæ fit ex sanguine calido subtili, non multum malo, hæc cum ad statum venerit, granis milii similis fit, eiusque color rubeus est, nec aperitur pustula, sed deficit siue dilatatur, & euanescit. Sunt autẽ in principio variolæ signa communia febris, & faciei tumor ac rubor, capitis quoque grauitas, & in gurgulione asperitas. Isaac. Variolæ de sanguinis putridi corruptione nascuntur, & sunt de accidentibus synochum comitantibus, quorum signa febris est, fortitudo cephalea, rubor oculorum, & faciei plenitudo, eorum grauitas, dolor in gula, & pectore, tussis, prurigo in naribus, sternutatio, in superficie corporis punctura, quia materia quærens exitum pungit carnem.

De Elephantiã, & Morphea. Cap. XXVIII.

ISidorus. Elephanticus morbus est ex similitudine elephantis, cuius naturaliter dura pellis, & aspera, nomen morbo in hominibus dedit, quia corporis superficiem similem facit elephantorum cuti, siue quia ingens passio est, sicut animal ipsum ex quo nomen accepit. Hali vbi supra. Elephantia est morbus corporis membra desiccans, ac siccitate corrumpens, & quasi cancer qui fit in omni tempore. Fit autem ex debilitate virtutis immutantis, quæ est in carne. Si hæc fit ex mala complexione fri. & sicca, & in qua niger humor sanguini dominatur, eiusque in illum corruptio, quæ deinceps ad omnia membra tendit, vt eo pascantur. Ea itaque desiccat, & corrumpit, siccitate quoque sua corrumpens pariter omnes corporis humores, atque etiam sperma, cum & humores, & sperma fiunt ex sanguine, ita vt inde generata hęc passio transeat, & in filios, quia filii radicalia membra, generantur ex spermatis substantia. Hic etiam morbus in cohabitantes transit propter dissolutionem malorum vaporum a corpore patientis, quos circunstanti aer respirat. Huius species duæ sunt, Vna fit ex colera nigra, quæ sanguinis fex, & purgamentum est, & hæc non facit casum membrorum, sed & quandoque si ei a principio medicina succuratur perfecte sanatur. Altera vero fit ex humore nigro, qui ex adustione coleræ rubeæ generatur, & in hac est membrorum comestio, nullaque medela quis ab ea curatur. Elephantiæ signa sunt, in principio liuiditas in albo oculorum apparet, oculusque tanquam in forma rotundus, vnde & leonina vocatur, cumque roborata fuerit membra

cadunt,

cadunt, ac palpebrarum, & ciliorum pili, fit etiam in gutture raucedo, facies intumescit, deficit, & ad ruborem declinat, digitorum summa funduntur, nares desiccantur, venæ quoque linguæ crossantur, & nonnunquam concidit nasus. Morphea alba est albedo tenuis in exterioribus cutis facta, ab eisdem causis procedens quibus, & lepra, sed debilioribus. Differunt etiam, quia morphea est exterius in cute, lepra vero in membri profundo, & albi sunt pili, qui in eius oriuntur loco. Morphea vero nigra est immutatio caloris cutis in nigredinem vergens, fit autem ex commixtione coleræ nigræ cum sanguine. Huius ergo signum est, quòd cutis denigratur, & quasi furfura cadunt quando fricatur, locusque remanet rubeus. Maxime vero nascitur hæc in iuuenibus propter adustionem coleræ ru. in eorum corporibus, & declinationem ad nigram.

De Lepra. Cap. XXIX.

Lepra est albedo, quæ fit in exterioribus cutis. Et aliquando quidem in quibusdam tantum membris, nonnunquā in toto corpore, hoc fit ex humoris flegmatis in sanguine dominatione, & virtutis immutantis debilitate, quæ in membro est, si fit ex mala frigida, complexione. Huius signa sunt, quia membrum in quo est, album est, pilique similiter. Et si cutis flebothomo vel acu pungatur, sanguisque ab ea non egreditur sed humiditas. Lepra est incurabilis, illa vero a qua sanguis egreditur, aut humiditas rubea non est sanitati desperanda. Isidorus. Scabies, & lepra; vtraque passio asperitas est cutis cum pruritu, & squamatione, sed scabies tenuis asperitas, & squamatio est, hinc denique nomen accepit, quæ ita veluti purgamenta admittat, nam scabies quasi squames. Auicenna quarto canone. Lepra est infirmitas mala, proueniens ex spatione coleræ nigræ in toto corpore, vnde corrumpitur complexio membrorum, & forma figuraque ipsorum, & quandoque corrumpitur in fine illius continuitas eorum, Ita vt membra corrodantur, & cadant casu, qui fit ab vlceratione, & est sicut cancer cōmunis toti corpori. Est & alia, quæ remanet cum patiente longo tempore valde. Melancolia quidem aliquando expellitur ad vnum membrum, & facit accidere duriciem aut saphiros, aut cancrum secundum dispositiones suas. Aliquando vero expellitur ad superficiem cutis, & tunc euenit morphea, vel impetigo, & his similia. Quandoque vero spargitur in toto corpore, & tunc si putrefiat, prouenit febris melancolica. Si vero conculcatur, & non putrefiat, euenit lepra.

De Causis, & effectibus Lepræ. Cap. XXX.

Hvius causa efficiens antiquior est malicia complexionis epatis ad caliditatem, & siccitatem valde decliuis, vnde in melancoliam aduritur sanguis, aut etiam complexio totius corporis, aut ambæ, ita quòd faciunt sanguinem acquirere per causas suas frigus. Causa vero eius materialis, sunt cibi melancolici, & flegmatici, in quibus quando componitur satietas nauseatiua, operatur in eis caliditas, quæ subtile resoluit, spissumque melancoliam ponit. Repletiones, & comestiones super satietatem, ad eandem sunt intentionem. Porro causæ illius adiuuatiuæ sunt opilatio pororum, per quam innatus calor præfocatur, & infrigidatur sanguis, & incrossatur, & proprieque loquendo, splen opilatus, & debilis non attrahit, nec potest mundificare sanguinem ex humore melancolico, aut etiam in visceribus est virtus expulsiua, debilis ab expulsione illius in venas ani, vel matricis. Et stricti sunt pori. Præterea quandoque adiuuat hoc totum aeris corruptio in seipso, vel propter vicinitatem leprosorum, quoniam ægritudo inuadens est. Quandoque etiam accidit propter humiditatem, & complexionem embrionis, quæ acquisita est ei in matrice propter dispositionem ipsius matricis, sicut accidit quando conceptio fit in dispositione menstruorum, & quando caliditas aeris aggregatur cum malitia cibi, cuius essentia est ex genere piscium, & carne crossa, & carne salita, tunc enim corrumpit vt eueniat lepra, sicut multiplicatur in Alexandria. Colera nigra quoque quando sanguini permiscetur, adiuuat parum eius ad generandum multum ipsius. Incrossatur enim ex ea duobus modis, scilicet per substantiam suam crossam, & per frigus suum congelans. Ex crossitudine quidem sanguinis leprosorum ad hoc peruentum est, vt egrediatur ex eorum flebothomiis quiddam velut arena, & hæc ægritudo vocatur leonina, quia leonibus (vt dicitur) plurimum accidit, & faciem patientis terribilem ad instar leonis facit, rapacitet quoque tenet, vt leo, quod capit. Hæc igitur ægritudo quando debilis est, difficilis est curationis, nec est spes de curatione fortis. Et illa quidem quæ facta est ex malicia coleræ fœdior est, & pluris nocumenti, ac difficiliorum accidentium vehementer adurens, & vlcerans, sed susceptibilior curationis. Facta vero a fece sanguinis salnior est, & quietior, & non vlcerat. Facta autem ex melancolia adusta colericæ assimilatur in suis accidentibus, sed tardius curationem suscipit. Et hæc quidem ægritudo non cessat rumpere membrorum complexionem per qualitatem contrariam qualitati vitæ conuenienti, scilicet caliditati, & humiditati, donec ad membra principalia perueniat, & illic interficit. Quamuis enim eius prima generatio fiat in visceribus, primum tamen eius vestigium est in extremitatibus, quia debiliores sunt, & in membris lenibus, ibique pili cadunt, & color alteratur, & forsitan ad vlcerationem peruenitur, deinde paulatim in totum corpus progreditur, veruntamen quandoque patiens eam moritur, antequam eius malitia appareat super viscera membraque principalia conuertatur. Et est cum attractione mors illius propter maliciam complexionis eius. Cum autem cancro non fit sanatio, qui est lepra membri vnius, quid de lepra dicemus quæ est cancer corporis totius. Verumtamen cum lepræ fit per totum corpus spargi, quando curationes in ea fortes administrantur, his ægritudo sustentatur, nec agit super membra simplicia.

De Signis eiusdem. Cap. XXXI.

Razi in libro diuisionum. Signa lepræ incipientis sunt raucedo vocis, & strictura anhelitus, conturbatio oculorum, & ruborositas faciei, paucitasque pilorum, & casus eorum. Cum autem hæc ægritudo inuadit, & raucedo fit fortior, & facies rubosior, digiti quoque curuantur, & forma deturpatur, iuncturæ spasmantur, & tuberosæ fiunt. Cū vero iam ad vltimum peruenit, vlceratur corpus, & riuus fluit ac fœtet. Auicenna vbi supra. Incipiente lepra incipit color fieri rubeus ad nigredinem tendens, & apparet in oculis obfuscatio, in anhelitu constrictio, & in voce raucedo, causa nocumenti pulmonis, & cannę ipsius. In sternutatione quoque multitudo, & grauedo in naso scilicet vt videatur homo loqui per nares, vel in naribus. Capilli etiam incipiunt subtiliari, & ad paucitatem redigi, venæ apparent in pectore, & parte faciei, & est odor pectoris, & proprie in sudore, & odor anhelitus ad fœtorem decliuis. Mores apparent melancolici, mali, & dolosi. In somno quoque apparent somnia melancolica, & super corpus sentitur, quasi grauedo maxima. Deinde apparet in capillis spatio, & casus, proprieque in pilis, qui sunt in facie, & partibus eius. Et quandoquidem locus pilorum dissecatur, & vngues funduntur, incipit facies terribilis, & fœda fieri, color denigrari, sanguis in iuncturis congelari ac putrefieri, vox ad finem raucedinis peruenit, & constrictio anhelitus ad vehementem difficultatem, labia incrossantur ac denigrantur, & apparet super corpus adduro glandulosa. Tandem vero corpus vlceratur, & cartilago nasi corroditur, deinde nasus cadit, & extremitates virusque fœtens currit, & vox ad occultationem redit, tunc iam pili non remanent, & color denigratur valde. Pulsus leprosi debilis est propter debilitatem virtutis, & paucitatem necessitatis, cum ægritudo frigida sit, & tarda non velox propter debilitatem frigoris, & fit necessaria spissitudo, cum non sit velocitas, neque magnitudo.

De Impetigine, & Serpedine. Cap. XXXII.

Isidorus vbi supra. Impetigo est sicca scabies, prominens a corpore cum asperitate, & rotunditate formæ. Hanc vulgus zernam vocat. Hæc autem sine dolore corpus occupat, & non absque tedio excrescens membrorum decorem fœdat. Serpedo est rubor cutis cum pustularum exitantia, & nomen sumpsit a serpendo, eo quòd serpat per membra. Hali vbi supra. Impetigo, siue serpedo est asperitas in superficie cutis accidens, & ad nigredinem declinans. Aliquando etiam ad ruborem, hæc ex sanguine calido, & subtili nascitur, qui cum colera nigra miscetur. Aliquando etiam ex commixtione humiditatis, crossæ & flegmatis salsi, cum acuto sanguine, hoc autem fit in impetigine chronica, & diuturna, in qua cutis non excoriatur. Et huius signa sunt, ꝙ in membri profundo est, & ab eo squamulæ rotundæ, quasi piscium tolluntur. Isaac Impetigo duobus modis est. Aliquando æqualis est in superficie corporis, & de colera nigra fit, & de fece sanguinis. Aliquando cum prurigine superficietenus combusta, cuius color cinericius, vel rubori conti-

contiguus. Et est sulpherea, spissa, & eruginosa, nascens de materia melancolica nimis incensa. Auicenna in quarto canone. Impetigo alia est humida sanguinea, in qua cum fricatur apparet res, & est magis salua. Alia vero sicca, cuius plurimũ est a flegmate salso per adustionem in melancoliam conuersa. Item impetigo quædam est excorticata, propter vehementiam siccitatis, & multitudinem profundationis, & est sicut cortices, quædam vero non. Item quædam est ambulatiua maligna, quædam vero stans. Item quædam est antiqua mala, & est ægritudo heresia, quædam vero recens. Impetigo quidem in radice curationis indiget medicinis aggregantibus resolutionem, & incisionem, & liquefactionem, & subtiliationem cum sedatione, & humectatione. Prima earum est secundum materiam crossam, secunda vero secundum materiam subtilem, & acutam. Appositio quoque sanguisugarum de melioribus medicinis est. De medicinis quidem singularibus eius, quæ recens est, & media, est acetositas citri, gummi arabicum cum aceto, gumma amigdalæ, & pruni cum aceto, & storax liquida cum aceto, & synapis cum aceto est vltima. Aqua quoque sulphurea, & aqua salsa, & spuma maris, glutinum de coriis, & saliua hominis ieiuni, semen melonis, radix affodilli, folia cappatis cum aceto, acacia quoque & oleum de tritico, &c. Cum autem expanditur, & multiplicatur impetigo, tunc cura eius est cura lepræ.

De Scabie, & Prurigine. Cap. XXXIII.

Isidorus vbi supra. Scabies, & lepra, vtraque passio asperitas est cutis cum pruritu, & squamatione. Sed scabies tenuis asperitas, & squamatio est. Hinc denique nomen accepit, quæ ita veluti purgamenta admittit. Nam scabies quasi squames. Prurigo vocata est a perurendo, & ardendo. Isaac. Sæpe natura malos humores expellit ad superficiem corporis, vt mundificet interiora, qui si sint subtiles, & liquidi, nimium dissoluuntur de cute cum sudore, & fumo. Si crossi sint, permanent sub cute. Si mediocres, pruriginem generant, crossi scabiem iaciunt. Scabies sicca, & non saniosa cum prurigine, & punctura, & fissura de colericis chimis accensis esse significatur. Vulnerosa, & crossa in superficie corporis, neque prurigine forti, & cum scalpitur cutis excoriatur sicut alba squama, significat salsum, & incensum flegma. Et plurimum hæc innascuntur senibus, propter collectionem salsi flegmatis, & defectionem cutis. Scabies humida, & saniosa, & cum delectatione pruriginosa, sanguinem incensum cum colera rubea demonstrant. Si sanies sit crossa, maiorem habundantiam sanguinis esse significat. Si subtilis aquosa, & citrina, coleram habundantem ostendit. Hali vbi supra. Scabies, & prurigo, & cutis excoriatio fiunt ex salsi flegmatis admixtione cum sanguine colerico, dum istum ab interioribus membris ad cutem natura depulerit, ibique sub cute remanserit. Itaque si subtiles fuerint humores, fit prurigo, quæ sanatur cito. Si vero crossi scabies longa, prurigo, & cutis excoriatio. Accidunt autem huiusmodi accidentia aliquãdo ex debilitate cutis, quia cum huiusmodi superfluitates ad purgandum membra expulerit ad cutem natura, non confortatur cutis ad eorum expulsionem foras, atque dissolutionem, & ideo remanent in ea. Maxime vero plurimum comedentibus accidit, & his qui vtuntur cibis malorum chimorum generatiuis, & abstinent a balneis. Prurigo quidem illis maxime fit qui non lauantur, eisque sordes in corpore multiplicantur, & resident. Fit etiam plurimum in senibus, propter debilitatem cutis, & quoniam in eorum corporibus humor salsus generatur, quàm multos. Scabiei vero signa sunt pustulæ paruæ, quæ rubere incipiunt. Dehinc autem aperiuntur, & est cum eis prurigo grauis. Magis autem in manibus fit, & inter digitos, & in cubitis, ac super anum, & in confinibus, nonnunquam autem in toto corpore. Razi vbi supra. Scabies alia est humida, alia sicca. Sicca quidem fit ex multitudine vsus salis, & reliquorum quæ sanguinem adurũt, vt sunt allia, cæpe, vinum purum, & amarum, & calidum, & mel, & his similia. Ex paucitate quoque balneationis, ac mutationis pannorum, & ablutionis a sudore corporis. Idem in Almansore. Scabies, & pustulæ illis valde accidunt, qui nutrientia sanguinem corrumpentia frequenter comedunt, vt allia, vel mel, Eis quoque, qui sæpe laborant, & vigilant, & balneo non sæpe vtuntur. Quibus confert vti prius minutione, & postea potione. Confert præterea sicco prurititui in aqua calida balneari, ibique corpus ex aceto, & oleo rosato, & allei succo confricari.

Item de eodem. Cap. XXXIIII.

Avicenna vbi supra. Materia a qua generatur scabies, est aut materia sanguinea, cui admiscetur colera, quæ forsitan in melancoliam conuersa est, vel pars eius. Aut materia cui admiscetur flegma salsum, baurachium. Prima quidem est scabies sicca, cuius materia decliuis est ad crossitudinem Altera vero est humida, & eius humiditas decliuis est ad subtilitatem. Et plurimum quidem generatur ab acceptione salsorum, & acutorum, & amarorum. Causæ generantes materiam scabiei, sunt causæ generantes materiam pruritus, sed fortiores illis, & appropinquant causis generantibus pediculos, & furfures, & proximæ sunt eis in curatione. Scabies a pruritu differt, quia in pruritu non est bothor, idest eminentiæ in cute, sicut sunt in scabie. Ipsa enim a materia est subtiliore, & minus ad salsedinem declinante. Et fixio generis eius in cute postquam natura expellit eam, est opilatio pororum, & paruitas mundificationis. Aut remanet propter debilitatem expulsiuæ, sicut accidit decrepitis in fine ægritudinum, præcipue quando materia est plurima, vel crossa. Aut propter cibos malos ex quibus generatur chimus malus acutus, vt sunt salsi, & acuti, & similes, aut propter maliciam digestionis cum qua putrefit cibus. A pruritu quidem furfurei cortices resoluuntur, & non accipit aliquid ex profundo. Pruritus tamen senilis parum obedit curationi, nec aliquid ei valet, nisi vt tegatur. & blandiatur, scabies excorticata, & impetigo multiplicatur in autumno. Dulcia generant pruritum, & bothor: & scabies quidem fœda vulnera attrahit, & permutatur ad impetiginem. Olea nocent eis, & syrupus acetosus confert, si non timetur rasura. Prima scabiei cura, & melior, est euacuatio, cum eo quod educit humorem acutum, adustum, & flegma salsum Deinde rectificatio cibi, & regimen humectationis, & administratio rerum aquosarum insipidarum, quorum velocitas putrefactionis secura sit, vt melones indi, lactuca, endiuia, & similia. Dimittendus est autem coitus omnino, quia materias ad exteriora mouet, & excitat vaporem calidum putridũ, venientem ad superficiem cutis, ibique putrefit & ob hoc fœtet iterum odor corporis. Euacuantia vero materiam scabiei, sunt decoctio epithimi cũ mirabolanis, citrinis, & fumo terræ, & senæ, & polipodio, & absinthio. Item pillulæ de aloes, & scamonea.

De Sudore superfluo, & pediculis. Cap. XXXV.

Isaac. Sudor alius naturalis est, alius non naturalis. Naturalis in crysi venit laudabili, & in moderatis exercitiis in tempore æstatis. In quo tempore nociuua emittuntur, & non valentia. Non naturalis est in consumptione carnis, quæ nulla emittit alia nisi iuuantia. Sudor autem hic secundum naturam exit, vel in qualitate vel quantitate. In qualitate secundum naturam emissę materiæ, vnde & mutatur in colore, sicut videmus cum fiat ruffus, vel citrinus, viridis vel albus iudicatur iuuamentum, vel nocumentum sudor humorum. Item mutatur in odore, sicut fœtentissimo, vel econtrario. Item sapore salso dulci vel amaro, siue acetoso. In quãtitate vero multa seu pauca, multa vt ex humiditatis abundantia, vel de eius liquiditate, vel de pororum laxitate, siue expulsiuæ virtutis fortitudine. Pediculi sæpe nascuntur in capite, vel in toto corpore, ex purgationibus, quas natura eiiciens incidere facit, inter carnem, & cutem. Hali vbi supra. Pediculi fiunt ex superfluitate, & humiditate crossa, & mala, quam ad exteriora corporis natura depellit, & a poris siue per poros propter suam crossiciem non exit, eique sordes admiscentur; & ex vtrisque pediculi generantur. Vnde & plures fiunt in his, qui non lauantur, nec cutem a sordibus mundant sicut peregrinantibus accidit. Sudor namque cum egressus a corpore fuerit, & poris corporis adhæserit, qui subtilis est dissoluitur, & qui crossus putrescit, atque ex eo huiuscemodi animal generatur. Nonnunquam etiam gignuntur ex multa siccarum ficuum comestione, cum corpus minime mundum est.

De Papulis, & pustulis, ac verrucis. Cap. XXXVI.

Papula est paruissima cutis erectio circunscripta cum rubore, & ideo papula quasi pupilla. Vlcus est putredo ipsa. Vulnus, quod ferro fit, quasi vi, & vlcus, quod olet quasi olcus, vnde & vlcera. Hali vbi supra. Pustulæ paruæ fiunt ex hu-

ex humoribus malis, quos natura pellit ad exteriora cutis. Hi quidem si acuti, & calidi fuerint, & pustulæ capita habeut. Si vero crossi, & frigidi pustulæ quoque latæ, & explicatæ fient. Maxime autem oriuntur pustulæ illi cuius cutis densa est, & spissa. Verrucæ sunt pustulæ patuæ, nimiumque duræ, rotundæ, quarum quædam claui dicuntur, quia parum ad interiora corporis tanquam claui tendunt, & in multis membris fiunt ex humiditatis flegmaticæ cum coleræ nigræ admixtione. Isidorus. Verrucæ singulatim fiunt. Satiriasis vero vna fortior, & circa ipsam plures inueniuntur. Isaac. Verrucæ sunt caro crossa, dura, & spissa per totum corpus nata, sed maxime in manibus, & in pedibus ex superfluitate quam expellit natura in corporis exteriora. Sunt autem de flegmate, & colera nigra, quæ ergo mollis est, & sine dolore, intelligitur esse de flegmate, dura & fissa perpenditur esse de colera nigra.

De Vlcere, & sanie, & cicatrice. Cap. XXXVII.

VLcus est putredo ipsa. Vulnus quod ferro fit, quasi vi. Et vlcus, quod olet, quasi olcus, vnde & vlcera. Sanies dicta est, quia ex sanguine nascitur. Excitato enim calore vulneris, sanguis in saniem vertitur. Nam sanies non fit nisi vbi sanguis aduenerit, quia nisi calidum, & humidum fuerit (quod est sanguis) putrefieri non potest. Sanies autem, & tabes sibi differunt. Fluere enim sanie viuorum est, tabe mortuorum. Cicatrix est obductio vulnerum naturalem calorem sanguinis seruans, dicta quòd obducat vulnera atque obtegat. Hali ubi supra. Vlcera, quæ ex adustioribus fiunt, oriuntur ex sanguine adusto, & melancolico, quem expellit natura ad corporis exteriora, fiuntque primo pustulæ grandes, & aperiuntur, & dilatantur, & erumpunt, nigrasque vesicas faciunt. Ait autem Galen: quòd pustulæ omnes, & vlcera quæ corporibus accidunt nimium alba, morpheaque lentiginosa, siue varia pessima sunt, & curatione difficillima. Nam & albotis nimii corpora parum habent sanguinis. Et humores mali sunt in corporibus lentiginosis. Hisque duabus causis est vlcerum curatio difficilis, humore, scilicet malo, a quo fit vlcerum comestio. Et sanguinis diminutio, quo bona caro in vlceribus generetur, vt quod comestum fuerat in integrum reparetur.

De Propriis, & manifestis passionibus capitis ex interioribus causis, & primo de Allopicia. Cap. XXXVIII.

ACtor. Hæc de morbis, qui fiunt in manifesto totius corporis. Nunc restat de illis passionibus, quæ propriæ sunt quibusdam membris. Quædam vero sunt propriæ capiti, vt allupicia, tyria, tinea, fursures. Quædam faciei, vt lentigines. Isidorus. Allopicia est capillorum fluor circumscriptis fuluis pilis, qualitatem æris habentibus. Isaac. Capillus ex fumo crosso, & calido nascitur, qui ex igneis, & incensiuis est humoribus, quo crescente crescunt, & capilli, vtpote ab ipso nutriti, hunc fumum qui perdiderit, & capillos perdit, pro qualitate ergo fumi erunt capilli, vt in herbis videmus ex terræ humore vel siccitate crescentibus, vel pereuntibus, vel augmentantibus. Qui fumus si omnino non fuerit, pereunt in omnibus capilli, & fiunt calui, quibus quia nullæ medicinæ subueniunt, iam non amplius comæ crescere possunt. Si autem fumus non ex toto amittatur, sed solum ex aliquo humore inficiatur, infirmitas nascitur, quæ allopicia vocatur. Cani ante tempus nascuntur, ex flegmate, quod ex stomacho exit, vel capite. Razi in libro de diuisione, & curatione ægritudinum. Allopicia est casus capillorum, & tyria, quæ quando fit propter salsum flegma adustum, huius signa sunt, vt habens eam sit albi coloris, delicati corporis, vnde & cutis mollis. Fit autem illis qui multum vsi sunt cibis crossis, & humidis. Aliquando vero fit ex sanguine in quo multiplicata est colera citrina, & huius signa sunt citrinitas coloris, & extenuatio corporis, & quòd infirmus assidue vsus est cibis calidis. Aliquando quoque fit ex colera nigra, & huius signa sunt nigredo corporis, & extenuatio ac siccitas, & quòd habens eam plurimum vsus est cibis melancolicis, ut lentibus, & caulibus, & carne salita, plurimoque labore. Fit etiam casus capillorum ex defectu nutrimenti, aut ex corruptione humorum, aut ex dilatatione pororum. Et eius signa sunt, quia corpus siccum est, & extenuatum. Cura vero eius est dilatatio in cibo, & additio in somno, & balneatio, & vini rubei, crassique potatio.

Iterum de Allopicia, & Tyria. Cap. XXXIX.

ALlopicia, & Tyria passiones sunt, per quas capilli capitis, & barbæ, ciliorumque fluunt. Denominantur autem ab animalibus quibus hæc fiunt. Vulpi namque siue lupis aliquotiens accidit pilorum casus, & cutis vulneratio. Serpenti quoque Tyriæ accidit excoriati cute, vnde & Tyria vocatur in homine cutis excoriatio, licet quidam dicant, sed falso Tyriam dici, eo quòd in ea fit pilorum emissio, ipso in loco contorta, & incurua, qualis est serpentis refluxus. Fiunt autem ambæ aut ex colera acuta, quæ sanguini miscetur, qui ad membra in quibus sunt capilli fertur, vnde capilli defluunt adustionis causa, quæ illis accidit. Et huius signum est, quia loci calor ad nigrum declinat, aut ex humore flegmatico, salsoque, & acuto sanguini mixto Aut etiam ex flegmate crosso, & viscoso, quia loca opilat, quibus vapores capillos generantes ascendunt. Et huius signum est loci color albescens. Nonnunquam autem accidit totius corporis depilatio his de causis. Dicit autem Hipocras. Quòd si ei qui habet Allopiciam varices innascuntur, capilli capitis redeunt. Sed cui Allopicia inest, raro nascuntur varices, nonnunquā vero capilli defluunt ex cibi imminutione, & boni vaporis paucitate, vel etiam raritate. Vapor enim capillos creans si rarus fuerit, egressus spargitur, & dissipatur, nec capillorum generationi congregatur, sicut fumus cum largo loco egreditur, fit etiam nonnunquam capillorum casus post acutos statim morbos causa grauis caloris, maliciæque vaporis. Quandoque vero ex consumptione bonæ humiditatis a corpore, sicut ptysicis contingit, & ethicis.

De Tinea, & furfure. Cap. XL.

TInea sunt vlcera parua in capite nascentia, quibus inest vesica, siue putredo. Huius species sunt quinque. Prima vocatur fauosa, quæ fit ex salso flegmate, & est vlcus quo cutis capitis subtilibus foraminibus perforatur, in quibus est humiditas fauo similis. Secunda dicitur viscosa, & est rotunda, & dura, cuius in inferioribus rubor est, & in interioribus quiddam granis ficuum simile. Tertia vocatur ameda, & sunt vlcera cum quibus sunt foramina multa subtilia, sed prædictis minora, ab his egreditur humiditas similis aquæ, scilicet lauationis carnis. Est & quarta species rubea, pustulæ scilicet rubeæ paruæ quasi mammillarum capita, a quibus humiditas fluit sanguinis aquositati similis. Quinta species eius est sicca alba lupino similis, a qua etiam quasi cortices fluunt albæ. Furfures sunt corpora parua tenuia furfuri similia, quæ fiunt à capitis cute sine vlceratione. Fiunt autem ex vaporibus salsi flegmatis, aut ex sanguine cui colera nigra miscetur. Auicenna vbi supra. Furfur est cantabrum, quod est in capite modus excoriationis, propter corruptionem in complexione proprie cum impletione in superficie cutis, peiorque prouenit ad vlcera, & ad corrumpendum origines capillorum, & fit a materia acuta, aut sanguine melancolico, & quandoque propter maliciam complexionis in capite. Furfurem quidem leuem destruit epithimate caput cum oleo Rosato, & violato, & cum muscillaginibus. Furfur autem vehementior indiget illis quibus est abstersio, & resolutio fortis, deinde adhibenda sunt ea, quæ humectant, & æquant. Furfur denique malus valde perducens ad vlcerationem necesse habet in curatione, vt mundificetur corpus cum flebothomia, & cum solutione ve tris, si causa fuerit repletio corporis, deinde curetur cum eo, quod radit, & post semper adhibeatur oleum.

De Passionibus, quæ apparent in cæteris membris ex interioribus causis. Cap. XLI.

ISidorus Parotidæ sunt duricię, vel collectiones, quæ ex febribus, aut ex alio aliquo nascuntur in autium vicinitate. Vnde & parotidæ sunt appellatæ. Ota enim Græce auricula dicitur. Lentigo est vestigia macularum paruula, in rotunditate formata, a specie lenticulæ dicta. Hali ubi supra. Lentigines amplius in genis fiunt, & confinibus, & ex sanguinis admixti vaporibus, ac melancolicis humoribus, qui sunt in stomacho, vel in omni corpore, sicut prægnātibus contingit, cum in eorum corporibus humores mali fuerint adunati. Morum est pustula vlcerosa, quæ amplius

plius in facie oritur, & hoc ex humore crosso, in quo est acumen. Adustiones etiam in facie fiunt rubeæ, liuidique ruboris, & plurimum vlcerosæ. Et sciendum quoniam vlcera, quæ vel in his, vel in aliis membris rotunda sunt,: & profunda pessima sunt, cæterisque deteriora, quia fiunt ex materia crossa, & acuta, siue calida. Varices sunt repletio venarum, quæ sunt in cruribus, earumque crossicies ex humore facta melancolico, qui ad eas decurrit, easque replet. Fit autem maxime morbus hic eis, quibus continuus, & diuturnus est crurum, & pedum labor, diuque stant super pedes erecti. Sic enim descendunt humores ad venas prædictas, vnde nautis, & onera ferentibus, amplius accidit. Huius signum est, quia venæ complicantur, & crossæ fiunt ad viridem nigredinemque declines. Fissuræ manuum, & eorum quæ sub pede vel calcaneo sunt ex colera nigra, & mala, siccaque complexione, quæ his locis dominantur, fiunt.

De Vulneribus, & fissuris. Cap. XLII.

SEquitur de his, quæ ex causis exterioribus fiunt, idest de cõtinuationum separatione, quæ si fiat in carne vulnus dicitur, vel si tempus eius diuturnius fuerit, vt putrefiat, vlcus appellatur. Si autem fiat in osse, fractura nominatur. Vulnerũ alia simplicia sunt, alia cum aliis composita. Vulnus simplex, aut est inscisio sola, quam nulla sequuntur accidentia, aut scissura tantum, nullis ablatis membri partibus. Inscisio autem alia parua est, alia magna. Scissura quoque alia vacua est, alia sicca, alia rubiginosa, & sordida, scilicet putredinem habens. Et hoc fit propter debilitatem digestionis cibi ad eam venientis. Cuique etenim membro duæ superfluitates fiunt. Vna scilicet subtilis, quæ per poros dissoluitur, altera vero crossa, ex qua sordes super cutem generantur. Ex hac itaque rubigo siue putredo nascitur in vlcere, cum naturalis calor non ualeat illã subtiliare, sordesque dissoluere. Huiusmodi vulnera manifesta sunt, nec egent significatione. Vulnera vero composita quædam cum causis componuntur, quædam cum morbis aut accidentibus. Cum causa, si sit illic materia, quæ ad vulnus defluat, cuius signum est multitudo influxus humiditatis in vlcere. Cum morbo vero aliquando organico, aliquando ex mala complexione, & hoc ex calida, cuius signum est membri rubor, & inflammatio, grauisque dolor. Aut ex frigida, cuius signum est coloris liuiditas, & caloris paucitas. Aut ex humida, quæ significatur vlceris humiditate, multaque rubigine, carnisque mollicie. Aut ex sicca, cuius signum est vlceris siccitas, & extenuatio, & duritia. Organicus vero morbus alius est secundum minorationem, vt cum membri pars aliqua decidit, alius secundum magnitudinem, vt apostema, quod in vlcere fit, alius secundum iuncturæ separationem, vt est amputatio neruorum, fractura ossium. Cum accidentibus autem vulnerũ compositio est, sicut dolor qui cum eis est, siue cum dolore, qui ea sequitur. Ossium quoque fractura alia simplex, & singularis, alia cum vulnere, & apostemate composita. Hæc omnia, quia sensui patent, significationibus non egent.

De Fistula, & cancro, & igne sacro. Cap. XLIII.

VNumquodque autem vlcerum simplicium, siue compositorum, si quadriginta dierum spacium transierit, fistula deinceps appellatur. Fistulæ tamen veraciter vlcera sunt profunda, quibus os strictum est, & interiora larga, in quibus est caro dura, & alba, nec dolorem patiuntur. Et aliquando quidem tenuia siccaque videntur, aliqñdo vero plurimę humiditatis. Aliquando etiam ab eis continuè decurrit humiditas, aliquando interscidit ur, aliquando os eius clauditur, aliquando aperitur. Nonnunquam autem ad os fistula peruenit, ipsumque putrescere facit. Aliquando vero ad neruos, aut venas, aut aliqua nobilia membra peruenit, eaque comedit. Præterea nonnunquam fistulæ concauitas in longum recta extenditur, & plerumque per trãsuersum sinuaque fertur. Huic etiã nonnunquam ora sunt plurima. Ex lib. de cyrurgia. Fistula nõ solum ab interiori nascitur, sicut & percussionis causa. Cum enim percussio male curatur, fistula sequitur, & hoc maxime inter vtramque spatulam. Isidorus. Cancer a similitudine maritimi animalis vocatur, vulnus (sicut medici dicunt) nullis medicamentis sanabile. Aiunt ergo præscindi debere a corpore membrum vbi nascitur, vt aliquando diutius viuant, & tamen inde mortem quamlibet tardius affuturam. Auicenna vbi supra. Cum autem cancro non sit sanatio, qui est lepra membri vnius, quid de lepra dicemus, quæ est cancer corporis totius? Verumtamen cum lepræ sit per totum corpus spargi, quãdo curationes in ea fortes administrantur, his ęgritudo sustentatur, nec agit super membra simplicia. Isidorus Erisipila est, quam Latini sacrum ignem appellant, idest execratidum per antifrasim. Si quidem in superficie rubore flammeo cutes rubescunt, tunc multo rubore ab igne vicina inuaduntur loca, ita vt etiam febris excitetur.

De Morsibus, & puncturis venenatorum. Cap. XLIIII.

HAli vbi supra. Continuationis autem separatio, quæ fit ab animali nihil ab aliis vulneribus differt, si animal ipsum veneno caret. Morsus autem, & puncturas animalis venenati sequuntur accidentia pessima. Animalium quidem venenum habentium aliud quoddam mordet, vt canis rabidus, aliud pungit, vt scorpius, aliud ore atterit, vt serpentes. Isaac in viatico. Canis naturaliter frigidus, & siccus est, cui nigra dominatur colera, vnde ex sui abundantia immutata, & putrefacta, & toti corpori dominans ita corrupta, necesse est rabidos faciat, & maxime in autumno, & vere. Signa cognoscendi canem rabidum, quia alii canes eum fugiunt, profugus, & soliuagus, & nutat quasi ebriosus, oris aperti, linguæ dependentis. Saliua nimia de ore eius currit, oculi sunt inuersi & rubicundi, auriculæ inuersę, cauda inter coxas, oculi aperti. Etenim de lapide siue quolibet alio obiecto offenditur, & cuilibet rei visæ repugnans, etiam vmbræ suæ latrat, quem cum canes vident fugiunt, timentes eum latrantes super ipsum. Actor. Item de morsibus, & puncturis animalium iam superius habitum est, vbi de naturis animalium vniuersaliter, & particulariter dictum est.

De Diuersis speciebus venenorum. Cap. XLV.

AVicenna libro quarto. Venenorum species duæ sunt, Vna scilicet faciens operationem suam cum qualitate, quæ est in ipso. Alia vero faciens cum forma sua, & tota substantia sua. Et prima quidem species, aut est corrodens, & putrefaciens, sicut lepus marinus, aut inflammans calefaciens, vt eufobrium, aut infrigidans stupefaciens, sicut opium, aut opilans vias anhelitus in corpore, sicut plumbum vstum. Secunda vero species est, vt napellus, cornu spicæ leopardi, & similia, & hæc sunt deteriora venena. Item quædam venenorum veniunt, & agunt super vnum, & idem membrum, vt cantarides super vesicam, & lepus marinus super pulmonem. Quædam vero super totum corpus, vt opium. Et omnis quidem veneni, quod non interficit cum permutatione complexionis, aut cum putrefactione, aut cum aduentu super membrum, possibile est vt effectus sit post tempus, & salus ex eo est cum resolutione ei accidente, & per illud, quod ei succedit per sudorem, & similia, aut per curationem contrariã. Dixit autem Galen. quòd alfarsas interficit hominem, & non turdos, quia non peruenit in turdis ad cor, nisi post spatium in quo iam passus est a corpore passionem, post quam non remanet nisi passio conuersionis cibi. In homine vero festinat ante illud pp latitudinem meatuum, & vehementiam caliditatis, & virtutem motuum attrahentium arteriarum. Et forsasse alfarsas non est venenum per comparationem ad complexionẽ turdorum, vnde si non conuerteretur in cibum, & perueniret ad cor eorum, sicut peruenit ad cor hominis, cum velocitate interficeret. Inquit, Denique fuit quædam anus, quæ primo suscepit de napello rem paruam, deinde non cessauit eo vti donec assuefacta est cum eo, nihilque ei nocuit. Dixit etiam Rufus, ꝙ nutrita fuit puella cum veneno, vt interficerentur per eam reges, qui cum ea conuenirent, & quòd ipsa in complexione sua consecuta est, vt saliua eius interficeret animal, & non appropinquaret ei gallina. Venenorum autem quædam sunt ex mineris, vt lapis armenus, argentum viuum, litargiriũ, cerusa, gipsum, calx, arsenicum, alumen, limatura ferri, vel eius scoria. Quędam autem ex plantis, vt napellus, cornu spicæ, euforbiũ, scamonea, almezereon, idest lacticinia, cameleon, oleander, anacardi, stafisargia, ruta agrestis, elleborus albus, & niger, ciclamen, & succus cucumeris asinini, species nigellæ malæ, agaricum nigrum, squilla agrestis, cortex nuzi, semen vrticæ, titimallus, medullæ fructuum rancidæ. Et hæ quidem sunt medicinæ venenosæ frigidæ vt opium, radix mandragoræ, iusquiamum, album & nigrum, coriandrum, psillium, fungi & tubera mala. Quædam etiam venena sunt ex animalibus, de quibus superius in tractatu de naturis animalium plenius dictum est.

De

De Communi via cognoscendi passiones membrorum interiorum. Cap. XLVI.

Hali ser. 9. Passionum autem quæ nascuntur in membris interioribus non adeo facilis est cognitio, sicut earum quæ fiunt in exterioribus. Idtoque medium exerceri necesse est in actionis cuiusque membri cognitione, & complexionis ac substantiæ, & utilitatis, atque figuræ. Loci quoque in corpore, & quam cum cæteris membris colligantiam atque comparticipationem habeat, quousque vel quantos humores contineat, & alia huiusmodi, quæ superius diximus, cum de membrorum habitibus tractaremus. Ex his enim interioris membri cuiusque morbus intelligitur, in quo sit membro, qualique membri loco perpenditur, ipsius quoque membri qualitas, quantitasque discernitur. Oportet itaque nunc aperiri viam ac regulam, qua tenditur ad interiorum membrorū notitiam. Est autem octonaria. Prima est via, quæ ex actionis nocumento sumitur, cum enim alicui nocumentum accidit actioni, membrum in quo fit significat infirmari, vel morbo sibi proprio, vel alterius infirmantis comparatione membri. Verbi gratia. Appetitus imminutio, significat oris stomachi incommodum, quod aut est ei proprium, aut fit ex cerebri, in quo est passio, compatticipatione. Secunda via sumitur ex his quæ de corpore emittuntur. Et hoc aut ex eorum substantia, ut hipostasis, quæ est in fundo urinæ, si furfuri similis sit, passionem vesicæ significat, si vero frustis carnis, passionem in renibus esse manifestat. Aut ex eorum quantitate, ut si cum egestione frustra carnis magna exeat, intestinorum crossorum ulcera significant, si parua subtilium. Aut ex emissorum loco, sicut ulceris squamæ cum emittitur a corpore, si cum tussi exeant, ulcus esse significant in anhelitus membris. Si cum vomitu in stomacho, si cum egestione in intestinis. Tertio sumitur ex doloribus cuique membrorum proprijs, ut si dolor cum pulsatione sit passio est in arterijs, aut in membro multas arterias habente. Si vero cum punctura, passio in operimentis signatur esse, & si cum eo sit grauitas, in membro motum habenti, & sensum, ostenditur esse. Si vero dolor extenditur, & in ambo latera progreditur, passio in neruis esse signatur. Quòd si molliter extenditur, passio in operimentis ossium esse perpenditur. Quarta ex infirmi membri loco accipitur, ut si dolor sit in dextro latere passionem esse significat in epate, si in sinistro in splene. Quinta sumitur ex apostemate, & hoc ex eius figura, quia si sit medius circulus, qualis & prima lunæ, intelligitur esse in epate. Si autem oblonga sit, aut quadrangularis, est in lacertis membri. Sexta sumitur ex accidentibus cuique membrorum proprijs, & hoc aut ex colore, ut genarum rubor peripleumoniam significat, & citrinus color epatis passiones, nigredo linguæ, causon, & febris incendium. Aut ex figura, ut unguium curuatio ptisin. Aut ex his quæ egrediuntur e corpore, ut egon lauaturæ carnis similis, debilitationem epatis. Septima ex compatticipatione membri patientis cum alijs, ut cum digitis ante accidit nocumentum in sensu, sine manus compassione, nobis significatur, quòd passio sit in pari neruorum, qui ad manus feruntur. Octaua sumitur ex inuestigatione, vel interrogatione, ut si quærenti dolorem sub hipocundrijs ægro medicus dicat, & interroget quo sentiat eum loco, & respondet in latere dextro, passio est in epate, si in sinistro in splene, si autem in medio, est in stomacho.

De Diuisione passionum interiorum, & primo de passionibus cerebri. Cap. XLVII.

Hæc de communi cognitione passionum interiorū membrorum. Sequitur de proprijs significationibus, & causis singularum. Harum itaque quædam fiunt in membris aialibus, quæ sunt cerebrum, & nucha, neruique qui ab eis oriuntur, & organa sensus, & anhelitus. Quædam in instrumentis spiritus, quæ sunt pectus, diafragma, cor, pulmo, eiusque cannalis, & guttur. Quædam in ciborum organis, quæ sunt meri, stomachus, epar, intestina, splen, fel, &c. Quædam autem in membris genitalibus, siue generatiuis, quę sunt vulua, matrix, mentula, testiculi, mammæ. De his itaque per ordinem dicemus, & primo de his quæ membris accidunt animalibus, ab his quæ cerebro ac panniculis eius accidunt exordium sumentes. Dehinc a superioribus ad inferiora descendentes. Igitur passiones, quæ in cerebro, & eius operimentis fiunt, hæ sunt. Cephalea, frenesis, mania, mentis alienatio, litargia, obstupefactio, congelatio cogitationis, & memoriæ corruptio, scothomia, vertigo, oppressio, apoplexia, epilensia, melancolia, & amor. Incipiemus autem a Cęphalea.

De Cephalea, & causis eius, & signis. Cap. XLVIII.

Isidorus Cephalea ex causis nomen habet, capitis.n.passio est, & Græci caput cephalin vocant. Hali ubi supra. Cephalea aut est in toto capite, aut in eius medietate, & vocatur emigranea. Harum singulæ fiunt, aut operimenti causa, quod cutem capitis subinuoluit. Aut operimenti causa quod ipsum cerebrum circumuoluit. Et illius quidem quę est in toto capite, quædam est erratica, quædam vero febrem sequitur, & quædam singularis ac per se est. Illa quæ febrem sequitur, fit ex repletione capitis a vaporosis humoribus, & acutis. Et hæc aut ex humore malo fit, qui concluditur in stomacho, eiusque signum est subuersio, & cordis palpitatio. Aut ex humore in toto corpore congregato, aut ex capitis debilitate, aut ex nimio febris calore, sicut in tertiana contingit, & causon. Illius autem quæ singularis est ac per se, quædam ex ipso fit propriè capite, quædam ex eius cum stomacho participatione. Quæ vero capiti propria sit, alia ex mala complexione, alia ex organico morbo, alia ex necessitate, alia ex percussione. Quę autem ex mala complexione est, aut ex mala simplici, & singulari, aut cum materia. Complexio mala simplex, aut est calida, & fit ab interiori causa, sicut a calefactione operimenti cerebri ex calidorum ciborum, vel medicaminum porrectione dolorem capiti concitantium, quales sunt veteres nuces, allia, cæpę. Aut ab exteriori causa, sicut illi fit, quem æstus solis molestauit. Aut est complexio frigida, & hæc similiter aut ab interiori causa est, aut ab exteriori supradictæ contraria. Complexio vero sicca facit cephaleam debilem. Humiditas autem si singularis est, cephaleam non gignit, nisi quando multa est materia, & tunc cephalea fit per extensionem, quæ est ex materiæ multitudine. Quæ autem fit ex mala complexione cum materia, quædam est cum materia sanguinea, quædam cum colerica, quędam cum flegmatica, quædam cum melancolica, & unaquæque propria habet signa. Quæ vero fit ex organico morbo, nascitur ex opilatione. Opilatio vero signatur, aut ex parte humorum viscosorum, & crossorum multitudine, aut ex apostemate. Quæ autem ex ventositate nascitur, signum hoc habet, quia fit cum extensione. Quæ vero ex percussione, vel collisione, signis non indiget, cum eius manifestę sint causæ, sed infirmi tantum interrogatione. Hæc est igitur cephalææ diuersitatum, quæ propriè capitis est, assignatio. Illa vero quæ oritur ex capitis cum stomacho compatticipatione, fit aut ex humore colerico clauso scilicet in stomacho, aut ex flegmate puttido, fit etiam ex ciborum multitudine, vel ex vini potatione, cuius vapores acuti ascendunt ad cerebrum, & fit ebrietas ex debilitate membri scilicet ex defectione cerebri in vaporum susceptione. Omnis autem cephalea quæ fit ex stomachi causa, leuior fit cum stomachus alleuiatur, siue exinanitur, grauior autem cum ille grauatur, aut in eo cibi corrumpuntur.

Adhuc de eodem. Cap. XLIX.

Haec est igitur assignatio diuersitatum cephalææ, quæ fit in toto capite. Est autem alia quidem acuta, citoque dissoluenda, & hæc absolutè vocatur cephalea. Alia vero tarda, & ad dissoluendum dura, & hæc appellatur cassis, vel galea, siue galeata. Hæc ex qualibet facili causa tumultuatur, vel excitatur, ut vocis sono, & ignis intuitu. Odorum quoque cerebri replentium vētriculos respiratione, cum vini potu. Fit autem hæc species in pluribus ex humore frigido, flegmatico, & crosso, & ex opilatione, & ex plurimo vento, siue forti ventositate, aliquando etiam ex calido humore. Ait enim Galie. Quia quorum facilè implentur capita, loca capitis, quæ passiones suscipere possunt, aperta sunt, & passioni oportuna. Quòd si mala dieta regantur incidunt in passionem quæ cassis dicitur, nec a veritate remotum est horum dolores quosdam in operimentis cerebri sentire, quosdam ex operimento craneum circundante. Differunt autem hæ duo, quia cui passio est intra craneum, dolor usque ad radices porrigitur oculorum. Cui vero usque ad oculos non perfertur, passio est in operimento, quo cranei os ab exteriori vestitur. Naturæ vero, quæ repletioni capitis apparatæ sunt, in quibus acuta ventositas generatur, corpora vaporosa sunt, & in ore stomachi superfluitates colericæ aggregantur. Ait etiam. Vigiliæ longę capitis dolorem excitant, quia digestionem corrumpunt, & vapores ad cerebrum attollunt. Similiter & longus somnus, quia digestionis multitudine replet cerebrū acuta, siue calida humiditate. Cephalæa vero, quæ dictur emigranea

nea fit, in capitis tantum medietate, & hæc ait ex malarũ qualitatum humoribus calidis, aut frigidis, operimenta cerebri replentibus, aut ex vaporibus a stomacho ad cerebrum ascendẽtibus, & huius significatio est doloris sensus ex vna parte in cranei capitis interioribus. Hanc in oculis accidentia mala sequuntur, & nonnunquam visus consumitur. Fit autem hæc passio sæpe cum circumitibus, siue interpolationibus. Cęphalea quoque quandoque fit ex euacuatione, quæ siccitate contingit, qualis est nimis sanguinis fluxus è naribus, aut mẽstruorum, aut emorroidarum, solutio quoque naturæ, siue ventris. Fit etiam post coitum, ex cerebri debilitate. Fit etiam quandoque ex sensus multitudine, siue bonitate quæ scilicet, ex cerebro productus ad stomachum emittitur. Cæphalea quæ ex passione capiti propria generatur, secundum maiorem partem stabilis est, quæ autem ex alicuius membri passione nascitur, illius membri prius incipit ægritudo, & ab hinc cæphalea subsequetur. Fertur autem nunquam ex eius magnitudine vocem ampliari propter incommoditatem accidentem neruo, qui ad guttur & gurgulionem protenditur. Tradit etiam Galen. hanc in quibusdam capitis partibus fieri sine alijs, & aliquando in operimentis nonnunquam in venis, & nunc quidem extra craneum, nunc autem intra, quorum certa cognitio est difficilis.

De Frenesi. Cap. L.

ISidorus. Frenesis appellata est siue ab impedimento mentis, Græce enim mentem frenas vocant, seu quòd dentibus infrendat, nam frendere est dentes concutere. Est autem perturbatio cum exagitatione, & dementia ex colerica vi effecta. Isaac in viatico. Frenesis ut absolute diffiniatur, est calidum apostema in pelliculis cerebri, quam semper sequũtur vigiliæ, & alienationes. Razi in Almansore 19. par. Cum autem innascerit synochus, & in eius capite fuerit grauedo fortis, & in facie & oculis intensa rubedo, dolor quoque capitis, & horror luminis assuerint, signa frenesis certissima iudicabũtur. Quod si lingua nigra uel citrina fiat, & aliquẽ ius sensum amittat, multumque vigilet, iam frenesis perfecta est. Hali vbi supra. Frenesis aut ex mala complexione calida fit, quę cerebro & eius operimentis, siue pelliculis accidit, aut ex Apostemate calido, quòd in eiusdem operimento fit, aut ex multitudine coleræ, quæ in venis eius existit. Illa quæ fit ex Apostemate difficilior est, siue durior atque fortior. Apostema vero calidũ, aut ex colera rubea fit, aut ex sanguine, aliquotiens etiam aliquid flegmatis admiscetur, harum omnium signum est continua febris, cuius calor non multum fortis est sub tactu, sed tranquillus, & mediocris. Facies tamen & caput calidioris tactus sunt quàm reliquum corpus. Hanc etiam passionem sequitur mentis alienatio, & vigilia, nonnunquam etiam quidam somnus, a quo cum clamore excitantur, & saltu. Horum quoque linguæ nigrescunt, & asperantur. Sed & de vestibus aliquid legunt, siue floccos accipiunt propter fantasiæ corruptionem. Nonnunquam etiam lachrimantur, etiam eorum oculi quandoque sunt obtalmici, quandoque sicci. Et si quidem hæc passio fit ex apostemate sanguineo, fiunt accidentia cum risu, sopore, oculorum rubore, garrulitate, & ineptia, calorisque tactus acutus, & pungens. Si autem ex apostemate colerico, accidentia prædicta sunt cum ira, malisque moribus, & perfidia. Si vero ex apostemate nigro, accidentia hæc insania comitabitur, & saltus. Et si in epate, leuitates garrulitatis, quorum copia timor, & fletus. Cum autem in arterijs his aliquid flegmatis admiscetur, pariter fit etiam obstupefactio, siue somnus peruigil. Est autem in his omnibus pulsus debilis paruus, & in eo durieties moderata, varietas multa, frequens anhelitus atque varius, & quandoque spiritus angustia.

De Mania. Cap. LI.

ISidorus. Mania ab insania, vel furore vocata est, nã Græcorum vetustas furorem maniehem appellabat, siue ab iniquitate, quam Græci maniæ vocauerunt, siue a diuinatione, quia diuinare Græci maniam vocant. Hali vbi supra. Mania cerebro accidit ex apostemate, quod fit in diafragmate, propter comparticipationem nerui, qui ad ipsum a cerebro descendit. Omnia vero quæ in frenesi apparent accidentia, maniam quoque sequuntur, nisi quòd debiliora, sed febris fortior est, & calor in omni corpore manifestior, propter passionis, siue patientis membri propinquitatem ad cor. Hipocundriæ vero, & quæ subsunt illis sursum trahuntur, & quandoque spiritus, siue anhelitus arctatur, pectus, & latera, & hipocundriæ simul calent, eo quòd hæc membra diafragmati vicina sunt, quemadmodum in frenesi, facies & caput calidiora sunt propter viciniam cerebri. Hæ duæ passiones acutę sunt, & permolestæ, & in vtraque fit alienatio mentis, cum febre. Est & alia mentis alienatio, quæ fit caloris febrium acutarum virtute, & hoc ex febris vaporibus ascendentibus, capitisque debilitate. Quibus autem frenesis grandeuioribus accidit, plurimum non euadunt, eo quòd hæc passio huic ætati contraria sit.

De Litargia. Cap. LII.

ISidorus. Litargia a somno vocata est. Est enim oppressio cerebri cum obliuione, & somno iugi veluti stertentis. Hali vbi supra. Litargiam dicunt frenesim esse frigidam. Est autem materiæ corruptio, proueniens aut ex mala complexione frigida, & humida, aut ex materia flegmatica quæ cerebro, vel eius puppi dominatur, sicut frenesis ex coleræ rubeæ in cerebro dominatione nascitur. Huius signa sunt tepida febris, & lenta, propter putredinem flegmatis, obstupefactio quoque, & sopor. Accidit etiam his alienatio, siue confusio mentis, & osciatio multa, ora tanquam obliti claudere habent aperta. Horum quibusdam accidit vẽtris solutio flegmatica, quorum ventres constipantur, & eorum vrina tanquam asinorum est turbida, nonnullis autem accidit tremor, & extremarum sudor, facies eorum ad nigredinem declinat, & parum intumescit, pulsus eorum magnus atque dilatatus, & æstuosus, siue fluctuosus, anhelitus quoque tardissimus, debilis, & varius. Si autem siccitate fiat litargus, obstupefactionis locum obtinet peruigilatio. Litargia fit ex apostemate flegmatico, accidente in occipitio. Huius signa sunt profundus somnus cum febre continua, caliditasque non fortis, & albedo linguæ, ac difficultas aperiendi palpebras, quæ etiam cum aperiuntur, velociter recedunt. Fitque ex colera nigra, & signum eius est, quòd oculi remanent aperti non palpitantes, sicut oculi intuentis in vnum locum sine motu, nec clauduntur.

De Stupore mentis, & vigilia. Cap. LIII.

ISaac in viatico. Stupor mentis est, quasi somnus oculis clausis, quod duobus modis fit. Aut enim infirmus nimium fit somnicolosus, vel parum. Nimia somniculositas tribus modis extat. Vel de sola humiditate velut ebriosi patiuntur, vel de frigiditate, sicut super niuem, vel glaciem cadentes sustinent, vel de vtroque, sicut in apopleticis videmus, & litargicis. Secunda parua scilicet somniculositas non ex somno, sed quasi dormitantis pigritia, quæ non contingit nisi ex defectione vel dissolutione virtutis. Razi vbi supra. Stupor fit ex repletione sanguinis, & eius signa sunt vehemens rubedo coloris, ac multitudo nuchæ, & sputi. Hali vbi supra. Obstupefactio siue stupor peruigil, quæ cuma vocatur, aut ex mala complexione cerebro accidenti frigida, & humida, aut ex materia flegmatica, aut acutę febris causa, vel percussionis, quæ lacertis temporum est facta, vel oppressionis, quæ cerebro accidit, aut ex ossium cranei fractura, aut ex laminis, siue frustulis, quæ sub cranei fracti ponsitur osse, eum illud medicus volt curare. Vigilia vero, siue peruigilatio fit, aut ex mala complexione quæ cerebro accidit sicca, aut ex materia Melancolica. Cumque huius causæ cum causis stuporis componũtur, oritur passio prædicta, quę vocatur cuma: & siquidem flegma plus abundet, obstupefactio fiet manifestior, si vero siccitas, vigilia maior. Aeger itaque se habet tanquam dormiens expergefactus, seu vigil, oculique eius aperti, mens confusa. Accidit quoque ei garrulitas, quæ & freneticis, & omnino passionis huius signa ex litargicorum, & freneticorum signis sunt composita. Huius autem propria signa sunt hæc: Infirmus iacet supinus, & extensus quasi mortuus, facies eius interdum turgida, color ad nigrum declinans, nonnunquam vrinę difficultas, aliquando fluxus siue mollicies, spiritus eius siue anhelitus non apparet, pulsus quoque debilis est, paruus, ac frequens. Auic. iij. can. Vigilia est dispositio animalis, cum effunditur spiritus eius animalis, ad instrumenta sensus, & motus, vt eis vtatur, Isaac vbi supra. Vigilare est duobus modis. Naturale, & vocatur expergefactio somni. Extra naturam, & vigiliæ vocantur, Vigiliæ sunt ex nimio motu cerebri, & ex siccitate coleræ rubeæ, vel nigræ, vel ex non temperato calore, vel ex falsis humoribus in cerebro nascentibus.

De

De Congelatione, & cogitationis ac memoriæ corruptione. *Cap.* LIIII.

HAli vbi supra. Bothocos, idest coagulatio, siue congelatio fit ex opilatione, quæ puppi cerebri accidit, ex humore frigido, & humido scilicet, & crosso. Fit autem ex potu aquę frigidę, vel in ea balneatione, vel fructuum refrigerantium comestione. Sequitur de cogitationis, & memoriæ corruptione. Aliquando quidem cogitationi tantum accidit corruptio, aliquando memoriæ, plerumque vero vtrisque, sicut desipientia senibus accidit, debilitatis cerebri causa, & corruptionis. Fit autem corruptio hæc aut ex mala complexione frigida simplicique cerebri, aut ex materia flegmatica. Cum igitur hæc passio fit ex mala complexione frigida cum obliuione accidit, & cogitationis malitia, siue corruptio, pigritia quoque, & grauitas, soporisque nimietas. Si vero cum frigore est humiditas, stupor fit, & in somno submersio, scothomia quoque, & obliuio. Si autem siccitas stuporis loco subintrat, immoderata peruigilatio. Cum vero fit ex materia flegmatica, accidit per nares, & os, & aures humiditatis euacuatio.

De Scothomia, & vertigine. *Cap.* LV.

ISidorus. Scothomia ex accidenti nomen sumpsit, eo quod repentinas tenebras ingerat oculis cum vertigine capitis. Vertigo autem est quotienscunque ventus consurgit, & terram in circuitu mittit. Sic & in vertice hominis arteriæ, & venæ ventositatem ex resoluta humectatione gignunt, & in oculis gyrum faciunt, vnde & vertigo nuncupata est. Isaac. Vertigo, vel scothomia visus est corruptela, & subito apparent patientibus omnia quasi voluentia, nebulosa, vel tenebrosa. Causa nimia humorum est abundantia cum ventositate mixta, humores isti in caput mouentur ex ventositate, vel fumo, de quolibet membro, sicut & de stomacho ascendente. Hali vbi supra. Scothomia, & vertigo fiunt, aut ex ipsomet cerebro, aut cum participatione membri alterius in aliquo incommodo. Scothomia si fiat ex cerebro solo, fit aut ex mala complexione frigida, & humida, aut ex humore flegmatico cerebri pro re dominanti, fitq; abinde resupinatio. Vertigo autem fit aut ex humore flegmatico in venis, quæ cerebrum circundant coadunato. Aut ex humore colerico vel sanguineo, qui ibi est nec dissolui potest, & ideo voluitur in venis circa cerebrum, indeque fit vertigo, aut ex crossa ventositate, quæ venis his concluditur, nec ipsa dissolui potest, sed cerebro circumuoluitur, aut ex oppressione proræ cerebri, propter alterius ossis cranei fracturam, vel alterius rei siue causæ pressuram. Scothomiæ signum est, quòd homo furenti similis est, membraq; eius eneruatis similia, propter eneruationem quæ menti accidit ex humiditate flegmatica, quæ cerebro dominatur. Vertiginis autem signa sunt, quòd cuncta quæ circunspicit, æstimat rotari, & eorum casus imaginatur. Maximeque si quippiam, quod voluatur aspexerit, vel si seipsum homo rotet sæpius, vertigo fit ei. Et si quidem ex flegmate fit, oris sapor fit salsus, aut acetibus, si autem ex colera amarus. Signa vero communia vertiginis, & scothomiæ sunt visus tenebrositas, auditus grauitas, aurium tinnitus. Cum autem accidit hæc passio, ex comparticipatione cerebri cum alio membro, aut ex passione fit quæ venis pulsantibus accidit post aures positis, ex mala complexione frigida, aut humore flegmatico aut colerico, & horum signa sunt, quia cùm prædictis hæ duæ venæ extensæ sunt ac repletæ. Aut ex passione quæ de duabus venis iuuenilibus oritur ex mala complexione, aut ex humore flegmatico, vel colerico, & horum signum est cum his quæ diximus collum distensum. Aut ex passione quæ stomacho accidit ex mala complexione frigida, vel humore flegmatico, cuius signum est abominatio siue subuersio, cordis & passionis augmentum, cum multitudo sumitur ciborum, & cum fastidiosius fit cum putredine, vidimus etiam nonnunquam ex acutæ perseuerantia febris, oriri scothomiam.

De Apoplexia. *Cap.* LVI.

ISidorus. Apoplexia est subita effusio sanguinis, qua suffocati intereunt, dicta quòd ex lætalis percussu repentinus casus fiat, Græci enim apoplexin percussionem vocant. Papias. Apoplexia est depressio atque lapsus, & subductio repente veniens, talis vt sine sensu hominem efficiat, & quasi mortuum eum circunuenit, habet autem paralisis similitudinem, sed & multam distantiam. Huius autem duæ causæ sunt. Nam maior apoplexia venit aut per cibos nimios, aut per vinum multum, aut per balneorum calorem, hi moriuntur subito, & cadunt, nam dum comedunt, aut lauant hoc morbo tenentur. Multi etiam & post cœnam dormientes ex hac causa mortui sunt. Huic nulla res succurrere potest, quia latenter venit, & subito occidit. Minor vero quæ est, curatur quidem cum difficultate magna, quæ ita intelligitur, cum quis velut paralisim patitur ex vna parte corporis non sentiens, lingua ei tenetur, vt loqui non possit, aut loquens difficulter intelligitur, & manibus vota sua ostendere nititur, & sic cum digitis strictis tenere voluerit sentit, non enim habet corpus emortuum, sed iacet exanimis, & grauis sibi videtur. Hali vbi supra. Apoplexia, & epilensia generantur ex opilatione, quæ fit in ventriculis, simul cum omnes opilantur, simulque virtus sentiens, & mouens ad membra transire, prohibetur, vnde & motus intercipitur, & regitiuæ virtutis actiones imminuuntur, ita vt fere omnino cessant. Opilationis autem promotio in hac passione fit, aut ex humore flegmatico crosso, & viscoso, aut ex flegmate confuso cum colera nigra, aut ex sanguine crosso. Fit etiam aliquando ex colera nigra, & nonnunquam ex repletione vini, & in ebrietate, & tunc letalis est, nisi febris superuenerit, aut soluatur hora qua dissolui habet crapula. Hãc passionem præcedit acutus capitis dolor, organicorum tumor, visus tenebrositas, vertigo radiorum, phantasia, extremorum frigus, totius pectoris titillatio. Dicit autem Hipocras, quòd apoplexia si fortis fit incurabilis est, si debilis non facilè curabilis. Razi vbi supra. Apoplexiæ ex sanguine signa sunt rubedo maxillarum, & faciei, ita vt homo quasi suffocatus sit, exuberatio alguidegi, & venarum. Fit autem & ex humoribus crudis flegmaticis, cuius signa sunt mollificatio corporis, & albedo coloris, ac multitudo nuchę, & sputi.

De Epilensia. *Cap.* LVII.

ISidorus. Epilensia vocabulum sumpsit, eo quòd mentem appendens pariter etiam corpus possideat, Græci enim appensionem, epilensiam appellãt. Fit autem ex melancolico humore quotiens exuberauerit, & ad cerebrum cõuersus fuerit. Hęc passio caduca vocatur, eo quòd cadens ęger spasmos patiatur, hos etiam vulgus lunaticos vocat, quòd per lunæ cursum comitetur eos insania Dęmonum. Idem & iatuatio. Ipse, & morbus comitialis, idest maior, & diuinus, quo caduci tenentur. Cui tanta vis est, vt homo valens concidat, spumetque. Constãter in Panteigni nona parte. Epilensia est cum totum corpus spasmum patitur, vt in terrã cadat infirmus, & aliquando quidem circulariter, siue certis temporibus constitutis Aliquando vero interpollatis, & varijs. Huius causa eadem est, quæ, & apoplexiæ, minor tamen est in fortitudine & virtute. Causa namque faciens epilensiam non est in omnibus ventriculis cerebri, sed opilantur quædam eorum viæ neruorum, scilicet membra corporis mouentium, huius quoque materia minor est, quàm apoplectica in quantitate, & qualitate, & substantia, vnde fit ut infirmus in ea sentiat, seque moueat, quod non fit in apoplexia, vnde dicunt epilensiæ causam apoplexiæ esse mediam. Quædam autem epilensia est ex cerebro, quędam ex neruorum spasmo. Et quæ ex cerebro, quædam est ex ipso solo, scilicet ex constipatis eius ventriculis, vt dictum est, & opilatione spiritus ac virtutis motiuæ transeuntis ad membra, quæ scilicet opilationes fiunt ex humore flegmatico crosso, ac viscoso in hora passionis, in cerebri ventriculos influente, aut ex humore crosso melancolico, aut ex compressione cerebri, quæ fit ex ossis capitis fractura. Aliquando etiam hæc species accidit, cum homo rotando, vel circumeundo se mouet, & humores ac spiritus calefiunt, atque mouentur. Indeque homo turbatus in terram labitur. Quædam autem ex oris stomachi, vel alterius membri colligantia cum ipso cerebro, & hoc fit ex fumo frigido scilicet flegmatico, vel melancolico, de membro patiente ad cerebrum ascendente, eiusque ventriculos implente. Multi hac passione moriuntur, quoniam eius accidentibus molestantur. Plurimum autem euenit pueris, & iuuenibus, raro vero senibus, propter membrorum suorum siccitatem. Razi vbi supra. Epilensia fit ex flegmate, cuius signa sunt mollicies corporis, & albedo coloris, complexio frigida, multitudo ciborum frigidorum, multitudo quoque sputi, & muscilaginis, ac spumæ, sensuumque conturbatio. Fit autem epilensia plurimum in augmento lunæ, & complemento luminis eius, fit etiam in eius diminutione, fit autẽ & ex ventositate frigida in aliquo membrorum resoluta. Et eius signa sunt quòd infirmus illam ex manu, vel pede, vel crure eleuari sentit, & quòd vsque ad caput

put

put ascendens epilensiam facit. Fit etiam quandoque ex sanguinis multitudine, cuius signa sunt quòd implentur alguidegi, & facies ruber, & quandoque sanguis e naribus procedit. Papias. Epilenticorum duo sunt genera, quæ cum spuma est, & cum tremore non curatur, quæ sine tremore curatur.

De Incubo. Cap. LVIII.

Avicenna. 3. canone. Incubus est ægritudo qua sentit homo, quando somnum ingreditur fantasma graue super se cadens, ipsumque comprimens, & angustiantur spiritus eius, & intrinsecatur vox ac motus ipsius, & forsasse præfocatur propter potrorum opilationis, & cum ab ipso separatur excitat eum subito. Est autem antecessor vnius trium ægritudinum, aut apoplexiæ, aut epilensiæ, aut maniæ. Et hoc quidem cum fuerit ex materiebus comprimentibus, & non ex alijs causis non materiatis. Huius autem causa secundum plurimum est vapor materierum grossarum sanguinearum, aut flegmaticarum, & melancolicarum, resoluentis vaporem, & cum resolutione omnis humoris ipsum comitantis. Quandoque vero fit ex frigore vehementi, caput inuenienti subito apud somnum. Quare comprimit ipsum, & incrossat, & contrahit, & efficit in ipso fantasias illas subito, quod fit propter debilitatem cerebri caliditate sua, vel complexionis suæ malitia. Papias. Ephialtes est passio qua homines incubo vexantur, hos deprehēdes ex difficili motu corporis, & somno etiam insolito, & graui, quotiens suppressi grauatur, vt præfocari se homo dormiens sentiat, aut aliquem sibi irruisse putet, qui corpus eius præmendo exanimare tendat. Vnde & incubus dictus est, a mentis atque sensus incubatione. Alij dixerunt, ꝙ ex indigestione cibi veniat ephialtes, qua ascendisse aliquem super dormientem fingatur. Fit aut ex cacochimia, idest ex malo humore, aut ex abundantia sanguinis, per somnium enim fantasiæ cum graui somno opprimuntur, & cum tormento supini plus suffocantur, ita vt loqui non possint. Aliquotiens ēt ita loquuntur per somnium, quasi per diem disputēt, aut cum hominibus fabulentur: Nimietates quoque diuersarum fantasiarum aliquādo vident, & pauent, ita vt & in somno clamēt. Fit aut plerumque hæc passio aut ex multo cibo, aut ex vino plurimo, vel ex paruo cibo, & potu, hoc est ex plenitudine, vel inanitate, aut ex abundantia sanguinis. Rasi vbi supra. Incubus cum assiduus fit & multiplicatur, eique non succurritur ad epilensiam perducit: Fit autem ab assiduatione multi sanguinis in corpore. Et huius signa sunt rubedo oculorum, & somnij dominium, fit etiam ex dominio flegmatis, & huius signa sunt pigritia, & mollificatio corporis, & tarditas sensuum, multitudo quoque sputi, & muscillaginis.

De Melancolia nigra, & canina, & amore qui dicitur eros. Cap. LIX.

Isidorus. Melancolia dicta est a nigro felle: Græci enim nigrum melan. vocant. fel colen. epilensia quidem in fantasia fit, melancolia in ratione, mania in memoria. Hali. vbi supra. Melancolia est alienatio, siue confusio mentis, sine febre. Contingit autem aut ex solo cerebro, aut ex membro sibi colligato. A solo cerebro ex humoribus melancolicis in eo nascentibus. Aut a stomacho venientibus, ibique se coadunantibus, vnde animus conturbatur rationabilitasque mutatur. Ex colligantia vero cerebri ad alia membra quandoq; fit ex humoribus fumeis, & melancolicis, a stomacho ad cerebrum ascendentibus, ex materia quæ est in stomacho, vel sub hipocondria. Quandoque vero fit ex totius corporis humoribus incensis. Aliquando etiam fit ex timore, & tristitia, & intentione mala. Quidam eorum quibus accidit mortem timent, quidam desiderant, quidam multiplicant risum, nōnulli vero fletum, plerumque seipsos necant. Alij vasa lutea se esse putant, ne frangantur cauent. Alij se esse bruta animalia æstimant, & animalium voce clamant. Alij vero diuinant, seque diuina prædicare putant. Præter hæc autem signa communia, habet etiam vnaquæque species signa propria. Est & quædam melancoliæ species, quam qui patitur, Galli, Canisq; similitudinem habere sibi videtur, vnde & vt Gallus clamat, vel vt Canis latrat, nocte ad monumenta egreditur, ibiq; vsq; ad diem moratur. Huius signa sunt color citrinus, oculi obscuri, sicci, concaui, os quoque siccum, & sitibundum, in pedibus, & in facie vulnera, & pustulæ, quia frequenter offendens cadit, talis nunquam sanatur, & hæc passio a parentibus hæreditatur. Amor est animæ confidentia suspiciosa in eo, quod amatur, cogitationisque in illud assiduitas. Huius signa sunt oculorum concauitas, & eorum assidua motio, maximeque palpebrarum. Omnia autem alia membra corporis præter oculos attenuātur, siue macerantur, sed visus pulchritudo remanet. Pulsus eius est, vt hominis tristis, & si res amata nominetur, pulsus mutatur, diuersificatur, atque turbatur. Hę sunt ergo significationes morborum in cerebro nascentium. Sciendum autem harum quædam esse cōmunes duarum aut trium passionum, vt mentis alienatio frenesi, & melancoliæ, stupor vero litargiæ, & passioni, quæ cums vocatur. Porro quædam vniuscuiusque morbi propriæ, sicut tristitia, & timor melancolię, spuma quoque epilensiæ. Ideoq; in solis communibus signis non oportet confidere.

De Sternutatione, & Temulentia. Cap. LX.

Avicenna vbi supra. Sternutatio est motus cerebri proprius, ad expellendum humorem, aut aliam materiam, cum auxilio aeris naribus attracti subito, per viam nasi, & oris. Itaque sternutatio est propria cerebro, sicut tussis pulmoni. Ipoc. in lib. Afforismorum. Sternutatio fit a capite ex calefacto cerebro, aut humectato, quod est in capite vacuo, dū aer intus existens foras effunditur. Sonat autem quia per angustum fit ei exitus. Greg. super Iob. In sternutatione quidem inflatio a pectore consurgit, quæ cum apertos ad exeundum poros non inuenit, cerebrum tangit, & congesta per nares exiens, totum caput protinus concutit. Isaac. Sternutatio de diuersis nascitur humoribus, aliquando enim eam natura operatur, cum humores adunatos, siue fumum satagit expellere a cerebro, qui vel iam sunt mo bi, vel causa futuri vitij. Humanum enim cerebrum humidius est cerebris aliorum animalium, vt brutorum. Vnde humores adunantur, qui cooperante natura expelluntur, sicut in coriza videtur, & in periplemonia, aliquando quoque fit aliunde, quàm ex qualibet infirmitate. Narium autem caunales humanarum curti sunt, vnde cito ad cerebrum nocitiua extrinsecus veniunt, vt puluis, frigiditas aeris, splendor solis, & similia, quæ cum ad cerebrum perueniunt, expelluntur a cerebro motu suo continuo, & inde fit sternutatio. Hali vbi supra. Temulentia est infirmitas accidens cerebro, ac sensibus, ab ascensu vaporis ex vino, cerebrum implenti humore calido. Hoc accidit maximē cerebrum habentibus calidum, & debile, quod cum acciderit per crapulam vaporosam, debilitatur a sua digestione, cum dissolutione crapulæ. Cuius autem cerebrum fortē est, & validum, non grauatur crapula. Soluitur enim, vnde nec ei accidit ebrietatis facilitas. Itaque iuxta virtutem, & debilitatem cerebri, accidit etiam difficultas ebrietatis, & facilitas eiusdem. Porro qui multus est in bibendo vinum, nec inebriari vult, oportet eum prandium minuere, pinguia iura cœnare, & huiusmodi, pinguia enim & dulcia frangunt acumen vini, cumque prius ad stomachum venerit consolantur illum, & prohibent ascensum vaporis vini sursum. Caules etiam arcent ebrietatem, causa suæ desiccationis in humiditate vini. Ga. quoque dixit, amigdalas amaras, si aliquantulum ex eis ante vinum comedatur, ebrietas per eas arcetur. Est & apud Diascoridem, quòd robum mitti si fumatur ante vinum prohibet ebrietatem. Ad hoc etiam valet semen caulis, cum robo hæresen, idest sapa, habitum ante vini potum.

De Passionibus neruorum. Cap. LXI.

Actor. Dicto de passionibus cerebri, restat de passionibus neruorum, qui omnes a cerebro procedūt, quidam quidem immediatē scilicet illi qui ad membra propinqua sensificandum diriguntur, quidam vero mediante nucha idest spondilium. medulla scilicet illi qui ad membra a cerebro remota mittuntur, sicut superius diximus. Auic. vbi sup. Cerebrum diuiditur in substantiam velatiuam, & substātiam medullarem, & ventres in ipso spiritu plenos. Nerui vero sunt sicut virgulta ab ipso procedentia. Horum tres sunt species ægritudinum scilicet complexionalis, & instrumentalis, & solutio singularitatis. Et apparet quidem læsio in operationib. suis naturalibus, & sensibilibus, & motiuis. Res autem neruis nocētes sunt coitus plurimus, & somnus post repletionem, potus aquæ frigidæ congelatæ, vinumque plurimum, & omne acetosum, & stiptitū, & infrigidatiuum, poma, & flebothomia plurima. Agaricum vero confortat neruos, calefaciendo, & purgando. Vinum etiam antiquum, & paucum valde confert omnibus ægritudinibus neruorum, plurimum autem sumptum est nociblior res neruis. Hali vbi supra. Passionum autem nuchæ neruorumque qui ab illa oriuntur, v. sunt species scilicet eneruatio, dormitio, spasmus, tremor, gibbositas.

De

De Eneruatione, & Epilensia neruorum, Cap. LXII.

ENeruatio siue mollicies fit, cum opilatio fit in principio nerui, qui ad aliquod membrum peruenit. Virtusque mouens ad membrum pertransire prohibetur, vnde mẽbrum ipsum eneruatur, & sensum ac motum perdit. Et si quidem in omnium neruorum principijs oritur, hæc opilatio, fit omnium membrorum sensus, & motus cessatio, cum nocumentis actionem gubernantium, & vocatur huiusmodi passio epilensia, hæc fit ex frigido flegmate ventriculos cerebri replente. Quòd si opilatio hæc in latere fiat vno, lateris illius cum latere faciei fit eneruatio. Vocaturque paralisis, & contorsio simul idest effusio. Si autem in principijs accidat nuchæ, fit eneruatio membrorum, quæ sunt sub facie. Et si alterum nuchæ latus opilatur membra illius lateris eneruantur. Faciei vero contorsio fit ex eneruatione simul, & spasmo, eneruatur.n. alterius maxillæ lacertus opilatione nerui, qui ad eum porrigitur, alteri vero fit spasmus. Porro si opilatio in neruorum principijs, qui ad guttur tendunt, accidit, vocis amputatio fit. Si autem in neruis, qui ad lacertos tendunt pectoris, anhelitus fit arctatio. Et si in illis qui ad lacertos vesicæ protenduntur vrinæ præter voluntatem fit emissio, sic & in omnibus membris iudicandum est cæteris. Opilatio autem hæc aut humore grosso accidit, aut ex oppressione. Oppressio vero aut ex ligamento siue ligatione, aut ex apostemate nuchæ, aut ab osse locum suum exeunte, neruumque comprimente. Accidit etiam eneruatio membri ex incisione, vel contritione nerui, qui ad ipsum mittitur, si per latum inscidatur, & talis etiam eneruatio non curatur. Si vero per longum, accidit membro nocumentum. Refert Galien. quoniam hæc passio maximè grandioribus, siue senioribus accidit, si capita eorum humoribus frigidis plena sint. Cum enim fit illis calor, aut fortè frigus, huiusmodi liquefiunt humores, & ad locum ortus neruorum feruntur. Maxime vero hoc accidit cui nerui natura sunt debiles, raro vero cui fortes. Fit autem etiam eneruatio quandoque ex membri euulsione a sua concathenatione, per disgregationem humiditatis viscosæ, quæ ligamenta infundit, & os lubricum facit, suoque loco educit. Aliquando quoque fit ex materia quæ a membris depellitur, & tanquam aliorum cum alijs complexione, sicut accidit in acutis morbis, maximeque in frenesi, & mania. Accidit etiam eneruatio, & membrorum euulsio, sæpius in colerica passione, cum morbus cretico modo siue secundum crisim finitur, & superfluitas ex profundo corporis ad extremitates, siue ab interioribus ad exteriora a natura propellitur. Eneruationis autem membri signa manifesta sunt, ex eius emollitione sine fluxu, & sensus ac motus eius cessatione. Epilensia habet hæc signa, ꝙ qui eam patitur supinus exponitur, voce carens, & motu, sensuque voluntario. Hanc autem præcedit capitis dolor grauis, organicorum siue faucium repletio, vertigo, obscuritas visus, extremorum frigus ac titillatio corporis totius, grauitas motus, & dentium in somno fremitus. Vrina declinat ad nigredinem, maximè vero accidit hæc passio senibus frigidæ & humidæ complexionis hominibus, & regimen grossum ac flegma generans assuefacientibus. Si autem iuueni temporibus calidis acciderit, quasi impossibile est, vt euadat. Porro deterior eius habitudo est, cuius anhelitus malus est atque varius, & ex magnitudine varietatis amputatus.

De Paralisi. Cap. LXIII.

ISidorus vbi supra. Paralisis dicta est a corporis impensatione facta ex multa infrigidatione, aut in toto corpore, aut in parte. Pap. Paralisis est dissolutio membrorũ, stomachiq; contractio, cuius signa sunt hæc, si aperias os inuenias linguam in vna parte quæ paralisim patitur, albidinem esse, nam paralisis ab eo ꝙ mediam partem teneat nomen habet, si enim omnes partes teneat apoplexiam indicabis. Razi in lib. diuisionum. Paralisis est duarum specierum. Vna fit ex dominio flegmatis super corpus, & eius signa sunt vt apoplexiæ flegmaticæ. Alia vero fit ex occasione percussionis, aut casus. Et huius signũ est mollificatio corporis. Idem in Almãsore. 9. parte. Cum aliquis mouere non valeat, aut vnum aut plura membrorum, eorumq; sensum amisit illius membri iam paralisim incurrit. Cum autem aliquod membrorum stupidum sentit, sicut est pes, quando stupidus fit, in illo mẽbro mollicie esse dicimus, nec eius cura differenda est, alioquin paralisim insequi videbit. Cum vero contorquetur os alicuius, vt nec vnum ex oculis claudere poterit, & si præcipitur ei, vt sufflet, flatus ab vna parte tantum exire videtur, contorsionem pati dicitur. Hali vbi sup. Paralisis faciei signa sunt ipsius contorsio, & carnis maxillæ in latus alterum retractio, quia prohibetur virtus mouens ad lacertos faciei oculorumque transire, accidit autem, & contorsio hæc ex alterius maxillarum spasmo, quia sana in seipsam maxilla retrahitur, cuius hæc signa sunt, quòd æger oculum qui est in sano latere non valet claudere, propter palpebræ, vel inferioris lacerti ad inferiora tractationem.

De Dormitione neruorum. Cap. LXIIII.

DOrmitio neruorum eisdem causis quibus, & eneruatio accidit, scilicet ex opilationibus, nisi ꝙ in eneruatione sunt fortes, in dormitione vero debiles, vnde qui hanc patiuntur aliquatenus sentiunt, & mouentur. Accidit etiam ex mala complexione frigida quæ neruum spissat, & eius partes congregat, indeque fit opilatio parua, debilitaturque virtus animalis, quæ per eum ad membrum dirigitur, nec rectè vel æqualiter mittitur. Aliquando vero fit ex obuiatione grauis frigoris aut niuis, vnde nerui quodammodo condensantur, & simile quid accidit. Fit etiam quandoque ex neruorum compressione, vt quando quis alicui membro innititur, aut ligationis difficultate, & nonnunquam ex ventositate, qua sub spondilibus comprimitur, & nucham opprimit, indeque fit opilatio virtutem prohibens mouentem, ad membra per neruos transire. Dormitionis signum est, ꝙ homo sentit in membro tanquam formicarum motum cum difficultate motus, & malitia sensus, sicut videmus accidere sæpius illi, qui diutius sederit, aut ipsum aliquid oppresserit, aut percussio in aliquo eius membro acciderit.

De Spasmo. Cap. LXV.

SPasmus est membri patientis abbreuiatio, siue decurtatio. Qui quandoque fit in toto corpore, & tethanus vocatur, qui fit ex acutis morbis membrorum, æquali ab vtroque latere distensione, ita scilicet vt fit extensio erecta in neutra se mouens latera. Quandoque fit in anterioribus tantum, cui scilicet in anterioribus lacertis est passio. Quandoque vero in posterioribus tantum. Quandoque autem fit in aliquo membro sine alijs, quando.s. passio est in illius membri lacertis ac neruis. Et omnium istarum origo diuersitatum, aut est ex repletione, aut ex euacuatione, aut ex mala frigida cõplexione, aut ex calido neruorum apostemate. Ex repletione quidem fit, cũ nerui superfluitatibus malis replentur humidis, & flegmaticis, quibus humectantur, & in latum distenduntur, & a sua longitudine minuuntur. Vnde lacertus ad quem hic neruus mittebatur, ad originis suæ partem contrahitur, membrumq; curuatur. Sicut & vasa de corijs facta, cum amplius quàm capere possint implentur, in latum extenduntur, & in longũ breuiantur. Maximè autem hæc species spasmi accidit pueris paruis, qui grosso lacte nutriuntur, & hoc ex multitudinis ciborum regimine sine cautela, debilitatisque neruorum causa, ac mollicieі ac distensionis facilitate, ideoq; facilior est eorum curatio. Itaq; signa quæ præcedunt spasmum in pueris sunt acuta febris, & continua, vigiliæ, ventris siccitas, linguæ nigredo, salinæ desiccatio, cutisque distensio. In viris autem, quia membra fortia sunt, & plurimæ siccitatis, parum ex repletione fit spasmus, & si contigerit non est facilè curari. Huius speciei spasmi signum est, ꝙ repente venit, & ꝙ regimẽ plenitudinem faciens præcessit, vt multitudo ciborum potuumq; grossorum, aut laboris dimissio, & balnei, aut eius post cibum frequentatio, fit etiam, nonnunquam post ebrietatem. Qui autem fit ex inanitione, vel euacuatione, aut ex desiccatione neruorum oritur, qui eadem causa reducuntur, retrahunturq; secum lacertus quibus continuantur, eademq; causa membrum abbreuiatur, sicut corrigias, & pilos cum igni appropinquant videmus reduci, & citharæ chordas si ponantur in aere calido, rumpi, vel amputari. Significatur autem hæc species euacuationib. præcedẽtibus, vt immoderata solutione, vel sanguinis fluxu, vel alijs causis desiccantibus, qualis est labor, vigiliæ, coitus, acuta febris. Et est deterior hæc species, q̃ quæ fit ex repletione, nec accidit simul, sed paulatim, & per incrementa. Qui vero fit ex mala complexione frigida, aut.n. ab interioribus oritur, vt ab humore frigido, qui corporis lacertos congelat, eorumq; partes condensat, & congregat. Aut ab exterioribus, vt ex magno frigore niuis, vel aeris, quo congelãtur lacerti corporis, eorũq; partes spissantur. Vnde & reducuntur ac breuiantur, & huiusmodi species congelatio lacertorum vocatur. Qui autem apostematis causa neruorum fit, neruos contrahit cum a neruis ad

cerebrum

cerebrum vsque passio perlata sit. Ideoq; cerebrum contumescit, & ad eius ventriculos ægritudo peruenit. Isido. vbi supra. Spasmus Latinè contractio est, subita partium, aut neruorum cum dolore vehementi. Fit autem duobus modis, aut ex repletione, aut ex inanitione. Thethanus maior est contractio neruorum a ceruice ad dorsum. Telum laterum dolor est, quòd dolore corpus transuerberet, quasi gladius.

De Tremore, & Titillatione. Cap. LXVI.

RAzi in lib. diuisionum. Tremor aliquando fit propter casum virtutis, fit etiam ex assiduatione vini, vel ex dominio flegmatis, & debilitate neruorum. Hali vbi sup. Tremor fit ex debilitate virtutis mouentis, quæ est in membro tremente. Hæc autem debilitas aut ab interioribus fit causis, aut ab exterioribus. Ab interioribus quidem, vt ex mala complexione frigida, sicut accidit senibus, & frigidissimam aquam bibentibus, vel in ea balneantibus, & vinum immoderatè bibentib. Immoderatus namque vini potus complexionem refrigerat, virtutemque debilitat, aut ex humorum crossorum ac viscosorum opilatione, qua prohibetur virtus mouens, quare illud membrũ ad superiora trahitur, humor vero sui grauitate deorsum præmit. Indeq; fiunt duo motus contrarij, qui vno nomine tremor vocantur. Accidit etiam tremor, ei qui coitum multiplicat, & qui corpus nimis euacuat. Omniaq; accidentia, quæ virtutem debilitant tremorem excitant. Ab interioribus autem causæ sunt, vt ira, tristitia, timor, vel horror. Titillatio vero fit ex ventositate crossa, & vaporosa, cuius significatio est, ꝙ maximè fit in frigidissimis tpibus, frigidisq; corporibus, ac flegmaticis, & his qui aqua frigida lauantur, & similibus.

De Gibbositate. Cap. LXVII.

GIbbus, siue gibbositas, aut ab anterioribus est, & tunc fit ex alicuius spinæ spondilium motu in anteriora. Aut a posterioribus, & tunc ex alicuius secessione spondilium in posteriora. Aliquando vero spondilus in alterum latus recedit, & implicatio siue tortuositas dicitur. Fit autem spondilus a loco suo recessus, aut ab interioribus causis, aut ab exterioribus. Interiores sunt vt crossus, ac viscosus humor, qui nucham extendit, & infundens ligamenta spondiliũ lubrica facit, vnde spondilus euellitur, & a suo loco pellitur. Aut vt apostema calidum, quod in lacertis fit vicinis spondilibus, vnde spondilus opprimitur, & a loco suo euellitur. Aut vt ventositas, quæ sub spondilibus interius concluditur, easque pellit, & a suo loco emittit. Exteriores vero causæ sunt vt percussio, casus, & similia. Gibbus adeo manifestus est, ꝙ eius notitia signis non indiget, nisi quæ ex apostemate fit, hunc etenim tussis, & anhelitus, angustatio sequitur, & asma. Et dicit Hipo ꝙ quibus cũ asmate fit, & tusse gibbus, antequam pilos in penè producant pereunt. Spondilium autem patientium locum agnoscere poteris, si manu dorsi spondiles a summo vsque deorsum pertransieris. Hæc de cerebri passionibus, & eorum quæ ab eo oriuntur, & de causis ac signis earum dicta sunt.

De Passionibus oculorum in consolidanti tunica. Cap. LXVIII.

SEquitur de illis quæ in membris sentientibus fiunt, & primo de passionibus oculorum. Hæ autem in consolidanti, siue cõiunctiua tunica fiunt, aut in cornea, aut in vuea; aut in humore euagiados, aut inter vueam, & cristalleidon, aut in palpebris, aut in oculorum angulis, aut in neruis visus, aut in lacertis oculos mouentibus, aut in venis, quæ ab operimento cerebri ad oculos tendunt. In consolidanti tunica passiones istæ fiunt, obtalmia, inflatio, duricies, prurigo, sibila, tarpha, vngula. Obtalmia est calidum apostema, quod fit aut ex causis exterioribus, vt sole, puluere, fumo, aut ab interioribus, vt ex fluxu materiæ calidæ a cerebro. Sibila est vena, quæ sanguine crosso repletur, & acuitur, ac rubet. Tarua siue petia sanguis est, qui ad consolidantem defluit, ex venarum in quibus est crossicie. Vngula est augmentum neruosum, quod ex angulo magno oculi oritur ac protenditur, donec ad nigrum oculi feratur, & crescit vsque dum pupillam operiat, visumq; prohibeat. Isidorus vbi supra. Nictalmos est passio, qua per diem visus patentibus oculis denegatur, & nocturnis irruentibus tenebris redditur, aut viceuersa (vt pleriq; volunt) die redditur, nocte negatur.

De Passionibus, quæ fiunt in cornea, vel vuea. Cap. LXIX.

HAli vbi supra. Passiones autem quæ in cornea fiunt sunt cancer, vlcera, sanies, pustula, acumen, & albedo. Cancer est apostema durum, quod oritur cum graui dolore, & venarum, quæ sunt in oculis, distensione. Vlcerum species sunt septem, quarum quatuor in superficie cutis fiunt, & tria in eius profundo. Pustula fit ex humiditate, quæ adunatur in squamis corneæ, siue in eius cortice. Huius diuersitates sunt & in colore, quoniam alia est alba, & alia nigra. Et in dolore, quoniam aliam comitatur dolor nimius, aliam paucus. Et in consequentia, quia quædam salubris est, quædam incommoda magna facit, eique facilior est cæcitas. Sanies post corneam fit ex vlcere, vel ex cephalea, vel obtalmia. Acumen fit cum cornea scinditur, & vuea egreditur, quod ex vlcerum ac pustularum, comestione fit, aut cum illam exterius aliquid vulnerat. Albedo autem oculi, quam nos pannum vocamus, quædam tenuis est in exterioribus corneæ, quædam vero crossa atque profunda. Razi in Almansore. 9. parte. Albugo quæ contingit in oculo, signum est post curationem apostematis eius remanẽs, quæ cum in oculis puerorum fit leuior est ad curandum, nam in senibus fortasse sanari non poterit, nisi subtilissima fuerit. Passiones vueæ sunt foraminis dilatatio, & eius arctatio: Dilatatio fit duobus modis. Primus est aut naturalis scilicet ex ipsius formatione, aut ex apostemate, quod ipsum distendit, aut ex copia humoris euagaidos. Accidit autem hæc species maximè mulieribus, & paruulis: & qui hanc habet, aut parum, aut nihil videt. Secundus est ex graui percussione, aut ex apostemate. Arctatio, vero pupillæ fit, aut ex creationis tempore, aut ex apostemate. Arctatio vero pupillæ fit, aut ex creationis tempore, aut ex vueæ eneruatione. Passiones autem, quæ inter vueam & cristalleidon fiunt, sunt aquæ & vapores a stomacho ascendentes. Aqua fit ex humiditate crossa inter cristalleidon congelata, siue cõgelata, spiritum visibilem ad exteriora egredi prohibens. In huius principio videt homo ante se tanquam culices aut muscas, aut capillos, aut virgulas, aut splendores. Sed hæc accidentia fiunt ex passione, quæ in cerebro est, & in ore stomachi per vaporum ipsius ascensum ad oculos.

De Passionibus palpebrarum, & angulorum oculi. Cap. LXX.

POrro quæ palpebris accidunt passiones, sunt auratus, siue fixura, scabies, grando, Lapidositas, conglutinatio, grauitas, separatio, ordeum, morum, tinea, formica, caro superflua, pediculi, pili abundantes, & inuersi, palpebrarum, siue ciliorum casus. Fixura est corpus pingue viscosum admodum, cum neruis, & operimentis implicitum, & fit in exterioribus palpebræ superioris accidentium malorum causa, maximeque in pueris propter humiditatem complexionis eorum. Pruriginis, idest scabiei, sunt quatuor species, vt supra patuit. Grando autem est humiditas, quæ in interioribus palpebræ coagulatur, siue congelatur, alba similis lapidi grandinis. Lapidositas est superfluitas quæ super palpebras indurescit, quasi lapis. Conglutinatio vero est, siue viscositas, aut ipsius palpebræ conglutinatio cum albo oculi, vel eius nigro, aut duarum adinuicem palpebrarum. Ex vtraque prouenit aut ex vlcere oculi, aut ex vngulæ creatione, vel sibile, & huiusmodi. Grauitas autem palpebræ fit ex ventositate crossa, quam qui patitur, cum a somno excitatur inuenit in oculo quoddam velut arenæ pulueriq; simile. Separatio tres habet species. Prima est palpebræ superioris eleuatio, ita vt oculum non operiat. Secunda palpebrarum naturalis abbreuiatio. Tertio inferioris palpebræ in exteriora repulsio, siue inuersio. Ordeum est apostema oblongum ad instar ordei, quod in palpebræ fit extremitate. Pediculi multi ac parui generantur in palpebris, illi maximè qui multos cibos accipit, & balneum præ cæteris amat. Morum est caro rubea declinans ad nigrum, ab interioribus oculi suspensa, quæ prouenit ex sanguine corrupto. Formica est fixura, quæ in palpebrarum extremitatibus accidit, cum pilorum palpebrarum casu. Tinea quoque similis est formicæ, nisi ꝙ in flauorem peruenit ac ruborem. Pili abundantes in palpebris oriuntur in parte, quæ oculis vicinatur ad interiora replicati. Vnde & oculum pungunt, & materiam secum adunant, ideoque & palpebra eneruatur siue emollitur, & fit propter puncturas lachrymatio, quod ex humiditate contingit putrida, quæ in pilis palpebrarum adunatur. Palpebrarum siue ciliorum casus, aut ex humiditate fit acuta. Aut ex allopicia. Caro superflua fit ex humiditate crossa, quæ oritur in palpebra, sicut & in omnibus corporis membris.

bris. Angulorum oculi morbus est triplex, scilicet cornus, glãs, & fluxus. Cornus est emissio caruneulæ, quæ inter angulum, & nasum egreditur, & aperitur, indeq; sanies exit, quæ quandoque in fistulam conuertitur: Glans est magnitudo carnis, quæ est in maiori angulo oculi, amplior quàm oporteat. Fluxus autem est imminutio carnis eiusdem maior, quàm expediat, in tantum, vt humiditates arcere non possit, quę per foramen ad oculum defluunt.

De Passionibus quæ fiunt in neruis, lacertis, ac venis oculorum. *Cap.* LXXI.

OPilatio neruorum oculi prouenit ex humiditate multa, quæ circa neruos generatur, eosque comprimit, vnde visus, aut cessat, aut minuitur. Ruptura vero eorundem fit ex percussione, vel ex graui collisione. Caligo fit ex debilitate, vel paucitate spiritus visibilis, qui a cerebro ad oculos dirigitur. Est & altera passio sebequetę quæ nocte non sinit hominem videre, & hæc fit ex crossicie spiritus animalis, & humorum turbiditate. Sunt autem hæ causæ contrariæ passioni, in qua homo longe positã videt, proxima non, quemadmodum senibus accidit. Hæ sunt passiones, quæ in neruo visus concauo fiunt. Quæ aut in neruis oculum palpebrasque mouentibus sunt, eneruatio & spasmus. In neruo quidem oculum mouente aliquando fiunt ex cerebro, cuius rei signum est, ꝙ vtriusque oculi motus corrumpitur. Aliquando vero in altero neruorum, qui ad oculos tendunt, & huius signum est, ꝙ oculi motus ad quem ferebatur neruus corrumpitur. Nonnunquam autem in quibusdam nerui partibus, indeque corrumpitur lacerti motus, quem pars illa mouebat, lacertos quidem mouentes oculos diximus superius esse.ix. quorum sex mouent oculum ipsum, tres vero neruum (per quem spiritus videns transcurrit) releuant ac repriment, ne loco suo cedat, & oculum sursum erigunt. Ex illorum quidem sex, qui mouent oculum, illi qui a superioribus sunt, si eneruentur siue emolliantur, oculus deorsum premitur. Si spasmentur sursum erigitur. Inferiores autem si emolliantur, oculus ad superiora refertur, si vero spasmentur ad inferiora tendit. Qui vero in oculis sunt, si eneruentur, oculus in contrariam partem angu li mouetur. Si vero spasmentur in angulum ipsum. His autem qui in altera parte sunt eneruatis, oculus ad angulum oppositum flectitur, spasmatis, in eandem partem in qua sunt. Duo veri lacerti, qui oculum circundant, si eneruantur, aut spasmentur, oculi contorsio fit. Denique qui sunt in radice nerui, per quos spiritus decurrit, si spasmentur, oculo non nocet, si eneruentur obest. Passiones autem, quæ fiunt in venis a craneo capitis ad oculos tendentibus, sunt fluxus humiditatis a capite ad oculos, & huiusmodi fluxus, aut per venas fit, quæ super craneum sunt, cuius signum est extensio venarum frontis, & temporum, aut per illas quæ sub craneo sunt, cuius scilicet signum est nimia sternutatio, & assiduus humorũ cursus per nares, & oculos. Hæ sunt passiones oculorum, causæque & signa eorum.

De Passionibus membrorum auditus. *Cap.* LXXII.

PAssiones autem quæ membris auditus fiunt. Quædam omnibus illis communes sunt, aliæ vero quibusdam tantum. Vniuersales siue communes sunt ægritudines ex mala complexione prouenietes, aut ex apostematibus, aut ex continuationum separationibus scilicet vt est confractio, & ruptura. Propriè vero membrorum, auditus passiones, aut fiunt in partibus eius exterioribus, aut in neruo, qui virtutem defert organo. In auditus foramine fiunt vlcus, verruca, caro superflua, vermes, aut sordes, aut aliquod corpus ab exterioribus iniectum, vt calculi grana, vel aqua, vel aliqua bestiola, velut musca, pulex, & similia, vel etiam ventositas. Omnes hæ passiones si fuerint fortes meatum auditus opilant, & surditatem faciunt. Si vero paruæ debilitas fit auditus, atque grauitas. In instrumento vero auditus ac neruo, fiunt tinnitus, susurratio, vocesque non reales quæ contingant aut ex ventositate, quæ in operimentis, siue panniculis cerebri concluditur ea parte qua vicina est auris neruo, vel neruo auditus, aut instrumento primo auditus, aut ex humoribus per hæc loca transeuntibus. Et quando fiunt ex humore crosso, patiens grauitatem, cum sonitu, sentit, in his locis, aut in capite. Cum autem ex ventositate, pariter erit his in locis extensio. Auic.3. canone. Opilatio quãdoque fit in aure propter panniculum creatum super foramen, quandoque propter sordem, quandoque propter carnem congelatam, quandoque propter carnem additam, & verrucam quandoque propter lapidem aut nucleum in ea cadentem, aut propter animalia, quod in eam ingreditur, & mouetur, quandoque vero propter humorem viscosum opilantem foramen aut meatum, & quandoque propter ventum vehementem. In sonitu aut in tinnitu, ac sibilo, qui continuus est, & assiduus, causa est aliquid stans in ipso cerebro, si vero quiescit, & deinde excitatur, propter repletionem, aut vacuitatem aut motum, aut cum calor fit fortis aut frigus, tunc fit propter communitatem. Est etiam quandoque quasi vox ici, vt rugitus.

De Grauitate auditus, & surditate. *Cap.* LXXIII.

HAli vbi supra. Auditus vero grauitas, & surditas, si ab aliquo fiat incommodo, quod prædictis accidat membris, aut erit ex mala complexione, aut ex organico morbo, sicut opilatione quę ex apostemate oritur, aut cãllicie, aut continuationum separatione, velut contritione, vel ruptura. Nonnunquam autem auditus grauitas, ac surditas, a cerebro fiunt, si aliqua passionum huiusmodi accidat illi, itaque si omnino cessare videris auditum ab vna aurium, vel ab vtraque simul, & hoc cum nocumento, quod & alijs sensibus accidit, signum tibi est incommodum hoc cerebro accidisse. Si vero reliqui sensus sani sunt, & robusti, significat quòd nerui, qui ad aures veniunt, & auditus organum patiuntur. Cum autẽ cessat auditus aut grauatur, nec in foramine apparet, aut in membris auditus exterioribus aliqua passio, inuenitq; pariter æger in profundo capitis auribus vicino grauitatem. Intelligimus huius rei causam esse crossum humorem ad neruũ, & organum auditus influentem. Quod si hæc comitatur distensio, ac pulsatio, causa est apostema calidum in loco ortum. Si vero passionem hanc, percussio capitis, vel collisio præcesserit, neruum ruptum signat, aliquando quoque fit auditus debilitas, ex debilitate virtutis audibilis, quemadmodum senioribus contingit. Nonnunquam etiam surditas fit ex specie formationis scilicet in procreatione pueri, dum natura in formando deficit ab auditus foramine, vel eius organo perficiendo, propter suam debilitatem, aut materiæ crossiciem. Præterea quandoque surditas in morbis acutis fit, cum humor colericus ad cerebrum ascendit, hanc habentes passionem multum iuuantur per coleræ euacuationem, sicut dicit Hipo. in lib. Afforismorum. Cuicunque fellea egestio est, surditate superueniente sedatur, & cuicunque surditas est, si egestio colerica fiat surditas recedit, ac cessat. Isidorus vbi supra. Surdus dicitur a sordibus humoris aure conceptis, & quamuis multis casibus accidat, nomen tamen æger ex prædicto vitio retinet. Auic. vbi supra. Auditus quandoque destruitur, quandoque minuitur, vt non rectè subtilietur, neque audiat quod auditur, vt qui patitur in aure tinnitum, & sibilum. Destructio quidem auditus, alia est natiua, siue naturalis, & huic non est curatio. Alia vero accidentalis, & hæc duplex. Alia namque est chronica, cuius spacium elongatum est, & hæc quoque desperationi propinqua est, curæque difficilis. Alia vero recens, & propinqui temporis, & hæc curam recipit. Huius causæ quandoq; sunt ex communitate cerebri, & quorundam membrorum ei vicinorum, sicut quando primum nocumentum est in auditu, vel in neruo, vel in foramine. Nocumenta quidem auditus aut complexionalia sunt, aut instrumentalia, aut singularitatis resolutiua. Nocumentum autem in neruo quandoque accidit, propter ægritudines consimilium partium in ipso, vel instrumentalium, aut solutionem continuitatis. Aegritudines similium partium in ipso sunt species malitiæ complexionis singularis, & compositæ, plurimumque eius est ex frigore. Fit etiam vnaquæque earum quandoque absque materia, quandoque cum materia melancolica, vel colerica, vel flegmatica, ex flegmate crudo, vel ventosa. Instrumentales, vero sunt vt opilatio, quam fecerunt humor aut sanies, aut apostema calidum, vel durum, vel sordiciei coopertimentum, aut tremulum, aut inflatio. Porro dissolutio singularitatis in ipso, quandoque fit ex vlcere, vel ex corrosione, plurimum autem eius quę fit propter transitum, est propter causam, intrinsecam, vel extrinsecã. Intrinseca quidem est, vt verruca, vel apostema, vel caro addita, aut vermis, aut sordes, aut humor crossus, aut viscosus, aut congelatio saniei, ex apostemate rupto. Extrinseca vero est, vt arena, vel lapis, aut nucleus ingrediens eam, aut congelatio sanguinis, cuius pars quædam fluxit ab aure, pars eius remansit, & illud quidem accidit quandoque subito, quandoque paulatim.

De

De Passionibus odoratus. Cap. LXXIIII.

ODoratum quoque nocumentum ingreditur, aut enim destruitur, ita quòd odorem non sentit, aut debilitatur, ita quòd aromaticum sentit, & fœtidum sed debiliter, aut mutatur, & corrumpitur, & hoc dupliciter, aut enim sentit odorem fraudulentum, ita quòd inuentus non sit, aut odores, qui boni sunt non bonos sentit, sicut ille qui sentit odorem stercoris bonum, & abhorret aromaticum. Horum autem causa nocumentorum est, aut malitia complexionis singularis, aut humor malus existens in anteriori parte capitis, & duobus eius ventriculis, vel in duabus rebus capitibus mammillarum similibus, aut opilatio in osse perforato, aut ab humore, aut a ventositate, aut ab apostemate, aut a cancro, aut natiuitate carnis additæ, aut opilatio in velamine, quod supra ipsum est, aut aer superfluæ qualitatis, aut percussio, vel casus, faciens ingredi super os nocumentum. Hali vbi supra. Passiones quæ membris odoratus accidunt, quædam in naribus fiunt, quædam ex operimento, quod nares subinuoluit, quædam in osse colatorio simili, & operimento cerebri, quod illud vestit, quædam in primo odoratus organo, idest in duobus proræ cerebri ventriculis, qui similes sunt capitibus mammillarum. Et quæ naribus accidunt, aut ex mala complexione sunt, aut ex organico morbo, aut ex continuationum separatione. Organici narium morbi sunt vlcus, apostema, caro abundans in naso, orta similis animalis carni, quod polipus vocatur. Et si quid illud capere vult, nares pedibus opilat, similiter, & hæc caro nares obturat. Continuitatis separatio est, vt nasi confractio, vel collisio. Omnes hę passiones quando magnæ sunt nasi meatum opilant, & odoratus cessat. Si vero meatum non obstruunt, debilis fit odoratus. Quæ vero fiunt in operimento, quod narium foramina subuoluit, aut ex mala complexione sunt, aut ex apostemate calido, vel duro. Quæ autem in osse simili colatorio & opertorio cerebri, illud circunuoluenti, sunt opilatio, & odoris fœtor. In osse quidem opilatio fit humoris crossi causa, qui foraminibus inuiscatur. In operimento vero ex humore viscoso. Odoris asit fœtor, aut ex putredine fit ossis colatorio simili, aut ex humore putrido, qui foraminibus inuiscatur ossis, aut operimenti os vestientis, eiusque profertur odor vsque ad organum primum, quod est duorum ventriculorum extremitas. Est & odoris fœtor, cum cerebro est putridus humor, quem febris, & cephalea sequitur, fœtorem aut odoris ex humore putrefacto in foraminibus ossis; imminutio comitatur vocis. Quæ vero fiunt passiones in organo odoratus sunt coriza, & odoratus imminutio, eiusque priuatio, quæ casema vocatur. Coriza est fluxus humidarum superfluitatum a ventriculis proræ cerebri ad nares, quæ fit ex mala complexione calida, vel frigida cerebro accidenti, sicut cum sol exæstuans caput exurit, & humores, qui in cerebro erant liquefacit, aut cum aer frigidus ei occurrit, ac superfluitates quæ ante dissoluebantur concludit. Sicque dum multiplicantur, & ad nares influunt siue contrahuntur. Odoratus imminutio fit, aut ex mala complexione immoderata, aut ex organico morbo, vt ex opilatione, ex apostemate, aut ex humore crosso, atque viscoso, aut ex continuationis separatione. Hæc omnia si parua sunt imminutionem odoratus faciunt, si magna priuationem.

De Passionibus linguæ. Cap. LXXV.

ÆGritudines linguæ sunt, aut apostema eius, aut spasmus fissura, aut vlcera, aut grauitas, aut ranula, aut abbreuiatio ligamenti, aut magnitudo linguæ, aut rubedo, vel inflatio. Auicenna vbi supra. Linguæ quandoque accidunt ægritudines, quæ nocumentum in eius motu faciunt, ita vt destruatur, aut debilitetur, aut mutetur. Quandoque vero accidunt ei res, quæ nocumentum sibi faciunt in sensu tactus, & gustus. Et quandoque destruitur vnus duorum sensuum, sine altero, sicut gustus, sine tactu. Quoniam ægritudo potentiam habet inferendi nocumentum debiliori duarum virtutum. Et ægritudo quidem est quando malitia complexionis, & quãdoque officialis, s. ex magnitudine, vel paruitate, aut corruptione figuræ, vel situs, quare non dilatatur prius neque constringitur, aut ex resolutione singularis compositi. Quandoque vero est ægritudo composita, sicut vnum apostematum, & quandoque nocumentum est in ipso ramo nerui, qui est ei proprius. Quandoque etiam læditur cum communitate stomachi, & quando per communitatem pulmonis, & pectoris. Et linguæ quidem complexio, quandoque significatur ex parte saporis in ea vincentis, ex eo q. sentitur acetositati similis, aut dulcedini, vel insipiditati, vel amaritudini, vel abominationi generatæ a putredine, vel ponticitati, vel stipticitati, &c. Linguæ quidem mollificatio, ex summa specierum est nocumentorum eius. Cuius causa quandoque est ex humiditate sanguinea, vel aquosa, quandoque autem est in cerebro, quandoque vero in lacerto eam mouente, ramo ad eam ab ipso veniente. Hali vbi supra. Linguæ passiones, aut in corpore ipsius, & in confinibus fiunt, aut in neruis, qui ad illam tendunt, eaque parte cerebri a qua linguæ nerui procedunt, & quæ ipsi linguæ accidunt sunt calaphia, & apostema, & gustus corruptela. Calapha dicitur pustula pessima lata, & extensa, hæc exterioribus linguæ accidit, & omnibus oris partibus, cui color est albus. Aliquando tamen paululum niger, & illa peior est. Accidit autem maximè pueris, & infantibus, ex lactis nutricis malitia. Apostema vero quoddam est, quod linguam magnificat, ita vt ex ore emittatur, vnde & exilium linguæ vocatur. Quoddam vero sub lingua oritur glandulæ simile, & rana appellatur. Est & apostema calidum ac sanguineum, quod omnibus accidit partibus linguæ, & est de genere calaphæ.

De Corruptela gustus. Cap. LXXVI.

GVstus autem corruptio fit, quandoque dum in amaritudinem mutatur, ita vt homo, & oris sui saporem, & omnium quæcunque illi porrexeris amarum sentiat. Quod fit cum in corpore linguæ, & in omnibus oris partibus humor dominatur colericus, sicut accidit in tertiana, vel hicteritia. Aliquando vero & in ore, & in omnibus cibis, vel potibus sentit dulcedinem, quod fit cum in lingua & in corpore dominatur sanguis, aut flegma dulce. Nonnunquam autem sapores sentit acetosos, quod ex flegmate fit acetoso. Quandoque vero salsos quod ex flegmate salso. Passiones quæ neruis ad linguam venientibus accidunt, aut fiunt in neruo per quem sensus est gustus, & sunt ipsius imminutio, & priuatio, quod fit cum in ore nullum sentit homo saporem omnino, aut in neruis per quos verba fiunt, & motus, & hæ sunt linguæ grauitas, verborumque priuatio. Accidunt autem hæc, aut ex complexione mala dominante neruis, aut ex opilatione quæ fit in eis, aut ex apostemate, aut ex crosso, & viscoso flegmate, quod ad eos defluit, aut ex continuationum separatione, quæ neruis accidit in ruptura, quæ fit ex humore acuto, vel percussione, vel collisione super cerebrum cadente. Accidit etiam linguæ grauitas, ac priuatio verborum, ex passione partis cerebri, a qua nerui mittuntur ad linguam, vel quæ est in ipso cerebro toto. Quod fit aut ex mala complexione, aut ex organico morbo, vt apostemate, sicut accidit in frenesi, & morbis acutis, qui ex mala complexione calida, & apostemate calido fiunt, & sicut in paralisi, & oris contorsione accidit, similibusque passionibus, quæ ex mala complexione frigida, & humida contingunt.

De Passionibus oris. Cap. LXXVII.

QVæ autem in ore passiones fiunt, aliæ labijs, aliæ dentibus, aliæ carni, quæ est in toto ore, aliæ vero in vua. Labijs accidunt fissuræ, emorroides, pustulæ. Fissura fit ex mala complexione, quæ scilicet labijs dominatur. Emorrois ex materia sanguinea. Pustula vero nascitur ex sanguine, & colera. Gingiuis, & carni dentium accidit apostema calidum, cum quo patitur æger dolorem ac percussionem, siue pulsationem in gingiuis, & dentibus. Accidit & passio quæ vocatur aurulis immutatio scilicet apostematis calidi in saniem, gingiuarum casus, & odoris oris malitia. Est & passio quæ vocatur abulis, vel arulis caro scilicet superabundans, quæ in vicinis oritur molaribus, post calidum apostema, vnde arbitratur homo aliquid esse ciborum in molari, quod adhæreat illi. Est & sanguinis a gingiuis emissio, ex debilitate virtutis pascitiuæ, quæ est in gingiuis. Omnes autem passiones accidunt carni oris, quæ & gingiuis, scilicet apostema calidum, & putredinis fluxus, atque sanguinis. Nascitur etiam in ore fœtor ex putredine dentium, ac molarum, aut ex putrefactione gingiuarum, aut ex putrido flegmate, quod est in ore stomachi, aut ex humiditatis, siue saliuæ fluxu, quæ fit ex humiditate cerebri per palatum decurrente. Signa vero quòd ex stomacho fit, sunt quando nihil prædictorum in ore inuenitur, & odor ipse cum cibi sumuntur aliquantulum imminuitur. Vua patitur apostema calidum, & sentitur in oris fine, siue in interiori bucca percussio, siue pulsatio, & dolor transglutiendo, acciditque illi encruatio, & casus, vnde quasi suspensum, quid in gurgulione sentitur.

sentitur. Itaque si casus eius diu moretur, inscidenda est. Razi vbi supra. Fetor oris plurimum fit ex caliditate stomachi. Cuius signum est, quòd alleuiatur cum cibus sumitur. Aliquando vero fit ex flegmate corrupto in stomacho, aliquando a dente putrefacto in ore. Aliquando enim ex putrefactione in cute oris, & meri, & partibus eius. Exitus sanguinis ab ore fit, aliquando cum vomitu, & tunc est a stomacho, & partibus eius, cum sonitu rascationi simili, aut cum tussi, & tunc est a pulmone, vel ex pectore, & finibus eius, aut cum rascatione, & tunc descendit ex capite, aut ex vua, vel palato, & finibus eorum.

De Passionibus dentium. Cap. LXXVIII.

Dentium passiones sunt dolor grauis, corrosio, congelatio, dormitio, limositas, casus. Dolor in dentibus fit, aut ex mala complexione calida, vel frigida neruis accidente, qui porriguntur ad dentes, aut ex apostemate calido, vel frigido, quod in carne dentium accidit. Sciendum autem dentes ipsos nullum per se habere dolorem; non enim sentiunt. Vnde cum aliquis eorum modica sui parte frangitur, homo non læditur. Mitigatur aut dolor apostematis cum dens eruitur, quia tunc neruus nõ distenditur, locus .i. illi sunt arctus, sed post erutionẽ apostemati locus adiectus est, quo dissoluatur. Medicamen vero patienti ad remedium superponitur. Corrosio dentibus, & molaribus ex putredine fit, quæ ex humiditate mala efficitur, & ad ipsos defluit, putrescitque in eis, & ipsos comedit. Limositas est corpus croceum, dentes vestiens. ex vaporibus, a stomacho ascendentibus. Congelatio vero dentibus accidit, aut ab exterioribus, cum .s. acerbum homo masticat: aut ab interioribus, vt ex acerbis qui in stomacho sunt humoribus. Aut vero dormitio fit ex rebus frigidis, quas quis assumpserit, vt niue, vel aqua frigidissima, vel huiusmodi. Porro casus, vel commotio dentium fit, aut ex gingiuarum humectatione, neruorumque dentes ligantium, & eneruatione eorum, vt dentes tenere nequeant, aut ex putredine gingiuarum, & comestione, aut ex horrei .i. loci vbi infixi sunt largitate, cuius largitas, aut est ex natura, aut ex siccitate, siue desiccatione. Ex natura quidem sicut in pueris. In his nanque natura dentes excutit propter eorum debilitatem, quia lacte corrupti sunt, & opus est fortioribus causa ciborum siccorũ, ac solidorũ, vt eos frangere queat, dilatatque horrea quo dentes eorum loco producantur, maiores primis, ac fortiores. Ex siccitate vero, sicut in senibus. In his enim horrea siue loca dentium cum desiccata fuerit minuuntur, a quantitate priori, sicque mutatur eorum compositio, nec stant firmi dentes in foueis, sed labuntur, & cadũt. Audiui qui dicerent, se vidisse senes, quibus dentes cum cecidissent, redierunt. Id autem verum esse non credo. Materia nanque præparata reparationi dentium in senum corporibus non habet. Razi vbi supra. Dolor in dentibus accidit quandoque cum apostemate gingiuæ, & iste fit propter acuitatem sanguinis, & dolorem eius, cui communicant dentes, huius signa sunt rubedo, & inflatio, & requies ab aqua frigida. Aliquando vero sine apostemate gingiuæ, & tunc ex frigore fit, & humoribus crossis, ac frigidis. Ex viatico Isaac. Dentium passio diuersa est, cuius diuersitatis pars palam est, sicut putredines, fetores, rupturæ, perforationes, motiones, limositates, & alia similia. Est & alia visui non apparens, sicut cum nimium dolorem sentiat, & tamen dentes sani appareant. Causa est nimii humores a capite descendentẽs, seu a stomacho ascendentes, vel humores acuti in gingiuis, vel paruitas cibi. Ex acutis humoribus dolores nimii, & pulsus sentiuntur, propter acredinẽ humorum. Ex paruitate cibi dentes sunt sicci, & gingiuæ, quales videmus in decrepita ætate. Significantur dentes causa capitis dolere, quia grauitas est in capite, rubor, & calor in facie. Dentes aliquando perforantur, aliquando rumpuntur, aliquãdo ex humoribus in colorem citrinum, viridem, seu nigrum mutantur, quæ omnia ex humiditate putredinum nascuntur pessima, quæ ex malis intra stomachum humoribus per neruos currit ad ligamenta dentium. Dentes aliquando mouentur, & causa motus humores sunt in dentium radicibus, quod si sint acuti, necesse est dentibus foramina, & putredines effici, quòd si non contrarium.

De Passionibus membrorum anhelitus, & primo de Gurgulione Cap. LXXIX.

Hali vbi supra. Dicto de morbis, qui fiunt in membris sensus & in ore, dicendum de illis qui fiunt in membris anhelitus. Huiuscemodi nanq; passionũ aliæ nascuntur in Gurgulione, aliæ in pulmonis cannalibus, aliæ quoque in ipso pulmone, aliæ in operimentis costas subuoluentibus, aliæ in lacertis pectoris, aliæ in diafragmate, aliæ vero in corde. Earum autem quæ in Gurgulione quædam in amigdalis fiunt, quæ saliuam generant, quædam in lacertis, quædam operimento, quod Gurgulionem, & guttur, ac pulmonem vestit, quædam in ipso meatu. Amigdalis accidit apostema calidum cum quo fit dolor in transgluttiendo, pariterque rubor in exterioribus gulæ. Lacertis accidit iugulatio, & suffocatio. Iugulatio fit ex apostemate calido, quod est aut in lacertis Gurgulionis, aut in lacertis meri. Et si quidem in lacertis interioribus est apostema, vocatur sinanchia, quæ passio pessima est, & transgluttionem prohibet. Si autem in exterioribus squinantia, quam qui habent difficultatem anhelitus patiuntur, & eius arctationẽ, & angustationem, febrem quoque, & vocis imminutionem, in Gurgulione dolorem, in collo roborem, & facie, atque distensionem, transgluttiendi quoque difficultatem, & oculorum profunditatem. Suffocatio etiam ipsa fit ex apostemate calido, quod in lacertis ortum est gutturis. Et si quidem apostema fit in lacertis exterioribus, absolute suffocatio dicitur. Si vero in exterioribus canina suffocatio nuncupatur. Huius passionis sunt eadem accidentia, quæ & iugulationis, nisi quòd illa peiora sunt, & fortiora. Hanc autem qui habent semper ore aperto sunt, nec aliquid transgluttire valent, sed quasi strangulati iacent, & hoc propter oris meri opilationem ex apostemate, quandoque vero quando cibum transgluttire student, redit ad foramina duo, quæ a palato ad nasum mittuntur, sicque per nares egreditur. Nõnunquam autem hæc passio, scilicet canina suffocatio, accidit ex recessu spondilis colli a suo loco, maximeque pueris propter ligamentorum spondilium in eis debilitatem, aliquando vero ex casu, vel percussione. In hac suffocationis specie cura nulla speranda est, maiorem quidem hẽt spẽ illa, cuius appareat apostema cũ os aperitur, & lingua extenditur, vel & quando rubor in exterioribus Gurgulionis ac pectoris partibus apparet. Porro deterior omnibus est illa, cuius omnino non apparet apostema.

De Sinanti, & Squinantia. Cap. LXXX.

Isidorus vbi supra. Sinantis a continentia spiritus, & præfocatione dicta est, Græci enim sinantis continere dicunt: Qui enim hoc vitio laborant dolorem faucium præfocantur. Idem ibidem. Brancos est præfocatio faucium a frigido humore, Græci enim guttur brancos vocant, circa quem fauces sunt, quas nos corrupte brancias dicimus. Isaac. Squinantia idest suffocantia vocanda erit qualiscunque morbus in gula venerit, & inflatione sua spiritum tenuerit. Sed hic morbus a se quoque diuersificatur. Squinantia enim aliquando est ex humoribus a capite ad guttur descendentibus. Aliquando eadem die mortificans, vel secunda, vel tertia. Quia enim est peracuta, & mortifera hominem subito mortificat & suffocat, inde Squinantia est vocata, angustat enim flatum, vt infirmus neque cibum recipere possit, neque potum, vel si recipiat paruissimum, Humores ante descendentes sanguinolenti sunt, vel flegmatici, viscosi, & salsi. Ex melancolia enim nunquam hoc apostema fit quia hic morbus cito præualet, cum sit peracutissimus, sed melancolia post longum tempus operatur. Vnde impossibile eum est de nigra colera esse. Flatus squinanticorum proprius est longus, causa suæ longitudinis strictura est gutturis. Quod cum quantum sibi sufficiat aerem sibi non valeat vno impetu attrahere, longo spacio necesse est vt expleat. Anhelitus ergo breuis laudabile signum est in Squinanticis.

De Catarro. Cap. LXXXI.

Hali vbi supra. Passiones autem, quæ pulmonis gutturis & cannalis, pulmonisque operimento fiunt catarri sunt. Est autem catarrus superfluitatum humidarum descensus a cerebro ad nares, & gurgulionem, guttur, cannalemque pulmonis. Et si quidem superfluitas hæc ad nares descendat, corriza vocatur. Si ad guttur, caonalemque pulmonis, & operimentum ea inuoluens exasperauerit, raucedo fit, ac tussis leuis. Si vero ad pectus atque pulmonem, pessima fit abinde tussis. Fit autem catarrus, aut ex calore, sicut cum æstate capiti

piti accidit a sole, aut ex frigore sicut hyeme, ex aere. Et cum accidit ex calore sentit patiens dolorem in facie, & in capite, materiasque pungentes, quæ defluunt ad nares, & gurgulionem, asperitatem quoque quæ gutturi accidit, & cannali pulmonis. Cum autem ex frigore, sentit in prora capitis & fronte distensionem. In narium quoque meatibus ad os, opilationem, in tantum vt odoratus imminutus sit, aut priuatus, ita quòd vox etiam eadem ex causa minuatur. Multotiens autem catarrum febris sequitur difficilis, cephalea quoque grauis, & horror. Isido. Reuma Græce eruptio Latine, siue fluor appellatur. Catarrus est fluor reumæ iugis ex naribus, quæ dum ad fauces venerit, brancus vocatur, dum ad toracem, vel pulmonem, thisis dicitur.

Raucedine vocis. Cap. LXXXII.

HAli vbi supra. Ex catarro vero fit raucedo, dum ex humorum decursu fit asperitas, & punctura in gurgulione, & gutture, cannalique pulmonis. In principio quoque fit his in locis titillatio. Accidit etiam raucitas, & aliis ex causis quandoque, s. ex mala complexione frigida, sicut fit in septentrionalium flatu ventorum. Porro raucitas, & tussis, quæ fiunt his duabus causis humiditates non spuunt, sed siccæ sunt. Itē accidit raucitas ex mala cōplexione humida, quæ guttur & cānalem infundit, & emollit. Cumque pulmonem aer egreditur & per hæc loca transit, propter horum humiditatem vox clara non fit. At hanc habentes passionem non sentiunt, in his locis asperitatem nec ægritudinem. Accidit præterea raucedo ab exterioribus causis, vt a puluere, vel fumo, vel clamore nimio, qui faciunt asperitatem. Aut apostemata in cannali, ac gutture, aut propter ægritudinem, siue dolorem. Ait autem Hipocras, quòd in senibus catarrus, & raucedo non maturantur. Isidorus. Raucedo est amputatio vocis, hæc & arteriasis vocatur, eo quòd vocem raucam, & clausam reddat ab arteriarum iniuria. Auic. 3. canone. Vox alteratur propter vehementiam caliditatis pulmonis, aut frigiditatis eius, aut propter cursum catarri ad eum, aut propter siccitatem ipsius. Caliditas nāque vocem magnificat, & frigiditas acuit eam, atque minorat, siccitas autem exasperat, & facit eam vocibus gruum similem. Humiditas vero facit eam raucam, & plenitudo æquat eam, facitque planam. Quando vero impletur pulmo humiditate, & canna non est munda, non potest homo emittere vocem altam & claram, quoniam illud est cum quantitate claritatis pulmonis, & epyglotis, & econtrario claritatis amborum. Et quandoque diuersificatur vox in grauitate, & acumine suo, secundum dilatationem cannæ pulmonis, & epyglotis, & constrictionem eorum. Accidit autē & raucitas propter vociferationis multitudinem, & dilatationem instrumenti, vnde accidit ei lassitudo, vel apostema, vel tensio. Quandoque vero propter frigus difficile, vel calorem superfluum, cum eo quod ostenditur ex complexione. Similiter & causa vigiliæ, vel asperi cibi. Quandoque etiam propter multitudinem clamoris, & attractione humorositatis. Cuius autē raucescit vox, oportet quòd alienet a se omne acetosum, & salsum, asperum, & calidum acutum, nisi velit propter hanc causam, & abscisionem, tunc enim vtendum est ei permixtis, cum medicinis lenificatiuis. Et siquidem raucedo propter vociferationem, & lassitudinem acciderit, confert ei balneum, sicut & reliquis speciebus lassitudinis, cibique mollificatiui, & conglutinatiui, sicut vitelli ouorum sorbilium, siue saje, & ius de atriplicibus, & similia. Ex his quoque quæ vocem asperā turbidamque clarificant, est masticatio cubebæ. Raucedo vero quæ decrepitis accidit non sanatur. Hali vbi supra. Hæ sunt passiones gurgulionis gutturis, & cannalis pulmonis. Quæ autem ab ipso accidunt meatu, sunt vt irudo, quæ cum aqua bibitur, & adhæret gurgulioni, piscis quoque spina, & alia huiusmodi.

De Passionibus pulmonis, & primo de Tussi.
Cap. LXXXIII.

HAli vbi supra. Passiones vero pulmonis, sunt tussis grauis, asma, anhelatio, siue orthomia. Anhelitus arctatio, & angustia, peripleumonia. Tussis autem aut ex catarro fit aut ex mala complexione oritur calida, s. aut frigida. Accidit etiam ex multis passionibus pectoris, ac pulmonis, vt in pleuresi, peripleumonia, & dolore epatis, & huiusmodi. Accidit quoque temporibus quibusdam, aut ex asperitate, quæ gutturi accidit, aut ciborum causa pungentium aut ponticorum, aut pulueris, aut quamuis ex re quæ cannali pulmonis incidit, & cum tussi egreditur, aut ex humiditate subtili qua aspergitur, & antequam ascendat deponitur, nec aliquid cum tussi potest emitti. Isidorus. Tussis Græce ab altitudine vocatur, quòd a profundo pectoris veniat, cuius contraria est superior in faucibus vbi vua distillat. Isaac. Tussis est motus animatæ & naturali virtuti iunctus, secundum naturæ cursum circa instrumenta spiritus operatiuus, ad expellenda superflua sibi nocentia. Virtus enim naturalis causa sui nocumenti instrumenta spiritus mouere incipit, vt quod per se expellere non possit a virtute animata adiuuari expetit, quia cartilagines cannalium pulmonis constrictiui, aerem expellendo a pulmone, coguntur & expellere quod naturali virtuti videbatur obuiare. Nascitur Tussis ex omni passione pectoris, vniuersaliter tamen ex complexione mala calida, vel frigida, quæ instrumentis spiritus dominatur, vel ex materia mala, quæ vel intus est, vel extra, interior a sursum descendens, sicut a capite reuma in pectus, vel ab imo ascendens superius, sicut humoris superfluitas a gibbo epatis, ad superiora venit pectoris. Razi in li. diuisionum. Tussis aut propter aliquid quod est in pulmone fit, & quod egreditur necesse est propter rem subtilem a capite descendentem, & commouentem cannam pulmonis, aut propter humiditatem, vel caliditatem, aut siccitatem pulmonis ipsius, aut propter vlcus vel apostema eius, aut propter aerem frigidum ad cannam eius venientem. Et illa quidem res in pulmone, quam necesse est exire, aut est sanies, cuius signum est, quod fit post pleuresim, aut humor crossus, cuius signum est, quòd fit post corrizam. Eius autem quæ fit ex re a capite descendente, signum est tussis sicca, sine sputo, quæ proprie fortis fit in nocte post somnum, & multotiens ad ptisim perducit. Ex humiditate vero pulmonis ipsius, fit in flegmaticis & senibus. Huius signa sunt multitudo sputi, & abundantia, proptereque post somnum, & viscositas flegmatis in gutture. Eius autem quæ fit ex siccitate pulmonis, signa sunt quòd est sine sputo, & alleuiatur cum sorbitione almeli, & introitu balnei, & potu vini plurimæ commixtionis fortis, aut fit cum adest sitis vel labor, & cum ea semper est anhelitus constrictus, aut parum, aut plurimum secundum quantitatem siccitatis pulmonis, & extenuationem corporis, & frequentiam in pulsu, cum paruitate, & velocitate. Eius autē quę fit ex calore pulmonis, signa sunt vehemētia sitis, & magnitudo anhelitus ac pulsus, & rubedo faciei cum anhelitu ascendenti vna vice post aliā. Apostema vero pulmonis vnde fit Tussis, aut est calidum, cuius signum est febris, & anhelitus constrictio superflua, pulsusque frequentia, & maxillarum rubedinis vehementia. Aut est frigidum, & tunc flegmaticum, & molle, cuius signa sunt vehementia constrictionis anhelitus, absque plurima caliditate, nec est rubedo in facie, sed multitudo sputi, atque saliuæ. Aut est durum & huius signa sunt anhelitus constrictio secundum dies, & Tussis sicca sine sputo. Fit etiam quandoque ex vulnere in pulmone, cuius signum est egressio sanguinis, aut saniei, vel cortices egredientes in tussi. Ex frigiditate vero aeris fit sicca Tussis, & eius signa sunt, quòd excitatur cum vehementia frigoris, & fortitudo eius est in hyeme, dura, & sicca.

De Asmate, & anhelitus constrictione.
Cap. LXXXIIII.

HAli vbi supra. Asma, & anhelatio, & orthomia, & anhelitus arctatio fiunt ex constrictione, quæ pulmonis meatibus accidit. Cum enim huiusmodi constrictio fit in venis pulsantibus, quæ in eo sunt, asma & anhelitus fiunt. Cum autem in partibus cannalis eius orthomiam patitur. Et ipsa quidem constrictio, vel arctatio fit ex humore crosso frigido, ac viscoso, qui meatibus his inuiscatur, cum hac passione fit Tussis, & quædam tristitia cordis, & titillatio, & anhelitus magnitudo, & frequentia sine febre, sicut homini qui vehementius cucurrit anhelitus spissatur, & si quidem hanc patiens supinus iaceat aggrauatur, & si erectus statuatur alleuiatur. Talis etiam pauco vtitur somno, suauius est ei aerem emittere, quàm recipere. Fit autem tussis, quia natura crossum humorem expellere nititur, a meatibus pulmonis. Anhelitus vero magnitudo, quia virtus in hac passione non est debilis. Frequentia quoq;, quoniā aer quantū oportet non egreditur, propter meatuum arctationem. Idcirco natura vt pluribus vicibus attrahat, quod si salua esset, posset semel attrahere, necesse est. Fit etiam orthomia & tensio, quia lacerti pectoris & eius opertimenta, cum supinus iacet super pulmonem cadunt, & meatus aeris comprimunt, ita quòd

nec anhelare prævalet patiens donec tectus statuatur. Ideoque passio hæc anhelitus statio, & orthomia vocatur. Accidit autem ex calore qui fit ex vaporum cordis multitudine replentium pectus, atque pulmonem, cuius rei signum est anhelitus, & pulsus magnitudo, sitis grauitas, & quod libentius respirat, quam inspirat, sicut in peripleumonia fit. Sciendum autem, quòd hanc passionem, qui siue tussi, siue screatu patitur in hidropisim cadit, siue cordis defectum. Anhelitus autẽ arctatio commune accidens est omnibus hac passione molestatis, maiorique parti passionum, quæ accidunt anhelitus organis. Nonnunquam accidit hæc arctatio ex apostemate splenis, qua in re anhelitus abscinditur. Interdum autem ex eneruatione siue mollitie lacertorum pectoris, & debilitate caloris naturalis, quam patientibus pulsus est latus, & mollis, anhelitus tardus, & non cum sufflatione vehementi. Isidorus vbi supra. Suspirium nomen sumpsit communis difficultas, quam Græci dispniam vocant. i. prænocationem.

De Pleripeumonia Cap. LXXXV.

ISidorus. Peripleumonia est pulmonis vitium cum dolore vehementi, & suspirio. Græci enim pulmonem pleumon vocant. Est autem pulmonis tumor, cum spumarum sanguinearum effusione. Hali vbi supra. Peripleumonia est apostema calidum, quod in pulmone ualescit, aliquando quidem ex materia sanguinea, vel colerica, quę ad pulmonem decurrit. Aliquando vero catarri causa, cuius fluxus est a capite. Quandoque etiam causa iugulationis pleuresis, aliarumque pectoris passionum, cum ad pulmonem transfertur materia propter vicinitatem. Huius passionis signa sunt febris continua, & molestia tussis, arctatio spiritus, grauis dolor, & grauitas in anterioribus pectoris, genarum rubor, & oculorum, ac repletio venarum, palpebrarum tumor, sensus ardoris in facie, sitis nimia, linguæ desiccatio, & desiderium respirationis in aere frigido, pulsus fluctuosus. Razi vbi supra. Peripleumonia flegmatica est secundum plurimum. Quandoque vero sanguinea vel colerica, sed raro, & accidit ab apostemate in pulmone.

De Sputo sanguinis. Cap. LXXXVI.

HAli vbi supra. Sputum sanguinis, aut ex pulmone prouenit, ex omnibus anhelitus instrumentis, aut ex aliis inferioribus membris. Vt autem ait Hipocras. Emissio sanguinis a superioribus quæcunq; sit, signum est malum. Ab inferioribus a tem. s. ab emorroidibus. s. ab ore venarum, quæ sunt in ano, signum bonum. Sanguinis sputum, aut ex causis exterioribus est, aut ex interioribus. Exteriores causæ sunt, vt percussio, casus, vociferatio grauis, saltus fortis, cum quo venæ scinduntur, separantur, aut inscindũtur, ab huiusmodi sanguis emittitur semel, sed subitus, & multus. Interiores autem causę sunt, vt venarum corrosio, quæ fit a fluxibus a capite descendentibus ad pulmonem, & pectus, ex materia colerica, aut flegmattca salsa, inde que sanguis primo paucus emittitur, deinde vt multus fit exitus augmentatur, aliquando vero est causa oris venarum apertio, quæ fit ex repletione earum, quę fit aut ex multis humoribus, aut ex sanguine quo ante purgabatur per euacuationem menstruorum, vel per emorroides, vel conclusus est, indeque venæ repletæ nimium intumescunt. Nonnunquam etiam venarum tumor, & inflatio fit ex calefaciendi, & humectantis regimine, sicut est vsus balnei nimius. Plerunque vero fit ex mala complexione frigida, & sicca, quæ venas nimium spissat, easumque partes adunat, ita tantum vt aliæ aliis arctentur, vnde & aperiuntur, sicut lutum cũ desiccatum fuerit finditur. Fit autem sputum sanguinis aut ex capite, & ex emonctione intelligitur. Aut ab ore, quod ex transglutione, vel suffocatione designatur, aut a gurgulione & gutture, quod raucedine significatur, aut a meri, quod ex dolore inter duas scapulas potest intelligi, aut ex ore stomachi, quod signat dolor habitus ibi, aut a stomachi profundo, cuius signum est vomitus. dolorque paucus, aut ex canuali pulmonis, & hoc ex screatione, vel tussi pauca, modicoque gingiuarum dolore significatur, aut ex ipso pulmone, cui signum est tussis grauis, & quod eius emissio semel sine dolore fit, cum nullus pulmoni sensus sit. Huius autem emissio multa est, color rubeus, & clarus, & spumam habet, aut certe fit a pectore, quod tussi significatur, & paucum est, quod emittitur, & irudini simile, Accidit autem a pectore sputum sanguinis, illi maxime qui ad catarrum accelerat, siue cui frequenter accidit, eique pectus est debile, siue strictum, & superfluitates descendentes ad pectus a capite tenues sunt, & acutæ, suo vulnerantes acumine, & membra hæc excoriantes. Nam in pectore stricto venarum acceleratur scissura, cum debiles sint, atque subtiles.

De Sputo saniei, & Prisi. Cap. LXXXVII.

SAniei vero sputum, aut apostemate calido fit, quod pectori, vel pulmoni accidit, aut lacertis pectoris, aut opertimento sub inuoluenti, costas, aut diafragmati, a quo tendit ad pulmonem, spissitudine sua desiccãs, & attractione ipsius, aut ex vulnere, sicut accidit in pleuresi cum apostema conuertitur in vulnus, aut propter sanguinis sputum fit sanies, cum fissura non consolidata ad saniem est conuersa. Hanc passionem habenti febris accidit continua, nisi quòd hac sanie citius purgatur. Nam si saniei sputum differatur, ad ptisim patiens deducitur. Sanies enim pulmonem corrodit, ac putredinem facit, Maxime vero ptisis hominibus accidit a 18. anno ætatis vsque ad 35. propter caloris in hac ætate dominationem super complexionem, & quandoque eorum membra, pulmoque mollia sunt, siue tenera. Vnde sanies ea facilius citiusque corrodit, Accidit etiam frequenter his quorum corpus est exile, guttur acutum, pectus strictum, scapulæ sublatæ, idest eleuatæ, & quibus catarri calidi accelerant. Hi etenim acumine suo pulmonem incidunt, ac vulnerant. Sciendum est etiam hanc a patribus, & auis in filios transire. Huius passionis signa sunt febris inhærens, tranquilla quidem, & mansueta de die, robustior vero de nocte. Similiter, & post cibum, accidit enim ei sicut & calci, cui si super fundatur aqua caloris vaporatio fit. Præterea qui illam patiuntur nimio sudore fatigantur. Oculi eorum profundantur, genæ rubent. Vngues & digitorum summa corniculantur siue concauantur, digitorum etiam extremitates calefiunt, pedibus eorum apostemata mollia fiunt, appetitus ciborum minuitur, & omnino ethicæ signa supradicta in eis apparent. Nonnunquam vero medicus in his, quæ expuit æger ambigit, vtrum sanies an flegma sit. Quare sputum oportet in aquam mitti, ac per horam & amplius dimitti, quod si in fundum mergitur, sanies est, si vero supernatat flegma est. Isaac vbi supra. Ptysis est consumptio humectationis corporis, & mutatio augmentationis in dimiontionem. Nascitur multis modis, vt ex consummatione pulmonis, & hæc est vera ptisis, fitque tribus modis, vel ex humoribus colericis, ad caput descendentibus, vel flegmaticis, vel salsis in substantiam pulmonis descendentibus, eumque vulnerantibus, & putrefacientibus. Secundus est modus ex quibusdam passionibus in pulmonis substantia nascentibus. Hoc genus antecedit sanguinis screatus, ex venis aliquorum instrumentorum spiritus ruptis, vel pulmone in quo fissuræ nascuntur, & vulnera inspissa, & ptisis postea. Tertius est modus ex humoribus ad pulmonem aliunde, quam a capite venientibus. Quod duobus modis contingit, vel ex mutatione locorum vicinorum, sicut in pleuresi sinantia, vel ex non vicinis, vt in epate, corde, & similibus. Humores si sint calidi aut acuti, patitur infirmus suborem in maxillis, stricturam in flatu. Papi. Ptisis est vitium, quod fit ex reumatismo gutturis, aut ex vuę distillatione assidua, & catarro, instillantes enim multo tempore pulmones vitiant, & est passio pulmonis periculosa, & maligna valde. Ptisicis autem primo venit febris cum tussicula, vel ex screationibus variis sanguinolentis, vel liuidis, aut purulentis, aut pro qualitate exclusæ materiæ cum corporis macie, & vitium debilitatione, hi si per annum inueterauerint, nec curati fuerint, moriuntur. Razi vbi supra. Ptisis accidit aut post pleuresim, aut post sputum sanguinis, aut post corizam, & catarrum plurimum ex capite, aut post tussim longam,

De passionibus accidentibus operimento costarum, & lacertis pectoris, & diafragmati. Cap. LXXXVIII.

HAli vbi supra. Operimento vero subinuoluenti costas pectorisque lacertis accidunt apostemata, emissiones, & furunculi. Apostemati si est in operimento costarum, hæc accidentia signaque adhærent, febris. s. indeficiens, vel inseparabilis, & tussis, quę in principio nihil emittit, anhelitus angustatio, pungensque dolor. Lateris autem dolor est apostema, quod in lacertis fit pectoris, & aliquando in interioribus costarum lacertis, huius signa dolor, ac percussio in eo latere in quo est passio, vel punctura. Passiones vero diafragmatis aliq

sunt ei propriæ, aliæ vero fiunt ex passionis aliorum membrorum compartícipatione. Propria vero fit ex mala complexione, & apostematum diuersitate, sicut est illa quam maniam diximus, Est enim apostema in diafragmate, quod sequitur alienatio mentis, eo quòd ad cerebrum per compartícipationem transeat a pectore, Ex participatione verò si fiunt huiusmodi passiones, aut ex cerebro accidunt, aut ex apostemate. Constantinus in panteigni. Pleuresis abusiue vocatur apostema in costarum pelliculis, nam vera pleuresis est in diafragmate nascens apostema, quod sequuntur accidentia quatuor, pan Ioanne iam dicta. In pleuresi abusiua, scilicet febris indeficiens ac tussis &c. Itemque mentis alienatio, ex colligati membri nocumento, & hæc aut ex cerebro. Auic. iii 3. canone. Quandoque accidunt in velaminibus, & tunicis, & lacertis, quæ sunt in pectore, & costis, & partibus eorum apostemata lædentia valde dolorosa, quæ nominantur solata, & birsen, & pleuresis. Et quandoque etiam fiunt dolores in istis substantiis nõ ex apostemate, sed ex ventositate. Verum non est pleuresis, nisi apostema calidum in partibus pectoris, aut lacertis extrinsecis, & in velamine cooperiente pectus, aut velamine distinguente, & est illud quod est parum, aut in lacerto apparente extrinseco, aut velamine extrinseco cum communitate cutis, aut absq; communitate. Et maius istis & terribilius est illud, quod in ipso est velaminę distinguente, & est prauius eis. Et materia quidem huius apostematis secundum plurimum est colera, aut sanguis colericus, quoniam in membris tunicosis non penetrat, nisi subtilis sanguis colericus, deinde sanguis purus. Et propter hoc sunt paroxismi vehementiæ febrium eius tertiani secundum plurimum. Et propter hoc raro accidit ei qui euacuat secundum plurimum acetosè, quoniam est flegmaticæ complexionis. Et cum hoc quandoque fit ex sanguine adusto, & quandoque fit ex flegmate putrido, & quandoque fit, sed raro, ex melancolia putrefacta inflammata. Et signa pleuresis duæ sunt febris inseparabilis, propter vicinitatem cordis. Et secundum est dolor pũgitiuus sub costis, quoniam membrum est panniculosum, & quandoque non apparet nisi apud anhelitum. Et quandoque est cum punctura tensio, & tensio quidẽ significat multitudinem, & punctura fortitudinem in penetratione, & mordicatione. Et tertium est constrictio anhelitus propter coarctationẽ factam ab apostemate, & paruitas & frequentia eius. Et quartum est pulsus serratus. Et quintum est tussis, quandoq; n. accidit in principio huius ęgritudinis tussis sicca, deinde cum sputo. Et tussis non accidit nisi propterea, quòd pulmo læditur ex vicinitate.

De passionibus cordis, & primo de Cordiaca.
Cap. LXXXIX.

Avicenna vbi supra. Ægritudinum species accidunt cordi, quandoque in sua proprietate, sicut complexionum malitiæ, quæ quandoque materiales sunt, & quandoque puræ. Materiales aliquando sunt in venis eius, & aliquando sunt in eo quod est inter vanniculum, & corpus ipsius. Multotiens enim inueniuntur in locis illis humiditates, quæ quando multiplicãtur, cor a dilatatione coarctant & interficiũt. Quandoque vero accidunt ei apostemata, & opilatio, & quandoque situs ægritudo, sicut accidit ei de coarctatione ab humiditate compressiua prohibente ipsum a dilatatione, & ob hoc interficiente. Qñq; ẽt accidit solutio singularis, aut in ipso aut in eius panniculo. Cũq; confirmatur in corde malitia complexionis, curam non recipit. Sed & antequam confirmetur, non est facile curabilis. Apostema quoque calidum statim interficit. Frigidum vero curam recipit. Cor etiam longe est ab hoc, vt toleret solutionem singularis, quandoque vero accidit in venis eius opilatio, nocẽs operationibus ipsius. Hali vbi supra. Passionum cordis quædam ipsi propriæ accidunt, vt dolor, & palpitatio, quædam ex alterius membri compartícipatione fiunt, vt sincopis. i. defectio. Dolor cordis aut est ex mala complexione, aut ex organico morbo, aut ex continuationis separatione. Mala complexio calida, significatur pulsus magnitudine, frigida paruitate, sicca duritie, humida vero eiusdem mollitie. Quod si mala complexio composita est, & pulsus componitur, peior quidem omnibus est mala complexio sicca & calida, ab his enim velocius ethica fit. Post his autem est mala complexio varia, quæ defectionem parit. Organicus morbus est ex apostemate sanguineo, vel colerico, quod accidit cordi, vel casulæ ipsum circundanti. Et cui hoc accidit, non diu viuit. Huius signa sunt inflammatio, grauitas, & distensio. Separatio continuationis est, vt vulnus quod a pectore ad cor mittitur, siue perforatur. Quod si ad cor & concauitates maximeque ad sinistram penetrauerit, homo illico moritur, si non paulo post obit. Sic ex omni dolore cordis non viuit homo, nisi secundum quantitatem virtutis morbi, vel debilitatis. Palpitatio vero siue tremor ex humiditate fit aquosa, quæ in operimento cordis concluditur. Cuius signum est, quod homo cor suum tanquam in aqua trepidans, vel a loco suo se mouens sentit, non enim dilatari potest, aut reduci propter humiditatem. Aut ex apostemate quod illi accidit, quod si calidum est, homo cito moritur, si durum defectio sequitur, & in defectum moritur. Aut ex humiditate sanguinea, sicut accidit iuueni, de quo refert Galienus, quòd titillatio fiebat ei singulis diebus, quam ipse per fleubothomiam medicatus est tribus annis continuis, antequam passio fieret, sicque, & quarto anno non rediit. Accidit autem titillatio cordis, aliquando ex melancolicis vaporibus, qui, ad cor ascendunt. Isidorus vbi supra. Cardia vocabulum a corde sumpsit, dum ex aliquo timore aut dolore afficitur, cor enim Græci cardian vocant. Est enim cordis passio cum formidabili metu. Razi vbi supra. Cordis ægritudines quas curare possibile est, sunt alteratio complexionis antequam confortetur, & tremor cordis ac sincopis, & dolor qui confirmatur, & debilitas. Apostema vero aut disruptio vel corruptio complexionis confirmatæ, non faciles sunt ad curandum.

De Sincopi. *Cap.* XC.

Isaac vbi supra. Sincopis est absolute cordis defectio, & coadunatio, & totius suæ virtutis in se atque in membris ablatio fumi sui expellendi. Impossibile est sincopim sine passione cordis fieri, fit vero diuersis modis, ex plenitudine nimia, vel multa inanitione, vel subita caloris in frigus, vel frigoris in calorem mutatione. Hali vbi supra. Defectus, siue sincopis est, dissolutio semel, id est subito virtutis vitalis, quæ fit aut ex repletione, quę virtutem grauat, & opprimit, sicut fit ex repletione venarũ ab humoribus, vel stomachi a cibis, aut ex repletione cerebri, sicut in apoplexia, aut ex euacuatione certe immoderata, quæ virtutem dissoluit, & dissipat, sicut accidit in nimio fluxu ventris, & potu medicaminis, & immoderato sudore, sanguinisque per flebothomiam, vel per nares emissione. Sed & menstruorum immoderatione, partusque purgatione, saniei quoque a vulnere egressione, ciborum abstinentia, nimioque labore, & huiusmodi, quæ immoderate fiunt, intantum vt cum inutili, quod naturæ non confert, euacuetur etiam, quod vtile est, aut ex mala complexione calida, sicut in febribus accidit, aut ex frigida sicut, & in oris stomachi passione, quæ bolisimus vocatur. Aut ex cæteris malis complexionibus, cum semel idest subito immutantur. Fit etiam ex dolore graui dissolutio virtutis, & euacuatio spiritus, vt ex dolore, qui fit in ore stomachi, vel ex doloribus colericæ, & hileos, vel ex disgregationum vlceribus ac vulneribus, quæ fiunt in articulis ac neruis ac lacertorum capitibus, cæterisque doloribus permolestis. Accidit etiam defectus ex matricis suffocatione, cũ vapores frigidi sullolluntur ad cor a matrice. Nonnunquam etiam fit ex apostemate, quod cordi innascitur, & ex eo subito mors efficitur. Item accidit in principiis accessionis periodicarum febrium, aut propter dolorem ex calore nascente, aut propter humores putridos decurrentes ad stomachum virtutemque vitalem grauantes. Accidit & febricitanti apostema habenti in aliquo membro nobili, ad quod dum humor decurrit dolor illius augetur ac roboratur, indeque defectio sequitur. Accidit etiam nonnunquam in ore stomachi debilitas, & humores influentes suscipit. Qui si crossi fuerint, virtus grauatur, & opprimitur. Indeque defectio sequitur. Præterea si malæ complexionis sint dolor ab eis fit, quem sequitur defectus cordis. Accidit etiam ex accidentibus animæ, vt timore propter caloris naturalis, & virtutis vitalis ingressum ad profunda corporis. Ex ira quoque, quia calor egreditur atque dispergitur. Hæ sunt igitur causæ defectionis cordis. Signa vero sunt extremorum frigus, debilitas, anhelitus, color croceus. Et si acclamet non bene audit infirmus, sed tanquam longe positus. Hæ sunt itaque passionum varietates, quæ in corde nascuntur, & in omnibus instrumentis spiritus.

De

De passionibus accidentibus instrumentis ciborum, & primo meri. Cap. XCI.

QVæ vero ciborum organis passiones accidunt, aliæ quidem in meri fiunt, aliæ in intestinis, aliæ in epate, aliæ in splene, aliæ in felle, aliæ in renibus, aliæ in vesica. Et quæ in meri fiunt, aliæ in eius substantia, aliæ in meatu per quem cibus ad stomachum mittitur. Substantiæ quidem eius accidit virtutis attrahentis debilitatio, qua cibum ab ore attrahit, & ad stomachum mittit. Debilitas quoque virtutis per quam vomitus fit. Debilitantur autem istæ virtutes, aut causa malæ complexionis, vel organici morbi, vel separationis inductæ, aut quouis incommodo, lacertis eius actiones statuentibus accidente. Mala vero complexio aut calida est, & hoc ex siti intelligitur, & refrigeratione cum aqua frigida bibitur, aut frigida est, & hæc ex signis contrariis designatur, aut humida, & hæc oris humiditate patet, & screatuum multitudine, aut certe sicca, cuius signum est oris siccitas. Organici vero morbi sunt vt apostema calidum quod febre, siue siti cum rubore signatur & etiam dolore qui inter scapulas sentitur. Similiter & apostema frigidum, quod ex grauitate, & ponderositate, sine dolore designatur. Ex continuationis autem separatione sequitur vomitus sanguinis, & dolor inter scapulas. Quæ etiam si fit in longum attractionis, siue appetitus facit imminutionem. Si vero in latum vomitus diminutionem. Hæ sunt igitur passiones meri in sua substantia. In eius vero meatu fit opilatio, & hoc aut ex apostemate quod accidit in interioribus, & ipsum opilat, aut ex apostemate quod in lacertis actionem ipsam adiuuantibus oritur ab exterioribus, comprimitque meri, & eius meatus compressus obturatur. Maius autem opilationis signum, quæ fit in meri, est prohibitio transmissionis cibi ad stomachum.

De Passionibus oris stomachi, & primo de corruptione appetitus. Cap. XCII.

PAssionum autem orientium in stomacho, quædam in ore eius fiunt, & quædam in profunditate, siue fundamento. In eius quidem ore passiones, doloresque difficiles, ac molestissimæ fiunt eo, quòd in magni sensus membro sunt, & quamuis ex modica causa, grauissimè tamen nocent, vt nonnunquam ad interitum deducant, ex vicino cordis, & cerebri comparticipatione. Dolorum quidem oris stomachi quidam communes sunt ipsi, & membris omnibus, vt mala complexio, & apostemata, & continuationum separatio. In quibusdam autem aliqua ei membra comparticipant, vt cerebrum, & cor. Ex cerebri comparticipatione fiunt, vt vigilatio, & animi discessio, siue mentis alienatio, in febribus desipientia, somnia epilensia, spasmus, obstupefactio. Ex eius & cordis comparticipatione, cordis defectio fit, & palpitatio siue tremor. Quidam autem dolores, & morbi proprii sunt ipsius oris stomachi, vt appetitus corruptio, & eiusdem cessatio, bolismus, præcordiorum dolor, sitis, ciborum in ore stomachi natatio. Appetitus corruptio fit ex augmento siue superfluitate, vel ex diminutione, vel omnino cessatione. Superfluitas est aut in qualitate ciborum, vt prægnantibus accidit, qui malus appetitus vocatur, aut in quantitate, & fames dicitur, quæ immoderata sit appetitus caninus appellatur. Appetitus malus fit ab humore malo in ore stomachi concluso, vnde acidos desiderat cibos, aut salsos, aut ponticos, aut pungentes. Et quandoque terram, aut gipsum, aut carbones, aut testas fictiles, & alia huiusmodi, sicut prægnantibus accidit, cum in earum stomachi ore superfluitates menstrualis sanguinis adunantur, quo fœtus pascitur. Tempore nanque conceptus constipatur hic sanguis, quem natura generationi parauit, & nō exit vt prius suis temporibus. Itaq; quod in ipso melius est & vtilius fœtui, fit cibus, & quod ei superest tantæque bonitatis non est, ad mammillas fertur, & lac efficitur. Quod autem in eo malum est in corporis mulieris remanet, cuius pars quædam ad os stomachi mittitur, & inde mali appetitus excitantur, donec creuerit fœtus, & tunc appetitus illi cessant, eo quòd sanguinis amplior pars in cibum ipsius fœtus expendatur.

De Diminutione, & augmento appetitus. Cap. XCIII.

APpetitus defectio, siue casus quandoque est ex mala complexione calida, quæ os stomachi enetuat, ac dissoluit, quæ in eo sunt. Et hoc ex fumosa ructatione significatur, & siti, fastidioque ciborum, aquæ frigidæ desiderio, aut ex humoribus colericis, vel salsis, quos intelliges ex punctione super os stomachi, & abominatione, & vomitu, multo quoque desiderio potus aquæ, oris amaritudine, vel salsugine. Humor nanque colericus & salsus sitim prouocat, nonnunquam vero sic appetitus ciborum, imminutio ex humore viscoso, qui os stomachi repler, quem nec punctura sequitur, nec tussis. Aliquando etiam fit ex humore putrido in stomacho, vnde fit in ore stomachi quasi compressio, atque fricatio. Appetitus vero cessatio accidit cum incommodum eius neruo accidit, qui ad os stomachi venit, cessat enim sensus eius. Augmētum appetitus i. fames est ex mala complexione frigida, quam os stomachi patitur, quod ex acida ructatione frequenti signatur. Appetitus vero caninus ex humore fit acerbo, qui in ore stomachi, & inter corporis eius partes concluditur, & ex acido ructu in significatur, imminutione quoque desiderii, potu aquæ, multaque & humida egestione. Quandoque vero fit ex multa euacuatione, quæ toti corpori accidit, vnde membra desiderant restaurationem eorum quæ euacuata sunt, sicut post febres accidit, quarum finis per euacuationem. Membra nanque quando cibo euacuata sunt, ea quæ in venis sunt attrahunt. Venis autem euacuatis, cibus qui in epate est ad eas trahitur. Quod cū euacuatū fuerit, cibū qui in meseraicis venis est attrahit. Euacuata quoque meseraica a subtilibus attrahit in intestinis, & hæc a stomacho, sicque fames efficitur, quæ præcedenti euacuatione significatur, adeoque grauis est, vt parum tolerari potest, hanc itaque sequitur immoderatio comestionis intantum vt grauet, ideoque vomitu cibi expellitur, aut egestione. Differt autem hæc ab illa, quæ fit ex acido humore, quoniam ista non habet solutionem naturæ siue ventris.

De Bolismo, & immoderata siti. Cap. XCIIII.

BOlismus vocatur fames immoderata, cum appetitus cessatione, quæ fit ex immoderatione malæ complexionis frigidæ, super os stomachi, ciborumque imminutione, & virtutis debilitatæ. Huius signa sunt, quòd homo tactu sentit locum oris stomachi frigidum, & etiam casus appetitus, & a cibis prohibitio, dolor, & defectus cordis, corporisque consumptio. Fames hæc non fit tantum ori stomachi, sed omnium membrorum virtuti. Differt autem a canina: quoniam in bolismo cessat appetitus, debilitatur virtus, & consumitur corpus, in appetitu vero canino virtus appetitiua valida est, membraque repleta. Isaac. Bolismum dicimus, quando qui iter agere solent, vel hyeme soluuntur, & lassi fiunt, & subito cadunt, & infrigidantur, & vix anhelant, quòd si non cito iuuati fuerint, celerius pereunt per ciborum grauedinem, quia celerius digerunt, hos apprehendimus ex animæ ac membrorum defectu, sunt frigidi corpore, cum neruorum tremore & stomachi ac vocis debilitatione, hi cibum multum accipiunt, & non satiantur neque crassantur, sed rapidi fiunt, quia cibi non præmasticati præparant decoctationi, dehinc consequuntur grauationem, & tensionem, acceptorumque ciborum vomitum. Hali vbi supra. Sitis immoderata fit aut ex oris stomachi calore, aut ex eius siccitate aut ex vtroque, aut ex humore salso, qui adunatur in eius tunicis, vel subtilibus intestinis, vel in meseraica, aut ex epatis calore. Aliquando fit etiam ex pectoris, & pulmonis ardore, & hoc a prædictis differt, quia mitigatur aeris frigidi respiratione, prædictę vero non, nisi in potu aquæ fri. Ait etiam Gal. quòd quibusdam sitis adeo grauis accidit, quòd nec aquæ frigidæ potu, nec aeris respiratione sedata est, vnde sitientes mortui sunt. Quidam enim dipsades comederunt, & quidam vinum biberunt, in quo huiusmodi serpentes ceciderunt, eorumque stomachus nimio calore exarsit. Quidam in alto mari nauigauerunt, & aquā dulci priuati, ad potum marinæ coacti sunt, vnde etiam sitientes obierunt, alii quoque cum aquā marinam bibissent, eorum natura emollita est, & humiditates corporis euacuatæ. Præcordiorum dolor passio est, quæ accidit ori stomachi, sic dicta quoniam hoc membrum cordis loco proximum est per confinitatem. Fit aut ex mala complexione calida, aut ex humore colerico, quē defluit ad os stomachi. Nonnunquam etiam decurrit illuc flegma putridum, indeque patienti fit angustiatio & abominatio sicut ex humore colerico. Porro ciborum in ore stomachi natatio fit ex debilitate virtutis expellentis, cuius signum est, quòd comedens os stomachi grauari sentit, & læditur his quæ comedit.

De passionibus in fundo stomachi, & primo de mala digestione & fastidio. Cap. XCV.

Stomachi vero profunditati accidunt mala digestio, fastidium, perturbatio, dyarria, lienteria, vomitus, singultatio inflatio, ructatio, sanguinis & lactis coagulatio. Mala digestio & fastidium ab ea provenientes fiunt ex debilitate, siue defectione stomachi in digestione. Nam si cibus a stomacho velociter non descendat, digestionis mora vocatur, & si bene non digeritur, & in quasdam malas qualitates mutatur, mala digestio dicitur. Cum autem nihil omnino cibi digeritur, nec a stomacho descendit, sed ibi corrumpitur, fastidiositas appellatur, & patiens stomatichus nominatur. Omnes hæ passiones ex eisdem fiunt causis, nisi quòd mora digestionis fit ex causis debilibus, putrida fastidiositas ex validis, mala digestio ex mediastinis. Hæ vero causę sunt aut interiores, vt mala complexio in ore stomachi, humores in eo conclusi, apostema, continuationum separatio. Aut exteriores, vt ciborum disconuenientia, quæ fit ex eorum quantitate, vel ex qualitate, vel ex substantia, vel ex inordinata sumptione, nam si multi sunt non potest eos stomachus digerere, sicut nec paucus ignis ligna multa, si super eum proiiciantur, exurere. Similiter etiam si qualitate mala sint vt lac acidum, pisces, radices, parellatus cibus aut fumosus, quam nec accendi potest ignis si ei ligna viridia ingesseris. Similiter neque si cibus sit substantia grossus, vt caro vaccinna, & panis azimus, sicut nec ignis debilis accendit, si ligna super eum solida proiiciantur: Præterea quoque si cibi inordinate sumantur, vt grossi prius ac constipantes, postea subtiles & emollientes. Tunc enim secundus antequam descendat corrumpitur. Aut rette si cibum indigestibilem homo prius accipit, & dehinc alium antequam digerat subdit.

De Dyarria siue fluxu ventris. Cap. XCVI.

Isidorus vbi supra. Dyarria vero est iugis cursus ventris, sine vomitu. Hali vbi supra. Dyarria est humorum, materierumque subtilium ac diuersarum euacuatio. Hęc autem ex malo regimine ciborum fit, aut ex venarum opilatione, aut ex humoribus, qui ad stomachum aliunde prorumpunt. Ex malo regimine ciborum, aut propter eorum quantitatem, quia si multi sunt stomachum grauant, ideoque eos depellit, & alii subsequuntur humores, aut propter qualitatem, quia cito in stomacho corrumpuntur, & tunc expelluntur, aliæque materiæ simul trahuntur siue egrediuntur, aut propter inordinationem, vt quando quod descendere moratur cuius descendenti præmittitur. Ex venarum opilatione, quæ concauitates siue meseraicæ dicuntur, quia cum eis accidit opilatio, succositas cibi per eas ad epar non mittitur, ideoque solutione egredit. Quæ vero fit ex multis humoribus ad stomachū descendētibus, aut ex toto corpore est, aut ex vno mēbro. Hoc aūt secundū naturam sicut accidit in crisi, cum membra superfluitates illis nocentes ad stomachum pellunt, vtpote cerebrum in quo variæ superfluitates adunantur, quas ad stomachum & intestina expellit. Superfluitas autem hæc aliquando salsa est aut pungens facitq; dissolutionem sanguinis & dissinteriam, eo quòd stomachi, & intestinorū efficit excoriationem. Differt autem a perturbatione dyarria, quia cū illa vomitus est, & quicquid emittit, colera rubea est. In hac autem non fit vomitus, & quę emittit varia sunt non speciei vnius. Præterea perturbatio morbus est acutus, citoque aufertur, dyarria vero prolixior est. Dyarriæ vero species, quæ ex fluxu superfluitatum ad stomachum fluunt multæ sunt, iuxta superfluitates quæ a membris ad stomachum & intestina fluunt. Razi vbi supra. Fluxus ventris sine sanguine, fit aut ex debilitate epatis ab attractione, aut ex debilitate eiusdem a digestione, aut a multitudine effusionis coleræ acutæ, quæ ad intestina currit ab epate; aut propter velocitatem descensionis cibi a stomacho & intestinis, quæ fit aut propter multitudinem flegmatis in eis, aut propter repletionem ipsorum vel mollificationem, aut lubricitatem in eis accidentem, aut propter bothor in superficie illorum. Fit etiam quandoque fluxus ventri, a multitudine effusionis coleræ nigræ ad os stomachi, vel a re effusa a capite ad stomachum, aut propter cibi multitudinem, aut quia solutiuus est ex natura sua, aut propter errorem ordinis eius, aut propter multitudinem potus aquæ super ipsum, aut propter resolutionis paruitatem corporis eius. Fluxus autem ventris cum sanguine & sanie fit, aut propter dubelati quæ rumpitur, aut propter venam ruptam, aut propter debilitatem epatis a digestione, aut propter excoriationem accidentem in intestinis superioribus, aut inferioribus, vt in ano. Auicenna vbi supra. Oīs fluxus ventris aut est ex cibariis & aere continente, aut ex membris. Factus autem ex membris, de quo & plurimum loquimur, aut est ex stomacho, aut ex meseraica, aut ex epate, aut ex splene, aut ex capite, aut ex intestinis, aut ex toto corpore. Et omnes hi communicant in causis, nam & sequitur illud malitiam complexionis singularis, aut propter malitiam complexionis cum materia confirmata in intestinis, aut propter conturbationem substantiæ eius, aut ægritudinem officialem, aut vlcus, aut rupturam. Ab epate quidem fit propter complexiones eius, & apostema, & opilationes ipsius, & alia. Ex meseraica vero factus, aut a cerebro est, qui fit propter catarrum ex eo descendentem ad stomachum & intestina, corrumpitque cibum ac descendere facit, & ipsemet cum illo descendit propter suam lubricitatem, & expulsiuæ operationem. Factus autem a stomacho non est totus indigestus, & causa est quandoque debilitas virtutis retentiuæ, propter quam non sustinet dilatationem ibi, nisi vsque ad tempus in quo iam digeritur. Quandoque vero debilitas digestionis propter quam corrumpitur & appetit expelli. Quandoque autem debilitas in stomacho facta propter humiditates, quare non dimittit ipsum figi ea quantitate qua digeratur. Quandoque vero remanentia virtutis medicinarum solutiuarum adhærens superficiei intestinorum, & stomachi. Ex intestinis autem fit, aut eum excoriatione, aut sine. Et autem excoriatio dolor abrasionis ex superficie intestinorum intrinseca, & illud quidem abradens, aut est materia colerica aut sanguinea acuta, aut virulenta, aut saniosa, aut feculenta, procedens ab ipsis intestinis, aut ab his quæ supra ipsa sunt, & peruenit ad intestina.

Adhuc De eodem. Cap. XCVII.

Factus autem a toto corpore: aut est secundum semitam febrilis, aut secundum fortitudinem expulsiuæ virtutis, aut secundum semitam casus retentiuæ, aut secundum semitam liquefactionis, aut secundum semitam conuersionis humorum, aut corruptionem propter febres malas, & venena nocentia, aut semitam expulsionis vehementis, propter id quod alias habitum est ex diminutione euacuationis, aut retentione cursus consueti, aut abscisione membri, aut diminutione exercitii, aut paucitate resolutionis ex corpore, ac cæteris huiusmodi, aut propter compositionem nauseatiuæ satietatis plurimæ in vicibus pluribus, reditque secundum acutæ semitam ægritudinis, & est de summa colericæ passionis, aut secū dum semitam prohibitionis nutrimētī propter opilationes in venis, & aliis huiusmodi. Porro factus ex cibis, aut est propter eorum paruitatem, ob quam in stomacho corrumpuntur igni to, nec eos natura recipit, aut propter eorum grauitatem ob quam etiam descendunt, aut propter eorum mordicationem, vt est cæpę aut propter velocitatem conuersionis ad corruptionem, vt lac, aut propter vehementiam subtilitas eorum ob quam resudant, nec retinentur apud portonarium, aut propter humiditatem eorum, ob quam lubricatur, aut propter multitudinem motus super eos, aut propter multitudinem potus aquæ post ipsos, propter quam solito deponit eos, ac lubricare facit, aut propter multitudinem eius quod de humoribus lubricantibus reperitur, vt in flegmate, & abstergētibus vt colera, aut quia cibus est conturbatus, & est plurimæ quantitatis paucique nutrimenti, sicut olera, aut propter ordinem necessario facientem lubricitatem, vt est præmissio cibi leuis facilis digestionis lubricantis, & postremitas cibi stiptici expectiui, aut etiam postremitas eius velocis conuersionis, ideoque corrumpit quod est sub ipso, vocatque naturam ad expellendū. Deniq; factus propter aerem circundantē, quoniā aer continens qui calidus est resoluit & exiccat, & etiam frigus exiccat, quare & aufert. Itaque multitudo pluuiarum, & regiones meridionales ventrem soluunt. Aliquando quoque ventositas eit causa fluxus ventris, per id quod de digestione corrumpit, & mouet de cibo.

De Perturbatione, siue colirica passione. Cap. XCVIII.

Perturbatio est, euacuatio colerarum per vomitum, & solutionem, quæ fit aut ex multitudine ciborum, cum stomachum grauant, & ad expellendum se, prouocant. Et quæ quidem ori stomachi proxima sunt, emittuntur

tur per vomitum, quæ vero in profunditate submersa, per solutionem, aut ex mala qualitate ciborum pungenti, stomachum qoc nocenti, aut ex ipsius cibi corruptione quæ ipsum in coleras alterat, cumque stomachus a se expellit, eo quod illi obsit, & quod quidem subtile est, stomachusque supernatans emittitur per vomitum, quod autem in profundo mersum, per solutionem. Fit etiam ex humoris colerici fluxu, qui quia stomachū pungit, expellitur. Huius rei significatio est, quòd per vomitū & fluxum emittitur, & angustiatio, subuersio, ac sitis. Auic. 3. canone. Colica passio est motus materierum corruptarum nō digestarum, ad separationem, ex via intestini redeuntium ad ipsum a corpore, secundum acuitatem & laborem expulsiuæ. Cibi nanque quando non digeruntur valide, conuertuntur in humores corpori non conuenientes, mouenturque natura ad expellendum a corpore, cum grauant super ipsum ex partibus cum speciebus vomitus colerici. l. & aquosi & eruginosi, qñq. & cum speciebus fluxus ventris. Colica quidem passio cuius causa est corruptio cibi, columior est ea, cuius natura frequentia est corruptionis post corruptionem. Itaq; colica passio mala incipit in primis cum leuitate. Deinde vero accidunt dolor & punctura in intestinis & ventre, dilataturque & ascendit ad stomachum, per multitudinem eius, quod ei nocet ex acutis humoribus ad ipsum venientibus. In patientibus hāc sitis multiplicatur. & quotiens bibunt aquam, calefit in eorum stomacho, & euomunt eā. Tolerare vero sitim confert eis, hæc passio plus infantibus est, & assuetis eam incurrere minus nocet. Non autem accidit plurimum nisi in æstate, & autumno, propter debilitatem digestionis in vtroque.

De Lienteria, ac subuersione, ac vomitu.
Cap. XCIX.

ISidorus vbi supra. Liēteria dicta est eo quod cibum tanquā per lineam intestini nullis obstantibus faciat prolab. Ysaac. Lienteria est ablutio digestionis, cum cibus nullatenus in stomacho mutatur in colore, nec in liquore, nec in odore hæc passio nascitur ex defectione virtutis contentiuæ in stomacho vel ex vulneribus in superficie stomachi, & intestinorum, defectio contentiuæ fit ex mala complexione stomacho dominante, vel intestinis. Hali vbi supra. Lienteria est egressio ciborum a stomacho, velocior in ea qua sumpti fuerant habitudine, sine aliqua immutatione. Fit autem vlcerum & pustularum causa, quæ oriuntur in interiori stomachi tunica, ad quam cum cibus peruenit, & illis vlceribus occurrit, ea pungit ac læ lit, illa qoe pungentem statim repellunt, nec retinent. Huius passionis signa sunt vlcera vel pustulæ, quæ in ore patientis apparent & quòd in ore sentit calorem & siccitatem. Dicit autem Hipocras, quòd in lienteria si fiat acidus ructatus, signum est laudabile. Acidus enim ructatus uctu fit nisi ex mora ciborum in sto macho, & retentiuæ virtutis apprehensione. Subuersio autem siue abominatio, & vomitus, aut ex quantitate ciborum fiunt vt si multi fiot, ita vt stomachum grauent, ac super os stomachi natent, tunc enim eos stomachus ad meri expellit, & emittit, Aut ex qualitate eorum, vt si cibus abominabilis sit, aut odoris incongrui, vel amarus & pungens, qui stomacho noceat, & ob hoc eum stomachus emittat. Hic autem humor si sit in ore siue concauitate stomachi, vomitum facit. Si vero sit inter tunicas, ita quòd tunicis, & villis eius adhæreat, vel immisceatur, subuersionem vel abominationem facit, si hic quidem humor aliquando in ipso generatur stomacho. Aliquando vero ab alio influit membro. Eius qui generatur in stomacho generatio est continua, cum paris cum complexionis eius malitia. Qui autem aliunde mittitur quandoque sedatur, donec quod influat adueniat. Plurimomque vomitus secundum crisim fit, cum natura humorem morbum generantem expellit, & a superioribus emittit. Isaac vbi supra. Bonū est corpori si vomitus non sit sibi necessarius & si necesse habeat secundum crisim fiat. Est autem vomitus cum os stomachi mouetur ab expellendis grauantibus & pungentibus cibis, vel humoribus, aliquando fit vomitus ex defectione stomachi, cum retinere cibos vel humores non valet, quos natura sursum eleuat, cum inferior pars stomachi fortior sit ore, vel inferius deprimat natura, cum os stomachi fortius sit in inferiori parte. In vomitu sine multorum vel malorum humorum acceptionibus, causas malos humores esse pungitiuos intelligimus in ore stomachi.

De Singultu, & inflatione, & ructu, & coagulatione.
Cap. C.

HAli vbi supra. Singultatio est spasmus interioris tunicæ stomachi, qui & simili ratione fit, qua & neruorum spasmus. Fit enim aut ex repletione, aut ex euacuatione, aut ex punctione, aut ex mala complexione frigida stomachum supernatante. Isaac. Singultus est malus motus virtutis, expellere desiderantis nociua, qui multis modis fit de repletione, & inanitione, de corruptione cibi intra stomachum, & mutatione sui in pūgitiuas qualitates, de frigiditate oris stomachi, & de ventositate inflatiua in stomacho, & repletione ex multis humoribus humidis, vel ex multitudine cibi, & potus & singultu. Razi vbi supra. Singultus fit aut propter rem os stomachi mordicantem, aut propter grossam viscositatem ipsum excedentem, aut propter apostema in epate, aut propter solutionem & euacuationem superfluam. Hali vbi supra Inflatio autem & rugitus, siue gurgulatio fiunt ab interiori causa, sicut enim stomachus non tam validi caloris est, vt cibos digerat, ac subtiliat, & ab eis ventositates dissipet, nec adeo frigidus est, vt cibos omnino non immutet. Sed calor eius debilis est, nec cibum digerere potest, quin post in ventositatem alterat vaporosam. Quandoque vero ab exteriori causa vt a cibis ventositatem generantibus, quales sunt fabæ, & faseoli, & huiusmodi, ab his autem generata ventositas parum immoratur paucoq; ructatu dissoluitur. Razi vbi supra. Eructuatio si multiplicatur, digestionem corrumpit, & quādo immoratur, inflat stomachum. Hali vbi supra Ructatus aliquando fit ea ventositate stomachi inflatiua, quæ ad os cum vaporibus ascendit, qui s. vapores aut ab humoribus fiunt calidis, & fit inde ructatus fumosus, aut frigidis, & tunc fit acidus. Aliquando vero fit ex ciborum multitudine, quos stomachus propter caloris debilitatem non potest digerere. Ructatus aliquādo fit ita validus vt egrediatur a stomacho cibus, nec digeratur, cum autem ructatus immoratur, ventositas, & inflationes pessimæ generantur. Sanguis porro coagulatus in stomacho, aut est ex sanguine qui descendit a cerebro, aut ex sanguine meri ad stomachū descenti, vbi & coagulatur aut ex aliqua vena cum stomaticæ complexionis frigiditate, Lac quoq; coagulatum ex lactis dulcis portectione fit, & complexionis stomachi frigiditate.

De passionibus intestinorum, & primo de dissinteria eorum. *Cap.* CI.

PAssiones autem intestinorum sunt dissinteria, tenasmon, colica passio, ileos, ventositas, lubricia, scarides. Isi. vbi sup. Dissinteria est diuisio continuationis, idest vlceratio intestini, dis enim diuisio est, interia intestina. Fit autem intercidente fluore, quem Græci diarriam vocant. Isaac. Dissinteria est egestio sanguinis ex discoriatione intestini, vel vulneratione sui. Causa eius vel interior est, vel exterior. Interior sicut egestio colerica acuta pungitiua, quam patitur infirmus, cum per intestina colera transit perforans & excorians, vel suo acumine vulnerans, vel ex salsi flegmatis acumine, & sua salsugine idem in intestino faciente. Exterior sicut de farmatica, quæ acumine suo similiter facit. Cum enim intestinum inuenit nudum, & discoopertum, velociter illud excoriat. Vniuersalis egestio dissinteriæ est tortura, & angustia, & egestio sanguinolenta, mixta cum colera rubea, vel cum re aliqua congelata alba, & viscosa in interiori quasi vestimento intestini. Particularis egestio dissinteriæ est, cum hoc, quod apparet in digestione, si est colerica intelligimus esse de colera rub. si flegmatica, de flegmate: si de exteriori sit causa, ex inquisitione intelligenda est. Corrosionem enim intestinorum vsque ad tunicam exteriorem peruenisse signat, si frustra carnis sequuntur. Deinceps vero sanguis euacuatur: cum ora venarum quæ in intestinis sunt aperiuntur, plurimumque vero egreditur ab eis quidam rubigini simile, quæ de mortuorum corporibus fluit, & nonnunquam simile adipi liquefacto, quia calor adipem, qui est in pinguibus membris liquefacit. Quod si diuturnioris temporis fuerit, feci simile propter adustionem fit. Nonnunquam autem hæc passio ex scissura venarum fit, cum ex nimia sanguinis habundantia tenuantur ac disrumpuntur. Fit etiam aliquando ex malæ coleræ nigræ defluxu ad intestina, cuius signum est coleræ nigræ egestio. Plerunque vero ex emissione citrina, quæ fit in intestinis. Et huius signum est sanguinis melancolici solutio, duæque species hæ pessimæ sunt, & mortiferæ, maxime si sint fœtidæ. Constan. in pant. Ait

autem Hipocras, quòd qui dissinteriam habent, patiuntur cõstrictionem exituræ ventositatis sursumq; redeuntis, defectionem quoque virtutis, & frigus extremitatis. His etiam secundum Gal. accid. stomachi dolor. s. & capitis repletio. Et horũ causa est, quia dum intestina excoriata dolent, impediuntur ex omnibus ad ipsa transeuntibus, maxime si acuta sint & pungitiua. Cumque non festinatur ad emittenda quæ nocent, reuertuntur ascendendo sursum, fitque ventositas & dolor intra stomachum, plenitudo quoque in cerebro propter ascensionem fumi illius materiæ ad caput. Fit etiam defectio virtutis & extremitatum frigus, quia calor ad loca dolentia fugit, vt ea nutriat, & regat.

De Dissinteria epatica, & tenasmo. Cap. CII.

HAli vbi supra. Epatica vero dissinteria est sanguinis egestio puri, qui in principio quidem lauaturæ carnis est similis, postea rubeus, & in vltimis niger ex coleræ nigræ specie. Differt autẽ hæc a prædicta. s. ab intestinali, quia sanguis qui ab intestinis cadit guttatim defluit, & cum squamis mixtus, qui vero ab epate simul vel semel egreditur, & sine squamis, ac per interualla temporum, & sine dolore, & est sanguis purus non habens aliquid admixtum. Nonnunquam autem eius emissio fit per circuitus, emissionem vero sequitur corporis extenuatio, eo quòd membra suo priuentur cibo, qui ad illa fere batur ab epate. Et si cum his signis æger in partibus epatis sentit dolorem firmum, erit signum epaticam esse dissinteriam. Oportet enim medicum diligentem speculationem apponere, ne fallatur in eius cognitione. Nam si curet epaticam intestinalis medela, consumitur æger & moritur. Falluntur autem plerunque, quia cum sanguine decurrente ab epate coleræ miscentur acutæ, quę vulnerant intestina, tuncque quasi squamulę cum sanguine egrediuntur, & intestinorum excoriationem esse arbitrantur. Constantinus vbi supra: Epatica dissinteria nascitur, aut ex venarum & epatis sanguinea plenitudine, quã natura propter sui nocumentum eiicit, aut propter pigritiam & crossitudinem motus, vnde multus sanguis in epate coadunatur, ipsumque grauans expellitur, aut propter inscisionem quorundam membrorum corporis, vt manuum & pedum, vnde sanguis qui ad illa nutrienda mittebatur remanet in epate a quo cum grauetur expellit eum in meseraicam, & inde ad intestina emittitur. Hæc accidentia subito veniunt, neque mo rantur, nec appetitus perditur. Aliquando quoque venit epaticis, dissinteria propter destructionem immutatiuæ suæ virtutis quam appetitiuæ defectio sequitur, & eiicit in initio quasi lauaturam carnis. Hali vbi supra. Tenasmos est motus intestini recti, cogens ad egestionem necessario, nec aliquid egreditur ab eo, nisi pauca & viscosa humiditas, cui sanguis clarus admixtus est, fit autem ab humiditate acuta & pungitiua, quę ad intestinum defluit, ipsumque pungit, aut ex apostemate calido, quod nascitur in intestino, videturque patienti stercora esse conclusa in eo. Fit etiam ex fumo sicco subtilibus intestinis inclu so, cuiusque difficilis est exitus, ita quòd vix cogitur patiens ex pressionibus. Nonnunquam autem humiditas cum intestinorũ squamis simul egreditur, quod imperiti medicorum esse solutionem arbitrantur, viunturque naturam constipantibus, & sic æger occiditur. Ait autem Gal. se quendã vidisse tenasmon patientem, a quo lapis emissus est, & sic sanatus est.

De Colica passione. Cap. CIII.

ISidorus vbi supra. Colica passio nomen sumpsit ab intestino, quod græci colon vocant. Raz: vbi supra. Colica fit ex retentione fecis, aut ventositatis. Retentio quidem fecis aliquando fit ex siccitate. Siccitas autem fit, aut propter siccitatem ciborum, aut propter paruitatem quantitatis eorum, aut exitus vrinæ, multitudine, aut vehementia caliditatis corporis, multitudine laboris, aut vehementia caloris aeris, aut caliditatis ipsius ventris. Fit etiam quandoque retentio fecis propter paruitatem effusionis coleræ ad intestina, aut quoniam superest ea, & hoc plurimum fit, aut propter siccitatem ipsorum intestinorum, aut propter destructionem sensus eorum. Ventositatis aut retentio fit propter multitudinem quantitatis eius, fit autem multitudo ventositatis propter cibos inflatiuos multæ quantitatis, aut propter superfluitatem cibi plurimam, aut propter caliditatis ventris debilitatem, aut propter ventris inter duas tunicas intestinorum coarctationem, aut propter adherentiam flegmatis, & lapidationem eius velociter scilicet alicuius partis post aliam, aut propter coleram nigram ad ventrem diffusam, ipsumque inflantem. Hali vbi supra. Colica fit aut ex humore crosso flegmatico, in tunicis intestini colon inclusio, a quo crossa ventositas dissoluitur, quæ descendit ad intestini corpus. Indeque fit dolor acutus, & hæc species maxime fit ex intestini debilitate ex mala complexione, quæ nec superfluitates potest digerere, nec emittere, aut fit ex ventositate crossa & frigida, quæ in eo concluditur, ipsumque distendit, aut ex apostemate calido in ipso nascente, vel pungitiuo.

De Iliaca. Cap. CIIII.

ISidorus vbi supra. Ileus est dolor intestinorum, vnde & ilea dicta, Græce enim ileus obuoluere dicitur, quòd sese intestina præ dolore inuoluant, hi & torminosi dicuntur ab intestinorum tormento. Auicenna vbi supra. Ileos accidit ex omnibus causis, ex quibus & colica. Accidit autem propter potationem venenorum quorundam, & quandoque propter vehemẽtiam retentiuæ virtutis intestinorum, quæ comprehendit id quod in eis est, ipsumque retinet. In hoc autem differt a colica, quia multotiens fit a malitia singularis complexionis, plus quam colica, plurimumque eius est ex complexione frigida, & proprie cum accidit, vt stomachus sit calidus valde, tunc n. obturquet intestinum, & oppilat ventositatem, & flegma. Quãdoque vero causa eius est potus aquæ frigidæ, non secundum necessitatem eius. Et ille quidem qui est flegmaticus & ventosus, iuuatur cum febre etiam. Quando autem fortis fit frequẽtia maligni vomitus & alenzet, & singultus, est mortale. Porro deterior est ileos ille, in quo stercus ad superiora expellitur, & fętidus nominatur. Deinde vero ille in quo est sudor fętidus habens fętorẽ stercoris, & post hoc ille in quo est anhelitus fętidus. Et post hoc ille in quo est eructatio fœtida, deinde ille in quo inferior ventositas est fętida. Signa quidẽ ileos sunt, vt sit dolor super vmbilicũ, ne aliquid omnino subtus excat, nec iuuamentum magnum cum clisteri fiat, & quandoque fex ad superiora expellitur, ipsaque fex, & vermes, & ascarides euomũtur. Vnde fetet os & euacuatio eius, immo quãdoque totum corpus. Itaque motus vomitus, & subuersio sunt in hoc plus q̃ in colica, quoniã hæc est in intestino propinquiori stomacho quam illa. Accidẽtia quoque inflatiuæ & angustiæ & tremor cordis, sic & sincopis, & vigiliæ, & frigus extremitatum, hæc inquam in ileos sunt, plus, quàm in colica. Sed inflatio fortior est hic quàm in illa. Quandoque etiam apparet in ipso inflatio oculi, plusquã in colica. Hali vbi supra. Ileos est dolor in intestinis nimius, & acuta passio mortifera, maxime si propter acumen doloris stomachus vomuerit. Hæc passio nascitur ex apostemate calido in subtili intestino, aut ex opilatione sicci stercoris, aut ex humoribus sicci stercoris, aut ex humoribus crossis atque viscosis se inuiscãtibus in intestinis, aut ex crepatura quam patitur syphac, & exeũt intestina, aut ex intestinorum separatione. Aliquando vero nascitur hominibus, cibum ad necessitatem suam expellendam non habentibus, aut ex potione venifica accepta. Hæc autem passio quoquo modo fiat, periculosa est, maxime si peruenerit vomitus, & cum illo egestio exeat. Si autem corporis odor fœtuerit, vicinior est morti.

De Lumbricis. Cap. CV.

LVmbrici nascuntur ex humoribus flegmaticis putrescẽtibus in intestinis, vbi nascitur calor extraneus, hos impossibile est nasci de sanguine, vel colera russa. Nã colera russa cum amaritudine, & acuitate, ac siccitate sua huiusmodi occidit animalia. Sanguis autem de venis vel arteriis non exit, & si exierit, apostema gignit cum passionibus aliis, vnde passionem hanc habent pueri flegmaticam, & crossam humiditatem habentes, cum dieta sua crossa, & purgandi negligentia. Maxime vero in autumno hæc passio nascitur ex fructuum comestione. Huius species sunt tres. Vna lumbricorũ, qui quasi rami portulacæ sunt, & in intestino subtili nascuntur propter nimiam humiditatem cibi, quæ in eo coadunatur. Sunt & alii lati, sicut semina cucurbitæ, plurimi in intestino crosso maximeque in orbo. Sunt etiam alii minuti, sicut vermiculi qui fiunt in aceto, plurimum in recto nascentes intestino. Lumbricorum accidentia sunt tortura, abominatio, punctura, maxime cum intestina propter humectationem subtiliata sunt. Nam lumbrici de eorum humectatione viuunt, qui si creuerint in intestinis virtus deficit, quia chylos ea nutriens ad lumbricos nutriendos vadit, vnde deficit humiditas corporis, strident dentes, labia

bia pruriunt, abhominationem habent, & vomitum. Aliquando autem vique ad stomachum ascenduut, & cum vomitu exeunt. Actor. Præterea de lumbricis, & ascaridibus require superius in lib. vt dictum est, de vermium speciebus.

De Passionibus natium. Cap. CVI.

COnstanti. vbi supra. Passiones natium vicinæ sunt passionibus intestinorum, quoniam in extremitate intestini recti fiunt. Sunt autem emotroismorum atuci fissura, natium exitura, calidum apostema. Emotrois est superfluitas nascens super hora natium. Similiter autem, & morum, sed in hoc differunt, quia morum habet caput rotundum ac rubeum, eiusque fundamentum est subtile sicut mori forma. Emotrois autem duobus modis est, quædam est a capite rotunda sicut vua, coloreque purpurea, quædam vero longa, in capite quidem crossa, sed subtilis in inferiora. Ab his duabus aliquando non exit sanguis. Item sanguis q morum exit, cum impetu exit. Exitus autem emotroidco aliquando interpolatur, & aliquando non. Cum vero constringitur & non exit, nimios dolores gignit, pruriginem quoque natium, & passiones multas in alijs membris. Inde quoque morbi generantur, vt hydropisis, mania, ptisis. Fiunt autem hæ passionũ genera propter melancolicum sanguinẽ intra epar. Quod cum multiplicatur, in inferiores venas spargitur ac dimiditur, ac de natibus egreditur. Isi. vbi supra Ragadiæ dicuntur eo quod fissuræ sunt rugis collectæ circa orificium, hæ & emorroidæ a sanguinis fluore dictæ. Græci.n. sanguinem emat dicunt. Razi. Emorrois est apertio oris illius venæ quæ est in ano, vnde sanguis effluit, sicut in multis sanis videmus temporibus interpolatis. Causa eius humores crossi & viscosi in intestinis, quos virtus expulsiua expellit, & a natibus eijcit, sicque fit emorrois apostema & vulnus aliquando, humores trahentes ad nates, & has passiones efficientes. Ista accidentia semper sequuntur emorroides. Mutatio coloris in citrinitatem, maxime si inueterascant angustia in præcordijs, dolor dorsi, grauitas in coxis & cruribus, inflatio in lateribus. Constan. vbi supra. Atuci sunt occulta vulnera in extremitate intestini nascentia. Fissura vero fit ex humorum solutione calidorum & acutorum, aut ꝙ nimis est durum & stipticum siccum, cum per nates transit nimis siccum. Apostema quoque nascitur in natibus sicut & in membris totius corporis, ex tumore, aut ex dolore, atque ex stranguiria intelligitur.

De Passionibus epatis. Cap. CVII.

ISidorus. Epaticus morbus e iecoris passione nomen accepit. Græci enim iecur epaten vocant. Razi vbi supra. Aegritudines epatis sunt apostema calidum, & durum, aut opilatio, aut malitia complexionis calidę vel frigidæ, aut debilitas eius, aut ventositas crossa super eo, & ictericia, & hydropisis. Constan. vbi supra. Passiones epatis, aut priuatæ sunt, & propriæ sibi, vt defectio, apostema, opilatio in via sua, aut ex alijs membris nascentes propter societatem suam vt hydropisis. Epatis defectio fit aut ex defectu virtutis appetitiuæ, vnde trahitur succus de intestino cibi subtili, & meseraicis. Intelligitur autem ex digestione alba & liquida, ꝙ est ex defectione sua in trahendo cibo a meseraica. Aut ex defectione virtutis contentiuæ, & intelligitur ex tenerıtudine & corporis plenitudine, quæ fit ex cibo crudo, & indigesto per corpus diffuso, non enim a contentiua tenetur, vt bene coquatur. Aut est ex defectione virtutis digestiuæ, quæ fit aut ex calida complexione, & intelligitur ex ablatione desiderii, & ardore, & siti nimia, febre, vomitu, solutione, aut q̃ ex frigida intelligitur, ex hoc quod in initio morbi nimium habet desiderium cibi, sine febre & siti, aut ex sicca, & intelligitur ex macilentia corporis, & siccitate, ac siti & digestionis paruitate, ac sui crossitudine, aut ex humida, & intelligitur ex siccitate contraria ratione, aut est ex defectione virtutis, q̃ hoc non bene mundare potuit. Apostema epatis, aut calidũ est, & tunc in dextro latere sub hipocundria sentitur dolor, ascendens ad furculas, & descendens cum febre, & ardore sitis, & siccitate tussis ad costas, aut est frigidum, & intelligitur ex grauitate in dextra parte sub hipocondria cum tussi parua sine dolore & febre. Constipatio autem est ex apostemate, quã intelligimus, ex granitate doloris, & tenuatione in dextro latere, sub hipocundria, sine febre.

De Hydropisi. Cap. CVIII.

ISidorus vbi supra. Hydropisis nomen sumpsit ab aquoso humore cutis, nam hydros aquam Gręci vocauerunt: est enim humor subcutaneus cũ inflatione turgẽti, & anhelitu fętido. Constantinus vbi supra. Hydropisis omnis generatur ex defectione virtutis generatiuæ sanguinis, at si ex actione sua defecerit, hæc ex passione sua efficitur, quod est fundamentum istius, sicut si complexionis sit frigidæ, cibi succum, in perfectum sanguinem non valentis immutare. Et aliquando patitur membrum epati colligatum, siue vicinum, vt stomachus qui patitur quando cibum, secundũ quod oportet, digerere non potest, & sic indigestus per totum corpus spargitur, membris corporis in suam naturam eum digerere non valentibus. Patitur & ieiunum intestinum ex meseraica, cum ex mutando succo cibi deficiat, vt non ad epar mandari valeat: vnde virtus mutatiua sanguinis deficit, cum cibus ad ipsam venire nequit. Aliquando vero prouenit hydropisis ex defectione pulmonis, qui nutriri non potest ex humiditate sanguinis. Remanet igitur humiditas in sanguine membra nutriens, & eorum complexionem humectans. Aliquando ẽt ex defectione renum in trahendo sanguinem aquaticum, vnde aqua remanens in sanguine membra nutrit, & eorum cõplexionem humectat.

De Speciebus hydropisis. Cap. CIX.

SPecies hydropisis sunt tympanites.f. & hydropisis, & hyposarcha. Tympanites fit ex defectione caloris epatis non nimiæ frigiditatis, quæ mutat sanguinem in ventositatem inter pelliculas ventris, & intestinorum se coadunantem, aut si ex multis acceptis cibatijs ventositatis generatiuis. Huius signum est, quia si super ventrem percutitur, quasi tympani sonus auditur. Hydropisis ex nimia frigiditate fit, & humida complexione dominante, vnde cibus in aquosam humidamque materiam mutatur, quæ inter pelliculas ventris, & intestinorum coadunatur. Huius passionis causa est ex herbis, & fructibus, & aqua frigida. Signum eius est, quod si venter infirmi mouetur, sonat tanquam vter plenus aqua. Hyposarcha fit, cum cibus in epate mutatur in humiditatem flegmaticam. Quod aut ex duro fit apostemate, viam epatis cõprimente, & opilante, vnde spiritus ad cum prohibetur transire, complexione refrigescente, & virtute sanguinis mutatiua deficiente, cibumque in flegma commutante. Aut ex splenis apostemate deficientis, ab emũdando sanguine de colera nigra, vnde sanguis augmẽtatur in epate, & eius calor extinguit. Aut ex fluxu sanguinis ex vulnere, propter cõplexionem frigidam & humidam, vnde postmodum omnia membra frigida fiunt, & flegmatica, aut ex menstruis, aut emorroide, aut conclusus calor in epate ex nimio sanguine infrigidatur, sicut oleo nimio lucerna extinguitur, aut ex frigida complexione stomachi, cum cibus non bene potest digeri, mãdaturq; crudus epati mutandus in humores flegmaticos, aut ex humoribus crossis atque uiscosis opilationem facientibus, in epatis via spiritum contrahentibus, & complexionem refrigerantibus, ex qua opilatione sanguis transire non potest, sed aquositas subtiliorq; traijcit, vnde mẽbra corporis humectantur. Sit iterum ex defectione ieiunij, & meseraicę. Item post febres diuturnas propter nimiam aquam ebibitam, & cibi in stomacho digerendi defectionem, ex calore febrili. Item ex acuta passione in epatis calida complexione, virtutisque dissolutione non valentis sanguinem generare. Ab hac hydropisi nullus potest curari, cum nec calida nec frigida potest accipere, calidis augmentantibus febrem, frigidis hydropisim. Eius signum est quia corpus totum inflatum est & molle, ꝙ si tangas cum digitis forma digitorum in carne remanebit, & si crepuerit aquosa humiditas inde exıtit.

Iterum De eodem. Cap. CX.

AVicenna vbi supra. Hydropisis est ægritudo materialis, cuius causa est materia exuberans frigida, membra ingrediens, & per eam crescunt aut membra manifesta omnia, aut loca vacua partium in quibus sunt nutrimenti regimen, & humores. Huius autem diuisiones sunt tres, scilicet hyposarcha, in qua causa est materia flegmatica penetrans in membra, & ascites, in qua causa est aquosa materia effusa, in spacium ventris inferioris, & quę ipsum sequũtur. Tympanites quoque in qua causa est materia ventosa

in

in viatum vel vrinatum partes. Omnis hydropisis habet causam & iudicium commune, nec accidit absque ægritudine propria, vel per communitatem. Causę quoque hydropisis omnino, aut proptię sunt epaticæ, aut sunt cum communitate. Et causatũ propriarum dignior & communior, est debilitas digestionis epaticæ, & ipsa est quasi causa coniuncta. Causę autem antecedentes sunt omnes ægritudines epatis complexionales, & instrumentales, vt paruitas, & opilationes, & apostemata calida, & frigida, & mollia, & dura, opilãtia officium venæ ascendentis, & durities siphach continẽtis. Causæ autem hydropisis cum communitate ad ipsum, aut sunt per communitatem cum corpore tota, ita vt calefiat sanguis eius valde, aut infrigidetur valde propter aliquam causarum, aut est propter frigus stomachi, & malitiã complexionis eius, aut propter meseraicas, aut propter communitatem splenis, aut propter apostemata in ipso dura, aut lenia calida, aut multitudinem euacuationis malancoliæ. Et quandoque est per communitatem renum, propter frigiditatem renum, aut propter caliditatem eorum proprie, aut propter opilationes in eis, & duritiem, quare non attrahunt aquositatem. Et quandoque fit propter intestina & ægritudines eorum, & propter orbi. Et propter vesicam, & matricem, aut pulmonem, aut diafragma. Quibusdam autem, videtur quod hyposarcha est deterior alijs, quia corruptio in ipsa communicat epati, cunctisque venis corporis, & carni, ita vt destruatur plurimum tertiæ digestionis. Sed alijs videtur, quod ipsa sit leuior tympanite. Verum dignius est vt ascites sit omnibus illis malignior. De hyposarcha vero fit alia, quæ est omnibus leuior, & alia q̃ est valde mala, & hoc secundum consideratonem causarum suarum facientium cadere in ipsam. Homo vero de quo vehementius timetur, cum aduenit ei hydropisis, est ille cuius complexio naturalis est calida & sicca, non enim ęgrotat per contrarium suæ complexionis; nisi propter rem magnã. Hydropisis autem veniens propter duritiem spleois, magis salua est, quam eueniens propter duritiem epatis. Et quandoque quidem materia hydropisis dominatur, adeo donec faciat accidere dispniam, & constrictionem anhelitus, atque solutionem ventris, & hoc signat propinquitatem mortis in tribus diebus. Fluxus enim ventris in hydropisi natalis est omnes autem species hydropisis sequitur corruptio coloris. Papias. Hydrops est extensio ventris vltra modum naturæ, ex aquoso & corrupto humore effecta, vnde & hydrops dicitur ab humoris profusi materiæ. Huius duę sunt diuisiones. Prima flegmatica & hyposarcha. Secunda ascites & tympanites. Leucoflegmatica est ex totius corporis molli inflatione, & colore subliuido, & grauedine, atque impressis digitis tumore cedente, Dicta ab albo tumore. Leucon enim Græce album. Hyposarcha est carnium existẽte solutione duritia, cum mali odoris respiratione, sic dicta, eo ꝙ subter carnes se ipse humor diffundit, & carnes, per ventris solutionem soluit. Sarcia enim Gręce caro. Asciten appellamus ex inflammatione ventris, & sonito fluitantis humoris vt si palma pulsetur, vtris semipleni sonum similem reddit, vnde & nomen habet. Ascho enim Græce vter. Tympanitem quoque ex rotunda ventris inflatione cum tensione plurima quæ palma percussa tympani sonitum reddit. Est enim hydrops solutio carnium, & infusio humoris in toto corpore, aut in tota membrana, quæ ventrem operit & intestina. Nascuntur autem omnes ex longa infirmitate. Nam per tensiones præcordiorum, per multa tempora, & ex epatis & splenis causa dolentibus, & ex podagra laborantibus hydropici fiunt, & in longas febres quotidianas, & quartanas in ipsis accessionibus aquam multam bibentes. Apud mulieres autem ex matrice fit, & ex dissinteria longa, & emorroidarum fluxu. Hydropicorum autem est quo magis bibunt, eo magis sitiunt.

De Passionibus splenis. Cap CXI.

ISidorus. Lienosis a splene vocabulũ sumpsit. Gręci. n. splen. lien [illegible]. Constant. vbi supra. Passiones autẽ in splene sunt opilatio, apostema, defectio [illegible]. Defectio spleois q. de [illegible] defectu virtutis attractiuę, cũ scilicet d[illegible] ab epate, feces [illegible] attrahere, vñ icteritia nigra generatur, quia cum sanguine colera [illegible], & ad omnia membra corporis transit, aut ex defectione contentiuæ, quæ est in splene, generans purgationem coleræ nigrę cum vomitu, & digestione, aut ex defectione expulsiuæ, quæ coleram nigrã expellit ad hos stomachi, generatque defectionem desiderij cibi. Hanc passionem splen tolerat sicut epar, ex complexione calida vel frigida. Opilatio vero nascitur ex crossis ac viscosis humoribus in via sua se inuicem [illegible], & tetanositate ex grauitate, vẽtositate, & intelligit. Aliqñ quidẽ opilatio fit in via, per q̃ colera nigra ab epate ad splenẽ vadit, & ictẽritiã nigrã facit cũ cæteris passionibus ad colerã nigrã pertinentibus. Aliquando vero in ea via vnde colera nigra a splene ad os stomachi succedit, & apostemata diuersa gignit, pp coleram nigram in his locis conclusam, hanc sequitur defectio de siderij cibi. Apostemata hæc aut calida sunt ex calore [illegible] tactu intelligenda, grauitate quoque & dolore & febre ac siti, aut frigida sunt, & tunc aut flegmatica, ex mollicie tumoris sub tactu intelligenda, albedine quoque caloris in corpore, aut ex colera nigra, & intelliguntur ex duritie, grauitate, & crossitudine corporis ac mutatione coloris in liuiditatem, aut viriditatem. Omnia vero splenis apostemata, sequitur pro magnitudine sui, siue macilitate, vel macies, vel crossitudo corporis. Vnde Hypocras dixit. Si spleo. fit magnus marcescit corpus, & si splen marcescat impinguatur. Patientibus autẽ apostema in inferiori parte splenis, necesse est vt sanguis fiat subtilis, extremitas calida, auriculæ frigidæ.

De Passionibus fellis. Cap. CXII.

PAssio in felle est icteritia, quæ vel ex opilatione contingit, vel ex defectione virtutis appetitiuę. Icteticia enim aut est ex actione naturæ coleram rubeam in exteriorã corporis secundum crisim expellente, aut ex complexione calida quam patitur epar, cibum in coleram rubeam mutans, ac per omnia membra corporis mittens, aut ex calore nimio venis dominante, vnde cibus in coleram rubeam similiter mutatur, & corpori toti mandatur, aut ex mutatione quorundam humorum corporis qui sunt in membris, & similiter in coleram rubram mutantur, quod fit ex calidis rebus, & venenosis, aut ex potione calida, & venenosa, aut ex complexione membro calidissima, quæ humores in coleram rubeam mutat, aut ex defectione virtutis appetitiuę, quæ in felle est, & coleram trahit ab epate sanguinemque mundificat. Remanet autem in epate colera mixta cum sanguine, vaditque per venas ad omnia membra corporis, aut ex opilata via epatis ad fel, quæ coleram contrahit ne ad ipsum transire possit, remanetque mixta cum sanguine, vadens per venas ad totum corpus, aut ex vna fellis opilatis versus intestina, vnde colera augmentata reuertitur ad epar, & cum sanguine vadit per [illegible] corpus. Intelligitur autem hęc diuersitas, quia quæ de opilatione fellis est superiori vel inferiori, digestionem albam, & citrinam vrinam facit, quod non est propter fel, sed propter epatis passiones, vnde digestio cum colera iungitur. [illegible] sic cum epate siue fellis apostemate fit digestio colericæ solutionis, & febris grauitas in dextro latere. Si autem epar & venæ sint salubria, fit calor naturalis in vrina, Sciendum quoque quod icteritia propter epar, & venas subito apparet, & veniẽ aliç vero species rariores sunt. Razi vbi supra. Icteritia fiat aut propter caliditatem epatis in natura sua multam, aut propter calefactionẽ eius ex cibis aut medicinis calidis, aut propter coleræ rubeæ multitudinem, aut quia natura expellit eau ad exteriora, aut ex morsione vermiũ, & animalium venenatorum calidorum, aut propter caliditatem fellis in attractione coleræ, aut propter opilationem meatus, quo ad intestina expellitur colera. Fel quidem habet orificia tria, scilicet vnũ attrahens epati, aliud ad intestina, tertium ad stomachum. In his tribus meatibus accidit opilatio. Isidorus. Hicteris autem Græci appellant a cuiusdam animalis nomine quod sit caloris fellei. Hunc morbum latini arcuatum dicunt, a simili tudine celestis arcus. Auriginem vero appellari Varro ait a colore auri. Regium autem morbum inde æstimat dictum quod vino bono, & regalibus cibis facilius curetur. Glosa super Amos. Aurugo dicitur morbus, quia in homine nascitur ex abundantia corrupti fellis, quæ corrumpit sanguinem ac vertit in pallorem, & quæque dulcia in amaritudinem conuertit.

De Icteritia citrina, & nigra. Cap. CXIII.

AVicenna vbi supra. Ictericia est alteratio coloris corporis fœda, tendens ad citrinitatem, aut nigredinem propter cursum humoris citrini, & nigri ad cutem, & quæ sequuntur ipsam sine putrefactione. Quę si associare-

tur

tur ei faceret accedere tertianam in citrina, & quartanam in nigra. Causa citrinę secundum plurimum est ex parte epatis & ex parte fellis. Causa vero nigræ est ex splene, & quando que etiam ex epate. Aliquando autem accidit vt sit causa citrinæ, & nigræ simul ipsa complexio communis corporis. Citrina quidem fit aut propter multitudinem generationis coleræ citrinæ, aut propter prohibitionem euacuationis eius. Porro multitudo eius quod de ea generatur, aut est propter membrum generans ipsam, aut propter materiam a qua generatur propter causas extraneas. Membrum autem generãs eam in natura, est epar. Quod cum valde calefit propter causas calefacientes scilicet aut propter apostemata in ipso, & in meatu coleræ, aut propter opilationem retinentem coleram a felle, aut propter caliditatem complexionis coleræ, & cum calefit cõplexio epatis valde, facit coleram, sicut alias dictum est. Generãs vero non in natura est totum corpus. Quod cũ superflue calefit, quod in ipso est, ex sanguine conuertitur ad coleram, porro materia fuoi cibi a quibus plurima colera generatur, aut propter caliditatem ipsorum, aut velocitatem conuersionis eorum ad caliditatem in stomacho calido. Causæ vero extraneæ sunt vt caliditas extrinseca dominans super ipsum, & sparsa in ea propter causam, quæ est sicut morsus serpentis, aut percussio vespæ, vel huiusmodi: talibus quidem non conceditur vinum, nisi plurimè commixtum, nec ex carnibus sumere nisi quod leue est, & ius carnis auium. Omnis quoque qui habet ictericiam ex causa calida, oportet vt vitet vigilias, & iram, & motum plurimum, & balneum. Fertur autem quod ictericus iuuatur per consideratione in rebus citrinis, hoc enim mouet naturam ad expellendum materiam citrinam ad cutem, & alleuiatur in ea curatio. Ictericia porro nigra epatica quando est propter vehementiam caliditatis epatis, & adurit sanguinem ducendo ipsum ad nigredinem, facitque multiplicati melãcoliam in corpore. Quod si ipsam iuuerit ex splene, & meatu: aliquid completur res. Quandoque vero est propter vehementiam frigiditatis eius, propter quam conturbatur sanguis & nigrescit, quandoq; vero propter apostemata frigida & dura. Nigra vero quæ est ex causa totius corporis, aut est propter vehementiam caliditatis eius, & adurit sanguinem, sicque nigrificat eum, aut propter vehementiam frigiditatis, & ipsum congelat atque denigrat.

De Arena & lapide in renibus. Cap. CXIIII.

Constanti. vbi supra. Passiones in renibus sunt arena, lapis, apostema, vulnera, sanguinis minctura, diabita. Arena lapisque fiunt ex calore nimio renum, & ex humoribus crossis atque viscosis desiccantibus humiditatem propter calorem, sicque crossitudo permanet, & fit petra longo tempore desiccata, maxime si adiunet strictio viæ, vnde vrina de renibus ad vesicam transit. Gali. dixit, quod aliquando lapis est ex vulnere in renibus saniẽ facientibus, non purgantibus, vnde coagulatur, & lapis efficitur. Ex hac causa atq; mẽsura fit lapis in renibus, & in vesica, quem scilicet lapidem medici dicunt in epate generari, & in orbo intestino, & in colon & marticulis. Sed Gali. dixit se vidisse quendam hominem diuturnam tussim habentem screasse lapidem, & sic a tussi sanatus est. Huius causa fuit nimia caliditas, & augmentatio humorum in his membris se inuiscantium. Significatio quidem arenæ lapidisque si a renibus fit, est quod vrina paulatim exit cum ardore, & arenosa, dolorem habet patiens in anchis, & grauitatem in renum loco, aliquando quoque dolorem testiculi, qui est in parte infirmi renis, & dolorem pedis cũ dormitatione illius lateris, quod fit ex colligantia renum ad pedem per arteriam. Arenę color a renibus exeuntis diuersus est, quædam enim est citrina, quædam cinerea. Oportet autem medicum in hac passione perquirenda nimium esse intentum, aliquando nanque est in intestinis, & putatur in renibus esse.

De Cæteris passionibus renum. Cap. CXV.

Apostema in renibus solet esse calidum, quod intelligitur ex dolore, & grauitate, & ardore infirmi renis parte, & ex siti, febri, & dolore capitis, vomituque, & digestione citrina, & vrinæ duritie. Vulnera fiunt in renibus, aut ex causa exteriori, vt percussione, vel casu, aut ex interiori, sicut ex acutis & calidis humoribus. Horum significatio est dolor in femoribus, sine grauitate, & sine sanie, & sanguinem exire, & squamas in vrina. Aliqñ etiam exeunt frustra velut carnium, quod fit quando putrefiunt carnes renũ. In renũ vulneribus exit vrina facile, & nõ dura. Porro sanguinis exitus aut ab interiori eã fit, aut ab exteriori. Ab interiori quidem cum virtus digestiua deficit in renibus, & colamentum sanguinis sicut oportet, non mutatur, aut cum virtus contentiua, quę est in venis deficit, neque sanguinem tenet, sed cũ vrina emittit, aut ex largitate viæ vrinæ ad renes, cum subito exit vrina, & sanguis cum ipsa, quod sine dolore fit, aut paruo si fit dolor aliquis. Aliquando vero sanguis de renibus exit interpolando, sicut ex emorroide huiusmodi sentiũt dolorem versus femora. Sed cum sanguis exierit, dolor quiescit, aut est de marcentibus venis, vnde in his paulatim exit sanguis, aut ex alicuius venæ in renibus fissura ex multi sanguinis conuenientia, ab exteriori vero causa fit, vt percussione vel casu. Diabita fit propter fortitudinem apperitiuę virtutis, cum qua trahitur colamentum sanguinis, idest vrina, hæc aũt fit ex nimio desiderio renũ ad aquosam humiditatẽ, qa pp magnitudinẽ sui caloris aquosa desiderantur, vt calor extinguatur. Vnde trahunt humiditatem ab epate sibi, & ab oĩbus membris, quod facit pati nimiam sitim, & desiderium membrorum corporis ad aquosam humiditatem. Fit etiã propter defectionem virtutis contentiuæ, quæ non potest humiditatem tenere sibi venientem ab epate. Huius passionis signum est vrina sine ardore alba subtilis vt aqua. Infirmus cum aquam biberit velociter eam mingit, quia renes eam ab epate trahunt antequam in eo mutetur, & expellunt a se cũ non possunt retinere. Sciendum autem quod si senes patiantur in renibus, non sanantur.

De Calculo, siue lapide in vesica. Cap. CXVI.

Passiones in vesica sunt lapis, vulnera, stranguiria, vrinam quoque præter voluntatem exire. Lapis inde nascitur in vesica, vnde & in renibus, scilicet ex humoribus crossis atque viscosis, & calore in substantia vesicæ, & ex colli eius angustijs, maximeq; fit in pueris, nascitur enim in senibus non bonam dietam tenentibus, sed vnde potius humores crossi atque viscosi generantur. Huius passionis signum est dolor in loco vesicę, & in virga prurigo, & vrinæ eruditas, quæ subtilis est, & alba, estque durities in ea, & cum illa exit arena. Isidorus vbi supra. Calculus est petra, quæ in vesica fit, vnde & nomen accepit, gignitur autem ex materia flegmatica. Razi in lib. de calculo. Calculum generant cibi crossi viscosi, & omnia, quæ ex tritici farina fiunt, azima, lac crossum crudum vel coctum, & maxime caseus siccus, pisces recentes crossi, & magni corporis. Oua cocta dura, & frixa, ficus crossi, pira, persica, & huiusmodi, quæ in corpore multiplicant humorem crudum, multum vti sale vel carnibus crossis, & aquis turbidis vel frigidis, diu iacere supinum in mollibus culcitris, & multum vti coitu, maxime post repletionem, nimius quoque labor dorsi ac renum, & balneari post cibum. Ab his ergo abstinere oportet eos, qui ad calculum parati sunt, vel qui ab huiuiusmodi passione custodire se volunt. Cibis autem medicinis vti, quæ canales mundificant, & venas purgant, humoresque crossos subtiliant. Huic autem regimen tale conuenit, triticum eligendum est leuissimum, & omnino densitate, & crossitie carens, in cuius farina sal, & fermentum apponatur quãtum sustineri poterit, sicque non nocebit. Conueniunt autem faseoli, cicetes, qui & medicinales sunt. De carnibus autem eligendæ sunt gallinacię, & edulinę, possunt etiam edi arietinæ. De generibus autem vini eligitur album subtile, de oleribus apium, endiuia, parum de eruca, ruta, & menta. Raphanus autem, & portulaca, & comestibilis carduus, & asparagus, nõ solum boni, sed etiam medicinales sunt, de fructibus autem ficus, precociæ albæ, purgant enim quod est in cãnalibus adunatum vrinæ. Amigdalæ quoque aliquantulum amaræ, fistici quoque, & vuæ passæ a nucleis purgatę non illaudabiles sunt. Zuchara etiam & mel congrua sent, magis autem zuchara, eo quod minus dulcis est, nec tantum calefacit vt mel, hæc enim duo dominium habent in regimine calculi, scilicet parum calefacere, & multum inscidere, ac subtiliare.

De

De Communicantia renum, ac uesica in lapidis generatione. Cap. CXVII.

AVicenna vbi supra. In causa generationis lapidis renes & vesica communicant, quia lapidis generatio non completur, nisi ex materia patiente, & virtute agente. Materia quidem est humiditas viscosa, crossa, flegmatis, aut sanici, aut sanguinis aggregati in apostemate, & huc tam. Virtus autem agens est caliditas egressa ab æqualitate. Materia vero duas habet causas, quarum vna est materia materiæ, alia vero est retentio materiæ. Materia materiæ sunt cibi crossi, ex generibus lactis, proptereque spissi, & casei proptereque humidi. Carnes quoque crossæ, carnes autem palustrium, & magni corporis. Caro vaccina, & hircina, pisces crossi, & omnes cibi de patellis, panis viscosus, & crudus, fructus acetosi, & aquæ turbidæ, vina quoque nigra, & crossa, & proprie quando digestio debilis est propter debilitatem virtutis digestiuæ, vel propter multitudinem eius quod sumitur, & destruit virtutem, aut propter malitiam ordinis, & exercitij super repletione. Retentio vero materiæ est ex debilitate expulsiuæ in renibus, vnde retinentur in eis superfluitates residentes. Omnis aquositas quæ peruenit ad eos, aut est ex vehementia caliditatis in eis, quæ etiam retinet superfluitates, & facit eas lapides antequam expellantur, & attrahit eas ante digestionẽ integram a superioribus corporis. Hæc autem caliditas aut est inseparabilis, aut accidens, propter laborem, aut propter calefacientis acceptionem, aut propter superfluitatum aggregatarum opilationem, aut etiam est ex frigore constringente, vel apostematibus opilantibus, & frigidis, ac duris, communitate quoque membrorum propinquorum, vt intestinorum & aliorum. Nam quando comprimuntur renes, tunc accidit eis opilatio, & istæ res omnes lapidis inueniuntur in vesica, quãuis inter se differant lapides vtrique. Nam ille, qui est in renibus leuior est parumper, & minor, magisque decliuis ad rubedinem, qui autem est in vesica, durior est & maior valde magisque decliuis ad nigredinem, & ad cineritatem & albedinem. Dolor quidem fit ex lapide renum cum in primis generatur, quia constringit, & commouetur, & incedit in meatibus, & proprie in meatu vesicæ. Et repletio quidem facit ipsum vehementius excitare dolores, propterq; quando cibus ad intestina descendit, & ea penetransit, cum autem vacuatur, & expelluntur superfluitates ab intestinis, dolores quiescentes sunt. Signa vero motus lapidis sunt grauitas doloris, & eius vehementia, & eius descensio ex alrhatin vsque ad inguina, & emunctoria, & tunc iam peruenit lapis ad meatum vesicæ. Cum autem sedatur ille dolor, tunc iam peruenit in vesicam, lapis vesicæ multiplicatur in septentrionalibus regionibus, proptereque infantibus. Et lapis quidem paruus magis retinet vrinam quam magnus, quia figitur in meatu, magnus autem velociter inde remouetur.

Quibus personis maxime soleat uterque lapis accidere. Cap. CXVIII.

SEnibus aduenit plurimum lapis renum quam lapis vesicæ. Infantibus autem & his qui sequuntur eos econuerso. In infantibus autem & adolescentibus fortis est virtus expulsiua, & ob hoc expellit a superioribus membris ad inferiora. In senibus autem virtutes rerum ipsorum debilitantur valde præterea quoniam subtiliores sunt humore minorum propter hoc penetrant in renibus eorum. Senum autem humores non penetrant, quia crossiores sunt. Quod autem plurimũ lapis in infantibus generat, est pp appetitũ eorũ, & motũ ipsorũ super repletionẽ, & quia potant lac, & propter constrictionem meatus vesicæ ipsorum. In senibus autem propter debilitatem digestionis eorum, propter hoc iudicauit Hipocras, quod ipse in senibus non sanatur. Puellis quidem, & mulieribus parum accidit lapis in vesica, quia meatus vesicæ earum ad exteriora breuior est. & latiorum ac paucirum anfractuum, ideoque facilis est expulsionis. Item plurimum aduenit pinguibus lapis renum, extenuatis autem lapis vesicæ. Et omnis quidem vrina in qua est humor plurimus, dignior est, vt ex ea generetur lapis. Ipsa est in qua enm descẽdit, generatur sal plurimus. Sal nanque generatur ab aquositate, in qua est terreitas plurima, quam adussit caliditas. Et vrina quidem infantium pluris est talis, quam vrina senum, quia terreitas in eius adustione profundior est. Ob hoc eorum vrinæ sunt turbidæ propter multitudinem permixtionis earum, & propter raritatem corporum eorum, per quam resoluitur ab eis plurimum aquositatis. Puerorum autem digotot in quo generetur lapis, est ille qui est siccę naturæ secundum plurimum, & calidi stomachi, nec exiccatur natura secundum plurimum propter attractionum humiditatum ad epar, deinde vero membra vtrinę ipsius, & ad summum siccitas naturæ facit vrinam crossiorem plurimam. In illa quidem in qua sedimen est arenosum, non aggregatur lapis, quia materia non est coarctata, nec aduenit ei causa plurima, quę si esset, primum quod ab ea generatur, esset lapis magnus ac durus. Ex habentibus autem lapidem, quibusdam sunt paroxismi lapidem generandi, eumque mingendi, quando quidem aggregatur, & fortasse cum vrina egreditur, aduenit eis sicut colica. Constantinus vbi supra. Lapis in renibus plurimum in senioribus nascitur, & in vesica plurimum in pueris. Causa nanque lapidis in renibus est defectio caloris, vnde humores flegmatici crassique in eorum corporibus augmentantur, & propter defectionem digestiuæ virtutis. Item quia via ttã situs vtrinę de renibus ad vesicam stricta est, propter frigiditatem complexionis eorum. Ideo quia materia crossa de qua humiditas cum calore exiccatur. efficitur petra. Lapis huiusmodi magnus est propter largitatem concauitatis vesicæ. Pueri patiuntur in vesica lapidem duabus ex causis, quia scilicet humores crossi, atque viscosi nascuntur in eis plurimi, propter gulositatẽ, & crossa cibaria, nimiumque post cibum exercitium. Item quia via vrinæ transitus eorum in vesica larga est, vnde propter fortitudinem caloris naturalis, & expulsiuæ virtutis, materia crossa, & subtilis facilis transit ad vesicam. Via autem, idest collum vesicę vnde exit vrina de vesica, stricta est propter paruitatem ætatis ac membrorum eorum, vnde non currit materia nisi subtilis, crossaque remanet in vesica, & cum labore vesicæ lapidem facit. Ideo vero lapis in vesica iuuenis non generatur, quoniam eorum vrina propter caliditatem subtilis est, plus enim caloris habent quam humiditatis, & in dieta seruant se plusquam pueri, vesicæ quoque collum largum est, & vrina crossa, subtilisque facile exit, propter hoc etiam non nascitur lapis in vesica mulieris, quoniã eius vesicę collum breue est & largum, vnde facile exit vrina subtilis, atque crossa. Propter has igitur causas passiones renium ac vesicæ sanantur difficile, scilicet propter vitæ suæ strictionem, & complexionis frigiditatem.

De Cæteris passionibus uesicæ. Cap. CXIX.

VUlnera sunt in vesica sicut in renibus causa iam dicta. Sed est in vesica duricies, & ardor vrinæ. Aliquando vero vrina sicut subtilis apparet scintilla, vel furfura. Isido. vbi supra. Stranguiria dicta est, eo quod stringat vrinarum difficultatem. Constant. vbi supra. Stranguiria fit aut ex renibus, quas in vesica & renibus diximus, aut ex defectione contentiuæ virtutis, & mollitione substantiæ vesicæ, vnde non potest vrinam, vt exeat, exprimere. Huiusmodi infirmus si supinus iaceat, præcipitur vt uesica præmatur, vnde tunc vrina per virgam exit, & infirmus quiescit, aut fit ex apostemate in collo vesicæ, vel in lacertis colli eius, aut ex humoribus crossis atq; viscosis, & inuiscantibus se in via, quæ est inter vesicã, & virgã, aut ex opilatione pp coagulatũ sanguinẽ viam vrinæ stringentem. Aliquando vero stranguiria nascitur ex acutis humoribus in vesica nascentibus, aut ex acutis in vrina qualitatibus, semper vesicam pungentibus, & hoc intelligitur ex vrinæ rubore & ardore, quem sentit in extremitate virgæ. Vrinæ præter voluntatem exitus, ex lacertorum mollitie circundantium collum vesicæ, vel ex defectione virtutis contentiuæ propter humiditatem quam patitur, plurimumque contingit pueris propter humiditatem membrorũ suorum. Fit iterum ex mutatione spondilis appositæ vesicę quando foras egreditur, & ligamenta vesicę rumpuntur, ne vrina teneatur. Oportet autem intelligi, quia si passionem hanc senes patiantur, non sanatur, sicut Hipocras testatur. Similiter, & cum multis diuturnis moriuntur.

De Passionibus siphach. Cap. CXX.

PAssiones siphach qui est in ventre sunt fissura, crepitura, raritas. Et aliquando zirbum, & intestina egrediuntur extra siphach contra lacertos ventris, aliquando contra vmbilicum, & sub vmbilicum, in quam partem zirbum tendit, & intestinum. Apparent autem quandoque tumor & apostema, & videtur esse crepitura. Crepitura dum est in inguinibus in via ad testiculos tendens, & exeunt intestina, & zirbũ in locum illum tendentia, si subest in inguinibus appellatur Hernia inguinaria. Si vero descendat in saccum testicu-

sticulorum, appellatur hernia testiculorum. Hæc passio nascitur aut ex nimio motu sicut saltu, vel nimio clamore, aut grauis rei pondere, vel percussione super ventrem, & maxime si super prandia hæc euenerint rumpitur, & crepatur siphach. Aut ex crossis humoribus similiter contingit, aut ex ventositate ventrem, & intestina inflante, aut ex humoribus viscosis se lubricantibus in intestinis, in inguina se proijcientibus. Discretio autem inter apostema, & hunc morbum, hæc est, vt infirmus iaceat supinus, & quod exierit tangatur atque in locum suum reducatur. Quod si facile redierit crepitura erit. Si non tumor est vel apostema. Sciendum autem quia si crepitura parum sub vmbilico fuerit molestissima fit. Ibi est enim intestinum subtile, quod cum cibi præmitur superfluitatibus dolorem sentit infirmus.

De Passionibus testiculorum. Cap. CXXI.

PAssiones in membris generatiuis sunt aut in testiculis, aut in virga, aut in matrice, aut in vberibus. In testiculis quidem, aut in eorum substantia, ut inter substantiam, & in venis suis, aut in interiori cute. Si passio fit in eius substātia desiderium aufert libidinis, & generationem, aut paruitatem facit spermatis, & apostema, & vulnera. Ablatio libidinis aut concatenatione fit horum membrorum, sicut in epilensia videtur, aut ex paruitate spermatis. Paruitas autē spermatis est, aut ex minoratione cibi, aut ex complexione frigida, & sicca dominante testiculis, quæ materiam sibi venientem mutare nequit in substantiam spermatis. Ablatio generandi fit ex nimis mala complexione testiculis dominante. Et hæc est aut nimis calida, quæ spermatis incendit materiam, aut nimis frigida quæ congelat, & adiuuat eam, aut humida quæ dissoluit, aut sicca quæ incrossat. Exire vero sperma præter voluntatem, nec erigi virgam accidit, ex continuæ virtutis in testiculis defectione, & expulsiuæ fortitudine, & calore, vel humiditate dominantibus complexioni suæ. Quod fit cum spermatis instrumenta patiuntur spasmū sicut in epilenticis videmus. Hi enim quando spasmantur motu non naturali mouentur, deinde quod habent spermatis expellitur. Apostema calidum intelligitur ex magnitudine testiculorum, & rubore, & calore, ac dolore eorum. Frigidum autem, & flegmaticum ex albedine coloris, quia liuidum est ac durum, quod inter eorum substantiam & pelliculas nascitur adunatio est humiditatis aquosæ, & frigidæ, sicut videmus in hydropicus. Quod autem inter cutem, & pelliculas tumor est carnosus, qui nascitur ex humoribus crossis, in hæc loca descendentibus, quod autem in venis varices sunt, quarum eadem est causa qua, & in cruribus fiunt, plurimum vero nascuntur in sinistro testiculo, propter caloris sui paruitatem. quod autem in cute nascitur exteriori pelliculæ fiunt vulnera, prurigines, aliaque similia.

De Passionibus virgæ, & matricis. Cap. CXXII.

PAssiones in virga sunt, aut in eius substantia, aut in via. In eius substātia fit illa quæ vocatur moriaphismos, id est erectionis multitudo, & titillationis passio, apostemata, vulnera. In eius autem via fit constipatio. Erectionis frequentatio prouenit ex humida, & viscosa ventositate, & calore immoderato, quæ intelliguntur ex erectione nimia siue titillatione, quod ex ventositate crossa contingit illic inclusa. Huiusmodi patiuntur humorem calidum, & erigere nimium, aliquādo quoque mollitiem vasorum spermatis, & aliquādo spasmum. Qui vero spasmum incidunt cito moriuntur, cum eorum venter intumescit, & eorum sudor frigescit. Apostemata porro, quæ patitur virga, sunt exteriorum membrorum passioni similia. Opilatio denique, siue constipatio intelligitur ex ardore vrinæ, & exeuntis duritie, & ex crossis humoribus sanieque, sanguine. & squamis cum vrina exeuntibus. Passiones in matrice sunt menstruorum ablatio, siue constrictio fluxus sanguinis, dissolutio, suffocatio, inflatio, vētositas, apostema, tumor, separatio, conclusio, emorrois, fissura, vulnera, mollicies conceptionis ablatio, frequens aborsio, durities pariendi.

De Constrictione menstruorum, & fluxu sanguinis. Cap. CXXIII.

MEnstruorum exitum, & ablationem eorum præter naturam oportet intelligi. Itaque menstrua mulierum exeunt, cum xij. annum expleuerint, & plurimum in xiiij. Aufertur tamen quibusdam circa xxxvj. annum quibusdam citra. Hermafroditus non habet menstrua vel sperma. Menstrua quidem naturalia sunt continua p duorum dierum spacia, vel plurimum. vj. dierum quæ si transcurrant, non sunt naturalia. Grauatur autem mulier cum tempus menstruorum venit, quę vero menstrua sua diu differt, molestam ei ac durum est, quia multæ quantitatis subito purgamentum succedit. Tempus intercpolationis. xx. dierum est, & vsque in duos vel plures menses ascendit. Quæ vero post hoc tempus menstrua veniunt naturalia non sunt. Et vocatur hæc menstruorum constrictio, quæ fit ex passione in vulua, vel in corpore toto, vel in vno membro. De vulua quidem propter apostemata, vel propter vuluæ torturam, aut ex aborsu nimio vel percussione matricis, aut ex opilatione vel ex frigida complexione venarum ora claudente, vel ex humoribus crossis ac viscosis viam implentibus, aut ex vulneribus in eis coagulans. De toto corpore vero propter febres, aut propter corruptionem complexionis, sicut hydropisis. Porro de vno membro sicut de passione pectoris stomachi, & epatis. Fit iterum menstruorum constrictio propter emorroidem, aut sanguinem de naribus, vel pectore exeuntem. Aliquando quoque fit ex nimia crossitudine corporis præmente venas atque stringente. Huius constrictionis significatio vniuersalis est grauitas inferioris ventris, & dolor totius corporis, constrictioque vrinæ, atque digestionis. Aliquando etiam vrina est nigra, deficitque virtus appetitiua, & aliquando mala appętunt cibaria. Sanguinis fluxus aut est ex defectione contentiuę virtutis, aut ex subtilitate sanguinis & acumine, aut ex eiusdem multitudine, venarumque plenitudine, aut ex fissura venarum matricis, aut ex humoribus acutis, aliquando quoque ex nimia purgatione in partutitione, vel egressione fœtus ante tempus. Et quando quidem augmentatur sanguinis fluxus atque moratur, mutationem coloris mulier patitur, & tumorem, maxime in pedibus, & corruptionem virtutis digestiuæ, quod si amplius augmentatur moritur.

De Impedimento conceptionis Cap. CXXIIII.

ABlatio concipiendi fit ex parte fœminæ, vel masculi. Ex parte fœminæ fit, aut ex mala complexione matricis, aut ex officiali morbo aut ex humoribus in concauitate vuluæ se coadunantibus. Ex mala complexione, quia si nimia est & fortis, sterilitas efficitur, sin autem, concipiendi vis aufertur. Si est calida, incenditur & corrumpitur sperma, si frigida, cōstringitur, & cōcluditur vuluæ venarum quę suarum ora, vnde transit sperma, & infrigidatur ac congelatur in ea. In testiculis quoque propter eorum frigiditatem non multum nascitur sperma. Si humida, non potest cōtinere sperma, si vero sicca fit crossum ac durum ibi nascens sperma, non extendens se, neque formatiuam virtutē sequēs. Ex officiali morbo fit, aut ex constipatione viarum spermatis, aut ex apostematibus & similibus, aut ex humoribus in concauitate vuluæ coadunatis scilicet flegmaticis, colericis, aut melancolicis. Plurimę autem fœminæ conceptionē perdunt ex crossitudine nimia. quia zirbum os vuluę comprimit & opilat, vt non ad illud affluant menstrua vel sperma, quod & si currant, parum est, & non valet. Ex parte vero masculi fit ablatio concipiendi ex mala complexione spermatis, aut ex morbo officiali. Ex mala complexione, quia si calida sit incendit; si frigida, congelat, si liquida, dissipat. Ex officiali morbo, sicut est tortura virgæ virilis, vnde sperma cum exit, nō recta via in vuluam tendit, quod intelligi potest, si non recte mingit. Itaque cognoscitur si conceptio propter masculum aut fœminam ablata sit, sedeat mulier super scamnum, & pānis operta suffumigetur, si quidem ad os, & ad nares suffumigatio perforet, non ipsa in culpa sed masculus est. Si enim os vuluæ clausum esset & ora venarum, vnde sperma transit ad vuluam, & menstrua, suffumigatio corpus muliebre non perforaret. Similiter & si ibidē esset humiditas, extingueretur fumus, sicut calor spermatis extinguitur, si nimius calor, fumus dissolueretur ac dispergeretur. Alij vero antiqui dicunt

quod

quod sperma masculi si super aquam posueris, & dilatetur & natet super aquam, intelligitur esse frigidum ac subtile, nec valet, nec proficit. Si autem aquæ infunditur, & commergitur, valet. Item si vulua in sua positione longa sit, & magna, breuis autem virilis virga, non potest sperma attrahere sibi, & ita culpa fit masculi. Potest iterum hoc intelligi ex significatione quam dixi malę complexionis in masculis siue fœminis, & in testiculis, vt macilitate & crassitie, nigredine, albedine, duritie, mollitie, multitudine quoque spermatis, & eiusdem paruitate, crossitie que, & subtilitate.

De Modo conceptionis, siue generationis. Cap. CXXV.

MVlier concipit quousque menstrua auferantur, & masculus generat vsque ad annos septuaginta. Plerumque vero vsque ad octoginta, secundum virtutem caloris naturalis vniuscuiusque, & secundum calorem in testiculis. Quidam autem in iuuentute non generant, sed in senectute, quia complexionem testiculorum frigidam, & humidam habent, post iuuentutem vero perfectam, calor eorum naturalis confortatur, & testiculi calidiores efficiuntur. Ideoque geniturę tunc idonei fiunt. Aliquando vero etiam idem consequuntur ex mutatione dietæ, frigidæ, & humidæ in calidam, & siccam. Quidam autem in adolescentia sua multum generāt, quia testiculorum complexionem calidam, & humidam habent. In iuuentute vero, & senectute calor augmentatur, & desiccatur, vnde sperma comburitur, & etiam desiccatur, nec ad generandum proficit. Quidam autem in adolescentia parum generant, quorum complexio est nimis calida, & sicca, & incensiua. Cum autem ad ætatem venerint, calor minoratur ac temperatur, scilicet aut ex ætate, aut ex mutatione dietæ in temperamē:o frigidæ. Idē quidā in adolescē tia fœminis tm̄ generant, & in ętate perfecta masculos quoniam in adolescentia complexio eorum atque testiculorum frigida est, & humida. In iuuentute autē, & senectute calefit, & desiccatur, ideoque masculi generantur. Aliquando etiam ex mutatione dietæ prouenit. Significatio vero an mulier grauida sit hæc est. Sentit masculus in coitu matricem virgam suam desugentem, sicut sangui sugam sanguinem, nec egredi dimit sperma matricem. A muliere vero os vuluæ clausum, & coniunctum sentitur sine apostemate, & duritie vuluę præcedentibus, quod est ex concupiscentia matricis, ad ardorem recipiendi masculini spermatis. Menstrua quidem non currūt ex consuetudine, neque masculum videtur mulier concupiscere. In maxillis est venatum color viridis, & maxillę solito durores, albedo in oculis est liuida, viriditati contigua, faciesque similiter lentiginosa quoque est, huminationem, & virtutis appetitiuæ defectionem, malorumque ciborum desiderium habet. Si vis autem de conceptu certificari, da mulieri mellicratem in hora somni, si circa vmbilicū tortuā patitur, concepisse cognoscitur, si nō econuerso. Mellicrates de crudo melle hoc facit, quia ventositatē & inflationē gignit, vuluāq; cū ītestiuo recto cōprimit, vt vētositas nō transeat, sed potius circumeat ac tortu:ā faciat. Porro si vis certificari fetū masculinum esse, vide quia color mulieris pulchrior est, motus leuior, venter rotundus, color corporis rubicundus. Si vero color fędus, motusque tardus, & venter longus, in facie quoque lentigo fuerit, & aliquando etiam in cruribus pustulæ valuegæque, sexus fœmineus erit.

De Causis abortiendi, & difficultate pariendi. Cap. CXXVI.

ABortiendi sæpe causa est, aut ab interioribus, aut exterioribus. Ab interioribus quidem propter humiditatem viscosam in vulua, quę fœtum lubricat, aut ex mala complexione vuluæ, qua virtus contentiua deficit, aut ex apostemate vuluæ, aut ex nimio cursu menstruorum in conceptione, vnde fętui nutrimentum minus venit, & moritur, atque a natura expellitur. Ab exterioribus autem, vt saltu, vel clamore, vel ira, vel letitia, si nimia sint, & subita. Sternutatione quoque continua vel percussione, siue casu, in ventre, vel dorso, aut ex cataitico, aut ex fetus magnitudine, aut ex nimio cursu sanguinis de aliquo membro corporis. Durities autem parturiendi contingit, aut ex matre, aut ex fœtu, aut ex secundina, aut ex aliqua re exteriori. Ex matre quidem si nimis crassa sit, aut eius vulua parua, aut si est virgo, vel timida, vel debilis, vt fœtum expellere non possit, aut si apostema in vulua habuerit, vel aliam passionem in aliquo alio membro, aut si non in tempore partus exierit. Ex fœtu vero si nimis magnus aut crassus sit, aut parum leuis, vt ad inferiora non descendat, aut si magnum caput, vel duo capita habuerit, aut mortuus fuerit, aut si plures sint, aut si non secundum vt oportet exierit. Caput enim prius exire debet, ita vt sint manus eius iuxta coxas extensæ, aut pedes quidem prius, sed non distorti. Ex secundina vero, si non inscidatur ex crossitudine sua, vel si ante tempus se inscidat, aut si nimis subtilis sit. Porro ex causa exteriori, sicut ex aere frigido constringente vuluam, & coagulante, aut aere calido corpus rarificante, & virtute deficiente, vt fetum expellere nequeat. In his autem omnibus si mulier sternutationem patitur facilitatem adiuuat partus, sicut Hipocras ait. Dicunt autem obstetrices quod parturire fœminam longum est, sed dolor ibi debilis est. In partu vero masculi dolor est acutus, sed velox. Item si de muliere ante partum sanguis exierit, partus erit durior, quod si moretur facilior.

De Passionibus mammillarum. Cap. CXXVII.

PAssio mammillarum aut est vniuersalis, quia nascitur in eis sicut in aliis exterioribus membris mala complexio, apostemata, & similia, aut est propria, sicut calidum apostema nascens in eis ex coagulatione lactis. Quod intelligitur ex tumore & dolore, duritie quoque & rubore. Sanguis vero si coagulatus sit, intelligitur ex duritie, paruoque rubore, sanguinis quoque dum mulgetur ostensione. Dicit etiam Hipocras hoc maniam significare. Galienus autem eum verum dixisse fatetur, non tamen semper sed raro, cum scilicet fumus sanguinis ad cerebrum venerit, aliquando vero si patiuntur mammillæ, vt vna, vel ambæ contrahantur in grauiditate, vnde signatur nocumentum fœtus, aut etiam aborsus, itaque si vna contrahitur, & gemini fuerint, vnus abortiendus erit. Et si quidem dextra masculus, si sinistra abortietur fœmina. Causa huius contractionis est, quia sanguis ab omnibus membris semper ad vuluam descendit, propter naturæ laborem ad expellendum fœtum. Igitur vulua aliquando a mammillis patitur in grauidatione duritiem, dolore significante in genibus, & coxis, & oculis. Causa vero doloris est, quia sanguis augmentatus in mammillis, cum eum natura expulerit, aut in inferiora corporis, aut in superiora expellit. Et si quidem in inferiora, coxæ patiuntur, & genua. Si autem in superiora patiuntur oculi obtalmiam; cęteraque similia.

De Passionibus quoque coxarum, & pedum, idest scia, & artetica. Cap. CXXVIII.

COnstant. vbi supra. Passiones autem in coxis, & pedibus sunt scia, artetica, & podagra, quæ plurimum nascuntur, quibus cum cibo, & potu humores augmentātur dum quiescunt, coitumque frequenter operantur, & nimium, maximeque post cibum. Scia est passio siue dolor nascens in concathenatione coxarum. Et differt ab artetica, de qua postea, quia dolor huiusmodi est in ossibus coxarum exterioribus, descendens vsque ad concathenationem genuum. Aliquando etiam vsque in calcaneum, & extremitatem pedū ab exteriori parte. Nascitur autem ex humoribus crossis, & sanguinolentis, aut crossis & flegmaticis, in concathenatione coxarum inclusis, & aliquando quidem in concathenatione sua separatur coxa, propter viscositatem materiæ. Quod si diu moretur pedes contrahuntur, claudicatio subsquitur, quia pedes non cibis, vt oportet reficiuntur. Vnde Hipo. in afo. Qui dolent inquit in coxis, si dolor se prolongauerit, & coxa disconcathenetur, necesse est vt pes contrahatur, & homo claudus efficiatur, plerumque fit hoc in partibus sinistris. Artetica vero est dolor in concathenatione membrorum nascens. Et aliquando quidem in concathenatione membrorum pedum, vt in calcaneo, maximeq; digitorum pollicibus, & podraga vocatur. Aliquando vero in concathenatione genuum, vel manuum, vel cubitorum, & tunc artetica sola vocatur, nascitur etiam plurimum concathenatione maxillarum, & auricularum colli, epatis, & splenis, vt causa eius intelligi non possit. Huius causa est concathenatio defecta, ad quam implendam, & extendendam descendit humorum materia, membrasque & eorum ligamenta extendit, ac dolorem nimiū facit.

facit. Causa magnitudinis doloris duplex est, quia nerui, s. & ligamenta sensibilia sunt, & materia quæ in concathenationem descendit, non cito dissoluitur propter duritiem illorum locorum, quia nec habet vbi moueatur & discutiat sicut molliora membra. Defectio concathenationis membrorum, aut naturalis est, aut accidentalis. Naturalis quæ scilicet ex parētela initium sumit. Cum enim fundamenta membrorum ex spermate facta sint, quod in corporibus mixtum est cum humoribus, huius morbi generatiuis, filius qui hoc spermate generatur, in hunc morbum facilius incidit eidem apparatus, & cum sint in corpore patris membra quædam debilia, fiunt in filio similia. Accidentalis autem fit ex labore nimio, vbi fatigata est concathenatio, sicut ex multo equitatu, & assiduo, aut ex mutatione nimia eiusdem concathenationis, aut ex percussione locum ipsius incidente, in quam humores descendūt aut quoniam in principalibus membris sunt, quę ad ipsam eos expellunt, aut propter coitum multum, maxime si post cibi saturitatē fiat, quæ causa huic morbo generādo pessima est. Isidorus vbi supra. Arteticus autem morbus, ab articulorū passione nomen sumpsit.

De Podagra. Cap. CXXIX.

Constan. vbi supra. Huius passionis pars in dolore potior, siue potentior est podagra. Materia nanque, podagrica descendit in parua membra, idest in pollices, quorum concathenatio parua est. Ideoque materiam, si magna sit, capere non potest, vnde nimium extenduntur, & sic dolor augmentatur. In maioribus autem membris, vt in coxis non sic, quia materia ipsa diuiditur, & ideo non sic extēduntur. Hipocras in libro affo. Pueri inquit, & eunuchi nō sunt podagrici, quia coitu non vtuntur, hæc enim causa prout dictum est, huius morbi materia est. Causa quoque podagræ est talis dieta, quæ impleat humoribus corpora, sicut est nimius cibus, & potus ebrietas, scilicet quies & suauitas, mūdificandi quoque corporis negligentia. Passio podagræ plurimum mouetur in autumno, & vere. Nam propter inordinatam dietam, & crossam in hyeme acceptam humores in corporibus adunati, cum veris tempus venerit liquefiunt, & currentes membra pungunt, eisque nocent, & ob hoc eos ad membra debiliora, huic morbo apparata, expellunt. In autumno quoque adunantur humores multi in corpore propter multos fructus comestos in æstate, qui tandem augmentati decurrunt in membra debilia sicut dixi. Isidorus vbi supra. Podagram Græci a retentione pedum dicunt nominatam, & a ferali dolore, si quidem omne quod immite fuerit, abusiuè agreste vocamus. Isaac. Podagra est dolor calcanei, & plantæ pedis cum diffusione nerui, & pulsatione sui, nascens ex malis humoribus ad calcaneum descendentibus, qui si sint calidi, & acuti, dolor nimius erit, & pulsatio continua incendens calcaneum, si frigidi & crossi grauitas nimia fit, & extensio, & sine pulsatione tumor. Apostemata autem podagricæ & artetricæ passionis non sunt tumentia, quia rumor in solis carnosis locis, & membris nascitur, & habentibus vsum sanguinis, horum membrorum humiditas viscosa, & frigida est nutrimentum. Item quia carne sunt nuda, non sunt tumentia plurimum. Hæc nascitur suauiter & quiete viuentibus, & exercitia negligentibus, & purgationes, ac mundificationes corporis nolentibus, maxime cum multum comedant & bibant. Hæ enim res creant in corpore humores superfluos.

De Prognosticis futurarum ęgritudinum. Cap. CXXX.

Isidorus vbi supra. Prognostica præuisio ægritudinum a prægnoscendo dicta. Oportet enim medicum & præterita agnoscere, præsentia scire, & futura præuidere. Razi in Almansore iiij. parte Saltus faciei diu permanens multus, & fortis torturam vicinam portendit, totius vero corporis saltus multus, & diuturnus spasmum prognosticat. Oculorum facieiq; rubedo, & venarum in eis manifestatio, lachrymarum descensus, & claritatem pati non posse, hęc omnia si cum forti dolore capitis assunt, frenesis futuræ prognostica sunt. Incubus, & scothomia si diu perseuerauerint, & fortes extiterint, epilensiam protendunt. Tristitia absque manifesta, aut perfecta causa diu permanens, & cordis malignitas, ac desperatio melancoliam signant. Reumatismus, & coriza si frequēter eueniant, timendum est ne ptisis, vel asma, vel passiones pulmonis proueniant. Sudor multus, ac diu perseuerans, corporis repletionē signat, qui si malè fuerit olens febrem iam vicinam designat. Repletio quoque superflua tumorem emoroidæ passionis futuræ & apoplexiæ, ac subitaneæ mortis affert. Præterea sensuum turbatio, motuūq; debilitatio, cum repletione, timorem induerit apoplexiæ. Cordis tremor fortis, ac frequens, mortem subitaneam portendit. Palpebræ, & extremitates inflatę prognosticant hidropisim, fatigatio & dissolutio, cum appetitiuæ, destructione, febrem signat. Multus faciei rubor cū obfuscatione & angustia aerem attrahendi, vocisque raucedo lepram faciunt timere, quæ iam incipit accedere. Grauitas in dextro latere, vbi carinæ diminutæ inueniūtur, & punctura, & tensio, læsionem epatis significat. Pruritus ani venturas emoroidas signat, si non causa paruorum vermium ibidem existentium. Fœtor egestionis innuit fastidium & grauedinem, quæ in venis fit. Fœtor autem vrinæ putrefactionem sanguinis febresque futuras. Ex multis glandulis oritur suspicio magnæ collectionis, & paralisis parua magnam protendit. Quapropter cuiuslibet prędictorum causa subtiliter inuestiganda est, & ad eius sanationem festinandum.

De Signis mortis. Cap. CXXXI.

Idem in viij. parte. Cum facies igitur fuerit extenuata, & oculi concaui videbuntur, & tempora dilatabuntur, auresq; frigidæ fuerint, & in citrinitatem mutatæ, quarum etiam extremitas, quæ pendet inferius, contracta fuerit, & cutis faciei tensa apparebit. Pręter hoc etiam color citrinus aut viridis, aut niger appatuerit, nec æger etiam multā prius euacuationem passus fuerit, hæc omnia signa mortalia sunt. Vrina preterea nigra, & sputum nigrum, & stercus nigrum, ex signis mortalibus sunt. Et si cū prædictis febris magni fuerit incendij, signa valde mortalia sunt. Item fętor anhelitus, & oris in acutis ægritudinibus, signū est mortale. Item sudor in fronte post laboris multitudinem, & pulsus, ac motus debilitatio, mortale signum est. Similiter oculi stupidi, qui non aperiuntur, & tremuli qui non quiescunt, sed fere ex multo timore circumire videntur, de signis mortis sunt. Frequens autem in lecto reuolutio, & verendorum discoopertio, & huiusmodi, signa non sunt bona, significant ergo in ægro estuationem & mētis perturbationem. Item diuersitas caloris in ægri corpore, vt vnum ex membris sit calidum, præcipueq; ex parte ventris, & alia membra sunt frigida signum est non bonū. Paruitas vnius oculi, vel oris contortio, vel alborum quæ videntur in oculis manifestatio præter solitum, & dormire ore aperto, hæc omnia signa valde periculosa sunt. Stridere quoque dentibus præter solitum malum est signū, si cum acuta ac eidar ægritudine. Præterea rubedo in albis oculorum, & venæ rubeę, vel nigræ in eis apparentes mala signa sunt. Extremitatum frigiditas in acutis ægritudinibus, signum est non bonum. Quod si frigiditas augmentatur, & cum hoc calor magnus in ventre fuerit, atque sitis, mortale est. Aegritudines acutissimæ in senibus, & in complexionibus, & regionibus, & temporibus frigidis deteriores sunt, quam in horum contrariis. Tremor cordis qui perseuerat in acutis ægritudinibus, signum est malum, & singultus similiter, & si cui anhelitus constrictus fuerit, & febrilis calor augmentatus, signum est perniciosum. Cum in aliquo membro oritur apostema, vel dolor, & sequitur apostema, vel incendium ac sitis, malum est, & si cum eo tremor cordis accidit mortale est. Mortuorum nomina proferre, signū est malum. Et sitis vehemens cum sudore frigido perniciosum. Flatus autem frigidus, cum debilitate virtutis egrum signat morti propinquum. Sudor frigidus cum acuta febre perniciosissimus est, cum post sudorem tremor sequitur. malum est signum. Signorum autem virtutes inter se conferendæ, sunt, vnum.n. bonum signum cum firmum fuerit, multis malis signis præponderat. Aegritudo timorosa est, in homine semper sano, qui fere ægrotat. Hipo. in lib. affo. In quo morbo somnus laborem præstat mortale est. Item ęgritudinibus quibuscunque incipientibus, si fel nigrum aut sursum vel deorsum exierit, mortale est, quibuscunque in febribus cū alijs ægritudinibus oculi non secundum voluntatem lachrymantur, inconueniens est. In acutis morbis frigiditas extremitatum malum est. In osse vero ægrotanti caro liuida malum est. Similiter in vomitu singultus, & oculi rubei, in sudore quoque rigor, quibuscunque immoderatus dolor in cerebro fit, in tribus diebus pereunt, si vero os effug ūt sani fiunt. Item quibuscunque cerebrum ab aliqua occasione motum fuerit, necesse est siue voce fieri statim.

De afforismis. Cap. CXXXII.

ISidorus vbi supra. Afforismus est sermo breuis, integrũ sensum propositæ rei describens. Actor. Ex afforismis Hipo. iam superius quædam locis congruis inseruimus, & hic etiam in supplementum huius capituli pauca subiungimus. Hipo. vbi supra. Vita breuis, ars vero longa, tempus autẽ acutum, experimentum vero fallax, iudicium autem difficile. Humidæ dietæ febricitantibus oĩbus conferunt, maximeq; pueris, & oĩbus sic assuetis fieri, dandũ vero est aliquid tpi, & regioni, & ætati, & consuetudini. Cõtemplari aũt oportet ægrotanti si sufficit ei dieta, an ipse post deficiat. Senes facillime ieiunium ferunt, secundo consistentes, pueri vero minus, & oĩum minime infantes. Horum aũt ipsorum quicunq; animosiores existunt, & qui crescunt plurimum habent calorem innatum, & ideo plurimo indigent nutrimento. Senibus vero paruus inest calor, & ideo paucis indigeut, eisque febres non sunt similiter acutæ, frigidum. n. habent corpus, ventres hyeme, & vere sunt natura calidissimi, somnique longissimi. In his ergo tpibus, & oblationes plures dandæ sunt, innatus. n. calor multus ampliori indiget nutrimento. Aestate & autumno cibos grauissimè ferunt, hyeme vero facillime. Corporibus humidas carnes habẽtibus famem adhibe, fames omne corpus siccat. Quicunque dolentes aliquid corporis plurimũ dolere non sentiunt, his mens ægrotat. Qui in multo tempore extenuantur corporpora tarde reuerti consueuerũt, & qui in modico modice. Quibuscunque iuuenibus existentibus ventres humidi sunt, his senescentibus desiccantur, quibus aũt iuuenibus sicci, senioribus factis humectantur. Assueti multos ferre labores, & si fuerint imbecilles ac senes, insuetis etiam fortibus iuuenibus facilius ferunt, nam ex multo tempore cõsueta, & si deteriora fuerint insuetis minus molestare consueuerunt, oportet igitur ad consueta conuerti. Mutationes temporum maxime morbos generant. Mulier ambidextra nõ fit.

LIBER XV.

De Naturali Philosophia. Cap. I.

ALphorabius vbi supra. Naturalis scientia contẽplatur corpora naturalia, & corũ accidentia, quę nõ habent esse nisi per illa. Sunt enim & corpora quędã artificialia, quorum scilicet esse per artem, & voluntatẽ hoĩs est, vt vitrũ, & pannus, & lectus. Naturalia vero sunt, vt cęlum, & terra. Et quæ inter vtrunque sunt, vt pluuiæ, &c. huiusmodi. Naturalium quidem, & artificialium corporũ in hoc est consimilis dispositio, quod sicut in artificialibus inueniuntur res, quæ nõ habent esse, nisi per ipsa corpora, & res a quibus, & per quas eorũ esse existit, ita & in naturalibus, q̃q in artificialibus hæc magis appareant. Illa namq; quæ non habent esse nisi per corpora artificialia, sunt vt ligatura in panno, splendor in ense, peruietas in vitro, sculptura vel strarura in lecto. Res autem ad quas, vel pp quas sunt illa corpora, sunt fines eorũ, & intentiones, sicut pannus factus est vt cooperiat, ensis vt feriat, vitrum, vt infusa recipiat, lectus vt nos a terra suspendat, vel sustollat. Res a quibus illa sunt, actores & procuratores eorũ sunt, vt politor ensis, & carpentarius lecti. Res vero per quas existunt, in oĩ corpore duo sunt, forma. s. vt in ense acuitas, per hanc. n. operationẽ suam efficit. Et materia, vt ferrum. Similiter in panno materia sunt fila, forma vero contextio. Lecti quoque materia sunt ligna, forma vero quadratura. Similiter est & in cæteris. Quod ex istorũ coniunctione prouenit, eorum est actio & perfectio. Nullum. n. corpus aliquid agit, nec aliquid ex eo prouenit vitæ iuuamen, nisi cũ forma aduenit in materiã. Sic est igitur & in corporibus naturalibus, licet hæc in eis nõ ita appareant, quia constitutiones eorũ non ita sensatæ sunt, sicut illorũ quæ visui subiacent (verbi gratia) vinũ est corpus naturale, sed vt virtus qua inebriat, non est sensata nec eius esse cognoscitur, nisi per ipsam operationẽ. Et illa quidem virtus est forma vini, & eius constitutio. Eiusque cõparatio ad vinum est, sicut acuitas ad ensem, quæ si destituatur non erit ensis. Similiter est, & in medicinis, quæ non operantur in corporibus, nisi per virtutes prouenientes per comparationẽ, quæ virtutes non sunt sensatæ, sed earum operationes. Et materię quidem, & formæ corporum, & actiones eorum, & fines pp quos existunt, nominantur principia corporum. Et accidẽtia corporum vocantur principia actionũ, quæ sunt in corporibus. Scientia vero naturalis facit corpora naturalia vel ostendendo quod ex eis sensibile est, vel probando quod ex eis est intelligibile, docetque cuiusque corporis materiam, & formam, & actiones eorum, & a quibus fiant, & fines pp quos fiant. Hæc igitur scientia dat principia naturalium corporum, & actionũ eorũ. Aristoteles in lib. de cœlo & mũdo. Summa cognitionis naturæ, & naturalis scientiæ in corporibus existit, ac reliquis magnitudinibus, & impressionibus eorum, & in motibus ac principijs oĩum quæ huic naturæ similia sunt. Subiectum scientiæ naturalis est corpus, non secũdũ q est ens vel substantia, vel quantitatem habens, sed secundũ q est cõpositum ex duobus suis principijs, quæ sunt materia & forma, & secundũ q est subditũ motui, & quieti, ac permutationi, his. n. modis põt fieri cõsideratio de corpore, teste Auicenna qui dicit, si corpus cœli, & mundi consideratur a Phisico, sm q est principiũ motus, & quietis essentialiter, a Mathematico vero secundũ q est hñs quantitatẽ, & a Diuino secũdũ, q est eius substãtiæ. Intentio igitur Philosophiæ naturalis est dare principia quatuor, & accidentia, & concomitantia in oĩ specie corporis. Principia, intelligo quatuor causas. s. materiales, formales &c. Accidẽtia vero colorationes, peruietates, asperitates, proprietates, differentias, &c. his similia. Dicitur autem hæc scientia proprie Phisica. i. naturalis, quia Phisis Græce, natura Latinè, licet medici ad sui palliationem hoc sibi nomen attribuant, sed improprie.

De Partibus naturalis Philosophiæ. Cap. II.

ALphorabius vbi supra. Naturalis scientia diuiditur in octo partes, quarum prima est inquisitio eius, quo communicant oĩa corpora naturalia, siue simplicia, siue cõposita. s. in principijs, & actionibus, & consequentibus ipsa principia, & hoc docetur in li. de naturali auditu. Secunda est inquisitio de corporibus simplicibus an sint, & q̃ sint, & quantus eorũ numerus, & hoc docetur in lib. de cœlo & mũdo. Tertia de permixtione, & corruptione corporũ naturaliũ cõiter, & de his ex quibus componuntur, & de qualitate gñationis, & corruptionis elementorum, hoc docetur in li de generatione, & corruptione. Quarta de principijs actionũ, & passionũ, quæ propria sunt elemẽtis tm̃ & compositis ab eis, hoc continetur in tribus primis libris de impressionibus superioribus. Quinta est consideratio de corporibus compositis ab elementis, & de eo in quo cõicant oĩa composita, siue similium partium, vt sunt aurũ, & argentum, siue dissimilium. Sexta est de eo in quo cõicant omnia corpora cõposita similium partium, quę non sunt partes cõpositionũ diuersarũ partium, hęc sunt corpora mineralia, speciesq; rerum mineralium, & de eo qd est principiũ vniuscuiusque speciei earũ, hoc docetur in libro de mineris. Septima de eo in quo cõicant species vegetabilium, & de eo quod est propriũ cuiusq; eorũ, & hoc in lib. de vegetabilibus. Octaua est de eo in quo cõicant species aĩalium, & de eo quod est vniuscuiusq; propriũ, hoc docetur in li. de aĩa & lib. de aĩalibus, cæterisque libris, qui sunt vsque ad vltimũ librorũ de naturalibus. Et istę duæ vltimæ. s. septima, & octaua sunt duæ partes speculationis de cõpositis diuersarũ partium s. dissimilium. Itaque sciẽtia naturalis de omni specie corporum prædictorum dat principia, & accidentia eorũ comitantia, & principia. Actor. Aliter Phisica. i. naturalis scientia, tractat de inuisibilibus visibiliũ causis, nã corpus & ea quæ sunt corporis, principaliter considerat. Corpus aũt aut considetatur in generali cum partibus suis, in speciali. Si primo modo sic determinat de eo Arist. in li. Phisicorum. Si in speciali aut est corruptibile, aut incorruptibile. Si in corruptibile, sic est in lib. de cœlo & mundo. Dicit. n. Arist. ibidem, & cœlum est corpus non generatum, nec fabricatum, nec recipiens impressiones aliquas. Si sit corruptibile, aut ergo est simplex sic est in li. de generatione, & corruptione, & loquor de simplicitate illa, quę opponitur compositioni naturali, ex quatuor elementis. Si cõpositum, aut ergo aĩatum aut non. Si non, est in lib. Metheororũ, vbi Aristo. determinat de impressionibus, & de generatione grandinis, & niuis, & corporum mineralium, & cõsimilium. Si vero sit compositum animatum, aut igitur anima vegetabili est animatum, & de tali determinatur in lib. de vegetabilibus, vt de plantis, aut de anima sensitiua, & de tali in lib. de animalibus, aut anima intellectiua, & de tali in lib. de anima. Cęteri vero libri. s. de somno & vigilia, de morte & vita, de sensu, & sensato, de differentia spiritus & animæ, supponuntur in lib. de anima, & lib. de animalibus.

De

De Natura & eius operatione. Cap. III.

ARist.in lib.2.Phisi. Eorum quæ sunt alia quidem natura sunt, alia per alias causas scilicet propositum, artificiū, & huiusmodi. Natura quidē sunt, quæcunq; ab aliquo in seipsis principio mota, perueniunt in aliquem finem, vt animalia quælibet, & partes eorum, ac plantæ, & corpora simplicia, vt ignis, aer, terra, aqua, & huiusmodi, quæ omnia videntur in seipsis habentia principium motus, & status, hæc quidem secundum locum, illa vero secundum augmentum, quædam autem secundum alterationem. Lectus vero est indumentum, & huiusmodi ab arte sunt. Est igitur natura principium alicuius, & causa mouendi, & quiescendi eius in quo est primum per se, & non secundum accidens. Vtrum aut sit natura, tentare demonstrare ridiculum est, quia rerum huiusmodi multæ sunt, quæ scilicet habent principium sui motus, manifestum autem per ignotum demonstrari non potest. Sillogizabit enim vtique aliquis cæcus natus de coloribus, quare necesse est huiusmodi homines de nominibus habere rationem, nihil autem intelligere. Idem in 8.li. Nihil autem inordinatum est eorum, quæ natura sunt & secundum naturam. Natura.n. omnibus causa ordinationis est, ordinatio autem omnis ratio est. Arist.in lib.3.de anima. Natura nihil facit frustra vel ociosè, nec deficit in necessarijs, nisi in cōpletis, & in imperfectis, vel secundum aliam translationem. Perfectè operatur in rebus necessarijs, nisi sit in monstruosis rebus quæ perfectæ nō sunt. Denique natura nihil facit ociosum, propter aliquid enim omnia sunt, quæ natura consistunt, aut accidentia sunt eorū, quæ propter aliquid sunt. Idem in lib.de animalibus. Naturæ vero cognitio nobilior est, quæ per formam est, quàm quæ per materiam. Debemus itaque considerare formas, & in artifice delectari, qui fecit eas. In omnibus enim naturalibus rebus, & vilibus, etiam est aliquod mirabile, natura nanque nihil facit ociosè, nec facit nisi quod melius est, & secundum ordinem, & respuit infinitum. Facit autem omne quod facit, aut quia necessarium est, aut propter melius, eijcitque superfluum ab opere suo, sicut & ars, & quanto diminuit in multitudine, tanto augmentat in magnitudine, dat autem vnicuique sibi conueniens, vt instrumētum secundum operationem, qua indigetur. Simulque dat virtutem, & instrumentum, quia non potest esse videns sine oculis, nec oculus est aliquid sine visu. Non autem simul dat multos modos iuuamenti, sicut patet in animalibus. Denique natura cuiuslibet, est illi rei conueniens, ad quam est præparata; nec potest res esse semper quæ non est secundum naturam. Quintilianus de oratinsti.lib.2. Omnia itaque quæ consummauerit ars, certum est initia a natura duxisse.

Quot modis dicitur natura. Cap. IIII.

EX sum.de anima. In naturalibus idem est forma, quod natura sed forma dr̄ respectu materiæ quam perficit. Natura vero respectu motuum quos elicit, vt forma ignis. Dicitur autem natura secundum Auicennam quadrupliciter. Primo modo principium mouendi vno modo, & nō sponte, sicut in elementis & elemētatis. Secundo modo principium mouendi diuersis modis, & non sponte, sicut est anima vegetabilis in plantis. Tertio modo principium mouendi diuersis modis & sponte, sicut est anima rationalis in animalibus. Quarto modo principium mouendi vno modo & sponte, sicut motus cæli, quod est intelligentia. Primo modo dicitur natura proprie. Diffinitur autem in physicis generaliter sic. Natura est principium motus, & quietis, eius in quo est per se, & non per viam accidentis. Actor. In summa uero notā, quòd natura primo dicitur dupliciter. Vno modo natura naturans.i.ipsa summa lex naturæ, quæ Deus est, de qua dicit Augustinus. Contra summam illam naturæ legem a noticia remotam, siue infirmorum, siue impiorum, tam Deus nullo modo facit, quam nec contra seipsum facit. Aliter vero dicitur natura naturata, & hæc multipliciter. Vno modo natura dicitur vis insita rebus, ex similibus similia procreans, ut ex grano granum eiusdem speciei. Alio modo dicitur natura principiū motus, & quietis, ut superius dictū est. Tertio modo cōis vel vsitatus naturæ cursus mortalibus notus, secundum q̄ dicitur miracula fieri contra naturam: vnde & dicit Apost.ad Romanos. Tu autem cum oleaster esses, contra naturam insertus es in oliuam bonā. Item quarto modo dr̄ natura possibilitas creaturæ, quā indidit ei natura naturās.i.Deus, vt ex ea fiat q̄ ipse vult. Et sic accipit ibidem in gl.cū dr̄: Id naturæ est cuiq; rei, quid de illa fecerit Deus. Aristo. in li.2.physicorum. Vr̄ autem & natura substantia eorum esse quæ natura sunt, & quod primum inest cuilibet informabile per seipsum, ut lectuli natura lignū. statuæ aūt æs. Vno igit̄ modo natura sic dr̄, prima vniuscuiusq; substātiæ materia in seipsis principiū motus & mutationis habentiū. Alio vero modo forma & species, quæ est principium secundum rōnem. Sicut.n. ars dr̄, quod est secundum artem, & artificiosum. sic & natura q̄ secūdum naturam dicitur.s.de forma. Est igitur natura habentium in seipsis motus principiū, forma, & species quæ non est separata, nisi secundum rōnem, magis ēt natura hæc est quam materia, vnumquodque.n. tunc magis dicitur, cū actus alias endelechia sit, quam potētia. Qm̄ igitur natura dupliciter dicitur.s. materia & forma. Sciendum q̄ de his Mathematicus & Phisicus negociantur, sed non Mathematicus accidentia speculatur inquantum talibus accidūt, vnde abstrahit.s. accidentia a corporibus, abstracta enim sunt a motu intellectu.i.intellectualiter, & nihil differunt, idest non abstrahuntur realiter. Neque.n. fit mendacium abstrahentium, quòd.s. essent ibi abstracta, vel abstrahenda secundum rem. Phisicus quoque abstrahit, sed minus quā Mathematicus. Impar enim & par, rectum & curuum, numerus & figura, & linea sine motu.s. diffinita sunt, non aūt caro, & os, & homo: quæ sunt.s. de consideratione Phisici, sunt huiusmodi.s. diffinita sine motu, & materia. Si autem ars imitatur naturam, eiusdemq; sciētiæ est cognoscere speciem & materiam, ut medici sanitatem, & coleram, ac flegma in quibus est sanitas, & Phisicæ vtique erit cognoscere vtrāque naturam.s.formam, & materiam. Ex libris fontis uitæ Materia quidem vniuersalis, & forma vniuersalis sunt radix omnium, & ex his generatum est, quicquid est, hæc enim duo præcedunt omnia, & in ea etiam omnia resoluuntur. Materia quæ vniuersalis est, ipsa est substantia quæ sustinet.9.prædicamēta, & est illis subiecta. Hæc est per quam sensibilia subsistunt, in qua & inueniuntur, & in ea mutātur, & ad eam referuntur, & ab ipsa incipiuntur, & ad eam redeūt. Nouem vero prædicamenta sunt vniuersalis forma subsistens in illa. Porro distinctio nominum materiæ scilicet & substantiæ, hæc est, quia nomen materiæ congruit illi soli, quod paratum est recipere formam, quoniam nondum recepit. Nomen vero substantiæ congruit illi materiæ, quæ iam aliam formam recipit, & per ipsam formam facta est prima substantia.

De Principijs naturalibus, idest materia, forma, & priuatione. Cap. V.

DEscriptio materiæ primæ hæc est, q̄ ipsa est substantia existens per se, sustentatrix diuersitatis vna numero. Et iterum, quòd est substantia receptibilis omnium formarum. Perficitur autem ex forma, non enim habet esse in actu absolutè, sed tantum in potentia, quoniam esse non est nisi per formam, forma enim est essentia rei, & ipsa perficit essentiam materiæ. Esse autem in actu, non est nisi ex coniunctione materiæ, & formæ, vnde nec possibile est, vt forma sit sine materia. Esse igitur est existentia formæ in materia. Quòd autem esse rei non sit nisi ex essentia formæ, signum huius est, quia id qd est aut est sensibile, aut intelligibile. Sensus autem & intellectus non applicantur nisi formæ sensibili, aut intelligibili. Esse quidem materiale nō habet materia ex forma, sed esse formale. Itaq; materia mobilis est ad recipiendum formam forma vero est agens in materia, quia perficit eam, & dat ei esse. Omne quoq; agens per seipsum non facit quicquid facit, nisi per suā formā. Materia vero non hēt actionem, qm̄ in se non est nisi receptibilis tm̄.i. subiecta, vel parata ad recipiēdum actionem. Itaq; forma dignior est q̄ materia, & ipsa est sicut aīa, materia vero sicut corpus. Materia similior est priuationi, forma vero similior esse. Aestima ergo priuationem materiæ sicut tenebrositatem aeris, & formam in ea sicut lumen. Natura quidē materiæ est multiplicari, & diuidi, & ipsa est eā multiplicationis ac diuisionis. Forma vero diuiditur, & multiplicatur pp materiā, diuersitas autem quæ est inter substantias, non est ex materia, sed ex forma, quia formæ sunt multæ, materia vero vna. Formæque multiplicatio est ex materia, forma igitur existens in materia, quæ perficit essentiam rei, per quam etiam factum est vnumquodque, est vnitas veniens a prima, & vera vnitate creaturæ, quæ non habet principium neque finem, nec mutationem, nec diuersitatem, ideo necesse fuit, vt vnitas ipsa creata haberet hæc omnia, & per hæc facta est dissimilis ab ipsa vnitate prima, & perfecta, nec est possibile, vt forma separetur actu a materia, quæ sustinet eam, forma dico substantialis, nam accidentalis forma separari quidem potest, substantialis autem minimè, nec intellectu, quidem resoluendo, & componendo. Pone ergo corpus exemplum materiæ, colorem

colorem formæ, talis etiam est habitudo formæ ad materiam, qualis animæ ad corpus, & intelligentiæ ad animam, formam namq; & materia continet, sicut intelligentiam anima, & animam corpus. Imaginare, ꝙ essentia materiæ est virtus spiritualis in se considerata, non habens formam, essentia vero formæ lumen aduentum, quod attribuit ei, in quo est proprietatem, & intellectum speciei, ac formæ. Philosophi solent materiam appellare possibilitatem, quia possibile fuit ei recipere formam. i. eius lumen vestiri. Quo autem fuerit subtilior materia ac superior propter diffusionem luminis, in ea fiet ipsa substantia perfectior, sicut intelligentia, & anima. Cumq; res magis peruia fuerit, speciem suam fortius seruabit. Materia & forma sunt finis rerum, res autem non est finita nisi per suam formã, nec habet res infinita formam, qua fiat vnum, & differat ab alia. Ideo namq; essentia æterna infinita est, quia non habet formam. Omnis quoque differentia non est nisi per formam, Intelligentia nanque & anima non apprehendunt res nisi per formam, & forte non coniunguntur, nisi cum formis propter similitudinem, & conuenientiam in genere. Igitur intelligentia non apprehendit rem, nisi per coniunctionem formæ suæ cum forma illius. Ipsaq; intelligentia est locus formarum intelligibilium, sicut yle naturalium. Substantia enim intelligentiæ facta est comprehensibilis omnium rerum per vnitatem essentię suæ, quæ duxit eam ad esse, formaque intelligentiæ perfectior, & clarior est forma animæ. Prima vero forma vniuersalis est origo omnis formæ, & ex eius scientia inquiritur omnis formę scientia. Ipsa denique forma vniuersalium est substantia, sapientia perfecta, lumen purissimum, constituens essentiam omnium formarum.

De Informitate primæ materiæ. Cap. VI.

Avgust. in lib. confessionum. 12. Nonne tu domine docuisti me, ꝙ priusquam illam materiam informem formares, atq; distingueres, non erat aliquid, non color, non figura, non corpus, non spiritus, non tamen omnino nihil erat. Sed quædam informitas sine specie aliqua, & dum in hac informitate quærit cogitatio, quid sensus attingat, conatur eam vel nosce ignorãdo, vel ignorare noscendo. Ego cum antea cogitare eam vellem, fœdas & horribiles formas perturbatas ordinibus voluebat animus, sed formas tamen, & id quod cogitabam, non priuatione omnis formæ, sed comparatione formosiorum erat informe, & suadebat vera ratio, vt omnes formæ qualescunque reliquias omnino detraherem, si vellem prorsus informe cogitare, & non poteram, citius enim non esse censebam, ꝙ omni forma priuaretur, quàm cogitabã quoddam informe, & nihil formatum, nec nihil informe propè nihil. Et cessauit mens mea interrogare, hinc spiritum meum plenũ imaginibus formatorum corporum, & eas pro arbitrio mutantem, atque variantem. Et intendi in ipsa corpora, eorumque mutabilitatem altius inspexi, qua desinũt esse, quod fuerant, & incipiunt esse, q d non erant. Eundemq; transitũ de forma in formã per informe quoddam fieri suspicatus sum, nõ pro oĩno nihil. Mutabilitas. n. rerũ mutabiliũ ipsa capax est formarum oĩum, in quas mutantur res mutabiles. Arist. in Methaphisica. 8. lib. Materiam itaque dico illud quod est, quia hoc non est in actu, sed in potentia, forma vero est principium rei.

Quod omne compositum ex materia, & forma corruptibile, est natura. Cap. VII.

Arist. In lib. Phisi. 1. Omne quod fit corrumpitur, corrumpitur autem, aut ex contrarijs aut in cõtraria, & horum media. Media vero ex contrarijs sunt, vt medij colores ex albo, & nigro, quare omnia vtique, quæ natura sunt aut contraria, aut ex contrarijs. Fiunt quidem simpliciter solæ substãtiæ, secundum quid autem alia. Quæ vero simpliciter fiunt, alia quidem fiunt transfiguratione, vt statua. Alia appositione, vt quæ augmentantur. Alia substractione, vt ex lapide mercurius, alia ex cõpositione, vt domus, alia vero ex alteratione, vt quæ secundum naturam conuertuntur. Omnia autem quæ sic fiunt manifestum est quoniam ex subiectis fiunt idest ex subiecta materia. Quod igitur fit semper compositum est, scilicet ex materia, & forma. Et est quidem aliquid quod fit, vt forma in materia, & est quidem aliquid quod hæc fit scilicet ens sub forma, & hoc dupliciter, aut enim subiectum, idest materia, aut oppositum idest priuatio. Eorũ autem quæ natura sunt, vnumquodque non secundum accidens, sed secundum substantiam fit: ex subiecto, & forma igitur solum materia, & forma sunt principia per se. Componitur enim musicus homo ex homine, & musico, quodammodo enim resolues rationes, in rationes illorum Est autem subiectum numero quidem vnum, specie vero duo, & nos quidem materiã, & priuationem alterum esse dicimus, & non esse vnum scilicet principium scilicet duo. Sed materiam per se, priuationem autem, & contrarietatem secundum accidens. Priuatio quidem formæ contraria est, subiectum vero materia, cum forma causa est eorum, quæ sunt & fiũt. sicut mater. Dico autem materiam primum subiectum vnicuique, ex quo fit aliquid. Sunt itaq; duo principia rerum intrinseca per se, tertium vero per accidens, scilicet priuatio. Illorum quidem materia est, sicut fœmina, forma vero diuinum quoddam, & optimum scilicet in genere suo appetibile, quod priuationi contrarium est. Aliud vero scilicet materia secundum sui naturam aptum natum est ipsam appetere, & desiderare, sicut fœmina masculum, & turpe appetit bonũ, quæ tamen per se turpis non est, sed secũdum accidens scilicet per priuationem, & manet quidem materia in quantum subiectum est, secundum autem quòd priuatio corrumpitur.

De Corporibus simplicibus, idest elementis. Cap. VIII.

Alphorabius vbi supra. Corporum naturalium alia sunt simplicia, alia composita. Simplicia sunt, quorum esse non est a corporibus alijs, vt sunt corpora cœlestia. Composita vero quæ sunt ex alijs corporibus, vt plantæ, & animalia. Arist. in lib. 3. de cęlo, & mundo. Omne corpus aut est elementum, aut ex elemento generatum. Elementum autem est ad quod cætera corpora resoluuntur, & est in eis potentia, vel actu. Sed ipsum non resoluitur, neque permutatur, neque cadit sub corruptione. Et hoc est corpus simplex non compositum. Corporibus autem simplicibus est motus naturalis, & quies. Res enim aut quiescit violenter, aut quiete naturali necessario. Et vbi quiescit naturaliter, illuc incedit naturaliter. Natura enim est in vnoquoque principium motus sui. Virtus autem est principium motus eius, qui est a re alia. Omnis itaque motus, aut est naturalis, aut accidentalis. Naturalis est a virtute cum auxilio naturæ, vt lapidis deorsum. Accidentalis aũt a virtute non cum auxilio naturæ, vt lapidis sursum: veruntamen his duobus motibus vtitur aere, sicut instrumento, vnicuique autem rerum est motus naturalis vnus, accidentalis vero plures. Idem in Methaph. lib. 1. Diffinitio elementi est ista, scilicet ꝙ elementum est illud de corporibus, cuius ordo vltimus est. Auicen. de medicina lib. 1. Elementa sunt corpora prima omnium corporum principia, quæ in corpora diuersarum formarum diuidi minimè possunt. Ex quorum commixtione diuersę species generantur. Horum duorum sunt grauia scilicet terra, & aqua, duo vero leuia scilicet ignis, & aer. Et in alijs corpora duo quidem grauia plus iuuant ad membrorum generationem, & eorum quietem. Duo vero leuia, plus ad generationem spirituum, & motionem eorum, & ad mouendũ membra, licet motio non fit nisi ab anima. Seneca de naturalibus quæstionibus lib. 7. Aegyptij quatuor elementa cernunt, & ex singulis bina, maria & fœminea, aerem enim marem iudicãt, qui ventus est, fœminam vero qui nubilosus, & inhærens. Mare vocant aquam virilem, muliebrem omnem aliam. Ignẽ masculum vocant, quo flamma ardet, & fœminam qua lucet innoxius tactu. Terram fortiorem marem vocant, saxa scilicet, & cautes, ei quæ aratur & tentat fœminæ nomen assignant.

De Qualitatibus elementorum, & commixtionibus eorum. Cap. IX.

Priscianus ad Cosdroe. Quatuor sunt elementorum copulationes, calido scilicet & sicco facientibus ignem, calido vero, & humido aera. Et si quidem eum frigidum, & humidum esse dicant, in sursum gelatis attendentes. Item frigido, & humido constituentibus aquam, arido & frigido terram. Horum actiua sunt duo scilicet calidum, & frigidum, passiua humidum, & siccum. Cum autem in vnoquoque elementorum duæ sint differentiæ, vna ex duabus elemento dominatur. Ignis enim magis est calidus, quàm siccus, & aer magis humidus, quàm calidus, & aqua magis frigida quàm humida, & terra magis sicca quàm frigida. Mouentur autem & in seipsa facile, cum per vnum communicant, & per vnum opponuntur, difficulter autem qñ per duas differẽtias contradicunt, vt ignis, & aqua, aer, & terra. Hæc autem in medio, & circa medium discreta sunt, nam terra quidem stat, aqua vero terræ circumposita, hæc autem continet amictus aeris vtrumque ambiens, & circa spheram aeris, ea quæ dicitur ignis. Ipse est enim in quarto extremum, sicut terra medium.

Arist.

Arist. in lib. Metheororum. 1. Aqua quidem existit in aere scilicet per euaporationem, & aer existit ex aqua, quia sic disposuit vtrumque Deus gloriosus, & sublimis, non autem ex aqua fit aer, sed ex vapore multo, emanante per caliditatem, cū sua humiditate, quando eleuatur ex aqua & terra, s. vapor aquosus. Similiter non fit terra ex omni aere, sed ex aere multi vaporis, quando aggregatur & inspissatur. Sic igitur aer & aqua cōtinue alterantur adinuicem. Dico aūt quia sup illud q̄ est sup terram vincit aqua, & aer fine igne. Quod si ignis vinceretur, cō bureret illud, & exiccaret. Ignis aūt purus & nō turbidus est cōtingens orbem lunæ. Seneca vbi sup. Omnia igitur elemēta in omnibus sunt, & omnium alterni recursus sunt, quicquid alteri perit, in alterum transit, & natura partes suas velut in ponderibus constitutas examinat, ne proportionem æquitate turbata, mundus postponeret. Nunquam sine igne est aer, detrahe illi calorem rigescit, & stabit, durabitur, & transiet in humorem. Sed nihilominus quodque non sine humore est, & ideo facilior eo inuicem transitus, quia illis in quæ transeundum est iam mixta sunt. Habet igitur terra humorem, & hunc exprimit, habet etiam aera, & hunc hiberni frigoris vmbra densat, vt humorem faciat. Hieronymus. In terræ quoque visceribus ferrum, & lapides decernuntur, in quibus ignis latitat, aerem in terra esse probatur, dum humectat terra temperiem solis, acceptans vapores largissimos exalat.

De Ordine, uel pondere quatuor elementorum.
Cap. X.

AVgusti. super Genesim ad literam. 2. li. Elemēta quatuor non tantum locis, sed & qualitatibus distingui probantur, ut pro qualitatibus proprijs, etiam loca propria sortiantur, aqua. s. super terram, quæ etiam si sub terra stat aut labitur, sicut in antris & cauernis, nō tamen ea terræ parte quam supra, sed ea quam infra se habet continetur. Nam si ex parte superiore pars aliqua terræ delapsa fuerit, non manet super aquam, sed ea perrupta demergitur, & ad terram pergit, ibiq; tāquam in loco suo conquiescit. Illud itaque Psalmi. Qui fundauit terram super aquas, si quis ad literam cogit intelligi, non incongruenter, vel sublimia terrarum, siue continentium, siue insulatum significat, quæ sunt aquis superiora, vel ipsa tegmina speluncarum, quæ super aquas pendula soliditate sunt firmata. Aerem vero superiorem esse aquæ hinc patet, quia nullū vas ab ore impressum aquis potest repleri, videtur, enim vas esse vacuum, sed aere plenum esse probatur, cū ore imo in aquam deprimitur, nam quia superius nō inuenit locum exeundi, nec inferius irruptis aquis subter eas eum ire natura permittit, plenitudine sua repellit eas, nec in vas intrare sinit. Cum autem vas ita collocatur, vt non habeat os deorsum, sed in latus inclinatum, tunc intrat aqua inferius aere exeunte superius, hinc etiam probatur nihil esse vacuum. Itaque si vasis erecti pateat os in cœlum, cum infundis aquam, aer ex alijs partibus quib. non infundis sursum euadit, & aquæ deorsum locus fit. Quòd si in ore vas deprimitur, vt vel ex latere, vel desuper aquæ repentè defluant, & vndiq; os vasis obtegant, aer sursum nitens eas disrumpit, vt eis ad ima locum faciat, & ipsa diruptio singulus vasorum est, dum partibus fugit, quia totus propter oris illius angustias tam cito intrare non potest. Porro si sub aquas aer cogatur ire ex vase, vt illo cedente vas ab ore in ima præsso replere velles, facilius vndis, vndique cooperitur, quàm per os eius ab inferiori parte gutta exigua locum intrādi reperiat. Iam vero ignem ad superna emicantem, aliàs nitentem, & ipsius aeris naturam velle transcendere, ex hoc patet, quia si quis faculam accensam capite deorsum teneat, nihilominus flammæ conus ad superiora contendit, sed constipatione aeris circumfusi, & superfusi superatus extinguitur, & in eius qualitatem commutatur, & ad eius vniuersam altitudinem transilien dam perducere non potest. Itaq; super aerem purus ignis esse dr̄ cœlum, vnde etiā sydera, & luminaria facta esse coniectant. Hinc ēt intelligi volunt, qui de ponderib. elementorum argumentantur, & rōnem sumunt, q̄ aer (si quis eius particulam in illis spaeijs cœli sublimib. dimittere posset) necessario pondere suo caderet, donec ad aera subter spacia perueniret.

De Ponderibus corporum. *Cap.* XI.

ARist. in lib. de vegetabilibus. Vniuersitatis constitutor varijs animalium generibus, & lapidibus omnem sensibilem ornauit locum, quorum causas, & naturas secundū quendam ordinem, & armoniam genitiuam impossibile est partibili animo, & sensu accipere, varietatem quoq; concursus, & formæ, & vtilitatum, siue etiam ad se inuicem connatu talis habitudinis connexiuam omnium causam, & virtutem, q̄uo factor vniuersitatis bonus ex non existentibus adduceret existentia, & naturis varijs exornat, quædam quidem simpla, & intelligibilia, quædam vero composita, & visibilia formans, vnam ipsis inuicem, & vniuersitati constituens vtilitatem, & connaturalitatem, velut ex vna coniunctione concathenationis præstantiam. Optimi vero factura omnino eadem, & si quibusdā partium cōtrarietates introducantur, & pugna ex mixtura est, & qualitatum dissentientia. Ex hoc enim non sine artificis ratione constitutum est, quod & animalibus, & herbis, & lapidibus corruptiuæ quædam sunt virtutes, & qualitates, quædam iterū vtiles, & salutares. Quod autem de lignis in aqua mergitur, vt vlmus, vel hebenus accidit, quia partes eius compactę sunt, & meatus angusti, nec aer est in illis. Idem in lib. 4. de cœlo, & mundo, Omne graue recipit partitionem. Graue est res spissa, leue res rara, omne graue aut est molle, aut durum necessario, molle est, quod impellitur, durum autem quod non. Ignis quanto maior, tanto leuior, & incessus eius sursum velocior. Similiter aurum, & plumbum multum, velocius incedit deorsum, quàm paucum, similiter & reliqua grauia. Dixerunt quidam, q̄ de aptitudine vacuitatis est, sursum incedere. Sed impossibile est, vt res sursum incedat propter vacuitatem, quæ est in ea, cum vacuitas non incedat sursum, vnicuique autem rei plures sunt motus accidentales, naturalis vero vnus. Duæ sunt figuræ velociores motus, quàm reliquæ scilicet pyramis, & orbicularis. Graue aut leue non nominamus nisi rem, cui virtus est, quæ mouetur motu naturali. Errauit autem qui dixit, q̄ in mundo non est sursum neq; deorsum, dicimus. n. hur zonem mundi sursum, & quia in loco suo sursum est, & est primum in natura, leue itaq; absolutum est, quod incedit sursum & ad horizonta Et graue absolutum est, quod incedit semper deorsum, & ad medium, nisi sit quod prohibeat. Leue vero comparatum ad aliud, & graue comparatum ad aliud est, qn̄ duarum rerum æqualium in magnitudine, ac spissitudine, deinde incedit vna earum inferius, velocius altera. S. se aūt tendit ad suum sise, & pars incedit ad locum ad quem, & totum. Et dico iterū, q̄ locus qui est horizon. s. res cōtinens res incedentes sursum, & res incedentes deorsum. s. mediū, & vltimum est procul dubio materia partiū medij, & vltimi forma continentis. Ideoq; corpus incedens ad locum suum, nō incedit nisi ad suum sise. Corpora vero quæ sunt inter duo loca sunt adinuicem similia. Nam aqua similis est aeri, & aer igni, & sic in descendendo, aqua quoq; terræ similis est. Dico aūt extrema ignem, & terrā, & vnum eorum non est alij simile, sed diuersa sunt, sicut ille, & forma. Similiter, & vnumquodq; corporum diuersificatur superius ab inferiore, sicut forma ab ile.. Res. n. continens est in parte formæ, contenta vero in forma materiæ. Et istæ modus cadit super oēs res genratas. Itaq; corpus, qđ est sicut forma leue est, incedēs semper sursum. Et corpus, qd est, sicut materia graue est, incedens semper deorsum. Igitur graue absolutum est, qđ subsidet oībus corporibus, leue aūt absolutū natat super oia corpora. Non. n. intelligo per absolutum, nisi genus oīs rei, cui non insunt istæ duæ potentiæ, sicut ignis cui. s. inest sola leuitas, semper. n. ascendit vsquequo cōsequatur horizonta. Vnde patet q̄ nō inest ei grauitas oino, quia si esset sub alia re resideret, nunc aūt super oia natat. Similiter neq; terræ leuitas inest, oino cum ipsa sub oibus corporibus resideat, vnde oīs res in qua est ex partibus terræ plus est grauis in oībus locis, oiaq; corpora in locis suis grauia sunt, nisi quæ sunt ex igne solummodo. Nam & aer in loco suo grauis est, & hoc signat vter plenus vento, qui qm̄ plus hēt de aere, q̄ de terra, & aqua. In aqua quidem leuior est alia re, in aere vero grauior, non. n. super aerem natat, sed super aquā. Et aqua quidem, qn̄ sit aer, permutatur a grauitate ad leuitatem, & incedit sursum, diciturq; leuis in illo loco, nō quia leuis ipsa sit illic. Vnicuiq; aūt corporum habentium grauitatem, & leuitatem, est operatio in loco suo, terræ vero est operatio in corporibus omnibus.

De Impressionibus corporum. *Cap.* XII.

IDem. 3. de cœlo, & mundo. Corpora quidem sunt ex superficiebus, superficies ex lineis, lineæ vero ex punctis. Non est autem linea, quæ non recipit partitionem, & diuisionem, nec est possibile, vt res diuidatur in rem, quæ non recipit diuisionem. Impressiones autem diuiduntur, aut per formam, sicut color in albedinem, & nigredinem, aut per accidens sicut res, quæ diuisionem recipit, non propter essentiæ suæ dispartitionem, sed propter dispartitionem differentis ipsam. Si ergo istud est, secundum hoc

cum adhuc in augmento sunt. Borax est gemma, quæ vulgo Crapondine vocatur, sic dicta, quia borax quoddam.s.Busonis genus eam in capite portat. Huius genera duo sunt. Vnum.s. album, & hoc melius est, atque rarius. Aliud vero fuscum, & nigrum in medio sui habens oculum, qui parumper imitatur eo lorem ceruleum. Sed quando busoni viuo, & palpitanti hic lapis extrahitur, tunc oculum habere dicitur. Quando vero extrahitur aliquandiu mortuo, tunc malicia veneni illius oculus extinguitur, & lapis vocatur. Hic lapis contrarius est venenis, & in cibum sumptus interna hominis mala sanare dicitur. Intestina nanque circumit, & facta cura per inferiorem regionem egreditur.

De His quorum nomina incipiunt per.C. *Cap.* XXXVI.

Calcedonius semper pallore detentus, calorem habet medium inter Hiacinctum, & Berillū, qui si pertusus sit, & collo vel digito feratur, causas vincere perhibetur. Huius species tres esse dicuntur. Calcophanus est niger, sonorus, & dulcis instar æris, si ferro percutiatur, aut ære. Hic enim si portetur ab homine casto, vocem sonoram, & dulcem reddit, & fauces a raucitate defendit. Carbunculus est lapis omnium preciosissimus atque clarissimus, & omnium lapidum perhibetur virtutibus preditus, huius color igneus est, & nocte magis, quā die lucet. Die namque obscuratur, nocte vero intantum refulget, vt circa se noctem quasi in diem mutet. Huius species in arte lapidaria periti tres distinguunt. Prima carbunculus proprie nominatur. Secunda Rubith. Tertia Balaustius, & hic vilior cæteris. Rubith vero ignei coloris est, sed incomparabiliter minoris, quàm carbunculus, vnde nec tenebras noctis fugat, virtutibus etiam impar est, sed tamen inter cæteros lapides præciosior, & elegãtior colore sydereo. Balaustius vero multo vilior est colore, virtute, & præcio, tamen Saphyro, & Iaspide dignior ęstimatur. Celidonius est lapis informis, & paruus, quem hyrundinum pulli in pectore suo portantes. Ex hoc cognoscuntur si ore ad os in signum pacis conuersi adinuicem sedent. Ruffus quidem lunaticos, & insanos mitigat. Niger autē iram sedat, & aq ua dilutus lumina clarificat. Ceraunius ex Græco dicitur, quia cum fulmine de cœlo caderę perhibetur, & in loco vbi iste lapis fuerit fulmen cadere negatur. Est autē cerulei coloris, ex vna parte sæpius acutus. Corallus est lapis rubeus valde, figuram habens vt cornu cerui, vel vt herbæ radix, cum multis caudicibus, nec mirum quoniam herba fuit in maris primum, hic fulminibus, & tempestatibus resistit. Vnde antiqui lapidem huiusmodi confractum cum seminibus in agro iactabant, aut in arboribus suspendebant, vt grandinū pericula non sentirent. Demonibus quoque terribilis est, & hoc forte, quia frequenter ramorum eius extensio modum crucis habet. Corneolus, vel secundum quosdam cornelius, est lapis rubeus perlucidus, sed obscuri coloris, incisæ carni similis, iras mitigat, sanguinem fluentem de naso, vel alio membro sistit, præcipueque de fœmina dum fluxum patitur. Horum lapidum multitudinē filii Israel in deserto sculpsisse dicuntur, quorum sculpturæ tā subtilis acuminis comprobantur, vt nullus posteriorum huius operis imitationem audeat attentare, Nec dubium ꝙ secundū efficacias, & virtutes gemmarum sculpebantur imagines figurarum. Crysolitus auro micat, & vt ignis scintillat, qui si persoratus fuerit, & foramen setis asini repletum fuerit, dæmones exterret, & exagitat. Dicit autem Tethel philosophus Iudæorum in lib. de sculpturis lapidum. Quòd quando inuenitur in crysolito fœmina habens in vna manu auem, & in alia piscem, valet ad negociandum. Crysoprasus inuenitur in India, sed hic quoque rarissimè vt dicitur, vnde & inuentus carior habetur. Est autem ex duobus coloribus aureolus scilicet guttis micans & porri succeo colore permixtus. Crystallus est lapis ex glacie induratus. Solinus tñ in aliquibus mundi partibus hunc inueniri dicit, vbi nunquam gelu, nec glacies fuit, hic lapis tritus, & cum melle mixtus atque potatus, vbera lacte replet.

De His quorum nomina incipiunt per.D.E.F.& G.
Cap. XXXVII.

Dyonisia lapis est orientis, fusci coloris, niueis respersus guttis, & aqua tritus vinum fragrat, & tñ ebrietatem contra naturam odore suo fugat, vt dicit Phisiologus. Dyadogos, aliàs dyacodos lapis est Berillo similis, qui aquis iniectus varias effigies dæmonum efficit, ita vt det responsa petentibus. Hic si corpori defuncti admoueatur, amittit uires, & quasi sensibiliter mortem abhorret. Elydros, vel enydros est lapis cristallo similis, qui miro modo perpetuis lachrymis distillat, & tamē durus, & integer in omnibus perseuerat. Elytropia lapis est instar smaragdi viridis, & aspersus venis sanguineis. Hic in vase aqua pleno solis radiis subiectus, sanguineum solem reddit, ac si pateretur eclypsim, nec hora vas ipsum in quo iacet, ebulire videtur, & aquam velut himbres spargere. Hoc facto videntes arte ptitti si præsentes sunt, inter se rapiuntur, & futura prædicunt. Hic lapis gestantem in longa vitæ tempora perducit, sanguinē stringit, venena fugat, & contra dolos cautum facit. Ematithes est coloris ferruginei, mixtus venis sanguineis. Hic confricatus & in aqua resolutus, sanat eos, qui saliuas sanguineas emittūt, sanat & ventris fluxum. Puluis eius carnes mortuas crescentes in vulnere corrodit, & tollit. Vino quoque permixtus vlcera sanat, bibitusque lapidem vesicæ frangit. Ethites est lapis punicei coloris, habens lapillum interius ex quo fit sonorus. Hic ab Aquila de extremis orbis partibus in nidum portatur. Naturaliter enim hunc esse pullis suis tutamen experitur. Alii dicunt esse causam, ꝙ oua Aquilæ immoderato calore concalescunt, nisi lapis naturaliter frigidus pręsens sit: Hic pueros incolumes seruat, efficacissimè prægnantes iuuat, ne aborsum faciant, vel in partu laborent. In leuo lacerto portari vult, sobrietatem cōfert, & gratiam, facitque victorem. Filateris eadem est gemma eiusdemque virtutis cuius, & Crisolitus, de quo iam dictum est. Flongites gemma est ex Persida, & hæc est vna ex gemmis ardentibus, vel cristallinis, ostendens intra se quasi flammas ęstuantes, qui non æstuant exterius. Gagathes est lapis niger, & lucidus, qui paleas attrahit calefactus attritu, accensus autē caducis prodest, & dæmones fugat, aut si per os hominis obsessi loquantur, fumus eos tacere cogit. Idem prodest hydropicis, stomachum euersum iuuat, aqua in qua triduo iacuerit, cito partum liberat. Ipsa quoque aqua, si a puella potetur, an virgo sit deprehenditur, quia si virgo est, immota manet, si vero corrupta, in continenti mingit. Galactidos est lapis cineri similis. In Nilo reperitur. Cum lacte tritus ac potatus lac multiplicat, prægnantes liberat, & scabiem fugat.

Quorum Nomina incipiunt per.I.& L. *Cap.* XXXVIII.

Iacinctus est lapis ceruleus, in obscuro nubilosus, in sereno clarus, ita ꝙ aera sentire dicitur. Peroptimus est ille, qui nec nimis clarus est, nec nimis obscurus. Est autem frigidissimus, & hic magis si mittatur in os, solidissimę quoque duritiæ est, ita quòd scindi, vel sculpi recusat. Sculpitur tamen aliquãdo fragmentis adamantis, hic confortat gestantem, & fugat tristitiam ac suspitiones vanas, tutamen est etiam contra pestilentiam, & contra serpentes, & uenena. Dicit autem Tethel, quod cum inuenitur in Iacincto lapis albus, & in ipsa albedine equus, hic valet ad obtinendam gratiam, & gloriam. Iaspis est lapis uirēs, guttas tamen sanguineas habens. Ille peroptimus est, qui magis transluceat, castum hominem se portantem, tutum facit, & gratum, si consecratus sit, noxiaque fantasmata pellit. Huius genera plura sunt. Est autem quoddam genus ualde rubens instar ignis, & translucidum, & hoc preciosum est. Quoddam uero rubens non perlucidum, & hoc uilius est. Dicit autem Tethel, quòd quando inuenitur in lapide homo habens scutum in collo uel in manu, & cuspidem in altera manu, sub pedibus quoque serpentem, hic habet contra omnes inimicos uirtutē. Cum autem inuenitur in eo homo habens fasciculum herbæ in collo, ponatur in argento, & habet virtutem inter infirmitates discernendi, & in omni loco sanguinem restringendi, confert etiam gratiam & honorem. Itaque Gal. in digito portasse fertur hunc lapidem. Si quis autem inuenerit iaspidem viridē, & in eo crucem, habet virtutem vt non mergatur. Lygurius est lapis, quem stillare dicunt ab inguine lincis bestiæ, scilicet orientis. Huius enim vrina secundum plurimum solidatur in lapidem, quod naturaliter bestia sciens, inuidet bono nostro, egestumque præciosum urinæ liquorem arena obruit, & hæc eo citius in lapidem durescit. Huius color iuxta philosophum igneus ac rubicundus est, & carbunculo similis, nisi quòd nequaquam nocte lucet. Iuxta lapidarium uero uiridis est, uirtus eius habetur ad multa remedia, præcipueque ablutus in aqua constipatos iuuat, & uentrem soluit, colorem quoque perditū facie recuperat. Lyparia lapis est in Libya valde mirabilis, ad quem omne ferarum genus, docente natura, sponte quasi ad patronum currit, cum canes, aut uenatores eum insequuntur, sed nec aliquis aduersatius eis nocere potest.

De His quorum nomina incipiunt per.M.O.& P.
Cap. XXXIX.

Magnes est lapis coloris ferruginei, qui & ferrum uicinum attrahit, non tamen præsente adamante, hic etiam uxores ma-

res maritis conciliare dicitur, & si quis vxoris suę castitatem probare cupiens, supponat eum capiti mulieris stertentis, mox illa (si casta est) petit maritum eum amplexu, cum tamen nõ euigilet. Si vero adultera, de lecto tanquam manu repulsa subito fœtore coacta cadit. Sicque lapis crimen celatum prodit. Si quis furandi gratia domum per noctem intrauerit, & per loca quatuor prunas ardentes posuerit, ac magnetis fragmenta super asperserit, mox fumi vapor inhabitantium mentes euertit, eosque a domo fugat, vt fur domum impune diripiat. Idem etiam contritus combusturas sanat, & lacti commixtus hydropisim resoluit. Margarita (vt dicit Solinus) sic efficitur. Conchæ in quibus inueniuntur nocturno tempore litus adeunt, & rore cœlesti eas concipiunt, si purum fuerit, quod accipiunt, gemmæ candidæ fiunt, Si vero turbidum aut pallore langueunt, aut rufo obnubilantur, quantoque magis hauserint rorem, tanto magis perficitur lapidum magnitudo, si vero conchis apertis repente corruscatio micuerit, intempestino metu comprimuntur, subitaque formidine clausæ abortiunt aut perpetue eiiciuntur. Talis autem conchis ipsis est sensus, vt partus suos timeāt maculari, cum sol vrentes, ac feruentes orbes emiserit. Itaque ne nimio calore fuscentur lapides, conchæ subsiduut in profundum, duo namque in vna concha reperiuntur, vnde & vniones a plerisque dicuntur. Grandinibus descendentibus conchis lapides flauescunt. Margaritæ quoque in aquis molles sunt, sed exceptæ in lapides durescunt, vltra semiunciam nunquam reperiuntur. Dicuntur autem cum luna crescere, & decrescere dum viuentes in concha sunt. Huiusmodi gemmas digitis vel auribus suspendere binas, vel trinas fęminarum gloria est. In aceto vero positæ citius resoluuntur. Hic lapis contritus, & confectus secundum modum debitum contra debilitatem stomachi valet, & sanitatem corporis confert, & etiam mentis, q̃a castum reddit portantem. Onix est lapis ex parte albus, & ex parte niger, qui si collo, vel digito feratur in somnis tristitiam ac noxia depellit, & fantasticas vires enacuat. Sed hoc habet aduersi, ꝙ lites & discordias commouet, & multiplicat. De lapide Onichino duę sunt opiniones, dicit enim glossa super Leuiticum, ꝙ ostreola sit parua suauiter redolens a magnitudine, & colore vnguis humani dicta, habet enim colorem medium inter rubeum, & album, hæc aquis exempta durescit in lapidem sicut margarita. Beda tamen videtur velle, ꝙ Onichinus, siue Onix vt ipse dicit, niger ex parte sit intercurrentibus albis, & rubeis zonis. Platearius autem dicit, ꝙ Onicha siue Onix est genus gummi fluens ex arbore, quod postea durescit in lapidē sicut de Sucino legitur. Sed forsitam aliud dicit Onicham, quã Onichinum Onicha tamen pro Onichino ponitur, secundum glossam in loco Exodi, vbi de vnguento compositionis agitur. Valet autem Onichinum contra scabiem, & dealbificat faciē. In ignem vero missus odorem suauissimum reddit. Hoc etiam de Onicha valde mirabile fertur, ꝙ cum nihil adeo exiguum sit, quod non ledat oculum si intrauerit, hic infimo appositus oculo, sponte sua quasi sensata res intrat sine lesione, circuitq; oculum, & omnes partes interius penetrat, quousque contrarios eius humores prorsus excusserit. Panthera lapis est omniũ fere colorum, dicta ab huius nominis bestia, hic rabiem sedat, & tot habere virtutes dicitur, quot colores.

De His quorum nomina incipiunt per .s. vel per .t. Cap. X L.

SAphirus cærulei coloris est, morbum illum horribilem fugat, qui vulgariter dicitur, Noli me tãgere, sed colore post fugationem dicitur viriari. Dicitur etiam optimus esse contra fraudes, & contra inuidiam, & terrores. Ad pacem quoque gratiosus est, sed oportet quòd ille qui eum portat summo studio seruet castitatem. Orientales Saphiri sunt optimi, maxime hi qui vehementer splendent, colore cœruleo, & quasi nubeculas habentes in superficie coloris densioris, Sunt quidam oriētales Saphiri, qui lapidem Rubith admixtum habent, hi quoque inter cæteros cariores sunt, & virtute potentes. Sardius rubei coloris est, sed atri vt rubea terra, hic sanguineum fluxum restringit, & est idem ꝙ lapis cornelius, de quo .s. dictum est superius, vt dicit glossa. Sardonix ex duobus lapidibus naturaliter est in parte rubeus ex lapide sardio, in parte vero albus, & in parte niger, qui duo colores sunt ex parte Onicis, habet autem speciem pulcherrimam vbi colores permixti fuerint. Sed nullam virtutem habere dicitur, nisi quam & Sardius, s. quòd ipso præsente lapis Onix nocere non potest, nescit autem conuellere etiam, & eum qui hunc portat oportet esse prudentem & humilem. Smaragdus præ omnibus virentibus viret, forma eius optima est plana, quia dum strata est adumbratur si reuerenter porrectur, morbum caducum fugat, & morbum qui Emitritheus dicitur, visum etiam resocillat, & oculos purgat, qui vino ablutus vel oleo perunctus hominem gratum in verbis reddit, tempestates auertit, motus quoque lasciuos compescit. Sucinus crocei coloris est, & vt vitrum aliquando translucet, arboris pineæ succus est, & ideo Sucinus appellatur, vulgariter autem lambra vocatur, hic castitatem conferre portantibus dicitur, fumus eius iuuat parturientes, & fugat serpentes. Prima quidem gutta, quæ de pino arbore fluit pura, & lucida est, & hæc illa, quæ in æstate calida, prosilit, reliquo vero tempore fluens obscura est, & immunda. Silenites est lapis colore pulchro, maximeque albo rubeo, vario, purpureo, quem portat Indię testudo. Horum quoddam genus est, quod viret vt herba, hunc qui portat in ore fertur diuinare futura, igne nunquam frangitur. Inter dissidentes amorem reconciliat, ptisicos etiam curat. Topasius in Topason insula tantum primo inuentus est & inde nuncupatus, cuius color auro similis. Hic magis præciosus est, aliud autem genus est multo lucidius, & colorem magis tenue, sed deterius, hic lapis inter cætera, quæ facit, dicitur etiam iram, luxuriamque restringere.

De *Aquis*. Cap. X L I.

AQua est secundum elementum cuius immensa profunditas abyssus dicitur, quasi absens fundus, habet tamen fundum quasi nimis profundum. Hæc frigida, & humida est. Quæ de lapide manat, lenior est, & limpidior. Aqua communis est omnibus, ad ima fluit, sordes abluit, terræ permixta lutum facit, sitim sedat, ignem extinguit &c. Oceanus fluuiorũ concursu non augetur, quia fluenta dulcia partim salsis vadis consumuntur, aut vento vel ardore solis absumuntur, partim vero per occultos meatus in amnes suos reuertuntur. Exhausto quidem a sole dulci liquore, quem facile vis ignea trahit, amnis asperior crassiorque relinquitur: vnde summa maris vnda dulcior est, profunda amarior, & lunę quidem alimentum est in dulcibus aquis, solis autem in amaris. Æstus Oceani, idest accessus, & recessus Lunam sequitur, cuius respiratione retro trahitur, & eiusdem impulsu refunditur. Quotidie vero bis effluere ac remanare videtur, cum Luna crescēte crescit, & cum decrescente decrescit. Itaque cum Luna est in equinoctio, fluctus surgit ob Lunæ vicinitatem. Cum autem in solstitio, minor est ob eius longinquitatem. Porro per .19. annos ad principia motus, & ad incrementa paria reuertitur, vt Luna. Mare rubrum ex adiacente terra videtur aquas habere rubeas, sed huiusmodi sunt aquę eius in se coloris, cuius & aqua alterius maris. Fontes autem saporem, virtutem, colorem ex occultis terrę visceribus (de quibus originem trahunt) fluentes ducunt. Itaque cum paradisi fons vniuersæ terræ superficiem in quatuor fluminibus irrigare dicatur, ex variis terræ qualitatibus fontes quidam frigidas habent aquas, alii vero calidas, & ex terra sulphurea fetidas. In partibus Orientis (vt dicit Iacobus) est fons quidam, ex cuius aquis efficitur ignis Græcus, aliis quibusdam mixtis, qui postquam vehementer accensus fuerit, vix aut nunquam extingui poterit, nisi aceto, & hominis vrina, vel sabulo. Huius fontis aquas Saraceni comparant magno præcio. In Aphrica fons est (vt August. dicit) qui voces canoras reddit. Præterea est fons quidam (vt dicit Soliuˢ) quietus & tranquillus, qui si iuxta ipsum insonent tibiæ, quasi exultabundus ad sonitum eleuatur, & extra ripas intumescit. In minori quoque Britania fons esse refertur, cuius aquæ super propinquum lapidem proiectæ pluuias, & tonitrua prouocare dicuntur. Fontes autem tam in mari, quàm in terra dulcis aquæ limpidissimi reperiuntur. Itaque in mari superioris partis Tyrensis vrbis est fons, qui dulcissimis aquis tanta vehementia prosilit a fundo maris, vt duobus aut tribus cubitis supra mare salter, & hoc cum mare tranquillum est. Cum autem inundationes vento feruntur, fons quidem ab eis obruitur, sed cum transierint, statim vt prius eleuatur. Sic autem eminet super aquas maris, vt hauriri possit in vasis. Sunt & stagna quædam in quibus nulla res natare potest, sed omnia merguntur. Alia vero in quibus omnia fluitant, nec mergi possunt. Lacus etiam sunt in quibus aquæ ter in die fiunt amaræ, & ter in die dulces fiunt. Fluuii quidam sunt in partibus Orientis, qui arenas aureas habere dicuntur, vt dicit Iacobus. Alii vero, qui lapides præciosos. In Perside fluuius quidam est, qui semper de nocte congelatur, ita quod homines, & peccora super eum trãsire valent, de die vero semper in aquas resoluitur.

De

autem modos dicitur vnus motus regularis.i.æqualis,'& perfectus. Irregularis autem differentia est, aliquando quidem ab eo in quo mouetur. Impossibile est autem regularem esse motum in non regulari magnitudine, vt reflexi motus, aut obliqui. Aliquando enim velocitate, & tarditate determinatur. Cuius enim eadem velocitas est, regularis est, cuius autem non, irregularis.

De Speciebus mutationis, & motus. Cap. XXI.

QVoniam autem omnis mutatio est ex quodam in quiddam, mutabit mutans quadripharie. Aut enim ex subiecto in subiectum. Aut ex non subiecto in non subiectum. Aut ex subiecto in non subiectum. Aut ex non subiecto in subiectum. Dico autem subiectum affirmatione monstratū. Quare necesse est ex his, quæ dicta sunt tres esse mutationes. Nam illa quæ est ex non subiecto in non subiectum, non est mutatio, quia non est secundum contrapositionem: neq;.n.contrarietas neq; contradictio est. Ex non subiecto, quidē in subiectum, mutatio scdm contradictionem, generatio est. Et alia quidem simpliciter generatio est, vt quæ est ex non esse simpliciter in substantiam, s̄m quam.s.simpliciter fieri, & non fieri dicimus. Alia vero quædam cuiusdam, vt ex non albo in albū. Quæ vero ex non subiecto in nō subiectum, corruptio est. Simpliciter quidem illa, quæ ex substātia in non esse est. Quædam est aūt, quæ est in oppositam negationem, sicut dictum est, & in generatione. Q̄m aūt impossibile est, qd non est moueri generatio motus non est, sic.n.qd non est, sed neq; corruptio motus est. Contrarium aūt motui, aut motus, aut quies est, corruptio aūt gn̄ationi contrarium est. Cum aūt oīs motus mutatio quædam sit, & trium prædicatorum mutationum generatio, & corruptio motus non sint, quæ sunt s̄m contradictionem, necesse est ex subiecto in subiectum mutationem motum esse solum. Subiecta aūt dico aut contraria, aut media, priuatio aūt ponatur contrarium. Cum; diuisa sint prædicamenta substantia, & qualitate, &c. s̄m substantiam non est motus, quia substantiæ nullum inest cōtrariorum. Similiter neq; in ad aliquid contingit.n.altero mutante verum esse alterum nihil mutans, quare s̄m accidens motus horum est. Similiter neq; agentis, neq; patientis, nec oīs qd mouetur aut mouet, quia motus nō motus, nec generationis generatio, nec omnino mutationis mutatio. Cum.n.omne qd mouetur tripliciter moueatur. Aut in eo, qd s̄m accidens, aut quo pars aliqua, aut quo per se. Secundum accidens solummodo contingit mutare mutationem, vt qui sanus sit currat, addiscat. Scdm accidens aūt mutationem superius diuisimus. Q̄m igitur non substantiæ, nec ad aliquid, nec alicuius cæterorum, relinquitur s̄m quale, & quantum, & vbi, motum esse solummodo. In vnoquoque.n.horum est contrarietas. Motus igitur scdm quale est alteratio, motus aūt s̄m quantum cōi noīe caret, sed aut augmētum est, aut decrementum. Qui aūt scdm vbi, proprio, & cōi noīe caret, sed loci mutatio dr̄. Est autem motus aut ex contrario, aut in contrarium, aut simpliciter, aut sic. Immobile autem est, quod omnino impossibile est moueri, vt sonus inuisibilis. Et quod in multo tempore vix mouetur, aut quod tarde incipit, quod dicitur grauiter moueri, & quod aptum quidem natum est moueri, & possibile non mouetur, aut tunc cum aptum natum est moueri, & vbi & sic. Idem in lib.8. Omnis autem expositio terminis contrarij sunt motus, & mutationes, vt generationi quidem, & corruptioni, termini sunt esse, & non esse. Alterationi autem passiones contrariæ, augmento vero & decremento magnitudo, & paruitas. Contrarium autem secundum locum est, qui est sursum, et qui est deorsum, &c.

De Generatione, & corruptione. Cap. XXII.

ARist.in li.j.de Gene.& corru. Vnam quidem semper esse contrarijs supponendam materiam in transmutationibus manifestum est, siue transmutetur scdm locum, siue scdm diminutionem.& augmentationem, siue scdm alterationem.i.tria sunt principia transmutationis, materia.s.& duo cōtrariā, vnaq; est materia oīum, quę ad inuicem transmutantur, & subiectum vnum est, qd si alteratio est. Gn̄atio aūt & corruptio, qū transmutatio fit ex hoc toto.i.in hoc totū.i.qn̄ tota forma substantialis rei transmutatur. Cum igitur in subiecto est transmutatio, gn̄atio, & corruptio est, qn̄ vero in passionibus, & scdm accidens alteratio, veruntn̄ gn̄atio simplex est in simpliciter ens, & corruptio simplex in simpliciter nō ens, quia.s.fiūt scdm formas subʃtales. Quæcunq; vero non substantiā signant, sed accidens, ēt non dn̄r simpliciter, sed scdm quid generari, vt cū ex non albo fit albū, aut ex non bono bonū. Et illud quidē ex quo generatur.i. qd gn̄ationi subijcitur ptāte est ens, actu vero non ens. Vnius aūt rei corruptio, est alterius gn̄atio, & ecōuerso, quia & ex quo.s.gn̄atur quid, in hoc & dissoluitur. Et ad qd terminatur corruptio, ab eodem incipit gn̄atio. Quo circa inquietam.i.incessabilem, ac perpetuam necesse est esse trāsmutationem.i.gn̄ationem, & corruptionem. Trāsmutatio quidem est scdm contraria. Sed qn̄ scdm quantum transmutatio fit contrarietatis, augmentum est, & diminutio. Qn̄ s̄m locum, est ambulatio. Qn̄ aūt s̄m passionem, & quale, alteratio. Qn̄ vero totum transmutatur non manente subiecto.s.in actu, quia in potentia bene manet idem, est gn̄atio, & corruptio. Est aūt hyle.i.materia, maximē quidem proprium subiectum gn̄ationis, & corruptionis susceptibile, modo aūt aliquo, & alijs transmutationibus. Idem in li.2. Prima vero generabilia, & corruptibilia sunt, quatuor elementa, pp contrarietates.s.tangibiles, vt sunt graue, & leue, calidum, & frigidum, humidū, & siccum, lubricū & aridum, durum & molle, asperum, & leue, crossum, & subtile. Impossibile est aūt id ex quo generatum est aliquid enūciari.i.pdicari de generato. Non.n.bene dr̄ ignis est aer, nec econuerso. Sed vere dr̄ annulus est aurū, & varius.i.essentialius, quām aureum, quia nō est hmōi permutatio gn̄atio, sed alteratio, siue trānsfiguratio. Arist.in Methaph.li.1. Inter esse, & non esse est gn̄atio, itaq; illud quod generatur semper est inter illud quod est ens, & illud quod non ens, addiscēs.n.est genitum sciens, & hoc intendimus cum dicimus, ꝙ ex addiscente fit sciens. Quędam autem non reuertuntur ad inuicem.s.quorum vnum est post alterum, vt ex puero fit vir, non econuerso. Alia vero reuertuntur, quia corruptio vnius est generatio alterius, vt ex aere fit aqua per corruptionem ipsius aeris. Omnia autem corrupta vadunt ad ea, ex quibus sunt.

De Mixtione. Cap. XXIII.

IDem in lib.de generatione, & corruptione. Mixtio est miscibilium alteratorum vnio. Miscibile vero est, quicquid bene determinabile ens passiuum est, & actiuum, vt humidum. Non.n.omne omni miscibile est, sed oportet alterū mixtorum esse separabile. Vnde impossibile est passiones, & habitus misceri rebus, vt album corpori, quia passionum nulla separabilis est.s.secundum se, sed neq; non tangentia adinuicem contingit misceri. Contingit autem mixta qualiter.i.quodammodo esse, & alio modo non esse. Actu quidem ente alio generato ex ipsis, potentia vero alterutro eorum quæ fuerant antequam misceerentur, vt.s.cato aliud est a quatuor elementis actu, potentia tamen est illa. Ea vero quæ miscentur prius ex separatis conueniunt, i.prius quidem separata erant, & coeuntia separari rursus possunt. Oportet autem mixta similium esse partium. Vnde si misceatur ordeum frumento, non est mixtio, sed compositio. Illa vero quorum eadem est materia, & actiua sunt, & passiua adinuicem, sed ea quorum non est eadem materia, faciunt entia impassibilia, & horū non est mixtio. Ideoq; nec medicina sanitatem faciens, neque sanitas corporibus mixta est. Actiuorum etiam & passiuorum quæcunq; sunt facile diuisibilia, idest determinabilia, multa quidem paucis, & magna paruis composita non faciunt mixtionem, sed dominantis augmentationem, alterum enim in dominans transmutatur. Ideoque gutta vini mille amphoris aquæ non miscetur, quia species vini soluitur, & in omnem aquam trāsmutatur. Quando vero potentijs adęquantur, tunc quidem alterutrum indominans ex sui natura transmutatur, non autem generatur alterum sed medium commune. Denique parua paruis miscentur, magis facilius enim ac citius in inuicem transeunt. Ideo & bene determinabilia diuisibilium ac passiuorum sunt miscibilia, quia facile diuiduntur in parua, talia vero sunt humida, vnde & humidum maximē miscibile est omnium corporum, si non sit lubricum, viscosum.

De Mouente, & motu. Cap. XXIIII.

ARist.lib.7.phi. Omne quod mouetur, ab aliquo moueri necesse est. Si igitur in seipso non habet principium motus, ab altero mouetur. Quod quidem a seipso mouetur, nullo modo pausabit. Si autem quod mouetur ab altero mouetur, ipsum autem mouens etiam mouetur, & mouens igitur ab alio mouetur, & iterum hoc ab altero, neq; in infinitum abit, sed stabit alicubi, & erit aliquid primum quod erit causa motus. Idem & in 8.lib. Eorum autem quæ mouentur, alia quidē mouentur a seipsis, alia ab alio, & eadem quidē natura, alia vero violētia, & extra naturā. Quæcunq; a seipsis mouen-tur

tur, natura mouentur, vt quodlibet animalium. Quę autem ab alio, alia quædam natura mouentur, alia extra naturam. Ex natura, vt ignis sursum, terra deorsum, quia apta nata sunt ibi esse. Extra vero, vt ignis deorsum, terra sursum. Leuia enim & grauia, in opposita loca mouentur violenta. In propria vero natura leue quidem sursum, graue autem deorsum, nō tamen a seipsis. Animalium enim hoc est, & animatorum proprium. Impossibile est enim in infinitū abire mouens, & motum. Qd .n. mouetur, nō necesse est mouere, sed quod mouet, necesse est moueri, excepto primo mouente, quod manifestum est esse immobile. Nam omne quod mouetur, necesse est esse continuum, & diuisibile in semper diuisibilia. Si quidē necesse est, & motum semper esse, & continuum esse. Quare necesse est esse aliquod vnum, & perpetuum primum mouens, & nullam habēs magnitudinem. Si enim habet, aut finita est, aut infinita, sed infinitam non contingit esse magnitudinem. Quod aūt finitū est, impossibile est infinitam hēre potentiam. Impossibile quoque, a finito moueri aliquid scdm infinitum tps. Si ergo primum mouens, perpetuum, mouet motum, & infinito tempore, patet ꝙ indiuisibile est, & impartibile, nullamq; habens magnitudinem. Ipsumq; motum quem primum mouens mouet, esse vnum, & eundem, & continuum, & primum. Mouetur aūt & quiescit quodammodo sphera, eundem enim obtinet locū.

Quòd in omni specie motus inter mouentem, & motum nihil sit medium. Cap. XXV.

IDem in li. 7. In omni autem mouente, & quod mouetur, dico quia nihil ipsorum medium est. Triplici ergo existente motu. s. secundum locum, secundum qualitatem, secundum quantitatem. Primo de loci mutatione dicendum, hic .n. est primus motuum. Omne igitur quod fertur, aut a seipso mouetur, aut ab altero. Si autem a seipso, manifestum est, quia simul mouens, & quod mouetur erit, & nullum ipsius medium. Motus autem ab altero quatuor sunt. s. pulsio, tractio, vectio, vertigo. Omnes namq; alios in hos necesse est contingere. Pulsio est a seipso, vel ab alio ad aliud motus. Tractus autem est motus ab alio ad ipsum, aut ad aliud. Pulsionis quidem alia est impulsio, alia expulsio. Impulsio est cum mouens, ei quod mouetur, non deficit. Expulsio vero cum expellens deficit. Vectio aūt in tribus modis erit. Quod enim vehitur, non scdm se mouetur, sed scdm accidens, in eo. s. quod est in eo, vel super id qd mouetur. Vehens aūt mouetur aut pulsu, aut tractu, aut vertigine ductum. Tractio est cum aut ad ipsum, aut ad alterū velocior fit motus trahentis, non separatus ab eo qd trahitur, nā & ad ipsum est tractio, & ad alterum. Reliqui aūt tractus idem specie in hos reducuntur, vt inspiratio, & respiratio, & quęcunque corporum emissiui sunt aut receptiui. vt speculatio, & radiatio, & congregatio, & disgregatio. Vertigo autem componitur ex tractu, & pulsione, hoc quidem pellit mouens, illud aūt trahit. Porrectio autem est quando velocior motus fit eo, quod secundum naturam facta impulsione, & vsque fertur fortiori ad hoc quod accidit ferri, quousq; fortior fit motus eius, quod fertur. Manifestum igitur quod mouetur & mouens simul, & nullum ipsius medium est. Sed neque alterantis vllum est medium. In omnibus enim accidit simul esse alterans, vltimum, & primum, quod alteratur. Quale namque alteratur in eo quidem quod sensibile est. Sensibilia vero, id est, sensibiles qualitates sunt quibus ad inuicem corpora differunt, vt grauitas, leuitas, durities, mollities, sonus, non sonus, albedo, nigredo, dulcedo, amaritudo, humiditas, siccitas, densitas, raritas, & horum media, similiter & alia quæ sub sensu sunt, vt calor, & frigus, lenitas, & asperitas. Hæc enim sunt passiones substantiæ qualitatis. Similiter autem & animata corporum, & inanimata, & inanimatorum, quæcunque partim inanimata sunt. s. vt plātæ. Et ipsi quidem sensus alterātur scilicet in animalibus, patiuntur enim: actus enim ipsorum motus est per corpus patiente aliquid sensu. Et secundum quæcunque quidem alterantur inanimata, secundum hæc omnia & animata, non autem econuerso. Non enim alterantur inanimata secundum sensus. Nihilq; prohibet in animatis alterationem latere, cum alterantur. s. in anima, quia non scdm sensum accidit hmōi alteratio. Ex his aūt patet, ꝙ patiens, & passio sunt simul, & horū nullū est mediū. Oculo .n. contiguus est aer, & aeri continuatur corpus. s. coloratū, superficies vero. s. in qua est color, terminatur ad lumen, lumen aūt. i. aer lucidus ad visum, similiter aūt & in cæteris sensibus, & ēt in animatis: similiter & in sensib. similiter & qd augetur, & augēs sibi sunt, & decrementū sibi se hēt. Decremētū .n. cā oblatio, q̄dā est. Manifestū est igitur ꝙ mouētis vltimi, & primi, qd mouet. i. inter ipsum mouēs, & motū nullū est mediū.

De loci mutatione. Cap. XXVI.

IDem in 8. lib. Omnium autem motuum loci mutatio prima est, omnium etenim passionum principium est densitas, raritas, graue namque & leue, durū & molle, calidum & frigidū, densitates quædam, & raritates esse videntur. Densitas autem & raritas, congregatio, & disgregatio, secundum quas generatio, & corruptio dicitur substantiarum. Quæ vero congregantur, & disgregantur necesse est secundum locū mutari. Disgregatio namq; & congregatio motus sunt secundum locum, sic enim mouent concordia, & discordia. Hoc quidem disgregat, illud vero congregat. Præterea quoniā mensura motuum est loci mutatio, necesse est ipsum esse primum, propriè quoq; moueri dicitur solum, quod secundum locum mouetur. Augmentum vero impossibile est esse alteratione non præexistente. Idem in 4. lib. Non autem quæreretur locus, nisi motus aliquis esset secundum locum, propter hoc enim & cœlū, maximè in loco esse opinamur, quia semper in motu est. Est aūt quod mouetur aliquid quidē per seipsum, aliud scdm accidēs. Eius autem quod scdm accidens, alia sūt ingenita sunt moueri per se, vt partes corporis, & in naui clauus, alia vero nunquā sed semper scdm accidens, vt albedo, & scientia. Hæc .n. suum transmutant locum, quia illud in quo sunt transmutant. Cum quidem igitur non diuisum sit continens sed continuum, non sicut in loco dicitur in illo, sed sicut pars in toto, intellige vel econuerso. Cum vero diuisum sit & contactum. In primo quodam vltimo est continens, qd neq; pars est ipsius, qd est in ipso, neq; maius distantia sed æquale. In eodem .n. vltima continentia, & cū continuum sit, non in illo mouetur. Et si non mouetur continens, siue sic (. s. ꝙ moueatur) nihil minus (supple dr contentum moueri.) Amplius cum non sit (. s. diuisum continens a contento) sicut pars in toto dr. s. moueri, vt sicut in oculo visus, & in corpore manus. Cum aūt diuisum est vt aqua in cado, & in cipho vinum (intellige contentū per accidens: tunc mouetur ad motum continentis) manus quidem cū corpore mouetur, aqua aūt cum cado. Non videtur aūt esse motus nisi sit vacuū, plenum .n. impossibile est recipere, quia duo corpora non pñt simul esse. Testimonium aūt de cinere faciunt, qui tm̄ aquæ recipit, quantum vas vacuum. Sed vr dici vas vacuum, vno quidem modo non plenum sensibili corpore scdm tactum, hmōi vero est, qd hēt grauitatem & leuitatem. Est aūt densum quidem graue, rarū aūt leue. Vacuum itaq; simpliciter nihil est, nō .n. hēt drīam sursum. s. & deorsum, scdm ꝙ vacuū, præterea si vacuum est, æquè cito fertur graue & leue. Idē in li. 1. cęli, & mūdi. Oia vero corpora naturalia, & magnitudines mouentur localiter motu per se, quia natura est *principiū in eis*. Diuersitas aūt motuū est scdm modū diuersitatis locorū, q̄ est sursum, & deorsum, & c. Oīs aūt motus qui fit in loco, aut est æqualis, aut circularis, aut ex vtrisq; cōpositus. Hi .n. duo motus tm̄ simplices sunt. Nā & corpora quidē simplicia sunt ista duo, lōgū. s. & circulare. Motus circularis est ille, qui est sup mediū. Aequalis vero cuius terminus est sursum, & deorsum. Omnis ergo motus simpliciter, aut est a medio, aut ad medium, aut super medium. Corpus simplex necessario mouetur natura sua motu circulari, possibile est etiam vt moueantur quædam corpora motu accidentali, qui est contrarius naturali. Motus sursum ascendens igni quidem naturalis est, terræ vero accidentalis. Motus autē descendens deorsum terræ naturalis est, & igni accidentalis. Ponamus ergo graue descendens ad medium, & leue ascendens a medio. Omne quidem corpus incedens sursum aut deorsum, habet procuidubio grauitatē aut leuitatem. Non est ergo corpori rotundo grauitas aut leuitas, quia nō est possibile, vt moueatur a medio, vel ad medium motu naturali, vel accidentali. Corpus igitur primum mobile, quod mouetur circulariter, non habet grauitatem aut leuitatem. Dico autem ꝙ corpora quæ æqualia sunt in magnitudine, mouentur & mutantur æqualiter in vno tempore, & corpus minus mouetur motu maiore in illo tempore. Vbi autem est motus glebæ vnius, illuc est motus totius terræ, & vbi motus scintillæ, ibi totius ignis. Omnia denique elementa ad locum a quo recedunt violenter incedunt naturaliter, & ad locum in quo stat corpus sine vi omnia, vadit iterum sine violentia, & econuerso. Omne autem quod mouetur, alteratur de alio in aliud.

De Alteratione secundum quid, an habeat fieri large vel proprie. Cap. XXVII.

IDem in lib. 3. Res oēs alterabiles alterantur ad rem sibi conuenientē non ad alterā, sicut augmentabile nō ad sanitatē alteratur,

alteratur, sed ad magnitudinē. Aliæ namque sunt res quæ alterantur per qualitatem, aliæ quæ per quantitatem, & aliæ quæ per locum. s. large sumpto vocabulo alterationis. Aristo. in 7. li. phisi. Quæ autem alterantur omnia a sensibilibus alterantur propriè. s. Et in formis quidem ac figuris, & habitibus, & eorum remotionibus, & acceptionibus, videtur alteratio fieri, nō autem sic est, sed fiunt hæc cum quædam alterantur. Densata enim & rarefacta materia, aut cum fit calida vel frigida, non est alteratio, Nam illud ex quo est forma statuæ non dicimus formam, nec illud ex quo est figura piramidis aut lecti, sed denominamus hoc quidem æneum, illud autem cereum, aliud vero ligneum. Quod autem alteratus es dicimus humidum esse vel calidum, aut forte dicentes æquiuoce, id est non conuertibiliter, materiam, id est subiectum, scilicet inesse passioni, id est qualitati. Præterea inconueniens, & ridiculum est dicere perfectionem domus esse alterationem, & domum coopertam esse alteram. Alteratio igitur non est in formis, & figuris, sed neque ex habitibus fit. Habitus enim sunt virtutes, & malitię, virtus autem omnis, & malitia sunt ad aliquid scilicet tam corporis, quàm animæ. Corporis quidem, vt sanitas calidorū, & frigidorum mensuratio quædam est, & similiter & pulchritudo, & macies ad aliquid sunt, sunt enim dispositiones quædam perfecti ad optimum. s. actum. Dico autem perfecti esse, quod sanat, idest sanatiuum est, & dispositum secundum naturam. Quoniam igitur huiusmodi virtutes, & malitiæ sunt ad aliquid, quæ autem ad aliquid sunt, neque generationes sunt, nec ipsorum est generatio, nec alteratio, omnino patet quòd non est alteratio circa huiusmodi habitus, scilicet corporis. Virtus enim corporis hic vocatur bona eius dispositio, malitia vero contrarium.

Adhuc De eodem. *Cap.* XXVIII.

SEd neque circa virtutes, & malitias animæ est alteratio. Virtus enim perfectio quædam est. s. intellectus practici. Nam & vnumquodque tunc maxime perfectum est, cum attingit propriè virtuti, & tunc esset maxime secundum naturam, sicut circulus cum maxime fit circulus, idest perfectus. Malitia vero est corruptio virtutis, & remotio, quare secundū virtutem non fit alteratio, quia nihil cum perficitur alteratur, vt supra ostensum est. Eadem ratione neque secundum malitiam, quia omnis alteratio fit inter opposita, quare cum virtus & malitia sunt opposita, si virtus non habetur per alterationem, nec malitia. Nec igitur virtutis neque malitiæ est alteratio, sed huius acceptio & illius remotio fit, cum quiddam alteratur. s. præcedens circa, quod habent esse, sed aut alteretur aliquid horum. s. præcedentium ad virtutem manifestum est. Virtus enim aut impassibilitas quædam est, aut passibilitas & malitia aut passibilis est, aut passio virtuti contraria. Nam virtus moralis, & malitia, consistunt circa delectationes, & tristitias, Virtus. s. cum homo patitur, & non deducitur, malitia vero cum patitur & deducitur, siue secundum actum, siue p memoriam aut spem, id est siue delectationes, & tristitiæ sint præsentes, & sensibiles, siue præteritæ recolantur per memoriam, siue futuræ concipiantur per spem. Igitur, & si secundum habitus dictos non fit alteratio. consequuntur tamen ex alterationibus prioribus, sed neque in intellectiua parte animæ. i. in intellectu speculatiuo est alteratio. s. gratia suorū habituum. Scientia enim maxime ad aliquid dicitur, & nullum ad aliquid alteratur, vt supra dictum est. Idem etiam patet in scientia complexa, quia non inducitur per motum existentem in fieri. Inducitur enim vniuersalis facta in ductione, & completa p experientiam in particularibus, & ita non est inducta per motū. s. post motum, nisi sicut visio iterata, vel tactus iteratus per alterationes præcedentes. Secundum autem nullum tale fit alteratio, præterea scientiæ acceptio non est alteratio, quia per quietem & priuationem motus inducitur. Nam in quiescendo, & sedendo fit anima sciens, & prudens. Dum enim dormiēs aliquis surgit, aut ebrius pausat, aut infirmus ordinatur, fit sciens qui prius quidem non poterat vti scientia, neque secundum scientiam agere, sed mutata perturbatione, & in statum veniēte intellectu inest potentia ad scientiæ congruitatem. Turbationis enim quies quædam est scientiæ restitutio, præterea infantes propter multum motum in iuuentute non possunt scire & intelligere, vel iudicare sicut presbiteri, idest seniores, vt philosophi in quibus pausatio fit & quies motuum, nō itaque per motum introducitur scientia, q per motū prohibetur. Non ergo secundum eam alteramur. Igitur quoniam alteratio quæ est motus secundum qualitatem (vt dictum est) non fit secundum formam, & figuram, quæ scilicet sunt quarta species qualitatis, neque secundum habitum, & dispositionē, quæ sunt prima species, in quibus fieri videretur (vt supra dictū est) si in aliis debent fieri. Manifestum est, quòd solum fiat in sensibilibus, vt scilicet in passione, & in passibili qualitate, quę est tertia species, & in sensibili parte animæ. In alio autem nullo, nisi secundum accidens.

De Augmento, & diminutione. *Cap.* XXIX.

ARist. in li. de genera. & corrup. Alteratio igitur nō est secundum locum transmutatio. Alteratio est quando manente subiecto sensato ente. i. completo in esse specifico transmutatur in eius passionibus, aut contrariis mediis. Augmentatio est existentis magnitudinis additamentum. Diminutio est minoramentum. Ideoque oportet magnitudinem habere, quod augetur. Quod quidem alteratur, non ex necessitate locum transmutat, neque generatur. Quod autem augmentatur, & diminuitur, transmutat locum, sed alio modo, quàm illud, quod fertur, quod enim fertur vniuersum alterat locum, idest secundum se totum & partes. Quod autem augmentatur, secū dum partes solum, hoc enim. i. toto manente, partes transmutātur secundum locum. Cæterum autem cum generatur aliquid simpliciter aut corrumpitur, non manet subiectum. Cum autē alteratur vel augetur, manet idem, sed in alteratione passio, vel in augmentatione magnitudo non manet eadem. Idem in cę. & mun. 2. Dico autem, q sursum est principium longitudinis, dextera latitudinis, ante vero profunditatis. Non enim nominatur principium, nisi vnde incipit motus in primis corporibus. Principium namque augmenti est sursum, principium motus localis dextrum, principium vero motus sensibilis ante. Non enim significamus per ante, nisi vbi sunt sensus. Et sursum quidem ac deorsum sunt in omnibus spirantibus ex animalibus & plantis. Dextra vero & sinistra non est in aliqua plantarum. Item dico, quòd sursum est vbi est principiū motus. Dextra autem est locus exitus motus in alio. Ante vero locus est finis motus.

De Infinito. *Cap.* XXX.

IDem in ti. 3. phisi. Quoniam autem naturalis scientia circa magnitudinem, & tempus, & motum est, quorū vnumquodque vel finitum, aut infinitum esse necesse est, de hoc quoque agendum est. Rationaliter philosophantes posuerunt infinitum tanquam principium. Omnia enim ante principium sunt, aut ex principio. Infiniti autem non est principiū alioquin ipsius esset terminus, & finis. Quod enim fit, necesse est finem accipere, est itaque non factum, neque etiam corruptibile, omnis enim corruptionis finis est aliquis, huius ergo non est principium, sed hoc principium aliorum esse vī, & continere omnia, & gubernare. i. saluare. s. tanquam principium sua principiata, vt dicunt, qui non faciunt extra infinitū alias causas, & hoc esse diuinum, immortale enim, & incorruptibile sicut Anaximander, & plures philosophorum. Esse quidem aliquid infinitum fides est maxime considerantibus ex tempore, hoc enim infinitum est. s. duratione. Est etiam infinitum in magnitudinis diuisione, per infinitum quoque non est generationem, & corruptionem deficere, neque intellectu. Numerus quoque videtur infinitus esse, & mathematicæ magnitudines, & quod est extra cœlum. s. vacuum, secundum ponentes illud. Cum autem infinitum sit extra cœlum, & videtur per intellectum fantasticum, & corpus infinitum esse videtur, & mundi infiniti, quia. s. non est locus sine corpore, quare si locus infinitus est, & corpus necesse est esse. Contingere enim ab esse, nihil differt in perpetuis. Primum ergo dicendum quot modis dicitur infinitum. Vno quidem modo, q impossibile est transire. s. vt æternitas. Aliter autem, quod non aptum transiri, vt vox inuisibilis. Aliter autem transitum habens im perfectum. s. infinitum actu. Item quod aptum natum est habere exitum vel finē, sed non habet. s. propter defectum nostrum Amplius infinitum omne, aut secundum appositionem erit. s. vt in discretis, aut secundum diuisionem, vt. s. in magnitudinibus, aut vtroque modo vt in tempore, & hæc est diuisio possibilis, & non actualis. Impossibile est enim aliquid infinitum esse actu. Numeri quidem & magnitudinis propria passio est infinitum, numeri. s. p appositionem, magnitudinis per diuisionem. Est igitur infinitū appositione, & diffinitione, quare etiam infinitum aliud potētia, aliud actu. Impossibile est autem non compatare locum, & corpus, neque enim locus maior, quam quantumcunque contingit corpus, idest quàm corpus contentum ab eo. Corpus autem non est infinitum, quare neque locus. Aut enim vacuum erit

erit aliquid, aut corpus nusquam aptum est esse, verum omne sensibile aptum natum est esse alicubi. Et est aliquis locus vniuscuiusque corporis. Idemque partis & omnis vt totius terræ, & glebæ, ignis & scintillę, simpliciter ergo si impossibile est infinitum esse locum, in loco autem omne corpus est, impossibile erit infinitum esse aliquod corpus. Non enim infinitum est cui nihil est extra, sed cuius semper est aliquid extra. Cuius. n. nihil est extra, hoc est perfectum & totum. Nam totum est cui nihil abest. s. quod fit de eius perfectione. Infinitum igitur hoc est cuius quantitatem accipientibus semper est aliquid extra accipere. Itaque magnitudo non est infinita actu, sed potentia, infinitæ nãque sunt eius desectiones, potentia quidē, nō actu. Idem in li. 7. Continui quidem continuus est motus, in continuo autem infinita sunt media non actu, sed potentia. Quare ad interrogantem si contingit infinita transire. Dicendum est, q actu infinita non contingit, potentia vero contingit. Necesse est enim in finem venire, quod actus est, & non potentia. Qd. autem continue mouetur secundum accidens infinita transit; simpliciter autem non, accidit enim lineæ infinita media esse. Omnia autem accidunt centro, principium enim, & medium magnitudinis, & finis est, omnia vero quanto plus distant a quiescente, feruntur velocius.

De Orbe, & eius partibus. Cap. XXXI.

EX libro de natura rerum. Cœli sphera (vt dicunt philosophi) in rotundum formata est. Ideoque nec principium, nec finem eam habere dicunt. Huius centrum terra est ex omnibus partibus ab eæquali interuallo circunclusa. Motus sphere duobus axibus voluitur, septentrionali videlicet, qui nunquam occidit, & boreus dr. Australi quoque qui nunquam vr, & austronothus appellatur. Inter diem ergo & noctem sphera, & de oriente vertitur in occidentem, & de occidente reuertitur in orientem. 24. horis cursum suum circumcludens, tantaque celeritate curreret, nisi aduersus præcipitem eius cursum astra currerent, quæ illam retardarent, mundi ruinam faceret. Tria vero corpora distinguuntur in mundo. s. infinitum, quod est terra in centro posita, ideoque manens immobilis, medium autem aer, vel aqua vel ignis, supremum uero celeste. Et sicut corpora sic etiam qualitates differunt. In infimo namque est opacitas, in medio dyaphaneitas, in supremo vero perspicuitas. De his quidam ex nostris, satis apte proprietates eorū breuiter distinguens, sic ait. Terra iacet stabilis, aqua fluit labilis. Aer nutat mobilis, ignis volat volubilis; voluitur rotabilis machina spheralis.

De Terra. Cap. XXXII.

TErra, vt dicit philosophus, est corpus simplum in loco medio situm, in quo & naturaliter quieta manet, & ad ipsū cum mota fuerit naturaliter mouetur. Omnia quoque ponderosa naturaliter ad eam, tanquam ad centrum feruntur. Hæc naturaliter frigida est, & sicca. Et vt dicit. Beda, quando frigore circumstringitur humore accipit, cum autem calore soluitur, humorem receptum nebulam emittit. Hæc Oceano circūcingitur, & internis aquæ meatibus velut corpus venis sanguinis irrigatur, quod si non fieret, propter ariditatem suam in puluerem redigeretur, ac destrueretur. Vnde vbicunque in terra foditur, aqua reperitur. Hæc in initio dispositionis suæ rotunda fuit & plana, nec montes & valles erant in ea. Nunc autem est montuosa, sed tamen spherica, cuius circuitus. 180. stadiorū mensuratur, quæ in duodecies mille milliaria & 52. computantur. Grauissima est, & ideo nouissimum locum obtinet. In medio mundi, quasi pūctus in medio circuli æqualiter collocatur, nullisque fulcris diuina potentia sustentatur. Quinque zonis distinguitur, fœcunda est & omnium nutritiua. In se quoque continet metalla præciosa. Super omnia elementa passibilis est, & mutabilis. Terra si petrosa fuerit, frigida & sicca erit, si pinguis, & crassa, calida & humida, limea vero frigida, & humida. Actor. De natura, & motu terræ, & eius zonis ac regionibus, & variis, de lapidibus quoque communibus, & gemmis ac mineris, & glebis, quæ in superficie terræ iacent, vel intra eius viscera continentur, multa quidem in historia naturali superius a nobis descripta sunt, pauca tamen adhuc & de his, & de cęteris rerum naturis etiam hoc in loco adijcere placuit, quæ ex libello quodam edito nuper a magistro Iacobo de Vitriaco, & ex quibusdam aliis auctoribus a quodam e nostris collecta, postmodum ad manus nostras deuenerunt.

De Lapidibus preciosis. Cap. XXXIII.

EX lib. de natura rerum. Gemmarum virtus magna est, & vnde hoc habeant (nisi a Deo) homini incompertū est. Nam cum omnis virtus a Deo sit, in herbis quidem, aut fructibus est mediante operatione naturæ, vtpote quæ naturaliter calidæ sunt aut frigidę. Ideoque competunt medicinæ, quæ. s. per contraria fit. Horum autem nullum in lapidibus est, vt, s. excessus caliditatis. aut frigiditatis in aliquo lapide denotetur. Constat ergo, quia sine vllo medio lapidibus indidit virtutem omnipotens, eisque voluntatis suæ gratiam tribuit pro ratione naturæ. De his enim dicit Aug. q per eas etiam demones alliciuntur. Vnde & Salomon inclusisse demones sub gemmis in anulis legitur. Sed sicut in peccato primi hominis omnis creatura corrupta est, sic etiam in ipsis virtutibus, quæ post peccatum in eis remanserunt, per tactum & vsum immundorum, & impiorum hominum, præcipue lapides præciosi corrumpūtur. Sed sanctificatione consecrationis ad virtutum efficacias reparantur. Hoc de generalitatē lapidum breuiter diximus, nunc secundum ordinem alphabeti virtutes eorū, & noīa videamus.

De Illis quorum nomina incipiunt per A. Cap. XXXIIII.

AGathes in Achate oriētali fluuio reperit. Venena fugat, sitim sędat, visum fouet, portantem roborat, & fecūdat, gratumque reddit. Adamantis duo genera sunt. Vnum in India partibus inuenitur, inter rupes cristallinas cristallini coloris, sed quasi ferrum limatum micans. Cuius. s. naturā describit. Isid. Huius vis maior esse perhibetur, si sedes eius cū in anulo ponitur, ferrea sit. Anulo tamen pro dignitate lapidis ex auro constitute. Hic a quibusdam Diamas dicitur. Aliud in Arabia reperitur, & in mari prope Ciprum, & in Ferraria, quæ Philippis est, dignitate quidem, & virtute multo inferius, sed maioris quantitatis, & coloris dissimilis, obscurum. s. ac ferrugineum, sine cruore hirci frangitur, ferrum attrahit, & aufert magnetis, stellamque maris, indicem itineris inter obscuras nebulas per diem vel noctem nautis prodit. Cum enim vias suas ac portum dirigere nesciunt, cacumen acus ad adamantem lapidem fricatum per transuersum in festuca parua infigūt, & vasi pleno aqua adamantem vasi circumducunt, & mox secundum motum eius sequitur in circuitu cacumen acus. Rotatum ergo perinde citius per circuitum lapidem subito retrahūnt, moxq; cacumen acus auulso ductore contra stellam aciem dirigit, statimque subsistit, nec per punctum mouetur, & nautæ secundū demonstrationem factam ad portum vias dirigunt. Hic lapis in leuo lacerto portari vult, & fortem facit portantem contra hostem. Somnia vana repellit, venenum fugat, & prodit. Fertur etiam sudore madere, si venenum adhibeas. Lunaticis quoque prodest, & his qui Demone repleti sunt. Insanis quoque prodest & dicitur ex contactu. Allectorius in ventre Galli nascitur, qui post tres annos castratur, & postea p septē annos viuens hunc portat. Hic lapis sitim extinguit, victoriosus est, pacem reconciliat, honores reformat, disertum facit, & gratum, maxime vxorem marito. Vt autem hæc omnia habeat, clausus in ore portatur. Ametistus violatii coloris est optimus. Est autem quidā velut gutta vini rubei corrupta aqua. Hic facilior est ad sculpēdum, & ebrietati contrarius. Carior quidem esset hic lapis, sed maxima eius copia est. Androdamanta lapis est quadrus, argentei coloris, durissimus quasi Adamas. In rubro mari repentur, tantæque virtutis est, vt sedare possit animum furore calentē, luxuriam quoque sedat.

De his, quorum nomina incipiunt per. B. Cap. XXXV.

BErillum India mittit, optimi sunt oleo lucido similes, & maxime, qui interius non habent maculam. Sunt enim quidam lucidissimi minutas & longas habentes interius maculas velut paruos capillos. Berillus si formam sexangularem habuerit, arcus cœlestis colores in radio solis efficit. Idem etiam si rotundus vt pomum fuerit, humectatus aqua in claritate solis carbones mortuos, vel pannum laneum nigrum, vel bullitum arboris siccam accendit. Vnde quidam egregio metro lusit in persona Berilli dicens.

Me dedit insignem, virtus quæ formas in ignem.
Solis splendorem non ignis passa calorem.
Sic lux æterna, descendit ab arce superna.
Est incarnata, matre tamen inuiolata.

Dicitur etiam, q morbo squinantię medetur, & glandes, quæ ex malis humoribus colliguntur per fricationē tollit, maxime cum

Quid sit locus, quid esse in loco. Cap. XV.

EX his ergo patet quid sit locus. Forte autem quatuor sunt, quorum vnũ aliquid necesse est esse locum. s. aut formam, aut materiam, aut spacium aliqđ in medio extremorum, aut extrema. Forma quidem vr̃ esse, pp id qđ continet. s. locus, sit, & forma. In eodẽ. n. sunt extrema continentis, & contenti, cum . s. tangant se. Sunt quidem vtriq; termini. s. locus, & forma. Sed non eiusdem. i. non eodem modo. Nam species quidem rerum. s. contentarum, locus aũt continentis corporis. s. a contento diuisi. Materia vero esse vr̃, quia in alteratione manente materia, fit transmutatio, sic & in loci mutatione manente loco. Præterea in mutatione elementorũ vbi erat aer hic, nunc aqua. Idem autem locus, quia vbi erat aer hic. s. in eodem loco, nunc aqua. Sed materia (vt prædictum est) nec diuisa est a re, nec continet rem, locus aũt vtrumq;. Ex eo aũt ꝙ manente continente mouetur contentũ diuisum, & vt ex vase aqua, vr̃ locus esse spacium mediũ. s. receptũ in partes superficiei cõtinentis. Quòd aũt vnus, & idem locus intransmutatus recipiat diuersa corpora, scđm successionem, non vr̃ possibile. nisi locus sit vltimũ continentis cũ spacio intercepto, supra qđ succedunt corpora. Hoc aũt non est. s. ꝙ spaciũ contentũ intra terminos continentis sit locus, vel aliquid loci, si. n. hmõi dimensio imaginata esset locus, infiniti essent loci in vno loco, essetq́, alius locus, & multi loci sil̃ essent, qđ. s. est impossibile. Si igitur nihil horũ triũ locus est, necesse est esse quartum. s. terminũ corporis continentis. Dico aũt contentũ corpus, qđ mouetur ẽm locum. Et alia quidem sunt in loco ẽm potentiã. Alia vero em actum. Nã partes continui cũ sit vnũ ex eis ẽm potentiã in loco sunt, separatæ vero ẽm actũ. Item quædam in loco sunt per se, vt oẽ corpus ẽm locũ mobile, vel ẽm augmentũ. Alia vero per accidens, vt aĩa, & cęlũ: non. n. cęlũ alicui totũ est, nec in loco quodam, quia nullũ corpus ipsum continet, sub quo moueatur. Sed partes eius q̃dam in loco quodam sunt. Oẽs aũt in eo qđ circulariter, continet. n. alia aliã, vñ circulariter solũ mouetur, qđ sursum est, oẽ namq; s. i. vniuersum non est alicubi, quia qđ alicubi est extra ipsum aliquid est, sed extra oẽ, & totum nihil est. Ideo oĩa in cœlo sunt, quia cœlum est, qđ omne est. s. q̃tum ad continentiam oĩum corporum. Est aũt locus non cœlũ, sed cœli quoddã vltimũ, & tãgens mobile, terminusq; corporis quiescentis. Terra namq; in aqua est, & hæc in aere, hic aũt in ęthere, & hic in cęlo. Cęlum aũt non amplius est in alio. Non itaq; locus necesse est spaciũ aliquod esse corporeum, nec puncti esse locum. Et est locus alicubi, idest in aliquo non sicut in loco, sed sicut terminus, in finito. Non enim omne quod est, in loco est, sed corpus mobile secundum locum, fertur enim vnumquoque in suipsius locum rationabiliter.

De Tempore. Cap. XVI.

TEmpus quidem totius. s. reuolutionis cœli motum esse dñt, alij vero ipsam spheram, quia & in tpe sunt oĩa, & in totius sphera. Tp̃s est numerus motus, sed prius, & posterius. Tp̃s igitur nõ est motus, sed id ẽm qđ hẽt numerari motus. Est quidem numerus dupliciter, est. n. qđ numeramus. & numerabile dicimus, & quo numeramus. Differunt aũt hi sicut motus, & tp̃s, est. n. numerus vnus, & idem qui est centum equorum, & qui centum hominum. Quorum vero numerus est altera sunt, vt equi ab hoĩbus. Tp̃s aũt est, qđ numeratur, & nõ quo numeramus. Mensuratq; motum simul, & esse motus, & hoc est ipsi motui esse in tpe, mensurari tpe, & mensurari ipsum esse ipsius. In tpe autem esse, dupliciter accipere est, s. esse qñ tp̃s est, & esse sub tpe, sicut quædam in loco, vel numero esse dicimus, quia sub loco, & sub numero continentur: Esse. n. in numero est esse quẽdam numerum rei, & mensurari esse ipsius numero in quo est. Manifestum est aũt, qđ esse in tpe, non est esse qñ tp̃s est, sicut nec esse in motu, vel in loco, qñ motus, vel locus est. Si. n. sic esset, oẽs res essent in quolibet. Necesse est itaq; omnia quæ sunt in tempore, & aliquid pati sub tpe, sicut dicere consueuimus, quia tabefacit tp̃s, & senescũt omnia sub tpe, & obliuiscitur pp tp̃s, sed non didicit, neq; nouum factum erit neque bonum. Est. n. corruptionis cã per se, quia numerus motus est, motus autem distare facit, qđ est. Quare patet ꝙ quę semper sunt non sunt in tpe. Non. n. eorum esse mẽsuratur sub tpe. Cuius signum est, quia nihil patiuntur a tpe. Qm̃ aũt tp̃s est mensuratio motus, erit & quietis metrum secundum accidens. i. scđm posterius: omnis. n. quies, in tempore est. Non. n. sicut quod est necesse est moueri, sic & in tempore, quia tẽpus est numerus motus, in numero autem motus contingit esse, & quiescens, non. n. immobile quiescit, sed aptum natura moueri, priuatum autem motu. Est itaque tempus motus, & quietis mensuratio. Sed oĩno mensura est motus per se, aliorum autem secundum accidens, Ergo quorum esse mensurat, his omnibus inerit esse in quiete, & motu, quæcunque etiam corruptibilia, & generabilia sunt, & oĩno aliqñ quidem sunt, aliqñ non, necesse est in tempore esse, est enim tempus quoddam plus quod excellit esse ipsorum, & mensurati substantiam. Quorumcunque autem contrarium nõ semper est, hæc quidem possunt esse, & non esse, & ipsorum est generatio, & corruptio. In tempore quidem omnia fiunt, & corrumpuntur. Mutatio tamen magis destructiua est per se, & corruptionis causa, generationis autem, & ipsius esse secundum accidens, huius signum est, quia nihil fit, idest generatur, nisi moueatur, quodammodo ipsum, & agat. Corrumpitur autem etiam cum nihil moueatur, hanc quidem corruptionem non facit tempus: sed accidit in tempore fieri, vel sub tempore. Tempus itaque determinat motum, cum sit ipsius numerus, vt dictum est.

De Partibus temporis. Cap. XVII.

ARistoteles vbi supra. Ipsum autem nunc, est continuatio temporis, continuat enim præteritum, & futurum, & omnino terminus tẽporis est. Est enim huius quidem principium, illius autem finis. Hinc etiam videtur, ꝙ tempus omnino non sit: huius enim hoc quidem iam præterijt, & non est, illud autem futurum, & nondum est. Ex his autem quæ nõ sunt compositum esse impossibile videtur. Item omnis partibilis si quid sit necesse est aut omnes, aut quasdam partes esse temporis, aut aliæ transierunt, aliæ futuræ sunt. Ipsum autem nunc, non est pars, mensurat enim pars, & oportet componi totum ex partibus, tempus autem non videtur componi ex ipsis nunc, quia simul non sunt. Sed semper corrumpi necesse est prius. Sic itaque impossibile est se habere ad inuicẽ ipsa nunc, sicut punctum cum puncto, at vero nec idem nec semper manere possibile est: nullius enim diuisibilis finiti vnus terminus est, nec si in vno termino sit continuum, neque si in plura. Ipsum autem nunc, terminus est, & tempus est accipere finitum. Verum tempus (vt dictum est) est mensura, vel numerus motus, secundum prius, & posterius. Nam in motu necesse est esse prius, & posterius proportionale his secundum quæ sunt, prius autem & posterius dicimus secundum ad ipsum nunc distantiam, quare quoniam ipsum nunc in tempore est, est enim terminus præteriti, & initium futuri, & prius, & posterius erunt in tempore, in quo enim est ipsum nunc, & eius distantia. Contrario autem modo dicitur prius, secundum præteritum tẽpus, & futurum, nam in præterito prius dicitur, quod lõgius est ab ipso nunc, posterius autem quod prope. In futuro autem econuerso. Tempus igitur cognoscimus, cũ diffiniuerimus motum prius, & posterius determinantes. Videtur esse tempus in cœlo, & in terra, & in mari, & in omni. Hæc enim mouẽtur omnia, & in loca omnia sunt, tempus autem & motus simul insunt secundum potentiam & actum. Idem in 8. lib. Tempus autem Plato solus omnium philosophorum dicit esse genitum, simul enim ipsum cum cœlo factũ. Nihil autem est accipere in tempore pręter nunc, quod est medietas habens simul principium quidem futuri, finem vero præteriti. Aug. in li. confessionũ. xi. O sapientia Dei, lux mentium, omnia tempora tu fecisti, & nulla tibi coæterna sunt, quia tu permanes, aut illa si semper permanerent tempora non essent. Quid est enim tempus, quis hoc facile & breuiter explicauerit. Si nemo ex me quærat, scio. Si quærenti explicare velim, nescio. Hoc tamen scio si nihil præteriret non esset præteritum tempus, si nihil adueniret nõ esset futurum, & si nihil esset non esset præsens tempus. Duo ergo ista tempora præteritum, & futurum, quomodo sunt, qm̃ & præteritum iam non est, & futurum nondum est, præsens autem si semper præsens esset, nec in præteritum transiret, non iam esset tempus, sed æternitas. Sunt ergo præterita, & futura. & scire volo vbi sint, ꝙ si non valeo, scio tamen vbicunq; sunt, non ea ibi futura esse, aut præterita, sed præsentia, nam si ibi futura sunt nondum sunt: sed si ibi præterita sunt, iam non sunt. Vbicunque ergo sunt quæcunque sunt, non sunt nisi præsentia, quanquam præterita, cum verba narrantur, ex memoria proferuntur, non res ipsæ quæ prætereunt, sed verba concepta ex imaginibus earum, quæ in anima, velut vestigia per sensus prætereundo fixerunt. Pueritia quippe mea, quæ iam non est, in præterito est tẽpore, quod iam non est, imaginem vero eius, cum eam recolo, & narro in præsenti tempore intueor, quia adhuc est in memoria mea. Quæ aũt nunc loquor, nec p̃terita, nec futura sunt, nec propriè dñt tria esse tpa p̃teritum p̃sens, & futurum. Sed fortasse propriè diceretur, tpa sunt tria. præsens de præteritis, præsens de præsentibus, præsens de futuris.

De Aere, & regionibus elementis. Cap. XLII.

Aer tertium elementum est, & est omne, quod inani simile a Terra vsque ad Lunam conspicitur: de quo & vitalis spiritus hauritur, & in quo Dæmones commorãtur. Est enim quodammodo crassus, terra, & aqua, & igne permixtus. Aliter enim Dæmonum corpora ex eo assumpta somnum non reciperent, vnde verba formarentur ad eos quibus apparent. Quod ergo durum & molle, asperum & lene sentitur in eis, fit contrariis elementis simul permixtis. Ex hoc etiam & in hoc fiunt venti, niues, grandines, himbres, fluuia, & huiusmodi. Ex contrarietate namque vehementiam elementorum partiu r, vnde ex eius corruptione infirmitates ac pestilentiæ generantur. Aer rarus est, leuis, mobilis, auibus peruius, nubibus obscuratus, & pluuiam signat, sole illustratur, hieme condensatur, æstate serenatur, vento agitatur, circa palludosa, & humida loca condensatur, facillimeque corrumpitur. Circa montes autem subtilis est nimium ac penetrabilis. Mediocribus autem locis optimus, idest nec nimis altis, nec dimissis. Sunt autem septem aeris regiones (vt philosophi dicũt) in quibus aquosi humores terræ per attractionem caloris ex sole, aliquando visibiliter per nebulas, aliquando etiam inuisibiliter per humidiorem aerem ascendentes, Primo quidem in rores, secundo in niues, tertio in grandines, quarto in himbres, quinto in mella, sexto in laudanum, septimo in mannam, gradatim de regione in regionem per temporum interualla transformantur. Quæ licet per totum aerem vniuersaliter sub cœlo mundus iste cõtineat, in orientalibus tamen partibus, vbi purior est aer, tres eorum vltimæ partes inueniuntur vberius. s. mella, laudanũ, & manna, cæteræ vero quatuor plus habundat in Occidentalibus, & quia fumus, quanto altius ascenderit, tanto magis subtiliatur, manna subtilissimum est, ac vinificacissimum, vel viuacissimum præ omnibus humoribus. Hi ergo septem humores aeri diuersas substantias, diuersasque substantiarum efficacia, temperantiæ secundum diuersimodas aeris regiones sumunt quibus omne animal spirans habilitatur ad vitam. Sed terra, & quicquid in ea germinatiuæ virtutis est fœcundatur ex istis, vnde & molle quidem, durum, vel asperum, dulce, acidũ, vel amarum, ex his compositionem recipiunt, & pro diuersitate compositionis & naturæ, in his omnibus concordia partiũ inuenitur.

De Igne, & eius superna regione. Cap. XLIII.

Ignis est elementum quartum, calidus est, & siccus, & sursum tendit, splendet, rutilat, calefacit, fumũ generat, ligna consumit, attractiuæ naturæ est, cibos decoquit. Huius effectus ex parte tanguntur in his quatuor versibus.

Destruit, emollit, restringit, consolidatque.
Clarificat, terret, accendit, laetificatque.
Mobilis, & siccus mundusque fauilla tenetur.
Crescit, & ascendit, sed aqua modica moritur.

Sed hæc omnia de igne isto inferiori elementato, sensibilique dicuntur, Superest autem ignis purissimus totum aere excedẽs cuius regio vsque ad firmamentum extenditur. Is tanto est aere subtilior, quanto aqua tenuior, & aqua terra rarior. Idem & æther vocatur, quia perpetuo splendore lætatur. De hoc Angeli corpora assumunt, cum ad homines missi veniunt. In hac ignis regione. 7. stellæ. i. vij. planetæ singulis circulis contra mundum feruntur, & ob vagum cursum erraticæ nominãtur. Ignis itaque tripliciter considerator, nam in materia terrea carbo est, in materia aeris flamma, in natura vero lucis est pura lux, & ideo non indiget nutrimento, quia non ex contrariis agentibus. Planetæ quoque & stellæ quoniam ex eodem igne constant, alimento non indigent, & ideo secundum naturæ cursum in æuum lucere possent, nisi creatoris sui voluntas eos aliter ordinaret. Ipse namque ignis lux illic in propria regione est, nec habet respectum ad aliud vnde materiam trahat.

De Septem planetis. Cap. XLIIII.

Dicuntur autem planetæ, id est errantes, quia per aerem vario motu discurrunt, vnde & retrogradæ dicuntur. Cumque tr plex sit motus rerum. s. voluntarius, & naturalis, & violentus. Voluntarius quidem motus in planetis nõ est, quia sensus, & motus determinant animal, sensus autem in eis non est. Mouentur itaque violento motu cum firmamento, motu vero naturali contra firmamentum. Ratione namque formæ, quæ sphærica est firmamentum in instanti moueretur, nisi esset prohibens. Ideo positi sunt planetæ magni, qui ad motum eius retardandum mouerentur contra illud, motu suo naturali. Nam si mouerentur in instanti, rerum esset confusio, nec generatio fieret, & corruptio, sed quia motus firmamenti præualet illis, rapiuntur cum eo motu violento. Nisi vero virtute quadam occultiori semina rerum a suis principiis diuiderentur, semper apparerent in statu suæ creationis immobiliter permanere. Nunc autem indidit Deus globiferis stellarum circulis, sed maxime planetarum, virtutem talem, vt a motu sui principii res vegetabiles transire faciant, sed ad multiplicationem consimilium transferant. Proinde successionis ac posteritatis quasi sobole concupita, in se solis manere nolentes, semina de se fundunt, & in femininum materias in aliis prouenıura. Ceduntque semper succedentibus aliis, & ad rerum principium terram iterum reuertuntur. Exceptis igitur his, quæ vel ad liberum arbitrium hominis, vel ad specialia diuinæ voluntatis opera spectare videntur. Deus omnipotens causas istarum rerum inferiorum sub stellarum moribus esse constituit. Quod ex motibus planetarum Solis, & Lunæ constare potest, dum sub augmento vel defectu Lunæ humores in hominibus ac cæteris animalibus crescere, & decrescere videntur. In ascensu quoque solis flores, & fructus erumpunt, in descensu vero cuncta virentia arescunt. Sol quidem & Luna luminaria magna dicuntur, non ꝙ maiora sint corpore vel lumine apud se, sed aliorum syderum comparatiue, quæ propter remotionem minora videntur apud nos cum tamen maxima sint apud se. Nam si Luna æqualis quantitate videtur cum Sole, qui tamẽ sexies aut septies maior est, & hoc ideo quia ille remotior, illa vero nobis propinquior est, quid de cæteris tribus, qui longe superiores Sole sunt æstimari potest. Mars enim planeta quintus intantum, & paulo plus superior est, quàm Sol. Iuppiter vero sextus in quintuplum Marte altior est. Saturnus autem septimus, & vltimus in duplum vere Ioue superior. Vnde ergo quanto Saturnus Sole superior sit, & quantum eius sydus maius illorum comparatione haberi potest. Omnes autem planetæ post quingentos. 32. annos circulos suos peragũt, & eosdem vt prius repetunt Signifer, idest circulus. 12. signorum in duodecim partes perlatum diuiditur, sub quibus septẽ planetæ feruntur. Denique a terra vsque ad cęlum esse. c. 9. millia. & 300. & 85. milliaria. philosophi, & multi catholici veridicis assertionibus, & argumentis firmissimis probauerunt.

De Luna, & Mercurio, & Venere. Cap. XLV.

Luna est primus planetarum, id est infimus. Hæc humorũ mater est, vnde quidam orientales fluuii crescunt & decrescunt, secundum illius crementum, & decrementum. Ipsa etiam humana corpora maximeque lunaticorum Lunæ cursus sentiunt. Sed & animalia, bestiæque plurimæ sagina crescunt, & decrescunt secundum eius statum. Possunt autem decem Lunæ proprietates his sex versibus perstringi, quæ specialiter conueniunt Beatissimæ Virgini.

Humorum mater, solisque refrigerat æstum.
Eclipsim patitur phœbo faciente recessum.
Huic sol dat lumen tenebras de nocte reddit.
Illustrat mundum sol pristina quando reuisit.
Inter planetas magis hæc terra propinquit.
Crescit decrescit eandet tempus mediauit.

Mercurius est planeta secundus, qui signiferum suum percurrit 339. diebus. Hic aliquando ante ortum solis, aliquando post eius occasum splendens exurgit. Apud gentiles quidem Mercurius ille dicebatur Deus, in quem mercimoniorum fortunas ponebant, quasi merces curans. Nec forsitan sine ratione planetam hunc Dei suo nomine vocauerunt, eo ꝙ in huius ascensione spiritus humanorum sensuum potiores ac perspicaciores sunt, & expeditiores ad lucra facienda, rerumque causas inuestigandas, purgato namque cerebro a fumis, & superfluitatibus, purgatior spiritus exurgit ad actus. Venus est planeta tertius, qui & lucifer dicitur, stella videlicet contra firmamentũ, vt Mercurius nitens, quæ omnium maior clariorque videtur. Facit enim vmbram sicut Sol & Luna. Signiferum autem percurrit. 348. diebus. Iste solem orientem aliquando præcedit, & tunc hesper aut vesper dicitur, hieme lucet, æstate conditur, & in antarctico polo) qui est vertex inferior) sepelitur. Vi huius naturæ (vt dicit Plinius) cuncta generantur in terris. Vnde Venus dicitur, quasi veneris numen, quæ apud gentiles dicebatur Dea amoris. Hic itaque planeta in exortu suo matutino vel vespertino terram rore conspergit, & non solum terræ conceptus implet, verumetiam animantia omnia ad luxuriam stimulat. De huius proprietatibus extant hi quinque versus.

Lucis

Lucis splendorem, fert secum rorem fert quoque,
Ingens dat letum, vigilansque decens, prait ipsum.
Solem defectum Luna comitans, hiemisque.
Tempore lucescit, cedens aestate quiescit.

Dicitur autem dare, idest facere laetum hominem, scilicet viatorem, vigilans, quia nocte lucet, decens quia pulcher.

De Sole. Cap. XLVI.

SOl est quartus planeta, sic dictus quia solus lucet. s. per diē, vel quia super omnia lucet. Zodiacum peragrat diebus. 365. In ortu suo si maculosus est, vel sub nube latet, diem indicat pluuialem, si rubet, sincerum, si pallet, tempestuosum, si concauus apparet, ita q; in medio fulgens radios ad austrum, & aquilonem emittat, tempestatem humidam ac ventosam significat, si autem pallidus in nigras nubes occidat, aquilonarē ventum determinat. Sol est fons caloris, nubes de terra per vapores attrahit, fructus maturat, fluida siccat. Veris quidem tempore sole superius ascendente frondes ac flores erumpunt, fructusque de floribus prodeunt, & dum sol remotius ascenderit, vapore suo sicco, & igneo fructus ac semina maturescere facit, eo quòd humiditatem superfluam calore desiccat, vt in eis siccitas, & humiditas temperata remaneat. Idem quoque sol postea descendens, & in deuexa per orbis climata cadens, priorē aestiui temporis ordinem euertit, vt quaeque virenta solis auersionibus cadant, rigidaque ceruice tepescant, & (vt breuiter dicam) omnia specie sua dolent, ac recessum fomenti solaris, lugubri facie formaque deplorant. De huius proprietatibus extant hi septem versus.

Fulgidus effundit radios fons ipse caloris.
Attrahit hic nubes specimen vel forma coloris.
Illustrat Lunam, noctemque diemque ministrat.
Fructus maturat, ac humida cuncta resiccat.
Intrat si reserat glacies, & dura relidit.
Laetificat sanos oculos, lippos quoque claudit.
Occidit, ac oritur, descendens hinc quoque scandit.

Possunt haec omnia referri spiritualiter ad beatam virginem, quae dicitur electa vt sol. Et sicut sol octies maior est terra, sic & ipsa praerogatiuis. 8. maior est omni creatura. Quas videre possumus in his. 4. versibus.

Virgo prius vouit, virgo sine semine pregnans.
Virgo Deum genuit, virgo mater simul extans.
Hac sine labe manens, omni virtute beatur.
Imperat hic Christo super ipsa creata leuatur.

De Marte, & Ioue, & Saturno. Cap. XLVII.

MArs est planeta quintus, qui signiferum percurrit annis duobus. Non ab re forsitan ex nomine Martis Dei bellorum a gentilibus nuncupatus, cum in huius syderis ascensione colera saepius in hominibus accendatur, fiantque calefactiones cordis, & epatis, ac rebullitio celebri, & humores corrūpantur. Sic enim causis contrariis impugnantibus sanitatem, bellū in corporibus geritur, quod non nisi morte finitur. Iuppiter est planeta sextus, calidus, & siccus: qui Zodiacum peragit annis. 12. sic dictus a gentilibus ex nomine Dei sui, qui dicebatur Iuppiter, quasi iuuans pater. Nec hoc forte sine ratione, cum in huius ascensione syderis omnia terrae nascentia vi erūpant. Est autem (vt dicit Martianus in astrologia) stella Iouis ad omnia salutaris, & secundum naturam sanitatem mortalibus impartitur, vnde & dicit ibi commentator, quòd si non esset alius planeta, quàm iuppiter in firmamento coeli, omnes homines essent immortales. Quod intelligendum forsitan secundū naturae cursum, & non secundum voluntatem, & potentiā creatoris. Saturnus est planeta septimus, & vltimus, summumque omnium sydus, ideoque nimium videri dicit Plinius. Hic annis. 30. signiferum peragit. A parte sinistra gyrant omnes planetae, praeter Saturnum, qui semper praeceps graditur in dextram partem. Hunc in occasum celerrime tolli contingeret, nisi conuersione assidua obuiis aliis syderibus impediretur. Nunc autem mundi vertigine impeditus ignauo globo torpet, & sit gelidae rigentisque naturae, vnde fit vt tardius caeteris cursum suum peragat. Augustinus tamen aliam causam frigiditatis eius ponit, scilicet aquarum supercoelestium vicinitatem. Dicitur autem Saturnus a gentilibus ex nomine Dei sui, quasi saturitatis numen, & hoc forsitan ideo, quia in huius syderis ascēsione iacta semina mortificantur in terra, vt fructum faciant ad saturitatem carnis. Iuxta illud. Nisi granum frumenti in terrā cadens, mortuum fuerit, &c.

De Quinto elemento, quod est uapor. Cap. XLVIII.

EX summa de anima. Vaporem autem dicimus quintum elementum, quod est medium aquae & aeris, quantum ad substantiae subtilitatem, quia subtilior est aqua, crossior aere. Et quāuis fit ex elementis, puta q; resoluitur ex aqua & terra a calore solis, siue maneat clausus in visceribus terrae, siue super terram eleuetur plus, & minus, iuxta triplex interstitium aeris, ipse est principium aliarum rerum sequentium, nam ille qui eleuatur super terram principium est cometarum, ac stellarum cadentium, & asuph, & anaxhet, circulorum circa solem, & lunā apparentium, & Iridis, necnon ventorum & turbinis ac tonitrui corruscationis, & fulminis, & nubis, ac nebulae, grandinis quoq; ac niuis, ac pruinae, sed & nimbi, ac pluuiae, atque roris. Et ista sunt elementata primae compositionis. Ille vero, qui manet in visceribus terrae, ipse est qui calefacit fontes in hieme, ipse est principium terremotus, & ex eo corpora mineralia generātur vt sulphur, ex cuius combustione calefiunt termae, & lapis similiter, & argentum viuum, quod est principium omnium metallorum, quae sunt. 7. s. plumbum, stagnum, aes, auricalcum, cuprū, argentum, & aurum, & haec sunt elementa secundae compositionis, vel complexionis. Sunt autem elementata quaedam media, quae nec sub terra sunt nec super terram, & horum quaedā sunt infixa terrae nascentia, puta plantę arborum, & herbarum, quaedam vero non, sicut animalia: Quaedam tamen inter plantas, & animalia media sunt, vt spongiae marinae, quae & radicibus aluntur vt plantę, & tactu sentiunt vt animalia. Sed horum principia sunt vapores, vnde per se prius generantur, plantae vero primo ex seminibus pluuia mediante. Nutriūtur itaque terrae nascentia ex mixtura terrae, & aquae, & ita sunt in tertia cōpositione, in qua confracta est aliquo modo contrarietas, quae elementata primae, & elementata secundae compositionis animam habere prohibebat: vnde plantae animam habent vegetabilem, & quia vapores sunt principia terrae, nascentium, ex terrae vero nascentibus generantur humores animalium, ex quibus scilicet humoribus, & ipsa nutriuntur, & semina, vel ova formantur, de quibus alia quoque generantur animalia. Manifestum igitur est, q; vapores principia sunt animalium, & hominum, qui sunt quartae & quintae compositionis, sed in animalibus magis confracta est contrarietas, quàm in terrae nascētibus: vnde & nobiliorem animam recipiunt. s. sensibilem. In hominibus quoque magis, quàm in animalibus, & ideo recipiunt animam nobilissimam propter summam humani corporis temperantiam, & quia non potuit esse nobilior perfectior, patet q; homo est finis omnium creaturarum. Sicut ergo prima creaturarum rationalis est, scilicet Angelus, sic & vltima est homo, vt finis conueniat principio, fitque creaturarum ordo circularis, vt ex perfectione circularis creationis intelligatur, perfectio summi opificis. Recte igitur quinque ponimus elemēta, licet quatuor sint primo prima.

De Impressionibus aeris, ex vaporibus ascendentibus. Cap. XLIX.

ARisto. in lib. Methcororum. Causa, etiam prima motiens terrae, & aquę vapores, vt ex eis eleuatis fiant impressiones aeris, est motus orbium stellarum. s. solis & aliarum. Sol enim dum appropinquat his rebus, & elongatur ab eis, causa est generationis, & corruptionis accidentium in illis. i. rerū huiusmodi, quae in eis generantur. Dum enim calor eius ignit terram, eleuatur ex ea vapor humidus, & vapor siccus, atque in diuersas species separatur. Quaedam enim species dum ascē dit ad summum aeris resoluitur ac subtiliatur, & appropinquat igni quo inflammatur, & fit ex ea impressio inflammata, vt supra dictum est. Haec autem vaporis species vocatur aestus. Alia vero est nebula propinquior quae fit aer, nisi accidat ei accidēs, idest nisi obuiet ei frigus accidentale ipsam constringens. Verum aer iste factus. s. ex vapore subtili fit aqua, quia vapor roridus est. i. materia roris, vel pluuiae. Nam si accidat ei frigus, quod ipsum praemat, incrossatur & inspissatur, & redit aqua ad terram pluens. i. distillans in rorem uel in pluuiam. s. ex nubibus subtilioribus vel densioribus. Et quandoque videtur ex eo nebula. s. ex reliquiis nubium resolutarum. Cum igitur sol appropinquat, vapor eleuatus ascendit, cum autem elongatur ab eo, descendit. Cum autem id, quod ex eo descendit parua res est, idest subtilis, & ideo tardatur in descensione sua, & ros vocatur. Cum vero multam habet mensuram, idest spissitudinem, & ideo velociter descendit, pluuia nominatur. Et quando parua res est, nec peruenit in altum propter paruitatem suae caliditatis, & resoluitur, fit aer. Quando autem vapori ascendenti accidit

ri accidit vehementia frigoris, aggregatus fit pruina. Quando enim super ipsum est, est paruum frigus, idest temperatum ex primis rorem. Pruina autem est vapor congelatus. Dico ergo φ aqua non congelatur, nisi in loco vbi sunt nubes, & quae descendunt ex loco nubium tria corpora, quorum generatio & essentia est per frigus, scilicet quia, nix grando. Corpora vero descendentia ex aere duo duobus sunt similia, quia causa generationis, vtrorumque est vna, nec diuersificantur nisi multitudine, & paucitate. Sunt autem hæc nix & pruina, similiter pluuia, & ros. Est enim ros pluuia pauca, idest subtilis. Pluuia ros multus, idest crossus, vel densus: pluuia nanque non fit nisi ex vapore multo iam infrigidato, & causa illius sunt tempus, & locus, & frigiditas.

De Passionibus aeris, & primo de ventis. Cap. L.

EX libro de natura rerum. Videamus itaque primo de passionibus aeris, quemadmodum aut qua ratione concutiatur in multis, vt sunt venti, fulmina, choruscationes, & tonitrua, quæ non solum aerem superius, verumetiam terram inferius, cum suis animalibus turbare noscuntur. Ventus est aeris fluctus. Quis autem primum motum in aere faciat vnde ventus creetur, merito quæritur. Quidam ex antiquis philosophis hanc rationem assignant. In terra esse abyssus profundissima, cuius fontes olim in diluuio rupti fuisse leguntur. Iuxta hunc loca cauernosa sunt, & speluncæ late patentes. In his ergo venti de spiramine aquarum concipiuntur, qui & spiritus procellarum dicuntur. Et hi quidem spiramine suo patentes cauernas aquas maris in abyssum trahunt, eaque inundatione iterum impetu magno impellunt, de his itaque ventus fit & terremotus. Sunt autem quatuor venti cardinales, & octo collaterales. Primus cardinalis est Septentrio, qui & Aparchis dicitur. Hic facit in aere nubes & frigora creat. habet autē a dextris circium, qui & circias dicitur, faciens niues, & grandines. A sinistris Aquilonem, qui & Boreas dicitur, constringentem nubes. Secundus est Subsolanus, in calore, & frigore temperatus, habens a dextris vlcimum, qui & calchias cuncta desiccantem, a sinistris eurum nubes generantem. Tertius est Auster, qui & Nothus humore calorem, & fulmina generans. Hic habet a dextris Euroaustrum qui est ventus calidus, a sinistris Euronothum, qui temperatus est. Est notandum, quod Australes venti, quia flant ex humili maiorem tempestatem faciunt in mari. Quartus est Zephirus, qui & Fauonius, hic hiemen resoluit, floresque producit. Habet autem a dextris Aphricum, qui tempestatem, tonitrua, fulminaque generat. A sinistris vero chorum, qui in duos diuiditur; scilicet Auram, & Altanum, Aura in terra, Altanus in pelago. Horum duodecim ventorum concordia, omne creatum in suo cursu ordinate consistit.

De Igniculis per aera exagitatis, & de nubibus. Cap LI.

STellæ quandoque cadere videntur in aere, sed minime cadunt. Cum enim igneæ sint naturaliter, propriusque locus earum in æthere, nunquam ad terram descendunt. Cæterum si vna ex eis caderet, totam terram vel partem illius maximam occuparet. Nam licet ex remotione videantur paruæ, in se tamen sunt maximæ. Quæ vero cadere videntur, igniculi sunt a flatu ventorum in aerem ab æthere tracti, & mox in aere madido extincti. Sæpe etenim est in aere superiori, licet non in inferiori ventus, & commotio, ex qua comotus aer ignitur, & per aera splendens discurrit. Qui cum iuxta stellam aliquam transierit, splendore suo visum illius stellæ, nobis aufert, ita φ ipsa obtecta cecidisse videtur. Si autem quæritur cur eadē stella postea non appaiet. Respondemus, quod fumus procedens de extinctione ignis cadentis in aerem humidum, eam nobis obtexit. Vel dicimus eandem a nobis postea videri, sed eam esse nesciri. Cum enim (vt prædiximus) aer ignitus discurrit, aer spissior & inde tardior subsequitur, qui inter nos & illam interpositus nobis visum eius subtrahit. Prius autem quàm transeat, & illa stella appareat, firmamentum quod ad occasum tendit, iam eam ad vlteriora detulit. Cum igitur apparet, alia esse putatur, quia in alio loco, quàm ante videtur. Nubes dicuntur quasi nimborum naues, solis namque calore de terra tractæ per vapores in aere conglobantur, & condensantur, grauidæque factæ nimietate humiditatis, & amplius se ferre non valentes, vento de facili dissoluuntur, & per pluuias niues aut grandines ad terram iterum relabuntur, vt iterum ascendentes concrescant in nubes. Secundum autem volatum nubium, quæ ventis in aere deferuntur, aura pluuialis, aut sicca, frigida, vel temissa fore conijcitur. Itaque si vespere solem in occasu nubes tegant, futuras in crastino pluuias suspicamur. Si etiam mane solem Orientem terra nubes nebulæ tegat, residuo clarescente, pluuiaque spectatur, aut a mane vsque ad meridiem, aut a meridie vsque ad noctem. Porro si ventis contrariis flantibus nubes inter se dispariles discordauerint, tempus dubium expectabis. Quia cum quis ventorum suis nubibus alium superauerit, auram illi cedere repente cognosces.

De Tonitruis, & Fulminibus. Cap. LII.

EX libro de naturis rerum. Tonitruum fit quando venti nubibus inclusi nituntur erumpere, magnoque murmure conerepant, & collisis nubibus ignem terribilem eijciunt. Crepitus vero nubium ventorum est tonitrus, ignis autem inde excussus est fulgur, qui scilicet ignis ideo penetrat, quæ tāgit, quia nostro subtilior est, & magna vi ventorum impellitur. ab Aquilone fulgur, ab Euro tonitruus tempestatem signat. Itaque fumo calido, & humido ad superiora tendente, cum ad summum aeris peruenit, ex præponderatione humoris mouetur summitas aeris, cuius particulæ in modum vndarum concurrentis sibi fragorem, & tonitruum faciunt. Ex motu vero calefactus aer transit in substantiam igneam, fitque corruscatio: Cum igitur impetus ille, qui ex occursu aeris humido fumo spissati generatur, sursum ascenderit, fragor absque fulmine fit. Similiter etiam deorsum si tendat, non tamen vsque ad obstaculum peruenit, cum autem vsque ad obstaculum peruenit obstantia, findit vel vrit, nam si in hac inferioris aeris parte multus fit humor, aer in illo impetu existens igniri non potest, fitque fulmen findens non vrens. Sed quia proprius motus aeris est sursum tendere, nulla materia exinde reditum vetante reuertitur, spatiosque aer colligit ignes, si vero vbi non sit humor ex motu, & siccitate ignescit, fitque fulmen vrens. Est igitur fulmen pars aeris, aliqua collisione, vsque ad obstaculum cum impetu perueniens. Tonitruum autem est partium aeris cum impetu concurrentium sonus. Corruscatio vero est pars aeris ex impetu ignita, & splendens. Non est autem fulmen substantia lapidea, vt quidam dicunt, si enim hoc esset, non huc illucque discurreret, nec sursum rediret, & cum aliquem feriret carnem & ossa comminueret. Ideo autem dicunt quidam sic esse, quia cum ad superiora fumus igneus ascendit, aliquid terrenæ substantiæ cum eo eleuatur, quod ex calore solis in substantiam lapideam transit, & in concauitate nubium continetur, donec nubes impetu aliquo diuidatur. Cum autem in quolibet anni tempore fumus ille humidus ascendat, non tamen in quolibet tonitrua vel fulmina generantur. In hieme namque iuxta terram inspissatur, quia non est tantus calor, qui possit eum ad summum aeris eleuare, remanens ergo in inferiori parte aeris, ventos, & pluuias gignit. In æstate vero cuius maximus est feruor, vsque ad summum eleuatur humor, fitque partium aeris concursio diuersa, & inde tonitrua. In Autumno porro, quia frigidus & siccus est, nec est humor qui eleuetur, neque calor, qui eleuet. Sed in vere, dum fumus superiores partes aeris obtinet, per spissitudinem suam huc, & illuc ex eius labilitate impellitur, fiuntque tonitrua, & fulmina. Præterea in oriente non fiunt æstate tonitrua sicut apud nos, quia tunc æstus ibi calidissimus est atque siccissimus, nec potest aliquis humor etiam si ascenderit in nubes cogi, sed aeris calore dissipatur. In hieme vero fiunt ibi, quoniam & humor sufficiens de terra ascendit, & est aer calidus quo eleuetur, sicque calore, & humore temperatus est aer, vt facillime fumi in nubes excrescant, fiatque concursus ventorum ac nubium quo tonitrua, ac fulmina proueniant. Itaque nostra æstas in Europa potest orientis hiemi comparari, fulmen sæpius alta sternit, quia cum ab alto descendit, citius alta repetit. Nullus autem fulmine tangitur, quàm prius lumen viderit, aut tonitruum audierit, in silentio nunquam fulmen iacitur. Fulmen quidem tactum hominem non semper extinguit, cætera vero animantia semper hunc honorem homini natura tribuente.

De Arcu cælesti, & nebula. Cap. LIII.

IRis est limbus nubis cócauæ, quæ est quasi speculū solis. Sicut enim terra sphetica est, ita & vapor eius sphericus, si ergo nubes concaua generetur opposita soli, limbus eius diuersi coloris erit propter adiunctionem multi nigri. Fit enim arcus cœlestis ex nubibus, & radiis solis, calore namque solis humores aqueos attrahente de terra, & mari concrescunt in nubes, eisque de terra superius ascendentibus intercurrunt radii solis, quibus mediis illustrantibus nubes fit arcus cœlestis ex coloribus diuersis. Cœruleo, scilicet qui ex aqua contrahitur, & rubeo,

rubeo, qui ex radiis solis igneis generatur. Cæteri vero colores sicut virides, & purpurei, secundum quod magis & minus ad illos duos principales accedunt, similitudinem trahunt. Quoniam autem Deus olim mundo diluuium induxit, non tantum ex aquis quæ sub firmamento erant, quia nec cataclismum facere suffecissent, sed etiam maxime ex his, quæ super firmamentū, vnde scriptum est. Et cataractæ cœli apertæ sunt, hinc factū est vt arcum postmodum in nubibus poneret, ne vltra diluuiū super terram induceret, ac si diceret. Aquæ supercœlestes induxerunt mundo diluuium, sed nunc arcum meum ponam in nubibus, qui fit ex aqueis terræ humoribus, vt & si quando pluuiarum aquę in aere pendeant, hoc signo apparente homines non timeant, quoniam aquæ quas vident in nubibus de terra sunt, nec tantum cumulum facere poterunt, vt mundo diluuiū inducant, hæc est ratio naturalis cur Deus posuit arcum in nubibus ob signum federis. Nebula fit dum exalationes humidæ vaporaliter trahuntur, & radiis solis ad terram repelluntur, hæc ascendens pluuiam nunciat, descendens vero serenum, roremque salutiferum terræ fructibus affuturum. Super aquas & infima quæque terrarum perseuerantius manet, propter vicinitatem. s. humiditatis, eo quod ex humido contactu sui similis continuatur. In locis autem in alto sitis propter aerem subtiliorē citius dissoluitur, vnde & huiusmodi loca salubriter antiqui libentius inhabitabant. Sed econtra moderni propter commodum aquæ locis huiusmodi dimissis circa aquas ædificant, quod multis est causa languoris, & immaturæ mortis. Nebula quæque depressa est multum ac fœtida, quoniam humores corrupti de terra sublimantur ad aera, & hæc pectus lædit, reumaque pessimum in capite creat, quod si ad pectus descenderit, apostema sæpius efficit. Nebula denique circa Maium, & æstiuale solstitium, ac post Septembrem pessima est.

De Humoribus aeris, & himbre, & grandine & niue.
Cap. LIIII.

SEptem sunt humores aerei, sicut dictum est supra, per septē regiones aeris diuisi. s. himber, grando, nix, & ros, mel quoque, ladanum, & manna. Himber de nubibus descendit, dum enim guttulæ in maiores guttas coeunt aeris amplius naturā non ferente ad terras dilabuntur. In Orientis partibus raro pluit, sed ibidem supra modum inundat pluuia cum venerit. Tantus enim ibi calor est per æstum solis, vt paucitas humorū ascendentium de terra peruenire possit ad regionem himbris sole medio, qui paulatim ascendentes eos desiccat. Rorem vero crassum, & frugibus efficacem ibidem esse constat. Cum autē humores in visceribus terræ coarctati diutius ex habūdantia sui tandem erumperint, calore solis, & aeris siccitate trahentibus tunc supra modum inundant pluuiæ, & quanto rarius, tanto copiosius. In Europa vero tantæ frequenter pluuiæ cadunt, vt ex eis torrentes instar fluminum currant, & maxime circa montium iuga. In Ægyptiacis Thebis, si in æstate largiores pluuiæ fundantur, tota regio mox infinitis nubibus repletur. Pluuia seruata cisternis, & stabilitate purgata, aquarum omnium clarissima est, & sine corruptione diutius durat, frigida quoque nimis est, & potu salubris, viscera laxata stringit, tempore pluuioso maior pars piscium impinguatur, vnde & super mare alludere cadentes pluuiæ videntur. Grando fit ex pluuiæ stillis, ventis ac frigore superioris aeris conglaciatis, & corpus perspicuum habet propter circumactionem volubilitatis, cuius materiam. i. stillas pluuiæ si condensatim fuderit aer, multæ guttæ conglobantur in vnum lapidem, & tunc excedit grando solitam quātitatem, fitque tempestas. Vnde legitur in chronicis grandines aliquotiens tantæ magnitudinis cecidisse, vt etiam bestias, & homines extra tecta positos conquassarent. Grando turbida magis est, quàm in terra glacies congelata, quia minimæ guttæ primitus coagulatæ paulatim adiiciuntur distendendo, sicque de multis partibus fit, quod non glacies, quæ ex aquæ cōtinua materia per gelu concrescit. Grando multum infrigidat aerem, vnde quandocumque in vere, & autumno ceciderit, periculum imminet pestis. In frugibus diræ gelidæque pruinæ, nisi post grandinem immediate sol calidior aerem terramque illustrauerit. Porro si circa solstitium æstiuale ceciderit, signum est in superioris aeris regione frigus esse permaximū, & nisi pars aeris inferior solis radiis calefacta grandinem descendentem liquefaceret, ad immensam quantitatem molas faceret monstruosas. Nix est aquarum vapore necdum densato in guttas, sed gelu præpediente formata, nec tamen transluceт vt glacies, quoniam ex paruissimis, & innumeris minutiis fit, quæ non cohærent, præferuntque candorem. Niuem probantur habere montes illi qui orbis climata faciunt, vt Caucasus in India, Athlas in Affrica, & cæteri. Olimpus autem non habet, sicut nec pluuias nec ventos, quia excedit omnium humorum regiones. Niues per totum annum seruari possunt sub terra paleis coopertæ. In Oriente quidem seruantur ad miscendum vinum æstate calida, vel ad aerem infrigidandum circa infirmos. Infrigidat enim valde. Et notandum, quòd membra fricata niue, & si ad horam quasi frigus intolerabile patiantur, postea tamen per se calore moderatissimo refouentur, quia calor naturalis in homine accidentali frigori reluctat.

De Rore, & Melle. Cap. LV.

EX libro de imagine mundi. Ros in aere venit quando granatus aer frigore noctis, & Lunæ splendore distillat. Quòd si vehementius ingruerit frigus noctis, ros in pruinam vertitur. Ex libro de naturis rerum. Roris itaque proprium est subtiliter & quasi insensibiliter super terram descendere, qui supra quàm credi potest terram infundit, & ipso himbre efficacior est in frugibus fœcundandis, mundificat autem omnia, quę infundit, vnde visibiliter gramina virent post rorem. Ros gelidus est, & multum infrigidat, vnde æstate calida nisi superuenerit ros frugibus, ardore solis irent in deterius. Sicut autem ros fœcundat ea, quę tangit, infundens itaque ros in pruinam versus botros maxime maturos, & fructus arescere facit, humorum virtutes exhauriens, & hoc maxime in autumno, in vere autem cum insit rebus temperies obrepit quandoque ros pruinosus in aere, & per noctis quieta silentia depascit, adurendo fruges ac germina, fitque tam dura pestis præcipue vinearum, vt igne consumpta videantur, & hęc ipsa quercus durissimam foliorum adustione fit immunis. Nonnulla tamen arborum, aut herbarum hanc pestem non sentiunt, eo quòd humor illis insit rigidior, & possunt resistere vastatori. Mel est substantia humoris in aere, quæ de florum ac fructuum fumis collecta suauitate, multa spacia transiens aeris, super ipsam nubium regionem solis virtute conscendit, & inde occultissimo ac subtilissimo modo rori permixtus iterum in herbis, & frugibus ac floribus residet, temperatque saporem in rebus. Est enim duplex mel, naturale scilicet istud, quod in aere virtute naturæ concrescit. Et artificiale, quod apum labore, vel arte magistra equidem tamen, & natura componitur. Apud nos quidem scilicet in Europa circa solstitium æstiuale mella quandoque de superioribus descendunt, sed hoc raro, & in modica quantitate & tunc imminet pestis maxima caprarum omniumque, quæ cum herbas irroratas melle comederint moriuntur, vnde pastores periti tempus obseruant cum mella decidunt, & greges ad pascua exire non sinunt, quousque radiis solis humor melleus ex herbis in aerem transferatur. Apud nos igitur vt dictū est mella descendunt, sed raro, & modice. In oriente vero fere omni mense per noctes continuæ. Humor namque melleus, qui de floribus ac fructibus, & frugibus in fumis per solem ad superiora transuehitur, Apud nos & viscosas, & lubricas ac nebulosas aeris regiones transire non potest, nec ad illam tranquillam venire, quæ supra nubes est, vt ibi paulatim densatus ad nos iterum pondere suo deferatur, sed ascendere nitens ipsis lubricis aeris regionibus miscetur. In oriente vero congrue hoc fieri potest, quoniam aer totus ibi purissimus est. Itaque descendit ibi mel super terram etiam in arboribus, & herbis, non tamen in tanta copia sicut ros. Mel apum in plenilunio capiendum est sereno die. Abrumpi statim ac resilire guttas vilitatis est indicium. Bonitatis vero probatio est, vt sit odoriferum, & ex re dulci glutinosum, ac perlucidum. Cum autem eximitur mel, apes abigi fumo vtillissimum est, ne irascantur, & mel auiditate vorent. Mel calidum est, & siccum, conseruat & mundificat, in medicinis ponitur, vt amaritudo specierum eius dulcedine temperetur. In electuariis quoque cum pulueribus miscetur, vt diutius, & maiori efficacia conseruetur.

De Ladano, Et manna. Cap. LVI.

LAdanum dicunt quidam gummi arboris esse sed falso. Est autem humor aeris in oriente, & in partibus Græciæ cum rore, vel roris vice, descendens super herbas terræ. Qui cum descenderit quibusdam corrigiis herba percutitur & sic illa preciosa humiditas corrigiis conuiscatur. Quibus expressis & extersis, humor soli exponitur ne desiccatur. Exiccatum vero ladanum dicitur. Quod per se quidem, purum aromaticum est, & preciosum valde, sed quandoque cum

digestione

digestione caprina, & hmōi rebus nigris sophisticatur. Eligendū autem illud quod ponderosum est, & integrum, & quod magis malaxari pōt, magisque est aromaticū. Quod aūt subrufum est, & frangitur, vetustate consumptū nimis sophisticatū esse significatur. Ladanum habet virtutem cōstringendi, & calefaciendi ex viscositate, & aromaticitate. Valet contra catarrhū ex frigida causa, si odor eius naribus admittatur, ad digestionē quoq; confortandā, & ad alia plura est vtile. Ex lib. de natura rerum. Manna similiter est humor aeris in Oriente, & partibus Græciæ cū rore, vel roris vice descendens nocturnis horis super herbas, ibiq; inuiscatur & postea colligitur. Sed quīa in modica quantitate reperitur, multū sophisticatur, purum, aūt & non mixtum aromaticū est valde, & preciosum subalbidum interius, habens concauitates quasdam sicut fauus mellis. Purum autē, & non mixtum aromaticum est valde, & preciosum subalbidum, cū etiam dulcius, & vltra modū iucundi saporis, fortassis autem hoc manna de quo nunc agitur, vixerunt Hebræi. xl. annis in deserto, quod ibidem concreatū est diuino miraculo in [illegible] lius mutata specie, vel sapore, de quo Aug. ad Ianuariū ita loquitur. Faciat inquit vnusquisque quod vult, & quod secundū fidem suam ac deuotionem nouerit esse faciendum, hoc est. n. quod in lib. Sapientiæ dicitur, quod manna secundum desideria singulorum sapiebat in ore oīum, hunc tamē locum retractauit idem Augu. dicens hoc intelligendum non esse de alio manna, quod vtique quasi semen coriandri erat, gustusque eius quasi similis cum melle, Sed nostro celesti pani ac spirituali māna, quod tanto iocundius est, quanto sumitur deuotius. Manna virtutem hēt depurandi, & mundificandi sanguinem, vnde valet in acutis febribus ex colera, sed nonnulli sophisticāt illud cum melle, alij vero cum succo liquiritiæ sub turo puluerizato, & quando sophisticatur cum quadam abominatione du c. est. Cur autem apud nos in partibus Europæ non decendat ladanum, & manna sicut in Oriente, eadem est ratio quam prædiximus de melle.

De Corporibus mineralibus, & primo de Electro. Cap. LVII.

Actor. Dicto de elementatis primæ compositionis ex vapore concreatis, restat dicere de elementatis secundæ compositionis. i. de mineralibus, & postea de ceteris secundum ordinem prædictæ distinctionis. Inter corpora mineralia præcipuum locum videntur habere septem metalla in vsus hominū accommodatissime data. s. aurum, electrum, argentum æs, stagnum, plumbum, & ferrum, hæc in visceribus terræ continentur, & alia quidem pura, alia vero terræ commixta reperiuntur. Ex lib. de natura rerum. Electrum duplex est. Artificiale, quod ex auri & argenti commixtura conficit. Et naturale, quod in colore quidem simile est, sed in virtute p̄stantius, rarissime autem inuenitur, & sophisticatū a vero difficillime discernitur. Sed, ras violentiam passum, & colorem prodit vsque dum igne purgetur. Metallum hoc conseruatiuum est, vnde olim in locellis, ex electro magnorum corpora condebantur.

De Auro. Cap. LVIII.

Aurum cæteris metallis est preciosius ac temperatius, durabilius, ac tractabilius, & magis ductile, omni tempore fulget, & coinquinatum rubigine non consumitur, visum souet, & quanto rubicundius tanto melius est, in duas sp pondesosius est quam argentum, aut æs, aut stagnum. In riuulis, & fontibus inuenitur, & etiam in montibus quandoque sed raro. Multus autem labor est in lauando, sed & si per multa minutias terræ eius sordibus locutum inuenitur, est tamen purū & non terræ, vel bituminibus in se admixtum, sicut æs, aut argentum. Itaque si etiam inter pulueres bracteæ reperiantur, nequāquam tū auri puritas in se foedam squaloribus incorporatur. Aurū calidæ naturæ est, lepram & scabiem curat, in pulueres redactum & antidotis mixtum. Habet etiam virtutem confortandi, non quod incorporetur aut mēbra nutriat, sed quod alteratiua virtute corpus immutat. Vulnus ex auro factum non corrumpitur in tymores. Hali regalis practicæ sermone. ij. Folia auri carnem comedūt sine morsura, suntq; sicca subtilia. Limatura auri cōfortat cor. & pulsiom medetur si quę his profusurit medicamentibus admiscetur, aralimia vel cadimia auri melior est tenuis, & magis desiccans, & amplius elimans, quæ si comburatur, & lauetur, desiccat oculorum vlcera, sine morsura.

De Argento. Cap. LIX.

Ex lib. de natura rerū. Argentum ductile est, & tractabile, sonorūque, ac tinnitu dulcissimum, & hoc maxime si æri admisceatur, vnde tubas ex argento ductiles præcepit Moyses fieri ad terrorē hostium & exhortationem vel ad mouenda quoque castra, & primū ad epulas conuocandū. Argenti venæ multæ, & in multis partibus orbis inueniuntur, nec est purū in se sicut aurum, sed terræ ac sordibus incorporatū & admixtū. Ideoque labor maximus est, vt per ignē purgetur, fumus autem purgationis eius valde nociuus est, nec de facili purgatur. Hmōi fumo multo infectus, nisi fumo turis aut aromaticis speciebus, aut vbi purum fuerit durabile est. Impurum aūt de facili contrahit corruptelā. Argentū consolidat alia metalla, & quasi viuū efficit consolidata. Cōstan. Frigidū est ac siccum in humiditate, & contra humidum ad visceosum flegma valet puluerizatum, & antidotis admixtum. Hali vbi supra. Schala. i. limatura argenti, si conteratur cū argento viuo prodest emorroidis. Acalmia argenti melior est tenuis murdasenago similis. Temperata est in calore, & frigore siccę cōplexionis, desiccatiua, pontica elimans, visui prodest. Si cōburatur & lauetur elimat visum, desiccatq; sine morsura oculorum, replet vlcera carne, desiccatq; vlcera in corpore manifesta. Item purgamentū argenti melius est viride ac tenue, pōticum est, desiccans fortiter, vtroque necessarijs admiscetur ad cicatrizandum vnguentis.

De Aere. Cap. LX.

Ex lib. de natura rerum. Aes aūt siue cuprum eiusdem est duriciei cū argento, & eiusdē liquationis, hoc excepto quod est rubei coloris. Aes nulla rubigine consūpitur, fętorē habet, & tū dulce sonat. Philosophus. Aes siue cuprū sonorum est & vocale, natura calidū. Sonus eius per se rudis est admixtum vero stagno, vel argento, vel auro validum est valde, dulcēque tinnitum habet. Tinnit. n. altius cæteris metallis, sed vexat auditū, nisi stagno commodius temperetur. Aes fusile quidem est in omne artificium, ductile vero sed cum labore ac moderamine verberantis, nunq̄ vero sic purgari pōt quin facile cōtrahat corruptelā, durat tn̄ in annos plurimos. Ex ære fit auricalcum, sic dictum quia splendorem habet auri, vel quia de ipso fit aurum. Dicit. n. Arist. in li. de lumine luminum. Quod ex terra pura, & auricalco fit aurum optimū, qđ intelligēdū est in colore nō in substātia. Dicit. n. idē Arist. q vatiat color sed substātia manet, hoc auricalcum scripturæ frequentius vocant electū, & hoc pp colorem electro prope cōsimilē. Hali vbi supra. Litargirium melius est Atticū & Hispanicū, quod cum frangitur quasi lumine refulget, temperatum est in caliditate & frigiditate desiccans, prodest vlceribus humidis & apostematibus calidis, si eo cathaplasmentur. Est etiam in eo quædam ponticitas, vnde & carnem in humidis vlceribus producit. Aes vstum melius est vtile subtile, leue, plenum, & virumque rubeū. Est autem calidū ponticum, cicatrizat vlcera, quæ sunt in corporibus dura, sed si abluatur mollia quoque cicatrizat corporis vlcera. Tubal. hoc est, scoria æris melius est nigrum, sed inclinans ad ruborem tenue, velut cortices & est subtilius ære combusto. Elimat, & inscidit quæ noxia sunt, tenebras oculis aufert, & asperitatē palpebrarum dissoluit. Zimarum. i. viride æris, calidum, carnem superfluam comedit, & est inscidens, si cum cera, & oleo oliuæ misceatur, elimat, sine morsura, & carnem adducit.

De Stagno. Cap. LXI.

Ex lib. de natura rerum. Stagnum tēperatissimę naturę est. In Britannia tm̄ reperiri solum solebat. Sed nunc in Germaniæ partibus abundantissima vena reperta est, vz ductile, & tractabile, super omnia quoque metalla liquabile, per se quoque est mutum, sed cum ęre, vel argento, vel auro mixtum, sonorum, & armonicum, fulget interius, sed foris de facili contrahit corruptelam. & hoc squaloris nō rubiginis nunq̄ tamen rubiginatur, in aqua diu iacens de facili putrescit. vnde fistulæ aqueductus, qui sub terra fieri solebant ex plumbo, & consolidari stagno, modernis tēporibus ex calido, & fusili plumbo consolidare ars hominum excogitauit, quia solidati stagno durare non poterant in longinquum, plumbum vero sub terra semper durat. Hali vbi supra. Asrebrum. i. stagnum frigidum est, & est in eo siccitas, illud melius est quod minime sub dentibus frendet & stridet, & in eo sunt quedam virtutes aquosæ. Si fricetur ad lapidem cum modico vino, & oleo oliuæ, proderit apostematibus, quæ circa. & super verenda sunt, & in lumbis. Item si cū eius frusto empulizetur anus inferius, lædat appetitum coitus.

De Plumbo. Cap. LXII.

EX lib. de natura rerum. Plumbum temperatę naturæ est sicut stagnum, ponderosum sicut aurũ, ita quod duplex habet pondus argenti, vel ętis. Ductile quoque est, & tractabile, minus autem stagno liquabile. Ad horã quidem liquatum nitescit, sed postmodum naturaliter adumbratur, cõpressiuum est & lenificatiuum, nec solũ in se mutum est naturaliter, sed et muta efficit alia metalla quibus admiscetur, liquefactum in igne cęteris metallis plus minuitur. Scotia eius. i. spuma, continet argentum. Hoc autem proprium est, & speciale plumbo inter metalla, ꝙ semper augmentatur, & hoc sub diuo magis, & in aere, q̃ sub terra, squalorẽ vero contrahit, sed non rubiginẽ. Hali vbi supra. Abarum. i. plumbũ combustũ, habet in se virtutẽ desiccantem cũ acumine. Quod etsi abluatur desiccat sine morsura, & est medicamen vtile pessimis vlceribus, maxime oculorum, humiditatẽ eorum desiccat, & cicatricẽ superinducit. Hespidagum plũbi, hoc est cerusa, melius est ountum, plurimum album suaue, molle, frigidum, & siccũ vlcera desiccat super ea cataplasmatũ, prodest obtalmiæ, si misceatur oculorũ medicaminibus, vlceraque eorum cicatrizat. Si vero super acuta apostemata cataplasmetur, inflammationem eorum sedat.

De Ferro. Cap. LXIII.

EX lib. de natura rerum. Ferrum frigidæ naturæ est, durum, solidum, & inscisiuum, omnia fortitudine domat, & a se tantum consumitur. super omnia metalla cottu ptelam facilius contrahit, & etiam sibi connexa corruptione inficit, raucè sonat, igne rubescit, & ductile fit, ex eo fiunt arma, diuersaque instrumenta inscisionibus apta. Philosophus. Calibs ex ferrarijs fit, multisque tunsionibus induratur, vt virtutem habeat super ferrum, & hoc ferri genere acuitur acies armorum, vt valeat. Est & aliud ferri genus in Orientalibus partibus quod vulgariter Alidena dicitur. Inscision bus aptũ est, fusile sicut cuprum, vel argentum, sed ductile non est sicut ferrum aliarũ mundi partium. Ex lib. de naturis rerum. Ferrũ (vt dicunt philosophi) virtutem habet attenuandi, & desiccãdi, Infrigidatiuũ est, ac dissolutiuum, & stomacho prodest in limaturis sumptum. Hali vbi supra. Purgamentum ferri melius est decurrens clarum, in quo non est asperitas paruis frustulis, recte planum, maxime desiccationis est, si teratur diligenter, & infundatur aceto, & desiccetur, ac bibatur cum vino, vel vuarũ passarum succo & melle, multæ humiditatis stomacho prodest, & doloribus splenis. Auri quoque qua defluit sanies instillatum medetur. Quod si submiserit sibi mulier cum lana, fluxum sanguinis amputat, deliasc quoq; prodest.

De Lapidibus, & metallis a natura generatis. Cap. LXIIII.

ACtor. Præter hoc etiam legitur de quibusdam corporibus diuersi generis, quæ natura miro suo opere causis occultis in lapides & metalla solidauit, verbi gratia. Ex additis quarti lib. metheororum. Fiunt ergo lapides ex luto viscoso per calorem solis, vel ex aqua coagulata virtute terrea sicca, vel ex causa calida desiccatiua. Similiter & quædam animalia vertuntur in lapides, virtute quadam minerali lapidificatiua, & hoc fit in loco lapidoso, dum discontinuantur subito virtute quadam quæ exit a terra in hora terremotus, quæ conuertit in lapides, quod in illa hora consequitur, & hæc transmutatio corporum animalium & vegetabilium æque propinqua est, sicut transmutatio aquarum. Est autem impossibile vt aliquid complexionatum conuertatur totum in vnum elementum, sed elementa mutantur adinuicem, dum transeunt in dominans. Vnde quod cadit in salinas fit sal, & quod in igne fit ignis. Sed quædam citius, & quædam tardius secundum potentiam actiuarum, & resistentiam passiuarum. Estque locus in Arabia, qui colorat omnia corpora in eo existentia colore suo. Panis quoque prope Taraceni, aliàs Coraceni in lapidem conuersus est, remãserat tamen ei color suus. Sunt autem talia mira, quia raro accidũt, sed eorum causæ manifestæ sunt. Sæpe nanque fiunt lapides ex igne dum extinguitur, & sæpe corpora ferrea, & lapidea cadere contingit in corruscationibus, vt vapor ignis, quoniam ignis exterminatione vel extinctione sua frigidus & siccus efficitur. In Parthia, aliàs Persia quoque cadunt corpora erea, vt æs vstum, & similia sagittis hamatis nec possunt liquefieri, sed per ignem euaporant in fumum attingentem viriditatem, donec residuum sit cinis. Cecidit etiam apud Giurgem, alias Nerigen, frustum ferri præ duricia ferè infrãgibile, cuius pars missa est regi Coraceni, qui cum præcepisset, vt enses inde fierent, erat infabricabile. Dicunt tamen Arabes quod enses Leanteuni, qui optimi sunt de tali ferro sunt, cum autem cecidit illa massa resiliuit aliquotiens a terra sicut pila. Eratq; ex minimis frustulis composita coherentibus adinuicem, ad granorum milij quantitatem. Simile etiam apud Teprasten venit, sic itaque fiunt & lapides, & earum generatio, vel erit subito, propter magnum calorem accidentem, vel paulatim, & per longum tempus.

De Alumine, cæterisque mineralibus. Cap. LXV.

ACtor. Extant & alia plurima corpora mineralia, sicut alumen, sal, atramentum, nitrum, &c. de quibus plenius dictum est superius in tractatu de natura rerum, & etiam in tractatu de alchimia. Constantin. in lib. graduum. Alumen diuerso est modo, vniuersaliter tamen frigidum, & siccum est in quarto gradu. Stipticum est & mundificatiuum, & visus obscuritatis clarificatiuum. Superfluam palpebrarum carnẽ, aut membrorum corrodit, pessima, & sicca vulnera, sicum fursin inhibet, ne corpus perambulent. Cum aceto & melle mixtum dentes confortat infirmos, & valet tumidis gingiuis, sanguinem constringit de ore fluentem, pustulas sanat, & scabiẽ si ex eo fricentur, aut ex aqua in qua infusum fuerit lauentur. Hali vbi supra. Selbum Iemenicum, i. alumen melius est albũ & est frigidum, & siccum, ponticum sanguinem stringit, carnem laxam confortat, ac gingiuas cucruatas, & ex qbus fluit sanguis, dentes quoque solidat, & corroborat. Salis omnes species calidæ sunt, & siccę, ponticæ, climantes, diuersificantur autem eorũ actiones, secundum substantiam. Sal indicum desiccantius est ac subtilantius. Sal napticũ. i. nigrum, calorẽ habet fortẽ, coleram vi soluit. Colcathar, & Titiũ. i. atramentum quasi terra francigena, vitius eorum est subtiliatio, & adustio. Quod si comburantur subtiliras augetur, & adustio fortior efficitur. Nitrum si teratur, & diligenter, & cum vino tihano. i. forti bibatur, lapides qui sunt in renibus, & vesica frangit, & eijcit. Actor. Hæc de elementis secundæ compositionis. i. de mineralibus ad præsens breuiter dictã sufficiant, de his enim multa iam superius dicta sunt.

De Plantis in generali. Cap. LXVI.

SEquitur de elementis tertiæ compositionis. i. de terrę nascentibus, herbis videlicet & arboribus, de quibus tamen multa iam excerpta sunt, & collecta superius. Ex lib. de natura rerum. Quædam herbę vel arbores propagationis suę semina ferunt, quędã in radicibus, & fundo virtutẽ seminis obtinent, & post incrementa recentia rursus aliã sobolẽ de radice submittunt, reparationẽ stirpis in posterum porrectura. Semen ergo cũ in terra ceciderit, & mediocriter humore caloreque molitũ fuerit, mox gremio terrę connectitur, quędã subinde generatiua fomẽta suscipiens, & in venis eius sensim labendo dimergitur. Sparsisq; minutissimis fibris tumorẽ superficięį telluris nascendo perrumpit, fundatumq; firmiter, iã facile ẽõlurgit, tot numero sursum calamos explicãs, quot deorsum radices extenderit, & ita teneritudo geminis tepefacta, vapore subiecto, qui tactu coloris illapsus est per radices, ac testæ nutrimẽtis adhibetur, partẽ sui diffundit in cumulũ, partẽ ducit in Orientem partẽ ministrat in grana, partẽ porrigit in aristas. Hoc mõ congregatione perfecta, paulatim ad sui mẽsurã singula queq; perueniũt. Constat itaq; plantis ac seminibus solam eam pstare crescẽdi, dũ ea quæ de terra pullulãt, eius coloris attractu ab imis sedibus ad superna ducuntur. Quæ vero mens contemplari valet, proprietates ac differentias singulorũ, vel latentiũ rimari secreta causarum? qualiter vnus, & idẽ humor per radices attractus in officia vniuersa dispergitur, aliter ipsam radicẽ nutriens, aliter corticem, aliter truncum, aliter medullã, & quõ nunc folium fit, palmites, ramique formãtur, & fructibus alimenta nascẽdi tribuitur. Sed vbi, & lachrymæ quędã per ramos eadẽ materia funduntur. Et quidẽ quorũ vertices excelsi sunt, eorũ radices multiplices, ac psundiores habentur, quibus moles supposita valeat sustentari. Quanta etiam est diuersitas in corticibus, quorum alii dulces, alij sunt amari, alii vero pontici, alij quoque natura calidi, alij frigidi, alii leui, alii nitidi, alii nodosi, & asperi, alij simplices, alii caudicibus multis conserti, sed & humanæ iuuẽtutis, ac senectutis similitudo repetiť in eis. Nã nouellorũ ac pollẽtiũ virgultorũ cortex deductus est & extẽtus, senescentium

tium vero scabet,& rugosus. Quis etiam non videat ea quæ mollem fructum ferunt, sicut est ficus, etosliora folia protsus habere quorum vero durior est, sicut nuces, folijs mollioribus inhærere, nam fructus mollior flagitat operamenti maioris auxilium, nucibus vero læsionem facere posset densitas foliorum, nihil itaque videmus in eis fortuitum, nihil irrationabile factum.

De Plantis. *Cap.* LXVI.

ARisto. in lib. de vegetabilibus. Plantæ compositæ sunt partibus suis ad instar membrorum animalis. Cortex. n. plantæ similis est cuti, radix aũt ori, quia mediatrix inter plantam & cibum, vnde vocãt eam Græci cãm vitæ plãtarũ. Nodi quoq; arboris similes sunt neruis animalis,& reliqua similiter cæteris. Cadunt quoque multotiens de planta partes multæ non determinatæ, sicut pilli hominis & vngues, & nascuntur pro eis aliæ. Est autem principium cibi plantarũ a terra, principium generationis fructuum a sole, & earũ fructus est ab aere. Ideoque dixit Alchimeon quod terra plantarum mater est, sol vero pater. Vnde planta tres habet vires, & a tribus, a terra. n. est eius fixio, ab aqua coagulatio, ab igne coadunatio, sicut, & in fictilibus est lutum quasi cæmentum, & aqua qua vniũtur fictilia, & ignis quo partes illis quibus raritas inerant congregantur,& coniunguntur, dom. s. humoris materia inde finitur. Planta indiget quatuor. s. semine terminato loco conuenienti, aqua moderata, aere cõsimili. Loca a sole remota non erant multarum plantarum, quia sol longitudinẽ diei producit in remotione sua, herbæ autem & quicquid crescit super terram,& in terram, & sub terra prouenit ex aliquo istorum. v. quæ sunt semen, putredo, humor aquæ, plantario,& insitio vnius plantæ super aliam plantam. Viriditas plantæ communissima est in arboribus, est. o. albedo interius. s. in ligno, quia materiæ attrahunt humorem, & rarificãt lignum, viriditas autem exterius. s. in folijs,& in cortice.

De Herbis. *Cap.* LXVII.

EX libro de naturis rerum. De herbarum origine maxima quæstio est, cur nascantur quandoque sine præiacenti materia vel semine, cũque diuersarũ herbarum radices inter se cõtrariæ sint, vna. s. calida,& alia frigida, cur in eodẽ territorio viuunt, cũ vnumquodque suo simili nutriatur & a contrario destruatur. Sed sciẽdum ꝙ ista terra quæ humano sensui subiacet nequaquã simplex, sed composita est, & in singulis operibus suis, quatuor elementa cũ suis qualitatibus continet, nam simplicem vero terram nullus videt, sicut nec extera elementa, sed oĩa commixta sunt ex eo, in quo singula magis abundant appellationẽ sortita sunt. Igitur & in re quæ a nobis terrea dicitur, cũ ex quatuor elementis cõposita sit terreum dici potest illud, quod maxime terreum videtur, aqueum quidem parũ, aerũ quod minus, igneum vero quod minime per terrã. s. cohęrens, per aquã se diffundens, per ignẽ & aera surgens. Nisi. n. in ea ignis conclusus esset, ad superiora motũ habere non posset, nisi aquã & aera, nequaquã in latũ se diffunderet. Patet autem, ꝙ oĩa terræ nascentia plus de terra, quam de aliquo alio elemento recipiant, & ideo locum suũ & natiuitatem circa terrã occupat, cũq; maior in eis pars terrea sit, quædã tñ ex eis reperiuntur calidæ, quædam frigidę ſm quod magis & minus terrũ qualitatibus adhæserunt nutrimẽtũ. n. suscipiunt nõ a terra simplici, sed cõposita, in qua quatuor elementa sunt, vnde singulæ nutrimentũ habẽt ex eo qđ sibi cõpetit,& per quod adhærebant. Denique cum eradicantur e terra, licet,& aer in se contineat quatuor elementa, non tñ inde nutrimentũ habere possunt, quia de eo quo minus egebant. s. aere plus inueniunt, vnde necesse est eas dissolui deficiẽte illis nutrimento naturali, s. terreno. Isaac in dietis. Herbarum quædã siluestres, quædam hortolenæ siue domesticæ. Domesticarum nutrimenta meliora sunt, citiusque digestibilia, facile venas penetrantia. Sed tñ membris assimilari tardiora, quia cito membris assimilanda necessitatem quandam habere debent, vt facile coagulentur. Siluestres in comparatione domesticarum sicciores sunt, & ob hoc ad digerẽdum tardiores, si tamen bene digerantur, cito membris assimilantur, quia siccitate coagulationi vicinantur. De nutrimento quidem herbarum pauca in corpus veniunt. Laudabiliores autem ad bonum sanguinem generandum sunt lactucæ, quia sanguini naturaliter sunt vicinæ. Secundo loco sunt molochiæ, tertio attriplices, blites, portulacę, herba acetosę. Dicit autem Gali. quod quę naturaliter duræ sunt coctę mollescunt,& ad digerendum faciles sunt. Naturaliter autem teneræ quando coquuntur duræ fiunt,& ad digerendum tardę quasi corrigiæ, quod in porris est videre.

De Speciebus Herbarum. *Cap.* LXVIII.

EX lib. de natura rerum. Absinthium calidum est & siccũ, herba amarissima salutis humanæ cõmoda. Cõtra dolores capitis ex fumositate valet, contraque appoplexiam ne veniat. Contra loquelam amissam optimum remedium est, libros ac ligna per annos multos a vermibus ac muribus seruat, ad digestionẽ & ad stomachum confortandũ multũ valet,& alia multa. Anetum est herba cuius semen præcipue competit medicinæ, valet ad confringendum lapidem in vesica, contraque vomitum & singultũ ex frigida causa, & alia plura. Ciminum est semen herbæ cuiusdam calidum & siccũ, habet vim dissoluendi & consumendi, valetque contra ventosam digestionẽ,& assiduam eructuationem, ad augmentationẽ quoque lactis in mulieribus,& spermatis in viris. Coriandri quoque semen medicinæ competit, habet vim cõfortandi, & valet ad digestionem confortandam, & dolores stomachi ex ventositate. Croeus est semen herbæ, vel potius flos boni odoris, aureoli coloris, calidus & siccus, sed temperate, vim habet confortandi, multumque valet contra sincopim,& debilitatem stomachi. In testa quidem calefactus ac desiccatus puluerizari debet,& in brodio poni cũ distemperatũ fuerit cum aqua crassa, sicque ventrem soluit, & contra prædicta valet. Coletieis autẽ non dari debet, quia prouocat illis vomitum, multusque vsus eius abominationẽ facit. Cucurbita frigida est,& humida, sed in his qualitatibus satis tpata. In calidis pręcipue regionibus inuenitur. Semina quæ intra eius fructus sunt, cibis ac medicinis cõpetunt, non tñ cruda sed elixa contra opilationẽ epatis,& apostema spiritualium pectoris, aliorũque membrorũ corporis. Valet ẽt in acutis elixa cucurbita vel assata. Cortex eius integer, seminibus extractis subtiliter, aptus est potibus ad potandũ. Mandragora est herba Orientalis frigida,& sicca, valet ad somnum prouocandũ, & contra dolorẽ capitis ex caliditate, oleum quoque eius ad idem valet si ex eo frons,& tẽpora iounguntur, febriumque calorẽ reprimit. Menta calida & sicca, siluestris calidior. Sed domestica magis cõpetit medicinæ, valet contra fœtorem oris, & opilationẽ splenis, & epatis, si ex frigido humore fit, & sine febre. Nardus est herba aromatica calida, & sicca, contra sincopim valet, ad cardiacam passionẽ,& ad alia multa. Orpinum, vel vt phisici dicunt, crassula est herba calida,& humida, fracturis ossium conueniens, de qua certissime probatũ est, quod si quis eã decẽ diebus ante solstitium æstiuale collectam infra tecta domus in aere suspenderit, ipsa sine vllo terræ vel aquæ adiumẽto, fere per totum annũ pullulans germinabit, & in vna sui parte arescens, ex altera reuirescit. Ruta calida est & sicca huius fumus citissime basiliscum interficit, hoc est quod pedes suos illi ex ea fricant, qui inter animalia venenata ambulare volunt, odor. n. eius contrarius est serpentibus. Itaque valet contra venenum,& contra epilensiam,& dolores membrorum,& ad alia multa. Zuchera calida est, & humida in primo gradu. Sunt autem in partibus Hispanię quæ cum maturę fuerint, radicibus euellunẽ, earum summitates ad mensuram duarum palmarum ad speciem germinis terrę infigitur. Reliquum vero cannarum per frustra scissum terunt,& liquorem in vasis recipiunt ac bulliunt, cumque totus in spumam transire videtur, exhauritur & in vasis reponitur, paleaq; cooperitur, & suaspergitur. Citrinum autem remanet & multo calidius est, ob hoc in acutis poni non debet. Album vero frigidius ac laudabilius contra sitim & contra dolores pectoris valet, siccum quoque pectus humectat, valet etiam contra dolores capitis ex calida causa, & ad solutionem ventris.

De Arboribus. *Cap.* LXIX.

ARbores quædam oriuntur ex aliarum semine, quędam vero per se. Item quædam a terra nutriuntur, quędam autem in alterius generis arboribus & oriuntur, & nutriuntur. Sed cum inualuerint magnitudine siccantur, quædam vero non siccantur, sed cum illis viuunt, & crescunt, in quibus natæ sunt. Præterea quædam non ex seminibus nascuntur, sed per ramos propagantur, vt vites,& salices. Est autem modus transplantandi arbores, & est modus alterandi eas a sua natura, vt scilicet arbore succisa trunco eius inseratur ramus alterius generis, ven-

dicetque sibi ramus insertus naturam totius arboris. Nam crescentia quidem omnia nutrimentum habent a terra, insertus ramus trahit nutrimentum suum per truncum, truncus autem trahit duo. s. vnum quod sibi retineat, aliud quod alij transmittat, sicut stomachus, remanet ergo truncus solus in propria natura, ramus aût insitus, ex terra sibi vendicat profutura. Ex semine quidem pomorum pluriumque fructuũ, in Europa arbores nascuntur. In Oriente vero, quem Asia continet de paucis arboribus hoc inuenitur, non. n. Gariofilorum, aut muscatorum arbores, aut Mirti, vel Balsami ex fructibus suis arbores faciunt, sed a ramis & radicibus propagantur, huiusmodi namque fructus in calore excedunt, & maxime in Europa quę partes frigidissimas habet, generari non possunt. Arbores. n. preciosissimas medicinales, & aromaticas, quas in extremis, & excelsis ac temperatissimis partibus Orientis ab initio mũdi plantauit Deus in horto voluptatis, magno chaos inter nostrum exilium, & ipsum paradisum interposito, tanquam ignotas describere non valemus, quas tamẽ in omni copia ponimus, duasque tñ illarum ex diuinis scripturis agnoscimus. s. arborẽ scientiæ boni & mali, de cuius fructu venit in detrimentũ posteritatis suæ comederunt parentes primi. Arborem quoq; vitæ de cuius fructus qui comederet in eodem statu semper immortalis & inuiolabilis permaneret. Arbores in Oriente sunt (vt dicit venerabilis Iacobus) quæ poma pulcherrima, citrina colore, in quibus quasi morsus hominis cũ dentibus apparet manifestè. Iccirco poma Adam ab oĩbus appellantur, & hoc mirum est, q Deus hoĩs primi scelus voluit adhuc in fructe pomi demonstrare mortalibus. Arbores quoq; Solis, & Lunæ in admiratione ponuntur, eo q non solum cætera, sed diuina scriptura de his tangere videatur. Dicit. n. Moyses de Ioseph de benedictione dñi, terra eius de pomis fructuũ Solis, & Lunæ, quod tamen non de illis ad literam intelligitur nisi methaphoricẽ. De his ẽt Alex. Macedo quoq; Arist. præceptori per epistolam scripsit, q in Oriente sunt in regionibus Indiæ. c. cubitos habentes in altitudine, ad quas idẽ Alexander accedens, de futuris eas consuluit, ac de omnibus rñsum accepit, & specialiter quod sorore sua procurante veneno interiret, nec dubium quin a malignis spiritibus id actum sit, vel secundum quosdam per ministerium Angelorum Deo volente, qui etiam in effigie Pontificis Iudæorum ei dignanter apparuit. Legitur autem q dum Oriente sole splendor tangebat arborũ summitatem, vsque ad radices concutiebantur, & tunc interrogãtibus rñsa dabantur. Horum pomis sacerdotes earum vescebantur, & vsque ad annos. ccc. viuebant illæsi, nec cuiquam licebat earum intrare ambitum, qui animo leuis esset, & immundus contractu mulierum. Arbores præterea sunt (vt dicit Iosephus) super ripas maris mortui, quarum poma foris secus pulcherrima cernuntur, intus vero nihil aliud, quam fauilla fetida rẽperitur.

De Speciebus arborum. *Cap.* L X X.

ABies est arbor leuis, & absque nodositate, quæ difficillime cedit putredini, vermibus autem nunquam. Agnus castus est arbor calida & sicca, sic dicta eo, quod hominem castum facit vt agnum, hęc non cum cæteris in vere folia producit, sed multo tardius, quando scilicet calidior sol terram ardore siccauerit, huius ergo proprietas est desiccare, & extinguere libidinem, eo quod in homine sperma desiccat. Hoc agit non tantum succus foliorum eius potatus, verumetiam si iacenti homini flores aut folia substernantur. Vnde Ga. de Atheniensibus dicit, q honestæ mulieres hmôi folia spargebant per domos, ne ipsæ, vel earum viri luxuria mouerẽtur. Legitur ẽt q antiqui in sacrificijs responsa quærentes hmôi folijs incubebant, vt sopiti visiones fantasticas nõ sentirent. Amigdalus in locis calidis fructu abundat frigidioribus autẽ locis arbor vestita flore, fœcunditatem negat. Bdellium est arbor in Oriente nobilissima, colore nigra, lachrymam habẽs nigram, quæ in offas voluitur, eiusque natura est quæ & gummi. Cedrus est arbor nobilissima, altitudine quasi ad nubes elata, odorifera, serpentibus inimica, huius duo sunt genera. q̃ floret fructum non fert, & fructifera non floret, fructumque antecedentẽ in ea occupat nouus. Quæ vero fructificant maritimæ, dicuntur, & paruę sunt, fructus eius est secundum humani capitis quantitatem. Triplicem autem substantiam habet in se pomum cedrinum (vt dicit Iacobus) in prima parte, quę deforis est substantiam habet calidam. In secunda quæ est interior temperatum est. Medium vero pomi quasi cor eius intrinsecus latens frigidum existit, huncaiunt esse fructum de quo dominus in Leuitico dicit. Sumetis vobis de primo fructu arboris pulcherrimæ. Circa montem Libanum Cedri sunt pulchræ valdæ ac sublimes, sed semper manent steriles. Ebenus est arbor cuius lignum durissimum, & imputribile, non facile cedens igni, quod etiam licet in ignem vehementissimũ si mittatur ardeat, quodammodo & absumitur, nunquã eius combustio crescit in flammam. Cortex eius leuis est vt lauri, lignum hoc puluerizatum lapidem in vesica frangit. Esculus ab esca dicitur arbor est spinosa & aspera, cuius fructus est calculosus habens in se lapillos. v. In arbore quidem durus est & acerbus, sed collectus mollescit, & dulcis fit. Fagus est arbor glandifera cuius fructus est dulcis, sed pectori nociuus, oleum vero clarissimum lampadibus administrat, lignũ eius satis admodum durum, sed vermibus penetrabile nisi fumo penæ fuerit continuè delibutum, viride autem in aquis positũ per longa tempora fertur in lapidem durescere. Ficus est arbor, quæ satis diffunditur ramis ac folijs quorum scilicet ramorum inferiores curuati, & terra operti nouam sibi propaginem faciunt circa matrem. Vmbra foliorum eius omnibus nocet, quæ sub eis etescunt, fructum gignit coctum sole, prædulci sapore, cuius fructu sapientes Indiæ viuunt. Illic. n. est ficus dulcior, sed extraneorum valitudini infesta, vnde Alexander eum illas partes occuparet, edixit exercitui ne quis homo fructus attingeret, hæc arbor ante folia fructum producit. Succus eius lacteus medetur venenatorum morsibus, contra impetiginem etiam, & maculas in oculis valet. Ilex est arbor cuius fructus hominem primum ad fructum elegerunt. Vnde poeta. Mortales primi ructabant gutture glandes.

Adhuc de Eodem. *Cap.* LXXI.

MIrtus est arbor, quæ calores nimios, aut frigora corporis temperare dicitur, hæc alio nomine Tramaricia vocatur, cuius decoctio, vel ex eius ligni vase bibitio, valet contra opilationes splenis, & epatis. Est & mirtus parua frutex, potius quam arbor, in humidis locis nascẽs, cuius flos est odoris iocundissimi, & ponitur in potibus qui fiunt ex aqua, & frumento, vel ordeo. Olea est arbor cuius fructus oliua, succus oleum viride ac suaue lumen plebens oculis, & amicum infirmis, prima eius gutta dulcissima est. secunda minus, tertia vero amara, satis & aspera gustu. In frigidioribus quidem mundi partibus floret sed non fructificat, cuius flos odore mirabilis est, sed valde nociuus prægnantibus. Palma in Oriẽtis partibus fructificat abundantius, hæc maris ac fœminæ sexum habent, nunquam fructificant nisi pares ita vicinæ sint, vt ramis superioribus inclinatis se inuicem amplectantur, & hoc fit tantum verno tempore. Mas in palmite floret, fœmina citra florem germinat, primoque nascitur dactilorum caro, deinde quoddam durum interius, quod est arboris semen. Itaque palmæ sic plantari dicuntur. Accipiuntur prædicta semĩna recentia, & per quindecim dies ponuntur in aqua, deinde vero ponuntur in terra ita quod pars acutior inferius, crossior autem superius, vel supinè (vt dicit Plinius) ita vt venter tumens superius, dorsum autem inferius & hoc contra naturam omnium ferè seminum, quia ferè in omnibus acutiores partes ponuntur superius, ponuntur autem huiusmodi semina duo, quia cum earum plantæ debiles sint, sic iuxta se positæ roborantur. Primo anno contra hyemem muniri debent, postea validæ sunt contra frigus. Alexandri milites viridioribus, palmę fructibus strangulati sunt. Est autem eis multa suauitas, vt eorum esus non nisi cum periculo fiat. Summitas foliorum eius tantæ teneritudinis ac suauitatis est, vt albarum vitium dulcorem excedat. Palma quidem in imo corticis aspera est ac nodosa, sed gracilis, in summo vero plenius dilatatur. Platanus dicitur a latitudine foliorum, arbor alta, ramisque diffusa. In Licia platanus est gelidi fontis socia, quæ spacium lxxx. pedum circuoquaq; longis obtinet vmbris. His tantus honos antiquitus fuit, vt in atrijs regum infuso mero nutrirentur. Quercus dicitur quasi quernus, quia per eam solebant Dij gentium præcanere responsa quærentibus, hoc difficile cedit putredini, vel nunquam in sicco seruata. Sethin est arbor Orientis nobilissima, similis albæ spinæ, sed multo maior & altior crescit lignum eius album & leue, non facile cedens igni, nec vnquam humore, vel antiquitate corruptibile, quod adhuc patet in archa Noe, quę est super montes Armeniæ.

Siliqua est arbor cuius fructus dulcis, de quo succus expressus habilis est ad bibendum, sed fructus magis est cibus porcorum, quam hominum. Thimus est arbor Orientis nobilissima, cuius generis ligna Salomoni attulit Regina Saba, sunt autem imputribilia spinosa & alba, fulgentia nimis. polita

polita.s.& instar eboris relucentia, arbor autem ipsa rotunda sicut pinus. Vitis est frutex inter omnia ligna fructu abundantior, cuius botriones præ vbertate ne cadant oportet sustentari, itaque ligamen ex ipsa naturaliter nascitur, quo scilicet in stipite ligetur, huius lachryma scabiem, & impetiginē sedat, flos autem serpētes necat. Vuarum elu forte omne animal delectatur, vua in clibanum calidum ponitur, ibique desiccata vua passa dicitur. Vuæ gutta duplex est alba.s.rubea. Mustum adeo validissimum quod si acetem non habeat, materias etiā solidissimas penetrat.

De Aromaticis arboribus. Cap. LXXII.

ALoe est arbor aromatica nascens (vt ait Isidorus) in India, & Arabia, cuius lignum vice Thimiamatis altaribus adoletur, & inde Aloes dicitur. Dicunt tñ magister Iacobus, & Platearius, quod huius ligni arborem nemo depræhendere potuit, sed expulsione ventorum rami de montibus, ex temporis vetustate cadentes in flumine Babilonico retibus capiuntur, vnde quidam dicunt quod de terrestri paradiso per mediterraneos fluuios lignum aloes deferatur. Balsami arbor, siue frutex olim in India tantum inueniebatur in Hierico, sed postmodum ab Aegyptijs translata est in campum Babiloniæ: excollitur autem à Christianis sub Saracenorum dominio, quoniam a saracenis exculta sterilis permanet, & in cultura manuum eorum fructum facere dedignatur. Sūt autem in prędicto cāpo.vj.fontes in quorum vno Christum balneasse fertur beata virgo, hoc fonte cum cæteris quinque campus ille Balsamiticus irrigatur. Aliunde vero frutex ille nunquam balsamum reddit. Liquor ipse vim habet penetratiuā super oēs liquores, intantum vt cum sol incāduerit, gutta eius in manu fusa sustineri non possit, sed statim penetret. Tempore quo de arbore recipitur, virgultum eius, lapideis, aut vitreis cultris, plaga tenuissima inscinditur, & tunc succus in vitreis vasis suppositis guttatim distillat, ferro nāq; si inscinderetur interiret. Cinamomū virgulta quasi cannę rotunda sunt, hæc arbor arido similis est, cum viret ꝙ floret siccitate gaudet. Itaque sterilis himbre fit, fœcundior autem a densissimis vaporibus prouenit. Mirra est arbor spinosa, & aculeata, durior a radice, quàm reliqua sui parte, corticem habet lenem, folium oliuę, sed crispius, & aculeatum atque rotūdius. Huius flores & frondes collecti & ad solem desiccati, habent efficaciam consortandi & restringendi, multum quoq; valet contra vomitum, ce fluxum ventris, & profluuium sanguinis, huius gutta.s. Mirra viridis est & amara. Macis est arbor in India, cortice prope rubeo, radice magna. Ex hac fluit gutta quę mastix dicitur, odorifera multum, coloris punicei, hęc grano mastix dicitur, eo quod in modum granorum alijs guttis est admixta, splendorem faciei confert. In alia vero significatione, secundum alios, dicitur macis flos muscatæ, vel cortex ipsam nucem continens. Piperis arbor in folijs, & linguis habet Iunipeti similitudinem, huius siluas serpentes custodiētes igne fugantur, & ex flamma nigrum piper efficitur. Iacobus autem aliam nigredinis causam assignat, quod.s. piper collectum sine adustione in clibanum mittitur, vt diutius conseruetur, vel ne alijs partibus semina proueniant. Piperis arborem habuit Italia quondam (vt ait Plinius) sed magnam vt est mirtus. Indica vero parua est, porro Italiæ piper amarū est, tosta quoque maturitas illi deest. Est etiam in Hispania piperis arbor, cuius fructus est amarissimus, & Indię piperi valde dissimilis est, nec vnquam verum piper nasci credimus, nisi in India, quæ mater verarum specierum est. Thus est arbor nobilis, immensa atque ramosa, leuissimi corticis, folio Piri minori atque subrutilo, naturalis eius vindemia est circa Canis ortum, æstu scilicet flagrantissimo, quando maxime videtur prægnans, tenuissimusque cortex minuto vulnere laxatur, & inde prosilit, spuma pinguis, quæ concreta densatur, & induratur. Secunda vindemia est in initio hyemis, sed quod tunc exit rufum est, nec priori comparandum.

De Natura animalium in generali. Cap. LXXIII.

DE animalibus autem primo dicendum est generaliter. Animalia illa (sicut dicit Aristoteles) quæ duos habēt pedes, aut quatuor, aut nullos haben sanguinem. Quæ vero plus quam quatuor habent sanguinem non habent. Quod intelligitur de sanguine ordinato per venas, sicut vermes, & pediculi, vel pulices non habēt, quia carent venis. Anima brutorum sanguis est. Sanguis autem gelatus conuertitur in carnem, & caro corrupta redit in terrā, merito ergo tabida est aīa iumentorum. Est autem sanguis humiditas naturalis, semper remanens in habentibus sanguinem, & non est sanguis vitalis, nisi in venis, & in corde. Gustus eius est dulcis & color eius rubeus, nisi sit corruptus. Omne aīal habens sanguinē habet cerebrū, dormit, & vigilat, & ambulat. Diuersificantur aūt animalia secundum locum in quibus habitant, vt Porci qui in locis calidis manēt, nigros habent pilos, duros, & crispantes, qui vero in frigidis stratos, molles, atque pendētes sic, & lana in ouibus. Homo in quinque sensibus superatur a multis aīalibus, ipsum quoque præcedit Talpa vel Aper siluaticus auditu, Linx, & Aquila visu, Simia gustu, Vultur odoratu, Aranea quoque tactu. Quędam etiam aīalia melius vidēt nocte, quam die, qm̄ in oculo plures sunt humores, vnus.s. albus, & clarus, per quem visibilis spiritus diffunditur, alius vero niger per quē cauetur ne humor albus, ac splendidus nimiū disgregetur. Illa igitur aīalia quæ minus de die vident, in albissimo humore abundant, vnde fit vt magis spiritus diffundatur, & ratione diffusionis in die discretio vidēdorū amittitur. Nocte vero pp tenebras spiritus colligitur, & ita discretio maior efficitur. Nam & nos cum aliquid discrete videre volumus, supercilia stringimus, vt collectus oculi spiritus nō vagetur, oculi hoīs appropinquant sibi secundum magnitudinem ipsius, plusquam cæteris animalibus. Omne aūt aīal habens palpebras, claudit eas in somno, pręter Leporē, & Leonē. Oīa animalia marina habent oculos osseos, & corū durū, quoniā aqua salsa subtilia & lenia penetraret, nec possent subsistere, nisi natura pelles alijs fortiores eis creasset. Omne autem habens aures habet eas mobiles, præter hominem, & merito quia habere debet mandata Dei fixa in corde. Quædam autē animalia audientia non habent aures, sed foramina, vt omne volatile, & omne squamosum.

De Eodem. Cap. LXXIIII.

OMne animal mouet mandibulā inferiorem, præter crocodilum, & cēteliam, quæ mouent superiorem. Omne animal agreste serram habens in dētibus, comedit carnes, & omne aīal habens dētes serrales haurit aquam lingua. Animalia dentes æquales habentia, sugendo trahunt aquam in ventrem. Item animalia multorū dentium longe vitæ sunt in pluribus, paucorum autem breuis. Omne animal vorans cibos vt Leo, vel Lupus est macilenti corporis, qm̄ vbi non est masticatio ciborum, male ergo transeunt in naturam. Oēs bestiæ grauiores fruge vescuntur, agiliores aūt carne. Cur autem quiddam aīalia non ruminant, hæc est ratio. Ignis proprium quædam habet, vt coniuncta dissoluat. Igitur animalia calidum stomachum habētia, cibos facile coquunt. Quæ vero frigidæ naturæ sunt, eos coquere nequeunt, ob hoc illos ad dentes reuocant, vt hi secundo triti facilius commoliri, & cōmoliti citius decoqui valeant. Habent aūt huiusmodi animalia pinguedinē siccam, & duriorem ac solidiorem, quam alia, vt boues, & similia. Calidiora vero vt porcus, & ouis pinguedinē habent molliorem, magisque decoctam. Ruminat tñ ouis q̄ calidæ naturæ est, sed hæc quia dentium efficacia caret, vnde & dicuntur bidentes. Animalia ruminātia multū iuuantur, & meliorantur in ruminando, quia multū delectātur in eo. Ideo que citius aīalibus cæteris impinguantur paruo cibo. Item animalia quæ ruminant, & sepum habentia, posteriori parte prius accumbunt. Maior.n. est eis frigiditas in illa parte, quia remotior est a corde, ideoq; maiorem ibi grauedinē necesse est esse. Ab anteriori uero parte incipiunt surgere, quia locus calidior, & igni cordis proximior. Quibusdam animalibus lōgiora colla formauit Deus, vt equis, camelis, & elephantibus vt.s. hoc ad vsum pastionis exigāt, cum.n. altiora sunt animalia, non possent aliter herbis minutissimis pasci. Animalia quoq; ruminantia fere omnia, longum collum habent. Quibusdam vero breuiora dedit, & angustiora, vt Leoni, & Tigridibus, quia non in terram pascendi gratia ceruices, & ora deflectunt, sed aut ceruum inuadunt, aut bouem, vel ouē decerpunt. Itē aīalia ruminantia non habent dētes, nisi ex vna parte, q̄ non erat necesse, cū.n. ruminant cū deliberatione masticant, & cibos transmittunt. Oīa vero animalia quæ in aqua manent, & dentata sunt, constipatos & acutos dentes habēt, vt citius escā inscidant, & in ventrē transmittant, ne aquarū alluuione esca eorum dentibus auferatur. Omne animal habens quatuor pedes & cornua, non habet dentes superiores & habet quatuor ventres. Insatiabilia vero animalia sunt, quibus a ventre protinus transeunt cibi, vt lupi, cerui, & inter aues mergi, atque pellicani.

De His quorum nomina incipiunt per A. Cap. LXXV.

AB hanc sm̄ Arist. est aīal magnitudine cerui, cōtra cōsuetudinē oīum animaliū habēs fel in aure, simile felli homi-

hoīs in colore,& est amarū valde cātiuū vehemētis irę, ferocitatisque. Aloy est animal mulis prope consimile cuius genua flecti non queunt,sicut elephantis. Ideoque non cubat dum dormiendum est,sed arbori innititur. Quæ prope ad casum a venatoribus secatur, vt cum ea ruinam faciat, alioquin eam capi facile non esset, quoniam in illo rigore publicum incompræhensibili fuga pellet. Anabula bestia est, Aethiopiæ,collum habens vt equus pedes & crura velut bos,caput vt camelos,albas habet maculas,colorem rutilum valde,membra singula distinguentem, cumque tanto decore sit animal respersum,pellis multum spectabilis,carius venditur ad luxum oculorum. Aper bestia fortis est,nigri coloris, quæ nullam bonorum morum doctrinam capit vnquam,sed semper sęua,ac ferox est. Dētes habet magnos,& recuruos inscisionibus aptos. In quibus hoc mirabile est, quod in viua quidem bestia possunt idem quod ferrum,mortuæ vero detracti vim inscisionis amisisse probantur. Hoc animal si mane antequam mingat a venatoribus impetatur, de facili lassatur. Si vero ante,vel interim dum venatur vrinam fecerit, difficulter capturæ cedit. Veruntamen etiam lassatum non cedit, sed in posterioribus subsistit, & atrocitate rigida lassitudinem dissimulat, duellū offerens viatori,ferire in hominem & insidere non præsumit,nisi prius ab illo ictum acceperit. Caueat autem homo,sibi,quia vbi primo ictu pungentis cuspidis letale vulnus inter armum,& laterales costas dederit, periclitari de vita poterit, nisi forte iuxta ad refugium arborē inueniat quam ascēdat, aut in humiliori loco reliqua terræ planicie totis membris se præmat: aduersi enim, ac recurui dentes bestiæ non possunt quenquam in se elatum,ac rectum attingere. Sustinebit tamē pedum illius conculcationem, quousq; sic iacenti a proximo succurratur. Aper cunctis bestijs præcedit auditu,a dextris habent os in modum scuti, quod venabilis, & macheris opponit. Maribus asperitas plurima est in coitu,fęminæ vero asperiores in partu.& fere similiter est in omni genere bestiarum. Apri fimus recens,& calidus, præcipuum remedium est contra fluxum sanguinis de naribus. Asinus est animal deforme despectum grandi capite,longis & latis auribus,corpore macilento,nequit impinguari,mansuetum,& discordiæ nescium onera ferum,& non rebellans, sarcinis etiam vltra quam ferre possit sibi impositis,brutum etiam irrationabile super omnia animalia Incessu quoque pigrum & tardum,patiens & inter verbera durissimum,per viam incedens obuiantibus cedere nescit. Post menses.xxx.coit. Sed non nisi post annos tres gignit,spinas libenter comedit, frigidus est naturaliter,& frigoris impatiens, maxime tempore conceptus. Ideoque non generatur in locis frigidis,vt in Scotia & regionibus propinquis,& in æquinoctio quando coeunt equi,sed in æstate. In terra quoque Septentrionis,quæ est frigidissima,non inuenitur,quoniam illic viuere non potest. Gestat autem in vtero p integrum annum. Asini pullus aliquantulum decoris habet in iuuentute,sed quanto plus senescit,tanto turpior fit. Asinā si iuxta pullum suum positam amoueas, pullumque sequi cohibeas,in eodem loco remanebit,nec ad quinque passus gressum mouebit,sed matrem vbi eum dimisit expectabit,asinorū ossa præ cæteris canora sunt, vt dicit Plinius. Asinæ lac candidissimum est,& candori in cute conferre aliquid æstimatur, vnde inuenitur, quod Pompea Neronis vxor,in lacte asinæ se balneabat. Idem quoque calidum dentes confirmat, & eorum dolores sedat. Asini ex maiori parte infirmantur in vno latere. Reuma habens, si fluat a naribus, interius super pulmonem moritur.

De Bubalo. Cap. LXXVI.

BVbalus est animal Boue maius, & altius corpore, nigrum colorem habet,cornua longa,& tortuosa, collum longum,ingens caput,membra macilenta, caudam paruam,aspectum benignum,ac simplicem. Sed summæ pertinacitatis atque crudelitatis est,cum ad iram fuerit prouocatum. Vsibus humanis accommodatissimum est,fortitudine maxima pollet. Bubalus patiens est laboris,pilos habet paucos, vocem terribilem,frontem asperrimam, cutem durissimam, pede spargit terram. In huius nare anulus ęreus cum funiculo ponitur, vt facilius homini cedat in opus, quod ei fuerit impositum. Quod si onus graue ei vltra voluntatem suam imponatur,statim commotus in terram sternitur,nec facile ictibus ad surgendum cogitur,nisi alleuiato onere quo grauatur. Hic alio nomine Bisontes dicitur,de quo dicit Solinus,quod bestia est Boui similis vt superius dictum est. Lac bubalinum facile ventrem emollit,vulnera recentia sanat, & his qui venenū hauserint prodest,fel ēt eius medicinale est, quia vulnerum cicatrices sanat,mixtumque lacti dolores aurium sedat,

De Caco,& Camelo. Cap. LXXVII.

CAcus monstrum est in Archadia, totum setosum, vt porcus,vt scribit Adelinus,anhelitu suo de pectore flāmas eructuat. i. spiritū flammeum, maxime cum ira fuerit permotum. Hic in antris super Tyberim commoratur, & inuadit subito taurorum, vaccarumque greges per caudas tres,vel quatuor appræhendens,& vi suæ fortitudinis in antrum occulte trahens,gressu retrogrado ne. s. de facili possit inuestigari. Non solum animalibus est infestus,sed etiam homini grauissime insidiatur, cum tamen ipsum hominem plurimum timeat. Sed quæritur quomodo de animalis orę flamma possit euomi tam efficax, vt proxime contrectata comburat, & non ipsum corpus aīalis absumatur. Respondeti pōt, quia cum anhelitus adhuc in visceribus animalis per membra varia late diffusus est tepidus, vsquequaq; non exuberat in flammas, sed eructuatus continuatur, ac multiplicatur in obiectū aliquod corpus,virtutemque recipit cōburendi, sicut videmus per medium Berilli lumen solis multiplicare radios & in supremo vnitionis acumen radiorum ignis virtutem in subiectā materiā suscipere, ignemque effici violentum. Huic aīali similia fuerunt illa,de quibus in libro sapientiæ legitur, quod ignes ex ore suo spirabāt. Camelus est aīal deforme gibbosum,habens collū longū,crura prolixa, lentum incessum, & dum graditur nunq̄ pedes atterit. Sunt.n.illi reciprocis,q̄busdam pulmunculis vestigia carunculata, horum quidam pniciores sunt. Alij vero oneri ferendo accommodati, sed nec isti vltra iustum pondera recipiunt, nec illi amplius q̄ solita spacia egredi volunt. Cum autem onerandi sunt paululum super genua percutiuntur, & statim ad onera flexis ceruicibus inclinantur,aquas puras refugiunt,lutulentas bibunt, & hoc gratia nutrimenti. Omne.n. elementum quantoplus cōmixtū est alijs,tantoplus nutrit,& ecōuerso. Irati cameli strident horribiliter, his ēt rabies accidit & podagra, de quibus facillime moriuntur,non autem vngulas eijciunt,sed vehemētissimo dolore grauantur,quando duras,& laboriosas vias incedunt,non.n.habent in pedibus de forti corio sotulares. Ordeum cito transglutientes reseruant, vt rursum ruminādo tota nocte manducent. Camelis hæc pietas inesse dicitur, vt si in grege,vel stabulo aliquis ægritudine detentus non manducet,alij compatientes abstineant. Illi qui recte cameli dicuntur,vnum tm̄ in dorso habent gibbum. Est autem,& aliud genus eorum quos dromedarios vocant, cursu mirabili vigentes, & bina tubera in dorso habentes. Camelorum mares, habent virgas ad posteriorem partem, vnde auersi coeunt, sunt autem virgæ nodosæ,ac duræ,vnde ex eis arcuū chordę fiunt coitus tempore solitudines, aut secreta petunt, fęminæ quatuor habent mammillas vt vaccæ. xij. mensibus ferunt, & in vere pariunt, iterumque post annum replentur a partu.

De Cane. Cap. LXXVIII.

CAnis est bestia docilis ad omnem ludū, dominum suū diligit,& eius hospicium vigilando custodit,nocteque latratu nocentes prodit. Est etiam quoddam genus canum,quod odoratu fures intelligit,& a cæteris hoībus implacabili odio discernit. Sunt autem tria genera canum (vt dicit liber rerum) horum nobilissimi sunt,leporarij, quibus forma elegantior,& ad cursum celerior,aptiorq; venatui. Hi pectore valentes sunt,latratus edere nesciunt, & nisi producantur ad cursum intra domum se continent. Alij sunt apti venatui, longi auribus,ac dependentibus, hi odore & importunis latratibus bestiam insequuntur,coguntque ad lassitudinem,donec eam in manus venatorum vel leporariorum deijciunt, & quam iussu venatorum insequi cæperint non derelinquūt,etiā si multas alias inueniūt. Tertium genus est quod hominibus cōiter in custodiam datum est, & hi licet cæteris rusticiores, tamen in ministerijs hominum sunt aptiores. Ex his autem quidam sunt magni quidam medij, quidam vero parui. Sunt & minutissimi caniculi,quos matronæ, nobiles in sinibus suis portant,omnes hi domos latratu defendunt, & alienis importuni sunt. Impetus eorum, & sęuitia iuxta plurimum, ab homine humi concidentes mitigatur. Cū ante mensas iacent,ita se disponunt,vt vno oculo largā dn̄orum suorū manū obseruent,altero vero hostiū domus videre queāt. Morsus canis rabidi pestifer est. Rabies autem canum sedatur fimo gallinacio mixto cibis eorum,canes masculi non de facili lædunt fœminas, & ita fit in plurimis generibus bestiarum.

rum. Consuetudo canum indigna hoc est, quod pulcherrima quæque ac virentia fœde deturpant. In mingendo autem crus eleuant, & vrinas suas odorant quia quædam ex eis aliquando suauis sunt odoris, & hoc animal multum afficitur odore suaui, maximeque in huiusmodi canum vrinis, & ob hoc etiã inuicem posteriora sua odorant. Dixerunt plurimi canem non posse extra homines uiuere, eumque si extra hominum habitationem sit, furijs agitari. Canis lingua medicinalis est, lambendoque sua uulnera, uel aliena sanat. Quod si vulnus proprium attingere lingua non possit, pedem lambit, & saliuæ medicamine delinitum ad vulnus apponit, certus de medicamine quod linguæ suæ natura indidit. Sunt & aliæ bestiæ, quę sicut & canis linguam attenuant lambendo, cuius saliua si linguæ sanguinem attigerit, in rabiem agit. Omnes canes generaliter cæci nascuntur, & manent cæci duodecim diebus, quidam autem per menses tres. Optimus in fætu est, qui nouissime in fętu videre incipit, aut quem primo fert cubile fæta. Canes aliquando 15. annis aliquando 20. viuunt, octauo mẽse generare incipiunt, & anno 12. desinunt. In medio coitus vtrique coherent, ex nimio libidinis ardore, ferunt autem 60. diebus, prodigiosum putatur, si catulum vnicum ediderit. In omni genere animalium plus fœminis mares viuunt, excepto genere canum leporariorum. In quibus mas. 10. annis uiuere potest, fœmina 12. & hoc propter laborem, aliorum vero canum ętas superius determinata est. Accidit etiam hoc leporarijs, quod magis saltare possunt in labore quam in quiete, lac canum ipsius est omni lacte, præter quam leporis & porcæ, habent autẽ lac in mamillis. 7. diebus ante partum.

De Capra, & Caprea. Cap. LXXIX.

CApra est animal barbatum, longis & acutis cornibus, pascitur in conuallibus, & in montibus, & in ramis arborum, quos ore potest attingere; sed morsus earum exitialis est arbori, oliuam quoque lambendo sterilem faciũt. Mel vero lambentes capræ moriuntur, herbis venenatis viuunt. Solertiam tantam hẽnt, ut si contigerit in augusto ponte duabus obuijs e diuerso transitum non habere, neque retroeundi reciprocationem unam incũbere, sicq; alteram proculcatę supergredi. Capra lacte abundat, & lac eius sanissimum est, sed statim ut coagulatum fuerit, vitiatur. Nam caseus ex eo factus, ad nihil pene utilis est. Capra geminos aliquando parit, sed admodum raro, fert. 5. mensibus ut ouis, vtilius in Nouẽbri concipit, vt in Martio pariat. Octenis annis pariunt, & noxio frigore abortiunt. Cornu capræ adustum, si ante nares vere caduci teneatur statim cadit, serpentes ẽt fugat. Capræ mas. i. hircus est animal animosum, ac bellicosum, & robustum, in fronte & cornibus est eius maxima fortitudo. Inuẽtus est aliquando capra per vtrãque naturam habens, sicut in hermafroditis hominib. accidit. Capra siluestris, quę est capreola, vel rubicapra dicitur, bestia sæua est in comparem sui generis, in alias autẽ bestias timida ac mansueta nimis, hæc in insula Creta, quando vulnerata est pulegium quærit, quo comesto sagitta de corpore exilit, uix autem capi potest, quia celerrima est, & cum a canibus præmitur ad montes altissimos confugit. Plurima inter mares est discordia, propter fœminas & hoc tempore coitus. Caper siluestris est animal sagacissimum, altos montes amat, & homines delonge ambulantes agnoscit, si uenatores sint an uiatores.

De Castore. Cap. LXXX.

CAstor animal ad modum canis Pontici, longum, scilicet, & gracile, dentes habet acutissimos, pellem delicatam ac nobilem, quæ quanto nigrior est tanto pretiosior, colores in pilis habet uelut taxus, sed pili subtiles sunt & pulchri, non potest diu subsistere, nisi caudam in aqua teneat, quam habet utique piscium caudæ similem, saporemque eius & speciem: vnde & a Christianis in ieiunio comeditur. Pars tamen caudę ipsius eßibilis est, pars vsibus interdicta, residuum autem eius est caro, ipsaque cauda longitudinis cubitalis est, pinguedinem multam habens, Pedes autem posteriores habet ut anser, sed maiores & cum unguibus, anteriores autem ut canis, hoc enim illi natura parauit, ut & posterioribus in aqua nataret, & in anterioribus in terra uelut quadrupes ambularet. Castores (ut dicit experimentator) in grege viuunt, & simul ad siluas pergunt, lignaque dentibus abscindentes, ad cauernas suas ea miro modo deferunt, unum enim ex castoribus resupinatum, pro uehiculo pedibus eleuatis in terram proijciunt, & inter crura eius abscissa ligna artificiose componunt, & sic eum trahentes cauda ad propria tecta deducunt. Verum iniuriam talem non faciunt illis, quæ inter illos educati sunt, sed illis qui de alienis partibus ad se uenerunt, hos. n. in seruitutem sub certa custodia redigunt, aliorum tamen opinio est, quod hoc illis faciunt qui senectute laboribusq; confecti dentes, obtusos habent, iamq; ligna seccare non valent, tales igitur in seruitutem redactos, per absumptionem pilorum in dorso venatores agnoscunt, eosque pietate commoti illæsos abire permittunt. In duplices autem vsus ligna secta habent, nam & corticem comedunt, & ex lignis habitacula valde artificiosa faciũt. Amaris quidem, & arborum folijs, & corticibus castor pro summis delicijs vescitur, vnde & tota eius caro, & si bono, tamen amaro odore perfunditur. Comestatus autem corticem in posterioribus pedibus residet eleuatus, & anterioribus pedibus lignum tenens eam tantum partem comedendo decorticat, quam inter pedes tenebat, quod autem extra pedes est abijcit, & non curat. Domum vero suã ædificat super aquas, faciens in ea mansiones diuersas, vt cum aquis crescentibus vel decrescentibus ascendat, & descendat. Cum autem castor arborem dentibus secat, ictu dato eminus ab arbore cernit, vt vitet casum eius, & hoc tandiu, vel tam sæpe facit, donec crebris ictibus percussa ceciderit, huiusmodi animalis venatio fit hoc mõ. Canis ad hoc instructus in aquã proijcitur, qui ad foramen mansionis illius perueniens ingreditur, nec cedit castorum morsibus, donec a venatoribus arte fictiosa illa mansio confringatur. Quod autem dicitur castorem iam castratum erigere se, iamq; testiculos amputatos esse venatori ostẽdere, Poloni falsum esse dicunt in illis castoribus qui apud illos sunt, quia testiculi castoris non exterius eminet, sed intus in ventre iacent sicut renunculi. Egerit enim sicut Auca. Fel etiam euomit (vt dicit Plinius) ad multa vtile medicamenta, eius coagulum sedat morbum caducum.

De Ceruo, & Corocrota & Cuniculo. Cap. LXXXI.

CEruus est animal celeritate mirabile, frontem habens ramosis cornibus asperatam, quorum creatio fit quando biennis fuerit, & vsque ad sex annos pro ætate augẽt ramos. Deinde densiora non possunt fieri cornua, sed maiora. Solum hoc animal mutat cornua, & supra modum in cornibus gloriatur, nam & quandoque cum nondum ei cornua sunt, tñ tanquã habeat in fronte prælud it, & ex eo qđ nũquam expertus est, tale minatur. Omnia quoque aĩalium cornua vacua sunt, præterquam Ceruí, quæ dura sunt, & non est in eis concauitas. Mares statuto tempore Veneris, sæuiunt rabie libidinis. Fœminæ non concipiũt ante arcturi sydus. i. Augusto exeunte, & Septembre intrante. Separant autem se conceptus tempore, ante partum herba sylese purgant, faciliori ex hoc vtentes vtero, Venatores pro experimento certissimo prodiderunt, quod Ceruo ad ætatem grauidam veniente, osse capitis sub oculo naturaliter terebrato, vespæ concretę, ac formatæ interius ex humore superfluo, vel (vt alij autumant) ex medulla prodeunt euolantes, & tunc dicunt eũ non posse diutius viuere, nisi secundum quod supra dictum est innouetur, aliquando etiam easdem vespas dicunt prodire concretas e naribus. Cerui bono, quod habent inuidentes, dextrum cornu medicaminibus vtile nolunt reperiri. Itaque cornua in aquis mutant, vt illic humanis visibus occultentur, vocem vulpinam timent. Dicunt venatores, quod si ceruus a canibus insecutus, aquas bibẽs intrauerit, a lassitudine refocillatur, & ad cursum reparatur. In huius capite vermis vnus est, qui eum fere vexat assidue, sed & omne animal, & ipse homo vermem habet sub lingua. In ea vero parte qua venæ vicinantur spondili applicato capiti, vermes sunt ingeniti. Inulus Cerui ab homine captus, & ad modicum in vinculo ductus, sequitur eum etiam non ligatus. Corocrotes est bestia, quę voces hominum imitatur. Nunquam oculos claudit, in ore nulla est gingiua, sed dens vnus, atque perpetuus, qui vt nunquam retundatur naturaliter capsularum modo clauditur. Huic iãta ui nus inest, ut omnia mox continuat. Cuniculus est bestia lepore minor, colore & forma prope consimilis, hic in antro sa habitacula terram fodiens, nocte vincta fruges que depascit, mane autem antrũ ingrediens, os eius ęquat terrę puluere per intrinsecus, ne superuenientes hoĩes p̃ diẽ eius habitaculũ deprehendant, vbicũq; habitant cuniculi, multiplicãtur nimis, q̃a sæpius in anno pariunt. Cumque aliqui ex eis aliquid illic aduersi senserit, alias fugiunt, nec mora cæteri sociorum iniuria dedignati, locum eum illis dimittunt. Hi auersis posterioribus coeunt, quoniam illis auersum est membrum genitale.

De Daxo, & Duran. *Cap.* LXXXII.

DAxus, vel duran est animal magnitudine vulpis, habet crura breuia, nec in vtroque latere æqualia, sed in sinistra breuiora, vnde fit vt in valliculas rotæ, quas attritione curruus faciunt, positis pedibus dextræ lateris valenter currant, sicque suos persecutores effugiant, pellem habent villosam, & setis rigidam albis, nigrisque pilis contextam, huiusmodi animalis sagina Luna crescente augetur, decrescente minuitur, ita quod si occidatur in vltimo Lunæ defectu nõ inuenitur, huiusmodi sagina conficiuntur vnguenta, quibus sedantur renum dolores, membrorumque læsiones. Et hoc mirum in bestia, licet ex vna parte sit medicinalis, morsus tamẽ eius plerumque grauissimus est & exitialis, sed huius ratio, quia viuit Scrabronibus, & animalibus, quæ in terra repunt ac venenifera sunt, ideoque dentes eius inficiunt, q̃q̃ etiam sine cibo venenoso luporũ ac vulpium, & multorum aĩalium dentes esse venenatos experientia cõprobauerit. Vnde morsus luporum bestijs inflicti, ferro calido aduruntur, ne morsus vtiq; nocinus contrahat corruptionẽ, cibus autem venenatus inter notum mediante natura bene disposita, in optimam materiã transit, & quod est ex parte veneni digestio propellit, reliquũ vero purgat, & in nutrimentum carnis mundificat. hac itaq; ratione fit, vt sagina sit medicinalis, & morsus exitialis. Quod melius in tyrone serpente patet, qui venenosus nascitur, & tamen carnes eius in tyriacam confectæ venenis omnibus opponuntur. Duran (vt dicit Aristoteles) est animal velox, atque fortissimum, quod a venatoribus insecutum, cum euadendi desperatione frangi cœperit, astutia naturali stercus intorquet valide, contra canes insequentes se, eosque retardat putridæ egestionis odore.

De Elephante. *Cap.* LXXXIII.

ELephas est animal magnum, & robustum, habens rostrum. x. cubitorum, prominens quasi amplum intestinum ex carne cartilaginosa, & dura, quod promuscidẽ vocant, & vertitur eo loco manus ad omnem actum habilitato, vnde & per hanc cibum, & potũ capit, non tñ ea gustum illorum discernit vel sapit, sed ori suo reddit, nam & vinum, quod natura libenter bibit, sibi datum promuscide sorbet, orique refundit, & tunc palato iocunditatem sentiens, ori mulcebri congratulatur, danti. Sic ergo promuscidem necessariam habet, quia cũ bestijs cunctis eminentior sit, inclinare os ad pascendum non potest. Ceruix etiam minor est, quam posceret tanti corporis moles. In bello quoque promuscide vtuntur Elephantes, & in ea capiunt homines partibus suis aduersantes, sunt. n. bellicosi & audaces nimis, maxime cum eis in prælio, sanguis vuæ, vel mori ostenditur. Intolerabili impetu ruunt in hostes, ut nullo bellorum agmine nulla militum constipatione, nullo clipeorum obiectu retardentur, velut quidam montes eminent in prælijs, & mugitus fragore perturbant hominum confidentias, cũ. n. vociferantur per os eorum vociferatio est cum multo spiritu, cum autem ex parte nasi, siue p̃muscidis fit vociferatio, non est horribilis, sed tanquam fistula dulcis. Persæ, & Indi cum his pugnare solent turres ligneas cum armatis. al. super eorum dorsa portãtes. Itaque legitur, q̃ Alexander magnus contra Indos pugnaturus, æreas statuas impleri iussit prunis ardentibus, quas eleuantes, putantes homines esse, labia protendentes cõburebant, statimque cœperunt fugere deinceps, neminẽ audentes contingere. Alia vice grunnitu ac stridore porcorũ, cũ sonitu buccinarum, multos elephantes superauit, eo q̃ talibus assueti non fuerant. Elephãti confligentes natura quidem non mediocrem sauciorum curam habent, nam fessos & sauciatos in medium ipsorum recipiunt. Elephas (vt dicit Plinius) quatuor habent dentes intus ad mandendum, præter illos qui prominent, masculis reflexi fœminis autem recti, & proni. In his est præcipua nobilitas eboris, quæ non est cæteris ossibus corporis. Cui. s. eburi si pãnus superponatur, igne superposito pannus non exuritur, sed naturali frigiditate eboris extinguitur. Elephanti cadentes surgere non possunt, quoniam ossa solida sine iuncturis habent, vnde & crura, tibiasque flectere non valent, nisi in iuuẽtute. Crura vero æqualia habent in crossitudine instar stipitũ ab imo pedis vsque ad ventrem pedes vero rotundos ad instar pomi, digitos tamen habent iunctura latenti, qui non sunt fixi, propter hoc non habent vngues omnino. Quando gradiuntur ex pondere sui corporis, & virtute suæ fortitudinis altissimè pedes suos imprimunt terræ, ita vt periculosum sit alijs animalibus, vt æquis, & tauris post eos ambulare. Elephas stomachum non habet, nisi quoddam intestinum inuolutum villosum. Epar eius in quadruplo maius est epate bouis. & residua similiter interiorum, excepto splene, qui modicus est respectu corporis, virgam habet vt equus modicam, & non conuenientem sui corpori. Testiculi non sunt exterius apparentes, sed intra prope renes, ideoque velocis coitus est. Fœmina duas tantum habet mammillas vt mulier, quia non nisi vnicum fœtum habet, & hoc sub ascellaribus, quia hic est primus mammillarum locus. Mas etiam habet sicut illa mammillas, sed non irriguas. Solinus ait Elephantem semel parere, sed reuera ter vel quinquies parit in ætate, ipse vero fœtus æqualis est vitulo, trium mensium in partu.

De Eodem. *Cap.* LXXXIIII.

ELephantes audito hominis vestigio post se, nec prius viso, intremiscunt, & insidiarum metu subsistunt. Sic autem capiuntur. Duæ puellæ virgines in desertum vbi habitant nudæ pergunt, vna vero ferens vrnam, altera gladium. Quibus alta voce cantantibus audit, & prope accurrit, mox quam naturali instinctu virgineæ carnis innocentiam recognoscit, & amoris dulcedine castimoniam in eis veneratur, earumque pectus, & vbera lambens, mirifice delectatus, in soporem resoluitur, nec mora puella cum gladio tenerum eius ventrem perfodiens, ruentis fundit sanguinem, altera vero susum in vrna suscipit, hoc sanguine regalis purpura tingitur. Est & alia eorum venatio talis. Venatores inequitant domesticos elephantes, & in deserto quærunt siluestres, quos cum inueniunt, domesticis præcipiunt illos persequi ac percutere quoadusque obediant, & defatigati stando quiescant. Tunc venatores illos ascendunt, & percutiunt ac pungunt, & mouent eos ad hoc vt homines timeant, ligantque pedes eorum anteriores quousque mansuescant. Mansuescunt autem & domesticantur citius cunctis agrestibus animalibus. Est & alius Elephantum domesticandi modus. In primis captus a venatore percutitur, multisque verberibus tribulatur, interim alius qui vult habere sibi obedientem accedit, eumque de manu verberantis eruit. Quod aduertens Elephas in manibus eius mansuescit, eumque liberatorem sui recognoscens, semper ac diligens ei obedit. Elephas non nisi lacessitus nocet, muscas eius dorso rũdentes cute in rugas contracta necat, & hoc illis pro villo caudæ est. Hoc animal valde fluuiale est, quoniã in India vbi generantur semper habitant super fluuios, & qñ spaciari vult in aquis vsque ad promuscidem se immergit, per hanc. n. spirat, nec potest multũ durare natando pp corporis sui ponderositatẽ. Elephas si terram comederit moritur. Aliqui tñ assueti sunt comedere nec inde moriuntur, quia p̃ualet in eis ipsa consuetudo, quæ est altera natura. Præterea quidam Elephantes oleum potant, quidam non, vinum autem vt dictum est libenter bibunt. & quando potare non possunt, signum est, q̃ infirmantur. Ideoque medicina purgandi sunt. Accidit eis, q̃nque dolor iuncturarum, & contra hoc iuuat eos potus aquæ frigidæ, & gramina submersa in melle. His multum nocet ventus, & per hunc infirmitates contrahunt, per annos xl. crescũt, & tũc frigus & hyemẽ ventũq; frigidũ sentiunt, per annos. ccc. viuunt, frigoris impatientissimi. Sanguis Elephantis, & maxime masculi, fluxus reumatis sistit. fumo quoque qui fit ex inguine, & pillis Elephantis animalia quælibet venenata fugantur.

De Enchire, & Enitra, & Equo, & Equicerue. *Cap.* LXXXV.

ENchires est animal in oriente, Tauro simile, sed habens longos crines ad scapulas descendentes sicut equus. Cornua vero multum recuruata & ad pugnandum habilia, caudamque breuem respectu corporis, corium valde durum, & ictuum patiens, huius caro dulcissima est. Cum venatores fugiens debilitatum senserit, pugnat, & in pugna stercus eijcit, p quatuor passus causa timoris, est. n. animal multi stercoris. Denique cũ appropinquat ei tps partus, multa eiusdem generis animãlia circa ipsum adunantur, & egerentes aggregant stercora, ad instar muri in circuitu eius. Enitra est animal modicum in Germania, mas & fœmina cumulos in terra facientes, congerunt cibos æstate, quibus viuant in hyeme: fœmina naturaliter ciborum est auida & prodiga, mas econtra supra modum parcus & auarus, vnde & aditum obstruit ne fœmina cibos attingere possit, at illa naturaliter calida foramen occultum ex alia parte facit, per quod furetur quod auiditati suæ sufficiat, sicq; fit vt masculus parcus macie tabescat.

Equi

Æqui in vniuersis fere partibus orbis generantur, sed illi præcipui, qui in Scythia, & Capodocia, hi ad sonitũ buccinæ gaudent, & congressionibus gloriantur, horum libido iubis tonsis extinguitur, harum.n.gloria ad coitum agitantur. Equa sterilis intelligitur esse, si non primo coitu cœperit generare. Impregnata vero quandoque facit abortiuum, si aute nares eius candela cerea extinguatur. Equus habet dentes 40. quorum primos amittit a natiuitate mense 30. vtrinque binos, & anno sequenti totidem illis proximos. Quidã tñ quòd in nostro orbe (dicit Plinius) a quinto anno incipiente binos amittit, quo anno 6. renascuntur, septimo vero habet renatos omnes dentes, & immutabiles. In equis præcipue ex omni genere immentorum aures indicia animi præsciunt, marcidæ fessis, nutantes pauidis, ægris resolutæ, furentibus surrectæ. In coloribus equorum niger est optimus, russusque vel glaucus, albus etiam plerunque bonus, cæteri vero deteriores indicantur. Sola animalium equus, & ceruus, & vacca habent in corde ossa cartilaginosa, & hoc propter sui magnitudinem, vt sic cor suis ossibus sustentetur. Equiceruus est animal orientis, ad magnitudinem Cerui, sed habens in pedibus soleas, & in collo pilos, vt equus per scapulas descẽdentes. Cornua mas habet, his fœmina caret.

De Erinatio, & Eriminio. Cap. LXXXVI.

ERinatius, qui & Cyrogrillus est animal Porcelli formã habens, sed spinosum vbique præterquam in ventre, vndique vero spinis suis clauditur, propter insidias, & difficiliter se videndum præbet, atque palpandum. Sed quando in aquam calidam mittitur, statim ea delectatus in planam membrorum deiectionem, ostensionemq; resoluitur. Et sic in essense videtur atque, palpatur. Hic vt dicit Aristo. obtusius audit, omni animali habente testam in capite. Nam ex resultantia quæ fit in testa sonus auditur, Ericius habet v. dentes, & inter eos membrum carnosum. Spinis vtitur loco armorum sicut bos cornibus, nutrimentum enim eius corporis in spinas transit, propter paucitatem caloris, qui digerere cibum non sufficit. Ob hoc enim multa superfluitas in eius corpore generatur, ex qua propter frigiditatem multam spinæ duræ sicut lapides generantur. Ericius pinguis est, & medicinalis, solus habet duos anos, per quos feces emittit, solus etiam inter animalia quadrupedia generantia testiculos habet prope renes sicut aues. Nam cætera in anteriori parte habent huius speciei, mas & fœmina stando coeunt applicati, & adinuicem coniuncti, & hoc propter spinarum aculeos qui in eius dorso sunt, si enim a dorso coirent aculeis se inuicem pungerent. Carnes ericii vim habent desiccatiuam, & dissolutiuam, propterque stomachum confortant, ventrem soluunt, vrinam prouocant, vtiles sunt illis qui ad lepram, & elephantiam dispositi sunt. Eriminius est bestiola de genere mustelarum, sed forma minor, & calore dissimilis. In hyeme candet instar niuis, præter extremitatem caudæ. Æstate vero tantum in ventre candet, & dorso fuscus apparet, mures persequitur, carnibus vescitur, harum bestiolarum pellibus, hominum curiositas vti solet, ambitu supremo in vestibus.

De His quorum nomina incipiunt per F. G. H. I. Cap. LXXXVII.

FAlena est animal quod naturali quadam indignatione superbiam in homine detestatur. Itaque si congrediendi occasionem acceperit, pugnæ constanter insistit, victorq; superbe nititur homines decerpere. Econtra vero si in homine obuio ex fuga, & timore signum humiliationis deprehenderit, interdum subsistit, & illum euadere permittit. Fuinnculus Putorio valde consimilis est, paulò amplior quam Mustela, inter album & buxeum colorem habet, & est animal animosum ac ferum nimis, vltra quam in viribus ei natura concedit, ad hoc autem edocetur, vt antris quibus cuniculi delitescunt a venatoribus imponatur, qui foueam audacter penetrat, imperitque morsibus bestiolam, donec angustiatam in retia expulsam, deijciat, nec hanc bestiam tantummodo oderunt sed quicquid animalium spirare videtur, quantumcunque magnũ sit, pro viribus impetunt, nõ pro desiderio carniũ quibus vtiq; nõ vescuntur, sed pro voluntate maliguandi, vel pro sanguine bestiarũ (vt aliqui dicunt) quẽ vtiq; in potu libenter accipiunt. Coire dicuntur prostrati. Fœmina si marem nõ habet quando luxuria stimulatur, tumescit & moritur, partu quidẽ fœcunda est, vtpote septem, vel octo simul fœtu edens, portat autẽ in vtero diebus 40. Cũq; nati fuerit catuli cæci sunt diebus 30. A tempore vero quo videre incipiunt, vsque ad 40. dies venari incipiunt. Galii est animal multæ audaciæ cum serpentibus pugnans, mures.n. libenter comedit, & ipsum genus serpentum carnibus mutuum viuit. Ideo quasi sibi sui emulos serpentes persequitur, & cum eos deuictos comederit, mox ruã quæ serpentibus aduersa est comedit: Hoc animal ad septẽtrionalẽ, vel ad meridionalem partem ingressus fouearum suarũ facit, vt vento sibi contrario non fatigetur. Genetha est bestia paulò maior vulpecula, colorem habens inter nigrum, & croceum. Maculas interdum nigras ordinate in pelle dispositas, mansueta satis est bestia, nisi fuerit iniuriis lacessita, nec ad ardua conscendit, sed in humilibus locis, & super riuos aquarum deambulat, ibique cibum cum esurit quærit. Glis est animal modicum, coloribus albo, nigro, & subrusso variatum, per totam hyemem dormit, & quasi pila contractus in vnum iacet, mitoq; modo iuxta Hisidorum ipso somno pinguescit. Interea sopito vitali spiritu, nulla est ei commotio, sed hoc mirum est, quia si sopitum animal ad aeris serena deferatur, paulatim inter manus tenentium conualescente spiritu resoluitur. Itaque veris intrante tempore, cum sol radios calidos emiserit, naturali more ad robur redit. In arboribus velut in terra currit, & pomorum succo cupidius delectatur, Huius pinguedine decocta si inungantur membra, paralisim timentibus dicit Plinius profuturum. Hiena est animal magnitudine lupi, in cuius collo sunt pili sicut in collo equorum, pilos habet duros super omnia spondilia, duas habet naturas, maris scilicet & fœminæ. Colorem cum voluerit variat, & in sepulchris mortuorum semper habitat, gemmam portat in oculis, vel (vt aliqui dicunt) in frõte. Histrix est bestia, quę vulgò Porcus spinosus, dicitur, circa marina inhabitat, & in cauernis mõrium nonnunquam, quando.f. iuxta marina refugium non habet. In terra potenter valet. Ira eius ad vindictam citissima est vnde plerunque iaculis e tergo sponte laxatis, canes, vel homines vulnerat proximantes. Ibex est animal parum admirandæ pernicitatis, oneratum in capite cornibus vastis, in petris habitans, ibique fœtus faciens. Et nota versum. Ibex est animal, auis ibis, & inuidus ibis.

De Lamia, & Lanzani. Cap. LXXXVIII.

LAmia sicut dicit liber rerum, est animal magnum, & crudelissimũ, nocte siluas exit, & hortos intrat, arbores frãgit, ramum que ramos dissipat, & hoc per brachia fortia nimis ad omnem actum habilitata, cumque superueniunt homines ad prohibendum, pugnat cum eis, & mordet eos. Hoc autem in eius morsu mirabile est (vt Aristo. refert) quòd homo sauciatus Lamiæ dentibus, non sanatur a morsu donec rugientis bestiæ vocem audierit, forsitan istæ sunt lamiæ de quibus Hieremias dicit. Lamiæ nudauerunt mammas &c. Ibi namque dicit glossa, quòd Lamia est bestia ferocissima, quæ tamen fœtibus teneris petentibus, lac præbet. In quo Iudæos crudeliores ostendit esse Lamiis, quia paruuli petierũt panem, & nõ erat qui frangeret eis. Hoc animal Hebraice vocatur Lidith, & Iudæi quidem suspicantur vnam esse de furiis quæ Parcæ dicuntur eo, quòd nulli parcunt. Audiui quòd Lamiæ bestiæ sunt in oriente, circa partes illas, quæ continent turrim Babel, in campo Sennaar, & hæ maiores sunt irriguæ lactis supra modum, & domesticantur ab hominibus, & ducũtur ad pastum, vtiles enim sunt in abundantia lactis. Lauzani est animal a cuius crudelitate, nulla bestia tuta esse potest. Nam & ipsum Leonem omnibus formidabilem deterret, sno tamen generi parcit, in cætera crassatur. Illaque animalia implacabili odio insectatur, quæ reliquas bestias depredantur, & cum hoc scelus in aliis persequatur, proprie tamen Iniquitatis, non meminit, hominem quoque miro modo persequitur.

De Leone. Cap. LXXXIX.

LEo rex animalium esse dicitur ad cuius rugitum omnia figunt gradum, etiam ea quæ nunquam illum viderunt, vel experta sunt, & hoc iubente natura, quæ timorem eis indidit Leonis. Virtus eius est in pectore, & in pedibus anterioribus, & in cauda, Ossa eius maiora sunt aliorum ossibus animalium, tantæque duritiæ, vt ex eorum mutua collisione, ignis emicet sicut silice. In his tamẽ est concauitas parua, nullaque medulla, nisi tenuissima, os colli eius continuum est, & caro colli cartilaginosa, vnde non potest ad tergum, vel in partem collum inflectere. Aliqui putauerunt, quòd hoc esset indignationis causa, vel stoliditatis, ignorantes causam ossis in collo continui. Fortitudine celerrimus est, natura vero

vero grauis, & hoc propter difficilem digestionem, cumque valide currit, propositi cursus metas transit, quoniam in vehementia spiritus retinere se nequit. Adeo calidæ naturæ est, vt omni tempore coire dicatur. Fœminis magna libido coitus, & ob hoc maribus ira. Leo mas odore Pardi coitum in adulterio sentit, & ne cōsurgat in penā, Leena viuis aquis se abluit, aut longius committit. Hæc habet in pectore duas mammillas in medio .s. ventris, & has paruas respectu sui corporis, & hoc quia modicæ lactis est, cibus enim in corpus transit, & quia non nisi raro comedit, nec nisi carnem, quæ non facile in carnis materiam transit. Leo nisi læsus facile non irascitur, sed cum vltro prouocatur constringit totaliter aduersantem. Refert Plinius, quòd Syracusanus in Syria Leone obuio, ac suppliciter volutante pauore attonitus, cum vndique refugienti se Leo opponeret, eiusque vestigia quasi adulando perlamberet, in ipsius pede vulnus animaduertit, extractoque surculo, eum a cruciatu liberauit. Similiter & Elpis cum obuio Leone ad arborem confugisset, hyanti ore Leo ante eum vlulans, indicabat, quia os audiori morsu dentibus inhæserat. Quod ille cernēs, approximauit, & impedimentum ab hiantis ore medio tulit, cuius manu se curatum cernens Leo, gratias referebat, quodammodo blandiendo. Cauda quidem blandienti & placito est immota, sed hoc raro, crebrior enim ira: nam & aliquādo cum immoderatus est furor interius, igneo cruore ex iracundiæ calore consumi dicitur, & interimi. Proinde in principio quidem iræ terram cauda verberat, in incremento terga cum quodam incitamento flagellat. Cumque sit omni bestiæ formidabilis, exiguo tamen aculeo scorpionis agitatur, & cum vbicunque viderit, velut hostem vitę suæ fugit. Onagrum venatur, cumque naturaliter odit. Ira leonis capti sedatur arte tali. Verberatur catulus coram eo, creditque illius exemplo se debere timere hominem, quem in canis coertione videt potentē: Leo nunquam crassus, vel sagina inuenitur oneratus. Interiora eius assimilātur omnimodè canis interioribus, fere semper quartana febricitat, & tunc maxime carnes simiæ appetit, vt sanetur. Idem etiam hausto sanguine canis ęgritugini medet. Adeps eius venenis est contrarius. Cum vino & adipe Leonino perunctus homo, bestias propellit oēs, fugatque serpentes,

De Leopardo, & Lepore. Cap. XC.

Leopardus est animal ex Leone, & Pardo generatum, colore subrussum, maculas habens nigras per totum, fęmina mare fortior est. Cumque sit Pardus bestia crudelissima, aliquando quidem domesticatur, sed nunquam sic, vt suæ crudelitatis obliuiscatur. Domesticatur autem ad venandum, itaq; cum ad prædam in venatione ducitur relaxatur, quam si quarto, vel quinto saltu capere nequiuerit, ferociter iratus subsistit, & nisi statim venator furenti bestiam aliquam obtulerit, in ipsum venatorem, vel in quoslibet obuios irruit. Impossibile.n. est eum placari, nisi sanguine, sed in hoc prouidi sunt venatores, vt agnos penes se, vel alia animalia semper habeāt, quibus iratos placant. Huic autem furenti qui resistere vult, inter manus allia fricet, statim ille resiliet, quoniam odorem allii sustinere non valet. Hic cum venenosum aliquid comederit, stercus hominis quærit, eoque comesto sanatur. Lepus est animal celeritate vigens, inter bestias timidissimum, vnde & raro nisi in nocte exit ad pastum. Tempore messis exultat, & mouetur ad ludum, testante Plinio, nunquam pinguescit. Si tamen intra tectum domus nutriatur cum hominibus & motu velocitatis careat, naturalis crassitudo super renes eius crescit, & moritur, multus itaque motus in animali pinguedinē minuit, quā vtique ex multo cibo posset contrahere. Lepus cum omnibus pręda nascatur, oportuit vt supra modum multiplicaretur: vnde solus fere omnium animalium fętum pariens, alium interim pilis in vtero vestit, aliū sine pilis, & aliū in semine repositū simul gerit. Itaq; dicit Basilius, q vbicunq; cæperint habitare, non facile deletur eorū genus. In aliquibus aūt regionibus iuxta Ambrosium hyeme albescunt, & æstate in colorem pristinum redeunt: Fertur quòd mustela cum lepore ludit, & demum lassati, guttur dentibus apprehendens acerrime stringit, tandemque corruentem improba bestiola necat, & manducat. Lepus autem sexum suum per annos singulos mutat.

De Licaone, & Linciscę, & Lince, & Locusta. Cap. XCI.

Lichaon in orientis partibus est bestia, quam in genere luporum nonnulli ponunt, sed lupo longior est, & habet crura breuiora ac dissimilia, ceruicem quoque iubatam, & multifariam coloris varietatem, saltu velox, & innocuum homini, venatu viuit, & habitum mutat secundum tempora, nam hyeme hirsuta est, & pilis horrida, æstate vero nuda. Liciscus ex Cane & Lupa nascitur, est enim vterque parens adeo luxuriosus, vt odio naturali sibi contradicente, quod est inter canem & lupum, in copulam tamen conueniant, propter luxuriæ delectamentum, sicque fit vt fętus contrahat sibi colorem, & mores vtriusque. Linx adeo perspicaces oculos habet, vt subtilitate visus, etiam solida corpora penetret. Constat enim quòd oculus in humido situs est, iuxta philosophū. Tria vero sunt in aqua .s. aquea humiditas, dyaphonitas, lucis perspicuitas, & hanc vltimam cum natura cęlesti communicat, quæ est vltima depuratio a materia in natura lucis. Quoniā ergo lux in natura lucis est maxime penetrabile, & quia lux est vltima perspicuitas in corpore terminato, si ponitur aquea substantia in vltima sui depuratione, quantum ad perspicuitatem in oculo Lincis, poterit penetrare corpus solidū & obscurum. Linx habet linguam serpentis similem, sed maiorem, quam in longitudinem magnam porrigit, & collum circum agit, vngues habet grandes, vnicum fętum facit, & vrina eius in gemmam durescit. Locusta est animal quadrupes, paruum ad cuniculi fere modum. Caput habet magnum & carnosum, habitatque circa partes Hierosolymę. Vnde Iohannes baptista vescebatur carnibus huiusmodi animalium. Quidam tamen dicunt quòd circa Iordanis solitudines est herba dulcis ad edendum, quæ Locusta vocatur, & huiusmodi cibo non locustis animalibus Iohannes vtebatur. Hoc animal aggregatim incedit. Vnde Salomon ait. Regem locusta non habet &c. Quod vtique de locustis vermibus intelligi nō potest, quæ multo minores sunt & non per turmas, sed solitariæ incedunt. Dicit Aristoteles, quòd fœmina quædam Locustam nutriuit ab eo tempore quo iuuenis, & parua fuit. Quam cum creuisset, per se, & sine masculo imprægnatam inuenit.

De Lupo. Cap. XCII.

Lupus est animal rapacissimum, & fraudulentum. Hunc nō nulli canem siluestrem esse dixerunt, quia forma eius vt canis, vlulatusque consimilis, sed latratu caret. Non autem pinguescit, quia cibos vorat, quos sine masticatione transglutit, & ideo non transeunt in corporis nutrimentum. Ob hoc etiam frequenter accidit eis infirmari, manetque sine cibo per biduum, propter digestionem cibi. Viuit autē aqua modica, quia non iuuat potus cibum indigestum, stercus eius omnino siccum est, & difficulter egreditur, vrina eius olfacit, leuat autem pedes, vt canis, quando mingit. Cumque infirmatur terram & herbas pro medicina comedit, statimque vomit, & sanatur. Hoc idem facit canis cum infirmatur. Nullum enim animal quod carne vescitur, herbas impune comedit, præter hominem, & vrsum. Præterea lupus in fame terram comedit, tunc quoque cibo terræ se onerat cum bouem, aut equum, aut animal huiusmodi robustum inuadere quærit. Illud nempe per nares inuadit, & cum animal excutere illum a se voluerit doloso pondere defatigatur, & in terram victum cadit, tunc comesta terra se exonerat, & ad prædam redit. Dicitur autem lupus hominem nō comedere, nisi prius aliquo casu de cadauere hominis occisi comederit, quod per arma fortassis exanimatum inuenerit, tunc enim illectus humanæ carnis dulcedine, non formidat hominem impetendo, etiam periculum incidere. Hominem quem prius viderit, conticescere facit, quia radios oculorum suorum in eum mittit, & desiccat eius spiritum visibilem. Qui desiccatus desiccat alios hominis spiritus, & illi tandem desiccant arterias, & sic homo raucus efficitur. Lupus aliquando folia salicis in ore colligit, & sub illis se abscondit, vt capras ad folia venientes latenter capiat. Idem cū inter folia incedit, ne percipiatur ex sonitu, lingua pedes suos lambit, & sic eos lubricos, & humidos facit. Fertur etiam, quòd cum ouem rapuerit, insequente pastore dentibus eam non lędit, sed super dorsum suum eam suauiter iacere facit, ne forte si læsionem illa sentiret, dum seipsam moueret, lupi fugam retardaret. Lupus obtusum de die visum habet, nocte clarius videt. Qui si te prior videns tibi vocemque abstulerit, solue amictum tuum, vt sermonem resoluas. Si vero te insequitur paulatim vt tibi insidietur, ipso vidente signum aliquod medium inter te & illū pone, & illaqueationes metu subsistet. Lupi virgas osseas habent. Anno toto non amplius quam per 12. dies coeunt, & solum illo tempore congregatim incedunt vlulantque quoque pariter vno præcinnente, & cæteris conclamantibus, magisque tunc formidabiles & infesti sunt. Par-

tiri dicuntur inter se rapinam æqua diuisione, cum cauernis exeunt, Herbam dracontheam comedunt, & masticant ad acuendum denies, Et quando senescunt, ad loca ciuitatibus proxima vadunt, ve facilius prædam inueniant, quam iam difficillime venari possunt. Vita lupi longissima, & in senectute dentes perdit. Interiora eius membra debilia sunt, & facile corrumpuntur, residuum vero corporis multas percussiones patitur. Caput eius forte nimis. Audax est & magis eorum genus, quod breue quàm longum est. Per sæpem transiens occulte insidiaturus ouibus, si forte pede strepitum fecerit, mox pedem quasi reum mordet.

De Luthero. Cap. XCIII.

Lvther est animal astutum, & malitiosum, magnitudine murilegi, formæ propè consimilis, præterquam in capite. Colore fuscum & nigrum, pelle nitens. Cui mollior pluma pilus est, cuius nitor non de facili cedit vetustati, vnde de pelle eius fiunt ornatus circa collum in vestibus mulierū. Hæc bestia circa stagna & fluuios habitat, ibique foueas habet, & fœtus facit, piscibus viuit, quos mirabili frequentia venatur. Et licet sub aquis diu viuere possit, respiraculum tamen ab aere trahit, quando auiditate prædæ gurgustium .i. nassam ingreditur, quia nec per introitus locum redire, nec nassam tam cito discerpere potest, spiritumque in aere recuperare non valens, in aquis suffocatur. Adeo vero ciborū cupida est, & auara, quòd pisces captos in specu suo tanto cumulo congregat, vt ex putredinis eorum fœtore non solum foueam, sed & aerem inficiat, quod non sine periculo sui quidam experti sunt, qui hanc bestiam capere voluerunt. A piscatoribus aliquādo domestica tur, & arte inducitur, vt pisces suo circuitu cogat pericula retium ingredi, suoque iuuamine capi, vnde magnum emolumentum dominis suis præstare videtur.

De Mammoneto, & Migale, & Moloso, & Monoceros. Cap. XCIIII.

Mammonetus est animal Simia minus, in dorso fuscum, in ventre candidum, caudam habens villosam, & collum ita crossum, vt caput, vnde non ligatur per illud vt cæteræ bestiæ, cum laqueus id tenere non possit, sed per ventrem: Habet autem propijssime faciem humanæ similem, nigram dumtaxat, & sine pilis a collo desuper frontem, nec est nasus ori continuus sicut in Simia, sed certum spacium inter vtraque sicut in homine. Inter has bestias, & Simias odium est implacabile, bellumque frequens, & licet viribus non præualeant astutia tamen & animositate bellandi Simiis præferuntur, tenaci quoque & ingenij memoria pollere dicuntur. Migale est animal venenosum, & bestiis fraudulenter infestum, quod licet iuuentute aliquādo robore fulciatur, de die tamen in diē quanto amplius senescit, tanto plus misérescit. Postremo autē angustiis miseriç suæ coactum præ infirmitate mansuetum se fingit, cum tamen naturaliter crudele sit, & inhumanmodum, cum nulla potestate præmineat immoderata adulatione blanditur. Cui si data fuerit aliquando potestas, crudelitatem in animo latitantem continuo manifestabit. Itaque cum ei aliquis appropinquat, subito venenum diffundit, equos autem & mulos infestat maximè, & equam prægnantem præcipuè. Molosus est bestia valde magna, quæ truculentos hostes persequitur, tanquam ad hoc creata, rictus habet ingentes, dentes quoque fortes, & prominentes, cum quibus audacter bella cū aduersariis patitur. Hic cum hominibus fortibus terribilis sit, puerorum tamen innocentiam & eorum paruitatem mirabiliter perhorrescit, eorumque verbera fugit, in quo digne magnificentia innocentiæ comprobatur. Monoceros est monstrū equino corpore, ceruino capite, cauda suilla, pedibus elephantis, mugitu horrido, cornutum, vno .s. cornu acutissimo in medio frontis armatum. Captum quidem perimi potest, sed nunquam domari, immo (vt dicit Iacobus) nunquam viuum in hominis potestatem venit, quia vinci se cernens, furore vitam exuit.

De Mulo, & Musione, & Musquelibet. Cap. XCV.

Mvlus ex commixtione seminū Equi & Asini nascitur, ex Asino nanque & Equo generantur Muli. Ex Asina & Equo generantur Burduli. Habetq; Mulus Asini propria aures longas, hinnitum horridum, crucem in humeris, pedes exiguos, & corpus macilentum, reliqua vero habet vt equus. Mulæ nunquam concipiunt, quia menstrui superfluitas in eis cum cibo transit in nutrimentum corporis. Ipse vero sanguis, quo natura non indiget, exit cum superfluitate vesicę. Est & alia ratio quoniam hoc animal extra naturam generatū est, & eius natura diuersificata est, in equo qui calidę naturæ est, & asino qui summæ frigiditatis est. Itaque in fœtu diuersificè generato, & male complexionato, non potest esse concordātia partium & ordinata natura, vt quasi ex propria sibi simile generet, qui nullam propriam generis sui substantiam habet. Itaque in annalibus Romanorum mulas peperisse, prodigii loco habitum est. Musio, siue murilegus, aut cattus Græce dicitur quasi astutus, animal est immundum ac venenosum, & oē murium genus persequitur, cum bufonibus quoque pugnare dicitur. Post pugnam vero nisi citius aquas ad bibendum tunc nerit, citi arescit. Sed & cum serpentibus pugnare dicitur, quorum licet venenatis aculeis repugnatur non tamen necatur. Mures captos primo lusibus afficit, & post hoc illusos comedit. Oculis tam acute cernit, quòd & in antris tenebrosissimis velut in luce mures conspicit. Dentes habet ad modum serræ, pilos aurē circa os habet, quibus ablatis audaciam perdit. Blādicies gaudet, loca calida diligit, vnde præ nimia pigritia pellem suam comburit. Hominis manu contrectari gaudet, & ad ludum facillime prouocatur, loturam facie lambendo prioribus pedibus imitatur. Libidine impatientissimè accenditur, & libenter coitus tempore siluester efficitur, sed cū siluescere domesticus experitur, aures illi amputantur, vt .s. aurium locis in fusioni patentibus, guttas niuis ac pluuiæ non possit sustinere, sicque domus tecta cogatur repetere, Non solum autem cum prædictis animalibus, verumetiam inter se Musiones crudelissime pugnant, & hoc frequentius, vt terminos consuetos suæ venationis obtineant. Musqualibet est bestia onenuis, Capræoli magnitudinē habens. In cuius inguine crescit apostema de collectis humoribus. Quod cum maturatum fuerit collidit illud & fricat ad arborem, sicque soluitur, & decurrit sanies, ibi que condensatur & induratur, & huiusmodi substātia muscus vocatur. Omnis etiam caro eius & stercus dicitur muscus, sed ille multo melior est, qui de apostemate currit. Muscus odore perdito virtutem suam in fœtoribus & latrinis recuperat, quia contra fœtorem reluctatur, & sic quasi luctamine reuiuiscit, valet contra sincopim, & cordis debilitationem, cerebri, & epatis, & stomachi,

De Mure, & Mustela. Cap. XCVI.

Mvs est bestiola panis cupida, & eorum quæ ex frugibus ad humanos vsus fiunt. In perquirendis cibis solertissima, pro quibus etiam nulla plerunque vitat pericula, eorumque cupidine duriores, solidasque materias demolitur, Porro si aquā biberit moritur, quia valde humidę naturæ est. Plinius dicit murem, Libicum non bibere, quia vero certum est murem mingere, probabile est eius cibum in vrinam verti. Sicut homines quidam fere nihil bibunt, & tamen mutatis in liquidam substantiam cibis, vrinam plurimam faciunt. Mus plurimos caseos in vno loco reperiens omnes attentat, & illū quem optimum inuenerit comedens, deteriores damnat. Odor murium elephantes vexat, harum subito multitudinem oriri ac repente occidere manifestum est, nec tamen exanimes reperiuntur. Lapillos etiam candidos cum earum fœtibus inueniri frequenter certum est: vnde vulgus edocuit non posse parere nisi præsente lapillo. In Aegyptiacis Thebis, si pluuias largiores æstiuo celum fuderit, mox infinitis muribus regio tota repletur. Muribus in plenilunio iecur crescit, luna quoque plena voces edunt, interlunio muræ sunt, nec dubium est in quibusdam partibus esse mures albos, russos autem nonnullos, nigri vero sunt quos orbis communiter habet. Est quoddam muriū genus multo cæteris maius, quos Rattos appellamus. Hi adeo pernitiosi sunt, cum libidine accenduntur, vt si eorum vrina partem aliquam hominis nudam attigerit, carnes eius vsque ad ossa putrescere faciat, nec vulnus in cicatricem vlterius inducatur. In oriente mures (vt dicit Iacobus) ad modum vulpium magni sunt, quæ animalia perimunt, & homines licet non occidant, morsibus tamen molestant. In Arabia Mus inuenitur, cuius pedes anteriores sunt magni, scilicet vnius palmæ, posteriores autem vnius digiti, Mustela dicitur quasi mus longa, bestiola est ingenio subdola, catulos sedulè nutrit, eosque de loco ad locum sæpius transfert, ne forte inueniantur, Hæc rupes, & cauernas inhabitat, diutissimè ac fortissimè dormit. Quando cum serpente pugnare vult agresti ruta se munit, Proinde super omnem medicorum artem perita esse dicitur, ita si mortuos fœtus suos inueniat, per herbam

natura-

naturaliter notam rediuiuos faciat. De hac Clemēs papa dicit quòd ore parit. In Ptolelena insula mustelæ non transeunt, & si fuerint illatæ moriuntur. In Boetia quoque (quæ Lebedia dicitur) illatæ statim fugiunt. Harum genera duo sunt, quorū maius Ictide dicitur. In ventre candet, in dorso rubet. Mustela (vt dictum est) serpentes persequitur, adeo vt etiam ipsum Basiliscum interimat, sed eo interfecto commoritur. Fel eius contra aspidem est remedium, reliquum (vt dicit Plinius) est venenum.

De Onagro, & Onocentauro, & Orasio, & Orice. Cap. XCVII.

ONager dicitur quasi asinus ferus. Hic inter omnia animalia odit hominum frequentiam, & habitationem, nec dominari potest. Sitis impatiens est, aquam limpidissimam bibit nec facile aliam. Hic industria naturali, quando canes eam insequuntur, emittit stercus suū canibus odoriferū, circa, quod illos detentos illudit, & euadens ad tutiora loca fugit. Fœmina gaudet libidinis copia, modumque non seruans, per hoc sæpe masculo fit odiosa. Masculi fœminas non habentes, tempore coitus in montes ascendunt, & desiderio libidinis æstuantes, vētum naribus attrahunt, ac vehementer rugiunt, ita quòd animalia cætera horrore concutiunt. Onager Indiæ magnum est animal, & crudele, formam asini habens, & vnum solum cornu in fronte, durum nimis & acutum ac longum, ad bestias contrarias debellandas, & hoc habet in medio capitis. Soleas etiam fortes nimis & acutas habet, vt iuuamen naturæ, quod in alterius cornu defectu perdidit, in eis recuperet. Hi tantæ fortitudinis sunt, vt ingentia saxa de rupibus euellant, & hoc ad nihil aliud, nisi vt fortitudinem suam ad saxorum molem attentent. Onocētaurus est animal monstruosum, & natura biforme, capite.s. asinino, & corpore velut humano. Faciem habet satis horridam, manusque formatas habiles ad omnē actū dū vocē promit, quasi loqui incipit, sed insueta labra vocē humanam formare non possunt. Orasius est animal in anteriori parte altum & eminens valde, ita vt extenso capite 20. cubitorum altitudinem possit attingere. In posteriori vero parte demissum est instar cerui. Collum habet extensum, caput equinum licet minus, pedes autem & caudam vt Ceruus, pellem autem sic omnium colorum genere diuersimode notatam, vt & frustra quisque tentet artificio naturalem eius pulchritudinem imitari. Nec ignara videtur propriæ venustatis, nam cum homines viderit circunstare, vertit & inuertit se ex omni parte, vt omnium obtutus in admirationes sui cōuertat. Hoc animal nostris temporibus a Soldano Babyloniorum transmissum est Imperatori Friderico. Orix est bestia capreę magnitudinis, hirco ex parte simile, villum habens sub mento. Hæc in illa parte Aphricæ, quæ caret aqua, generatur, & ideo perpetua siti ardet. Admirabile vero remedium sitientium latrones Getulæ terræ.s. aqua carentis experimentis certissimis prodiderunt, quo homines siti eo donarent auxilio, qui illo saluberrimo liquore vesicis dictarum bestiarum insulo, pro parte modica vterentur. Hæc bestiá (sicut Aegyptii tradunt) in exortu Caniculæ naturaliter tripudiare videtur, compage corporis eius visibiliter sentiente, quòd humber & frigus abiit, instantq; vapores ignei solis, vt vestiatur terra floribus, herbasque proferat & fructus. Est autem frigoris impatiens, vnde frigus, nec niues de facili sustinere potest.

De Oue. Cap. XCVIII.

OVis est animal mansuetissimum, & patientissimum, & in omnibus vtilissimum. In hac spectatur generositas, crurium breuitas, & ventris vastitas. Illæ namq; reprobantur, quę nudos habent ventres, quæ vero plurimum in caudis lanatæ sunt, bonitate sunt spectabiles. Harum lanæ probantur eximię subtilitate velleris, & accentuata crispitudine atque condensitate. Lac nigrarum ouium habundantius est, & melius quam albarum. In capris autem est econuerso. Ouium quatuor sunt genera. Quædam enim ad pastum longius ire non valent, & hæ solicitum pastorem, qui portet eas, necessarium habent. Quædam autem excurrentes & vagæ sunt, & hæ quoque pastore indigent, qui eas manu, vel virga corripiat, & ad gregem reducat. Quædam etiam pingues valde sunt, & hæ etiam procuratore indigent, ne moriantur. Oues impinguantur multá aquā bibentes, & hoc magis post meridiem, si biberint aquam turbidam. Pinguedine vero sterilescunt. Quæ autem in impregnatione facies habent conuersas ad septentrionem, pariunt mares, quæ vero ad meridiem fœminas, similiter est de capris. Prętera si fuerint sub eius lingua venæ albæ, faciet filium album si nigræ nigrum, & sic de aliis. Item oues ad pastum in locis aridis ductæ viuunt diutius. In locis autem palustribus si frequenter pascua sumpserint morbidæ fiunt, nec diu viuere possunt. In Maio quoq; vel post Maium, si ros melleus super gramina nocte ceciderit, eas cito mori dicunt. sed & in Augusto si spicas siccas vsque ad satietatem comederint, & postea biberint, illico disruptis visceribus moriuntur. Herbam quidem depascunt sæpe radicitus, arborem enim si depauerint vix vnquā proficiet. Morsus autem earum arboribus multis est exitialis. Ouis de domo incensa vix extrahi potest, & si eiecta fuerit, nisi vi teneatur in ignem recurrit. Boni generis oues sunt, quę pastorem proprium ab aliis recognoscunt, & fures fugiunt. Pastores solent ouibus dare sal in cibum, vt plus bibant, ac per hoc lacte magis abundent, hæ si ex salsis puteis bibant coitum anteriorant. Quod si iuniores oues festinant ad coitum, pessimū est signum, quòd.s. pestis sit inter illas, similiter ouis antiqua si post tempus debitum quærit coitum, malū est signum. In multis orbis partibus faciūt oues duos fœtus, & maxime in Ethiopia. Sicut autem Agnus matrem propriam inter alias oues balatu cognoscit, sic mater Agnum cum eum odoratur in cauda vbera ibique admittit. Pastores docent oues ambulare festine, ad alicuius vocis auditum, signum quoque sumunt earū, quæ durare possunt, dū in hyeme glacialē aquā, super earū caudas proiiciunt, nā illa quæ excutit fortis est, quę vero non excutit in oībus debilis est. Aries licēt cornua in modū circuli replicata, gregē defēdere nititur. Ex naturali feritate dextro pede terrā percutit, quando irascitur, aut stupet, vel timet, & hoc maxime amoris tempore. Per dimidium annū iacet super vnū latus, & per alium super aliud latus. Carnes eius calidiores sunt & minus humidæ, quàm ouium, ac duriores ad digerendum. Agnus vero lupum naturaliter abhorrens, licet nunquam eum viderit statim fugit, qui cū equo, vel alio aīali viso, nec fugeret nec timeret. Carnes.n. eius non facile digestioni cedunt, facile tamen a stomacho descendunt, sed a membris difficile soluuntur, vnde viscosum humorem generant. Agnus autem anniculus laudibilior est propter humiditatis & siccitatis.s. temperantiē. Oia quæ in oue sunt vtilia sūt.s. lana, pellis, caseo, lac. Quod autem dicit Gal. caseum generaliter esse malum, de substantia caseata pura est intelligendum, nam triplex est lactis substantia, serum quidem bonum est, & butyrum melius, caseus autē per se est pessimus. Itaque caseus lacti recens, & crassus ac butyrosus bonus est, & sanis sanus. Dicit Plinius Zoroastrem in deserto de solo caseo vixisse annis viginti ita temperate, vt nō sentiret dolorem alicuius morbi. Sed & fimus ouium, omniū animalium fimo melior iudicatur.

De Panthera, & Pardo & Philoso, & Fyrolo. Cap. XCIX.

PAnthera est animal varium ac speciosum nimis. Sunt qui tradunt huic in armo maculam esse lunæ similem, & interdum, & ad lunæ mutationem variari. Pardus est bestia torua, & acuta, nimis in impetu, corpusque moribus animi sui conueniens, habens varium in colore. Saltu potiusquam cursu prędam insequitur, vnde sæpius accidit, vt vehementi saltu ruat ad mortem. In Aphrica propter inopiam aquæ congregantur diuersæ feræ ad amnes, ibique Leenæ bestiis variis, vel vi, vel voluptate miscentur, & inde Pardi procreari dicuntur. In eadem Aphrica Pardi sunt, qui condensæ arboris occultati ramis, in prætereuntia desiliunt, & (vt dicit Plinius) de volucrū cæde grassantur. Horum adulterinis coitibus Leenarum partus degenerātur, & ab eis quidem Leones, sed ignobiles generantur. Philosus est animal, quod in hominis figura superius incipit, sed inferius in pedes bestiæ desinit, qualem beatus Hieron. in vita Pauli Heremitæ primi describit. Phyrolus est bestia parua, maior quidem, sed non longior quam mustela colore rubea, sed in ventre candida, mira agilitate viget, in arboribus habitat, & fœtus fouet. In quiete se gerit, & de arbore in arborem saltu potius, quam volatu transit, quamuis aliquando cauda pro pennis vtatur. Caudam enim villosam prope ad sui magnitudinem habet, cuius ad nutum in saltu mouetur, & si quando gratia pastus aquam transire cupit, lignum admodum leue super aquam congerit, cui superscedens, quasi velum nauis caudam suam erigit, sicque vento flante velificans ligno transuehitur. Æstate cibum congerit quo viuat in hieme. Viuit autem nucibus, & cibo, qui dulcis est libentius vtitur.

De Porco, & Putorio. Cap. C.

Porcus.i. Aper domesticus, est bestia fœtia, & immunda, cuius proprium est escam terra subacta quærere, & oretenus lutosis ac vilibus insudare, & obscœnis locis gratissime commoratur. Inter hos vnus semper fortior cæteris dominatur, & si fortior illo superuenerit fortitudine victoriam obtinere nititur, moxq; victo cedente, victor reliquis dominatur, vnius stridore totus grex accurrens, vndique ad rabiem animatur, & in eorũ ira periculosum est incedere. Quarta pars cibi porcis in pilos transit, & sanguinem & similia. In vltimo lunæ defectu cerebrum in porco plusquam in alio animali fertur decrescere. Idem habet potestatem coeundi multum præ aliis animalibus, si tamen pinguis sit. Sues autem intantum efferari dicuntur in coitu, vt hominem lanient maxime candida veste indutum. Castrantur autem resecta iuba, sicq; celerius pinguescunt. Porca vno oculo perdito citius moritur, si multas glandes comederit quando impregnata est, abortum faciet. Cum autem perit porca marescit. Quando multos habet fœtus, lac eius parcissimum est, cum autem peperit, dat primam mammillam primo filio. Pessimæ vero sues sunt quæ natos filios laniant. In calidis regionibus melior est fœtus porcæ in hyeme, quam æstate. In frigidis autem contrarium, & hoc propter intemperiem regionum. Porcinæ carnes in æstate nociuæ sunt ad comedendum, vsq; ad equinoctium autumnale, quia dormit porcus calido tempore plusquam competit naturæ. Adeo autem inhiat somno maxime porcus debilis, quòd nisi interim excitaretur, quasi somno litargico moreretur. Putorius a putore dictus est quia nimium fœtet, & hoc maxime cum irascitur. Hic sicut & Taxus habet crura in sinistro latere breuiora, in dextro lõgiora. Ardua domorum inhabitat, & penetralia. Gallinarum pullorum cupidissimus est, talibus enim viuit. Cumque gallinam aut pullum capiat, eius caput in initio petit, vt hoc deuicto in cæteris ei membris laborare, difficile non sit, vel ne clamare dum capitur possit.

De Ranginero, & Rosurella. Cap. CI.

Rangiuer est animal de genere Ceruorum vel Dammarum habitans in Noruegia, magnum corpore, fortissimum robore, fuga præceleri. Ex re vero nomen habet, quia Rangiuer, dicitur, quasi ramos gerens. In capite vero tres ordines gerit cornuum, in modum virgultorum, quorum duo maiora cæteris habet eo loco quo Ceruus, sed maiora & longiora, vtpote cubitorũ.v.ramos agens ad numerum, quandoq; 25. Alia vero duo habet recte medio capitis, & hoc fere vt cornua Dammæ, lata dumtaxat ramusculis circunstantibus, breuibus tamẽ. Porro alia duo contra frontem habet cornua, nõ cornibus, sed ossibus, quæ in scapulis esse solent prope consimilia. His itaq; cornuum ordinibus armata fera, contra aduersarios vadit. Decus etiam admirationis auget, in bestiis monstruosis. Rosurella est animal circa aquas habitans, vt frequenter, mustela maius, & phyrolo minus, in dorso subruffum, in vêrte candidum. In terra facit habitacula, digerit stercus odoriferum valde, & musco simile in odore, sed impar virtute & odoris violentia. Visus hominum fugit, vno tamen in loco stercus illud congerit, & hoc mirum in bestia, quia bonum suum presto omnibus accipiendum ponit, quo videatur homini non inuidere.

De Simia. Cap. CII.

Simia est bestia condenso villo, in exterioribus membris fere per omnia aĩalia similans humani corporis dispositionẽ, interius autem cum homine nullam dispositionẽ habens cõmunem, aut omnibus animalibus minorem. Igitur omnes ferè bestiæ mãmillas habẽt in posterioribus contra renes, vt eas inferius positas fœtus attingere possint, & promptas habere cũ velint. Homo vero, & Simia habent in pectore, quia natura dedit eis manus habiles ad omnem actum, quibus eleuare possint fœtus a terra, & aptare illos ad vbera. Hoc autem illi deest humani corporis, quia caret vmbilico. Virga quoque masculi est, vt virga canis. Calcaneum habet in pedibus, & propter hoc erigitur vt homo, stat, & coit quandoque, sed hoc non potest nisi modice, quia natura bestiam hanc condidit in faciem esse prostratam, nam solus homo naturaliter erectam habet staturam. Hæc bestia gestu inquieta est, morsu ferox, cauda caret, & præ cæteris animalibus gustu viget. Nuces, & poma libenter comedit, sed cum in eis amarum corticem inuenerit, totum proiicit, sicque propter amarum dulce respuit. Ad omnẽ ludum docilis est, & ad ferocitatis obliuionem, nunquam tamen sic est mansueta, vt non sit rabida, libenter tamen cũ pueris ludit, & si copia data fuerit, eos aliquando strangulat. Si quis eam læserit, diu eorum cum rancorem custodit. Ingenio pollent, & æmulantur quicquid vident, vnde facilius incidunt in manus venatorum. Habitant autem in arboribus, vel rupibus, at vbi eas venatores habitare repererint, acceptis calciamentis hominum vadunt, & sedent in locis vbi ab illis videri possunt, induuntque calciamenta illa pedibus suis ac diligentius ligant, & post hoc exponentes ea sub arbore relinquunt, & procul abeunt. Tunc simiæ descendentes, quod eos facere viderunt, imitantur, sicque calceatæ capiuntur. His præcipua erga fœtus affectio est, catulosque quos intra domos mansuefactæ pariunt, omnibus demonstrat, tractarique gaudent. In India, dicit Plinius, esse Simias toto corpore candidas.

De Talpa. Cap. CIII.

Talpa est animal paruum, nigrum, & cæcum, de terra genitum, compluta, & lutulenta, sed corrupta. Huius pellis multorum pilorum est, & suauis valde, sed teterrimum colorem habet. In terra habitat, vermiõ esca viuit. In fame quoque terram comedit, aliquando vero terram siti arente egreditur. Sed quia cæcum est, ad locum vnde exit redire nescit, vnde plerunque fit vt anticiparam occidatur. Licet autem cæca sit, habet tamen in ipso oculorum loco nigredinem quandam, & in medio eius pupillam, oculorumq; colorem ac dispositionem, sed corio tectam. In quo considerada est prouidentia creatoris, qui bestiolæ in tenebris, & latibulis habitanti, dedit oculos ad plenum formatos, & tamen lumine priuatos, vt & vtilitati & necessitati satisfaceret, & naturæ decus omnimode non negaret, licet autem terra tam denso videlicet, ac surdo elemento obruta sit, omni tamen animali liquidius audit, in hoc vtiq; magis mirum est, quoniam omnis sermo in sublime conscendit. Talpa combusta in puluerem, & sparsa cum albugine oui super faciem, remedium est contra lepram. Sanguis eius si super caput pilis nudatum delinatur, pilos redire cogit, vt dicitur.

De Tauro, & Trogodita. Cap. CIIII.

Taurus est animal robustum, & inter omnes bestias sociales satis mansuetum, præterquam ad eas quæ rapacitate cæteris aduersantur, Hi simul adunati acerbissime pungunt, & præliando linguas exertas habent, dentibus nil agunt, sed cornibus Frontem habent validam ad omne prælium, mẽbraque in eis fortiora sunt, caput, & collum, propter hoc iuga ligantur eis in capite, non in humeris sicut equis, Ex carne vero cartilaginosa, & forti est eorum collum, & ob hoc inflexibiẽ bile est quodammodo ad pondus debitum, aquam claram libenter bibunt, & cum herbas depascant radices non lædunt, sed hoc tantum quod in superficie patet sumunt. Qui si castrati libidine arceãtur meliores sunt, aptiq; ad omne opus & maxime ad iuga fiunt. Tauri cornua si calefiunt ad libitum flecti possunt, cornua vaccæ cornibus tauri duriora sunt. Solaq; vacca inter animalia fœmina grossiorem habet vocem, quàm masculus, nam omnes aliæ fœminæ subtiliorem, & acutiorem habent quàm masculi. Tradunt quòd si in dexteram partem abeant in coitu tauri, mares gigni, si in leuam fœminas. Vaccas grauidas. Plinius ferre negat, præterquam in dextro vuluæ sinu, etiam cum geminos ferunt, partus ante menses.10. non viuit, quoniam vngulæ non complebuntur. Quando vaccæ multum fœtiferæ fuit, pluniosum tempus in hyeme sequi homines dicunt. Robur autem in quinquennatu est, menstrua apparent in vaccis, & in equabus præcipue, & cessant in quatuor mensibus, aut quinq;, sed hec raro euenit, nisi in calidis regionibus, vbi magis abundant humores, ac superfluitates in animalibus sed & ipsa menstrua egeruntur, quandoq; per vesicam in vrina, Vrina vaccæ acute est valde, lac eius valde spissum est, nec de facili per frigus ingelatur, sed aquositas ab eo segregatur, residuumq; crossum efficitur, per ignem autem incrassatur. In regione Ambaidor, aliàs Ambedor, magni corporis sunt vaccæ, itaque oportet mulgentem in pedes stare. Hæ supra modũ lactis abundantiam præbent, sed & canes in illa regione magni sunt, & animalia omnia præter asinos, solus animaliũ taurus est, qui stimulo ardescit, quanto senior est tanto teneriores habet carnes, si fuerit impinguatus. Bos habet neruos cordis fortiores, ac duriores animalibus cæteris, Taurus tamẽ fortiores habet. Caro bouina sicca est, turbidũq; sanguinẽ, & crossum

sum generat, multum tamen nutrit, sed tarde digeritur, nisi cum vino, & allio sumatur. Taurus si manserit multis annis in coitu multum impinguatur, & cum venerit excessus subito moritur. Si quis corium tauri sciderit, & postea in ipsum insufflauit, ac postea ei cibum dederit, citius impinguabitur. Tauri Indici grande caput, & setas condensas & horridas habent, conferunt cornua sua flexibilitate quo volunt, vel ad libitum, vel ad pugnam, & ea vel deponunt, vel producũt. Habẽt & aliud iuuamentum. s. eiectionem stercoris in longinquum, cuius calore, & fœtore canes, & venatores retardantur. Sunt & in oriente boues, qui vnum tantum cornu habẽt. Alij vero habent vngulas fissas, sed equorum more solidas. Vaccis accidit podagra nec de facili curari possunt ab ea. Accidit & alia infirmitas eis ex corruptione pulmonis, cuius signum est aurium declinatio nec de facili possunt curari. Trogodita sola inter bestias delectis cornibus obliqua ceruice depascuntur, vt magis videatur herbam sic ore attractam secare, quam aliarum more carpere, habet enim cornua longa per decliuum capitis, & maxillarum ad terram vsque dependentia, quæ prohibent eam in terra iuxta morem pascere.

De Vario, & Vro, & Vrso. Cap. C V.

Varius est bestiola de genere pyroli, paulo amplior quàm mustela, in arboribus habitat, & lœtus facit, a re nomen habet. In ventre nanque candidus est, in dorso colorem habet cinereum, elegantem atque spectabilem, harum pellibus in ornatu vestium gloriantur homines vtriusque sexus, ipsa tamẽ bestiola minime gloriatur in pelle propria, nedum in aliena. Vri sunt boues agrestes adeo fortes, vt arbores, & armatos milites cornibus eleuent. Visus est animal sequum nimis deforme membris. Indifferenter comedit carnes, & fructus terræ, vel arborum propter humiditatem corporis, formicas etiam, & cancros instinctu naturali, propter medicinam infirmitatis naturalis. Arbores ascendit, vel propter metum, vel propter cibum. Aluearia frangit, & eorum fructus comedit, aquam vorat potius, quàm bibit. Hyeme parũ ambulat, vere autem procedit, & tamen tunc præpingues sunt, maximè mares, sed hiberno tempore parum, valde dormiunt, visus nunquam hominem impetit, nisi ab ipso prius ictum acceperit, graui autem ex di afflictus, & vulneratus, herbam flomum vulneribus applicãdo, mederi se nouit, præter vulnera vero, & letales ictus, oẽs læsiones atque humores lambendo pedes fertur educere. Præliatur autem non solum cum ceruis, & porcis agrestibus, sed etiam cum tauris, super dorsum quidem tauri salit, & cum taurus eũ cornibus ferire vult, cornua ipsius & scapulas tenet manibus, cumq; deuictum in terram prosternit, taurum vero sine cornibus non facile vincit. Ambulat autem erectus quando vult, & cum brachiis luctatur. Huius anhelitus ita pestilens est, vt eius anhelitu contactum nulla attingat fera, ociusque putrescunt, afflata. Sanguis eius paucissimus est, præterquã circa cor. Coctæ carnes eius increscere videntur, vt dicit Plinius, quod est contra omnium carnium morem. Vrsus inter omnia fere animantia semper quamdiu vixerit crescit, vnde inueniuntur vrsi maximi atque fortissimi. Vrsos habet orbis communiter nigros, sed nonnullæ partes habent albos, & hos ita magnos, vt in 15 cubitorum longitudinem exalescant. Vrsa fortior est, q̃ vrsus, & audacior & astutior, citiusq; domesticatur. Habet quatuor mamillas. Specum si non habuerit, ramorum, fruticumque cõgerie ædificat in locis impenetrabilibus, nihilque rarius quam vrsam videre parientem. Immaturam prolem muribus paulo maiorem ex se educit, sed lambendo, fouendo, atq; formando fœtum in membra producit. Visus hoc modo capitur. Venatores arborum concauam notantes, in qua melleos fauos congesserint apes, malleum ingentis molis ibi quodam fune suspendunt, itaque formam per quod aditus est ad fauos obstruunt, indeque sub arbore palos exacutos in terram figunt. Cum igitur vrsus mellis cupidissimus in aditu malleum appensum inuenerit irascitur, & pendentem eiicere nititur, sed malleus ad locum rediens eum reuerberat, dumque sæpius hoc fit vrsus tandem ictibus mallei fatigatus & victus, vtpote mellis (vt dictum est) auidus, in palos acutos sub arbore defixos cadit, sicque venatores obseruantes deiectum capiunt, vel occidunt. Cum autem capitur, si non ad nutum hominis mansuescit, oculi eius ære cãdenti excæcantur, dum enim æs candens respicit, quasi insensibiliter visum amittit.

De Zubrone. Cap. C V I.

Zubron est bestia de genere taurorum siluestrium ferocissima, maximaque, vtpote 15. cubitorum longitudinis, Tantæ quoque velocitatis est, vt stercus, quod eum impetu egerit retroacta, & cornibus recipiat ac longius post terga proiiciat. Hoc itaque stercore egesto largissime persequentes canes excæcat, atque debilitat, & penitus inutiles reddit. Pilos habet subnigros, cornua maxima cubitorum trium, & ampla supra modum, ita vt ad mensas diuitum gerula fiunt potuum. Cum igitur hominem, vel canem obuium habuerit, in cornibus eum sustollit, & tã diu in altum proiicit donec penitus interimat conquassatum. Hunc quidem propter eius velocitatem dicunt esse Tigridem, sed falso, nã Tigris est bestia satis modica, & habitat in oriente. Hæc autem reperitur in Bohemia, quæ a venatoribus hoc astu decipitur, nec ars alia venãdi, qua de facili possit capi, lassat Zubrone primitus a canibus venator ei se circa arborem magnæ molis opponit, quem Zubro videns ad arborem accurrit, eamque cornibus & fronte cingens putat stolidus, quòd venatorem obtinere possit. Interim venator semper arbore protectus luctantis latera cuspide perfodit, & sic humanis viribus inuincibilem sapientia deiicit. Aliud autem est Zubronum genus, quod Poloni Turones dicunt, forma quidem minus, sed velocitate præstantius. Hæc de quadrupedibus.

De Serpentibus. Cap. C V I I.

Serpentes hyeme latent in saxis, vel arboribus concauis, & sine cibo durant, verno autem tempore prodeunt. In Hibernia nullus serpens viuere potest, sed nec aliquid venenatũ, quinetiam vbicunque terra de Hibernia allata super animal venenatum proiecta fuerit, illico moritur. In Syria angues nõ lædunt. In Lacedemoniæ monte hospites a scorpionibus non læduntur, indigenas autem interimunt. Serpentes natura frigidi sunt, vnde postquam infrigueriut parum aut nihil nocent, itaque nocte minus quam die lædunt, quia nocturno rore frigescunt, Hyemali frigore in nodos torquentur, æstate vero resoluuntur. Habent spinas in carnibus sicut pisces, & 30. costas in corpore, cor post collum habent teni simile, splenem vero paruum, & rotundum. Nullus serpentum testiculos habet, sed vias sicut pisces. Serpens si excæcatur, iterum illuminatur, sicut hirundo. Si cauda eius amputatur, recrescit iterum naturaliter, sicut lacertuli. Serpentes magni fel habent super epar, parui vero super intestinum. Omnis serpens indifferenter carnes, vel herbas comedit, parum autem bibit, multum desiderat vinum vnde vino solent allicere serpentes qui eos venantur. Licet autem bibãt, non autem exitum habent vrinæ, quia vesica carẽt, potusque & superfluitas calore naturali consumitur, qui maximus est in eis, Habent tamen locum per quem superfluitates licet modicæ secundum quantitatem corporis exeunt. Ingressurus aquas serpens venena deponit, exiens autem resumit. Quod si fortassè ea suo quolibet, amissa venena non inuenit, caput terræ frequentius allidens, moritur præ dolore. Dicit autem Plinius, quòd nihil aliud est venenum, q̃ fel serpentium. Inde ad venas sub spina, & postmodum ad os peruenit, vel ad caudam, vt in scorpionibus, Qui veneno interficitur, primitus obrigescit, postquam autem venenum fuerit calefactum hominem arditate sua interficit, & dicunt, quia nocere non possit nisi prius hominis sanguinem contigerit. Terra serpentem homine percusso (sicut Plinius dicit) amplius non recipit, sed post paululum moritur pœnas luens. Itaque serpens non plures interimere potest, quàm vnum, nisi salamandra tantum, serpens caput abscondens totum ferienti corpus obiicit, nã si caput euaserit, amisso corpore, nihilominus viuit. Serpens odorem bonum fugit, & hoc plerunque necatur. Viuit autem longo tempore, quia cum senuerit carnes suas ieiunando consumit, donec cuti laxata macie, per foramen petræ transiens, veterem pellem deponit, ac iuuentutem induit, exuit autem pellem a capite.

De Speciebus serpentum. Cap. C V I I I.

Aspis serpens cærulei coloris, cuius dentes supra modum longi sunt, ita quòd extra os sicut Apro apparent. Morsu venenum immittit, & spargit, vnde & nomẽ accepit. Virtute quorundam verborum incantatus, ne veneno interimat, vel (vt quidam dicunt) vt quiete capi possit, & gemma de fronte eius auferri, quę naturaliter in eo nascitur. Aspidi non nisi cum pari vita est, Vnde fit, & vna interempta altera interemptorem incredibiliter causa vltionis insequatur, cumque

in quātolibet agmine populi infeſtet, cunctas difficultates per rumpens & ſpacia permeans, & niſi omnibus arceatur aut præ celeri fuga, eum viuere non ſinat. Aſpis non nocet Aphris, & Syris, vnde pueros ex ſe natos eis obiiciunt, quos ſi læſerint tanquam adulterinos proiiciunt, ſin autem eos tanquam ſuos nutriunt. Amphibena eſt ſerpens cuius oculi more ignium lucent, habens duo capita. Ariſtoteles loquens de ſerpentibus orientis, quæ bina habent capita, dicit cauſam monſtruoſitatis huius eſſe in ſpermate, vt ſi duo ſpermata continuentur in vna matrice, nullusque paries inter ea diſtinguat, ambo vero ſerpentis capita cibum capiunt, & in vnum corpus tranſmittunt, ambo etiam in aduerſarios ſerpunt. Baſiliſcus eſt rex ſerpentum, cuius ſibilum alii quoque ſerpentes perhorreſcunt, eum quoque fugiunt quoquo modo poſſunt, properantes, quia ſolo flatu eos necat. Hominem ſi primo viderit, ſolo viſu eū interficit, quia radii oculorum eius ſpiritum hominis viſibilē corrūpunt, quo corrupto cæteri quoque ſpiritus corrūpuntur, qui a cerebro & vita cordis deſcendunt, & ſic homo moritur. Serpentem vero ſi prius viderit ſerpens extinguitur, vt dicit Iacobus Aconenſis. Vis autem hæc defuncto deeſt, nam vbicunque cinis eius fuerit delinitus, nec araneæ poſſunt intexere, nec venenifera quælibet attrectare. Dicitur autem argentum eius cinere delinitum imitari colorem aureum. Berus inter omnes ſerpentes nequior eſt, & aſtutior eſt, Murenam ſibilo marinā ad littus euocat, eique blanditur, & eam ad copulam concitat, quæ mollis animo coitum patitur, ſed hoc ad exitium ſui quandoque, nam ab aduerſariis inſidiis intercepta, priuſquam ad aquas reuertatur occiditur. Boa eſt anguis in Calabria, quæ ſugendo lac vaccarum ad immenſam molem conualeſcit, in tantum vt ceruos, bouesque ſolidos tranſglutiat. Huius generis fuiſſe creditur ille, quē Regulus Romanorum dux apud Aphricam 120. pedum longitudinis interfecit, pelliſque detracta Romæ ad ſpectaculū eſt delata. De hac ſcribit Plinius, quòd quando capiebatur oportuit adhiberi baliſtas, & tormenta varia ſicut in expugnatione caſtrorum. Ceraſtes eſt ſerpens 8. cornua in capite habens, ex quibus fieri ſolent manubria cultellorum ad menſas imperatorum, quia ſudore produnt venenum appoſitum.

De Dracone, & Dracontopode. Cap. CIX.

DRaco venenum non habet, ore quidem dehiſcit, ſed dentibus non nocet, morſus tamen eius peſſimus eſt, & ſi paruus quia venenifera comedit, cauda quoque ſi quem ligauerit, occidit. Huius manſio frequentius eſt in ſpeluncis, propter æſtum nimium eſſentialem ſui corporis, & propter occidentalē ſolis, qui maximus eſt in partibus orientis. Raro enim inuenitur hoc animal niſi in calidioribus partibus orbis. Itaque libenter in rupe lapidea ſpeluncam ſortitur, circa turrim Babel, & in deſertis illius antiqui Babylonis, ac ruinis eius maximi dracones habitare dicuntur, quorum vox ac rugitus homines terret. Viſus quoque draconis intolerabilis eſt hominibus, ita vt quandoque ſola eius viſione terreantur ad mortem. Ad 25. cubitos, & amplius creſcens ſæpius eualeſcit. Verno tempore nauſeat, ſed hoc malum ſilueſtris lactucæ ſucco reſtringit. Ad ſenium autem & debitam magnitudinem veniens, ſine cibo tempore multo viuit, at vbi comederit non de facili ſatiatur. In abyſſis terræ (ſicut dicit Aug.) aliquando Draco moratur, & cum in aere ſenſerit humiditatem egreditur, ac ſuper aera fertur, magnis alarum remigiis aerem concitans, & impellens, alis quidem pelliceа volubitate extantibus, & ſecundum corporis ſui magnitudinem latè diffuſis, vbicunque moratur aerem inficit. Quoddam genus eorum pectore ſuper terram repit, aliud vero pedes habet, ſed hoc rarius inuenitur. Ex cerebro Draconis inopinate percuſſi, & adhuc in pleno vigore palpitantis, extrahitur draconia lapis, Lingua eius & fel in vino decocta remedio ſunt his, qui vexantur ab incubis, eorum corporibus ex hoc inunctis. Dracontopodes ſerpentes magni ſunt, & potentes facies virgineas habentes humanis ſimiles, & in draconum corpus deſinentes. Credibile eſt huius generis illum fuiſſe per quem diabolus Euam decepit, quia ſicut dicit Beda virgineum vultum habuit, hunc enim diabolus ſibi coniungens, vel applicans, vt conſimili forma mulierem alliceret, faciem ei tantum oſtendit, & reliquam partem corporis, arborum frondibus occultauit.

De Iaculo, & Ipnali, & Lacerta, & Padera. Cap. CX.

IAculus eſt ſerpens, qui volans alis arbores ſubit, & in eis delitеſcit, e quibus vi maxima turbinatus, penetrat animal quodcunque obuium inuenerit. Ipnalis eſt ſerpens ab aſpide genus trahens, qui ſomno quos mordet interimit, veneno enim immittit ſomnū, qui nullo impulſu deſerit infectū. Hunc Cleopatra ſiniſtro brachio ſuo appoſuit, iuxta ſuum Antonium ſe collocans, vt eius attactu dormiret, & vitā quieta morte finiret. Lacertam potius vermem dicunt, quam ſerpētem, quia clementius ferit, ſibilat tamen vt ſerpens, & caudam habet conſimilem, linguamque bifidam & piloſam. Pedibus vero graditur, vno ex duobus capto reliquus effetatur. Huic animali nulla eſt memoria, & ideo non cubat, in quo loco enixa ſit oblita, per ſe erumpunt catuli, numero quidem vndeni. Quidam dicunt fœtus a matribus deuorari vno relicto, qui ſe matris clunibus imponit, & hic vltor fratrum parentes occidit. Lacertæ ſunt in India numero pedum 24. colore fulgenti. Eſt etiam de genere lacertorum beſtiola quædam forma, ſed colore diſſimilis, quæ caudam habet nigram, & araneis ſilueſtribus veſcitur. Padera eſt ſerpens in Germania ad craſſitudinem humani brachii, colore in ventre aureo, & dorſo virenti. Huius flatus adeo noxius eſſe dicitur, vt ſi virgam recenter cæſam ori eius adhibeas: corticem eius flatu ſuo faciat in veſicas ſelleas ebulire, ſed gladium fulgentem (ſi ori eius adhibeas) lingua veneno eum inficit, & vſque ad ſummitatem gladii percurrens, tetro ceruleoque colore afficit, ac ſi flamma violenta corriperetur. Hic cum hominem in pede percuſſerit, venenum ad cætera membra per momenta decurrit, & hoc præ nimio exceſſu caloris, eiuſdē naturæ cuius & ignis qui ſemper aſcendit. Cum autem aſcendens cor tetigerit, tunc homo cadit, & moritur. Contra quod eſt remedium, vt homo percuſſus in pede ſuſpendatur in altum per pedes demiſſo capite, ſicque venenum nequit deſcendere, ſed infectus locus exciditur, & per medicamenta ſanatur.

De Salamandra, & Scorpione, & Situla, & Stellione. Cap. CXI.

SAlamandra, quam nonnulli cameleontem .i. leonem terræ vocant, eſt animal quadrupes faciem habens lacertæ, vel (vt dicit Ariſtot.) faciem habet inter faciem porci, & ſimiæ. In igne viuit & incendium extinguit, profert & quandam lanam pallidam, de qua contextæ zonæ comburi non poſſunt. Eſt autem ſine ſplene. Et contra omnia animalia iecur habet in ſiniſtra parte. In extis quoque viſcerum magna eſt in eo varietas, a cęteris animalibus. Macra eſt valde, quia parum habet de ſanguine, ideoque timoroſa eſt valde, quia diminuitur in ea calor, qui eſt incentiuus audaciæ. Timor etiam eius cauſa eſt, quòd color eius ſit varius, ac per momenta mutabilis. Oua gallinarum more gignit, & ex eis fœtus producit. In hoc autem genere non eſt maſculus neque fœmina, ſed omnes gignunt. Alexāder papa (vt fertur) ex huius animalis lana veſtimentum habuit, quod cum ad mundiciam aliquando lauari deberet, nō aquis abluebatur, ſed per ignem candeſcebat. Scorpio blandum eſt, quaſi virgineum dicitur habere vultum, ſed habet in cauda nodoſa venenatum aculeum, quo pungit, & inficit proximantem, ferit autem obliquo ictu & inflexo, nulloque momento meditari ceſſat occaſiones inuenire feriēdi. Homini ab eo percuſſo putatur eſſe remedio cinis eius potatus cum vino ſolus infectorum. Scorpio caudam habet, & brachia & ſpiculum in cauda. Duos habet aculeos: vt dicit Ariſt. terra viuit, in vere ouat, & autumno ſimiliter, pariunt vermiculos ouorum ſpecie, quos cū pater deuorare voluerit, illi immunes ſunt qui ſe imponunt clunibus matris. Porcus niger ſi a ſcorpione percutitur, proculdubio moritur, alterius vero coloris porcus euadit quandoque, & ſi non ſemper. Situla eſt ſerpens paruus, & malitioſus, qui hominem ſic interficit. Hæc tanta varietate refulget, vt homines intuentes pulchritudine ſua retardet, & quem natura dedit reptando pigriorem, miraculo ſtupētes detinet, quos aſſequi non valet. Eſt autem tanti feruoris, vt hyeme pellem deponat. Huius morſu qui tangitur, igneo correptus ardore ſuccenditur. Stellio tergo depictus eſt lucentibus oculis in modum ſtellarum, cuius venenum mortiferum eſt, ſed remedium contra illud ſit ex tritis carnibus ſcorpionis. Fel eius in aqua tritum muſtelas occulto quodam inſtinctu congregare dicitur, Hic ſcorpioni maxime contrariatur, ſeque inuicem odio naturali inſequuntur, ſed quia ſtellio maior eſt atque validior, hunc miro modo ſcorpio timet, ita vt eo viſo ſudore frigido perfundatur.

De Tortuca, & Tyro. Cap. CXII.

TOrtucam de genere serpentium esse quidam volunt. Veneno quidem in vita caret, sed nequaquam post mortem. Nam renes eius (vt dicit Ambrosius) si quis post mortem nudo pede calcauerit, veneno statim inficitur. Est animal duorum pedum, caput habens vt buso, caudam vt scorpio. Duobus scutis durissimis quasi testis tegitur, quibus adeo se induit, vt difficulter etiã validissimis ictibus perimi possit. Ouat vt gallina, sed oua eius ad comedendum sunt nociua. Tortuca foemina (vt dicit Aristo.) non habet nisi vnam viam exitus superfluitatis, quamuis habeat vesicam contra omnium animalium naturam habentium plumas, aut squammas aut corticem, nam ista omnia non habent vesicam. Tyrus est serpens in partibus Hierico circa solitudines Iordanis infestus auibus & animalibus, maximeque ouis auium, quæ cum ipsis auibus comedit. Huius carnes confectæ cum quibusdam admixtis, omne toxicum, venenum expellunt, quam confectionem Tyriacam dicunt. Ferunt autem nonnulli hunc ante passionem Christi nullum habuisse remedium, maximeque fuisse hominibus infestum. Ipsa vero die passionis, vnum ex eis infestissimum circa partes Hierusalem casu fuisse comprehensum, & ad Christi latus in cruce suspensum, atque ex illa die tantum illud serpentis genus accepisse virtutem. Tamen contra venenum ipsius Tyri, quod Tyricon dicitur, Tyriaca nihil valet. Hoc veneni genus .i. Tyricon, quod est irremediabile malum, accipit Draco de ipso Tyro. Tyrus senectute confectus, hoc modo pellem suam deponit. Excoriat prius corium, quod inter oculos est, ita vt si nescias, bestiam cæcam putes, deinde corium capitis aufert, quo facto reliqua pars facilius spoliatur, & cum spoliatus fuerit, habet modum & formam embrionis. Tyrus ouat intus, & antequam egrediatur fit animal, & generat sibi simile.

De Vipera, & Idro. Cap. CXIII.

VIpera quasi vi patiens dicitur. Dicit Phisiologus, quòd habet faciem humanam vsque ad vmbilicum, ab vmbilico vero vsque ad caudam Crocodili figuram. Meatus digestibilis quasi foramen acutum est, & ideo more cæterarum concipere non potest, sed tantum per os. Cauernas habet loco aurium, & tres dentes tantum, morsus eius tumorem & inflationem inducit, & irremediabilis esse perhibetur. Hic serpens hyeme in terra conditur. Cùmque inter omnia fere serpentiũ genera crudelior sit, ad foeminam tamen suam blandus est (vt dicunt Ambrosius & Basilius) absentem namque foeminam mas requirit, & blando sibilo proclamat, & vbi comparem aduenire senserit, venenum euomit ob reuerentiam eius, honorans gratiam nuptialem. Item doctores referunt, quòd si quis viperæ mortuæ renes incaute calcauerit, grauius, quàm venenum perhibetur nocere, & irremediabiliter vulnus serpere. Exta eius valent contra omnium serpentium ictus, vt dicit Plinius. Tunica eius quam proiicit cum innouatur, in vino cocta, dentibus & oculis medetur, adeps eius caliginem oculorum tollit. Idros est serpens in Nilo flumine, qui cum viderit Crocodilũ aperto ore dormientem in littore, luloso limo se voluit, quo faucibus eius facilius illabi possit. Deuoratus ergo Crocodilus illapsum transglutit, qui mox dilaniatis eius visceribus viuus exit. Est autem Idros (vt Plinius scribit) pulcherrimus anguium in orbe terrarum, hoc serpente percussi homines obturgescunt, quem .s. morbum Boam vocant, eo quòd bouis fimo remediatur. Huius quoque serpentis iecur ad percussorũ remedium seruatur. Hæc de serpentibus dicta sunt.

De Vermibus. Cap. CXIIII.

SEquitur de vermibus. Insecta dicitur omnis vermium propagatio. Nullus autem insectorum vermium, vt dicit Plinius, habet sanguinem, nisi in modica quantitate. Quidam vermes sine pedibus sunt, ossa tamen interius habent, vt serpentes, & hi per terram repunt. Alii, nec ossa, nec pedes habent, & hi potius quasi rugis quibusdam subtilissimis in cute extensis se trahunt, alii duos habent pedes, vel quatuor, & hi currunt, & alii quantulum sanguinis habent, alii vero plusquam quatuor pedes habent. Hi etiam currunt, sed omnino sanguine carent, quia sanguis transit in nutrimentum multorum pedum, vel quia motuus ipsorum pedum adnihilat sanguinem. Omne genus vermiũ habet humorẽ, velut saniem pro sanguine. Est & aliud vermium genus, quod habet pedes & graditur, & nihilominus pinnas habens, vel potius membrana, volando ad æthera sustollitur, & hi foliis arborum maxime viuunt, eaque dentibus rodunt. Nonnulli quoque vermium ex genere volantium minime rodunt, sed potius ex humidis viuunt. Item vermium multa genera cum æstate incipiunt, & cum æstate desinunt, & potius ex corruptione nascuntur, quàm ex semine. Aliud autem est genus, quod cum æstate quidem incipit, & cum posuerit semen in arboribus, siue domiciliis cum æstate vitam finit, manentque parentibus mortuis semina per hyemem, & verno tempore prodeunte aeris serenitate, solisque calore animantur ad vitam. Aliud quoque genus est, quod hyeme conditur, laterque velut mortuum, & cum venerit ad æstatem renouatur ad vitam, vermes autem generaliter, secundum nutrimentum elementorum, colores, vel potentias sortiuntur, vt qui multum habent de elemento ignis aera sursum petunt, qui multum de aere velocius currunt, qui vero multũ de aqua vel terra naturaliter tardiores sunt. Secundũ hæc enim creaturarum visibiliũ ordo disponitur in Celidoniæ regione, sicut dicit Augustinus, in quibusdam aquis naturaliter feruentibus sunt vermes, sicut in aqua frigida pisces, & extra feruentem aquam cum venerint, in frigido moriuntur. Licet autem vermis nomen conueniat vermibus vniuersis, specialiter tamen vermis appellatur ille, qui de pura, & mũda terra, nulla seminis commixtione generatur, quo etiam vel deceptione vel captura piscium hamus inescatur. Et huic se dominus de virgine natus per prophetam comparat dicens, Ego autem sum vermis & non homo. &c.

De Aranea, & Buffone. Cap. CXV.

ARanea visceribus suis subtilissima retia texit, euisceratque se pro captura muscarum adeo frequenter, vt prorsus vacuata morte deficiat. Cum autem satiata fuerit, his qui retia inciderunt, quod superfluum est diligenter atterit, vt non euadat, vt cum rorum eluuerit, cibum iam captum & paratum inueniat, succo viuit, & ideo nulla fame interit. In caput serpentis sub arboribus vmbra porrecti, aranea filo se liberat, tantaque vis est morsus eius, vt ipsius cerebrum, vsque ad finem mortis apprehendat. Humiditatem crassam, & siccam, causa substantiæ fugit aranea, delectatur autem medio temperato. Coeunt (vt dicit Aristoteles) maxime in fine veris, id est in principio æstatis, foemina per fila telæ marem attrahit, & mas similiter foeminam, nec cessant donec coniungantur, & coeant. Clunibus autem conueniunt, & vermiculos ouis consimiles pariunt, fimbrium signa sunt, quando telas suas altius tollunt. Buso est reptile venenosum, habens visum pestiferem attactum, sordidum, terra vescitur, & hoc in pondere & mensura, quantam enim in anteriori pede concludere potest, hæc illi pro cibo quotidiano est: timet enim ne sibi terra pro cibo deficiat. In Galliæ partibus est Busonis genus, quod cornutum dicitur, quia cornizare videtur, vnde a sono vocis sic appellatur. Colores habet duos terrum & croceum. Hi vere prodeunt, & tunc voces tubarum edunt, duoque & duo inuicem reddunt. In sola Gallia vociferi viuunt, alibi vero vocem perdunt, & muti sunt. Borax quoque de genere Busonis est, hic propter veneni quantitatem quando tangitur inflatur, cum aranea pugnat & ab ea vincitur, nam illa frequenter eam pupugerit, ille se vindicare non valẽs tantum inflando se exuberatur, quòd medius crepat & moritur. Huius morsus pessimus est, & insanabilis efficitur, gemmam in fronte nutrit pro qua occiditur, & quæ ab ipso animali Borax appellatur. Quando extinctum habet oculum, herba speciali vtitur in qua visum recuperat. Ruta vero inficitur, Humida loca & marcida libenter inhabitat, Odit clarit atem solis, nec eum de facili videre patitur, nocte ambulat, & vagis vias hominum rimat vestigiis, per diem vero latet in abditis. Odorem florentis vineæ fugit, & prope cubitalem magnitudinem aliquando crescit. In Hispaniæ partibus, illud præcipue Boracis genus habitat, quod lapidem in fronte portat

De Vermibus quorum nomina incipiunt per C.
Cap. CXVI.

CAntarides sunt vermes, qui in summitate ramorum fraxini, vel alibi ex humore in foliis generantur, colorem viridem habent, auro sub solis radio micant, sicut erucæ conualescunt, sed & alias perfecte concipiunt, per diem volant, nocte vero pariter in vnum globum congregantur, circa mensem Augustum de nocte ad remediũ colligũtur, & in aceto mersæ necantur,

cantat, mortuæ vino superfusæ, & super membrum quodcumque sub vasculo cereo instar ciphi formato, positæ adustionem suscitant in vesicam sui applicatione, quæ.s.vesica cum acu aurea vel acumine festucæ in locis plurimis perforata malum humorem eiicit, tantumque valet eius eiectio per annos 15. quantum aliquod cauterium infra annum. Cicadæ vermes sunt quorum genera duo sunt. Quædam paruis locustis similes sunt, & hæ domos in babitant, eaque loca, quæ magis calida sunt, vbi signium feruor est, aliud vero genus aurum colore Papilionibus simile, Fertur etiam quod earum genus est, quod nos Ceruos volantes dicimus, & hos experimentator supra carbones vocat. Sub alis (vt dicit) crossioribus alas habent subtiles ac tenues, sicut bruchus, circa vesperam potissime volant, & in volando strepitum faciunt. Habent cornua medicinalia, grandia, prælonga, bisulca, dentata, & lucida, quasi forcipibus in cacumine, cum libuerit ad morsum coeuntibus, crura vero longa atque reflexa, Lucent ignium more, noctu partes laterum, & clunium colore pinnarum refulgentes, aliquando compressæ obumbrantur, Amputatum caput earum viuit diutius sine corpore, sed & ipsum corpus viuit sine capite, sed non tam diu sicut caput, Cicades habent in pectore quoddam aculeatum linguis simile, quo rorem lambunt. Ipsum vero pectus fistulosum habet & hoc perdulciter canunt, mares quidem canunt, fœminæ silent, supinæ coeunt, oua habent candida, sed corrupta. In terra foueæ locum excauant, ibique prolem faciunt. Cicendela est vermis in Italia nocte volans, & inter noctis tenebras fulgidus radians, ita vt si eum in tenebris videas exalationes scintillarum putes. Cinomia est musca canina, catulorum auribus importuna, quam licet catulus frequenter excuciat, semper tamen importune reuolat, vbi autem eum pigrum ad excutiendum inuenerit, vsque ad sanguinem, & vulnera procedit. Culex acida petit & dulcia fugit, lucem diligit, ita quòd ad lumen aliquando se vrit, nomen habet ab aculeo quo sanguinem sugit.

De His, quæ incipiunt per. E. vel. F. Cap. CXVII.

ENgula est vermis a re nomen habens, habet enim semper in sanguine caput, continueque sugens ita intumescit, vt medius crepet, non enim exitum superfluitatis habet, hic a quibusdam pediculus siluestris vocatur. In iumentis nunquam sed in lubis, & canibus frequenter gignitur. Eruca est vermis longus multis distans pedibus, colore varius, olera & folia arborum depascitur, Circa tempus Septēbris cęlesti rore, vel imbre perfusus mutare subito colorem, & formam dr, vt qui pedibus repebat innumeris, volare possit conceptis alis. Ipsa tardo lapsu, pigrisque morsibus vniuersa consumit, & ipsa demum eruca consumitur, postquam in summitatibus arborum instar bōbacis contexta reliquit, quæ sequenti æstate vermibus coalescunt. Quædam vero tecta domorum intrantes, mutata forma penitus & colore, sub aura in parietibus pendent, ubique in nihilum rediguntur. Eruca per carnem hominis transiens cā infi cit, ac post se pustulas relinquit, & hoc est veneni signum, & si non efficacis ad magnum malum. Formica est vermis miræ prouidentiæ sibi, hæc sola inter animalia senio fortificatur, & crescit, Formicæ labores communicant vt apes, sed a pes cibos faciunt, hæ vero condunt. Efferunt etiam mortuos suos atque sepeliunt, & hoc solæ inter omnia animalia præter hominem faciunt. Formicarum Leo qui mirmicoleon dicitur, vermis est de genere formicarum, sed in multo maior, qui dum adhuc paruus est, & inualidus robore pacem ac modestiam simulat, sed cum vires acceperit pristina consortia despicit, & iam maiorū turbam comitatur. Itaque inualescens audacia formicis ad vsus communes laborantibus insidians delitescit, & qui sibi nihil in æstate parauerat, in hieme labores earum diripit ac destruit. In India sunt formicæ circa montes aureos vulpibus maiores, fortes ac seuæ nimis, pedes quatuor habentes & in pedibus hamatos vngues, tantæ vero fortitudinis sunt, vt visos homines discerpant, Bestias autem de facili non lædunt, satis conscię, quòd aurum illud, quod ipsæ custodiunt inuitis non auferant. ad plectendam ergo temeritatem auaritiæ, illic a Deo collocatæ sunt bestiæ.

De His, quorum nomina incipiunt per. L.
Cap. CXVIII.

LAuilex vermis est longus maculosus, ex multis distans pedibus, sparsim colore albus. Hic lanam sericam ex propriis visceribus operatur, & arboris foliis vescitur, qui.s. cibus, mediantibus ipsius visceribus, in lanam sericam vertitur. Itaque lanæ suæ fusos in ramusculis faciunt, & in circuitu sui operantur, ita vt perfectis fusis, vndique opere suo includantur. Post hoc exitum sibi faciūt in summitate fusorum, egredientesque natura mirabili mutati apparent a forma priori, adeo vt uermes qui prius repebant innumeris pedibus, habētes alas, iam apti sunt ad volandum. Demum Venerem ineuntes coeunt tribus diebus, quo peracto moritur masculus, fœmina vero ordine literato ouum parit innumera, substrato sibi panniculo, vel albo vel rubeo, deinde moritur. Tunc panniculus cum ouis suscipitur, & vbi non possit hyemis attingere frigus reponitur, postea calore veris inualescente, oua ad solem exponuntur, & calore fouentur, donec animata in uermes formentur. Duos tantum colores lana naturaliter in verme susci pit, scilicet album & croceum, cæteri vero artificio fiunt, Dicitur tamen, quòd oua de panno in conceptione supposito, vel album vel croceum colorem trahunt. Limax est testudo in limo nascens, terram comedit. quatuor habet cornua, sed duo lōgiora, In rependo cornua extendit, sed quàm cito tangitur cornua retrahit, & seipsam in se reflectit, hyeme latet, vere prodit. Sanguis eius poros claudit, & ne pili crescant efficaciter impedit, confracta & contrita in quibusdam vulneribus, sanat apostemata. Locusta dicitur quasi loco stans, colore viridis est, caput habens formatum vt equus, os ad modum quadranguli aculeum pro cauda, crura longiora, & ad seipsam reflexa, vnicū intestinum sanie, & immundicia repletum. In commissuris scapularum quasi dentes habere dicuntur, eosque inter se terendo stridorem edere. Mares fœminis minores sunt, & fœmina marem portante coeunt, circa solsticium est coitus earum. Oua condensa in autumno pariunt, quæ tota hieme durant, & exitu veris erumpunt. Fœtus forma pusilli, sine cruribus pennisq; reptantes. Mori eas cum pepererint certum est, vermiculo statim circa fauces earum innascente, qui eas strangulat. Locustas certum est maria longinqua transire continuata plurimorum dierum fame, maximeque miramur, quòd propter externa pabula nouerunt tam remota petere loca, tantoque pennarum stridore volant, vt aues esse credantur. Populi autem vbi longe venientes spectant, soliciti sunt ne suas terras operiant, nam vbicunque dira nube terras contingunt, omnia contacta adurunt, & corrodunt, aliquando autem vento sublatæ in maria, vel flumina decidunt. In Cyrenea vel Cinerea regione, lex est has ter in anno debellare, primo quidem oua, deinde fœtum, & tandem adultas, desertorisque penis adiudicatur, qui ab hac lege cessauerit. In Syria quoque militari imperio coguntur accolæ eas debellare. Parthi vero eas in cibum sumunt, Locustæ a vento australi generantur, Septentrionali moriuntur, & Aquilonari. Floribus arborum amigdalarum citius impinguantur. Infirmitatis suæ remedium habent, nam folia lauri obiosa eas ab ægritudine liberant. Mutuo sese comedunt, maioresque minores deuorant.

De His, quorum nomina incipiunt per. M.
Cap. CXIX.

MVltipes a re nomen habet, & sanguine caret. Hoc animal dicit Augustinus aliquando coram ipso allatum eoque spectante in multas partes concisum fuit, & tamen vnaquaque pars vixit ab aliis partibus separata. Musca proterua volat, & circumuolando strepitum facit, ex aere circumagitato, inter alas rostrum habet, quasi canam concauam, pedibus posterioribus alas acuit, anterioribus autē rostrum & caput, lucē diligit, nec in tenebris ambulare nouit, ad calorem se libentius confert, humidis insidet, cruorem appetit, salsa & aspera fugit, albaque & mundiora libenter coinquinat. Carnes recenter cæsas, vbicunque tetigerit, statim vermes insequuntur, qui corrumpunt infectas, & hoc maxime in diebus canicularibus. Infesta est omni animali, & maxime homini. Ex corruptione fimi generantur muscæ, in aqua mersæ reuiniscunt soli expositæ, hieme latent extinctis simillimæ, in augusto prouolant importunæ, varmiculos autem nigros ac duros edunt, e quibus muscæ proueniunt. In Cypriæ partibus est muscarum genus quadrupes, quæ pinnatæ sunt, & multo maiores, quàm nostræ, & pyralæ dicuntur, quoniam in fornacibus è medio ignium volant impunè, & hoc quidem mirabile est, quoniam quamdiu in igne sunt uiuunt, cum autem extra uolauerint, paulo longius moriuntur. Opymachus est uermis corpore admodum exiguus, sed audacia animi, & ingenio robustus nimis. Dicitur autem cum serpentibus habere certamen, & ingenio præliandi vitam defendere. Cumque corpore sit exiguus, ac uiribus impar, exercitio tamen pugnæ serpentem uincit fortiorem. se, uiuitque securus audacia potius, quàm naturali fortitudine.

De His quorum nomina incipiunt per P.
Cap. CXX.

PApiliones sunt vermes volantes, qui maxime floribus inni tuntur, & ex eis cibos capiunt, post Augustum coeunt, & masculo moriente post coitum fœmina edit oua, quibus editis moritur. Oua vero per hiemem durant, & in æstate vermes faciunt, qui calore solis ac nocturno rore inualescentes alas concipiunt euolantes. Phalangia est araneæ genus, morsu veneno sum, corpore exiguum, & exacuminatum, nares hominum pecudumque libenter ingreditur. Cumque ceruos in siluis percusserit, nisi cancros in cibum sumant, de vita sua periclitātur. Hæ specus incubāt, & oua multa numero pariunt, statimque vbi fœtus eruperint, patrem & matrem consumunt, adiuuat. n. pater fœtus incubare. Pediculi dicuntur a numerositate pedū. Hoc malum ex ipsa hominis carne creatur indubitanter, & tamen inuisibiliter. Hos nonnulli de sudore hominis, alii de poris, & euaporationibus gigni dicunt. Contra hos præcipuum remedium esse dicitur, frequens ablutio corporis marinis aquis, aut vehementius salsis, vel argentum viuum in oleo oliuę diutius bulitum, & zonam ex hoc intinctam portare. Pulices atro colore de puluere calefacto, & postmodum humore corrupto procreari dicuntur, saliunt potius, quàm volant, noctu quàm die magis hominem infestant, & nisi vehemens torpor, aut somnus grauis in membris sit, tueri se non potest, cū quis manum adhibet celerius fuga dilabuntur, nec inueniri queūt, vbi vero quies esse creditur, celerius ad infestandum redeunt, Homines morsu pungunt, ac virtute faucium sanguinem attrahunt, eoque tam subtiliter reficiuntur, vt integra pelle (quæ media est) sanguinem tantum per poros, & euaporationes excipiant. In carne tamen cui insident, vestigia relinquunt, aere humectato, terraque adlentata maiori virtute crassantur. Contra pulices optimum remedium est, omni vespere corpus absinthio fricare, vel eadem herba cum oleo cocta, corpus perungere, præterea si frigus circa Iunium mensem fuerit, cito pereūt, nec earum prouentuum copia reliquo æstatis tempore erit. Pulex in duas partes diuisus reuiuiscit.

De Rana. Cap. CXXI.

RAna vermis est quandoque colore viridis, sed illa, quæ rubet deterior est, loquax est, & vocibus importuna, vocē propriam habet coax, nec aliud quicquam dicere potest, nisi cum præmitur aut læditur, tunc. n. mutat vocem, & instar muris emittit exilem, Huius vocis ratio s̄m Aristo. ex hoc perpendi potest, q̄ ore clauso, & inflatis lateribus eo, sonat in gutture, ad sillabam vero ax. os aperit, & instar follis latera reprimit, vt fortiori spiritu vox elata promatur. Multiplicat vocem qn̄ posuerit æqualiter in aqua mandibulam inferiorem, & extenderit superiorem, cū autē ambas extenderit eius oculi sicut candelæ lucent, timet oē, quod spirat, ab omnibus odiose haberi suspicatur. In Augusto mense nunquam poterit os suum pro quolibet ministerio cibi, vel potus, vel vocis aperire. Quòd si etiam manu vel baculo tentaueris, difficulter aperire poteris. Ranarum coitus magis est de nocte, quàm de die, & in earum coitu magna est mora, multumque seminis effundit: Ranas habet mare, quæ alas habent, & omnis piscis fœtus nutrit præter ranam. Rana quæ rubeta dicitur in terra, & in humore viuit, pluribus referta medicaminibus, quæ deponit ac resumit qn̄ vult, & hoc assidue in pastu facere dī. Venena vero nunquā deponit, sed tanquam arma sua penes se reseruat, habent gemina cornua veneficiotum plena. Mira de his certatim narrant autores, dicunt si dexteri lateris ossiculus in aquam feruentem mittatur refrigerari vas, nec postea feruere nisi exempta rubeta. Carnibus earum in hamum positis præcipue purpuras allici certum est, contra venena marini leporis, & rubetæ cinis earum remedio est in aqua potatus. Est etiam rana viridis ac patula, corines cognominata, quæ arbores ascendit, ibique inter folia requiescit: Hæc naturali præsagio pluuias, in nubibus sentiēs fortiter clamat, futuræ scilicet inundationis nuncia, reliquo vero tempore vix vnquam cantat. In ora canum proiecta vocem eis demere putatur.

De His, quæ incipiunt per S. Cap. CXXII.

SAnguisuga vermis est aquatilis ossibus carens, & pedibus, ac pennis, homines impetit, ac bestias, vt sanguinem eorū sugat, cuius satietate nimia mortem sibi sæpius accersit. Os habet, ad modum trianguli, vnde & triangulare vulnus relinquit. Cumque carni adhæserit quanto magis trahitur tanto fortius insidet, donec rumpatur. Itaque sanguinem putridum extrahit, & alium sanando se ipsam occidit. Quidam autem his vermibus minus sapienter ad superfluum corporis sanguinem hauriendum se prabent, quod fieri non debet, nisi corruptionem omnium in eo sentiant. Nam in homine sano nobiliorem ac bene digestum sanguinem extrahunt. Meliores autem, ac minus nociuæ dicuntur illæ, quæ rugatæ ac linearæ in dorso sunt. Deteriores vero, quæ nigræ. Sanguisuga cum vrticis ac tribulis pungitur, vt venenum euomat, si quod in bestiis, aut bufonibus, aut serpentibus aquaticis hauserint. Scabrones (vt dicit Plinius) in cauernis, aut sub terra degunt, horum cellæ sexangulares sunt, ceræ vero cortice arenosæ. Ipse quoque fœtus inæqualis est, & barbarus, alius euolat, & alius in aqua est, alius in vermiculo perseuerat, Carne vescuntur, in plenilunio crescunt, hieme reconduntur. Auctores dicunt interfici puerum bimum, ter nouenis punctoris scabronum. Scabrones, & vespæ nequaquam reges sicut apes habent, & ideo periculis plurimis subiacent, Horridos sonos ac murmura depromunt, & hoc magis in cauis locis, Horum mella sunt humanis vsibus inutilia, quæ qui rapere voluerit stulto periculo se subdit, nam eorum aculeis iaculatur. Sciniphes sunt vermes minimi, volantes, quę pecudum anhelitum sequuntur, & homines maxime, Pungunt autem aculeis dormientes, aestiuatis dolore pro posse, vnde in locis vbi abundant earum proteruitas homines delicati circa lectos suos retia tam subtiliter laqueant, vt per hæc sciniphes ad nocendum transire non valeant. Seta est vermis, vel (vt quidam volunt) serpens, a re nomen habens, est enim tenuissimis instar setæ, fere cubitalis longitudinis, durus & albus, nihil differens vtraque extremitate quippe cui caput non est, sed serpit vtrobique, hic in aquis corruptis nec tamen fœtidis nascitur, adeo durus est, quòd vix pede conteri potest, si feruidis aquis imponatur vt bulliat, coqui tamen non potest. Huius veneni tanta vis est, vt ab homine in potu haustus elanguere eum, & tabescere faciat, donec eum diro cruciatu vita exuat, aliter vero mortem non infert. Stellæ figura vermis est (vt dicit Plinius) qui nocte vt stella lucet, nunquam nisi magnis imbribus prouenit, & serenitatem adesse signat, huic tantus rigor est, vt ignem tangens non alio modo, quàm glacies extinguat, huius sanie si cato hominis contacta fuerit, toti capilli defluunt, idque quod contactum est colorem in virorem mutat, Hi vermes nihil gignunt, nec est in eis mas vel fœmina.

De His, quæ incipiunt per V. Cap. CXXIII.

THamur dicitur vermis Salomonis, nam Salomon cum marmor parium ad ædificationem templi de remotis partibus conuehi præcepisset, conscius prohibitionis legis, quæ vetuit altaris ædificandi lapides ferro incidi, quæsiuit experimentum in vermibus, quod ars humana nesciuit. Nam pullum struthionis in vitreo vase reclusit, quem cum videret strutio, & habere nequiret naturaliter, agnitam artem attentans, ad desertum cucurrit, rediensque vermiculum tulit, cuius sanguine vitrum liniuit, & confractum est, sicque fœtum eripuit, quod videns Salomon hoc experimento eodem genere vermis incisione durissimi marmoris vsus est, & effectum consecutus est. Tappula vermis est quadrupes, in terra, vel aqua æqualiter viuens. In terra quidem velocissimè currit, sed magis super aquas, ita vt longas aquarum tractus in impetu transcurrat. Interdum tamen subsistit, & vires lassus reparat, in hoc autem id mirabile est, quòd currens super aquas sicco corpore pedibusque manet. Quòd si etiam diu sub vndis uiolenter teneatur, non tamen humectatur aut moritur. Teredo est uermis ligni caput habens rubeum, & corpus album, successione lignum perforat, & in puluerem illud redigendo domum sibi ædificat, lignum consumendo se purificat, & puluerem eijcit. In orientalibus partibus pauca ligna vermes generant. In partibus autem Italiæ, Germaniæ, Galliæ & Hispaniæ fere omnes arbores, excepta quercu, & tilia, & paucis aliis. Et hoc mirum est, quòd buxus, & alba spina, quæ fere arborum durissimæ sunt, vermes generant. Tylia uero cum sit arborum tenerrima, vbicunque sub sicco ligna eius seruantur, nequaquam ex eis uermes crescunt, sed perpetua sine uermibus manent. Testudo uermis est de corruptione graminum per excedens humidum, & calidum tempus, animal tardum est, & multo sanguine crassum, harum aliquæ rubeæ sunt, aliæ albæ, aliæ nigræ, aliæ croceæ, secundum mutationes aeris, & corruptiones. Hoc miro modo ex sputo, quod lubricum est, & crassum format sibi habitaculum. Osseæ vel potius marmoreæ substantiæ mirabiliter testudinatum

dinatum, quia calore solis paulatim putrescit in Jap idem. Cumque volutabris palustribus mersa sit, coram tamen antidoto proprio se nouit, herbarumque vires se scire ostendit, nā (vt refert Ambrosius) visceribus pasta serpentis, cum serpere sibi venenum aduerterit, origano sibi medetur, si vero sal super eam proieceris, fere tota liquescit in nihilum, vix de illa reperies aliud, quàm sanguinem quod est vtile ad medelam. Vespæ ex equinis aliquando carnibus procreantur. In plenilunio magis crescere dicuntur, muscas grandiores venantur, & amputato his capite reliquum corpus comedunt, harum vita circa stercus est, ceras quidem faciunt, sed non ex collectione florum, & ob hoc inutiles sunt. Tinea est vermis ex aere corrupto in vestibus, ex humore madido, qui in lana earum est procreatus, adeoque insidet, vt eas erodat. Hæc de vermibus.

De Piscibus in generali. Cap. CXXIIII.

SEquitur de piscibus. Pisces omnes ordinem naturæ seruāt, & in sexu, & in genere, nunquam enim videbitur piscis cum alterius generis pisce coire. Nullus piscis habet collum, aut virgam, aut testiculos, aut mammillas, vt dicit Aristote. De his tamen excipimus Delphinum, & Cetum, ac cætera monstra maris, & hoc est quia sibi simile generant, vnde mammillas habent quibus fœtus lactant, non tamen supra, sed iuxta iuncturas. Itaque non eminent, sed habent duo cannalia quibus egreditur lac, & filii matres sequuntur. Masculi piscium habēt vias semine plenas, ita quòd videtur sæpius extra decurrere. Quidam itaque pisces per coitum generantur, quidam vero per se sine coitu, & quidam de terra simpliciter, quidam de limo aliorum piscium, quidam vero de putrefactione, & corruptione, quæ super aquam videtur sicut oleum enatare. Feminæ maiores sunt maribus ac longiores, & carnes habent duriores. Ante tempus partus, vel coitus, mares & fœminę vagantur, Inatantque per greges simul, tempore vero coitus, & partus ambulat par, cum pari, non autem inueniuntur oua nisi in illis, qui coeunt. Quidam pisces impregnantur vento Australi, quidam Aquilonari. Pisces paludum impregnantur ex maiori parte post quinque menses. Omnes autem pisces generaliter post vnum annum fœtificant, maior pars in ripis fluminum fœtificat, si assint eis, quoniam in eo loco non est ventus, & est ibi se calidus, Pisces parui fœtificant vbi pauca est aqua, & hoc præcipuè circa radices salicum vel aliarum arborum. Plurima vero pars ouorum occasione multimoda perit, quia si omnia prouenirent, multiplicarentur nimis. Itaque præcipue quando fœmina ouat vagando, maior pars ouorum perit. Omnium autem ouorum piscium maris crementum festinum est, & velox.

De Eodem. Cap. CXXV.

IN profundo maris multa piscium genera sunt, quæ vix aut nunquam ad visus hominum exeunt. Piscium alii branchias habent multiplices, alij simplices, alij duplices. Hi aquam ore receptam emittunt. Senectutis indicium est squamarum durities, quæ non sunt omnibus similes. Pulmone piscis marini si fricetur lignum, ardere videbitur sicut & oleum, vnde & ex quorundam pulmonibus oleum fieri consuetum est. Carnes piscium in dorso, & anterius, duriores sunt reliquis corporis partibus. Omnes pisces lapidosi pingues sunt, & omnes quidem pisces, qui per amplitudinem natant, vt Bothæ, & pectines vento meridionali flante impinguantur, qui vero in longum extenduntur, vt Lucij, flante vento septentrionali certum est impinguari. Carnes piscium habitantium circa ripas fortiores, & saniores sunt. Carnes autem habitantium in profundo humidiores sunt, & minus sanæ. Omnes piscium greges habent rectorem. Nullus autem piscis præda viuens socialiter natat, vt Lucius & sui similes. Omnes pisces maris inuicem se comedunt, excepto quodam animali, quod Aristoteles. Faltaleon vocat, & hoc ideo, quia carnem non comedit omnino. Quidam pisces (vt dicit Plinius) tantæ leuitatis sunt, vt nisi capita maxima portione corporum haberent, in aquis mergi non possent. Omnes pisces, & animalia mollis testæ modicum dormiunt, quod tamen per clausionem palpebrarum non perpenditur, quia palpebras non habent, sed quia manu capiuntur, & in somno ferro tridente percutiuntur. Non autem mouentur quando dormiunt, nisi in cauda, & hoc patū. Noctibus ęque sicut in die cernunt, olet gustu moriuntur, melius capiuntur ante solis ortum, quia tunc maxime fallitur visus eorum. Quidam etiam quando fœtificant infirmantur, & ob hoc eo tempore facilius plerumque capiuntur. Quidam

non tangant vas quę venantur, nisi recens sit, habent enim sensum odoratus, alii vero qui non habent citius capiuntur. Est autem modus venationis piscium, vt fiat fossa iuxta fluuium, ita quòd aqua ingrediatur, ibique ligna ponantur, tunc enim pisces a fluuio veniunt, & ibi propter quietem delitescunt, maximeque in hieme. Omnis piscis naturaliter habens in capite lapidem, hieme magis læditur, quàm qui non habet, quia lapis ille cerebrum infrigidat, ob hoc ingruente frigore pisces profunda petunt.

De His, quorum nomina incipiunt per. A. vel. B. Cap. CXXVI.

ABrenon piscis est, vt dicit Aristotelis multis fœcundat ouis, nec aliorum ea more contactu maris parit, sed naturali quodam instinctu ventrem suum ad arenam fricat, quæ contactu aspera est, & gustu salsa, sicque oua concepta parit, & post tempus debitum fœtus educit. Accipender est (vt dicit Plinius) piscis apud antiquos nobilissimus, qui solus contra morem omnium piscium habet squamas toto corpore ad os versas. Albires est piscis marinus, habens cutem adeo spissam, & duram, ac firmam, vt ea milites vtantur pro galeis. Alphoras est piscis qui non gignitur, sed in loco lutoso vbi non est aqua ex ipsius luti putredine in modum vermiculi creatur, postea vero cum ascenderit aquam crescit in piscem, durat autē modico tempore, citoque dissoluitur. Allex est piscis marinus admodum paruus in occiduo mari, quod Mediterraneum est, inter maiorem Britaniam, & Germaniam. Cumque vnumquodque fere genus piscium marinorum habeat tempus situm in quo solo sit bonum, huius piscis inter omnia fere capturæ tēpora hoc est optimum, fab Augusto vsque ad Decembrē. Qui cum recens captus fuerit, delicatiorem cibum præbet, salsus autem in vsus hominum vltra, quòd alij pisces sanus durare potest. Omnium quoque fere piscium solus aqua viuit tantum, nec nisi in aqua viuere potest. Nam statim vt aeris serena contigerit expirat, nec vlla mora est inter contactum aeris, & expirationem. Oculi eius instar luminis de nocte lucent in mari, sed horum virtus cum ipso pisce moritur, vbicunque super aquas in mari lumen vident, gregarim aduentant, & hoc astu dum ad retia dictis temporibus alliciuntur, quasi parati ad capiendum diuino munere in vsus hominum deducuntur, Hibernis autem temporibus secreto maris vsque ad tempus debitum absconduntur, & hoc circa Germaniam. Amio est piscis saxatilis vt ait Isidorus, idest lapidem gerit, interius, Hic admodum speciosus est, habens in vtroque latere quasi virgulas perpetuo colore puniceas, reliquo vero corpore diuersis quidem, & gratis coloribus, totus in modum panni serici variatur. Anguilla ex aliorum piscium limo nasci dicitur, difficulter excoriatur, durissimam habet mortem, quæ etiam excoriata uiuit, ad vocem tonitrui commouetur, aquis claris fluuialibus gaudet, & in absconsione plyadum maxime capitur, quia tunc ex ventis oppositis, aqua turbatur, ad pisciculos inferioris potestatis rapax est, maxime tamen cum in semine reperiuntur. Exanimis sola piscium non fluitat, nisi cum aquis putrefacta dissoluitur, plus alio cibo decoquitur, aliter nocuus est cibus eius, ad ignem assata plus competit, quia malitia eius illic euaporatur, pingue eius auribus medetur. Borbothæ pisces sunt fluuiales aliquatenus angullis similes, lubricæ namque sunt, & excoriantur sicut anguillæ, corium habent nigrum, esum dulcem, & epar præ omnibus piscibus melius, & delicatius, caput magnum respectu corporis, os amplum, & latum valde, cum autem ætate duodecim annos excesserit, in corpus magnum crescit, & tunc nomen eius mutatur, & solaris vocatur, de quo inferius dicetur. Bothæ sunt pisces fluuiales, qui non natant, nisi per amplitudinem corporis tenuissimi, namque sunt & lati ualde, pinnas habet in circumitu lati corporis, impregnantur vento meridionali, flante. Cumque venatur hic piscis a piscatoribus fundum aquæ petens, aquam supra se turbat vt videri nequeat, maxime quia corpore strato cum terræ adhæret supra dorsum terræ simillimus est, maculas autem in dorso ruheas habet.

De His, quæ incipiunt per. C. Cap. CXXVII.

CAncer pedes habet, & brachia, forcipesque pro manibus, retrohradus est, nec vnquam ante faciem suam ambulare nouit. Mares duas habent spinas inter ventrem, & caudam,, quibus fœminæ carent, hæ oua in uentre

habent, ictibus serpentum medentur. Coitus tempore mas ascendit in dorso super fœminam, at illa motum eius sentiens a tergo coire volentis, inclinata super latus ad ipsum se conuertit, sicque coitus completur. Latent hieme mensibus quinis, veris tempore senectutem exuunt, velut anguis. Cancer lacte potatos, sine aqua viuit multis diebus, cum autem senuerit, duo lapides albi coloris intermixto rubore inueniuntur in eius capite, quos tantæ virtutis esse dicunt, vt in potum dati corporis pũctionẽ sanent, cancri corniculis suis pugnãt inter se sole cãcri signum transeunte. In occidentali mari (vt dicit Solinus) cancri sunt qui homines apprehensos submergunt, habent autem terga dura velut Crocodilli. Cãcer mutat colorem cum coctus fuerit, quia qui viridis aut niger erat, rubeus fit. Caucius qui & glanis auersus mordet hamos inescatos, nec eos deuorat, sed spoliat. Capitatus est piscis admodum paruus, habens caput ꝓpe ad reliquam corporis magnitudinem, os quoque rotundum & amplum, hic in fluuiis habitans libenter sub lapidibus, & inter saxa delitescit. Carpara piscis quasi squamis aureis in lacis vel fluuiis sic dicta, quasi quæ carpens parit. Cum enim oua sua in ventrem ad pariendum apta dictante natura præsenserit, marem suum adit, & ore inuit pulsu leni, vt adiuuet parituram, tunc ille loco seminis lac emittit, quod illa suscipiens ore statim oua parit in sobolem profutura, nam oua parere nequit nisi prius ore semen receperit. Semen autem tunc receptum non solum ad partum iuuare videtur, sed etiam ad oua concipienda, & formanda, vnde soboles in anno futuro speratur. Semini carpatæ, nonnunquam in anno primo natiuitatis niger vermiculus iuxta aurẽ innascitur, & hoc sæpius post Augustũ, eoque tabe moritur. Remediũ eius est aqua dulcis, & fluuialis, huius soboles paucis aquis prouenit, si in singulis fossis 10. cubitorum recenter factis ponantur singulæ carpatæ, cum paribus suis ante partum proximæ, opinio vulgi est earum sobolẽ prouenire, sed postquam pepererint eximuntur. Soboles quoque triũ vel quatuor mensium tempore roborata, fossis reiecta reponitur, vbi habet crescere cum perfectis, habet hic piscis astutias multas, vt reti capiendus euadat. Cum enim rete intrauerit, circumiens foramen quærit, quod si non inuenerit, saltare nititur in auras liberas super rete, vt extra cadat, aliquando sub reti refugium quærit, aliquando herbam ore tenet in fondo aquæ, & vt rete superuenientes eludatur, aliquando etiam a superis veniens cum impetu caput in limo fortius figit, vt. s. rete per caudam transiens captione frustretur, Huius cerebrum secundum augmentum lunæ crescere ac decrescere dicitur, & licet hoc in omni pisce fit, tamen in hoc magis sicut inter quadrupedia in lupo, & in cane.

Adhuc de eodem. Cap. CXXVIII.

CÆtus est omnium piscium maximus, habens os in fronte magnum, & patulum, sed oris meatus strictos, vnde non nisi paruos pisciculos deglutit, quos odorifero anhelitu suo attrahens ad se, ac deuorans, in ventrem suum mittit. Habet in gutture quandam pellem membranæ similẽ, quę multis meatibus perforata, non sinit quicquam magnum ingredi ventrem. In iuuentute habet dentes nigros, in senectute albos. Hi pisces aliquando fluctus haustos ita eructant, vt alluuie nimbosa plerumque classes nauigantium deprimant, sed & cum in mari tempestas oritur, se super fluctus attollunt, & commotionibus ac turbinibus naues mergunt, arenas aliquando dorsis sustollunt, in quibus vigente tempestate nautæ terrã se inuenisse gaudentes, anchoris iactis falsa firmitate quiescũt, at ignes accensos belua sentiens, subito commota se mergit, & homines cum nauibus in profundum trahit. In Athlantico mari, sicut dicit Ambro. hæc monstra sunt infinitæ magnitudinis ita vt si ea videris montes putes, altissimis ad cœlum verticibus eminere. Cœtus postquam ætatem annorum trium excedit, cum Balena coit, & in ipso mox coitu virtute virgæ genitalis emollatur, ita ꝙ vltra coire nequit, sed intrans alti maris pelagus intantum excrescit, vt nulla hominum arte capi possit. Infra tres igitur annos ætatis suæ capi potest. Balenæ fœtus suos gestant cum infirmantur, & inualidi sunt, & si parui sunt eos in ore recipiunt, hoc idem imminente tempestate faciunt, & post tempestatem illos euomunt. Quando propter defectũ aquæ fœtus impediuntur, ne matrem sequantur, mater aquam in ore receptam instar fluuii ad eos eiicit, vt sic inhærentes terræ liberet, adultos etiam diu comitatur. Adolescunt autem celeriter. &. 10. annis crescunt, branchias nõ habentes fistula spirant, & hoc e marinis pauci faciunt. Capiuntur autem sic. Piscatores locum vbi cœtus est notantes, illic aggregantur cum nauibus multis, factoque circa eum fistularum ac tibiarum cõcentu, alliciunt insequentem, quia gaudet huiusmodi sonis, cũque iuxta naues hærentem sono modulationis attonitum cernunt, instrumentum quoddam ad instar rastri, dentibus ferreis acuminatum, in eius dorsum clam proiiciunt, citoque defugiunt, nec mora si certum vulneris locum dederit, fundum maris cœtus petit, seque ad terram dorso fricans, vulneribus ferrum violenter impellit, quousque perfossa pinguedine, viuam carnem interius penetrauerit, sicque sibi lectum salsa maris aqua vulnus intrat, ac vulneratum perimit. mortuum ergo super mare fluitantem piscatores cum funibus adeunt, & ad litus cum magno tripudio trahunt. Conger est piscis marinus, vt murena longus, sed corpore multo maior, Hic vento flante vehementi impinguatur, & eius carnes dulcissimę sunt ad edẽdum, cum Murena cæterisque piscibus inimicitias habet, & intantum robustus est, vt Polippum fortitudine dentium laceret.

De His, quorum nomina incipiunt per. D.E.G.
Cap. CXXIX.

DEntrix vel Pagius, a re nomen habet, quia dentes habet magnos, & multos, ac duros, quibus grassatur in ostreas, & pisces innocuos. Dies est piscis marinus, vt dicit Aristote. sic dictus, quia post perfectionem suam non viuit nisi per vnum diem, habet tamen alas duas, & duos pedes, & sanguine caret. Echinus est pisciculus spinas habẽs, pro pedibus sicut cancer, alas autem sub ventre, quæ pedibus assimilantur, in ore vero dentium loco graues aculeos, Hoc autem super modum mirabile est, quòd cum sit semipedalis, non vlla violentia, sed adhæsione tantum nauem. 200. pedum cum suis intus ponderibus retinet, ita quòd nec ad punctum moueri valet, nec est alia ratio in tam stupendo prodigio, nisi quod Deus in creaturis suis prædicetur mirabilis. Piscis ille comedi non potest, quia hominibus a statu dispositionis suæ dissoluendo mortem infert. Ericius est piscis marinus, habens caput & os inferius (vt dicit Aristoteles) & exitum superfluitatum superius, quod est contra morem animalium cæterorum: Vititur autem spinis loco pedũ, eius anteriora separata sunt, & inferiora continua, horrori fit cæteris piscibus, quia spinis hispidus, vnde non defacili fit vlli piscium præda. Carnes eius vehementer rubeæ sunt, colori minio similes, vt dicit Plinius. Esox est piscis Danubii maximus, ita vt vix in biga trahi potest ab equis tribus, aut quatuor, vnũ habet intestinum; ossa pauca, & parua in corpore, cartilaginosa potius, quàm solida, carnes vero dulcissimas gustu, vel specie carnibus porci simillimas, per omne corpus lenis est, nec aliquid asperitatis in corpore vel in moribus habet, sed est mitissimus ac timorosus, quippe, qui nec a minimo pisciculo se defendere potest, sed statim agitatur ad fugam. Huic Sturio libentissime gratia iocandi se affricat, quem Esox statim vt sentit ad latibula fugit, quæ sibi solet ad tutamen in litoribus effodere. Sed quandoque Sturio importunus eiicit latitantem, sequiturque fugientem, & quia magni sunt ambo, nec etiam in validissimis aquis latere possunt discurrendo, & inter se aquas agitando sæpe simul a piscantibus capiuntur. Piscis iste captus vino fortissimo, vel lacte potatur, quia vino inebriatus viuere potest plurimis diebus, & hoc vt ad remotas terras cibi gratia deferatur, bibit autem vini sextaria quatuor antequam inebrietur. Gobio pisciculus est forma fere rotunda, squamis paruis argento similibus, hic aquas arenosas lapillulis in nutrimentum habet, accommodatiorem vtque cibum præbet. Grauus est piscis marinus, qui contra naturam omniũ animalium vnum oculum in supremo capitis habet, quo superintendens semper insidias cauet.

De His, quæ incipiunt per. I. K. L.
Cap. CXXX.

IRundo maris simillima est aui huius nominis hæc ad modum luliginis in aqua manet vt piscis, & alas habens ad amena eleuatur ætheris. kalaon est piscis maris speciæ multiformis, pluuia cœli quæ cæteris ad vitæ remedium, & impinguationis iuuamen esse solet, pro exitio ei datur. Nam si multa pluuia fuerit oculis cæcatur, ac per consequens cum cibum quærere non possit fame moritur. kilck est piscis marinus in testa multum aspera latens, cuius orificium est in medio corporis, sentit autem quicquid ei appropinquat, & applicatur lapidibus cum pedibus suis posterioribus, anterioribus autem quibus pro manibus vtitur, quicquid per eum transit ex piscibus depredatur, si quid vero trãsit quod nequaquam vincere posse se credit, tumescit, seque

contrahit,

contrahit,& adhæret fortius lapidi cui applicatur. Locusta marina iuxta Plinium,quatuor habet cubitos in longitudine,hieme læditur,autumno & vere pinguescit, & plenilunio magis. Lolligo capitur aliquando.5.cubitorum, caput habet inter pedes,& vētrem,vltra duos annos rara est earum vita , aliquod earum genus asperrimum est,quæ pugnaturæ turmis se muniētes stabiliunt. Lucius est piscis (vt dicit liber rerum) qui & Lupus aquaticus appellatur, Hic si fluuiales aquas,cibūque pro vita sufficientem habuerit,per successus temporum in longitudinem maximam euadescit,cibus eius sunt pisces, & quicquid ranarum more repit,piscem ad magnitudinem prope sui comedit,nam vbi victum subegerit,caput primum ore deuorat,quo digesto paulatim adit sequentia,donec totum consumat , pari quoque generis sui parcere recusat, vel ob naturalem crudelitatem,vel quia inuidus est cibi,rapinæque impatiens: nam & propria semina persequitur,vbi piscis formam susceperint: Est autem piscis quidam habens acres squamas , pinnulas acutas, quæ si lupus aquatiens per caput apprehendit, cito transglutit, si vero a parte caudæ non potest: quoniam in contrarium aspera rigescunt. Lucius in cerebro lapidem cristallo gerit similem, sed hoc cum eum in longum duxerit. Impregnatur hic piscis vt dicit Aristoteles,flante vento septentrionali , similiter & pisces qui in longitudinem eualescunt, fœmina prægnans aquas ascendit,quantum potest remotius a loco suo in quo habitare consueuit,ibique oua parit, vt filii sui non sint ei impedimentum prædæ,& hoc propter naturalem crudelitatem,vel propter cibi rapinæque inuidiam , alii dicunt, quòd ascendit propter dulciorem aquam , quoniam aqua tanto semper est dulcior, quanto fonti proximior.

De His,quæ incipiunt per.M. Cap. CXXXI.

MArgaritiferæ conchæ nocturno tempore litus adeunt,& rorem cœli concipiunt: His autem talis sensus est , vt partus suos maculari timeant. Itaque cum sol feruentes emiserit orbes,ne calore nimio fuscent lapides,conchæ subsiduor in profundum,piscantium quoque timent insidias,& ob hoc inter scopulos frequentius delitescunt, gregatim natant , & quæ magis experta est gregem ducit , quæ si capta fuerit cæteræ diffugiunt. Megaris est piscis marinus duarum palmarum longitudinis,vilis habetur in partibus in quibus capitur , sed cum ad remotiora salsus reducitur,raritas eius precium facit,recenter tamen captus,& sine sale delicatiorem cibum edentibus facit. Mugilus est piscis velocissimus in aquis fluuialibus,sed naturaliter incautus,nam deridetur eius stultitia,cum in metu capite abscondo totum corpus absconsum, & securū credit. Hic cum Lucio inimicitias habet hyeme ratum,& huius causa creditur,quia tunc rarus est cibus pro quo dimicant , æstate vero abundant,& ideo tunc ad concordiam rediguntur. Multipes est piscis marinus a re nomen habens, huic pedes a latere procedunt. In hyeme coit,& inter cæteros pisces sibi nidum ex surculis struit,per duos menses ouat,& hoc votum ouum tantū ad instar nucis paruum,tunc fœmina per.40. noctes sedet , & ouum à se editū fouet,ex quo fiūt pisces innumerabiles. Quod si non esset multum eorum genus decresceret,quia seipsos inuicem consumunt,& multæ comestionis sunt , multipes astutia magis,quàm fortitudine vincit carabo monstrum marinū , qđ validum est ac robustum. Est etiam quoddam genus multipedis naturaliter astutum,quod in aquę superficie natat, & dorsi testam ad solem ponit vt desiccetur,ac durior fiat , sicque salsas maris aquas,& aduersa scopulorum pati valeat. Mulus est piscis marinus,gratia nobilitatis in esum tantum datus nobilius,rarissimus enim est , quem septemtrionalis tantum gignit oceanus. Horum genera plura sunt,quidam alga,& ostreis, ac limo,cæterorumque piscium carne vescuntur, nobiliores autē in inferiori labro gemina barba insigniuntur,victusque eorum est,quod iuxta ripas aeris serenitate concreuerit. Multum nobilem expirantem numerosa colorum varietate spectari proceres gulæ narrant. Murena tantum fœminini sexus dicitur esse, & a serpente concipere,& ob id in siccum ad coitum exire. Dicit autem Ambrosius quòd serpens ad eam venturus ad coitū, prius euomit omne venenum. In Gallia septentrionali murenis omnibus in dextera maxilla septenæ maculæ sunt,quæ ad formam septentrionis refulgent duntaxat vigore quodam, sed cum anima pariter extinguuntur. Murenæ, sicut dicit Plinius, libenter se tenent inter arundines,& ligna,vt si forte reti concludantur flexo multiplici euadāt. Hæ morsum venenosum habent,sed capitis earundem,cinere sanatur, Periculosum est eas in cibum sumere,nisi prius in vino optime ac diutissime decoquantur,& speciebus aromaticis,maximeque pipere condiantur. venenoso namque abundant humore,vnde nec de facili eorum coctioni. Murices conchæ marinæ sunt , quæ latent circa canis ortum,& statuto tempore exeunt , præciosum liquorem tingendis vestibus habent vtilem,sed his color in sola vena cādida reperitur, reliquum vero corpus sterile est , viuis quoque tantum hic color exprimitur, quia cum vita succum euomit , non habent sphericum os neque rotundum , nec in angulos prodeunte rostro,sed ad conchæ modum vtroque latere clauditur. Mus marinus ad terram exit, ibique fossam faciens oua parit,ac terra rursus obruit. Post tricesimum vero diem rediēs iterum fossam aperit,& fœtum in aquam ducit, horum fœtus inter initia visu caret,sicut fœtus omnium fere generaliter aquatilium .

De His,quæ incipiunt per.P. Cap. CXXXII.

PAuus maris dictus est a pauone volucre,quoniam ei similis est in coloribus,dorso enim & collo pictus est colore diuerso. Pectines maris armantur vnguibus , lucent in tenebris ignium more. In magnis frigoribus , & magnis æstibus reconduntur,quia temperatum aerem oportet eos habere vt viuant, cum excessum passionum in elementis,vngues eorum pati non valeant. Pinna de genere concharum est,corpusque rotundum habet mas,& fœmina socialiter ambulant , aperit pinna conchas suas ad lunam,seque paruis pisciculis offert quasi mortuā, qui protinus exultantes,vbi licentiæ audacia creuerit,implent eius conchas,mox vero pinna se plenam sentiens,apprehēsum quicquid incluserit exanimat,partemque socio tradit. Porcus maris est piscis esibilis,porci terrestris ex magna parte similis, & caput habet simillimum , & membra in corpore , costasque simili modo dispositas, Tota fere caro eius in pinguedinē transit,lingua eius absoluta est vt porci, sed voce differunt , Circa guttur orificium habet,& escam in fundo maris fodiens quærit. In eius dorso quædam spinæ sunt venenum efficacissimum habentes,& punctionibus suis valde cruciantes, sed sel eorum punctis remedio est. Pungitiuus est omnium fere piscium minimus , quibusdam spinis secundum nomen suum pungens, mas in eis circa fauces rubeus est , fœmina vero illa rubedine caret,ambo vero maculis nudati sunt, Hos volgus opinatur sine semine in aquis crescere, & quod mirabilius est,alios etiam horum semine propagari, vnde & hunc piscem matrem pisciū vocant: Dicunt enim si stagnum nouum fiat, nullusque piscis immittatur,hos pasciculos anno primo in eo inueniri,& anno secundo diuersi generis pisces ex eisdem propagari. Purpuræ sunt conchæ marinæ,quæ verno tempore congregantur , & attritum liquorem ore saliuant,quem in mediis faucibus habēt, Horum piscium conchæ infra annum magnitudinem implēt, quòd si ante in crescendo transcurrant, vim libidinis auferūt, nec vltra coire possunt,vt in tempore præciosum liquorem pariant,vnde summa diligentia primo anno detrahuntur eis conchæ,vel confringuntur ne crescant: Horum liquore vestis purpurea tingi solet,qui color nigrantis rosæ more sublucet, Purpuræ fœtidis odoribus capiuntur , & cum semineçæ fuerint, mari redditæ reuiuiscunt.

De His,quæ incipiunt per.R. Cap. CXXXIII.

RAnna marina,quæ piscatrix vocatur a Plinio persequitur pisces hoc modo. Eminētia cornua sub oculis habet,quibus turbato limo assultantes, nec raptorem in eo latitantem videntes concurrunt , donec tam prope accedentes ab illo subito discerpuntur. Raithe,vel Rais inter pisces nobiles reputatur,ad medum vilis,& hoc vbi est piscium copia, prope modum rotundus est,& in longitudine,& latitudine fere æqualis, oculos habet horribiles, os quoque deformitate luridum , & hoc non eo loco quo pisces cæteri , sed loco ventris , vbi vero caput , & oculi sunt, os non habet : Caudam habet prælongā vt coluber , & in ea spinulas quasdam acutas valde habet , & quandoque in capite lapidem, nec credimus quia natura creauerit eum inutilem,huius carnes indigestibiles sunt, vt carnes bouinæ. Impregnantur autem,vt dicit Aristo.vento meridionali flante. Rombus est piscis magnus,& fortis,& astutus,sed tardus, quique pisces, vt rana marina , simili modo depredatur. Nam in limo turbato absconditus,pinnas exertas mouet,& vbi pisces approximare viderit,mox eos corripit & deuorat. Argumentum est eius solertia,quia cum sit tardissimus omnium piscium , mugilum tamen piscem velocissimum in ventre sępissime reperitur habere .

De His, quæ incipiunt per. S. Cap. CXXXIIII.

Salmo piscis est in latitudinem, & longitudinem magnam excrescens. Robore fortis est, sed ponderosus, & grauis, omnisque quam habet agilitas, a potentia virtutis est potius, quã a leuitate corporis. Hic quoque (vt dicit Plinius) olim præferebatur omnibus piscibus fluuialibus, & maxime in Aquitania. Carnes eius rubeæ sunt, quæ licet dulces & gratæ sint, valde tamen satietatem cito manducantibus ingerunt. Piscis iste fœtus facit, nec diu viuere potest in aquis dulcibus stagnorũ, nisi liberum habeat transitum ad dulces vndas fluuiorũ, quando etiam vbi in transitu sepem, vel aliquod huiusmodi obstaculum inuenerit, Caput caudę coniungit, flexoque corpore peruolat ad optata, hoc ipsum etiam facit cum itrerum se senserit. Salpa piscis est obscœnus, & vilis, hoc miraculum sui præbet vt nunquam decoqui possit, nisi prius fortiter fuste, vel ferula verberetur. Sæpia concipit ore sicut, & vipera, oua eius dura sunt, hæ non natant in mari nisi par & par, masculus, & fœmina, omni tempore ouant, in 40, noctibus oua sua complent, fœmina cum ouat mas eam sequitur, & super oua semen infiat, vt viuificentur. Solaris dictus est, eo quòd in sole libenter in ripis fluminum iacet. Caput habet magnum, & orificium latũ, cutem nigram ac lubricam qualis est anguillorum, epar habet dulcissimum, & esibilitate præcipuum. In vastitatem ac longitudinem maximam crescit. Sed hic cum in ęuum longum vitam duxerit, tardius enim cæteris piscibus crescit. Squatina piscis est in mari. 5. cubitos habens longitudinis, & caudam pedalem. Hic absconditus in limo pisces corripit subito, cutem tamen asperam habet, vt ex ea lignum & ebora poliantur, pilus ipsius cutis breuis, & niger est, hunc adeo durum natura creauit, vt ferri vel calibis acumine vix inscidi possit. Stella piscis est in mari occidentali, cuius figura ad modum stellę, hic cum aliquod animal comederit, mox inuenitur in eius ventre durum quasi bis coctus panis. Sturio piscis est magnus habitans in aquis fluuialibus, quæ magnę sunt, & diffusæ, viuere diutius non potest in stagnis, nisi ad dulces fluuiorum aquas transitum habuerit. Cibi patum aut nihil admittit in corpore quippe cui cibus in nutrimentum sufficiens est, ipsa sola aeris serena tranquillitas, quapropter & modicum habet ventrem, ac prope modum solidus est in loco ventris, sicut in reliqua parte corporis, habet intestina licet paruissima respectu suæ magnitudinis. Epar vero satis magnum, & adeo dulce, quòd vix comedi, sine stomachi abominatione potest, vnde eius felle, quod contiguum est epat fricari solet, vt excessus dulcoris in epate temperetur, excessu amaritudinis in felle. Ore caret, & illa pars integra est, quæ in cæteris animalibus os occupare solet, nec nisi modicum sub gutture foramen habet clausum, cũ voluerit, apertum autem aeris serenitati. Austres citius impinguescit, aquilone vero flante subsidet in profundis, idem in aere positus diu sicut in aqua viuit.

De His quorum nomina incipiunt per. T. & V. Cap. CXXXV.

Trebrius est piscis niger, pedalis tantum in longitudine, habens tamen quinq; digitos in crassitudine, hanc ei vim inesse Plinius recitat, vt pars eius in sale seruata, autum quod in altissimos puteos deciderit, admota extrahat, ac fluctuare faciat. Hic colorem candidum in hieme mutat, & æstate nigrior fit, solus inter omnes pisces ex alga nidificat, & oua in nido parit, Trebrius est in oceano, qui naues diro perforat rostro. Tructa piscis est habitans in fluuiis dulcibus, qui magno impetu currunt de montibus. Squamas habet vt salmo, carnesque simillimas, sed multo esibiliores, & hoc in æstate tantum a mense Iulio vsque ad Nouembrem, hieme vero carnes habet albas vt cæteri pisces, minorisque saporis, maculas habet in dorso croceas atque sanguineas. Vipera marina piscis est paruus, paulo plus quàm cubiti vnius: In capite super oculos vnum cornu fert paruum, acutum, & mortiferũ, eo namque quæcũque vulnerat inficit, quod cauentes piscatores capto pisce caput ei amputant, reliquũ vero corpus in vsus hominũ cedit. Venth piscis est vulgariter sic dictus, Latine vero Aristosus, quia Aristis innumeris armatur caro eius, ita vt incõmode edi possit, & nõ sine fastidio, vnde pauperum cibus est, tanquã oĩum piscium esibiliũ vilissimus. In aquis dulcibus frequenter habitat, in his tamen, quæ fluxu ac refluxu maris amaricantur, capitur autem sic. Retia tenduntur in lõgũ aquæ vel in transuersum, & ante retia super aquas instrumẽtũ instar arcus, ita vt fluitet super vndas. In superiori autem eius parte nola suspenditur, cuius sonũ piscis audiens gregatim adueniat, tinnitum nolę stultus sequens, & hęc indicio patet, quia sensum habent auditus. Incidentes igitur in retia capiuntur in multitudine magna, Hæc de piscibus dicta sunt qui pure naturam, ac speciem piscis habent.

De Monstris marinis, & primo de Ahune, & Barthora. Cap. CXXXVI.

Sequitur, de monstris marium. Omne marinum & omne genus piscium quod ambulat, per consequens anhelat. Ahune monstrum est maris, gulosius cunctis marinis beluis, præda uiuit, & in crassitudinem corporis sui vertitur ei quicquid comedit, vnde quia stomacho caret, vẽter eius quando comedit multum inflatur, & extenditur supra modum, cum amplius extendi nequit pisces per os eijcit, & hoc de facili, quia eũ collo careat, sicut & cæteri pisces, os eius contiguum est uentri. Est aũt adeo crassum animal, q̃ quando periculũ timet, pellẽ & carnes suas contrahens, & extremitates sui corporis intra se sicut ericius abscondit, ita ut non appareant, quod tamen aliquando sine sui detrimento non facit. Mortem. n. adeo timet, quod cum periculum senserit, non laxatur, nec abscedere bestiam credit, quæ in insidijs latet, nequaquam. n. caput foras retrahit, quod intra corpus suum abscondit, sed cum affligitur fame, carnes suas deuorat, magis eligens in parte absumi, quam præda facta beluis in tota consumi. Barthora est animal marinum habẽs orificium præ omnibus animalibus fortissimum, nam & lapidẽ si in ore suo acceperit cum frangit, hoc quãdoque ad ripã exit, & herbas depascit, & quãdo oportet in aquã reuertitur, ibique submergit, ne cutis dorsi eius a sole desiccetur, & ad nutũ debitum flectere se non possit, pisciculos quoque comedit, & petillos comprehenditur, piscatores nãque pisciculos paruos viuos filo consutos in mari proiiciunt, qui dum effugere nõ valẽt sed insimul fluitãt, animalis prædicti morsibus patent, at ipsum animal dum unum post alium trausglutire laborat, interim occupatum deprehenditur.

De His quæ incipiunt, per. C. C. CXXXVII.

CHaab est animal marinum, habens pedes paruos respectu sui corporis, quod vtique magnum est, sunt autem pedib. vaccæ similes, horum vnus longus est cartilaginosus, osse carẽs quo utitur loco manus in omnibus, per ipsum enim eradicat q̃ vult, & cibaria per eum accipit, eaq; ori suo reddit, & cũ natat in aqua spirat in ea, sed spirãdo anhelitu suo aquam in corpus suum attrahit, qua cum repletus fuerit ad aerem recurrẽs eam eijcit, & sic respirat. Canis est marina belua terribilis & hostilis omni animanti, quod eius verberibus cedit, Robustissimos habet brancos clauorum modo formatos, hi venantur per mare greges piscium instar canum in terra feras venantium, excepto q̃ latrare nequeũt, sed pro latratu afflatum horribilem habẽt. Insequentes ergo piscium greges ad loca eos angusta coarctãt & sic in coarctatos crudeli morte crassantur, piscatores uero loca notantes, in quibus absconditi pisces a fuga latitant, retibus capiũt circũclusos, Hę uero belue difficulter multis tridentib. confici possunt. Celethi est aĩal marinũ, qđ p̃ter morẽ aliorum oua in matrice sua generat, ex quib. illic debito tpe foris exeũt vermes, quos cũ pepererint, incredibili celeritate fiunt animalia perfecta, parentib. similia. Cor hẽt magnum & tamẽ est valde timorosum, grauiter aũt dormit, ita vt manu capi possit. Ceruleum est monstrum nomine & colore, qđ ganges fluuius educat, de quo superius dictum est. Chylon inter omnia aĩaliũ genera non pascitur, sed tamen humiditate viscosa quę exit ab eo cibatur & nutritur, vnde fit ut hoc aĩal semper sit ieiunum, & tamen corpore validum, nam & in fęminis videmus plus posse differri ieiunium per multos dies quam in uiris, propter superfluitates humidas & uiscosas, quæ magis abundant in eis, idest in fęminis. Crocodilus lingua caret, os patulum & apertum habet, & hiatum usque ad aures, per diem in terra requiescit adeo immobiliter, ut nisi cõsuetudinem eius præcognoscas, mortuum illum credas. Oculis clausis se dormire simulat, & aues hiatu suo pabuli gratia inuitat, quas ad escam descendentes premit, & transglutit. Quidam hoc animal sicut vrsum semper crescere crediderunt, circa Nili ripas habitat, in insula gẽs hominum parua quidẽ, sed animosa his beluis inimica, Soli enim innatare flumen audent, in quo crocodili habitant, saliuntque super dorsa eorum, & illos inequitant, hiantibus ergo beluis, resupinato capite, sessores dextera leuaque clauam

uam in ora hiantium quasi pro freno tenent,& in terram captiuos agunt,solaque voce etiam territos enomere recenter absumpta corpora cogunt. hoc animal auulso corde postea viuit aliquantulum,quod est vtrique contra naturam omnium animalium,quæ vitam habent a corde, huius carnes manducant Saracent. Crithos habet cutem testeam, leuem, nigram,& in aliqua parte rubeam,fissuras duas in pede,quæ tres digitos faciunt,pedem dextrum habet paruum,sinistrum vero magnum & ideo cum ambulat totum corpus fert super sinistrum, aere claro absolutus incedit,commotis autem ventis applicatur lapidibus,& immotus quiescit. Cuique vero rei haberet, forti applicationi adhæret, & hoc mirum est, quod claro quidem tempore sui potestatem habet, tempestuoso autem debilitatur, & infirmatur.

De His, quæ incipiunt per. D. Cap. CXXXVIII.

Delphinus est belua specie multiformis, qua nihil velocius habet pelagus, & nisi infra rostrum os illi esset in medio pene ventre,nullus piscium eius celeritatem euaderet,sed moram affert ei prouidentia naturæ, quia nisi resupinus atque conuersus non valet aliquid capere vel retinere, Aculeatas habent pinnas dorsuales, quæ inhorrescunt erectæ, quando irascuntur.Cum vero pacati fuerint quibusdam receptaculis operiuntur, pro voce gemitus est illis humano similis, & hoc quia pulmonem habent, & venam asperam, & eorum lingua non est absoluta,nec eorum labia prominent ad distinguendam vocem:Aures non habent,sed aurium loco foramen, horum autem & olfactus,nec vestigia quidem habet, cum tamen sagacissime olfaciant, dormiunt super aquas, vt possint audiri stertere, viuunt vsque ad annos. 150.mulcentur musica, vnde Arrionem cytharistam in mari nautis interficere parantibus,obtinuit ab illis, vt prius cythara caneret,ad cuius tactū delphinorum gregibus congregatis, cum in mare se proiecisset ab vno exceptus est,& ad littus profectus. Solus Delphinus (vt dicit Aristoteles) inter pisces felle caret, hi solo æstatis tēpore pariunt, hiberno nunquam. Mares fœminis parientibus catulos deuorant, sed matres cum fœtibus se occultant, diligunt enim eos teterrime longoque tempore ducunt post se, & illi sub aqua matres sequuntur, at vbi ad robur ætatis, perueniunt,nisi validi sint eos etiam matres persequuntur, Fœtus eorum vt dicit Aristoteles,cito crescunt, & semper crescunt vsque ad annos decem,sed decem mensibus completis coeunt,& impregnantur. Delphini parui semper simul sunt tanquam greges, & habent duos magnos Delphinos custodes. Quod si quis eorum mortuus fuerit, alii super scapulas eum efferunt, ipsumque custodiunt,ne ab aliis piscibus comedatur,donec tēpestate maris ad littus eiiciatur. Inuicem enim se miro modo diligunt, vnde Plinio testante narratur, quod Delphino capto a Rege Chariæ,conuenit ingens multitudo reliquorum ad portum, vbi Delphinus ligatus tenebatur. Quibus plangentibus, & quasi miserationem poscentibus, Rex eum dimitti præcepit. Delphinos sequitur aliorum piscium multitudo,quod scientes piscatores venantur pisces, vbi illi transierint. Siquis carnes delphini comederit,& in mari lapsus fuerit,si a Delphinis inueniatur,statim ab eis deuoratur, si vero non comederit supra rostrum eum eleuantes ad terram trahunt, & ab aliis piscibus defendunt. Draco marinus est monstrum crudelitate horridum instar draconis terrestris in longitudinem extenditur,sed alis caret, Caudam habet tortuosam, caput secundum magnitudinem corporis paruum,sed hiatum oris horridum squamas & cutem duram, pinnas autem habet pro alis, quibus vtitur. in natando vno impetu magna maris spacia transcurrit, & hoc potius robore virium, quàm remigiis pinnarum, pestifer est hominibus,& etiam piscibus morsus eius,mortem enim infert, cinis autem ossium eius dolores dentium sanat.

De His, quæ incipiunt per. E. vel F. vel G. Cap. CXXXIX.

Equus marinus est monstrum magnum, & contra omnia fere marina monstra fortissimum, nihil extra aquam potest,vt dicit Aristoteles,sed statim vt aquatum caruerit natura, carebit & vita,aliorum piscium carnibus viuit. In pugna crudele est,sed hominem timet,& contra eum partiri bella formidat. Equonilus,vt dicit Michael monstrum est ingens,ac ferocissimum in Nilo habitans,cruta,dedesque, & vngues habet vt Crocodillus,sed multo maiora,humanarum mortium cupidissimum est,nam cum ei nauis in portu occurrerit, vnum pedem in terra figens,altero nauem in anteriori arripiens facilli me scandit,vel inclinatam aliquando mergit. Vnde in locis in quibus habitat immanis hominum multitudo per eum perditur,sed hoc malum rarissime inuenitur. Nullus capi potest instrumentis, nisi reti ferreo ex cathenis apud Damascenos in hoc opus fabricato, captum quoque malleis tantum ferreis occiditur: Pellis eius vnius cubiti spissitudinem habere dicitur, tantæque esse duritiæ vt nullo iaculo, vel armatura penetrari possit. Equus fluminis, vt dicit Aristoteles, est monstrum in oriente forma mirabili sublimis faciei, atines habet vt equus, pedes fissos, & sotulares vt uacca, caudam vt porcus, corium eius valde crossum est,interiora eius, vt equi,magnitudo autē vt asini, hinnit vt equus,in terra & in aquis æqualiter manere dicitur. Felchus, qui & vitulus marinus appellatur,cutem habet pilosam,albis nigrisque maculis distinctam. In terra pecudum more parit,& nunquam geminis plures educat fœtus, & lactat mammis,nec ante. 12. diem in mare deducit, his in sono mugitus est, nullum animal grauiori somno premitur, vnde dextris pinnis,quibus vtuntur in mari,vim somniferam inesse dicunt,si cuiusquam capiti subdantur, difficulter autem nisi capite eliso interficiuntur, de hoc etiam animali illud mirabile fertur,quod eo mortuo.& excoriato, pilus in pelle vbicumque fuerit,naturali quodam instinctu, putimare se habet, ita se gerit. Nam si mare turbatum in fluctibus surrexerit,& pilus similiter erectus exurgit,si vero mare pacificatum fuerit, pilus in planum sternitur,sicque maris status in re insensata, & mortuaina deprehenditur. Foca bos marinus est animal in suo genere fortissimum animosum,& iracundum, non tantum ad alia animantia,sed etiam ad sua domestica, semper enim eum fœmina sua pugnat,donec eam interficiat. Interfectam autem a loco eiicit,& sic aliam superducit,nec sic cessat fœminas superducere donec eum contingat propria morte defungi, vel fœmina sua separatum interimi,nec mutat locum suum de facili, sed illic semper manet, vbi eum natura condiderit, huius perniciæ emuli filii rapina viuunt. Galatha extra morem omnium animalium,cum fœtus in aluo suo viuere senserit,illos extrahit,& siquidem eos ad vitam maturos inuenerit foris relinquit. Sin autem eos in matricem,vt foueantur reponit.

De His, quæ incipiunt per K. vel. L. Cap. CXL.

Karabo stercore viuit,& luto fœdatur, quæ cibo propter hoc animal ponderosum est. Caudam habet latam, & ideo quando pugnat leuiter se vertit, huius enim generis monstra fortissime pugnant inter se velut arietes, muniūtque se multitudine sociorum aduersæ partes, vnde frequenter visi sunt ambulare, sicut greges, & adinuicem bella partiri, Fiunt autem in animalibus bella quatuor de causis, scilicet propter naturalem superbiam,propter cibum,propter coitum, propter fœtum,sicut gallina propter fœtum cum coruo pugnat, & anser cum cornice. Kylion est animal marinum, quod contra naturæ communis ordinem habet epar in sinistro, splen in dextro latere. Nam in omnibus animantibus terræ magnis, & paruis est econuerso. Koky est in terra sicut in mari manens, cartilaginosum, habet corpus vt sepia, ossaque minus debito robusta,vnde fit vt infirmatis cruribus aliquando vix ambulare possit,seque pedibus sustentare, Ambulatio igitur eius est potius ex vigore spiritus,& leuitate corporis, quàm ex virtute. Dentes habet acutos valde, caudam paruam ut ceruus, renes vt vacca. Veruter eius sanguine caret,quia duæ venæ, quæ ramificantur sub renes vsque ad ventrem in eis non perueniūt, cætera vero corporis membra sanguinem habent, qui nunquam ingelatur, Hoc animal habet quatuor pedes, & habent inflexiones digiti quinq; in vtroq; pede, figuraq; pedis est vt cauda piscis. In aquis spirare nō valet. Dormit aūt prope mare sup terrā,ibique fœtus suos parit duos aut tres. Transacto vero die. 12. post partum sequitur fœtus matrem suā ad mare, & hoc multotiens in die, ut aquis mat inis assuescat. Hoc animal mammillas habet vnde fœtus lactet, vox eius est sicut tauri,maximeque cum interficitur, difficiliter autem interimi potest nisi cum malleis. Ludolachra est animal marina, & forma mirabile,duas habens alas in facie, duas in dorso, quibus mira velocitate nititur, quocunque eam voluntas impulerit. Loligo est monstrum, in quo natura lusisse videtur, nam cute squamosum cum gregibus piscium maris profunda scrutatur. Cum autem aquas fastidierit, eleuat se cum alis pennigeris,quas in hoc illi natura dedit, & cum volucribus ethera scandit,sed quia flatus ventorum sustinere non potest,post modicum vbi ventis concutitur ad aquas cogitur redire, & in profundum relabitur.

De His, quorum nomina incipiunt per. M. vel. N, vel. O. vel. P. Cap. CXLI.

Monachi maris dicti sunt, quia caput habent in modum monachi recenter rasi, coronam desuper rasam, & candidam, & circulum in modum crinium super loca aurium, faciē tamen non habent in toto similem homini, quia nasum habent pisci similem, & os naso continuum. Caeterum in inferioribus habet formam piscis. Hoc monstrum homines super ripas maris ambulantes libenter allicit, & coram eis super aquas ludit. Quòd si hominem admirantem propinquare viderit, appropinquat & ipse, & si datur facultas hominem rapit, & traijcit in profundum, sicque carnibus eius satiatur. Monoceros est monstrum marinum, habens in fronte cornu maximū, quo naues obuias penetrare possit ac destruere, & hominum multitudinem perdere, sed in hoc pietas creatoris humano generi prouidit, quia cum tardum animal creatum sit, naues eo viso possunt effugere. Nereides sunt beluae marinae de toto corpore hirsutiis hispidae, habentque speciem aliquam formatam cum homine, horum aliqua cum mortalis conditionis imitatrix emori debet, auditur procul gemitus eius ac plāctus. Orcha monstrū marinū est (vt dicit Plinius) cuius imago nulla potest exprimi repraesentatione, nisi q sit moles carnis immensae, hoc balenas odio graui persequitur, dentibusque truculentis secreta fętarū irrūpit, ac morsu lacerat. Illae vero ad flexū immobiles, & ad repugnādū inertes, pondere suo oneratae ac pinnis inualidae, solū nouerunt auxiliū in altū mare refugere, seque toto oceano defendere. Econtra vero orchae in malitia pertinaces laborant, fugiētibus occurrere, & incautas angustiis trucidare, in vada vrgere, saxis illidere. Perna est monstrū magnum, quod ostrearum more nascitur inter conchas, colorē caeruleum habentes, & inter illas vestitur nobilissimo vellere fuluo nimis ac rutilo, vnde vestes praeciosae conficiuntur in decorem, & ornatum virorum, ac mulierum, pepla quoque capitibus mulierum. Pister est in illa parte oceani, quae Galliam respicit, belua tantae altitudinis, vt attollens se super fluctus ingentis columnae similitudinem praeferat, altiorque nauis, vel diluuium quoddam eructans, pauefaciat fluctuantes. Platanista belua in Gange flumio Indiae nascitur, rostrum haben Delphini caudam. 16. cubitorum longitudinem habentem, quibus sociae sunt beluae quas Stacios vocant, branchiis binis. His tantas vires inesse dicunt, vt elephantes, ad potum venientes morsibus infestent, & eorum promuscides abstrahant. Polippus est piscis tantam habens virtutem in brachiis, vt nautā aliqñ de naue incaute stantē vi rapiat, & in mare trahat, eiusq; carnibus satietur, carnibus.n. libenter vescitur, supinis adhaeret scopulis, & auelli nequit. Cui si foetida res admota fuerit, ab eius odore protinus resilit, hi in mari iuxta Venetiam freqnētissimi sunt, hyeme coeunt, vere pariunt, in terram verso capite coeunt, ouaque multa foecunditate faciunt, ita quòd hominis occisi testa capi non possunt, super quae sedentes, & incubantes quasi cancellatis brachiis cameram faciunt.

De His, quae incipiunt per. S. Cap. CXLII.

Scilla monstrum est habitans in eo mari, quod Italiam, & Sycilam intercludit. Nautis quidem & omnibus hominibus inimicum est, & eorum sanguine carnibusque delectatur. Caput & pedes habet ad modum virginis formata sicut Syrenes, & rictus & oris hiatum ac dentes horridos, ventrē bestialē & delphini caudam, mirae fortitudinis est, nec in aqua facile vincitur. In terra vero prope imbellis est, habet & vocem aliquantulum musicam, ipsaque belua carmine mirifice delectatur. Serra cristam habet serratam, quasi nauibus occulte subternatans. eas in fundo secat, vt intrante aqua homines astutia dolosa mergat, eorumque carnibus satietur: alia quoque eiusdem nominis marina belua ingens, pinnasque latissimas habens, quibus contra naues velificare contendit. Scincus est belua circa Nilum frequentissima Crocodilo similis, sed forma multo minori, & angusta, tēpestates prouidet, obturatisq;, qua spiraturus est ventus, cauernis, ex alia parte fores aperit, huic quoque villosior cauda pro tegumento est, & eius carnibus infecta pocula, vim veneni extinguunt. Syrenae sunt animalia mortifera, quae a capite vsque ad vmbilicum habent figuram mulieris, & procerae magnitudinis, horrenda facie, crinibus capitis longissimis, atque squalentibus. Apparent autem cum foetibus quos in brachiis portant, mammis etenim foetus lactāt, quas in pectore magnas habent. Has quādo vident nautae multum timent, eisque lagenam vacuam proiiciunt, & ipsa cum lagena ludit, donec nauis pertranseat, reliquam vero partem corporis habent vt Aquila, & in pedibus vngues ad laniandū habiles, porro in fine corporis squamosas piscium caudas, quibus vt remigiis in gurgitibus natant. Quoddam etiam musicum ac dulcissimum melos habent in voce, quo delectati nauigantes, & attracti resoluuntur in somnum, sopitisque syrenarum vnguibus dilacerantur. Sed nonnulli nauigantium sapienti vsi consilio, fortiter aures suas obturant, & sic immunes trāseunt, ne mortifero syrenarum cantu illiciantur ad somnum. Hae quidem beluae in quibusdam profundi gurgitis insulis, & aliquando in fluctibus commorantur, & quod de lagena dictū est, illi testati sunt, qui eas se vidisse dixerunt. Syrenas tñ has non in veritate beluas, sed meretrices quasdā Isidorus describit, quae transeuntes ad egestatem deducebant, sed & philosophi, & sanctorum expositorum nonnulli contrarium sentiunt, vere monstra marina esse dicentes; Sunt & syrenae serpentes in Arabiae partibus habitantes, equis cursu validiores, quarū etiā quidam alas habentes volare possunt. Harum enim virus est, & sic efficacissimum ad nocendum, vt morsum, ante mors, quàm dolor sequatur.

De His, quae incipiunt per. T. vel. V. Cap. CXLIII.

Testeum est monstrum marinum, sic dictum, quia testeam habet cutem. In Arabico mari nascitur, & aliquando infirmatur, ex eo q calor interius in corpore, propter cutis spissitudinem, atque duritiem respiraculum habere nō potest. Cum autem infirmatur aquas dulces petit, & ex eis per aliqđ tempus bibit, earumque mutatione cutis efficitur subtilis, & resudat a poris angustis, & conualescit, sanatum ergo reuertitur ad aquas salsas, & ad primam dispositionem suam redit. Quòd autem aqua dulcis in mari sit, sic probari potest, Accipiatur vas cereum, & ex omni parte claudatur, vacuumq; piciatur in mare per spacium diei & noctis, postea plenum aqua dulci reperietur, Hoc animal maximum est in mari rubro. Testudines marinas ferunt ad pastum egressas noctu, atque saturatas lassari, & vt remeauerint matutino summa in aqua dormire, tunc homines terni leniter ea capiunt. Nam & a duobus in tergum testudo vertitur, a tertio vero supinae laqueus innititur, & sic in terram a pluribus trahitur. Foeminae ad coitum misceri non libet, nec leuiter coitum patitur, donec ea aduetsa ori eius mas festucam imponat, pecudum more coeunt, & in terram egressae oua vsque ad centum onis anserum similia pariunt, quae etiam quidam ab illis tantum oculis spectando foueri dicunt. Tignus est monstrum marinum, caudam habens duorum latitudinis cubitorum, in mari foetificat tantum, sed in terram exit ad pastum, dextra ripam intrat, leua exit, & hoc ideo fieri creditur, quia dextro oculo plus cernit. Naues ob curiositatem videndi vela vento agitari persequitur, & eo stupore tantum afficitur, vt etiam stridente in eum saxo, terrore nō moneatur: Hiberno tempore latet gurgitibus, pinguescit in tantum, vt vita longissima per triennium sit. Cortuca maris est monstrum ingens, formatum ad instar tortucae terrestris, sed eius magnitudinem in immensum excedens, nam octo cubitorum est eius, longitudo, quatuor latitudo, Clipeum habet quo contra iacula tegitur, ad instar vsualis scuti triangularis, sed multo maiorem, vtpote. 5. cubitorum. Crura etiam habet magna, vngues magnos, & digitos in pedibus maiores, quàm sint in leonibus, fortitudine quoque & audacia mirabiliter viget, quippe quae tres homines inuadere non times, fortitudine vero frustratur, si dorsum ad terram vertatur, difficulter enim surgit. In dorsum conuersa, própter latitudinem clipei, quo a dorso tanta belua includitur. Vacca marina monstrum est, magnum ac validum, & ad iniurias iracundum, non habet oua, sed facit foetum, vnum quidem saepius, vel duos ad plus, foetum tenere diligit, & secum ducit vbicumque vadit, Viuit hoc animal. 130. annis, quod probatum est amputatis eorum caudis.

De His quorum nominu incipiunt per. Y. & per. Z. Cap. CXLIIII.

Ypotamus est belua in terra nascēs, aequaliter potēs elephātibus plerumque maior, rostrum habet resupinū, dentes aduncos. Noctibus segetes depascit, ad quas quasi retrogradus pergit, Libentius autem prae caeteris partibus corporis in pedibus vulnera recipit. In Nilo habitat, & in partibus Indiae praecipue reperitur, ex eius cute tornantur hastae. Zedrosi beluae marinae sunt Arabiam incolentes, quarum ossa adeo magna sunt, vt fores in domibus, & palatiis, tignaque, & aliae structurae necessaria, de illis commode secentur,

tur. 40. namque cubitorum longitudinis reperiuntur. Zidrach est monstrum forma mirabile, quod prætendit malitiam in sua figuratione, sed innoeuum reperitur. Caput habet, vt equi, sed forma minori, corpus autem draconi ex omni parte simillimum est, totumque diuersimode coloratum. Caudam habet longam, secundum quantitatem corporis sui gracilem, & tortuosam, vt anguis, pinnasque sicut pisces. Ziphius est marina belua valde formidabilis, & omnium animalium generi valde dissimilis, formaque singularis. Huius nanque caput si videris monstruosum est omnino, si oris abyssum, fugies velut imaginem mortis, si oculos horrebis, si reliquum corpus nihil in rebus simile te vidisse fateberis. Ziriron monstrum est, quod vulgus militem maris vocat, & est ingens atque fortissimum. In anteriori parte, quasi formam armati militis præfert, & caput quasi casside galeatum ex cute rugosa, & dura ac firma nimis. Ab eius collo dependet scutum longum, & latum ac magnum, & interius cauum, vt in eo possit contra ictus pugnantium more defendi. Est enim forma triangulare, firmitate, duritiaque tam validum, vt vix vnquam possit iaculo penetrari. De collo eius, & de spondilibus venæ quædam, ac nerui fortissimi protenduntur in humerum, quibus prædictum scutum pendet in scapula, &c. Brachia quoque nimis fortissima habet, & quasi manum bisulcam, cum qua validissime percutit, vnde fit vt difficulter nimis ab homine capi possit, & si captus fuerit, difficulter etiam necari, nisi cum malleis poterit.

De Auibus in generali. Cap CXLV.

SEquitur de auibus. Aues indigent multo visu, propter regimen vitæ suæ, & quæ claudunt oculos, non claudunt eos, nisi per inferiorem palpebram, propter duritiam corij continentis caput. Siluestres minus humidæ sunt domesticis, & teneriorem habent carnem, digestionique faciliorem. In locis spinosis nidificant, nidosque rotundos, & exterius asperos, interius molles faciunt. Amissis pullis dolent, & tamen eisdem locis reædificant, percussæ in altum se eleuant, & quando de terra surgunt, versus ventum se erigunt, & caudis suis se regunt, aeremque pennis volando prorumpunt. In auibus est multiplex differentia, nam quædam earum gregales sunt, quædam solinagæ, quædam semetipsas regunt, quædam sine moderamine degunt, vt Grues. Magna quoque est illis differentia vocum, & etiam morum, Lasciuus est Gallus, diligens pauo, libidinosa columba, dolosa perdix, atque zelotipa, Gallina domestica. Omnis auis in volando velox debilium pedum est, vt hirundo, & similia. Multæque ad volatum debiles, horrentes hyemem ad conualles in locis calidis fugiunt, sed ante recessum suum se præmuniunt, vt multum comedant, & impinguentur, ac per hoc melius hyeme pati famis inopiam possint. Iacent enim pleræque per totam hyemem in speluneis, & cauernis vallium calidis, quasi semimortes inuicem conglobatæ, viuuntque sine cibo multo tempore, conferente ad calorē multitudine. Post hyemem autem veniunt successiuè, secundū debilitatem suam. Omnes aues collum habentes longum, bibunt, & eleuant caput, quousque in ventrem aqua descendat, omnes autem aues tractum faciunt in bibendo præter Gallum, & hirundinem, & aues quæ in aqua manent. Aues vncos habentes vngues, non bibunt aquam, quia carnes comedunt, q̄ sunt humidæ magis, q̄ aliarum auium cibi. Huiusmodi etiam aues habent subtile corpus, & alas magnas, propter volatum, coxasque ac pectus fortius cæteris volantibus, viuunt autem carne. Cæteræ vero cibantur fructibus, & vermibus atque reptilibus. Omnes aues prædatrices venantur, quædam alterius generis quàm de sua specie, & in hoc a piscibus differunt, solus nisus expers est pietatis huius. Omnia volatilia digitos habent quędam continuos, vt anser, quædam distinctos, vt bubo, vel pica. Omnes aues in aquis natantes, pellem in digitis pedum habentes, gregatim ambulant, aues vncorum vnguium boni volatus sunt, habens autem vngulam in crure, sicut gallus, parui debilisque volatus. Omnis auis habens crura longa, longum etiam habet collum, quæ autem habet crura breuia, breue collum habet, exceptis his, quæ corium habent inter digitos, vt anca. Aues aquas claras, viuas, & currentes diligunt super cadauer fœtidum non cadunt, nisi saporem habeat bonum, tunc enim fœtorem non euitant. Vniuersaliter auium masculi plus fœminis viuunt, quia fœminæ sæpius per fœturam autem debilitantur ad mortem. Omnis auis quæ vno anni tempore coit, & oua gignit, paruissimos habet testiculos nisi tempore coitus, tunc enim vltra modum crescunt. Ocissimè pereunt aues quæ plurimos gignunt pullos, quanto vero maius est animal, tanto diutius in vtero formatur. Omnes aues calore materni corporis animantur, & omnes in pedes nascuntur, econtra vero animalia cætera in caput. Omnes auium pulli dum parui sunt, ventres, & vmbilicos habent longos, secundum quod in ouo dispositæ iacebant, nec in testa conclusi cibos egerere poterant. Cum autem creuerint abbreuiantur. Idem dum adhuc parui sunt, caput eleuatum sursum tenent, quia temporibus indiscretis ad cibum suspensi matrem adesse suspicantur, adulti vero caput ad ima disponunt, quasi iam in terra cibum per se quæsituri.

De Accipitre, & Achante, & Aeriophilon. Cap. CXLVI.

ACcipiter est auis nobilis Herodio minor, sed multo tardior, ad custodiam tamen sui cautior, nam in volatu moderatior est, & mirè disposita, Auem cum cæperit, statim in latere rostro forat, vt corde tantummodo satietur, vnde & dominus eius, solo auis corde victorem remunerat, cæteraque in vsus suos reseruat. Hæc auis pullos suos, de nido eijcit, & ad prædam compellit, nec mirum si rapere assueta nutrire fastidit. Accipiter domesticus leporem capit, nam sinistro pede infixo terræ, ne lepus qui fortior est viribus euadat, dextro currentem apprehendit, & eius primo caput inuadit, eique visum vnguibus demit: Accipitris pennæ violenter euulsæ non de facili recrescunt, propter siccitatem, atque pororum raritatē, vnde accidit ei frequenter constipatio, nec cibum digerere potest. Ideo dantur ei plumæ in cibi purgationem, vt leuior fit ad volatum, Pennæ vero quæ naturaliter ei cadunt, de facili recrescunt, quia locus maturus est, & humore magis abundans: Accipiter in oleo rosaceo decoctus, membrorum vitijs efficacissime medetur, vt dicit Plinius. Achantis est auis parua, sed fœcunda, nam duodenos simul pullos facit, herbarum pabulo reficitur, & ob hoc odiosos habet equos, quos vbi pascenti sibi superuenire viderit, & herbas diripere, fugit, & vindicat se vltione, qua potest, eorum hinnitus propriis vocibus imitans, ac deridens. Aeriphilon quasi amatrix aeris dicta, vulgariter Antaclyon appellatur. Et est auis noblissima paulò maior Aquila, volatu potens, & alis velocissima. Pennas habet subrussas, caudamque lōgam, vngues, ac rostrum, & crura maxima, aeris serena inhabitat, in tantum vt vix vnquam aut parum in terra residear aut quiescat, super nubes quoque frequentius eleuatur, ita q̄ videri non potest ab homine, cibumque capit in aere, & hoc prædantium auium more, cui si se auis obuiam in aere tulerit, mox ab eo corripitur, & de supremo aere in terram deijcitur, nec ab homine videri potest, quis eam occisam ab aere deiecerit. Hęc auis dum adhuc in pullo est, & nec dum se cognoscit, ab hominibus capitur, domesticatur, & ad capturam instruitur, sicque natura eius ab alienatione siluatica mutatur, vt aliam suam conditionem non potest, nisi cum hominibus, & in domibus habitare, vbi nutrita est, vnde fit vt contra consuetudinem aliarum auium nobilium, absque ligamentis in perticis, & in domibus maneat: Hæc auis capreolos, & hinnulos capit, vnguium laniatione oculis in bestia primùm excussis, sicque terebrato cerebro, usque ad vitæ extinctionem erassatur, socialiter autem duo, & duo volant, capramque prædam diuidunt.

De Agochile, & Alauda, & Alcione, & Anate, & Ansere. Cap. CXLVII.

AGochile Arabicè dicitur, Latinè Caprimulga, est enim auis orientis magna, quæ duo vel tria facit oua. Capras lacte irriguas petit, earumque mammillis se supponens, rostro lato, quod ad hæc creatum habet, lac ex eis velut capreolus sugit, sed extunc in eis lac adnihilatur, earumque mammillę desiccantur. Dicit etiam Plinius, q̄ ex eadem suctione capræ visum perdunt. Alauda est auis a laude dicta, quia mira iocunditate pennis exertis in aere vocis modulamine letioris temporis auræ congaudet, nam obnubilato, vel plunioso cœlo, vix aut nunquam canit, diem in aurora venientem vocis iubilo prodit, sedens in terra vix vnquam cantat, sed in ascendendo canit, paulatim quidem ascendit, sed instar lapidis subito descendit. In descendendo autem alas corpori coniungit, & leui motu cauda se regit. Accipitrem adeo timet, vt cum ab illo impetitur, in terram depressa sinus hominum inuolet, vel eius manu capiendam se præbet, conscia satis misereri sibi potius hominem, quàm Accipitrem. Alcio est auis minutissima in mari habitans, & fœtus faciens, Aues quidem domesticæ, vt gallina, & columba, in discretis temporibus fœtus faciunt, quoniam ab hiemis intemperie tutæ sunt, hæc autem sola inter aues siluestres hiemali tempore fœtificat, huius nidus ferro nequit inscidi,

scidi, sed ictu valido frangi: nec vnde consingatur potest inueniri. Anas est auis aliquantulum Gallo maior, mas caput, & collum viridis coloris habet, rostrum vero latum, & alas albo, viridi, nigroque distinctas. Torquem habet album circa collũ, pedes russos, & latos, quibus in aquis subremigat, nam aquis fluminum gaudet, difficile sine his viuere valet, maximè cum eam cibi sicci citius ingurgitant. Mares aliquando cum plures simul fuerint, tanta libidinis insania feruntur, vt feminam solam coeundo vicissim ac certatim occidãt. Horum pulli mox, vt ouum exeunt, tanta agilitate vigent, vt etiam si matrem mori, vel alienari contigerit, sine nutrice viuant. Anser, vel Auca est auis Aquilinæ magnitudinis, huius generis illæ, quæ indomitæ sunt, & propriæ libertatis, glauci coloris sunt, & aeris alta petunt, volant vt Grues ordine literato, & secundum flatus ventorum volatus suos dirigunt, Aquilone flante petunt Austrum, satis consciæ frigidiora tempora imminere, vix a volatu cessant, nisi cõmanducantes interim depascãt, adeo nanq; delectabilis est eis volatus, vt raro dormiant, ac contra domesticis Aueis volatus. Est grauis pascere officiosissimum, quiescere ac dormire præcipuum, horas noctis, & fures clangore produnt. Vere coeunt, aut si bruma post solstitium. Si quis subripiat eis oua, pariunt donec rumpantur, aliena vero non excludunt. In cubando vtilissimum est 9. aut 11. subijcere, aliquando etiam sine coitu ouant, sed oua sine pullis sunt, pro pullis defendendis sibilant, contra pluuiam frequentius se balneant, carnes ad digerendum duras habent. Quando impinguationis causæ reclusæ sunt, si vna sola frustrata societate relinquatur, præ tristitia solitudinis vix vlterius impinguatur. Est in alpium montibus anserum genus, inter aues maximum, præter struthionem, sed adeo ponderosum, vt manu capiatur immobile super terram. Anates, & Anseræ cæteræque aues aquaticæ, herba se purgant syderite.

De Aquila. Cap. CXLVIII.

AQuila est auis magna, & nobilissima, vtpote auium regina, quæ cum senecta grauatur, super omnes nubes in sublime volat, & ex calore solis oculorum eius caligo consumitur, & mox impetu cum ipso caloris æstu descendens, aquis frigidissimis tertio immergitur. Indeque resurgens statim nidum petit, & inter pullos iam robustos ad prædam inæqualitate frigoris, & caloris, quasi quadam febre correpta, sudore plumas exuit, fouetur que a pullis suis, & pascitur, donec plumas, pennasque recuperans innouetur. Alas habet rectas, & extensas, sed in summitate recuruas, dextrum pedem, sinistro maiorem, libenter ad solem conuersa sedet, sedensque suos vngues semper respicit, ne recurui facti sint. Super lapidem quoque non diu sedet, ne acies eorum retundantur. His pugna cũ Ceruis est, pennisque verberant eos, donec retrogrados in rupes præcipitant. Econtra Cerui multum puluerem congestum earum oculis incutiunt. Aerior etiam illis cũ Dracone pugna est, at vbi Draco inualuerit, alas Aquilæ quandoque multiplici nexu ligat. Hæc auium sola sublimatur, omnes aues nobiles ea visa pertimescunt, illaque die audaciam perdunt, nec ad prædam de facili volare possũt. De solo Girfalco dicitur. q Aquilam capit, & in hoc eius audacia culpatur, tanquam maiestatis rea, q reginam auium lædit. Aquila rapinam captam nõ protinus fert, sed primo deponit, expertaque pondus secũdum vires suas abit, prædam quidem cæteris auibus partitur, eas itidemque secum comedere patitur, sed si cibus in medio positus ei non sufficit, vnam ex conuescentibus auibus rapit, & comedit. Cornix Aquilam insequitur quandoque, sed cum Aquila diu dissimulauerit, eam tandem vnguibus apprehendit. In altissimis arboribus aut rupibus nidificat, vbi mala bestia non accedat, pullosque caute custodiens non relinquit, donec semetipsos protegere sciant ac valeant. Itaque cõtra Draconem, vel hominem, vel aliud animal si eos turbare, vel rapere voluerit, mira animositate pugnat, seque mortis periculo pro eis exponit. Quos etiam in humeris sustollit, vt eos prouocet ad volatum. Fertur etiam quiddam habere præcium, vt quantumcunque longe sit a pullis aduenire sentiat aduersarios eorum, docet etiam eos lambere sanguinem. Lapidem ethitem habet in nido, qui velut prægnans fœtum habet intus lapidem minutum sonantem. Et hunc contra calorem nimium quem habet Aquila naturaliter habet in nido, ne scilicet depereant oua decocta calore nimio. Huic enim lapidi calor ignis nocere nequit. Dicunt etiam alij philosophi, q duos lapides preciosos nomine Indes in suo nido collocat, sine quibus parere non põt Aquila. Multis diebus ieiunat, adultos pullos persequitur, longe fugans æmulos scilicet rapinæ, captoque lepore, vel vulpe, minutatim ei corium detrahit, & oua sua in illo villo inuoluit, ac sub calore solis ponit, ibique relinquens ea non cubat, sed quousque naturali maturitate frangantur expectat. In egressu vero pullorum redit, & tunc eos vsque ad robur perfectum nutrit.

De Ardea & Arpia, & Asalon. & auibus paradisi. Cap. CXLIX.

ARdea dicitur, quasi ardua, propter arduos volatus, hæc licet in aquis cibum suum quærat, in siluis tamen, & alijs arboribus nidum suum collocat. Fertur autem q pullos suos miro rigore nititur defendere. Accipiter eis infestus est, sed Ardea huic anum opponit, & stercus eijcit, ad cuius tactum accipitris pennæ computrescunt. Vnicum habent sicut Ciconia intestinum, plurimę earum colorem habẽt cinereum, quædam vero album. Est quoddam earum genus quarum mares anguntur in coitu, cum magna vociferatione, funduntque sanguinem ex oculis præ dolore, nec minus ægre pariunt grauidę. Est etiam quoddam ardeæ genus distans a cæteris tantum rostri magnitudine, quod quidem semissem cubitum habet in anteriori parte, & plus quàm tres digitos in latitudine, & ad hoc solum creatum videtur, vt ex eo sibi vitam commodius quærat. Hæc auis piscibus viuit, quos omni frustrato conamine, rostro corripit ac deglutit. Est & earum genus, vt dicit Plinius, quod non nisi vnum oculum habet, vnde videre possit, et inde fit vt ab aucupe citius capi possit. Arpia est auis in solitudine iuxta mare Ionicum, fame rabida, fere semper insatiabilis, vngues habet aduncos, & ad rapiẽdum, ac discerpendum semper paratos, faciem tamen habet hominis, sed in se nihil humanæ virtutis, nam supra modum humanum ferocitate grassatur. Primum hominem quem in deserto viderit, occidere fertur, & inde cum fortuitu aquas inuenerit, faciemque suam in eis contemplata fuerit, mox sui similem hominem occidisse se perspiciens immodicè tristatur, & hoc aliquãdo vsque ad mortem, plangitque occisum omni tempore vitæ suæ. Hæc auis licet careat ratione aliquando tamen domesticata, & docta loquitur humana voce. Asalon est auis parua, quæ corui frangit oua. Huius pulli, a vulpibus infestantur, ipsa vero vulpis catulos vellit, ipsamque vulpem. Quod vbi coruus viderit auxiliatur vulpi, quasi contra communem hostem, hæc auis in spinis viuit, & ob hoc asinos odit, flores ac folia spinarum deuorãtes. Aues Paradisi vulgariter appellantur sic, non quia de Paradiso sint, sed ob insignem pulchritudinem. Tanti nanque sunt decoris, & gloriæ, vt nullus eis color credatur deesse. Magnitudo earum est, vt anserum. Vox ita dulcis, & pia, vt excitare possit in homine deuotionem, & gaudium. Si vero quando capta fuerit, & illaqueata gemit, nec cessat plangere donec reddita fuerit libertati. Super fluuium Nili libenter habitat, & raro aliàs reperitur. Sunt & aliæ aues in eisdem partibus, eodẽ modo appellatæ, fusci coloris, & subrutili, minores quàm monedulæ. Aues autem Paradisi vocantur, quia nescitur vnde veniant, aut quo vadant, non enim coitus earum videtur, sed certis temporibus aggregatæ, terras quas inhabitant transituræ relinquunt, & sic recedunt.

De Barliathe, & Bistarda. Cap. CL.

BArliathes sunt aues de ligno crescentes, quas vulgus Beruestas appellat. Fertur, enim, q lignum de abiete marinis aquis incidens, quando successu temporis putrescere experit, humorem ex se crassum emittit, ex quo densato formantur paruæ species ad magnitudinem Alaudarum. Primum quidem nudæ sunt, deinde maturantes plumescunt, ac rostris ad lignum pendentes per mare fluitant, vsque ad maturitatem, donec se commouentes obrumpant, sicque crescunt & roborantur, vsque ad debitam formam. Harũ multas & ipsi vidimus, virosque fide dignos, qui eas adhuc in ligno pendentes se vidisse testati sunt. Anseribus minores sunt, colorem habent cinereum ac nigrum, pedes vt anates, sed nigros. De his autem Iacobus Aconensis loquens dicit, q arbores sunt super ripas maris, de quibus hæ proieciantur, rostris infixis arboribus dependentes, tempore vero maturitatis ex arboribus decidunt, ac per incrementa proficientes, sicut aues cęteræ volare incipiunt, verumtamen nisi decidentes cito aquas inuenerint viuere non possunt, quoniam in aquis est nutrimentum earum, & vita. Notandum autem quia non in ramorum summitatibus, sed in arborum corticibus, ac stipitibus pendent, crescunt autẽ arboris humore, & roris infusione, donec habentes plumas ac robur, inde corticibus abrumpantur, de his itaque certum est,

quod

quòd in orbe nostro circa Germaniam, nec per coitum generantur. Sed nec earum coitum apud nos vllus hominum vidit, vnde carnibus earum in quadragesima nonnulli etiā Christiani in nostra ætate, in locis vbi auium copia est vti solebāt, sed Innocentius Papa in Lateranen. Concilio, hoc vltra fieri vetuit. Hæ volucres herbis, & graminibus, vt anseres viuunt, potum vero differre sicca comedentes nullatenus possunt. Bistarda est auis aquilinæ magnitudinis, quæ volatu tarda, bis aut ter saltum in terra facit, antequam ad æthera subleuetur, vnde & nomen habere dicitur. Vngues habet vt Aquila. Rostrum aduncum, carnibus vescitur, non tamen in volando prædam diripit, sed sicubi ouem, aut aliquod animal insensum inuenerit, plures earum aggregatæ inuentum deijciunt, & occidunt, sicque carnibus eius satiantur. Cadaueribus etiam libentissime vescitur, sola vero pene inter aues, quę carne vescuntur, herbam depascit, in alis, & cauda albedinē habet, reliquo corpore Aquilam imitatur. Oua sua non in arboribus ponit, quoniam altæ volare non potest, sed in terra deponit, & illic ea fouet, dum seges in fructu est.

De Bonosa, & Bubone, & Buteo, & Butorio. Cap. CLI.

Bonosa est auis in Germaniæ partibus, habens carnem exterius nigram, & interius albam, delicatā propè ad perdicis saporem, habet autem fasiani magnitudinē. Cumq; tempus venerem incitauerit, masculus hianti ore currit donec ore spumet, tunc fœmina veniens ore spumam recipit, indeq; concipit, & oua parit. Bubo nomen habet a vocis sono, lucem fugit, in ecclesijs habitat, & oleum de lampadibus bibit, mures venatur, hac quoque volucres cæteræ capiuntur. Quando vero ab illis auibus, quæ in luce habitant impugnatur, resupina pedū vnguibus, se defendit. Dicit autem Plinius, ꝙ à cauda de ouo exit, quia pondere capitis posteriorem partem corporis fouendam matri applicat. Buteus est de genere accipitrum, sed paulo nigrior, & tarda nimium, pigra quoque ad volandum, præda tamen viuit, quam tamen dolo, vel languore aliquo, aut pigritia detentam assequi possit. Hæc auis sapore dulcissima est. Butorius est auis, sic dicta a sono vocis, habet crura longa, collum extentum, rostrum quoque longum, & acutum, sicut Ardea, colore tantum distans ab illa, est enim terræ simillima, habitat circa stagna piscium, cibo cupida, ranas etiam comedit, & venenata. Hæc sola veris tempore pro cantu vocem horrificam edit, nec hæc posse dicitur, nisi caput suum aquis immergat, vt intra se densitas elementi conceptam vocem instar cuiusdam tonitruationis, sonoram reddat. In littore sub ardore solis, in loco vbi pisces frequentare nouit, adeo quieta stat, vt quasi mortua appareat, vnde fit vt incautis piscibus minus suspecta sit. Sed collum cum longum habeat, breue recuruitate facit, vt cum pisces incautius ei, quasi nil præmeditanti proximauerint, illos ad se colli extensione trahat, cumque laqueo se nouerit irretitam, quietem simulat, quam cum adueniens auceps manu se capere putat, illa inopinate correptam rostri iaculo, quo potenter valet lanceando vulnerat. Idē quoque dormiendo, & vigilando rostrum longum, & acutissimum ad defendendum se semper erigit, & cum accipiter eum apprehendere vult, in eius rostrum ad mortem ruit. Carnes eius cum ad ignem torrentur, mirum odorem reddunt, & ob hoc in cibos diuitum sæpius incedunt. Huius quoque sagina medicaminibus vtilis esse dicitur.

De Caladrio, & Calendre, & Carduele, & Caristo, Cap. CLII.

Caladrius est auis alba, quæ cum ad infirmum sanandum adducitur, omnes infirmitates eius intra se colligit, & in aere volans, ibi eas comburit atque dispergit. Huius quoque pars interior femoris caliginem aufert ab oculis. Has aues Alexander inuenisse fertur in Persside. Calēdris est auis parua, propè consimilis alaudæ, colore fusca, plumis despecta, sed mira modulatione vocis audientes lætificat, omniumque voces auium expressissime imitatur. Itaque quando capta ergastulo includitur, ibi quoque captiuitatis, & calamitatis suæ oblita, vix vnam horam diei, sine cantu præterit, adeoque spaciari diuersis auium cantibus gaudet, vt nec cibi solicita fit. Carduelis est auis parua nigro, croceoque in corpore, rubro vero in capite colore venustata. Mirum autem videtur, quòd hæc auicula car duorum acutis aculeis pascitur. In hac quoque naturæ miraculum apparet, quæ talem astutiam ei dedit, quam nec Boui, nec Asino magnis animalibus impertiri voluit, vt videlicet ergastulo clausa, suppositam aquam ab imo per filum, vasculo suspenso, ad se cum rostro trahat, pedeque filo interdum superposito, cum attigerit vasculum sitim potu sedat. Caristæ (vt dicit Solinus) aues sunt, quæ impunè flammas inuoluant, ita vt nec plumæ, nec carnes earum flammis ignium aliquatenus cedant.

De Ciconia. Cap. CLIII.

Ciconia dicitur auis pia, cui serpentium exitio tantus est honor in Tessalia, vt capitale fuerit occidisse Ciconiā, sicut & hominem. Multipharie namque serpētibus insidiatur, eosque comedit, & alia venenata, nec tamen moritur. Bufonem autem non nisi in magna fame comedit, in quo naturale bufonis malum notatur, videtur autem ciconia caput habere valde reumaticum, quia rostro eius aqua ferè continuè distillat, & hoc hyeme magis. Ventriculus eius contra venenata remedium est. Hæ nidos suos annuo repetunt, & vnum e fœtibus suis domino loci, sub quo fœtificant, plumatum quasi tributum (vt fertur) deijciunt. Sed forte causa magis est tedīī nutriēdi. Abituræ autem (vt dicit Solinus) in certo loco congregantur, ita vt nulla sui generis nisi captiua relinquatur. In Asia campus est, vbi congregatæ commurmurant, & eam quæ nouissima venit dilacerant, sicque recedunt. Nec dubium eas castitatis sectatrices esse, fœdusque coniugij adinuicem seruare. Vnde fertur ꝙ in eminentiori loco domus cuiusdam, vnum ciconiarum par habitabat, cuius mare ad pastum recedēte, frequenter alius mas adueniens, fœminam adulterino coitu polluebat. At illa statim eminus in fonte se mergebat, sicque scelus adulterij per aquę lauamentum delens, marem proprium deludebat. Huius factum dominus habitationis frequenter aduertit, & quadam die post adulterium eam a fonte ne lauaretur prohibuit. Nec mora masculus a pastu rediens in fœminam suam ex nota adulterij deprehendit, & horam dissimulans abijt. Reuersusque secunda die, maximam Ciconiarum multitudinem secum adduxit, quæ singulæ adulteram aggressæ, miseram crudeli laniauerunt morte. Cignus plumas habet albas, sed carnes nigras, fortitudinem suam habet in alis, colericæ cōplexionis est, & ob hoc iracundus. Dentes habet in rostro minutissimos, vnde cibos inscidit, oneris impatiens est, nec libenter volat, sed in stagnis requiescere delectatur. Cum vno pede natat, & cum alio se regit veli modo, cum piscibus nutritus, eis est innoxius. Super aquas nidificat, in pullis educandis solicitus, tempore coitus blandiuntur sibi inuicem mas, & fœmina, & alternatim capita suis collis inflectunt, velut amplexandi gratia, nec mora vbi coierint mas conscius læsionis in fœmina fugit ab ea, at illa impatiens fugientem insequitur, sed nequaquam tamen ille perseuerat in longum, immo læsione cessante pacificatur, & animo. At a masculi persecutione cessans, post coitum freqoenti caudæ motu, & rostri, se aquis immergens purificat. Olores siue Cigni, quando ad alia loca pabuli gratia migraturi sunt, congregati commeant tali ordine natandi, vt impetu rostrato ferantur, quo facilius aera findant, quàm si in fronte collecti impellerent. A tergo quidem sensim se dilatant, & cuneo porrigitur agmen, colla præcedentibus imponunt, fessoque duce tergo illum recipiunt. Cignus in capite percussus facilè moritur, qui tamen alias multas sustinere potest læsiones. Instante morte pennam in cerebro figit, & sic dulciter canit, naturaliter enim mortem suam in cantu lætitiæ, & iubilationis præit.

De Columba. Cap. CLIIII.

Columba, vt dicit Beda felle caret. Dicit autem Aristo. ꝙ fel habet non eo loco quo cætera animalia, sed in intestino, morticino non viuit, sed puro grano visum recuperat. ꝑ vicibus. In alta nidificat vbi mala bestia attingere non valeat, Super aquas libenter requiescit, vt & sitim sedet, & vmbram accipitris venientis in aquis prospiciat, aliquando vero sola sedens colores suos circa collum varios admirans, Alarū plausu, rostroque plumeculas sulcat, & in regimen volatus cōpriorisque cultus pennas plumasque disponit, tunc nisus speculator occultus gaudentem in huiusmodi gloria rapit. Columbæ calidissimæ sunt, vnde & lapillos propter stomachi temperantiam comedunt, fimum etiam ardentem nimis habent, quem & ipse nido eijciunt, & pullos eijcere docent. Pennis eleuatis pugnant, & columbam errantem cum viderint sibi aggregant. Dicit Iacobus, quòd transmare versus Oriētem columbæ sunt quæ nunciorum fungentes officio, literas dominorum suorum sub alis breui spacio per longè deportant. Ideoque valdè necessariæ sunt, maximè quādo per terras inimicorū alij nuncij

transire

transire non audent. Certum est autem, quod aliquæ sunt columbæ, quæ mares non nouerunt, aliæ vero quæ post habitos atque perditos viduæ remanserunt. Columbus est species columbæ, quæ amissa corporali consorte solitaria incedit, nec coniugalem copulam vltra requirit, sed nec viride quicquam ad vescendum petit. Et illæ quidem quæ cœlibes, aut viduæ manét, cæterarum consortium, vel domum vitant ne vexentur a masculis eorum inquietationibus, fugiuntque & in parietinis habitant. Imperiosos fœminæ mares, & iniquos ferunt. Quippe quando suspicio est adulterij, tunc plenum querela guttur, sæuique rostro ictus. Mox in satisfactione osculatio, & circa venerem preces, crebrisque pedum orbibus adulatio. Amor sobolis vtrique frequenter æqualis, & incumbant ambo vicissim pullos binos educant, semperque prius marem, & post triduum fœminam pariunt. Incubat fœmina post meridiem vsque in matutinum, cætero autem tempore mas, & 18. die pullos excludunt. Inter pullos plerumque inueniuntur & oua, dumque alij euolant, alij erumpunt, ipsi demum pulli trimestres fœtificant. Si mas desit, fœmina salit, ouaque pariunt, sed ex his nihil gignitur. Columba valde grauatur in ouorum partu, quod si parere tardauerit, a mare percutitur. Mas adultos pullos e nido deijcit, sed prius cum eis coit. Columbæ proprium est inter aues non eleuare caput quando potat, donec ei sufficiat, huius carnes recentes, & hirundinum simul concerptæ iuxta Plinium contra serpentes, valent. Sanguis eius de sub ala dextra acceptus oculo medetur impositus, est enim acutus, & habet potentiam dissoluendi. Pulli columbarum in autumno, & vere sauiores sunt, quoniam his temporibus grano maximè viuunt.

De Cæteris quorum nomina incipiunt per C. Cap. CLV.

Cornix in solstitio morbo corrumpitur. Hæc nucib. libenter vescitur, hæ nobiles aues quasi hostes suos impugnãt, sed illæ frequenter cum impugnantibus multum detulerunt, tandem impatientia victæ lacerant importunas. Coredulus dicitur quasi cor edens, carne namque prædæ viuens corde maximè inhiat saturari. Coruus est auis clamosa nihil aliud sonare nouit, nisi cras cras, diuersas tamen voces format scilicet. 64. vt dicit Fulgentius. Volando coit aliquando. Plures semper quam duos pullificat grauidus fieri dicitur, si eum ouum coruinum edere contigerit. Ore concipere dicuntur, & parere, fœminæ quorundam coruorum oua solę cubant, & mares eis escã dant, pulli eorum septem diebus, absque vlla cibi alimonia manere feruntur. Septima vero die nigrescunt, quorum nõ nullos eijciunt tædio nutriendi, fortior est coruus de die. Bubo de nocte, & vicissim oua sua comedunt. Est coruinũ genus in Oriente, quod cum asino, & tauro pugnat, eisque fugientibus super eos volat, ac sic eum impetu eorum oculis se impingit, & eum potuerit eos excæcans rostro, dominis suis inutiles reddit. Itaque per consequens occisi decoriantur, & eorum cadauera volatilibus efferunt, sicque ab aue improba animalia fortia superantur. Coturnix est auis, quam vulgariter quistulam dicimus, hæ ducem habent ortigometram, quas in maris transitu iam terræ. i. portui maris appropinquantes. Accipitres speculati rapiunt, & iccirco cura est vniuersis, vt externi generis ducem solicitent scilicet corniicem, per quam prima discrimina caueant. Rarissimas habent fœminas in genere auium, sicut & pectines in genere piscium. In hominum vero genere pauciores nascuntur masculi quam fœminæ. Crochilos in Italia Rex Auium appellatur omnium quidem minima, sed quanto minor tanto velocior, adeoque animosa, vt contra Aquilam audeat conatus attẽtare, homines quoque deludit, quia cum se propinquã quasi manu capiendam obtulerit, casso hominis conatu, & labore impigra profugit. Araneis vescitur, pullis fæcunda est, nam plurimos vno fœtu producit. Vno specu, vel antro in hieme multi condiuntur, vt ad calorem turba confertente calor, qui paruus est, in tam minimis corporibus, congregatione multarum augmentetur. Cuculus est auis improba, quæ vocem in cantando non mutat, sed semper eam, replicat, auis pigerrima est loco instabilis, turturis vero colorem habet, hieme plumis spoliati dicitur. Intratque terræ latibulum vel concauitates arborum. Illic æstate congerit, quo hieme viuit. Oua sua in nido minoris auiculæ ponit, & de ouis illius totidem demit, nedum illa numero superflua inuenerit, quas aliena tepudiet, itaque cuculus ab aliena matre cum pullis eius fotus, & educatus, dum adhuc in nido inualidus sedet, quadam tamen auiditate naturali cæteris pullis cibos præripit, & hac satietate pręcęteris pinguescit, atque nitidior fit. In cuius elegantiam nutrix conuersa gaudet de eius forma, miraturque seipsam, quòd talem peperit adeo desipiens, ut magnitudine fœtum a pullis minoribus non discernat, sed omnes pullos suos in eius comparatione damnat, at ubi eum eduxerit, & ad robur euolandi nutrierit, ipse versautiæ in nutricem insurgit, & insequendo peremit.

De Falcone, & speciebus eius. Cap. CLVI.

Falco est auis nobilissima volatu impetuosissima, & in custodia sui minus cauta. Ideoque cum ad prædam dirigendus est, a domino suo retardatur, nec auis ei capienda ostenditur, nisi prius aliquantulum elongetur, ut prædam cum impetu moderato subsequatur. In ardeæ captura duo falcones pariter relaxantur, quorum vnus summa petit alius iuxta terram in imo volat, vt videlicet ille volantem ardeam impulsu præcipitet, iste vero præcipitatam accipiat. Falconum genera duo sunt. Vnum nobile, quod auem nisu paruo naturaliter capit, aliud ignobile & vile, quod non nisi multo labore, & macerratione assuefactum, hoc facit hoc vltimum genus cum ardeam ad terram impulerit, iamque in promptu est ut eam capiat, Ardea anguillam, uel alium piscem quẽ recentius vorauerat euomit, & tunc Falco liberam eam euolare permittens, ac munus fœtidum sibi oblatum præferens, & gaudens ocius apprehẽdit, non sic aũt Falco nobilis, sed erectum munus vilipendens, auem dolosam seuerius punit. Habet autem falco os acutum ac durũ in pectore, quod ei natura prouidens indidit ad impulsionem prædæ. Scripserunt Aquila, Symachus & Theodocion epistolã Ptolomeo regi Egypti in qua tractauerunt de auibus nobilibus, & earum medicinis, de qua tantum hic pauca breuiter ad pręsens commemorare sufficiat. Falconum genera sunt octo. Primum est quod lanarium dicitur, & in duo genera subdiuitur, quorum unum habet caput, & rostrum, crossa pedes ut Aquila, quod cum graui labore habilitatur ad aucupandum, habilitatum tamen secundo & tertio anno egregium est in uolatu. Alterum uero staturæ minoris est, & uile reputatur. Secũdum peregrinum. Tertium montanum de cuius consuetudine est, quód frequenter respicit pedes. Quartum pedibus & cruribus ceruleum, hoc primo & secundo anno nobile, quinto anno vilissimum. Quintum genus gracile, & longum est in dispositione expertissimum in uolatu. Sextum superanicum dicitur, quod fere habet similitudinem Aquilæ, excepto eo quòd in pedibus, & alis, & oculis gutteo assimilatur Falconi. Septimum genus Britannicum est, quod omnium auium aucupantium obtinet principatum, ut nec vlla auium coram eo aucupari, uel etiam uolitare audeat, ipsa desuper volitante. Hoc genus habet crura nodosa, pedes crossos, vngues crudeles, aspectum flammeum, oculos terribiles, caput & pectus crossa, iuga alarum magna, facillime habilitatur ad uolatum, multumque ac diu uolare potest, delicatissime pasci vult, & tantum fere quantum Aquila comedit, hoc genus esse credimus, quod superius Aeriophilon diximus. Octauum genus est quod Herodius aut vulgariter Girfalcus appellatur, de quo inferius dicetur. Hoc genus præcedente communius est, & carius habetur propter moderantiam cibi ac uitæ.

De Speciebus Accipitris. Cap. CLVII.

Accipitrum quoque quatuor sunt genera. Primum est corpore magnum, domabile multũ oculis varijs perlucidis, hylari vultu, crosso pede, longis unguibus, deliciose comedens. Omnes aues inuadit, nullamque timet, huius natura superius descripta est titulo, de Accipitre. Secundum genus est priore minus, quod alienum dicere possumus, alas habens crossas, secũdum quantitatem sui corporis, pedes breues, & ungues crossos, oculos magnos, & obscuros, non cito mansuescit, & adeo pluribus odiosum est, anno primo domationis parum ualet, secundo plus, tertia mutatione aucupat satis bene. Tertium genus est nisus, paruus quidem aliorum respectu, sed tamen uelox, cito mansuescit, & delicatè nutriri vult, & leuiter aucupat. Quartum genus est frogellus, quem muscetum dicimus, multo quidem minor, sed colore consimilis, sicut nisus accipitri, consimilis est, in dispositione habitus, & colore. Hæc auis cito mã suescit, & delicate nutriri vult, ac leniter aucupat, uelox ad uolatum. Mutatione secunda uel tertia optimus fit, accipiter siluester multum ieiunare permittitur, & sic mansuescit. Qui vult accipitrem habere pinguem, det ei de carne bouis, uel porci, & hoc masculi: qui macilentem, det ei gallinas iuuenes aqua madefactas, qui temperatum gallinas veteres, qui expeditum in aucupando faciat ei bonam vesicam gutturis, & includat eũ in tenebris cum lumine tamen modico, & aucupet diebus alternis.

nis. De sanguine quoque volucrum teneratum multas vires, et audaciam sumit, aues etiam aucupandi affectum. Super ligno salicis aut abietis sedeat, eique balneum aquæ frigidæ detur, nec multum alas eius contingas, nisi pendeant e diuerso. Si vis vt accipiter leporem, vel cuniculum capiat, hoc eum in iuuentute doce, & liga gyros in cruribus eius prope pedes, interiecto spacio vnius palmæ, sicque capit sine læsione. Hæc de accipitribus. Porro Tertiolus aucupantium volucrum minima, sed pro sexu in natura sua ad aucupandum promptissima, falconum generibus adiungitur. Hæc in epistola prædicta, de nobilibus auibus, & alia multa de medicinis earum leguntur.

De Fasiano, & Fatatore, & Fenice, & Fulica.
Cap. CLVIII.

Fasianus est gallus siluaticus, auis pulchra valde, pennis choraseis instar ignis, ceruleis interdum ac viridis, rubeisque pennis interscribitur nitor, aures geminas habere videtur in capite, plumis extantibus, quas surrigit quando vult atque submittit. Cristis autem in capite caret, & spiculis in cruribus, his tamen armis frustratus, animosus, & audax est. Quod sciens auceps scutum ex panno lineo albo facit, in cuius medio panniculum rubeum ponit, quem scilicet rubore in albo gallus attentius contemplatur, insolitumque miratur, tunc aucepi hærentem visu cernens in dorsum retrocedere cogit, scuti conamine, donec in retia eminus parata captiuum deijciat. Hæc auis in aura pluuiosa tristatur, & tunc rubis ac filuis latet. Circa vesperam, vel auroram egreditur de silua, & tunc de facili venatur. Rostrum in terra figens abscondit, & sic absconditum se tutum credit, pennas pro pinguedine mutat, iterumque sese renouat. Carnes habet subtiliores ac leuiores cæteris auibus siluaticis, exceptis perdicum pullis: Fatator est auis in Oriente, quæ fœtuum procreandorum naturaliter cupida, tempus veris anticipat, quo scilicet aues cæteræ solent initiare conceptus. Vnde fit, vt oua quæ tunc facit, frigore corrumpantur, nec fœtuum habeant effectum, sed iterum sequenti tempore calido ponunt, & tunc pullos faciunt, quod est contra omnes ferè agrestes aues, quæ semel in anno ouant atque pullificant. Fenix est auis in orbe fine pare per annos 340. sola degens, caput habens oneratum, vt pauo, caudamque cærulei coloris, in qua roseæ pennæ interscribuntur varietate mirifica. Cumque ætatis prouida grauescere cœperit, in altissimis Orientis partibus, in arbore pulcherrima, super amœnissimum montem posita, altare quasi nidum instruit, ex ture, & mirrha, & cinnamomo, ac cæteris aromatibus, tunc seruidos solis orbes alarum agitatione in se concitans, super struē ruit, ipsaque pariter accensa, vermis ex eius cinere procreatur, qui in auem pristinam reformatur. Hanc auem dicit Isidorus, Heliopolim vrbem Aegypti mense Aprilis ingressam fuisse, oneratis alis diuersis aromatibus, & struem sarmentorū ascendisse, qui coniectus fuerat in sacrificium a sacerdote, ibique seipsam inter illa aromata cumbussisse prima die, sequenti veniens sacerdos, ligna quæ posuerat super aram, combusta repperit, & scrutans cinerem, vermiculum odore suauissimo fragrantem inuenit, qui secunda die in auem formatus apparuit, quæ tertio die in statu suo perfectissima, sacerdoti valefaciens euolauit. Fulica (vt dicit Ambrosius) pullos Aquilæ nido deiectos, reuerenda clementia, cum pullis suis pascit ac nutrit, hominibus rationalibus exemplum præbens, quanta debeant erga peregrinos, & pauperes, ac tribulatos pietate moueri. Hæc auis in vno semper loco quieta manet, & escam suam circa se colligit.

De Gallo. *Cap.* CLIX.

Gallus est auis faucibus, & capite cristata, spiculis aduersis in cruribus armata, habent & quinque spicula Gallinæ, sed hoc errore potius, quàm operæ naturæ. Gallus nocte profunda cantat validus, & matutino leuis. Cantus eius cum vento fertur, & antequam æstimari possit longius auditur, itaque cantu suo equos mitigat, camelos instigat, fantastica quoque propellere dicitur. Caudam sustollit, & ad modum semicirculi reflectit, cum pennas circa collum erigit, excutiens, se audaciorem reddit. Dormiturus in altum scandit, ac super vnum pedem requiescit. Album gallum Leo timet, forma eius ecclesiarum turribus insidet, & rostrum contra ventum conuertit. Plures herbæ quæ Gallum reficiunt, animalia cætera occidunt. Si in vno procinctu atrij plures Galli fuerint, vnus deuictis cæteris dominatur, & superbus graditur, finisque duello sæpe commorientibus est. Gallus icerico Leonibus est terrori, quia basilisco assimilatur (vt quidam dicunt) vel potius, vt credimus, naturaliter insitus est eis timor Galli. Gallinis mortuis Gallus mœrore confectus abstinet a cantu præ dolore. Idem in ætate decrepita facit ouum, ex se, vnde basiliscus procreatur, sed in generatione hac oportet, vt multa concurrant. In fimo namque calido, & multo ponit ouum, ibique fouetur vice patris, & post multum temporis exit pullus, & inualescit, sicut solent anatum pulli. Habet autem caudam, vt coluber, residuum vero corporis, vt Gallus. Dicunt autem hi, qui creationem eius se vidisse testantur, quòd nulla est oui testa, sed validissima pellis, in tantum, vt resistere possit ictibus validissimis. Opinio quoque quorundam est, quòd ouum illud Galli coluber, aut buso fouet, sed hoc incertum est. Hoc tantum in antiquorum scriptis habemus, quòd basilisci, quoddam genus ex ouo galli decrepiti generatur. Gallinacius Gallus testiculis viduatus dicitur, qui capo vulgariter appellatur. Fertur autem citius impinguari, quia a libidine arcetur. Cum gallinis quidem impinguatur, sed nequaquam eas impregnando fœcundat, cum eis pascitur, sed non eas defendit, non cantat, nec horas diei, vel noctis discernit. Igitur ad nihil vtilis est, nisi ad coquinam. Vnde satis eleganter quidam, nuper ad clerum in synodo loquēs ait.

Transferetur, inquit, Iohna scriba sicut gallus gallinacius,
Sed nusquam vtique nisi ad coquinam diaboli.
Et quare, quia non generat, neque cantat.

Aliquando gallus post triennium castratur, & postea quinque, vel sex annis, viuere finitur, & sic in eius iecore lapis electorius reperitur, quem vt ibi conceperit nunquam postea bibit, vnde & si quis hunc lapidem in ore suo habuerit, sitim extinguit, huic aui quandoque plumæ in pectore suo extrahuntur, & vrtiis ad nudum vritur, vt pullos orphanos vice matris foueat, ob calorem quem ex eis nudato corpori præstant. Itaque postquam frigoris præsidium, & vstionis medelam, in pullorum suppositione se adeptum esse cognouerit, maternum affectum concipiens, eos fouet, & pascit, formatque secundum morem gallinarum voces, vt confracta voce aduocet elongantes. Carnes galli crossiores sunt ad digerēdum, & minoris humiditatis, quàm gallinæ, vel gallinacij. Decrepiti tamen galli carnes teneriores sunt, quàm iunioris. Gallinacius autem habet carnes validiores omnibus volatilibus: bonum enim sanguinem generant, & optimum nutrimentum, habet quidem eius caro, quiddam viscositatis, sed in coquendo dissoluitur.

De Gallina. *Cap.* CLX.

Gallina circa pullos suos est solertissima, frangit eis panis aut farris minutias, eosque confracta voce aduocat. Qui quandoque superbi blandas eius alas refugiunt, & sic alitibus præda fiunt. Quotidie rapiuntur oua gallinis, nec propter hoc oua proferre desistunt, quinetiam postquam in absconditio posuerint, ea clamando raptoribus produnt. Modum autem excedentes in ouando moriuntur cito. Oua de quibus exituri sunt masculi, gallina gerit in parte ventris dextra, ex quibus autem fœminæ, in sinistra. Fœminam proferunt illa, quæ in acuminis loco rotundiora sunt, oblonga vero & in fine acuta mares pariunt, & hæc ipsa gratioris saporis sunt. Gallus gallinam aduocans pascit, & tunc eam ad labores impregnationis, & partus cogit. In ouando namque multum laborat, & tamen post partum cantat. Quærendo cibum pulucrem cum pedibus vertit, & sic victum acquirit. Multæ gallinæ, & pauones, & anseres oua venti faciunt, idest oua sine coitu, quæ parua sunt, & insipida, ac cæteris humidiora. Et si quis aliquod eorum posuerit, ad fouendum, non mutabitur modus eius, sed manebit album atque citrinum, a parte latiori primo exit ouum, & post ab acuta. Plinius auctor est, quòd eo die quo gallina ouum edideris, aspidis ictu non moritur, immo percussis est medicina. Quædam gallinæ gemina oua pariunt, & geminos interdum excludunt. Oua incubari intra decem dies edita vtilissimum est, nam vetera aut recentiora infæcunda sunt, subijci autem debent impari numero. Quarto vero die postquam cœperint incubari, si eorum cacuminibus contra lumen in manibus apprehensis purus, & vniusmodi color perluceat, æstimantur sterilia, & pro illis supponenda sunt alia. In aqua quoque experimentum est, nam ouum inane fluctuat iniectum aqua, subsidens vero plenum est. Subijciendo concuti experimento verant, quia non gignunt confusis vitalibus venis. Incubationi datur initium post nouam lunam, quia prius inchoata sæpe fallunt. Optima fotura ante vernum equinoctium, post solstitium vero non implent iustam magnitudinem, tantoque minus quanto peruenerint

nerint serius. Omnibus ouis inest in medio villi parua, velut sanguinea, gutta, quam esse auium cor existimant, prius id gigni semper opinantes. Hæc gutta in ouis salit, ipsumque palpitat animal, & ex omni alio liquore oui non incorporatur aliquid pullo, cibus autem eius est in vitello, vel luteo, omnibus intus capiti toto corpore maius est, oculi compressi capite maiores. In crescente vero pullo candor in medium vertitur, luteum circumfunditur vigesimo die mouetur: iamque viuentis intra putamen vox auditur, ab eo itaque plumescit, ita positus vt caput super dextrum pedem habeat, & alam dextram super caput, Vitellus interim paulatim deficit, oui pars acuta caput continet, pars autem rotundior posteriores pulli partes. In Aegypto homines oua stercore inuoluunt, & sabulo cooperiunt, sicque debito tempore sine sotura gallinæ complentur, & eis extractis testæ finduntur, & pulli prodeunt. Gallina quando cubat in calida æstate, finduntur ouorum testæ per se, & exeunt pulli citius, quàm in frigido tempore. Quædam semper gemellos faciunt: sed vnus eorum paruus est, & alter magnus, quandoque vero paruus a maiore compressus efficitur monstruosus. In Gallia visus est pullus gallinæ cum duobus capitibus, & vno corpore, ambo cibum capiebant, & in vnum corpus traijciebant, quatuor pedes habebant, sed duo pendebant inutiles, cæteris currebat. Pulli celerius calidis diebus excluduntur, & contra omnia animalia cætera sicut aues omnes in pede nascuntur. Si subito tonat, sæpe falsunt, & accipitris audita voce vitiantur. Remedium est contra tonitrus clauus ferreus per ouorum transuersa positus, aut terra, ex aratro. Inimicissima gallinis est pituita, quæ maximè est inter messis, & vindemiæ tempus. Medicina vero est penna per transuersas nares inserta, & per omnes dies commota, vel cibus allium. Plinius auctor est, quòd si aurum liquefeceris, & membra gallinarum admisceas, consumunt aurum, ita vt dici possit, auri venenum, esse gallinas.

De his quorum nomina incipiunt per G.
Cap. CLXI.

Gosturdi sunt aues admodum paruæ, coloris terrei, cristam paruam ex plumis habêtes in capite, nec aliarum auium more volantes, sed vndosos fluctus innatantes, qui vento cogente, nunc alta, nunc ima petunt. De his vulgo fertur, quòd earum oua in terra posita a Bufone fouentur, e quibus cum exierint pulli, tunc primum eos parentes curant, eisque cibos ferunt, quoadusque volatus tentare possunt. Glutis est auis Græce nominata, quia longam exerit linguam. Hæc instante hieme, recedentibus irundinibus, atque Ciconijs, blandiente sibi societate, auidè cum eis iter aggreditur, sed postmodum in volatu, labore comperto, pœnitentia ducitur, at quoniam incomitatam reuerti piget, sequitur aues aliquas, tanto tamen tædio, tam paruisque dietis, vt eam incompleto itinere hiems anticipet. Econtra vero Citranios auis Asiæ festinantior perseuerat, & alias aues socias præit, redditq; sollicitas, & excitat etiam de nocte somnolentas. Gracculus est auis nigra per totum corpus. Est enim de genere cornicis, licet corpore minor, libenter in altis siluis nidificat, & hoc in tanta multitudine, vt in vna sæpius arbore septem paria gracculorum nidos construant. Optimè nanque aues istæ sibi inuicem compatiuntur. Est autem auis clamosa nimium, maximè a coitus tempore, quem scilicet coitum tempus excitat verum, amoris gratia masculus fœminam cibat. Carnes pullorum eius [d]esibiles sunt, & maxime si excorientur. Hanc autem nonnulli falso opinantur eandem esse, quam garrulum, sed multa est inter eas differentia, nam graculus (vt dictû est) vnius est coloris, graculus autem colore distinctus ex diuersis plumis, dictus est a garriendo, de vna nanque arbore in aliam garriendo transit, nec eam quisquam pertransire potest, quòd non garriat. Cæterarum etiam auium voces, vel modulos non ad delectamenta letitiæ, sed tantum ad garriendum dicitur imitari. Tanta plumarum varietate distinguitur, vt nullus ei cæterarum auium color deesse dicatur. Captus in iuuentute clauditur, vt articulata verba loqui doceatur. Quæ etiam vbi euaserit magis garrire gestit, & quandoque garrulitati intendens, sibi non prospicit, sed Nisus eam inopinatam rapit. Frequenter insanire dicitur, ita quòd plerunque inter furcatos arborum ramos, se suspendit. Griphes est auis quadrupes, capite & alis aquilæ similis, sed multo maior, in nido suo lapidem agatem ponit, nec dubium quin ad aliquod remedium. Hi equis, & hominib. maximè infensi sunt, & homines armatos præliando superant, & occidunt. Grues aliquando vsque ad extrema terræ volant, vt terram complexionibus suis aptam inueniant, semperque volando se vento opponunt. Dicit Aristo. quòd ad plagam septentrionalem vltra Aegyptum in hieme veniunt, quibus Pigmei homines scilicet cubitales occurrunt, & cum eis pugnant. Pugna gruum adeo fortis, & pertinax est, vt manu capi possit. Quando nubes pluuiosas prospiciunt clamant, & vociferant. Ducem suum celeriores ea piare volatus sollicitant, cum autem super terram descéderint, vt comedant, dux earum caput in altum erigit in custodiam omnium, cæteræ vero securæ depascunt. Cum vero dormiunt alternis pedibus insistunt. Fertur autem, quòd post hiemem volantes a montibus Orientis arenas aureas, & auricalcum lapidem transglutiunt, & post in partibus transmarinis reuomunt, vnde dixerunt, qui experti sunt, quòd lapis quem grues euomunt, igne mediante transit in aurum. Grues habent carnes reliquis auibus grauiores, vnde occisa grus vno die in æstate, duobus in hieme seruari debet, antequam comedatur, vt caro digestibilior fiat atque tenerior.

De his quæ per. H. I. K. L. *Cap.* CLXII.

Herodius, qui & gyrfalc, siue gyrfalchus appellatur, est auis inter omnes nobilissima colore ceruleo, in maxima tamen parte corporis ad albedinem declinans, præterquam in pectore, & alis, vbi cœlestem colorem euidentius imitatur, adeo fortis est, vt aquilam capiat, adeo quoque animosus, vt cum post grues, vel alias quaslibet aues in aere volantes fuerit dimissus, ab earum persecutione non desistat, donec omnes ad terram successiuè deijciat. Est autem canis ad hoc edoctus, qui herodio desuper volante ipsas aues deiectas capiat, & occidat. Herodius cum videt prædam, excutiens se animat, & discernit an ad capiendum apta sit. In altum quidem ascendit, & cum impetu descendendo prædam deijcit, ad prædam autem volando pedes pectori coniungit, & sic prędam ferit, quam si primo impetu non capit in altum conscendit, & præ indignatione vix ad reclamatorem redit. Carnes crudas, & seruatas non comedit, sed recentes. Est enim genus gyrfalcorum, quod cognominatur sacrum, & hoc validius est, & habet colorem suscum. Ibis est auis super Nilum requiescens, aquam tamen nunquam ingrediens, sed eiecta cadauera comedens, quæ cum cibis nimijs constipata fuerit, rostro de naturæ secretis indigestibiles cibos detrahit. Mentiuntur plane, qui dicunt ibides esse ciconias, nisi forte dicant genus esse ciconiarum in orbe nostro ignotum, nam ibides, dicit Plinius, habere rostrum aduncum, quod vtique de ciconijs nostris falsum est, quæ rostrum habent longum, directum, in summitate acutum. Hæc auis ore parit, & eius oua, si quis comederit moritur. Chiches est auis quæ vocibus *diuersis vociferat*, & quolibet fere die vocem suam mutat, super arbores nidificat, & ex glandibus, quando maturæ sunt, cibum congregat sufficientê sibi, educati vero pulli eius, & ad volatum roborati, cibant parentes suos in senectute, faciuntque eos manere in nidis absque vllo labore. Lucidij dicti sunt quasi lucem dantes, harum enim auium pennæ per obscurum in nocte lucent. Vnde qui eas habent, quando volunt prætractis luciferis pennis, harum gratia vias dirigunt. In Hircinio Germaniæ saltu hæc auis habitat. Lynachos est auis acuti visus valde, quæ & pullos suos antequam habeant alas completas percutit, ac solem aspicere cogit, & si cuius oculus lachrymetur, ipsum interficit, alios vero nutrit. Hæc marinis auibus cibatur, easque quandoque desuper in aere leuata natantes contemplatur, quam illæ videntes se submergunt, at illa prope aquas descendit, & eas vsque ad suffocationem in submersione manere cogit, & tunc plumis ad superficiem aquæ deductas rapit.

De his quæ primam literam habent. M. *Cap.* CLXIII.

Meanta est auis marina maior anate, cinerei coloris, habens collum, & crura breuia, glaucos oculos, rostrum ex parte croceum, & ex parte rubeum, a sono vocis dicta est, semper enim clamat, cadauerum cupidissima est, & hoc humanorum. Itaque imminente tempestate maxime clamat, quasi iam exultans præda cadauerum imminente, oculum autem primo petit in cadauere. Mergus flumina stagnaque innata, & pisces persequitur, sic dictus, eo quòd in aquis se immergat, diutius tamen sub aquis morari non valet, quoniam in aere spiritum recuperat, quando perenti debet in aqua mergitur. Has aues beatus Martinus diuina virtute coegit aquas contra naturam suam deserere, & arida loca desertaque petere. Harum pulli statim, vt oua exeunt, tanto vigore pollent, vt si matrem eos perdere contigerit, virtute propria viuât.

Metillia

Merillia auis est non multo maior merula, colore quoque prope similis, sed rostro, pedibus, vnguibusque dissimilis, prædæ cupidus est, sed quia paruus, & parui roboris, paruarũ auium insecutor est. Hi sicut Accipitres, & Herodij socialiter volant, imbuique quatuor ex illis possunt, vt cignum hoc modo capiant. Primus ex eis cigni caput inuadit, secundus & tertius, ex vtroque latere binas alas, quartus vero collum, & pectus, & sic auis grauida cignus angustijs circumsepta, mouere se non valens, ab aucupe præuenta capitur, & occiditur. Merops est auis habẽs in dorso colorem cyaneum, in pectore subrutilum, in ventre palidum. Hæc naturali calore abundans, antra sex pedum altitudinis in terra fodit, ibique nidificat, ac fœtus facit, & eos vsque ad robur debitum illic absconditos pascit, & nutrit. Merula dicebatur olim medula, quia mirabiles vocis modulos reddit, maximè enim vernum tempus imminere prospexerit: nam hieme tacet, aut tantum balbutit. Olim merula fuit spectandum in clero miraculum, quę arte humana edocta notulas in ordine secundum musicam cantabat ita perfecte, vt nullus musicorum eam aliquatenus imitari posset parilitate concordantiæ. Hæc auis croceum quantulumcunque colorem habet in pectore, reliquum vero corporis occupat nigredo. Merula domesticata contra naturam suam carnes comedit, & hæc dulcius canit, libenter se balneat, & plumas rostro purgat, cumque nigra sit, & turpis, in delectatione mouet seipsam, propter amænitatem vocis. Merula plumas non exuit, sicut aues cæteræ, sed rostrum suum singulis annis mutat in cãdorem, & in hieme vix potest volare propter pinguedinem. Est quoddam merularum genus cæteris multo maius, quæ agothile, idest captimulgi vocautur, sicut dictum est superius. Miluus vngues, pedes, & rostrum aduncum habet instar accipitris, sed alas curuas, & non rectas, in quo est ei dissimilis. Audax est in paruis, timidus in magnis, fugatur a niso, quamuis in triplo maior sit illo, circa macellos excubat, & circa cadauera, iecur eius medicinale, Plinius laudat. Monedula quasi monetam tollens, aut diligens dicitur, auis est niger, sed formosa, & grata, hominum voces in pullo edocto imitatur, in matutino cum ortu solis sollicitus, disertius, & tenacius retinere dicitur, huius carnes pruritum capitis excitant, vnde & ipsa appetit in capite fricari. Muscicapa est auis maior columba, plumas habens, vt lanarius, pedes, & rostrum, vt hirundo, quæ licet oris rictum habeat amplissimum propter muscas, & cinniphes, quibus solummodo vescitur, rostrum tamen inter aues comparatione sui corporis habet paruissimum, & pedes similiter.

De his quæ primam literam habent N. vel O. Cap. CLXIIII.

NIcticorax dicitur noctis coruus, ipsa est noctua, quæ noctis tenebras amat, & solem videre non patitur. Lucifuga enim est, & nocte cibos suos quærit, nam si de die volaret, a cæteris auibus impeteretur. Nocte (vt vulgus opinatur) mortes hominum prænunciare videtur, vocibus importunis, caput habet ingens, nec vt aues cæteræ formatum, rostrum habet aduncum, vt nisus, vngues hamatos, & asperos. In domicilijs, vel parietibus libenter habitat, & pullos suos fouet, humanis stercoribus delectatur, mures, & omne genus earum persequitur. Huius contra cæteras aues solers est dimicatio. Cum enim ab homine, vel auibus impetitur, resupinata iacens rostro pedibusque repugnat, & se defendit. Auxiliatur autem ei accipiter quoddam naturæ collegio, bellumque partitur. In insula Creta si quando noctua inuehitur statim emoritur, huius carnes paraliticos iuuant. Nisus est auis nobilis forma, & robore, minor quàm Herodius, sed vnus est color plumarum ambobus, & tamen socialiter volare recusant, nam inuidia fertur & fastu, & cum impetit auem, solus ambit honore victoriæ potiri, hoc quidem æstimari potest, & forte merito, sed reuera magis credibile est, eum prædæ solum inhiare, nedum quem in volatu socium habuerit, in pastu quoque sodalem accipiat. Non tamen dubia fides est Nisum parem sui generis dedignari, & velut alterius generis auem persequi, & hoc cõtra omnium auium genus. Nam (vt dicit Aristo.) omnis auis prædam in volatu capiens, parcit sui gẽneris auibus. Solus ergo Nisus expers est generositatis huius, & hoc cum ipso homine, qui inter animalia terrestria animali sui generis insidiari non cessat. Onocrotalus est auis in partibus Orientis, quæ cum vocem edere voluerit, caput in aquis ponit, & illic instar rugitus clamorem emittit. In faucibus quosdam habet folliculos, in quibus primo cibum suscipit, & post horam in secũdum ventrem mittit, ibique eum digerit. Huius duo genera sunt, vnum scilicet aquatile, & aliud solitudinis. Sola hæc auium (vt dicit Aristo.) splene caret, & vt dicit Isidorus multas simul escas in ventre recondit. Oriolus est auis, sic dicta vulgariter a sono vocis, coloris aurei per totum, excepto quòd in alis habet pennas, quadam cerulea varietate distinctas, nidum in ramis arborum minutissimis mira subtilitate suspendit, ita vt in aere solo pendere videatur, de terra cernentibus. Ipsum quoque nidum ab imbre camerat, ac densa fronde protegit. Osina est auis magna, vt cignus, fluuios ac piscinas inhabitans, rostrum habet magnum, & a gutture vsque ad pectus instar saccelli, receptaculum longum, & amplum, in quo magnam simul copiam piscium, vt scilicet in tanta mole diffusa naturæ non egeat, paulatim digestis in ventre cibis inueniat paratũ, quòd habeat. Nunquam aues huiusmodi in aqua diffusiori, & piscibus abundanti habitant, quia citissimæ paruam aquam, & si piscium copiosa, ingluuiæ sua vacuant. Ochus est auis, quę vulgariter Huans dicitur, a vocis sono, nocte nanque Huhu horrifice clamat, improprie vocem humanam similans, ita vt hominem contractum frigore clamare credas. Sed terras speciales habet in quibus huiusmodi voces profert, in cæteris autem muta est hæc auis, Bubone minor est, unguia maior aduncum habet rostrum ac pedes, & eminentibus plumis habere videtur aures, Præda viuit, carnibus vescitur, mures persequitur, & ab auibus cæteris odio habetur.

De Passere, & Pauone. Cap. CLXV.

PAsser in tectis habitat, gregatim ad pastum volat, omnibus auibus calidior est, vnde caro eius stiptica est, & sanguinis incentiua, citoque digerit quicquid glutit, vnde corpus eius nequaquam cibus sumptus impinguat, sed tantum sustentat. Stercus etiam eius calidissimum est, quando emittitur, sed citissime infrigidatur, supra modum quoque luxuriosus est, & in furorem citius concitatur, sed nulla mora discordiæ. Dicit Arist. quòd mas vno tantum anno viuit, fœmina vero diutius, quod de passeribus Orientis credimus. Nam & illa nigredo, de qua dicit, quòd est in collo masculi, non est autem in eis, qui sunt apud nos in Europa, sed alba quędam in genis macula nigredine notata, & hi in vita perseuerant hieme, & æstate, sicut eorum fœminæ. Aetas passeris apparet in rostro: quia iuuenis habet illud tenerum, & circa fauces croceum. Senex vero durum, & nigrum. In quibusdam orbis partibus morbum caducum hæc auis patitur, & hoc vt Aristoteles credit, quia semen iusquiami comedit. Huius pulli cum euolare debent, vicini passeres cum eorum parentibus, conatus ipsorum euolantium comitantur, vt imbecilles (si necesse sit) plurium constipatione confortentur. Pauo est auis pulcherrima, & pulchritudinis amica, collum habet longum, & extensum, colore saphirinum, & pectus similiter, in capite vero plumas desuper instar coronæ, vel cristæ, caudam quoque longam, & oculatam, quam cum laudatur extendit, si pedum deformitatem viderit, mox deponit, sed & si a nemine spectetur, pennas omnes quas spectari gaudet contractis oculis abscondit. A trimatu fundere colores gemmantes incipit, & tunc parit. Idem nocte cum euigilauerit, seque in tenebris constitutum intueri non poterit, clamans pauidè suam pulchritudinem amisisse se credit. Idem clamore suo serpentes deterret, & omnia animalia venenata depellit, nec de facili propè habitare audent, vbi vox illius frequenter auditur, Pauo quando ascendit altè pluuiæ signum est, huius oua si gallinis subijciantur pulli exeunt. Nonnulli pauones album colorem per totum habent, & tamen gemmantes oculi, qui in cæteris auro, vel saphiro diuersis coloribus nitent, in his etiam albo splendore discernuntur ac resplendent. Pauones habent etiam deserta siluestres, sed nequaquam in nitore, colore vel cauda domesticis similes, nec mirum, quia si caudarum eis pondus natura creasset, potius videretur onerasse volantes, quàm inexpertos honorasse gloria volucres.

De Pegaso, & Pellicano, & Perdice. Cap. CLXVI.

PEgasus est animal magnum, & horrendum, in Aethiopia formam equi habens, & alas, vt Aquila, sed multo maiores, caput cornibus armatum adeoque monstruosum, vt ipse cuncta animantia terreat. Cumque sit grauis corpore, alarũ adiutus remedio, fuga mirabili potius currit, quàm peruolat, & aere collizo, virtute pennarum ad instar turbinis ventos impellit, escas multas deuorat, & inquiete mouetur, infestus est animalibus, & homini maxime. Pellicanus dicitur quasi pellem canam habens idest, plumas albas. In Aegypto circa

circa Nilum habitat, & lacte Crocodili viuit, quod vtique bestia præ nimia mammillarum abundantia, in aliquo palustri loco in magna quantitate eijcit vnde & Crocodilum libenter Pellicanus sequitur. Hæc auis macie semper afficitur, & quicquid glutit cito digerit, quia venter eius nullum habet diuerticulum, quo teneat cibum. Solum enim visceris habet ductū, qui ab introitu oris vsque ad secreta naturæ pertingit. Pullos suos sanguine lateris sui viuificat, cum eos propter importunitatem suam occiderit, uel a serpente, qui eis insidiatur, interemptos inuenerit. post sanguinis autem effusionem adeo debilitatur, ut exire de nido non ualeat, sed eius pulli pro cibatione eius, & sua exire compelluntur. Quidam tamen eorum segnes exire volunt, & pereunt, quidam autem & seipsos quidem pascunt. sed matrem penitus negligunt. Quod cum illa post conualescentiam viderit pios filios nutrit, impios autem allicit, & contemnit. Perdix est auis dolosa. & luxuriosa, masculis pro fœminis dimicantibus, victi calcantur a victoribus, iniusto coitu, mater volat in circuitu venatorum, quousque pulli sui fugiant, & post fugam eorum fugit, & ipsa, tuncque vocat eos secura. De nocte conuersis posterioribus perdices sedent, & libidinis tempore linguis ad inuicem extentis præ desiderio coitus æstuant. Cum autem in gutgustio retiali ab aucupe capiuntur, vna aliam sequitur, nec discernit misera sequens, vel retractat periculum iam captiuæ, sociorum delusa consortio. Carnes perdicum præ cæteris auibus siluestribus sanissimæ sunt, Perdix (testante Plinio) non pinguescit, fel eius cum melle æquo pondere prodest ad oculorum claritatem.

De Philomena, & Pica, & Pico. Cap. CLXVII.

Philomena dicitur a philos, quod est amor, & mene, quod est dulcis. Hæc enim auis mira modulatione lætificat audientem, gaudet ad ortum solis, præterque lætitia venientem. Verno tātum tempore cantat, hiberno nunquam. In initio quidem veris adeo suæ vocis amenitate delectatur, vt rarissime comedat, & hoc cum summa festinatione. Itaque certant inter se cantando tam pertinaciter, vt victa sæpe vitam finiat prius deficiente spiritu, quàm cantu, vnde & dicitur a philos, quod est amor, & mene, quod est defectus, quasi amore deficiens. Miramur igitur in tam paruo corpusculo, tam pertinacem spiritum, miramur etiam in illo perfectam musicæ scientiam. Modulatus enim editur sonus, & nunc continuo spiritu trahitur in longum, nunc variatur inflexo, nunc distinguitur, & conscisso copulatur intorto grauis, acutus, creber, extensus, vibrans, & aliquando quidem medius, summus, imus. Meditantur interim aliæ miniores, versusque quos imitentur addiscunt. Audit attente discipula redditque vicibus cantum, intelligitur, emendatur, & a docente quodammodo reprehenditur. Statim autem vt coire ceperit, vocis amęnitatem perdit, & vt dicit Plinius alia vox fit, mutatur & color, ab exitu quoque verni temporis aucto æstu in totum alia vox fit, mutatur & color, linguis earum tenuitas illa non est cæteris auibus. Pica est auis callidissima, alba & nigra varietate distincta, linguam habens latiorem, qua sermonem imitatur humanum, nidum suum inter loca spinosa cōstituit, eumque terra interius, & spinis exterius in circuitu subtus, ac desuper diligentissime sæpit, ac munit. Artissimum vero foramen tantum per quod ingrediatur, & egrediatur, in latere relinquit, & hoc eo loco quo nidus inaccessibilior est. Quæ cum ab homine visam se senserit, oua transfert aliàs, commoditate digitorum iuuante. Cumque laqueo se nouerit deprehensam, toto corpore quieta est, solo rostri nisu laqueum aperire laborans, nec vsque ad extremam desperationem reliqua parte corporis mouetur. Carnes pullorum eius ad acumen oculorum mandi dicuntur, qui tamen nisi prius excoriati fuerint, facilè coctioni non cedunt. Picus maritus est auis parua aduncos vngues habens, & arbores rostro penetrans. Cumq; sapinus corticem arboris percutit, subesse pabulum intelligit, pullos in arboribus cauis educat, in quas cum sagittam, vel aliquod tale miseris, Picus admota quadam herba, statim eijcit, quantalibet vi ingestum sit. Ex eorum genere plures nigri sunt, vt merula, crocei, vt orioli, sed illi speciosiores atque maiores, qui sunt in vertice rufli, in pectore crocei, circa collum virides, in alis cerulei, in cauda eborusci. Picus in agro Tarentino negatur viuere, huic proprium est semel in anno caluescere, eo scilicet tempore quo rapa seminatur. De hac autem quidam fertur in versu dixisse.

Parua loquax volucris dominum te voce saluto,
Si me non videas, esse negabis auem.

De Plathea, & Plumali, & Porphirione, & Psitaco. Cap. CLXVIII.

Plathea est auis, quæ ad aues in mari pro præda se mergentes aduolat, earumque capita corripit, donec prædam extorqueat. Plumalis est auis prope ad magnitudinem perdicis, varijs pennis ornata, croceo, & albo dignoque distincta, aere solo viuere dicitur. Huius argumentum est, quòd licet pinguescat, nihil tamen vnquam in eius visceribus inueniri potest: Baculos plumbatos habent aucupes, quos altius in aere iactantes deterrent aues, easque in imo volare cogentes retia super terram tendunt, ac fugitantes capiunt. Porphirio est auis extra modum aliatum, vnum pedem habens latum ad natandum, alium vero fissum ad ambulandum, in quo notatur, quòd vtroque elemento gaudet, & in aqua natans, vt anates, & in terra ambulans, vt perdices, hic solus pręter Psitacum pede suo instar manus aquam suscipiens ad rostrum defert, & potat, seque humano modo cibat, quia cum omni cibo, & cum solo morsu oportet vt bibat. Virtutem enim appetitus habet debilem naturaliter in attrahendo cibum, & in incorporando. Huius generis laudatissimi sunt, qui rostrum habent magnum, & crura prælonga. Psitacus est auis, quæ vocem humanam imitatur, ad quod cum ab homine cogitur, caput haber tam valens, vt claua ferrea verberetur. Aquas alias quocunque modo patitur, sed pluuia moritur. Iccirco in montibus Gelboe, nidificare fertur, quia raro, vel nūquam ibi pluit. Caudam suam, & crura summo studio custodit, pennasq; suas rostro suo frequentius extergit. Auis est luxuriosa nimium, bibitque libenter vinum, semetipsam pede cibat. & ori suo defert escas, sicut homo manu.

De Strutione, & Sturno, & Tragophale, & Turdo, & Turture. Cap. CLXIX.

Strutio est auis pęne bestialis generis, habet enim pennas, sed nunquam eis vtitur in volatu, alas habet tenues, & plumas velut pilos. In eundo alas erigit, adeoque in terra currit, vt equos celeritate præcedat, habet autem vngulas bisulcas ad comprehendendos lapides, quos emittit in fuga contra insequentes. Ferrum comedit ac digerit, quia calidissimæ naturæ est, equum naturaliter odit, & miro modo persequitur, equus etiam illam in tantum odit ac timet, quòd eam videre non audet. Officulum paruum sub alis habet, quo se in latere pungit, & agitat quando prouocatur ad iram, in pectore vero magnum os, & latum ad protectionem magni corporis sibi creatum. Porro stoliditas ei tanta est, vt cum frutice colla occultauerit, reliqui corporis altitudinem latere credat. Naturaliter autem calueścit, & ita plumas exuit, vt & nudus fere remaneat, sed corium habet fortissimum, quo in plumis protegitur ab importunitate frigoris. Corpus habet fere ad magnitudinem asini, statura mediocris. Oua quoque eius adeo magna sunt, vt ex transuerso secta vasa fiant ad bibendum pro amplitudine sua. Sturni sunt aues paruæ, ad volandum extentæ. Fusco nitentes colore, cateruatim volant, & quodam orbe circumaguntur, omnibus in medium tendentibus, & hoc propter accipitres, qui eis insidiantur. Vesperæ quidem aggregantur, & immensis turbis commurmurant, nocte silent, aurora rubente murmur excitant, domum vero diuisæ per turmas ad cibum volant. Tragophales est auis in Aethiopia ferruginei coloris, maior quàm Aquila, caput habet vt Fenix, excepto, quòd in eo cornua habet, vt aries, vnde illud armatum profert aduersus omnes aues sibi contrariantes. Turdi sunt aues paruæ quidem corpore, sed prouidentia magnæ, in cacuminibus arborum luto ædificāt, & pęne contextim, idest continuo post coitum generant, & mirum, quia decem diebus oua in vtero maturescunt, & postea pariunt. Turtur socium diligit, eoque mortuo, vel capto alteri se non iungit, sed incedens solitariè siccis arborum ramis insidet, gemens ac tristis nulli auium est infesta, sed ad omnium infestationes patientissima. In locis tutissimis ac delectabilibus habitat, per totam hiemem in concauis arboribus in plumis iacet, vere autem producitur. Multæ quidem earum terras calidas hieme petunt, & multæ remanent si locum habent, soli oppositum, & ad quiescendum aptum. In vento Meridionali, quoniam humidus est ac ponderosus, non bene volare possunt, volantes autem plerumque vociferantur propter fatigationem volatus, aliquando etiam ita debiles sunt naturaliter, vt manu capi possint. Oua sæpe trina pariunt, sed nunquam plus quàm duos educant pullos, similiter & palumbi, Turtur ouat in vere bis, & sæpe ter, sed hoc quando

quãdo vnum par ouorum corruptum fuerit, aut casu perierit, solaque auium pullos suos de nocte pascit. Huius alæ dextræ sanguis medicinalis est, immissus oculis.

De Vanello, & Vpupa, & Vulture. Cap. CLXX.

VAnelli sunt aues, quas Plinius Simphalides vocat, satis pulchræ, columbina magnitudine, cristato capite, vt Pauo collo quidem colore viridi ac lucenti, reliqua vero parte corporis varietate distincta, hæc auis cum quem a longe nido suo appropinquare præsenserit, egressa statim cum clamore occurrit, sicque stulta dum hominem a nido clamore suo amouere se credit, ipso clamoris indicio nidũ prodit, quem progressus homo spoliare contendit. Vpupa est auis admodum pulchra, licet immunda, vna tantum voce sicut & cuculus importuna, Hyeme latet, & muta est, vere producitur, huius parentes senescentes inter pullos iam adultos in nido plumas exuunt, & interim a pullis pascuntur, donec vires plumasque recuperent. Alia quoque fertur eis inesse pietas erga parentes suos, cum enim senio visum perdiderint, pulli herbam notam naturali are colligunt, & eorum cæcatos oculos inde liniunt, vt visum recuperent. Huius auis cor, malefactoribus, & incantatoribus valere dicitur. Vultur est auis ponderosa, sed ad volandum ad modum experta, quamuis antequam in aere eleuetur, tres saltus faciat: vnde quãdoq; agilitate canis intercipitur, priusquã ad volandum saltibus consuetis in alta aeris erigatur. Itaque si hominem non viderit, libenter in terra graditur, ob pondus corporis, vnde & gradipes appellatur, volando cadauer olens respicit, & ad eius illius se deponit, in quo prius oculum petit. Et quia indifferenter ad omne cadauer se inclinat, pericula & laqueos venatorum non euitat, ideoque facilius capitur. Exercitus autem sequitur, vt mortuorum cadaueribus satietur, pullos suos vsquequo possint volare nutrit, seq; pro eis periculo exponit, dum etiam fortiorem se volentem eos diripere suis vnguibus vulnerat, & alis percutit, post hoc eiiciens eos a nido, locis in quibus nati sunt appropinquare vetat, cibi.s. æmula, quoniam vnum par vulturum magnũ locum occupat, nec venatur in proximis locis, sed remotissimis, docente natura pacis amica, ne vicinarum gentium odium contra se excitet, Venatur autem a meridie vsq; ad noctem, & a solis ortu cessat vsque ad meridiem. Quod ei de cibo superfluit in nido reponit, vt inde se cibet, & pullos, quia cibum de facili nõ acquirit. Quod si pullos suos ocius impinguari viderit dolet, ideoq; rostro eos in pedibus vulnerat, vt sic macilentos efficiat. Vultur cum adultus fuerit matremque senem, & ad volatum debilem viderit, eam occidit. Idem cum Herodio pugnat, & in ipsum ruit, sed cum Herodius agilis sit eũ impetu ruenti cedit, auisque grauida se retinere non valens, semetipsam occidit.

De Hirundine, & Hisida, & Zeleutide. Cap. CLXXI.

HIrũdo est auis leuissima, rostro paruo, cauda furcata, forma grata, nigredine decentissima, in ventre candida, sub gutture russa, modicam habet carnem, & nigram, plumas multas, & alas magnas, ideoque citum habet volatum, diem præcinendo nunciat, dormientes excitat, & ad laudem creatoris inuitat, Huius sanguis extractus de sub ala dextra medet oculis. Stercus autem eius si oculis inciderit, vim habet efficacissimam ad excæcandum. Apricos montium recessus hyeme petit, ibique nuda & implumis reperitur. Aduentus sui tempora custodit, & aduentu suo veris initium prodit, Thebarum tecta subire negatur. Nidum luto construit, fœno roborat, plumisque mollibus sternit. Fœmina libidinis imaginatione concipit, aut puluere, a cæteris auibus non impetitur, nec eis vnquam præda est. Ouat autem bis, sed oua prima sæpius hyeme corrumpuntur. Huius pulli primo sunt cæci, quos etiam si quis excæcauerit, eorum oculi redeunt, vt Aristot. dicit. In fœtu summa æquitate cibum alternant, & notabili munditia excrementa pullorum egerunt, adultos autem circumagi docent, & foras faturitatem emittere, oculis eorum vexatis matres herbam celidoniam adhibent ad medicinam. Hirundines quædam in iecore lapidem celidoniam portant, harum pulli qui hunc lapidem habent, in hoc cognoscuntur, si pro signo pacis ore ad os in nido conuersi sedent, nam cæteri qui non habent, auersi posterioribus sedent. Isida a sono vocis est auis parua quidem, sed pennarum venustate clarissima, in dorso colorem habet inter viridem & ceruleum, in pectore vero præfert imaginem carbonum ardentium, duos tantum habet in pede digitos, & vngues aduncos, sed rostrum paruum ac directum, circa aquas assidua est, pisciculis viuit, terram rostro cauat, ibique nidum congerit, ac fœtus facit. De hac opinatur vulgus, quia si pellem cum plumis aui mortuæ detrahas, & parieti infigas in omni anno plumas, ac si esset in corpore commutabit. Zeleucides sunt aues (vt dicit Plinius) quarum suffragium a Deo petunt incolæ montis Cadmicum a locustis fruges illius vastantur, itaque a Deo missæ locustas depopulantur, & vnde veniant, quoue abeant, ignoratur.

De Homine, & ætatibus hominis. Cap. CLXXII.

HOmo Græce dicitur microcosmus, nam & corporis eius partes creatæ sunt, & positæ secundum creationem, & situm mũdi totius. Anima quoque eius ad similitudinem totius sapientiæ facta. Omnium in se similitudinem gerit, cum sit vna, similis terræ per seipsum: aquæ per imaginationem: aeri per rationem: firmamento per intellectum: cœlo per intelligentiam. Similis quoque lapidibus per essentiam, arboribus per vitam, animalibus per sensum, & imaginationem, homini per ratiõnem, Angelis per intellectum, Deo per intelligentiam. Itaque duabus substantiis homo constat, anima.s. & carne, carne quidem cum sensibus suis, anima cum ratione, soluque credimus eam animam habere substantiam, quæ viuit etiam exuta corpore. Verumtamen infans natus, omnium animalium nascentium debilitatem excedit, & hoc ideo, quia nutritus est de sanguine menstruo. Currit pullus ouum egrediens, capit cibum, & matrem sequitur, sic & quadrupedum fœtus, homo vero ab infantia primo ambulat super manus, & postmodum adolescens in pedes erectos, tandem de ætate decrepita rursus ad terram incuruatur, testis vtiq; sibi quia de terra assumptus est, & in terram reuertitur. Itaque vita hominis per 6. ætates ad mortem currit. Prima est infantia cæteris purior, quia nec corruptelam contrahit, & extenditur vsque dum loqui possit. Secundã est pueritia.s.a tempore quo loqui puer incipit, non autẽ loquitur donec fonticulus ille, qui est in sincipite super frontem deficeret, & testa capitis in solidum contrahatur. Pueri qui tardius ire incipiunt, maturius loquuntur. Ætas puerilis vsque ad 15. annum extenditur. In annis autẽ 5. crescit puer ad medietatẽ suæ staturę, & dr̃ puer a puritate, quæ tamen in paucissimis hodie manet pueris vsque ad statutum terminum æui puerilis, quia malitia superexcessit naturã. Tertia est adolescẽtia quæ ab anno. 14. incipit, & vsque ad 35. decurrit. Ex hac ætate homo fit abilis ad generationem, quia natura confortat in eo seminalem virtutẽ, si tamen huic luxuriæ frena laxentur, naturales corporis vires exhauriuntur: vnde consultum esset prudẽti cuilibet ad annus 22. cõnubia differre, quia tunc perfecta nerui membrorum, & ossium ligamenta confortãtur in homine, cessatque statura corporis in longitudinem crescere. Quarta est robur ab anno. 30. vsque ad l. hinc enim perfectæ staturæ robur accipit homo in longitudine, & latitudine, paululumque moderata libidine disponitur ad naturalis exercitia fortitudinis, & iracundiæ superbiæque subiacet vitiis. Quinta est senectus ab anno. 50. vsque ad 70. vel 80. Est autẽ senectus paucitas sanguinis, vnde qui parum habent de sanguine, cito senescunt. Hinc incipit homo decrescere tam viribus, q̃ corpore, in hac oĩa vitia minuuntur in homine, excepta cupiditate, quia dum se videt ad occasum tendere, filiis qui post eum sunt prouidet, necessaria vitę, simulque suæ post modicum senectuti decrepitæ. Sexta est ætas ipsa decrepita, quæ ab anno 70. incipit, & vsq; ad mortẽ decurrit, ex hac homo minoratur, ac vigore sensus & ingenii decrescit, sicque paulatim eius vita mortalis deficit.

De Anima, & eius organo. Cap. CLXXIII.

EX summa de aĩa. Aĩa est actus primus corporis phisici organici. potentia vitam habentis. Actus io quam.i. forma ad differentiam materiæ & compositi. Primus ad differẽtiam formæ accidentalis, qui est actus secundus, quia non confert esse compositioni.i. compositio, quod est proprium formæ substantialis, sed est compositioni contingens. Corporis phisici.i. naturalis, ad differentiã artificialis. Organici ad differentiã cæterorum corporum naturalium, vt 4. elementorũ. Potentia vitam habentis, ad differentiam corporum mortuorum. Anima est vna in subiecto, differens per potentias, ita quòd vna est materialis ad aliam, vt vita est materia tactus, & tactus aliorum sensuum. Potentia est principium transmutandi in aliud, sicut actiua potentia, vel recipiendi ab alio, sicut passiua. Organum est id per quod potentia in operationem exit, & instrumentum similiter, sed differunt in hoc quòd organum est coniunctum potentiæ sicut oculi potentiæ visibili, instrumentum autem materię & operationi, vt patet in securi. Potentiæ distinguuntur quædã per ordinẽ naturalẽ.s. per prius, & posterius,

xius, vt illæ quæ sunt in eadem parte corporis, sicut gustus, & tactus in lingua, & tunc vna est materialis ad alteram. Quædã vero per naturam diuersarum partium, vt illæ quæ sunt in diuersis partibus, sicut visus in oculo, gustus in lingua. Quandoque etiam vna potentia in diuersis partibus inuenitur, vt si plãta diuidatur, vtraque pars viuit, sic etiam est de quibusdam animalibus, sed quorundam quidam partes viuunt ad horam tantum, quoniam illa pars statim deficit, cui desunt organa principalia, sicut, epar, & cor, & similia. Non autem omnis potentia habet organum, vel determinatam partem in corpore, vt intellectiua.

De Potentijs animæ, Cap. CLXXIIII.

POtentiæ animæ, secundum Arist. 5. sunt, s. vegetatiua, sensitiua, appetitiua, motiua secundum, locum, & intellectiua. Secundum Auicennam vero tres sunt. s. vegetabilia, sensibilis rationalia. Sub sensibili namque cõprehendit tres medias, quinque prædictarum. In plantis est sola vegetabilis, & ibi non debet dici potentia, sed anima. In brutis aũt sunt duæ, nec vegetabilis potentia debet in eis dici anima sed potentia, quæ materialis est ad sensibilem. In homine vero sunt tres, quarum duæ non debent in eo dici animæ, sed potentiæ animę, quia materiales sunt ad animam rationalem. Vegetabilis differt a cęteris, quia non est cognitiua, cæteræ vero duæ differunt inter se, quia sensibilis non potest per affectum in rem spiritualẽ, rationalis vero põt. Item rationalis differt a cæteris, quia põt esse separata, cæteræ vero sunt inseparabiles. Rõnalis ab intellectiua differt, quia mouetur de forma in formam ratiocinãdi. Intellectiua vero non. Potentiæ vegetabilis animæ tres sunt. s. nutritiua, augmentatiua, generatiua. Potentia sensibilis diuiditur in apprehensiuam, & motiuã. Apprehensiua quoque subdiuiditur in apprehensiuam exteriorem, & interiorem. Exterior diuiditur in 5. sensus. s. visum, auditũ, odoratum, gustum, tactum. Interior similiter in 5. s. sensum cõmunem, imaginatiuam, cogitatiuam, æstimatiuam, & memoratiuam. Potentia motiua duplex est, vna quæ imperat motui, alia, quę efficit motum. Imperans quoque motui duplex est. s. concupiscibilis ad propinquandum, & irascibilis ad repellendum, Potentia vero rationalis diuiditur in virtutem sciendi, & agendi, quarum vnaquæque vocatur intellectus, scilicet, theoricus, & practicus.

De Somno, & Vigilia. Cap. CLXXV.

ACtor. Somnus (vt supra dictum est) est primi organi sentiendi interceptio, vt agere non possit. Causæ vero somni extractæ a li. Arist. de somno & vigilia sunt hæ. s. alimenti euaporatio, labor, ægritudo, prima ætas, infrigidatio. Priscianus ad Cosdroe. Aĩa in ipsa soporationis hora, per quasdã partes actualis videtur, & per quasdam mortuo similis, & inactualis. Actualitatis. n. partes sunt inspiratio, respiratio, visiones & fãtasmata videre, digerere, & corpus quietũ facere. Inactualitatis aũt est oõ sentire, nec scire, nec pedũm & manuũ actiones recipere: vnde apparet quasi dimidiã aĩam viuere, vigilare & agere, dimidiam in somno, & in actualem, & quasi in morte esse separatam, Deliberandum est aũt an somnus calidus sit, an frigidus, si. n. calidus cor, sitim restringit. & humiditatem auget. Si vero frigidus cor, cibus in digestum ducit, & corpus calefacit, & sudores recipit. Non aũt dicimus somnũ priuationẽ esse vigiliæ, sicut sanitatis infirmitatem, & visus cæcitatẽ. Quæ n. secundũ priuationem inducta sunt cõtra naturam, & nociua sunt. Somnus aũt a naturã inuentus est in salutem aĩalis, nec minus, q̃ vigilia naturalis, est itaq; somnus insensibilitas quædam naturalis, & cõis passio aĩæ, & corporis, quoniã & eorum sensus proprie motus est cõis. Sensibus aũt per somnũ silentibus, circa nutritiuam aĩę partem somnus operatur, nõ indigens ad hoc arteriarum motibus. Causa vero somni est extrinsecus intrans esca, & intrinsecus humidorum, & calidorũ superabundantia. Cibo. n. in receptiuis existente locis, vaporatio in venas efficitur, & inde in caput emittitur. Ibique cumulatim grauantes materias, accidit iterum reuerti deorsum, & refrigerare calidum, quod est circa cor, qua refrigeratione facta somnus inducitur. Humidi. n. vapores vsq; ad superiora ascendentes, & implentes, quod est circa cerebrum, in quod cumulantur, quod est frigidissimum omnium, quæ in corpore sunt, aggrauant caput, & palpebras, ac dormire faciunt, digestione autem facta somnus conquiescit. Quamdiu enim indiscretus est sanguis, post escæ acceptionem, somnus fit, discreto vero sanguine, & puriore ad superiora collato, turbulentiore autem partibus inferioribus insidente, resurgit animal ex escæ grauitate absolutum. Sicut autem esca introducta somnũ facit, ex humiditatis abundantia, sic conceptio interius facta est, siue a lassitudinibus, siue etiam infirmitatibus, quæ ex abũdantia calidi & humidi fiunt. Esca quidem indigesta inflante ex calore, & repulsa deorsum cumulatim, & calorem refrigerante, somnus efficitur. Idem enim humidorum ascensio, & iterum refluxio.

Adhuc De eodem. Cap. CLXXVI.

DOrmitio igitur refrigeratio est, causæ vero dormiendi calida, quia synodus quædam est somnus intus calidi, & compressio naturalis, ac per hoc accidunt dormientibus corporalia quidem talia. s. tunc equidem grauiora, & humidiora & algidiora esse corpora, sanguinem pinguiorem, plus quoq; quàm in vigilantibus inspirationem, & respirationem, & cætera plura. Spiritualia vero somniare, recordari sine omni sensu & intelligentia fantasmatum, & dormientes quasi vigilantes esse contemplatiores, & inuentiores verorum, grauiora quidẽ fiunt corpora dormientium propter quietem. Veluti. n. defectus spiritus in membris fit, cõcumulato calido, ad id quod intus est. Solutionem autem humiditatis & grauitatis sequitur alleuiatio, quia spiritus & calor extentus, & inflammans in toto corpore facit illud leuius. Ex eadem quoq; causa algidiores fiunt dormientes, calore. n. relinquẽte exteriora, & concumulato ad id quod intra est, refrigerantur ea, quæ extra sunt. sicque rigidiores fiunt, & ob hoc sanguis incrassatur. His consequens est, & escam facilius digeri, & corpus incrassari. Compressum etenim calidum ac rotunt interius cumulatum, facile & cito digerit, ita vt & nutribiliora & pinguiora sint corpora. Nam in vigilantibus spiritus operans per suum naturalem imperiũ facit escæ motationẽ, vnde & turbulenti somni ad digestionẽ nõ sufficiunt, per collectionẽ quoque caloris in ea, quæ intus sunt, palidiores fiunt dormientes. Formositatis. n. incrementũ in sanguine caliditas facit, per hoc ẽt & sudant amplius, quia calidum in vnum locum intus conglobatum cito soluit carnẽ & plus facit euaporationẽ, sicque sudor emittitur non ex toto corpore, sed circa pectus, & collum, & caput, Pedes vero calidi sunt dormientium, quia caliditas intus impetum facit, & in id quod est deorsum. Hæc autem accidunt somnis differenter, quo ad ætates, & naturas, & tpa, & horas, adhuc ẽt & a locorũ causa, ex alijs modis. Somnus itaque digerendo, & nutriendo magis est calidus, sed quia refrigerari facit, quod extra est, magis frigidus intelligendus est, & quia dormientes dũ resurgimus sapientes efficimur, procedente vero hora minus. Intelligentia nãq; per refrigerationẽ, remissio vero ex caliditate fit.

De Somno. Cap. CLXXVII.

IN somno vero fantasma somniũ dicimus, vnde claret, quia sensitiuæ partis est somnium, sicut & somnus. Sensibilia namque per vnumquodq; sensum inficiunt, & ab eis facta passio, non solũ operantibus sensibus inest arteriis, sed ẽt transeuntibus iam & cessantibus, velut si quid motum fuerit ab altero, cessante motore manet ipsum motum, ita vt mouebatur ab illo. Sic itaque non solum vigilantiam motus a sensibus facti, remanent etiam sensibus transeuntibus, sed etiam cum dormimus, magis enim tunc apparent, eo quòd interdiu quidem expellantur, & euanescant intelligentia, & sensibus operãtibus, sicut minor ignis a maiore, & paruæ passiones a magnis, nocte vero propter silentium sensuum & infirmitatem operandi superexcrescunt, & continuæ fiunt sæpe quidem similes, sępe vero in alias figuras dissoluti, per subiectæ materiæ resolutionẽ, ac per hoc nec escam continuo cibis vsque inflantibus apparent somnia, quoniam in humido perturbato nulla apparet vmbra, vel etiam videtur perturbata. Silente vero humido, pura apparent in dormiendo fantasmata, & reliqui motus, qui a sensibilibus accidunt. Itaque melancolicis, & febricitantibus, & inebriatis, visiones apparent turbatæ. Inflatione vero sedente, & sanguine discreto, sensuum motus ex vnoquoque sensibilium consequentia, & ordinata facit somnia. Videtur autem mirabile, quòd eorum quidem quæ in somnis fiunt fantasmata resurgentes recordamur, eorum vero quæ vigilantes agimus, in somnis memoriã non habemus. Huius causa est, quia memorię fiunt eorũ quæ sentiuntur, aut quorum fantasia videtur, neutrum autem in somnis accidit, dormientes. n. non sentimus, & eorum, quæ secundum veritatem aguntur, nullũ est fantasticũ, consequẽter neq; somniũ. Fiũt ãt somnia non solum ex fantasia, sed ex passione alia, sicut esuriens

aut

aut fitieus videtur manducare aut bibere, aliis quoque similiter passionibus impetum facere. Aptè vero & secundum tẽpus aut corporis positionem, diuersificantur somnia. Circa ver.n. & autumnum turbida fiunt, & falsa, veluti ab ipsa continuo esca sumpta, matutina vero cessante iam perturbatione pura, & iterum qui supini dormiunt, somniant, proni vero minus, quia bene collocati. Non solum autem a sensibilium susceptionibus, sed etiam ab anima causæ sunt somniorum, eo quòd futura conuenit præuidere, & quæ agenda a se sunt, aut aliter necessaria præsignificare.

De Morte, & Vita. Cap. CLXXVIII.

EX libro de natura rerum. Mors est priuatio vitæ, sicut tenebræ priuatio lucis. Vita calida est, & humida, mors vero frigida & sicca, vnde calor igneus in humido vnctuoso nutritur, & nunc quidem per suffocationem extinguitur, nunc aũt per exalationem, aliqñ vero propter defectum humidi vnctuosi, sic & calor viuificus in aiante mortali. Mors est terminus omnium animantium, siue sensibiliũ siue rationabiliũ, sed anima vegetabilis transit cum corpore, rationalis aũt ad pęnam, vel gloriam reseruatur, pro meritis vitæ, neque.n. mori dicẽda est, quæ secundũ Arist. sola diuina est, i. a Deo creata. Inspirauit n. Deus in faciem hominis spiraculum vitæ, non illum vtique quem animalibus dedit, hic est.n. temporalis, sed illud singulariter, qui non habet terminum mortis, vnde subiungitur & factus est homo in aĩam viuentẽ. Ex li. de anima & spiritu. Aĩa viuificatione quidem, & sensificatione descẽdit ad corpus, præsentia nanque sua viuificat illud, & in vnum colligit, in vno tenet, diffluere atque contabescere nõ sinit, vt congruentiam eius ac modum suum, non tm̃ in pulchritudine, sed & in crescendo ac gignendo, dehinc innumerabiles differentias saporum, sonorum, odorũ, formarumq; diiudicat, & in his oibus, quæ secundũ naturam sui corporis sunt appetit, fugitq; contraria. Itaque præsentia sua corpus viuificat, & sic colligata est ei vt nec cum velit se inde segregare possit, nec retinere cum iussionem sui creatoris audierit. Corpus constat ex officialibus membris, officialia ex consimilibus, consimilia ex humoribus, humores ex cibis, cibi ex elementis, & nihil horũ est aĩa, sed in istis tanquã in organis agit. Quę cum temperata & ordinata fuerint, congruunt in viuificatione, & nunq̃ recedit aia, si vero disperata, & confusa fuerint, inuita recedit anima, secum trahens oĩa i. sensum & imaginationem, rõnem, & intellectũ, intelligentiam, concupiscibilitatem, irascibilitatẽ. Et ex his secundum merita afficitur ad delectationẽ, siue ad dolorem. Corpus aũt quod prius integrum tanquam organum contemperatum, & dispositum, vt melos musicumq; in se contineret, & motum resonaret, nunc confractum & inutile erectione iacet. Anima vero recurrentibus ad regiones suas elementorum partibus, non habens vbi vires suas exerceat, requiescit ab his: tum motibus, quibus corpus pro tempore & loco mouebat. Ipsa per tempus illocaliter mota, quoniam & si organum perit, non tamen melos, nec quod organum mouebat. Actor. De hac quoque materia copiosius habetur superius, in tractatu de anima humana.

LIBER XVIII.

De Matematica. Cap. I.

ACTOR. Dicto de phisica. i. naturali scientia, dicendum est de mathematica, quæ (vt superius dictum est) tractat de inuisibilibus, visibilium formis, sicut phisica de inuisibilibus, visibilium causis. Quantitatem.n. abstractam considerat. Nam inter accidentia oĩa, quantitas est, quæ proximo inheret materiæ, & in pluribus cõicat cum substantia, vnde magis cõsiderari potest vt per se stãs, & habet propria principia per quæ cognosci habet in abstractione. s. vnitatẽ, & punctum. Iccirco de quãtitate sunt considerationes mathematicæ potius, quàm de alio accidente. Quæ quadrifariam fiunt. Nam aut est quantitas discreta permanens, & de hac etiam est arithmetica. s. de numero, aut successiua, & de hac est musica. s. de numero sonorum, aut est quantitas continua mobilis, & de hac est astronomia, aut immobilis, & de hac geometria. Michael Scotus. Igitur mathematicæ subiectum est quantitas continua, & discreta. i. magnitudo. s. & multitudo. Multitudinẽ.n. per se (vt Boetius ait) speculatur arithmetica, relatam vero musica. Similiter magnitudinem immobilẽ declarat geometria, mobilem astrologia. Intentio igitur mathematicæ est dare certitudinem de oĩ ambiguitate proposita, quæ pertinet ad suã quæstionem. Dicitur aũt mathematica i. abstractiua Mathesis.n. Græcè, est abstractio Latinè. Fit aũt abstractio siue apprehensio quatuor modis. Abstrahit. n. vel apprehendit sensus formam præsente materia, & cũ accidentibus, sicuti visus abstrahit speciem visibilis, & imaginatio, & præsente materia, sed tamen ab oibus accidẽtibus eam non secernit. Similiter abstrahit æstimatio formã non materialem, quamuis ei accidit esse in materia, sicut amicitiam, & inimicitiam, quæ est in cane & lupo. Abstrahit & intellectus. i. apprehendit formas abstractione perfecta & nuda ab omni materia, quamuis & accidit eis esse in materia, sicut triãgularitatem, circulationem. Nec curat in quo subiecto sint ista, vel cuius coloris, aut situs & huiusmodi. Sed sic ea simpliciter considerat, vt oẽs numeri, & oẽs trianguli pariter in vna diffinitione cõueniant, & ita de cæteris. Hæc aũt scientia dicitur doctrinalis, vel disciplinalis, quia disciplinat & restringit hoĩem semper ad vnam partẽ suppositi, s. vt vnum tm̃ teneat, quod demonstratiue probatur. Ob hoc & apud Arabes nominatur scientia domatrix, quia. s. hac domantur arrogantes, & superbi. Sicut Logici qui solent habere viam ad vtranque partem propositi, dum id quod dicitur per figuram subiectã oculis contemplantur. Hæc scientia post naturalem legenda est, quia naturalis considerat formam, prout est in materia. Hæc autem prout est abstracta, s. intellectu, apprehensio enim sensus prior est, quàm apprehensio intellectus.

De Excellentia, & vtilitate Mathematica. Cap. II.

BOetius in Arithmetica lib. 1. Manifestum est autem haud quenquam in philosophiæ disciplinis ad cumulum perfectionis euadere, nisi cui talis prudentiæ nobilitas quoddam quasi quadruuio inuestigatur. Est.n. sapientia rerum, quę sunt, suique immutabilem substantia sortiuntur, comprehensio veritatis. Esse autem illa dicimus, quæ nec intentione crescunt, nec retractione minuuntur, nec variationibus permutantur, sed in propria sp vi, suæque naturæ subsidiis, se fixa custodiũt. Hæc si qualitates, quantitates, formę, magnitudines, paruitates æqualitates, habitudines actus, dispositiones, loca, & tẽpora, & quicquid adunatũ quodammõ in corporibus inuenitur. Quæ ipsa quidẽ natura incorporea sunt, & immutabilis substãtiæ, rõne vigentia, participatione vero corporis permutantur, & tactu variabilis rei inuertibilem, in cõstantiam transeunt. Horum igitur. i. quæ sunt proprię quæ suo nomine essentiæ nominantur, scientiã sapientiãque profitemur. Essentiæ ãt q̃titatis geminæ sunt. Vna continua, hæc est magnitudo. Alia discreta. hæc est multitudo. Vtraque subdiuiditur, sicut infra dicetur. Quibus quatuor partibus si careat inquisitor, verum inueniri non potest. Illud quoque addendum arbitror, q̃ cuncta vis multitudinis ab vno progressa termino, ad infinita progressionis augmenta concrescit. Magnitudo vero a finita inchoans quantitate, modum in diuisione non recipit, infinitissimas.n. sui corporis recipit sectiones. Hanc igitur naturæ infinitatem indeterminatamque potentiam philosophia sponte repudiat. Nihil.n. quod infinitum est, vel scientia põt colligi, vel mente comprehendi. Sed hinc sumpsit sibi ipsa rõ, in quibus posset indagatricem veritatis exercere solertiã. Delegit.n. de infinitæ multitudinis pluralitate, finitæ terminum quantitatis, & interminabilis magnitudinis sectione resecta, de finita sibi ad cognitionem spacia deposcit. Hoc igitur illud quadruuium est, quo his viandum sit, quibus excellentior aĩus a nobis cum procreatis sensibus ad intelligentiæ certiora perducitur. Sunt n. quidam gradus, certæque progressionum dimensiones, quibus ascẽdi progredique possit, vt illum animi oculum qui (vt ait Plato) multis oculis corporalibus saluari constituique sit dignior, quòd eo solo lumine vestigari, & inspici veritas queat. Hunc inquam oculum diuersum, orbatumque corporeis sensibus, hæ disciplinæ rursus illuminent.

De Speciebus mathematica. Cap. III.

RIcardus vbi supra. Mathematica (vt dictum est) q̃titatẽ abstractam considerat. Porro abstracta quantitas nihil aliud est, quàm forma visibilis secundum lineamentarẽ dimensionem animæ impressa. Quantitas autẽ alia est discreta, quæ multitudo dicitur, vt grex, populus. Alia continua quę magnitu-

magnitudo appellatur, vt arbor, lapis. Rursus multitudo alia discreta per se, vt duo tria, quatuor. Alia discreta ad aliud, vt sexquialterum, sexquitertium. Magnitudo vero alia immobilis vt sphera terræ. Alia mobilis, vt sphera firmamenti. Multitudo discreta per se inest arithmeticæ. Multitudo discreta ad aliud materia est musicæ. Magnitudo immobilis materia est geometriæ, mobilis autem astronomiæ. Sunt igitur hæ quatuor species mathematicæ. Arithmetica tractat de numeris. Musica de proportione. Geometria de spacio. Astronomia de motu. Elementum arithmeticæ est vnitas, musicæ vnisonum, geometriæ punctum, astronomiæ instans. Itaq; arithmetica est numerorū scientia, musica est plurium dissimilium in vnum redactorum concordia, geometria est disciplina magnitudinis immobilis, formarumq; descriptio contemplatiua, per quam vniuscuiusque rei termini declarari solet. Astronomia est disciplina magnitudinis mobilis inuestigans spacia motus, & reditus cœlestium corporum certis temporibus. Arithmeticam scriptores secularium literarum inter mathematicæ disciplinas, ideo primam esse voluerunt, quia vt ipsa sit, nulla alia indiget disciplina, Musica aūt geometria, & astronomia, quæ sequūtur, vt sint atque subsistant, istius auxilio indigent. Alpharabius in lib. de diuisione scientiarum. Scientia doctrinalis .i. mathematica in octo partes diuiditur, quæ sunt Arithmetica, geometria, scientia de aspectibus, scientia de stellis, musica, scientia de ponderibus, scientia de ingeniis.

De Primatu Arithmeticæ. Cap. IIII.

BOetius vbi supra. Quæ ex hisce prima discenda est, nisi ea quę patris principium, matrisq; quodammodo ad cæteras obtinet proportionem. Hæc est autem arithmetica, hæc.n. cunctis prior est, non modo quia hanc ille huius mundanæ molis conditor Deus primam suæ habuit ratiocinationis exemplar, & ad hanc cuncta constituit, quæcunq; fabricante ratione, per numeros assignati ordinis inuenire concordiam. Sed & quæcūq; natura priora sunt, his sublatis simul posteriora tollūtur. Quod si posteriora pereunt, nihil de statu prioris substantiæ permutatur, vt aīal prius est hoīe. Nā si tollas aīal, statim quoq; hoīs natura deleta est. Si hoīem sustuleris, aīal non peribit. Et econtrario ea posteriora sunt, quæ secū aliud quodlibet inferunt, Et ea priora sunt, quæ cum dicta sunt, nihil secū de posterioribus trahunt. Hoc idē in geometria & arithmetica vr̄ accidere. Si.n. numeros tollas, vnde triangulū, vel quadratum, & quicquid in geometria versatur, inuenies, quæ oīa numerorum denominatiua sunt. At vero si quadratū, triangulūq; sustuleris, oīsq; geometria cōsumpta sit 3. & .3. aliorūq; numerorum vocabula non peribunt. Musica vero quam prior sit numerorū vis hinc maximeq; probari pōt, quòd non modo illa natura priora sunt quæ per se constant, quam illa quæ ad aliquid referuntur, sed ēt eaipsa musica modulatio numerorū nōibus annotatur, dyatesseron.n. & dyapente, & dyapason ab antecedentis numeri nōibus nuncupantur. Ipsorum quoque sonorum aduersum se proportio, solis, neque alijs nisi numeris inuenitur. Ipsaq; numerorū natura oīs astrorum cursus, oīsq; astronomica ratio constituta est, sic.n. ortus occasusq; colligimus, sic tarditates velocitatesque errantium syderum custodimus, sic defectus, & multiplices lunæ varietates agnoscimus. Richardus vbi supra. Prima ergo mathematicarum est arithmetica, quia in proportione in spacio in motu numerus inuenitur, sed non econuerso. In numero semper proportio, vel spacium aut motus inesse cernitur. Vnde etiā arithmetica est vna de quatuor, & aliarum trium instrumentum esse probatur.

De Arithmetica. Cap. V.

ISido. in li. 3. etymo. Arithmetica est disciplina numerorū. Græci nanque numerum rythmō dicunt. Hanc apud Græcos primum conscripsisse Pithagoram autumant, & postmodū a Nicomaco diffusius esse dispositā, quā apud Latinos primus Apuleius, deinde Boetius transtulerunt. Alphorabius vbi supra. Arithmetica est scientia de numero. Numerus autē duobus modis consideratur, in se & in materia, ideoque arithmetica alia est practica, alia theorica. Practica inquirit de numeris secundū, ꝙ aliquid eius numeratur, sicut vtuntur eis in commerciis & negociationibus. Theorica vero de numero, secundū ꝙ mens percipit illum absolute abstractum ab oī motu & materia, Et cōsiderat ea, quę accidunt essentiæ illius in se, vt ꝙ alius est par, alius impar. Quod alius est superfluus, & alius diminutiuus, & hmōi. Vtraq; ēt illarum habet partes suas. Practicæ nanque partes sunt, scientia cōiungendi numeros, & scientia disiungēdi. Et illa quidem quæ docet coniungere numeros alia est scientia congregandi, alia duplicandi, alia vero multiplicandi, illa vero quæ disiungere docet, alia est scientia minuendi, alia mediandi, alia diuidendi. Scientia vero radicis inueniendi sub vtraque continetur, & radix diuidendo & multiplicando inuenitur. Huius ēt practicæ species multæ sunt, alia nanque scientia vendendi, & emendi, alia mutandi, & commodandi, alia conducendi, & locandi, alia expēdendi, & seruandi & alię multæ de quibus plenissimè habetur in lib. qui apud Arabes Mahalehe, dicitur.

De Numero. Cap. VI.

ISidorus vbi supra. Numerus aūt est multitudo ex vnitatibus constituta. Nam vnum, semen numeri esse, non numerū volunt. Numero nummus nomen dedit, & a sui frequentatione vocabulum indidit. Ratio numerorū contemnenda, non est. In multis.n. sanctarum scripturarū locis, q̄ntum mysteriū habeat elucet. Nō n. frustra in laudibus Dei dictū est. Omnia in mensura, & numero, & pondere fecisti. Senarius nanque qui partibus suis perfectus est, perfectionem mundi, quadā numeri sui significatione declarat. Similiter & 40. dies quibus Moyses, Helyas, & ipse dn̄s ieiunauerunt, sine numerorum cognitione non intelliguntur. Sicut & alii in scripturis sacris numeri existūt, quorum figuras nō̄ nisi noti huius artis sciētiæ soluere possunt. Datum est ēt nobis ex aliqua parte sub numerorum consistere disciplina, qn̄ horas per eam discimus, quando mensium curricula supputamus, quando spacium anni redeuntis agnoscimus. Per numerum siquidē ne confundamur instruimur. Tolle numerū in rebus oībus, & omnia pereunt, adime seculo cōputum, & cuncta ignorantia cæca complectitur, nec differre pōt a cæteris aīalibus, qui calculi nescit rōnem. Boetius vbi supra. Oia quæcunque a primeua rerū natura constituta sunt numerorū videntur rōne esse formata, hoc.n. fuit principale in aīo cōditoris, exēplar, hinc.n. quatuor elementorū multitudo mutuata est, hinc temporum vices, hinc motus astrorum, cęlique conuersio. Numerus est vnitatum collectio, vel quātitatis aceruus ex vnitatibus profusus. Huius igitur prima diuisio est in parē, & imparem. Par quidem est, qui pōt in æqualia duo diuidi, medio nō intercidente. Impar vero quē nullus in æqualia diuidit, eo ꝙ in medio positus vnus intercidat. Quod si hæc per alterutras species sunt diffinienda, dicetur imparem numerum esse, qui vnitate differt a pari, vel incremento, vel diminutione. Itē par numerus est qui vnitate differt ab impari, vel incremento, vel diminutione. Isido. vbi supra. Numeros aūt infinitos esse certissimum est, qm̄ in quocunque numero finē faciendum putaueris, idem ipse non dico vno addito augeri, sed quamlibet sit magnus, & quamlibet ingentem multitudinem continens, in ipsa ratione atque scientia numerorum, non solū duplicari, verumēt multiplicari pōt. Ita vero suis quisq; numerus proprietatibus terminatur, vt nullus eorum par esse cuicūque alteri possit. Ergo & dispares inter se atque diuersi sunt, & singuli quique finiti sunt, & omnes infiniti sunt.

De Principalitate vnitatis. Cap. VII.

BOetius vbi supra. Omnis quoque numerus circū se positorum, & naturali sibimet dispositione iunctorū, medietas est. Et qui super duos illos sunt, qui medio iunguntur, si cōponūtur, ēt ipsorum supradictus numerus media portio est. Et rursus illorum qui sunt super secundo loco iunctos, cum ipsi quoque sint compositi, prior his numerus medietatis loco est, & hoc erit vsque dum occurrens vnitas terminum ponat, vt si ponat quis quinariū numerū, altrinsecus circa ipsum sūt subter quatuor inferius, sex superius, hi igitur si iuncti sunt faciūt. 10. quorum quinque medietas est. Qui autem circa ipsos & sex & quatuor sunt. 7. s. & 3. idem si iuncti, si sunt eorum. 5. medietas erit. Rursus illorū qui altrinsecus positi sunt, si iunguntur, ēt hi quinarii numeri duplices erunt. Nam subter tres sunt duo, super. 7. sunt 8. hi igitur si iūcti sunt faciunt. 10. quorum quinarius rursus medietas est. Hoc idem in omnibus numeris euenit, vsque dum ad vnitatis terminū peruenire queat, sola.n. vnitas circū se duos terminos nō habet, atq; ideo eius q ꝓpe se est, solius medietas est. Nā iuxta vnū solꝰ binarius naturaliter cōstitutꝰ est, cuius vnitas medietas ē. Quare cōstat primā esse vnitatē cūctorū qui sunt naturali dispōne numerorū, & eā rite totius q̄uis prolixæ genitricē pluralitatis agnosci.

De Speciebus numeri. Cap. VIII.

ISidorus vbi, supra. Numerus diuiditur paribus, & imparibus. Par numerus diuiditur, in his, pariter

riter par, impar, impariter par, & est etiã impariter impar: Impar numerus diuiditur in his, primũ & simplũ, secundũ, & cõpositum, tertiũ mediocrem, qui quodammodo primus, & incõpositus, alio vero modo secundus, & compositus est. Par numerus est, qui in duabus æquis partibus diuidi põt, vt duo, quatuor, & octo. Impar vero numerus est, qui diuidi æquis partibus nequit, vno medio, vel deficiente, vel superante, vt tria quinq; 7. & 9. & reliqui. Pariter par numerus est, qui secundũ parem numerum pariter diuiditur, quousq; ad indiuisibile perueniant vnitatem, vtputa sexagintaquatuor habet medietatem triginta duo, hic autem sedecim, sedecim vero octo, & octonarius quatuor, quaternarius duos, binarius vnũ, qui singularis indiuisibilis est. Pariter impar est, qui in partes æquas recipit sectionem, sed partes eius mox indissecabiles permanent, vt sex, decẽ, octo, triginta, quinquaginta. Mox.n. vt hunc numerum diuiseris, incurris in numerum quem secare in æqualia non possis. Impariter par numerus est, cuius partes & diuidi põt, sed vsque ad vnitatem non perueniunt, vt viginti quatuor, hi.n. in medietatem diuisi 12. faciũt, rursum in aliam medietatem sex, deinde in aliam tres & vltra diuisionem non recipit sectio illa, sed ante vnitatem inuenitur terminus quem secare nõ possis. Impariter impar est, qui ab impari numero impariter mensuratur, vt 25. 49. qui dum sint impares numeri, ab imparibus & partibus diuiduntur, vt septies septem, quadries nonies, quinquies quini, vigies quinquies. Imparium numerorum alii simplices sunt, alii compositi, alii mediocres. Simplices sunt, qui nullam aliam partem habẽt, nisi solam vnitatem, vt ternarius solam tertiam, & quinarius solam quintam, & septenarius solam septimam. His.n. pars vna sola est. Compositi sunt, qui nõ sola vnitate metiuntur, sed etiam alio numero procreantur, vt nouem quindecim, & vigintiunum, vigintiquinque, Dicimus n. ter terni; & septies terni, & ter quini, & quinquies quini. Mediocres numeri sunt, qui quodammodo simplices, & incõpositi esse videntur, alio vero modo & compositi, vt verbi gratia. 9. ad 25. dum comparatus fuerit, primus est, & incompositus; quia non habet communem numerũ, nisi solum monadicum. Ad quindecim vero si comparatus fuerit, secundus est, & compositus, quoniam inest illi communis numerus præter monadicum. i. ternarius numerus. quia 9. mensurat ter trini, & 15. ter quini. Itẽ pariũ numerorum alii sunt superflui, alii diminutiui, alii perfecti. Superflui sunt, quorũ partes simul ductæ plenitudinẽ suã excedũt, vtputa duodenarius, habet.n. partes quinque, duodecimã, quod est vnũ, sextam quod duo, quartã quod tria, tertiã quod quatuor, dimidiã quod sex. Vnũ.n. & duo, & tria, & quatuor, & sex simul ducta sedecim faciunt, & longe a duodenario excedunt, sic & alii similes plurimi; Diminutiui sunt, qui partibus suis computati minorẽ summã efficiunt, vtpote denarius, cuius partes sunt tres, decima quod est vnũ, quinta, quod duo, dimidia quod quinq;. Vnũ.n. & duo, & quinque simul ducta octonariũ faciunt, longe a denario minorẽ. Similis est huic octonarius, vel alii plurimi, qui in partes redacti infra cõsistunt. Perfectus numerus est, qui suis partibus adimpletur, vt senarius, habet.n. tres partes, sextã, tertiã, & dimidiam. Sexta eius vnum est, tertia duo, dimidia tres, hæ partes in summam ductæ. i. vnum, & duo, & tria simul eundem consumant perficiuntque senarium. Sunt autem perfecti numeri infra denarium sex, infra centenarium viginti octo, infra millenarium, quadringentanonaginta & sex.

De Computo, & Algorismo. Cap. IX.

Actor. Cõputus dicitur a computando. i. numerãdo, vnde quælibet computatio põt dici computus large sumpto vocabulo, proprie vero computus dr̃ scientia tpum distinctiua secundũ motũ solis, & lunæ sub, ad cognitionẽ eorũ, quæ in Calendario sunt, festorũq; mobiliũ. De quibus sufficiant quantũ ad præsens opus ea, quæ dicta sunt superius in de luminaribus, quæ facta sunt in signa, & tpa, & dies, & noctẽ. Dr̃ ergo computus, non quia computare tm̃ doceat, sed quia difficiliora quædam in eo cõputanda reseruantur. Qm̃ aũt ad intelligẽtiã computi oĩumque maiorum numerorũ necessaria est sciẽtia algorismi. s. propter minutias temporis, vel cuiuslibet alterius rei numerabilis, ad summam facilius redigendas, hic pauca de algorismi figuris breuiter annotanda sunt. Numerorum igitur alius digitus, alius articulus, alius numerus cõpositus. Digitus est quilibet numerus, qui potest repræsentari per vnicam figuram. Articulus est numerus decuplus ad aliquem. Cõpositus numerus est ex digito, & articulo. Ad numeros istos repræsentandos inuentæ sunt nouem figuræ tales. i. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. quæ ad differentiam Latinarum scribendæ sunt a dextra in sinistram. Harum talis est lex. Quælibet in primo loco posita significat vnitatem, vel vnitates, In secundo denarium, vel denarios. In tertio cẽtenarium vel centenarios. In quarto millenarium, vel millenarios. Et (vt breuius loquar) quælibet figura posita in secũdo loco significat decies magis q̃ si esset in primo, & decies magis in tertio, q̃ in secũdo, & sic in infinitum. Sed nondum istis figuris repræsentari potest quilibet numerus quin maior excrescat, verbi gratia. Non possumus his figuris repræsentare decem, si.n. scriberemus figuram vnitatis in primo loco, & eandem in secundo fierent 11. secundum legẽ prædictam. Item si scriberemus figuram vnitatis in primo loco, & figuram nouenarii in secundo, fierent nonagintaunum, secundum eandem legem. Item si econtra figuram nouenarii in primo loco, & figuram vnitatis in secundo fierent 19. secundum eandem regulam. Inuenta est igitur decima figura talis. s. o. quæ cifra appellatur. Nihilque repræsentat, sed posita in primo loco facit aliam figuram esse in secundo loco, respectu sui, ac per hoc decuplum significare, quàm si esset in primo iuxta præfatam rationem. Cum hac ergo figura possumus repræsentare decem. Ipsa enim in primo loco posita facit figuram vnitatis esse in secundo si subscribatur, quæ ibi significat decẽ vt prædictum est. Artis huius species sunt. vi. s. additio, subtractio, duplicatio, dimidiatio, multiplicatio, diuisio, de quibus singulis propriæ regulæ datæ sunt in algorismo, quas & plures alias, numeri diuisiones, & proportiones, de quibus in Isidoro, & Boetio ad præsens breuitatis causa prætermitto.

De Musica. Cap. X.

Richardus vbi supra. Musica est plurium dissimilium in vnum redactorum concordia. Alphorabius vbi supra: Musica comprehendit cognitionem specierum armoniæ, & illud ex quo componitur, & quibus modis. Isido. vbi supra. Musica est peritia modulationis sono cantuque cõsistẽs. Et dicta etiam musica per deriuationem a musis. Musę autem appellatæ sunt a po tu moson. i. a quærendo, quòd per eas (sicut antiqui voluerunt) vis carminum, & vocis modulatio quęreretur. Huius artis repertorem Moyses dicit fuisse Tubal, qui fuit de stirpe Caym. Græci vero Pytagoram, alii vero Linum Thebeum, & Zetũ, & Amphion primos in ea arte claruisse ferunt. Post quos paulatim multipliciter aucta est, eratque tam turpe musicam nescire, quàm literas. Interponebatur autẽ non modo sacris, sed & omnibus solennibus, omnibusque lętis, vel tristioribus rebus. Sicut enim in veneratione diuina Hymni, sic in nuptiis Himenei, & in Funeribus Treni, & ad Tibias quidem Lamenta canebantur. In conuiuiis autem aut Lyra, aut Cithara circunferebatur, & accubantibus singulis conuiuiale genus canticorum ordinabatur. Itaque sine musica nulla disciplina potest esse perfecta, nihil enim sine illa. Nam & ipse mundus, quadam armonia sonorum fertur esse compositus, & cælum ipsum sub armoniæ modulatione reuolui. Musica mouet affectus, prouocat in diuersum habitum sensus. In prælijs quoque tubæ concentus, pugnantes accendit, & quanto vehementior fuerit clangor, tanto fit ad certamen animus fortior. Siquidem remiges cantus hortatur, ad tolerandos quoque labores musica animum mulcet; & singulorum operum fatigationem modulatio vocis solatur. Excitatos quoque animos musica sedat, sicut de Dauid legitur, qui ab ipso spiritu immundo Saulem arte modulationis eripuit. Ipse quoque bestias necnon & serpẽtes, volucres, & delphinos ad auditũ suę modulationis musica prouocat. Sed & quicquid loquimur, vel intrinsecus venarum pulsibus commouemur, per musicos rythmos armoniæ virtutibus probatur esse sociatum.

De Excellentia Musicæ. Cap. XI.

Boetius in musica li. 1 Aurium vis ita sonos captat, vt nõ modo de his iudicium capiat, differẽtiasque cognoscat, verumẽt delectetur sæpius, si dulces coaptatiq; modi sũt, angatur vero si dissipati atque inchoerentes feriant sensum; vñ fit, vt cum quatuor matheseos disciplinæ, cæteræ quidem ad inuestigationẽ veritatis laborent, Musica vero non modo speculationi, verumetiam moralitati cõiuncta sit, nihil enim est tam proprium humanitati, quàm remitti dulcibus modulis astringi contrariis. Idque in singulis, vel studiis, vel ętatibus tenet, vt nulla omnino sit ætas, quæ a cantilenæ dulcis delectatione seiuncta sit, Hinc etiam internosci potest, quòd non frustra a Platone dictum sit mundi animam musica conuenientia fuisse coniunctam. Cum enim ex eo quod in nobis est iunctum, conuenienterque coaptatum, illud excipimus quod in sonis apte cõuenienterque coniunctum est, eo quòd delectamur, nos quoque ipsius eadem similitudine compactos esse cognoscimus.

gnoscimus. Amica.n. similitudo, dissimilitudo odiosa, atq; contraria. Hinc etiam morum maximæ permutationes fiunt, lasciuus quippe animus, vel ipse lasciuioribus delectatur modis, vel sæpe eosdem audiens emollitur, aut frangitur. Rursus asperior mēs, vel incitatioribus gaudet, vel eisdem asperatur. Hinc est, quòd modi etiam musici gentium vocabulo designati sunt, vt Lidius modus, & Frigius. Quo.n. quasi vnaquæq; gens gaudet, eodem modus ipse vocabulo nuncupatur. Gaudet vero gēs modis pro morum similitudine. Neque enim fieri potest vt mollia duris, dura mollioribus annectātur, aut gaudeant. Sed amorem delectationemque, vt dictum est, similitudo conciliat.

De Obseruantia moralitatis in musica. Cap. XII.

VNde Plato etiam maxime cauendum existimat, ne de bene morata musica aliquid permuteretur. Negat enim esse posse vllam tantam morum in republica labem, quā paulatim de pudenti ac modesta musica inuertere. Statim enim idē quoque audientium animos pati, paulatimque descēdere, nullumque honesti ac recti retinere vestigium, si vel per lasciuiores modos inuerecundum aliquid, vel per asperiores ferox, atque immane mentibus illabatur. Nulla enim magis ad animū disciplinis via, quam auribus patet. Cum ergo per eas rythmi modique ad animum vsque descenderint, dubitari non potest quin æquo modo mentem, atque ipsa sunt afficiant atque conforment. Id vero intelligi etiam in gentibus potest. Nam quæ asperiores sunt Getarum gētes durioribus delectantur modis, quæ vero mansuetæ, mediocribus. Quod vero lasciuū ac molle est genus humanū, id totum scenicis ac de theatralibus modis tenetur. Fuit vero pudens ac modesta musica, dum simplicioribus organis ageretur, vbi vero variè, permixteque tracta est, amisit grauitatis atque virtutis modum, & pęnè in turpitudinē prolapsa minimum antiquæ speciem seruat. Vnde Plato præcipit minime oportere pueros ad omnes modos erudiri, sed potius ad valentes & simplices. Atque hic maxime retinēdum illud est, quòd si modo per paruissimas mutationes hinc aliquid permutaretur, recens quidem minime sentiri, post vero magnam facere differentiam, & per aures ad animum vsque delabi. Iccirco magnam esse custodiam reipu. Plato arbitratur, musicam optime moratam, pudenterq; coniunctam, ita vt sit modesta ac simplex, & mascula, nec effęminata, nec fera, nec varia.

De Varijs effectibus musica. Cap. XIII.

TAnta igitur apud antiquos fuit musicæ diligentia, vt per eam animos quoque obtinere arbitrarentur. Vulgatum quippe est, quàm sæpe iracundias cantilena represserit, quàm multa, vel in corporum, vel in animorum affectionib. miranda perfecerit. Cui enim est illud ignotum, quòd Pythagoras ebrium adolescentem Tauromitanum, sub Phrigii modi sono incitatum, spondeo succinente, reddiderit mitiorem, atque sui compotem? Nam cum in riualis scortum domo esset clausum, atque ille furens domum vellet amburere, cumque Pythahoras stellarum cursus (vt ei mos nocturnus erat) inspiceret, vbi intellexit sono Phrigii modi incitatum, multis amicorum monitionibus a furore noluisse desistere, mutari modū præcepit, atque in furentis animum adolescentis ad statum mētis pacacissimè temperauit. Quod.s. Marcus Tullius cōmemorat in coli. quem de consilijs alijs verbis composuit. Sed vt similia breuiter exempla cōquiram. Terpandus, Arynu, Methymnus Lesbios, atque Iones grauissimis morbis cantus eripuere præsidio. Ismenias vero Thebanus Boetiorum pluribus (quos sciatici doloris tormenta vexabant) modis fertur cunctas abstersisse molestias. Sed & Empedocles, cum eius hospitem quidam gladio furibundus inuaderet, quòd eius ille patrem accusatione damnasset, inflexisse dicitur modum canendi, itaq; iracundiam adolescentis temperasse. Intantum vero priscæ philosophiæ studiosis vis musicæ artis innotuit, vt Pythagorici cum diurnas in somno resoluerent curas, quibusdam cātilenis vterentur, vt eis leuius & quietius sopor irreperet, itaque experrecti aliis quibusdam modis stuporem somni, confusionemque purgabant. Id nimirum scientes, quòd tota nostræ animæ corporisque compago musica coaptatione coniuncta sit. Nam vt sese corporis affectus habet, ita etiam pulsus cordis motibus incitantur.

Adhuc De *eodem.* Cap. XIIII.

ITaque non potest dubitari, quin nostræ animæ, corporisq; status eisdem quodammodo proportionibus videtur esse cōpositus, quibus armonicas modulationes posterior disputatio coniungi, copulatique monstrabit. Inde.n. est quòd infantes cātilena dulcis oblectat, aliquid vero asperum atque immite, ab audiendi voluptate suspendit. Nimirum id etiam omnis ætas patitur, omnisque sexus, quæ licet suis actibus distributa sunt, vna tum musica delectatione cōiuncta sunt. Quid.n. fit cum in fletibus luctus ipsos modulantur dolentes, quod maxime muliebre est, vt cantico quodam, dulcior fiat causa deflendi. Id vero etiam fuit antiquis in more, vt cantus Tibiæ luctus præiret. Testis est Panius Statius hoc versu.

Cornu graue iungit adunco.

Tibia cui teneros sueuit producere manes.

Et qui suauiter canere non potest, sibi tamen aliquid canit, nō quòd cum aliqua voluptate id quod canit afficiat, sed quòd quandam insitam dulcedinem ex animo proferentes, quomodo proferat delectantur. Nonne illud etiam manifestum est in bellum pugnantium animos tubarum carmine accendi, quòd si verisimile est ab animi pacato statu quenquam ad furorem atque iracundiam ponere, perferri non est dubium, quòd conturbatæ mentis iracundiam, vel nimiam cupiditatem modestior modus possit astringere. Quid quòd cum aliquis cantilenam libentius auribus atque animo capit, ad illud etiam non sponte conuertitur, vt motum quoque aliquem similem auditæ cantilenæ corpus effingat, & quòd omnino aliquod melos auditum sibi memor animus ipse decerpat, vt ex omnibus perspicue, nec dubitanter appareat, ita nobis musicam naturaliter esse coniunctam, vt ea ne si velimus quidem carere possumus. Quocirca intendenda vis mentis est, vt id quod natura est insitū, scientia quoque possit comprehensum teneri. Sic etiam in visu quoque non sufficit eruditis colores formasque conspicere, nisi quæ sit horum proprietas inuestigauerint, Sic non sufficit cantilenis musicis delectari, nisi etiam quali inter se coniunctæ sint vocis proportione, discatur &c.

Diuisio Musica secundum Alpherabium. Cap. XV.

ALphorabius vbi supra. Musica quoq; diuiditur in actiuā & speculatiuā, Actiue proprietas est inuenire armonias sensitiuas ex instrumentis quæ præparata sunt eis, vel natura, vel arte. Instrumenta naturalia sunt vt epyglotes, & vuula, & quæ in eis sunt deinde vero nasus. Artificialia *sunt*, vt fistulæ, chordæ, verba, & alia huiusmodi. Opifex itaque *huius* artis non format neumata, & armonias, & alia eorum accidētia nisi secundū quòd sunt in instrumentis, quorum acceptio consueta est in eis. Speculatiua vero dat omniū eorum scientiā, & rationes, & causas omnes eius exquo componitur armonia, non secundū, ꝙ sunt in materia, sed absolute, secundum ꝙ remota sunt ab instrumento, & modo, & accepit ea sm̄ ꝙ audita sunt ex instrumento, vel exquocunque tp̄e accidunt. Hęc aūt. i. speculatiua diuiditur in quinque partes magnas. Prima est de principiis, quorū proprietas est vt administrentur in acceptione eius, quod est in hac scientia. & qualiter sit mundus in acceptione principiorum illorum, & qualiter inuenta sit hęc ars, & ex quibus rebus, & ex quot componatur, Secunda vero doctrinalis est de dispositionibus. Huius *artis. s. inueniēdi* neumata, & cognoscendi numeros, ac species eorū, & declarandi propositiones eorum adinuicem, docet etiam species ordinum ac situum eorum, quibus præparantur, vt acceptor accipiat ex eis quod vult, & componat ex eis armonias. Tertia est de conuenientia principiorū in sermonibus, & demonstrationibus, super species instrumentorū artificialium, quæ præparātur eis, & de acceptione omniū eorum, ac situum eorum in ea, secundum mensurationē, & ordinem quæ in principiis assignantur. Quarta est de speciebus casuum naturaliū, quæ sunt pondera neumatum. Quinta vero de compositione armoniarū integrarū. s. illarum quæ positæ sunt in sermonibus metricis, secundum ordinationem & qualitatē artis eorum compositis. Et docet quomodo penetrabiliores fiunt, & magis vltimę. s. in vltimitate intentionis, ad quam factæ sunt.

Alia Diuisio. Cap. XVI.

MVsicæ genera sunt tria, prima quidem mundana est, secunda vero humana, tertia instrumentalis, Mundana in his maxime prospicienda est, quæ in ipso cęlo, vel compage elementorum, vel temporum varietate insunt, Quomodo. n. fieri potest vt tam velox cęli machina, tacito silentique cursu moueatur. Et si ad nostras aures sonus ille nō peruenit, quod multis fieri de causis necesse est, non poterit tamen motus tam velocissimus, ita magnorum corporum nullos omnino sonos ciere, cum præsertim tantis sint stellarum cursus coaptatione coniuncti, vt nihil compaginatam, nihil ita commixtum possit intelligi, Nanque alii excelsiores, alii inferiores feruntur, atque ita omnes æquali incitatione voluuntur, vt per dispares inæqualitates ratus cursuum ordo discatur, vnde nō potest ab hac cęlesti vertigine ratus ordo modulationis absistere. Iam vero quatuor elementorum diuersitates, contrariasque potentia, nisi quædam armonia coniungeret, quomodo fieri posset, vt in vnum corpus ac machinam conuenirent.

Sed

Sed hæc omnis diuersitas,&ita temporum varietatem parit,& fructuum,vt tamen & vnum anni corpus efficiat. Nam quod constringit hyems ver laxat,torret æstas,maturat autumnus, temporaq; vicissim, ita suos afferunt pro varietate modulos, quod & annuam consonantiam,& circulationis excursum,at que reditum subministrant. Humanam vero musicā, quisquis in seipsum descendit intelligit. Quid enim est, quòd illam incorpoream rationis viuacitatem corpori misceat, nisi quædā coaptatio,& veluti grauium,leuiumq; vocum, quasi vnam cō sonantiam efficiens temperatio. Quid est aliud quod ipsius inter se partes animæ iungat,quæ vt Aristoteli placet,ex sensibili rationabiliq; coniuncta est. Quid est vero quod corporis elementa permisceat, aut partes sibimet rata coaptatione contineat. Tertia est musica, quæ in quibusdam consistere dicitur instrumentis,hæc administratur,aut intensione,vt neruis, aut spiritu vt tibiis,aut his quæ ad aquam mouentur,aut percussione quadam,vt in his quæ nisi in concaua ærea quædam feriuntur,atque inde diuersi efficiuntur soni.

Subdiuisiones eiusdem. Cap. XVII.

RIchardus vbi supra. Musica alia mundana,alia humana, alia instrumentalis. Mundana, alia in elementis, alia in planetis,alia in temporibus. In elementis, alia in pondere,alia in numero, alia in mensura. In planetis, alia in situ alia in motu,alia in natura. In temporibus,alia in annis.s.mutatione veris,æstatis,autumni,hyemis. Alia in mēsibus.s.incrementis,& decrementis lunaribus,alia in diebus.s. vicissitudine lucis,& noctis. Musica humana,alia in corpore,alia in anima,alia in connexu vtriusque. In corpore,alia in vegetationibus,alia in humoribus,alia in operationibus. Prima conuenit omnibus nascētibus. Secunda sensibilibus. Tertia rationalibus. Musica in anima,alia in potentiis,vt ira,ratio,alia in virtutibus, vt iustitia, fortitudo. Musica in connexu, vtriusque est illa naturalis amicitia, qua anima corpori non corporeis vinculis alligata tenetur. Musica instrumentalis, alia est in pulsu,vt in timpanis & chordis,alia in flatu, vt in tibiis, & organis alia in voce,vt in carminibus,& cantilenis.

De Elementis musicæ instrumentalis,de sonis.s. Cap. XVIII.

COnsonantia quæ omnem musicæ modulationem regit, præter sonum fieri non potest. Sonus vero præter quendam pulsum,percussionemque non redditur,pulsus vero atque percussio nullo modo esse potest, nisi præcesseri mo tus. Si.n.cuncta sunt immobilia,poterit alterum alteri concutere,vt alterum impellatur ab altero. sed cunctis stantibus,motuque carentibus, nullum fieri necesse est sonum. Idcirco d finitur sonus ita. Sonus est percussio aeris indissoluta, vsque ad auditum. Motuum vero,alii sunt velociores,alii tardiores,eorum denique motuum,alii rariores sunt,alii spissiores. Nam si quis in continuum motum respiciat,aut velocitatem,aut tarditatem necesse est comprehendat. Sin vero quis moueat manum,aut frequenti eam motu mouebit, aut raro. Et si tardus quidem fuerit aut rarior motus,graues necesse est sonos effici ipsa tarditate,& raritate pellendi. Sin vero sint motus celeres, ac spissi,acutos necesse est reddi sonos. Idcirco.n.idem neruus si tendatur amplius acute sonat. Si remittatur graue: quanto n.tensior est, velociorem pulsum reddit, celeriusque reuertitur,& frequentius,ac spissius aerem ferit. Qui vero laxior est, solutos ac tardos pulsus effert,rarosque ipsa imbecillitate feriendi,nec diutius tremit,neque. n. quotiens chorda pellitur vnus edi tantum putandus est sonus, aut vnum in his esse percussionem,sed totiens aer feritur,quotiens eum chorda tremebunda percusserit. Sed quoniam iunctæ sunt velocitates sonorum nulla intercapedo sentitur auribus,& sonus vnus sensum pellit,vel grauis,vel acutus,quamuis vterque ex pluribus constet grauis quidem ex tardioribus & rarioribus,acutus vero ex celeribus ac spissis, vnde liquet adiunctione quadam motuum ex grauitate acumen intendi,detractione vero motuum laxari ex acumine grauitatem. Ex pluribus enim motibus acumen, quàm grauitas constat.

De Sonorum differentijs,& speciebus inæqualitatis. Cap. XIX.

IN quibus autem pluralitas differentiam facit, eam necesse est in quadam numerositate consistere. Earum vero quæ se cundum numerum conferuntur,partim sibi sunt æqualia partim inæqualia. Quocirca soni partim sunt æquales, partim vero sunt inæqualitate distantes,sed in his vocibus quæ nulla inæqualitate discordant,nulla omnino consonātia est. Est enim consonantia dissimilium inter se vocum,in vnum redacta cō cordia. Quæ vero sunt inæqualia quinque inter se modis inæqualitatis momenta custodiunt,aut enim alterum ab altero multiplicante transcenditur,aut singulis partibus,aut pluribus, aut multiplicante & parte, aut multiplicante & partibus. Et primum quidē inæqualitatis genus multiplex appellatur. Est vero multiplex, vbi maior numerus minorem numerū habet in se totum,vel bis,vel ter,vel quater,ac deinceps nihil deest, & exuberat. Appellaturque duplum,vel triplum, vel quadruplum,atq; ad hunc ordinem in infinita progreditur. Secundū genus est,quod appellatur superparticulare.i.eū maior numerus minorem habet in se totum,& vnam eius aliquam partē, eamque vel dimidiam, vt 3. duorum, & vocatur sexquialtera proportio,vel tertiam,vt quatuor ad 3.& vocatur sexquitertia atque ad hunc modum etiam in posterioribus numeris. Tertium genus est quotiens maior numerus totum intra se numerum minorem continet,& eius aliquotas,insuper partes, & si duas quidem supra continet, vocabitur proportio superbipartiens,vt sunt.5.ad 3. Sin vero tres vocabitur supertripartiens, vt sunt 7.ad quatuor,& in cæteris similiter. Postrema duo genera,quoniam ex superioribus mixta,sunt relinquantur.

Quæ species inæqualitatis aptentur consonantijs. Cap. XX.

OBtinere igitur maiorem ad consonantias potestatem videtur multiplex,consequenter autem superparticularis, superpartiēs vero ab armoniæ continentia separatur, vt quibusdam præter Ptolemæo videtur. Ea nanque probatur coaptationi magis consentanea. quæ sunt natura simplicia, & quoniam grauitas & acumen in quantitate consistunt,ea maxime videbuntur seruare naturam continentiæ, quæ diseretē proprietatem quantitatis poterunt custodire. Quantitas enim discreta in minimo quidem finita est,sed in infinitum per maiora procedit. Porro continua tota quidem finita est, sed per infinita minuitur. Multiplicitas igitur,quoniam finem crescendi non habet,numeri maxime seruat naturam,superparticularitas autem quoniam in infinitum minorem minuit, proprietatem seruat,continuæ quantitatis, minuit autem minorem eū semper eum continet,& eius vel dimidiam partem,vel tertiam vel quartam,vel quintam. Nam semper para a maiore numero denominata ipsa decrescit. Nam cum tertia a tribus denominata sit,quarta vero a quatuor,quamuis quatuor tria superent,quarta tamen potius quàm tertia minutior inuenitur. Superpartiones vero quodāmō a simplicitate discedunt, duas.n. vel tres,vel quatuor.bēt insuper suppartio partes,& a simplicitate discedens exuberat a quadā partiū pluritate. Rursus multiplicitas omnis in integritate se continet. Nam duplum bis habet totum minorem,atq; ad eundem modum cætera multiplicitas: Superparticularitas vero nihil integrum vitra minorem seruat,sed nihil dimidio superat,vel tertia,vel quarta,vel quinta,sed tamen diuisionem singulis,ac simplicibus partibus operatur. Superpartiens autem inæqualitas vbi seruat integrum, nec singulas adimit partes, atque iccirco secundum Pytagoricos minime musicis consonantiis adhibetur, Ptolomeus tamē etiam hanc proportionem inter consonantias ponit.

De Proportionibus musicis. Cap. XXI.

ILlud tñ cognitū esse debet, ꝙ oēs musicæ consonantiæ,aut in dupla,aut in tripla,aut in quadrupla,aut in sexquialtera, aut in sexquitertia proportione cōsistant,& vocabitur quidem,quæ in numeris sexquitertia est,dyatessarō in sonis quæ in numeris sexquialtera,dyapente appellatur in vocibus,quæ vero in proportionibus dupla est,dyapason in consonantiis, tripla vero dyapēte,& dyapason,quadrupla aūt bis dyapason Proposito itaq; numero,vel linea nihil est facilius,quam eius duplū oculo,vel animo contueri. Itē post dupli iudiciū sequitur dimidii, post dimidium tripli, post triplum partis tertię. Ideoq; qm facilior est dupli descriptio, optimam Nichomachus putat dyapason consonantiam, post hanc dyapente, quæ mediam tenet, hinc dyapente, & dyapason, quæ triplum. Cæteraq; secundum eundem modū formamq; diiudicat. Ergo nunc lectoris fidei,quæ proponimus commendamus vt arbitrentur dyapason in dupla, dyapente in sexquitertia, dyapente ac dyapason tripla. Bis dyapason in quadrupla proportione consistere.& tonum sexquioctauam facere proportionem,eumq; in duo æqua diuidi non posse, sicut nullā eiusdem generis proportionem.i.superparticularis, dyatessaron, etiam consonantiam duobus tonis semitonioq; consistere. Semitonia vero esse duo maius ac minus. Dyapente autē tribus tonis ac minore semitonio contineri. Dyapason autem quinque tonis,ac duobus minoribus,semitoniis expleri, neque ad sex tonos vllo modo peruenire.

De consonantia. Cap. XXII.

SOnus igitur est vocis casus emmelos, i. aptus melo in vnam intensionem. Sonum vero non generalem nunc volumus diffinire, sed eum qui Græce dicitur phthongos, dictus a similitudine loquendi. Interuallum vero est soni acuti grauisque distantia. Consonantia est, soni acuti grauisque mixtura, suauiter, vniformiterque auribus accidens. Dissonātia vero est duorum sonorum sibimet permixtorum, ad aurem veniens, aspera atque iniocunda percussio. Nam dum sibimet misceri nolunt, & quodammodo integer vterque nititur ad sensum peruenire, cum alter sic alteri officit, ad sensum insuauiter vterque trāsmittitur. Consonantia vero, licet aurium quoque sensus diiudicet, tamen ratio perpendit. Quotiens enim duo nerui, vno grauiore intenduntur, simulque pulsi reddunt permistum quodāmodo & suauem sonum, duæque voces in vnum quasi coniunctæ coalescunt, tunc fit ea, quæ dicitur consonantia. Cum vero simul pulsi quisque sibi singulariter intercipit, nec permiscent ad aurem suauem, atque vnum ex duobus compositum sonum tunc est, quæ dicitur dissonantia. In his autem comparationibus grauitatis atque acuminis, has consonantias oportet esse inueniri, quæ sibi commensuratæ sunt, id est, quæ vnam possunt communem habere mensuram. Plato autem hoc modo fieri in aure consonātiam dixit. Necesse est inquit velociorem quidem esse acutiorem sonum. Hic igitur cum præcesserit grauē in aurem celer ingreditur, offensaque extrema eiusdem corporis parte, quasi repulsus iterato motu reuertitur, sed iam tardior & segnior, nec ita celeri, vt primo impetu emissus cucurrit, quo circa grauior quoque fit. Cum igitur iam grauior rediens, nunc primum venienti graui sono simul occurrit miscetur ei, vnamque, vt ait, consonantiam miscet. Sed Nichomachus non arbitratur veraciter dictum, neque enim similiū consonantiam, sed dissimilium potius in vnam eandemque concordiam venientium. Grauis vero graui si misceatur, nullam facere consonantiam, quoniam hanc canendi concordiam similitudo non efficit, sed dissimilitudo, quæ cum distet in singulis vocibus copulatur in mixtis, sed hinc etiam potius Nichomachus fieri consonantiam arbitrabatur. Non inquit vnus tantum pulsus est, qui simplicem modum vocis emittit, sed semel percussus neruus sæpius aerem pellens, multas efficit voces. Sed quia ea velocitas est percussionis, vt sonus sonū quodammodo comprehendat, distantia non sentitur, & quasi vna vox auribus venit. Si igitur percussiones grauiorum sonorum commensurabiles sint percussionibus acutorum sonorū, non est dubium quin ipsa commensuratio sibimet misceatur, vnamque vocum efficiat consonantiam.

Quod In musica non sit penitus innitendum sensui, sed amplius rationi. Cap. XXIII.

SEd de his ita proponimus, vt nō omne iudicium sensibus demus, quamquam a sensu aurium huiuscemodi artis sumatur omne principium, nam si nullus esset auditus, nulla omnino disputatio de vocibus extitisset, sed principium quodammodo, & quasi ammonitionis vicem tenet auditus. Postrema vero perfectio, agnitionisque vis in ratione consistit, quæ certis regulis sese tenens, nunquam vllo errore perlabitur, nam licet omnium pœne artium atque ipsius vitæ momenta sensuum occasione producta sint, nullum tamen in his iudicium certum, nulla veri est comprehensio, si arbitrium rationis abscedat. Ipse.n. sensus æque maximis minimisque corrumpitur, nam neque minima sentire propter ipsorum sensibilium paruitatem potest, & a maioribus sæpe confunditur, vt in vocibus, quas si minimæ sint, difficilius captat auditus, & si sint maximæ, ipsius sonitus intensione surdescit. Hęc igitur maxima causa fuit cur relicto aurium iudicio Pythagoras ad regularum momenta migrauerit, qui nullis humanis auribus credens, quæ partim natura, partim & extrinsecus accidentibus permutantur, partim ipsis variantur ætatibus nullis etiam dedi tus instrumentis, penes quæ sępe multa varietas, atque constātia nascerentur: dum nunc quidem si neruos velis aspicere, vel aer humidior pulsus obtunderet, vel siccior excitaret, vel magnitudo chordæ grauiorem redderet sonum, vel acutum subtilior tenuaret, vel alio quodammodo statim prioris constantiæ permutaret, & tamen idem esset in cæteris instrumentis. Omnia hæc inconsulta minimeque æstimans, fidei diu æstuans inquirebat, qua nam ratione firmiter, constanterque consonantiarum momenta perdisceret.

Qualiter Pythagoras consonantiarum proportiones inuestigauit. Cap. XXIIII.

CVm interea diuino quodam nutu præteriens, fabrorum officinas pulsos malleos exaudit, diuersis sonis vnam quodammodo continentiam personare. Ita ergo ad id quod diu inquirebat attonitus, accessit ad opus, diuque considerans arbitratus est diuersitatem sonorum, ferientium vires efficere, atq; vt id apertius colliqueret mutare inter se malleos imperauit, sed sonorum proprietas non in hominum lacertis herebat, sed mutatos malleos comitabatur. Vbi igitur hoc animaduertebat malleorum pondus examinat. Et cum quinq; essent forte mallei, dupli reperti sunt pondere, qui sibi secundum dyapason consonantiam respondebant, eundem etiam qui duplus esset alio, sexquitertium alterius comprehendit, ad quem. s. dyatesseron sonabat. Ad alium vero quendam, qui eidem dyapente consonantia iungebatur, eundem superioris duplum reperit esse huius sexquialterum. Duo vero hi ad quos superior duplex, sexquitertius, & sexquialter probatus est ad se inuicem sexquioctauam proportionem perpensi sunt custodire. Quintus vero est reiectus qui cunctis erat inconsonās. Cum igitur ante Pythagoram, consonantiæ musicæ partim dyapason, partim dyapente, partim dyatessaron, quæ est consonantia minima vocarentur, primus Pythagoras hoc modo reperit qua proportione sibimet hæc sonorum cōcordia iungeretur. Et vt sit clarius quod dictum est, sint, verbi gratia, malleorum quatuor pondera, qui subterscriptis numeris contineantur 12. 9. 8. 6. Hi igitur mallei qui 12. & 6 ponderibus vrgebantur dyapason in duplo continentiam personabant, malleus vero 12. ponderum ad malleum 9. & malleus 8. ponderū ad malleum 6. ponderum secundum epitritam proportionem ad dyatessaron consonantiam iungebantur, nonum vero ponderum ad 6. & 12. ad 8. dyapente consonantiam permiscebant. 9. vero ad 8. in sexquioctaua proportione resonabant tonum.

Adhuc de eodem, & de Tubal. Cap. XXV.

TVnc igitur domum reuersus, varia examinatione perpendit, an in his proportionibus ratio simphoniarum tota consisteret. Nunc quidem æqua pōdera neruis aptans, eorumque consonantias aure diiudicans, nunc vero in longitudine calamorum duplicitatem, medietatemque restituens, cæteras q; proportiones aptans, integerrimam fidem diuersa experientia capiebat. Sæpe etiam pro mensurarum modo cyathos æquorum ponderum acetabula diuersis formata ponderibus virga, vel ærea, vel ferrea percutiens, nihil sese diuersum inuenisse testatus, perlætatus est, hinc etiam ductus longitudinem crassitudinemque chordarum vt examinaret aggressus est. Itaque inuenit regulam, quæ ex re vocabulum sumpsit, eo quòd sit huiusmodi inspectio fixa, firmaque, vt nullum inquirentem dubio fallat iudicio. Petrus Commestor in Historia scholastica. Tubal filius Lamech, qui fuit pater canentium cithara & organo, non instrumentorum quidem, quæ longe post inuenta sunt, sed inuentor fuit musicæ, id est consonantiarum, vt labor pastoralis, quasi in delicias verteretur, & quia audierat Adam prophetasse de duobus iudiciis, ne periret ars inuenta, scripsit eam in duabus columnis in qualiber tota, vna marmorea, alia lateritia, quarum altera non dilueretur diluuio, altera non dissolueretur incendio. Marmoriam dicit Iosephus adhuc esse in terra Syriaca. Tobalcaym frater eius ferrariam artem primus adinuenit, Res bellicas decēter exercuit, sculpturas operum in metallis in libidinem oculorum fabricauit, quæ fabricante Tubal de quo dictum est sono malleorum delectatus, ex ponderibus eorum proportiones, & consonantias, quæ ex his nascuntur excogitauit, quam inuentionem Græci Pythagoræ attribuunt fabulosè.

De Differentijs vocum. Cap. XXVI.

EX musica primo lib. Nunc vocum differentias colligamus. Omnis vox aut est continua, aut cum interuallo suspensa. Et continua quidem est qua loquentes vel prosam vel orationē legentes verba percurrimus. Festinat. n. tunc vox non hærere in acutis, & grauibus sonis, seu velocissime verba percurrere, experiendis sensibus, exprimendisq; sermonibus, continuæ vocis impetus operatur. Discontinua aūt siue suspensa est, quam canendo suspendimus, in qua non potius sermonibus, sed modulis inseruimus, estq; vox tardior, & per modulandas varietates quoddam faciens interuallum non taciturnitatis,

citurnitatis, sed suspensæ ac tardę potius cantilenæ. His vt Albanus autumat, additur tertia differentia, quæ medias voces possit includere cū.s. heroum poema legimus neque continuo cursu, vt prosam, neque suspensa segniori modo, vt vocis canticum, sed quæ continua vox est. & ea cursus qua decurrimus cantilenam, naturaliter quidem infinitæ sunt. Consideratione n. accepta nullus modus, vel euoluendi sermonibus acuminibus attollendis, grauitatibusq; relaxandis, sed vtrisque natura humana fecit proprium finem. Cōtinue. n. voci terminum humanus spiritus fecit, vltra quem nulla ratione valet excedere, tm̄. n. vnusquisque loquitur cōtinuè q̄tum naturalis spiritus sinit. Rursus voci natura hominum terminum facit, quæ acutam eorum vocem, grauemque determinat. Tantum. n. vnusquisque vel acutam valet extendere, vel extollere, vel deprimere grauitatem, quantū vocis eius naturalis patitur modus.

De, Modo audiendi, siue formandi auditum.
Cap. XXVII.

NVnc quis modus audiendi sit differamus. tale. n. quoddam fieri consueuit in vocibus, quale cum paludibus, vel quietis aquis iactum eminus mergitur saxō, prius n. in paruissimum orbem colligit vndā, deinde maioribus orbibus vndarum globos spargit, eousque donec defatigatus motus ab eliciendis fluctibus conquiescat. semperque posterior, & maior vndula pulsu debiliore diffunditur. Quod si quid sit quod crescens vndulas possit offendere, statim motus ille reuertitur, & quasi ad cētrum vnde profectus fuerat eisdem vndulis retundatur. Ita igitur cū aer pulsus fecerit sonum, pellit alium proximum, vt quodammodo rotundum fluctum aeris ciet. Itaque diffunditur, & omnium circunstantium simul ferit auditum, atque illi est obscurior vox, qui longius steterit, quoniam ad eum debilior pulsi aeris vnde peruenit.

De Speciebus cantilenarum. Cap. XXVIII.

HIs igitur ita propositis, dicendum videtur quod generibus omnis cantilena texatur, de quibus armoniex inuētionis disciplina considerat. Sunt autem tria, dyatonon, chroma, enarmonium. Et dyatonon quidem est aliquanto durius, & naturalius. Chroma vero iam quasi ab illa naturali intentione discedens est mollius decidens. Enarmonium vero optime, atque apte coniunctum. Cum sint igitur quinque tetrachorda, hypatōn, meson. Sinemmenon, diezeugmenon, hiperboleon. In his omnibus dystonon cantilenæ vox procedit p̄ semitonium, tonum, & tonum in vno tetrachordo. Rursus in alio per semitonium, tonum ac tonum, ac deinceps. Ideoque vocatur dyatonum quasique per tonum, ac per tonō progrediatur. Chroma autem quod dicitur color, quasi iā ab huiusmōi intentione prima mutatio, cantatur per semitonium, & semitonium, & tria hemitonia. Tota. n. dyatesseron consonātia est duorum tonorum, ac semitonij, sed non pleni. Tractū est autem hoc vocabulum, vt diceretur chroma, a superficiebus, quæ cū permutantur in aliū transeunt colorem. Enarmoniū, vero quod est magis coaptatum, cantatur in omnibus tetrachordis per dyesin, & dyesin, & ditonum. Diesis autem est semitonij dimidium.

De Armonica regula. Cap. XXIX.

EX v. lib. Armonica est facultas differentias acutorum sonorum, & grauiū sensim ac ratione perpendens, sensus. n. ac ratio quasi quædā facultatis armoniæ instrumenta sunt, sensus aut confusum quiddam ac proxime tale, quale est illud quod sentit aduertit, ratio vero diiudicat integritatē atq; vna prosequitur differentias. Itaque sensus inuenit q̄que confusa, ac proxima veritati accipiūt integritatē, per rationē, accipit vero mens a sensibus confusam ac proximā, verisimilitudinē, nāque sensus nihil cōcipit integritatis, sed vsque ad proximum venit, ratio vero diiudicat, velut siquis manu circulū esse oculus arbitratur, ratio vero nullo modo esse id quod simulatur intelligit, hoc vero iccirco est, q̄m sensus circa materiā vertitur, speciesq; in ea cōprehendit, quæ ita sunt fluidę atque imperfectæ, nec determinatæ atque ad vnguem expolitæ, sicut & ipsa materia, quare sensuū, quoque confusio sequitur. Mentē vero atq; rationē, quia circa materiā non moratur species quas præuidet præter subiecti cōionem intuetur, atq; ideo eam integritas cōitatur ac veritas, potiusque quod in sensu aut peccatur, aut minus est, aut emendat, aut cōplet. Et per processus quidā rationi locus accrescit, deficit sensui. Iccirco non est auriū sensui dandū omne iudicium, sed exhibenda est ēt ratio, quę errantē sensum regat ac sustentet, vi labens sensus deficiēsque veluti baculo innitatur. Nā vt singulæ artes habēt instrumenta quædā, quibus partim confusa aliquid informēt vt asciolā, partim vero quo & integrum depræhendāt circinū, ita ēt armonica vis habet duas iudicij partes, vnā quidē huiusmōi, per quam ipsarū differentiarum integrum modum mensurāque consideret. Huiusmodi igitur instrumentum in quo rationis adhibito modo sonorum differentiæ perquiruntur, vocatur armonica regula.

De Differentijs vocum iuxta Ptolemeum. Cap. XXX.

DIfferentias sonorum Ptolomeus diuidit, hoc modo. Vocū aliæ sunt vnisonæ, aliæ minimæ. Vnisonę sunt quarum sonus vnus est, vel in graui, vel in acuto. Non vnisonæ vero qū alia grauior, alia acutior. Harū aliæ partim ita sunt, vt earū inter se differētia cōi fine iūgatur. Non n. discreta est, sed a graui in acutū ita deducitur, vt continua videat. aliæ vero sunt nō vnisonę, quarū differentia silentio interueniente distinguitur. Vt vero voces cōi fine iungantur, fit hoc mō, sicut. n. cū in nubibus arcus aspicitur, ita colores sibimet sunt proximi, vt non sit certus finis, quo eū alter ab altero disgregatur, sed ita verbi gratia a rubro discedit ad palidū, vt p̄ continuam mutationē in sequentē vertatur colorē nullo medio, certoque interueniente, qui vtrosque distinguat, ita ēt fieri solet in vocibus, vt si quis percutiat neruū, eūque dū percutit torqueat, euenit vt in principio potius grauior sit, dum torquetur vero vox illa tenuetur, continuique fient grauis vocis sonitus, & acutæ. Cum igitur nō vnisonarū vocū aliæ, sunt continuę, aliæ disgregatę continuę quidem tales sunt, vt inter se earū differentia cōi fine iūgatur, nec habeat locū designatū vox acuta, grauisque, quē teneant. Discretæ vero habent proprios locos, veluti colores impermixti, quorū differentia videtur suo quodā loco cōstituta, continuæ, quidē non equisonæ voces ab armonica facultate separantur, sunt. n. sibiipsis dissimiles, nec vnum aliquod personantes. Discretæ vero voces armonicæ subijciūtur arti. Potest. n. distantium, sibique dissimilium vocū dr̄ia, depræhendi in quibus coniunctæ efficere melos possunt. Consonæ aūt vocantur, quæ copulatæ mixtos suauesque efficiunt sonos. Dissonæ vero quæ minimæ, & hoc quidē est Ptolomei de sonorum differentia iudicium. Pithagorici. n. consonantias dyapente ac dyatesseron simplices arbitrabantur, atque ex his vnam dyapason illam tripli, hanc quadrupli, dyapason vero, ac dyatessaron, consonantiam esse non ęstimant, iccirco, quoniam non in superparticulari, vel multiplici cadit comparatione, sed in multiplici superpartione.

De Partibus musicæ iuxta Isidorum. Cap. XXXI.

ISidorus vbi supra. Musicæ partes sunt tres. i. armonica, rithmica, metrica. Armonica est, quæ discernit in sonis acutum & grauem. Rythmica est, quæ requirit incursionem verborum, vtrum bene sonus, an male cohereat. Metrica n. quæ mensuram diuersorum metrorum probabili ratione cognoscit, vt verbi gratia, heroicum, iambicum, elegiacū &c. Ex musica Boetij. iiij. lib. Vt autem sit sonus, motum esse necesse est. Sed omnis motus habet in se, tum velocitatem, tum ēt tarditatem. Si igitur sit tardus in pellendo motus, grauior redditur sonus. Nam vt tarditas proxima stationi est, ita grauitas contigua taciturnitati, velox vero motus acutam voculam, pręterea quę grauis est intentione crescit ad medium, q̄ acuta remissione decrescit ad medium, vnde fit vt omnis sonus, quasi ex quibusdam partibus compositus esse videatur. Omnis autem partium coniunctio quadam proportione connectitur sonorum. Igitur coniunctio proportionibus constituta est, proportiones autem principaliter in numeris considerantur. Proportio vero simplex numerorum in multiplicibus vel in superparticularibus, vel in superpartiētibus inuenitur. Secundum multiplices vero proportiones, vel superparticulares consonæ vel dissonæ voces exaudiuntur. Consonæ quidē sunt, quæ simul pulsæ suauem permixtumque inter se coniungunt sonum. Dissonę vero quæ simul pulsæ non reddunt suauem, neque permixtum sonum. Isido. vbi supra. Ad omnem autem sonum qui materies cantilenarum est, triformem constat esse naturam. Prima est armonica, quæ ex vocum cantibus constat. Secunda organica, quæ ex flatu consistit. Tertia rythmica, quæ pulsu digitorum numeros recipit. Nam aut voce editur sonus, sicut per fauces, aut flatu sicut per tubam aut tibiam, aut pulsu sicut per citharā, aut per quodlibet aliud quod percutiendo canorum est.

De

De Prima parte musica, qua dicitur armonica. Cap. XXXII.

PRima diuisio musicæ quæ armonica dicitur.i. modulatio vocis,pertinet ad comedos,tragedos, vel choros, vel ad oës qui voce propria canunt. Hæc ex animo & corpore motum facit,& ex motu sonū,ex quo colligitur. Vox est aer spiritu verberatus,vnde & verba sunt nūcupata. Armonica est modulatio vocis,& concordatio plurimorū sonorum vel coaptatio. Simphonia est modulationis temperamentū ex graui, & acuto concordantibus sonis,siue in voce,siue in flatu, siue in pulsu. Per hanc quippe voces acutiores grauioresque concordant,ita vt quisquis ab ea dissonuerit,sensum auditus offendat. Cuius contraria est dyaphonia. i. voces discrepantes, dissonæ. Euphonia est suauitas vocis. Hæc & melos a suauitate,& melle dicta. Diastema est vocis spaciū ex duobus vel pluribus sonis aptatū. Diesis est spacia quædā & deductiones modulandi atque vergentes de vno in alterum sonum. Tonus est acuta enunciatio vocis. Est.n.armoniæ differentia,& quantitas,quæ in vocis accentu,vel tenore cōsistit,cuius genera in quindecim partibus musicę diuiserunt,ex quibus hyperlidius nouissimus, & acutissimus, ipodoricus omnium grauissimus. Cantus est inflexio vocis,nam sonus directus est, pręcedit autem sonus cantū. Arsis est vocis eleuatio hoc est initium. Thesis est positio vocis hoc est finis. Suaues voces sunt subtiles, & spissæ,claræ,atque acutæ. Perspicuæ voces sunt,q̄ lōgius protrahuntur,ita vt omnem impleant continuo locū, sicut clangor tubarū. Subtiles voces sunt,quibus non est spiritus, sicut est infantiū mulierū,vel ægrotantium,sicut in neruis. Quæ.n. subtilissimæ chordę sunt,subtiles ac tenues sonos emittūt. Pingues sunt voces,qn̄ spiritus multus simul egreditur, sicut virorum. Acuta vox est tenuis & alta sicut in chordis videmus. Dura vox est,quæ violenter emittit sonos sicut tonitruum, sicut in incudis sonus, quotiens ibi durum malleis percutitur ferrū. Aspera vox est rauca,& quæ dispergitur per minutos, & dissimiles pulsus. Cæca vox est,quæ mox vt emissa fuerit,conticescit atq; suffocata, nequaq̄ longius perducitur, sicut est in fictilibus. Vinnolla est vox mollis,atq; flexibilis. Et vinnolla dicta a vinno.i.cincinno mobiliter flexo. Perfecta autem vox est alta,suauis, & clara. Alta vt sublimis efficiatur. Clara vt aures adimpleat. Suauis vt animos audientium blandiat, si ex his aliquid defuerit,vox perfecta non erit.

De Secunda qua dicitur organica. Cap. XXXIII.

SEcunda est diuisio organica, in his quæ spiritu reflante completa in sonum vocis animantur,vt sunt tubæ, calami,fistulæ,organa,pandoria,& his similia instrumenta. Organum vocabulum est generale oīum vasorum musicorum,hoc autem cui folles adhibentur,alio Græci nomine appellant,vt autem organū dicatur,magis ea vulgaris est Græcorū consuetudo. Tuba primum Cyrenis inuenta,adhibebatur aūt non solū in prælijs,sed in omnibus festis diebus pp laudis,& gaudij quantitatē. Tibias excogitatas in Frigia ferunt, has diu quidem funeribus tm̄ adhibitas,mox & sacris gentilium. Tibias autem appellatas putāt,q primum de ceruinis tibijs,ceruibusque hinnulorū fierent,deinde per abusionem ita cepias vocari.et quæ non de ceruibus ossibusve essent,hinc & tibicē quasi tibiarum cantus. Calamus est proprium nomē arboris a calendo,i.fundendo voces vocatus. Fistulam quidam putant a Mercurio inuentam,aliā Fauno quem Gręci Pan vocant. Nō nulli eque ab Ida pastore aggregentino ex Sicilia. Fistula aūt dicta q vocē emittat. Nam Græci fos Latinē vox,stola missa vocatur. Sambuca in musicis species est simphoniarum. Est enim ligni fragilis,vnde & tibię componuntur. Pandorius ab inuentore vocatus,de quo Virgilius.

Pan primus calamos cera coniungere plures
Instituit, Pan curas oues, omniumque magister,

Fuit enim apud gentiles Deus pastoralis,qui primum dispares calamos ad cantum aptauit,& stodios arte composuit.

De Tertia qua dicitur rythmica. Cap. XXXIIII.

TErtia diuisio est rythmica pertinens ad numeros & pulsus,cui dantur species citharatum diuersarum,timpanum quoque cimbalum,acetabula ænea, & argentea vel alia,quæ metallico rigore percussa reddunt cum suauitate tinnitum,&c. hmōi. Citharæ,ac psalterij repertor Tubal, vt prædictum est perhibetur. Veteres aūt citharam fidiculam,vel fidicem nominauerunt, quia tam consenunt inter se chordæ eius,quam bene conueniunt inter quos fides sit. Apud antiquos citharæ septem chordæ erant, vnde & Virgilius.

Septem discrimina vocum,

Discrimina aūt ideo q nulla corda vicinæ chordæ similem sonum reddat. Sed ideo septem chordę, quia totā vocem impiēt,vel q septem motibus sonat cœlum. Chordas aūt dictas a cordę,qa sicut pulsus est chordis in pectore,ita pulsus chordæ in cithara. Has primus Mercurius excogitauit. Psalteriū q vulgo canticum dicitur,a psallendo nominatum,q ad eius vocem chorus consonando rn̄deat. Est autem similitudo citharę Barbaricę in modum deltæ literæ. Sed psalterij & citharæ hæc differentia est, q psalterium lignum illud concauū vnde sonus redditur superius habet,& deorsum feriūtur chordæ, & desuper sonat. Cithara vero concauitatē ligni inferius habet. Lyra dicta a po tu lyrim. i. a varietate vocum, q diuersos sonos efficiat. Lyram primū a Mercurio inuentā fuiss. dicunt hoc modo. Cum regrediens Nilus in suos meatus, varia in cāpis reliquisset animalia,relicta āt testudo est. Quæ cum putrefacta esset,& nerui eius remansissent extenti intra corium, percussa a Mercurio sonitum dedit,ad cuius speciem Mercurius lyram fecit, & Orpheo tradidit,qui eius rei maxime erat studiosus,vnde & existimatur eadem arte non feras tm̄ sed & saxa atque siluas cantus modulatione applicuisse. Timpanum est pellis,vel corū ligno ex vna parte extensum. Est. n.pars media simphonię in similitudine cribri. Timpanū aūt dictū q medium est, vnde & margaritū medium timpanum dicitur & ipsum vt simphonia ad virgulā percutitur. Cimbala acitabula quædam sunt,quæ percussa inuicem tangunt se, & sonum faciunt. Sistrum ab inuentrice vocant. Isis.n.regina Aegyptiorum id genus inuenisse probatur. Inde & hoc mulieres.percutiūt,quia inuentrix huius generis fuit mulier,vnde & apud Amazonas sistro ad bellum fœminarum exercitus vocabatur. Tintinnabalum de sono vocis nomen habet,sicut plausus manuum,stridor valuarum. Simphonia vulgo appellatur lignum cauum,ex vtraque parte pelle extenta, qua virgulis hinc, & inde musici feriunt,fitque in ea ex concordia grauis, & acuti suauissimus cantus.

Quod Scientia musica magis sit in speculatione,quam in operatione. Cap. XXXV.

EX musica Boetij.l. Nunc illud est intuendum, q omnis ars,cūsque etiam disciplina honorabiliorem naturaliter habeat rōnem,q̄ artificium,quod manu atque opere artificis exercetur. Multo.n.est maius atque aptius scire quid quisque faciat,q̄ ipsum illud efficere quod scit. Etenim artificium corporale,quasi seruiens famulatur. Ratio vero quasi domina imperat, & nisi manus secūdū id qd ratio sanxit efficiat, frustra fit. Quanto igitur præclarior est scīa musicæ in cognitione rōnis,quam in opere efficiendi atque actu, tm̄.s. quantum corpus mente superatur, quod.s.rōnis expers seruitio degit. Illa vero imperat atque ad rectum deducit,q nisi eius pareatur imperio expers eius rōne opus titubabit, vnde fit vt speculatio rōnis operandi actu non egeat. Manuū vero opera nulla sint,nisi rōne ducantur. Iam vero quāta sit gloria meritūque rōnis, hinc intelligi pōt quod cęteri,vt ita dicā corporales artifices,non ex disciplina, sed ex ipsis potius instrumentis cęperere vocabula. Nam citharedus ex cythara, tibicen ex tibia, cæteriquc suorum instrumentorum vocabulo nuncupantur. Is vero est musicus,qui rōne perpensa canendi sciam,nō seruitio operis,sed imperio speculationis assumit, quod.s.in ædificiorū,belliorūque opere videmus in contraria.s. nūcupatione vocabuli,corū nāque nominibus vel ędificia inscribuntur,vel ducuntur triūphi,quorū imperio,ac rōne instituta sunt, non quorū opere seruitioq; perfecta. Tria igitur genera sunt,quæ circa artem musicam versantur, vnum est quod instrumentis agitur,aliud fingit carmina. Tertiū instrumētorum opus, carmenq; diiudicat. Sed illud quod instrumentis positum est, ibique totā operā consumit,vt sunt citharedi,quique organo,cæterisque musicæ instrumentis artificiū probant,a musicæ scię intellectu seiuncti sunt,qm̄ famulantur,vt dictū est. Nec quicquam afferunt rōnis,sed sunt totius speculationis expertes. Secundum vero circa musicam agentium genus poetarum est, quod nō potius speculatione,ac ratione,quam naturali quodam instinctu fertur ad carmen,atque idcirco, hoc quoq; genus a musica segregandum est. Tertium est quod iudicandi peritiam sumit,vt rythmos,cantilenasque,totumque carmen possit perpendere. Quod.s.quoniam totū in ratione ac speculatione positum est,hoc proprie musicæ deputabitur. Isq; est musicus,cui adest facultas secundum speculationem rationēve propositam,ac musicæ cōuenientem,de modis ac rythmis, deque generibus cantilenarum,ac de permixtionibus, & de poetarum carminibus iudicandi.

De Geometria. Cap. XXXVI.

RIchardus vbi supra. Geometria est disciplina magnitudinis immobilis, formarumq; descriptio contemplatiua per quam vniuscuiusque rei termini declarari solent. Geometria habet species planimetriam, altimetriam, cosmimetriam. Planimetria longum, & latum metitur, extenditur ante & retro, dextrorsum & sinistrorsum. Altimetria metitur altum, & profundum, & extenditur sursum & deorsum. Cosmimetria vero sphaerica metitur, i. rotunda. Isi. vbi supra. Geometria disciplina, primum, ab Aegyptijs reperta dicitur, quia inundãte Nilo, & omnium possessionibus limo obductis, initium terrae diuidendae, per lineas & mensuras nomen arti dedit. Quae inde longius acumine sapientium producta & maris & coeli, & aeris spacia metiuntur. Nã prouocati studiosi coeperunt post terrae dimensionem, et coeli spacia quaerere, quanto interuallo luna a terris, a luna sol ipse distaret, & vsque ad verticem coeli quanta se mensura distenderet. Sicque interualla ipsa coeli, orbisque ambitum per numerum stadiorum, ratione probabili distinxerunt, sed quia ex terrae dimẽsione haec disciplina coepit, ex initio sui, & nomen seruauit. Nam Geometria de terra, & de mensura nuncupata est. Terra. n. Graece ge vocatur, metra, mensura. Huius disciplinae ars continet in se lineamenta, interualla, magnitudines, & figuras, & in figuris dimensiones, & numeros. Alphorabius vbi supra. Geometria quidem, & arithmetica habent elementa, per quae declarantur in eis multa, vt liber Euclides dicitur liber elementorum, in quo consideratio fit duobus modis. Vno resolutionis & altero compositionis. Duobus modis antiqui tractatores huius scientiae vsi sunt in libris suis, sed Euclides in libro suo non incessit, nisi secundum viam compositionis.

De Partibus Geometriae. Cap. XXXVII.

ALphorabius vbi supra. Geometria similiter, alia est actiua, alia speculatiua. Actiua cõsiderat lineas, superficies, & corpora tribus modis, quia vel in altũ, & haec scia dicitur altimetria, vel in planum & haec planimetria, vel in profundum, & haec perimetria. Vnaquaeq; aũt istarũ habet materiam propriã & instrumenta, & opifices proprios. s. mensores & fabros. Mẽsores sunt, qui terrae superficiem quamlibet mẽsurant, horũ instrumenta sunt, palmus, pes, cubitus, stadium, pertica, & hmõi. Fabri vero sunt, qui in mechanicis operando desudant, vt carpentarius in ligno, ferrarius in ferro, cementarius in lapide, & luto caeteriqua opifices, quadraturas, & rotunditates, mediante materia, quae subdita est arti suae. Horum itaque multae species esse dicuntur, secundum diuersitatẽ materiarum, in quibus & ex quibus operantur. Instrumenta quoque diuersa, vt linea, trulla, perpendiculum, & hmõi. Speculatiua vero considerat figuras praedictas, secundum modum communẽ in quo cõueniunt omnes lineae, superficies, vel oĩa corpora, absolute quidem absque omni materia. Inquirit autem earum quantitates, aequalitates, inaequalitates, species situum, & ordinum. Et quod aliq sunt proportionales, aliae quoque rationales, aliae irrationales, & alia omnia quae accidunt eis. Huis autem scientiae partes sunt duae vna speculatur tm̃ circa lineas & superficies, alia circa corpora diuiditur, secundum numerum specierum corporum, in cubos, pyramides, sphaeralia, pinealia. De his omnibus speculatiua duobus modis considerat. Vno modo vnum illorum per se considerando s. linea per se, cubum per se, & ita de alijs. Alio modo vnumquodque illorum alteri comparando, & hoc dupliciter. s. aut considerando aequalitatem, vel inaequalitatem, vel aliud suorum accidentium, vel considerando qualiter vnum ordinatur in alio, videlicet qualiter linea in superficie, superficies in corpore, vel superficies in superficie, corpus in corpore.

De Elementis Geometriae, Cap. XXXVIII.

EVclides in Geometria. Punctus est illud cui non est pars. Linea est longitudo sine latitudine, cuius extremitates quidem duo puncta sunt, linea recta est ab vno pũcto ad alium extensio, in extremitates suas vtrumque eorum recipiens. Superficies est, quae longitudinem, & latitudinem tantum habet, cuius termini quidem sunt lineae. Superficies plana est ab vna linea ad aliam extensio, in extremitates suas eas recipiens. Angulus planus est duarum linearum alternus contactus, quarum expansio supra superficiem applicatio est non recta. Cumque lineae, quae angulum continent, duae rectae lineae, fuerint, rectilineus angulus nominantur. Quando recta linea, supra rectam lineam steterit, duoque anguli vtrobique fuerint aequales, eorum vterq; rectus erit, lineaque superstans ei cui superstat perpendicolaris vocatur, angulus vero qui recto maior est obtusus dicitur, angulus autem qui recto minor est acutus appellatur. Terminus vero est, quod cuiusque finis est. Figura est quae termino, vel terminis continetur. Circulus est figura plana vna quidem linea contenta, in cuius medio est punctus, a quo omnes lineae ad circumferentiam exeuntes, sibinuicem sunt aequales, & hic quidem punctus circuli centrum dicitur. Diametros circuli recta est linea, quae super centrum eius transiens, extremitatesque suae circunferentiae applicans, circulum in duo aequalia diuidit. Semicirculus figura plana diametro circuli, & medietate circunferentiae contenta. Portio circuli est figura plana recta linea, & parte circunferentiae cõtenta. Semicirculo quidem autem minor. Rectilineae, figurae sunt quae rectis continentur lineis. Quarum quaedam trilaterae, tribus rectis lineis. Quaedam quadrilaterae quatuor rectis. Quaedam pluribus quam quatuor rectis lineis continentur. Figurarum trilaterarum alia triangulus tria habens aequalia latera, alia biangulus, duo habens aequalia, & triangulus trium inaequalium laterum. Harum autem alia est orthogonium, vnum scilicet angulum rectum habens, alia est ampligonium aliquem angulum obtusum habens, alia exigonium in qua tres anguli acuti sunt. Figurarum autem quadrilaterarum, alia est quadratum, quod aequilaterum, atque rectangulum est, alia tetragonus longus est, quae rectangula sed aequilatera non est alia climiam est quod aequilaterum, sed rectangulum non est, alia simile climiam quod opposita latera habet aequalia, atque oppositos angulos habet aequales Idem tamen nec rectis angulis, nec aequis lateribus continetur. Praeter has autem omnes quadrilaterae figurae climinaria nominantur. Aequidistantes lineae sunt, quae in eadem superficie collocatae, atque in alterutram partem protractae nõ conuenient etiam si in infinitum protrahantur.

De Figuris, & numeris Geometricis. Cap. XXXIX.

ISidorus vbi supra. Geometriae quadripartita diuisio est. In planum. In magnitudinem numerabilem. In magnitudinem rationalem, & in figuras solidas. Planae figurae sunt, quae longitudine, & latitudine altrinsecus continentur, quae sunt iuxta Platonem numero quinque. Numerabilis magnitudo est, quae numeris arithmeticae diuidi potest, magnitudines rationales sunt, quarum mensuram scire possumus. Irrationales vero quarum mensura quantitas cognita non habetur. Figurae solidae sunt, quae longitudine, & latitudine, & altitudine continentur, vt est cubus, cuius species quinque in plano. Quarum prima circulus est plano pede figura plana, que vocatur circunducta, cuius in medio punctus est, quo cuncta conuergunt, quod centrum Geometrae vocant. Latini punctum circuli. Quadrilatera figura est in plano quadrata, quae sub quatuor rectis lineis iacet. Dyanathethon grammathon figura est plana. Orrogonium. i. rectangulum figura est plana in plano pede, est enim triangulum, & habet angulum rectum. Isopleros figura est plana recta, & subtiliter constituta. Sphera est figura in rotundum formata partibus cunctis aequalis in solidum. Cubus est figura solida, quae lõgitudine, latitudine, & altitudine continetur. Chilindrus est figura quadrata, habens superius semicirculũ in solidum. Conon figura est, quae ab amplo in angustum finit, sicut ortogonium. Pyramis est figura, quae in modũ ignis ab amplo in acumen consurgit. Ignis. n. apud Graecos pyr appellatur. Sicut autem infra decem omnis est numerus, ita intra hunc circulum omnis figurarum concluditur ambitus. Prima autem figura huius artis punctus est, cuius pars nulla est. Secunda linea praeter latitudinem longitudo. Recta linea est quae ex equo in suis punctis iacet. Superficies vero quod lõgitudines solas habet. Superficiei vero fines lineae sunt, quarum formae ideo in superioribus decem figuris positae non sunt, quia intra eas inueniuntur. Numeros autem secundum geometriam ita queris. Extrema quippe eius multiplicata tãtum faciunt, quantum & media duplicata, vt puta vi. & xij. Multiplicata faciunt septuagies dipondeos. Media. viij. & ix. multiplicata tantundem faciunt.

Da

De Vniuersali scientia mensurandi. Cap. XL.

EVcli. vbi supra. Intendenti vero mensurare necessarium est quinque præscire.s. a puncto in punctum rectam lineam, atque definitam in continuum rectumque quantumlibet, protrahere. Item super centrum quodlibet, & quantumlibet occupando spacium circulũ designare. Itẽ oẽs angulos rectos sibinuicem æquales esse. Itẽ si linea recta super duas lineas rectas ceciderit, duoque anguli ex vna parte duobus rectis angulis minores fuerint. Illas duas lineas in eãdẽ partem protractas proculdio necesse est esse inæquales. Item duas rectas lineas superficiẽ nullam concludere. Scia quoque Geometriæ cõis vniuersaliter hæc est. Quæ eidem ęqualia sunt, & sibinuicem æqualia sunt, si ęqualibus æqualia addantur. Tota sunt quoq; æqualia. Et si ab ęqualibus æqualia auferãtur, quæ relinquuntur æqualia sunt. Et si inæqualibus æqualia addantur, ipsa tota fiunt inæqualia. Si fuerint duæ res vni ęquales, vtraque earum æqualis erit alteri, si fuerint duæ res quarum vtraque vnius eiusdem dimidiũ erit, vtraque erit æqualis alteri. Si aliquæ res alii supponatur applicetur que ei, nec excedit altera alterã, ille sibinuicem erunt æquales. Oẽ totum maius sua parte est. Glosa. Nota quod multas cões scias prætermisit Euclides, qm̃ infinitę sunt, & innumerabiles, quarum hæc est vna. Si duæ quantitates æquales ad quamlibet tertiam comparantur, ambæ sunt illi, aut ęque maiores, aut ęque minores, aut eidem æquales. Item alia. Quanta est aliqua quantitas ad aliam, tantam esse quamlibet tertiã ad aliquam quartã. In q̃titatibus quidem continuis hoc obseruandum est, siue antecedentes maiores sint suis consequentibus, siue æquales. Magnitudo nãque decrescit in infinitum. In numeris vero, si fuerit primus submultiplex secundi, quilibet tertius alicuius quarti æque erit submultiplex. Multitudo nanque crescit in infinitũ.

De Mensuris spaciorum. siue locorum. Cap. XLI.

ISido. vbi supra lib. xx. Mensura est, quicquid pondere, capacitate, longitudine, altitudine, latitudine, animo finitur. Maiores itaque orbem in partibus, partes in prouincijs, prouincias in regionibus, regiones in locis, loca ĩ territoriis, territoria in agris, agra in centuriis, centurias in iugeribus, iugera, in climatibus, deinde climata in actus, perticas, passus, gradus, cubitos, pedes, palmos, vncias, & digitos diuiserunt. Tanta n. fuit eorũ solertia. Digitus est pars minima agrestiũ mensurarum. Inde vncia habet digitos tres. Palmus aũt quatuor digitos habet. Pes sedecim, Passus pedes quinque. Pertica passus duos, i. pedes decẽ à portãdo dicta, quasi portica. Omnes aũt præcedentes mensurę in corpore sunt vt palmus, pes, passus, & reliqua sola pertica portatur. Est. n. decẽ pedũ ad instar calami in Ezechiele, tẽplũ mẽsurãtis. Actus minimus est latitudine pedũ quatuor, lõgitudine. cxl. Climata quoque vndiq; versũ pedes habet. lx. Mensuras viarũ nos milliaria dicimus. Gręci stadia, Galli leucas, Aegyptij fines. Persæ parasangas. Sunt aũt proprio quæq; spacio. Milliarũ mille passibus terminatur, habens pedes quinque millia; leuca finitur passibus mille quingentis. Stadiũ octaua pars milliaris est, constans passibus centũ. xxv. hunc primũ Herculẽ statuisse dicunt, cumque eo spacio determinasse, q ipse sub vno spiritu confecisset, ac perinde stadiũ appellasset, qm̃ in fine respirasset, simulque & stetisset. Fines dicti sunt, eo q agri funiculis sunt diuisi. Mensurarũ. n. lineæ in terrarum partitione tenduntur, vt dimensionis æquitas teneatur, limites appellati antiquo verbo trãsuersi. Nã transuersa oĩa antiqui lima dicebãt, a quo, & limina hostiorum per quæ foris vel intus itur. Et limites q per eos in agros foras eatur. Termini dicti q terræ mensuras distinguunt atque declarant, his. n. testimonia finium intelligũtur, & agrorum contẽtio & certamen infertur. Limites maxime in agris duo sunt, cardo & decumanus. Cardo est qui a septentrione directus a cardine cœli est. Nã sine dubio cœlum voluitur in septentrionali orbe. Decumanus est qui ab oriente in occidentem per transuersum dirigitur, qui pro eo, quod formam. x. faciat, decumanus est appellatus, ager. in bis diuisus figuram denarij numeri efficit. Idem in xvi. Mensura est res aliqua modo suo, vel tempore circunscripta. Hæc autẽ corporis est, aut temporis. Corporis hominum lignorum, & columnarum longitudo, & breuitas. Sed & solẽ istum propriam sui orbis habere mensuram, quod geometrici perscrutari audent. Temporis vt mensura horarum, & dierum, & annorum. Propriè autem mensura vocata, quod ea fruges metiuntur, atque frumentum humida, & sicca.

De Mensuris aridorum, & liquidorum. Cap. XLII.

MEnsurarum pars minima coclear, quod est dimidia pars dragmæ, appendens siliquas nouem qui triplicatus conculã facit. Concula dragma vna, & dimidia adimpletur. Ciati pondus decẽ dragmis appenditur. Acetabulus quarta pars eminæ, est duodecim dragmas appendens. Cotula emina est habens ciatos sex. Emina autem appendit librã vnam, quæ geminata sextariũ facit. Sextarius duarum librarum est, qui bis assumptus nominatur bilibris, assumptus quater fit Græco nomine cenix. Quinquies complicatus quinarũ siue gomor facit, adijce sextũ congiũ reddet, a cõgiendo. i. per augmentũ crescẽdo vocatur, vñ postea pecunia beneficij, gratia dari cępta, congiariũ appellata est. Cõgiariũ aũt specialiter mensura est liquidorũ. Metreta est mensura liqdorũ, metrũ. n. mẽsurã dicunt Græci, & inde appellata metreta, metrũ ad oẽm mẽsurã dr̃. Sed ideo hoc nomẽ spãliter sibi assumpsit, quod sit mensura perfecti numeri. i. denarij. Modius dictus ab eo quod sit suo modo perfectus. Est autẽ mensura librarum quadragintaquatuor. i. sextariorũ vigintiduorũ. Cuius numeri causa inde tracta est, q in principio Deus vigintiduo opera fecerit. Nam prima die vii. opera fecit. i. materiam informem, angelos, lucem, cęlos superiores, terrã, aquã, atque aerẽ. Secunda die firmamentũ solum. Tertia die quatuor maria, semina, sationes, atq; plantaria. Quarta die tria Solẽ, Lunã, & Stellas. Quinta die, tria pisces, & reptilia aquarum, & volatilia. Sexta die quatuor bestias, pecudes, reptilia terræ, & hominẽ. Et facta sunt omnia vigintiduo genera in diebus sex, & vigintiduo literarum sunt elementa quibus constat diuinæ legis doctrina. His igitur exemplis modius vigintiduorum sextariorũ a Moyse secundum sacræ legis mensurã effectus est. Satum genus est mensuræ iuxta morẽ prouinciæ Palestinæ, vnum & dimidium modium capiens, cuius nomẽ ex Hebręo sermone tractum est. Satum. n. apud eos nominatur sumptio siue eleuatio, eo q qui metitur, exinde mensurã sumat ac eleuet. Est & aliud satũ mensura sextariorũ vigintiduorũ capax quasi modius. Batus vocatur. Hebraica lingua; olearia mola, quæ habetur apud eos. vel bata nominatur, capiens quinquaginta sextaria. Quæ mensura vna molæ vice protenẽ. Amphora Græce a figura sua dr̃, q eius ansæ geminatæ videantur aures imitari. Respicit aũt vini, vel aquæ, pedem quadratum. Frumenti vero modios Italicos tres. Cadus Græce amphora est, continens vrnas tres. Vrna aũt mensura est, quã quidam quartarium dicunt, propriè autem vrna vas, quæ pro condendis defunctorum cineribus adhiberi solet, de quo poeta. Cælo tegitur, qui non habet vrnam. Medimna est mensura quinque modiorum. i. dimidia eo; q quinque modijs metiatur, qui est dimidius numerus a perfecto denario. Artabo apud Aegyptios sextarios. lxxij. continet propter. lxxij. linguas, quæ orbem impleuerunt. Gomor. xv. modiorum onus appendit. Chorus. xxx. modijs adimpletur, hic Hebræo sermone descendit, qui vocatur choris a similitudine collis. Choria. n. Hebraicè colles appellantur. Coaceruati enim modij triginta instar collis videntur, & onus cameli efficiunt.

De Scientia perspectiua. Cap. XLIII.

ALphorabius. Scientia de aspectibus inquirit, de eisdem de quibus est Geometria. s. de figuris magnitudinibus, situbus, ordine, æqualitate, inæqualitate, & huiusmodi, sed ita vt sunt in lineis, superficiebus, & corporibus absolute. vnde speculatio Geometriæ communior est quàm istius, sed quamuis, idem de quo hæc tractat in eodem de quo illa, tamẽ ista non est superflua sed necessaria. Nam ea quę necessario probauit Euclides esse quadrata, cum ad ea respicitur ex aliqua longitudine videntur esse concurrentia, & æqualia vidẽtur inæqualia, & econuerso. Ex his enim quæ sita sunt in vna superficie, quædam apparent inferiora, & quædam altiora. Et ex his quæ sunt prima, quædam videntur posteriora & ecõuerso. Qua propter necessaria fuit hæc scientia, qua discernitur inter id quod apparet in visu, aliter quã sit, & illud quod apparet ita vt est, assignat enim quibus de causis ista fiant, & hoc demonstrationibus necessarijs. Docet etiam quibus modis visus errare potest, ad hoc vt non erret, sed depræhendat vt est omne ad quod aspicit, docet enim apprehendere altitudines arborum, & parietum altitudines, & profunditates fluuiorum, altitudines quoque montium, quatenus cadit visus super fines eorum, deinde vero elongatione corporum cœlestium, & quantitates eorum, & omne illud ad quod peruenire potest, ex reflexione visus aspicientis, & quod quicquid videtur

deetur

detur non videtur, nisi radio penetrante in aera, vsquequo cadat supra rem, ad quam aspicitur.

De Radijs visualibus, & de speculis. Cap. XLIIII.

RAdij quidem corpora peruia, penetrantes vsque ad illud quod aspicitur, aut recti sunt, aut reflexi, aut conuersi, aut fracti. Recti sunt, qui cum egrediuntur secundũ rectitudinem sui visus progrediuntur vsque pertranseant, & finiantur. Reflexi sunt, qui cum a visu prodire incipiunt, antequam pertranseant obuiat eis speculum, a quo reflectuntur obliquè ad partes laterũ speculi, deinde extenduntur in latũ ac reflectuntur eundo ad id, quod est inter manus aspicientis. Conuersi vero sunt qui eadem via qua prius incesserunt, a speculo redeunt, quousque cadant supra corpus eius a cuius visu exierunt, vnde videt seipsum homo cum illo eodem radio. Fracti vero sunt illi, qui a speculo redeuntes, ad partes aspiciẽtis, a cuius visu exierunt, extenduntur flexuose ab eo ad vnũ laterum eius, & cadunt super id quod est in aliquo laterum eius. Et medium quidem inter visum, & illud quod aspicitur, siue speculum, omnino sunt corpora peruia, vt aer, vel corpus cæleste, vel aqua, vel vitrum. Scia vero de aspectibus, inquirit de omni quod videtur, & de omni quod his radijs in vnoquoque speculorum aspicitur, vnde ipsa in duas partes diuiditur, quarum prima est inquisitio de eo, ad quod aspicitur, cũ radijs rectis, secunda de eo ad quod aspicitur cum radijs nõ rectis, & hæc dicitur proprie scientia de speculis. Actor. Iterum de speculis habes superius.iiii.lib. vbi dictum est, de Iride.i.arcu cœlesti.

De Astronomia. Cap. XLV.

RIchardus vbi supra. Astronomia est disciplina magnitudinis mobilis, inuestigans spacia motus, & reditus cœlestium corporum certis temporibus. Hęc oĩum mathematicarũ postrema est ordine, sed loco superior, & excelsior dignitate, quia cum cęteræ tres quodãmodo inferius versentur. Hæc sola cœlestium dispositionem inuestigandam atque tractandam suscepit. Astronomia diuiditur in duas species.s.in sphericam, & gnomonicam. Spherica cœlestium corporum spacia, situsque considerat. Gnomonica motum attendit. Isido. vbi supra. Astronomia est astrorum lex, quæ cursus syderũ, & figuras, & habitudines stellarũ circa se, & circa terrã indagabili ratione percurrit. Astronomiã primi Aegyptij inuenerunt, Astrologiam vero & natiuitatis obseruãtiam Chaldæi primi docuerunt, Abraam autem instruxisse Aegyptos astrologiam. Iosephus autor asseuerat Astronomiæ ratio modis pluribus constat, diffinit enim quid sit mundus, quid cœlum, quid sphęrę situs, & cursus, quid axis cœli & poli, quot sint climata cœli, qui cursus Solis, & Lunæ, atque astrorum. Actor. De his iam supra diximus in operibus Dei secundæ, & quartæ diei.

De Differentijs inter Astronomiam, & Astrologiam. Cap. XLVI.

RIchardus vbi supra. Inter Astronomiam, & Astrologiam hoc interesse videtur, quod Astronomia de lege astrorum, & conuersione cœli differit, regiones, circulos, ortus, & occasus syderum, & cur vnumquodque ita vocetur inuestigans. Astrologia vero astra considerat secũdum natiuitatis & mortis, aut aliorum quorumlibet euentuum, obseruantiam. Quę partim naturalis est, partim supersticiosa. Naturalis est in complexionibus, vt est ægritudo, sanitas, sterilitas, tempestas, serenitas, quæ secundum superiorum contẽperantiam variantur. Supersticiosa vero in contingentibus, hoc est in contestellationibus constat. Et hanc partem tractãt mathematici, qui interpretantur vani. Alphorabius vbi supra. Igitur scia de stellis duplex est, vna est de stellarum significatione.s.de eo ꝙ significent quod futurum est, & de quibusdam præsentibus, & de præteritis. Et hęc dr̃ Astronomia, Alia est scientia doctrinalis, quæ inquirit de cęlestibus corporibus, & de terra secundum tres summas. Prima est de numeris, & figuris, & ordinibus eorum, & de quantitatibus ipsorum corporum, & de sitibus ac proportionibus eorum adinuicem, & de quantitatibus elongationum earundem adinuicẽ, Et quod in totalitate terræ non est motus localis. Secunda est de motibus cœlestium, quot sint, & quod omne sphericum sit, & quis sit communis omnibus stellis. Deindesde motibus proprijs stellarum, & quot sint species motus, vnicuique earum, & partes ad quas mouentur, & secundum quam partem. Docet etiam viam ad compræhendendum cuiusque stellę, locum ex parte signorum in vnaquaque hora. Inquirit iterum de omnibus quæ accidunt cœlestibus corporibus, & de eclipsi Solis, & Lunę & ortu, & occasu & huiusmodi. Tertia inquirit de terra, & eius habitabili parte, & ostendit quæ sit illud ꝙ inhabitatur ex ea, & quot sunt eius partes magnę, & quæ, & quot sint climata, & vbi sit locus habitationis, vel situationis cuiusque, & quàm diuersa reuolutio diei, & noctis, propter terræ situm, & quod in diuersis locis sunt ortus, & occasus diuersi, & longitudo dierum & breuitas noctis & his similia. Hæc est igitur summa, quam hęc scientia compræhendit, & vocatur Astrologia.

De Qualitatibus quæ planetis effectiue non proprie attribuantur. Cap. XLVII.

ACtor. De his quę pertinent ad consideratione astrologi multa iam superius diximus, hic autem de astronomia sicut, & de cæteris scientijs pertractantes, tanquam occasione inuenta, pauca tantum de proprietatibus planetarum eo quod secundum eorum situs ac dispositiones inferiora quæque corpora disponuntur, breuiter inferamus. Ex dictis cuiusdam astrologi. Quæsiuistis quid sit proprius effectus vniuscuiusque planetæ. Ad quod respondeo quam breuite potero, narratione compræhendens vniuscuiusque planetæ quosdam effectus proprios, secundum quod philosophi inuenerunt eos certis experimentis, & rationibus necessarijs inuestigando. Dico igitur quod Sol est calidus, siccus, igneus colericus, masculinus, aureus, regnandi cupidus, auri ambiciosus, amans mundiciam, grauis in eloquio, magnificus, carnosus, pulcher facie. Has proprietates attribuunt philosophi Soli, & similiter cæteris planetis, vnicuique suas, non quia tales proprietates insint, vel inesse possint cœlestibus substantijs, cum non participent contrarietate nec sexuum diuersitate, nec affectionum animi mutabilitate, sed quia cælestia corpora sunt efficientia, & significantia tales proprietates, & earum renouationes, & defectiones in rebus mutabilibus mundi inferioris alterabilis, & secundũ omnes partes sui corruptibilis. Oĩa.n.quæ renouantur in mũdo inferiori, præter ea q̃ causantur a superiori facie ãĩs nostræ habent suas cãs efficientes in mũdo superiori, inalterabili, & incorruptibili. Cuius demũ rõ est, qũ omne, quod est, prius est in potentia, & deinde exit in actum. Itẽ quod exit in actũ, per aliquid actuale exit de potẽtia ad effectum. Quapropter omnia renouata in mundo inferiori, cum fuerint potentia priusquam actu, per actuale aliquod quod est semper vno modo in se, sed comparatione ad effectum aliter se habens, necesse est prodire in effectum, omnia autem corpora cœlestia sunt semper vno modo in seipsis se habentia, renouantia solum comparationes situales ad ea, quæ sunt in mundo inferiori. Nec reperitur in vniuersitate mundi sensibilis aliud a corporibus cœlestibus sic se habens. Manifestum est igitur, quod omnia renouata in mundo corruptibili, per virtutes cælestium corporum renouantur.

De Proprijs effectibus Solis. Cap. XLVIII.

SOl igitur virtute sua calefacit, & desiccat mundum inferiorem, & generationis causa est in nascẽtibus vegetabilibus, & animalibus, & augmentat in natis calorem, & spiritũ vitalẽ. Cuius significatio est, quod cum incipit ascendere a tropico hiemali, per punctum vernalem, in tropicum æstiuum renouatur generatio in terræ nascentibus, & animalibus plerisque, & vigoratur vis augmentatiua, vnde ipse est significator vitæ animalis, quæ viget per calorem temperatũ. Cum vero recedit a nobis corrumpuntur pleraque terræ nascentia, & animalia, & debilitatur vis augmentatiua, & nutritiua propter defectum caloris vitalis, & superabundantiam frigiditatis destruentis. Experimentis igitur sensibilibus scitur, quoniam sol est effectiuè calidus & siccus. Ex hoc sequitur quoniam ipse sit igneus, & etiam quod colericus. Id enim est colera in homine, quod ignis in mundo, & idem effector & significator vtriusque. Cum caliditas etiam sit qualitas actiua, & maritas sit per actiuitatem, fœminitas vero per passibilitatem, patet quoniam sol est effectiuè masculinus, Sol quoque virtute sua mouet fumum sulphureum, mundum, & commiscet cum argento viuo mundo, & decoquit ea calore temperato, & sic efficit aurum. Nihil enim est aurum, nisi fumus sulphureus mundus commixtus argento viuo, decoctus calore temperato. Quod autem hæc operatio sit a virtute Solis, scitur

tur per hoc quod in locis quibus præfuerit sol, & in annis in quibus dominatur Sol magis abundat mineræ aureæ. Quod affectus animi attribuuntur planetis, intelligendum est de affectibus quos habet homo per naturam, & non ex consuetu aut consuetudine, aut philosophia. Nā affectus naturales causantur ex planetis, quia planetæ sunt affectores, & motores spirituum mouentiū. Secundū nanque affectus animi mouentur spiritus, & secundum motus spirituum mouētur affectus Verbi gratia. Cum irascitur homo accenditur sanguis, & spiritus qui sunt in corde, & feruntur spiritus sese impellentes & supra seipsos impetuosè inundantes, & cū talis fuerit motus in spiritibus causa aliqua extrinseca erit in affectu, nisi refrenetur per bonos mores. Similiter in omni affectu animi est motus spirituum appropriatus illi affectui, quem motum efficit naturaliter, & significat planeta aliquis. Nam scitur de vnoquoque planeta, quorum affectuum, & cuius figuræ corporalis sit significator, per hoc quod cōsiderauerunt philosophi dominium planetarum in horis natiuitatū, & inuenerunt lem per in nato sub dominio Solis affectus vniuersales, & figurā corporalem vniuersalem, secundum rationes quas supra diximus, & similiter in natis sub reliquis planetis inuenerunt affectus, & figuras, quos reliquis planetis assignauerunt.

De Proprijs effectibus cæterorum planetarum. Cap. XLIX.

Reliquorum planetarum proprietates (vt vitem prolixitatem) absque expositione narrabo. Quia perito in natu is, & astronomijs sufficiunt, quæ dixi in exponendis proprietatibus Solis, ad exponendum proprietates reliquorū. Est igitur Saturnus essentialiter frigidus, siccus, accidentaliter tamen humidus & terreus, melancolicus, plumbeus, obscurus, amans vestes nigras, tenax, religiosus, agricultor. Iuppiter est calidus, humidus, temperatus aereus, dulcis, sanguineus, stagneus, sapiens, gaudens, liberalis, eloquēs, amans vestes pulchras, rubeus & pulcher faciei ietiā prosspiciens. Mars est calidus, amans militiam, & castra, pugnas, & cædes turpes, malignus, incompositus. Venus est frigida, humida, temperata habens de metallis latonem, fœmininoa, amans vestimenta ornata, & redimicula aurea, & argentea, & cantilenas, gaudia, & iocos, & ipsa est lasciua, dulcis loquelæ, pulchra oculis, & supercilijs, studens compositioni formæ, corpus habens leue, plenū carne, mediocris staturæ. Mercurius est calidus, siccus, sed quia siccitas eius est multum passiua, ipse est frigidus cum frigidis humidus cum humidis, & cum omni planeta conuersibilis in suas qualitates, habens in metallis argentum viuum, eloquēs, ingeniosus, studens, amans scientias mathematicas, & diuinationes, corpus habens gracile, labia subtilia, completam staturam. Luna est frigida, humida, flegmatica, fœminina, argentea, mediatrix mundi superioris, & inferioris, amans geometriam, & quicquid ei attinet, rotunda facie, mediocris staturæ.

De Comparatione omnium planetarum ad rerum generationem. Cap. L.

Secundo quæsitum est vtrum omnes planetę, sint sicut vnū efficiens ad generationem vniuscuiusque, vel possit vnus illorum per se aliquid efficere. Ad quod respondeo, quod omne quod efficitur in mūdo inferiori, ab omnibus planetis efficitur, & omnes participant in efficientia vniuscuiusque effecti, & et comparticipat eis in efficiendo singulare alicuius speciei imago aliqua cœlestis, planetæ nanque sunt effectores & etiam significatores. Vniuersales vero causæ non efficiunt particulare aliquod, nisi cum eis comparticipet in efficiendo aliqua de imaginibus cœlestibus, quæ imagines sunt effetrices, & etiam significatrices specierum specialissimarum mundi terrestris. Demonstratio autem, quod omnes planetæ sunt sicut vnum efficiens, & non possit aliquis illorum per se agere in hoc inferiori, hæc est, quod virtus inferior nōagit, nisi per virtutem superiorem, & duo quæ distant aliquiquibus medijs naturaliter interpositis non agunt, vel patiūtur adinuicē absque medio. Propter hoc nullus planeta inferior potest agere in hæc terrena, nisi mediante suo inferiori. Vnumquodque igitur in mundo inferiori effectum ab omnibus planetis efficitur, dicitur tamen proprie effici ab illo planeta, qui est in efficiendo maioris virtutis.

De Ordinatione motuum eorum. Cap. LI.

Tertio quæsitum est, vtrum in motibus planetarum sit ordinatio. Quam quæstionem quoniam est ambigua diuido. Potest. n. hæc quæstio quærere, an in motibus ipsorum cecciderit prius & posterius, in tempore. s. quod vnus planeta prius tempore motus fuerit quam reliquus, vel potest quærere an motus vnius sit natura prior motu alterius, vel potest quærere an motus ipsorum sint ordinati adinuicem, secundum proportiones musicæ commensuratas. Si quæritur primum, dico quod omnes simul inceperunt moueri, omnes n. sphæræ simul tempore creatæ erant, & in creatione moueri cœperunt. Si quæratur secundum, dico quod omnis planeta sicut est superior in situali, sic est prior natura, & motus superioris, natura prior, motu inferioris, non enim mouetur inferior, nisi participans virtute superioris. Si vero quæratur tertium, dico quod in illorum motibus est ordinata proportio musicæ. Aliter. n. non esset mundus aptissime, & pulcherrime compositus.

Vtrum motus vnius, possit impediri per motum alterius. Cap. LII.

Quarto quæsitum est vtrum motus vnius planetæ possit impediri per motum alterius. Ad quod respondeo quod in corporibus, cœlestibus non est contrarietas, inobedientia, vel violentia, nec obuiant sibi inuicem cælestia corpora, quare nullo modo possunt se adinuicem præpedire in mouendo. Si autem intendat hæc quæstio quærere, an effectus vnius planetæ impediatur per alterum, manifestum, quoniam hoc est verum, quia cum alicui planetæ opponitur planeta sibi contrarius, aut ei coniungitur, aut respiciet a trino, & quatro, vel sextili aspectu, impedit opus alterius. Verbi gratia. Cum Saturnus opponitur Marti in renouatione anni, aut coniungitur ei secundum aspectum aliquē & præfuerit Mars anno, diminuit calorē, qui ex virtute Martis fit deberet prouenire in eodem anno. Vtrum motus planetarum sit circularis. Hanc questionem determinat Aristo. in lib. de cœlo & mundo, & hæc quæstio non est quæstio, sed est suppositio in Astronomia. Huius autem demonstratio apud Aristo. hæc est. Simplicis corporis simplex est motus, omnis autem motus simplex, aut est circularis, aut rectus. Igitur planetæ cū sint corpora simplicia, aut circulariter, aut recte mouētur sed nō mouentur ꝑm rectū, qa oē q̄ mouet, participat cōtrarietate, & est corruptibile. Planeta vero nō participat cōtrarietate igitur circulariter mouetur. Vltimo quæsitū est qūo planetæ sint natura dissolubiles. Ad q̄ respondeo cū Augustino, quod non solum planetæ sed omnis creatura *ex seipsa est* dissolubilis, & corruptibilis. Cuius ratio est, q̄ omne quod est de natura sua facit periodum in suam originem, omnis autem creatura est ex nihilo, quare periodus eius est in nihilū. Veruntamen diuido hunc terminum dissolubile, siue corruptibile, dicitur enim corruptibile quod ex seipso habet possibilitatem ad corruptionem, & sic est omnis creatura corruptibilis. Nulla enim creatura ex seipsa esse potest, cum solum ipsum ens primum ex se, & per se sit. Quapropter omnis creatura ex seipsa est corruptibilis, & ad corruptionem est possibilis. Dicitur enim corruptibile, quod ex seipso habet necessitatem ad corruptionem, & sic dicitur omne, & solū corruptibile, quod participat contrarietate naturali, bonitas autem conditoris, & sapientia eius, & potentia tam immensæ sunt, quod vnumquodq; fecerunt in optimo, quod ei est possibile, nisi ipsum voluntarie a conditoris bonitate se subtrahat. Esse autem melius est, quam non esse, & esse perpetuum quā esse temporale, propterea vnumquodque quod non habet in se necessitatem ad corruptionem, nec voluntarie a conditoris bonitate se subtrahit, a conditoris bonitate seruatur in esse perpetuo.

De Scientia de ponderibus. Cap. LIII.

Alphorabius. vbi supra. Sequitur scientia de ponderibus. Ponderosa duobus modis considerantur. s. secundum quod mensurantur, & secundum quod cum eis mensuratur. Ita doctrina de ponderibus considerat ea secundum q̄ mouentur, & inquirit de principijs, & instrumentis, quibus eleuantur grauia, vel per quæ de loco ad locum permutantur. Isido. lib. xvj. etym. Ponderum ac mensurarum iuuat cognoscere modū. Nam oīa corporalia (sicut scriptum est) a summis vsque ad ima, in mensura, & numero, & pōdere disposita sunt atq;

atq; formata. Cunctis.n. corporeis rebus pondus natura dedit, suum quoque regit oĩa pondus, & ponderibus suis terra librata dependet. Primus Moyses (qui omnes antecedit gentiliũ philosophos tpe) nobis & numeros, & mensuras, & pondera diuersis scripturæ suæ locis enarrauit, primus Sydon Argiuus ponderum rationem in Græcia constituit. Et licet alij antiquiores extiterunt, sed iste hac in arte experientior fuit, aliorum quidem & narrationem memorari necesse est: scribẽtes vnicuique certi ponderis modum, nominibus proprijs, & caracteribus designatum. Pondus dictum eo, ꝙ in statera librarum pendeat, hinc & pensum. Abusiue aũt pondus, libra vna est, vnde & dipondius dictus est, quasi duo pondera. Trutina est gemina ponderum lance æquali examine pẽdens, facta pp talenta, & centenaria appendenda, sicut momentana, pro parua, modicaque pecunia. Hæc est & statera nomen ex numero habens, ꝙ duobus lancibus, & vno in medio stilo librata æqualiter stet. Examen est filum medium, quo trutinæ statera regitur, & lances æquantur, vnde & in lanceis amentum dicitur, vnicuique autem ponderi certus est modus, nominibus proprijs designatus. Calcus minima pars ponderis quarta pars oboli est, constans lenus geminis granis, appellatur aũt calcus, ꝙ sit paruulus sicut & lapis calculus, qui adeo minimus est, vt sine molestia sui calcetur. Siliqua vicesima quarta pars solidi est, ab arbore cuius semen est vocabulum tenens. Kerates oboli pars media est, habens siliquam vnam semis. Obolus siliquis tribus appenditur, habens Kerates duos, calcos quatuor. Fiebat enim olim ex ære ad instar sagittæ, vnde & nomen a Græcis accepit hoc est sagitta. Scrupulus sex siliquarum pondere constat.

Adhuc de ponderibus. Cap. LIIII.

DRagma octaua pars vnciæ, & denarij pondus argentei, tribus constans scrupulis.i. decem & octo siliquis. Denarium autem dictũ, quia pro decem nummis imputatur. Solidum nuncuparũ, quia nihil illi deesse vr̃, solidũ n. veteres integrum dicebant, & totum. Proprie quoque numisma vocatur, pro eo ꝙ nominibus principum effigijsque signetur, ab initio vero vnum numisma, vnus argenteus erat. Solidus apud Latinos alio nomine sextula dicitur, ꝙ his sexũtia complicantur, hunc vulgus aureum solidum vocat. Cuius tertiã partẽ ideo dixerunt tremissem, eo ꝙ solidũ faciat ter missus. Sextula bis assumpta duellam facit, ter posita staterem integrum reddit, stater autem medietas vnciæ est, appendens aureos tres, vnde & vocatus stater, ꝙ tribus solidis stet, hic & semiuntia, quia semis habet de vncia, hic & semissis quia ponderis semis est, quasi semis assis. Quadrans quidem, quia vnciæ quartã partem appendat. Sicel qui Latino sermone, siclus corruptè appellatur, Hebræum nomen est, habens apud eos vnciæ pondus, apud Latinos autẽ, & Græcos quarta pars vnciæ est. Vncia dicta, ꝙ vniuersitatẽ minorum ponderum sua vnitate vinciat, i. complectatur. Constat autem dragmis octo, i. scrupulis. xxiiij. Quod proinde legitimum pondus habetur, quia numerus scrupulorum eius, horas diei, noctisq; metitur, vel quia libram efficit duodecies cõputatus. Libra. xii. vnciis perficitur, & inde habetur perfecti ponderis genus, quia tot constat vncijs, quot mensibus annus. Dicta autem libra, ꝙ sit libera, & cuncta inter se pondera prædicta concludat. Mna in ponderibus centum dragmis appenditur, & est nomẽ Græcum. Talentum summũ esse pondus perhibetur in Græcis, nã nihil est calco minus, nihil talento maius, cuius varium apud diuersas gentes pondus habetur. Est autẽ triplex, minor quinquaginta, medius septuaginta duarum librarum, summus centum viginti constat.

De Scientia ingeniorum. Cap. LV.

ALphorabius vbi supra. Scientia de ingeniis est scĩa cogitandi, qualiter quis conuenire faciat illa oĩa, quorum modi declarantur, ac demonstrantur in doctrinis conuenire inquam in corporibus naturalibus, in acceptione & situ eorũ in actu. Oẽs.n. aliæ sciæ non cõsiderant lineas, superficies, corpora & reliqua, nisi secundũ ꝙ intelliguntur tm̃ a corporibus naturalibus separata, sed quia nos vsu istorũ indigemus, volumus ea actuare & præsentare in actu in corporibus naturalibus, & sensatis artificio & ingenio aliquo modo propriatur eorũ acceptio. Sciã vero ingeniorũ docet modos excogitandi & adinueniendi qualiter secundũ numerum corpora naturalia coaptentur per artificiũ, ad hoc vt vsus quẽ quærimus, ex eis proueniant. Ex his est ingenium geometricum ad mẽsurandum corpora. Ingenium quoque instrumentorum, de arte eleuandi, & instrumentorũ musicorum, ac plurium artium mechanicarũ, vt arcuum, vel armorũ. Sic & ingenium spectuale secundũ artem, quæ dirigit visum ad cõpræhendendum veritatẽ rerũ remotarum. Et ingenium de arte speculorum, sm̃ ꝙ reddunt radios ita, vt reflectant eos, aut conuertant, aut frangant. Ingenium quoque de arte ponderum rationabilium instrumentorum, secundum artes plurimas. Hinc ergo sunt causæ, & scientiæ ingeniorum, quæ principia sunt artium ciuilium practicarum.

De Metaphisica, & eius excellentia. Cap. LVI.

ARist. in Methaphisica veteri li. j. Methaphisica scĩa est ad necessaria. i. ad aliarũ sciarum necessitatem, sicut dyalectica & sophistica ad introductionẽ, ipsa est prima philosophia, maximeque scibilis est, quia maxime scibilia sunt principia & causæ pp hoc.n. & ex eis alia cognoscuntur, non econuerso. Tunc aũt scire dicimur vnumquodq; cum primã cãm opinamur cognoscere. Hæc itaque sola sciarũ liberalis est, quia sola suiipsius gratia est, vnde iuste non humana existimatur, illius possessio, sed diuina. Multipliciter.n. humana natura ancilla est, Deus autem & causarum omnium principiũ quoddã est, & hanc sciam aut solus, aut maxime habet: hac igitur potior nulla est. Idem in iij. lib. Hanc ergo vocare sciarũ sapientiam congruit, secundũ ꝙ princeps est & potentissima, cui alias scientias vt famulas non contradicere iustum est, huius nanque gratia sunt aliæ. Idem in noua lib. j. Vnusquisque igitur hoĩum, aut nihil de veritate cõpræhendit, aut modicũ, difficilis.n. est eius consideratio, nõ quidem pp res, sed pp nos. Dispositio nanq; intellectus in anima, apud illud quod est in natura manifestum, similis est dispositioni oculorum vespertilionis, apud lucẽ solis. Rectum est autem philosophiã vocare sciam veritatis speculatiuã, quia speculatiuæ finis est veritas, practicæ vero opus. Operantes.n. licet considerent in eo ꝙ agunt, non tñ perscrutantẽ de eã pp seipsam, sed respectu eius ꝙ agunt. Nos aũt veritatẽ nõ scimus absq; eo, ꝙ sciamus cãm illius. Manifestũ est aũt, ꝙ res habet suũ principiũ & ꝙ causę rerũ oĩum non sunt infinitę, neq; secundũ rectitudinẽ, neq; secundũ speciem. s. vt species cãrũ sit plusq̃ numerari possit. Impossibile.n. est secondũ naturã, vt aliquid ex alio sit in infinitũ. Necesse est.n. vt prius sit cã eius quod est post. Quapp necesse est, si res aliqua non fuerit potentia, vt veliter nõ sit oĩno cã. Itaque si causas infinitas faciunt, naturam boni destruunt. Dignũ est aũt in prima philosophia perscrutetur de oĩbus, cõtinet.n. oĩa principia, & ea quæ sunt potentia. Auic. in Methaphisica sua. Sciã diuina est scientia de rebus separatis a materia, termino, & diffinitione, sic dicta a parte digniore, quæ est finis eius, hæc est cognitio Dei. Multæ nanque res appellantur ab eo ꝙ est dignius. In hac scia quæritur de primis causis esse naturalis, & esse doctrinalis, & eius ꝙ pendet ex his, & de causa cãrũ, quę est Deus excelsus. Hæc est prophetia prima, q̃ facit acquirere certificationẽ principiorum aliarũ sciarum, & ipsa est certissime scia. Cõicat aũt cum dyalectica simul, & sophistica, quia de eo quod in hac acquiritur nulla singularũ sciarum tractat, nisi duæ p̃dictę. Differt ẽt ab vtraq; qm̃ illæ loquuntur de compositionibus singularum scientiarum, hæc autem non, quoniam ipsa est prima philosophia. Differt etiam in topica, quia ipsa non facit certitudinem, sed acquirit opinionem. A sophistica quoque per se differt, quia hæc quærit ipsam veritatem, illa vero apparentiam. Michael scotus. Dicitur etiam hæc scientia diuina, quia de rebus diuinis, & spiritualibus tractat. Dicitur & prima philosophia, qa cæteris philosophiæ partibus altior est. Dicitur etiã Methaphisica, quia supra phisicam est. i. scientiam naturalẽ. Legenda est aũt post naturalem, & doctrinalem, quia multa de his in ista conceduntur, quæ in illis approbata sunt.

De Partibus Methaphisicæ. Cap. LVII.

ALphorabius in lib. de diuisione scientiarum. Scientia diuina diuiditur in tres partes, prima inquirit de essentijs, & de rebus, quæ accidunt eis sm̃ ꝙ sunt essentiæ. Secunda de principijs demonstrationũ in scientijs speculatiuis particularibus, s. de principijs dialecticę, & naturalis sciæ sciarumq; doctrinalium. Inquirit etiam verificationẽ earum, & substantias, atque proprietates, & destruit errores antiquorũ. Tertia de essentiis, quæ nõ sunt corpora, nec in corporibus, & probat quod sunt essentiæ, deinde quod plures sunt, & ꝙ finitę, deinde quod sint inæquales, & quod secundum multitudinem surgunt de minore ad perfectionem, vel ad perfectiorem, quousq; perueniant ad extremum perfectum, quo perfe

ctius

ctius nihil esse potest, nec ei pōt aliquid esse simile, nec æquale, nec contrarium, nec præcedens. Ipsum est esse, quod impossibile est acquiri ab aliqua re, & omnia reliqua posteriora sunt ab illo in esse. Ipsum est esse primum, quod confert esse oī, quod est præter ipsum. Ipsum est primū vnum, quod vnitatē confert oī quod est præter ipsum. Ipsū est primū verū, qđ veritatē omni habenti, ipsam confert. Immo ipsum est quod supra oīa dignius est nomine, & significatione vnius, & entis, & veri, & primi. Deinde ostendit, ꝙ illud quod terminus est istarū proprietatū, debet credi quod sit Deus, cuius gloria sublimis. Postea docet qualiter essentiæ proueniunt ab eo, & qualiter adeptæ sunt esse ab illo. Deinceps inquirit de ordinibus essentiarū, & qualiter adueniunt eis illi ordines, & qualiter vnaqueq; meretur esse in ordine in quo est, & qualis est illa connexio earum adinuicē, & quibus rebus fiat. Deinde progreditur ad reliquas operationes Dei, comprehendendas in essentijs, quousque cōpleat omnes illas, ostēdens ēt, ꝙ in nulla earum est defectus, neque discordia, neque malitia, neque diminutio, neque superfluitas. Postea vero destruit errores quorundam de Deo, & operationibus eius, & essentijs quas creauit. Michael Schotus. Diuina scia diuidit in quatuor partes, quarum prima est de diuisionibus entis, secunda de principijs scientiarū, tertia de intelligentijs, quarta & vltima de Deo. Hæ quatuor partes continentur in Metaphisica Arist. & Auicennæ, & in Algazel, & in Auicebronte.

De Vtilitate eius, & ordinatione. Cap. LVIII.

AVicenna vbi supra. Vtile quidem in se est occasio, quæ per se ducit ad bonū. Vtilitas autem est intētio quæ de malo perducit ad bonum, & oēs quidē sciæ cōicant in vna vtilitate, quæ est acquisitio perfectionis aiæ humanæ, in effectu præparantis eā ad futurā fœlicitatem. Cū aūt in principijs sciarū inquiritur de vtilitate earū non est intentio illarū ad hoc perueniendi, sed inuicem se adiuuādi, ad hoc vt certificetur alia scia. Et secundū hanc intentionē vtilitas dupliciter dicitur, vno modo absolutè. s. vt sit adducens ad certitudinē alterius sciæ, quocūq; mō, alio mō minus cōiter. s. vt sit adducens ad excellentiorē, quæ est sicut finis. Si igitur accipiamus vtilitatē absolutè, profecto scia hęc vtilitatem habet, si vero minus cōiter adeo certe alta est, hæc scia, ꝙ nō dignatur vtilis esse cæteris, sed cæteræ potius ad eam vtiles sunt. Post naturalē quidem, eo ꝙ multa, quæ conceduntur in ista, iā probata sunt in naturali, sicut generatio, & corruptio, & alteritas & locus, & tps, & ꝙ omne quod mouetur ab alio mouetur, & quæ sunt ea quæ mouentur ad primū motorem &c. Post disciplinales vero, qm̄ intentio vltima in hac scia est cognitio gubernationis Dei altissimi, & cognitio angelorū, & ordinū eorum. Cognitio quoq; ordinationis in compositione circulorū, ad quam sciam impossibile est peruenire, nisi per astrologiam, ad scientiam autem astrologiæ peruenire non pōt, nisi per cognitionem arithmeticæ & geometriæ. Musica vero, & particulares disciplinalium, & morales, ac similes consequentes sunt, & non necessariæ ad hanc scientiam.

De Subiecto Methaphisicæ. Cap. LIX.

MIchael Scotus. Huius sciæ subiectum est ens, nō Deus vel quatuor causæ, sicut quidam crediderūt. Teste.n. Arist. nulla scientia subiectum suum inquirit. In hac autem quæritur de Deo, quid sit, & similiter de causis, & ideo nō possunt esse subiectū eius. Materiam siquidem non oportet quæri an sit, vel quid sit, inconueniens.n.est, vt aliqua scia materiam suā stabiliat. Intentio tn̄ huius scientiæ est dare certitudinem de rebus, quæ cōtinentur in prædictis quatuor partibus. Algazel. Diuinæ scientiæ subiectum est id, quod est cōius oībus. s. ens simpliciter, vel absolutè. Quæ aūt in ea quæruntur cōsequentia sunt ipsum esse inquantū ens tm̄. Hæc sunt substantia, accidens, vniuersale, singulare vnum, multū, cā, causatum, potentia, effectus, conueniens, inconueniens, quid dēt, vel quid necesse est esse, & quid possibile, hæc. n. omnia consequuntur ipsum esse, ex hoc ꝙ est ens. Nō sic tn̄ triangulatio, vel quadrangulatio, quæ quidem consequuntur ens, sed postquam fit mensura, nec sic albedo & nigredo, quę non cōsequuntur ens, nisi postquam fuerit naturale corpus. Et oīno quicquid dicitur, ꝙ non cōsequitur ens, nisi postq̄ fuerit subiectum alicuius duarū scientiarū. s. mathematicæ, & phisicæ, illud profecto non pertinet ad considerationem huius sciētiæ. Incidit aūt in hac scientia consideratio de causa vniuersi esse, quoniam ens diuiditur in causam, & causatum. Incidit etiam consideratio de vnitate essentiæ, & de proprietatibus eius, & quod relatiua pendent ex ea, & qualiter fluxerint ex ea. Sed huius scientiæ consideratio propter de vnitate vocatur diuina scientia. Quæ vero remotior est a dubietate, & errore est mathematica. Naturalis autem magis impedita est, eo ꝙ naturalia semper in permutatione sunt, & ob hoc aliena sunt a certitudine, quæ est in methaphisicis.

De Ente. Cap. LX.

ARisto. in Methaphisica noua. iij. lib. Est itaque scientia scientiarū prius consideratio de ente, & de rebus quæ sunt entis per se, vnde non est aliqua scientiarum particularium, quia non est alicuius particularis scientiæ determinare de ente vniuersali, sed de accidenti quod accidit alicui partium entis. Ens itaque dicitur multipliciter, & non æquiuocè, sed attrahuntur omnes illi modi vni rei, & vni naturę, sicut omne sanans attribuitur sanitati. Quoddam. n. dicitur sanum, quia sanitatem conseruat. Quoddam quia significat, quoddam quia recipit. Quædam ergo dicuntur entia, quia substantia sunt, quædam quia accidentia, quædam quia passiones, quædā quia via sunt ad substantiā, aut ad relationem &c. Vnum autem non significat aliud ab ente. Idem in v. lib. Ens dicitur quodam modo accidentali. Verbi gratia, ꝙ musicus ædificat. Accidit.n. ædificatori quod sit musicus. Dicuntur ēt entia per se, & horū quædā significant quid, quædā quale quædā quātū &c. Iterū ens significat essentiā ſm veritatem rei, vt cum dicitur simpliciter aliquid esse, vel non esse. Item quædam sunt entia potentia, quædam actu. Actor. Primo quidem diuidit ens in substantiam, & accidens, deinde in ens potentia, & ens actu. Tertio in vnum, & multum. Et de his per ordinem agetur.

De Vno. Cap. LXI.

ARisto. in j. lib. Phisicorum. Vnum multipliciter dicitur, quemadmodum & ens. Dicitur. n. continuum; aut indiuisibile, aut quorum ratio vna & eadem. Cōtinuum autem diuisibile est in infinitum. Est autem vnum & potentia & endelichia. i. actu. Idem in metaphi. lib. v. Vnum dicitur aut per se; aut per accidens. Per accidens, sicut nauigator & musicus, vel homo, & homo musicus, sunt vnū. Per se autem dicitur vnum per continuationem, vt lignum conglutinatū. Sed magis est vnum illud, quod est continuum per naturam, q̄ quod per artificium, vt est crus, vel quodlibet membrum. Item dicuntur vnum quorum subiectum non diuiditur secundum formam, vt vinum, & aqua, & omnia liquabilia. Item quorum genus est vnū, vt omnia aīalia. Item quorum diffinitio non diuersificatur, vt augmentabile, & diminutū. Itē quędā dicunt vnū mō simplici, vt illa q̄ non diuiduntur secundum tps, nec secundum locum. Quædam modo vniuersali, vt illud quod non diuiditur secundum speciem suam. Verbi gratia, dicere vnum animal, & vnum ens. Quędam ēt dicuntur vnū secundum materiā, quamuis agāt aliud, & patiantur ab alio, vel differant per alia. Item quædam sunt vnū numero, quorum. s. materia vna est, quędā forma, quorum. s. totalitas vna est. Quędam ergo quorū natura vna est quædā secundum æqualitatem, quorum proportio vna. Idem in x. lib. Vnum per se dicitur quatuor modis. Vno modo continuū naturaliter nō violente aliquo, vt per glutinum, & clauos, vel ligamenta. Item secundum formā & complementū, vt totum. Item per conuenientiam, vt diffinitio est vnum secundum intellectum, & rationem. Item indiuisibile, vt singulare. Et licet vnum dicitur multipliciter, non tamē vniuoce, sed per prius & posterius dualiter dicitur. Essentia vnius est vt non diuidatur. Vnum est principium numeri, non numerus, & omnes numeri cognoscuntur per vnum. Numerus.n.est multitudo vnitatum, & mensura & mensuratum semper vnigenea sunt. i. vnius generis. Vnum, & ens prædicamenta sunt, & de omnibus dicuntur. Non ergo genera sunt, neque substantiæ naturaliter abstractæ.

De Multo, & diuerso, & opposito. Cap. LXII.

VNum autem, & multum sibi opponuntur, sicut vnum & plura, & sicut diuisio & non diuisio. Multum.n. diuiditur, vnum non. Vnum autem habet idem, & simile, & æquale. i. dicitur tripliciter. s. secundum substantiam, & sic est idem, secundum qualitatem, & sic est simile, secundū quantitatem, & sic est æquale. Multum autem similiter diuiditur in diuersum, & dissimile, & inæquale. Sicut aūt vnum, & multum habent oppositionē secundum situm, & idē & aliud. Itaque omne ens, aut est idem, aut diuersum. Omne autem differens, aut p genus differt, aut per formā. Per genus illa quæ non habent naturam cōem, nec generantur inuicem, vt omnia quorum alia figura prædicamenti est. Per formam vero illa quorum genus est idem, & substantia diuersa, & hæc ex contrarijs generantur. Qm̄ autem contrarietas est differentia completa, impossibile est, vt vnum habeat multa contraria

quia

quia dria completa est maxima diuersitas, & hæc est extremorum, quia maximè a se differunt. Est itaq; contrarietas diuersitas perfecta, q̃ est ſm formam, & quia contraria sunt in codẽ gñe, hoc qđ est illud, genus est, & dr̃ de vtroq;, vnde oĩa contraria conueniunt in pdicamento eodem, q̃ differunt ſm formam, & non ſcdm genus. Quæ aũt sunt alia ſm genus magis differũt, q̃ q ſm formam. Opposita aũt in situ quatuor modis. Quorum prima diuersitas est priuatio, & habitus. Priuatio est contradictio quoquomodo, oĩa quoque contraria priuationem hñt alterius contrariorum. In quibusdam aũt oportet, vt sit medium inter contraria. Oĩa.n. media sunt in eodem gñe, Et dico media oĩa illa, ad q̃ primo transmutabile transmutatur necessario, vt si fuerit motus de albo in nigrum, primo veniet ad rubeam, & glaucum. Contradictoria vero nullum habent medium oĩno R latiua quoque oĩa, quæ non sunt contraria, non habent medium, quia non sunt in eodem genere. Non.n.est medium inter scientiã & scitum, sed inter magnũ, & paruum.

De Causa. *Cap.* LXIII.

IDem in li.5. Cã vno modo dr̃ illud ex quo fit aliud, & est in eo, vt cuprum in idolo. Alio mõ forma & exemplar, & hoc est, qđ signat alicuius esse, & eius genera, vt partes diffinitionis, alio vero mõ ſcdm, q̃ est principium transmutationis, & quietis primæ, vt dr̃, q̃ ambulatio est cã sanitatis.s.efficiens, & pater filij.& oĩno agens acti, transmutans transmutati. Item alio mõ tanq̃ cõplementum s.pp qđ fit aliud, vt sanitas est cã ambulationis. Dĩs igitur cãe cedunt super hos quatuor modos famosos valde. Idem in lib.2.phisi. Contingit aut multipliciter dictis causis, & multas eiusdẽ causas esse, sed non eodem modo.i.eodem gñe cãe. Sunt ẽt q̃dam adinuicem cãe, vt dolere, quidem cã est mali habitus, vt hic dolendi. Non tñ eodem mõ, sed hoc quidem sicut finis, illud vero ſcdm principium motus, amplius aũt eadem cã contrariorũ est. Q.ſ.n. præsens cã alicuius est, hoc & absens aliqñ cãm cõtrarij ponimus, vt absentia nautæ cã est euersionis nauis, cuius erat p̃sentia cã salutis. Et causarum aliæ quidem sicut potentes dñr.i.ſcdm potentiam, aliæ vero operantes.i.actuales. Oportet aũt cãm ſcdm vniuscuiusq; summam quærere. Scire nanque non opinamur vnumquodq; prius, q̃ accipiamus pp quid, hoc est primã cãm, qm̃ aũt videmus aliud quidem semper sic̃ fieri, quasi ex prima necessitate.s.aliud.aũt sicut frequenter manifestum est, qm̃ neutri eorum cã est fortuita. Est.n.in his quæ fiunt præter hęc. Et qm̃ infinitæ sunt causæ a quibus fit quod est a fortuna, & fortuna infinita est, & casus sic̃. Differt aũt casus a fortuna, qa circa p̃us est q̃ illa, qđ.n.a fortuna est, & a casu, sed non econuerso. Est aũt fortuna in solis agentibus ſcdm propositum. Quę aũt a natura sunt, aut semper sic fiunt, aut frequenter. Ois aũt ars aliqua quidem perficit, q̃ natura non põt operari, alia vero imitatur. Sed natura dupliciter dr̃.s.materia, & forma. Finis aũt est pp quem alia fiunt, vel sunt. Quorum etenim continui motus existunt, est aliquis finis motus, hoc vltimum est, & cuius cã fit. Veniunt aũt tres causæ in vnam multotiens, vt.s.efficiẽs, & forma, & finis. Boetius in lib. de arrien. fidei. Quicquid est cã causæ, est causa causati, vnde & oĩs cã subiecti est cã accidentis, quia.s.accidens hẽt esse per subiectum. Compositio quidem formæ ad materiam, est cã substantiæ. Nihil aũt seipsum cõponit aut in esse producit. Itaq; nihil est cã sui, cuiuslibet aũt inferioris est cã suprema. Cã vero suprema, neq; cõponitur alicui, nec ipsam aliqua cõponunt. Ex li.de cau. Omnis cã primaria plus est influens super causatum suum, quàm causa secunda vniuersalis. Causa prima superior est narratione, & nanque deficiunt linguæ a narratione eius, nisi propter narrationem causæ ipsius, qm̃ ipsa est super omnem causam, & non narratur nisi per causas secundas, quæ illuminantur a lumine primæ causæ, hæc existit in omnibus rebus secundum dispositionem vnam, sed non sic omnes res in illa, quia scilicet res vnaquæque recipit eam, secundum modum potentiæ suæ.

De Principio, & elemento, & natura. *Cap.* LXIIII.

ARist.in metaph.lib.5. Initium dicitur illud ex quo prius mouetur aliquid.s.localiter, verbi gratia: Principiũ lõgitudinis. Et dr̃ principium melius, ex quo est melius aliquid fieri. Verbi gratia Doctrina, quæ non inchoatur forte de primo rei, sed de illo de quo facilior est disciplina. Dicitur ẽt principium naturale.s.illud ex quo fit res, & est in re.s.materialiter: Verbi gratia: Fundũ nauis, vel domus, & sicut dũt quidam cor esse principium in aĩali, quidam cerebrum, & quidam aliud, & vnusquisq; ſcdm æstimationem suã. Item dicitur principium illud, ex quo fit res prius, & non est in eo.s.in re. & ex quo fit initium motus, & transmutationis, verbi gratia. Filius a parentibus.s.tanq̃ a cã extra generante, quæ est cã mouens, & lis ab odio, dicitur aũt principium in voluntarijs illud pp cuius voluntatem mouetur, & mutatur, qđ transmutatur. Verbigratia. Dñium in ciuitatibus, & regimen in artificialibus, dicitur principium in ordinatione.s.illud ex quo scitur res primò: Verbi gratia propositione in demonstratione. Sic, & oẽs causæ principia dñr, & oĩa principia hñt aliquid cõe, quod est esse prius. Et quædam principia sunt in reb. sicut formæ.s & quædam extra res. Similiter ẽt natura principium est, elementum quoq; & cognitio, & voluntas, & suba, & illud pp quid & bonum, & motus ẽt, hæc omnia pñt dici principia. Elementum dr̃ illud ex quo cõponitur res, primo & est in eo, nec diuiditur secundum formam in aliam formam. Verbigratia. Elementa soni sunt ex quibus componitur sonus, & ad quæ vltimo perueniunt, & si diuiderentur partes essent illis similes ſcdm formã, sicut aqua cuius pars est aqua, non sicut pars syllabæ. Item dr̃ elementum per minoritatem, illud qđ est vnum minimum, & si diuiditur ſcdm rem, dr̃ ẽt elementum cõe oĩbus rebus, quod est principium cuiuslibet, & in qualibet primum.s.vt materia prima. Natura dr̃ vno modo de oĩbus pullulantibus.i.ex se generantibus, dr̃.n.illud ex quo pullulat pullulans primo, & est, in eo.s.vt pars in toto. Item illud ex quo est primus motus in vnaquaq; rerum naturalium, & est in eis.i.intra. Pullulare aũt dr̃ oẽ.qđ hẽt crementum in alio ſcdm contactum.aut ſcdm cõsolidationem sicut ebriones. Item natura dr̃ illud ex quo fit essentia rei naturalis, & sua gñatio, vt cuprum natura est idoli. Et per hunc modum quidam dixerunt, q̃ elementa sunt naturæ rerum naturalium. Item alio mõ dr̃ suba rerum naturaliũ, sicut dr̃, q̃ natura est potentia compositio, vel sicut dicit Emp., q̃ natura entium nihil aliud est, nisi mixtum vel mixtio, quia mixta est natura rerum generabilium. Item dr̃ natura prima materia, & hoc duobus modis, dr̃.n.primum in veritate, & primum in respectu alicuius. Idest dicitur materia prima, natura cõis omnibus, & ẽt natura propria vnicuiq; enti. Dicitur etiam natura forma, & substantia, & ista est finis generationis.

De Substantia. *Cap.* LXV.

SVbstantia dñt corpora simplicia, vt terra, & ignis, & similia. Item quæ ex eis constituuntur. Dñt aũt substãtiæ, quia non dñt de subiecto, sed alia dñt ex eis. Aliter aũt dr̃ substantia illud quod est causa essentiæ rerum, quæ non dñt de subiecto, vt anima animalium. Item omnia membra animalium.s.quæ sunt partes q̃ũtitatiuæ. Item illud quod significat quid in omnibus rebus, & diffinitionem eorum, & hoc est in substantia cuiuslibet rei. Idem in li.7. Substantia est ens principaliter, & est prima omnium diffinitione, & cognitione, & tpe. Nullum .n.prædicamentum est separabile, nisi hoc solum. Et prius quidem est alijs diffinitione, quia necesse est, vt diffinitio substantiæ accipiatur in cuiuslibet rei diffinitione, cognitione quoque quia magis scimus quodlibet, qũ scimus quid sit. Dr̃ aũt substantia quatuor modis. Aestimatur.n.substantia, quod est essentia rei.s.diffiniti, & vniuersale & genus cuiuslibet. Et quartum istorum, quod est primum subiectum, hoc.n.magis videtur esse substantia quàm aliud, & est illud de quo dicitur aliud scilicet denominatiuè, non autem ipsum de alio. Dicitur autem tale quoquo modo materia, & alio modo forma, tertio modo id quod est ex his. Et dico materiam, vt cuprum, formam autem, vt figuram statuæ, & quod ex his, statuam. Materia quidem est substantia, quia cum omnia alia fuerint abstracta scilicet per intellectum, vt longitudo, latitudo, profunditas, nihil præter materiam videtur permanere. Dico autem materiam, illud qđ non per se, sed per accidens.s.dr̃ quale, nec quantũ, nec aliud eorum per q̃ terminatur ens Aestimant aũt quidã, q̃ forma, & illud qđ est ex vtroq;, sint magis substantia q̃ materia. Et quoniam æstimatur vna substantiarum, illud quod significat essentiam rei idest, diffinitio. Sciendum, q̃ compositum ex subiecto, & antecedente, non diffinitur vna diffinitione. Dicitur enim diffinitio multis modis, sicut quidditas idest, essentialitas scilicet in diuersis generibus. Vno enim modo quidditas dicitur substantia. Alio modo vnumquodque prædicamentorum. Nam sicut interrogatur de substantia quid sit, ita & de alijs. Et quantitas igitur, & qualitas sunt eorum, quæ dicuntur per quid, sed non vt modo simplici, idest non modo absoluto, sed semper habent respectum ad substantiam. Itaque non solum substantiæ diffinitionem habent, sed & aliæ species

ſpecies entis modo abſtracto. Et etiam accidentia per ſe. Iam quidem quæ natura ſunt, vel artificio materiam habēt, quodlibet enim eorum habet potentiam ad eſſe, & non eſſe. Quædam ſi quidem & natura, quædam artificio, quædam ex illo, quod eſt per ſe. Et omne quod generatur eſt aliud, & ab alio, & per aliud. Quodque ex alio eſt debet eſſe ex aliquo quod trāſmutatur, non quod remanet in eadem diſpoſitione. Materia quidem per ſe non cognoſcitur. Et eſt quædam materia ſenſibilis, vt cuprum, vel lignum, & omnia quæ mouentur. Quædam intelligibilis, & hæc eſt in ſenſibilibus, non ſecundum ꝙ ſenſibilia ſunt, vt mathematica. Subſtantia igitur quædam eſt materia, quædam forma, & quædam illud quod eſt ex his, vt anima quidem eſt potentia ſubſtantia, ideſt forma. Corpus autem materia, homo vero coniunctum.

De Triplici ſubſtantia creata. Cap. LXVI.

IDem in lib. 9. Subſtantiæ ſunt tres, quædam enim eſt ſenſibilis, ſiue mobilis, & alia immobilis. Mobilis autem alia perpetua ſcilicet, vt cœlum, & corpora cœleſtia, alia vero corruptibilis, vt plantæ, & animalia. Et de iſtis quidem duobus eſt ſermo naturalis, quia cum motu ſunt. Iſta vero alterius, ideſt ſubſtantia intelligibilis, & immobilis eſt alterius ſermonis, & ſcientiæ, cum non habeat principium commune cum ſubſtantijs mobilibus. Subſtantia ſenſibilis eſt tranſmutabilis, tranſmutatio autem eſt ex oppoſitis in ſitu, aut ex medio, ſcilicet in extremum. Et contrarium quidem nō tranſmutatur nec permanet, ſed materia, vel ſubiectum tranſmutatur ad contrarietatem, & ipſa eſt quæ permanet, & eſt tertia a contrarijs ſcilicet quæ duo ſunt. Tranſmutationes autem quatuor ſunt, in quid, in quale, in quantum, in ibi. Generatio, quidem ſimpliciter eſt in hoc. Augmentum, in quantum, alteratio in paſſiones, translatio vero in locum. Omne autem tranſmutabile trāſmutatur ex eo, quod eſt in potentia, ad id quod eſt ens in actu. Omnia quæ ſunt ex ente in potentia ſunt, & non ente in actu. Neceſſe eſt autem vt materia tranſmutetur, quia poteſt vtrumque ideſt potentia habet ad vtrumque contrariorum, igitur omnia quæ tranſmutantur habent materiam ſcilicet tanquā principium commune cum eo, in quod tranſmutantur. Fit itaque generatio ex non ente quodam modo ideſt, ex materia quę eſt habens alterum contrariorum actu, ens autem non actu ſed potentia ad reliquum. Cauſæ igitur ſunt tres, & principia tria, quorum duo ſunt contraria, priuatio ſcilicet formæ contrariæ, quæ actu ineſt materię, & formę quæ debet imprimi in materia. Nam omne quod tranſmutatur tranſit ab alio, & in aliud. Illud autem a quo motor eſt, ad quod autem forma, trāſmutabile vero materia eſt. Tres itaque ſunt ſubſtantiæ ſcilicet perficientes ſubſtantiam ſenſibilem, vna eſt materia, & eſt hoc aliquid ſecundum ꝙ videtur, & ſecūdum contractum non ſecundum ordinem, qui non eſt a materia. Non enim ſecūdum materiam eſt diſtinctio, neque ordinatio in rebus, ſed ſecundum formam, ſine qua non eſt complementum. Tertium aūt harum eſt ſubſtantia compoſita. Omne quoque quod eſt per artificium, eſt per ſimilem cauſam cauſæ in natura. Niſi enim eſſet ars non eſſet generatio, & corruptio in iſtis artificialibus ſcilicet ſicut niſi eſſet forma non eſſet generatio, neque complementum in naturalibus. Eſt autem in corporibus calidum quidem vt forma, frigidum vt priuatio. Materia vero, quod eſt in potentia hæc duo.

De Subſtantia æterna immobili. Cap. LXVII.

IDem in lib. 12. Neceſſe eſt autem aliquam eſſe ſubſtantiam æternam, & immobilem. Subſtantiæ namque præcedunt omnia entia ſcilicet cauſalitate, ſi igitur omnes ſubſtantiæ fuerint corruptæ, omnia entia erunt corrupta, quia ſcilicet deſtructa cauſa deſtruitur cauſatum. Deus igitur ſemper eſt, & eſt intelligens per ſe, habetq; vitam nobilem, & ſemper æternam. Ipſe eſt Deus vnus, æternus, in fine nobilitatis, & eſt vita continuum æternum, hoc eſt ſubſtantia æterna non mobilis abſtracta a ſenſibilibus, non habēs aliquam magnitudinem nec partem, nec dimenſionem. Mouet aūt infinito tpe, nec patitur, nec tranſmutatur, principium.n. entium non mouetur eſſentialiter, nec accidentaliter, & mouet, & facit primum motū ē perpetuū. Neceſſe eſt primū motū moueri p aliqđ ꝙ nō mouetur per ſe. Et vt motus perpetuus ſit per motorem æternū, & vnus per vnum, & videmus præter motum totius ſimplicem ideſt vniformem, qui mouetur a ſubſtantia non mobili alios motus eſſe perpetuos, qui ſunt erraticorum. i. per ſtellas erraticas. Corpus. n. circulare. i. cęlum, vel vniuerſum perpetuum eſt, ſine quiete. Neceſſe eſt igitur, vt vnuſquiſq; illorum motuum . ſ. orbium in quib. mouentur planetæ, fiat per aliud qđ perpetuū ſit, natura. n. ſtellarum ēt perpetua eſt. Quorum motuum ſcientia propria mathematicorū philoſophia eſt. i. aſtrologorū, primus aūt motor, qui non mouetur vnus eſt numero, & ratione.

De Potentia. Cap. LXVIII.

IDem in li. 5. Potentia dr̄ principium motus, aut tranſmutationis in alio, ſm ꝙ eſt aliud, ſicut ars ædificandi, q̄ eſt potētia. ſ. effectiua, & non eſt in eo, ꝙ ædificatur, ſed ars medicinæ eſt potentia, & eſt in eo, qđ ſanatur. Itē potentia dr̄ illud per qđ patitur aliquid, in qđ ab eo facta eſt aliqua actio, & hēt potentiā patiendi, qđ ei bonū eſt, & conuenientiā ad recipiendū. Itē illud per qđ aliquid ſit melius, & actio ſi. ſm. ꝙ oportet ſicut dūt hoīes potentes, qui pħr in bonitate ſermonis. i. qui bonum hn̄t modū docendi, qđ ſciunt. Itē potentia dr̄ eſſe in oīb. entibus, in quib. res non patiunē oīno neq; tranſmutantur aut quib. motus non erunt ad peiora. Nam oē, qđ frangitur, & deſtruitur, aut corrūpitur aliqua corruptione, accidit ei hoc, quia non hēt potentiā, vel quia diminuitur ab eo aliqua potentia. Actor. Primus igitur modus eſt principiū faciēdi aliquid eſſe. Secundus principiū recipiendi eſſe ab alio. Tertiū principium faciendi bene eſſe. Quartus principiū reſiſtendi paſſioni. Item Ariſt. ibidē. Tot igitur modis potentia dr̄. & potens eiſdem modis. Et quidē qđ corrūpitur ęſtimatur eſſe potens ad corruptionē, quia niſi hoc poſſet non corrūperetur, ſed hēt aliquā diſpōnem, & cām, vt talem recipiat paſſionē, & ſm hanc æſtimatur corrumpi, vel quia hēt eā vel quia priuationem hn̄ illius. Idē in li 9. Potentia paſſiua eſt in ipſo paſſiuo, principiū tranſmutationis ab illo, ſm ꝙ eſt aliud, habitus aūt. i. forma eſt potētia q̄ non patitur ad aliud qđ eſt prius, aūt corruptionem ex illo, ſm ꝙ eſt aliud a primo tranſmutante In paſſiuo quidē eſt potentia, patitur. n. per aliqđ principiū, qđ hēt, potentiæ aūt actiuæ q̄dam ſunt in carentib. aīa ſ. vt in mineralib. q̄dam aūt in reb. aiatis, & in habētib. aīam. Quarū q̄dam ſunt, q̄ hn̄t diffinitionem. i. diſcretionem, q̄dam non. i. potentiarū aīatarum. Alia eſt hn̄s diſcretionē, vt in hoīe. ſ. potentia intellectiua. Alia vero ſine diſcretione, vt vegetatiua, & ſenſitiua. Et illæ quidem, q̄ ſunt cū diſcretione contrariorū ſunt. i. ad contraria, & non ad vnū, quia non agunt niſi voluntariè, & ſm appetitū: vn̄ quia appetunt contraria, agunt aliqn̄ contraria. Potentiæ vero irrationales non ſic, qm̄ agunt per approximationē non volūtariè, vn̄ & tales qñ appropinquant ſcdm, ꝙ eſt eis poſſibile, de actiuo, & paſſiuo neceſſe eſt, vt q̄dam agant, & q̄dam patiantur. i. potentia agens, ſine rōne cū appropinquat patiētia neceſſe hēt agere, & patientia paſſiua in his quæ ſine rōne ſunt, cū appropinquat agenti neceſſe hēt pati, alias vero non eſt neceſſe. i. potentias cū rōne, licet approximet ad ſe inuicem agens, & patiens, non tn̄ neceſſe eſt agere, vel pati, illa. n. agunt cōtraria. ſ. potentiæ rōnales, vt dictū eſt. Nihil. n. agunt contraria. ſ. potentiæ rōnales, vt dictū eſt. Nihil. n. agunt niſi qđ appetunt. Ideo aūt oīa artificia, & ſcientiæ ſunt potentiæ, quia ſunt principia tranſmutationis in aliud, ſcdm ꝙ aliud eſt. Et nihil quidē erit illud ad qđ non pōt. i. nihil ſuſcipiet actū, niſi habuerit potentiā ad eū. Cum aūt eſt aliquid poſſibile ad aliquē actum, poſſibile eſt in alio tempore. ſ. non ſemper, neq; quocunq; modo, ſed quodam modo. i. cum appropinquant agens, & patiens.

De Actu. Cap. LXIX.

ACtus quoq; non dħr vniuoce, ſicut nec potentiæ, ſed ſecundum conuenientiam. ſ. ad potentias. Rn̄dent. n. actus potentijs, & potentia quidem non eſt reſpectu prioris actus, ſed poſterioris, vt homo non eſt in potētia id ex quo eſt, ſed res ex qua fit hoc, vt ſperma, eſt in potentia hō. In quibuſdam tn̄ forma præcedit. i. actus, & in quibuſdam non. Non. n. poſſibile eſt, vt ſit ædificator. i. hn̄s potentiam ædificandi, qui non ædificat oīno. ſ. actualiter, neq; vt ſit cytharista qui non cytharizat. Sic ēt in naturalibus præcedit actus po ētiam, ſm gnationem, & tp̄s, & ſubſtantiam. ſ. compoſitam. Verbi gratia: Vir ante eſt puer, & homo ante virumq; quaſi diceret. Nullus hēt potentiam viri. ſ. in generando, antequam ſit vir. ſ. natura & actu, vnde prius eſt vir ſubſtantia, & generatione, & tempore, quàm habeat potentiam generandi, quare actus prior eſt potentia. Hoc quidem verum eſt de omnibus potentijs generatis, & acquiſitis in aliquo ſcilicet potentijs proprijs. In his enim neceſſe eſt actum præcedere, vnde aliquis

addiſcit

addiscit,& operatur,ut possit docere. Sed in potentiis innatis potentia præcedit actum. Non enim aliquis sentit, ut habeat potentiã sciendi,sed potius econuerso. Aristo. vbi supra. Materia quidem cum est in potentia,possibile est, vt veniat ad formam,& cum fuerit in actu, tunc erit in forma. Omnia vero quæ habent aliam operationem præter actus est in eis, supple vt perfectio, sicut consideratio in considerante, & viuere est actus animæ,ac perfectio siue forma.Quoniam autem actus est melior,& nobilior potentia nobili scilicet in bonis rebus manifestum est. Contraria namque secundum q̃ in potentia sunt, simul sunt,vt sanitas,infirmitas,motus,& quies.Contrarias autem actiones impossibile est simul esse, sed necesse est in rebus malis, vt actus complementum sint peius quàm potentia, quia potentia est ad vtrumque contrarium,vnde malum naturaliter est potentiam scilicet inordinatam. Ex inordinatione enim potentiæ relinquitur in aliis rebus.

De dispositione,& Passione,& Priuatione. Cap. LXX.

IDem in lib. 5. Dispositio vno modo dicitur, quasi actio aliqua eius cuius est, sicut ars aliqua vel motus. Cum enim aliquid agit,& aliud patitur, dispositio est inter ea, similiter & inter vestiens,& vestitum est dispositio scilicet calor,non quia vestis calefaciat,sed quia prohibet frigus. Impossibile est autem q̃ ista dispositio,sit alterius tantum. Alio modo dicitur dispositio secũdum dispositionem scilicet formæ ad materiam, & etiam secũdum,q̃ dispositio, vel compositio rei est bona,vel mala,aut per se,aut respectu alicuius,vt sanitas scilicet quæ est dispositio ad optimum.Dicitur etiam dispositio ordinatio partium in totu. Et omnino bonitas partium est alia dispositio. Passio dicitur vno modo qualitas qua potest transmutari subiectum,vt album,& nigrum, dulce,& amarum,&c. Alio modo transmutationes, & actiones istorum, magis etiam specierum transmutationes nocentes, quæ læsionem inferunt, vt febris. Occasiones enim,vel actiones maxime delectabilia, vel contristabilia conferentes dicuntur passiones. Priuatio dicitur vno modo, cum aliquid non habet illud in cuius natura est esse in alio, licet ipsum non habeat hanc materiam, vt plantæ carent sensu secundum naturam suam. Repugnant enim remotæ dispositiones,& materiales, perfectio tamen vltima nõ repugnat. Nam vegetabile componitur non solum sensibili, vt in pecore, sed etiam rationali.s.ut in homine. Hæc est igitur priuatio remota. Alio modo dicitur priuatio,quæ non habet illud quod habere debet per naturam suam,vt homo cæcus, & hæc priuatio per se idest, secundum speciem,sed alius est modus carendi visu in talpa,hæc enim est priuatio secũdum genus. Item cum hoc fuerit in sui natura,& in tempore, quo debet habere, vel non habere. Cæcitas enim non est in omni tempore,sicut in catulo scilicet ante nonum diem, sed in tempore in quo debet habere visum,& non habet. Item priuatio dicitur abstractio, quæ fit in vnaquaque rerum scilicet ex suo loco naturali, vt extractio oculi. Secũdum igitur numerum modorum qui fiunt per negationem,erit & numerus modorum etiam priuationis.

De Perfectione,& fine. Cap. LXXI.

PErfectum vno modo scilicet secundum quantitatem dicitur illud, quod impossibile est aliam partem habere omnino extra illud scilicet cuius est pars,sicut tempus, quia extra illud impossibile est,esse aliquod tempus, vel partem temporis. Alio modo dicitur perfectum scilicet secundum qualitatem, vt quod habet studiositatem idest, perfectionem scientiæ, sicut dicitur medicus,vel musicus,perfectus qui non habet diminutionem, idest imperfectionem in modo studiositatis idest scientiæ per studium acquisitæ.Similiter, & quod dicitur bonitatis modo.Et secundum hunc modum sumitur etiam in fœdis,idest in turpibus per transmutationem, vt cum dicitur bonus latro, bonus mendax,perfectus latro,perfectus fur.Tertio modo perfectum in natura scilicet,vt omnes substantiæ. Quarto modo secundum voluntatem scilicet quod habet finem perfectum,vt qui non diminuitur in modo studiositatis suæ,idest qui finem habet studii sui. Quinto modo quod habet perfectionem nobilem, idest formam perfectiuam nobiliorem, vt dialecticus dicitur perfectus in respectu grammatici. Sexto modo perfectio dicitur finis aliquis, & transumptiue dicitur etiam de rebus malis. Dicitur enim q̃ aliquid corrumpitur perfecta corruptione, quando scilicet nihil deest corruptioni per transumptionem igitur corruptio dicitur perfectio, quia vtrunque est finis.s. perfectio,& corruptio.Perfecta asit dñr,quædam per se, quia non diminuitur ab eis aliquid de bonitate, nec in eis est

et magis,& nihil inuenitur extra illa.Quædam asit modo vniuersali,ita q̃ non est in eis nobilitas in aliquo generum,sed supra.s.vt vniuersale,& prima causa,& nihil est extra illam.s.nobilitatem.i.aliæ nobilitates habent ab illa perfectionem. Finis dicitur illud quod est vltimum vniuscuiusque rerum, & extra quod nihil inuenitur. Item illud quod est primum.s.in genere continentis,vt cœlum & omnes partes eius sunt intra. Item dicitur finis scilicet in mathematicis, id quod est forma magnitudinis,& habens magnitudinem. Item in naturalibus.s.perfectio cuiuslibet rei,& illud ad qđ est motus,& p̄p qđ.Item substantia vniuscuiusque rerum compositarum.s.materia ex qua. Item id qđ significat essentiam cuiuslibet. s.diffinitio. Hæc.n. est finis cognitionis. Secundum igitur numerum modorum principii dicitur & finis,& etiam magis in pluribus modis.

De Necessario per se, & ex aliquo. Cap. LXXII.

NEcessarium dicitur aliquid, quia nisi cum ipso, i.per ipsum res non potest esse,& est tanquam causa,sicut anhelitus,& nutrimentum in animalibus.Item dicitur necessarium, quia impossibile est nisi per illud,vt fit aliquod bonum, vt medicinam accipere bonum est,ne accidat infirmitas,& nauigare Athenas bonum est,vt recipiatur debitum. Item necessarium dicitur violentum,sicut dicit Sophocles,Violentia de necessitate me cogit,vt hoc faciam.Et sicut dixit Euenus, q̃ omne necessarium est contristans.Item dicitur necessarium illud quod impossibile est aliter esse. Per se dicitur esse vno modo forma, & substãtia cuiuslibet rei, vel quod significat quidditatem rei, sicut dicitur per se bonum,id quod est bonum,idest, quod habet bonitatem, hoc est per se secundum formam. Alio modo secundum materiam scilicet illud in quo est aliquid primo naturaliter,vt in superficie color,& vita in anima. Hoc modo dicitur per se subiectum cuiuslibet, vnde superficies est alba per se.Item per se dicitur vniuersaliter in essendo, sic causa respectu causati,& etiam in cognoscendo,sicut illud vnde concluditur vera conclusio. Item illud quod non habet causam aliam.s. vt prima causa.Item illud quod est per se situm. Situs autem dicitur in habente partes secundum ordinem partium,idest dispositio partium in toto,aut secundum locum,scilicet vt mamillæ sitæ sunt in pectore,aut secundum potentiam,idest sicut actus ad suam potentiam ordinatur,vt irasci est in virtute irascibili,aut secundum formam,vt secundum quatuor qualitates elementorum. Ex aliquo dicitur vno modo, sicut aliquid dicitur ex materia,& hoc dupliciter, vel ergo secũdum primum, idest ex materia prima,vel secundum vltimam formam, idest speciem scilicet materiæ, idest ex materia vltima, siue proxima,verbi gratia. Omnia liquabilia sunt ex aqua scilicet tanquam ex materia prima, & idolum ex cupro tanquam scilicet ex materia proxima, hæc enim est initium contrarietatis, scilicet materia proxima,& non prima. Huic enim nihil est contrarium.Alio modo dicitur ex alio illud quod est compositum ex materia,& forma,alio modo, vt partes ex toto, scilicet per resolutionem, sicut lapides ex domo, fiunt tanquam scilicet partes materiales ex dissolutione totius, forma enim complementum est. Item alio modo sicut forma idest species ex parte,vt homo ex bipede,idest ex corpore, quod est bipes,dicitur & est homo, quæ est species logica. Item alio modo sicut forma quæ est elementum formæ. Item alio modo,scilicet sicut totum materiale ex partibus materialibus,vt filius ex patre,& matre,sunt enim semina filiorum, ex quibusdam partibus parentum. Alio quoque modo quæ sunt post in tempore, supple fieri dicuntur ex prioribus,vt nox ex die,& pluuia ex sereno, sunt enim post illa, horum autem quædam sunt quæ potentiam habent transmutari ad inuicem scilicet circulariter,vt nox,& dies.Quædam autem quæ sequuntur seinuicem in tempore tantum,sed non circulariter, vt ex meridie fit occasus solis,non autem econuerso.

De Parte,& toto,& diminuto. Cap. LXXIII.

PArs vno modo dicitur id in quod totum diuidi,uel quod ex eo diminui potest, vt duo sunt partes trium. Alio modo illud quod numerat tantum ista, scilicet præscise, & non plus neque minus, tertio modo dicitur pars scilicet in via cognoscendi illud, in quod possibile est formam diuidi absq; quantitate,s.diuisione formali. Vnde dixerunt logici, q̃ formæ sunt tres generationis,vel generis. Item partes dicuntur illa in quæ diuiditur aliquid, quantitate.s.& non specie aut ex quibus componitur totum,aut etiam ex quo forma, sicut cuprum est pars sphæræ.Est enim materia in qua est forma prima,

idest rotunditas,& angulus est pars figuræ. Item illa quæ sunt in diffinitione alicuius. Totum dicitur a quo non diminuitur aliqua pars eorum,quibus est totum. Dicitur autem totum naturaliter continens ad contenta,ita q contenta sint vnum,& hoc dupliciter, aut sicut vnaquæque rerum continuarum, vel discretarum est vnum.s.in toto integrali,vel numerali,aut sicut in vniuersali vniuntur partes de quibus prædicatur,vt homo, & equus in animali. Est etiam totum cuius partes tm̄ potentia sunt. Dicitur autem vnitas vniuersaliter aliqua quantitatis, & cum habeat initium, & vltimum, & medium,illa quorum in situ diuersitas est,dicuntur totum, in quorum vero non est,dicūtur omne. In quibus autem possibilis est vtraque dispositio, dicitur omne & totum,vt cera,& pix. Aqua vero & vnūquodque humidorum,& numerus dicuntur omne,quoniam horum natura in sui dispositione remanet in mutatione.i.in transmutatione partium secundum situm,in forma autem non. Diminutum dicitur membrum totius,non quolibet modo,sed oportet,vt illud sit aliquid non distinguibile, sed sicut distinguitur superfluū a necessario. Non enim caluities est diminutio membri,nec etiam quando diminuitur caro, vel splen. Sed quando diminuitur aliquis aure,vel alio extremorum, sed nec in quocunque fuerit ex locis,sicut arca cum perforatur non diminuitur a membro.

De Genere, & Falso, & Accidente. Cap. LXXIIII.

GEnus dicitur eiusdem formæ generatio continua, vt homo.s.per successionem. Item primus motor cum generatione aliquorum.s.a quo denominantur tanquam a primo patre. Item sicut superficies plana genus est planarū figurarum,& corporea corporalium. Item omne,quod est in diffinitionibus primum,& dicitur secundum quid. Item subiectum, vel principium materiale cuiuslibet rei habens differentiam,& qualitatem. Et dicuntur diuersa genera,quorum subiectum primum est diuersum,nec permutatur vnum in alterum, nec vtrumque in idem,sicut materia & forma, quæ sunt idem in genere. Dicuntur etiam diuersa genera,quæ in diuersis prædicamentis sunt. Quædam enim entia significant quid,quædam quale,&c quę non alterantur ad idem,neque ad inuicem. Falsum vno modo dicitur in sermone,quod est ex his,quæ non sunt Et hoc dupliciter,aut quia non est compositum, idest non cohæret ad præsens, aut quia est impossibile componi. Et ista non sunt idem.s.sicut temporale, & æternum, vt te sedere aliquando falsum est. Diametrum autem esse simetrum semper est falsum. Alio modo dicitur falsum in re.s.sicut illa quæ non apparent,sicut in natura sunt,aut apparent, quod non sunt,sicut vmbra, & somnia. Secundum hunc modum dicuntur res falsæ,aut quia non sunt, aut quia sunt quidem, sed non sunt illa quæ imaginantur passiuæ.s.idest non sunt illa quæ apparent in imaginibus. Accidens vno modo dicitur quod de aliquo vero dicitur,non tamen necessario, nec in maiori parte.i. vt semper nec vt frequenter, vt si quis alia intentione foderit foueam,& casu inuenit thesaurum, hoc accidit. Accidens autem non habet causam terminatam sed casum. Alio modo dicitur accidens,vt omnia quæ sunt alicuius per se, & non sunt de substantia.i.de essentia substantiæ, vt triangulum habere duos rectos angulos. Idem in 6 lib. Accidens autem secundum primum modum.s.quod nō habet causam determinatam, non habet scientiam permanentē. Omnis enim scientia permanēs, aut est illius,qđ est semper,aut illius,quod est in maiori parte.

De Ante, & post. Cap. LXXV.

IDem in lib. 5. Dr̄ aūt Ante primum ens,& principium in vnoquoq; genere. Item qđ est proximum alicui principio determinato. Item dr̄ ante ſm locum, qđ est proximū alicui loco determinato. Verbi gratia,loco medio,vel vltimo. Remotum aūt dr̄ post. Item dicitur ante ſm tp̄s,aut in præterito, & est illud quod est remotius ab instanti,sicut bella Troiæ fuerunt ante bella Medorum, aut in futuro, & est illud quod est propinquius ad præsens nunc. Item dicitur ante secundū motum.s.id quod est propinquius ad motorem,sicut puer est ante virum secundum motum.s.augmenti,qui est per calorem naturalem. Item dr̄ ante ſm potentiam,vel virtutem, sicut dominus ante dominam, quia superior est in potentia. Item illud quod est fortius dicitur ante, quia cogit alterum sequi voluntatem suam. Item dicitur ante secundum ordinem, idest secundum relationem ad vnum,vt secūdum ante tertium, quia propinquius est ad primum. Item alio modo dicitur ante.s.modo simplici, quod est ante per scientiam. Dicitur etiam ante per diffinitionem,& secundum sensum. Secundum diffinitionem quidem idest, secundum intellectum, id quod est ante modo vniuersali. Secundum sensum autem,vt res particulares. Vniuersaliter etiam accidens ante totum, vt musicus ante hominem musicum. Totum enim non erit penitus sine parte. Item passiua,idest subiecta ante passiones, vt linea ante rectitudinē, superficies ante planiciem. Quædam etiam naturaliter,& substantialiter dicuntur secundum prius,& posterius,vt accidens præcedit substantiam,& actum potentia.

LIBER XIX.

De Theologica scientia. Cap. I.

ACtor. Post Metaphisicam ac cæteras inferiores scientias,tam practicas, quàm theoricas,quæ a Gentilibus,& Paganis inuentæ sunt,ad vltimum de theologia latius dicendum restat. Ad cuius veram notitiam etiam philosophi peruenire non potuerūt, ad hanc enim tanquam ad finem reliquæ omnes vniuersaliter ordinantur, eiq; tanquam reginæ multipliciter famulantur. Quanquā eadē scientia videatur apud philosophos appellari metaphisica,quæ apud nos vocatur theologia, eo q theologia tractat de inuisibilibus visibilium essentijs,& similiter metaphisica,vnde & metaphisica vocatur scientia diuina,& philosophia prima,scientiarumque scientia,& ipsa merito supremum, & vltimum apud philosophos locum tenet, quæ ab ipsis vltimo tempore post reliquas scientias est inuenta. Hugo super Hierarchiam. Legimus in artes,& disciplinas,& rationum præcepta plurima, quæ illi sensu, & ingenio suo dato, in hoc ipsum scrutati sunt, & inualuerunt in parte hac,vt verum apprehenderent, quia & hæc veritas per eos ministranda erat,quæ non erat ad vitam, qui filij vitæ non erant. Ideo datum est illis propter nos quib. consummatio seruabatur,& inchoatio paratur,vt inuenirent veritatem illam, quā oportuit suscipere filios vitæ ad obsequium summæ veritatis,cuius labor ipsis appositus est, his fructus seruatus,& in his omnib. lumen intelligentiæ,& acumen ingenij, sensusque virtutem ad documenta prima perceperunt, in quibus creaturam tantum, & modum naturæ intuentes secūdum rationis formam iustitiæ subtiliter discusserunt. Nouissime vero theologiam pro ratione diuinorū, & scrutatione inuisibilium quasi consummaturi,sap ētiam addiderunt, vt ipsi putauerunt consummaturi,sed vere amissuri,& veram non inuenturi.

Cur ad huius scientia veram notitiam philosophi non peruenerunt. Cap. II.

FVit enim quædam sapientia,quæ sapientia videbatur, his qui veram sapientiam non inueniant hanc inuenit mundus,& inflari cœpit,& tumuit, magnum se æstimans in ea,& præsumpsit, & dixit vltra pergere ad sapientiam summam,cōfidens in sapiētia sua, quasi via esse potuisset ad illam, & fecit sibi scalam speciem creaturæ nitens ad inuisibilia creatoris,tunc quę manifesta erant Dei ad illusionem processerūt, & nota facta sunt vt probarent corde non puro. Nam illa quæ videbantur nota erant:& erant alia, quę nota non erant:& per ea quę nota erant, putauerunt re in illa quę abscondita fuerunt,& corruerunt mente vltra possibilem veritatem immunditia figmentorum suorum,vbi non inuenerūt amplius, quod apprehenderēt. Ideo stultum fecit Deus scilicet huius cor,quo non potuit inuenire sapientiam Dei, & monstrauit sapientiam aliam,quæ stultitia videbatur,& non erat vt vera sapientia inueniretur per eam. Prędicatus est Christus Crucifixus,vt humilitate veritas quæreretur,sed mundus modicū respexit, & non potuit verum agnoscere, voluit enim contemplari opera Dei, quæ miranda fecerat, & quæ proposuit imitanda noluit venerari. Neque enim morbum suum attendit, vt pia deuotione medicinam quæreret,sed de falsa sanitate præsumens dedit se, vt vana curiositate aliena inuestigaret,& videbatur ex se proficere,& defecit in se,& cum qui erat supra se non inuenit,& proposuit de illo æstimationes,quas corde superbo conceperat, ne verum ignorare videretur, & fessus est in inuia erroris alia, & alia contra naturam plurima, & nouissime in dedecora Dei, & excellenti maiestate deformia, vt error fieret manifestus,prius enim verum erat & magnum videbatur, & nouissime successit falsitas, cum veritas consumari debuisset, & demonstratum est, quasi lumen quoddam in parte vna, & ibi

ibi videretur aliquid, & erant contra denſæ tenebræ, & caligo profunda ignorationis, vbi confuſionis laqueus ponebatur in captione ſuperborum, & viderunt, vbi lumen erat, & vbi tenebræ erāt, videre non potuerunt, & ibi laqueo capti ſunt propter audaciam præſumptionis ſuæ, qua ſe præcipitauerunt ire in illud. Nam ibi corruere cæperunt immūditia figmentorum ſuorum, & aſſumpſerunt ſpeciei ſimulachra diuinorum, vt inuiſibilia viderent per ea quæ videbantur, & erat ibi ſimile aliquid, ſed de longe oſtendens, quod quærebatur. Neque lucem ingerens oculis caliginantibus. Natura.n. ad ſeruitutem condita, creatorem ſuum demonſtrauit, ſed erat ſimilitudo peregrina ad excellentem maieſtatem, & dominantem. Neque potuit euidentem declarationem inuenire in his omnibus illa, quæ docenda fuerant vera, quia & ipſa ſana non erat, vt vi ſua clareſceret in contemplationem. Non.n. huic per gratiam exemplaris formabantur ad ſanitatem viſionis internæ. Neq; arcana ſapientiæ nouerat, & cōditorum theſaurorum, carnem vbi æterni in Ieſu humanitate, ſed naturali ſolo documento viens, lippienti acie lumen nubilum, & ambiguum adducens ſpeculanti in rerum creaturarum ſpecie contemplabatur. Propterea errauerunt, & euanuerunt cum tranſire vellent mente, per ea quæ ſola noſce acceperant, & palpitantes ęſtimationibus ad ea, quæ videre non poterant, cęci inuenti ſunt, qui ſe videre putauerunt. Dignum quippe erat vt confunderentur in ſummis, qui de inferiorum cognitione ſuperbierant.

De Triplici falſa theologia. Cap. III.

ACtor. Et quoniam antiquis temporibus (videlicet priuſquam euangelica veritas propalaretur, ac verus vnius Dei cultus per orbem dilataretur) rudis, ſtolidaque gentilitas, denſis infidelitatis tenebris obuoluta, non ſolū in proprijs, verum etiam in poetis, atq; philoſophis circa Dei notitiam multipliciter errabat. Primo quidem de falſa theologia huic operi inſerimus, quatenus huiuſcemodi erroribus eliminatis, ad veram theologiam liberè tranſeamus. Aug. de Ciui. Dei lib. 6. Marcus Varro tria genera theologiæ eſſe poſuit. ſ. vnum fabuloſum, quo vtuntur poetæ, alterum naturale, quo philoſophi, tertium ciuile, quo populi. Sed ciuilis theologię turpitudines erroneas philoſophicis interpretationibus, velut altioris doctrinæ ſpecie colorare conatur, videlicet tanquam ius animæ mundi, quam putauit per cuncta diffuſam ex partibus molis huius, in quas viſibilis mundus iſte conſurgit, & multiplici adminiſtratione naturæ, quamplurium Deorum nomina acceperit. O Marce varro, cum ſis homo acutiſſimus, dicis fabuloſos Deos accommodatos eſſe ad theatrum, naturales ad mundum, ciuiles ad vrbem, cum mundus opus ſit diuinum, vrbes vero, & theatra opera ſint hominū. Nec alij Dij deridentur in theatris, quàm qui adorantur in templis, nec fabuloſa igitur, nec ciuili theologia ſempiternam quiſquam adipiſcitur vitam. Illa enim de Dijs turpia fingendo ſeminat, hæc fauendo metit. Illa mendacia ſpargit, hæc colligit. Illa res diuinas falſis criminibus inſectatur, hæc eorum criminum ludos in diuinis rebus amplectitur. Illa de Dijs nephanda figmenta hominum carminibus perſonat, hæc Deorum ipſorum feſtiuitatibus conſecrat. Facinora, & flagitia numinum illa cantat, hæc amat. Illa prodit aut fingit, hæc autem aut atteſtatur veris, aut oblectatur & falſis, ambæ turpes, ambæq; damnabiles, ſed illa quæ theatrica eſt, publicam turpitudinem profitetur. Iſta quæ vrbana eſt illius turpitudine ornatur, hinccine vita æterna parabitur, vnde iſta breuis temporaliſque polluitur.

Quòd Theologia fabuloſa non ſit a ciuili ſeparanda. Cap. IIII.

REuocatur igitur ad theologiam ciuilem theologia fabuloſa, theatrica, ſcenica, indignitatis, & turpitudinis plena. Quid enim aliud oſtendunt illa ſimulachra, formæ, ætates, ſexus, habitus Deorum? Nunquid barbatum Iouem, imberbem Mercurium poetæ habent, pontifices non habent? Nunquid Priapo mimi, non etiam ſacerdotes enormia pudenda fecerunt? An aliter ſtat adorandus in locis ſacris, quàm procedit ridendus in theatris? Num Saturnus ſenex, Apollo ephebus, ita perſonæ ſunt hiſtrionum, vt non ſint ſtatuæ delubrorum. Cur Forculus, qui foribus præeſt, & Limentinus, qui limini, ſunt Dij maſculi, atq; inter hos Cardea fœmina eſt, quæ cardinem ſeruat. Nonne iſta in rerum diuinarum libris reperiuntur, quæ graues poetæ ſuis carminibus indigna duxerunt? Nunquid Diana theatrica portat arma, & vrbana ſimpliciter virgo eſt? Nunquid ſcenicus Apollo cythariſta eſt, ab hac arte Delphicus vocat. Sed hæc honeſtiora ſunt in comparatione turpiorum. Quid de ipſo Ioue ſenſerunt, qui eius nutricem in capitolio poſuerunt. Nonne atteſtati ſunt Euemero, qui omnes tales Deos non fabuloſa garrulitate, ſed hiſtorica diligentia homines fuiſſe, mortaleſque conſcripſit. Sacra ſunt Iunonis, & hæc in eius dilecta inſula Samo celebrantur, vbi nuptum data eſt Ioui. Sacra ſunt Veneris vbi amatus eius Adon, Aprino dente extinctus iuuenis fortiſſimus plangitur. Sacra ſunt matris Deum, vbi Atthis pulcher adoleſcens ab ea dilectus, & muliebri zelo abſciſus, etiam hominum abſciſorum (quos gallos vocant) infelicitate deploratur. Hæc cum deformiora ſint omni ſcenica fœditate, quid eſt q̄ fabuloſa de Dijs figmenta poetarū, ad theatrum videlicet pertinentia, velut ſecernere nituntur a ciuili theologia, quam pertinere ad vrbem volunt, quaſi ab honeſtis, & dignis indigna, & turpia? Quid ipſa numinum officia tam viliter minutatimq; conciſa, propter quod eis dicunt pro vniuſcuiuſque proprio munere ſupplicari oportere? Nonne ſcurilitati mimicæ, q̄ diuinæ conſonat dignitati. Itaq; ſacra pōtificum a carminibus poetarum, velut res honeſtas a turpibus, veraces a fallacibus, graues a leuibus, ſerias a ludicris, appetendas a reſpuendis, qua poſſunt quaſi conentur ſubtilitate diſcernere. Intelligimus, quid agant, qui illam theatricam, & fabuloſam theologiam, ab iſta ciuili pendere nouerunt, & ei de carminibus poetarum, tanquam de ſpeculo reſultare.

De ordine falſorum Deorum. Cap. V.

PEtrus Comeſtor in hiſtoria ſcholaſtica. A Nino rege Aſſyriorum orta ſunt idola, in hunc modum. Mortuo Belo Ninus in ſolatium doloris imaginem patris fecit ſibi, cui tantam exhibeat reuerentiam, vt quibuſlibet reis, qui ad eam confugiſſent parceret. Proinde homines de regno eius diuinos honores imagini cæperunt impendere. Huius exemplo plurimi charis ſuis mortuis imagines dedicarunt. Et ſicut ab idolo Belli cætera traxerunt originem, ſic & ab eius nomine generale nomen fuit idolorum. Sicut enim Belus dictus eſt ab Aſſyrijs, ſic & aliæ nationes ſecundum idiomata linguæ ſuæ dixerunt, aliæ Bel, aliæ Beel, aliæ Baal, aliæ Baalim ſermo, & nomina ſpecificauerunt, aliæ Belphegor, aliæ Beelzebub dicentes. Iſid. in lib. etym. lib. 8. Sic ergo ſimulachrorum vſus exortus eſt, cum ex deſiderio mortuorum conſtituerentur imagines, vel effigies tanquam in cœlum receptis. Pro quibus ſe in terris dęmones colendos ſuppoſuerunt, & ſibi ſacrificari a deceptis, & perditis perſuaſerunt. Simulachra autem a ſimilitudine nuncupata eo, q̄ manu artificis ex lapide, aliave materia eorū vultus imitantur, in quorum honore finguntur. Et notandum, q̄ Latinus ſermo ſit, & non Hebręus. Apud eos enim idolum, ſiue ſimulachrum Schemel dicitur. Iudæi dicunt, q̄ Hyſmael primus ſimulachrum luto fecerit. Gentiles autem primum Prometheum ſimulachra hominum de luto finxiſſe perhibent. Actor. Vt autem in libro ſapientiæ legitur, ad imaginum huiuſcemodi cultum habuerunt homines triplex incitamentum, quæ ſunt affectio viuentium erga morientes, timor & adulatio ſubditorum erga reges, diligentia quoque artificum in ſculpendo, ac depingendo imagines.

De Nominibus Deorum. Cap. VI.

ISid. vbi ſupra. Quos ergo Pagani Deos aſſerunt, homines olim fuiſſe produntur, & pro vniuſcuiuſque vita vel meritis, coli apud ſuos poſt mortem cæperūt, vt apud Aegyptum Iſis, apud Cretam Iouis, apud Mauros Iuba, apud Latinos Faunus, apud Romanos Quirinus. Eodem quoque modo apud Athenas Minerua, apud Samum Iuno, apud Paphos Venus, apud Lemnos Vulcanus, apud Naxos Liber, apud Delos Apollo. In quorum etiam laudibus acceſſerunt, & poetæ, & cōpoſitis carminibus in cœlum eos ſuſtulerunt. Nam quorundam adinuentiones, artium cultum peperiſſe dicuntur, vt Eſculapio medicina, Vulcano fabrica. Ab actibus autem vocantur, vt Mercurius, q̄ mercibus præeſt, Liber a liberalitate. Fuerunt etiam quidam viri fortes aut vrbium conditores, quibus mortuis homines, qui eos dilexerunt ſimulachra finxerunt, vt haberent aliquod ex imaginum contemplatione ſolatium. Bel idolum Babylonium eſt, quod interpretatur vetus. Fuit enim hic Belus pater Nini primus Rex Aſſyriorum, quem quidam Saturnum appellant. Beelphegor interpretatur ſimulachrum ignominiæ, Idolum enim fuit Moab, cognomento Baal, ſuper montem Phogor, quem Latini Priapum vocant Deum hortorum. Fuit enim de Lapſaco ciuitate Eleſponti, de qua pulſus eſt. Et propter virilis membri magnitudinē in nume-

ro Deorum suorum eum Græci trāstulerunt, & in nomine eius sacrauerunt hortum, vnde & dicitur præesse hortis, propter eorum fęcunditatem. Beelzebub idolum fuit Accharon, quod interpretatur vir muscarum. Zebub enim musca vocatur. Spurcissimum igitur idolum ideo vir muscarum vocatum, propter sordes idolatriæ, siue propter immunditiam.

De Phisicis interpretationib. falsorum numinum. Cap. VII.

Qvædam aūt noīa Deorum suorum gentiles per varias fabulas ad rōnes phisicas conantur traducere, eaq; in causis elementorum cōposita esse interpretantur, sed hoc a poetis totum fictum est, vt Deos suos ornarēt aliquibus figuris, quos perditos, ac infamia dedecoris plenos fuisse historiæ confitentur. Oīno.n. fingendi locus vacat, vbi veritas cessat. Saturnus origo Deorū, & totius posteritatis, a Paganis designatur. hunc & Latini a satu appellatum ferunt, quasi ad ipsum satio oīum pertineat rerum, vel a tpis longitudine, q̄ satu retur annis. Quòd filios suos fertur deuorasse, hoc est, & annos quos tps produxerit in se reuolui, vel eo q̄ semina vnde oriūtur iterum redeunt, hunc cęli patris abscidisse genitalia dīt, quia nihil in cęlo de seminib. nascitur. Falcem tenet inquiunt, pp agriculturā significandam, vel pp annos, & tpa, q̄ in se redeant, vel pp sapientiam, q̄ intus acuta sit. Iouis dicitur a iuuando, & Iupiter quasi iuuans pater, hoc est oībus pstans, hunc & priuato titulo, Iouem optimū dixerunt, dum fuisset incestus in suis, impudicus in extraneis. Quem modo taurū fingunt, pp Europæ raptū. Fuit.n. in naui cuius insigne erat taurus, Modo Danaes per imbrem aureū appetisse cōcubitū, vbi intelligitur pudicitiā mulieris ab auro fuisse corruptā. Modo in similitudinē Aquilæ fuisse, pp q̄ puerū ad stuprū rapuerit, Mō serpentem, quia reptauerit, & Cignū, quia cantauerit. Et iō nō figuræ istæ sunt, sed planè de veritate scelera, vñ turpe erat tales Deos credi, quales hoīes non esse debeant. Ianū dīt quasi mundi, vel cęli, vel mensiū ianuam, duas Iani facies faciunt, pp Orientem, & Occidentē. Cū vero faciunt eū quadrifrontem, & Ianum geminum appellāt, ad quatuor mundi partes hoc referunt, vel ad quatuor elementa siue tpa, sed dum hoc fingunt, monstrū non Deum faciunt. Neptunum aquas mundi pdicant, & dr̄ Neptunus ab eis, quasi nube tonans. Vulcanū vocant ignem, & dr̄ Vulcanus, quasi volans candor, vel quasi Volicanus, q̄ per aerem volet. Ignis.n. de nubibus nascitur, vnde & Homerus dicit eum pcipitatū de aere in terras, q̄ omne fulmen de aere cadit, Iccirco autem Vulcanus de fęmore Iunonis fingitur natus, quia fulmina de imo aere nascantur. Claudus autem dicitur Vulcanus, quia per naturam nunquam rectus est ignis, sed quasi claudus, eiusmodi speciem motumque habet.

Adhuc de eodem. Cap. VIII.

PLuton Gręcè, Latine diespiter, vel ditispater, quem alii orcum vocant, quasi receptorem mortium, vñ & orca nuncupatur vas quoddam qd̄ recipit aquas. Ipse & Græce Caron. Liberum a liberamento appellatum volunt, q̄ quasi ēt matres in coeundo per eius beneficium emissis seminibus liberentur. Itē Liber muliebri, & delicato corpore pingitur. Dīt.n. mulieres attributas, & vinum pp excitandam libidinem, vñ & frons eius pampino cingitur, sed ideo coronam viteam in cornu hēt, quia cum gratē, & moderate vinum bibitur, lætitiam præstat, cum vltra modum, excitat lites, & quasi cornua dat. Idem autem & Lieus, a po iu lien. i. ab hac dissolutione, q̄ multo vino membra soluantur. Iste & Græce Dionysius, a monte Indiæ Niso, vbi dr̄ esse nutritus. Mercurius sermonem interpretatur, nam ideo & Mercurius, quasi medius currens dr̄ appellatus, q̄ sermo currat inter hoīes medius. Ideo & Hermes Græce, qd̄ sermo, vel interpretatio, quæ ad sermonem vtiq; pertinet, hermenia dr̄. Ideo & mercibus præesse, quia inter vendentes, & ementes sermo fit medius. Qui ideo fingitur hēre pennas, quia citius verba discurrunt, vnde & velox, & errans inducitur. Alas eius in capite, & in pedibus significare volucrem ferri per aera sermonem. Nuncium dictum, qm̄ per sermonem oīa cogitata enunciantur. Ideo aūt furti magistrum dīt, quia sermo animos audientium fallit. Eum capite canino fingunt, eo q̄ inter omnia animalia canis sagacissimum genus, & perspicax habeatur. Martem aūt Deum belli esse dicunt, & Martem appellatum, quia per viros pugnatur, vt sit Mars quasi mas, licet tria sint genera consuetudinum, sicuti Scytharum, vbi viri, & fœminæ in pugnam eunt. Amazonum, vbi solæ fęminę. Romanorū aliarumq; gentium vbi soli mares. Quod vero nudo pectore stat, vt bello se quisque sine formidine cordis obiiciat. Apollinem quamuis diuinatorem, & medicum vellent, ipsum tñ ēt solem dixerunt, quasi solum. Ipsum phebum, quasi ephebum, hoc est adolescentem, vñ & sol puer pingitur, eo q̄ quotidie oriatur, & noua luce nascatur. Phitium quoq; eundem Appollinem vocari aiunt, a Phitone immensæ molis serpente, cuius non magis venenum, q̄ magnitudo terrebat. Hunc Apollo sagittarum ictibus sternens, nominis quoque spolia reportauit, vt Phitius vocaretur.

De Nominibus Dearum, & interpretationib. eorum. Cap. IX.

DIanam quoq; Germanam eius similiter Lunā, & viarū præsidem aiunt, vnde & virginem volunt, q̄ via nihil pariat, & ideo ambas hēre sagittas fingunt, q̄ ipsa duo sydera de cęlo radios ad terras emitiūt. Dianam aūt vocatam quasi druanam, eo q̄ Luna, & nocte, & die appareat. Ipsāmq; & Lucinam asseuerant, eo q̄ luceat. Cererem.i. terram & a creandis frugibus asserunt dictam, appellantes eam noībus plurimis. Dīt eam & Openi, q̄ opere melior fiat terra. Proserpinā, quia ex ea proserpant fruges. Vestam, q̄ herbis, vel variis vestita sint rebus, vel a vi sua stando. Eandem, & tellurem, & matrem magnam fingunt, turritam cum tympano, & gallo, & strepitu cimbalorum. Quòd tympanum hēt, signare volunt orbem terræ. Quòd curru vehi dr̄, quia ipsa est terra, quæ pendet in aere. Quòd sustinetur rotis, quia mundus rotatur, & volubilis est. Quòd in capite turritam gestat coronam, ostendit suppositas terræ ciuitates, quasi insignitas turribus constare. Quòd gallos huic Deæ seruire fecerunt, significat qui semine indigeant terram sequi oportere, in ea quippe oīa reperire. Cimbalorum aūt æteorum sonitus ferramentorum crepitus in colendis agris. Iunonem dīt quasi ianonem.i. ianuam pro purgationibus fœminarum, eo q̄ quasi portas matrum natorum pandat, & nubentium maritis. Sed illud philosophi. Poetę aūt Iunonem Iouis asserunt sororem, & coniugem. Ignem.n. & aerem Iouem, aquam & terram Iunonem interpretatur. Quorum duorū permixtione vniuersa gignuntur, & sororem dīt, quia mundi pars est. Coniugem eo, q̄ cōmixta concordat. Minerua apud Græcos Athenas dr̄.i. fęmina, apud Latinos aūt Mineruam, vocatā, quasi Deam, & munus artium variarum, hanc etenim inuentricem multorum ingeniorum perhibent. Et inde eam artem, & rōnem interpretantur, quia sine rōne nihil pōt contineri. Quæ ratio, quia ex solo animo nascitur, animumq́; putant esse in capite, & cerebro. Ideo eam dīt de capite Iouis esse natam, quia sensus sapientis, qui inuenit oīa, in capite est. In cuius pectore ideo caput Gorgonis fingitur, q̄ illic est oīs prudentia, quæ confundit alios, & imperitos, ac saxeos comprobat, qđ & in antiquis Imperatorum statuis cernimus. In medio pectore loricæ ad insinuandam sapientiam, & virtutem. Hæc *Minerua*, & Tritonia dicitur. Triton.n. Aphrice palus est, circa quam fertur virginali apparuisse ætate, pro quo Tritonia nuncupata est, vnde & tanto procliuius Dea credita, quanto minus origo eius innotuit. Pallas autem dicta, vel ab insula Pallente in Tracia, in qua nutrita est, vel a po tu palleintodori.i. ab hastæ concussione, vel q̄ Pallantem gigantem occiderit. Venerem exinde dicunt nuncupatam, q̄ sine vi fœmina virgo esse nō desinat, q̄ autem fingunt Iouem Saturno Cęlo patri genitalia abscidisse, & sanguinem fluxisse in mari, atque eo spuma maris concreta Venus nata est. Illud aiunt, q̄ per coitum salsi humoris substantia est, & inde Affrodin Venerem dici, q̄ coitus spuma est sanguinis, quæ ex succo viscerum, liquido, salsoque constat. Ideo autem Venerem Vulcani dicūt vxorem, quia Venereum officium, non sine calore consistit.

Iterum de quibusdam numinibus apud gentiles nominatis. Cap. X.

CVpidinem vocatum ferunt pp amorem. Est.n. dęmon fornicationis, qui ideo alatus pingitur, quia nihil amantibus leuius, nihil mutabilius inuenitur. Puer pingitur, quia stultus est, & irrationabilis amor. Sagittam, & facem tenere fingitur, sagittam quia amor cor vulnerat, facem quia inflammat. Pan dicunt Græci, Latini Siluanum Deum rusticorū, quem in naturæ similitudinem formauerunt, unde dicitur Pan idest omne Fingunt enim eum ex vniuersali elementorum specie, habet & enim cornua in similitudine radiorum solis, & lunæ. Distinctam maculis habet pellem propter cœli sydera. Rubet eius facies ad similitudinem ætheris, Fistulam septem Calamorum gestat, propter armoniam cęli, in qua septem sunt soni, & septem discrimina vocum. Villosus est, quia tellus couestita est, & agitatur uentis, pars eius inferior fęda est, propter arbores, & feras, et pecudes. Caprinas ungulas habet, ut so-

vt soliditatem terræ ostendat. Quem volunt rerum, & totius natu:æ Deū, vnde & Pan, quasi omnia dicunt. Isis lingua Aegyptiorum terra appellatur, quam Vsin volunt esse. Fuit aūt Isis regina Aegyptiorum Ioachi regis filia, quæ de Græcia veniēs Aegyptios lrās docuit, & terras colere instituit, pp qd & terrā eius nomine appellauerunt. Serapis omnium maximus Aegyptiorum Deus, ipse est Apis Rex Argiuorum, qui nauib. transuectus in Aegyptum, cum ibidem mortuus fuisset. Serapis est appellatus, propterea quia arca in qua mortuus ponitur, quam sarcophagum vocant, soros dicitur Græce, & ibi eum venerari sepultum cæperunt, priusquam templum eius esset instructum velut soros. Sed apis primo sorapis, deinde vna litera cōmutata serapis dicitur Apis fuit taurus apud Aegyptios, serapi non secratus, & ab eo ita cognominatus, quem Aegyptus ad instar numinis colebat, eo ꝙ de futuris daret quædam manifesta signa. Apparebat enim in Memphis quem centum antistites prosequebantur, & repente velut limphatici præcinebant, huius capitis imaginem sibi in heremo Iudæi fecerunt.

Adhuc de eodem. Cap. XI.

FAuni a fando, eo ꝙ voce, non signis ostendere viderentur futura. In lucis enim consulebantur a paganis. & respon sa illis, non signis, sed vocibus dabant. Fatum dicunt esse quicquid Dij fantur. Tria autem fata fingunt in colo, & fuso, digitisque fila ex lana torquētibus, pp tria tpa, præteritum, qđ in fuso iam netum, & inuolutum est, præsens qđ inter digitos nentis traijcitur, futurum in lana, quæ colo implicata est, & ꝙ adhuc per digitos nentis ad fusum tanquam præsens, ad præteritum traijciendum est. Fortunam a fortuitis nomen hīre dīīt, quasi Deam quandam res humanas varijs casibus, & fortuitis illudentem, vnde & cæcam appellant, eo ꝙ passim in quoslibet incurrēs, sine vllo examine meritorum, & ad bonos, & ad malos peruenit. Fatum aūt a fortuna separant, & fortunā quasi sit in his, quæ fortuitu accidunt nulla palam cā. Fatum vero appositum singulis, & statutum aiunt. Aiunt & tres furias fœminas crinitas serpentibus, pp tres effectus, quæ in animis hominum multas perturbationes gignunt, & interdum cogūt ita delinquere, vt nec famæ, nec periculi sui respectum habere permittant. Ira quæ vindictā cupit, cupiditas quæ desiderat opes, libido qua appetit voluptates. Quæ ideo furiæ appellantur, ꝙ stimulis suis mentem feriant, & quietam esse non sinant. Nimphas, vel Musas Deas aquarum putant dictas a nubib. Penates gentiles dicebant oēs Deos, quos domi colebant. Et penates dicti eo ꝙ essent in penetralibus idest secretis. Hi Dij quomodo vocabantur, vel quæ nomina habuerunt ignoratur. Manes Deos mortuorum esse dicunt, quorum potestatem inter lunam, & terram asserunt, a quibus & mane dictam existimant.

De Proprio errore Chaldaeorum, circa Dei notitiam. Cap. XII.

ACcor contra regem auenuit. Ipsi autem qui multos colunt Deos in tria diuiduntur genera Chaldeos, & Græcos, & Aegyptios. Nam isti fuerūt principes, & magistri cæteris gentibus, in multorum Deorum cultu, & adoratione. Videamus igitur horum, qui sint participes veritatis, & qui erroris, Chaldæi quoq; nescientes Deum errauerunt post elementa, & cæperunt colere creaturam potius quā suum creatorem. Quorum & imagines qualdam facientes, nominauerunt figuras cœli, & terræ, & maris, solisque, & lunæ, & cæterorum elementorum. & luminarium. Et concludentes in templis adorauerunt Deos, vocantes eos quos seruant diligenter ne rapiantur a furibus, & non intellexerunt, ꝙ omne quod seruat maius est seruato, & faciens maius est facto, quid ergo dico de elementis. Qui dicunt cœlum esse Deum errant, nam videmus ipsum volubile, & secundum necessitatem motum, & ex multis constitutum. Nam astra ordine, & spacio feruntur de loco ad locum, de signo in signum. & nunc quidem occūbunt, nunc autem oriuntur, & ſm ipa iter peragunt, vt perficiant æstatem & hiemem, sicut ordinatum est eis a Deo, & pertranseunt proprios terminos ſm ineuitabilem naturæ necessitatem, cū cœlesti ornatu, vnde manifestum est non esse cœlum Deum, sed opus Dei. Qui aūt putant terram esse Deam, errauerūt Videmus. n. illam ab hominibus contumeliam patientem, & dīiationi eorum subiacentem, defossam & cōspersam, & inutilem factam. Nam si igne torreatur, efficitur mortua. Insuper & si paulò amplius infundatur, corrumpitur, & ipsa & fructus eius. Conculcatur aūt ab hominibus. & cæteris animalibus, sanguine interfectorum inquinatur, effoditur, impletur, mortuorum theca fit corporum. His ita se habentibus, non sequitur terram esse Deū, sed opus Dei ad vtilitatem hoīum. Qui aūt putant aquā esse Deam errauerunt. Nam & ipsa ad vsum hoīum facta est, & dīiationi subiacet eorum, polluitur, corrumpitur, & immutatur, calescit, & tingitur coloribus, & frigore congelatur, & cruoribus inquinatur, & ad cunctarum sordium ablutionē assumitur. Icirco impossibile est esse aquam Deam, sed opus Dei. Illi vero qui arbitrantur ignem esse Deum, errant. Nam ignis factus est ad vsum hoīm, & subiacet illorum dominationi. Circumfertur de loco ad locum, & accenditur ad elixādas carnes diuersas, & assandas, adhuc aūt & mortuorum corpora cōburenda. Multis etiam modis corrumpitur ab hominibus, & extinguitur. Propter quod non est congruum ignem Deum æstimare, sed opus Dei. Qui autem putant hominem esse Deum, errant Videmus quippe illum motum secundum necessitatem, & enutritum, ac senescentem etiam se nolente. Et aliqñ quidē lætatur, & aliqñ tristatur. Indiget cibo, & potu, & vestitu: Et est iracundus, & inuidus, & auidus, & pœnitens, & minorationes multas habens. Corrumpitur etiam multis modis ab elementis, & animalibus, vel imminente sibi morte. Non conuenit ergo hominem esse Deum, sed opus Dei. Errore igitur magno errauerunt Chaldęi post opiniones suas.

De Errore Graecorum. Cap. XIII.

VEniamus itaq; ad Græcos, vt videamus, qd forte de Dro sentiant Græci namq; dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt deterius Chaldeis, introducentes plurimos Deos factos esse, alios quidē masculos, alios vero fœminas, oīum vitiorum, cunctarumq; auctores iniquitatū, vt aduocatos istos, & patronos habentes, suæ nequitiæ adulterentur, rapiant, occidant, & oīa mala faciāt. Inducitur. n. ab eis ante oēs Deus Saturnus, & huic sacrificāt filios suos, qui genuit multos pueros de Rea, & insaniens comedit filios suos. Aiunt aūt Ioué abscidisse sibi virilia, & proiecisse in mare, vñ Venus fabulosè dr̄ fuisse nata. Alligans aūt suū patrē Iuppiter proiecit in tartarū. Secundus inducit Iuppiter, quē ferunt regē esse aliorū Deorū, & transformatū fuisse in aīalia, vt cū mortalib. mulieribus adulteria committeret. Inducunt. n. hunc transformatū in taurum pp Europam, & in aurum pp Dianam, & in Cignum pp Ledam, & in Satyrum pp emptionē, & in fulmē pp Semelem, & ita genuisse ex his filios multos, Liberum videlicet, & Zetū, & Amphionem, Herculē, & Apollinem, & Artheoicā, & Perseum, Castoremq;, & Pollucē, & Helenam, & Iunonē, & Radamantum, & Sarpedonē, & nouem filias, quas appellauerunt Musas. Deinde inducunt de Ganimede. Contigit ergo ò R. x hōibus imitari hæc oīa, et fiant adulteri, & masculorū concubitores, & aliorū malorū operum patratores, ſm imitationem Dei sui Quo aūt creditur Deū esse adulterū, aut Sodomitam, vel Patricidā Cū hoc inducunt, & Vulcanū quendā Deū esse, & istū claudum, & tenentē malleū, & forcipes, & ferrariā artem exercentē victus gratia: ergo egenus erat, qd nō conuenit Deū esse, nec claudū. Deinde Mercuriū inducunt esse Deū cupidū, & furē, & auarū, & magū, & versipellem, & sermonū interpretē. Sed non cōuenit Deū esse talē. Esculapiū & inducunt Deū esse medicū, & potiones conficientē, & emplastra cōponentē victus gratia. Indigentiā. n. patiebatur. Nouissime vero fulmine ictus a Ioue pp Darij Lacedæmonij filiū interiit. Mars aūt inducitur Deus esse belligerator, & zelotes, cupidus ouiū, & aliarū quarundā rerū. Nouissime vero adulterio perpetrato cū Venere, ligatū esse ferunt a paruulo cupidine, & Vulcano. Bachū vero inducūt Deū esse nocturnas agens festiuitates, & magistrū ebrietatis, & euellentē vxores proximorū, & furiosum, & fugitiuum. Nouissimē aūt a Titanis occisus est. Herculē vero inducunt ebriosum fuisse, & insanum, & filios suos occidisse, & ad vltimum igne consumptum interisse. Apollinem quoq; inducunt Deum esse zelotem, insuper arcū, & pharetrā gestātem, aliqñ vero cytharam, & tibiam, & diuinantem hoibus mercedis gratia, vñ sumentes hoīes occasionem a Dijs suis perpetrant oēm iniquitatē, & luxuriā, & impietatē, & pollueñtes terrā, & aerē prauis suis actib.

De Errore Aegyptiorum. Cap. XIIII.

ÆGiptij vero sceleratiores, & stolidiores his existentes, deterius oībus gentibus errauerunt. Non. n. contenti fuerunt Caldeorū, & Græcorū cultibus, sed insuper & bruta animalia induxerūt Deos esse, terrena videlicet, & aquatilia, & arbores, & germinantia. Et contaminati sunt omni insania, & luxuria deterius oībus gentibus q̄ sunt in terra. Nam quidā eorū coluerunt ouem, quidā vero hircum, alij aūt vitulum, & porcū. Nonulli vero coruum, et accipitrē, et vulturē, & aquilam,

aquilam, alij vero crocodillum, quidam vero cattum, & canẽ, & lupum, & simiam, & draconem, & aspidem, & alij cæpe, & allium, & spinas, & cæteras creaturas. Clemens lib. 5. Veteres quoq; Ægyptiorum, qui de cœlesti cursu, & astrorum natura rõnem sibi visi sunt repperisse, dęmone sensus eorum obsiden te, nihilominus contumelijs nomen incommunicabile subiecerunt. Nam alij eorum ouem, alij hircum, alij serpẽtem, piscem quoq;, & cæpas, & cloacas, aut strepitum ventris, pro numinib, habendos esse docuerunt, & alia innumera, quæ pudet nosare. Tullius in lib. de natu. Deo. li. 1. Ægyptij autem nullã beluam, nisi ob aliquam vtilitatem, quam ex ea caperent consecrauerunt. Hieron. super Esa. lib. 13. Facta sunt, inquit, simulachra eorum bestijs, & iu. Religio nationum simulachra sunt brutorũ, quæ maximè in Aegypto cultui consecrata sunt, nam & pleraque oppida eorum ex bestijs, & iumentis habent nomina, vt Cyno a cane, leonto a leone, Thanis lingua Aegyptiaca ab hirco, Lico a lupo, vt taceam, de formidoloso, & horribili cæpe, & strepitu ventris inflati, quæ pelusiaca religio est.

De Errore Romanorum, in diuisione numinum.
Cap. XV.

Augus. de Ciui. Dei lib. 4. Quæramus ẽt si placet, ex tanta Deorum turba quam Romani colebant, quem potissimum, vel quos Deos credant illud imperium dilatasse, atq; seruasse, neq;.u. in hoc tam præclaro opere, & tãtæ plenissimæ dignitatis audent aliquas partes Deæ Cloacinæ tribuere, aut Volupiæ, quæ a voluptate appellata est, aut Lubentinæ, cui nomen est a libidine, aut Vagitano, qui infantum vagitibus præsidet, aut cunianæ, quæ cunas eorũ amministrat. Quomodo autem possunt vno loco libri huius, commemorari oĩa noĩa Deorum, aut Dearum, quæ illi grandibus voluminibus vix comprehendere potuerunt, singulis rebus propria dispartientes officia numinum, nec agrorum numina vni alicui Deo committenda arbitrati sunt, sed rura Deæ Rusinæ. Iuga montium Iugatino, collibus Deam collatinam, vallib. Vallonam præfecerunt, nec saltem potuerunt vnam Segetiam talem inuenire, cui semel segetes cõmendarent sed sata frumenta quamdiu sub terra essent, præpositam voluerunt hẽre Deam Seiam. Cum vero iam essent super terram, & segetem facerent Deam Segetiam, frumẽtis vero collectis, atq; reconditis, vt tuto seruarentur, Deam Tutelinam ꝓposuerunt, cui non sufficere videretur illa Segetia, quãdiu seges ab initijs herbidis, vsq; ad aristas aridas perueniret. Non tñ satis fuit hoibus Deorum multitudinem amantibus, & aĩa misera dęmoniorũ turbę prostitueretur, vnius Dei veri castum dedignata cõplexum. Præfecerunt ergo. Proserpinam frumentis germinantibus. Geniculis nodisq; culmorum Deum Nodotũ. Inuolumentis follicolorũ Deam volutinam cũ folliculi patescunt, vt spica exeat Deam Patelenam. Cum segetes nouis aristis æquantur, quia veteres æquare ostire dixerunt, Deam Ostilinam: Frumentis florentibus Deam Floram, lactescentibus Deum Lacturnum. Maturescentibus Deam Maturam. Cum runcantur. i. a terra auferũtur Deam Runcinam, nec omnia commemoro, quia me piget, qđ illos non pudet. Quando ergo Segetia intraret imperium, cui curam gerere simul, & segetibus, & arboribus non licebat, quã de armis Cunina cogitaret, cuius præpositura paruulorum cunas non permittebat excedere, quando Nodotus adiuuaret in bello, qui nec ad folliculum spicæ, sed tantum ad nodum geniculæ pertinebat. Vnusquisque domui suæ ponit ostiarium, & quia homo est omnino sufficit. Tres Deos isti posuerunt Forculum foribus, Cardeam cardini, Limentinum limini. Ita non poterat forculus simul, & cardinem, limenque seruare.

Adhuc de eodem. *Cap.* XVI.

Idem in lib. 6. Liberum a liberamento appellatum voluerunt, ꝙ mares in coeundo per eius beneficium emissis seminibus liberentur. Hoc idem in fęminis agere liberam, quam & Venerem putant. Quod & ipsam perhibeant semina emittere, & ob hoc Libero eandem virilem corporis partem in templo poni, fœmineam liberæ. Ad hæc addunt mulieres attributas Libero, & vinum, ꝑ libidinem concitandam. Mulieri fœtæ post partum tres Deos custodes commemorat adhiberi. Ne Siluanus Deus per noctem ingrediatur, & vexet, eorumq; custodum significandorum cã tres hoĩes nocte circumire limina domus, & primo limen securi ferire, postea pilo, tertio deuertere scopis, vt his datis culturæ signis, Deus Siluanus prohibeatur intrare. Quòd neq; arbores cæduntur, ac putantur sine ferro, neq; far conficitur sine pilo, neq; fruges coaceruãtur sine scopis. Ab his aũt tribus rebus tres nuncupatos Deos. Intercidonam a securis intercisione, Pilumum a pilo, diuertam a scopis, quibus Dijs custodibus contra vim Dei Siluani fœta conseruaretur, Ita contra nocentis seuiciam, custodia bonorum non valeret, nisi plures essent aduersus vnum eiq; aspero horrendo in cultu, vtpote siluestri signis culturæ tanquam cõtrarijs repugnarent. Ita ne est innocentia Deorum, ista concordia hæccine sunt numina salubria vrbium, magis deridenda ꝙ ludibria theatrorum. Cum mas, & fœmina coniunguntur, adhibetur Deus iugatinus, sit hoc ferendum, sed domum est ducenda quæ nubit, adhibetur & Deus Domiducus, vt in domo sit. Adhibetur Deus domicius, vt maneat cum viro, additur Dea materna. Quid vltra quæritur, parcatur humanæ verecundiæ, peragat, & cætera concupiscentia carnis, & sanguinis, procurato secreto pudoris. Quid impletur cubiculum turba numinum qñ & paranymphi inde discedunt, & ad hoc impletur, non vt eorum pñtia cognita maior sit cura pudicitiæ, sed vt fœminæ sexu infirmæ, nouitate pauidæ, illis cooperantibus, sine vlla difficultate virginitas auferatur. Et certe si adest virginensis Dea, vt virgini zona soluatur. Si adest Deus subigus, vt viro subigatur, sed adest Dea Prema, vt subacta ne se commoueat comprimatur. Dea pertunda quid ibi facit? Erubescat, eat foras, agat aliquid & maritus.

De Maiorum numinum officijs. *Cap.* XVII.

Augus. vbi sup. lib. 4. Obmissa agitur turba minutorum Deorum, vel aliquantulum intermissa, officium maiorum Deorum debemus inquirere, quo Roma tam magna facta est, vt tamdiu tot gentibus imperaret. Nimirum ergo Iouis hoc opus est. Ipsum.u. Deorum oĩum Dearumq; regem esse volunt, hoc eius indicat sceptrum, hoc in alto collo capitolium. De isto Deo, quamuis a poeta dictum conuenientissime prædicãt. Iouis omnia plena. Cur illi ẽt vxor Iuno adiungitur, quæ dicatur soror, & coniux. Quia Iouem inquiunt in æthere, accipimus in aere Iunonem, & hæc duo elementa coniuncta sunt, alterum superius, alterum inferius. Non est ergo ille, de quo dictum est, Iouis omnia plena, si aliquã partem implet, & Iuno. An vterq; vtrumq; implet, & ambo isti coniuges, & in duobus istis, & singulis simul sunt. Cur ergo æther datur Ioui, aer Iunoni, postremo ipsi duo satis essent. Quid est, ꝙ mare Neptuno tribuitur, terra Plutoni, & ne ipse quoq; sine cõiugibus remanerent, additur Neptuno Salatia, Plutoni Proserpina. Quęrĩt qũo sartiãt fabulas, nec inueniunt? Si.n. hæc ita essent, tria potius elementa mundi esse, non quatuor eorum veteres proderent, vt singula Deorum coniugia diuiderentur singulis elementis. Miror autem plurimum, ꝙ cum Deos singulos singulis rebus, & pęnè singulis motibus attribuerent, vocauerunt Deam Agenoriam, quæ ad agendum excitaret Deam Stimulam, quæ ad agendum vltra modum stimularet. Deam Muteeam, quæ præter modum non moueret, & faceret hominem (vt ait Pomponius) murcidum idest, nimis desidiosum, & mactiosum. Deam Streniam, quæ faceret strenuum. His omnibus Dijs, & Deabus publica sacra facere susceperunt.

Quòd Omnia potius vni Ioui viderentur esse attribuenda. *Cap.* XVIII.

Itaque modo sit Iupiter corporei huius mundi animus, qui vniuersam istam molem ex quatuor vel (vt eis placet) tribus elementis constructam, atque compactam impler, & mouet, modo inde suas partes sorori, & fratribus cedat, modo sit æther, vt aerem Iunonem subterfusam desuper amplectatur, modo totum simul cum aere sit ipse cœlum, terram vero tanquam coniugem eandemque matrem, quia hoc in diuinis turpe non est, fœcundis imbribus, & seminibus fœter. Modo autem ne sit necesse percuncta discurrere Deus vnus, de quo multi a poeta nobilissimo dictum putant. Deum namque ire per omnes terras, tractusque maris, cœlumque profundum. Ipse in æthere sit Iuppiter, ipse in aere sit Iuno, ipse in mari Neptunus, in inferioribus etiam maris ipse Salatia, in terra Pluto, in terra inferiore Proserpina, in focis domesticis vesta, in fabrorum fornace Vulcanus, in syderibus Sol, & Luna, & Stellæ, in diuinantibus Apollo, in merce Mercurius, in Iano initiator, Saturnus in tempore, Mars, & Bellona in bellis. Liber in vineis, Ceres in frumentis, Diana in siluis, Minerua in ingenijs. Ipse sit postremo etiam in illa turba quasi plebeiorum Deorum, ipse præsit nomine liberi virorũ seminibus, & nomine liberę fœminarum, ipse sit dispater, vel diespiter, qui partum perducat ad diem, ipsa Dea

sa Dea Mena, quam præfecerunt menstruis fœminarum, ipse lucina, quæ a parturientibus inuocetur. Ipse opem ferat nascentibus excipiens eos sinu, & voce opis, ipse in vagitu os aperiat, & vocetur Deus Vagitanus. Ipse leuet de terra, & vocetur Dea Leuana. Ipse cunas tueatur, & vocetur Dea Cunina. Non sit alius scilicet in illis deabus, quæ fata nascentibus canunt, & vocentur carmentes, præsit fortuitis, voceturque fortuna, in Diua rumina, mammam paruulo immulgeat, quia rumam dixerunt veteres mammam. In Diua potina, potionem ministret. In diua edulica, escam præbeat. De pauore infantum pauentia nuncupetur. De spe quæ venit venilia. De voluptate volupia. De actu agenoria. De stimulis quibus ad nimium actum homo impellitur, Dea Stimula nominetur. Strenua Dea, sit strenuum faciendo, numera quæ numerare doceat, camena quæ canere, ipse sit & Deus consus præbendo consilia, & Dea Sentia sententias inspirando, ipse Dea Iuuenta, quæ post prætextam excipiat iuuenilis ætatis exordia. Ipse sit fortuna barbata, quæ adultis barbas induat, quos honorare voluerunt, vt hoc qualecunque numen saltem masculum Deum, vel a barba barbatum, sicut a nodis nodotum, vel certe nō fortunam, sed quia barbas habet fortuninum nominarent, ipse in iugatino Deo coniuges coniungat, & cum virgini vxori zona soluitur, ipse inuocetur, & Dea virginensis vocetur, ipse sit Mutunus, vel Tutunus, qui est apud Græcos Priapus si nō pudet, hæc omnia quæ dixi, & quæcunque non dixi. Non enim omnia dicenda arbitratus sum, hi omnes Dij, Deæque sit vnus Iuppiter, siue sint (vt quidam volunt,) omnia ista partes eius, siue virtutes eius, sicut eis videtur, quibus cum placet mūdi esse animum. Quæro, quid perderent, si vnum Deum colerent prudentiore compendio, quid enim eius contemneretur, cum ipse coleretur. Si autem dicitur omnes simul idest totum ipsum Iouem potuisse offendi, si partes eius non etiam sigillatim minutatimque colerentur, stultè dicitur, nulla quippe earum prætermitteretur, cum ipse vnus qui habet omnia coleretur.

De Dijs Selectis, a Varrone commendatis. Cap. XIX.

IDem in lib. 7. Hos certe Deos Selectos, Varro vnius libri contextione commendat. Ianum, Iouem, Saturnum, Genium, Mercurium, Appollinem, Martem, Vulcanum, Neptunum, Solem, Orcum, Liberum patrem, Tellurem, Cererem, Iunonem, Lunam, Dianam, Mineruam, Venerem, Vestam. In quibus omnibus ferme viginti duodecim mares, octo sunt fœminæ. Hæc numina vtrum propter maiores in mundo administrationes selecta dicantur, an ꝙ populis magis innotuerūt, maiorque est eis cultus exhibitus. Si propterea, quia opera maiora ab his administrantur in mundo non eos inuenire debuimus inter illam, quasi plebeiam numinum multitudinem, minutis opusculis deputatam. Nam ipse primum Ianus cum puerperium concipitur, vnde illa cuncta opera exordium minutatim minutis distributa numinibus aditum aperit recipiendo semina. Ibi est, & Saturnus propter ipsum semen. Ibi Liber, qui marem effuso semine liberat. Ibi Libera quam Venerem volunt, quæ hoc idem beneficium conferat fœminæ, vt ipsa etiam emisso semine liberetur. Omnes hi ex illis sunt qui selecti appellantur. Sed ibi est, & Dea Mena, quæ menstruis fluoribus præest, quamuis Iouis filia tamen ignobilis. Et hanc prouidentiam fluorum menstruorum in libris selectorum Deorum ipsi Iunoni, idem auctor assignat, quæ in Dijs selectis & regina est. Et hic tanquam Iuno Lucina, cum eadem Mena priuigna sua eidem cruori præsidet. Ibi sunt, & duo nescio qui obscurissimi Vitumnus, & Sentinus, quorum alter vitam, alter sensus puerperio largiuntur, & nimirum multo plus prestant, cum sint ignobilissimi, quàm illi tot proceres, & selecti. Nam profecto siue vita, & sensu quid est illud totum, quod mulieri vtero geritur, nisi nescio quid abiectissimū limo, ac pulueri comparandum. Quæ igitur causa tot selectos Deos ad hæc opera minima compulit, vbi a Vitumno, & Sentino, quos fama obscura recondit, in huius munificentiæ partitione superētur.

De Falsitate naturalis theologiæ. Cap. XX.

DIcit autem idē Varro de naturali theologia præloquens Deum se arbitrari esse animam mundi, quem Græci vocant Cosmon, & hunc ipsum mundum esse Deum, sed sicut hominem sapientem, cum sit ex corpore, & animo tantum, ab animo dici sapientem. Ita mūdum Deum dici ab animo, cum sit ex corpore, & animo. Hoc videtur quoquo modo vnum confiteri Deum. Sed vt plures etiam introducat, adiungit mundum diuidi in duas partes, cœlum, & terram, & cęlum bifariam in æthera, & aera, terram vero in aquam, & humum. E quibus summum esse æthera, secundum aera, aquam infimā terram, quas omnes partes quatuor animarum esse plenas in aere, & æthere immortalium, in aqua & terra mortalium, a summo autem circumitu cœli, vsque ad circulum lunæ æthereas animas esse, astra & stellas eos cœlestes Deos non modo intelligi esse, sed etiam videri. Inter lunæ vero gyrum, & nimborum atque ventorum cacumina aereas esse animas, sed eas animo nō oculis videri, & vocari Heroas, & Lares, & Genios. Iouem autem, qui etiam Iuppiter dicitur, quem velint intelligi exponant. Deus est inquiunt habens potestatem causarum, quibus aliquid fit in mundo, sed cur ei præponitur Ianus, hoc nobis vir ille acutissimus respondeat. Quoniam penes Ianum, inquit, sunt prima, penes Iouem summa. Hunc sanè Deum pęnes quem sunt omnes causę factarum naturarū, naturaliumq; rerum, si Iouem populi appellant, & tantis contumelijs, tamq; scelestis criminationib. colunt deteriore sacrilegio sese obstringunt, q̄ si prorsus nullum putarēt Deum. vnde satius esset eis alium aliquem Iouis nomine nuncupare, dignum turpibus, & flagitiosis honoribus, supposito vano figmento, quod potius blasphemaret, sicut Saturno dicitur suppositus lapis quem pro filio deuoraret, quàm illum Deum dicere, & tonātem, & adulterantem, & totum mundum regentem, & per tot stupra diffluentem, & naturarum omnium naturaliumq; rerum causas summas habentem, & suas causas bonas non habentem. Deinde quæro quem iam locum inter Deos huic Ioui tribuant. Si Ianus est mundus, Deos verosanimam mundi, ac partes eius esse definiuit. Si ergo Ianus est mundus, & Deus est Ianus. Nunquid Iouem vt Deus esse possit, aliquam partem Iani esse dicturi sunt. Magis enim Ioui vniuersum solent tribuere, vnde est illud. Iouis omnia plena. Omnes igitur istos selectos Deos hunc esse mundum volunt. In quibusdam vniuersum, in quibusdam partes eius, vniuersum sicut Iouem partes eius, vt Genium, vt matrem magnam, vt solem, vt lunā, vel potius Apollinem, & Dianam. Et aliquando vnum Deum res plures, aliquando vnam rem Dij plures faciunt.

De Turpitudine sacrorum Liberi, & Cybeles. Cap. XXI.

IAm vero liberi sacra, quem liquidis seminibus, ac per hoc non solum liquoribus fructuum, quorum quodammodo primatum vinum tenet, verumetiam seminibus animalibus animalium præfecerunt, ad quantam turpitudinem peruenerunt, piget quidem dicere propter sermonis lōgitudinem, sed propter istorum superbam hebetudinem non piget. Inter cætera quæ prætermittere quoniam multa sunt cogor. In Italiæ compitis, quædam dicit sacra Liberi celebrata cum tanta licentia turpitudinis, vt in eius honorem pudenda virilia colerentur. Non saltem aliquantum verecundiore secreto, sed in propatulo exultante nequitia. Nam hoc turpe membrum per liberi, dies festos cum honore magno plostellis impositū, prius rure in compitis, & vsque in vrbem postea vectabatur. Cui membro inhonesto matremfamilias honestissimam palàm coronam necesse erat imponere Et Atthis ille non est cōmemoratus, nec eius ab isto interpretatio requisita est. In cuius dilectionis memoriam Gallus abscinditur. Merito huic auersatus est Varro noster, nec hoc dicere voluit, non enim hominem doctissimum latuit. Idemque de mollibus eidem matri magnæ contra omnem virorum, mulierumque verecundiam consecratis, qui vsque in hesternum diem madidis capillis, facie dealbata, fluentibus membris, incessu fœmineo per plateas, vicosq; Carthaginis etiam populis, vnde turpiter viuerent, exigebant, nihil Varro dicere voluit, nec vspiam me legisse commemini, deficit interpretatio, erubuit ratio, conticuit oratio. Quid est ergo, quod dicitur caput Deorum Ianus, caput Deorum Tellus, nec ibi facit vnum error caput, nec hic sanum furor, cur hæc frustra referre nituntur ad mundum, quod & si possent, pro Deo vero mundum nemo pius colit. Referant hæc potius ad homines mortuos, & ad dæmones pessimos, & nulla quæstio remanebit.

De Impotentia, & flagitijs Deorum. Cap. XXII.

CRisantus ad Darram. Quō vero p̄nt nobis esse custodes, qui nō custoditi fuerunt a canibus, nocte a furib. rapiuntur. Deus. n. non potest æstimari, nec credi, nisi qui sanctitatem oēmq; supergreditur maiestatem. Quot ergo bona Saturnus falsifer habuit, qui proprios filios, quotiens nascebantur occidit, vt non dicam comedit, sicut cultores eius scribunt? Quot bona in Ioue fuisse existimas, qui quot dies vixit, tot inaudita

audita incesta, tot homicidia perpetrauit, qui omni castitati vsque ad mortem inimicus extitit, vt etiam Ganimedem, libidine pollueret, & terram suis sordibus inquinauit. Aug. in lib. confes. 1. Nonne ego intelligo, & tonantem Iouem, & adulterantem, & vtique non posset hęc duo, sed actum est, vt haberet auctoritatem ad imitandum verum adulterium lenocinante falso tonitru. Fingebat quidem hoc Homerus hominibus, flagitiosis diuina tribuendo, ne flagitia putarentur, & vt quisquis ea fecisset, non homines perditos, sed cœlestes Deos videretur imitatus. Actor. Propter hæc, & similia merito huiusmodi falsa numina etiam a cultoribus suis cōtempta, & illusa plerumque leguntur. Nam de Dionysio Siciliæ tyranno refert Valerius, quod sacrilegia sua ioco condierit. Nam detracto Ioui aureo amiculo, & iniecto ei laneo pallio dixit: Aestate grauem esse aureum amictum, hieme frigidum, laneū autem ad vtrumq; tempus aptum. Idem autem coronas, & pateras Deorum tollens a simulachris, in quibus scriptum erat Bona Deorū, non tollere ea sed accipere dicebat, stultum esse dicens, a quibus bona precamur, ab his porrigentibus non sumere.

Quòd Administratio totius mundi non diuersis numinibus, sed vni vero tribuenda sit. Cap. XXIII.

AVgust. de Ciui. Dei lib. 7. Itaque omnia quæ ab eis ex istorum Deorum theologia velut phisicis rationibus referuntur ad mundum, Deo potius vero, qui fecit mundum, omnis animæ, & omnis corporis conditori tribuantur. Qui naturis a se creatis, & subsistendi, & mouendi initia, finesque constituit. Qui rerum causas habet, nouit, atque disponit. Qui vim seminum condidit, qui rationalem animam, quæ dicitur animus, quibus voluit viuentibus indidit. Qui sermonis facultatem vsumque donauit. Qui munus futura dicendi, quibus placuit spiritibus impartiuit. Et per quos placet, malas valitudines pellit, qui bellorum quoque ipsorum, cum sic emendandum, & castigandum est genus humanum, exordijs, progressibus, finibusque moderatur, qui mundi huius ignem vehementissimum pro immensæ naturæ temperamento, & creauit, & regit, qui vniuersarum aquarum creator, & gubernator est, qui solem fecit corporalium clarissimum luminum, eique vim congruam, & motum dedit, qui ipsis etiam inferis dominationem suam, potestatemque non subtrahit, qui semina, & alimenta mortalium, siue arida, siue liquida, naturis competentibus attributa substituit, qui terram fundat atque fœcundat. Qui fructus eius animalibus hominibusque largitur. Qui causas non solum principales, sed etiam sequentes nouit, atque ordinat. Qui lunæ statuit modum suum. Qui vias cœlestes, atque terrestres locorum mutationibus præbet. Qui humanis ingenijs, quæ creauit etiam scientias artium variarum, ad adiuuandam vitam naturamque concessit. Qui coniunctionē maris ac fœminæ ad adiutorium propagandæ prolis instituit. Qui hominum cœtibus, quem focis & luminibus adhiberent, ad facillimos vsus munus terreni ignis indulsit. Istæ sunt certè, quæ dijs selectis, per nescio quas phisicas interpretationes, vir acutissimus atque doctissimus Varro distribuere laborauit. Hæc autem facit atque agit vnus verus Deus, sed sicut Deus idem vbique totus nullis inclusus locis, nullis vinculis alligatus, in nullas partes sectilis, ex nulla parte mutabilis, implens cœlum, & terram, præsente potentia, non indigente natura, sic itaque administrat omnia quæ creauit, vt etiam ipsa proprios exercere, & agere motus sinat.

De Varijs erroribus mundanæ philosophiæ, quæ & theologia dicitur. Cap. XXIIII.

ISidorus vbi supra. Philosophi Græci amatores sapientiæ dicuntur. Est enim philosophus, qui diuinarum humanarumque rerum scientiam habet, & omnem bene viuendi tramitem tenet. Theologi autem idem sunt, qui & philosophi, dictique & theologi, quia in scriptis suis de Deo dixerunt, quorum varia constat opinio, quid Deus esset dum quærerent. Quidam enim corporeo sensu hunc mundum visibilem, ex quatuor elementis Deum esse dixerunt, vt Dionysius stoicus. Alij spiritualiter intellexerunt, mentem esse Deum, vt Thales milesius. Quidam animum in omnibus commanentem, & lucidum, vt Pythagoras. Quidam Deum sine tempore incōmutabilem, vt Plato. Quidam mentem solutam, vt Cicero. Quidam, & spiritum, & mentem, vt Varro. Inuentum enim solummodo Deum, non vt inuenerunt exposuerunt, quia euanuerunt in cogitationibus suis: dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt. Platonici, quidem Deum creatorem, & arbitrum, & iudicem asserunt, Epicurei ociosum, & inexercitatum. De mundo autem platonici affirmant incorporalem. Stoici corporalem, Epycurus athomis, Pythagoras ex numeris, Heraclius ex igne. Vnde & Varro ignem mundi animum dicit, perinde quod in mūdo ignis omnia gubernet, sicut animus in nobis, quàm vanissime, qui cum est inquit in nobis ipsi sumus cum exit, emorimur. Ergo & ignis cum de mundo per fulgura proficiscitur, mundus emoritur. Hi philosophorum errores et apud ecclesiam induxerunt hæreses. Aug. de Ciui. Dei lib. 8. In Græca lingua duo philosophorum genera traduntur. Italicum & Ionicum. Italicum ergo auctorem habuit Pythagoram Samium, a quo etiam fuit ipsum philosophiæ nomen exortum. Ionici vero generis princeps fuit Thales Milesius, qui rerum naturam scrutatus. In hoc admirabilis extitit, quod numeris comprehēsis defectus solis, & lunæ etiam prædicere potuit. Aquam tamen putauit rerum esse principium, & huic omnia elementa ipsumque mundum, & quæ in eo gignuntur existere. Nihil autem huic operi, quod mundo considerato tam mirabile aspicimus, ex diuina mente præposuit. Hinc successit Anaximander eius auditor, mutauitque de rerum natura opinionē, non enim ex vna re vt Thales, sed & suis proprijs principijs, quasque res nasci putauit, qui rerum principia singularum credidit esse infinita, & innumerabiles mundos gignere, & quæcunque in eis oriuntur, eosque mundos modo dissolui, modo iterum gigni existimauit, quanta quisque ætate sua manere potuit, nec ipse aliquid diuinæ menti in his operibus tribuens. Huius discipulus Anaximenes rerum causas infinito aeri dedit, & Deos ex ipso aere ortos credidit. Anaxagoras vero eius auditor, harum rerum omnium, quas videmus effectorem diuinū animum sensit, & dixit ex infinita materia, quæ constaret similibus inter se particulis rerum omnium, quibus suis & proprijs singula fierent, sed animo faciente diuino. Dyogenes autem Anaximenis alter auditor, aerem quidem dixit rerum esse materiam, de qua omnia fierent, sed eum esse compotem diuinæ rationis, sine qua nihil ex eo fieri posset. Anaxagoræ successit eius auditor Archelaus, etiam ipse de particulis similibus inter se, quibus singula quæque fierent, ita putauit constare omnia, vt inesse etiam mentem diceret, quæ corpora æterna, i. illas particulas coniungendo, & dissipando ageret omnia. Huius discipulus fuit Socrates, magister Platonis, qui primus vniuersam philosophiam ad corrigendos mores componendosque flexisse memoratur. Cum ante illum omnes magis phisicis, i. naturalibus rebus perscrutandis operam maximam impenderent. Sic autem diuersas inter se Socratici de isto fine sententias habuerunt, vt quidam summum bonum dicerent esse voluptatem, sicut Aristippus. Quidam virtutem, sicut Anastenes, sic alij, atque alijs aliud, atque aliud opinati sunt.

Quod ex philosophis Platonici propriùs accesserunt veritati. Cap. XXV.

CVm studium sapientiæ in actione, & contemplatione versetur. Vnde vna pars eius actiua, altera contemplatiua dici potest, quarum altera ad agendam vitam pertinet. s. actiua. Contemplatiua autem ad conspiciendas naturæ causas, & sincerissimā veritatem. Socrates in actiua excelluisse memoratur. Pythagoras vero magis contemplatiuæ quibus potuit intelligentiæ viribus institisse. Proinde Plato vtraque iungendo philosophiam perfecisse laudatur, quam in tres partes distribuit, vnam naturalem, quæ contemplationi deputata est, aliam moralem, quæ maximè in actione versatur, tertiam rationalē, qua verum discerminatur a falso. Quæ licet vtrique. i. actioni, & contemplationi sit necessaria, maxime tñ contemplatio perspectionem sibi vendicat veritatis. Fortassis autem qui Platonem acutius, & veracius intellexisse, ac sicuti esse laudantur, aliquid tale de Deo senserunt, vt in illo inueniatur, & causa subsistendi, & ratio intelligendi, & ordo viuendi. Quorum triū vnū ad ad naturalē, alterū ad rōnalem, tertiū ad moralē pertinere intelligitur. Si. n. homo ita creatus est, vt per id qđ in eo pcellit, attingat ad illud qđ cuncta pcellit, vnū verū optimum Deū, sine quo nulla natura subsistit, nulla doctrina instruit, nullus vsus expedit, ipse quæratur vbi nobis secura sunt oia, ipse cernatur vbi nobis certa sunt oia, ipse diligatur vbi nobis recta sunt omnia. Si ergo Plato Dei huius imitatorem, cognitorem, amatorem dixit esse sapientem, cuius participatione sit beatus, quid opus est excutere cæteros? Nulli nobis quàm isti propius accesserunt. Cedat eis igitur, non solum theologia illa fabulosa Deorum carminibus oblectans animos impiorum, nec solum etiam illa ciuilis vbi impuri dæmones terrestribus gaudijs deditos populos, eorum nomine seducentes, humanos errores

tanquam

tanquam suos diuinos bonos habere voluerunt, ad spectandos suorum criminum ludos, cultores suos tãquam ad cultũ suum studiis immundissimis excitantes, & sibi delectabiliores ludos de ipsis spectatoribus exhibentes. Sed alii quoque philosophi qui corporaliã naturæ principia corpori deditis mentibus opinati sunt, cedant his tantis, & tanti Dei cognitoribus viris. Quantum enim ad illam philosophiæ partem, quam phisicam idest naturalem nuncupant, illi id solum cogitare potuerunt, quod cum eis corda eorum obstricta carnis sensibus fabulata sunt.

Qualiter Abraham, & predicti philosophi peruenerunt ad cognitionem vnius Dei. Cap. XXVI.

CLemens lib. 1. Itaque quondam post diluuium cæteris omnibus errantibus, Abraham cum arte esset astrologus, ex ratione & ordine stellarum potuit cognoscere conditorem eius, cuius prouidentia intellexit cuncta moderari, vnde & Angelus ei per visum apparens, plenius eum de his, quæ sentire cœpit, docuit. Aug. de ciui. Dei vbi supra. Isti quoque summi philosophi, quos merito fama, & gloria cæteris prælatos videmus, considerauerunt nullum corpus esse Deum. Et ideo cuncta corpora transcenderunt, quærentes Deum, viderũt quicquid mutabile est, non esse summum Deum, & ideo animam omnesque mutabiles spũs transcenderunt quærẽtes summum. Deinde viderunt oẽm speciem in re quacumque mutabili, qua est quicquid illud est, quoquomodo & qualiscunque natura est, non esse posse, nisi ab illo, qui vere est, quia immutabiliter est, ac per hoc sine vniuersi mundi corpus, figuras, qualitates, ordinatumque motum, & elementa disposita, a cęlo vsque ad terram, & quęcunque corpora in eis sunt, siue omnem vitam, vel quæ nutrit, & continet, qualis est in arboribus, vel quæ & hoc habet & sentit, qualis est in pecoribus, vel quæ & hoc habet & intelligit, qualis est in hominibus: vel quæ nutritorio subsidio non indiget, sed tñ continet, sentit, intelligit, qualis est in Angelis: nisi ab illo esse non posse, qui simpliciter est: quia non aliud est illi esse, aliud viuere, quasi possit esse nõ viuens, Nec aliud est illi viuere, aliud intelligere, quasi possit viuere non intelligens, Nec aliud est illi intelligere, aliud beatũ esse, quasi possit intelligere non beatus, sed quod est illi viuere intelligere, beatum esse, hoc est illi & esse. Propter hanc incommutabilitatem, & simplicitatem intellexerunt eum, & omnia illa fecisse, & ipsum a nullo fieri potuisse. Considerauerunt. n. quicquid est, vel corpus esse, vel vitam, meliusque aliquid esse vitam, quàm corpus, speciemque corporis esse sensibilem intelligibilem vitæ, Proinde intelligibilem speciem sensibili prætulerunt. Sensibilia dicimus, quæ visu tactuque corporis sentiri queunt. Intelligibilia, quę conspectu mentis intelligi. Nulla est enim pulchritudo corporis, siue in statu corporis, sicut est figura, siue in motu, sicut est in cantilena, de qua non animus iudicet, quod profecto non posset, nisi melior in illo esset hęc spẽs, sine tumore molis, siue strepitu vocis, sine spacio, vel loci vel temporis. Sed ibi quoque nisi mutabilis esset, non alius alio melius, de specie sensibili iudicaret, melius ingeniosior, quàm tardior, melius peritior, quàm imperitior, melius exercitatior, q̃ minus exercitatus, & idem ipse vnus cum proficit, melius vtique postea quamprius. Quod autem recipit magis vel minus, sine dubitatione mutabile est. Vnde ingeniosi homines, & docti, & in his exercitati facile collegerunt, non esse in his rebus primam speciem, vbi mutabilis esse conuincitur. Cum igitur in eorum conspectu, & corpus, & animus magis minusque speciosa essent, viderunt esse aliquid vbi prima & incõmutabilis species esset, & ideo nec comparabilis, atque ibi esse rerũ principium rectissime crediderunt, quod factum non esset, & ex quo cuncta facta essent, ita quod notum est Dei, manifestauit eis ipse, cum ab eis inuisibilia eius, per ea, quæ facta sunt, intellecta conspecta sunt. Actor. Quæ autem philosophi de Deo vera dixerunt, require supra lib. 1.

De Vera Theologia, quæ & Diuina. Cap. XXVII.

HVgo super hierarchiam. Nunc dicendum est, quid sit Theologia. Altius quidem inspicienti propter euidentiam dicendorum, philosophia tres continet partes. Primam. s. logicam, quæ vim & modum ratiocinationum, verique & falsi firmum iudicium assumpsit. Secundam, i. ethicam, quæ modum viuendi rectum, & disciplinæ formam, s̃m virtutũ instituta disponit. Tertiam. s. theoricam, quæ sola verum in omni quod est, & quod non est scrutari elegit. Huius. i. theoricæ tres sunt partes. Prima mathematica. Secunda phisica. Tertia theologica. In quibus contemplatio veritatis, quasi quibusdã contemplationum gradibus ad summum conscendit, Mathematica speculatur visibiles rerum inuisibilium formas. Phisica scrutatur inuisibiles rerum visibilium causas. Sola vero theologia cõtemplatur inuisibiles substantias, & eorum inuisibiles naturas. Seneca in li. epistolarum. 6. Quæcunque videmus, aut tãgimus Plato in illis non numerat, quæ esse proprie putat, fluunt. n. & in assidua diminutione, atque adiectione sunt, hoc est qđ ait Eraclitus. In idem flumen bis descendimus, & non descendimus. Manet. n. idem fluminis nomen aqua trãsmissa est. Actor. Ex his potest intelligi, quomodo accipiebat Plato Deum appellari to on. i. ens, vel quod est. s. per excellentiam. Vnde dicit August ꝙ illa verba dñi ad Moysen. Ego sum qui sum, Plato vehementer tenuit, & diligentissime commendauit. Errauit autẽ valde, cum Deum posuit in existentium diuisione, cum aliter dicatur esse creator, & aliter creatura. Non enim vniuoce prædicatur ens, de Deo, & de cæteris. Quare Deus in eorum, quæ sunt diuisione, poni non potest.

De Materia diuinæ Theologiæ. Cap. XXVIII.

RIchardus in li. exceptionum. 1. Theologia vt dictum est, tractat de inuisibilium essentiis. i. de Deo, & spiritualibus creaturis, verum inuisibilia Dei, per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur. Opus autem duplex est, s. opus conditionis quo factum est, vt essent quæ non erant, & opus restaurationis quo factum est, vt melius essent, quæ perierant. Opus conditionis est creatio mundi, cum omnibus elementis suis. Opus restaurationis est incarnatio verbi, cum omnibus sacramentis suis, primum in sex diebus factum est, secundũ non nisi sex ætatibus perfici potest. Sex tamen contra sex sunt, vt cognoscatur idem esse redemptor, qui creator. Per opus conditionis tria inuisibilia Dei demonstrãtur. s. sapientia, potentia, benignitas, potentia creat, sapientia gubernat, benignitas conseruat. Potentiam manifestat creaturarum immensitas, sapientia decor, bonitatem vtilitas. Immensitas creaturarum in multitudine, & magnitudine, multitudo in similibus, in diuersis, in permixtis, Magnitudo est in mole, & spacio, moles est in massa, & pondere, spacium est in longo, & lato, profundo, & alto, Decor creaturarum est in situ, & motu in specie, & qualitate, Situs est in compositione, & ordine, Ordo est in loco, & tempore, & proprietate. Motus est quadripartitus. s. localis, naturalis, animalis, rationalis. Localis est ante, & retro, dextrosum & sinistrorsum, sursum & deorsum, & circum. Naturalis est cum incremento, & decremento. Animalis est in sensibus, & appetitibus. Rationalis est in factis, & consiliis. Species est forma visibilis, quæ oculo discernitur sicut colores, & figuræ corporũ. Qualitas est proprietas interior, quæ certis sensibus percipitur, vt melos in sono auditu aurium, dulcor in sapore gustu faucium, fragrantia in odore olfactu narium, lenitas in corpore tactu manuum. Vtilitas creaturarum constat in grato, & apto commodo & necessario: Gratum est quod placet, aptum quod conuenit, commodum quod prodest, necessarium sine quo quid, esse non potest. Opus conditionis factum est, vt statim homini subesset Opus restaurationis, vt lapsum erigeret.

De Distantia eius a Theologia mundana. Cap. XXIX.

HVgo vbi supra. Itaque duo simulacra proposita erant homini, in quibus inuisibilia videre potuisset, vnum naturæ, & alterum gratiæ. Simulacrum naturæ erat species huius mundi, simulacrum gratiæ humanitas verbi. Et in vtroq; Deus monstrabatur, sed in vtroque non intelligebatur, quia natura quidem specie sua artificem demonstrauit, sed contemplantis oculos illuminare non potuit: Humanitas autem verbi & medicina fuit, vt cæci lumen reciperent, & doctrinam pariter, vt videntes agnoscerent veritatem, Lutum fecit ex sputo, & liniuit oculos cæci, & lauit & vidit, & deinde videnti & cognoscenti ait. Ego sum, & qui loquitur tecum ipse est filius Dei: Prius ergo illuminauit, postea demonstrauit: Natura enim demonstrare potuit, sed illuminare non potuit. Per simulacra igitur naturę creator tantũ significabatur. In simulacris vero gratiæ Deus præsens ostendebatur, quia in his ita operatus est, vt intelligeretur esse. In istis vero vt agnosceretur præsens esse, Hæc est distantia theologiæ huius mundi, a diuina theologia. Impossibile. n. est inuisibilia nisi per visibilia demonstrari, & omnis theologia necesse habet visibilibus demonstrationibus vti, in inuisibilium declarationem: Sed mundana vt diximus theologia opera conditionis assumpsit, & opera huius mundi speciem concreata, vt demonstrationem suam faceret in illis, theologia vero diuina

ro diuina opera restaurationis elegit, scdm humanitatem Iesu, & sacramentorum eius, quæ ab initio sunt, Naturalibus quoque pro modulo subiunctis, vt in illis eruditionem conformaret, Maior autem vt diximus declaratio in sacramentis gratiæ, & carne verbi, & mystica operatione ipsius ostenditur, quàm naturali rerum specie prædicetur, & ideo mundana theologia parum euidenti demonstratione vtens, non valuit incomprehensibilē veritatem sine contagione erroris educere, quam diuina noscitur theologia simplici, & pura affectione prædicare.

De Causa, & modo quibus edita scriptura diuina.
Cap. XXX.

AVgust. de Ciui. Dei, li. 11. Magnum quidem est, & admodum rarum, paucisque concessum vniuersam creaturam corpoream, & incorpoream, consideratam compertamq; mutabilem intentione mentis excedere, atque ad incommutabilem Dei substantiam peruenire & illic discere ex ipso, quod cunctam creaturam, quæ non est, quod ipse non fecit nisi ipse. Sic enim Deus cum homine non per aliam creaturam loquitur corporalem, nec per corporis imaginem, sed ipsa veritate, si qs sit idoneus ad audiendum mente non corpore, ad illud enim hominis ita loquitur, quod in homine cæteris quibus constat: hoc est melius, & quo ipse Deus solus est melior. Dum. n. homo rectissime intelligatur, vel si hoc non potest, saltem credatur factus ad imaginem Dei, profecto ea sui parte propinquior est superiori Deo, qua superat inferiores suas, quas etiam cum pecoribus cōes habet, sed quia ipsa mens cui ratio, & intelligentia naturaliter inest, vitiis quibusdam veteribus, & tenebrosis inualida est, non solum ad inhærendum fruendo, verumetiam ad perferendum incommutabile lumen, donec de die in diē renouata, atque serenata fiat, tantæ fœlicitatis capax; fide enim primum fuerat imbuenda, atque purganda. In qua vt fidentius ambularet ad veritatem, ipsa veritas Deus Dei filius homine assumpto, non Deo consumpto eandem constituit, atque fundauit fidem, vt ad Deum iter esset homini per hominem Deū. Hic prius per prophetas, deinde per seipsum, postea per apostolos quantum satis esse iudicauit locutus, & scripturam condidit, quæ canonica nominatur, eminentissimæ auctoritatis, cui fidem habens de his rebus quas ignorare non expedit, nec per nosipsos nosce idonei sumus. Sicut. n. de visibilibus, quę non vidimus, eis credimus qui viderunt, ita de inuisibilibus, quæ animo, & mente sentiuntur, sed a nostro sensu interiore remota sunt, his nos oportet credere, qui hoc in illo lumine incorporeo disposita didicerunt, vel manentia contuentur. Visibilium omnium maximus mundus est, Inuisibilium omniū maximus Deus est, sed mundum esse conspicimus, Deum esse credimus. Quòd autem Deus fecit mundum, nulli potius credimus, quā ipsi Deo, vbi eum audiuimus nusquam interim melius, quàm in scripturis sanctis, vt dixit propheta eius. In principio Deus creauit cœlum, & terram. Nunquid ibi fuit ille propheta qñ fecit cœlum, & terram non, sed ibi fuit sapientia Dei, per quam facta sunt omnia, quæ in animas etiā sanctas se transfert. Amicos Dei, & prophetas constituit, eisque opera sua sine strepitu enarrat intus. Loquuntur eis quoque Angeli sancti, qui semper vident faciem patris, voluntatemque eius quibus oportet annunciant. Ex his vnus erat ille propheta, qui dixit, & scripsit. In principio Deus fecit cœlum, & terram, qui tam idoneus testis est, per quem Deo credendum sit, vt eodem spiritu, quo hæc sibi reuelata cognouit, etiam ipsam fidem nostram futurā tanto ante prædixerit.

De excellentia diuinæ scripturæ respectu secularis scientiæ.
Cap. XXXI.

RIchardus vbi supra. Philosophorum scripturæ quasi luteus paries dealbatus nitore eloquii foris pollent. Quæ si qñ veritatis prætendunt speciem, falsa dimiscendo, quasi quodam colore superducto, lutum erroris operiunt. E contra diuina eloquia aptissime fauo comparantur, quæ & pp simplicitatem sermonis arida apparent, & intus dulcedine plena sunt. Richardus vbi supra. In hoc autem valde excellentior est diuina scriptura scientia seculari, quod in ea non solum voces, sed & res significatiuæ sunt. Sicut igitur in eo sensu, qui est inter voces & res, necessaria est cognitio vocum, sic in eo sensu qui inter res, & facta, vel facienda mystica versatur, necessaria est cognitio rerum. Cognitio vocum in duobus consistit. In pronūciatione, ad quam solam pertinet grammatica, & significatione ad quam solam dyalectica, ad pronunciationem simul, & significationem pertinet rethorica. Cognitio rerum consistit in forma, & natura. Forma est in exteriori dispositione, natura in interiori qualitate. Omnis autem dispositio vel in numero est, ad quam pertinet arithmetica, vel in proportione ad quam musica, vel in situ ad quam geometria, vel in motu, ad quā astronomia. Ad interiorem vero qualitatem spectat phisica. Oēs igitur artes subseruiunt diuinæ sapientiæ, & inferior scientia recte ordinata ad superiorem conducit. Sub eo igitur sensu, qui inter voces, & res versatur continetur historia, & ei subseruiūt tres scientiæ. s. grammatica, dyalectica, rhetorica. Et sub eo sensu, qui inter res, & facta mystica versatur, continetur allegoria. Et sub illo qui est inter res, & facienda mystica, continetur tropologia Et his duabus subseruiunt arithmetica, musica, geometria, astronomia, & phisica.

De Sacrorum eminentia librorum. **Cap. XXXII.**

AVgust. in 11. disputatione contra Faustum. Sunt quidam libri, qui non præcipiendi auctoritate, sed proficientis exercitatione conscribuntur a nobis. Inter hos sunt de quibus dicit Apostolus. Et siquid aliud sapitis, in quoque vobis reuelauit Deus, quod genus literarum non cum credendi necessitate, sed cum iudicandi libertate legēdum est. Cui tñ ne intercluderetur locus, & adimeretur posteris, ad quæstiones difficillimas tractandas, atque versandas, linguæ, & stili saluberrimus labor, distincta est a posteriorum libris excellentia canonica auctoritatis veteris testamenti, & noui Apostolorum firmata temporibus, per successiones episcoporum, & propagationes ecclesiarum, tanquam in se de quadam sublimiter constituta est, cui seruiat omnis fidelis, & pius intellectus. Ibi siquid velut absurdum mouerit, dicere non licet. Autor huius libri veritatē non tenuit, sed aut codex mendosus est, aut interpres errauit, aut tu non intelligis. In opusculis autem posteriorum, licet eadem inueniatur veritas, longe tamen est impar auctoritas, vnde nisi vel certe ratione, vel ex illa canonica auctoritate demonstretur, quod ibi disputatum est vel narratum, si quis credere noluerit, non reprehenditur. In ista vero canonica eminentia sacrarum literarum, etiam si vnus propheta, vel Apostolus, vel Euangelista aliquid in literis suis posuisset, ipsa canonis confirmatione declaratur, non licet dubitare quin verum sit; alioquin, nulla erit pagina, qua humanæ imperitiæ regatur infirmitas, si librorum saluberrima auctoritas, aut contēpta penitus aboletur, aut interminata confunditur.

De Numero, & nominibus eorum. **Cap. XXXIII.**

ISidorus in li. ethi 6. Hebræi vetus testamentum Esdra autore iuxta numerum literarum suarum, in vigintiduobus libris accipiunt, diuidentes eos in tres ordines legis. s. Prophetarum, & Agyographorum. Primus ordo legis in quinque libris accipitur, quorū primus est Beresith, quod est Genesis, secundus Ellesmoth, quod est Exodus, tertius Vegeth a. i. Leuiticus, quartus Vagedaber, quod est Numeri; quintus Helleadabarim, quod est Deuteronomium. Hos libros Hebræi Thorath, Latini legem appellant Secundus ordo est prophetarū in quo continentur octo libri. Quorum primus Iosue bennum, qui & Latine Iesus naue dicitur. Secundus Sophtim, quod est Iudicum. Tertius Samuel, qui est Regum primus. Quartus Malachim, qui est regum secundus. Quintus Esaias. Sextus Hieremias. Septimus Ezechiel Octauus Carista. i. xij. prophetarum. Qui libri, qui sibi pro breuitate adiuncti sunt pro vno accipiūtur. Tertius ordo est Agyographorum. i. sancta scribentium, in quo sunt nouem libri: Primus Iob. Secundus Psalterium: qui in quinque incisionibus diuiditur. Tertius est Masloth, quod est prouerbia Salomonis. Quartus Coelech, quod est Ecclesiastes. Quintus Syrassirim. i. Cantica canticorum. Sextus Daniel. Septimus Habreiamin. i. Verba dierū, hoc est Paralypomenon, qui & Cronicon, Octauus Esdras, qui in duos libros diuiditur, apud Græcos, & Latinos. Nonus Hester, qui simul, omnes ąnque. 8. & 9 fiunt vigintiduo, sicut superius sunt comprehensi. Quidam autem Ruth, & Cinoch. i. Lamentationem Hieremiæ agyographis adiiciunt, & vigintiquatuor volumina testamenti veteris faciunt: iuxta vigintiquatuor seniores, qui ante conspectum dñi assistunt. Quartus ordo est apud nos veteris testamenti eorum librorum, qui in canone Hebraico non sunt. Quorū primus Sapientiæ liber est. Secūdus Ecclesiasticus. Tertius Thobias Quartus Iudith. Quintus, & sextus Machabeorum. Quos licet Iudæi inter apocrifa separent, ecclesia tñ Christi inter diuinos libros, & honorat, & prædicat. In nouo autem testamento duo sunt ordines Primus Euangelicus, in quo sunt Matheus, Marcus: Lucas: Iohannes. Secundus Apostolicus, in quo sunt Paulus

Paulus in quatuordecim epistolis. Petrus in duabus. Iohannes in tribus. Iacobus & Iudas in singulis, actus Apostolorum, & Apoc. Iohannis, qui omnes libros & tempore concludit & ordine. Summa autem vtriusque testamẽti tripharie distinguitur, idest in historia, in moribus, in allegoria. Rursus ista tria multiphatie diuiduntur, idest quid est a Deo, quid ab Angelis, vel ab hominibus gestum dictumque sit, quid a prophetis pronunciatum de Christo, & corpore eius, quid & diabolo & mẽbris eius, quid de veteri, & nouo populo, quid de præsenti seculo, & futuro regno atque iudicio.

De Actoribus librorum Heptaticis, & Regum. Cap. XXXIIII.

PRimus itaque Moyses diuinæ historiæ cosmographiam in quinque voluminibus edidit, quod Pentatheucum a quinque voluminibus dicitur. Penta enim Græce quinque, theucos volumen. Genesis liber dicitur eo, ꝙ mundi generatio in eo cõtinetur. Exodus vero eo ꝙ exitum populi de Ægypto digerit. Leuiticus vero, ꝙ leuitarum ministeria, & diuersitatem victimarum exequitur. Numeri vero, eo ꝙ in eo tribus egressæ de Ægypto numerantur. & 42. per heremum mansiones. Deuteron Græcè, Latine secunda lex. i. repetito, & Euangelicæ legis præfiguratio, quæ sic ea habet quæ priora sunt, vt tamen noua sint omnia, quæ in eo replicantur. Iosue liber ab eo nomẽ accepit, cuius historiam continet. Scriptorem vero eius eundẽ Iosue Hebræi asserunt, in cuius textu post Iordanis transitum regna hostium subuertuntur, terra populo diuiditur, & per singulas vrbes, vicolos, montes, atque confinia ecclesiæ, cœlestisque Hierusalem spiritualia regna præfigurantur. Iudicum vero nominatur a principibus populi, qui præfuerunt in Israel. Post Moysen, & Iosue, antequam Dauid & cæteri reges existerent, hunc librum, & Ruth edidisse creditur Samuel. Liber Samuel eiusdem Samuelis natiuitatem, & sacerdotium, & gesta describit, icirco & ab eo nomen accepit, & quamuis hic liber Saul & Dauid historiam contineat, vtrique tamen ad Samuel referuntur, quia ipse vnxit Saul in regnum, ipse Dauid in regẽ futurum. Cuius libri primam partem conscripsit ipse Samuel, sequentia vero eius vsque ad calcem scripsit ipse Dauid. Malachim liber proinde appellatur, eo ꝙ Reges Iudæ, & Israeliticæ gentis gestaque eorum per ordinem digerat temporum. Malachim enim Hebraicè, Latine Regum interpretatur. Hunc librum Hieremias primus in vnum volumen coegit, nam antea sparsus erat per singulorum regum historias. Paralipomenon Grçce dr̃, quod nos prætermissorum, vel reliquorum, dicere possumus, quia ea quæ in lege, vel regũ libris omissa, vel non plene relata sunt, in isto summatim ac breuiter explicatur.

De Libro Iob, & Psalterio, & operibus Salomonis. Cap. XXXV.

LIbrum Iob, quidam Moysen scripsisse arbitrantur, alii vnũ ex prophetis. Nonnulli vero eundem Iob post plagã suæ passionis scriptorem fuisse existimant, vt qui certamina spiritualis pugnæ sustinuit, ipse narraret quas victorias expediuit. Principia autem & fines libri Iob apud Hebræos prosaica oratione contexta sunt, media autem ipsius ab eo loco quo ait, Pereat dies in qua natus sum, vsque ad illum locum. Icirco me reprehendo, & ago pnĩam, omnia heroico metro discurrit. Psalmorum liber Græce Psalterium, Hebraicè Nabla, Latine organum dr̃: vocatus autem psalmorum liber, ꝙ vno propheta canente ad psalterium, chorus consonando respondebat. Titulus autem in psalmis Hebraicus ita est. H: spirit h. alleluiah, ꝙ interpretatur, volumen Hymnorum. Auctores aũt psalmorum sunt, qui ponuntur in titulis, Moyses, scilicet & Dauid, & Salomon, Asaph, Ethan, Hiditum, & filij Chore, Eman Israelitæ, & reliquorum quos Esdras vno volumine comprehendit. Omnes autem Psalmi, apud Hebræos metrico constant carmine esse compositi. Nam in more Romani flacci, & Græci Pyndari, nunc alii iambo currunt, nunc elegiaco personam, nunc Saphico ornent trimetro, vel tetrametro pede incedentes. Salomon iuxta numerum vocabulorum suorum tria volumina edidit quorum primus est Masloth, quem Græci Parabolas, Latini vero Prouerbiorum nominant, eo ꝙ in ipso sub comparatiua similitudine figuras verborum, & imagines veritatis ostenderet. Ipsam autem veritatem ad intelligendum legentibus reseruauit. Secundum librum Coheleth vocauit, qui Græce ecclesiasten dicitur, Latine concionator, eo ꝙ sermo eius non specialiter ad vnum sicut in prouerbiis, sed ad omnes generaliter dirigatur, docens omnia, quæ in mundo cernimus, caduca esse, & breuia, & ob hoc minime appetenda. Tertium librum Sirasirim prænotauit, quæ in Latinam linguam vertitur cantica canticorum, vbi per epythalamium carmen coniunctionem Christi, & ecclesiæ mystice canit. Dictum est autem canticum canticorum, eo ꝙ omnibus canticis præfertur, quæ in scripturis sanctis habentur, sicut quædam in lege dicuntur sancta, quib⁹ maiora sunt sanctasanctorum. Horum autem trium librorum carmina hexametris, & penthametris versibus, apud suos composita perhibentur, vt Iosephus Hieronimusque scribunt.

De Libris prophetarum, ac cæteris veteris testamenti. Cap. XXXVI.

ISaias Euangelista potius, quàm propheta librum suum edidit, cuius per omnem textum eloquentiæ prosa incedit. Canticum vero hexametro, & penthametro versu discurrit. Hieremias similiter edidit librum suum, cum trenis eius, quos nos lamenta vocamus, eo ꝙ in tristioribus, funeribusque adhibeantur, in quibus quadruplex diuerso modo composuit alphabetum. Quorum duo prima Saphico metro sunt scripta, quia tres versiculos qui sibi nexi sunt, & ab vna im̃ litera incipiunt, heroicum coma concludit. Tertium alphabetum trimetro scriptum est, & a ternis literis versus terni incipiũt. Quartũ simile primo, & secundo habetur. Ezechiel, & Daniel a viris quibusdam sapientibus scripti esse perhibentur. Quorũ Ezechiel principia, & fines multis habet obscuritatibus inuoluta. Daniel vero claro sermone regna orbis pronunciat, & tẽpus aduẽtus Christi manifestissima prædicatione annunciat. Hi sunt quatuor prophetæ, qui maiores vocantur, quia prolixa volumina collegerunt. Liber duodecim prophetarum, autorum suorũ nominibus prænotatur. Qui propterea dicuntur minores, quia sermones eorum breues sunt, vnde & connexi sibimetipsi in vno volumine adinuicem continentur. Quorum nomina sunt Oseæ, Iohel, Amos, Abdias, Ionas, Micheas, Nauum, Abacuc, Sophonias, Aggeus, Zacharias, & Malachias. Esdræ liber autoris titulo prænotatur, in cuius texto eiusdem Esdræ, Neemiæque sermones pariter continentur: Hester librum Esdras creditur conscripsisse. In quo eadem regina sub figura ecclesiæ Dei populum a seruitute, & morte eripuisse scribitur, atque interfecto Aman, qui interpretatur iniquitas, diei celebritas in posteros mittitur. Liber sapientiæ apud Hebræos nusquam est, quẽ Iudæi Philonis esse affirmant, qui proinde sapientiæ nominatur, quia in eo Christi aduentus, qui est sapientia patris, & passio eius euidenter exprimitur. Librum aũt ecclesiasticum certissime Iesus filius Syrach Hierosolimita, nepos Iesu sacerdotis magni composuit, cuius meminit & Zacharias, qui liber apud Latinos propter eloquii similitudinem Salomonis titulo prænotatur. Dictus est autem ecclesiasticus eo, quod de totius ecclesiæ disciplina religiosæ conuersationis magna cura, & ratione sit editus, hic apud Hebræos reperimr, sed inter apocrifos habetur. Iudith vero, & Thobias, siue Machabeorum libri, quibus autoribus scripti sint minime constat, habent autem vocabula ex eorum nominibus, quorum gesta scribuntur.

De Actoribus quatuor euangeliorum, & Apocalipsis. Cap. XXXVII.

HIeronymus in lib. de viris illustribus. Mattheus, qui & Leui, ex Publicano Apostolus primus in Iudæa propter eos, qui ex circuncisione crediderant, euangelium Christi Hebræis literis, verbisque composuit. In quo aduertendum, quod vbicunque siue ex persona sua, siue ex domini Saluatoris, veteris scripturæ testimonijs vtitur, non sequitur septuaginta translatorum auctoritatem, sed hæbraicam, & quibus illa duo sunt. Ex Aegypto vocaui filium meum, & quoniam Nazareus vocabitur. Marcus discipulus, & interpres Petri, iuxta quod Petrum referentem audierat, rogatus Romæ a fratribus breue scripsit euangelium. Quod cum Petrus audisset, probauit, & ecclesijs legendum sua auctoritate edidit. Meminit huius Marci, & Petrus in prima epistola, Salutat inquit vos Marcus filius meus. Assumpto itaque euangelio, quod ipse cõfecerat perrexit ad Aegyptũ, & primus Alexãdriæ Christũ annũciãs cõstituit ecclesiã, tãtæ doctrinæ, & vitæ cõtinẽtia, vt oẽs sectatores Christi ad exemplum sui cogeret. Lucas medicus Anthiocensis, vt eius scripta indicant Græci sermonis non ignarus fuit, sectator Pauli Apostoli, & omnis eius peregrinationis comes, scripsit euangelium, de quo idem Apostolus. Misimus inquit, cum illo fratrem cuius laus est in Euãgelio per omnes Ecclesias. Aliud quoque edidit volumen egregium, quod titulo Apostolicatum actionum prænotatur. Iohannes Apostolus nouissimus omnium scripsit euangelium,

rogatus

ab Asiæ episcopis aduersus. Gherinthum, alios quoque Hereticos, & maxime tunc Hebionitarum dogma consurgens, qui asserit Christum ante Mariam non fuisse, vnde etiam compulsus est diuinam eius natiuitatem edicere. Sed & aliam causam huius scripturæ ferunt, quod cum legisset Mathei, Marci, & Lucę volumina, probauerit quidem textum historiæ, & vera eos dixisse firmauerit, sed vnius tantum anni in quo & passus est post carcerem Iohannis historiam texuisse, prætermisso itaque anno cuius acta a tribus composita fuerunt, superioris temporis, antequam Iohannes clauderetur in carcere gesta narrauit. In Pathmom quoque insulam relegatus Apocalipsim scripsit. Iohannes Chrisostomus, super Matheum homelia prima. Quæri potest cur quatuor fuerunt Euangeliorum scriptores, cū vnus sufficeret cuncta memorare. Sufficeret quidem, sed cum quatuor sint, qui hoc conscribant, nec eisdem temporibus, nec eisdem locis, & tamen quasi ex vno ore omnia pronunciant, sit hoc sine dubio veritatis pergrandæ documentum, verum econtrario iniquis res accidit. In multis enim inter se dissonant, ac hocipsum est maximum veritatis testimonium. Si enim ex toto, vsque ad singula verba concionarent, inimici veritatis eos crederent, ad decipiendum homines, communi consilio congregatos scripsisse.

De Epistolis Pauli. Cap. XXXVIII.

Hieronimus vbi supra. Paulus Apostolus, qui antea Saulus extra numerum 12. Apostolorum de tribu Beniamin & opido Iudeæ Giscalis fuit, quo a Romanis capto cum parentibus suis Tharsum Ciliciæ commigrauit, a quibus ob studia legis missus Hierosolimam a Gamaliele viro doctissimo cuius Lucas meminit eruditus est. Cum autem interfuisset neci martyris Stephani & acceptis a pontificibus templi epistolis ad persequendos eos, qui crediderant Christo Damascum pergeret, reuelatione compulsus ad fidem, quæ in actibus Apostolorum scribitur, in vas electionis de persecutore translatus est. Cumque primum ad prædicationem eius Sergius Paulus proconsul Cipri credidisset, ab eo quod eum Christi fidei subegerat, sortitus est nomen, & adiuncto sibi Barnaba multis vrbibus peragratis, reuertensque Hierosolimam a Petro Iacobo, & Iohanne gentium Apostolus ordinatur. Et post passionem dñi vicesimoquinto anno. i. secundo Neronis, eo tpe quo Festus pcurator Iudeæ successit Felici, Romam vinctus mittitur, & biēnium in libera remanens custodia, aduersus Iudæos de aduentu Christi quotidie disputauit. Sciendum autem in prima satisfactione, nec dum Neronis imperio roborato, nec in tanta erumpente scelera, quanta de eo narrant historiæ: Paulum a Nerone dimissum vt euangelium Christi in occidentis quoque partibus prædicaret, sicut ipse scribit in secunda ad Thimoth. eo tēpore quo passus est, & de vinculis dictat epistolam. In prima sua satisfactione nemo mihi affuit, &c. Manifestissime Leonē propter crudelitatem Neronem significans. Et hic ergo quarto decimo Neronis anno, eodem die quo & Petrus Romæ pro Christo capite truncatur. Scripsit autem. 9. ad 7. ecclesias ep. stolas. ad Romanos. 1. ad Corinthios. 2. ad Galathas. 1. ad Ephesios. 1. ad Philippenses. 1. ad Colocenses. 1. ad Tessalonicēses. 2. Præterea ad discipulos suos Thimotheo. 2. Tito. 1. Philemoni. 1 Epistola autem quæ fertur ad Hebræos non eius creditur, propter stili sermonisque dissonantiam, sed vel Barnabæ, vel clemētis, vel Lucæ, vel certe, quia Paulus scribebat ad Hebræos, & propter inuidiam sui apud eos nominis titulum in principio salutationis amputauerat. Scripserat autem vt Hebræus Hebraicè idest suo eloquio disertissime, & quæ eloquenter scripta fuerāt in Hebræo eloquentius vertisse dicitur in Græcum, & hanc esse causam, quod a cæteris Pauli epistolis discrepare videatur. Legunt quidam & ad Laodicenses, sed ab omnibus exploditur.

De Septem epistolis canonicis. Cap. XXXIX.

Iacobus qui appellatur frater domini, cognomento iustus, vt nonnulli existimant filius erat fratris Ioseph, vt autem mihi videtur Mariæ sororis matris domini, cuius Iohannes in libro suo meminit filius, post passionē domini statim ab Apostolis Hierosolimorum episcopus ordinatur. Vnam tm̄ epistolam scripsit, quæ de septem catholicis est. Hic de vtero matris sanctus fuit, vinum & siceram non bibit, carnem nullam comedit, nec attonsus est, nec vnctus vnguento, nec vsus balneo, &c. Tradit Iosephus tantæ eum sanctitatis fuisse, & celebritatis in plures, vt propter eius necem creditū sit subuersam Hierosolimam. Euangelium quoque quod appellatur secundum Hebræos, & a me nuper in Græcum sermonem Latinum trāslatum est, quo & Origenes sæpe vtitur, post resurrectionem saluatoris refert. Dominus autem cum dedisset sindonem seruo sacerdotis, iuit ad Iacobum, & apparuit ei. Iurauerat enim Iacobus non se comesturum panem ab illa hora qua biberat calicem domini, donec videret eum resurgentem. Simon Petrus, filius Iohannis, prouinciæ Galileæ, vico Bethsaida, frater Andreæ Apostoli, princeps Apostolorum, post episcopatum Anthiochiensis ecclesiæ, & prædicationem dispersionis eorum, qui de circuncisione crediderant in Ponto, Galatia, Capadocia, Asia, & Bithinia, secundo Claudii anno ad expugnandum Simonē magum Romam pergit, ibique. 25. annis cathedram sacerdotalem tenuit, vsque ad vltimum annum Neronis. i. quartumdecimum, a quo affixus cruci martyrio coronatus est, capite ad terram verso, & in sublime, pedibus eleuatis, asserens se indignum, quod sic crucifigeretur, vt dominus suus. Scripsit duas epistolas, quæ catholicæ nominantur. Iohannes Apostolus, quem Iesus amauit plurimum filius Zebedæi, & frater Iacobi. Scripsit & vnam epistolam cuius exordiū est. Quod fuit ab initio, &c. Reliquæ autem duæ Iohannis presbyteri asseruntur, cuius & hodie alterum sepulchrum, apud Ephesum ostenditur, & nonnulli putant duas memorias eiusdem Iohannis euangelistæ esse. Iudas frater Iacobi vnam paruam, quæ de. 7. catholicis est epistolam reliquit, & quia de libro Enoch, qui apocrifus est in ea assumit testimonium, a plerisque reiicitur, tamen auctoritatem vetustate iam & vsu meruit, & inter sanctas scripturas computatur.

De Reparatione facta bibliotheca, & translatoribus eisdem. Cap. XL.

Isidorus vbi supra li. 6. Bibliotheca a Græco nomen accepit, eo quod ibi reconduntur libri. Nam biblio librorum, theca repositio interpretatur. Bibliothecam veteris testamēti Hesdras scriba post incensam legem a Chaldeis, dum Iudei regressi fuissent in Hierusalem diuino afflatus spiritu reparauit, cunctaque legis, & prophetarum volumina, quæ fuerant a gentibus corrupta correxit. Ptolemeus cognomento Philadelphus, omnis literaturæ sagacissimus cum studio bibliothecarum Pisistratum emularetur, non solum gentium scripturas, sed etiam diuinas in bibliothecam suam contulit. Nam. 70. millia librorum huius temporis Alexandriæ sunt inuenta, hic etiam ab Eleazaro pōtifice petens scripturas veteris testamenti, in Græcam vocē ex Hebræa lingua per. 70. interpretes transferre curauit, quas in Alexandrina bibliotheca habuit, Siquidem singuli in singulis cellulis separati, ita omnia per Spiritumsanctum interpretati sunt, vt nihil in alicuius eorum codice inuentum esset, quod a cæteris vel in verborum ordine discreparet. Fuerunt & alii interpretes, qui ex Hebræa lingua in Græcam sacra eloquia trāstulerunt, sicut Aquila, Simachus, & Theodocio, sicut etiam vulgaris illa interpretatio, cuius autor non apparet, & ob hoc, quia sine nomine interpretis. 5. editio nuncupatur. Præterea sextam, & septimam editionem Origenes miro labore repperit, & cum cæteris editionibus comparauit. Presbyter quoque Hieronymus trium linguarum peritus, de Hebræo in Latinum eloquium easdem scripturas conuertit, eloquenterque transfudit. Cuius etiam interpretatio merito cæteris antefertur. Nam est, & verborum tenacior, & perspicuitate sententiæ clarior, atque vtpote a Christiano interpretatio verior.

De Sacræ scripturæ doctoribus, & expositoribus. Cap. XLI.

Apud nos quoque Pamphilius martyr, cuius vitam Eusebius Cęsariensis conscripsit, Pisistrati sacræ bibliothecæ studio primus adæquare contendit, Hic enim in bibliotheca sua prope. 30. voluminum millia habuit. Hieronymus quoque atque Gennadius ecclesiasticos scriptores toto orbe, quærentes ordine prosecuti sunt, eorumque studia in vno voluminis indiculo comprehenderunt. De nostris quoque apud Græcos Origenes in scripturarum labore, tam Gręcos, quàm Latinos operum suorum numero superanti. Denique Hieronym⁹. 6. millia, librorum eius legisse fatetur. Horum tamen omnium studia August. ingenio, vel scientia sua vicit. Nam tanta scripsit, vt diebus, & noctibus, non solum scribere libros eius quisquam, sed nec legere quidem occurrat. Ex decretis Gratiani di. 9. August. ad Hieronimum epistola. 8. Ego quidem solis eis scriptorum, qui iam canonici appellantur, didici hunc timorem, honoremque referre, vt nullum eorum scribendo errasse audeā credere, vel si aliquid in eis offendero, quod videatur contrarium veritati, nihil aliud existimem, quàm vel mendosum esse

codicem,

codicem, vel non esse assecutum interpretem, quod dictum est, vel me minime intellexisse non ambigam. Alias autem ita lego, vt quantalibet sanctitate, quantave doctrina polleant, non ideo verum putem quod ipsi ita senserunt, sed quia mihi per alios auctores, vel canonicas, vel probabiles rationes, quod à vero non abhorreat persuadere potuerunt. Idem in epistola ad Fortunatum. Neque quorumlibet disputationes, quamuis catholicorum, & laudatorum hominum, veluti scripturas canonicas habere debemus, vt nobis non liceat salua honorificentia, quæ illis debetur hominibus, aliquid in eorum scripturis improbare, atque respuere si forte inuenerimus, si aliter senserint quã veritas habet diuino adiutorio, vel ab alijs intellecta, vel a nobis. Actor. Vt f. Maximi, Orosii, Prosperi, Leonis Papæ, Fulgentij, Boetij, Cassiodori, Gregorij Magni, Isidori, Bedæ, Alcuini, Rabbani, Strabi, Lanfranci, Anselmi, Bernardi Clareuallensis, Hugonis, & Richardi canonicorum sancti Victoris.

De Clemente Papa, & Ignacio, & Dionysio. Cap. XLII.

CLemẽs post Petrum, & Linum, & Cletum sedit quartus Romæ episcopus. Anno domini 94. Hic scripsit epistolas decretales. Est etiam itinerarium Petri in libris, quod ei ascribitur, sed apocrifum est. Hic ex præcepto Petri põtificatum suscepit, sed ideo Linus, & Cletus ante eum scribuntur, quia ab ipso principe apostolorum ad ministerium sacerdotale exhibendum ordinati sunt, vnde creduntur non fuisse summi põtifices. Hic etiam 7. regiones diuisit notarijs ecclesiæ, qui gesta martyrum perquirerent. Sedit annis 9. Hic pro fide Christi, iussu Traiani subijt exilium. Tandem ligata ad collum anchora in mare præcipitatur. Ignatius post Petrum, & Enodium tertius Antiochiæ sedit episcopus, scripsit epistolas. 12. Hic damnatus ad bestias ait. Frumentum Christi sum, dentibus bestiarum molar, vt pannis mundus inueniar. Dionysius Areopagita claruit sub imperatore Marco Antonio 2. Anno ab incarnatione Domini 71. Hic cum esset in Ariopago magister, ad exhortationem Pauli conuersus ad fidem Christi, postmodum ab eodem episcopus Corinth. ordinatus est, secundum quosdam, sed secundum alios, episcopus fuit, Atheniensium, & hoc videtur esse verius. Nam alius fuit Dionysius Corinthiorum episcopus, sicut patet in ecclesiasticis historijs, de quo etiam loquitur Hieronymus in li. de viris illustribus. Scripsit autem ille prior ad Thimotheum coepiscopum suum. i. Ephesiorum episcopum, de gerarchia cælesti, i. angelica librum vnum, de ecclesiastica gerarchia li. 1. de diuinis nominibus li. 1. de mystica theologia lib. 1. Epistolas ad diuersas personas 10. Huius libros de Græco in Latinum translatos legati Michaelis Imperatoris Constantinopolitani inter cætera munera detulerunt Ludouico Imperatori Romano. Qui libri Parisius in ipso sacri martyris festo cum gaudio suscepti sunt. Quod gaudium virtus martyris auxit, 19. ægris ipsa nocte ipsis sanatis. Anno Domini 924.

De Origene & scriptis eius. Cap. XLIII.

ADamantinus Origenes presbyter in Alexandria claruit sub Imperatore Alexandro. Anno domini 202 Hic decimo Seueri pertinacis anno, ac Leonide patre suo Christi martyrio coronato cum sex fratribus & matre uidua pauper relinquitur, annos natus circiter 17. Rem enim familiarem pro confessione Christi fiscus occupauerat, dispersa autem ecclesia Alexandriæ ipse postmodum a Demetrio eiusdem vrbis episcopo, in locum Clementis presbyteri confirmatus, per multos annos floruit, ecclesiasticam scholam ibi tenuit, auaritiam calcauit, voluptates in tantum fugit, vt zelo Dei non secundum scientiam, sed ferro truncaret genitalia. Mille & eo amplius tractatus, quos in ecclesia locutus est, edidit, & innumerabiles præterea commentarios, quos vocat thomos, ac tamen interdũ magnus dormitat Homerus, atque operi longo fas est ignoscere somno. Male sensit de Dei filio, peius de spiritusancto, animarum de cælo ruinam impie protulit, veram carnis resurrectionem negauit, post multa secula vnam de omnibus restitutionem fore asserit, sed quia multa vtilia, & præclara scripta reliquit, quædam eorum ecclesia recepit. Nam & papa Gelasius in decretis suis illa opuscula Origenis approbat, quæ beatus Hieronymus non reprobat. Ex his ergo ea quæ subscripta sunt deflorauit, Apologia pro se tractatus, 1. super Genesim homeliæ 18. super Exod. homeliæ 13. super Leuiticum homeliæ 16. super Numeri homeliæ 28. super Iosue homeliæ 26 super Iudicum homeliæ 9. de Helcana tractatus super principium Iob lib. 3. super Psalmum 36. homeliæ 5. super Psalmum 37. homeliæ 2. super Psalmum. 38. homeliæ 2. super principiũ Canticorum lib. 3. super idem principium homeliæ 2. super Esaiam prophetam, homeliæ 9. super Hieremiam homeliæ 14. super Ezechielem homeliæ 14. super Matthæum li. 26. super Lucam homeliæ 38. super principium Iohannis tractatus 1. super epistolam ad Romanos lib. 10. de singularitate clericorũ lib. 1. Planctus ipsius Origenis lib. 2. Scripsit præterea libros Periarchon, in quibus maximæ eius hæreses inueniuntur. Sed in commentario eius super Mathæum cauendum est, quod dicit Panem illum quem dedit dominus discipulis non fuisse vẽrum corpus eius, exponens illud mystice de pane verbi Dei, in commentarijs quoque super libros Moysi, mihi videtur nimis allegoricum sensum sequi, & quasi improbare historiæ veritatem.

De Cipriano, & Athanasio, & Eusebio. Cap. XLIIII.

CIprianus Carthaginensis episcopus floruit anno domini 257. imperante Valeriano. Hic primum quidem gloriose rethoricam docuit. Exinde suadente presbytero Cecilio, a quo & cognomentum sortitus est: Christianus factus omnem substantiam suam pauperibus erogauit, ac non post multum electus in presbyterum, tandem episcopus factus est. Scripsit autẽ ad Donatum de gratia Dei librum 1. de lapsis librum vnum, de vnitate catholicæ ecclesiæ librum vnum, de oratione dominica librum vnum, de mortalitate librum vnum, de opere, & eleemosynis libr. 1. de bono patientiæ librum vnum, De zelo & liuore librum vnum, ad Demetrianum librum vnum, ad fortunatum li. 1. ad Quirinũ li. quatuor, de laude Martini li. 1. ad Antonianum librum vnum, ad Iubaianum librum vnum, ad Cecilium de sacro calice li. 1. ad cornelium librum vnũ, de duobus montibus librum vnũ, de duodecim abusiuis seculi librum vnum: Epistolas paruas ad diuersas personas librũ vnum. Cũque esset amicus sancti Cornelii, qui tunc Romæ pontificatum tenebat, & missisent epistolas sibiinuicem, pro Christo passus est eo die, quo Romę Cornelius, sed non eodem anno. Athanasius Alexandriæ ordinatur episcopus anno dñi 332. qui multa Arrianorũ perpessus insidiis sub Constantio principe, ad Constantem Galliarum principem fugit, vnde cum literis reuersus & rursus post mortem illius fugatus, vsque ad Iouiniani imperium latuit, a quo recepta ecclesia sub Valente moritur. Scripsit autem de trinitate contra hæreticos libros octo, de spiritu sancto librũ vnum. dyalogum contra Arrianum libros duos. Exortatorium ad monachos li. 1. Scripsit præter hæc librum cõtra Valentem, & Vrsaciũ, aliosque libros, de virginitate, de psalmorum titulis, & vitam sancti Antonii monachi, & alia multa quæ numerare longum est. Eusebius Emisenus episcopus elegantis, & rethorici ingenii, floruit temporibus Constantini imperatoris, & innumerabiles confecit libros. E quibus precipui sunt aduersus Iudæos, & gentes, & nouacianos, & ad Galathas libros decem. Et euangelii homeliæ breues, sed plurimæ. Iuueni sermones eius de pascha. Claruit anno domini 349.

De Hilario, & Didimo & Effrem. Cap. XLV.

HYlarius Pictauensis episcopus anno domini 358 factione Arrianorum in Phrigiam pulsus, libros de nostra religione composuit. Ex quibus hic deflorauí. Libros de trinitate contra Arrianos. 12. super Beati immaculati tractatus. 22. super psalmum centesimũ quadragesimum, tractatũ vnum, ad Aprã filiam suam epistolam vnam. Scripsit aũt & alios psalmorum commentarios, & librum de synodis, quem ad Galliarum episcopos misit, libellum ad Constantium quem ei uiuenti Constantinopolim porrexit, & alium in Constantium, quem post mortem eius scripsit, alium aduersus Valentem, & Vrsaciũ, & ad præfectũ Salust. ũ, & librum hymnorũ, librũ mysteriorũ cõmentarios in Mathæum, tractatus in Iob, & elegantem libellum contra Auxentium, epistolas quoque ad diuersos. Obiit anno domini 349. Didimus Alexandrinus floruit anno domini 374. qui à quinto, vel quarto ætatis suę anno oculorum luminibus orbatus, & ob id elementorum quoque ignarus, tantum sui miraculum omnibus præbuit, vt dialecticam quoque & geometriam, quæ maxime visu indigent, vsque ad perfectum didicerit. Plurimaque ac nobilia de nostro dogmate per notarios conscripsit, s. commentarios in omnes psalmos. In euangelium Mathæi, & Iohannis, & de dogmatibus, & contra Arrianos libros duos. In Esaiam thomos. 18. In Oseæ commentariorum libros tres, ad Hieronymum scribens, sed & in Zachariam rogatu Hieronymi lib. 5. & commentarios in Iob,

Quorum

Quorum omnium nihil in armario cuiusquam inueni apud nos, quia nec fortè de Græco in nostram linguā translata sunt, sed tantum de Spiritu sancto.li.3.quos B.Hieronymus transtulit in Latinum. Vixit autem annis 85. Effrein Edissenæ ecclesiæ diaconus, multa Syro sermone composuit, & ad tantam venit claritudinem, vt post lectionem scripturarum, publicè in ecclesiis quibusdam eius scripta soleant recitari. Scripsit autem de pœnitentia librum vnum, de luctaminibus seculi librum vnū, de compunctione cordis librum vnum, de beatitudine animæ librum vnum, de resurrectione librum vnum, de die iudicij librum vnum. Decessit autem sub Valente principe, qui imperauit anno Domini 367.

De Basilio, & Gregorio Nazianzeno. Cap. XLVI.

BAsilius Cesareæ Capadociæ eps egregius, floruit anno Domini 378. gemina philosophia, & sanctitate clarus. Scripsitque in Exameron libros nouem, de institutione monachorum librum vnum. Exhortatorium ad monachos librū vnū. Scripsit & contra Eunomium libros, & de Spiritu sancto volumen vnum, & breues variosque tractatus. Obiit anno Dñi 384. Gregorius Nazianzenus epr, vir eloquentissimus, floruit anno Domini 331. hic cum philosophiæ studiis adhuc iunior apud Athenas floreret, vidit per soporem sedenti sibi, & legenti, duas satis decoras dextra læuaque fœminas consedisse. Quas ille castitatis instinctu oculo toruiore respiciens, quæ nam essent, & quid sibi vellent percunctabatur, cum familiarius complectentes aiunt, Ne molestè accipias iuuenis, notæ tibi satis, & familiares sumus. altera enim ex nobis sapientia, altera castitas dicitur, & missæ sumus tecum habitare, quia iocundum satis, & mundum in corde tuo habitaculum præparasti. Cum autem a patre epo in sacerdotium subrogatus, hoc ęgrè ferens discessit ad tempus. Postmodum vero regressus scripsit apologeticum in libros 2. causas discessionis suæ, vel etiam reditus allegans. Post hoc etiam defuncto patre successit in epatum apud Nazanzū breue oppidum, & inde Constantinopolim ad instituendam, vel docendam ecclesiam transire exhortatus est. Ibi ergo episcopus constitutus docuit. vbi vero, & Hieronymus sanctarum scripturarum studiis ab eodem eruditum se dicit, præter hunc apologeticum autem inueni sermones eius tantum sex. Scripsit autem præterea de morte fratris Cesarij, laudes Machabeorū, laudes Cipriani, laudes Athanasij, laudes Maximi Philosophi, librum exametro versu virginitatis, & nuptiarum contra se differentium. Contra Eunomium libros duos. De Spiritu sancto librum vnum. Contra Iulianū Imperatorem librum vnum. Obiit autem anno Domini 391.

De Ambrosio, & scriptis eius. Cap. XLVII.

AMbrosius eps, de palatio ad pontificatum raptus, doctor eximius, claruit anno Domini 381. Hic primum canendi antiphonas primus in ecclesia apud Latinos a Græcis traxit, apud quos hic ritus iam inoleuerat ex instituto Ignatij Antiocheni epi. Hymnos etiam composuit, qui nunquam antea in ecclesiis Latinis modulis canebantur. Scripsit autem de paradiso librum vnum, de vnica pœnitentia libros duos, de fuga seculi librum vnum. de Trinitate ad Gratianum libros quinque. De Spiritu sancto libros tres, de Incarnatione Christi librūvnū, de officiis ministrorum libros tres, de excessu Satiri fratris sui libros duos, de consolatione Valētiniani librum vnum, de eligendo pontifice ad Vercellenses librum vnum, in hexameron libros sex, de arca Noe librum vnum, de bono mortis librum vnum, de Iacob, & vita beata libros duos, de sancto Ioseph librum vnum. De benedictionibus patriarcharum librum vnū. De sancto Dauid apologiam librum vnum. de eleemosina, & ieiunio librum vnum de sancto Thobia librum vnum, de sancta virginitate libros tres, de Naboth librum vnum: super vndecim psalmos tractatus 11. super Beati immaculati lib. super Lucam lib.10. super quatuordecim epistolas Pauli lib.14. de traditione basilicæ tractatus duos, de obitu Theodosij tractatū vnū, de simbolo ad Neophitos librum vnum, de viduis librum vnū, de interpellationibus, & infirmitate hoīs libros tres, epistolas breues ad diuersos 77. sermones 75. Obiit anno Domini 304.

De Hieronymo, & libris eius. Cap. XLVIII.

HIeronymus presbyter totus diuinæ scripturæ incumbens, cōtemporaneus fuit S.Ambrosio, hic trium linguarum peritus nouum testm̄ Græcæ fidei reddidit, & vetus, iuxta veritatem Hebraicam transtulit. Solus ex antiquis doctoribus omnes sedecim prophetas exposuit. Quorundam etiam Græcorum doctorum opuscula in linguam nostram transtulit. Scripsisse aūt, & ipse reperitur omnia, quæ subscripta sunt. Expositiones fidei suæ ad Damasum Papam tractatum vnum, de symbolo Niceno tractatum vnum. Ex regulis diffinitionum cōtra hæreticos tractatum vnum, contra Pelagianos lib. os tres, contra Iouinianum libros duos, contra Luciferianum librum vnum, contra Belindiam, de perpetua virginitate S.Mariæ librum vnum, contra Vigilantium librum vnum, contra Origenem de resurrectione carnis librum vnum. ad Anitum presbyterum de erroribus Origenis librum vnum. ad Pammachium, & Oceanum librum vnum. contra Ruffinum presbyterum Aquilæ librum vnum. Apologeticum ad Augustinum librum vnum. Exhortatorium ad Iulianum librum vnum. de pœnitentia ad Rusticum librum vnum. de frugi, & luxurioso ad Papam Damasum librū vnum. de duodecim quæstionibus ad Ebidiam librum vnum. de quæstionibus Simeonis ad Algūsiam. de correptione 70. in psalterio ad Summam, & Fertelam librum vnum. de homine perfecto librum vnum. ad Oceanū de hoc, quod scriptum est: Vnius vxoris virum librum vnum. de historia Ioachin, & Annæ librum vnum, de viris illustribus librum vnum. de distantia locorum librum vnū. de septem gradibus ecclesiæ ad Damasum Papam librum vnum. de vita clericorum ad Nepotianum librum vnum. Epitaphium Nepotiani ad Heliodorū epm̄ librū vnum. de institutione clerici, vel monachi ad Paulinum librū vnum. de vita monachi ad Rusticum librum vnum. de vita clerici ad Oceanum librum vnum. de virginitate seruanda ad Eustachium librum vnum. ad Demetriadem virginem librū vnū, ad Alecham de institutione Paulæ filiæ suæ librum vnum. ad matrem, & filiam in Gallia cōmorantes librum vnum. Obiurgationes Susannæ virginis consecratæ, de lapsu suo librū vnū. Ad Fabianum diaconum lapsum librum vnum. ad Ageruchiā, de monogamia librum vnum. ad Furiam de virginitate seruanda librum vnum. ad Faluneā de viduitate seruanda, & de morte Nebridij librum vnum. ad Paulam consolatorium super dormitione Blesillę librum vnū. Ad Pammachium de dormitione Paulinæ librum vnum. ad Oceanum de morte Fabeolæ. Epitaphiū S.Paulæ librum vnum, ad Tyrasium consolatorium super dormitione Eliæ suæ librum vnum. ad Mineruū, & Alexādrū, de resurrectione carnis librum vnum. Apologeticum ad Pammachium librum vnum. ad Eliodorum monachum de contēptu seculi librum vnum, ad Thesifontem librum vnum, ad Domnionem librum vnum, de tribus virtutibus tractatum vnum, de morte Osiæ, & Seraphin, & calculo librum vnum. Expositiones psalmi 14. ad Principiam virginem librum vnum de vita, vel obitu sanctæ Marcellæ ad Principiam virginem librum vnum. Epistolas breues ad diuersos 70. sermones 10.

De Expositionibus, & commentarijs eiusdem. Cap. XLIX.

SCripsit etiam in expositionibus diuinarum scripturarum, de interpretationibus Hebraicorum nominum librū vnū, de optimo genere interpretandi, ad Pammachium librum vnum, de studio scripturarum ad Paulinum librum vnum. de quæstionibus Hebraicis in Genesi librum vnum. de tribus quæstionibus ad Damasum Papam librum vnum. de veste sacerdotali ad Fabiolam librum vnum. de 12. māsionibus filiorū Israel librum vnum, de quæstionibus Hebraicis libri Regū libros 2. de quæstionibus Paralipomenon li.2. Breuiarij super psalteriū lib.1. Commentariorum super Ecclesi.lib.1. super Esaiam li.18. super Hieremiam lib.20. super Ezech. lib. 14 super Dan. lib.1. super Oseæ lib.3. super Iohel lib 1. super Amos lib.3. super Abdiam lib.1. super Ionam lib.1. super Mich. lib.2. super Naū li.1. super Abacuc li.2. super Sophoniā lib.1. super Aggeū lib.1. sup Zachariam lib.3. super Malachiam lib.1. super Matheum li.4. super Marcum lib.1. super epistolam ad Galatas lib. 3. super epistolam ad Ephesios lib.3. super epistolam ad Titum lib.1. super epistolam ad Philemonem lib.2. Tandem per quadraginta annos libris suis confectis, ita corpore præ laboribus defecto, vt de lecto surgere nequiret, nisi apprehēso manibus fune, qui ad hoc de trabe dependebat. Obiit apud Bethleem anno ętatis suæ 88. & anno Domini 421.

De Ruffino, & Iohanne Chrisostomo. Cap. L.

RVffinus presbyter Aquileiæ translator librorū Origenis, contemporaneus fuit S.Hieronymo. Qui etiā ambo orta inter se simultate de quęstionibus scripturarum, libros inuectiuarū satis quidē luculentos, sed nimis mordaci sermone in alte-

in alterutrum conscripserunt. Scripsit autem Ruffinus,& Apologeticum pro se libellum, id est,ppurgans se ab erroribus Origenis,& plura alia. Iohannes Chrisostomus Constantinopolitanus eps fuit, & ipse Hieronymo contemporaneus, sanctitate quidē,& scientia clarus, sed in facundia sua seuerior,& liberior iusto. Scripsit autem de hoc, q nemo læditur,nisi a seipso lib. 1. de reparatione lapsi lib. 1. de compunctione cordis lib 2. super Matheum in modum commentariorum lib. 2. super Matheum per hom. 20. super Iohannem hom. 88. super epistolam Pauli ad Hebr. homel. 34. de laudibus Pauli homel. 7. Sermones diuersos 30. Hic Eudoxiam vxorē Archadij Imperatoris,multosque sacerdotum infestos habēs epatu pulsus, & exiliatus est,sed populo pro eo tumultuante,secundo etiam exiliatus est:sed terremotu regiam vrbem grauiter concutiente a ciuibus reuocatus est. Tertio quoque inimicis vigentibus epatu abdicatus,ab Archadio exilio relegatur. Ibique non multopost moritur anno Dñi 409. sub Papa Innocentio primo. Qui etiam ipse,& occidentales epi,pro Iohannis præiudicio a communione oriētales suspenderunt. Iram quoque Dei pro morte eius nimia grandinis tēpestas Constantinopoli incumbens,& mors Eudoxię Augustæ subsecuta intentauit. Postmodum verò corpus Iohannis ab exilio Constantinopolim relatum est, iussu Theodosij Imperatoris cum lachrymis orantis, vt veniam daret patri suo,& illis,qui eum exiliauerāt,& per hoc finita est dissensio,quæ adhuc erat in ecclesia pro eius damnatione. C anno Domini 444.

De Augustino , & libris eius , quos edidit , antequam esset episcopus. *Cap.* L I.

AVgustinus eps volans per montium cacumina quasi Aquila,vir acer ingenio,suauis eloquio,secularis literaturæ peritus,in ecclesiasticis laboribus operosus, in quotidianis disputationibus clarus,in omni sua actione conspectus,in expositione fidei nostræ catholicus,in quæstionibus absoluendis acutus, in reuincendis hæreticis circumspectus, & in explanandis scripturis canonicis cautus,sapientiæ lumen,præsulgidum,propugnaculum veritatis & fidei tutamētum, omnes ecclesiæ Doctores,tam ingenio,quàm scientia vicit incomparabiliter,flor ens tam exemplis virtutum,q̄ affluentia doctrinarum Etenim tanta scripsit, vt nō solū ab aliquo toto vitæ suæ tpe scribi,sed nec quidē possint lectione percurri. Huius enim librorum,tractatuum,& epistolarum numerus plusquam ad mille.30.extenditur,vt merito illud ei dictum cōueniat. Mentitur qui te totum legisse fatetur. Ante conuersionem quidem suam ad fidem catholicam scripsit (vt ipse refert) de pulchro,& apto li.2.postea verò scripsit adhuc cathecuminus existens,sex volumina decē libros continentia, videlicet de achademicis lib. 3. de beata vita lib. 1. de ordine lib. 2. de soliloquiorum lib. 2. de immortalitate animæ lib. 1. de disciplinis liberalibus li. 1. sed hunc dicit se de armario suo perdidisse. Iam verò sacri baptismatis vnda renatus,scripsit ante pontificatum 21. volumina. 31. libros continētia: videlicet de moribus ecclesiæ,& moribus Manich. lib. 2. de quantitate animæ lib. 1. de libero arb. lib. 3. de Genesi cōtra Manicheos lib. 2. de musica lib. 6. De magistro lib. 1. de vera religione lib. 1. de vtilitate credēdi lib. 1. de duabus animabus li. 1. acta contra Fortunatum Manicheum lib. 1. de fide, vel symbolo libr. 1. de Genesi ad literam imperfectum libr. 1. de sermone Domini in monte lib. 2. psalmum contra partem Donati lib. 1. contra epistolam Donati hæretici libr. 1. contra Adimantum Manicheum lib. 1. expositiones epistolæ ad Galathas lib. 1. expositionis quarundam propositionum,ex epistola ad Romanos lib. 1. epistolæ ad Rom. inchoatam expositionem lib. 1. de quæstionibus 83. librum vnum. de mendacio librum vnum.

De his,quæ ante retractationem scripsit. *Cap.* L I I.

POstquam vero in epatu assumptus est, scripsit etiā ante retractationem 68. volumina. 217. libros comprehēdentia, videlicet ad Simplicianum Mediolanensem epm lib. 2. contra epistolam fundamenti Manichei li. 1. de agone Christiano li. 1. de doctrina Christiana lib. 4. contra partem Donati libr. 2. confessionum lib. 13. contra Faustum Manicheum. 33. lib. contra Felicem Manicheum lib. 2. de natura boni contra Manicheos lib. 1. contra Secundinum Manicheum lib. 1. contra Hilarium Tribunitium lib. 1. quæstiones euangelij lib. 2. annotationes in Iob lib. 1. de cathecizandis rudibus lib. 1. de Trinitate lib. 15. de consensu Euangelistarum lib 4. contra epistolam Parmeniani li. 3. de baptismo contra Donatistas lib. 7. contra id, quod attulit Cēturius a Donatistis lib. 1. ad inquisitiones Ianuarij lib. 2. de opere monachorum lib. 1. de bono coniugali lib. 1. de sancta virginitate lib. 1. de Genesi ad literam lib. 12. contra literas Petiliani lib. 3. ad Crestonium Grammaticum partis Donati li 4 probationes testimoniorū contra Donatistas lib. 1. contra nescio quē Donatistam lib. 1. de monitorio Donatistarum de Maximianistis lib. 1. de diuinatione dæmonum lib. 1. quæstiones septem expositæ contra paganos lib. 1. expositionis epistolæ Iacobi ad 12. Tribus li. 1. de peccatorum meritis,& remissione, & de baptismo paruulorum ad Marcellinum lib. 3. de vnico baptismo contra Petil. ad Constantinum lib. 1. de Maximianistis contra Donatistas lib. 2. de gratia noui testamenti ad Honoratum li. 1. de spiritu,& litera ad Marcellinum lib. 1. de fide, & operibus li. 1. Breuiculum collationis cum Donatistis lib 3. post collationem contra Donatistas lib. 1. de videndo Deo ad Paulinam lib. 1. de natura,& gratia contra Pelagium lib. 1. de Ciuitate Dei lib. 22. ad Horosium presbyterum contra Priscillianistas l. b. 1. ad Hieronymum presbyterum de origine animæ,& de sententia Iacobi lib. 2. ad Emeritum epm Donatistarum post collectionem lib. 1. de gestis Pelagij lib. 1. de correptione Donatistarum lib. 1. contra Pelagium,& Cœlestinum, & cæteros lib. 2. gesta cum Emerito Donatista lib. 1. contra sermonem Arrianorum lib. 1. de nuptiis,& concupiscentiis ad Valerium lib. 2. locutionum li. 7. quæstionum lib. 7 de anima,& eius origine lib. 4. ad Pulleotium de adulterinis coniugiis lib. 2. contra aduersarium legis, & prophetarum lib. 2. contra Gaudentium epm Donatistarum lib. 2. contra mendacium lib. 1 contra duas epistolas Pelagianorum lib. 4. contra Iulianum hęreticū Pelagianum lib. 6. ad Laurentium enchiridion lib. 1. de cura pro mortuis gerenda ad Paulinum lib. 1. de 7. quæstionibus Dulcitij lib. 1. ad Valentinum, & eum illo monachos de gratia,& lib arb. lib 1. ad eosdem de correptione,& gratia lib. 1. Hos igitur cum cæteris in duobus libris retractauit,quibus Retractationum libris simul cum pcedentibus adnumeratos, fiunt 219. lib 79. voluminibus comprehensi,quos oēs post epatum edidit ante retractationem, vt dictū est,ediderat post conuersionem suam lib. 41. videlicet cathecuminus decem,& baptizatus 31. Qui simul oēs cum cæteris aggregati fiunt 160. li. 96. voluminibus comprehēsi. Hos omnes, vt dictum est, cum quadam iudiciaria seueritate retractauit,& quod in eis ipsum offendebat, velut censorio stilo denotauit.

De his , quæ post retractationem scripsit. *Cap.* L I I I.

POstea tñ nihilominus eum multa scripsisse constat, quia pter iā dicta eius opuscula, quæ in retractationum libris annotantur,ac recensētur,plurima quidē, & ex his maxima quædam volumina ab ipso edita , etiam apud nos in armariis ecclesiarum vbique reperiūtur,ex quibus sunt, super psalteriū tractatus 150 iuxta numerum psalmorum. Super Euangelium Iohannis tractatus,siue sermones 124. de verbis quoque Dñi tract 65. de verbis Apostoli tract 20. super canonicam primam Iohan. hom. 10. Extant etiam eiusdem lib. de vita Christiana. 1. De disciplina Christiana lib. 1. de prædestinatione diuina 1. de octo qōnibus veteris testamenti lib. 1. contra Felicianum. de Trinitatis vnitate lib. 1. ad Prosperum,& Hilarium de prædestinatione,& perseuerantia lib. 2. contra Maximinum lib. 2. contra quinque hæreses,siue quinque hostium genera lib. 1. de pastoribus, & ouibus lib. 2. de concupiscentia carnis aduersus spiritum orationes quatuor. De quæstionibus Orosij librum vnum. de fide ad Petrum librum vnum . de ieiunio sabbati librum vnum. de decē chordis psalterium librum vnum. de pœnitentia librum vnum. de patientia librum vnum. de bono viduitatis librum vnum. de continentia librum vnum. de Incarnatione Domini lib. 2. de secundo aduentu Domini librum vnum. ad Volusianum de quęstionibus ab eo missis librum vnum. respōsionis ad Marcellinum librum vnum. ad Vincentium librum 1. ad Macedonium librum vnum . ad Dioscorum librum vnum. ad Paulinum librum vnum. ad Probam librum vnum. ad Euodium librum vnum. ad Optatum epm librum vnum. ad Pascentium comitem Arrianum librum vnum. ad Fortunatianum librum vnum. ad Paulum, & Eutropium de perfectione iustitiæ librum vnum. expositionis simboli contra Iudæos, & Paganos, & hæreticos lib. 1. ad Sixtum presbyterum contra Pelagianos lib. 1. de tpe Barbarico lib. 1. Scripsit & alia plura, maximè contra sui tpis hæreticos, videlicet Arrianos, Donatistas, Pelagianos, Priscillianistas, & Manicheos. Porro libellus de anima, & spiritu, qui eidē ascribitur, & nunc apud scholasticos præcipuè in vsu habetur. Anno autem Domini 430. in epatu Hiponēsi Heraclium sibi fecit substitui. Tandē cum Vuandali inuasam Aphricam deuastarent, sub hoc turbine tribulationis migrauit ad Dominum 30. mense obsidionis vrbis suæ . Anno Domini 440. ætatis suæ 73. clericatus, vel episcopatus. 40.

De

De Paulino, & Maximo, & Orosio, & Prospero. Cap. LIIII.

PAulinus eps Nolanus S.Aug.fuit cōtemporaneus. Vnde & sibiinuicem scripserunt nonnulla. Hic cum esset innumerabilium prædiorum possessor, admirabili exemplo. vēditis omnibus religionem expeditius elegit. Et vt narrat Gregorius in tertio dialogorū libro, eō cuncta, quæ per episcopij vsum habere posset, largit⁹ esset captiuis, & egenis, semetipsum, qui solus ex omnibus suis sibi remanserat pro captiuo filio viduæ pauperis in seruitutem Barbari adduxit. Sed diuinitus proditus quis esset, multos captiuorum libertati restituit. Scripsit autem epistolarum moliarum librum vnum, scripsit etiam, antequā esset eps vitam S.Ambrosij ad S.Augustinum. Maximus Taureosis eps claruit anno Dñi 415. viuentibus s.Augustino, & Hieronymo. Hic in homeliis componendis, & in ecclesia declamandis studuit eleganter. Huius defloraui hom.33. Orosius presbyter ex Hispania floruit, & ipse tpibus Augustini, & Hieronymi. Vnde & ab Augustino missus est ad Hieronymum pro discenda quæstione de origine animæ. Scripsit autem de Horme sta mundi lib.1. Apologeticum contra hæresim Pelagianam librum vnum. Prosper eps vir religiosus probatur, & ipse fuisse contemporaneus Augustino. Nam & ipse post Hieronymum chronicam digessit, quam paulò post mortem Augustini terminauit. Ipse quoque Augustinus ad Prosperū, & Hilarium scripsit de prædestinatione, & perseuerantia Sanctorum libros 2. Scripsit autem Prosper de vita contemplatiua libros tres. de sententiis Augustini librum vnum, & alia plura.

De Leone Papa, & Gelasio, & Fulgentio. Cap. LV.

LEo Papa primus sedit anno Dñi 436. hic in homeliis declamandis multum valuit. Quotiens autem rogabatur ab aliquibus, vt eis Apostolorum, vel martyrum reliquias daret. Consueuit ad corpora, vel memorias ipsorum, quorum reliquiæ petebantur, missas celebrare in eorum honore, & sic patenam altaris, quo consecratum corpus Dñi inuolnerat, particulatim diuidebat, & pro reliquiis Apostolorum, vel martyrū dabat. Vnde si ab aliquibus dubitabatur, cultello pannos illos pungens, sanguinem eliciebat, sic palam faciens, φ in consecratione mysteriorum Christi sanguis sanctorum, qui pro alio effusus est, per diuinam virtutē in illos pannos intret, & ideo merito illos dari pro reliquiis sanctorum, in quorum honore consecrati sunt. Scripsit autem epistolas decretales 70. Sermones ad populum 89. Vnde & dictus est sermologus. Gelasius primus papatum accepit anno Dñi 495 amator pauperum, clerum ampliauit, & a periculo Romam liberauit. Scripsitque contra Nestorium, & Eutiecen lib.6. contra Arrium lib.2. epistolas decretales 7. Fecit etiam hymnos in modum S.Ambrosij, & sacramentorum præfationes, & multa alia, sedit annis tribus. Fulgētius Ruspensis eps prouinciæ Aphricanæ floruit eodem tpe in Aphrica, quo & S.Remigius in Gallia. s.anno Dñi 486 sanctitate, & scientia, stilo, & facundia clarus, multaque ab Arrianis pro vera fide ppessus, diutino in Sardinia exilio maceratus est. Scripsit autem ad Eutinium de remissione peccatorum libros duos. ad Donatum de fide librum vnum. de mysterio mediatoris lib.4 ad Monimum de prædestinatione, & quibusdam aliis quæstionibus lib.3. Responsionum contra obiectiones Trasamundi regis Arriani lib.1. de continentia coniugatorū seruanda post votum lib.1. ad Gallam de viduitate seruanda lib.2. ad Probam de virginitate, & humilitate lib.1. ad eandē de oratione cum compunctione librum vnum. ad Eugippum de charitate lib.1. ad Theodorum Senatorem lib.1. ad Venantiam de pœnitentia, & spe indulgentiæ librum vnum. Scripsit & sermones.

De Boetio, & Cassiodoro. Cap. LVI.

BOetius consularis vir clarissimus, & omnium liberalium artium eruditione conspicuus, quas penè omnes a Græco in Latinum transtulit, & exposuit. Anno Dñi 602. cum Simmacho patritio, cuius gener erat, Romæ rempublicam illustrabat. Tpe eius exorta est hæresis de Trinitate, sed ipse cō gregata omni studio se subtraxit, nē sibi pp facundiā eloquētię causæ imponeretur agendæ. Ob quam causam cum suspectus Christicolis haberetur, composuit contra ipsos hæreticos de sancta Trinitate librum vnum. Quādo autem Rex Gothorum Theodoricus Romanam Rempublicam armis inuasit, Boetius ei plus omnibus restitit. Postmodum apud eū accusatus, φ solicitè laboraret, vt Senatum, & Rempublicam ab eius manibus eriperet, cum pluribus aliis proscriptus, atque in exiliū missus, Papiæ incarceratus est. In carcere autem positus, quasi de graui gloriæ, ac rerum mutatione doleret, vt consolationis medicinam tanto dolori non tā sibi, quàm aliis quæreret, librum edidit de consolatione philosophiæ, ostendens gloriam, & dignitatem, cæteraque terrena, non vera bona, sed nihil esse, & ideo nulli appetenda esse, nec de eorum amissione dolendū, vel adeptione gaudendum. Tandem vero longo exilio fatigatus, ab ipso Theodorico peremptus est anno Domini 621. Cassiodorus Senator, post monachus s.anno Domini 628. Scripsit autem de anima librum vnum. Super psalterium tractatus 150. Scripsit etiam de ortographia, & alia plura.

De Gregorio Magno. Cap. LVII.

GRegorius primus, doctor egregius, hic Gordiani Senatoris filius Romæ adoleuit. Qui sex monasteriis in Sicilia fundatis, & septimo Romæ in domo sua ex prætore vrbano factus monachus, sapiētia, & doctrina, & sanctitate claruit. Tandem ad pontificatum electus Romanæ ecclesiæ præsidere cœpit anno Domini 590. Inter cætera opera pietatis animam Traiani quondam Imperatoris, quamuis pagani, a pœnis inferni liberari, miserando, & plorando a Deo obtinuit. Inter multa quoque, quæ ecclesiæ vtilia fecit, & instituit, Antiphonarium regulariter centonizauit, & vtiliter compilauit, & quædam in ea nouæ missæ superaddit. Scripsit autem ea, quæ hic subiiciuntur. De cura pastorali lib.1. De conflictu vitiorum, & virtutum lib.1. dialogorum ad Patrum li.4. Moralium super Iob lib.35. Super Cantica Canticorum lib.1 super principium Ezechielis homel 12. super vltimam partem eiusdem lib.10. super Euangelia missalia homel.40. Registrum epistolarum eius decretalium lib.10. qui continent epistolas 690. Inueniuntur etiā canonum excerptorum lib.3. quæ dicuntur decreta Gregorij, sed fortè alterius Gregorij sunt. Obiit autē Gregorius magnus anno pontificatus sui 13. post cuius obitum fame Romam aggrauante, Romani ei derogātes, φ thesauros ecclesiæ sua nimia liberalitate dissipasset, cum iā non adesset persona, in qua erat deseuirent, memoriam nominis illius in libris eius delere volebant, sed eos exurere volentibus, obstitit Petrus diaconus, prodens se Spiritumsanctum in columbæ specie super caput Gregorij tractantis sæpius vidisse. Idque confirmans iurisiurandi sacramento, mox moriens ex condicto fidē fecit suo testimonio.

De Isidoro, & Beda. Cap. LVIII.

ISidorus eps Hispalensis, sanctitate, & doctrina claruit anno Domini 627. Scripsit autem hęc quæ subiecta sunt. Soliloquiorum, vel sinonimorum lib.2 Sententiarum lib.3. Etymologiarum lib.2. de origine officiorum lib.2. ad Florentinam sororem suam contra Iudæos lib.2. ad Orosium epm de significationibus veteris, & noui testamenti lib.2. Allegoriæ si in Genesi lib.1. in Exodo lib.1. in Leuitico lib.1. in lib.Num. lib.1. in Deuteron. lib.1. in Iosue lib.1. in lib.Iudicum lib.1, in lib.Reg. lib.1. de corpore, & sanguine Domini tractatum vnum, & plura alia. Dominus Beda venerabilis presbyter, & monachus claruit in Anglia 30. ętatis agens annum. Anno Domini 696. & reliquum tempus vitæ legendo, tractando, exponendo sacram scripturam viriliter exegit. Scripsit ea, quæ subiecta sunt, super Genesim lib.1. de tabernaculo Moysi lib. 3. super Samuelem libr.4. de templo Salomonis libr.1. super Esdram, & Neemiam lib.3. super Tobiam lib.1. super psalmos, super parabolas Salomonis, super Cantica Canticorum lib.5. super Marcum lib.4. super Lucam. super epistolas canonicas lib.7. super actus Apostolorum librum vnum. super Apocalypsim. de quæstionibus libri Regum ad Nothelinum librum vnum. de locis sanctis librum vnum. Scripsit etiam de temporibus, & de Luna, & multa alia. Obiitque in Anglia anno Domini 721.

De Alcuino, & Gennadio, & Rabbano, & Strabo. Cap. LIX.

ALcuinus de Britannia oriundus, deliciosus, magister Caroli Regis, qui primus ex Regibus Francorum imperauit Romanis, scientia literarum claruit in Gallia. Anno Domini 790. Cuius præcipuè magisterio rerum omnes artes liberales didicit, & iussu ipsius Regis diuinam historiam correxit. Scripsit autem multa, inter quæ eminent libri ad eundem Regem scripti de sancta Trinitate. Scripsit & ad discipulos suos dialogorum li.1. Scripsit quoque Sententiarum lib.1. super epistolam ad Hebræos lib.1. super Ecclesiasten lib.1. super Iohannem libr.7. ad Eulaliam virginem. de ratione animæ libr.1. ad

Frede-

Fredegisum dialogum de Trinitate lib 1. Veruntamē hi quatuor vitimi ascribuntur Albino, sed videtur mihi esse nomina sinonima. Nam in commentario super Ecclesiasten inuenies, & nomen Albini in principio.s.in salutatione,& nomē Alcuini in fine.s.in quibusdam versibus, quæ ibi ponuntur hoc modo.

Alcuinus ingrediens pratum secreta priorum.

Carperet vt flores per piarura sacros, &c.

In commentariis quoque super Iohannem inueni vtrunque nomen in diuersis titulis. Gennadius episcopus doctor catholicus, licet hic a me post Alcuinum ordinatus, floruit tamen, vt æstimo longo tempore prius.s.temporibus Fulgentij. Nam & ipse librum suum de illustribus viris perduxit, vsque ad tempora Fulgentij,& ibi terminauit. Inueni quoque Gennadij de diffinitionibus ecclesiasticorum dogmatum, pulcherrimum,& compendiosissimum libellum. Rabbanus sophista, & sui temporis poetarum nulli secundus. Anno Domini 824. factus est Abbas Fuldensis. Qui librum de laude crucis, figuratum varietate distinctium difficili, & mirando poemate composuit, & Sergio Papæ sancto Petro offerendum misit, Anno autem Domini 848. ex Abbate Fuldensi Moguntiæ Archiepiscopus ordinatus est,vbi celebrata synodo iussu Ludouici Regis multa ecclesiæ vtilia decreuit. Scripsit ergo de laude crucis libros duos. de institutione clericorum librum vnum. super Genesim lib.4. super Exodū lib.4. super Numeri librum vnum. super Regum libros quatuor.super Paralipomenon libros quatuor.super Iudith librum vnū. super Hester librum vnum.super librum Sapientiæ libros tres. super Ecclesiasticum libros 10.super Hieremiam librum vnum. super librum Machabeorum libros tres. super Mathæum lib.8.super actus Apostolorum librum vnum. Scripsit præter hæc, & de naturis rerum, & plura alia. Obiit autem anno Domini 856. Strabus Rabbanum discipulus,ipso Rabbano dictante. Scripsit breuiando tractatus in Exodum librum vnum. in Leuiticum librum vnum. Videtur etiam scripsisse super Genesim, vt patet in glosis.

De Lanfranco, & Anselmo. *Cap.* L X.

Lanfrancus anno Domini circiter 1060.claruit,prior Beccensis monasterij sub Herluino Abbate. Qui & postmodum ex Abbate Calcedonensi ordinatus est Cantuarien. Archiepiscopus. Ad hunc misit Berengarius Turon.literas,qui asserebat Eucharistiā,quàm in altari sumimus,non esse reuera corpus,& sanguinem Christi. Harum portator eum non inuenisset eum,in Normānia quibusdam clericis eas tradidit, vnde de ipso Lanfrāco orta est suspitio,quasi foueret,ac fauerct,quę a Berengario dicerētur. Igitur eum eas a quodam Remensi clerico Romā perlatas recitator legeret, Leone Papa synodo præsidente, intellecto q̄ Ioannem Scotum Berengarius extolleret, Paschasium verò damnaret,& qui de eucharistia fidei aduersa sentiret,promulgata est in eum damnationis sententia,priuaos eum communione ecclesiæ, & ipse Lanfrancus ex præcepto Papæ coram omnibus fidem suam exposuit, prauique rumoris a se maculam absterfit. Deinde contra eundem Berengarium scripsit in modum dialogi, de corpore, & sanguine Domini librum vnum, ostendens ibi esse,non tantum figuram,sed etiam veritatem corporis,& sanguinis.Ad huius Lanfranci eximiam doctrinam, de Burgundia conuolauit Anselmus vir postmodū multa virtute, & sapiētia adornatus,& ei in prioratu successit, multaque ecclesiæ vtilia composuit. Postmodū autem ex priore Beccensi, in Abbatem Cadomensem assumptus. Tandem etiam ex prædicto Lanfranco in Archiepiscopatu Cantuarien. successit. Scripsit autem Anselmus prologion, idest alloquium de Deo, quod opus quidem insipiens reuellere gestiens, quoddam scriptum contra illud composuit,quod cum sibi a quodam amico suo transmissum Anselmus considerasset, suam ad hoc responsionem edidit in libello vno. Scripsit & monologion,id est soliloquium. de sancta Trinitate librum vnum. de veritate librum vnum. de processione Spiritus sancti librum vnum. de libero arbitrio librum vnum. de cōcordia liberi arbitrij,& præscientiæ diuinæ, atque prædestinationis, necnon & gratiæ librum vnum. de casu diaboli librum vnum. de peccato originali librum vnum. de Incarnatione Verbi librum vnum. de sacramento altaris librum vnum. de azimo librum vnum. cur Deus homo librum vnum. meditationum, siue orationum librum vnum. de grammatica librum vnum. Extat etiam parabolarum, siue prouerbiorum Anselmi liber vnus. super Cantica. Canticorum liber vnus, de gradibus humilitatis liber vnus. Epistolarum quoque eius ad diuersas personas liber vnus. Suscepit Archiepiscopatum anno Domini 1097. Et licet a Rege Guillelmo, & principibus Angliæ honorificè susceptus fuisset, multas tamen molestias, & tribulationes sub eodē Rege passus est pro statu ecclesiæ corrigendo. Nam Reges Angliæ hanc iniustam legem diu tenuerunt, vt electores ecclesiæ præsides Christi per virgam pastoralem ecclesiis inuestirent.

De Iuone,& Bernardo. *Cap.* L X I.

IVo venerabilis memoriæ prædictorum virorum Lanfranci,& Anselmi claruit temporibus. Sub quo in ecclesia beati Quintini Beluacensis reflorere cœpit ordo canonicus,primum ab Apostolis, postmodum a beato Augustino regulariter institutus. Fuit enim præfatus Iuo illius ecclesiæ præpositus, & postea Carnotensium eps. Hic de canonum ecclesiasticorum regulis, quorum per successiones pontificum tot, & tanta in immensum creuerant volumina, vt vel comparari vix possent propter sumptum,vel legi propter fastidium,exquisita diligentia quædam capitula ordinauit, & laudabili compendio ad numerum redegit librorum decem. Scripsit etiam epistolas. Bernardus iuuenis egregius scientia,& moribus,& genere clarus, cum germanis fratribus,& aliis comitibus anno Domini 1093. Cistertij habitus religionis induitur, & miro religiositatis feruore conuersatur, postea Claraualle fundata ibidem abbas constituitur. Scripsit autem hæc,quæ subiecta sunt, de contemptu mundi ad clericos lib.1. meditationum lib.1. exortatorium de passione,& resurrectione Domini lib.1.de diligēdo Deo lib.1. de gradibus humilitatis, & superbiæ lib.1. de gratia, & libero arbitrio lib.1. de præcepto,& dispensatione lib.1 ad Cartusien. fratres lib.1. ad Archiepiscopum Senonensem lib.1.ad Hugonem de sancto Victore lib.1.ad Innocentium Papam contra hęreses Petri,& Abelardi lib.1.super psalmum Qui habitat homel.18. super Cantica Canticorum,homel.83.super Missus est Gabriel,homeliam.super Magnificat,tractatum vnum. Epistolas breues ad diuersos 240.Sermones penè innumerabiles. Tādem post claros actus,& multa animarum lucra,multa post fundata monasteria, & plurima miraculorum signa exhibita, beato fine quieuit, anno Domini 1153.

De Hugone, & Richardo. *Cap.* L X I I.

HVgo Parisiēsis S. Victoris canonicus religione, & literarū scientia clarus, & in septem liberalium artium peritia, nulli sui temporis secundus fuit, qui inter multa, quæ vtiliter scripsit, & librum de sacramentis valde necessarium duobus voluminibus comprehensum edit. Scripsit etiam,& alia plurima opuscula.s.didascalon lib.5. super Ecclesiasten omnes lib.16. super lamentatione Hieremiæ librum vnum.de virtute orandi librum vnum. de institutione nouitiorum librum vnum.de Arca Noe libros quinque.de anima Christi librum vnum,de perpetua virginitate sanctæ Mariæ librum vnum.Expositiones super Magnificat,librum vnum. super Tota pulchra es,lib. vnū. de sacramentis lib.12.Item notulas super quosdam versus psalmorum,& alia plura opuscula. Supradicto quoque venerabili viro Hugoni magister Richardus eiusdem ecclesiæ canonicus extitisse contemporaneus fertur, quorum etiam vnus in ipso monasterio prior, alter supprior verò fuisse perhibetur. Hic quoque Richardus in libris,& tractatibus variis multa ecclesię sanctæ vtilia descripsit, inter quos eminent de sancta Trinitate lib.7. Scripsit nihilominus de contemplatione pulcherrimum librum. de Patriarcha intitulatum, alium quoque de mystico somno Nabuchodonosor. de arbore quoque,quam idem Nabuchodonosor vidit virum, & alium. de quatuor ventis in mari pugnantibus, alium de exterminatione mali, & promotione boni, alium iterum de officio ecclesiæ,alium de sacrificio Abrahæ, & tractatum graodem de illo verbo Esaiæ. Omne caput languidum, & alium de illo. In die illa nutriet homo, vaccam boum. Tertium verò contra Andream, & alios in expositione sacræ scripturæ Iudaizantes super illo verbo. Ecce virgo concipiet, & pariet filium. alium autem ad nouitios de illo verbo psalmi. Afferte Domino filij Dei. Scripsit etiam librum, qui dicitur excerptionum,in quo breuiter continetur diuisio,& materia omnium scientiarum,ac series Historiæ præcedentiū temporum,& quædam morales expositiones sacrarū scripturarum.

De Cæteris doctoribus catholicis. *Cap.* L X I I I.

PRæter hos etiam extiterunt in ecclesia plurimi doctores catholici,quorum nonnulli, licet eorum apud nos habeantur opuscula,tamen reperire non potui, ex quibus Cesarius Arelatensis episcopus decem homelias ad monachos eleganti sermone composuit. Hisichius Hierosolymorum presbyter in Leuiticum

Leuiticum commentarios edidit. Radulphus quoque Flauiacensis eundem librum diligenter exposuit. Paschasius libros de sacramentis, & de Spiritu sancto, & super Hieremiæ lamentationes expositionem confecit. Haymo verò super Esaiam, & super Hyeremiam, & super epistolas Pauli, & super Apocalypsim commentarios fecit, insuper & libros ecclesiasticarum historiarum Eusebij abbreuians in libellum, qui dicitur Christianarum rerum memoria compendiosè redegit. Fuerunt & alij multi, quorum vocabula & laudes, & tempora, & opusculorum nomina, non solùm in ecclesiasticis historiis, verumetiam in libris de illustribus viris Hieronymi. & Gennadij leguntur, sed apud nos ipsa eorum scripta, siue libri nullatenus reperiuntur, verbi gratia. Papias Hierapolitanus episcopus. Quadratus Apostolorum discipulus. Aristides philosophus. Egysippus. Iustinus philosophus. Teophilus Antiochenus. Appolinaris Hierapolitanus. Dionysius Corinthiorum episcopus. Philippus Cretensis. Hireneus Lugdunensis. Pantheous Stoicus. Clemens Alexandrinus. Serapion. Appolonius. Heraclius. Tertullianus. Berillus. Hipolitus. Alexander. Capadox. Aphricanus. Æminus. Theodorus qui & Gregorius. Cornelius Põtius. Dionysius Alexandrinus. Archelaus. Antonius. Basilius. Anchiranus. Tytus. Damasus. Optatus. Cyrillus. Epiphanius. Diodorus. Euagrius. Ambrosius Alexandrinus. Gregorius Emissenus. Amphilochius. Sofronius. Paulinus. Orosius. & plures alij, quos enumerare longum est. Ex his autem ille, quem primo nominaui Papias, & Tertullianus, & Victorinus, & Lactantius, & alij quidam a rectitudine fidei dicuntur errasse.

De Profunditate diuinæ scripturæ. Cap. LXIIII.

HÆc de sacræ scripturæ actoribus, & translatoribus, atque doctoribus, & expositoribus breuiter constrinximus, nunc ad eius generalem doctrinam transeamus. Et primo quidem qualiter mysteriorũ eius profunditas inuestigari possit, deinde verò qualiter docenda, vel exponenda sit ex dictis sanctorum patrum colligamus. Augustinus de doctrina Christiana lib. 2. Iis qui scripturas diuinas legunt quædam obscurè dicta, plerumque densissimam caliginem obducunt. Quod diuinitus prouisum esse non dubito, ad edomandam labore superbiam, & intellectum a fastidio remouendum, cui faciliè inuestigata plerunquè vilescunt. Idem in lib. 4. Sapientiam verò discit homo quanto magis, vel minus in scripturis proficit. Non dico in eis multum legendis, memoriæque mandandis, sed bene intelligendis, & diligenter eorũ sensibus indagandis. Sunt enim qui eas legunt & negligunt, legunt vt teneant, negligunt vt intelligant. Quibus longè sine dubio præferendi sunt, qui verba earum minus tenent, & cor earum sui cordis oculis vident, sed vtrisque ille melior, & qui cum vult eas dicit, & sicut oportet intelligit. Idem in libro Confessionum 12. Mira profunditas eloquiorum tuorum, quorum ecce ante nos superficies blandiens paruulis, sed horror est in eam intendere, horror honoris, & tremor amoris. Gregorius in prologo moralium. Sacri enim tractator eloquij morem fluminis debet imitari, fluuius quippe dum per alueum fluit, si valles concauas ex latere contingit, in eas protinus sui cursus impetus diuertit, cumque illas sufficienter impleuerit, repente se in alueum refundit. Idem. Diuinus etenim sermo sicut mysteriis prudentes exercet, sic plerunque superficie simplices refouet, habet in publico vnde paruulos nutriat, seruat in secreto vnde mentes sublimium in admiratione suspendat. Quasi quidam quippe est fluuius (vt ita dixerim) planus, & altus, in quo & agnus ambulet, & elephas natet.

FINIS.

VENETIIS, MDXCI.

Apud Dominicum Nicolinum.

pare ex dea
posse. deinde
[illegible]
tres libr.
i d sit, ple-
quod dicitur
[illegible],
[illegible]
[illegible]
Non est
esse a-
Sunt enim
igitur r. a-
[illegible], quo ro-
[illegible]
[illegible] dicit, &
[illegible]
esse are
est in ea
[illegible]
[illegible]
[illegible]
ex proc-
[illegible]
[illegible]. Di-
[illegible] se
[illegible] re-
[illegible]
quippe est
& agens